BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1848.

VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

EERSTE STUK.

VOOR

1848.

BOEKBESCHOUWING.

Te AMSTERDAM, bij
G. S. LEENEMAN VAN DER KROE
en
J. W. IJNTEMA.
1848.

REGISTER

VAN DE

BOEKBESCHOUWING.

A.

Aa, (*A. J. van der*) Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden. XIde Deel. S. Gorinch. bij *J. Noorduyn en Zoon.* Bl. 434

——— ——— XIde D. T—V. Bij denzelfden. 650

Aanprijzing van huiselijk leven. Arnh. bij *G. W. van der Wiel.* 607

Abboth, (*J.*) De weg der zaligheid voor kinderen. Amst. bij *G. Portielje.* 575

Ahrens, (*H.*) Grondbeginselen der Mensch- en Zielkunde, naar de leer van Dr. *K. C. F. Krause.* IIde D. Utr. bij *Kemink en Zoon.* 373

——— ——— (Vervolg en slot.) 414

Alison, (*A.*) Geschiedenis van het Spaansch Schiereiland. IIde D. Breda, bij *Broese en Comp.* 21

Almanak voor het Schoone en Goede. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 44

——— (Miniatuur-) Utr. bij *L. E. Bosch en Zoon.* 45

——— (Christel. Volks-) Amst. bij *P. N. van Kampen.* 45

——— (Nederl. Volks-) Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 46

——— voor Hollandsche Blijgeestigen. Bij denzelfde. 46

——— (Landhuishoudkundige) Gron. bij *J. Oomkens, Jz.* 47

——— (Zak-) inzonderheid voor de provincie Zeeland. Amst. bij *de Wed. R. Stemvers.* 48

——— voor de Jeugd. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 48

——— in miniatuur voor Kinderen. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 48

——— (Geldersche Volks-) Arnh. bij *G. van Eldik Thieme.* 133

——— (Friesche Volks-) Sneek, bij *van Druten en Bleeker.* 135

Almanak. (Groninger Volks-) Gron. bij *J. Oomkens, Jz.* 136
——— (Utrechtsche Volks-) Utr. bij *L. E. Bosch en Zoon.* 137
——— (Overijsselschen) voor Oudheid en Letteren. Devent. bij *J. de Lange.* 138
——— (Amsterdamsche Studenten-) Amst. bij *C. G. van der Post.* 138
——— tot gezellig onderhoud. Gorinch. bij *A. van der Mast.* 139
——— (Katholijke Volks-) Eerste Jaarg. Gron. bij *R. G. J. Sladoot.* 140
Alte Kirche zu Marienhafe in Ostfriesland. (*Die*) *Emden, bei* H. Woortman, Jgr. 115
Amshoff, (*M. A.*) Beknopte Handleiding tot de regte kennis en waardering van de Heilige Schriften. Gron. bij *M. Smit.* 674
Appert's (*B.*) Gedenkschriften uit de tijden des Keizerrijks enz. III Deelen. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon.* 169
Arndt, (*E. M.*) Holland en de Hollanders. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 412
Aurora. 's Hag. bij *K. Fuhri.* 37
Azeglio, (*M. d'*) *Hector Fieramosca.* Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 662

B.

Bastiat, (*F.*) Staatshuishoudkundige Drogredenen. Utr. bij *C. van der Post, Jr.* 22
Beckmann, (*M.*) Een Huisgezin uit den aanzienlijken stand. II Deelen. Gron. bij *H. R. Roelfsema.* 358
Bedenkingen tegen Art. 86 alinea 2 van het Ontwerp van gewijzigde Grondwet. Leid. bij *P. Engels.* 469
Bennekom, (*H. J. van*) Proeve eener Armenwet voor het Koningrijk der Nederlanden. Utr. bij *Kemink en Zoon.* 298
Birch, (*C.*) Het Leven van *Lodewijk Filips.* IV Deelen. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 381
——— ——— Vde en laatste D. Bij denzelfde. 678
Blaupot ten Cate, (*S.*) Geschiedenis der Doopsgezinden in Holland, Zeeland, Utrecht en Gelderland. IIde D. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 529
Bleekrode, (*S.*) Jaarboekje van Wetenschappen en Kunsten. Rott. bij *H. Nijgh.* 131

Blessington, (*Van*) Gedenkschriften van eene Kamenier. III Deelen. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 32

——————— De vloek der zelfzucht. III Deelen. Amst. bij *P. Kraay, Jr.* 616

Blik op den vroegeren en tegenwoordigen toestand van het Eiland Curaçao. Rott. bij *H. V. van Gogh.* 462

Bomhard, (*C.*) Wenken en Lessen ter voorbereiding tot het Akademieleven. Doesb. bij *A. F. H. van Tr. de Bruyn.* 151

Bosdijk, (*J. F.*) Hoe men 't verst komt. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon.* 663

Boudewijn, Jonge-Jufvrouwen. 's Hag. bij *J. L. van der Vliet.* 220

Brakel, (*H. van*) Reize naar het Land der Boggdhufz. Amst. bij *de Wed. R. Stemvers.* 609

Bremer, (*F.*) Een Dagboek. II Deelen. Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 359

Buddingh, (*S. A.*) Twaalftal Kerkelijke Reden. Batavia, ter Drukkerij van het Bataviaasch Genootschap. 577

Bulwer, (*E. L.*) Lucretia, of de Kinderen van den nacht. III Deelen. Amst. bij *M. H. Binger.* 214

——————— De Familie Beaufort. III Deelen. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 360

Burg, (*P. van der*) Eerste Grondbeginselen der Natuurkunde. III Stukjes. Gouda, bij *G. B. van Goor.* 153

Burgmeijer, (*J. J.*) Kerkelijk Nederland. 's Bosch, bij *Gebr. Verhoeven.* 140

Bijbelsch Dagschrift. 1847. 's Hag. bij *A. Kloots en Comp.* 449

Bijbelsche Vrouwen. Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 516

Byekoer, (De) Frysk Jierboekje foar 1848. Frentsjer, by *W. J. Bruining, Kz.* 136

C.

Capadose, (*A.*) Gedachten over den toestand der zielen in den staat der afgescheidenheid. 's Hag. bij *P. C. Dill.* 5

Camerarius' (*P.*) levensdagen in den kerker der Inquisitie te Rome. Amst. bij *J. C. Sepp en Zoon.* 262

Carew, (*C.*) Diana Locksley. Amst. bij *P. Kraay, Jr.* 396

Claudius, Hoe de menschen al met den Bijbel gehandeld hebben. Amst. bij *J. C. Sepp en Zoon.* 621

Cochenille-teelt. (De) Rott. bij *H. V. van Gogh.* 462

Coley, (*J. M.*) Practisch Handboek der Kinderziekten. Iste Aflev. Sneek, bij *van Druten en Bleeker.* 634

Costa, (*I. da*) Zangen uit verscheiden leeftijd. Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 120

———— Wachter wat is er van den nacht? Bij denzelfde. 120

———— *Paulus.* II D. Leid. bij *S. en J. Luchtmans.* 225

D.

Dorn Seiffen, (*G.*) Voortgang der beschaving, enz. Breda, bij *Broese en Comp.* 201

Dresselhuis, (*J. Ab Utrecht*) De Hervormde Gemeente te Goes en hare Leeraren in 1846. Goes, bij *F. Kleeuwens en Zoon.* 364

———— De Waalsche Gemeenten in Zeeland, voor en na de herroeping van het Edict van Nantes. Bergen-op-Zoom, bij *J. C. Verkouteren.* 441

Dusseau, (*P. J. V.*) Spiegel der Deugd. Schied. bij *M. Goude.* 376

Dijk, (*J.*) De Burgvrouw van Collendoorn. Zwolle, bij *J. J. Tijl.* 323

Dijk, (H. A. van) *Répertoire historique et chronologique etc. Utrecht, chez* Kemink en Zoon. 301

E.

Endtz, (*J. Th.*) Feestrede. 's Bosch, bij *Gebr. Muller.* 582

Engelberts Gerrits, (*G.*) Biographisch Handwoordenboek. Eerste gedeelte der eerste Aflev. en eerste Aflev. tweede gedeelte. Amst. bij *M. H. Binger.* 14

IIde Aflev. Bij denzelfde. 568

Engelen, (*A. W.*) Naar Parijs, Havre en Tours. Gron. bij *W. van Boekeren.* 682

Etlar, (*Carit*) De Zoon des Smokkelaars. Amst. bij *Weytingh en van der Haart.* 316

Eylert, (*R. F.*) Karaktertrekken en historische fragmenten uit het leven van *Frederik Willem III.* Iste en IIde D. Amst. bij *ten Brink en de Vries.* 162

(Vervolg en slot.) 203

F.

Flygare-Carlén, (*E.*) De Zoogbroeders. II Deelen. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 315

——————— Een Jaar. II Deelen. Amst. bij *C. F. Stemler.* 359

Frank, (*M.*) Handboek der Oorheelkunde. Gron. bij *H. R. Roelfsema.* 419

——————— ——————— (Vervolg en slot.) 450

Fromberg, (*P. F. H.*) Landbouwkunde in verband met de Natuurkundige Wetenschappen. Utr. bij *Kemink en Zoon.* 297

G.

Gallois, (*H.*) Redevoering over het hoogwenschelijke der Bijbelverspreiding. Amst. bij *A. B. Saakes.* 191

Gerlach, *Jr.* (*J. A.*) Handboek voor Dijk- en Polderbeheer. 's Bosch, bij *Gebr. Muller.* 377

——————— De Regten en Pligten van den Nederlandschen Landeigenaar. 's Hag. bij *de Erven Doorman.* 463

Gerstacker, (*F.*) Lotgevallen en Ontmoetingen van een Gezelschap Duitsche Landverhuizers. Amst. bij *H. Frijlink.* 212

Gevolgen van het Revolutiemaken. Amst. bij *de Wed. R. Stemvers.* 528

Glasius, (*B.*) De voornaamste Gebeurtenissen der Kerkhervorming in Nederland. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* 145

Gocvic *et* H. G. Jansen, (E.) *Dictionnaire universel, historique et raisonné. la Haye et Amst. chez* les Frères van Cleef. 28

Goeverneur, (*J. J A.*) De Huisvriend. 1847. Gron. bij *C. M. van Bolhuis Hoitsema.* 391

Graaff, (*M. H. de*) De vrije Handel. Gorinch. bij *H. Horneer.* 24

Groen van Prinsterer, (G.) *Archives, ou Correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau. Première Série. Tome VIII. Leide, chez* S. et J. Luchtmans. 73

Supplément. Mêmes éditeurs. 73

——————— Ongeloof en Revolutie. Leid. bij *S. en J. Luchtmans.* 401

Groot, (*P. Hofstede de*) Voorlezingen over de Geschiedenis der Opvoeding des Menschdoms door God. Isten D. 2de Stuk. Gron. bij *A. L. Scholtens.* 1

IIde D. 1ste en 2de Stuk. Bij denzelfde. 269

——— Wat hebben wij van het Ontwerp van gewijzigde Grondwet te verwachten met betrekking tot Godsdienst en Onderwijs? Gron. bij *C. M. van Bolhuis Hoitsema.* 541

Grootheid (De) naar de wereld. II Deelen. Doesb. bij *A. F. H. van Tr. de Bruyn.* 358

Grommé, (*W. D.*) De biddende Christen. Leyd. bij *C. C. van der Hoek.* 330

Groshans, (*G. Ph. F.*) Verslag over de Cliniek voor inweudige Ziekten. Rott. bij *H. A. Kramers.* 586

H.

Haan Hettema, (*M. de*) Leeuwaarden na en vóór hare wording als stad. Leeuw. bij *van Meursinge.* 303

Haar, (*B. ter*) De St. Paulus-rots. Amst. bij *G. W. Tielkemeijer* en *W. Willems.* 83

Hahn Hahn, Clelia Conti. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon.* 359

Hall, (*Marshall*) Waarnemingen en Wenken. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 64

Hanerau, (*V. de*) Onderrigt voor den Bijbellezer. 's Hag. bij *A. Kloots en Comp.* 192

Handelingen over de herziening der Grondwet. 1847—1848. Iste en IIde Aflev. 's Hag. bij *Gebr. Belinfante.* 594

Harderwijk, (*K. J. R. van*) Levenschets van Mr. *Cornelis Haga.* Schied. bij *P. J. van Dijk.* 475

Hasselt, (*A. W. M. van*) De noodzakelijkheid van algemeen toezigt op het gebruik van Vergiften. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon.* 549

Hazelhoff, (*A.*) De van ouds bekende nuttige en aangename Tijdkorter. Gron. bij *A. Hazelhoff.* 48

Hebel, (*J. P.*) Geschiedenissen des Bijbels, voor de Jeugd. Amst. bij *L. F. J. Hassels.* 185

Heldring, (*O. G.*) De Anna-Polowna-Polder. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 333

Heldring, (*O. G.*) De arme Jacob. Zutph. bij *W. C. Wansleven.* 576

Hemkes, *Kz.* (*H.*) Handboek voor Schoolopzieners, enz. II Deelen. Gron. bij *J. Oomkens*, *Jz.* 209

———— Handleiding voor Kweekelingen. Bij denzelfde. 250

Henoch, (*E.*) Klinische ervaringen. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon.* 10

Henry, (*P.*) Het Leven van *Johannes Calvijn.* II Deelen. Rott. bij *van der Meer en Verbruggen.* 397

Herbert, (*H. W.*) De Zamenzweerder. Amst. bij *J. D. Sijbrandi.* 312

Herder van Bern, (*P.*) Reis van Utrecht naar Baden-Baden. 's Hag. bij *de Erven Doorman.* 26

Herwerden, *C.H.z.* (*C. H. van*) Lijkrede. Gron. bij *M. Smit.* 99

———— Jubelrede, ter gedachtenis van het vijftigjarig bestaan des Nederlandschen Zendelinggenootschaps. Gron. bij *C. P. Meijer.* 279

Het Kind in omgang met God. Gouda, bij *G. B. van Goor.* 147

Heusde, (*A. C. van*) De Vrijheid der Drukpers hier te lande. Haarl. bij *J. B. van Loghem*, *Jr.* 570

Heije, (*J. P.*) Kinderliederen. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 688

Hoëvell-Nyenhuis, (*R. A. Baron van*) Antwoord aan den Heer Mr. *R. W. Tadama.* 507

Hoeven, (*Ab.m des Amorie van der*) Eenheid in het noodige. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 285

———— Leerredenen. IIde D. Bij denzelfde. 317

Hoffmann, (*F.*) Het vertrouwen op God beschaamt niet. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 268

———— Pieter Simpel. Gron. bij *J. Römelingh.* 576

———— De Geschiedenis van Wilhelm Tell. Bij denzelfde. 576

———— Loango. Bij denzelfde. 576

———— Verhalen voor de Jeugd. Bij denzelfde. 576

Hollandsche (Het) Schilder- en Letterkundige Album. Iste Aflev. 's Hag. bij *C. W. Mieling.* 253

———— IIde Aflev. Bij denzelfde. 476

Horn, (*W. von*) Friedel de Zwerver. Gron. bij *F. Wilkens.* 620
Huët, (*D. T.*) Het Munstersche Vredesverdrag. Rott. bij *Mensing en van Westreenen.* 653
Hugenholtz, (*P. H.*) Vrede door het bloed des kruises. Rott. bij *van der Meer en Verbruggen.* 632
Humboldt, (*A. von*) Kosmos. Iste D. Leid. bij *P. H. van den Heuvell.* 240
Hunt, (*Leigh*) De Zoogbroeder. II Deelen. Devent. bij *M. Ballot.* 264

I.

Immink, (*W.*) Leerrede over *Openb.* VII: 17°. Doesb. bij *A. F. H. van Tr. de Bruyn.* 489
Israëli, (*B. d'*) Contarini Fleming. II D. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon.* 605

J.

Jaarboekje. (Zaanlandsch) Zaandijk, bij *J. Heynis, Thz.* 47
James, (*G. P. R.*) Beauchamp. II Deelen. Amst. bij *D. H. Fikkert.* 394
———— Heidelberg. III Deelen. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 394
Jerrold, (*D.*) Bedsermoenen. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 619
Jonge, (*J. C. de*) Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen. VIden D. 2de Stuk. 's Hag bij *de Gebr. van Cleef.* 652
Junius, (*F. J. J. A.*) Leerrede over *Genesis* V: 5°. Tiel, bij *A. van Loon.* 498

K.

Kaiser, (*F.*) De storingen in de beweging der ligchamen van ons Zonnestelsel. Amst. bij *C. G. Sulpke.* 593
Kell, (*J.*) De Dorpspredikant. Gron. bij *P. van Zweeden.* 358

Kerkeraad (De Breede) te Leyden in betrekking tot het Huiszittenhuis. Leyd. bij *D. J. Couvée.* 596

Keyser (J. P. de) Repertorium voor buitenlandsche Theologie. Isten D. 1ste Stuk. Utr. en Meppel, bij *W. H. van Heyningen.* 281

Koetsveld, (C. E. van) De Volksstem. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 296

———————— De kleine Bijbelsche Historievragen. Arnh. bij *Is. An. Nijhoff.* 369

Krebs, (J. B.) De drie zuilen des Tempels. Gorinch. bij *H. Horneer.* 159

L.

L...., (H. M.) Coquetterie. 's Hag. bij *K. Fuhri.* 392

Leer (De) der Handelsovereenkomsten en Verbindtenissen. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 638

Leeuwen, (J. van) De Armwet. Leyd. bij *P. Engels.* 351

Leipoldt, (W.) Geschiedenis der Christelijke Kerk. Gron. bij *M. Smit.* 673

Lennep, (J. van) Nederlandsche Legenden. II D. Amst. bij *P. Meijer Warnars.* 305

Limburg Brouwer, (P. van) Het Leesgezelschap te Diepenbeek, Gron. bij *W. van Boekeren.* 86

Loeff, (A. Rutgers van der) Godsdienstige Oefeningen. Zutph. bij *A. E. C. van Someren.* 7

Loke, (J. J.) Handboek voor Notarissen. Breda, bij *Broese en Comp.* 196

M.

Magnin, (I. S.) De voormalige Kloosters in Drenthe. Heerenveen, bij *F. Hessel.* 172

Malou, (J. B.) *Recherches historiques. Louvain, chez* C. J. Tontegij. 562

Marheineke, (Ph.) De Hervorming voornamelijk in Duitschland. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 145

Maria en Martha. Deel V—VII. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 449

Martensen, (*H.*) Grondschets der Zedelijke Wijsbegeerte. Utr. bij *W. H. van Heyningen.* 200

Meissner, (*F. L.*) De Ziekten der Kinderen. IIde D. Gorinch. bij *J. Noorduin en Zoon.* 370

Melville, (*H.*) Lotgevallen van twee Matrozen. II Deelen. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 612

Mensert, (*W.*) Nog iets over de Brillen. Amst. bij *de Wed. R. Stemvers.* 332

Mensinga, (*J. A. M.*) Over Vertegenwoordiging en Verkiezing. Amst. bij *P. B. van Waning Bolt.* 509

Meppen, (*K. N.*) *Agatha.* Kern van Levenswijsheid. Amst. bij *G. Portielje.* 266

Messager des Sciences historiques. Année 1847. *Gand, chez* L. Hebbelynck. 378

Meijer, (*H. A.*) *Heemskerk.* Amst. bij *J. D. Sijbrandi.* 479

Meyboom, (*L. S. P*) Voorlezing. II. Nijm. bij *D. J. Haspels.* 432

Michaëlius, (H. C.) *Epitome antiquitatum Romanarum et Graecarum. Harlemi*, A. C. Kruseman. 506

Montholon, Geschiedenis van *Napoleon's* gevangenschap op St. Helena. II Deelen. Amersf. bij *W. J. van Bommel van Vloten.* 334

N.

Nieritz, (*G.*) Het verwoeste Slot. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 263

Nolthenius en *B. J. Ploos van Amstel*, (*P. M.*) Verslag. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 509

O.

Okken, (U. P.) *Dissertatio Historico-Theologica. Gron. apud* G. J. van Haagen. 63

Olivier, (*W. C. D.*) Proeve over de beperkingen van den Eigendom. Leyd. bij *J. B. Gebhard en Comp.* 641

Oltmans, (A.) *Déscription de la Chapelle Carlovingienne. Amst. chez* J. M. E. Meijer. 464

Onschendbaarheid (De) des Konings gehandhaafd. Leyd. bij *J. H. Gebhard en Comp.* 81

Onze tijd. Iste D. Blad 1—5. Amst. bij *Gebr. Diederichs.* 660

Oosterzee, (*H. M. C. van*) Beknopte Uitspraakleer der Nederlandsche Taal. 's Bosch, bij *Gebr. Muller*. 118
——— De vrijheid des Evangelies. Bij denzelfde. 583
Opzoomer, (*C. W.*) Eenheid in het noodige. Leyd. bij *J. H. Gebhard en Comp.* 285

P.

Pape, (*C. W.*) Leerrede over *Psalm* XCVII: 1ª. Heusden, bij *A. F. G. de Pinéda*. 489
Picard, (*H.*) De Banneling. II Deelen. Gouda, bij *G. B. van Goor*. 385
Pleyte, (*J.*) Abraham's Offerande. Rott. bij *M. Wijt en Zonen*. 276
Polixena. II Deelen. Amst. bij *J. C. van Kesteren*. 613
Pot, (*G. W. van der*) Leerrede over *Deuteron*. VIII: 16. Haarl. bij *A. C. Kruseman*. 61
Puckler Muskau, *Mehemed Ali* en deszelfs gebied. Amersf. bij *W. J. van Bommel van Vloten*. 681
——— Nubië en Sudan. Bij denzelfde. 681

R.

Raadt eens. Dordr. bij *P. Los, Gz.* 576
Ranke, (*L.*) De Pausen in de zestiende en zeventiende Eeuw. IIde en IIIde D. Haarl. bij *de Erven F. Bohn*. 93
IVde D. Bij denzelfde. 361
Remak, (*R.*) Diagnostische en pathogenetische Onderzoekingen. Dev. bij *M. Ballot*. 102
Riedel, (*H.*) Kort begrip der oude Historie. IIde Stuk. Gron. bij *W. van Boekeren*. 113
Ritchie, (*Leitch*) De Toovenaar. II Deelen. Amst. bij *M. H. Binger*. 618
Ritter, (*B.*) De Ziekten van den Mensch. I. Amersf. bij *W. J. van Bommel van Vloten*. 148
Roseville, (*C. A. de*) Een boekje voor alle moeders. Gron. bij *H. R. Roelfsema*. 284
Rossum, (*R. W. van*) Leerrede over *Handel*. XX: 17—20ª Rott. bij *M. Wijt en Zonen*. 232
Rovius, (Dr.) in en buiten praktijk. Iste Aflev. Schoonh. bij *S. E. van Nooten*. 572

Rust, (*W. A.*) Schets der Technologie. Iste en IIde Stukje. Gouda, bij *G. B. van Goor.* 193
——— IIIde en IVde Stukje. Bij denzelfde. 372

S.

Sandwijk, (*G. van*) Een ernstig woord. Purmerende, bij *J. Schuitemaker.* 27
Schaick, (*C. van*) Jakob. Amst. bij *G. J. A. Beijerinck.* 259
——— Geert. Bij denzelfde. 573
Schenkel, (*D.*) Christendom en Ongeloof. Rott. bij *van der Meer en Verbruggen.* 665
Schimmel, (*H. J.*) Twee Tudors. Amst. bij *W. C. Ippel.* 173
——— Joan Woutersz. Bij denzelfde. 173
Schimmelpenninck, (*G.*) Rapport en Missive. 's Hag. en Amst. bij *de Gebr. van Cleef.* 509
Schmidt, (*H.*) *Michiel Adriaanszoon de Ruiter.* Amst. bij *J. M. E. Meijer.* 488
Schoppe, geb. *Weise*, (*A.*) De Propheet. Zaltb. bij *J. Crol.* 394
Schotel, (*G. D. J.*) Iets over *Hieronymus van Beverningh* en *Bruno van der Dussen.* 's Bosch, bij *Gebr. Muller.* 570
Schrant, (*J. M.*) Lofrede op *Alfred* den Groote. Leid. bij *J. J. Thijssens en Zoon.* 336
Schucking, (*Levin*) De Gravin van Quernheim. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 359
Sebald, (*H. L.*) Waak en bid. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 339
Senden, (*G. H. van*) Dankstond voor den Oogst. Zwolle, bij *J. J. Tijl.* 8
——— De Hervorming van den tegenwoordigen staat der Nederlandsche Hervormde Kerk. Amst. bij *de Wed. R. Stemvers.* 599
Serre, (De la) *Histoire de l'entrée de la Reine mere. Amst. chez* J. M. E. Meijer. 244
Setten, (*K. F. van*) Woorden voor het hart. 's Bosch, bij *Gebr. Muller.* 34
Sinclair, (*C.*) Jane Bouverie. Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 392
Spall, (*T. van*) Lotgevallen van den jongen Willem. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 618

Spandaw, (*H. A.*) Nieuwe en verspreide Poëzij. Gron. bij *W. van Boekeren.* 340

Spijker, (*H. J.*) Ontwerp van een gerediveerd Reglement enz. Amst. bij *J. Muller.* 642

Stem (Eene) uit Oost-Indië. Utr. bij *C. van der Post, Jr.* 161

Stemfoort, (*H. L.*) Handboek voor Veengraverij. Assen, bij *van Gorcum en Comp.* 436

Stöckhardt, (*J. A.*) De Scheikunde van het onbewerktuigde en bewerktuigde rijk. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 675

Strijd (De) tusschen theorie en praktijk. Gorinch. bij *H. Horneer.* 24

Sturler, (*W. L. de*) Korte Beschouwing van eenige der voornaamste natuurlijke voortbrengselen van den Indischen bodem. Gron. bij *J. Oomkens, J. Zoon.* 500

Sue, (*E.*) De Calvinisten in de Cevennes. IIde D. Utr. bij *L. E. Bosch en Zoon.* 213

T.

Tellegen, (*B.*) Zal de herziening der Grondwet willekeurig of wettig tot stand worden gebragt? Gron. bij *P. van Zweeden.* 510

Thaer, (*A. D.*) Grondbeginselen van den wetenschappelijken Landbouw. Iste—IVde D. Zwolle, bij *W. E. J. Tjeenk Willink.* 553

Theremin, (*F.*) Demosthenes en Massillon. 's Hag. bij *J. M. van 't Haaff.* 49

Tholuck, (*A.*) Gethsemane — Golgotha. Rott. bij *van der Meer en Verbruggen.* 141

——— De strijd des Geloofs. Iste Stuk. 2 Aflev. Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 671

Thorbecke, (*J. R.*) Over Plaatselijke Begrooting. Leyd. bij *P. H. van den Heuvell.* 81

Tollens, Cz. (*H.*) Een Bedelbrief in den Winter. 's Hag. bij *K. Fuhri.* 129

Tollens, Cz. (*H.*) Laatste Gedichten. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 653

V.

Vaandrig. (De) Haarl. bij *J. B. van Loghem, Jr.* 356
Veder, (*W. R.*) Leerrede over 2 *Korinthe* IX: 12—15. Dordr. bij *Blussé en van Braam.* 538
Veen, Az. (*J. van der*) Paul's verblijf op den Sperwerhorst. Gron. bij *C. M. van Bolhuis Hoitsema.* 438
Venedey, (*J.*) Eene Badkuur in het Zuiden van Frankrijk. Iste D. Bij denzelfde. 311
IIde D. Bij denzelfde. 263
Verbeek, (*R. P.*) *Paul Gerhardt.* II Deelen. Utr. bij *J. G. van Terveen en Zoon.* 357
Verborgenheden (De) van Berlijn. II Deelen. Amst. bij *C. F. Stemler.* 353
Vergeet mij niet. Amst. bij *J. H. Laarman.* 42
Verhandeling over het wenschelijke eener verbeterde Staten-overzetting. Koevorden, bij *D. H. van der Scheer.* 621
Verslag van het verhandelde op het eerste Landhuishoudkundig Congres. Zwolle, bij *W. E. J. Tjeenk Willink.* 501
tweede
Bij denzelfde. 501
Vertellingen van den ouden Daniël. Gron. bij *W. van Boekeren.* 576
Verzameling (Derde) van Regtsgeleerde Adviezen. 's Hag. en Amst. bij *de Gebr. van Cleef.* 436
Vidocq, De Voetschroeijers. III Deelen. Gorich. bij *A. van der Mast.* 224
Vogel, (*H.*) De Wijsbegeerte van het leven der Natuur. Amst. bij *de Gebr. Diederichs.* 559
Vreede, (*G. W.*) Bijdrage tot de Geschiedenis der Omwenteling. Amst. bij *J. F. Schleijer.* 412
Vries, (*J. de*) *Sammaël* de Booze. II Deelen. Devent. bij *M. Ballot.* 265

Vrouwen. (De) II D. Zaltb. bij *J. P. Croll.* 360
Vrije (De) Fries. Iste Stuk. Leeuw. bij *G. T. N. Suringar.* 606
Vijfde (De) Junij 1848. 's Bosch, bij *Gebr. Muller.* 337

W.

Ware, (*W.*) Zenobia, of de Val van Palmyra. III Deelen. 's Hag. bij *W. P. van Stockum.* 661
Waterman, (*J.*) Leerrede over *Psalm* CXLV: 9, 10. Zwolle, bij *J. J. Tijl.* 8
Webb, (*B. J.*) *Naomi.* II D. 's Hag. bij *K. Fuhri.* 219
Weddik, (*B. T. Lublink*) Eenheid in het noodige, enz. Amst. bij *G. Portielje.* 285
Wet op het Notarisambt. Amst. bij *L. van Bakkenes.* 196
Witkamp, (*P. H.*) Handboekje der Aardrijkskunde. Amst. bij *C. L. Brinkman.* 558
———— Gids voor Reizigers door Nederland. Amst. bij *J. Laarman.* 684
———— Het Oorlogstooneel in Italië. Amst. bij *Weytingh en van der Haart.* 687
Wittstein, (*G. C.*) De bereiding en onderzoeking van Schei- en Artsenijbereidkundige Praeparaten. Arnh. bij *J. G. Stenfert Kroese.* 237
Woord (Een) aan Neêrlands Jongelingschap. Gouda, bij *G. B. van Goor.* 236
Woorden van *Luther* over den Christen. Gron. bij *M. Smit.* 101
———— Ouders. Bij denzelfde. 101
Wijsgeerige School. (De nieuwe) Utr. bij *Kemink en Zoon.* 503

REGISTER.

Z.

Zeegers, (*L. T.*) Wis- en natuurkundige Aardrijksbeschrijving. Amst. bij *Weytingh en van der Haart.* 110

Zschokke, (*H.*) Ernst en Luim. Gron. bij *H. R. Roelfsema.* 531

Züllig, (*F. J.*) Handleiding bij het lezen der Openbaring Johannes. Gron. bij *A. L. Scholtens.* 489

Een woord van den Recensent der Burgvrouw van Collendoorn tegen het Iets over zijne Recensie, voorkomende in het Algemeen Amsterdamsch Handelsblad van den 22 Mei dezes jaars, tweede Editie, onder de ingezondene stukken, Antikritiek. 438

BOEKBESCHOUWING.

Voorlezingen over de Geschiedenis der Opvoeding des Menschdoms door God tot op de komst van Jezus Christus. Door P. HOFSTEDE DE GROOT, *Hoogleeraar te Groningen. Isten Deels, 2de Stuk. Te Groningen, bij* A. L. Scholtens. 1847. *In gr.* 8*vo.* 232 *bl.* *f* 2-25.

Het is ons eene aangename taak, de voortzetting te mogen aankondigen van de uitgave dezer belangrijke Voorlezingen. Bij die aankondiging behoeven wij niets terug te nemen van den hoogen lof, daaraan vroeger gegeven (*Vaderl. Letteroef.* 1847, bl. 149—154). Eene beknopte inhoudsopgave, door eenige kritische opmerkingen gevolgd, moge de hooge waarde van dezen arbeid eenigermate in het licht stellen.

De geschiedenis was in het eerste stuk gebragt tot de komst van JOZEF in *Egypte*. Naar aanleiding daarvan wordt in de *negende* Voorlezing, waarmede dit tweede stuk aanvangt, over dat land uitvoerig gesproken, zoo als het ons door de Fransche expeditie meer dan te voren is bekend geworden. Belangrijk zijn de bijzonderheden, hier medegedeeld, over deszelfs natuurlijken toestand en oudste bewoners en hunne vroegste ontwikkeling en beschaving. Ook de gedenkteekenen van *Egypte* worden vermeld en het ontstaan van het letterschrift aldaar. Deze geschiedkundige herinneringen banen den weg tot de opgave van den invloed van *Egypte* op JOZEF, en wederkeerig van JOZEF op *Egypte;* terwijl eindelijk nog het edel en menschkundig gedrag, door JOZEF omtrent zijne broeders gehouden, in het licht gesteld wordt.— De *tiende* Voorlezing handelt over het verblijf der Israëliten in *Egypte* en het doel daarvan, om hen tot een volk te vormen; over hunne onderdrukking, zoo regt dienstig, om hen begeerig te maken naar het vertrek; over MOZES, zijne opvoeding en roeping door God; over de wonderen bij den uit-

togt, en over het Pascha, beschouwd als proeve van den geest en de strekking der geheele Mozaïsche Godsdienst. — De *elfde* Voorlezing beschrijft den uittogt der Israëliten, hunnen doortogt door de Roode Zee, eene Goddelijke redding door middel van natuurkrachten, en het lied van MOZES; daarna het verblijf des volks in de woestijn, toen het met vrije keuze God aannam tot Koning; de veertig jaren van omzwerving, en het doel daarvan; eindelijk den oorsprong en de hoofdzaak der wetgeving van MOZES: God de éénige God, wien Israël eeren moest door eene hen heiligende dienst, en daartoe één heiligdom voor het gansche volk, en dat zonder beeld der Godheid. — In de *twaalfde* Voorlezing wordt gehandeld over Priesters, Profeten en Offers. Daarbij wordt de instelling van het Profetisme in hare hooge waarde voorgesteld, de beteekenis der zoenoffers onder Israël verklaard, en de vraag beantwoord, waarom de dood van onzen Heer bij een offer wordt vergeleken. — Nu komt in de *dertiende* Voorlezing MOZES nog nader ter sprake, en wel vooral zijne burgerlijke wetgeving. Na de opmerking, dat Kerk en Staat bij MOZES één waren, volgen eenige andere, als: MOZES stichtte een' godsdienstig-zedelijken Staat, gaf als bedoeling daarvan te kennen, dat de Israëliten een heilig volk van God op aarde zouden worden, en trachtte, in overeenstemming daarmede, Israël te vormen en op te voeden tot eene boven alle volken door deugd en godsvrucht uitmuntende natie. Hierbij komt in aanmerking Israel's afzondering van andere volken, de sabbatsviering, de zorg voor de dieren, voor armen en verlatenen, het nut van feesten voor de armen, de vrolijkheid van MOZES' Godsdienst, en de optogten naar JEHOVA's heiligdom op de drie hooge feesten. Na de opgave van eenige betrekkelijke onvolkomenheden in de Mozaïsche wetgeving worden eenige getuigenissen medegedeeld aangaande hare hooge voortreffelijkheid, en eindelijk MOZES voorgesteld in geheel zijne werkzaamheid, ook als Geschiedschrijver, Dichter en Profeet van Israël. — Van de overige Voorlezingen kunnen wij den inhoud met enkele woorden opgeven. De *veertiende* schetst de opvoeding van het Israëlitische volk door God na MOZES in

eenige algemeene trekken; de *vijftiende* vermeldt Israël's lotgevallen na JOSUA tot SAMUËL, waarbij over de verdelging der Kanaäniten, over het tijdvak der Rigters, en vooral over SAMUËL en de door hem opgerigte Profetenscholen gesproken wordt; de *zestiende* beschrijft den oorsprong van het Koningschap, SAMUËL's verdiensten, DAVID's opvoeding door God, zijne verrigtingen, zijnen val en zijne laatste levensjaren, en weidt, tot SALOMO genaderd, over de *Pheniciërs* uit, over hunnen wereldhandel en hunne verbindtenis met Israël; de *zeventiende*, eindelijk, doet SALOMO's tijd nader kennen, de wederkeerige hulp, door de *Pheniciërs* aan hem en door hem aan de *Pheniciërs* aangebragt, en den duurzamen invloed van SALOMO op Israël; voorts de twee rijken, hunnen afval van JEHOVA en hunne vernietiging, en wordt besloten met een overzigt van hetgeen in dit deel behandeld is en in het andere volgen zal.

Uit deze inhoudsopgave blijkt, wat groote rijkdom van zaken, de eene al belangrijker dan de andere, hier ter sprake komt, en welk een' gang van ontwikkeling de Hoogleeraar gevolgd is. Van de wijze van behandeling kunnen wij bij vernieuwing de meest gunstige getuigenis afleggen. Het hoofddoel, de opvoeding des menschdoms door God, wordt streng in het oog gehouden. Niets van hetgeen ter zake dient wordt met stilzwijgen voorbijgegaan. Moeijelijke vraagstukken worden met groote gemakkelijkheid behandeld. Tallooze oordeelkundige opmerkingen trekken de aandacht tot zich. Zonder eenig vertoon van geleerdheid, valt de rijke belezenheid des Schrijvers telkens in het oog. En de stijl, hoe eenvoudig ook, is zoo vloeijend en onderhoudend als men verwachten mag, en munt vooral door ongedwongene vrijheid, soms door ongezochte verhevenheid en kracht, uit. In één woord, wij zijn met dit tweede stuk niet minder ingenomen dan met het eerste, en wenschen het, om meer dan ééne reden, in aller handen.

Het zou ons gemakkelijk vallen, dit ons gunstig oordeel door eene groote menigte van proeven te staven. Wij zouden dan niet nalaten op die *apologetische* gedeelten te wijzen, waar de gewijde geschiedenis uit de ongewijde, vooral

uit de ontdekkingen van latere reizigers, wordt opgehelderd, of waar de Goddelijkheid der roeping van MOZES wordt gehandhaafd, of waar de voortreffelijkheid der Mozaïsche wetgeving wordt uiteengezet, of waar gehandeld wordt over het Profetisme en deszelfs invloed op Israël. Maar wij moeten ons beperken, en vermelden daarom alleen datgene, wat ons minder bevredigd heeft of ons toeschijnt aan bedenking onderhevig te zijn. Moeijelijk kunnen wij ons vereenigen met de voorstelling, die bl. 265 voorkomt, dat *de* zoogenaamde *berooving der Egyptenaren* door de Israeliten, bij den uittogt, door MOZES slechts zou zijn toegelaten, omdat hij haar niet verhinderen kon, en *aan Gods bevel wordt toegeschreven, dewijl uit het bevel van God, om uit* Egypte *te trekken, door den ruwen hoop werd afgeleid, dat men dan ook wel, als op Gods bevel, van de Egyptenaren eene schadevergoeding voor al hunne onderdrukkingen mogt eischen.* Voor deze meening is in de geschiedenis geenerlei grond te vinden, en de daad der berooving laat zich nog wel op andere wijze verdedigen tegen de beschuldiging van onzedelijkheid. — De vraag: wat zijn de tien geboden? de tien vroegere alleen *zedelijke* voorschriften, *Exod.* XX: 2—17? of de tien latere meest *rituele*, *Exod.* XXXIV: 10—26? had, onzes inziens, uitvoeriger moeten behandeld zijn, dan bl. 292, 293 geschiedt, en stelliger kunnen beantwoord worden, ten voordeele der eerstgenoemde. — Het komt ons voor, dat de *veertiende* Voorlezing schraler van inhoud is dan eenige andere. Merkelijk ingekort, had zij zonder schade met de volgende kunnen zamenvloeijen. — De zwarigheid, hoe het met Gods liefde en heiligheid overeenkome, dat Hij de Kanaäniten liet verdelgen door Israël, wordt, bl. 371—377, niet genoegzaam opgelost door de opmerking, dat door Israël vele wreedheden zijn gepleegd tegen Gods wil. — Ook twijfelen wij zeer, of het tijdvak der Rigters wel genoeg zij gekarakteriseerd. Van GIDEON, JEPHTHA, SIMSON EN RUTH wordt slechts in het voorbijgaan gesproken, bl. 380. — Met hetzelfde regt hadden wij mogen verwachten, dat er van DAVID's verordeningen omtrent de openlijke eeredienst,

bl. 403 ter naauwernood vermeld, breeder zou gesproken zijn. — Van den tempelbouw door SALOMO wordt, bl. 429, slechts met een enkel woord gewag gemaakt. — Even weinig is er, meenen wij, regt gedaan aan DAVIDS Psalmen, bl. 408, als aan de Messiaansche verwachtingen, onder Israël gewekt en door de Profeten, die achtereenvolgens optraden, versterkt, bl. 406—408, 439, 440. En de behandeling van de geschiedenis der beide rijken, in de laatste Voorlezing, kan niet anders dan vlugtig genoemd worden.

Indien wij zoo voortgingen, zou het kunnen schijnen, als ware er op onze lofspraak veel af te dingen. En dit is toch in geenen deele het geval. Hartelijk verblijden wij ons in het bezit van een zoo uitvoerig en oordeelkundig geschrift over de opvoeding des menschdoms door God, als wij van de hand des Hoogleeraars ontvingen. Onze beste wenschen vergezellen de verdere uitgave. En het godsdienstig gedeelte onzer natie waardere den kostbaren schat van wetenschap, in deze Voorlezingen ontsloten!

Gedachten over den toestand der zielen in den staat der afgescheidenheid tusschen den dood en de opstanding, door A. CAPADOSE, *M. D. Te 's Gravenhage bij* P. C. Dill. *In gr.* 8*vo.* 42 *bl. f* :-45.

De Heer CAPADOSE begint zijn vlugschriftje met de opmerking, dat over het op den titel genoemde onderwerp twee gevoelens worden omhelsd. Het eerste houdt in, dat «de zielen, zoodra zij door den dood van de ligchamen gescheiden zijn, terstond overgaan in den staat van eeuwig en volkomen heil of eeuwig en volkomen onheil, met de bewustheid en het gevoel van dezen haren toestand.» Volgens het andere «gaat de ziel der afgestorvenen over tot den staat des slaaps met volkomene bewusteloosheid, en duurt die toestand voort tot de opstanding.» Hij vindt het «*treffend*, dat in onze dagen en wel in *Amerika* soortgelijke onderwerpen de aandacht van gemoedelijke Christenen

bezig houden.» In geen dezer beide gevoelens — en andere schijnen hem niet bekend te zijn, of worden althans met stilzwijgen voorbijgegaan — kan zich de *Med. Doct.* vinden; en nu geeft hij zijne eigene denkbeelden in het licht, «den bescheiden lezer ter overdenking; den geloovigen en vooral den door smartelijke verliezen bezochte geloovigen bij een blik in de ure des doods tot vertroosting en bemoediging; maar ook den verdwaalden, die nog de wereld liefheeft, tot eene nadrukkelijke vermaning.» En daar hij deze overdenkingen aan het ziek- en sterfbed van een zijner kinderen heeft opgesteld, is het hem, alsof «door de kennelijkste verzekering van diens jeugdige ziele, dat hij zoo de vreugde des eeuwigen levens stond in te gaan, de Heere Zelve Zijnen zegel is komen hechten aan de waarheid van het gevoelen, dat in deze bladen uiteengezet is.» Wij hebben geoordeeld, dat een en ander letterlijk te moeten mededeelen.

Het tweede dan der opgegevene gevoelens wil de Heer CAPADOSE «wederleggen: het eerste rectificeren, door het verdedigen van een derde, dat hierop nederkomt: De ziel des geloovigen na den dood komt tot een verre boven hare beste oogenblikken op aarde verheven trap van zaligheid, die in een naauwer gemeenschap met haren Heer bestaat, maar zij blijft een nog hooger en volmaakte zaligheid wachten op den dag der opstanding, daar de aanschouwing eerst dan zal plaats hebben.»

De wederlegging van het eerste gevoelen — doch het zou onze lezers waarschijnlijk bitter vervelen, indien wij hun een verslag wilden geven van het zonderlinge *exegetiseren*, *dogmatiseren* en *argumenteren*, waarvan elke bladzijde de bewijzen draagt. Gezegden van JOB en anderen worden in bewijskracht op gelijke lijn geplaatst met die van onzen Heer zelven, en doorgedraafd op steile regtzinnigheid met eene verzekering, die ons verbazen zou, indien wij niet wisten, dat vermeende kennis opgeblazen maakt.

Indien Dr. CAPADOSE niet meer van de Geneeskunde weet, dan van de *theologie*, beklagen wij zijne patienten; bij zijnen vriend DA COSTA is hij ver genoeg achtergebleven.

Godsdienstige Oefeningen. Een Volksleesboek over de christelijke waarheid, door A. RUTGERS VAN DER LOEFF, *Predikant te Zutphen* [*thans te Leyden*]. *Te Zutphen, bij* A. E. C van Someren. 1847. *In* 8*vo.* 312 *bl. f* 2-:

In den laatsten winter van zijn verblijf te *Zutphen*, hield de ijverige RUTGERS VAN DER LOEFF wekelijks eene avondgodsdienst voor armen, aan welke de gelegenheid was gegeven om alzoo naar hunne vatbaarheid en behoefte te worden onderwezen, vermaand, bestuurd en vertroost, in vergoeding van de openbare godsdienstoefeningen, aan welke zij zich wegens schamele kleeding of om andere redenen meestal onttrokken. De waardige Leeraar besloot, daarin in de eerste plaats, ook als goeden grondslag voor het vervolg, een eenvoudig, duidelijk en beknopt overzigt te geven van de geheele Christelijke waarheid; en het is deze reeks van oefeningen of eenvoudige leerredenen, die hij, naar anderen werkkring geroepen, aan zijne voormalige hoorders achterliet. Wij mogen met volle ruimte zeggen, dat, gelijk zulk eene populaire ontwikkeling van de Christelijke geloofsleer uitstekend geschikt is voor de ongeoefenden, voor wie ze werd uitgesproken, zoo ook in ruimeren kring dit leesboek voor eenvoudige Christenen een even aangenaam als nuttig geschenk is. Zonder zijne inzigten in het Evangelie op te offeren, of zijne overtuiging te bemantelen, heeft de Prediker zich in den vorm van zijn onderwijs geschikt naar de vatbaarheid van zijne hoorders, en zorgvuldig toegezien, dat hij door geene uitdrukking, die ligtelijk kon worden misverstaan, ergernis gave aan de kleinen in kennis, wier opbouwing, niet wier tegen-ingenomenheid hij bedoelde. En, uit een wetenschappelijk oogpunt beschouwd, is het geene kleine verdienste van dit geschrift, dat het die beschouwingswijze van de Christelijke waarheid, welke men den naam geeft van de *Groningsche*, zóó blootlegt, dat het eene heldere, innemende voorstelling ook bij hen bevordert, die aan eene andere gewoon, of

zelfs wel tegen deze ingenomen waren. Het is het eenvoudige Evangelie, (gelijk het kan en moet worden opgenomen in geest en hart van hen, die vragen, wat zij moeten weten om zalig te worden, door de kennis des Eenigen Waarachtige en van JEZUS CHRISTUS den Heer). Daarom wordt de waarheid, die in Hem is, *positief* voorgedragen uit den Bijbel en doorgaans geene verkeerde voorstelling tegengesproken. Voegt bij dat heldere, bezadigde, voorzigtige (waarin o. a. de *vijfde* oefening: *over het leerstuk van Vader, Zoon en H. Geest*, en de *achtste: over de verlossing, welke in* JEZUS CHRISTUS *is*, uitmunten) den warmen, hartindringenden, praktischen toon; de duidelijkheid, overal met waardigheid gepaard — en gij hebt de voornaamste eigenschappen, die dit geschrift ook voor ruimeren kring tot een voortreffelijk leesboek maken. Geen Evangelieprediker, die vooral voor eenvoudige heeft op te treden, zal het uit de hand leggen, zonder nut voor zich zelven; en in veler woningen brenge de lezing en bepeinzing iets goeds toe aan de kennis der waarheid, die daar is in Hem, die de weg, de waarheid en het leven is.

Wij danken den waardigen man, die zijne heldere blikken in de Evangeliewaarheid nuttig maakt ook voor eenvoudigen, voor dit geschenk, en wenschen hem den besten zegen op hetgeen hij spreekt en schrijft, zoowel voor hen die meer, als die minder ontwikkeld zijn in Christelijke kennis. En als zoo velen, die *hem* vooral tot het mikpunt stelden, of welligt nog stellen, van liefdelooze veroordeeling en hoogmoedige tegenwerking, voor overtuiging vatbaar zijn — dat zij dan dit boeksken lezen!

Dankstond voor den Oogst, gehouden op den algemeenen Dankdag, den 26 *Sept.* 1847, *te Zwolle; door* G. H. VAN SENDEN, *Theol. Doct. en Pred. te Zwolle. Met Bijvoegsels. Te Zwolle, bij* J. J. Tijl. 1847. *In gr.* 8*vo.* 42 *bl.* *f*:-50.

Leerrede over Psalm CXLV: 9, 10, *gehouden ter gele-*

genheid van den algemeenen Dankdag, door J. WATERMAN, *Godsdienstonderwijzer te Kampen. Te Zwolle, bij* J. J. Tijl. 1847. *In* 24 *bl. f*-30.

Wij voegen deze beide Leerredenen, hoe verschillend ook, bij de aankondiging bijeen, omdat zij bij dezelfde gelegenheid uitgesproken en bij denzelfden Uitgever verkrijgbaar zijn.

1. Die van den Heer VAN SENDEN, naar aanleiding van Ps. L: 15 gehouden, munt in menig opzigt uit. Er is kracht en gloed en leven in, ofschoon de sierlijkheid der uitdrukking soms een weinig gekunsteld schijnt. De bekende tekst: *roept mij aan in den dag der benaauwdheid; ik zal er u uithelpen, en gij zult mij eeren*, herinnert ons — dus luidt de opgave van het plan — eene opwekking, die wij gevolgd hebben, brengt ons eene belofte voor den geest, die aan ons is vervuld geworden, en doet ons eenen eisch vernemen, die aan ons thans geschiedt. Zoo eenvoudig dit plan is, even zoo geleidelijk is ook de leerrede zelve. Aan rijkdom van denkbeelden, doorgaans in weinige woorden uitgedrukt, ontbreekt het niet. Ook de gebeden, die er aan zijn toegevoegd, verdienen lof. En belangrijker is de uitgave geworden door de bijvoegsels, waarin onderscheidene bijzonderheden, betrekkelijk den oogst der laatste jaren, den Overijsselschen Dankdag en andere, worden toegelicht. Wij danken den Eerw. VAN SENDEN, dat hij aan het verzoek van het Armbestuur der Nederduitsche Hervormde Gemeente heeft gehoor gegeven, wenschen dit stukje in veler handen, en zullen ons verblijden, wanneer daardoor de armen der gemeente, ten wier behoeve het is uitgegeven, eenige verkwikking ontvangen.

2. De andere leerrede, van den Heer WATERMAN, gehouden voor de Israëlitische gemeente te *Kampen*, en bij de uitgave aan s. J. MULDER, Inspecteur der Nederlandsche Godsdienstige Israëlitische Scholen, opgedragen, kan met die van VAN SENDEN op geenerlei wijze vergeleken worden. Zij getuigt echter gunstig van de lofwaardige pogingen, die er onder Israël worden aangewend tot verkondiging van Gods woord in onze landtaal. Aanleg en vorm zijn als

van eene Christelijke leerrede. Ook de inhoud getuigt van den invloed des Christendoms. Uit den tekst, op den titel uitgedrukt, wordt aanleiding genomen tot het betoog, dat Gods vaderlijke goedheid geenszins in strijd is met zijne bestraffing en kastijding, dat door zijne barmhartigheid die kastijding tot ons wezentlijk heil verstrekt, en dat wij alzoo voor die kastijding dankbaar en erkentelijk moeten zijn. Maar de ontwikkeling van dit een en ander laat in menig opzigt veel te wenschen over en verdient naauwelijks dien naam te dragen. Alles is even oppervlakkig en algemeen. Desniettemin raden wij den Heer WATERMAN ernstig aan, om de gave, die in hem is, te ontwikkelen en ten behoeve zijner geloofsgenooten op woeker te stellen. Hij is op den weg, om wat goeds te leveren, en kan, bij voortgaande oefening, veelsoortig nut stichten. Alleen geve hij niet te spoedig uit, wat niet voor de pers bestemd was, al wordt daarop ook ernstig aangedrongen. Indien hij nog jong is, gelijk wij vermoeden, dan verwachten wij van zijnen lateren leeftijd meer rijpe vruchten.

Klinische ervaringen, gewonnen in de Koninklijke poliklinische inrigting der Hoogeschool te Berlijn. Door Dr. EDUARD HENOCH, *Assistent bij de voornoemde inrigting, en uitgegeven door Dr.* MAURITS HENDRIK ROMBERG, *gewoon Hoogleeraar in de Geneeskunde en Director van bovengenoemde inrigting. Met twee Platen. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1846. *In gr.* 8vo. 247 *bl. f* 2-50 (*).

Het werk, van hetwelk wij de Hollandsche vertaling aankondigen, draagt op den titel den naam van iemand, die in de geneeskundige literatuur te gunstig bekend is, dan dat eene eigenlijke aanprijzing noodig zoude zijn. Aan Dr. ROMBERG, toch zijn wij hoofdzakelijk de meer physiologi-

(*) Door eene zeldzame toevalligheid werd vroeger van eene andere hand, reeds eene beoordeeling van dit werk in dit Tijdschrift, in N°, VII geplaatst. Geest en strekking zijn nagenoeg dezelfde. De ontdekking kwam te laat om haar terug te nemen. — UITG.

sche behandeling der zenuwziekten verschuldigd, en men kan zeggen, dat hij in dit gedeelte der geneeskundige wetenschap, hetwelk vroeger geheel door de empirie werd beheerscht, een nieuw leven heeft gebragt. Klinische ervaringen, onder de leiding van zoodanig iemand gedaan en door hem uitgegeven, kunnen wel niet anders, dan aan de eischen eener rationele geneeskunde voldoen; het was te verwachten, dat men in dezelve overal strenge toepassing van de physiologische waarheden op de diagnostiek zoude aantreffen. Doch bij de doorlezing van het aangekondigde werk zal men zich niet alleen in dit opzigt bevredigd vinden; ook de therapie, welke het *hoofddoel* van den praktische geneesheer moet zijn, tot welks bereiking eene zorgvuldige diagnostiek slechts *hoofdmiddel* is, en waarover toch desniettemin in de meeste waarnemingen, welke in den lateren tijd publiek zijn gemaakt, met oppervlakkigheid wordt heengeloopen, wordt hier met de meeste zorgvuldigheid behartigd. Dr. ROMBERG zelf legt naar waarheid in zijne voorrede de volgende getuigenis aangaande zijn werk af: »De volgende bladen bevatten klinische ervaringen, die uit de aanteekeningen over de zieken naauwgezet zijn zamengesteld, om getuigenis af te leggen van mijn streven, het physiologisch beginsel in de waarnemingen tot rigtsnoer te nemen, en om eenige therapeutische waarheden algemeen te verspreiden, aan welke wij nog in een veel grooter aantal behoefte hebben." Deze ervaringen zijn niet in de eigenlijke kliniek, maar in de dus genoemde polikliniek verzameld, d.i. in eene kliniek buiten het gasthuis. Eene zoodanige polikliniek heeft vele moeijelijkheden, welke in eene stationaire kliniek niet worden aangetroffen. »In het geheel worden de waarnemingen bemoeijelijkt en veelal gebrekkig door het gemis van een opzigt der [over de] zieken, zoo als dit in een gasthuis met de oppassing gepaard gaat. Daarentegen munt de polikliniek door andere eigenschappen uit, waarvan het nut niet te miskennen is. Niet alleen, dat men in dezelve het begin van vele ziekten en de wijze, waarop zij elkander opvolgen, leert kennen, maar het is ook van belang, dat men ligte en voorbijgaande aandoeningen kent, die men in de praktijk immers het meest

ontmoet, en achter welke men in onze dagen zoo vaak reusachtige en gevaarlijke toestanden zoekt. Terwijl het in het gasthuis alleen de ziekte in den mensch is, die den leerling boeit, leert hij hier den mensch in de ziekte kennen. De groote invloed der hartstogten en vooroordeelen, die zich in de hut zoowel als in het paleis doet gelden, onthult zich, en het zien van eenen gevaarlijken lijder wekt vroegtijdig die menschelijke rigting op, die, mits zij niet in huichelarij en schijnheiligheid ontaardt, de harde loopbaan van den arts verzoet en verligt." Wij hebben de bovenstaande woorden van den Schrijver, vooral ook daarom in hun geheel overgenomen, omdat zij zoo juist den geest, welke in het werk doorstraalt, kenmerken: tot de bron van het lijden door te dringen, ten einde dit lijden, hoe onbeduidend het ook moge schijnen, weg te nemen, is het doel, hetwelk de schrijver zich overal voorstelt; hiertoe moet niet slechts een objectief onderzoek van den lijder, maar ook het nasporen van zijne *vita ante acta*, van zijn huiselijke omstandigheden enz. dienen. Hierdoor worden zijne waarnemingen niet slechts op zich zelve belangrijk, maar ook als voorbeelden, welke de arts zich ook in het praktische leven ter navolging kan voorstellen. Het is uit dien hoofde, dat wij elken praktikus het werk van ROMBERG dringend aanbevelen; het heeft voor hem niet slechts een voorbijgaand nut, zoo als met zoovele wetenschappelijke werken het geval is, die als 't ware slechts het uitvloeisel zijn van het tegenwoordig standpunt der wetenschap, doch na verloop van eenige jaren grootendeels hunne belangrijkheid hebben verloren; maar deze klinische ervaringen zullen steeds hare waarde blijven behouden, omdat er geene theoriën in worden gehuldigd, maar alles op zuivere studie der natuur berust.

Het ligt buiten ons plan, eene uitvoerige opgave van den inhoud van het door ons aangekondigde boek te geven. Wij zouden gevaar loopen, óf een dor geraamte van een onderhoudend werk te leveren, hetwelk weinig ter lezing zoude uitlokken, óf in eene te groote uitvoerigheid te vervallen, welke weinig met den aard van een tijdschrift, hetwelk hoofdzakelijk aan letterkunde is toegewijd, zoude strooken.

Daarenboven heeft reeds een onzer beste geneeskundige Tijdschriften (*) in het vorig jaar, korten tijd na het verschijnen der oorspronkelijke editie, eene uitvoerige en naauwkeurige opgave medegedeeld van den rijken inhoud van het voor ons liggend werk. Een voornaam gedeelte van hetzelve is toegewijd aan de ziekten van het zenuwstelsel (bl. 1—97) en het is vooral daar, dat wij de physiologie op de pathologie vinden toegepast: het ligt in den aard der zaak, dat dit gedeelte *con amore* is bewerkt. Intusschen is ook aan de volgende gedeelten (ziekten van het bloed bl. 98—144, ziekten der spijsverteringsorganen, bl. 145—171, ziekten van de organa urinaria et generationis, bl. 172—185, ziekten van de ademhalingswerktuigen, bl. 186—210, ziekten van den toestel der circulatie, bl. 211—217, ziekten der huid, bl. 218—247.) niet minder zorg besteed en menig belangrijk geval is ook aldaar opgeteekend. De behandeling kenmerkt zich steeds door groote eenvoudigheid en door het streng volhouden aan de eenmaal volgens goede gronden gemaakte indicatie; alle stelselzucht wordt ook hier vermeden. Als voorbeelden halen wij de drie door den Schrijver medegedeelde gevallen van *morbus Brightii* aan: Hij brengt deze ziekte tot de bloedziekten en wendt in deze overtuiging dan ook in twee dezer gevallen het *Joduretum ferri* aan, beide malen met goed gevolg; doch deze beschouwing van den aard der ziekte hield hem niet terug, om in een ander geval van albuminurie, waar de verschijnselen voor eenen inflammatoiren toestand der nieren pleitten de antiphlogistische geneeswijze in het werk te stellen, welke dan ook met een gunstig gevolg werd bekroond. Zoo ook was bij de behandeling der huidziekten het opsporen der oorzaak het voorname doel, en menig hardnekkig geval werd, nadat door een zorgvuldig onderzoek de oorzaak was opgespoord, langs eenen zeer eenvoudigen weg genezen: maar hierom verzuimde de Schrijver niet, om in die gevallen, waar het onmogelijk

(*) Kliniek. Tijdschrift voor wetenschappelijke Geneeskunde. 3de Deel. 1846. p. 84—94.

was, eene zoodanige, diepergelegene oorzaak te ontdekken, van die middelen gebruik te maken, van welker nut hij door eene zekere empirische kennis was overtuigd geworden. — Twee weluitgevoerde platen zijn aan het werk toegevoegd; zij stellen geene anatomisch-pathologische preparaten voor, welke anders doorgaans de medegedeelde klinische waarnemingen versieren, maar portretten van twee lijders, bij welke de ziekelijke veranderingen vooral aan het gelaat voorkwamen: het een is dat van eene vrouw, bij welke de geheele linkerzijde van het aangezigt geätrophieerd was, terwijl de regterzijde in den normalen toestand verkeerde; het ander dat van eenen lijder aan *lepra Arabum tuberculosa* (*elephantiasis*), welke beide gevallen in het werk zelf uitvoerig worden medegedeeld. De vertaling is over het algemeen zeer goed geslaagd, zij laat zich vloeijend lezen en geeft getrouw den zin van het oorspronkelijke terug. Enige germanismen herinnerden ons nu en dan den Duitschen oorsprong van het werk, zoo als *vermist*, *erger* voor hartzeer. apoplectische *haarden*, ziekte*haard*, p. 114 een officier, *die vooraan in de dertig was*, p. 126 een paar *dozen* rheum, voor *doses*, bl. 232 *geestige* verrigtingen enz. Op bl. 117 lezen wij: »Ofschoon er in dit geval belangrijke veranderingen aan de *blaas* gevonden werden;" volgens het voorafgaande zouden wij meenen, dat er »*in de nieren*" moest staan; welligt dat dit eene schrijffout in het oorspronkelijke is, welke ook in de vertaling is overgegaan; uit den zin is het, dunkt ons, duidelijk, dat hier niet van de blaas, maar wel van de nieren kan gesproken worden. — Wij eindigen onze aankondiging met den wensch, dat de klinische ervaringen van ROMBERG niet onder de menigte van vertalingen, waarmede onze geneeskundige literatuur tegenwoordig wordt overstroomd, mogen vergeten worden. S.

Biographisch Handwoordenboek. Levensbeschrijvingen der meest beroemde Personen uit alle Eeuwen en Vol-

ken, daar G. ENGELBERTS GERRITS. *Eerste gedeelte der eerste Aflevering en eerste Aflevering tweede gedeelte. Te Amsterdam, bij* M. H. Binger. 1847. *In gr.* 8*vo.* 1-20.

Biographische Woordenboeken *op te stellen* en met zorg [en naauwkeurigheid te bewerken, is geene gemakkelijke taak. Ze *zamen te stellen* en onder de naschrijvers en compilators te behooren, is voorzeker minder moeijelijk; vooral naarmate men, meer dan ooit, tegenwoordig in alle talen een' belangrijken voorraad van Biographiën, Dictionnairen, Lexicons, en wat men meer zoude kunnen noemen, te zijner beschikking heeft, waaruit, bij eene goede keuze, rijke stof voor biographische artikelen kan worden opgezameld.

Wanneer wij nu den Heere ENGELBERTS GERRITS, dien wij hier onder de compilators meenen te moeten rangschikken, onbewimpeld onze gedachten over zijnen arbeid moeten zeggen, dan komt het ons voor, dat hij zeer ver is van volledig te zijn, en dat het zoeken, naslaan en naschrijven, over het algemeen, niet met die zorg en naauwkeurigheid is geschied, die de belangrijkheid van zulk een werk vereischt; ja, wij zouden haast zeggen, dat een en ander zelfs de blijken van overhaasting draagt. Wij weten wel, dat niet allen eene volledige bibliotheek van *Hollandsche, Duitsche, Fransche, Engelsche* en in andere talen geschrevene biographische Woordenboeken bezitten; maar de Heer ENGELBERTS GERRITS noemt er toch zeer velen op, die hem voor zijnen arbeid veelzijdiger handleiding hadden kunnen geven, en die hij nu zoo het schijnt als ter loops heeft ingezien. Het verwondert ons dus ten hoogste, dat de Schrijver, die bijna overal onder al de artikels (en dit is een gelukkig denkbeeld) de bronnen opgeeft, waaruit hij geput heeft, daarbij zoo veel belangrijks heeft voorbijgezien, wat uit hare rijkheid en mildheid had kunnen en moeten worden aangeboden, en dat nu gemist wordt.

Wij willen, hoezeer wij reeds artikelen op de letter B hebben, ons thans alleen tot de A bepalen, daar de Schrijver deze voor afgewerkt houdt. Maar, welk eene lijst van merkwaardige en beroemde personen zouden wij kunnen opgeven, die, buiten allen twijfel, hier moesten gevonden worden! Onder de Woordenboeken, die wij bezitten, nemen wij er slechts eenige ter hand; en wanneer wij vlugtig de artikelen doorloopen, dan zouden wij bladzijden kunnen volschrijven om de leemten aan te vullen. Ook bevreemdt het ons, dat de Heer ENGELBERTS GERRITS, uit de verschillende door hem opgegevene Schrijvers, die hem ten dienste hebben gestaan, zoo als J. W. TE WATER, VAN DER PALM, STUART, MONTANUS, COMMINUS, PLUTARCHUS, WINKELMAN, HOUBRAKEN en anderen, geen uitvoeriger aanhalingen over de personen, die hij wilde behandelen, heeft medegedeeld. Wij willen een en ander met bewijzen staven.

Waarom wordt, om slechts van weinigen te gewagen, THOMAS ABBT niet genoemd, die toch, als wijsgeerig schrijver, met roem in de Duitsche Letterkunde bekend is, en die, daar de Heer ENGELBERTS GERRITS aan HIERONYMUS VAN ALPHEN te regt een artikel wijdt, hier niet misgeplaatst zoude zijn? (De verhandeling van dien Geleerde en Wijsgeer over *de Verdiensten* werd door VAN ALPHEN in 1777 vertaald: onder de opgave der werken van VAN ALPHEN had deze vertaalde Verhandeling, bij de omwerking van RIEDEL's *Theorie* enz., op het artikel in dit Woordenboek wel mogen genoemd worden; de lijst zijner uitgegevene Schriften is daar ook niet compleet). Wat mag de reden zijn, dit zij in 't voorbijgaan gevraagd, dat sommige titels van VAN ALPHEN's werken hier zoo onjuist worden opgegeven? Zoo lezen wij o. a. voor den titel van 's Mans werk: *Predikt het Euangelium allen Creaturen! eene Staatsmaxime in het Rijk van waarheid en deugd*, hier: *Predikt enz. aan alle menschen eene maxime van het Christendom.* (*!*). Welk een artikel b. v. over ABSALOM uit VAN DER PALM's *Bijbel voor de Jeugd!* »ABSALOM, zoon van DAVID, een vorst van fraaije ligchaams-

gestalte, maar van eene snoode inborst. Hij stond op tegen zijnen vader, doch zijn leger werd verslagen en hij door JOAB gedood." Kan men dit een voldoend artikel in een biographisch Woordenboek noemen? Zóó is het niets meer dan bladvulling, en wat nu van ABSALOM gezegd wordt, had men, verkoos men niets meer van hem te berigten, dan wel in het artikel DAVID kunnen opnemen, waar het toch noodig zijn zal van ABSALOM te spreken, en men van den beruchten zoon wel niet minder, op het artikel des vaders, zal kunnen melden, dan hier afzonderlijk gedaan wordt. ABIMELECH (de Heer ENGELBERTS GERRITS wijdt toch menig artikel aan dwingelanden en *beruchte* personen) is vergeten. Van Paus ADRIAAN DE VI, wordt melding gemaakt; maar verder wordt er van geene personen, die den pauselijken stoel bekleed hebben, meer gesproken: ALEXANDER de VI b. v. kon wel genoemd zijn. CORNELIS VAN ALKEMADE treft men hier aan, en de beroemde LIEUWE VAN AITZEMA, die op zestienjarigen ouderdom zijne *Poëmata juvenilia* uitgaf, wordt gemist. Aan ANACREON wordt gedacht; van ALCEUS vindt men niets. Wanneer men b. v. een artikel vindt van het broederpaar ANAPIAS en ANPHINOMUS, zoude dan, in zeker opzigt, een art. over HANNIBAL en ALEXANDER ALBANI, waarvan de een protector van *Duitschland* was, en de andere de schoonste *villa* van *Italië*, de *villa Albani* voor de *Porta Salara*, te *Rome* aanlegde, hier overtollig zijn geweest? Waarom wordt ANNA COMNENA genoemd, en ANNA AMALIA, Weduwe van den Hertog van *Saksen-Weimar*, over het hoofd gezien? Zij was de beschermster van schrijvers en kunstenaars en verdient eene uitstekende plaats onder de Vorstinnen van *Duitschland*. Gelijk het slot te *Muiden*, in de roemrijke XVIIde eeuw onzer letterkunde, het verblijf was van de beroemdste mannen onzes Vaderlands, zoo waren haar slot te *Weimar*, hare lusthuizen te *Tieffurth* en *Effertsburg*, de verzamelplaatsen van geleerden en reizigers van verdiensten: een HERDER, GÖTHE, WIELAND en anderen lokte zij naar *Weimar*, terwijl zij op de zedelijke vorming der natie eenen

belangrijken invloed uitoefende. Onder de kunstenaars vindt men b. v. den Schilder AARTZ of RIJK met *de Stelt;* en ASSELYN, bijgenaamd *Krabbetje*, zoekt men te vergeefs. Zou aan ANCILLON, den in 1766 geboren en in 1837 overleden Pruissischen Minister, hier ook niet een plaatsje moeten gegund zijn. Ref. leest in zijne *Biographie universelle* van dien man: *il mourut honoré des regrets de l'Europe entière.* Zulk een man behoort toch wel onder de beroemdste personen uit alle eeuwen en volken; en de Heer ENGELBERTS GERRITS maakt immers van meer personen gewag, die in de XVIIIde eeuw geboren en in de XIXde gestorven zijn. Wel wordt ALFIERI, de *Italiaansche* treurspeldichter, genoemd; maar zou de dichter, die van Paus INNOCENTIUS X een' gouden penning ontving en van de *Zweedsche* Koningin CHRISTINA met een gouden keten begiftigd werd, die wel vele zijner gedichten in *Italië* heeft vervaardigd, maar ook in ons Vaderland met roem bekend is, en die gedichten heeft geleverd, waarin men, zoo als onze VAN KAMPEN zegt, »rijkdom van denkbeelden zoo wel als hooge dichterlijke vlugt bewonderen moet," — zou REINIER ANSLO niet een regeltje waardig zijn geweest Als men ALARIC aanhaalt, waarom dan AMBIORIX niet? (Zie over hem CAESAR, *de Bello Gallico, Lib. V. Cap.* 24 *sqq.* FLORUS *Lib. III. Cap.* 10.) Ook wordt geen gewag gemaakt van HENDRIK ALTING, van *Embden*, Professor in de Godgeleerdheid. (Zie. over hem, als over MENSO ALTING, Burgemeester te *Groningen*, geb. 1636, o. a. *Allgemeines Gelehrten-Lexicon* van CHRISTIAAN GOTTLIEB JÖCHER; een werk, dat bij het zamenstellen van Handwoordenboeken gerustelijk als eene zeer belangrijke leiddraad mag aanbevolen worden.) De beroemde JACOB AMERSFOORDT, Hoogleeraar te *Franeker*, in 1786 te *Amsterdam* geboren, kon ook wel opgegeven zijn. Maar genoeg! wij zouden vragen op vragen kunnen stapelen en nog tal van aantekeeningen mededeelen ter aanvulling, maar wij zouden waarlijk niet weten waar te eindigen. Kan men zulk een Handwoordenboek met naauwkeurigheid bewerkt noemen? Of JOHANNES ALLART onder de meest beroemde mannen uit

alle eeuwen en volken behoort, mogen anderen uitmaken; maar dat het hier voorkomende artikel over dien boekverkooper, met het bijtende puntdicht van WITSEN GEYSBEEK, overgenomen uit het *Woordenboek der Zamenleving*, had kunnen gemist worden, is, naar onze wijze van zien, ontegenzeggelijk.

Wij vatten, om nog iets aan te merken, de uitnoodigende aankondiging niet regt, op den titel der 1ste Aflevering 2de gedeelte aan *Nederlanders* gerigt, om, indien er in hun geslacht beroemde personen zich hebben bevonden, die nog niet in eenig Woordenboek zijn opgenomen, van wie zij verlangen mogten den *naam*, het *leven* en de *daden* in dit Woordenboek vermeld te zien, daaromtrent het een en ander mede te deelen, mits de bijdragen zoo beknopt mogelijk zijn zaamgevat en *Franco* aan den uitgever worden ingezonden. Moet, vragen wij, een schrijver of zamensteller van een Woordenboek niet bekend zijn, of zich bekend maken, met alle beroemde personen voor zijn werk geschikt? En waar zijn waarlijk beroemde personen, van vroeger of later tijd, van welke niet *eenige* nasporingen voorhanden of te vinden zijn? Personen, die door letter-, geschied-, oudheid- of staatkundige verdiensten hebben uitgemunt of sieraden des Vaderlands zijn geweest, *kunnen* niet geheel onbekend zijn; zijn ze *niet* bekend, dan zouden wij hunne verdiensten zeer in twijfel trekken, of hoe! zouden de zoodanigen, die iets belangrijks in dergelijke vakken hebben geleverd, dan niet bij naam onder de aandacht van geleerden of letterkundigen komen? Ons dunkt, ja! en de Heer ENGELBERTS GERRITS behoefde dus niet te wachten, om uit een *Nederlandsch* geslacht, waarin zich beroemde personen bevonden, die nog niet in eenig Woordenboek zijn opgenomen, mededeelingen te ontvangen, omtrent een in zijn Handboek wel te huis behoorend Geleerde en beroemd Geschied-Letter- en Oudheidkundige; wij bedoelen Mr. WILLEM CORNELIS ACKERSDIJK, die hier ongenoemd blijft, en die wij vermeenen dat in Woordenboeken nog geene plaats heeft. Prof. SIEGENBEEK zegt van den achtingwaardi-

gen grijsaard in de *Handel.* van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te *Leiden* van 1843, »dat wat hij schreef de heerlijkste blijken droeg van gezonde oordeelkunde, grondig onderzoek en uitgebreide kennis;" en, waarlijk, men behoeft den naam van ACKERSDIJK slechts te noemen, om zich te herinneren, voor hoe velen hij ten vraagbaak was in alles, wat geschiedenis, taal en letteren betrof; terwijl een groot aantal van kleinere en grootere opstellen 's mans letterkundige verdiensten in een glansrijk licht plaatsen. Na dit aangevoerde zal het wel aan geen' twijfel onderhevig zijn, of Mr. ACKERSDIJK moest hier vermeld zijn. Wat hij schreef en deed, geschiedde in geen' verborgen hoek; vele geleerde genootschappen vereerden hem en erkenden zijne verdiensten; zelfs bij het *Thuringisch Sachsisch Verein* te *Halle* en te *Maagdenburg* was de edele man niet onbekend. Men spore dus liever zelf op, en wachte niet naar mededeelingen, die door familiën somtijds uit kieschheid en bescheidenheid achterwege worden gehouden: de bronnen zijn toch, wanneer men zich niet overijlt, wel te vinden.

Wij willen het nu bij letter A laten, om niet te uitvoerig te worden, en zullen verder ons oordeel opschorten, tot dat de Heer ENGELBERTS GERRITS eenige meerdere Afleveringen zal hebben bewerkt, en hopen dan nader op zijnen arbeid terug te komen, terwijl onze wenken, voor het vervolg, zoo wij hopen, niet geheel in den wind zullen geslagen worden.

Nog iets ten besluite. In hoeverre het vermeerderen van Woordenboeken het vermeerderen van oppervlakkige kennis in de hand werkt, is hier de plaats niet in het breede te ontwikkelen: dat zij, met een aantal *Magazijnen* van allerlei aard, waarmede wij reeds overvoerd zijn, voor gezet onderzoek en vlijtige studie veel voordeel aanbrengen, gelooven wij niet; en hoezeer het Handwoordenboek van den Heer ENGELBERTS GERRITS zijn betrekkelijk nut hebben kan, kunnen wij echter nog niet inzien, dat er, in dezen tijd, aan zulk een werk behoefte wezen zoude.

Ééne verdienstelijke eigenschap mogen wij echter niet

onvermeld laten, namelijk: »dat," zoo als de Uitgever zegt, »de hier geleverde Biographiën zich aanbevelen door kernachtigen inhoud, zoodat de behandelde personen, door dezen of genen kenmerkenden trek of treffende bijzonderheid, des te ligter in het geheugen worden bewaard." Dien lof beperkende tot *eenige* der hier voorkomende Biographiën, zouden wij hiervan verscheidene proeven kunnen opgeven; en dit karakterestieke dier artikelen maakt, wij ontveinzen dit niet, de lezing niet onaangenaam, en wekt voorzeker, bij minkundigen den lust te meer op, om met dergelijke personen kennis te maken.

De uitvoering is goed. De deelneming moge, in weerwil van al het aangemerkte, toereikend zijn, om tot evenwigt te strekken voor de zware kosten dezer onderneming!

Geschiedenis van het Spaansch Schiereiland, gedurende de jaren 1807—1814. *Naar het Engelsch van* ARCHIBALD ALISON, *door* G. KUYPER, HZ., *Luit. Ing. bij de Koninklijke Militaire Akademie. IIde Deel. Te Breda, bij* Broese en Comp. 1847. *In gr.* 8*vo.* 488 *bl. f* 4-:

Het tweede deel van de geschiedenis des Spaanschen en Portugeeschen onafhankelijkheidskrijgs gaat van den veldtogt van 1810 tot aan deszelfs einde door den vrede van 1814. Al hetgeen wij ten voordeele van dit uitvoerige tafereel bij de aankondiging van het eerste deel gezegd hebben, is in alle opzigten op dit toepasselijk, en zoo wel de staatkundige gebeurtenissen als de oorlogsoperatiën zijn hier weder omstandig en met eene onpartijdigheid, zoo ver zulks met het standpunt van den Schrijver overeenkwam, verhaald. Men kan echter hier en daar wel bemerken, dat het een *Engelschman* is, die hier spreekt, ofschoon hij meestal de *Fransche* dapperheid naast die der *Britsche* armee en de wanhopige volharding der *Spanjaarden* regt laat wedervaren.

Wat het strategische gedeelte, de beschrijving der bewegingen van de legers, der gevechten, veldslagen en bele-

geringen betreft, hierin kan ALISON, niettegenstaande zijne uitvoerigheid, met den Generaal FOY, in zijne *Histoire de la Guerre de la Péninsule*, niet gelijk gesteld worden; want het is daar een man van het vak, die spreekt. — Jammer is het, dat de vroegtijdige dood van dien krijgsoverste hem belet heeft zijne taak geheel af te werken, waardoor wij niet dan een voortreffelijk gedeelte van een schoon geheel bezitten.

Het werk van ALISON stelt ons eeninzins voor dit verlies schadeloos; want er bestond tot nog toe geene volledige geschiedenis van de gebeurtenissen in *Spanje* en *Portugal*, gedurende de merkwaardige jaren in het begin onzer eeuw. Wij kunnen, door de mededeeling van den Britschen Geschiedschrijver, genoegzaam van alle bijzonderheden, hiertoe betrekkelijk, worden ingelicht; hetgeen thans des te meer noodzakelijk is, omdat wij eerlang van eenen anderen kant de beschouwing van den oorlog in *Spanje* en *Portugal*, namelijk van THIERS, in zijne *Histoire du Consulat et de l Empire*, zullen ontvangen. De vergelijking der beide voorstellingen zal niet alleen belangwekkend zijn, maar ook kunnen dienen, om eindelijk, in dit zoo gewigtig gedeelte van NAPOLEON's regering, tot de waarheid te geraken.

Wij eindigen onze aankondiging met den wensch te herhalen, dat de Uitgevers en de verdienstelijke Vertaler, door medewerking van het publiek, in staat mogen gesteld worden, om de geheele Geschiedenis van *Europa* van 1789 tot 1815 door ALISON, in onze taal overgebragt, het licht te doen zien.

Staatshuishoudkundige Drogredenen van FRÉDÉRIC BASTIAT, *Corresponderend Lid van het Instituut. Naar de tweede Fransche uitgave vertaald door Mr.* W. R. BOER. *Te Utrecht, bij* C. van der Post, Jr. 1847. *In* 18*mo.* 213 *bl. f* 1 - 10.

Dit kleine boekje bevat, in een' levendigen en verstaan-

baren stijl ingekleed, de wederlegging van vele staatshuishoudkundige dwalingen, die niet alleen in *Frankrijk*, maar ook in ons vaderland voor onomstootelijke waarheden gehouden worden. Dat de nijverheid, de landbouw, de koophandel niets bij eene ongestoorde vrijheid van verkeer lijden, integendeel dat zij daardoor alleen kunnen bloeijen, wordt er voldingend in aangetoond. Dat verbodswetten, beschermende regten, represailles slechts een schijnbaar en oogenblikkelijk voordeel, maar wezentlijk een algemeen en lang voortdurend nadeel toebrengen, wordt er op eene geestige wijze in bewezen. Bestonden deze hinderpalen nergens, het onderling verkeer der volken zou nog grooter zijn dan thans en de schaarschte en duurte, die tegenwoordig heerschen, zouden ophouden of althans spoediger gelenigd worden. In *Frankrijk*, waar men de wieg der staatshuishoudkundige wetenschap moet zoeken, heerschen nog de meeste vooroordeelen tegen hare eerste en duidelijkste grondbeginselen. Maar hoe lang duurde het ook niet in *Engeland*, het vaderland van ADAM SMITH, eer men aan diens leerstellingen gehoor gaf! In *Nederland* was het, en is het nog, een voortdurende strijd tegen of voor de verbodswetten en beschermende regten, tusschen de handeldrijvende en landbouwende provinciën gevoerd. De afschaffing der graanwet heeft velen nog niet van hare schadelijkheid en ondoelmatige strekking overtuigd. De val en uitdrooging van vele fabrieken, die hier te lande door kunstmatige middelen, door premiën en voorschotten moesten staande gehouden worden, heeft sommigen nog niet van het vooroordeel der nuttigheid van beschermende belastingen op den invoer genezen.

De Heer Mr. W. R. BOER heeft door de welgelukte vertaling van het werkje van den Heer BASTIAT een verdienstelijk werk verrigt, en veel, dat er in voorkomt, is geheel ook op ons land toepasselijk. Hij zou het echter door eene omwerking voor zijne landgenooten nog verstaanbaarder hebben kunnen maken; want er komt toch veel locaals in, dat alleen op *Frankrijk* van toepassing is of eene geheel Fransche kleur draagt. Voor sommige leden uit de Kamer

der Gedeputeerden zouden wel die uit de tweede Kamer onzer Staten-generaal te kiezen geweest zijn, en voor de namen van Fransche staatshuishoudkundige Schrijvers, wel Nederlandschen zijn te vinden geweest; de voorbeelden, uit *Frankrijk* aangehaald, waren gemakkelijk door Nederlandsche te verwisselen, de stof is hier ruim voorhanden, en dan had voorzeker de lezing van dit geschrift meer geboeid en algemeen meer bevallen. Zoo als het echter daar ligt, kunnen wij het evenwel aan allen, die belang in den bloei van handel en fabrieken stellen of hierbij een onmiddellijk belang hebben, ten volle ter lezing en overdenking aanbevelen; zij zullen hier menige waarheid leeren, of duidelijker leeren inzien, en menig vooroordeel, dat zij tot nog toe voor een onbetwistbaar staatshuishoudkundig axioma hielden, in deszelfs ware gedaante, als een misbegrip of oppervlakkige meening, en dus eene dwaling, zien verschijnen. Hoezeer de verlichting in alle vakken toeneemt, bestaan er, vooral in de staatshuishoudkunde, een aantal drogredenen, die veel schijn van gegrondheid bezitten, doch die bij eene nadere beschouwing al hare waarheid verliezen; men maakt zich door derzelver gepaste bestrijding bij de maatschappij verdienstelijk, en men heeft hierdoor aanspraak op den dank van allen, die in den bloei van handel en nijverheid belang hebben en stellen.

De vrije Handel, of Redevoeringen van WILSON, FOX, COBDEN, HUME, *Dr.* BOWRING, *Dr.* COX, O'CONNELL, G. THOMPSON, RICCARDO, M. GIBSON, BRIGHT: *Leden der Engelsche Vereeniging voor den vrijen Handel; vertaald door* M. H. DE GRAAFF. *Te Gorinchem, bij* H. Horneer. 1847. *In gr.* 8*vo. II en* 94 *bl. f* 1-:

De strijd tusschen theorie en praktijk. Eene wederlegging der gevoelens van het Handelsblad en den Hoogleeraar DEN TEX, *over de beslissing der Graanwetten, of het zoogenoemde groote pleit. Te Gorinchem, bij* H. Horneer. 1847. *In gr.* 8*vo.* 14 *bl. f* :-25.

Met een aantal andere tot vrijen handel, tariefshervorming enz. betrekkelijke werken en vlugschriften, zijn ook de bovenstaande, na eene beredeneerde verhandeling, aangekondigd door Mr. N. OLIVIER, in de *Themis* voor 1847, 8ste jaargang, N°. 3, nu onlangs uitgekomen. Daarnaar, en voor zoo veel als reeds door ons, bij de beoordeeling der werken van den Heer KLINK STERK en anderen, gezegd is, meenen wij eenvoudig te mogen verwijzen, ten einde niet onszelven en anderen te herhalen. Het is bekend, hoe het stelsel van den vrijen handel, 'twelk in de Redevoeringen, die de Heer DE GRAAFF vertaald heeft, door een aantal beroemde mannen aangeprezen wordt, steeds in dit Tijdschrift is gehandhaafd; en de zoogenaamde wederlegging der gevoelens van het *Handelsblad* en van den Hoogleeraar DEN TEX door eenen ongenoemde, zijnde het tweede hier aangekondigde stukje, heeft Referent wel niet van gevoelen doen veranderen.

De namelooze bestrijder van bijna alle vermaarde Staathuishoudkundigen vraagt onder anderen, bl. 6: »Hoe stelt »het dan de pachter in een' tijd als de tegenwoordige en »de twee jongstverloopene jaren, waarin hij zeker niet meer »dan een vierde van eene gewone schoof heeft kunnen in»zamelen, wanneer hij nu ook nog dit weinige tot eenen »lagen of middelmatigen prijs moet afstaan? wat schiet hem »dan over, en wat staat hem dan te wachten?" — Maar in de twee jongstverloopene jaren is immers overal duurte geweest. Ook zonder eenigen invloed van schaalregten, en al ware uit- en invoer in ons land volkomen vrij geweest, zou men hooge prijzen hebben gemaakt. De boerenstand heeft juist in de laatste jaren veel gewonnen. Achterstallig gewordene pachters hebben hun te kort aangezuiverd en het nieuw vervallene voldaan. Mogt het zijn, dat sommigen het niet konden houden, staat dan niet elk beroep voor verliezen bloot, zoo wel als voor winsten? En daar de grondeigenaar zoo min van den eenen als van den anderen pachter meer kan krijgen, dan in evenredigheid staat tot de opbrengst der akkers, zal deze zich dan eens, in eenig nadeelig jaar, met eenigzins lager gestelde huurprijzen moeten vergenoegen. Doch zal nu alles tot eene gekunstelde hoogte moeten worden opgedreven, en, ten koste van den duur brood etenden ambachtsman, zoo hoog moeten worden gehouden, opdat toch de grondbezitters niet genoodzaakt

worden eenigen afslag van pacht aan hunne huurders te geven? — Maar wij willen hier niet verder over uitweiden. Men leze en oordeele zelf!

Reis van Utrecht naar Baden-Baden, in Brieven. Een Handboek voor Reizigers derwaarts van P. HERDER VAN BERN. *Te 's Gravenhage, bij* de Erven Doorman. 1847. *In gr.* 8*vo.* 378 *bl. f* 3-:

De Heer VAN BERN wil deze reisbeschrijving hebben aangemerkt, niet als eene volledige beschrijving van zijne reis, of vermelding van al het merkwaardige der door hem bezochte streken; maar alleen als aanteekeningen, waarbij hij zijne gedachten voegde. Het zijn dan ook niet enkel beschrijvingen van steden, merkwaardige gebouwen en natuurtafereelen, maar ook opmerkingen van staatkundigen, godsdienstigen of zedekundigen aard, geschiedkundige herinneringen, legenden enz. Aan de laatste is natuurlijk dat gedeelte van den togt het rijkste, hetwelk den *Rijn* in de omstreken van *Bingen* en *Bacharach* betreft. De meeste van die zijn evenwel bekend; de Schrijver heeft ze onderhoudend voorgedragen. De godsdienstige aanmerkingen hebben meerendeels betrekking op het Romanisme en nieuw-katholicisme; ze ademen eenen milden, verstandig-Christelijken geest, en de Schrijver heeft groot gelijk b. v. ten aanzien van de kloosters in *Noord-Braband*, die zich gedurig uitbreiden, tot groot nadeel van die provincie, wier bezittingen, welke aan velen brood en welvaart konden geven, zich langzamerhand ophoopen in de kloosters die alles om zich in armoede dompelen, terwijl zij zelve rijk worden. De geschiedkundige aanteekeningen nopens de bezochte steden kan men elders ook overvloedig vinden; het is nu eenmaal eene gewoonte, ze in reisbeschrijvingen op te nemen, en ze zijn hier niet langdradig. En wat de reis zelve aangaat: zij gaat niet door onbekende streken, en kan dus niets tot land- en volkenkunde toebrengen. Velen onzer landgenooten deden hetzelfde togtje, geheel of gedeeltelijk: door *Noord-Braband* en *België* naar *Aken* en *Keulen*, voorts over *Coblentz*, *Wiesbaden*, *Frankfort*, *Darmstadt* en *Heidelberg* naar *Baden;* terug over *Mentz*, langs den *Rijn*.

Ref., die slechts tot *Ems* op bekenden grond was, vond de aanteekeningen over het geheel naauwkeurig; dat hij vrij wat miste, daarmede moest hij vrede hebben, daar het den Schrijver vrijstond te geven wat hij wilde, en deze zelf op geene volledigheid aanspraak maakt. Anders: wel wordt melding gemaakt van de ware of verdichte stichting der Domkerk te *Bonn* door de Keizerin HELENA, maar niet van het prachtig bronzen standbeeld dier Vorstin in deze kerk; wel van *Clemensruhe* bij *Poppelsdorf*, maar niet van de *musea* der Bonnsche akademie aldaar, waar de verzameling van *mineralia* eenig en eene met grotwerk ingelegde zaal prachtig is; wel van het akademiegebouw, maar niet van de vier groote *fresco*-schilderijen, de faculteiten voorstellende, die zeer bezienswaardig zijn. Noch het *Ahrthal*, noch het minder bekende *Brohlthal* met de *Fonsteiner* bron worden bezocht, van de *Laachersee* alleen in het voorbijgaan gesproken. Ook van de *Neanderhöhle* bij *Dusseldorf* niets, noch van het fraaije standbeeld van Keurvorst JOHANN WILHELM te paard, schoon de reiziger, die bij BERKING in *de drie Rijkskroonen* logeerde, het vlak voor zich had. Dit een en ander doet zien, dat de Schrijver met regt kan zeggen, »eenige aanteekeningen" te hebben gegeven; maar dan moest hij het ook geen *Handboek voor Reizigers* hebben genoemd. Die het hiertoe wil gebruiken, zal zich zeer teleurgesteld — die er een onderhoudend reisverhaal in zoekt, zich niet bedrogen vinden.

De spreuk: *ubi bene, ibi patria*, (overal, waar ik het wèl heb, is het mij een vaderland) die lijnregt overstaat tegen gehechtheid aan eigen haard, wordt ten slotte gebruikt als: *ubi patria, ibi bene* (oost west, thuis best).

Een ernstig woord van waarschuwing aan mijne Landgenooten, en inzonderheid aan mijne Ambtsbroeders, tegen eene verderfelijke gewoonte; door G. VAN SANDWIJK, *Onderwijzer te Purmerende. Met een Voorberigt van* P. HOFSTEDE DE GROOT, *Hoogleeraar en Schoolopziener te Groningen. Te Purmerende, bij* J. Schuitemaker. 1847. *In gr.* 8*vo.* 64 *bl. f* :-70.

Ernstig woord van waarschuwing kan met volle regt boven elk der hier voorkomende tafereelen geplaatst worden. Zij

schilderen ons het beklagenswaardig lot van in hunnen stand anders hoogstverdienstelijke mannen, onderwijzers der jeugd, die, door de jeneverpest aangegrepen, op de jammerlijkste wijze hun leven geëindigd hebben.

De waardige VAN SANDWIJK schildert hier de verderfelijke gevolgen, welke het misbruik van sterken drank voor lieden onder zijnen stand ook meermalen heeft na zich gesleept; en de mededeelingen, die hij van het lot derzulken geeft, gestaafd door bewijzen, die hij als oor- en ooggetuige heeft opgezameld, zijn van hoogsternstigen en leerzamen aard. Elk tafereel levert eene vernieuwde belangrijke proeve van de verwoestingen, door dien grooten vijand van deugd, verlichting, godsvrucht en welvaart in gezin en werkkring aangeregt; en wanneer hij ons opmerkzaam maakt op den geëindigden levensloop van dezulken, die door aanleg, kunde, vlijt, liefde voor de jeugd en achting voor hunnen stand sieraden hadden kunnen zijn van hunne edele en zoo gewigtige betrekking, dan betreuren wij het diep, dat zoo vele waarschuwingen en pogingen, om genoemden vijand te bestrijden, nog met geen gelukkiger uitslag in het algemeen zijn bekroond geworden.

Met innig welgevallen vonden wij in het Voorberigt, waarmede Prof. HOFSTEDE DE GROOT dit werkje aanbeveelt, door den Schrijver de vreeselijke verwoestingen voor oogen gesteld, welke de sterke drank ook onder zijnen stand *pleegt* te maken; en wij hopen niet te veel te zeggen, wanneer wij er bijvoegen, van meening te zijn, dat heden ten dage dit afschuwelijk vocht door lieden van dien waardigen stand algemeen als een doodelijk vergif beschouwd wordt. Zoo er echter nog mogten gevonden worden, die in die draaikolk der ondeugd werden medegesleept, dan bidden wij hen dit ernstig woord te lezen, opdat het hen, eer het te laat is, waarschuwe en afschrikke tegen eene der ergste ondeugden! Het is in elk dezer tafereelen alleen de jenever, die de oorzaak was van het rampspoedig einde der beklagenswaardige ambtgenooten van den Heer VAN SANDWIJK, wien wij dankzeggen voor zijne welgemeende Christelijke poging; terwijl wij allen toeroepen, toch geene onuitwischbare schande te brengen over hun leven en hunne nagedachtenis!

Dictionnaire universel, historique et raisonné, francais-hol-

landais, de marine et de l'art militaire, rédigé d'après un nouveau plan; ou répertoire général de tous les termes des arts et sciences dont la connaissane est ou nécessaire ou utile à cenx qui se destinent soit à la carrière de la marine, soit à celle des armes, par E. GOCVIC et H. G. JANSEN, Ingenieur de la Marine. La Haye et Amsterdam, chez les Frères van Cleef. Lexic form. X et 668 pag. *f* 10-:

Niemand, die eenigzins de zaak kan beoordeelen, zal den arbeid gering of ligt achten, die er besteed is aan de zamenstelling van dit Woordenboek, of de Schrijvers den dank onthouden, dien zij door de moeite, welke zij zich daarvoor hebben getroost, rijkelijk hebben verdiend. Voor den aanstaanden Zee- en Krijgsman niet alleen, maar voor menig een, dien stndie of smaak in aanraking brengt met letterkundige voortbrengselen, het Zeewezen of de Krijgskunst betreffende, en in het Fransch geschreven, is dit boek van het hoogste belang. De Schrijvers hebben teregt ingezien, hoe naauw het verband is tusschen het Zeewezen en de Landmagt, en van hoeveel belang voor beide vakken, dat hunne kennis vereenigd is, hoe onontbeerlijk in vele gevallen voor den krijgsman het regt verstand van zeetermen, voor den zeeman dat van uitdrukkingen tot de Krijgskunst behoorende, moet worden gerekend. De vereeniging van beide deze vakken, is het kenmerkende van dit hun Woordenboek. Wat zij hebben willen leveren, wij willen het met hunne eigene woorden den lezer mededeelen, om hem eenig denkbeeld te geven van den rijkdom der zaken, die hier te vinden is. Hun boek, lezen wij, »Comprend tous les termes tant anciens que modernes: 1 de l'architecture navale ou de l'art de l'ingénieur-constructeur, 2. de la construction proprement dite, on de l'art du charpentier de vaisseau. 3. de la manoeuvre de gréement, 4. de la manoeuvre d'évolution ou tactique navale, 5. de la marine de l'état et celle du commerce, 6. de la navigation tant maritime que fluviale, 7. de la navigation à la vapeur, 8. du pilotage, 9. de la corderie ou de l'art du cordier, 10. de l'astronomie nautique, 11. de la pêche tant maritime que fluviale, 12. de l'architecture militaire, 13. de la tactique et stratégie militaire, 14. de la fonderie des bouches-à-feu et fabrication des armes, 15. de la fabrication de la poudre, 16. de l'escrime, 17. du manège, 18. de la forgerie 19. de la maréchalerie, 20. de la géographie, 21. de la

géométrie, 22. de l'art de l'artificier, 23. de la mécanique, 24. de l'hydraulique, 25. de l'hydrostatique, 26. de l'hydrodynamique, 27. de l'histoire maritime et militaire, 28. des ordres de chevalerie, 29. de l'administration et organisation maritimes et militaires, et enfin 30. les termes communs se rapportant aux arts ou sciences susdits."

Dat men zich bij dezen rijkdom van op te nemen zaken, vooral der korthcid beijveren moest, spreekt van zelf. De moeijelijkheden worden verbazend groot, gelijk er eenige van in de voorrede waren aangewezen. Voor zoo veel wij dit Woordenboek hebben doorgezien en gebruikt (wie zal vorderen, dat men het doorleze?) komt het ons voor, dat de Schrijvers met groote kennis van zaken zijn toegerust en een allezins verdienstelijk werk hebben geleverd. Op de inrigting zouden wij wel enkele aanmerkingen meenen te moeten maken: het komt Rec. voor, dat de Schrijvers, met de gevorderde kennis der behandelde vakken rijkelijk voorzien, minder eigenlijke taalkennis bezitten, minder zich bekommerd hebben om den oorsprong van uitdrukkingen en van de toepassing van deze of gene woorden op de zaken; zij geven de noodige vertaling of ook de vereischte verklaring der zaak, maar zij hadden door de inrigting zelve van hun boek tot het eigenlijke verstand van het woord kunnen toebrengen, kunnen doen gevoelen, hoe van de eigenlijke en oorspronkelijke beteekenis de afgeleide en figuurlijke is ontstaan, hoe de toepassing op deze of gene bijzondere zaak als bij natuurlijk gevolg uit de algemeene bedoeling van woord of uitdrukking voortvloeit. Dat bij ieder woord de wetenschap is gevoegd, waartoe het behoort, is zeer goed te keuren; misschien ware er iets voor te zeggen, indien men een woord, dat voor onderscheidene vakken in onderscheiden zin wordt gebezigd, voor ieder vak weder herhaalde. Maar het maakt het gebruik lastig en schaadt aan het dieper doordringen tot het regte verstand der zaak, dat voor elke kleine wijziging van beteekenis, hetzelfde woord als nieuw hoofdwoord wordt geplaatst. Wij willen het met een enkel voorbeeld ophelderen, dat juist open voor ons ligt; 't is het woord *débarquer*. Wij vinden dit op deze wijze opgenomen:

»Debarquer, v. a. Mar. (Tirer ou faire sortir d'un navire, d'un bateau, les marchandises, les troupes etc. qu'il contient). Lossen, ontschepen — *des marchandises*, Goederen lossen, ontschepen. *Où allez-vous nous* —? Waar zult

gij ons ontschepen? — *des affûts*, affuiten ontschepen — *des canons par les sabords*, stukken door de geschutspoorten ontschepen.

» *Débarquer un officier*, v. a. Mar. (Changer de destination, après l'avoir embarqué ou destiné à s'embarquer. Eenen officier overschepen, overplaatsen.

» Débarquer, v. n. Mar. (Quitter le navire, le bateau, et descendre à terre.) Ontschepen, het schip verlaten. *Nous débarquâmes à tel endroit, à tel port.* Wij ontscheepten op die plaats, in die haven. *Le navire n'ayant pu mettre à la voile, nous fûmes obligés de.* — Het schip niet onder zeil hebbende kunnen komen, waren wij genoodzaakt het te verlaten.

» Débarquer. v. n. Mar. (Quitter son vaisseau avec un congé limité ou absolu.) Zijn ontslag krijgen. *Un tel va —, a été débarqué.* Die zal ontslagen worden, is ontslagen geworden.

Zietdaar het hoofdwoord viermaal op nieuw aangevoerd; blijkbaar intusschen zijn er slechts twee hoofdbeteekenissen, al naar mate het woord als bedrijvend of als onzijdig werkwoord voorkomt. Gesteld dus, dat men voor deze twee afzonderlijke rubrieken moest maken, hetgeen Rec. niet noodig, ja minder goed toeschijnt, daarbij moest men zich dan toch bepalen. *Débarquer un officier* is slechts eene bijzondere toepassing van het gewone, waaraan het spraakgebruik een' bepaalden zin heeft gegeven; en zoo is het ook met de beide opgegevene beteekenissen van het onzijdige werkwoord. Wanneer men in dit opzigt een' beteren regel had gevolgd, daardoor zou vooreerst ruimte zijn gewonnen, eene zaak, bij dergelijk een werk niet van gering belang, maar de grondigheid van behandeling zou er ook bij gewonnen hebben, en daar het toch onmogelijk is, om alle toepassingen van ieder woord op elke bijzonderheid op te geven, zou men den gebruiker ook het maken van eigene toepassingen bij voorkomende gelegenheden gemakkelijker hebben gemaakt.

Niet overal is ook de vertaling juist, somtijds vreemd genoeg, waar de zin van het hoofdwoord goed is omschreven. Bijv. Échelle (place de commerce sur les côtes, dans les mers du Levant) is juist, maar de vertaling eenvoudig zeehaven, koopvaardijhaven, is onjuist. Se débander (se dit d'un corps de gens de guerre, qui se disperse sans ordre pour s'enfuir ou pour se retirer) is goed; maar *in opstand raken:* Toute l'armée se débanda. Het gansche leger geraakte in opstand, duidt iets geheel anders aan.

Dergelijke dingen waren ligtelijk te voorkomen geweest. *Queue de rat* b. v. vindt men op dezelfde bladzijde op twee onderscheidene plaatsen van dezelfde zaak verschillend verklaard, bl. 521, 1ste en 2de kolom, en wat dergelijke onnaauwkeurigheden meer zijn.

Over het algemeen hebben de Schrijvers hunne moeijelijke taak, dunkt ons, goed volbragt, en een boek geleverd, dat vele verdiensten bezit, en waarvan de zamenstelling niet alleen niet gemakkelijk, maar ook niet aangenaam moet geweest zijn. Zij hebben dus alle aanspraak op erkentenis.

De uitgevers hebben ook eer van de uitvoering; de druk is goed, de kleine letter scherp en duidelijk, en de prijs voor een werk van dien omvang en inhoud niet te hoog. Wij wenschen hun op den duur een debiet toe, dat hunne onkosten vergoedt.

Gedenkschriften van eene Kamenier. Naar het Engelsch van de Gravin VAN BLESSINGTON. *III Deelen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1847. *In gr.* 8*vo.* 798 *bl. f* 7-80.

De aanzienlijke Schrijfster geeft in dezen Roman eene levendige voorstelling van onderscheidene karakters in het maatschappelijke leven, ten deele in den hoogsten, ten deele in den middelstand. De verschillende huisgezinnen, in welke hare heldin, *Miss* STRATFORT, komt, geven daartoe aanleiding. Eenige eenzelvigheid zou wel daardoor ontstaan, dat de *Ladys* doorgaans engelen zijn van deugd en schoonheid, de *Lords* losbollen, die het op de eer der bevallige CELINA hebben toegelegd; maar de Schrijfster heeft dat eentoonige goed vermeden. Een groot gedeelte van het *derde* deel is eene *episode*, de geschiedenis der schoone, ongelukkige Hertogin GLENALLEN, gelijk bijna het geheele *eerste* deel door de geschiedenis van de ouders der heldin wordt ingenomen, zoodat de lotgevallen van haarzelve slechts ruim de helft van het geheel innemen. Doch dit zij zoo; het is een roman, die zich met veel genoegen laat lezen. Uitnemend, gelijk in de meeste Engelsche *Romans de caractère*, is de zedelijke, zelfs godsdienstige strekking. Bij het ziekbed van Mrs. FRASER, bij het lijden van *Lady* AL-

MONDBURY, op het afgelegen kasteel der Hertogin GLENALLEN, gevoelt men, met de Schrijfster, de waarde van godsdienstige beginselen; en zij, die door losbandigheid zichzelve een onaangenaam leven ook bij den grootsten uitwendigen voorspoed bereiden, een WILLERAME, een ALMONDBURY en anderen, hebben dat, *omdat* zij zedeloos zijn. Voorts is er eene groote natuurlijkheid van teekening in, die leven geeft aan personen en voorvallen. Men neme eens de goedhartige, maar in de fatsoenlijke wereld geheelenal onbedrevene *Mrs.* BUXTON, die NB. | eenen *Pair* laat kiezen uit eene menigte sjerpen, ten einde hem een ander lint te bezorgen in plaats van zijne, te haren huize met soep bemorste ridderorde; de gierige *Mrs.* JEFFERSON met hare ongemanierde kinderen, en meerderen. Overdreven is echter de haat van FRASER tegen de familie zijner vrouw, en vooral die ijdele malloot, *Lady* CALDERSFOOT, wier bespottelijkheid onwaarschijnlijk, ja onmogelijk is. | Verbeeldt u, zij houdt zich voor de eerste Romanschrijfster van *Engeland*, het hoofd der letterkundige wereld. Te *Dover* verneemt zij, dat een leesbibliotheekhouder slechts éénen van hare Romans heeft, omdat niemand er meer begeerde, en die ééne is ook niet eens te vinden, hoewel de ijdele Schrijfster den logementhouder had gedwongen aan de *autoriteiten* kennis te geven van hare aankomst, hopende op eene schitterende ontvangst. Te *Parijs* neemt zij het als eene groote beleefdheid op, dat de Prins VAN JOINVILLE hare afbeelding geschikt zou achten voor een beeld op een scheepsboeg! In een paar stekelige dagbladen naar verdienste ten toon gesteld, drukt zij ten hove hare bekommering uit, dat de Engelschen zich dat als eene nationale beleediging zullen aantrekken, en dit eenen oorlog veroorzaken, waarop de Koning, zoo als zij het noemt, een' sterken aanval van hoest krijgt, zoodat Z. M. den zakdoek voor den mond moet houden, waarin hem, zoo hoffelijk noemt de *Lady* de hovelingen, allen volgen! Kortom, het ontbreekt evenmin aan grappige, als aan ernstige tooneelen, en Ref. heeft van de Gravin nog geen roman gelezen, die hem zoo beviel als deze, behalve eenigzins *de Gouvernante*, die min of meer in denzelfden smaak is.

De vertaling is goed; eenige kleine abuizen zullen wij daarom laten passeren. De uitvoering verdient lof; maar het ééne steendrukje?....

Woorden voor het hart, op elken dag des jaars. Een Geschenk voor Christenen, door K. F. VAN SETTEN, *Predikant te Doeveren, c. a. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. *In* 12*mo.* 366 *bl. gecartonneerd f* 1 - 25.

Ons gewone verslag van de Almanakken voor dit jaar laten wij voorafgaan door de aankondiging van een boekje, dat er niet toe behoort, en er toch niet geheel vreemd van is. Het bevat voor elken dag des jaars een — hoe zullen wij het noemen? — vertoogje, daar zijn ze wat klein voor, en voor eene gedachte te lang; eenige regels naar aanleiding van eenen Bijbeltekst. Goed en gepast, schoon het bestek niets anders dan algemeene gedachten toelaat, en ieder Christen van eenige ontwikkeling gemakkelijk eene ontelbare menigte van zoodanige regels zamenstellen kan; maar meene slechts niemand met het lezen van iets, waartoe slechts weinige seconden noodig zijn, genoeg te hebben gedacht aan zijne eeuwige belangen. En toch — dit misbruik van het boekje vreezen wij eenigzins. Aanwijzing van gepaste gezangen; maar vooral dan toch van breedvoeriger gedeelten des Bijbels ter lezing, hadden wij er wel bij begeerd, opdat het eigenlijke Bijbelgebruik niet lijde door Bijbelsche dagschriften, aanleidingen tot godsdienstige overdenkingen, of hoe men dergelijke meer noeme. Sommigen zullen misschien de aanmerking maken, dat zoo weinige woorden voor iederen dag niet dan iets oppervlakkigs kunnen geven: wij maakten haar zoo even zelve, en toch — het is ook waar, dat kortheid niet altijd oppervlakkigheid insluit, en dat de Nederlandsche manier, vooral in godsdienstige opstellen, iets uitputtends heeft, waarbij al heel weinig aan het nadenken van den lezer wordt overgelaten; men zie maar eens de leerredenen; zou men niet zeggen, dat ze er op aangelegd zijn, om alles, alles te zeggen, wat van het onderwerp te zeggen of uit den tekst te halen is?

Het boekje bindt zich niet aan een bepaald jaar. Vandaar, dat het wel voor de Kersdagen aan de geboorte van JEZUS doet denken, maar voor het Paaschfeest en de daarvan afhangende Christelijke gedenkdagen geene plaats inruimt. Op 3 *Mei* staat iets over 's Heilands opstanding; op 31 *Mei* iets over het Pinksterfeest; zoo ook worden Oude en Nieuwejaar in aanmerking genomen; overigens acht Ref.

het boekje al te *rücksichtlos* op de dagen. Zoo is zelfs den 31 *October* niet gedacht aan de Hervorming; voor 1 *November* zou *Hebr.* XII: 23ª goed gepast hebben; voor 15 *Augustus* of 8 *September Matth.* XII: 46—50; voor 18 *Junij* of 18 *November Dan.* III: 19, dat nu geheel ongemotiveerd op 29 *Mei* staat; voor 6 *December Ps.* LXXII: 1 enz. Het ieder jaar bruikbare van het boekje zou er niet bij geleden hebben, veeleer bevorderd zijn, indien de Schrijver afzonderlijke gedachten hadde bestemd voor den *Goeden Vrijdag*, *Paschen*, *Hemelvaartsdag* en *Pinksteren*, ten einde op die dagen voor het anders geschrevene in de plaats te stellen.

Behoefte, dit erkent ook de Schrijver, was er juist aan dit werkje niet, en hoe het eene hulde kan zijn aan de nagedachtenis eener overledene moeder, is moeijelijk te gissen, daar het niet blijkt, dat deze de gedachte er van hebbe geopperd of de uitvoering er van aangeraden. Het eene en andere is evenwel in zooverre buiten ons. Nu het boekske er is, vinden wij geene reden om het niet aan te prijzen, hetwelk wij ons dan haasten, terstond na de uitgave te doen. De uitgever vinde zich door een ruim debiet schadeloos gesteld voor de zeer nette uitvoering.

Almanakken voor 1848.

Er is een tijd geweest, en die is nog niet lang verleden, toen de Almanakken-*literatuur* in hoogen bloei was. Het eene prachtjaarboekje voegde zich nevens het andere. De *bellettrie* had niet alleen met ieder jaar meer *organen;* maar ook de Christelijke stichting bediende zich van dezen sierlijken vorm. Elke provincie had haren Almanak, wiens hoofdbestemming was, het gewest en zijne geschiedenis, oudheden, merkwaardige mannen enz. te doen kennen. Tot sommige steden begon zich deze *kalenderiomanie* (almanakkenzucht) uit te breiden; maar 't is het lot van alles wat in de *mode* komt, zijn hoogste standpunt te bereiken, en daarna af te takelen. In dit tijdperk verkeeren de Almanakken. De *Christophilus* heeft het ditmaal tot geene verschijning kunnen brengen; de *Zeeuw* is zijnen *Noord-Brabandschen* buurman in de rust gevolgd; zelfs de *Muzenalmanak* heeft zich niet op eigen beenen kunnen staande houden, maar, om het bestaan in schijn althans te bewaren, eene compagnieschap gesloten met de *Vergeet mij niet,*

om elkander te beveiligen tegen den ondergang. Hoe mag dat komen? Wordt er dan minder gelezen? Dit wel niet. Staat dan de eene onderneming van dezen aard de andere te zeer in den weg? Ook dit slechts ten deele, want sommige jaarboekjes zijn in strekking geheel onafhankelijk van elkander, gelijk de *provincialen*. Eene der redenen van het verval ligt zeker in het algemeene lot der afwisseling van alle menschelijke zaken. Wijlen de Baronnesse DE LANNOY vond bij het overdenken van *Babel's* en *Ninive's* ondergang geene reden meer tot verbazing, dat een haak van haar kleed was afgegaan; en zoo is het met alles. Maar bedriegen wij ons niet, dan zijn het vooral twee lijnregt tegen elkander inloopende oorzaken, die den voortgaanden bloei van vele Almanakken belemmeren; zij zijn: oververzadiging, en gebrek aan verzadiging. Oververzadiging, in zooverre het van de zijde der Schrijvers en Redactiën moeijelijk wordt, op den duur eenen genoegzamen voorraad van geschikte, onderhoudende, doeltreffende bijdragen op te stellen en te verzamelen; en van de zijde der lezers de milde overvloed, waarmede hen de jaarlijksche terugkomst van St. Nikolaas en Nieuwejaar overstroomt. Daar staat tegenover gebrek aan verzadiging, leeshonger van het publiek, dat zich niet langer met één' maaltijd per jaar kan vergenoegen, maar spoediger en sneller wat nieuws begeert. Die dit betwijfelt zie slechts eens naar het toenemend aantal Couranten. De geneeskunde b. v. was vroeger tevreden met het ontvangen van mededeelingen in een Tijdschrift, dat om de twee of drie maanden uitkwam; nu vindt zij sneller verspreiding in eene Courant. Men plagt de berigten uit de kerkelijke wereld eenmaal 's maands in de *Boekzaal* te bekomen, en het was ieder goed; thans komt het kerknieuws wekelijks of om de veertien dagen in courantenvorm. Alles gaat per stoom, het eene verdringt het andere; wat wonder, dat sukkelende Almanakken, die maar één's in een heel jaar komen, het niet houden kunnen? Neen, *dag*bladen zijn aan de orde van den dag, en wij naderen den tijd, dat men nog andere dingen aanschouwen zal. Eerlang rijzen in ons vaderland (en ook elders) ruime en sierlijke gebouwen met ontzettend groote zalen. Zij staan door *electro-magnetische telegrafen* in verband met een *algemeen bureau van mededeeling*. Ieder uur worden allerlei berigten uit de letterkundige, regtsgeleerde, staatkundige, godgeleerde, kerkelijke, geneeskundige,

natuurkundige wereld door eenen bijzonder kunstig vervaardigden toestel medegedeeld. Ieder vak van kennis heeft zijne afzonderlijke zaal. Men kan zich voor eene of meer abonneren, en heeft tegen matige betaling het regt, ieder uur naar het nieuws te komen vernemen. Wanneer er voor het oogenblik geen nieuws is, gaat een dichter aan het hoofdbureau aan eene trompet staan, en galmt een vers uit, dat door eene kunstige machinerie overal in de zalen van letterkunde onmiddellijk wordt gehoord. Boeken drukken doet men haast niet meer. Couranten zijn dood. En de Almanakken — bevatten alleen de kalenders met maan- en eklipsennieuws. Doch, eer het zoo ver is, hebben wij nog de jaarboekjes in oogenschouw te nemen. Terwijl wij aan die voor het jaar 1848 beginnen, hopen wij, dat de lezers goedgunstig genoeg zullen zijn, er niet over te grommen, wanneer de inleiding ditmaal wat lang viel, dewijl de Almanakken-aankondiging wegens minderen voorraad wat korter zal wezen.

Daar de rijkelui billijk overal den voorrang hebben, behooren wij te beginnen met het duurste en prachtigste Jaarboekje:

Aurora. Te 's Gravenhage, bij K. Fuhri. *f* 4-90.

Pro memoria herinneren wij van dit en het volgende, dat zij *jaar*boekjes heeten door bestemming, gelijk men 't in regten noemt; dat is, omdat zij jaarlijks, en wel tegen nieuwjaar verschijnen; overigens hebben zij met jaren en onderdeelen van die niets gemeens.

Wanneer men den sierlijken band heeft opengeslagen, valt het oog op eenen prachtigen titel, en daar tegenover op een lief plaatje, waartoe het allerlaatste gedichtje behoort, zoodat hier *les extrêmes se touchent.* Dit en de overige plaatjes zijn ditmaal allen inlandsche *gravures.* Eere den wakkeren uitgever! Een strandgezigtje van TÉTAR VAN ELVEN naar SCHELFHOUT; eene lezende oude vrouw van SLUYTER naar KRUSEMAN, en een veldgezigt van LANGE naar eene teekening van VAN DEN BERGH, steken de fijnheid der Engelsche platen naar de kroon. Ook het huis *Ottoburg* te *Rijswijk* van eerst- en het plaatje over den titel van den tweeden genoemden graveur zijn goed. Het minst voldeed ons de Dom te *Keulen*, eene gravure van KAISER. Zij geeft

niets terug van den treffenden indruk des trotschen tempels; wij vonden althans niets van het »penseel," dat »dit heiligdom voor 't oog te toov'ren wist." Het is niets, dan een gezigt in eene donkere, sombere kerk. Ons trof het gezigt inzonderheid van het koor zeer diep.

De prozastukken zijn: *Mareike* door Mr. W. VAN DE POLL, eene aangename *novelle*, waarop wij echter wel wat meer Noord-Brabandsche kleur gelegd wenschten. Onder anderen meenen wij, dat daar ter plaatse, waar het tooneel is, de koeijen niet los in de weide loopen, maar als geiten aan een paal gebonden zijn. (Zie bl. 4.) KNEPPELHOUT geeft *het Instituut der Jezuiten te Freiburg*, hoofdzakelijk een gesprek op eene diligence met een' knaap, die op dat Instituut was opgevoed, en dat deze Orde, waarover in *Zwitserland* onlangs zoo veel is te doen geweest, ook al niet van de voordeeligste zijde leert kennen. De kunst, waarmede zij jonge menschen weten aan te lokken en in te nemen, trok meest onze aandacht. Mej. TOUSSAINT levert een nog al uitvoerig verhaal: *eene scherts van* FILIPS II; zij toont er weder in hare onmiskenbare talenten, en tevens haar jagtmaken op gedrongen en stijve woordvoegingen. Van VAN KORTSVELD ontvangen wij: *de St. Pietersberg* bij *Maastricht*, met eene levendige beschrijving dier wereldberoemde groeven; de inkleeding, hoe treffend ook, heeft nog al wat onwaarschijnlijks.

Talrijker zijn de gedichten. Onder de allerbeste tellen wij: *Grietjes verzuchting*, door VAN ZEGGELEN, dat in echte *naïveteit*, vooral ook door het afgebrokene der voorstelling en de keus der uitdrukkingen, niet vele wedergaden in onze taal heeft; *de Dom van Keulen* door DE KANTER, in fiksche *jamben*, waarin misschien van het bestaan der schatten in dien tempel gebruik gemaakt had kunnen worden ten aandrang van den wensch naar voltooijing. De dichter zegt, dat zijn voet »dien tempel niet mogt betreên." Hij heeft dus den verbazenden goud- en juweelenschat niet gezien, die daar in eene kapel is opgestapeld. Toen *Ref.* dien zag, wierp hij eenen blik in de onvoltooide gewelven van het heerlijke gebouw, en hij dacht: zij, die zich 't meest beklagen over het onvolbouwde van dit heerlijke gedenkstuk, konden er 't meest aan doen. Hier vereert men alzoo door het uitstallen van schatten de (vermeende) overblijfselen van de Wijzen uit het Oosten — en deze mannen offerden den Heer hunne schatten..... Dit denkbeeld kon eene tref-

fende *apostrophe* gegeven hebben, waarin de dichter den gloed zijner verontwaardiging hadde lucht gegeven. Voorts: *Weldoen*, door BENNINK JANSSONIUS, waarin wel geene nieuwe denkbeelden voorkomen, maar dat om gang, zuiverheid en echt gevoel eene aangename werking doet. *Onbezwemen* glans (bladz. 210) laat zich moeijelijk regtvaardigen. Om den inhoud, meer dan om den vorm, want wij lazen van BRESTER doorgaans betere gedichtjes, vonden wij genoegen in diens regelen aan het huis te *Rijswijk*, door TOLLENS bewoond, of liever om de hulde aan dien beminnelijken zanger zelven, van wien een gedichtje voorkomt aan *drie weezen* in den mond gelegd *bij het geschenk van een bloemmandje op de zilveren bruiloft hunner pleegouders*, zoo onnavolgbaar eenvoudig en toch zoo roerend schoon, als men het van hem gewoon is. Men vindt bij hem de *ware* heerschappij over de taal, in tegenstelling met de nieuwere Romantieken, die, onder den schijn daarvan, gedurig verraden, dat de taal hun een lastige meester is, van wien zij zich ieder oogenblik ontslaan. Slaat slechts een paar stukken in de *Aurora* op, *Duurstede* door MASBROEK en *'t Gerecht der Minne* door ALBERDINGK THYM! In het eerste stelt zich de dichter den bouwval voor »grijs en graauw." Hij hoort er de raven, wier raauw gekras

De klaagstem van het spooksel was
Dat treurde, omdat het door [den] Tijd
Een laffen teringdood gewijd,
Waarvoor geen held bezwijken moet,
Bespat met zegehaftig (!) bloed,
Verdonkerd was in 't roemloos graf,
Dat hem 't verval ten beste gaf.

Men dient dit wel een paar keeren te lezen, om het regt te begrijpen.

Aan zijn grijzen voet
Zat ik..
Gij meent, met droef gemoed?
O neen!
— — — —
Gij vraagt, hoe dan, bij 't licht der maan,
Mij] zulk een lichtstraal op kon gaan?
Maar weet! het was de maan niet, neen!

Moet nu dat *gij meent; gij vraagt; maar weet*, poëzij verbeelden? Ons dunkt het al zeer onpoëtisch. De dichter, die *waarlijk* in zulk eene verrukking is, stelt zich hoorders noch lezers voor: al wist hij ze te hebben, hij zou niet aan hen denken. Maar welk een licht was het dan?

Een licht, niet door Gods hand gekneed (!)
Van 't stralend vuur, dat hem omkleedt,
En door zijn vingren uitgestrooid
Op t' blaauw, dat voor zijn voeten plooit!

't Is verbazend. — De schildering van Hollands grootheid in en door de Hervorming is veel schooner. Jammer slechts, dat zij wordt ontsierd door regels en uitdrukkingen als:

En ontsteken een vûûr, dat electrisch verbreid
Duizend martlaars uit één heeft geschonken.

En de martelstaak draagt aan zijn doodlijken stam,
Als Aärons staf, bloeijende rozen.

Een fraai denkbeeld, hard uitgedrukt.

de moed van den leeuw, die den dood heeft *verheerd*.
Van den Bruigom, die haar zijn verkorene heet,
D'eersten kus des Verbonds mogt ontvangen.

De derde afdeeling betreft het tegenwoordige, de vierde de toekomst. In beide zijn fraaije plaatsen, maar:

Nog ligt wel in Hollands wijngaard
Christus vijgeboom niet neer.

Welk eene smakelooze verwarring van denkbeelden!

In den strijd voor Waar- en Vrijheid,

is eene afkapping, even ongeoorloofd, als:

Is het wonder, dat het nakroost
Oneer aan de steenrots doet,
Waar het God uit heeft gehouwen,

eene onnatuurlijke, zinverwarrende uitdrukking is, hoedanige er, vele zijn in dit dichtstuk.

Het andere zonderlinge voortbrengsel der romantische school, oneindig lager dan het andere in poëtische waarde, vindt men in *'t Gerecht der Minne*, waaruit wij zonder aanmerkingen, eenige regels afschrijven:

Het lang gejaagde hert roept om de koele bron,
Schoon 't ook des jagers erg (oog?) op hem verscherpen kon.

de rechten, die 'k u gaf
Als *heerschersche* in dit hart

Ons dierbaar minverbond
Verscheurt uw wreede taal.

(De man wil zeggen: Wordt door uw wreede taal verscheurd.)

Te midden van den groenen Hout
Daar kwinkeleert de Vogelzang,
Gelijk het past in 't woud;
Maar 't is geen zang
Van louter *klang*
Van fluit-
geluid
en orgelnoten.
drie bloemen
Die zij, ze in fijne vingren *kluistrend*,
Liet rusten.

d' eigen stond
Zag in den eigen slotgebouwe
Hoe, enz.

't Gerecht der Minne was gespannen:
Moed, Deugd, en Schoonheid, zij aan zij,
De Bloem en Roem der Eedlenrij
Zat hier vergaderd met *Johannen* (!)

Schim van BILDERDIJK! kunt gij die menschen, wanneer ze zulke verzen opdisschen, niet toeroepen:

Weest meesters van de taal!

GREB klaagt weder als de Jood, die gebrandmerkt wordt over »den drukkend zwaren last van 't leven;" geen fraai compliment aan zijn meisje, wier liefde hij een der »drie bewijzen van Gods gunst" acht, die hij bezit. Maar 't is ook niet te verwonderen, dat men het wel eens benaauwd krijgt, wanneer men — de man zegt het zelf — »niet ligt het trotsche hoofd zou buigen." MEPPEN bezingt *Regen na droogte*, minder fraai en minder zangerig, dan het bekende van JACOB VAN DIJK:

Welkom, zoele zomerdropjes!

Oest voor *oogst* en *brogt* voor *bragt* zijn geene geurige offers aan het rijm.

Maar wij kunnen geene beredeneerde opgave van alles geven. GEWIN, TEN KATE, VAN LENNEP, DORBECK, S. J. VAN DEN BERGH, C. G. VAN DER STAR, WITHUYS, DE GENESTET en een paar ongenoemden leverden iets. Van BILDERDIJK vindt men eenige tot hiertoe onuitgegeven regelen aan Mr. L. K. LUZAC bij diens promotie, alleen om den naam des vervaardigers merkwaardig.

Dat deze jaargang in sierlijkheid van uitvoering aan de vorige gelijk is, en dat de Redacteur zoo grooten toevoer verkreeg, dat hij het zijne kon laten liggen tot eene volgende gelegenheid, zij nog slechts met een woord gezegd.

Het heeft ons leed gedaan, dat de *Muzen-Almanak* zich niet heeft kunnen staande houden. Niet zoozeer wegens zijne waarde in de laatste jaren, als wel, omdat het de oudste en in der tijd ook de waardigste van onze Pracht-Almanakken was. Doch aan de andere zijde is het voor Almanakken even als voor menschen beter, af te stappen, dan zich zelf te overleven. Ineengesmolten met een jaarboekje, dat ook al een jaar heeft overgeslagen, is hij nu getreden in eene vennootschap onder de firma:

Vergeet mij niet. Muzen-almanak voor 1848. *Te Amsterdam, bij* J. H. Laarman. *f* 3-50.

Een portret van BREKTER staat vooraan, als bewijs, dat dit de *reste* is van een jaarboekje, waarin slechts sterren van de eerste grootte schitterden—combinatie met een ander. Intusschen de naïve BREKTER verdiende meer, dan het eenige teeken te zijn, dat de *Muzen* haar altaar onder eenen verschen krans *vergeet mij nieten* verscholen hebben en in Nederland geenen afzonderlijken tempel meer bezitten. BREKTER dan staat als patroon voorop; dat hij er staat, daarover verontschuldigt hij zich zoo bescheiden, zoo trouwhartig, zoo vriendschappelijk, dat wij hem het prozaïsche in dat openingsgedichtje gaarne vergeven, te liever om het echt Hollandsche van het *Lied van de Zwemschool.* Gekunstelde *silhouetten* (van schilders) van ALBERDINGK THYM volgen er op. Daarna HASEBROEK met een gedicht: *dertig jaren*, onderschreven 1843—1847. Wil dit zeggen, dat in

elk dier vijf jaren éène van de vijf afdeelingen is opgesteld? Het wordt ook hier en daar door onachtzaamheden ontsierd, die wij niet andermaal zullen aanwijzen; doch er is in dit vers ware poëzij, en het is meer *geacheveerd* dan *Duurstede;* beter zou het ons bevallen zonder de zwartgallige tint, die er over ligt. De dichter komt echter met zijne wereld- en menschenbeschouwing tot hetzelfde resultaat als *de Prediker:*

God te dienen is het al.

Van wijlen VAN DER HOOP ontvangen wij eene fraaije navolging van GÖTHÉ's bekende: *Kennst du das Land, wo die Citrone blühn.* DE KANTER bezingt regt poëtisch *de nieuw ontdekte Planeet* (*Neptunus*). Doch wij vinden, dat hij, even als in den Keulschen Dom, eene poëtischen paarl, die hem voor den voet lag, niet heeft opgeraapt, hier ten minste dadelijk weder heeft laten vallen. De planeet is hare ontdekking niet verschuldigd aan de kracht der teleskopen, maar aan de diepzinnige nasporing der theorie, die uit de afwijkingen van *Uranus* heeft besloten: zij *moet* er zijn, en *daar* moet zij zich op *dien* tijd bevinden. Deze bepaling is eene der schitterendste, in welke zich de menschelijke geest immer heeft doen kennen. En daarvan zegt de dichter niets dan:

De wijsgeer, die uw aanzijn had vermoed, (neen, beweezen)
Hij peinsde, en wikte, en rigtte 't spiedend roer
Naar 't hemelruim — en, o verrukking! ja,
Gij waart er.

Daarvan ware meer partij te trekken geweest.

VAN ZEGGELEN geeft vrolijker poëzij *aan St. Silvester* en eenen *Nieuwjaarswensch.* VAN LENNEP heeft nog een nieuw kleed gevonden voor het zoo menigmaal gebezigde teleurstellend eindigen na een hoogdravend begin: *aan mijn Vaderland.* Zijne vertaling naar FREILIGRATH beviel ons minder. WITHUIJS schenkt geestigen spot in: *Amor en Psyche.* Aan VAN DEN BERGH geven wij (18 *Junij*) niet geheel ongelijk; hij vergeve het ons echter, dat latere gebeurtenissen toch veel hebben weggenomen van den indruk der overwinning bij *Waterloo.* HOFDIJK besluit alles met: *Manneneer en Vrouwentrouw;* een lief stukje. De overige verzen, van VIERHOFF, *de dood van den laatsten Apostel; Spelevaren* door TOM LITTLE; *Stanzaas aan een vriend* door DORBECK; *de Moeder en het Kind* en *het*

Kind door TEN KATE; *de Bouwval* door WIJSMAN, en een paar van ongenoemden, zijn, elk in zijne soort, hunne plaats niet onwaardig. *De Groen* is voor eene zinneprent in den trant van HUYGENS niet kort en niet zinrijk genoeg.

In *proza* vindt men een uitvoerig, welgeschreven verhaal van EVERARD: *de Wapensmid*, eene *herinnering* van *de Schrijfster van: te laat*; eene allerliefste vertelling: *op het ijs* van A. ISING; een »*stilleven*" van LUBLINK WEDDIK, en: *Richard Leeuwenhart op Cyprus*, door Mej. TOUSSAINT; het laatste is ingekleed in den vorm van het ontwerp tot eene *opera*. De voorslag ware wel der uitvoering waardig, en het stuk zou aldus ongetwijfeld voldoen. Er behoort een plaatje bij, dat weinig voldoet. Het is bovendien, even als de Wapensmit, een vrouwe portret en *Amor en Psyche*, eene *Duitsche* plaat, zoodat der vereeniging van *twee* Pracht-almanakken niet rijk is aan inlandsch plaatwerk. De twee, die het zijn, strekken onzer hier miskende *gravure* tot eer. Druk en papier zijn geheel gelijk aan die der vroegere jaargangen van de *Vergeet mij niet*.

Daar goede wijn geen krans behoeft, zullen wij van den

Almanak voor het Schoone en Goede. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. *f* 1 - 80.

weinig behoeven te zeggen. Hij bevat slechts twee *proza*-stukken: een verhaal van VAN SCHAICK: *Mooi Marychien*, en een van TEN BOKKEL: *Ebbe en Vloed*. In *poëzij* treffen wij aan: *aan eene zwaar beproefde* (verlatene vrouw), een vers van WIJSMAN, zacht en vrij van opschik, zoo als het voegt aan het onderwerp. Daarop volgen verscheidene vertalingen, slechts door twee oorspronkelijke stukjes afgewisseld: *Rijkdom en Armoede*, van een' ongenoemde, en *Italië* van LESTURGEON. De overzettingen of navolgingen zijn: *Ferdussi* door VINKELES, *de Blinde en zijn Zoon*, een verhaal, vrij naar CASTILLE, zuiver en fraai, door *Prof.* DE GREUVE; *de Moeder op Kersavond*, NEBEL door BREWSTER overgebragt; dit is genoeg gezegd; het plaatje is bevallig; maar wat plaatje zou ook niet bekoorlijk zijn, dat eene moeder voorstelt bij het bedje van haar kind? (in de *Vergeet mij niet* is een soortgelijk); van PERK eene vertaling van een tooneel uit de *Horatiërs* van CORNEILLE: *Veni Creator*, door VAN DEN

BERGH naar ANDERSEN, waarin ons het VONDELSCHE kunstje *sangk* tot rijm op *klank* hinderde. Daarop volgen oorspronkelijke van BOUMAN, *aan Adda*, waarin: »één slechts, die niet op mijn verzen vit." Mis; *Rec.* zou ditmaal een tweede kunnen zijn. ROBIDÉ VAN DER AA, *aan een Zuigeling;* J. VAN DAM; *Noordenwind;* GREB, een *Oogstlied in* 1847, een zeer rijk onderwerp, waarvan het ons verwonderde, elders niet meer partij getrokken te zien; *het bedelknaapjen* door DORBECK; *Droefheid* door VAN ZEGGELEN, waarvan, dus aangevat, nog meer geestige wendingen te maken waren; eene romance door WITHUYS, wiens fikschen trant men kent; *Middernach* door BENNINK JANSSONIUS, goed *geversificeerd;* de *Huwelijkskeus*, bij een net plaatje van TÉTAR VAN ELVEN, door den Redacteur, en nog een ander stukje van TEN KATE, J. C. GEWIN, J. C. VAN SCHERMBEEK en J. J. ABBINK; — zietdaar, behalve een Fransch stukje van CLAVAREAU, de verzameling, die, met nog eene fijne gravure van LANGE (eene schipbreuk) aan het hoofd, in keurig gewaad, voor slechts 36 stuivers wordt aangeboden.

De kleinste der Pracht-Almanakken is:

Miniatuur-almanak. Te Utrecht, bij L. E. Bosch en Zoon. *f* 1-20.

Eene *miniatuur-recensie* zij van hem genoeg. Een sierlijk bandje; fraaije titel; nette uitvoering; vijf plaatjes, één fraai, één redelijk, de drie overigen, naar 't schijnt, houtsneden, van welke de laatste zeer goed is; voorts verzen en versjes van beter en van minder gehalte, van meerder en minder bekenden, onder welke wij geene van den gewonen Redacteur, noch van M. C. F. aantroffen, hetgeen ons doet denken, dat zich ditmaal een ander met de zamenstelling belast heeft. Het is over 't geheel met goeden smaak verrigt.

Gelijk bij menschen en in huisgezinnen de uitspanningslectuur behoort achter te staan voor hetgeen dient tot opbouwing in Christelijke kennis en stichting, zoo ga de

Christelijke Volks-almanak, te Amsterdam, bij P. N. van Kampen. *f* : -60.

voor de andere minder sierlijke en letterkundige jaarboekjes.

De Kalender bevat op sommige dagen den geboorte- en sterftijd van Godgeleerden of voor het Christendom belangrijke personen, en andere gebeurtenissen uit de kerkelijke geschiedenis. Het mengelwerk geeft weder deels eenige kleine godsdienstige vertoogen, deels enkele verhalen van Godsdienstige strekking en andere opstellen, deels gedichten. Belangrijk is het berigt van een bezoek bij de Christen-Javanen omstreeks *Sourabaija*, door den Zendelings-*Inspector* VAN RHIJN. Al het overige is lezenswaardig. Wij hopen, dat het niet langer verschijnen van den sierlijken *Christophilus* dit eenvoudige, maar regt lieve Jaarboekje moge bevoordeelen, en de ijverige VAN VOLLENHOVEN op zijne verwijderde standplaats (te *Frederiksstad aan den Eider*) ook op dezen zijnen arbeid zegen inoogste! — Een steendrukplaatje en *vier* houtsneden versieren het boeksken.

Nederlandsche Volks-almanak. Te Schoonhoven, bij S. E. van Nooten. *f* : -75.

Wij vinden op nieuw reden om aan te merken, dat zich dit boekje bepaalt tot verhaaltjes, gedichtjes en dergelijk letterkundig kleingeld. Het zou meer een *Volks*-almanak zijn, indien men zich minder overladen vond door zulke versnaperingen, en meer aantrof, wat de Duitschers *das gemeinnützige* noemen, natuurlijke historie, huishoudkunde en wat dies meer zij. Een geschiedkundig overzigt der togten van JORIS VAN SPILBERGEN, door meerdere over de vestigingen der Nederlanders in *Indië* te volgen, opent de verzameling. Een uitvoerig, maar zeer levendig geschreven verhaal, waarin het gewaagde der landverhuizing naar *Noord-Amerika* en het *politieke radicalisme* naar het leven worden geteekend, is regt *gesaisonneerd*. Met de algemeene aanmerking, dat dit jaarboekje zich gelijk blijft, moeten wij het uit plaatsgebrek nederleggen, hoewel ons anders eene kritiek van een gedicht van DORBECK in de pen lag; het is een smakeloos offer aan de *Ultra-romantiek* met al hare taalverknoeijingen en gewrongene uitdrukkingen. Het moeit ons dat iemand van zijne aanleg dit dwaze spoor gaat bewandelen. Het loopt op miskenning van de echte poëzij en van onze schoone moedertaal uit.

Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen. Bij denzelfden. *f*: -60.

Een vrolijke snaak onder de Almanakken, die zich nergens afgeeft met laffe boert- of ergerlijke dubbelzinnigheden. Het uitvoerigste is een verhaal van ISING, dien wij boven in de *Vergeet mij niet* als levendig verteller aantroffen. Sommige gebreken van onzen leeftijd, vooral ten aanzien van het politieke, worden geestig gegispt. Om het drooge van ons verslag wat op te vrolijken, gaven wij gaarne eene kleine proeve; maar plaatsgebrek verbiedt het ons: wij zullen daarom de overige ons tijdig toegezonden Almanakken slechts met een paar woorden aanmelden.

Het

Zaanlandsche Jaarboekje. Te Zaandijk, bij J. Heynis, Thz. *f*:-75.

is even zuiver, smaakvol en plaatselijk gepast van inhoud, als het Noord-Hollandsch zindelijk is van uitvoering. De *Proeve eener Geschiedenis der Zaanlanden* schetst ditmaal de Spaansche onlusten; ook de *Aanteekeningen uit vroegeren en lateren tijd* worden vervolgd, gelijk mede de *Vertellingen van mijnen Oom, den Chirurgijn.* Wij vreezen evenwel, dat al die vervolgen op den duur niet bevallen zullen. De *Lotgevallen eener Hollandsche Vrouw in Rusland*, een Roman van wijlen de bekwame *Schrijfster*, die zich onder den naam van ERNESTINA VAN BEIJEREN verborg, worden met bescheidenheid, maar naar waarheid, ten aanzien van het onjuiste der voorstelling van *Zaandam* en de *Zaandammers*, beoordeeld. Het Jaarboekje blijft zich gunstig onderscheiden.

De

Landhuishoudkundige Almanak ten dienste van Land- en Buitenman, onder Redactie van M. D. FRENSTRA. *Te Groningen, bij* J. Oomkens, Jz. *f*:-30.

werd ons, schoon reeds meer uitgegeven, voor het eerst toegezonden. Hij bevat eenen zeer naauwkeurigen Kalender met maandelijksche tuinoefeningen, vrijgevolgd naar die van wijlen den Hoogleeraar VILKENS, en Mengelwerk, tot landbouw betrekkelijk, vooral voor de provincie *Groningen.* Hoe eene kleine reisbeschrijving in het *Munstersche* hier verzeild komt, vraagt men, ook na haar met genoegen te hebben gelezen. Het boekje verdient alle aanbeveling, en schijnt bij het landhuishoudkundige hoofddoel min of meer wijlen den Almanak van het Nuts-Departement *Leens* te vervangen. Wij prijzen

het aan, vooral daar, waar gelijksoortigheid van grond en landbouw aan *Groningen* het bruikbaarst maakt.

De van ouds bekende nuttige en aangename Tijdkorter in ledige oogenblikken, door A. HAZELHOFF. *Te Groningen, bij* A. Hazelhoff. *f* :-25.

verscheen ten 36sten male. Vader HAZELHOFF hebbe er profijt en genoegen van!

Ten gevolge van het achterblijven van den *Zeeuwschen Volks-almanak*, heeft een der Redacteuren van dat Jaarboekje, de Heer H. M. C. VAN OOSTERZEE, die er het uitvoerigen en naauwkeurige kalenderwerk van vervaardigde, dit nu ongeveer op dezelfde wijze gegeven in eenen

Zak-Almanak, inzonderheid voor de provincie Zeeland. Te Amsterdam, bij de Wed. R. Stemvers. *f* :-15.

die eeniglijk dient tot het aanwijzen van op- en ondergang van zon en maan, watergetijden en dergelijke zaken, waarmede, wegens het slordige inzonderheid van het laatstgenoemde in de meeste Almanakken, eene naar ons inzien nuttige dienst aan die provincie bewezen is, des wij dit nuttige, gemakkelijke en goedkoope boekje, ook aldus zeer bruikbaar, gaarne aanprijzen.

Al de aangekondigde Jaarboekjes — en anderen hebben wij nog niet ontvangen — zijn voor groote menschen. Die voor de Jeugd, zijnde:

Almanak voor de Jeugd. Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. *f* :-90. gekl. *f* 1-40.

en:

Almanak in miniatuur voor Kinderen, uitgegeven door P. VAN SPALL *en* P. J. V. DUSSEAU. *Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. *f* :-50.

beide uit vroegere jaargangen met lof bekend, verdienen dien ook ditmaal.

De nakomende Almanakken hopen wij in een volgend N°. kortelijk aan te kondigen.

Boekbesch. 1847, bl. 691, staat den maand voor de maand.
" " " 697, " erketelijkheid voor erkentelijkheid.

BOEKBESCHOUWING.

Demosthenes en Massillon. Eene Bijdrage tot de Geschiedenis der Welsprekendheid, door Dr. F. THEREMIN. *Naar het Hoogduitsch door* J. SCHADE. *Te 's Gravenhage, bij* J. M. van 't Haaff. 1847. *In kl.* 8*vo. XII en* 290 *bl. f* 1-80.

Het is eene algemeen erkende, maar niet altijd genoeg gewaardeerde stelling, dat de ware welsprekendheid haren grond heeft in het inwendig zedelijk gevoel, en daaruit hare beste krachten ontleent. *Een redenaar moet een regtschapen mensch zijn. Pectus est, quod disertos facit. Le style c'est l'homme.* Deze en andere spreuken bevatten eene altijd geldende waarheid in zich, die wel eens door misduiding en overdrijving tot schadelijke dwaling is geworden, maar die in haren eigenlijken zin iederen, hetzij kerkelijken, hetzij staatkundigen redenaar, altijd voor den geest behoort te zijn. Om wél te spreken moet men vooraf wél denken en wél gezind zijn. Op eene hem eigene wijze heeft de Berlijnsche Hofprediker THEREMIN, reeds vóór vele jaren, in een afzonderlijk werk: *Die Beredsamkeit eine Tugend*, aan deze oude, maar niet verouderde waarheid eene nieuwe kracht van overtuiging zoeken mede te deelen. Naar zijne meening is de miskenning dier waarheid eene voorname reden, waarom de welsprekendheid in onze Eeuw zoo diep gezonken is en in zoo kwijnenden toestand verkeert. In het voor ons liggende werkje heeft hij door aanschouwelijke voorbeelden dezelfde leering zoeken te verduidelijken en aan te bevelen. DEMOSTHENES en MASSILLON; de redenaar van *Athene*, die bij PHILIPPUS *van Macedonië* meer gevreesd was dan de schepen en legers van *Griekenland*, en de Fransche Hofprediker, wiens roerende taal LODEWIJK XIV ontevreden op zich zelven deed zijn; de Staatsman, die het wegkwijnende volksleven met

nieuwe kracht bezielde, en de Priester, die het schromelijke zedenbederf zijner eeuw bestreed; wie gevoelt niet, bij het hooren dezer namen, dat de voorbeelden niet gelukkiger konden gekozen zijn? Liefde tot het onderwerp, meer dan recensentenpligt, heeft ons tot het hiervolgend verslag geleid; en zoo wij daarbij de gewone perken een weinig te buiten gaan, of in ons verslag opnemen, wat niet noodwendig daartoe schijnt te behooren, het worde ons om dier namen wil goedgunstiglijk vergeven, of, zoo de lezer iets voor zich zelven vindt, wat hem de lezing van een anders dor en droog relaas vergoedt, de dank daarvoor zij den redenaars van *Athene*, *Parijs* en *Berlijn*, of liever nog aan de Heilige Eloquentia toegebragt.

Het werkje van THEREMIN doet ons in het eerste gedeelte DEMOSTHENES, en in het andere MASSILLON kennen. Voor beide geldt dezelfde orde en wijze van behandeling: eerst eene levensschets, waarbij vooral op de ontwikkeling en het zedelijk karakter van den redenaar wordt gelet; daarna enkele uitgelezene proeven, en ten slotte eene karakteristiek van beider welsprekendheid. Wij volgen den Schrijver in zijne beschouwing.

Reeds als jongeling trad DEMOSTHENES als pleitredenaar tegen zijne eigene voogden op, aan wier oneerlijke handen een deel van het vaderlijke erfgoed door hem ontrukt werd. Minder gelukkigen uitslag had zijn eerste optreden als staatkundig redenaar; want wegens het gekunstelde van zijnen stijl en het gebrekkige zijner voordragt werd hij met luide teekenen van afkeuring bejegend. Hij besefte zijne gebreken, en, nog beter, hij legde ze af. Met ongeloofelijke moeite oefende hij de kracht en de welluidendheid zijner stem. Hij gewende zich om overluid te spreken met steentjes in den mond, onder het beklimmen eener steile hoogte, en aan den oever der zee. In een vertrek onder den grond zonderde hij zich tot zijne studiën af. Daarna trad hij wederom, en nu met gunstiger gevolg, op. Het was daarbij kennelijk zijn doel, niet om te schitteren, maar om waarheid en regt voor te staan. Eene redevoering tegen MIDIAS, mede behoorende tot zijnen eersten tijd, werd niet openlijk

uitgesproken, omdat hij, volgens sommigen, zich voor eene som gelds (*f* 1350) had laten overhalen, om den ondergaanen hoon, waarover hij zijnen aanzienlijken tegenstander had aangeklaagd, stilzwijgend te verdragen. Is hij deswege niet geheel te regtvaardigen, het zij allen tot leering, dat meestal het onedele met het edele in den mensch pleegt vereenigd te zijn, en dat om eene enkele afwijking het vele goede miskend noch voorbijgezien mag worden.

Het meest werkzame aandeel aan het staatsbestuur heeft DEMOSTHENES gehad tijdens de veeljarige worsteling van *Griekenland* en *Athene*, tegen de overheersching van PHILIPPUS *van Macedonië*. In zijne dusgenoemde Philippische en Olynthische redevoeringen doet hij zich beide als ervaren staatsman en bekwaam redenaar kennen. Het ware belang van zijn vaderland is hem helder en levendig voor den geest; hij heeft den moed, om de waarheid, ook als zij onaangenaam klinkt, te doen hooren, en hij vereenigt daarmede de bekwaamheid, om dit zoo wel op den toon eener echt Attische beschaving, als op eene den zedelijken mensch waardige wijze te doen. In eene zijner redevoeringen ontwikkelt hij het denkbeeld, dat iedere magt, door onregt verkregen, en daarom ook die van PHILIPPUS, zich zelve weder vernietigen moet; en hij openbaart daarin de kracht eener zedelijke overtuiging, waarvoor ook nu nog niet allen rijp zouden zijn. En hoe met deze kracht en vastberadenheid van geest eene zeldzame juistheid van opvatting en oordeel in hem vereenigd waren, zien wij uit zijnen raad, een weinig tijds na de verovering van *Phocis* gegeven, toen het de erkenning van PHILIPPUS als medelid in den raad der *Amphictyonen* gold, dat namelijk het volk van *Athene* wegens deze minder belangrijke reden tot geene nieuwe vredebreuk besluiten zou.

Het is vooral de derde zijner Philippische redevoeringen, waarin DEMOSTHENES al de wegslepende en onweêrstaanbare kracht zijner welsprekendheid heeft ten toon gespreid. Eene meer volledige wapening en eene schitterende overwinning waren het gevolg daarvan. Doch deze en latere overwinningen konden de onderwerping van *Athene* wel

vertragen, maar niet beletten. In den ongelukkigen strijd bij *Chaeronea* was DEMOSTHENES zelf tegenwoordig, maar leverde door het wegwerpen van zijn schild het onweêrsprekelijke bewijs, dat de krijgsmansdapperheid hem ontbrak. Zijne medeburgers onthielden hem echter hunne achting niet, en droegen hem de lofrede ter eere van die bij *Chaeronea* gevallen waren op. PHILIPPUS zelf erkende hem als zijnen magtigsten tegenstander. En edeler nog was de lofspraak, hem door zijnen mededinger AESCHINES gegeven, die, in den staatkundigen wedstrijd *over de Eerekroon* door hem overwonnen en uit *Athene* geweken, zijne eigene redevoering en die van DEMOSTHENES zijnen discipelen voorlas, en, toen deze hunne bewondering van den laatstgenoemde luide te kennen gaven, uitriep: »wat zoudt gij dan wel gezegd hebben, zoo gij hem zelven gehoord hadt!"

De overige zestien jaren van DEMOSTHENES' leven waren minder schitterend dan de vroegere geweest waren. Zij ontleenen den meesten luister van den reeds genoemden strijd *over de Eerekroon*, die hem op voorstel van CTESIPHON toegedacht, maar door AESCHINES en zijne staatkundige medestanders betwist werd. Het gold hierbij niet maar eene uitwendige betooning van eer, maar de regtvaardiging van al zijne staatkundige handelingen. Hij behaalde de meest schitterende overwinning. — Later werd hij door ALEXANDER, den opvolger van PHILIPPUS, opgeëischt, maar met moeite aan diens vervolging ontrokken. Eene ongegronde beschuldiging, door zijne vijanden tegen hem ingebragt, bragt hem daarna in den kerker en in ballingschap. Met eere keerde hij echter in zijn vaderland terug; maar, na den dood van ALEXANDER door ANTIPATER vervolgd, en door zijne vervolgers op het eiland *Calauria* in den tempel van NEPTUNUS achterhaald, stierf hij ten gevolge van een snelwerkend vergif, dat hij in eene schrijfpen verborgen bij zich droeg, in zijn 63ste levensjaar.

Ter proeve der welsprekendheid van DEMOSTHENES wordt de Redevoering *over de Eerekroon* door onzen Schrijver ontleed en met die van AESCHINES vergeleken. Het plan en de verdeeling, de rangschikking en vooral de inner-

lijke waarde der bewijzen van beide redenaars worden opgegeven, en de kennelijke meerderheid van DEMOSTHENES boven zijnen tegenstander aangewezen, als die toont doordrongen te zijn van het besef, dat hij altijd het goede gewild, en ter liefde van zijn vaderland al het overige had opgeofferd.

Als hoofdtrek der welsprekendheid van DEMOSTHENES wordt opgegeven zijne volstrekte verloochening van zich zelven, waardoor hij aan het eigenlijke doel zijner rede en de overreding zijner hoorders alles ondergeschikt doet zijn, en verre verwijderd blijft van die dwaze eigenliefde en ijdelheid, waarmede andere redenaars, en met name CICERO, gewoon zijn hunnen eigen persoon op den voorgrond en in het meest voordeelige licht te plaatsen. Hiertoe behoort ook, dat hij alle valsche sieraden, als die niet tot het doel leiden, versmaadt. — Verder blijkt het uit zijne redevoeringen, dat DEMOSTHENES nooit optrad, dan na vooraf zijn onderwerp behoorlijk onderzocht en overdacht te hebben, zoodat hij alle denkbeelden en bewijzen met zich brengt, die tot de zaak behooren. Die denkbeelden en bewijzen zijn daarenboven zorgvuldig bij hem bewerkt, gerangschikt en verdeeld, zoodat alles op zijne plaats en in zijne volle kracht verschijnt. Niet geheel te onregte wordt hem eene hooge mate van levendig en fijn gevoel ontzegd; maar het krachtige en mannelijke gevoel van vurige vaderlandsliefde, van ijver voor al wat goed en edel is, en van verontwaardiging over alle trouweloosheid en eigenbaat, spreekt zich overal in zijne woorden uit. Zijne taal is welluidende, de woorden met zorg gekozen, lange en korte syllaben wisselen elkander af, en zijn prozastijl, ofschoon nooit in de taal der poëzij ontaardende, is echter met even groote zorgvuldigheid bewerkt, als deze pleegt te zijn. Maar bij al die zorg, aan den vorm zijner redenen besteed, bleef echter de vorm bij hem altijd ondergeschikt aan den inhoud, en werd door hem gebezigd als het welgepaste middel tot een hooger doel.

Wij komen tot MASSILLON. In 1663 geboren te *Hyères*, werd hij op eene school van het zoogenaamde *Oratoire*

onderwezen, werd in 1681 lid van deze geestelijke Congregatie, maar verliet haar weder, om in een *Trappisten*-klooster zich aan een meer afgezonderd en bespiegelend leven toe te wijden. Aan DE NOAILLES bekend geworden als de steller van een' brief door den Abt van het klooster hem toegezonden, werd hij gedrongen tot het *Oratoire* terug te keeren, en hij gaf in eenige lof- en lijkredenen de eerste proeven van welsprekendheid, die hierin aan de eerste redenen van DEMOSTHENES gelijk waren, dat zij leden aan het groote gebrek van gekunsteldheid. In 1696 werd hij naar *Parijs* geroepen en aan het hoofd van een Seminarie geplaatst, waar hij, bij de geestelijke oefeningen van kweekelingen en jeugdige Priesters, eenige leerredenen hield over het ambt en de pligten der geestelijkheid. Reeds toen toonde hij zijne roeping bewust te zijn, om der kerkelijke welsprekendheid eene nieuwe baan te openen; want, naar zijn oordeel over de meestberoemde redenaars van dien tijd gevraagd, antwoordde hij, dat hij de talenten van ieder hunner erkende en waardeerde, maar, wanneer hij als Prediker optrad, niemand van hen dacht na te volgen.

Het meest schitterende tijdvak der Fransche Letterkunde spoedde reeds ten einde toen MASSILLON optrad. Op de zeden oefende het voorbeeld van LODEWIJK XIV en zijn hof een allerverderfelijksten invloed uit. Godsdienstige onverdraagzaamheid had het Edict van *Nantes* doen herroepen en *Portroijal* aan het Jezuitisme opgeofferd. Ook hierin was MASSILLON aan DEMOSTHENES gelijk, dat hij in een' tijd van verval en achteruitgang leefde, en daardoor zich geroepen zag om de kracht zijner welsprekendheid te ontwikkelen in den strijd tegen het bederf zijner Eeuw. Van daar vooral, dat in vele zijner leerredenen een toon van somberen weemoed heerscht, waarvan die over *het klein getal van uitverkorenen* ten voorbeelde strekken kan. Tot hiertoe nog alleen in het Seminarie, als in een' gesloten kring, zijne redenaarstalenten ten toon gespreid hebbende, trad hij in 1698 meer openlijk als kerkelijk redenaar op te *Montpellier*, een jaar later te *Parijs*, en gedurende den tijd van den Advent te *Versailles* voor den Koning

en het hof. Na hem gehoord te hebben, zeide BOURDALOUE: *hij moet wassen en ik moet minder worden.* De Koning zelf gaf hem in het bekende woord, dat hij, hem hoorende, altijd ontevreden werd op zich zelven, de schoonste lofspraak, die eenen Godsdienstleeraar gegeven kan worden. In 1701 en 1704, maar niet later, werd hij weder geroepen om voor het hof te prediken; maar de gewone onderscheiding, aan zoodanige tijdelijke Hofpredikers meestal geschonken, de begiftiging met een Bisdom, viel hem niet ten deel.

In 1715 hield hij de lijkrede op LODEWIJK XIV, waarvan de aanhef: *God alleen is groot, mijne Broeders*, te regt beroemd geworden is. Het mag tot zijne eer gezegd worden, dat hij zich een minder geschikt lofredenaar betoonde te zijn. Hij prijst wel het goede, dat aan dien Vorst en zijne regering eigen was, maar neemt geduriglijk door zijne bijgevoegde opmerkingen dien lof als 't ware terug. Hij roemt 's Konings vroomheid; maar alleen aan de deugd, door de genade geheiligd, kent hij waarde toe, en ook vermeldt hij 's Konings zedelijke afwijkingen. Hij prijst de vervolging der Hervormden en de uitroeijing der ketterij, maar spreekt den vloek uit over den Bartholemeusnacht eener vorige Eeuw. In 1718, toen reeds Bisschop van *Clermont*, werd hij geroepen om voor LODEWIJK XV, nu nog slechts een kind van acht jaren, te prediken. In de wijze, waarop hij zich kweet van deze taak, merken wij den invloed op van zijne Eeuw, die, de kracht des geloofs verlóren ziende, haar heil zocht in de zedekunde, maar toch ook openbaarde hij daarin een' rijkdom van fijne menschenkennis, waardoor hij, zoo al niet op het koninklijke kind, dan toch op zijne hovelingen weldadig werken kon. In 1719 hield hij, als nieuw benoemd Lid der Fransche Akademie, eene schitterende rede, maar nam te gelijk van de Akademie afscheid, als verhinderd door de pligten zijner bisschoppelijke waardigheid, om aan hare werkzaamheden deel te nemen. Hij wijdde zich dan ook geheel aan zijn Bisdom voor het overige van zijn leven toe, hield nog van tijd tot tijd korte toespraken tot onderwijzing en stichting des volks, besteedde

zijne inkomsten ten beste der armen, en beijverde zich vooral, om zijne onderhoorige geestelijken tot eene getrouwe vervulling hunner ambtspligten op te wekken. Zijne belangrijke Predikatiën, met dat doel gehouden, kunnen echter, als slechts voor een' bepaalden stand van menschen geschikt, geene modellen voor den gewonen kerkelijken redenaar zijn. Hij stierf in 1742.

Bij de beoordeeling van den vorm zijner Leerredenen moet terstond de gewoonte van dien tijd, en immers ook van iederen tijd, in aanmerking genomen worden, dat dezelfde leerredenen veeltijds meermalen werden uitgesproken, zoodat zij door omwerking en wijziging geduriglijk eene andere gedaante verkregen. Hierdoor heeft somtijds de natuurlijke zamenhang en geleidelijke orde schade geleden, maar meestal hebben wij daaraan eene meerdere volledigheid en netheid te danken. — Meestal gebonden aan de teksten door het Evangelie van den dag hem aangewezen, kiest hij doorgaans daarvan een enkel vers of woord, leidt daaruit zijn onderwerp af, en bewandelt overigens, in de behandeling hiervan, onafhankelijk zijnen eigenen weg. Bij de gelijkenissen en historische teksten is hij daarentegen gewoon, iedere bijzonderheid van den tekst, maar veeltijds in allegorischen zin, voor zijn onderwerp te bezigen. Eene enkele maal wordt de tekst, na afgelezen te zijn, geheel ongebruikt en stilzwijgend door hem voorbijgegaan.

Naar het onderwerp kunnen MASSILLON's Predikatiën in vier soorten onderscheiden worden, als die handelen over *bijzondere Pligten*, *het toekomende Leven*, *de Deugd*, en *de waarheden des Geloofs*. — Bij het behandelen van *Pligten* gebruikt hij veeltijds een antithetischen vorm, zich beijverende om de schijngronden te bestrijden, waarmede de zondige mensch zich zelven tracht te regtvaardigen. Zoo noemt hij, in eene Leerrede over *de Weldadigheid*, als redenen van verontschuldiging, waarmede men zich van het volbrengen van dien pligt zoekt te ontslaan, de eigene behoeften, den druk der tijden, en het groot getal van armen. Met de ontwikkeling en wederlegging daarvan vereenigt hij op vernuftige wijze de woorden van het Evan-

gelische verhaal van de spijziging in de woestijn: *hier zijn vijf gerstenbrooden en twee visschen; deze plaats is woest; wat is dit voor zoo velen?*

In zijne Leerredenen over *het toekomende Leven* bespeuren wij den ongunstigen invloed, dien het kerkelijk Dogme op den Catholieken kerkredenaar moet uitoefenen, en waardoor hij bij den Evangelischen Prediker moet achterstaan. Tot deze soort behoort de reeds genoemde Leerrede over *het klein getal van uitverkorenen*, waarvan de tekst *Luc.* IV: 25—27 in strijd met zin en zamenhang gebruikt wordt, doch waarin nog duidelijker dan elders de ernstige zucht van den prediker, om zijne hoorders te redden van het verderf, openbaar wordt, zoodat zij daardoor voornamelijk eene proeve van welsprekendheid geworden is, die den heftigen schrik zijner toehoorders en de lofspraak van VOLTAIRE begrijpelijk maakt.

De Predikatiën over *de Deugd* wijzen meestal eerst op den aard en daarna op de gevolgen van een deugdzaam en van een zondig leven; maar ook veeltijds worden zij, naar aanleiding van eenen historischen tekst of gelijkenis, tot eigenlijke Homiliën. Zoo wordt de geschiedenis van LAZARUS' opwekking in geestelijken zin op den toestand van eenen mensch, die dood in de zonde is, en zijne opwekking tot een nieuw geestelijk leven overgebragt; de woorden van den tekst: *hij riekt nu al; zijn aangezigt was met eenen zweetdoek omwonden; hij was gebonden aan handen en voeten met grafdoeken;* en in het tweede deel: *ik heb geloofd, dat gij zijt de* CHRISTUS; *neemt den steen weg; kom uit; ontbindt hem en laat hem henengaan*, in allegorischen zin hiertoe gebezigd. Het slot bestaat in eene omschrijving van *Ps.* CXXX, als eene bede tot God, den zondigen mensch in den mond gelegd.

De Dogmatische Leerredenen, althans de beste daarvan, kunnen tot model verstrekken, hoe een leerstellig onderwerp op echt oratorische wijze behandeld kan worden. In zijne Leerrede over *de Godheid van* CHRISTUS, spreekt hij eerst over den luister zijner zending (voorspellingen en wonderen), en daarna over den geest zijner zending (ge-

loofs- en zedeleer). De geheele kracht zijner redenering is gegrond op het Dilemma, dat wij in de beschikkingen van Gods Voorzienigheid (voorspellingen en wonderen), en in de woorden van CHRISTUS (voorschriften en getuigenissen), of aannemen moeten wat ondenkbaar en onteerende is, óf de Godheid van CHRISTUS moeten erkennen.

De Karakteristiek van MASSILLON's welsprekendheid vangt aan met de getuigenis, dat de redenaar een geloovig, vroom en regtschapen mensch is geweest. Eene rijke verbeelding en de gave van juist en diepzinnig denken ontbraken hem niet; maar het is vooral zijn levendig en fijn gevoel, waardoor hij zoo groote hoogte als welsprekend Prediker bereikt heeft. Hierin staat hij boven DEMOSTHENES, gelijk hij in heftigheid van gevoel en verontwaardiging door den redenaar van *Athene* overtroffen wordt; maar aan dezen is hij wederom hierin gelijk, dat hij als een' bestendigen strijd met zijne hoorders te voeren heeft. Zijne rijke en diepe menschenkennis maakte het hem mogelijk, om zich boven de gewone vormen der kerkelijke welsprekendheid te verheffen, en leverde hem de stof voor zijne menigvuldige antithesen en treffende beschrijvingen. Tot het eigene karakter zijner welsprekendheid behoort niet, wat men gewoon is rijkdom van denkbeelden te noemen; want hij onthoudt zich zorgvuldig van die opeenstapeling van denkbeelden, waardoor de indruk van het geheel meer benadeeld dan versterkt wordt. Men zal tot de eenvoudigheid van MASSILLON moeten wederkeeren, wanneer men de kerkelijke welsprekendheid op nieuw wil doen bloeijen. Voorts was het de echte beschaving des geestes, die in het zedelijke gevoel haren grond heeft, waardoor het gevoel van den redenaar, hoe levendig anders, en ook bij de sterkste proeven zijner stoutmoedigheid, binnen de juiste perken gehouden werd. — Zijn stijl was eenvoudig, helder, bevallig, en niet zonder waardigheid en kracht. Tot zijne gebreken behoort wijdloopigheid en noodelooze herhaling. Hij mist de zuiverheid van vormen en fikschheid van omtrekken, welke bij DEMOSTHENES aan de kunst van den beeldhouwer doen denken; bij hem daarentegen zijn de lijnen min-

der scherp getrokken en vloeijen de beelden somtijds in een, zoodat men onwillekeurig geneigd is om zijne welsprekendheid met de kunst van den schilder te vergelijken.

Hebben wij, gelijk wij vertrouwen, door dit Verslag de belangstelling onzer Lezers voor het werk van THEREMIN gewonnen, het zal wel niet behoeven gezegd te worden, dat wij slechts enkele bijzonderheden uit den rijken tekst, slechts enkele garven uit den rijken oogst hebben kunnen mededeelen. En wie is er, die niet, in het voorbeeld der twee beroemde Redenaars, de innerlijke zedelijke overtuiging als de eigenlijke kracht der welsprekendheid heeft leeren kennen? Wij houden het wel daarvoor, dat eene welgegronde en natuurlijke ingenomenheid met deze Heroën der kunst onzen Schrijver tot eenige partijdigheid heeft vervoerd, zoodat wij niet altijd konden instemmen met zijne wederlegging der tegen DEMOSTHENES ingebragte beschuldigingen, of met zijne verschoonende beoordeeling van hetgeen niet weêrsproken kon worden. Maar, terwijl de Schrijver toch ook den Grieksehen redenaar niet als volmaakt in zedelijke deugd wil doen voorkomen, erkennen wij volgaarne met hem, dat de wezentlijke gebreken van DEMOSTHENES niet voldoende zijn te achten, om hem zijne ware zedelijke grootheid te betwisten, of te ontkennen, dat deze de wezentlijke grond zijner welsprekendheid geweest is. Hetzelfde moge omtrent MASSILLON gelden, die ook wel door sommigen iets minder gunstig beoordeeld is geworden, maar toch onweêrsprekelijk door zijn voorbeeld heeft getoond, dat de welsprekendheid op ontwikkeling en veredeling van het zedelijk gevoel des redenaars gegrond moet zijn. Dat het door allen, die in de Raadzaal, voor de Balie of op den Kansel als redenaars optreden, gehoord en ter harte genomen worde! — De waarde der uiterlijke welsprekendheid, gewis door de meesten ten onzent te veel verwaarloosd, worde door het gezag van zoo beroemde namen meer algemeen erkend, als het onmisbare vereischte en het welgepaste middel, niet om te schitteren, maar om te leeren, te stichten en te overreden. Inzonderheid zij het den kerkelijken redenaar niet te vergeefs herinnerd, dat

hij de goedkeuring der menschen niet minachte, maar, met versmading van allen valschen roem, alleen en uitsluitend dien lof zoeke, die niet uit menschen, maar uit God is.

Hoogelijk ingenomen, als wij zijn, met het oorspronkelijk werk van THEREMIN, mogen wij niet anders dan ongunstig oordeelen over de hier geleverde vertaling. Want de Vertaler moge zijn werk, zoo als wij gelooven, met zorgvuldigheid en ijver verrigt hebben, hij heeft te gelijk getoond, voor zijne opgenomene taak, immers voor alsnog, niet genoegzaam berekend te zijn. Hij moge veelal den gewonen weg verlaten hebben, en naar het gezag van beroemde namen, bij voorkeur schrijven *een vloot*, *een vrouw*, *zijn kracht*, *zijn stem*, *gezicht*, *preek* en *preken;* wij willen hem geenszins het regt en de vrijheid daartoe betwisten, maar zien hierin nog geen geldig bewijs van grondige taalstudie, vooral wanneer dit door zoo menigvuldige proeven van het tegendeel weêrsproken wordt. Ook behoort er meer meesterschap over de taal toe, dan hij heeft getoond te bezitten, om, met BILDERDIJK en het Koninklijk Instituut, het onaangename en sjilpende *dezelve*, *hetzelve* te vermijden, zonder duisterheid of dubbelzinnigheid daarvoor in de plaats te geven. Wij houden terug het meeste, dat wij hadden opgeteekend. Maar, zoo de Vertaler niet terstond geneigd mogt zijn, om onze ongunstige uitspraak als welgegrond te erkennen, hij vergelijke slechts zijne vertaling op bl. 163, 194, 218, 220, 224, 279 en 283 met de betere, hoewel nog niet onberispelijke vertaling, die van dezelfde stukken geleverd is in het vroeger uitgegevene *Zevental Leerredenen van* MASSILLON, *Rotterdam*, IMMERZEEL, 1823. Wij erkennen ook gaarne, dat eene vertaling van eene vertaling, zonder vergelijking van het oorspronkelijke, niet anders dan gebrekkig wezen kon. Waar het overigens aan zij toe te schrijven, dat het eerste gedeelte van het boek in de vertaling beter bewerkt is dan het latere, zal welligt den Vertaler meer duidelijk zijn dan ons. Maar om ons oordeel voor onze Lezers te motiveren, zal het wel voldoende zijn,

mede te deelen, dat hier gesproken wordt van *eenen indruk, die zonder doel op het gemoed der menschen werkt, en geen hooger doel voor oogen heeft;* van *trouwgezinde geestelijken* voor *getrouwe;* van *openbare zeden, die in openbare aanstootelijkheden veranderd zijn;* van *menschen, die met den stroom medezwemmen;* van *het in het oog loopend gebarenspel, waarmede de redenaar zijne woorden vergezeld heeft;* van *eene Vorstin, die wel dikwijls bespot, maar toch altijd met achting behandeld werd;* van *voorzeggingen van* JESAIA *en* MALEACHI, *die op zich zelve zijn, zonder eenigen zamenhang of praal;* en dat MASSILLON gezegd wordt, *in het algemeen niet te kunnen aanbevolen worden, in zoo verre hij een gepast gebruik van den tekst maakt.* In waarheid had de Schrijver, die vroeger door mannen als DES AMORIE VAN DER HOEVEN, VAN HOËVELL, VAN HERWERDEN en CRAMER VON BAUMGARTEN bij ons werd ingeleid, nu ook wel een' anderen tolk voor zich mogen vragen en verwachten, dan die onze Hofstad hem heeft aangeboden. Wanneer de Vertaler in het vervolg, na zijne krachten meer geoefend en de voorlichting van anderen voor zich gevraagd te hebben, weder in het publiek optreedt, moge hij een gunstiger oordeel vinden, dan de waarheid ons nu veroorloofd heeft, over zijnen arbeid uit te spreken.

Waartoe heeft ons de Heer gezegend? Leerrede over Deuteron. VIII: 16 *uitgesproken op den algemeenen Dankdag den* 26 *September* 1847. *Door* C. W. VAN DER POT, *Predikant te Leyden. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. *In gr.* 8*vo.* 24 *bl. f* : -30.

De Heer VAN DER POT heeft vroeger zijne op den Bededag, den 2 Mei ll., uitgesprokene Leerrede over *Ps.* LXXIX: 9[a] in druk uitgegeven, met het loffelijke doel, om door de opbrengst daarvan den nood te helpen lenigen der armen in en bij den *Bommelerwaard.* Hij heeft het geluk gehad,

de aanzienlijke som van *f* 1950 tot het aangewezen doel te kunnen overmaken, gelijk wij zulks uit een gedrukt verslag van den Heer HOOIJER, met blijde opmerking van den weldadigen zin onzes volks, vernomen hebben. Maar, behalve weldadigheid, heeft toch ook gewis de algemeene erkenning van de voortreffelijkheid dier Biddagsleerrede medegewerkt, om de opbrengst der uitgaaf zoo aanzienlijk te doen zijn. En nu is ook de Christelijke toespraak op den Dankdag, naar den wensch van velen, uitgegeven. Wij kunnen het ons gereedelijk voorstellen, dat die wensch bij velen na het hooren is opgekomen; want ook deze Leerrede kenmerkt zich door groote gepastheid voor de tijdsgelegenheid, diepen ernst en Christelijken zin. De vraag, waartoe de Heer ons gezegend heeft, vindt hare beantwoording in de drie woorden uit den tekst genomen: *verootmoedigen*, *beproeven*, *gelukkig maken*. De Heer, namelijk, heeft ons willen *verootmoedigen* door de betooning van zijn heerlijk Alvermogen, door de beschaming der angstige bezorgdheid, en door de openbaring eener onverdiende liefde. Door zijne zegeningen *beproeft* Hij onze dankbaarheid, onze gehoorzaamheid en ons vertrouwen. Beide deze verootmoediging en beproeving hebben een hooger doel, om namelijk ten laatste *gelukkig te maken;* dat is, om ons te leiden tot waar, geestelijk en hemelsch heil. Gelijk onderwerp en verdeeling zich aanbevelen door innerlijke waarheid, duidelijkheid en zuiverheid, zoo is de uitwerking door eenen helderen, krachtigen en levendigen stijl gekenmerkt, en maakt dit geheele stuk in onze oogen in velerlei opzigt der navolging van iederen Prediker waardig. Referent, die den Steller dezer Leerrede niet anders dan bij name en nu uit deze twee uitgegevene Kanselredenen kent, is althans hoogelijk ingenomen met den man, die met zoo groote en kostelijke gaven zoo edele eenvoudigheid en bescheidenheid van toon weet te vereenigen, en wenscht hartelijk, dat hij nog meermalen, door het uitgeven van zoo voortreffelijke Leerredenen, ongelijk aan zich zelven, gelijk hij het noemt, worden zal.

Wij nemen van onzen lof niets terug, en moeten echter

in bedenking geven, of niet de Tekst, in verband met vs. 15, kennelijk dezen zin heeft, dat verootmoediging en beproeving de bedoeling geweest is van de voorafgegane onheilen en gevaren; terwijl het einddoel was, om daarna door de geschonkene uitredding en zegen gelukkig te maken. Ook de woordvoeging van het oorspronkelijke beveelt deze, maar niet de door den Schrijver gevolgde verklaring aan. — En nu hopen wij wel niet, dat wederom buitengewone omstandigheden tot zoo buitengewone Bede- en Dankdagen de aanleiding zullen worden, en eenen jaarlijks te vieren Biddag, die zoo ligtelijk een Israëlitische Verzoendag wordt, wenschen wij niet terug; maar, zoo ooit wederom een algemeene Bede- of Dankdag gevierd wordt, wenschen wij, dat overal zoo gesproken zal worden, als nu in het afgeloopen jaar voor de Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente van *Leyden* is geschied.

Dissertatio Historico-Theologica de priva religionis Christianæ, medio aevo inter Nederlandos progressæ, natura. Auctore U. P. OKKEN, Theol. Doct. Gron. apud *G. J. van Haagen*, Bibliopolam. 1846. 127 pagg.

Ons bestek laat niet toe, om van Akademische proefschriften, die ons dan ook slechts zelden worden toegezonden, uitvoerig verslag te doen. Andere tijdschriften houden zich daarmede meer opzettelijk bezig. Wij kunnen echter niet nalaten, om van bovengenoemde *Dissertatie*, door den Heer OKKEN, een' *Oostvries*, vervaardigd, gunstige getuigenis af te leggen. Het onderwerp, daarin behandeld, is niet gewoon, en belangrijk genoeg. Het betreft de eigenaardige opvatting en ontwikkeling van het Christendom bij de *Nederlanders* gedurende de Middeleeuwen. Wij vinden hier aangewezen, hoe daarin, van den oorsprong af, tweederlei element aanwezig was, het *Latijnsche* en *Germaansche;* hoe in het eerst het Latijnsche element het Germaansche scheen te onderdrukken en te verdringen; hoe daarna, vooral door de Kruistogten, de volksgeest der *Ger-*

manen werd opgewekt, zich allengs, het Christendom in zich opgenomen hebbende, eigenaardig ontwikkelde, en eindelijk met de Latijnsche Kerk niet slechts in strijd geraakte, maar daarover al meer en meer den boventoon verkreeg. Dit een en ander wordt met kennis van zaken, in geregelde volgorde, helder uiteengezet. De voorstelling is even belangrijk als levendig, en getuigt van wèl doorgebragten Akademietijd Ook de latiniteit is, het onderwerp in aanmerking genomen, niet verwerpelijk. Den Schrijver zij voor zijn uitnemend proefschrift dankgezegd en voor zijne verdere loopbaan voorspoed en zegen toegewenscht!

Onder de XX theses, aan de Dissertatie toegevoegd, trok de XVIde bijzonder onze aandacht: *In Euangelio gentibus optime nuntiando*, dus luidt zij, *nobis exemplo Apostoli sunt, majores urbes plerumque adeuntes, rus vero magis negligentes.*

Waarnemingen en wenken in het gebied der praktische Geneeskunde. Naar het Engelsch van MARSHALL HALL, *M. D. F. R. S. L. et E. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1847. *In gr.* 8*vo. XII en* 323 *bl. f* 2-80.

Onder de geneeskundige schrijvers, welke niet alleen in *Engeland*, maar ook buiten dit land eenen eervollen naam hebben verworven, bekleedt MARSHALL HALL eene eerste plaats; zijne werken over de ziekten van het zenuwstelsel, over de aderlating, om van kleinere verhandelingen niet te gewagen, zijn ook bij ons te lande niet onbekend. De zoodanigen, die deze vroegere werken van den Engelschen geneesheer hebben gelezen, zullen waarschijnlijk uit de herinnering aan dezelve reeds eenigzins kunnen vermoeden, van hoedanigen aard en in welken geest de boven aangekondigde waarnemingen en wenken zijn opgesteld. MARSHALL HALL is ontegenzeggelijk iemand van groote oorspronkelijkheid, een man van veel genie en uitgebreide

kennis; maar het valt niet te ontkennen, dat hij niet altijd zijne als onbetwistbaar voorgedragene stellingen op eenen vasten grondslag heeft gebouwd en dat hij met name bij zijne verhandelingen over het zenuwstelsel meer op physiologische redeneringen, dan op anatomische daadzaken steunt; terwijl hij in al zijne geschriften zich door eene hooge ingenomenheid met zich zelven en met datgeen, wat hij meent uitgedacht te hebben, kenmerkt. Ook in deze *Waarnemingen en wenken* treffen wij gedurig sporen van deze eigenschappen aan; uitdrukkingen als: »*Mij* viel het eerst het geluk te beurt, om de soort der verrigtingen van het ruggemerg, hun [haar] beginsel, beloop en wijze van werking op te sporen", (p. 5); »*Ik* heb ontdekt, dat de incidentzenuwen met deze excitorische kracht waren (?) begaafd," »door *mijne* ontdekking werd ik in staat gesteld, om de werkingswijze in elken excitomotorischen zenuwboog te verklaren" (p. 6), komen in dit werk van MARSHALL HALL even zeer, als in elk ander zijner geschriften veelvuldige malen voor; zaken, welke aan genoegzaam iedereen geneesheer, ook langen tijd voor dat MARSHALL HALL er de aandacht op vestigde, bekend waren, zooals b. v. die, welke in Hoofdst. V (*Over de aanwending der setons, inzonderheid bij de behandeling der Paraplegia*), in Hoofdst. XII (*Over de middelen ter voorkoming der zogabscessen en zogkoorts*), Hoofdst. XXV (*Over de gevolgen van de habituele toediening van opiumbereidingen aan kinderen*), Hoofdst. XXXVI (*Over de aangezigtsversterving bij kinderen*), Hoofdst. XXXVI (*Over de vroegtijdige herkenning der longtering*) voorkomen, worden op eene wijze voorgedragen, alsof de Schrijver de eerste is geweest, die er de geneeskundigen opmerkzaam op heeft gemaakt; het ontbreekt ook niet aan aanprijzingen van geneeswijzen, voor welker gepastheid de Schrijver ons geenen anderen waarborg, dan het »*ipse vidi*" en »*ipse dixi*" verschaft, zonder zich de moeite te geven, eenige rationele gronden voor dezelve aan te voeren. Dit geldt onder anderen van Hoofdst. II (*Over het nut der alcoholische wassching in phthisis pulmonalis*), waar de Schrijver zich bijna op ééne lijn

plaatst met de groote menigte van geleerde en ongeleerde charlatans, die hunne onfeilbare middelen tegen tot hiertoe als ongeneeslijk beschouwde kwalen uitventen, en waar hij zijn redmiddel door ziektegeschiedenissen, als de navolgende, aanbeveelt: »Een lijder, die mij vijftien jaren geleden raadpleegde, had behalve doofheid van toon bij de percussie en pectoriloquie, alle andere kenteekenen van beginnende longtering. Hij maakte gedurende langen tijd van de alcoholische wassching gebruik en is thans Hoogleeraar aan het — Collegie." Dit geldt mede van Hoofdst. III (*Over de aanwijzing tot het doen van inkervingen in het tandvleesch, gedurende het tandenkrijgen*), waar MARSHALL HALL het dagelijks scarificeren van het tandvleesch bij kinderen bijkans als het eenigst plegtanker in genoegzaam alle congestieve toestanden bij kinderen, gedurende de dentitie, aanbeveelt en herhaaldelijk onder de volgende woorden aanprijst: »Het is beter eene zoo onbeduidende (?) kunstbewerking honderdmaal (!) te doen zonder noodzaak, dan dat er door het verzuim derzelve één enkele stuip ontstaat." Op andere plaatsen komt de Schrijver tot voorbarige gevolgtrekkingen en draagt deze als onbetwistbare waarheden voor, zooals b. v. in Hoofdst. X (*Over het afweren der dampkringslucht bij de behandeling van sommige ziekten*): bij de lijkopening van eenen aan peritonitis overledenen lijder vond hij dat gedeelte der darmbuis, hetwelk naar den buikwand gekeerd was, rood en ontstoken, terwijl het meer naar binnen gelegen gedeelte, waar de darmen elkander aanraakten, volkomen bleek van kleur was; *beide oppervlakten waren gelijkelijk bedekt met eene laag van ondoorschijnende en matig vaste strembare lymphe;* M. HALL meent dit verschillend aanzien der beide gedeelten van ditzelfde ingewand daaruit te moeten verklaren, dat in het één opslorping van zuurstofgas uit de dampkringslucht zoude hebben plaats gegrepen, terwijl door de meer diepe en verborgene ligging van het andere de toegang van dit gas tot hetzelve was afgesloten geweest. Deze, voor het minst genomen, hoogst gewaagde en willekeurige verklaring wordt nu onmiddellijk door hem als

grondslag gebezigd, 1°. om het gebruik van cataplasmata bij inwendige ontstekingen aan te bevelen, en 2°. om de werking dezer cataplasmata te verklaren: deze zouden namelijk de dampkringslucht afweren. Wij deelen deze stellingen van den Schrijver eenvoudig mede, het aan het gezond verstand onzer lezers overlatende, er de noodige aanmerkingen op te maken; alleenlijk willen wij er nog bijvoegen, dat wij uit ditzelfde Hoofdstuk van M. HALL hebben geleerd, dat het in de Parijsche hospitalen gebruikelijk is, om zich bij de behandeling van pleuritis meerendeels op het aanwenden van cataplasmata te verlaten; daar Rec. zelf niet in de gelegenheid is geweest, de Parijsche hospitalen te bezoeken, durft hij den Schrijver hier niet tegenspreken, schoon hij vroeger uit datgene, wat hij bij Fransche geneeskundige auteurs, met name bij ANDRAL, gelezen had, hieromtrent in eene andere meening stond. — Wanneer men enkele hoofdstukken van het werk van MARSHALL HALL doorleest, zoude men zeggen, dat hij zich geenen hoogen dunk van de physiologische kennis zijner lezers heeft gevormd; zoo wordt in het eerste Hoofdstuk (*De physiologie van het zenuwstelsel*) in *acht* bladzijden een overzigt over de verrigtingen van de verschillende gedeelten van het zenuwstelsel gegeven, aan welks oppervlakkigheid zelfs leeken zich zouden ergeren; terwijl de Schrijver in Hoofdstuk XV (*Over eenige door* LEGALLOIS *geopperde bedenkingen, bij zijne neuro-physiologische onderzoekingen*) tegen eenige meeningen en stellingen, door dezen Franschen physioloog vóór verscheidene jaren (1824 en 1835) geuit, te velde trekt, welke reeds sinds lang door het licht, hetwelk latere onderzoekingen daarover hebben verspreid, zijn wederlegd.

Doch wij gevoelen, dat wij gevaar loopen, onzen lezers eenen ongunstigen dunk van het werk van MARSHALL HALL te geven en hen van de lezing af te schrikken. Zulks zoude voorzeker onbillijk zijn; want in weerwil van de vele leemten, welke het boek aankleven, komt er ook veel, zelfs zeer veel in voor, wat goed en wetenswaardig is en wat men elders niet zoo vindt voorgesteld; ja zelfs in die

Hoofdstukken, welke wij zoo even als bewijzen voor onze min gunstige oordeelvellingen hebben aangehaald, komen ook onderscheidene zaken voor, waaruit men den scherpzinnigen natuuronderzoeker en arts kan leeren kennen. Maar wij meenden onze aanmerkingen niet terug te mogen houden, omdat men ligtelijk gevaar loopt, wegens het voortreffelijke, hetwelk ook dezen arbeid van MARSHALL HALL kenmerkt, zich door hem op andere plaatsen op dwaalwegen te laten brengen. Onder de hoofdstukken, welke wij met genoegen hebben gelezen, noemen wij de volgende: Hoofdst. IV (*Opmerkingen over de natuur en de behandeling van Laryngismus stridulus bij kinderen*); des Schrijvers stelling, dat de vergrooting der glandula thymus *gevolg* en niet *oorzaak* der ziekte is, deelen wij volkomen en wij zijn het ten volle eens met de door hem voorgeslagene wijze van behandeling; minder beviel ons de woordelijke mededeeling van eenige brieven omtrent lijders, welke door zijne behandelingswijze gelukkig hersteld waren. Hoofdst. VII (*Over de behandeling der zijdelingsche kromming van de ruggegraat*); de door den Schrijver voorgestelde behandeling verdient allezins de aandacht der kunstgenooten, alleen hadden wij hier en daar meerdere duidelijkheid in de voorstelling gewenscht. Hoofdst. VIII (*Over de middelen ter bevordering eener regelmatige thermo- en hygrometrische verhouding in de ziekenkamer*), Hoofdst. IX (*Over eenige voorzorgen, in acht te nemen bij de behandeling van algemeene verstijvingskramp en watervrees*), Hoofdst. XI (*Over het gebruik der klisteren van koud en warm water*), Hoofdst. XIII (*Over de oorzaken en voorbehoedmiddelen van beroerte en verlamming*); dit hoofdstuk is een der belangrijkste des geheelen werks, gelijk men zulks van iemand, als MARSHALL HALL, wiens denkbeelden omtrent dit onderwerp uit vroegere geschriften bekend zijn, wel niet anders verwachten kon. Hoofdst. XIV (*Over eene eigendommelijke gemoedsontstemming, bij de Engelschen bekend onder den naam van Temper disease*) bevat onderscheidene belangrijke gevallen van opzettelijke misleiding van den geneesheer door de (meestal hysterische) patienten

en algemeene voorschriften, hoe de geneesheer zich onder dergelijke omstandigheden behoort te gedragen. Hoofdst. XVI (*Over de herkenning van sommige gevallen van aangezigtsverlamming*); Hoofdst. XVII (*Over de irritabiliteit in verlamde spieren*), Hoofdst. XVIII (*Over eenige geschilpunten, de verrigtingen van het ruggemerg betreffende*); deze beide laatste hoofdstukken zijn grootendeels van eene polemische strekking, doch bevatten overigens vele belangrijke feiten en beschouwingen omtrent de leer van het zenuwstelsel; Hoofdst. XIX (*Over ischias nervosa*) niet onbelangrijk, doch wat al te kort; Hoofdst. XX (*Over den bloedsomloop in den foetus acardiacus*), hoogst belangrijk; met dit hoofdstuk hangt, naar het schijnt, in de oorspronkelijke uitgave een ander zamen, hetwelk door den Vertaler — waarom, begrijpen wij niet regt — is weggelaten. Hoofdst. XXIII (*Waarneming van eenen pijnlijken onderhuidschen tuberkel*), Hoofdst. XXXII (*Waarneming van eenen prolapsus uteri door eene nieuwe kunstbewerking genezen*); deze waarneming is allezins belangrijk, schoon Rec. niet durft beweren, dat de hier door den Schrijver verrigte kunstbewerking, de elythroraphie, op den naam van nieuw aanspraak mag maken; Hoofdst. XXXIII (*Iets over de behandeling van den naevus vascularis*), Hoofdst. XXXVII (*Over de abdominaal-tuberculosis*), Hoofdst. XXXIX (*Over darmprikkeling* [*intestinal-irritation*] *en hare verschijnselen*). Dit laatste is een der belangrijkste hoofdstukken des geheelen werks, vooral uit een praktisch oogpunt; de Schrijver behandelt in hetzelve verschillende toestanden, welker diagnose den geneesheer dikwijls groote moeijelijkheden veroorzaakt en welke vaak als zoo vele ontstekingen in de meest verschillende organen, doch meestal zonder gunstig gevolg, zijn behandeld; volgens MARSHALL HALL moet de oorzaak dier verschillende toestanden in ophooping van faeces in de ingewanden en in de hierdoor veroorzaakte irritatie dezer deelen gezocht worden. Het valt intusschen niet te ontkennen, dat hij ons het bewijs voor zijne stelling eenigermate schuldig is gebleven en dat hij eenigzins *post, ergo propter hoc* redeneert; men had

van hem, als physiologisch geneesheer, mogen verwachten, dat hij zijn gevoelen uit een physiologisch oogpunt nader zoude hebben toegelicht, te meer, daar hij ons, uit den aard der zaak, geene bewijzen uit gedane lijkopeningen konde mededeelen, naardien al zijne patienten onder eene purgerende geneeswijze genazen. Eene andere aanmerking, welke wij op dit hoofdstuk hebben, is, dat de medegedeelde ziektegevallen, hoe belangrijk en waarschuwend op zich zelve, niet gelukkig gekozen zijn; de meeste had de Schrijver niet van den aanvang af bijgewoond, maar hij werd er eerst in een later tijdperk als consulterend geneesheer bij geroepen, nadat er door den praktiserenden geneesheer een zeer actief geneesplan, doorgaans in ruime aderlatingen bestaande, was gevolgd, waardoor voorzeker het ziektebeeld minder zuiver was geworden en vele verschijnselen, althans ten deele, op rekening der kunstmatig verwekte anaemie konden gebragt worden. Vooral het 1ste en het 3de der medegedeelde ziektegevallen bragten ons het »*Clysterium donare, postea seignare, ensuita purgare, reseignare, repurgare, et reclysterisare,*" van den *Malade imaginaire* van MOLIÈRE in de gedachten. Het verdient opmerking, dat het vierde ziektegeval, waarin geene bloedontlastingen waren aangewend, zich niet door dat veranderlijke der ziekteverschijnselen kenmerkte, waardoor de andere zich onderscheidden, en dat het ook een zeer kort verloop (van slechts eenige uren) had, terwijl de andere verscheidene dagen lang voortduurden. Niet minder belangrijk is ook Hoofdst. XL (*Over collapsus virium en zijne verschillende oorzaken*); de wenken, door den Schrijver in dit echt praktische hoofdstuk gegeven, verdienen door elken geneeskundige behartigd te worden en men kan zeggen, dat hij zijn onderwerp van de meest verschillende kanten beschouwd heeft. Wanneer hij echter eene verklaring van den toestand van collapsus tracht te geven, mag men zich weder verwonderen, dat een man, die zoo groote verdiensten in de physiologie heeft verworven, er zich met eene zoo algemeene phrase afmaakt. »Sommige ziekten," zegt hij, »hebben eene zekere geneigdheid, om nu eens in een vroeger, dan eens

in een later tijdperk derzelve, een adynamisch karakter aan te nemen. Dit verschijnsel nu schijnt in sommige gevallen het gevolg te zijn van den direkt vernietigenden invloed der ziekte op de *vis vitalis*." Schoon wij op het punt van de *vis vitalis* eenigzins verdraagzamer zijn, dan de meeste nieuwere physiologen, zien wij haar toch ongaarne als middel, om iets te verklaren, aanvoeren en wel om de eenvoudige reden, dat zij niets verklaart en, juist omdat zij iets *schijnt* te verklaren, den weg tot verder onderzoek afsnijdt. Zoo is het ook hier; die zoogenaamde vernietigende invloed der ziekte op de *vis vitalis* is dikwijls van eenen geheel materiëlen aard; zulks blijkt reeds weinige regels verder, waar de Schrijver ter bevestiging zijner stelling de woorden van HUNTER aanhaalt. »Gebrekkige uiting der levenskracht is het laatste stadium van alle zoowel algemeene, als plaatselijke ziekten, voor zooverre zij de mogelijkheid op genezing uitsluiten. Soms volgt deze uitgang reeds in het tweede stadium der ziekte, terwijl de algemeene en plaatselijke verschijnselen nog op het eerste schijnen te wijzen: zoo kunnen b. v. na eene amputatie der dij, vooral boven het kniegewricht, of na eene gecompliceerde fractuur van het been de eerste algemeene verschijnselen zeer hevig zijn, doch daarna gelijkelijk nalaten en de hoop op genezing doen geboren worden. Onverwachts echter ontstaat er een aanval van koude, die echter door geene regelmatige hitte noch zweet wordt opgevolgd, maar in eene voortdurende abnorme hitte overgaat, gepaard met verlies van den eetlust, zwakke en kleine pols, ingezonkene oogen; en die na verloop van weinige dagen door den dood wordt gevolgd." Deze laatste woorden kenschetsen, onzes inziens, niet onduidelijk dien toestand, welken men in lateren tijd als op pyaemie berustende heeft leeren kennen, en MARSHALL HALL had, naar onze meening, beter gedaan, indien hij ons op deze oorzaak van den ongunstigen afloop van sommige ziekten had gewezen, dan nu hij ons met de vis vitalis, dezen *Deus ex machina*, afscheept. Waarschijnlijk was ook pyaemie de oorzaak van dien spoedigen collapsus bij aandoeningen der buikorganen bij puerperae,

waarvan de Schrijver eenige bladzijden verder spreekt. Onder de belangrijke hoofdstukken van het aangekondigde werk noemen wij ten slotte Hoofdst. XL (*Over jicht der inwendige organen*), waarbij wij evenwel met meer nadruk, dan de Schrijver, meenen te moeten waarschuwen tegen het plaatselijk aanwenden van koude op de pijnlijke deelen; Hoofdst. XLII (*Geval eener chronische laryngitis en opvolgende genezing door de laryngotomie en de toediening van kwik*) en Hoofdst. XLIV (*Over den invloed van het ruggemerg op den kraamarbeid*).

Uit het medegedeelde kunnen onze lezers zien, hoe rijk en veelsoortig de inhoud van het door ons aangekondigd boek van MARSHALL HALL is; die veelsoortigheid van den inhoud maakte het voor ons moeijelijk, korter in onze aankondiging te zijn, te meer, daar wij aan den eenen kant veel te prijzen vonden, maar aan den anderen kant ook vele aanmerkingen moesten maken; die aanmerkingen zijn evenwel niet van dien aard, dat zij ons zouden nopen, de overbrenging van het werk van M. HALL in onze taal als minder wenschelijk te beschouwen; integendeel, wij wenschen het in veler handen, om het vele goede en geniale, hetwelk er in voorkomt; maar wij meenden die aanmerkingen niet terug te mogen houden, juist omdat menigeen ligtelijk het onkruid te gelijk met de tarwe zoude verzamelen, te meer daar beide door een' man van naam zijn gezaaid. Wat den Vertaler betreft, over het geheel heeft hij zijne taak loffelijk volbragt en ons het boek in duidelijken stijl overgeleverd; zelfs hier en daar heeft hij door eenige aanmerkingen aan een minder belangrijk hoofdstuk van den oorspronkelijken Schrijver meerdere belangrijkheid bijgezet. Op sommige plaatsen hadden wij stijl, taal en interpunctie wel eenigzins zuiverder gewenscht: regels b. v. als de volgende (p. 207) kunnen er zelfs in een geneeskundig boek niet door: »vooreerst komen dan in aanmerking, — de luchtsgesteldheid en den grond. De eerste moet gematigd; de laatste, droog zijn;" (p. 244) »waardoor eenen meerderen of minderen graad van krachtverlies wordt aangeduid;" (p. 294) »zooals dien in sommige gevallen van pneumonie is waargenomen;" (p. 230) »de

treurige *taak*, om iemand naar het graf te *zien* slepen;" en dergelijke meer. Recensent weet niet, of er van het werk van MARSHALL HALL eene Hoogduitsche vertaling bestaat; daar onze Duitsche naburen even vlijtig vertalen, als wij, vermoedt hij, dat zulks wel het geval zal zijn; zelfs meende hij uit sommige woorden van de Nederduitsche uitgave te moeten opmaken, dat de Nederduitsche overzetter niet onbekend met dezelve kon geweest zijn; *verwandeld* (p. 102) voor *veranderd*, *hartoor* (p. 175) voor *boezem van het hart*, *verduwings-organen* (p. 228) voor *spijsverterings-organen* en enkele uitdrukkingen meer van dien aard bragten hem op dien dwaalweg; toen hij echter op eene andere plaats (p. 218) *oleum Castorei* (*Castor-oil*) voor *oleum Ricini* zag staan, werd hij weder op den regten weg gebragt en kwam hij tot het besluit, dat de bovenvermelde Germanismen er slechts bij toeval waren ingeslopen.

Archives, ou Correspondance inedite de la maison d'Orange-Nassau. Recueil publié, avec autorisation de S. M. le Roi, par Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, Chevalier de l'ordre du lion Belgique, Conseiller d'état. Première Série. Tome VIII. 1581—1584, avec des fac similés. à Leide, chez *S. et J. Luchtmans*. 1847. LXXXIV et 512 pag. *f* 7-:

Archives, ou Correspondance inédite de la maison d'Orange-Nassau. Première Série. Supplément. Mêmes éditeurs. 1847. XXVIII et 235 pag. *f* 3-50.

Toen in het jaar 1839 het zevende deel van deze hoogstbelangrijke verzameling der *Archives* van het Huis van *Oranje-Nassau* uitkwam, zagen wij reeds met verlangen het achtste deel te gemoet, dat de eerste *Serie*, of het leven van WILLEM I, zou ten einde brengen. De verdienstelijke uitgever, Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, geeft in eene uitvoerige inleiding de redenen op, waarom de uitgaaf tot het jaar 1847 moest achterblijven. Vooreerst kostte hem de 2de druk van het eerste deel veel moeite, door de menigte toevoegselen en wijzigingen, die de vrucht waren van zijne on-

derzoekingen in *Frankrijk* en *Duitschland*, en vooral door de uitgebreide en zaakrijke *Prolegomena*, die zulk een welgesteld en deftig voorportaal voor zijne geschiedkundige gedenkstukken uitmaken, eindelijk door de zamenstelling van zijn Handboek voor de Geschiedenis der *Nederlanden*, een werk, dat den Schrijver veel zorg en moeite heeft veroorzaakt, en dat door zijnen inhoud de blijken draagt, dat hij, den toegang hebbende tot bronnen, die voor anderen onbereikbaar waren, in staat was veel oorspronkelijks en nieuws te leveren, waaromtrent hij zich ook met een bescheiden gevoel van eigenwaarde uitlaat.

De Heer GROEN VAN PRINSTERER, gevoelende dat de uitgaaf van het geheele Archief van het Huis van *Oranje-Nassau* boven de krachten en den leeftijd van éénen mensch gaat, schijnt zich tot die van de eerste *Serie* te willen bepalen, en aan anderen het vervolgen van die grootsche taak te willen overlaten. Al hetgeen hij echter van waarde voor de Geschiedenis van ons Vaderland er in gevonden heeft, wilde hij aan het publiek eenigzins reeds mededeelen; en het was hierom, dat hij tot de zamenstelling van het Handboek besloot, dat, hoe men ook over den geest, die er in doorstraalt, moge oordeelen, steeds eene onschatbare bijdrage zal blijven tot de historie van onzen geboortegrond.

Het zoo lang verwachte achtste deel der eerste *Serie* is niet minder uitgebreid dan de voorgaanden. Van de afzwering van Koning PHILIPS tot den dood van WILLEM I (Julij 1581—Julij 1584) bevat het, over drie jaren, omtrent 150 brieven. Eene korte opgave van den inhoud zal doen zien, dat het, wat het belangrijke betreft, voor geen gedeelte van deze Verzameling behoeft onder te doen.

Er komen vooreerst verscheidene brieven van Graaf JAN VAN NASSAU en zijn' zoon WILLEM LODEWIJK in voor, die hoogst wetenswaardige bijzonderheden bevatten, en doen zien, hoe de broeder en neef van WILLEM I de goede zaak des vaderlands waren toegedaan. De brieven van LOUISE DE COLIGNY en van het achtjarig dochtertje van Prins WILLEM, LOUISE JULIANA, die naderhand de gemalin van den Paltsgraaf werd, verwekken groote deelneming, als geschreven zijnde na den verraderlijken moord, aan haren gemaal en vader gepleegd.

Wat den Prins zelf aanbelangt, hier vindt men nog vele opmerkelijke bijdragen tot de kennis van zijne bedrijven,

inzigten en karakter, die hem als den hoofdpersoon van de Geschiedenis der *Nederlanden* in dit tijdvak blijven kenmerken.

Men kan de drie jaren van 1581—1584 nog in twee tijdperken verdeelen. Het eerste, van de afzwering van het gezag van den Koning van *Spanje* tot aan den aanslag van ANJOU in Januarij 1583, begon met eene groote onrust, ten gevolge van dezen beslissenden stap, en de vrees voor vernieuwde en sterker pogingen van PHILIPS, om de heerschappij en gehoorzaamheid weder terug te krijgen, die hem eindelijk openlijk — waren opgezegd. De benoeming van den Hertog VAN ANJOU, als Heer dezer landen, stuitte voornamelijk de ijverigste voorstanders der Hervorming tegen de borst. Overal bleef de verwarring en op sommige plaatsen de regeringloosheid voortduren, en de oorlog met zijne verwoesting sommige provinciën, voornamelijk *Gelderland*, teisteren. Prins WILLEM kon, niettegenstaande al zijne pogingen, geene eenheid en zamenwerking in het bestuur en de verdediging des lands te weeg brengen. Men legde het er op toe, om het gezag van den nieuwen Landsheer zoo veel mogelijk te bekrimpen en in te korten. Het gedrag van Koningin ELIZABETH bleef te onzen opzigte weifelend, en hare hulp bestond meer in woorden en beloften, dan in aanbiedingen van manschappen en geld, waaraan een bijna volslagen gebrek was.

Echter kon de komst van den Hertog VAN ANJOU verademing geven. Hij kon de teugels van het algemeen bewind met meer vastheid aangrijpen, en zijne verheffing moest de Koningin van *Engeland* en HENDRIK III van *Frankrijk* meer tot bescherming der *Nederlanden* doen geneigd worden. Eindelijk begon de staat van zaken een meer geregeld aanzien te verkrijgen; de Hertog VAN PARMA zag zich door betere maatregelen en krachtiger tegenstand in zijne vorderingen gestuit, toen eensklaps de onberaden aanslag van ANJOU in *Antwerpen* alles weder omver wierp, en het land in eene krisis bragt, die niet dan met de geheele onderwerping aan het pas afgezworen gezag scheen te zullen eindigen.

De bescheiden omtrent het laatste tijdperk van 1583—1584 maken het grootste gedeelte van de hier voorkomende verzameling uit, en eindigen met den dood van WILLEM I, die nog moeijelijke dagen te doorworstelen had.

Verscheidene brieven geven een denkbeeld van de verwondering en verontwaardiging over het gedrag des Hertogs. Iedereen dacht, dat eene verzoening ongeoorloofd en onmogelijk was. De Prins alleen dacht er anders over; hij zag geen ander middel van uitkomst, dan om *Frankrijk* in zijne worsteling met *Spanje* te vriend te houden, en werkte met opregtheid om deze verzoening te doen plaats grijpen. Op eens daagt er in *Duitschland* een bedriegelijk licht op. De oorlog zou tegen den Aartsbisschop van *Keulen* uitbarsten, die zich voor de Hervorming verklaard had. De Protestantsche Vorsten van het *Duitsche* rijk zouden dien afvalligen Prelaat beschermen, en verder een einde aan de worsteling in de *Nederlanden* komen maken.

Prins WILLEM had volstrekt geen vertrouwen in den Keulschen kerkvoogd. Hij was in geenen deele tegen de gevolgen van zijnen stouten stap opgewassen. Men had er hier te lande echter andere verwachtingen van, en wilde zich daarom te minder weder aan ANJOU onderwerpen. Ondertusschen maakte PARMA weder vele veroveringen, bezette de eene stad voor, de andere na, en vooral het land van *Waas* in *Vlaanderen*. Eindelijk kwamen de kwade tijdingen uit *Duitschland;* de zoo gewigtige Keulsche opstand was geheel te niet geloopen, door de besluiteloosheid der *Duitsch*-protestantsche Vorsten, die ook door WILLEM I zoo dikwijls te vergeefs tot hulp waren aangezocht. De ondergang van den Keulschen Aartsbisschop was een treffende slag voor de *Nederlanden*, en de afval van de goede zaak nam meer en meer toe; ieder zocht, op het verraderlijk voorbeeld van den Graaf DE BERGHES, zijne bijzondere onderwerping en vrede met den Spaanschen Koning te maken; men had geen hulp van *Frankrijk*, waar de magt der *Ligue* dagelijks toenam, of van *Engeland*, dat door een' inval van de zijde van *Spanje* bedreigd werd, te verwachten; in één woord, de toestand der *Nederlanden* was sedert verscheidene jaren zoo hagchelijk niet geweest. Doch Prins WILLEM verloor den moed niet. Zijne brieven, in dien tijd aan zijnen broeder JAN VAN NASSAU geschreven, zijn hoogst merkwaardig, om den toestand des lands en dien van zijnen geest te doen kennen. Voorziende dat de zuidelijke gewesten weder onder het Spaansch beheer zouden moeten vervallen, trachtte hij de Noordelijke ten minste hiervoor te bewaren; hij slaagde in zooverre, dat men gereed stond hem als Graaf van *Holland* en *Zeeland* te

huldigen, toen hij door eene moorddadige hand werd nedergeschoten. Omtrent de opdragt der Grafelijkheid vindt men in dit deel nog zeer belangrijke bijzonderheden.

De Heer GROEN VAN PRINSTERER levert aan het slot zijner inleiding eene korte doch krachtige karakterschets van Prins WILLEM, waarin hij hem schildert, zoo als hij in de oorspronkelijke stukken der *Archives* voorkomt, die ook de schoonste lofrede op hem uitmaken, omdat zij hem doen voorkomen zoo als hij wezentlijk was; want de getuigenissen der tijdgenooten zijn hier zonder eenzijdigheid en vooringenomen partijzucht bijeengebragt. Even kernachtig is hetgeen de Verzamelaar aanmerkt omtrent de geschiedkundige waarde der Verzameling, waarvan wij hier de eerste *Serie* ontvangen. Het is eene kostbare mijn, waaruit de Geschiedschrijver van de 16de eeuw niet alleen voor de Historie der *Nederlanden*, maar ook voor die der overige Europesche Staten in dit belangrijk tijdsgewricht nieuwe en oorspronkelijke bouwstoffen putten kan; het is nog meer, het is een gedenkstuk voor de Geschiedenis opgerigt, een geheel, dat voor onzen geest oprijst, omdat de zoo zeer verschillende gedeelten, door de tusschengevoegde aanmerkingen, met orde en zamenhang aan elkander geschakeld zijn, zoodat zij elkander onderschragen en een geregeld gebouw uitmaken, waarin men zonder moeite al de deelen kan doorloopen. Men vindt hier een groot aantal bouwstoffen voor de kennis der daadzaken en karakters, niet alleen in de *Nederlanden*, maar ook in *Engeland*, *Frankrijk* en *Duitschland*, gedurende een zoo gewigtig tijdvak als de tweede helft der 16de eeuw, vereenigd. Eene hoofdwaarheid vooral wordt door deze oorspronkelijke stukken in het duidelijkst licht gesteld: dat, terwijl verscheidene Staten aanspraak maken, en zich de eer betwisten van, met ijver en opoffering van hunne zijde, op eene krachtige wijze tot de onafhankelijkheid der *Nederlanden* medegewerkt te hebben, zich hier juist het tegendeel vertoont, en men meer en meer van de weinige deelneming, geheime tegenwerking, ijdele beloften, schoorvoetenden, belangzuchtigen en daardoor meestal vruchteloozen onderstand der naburige Staten wordt overtuigd; terwijl het blijkt, dat juist de *Nederlanden*, door hunnen bijna wanhopigen tegenstand, aan de heerschappij van PHILIPS geboden, de gewigtigste diensten aan die Mogendheden en aan de zaak der Vrijheid en Hervorming hebben gedaan. De *Nederlanden*, die

zoo langen tijd de *Spanjaarden* bezig hielden, waren daardoor een voormuur voor *Engeland;* zij bevestigden hierdoor, ten minste op eene middellijke wijze, de godsdienstige en staatkundige regten der Hervorming in het *Duitsche* rijk, zij verdubbelden door hunnen invloed de kracht en de stoutheid der Calvinisten in *Frankrijk*, en hielpen den ondergang der *Ligue* en de verheffing van HENDRIK IV op den troon van *Frankrijk* bevorderen, zonder daar tegenover veel deelneming en onderstand te genieten; want het gedrag van ELIZABETH was dubbelzinnig en soms vijandig, dat van de *Duitsch*-protestantsche Vorsten traag en onbewegelijk, naauwelijks zelfs door klinkende munt in beweging te brengen. Eindelijk de onstandvastigheid en de valsche staatkunde der Vorsten uit het Huis van *Valois*, die zich zoo zeer door hun verraderlijk gedrag met het bloed der *Hugenooten* bezoedelden, bragten aan de *Nederlanden* oneindig meer schade dan voordeel toe. Men zal dus hier, in plaats van hulp en opoffering, onverschilligheid, lafheid en verraad vinden, en versterkt worden in de overtuiging, dat Prins WILLEM en onze voorvaderen hunnen eenigen steun vonden in hunne standvastige volharding en in een vast vertrouwen op de regtvaardigheid hunner zaak en de hulp der Voorzienigheid, welke hen niet verliet, die voor hunne regtmatige privilegiën en vrijheid van geweten en Godsdienst streden.

Mr. GROEN VAN PRINSTERER'S eindigt met de betuiging, dat de grootste getrouwheid en onpartijdigheid hem ten regel verstrekt hebben in de keus der brieven en stukken, die zoo veel mogelijk in hun geheel door hem geleverd zijn, en dat hij in zijne ophelderingen, zelfs in de beoordeeling van de daden onzer wreedste vijanden, die onpartijdigheid niet uit het oog verloren heeft. Hij komt in eene uitgebreide aanteekening terug op het geschil, met den Heer Mr. H. G. VAN HALL gevoerd, over het regt van het nageslacht om brieven van bijzondere personen openbaar te maken, en geeft een volledig overzigt van de gronden, tijdens de uitgaaf van diens geschrift over HENDRIK VAN BREDERODE in zijn *Antwoord* ontwikkeld. Bij deze gelegenheid vindt men zeer wetenswaardige bijzonderheden omtrent den last, dien de Heer GROEN VAN PRINSTERER, bij de uitgaaf der Archiven, van Koning WILLEM I gekregen heeft, die hem alle vrijheid liet, van, met inachtneming der bescheidenheid, alle voorkomende stukken in het Archief van het Huis van *Oranje*, die eenig-

zins van belang voor de Geschiedenis in het algemeen en die van de *Nederlanden* in het bijzonder konden zijn, in hun geheel, zonder eenige uitlating, in het licht te geven. — Het zal den bezitters van deze hoogstgewigtige Verzameling aangenaam zijn te vernemen, dat, nog in den loop van 1847, Mr. BODEL NIJENHUIS er een Register op zal geven. Door deze moeijelijke en meer verdienstelijke dan aangename taak zal het gebruik voor den Geschiedonderzoeker aanmerkelijk gemakkelijker worden.

In de inleiding van het *Supplement* op de eerste *Serie* der Archieven geeft Mr. GROEN VAN PRINSTERER te kennen, dat hij wel eens de hoop koesterde van door volhardende nasporingen al de onuitgegevene stukken aangaande WILLEM I te vereenigen. Sedert lang is hij echter van zulk een voornemen teruggekomen; hij zag daarvan in het eerst al de uitgebreidheid en moeijelijkheid niet in. Men kende ook vóór eenige jaren de grootheid der schatten nog niet, wier bestaan ons door den onvermoeiden ijver van verscheidene buitenlandsche geleerden is ontdekt. De verbeelding wordt in verwarring gebragt, wanneer men bedenkt, wat de openbare verzamelingen bevatten, welker wetenschappelijke ontginning naauwelijks begonnen is. In de Archiven van het Ministerie van buitenlandsche zaken te *Parijs* behoeft men slechts de uitgebreide correspondentie met *Holland* vlugtig te doorloopen, om een denkbeeld te krijgen van de massa geschiedkundige bouwstoffen, hier voorhanden. Waarschijnlijk zal de overvloed hiervan te *Londen* en te *Weenen* niet minder wezen. Al bepaalt men zich alleen tot het tijdvak van WILLEM I, men zal een getal van oorkonden verkrijgen, dat alle vermoedelijke berekening verre te boven gaat. Men kan reeds door de uitgaaf van den Heer WEISS zich een denkbeeld van de waarde der papieren VAN GRANVELLE vormen. De aanduidingen van den Heer RANKE doen ons dikwijls een licht opgaan over de menigte der bijzondere correspondentiën, die in de Archiven der *Duitsche* vorstenhuizen begraven zijn. De Heer GACHARD moet van zijne reizen in *Spanje* een groot aantal brieven van het hoogste aanbelang medegebragt hebben. Zijne verslagen en die van den Heer RANKE over de openbare verzamelingen van *België* laten den rijksten oogst verwachten, en de correspondentie van KAREL V, door den Heer LANZ, is een sprekend bewijs, dat

er niets overdrevens in hunne berigten daaromtrent voorkomt. Het is te vermoeden, dat het werk over de Hervorming, van den verdienstelijken Geschiedschrijver MIGNET, ons nog bronnen in *Frankrijk* zal leeren kennen, die lang afgesloten waren.

Mr. GROEN VAN PRINSTERER heeft zich dus in dit *Supplement* tot weinige, namelijk 79 brieven en stukken, maar zeer belangrijke toevoegselen, bepaald, waarvan men in de inleiding een kort overzigt verkrijgt. Hij eindigt met zijne wijze van behandeling nogmaals bloot te leggen en te verdedigen, en neemt afscheid met deze woorden: »Wij zullen op eene duistere wijze aan anderen den weg bereiden, om zich na ons beroemd te maken; wij zullen onze aanmoediging en belooning vinden in het gevoel van pligt, in de genoegens van den arbeid, en, zoo er nog meer toe noodig is, in de gedachte, dat men grondslagen behoeft, die zich zedig onder de aarde verbergen, om eenmaal een' Dom op te rigten, die zich statig naar den hemel zal verheffen."

Ref. brengt den Uitgever der Archiven van het Huis van *Oranje-Nassau* zijnen opregten dank voor de moeite, volharding en geleerde onderzoekingen, die hij, zoo vele jaren achtereen, aan deze moeijelijke taak heeft te koste gelegd, waardoor hij voor het belangrijkste en meest ingewikkelde tijdvak onzer Geschiedenis een gedenkteeken heeft opgetrokken, waarvoor niet alleen zijne tijdgenooten, maar ook volgende geslachten hem de schatting hunner dankbaarheid verschuldigd zijn. Zijn arbeid mag gerust naast dien van eenen WEISS, GACHARD, LANZ en zijn' landgenoot VAN DEN BERGH prijken, als eene rijke en vruchtbare bron voor de Geschiedenis der 16de eeuw, als eene vraagbaak, welke de Geschiedschrijvers van dat tijdvak nimmer te vergeefs over de gewigtigste vraagstukken van dien tijd zullen raadplegen. Hoezeer zich de meesten, evenmin als Ref., in alles met de godsdienstige en staatkundige gevoelens van den Verzamelaar, in zijne Inleidingen en Ophelderingen ten toon gespreid, zullen kunnen vereenigen, zullen zij zijne innige overtuiging eerbiedigen, die zich zonder schroom voordoet, en hem openlijk doet uitkomen voor hetgeen hij voor waarheid houdt, al druischt het aan tegen de algemeene wijze van zien, gelijk zijn oordeel over sommige personen en zaken van het gewone,

dat soms door jaren of vooroordeel en partijzucht gezag verkregen heeft, vaak verschilt.

Wij wenschen dus onze geschiedkundige litteratuur geluk met de aanwinst van deze merkwaardige Verzameling van bouwstoffen, uit het stof van een Vorstelijk Archief in het volle licht der openbaarheid, en voor een ieder, vooral voor geschiedonderzoekers, toegankelijk gesteld.

Over Plaatselijke Begrooting, door J. R. THORBECKE. *Te Leyden, bij* P. H. van den Heuvell. 1847. *In gr.* 8*vo.* 131 *bl. f* 1-90.

De Onschendbaarheid des Konings gehandhaafd. Te Leyden, bij J. H. Gebhard en Comp. 1847. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl. f* :-30.

Ook dit werkje van Prof. THORBECKE zal thans wel reeds in de handen van een ieder zijn, die prijs stelt op de beoefening van ons Staatsregt, of die het ambtshalve, b. v. ook als hoofd of lid van eenig plaatselijk Bestuur, vooral wat de regten en pligten van Gemeentebesturen aangaat, behoort te kennen, en tevens waardig is zulk eene vereerende betrekking te bekleeden. — Zal men eindelijk gaan letten op het ongrondwettige der wijze, waarop de stedelijke Begrootingen tegenwoordig tot stand komen? Zullen eenmaal de plaatselijke Besturen in waarheid *selve* de begrootingen opmaken; zullen de Provinciale Staten die beoordeelen, en de Gemeentebesturen zich dan naar die beoordeeling gedragen? Zullen eenmaal de twee percenten voor het Rijk worden afgeschaft, die zeker op geene stedelijke begrooting behooren? Kortom, zal het scherpzinnig en dieptredend onderzoek van den allezins bevoegden Schrijver vruchten dragen? — Wij hopen of liever wij wenschen het; maar wij durven er weinig staat op maken. Immers twee dingen zouden dan wel noodig zijn: moed en standvastigheid bij de plaatselijke Besturen, tot herneming hunner in de Grondwet bestaan hebbende, maar door de Reglementen en de tenuitvoerlegging daarvan hun al ras ontweldigde regten, en opregte gezindheid bij de hooge Regering en de provinciale Staten, om van het als verkeerd aangewezene, maar zoo vele jaren herwaarts gemeenschap-

pelijk bewandelde dwaalpad terug te keeren. Gebeurt zoo iets, ons zal het aangenaam en verblijdend zijn; doch wij vreezen.

In zeker opzigt sluit het vlugschrift: *De Onschendbaarheid des Konings gehandhaafd*, zich bij THORBECKE's verhandeling over de plaatselijke begrooting aan. Gelijk de Hoogleeraar op een bepaald punt, zoo zoekt de ongenoemde Schrijver, wat den grondslag van onzen Regeringsvorm betreft, ons tot de ware beginselen van elke constitutionele Regering te leeren doordringen. Hij rigt zich vooral tegen het stukje: *Onschendbaarheid des Konings, te 's Gravenhage, bij de Erven* DOORMAN, 1847, door ons in de *Lett.* voor Nov. 1847, N°. XIV, bl. 637—639, beoordeeld, en ieder, die onze Recensie aldaar gelezen heeft, zal gereedelijk inzien, dat, gelijk wij de ontkenning van des Konings onschendbaarheid aldaar bestreden, wij alzoo de handhaving van dat onmisbaar beginsel eener grondwettige Staatsregeling, zonder hetwelk ook de onze eene hersenschim is, van harte toejuichen. Wij beschouwden als grondfout van het bij de Erven DOORMAN uitgegevene stukje, dat de opsteller de *zedelijke* met de *staatsregtelijke* verantwoordelijkheid verwart; welke staatsregtelijke verantwoordelijkheid wij splitsten in de *parlementaire*, zich oplossende in het al of niet aanblijven der Ministers voor de Staten-generaal, en de *judiciële*, waarover opzettelijk in de Grondwet gehandeld wordt, voor den Hoogen Raad; en wij stelden de onschendbaarheid des Konings daarin, dat hij, hoewel zedelijk verantwoordelijk aan God en zijn geweten, noch parlementair aan de Volksvertegenwoordiging, noch judiciëel aan den Hoogen Raad, en dus in geenerlei opzigt staatsregtelijk verantwoordelijk is.

In 't wezen der zaak is de Schrijver der thans aangekondigde brochure het met ons eens; maar, terwijl hij de onbetwistbaar bestaande zedelijke verantwoordelijkheid des Konings laat rusten, bepaalt hij zich tot de staatsregtelijke, die hij insgelijks onderscheidt in eene staatkundige of *parlementaire*, en in eene strafregtelijke of *penaal-judiciële*. Hij vindt de hoofdfout van het andere werkje meer in de verwarring der staatkundige met de strafregtelijke verantwoordelijkheid der Ministers. Hij toont aan, dat geenerlei Grondwet, ook de onze niet, de *parlementaire* verantwoordelijkheid afzonderlijk behandelt, maar dat zij drukt op de

Ministers, en wel op allen te zamen of op het Ministerie, geenszins krachtens eenig wetsartikel, maar uit den aard van elken vertegenwoordigenden Regeringsvorm. Hij neemt dan ook, ingevolge Art. 74 der Grondwet, met ons aan de onmisbaarheid der medeteekening van een' Minister, zal eenig Besluit geacht kunnen worden van den constitutionelen Koning afkomstig te zijn, en bewijst, dat Art. 75—77 der Grondwet alleen de strafregtelijke verantwoordelijkheid op het oog heeft. Het betoog is duidelijk en grondig, en dit opstel is een uitmuntend tegengif tegen het gevaarlijk werkje, dat bij de Erven DOORMAN het licht zag.

De St. Paulus-rots. Dichtstuk van BERNARD TER HAAR. *Te Amsterdam, bij* G. W. Tielkemeijer *en* W. Willems. 1847. *In gr.* 8*vo. XII en* 208 *bl. f* 2-90.

Het is niet altijd een bewijs voor de wezenlijke waarde van letterkundige voortbrengselen, dat zij vele koopers en lezers vinden, en een tweede en derde druk van een Gedicht is geen onbedriegelijk kenteeken, dat het twee- of driemaal fraaijer is, dan stukken, waarvan het bij de eerste uitgave blijft. Wij gelooven, bij voorbeeld, niet, dat er tot heden eene tweede oplage van het regt schoone Dichtstuk des Heeren BOGAERS, *De togt van Heemskerk naar Gibraltar*, is noodig geweest; terwijl men, daarentegen, vier of vijf uitgaven van DA COSTA's Lied van *Vijfentwintig jaren* heeft zien verschijnen, een bonte en brokkelige wildzang, even gebrekkig van bewerking als van conceptie. Van waar deze tegenstrijdigheid? Is het omdat de Fortuin, gelijk in alles, ook zelfs in letterkundige voortbrengselen de hand heeft? Is het omdat de Auteur zich een' aanhang, eene *clique* heeft weten te verschaffen, die zijne waren aanprijst, en dat, de minste koopers kenners zijnde, de menigte zich op de verzekering van den marktschreeuwer verlaat, en zich zou schamen, niet mee te bewonderen, wat door anderen bewonderd wordt?

Het voor ons liggend Dichtstuk van den Heer TER HAAR heeft binnen weinige maanden zijn' derden druk beleefd. Men vreeze echter niet, dat wij het bovengezegde daarop, in een kwaden zin althans, zouden willen toepassen. Indien dit ongewoon verschijnsel aan de gunst der Fortuin moet worden

dank geweten, zoo heeft de Fortuin ditmaal hare gunst niet onbillijk en onregtvaardig uitgedeeld. Of, indien men aan eenigen aanhang zou mogen denken, het zou alleen aan dien kunnen zijn, dien de geliefde Leeraar in zijne hem te regt vereerende leeken vindt; en al mogten ook deze, minder om het Dichtstuk dan om den Dichter, de ruime verspreiding en het gunstig vertier van zijn werk hebben bevorderd, hunne medewerking en bescherming zou voorzeker aan geen onwaardigen arbeid zijn verleend.

Wij zullen van dit in vele opzigten fraaije stuk geen uitvoerig critisch overzigt geven: een ander beoordeelaar heeft dat reeds met scherpte en, ja, met scherpzinnigheid gedaan. Onze voornaamste bedenking zou tegen het onderwerp zelf gerigt zijn. Niet omdat wij eene schipbreuk in 't algemeen eene min geschikte stoffe ter dichterlijke behandeling achten; integendeel, wij houden die daartoe bij uitnemendheid uitlokkend en geschikt; — maar omdat het hier eene schipbreuk geldt, die als onder ons oog heeft plaats gehad en waarvan de levende getuigen in ons midden verkeeren. De minste afwijking of verandering in de bijzonderheden zou het gedicht fabelachtig, logenachtig en voor het doel van onwaarde hebben doen zijn. De vleugelen des Dichters waren gebonden: hij moest waarheid geven, hetzij deze al of niet dichterlijk mogt zijn. Het was hem verboden, zijn onderwerp te beheerschen, te vervormen, te herscheppen; zich een standpunt te kiezen, hem door zijne verbeelding en gevoel aangewezen, en vrij te zijn in de keuze van schilderingen en tafereelen. Een historisch feit, dat men verpligt is, of zich verpligt acht, in hoofddaad en bijzonderheden getrouw terug te geven, kan, uit den aard der zake, niet veel anders dan eene — hetzij dan minder of meerder behagelijke — kronijk opleveren. Dit is dan ook eenigermate het Dichtstuk van den Heer TER HAAR geworden, zij het dan ook eene kronijk, schilderachtig en bevallig bij uitnemendheid. Het gebrek ligt in het onderwerp, niet in den Dichter. Waarlijk, men staat meermalen verbaasd, de dagverhalen van den scheepsheelmeester HANOU en den stuurman VIERROW met het Gedicht des Heeren TER HAAR vergelijkende, over de gemoedelijke getrouwheid, waarmede de Dichter zijne berigtgevers op den voet gevolgd is. Geen hinderlijker teugels konden zijner verbeelding worden aangelegd; in geen knellender keurslijf kon hij zich hebben laten rijgen. — Mogt er in

latere eeuw een Dichter opstaan, die de schipbreuk op de *St. Paulus-rots* ten onderwerp voor zijne zangen kiest, hij zal den hinderpaal niet ontmoeten, die den Heer TER HAAR belemmeren moest. Geen ooggetuige zal hem van onwaarheid kunnen beschuldigen, als hij zich toestanden schept, die zijn gevoel of zijne verbeelding hem opgeeft. De Dichter kan geen Historieschrijver zijn. Hij kan geene gebeurtenissen, die onder ons oog zijn voorgevallen, bezingen, zonder zich bloot te stellen aan het gevaar van onpoëtische waarheid of gelogenstrafte poëzij te leveren. Voor den Dichter moeten historische feiten verwijderd en verouderd zijn. Wij zouden dat met menigte voorbeelden kunnen staven.

Naarmate echter de klippen dreigender en onvermijdbaarder waren, waarop zich de Heer TER HAAR verzeilen moest, verdient hij te meerderen lof, dat hij zijne schade hersteld en zijn verlies vergoed heeft door zijne welluidende en boeijende verzen. Zijn gedicht munt uit door eene rijke en welige versificatie. Wij waren voornemens, daarvan althans een paar proeven te leveren; maar wij zijn belemmerd in onze keuze om den overvloed, waaruit wij te kiezen hebben. Gemakkelijker taak zou het zijn, eenige minder gelukkige passages aan te halen, juist omdat er zeer weinige te vinden zijn. — De Dichter heeft aan de mode van den tijd toegegeven, door nu en dan een afwisselende versmaat aan te slaan en kortere regels tusschen de langere te laten invloeijen. Hij is echter daarin niet zoo smakeloos te werk gegaan als vele zangers van den laatsten tijd. Het meest heeft het ons bedroefd, dat hij het voorbeeld van vele onzer tegenwoordige verzenmakers gevolgd heeft, die dikwijls zoo slordig en met zoo veel losbandigheid zich valschklinkende en onvolkomen rijmwoorden veroorloven, zich daarbij op eenige voorbeelden van BILDERDIJK beroepende, van wien zij niets anders in staat zijn over te nemen of na te volgen dan zijne gewaagde vrijheden. Wij vinden namelijk in het Dichtstuk van den Heer TER HAAR niet slechts de E op de A, als *kermen* en *ontfermen* op *armen* — *smart* en *hart* op *werd* — *harder* op *verder* en *zwerm* op *alarm* gerijmd, maar ook de A op de O, als: *flauwt* op *hout*, *dauw* op *zou* enz. Wij vinden niet slechts te arme rijmen, als: *kust* op *gudst*, *spits* op *is*, maar ook te rijke, als: *kasteel* op *kapiteel*, *gebed* op *bed*. Het afgeknot *deê* voor *deed* komt menigmaal voor, en ook het alleronbevalligst *schoonheid* op *ten toon spreidt* is ons niet kwijt-

gescholden. De Heer TER HAAR behoeft dergelijke hulpmiddeltjes niet; hij is een te geoefend versificateur, dan dat hij dergelijke sproetjes en schrampjes op de frissche wangen zijner aanvallige Muze zou behoeven te dulden. Bij schoonheid van den eersten rang (de poëzij zelve) mist men ongaarne die van den tweeden: een onbevlekte kleedij.

Het poëtisch basterdgeslacht van onzen tijd, de nieuwerwetsche berijmers van ouderwetsche fabelen en mysteriën, zullen welligt den neus voor onze aanmerkingen ophalen; het is hun gegund. De Heer TER HAAR zal ons de aanwijzing der vlekjes, die zijne beminnelijke zangster niet schooner maken, ten goede houden. Wij bekennen, dat wij, zonder de aanwijzing daarvan, niets dan lof zouden hebben weten te geven.

Wij hopen, dat de Heer TER HAAR, bij eene volgende keuze van een onderwerp voor zijne zangen, daarin gelukkiger moge slagen. Eene vrije stoffe, of liever een historisch feit uit een meer verwijderd tijdperk, zal zijnen dichtgeest minder belemmeren en hem de vleugelen onbedwongen kunnen doen uitslaan. Eene dichterlijke conceptie, aan eene versificatie zoo welig en schilderachtig als de zijne gepaard, zou een meesterstuk kunnen opleveren.

De *St. Paulus-rots* mag in geene poëtische verzameling ontbreken, ook niet in het boekenrekje van eene vrouw van beschaving en smaak. Zij zal deze poëzij verstaan, 't geen niet van alle poëzij kan gezegd worden. De Heer TER HAAR heeft eene waardige plaats op den vaderlandschen zangberg ingenomen, en de zeer kleine kring onzer begaafde Dichters is met een uitmuntend medelid vermeerderd.

Het Leesgezelschap te Diepenbeek, door P. VAN LIMBURG BROUWER. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1847. *In gr.* 8*vo.* 371 *bl. f* 3-60.

Rec. vat met een weemoedig gevoel de pen op, om verslag te doen van het boek, welks titel hierboven wordt opgegeven. De dood heeft den bekwamen Schrijver weggerukt, vóór dat dit werk de pers nog had verlaten. Het is waarschijnlijk het laatste, wat wij van zijne hand zullen ontvangen. Nog in de kracht zijns levens werd hij ons ontrukt; en zoo zijn dood in de geleerde wereld eene plaats deed

openvallen, die niet spoedig weder vervuld zal worden, ook voor de vaderlandsche letteren is zijn afsterven een groot verlies. VAN LIMBURG BROUWER heeft onze taal verrijkt met een aantal geschriften van den meest onderscheiden inhoud en vorm, maar die alle sieraden onzer letterkunde mogen worden genoemd. Hij vereenigde veel, wat men zelden vereenigd vindt, en waardoor hij, die als geleerde door diepe en grondige wetenschap uitmuntte, en die, in vruchtbare werkzaamheid in het vak zijner studie aan de meesten onzer vaderlandsche geleerden ten voorbeelde mag strekken, ook voor het grootere publiek een aangenaam en geliefd en tevens degelijk Schrijver werd. Hetzij wij hier het oog vestigen op ernstige lectuur, hetzij wij zien op het aantal van grootere en kleinere geschriften, die door geestigheid en luim, soms door scherpe satire zich onderscheiden, hoe rijk is de oogst geweest, dien de vaderlandsche letterkunde aan den bekwamen en ijverigen man is verschuldigd! Heeft men ze niet altijd op den regten prijs gewaardeerd, en verdwenen er sommige, misschien enkel omdat er geen naam op den titel stond, in den vloed van onbeduidende geschriften van den dag, het pleitte zeker niet voor de scherpzinnigheid van het publiek, dat eenen naam noodig schijnt te hebben, zoo het aan het eene óf andere werk zijne aandacht zal schenken, en dat dikwijls goede en verdienstelijke boeken over het hoofd ziet, wanneer ze niet met die aanbeveling in het licht verschijnen. Vergeten zijn daardoor, althans bij zeer velen, onderscheidene stukken, die tot de geestigste voortbrengselen onzer letterkunde behooren, en die wij aan de pen van VAN LIMBURG BROUWER zijn verschuldigd.

Hoogen prijs stellen wij dan ook op dit laatste werk van zijne hand, en betreuren het zeer, dat hij de uitgave niet heeft mogen beleven. Wij zouden het niet onbelangrijk geacht hebben, dat hij zelf de voorrede had kunnen schrijven, en daarin misschien het oogpunt had aangewezen, waaruit hij zijn boek wenschte beschouwd te zien, het eigenlijke doel, dat hij zich daarbij voorstelde. Welligt zal men zeggen, dat het werk voor zichzelve behoort te spreken, en dat men het als ten deele althans mislukt moet beschouwen, wanneer eene opzettelijke aanwijzing van het doel noodig moet worden geacht. In het algemeen moge dit waarheid zijn; doch in vele gevallen is dat zoo niet. Wanneer de hartstogten en driften der menschen mede in het spel komen,

wanneer er sprake is van denkbeelden en begrippen, waarover gestreden wordt, die hier met vuur worden verdedigd, daar met evenveel hevigheid worden aangevallen, zijn verkeerde beoordeelingen ligt te verklaren. In eenen tijd van woeling en gisting, gelijk de onze ongetwijfeld is, zoowel in het godsdienstige als in het staatkundige, worden zelden de dingen met onpartijdige blikken beschouwd. *Het Leesgezelschap te Diepenbeek*, nu, handelt over punten, vooral het godsdienstige betreffende, die aan de orde van den dag zijn, en het kan schier niet anders, of ieder zal naar zijne bijzondere wijze van denken over die punten het boek beschouwen en beoordeelen. Er zal van sommige kanten een kreet tegen worden aangeheven, omdat men zich in zijne lievelingsbegrippen ziet aangetast. Anderen zullen het werk scheef beoordeelen, en er bedoelingen in zoeken, die de Schrijver niet had, en die zij er ook niet in zoeken zouden, indien het niet ware, dat juist over deze of gene school veel gesproken wordt, en men al aanstonds het oogmerk vermoedt, om deze ten koste van andere te verheffen. Het heeft den Schrijver niet mogen gebeuren, zelf zijn werk in het licht te geven, en het van zoodanige voorrede te voorzien, als wij zouden hebben gewenscht. Hoeveel liever hadden wij die gevonden, dan het berigt, waarmede thans des Schrijvers Broeder het werk heeft uitgegeven! Zulk eene voorrede is eigenlijk overtollig; en, wat men er van zeggen moge, zij blijft altijd eenigzins vreemd uit de pen van eenen Gereformeerden Predikant, althans zoo Rec. niet dwaalt in datgene, wat hij als het groote doel van dit werk meent te moeten erkennen.

De hoofdinhoud van dit verhaal is deze. Men moet in het dorp *Diepenbeek* een' nieuwen predikant hebben. De voorlaatste dominé was er een geweest van den echten ouden stempel, zoo zuiver en vast in de leer, als men slechts wenschen kon; de laatste, hoezeer een braaf, goed mensch, was den *Diepenbekers* lang niet orthodox genoeg. Men besluit dus, om, vóór dat men tot eene nieuwe keuze komt, goed toe te zien, dat men zich niet weder bedriege. De leden van het Leesgezelschap vereenigen zich, om te dien einde zichzelv' nog eens in de kennis der waarheid te oefenen en hunne zamenkomsten aan het lezen van Catechismus en Formulieren toe te wijden. Bij den aanvang zijn allen zeer regtzinnig, sommigen uit overtuiging, anderen op goed ge-

loof aannemende, wat hun is voorgezegd, of zonder over de zaken ooit veel te hebben nagedacht. Al spoedig begint zich evenwel oneenigheid te vertoonen; en vooral een der hoofdpersonen, de oude zeekapitein, kan zich met veel, wat hij nu hoort verkondigen als leer der Kerk, volstrekt niet vereenigen; dat geeft aanleiding tot twist en tweedragt, en het Leesgezelschap raakt geheel uit elkander. — Wij laten het verhaal zelf thans onaangeroerd; dat is slechts het uitwendige kleed. Het eigenlijke doel zal wel te zoeken zijn in alles, wat hier over Kerkleer en Formulieren wordt gesproken.

Maar, ook wanneer men dat erkent, zal men ligt nog zeer verschillen in de nadere bepaling van dat doel. De een zal er eene verdediging van de Groningsche theologische school tegenover de hyperorthodoxen in zien, zoo hij al niet uit de toevallige en tot de zaak niets afdoende omstandigheid, dat de drie proponenten, welke op het beroep prediken, aan de drie verschillende akademiën hebben gestudeerd, zou willen opmaken, dat het den Schrijver te doen is geweest, om in hen typen te leveren van den geest, die aan de onderscheidene hoogescholen heerschende is; hij merkt dan niet op, dat hier de naam van *Groninger* enkel gebruikt wordt als een schimpnaam en door lieden, die volstrekt onbevoegd en onbekwaam zijn, om over de zaak zelve te oordeelen; dat ook de Groninger proponent RUSTING niet als een verdediger van de bepaalde denkwijze der Groninger hoogeschool optreedt, maar eenvoudige practische Christelijke waarheid predikt, waarbij hij geheel buiten de dogmatische leerstellingen blijft. *Groninger* is hij, omdat hij te *Groningen* heeft gestudeerd; dat is voldoende voor den dommen en bevooroordeelden hoop. — Een ander zoekt ligt het hoofddoel in de tentoonstelling van de partij der streng-orthodoxen, die de Gereformeerde Kerk sedert jaren in rep en roer zet, en aan de zaak van waarachtige verlichte en redelijke godsdienstkennis in ons vaderland, even als elders door hare woelingen en haren onchristelijken geest van uitsluiting, onberekenbaar nadeel heeft toegebragt. Rec. zal niet ontkennen, dat dit ongetwijfeld mede de bedoeling des Schrijvers is geweest, èn omdat hij het noodig rekende deze lieden den scherpen geesel zijner satire te doen gevoelen, èn omdat hij dit ook noodig had ter bereiking van zijn hoofdoogmerk. Maar hij gelooft tevens, dat den Schrijver eene

hoogere gedachte voor den geest zweefde, die niet enkel de streng-orthodoxe partij, maar de geheele Gereformeerde Kerk in het algemeen betreft. Het is hier niet de vraag over het al of niet aannemelijke van dit of dat leerstuk, maar de groote vraag over de formulieren zelve, in haren ganschen omvang. De geheele slotsom van het boek komt eigenlijk daarop neder, dat alle formulieren van eenigheid eene dwaasheid, ja onmogelijkheid zijn. Dat wordt er nu wel niet met die woorden in uitgesproken; maar ieder nadenkende moet wel tot dat besluit gebragt worden. De zeekapitein drukt het op zijne manier in zijn laatste gesprek met den Roomschen pastoor, bl. 363 en volg., aldus uit: »Ik zal 't u nu maar vertellen, maar geheel onder de roos, en gij moet mij beloven, er nooit van te spreken. Wij hebben hier, bij mij aan huis, bijna week aan week, vergaderingen gehouden, de burgemeester, drie ouderlingen, PEPERKAMP enz., soms ook met den jongen DE LANGE. Daar zouden we ons eens schrap zetten, om zelve die leer goed te leeren, en ze er zoo in te pompen, dat, als er hier eens een op de proef kwam preken, wij hem terstond een knip op den neus konden zetten, zoodra hij maar een duimbreed van den koers afweek. En wat denkt gij, dat wij uitgerigt hebben? Zoolang er één voorlas en de anderen zwegen, ging 't goed — natuurlijk; maar naauwelijks begonnen we er over te spreken, of wij waren 't, de een hierover, de ander weer over wat anders, altijd oneens. 't Was een gehaspel zonder eind. Ik vooral had het gedurig met HARTMAN aan den stok; maar op 't laatst was ten minste de helft der vergadering reeds van eene andere leer dan de leer der kerk, zoo als HARTMAN zegt; en, wat het mooiste is, nu heb ik nog gehoord, dat die zelfde HARTMAN zelfs mijn' goeden WILLEM, en zijn' vader er bij, van ketterij beschuldigde, en dat hij NB. den eerzamen PEPERKAMP voor een' ongeloovige, voor een' Antichrist uitmaakt. Dus, hoe gij eene algemeene leer zoudt maken voor eenige millioenen menschen, als vijf of zes niet eens in 't vriendschappelijke over eenige punten spreken kunnen, zonder elkander in den baard te varen, dat begrijp ik niet. En buitendien, waartoe? Weet gij wat, ieder stuurt zijn eigen koers, gij naar uwe overlevering, HARTMAN naar zijn' Heidelberger, ik naar een paar artikeltjes, die ik des noods op den nagel van mijn duim zou kunnen schrijven, (zeelui zoeken altijd plaats uit te halen) ons volkje in 't algemeen naar den Bijbel, ieder naar zijn vermogen, en daarmede denk ik, dat wij allen het verst zullen komen."

In deze slotsom van des zeekapiteins beschouwingen meent Rec. het eigenlijk bedoelde punt te vinden. Had de Schrijver het mogen beleven, dat het werk geheel was afgedrukt, misschien had hij aan het einde hier of daar een' kleinen toets aangebragt, waardoor zijn hoofdoogmerk nog duidelijker ware uitgekomen. Maar ook nu, dunkt ons, kan er geen

twijfel aan zijn, of dat was het groote doel, dat de Schrijver bevoogde. Het is geen aanval op deze of gene partij, maar, zoo gij wilt, op een kenmerkend iets van de geheele Gereformeerde kerk — het gebonden zijn aan formulieren, aan menschelijke bepalingen, naar het licht van vroegere eeuwen door feilbare menschen vastgesteld, maar voor onze dagen niet meer geschikt, en eenen band vormende, waardoor enkelen zich uit overtuiging laten binden, waaraan velen, zonder er over na te denken, zich gebonden rekenen, maar waaraan even velen zich ontscheuren, omdat zij zich onder het juk van menschelijke geestelijke overheerscheng niet kunnen of willen buigen. Wat in dit opzigt voor vroegere tijden paste, dat voegt niet meer voor onze dagen; en de verschijnselen in de Gereformeerde kerk zelve zijn daar, om het overtuigend te leeren.

Na deze uiteenzetting van datgene, wat Rec. als het groote doel van het geheele boek beschouwt, (niet zonder oogmerk wordt overal van *de Kerk* gesproken) willen wij er nog een enkel woord bijvoegen over de wijze, waarop de Schrijver zijn plan heeft ten uitvoer gebragt. Zijn oogmerk was niet, een ernstig betoog over het onderwerp te leveren; maar *videndo dicere verum*, zietdaar, wat hij zich ter taak stelde. Onder hen, die in den aanvang als voorstanders der kerkleer voorkomen, vindt men verschillende typen. De welmeenende, maar onnadenkende, die op goed geloof heeft aangenomen zonder nader onderzoek, wordt vertegenwoordigd door den ronden teekapitein; in anderen ziet men de domme napraters of de onverdraagzame ijveraars, of ook de vrome huichelaars. Ware het hier te doen geweest om een pleit over het al of niet aannemelijke van onderscheidene leerstukken, de voorstanders der orthodoxie hadden regt, om zich te beklagen, dat er geen scherpzinniger verdedigers van deze werden ingevoerd. Maar het gold hier niet de spitsvondige verdediging van deze of gene begrippen; de bestrijders staan niet veel hooger dan hunne tegenpartijders in kennis en wetenschap. Juist dergelijke eenvoudigen zijn gekozen, om te doen gevoelen, dat ook bij dezulken, bij de minste wisseling van denkbeelden, geheele eenstemmigheid en onderwerping aan de formulieren eene onmogelijkheid is. Wie kan het daarbij den Schrijver ten kwade duiden, dat de partij, die met alle geweld aan het oude wil vasthouden, in hare onverdraagzaamheid, heftigheid, onbeschoftheid en liefdelooze uitsluiting van andersdenkenden, met scherpe trekken wordt geteekend? Hebben niet de laatste jaren vele ondervindingen opgeleverd, die deze schildering meer dan regtvaardigen? Lieden, als de heer VAN GROENENDAAL, zijn ook geene zeldzaamheden; en de verschijnselen des tijds geven aan het waarschuwende beeld, dat hier geteekend is, dubbele gepastheid.

Zullen wij nu spreken over de kennis van zaken, die ook

in dit boek, schoon vreemd aan 's mans studie, overal doorblinkt, over de geestigheid en het vernuft, waarvan dit werk op iedere bladzijde overvloeit, over de losse, gemakkelijke wijze van voorstellen, den eigenaardigen stijl, de aardige teekening der onderscheidene karakters, over al datgene, waardoor dit boek den lezer boeit en wegsleept? Wie ooit soortgelijke werken van VAN LIMBURG BROUWER heeft gelezen, zal hier al die eigenschappen van den uitstekenden Schrijver terugvinden, welke hij elders heeft bewonderd, en gereedelijk verklaren, dat dit verhaal onder de geestigste van zijne geschriften behoort.

Zoo als wij zeiden, tegenspraak, scheeve beoordeeling zal dit boek niet ontgaan. Wij voor ons verheugen ons in deszelfs verschijning, niet enkel als in eene aanwinst voor onze letterkunde, maar ook om de onloochenbare waarheid, die het al spelende verkondigt. Pastoor LABARIUS heeft het in de hoofdzaak aan het regte eind, wanneer hij in hetzelfde gesprek, waarvan wij straks een gedeelte aanhaalden, zegt: »Gaat gij daar buiten [buiten de Roomsche kerk], profiteer dan van het eenig avantage, dat gij daar nog hebt, namelijk, dat gij elkander niet voor ketters behoeft uit te maken, omdat de een de zaak anders inziet dan de ander. Integendeel, als gij dat doet, dan verloochent gij uw eigen geloof. Gijlieden meent, dat gij door eigene overtuiging en door onderzoek der Schrift tot de waarheid kunt komen. Nu, dat meent gij allen, al verschilt gij nog zoo van elkander. Houd u daarbij, en ga een ander niet veroordeelen, omdat hij juist hetzelfde doet, wat gij doet, onderzoeken en redeneren namelijk. Of, wilt gij veroordeelen, kom dan bij ons. Wij hebben regt van spreken. Wij zijn zoo dwaas niet van onszelven de bevoegdheid toe te kennen, een ander voor te schrijven wat hij gelooven moet, alleen omdat *wij* dat zóó begrijpen en niet anders, of den tekst zóó uitleggen en niet zoo als een ander — neen, *wij* schrijven niets voor; de kerk is het, aan welke wij allen onderworpen zijn. Bij u is geen kerk, geen overlevering; waaraan wilt gij dan het gezag ontleenen, om te zeggen: Dat is waarheid, dat niet? Onfeilbaar zijn uwe godgeleerden niet, dat erkent gij zelf; dus *kunnen* zij geen voorschrift geven, en zij zijn niet door God verordend, om den regel des geloofs ongeschonden te bewaren en te handhaven; dus *mogen* zij het niet."

En hiermede nemen wij afscheid van dit boek, met de hoop, dat het niet alleen vele lezers zal vinden, maar dat ook de waarheden, daarin verkondigd, voor geene doove ooren zullen worden gepredikt.

In de aankondiging van ENGELBERTS GERRITS' *Handwoordenboek* (zie N°. I) zijn eenige spelfouten in eigennamen ingeslopen; men lese: DE COMMINES, WINCKELMANN, ACKERSDIJCK enz.

BOEKBESCHOUWING.

De Pausen in de zestiende en zeventiende Eeuw. Vooral naar ongedrukte Gezantschapsberigten. Uit het Hoogduitsch van LEOPOLD RANKE, *door* K. SIJBRANDI. *IIde en IIIde Deel. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In gr.* 8*vo.* 344 *en* 376 *bl. f* 6-70.

Het strekt ons tot groote vreugde, de voortzetting der uitgave te kunnen berigten van een geschiedkundig werk, zoo uitgebreid en hoogstbelangrijk, als dat van RANKE *over de Pausen.* Van den ongemeenen lof, daaraan vroeger gegeven bij de aankondiging van het eerste Deel, (*Vad. Letteroef.* 1846, bl. 673—680), nemen wij niet het geringste terug, nu wij gereedstaan verslag te doen van den inhoud der beide volgende. Veeleer zouden wij aan die lofspraak nog veel kunnen toevoegen. Wij weten in waarheid niet, wat hier meest te bewonderen zij, of de groote rijkdom van zaken, door RANKE behandeld, of de uiterst naauwkeurige kennis derzelve, die hij aan den dag legt, of de gelukkige scheiding en verdeeling der stof, of hare echt pragmatische behandeling, die tot in kleine bijzonderheden afdaalt, zonder schade van het groot geheel, of de zeldzame helderheid der voorstelling, gepaard aan een' korten, kernachtigen stijl. Er blijft hier voor ons weinig of niets te wenschen overig, daar ook de vertaling in goede handen gevallen is, en, door den Eerw. SIJBRANDI bezorgd, zich gunstig onderscheidt. En met den meesten ernst bevelen wij een zoo uitstekend werk aan allen, die in de geschiedenis der XVIde en XVIIde Eeuw en in die der Pausen gedurende dat tijdperk belangstellen, ter lezing aan.

Vroeger hebben wij het hoofdonderwerp, den aanleg van dit werk en de bronnen, door RANKE gebezigd, uitvoerig opgegeven. Wij mogen thans derwaarts verwijzen en hebben slechts onze inhoudsopgave te vervolgen; waar-

bij wij ons echter, meer nog dan vroeger, der kortheid zullen moeten bevlijtigen.

Het *vierde* Boek, waarmede het tweede Deel aanvangt, behandelt de tijden van GREGORIUS XIII en SIXTUS V. Het begint met eene belangrijke schets van het toenmalig bestuur van den Kerkelijken Staat en van het stelsel, hetwelk bij de Pauselijke geldmiddelen gevolgd werd, en beschrijft daarna zoowel de regering van GREGORIUS XIII (1572—1585), als den verwarden toestand, waarin hij den Kerkelijken Staat bij zijn sterven achterliet, om dan over te gaan tot de geschiedenis van SIXTUS V. Wij vinden hier, behalve zijn vroeger leven en zijne benoeming, beschreven, wat hij met krachtige hand en gewenscht gevolg gedaan heeft tot uitroeijing der bandieten, tot regeling van het staatsbestuur, en tot verbetering der geldmiddelen. Ook zijne kolossale bouwondernemingen, zijne waterleidingen en de plaatsing van den Obelisk voor de St. Pieterskerk worden uitvoerig vermeld. Het verdient opmerking, dat er allengs eene algemeene verandering ontstond in de rigting des geestes. Zelfs in kunsten en wetenschappen vertoont zich, op het einde dezer eeuw, die veranderde rigting, geheel tegenovergesteld aan die, welke haren aanvang kenmerkte, en geheel en al kerkelijk, ten gevolge van de meer streng kerkelijke denkwijze, die heerschte. Ook in de *Curie*, wier voornaamste bestanddeelen hier worden opgenoemd, laat zich deze verandering waarnemen.

Het *vijfde* Boek handelt over de *tegenhervormingen*, en wel gedurende derzelver *eerste tijdvak* (1563—1589). Hier komt de Schrijver nader tot het groote hoofddoel van zijn geschrift: de voorstelling van de vernieuwde kerkelijk-wereldlijke magt, die zich de Pausen verworven hebben. Hij schetst eerst meesterlijk den toestand van het Protestantisme omstreeks 1563, en neemt daarna de strijdkrachten van het Pausdom, dat van nu af aanvallenderwijze begon te werk te gaan, in oogenschouw. De eerste Jezuitenscholen werden in *Duitschland* opgerigt te *Weenen*, *Keulen* en *Ingolstadt*, en vandaar breidden zij hunnen invloed naar alle kanten uit. Weldra namen de tegenhervormingen in *Duitschland*,

vooral onder Hertog ALBRECHT van *Beijeren*, en daarna ook elders in de geestelijke Vorstendommen, een' aanvang. Verschillende oorzaken, ook staatkundige redenen, werkten mede. In de *Nederlanden* onder PHILIPS II en ook in *Frankrijk* werden ten voordeele van het Catholicisme allerlei gewelddadigheden gepleegd. Daaraan werd wel van de zijde der Protestanten allerwegen ernstige tegenstand geboden, en ook in het overige *Europa* werd de strijd der begrippen met afwisselende kans gevoerd. Maar in de *Nederlanden* gelukte het toch, de Spaansche of zuidelijke provincien voor de kroon en het Catholicisme te behouden. En in *Duitschland* hadden de tegenhervormingen een' gewenschten voortgang. Ook in de Oostenrijksche provinciën, vooral in *Stiermarken*, zegepraalde het Catholicisme. In *Frankrijk* vormde zich onder de GUISEN de *Ligue*, die zich welhaast boven HENDRIK III verhief, waarvan de beslissendste stappen te wachten waren tot verderf der *Hugenoten*. Hiervan was een soortgelijke invloed op naburige Koningrijken, *Savoije* en *Zwitserland*, het natuurlijk gevolg. Er werd zelfs op *Engeland*, dat onder ELISABETH geheel Protestantsch was, een aanval gewaagd. En in *Frankrijk* werden er, na den moord van HENDRIK III, alle pogingen aangewend, om HENDRIK *van Navarre* van den troon te weren.

Het *zesde* Boek draagt ten opschrift: *inwendige botsing van leerstelsel en staatsmagt* (1589—1607). Na de veranderde geestesrigting hield het kerkelijk-staatkundig stelsel, door *Rome* begunstigd, door de Jezuiten ontwikkeld en allerwegen beleden, eene zonderlinge vereeniging in van geestelijke aanmatiging en democratische denkbeelden. Er ontstond tegenkanting van de zijde der begrippen. Tegenover priestertrots en volkssouvereiniteit stelden de Protestanten de leer van het Goddelijk regt der vorstelijke magt. En hunne denkbeelden vonden ook hier en daar onder de Catholieken, vooral in *Venetië*, ingang. Inmiddels stierf SIXTUS V, wiens laatste tijden, staatkundige ontwerpen en dubbelzinnig gedrag omtrent HENDRIK *van Navarre* nog worden vermeld. Na zijnen dood volgden URBANUS VII, GREGORIUS XIV en INNOCENTIUS IX elkander in 1590 en 1591

spoedig op, en ten vierden male moest het Conclave vergaderen. CLEMENS VIII, een man van ongeveer dezelfde beginselen als SIXTUS, wordt benoemd. Na lange aarzeling geeft hij eindelijk aan HENDRIK IV, nadat hij Roomsch en magtig was geworden, de absolutie, en daardoor werd de Fransche twistzaak beslist. Eene schets van *Ferrara* onder ALFONSO II gaat de voorstelling vooraf van de wijze, waarop *Ferrara*, een Pauselijk leengoed, tot den Paus overging, waartoe de hulp van HENDRIK IV niet weinig bijdroeg. Er ontstonden woelingen onder de Jezuiten, zoowel wat de inrigting hunner orde, als wat hunne begrippen tegenover de Dominicanen betrof. Zij worden in *Frankrijk* weder toegelaten. De staatkunde van CLEMENS VIII was over het geheel vredelievend en ten voordeele van *Frankrijk* gestemd. Zijn opvolger, PAULUS V, daarentegen was gestreng en onbuigzaam. Spoedig was hij met zijne Italiaansche naburen in oneenigheid, vooral met de *Venetianen*, die hem, onder de leiding van PAOLO SARPI, krachtigen tegenstand boden. De zaak der Jezuiten werd zonder bepaalde beslissing ten einde gebragt.

Het *zevende* Boek omvat het *tweede tijdvak* der *tegenhervormingen* (1590—1630), en is in *drie* Hoofdstukken verdeeld. Het *eerste* schetst den voortgang der herstelling van het Catholicisme (1590—1617). Eerst worden de ondernemingen van hetzelve in *Polen* onder Koning STEPHANUS beschreven, die uitnemend gelukten; daarna de poging, op *Zweden* aangewend onder en door SIGISMUND, die schipbreuk leed op den hervormingsijver der *Zweden* en den tegenstand vooral van Hertog KAREL. Het uitzigt op *Rusland* door den valschen DEMETRIUS werd verijdeld. In *Polen* had eene beweging plaats, die het twijfelachtig maakte, of de Koning op de aangevangene wijze verder zou kunnen regeren. In *Duitschland* daarentegen, waar elk vorst zich geregtigd achtte de Godsdienst naar zijne persoonlijke begrippen in te rigten, ging de begonnene beweging haren gang. Niet slechts geestelijke vorsten, maar ook wereldlijke, begunstigden het Catholicisme sterk, tot dat onder de Protestantsche de Unie tot

stand kwam en magtigen tegenstand bood. Ook in *Zwitserland*, ofschoon zich daar een staat van evenwigt had ontwikkeld, behaalde het Catholicisme door de nuntiatuur eenige voordeelen. En in *Frankrijk*, waar zich de Roomsche partij aan HENDRIK IV aansloot en door vele nieuw gestichte orden op de menigte zocht te werken, werd den Protestanten allengs eenige afbreuk gedaan. — Het *tweede* Hoofdstuk beschrijft den algemeenen oorlog en de zegepraal van het Catholicisme (1617—1623). De spanning, die alom voorafging, de aanleiding, die door FREDERIK, Keurvorst van den *Paltz*, gegeven werd, toen hij de kroon van *Bohemen* aannam, en de verschillende gelijktijdige overwinningen, die het Catholicisme behaalde en die te zamen ééne groote zegepraal uitmaakten, worden meesterlijk geschetst. PAULUS V werd door GREGORIUS XV opgevolgd, onder wien de Propaganda gesticht werd en IGNATIUS LOYOLA met FRANCISCUS XAVERIUS heilig verklaard. Men wist van den gunstigen stand van zaken uitnemend partij te trekken. Eene algemeene uitbreiding van het Catholicisme was hiervan het gevolg. In *Bohemen* en de Oostenrijksche erflanden werd de Hervorming bijkans geheel uitgeroeid. In *Duitschland* verkreeg het Catholicisme grooten steun door de overdragt van het Paltzische Keurvorstendom op Hertog MAXIMILIAAN. In *Frankrijk* had op hetzelfde tijdstip een groote ommekeer plaats, en het Protestantisme leed daar voor altijd de gevoeligste verliezen. Zelfs in de *Vereenigde Nederlanden* was eenige vooruitgang te bespeuren, en meer nog in *Engeland* onder JACOBUS, ten gevolge van het voorgenomen huwelijk van den Prins van *Wallis* met eene Spaansche prinses. En eindelijk breidde zich het Catholicisme, door middel der zendingen, uit in *Zuid-Amerika*, *Oost-Indië*, het Mongoolsche Rijk, *China* en *Japan*. »Het is," dus lezen wij, »eene onoverzienbare, de geheele wereld omvattende »werkzaamheid. Zij dringt tegelijkertijd in de *Andes* »en de *Alpen* door, zendt naar *Thibet* en *Scandinavië* »hare bespieders en voorvechters, komt in *Engeland* en in »*China* in aanraking met de regering, en op deze schier

»grenzenlooze schouwplaats is zij overal krachtig, volstan»dig en onvermoeid. De geest, die in het middelpunt le»vendig is, schijnt nog inniger en krachtiger elken arbei»der aan de uiterste grenzen te bezielen en te doordrin»gen." — In het *derde* Hoofdstuk wordt de staatkundige tegenkanting beschreven, die zich na den dood van GREGORIUS XV onder zijnen opvolger URBANUS VIII openbaarde, ten gevolge van de plannen van RICHELIEU. Daar echter die plannen in duigen vielen, de Koning van *Denemarken* bij *Lutter* geslagen, *Rochelle*, de voornaamste sterkte der *Hugenoten*, ingenomen werd en BUCKINGHAM stierf, zoo volgden hieruit (1623—1628) nieuwe zegepralen van het Catholicisme. — Eindelijk in het *vierde* Hoofdstuk volgt de beschrijving van den Mantuaanschen en Zweedschen oorlog en den omkeer van zaken ten gevolge van dien. De twist over de Mantuaansche erfopvolging was oorzaak van verdeeldheid onder de Catholieke Vorsten. URBANUS VIII, meer een wereldlijk Vorst dan geestelijk Opperhoofd, verklaarde zich tegen *Oostenrijk* en *Spanje*. Aanzienlijk was de magt, die Keizer FERDINAND II in 1629 te velde bragt, en waarmede hij zoowel zijne bemoeijingen tegen de Protestanten stoutmoedig voortzettede, als de Roomsche partij, ja den Paus zelven, aantastte en in bedwang hield. Nu kwam echter GUSTAAF ADOLF van *Zweden* op eens invallen en behaalde de eene overwinning na de andere. Na den rijksdag te *Regensburg* en de afzetting van WALLENSTEIN begon de oorlog eerst. Alles week voor de Zweedsche krijgsbenden. En het gevolg van den strijd, die nog wel zestien jaren voortduurde, was, dat de geweldige voortgang van het Catholicisme gestuit en er tusschen de beide geloofsbelijdenissen zeker evenwigt hersteld werd. Aan eene herovering der wereld kan het Catholicisme nu niet meer denken.

Het *achtste* Boek handelt over *de Pausen omstreeks het midden der zeventiende eeuw, en latere tijdperken.* Allerbelangrijkst zijn de bijzonderheden, die daarin voorkomen, als de vermeerdering der schulden van den Kerkelijken Staat, de verheffing der Pauselijke familiën, de oorlog van

Castro, de bestanddeelen der bevolking van *Rome*, de bouwwerken der Pausen, CHRISTINA van *Zweden*, de Jezuiten in het midden der zeventiende eeuw, de Jansenisten, en andere, die wij kortheidshalve met stilzwijgen voorbijgaan.

En hiermede zij er van den inhoud dezer beide Deelen genoeg gezegd. Een uitvoerig verslag, indien daarvoor al in dit Tijdschrift genoegzame plaats kon worden ingeruimd, ware overbodig. Men schaffe het onschatbaar werk zich aan, en doe er voor zichzelven winst mede! In onze dagen vooral, nu *Rome* bij vernieuwing het verloren grondgebied tracht te herwinnen, wenschen wij het in veler handen. Ook aan Catholieken prijzen wij het aan, omdat het *sine ira et studio*, met groote kalmte en gematigdheid, in een' waardigen toon geschreven is. Wij zullen ons verblijden, wanneer het onder ons op hoogen prijs gesteld en veel gebruikt wordt. Zoo mogen Vertaler en Uitgever beide belooning vinden voor hunne moeite en kosten, daaraan besteed.

Lijkrede, naar aanleiding van Hebr. XIII vs. 7, ter gedachtenis van J. P. A. WINTGENS, *in leven Predikant te Groningen, door* C. H. VAN HERWERDEN, C.H.Z., *Theol. Doct. Te Groningen, bij* M. Smit. 1847. *In gr.* 8*vo. VIII en* 38 *bl. f* :-50.

»De Christus-gewijde kansel mag niet tot een spreekgestoelte der lofverheffing van menschen verlaagd worden. Maar wanneer menschen, door hunne betrekking tot 's Heeren Gemeente sterk in het oog vallende, de kracht van CHRISTUS in hen met woord en daad hebben gepredikt, dan mag, bij hun verscheiden, daarvan niet worden gezwegen, maar behoort zulks, Hem tot roem en eere, voor aller oor te worden vermeld." — Zoo luiden de eerste woorden van deze Lijkrede, die, getrouw aan dit begin, zich verre houdt van menschenvergoding, en de vermelding van het vele en velerlei goede, waardoor de overledene zich onderscheiden had, tot verheerlijking van God en

den Zaligmaker en tot opwekking van eenen edelen naijver strekken doet. Ons heeft zij het meest aangetrokken door hetgeen wij hier, en vooral uit de bijgevoegde levensbijzonderheden, omtrent het edele karakter, den verlichten zin en de teedere godsvrucht van WINTGENS leerden kennen. De openlijke uitgaaf moge dienen, om de nagedachtenis van dezen waardigen Christenleeraar te *Groningen* en elders lang in eere te doen houden! Wij willen een en ander overnemen, wat ons toeschijnt meer algemeene bekendheid en opmerking te verdienen. Aan grondige studie en ingespannen nadenken van den beginne zich wijdende, was WINTGENS door eene heldere opvatting van het Evangelie langen tijd velen vooruit. Zijne prediking was ware Christusprediking, zich kenmerkende door helderheid, maar ook door ernst en bezielde taal, waaraan verstand en hart beide hun deel hadden. Hij vertoonde in al zijn leven eene mannelijkheid en vastheid van karakter, die wel eens den schijn van gestrengheid of zelfs van hardheid kon aannemen, en eene regtvaardigheid, welke ieder niet altijd verstond, maar die, met de aangeduide schijnbare hardheid, gelijkelijk uit onveranderlijke beginselen van Christelijke wijsheid, reinheid en liefde voortvloeide. In 1843, tijdens het bekende Adres der Zeven Haagsche Heeren, betuigde hij, in openbaar geschrift: »Ware het mij vergund geworden, de gedachtenis van mijne vijftigjarige Evangeliedienst openlijk te vieren; ik zou het mijnen waarden vriend G. VAN KOOTEN nagezegd hebben: »ik dank God, ik ben blijde, dat »ik in dezen tijd geleefd heb, en bij het oude licht, het»welk Gods Zoon zelf op aarde heeft ontstoken, den heer»lijken dag der vrijheid van Gods kinderen in dit goede land »heb zien aanbreken." Wij vermelden dit wel niet om eenige bepaalde Theologische rigting of leerstelsel aan te bevelen. Wij strijden noch voor *Dordrecht*, noch voor *Groningen;* maar wij willen het doen opmerken, dat in deze laatste jaren vele mannen, die vroeger waarheid en vrijheid in de Christelijke kerk met kracht hebben voorgestaan, zijn afgetreden, terwijl vele jongere zijn opgestaan, die, *à la renaissance*, verouderde begrippen en dwalingen weer

uit de asch schijnen op te rakelen. Maar wij willen niet klagen. Tegenover de ongunstige verschijnselen van deze dagen zijn er ook vele gunstige teekenen. Er worden ook nu vele krachtige stemmen voor godsdienstige verlichting en vrijheid gehoord. En ook de stroom, als hij al voor eenen tijd rugwaarts schijnt te vloeijen, herneemt toch spoedig weer zijn' natuurlijken loop. Het licht, dat aan den hemel schijnt, moge nu of dan beneveld worden, het kan toch door geene menschelijke magt worden uitgedoofd. De zon des heils zal hooger en hooger opgaan, en eens allen bestralen. Daarom, wij vreezen niet, maar willen welgemoed voortwerken naar overtuiging en pligt, en boven alles toezien, dat wij getrouw bevonden worden. — Den 23 September des vorigen jaars werd WINTGENS begraven. Twintig der oudste Catechisanten, onder welke grijzen van dagen, behoorden tot den lijkstoet. Vele aanzienlijke en geringere leden der gemeente waren tegenwoordig. Waardiglijk en op Christelijke wijze werd bij het graf gesproken; en met het zingen van Gez. 182 vs. 4 werd deze Christelijke uitvaart besloten.

Woorden van LUTHER *over den Christen. Te Groningen, bij* M. Smit. 1846. *In kl.* 8*vo.* 64 *bl.* *f* :-20.

Woorden van LUTHER *over Ouders. Te Groningen, bij* M. Smit. 1848. *In kl.* 8*vo.* 53 *bl.* *f* :-20.

Vroeger (*Vaderl. Letteroef.* 1846, bl. 137) hebben wij met lof aangekondigd: *Woorden van* LUTHER *over* JEZUS CHRISTUS. Gelijke lof komt aan deze beide stukjes toe, die wij thans vermelden. Zij bevatten, even als het vorige, enkel fragmenten uit LUTHER's werken, en zijn regt geschikt tot bevordering van Evangelische kennis en Christelijk leven. Er heerscht daarin een krachtige, soms naïve toon. Alles is even populair als practicaal. En de rangschikking der fragmenten is doorgaans onberispelijk, zoodat zij te zamen één geheel uitmaken. Wij wen-

schen er de algemeene verspreiding van, vooral in onze dagen.

Wil men eene en andere proeve? »De liefde," lezen wij, »is een groot vijand en vriend. Zij bestraft hard en »helpt zoet. Een harde schaal is zij met een zoete pit; »bitter is zij den ouden mensch, maar zeer zoet den »nieuwen mensch." Op eene andere plaats: »Een Chris»ten is zulk een magtig man, dat alle schepselen hem »moeten gehoorzaam wezen. Ofschoon dit zoo niet schijnt, »zoo is het toch in waarheid aldus. Wat is op aarde »krachtiger dan de dood, verschrikkelijker dan de zonde, »en bitterder dan het kwaad geweten? Evenwel belijdt »een Christen, dat hij over deze allen een heer is." Elders: »*Dit* is geene kunst: bij enkel vrome menschen »goed te zijn; maar *dit:* bij slechte menschen te kunnen »blijven en toch zelf niet slecht te worden." En wederom: »Elk *lijden* is eene geboorte, door welke de nieuwe »mensch geboren wordt en de oude sterft." *Ex ungue leonem!*

Dr. R. REMAK, *Diagnostische en pathogenetische Onderzoekingen in Professor* SCHÖNLEIN's *Kliniek. Uit het Hoogduitsch vertaald en van Aanteekeningen voorzien door Dr.* M. H. HERTZVELD, *onder medewerking van Dr.* J. VAN DEEN. *Te Deventer, bij* M. Ballot. 1847. *In gr.* 8*vo. XII en* 306 *bl. f* 3-20.

Na het overlijden van den hoogstverdienstelijken, in den bloei zijner jaren weggerukten scheikundige FRANZ SIMON, door wien het mikroskopisch en scheikundig onderzoek in de kliniek van Prof. SCHÖNLEIN werd verrigt, noodigde genoemde klinische leeraar Dr. REMAK, door vroegere mikroskopische onderzoekingen reeds gunstig bekend, uit, om zich met het eerste gedeelte der werkzaamheid van den overledene te belasten, terwijl Dr. HEINTZ het scheikundig gedeelte op zich zoude nemen. Volijverig aanvaardde Dr. REMAK zijne taak, en zijne onderzoekingen, welke vooral

tot het vermeerderen van onze diagnostische hulpmiddelen moesten dienen, verkregen allengs ook eene meer pathogenetische strekking, terwijl ook het therapeutische gedeelte niet altoos geheel uit de beschouwing bleef buitengesloten. Op het einde van den winter-kursus van 1843—1844 overhandigde Dr. REMAK aan den Pruissischen Minister voor onderwijs enz. een rapport aangaande den stand der klinische onderzoekingen. Het schijnt, dat het goedkeurend oordeel van den Minister den Schrijver heeft uitgelokt, aan zijne rapporten meerdere publiciteit te geven. »Bij het stellen der rapporten over de beide volgende kursussen" (den zomerkursus van 1844 en den winterkursus van 1844—1845), dus zegt Dr. REMAK in zijne voorrede, »hield ik reeds de publiciteit in het oog, die ik daaraan na de inzending aan het meergemelde Ministerie dacht te geven. Met dit doel werd ook het eerste rapport omgewerkt." In het aangekondigde werk worden de verslagen over de drie genoemde kursussen medegedeeld; bij onderlinge vergelijking derzelve is het ook duidelijk te bespeuren, dat de Schrijver zich bij het opstellen der beide laatste een uitgebreider doel heeft voorgesteld, dan dat, hetwelk hij oorspronkelijk bij het bewerken van het eerste voor oogen had. Terwijl wij in het eerste hoofdzakelijk slechts een eenvoudig verhaal van facta aantreffen, waaraan slechts ter loops eenige theoretische beschouwingen zijn geknoopt, treden deze laatste in de beide andere rapporten, en vooral in het tweede, meer op den voorgrond. Eene bloote inzage van de verschillende hoofdstukken, waaruit iedere afdeeling bestaat, zal dit onderscheid reeds doen uitkomen. Terwijl in de eerste afdeeling in 28 bladzijden acht verschillende onderwerpen (*darmtyphus, dysenterie, morbus Brightii, roodvonk, nubeculae in de urine, pneumonie, spekkorst van het bloed, kwade droes bij den mensch*) worden behandeld, bevat de tweede afdeeling op 117 bladzijden slechts drie hoofdstukken (*darmtyphus, pneumonie, ontstaan en regeneratie van het bloed en beteekenis der spekkorst*). In de derde afdeeling zijn de onderwerpen, enkele uitgezonderd, weder minder uitvoerig behandeld, dan in de tweede, maar toch ook weder

uitvoeriger, dan in de eerste; er wordt aldaar van bl. 147 tot bl. 250 achtereenvolgens gesproken over *pneumonie, spermatorrhoea, slijm en etter, typheuse darmzweren, morbus Brightii, de kwade droes bij den mensch, Muscardine en Favus, schurft en comodomijt, schimmels der mondholte en des darmkanaals*, en *over tuberkels*. Dr. REMAK zegt, dat de opstellen, uit welke zijn geschrift bestaat, geene aanspraak op de volkomenheid en afronding eener monographie maken, maar naar den aard der onderzoekingen eenen meer aphoristischen vorm hebben. Dit is in vele opzigten ook waar, doch geldt, onzes inziens, hoofdzakelijk van die opstellen, welke tot de eerste afdeeling betrekking hebben en van eenige van de derde afdeeling; terwijl de drie, welke tot de tweede afdeeling behooren, en verscheidene van de derde afdeeling kleine verhandelingen zijn geworden, in welke, al mogen zij op den naam van monographiën geene aanspraak maken, de aphoristische vorm meer op den achtergrond treedt. Dit valt vooral in het oog, wanneer men de gelijkluidende hoofdstukken in de drie verschillende afdeelingen onderling vergelijkt; eene bevinding, welke b. v. in het een of ander hoofdstuk der eerste afdeeling slechts ter loops wordt vermeldt, geeft in de latere, gelijkluidende hoofdstukken der andere afdeelingen aanleiding tot uitvoerige nadere onderzoekingen en tot veelomvattende diagnostische en pathogenetische beschouwingen, zoodat daar het aphoristische grootelijks verloren gaat. Eene korte beschouwing van eenige hoofdstukken zal zulks duidelijker doen uitkomen.

Het hoofdstuk over pneumonie in de eerste afdeeling handelt hoofdzakelijk over het onderscheid tusschen etter- en slijmligchaampjes, van welk onderzoek het resultaat is, dat REMAK betwijfelt, of er wel etterligchaampjes op het slijmvlies der ademhalingswegen worden gevormd. Aan het einde van dit hoofdstuk wordt, als in het voorbijgaan, opmerkzaam gemaakt op het voorkomen van bronchiaal-coagula in de sputa van lijders aan pneumonie. Deze laatste bevinding nu maakt het onderwerp uit van uitvoerige en allerbelangrijkste diagnostische en pathogenetische onderzoekin-

gen in de beide volgende afdeelingen, waarbij de Schrijver gelegenheid vindt, zijne denkbeelden omtrent het longweefsel zoowel in den gezonden als in den ziekelijken toestand uitvoerig te ontwikkelen, zijne meening omtrent den dusgenoemden bronchiaaloroup van ROKITANSKY te ontvouwen, en zijn gevoelen omtrent het wezentlijk onderscheid tusschen pneumonie en bronchitis te uiten: beide ziekten zijn namelijk, volgens REMAK, niet van elkander onderscheiden, wat de zitplaats der ontsteking betreft, maar wel in den aard van het ontstekingsprodukt; bij beide is het slijmvlies der bronchiaaltakjes en longblaasjes de zitplaats der ontsteking (*); maar het produkt is bij bronchitis van slijmachtigen, en bij pneumonie van vezelstofachtigen aard: men zoude de eerste ziekte bronchitis mucosa, de laatste bronchitis fibrinosa kunnen noemen. Behalve deze meer theoretische en pathogenetische beschouwingen geeft de Schrijver ons ook aanwijzingen omtrent het praktisch nut van het onderzoek naar de bronchiaal-coagula; zij kunnen een leiddraad voor de therapie zijn; want daar zij het bewijs van de ingetredene exsudatie opleveren, geven zij aan den praktikus de aanwijzing, om thans, indien er althans geene bijzonder hevige reactie is, met eene strenge antiphlogistische behandeling op te houden. — In de eerste afdeeling wordt met eenige woorden over de spekkorst van het bloed gesproken. Niet altoos is deze duidelijk zigtbaar, ofschoon er eene vrij hevige ontsteking aanwezig is; zulks hangt af van den aard van het vat, waarin het bloed wordt opgevangen en het is hierom dat SCHÖNLEIN in zijne kliniek het bloed altoos in smalle glazen cylinders van 5 duim hoogte en $\frac{5}{4}$ duim doormeter laat opvangen (eene voorzorg, welke in de privaatpraktijk allezins navolging verdient, daar men hier zich doorgaans tot eene eenvoudige oculaire beschouwing bepalen moet en om geen mikroskopisch of ook ruw morphologisch onderzoek denken kan). Maar niet slechts van den aard van het vat, waarin het bloed opgevangen wordt, hangt de ontstekingskorst af; ook de tijd, wanneer het is ontlast,

(*) REMAK neemt geen interstitiaal longweefsel aan.

is hierop van invloed, zoodanig, dat het bloed eener tweede lating, of ook dat, hetwelk tegen het einde der lating is ontlast, eene sterkere korst vertoont, dan het bloed hetwelk bij eene eerste lating of bij het begin eener lating is weggevloeid: ook bevat het laatste gedeelte des bloeds meer lymphe-ligchaampjes, dan het eerste gedeelte. Dit laatste punt nu maakt het onderwerp uit van uitvoerige onderzoekingen in het gelijkluidend hoofdstuk van de tweede afdeeling; de Schrijver brengt het in verband met zijne proeven op dieren, vooral op paarden, genomen, bij welke hij groote hoeveelheden bloed ontlastte; hij treedt vervolgens in belangrijke physiologische beschouwingen omtrent de regeneratie der morphologische elementen des bloeds en komt eindelijk tot de ontwikkeling van zijne meening omtrent de oorzaak van het bovengenoemde verschijnsel: die oorzaakt ligt, naar zijne meening, deels in eene betrekkelijke vermeerdering der vezelstof in het bloed na de aderlating, deels in eene absolute vermeerdering der kleurlooze bloedcellen. — Datgene, wat REMAK in de eerste afdeeling omtrent den darmtyphus zegt, is zeer kort; het betreft hoofdzakelijk het mikroskopisch onderzoek der excrementen; groote waarde in een diagnostisch opzigt hecht hij aan de daarin voorkomende kristallen van phosphas ammoniae et magnesiae, waarop vooral SCHÖNLEIN de aandacht heeft gevestigd; de bloedligchaampjes zijn ontkleurd en hierin ligt een karakteristiek onderscheid tusschen het typheus en het dysenterisch proces, bij welk laatste zij veel minder ontkleurd zijn, hetwelk de Schrijver in het tweede hoofdstuk dezer afdeeling nader aantoont. De bovengenoemde kristallen maken wederom het punt uit, waarvan REMAK bij zijne beschouwing van den typhus in de tweede afdeeling uitgaat; vervolgens komt hij tot de pathologische verandering der Peijersche klieren, aan welker sponsachtige verdikking hij niet de beteekenis van parasietvormingen toekent, maar dezelve veeleer beschouwt als secundaire voedingsprocessen (trophische Prozesse), welke aan de hypertrophische toestanden van andere in ettering overgaande organen analoog zijn. De veranderingen in de Peijersche klieren maken het essentiële van den

typhus uit; geen ziektetoestand, al heeft deze ziek gekenmerkt door die vereeniging van verschijnselen, welke men bij den darmtyphus aantreft, mag, volgens REMAK, aanspraak op dien naam maken, indien men na den dood niet de eigenaardige veranderingen der Peijersche klieren aantreft. De Schrijver schijnt evenwel zelf het onvruchtbare van deze definitie voor de diagnostiek en therapie te gevoelen; want aan het einde van deze beschouwing zegt hij, dat één karakteristiek kenteeken van den darmtyphus gedurende het leven de zamengetrokken, bijna houtachtige toestand van de tong is, waarbij hij dan ook nog het voorkomen van ware petechiaalvlekken voegt. De typhus ontstaat niet uit gastrische oorzaken; een overgang van febris gastrica in f. nervosa versatilis, in f. nervosa stupida of in f. putrida bestaat niet, maar dit zijn al te maal slechts verschillende reactievormen van hetzelfde ziekteproces. De verschijnselen van den darmtyphus gedurende het leven openbaren zich op het gebied van drie organische spheren: op de slijmvliezen, in het bloed en in het zenuwstelsel. In vroegere tijden trokken die van het laatstgenoemde het meest de aandacht; de Fransche geneeskundigen vestigden voornamelijk op de eerstgenoemde de aandacht en beschouwden deze als het essentiële gedeelte der ziekte; later, vooral in Duitschland, inzonderheid op het voorbeeld van ROKITANSKY, heeft men in het bloed het wezentlijke der ziekte gezocht. De Schrijver verklaart zich vooral een voorstander der tweede theorie en ontkent een primair ziek zijn des bloeds; de abnormale toestand van het bloed gaat, volgens hem, van den pathologischen toestand des darmkanaals uit. Wij kunnen hem hier in zijne uitvoerige en belangrijke, schoon niet altoos volkomen juiste en zeer dikwijls willekeurige beschouwingen niet volgen en moeten de lezers naar het werk zelf verwijzen. — Vrij uitvoerig is het hoofdstuk over spermatorrhoea; hetzelve bevat verscheidene niet onbelangrijke ziektegeschiedenissen, ook uit de privaatpraktijk van Prof. SCHÖNLEIN. In een diagnostisch opzigt staat het hier verhandelde veel hooger, dan dat, wat Prof. LALLEMAND in zijn lijvig werk over dit onderwerp heeft gegeven; ook wat de therapie betreft, ver-

dient REMAK in zooverre de voorkeur boven den Hoogleeraar van Montpellier, dat hij de cauterisatie niet onbepaald aanraadt. Intusschen geeft hij toch, behalve de cauterisatie, weinige andere therapeutische aanwijzingen, en hij begaat, naar onze meening, de groote fout, dat, hoezeer hij aan den eenen kant in de cauterisatie niet het eenig redmiddel ziet, hij aan den anderen kant de gevolgen dezer operatie te ligt stelt en haar niet voor gevaarlijk houdt. Een groot bezwaar, hetwelk bij ons tegen de door REMAK medegedeelde ziektegeschiedenissen opkwam, is, dat hij de meesten zijner lijders na de cauterisatie geheel uit het oog verloren heeft en hij zich dus in geen der door hem vermelde gevallen van het werkelijk en duurzaam ophouden der kwaal en evenmin van het wel of niet ontstaan van nadeelige gevolgen heeft kunnen overtuigen. PAULI heeft in zijn geestig geschreven werkje, waarin hij de ziektegeschiedenissen van LALLEMAND aan eene gestrenge kritiek onderwerpt, zoo nadrukkelijk tegen het ligtvaardig cauteriseren gewaarschuwd, dat wij elk, die zich aan de behandeling van dergelijke lijders waagt, aanraden, om met de hoogste voorzigtigheid van het werk van LALLEMAND gebruik te maken, en hetzelve in een diagnostisch opzigt aan de verhandeling van REMAK en ook aan die van DONNE in zijn *Cours de microscopie complementaire des études médicales, Paris* 1844, maar in een therapeutisch opzigt aan het werkje van PAULI te toetsen. — Wij hebben de lezers van dit Tijdschrift reeds zoo lang met het werk van REMAK bezig gehouden, dat wij ons in eene nadere beschouwing der overige hoofdstukken naauwelijks meer durven verdiepen. Ook in deze treft men veel belangrijks aan en wij kunnen niet beter doen, dan den zaakkundige naar het werk zelf te verwijzen; met opzet hebben wij de meer uitvoerige stukken tot het geven van een résumé verkozen, de andere zijn hiertoe minder geschikt.

Behoeven wij na het medegedeelde nog eene aanprijzing van het werk te geven? Trouwens de naam van Dr. VAN DEEN, die voor onze landgenooten als patroon van het boek optreedt, deed iets degelijks verwachten. Dat er overal een streng wetenschappelijke geest in het werk doorstraalt, zal

wel genoegzaam gebleken zijn; niet minder blijkt in het geheele werk de invloed van den genialen meester op den bewonderenden leerling. Die invloed is doorgaans gunstig, maar toch ook niet zelden draaft REMAK bij zijne theoretische beschouwingen in eene rigting door, welke men bij een zoo naauwgezet onderzoeker der natuur niet zoude verwacht hebben. Al spreekt hij bij zijne theoretische beschouwingen het »ipse dixit," niet uit, het was ons toch dikwijls, als of wij SCHÖNLEIN door zijnen mond hoorden spreken en het kwam ons voor, dat het die invloed is geweest, welke hem uit enkele daadzaken te veel algemeene gevolgtrekkingen heeft doen afleiden, zonder hierbij genoegzaam te letten op den arbeid van anderen, wier resultaten anders uitgevallen waren. De Nederduitsche vertaling, welke, in het voorbijgaan gezegd, zich ook als getrouwe overbrenging en door vloeijenden stijl onderscheidt, heeft boven de oorspronkelijke uitgave dit voor, dat de bekwame Vertaler op vele, ja op de meeste leemten van het werk opmerkzaam heeft gemaakt, en dat hij door het mededeelen der onderzoekingen van anderen eensdeels aan hetzelve meerdere volledigheid geven, anderendeels den minder ervarenen lezer voor het afdolen bewaard heeft, waar deze door de stellige wijze van spreken van REMAK al ligtelijk zoude medegevoerd worden. Die aanteekeningen, welke ongeveer 40 compres gedrukte bladzijden bedragen, leggen een vereerend getuigenis af van de belezenheid en van het juist oordeel van den Vertaler en doen bij ons den wensch ontstaan, dat Dr. HERTZVELD, wien wij ook als eenen der ijverigste medewerkers van het *Nieuw Archief* van Dr. VAN DEEN kennen, zijne krachten ook eens aan eenig oorspronkelijk werk moge wagen. Wij hadden voor de meer geleidelijke lezing wel gewenscht, dat hij zijne aanteekeningen op het aangekondigd werk aan den voet der bladzijden, waarbij zij behooren, en niet aan het einde des geheelen boeks had geplaatst. Het naslaan achter in het werk vonden wij lastig, en wij komen er voor uit, dat, indien wij ons, als Recensent, niet tot pligt gesteld hadden, *alles* van het werk te lezen, wij wegens dat lastige menige belangrijke aanteekening zouden hebben

overgeslagen. Doch wellig denken andere lezers hierover anders. De typographische uitvoering van het werk is goed en de bijgevoegde plaat is duidelijk.

Wis- en natuurkundige Aardrijksbeschrijving, ten dienste der meergevorderde leerlingen eener lagere school, door L. T. ZEEGERS. *Te Amsterdam, bij* Weytingh en van der Haart. 1846. *In gr.* 8*vo.* 165 *bl.* *f* 1-05.

»Het onvolledige (zoo zegt de Schrijver in het voorberigt) »in de behandeling der Wis- en Natuurkundige Aardrijks»beschrijving, hetwelk in de meeste werkjes, voor school»gebruik bestemd, heerschende is, deed mij, ten gebruike »mijner meergevorderde leerlingen, tot de zamenstelling »besluiten van dit werkje." Dat er, gelijk alzoo ingewikkeld wordt te kennen gegeven, aan zoodanig iets behoefte zou bestaan, kunnen wij in geenen deele toestemmen; want verscheidene van dien aard gingen ons in de laatste jaren door de handen, en werden in dit Tijdschrift door ons aangekondigd. Wij zullen ze hier niet opnoemen; van sommige zal de Schrijver ons te gemoet voeren, dat het meer leesboeken voor de leerlingen dan handleidingen voor den onderwijzer zijn, — een klein verschil, naauw beschouwd. En legt hij aan anderen misschien onvolledigheid te laste; hij zelf spreekt — onverschoonlijke fout! — met geen enkel woord van het *magnetismus* der aarde, dat toch wel een van de voornaamste hoofdstukken is in de natuurkundige beschrijving van den aardbol, en bij het vermelden van de *electriciteit* wel naauwelijks kan *vergeten* zijn. Eene geheel daar tegenover staande eigenschap heeft het boekje met de meeste wis- en natuurkundige aardrijksbeschrijvingen gemeen: eene overvolledigheid, bestaande in eene korte *populaire astronomie;* zij is hier gansch niet vrij van grove fouten. Men leest er in, dat de Poolster de uiterste is van het »*Zevengesternte*, bekend onder den naam van kleinen Beer of kleinen Wagen," bladz. 2. De uitdrukking *Zevengesternte* geeft hier ligtelijk verwarring,

omdat eene geheel andere sterrengroep dien bepaalden naam draagt. »Eerst later heeft men, op eene ontdekte eigenschap in den onderlingen stand [lees: afstand] der planeten tot [van] de zon afgaande, de vijf andere waargenomen: *Uranus* werd door HERSCHEL in 1781; *Ceres* door PIAZZI in 1802 [lees: 1801] ontdekt," bladz. 32. Maar de ontdekking van *Uranus* was in 't geheel geen *resultaat* der door KEPLER het eerst, zoo veel wij weten, aangewezene verhouding in den zonsafstand der planeten, ofschoon die na de ontdekking op eene zeer verrassende wijze bevonden werd daaraan te beantwoorden (*). Aan de komeet van 1680 wordt, bladz. 44, een omloopstijd van 571 jaren toegekend; iemand, die over dit onderwerp schrijft, behoorde te weten, dat die 575 (niet 571) jaren, hoofdzakelijk in het brein van WHISTON, die haar de oorzaak van den Zondvloed maakte, uitgewerkt, ten gevolge van de berekeningen van ENCKE tot op 9000 (een duizend minder of meer doen er hier niet toe) moeten vermeerderd worden. Wij lezen bladz. 48, dat de aswenteling van *Saturnus* nog geene 10 uren bedraagt; dit zou van die van *Jupiter* waar zijn; de eerstgenoemde planeet besteedt daartoe ruim 10½ uur; ook hare eerste maan besteedt geene 16, maar ruim 22½ uur tot eenen omloop. Ook vindt men hier nog, dat de ring van *Saturnus* tot verlichting van de duistere nachten aldaar zou dienen, bladz. 47; het tegendeel daarvan is toch uit de beschouwing van den wederkeerigen stand van ring en planeet gemakkelijk te zien, en o. a. duidelijk aangetoond door BEYMA, *over den Ring van Saturnus*, bladz. 218 verv. Op de teekening wordt de Ring verkeerdelijk voorgesteld als naar en van de planeet met zijn platten kant gekeerd, hoewel hij er met den scherpen kant heen is gewend. Dat de dampkring der maan hooger zou zijn, dan die der

(*) Het voorberigt is geteekend: Maart 1846; dus kan het stilzwijgend voorbijgaan van de laatstelijk door de schitterende ontdekking van LEVERRIER bekend geworden planeet *Neptunus niet*, en van de door ENCKE in Dec. 1845 ontdekte *Astrea naauwelijks* als een gebrek aan het boekje worden aangerekend.

aarde, vindt men bladz. 62, terwijl, NB.! de allerzorgvuldigste waarnemingen of geenen, of hoogstens eenen uiterst lagen dampkring aan haar toekennen. Verkeerd is het, dat de duimen in de eklipsengrootte een gedeelte van de maans- of zonne-*schijf* uitdrukken, zie bladz. 68; zij geven gedeelten van den *diameter* op. Evenzeer, dat die vaste sterren, welke het digtst bij ons zonnestelsel zijn, ons ook het grootste toeschijnen, bladz. 69; en dat *Sirius* de naaste der vaste sterren zou zijn, op eenen afstand van 200,000 maal dien der zon, bladz. 71. Want het eerste is geheel en al onbewezen, en van *Sirius* weten wij den afstand volstrekt niet, maar wel van een paar andere vaste sterren, die ons dus het digtste bij zijn, en van welke ééne tot de zeer kleine behoort (61 *cygni*); en die *naaste* is niet 200,000, maar 592,200 maal verder van ons, dan de zon. Het eerste is het getal, van hetwelk men sedert lang wist, dat dit het kleinst mogelijke was. Maar genoeg, om onze meening te regtvaardigen, dat de Schrijver hier in het geheel niet op een bekend terrein was. En van hoeveel belang het zij, dat de jeugd geene verkeerde dingen leere, zal hij wel gevoelen; hij gevoelt het ook, want dit boek moet die helpen voorkomen. Maar, wanneer men het zelf niet goed weet, heeft men dan niemand, die zulke bladen eens doorziet?

Minder grove feilen bevat het andere gedeelte, eigenlijk het onderwerp: de natuurkundige aardrijksbeschrijving. Doch dat de vallende sterren *phosphorische* verschijnselen zijn, bladz. 98, zal de Schrijver moeijelijk kunnen verantwoorden; evenmin, dat zij in *Augustus* het menigvuldigst zijn (men leze daarvoor: »in Augustus, maar vooral den 13 en 14 November"). Ook heet het van den regenboog, ald., dat »het middelpunt van den boog altijd regt tegenover de zon is (goed, maar nu —) en dus moet hij zich het hoogst boven den horizon verheffen, wanneer de zon mede het hoogst gestegen is." Het woord *mede* verbiedt ons aan eene misstelling voor: *laagst* te denken; wij zijn genoodzaakt, het daarvoor te houden, dat het den Schrijver niet regt duidelijk is. Zoo is het ook niet waar, dat de vloed

elken volgenden dag 49 later invalt, dan den vorigen, bladz. 129. Dit is het *middelgetal;* doch de watergetijden vertragen ongeveer ½ uur bij N. en V. maan, en omtrent 1½ uur in de kwartieren. Het verwondert ons weinig, dat iemand, die zoo weinig op de tegenwoordige hoogte der wetenschap staat, geen onderscheid schijnt te kennen tusschen den *Noachitischen* en *Geologischen* watervloed: het boekje heeft dit met vele van zijne soort gemeen; gelijk ook dit, dat het allerlei lengtemaat dooreenhaspelt. De hoogte der voornaamste bergen wordt in Ned. ellen — de snelheid van het geluid en de hoogte van watervallen in voeten — de lengte der rivieren in kilometers opgegeven; de afstanden der hemelligchamen natuurlijk in Geographische mijlen. Enkele misstellingen in het een en ander zijn noch in de *errata*, noch in de *verbeteringen* achteraan (waarin zijn die onderscheiden?) opgegeven.

Hoe gaarne wij hulde doen aan den ijver en de goede bedoeling van den ons geheel onbekenden Schrijver, wij zouden degenen, die dit werkje wenschen te gebruiken, misleiden met te verzwijgen, dat het vele leemten bevat en nog al wat te wenschen overlaat.

Kort begrip der oude Historie van Dr. H. RIEDEL. *IIde Stuk. Romeinen tot op* TIBERIUS. *Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1847. *In gr.* 8*vo.* 316 *bl. f* 2-20.

Dit tweede stuk van het Kortbegrip der oude Historie geeft in eene meer zaamgedrongene voorstelling de hoofdzaken van hetgeen in het 3de en 4de deel der groote oude Historie voorkomt, die de Geschiedenis der *Romeinen* tot op de regering van TIBERIUS brengen. Deze deelen, die Ref. nog niet toegekomen zijn, moeten, volgens dit uittreksel, zeer belangrijk van inhoud zijn, en geheel beantwoorden aan de twee vorige.

De Geschiedenis der *Romeinen* is hier behandeld volgens de nasporingen dier geschiedonderzoekers, die, zoo

als NIEBUHR, WACHSMUTH en K. O. MÜLLER, dezelve in onze eeuw eene geheel andere gedaante gegeven hebben. Men is thans beter in den geest der Romeinsche oudheid doorgedrongen en men kent naauwkeuriger de verschillende staatsinstellingen, den aard der gedurige spanning en oneenigheden der staatspartijen, welke het oude Koningschap tot eene aristocratische Republiek, onder het uitsluitend gezag der Patriciërs, deden overgaan, die na veeljarige worsteling eindelijk het bestuur met de Plebejers moesten deelen. Terwijl de *Romeinen* het beschaafde deel der oude wereld aan hun gezag onderwierpen, verviel, met hunne onbedorvene zeden, de grondslag van hun inwendig staatkundig bestaan, het gezag der wetten en dat van den Romeinschen Senaat, die kweekschool van zoo veel groote mannen, waaraan *Rome* de wereldheerschappij te danken had. Er ontstond eindelijk eene toomelooze zucht om slechts eigene grootheid en rijkdom te bevorderen, en het behartigen van de belangen des volks tegen de onderdrukking der grooten was slechts het voorwendsel om eigenen staatkundigen invloed te verzekeren. Wanorde en oneenigheid ontaardden spoedig in burgeroorlogen, die MARIUS en SYLLA, POMPEJUS en CESAR aan het onbepaald gezag hielpen. Zij mogten hiervan wel niet lang genot hebben, het Gemeenebest werd echter door hen gesloopt; en AUGUSTUS, die zich van de nalatenschap van CESAR meester maakte, legde den grond voor eene alleenheersching, die door zijnen opvolger TIBERIUS, uit hoofde van den slaafschen geest der *Romeinen*, onherroepelijk gevestigd werd.

De behandeling der Romeinsche Geschiedenis is, even als die der vroegere oude Historie, in drie afdeelingen gesplitst; het verhaal der gebeurtenissen, de zeden en staatsgesteldheid, en de verstandelijke beschaving en litteratuur: eene verdeeling, die de oude Historie en het Kortbegrip daarvan een geschikt Handboek doet zijn voor hen, die zich op eene grondige studie der Geschiedenis willen toeleggen. Het doet Ref. genoegen, dat het den Heere RIEDEL heeft mogen gelukken, zijne taak tot zoo ver af te werken; hij ziet met verlangen het derde en laatste ge-

deelte der oude Geschiedenis te gemoet, dat tot op den ondergang van het Westersche Romeinsche rijk zal voortloopen.

Die alte Kirche zu Marienhafe in Ostfriesland. Abhandlung herausgegeben von der Gesellschaft für bildende Künste und vaterländische Alterthümer in Emden. — Mit einem Titelbild und Zeichnungen auf 16 Tafeln. Emden, 1845. Druck von *H. Woortman, Jgr.* 4to.

Onder dezen titel is ons, eenigen tijd geleden, een werk onder het oog gekomen, waarop wij meenen, uit hoofde van den belangrijken inhoud, de aandacht der beoefenaars en liefhebbers van middeleeuwsche bouwkunde in ons Vaderland te moeten vestigen. Wij doen het te meer, omdat hier de rede is van een overblijfsel dier bouwkunde in eene landstreek, welke ten naauwste met het noordoostelijk gedeelte der *Nederlanden* verwant is, en welke, ten tijde der stichting van het onderwerpelijke bouwgevaarte, tot het zelfde *Friesland* behoorde, waarvan toen ook ons *Nederland* een deel was.

Sedert de uitgave van dit werk heeft hier te lande de Heer A. OLTMANS eene beschrijving der beide Kapellen van den Burg te *Nijmegen* uitgegeven (*), welke zich door eene juiste kritiek gunstig onderscheidt, en het door elken beoefenaar der oude bouwkunst doet betreuren, dat, tijdens de afbraak van dien alouden Burg, geene beschrijving met afteekeningen, als die der kerk te *Marienhafe*, het licht heeft gezien. Daardoor zou veel van hetgeen thans onherroepelijk verloren is voor het nageslacht zijn bewaard gebleven.

Hetgeen het *Emder* Genootschap door de uitgave van dit werk heeft gedaan, is thans inderdaad voorbeeldig te noemen. Wij leven toch in eenen tijd, waarin vele overblijf-

(*) *Description de la Chapelle Carlovingienne et de la Chapelle Romane, restes du Château de Nimègue; recherche archéologique, par* A. OLTMANS, *peintre, membre de l'Académie Royale des beaux arts à Amsterdam. Amsterdam,* J. H. B. HEIJER. 1847. 4to.

sels der oudheid vóór en na verdwijnen. Men sloopt ze uit hoofde van wezentlijke of voorgewende bouwvalligheid; men doet het soms eigendunkelijk. Eene vernielingszucht, (om het woord *vandaliseren* niet te gebruiken) is in vele stedelijke Architecten gevaren, die de steden van hare middeleeuwsche bouwgestichten berooven, om er hunne meestal uit een of ander bouwkundig werk ontleende karikaturen voor in plaats te stellen. Moge daarom het hier geleverde voor 't minst ten prikkel strekken, om telkens, eer er eene slooping plaats heeft, eene afbeelding en beschrijving van het ten ondergang gewijde te geven. Alzoo blijve op het papier bewaard hetgeen door den tand des tijds, of ten gevolge van nieuwere begrippen, vernield wordt.

Met zekerheid kan men het tijdstip van den oorspronkelijken bouw der Kerk te *Marienhafe* niet bepalen. — Indien, gelijk uit de bevinding bij de afbraak schijnt te blijken, de zijgangen later nevens het schip zijn aangebouwd, komt het ons voor, dat men haar gerustelijk tot het begin van den Romaanschen bouwtrant mag brengen; dewijl immers de kolommen eenige sporen van den Carlovingischen stijl dragen en de uitspringende nis (*absis*) aan het einde van het choor overeenkomstig den Romaanschen is. — Wat den toren betreft, zouden wij liever aannemen, dat hij wel later is opgetrokken, maar dat zijn oorspronkelijke aanleg van zeer hoogen ouderdom is, vermits hij, in de benedenste helft, eenige kenmerken draagt van die gebouwen, welke men in *Engeland* aan de *Noormannen* toeschrijft.

Onder het merkwaardige, hetwelk de beschrijving van dit aloude gedenkstuk aanbiedt, hebben vooral de halfverhevene beeldwerken, waarmede het uitwendig versierd was, onze bijzondere aandacht geboeid. Zij zijn ons zoo belangrijk voorgekomen, dat wij gemeend hebben er, in deze aankondiging, eenige oogenblikken bij te mogen blijven stilstaan.

Afbeeldingen van Heiligen, krijgslieden, landbouwers, ambachtslieden, gebouwen, dieren, monsters enz. wisselen elkander daarin af. Het spreekt van zelf, dat zij van na de invoering des Christendoms dagteekenen; maar onder dezelve vinden wij er vele, vooral onder de dieren, welke ons aan eenen ouderen stijl herinneren, en soms eenige overeenkomst met Egyptische monumenten hebben; terwijl weder andere kenmerken opleveren van den stijl van het be-

kende tapijtwerk van *Bayeux* (*). Men vindt ook voorstellingen, uit de Fabelleer ontleend, hetwelk aan een gebouw der Christenheid vreemd zoude schijnen, wanneer men niet bijna overal dergelijke sporen in het eerste tijdperk der Christelijke bouworde aantrof (†).

Hetgeen onder deze afbeeldingen het meest de aandacht trekt is eene reeks van spotbeelden, welke dieren voorstellen, die kerkelijke- en begrafenisplegtigheden uitoefenen, en waarin de Vos eene hoofdrol schijnt te spelen. Deze laatste omstandigheid heeft aanleiding gegeven, om (pag. 25) daarin een gedeelte van het bekende gedicht *Reintje de Vos* in beelden voorgesteld te zien; dit komt niet ongerijmd voor, vooral wanneer men fig. 9 der Vde plaat als eene afbeelding aanmerkt van hetgeen in den aanhef van het 34ste Capittel (§) verhaald wordt. Bij nadere beschouwing dezer spotbeelden in onderling verband schijnt er evenwel mindere overeenkomst met het overige der geschiedenis voorhanden. Men zoude ook tot het gevoelen kunnen overhellen, dat het geheel dezer spotbeelden eene satire op de kloosterlingen bedoelt, op welke de Parochiegeestelijken en met reden doorgaans zeer gebeten waren. Men zou ook kunnen zeggen, dat die beelden door eene geestelijke Orde ter bespotting eener andere zijn daargesteld. Zoodanige verschijnsels komen in middeleeuwsche beeldwerken, en zelfs in miniaturen in kerkboeken, meermalen voor.

De beslissing intusschen zij aan deskundigen overgelaten, schoon hier nog dient te worden opgemerkt, dat de afbeeldingen van *Reintje de Vos*, in de Middeleeuwen, aan kerkelijke gebouwen niet vreemd waren (**) en er verschillende vertellingen aangaande dit onderwerp bestonden (††).

Hoe het zij, het geheel van het oude kerkgebouw levert veel merkwaardigs op; daaronder zijn de beeldwerken bij-

(*) Zie MONTFAUCON, *Trésor des Antiquites de la Couronne de France*, en *Baron* DE ROUJOUX, *Hist. Pittoresque de l'Angleterre.*

(†) *Tableau des Catacombes de Rome, par M.* RAOUL ROCHETTE.

(§) *Reineke de Vos, Wulffenbüttel*, 1711. *4to.*

(**) LE GRAND D'AUSSY, *Contes et Fabliaux du XII et du XIII siècle, I. pag.* 394.

(††) Ibidem, pag. 330.

zonder belangrijk, zoo uit hoofde der afbeeldsels van kleedingen, wapens, gereedschappen enz., als der bovengemelde reeks van spotbeelden. Het een en ander gezamentlijk biedt een ruim veld ter bespiegeling voor den oudheidkundige aan; het kan ligtelijk ten leiddraad bij geschiedkundige onderzoekingen verstrekken.

De uitvoering verdient allen lof. Het geheele werk, dat, behalve de geleerde verhandeling, zestien groote uitslaande platen bevat, en als titelplaat daarenboven eene schoone afbeelding van de kerk ten tijde van de afbraak geeft, kost nog geene twee guldens. Waarlijk, voor zoo weinig gelds verkrijgt men niet ligt zoo veel oudheidkundigen schat!

Beknopte Uitspraakleer der Nederlandsche Taal. Handleiding tot selfonderrigt voor jonge lieden en ten gebruike der scholen. Door H. H. C. VAN OOSTERZEE, *Lid van de Zeeuwsche en Noordbrabandsche Genootschappen van Kunsten en Wetenschappen, en Predikant te Oirschot. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1848. *In post* 8*vo. XII en* 107 *bl. f* :-60.

De *uitspraakleer* is een gedeelte der Nederlandsche spraakkunst, dat eerst in de laatste tijden meer bepaald de aandacht der taalbeoefenaars heeft getrokken, naar wij meenen vooral ten gevolge van de opmerkingen, over dat onderwerp door den Heer BOGAERS gemaakt in zijne voortreffelijke prijsverhandeling over de *uiterlijke welsprekendheid*. De Heer BOSDIJK voorzag ten jare 1844 in de behoefte eener *korte Uitspraakleer der Nederduitsche Taal*, voor onderwijzers en kweekelingen; en de Heer VAN OOSTERZEE trachtte, blijkens bovenstaanden titel, een dergelijk werkje te leveren, ten gebruike der jonge lieden zelven.

Volgens het Voorberigt der Handleiding, die wij thans aankondigen, was zij oorspronkelijk bestemd tot de mededinging op eene prijsvraag, over het genoemde onderwerp uitgeschreven door de Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*. Om redenen, die niet worden vermeld, zag de Schrijver van het inzenden zijner proeve af. Welke die redenen zijn mogen, wij danken hem er voor, dat hij zijn opstel door den druk gemeen gemaakt heeft, daar wij meenen dat zijn arbeid gansch niet overbodig te rekenen is.

In vier afdeelingen wordt in dit werkje gehandeld over de uitspraak der *letters*, van *lettergrepen*, van *woorden*, en der *volzinnen*. De onderwerpen, in deze afdeelingen opgenomen, worden zeer beknopt, in geleidelijke orde en met vereischte klaarheid behandeld, en telkens, door het bijbrengen van voorbeelden ter oefening, ten toepasselijken gebruike aangewend. Wie hier of daar eene meerdere uitvoerigheid mogt verlangen, bedenke, dat de Schrijver de grenzen van een schoolboek niet mogt te buiten gaan, en dat, gelijk bij zulke werkjes in 't algemeen, ook hier ondersteld moet worden, dat de onderwijzer het wat beknopt voorgedragene nader te ontwikkelen en het ontbrekende aan te vullen heeft.

Aan den eisch der wetenschap heeft de Schrijver doorgaans regt gedaan, en het blijkt allerwegen zijn toeleg geweest te zijn, om die uitspraak als de ware aan te bevelen, welke door het gezag der grondigste taalkenners gestaafd kan worden. Onder de weinige voorschriften, met welke wij ons niet kunnen vereenigen, behoort hetgeen bl. 16 gezegd wordt aangaande de uitspraak der *e* in de eerste lettergreep van *wereld*, en in *vers*. De Schrijver meent, dat de gewone uitspraak van de letter *e* (als in *beter* en *pers*) in deze woorden »op het zachtste zeer gemaakt" is, en verlangt aan deze letter den meer gerekten klank, als in het Fransche *père* of *tête*, te geven. Bevoegde taalkenners hebben zich, om des gebruiks wille, voor het behoud van den *é*-klank in *wereld* verklaard; doch taalkundig gegrond is die afwijking niet, en van »gemaaktheid" is hij, onzes achtens, bij velen minder vrij, dan de uitspraak met de gewone Hollandsche *e*. Even zoo oordeelen wij over *vers:* zelfs weten wij niet, dat het *é*-geluid in dit woord door eenig taalleeraar van gezag is goedgekeurd of verdedigd.

Bl. 79 wordt, ter beoefening van de uitspraak van eigennamen, vermeld en als »tamelijk volledig" aanbevolen het werkje, getiteld: *De Prosodist, of Woordenlijst voor de Uitspraak; door* M. J. ADRIANI, (*Gron.* 1819). Er bestaat van dit allernuttigst, doch veel te weinig geraadpleegd handboekje eene *tweede* (in waarheid) *veel vermeerderde* uitgave van 1827, die onzen Schrijver onbekend schijnt gebleven.

Dan, deze en dergelijke aanmerkingen ontnemen niets aan

de waarde van het boeksken, en betreffen onnaauwkeurigheden, die in een' volgenden druk, welken wij de Handleiding des Heeren VAN OOSTERZEE spoedig toewenschen, ligt te verhelpen zijn. Zijne hoogstnuttige poging werke mede, om eene zuiver Nederlandsche uitspraak bij leerlingen en onderwijzers tevens te bevorderen.

Zangen uit verscheiden leeftijd, van Mr. ISAAC DA COSTA. *Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1847. *Post* 8*vo. IX en* 227 *bl. f* 2 - 20.

Wachter! wat is er van den nacht? Een Lied bij de uitgangen van 1847, *door Mr.* I. DA COSTA. *Te Haarlem, bij denzelfden.* 1848. *In gr.* 8*vo.* 30 *bl. f* : - 60.

Over den smaak valt, naar het oude spreekwoord, niet te twisten. Met dezen *locus communis* troostte Rec. zich, toen hij, gereed om over de beide hierboven genoemde boekjes zijne gedachten op te teekenen, N°. II van dit Tijdschrift in handen kreeg, en daar met zoo vele woorden en kortweg DA COSTA's *Lied van vijfentwintig jaren* »eenen bonten en brokkeligen wildzang" zag noemen, »even gebrekkig van bewerking als van conceptie." Het klonk hem vreemd in de ooren, en hij bedankte zijnen collega-recensent zeer nederig voor het compliment, dat hij zelf in deze woorden ontving. Hij had indertijd in ditzelfde maandwerk dat *Lied* aangekondigd, en aan het publiek verteld, dat de conceptie van het stuk gelukkig was; dat in langen tijd hem geen dichtstuk zoozeer had weggesleept, of zoozeer den indruk had gegeven van bezielde taal te zijn. Nu was hem een bundeltje ter beoordeeling toegezonden, waarin datzelfde *Lied* ook is opgenomen, en hij wilde verwijzen naar datgene, wat daarover vroeger in de *Letteroefeningen* was gezegd; maar ja, waarhenen nu? Naar dien »bonten en brokkeligen wildzang, even gebrekkig van bewerking als van conceptie," of naar hetgene hij zelf er vroeger over gezegd had? Zietdaar weder een nieuw ja en neen, eene nieuwe ongelijkheid aan zichzelf bij de vele, die men vóór eenigen tijd ons tijdschrift heeft onder den neus gewreven. Had men daartoe reden? Naar ons inzien gedeeltelijk niet, maar ook ten deele wel. Wanneer men uit vroegere jaar-

gangen dingen oprakelt, en die vergelijkt met stukken uit lateren tijd, en, daarin verschil van toon, van geest, van oordeel vindende, over ongelijkheid aan vorige beginselen schimpt, handelt men zeer onbillijk en verkeerd. Het zou waarlijk een zeer bedroevend teeken zijn, wanneer een tijdschrift zoo geheel buiten den invloed bleef van den geest des tijds, dat het in denkbeelden en gevoelens stationnair mogt worden genoemd en geenen vooruitgang, geene wijziging had aan te toonen. Het zou daardoor ophouden, aan de behoeften van zijnen tijd te voldoen, en te regt met den naam van *verouderd* worden bestempeld. Zonder weggesleept te worden door den tijdgeest, moet het toch het goede van dezen erkennen en overnemen, en wordt alzoo van zelf en van lieverlede tot zekere verandering in geest en toon gebragt. Andere medewerkers treden ook op, en brengen andere denkbeelden mede. Of het even goed te keuren zij, dat gelijktijdige medewerkers, en aan wie men stukken uit hetzelfde vak ter beoordeeling toevertrouwt, zoo lijnregt van gevoelen kunnen verschillen, dat is eene andere vraag, die ik niet gaarne toestemmend zou willen beantwoorden. Er dient toch eenige overeenstemming te zijn tusschen gelijktijdige beoordeelingen van dit of dat bepaalde vak van letterkunde of studie. Wil men zijne bijdrage met zijnen naam teekenen, zoo krijgt de zaak eene andere gedaante; het wordt dan voor het publiek (wat het indedaad natuurlijk altijd is) het oordeel van éénen bijzonderen persoon; zonder die naamteekening is de meer of minder bekende redactie van het tijdschrift als verantwoordelijk voor het geschrevene, en het klinkt vrij zonderling, zoo deze heden een ding wit en morgen hetzelfde ding zwart noemt. Maar, zoo dit ten aanzien van het publiek niet is goed te keuren, ook voor de medewerkers is het hoogst onaangenaam. Zich door het tijdschrift, dat op de verlangde medewerking prijs schijnt te stellen, zoo openlijk een *dementi* te hooren geven, dat, zoo het gegrond is, de onbevoegdverklaring tot het beoordeelen van dergelijke stukken insluit — het is eene harde pil om te slikken.

In allen gevalle kon Rec. de zaak niet onopgemerkt laten voorbijgaan. Hij kon de verdenking niet op het tijdschrift laten rusten, alsof het boven aangehaalde oordeel over DA COSTA dat ware van allen, die door de redactie uitgenoodigd werden, en zichzelven, door het voldoen aan die

uitnoodiging, niet onbevoegd erkennen, om over dichterlijke voortbrengselen hun gevoelen te zeggen. Hij voor zich levert althans daartegen zijn protest in. Het is er verre van verwijderd, dat hij met de begrippen en gevoelens van DA COSTA zoude instemmen; ja, in menig opzigt beschouwt hij diens werkzaamheid als een ongeluk voor de zaak van ware Godsdienstkennis in ons vaderland. Maar daarom zou hij ongaarne iets afdingen op zijne verdiensten als dichter, en beschouwt hem in het vak der poëzij als een der eerste onzer thans levende dichters. Ook daar, waar hij met 's mans ontwikkelde gevoelens zich niet kan vereenigen, eerbiedigt en bewondert hij toch zijne groote talenten. (*)

Welkom was hem dan ook in menig opzigt de nette verzameling der *Zangen van verscheiden leeftijd*, die aan het hoofd dezes in de eerste plaats wordt genoemd. De voorrede is niet onbelangrijk, omdat zij, schoon ook in weinige trekken, ons den gang van ontwikkeling schetst, waardoor DA COSTA als dichter geworden is, wat hij nu is. De Latijnsche poëzij telde hem eerst onder hare beoefenaars, en de goedkeuring van BILDERDIJK over een hier ook opgenomen Hollandsch vers deed bij hem den lust voor de vaderlandsche dichtkunst ontwaken. Hij vangt aan met navolgingen van Grieksche meesterstukken, en ofschoon dus de eigene oorspronkelijke dichtgeest nog niet levendig is geworden, zijne keuze uit de Grieksche dichters is toch niet zonder beteekenis voor zijne latere poëzij. Het is boven alles AESCHYLUS, de treurspeldichter, wiens »vereenigde Homerische en oostersche grootaartigheid" hem bijzonder aanlokt. Vertalingen van geheele treurspelen en van enkele stukken van andere, waarvan er een paar in dit bundeltje zijn opgenomen, waren de vrucht van dezen zeker niet verwerpelijken smaak. Het is als 't ware het voorspel, waar-

(*) De Redactie, die beide geëerde Medewerkers gelijkelijk waardeert, kan redelijkerwijs niet verpligt worden geacht tot iets, wat in zichzelf onmogelijk is; te weten, volledige bekendschap met elks bijzonder gevoelen over elk bijzonder onderwerp. Zij heeft bovendien te veel achting voor ieders individuele meening, om daarop, al kon dit zijn, onmiddelbaren invloed te oefenen, en neemt alzoo de vrijheid, zich in dezen te gedragen aan het oordeel en de uitspraak van haar beschaafd en verlicht Publiek.

aan hij zijne krachten beproeft, en waardoor hij zich in het werktuigelijke der kunst, in het gebruik der taal en wat dies meer zij oefent. Maar bij eenen man als DA COSTA moest de poëzij uit het eigen inwendige leven ontstaan, en eerst dan, wanneer dit het geval was, kon zij hare wezentlijke kracht, haren waarachtigen gloed openbaren. Zij moest haar algemeen karakter verliezen en het individuele van den dichter zelven meer en meer in zich opnemen. Zeker zou hij zich daardoor op eene wijze uiten, die niet bij allen weerklank vond, maar daardoor alleen kon DA COSTA de dichter worden, die hij geworden is. Zoo ik mij niet bedriege, bleef hij daardoor de oorspronkelijke man, die hij zijn moest. Zeker, hij werd later een discipel, een vurig bewonderaar van BILDERDIJK; maar men zal hem niet verwijten, wat men zoo velen anderen verweten heeft, dat zij nabootsers van den grooten dichter waren. DA COSTA leerde, leerde veel van hem, maar bleef zijnen eigenen trant behouden; zijne poëzij vloeide uit zijn eigen binnenste, uit den inwendigen mensche zelven voort. Dat zegt hij ons ook in zijne voorrede: »Eerst wezenlijk als dichter ontwaakte ik, toen in my de Israëlitische zelfbewustheid ontwaakte; toen voor my, na lang dobberen tusschen een philosophisch Deïsmus en een zucht naar positive godsdienst, het voorleden mijner natie tot historie van Gods openbaring en wereldregering geworden was; toen my de bestemming van dat volk, de toekomst der wereld, en de eenige weg te gelijk van eigen zielsbehoud begon helder te worden in Moses en de Propheten, — straks in de openbaring des Nieuwen Testaments, in het Evangelie des naams van Jesus Christus. De eerste bladeren en bloesems dier nieuwe poëzy, zoo wel als de geschiedenis harer eerste wording, zijn nedergelegd in den Dichtbundel van 1821 en 1822." Opmerkelijk is het, dat er daarna weder jaren omgingen, waarin, volgens des dichters eigene betuiging, het poëtisch element zich bij hem minder bepaald in den eigenlijken dichtvorm lucht gaf. Hij verklaart dit daardoor, dat er »vooral in onzen tijd, op allerlei gebied eene natuurlijke strekking is der poëzy tot prozawording, d. i. van het geestelijk-ideale naar het praktisch-reële, die weinige dichters van onzen tijd hebben kunnen ontgaan." Ik geloof, dat behalve dezen uitwendigen invloed ook andere omstandigheden krachtig hebben medegewerkt, om DA COSTA jaren lang schier

geheel als dichter te doen zwijgen. Andere studiën en werkzaamheden hielden zijne ziel bezig, waarvan de vruchten voor het Vaderland en de zaak van verlichte Godsdienstkennis misschien niet zeer weldadig waren, maar die van zelf aan zijne gedachten eene andere rigting gaven. Eindelijk trad hij wederom herhaaldelijk als dichter op; maar zijne poëzij had thans eene andere kleur aangenomen. Wij spreken hier niet van de denkbeelden en begrippen, die hij daarin verkondigde, maar van de wijze, den vorm, waarin die door hem werden uitgesproken. De rigting des tijds, zegt hij zelf, had hem wel tot het proza gebragt, maar de dichter »keert als van zelve meer dan eens terug tot den vorm van rijm- en maatzang, alsof voor hem toch enkel daarin de fijnste en gevoeligste nuances van zijne gedachten zijn weder te geven. Doch ook aan deze poëzij kleeft dan wederom wel eens iets van den prozavorm aan — eene menging, die by my althands een meer rustig gevoel verwekt, dan vroegere meer bruisende misschien, maar ook minder bestemde voortbrengsels van mijn vroeger tijd."

Er is in deze karakterisering der verschillende tijdperken van zijne dichterlijke werkzaamheid veel waarheid; en met de twee deelen *Gedichten*, waarvan KRUSEMAN insgelijks eene nieuwe uitgave heeft bezorgd, van een welgelijkend portret des dichters voorzien, leveren deze *Zangen uit verscheiden leeftijd* een getrouw beeld van de ontwikkeling en vorming des Heeren DA COSTA tot hetgeen hij thans als dichter is. In dat opzigt is ook de opname van het eerste stuk in dezen bundel niet van belang ontbloot. Het is daar en in andere stukken van den eerstvolgenden leeftijd nog meer eene poëzij, die buiten het inwendige zieleleven des dichters zelven omgaat, en de volle kracht van zijn dichtgenie ontwaakt eerst, als zijne poëzij de uitdrukking wordt van zijne eigene innigste gewaarwordingen. Welk een verbazende afstand scheidt het eerste stuk in dezen bundel, *Lof der Dichtkunst*, en het laatste, *Vijfentwintig jaren*, *een Lied in* 1840! Hoe weinig kon het eerste doen vermoeden, wat DA COSTA als dichter zou worden, en hoe vele tijdperken van ontwikkeling en vorming moest hij doorgaan, voordat hij werd, wat hij thans is!

In de *Zangen van verscheiden leeftijd* vinden wij voor het meerendeel reeds vroeger uitgegevene stukken, die hier zijn bijeengebragt. Over de meeste van die stukken is vroe-

ger ook in dit tijdschrift gesproken, en wij willen er dus alleen van zeggen, dat hunne verzameling ons een welkom geschenk is, en met de goedkoope uitgave van de twee deelen Gedichten een net geheel uitmaakt, hetwelk velen zullen wenschen te bezitten, ook van hen, die met Rec. zich volstrekt niet vereenigen kunnen met de bijzondere begrippen van DA COSTA.

Wij komen tot het tweede stuk, dat aan het hoofd onzer aankondiging is genoemd. Zoo wij in *Vijfentwintig jaren* den invloed bespeuren, dien de meer prozaïsche geest des tijds ook op DA COSTA als dichter had, hier is die invloed, dunkt ons, nog duidelijker. Zeer verkeerd zou men deze uitspraak verstaan, indien men haar als eene min gunstige beoordeeling opvatte. Wij meenen dien invloed vooral te erkennen, niet in het min dichterlijke der denkbeelden, maar in het bestemde, in het zaakrijke, in het gedrongene der voorstelling en uitdrukking, waaraan het vloeijende en zangerige zeker wel eens is opgeofferd. Het onderwerp bragt dit ook mede; en het is juist in dat korte, gedrongene, zaakrijke, dat wij eene der groote schoonheden van dit gedicht vinden. Het is eene beschouwing van den tegenwoordigen toestand der wereld, donker, zwart gekleurd, gelijk daarvoor ook bij andere begrippen, dan die des Heeren DA COSTA, zeker niet weinig stoffe voorhanden is, maar gelijk bij *zijne* wijze van denken althans ligt is te begrijpen. Het is er zeer verre van daan, dat Rec. des dichters beschouwing van den maatschappelijken, zedelijken en godsdienstigen toestand der tegenwoordige wereld tot de zijne zou willen maken, of dat hij hetzij met de afkeuring, hier uitgesproken, hetzij met den lof, hier toegezwaaid, zich overal zou kunnen vereenigen; maar als poëtische uitdrukking van datgene, wat DA COSTA waarheid is, als krachtige, hier en daar wegslepende voorstelling van bepaalde denkbeelden en begrippen staat toch dit dichtstuk hoog bij hem aangeschreven.

In zeker opzigt herinnert het BYRON's *Age of bronze*. Er bestaat zekere overeenkomst in den vorm; ook daar vindt men zulk eene beschouwing van den toestand van onderscheidene landen en volken op het oogenblik, waarop de dichter schreef; ook daar, gelijk hier, gaf het gevoel van ontevredenheid over dien toestand, de overtuiging van het gebrekkige en verkeerde den dichter zijne verzen in. Maar karakteristiek is de verschillende uitwerking, die soortgelijke gewaarwordin-

gen op de ziel der onderscheidene dichters hebben gehad, zoo als deze zich in den toon en geest hunner dichtstukken openbaart. Bij BYRON is het bittere spot en hoon, beschimping, sarcasme, die bijna uit iederen regel spreken; het is niet de goedhartige ironie, die met de dwaasheden en gebreken lacht, en die zich het *ridendo dicere verum* ten doel stelt, maar het is de bitterheid der ziel, die hare gal in spottende en schimpende woorden uitgiet. Bij DA COSTA daarentegen spreekt de ernst der verontwaardiging. Datgene, wat hij als de gebreken en verkeerdheden van zijnen tijd beschouwt, kan hem de stoffe niet zijn tot ligtzinnige spotternij, maar wel tot ernstige, bestraffende, veroordeelende tentoonstelling. In den aanvang moge de taal der satire zich doen hooren, 't is toch terstond de ernstige, niet de vrolijk lagchende en boertende satire, en welhaast gaat zij geheel in den ernst der verontwaardiging, of ook der bespiegeling, der waarschuwing, over. Na eene algemeene schildering van den geest des tijds, gelijk DA COSTA dien meent te moeten erkennen, werpt hij achtereenvolgens eenen blik op de onderscheidene landen en volken, die eene belangrijke rol op het wereldtooneel spelen, of wier lot en gesteldheid ons belang inboezemt. Ons vaderland, *Duitschland*, *Frankrijk*, *Engeland*, *Amerika*, *Rusland*, *Italië*, het Oosten, zietdaar wat den dichter de stoffe zijner beschouwingen oplevert, die, in den geest van het Lied van *Vijfentwintig jaren*, met de verwachting en aankondiging van eene soort van duizendjarig rijk eindigen.

De schildering is zeker overdreven, maar er zijn toch vele teekenen des tijds, die den ernstig denkende met bekommering de toekomst doen inzien, en hem dringen, om in menig opzigt de waarheid te erkennen van hetgeen DA COSTA zegt. Men hoore:

Een chaos! oud en nieuw in gisting met elkander!
Verandring, wat ook vall'! behoud, wat ook verander'!
De Omwentling in haar kiem gekoesterd — in haar vrucht
Verafschuwd! 't Bijgeloof belachen — en geducht,
Hetzy met Ongeloof *hier* kampend, *daar* verbonden!

De kennis wijdverspreid, 't zy tijdig of ontijdig,
Maar door miskenning van den zusterband éénzijdig
En vaak verbrokkeld door het missen van een doel
Van hooger aart, voor 't minst, dan eindloos stoomgewoel

En fluitend spoorgesnor.

Voorts — trillingen alom, als met een dof geluid
Van Titans, onder de aard hun ketenen beklagend,
Of aan die ketenen met woeste wanhoop knagend:
Vertwijflende Armoê, die geen God meer aanroept, Roof
En Opstand, Burgerhaat door Wan- en Ongeloof
En 't honderdarmig kroost van Staatsveranderingen,
Het menschdom teisterend, terwijl ze elkaar verdringen.
Wy hoorden reeds van ver na- tegen nagebuur
En bondgenoot in 't veld, en — de Alpen spogen vuur!
Een chaos! strijd alom van worden en ontwórden,
Van duisternis en licht, van stilstand en wanorden!
Orakels van den tijd! Wat wordt er van dien nacht?
O wachter! welk een dag wordt aan de kim gewacht?

Wie zal ontkennen, dat er veel waars in deze woorden ligt, en herhaalt niet zelf de vraag: wat zal er van dat alles worden? Er moge overdrijving zijn, er is toch veel waars in de volgende woorden van den dichter ook op ons vaderland toegepast, schoon ze elders van nog meerdere toepassing mogen zijn:

Wat schriften, druipende van walgend slijk en bloed!
Wat dagblaân uitgeleerd in waarheidsschijn of lastring,
Hun *feuilleton* gericht op zede- en zielsverbastring!
Wat schouwtooneelen, steeds tot lager peil gedaald!
Wat gruwelen vertoond! wat gruwelen verhaald!
Hoe? Is voor 't lichaam reeds in aanleg, bouw, en krachten,
Wat in den stroom zijns bloeds de voedingstoffen brachten
Door menging en gehalt bestemmend? zoo onthoud
Dan ook des menschen geest geen spijs, die voedt! Geef zout,
Geen gif! geef brood, geen drank, gestookt in helledampen!
Of gaat ook voor ons volk de Tijd niet zwaâr van kampen,
Waar de oude geesteskracht by nood doet? Toont die Tijd
Voor Staten, klein van rang, zich vriendlijk? Is de nijd
Van England uitgedoofd? Gaat Frankrijks hart niet langer,
Zoo ver de Rijn zich strekt, van de oude ontwerpen zwanger?

Het minst van allen kan Rec. zich vereenigen met den lof, *Engeland* en *Amerika* toegezwaaid; daarop zou, onzes inziens, veel af te dingen zijn, meer nog dan de dichter

zelf er reeds op afdingt. Doch ook daar, gelijk overal, zijn het natuurlijk de bijzondere begrippen van DA COSTA, die op zijn oordeel grooten invloed hebben. Men gunne ons nog één proeve uit de schildering van *Rusland:*

En wat zult gy
In dezen barensnood of wisselend zeegety
Van tijden? wat zult gy beslissen voor de vragen,
Der menschheid opgelegd in deze wondre dagen?
Gy, met uw honderden van stammen, tot één kracht
In de onderworpenheid vereenigd aan één Macht?
Gy met uw duizenden steeds versch gevonden bronnen
Van legers, vloten, goud, — by wijsheid, diep bezonnen?
Wat gaat ge ons zijn? een rots die schaduw geeft en laaft,
Of — in zijn hollighe̊n een werelddeel begraaft? —
Europe, wie nog pas van uit dat strenge Noorden
De slaking werd gebracht uit Dwangzuchts hardste koorden!
Moet nog een tweede maal dat Noorden opgewekt
Ter wraak, door 't tergen van een vrijheid, overdekt
Met bloed, en ras verkeerd in louter tijgerwoeden?
En dan — niet langer meer ter redding, maar ten roede,
Ten oordeel — dan wellicht om niet het mom alleen
Van vrijheid, maar haar zelf voor altijd plat te tre̊n,
Ja, Asië op Euroop ten zondvloed los te laten.
Zal dit nog 't einde zijn der Europesche Staten,
Na eeuwen Christendom, Beschaving, Overmacht?

De Hemel beware ons voor de vervulling van deze half profetische vraag!

Wij mogen hier onze aankondiging eindigen. De gegevene proeven doen den toon, den inhoud, de poëtische waarde van dit dichtstuk genoegzaam kennen, en wijzen het ook de plaats aan, die het in DA COSTA's poëzij bekleedt, als behoorende tot hetzelfde tijdvak zijns dichterlevens, waartoe het Lied van *Vijfentwintig jaren* behoort. Zal dat tijdvak nog gevolgd worden door eenen tijd van stilleren, zachter gestemden geest, waarin minder de boetbazuin, meer de stemme der bemoediging, des vredes en der liefde zal worden vernomen? De toekomst zal het leeren.

Een Bedelbrief in den Winter. Dichtstukje van H. TOLLENS, CZ. (*Uitgegeven ten voordeele van de Armen te Rijswijk.*) *Te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. 1848. *In gr.* 8*vo.* *f* :-25.

Wij hadden vaak menigen dichtbundel aan te kondigen, waarin een *achttiental*, meer of minder uitvoerige, *dichtstukken* waren te zamen gevat, en waarvan wij, ondanks de uitgebreidheid der stoffe, minder ter aanprijzing wisten te zeggen, dan van de *achttien coupletten*, die dezen *Bedelbrief* uitmaken.

»Ja, (zal men zeggen) het geldt hier ook een gedicht van »TOLLENS, en..." Met uw verlof, Lezer! ge weet, hopen wij, dat TOLLENS tot een verouderd tijdvak behoort, en dat men, sedert eenige jaren, de dichtkunst van een ander, hooger, idealischer standpunt heeft leeren beschouwen. Vroeger stond men in den waan, dat gezond verstand, zuivere smaak, rein gevoel, levendige verbeelding, zucht voor het ware, schoone en goede, bij eenen overigens gunstigen aanleg, den Dichter vormden, en dat eenvoudigheid en natuurlijkheid het zegel der waarheid drukten op zijne poëtische voortbrengselen; en naar dat algemeen aangenomen begrip werden de producten van VONDEL en HOOFT, VAN HAREN en BELLAMY, FEITH en BILDERDIJK, om van geene andere beroemde zangers te gewagen, beoordeeld. Maar het opkomend, thans levend geslacht vindt die begrippen te alledaagsch, te oud, te afgesleten, althans te weinig overeenkomende met de hooge, idealische begrippen, die men zich van de nieuwere Poëzij en het dichterlijk streven harer beoefenaars gevormd heeft. Met het modewoord van den dag vindt men die oude Nederlandsche PINDAREN en HORATIUSSEN wat »Jan Salieachtig;" dat is: zij spraken, in gebonden stijl, te eenvoudig, te natuurlijk, te veel de prozataal van het dagelijksch leven; men verstond zoo dadelijk wat zij wilden zeggen; men gevoelde zoo aanstonds waar zij het op gemunt hadden; en, om hetgeen zij dachten en gevoelden aan anderen mede te deelen, daartoe bedienden zij zich van maat en rijm. Maar was nu dáárom het *berijmde werk* een *dichtstuk*? Men meende neen. Dichtkunst was, beweerde men, iets hoogers, dan het proza des gewonen levens, en daarom behoorde hare taal ook eene andere dan die des gewonen levens te wezen. De

beschaafde man en vrouw drukten zich, met behoud van het aangenomen spraakgebruik, overeenkomstig den aard der zaak, naar waarheid, natuurlijk en eenvoudig uit. Dat wilde men *in proza* laten gelden, opdat het dagelijksch onderhoud der hoogere standen met burgers en boeren geen voor hen onverstaanbaar en onbegrijpelijk *abracadabra* worden zou; maar *in de poëtische wereld*, in het gebied der Idealen, *kon*, *mogt* dat zoo niet blijven. De *Hemelsche* Dichtkunst vermogt niet langer eene *aardsche* taal te spreken. Zij, de *Goddelijke* Muze, moest in hare wijze van uitdrukken iets *Goddelijks*, dat is iets *verhevens*, iets *onbevattelijks*, iets *onbegrijpelijks* vertoonen. Men vond zoo iets onvermijdelijk, indien men de Poëzij weder wilde verheffen tot de hoogte, waarvan men haar, zoo men waande, had doen afdalen; men beproefde het, en, sedert dien tijd, zagen eenige *onbevattelijke*, *onbegrijpelijke* en *onverstaanbare* dichtstukken het licht. Zij werden bewonderd en bewierookt door allen, die naar verandering haakten. Maar het volk, dat de oude zangers nog niet vergeten kon, vroeg, met de twijfeling der onzekerheid in gelaat en houding: »Is dát nu Poëzij?"

Die vraag zal niemand doen, die den *Bedelbrief* van TOLLENS las of hoorde voorlezen. En waarom niet? Omdat de Dichter zijne gedachten en gevoelens *natuurlijk*, *eenvoudig* en *waar* heeft voorgesteld. Wij lazen den *Bedelbrief* aan iemand voor, die onze taal niet volkomen magtig is, en... de tranen van aandoening biggelden hem langs de wangen. Wij lazen hem voor aan een jong meisje, en haar eerste woord was: »Wat is dat mooi en eenvoudig! men zou haast zeg»gen: dat had ik ook zóó kunnen maken!" En nu lazen wij datzelfde meisje een vers voor van een hooggevierd Poëet onzer dagen. Na geëindigde lezing sprak zij: »'t Zal vast wel »heel poëtisch mooi wezen; maar ik begrijp er niet veel van."

Hoe jammer is het, wanneer men moeite moet aanwenden, om een gedicht te *begrijpen!* Wie zal zijne hersenen pijnigen bij de roerende Episode van *Hector* en *Andromache* met den jongen *Scamandrios* (*Astyanax*), door onzen SPANDAW vertaald? Wie zal vragen: »Wat wil die Dichter?" bij de lezing van VAN ALPHEN's *Cantate*, *de Starrenhemel*? Eindelijk: wie bezigt het woord *begrijpen* bij dezen *Bedelbrief*? Van den aanvang af: »Wij gaan met schaal en bussen rond »en kloppen aan in al de wijken," tot aan het einde: »Geeft, »geeft de beê om hulp gehoor; ge ontvangt er dan dit liedje

„voor, en, bovendien, Gods zegen," *gevoelt* men, wat TOLLENS op het hart heeft en in de harten van anderen wil overstorten. 't Is waar, hij hangt daarbij den zedemeester en boetprediker niet uit; hij verbaast ons niet met woorden, die, sedert eeuwen, door niemand meer worden uitgesproken; hij verschijnt niet als een taalgeleerde, die ons wil toonen, dat hij zeer goed weet, hoe men in de Middeleeuwen sprak; och neen, hij spreekt zoo als de Rijswijker landbouwers en de Hofdames uit de Residentie (wanneer deze laatsten hare moedertaal bezigen) zouden gesproken hebben: *kort* en *bondig*, *verstaanbaar* en *eenvoudig*, *natuurlijk* en *waar;* en, als wij hem hooren, *voelen* wij iets in ons binnenste, dat wij niet onder woorden weten te brengen, maar waarvoor wij den *dichterlijken Bedelaar* gaarne de hand zouden wenschen te drukken!....

Het zou ons weinig moeite kosten, om dit ons oordeel, door aanhalingen uit den brief, couplet voor couplet, regel voor regel, te regtvaardigen; maar dit zou onnoodig wezen: want de algemeene goedkeuring heeft zich over dit product der *oude Dichtschool* reeds luide uitgesproken.

Dit oordeel vereert den Briefschrijver niet minder, dan het tot een verblijdend teeken des tijds verstrekt, dat onze Natie nog zelfstandigheid en degelijkheid genoeg bezit, om zich niet door allerlei wind van leering te laten medevoeren. Wij schreven het bovenstaande dan ook meer ter bevordering van het weldadige doel, dan wel ter vereering van eenen Man, die onzen lof niet behoeft, dan wel in het belang der vaderlandsche kunst en ter handhaving van hare onverwelkbare eere. Zij verlangt den wierook der vleijerije niet, waarmede de tijdgeest zoo kwistig te werk gaat, en zal haar reukwerk alleen doen ontbranden op de altaren, die voor eenvoud, natuur en waarheid zijn opgerigt.

Jaarboekje van Wetenschappen en Kunsten; met Houtsneêfiguren. Eerste Jaargang, onder Redactie van S. BLEEKRODE, *Math. Mag. Phil. Nat. Med. et Art. Obst. Doct. Hoogleeraar in de natuur- en wiskundige Wetenschappen te Delft, ens. Te Rotterdam, bij* H. Nijgh. 1847. *In post* 8*vo.* 636 *bl. f* 5-:

In navolging van het *Yearbook of facts in Science and Arts*

stelt zich de Hoogleeraar BLEEKRODE voor; jaarlijks een overzigt te geven van nieuwe ontdekkingen en uitvindingen in werktuigkundige, technologische en andere op nijverheid en landbouw toegepaste wetenschappen; natuurkunde, scheikunde, dierkunde, kruidkunde, delfstofkunde, aardkunde, weêrkunde, sterrekunde, en statistiek. Het voor ons liggende veel en velerlei bevattende boek is hiervan eene eerste proeve, waarin uit allerlei binnen- en buitenlandsche schriften wordt medegedeeld wat het jaar 1846 belangrijks heeft opgeleverd. Het denkbeeld van zulk een jaarboekje verdient volkomene toejuiching, in onzen tijd vooral, waarin reuzenschreden gedaan worden op het gebied der zoogenoemde *exacte* wetenschappen en hare toepassing, en de eene nieuwe uitvinding de andere als verdringt. Die mededeelingen zijn niet zoo dadelijk noodig voor de eigenlijke beoefenaars der wetenschap, ofschoon het ook voor hen gemakkelijk is, met aanhaling der bronnen, in een kort bestek bijeen te vinden, wat elders verspreid ligt; maar vooral is de inhoud van dit jaarboekje zeer belangrijk voor anderen, die minder in de gelegenheid zijn, om de berigten van allerlei nieuwe ontdekkingen bij te houden. De een vindt er dit, de ander dat, wat van zijne gading is; ook wat op het dagelijksche leven betrekking heeft. Dat men niet alles begrijpt, zonder bepaalde kennis der zaak, waarover gehandeld wordt, of waarin verbeteringen aangewezen worden, spreekt wel van zelf. Ook Ref. ondervond zulks onder het lezen; want meer dan één werktuig, waarin veranderingen of vereenvoudigingen werden vermeld, was hem niet genoeg bekend, om — hij zegt niet, hunne meerdere of mindere waarde te beoordeelen — maar om te verstaan, wat eigenlijk bedoeld wordt. Wanneer Ref. de verzekering gaf, dat niets is voorbijgegaan, wat het jaar 1846 op het gebied der wis- en natuurkundige wetenschappen heeft opgeleverd, zou hij een stouten bluf verkoopen; want hij matigt zich niet aan, dit zoo bepaald te kunnen. Bescheidener moet hij zich uitdrukken, en zeggen, dat, voor zoo ver hij zich uit reeds lang vernomene berigten en reeds lang gelezene Tijdschriften herinnert, dit jaarboekje met regt zijnen naam dragen mag, waarvoor trouwens de bekwaamheden en het standpunt van den Redacteur allen waarborg geven.

De inrigting is zeer geregeld en het gebruik wordt door een' volledigen bladwijzer (bij zulke boeken een noodzakelijk

toevoegsel) zeer gemakkelijk gemaakt. De meeste houtsneêfiguren schijnen, naar de letters te oordeelen, ook voor iets anders gediend te hebben. Sommigen vorderden wel opzettelijker verklaring. Bijzonder werd onze aandacht opgewekt door het berigt aangaande bruin en steenkolen in *Nederlandsch Indië*. Wij zijn niet genoeg op de hoogte der zaak, om te kunnen beoordeelen, in hoever de beschuldiging gegrond of overdreven zij van »traagheid, geringe zaakkennis en onverklaarbare onverschilligheid ten opzigte van eene stof, aan welker vond meer waarde mag gehecht worden, dan aan die van goudmijnen;" maar zeker is het, dat het bezit van kolenlagen in onze Oostindische bezittingen allerbelangrijkst is, en een gezet, onbevooroordeeld onderzoek van deskundigen verdient.

Onze aankondiging diene, om te doen blijken van onze belangstelling in dit wetenschappelijk jaarboekje, dat overigens volstrekt niet, zoo als de titel eenigzins zou *kunnen* doen vermoeden, tot de rubriek der Almanakken behoort, waarom wij het niet *in*, maar toch *bij* ons verslag van de laatste hebben aangemeld en aangeprezen.

ALMANAKKEN VOOR 1848.

(*Tweede Verslag.*)

De jaarboekjes, die wij na het plaatsen van ons vorige verslag hebben ontvangen, bestaan voor de grootste helft uit *provincialen*. De oudste van deze is de

Geldersche Volks-Almanak. Te Arnhem, bij G. van Eldik Thieme. *f* : - 75.

»De vroegere Redacteur van den *Gelderschen Volks-Almanak*, de WelEerw. Heer O. G. HELDRING, heeft gemeend de zamenstelling der volgende jaargangen niet op zich te moeten nemen." Met dit berigt van den uitgever vangt het voorberigt aan. De Heer HELDRING zal dus voortaan slechts eenen *Almanak voor tijd en eeuwigheid* (wij hebben dien niet onder de oogen gehad, maar — *Almanak voor de eeuwigheid!!*) redigeren. Zijn wij dus in 't vervolg verschoond van 's mans wonderlijke, *excentrieke*, *mystieke* uitvallen,

wij zullen er ook veel door missen, wat anders dit jaarboekje waarde gaf, en het als *volks*boekje boven al zijne broeders deed uitmunten. Doch dit niet geheel — want de voormalige Redacteur zal het kind, voor welks dertien eerste jaren hij zorg heeft gedragen, ook verder nog wel 't een en ander bijzetten, gelijk hij ditmaal aanvankelijk reeds doet, door het proza van de verzameling te openen en het geheel met den gewonen »Gelderschen hutspot" te besluiten. Het eerste, uit *Duitschland* geschreven, moet vooral de koudwater-kuur aanprijzen, zelfs het gebruik van koud water als eenigen drank, »waardoor jaarlijks tonnen schats zouden bespaard worden aan thee, koffij en andere verhittende dranken;" zoo moest men ook tevreden zijn met weinig kleedij, enz. Met één woord: de staatshuishoudkunde van den Heer HELDRING is eene grove overdrijving van — bijna schreven wij *parodie* op —: *natura paucis contenta*. Hij wil de menschen, naar 't schijnt, tot den natuurstaat terugbrengen. Doch 't lust ons niet, ons langer met deze wonderlijke denkbeelden bezig te houden. Ook de »Geldersche hutspot" heeft van die oeconomische zonderlingheden, om geen ander woord uit de pen te laten vallen. »Het moet een wonder gelukkige tijd geweest zijn, toen elk onderdaan des Zondags een hoen in den pot deed. Men zegt, dit was onder de regering van HENDRIK IV." *Men zegt* dat niet, maar wel, dat deze volklievende Koning gewoon was te zeggen, dat hij zulks *wenschte*. Die wonder gelukkige tijd, dien HELDRING, zichzelv' gelijkblijvende, ook niet kan begeeren, was er dus toen niet. En zou er de wereld zooveel beter aan toe zijn, wanneer »geene diners gegeven werden van drie gulden het couvert?" Hebt gij wel eens bedacht, Ds. HELDRING, dat gij duizende menschen de keel toebindt, wanneer gij de weelde geheel verbant en alles terugbrengt tot datgene, waar de mensch in den striktsten zin niet buiten kan? Wij zouden aan dit onderwerp zoo vele regels niet besteden, indien de Gelderschman zich als Volksboekje niet ook door dergelijke ondoordachte staatshuishoudkunde, voorgedragen met zekere *mystieke* kleur, eene soort van *autoriteit* hadde verworven. Gevoelt de man, die zich op allerlei wijze zekere soort van *populariteit* wil verwerven, dan niet, dat zijne theorie heenleidt naar wat hij met ons, hopen wij, onbepaald afkeurt, het *communisme*, waartegen in onzen leeftijd niet ernstig

genoeg kan gewaarschuwd worden, al ware het alleen om de strekking van den meest gelezene van alle oude en nieuwe Romans, den *Juif errant;* schoon wij, dat spreekt van zelf, het hemelsbreed onderscheid niet voorbijzien tusschen het onchristelijk materiële leven van SUE en het (wel wat zoetvrome, maar toch) Christelijke element bij HELDRING. GRAADT JONCKERS, die ditmaal onderscheidene stukken in proza en in — voetmaat leverde, schijnt ons den vorm niet zeer in zijne magt te hebben. Ten minste, zeer behagelijk ziet het eene er zoo weinig uit als het andere. Dr. DONKERSLOOT verloochent in: *het Huishouden van Kea* zijne pen niet als *typist*, zoo als men hem vroeger heeft leeren kennen. H. HUIDECOPER heeft in: *het Omberspel* (vergeleken met het menschelijke leven) de werking benadeeld door al te sterk te *particulariseren*. Zoo als TOLLENS het gedaan heeft, was het uitmuntend, maar verder ga men ook niet. Maar hier wordt alles, alles overgebragt, tot uitputting toe: het winnen in vieren, het inkoopen, de *matadors* (*de ziel, het verstand, het geweten* en *de vaste wil!*) zelfs het *gasco:* »eene edele ziel en een goed geweten kunnen strekken tot bereiking der beste bedoelingen." Nu ja; zoo kan men van alles alles maken! Intusschen diene tot eene kleine teregtwijzing, dat de naam van het spel niet ontleend is van *ombra*, naar het Latijnsche *umbra, schaduw*, maar *el huombre*, d. i. mensch; eigenlijk een spel voor voorname lieden. Doch wij kunnen ons niet te lang bij den Gelderschman ophouden. Hij is ditmaal van ongelijk minderen omvang, dan gewoonlijk.

Friesche Volks-Almanak. Te Sneek, bij van Druten en Bleeker. *f* : - 75.

Het mengelwerk wordt geopend met weder een vervolg op het historische verhaal van H. BARRDT VAN SMINIA: WIJBE SJOERDS VAN GROVESTINS, met de belofte van nog een (of meer) vervolg. Dit is evenwel in eenen Almanak minder gelukkig en verveelt op den duur. Men klaagt er al over in het mengelwerk van een Tijdschrift, dat slechts eene maand laat wachten; en een jaar? Regt op zijne plaats staat een stukje van H. G. CANNEGIETER: ODO BOTHNIA. Ook op een zeer belangrijk stuk, met plaat en kaartje, van Mr. H. DE HAAN HETTEMA, *Helgoland en zijne bewoners*, zal

een vervolg komen, bestaande in het uittreksel uit eene kronijk. A. A. J. VAN DER AA geeft eene biographie: TETTE BAUKES VELTMAN, grootendeels uit den *Militairen Spectator* ontleend. Voorts — doch wij behoeven alles niet op te noemen. Eenige dichtstukjes zijn in het Friesche *dialect*. De kalender is van een' zoogenoemden reiswijzer voorzien.

Eigenaardig laten wij volgen:

De Byekoer, Frysk Jierboekje foar 1848. *To Frentsjer, by* W. J. Bruining, Kz. *f* :-25.

Of dit de eerste jaargang zij, dan of deze bijenkorf reeds meer zij »untjourn oender meiwirkinge fen it selscip foar Frijsce tael in scriftenkinnisse" — weten wij niet. Vervolgen wijzen althans naar geene vroegeren heen. Misschien, ja waarschijnlijk is het een opvolger van het *Frijske Jierboekje* te *Leeuwarden* bij VAN DEN BOSCH. Het bevat ten minste ook in den kalender merkwaardigheden, *Friesland* en *Friesen* betreffende, en *Mengelwerk*, proza en poëzij, alles in het Friesch. Wij wenschen aan dit nette boeksken een' goeden opgang in zijne provincie, buiten welke het zich wel weinig verspreiden zal.

Aan het taaleigen zijner provincie offert ook de

Groninger Volks-Almanak. Te Groningen, bij A. Oomkens, Jz. *f* :-75.

De kalender is uitvoerig en naauwkeurig, zoo als gewoonlijk in dezen Almanak. De voornaamste stukken in het mengelwerk zijn: *Groningens afval van en reductie tot de Unie van Utrecht*, 1580—1594, door eenen ongenoemde, dat wel geene onbekende bijzonderheden bevat, maar in eenen *Volks*-Almanak juist op zijne plaats is; *herinneringen van eenen tijdgenoot*, eene belangrijke bijdrage van H. BERKHUIS over de requisitiën in het Burgerweeshuis te *Groningen* in 1806 en 1809, en de moeijelijke omstandigheden van dat gesticht in 1812. Zulke bijzonderheden zijn waardig in het geheugen bewaard en herinnerd te worden, wanneer men in sommige opzigten onbedachtelijk een begeerig oog werpt op tijden, in welke men meent, dat de nood niet zoo knellend was, als de tijdgenooten het bewoerden; de *nieuwe berigten*

omtrent H. VAN DEVENTER zijn eene kleine bijdrage tot de *historia literaria;* het *iets over den Kersvloed van* 1717 is niet de eenige geschiedkundige herinnering, blijkens onder anderen eenige bladvullingen; en wie het boekje ter hand neemt tot eenige uitspanning, zonder ander oogmerk, zal zich noch door de versjes, noch door het stukje van ILPSEMA VINCKERS: »hoe ik in handen der policie kwam," noch door dat van BRUINSES: *Mien zeun zel domenie worr'n*, onbevredigd vinden, ook al vindt hij het laatste wat heel overdreven, en al vindt hij het een haartje in de pen des voorlaatsten, wanneer hij het: *indien dat boschje klappen kon*, aan HOOFT ontneemt, om het eene »aanhaling uit Vader HUIGHENS" te noemen. Ook deze Almanak is, wat den *omvang* betreft, onder den invloed van de kwijning der provinciale Almanakken, verscheidene bladzijden vermagerd.

Utrechtsche Volks-Almanak. Te Utrecht, bij L. E. Bosch en Zoon. *f* 1-20.

Behalve den kalender, den reiswijzer, de schuiten- en karren-aanwijzing, de *nomenclatuur* van alle provinciale en Utrechtsch stedelijke hoogere en lagere ambtenaren (waarom toch aan de geridderde heeren de eer niet gegeven van het leeuwtje of kruisje achter hunnen naam? 't is eene kleinigheid, en men heeft het nog al gaarne) vindt men allereerst eenen altijddurenden Almanak van den Heer SCHUSLER, die niets bevat, wat men niet elders ook vinden kan, en slechts tot beantwoording van een paar *chronologische* vragen dienen kan. De levensgeschiedenis van Paus ADRIAAN levert weder tekst en plaatjes; 't is waar, hij was een der belangrijkste *Utrechtenaars;* maar 't is ook waar: op den duur wordt het wel wat vervelend. *De Dom van Utrecht* prijkt ook weder als onderwerp van een prozastuk van ISING, nog al nieuw van vinding en inkleeding, maar bij 't lezen vrij vervelend, en niet te vergelijken met het lieve: *op het ijs*, in den *Muzen — Vergeet mij niet.* Regt wetenschappelijk, en ook elders bij het stellen van soortgelijke afleiders van toepassing, is het stukje van KREKEL, *over den Bliksem-afleider op den Domstoren te Utrecht*, waarin zeer onze aandacht trokken de proeven van Prof. VAN REES, of de geleiding onafgebroken was,

en hoe groot het wederstandbiedend vermogen van den toestel was. *Wijk bij Duurstede* is » vervolg en slot van eenen vorigen jaargang." De dichtstukjes zijn afzonderlijk achteraan geplaatst: men beschouwe ze als versnaperingen op het nageregt, met welke men het niet al te naauw moet nemen. Een portret was mislukt — men moet dus dit gewone toevoegsel missen. » Hierna beter" schrijft de Almanak — ook deze.

In den

Overijsselschen Almanak voor Oudheid en Letteren. Te Deventer, bij J. de Lange. *f* 1-50.

zochten wij het eerst naar het vervolg der belangrijke verhandeling over de *Plechelmi*-kerk te *Oldenzaal*, doch tot onze spijt te vergeefs, hoewel den Schrijver van dat uitmuntende *archaeologisch-architektonische* stuk aantreffende. MOLHUYSEN en HALBERTSMA mist men; dat is geen gunstig teeken. Ofschoon de ditmaal enkel oudheidkundige inhoud geene teekenen nog van verval geeft, hopen wij niet, dat het missen van deze beide namen er een voorbode van zij. Daar deze Almanak bijna alleen voor de liefhebbers der oudheidkunde waarde bezit, en door die alleen zeker wel reeds zal zijn aangeschaft, rekenen wij deze algemeene aankondiging voldoende.

Van de eene *Atheneum*-stad gaan wij naar de andere met de aankondiging van:

Amsterdamsche Studenten-Almanak. Te Amsterdam, bij C. G. van der Post. (*) *f* :-80.

Met hoeveel genoegen ook Ref. aan het hoofd van dit boekje de afbeelding zag van den uitmuntenden DES AMORIE VAN DER HOEVEN, eenen van zijne hoogst geschatte vrienden, doet het hem evenwel leed, dat aan den verleden jaar uitgedrukten wensch naar het portret van een overleden sieraad van *Amsterdams Atheneum*, ROOIJENS, niet voldaan is, of welligt niet heeft kunnen worden. De kalender is met de geboorte- of sterfdagen enz. van groote geleerden eigen-

(*) De *Utrechtsche* noch ook de *Leydsche Studenten-Almanak* is ons dit jaar geworden.

aardig voorzien. Reiswijzer, personeel, enz. zullen wel naauwkeurig zijn. De *series lectionum* levert een uitstekend blijk, dat de Professoren in de Godgeleerdheid van vier verschillende Kerkgenootschappen hunne werkzaamheden, zooveel het met hunne betrekking bestaanbaar is, door verdeeling ten algemeenen nutte inrigten. Deze hooge »eenheid" verblijdde ons om meer dan éene reden. Over de geschiedenis van 't *Atheneum* en de *Seminaria* is eene saus van nieuwheid gelegd. De hulde aan een' ontslapen medebroeder is warm. Het mengelwerk doet bij de zonen van de Amsterdamsche Minerva het gebrek aan offers aan de Latijnsche Muze betreuren; 't geplaatste is niet kwaad, en aan de *huiselijke tafereelen, door het Staatsexamen te weeg gebragt*, mag wel eenige waarheid zijn. Het is eene loffelijke *sobrietas*, dat studentikoze moedwil hier de pen niet meer scherpte. De *varia* kunnen op den duur niet *piquant* blijven. Er zijn ditmaal enkele aardige aanhalingen onder.

Ref. hoopt, dat de Muzenzonen der hoofdstad het hem niet kwalijk zullen nemen, wanneer hij van hunnen fraaijen, netten Almanak overgaat tot een zeer eenvoudig, tamelijk weinig beduidend boeksken, van hetwelk wij de verzochte aankondiging niet willen weigeren. Het is de

Almanak tot gezellig onderhoud. Te Gorinchem, bij A. van der Mast. *f* :-35.

geen kwaad boeksken voor den burgerman.

De

Katholijke Volks-Almanak. Eerste Jaargang. Te Groningen, bij R. G. J. Sladoot, *enz. f* :-40.

worde niet beoordeeld door eenen Protestantschen boekbeoordeelaar, die ver van de hoofdzetels van het *Katholicisme* (of neen, dat is in *Nederland* moeijelijk te vinden: van het *Romanisme*) zit. Ref., die het van nabij ziet, dat de geloovige leeken niets lezen, niets lezen willen, niets lezen mogen, verblijdt er zich over, dat de zoodanigen althans *iets* bekomen, waaruit zij geene onverdraagzaamheid zullen zuigen, als uit de *Katholieke Stemmen* of den smuggeren *Noord-Brabander*, en toch, voor zoo ver Ref. met de *dogmatiek* der

Roomsche Kerk bekend is, ook geene onregtzinnigheid. De *monster-logogryph* kan haren naam met regt dragen. Om het fijne van de bedoeling met »*de geest van Napoleon*" te zien, is ons oog wel helder genoeg, maar niet om het verlangde te zien. Het is waarlijk zeer veel, dat dezen Almanak geene giftdroppels bevat, en met deze betrekkelijk hoogen lof kondigen wij dezen eersten jaargang aanprijzend aan.

Van dezen Roomschen Almanak sprekende, zeggen wij met een woord, dat het

Kerkelijk Nederland, Jaarboekje voor Katholijken, door J. J. BURGMEIJER, *Pastoor te Warmond. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Verhooven. *f* 1-:

niet, zoo als de titel half doet vermoeden, een *Almanak* is, maar eene opgave van het personeel der R. K. Geestelijkheid in *Nederland*, gevolgd van een *Mengelwerk*. Het eerste is naauwkeurig en volledig. De jaren der stichting van Hollandsche Statiën waren beter weggelaten; de meesten zijn onzeker en ten teeken daarvan met ? geteekend. Bladz. 58, reg. 7 v. o. misten wij de opgave van den Rector in een Klooster. *De Katholijke Kerk te Rijswijk* is eene historische bijdrage, gesteld zonder de minste bitterheid. Och ware alles zoo, wat uit de pen van die kleur komt! Twee stukken: *de Broederschap der Kalenden*, en (dat gedeelte van) *het Testament van Paus* ADRIAAN VI (hetwelk diens bezittingen in de *Nederlanden* betreft) worden in het oorspronkelijke Latijn met eene vertaling medegedeeld. De *Levensgeschiedenis van* BONIFACIUS, *den Apostel van Duitschland*, is vrij wel. Voor de statistiek der R. K. Kerk ware het misschien niet kwaad, niet alleen op te geven, hoe lang de geestelijken op hunne tegenwoordige standplaats werkzaam, maar ook hoe lang zij in 't algemeen in dienst zijn.

Met genoegen voldeden wij aan de uitnoodiging tot het aankondigen van de twee laatstgemelde Jaarboekjes.

N°. II. *Meng.* bl. 102, reg. 4, staat *kompagne*, lees *kampagne*.

BOEKBESCHOUWING.

Gethsemane — Golgotha. Christelijke Toespraken over de Lijdensgeschiedenis; door Dr. A. THOLUCK, *Hoogleeraar te Halle, Schrijver van de Weg des Heils. Uit het Hoogduitsch vertaald. Tweede, vermeerderde Druk. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1847. *In gr.* 8*vo.* 192 *bl.* *f* 1-70.

Ook nog na de uitgave van VAN SENDEN's *Leerredenen over de Geschiedenis van 's Heilands lijden en sterven* heeft men aan ons publiek geen ondienst gedaan met de vertaling van dit geschrift van den waardigen THOLUCK. Het bevat mede *leerredenen* over de lijdensgeschiedenis, maar die zóózeer afwijken van den onder ons gebruikelijken predikvorm, dat men ze te regt *Christelijke Toespraken* genoemd heeft, door den Hoogleeraar in de Akademische godsdienstoefening te *Halle* gehouden, gedurende de weken vóór Paschen. Zij zijn *vijftien* in getal, alle even kort en eenvoudig. De opschriften, die zij dragen, wijzen den inhoud aan: *Gethsemane, het Verraad, het Stilzwijgen, de Eed, de goede Belijdenis* (*Joh.* XVIII: 33—36), *de goede Belijdenis* (vervolg *Joh.* XVIII: 37), *de Wegleiding, de Voorbede, de Zaligspreking, de Aanbeveling, de Klagt, de Klagt* (Vervolg), *de Dorst, de Triomf, de Dood.* Hieruit bemerkt men, dat vele belangrijke bijzonderheden met stilzwijgen voorbijgegaan, en daarentegen al de kruiswoorden van den Heer, zonder uitzondering, zijn behandeld naar de gewoonte der Luthersche Kerk. Eene aaneengeschakelde voorstelling der Lijdensgeschiedenis, die vooronderstelt wordt bekend te zijn, ontvangt men hier dan ook niet, en doorgaans is de naauwkeurige voordragt der bijzonderheden, waartoe de onderwerpen behooren, achterwege gelaten. Het volstrekt noodzakelijke tot regt verstand derzelve is echter niet vergeten. Maar boven het uitlegkundig treedt vooral

het practisch belang op den voorgrond. Er worden hier diepe blikken geslagen in het hart van JEZUS en in de harten der toehoorders. Er is in deze bij uitnemendheid *Christelijke* toespraken veel gemoed en leven. Zij grijpen ook onder het lezen sterk aan, en wekken ootmoed, geloof en liefde op, en deelen Evangelische vertroosting mede. Zij zijn in hooge mate kunsteloos en toch van natuurlijke sieraden niet ontbloot. De plannen zijn even eenvoudig en toch doorgaans eigenaardig en gepast. Naar den leidraad dier plannen beweegt zich de rede vrij en ongedwongen, als ware zij daaraan niet gebonden. Soms wijkt zij schijnbaar af van den aangewezen' weg, zonder daarom het voorgestelde doel uit het oog te verliezen. Het was ons niet zelden, als hoorden wij den rijkbegaafden man uit het volle hart *improviséren*. Daardoor zijn deze opstellen voor stichtelijke lectuur regt geschikt. Zij bewegen het gemoed, leiden op tot zelfkennis, en laten indrukken achter, waaruit, onder hoogeren zegen, wat goeds kan voortkomen. Daarom wenschen wij ze ook in veler handen, en verblijden ons, dat de *eerste* druk, waarvan ons geen exemplaar ter beoordeeling kon worden toegezonden, zoo spoedig door een' *tweeden* is gevolgd. Deze tweede druk is vermeerderd met één overdenking, over *de Klagt* des Heeren aan het kruis. Onze aanbeveling moge dienen, om in deze laatste weken der lijdensprediking de aandacht van ons publiek op dit belangrijk geschrift te vestigen, dat nevens de *Leerredenen* van VAN SENDEN verdient geplaatst te worden, ook omdat het in menig opzigt aanvult, wat welligt aan deze eenigzins ontbreekt.

De *eerste* overdenking over *Gethsemane* heeft ons het minst van allen voldaan. Zij is, meenen wij, niet eenvoudig en ongekunsteld genoeg. — Vernuftig en rijk is de *tweede*, die de aandacht vestigt op de *daad* des verraders, op het beleid, de gewetensonrust en de afschuwelijkheid, die zich daarin ten toon spreiden, en daarna op het *woord* des Heeren, op de rust, de liefde en de majesteit, die in hetzelve liggen opgesloten. — Zoo wordt de verklaring, door JEZUS voor den Joodschen Raad onder eede afgelegd, in de *vierde*

voorgesteld als een anker voor de wankelmoedigen, eene verschrikking voor de tegenpartijders, en een krachtige troost voor zijne discipelen, toenmaals en in alle tijden. — Onjuist achten wij het, dat *de zaligspreking* van den medekruiseling *de aanbeveling* van MARIA aan de zorg van JOHANNES voorafgaat. Het komt ons waarschijnlijk voor, dat de gruwzame spotternij der menigte, waaraan de eene kruiseling ook deelnam, eerst is losgebarsten, nadat MARIA den kruisheuvel verlaten had. — De uitweiding over het *waarom* in de klagt van JEZUS, bl. 137, komt bij de opvatting dier klagt, die vervolgens wordt voorgestaan, onzes inziens, niet te pas. Ook zouden wij ongaarne met THOLUCK zeggen, dat *het besef der nabijheid van zijnen God in Hem verdoofd was*, toen Hij zóó klaagde, *dat bij de nachtelijke duisternis rondom Hem ook de hemel zijner ziel met donkere wolken overtogen was geworden*, zoo als wij lezen bl. 139. — Hoogen lof verdient het plan der *dertiende* overdenking over: *Mij dorst.* Wat leert deze uitroep, in dit oogenblik gedaan, ons aangaande den *Heiland?* De hulpeloosheid, de vrijwilligheid en de Goddelijke noodzakelijkheid van zijn bitter lijden. En waartoe vermaant die uitroep *ons?* Tot berusting in de grootste hulpeloosheid, tot standvastigheid in de zwaarste beproeving, tot verootmoediging, zelfs bij de geringste misstappen. — Volgens *Luc.* XXIII: 46—48 wordt in de *laatste* aangewezen, hoe JEZUS sterft met inwendige vrijheid, met helder bewustzijn, met volkomen vertrouwen, en hoe zijn sterven eene opwekking voor de vromen is en eene verschrikking voor de goddeloozen. — Opmerkelijk is het ons voorgekomen, dat het denkbeeld telkens terugkeert, dat wij in het misdrijf der Joden, aan den Heer gepleegd, onze eigene zonde zien moeten, omdat wij met hen deel hebben aan de zondige menschheid. *Wanneer wij onze daden*, zoo heet het bl. 89, *en die van anderen slechts met eenen afzonderenden zin beschouwen, dan maken wij voorzeker tusschen hetgeen het onze en dat van anderen is eene scheiding, en het komt ons voor, alsof er geen gemeenschappelijk verband meer bestond, alsof een iegelijk* alleenlijk *zijn' eigen' last te dragen en te beweenen*

had. Maar zoo is het niet, zoo moet het niet zijn. Ons gevoel, zelfs ons verstand zegt ons dit anders. Zijn wij niet trotsch op den man onzes volks, die wat groots verrigt heeft? en daarentegen is het lid onzes geslachts, dat zich met schande bedekt, niet als eene etterbuil aan ons eigen ligchaam? En zou dit gevoel valsch zijn? zouden wij niet veeleer met regt aldus oordeelen? Daarom moet ook de menschheid gemeenschappelijk gevoelen, wat in haar gezondigd werd; de menschheid *moet weenen, omdat het* menschen *waren, die dezen* CHRISTUS *aan het kruis gehecht hebben.* Datzelfde denkbeeld keert bl. 142 en elders terug. Men weet, dat het onder ons, ofschoon vroeger niet onbekend, vooral door de Groninger school ingang gevonden heeft. — Wie eene proeve wil der dogmatische opvatting van het lijden van CHRISTUS, zooals zij hier wordt voorgestaan, dien verwijzen wij o. a. naar bl. 164, waar gezegd wordt, dat Hij dit alles lijden *moest*, als *het zoenoffer voor onze zonden.* En in welken zin? *Omdat het geweten*, lezen wij, *den mensch geene zonde vergeven kan zonder straf, was het voor Gods genade niet voldoende, ons de vergeving onzer zonden alleenlijk te laten verkondigen; neen, Hij, die geene zonde kende, moet den dood des misdadigers sterven, opdat de schuldige menschheid in zijn lijden mede gevoelen mogt wat hare zonde verdiend heeft, en de geloovige menschheid in de gemeenschap aan zijn lijden de rust des gewetens vinden mogt.* — Wil men eindelijk een en ander voorbeeld van kernachtige, spreukmatige, soms naïve *passages*, hier in menigte voorhanden, wij deelen de volgende, voetstoots gekozen, mede. Bl. 157: *Gij kunt met uwen ouden mensch doen wat gij wilt, gij kunt hem folteren, steken, branden — hij sterft niet; in de gestalten der traagheid, hebzucht, wellust hebt gij hem misschien begraven, op eenmaal staat hij weder levend voor uwe oogen in de gestalte des hoogmoeds. In* CHRISTUS' dood *moet hij sterven, indien hij voor eeuwig sterven zal.* Bl. 165: *Het geweten heeft een gedenkboek, waarin veel verbleeken, doch waaruit niets verdwijnen kan. Aan gene zijde, waar alle zelfbedrog wijken moet, daar zal het ver-*

bleekte schrift uws gewetens weder zigtbaar worden; daar zullen zij allen voor uw geheugen staan, de ligtzinnige zonden, de verbrokene geloften, de verkwiste krachten, de verlorene genadetijden, de overtredene wetten der voorbijgevlogene dagen der aarde. Bl. 169: *Gij maakt van uw lijden te veel ophef, gij spreekt er zoo veel met menschen over, en zoo weinig met uwen God. Dit is de ware reden, waarom de eene beproeving over de andere zoo menig hart treft, en het is hiermede gelegen als met de steenen op de straten, het regent er op, het sneeuwt er op, de zon schijnt weder, en zij blijven altijd wat zij zijn* — steenen. *Met* menschen *veel van zijn lijden te spreken, maakt week en zwak; voor* Hem *het uit te spreken,* die in het verborgene ziet, *maakt stil en sterk. — De hitte uws lijdens is als eene flikkerende vlam, die de winden heen en weder drijven. Draagt de hitte uws lijdens in de stilte voor God, en zij zal tot eene stille offervlam worden voor den Heer.*

Wij moeten eindigen, en hebben ook tot aanbeveling genoeg gezegd. Het werk der vertaling, dat zeker niet overal even gemakkelijk was, laat hier en daar wel wat te wenschen over, gelijk uit de medegedeelde proeven blijken kan, maar is toch over het algemeen niet ongelukkig geslaagd. Wij hebben gemeend daarin dezelfde hand te herkennen, die *de Weg des Heils* heeft overgebragt.

De Hervorming voornamelijk in Duitschland, in haar ontstaan, hare ontwikkeling, uitbreiding en vestiging. Een Volksboek, naar het Hoogduitsch van Dr. PH. MARHEINEKE. *Met Aanteekeningen en een Vervolg, behelzende de Hervorming in Nederland, door* E. B. SWALUE, *Theol. Doct. en Predikant te Goes. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1847. *In kl.* 8*vo. XII en* 182 *bl. f* 1-25.

De voornaamste Gebeurtenissen der Kerkhervorming in

Nederland, verhaald aan de Vaderlandsche Jeugd door B. GLASIUS. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1847. *In kl.* 8*vo.* 123 *bl. f* :-45.

Beide deze werkjes, grootendeels over hetzelfde onderwerp handelende, het eerste gedeeltelijk en het andere geheel den oorspronkelijken arbeid behelzende van twee verdienstelijke vaderlandsche Geleerden, meenen wij gevoegelijk in een en hetzelfde verslag te kunnen aankondigen. Beide de Nederlandsche Schrijvers houden het er voor, dat bekendheid met de lotgevallen der Christelijke Kerk in het algemeen en der Kerkhervorming in het bijzonder voor elken beschaafden Protestant wenschelijk moet geacht worden. De geleerde SWALUE gevoelde zich daarom opgewekt tot het vertalen of liever bewerken van het geschrift van MARHEINEKE door bijvoeging van doelmatige aanmerkingen en van een vervolg, in hetwelk breedvoeriger en daardoor belangrijker voor den Nederlandschen lezer, dan dit door den Schrijver geschied was, de Hervorming in ons Vaderland beschreven wordt. Voor een Volksboek oordeelen wij uitdrukkingen als de volgende wel wat duister: »Het phan»tastische, d. i. dweepende, van dezelve (de Middeleeuwen) »mag men echter geenszins in en op zichzelve laken of ver»achten. In de volgende tijden mogen die Middeleeuwen »wel schijnen als de nacht die voorbijgegaan was; maar die »nacht hing noodwendig boven eenen tijd, die zulke schoone »romantische vormen had voortgebragt, welke juist in die »duisternis bevredigden." — Het werkje van den Eerw. GLASIUS, als oorspronkelijk voor 's mans kinderen geschreven, is blijkbaar ingerigt ten nutte van kinderen, en is ook zeer bevattelijk voor de jeugd geschreven. Ons oordeel over beide geschriften is, dat het eene het andere niet overbodig maakt. Over de Hervorming in *Duitschland*, met welke onze Nederlandsche Kerkhervorming in zulk een naauw verband staat, vindt men natuurlijk het meer volledige verhaal in het door Ds. SWALUE vertaalde werk van MARHEINEKE; terwijl daarentegen de Hervorming in ons Vaderland uitvoeriger door den Heer GLASIUS wordt beschreven. Behou-

dens de enkele aanmerking, die wij gemaakt hebben, zijn beide werkjes in zulk eenen stijl en geest geschreven, dat zij bevattelijk zijn voor de lezers, voor welke zij bestemd zijn, en buiten twijfel aangenaam en nuttig onderrigt zullen verschaffen omtrent het belangrijk tijdvak en de gebeurtenissen, die er in behandeld worden. En zoo wenschen wij dan ook, dat zij tot leering en versterking in Christelijke gezindheid mogen verstrekken, en veel bijdragen, om den zegen der Kerkhervorming naar waarde te doen schatten.

Het Kind in omgang met God, of Gebeden voor Kinderen van 3 *tot* 12 *jaren. Te Gouda, bij* G. B. van Goor. *In* 12*mo.* 54 *bl. f* :-35.

Wij kondigen dit gebedenboekje voor kinderen, door zekeren B. MARKERS vervaardigd en zonder jaartal uitgegeven, enkel aan, om er de aandacht van ouders en opvoeders op te vestigen. Het is in drie rubrieken verdeeld, waarvan de eerste gebeden bevat voor kinderen van 3 tot 6 à 7 jaar, de tweede voor kinderen van 7 jaar en ouder, en de derde eenige gebeden behelst bij bijzondere omstandigheden. Voor elke gelegenheid vinden wij hier drie gebeden in proza en even zoo vele in dichtmaat. Van het gebruik stellen wij ons echter weinig voor. Zulk bidden uit een boekje wil ons voor kinderen niet bevallen. Maar het zou kunnen zijn, dat er ouders waren, die aan een leidraad, zoo als hier wordt aangeboden, behoefte gevoelden. Hun bevelen wij deze opstellen aan. Vinden zij er behagen in, dat zij er dan voor hunne kinderen winst mede doen! Aan afwisseling en verscheidenheid ontbreekt het niet, ofschoon de verschillende gebeden doorgaans op hetzelfde nederkomen. In die voor oudere kinderen hadden wij gewenscht, dat meer van CHRISTUS, den Zaligmaker van zondaren, den Vriend van kinderen, ware gewag gemaakt, en dat de

onbijbelsche uitdrukking: *vergeef ons om Jezus, uws Zoons, wil,* die telkens herhaald wordt, geheel vermeden ware.

De Ziekten van den Mensch, die ontstaan ten gevolge van besmetting door Ziekten van Dieren. Vrij bewerkt naar het Hoogduitsch van B. RITTER, *Med. Doct., en met Aanteekeningen vermeerderd door* F. C. HEKMEIJER, *Veeärts der eerste klasse, Paardenärts bij het regement rijdende Artillerie. I. Te Amersfoort, bij* W. J. van Bommel van Vloten. 1847. *In gr.* 8*vo. XII en* 75 *bl.* *f* 1-25.

Toen wij in een der vorige nommers van dit Tijdschrift de verhandeling van Dr. J. LEVIN, *Over de Ziekten onzer Huisdieren, welke op den Mensch kunnen overgaan, in het Hollandsch bewerkt door* J. JENNES, aankondigden, hebben wij onze lezers opmerkzaam gemaakt op het belang, hetwelk er voor den geneeskundige in de beoefening der veeartsenijkunde is gelegen, terwijl wij het werk van LEVIN, zoowel om deze reden, als om de goede bewerking van hetzelve, in veler handen wenschten. Korten tijd na de vertaling van de verhandeling van Dr. LEVIN verscheen het werkje, hetwelk hierboven is aangekondigd, in het licht. Het is eene meer vrije bewerking van twee verhandelingen van Dr. RITTER, waarvan de eene in HUFELAND's *Journal* van 1841 en de andere in CANSTATT's en EISENMANN's *Jahresbericht* is geplaatst, en welke door den Heer HEKMEIJER tot een geheel vereenigd en door verscheidene eigene aanteekeningen vermeerderd zijn. Men zoude dwalen, indien men meende, dat de uitgave van het werkje van LEVIN die van de verhandelingen van RITTER overbodig had gemaakt; integendeel, beide werkjes vormen in zeker opzigt een geheel met elkander, en het een vult als 't ware aan, wat in het ander ontbreekt. Terwijl RITTER zijn onderwerp bijna geheel uit een geschiedkundig oogpunt

behandeld heeft, en men bij hem geene eigenlijke nosographie en volstrekt geene therapeutische beschouwingen aantreft, staan bij LEVIN deze beide laatste gedeelten meer op den voorgrond. Alleen bij eene enkele ziekte, de zoogenaamde *melkziekte*, heeft RITTER eene meer volledige nosographie geleverd en ook de therapie in zijne beschouwing opgenomen; bij alle andere hoofdstukken is het alleen uit een geschiedkundig oogpunt, dat hij verschillende ziektegeschiedenissen vermeldt. Daar overigens de oorspronkelijke uitgave van de verhandeling van Dr. LEVIN reeds in 1839 in het licht verscheen, treffen wij bij RITTER vele bijzonderheden aan, welke LEVIN, uit den aard der zaak, niet mededeelen kon. De Heer HEKMEIJER heeft zich daarenboven de moeite gegeven, om niet alleen door vele aanteekeningen het oorspronkelijke werk te verrijken, maar ook om vele onderwerpen, door RITTER uitvoerig behandeld, merkelijk te bekorten, omdat deze uitvoerig bij LEVIN worden vermeld. Men ziet hieruit, dat deze beide werken, wel verre van elkander overbodig te maken, elkander aanvullen en als 't ware bij elkander behooren. Achtereenvolgens wordt in het aangekondigde werk over den *kwaden droes*, den *worm*, de *hondsdolheid*, de *authraxziekte*, de *koepokken*, de *mok*, het *mond- en klaauwzeer*, de *melkziekte*, de *schurft*, de *hondeziekte*, de *vlechten* en de *melkkorst* gehandeld. Het is moeijelijk, van een werk, als het aangekondigde, hetwelk geheel historieel is en daarbij op een gedeelte der wetenschap betrekking heeft, hetwelk door weinige geneeskundigen in deszelfs geheelen omvang beoefend wordt, eene kritiek te geven; om zulks te kunnen doen, zoude men den toegang moeten hebben tot al die bronnen, welke de Schrijver heeft geraadpleegd of had behooren te raadplegen, welke bronnen ten deele in verschillende tijdschriften verspreid liggen. Wij mogen evenwel niet nalaten, de lezers van dit Tijdschrift opmerkzaam te maken op eenige der aanmerkingen, welke door Dr. GROSHANS in het IVde Deel van het Tijdschrift *Kliniek* op enkele hoofdstukken zijn gemaakt, vooral op die, welke het hoofd-

stuk, over de koepokken handelende, betreffen. Het werk van JOHN BARON (*The life of* EDWARD JENNER, *with illustrations of his doctrines and selections of his correspondence*, London 1838), waaruit Dr. GROSHANS menige belangrijke bijzonderheid mededeelt, is niet algemeen in handen der geneeskundigen op het vaste land en schijnt ook noch door Dr. RITTER, noch door den Heer HEKMEIJER geraadpleegd te zijn; wij moeten derhalve de lezers van de verhandeling van RITTER aanraden, vooral bij het hoofdstuk over de koepokken, de beoordeeling van Dr. GROSHANS met dit hoofdstuk te vergelijken. Evenwel ontnemen deze teregtwijzingen niets aan de waarde van het door ons aangekondigde werk, aan hetwelk wij een ruim debiet toewenschen. De vertaling is over het algemeen zeer goed, schoon wij ook hier weder op eenige hinderlijke germanismen stuitten; *bevallen worden* voor *aangetast worden* (b. v. p. 44: de dienstmeisjes, die de koeijen melkten, werden daardoor *bevallen;* p. 67: deze ziekte *bevalt* den mensch niet alleen in streken, waar zij gewoonlijk heerscht, enz.) geeft in het Nederduitsch volstrekt geenen zin. Wij hopen, dat de verdienstelijke Vertaler, die aan het publiek belooft, jaarlijks uit het *Jahresbericht* van CANSTATT en EISENMANN de vervolgstukken van RITTER's verhandeling te zullen leveren, zich voortaan voor dergelijke germanismen moge wachten. Ook vereenigen wij ons ten volle met het gevoelen van Dr. GROSHANS, die het voor de meer geleidelijke lezing wenschelijk acht, dat de Heer HEKMEIJER voortaan zijne aanteekeningen in den tekst zelven inlascht. Op vele bladzijden toch ontvangt men meer noten dan tekst, en daar de tekst zelf ook gedeeltelijk omgewerkt is, zoude de oorspronkelijkheid van het opstel er weinig onder geleden hebben, indien de Nederduitsche bewerker van het oorspronkelijke en van zijne aanteekeningen een geheel had gemaakt. Druk en papier laten niets te wenschen over en onderscheiden zich gunstig van de meeste geneeskundige werken bij ons te lande.

Wenken en Lessen ter voorbereiding tot het Akademieleven; in Brieven aan een' Gymnasiast, door Dr. CHRISTIAN BOMHARD, *Schoolraad en Professor te Ansbach. Uit het Hoogduitsch vertaald door* W. IMMINK, *Predikant te Doesborgh. Te Doesborgh, bij* A. F. H. van Tr. de Bruyn. 1847. *In gr.* 8*vo. X en* 236 *bl.* *f* 2-50.

Dit werk behelst brieven van een' vader aan zijnen zoon, die uit het ouderlijk huis in de hoogste klasse van een Gymnasium is overgegegaan. Onder dezen vorm beoogde de Schrijver den toekomstigen Student wenken en raadgevingen mede te deelen, die hem op het belang zijner studiën opmerkzaam maken, hem tegen afdwalingen waarschuwen, en zoo wel op zijne verstandelijke als zedelijke vorming voordeelig werken kunnen. Het bevat twee afdeelingen, waarvan de eerste (kortere) meer de studiën zelve, de tweede de levensbetrekkingen behandelt, zonder dat echter de afscheiding streng gevolgd is. De eerwaardige Vertaler werd, blijkens eenen aan zijnen oudsten zoon gerigten en aan het werk als eene Voorrede toegevoegden Brief, op dit werk, opmerkzaam gemaakt door de gunstige beoordeeling, die hij van hetzelve in het *Theologisches Litteraturblatt zur allgemeinen Kirchenzeitung, Juli* 1845, gelezen had. De lezing van het werk bevestigde hem in de gunstige verwachting, die hij had opgevat en wekte hem op, om daarvan eene Nederduitsche vertaling te bewerken.

Wij erkennen gaarne, dat het werk nuttige wenken bevat, en dat hier en daar belangrijke opmerkingen voorkomen. Men ziet, dat de Schrijver in oude en nieuwere (vooral Engelsche) litteratuur ervaren is; dat hij een godsdienstig en zedelijk doel beoogt, en, waar zedelijkheid en Godsdienst ontbreken, geene ware beschaving erkent. Maar met dit al kunnen wij in den hoogen lof, dien de Vertaler aan dit werk toekent, terwijl hij de woorden der gemelde Recensie tot de zijne maakt, niet volkomen instemmen. Het werk

mist, door den gekozen vorm van brieven, een' geregelden zamenhang; dat gemis wordt geenszins door levendige voordragt of wegslepende naïveteit, zoo als brieven van een' vader aan een' zoon konden hebben, vergoed; van vele zeer vele dingen wordt iets gezegd, maar waarom het juist in zulk eene bonte orde op elkander volgt, zien wij niet in. Dit oordeel zou gemakkelijk te staven zijn, zoo wij slechts de opschriften der brieven uit den inhoud wilden afschrijven. Daarenboven is de stijl hier en daar vrij nevelachtig en onbepaald; een gebrek, hetwelk in *Duitschland* zeer algemeen is, en waarvan zelfs de uitstekendste Schrijvers van dat land zich niet altijd geheel zuiver kunnen houden, en de menigvuldige aanhalingen van Grieksche en Latijnsche plaatsen geven aan de behandeling een zeker waas van pedanterie, dat aan brieven van een' vader aan een' zoon geene bekoring geven kan. In één woord, wij hadden het boek of uitvoeriger en stelselmatiger, of levendiger en eenvoudiger gewenscht, en er gaarne ééne groote gedachte in gezien, die zich van 't begin tot het einde van het werk vertoonde, om het menigvuldige in eene hoogere eenheid op te lossen.

Onze Gymnasiën, ook daar, waar zij het meest naar de Duitsche hervormd zijn, verschillen nog al aanmerkelijk van de Duitsche inrigtingen van dien naam. De jonge lieden blijven daar lang, en verlaten gewoonlijk die inrigtingen op lateren leeftijd, dan waarop jonge lieden bij ons naar de Hoogeschool overgaan. Voor Nederlandsche jonge lieden, die nog op een Gymnasium bezig zijn, gelooven wij, dat deze brieven minder geschikt zijn, en voor eenen jongeling, die werkelijk naar de Hoogeschool overgaat, bevatten zij weder te veel, dat alleen op zijn Gymnasium past. Hem ondertusschen durven wij de lezing van dit werk gerust aanbevelen. Wanneer hij zijnen tijd goed besteed heeft, zullen de lessen en raadgevingen, die op eene vroegere vorming betrekking hebben, hem niet doen blozen, en vele brieven zullen hem voor den nieuwen weg, dien hij inslaat, tot veilige gidsen zijn. Onder de brieven, of liever hoofdstukken, die ons het meest bevielen, noemen wij den 28sten

over verloochening, den 32sten over beschaving, den 33sten over *virtuositeit*, waar vooral eene herinnering uit GOETHE's *Tasso* regt smaakvol is aangewend, den 35sten over de Geniën, en de twee daarop volgende over SCHILLER en GOETHE. In de beschouwing van het bekende gedicht »*Resignation*" van den eerstgenoemde vonden wij belangrijke wenken tot regte beoordeeling van deszelfs strekking. Ook kan het niet anders dan verblijdend zijn, dat de Schrijver waarlijk godsdienstig, Christelijk denkt, en de pantheistische rigting niet huldigt, die het wezen der onsterfelijkheid loochent, terwijl zij die in naam verkondigt, als eene oplossing in het absolute, een ondergaan van den vergankelijken vorm in het eeuwige en oneindige begrip. Heeft men niet ook hier te lande reeds belijders van die troosteloos-verheven (!) leer, die met minachting op de gemoedelijke, kinderachtige aanhangers van eene persoonlijke onsterfelijkheid nederzien?

In 't voorbijgaan willen wij nog opmerken, dat de bij ons zoo veel geruchts makende of gemaakt hebbende KRAUSE, over wien men gestreden heeft of hij in *Duitschland* beroemd of niet beroemd was, hier, bl. 186, genoemd wordt »KARL CHRIST. FR. KRAUSE, een mystiek »Wijsgeer van den nieuweren tijd."

J. v. d. H.

Eerste Grondbeginselen der Natuurkunde, strekkende tot Leesboek voor alle Standen, hoofdzakelijk tot zelfonderrigt voor jonge lieden, en tot handleiding voor Onderwijzers; door P. VAN DER BURG. *Met tusschen den tekst geplaatste Houtsneêfiguren. Tweede, verbeterde en vermeerderde Druk. Te Gouda, bij* G. B. van Goor. 1847. *In kl.* 8*vo. III Stukjes, te zamen* 646 *bl. f* 4-30.

Van de eerste uitgave van dit werkje is vroeger in dit Tijdschrift (1846, bl. 27—30 en 599—601) eenig verslag gegeven. Het werk was toen nog niet geheel voltooid; een

laatste Stukje, dat over Magnetismus en Electriciteit handelt, werd sedert daaraan toegevoegd, en ondertusschen was reeds eene tweede uitgave noodzakelijk geworden, die werkelijk verbeterd en vermeerderd heeten mag en thans mede geheel afgewerkt voor ons ligt. De Schrijver heeft dus van zijnen arbeid voldoening; de opmerkzaamheid, die hij aan onze aanmerkingen wel heeft willen schenken, is ons tot een waarborg, dat hij zijn werk niet voor volkomen houdt — en welk menschelijk werk is het ook? — en de meerdere verspreiding van hetzelve voor een goed deel aan de werkelijke behoefte zal toeschrijven, die er in ons land aan een Natuurkundig Schoolboek bestond, sedert de voortgangen der wetenschap dat van BUYS niet meer bruikbaar maakten. Ook dat van BUYS, hoe groot ook de opgang was, die het gemaakt heeft, liet in vorm en inhoud beide veel te wenschen over.

Hetgeen dezen nieuwen druk nog bijzonder onderscheidt, is de uitvoerigheid, waarmede de nieuwere ontdekkingen over Magnetismus en Electromagnetismus behandeld zijn, waarbij de Schrijver tevens de afbeeldingen en beschrijvingen gevoegd heeft van vele werktuigen, door den Heer LOGEMAN te *Haarlem* vervaardigd, welke in TEYLER'S Stichting aanwezig zijn, waartoe de Hoogl. VAN BREDA hem vergunning gegeven heeft. Wij vermelden hier slechts het hoofdstuk over *Diamagnetismus* en over *Electrische Telegraphen*. J. v. d. H.

Geschiedkundige Beschrijving van Leeuwarden, de Hoofdstad van Friesland. Door W. EEKHOFF, *Archivarius der stad Leeuwarden enz. Met Kaarten en Platen. Te Leeuwarden, bij* W. Eekhoff. *In gr.* 8vo. *II Deelen. LXVI en* 856 *bl. f* 9-75.

Het is heden ten dage niet zeldzaam, dat geschied- en oudheidkundigen aan Stedebeschrijvingen arbeiden; zeldzamer is het, dat ze, door hen afgewerkt, *geheel* het licht mogen zien. Wat mag hiervan de reden zijn? Gebrek

aan bronnen, nu alle stedelijke Archiven, op hoog bevel, voor den onderzoeker ontsloten zijn, ten minste *dienen* te wezen, mag men niet vooronderstellen. Gebrek aan belangstelling van de zijde der Regeringen, die weleer zoo hooge waarde hechtten aan het bezit eener Beschrijving harer Stad, dat zij of de kosten der uitgaaf voor hare rekening namen, of een honderdtal exemplaren voor de stad bestelden, om onder de notabelste ingezetenen uitgedeeld te worden, en daarenboven schrijver en uitgever nog rijkelijk met geld of stedekannen wijn beschonken? Gebrek aan belangstelling van de zijde der burgerijen, die vroeger, toen vroedschapslijsten en genealogiën een aanmerkelijk deel der Beschrijvingen uitmaakten, zoo veel smaak in dergelijken arbeid schenen te hebben? Hoe het zij, eere den Magiststraat, eere de poorters van *Leeuwarden*, die den Heer EEKHOFF in staat stelden eene Beschrijving dier Stad in het licht te geven! De eerste door, gelijk de Schrijver zelf erkent, zijn werk op eene even edelmoedige als verstandige wijze te bevorderen; de laatsten door eene ruime inteekening.

Leeuwarden, de zetel der Friesche Stadhouders, derfde, tot nu toe, het voorregt, dat zelfs de minste stad in *Holland* en *Utrecht* genoot, eene afzonderlijke beschrijving. Wél hadden GIUCCIARDIJN, EMMIUS, WINSEMIUS, BLAEU, SCOTANUS, VAN HEUSSEN en VAN RHIJN, GABBEMA, de Schrijver van *den Tegenwoordigen Staat van Friesland*, en anderen min of meer belangrijke berigten nopens haar gegeven, doch op verre na niet voldoende, om den weetlust van den tegenwoordigen tijd te bevredigen: integendeel, hetgeen zij meldden, vermeerderde het verlangen naar iets oordeelkundigers, naauwkeurigers en uitvoerigers over de stad. EEKHOFF voldeed aan deze behoefte. Voorgelicht door een' schat van ongedrukte en gedrukte stukken, meer nog door VOORDA's Register der Archiven van *Leeuwarden*, vooral door de Archiven zelven, toegerust met genoegzame kennis der geschiedenis van het land en der provincie, begon hij in 1835 zijnen arbeid, dien hij in 1838 mogt voleindigen. Hij las toen een gedeelte van zijn Handschrift aan den geleerden A. VAN HALMAEL voor, die niet aarzelde te

getuigen, »dat, zijns inziens, deze Beschrijving alle Be»schrijvingen en Verhalen, die stad betreffende, welke tot »nog toe in het licht verschenen en hem bekend waren, »verre overtrof." In weerwil van dit gunstig oordeel, kon EEKHOFF toen niet besluiten zijn werk aan de pers over te geven. Nog acht jaren zette hij zijn onderzoek voort, veranderde, beschaafde, werkte om, en eerst in 1846 kwam de *Beschrijving van Leeuwarden* in het licht. Zij is in dertien *Hoofdstukken* of liever *Tijdvakken* verdeeld, die de volgende opschriften voeren: *Eerste Hoofdstuk.* Overzigt van de omstandigheden en gebeurtenissen, welke het ontstaan van de Friesche steden, en bijzonder van *Leeuwarden*, voorafgingen, veroorzaakten en vergezelden. *Tweede Hoofdstuk. Eerste Tijdvak. Oud-Leeuwarden*, loopende tot den jare 1435; bevattende den oorsprong, de stichting, den aanwas, de uitbreiding en de naburige betrekkingen der stad. *Derde Hoofdstuk. Tweede Tijdvak. Nieuw-Leeuwarden*, loopende van de vereeniging der stad met de Parochiën *Oldehove* en *Hoek* tot aan de overheersching van *Friesland* door den Hertog van *Saksen*, 1435—1498. Verdere uitbreiding, bebouwing, verbetering en versterking van de stad. *Vierde Hoofdstuk. Derde Tijdvak. Leeuwarden* als de hoofdstad van *Friesland* onder de Saksische Regering, 1498—1515. Toenemende grootheid en bebouwing der Stad. *Vijfde Hoofdstuk. Vierde Tijdvak.* Aanwas van *Leeuwarden* onder de Regering van Keizer KAREL DEN V, als Heer van *Friesland*, 1515—1555. *Zesde Hoofdstuk.* Beschouwing van den toestand der Stad en van hare Hoofdgebouwen en Gestichten in het midden der zestiende Eeuw, of omstreeks den jare 1550. *Zevende Hoofdstuk. Vijfde Tijdvak.* Belangrijke veranderingen van de stad *Leeuwarden*, en inzonderheid van hare Geestelijke Inrigtingen en Gebouwen, gedurende het tijdperk der Hervorming, onder de Regering van Koning FILIPS van *Spanje*, als Heer van *Friesland*, 1555—1581. Hierop volgen 67 Aanteekeningen, benevens 12 Bijlagen, A—M. *Achtste Hoofdstuk. Zesde Tijdvak.* Uitbreiding, aanbouwing, verandering en versiering van de stad *Leeuwar-*

den, gedurende het grootste gedeelte van den tachtigjarigen oorlog, onder de Regering der Staten en Stadhouders van *Friesland*, tusschen de afzwering van Koning FILIPS en den Vrede van Munster, 1581—1648. *Negende Hoofdstuk. Zevende Tijdvak.* De voornaamste aanbouwingen, veranderingen en verfraaijingen van de stad, gedurende de tweede helft der zeventiende Eeuw, tusschen den Munsterschen Vrede en den dood van Prins HENDRIK CASIMIR II, Stadhouder van *Friesland.* 1648—1696. *Tiende Hoofdstuk. Achtste en negende Tijdvak.* Merkwaardige gebouwen, verbetering en toeneming van de stad, in den loop der achttiende Eeuw; van den dood van Prins HENDRIK CASIMIR II tot aan het vertrek van Prins WILLEM IV uit *Friesland*, en van daar tot de omwenteling van den jare 1795. *Elfde Hoofdstuk. Tiende Tijdvak.* De toestand en de verandering van de stad in het tijdperk der overheersching, onder de Volks- en Fransche Regering, van 1795—1813. *Twaalfde Hoofdstuk. Elfde Tijdvak.* Nieuwe Gebouwen en Inrigtingen, uitbreiding, verbetering en verfraaijing van de stad, onder de Koninklijke Regering, sedert de herstelling van *Nederland* in 1813 tot den jare 1846. *Dertiende Hoofdstuk.* Afzonderlijke Geschiedkundige Beschrijvingen van eenige aanzienlijke Gebouwen, Inrigtingen, liefdadige Gestichten, enz. als: het Hof der Stadhouders van *Friesland*, thans het Koninklijk Paleis. Het oud-Prinsesse-hof. De Stads- of Prinsentuin. De Kanselarij. Het Huis van Opsluiting en Tuchtiging. Het Stadhuis. Het St. Anthony-Gasthuis. Het St. Jakobs-Gasthuis. Het Old-Burger-Weeshuis. Het nieuwe Stads-Weeshuis. Het R. C. Weeshuis. Het zoete-Name-Jezus-Gilde- en Ritske-Boelema-Gasthuis. Het Gabbema-Gasthuis. Het Stads-Soephuis. De Kasteelen van het adellijk geslacht CAMMINGHA, in en bij *Leeuwarden.* De overige Gestichten en Inrigtingen zijn naar tijdsorde vroeger in het werk opgenomen.

Elk dezer Tijdvakken wordt door eene Inleiding, of beknopt overzigt van 's lands toestand gedurende hetzelve, voorafgegaan, en is wederom in verschillende onderdeelen gesplitst. Achter elk deel vindt men Aanteekeningen, Bij-

lagen, Inhoudsopgave en Register; terwijl verschillende Platte-gronden, Kaarten, Afbeeldingen en Gezigten door het werk verspreid zijn.

Wat den Vorm betreft, zouden wij den Heer EEKHOFF in bedenking geven, of het niet beter geweest ware, indien hij zijne onderwerpen, zoo als gewoonlijk in de Stedebeschrijvingen, achter elkander behandeld had. Zeker ware het voor den lezer (en welligt ook voor den Schrijver) gemakkelijker geweest. De overgangen zouden ongedwongener, herhalingen vermeden, en de veelal oppervlakkige en weinigbeduidende Inleidingen, die vaak in een zeer gewrongen verband tot het onderwerp staan, achterwege gebleven zijn. Wat den Inhoud aangaat, aarzelen wij niet, met VAN HALMAEL te erkennen, »dat de Beschrijving is opgemaakt met eene inderdaad bewonderingswaardige vlijt en ijver en met niet minder naauwkeurigheid; met oordeel, onpartijdigheid en zuivere liefde, om alleen de waarheid, in alles, te schrijven; dat zij volkomen geschikt is, om aan de inwoners van *Leeuwarden* niet alleen, maar ook aan het geheele vaderland, *Friestands* hoofdstad en hare stichters en opbouwers te doen kennen, zoo als zij verdienen gekend te worden, en dat de openlijke uitgave van dezelve zal voorzien in eene onmiskenbaar bestaande behoefte voor allen, die de Geschiedenis van *Nederland* in het algemeen en die van *Friesland* in het bijzonder beoefenen, of zelfs maar eenigermate te weten verlangen." Ook wij geven haar gaarne eene plaats naast WAGENAAR's *Amsterdam* en VAN REYN's *Rotterdam* (hoewel nog onvoltooid), en hopen, dat de dwalingen, die VAN HALMAEL in het Handschrift opmerkte, in het gedrukte werk zullen vermeden zijn. Daar het geheel plaatselijk is, kan de critiek zich moeijelijk er mede bezig houden. Men zou een andere EEKHOFF moeten zijn, om het naar eisch te kunnen beoordeelen. De stijl wilde ons minder behagen. In dit opzigt moet deze Beschrijving voor andere wijken. Zij is doorgaande eentoonig: kracht, gespierdheid mist zij ook dáár, waar men die had mogen verwachten. In stopwoorden (b. v. *geen wonder*) is zij rijk. Onder de Aanteekeningen vindt men hoogst gewigtige opmerkingen; maar

vele ook konden gemist worden: deze getuigen wel van 's mans belezenheid, doch staan weinig of niet in verband tot den tekst, en maken het werk slechts noodeloos kostbaarder. Dikwerf scheen het ons toe, dat EEKHOFF, hoe ervaren ook in de geschiedenis van zijn gewest en zijner stad, geen diepe studie had in hetgeen niet onmiddellijk tot dezelve behoort. Hij blijve bij zijn onderwerp, hoe aanlokkelijk het ook zij digressiën te maken, die van onderzoek getuigen. Wij zien met belangstelling de Geschiedenis van *Leeuwarden* te gemoet, en deelen in de verwachting van VAN HALMAEL. Mogt zij vooral die leemten vermijden, welke ook de ijverigste vrienden van EEKHOFF in zijn anders zoo uitmuntend werk opmerkten. Zullen ook de biographiën van zoovele beroemde mannen, die *Leeuwarden* heeft voortgebragt, in dezelve voorkomen? Mogelijk behoort de *historia literaria* minder tot de liefhebberijstudie van den Archivarius van *Leeuwarden.*

De drie Zuilen des Tempels: Schoonheid, Wijsheid en Kracht. Naar het Hoogduitsch van J. B. KREBS; *door* A. W. H. *Te Gorinchem, bij* H. Horneer. 1846. *In gr.* 8*vo. IV en* 60 *bl.*

Het oorspronkelijke van dit werkje verdiende allezins de eer der vertaling. Er komt zeer veel schoons en waars in voor, al kan menigeen niet alles beamen. En dit zeggen wij nu met betrekking tot hen, die verstaan wat zij lezen. Doch voor hoe velen, vrijmetselaren zoo wel als profanen, ligt er een nevel over den inhoud verspreid! Hoe weinigen zullen het vatten, en, uit die weinigen, wie zijn dáár weder de uitverkorenen, die zóó zullen denken, willen en streven, als KREBS het bedoelde!

Eenige plaatsen zullen wij uitschrijven. Een iegelijk onderzoeke dan alles, en behoude het goede!

Bl. 34: »Waar de Wijsheid spreekt, moet de wetenschap »zwijgen, want zij, de Wijsheid, is de bron van alle ken»nis; zij is bepaalde zelfkennis; zij is het uitvloeisel van »een Eeuwig Woord, dat door de geheele natuur spreekt, »dat in den mensch toeneemt, dat een altaar in hem oprigt,

»om de menschen te leeren, te leiden en te zeggen: dat »Zij het is, die de schepping gebiedt, die den mensch ge»schapen heeft en voor de onsterfelijkheid doet rijpen."

Bl. 35: »Uit het vorengezegde zullen wij dus gemakke»lijk inzien, dat men de Godsdienst geen slechter dienst »bewijzen kan, dan door haar tot eene wetenschap te ver»lagen, of zelfs in den vorm eener bestaande wil (lees *te*) »gieten. Godsdienst kan slechts op tweederlei wijze ver»breid en uitgeoefend worden; ten eerste — door het ge»loof, of wel — door het in ons levendig geworden Woord »van den Grondlegger der Godsdienst. Het vaste, in het »leven ingeweefde geloof is eene bepaalde levenskracht, »die alle zwarigheden overwint en tot onsterfelijkheid voert. »Hij, die echter niet gelooven kan, wien dit gevoel door »gezelschappen, door lektuur of door wetenschappelijke scho»len ontnomen werd, moet zich tot het levende, in hem »wonende Woord der Wijsheid, tot Gods woord verheffen; »dan draagt hij de Godsdienst, den Grondlegger en den geest »derzelve met zich om; hij bezit als een onvervreemdbaar eigen»dom die kracht des levens; hij treedt als leeraar en hel»per op, en verheft zich met de gezaligden in de gewesten »der oorspronkelijke kracht, waar geen dood en geene schei»ding meer bestaat."

»Het geloof is de zaak der gemeente; het woord der wijs»heid, het woord Gods en des levens moet de leeraar ech»ter in zich omdragen; dan slechts is hij in staat zijn be»roep te vervullen; dan slechts staat hij tegenover den geest »des tijds, en zal als een waardig vertegenwoordiger van »den Grondlegger der Godsdienst, die als het levendig woord »Gods onder de menschen wandelt, zijnen volgelingen den »weg wijzen, die ons aan de duisternis ontvoert en met het » licht der eeuwigheid voorlichten."

Bl. 37: »Moet echter, naar de denkwijze der meeste God»geleerden van den tegenwoordigen tijd, God niet meer uit »Zijn levend Woord, maar volgens de uitlegging der Schrift, »niet meer door de stem des Geestes gekend worden, zoo »houdt natuurlijk alle onderwijzing op, dewijl alsdan de »priester de navolger van een' verpligten regel is, geene »zelfovertuiging kan koesteren, en welligt, ten aanzien van »het geloof, lager aangeteekend staat, dan de minste zijner »toehoorders.

Bl. 57, 58 en 59: »De Geest, die in den mensch woont,

»die hem heeft geschapen, is oorspronkelijke Kracht, is de »verhevenste, reinste grondstof des Heelals, is denkvermo»gen, is liefde, is het Woord, ja, is God-zelf..... Ja! in »God berust alle kracht. Door Zijn woord, dat Hij-zelf is, »heeft Hij de schepping en alle schepselen uit den chaos »opgewekt, en bestuurt en leidt haar door het woord naar »eene onveranderlijke wet, die slechts door eene volkomene »kracht kan voorgeschreven zijn. En dezen Geest en dat »Woord draagt de mensch in zich om, en gevoelt, gelooft »en begrijpt dikwerf het verheven standpunt niet, op het»welk hij door deze eigenschappen staat, op hetwelk hij »Heer der natuur en gelukaanbrenger van alle wereldstre»ken en volken zijn konde..... Zoek God in denken, ge»waarworden en willen. Zoek hem in Zijn woord, dewijl »Hij-zelf het woord is. Zoek hem echter in de grondstof»fen van hetzelve en niet in de begrippen, dewijl alleen in »de grondstoffen volledige kracht, maar in de begrippen »slechts gedeeltelijke kracht verborgen is. — Oefen u in »dat woord, tot dat het u doordrongen en van den sche»del tot aan de voetzool vervuld heeft..... Kracht des Gees»tes, ontwaak in ons, zij met ons! Gij zijt toch oorsprong »van al wat bestaat; gij zijt de oorspronkelijke kracht der »menschelijke natuur. Op u rust alles: zelfs Wijsheid en »Schoonheid zijn uwe dochters. Kracht! woon in ons mid»den, opdat wij door uwe wet, die onfeilbaar is en volko»men, ons weder als door u voortgebragt leeren gevoelen; »met de eigenschappen des Vaders begaafd, den nevel door»breken, den stormen het hoofd bieden, en in den glans »des Eeuwigen Woords het Jubelfeest der Eeuwigheid vie»ren mogen!"

Wie ooren heeft om te hooren, die hoore!

Eene stem uit Oost-Indië, in gemeenzame Brieven van Johannes Hennus aan zijnen Vader. Te Utrecht, bij C. van der Post, Jr. 1847. *In kl.* 8*vo.* 124 *bl.* *f* : - 80.

Een allergeestigst, en (naar Referent zich door onderzoek bij dezen en genen uit *Indië* voor goed of met verlof voor zekeren tijd teruggekomenen ambtenaar en officier overtuigd heeft) in 't algemeen naar waarheid geschreven boekje, al is die stem dan ook niet letterlijk aldus uit *Indië* opgegaan,

maar veeleer in het vaderland, ten gevolge van berigten uit *Java*, gedeeltelijk tot beantwoording van zekere andere zeer ministeriële stem, aangeheven.

Op de dichtstukjes zou hier en daar nog al aanmerking te maken vallen; doch *Jan Hennus*, zoo als de schrijvend ingevoerd wordende persoon hier genoemd wordt, wil zich ook niet als dichter laten gelden, en werpt slechts nu en dan een versje bij zijne brieven als toegift. Die toegift is echter niet te versmaden. In het dichtstukje bl. 53 tot 57 is zelfs veel poëzij. Ernst en luim zijn in de brieven zoodanig ondereengemengd, dat het geheel eene humoristische tint krijgt. Staatsbestuur, leven en zeden op *Java*, vooral in *Batavia* en deszelfs omstreken, worden luchtig geschetst en niet weinig gehekeld. Wie zou niet instemmen met hetgene bl. 76—79 gezegd wordt over de treurige bemoeijelijking van de huwelijken der officieren, en de rampzalige gevolgen van der meesten gedwongen celibaat voor henzelven en de maatschappij? Wie leest niet met aandoening hetgene over Islamismus, Christendom en Zendelinggenootschap wordt aangemerkt, bl. 103—112? Ach! na alles te hebben gelezen, moet men Amen zeggen op het vol gevoel en schildering gedichte slotvers *aan Java*, bl. 121—124, hetwelk mede een der beste dichtproducten in dit werkje is. — En toch: wat zou *Java*, wat zou *Borneo* voor ons *kunnen* zijn? ...

Karaktertrekken en historische fragmenten uit het leven van den Koning van Pruissen FREDERIK WILLEM III, *verzameld en uitgegeven door* R. P. EYLERT. *Uit het Hoogduitsch naar de derde op nieuw herziene uitgave, door* A. H. VAN DER HOEVE, *Predikant te Keppel. Iste en IIde Deel. Te Amsterdam, bij* ten Brink en de Vries. *In gr.* 8*vo. XXIV*, 904 *bl. f* 9-20.

Wij hebben gemeend niet vroeger over een werk als het bovenstaande ons gevoelen te kunnen mededeelen, omdat het ons voorkwam, dat alleen een overzigt over het geheel zoude moeten doen onderkennen, of aan de verwachting beantwoord was. Immers, ware het voldoende zich tot eene bloote aankondiging van dit geschrift te bepalen, dan zou het vlugtig doorloopen van enkele gedeelten van dit boek daartoe ge-

noegzaam zijn geweest; doch dit kan en mag niet plaats vinden, waar een werk als dat, wat ons hier wordt aangeboden, uit eene vreemde taal in de onze overgebragt wordt, en waarin men zich ten doel heeft gesteld, om eenen man, die in zijn leven eene kroon droeg en den schepter voerde over ettelijke millioenen menschen, te leeren kennen als een uitstekend mensch en als een goed Regent, die, zoo in zijn bijzonder als openbaar leven, als een voorbeeld ter navolging voor anderen wordt aangeprezen. Het is voorwaar geene geringe zaak, achtervolgens twee lijvige boekdeelen, enkel handelende over éénen persoon, uit te lezen, hoe belangwekkend de persoon zij, wiens handelingen men mededeelt of wiens karakter men beschrijven wil; doch men moet zich niet vergissen: ofschoon Koning FREDERIK WILLEM III de spil is, waar om alles draait, zoo plaatsen zich om hem heen zoovele personen en gebeurtenissen, die ieder afzonderlijk onze aandacht in hooge mate verdienen, dat men nu en dan zich aangenaam verpoost van de altijddurende bewondering van den ontslapen Koning van Pruissen. En dit was ook goed; — op welke voortreffelijke wijze ook de karaktertrekken gegeven zijn, het terugkeeren met de gedachten tot groote gebeurtenissen, waarbij de geheele beschaafde wereld belang had, geeft altijd voldoening aan hoofd en hart, en verruimt den blik, die anders, te veel op één persoon gevestigd, het bijzonder belang van een' enkelen zou doen opwegen tegen dat der volken. Als men het werk geheel doorlezen heeft, met aandacht gelezen, dan moet de vraag, zou een Nederlander ooit zoodanig oorspronkelijk geschrift kunnen leveren, met *neen* beantwoord worden; want alles heeft zoo iets geheel eigenaardigs: zoo iets geheel Duitsch, ja Pruissisch, in denkwijze en in voorstelling, dat men zelf *Duitscher*, ja een Pruissisch onderdaan moet zijn, om zoo te kunnen denken, zoo te kunnen gevoelen, en in zoodanige bewoordingen zich uit te drukken, als de Schrijver heeft gedaan. Bij hem is de Koning de persoon, om wien alles zich beweegt; hij is de ziel van alles; het volk is het ZIJNE; met één woord, het is de Landsvaderlijke Gebieder over alle onderzaten in de onderscheidene deelen der Pruissische Monarchie; en het laat zich dus gemakkelijk begrijpen, hoe allerwegen allerlei bijvoegelijke naamwoorden, zoo vaak er van den Koning gesproken wordt, in menigte steeds voorhanden gevonden worden, die met gepaste verscheidenheid

evenwel worden gebezigd; bijvoegelijke naamwoorden, die alles kleuren met hoogere tinten, dan wij Nederlanders gewoon zijn te gebruiken. Wanneer wij van *personen* spreken, maken wij daarvan slechts zelden gebruik; alleen dan, wanneer er sprake is van hoogere wezens, of van enkele uitmuntende stervelingen. Dat kwistige gebruik van zoovele toegevoegde hoedanigheden moge minder aangenaam zijn voor ons; het schaadt echter aan het onderwerp zelf niet, omdat het den stempel draagt der hooge ingenomenheid des Schrijvers met den persoon, dien hij zich voorstelt aan anderen te doen kennen, en tegelijkertijd waarschuwt, dat men zich door de blijkbare vooringenomenheid niet te zeer moet laten wegslepen. Maar het geschrift des Duitschen Godsdienstleeraars verkrijgt, naar ons oordeel, eene meerdere en blijvende waarde daardoor, dat hij er zich op toegelegd heeft, om uit de handelingen of gezegden van zijn' hoofdpersoon zielkundige beschouwingen te ontleenen, die hij met helderheid heeft medegedeeld, en welke leiden kunnen tot een werkzaam, nuttig en braaf leven.

Doch het wordt tijd, dat wij onzen lezeren mededeelen, wat de Schrijver zelf in het voorberigt, 'twelk behoort gelezen te worden, van zijn werk zegt: »Om het juiste gezichtspunt te doen kennen, waaruit men het volgende, veelvuldig van mij begeerde geschrift bezien en beoordeelen moet, merk ik vóór alle dingen aan, dat het geene levensbeschrijving van den nu zaligen Koning van Pruissen FREDERIK WILLEM III, maar slechts bijdragen tot de kennis van zijn karakter bevat. — Het grootsche, in daden zoo rijke leven des onsterfelijken Konings vordert eene biographie, welke, zal zij derzelver verhevene omstandigheden waardig en bevredigend zijn, eene pragmatische zijn moet, dat wil zeggen, eene zoodanige, in welke zijne levensgeschiedenis met de krachten, bedrijven en gebeurtenissen, die haar het leven schenken, niet op zich zelven staande, maar in derzelver *oorzaken* en *gevolgen* op elkander werkende ziel- en geschiedkundig zóó voorgesteld wordt, dat in dezelve het eigendommelijke beeld des Konings op alle trappen zijner ontwikkeling *als een op zich zelf staand geheel*, waar en volledig en sprekend gelijkend te voorschijn trede." — Om daarin met de meeste naauwgezetheid te werk te gaan, zal de Schrijver zich meestal bedienen van *de eigene woorden* des Konings; en hoewel hij zelf gevoelt, »dat velen dit geschrift slechts

eene lofrede zullen noemen, een beeld in het licht, zonder schaduw, en het derhalve niet gelijkend vinden," zoo erkent hij toch, dat het origineel ontegensprekelijk schaduwzijden heeft, en dat hij dan ook, in vrij algemeene bewoordingen, spreekt van eenen kampstrijd, zoo wel uit- als inwendig, doch waardoor hij verkreeg »een' waarlijk vromen Christelijken geest bij die reinheid van gezindheid, welke zich in al zijne daden eenvoudig en waar openbaarde."

Het eerste Deel is gesplitst in vier Hoofdafdeelingen. Het eerste handelt *over het eigenaardige des Konings, over zijne ligchamelijke gestalte, leefwijze en tafel.* In des Schrijvers oog was de overleden Pruissische Koning een man, waarop volkomen kon worden toegepast SCHILLER's gezegde:

Het schoonst, wat immer mij geviel,
Is, in een' schoonen' vorm, een schoone ziel.

En nu wordt dat toepasselijke afgeleid uit eene breede beschrijving van 's mans oog en blik, uit de beweging zijner handen en uit de leiding zijner stem, alles in harmonie met zijne eenvoudige kleederdragt en leefwijze; zoodat de Schrijver ten slotte uitroept: »Waarlijk, hij was tot Koning geboren! Hij bezat eene verhevene, edele natuur, door een' hoogeren geest met het reinste menschelijke gevoel bedeeld."— In het tweede Hoofdstuk spreekt de Schrijver over 's Konings *eigendommelijkheid, naar den geest,* waarbij vooral diens gezond menschenverstand, verbeeldingskracht en geheugen geroemd worden. Merkwaardig is hier vooral de wijze, waarop de Schrijver zegt, en betoogt, dat FREDERIK WILLEM III niet *kon* vergeleken worden met FREDERIK DEN GROOTEN, en zulks omdat beiden een' geheel verschillenden *aard* bezaten en in geheel verschillenden *tijd* leefden. Te dier gelegenheid wordt dan ook gewag gemaakt van de overwegingen des Konings, welke gedragslijn hem zou voegen in 1812, toen NAPOLEON zich gereed maakte om den Russischen veldtogt te beginnen. Voorts treft men hier aan het een en ander omtrent zijne scherpzinnigheid in het tot Hoogleeraars aanstellen van groote mannen, die echter in hetzelfde wetenschappelijke vak uiteenloopende denkwijzen hadden. Zoo wordt hier verhaald, hoe een bewaarder van openbare stukken, die met het jaar 1806 de Pruissische Monarchie vernietigd waande, en van oordeel zijnde, dat

de oude protocollen geene waarde meer hadden, die te gelde gemaakt had; doch na den omkeer van zaken in 1813 teregtgesteld en veroordeeld zijnde, toch gratie bekwam, door toedoen des schrijvers, ja zelfs met gelijke ambtsbediening op nieuw begunstigd werd. In hoeverre echter de Schrijver daarop met juistheid laat volgen: »zulke daden van regtvaardigheid en menschelijkheid heeft de Koning gedurende zijne lange, vaderlijke regering in menigte volbragt, en geen dag van zijn leven was *sine linea*," durven wij niet beslissen, omdat, naar onze manier van zien, de protocollen, derzelver meerdere of mindere blijvende waarde daargelaten, hem waren *toevertrouwd*, en het zware huisgezin onder welks lasten hij gebukt ging, hem van de gezworen trouw niet kon ontslaan. Aardig daarentegen is de anecdote omtrent het uitgeven van een *eerste* en daarna van een *tweede of laatste deel* van een boek met banknoten, bestemd om de schulden van een door den Koning op hoogen prijs gestelden Adjudant te betalen. — Wanneer de Schrijver spreekt van 's Konings *geheugen*, wil hij vooraf de aandacht op dit onwaardeerbaar geschenk gevestigd hebben, als hij zegt: »Rijker dan deze (verbeeldingskracht) was zijn *geheugen* en herinneringsvermogen; eene gave, die iedereen te stade komt, maar inzonderheid voor een' Vorst hoogstgewigtig is. Naardien bij alles, zaken en menschen, namen en getallen, bedaard en bezonnen beschouwde en aanhoorde, vatte hij iederen indruk ook dieper op, en iedere eenmaal ontvangen indruk bleef hem daarom zoo veel te langer bij. Men moet daarbij niet vergeten, dat, gelijk geen vermogen der ziel op zich zelf geïsoleerd staat, maar alle vermogens, met elkander zamenhangende, elkander onderling ondersteunen en in derzelver geheel de individuële eenheid des menschen uitmaken, zoo wordt ook het vermogen, om woorden en zaken zich te herinneren, door de gesteldheid van karakter en hart bepaald. Een onzuiver, onopregt karakter, hetwelk met zichzelf in tegenspraak is, verwart begrippen en indrukken met elkander, zoodat er zich een onduidelijk, duister beeld op den spiegel der ziel terugkaatst, het geheugen hetzelve ook niet in deszelfs geheel en volkomen kan opnemen en met andere opgeraapte voorstellingen vermengt. Een wankelend, onbestendig hart neemt alles oppervlakkig op, en, aan de spoedige wisseling van ongelijksoortige voorstellingen blootgesteld, bewaart het

niet, wat het ontving. Daaruit verklaart zich het betreurenswaardig, voorzeker maar al te algemeen verschijnsel der ondankbaarheid. Ontvangene weldaden ontglippen aan het geheugen, omdat zij niet waar en getrouw in het hart waren opgenomen." Zoodanige uitweidingen treft men in dit werk in menigte aan, en zij geven stof tot ernstig nadenken; en zij het dan al, dat die beschouwingen achterwege konden gelaten zijn, ons waren zij verrassend en welkom, en het gebruik, door den Schrijver daarvan vervolgens in de toepassing gemaakt, allezins juist. Soortgelijke uitweidingen verhoogen, naar onze zienswijze, de waarde van het geschrift, omdat zij stof tot nadenken en tot behartiging voor onszelven opleveren en daaraan vooral schrijven wij den bijval toe, welke aan dit werk is ten deel gevallen.

In de derde Afdeeling, verreweg de meest uitgebreide van dit Deel, wordt gehandeld *over het eigendommelijke van 's Konings karakter, ziel- en geschiedkundig beschouwd*, en daarmede het boekdeel van bl. 44 tot 336 gevuld. Als grondslagen spreekt de Schrijver eerst van waarheid en waarheidszin; daarna van standvastigheid en zachtaardigheid, vervolgens van vertrouwen en mistrouwen, van teedergevoeligheid, van blijmoedigheid en opgeruimdheid, over kinderlijke gemoedsstemming en over Godsvrucht, als kenmerken van 's Konings karakter, en brengt vele bijzonderheden uit 's mans leven en gedenkwaardige gezegden bij, ten bewijze, dat deze hoedanigheden zich meer bijzonder in den Koning openbaarden; als, bij voorbeeld, de eenvoudige, regt hartelijke verrassing, welke den grijzen Generaal VON KÖCKERITZ te beurt viel bij het vieren van zijn vijftigste dienstjaar; welk eene eer hij den ouden dienaar van zijn huis betoonde, door in diens nederige woning het ontbijt te gaan nuttigen, en hem later verraste met de ontmoeting van drie oude vrienden, die op dien bepaalden dag van onderscheidene deelen des Rijks waren opontboden, om gezamentlijk feest te vieren. Voorts het bezoek van de Keizerin-Moeder van *Rusland*, MARIA FEODOROWNA, moeder van Keizer ALEXANDER, op het Kersfeest van 1818 te *Potsdam*. Waarlijk, dit zijn tafereelen, die men met genoegen beschouwt en zich gaarne later weer voorspiegelt. Met niet minder belangstelling werpt men een' blik op den inwendigen toestand van *Pruissen*, tijdens den slag van 14 October 1806, waardoor de Pruissische Monarchie te gronde werd ge-

rigt. De *versatiliteit* van onderscheidene personen wordt daarbij herdacht, en hoe de Koning onder de beproevingen te moede was. Doch de Schrijver laat er op volgen: »In dezen langen, verschrikkelijken onweersnacht, gedurende zes achtereenvolgende jaren, schitterde aan den Vaderlandschen hemel eene liefelijke, rein en helder geblevene, vertroostende ster, als een stille heraut van een' beteren tijd: DE STER DER ONWANKELBARE GETROUWHEID, LIEFDE EN VERKLEEFDHEID DES PRUISSISCHEN VOLKS AAN DESZELFS REGTMATIGEN KONINKLIJKEN HEER." — *Godsvrucht*, als een bijzonder kenmerk van 's Konings karakter aangeteekend, geeft de Schrijver te dezer plaatse een woord van toepassing in de pen, dat wij hier mededeelen: »Het ligt in den aard en de kracht der ware vroomheid, dat zijne Godsvrucht, bij zulk eene algemeen zedelijke rigting des levens, onwankelbaar en moedig *vertrouwen op God* uitwerkte. Want vertrouwen op — zich over te geven aan God, is niet zoo zeer een pligt, als wel veelmeer een voorregt, niet zoozeer deugd, als veelmeer hare belooning In een onzuiver, door stormen in beweging gebragt water, kan het beeld van zon en maan zich niet rein, helder en kalm afspiegelen, en in eene onreine, door de zonde bevlekte en door derzelver driften verontruste ziel, kan de hooge vrede van het vertrouwen op God, met deszelfs stille verkwikkingen, geene woningen maken. Derhalve heeft *hij* slechts vreugde in God, die door zijn eigen hart niet veroordeeld wordt; wat is de mensch bij alle uitwendige voorregten, zonder deze inwendige vreugde? Ontbreekt hem deze, dan is zijn levensschip op die bewogene zee der onrustige wereld zonder roer en zonder kompas." — Aller overdenking waardig zijn verder de zoogenaamde *belijdenissen* des Konings, of liever betuigingen in den biechtstoel aan den Schrijver afgelegd, in de laatste twaalf jaren van 's Konings leven; *belijdenissen*, welke den Schrijver hebben genoopt tot de verklaring: HIJ WAS REIN MENSCH, WENSCHTE EN STREED OM GEHEEL CHRISTEN TE ZIJN. En dit voert den Schrijver tot het slot dier veelomvattende derde Afdeeling; om daarin gewag te maken van 's Konings zoogenaamden *Uitersten Wil* en zijne laatste toespraak aan zijnen zoon, den thans regerenden Koning. Die stukken, waarvan de Schrijver zegt, dat daarin niets voorbijgezien, niets vergeten, op alles gedacht en gelet is, zijn geheel opgesteld in den landsvaderlijken geest, welke naar Pruissische begrippen moet verklaard worden. Wij vinden daarin dan

ook bijzonder gewag gemaakt van *het leger;* maar van waarborgen voor den Burgerstaat, van eene vrije regtsbedeeling door van het hoog gezag onafhankelijke regterlijke magt; van de waarachtigheid, dat de Burgerstaat de natuurlijke en krachtige kern der Natie uitmaakt, dat de gewapende arm niets meer is dan een wapen tot verdediging van die kern tegen binnen- en buitenlandsch geweld, maar geenszins eene magt in den Staat is of behoort te wezen: van dit alles wordt geen woord gevonden.

Met eene vierde of laatste Afdeeling wordt het eerste Deel besloten: *het leven des Konings in zijne lusthoven* is daarvan het onderwerp. — Hier treft men den Koning aan, zoo als hij zijne dagen sleet op het lustslot *Paretz*, twee mijlen van *Potsdam* in een bekoorlijk oord gelegen; of wel op *Sanssouci*, of op *Charlottenburg*, als hij niet liever verwijlde op het *Paauweneiland*. Wij kunnen den Schrijver onmogelijk volgen in zijne beschrijvingen van dit landelijk hofleven, maar mogen toch niet nalaten bijzonder de aandacht onzer lezers te vestigen op het merkwaardig onderhoud, hetwelk de Schrijver met den Koning had, over het oordeel, dat de nakomelingschap had geveld over FREDERIK II. Er worden te dier gelegenheid aan den Koning woorden in den mond gelegd, die getuigen van een' diepen blik in het menschelijk hart, en wier juistheid niet kan geloochend worden: »FREDERIK II was, zoo zegt de Koning, *gewis niet uit neiging, maar uit beginsel* gestreng, dikwijls hard, dewijl hij van meening was, dat vrees in de meeste gevallen, voornamelijk in de hoogere standen, meer uitrigtte, dan liefde;" en wie 's mans oordeel vernemen wil nopens het godsdienstig gevoel van zijnen voorzaat, die leze de menschkundige verklaring, waarom onderscheidene beoordeelaars van dien Vorst zich omtrent diens godsdienstig gevoel hebben vergist. Voorzeker deze Afdeeling houdt vele wetenswaardige overdenkingen in, die, sierlijk gevlochten in de tafereelen van landelijke genietingen, als geurige bloemen tusschen het frissche loover, de opmerkzaamheid der aanschouwers tot zich trekken.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

B. APPERT's *Gedenkschriften uit de tijden des Keizerrijks en der herstelling. Uit het Hoogduitsch vertaald. III Dee-*

len. Te Utrecht, bij J. G. van Terveen en Zoon. 1847. *In gr. 8vo. f* 7-80.

Er verschijnen een aantal boeken in 't licht, waarvan men noch goed noch kwaad kan zeggen, omdat hun inhoud geen bepaald karakter vertoont en ons evenmin afstoot als aantrekt. Tot deze soort van geschriften behoort het aangekondigde werk, waarvan ons eene vertaling van eene vertaling geleverd wordt, daar het bekend is, dat de Schrijver, der Hoogduitsche tale niet magtig, zijne *Gedenkschriften* in de Fransche tale geschreven heeft.

Zouden wij, *Nederlanders*, er iets bij verloren hebben, wanneer dit werk onvertaald ware gebleven? Op die vraag is ons antwoord volmondig: neen. Het is waar, de Heer APPERT weet, als *Franschman* — en welk *Franschman* weet dit niet? — heel aardig te praten; hij is een man, dien men in eene trekschuit of op eene diligence, in eene stoomboot of op een' spoortrein geen onaangenamen *compagnon de voyage* vinden zal; maar vroeg men u, of gij dien man als bestendigen medgezel u zoudt wenschen, dan zeker zou uw antwoord ontkennend zijn.

Hij leverde, in deze drie deelen, ZIJNE *Gedenkschriften*; en dat hij, ten gevolge daarvan, op den voorgrond moet staan, spreekt van zelf. Maar dat altijd van zichzelven spreken heeft wel iets koekoekachtigs, en wordt daardoor eentoonig en vervelend. Het is zoo, de Schrijver voert ook anderen ten tooneele; maar daarbij is de bedoeling duidelijk, om, waar hij anderen doet voortreden, den lezer te doen opmerken, dat men, die personen beschouwende, hemzelven niet voorbij moet zien. Nooit b. v. roemt hij de weldadigheid van de Koningin der *Franschen* en van hare, onlangs overledene, Zuster, of hij doet u tevens gevoelen, dat hij de vertrouwde uitdeeler harer weldaden was.

Moeijelijk is het op te maken, waarvoor men den Heer APPERT eigenlijk te houden hebbe. Nu eens zou men zeggen, hij is een Keizersgezinde, dan weder, hij is een vriend der BOURBONS, elders, hij is een voorstander der omwenteling van 1830; maar op andere plaatsen laakt hij NAPOLEON, oordeelt hij ongunstig over LODEWIJK DEN XVIII en KAREL DEN X, en is zijn oordeel over LOUIS PHILIPPE voor 't minst twijfelachtig; zoodat men niet regt weet, of men aan hem vleesch of visch heeft.

De gebeurtenissen van het tijdvak zijn zeer oppervlakkig beschreven en niet veel meer dan relazen uit de nieuwspapieren; maar die armoede poogt hij te bedekken door de vermelding van anecdoten en aardigheden, die, ook bijaldien zij op waarheid berusten, somtijds van geringe beduidenis zijn. Met opzet zeggen wij: »bijaldien zij op waarheid berusten." Immers zijn sommige van zijne vertellingen niet zeer waarschijnlijk en van enkele is ons het tegendeel bekend. Men moet dit aan een man als den Heer APPERT echter niet euvel duiden, en hij kan er tamelijk zeker van wezen, dat niemand de waarheid zijner vertellingen historisch-kritisch zal onderzoeken.

Wij hadden gewenscht, in deze *Gedenkschriften* eenige vermelding te vinden van de redenen, die den Schrijver noodzaken zijnen gevorderden leeftijd buiten zijn Vaderland door te brengen; maar wij vonden alleen, dat lasteringen en de haat zijner vijanden zijne onheilen berokkenden. Zulk eene algemeene opgave luidt eenigzins zonderling, daar de Schrijver gedurig terugkomt op de vereerende onderscheiding en het onbepaalde vertrouwen, die hij van de koninklijke familie genieten mogt. Welligt bestaan er redenen voor zijne verwijdering van het Fransche Hof, die de Heer APPERT, uit bijzondere discretie, vermeende te moeten verzwijgen. Mag men zijne *Gedenschriften* gelooven, dan was zijne verwijdering een onherstelbaar verlies voor de familie ORLEANS.

Wie slechts leest voor tijdverdrijf, zal deze *Gedenkschriften* niet onvoldaan uit de hand leggen; maar wie daarin, nopens de geschiedenis der laatste vijftig jaren, iets wezentlijks zoekt, zal zich teleurgesteld vinden. Hiermede willen wij niet gezegd hebben, dat er in dit boek niet hier en daar goede en nuttige opmerkingen voorkomen; maar om deze aan den man te brengen behoeft men geene Gedenkschriften te schrijven, waarin weinig gedenkwaardigs te vinden is, behalve alleen in den dunk van hem, die veelligt aan zijne aanteekeningen dien weidschen titel schonk, ten einde aan zijn werk in het buitenland eenigen aftrek te bezorgen.

Het is, wij moeten het herhalen, eenigzins zonderling, dat de Schrijver, die geene gelegenheid laat voorbijgaan, om te doen opmerken, hoe hoog hij in het vertrouwen van de koninklijke familie deelen mogt, het stilzwijgen bewaart omtrent de bijzondere redenen, die hem van het Hof en tevens van den Franschen bodem verwijderd hebben. Gaarne had-

den wij hem, voor de *ware* vermelding van de redenen daarvoor, de minutieuze vermelding der bijzonderheden van twee *diners* met den beul te *Parijs* geschonken. Maar — borgen is geen kwijtschelden — de Heer APPERT zal, in een *ander* werk, de bijzonderheden zijner *ongenade* mededeelen. Hij had dit, in deze *Gedenkschriften*, in een paar bladzijden kunnen doen; maar begreep, als een sluw Diplomaat, dat hij op de nieuwsgierigheid der Lezers wel een weinig mogt speculeren. Wij wachten alsnu eene nieuwe vertaling van eene vertaling van een *ander* werk, dat in *Frankrijk*, waar men den man heeft leeren kennen, wel niet gezocht zal worden.

De voormalige Kloosters in Drenthe Geschiedkundig beschouwd door I. S. MAGNIN, *Provinciaal Archivarius van Drenthe, enz. Tweede Druk, verbeterd en vermeerderd door den Schrijver. Te Heerenveen, bij* F. Hessel. 1846. *In gr.* 8*vo.* *f* 3-30.

Wij komen met onze aankondiging van deze tweede uitgave der *voormalige Kloosters in Drenthe* wel wat laat; maar dergelijke zeldzaamheden mogen toch niet voorbijgezien worden, en hiertoe kan ook eene wat late aankondiging het hare bijdragen. Wat ziet men toch ten onzent in den regel? Immers, dat oorspronkelijke werken, voor welke de Schrijvers zich het offer van veel tijds en moeite hebben moeten getroosten, op geringen prijs worden gesteld, en na weinige maanden worden verbruikt als scheurpapier, terwijl dikwerf ellendig vertaalde romans de uitgevers in ruime mate schadeloos stellen. Met welgevallen hebben wij deswege gezien, dat de arbeid van den ons geheel onbekenden Heer MAGNIN heeft moeten *herdrukt* worden; want de nuttigheid van werkzaamheden als de zijne wordt meestentijds eerst dan erkend, wanneer de arbeiders zelve reeds tot hunne ruste zijn ingegaan, en het uit de stukken blijkt, dat hunne meerdere bekendheid met den vroegeren staat van zaken den nog levenden bij de vereffening van hunne geschillen zou hebben kunnen te stade komen. Indien ergens, dan is het hier, dat de waarheid in het oog valt van een verheven gezegde: *een ander is het die zaait en een ander die maait;* want de oogst te deze wordt veelal opgelegd in de korven der heeren advocaten, die als bijen rondzwermen en uit alles honig puren.

Ref. duidt hun dit niet ten kwade; want het *sic vos non vobis* is ook weer op hen van toepassing. De Heer MAGNIN intusschen is een ferme werkbij. Gebruik makende van de hem aangebodene gelegenheid, heeft hij zijnen vroegeren arbeid vermeerderd met ongeveer honderd bladzijden, zoo ter verbetering van vroegere misstellingen, als ter vermeerdering, door mededeeling van, weleer niet gekende, feiten. Op deze wijze zijn er nevelen verdreven en leemten aangevuld geworden. Voor de wetenschappelijke gebruikers heeft alzoo de eerste editie in waarde verloren; doch dit zegt weinig, bij het praktische nut, dat zij er van hebben. De geschiedvorscher evenwel zal zich beklagen over het gemis van een register; want, ten gevolge hiervan, zal hij nu meermalen moeten bladeren, ten ware hij zelf een register mogt hebben gemaakt bij de eerste lezing. Trouwens zonder aanwijzing veroorlooft de Heer MAGNIN zich uitstapjes, bij welke de draad wordt afgeknipt, zonder dat het dadelijk blijke, waar de einden op nieuw moeten worden te zamen gehecht. Men zie den excurs bl. 121—135 over het klooster *de Wijk*, en bl. 136—164 over *Meppel*. Alles komt thans onder de hoofdrubriek: *het Klooster* of *de Abdij te Dihninge;* maar *Meppel* is hier een *hors d'oeuvre*, en *de Havixhorsten* hadden afzonderlijke vermelding verdiend.

Intusschen bevelen wij, zelfs met alle vrijmoedigheid, den arbeid des Heeren MAGNIN, als een meer dan alledaagsch werk, allen beoefenaren der Nederlandsche oudheden in onze meer noordelijke gewesten aan, met de verklaring tevens, dat meermalen ook voor anderen 's mans arbeid *onmisbaar* zal kunnen zijn.

Twee Tudors, Drama, in vijf Bedrijven. Door H. J. SCHIMMEL. *Te Amsterdam, bij* W. C. Ippel. 1847. *In kl.* 8*vo. VII en* 86 *bl. f* :-60.

Joan Woutersz., Drama in vijf Bedrijven. Door H. J. SCHIMMEL. *Te Amsterdam, bij* W. C. Ippel. 1847. *In kl.* 8*vo. XV en* 94 *bl. f* :-70.

Het verval van ons nationaal tooneel is, helaas, te over be-

kend. Onderscheidene oorzaken hebben daartoe medegewerkt; daaronder ongetwijfeld ook het gemis van uitstekende geniën, zoowel in de zamenstelling van tooneelstukken, als in hunne uitvoering. Maar Rec. gelooft toch, dat men in den geest des tijds de voornaamste oorzaak zal moeten zoeken. Men heeft gezegd, gelijk ook in de voorrede van het eerste der hier aangekondigde stukken wordt herinnerd, dat »de poëzij niet van onzen tijd is." Zulk eene uitspraak is veel te algemeen, om waarheid te kunnen behelzen, en de ondervinding spreekt haar ook luide genoeg tegen. Poëzij is eene zaak van alle tijden; zij ligt in de menschelijke ziel; zij behoort tot zijnen aanleg. Maar zij ontwikkelt zich op onderscheidene wijze; zij neemt verschillende vormen aan, naar gelange van den geest en de behoeften des tijds. Zulk eene ontwikkeling is noodzakelijk, onvermijdelijk. De dichter leeft te midden van zijnen tijd; hoe zou hij van diens invloed vrij blijven? Zoo hij zich geheel van hem afscheidt en buiten betrekking tot hem poogt te blijven, hij zal aan zijne roeping niet voldoen en vruchteloos zijne stem doen hooren. Hij blijft dichter, maar zijne poëzij is verouderd; zij is ongeschikt voor zijnen tijd, al is het ook, dat later de dag moge aanbreken, waarop de nakomelingschap hem huldigt en de verwaarloozing van den tijdgenoot onbegrijpelijk vindt. Doch er is een ander uiterste, waartoe de dichter oneindig ligter vervalt. Hij wordt door den geest des tijds medegesleept; in plaats van dien te beheerschen, wordt hij er door beheerscht, en is hem willens en wetens of ook zichzelven des onbewust onderdanig. Hij begrijpt, zoo hij meent, zijnen tijd; maar, zoo dit al waar moge zijn, zijne roeping begrijpt hij niet, en voor de oogenblikkelijke toejuiching eener onbevoegde menigte doet hij afstand van den wezentlijken roem, die de behoefte van het oogenblik overleeft.

Het is deze laatste fout, waaraan vooral de tooneeldichter blootstaat. Meer dan eenig ander is hij tot het welslagen van zijnen arbeid van de goedkeuring des publieks afhankelijk; meer dan eenig ander is hij in de verzoeking, om door het streelen van den smaak der menigte zich hare toejuiching te bezorgen. Het is vooral ook daaraan, dat Rec. meent het verval van het nationaal tooneel te moeten toeschrijven. Het is daarenboven een verschijnsel, dat in ons land niet alleen

wordt opgemerkt. Ook elders is de dramatische kunst van haren hoogen rang vervallen. Bijna overal zijn het enkel de lagere genres van tooneelpoëzij, die met vrucht en gelukkigen uitslag worden beoefend; waar men zich aan het hoogere waagt, is geheele of gedeeltelijke mislukking doorgaans het gevolg. In *Frankrijk* stonden mannen van talent en genie op, die met geestdrift voor het tooneel werkten; maar zij waren dienaren, geenszins beheerschers van den geest der eeuw; zij zochten dezen niet te leiden, te besturen, te zuiveren, maar zij bragten hem hunne onverdeelde hulde, zij onderwierpen zich aan zijne eischen; door gedurige overdrijving van datgene, wat in zijnen smaak viel, kweekten zij den heerschenden wansmaak aan, en verlaagden het tooneel tot de schouwplaats van gruwelen, waarvan het zuiverder gevoel zich met afschuw wegwendt, of wentelden zich rond in het slijk der laagste en verachtelijkste menschelijke hartstogten, die als bij voorkeur werden gekozen, om den volke te worden voorgesteld.

Er moest een keerpunt komen; de overprikkeling moest verzadiging, walging te weeg brengen, en mannen van talent moesten althans gevoelen, dat men op dien weg niet verder kon voortgaan. De onverwachte verschijning eener bewonderde treurspeelster werkte mede, om de gedachten tot de oude klassieke tragedie terug te voeren, en een paar niet ongelukkig geslaagde pogingen in het vak des treurspels getuigden van het ontwaken van eenen beteren geest. De corypheën der voorgaande school hadden zich ook reeds sints lang teruggetrokken, en verklaarden door hun stilzwijgen zelve, dat zij het verderfelijke der gekozene rigting inzagen.

In ons vaderland stond de oorspronkelijke tooneelpoëzij geheel op den achtergrond. Men liet zich medeslepen door den geest des tijds; de repertoires van Fransche of Duitsche schouwburgen werden geplunderd, en de geest des publieks huldigde den wansmaak, die vooral uit *Frankrijk* tot ons overkwam. Het is een ondankbare arbeid, in zulk eenen staat van zaken, zich met betere bedoelingen en inzigten aan de tooneelpoëzij toe te wijden; en wie dit doet, verdient, bij eenigzins gelukkigen uitslag, aanmoediging, maar ook eene onpartijdige aanwijzing van datgene, wat men meent niet te moeten goedkeuren.

De Heer SCHIMMEL behoort onder die weinige dichters, welke zich in den laatsten tijd door tooneelarbeid gunstig hebben onderscheiden, en die bij voortgezette studie in dat vak iets voortreffelijks zouden kunnen leveren. Wat ons dit vooral hopen doet, is de merkbare vooruitgang, die er in zijn tweede stuk boven zijn eerste is op te merken. Wij willen van beiden eenig verslag geven.

Twee Tudors is de titel van het werk, waarover in den aanvang nog al met zekeren ophef werd gesproken, maar dat toch, zoo 't schijnt, op den duur niet aan de verwachting heeft voldaan. Onzes inziens verraadt het wel goeden aanleg, maar is nog vervaardigd onder den invloed van den wansmaak der nieuwere Fransche school, zoo als de voorrede (*) ook al dadelijk doet verwachten. Ter staving hiervan wijzen wij met name op de miskenning der historische waarheid en op de wijze, waarop de dichter effect op den aanschouwer heeft zoeken te maken: beide zijn geheel in den geest der Fransche tooneelpoëzij van eenen VICTOR HUGO, DUMAS enz. Het spreekt van zelf, dat men van het dichtstuk niet de historische trouw van den ernstigen geschiedschrijver kan en mag eischen; maar de afwijking van de historische waarheid moet zich tot nevenzaken bepalen, en de regel is onmiskenbaar valsch, wanneer de dichter in de voorrede van het tweede stuk schrijft, dat men moet bedenken, »dat de daad om het stuk, niet het stuk om de daad is, en dat voor hem in deze niet de historische, maar alleen eene poëtische waarheid, dat is de mogelijkheid, geldende was." Men verdichte personen en zaken, en geene andere waarheid dan de poëtische kan van den dichter worden gevorderd. Zoodra men historische personen kiest, doet men afstand van de onbepaalde vrijheid, om hun een willekeurig karakter of ook eene willekeurige geschiedenis toe te dichten. Wat hun karakter en wat hunne geschiedenis beide betreft, is men aan de banden niet der poëtische, maar der historische waarheid gebonden. Waartoe kiest men anders der-

(*) Waarom moet de voorrede bij onze jongere dichters en schrijvers, en ook bij den Heer SCHIMMEL, zoo vol pedanterie en op zulk een' aanmatigenden toon geschreven zijn?

gelijke personen? In zekeren zin is daarbij altijd het omgekeerde waar van des dichters stelling; het stuk is om de daad, niet de daad om het stuk. Men heeft in den historischen persoon en in zijne of hare geschiedenis een punt gevonden, wat men ter dramatische behandeling geschikt heeft geoordeeld, en daarom hem of haar tot hoofdpersoon, dit of dat gedeelte der geschiedenis tot onderwerp gekozen. Het plan van het stuk wordt hetzij door de gebeurtenis, hetzij poor den persoon en zijn karakter aan de hand gedaan; niet, omgekeerd, is het plan van het stuk gereed, en heeft men daarna personen en gebeurtenissen gezocht, die men bij de uitwerking gebruiken kon. In de *Twee Tudors* is het eerste stellig het geval. Het zijn MARIA en ELIZABETH, het zijn de betrekkingen, waarin deze tot elkander stonden, het is hare wezentlijke historie, de daad, waardoor de dichter aanleiding tot het zamenstellen van zijn stuk heeft gekregen. Hij behoorde zijne personen en de gebeurtenissen dus ook te nemen gelijk hij ze vond, en had geene vrijheid, om beide geheel anders voor te stellen dan de geschiedenis ze hem vertoonde. Dat doet hij nogthans, wanneer hij omstandigheden verdicht, die in strijd zijn met de geschiedenis en ook met het karakter zijner personen. MARIA komt hier voor, als uit een geheim huwelijk reeds een' volwassen' zoon hebbende; ELIZABETH als een geheim huwelijk hebbende aangegaan met dienzelfden zoon, dien zij natuurlijk niet als zoodanig kent. Beide deze verdichte omstandigheden zijn in zeker opzigt de spil, waarom de geheele zaak draait; daaruit wordt het groote belang ontleend, dat het stuk moet inboezemen. Dergelijk eene verdichting nu is den echten dichter onwaardig; zij doet elken der zake kundigen de schouders optrekken, en beneemt hem alle illusie, alle belangstelling in het stuk. Koningin MARIA was niet iemand, die tot zulk eene daad zou hebben kunnen komen; en nog veel dwazer is het, de maagdelijke Koningin voor te stellen als door zulk een huwelijk in hare jeugd reeds alle aanspraak op dien titel verloren hebbende. Waarom neemt men historische personen, wanneer men met opzet hunner geschiedenisse geweld aandoet en hen in omstandigheden plaatst, waarin zij zelfs niet *kunnen* geweest zijn? Verdicht dan hunne personen evenzeer als

hunne lotgevallen en betrekkingen, en beweeg u op een geheel onzijdig terrein, waar gij naar willekeur over alle omstandigheden hebt te beschikken.

Eene tweede groote fout, naar ons oordeel; hangt hiermede naauw te zamen. Het is de wijze, waarop de dichter effect heeft zoeken te maken. Ook dit herinnert geheel den Franschen wansmaak van de laatste jaren. Het zijn daar doorgaans de ellendigste en verachtelijkste menschelijke driften en hartstogten, die bij voorkeur in werking worden gebragt, en de onnatuurlijkste of vreeselijkste gruwelen, waardoor men de ontzetting der toeschouwers zoekt op te wekken en het door overprikkeling verstompte gevoel wakker te maken. De Heer SCHIMMEL heeft dit ook beproefd, maar met zwakke en ongeoefende hand, waardoor het effect veel minder wordt dan werd bedoeld, en het verkeerde van het aanwenden van dergelijke hulpmiddelen nog sterker in het oog valt. Lord GRAY is de engel der wrake, die in de meeste nieuwere Fransche drama's zulk eene groote rol speelt. Afschuwelijke wraakgierigheid, die voor geene gruwelen terugdeinst, is de lievelingshartstogt van het tegenwoordige tooneel. Maar de dichter heeft ons hier voor die wraakzucht geen medegevoel weten in te boezemen. Lord GRAY is te weinig hoofdpersoon, zijne geschiedenis loopt te zeer om buiten de handeling van het geheele stuk, dan dat wij het den dichter kunnen vergeven, dat deze persoon eindelijk de bewerker wordt van de groote catastrophe. Die catastrophe zelve, de moord, dien MARIA zonder het te weten aan haren eigen zoon laat plegen, behoort geheel te huis op het Fransche tooneel en vervalt met afschuw; terwijl weder de zwakheid des dichters zich daarin toont, dat hij van dien gruwel voor zijn stuk geen meer partij heeft weten te trekken.

Bij vele gebreken bezat intusschen deze eerste proeve toch ook genoegzame bewijzen, dat het den dichter niet aan aanleg ontbrak. Er was actie en leven in het stuk; er waren tooneelen in, die belang inboezemden. In de karakterteekening (wanneer men de historische personen slechts konde vergeten) was veel goeds. De verzen, schoon hier en daar te stroef, schoon hier en daar niets anders van verzen hebbende dan een zeker bepaald getal lettergrepen, zijn op

andere plaatsen regt in den goeden toon, met de noodige afwisseling van caesuur, die vooral voor het tooneel van zooveel belang is. Men zie, tot proeve, deze weinige regels in het gesprek tusschen ELIZABETH en GARDINER:

Gij haat mij, en te recht: als wachter van de wetten,
Als prins van 's Heeren kerk, moest ik de vrouw verpletten,
Die tegen beide is opgestaan.

ELIZABETH.

Hoe! opgestaan?
Zegt *gij* dit? ja, gij waart een volgzame onderdaan,
Een huichelaar! gij, bij Hendrik een der kloosterstormers,
Zijt bij Maria beul van de eigen kerkhervormers,
Die gij uw broeders hebt genoemd. Zegt *gij* dit! gij
Verruilde uw godsdienst als de hoovling zijn livrij.
Gij kent geen wetten en geen kerk. Gij hebt gelogen:
Gij hebt met mijnen dood een ander doel voor oogen;
Ik ken 't, geveinsde! Ik heb uw lage ziel doorschouwd;
Gij handelt niet uit plicht, maar slechts uit zelfbehoud.
Gij beefdet voor mijn wraak. — Wierd ik ten troon verheven,
Zoo dacht ge — Elizabeth zou nimmer u vergeven.
En gij dacht *wèl*.

Wij wenden ons tot het tweede stuk. Het vaderlandsche onderwerp, een tooneel uit den oorlog tegen *Spanje*, moest natuurlijk belangstelling opwekken. Er is in menig opzigt hier ook vordering, vooruitgang op te merken, en het stuk verdient de goedkeuring, waarmede het ontvangen is, als eene proeve van tooneelpoëzij in beteren geest, dan men laatstelijk bij ons gewoon was. Het groote verwijt, dat wij bij de *Twee Tudors* uitspraken, miskenning der geschiedkundige waarheid, behoeven wij gelukkig hier niet weder te doen gelden. Kleine anachronismen, gelijk de dichter zelf ze in de voorrede aanwijst, komen hier niet in aanmerking, omdat zij de waarheid van den historischen persoon in geenen deele benadeelen, evenmin als het in 't vorige stuk die benadeelde, als de dichter GARDINER nog laat leven bij de door hem behandelde zamenzwering van ELIZABETH tegen MARIA, ofschoon de kanselier toen reeds was overleden. Dat zijn dichterlijke vrijheden, die alleen klein-

geestige bekrompenheid en miskenning van het poëtische en het historische gebied kunnen wraken. De dichter beweegt zich in dit stuk buitendien vrijer. Schoon hij een tijdvak onzer geschiedenis heeft gekozen, zoo is toch het onderwerp zelf verdicht. Zijnen hoofdpersoon kon hij naar willekeur teekenen, omdat hij geenen bekenden naam noemde. De geheele handeling zelve, die de fabel van dit stuk uitmaakt, heeft geenen historischen grond. Het is er zeer verre af, dat wij dit zouden afkeuren. Integendeel, wij achten het eene prijselijke eigenschap. Vroeger had ook bij ons het drama, of liever het treurspel (want wat thans den naam van drama draagt, was onbekend) vooral ten doel de voorstelling en ontwikkeling van het een of ander voorval; het dramatische of tragische element lag meest in de gebeurtenis, minder in den handelenden persoon. Daar was dus in vollen zin het stuk om de daad, niet de daad om het stuk. Van den band, daardoor aangelegd, bevrijdt zich de dichter bij de vinding van de geheele fabel. Brengt hij deze in aanraking met geschiedkundige personen, hij heeft slechts te zorgen, dat in deze de historische kleur bewaard blijve, dat hun beeld overeenstemme met dat, wat de historie ons heeft afgemaald. De geheele aanslag op prins WILLEM I en diens redding is fictie; maar zij bezit genoegzame poëtische waarschijnlijkheid, om geoorloofd te zijn; en schoon de prins wel nooit, waar hij ten tooneele gevoerd wordt, een nevenpersoon kan zijn, JOAN WOUTERSZ. is toch de bedoelde held, en in zijne schildering heeft des dichters verbeelding volkomen vrije speling. De fabel laat den historischen persoon van den prins ongemoeid, en eene groote fout van het vorige stuk is daardoor vermeden. Doch in het concipiëren van zijn stuk is de dichter tot eene andere fout vervallen; hij heeft te veel gewild, en heeft daardoor zijn plan benadeeld. JOAN WOUTERSZ. moet het Nederlandsche volk personifiëren van die dagen. Men hoore de voorrede. Na over WILLEM I te hebben gesproken, gaat hij voort: »Maar ook het Nederlandsche volk verdiende zulk een vorst. Het waagde een geduchten strijd. FILIPS, wiens wil een wet was voor een waereldddeel, wiens wenk milioenen deed sidderen, verachtte den *Nederlander*, den burger, wiens wieg zoo verre stond

van het gewoel des krijgs, die slechts kouter of zeise hanteeren kon, en als koopman of visscher den ranken boot prijs gaf aan het geweld der golven; doch het was hem onbekend, dat het kouter omgesmeed kon worden tot een borstkuras, de zeise tot een zwaard; dat de getergde burger krijgsman, de vertrapte mensch held wordt, en de zwakke koopman, de sidderende visscher op de ranke kiel, *Spanjes* zeekasteelen zouden kunnen veroveren, en het Escuriaal op zijne grondvesten doen schudden. Dit volk wilde ik personifiëren in JOAN WOUTERSZ. Deze rijt de hechtste banden vaneen; hij geeft ORANJES roepstem gehoor en wil den kamp wagen op leven en dood, vader, maagschap en vrienden verlaten, ja, moet het zijn, maagschap, vrienden en vader bestrijden; de vrijheid van zijn vaderland is zijn doel, en voor haar offert hij alles, en eindelijk zichzelven." Wij hebben deze regels uit des schrijvers voorrede uitgeschreven, opdat men zien zou, uit welk oogpunt hij zelf zijnen held wil beschouwd hebben, en men ons niet tegenwerpen moge, dat wij iets anders begeeren, dan de dichter bedoelt. JOAN WOUTERSZ. deugt namelijk, onzes inziens, als zoodanig eene type niet. De omstandigheden en betrekkingen, waarin de dichter hem geplaatst heeft, maken hem daartoe ongeschikt. Hij is niet een van dat volk, »dat slechts kouter of zeise hanteeren kon en als koopman of visscher den ranken boot prijs gaf aan het geweld der golven." Hij is door vaderlijke afkomst een *Kastiljaan*, de zoon van eenen Grande van *Spanje*, al is dan zijne moeder eene *Nederlandsche*. De band, die hem alzoo aan *Nederland* hecht, is te zwak, om hem tot de type van het Nederlandsche volk te maken. Hij had uit het hart van dat volk moeten zijn gekozen, niet uit den Spaanschen adel. Dan ware zijne betrekking tot de eigenaresse eener *Enkhuizer* herberg of *taveerne* (gelijk zij hier met vrij noodelooze gezochtheid wordt genoemd) ook waarschijnlijker geworden. De toenmalige strijd was niet die van vrijheid, gelijkheid en broederschap, welke het onderscheid tusschen adel en volk wegnam. Vanwaar deze naar ons oordeel groote fout? Omdat de dichter te veel heeft willen personifiëren. Don ALONZO, de vader van WOUTERSZ., moest *Spanje* representeren. Tot wat doel? vooral wanneer de *Spanjaard*,

gelijk hier het geval is en naar des dichters meening zijn moest, als dweeper wordt voorgesteld, om zijne moraliteit te redden. De moraliteit van *Spanje* tegenover *Nederland* moet niet gered worden. WOUTERSZ. had in denzelfden strijd kunnen worden geplaatst, wanneer de dichter hem een voor het oude geloof dweepende tot vader had gegeven, die, door ijdelen waan misleid, daarom de Spaansche partij ware toegedaan. Hij had zich daardoor voor eene menigte onwaarschijnlijkheden tevens kunnen bewaren, die nu in de verschijning van Don ALONZO, en bijna in alles, wat er met hem op het tooneel gebeurt, zijn overgebleven. WOUTERSZ. is ook in andere opzigten niet de man, dien wij als persoonsverbeelding van het Nederlandsche volk uit die dagen zouden wenschen. Wij zouden in hem een hooger beginsel werkzaam hebben willen zien, dat hem boven den vloek zijns vaders verhief, en daaraan wel met zekeren weemoed deed denken, maar dat hem bewaarde voor de zwakheid, die hij in dit punt openbaart. Hier is de waarheid en schoonheid van de karakterteekening opgeofferd aan de zucht naar zeker theatraal effect; en dat effect benadeelt, onzes inziens, den indruk van 't geheel. Aan het einde van het stuk vergeten wij den vaderlandschen held, die zijn leven voor ORANJE opoffert, en worden als met geweld op den zoon bepaald, die toch nog vóór zijnen dood de opheffing van den vloek en de vergiffenis des vaders ontvangt; eene vergiffenis, die nog niet eens vergezeld gaat, en bij de keuze van ALONZO als vader ook niet wel vergezeld kon gaan, van de erkentenis van zijns zoons onschuld, en die eindigt met den vloek, over den prins van ORANJE uitgesproken. In dat alles is veel, wat geheel onbevredigd laat.

Voor de eenheid van het stuk en voor het versterken van den totaal-indruk, waartoe zooveel mogelijk alles op JOAN WOUTERSZ. moest worden teruggebragt, zou men ook kunnen wenschen, dat de dichter het onnoodig had gerekend nog meer typen te geven, waarvan de meesten ook wel moeijelijk zouden te herkennen zijn, indien de voorrede ze niet aanwees.

Op de ontknooping in het laatste bedrijf zijn, dunkt ons, ook nog al eenige aanmerkingen te maken. WOUTERSZ.,

ja, redt den prins en vindt daarbij den dood, maar toch maakt de wijze, waarop dat gebeurt, hem te lijdelijk, en het halve bedrijf door ligt hij stervende op het tooneel te wachten, tot dat anderen den prins te hulp komen, terwijl het ten slotte nog onzeker blijft, of hunne hulp noodzakelijk is geweest of niet. Is deze schikking alzoo geschied om den acteur gelegenheid te geven tot kunstvertooningen bij zulk een langdurig sterven, dan houden wij die keuze ook daarom voor ongelukkig, omdat die vertooningen zelden goed uitvallen en den aanschouwer doorgaans evenzeer vermoeijen als den speler.

Van de overige personen behaagt ons CHARLOTTE VAN BOURBON het minst. Zij had de liefhebbende gade kunnen wezen, die het volk niet telde, zonder dat zij eene taal voerde, als die haar hier van tijd tot tijd in den mond wordt gelegd.

Deze aanmerkingen, die vooral den aanleg van het stuk betreffen, nemen niet weg, dat wij daarin veel verdienstelijks erkennen. Juist omdat de Heer SCHIMMEL toont voor dergelijken arbeid groote begaafdheden te bezitten, deelden wij onze bedenkingen mede. Er is in de zamenspraak, in de versificatie (schoon soms te stroef) te veel goeds, dan dat wij niet bij voortdurende studie nog betere dingen van hem mogen verwachten. Hij rukke zich hoe langer hoe meer los uit de banden der nieuwere Fransche school, en vergete niet, dat ook in het dramatische eenvoudigheid het zegel der waarheid, ook der waarachtige schoonheid is. Rec. betreurt het, dat de zuivere tragedie, dat hooge toppunt der poëzij, hoe langer hoe meer verdrongen wordt door dat, wat men thans het drama noemt. Hij wenscht het treurspel wel niet in den ouden stijven Franschen vorm terug, maar zou het een gelukkig teeken voor den smaak des tijds rekenen, indien het met gunstig gevolg en dankbare toejuiching ook bij ons meer en meer beoefend wierd. Hij eindigt daarom zijne aankondiging met de woorden uit K. SYBRANDI'S *Verhandeling over* VONDEL *en* SHAKESPEARE, bl. 219: »Men hoort het dagelijks verkondigen, dat de tijd des treurspels voorbij is; en blijkbaar is het ook, dat de tragedie, vooral gelijk zij uit de Fransche school tot ons is gekomen, niet meer die algemeene belangstelling inboezemt. Zou de oor-

zaak daarvan ook hierin te zoeken zijn, dat de vorm en de onderwerpen minder in overeenstemming staan met den geest des tijds? Zoude algemeene en meer en meer toenemende bewondering van SHAKESPEARE ook daarin haren grond hebben, dat hij den mensch, gelijk hij is, ons heeft geteekend, en het tragische in zijne personen, in hunne karakters, hartstogten en driften plaatste? Ik geloof, dat hij hierin vooral navolging verdient. Stond er een dichter op, die in dat opzigt iets van zijn genie bezat, en die daarmede eene grondige studie der Ouden en, wat onze vaderlandsche letterkunde betreft, ook van VONDEL vereenigde, hij zou de belangstelling voor het te zeer verwaarloosde treurspel weder opwekken. Hij zou een nationaal treurspel in het leven kunnen roepen, dat in overeenstemming stond met de beschaving en ontwikkeling van onzen tijd; dat even verre verwijderd was van slaafsche navolging der Ouden en hunner school, als van smakelooze nabootsing van het gebrekkige in SHAKESPEARE en zijne overdrevene bewonderaars. Mogt er eenmaal zulk een licht voor onze letterkunde opgaan!"

Met dien wensch vereenigt Rec. zich ten volle; en daar hij gaarne iedere poging toejuicht, om in dit opzigt betere dagen te doen aanbreken, meent hij eene studie, als in deze woorden wordt bedoeld, ook den Heere SCHIMMEL ernstig te mogen aanraden, opdat latere stukken, die wij hartelijk, maar niet te spoedig na elkander, van hem wenschen te ontvangen, gedurig meerdere blijken van ontwikkeling en volmaking mogen geven!

BOEKBESCHOUWING.

Geschiedenissen des Bijbels, voor de Jeugd. Naar het Hoogduitsch van Dr. J. P. HEBEL. *Te Amsterdam, bij* L. F. J. Hassels. 1847. *In kl.* 8*vo. VI en* 292 *bl.* *f* 2-:

In de tuinen van het Vorstelijk Kasteel te *Karlsruhe* wordt de vreemdeling aangenaam verrast door een eenvoudig en smaakvol gedenkteeken, aan de nagedachtenis van HEBEL door zijne vrienden en vereerders toegewijd, en de inwoner, die u daar, bij dat Monument aantreft, zal u met hooge ingenomenheid verhalen van den boerenknaap uit het *Schwarzwald*, die, tot den hoogen rang van Prelaat, of eersten Geestelijke van de Protestantsche kerk in *Baden* opgeklommen, zich aller liefde en achting heeft verworven, en die nu nog na zijnen dood, vooral door zijne Allemannische Gedichten in den mond en in het hart van zijn volk blijft leven. Een man uit en van het volk zijnde, heeft hij beter dan vele anderen den waren volkstoon getroffen, en eene ongewone populariteit verkregen, waarvan nu nóg, ruim twintig jaren na zijnen dood, de velerlei grootere en kleinere uitgaven zijner werken, nu eens gezamentlijk, en dan weder afzonderlijk, het gevolg en het bewijs tevens zijn. In het vorige jaar zijn zijne *Biblische Geschichten*, reeds vroeger meermalen uitgegeven, in eene nieuwe Stereotype uitgaaf verschenen, welke als geheel aan de oorspronkelijke gelijk, is aangekondigd. Naar deze nieuwe en onveranderde uitgaaf is de vertaling bewerkt, die nu voor ons ligt, doch zijn, volgens het vooraangeplaatste woord van aanbeveling, eenige noodzakelijke wijzigingen aangebragt, die wel niet alle door ons noodzakelijk gekeurd zouden zijn, maar die nu mogen medewerken om het boek ook onder ons meer algemeenen ingang te doen vinden. Want dit wenschen wij, omdat ons in onze taal geene Bij-

belsche Geschiedenis bekend is, die met zoo groote beknoptheid en betrekkelijke volledigheid, tevens zoo veel levendigheid en frischheid van toon vereenigt: waarom dit werkje, naar ons oordeel, geschikt is, om eene bij ons bestaande behoefte te vervullen: in zoo verre namelijk de *Bijbel voor Kinderen* van C. SCHMID in 5 Deeltjes, en VAN DER PALM's *Bijbel voor de Jeugd*, in 24 Stukkken, geacht moeten worden, voor vele leerlingen te groote uitgebreidheid te hebben. Want anders wenschen wij deze in hunne soort voortreffelijke werken geenszins verdrongen of ter zijde gesteld te zien; dewijl de kinderlijke toon van het eerste en de rijkdom van het laatstgenoemde werk wel niet ligtelijk geëvenaard, en veel minder nog overtroffen zal worden. Maar zoo wie, al ware het alleen om de geldelijke kosten, of ook om het gemakkelijke overzigt van het geheel, meerdere beknoptheid verkieselijk acht, moge dit werkje aan kinderen van tien en twaalf jaren in handen geven, en hij zal, gelijk wij daarvan de proef genomen hebben, de voortreffelijkheid van deze Bijbelsche Geschiedenissen voor de Jeugd bij ervaring leeren kennen. Niet dat wij hier in alles het Ideaal verwezentlijkt zien, hetwelk ons voor den geest blijft zweven, en naar hetwelk, onder andere, ook eene duidelijke aanwijzing vereischt wordt van hetgeen de Bijbelsche Geschiedenis, als Geschiedenis van de Openbaring of van het Rijk van God, of nog liever als de Openbaring zelve van het goddelijke en geestelijke kennen doet. Wij behoeven slechts de namen van MUNTINGHE, EGELINK en F. A. KRUMMACHER (*Catechismus des Bijbels, met eene Voorrede van* J. L. WOLTERBEEK in onze taal uitgegeven) te noemen, om onze meening duidelijk te maken. Doch zoo lang aan dezen eisch, in eenen Bijbel voor de Jeugd, niet voldaan zal zijn, willen wij ons verblijden in het vele goede, dat ons in dit werkje wordt aangeboden.

Wij hebben de beknoptheid en betrekkelijke volledigheid van dit werkje geroemd. In twee gelijke afdeelingen worden namelijk de Geschiedenissen van het Oude en het Nieuwe Verbond, met enkele ingevoegde Bijbelspreuken en practicale leeringen, en in den toon van een godsdienstig en kin-

derlijk gestemd gemoed verhaald. Van het Scheppingsverhaal en de Paradijsgeschiedenis tot op de gevangenschap van PAULUS te *Rome* en de Openbaringen aan JOHANNES op *Pathmos* medegedeeld, vindt gij hier al het belangrijkste bijeen, wat de Bijbel verhaalt; zonder dat echter de helderheid en levendigheid der voorstelling aan eene hier onbereikbare, en daarom niet wenschelijke volledigheid wordt opgeofferd. Sommige bijzonderheden, als de torenbouw van *Babel*, de geschiedenis van SIMSON en van ESTHER, de verhalen der Apocryfe Boeken en nog al veel uit de Handelingen der Apostelen, gaat de Schrijver stilzwijgend voorbij. Met de meeste uitvoerigheid, gelijk behoort, wordt de geschiedenis van den Zaligmaker behandeld, en zijn vele gelijkenissen en sommige redenen en spreuken van onzen Heer daarbij opgenomen. Genoegzaam overal, en ook wel eens waar de tekstkritiek zulks had mogen ontraden, wordt de letter van de Schrift gevolgd; terwijl het aan de andere zijde niet ontbreekt aan proeven van meer vrije en min gewone bijbelverklaring. Doch wij willen het kenmerkende van het boek te dezen aanzien in eenige proeven doen kennen, en geven daarom de navolgende voorbeelden van gevoelens en meeningen, meestal met de eigene woorden van den Schrijver, doch natuurlijker wijze met vele verkorting, op.

Tot EVA kwam eene met heerlijk glinsterende schubben voorziene en in fraaije kronkelingen zich wendende listige slang. — Op zekeren dag verwijderde zich HENOCH van de zijnen, en kwam niet meer terug. Daar hij een heilig man was, nam God hem tot zich. — Bij de Wetgeving op *Sinaï* kwam er eene stem uit de donderwolk en sprak: Ik ben de Heer, uw God. — De dochter van JEPHTHA was even zacht van inborst als haar vader. — Welk eene inborst de jeugdige SALOMO medebragt tot den troon, spiegelde zich af in eenen droom, dien hij droomde bij den aanvang zijner regering. — CHRISTUS werd geboren in een stal, die welligt aan de herders toebehoorde. — De Geest van God daalde op JEZUS neder, gelijk eene duive, het zinnebeeld van zachtmoedigheid en vrede. — Een booze geest volgde JEZUS in de woestijn en bij de derde verzoe-

king erkende de Heer met welk eenen hij te doen had. — Tot afscheid en aandenken gaf JEZUS aan NICODEMUS de schoone spreuk mede: alzoo lief heeft God de wereld gehad, dat hij zijnen eeniggeboren Zoon gegeven heeft. — Op zekeren tijd bragt de Engel het water van *Bethesda* in beweging. — In de Bergrede sprak JEZUS: ik zeg u, zweert ganschelijk niet: uw woord zij ja, ja, neen, neen: wat boven deze is, dat is uit den booze. — Talenten zijn de gaven en vermogens, welke God aan iederen mensch geeft, om ze tot zijn nut aan te wenden. — In de nachtelijke vergadering bij KAJAFAS waren eenige Priesters en Raadsleden ter voorloopige beraadslaging bijeen, ten einde zij eenstemmig zouden zijn bij de veroordeeling, als aan den volgenden morgen regt over JEZUS gesproken zou worden. — JOHANNES op *Pathmos* dacht in den geest aan den dag des Heeren, dat wil zeggen: aan 's Heeren toekomst.

Wij spraken van ingevoegde Bijbelspreuken en practicale leeringen. Ook daarvan deelen wij enkele voorbeelden mede. Na de ontmoeting en verzoening van JAKOB en EZAU lezen wij: »Heere, Heere! God, barmhartig en genadig: langmoedig en groot van weldadigheid en waarheid, die de weldadigheid bewaart aan vele duizenden, die de ongeregtigheid en overtreding en zonde vergeeft, die den schuldige geenszins onschuldig houdt." — »Zoo er iemand tot u komt en zegt: ik wil u eenen droom verklaren, zegt dan tot den zoodanige: de uitlegging is van God; geef mij eerst zulke proeven van godsvrucht en regtschapenheid, als JOZEF in het huis van POTIPHAR en in de gevangenis aan den dag legde, dan zal ik uwe verklaring ook aannemen, als van God afkomstig." — »Al wie spreuken der heilige Schrift, willens en wetens in eenen valschen zin verdraait, om daarmede de zonde te verschoonen, die drijft een Satans-werk en oefent booze kunst. Wie als JEZUS wil zijn, sterkt zich tegen de verzoeking door welbegrepen uitspraken van Gods woord, en is Gode en den heiligen Engelen welgevallig." — »Elke knaap, die SIMON of ANDREAS, JACOBUS of JOHANNES, PHILIPPUS of THOMAS heet, bedenke dat hij zijnen naam tot aandenken en eere van eenen heiligen

Apostel draagt, en eveneens aan JEZUS CHRISTUS door liefde en gehoorzaamheid getrouw blijven moet."— »Wanneer de booze geest ons (als JUDAS) verleiden wil tot eene slechte daad, stort hij eerst wraakzucht, ijverzucht of geldgierigheid in ons gemoed."

Wij hebben deze voorbeelden opgegeven, meer om den geest en strekking van het boek te doen kennen, dan om er ons oordeel over uit te spreken, hoewel wij niet aarzelen, in het algemeen onze goedkeuring daaraan te geven. Over hetgeen bij de vertaling gewijzigd is geworden, willen wij niet redetwisten. Ieder, die een werk overbrengt, zal wel het een en ander daarin vinden te wijzigen, en dit zal, naar het onderscheidene standpunt, voor iederen vertaler of bewerker verschillende zijn. Maar bij de vrijheid, die de Vertaler zich veroorloofd heeft, verstaan wij niet, waartoe de vermelding van de onveranderde Hoogduitsche uitgaaf, op den titel dienen moet. Bij eenen herdruk, dien wij wenschelijk en ook niet onwaarschijnlijk achten, zouden wij den Vertaler nog op sommige bijzonderheden oplettend willen maken; waarbij wij echter te eerder ons tot weinige bepalen, omdat de Schrijver van het woord van aanbeveling, indien ten minste zijn naam, alleen door de initiale T. aangeduid, ons naar waarheid genoemd is, onze voorlichting niet behoeft, om, als hij met de pen in de hand het werkje doorloopen wil, de noodige veranderingen en verbeteringen daarbij op te teekenen. Het volgende moge daarom volstaan. *Gen.* VIII: 7 achten wij den gewonen tekst verkieselijk boven de vertaling der *Septuaginta* en de *Vulgata*, die den raaf niet laten wederkeeren. — *Gen.* XXIV: 60 zijn de duizende millioenen eene vergrooting van sommige overzettingen, en tot zoo vele Myriaden of tienduizenden te reduceren. — *Gen.* XLII: 21 wijst aan, dat de broeders JOZEF niet vergeten hadden. — Het zout, op de puinhoopen eener verwoeste stad gestrooid, diende wel niet, om het onkruid te spoediger te doen groeijen. — De opmerking omtrent de onverbrekelijkheid eener gelofte moet met meerdere bedachtzaamheid en juistheid gesteld worden, dan hier, bl. 73 is geschied. — 2 *Sam.* XVII: 28 is het woord, het-

welk 1 *Kon.* VII: 50 teregt vertaald wordt *schalen*, beter te verstaan van *tapijten* of *kleeden*. — Voor *centenaar* behouden wij liever het meer gewone woord *talent*. Die benaming, van het gewigt ontleend, bleef ook later behouden, toen het geld niet meer gewogen, maar geteld werd. Een dienaar, die tienduizend talenten aan zijnen Koning verschuldigd kan zijn, moet wel een hooggeplaatst ambtenaar zijn. Vergel. bl. 129, 218, 222. — *Luk.* I: 48 wordt niet gesproken van de nederigheid, maar van de geringheid en vernederden toestand van MARIA. — *Mark.* XVI: 12 zegt niet zoo veel, als in onze taal door eene andere *gestalte* wordt aangeduid. — Wanneer *Luk.* XXIV: 29 aan een algemeen verblijf voor reizigers en vreemdelingen gedacht moet worden, mag dit wel niet zonder nadere omschrijving *de herberg* worden genoemd. — *Fil.* II: 9 moet wel volgens de betere lezing vertaald worden: *God heeft hem* den *naam gegeven, die boven alle namen is.* — Wanneer aan kinderen verhaald wordt, dat de Bijbelboeken reeds vóór meer dan 200 jaren in onze taal zijn overgebragt, (behalve dat dit eigenlijk de Staten-overzetting betreft, die toch de oudste niet is,) mag er wel bijgevoegd worden, dat zij vóór vele eeuwen reeds geschreven en bijeenverzameld zijn.

De Vertaler heeft in waarheid zich van zijne taak wèl gekweten. De taal is doorgaande zuiver en de stijl vloeijende. En toch zouden wij bij eenen herdruk liever, dan hetgeen door hem geschreven is, willen lezen: bl. 1 steengrond en vruchtbare aarde; bl. 2 de zon wierp hare stralen op de nog onbewoonde aarde; bl. 50 het erfelijk of voorouderlijke graf; bl. 91 DAVID droeg slechts zijn herderskleed; bl. 97 een goed woord vindt ook eene goede plaats; bl. 211 gemeenschap te oefenen met God; bl. 221 alle menschen, die onder het bereik mijner liefde zijn, heb ik als mijne naasten te erkennen; bl. 253 de menschen hadden JEZUS' intogt in *Jeruzalem* met hunne Hosanna's verheerlijkt; bl. 256 de smarten van den lijder hadden een einde genomen. — *Sed claudite jam rivos.*

Wij eindigen met den wensch, dat Ouders en Onderwij-

zers voor hunne kinderen en leerlingen winste doen met het verzaalde werk van HEBEL, totdat te eeniger tijd eene oorspronkelijke Bijbelsche Geschiedenis van gelijke beknoptheid en, zoo mogelijk, nog meerdere voortreffelijkheid het gebruik van deze vrucht der uitlandsche letterkunde ongepast en onnoodig make. Wie onder ons tot zoodanigen arbeid inwendige roeping gevoelt, volge haar op, en geloove, dat zijn arbeid niet ijdel zal zijn in den Heer.

Redevoering over het hoogwenschelijke der Bijbelverspreiding, uithoofde de grondteksten van den Bijbel in oude, ja doode talen beschreven zijn. Uitgesproken op de eerste algemeene Vergadering der Almelosche Afdeeling van het Nederlandsche Bijbelgenootschap te Almelo, op den 1 *Dec.* 1846, *door* H. GALLOIS, *Predikant bij de Hervormde Gemeente te Vriezenveen. Te Amsterdam, bij* A. B. Saakes. 1847. *In gr.* 8*vo.* 26 *bl. f*:-30.

Hoogst ongaarne vellen wij een ongunstig oordeel over het werk van anderen, gedachtig aan ons eigen veelvuldig gebrek. Nog moeijelijker valt ons dit, wanneer het een' medebroeder geldt, die met een' eersteling optreedt, of de uitgave van zijn geschrift tot een weldadig doel bestemde. Maar het is ons toch niet wel mogelijk, der waarheid in eenig opzigt te kort te doen, en met onze lofspraak te kroonen, wat geene of slechts geringe waarde heeft. Daarom kunnen wij ook bovengenoemde Redevoering niet aanbevelen. Het onderwerp is even vreemd gekozen en zonderling uitgedrukt als gebrekkig behandeld. Kan er van de grond*teksten* des Bijbels gesproken worden, omdat het O. T. oorspronkelijk in het Hebreeuwsch en het N. in het Grieksch geschreven is? Is de Bijbel-*verspreiding* zoo bijzonder wenschelijk, omdat die talen oude, ja doode talen zijn? Verdient juist daarom het Bijbelgenootschap zóó algemeene goedkeuring en medewerking, als het onder ons vindt, omdat het door de Bijbelverspreiding de taalkunde en vele andere

schoone wetenschappen bij voortduring bevordert en de behoefte aan eene al juister en *smakelijker* vertaling levendig houdt? En is nu dit een en ander, in de hand des Heeren, het *eenig* middel, om eens de geheele aarde met de ware kennis des Heeren te vervullen? In deze vragen, die wij zonder aarzeling ontkennend beantwoorden, hebben wij den hoofdinhoud dezer Redevoering opgegeven. Van bijzonderheden, waarop gegronde aanmerking gemaakt kon worden, zwijgen wij nog, even alsvan den dorren en droogen stijl, die zonder eenige verheffing voortgaat tot aan het einde. En de uitvoerige inleiding is even weinig beduidend, als de aanteekeningen zijn, bij de uitgave daaraan toegevoegd. Wij willen hopen, dat er in de *Almelosche* Afdeeling des Bijbelgenootschaps voortaan betere sprekers zullen optreden, meer begaafd, meer door de zaak, die zij voorstaan, bezield, en beter in staat, om haar met waardigheid en ernst aan te bevelen aan anderen. Zij behoeven daarom nog hunne redevoeringen niet te laten drukken. Door de enkele voordragt reeds zullen zij wat goeds kunnen uitwerken. En worden zij tot de uitgave aangespoord, zij zullen, zoo wij vertrouwen, daartoe niet ligtvaardig besluiten, al ware het ook, dat de noodlijdenden in hunne gemeente, even als te *Vriezenveen*, behoefte hadden aan eenige verkwikking. Voorwaar, het is niet ieders zaak; om in geschrifte op te treden voor het groote publiek!

Onderrigt voor den Bijbellezer, met betrekking tot de godsdienstige, staatkundige, maatschappelijke en huiselijke instellingen der Israëlieten, tot goed verstand der heilige Schriften des Christendoms. Vrij naar het Fransch van V. DE HANERAU. *Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots en Comp. 1847. *In kl.* 8*vo. XII en* 156 *bl. f*:-75.

Dit boeksken bevat een vrij bewerkt uittreksel uit het tamelijk uitgebreid en kostbaar werk van den Antwerpschen Godsdienstleeraar V. DE HANERAU, getiteld: *Manuel Bi-*

blique, en staat gevolgd te worden door nog een dergelijk stukje, betreffende de *gewijde Aardrijkskunde*. Wij maken geene zwarigheid om het aan te bevelen. Het bevat in een kort bestek veel wetenswaardigs, wat den Bijbellezer tot regt verstand der H. Schriften uitnemend te stade komt. Bijzondere aanmerkingen, die wij zouden kunnen mededeelen, houden wij liefst terug, omdat het geheel onze goedkeuring wegdraagt. De Vertaler heeft zich niet genoemd.

Schets der Technologie; of wetenschappelijke beschrijving, opheldering en onderzoek van alle technische verrigtingen, die den grondslag der gezamenlijke Industrie uitmaken. Ten gebruike bij technologische lessen en tot zelf-onderrigt. Naar het Hoogduitsch van W. A. RUST, *Docent aan de Koninklijke Universiteit en bij het Koninklijke Cadettenkorps te Berlijn, enz. Iste en IIde Stukje. Te Gouda, bij* G. B. van Goor. 1846, 7. *In kl.* 8*vo.* 260 *bl. f* 2-20.

Bij de verbazende uitbreiding, die door de toepassing van de hedendaagsche vorderingen in wis-, werktuig- en scheikunde gegeven is aan de kunstmatige vervaardiging van allerlei voorwerpen, of beter aan de kunstmatige bewerking van de grondstoffen, die de natuur aanbiedt, is een overzigt der *Technologie* zeer belangrijk; niet alleen voor ieder, die, hetzij als fabrikant, hetzij als handelaar, geldelijk ondersteuner van fabriekarbeid, ambachtsman, kunstenaar, Ingenieur en in vele soortgelijke betrekkingen, niet onbekend behoort te zijn met de beste, goedkoopste, doelmatigste wijze, waarop de voortbrengselen der natuur worden bearbeid; maar ook ieder mensch, die aanspraak maakt op eenige beschaving, zal gaarne, al is het dan slechts oppervlakkig, kennis verkrijgen van de vervaardiging der ontelbare voorwerpen van kunstvlijt, die hij ieder oogenblik ziet of bezigt. Daarom zal dit werkje zonder twijfel door velen gezocht zijn of worden. De kundige, voor die taak volko-

men berekende Dr. BLEEKRODE begon vóór weinige jaren eene wetenschappelijke *Technologie* uit te geven, die wij in der tijd met welverdienden lof hebben aangekondigd; maar slechts het eerste gedeelte kwam er ons van onder het oog, bevattende de algemeene *Technologie*, gelijk de Schrijver haar noemde, eigenlijk eene wetenschappelijke beschrijving van de beweegkrachten, voor het niet-wiskundig publiek te hoog, en daarom voor populair onderrigt niet geschikt. Zonderling en jammer is het, dat de Maatschappij: *tot Nut van 't Algemeen* niet in deze behoefte voorziet. Het *Technologisch Handboek* van UILKENS, door haar uitgegeven, was tot algemeen onderrigt zeer doelmatig; maar het is veertig jaren oud, en wat is sedert dien tijd niet oneindig veel ontdekt en uitgevonden! Het lag op *haren* weg, in deze behoefte te voorzien, en een populair technologisch handboek, door haar gegeven, ware een uitmuntend toevoegsel tot hare verworvene verdiensten, en te gelijk een middel, om duizenden bekend te maken met hetgeen de kunst van onzen leeftijd vervaardigt en volmaakt. Doch dit in het voorbijgaan.

Wij willen kortelijk opgeven, wat men in deze twee eerste stukjes vinden kan. *Vier* van de *negen* hoofddeelen, uit welke volgens de inhoudsopgave het geheel zal bestaan, zijn in deze stukjes behandeld. Zij betreffen: de *metalen*, de *zouten en asschen*, de *glassoorten*, de *kalk-*, *klei- en leemstoffen*. Het eerste hoofdstuk wijst *eerst* aan, hoe de metalen uit de ertsen verkregen worden; *daarna*, hoe zij worden vereenigd, vervormd en bewerkt door middel der hitte; *vervolgens*, hoe men ze bearbeidt in den kouden toestand; *voorts*, hoe men ze verfraait (vergulden enz.); *dan*, hoe men eenige bijzondere metaalfabrikaten vervaardigt, gelijk wapens en geld; *eindelijk*, hoe men metalen bezigt tot verwstoffen. De winning en aanwending van verschillende zouten en asschen wordt zóó behandeld, dat afzonderlijk wordt gesproken over keukenzout, glauberzout, salpeter, sal-ammoniak, borax, aluin, vitriool, potasch, soda, wijnsteen, buskruid, zwavel-, salpeter- en zoutzuur. Bij het glas komt in aanmerking het gewone glas, het gekleurde

glas, en de uitwendige bearbeiding van het glas. Bij het laatst vermelde (kalk, klei en leem) het kalkbranden, het gipsmaken, de metselkalk, de steenbakkerij, pottebakkerij, en vervaardiging van aardewerk en porselein.

Men moet deze volgorde beoordeelen naar het doel van dit werkje. Bij een gestreng wetenschappelijke voordragt der *Technologie* behoort men eigenlijk uit te gaan van één dezer drie beginselen: *of* de grondstoffen, *of* de wijze van bewerking, *of* de verkregene stoffen. Neemt men het eerste, de grondstoffen, in aanmerking, dan staat b. v. de van bereiding steen- en van schulpkalk verre van elkander; de eerste behoort bij de bewerking der steen-zelfstandigheden, en komt in hetzelfde hoofdstuk met het trasmalen, de tweede bij het gebruik van dierlijke zelfstandigheden, en staat, hoe ver ook in den algemeenen dunk daarvan verwijderd, bij lijmkokerij en zijdefabriek. Gaat men uit van de wijze der bewerking, dan komt de kalkbrander naast den zwartselbrander te staan. En let men op het voortbrengsel, dan voegen zich de zijdewever en katoenspinner naast elkander. Het eerste beginsel scheidt, ten gevalle der wetenschap, hetgeen duidelijkheidshalve moest vereenigd zijn, en leidt tot vele herhalingen in de voordragt. Het tweede is moeijelijk vol te houden, omdat hetzelfde produkt op verschillende wijzen verkregen wordt, en alzoo de ongelijksoortigste dingen vereenigd, de gelijksoortigste gescheiden worden; voor het eene de glasfabrikant met den geelgieter, voor het andere het smeden en het gieten van ijzer. En volgens het derde beginsel verkrijgt men eenen *chaos* van verwarring, daar men b. v., om tot het resultaat: *een boek*, te komen, de vlasbehandeling, linnenweverij, papiermakerij, lettergieten, drukken, stijfsel-, lijm-, leder-, en welke bereiding niet al! moet bijeenbrengen.

Op eene oordeelkundige wijze is, naar het ons voorkomt, hier nu het eene, dan het andere gevolgd. Het eerste is de meest algemeene volgorde; het tweede zal in het *tiende* hoofdstuk den broodbakker nevens den azijnbereider plaatsen, als bedienende zich beiden van het beginsel der gisting; en van het derde zal men de toepassing bespeuren in

het *elfde* hoofdstuk, dat de verschillende wijzen van suikerbereiding behandelt.

Alles is kort en duidelijk voorgedragen. De duidelijkheid zou evenwel nog veel meer bevorderd zijn, indien de Vertaler oordeelkundiger ware te werk gegaan in de keuze van goede Nederduitsche woorden. Niet, dat wij alles in zuiver Hollandsch zouden begeeren. Zulk een *purist* is Ref. niet, die zeer goed weet, dat *solderen*, *oxyde*, *calcineren* en honderd andere kunsttermen niet anders dan door onduidelijke of lamme omschrijvingen kunnen vervangen worden, en in eene behandeling der *Technologie* overmijdbaar zijn; maar wij spreken toch niet van *winningen*, *aanwendingen*, *messing* enz. Zulke Germanismen had men kunnen en moeten vermijden.

Voor de bijzondere aanmerkingen, die wij hadden opgeteekend, vragen wij misschien eene plaats, wanneer ons het geheel zal zijn ter hand gekomen. Ze zijn niet zoo vele, dat er door afgedongen wordt op onze algemeene aanprijzing van dit werkje, welks uitvoering net, en welks prijs, den digten druk in aanmerking genomen, nog al matig gesteld is. Lager prijs, hadde men dien kunnen stellen, zou zeker het debiet hebben bevorderd. Misschien dat het laatste medevalt — en dit willen wij hopen — en bij de volgende stukjes alzoo het eerste volgen kan.

Handboek voor Notarissen, naar de Nederlandsche Wetgeving, door Mr. J. J. LOKE, Lid der Arrondissementsregtbank te Breda. Te Breda, bij Broese en Comp. 1846. *In gr.* 8*vo. IV, X,* 868 *en* 98 *bl. f* 7-25.

Wet op het Notarisambt, van den 9 *Julij* 1842 (*Staatsblad, N°.* 20). *Benevens het Tarief van het Honorarium enz. der Notarissen, vastgesteld bij de Wet van* 31 *Maart* 1847. (*Staatsblad, N°.* 12). *Met Aanteekeningen. Tweede vermeerderde Druk. Te Amsterdam, bij* L. van Bakkenes. 1847. *In kl.* 8*vo. XVI en* 75 *bl. f* :-75.

Zoo bezitten wij dan nu het Handboek voor Notarissen door Mr. J. J. LOKE geheel afgewerkt; terwijl het eerste boek: van de Notarissen en hunne werkzaamheden in het algemeen, nu, voor zoo veel het noodig was, omgewerkt is naar de thans in werking zijnde Wet van 9 Julij 1842. Het is waar, op bl. 88 *ee* en *ff* wordt van het Honorarium der Notarissen nog gehandeld naar het voorloopig tarief, geregeld bij Kon. Besluit van 25 Sept. 1844 (S. B. N°. 48), en niet naar de Wet van 31 Maart 1847 (S. B. N°. 12), als tijdens de uitgaaf van het werk nog niet bekend. Doch het tarief is zoo zeer geen onderwerp der notariéle wetenschap. De bij Mr. LOKE slechts vlugtig aangewezene bepalingen nopens de gevallen, waarin de taxatie verpligtend is, benevens den vorm van indiening enz., zijn hoofdzakelijk bij de Wet van 31 Maart 1847 behouden. Welk Notaris kent dan ook die wet niet reeds genoeg, of zou een Handboek koopen, om *haar* te leeren verstaan?

Wij meenen dus, dat het hier aangekondigde werk, door de latere invoering van het bij de Wet geregelde Tarief, niet in waarde verloren heeft. De Schrijver is steeds getrouw gebleven aan het plan, hetwelk hij in zijne voorrede zich ten regel gesteld had. Naar ons inzien heeft hij het meest wetenschappelijke der tegenwoordige handboeken en handleidingen tot de studie van het Notarisambt geleverd, en wel zóódanig een opstel, hetwelk niet alleen tot opleiding van aanstaande Candidaten dient, maar ook met vrucht door reeds lang gevestigde Notarissen kan worden geraadpleegd. Juist om den wetenschappelijken aard van het werk, kon het niet bestemd zijn tot een louter formulierboek; en toch zijn de weinige formulieren, die aan het einde voorkomen, ons welkom, dewijl zij ons doen zien, hoe de Schrijver theorie en praktijk weet te vereenigen, en onder anderen het voorbeeld geeft van duidelijkheid, zuiverheid van taal en beknoptheid.

Op vele geschilpunten geeft de Schrijver, ook met opgaaf van de bezwaren er tegen, zijn gevoelen op; doch op één punt, hetwelk door den Hoogen Raad nog niet beslist is, heeft hij dat niet *uitdrukkelijk* gedaan. Art. 37, 2de lid

der Wet op het Notarisambt van 31 Maart 1847, in verband gebragt met art. 9 enz. van het Kon. Besl. van 8 Aug. 1838, wordt bij de Administratie, overeenkomstig Missive van den Minister van Justitie van 31 October 1845, de resolutie van den Minister van Financiën van 4 Nov. 1845, N°. 104, en het Periodiek Woordenboek, 1846, I, p. 54, nog alzóó begrepen, dat acten van overdragt of cessie van hypothecaire Schuldbekentenissen, en dien ten gevolge ook toebedeeling van eenig Hypotheek bij acte van Boedelscheiding, behelzen moeten de vermelding der kadastrale indeeling. De meeste Notarissen ontkennen dit, en beweren, dat, ja, wel de boedelscheiding, voor zoo veel er vaste goederen worden toebedeeld, aan overschrijving is onderworpen, doch het extract daarvan geenszins behoeft te behelzen de toebedeeling van hypothecaire Schuldvorderingen. Wel kan ook daarvan aanteekening worden gedaan op verzoek van eenige belanghebbende partij; maar de Wetgever heeft het stuk tot die aanteekening niet *bestemd*. Referent, Advocaat en Notaris van beroep, heeft nog onlangs, voor de Regtbank te *Middelburg*, de zaak van eenen Notaris in het vierde district der Provincie *Zeeland* bepleit, tegen wien door het Publiek Ministerie de verwijzing in tien gulden boete met de kosten, des noods te verhalen bij lijfsdwang, werd gevorderd, omdat hij, in eene boedelscheiding, had toebedeeld eene hypothecaire Schuldvordering, zonder omschrijving der kadastrale indeeling van het verbonden Perceel. De Regtbank heeft den Eisch aan het Publiek Ministerie ontzegd en den Staat veroordeeld in de kosten, en in dat vonnis is berust; maar de twistvraag is onbeslist, dewijl de Regtbank verklaard heeft in het onderzoek daarvan niet te kunnen treden, vermits niet genoegzaam over den inhoud der aangevallene acte, uit het Proces verbaal van den Ontvanger der Registratie, in verband met de antwoorden van mij als gemagtigde, kon worden geoordeeld. Daar dus de aanklager het *feit* niet toereikend bewezen had, bleef het *regtspunt* buiten onderzoek.

Mr. LOKE schijnt echter met mij van gevoelen, dat, bij toebedeeling van Hypotheek, de vermelding der kadastrale indeeling van de verbondene percecelen niet noodig, en dus

de Boedelscheiding, voor zoo veel zij toebedeeling van hypotheken bevat, niet alleen geenszins tot overschrijving, maar zelfs niet eens tot aanteekening of vermelding op de Registers der Hypotheken, ofschoon daarvoor *vatbaar*, door den Wetgever *bestemd* is. Men zie de formulieren, bl. 89 dier rubriek, vergeleken met bl. 88. Bl. 88, bij toebedeeling van vaste goederen, vermeldt de kadastrale indeeling; bl. 89, bij toebedeeling eener hypothecaire schuldvordering, zwijgt er van. Maar, bij de omschrijving van dat Hypotheek, wordt dan ook in 't geheel niet aangeduid, op welk vast goed het gevestigd is. Dit zou, naar de leer van het Hof van *Overijssel*, bij arrest van 18 Dec. 1843 in zake der Acten van Doorhaling, en welk arrest, volgens het Per. Woord. 1846, I, p. 53, door de Administratie tot rigtsnoer genomen is, verschil kunnen maken.

Maar zonderling schijnt het Referent, dat het Hof van *Overijssel* den regtsregel: *quae abundant non nocent*, zóó heeft kunnen miskennen. Immers, mag ergens de kadastrale indeeling verzwegen worden, dan kan de verzwijging daarvan niet strafbaar worden, omdat er eene andere aanduiding voorkomt, die eveneens had kunnen worden nagelaten.

Buitendien is toebedeeling van hypotheek bij Scheiding heel iets anders, dan toestemming in de doorhaling: want elke acte van radiatie is door den wetgever *bestemd* om in 't oorspronkelijke of bij afschrift op het Kantoor der Hypotheken te worden overgebragt, opdat de doorhaling geschiede. Maar voor den opvolger in hypothecaire regten is het meest altijd genoeg, dat de Debiteur van die opvolging kennis krijge, daar toch het verband op het vaste goed onveranderd gevestigd blijft.

De bezitters van het werk van den Heer KOKE zullen wèl doen, met zich ook het andere hier aangekondigde werkje: de Wet op het Notarisambt van 9 Julij 1842, en het Tarief volgens de Wet van 31 Maart 1847, aan te schaffen, vooral om de *Aanteekeningen*, waarmede dit stuksken, dat zijnen tweeden vermeerderden druk reeds beleeft, verrijkt is.

Ook aan het Handboek van den Heer LOKE wenscht de ondergeteekende spoedig eenen nieuwen, mogt het zijn eenigzins vermeerderden, druk toe, en hiermede besluit hij zijne aankondiging en aanbeveling.

Middelburg,
Januarij 1848. A. F. SIFFLÉ.

Grondschets voor een Stelsel der Zedelijke Wijsbegeerte. Ten gebruike voor akademische Voorlezingen, uitgegeven door Dr. H. MARTENSEN, *Hoogleeraar der Godgeleerdheid en Hofprediker te Koppenhagen. Naar het Deensch. Met een Voorberigt van Dr.* J. NIEUWENHUIS, *Oudhoogleeraar aan de Leydsche Hoogeschool. Te Utrecht, bij* W. H. van Heyningen. 1847. *In gr.* 8*vo. XVIII en* 110 *bl. f* 1-30.

Het werkje, 'twelk de Hoogleeraar NIEUWENHUIS zijnen landgenooten aanbeveelt, is eene vertaling van het Deensch oorspronkelijke, dat in 1841 het licht zag, en dat door zijnen zoon Mr. C. J. N. NIEUWENHUIS van zijne derde reis in *Denemarken* werd medegebragt, die tevens ook overbrenger was van een' zeer belangrijken brief, van een jong en verdienstelijk Predikant in *Deensch Zeeland*, een vriend en leerling van Dr. MARTENSEN. Deze brief bevatte een algemeen verslag van den tegenwoordigen toestand der wijsgeerige en godgeleerde studiën in *Denemarken;* waarvan Dr. NIEUWENHUIS belangrijke bijzonderheden mededeelt, die doen zien, dat deze studiën door twee nog jonge Hoogleeraren in de Wijsbegeerte en Godgeleerdheid, namelijk Mag. R. NIELSEN en den genoemden Dr. MARTENSEN, met ijver en vrucht beoefend en voorgestaan worden. Van verscheidene zijner geschriften wordt een kort verslag gegeven, en er wordt ook tevens verzekerd, dat thans in *Denemarken* het blinde Mysticismus en het bloote formuliergeloof geen' overheerschenden invloed meer hebben; tijdingen, die bij het weinige, dat ons van de wetenschappelijke beschaving van

Denemarken ter oore komt, ons hoogst aangenaam zijn.

Wat deze Grondschets zelve aangaat, zij is in den geest der nieuwere speculatieve of Hegeliaansche philosophie geschreven; doch zij bevat tevens zoo veel oorspronkelijks, dat men, eenigzins met den gang der hedendaagsche Wijsbegeerte bekend, vele juiste denkbeelden omtrent de zedekunde er in zal aantreffen; waarom wij het met den Hoogleeraar NIEUWENHUIS eens zijn, dat door de vertaling aan het wetenschappelijk publiek geen ondienst gedaan is. De eenzijdigheid, die sommige zedekundige stelsels, zoo als die van KANT en FICHTE aan den eenen, en die van SPINOZA en HEGEL aan den anderen kant moge aankleven, is hier grootendeels vermeden, en de wijsgeerige grondbeginselen zijn hier in een naauw verband met de godsdienstige en Christelijke gebragt; waardoor het blijkt, dat de Schrijver zoo wel een verlicht Godgeleerde als diepzinnig Wijsgeer is.

Mogt dit werkje, dat bovendien door eene belangrijke Voorrede opgehelderd wordt, aanleiding geven, om hier te lande de wijsgeerige zedekunde meer te beoefenen, dan zou hierdoor aan het verlangen van Ref. zoo wel, als aan dat van den geëerden Vertaler worden voldaan, en er zou daardoor een wensch worden bevredigd, dien de eerste reeds bij eene andere gelegenheid ontboezemde, namelijk, om de studie der Wijsbegeerte aan echte Godsdienstkennis en Zedeleer dienstbaar te maken. De wetenschap zou zich dan over eenen heilzamen invloed kunnen verheugen.

J. A. BAKKER.

Voortgang der beschaving, zigtbaar in de Geschiedenis der Volken; door Mr. G. DORN SEIFFEN, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw. Te Breda, bij* Broese en Comp. 1847. *In gr.* 8*vo.* 37 *bl. f* :-40. BOEKBESCH. 1848. NO. 5.

Indien de algemeene Geschiedenis der Volken de leermeesteres voor allen, die haar raadplegen, zijn wil, dan moet zij ons vooral doen zien, hoe en door welke middelen elk volk tot de beschaving gekomen is, welk een' trap ieder daarin bereikt heeft, en hoe en waardoor het steeds daarin is toegenomen tot op onzen tijd. Door dus een algemeen tafereel van de Geschiedenis der beschaving op te hangen, waarin iedere natie in haren ontwikkelingsgang zich op eene duidelijke wijze voordoet, waarin de stoffelijke en zedelijke vooruitgang, de vorderingen in kunsten en wetenschappen worden aangewezen, waarin de ontwikkeling der godsdienstige denkbeelden duidelijk zich vertoont, voldoet eerst de Algemeene Geschiedenis aan hare roeping; want zij is geen dor en kronijkmatig verhaal van gebeurtenissen zonder innigen zamenhang, zonder aanduiding van oorzaken en gevolgen.

De Schrijver achtte het noodig, dit tafereel afgezonderd van zijn *Handboek der Algemeene Geschiedenis* te leveren, omdat, volgens zijn gevoelen, dit doel bij de behandeling van elk volk niet konde bereikt worden. Wij zien dit echter niet duidelijk in, en vragen, waarom deze algemeene Schets niet als *Inleiding* vóór, of als *Besluit* achter het *Handboek* zou kunnen geplaatst zijn?

Echter kan de afzonderlijke uitgaaf van deze algemeene beschouwing in den vorm eener Redevoering hare nuttigheid hebben, door dat zij nu in handen komen kan van hen, die geene bezitters van het *Handboek* zijn, en daardoor de gezonde denkbeelden, die hier voorgedragen worden, onder het oog van een grooter publiek kunnen komen.

Hoewel de beschouwingen, die hier voorkomen, niet door oorspronkelijkheid uitmunten, zijn zij echter meestal juist en in eene geleidelijke orde voorgesteld; zoodat Ref. dit boekje niet alleen aan de jonge lieden, die het *Handboek* van den Schrijver, als een leidraad voor de beoefening der Geschiedenis, gebruiken, maar ook aan allen, die zich op de historische studiën willen toeleggen, gerust kan aan-

bevelen, overtuigd dat hierdoor hunne denkbeelden over de algemeene Geschiedenis des Menschdoms beter zullen worden geregeld, en zij een goed overzigt van het geheel van den voortgang der beschaving zullen verkrijgen.

Karaktertrekken en historische fragmenten uit het leven van den Koning van Pruissen FREDERIK WILLEM III, *verzameld en uitgegeven door* R. P. KYLERT. *Uit het Hoogduitsch naar de derde op nieuw herziene uitgave, door* A. H. VAN DER HOEVE, *Predikant te Keppel. Iste en IIde Deel.*

(*Vervolg en slot van bl.* 169.)

Het tweede Deel heeft een voorberigt, waaruit blijkt, dat de uitgave eene vertraging heeft ondergaan, doordien de laatste helft van de laatste Hoogduitsche uitgave eerst onlangs was uitgekomen, en de Vertaler daarnaar heeft moeten wachten; ook vindt men hier een' brief, door den Schrijver aan den Heer VAN DER HOEVE gerigt, over het door dezen ondernomen werk der overbrenging van zijn geschrift in onze taal. — Dit tweede Deel is gesplitst in drie Hoofdafdeelingen, waarvan de eerste handelt over *de vereeuwigde Koningin van Pruissen* LOUISA, en waarbij deze geschetst wordt *in haar echtelijk en huiselijk leven;* terwijl in eene tweede over *haren dood en nagedachtenis* gehandeld wordt. — Ook in deze beide Hoofdafdeelingen blinkt die zelfde hooge ingenomenheid des Schrijvers met de Koningin door, die blijkbaar was in al wat van den Koning door hem gezegd werd; en zoo legt hij dan ook den Koning omtrent de Koningin de woorden van CLAUDIUS in den mond:

> U dank ik al mijn vreugd, mijn welvaart in dit leven.
> Wat was ik wijs, toen ik u koos!
> Gekozen? ik? God heeft mij u gegeven;
> Het goede komt van Hem alleen.

De Schrijver betuigt dan ook met ronde woorden: Men kan de heerlijke getrouwe schets, welke de Heilige Schrift

van voortreffelijke vrouwen ontwerpt, in waarheid en ten volle op onze onvergelijkelijke Koningin toepassen." Het uitwendige schoone was echter slechts de afspiegeling van inwendige voortreffelijkheid, zoodat de Schrijver, in zijnen geheel eigenaardigen trant, tot dit besluit komt: »Een verschijnsel van in- en uitwendige harmonie, als dit, hetwelk zich in een' vrouwelijk-aanminnigen tooverglans bij de Koningin hartvermeesterend vertoont, is iets ongewoons, en treedt als eene merkwaardigheid te voorschijn, welke, door natuur en hoogere beschikking bevoorregt, als eene uitzondering zich voordoet, welke in de geschiedenis niet dikwijls wordt aangetroffen, namelijk dat de aanzienlijkste vrouw van een geheel land en volk tevens de schoonste en beminnenswaardigste is." Nadat de Schrijver met eenige voorbeelden heeft aangetoond, dat niet alle Groote Vorsten door dezelfde hoedanigheden zich eenen naam maakten; dat er waren, die als hevige stormwinden hadden gewoed, (ATTILA, FILIPS II en NAPOLEON), terwijl anderen als vaders hunne volken regeerden; en vervolgens aan GUSTAAF ADOLF, aan JOZEF II, aan FREDERIK II, aan den laatstoverleden Koning van *Pruissen*, zijnen held, gedenkt; gaat hij over, om even zoo uit te weiden over verdienstelijke Vorstinnen, en spreekt van CHRISTINA van *Zweden*, van MARIA THERESIA van *Oostenrijk*, van CATHARINA II van *Rusland*, doch zegt tevens, »Eene geheel andere grootheid als die, welke wij in deze en dergelijke magtige alleenheerscheressen aanschouwen, ontdekken wij in het beeld onzer Koningin LOUIZE. Men overdrijft en vleit niet, als men haar het toonbeeld van het vrouwelijk geslacht noemt." — Had de aard der voortreffelijkheid van de eene vrouw boven de andere aanleiding gegeven tot eene vergelijking van sommige beroemde Vorstinnen onderling, nu mogt men ook verwachten, dat er eene gelijktijdige voorstelling van het karakter des Konings en dat der Koningin zoude volgen; en de Schrijver heeft zich daarvan met de hem eigene schranderheid gekweten; ja hij beaamt, wat GÖTHE omtrent de Koningin en hare zuster, na haar gezien te hebben, zeide, dat hij ze voor hemelsche verschijningen hield. Hoe bevallig moet zij zich dan in Maart 1793 te *Frankfort a/M.* niet vertoond hebben aan FREDERIK WILLEM III, die haar voor de eer-

ste maal zag, toen zij op zeventienjarigen leeftijd aan den dáár oorlog voerenden FREDERIK II werd voorgesteld! En toch zegt de Schrijver, dat hare vrouwelijke voortreffelijkheid zich het meest vertoonde en op het heerlijkste uitblonk, toen ALEXANDER I in 1805 te *Berlijn* en te *Potsdam* een bezoek bragt. Wat van dien magtigen tegenstander aan NAPOLEON gezegd wordt, mag wel gelezen worden. — Het is niet van ons te verwachten, dat wij den Schrijver op den voet volgen in zijne karakterbeschrijving der Koningin, en de tafereelen van het huiselijk leven, die medegedeeld worden, zelfs aanstippen; liever willen wij nog een en ander opmerkelijk gezegde mededeelen, dat voor ieder ter overdenking in het hart kan bewaard worden. Zoo zegt hij ergens: »Er is slechts één middel, of liever slechts éène kracht, welke elke levenstaak, de moeijelijkste niet uitgezonderd, oplost en de oplossing klaar en helder in het licht stelt, — reinheid van hart, en eene daaruit voortkomende waarheid in handelen." Als men dit gezegde gedachtig is en van de waarheid daarvan doordrongen, dan geeft de bewustheid, dat men uit reine beginselen handelt, eene opgeruimde, eene tot echte blijmoedigheid stemmende rigting aan ons gemoed, ook onder de hardste beproevingen, die ons somtijds worden opgelegd; en wij wachten bemoedigd en gelaten uitkomst, van waar die alleen kan gegeven worden. — Te midden van zoo vele juiste gezegden en opmerkingen, die de Schrijver nu en dan, ter gelegenheid van de schildering der voortreffelijke Vorstin, geheel ongezocht mededeelt, mogen wij niet nalaten zijne gedachten mede te deelen over de wijze van omgang der hooge echtelingen onderling. »Alles," zegt hij, »gaf bewijs, dat er eenheid van denken en handelen bij hen bestond. — Maar deze geest der eenheid was een *vrije* geest, en daarom juist een ware en blijmoedige. Geene oogmerken, waarbij schranderheid en gemaakte inschikkelijkheid ten grondslag lagen, en die altijd eene zekere gedwongenheid te weeg brengen, hadden daaraan eenig deel. Hetgeen men elkander wederzijds verschuldigd was, werd in acht genomen, niet in den vorm van eene bij wijze van verdrag aangegane hoffelijkheid en opmerkzaamheid (die niet immer waarschuwen); maar hetzelve nam onvermengd deszelfs oorsprong

uit neiging, en ontving toon en kleur van de in het hart levende liefde, welke altijd een eigendommelijk, ligt te onderkennen karakter heeft. Waar deze huisvest, daar schikt zich alles van zelf, gemakkelijk, eenvoudig en natuurlijk; waar zij niet aanwezig is, daar deelen zich spanning en onbehagelijkheid mede, en doordringende wanklanken blijven daar niet uit. Zelfs den besten spelers is het niet vergund, uit instrumenten, die niet overeenstemmen, harmoniën voort te brengen. De hoofdzaak blijft, even als in alle zamengestelde levensbetrekkingen, zoo inzonderheid in den echt, wanneer dezelve gelukkig zal zijn, dat ieder zijne eigendommelijkheid bewaart en daarin begrepen wordt; dat ieder in zijne eigendommelijkheid zich vrij en ongehinderd beweegt, zoodat dan toch de daarmede allezins verbondene verscheidenheid zich weder harmonisch binnen de perken stelt. Zóó was het hier door de teederste inschikkelijkheid en toch ook door eene onwankelbare zelfstandigheid. — Voorzeker, wanneer echtelingen, van den aanvang hunner vereeniging af, zoodanige in waarde houding van elkanders karakter betrachtten, dan zouden de huwelijken meer gelukkig zijn, omdat, door de zucht tot overheersching die eigendommelijkheid voorbijgezien en als niets geteld wordende, er eene zedelijke krenking plaats grijpt, die de hartader van echtelijk geluk kwetst, waardoor ten laatste dat geluk geheel wegvalt, om plaats te maken voor die hoffelijke oplettendheid, welke als eene najaarsbloem op het graf der liefde in de laatste schemering van eenen voorbijgegaanen dag van geluk wegkwijnt. — Het is toch een waar woord, dat de Koning sprak tot zijne Gemalin, toen hem berigt werd, dat er eene verzoening tusschen oneenige echtgenooten was tot stand gebragt: »Van zulke weder te zamen geketende huwelijken houd ik niet veel. Zulke aanlijmingen geven vlekken, die doorschijnen en zich niet weder laten uitvegen. Voor de eerste breuk moet men zich wachten, en alles rein houden."

Ook dit deel is doorvlochten met mededeelingen, welke tot de geschiedenis van het merkwaardig tijdperk, waarin de overleden Koning leefde, behooren. Het edele karakter van Koningin LOUIZA wordt heerlijk uitkomende geschetst, bij het verhaal harer ontmoeting met Keizer NAPOLEON na

den vrede bij *Tilsitt*. Ook vindt men hier vermeld de zamenkomst der Fransche en Russische Keizers op 13 Julij 1807, en de uitdeeling van het legioen van eer door NAPOLEON aan een' Russischen grenadier te dier gelegenheid. Met ernstige kleuren wordt hier opgchaald de instelling van het ijzeren kruis, en aan den pligt herinnerd om hetzelve waardiglijk te dragen. Zoekt men evenwel naar zachtere tooneelen, dan wone men met de Koningin de godsdienstige rede over RUTH, hoofdstuk I: 16 en 17, bij, en leere van haar, hoe men *beminnelijk behoort te blijven zelfs in lijden*; of late zich boeijen door de heerlijke beeldtenis eener edele, regtgeaarde vrouw en moeder, zoo als de Schrijver die naar zijn origeneel afmaalt, of bespiede de gangen der edele Vorstin, als zij een feestmaal bereidt voor de viering van den geboortedag van Mevrouw AIGELANDER te *Memel*. Al die mededeelingen zijn doorweven met zoo gepaste wenken en lessen vol levenswijsheid, dat, ook al valt het niet te ontkennen, dat de Schrijver de door hem geschetste personen *idéaliseert*, men gaarne voor zich daarvan neemt, wat tot eigene beschaving van geest en veredeling des harten dienstig wezen kan.

In de *derde* of laatste hoofdafdeeling van dit tweede deel wordt Koning FREDERIK WILLEM geschetst in betrekking tot zijne bondgenooten, waarvan diens handelingen met de Russische en Oostenrijksche Keizers het bestanddeel uitmaken. Hier wordt in het breede vermeld de zamenkomst van Keizer ALEXANDER op 20 September 1818 te *Potsdam* met FREDERIK WILLEM III, en het Gedenkteeken ter herinnering aan den heiligen strijd beschreven en herdacht en het *heilig verbond*, te *Parijs* op 26 September 1815 gesloten, in deszelfs beginsel en strekking met lof vermeld; ook de tekst van dat verbond wordt hier medegedeeld. Wat echter allezins merkwaardig is, en wel verdient de aandacht te trekken dergenen, die Keizer ALEXANDER niet dien verheven aard willen toekennen, dien anderen hem toeschrijven, is het verhaal van een door den Schrijver met den Beheerscher aller *Russen* destijds gehouden gesprek, waaruit men ALEXANDER ook uit het oogpunt van zijn godsdienstig gevoel leert kennen. Veel echter zal ten deze afhangen van de beantwoording der vraag, of men elkander

goed begrepen heeft. — Ten slotte maakt de Schrijver breedvoerig gewag van de vereeniging der gekroonde hoofden te *Töplitz*, en verhaalt, hoe hij, te dier gelegenheid zich derwaarts op reis begeven hebbende, in lijfsgevaar had verkeerd onder eene bende slecht volk en schier wonderdadig daaruit gered is.

Het zal wel overbodig zijn te herinneren, dat wij veel hebben moeten voorbijgaan, zonder daarvan gewag te maken. Er werd dan ook geene *analyse* van het werk vereischt, maar alleen zoodanig overzigt, dat voldoende kan geacht worden, om het doel, den geest en de strekking er van, alsmede de wijze, hoe men bij de uitvoering is te werk gegaan, te leeren kennen. En vragen wij nu ons zelven af: heeft de Vertaler zich verdienstelijk gemaakt, niet alleen bij de Gemalin van Prins FREDERIK der *Nederlanden*, aan welke hij de eer had zijne vertaling te mogen opdragen, maar ook bij de Natie, door de bevordering van de verspreiding dezes werks hier te lande in onze moedertaal, dan zeggen wij ja; hij heeft zich door zijnen arbeid eere en dank verworven, want hij heeft een' schat van leering voor velen toegankelijk gesteld. Weinig toch zal het er toe doen, vooral hier te lande, of de overleden Pruissische Koning en Koningin zulke hoogst voortreffelijke menschen zijn geweest, als het *enthusiasmus* des Schrijvers ze heeft afgeteekend; maar meer, of hij die verhevene idealen onder zulke bevallige vormen en voordragt heeft doen achten en beminnen, dat zij aansporen om zelf ook zoo te worden. Tot dit laatste houden wij dit werk zeer geschikt, en bevelen het daarom met ruimte aan, ondanks den Pruissischen, met onzen Nederlandschen volksgeest strijdigen, landsvaderlijken zin; eene gezindheid, welke bij den absoluten monarchalen regeringsvorm voegen kan, maar die strijd voert met de beginselen, die sedert eeuwen in het hart der *Nederlanders* zijn gegrift. — Wenschelijk ware het geweest, dat de Vertaler, hetzij in een voorberigt, hetzij in den vorm eener narede, een beknopt overzigt gegeven hadde van de voornaamste levensbijzonderheden van FREDERIK WILLEM III en diens Gemalin; en vooral van de lotgevallen van den Pruissischen Staat. Dit zou vooral dienstig geweest zijn, om de meeningen des Schrijvers ten toets te brengen, in hoeverre de steeds wisselende

en ongelijken gang houdende staatkunde van *Pruissen*, in de gedenkwaardige jaren van de losbarsting der Fransche omwenteling tot na de vernietiging van het Fransche leger in *Rusland*, het hare heeft toegebragt, om of den verbroken Staat voor verderen ondergang te behoeden, dan wel of daaraan ook grootendeels toe te schrijven zijn de onheilen, welke dien Staat zijn overkomen en dien thans van nieuws bedreigen.

Met belangstelling hebben wij dit geschrift van eenen destijds drieënzeventigjarigen Man, die een groot deel zijns levens in de nabijheid des Konings doorbragt, gelezen, en hopen menige nuttige opmerking, als ook voor ons van groote waarde, met dankzegging in hart en geheugen te bewaren.

Handboek voor Schoolopzieners, Gemeentebesturen, Plaatselijke School-Commissiën, Commissiën van Toevoorzigt, Instituteurs, Schoolonderwijzers en Schoolhouderessen, bevattende al de Wetten, Besluiten en Verordeningen betrekkelijk het lager Onderwijs, sedert den jare 1795. *Bijeenverzameld door* H. HENKES, KZ. *Voorzien van een beredeneerd Register. II Deelen. Te Groningen, bij* J. Oomkens, Jz. 1846 en 1847. *Te zamen XXXVIII en* 729 *bl. f* 6 - 75.

»Tot dus ver," zegt HENKES in zijn voorberigt voor het 1ste deel, »ontbrak er eene volledige verzameling der wet»ten, besluiten en verordeningen omtrent het lager Onder»wijs. Zij lagen in verschillende werken verspreid, ongeschikt »voor het dagelijksche gebruik, en moeijelijk om nageslagen »te kunnen worden, terwijl sommige zelfs niet eens in druk »waren uitgegeven. Wij hebben dus gemeend dat er dringende »behoefte aan een Handboek als dit bestond, en een nuttig werk »te verrigten met die bezorging, zoowel voor de geschiedenis »van het lager Onderwijs, als voor hen, die belang stellen in het »kennen en toepassen van onze verordeningen betrekkelijk deze zaak." Voorts geeft hij op, uit welke bronnen hij heeft geput, en welke Heeren (H. WYNBEEK, P. DE RAADT, Mr. A. A. J. HEYLINK en Mr. J. S. G. KONING) hem of bijdragen hebben geleverd of wen-

ken gegeven, en laat dan volgen: »Het is om die reden, dat wij »in een aanhangsel het ontbrekende zullen aanvullen en mede »die stukken zullen opnemen, die nog aan onze aandacht »mogten ontsnapt zijn. Daar achter zal het beredeneerd re»gister volgen, dat op die wijze alleen volkomen bruikbaar »zal zijn."

Wij hebben met de aankondiging gewacht tot de verschijning van dit Aanhangsel c. a., waarvoor aan HEMKES bijdragen zijn geleverd door de Schoolopzieners Mr. ROBIDE VAN DER AA, H. G. SCHLUITER en H. E. VERSCHOOR, alsmede »door onderscheidene Secretarissen van Commissiën van on»derwijs in de Provinciën onzes Vaderlands," en waardoor het is uitgedijd tot een boekdeel van meer dan 300 bladzijden, maar tevens in belangrijkheid niet weinig heeft gewonnen. Het heet dan nu ook 2de Deel, tegen het oorspronkelijke plan, volgens hetwelk dit, in tegenstelling van de hier nu voorkomende *verdere algemeene bepalingen, al de gewestelijke besluiten en verordeningen* zou bevat hebben. HEMKES heeft intusschen later begrepen, dat het hem voordeeliger zou zijn, Verzamelingen van Wetten enz. betrekkelijk het lager Onderwijs voor ieder gewest afzonderlijk uit te geven, als »*onmisbare Handboeken* voor Schoolopzieners" enz. In zoodanig behooren toch ook al de nog van kracht zijnde *algemeene bepalingen* gevonden te worden, zullen zij den lof van bruikbaarheid en onmisbaarheid verdienen; en men vindt ze dan ook bij herhaling terug in de door HEMKES in het licht gezondene Verzamelingen voor *Zuidholland*, *Noordholland*, *Gelderland*, *Noordbraband* en *Utrecht*. Deze verandering van plan kan evenwel niet anders dan het debiet van het Handboek, dat wij thans aankondigen, benadeelen, en is een bewijs, dat de behoefte er aan nog niet zoo *dringende* was, als HEMKES 't bij de eerste aankondiging er van deed voorkomen, ten minste niet voor *plaatselijke Besturen*, *Schoolcommissiën en Commissiën van Toevoorzigt*, *Onderwijzers* en *Onderwijzeressen!!* Voor deze is het zelfs zoo tamelijk onbruikbaar, om het zeer vele dat er in is, ja, van belang voor Schoolopzieners, Staatslieden en Geschiedvorschers, die er prijs op stellen om te weten hoe het Nederlandsche onderwijs geworden is wat het is; maar ballast voor allen, die zich een Handboek aanschaffen, ten einde met geringe moeite

te kunnen naslaan, waarnaar zij zich in voorkomende omstandigheden te gedragen hebben. Voor zulken is dit Handboek veel te omslagtig en veel te duur tevens; terwijl deszelfs belangrijkheid voor de eersten minder wordt, wanneer HENKES er nu niet nog een 3de Deel bijvoegt, waarin met terzijdestelling van alle tijdelijke maatregelen, al de gewigtige Provinciale verordeningen voorkomen, en wel op zoodanige wijze, dat zij gemakkelijk vergeleken kunnen worden. Wij durven hem dus hiertoe gerustelijk opwekken, ofschoon er weldra een bijna volledig stel van Provinciale verzamelingen verkrijgbaar zal zijn.

Wij vertrouwen, dat bij den afdruk der stukken gezorgd zal zijn voor naauwkeurigheid. Tot vergelijking er van met de oorspronkelijk uitgevaardigden hebben wij tijd noch lust. Een aardig proefje van TE groote naauwkeurigheid in het teruggeven van hetgeen men vond, vindt men D. I. bl. 24, in eene noot op art. 8 der Publicatie van 15 Junij 1801, vaststellende, dat in ieder departement drie stemgeregtigde burgers tot *Schoolopzieners* benoemd zullen worden. Die noot luidt trouwens dus: »In dit art. verwachten wij wel»haast eene heilzame verandering, welke alleen van de be»krachtiging der Tweede Kamer afhangt, en die, zonder »iets meer aan den lande te kosten, het werk veel aange»namer en gemakkelijker en het nut veel uitgestrekter te maken? (Sliep HENKES, toen hij dat blad corrigeerde?)

Het *beredeneerd Register* maakt het werk eerst regt bruikbaar als Handboek. Wij twijfelen echter, of het wel uitvoerig genoeg zal zijn voor allen. Vergeefs toch zoekt men, b. v. op I. naar *Israëlieten*, waar in allen gevalle eene verwijzing had moeten staan naar *Scholen* en *Schoolbezoekers*, bij welke ook over Israëlitische Scholen wordt gesproken, maar vergeten is aan te halen I. 372; en II. 335 wordt geciteerd, in plaats van II. 233. Wij hopen maar, dat het getal van dergelijke misstellingen niet zeer groot zal zijn.

De uitvoering is goed, en het werk verdient, dat inzonderheid Heeren Schoolopzieners er de aandacht op vestigen. Voor hen kan het een Handboek worden, wanneer ook de Provinciale verordeningen er aan toegevoegd zijn zullen.

Lotgevallen en Ontmoetingen van een Gezelschap Duitsche Landverhuizers naar en in Noord-Amerika. Naar het Hoogduitsch van F. GERSTACKER. *Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1847. *In gr.* 8*vo.* 352 *bl.* *f* 3 - 60.

Dit boek, hetwelk ons een gelijksoortig verhaal, reeds in onze jeugd door ons gelezen en naar ons oordeel nooit overtroffen, herinnert (namelijk de *Reis van eene Duitsche Familie naar Noord-Amerika*, in de *Beeldengalerij voor Heimweekranken*, door ULYSSES VAN SALIS) heeft kennelijk ten doel, en is daartoe ook niet ongeschikt, den lezer bekend te maken met den toestand en de vooruitzigten van hen, die in *Noord-Amerika* een vaderland zoeken, meer beantwoordende aan hunne behoeften en wenschen, dan dat, hetwelk hun in de oude wereld ten deel is gevallen. Daar de aard van dit doel vooral met zich brengt, om te waarschuwen tegen overdrevene verwachtingen, tegen verkeerde beweegredenen tot landverhuizing, tegen het bedrog van schurken en tegen verkeerde raadgevingen van onkundigen, verwonderde het ons niet, dat over het geheel geene edele, voortreffelijke karakters voorgesteld worden. Zelfs de vrome pastoor HERRMANN, ofschoon een braaf man, verheft zich, wat godsdienstige kennis en verstandelijke inzigten betreft, niet boven het middelmatige. In één woord, het gezelschap landverhuizers bestaat uit zoodanige ongelijksoortige bestanddeelen, als zich al dikwijls tot eene dergelijke onderneming vereenigen. Doch zoo veel te natuurlijker zijn de teleurstellingen en tegenspoeden, maar ook de dikwijls koddige en lachverwekkende avonturen der reizigers. Ieder, die voor zijn eigen belang, daar het ook in ons land niet ontbreekt aan dezulken, die zich met plannen tot landverhuizing naar het nieuwe *Eldorado* bezighouden, of ook uit belangstelling in het lot van zoo velen, die de reis derwaarts aannemen, wenscht te weten wat al goeds en kwaads daar den vreemdeling verbeidt, zal in het welgeschreven boek veel vinden tot bevrediging van zijn verlangen; terwijl het geheel aan den gewonen lezer een aangenaam en tot bevordering der kennis van landen en volken nuttig onderhoud kan verschaffen.

De Calvinisten in de Cevennes; door EUGÈNE SUE. *IIde Deel. Te Utrecht, bij* L. E. Bosch en Zoon. *In gr.* 8*vo.* 275 *bl. f* 3-25.

Van de elkander verdringende en daardoor vaak in het onbeduidende vervallende Romans van den veelschrijver SUE is deze geen der minste. Hoogstbelangrijk en elken Protestant bijzonder interesserende is dan ook de geschiedenis, waaraan hij zich vastknoopt, de gruwelen onder LODEWIJK XIV tegen de Hervormden verordend, van welke wij onlangs een uitmuntend verhaal lazen in *Geschiedenis van den Opstand in de Cevennes, door* J. C. R. HOFFMANN. *Uit het Hoogduitsch. Groningen* 1843. Er bleek ons uit dat SUE zich met het historische goed heeft bekend gemaakt. En dat de bestrijders van het protestantismus er niet zeer malsch afkomen onder de pen des Schrijvers van den *Juif errant*, zal ieder wel vooraf begrijpen. De vertaling is wèl, schoon wij haar wel wat losser zouden wenschen.

Praag en Constans. Historisch-romantisch Tafereel, door LUDWIG KÖHLER. *III Deelen. Groningen, bij* W. van Boekeren. 1847. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 1068 *bl. f* 9-40.

Het is de geweldige dood der beroemde voorloopers van de Hervorming, JOHANNES HUS en HIERONYMUS VAN PRAAG, en de gebeurtenissen, welke dit tragische drama voorbereidden, die door den Schrijver gekozen zijn, om met hunne voorstelling een romantisch verhaal te verbinden. De lotgevallen van VOLKMAR en van zijne geliefde LUDMILLA boeijen de aandacht, en aan het einde van het verhaal verblijdt de lezer er zich over, dat het VOLKMAR gelukte, na het ondergaan van vèlerlei rampen en na eene langdurige deelneming aan den bloedigen *Hussiten*-krijg in *Boheme*, midden door storm en branding in eene vreedzame haven te sturen, alwaar hij aan de trouwe borst zijner gade, en door geliefde kinderen omringd, al zijn doorgestaan lijden vergat. Op een' enkelen

anachronismus na, waarvan onder anderen het titelvignet een blijk oplevert, op hetwelk eene teleskoop, alsof die toen reeds uitgevonden was, is afgebeeld, behelst het werk eene levendige en getrouwe schildering van het volksleven der *Bohemers* van dien tijd en van *Duitschlands* staatkundige en godsdienstige gesteldheid; terwijl de afwisseling der avontuurlijke gebeurtenissen, den lezer doorgaans een aangenaam onderhoud verschaft. Dat dit romantisch tafereel van eene meer heilzame strekking is, dan eene zuiver geschiedkundige voorstelling van dit belangrijk tijdvak, in een' duidelijken en levendigen stijl geschetst, zou geweest zijn, willen wij niet beweren. Maar de leeshonger heeft behoefte aan romans; en door zulke geschiedkundige romans, al is het dat zij geene meesterstukken in hunne soort zijn, komt dan toch nog al het een en ander wetenswaardigs ter kennis van oppervlakkige lezers, die in de lezing van andere meer diepzinnige werken geen' smaak vinden. Zoo achten wij dan ook dit werk met zijne goede eigenschappen, en niettegenstaande hetgeen wij er op zouden kunnen aanmerken, waardig, eene beurt te verkrijgen bij het debiet en verbruik, hetwelk doorgaans aan vertaalde werken in dit genre ten deel valt.

Lucretia, of de Kinderen van den nacht. Uit het Engelsch van EDWARD LYTTON BULWER, *door* J. H. CALISCH. *III Deelen. Te Amsterdam, bij* M. H. Binger. 1847. *In gr.* 8vo. *Te zamen* 879 *bl. f* 9-:

In langen tijd is geen roman in het licht verschenen, die zulk een indruk in zijn oorspronkelijk vaderland gemaakt heeft, als de *Lucretia* van BULWER. De inhoud van het werk maakt dezen indruk verklaarbaar. Geheel het verhaal stelt een zamenweefsel voor van de verschrikkelijkste misdaden, voorbedachtelijk gepleegd door personen, gedeeltelijk van den aanzienlijksten stand, en allen bedeeld met de voorregten der hoogste beschaving des verstands, gepleegd daarenboven door de daders onder het aan den dag leggen van beginselen, door welke zij, naar hun gevoel, al die wanbedrijven en booze driften, wangunst, haat, wraakzucht, bedrog,

oneerlijk geldbejag, vergiftiging en sluipmoord, konden regtvaardigen. Zeer verschillend heeft de Engelsche kritiek zich over dit werk laten hooren. Niemand ontkent, dat de Schrijver met een onnavolgbaar talent, op eene meesterlijke wijze zijn onderwerp behandelt. Allerwegen legt hij in het boek het menschelijk gemoed bloot in deszelfs meest verborgene schuilhoeken, ontdekt deszelfs heimelijkste maar tevens krachtigste drijfveren, en beschrijft de ijzingwekkende inwendige gesteldheid met eene vreeselijke waarheid. Maar juist dit is het, hetwelk de afkeurende uitspraak van velen over het werk veroorzaakt heeft, dat namelijk zulk eene schildering van menschelijke verdorvenheden eer nadeelig dan bevorderlijk voor de zedelijkheid is. Wij gelooven, dat, indien de schildering minder treffend naar het leven ware uitgevallen, indien de waarheid minder duidelijk, meer bewimpeld, meer verschoonend ware beschreven, indien de geheele behandeling minder doordringend en meer oppervlakkig ware, het oordeel minder gestreng zou zijn. Hier geldt het: *Veritas odium parit* (*). BULWER beweert, dat hij ten oogmerk heeft, in dit lettergewrocht, de zonderlinge en geheime wegen te schetsen, langs welke die aartsvorst der beschaving, welken men *geld* noemt, zich meester maakt van onze denkbeelden, van onze overwegingen, van onze harten, van onze daden. Zoowel die genen aan zijne kar boeijende, die zijn aanzien te gering schatten, als hen, die er zich een te groot denkbeeld van maken, de deugd doodende in het hart van den verkwister en de ondeugd barende in het gemoed des gierigaards.

Met dit plan wenschte hij tevens voor oogen te stellen het beeld van eene hoofdondeugd, die in de krisis, waarin de maatschappijen thans verkeeren, bijna synoniem is geworden met de afgezaagde uitdrukking: *verstands-ontwikkeling*. De ondeugd, die hij bedoelt, is *ongeduld*, die brandende begeerte, voorwaarts te dringen, niet zoo zeer om de hinderpalen te overwinnen, als wel om ze te vermijden; dat op het spel zetten van de meest heilige bestemming des levens en dat altijd van de kans eens enkelen dobbelsteens het welslagen doen afhangen; dat onmiddellijk voortspoeden van den

(*) Waarheid baart haat.

naauwelijks gevormden wensch tot het verwezentlijken er van; dat ademloos voortsnellen langs korte wegen naar het beoogde doel, hetwelk wij aan alle kanten rondom ons zien, van de school voor werktuigkundigen tot den effectenhoek toe, dat in de opvoeding begint met het zoogenoemd *om den prijs werken*, dat ons overstroomt met werken over *de kunst om rijk te worden* en met *de wetenschap gemakkelijk gemaakt*. Dit alles schijnt den Schrijver een zeer pijnlijk en zeer algemeen teeken van onzen tijd te zijn. »Ik houd het er voor," zegt hij, »dat de grootste vriend der menschen de arbeid is; dat de op eens verkregene rijkdommen geene aanspraak hebben op onze hulde, maar wel de deugden, die men ten toon spreidt op het langzame pad tot welvaart; in één woord, dat *arbeid* en *geduld* de ware *gidsen* op aarde zijn." Bij deze aanwijzing van zijn doel voegt de Schrijver de verklaring: »Het moge ongeloofelijk schijnen; maar de misdaden, in de volgende bladen verhaald, hadden in de laatstverloopene zeventien jaren plaats. In de grootheid dier misdrijven is niets overdreven geworden; van de bijzonderheden is genoegzaam niet afgeweken; de middelen, door mij gebezigd, zelfs dat, hetwelk het verst gezocht moest schijnen, hebben letterlijk aldus plaats gegrepen. Evenmin heb ik aanmerkelijke wijzigingen in de maatschappelijke gesteldheid der misdadigers gemaakt, en hunne bekwaamheden noch hun verstand te hoog opgevoerd. Ten aanzien der meest uitkomende wezentlijke bestanddeelen van het verhaal, die welligt den verbaasden lezer het minst geloofbaar zullen schijnen, was ik waarlijk alleen zuiver een geschiedschrijver, en niet dichter of verdichter."

Wanneer een man als BULWER, in de openbare meening als mensch, als schrijver zoo hoog geplaatst, zulk eene verklaring omtrent hetgeen bij verhaalt aflegt, vinden wij geene reden om aan hare waarheid te twijfelen. Wij voor ons voegen dus onze stem bij het oordeel van hen, die het er voor houden, dat zulk eene waarachtige schildering van de uitwerkselen der menschelijke hartstogten en der gebreken van het hedendaagsche menschdom zeer bevorderlijk kan zijn tot waarschuwing, en tot eene juiste beoordeeling der oorzaken van gruwelen, gepleegd door menschen, die behooren tot de aanzienlijkste en meest beschaafde standen der maatschappij.

Vooral is het eene verdienste in den Schrijver, dat, bij de behandeling van zoodanig een onderwerp, zijn werk geheel vrij is van de wegslepende schilderingen, door welke wel eens bij den ligtzinnigen lezer de begeerte uitgelokt wordt, om, al is het dan ook met het gevaar van eeuwig en knagend naberouw, voor eenige oogenblikken de zinsbegoocheling der vermaken van een losbandig leven te genieten. Van het begin af wekt het misdrijf afschuw, en, wat de heldin des verhaals betreft, vreeselijk is de straf, welke zij ondergaat. Lucretia, die door vergif en verraad al hare bloedverwanten deed sterven, om in het bezit van een rijk erfdeel te geraken; zij, die, even als een roofdier, alsof zij moordende slechts eene haar aangeborene natuurdrift involgt, die hare andere slagtoffers, zonder wroeging, zonder mededoogen en zichzelve toejuichende had gedood, — vergiftigt, zonder het te weten, haren eigen zoon! Bij de ontdekking daarvan wordt zij krankzinnig, en eindigt, na jaren lange foltering, haar leven in razernij.

Oppervlakkige lezers zullen in dezen roman niet vinden, wat zij doorgaans verlangen: lektuur, die hen verstrooit, en hen door een tijdverdrijf, hetwelk hun gemoed niet te zeer schokt, zichzelven en meer ernstige gedachten doet ontwijken. Wij daarentegen gelooven, dat de tijd ons gunstig gevoelen van dit werk zal regtvaardigen, en dat het werk nog zal leven in de schatting van hen, die gezond verstand en smaak bezitten, dan, wanneer reeds groote stapels van *Memoires* en *Mystères* tot roof zijn gelaten voor muizen en wormen. Wij kunnen ons niet wederhouden, tot aanbeling van het zoo belangrijke werk, het een en ander over te nemen van het schoone slot des werks, en willen daarmede ons verslag eindigen.

»Niet met den woesten Inst om ijdelen schrik voort te brengen, om de zenuwen te doen trillen of den boezem te doen hijgen bij de afzigtige verwikkelingen, met dierlijke misdaden ineengevlochten, werd dit boek zamengesteld uit de onderscheidene daadzaken en bouwstoffen, die ter beschikking van den Schrijver waren. — Het doet goed, bij tusschenpoozen gewekt te worden uit den alledaagschen prozaïschen gang, waarin we in ons gewoon leven voortkwijn en breede, verwarmende, indringende stralen over de duistere sluipwegen van het menschelijk hart te werpen, over de holen en onderaardsche spelonken van het maatschappelijke bestaan,

waarop wij markten en paleizen bouwen. En als de schrik en de angst, en de halfgeloovige, halftwijfelende verbazing over het verhaal voorbij is, dan zien we naauwer op onszelven toe, op het meer verborgen *ik* in onszelven. In hem, die de rede alleen op het altaar verheft, en die het veld van het hart onbebouwd, woest laat liggen, die rondom de as van zijn eigen ik plannen beraamt, en bouwt, en wentelt, nooit eene liefderijke gewaarwording zijn gemoed laat verwarmen, en door de aantrekking van hetgeen regt is niet in evenwigt wordt gehouden, — in hem ligt de kiem, die door het Noodlot tot de misdaden van eenen OLIVIER DALIBARD (*) kan rijpen. Dat hij, die alleen voor en door de zinnen leeft, de vleugelen der verbeelding doe kleppen in het blinkend schijnsel van verdorven genot, gretig naar de vrucht, afkeerig van den arbeid, met vermogens begaafd, alleen tot het opvatten van stoffelijke begrippen geneigd, alleen sterk door sterkte van zenuwen, en die door den mensch in zich te dooden alleen als dier voortleeft, — dat hij op VARNEY's snoodheid lette, dat hij terugdeinze als hij dan zichzelven, doch vergroot en in fabelachtiger kleed gehuld, voor zich ziet! Dat zij, aan wie de natuur vermogens gaf om den schepter te zwaaijen en hartstogten om aan die vermogens vleugels bij te zetten, en die, zonder op de middelen te letten, het doel, alleen het doel bejagen; die, onder hunnen looden voet alles vertrappende, wat de menschelijkheid op hun levenspad doet bloeijen, met den fieren breeden tred der wereldverdelgers alleen naar overwinning, naar glorie snellen; dat zij in den lach van de krankzinnige moordenaarster den kreet des Satans hooren, dien zij van hunne eigene zielen opriepen, aanbaden! — Neem u, o erfzoon der Eeuwigheid! neem u in acht voor de eerste schrede in het voorportaal der zonde: voor de *gedachte!* Van de gedachte tot de daad is de weg kort, onmiddellijk, te korter en onmiddellijker naar mate uw moed grooter, uw brein meer begaafd is. Rekent gij op den dood eens derden, om eene handvol goud in uw bezit te krijgen, of ter bevrediging eener liefdedrift, dan reeds zijt ge in uwe *gedachte* tegen een menschenleven gewapend, al deinst uwe hand ook voor den moord terug. Leest gij deze bladen zonder het voornemen

(*) Hoofdpersoon, gelijk ook de een weinig later voorkomende VARNEY, in BULWER's werk.

uw eigen gemoed er aan te toetsen, u daarvoor te hoog achtende, zij zullen u stuiten; doch wijdt gij er al uwe aandacht en ernstige overpeinzing aan, zij zullen u beter, reiner, wijzer tot uwen laatsten stond maken."

De inhoud van het boek zelf maakte zich onder het lezen te zeer meester van onze opmerkzaamheid, om scherp te letten op de vertaling. Over het geheel heeft de Vertaler, naar het ons voorkomt, zich goed van zijne taak gekweten, vooral wanneer men in aanmerking neemt, dat de vertaling van een werk als dit meer vordert, dan hetgeen de vertaalfabrijk in romans van alledaagschen trant gewoon is te leveren.

NAOMI, *of de laatste dagen van Jeruzalem. Naar het Engelsch van Mrs.* E. J. WEBB. *II Deeltjes. Te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. 1847. *In* 12*mo.* 315 *bl. f* 3-60.

Zoozeer wij de onderneming van den Heer FUHRI in het uitgeven van Romanlectuur in goedkooper en bevalliger formaat, dan het deftige en voor zulke schriften zeer ongeschikte groot-octavo, toejuichten, evenzeer beviel ons tot hiertoe de keuze. Dat nog slechts een paar oorspronkelijke geschriften in dezen netten vorm verschenen, doet ons leed; eenigzins vonden wij evenwel door oordeelkundige keus van het vertaalde dat gemis vergoed; en ofschoon wij wel eenig zelfbehagen meenden te ontdekken in het afdrukken der beoordeeling van de eerste deeltjes dezer uitgave in den *Tijdspiegel*, die Recensent heeft gelijk in 't geen hij deswege zegt. Zou hij 't nog zeggen ook van *Naömi*? Wij gelooven dat naauwelijks. Zulke onbeduidende, langdradige, vervelende Romans zouden niet zeer geschikt zijn, om eene zoo gelukkig aangevangene proeve te accrediteren. Deze verbeeldt een tafereel uit de belegering en verwoesting van *Jeruzalem* door TITUS. Eene Romeinsche en eene Joodsche familie, beide meerendeels tot het Christendom neigende of het werkelijk belijdende, zijn de hoofdpersonen. De beschrijving van de oorlogsfeiten is voor het grootste gedeelte eene vrij smakelooze compilatie uit JOSEPHUS, bitter vervelend geworden door volslagen gebrek aan voorstelling. Men moet er de belegeringsbeschrijvingen niet mede vergelijken van den Schrijver, die zich onder den naam van VAN DEN HAGE verbergt.

't Is ook wel wat een zonderling terrein, waarop zich de pen eener *Mistress* beweegt; van hare kunne krijgen wij liever den *roman intime*, dan zulke wreede en bloeddorstige oorlogsverhalen, bij welke ons zelfs de moeder, die haar kind zou hebben gedood, gebraden en verslonden, niet wordt kwijtgescholden. Wij dachten het wel, zoodra wij met MARIA *van Betherob* hadden kennis gemaakt. Trouwens, bijna alle romantische situatiën, en de afloop van de meeste voorvallen, laten zich met tamelijke zekerheid vooruitzien. Geen sterk blijk van vernuftige *conceptie* voorwaar! Het eenige, wat ons (en dan nog meer om de persoon dan om de magere inkleeding) boeide, is het optreden van MARIA, de grijze zuster van LAZARUS en MARTHA. Wij dachten er bij, dat de Schrijfster vrij wat verzuimd heeft, wat haar verhaal aantrekkelijk hadde kunnen maken, de opvoering van personen, uit de gewijde geschiedenis bekend; b. v. eenen jongeling van *Naïn*, eene dochter van *Jaïrus* en anderen.

Op het *kostuum* valt al even weinig te roemen als op de *conceptie*. Er ligt niets bepaalds, niets kenmerkends, niets scherp geteekends in van tijdelijk en plaatselijk. De Schrijfster spreekt wel van *Jeruzalem*, maar weet er hare lezers niet te verplaatsen; men blijft volkomen te huis, volkomen in het hoekje van den haard. Aangrijpen doet het boek nergens; het laat koud en droog.

Zullen wij nog van bijzonderheden spreken?

Wij hebben het aanteekenen van leemten en fouten niet tot de helft kunnen volhouden, maar moesten toch op eene van de laatste bladzijden (II. 264) glimlagchen over een schip, dat men aan de marmeren trappen in de haven te *Ephese* met touwen aan den wal laat vastmaken en tevens NB. zijne ankers laat uitwerpen!

Het vertalen vertrouwe de anders zoo zorgvuldige uitgever niet toe aan iemand, die zijne moedertaal zoo slecht verstaat, dat hij, om geene andere bokjes te noemen, gedurig *hunne* van vrouwen schrijft. Wij hopen, dat *Naömi* het eenige mislukte en misplaatste blijve in de fraaije onderneming van den Heer RUHRI.

Jonge-Jufvrouwen, door BOUDEWYN. *'s Gravenhage, bij* J. L. van der Vliet. *In gr.* 8*vo.* 243 *bl. f* 2-90.

Humoristische schrijftrant is bij ons aan de orde van den dag. In verschillenden trant worden wij met grootere en kleinere stukken van dat genre overstelpt. JONATHAN en HILDEBRAND, ieder in geheel eigenaardigen toon, hebben het voorbeeld gegeven, en zij hebben talrijke navolgers gevonden, die voor het meerendeel tot het *servum imitatorum pecus* behooren. Behoort BOUDEWYN ook tot deze klasse? Wat zal men zeggen? Eene zekere mate van talent moet men hem toekennen; maar toch, zouden wij zeggen, het is niet de ongezochte, natuurlijke opwelling zijns gevoels; het is niet de bepaalde drang van zijn genie, die hem tot dien humoristischen schrijftrant brengt; daartoe is zijn humor niet rijk genoeg, te flaauw en te waterachtig. Hij bezit eene zekere gemakkelijkheid, om in eenen zoetelijken, gevoeligen toon voort te keuvelen; hier en daar slaat hij eene snaar aan, die weerklank vindt in het gemoed, maar ook dikwijls leest men vrij onverschillig voort, en kan de klagt over gerektheid en onbeduidendheid niet weerhouden. Men voelt te dikwijls, dat het niet de natuurlijke uitstorting is van het hart, niet een wezentlijk vuur, maar een kunstvlammetje. Men stuit op zekeren toon, die gemoedelijkheid moet heeten, en die eigenlijk aanmatiging is en voor Rec. althans onverdragelijk. Humor moet geheel natuur zijn, of het wordt laf; den humorist zijn zekere uitwendige vormen en uitdrukkingen gemakkelijk af te zien, vooral waar de gevoelige toon meer wordt aangeslagen dan de geestige. En zoo, dunkt ons, dragen de opstellen van BOUDEWYN de blijken van zulk een zoeken naar humor, van zulk een navolgen van anderer voorbeeld, meer dan van eigen geest, van de bepaalde rigting van eigen genie, die zich openbaren zou, al had men nooit een humoristisch boek in handen gehad.

Dit komt vooral dàar uit, wanneer men eenige stukken achtereen leest. Bl. 117 en vervolgens geeft, gelooven wij, eene getrouwe schets van den Schrijver, als hij humorist *wil* zijn. Hij komt te huis, met oogmerk om den avond met schrijven door te brengen. »Helaas, ik had weinig hoop, dat ik gelukkig zou zijn! Den geheelen dag hadden mij geleerde Jonge-Jufvrouwen voor den geest gezweefd, en toch had ik ze mij niet duidelijk en zuiver kunnen voorstellen. Ik kwam ontmoedigd en neêrslagtig te huis en zette mijne druipende parapluie in den gang neder, nam een brandende

kaars en vlugtte naar boven... Ik zette mij *gedachtenloos* in een hoek van het vertrek neder, zonder veel hoop op een aangenamen avond. Eindelijk stond ik weer op en stak mijne lamp aan. Vervolgens schopte ik mijne laarzen uit, trok een paar kamermuilen aan, en ging weer op een anderen stoel zitten met de armen over elkander geslagen en gestadig in het vuur kijkende. Zoo verliep er weer een kwartier uurs, waarin mijn geest nog niets had uitgevoerd, ik geloof zelfs, dat ik op dat oogenblik geen geest had — als ik zoo iets al ooit heb bezeten. Ik stond weer op, trok mijn jas uit en een kamerjapon aan, waarop ik, nog altoos mistroostig en ledig van hoofd en hart, alweer, met de armen over elkander geslagen en in het vuur kijkende, op eenen anderen stoel ging zitten." En zoo gaat dat nog ettelijke bladzijden voort. Zietdaar, het beeld van dat zoeken om aardig te zijn, om humoristische schetsen te schrijven, ofschoon eigenlijk de inwendige stem daartoe niet roept! Ik weet wel, dat de Schrijver dat alles nu zoo ernstig niet opgevat zal willen hebben en daarin juist zijne aardigheden zoekt; maar toch geloof ik, dat hij, als ondanks zichzelven, zijn eigen beeld geschetst heeft bij zijne humoristische proeven.

Wij willen daarmede nu niet alle verdiensten aan zijn werk ontzeggen. Bij de gemakkelijkheid, waarmede hij schrijft, bij de vele voorbeelden, die er tegenwoordig van dezen schrijftrant te vinden zijn, is het zoo moeijelijk niet, om, zoo het slechts niet geheel aan eenigen aanleg ontbreekt, iets dragelijks te leveren; en zoo zijn er dan ook in deze *Jonge-Jufvrouwen* stukken, die zich zeer wel laten lezen en niet geheel verwerpelijk zijn; maar het geheel is toch zwak, en getuigt, dat de Schrijver geen oorspronkelijk humorist is, maar zich zonder eigenlijke inwendige roeping op dat genre geworpen heeft, en talents genoeg bezit, om dat niet geheel zonder goeden uitslag te doen. Wij vinden hier zeven stukjes: *Toewijding aan de Jonge-jufvrouwen*, (waarvan de eerste toespraak: *lieve kinderen!* reeds terstond van den boven gewraakten aanmatigenden toon zoowel, als van het zoeken van luim of gevoel in iets, waarin het volstrekt niet ligt, getuigt) *arme Jonge-jufvrouwen*, *zieke Jonge-jufvrouwen*, *Winkeldochters*, *geleerde Jonge-jufvrouwen*, *oude Vrijsters*, *Burgerdochters*. Het getal had met verscheidene kunnen worden vermeerderd. In alle is goeds en minder goeds dooreenge-

mengd, maar het geheel liet Rec., om bovengenoemde renen, doorgaans onbevredigd.

De Burgvrouw van Collendoorn, naar Oud-Sallandsche Kronieken en Legenden, door J. DIJK. *Te Zwolle, bij* J. J. Tijl. 1847. *In gr.* 8*vo.* 350 *bl. f* 3-25.

De titel van dit werk gaf ons hoop, dat het zou bestaan in eene bloemlezing uit de kronieken en legenden van *Salland.* Zulk eene bloemlezing, door een' oordeelkundigen oudheidkenner verzameld, kon zeer belangrijk zijn, en veel bijdragen tot bevordering der kennis van het gewest, waarop zij betrekking heeft en van deszelfs geschiedenis. Uit dit oogpunt beschouwd, moeten wij des Schrijvers schranderheid bewonderen, die een uithangbord voor zijn papieren gebouw heeft geplaatst, hetwelk ieder, die alleen op titels afgaat, het boek zal doen koopen. Maar een gedeelte van ons lezend publiek verwacht van ons, dat wij, eer zij binnentreden, hun verzekeren, dat zij zich hun geld en tijd niet zullen bekłagen, indien zij het doen. Wat zullen wij zeggen? Maar het moet er uit. De titel is gelijk aan *het gestreepte Monstervarken*, hetwelk uithangt voor eene herberg te *Newyork.* De nieuwsgierigen verwachtten voor 't minst eene zwijnachtige Zebra te zullen zien, en het kwam neêr op een gewoon varken, op welks huid strepen geverwd waren. Dan, om tot het werk zelf te komen, het moet eigenlijk een roman heeten, doch bij het schilderen van karakters en het beschrijven van vrouwelijk schoon is zelfs tot in de voorstelling der wenkbraauwen de verwkwast zoo onhandig gebruikt, dat er geene illusie mogelijk is. Wij gelooven, dat *Overijssels* verstandige lezers liever een goed gemest zwijn, dan het door eenen kladschilder met strepen opgesierde magere beest, hetwelk hun hier wordt aangeboden, zullen verkiezen. Om eigenlijk te spreken: wat vindt men hier? Onwaarschijnlijkheden in de karakterbeschrijvingen en in de gebeurtenissen, volslagen gemis aan zedelijke strekking, (in dat opzigt is het boek goed noch kwaad) en, om nog eens onze spreekwijze van het varken te ontleenen, in de voorrede *veel geschreeuw* en in het werk *weinig wol.*

De Voetschroeïjers. Herinneringen uit de jaren IV tot VI der Fransche Republiek, door VIDOCQ, *voormalig Chef der Veiligheidspolitie te Parijs. III Deelen. Te Gorinchem, bij* A. van der Mast. 1846. *In gr. 8vo. Te zamen* 943 *bl. f* 9 -:

Omstreeks de rampzalige jaren 1793 tot 1796 bestond in het toen reeds grootendeels tot de Fransche Republiek behoorende *België*, vooral in *Vlaanderen*, eene bende roovers en moordenaars, welke in talrijkheid van leden en stoutheid en wreedheid van misdrijven welligt hare wedergade niet had gedurende de nieuwere tijden in het noordelijke *Europa*. Zij, die tot deze bende behoorden, droegen den naam van *Voetschroeïjers*, daar zij de kannibaalsche gewoonte hadden, om hen, die zij wilden berooven, zoo lang met ontbloote voeten door de gloeïjende hitte van een vuur te martelen, tot zij, door de pijn gedwongen, hunne verborgene gelden aanwezen. 't Is het onstaan, de wanbedrijven en de eindelijke teregtstelling van deze bende, welke door den bekenden of beruchten VIDOCQ, als een onderwerp zijns waardig, met eenige romantische bijvoegselen, maar, wat de hoofdgebeurtenissen betreft, naar waarheid verhaald worden. Dat dergelijke onderwerpen, regt levendig voorgesteld, thans, helaas, zeer in den smaak zijn, blijkt onder anderen daaruit, dat het sinds tot de merkwaardigheden van *Parijs* behoorde, den voormaligen Chef der Veiligheidspolitie in persoon te hebben leeren kennen. Aanzienlijke vreemdelingen gaan hem en SANTON, den scherpregter van *Parijs*, een bezoek brengen en verzoeken deze beide roemruchtige personen in een' vriendenkring op een' vriendschappelijken maaltijd, gedurende welken beide hunne tuchthuis-, galei-, schavot- en bordeelänekdoten, tot vermaak der aanzittenden, moeten verhalen. Een tafelgesprek van deze soort werd ook in een onzer tijdschriften onzen landgenooten aangeboden. Ofschoon wij alles behalve ingenomen zijn met dezen kieschen, fijngevoeligen smaak, twijfelen wij er niet aan, of reeds het weinige, 'twelk wij van het thans aangekondigde werk hebben berigt, zal in zóó ver aan het verlangen van den uitgever voldoen, dat het de begeerte ook van velen onder onze lezers zal opwekken, om zich met den inhoud van het boek nader bekend te maken. Dit moeten wij erkennen, dat, de lezing eenmaal aangevangen zijnde, de inhoud boeïjend is, en dikwijls de verbeelding hevig wordt geschokt door de akeligste tafereelen der gruwelijkste bedrijven van menschelijke boosheid. Wie weet, welke heerlijke tegenhangers de nieuwe Fransche Republiek nog in haren schoot verborgen houdt!....

BOEKBESCHOUWING.

PAULUS. *Eene Schriftbeschouwing door Mr.* ISAAC DA COSTA. *II Deelen. Te Leiden, bij* S. en J. Luchtmans. 1846, 1847. *In gr.* 8*vo. XVIII*, 870 *bl.* *f* 8-75.

Wij hebben opzettelijk de aankondiging van dit werk uitgesteld totdat het voltooid zou zijn, en nu ook het tweede Deel van den *Paulus* voor ons ligt, haasten wij ons, de lezers van dit Tijdschrift daarop opmerkzaam te maken.

Om deze Schriftbeschouwing in hare waarde te leeren kennen en op den regten prijs te stellen, is het niet genoeg, te vragen, wat er aan ontbreekt, en of er geene aanmerkingen op kunnen gemaakt worden. Men moet ook vragen, of er behoefte aan dit werk bestond, of het eene gemakkelijke taak was, welke de Schrijver op zich heeft genomen, of er veel uit zijn werk kan geleerd worden. Terwijl wij sommige dezer vragen ontkennend zouden beantwoorden, zeggen wij OD andere: ja.

Het is geen vereischte meer in ons land, al wat de bestrijders des Christendoms, en dan ook der echtheid of geloofwaardigheid van de Schriften des nieuwen Verbonds, in den jongsten tijd in *Duitschland* geschreven hebben, te lezen, om iets te weten van hetgeen de zoogenaamde nieuwe Tubingsche Godgeleerde School heeft gedaan, om de grondslagen des Christendoms te ondermijnen. De *Jaarboeken voor wetenschappelijke Theologie* en het Tijdschrift *Waarheid en Liefde* hebben onlangs uitvoerig over haar gesproken, en de *Godgeleerde Bijdragen* hebben door de vertaling eener recensie van Prof. PELT gezorgd, dat ieder kon weten, hoe deze geleerde over de Tubingsche kritiek denkt. Als bekend mogen wij dan vooronderstellen, dat de Tubingsche Hoogleeraar VON BAUR, bijgestaan door zijne leerlingen SCHWEGLER, ZELLER en anderen, alles beproefd heeft,

om het geloof aan de echtheid van de vier Evangeliën, van de Handelingen der Apostelen en van al de Apostolische Brieven (uitgenomen die aan de *Romeinen*, *Korinthiërs* en *Galatiërs*) als geheel ongegrond te doen voorkomen. Naar hunne meening zijn er van PAULUS alleen brieven aan de gemeente van *Rome*, *Korinthe* en *Galatië* bewaard, en verdient alleen het laatste boek in den Kanon van het N. T. een echt geschrift van den Apostel JOHANNES te heeten. Het spreekt van zelf, dat hunne voorstelling van de geschiedenis des Christendoms, vooral gedurende de eerste 150 jaren, eene geheel andere is dan die, welke men zich gewoonlijk daarvan vormt. Volgens die Tubinger Godgeleerden geen CHRISTUS, die iets wonderbaars gedaan of in zijne lotgevallen aan te wijzen heeft; geen twaalf Apostelen, die, even als PAULUS, zich bewust waren van een specifiek onderscheid tusschen het Jodendom en het Christendom. Neen, van CHRISTUS kunnen wij, volgens hunne meening, niets met zekerheid weten — immers zijn de vier Evangeliën produkten der tweede eeuw onzer jaartelling, partijschriften, opgesteld om eene verzoening tot stand te brengen tusschen de oorspronkelijk Christelijke (d. i., volgens de *Tubingers*, Ebionitische) en de Paulinische of anti-joodsche rigting, maar bij welker vervaardiging het der schrijveren doel niet geweest is, eene geloofwaardige geschiedenis als bijdrage tot de kennis van het leven onzes Heeren te geven. En dat men tot dit resultaat te *Tubingen* niet langs den weg van zuiver historisch onderzoek is gekomen, maar door den invloed eener speculatieve philosophie, die zich het regt aanmatigt, te bepalen, wat mogelijk, wat onmogelijk, wat geschied, wat niet geschied is, blijkt duidelijk uit de houding, die men tegenover de als echt erkende brieven van PAULUS aan de *Romeinen*, *Korinthiërs* en *Galatiërs* aanneemt.

Zijn toch deze laatstgenoemde brieven werkelijk door den Heiden-Apostel geschreven, is PAULUS derhalve een historisch persoon, en, blijkens dat viertal brieven, een man, die op een' hoogen trap van intellectuéle en moréle ontwikkeling stond, wat zal men dan antwoorden op de vragen:

Heeft deze PAULUS niet vast geloofd, dat JEZUS CHRISTUS uit den dood, dien Hij aan het kruis stierf, weer in het leven is teruggekeerd? Bouwt deze PAULUS niet op de zekerheid van 's Heeren opstanding zijn geloof in Hem als den Zoon van God, als den Zaligmaker der wereld? Blijkt niet uit die brieven, dat hij bij zijne lezers het geloof aan de waarheid der Evangelische geschiedenis in het algemeen vooronderstelt, en blijft het bestaan en ontstaan van dat viertal niet een raadsel, indien wij niet aannemen, dat CHRISTUS werkelijk uit den dood is opgewekt? Is PAULUS zelf, in zijne geheele verschijning en werkzaamheid, niet een sterksprekend bewijs voor de geloofwaardigheid der Evangelische geschiedenis, vooral der opstanding van CHRISTUS? Daarop antwoordt men te *Tubingen* niet. Zulke bewijzen laat men daar niet gelden. Men ontkent de mogelijkheid van wonderen en verwerpt derhalve al wat niet door het gezonde menschenverstand als zeer natuurlijk begrepen wordt. Wil men van geene wonderen hooren, dan kan men zich ook onmogelijk de geschiedenis van de stichting des Christendoms zóó voorstellen, als dit gedaan wordt door hen, die de historische boeken des N. T. voor echt en geloofwaardig erkennen, en men moet haar derhalve eene andere gedaante geven, die evenwel den toets der vier nog voor echt erkende Paulinische brieven moet kunnen doorstaan.

Ziet, met deze vier brieven in de hand vrage men de Tubinger Godgeleerden rekenschap van hunne kritiek des oorspronkelijken Christendoms. Met deze vier brieven kan men hen grootendeels weerleggen. Dit wapen is evenwel op den duur niet voldoende. Want op de vraag: waarom b. v. VON BAUR dat viertal voor echt verklaart en de overige brieven van dezen Apostel verwerpt, antwoordt hij, dat deze brieven een Paulinisch karakter dragen, de anderen daarentegen niet. En op de vraag, vanwaar hij iets omtrent het eigenaardige van het Paulinisch karakter weet — eene vraag, die zeer natuurlijk is, daar hij de Handelingen der Apostelen niet voor geloofwaardig houdt, dan voor zoover zij met de vier Paulinische brieven overeenkomen, —

zou hij eindelijk *niets* kunnen antwoorden. Hij zou wel moeten erkennen, dat hij het eigenaardig Paulinische alleen kent uit dat viertal, en dat hij dit viertal voor echt erkent om hun eigenaardig Paulinisch karakter. Ieder ziet, het gaat hier in een cirkel. En zoo is het ook met de geheele Tubingsche kritiek en bewijsvoering. Het is daarom te vreezen, dat VON BAUR en zijne volgelingen, of later, indien zij het niet doen, anderen, die op zijn standpunt staan, van geene echte brieven van PAULUS meer zullen willen hooren, en allen verwerpen, wanneer zij zien, dat de nog door hen voor echt erkende brieven des Apostels als wapenen tegen henzelven gebruikt worden. Hoe eerder men te *Tubingen* tot dat besluit komt, des te beter. Want dan zal het blijken, dat men daar de geschiedenis naar het speculatief-wijsgeerig systeem verdraait en hieraan alles ten offer wil brengen. Om hen daartoe te dwingen, is het van veel belang, dat al de Paulinische brieven naauwkeurig in oogenschouw genomen, met elkander en, als bronnen voor eene levensgeschiedenis van PAULUS, ook met de Handelingen der Apostelen vergeleken worden. Er bestaat alzoo behoefte aan een werk, waarin de brieven van dezen Apostel met dat doel van nabij worden beschouwd, en daar de Heer DA COSTA ons in zijnen *Paulus* zulk een werk heeft geleverd, gelooven wij te kunnen vaststellen, dat er waarlijk behoefte aan bestond.

Nu was het evenwel geen gemakkelijke taak, welke de Schrijver op zich heeft genomen. Men kan in onzen tijd op het gebied der geschiedenis van het ontstaan der schriften des nieuwen Verbonds bijna geen' stap doen, zonder op moeijelijkheden van onderscheiden aard te stuiten. Wat vroeger boven allen twijfel scheen verheven, wordt nu door velen in twijfel getrokken, en waar men eertijds meende een' vasten grond onder den voet te hebben, wordt nu door sommigen beweerd, dat de grond wankelt. Om derhalve bij een onderzoek als dat, waartoe de Heer DA COSTA zich zette, goed te slagen, is het van belang, te beginnen bij een punt, dat vaststaat, om dan voorts stap voor stap verder te gaan. Nu heeft VON BAUR door een zijner jongste geschrif-

ten, waarin hij op zijne wijze het leven van PAULUS beschrijft, den grond, waarop DA COSTA zich wilde bewegen, geheel omgewoeld; en hij, die over de brieven van PAULUS zoowel, als over de geheele werkzaamheid diens Apostels wil spreken, moet zich bijna aanhoudend met het weerleggen van allerlei tegenwerpingen bezig houden. Dit is hinderend voor het geregeld voortgaand onderzoek, belemmerend voor de eenheid van het geheel. De Heer DA COSTA heeft dit gevoeld, en zich daarom niet ingelaten met die honderd objecties, door BAUR en anderen in het midden gebragt. Hij vergenoegt zich met aan te toonen, dat de Handelingen der Apostelen en de veertien brieven van PAULUS, (die aan de *Hebreën* is, volgens DA COSTA, ook van dezen Apostel) naauwkeurig met elkander vergeleken, niet met elkander in strijd zijn. Hij geeft eene schets der levensgeschiedenis en der werkzaamheid van den Apostel, en vlecht daarin eene beschouwing van den inhoud der brieven, door hem aan onderscheidene gemeenten en personen geschreven. En terwijl hij van elken brief een kort overzigt geeft, daar, waar hij met 's Apostels levensgeschiedenis genaderd is tot het tijdstip, waarop de brief moet geschreven zijn, wordt het meer en meer helder, dat veel zeer goed ineensluit, al is het door de jongste bestrijders des Christendoms als onpassend verworpen.

Wij gelooven dan ook, dat er veel uit dit werk kan geleerd worden. Wel ontveinzen wij niet, dat wij op sommige punten onvoldaan bleven. Waar de Schrijver zich zette, om eene korte schets van het Paulinisch leerbegrip te geven, scheen hij ons wel wat al te spoedig daarmede gereed te zijn. Het is waar, na de beschouwing van den inhoud der brieven was uitvoerigheid hier minder noodig, dan wanneer de lezer vroeger niet met de denkbeelden des Apostels bekend was gemaakt. Waar echter het geheele leerstelsel van PAULUS, voor zoover het uit zijne schriften gekend wordt, ons blootgelegd zal worden, zijn wij niet tevreden met eenige algemeene trekken, maar willen ook in bijzonderheden zien aangewezen, hoe het eene gedeelte met het andere in verband is gebragt, en verwachten een

antwoord op de vraag, of BAUR regt had, toen hij sommige bestanddeelen van het Paulinisch leerbegrip op zichzelf beschouwde in een hoofdstuk, dat tot opschrift heeft: *specielle Erörterung einiger dogmatischer Nebenfragen.* Ook meenen wij, dat de Apostel, indien hij het werk van DA COSTA kon lezen, zich op sommige plaatsen zou verwonderen over hetgeen als *zijne* voorstelling wordt voorgedragen. Na over de Paulinische leer van God gesproken te hebben, schrijft DA COSTA (bl. 281): »Vader is die God, Zoon is die God, Heilige Geest is die God! een drievoudige Heerlijkheid, een drievoudige Liefde, een drievoudige Heiligheid; — een éénig God!" Derhalve — dezelfde God, die Vader is, is ook Zoon, is ook Heilige Geest! Leert PAULUS dat? Verder: »Het is de leer dan ook van PAULUS: Met en in den Vader en den Zoon verkondigt hij ook nog den Heiligen Geest als een levendigen en zelfstandigen Werker, als levenden en levengevenden God. Die Geest — gelijk God zich zelven afbeeldt en uitspreekt in het Woord," [in het voorbijgaan moeten wij herinneren, dat de Johanneische Logosleer hier ongemerkt met de Paulinische Zoonsleer wordt vermengd] »in den Zoon, zoo stort en ademt Hij zich uit in den Geest." God ademt zich uit in den Geest — Heilige Geest is die God, — ligt het aan mij, dat ik PAULUS in deze voorstelling niet terugvind? Gelukkig is er geen tweede plaats in het werk van den Heer DA COSTA, waar, naar onze meening, de dogmatiek van latere eeuwen zoo grooten invloed oefent op zijne voorstelling van hetgeen de Apostel PAULUS geleerd heeft.

Ook hadden wij meer verwacht, dan ons gegeven wordt, na de veelbeloovende toezegging: »Later volgen — eene vergelijking van zijn persoon met die drie onder zijne mede-Apostelen, welke hij zelf ergens de zuilen der Gemeente, bepaaldelijk te *Jeruzalem*, heeft genoemd, — eene beschouwing van de verhouding tusschen PAULUS den Apostel en CHRISTUS den Heer, — eene, ten slotte, van den invloed van PAULUS bekeering, Apostolaat en Schriften op geheel de Christelijke kerk, vooral op die der Hervorming en op hare Godgeleerdheid, op die van onzen tijd" enz.

DA COSTA kan toch niet meenen, dat hij b. v. zijn onderwerp, II, bl. 252, heeft uitgeput, waar hij PAULUS en JOHANNES naast elkander plaatst? Maar hier zijn wij op een' gevaarlijken weg. Wij zouden den Schrijver onregt doen, indien wij eerst bepaalden, wat hij kon en moest geven, en daaraan dan toetsten, wat hij heeft gegeven. Wij laten gaarne aan anderen over, de waarde van het werk eens schrijvers alleen of hoofdzakelijk te toetsen aan hetgeen men goedvindt van zijne gaven en talenten te verwachten. Het werk van een Genie kan gedeclineerd worden, wanneer men op den voorgrond stelt: van een Genie niets dan wat in zijne soort volmaakt is. Wij spraken ook alleen van hetgeen DA COSTA zelf beloofde.

Liever wijzen wij op de vele bijzonderheden, in het eerste deel als opgestapeld; bijzonderheden, die, als bijdragen tot de verdediging der geloofwaardigheid van des Apostels geschiedenis en der echtheid van zijne brieven, aller aandacht verdienen; op de vele kleinigheden, door DA COSTA opgemerkt en anders vaak voorbijgezien. Liever maken wij opmerkzaam op de bladzijden uit het tweede deel, die het opschrift dragen: PAULUS *en* BAUR, om niet te spreken van die andere met den titel: PAULUS *een krijgsknecht van* JEZUS CHRISTUS, en van zoo menige bladzijde, hoogstbelangrijk om de fijne opmerkingen en om de juistheid van blik, waardoor zij eene bijzondere onderscheiding verdienen.

Waarlijk, wanneer wij bedenken, dat de Heer DA COSTA geen Theoloog *ex professo* is, en dan zijne schriften, dan deze Schriftbeschouwing voor ons leggen, begrijpen wij niet, hoe het mogelijk is, dat zijne verdiensten door iemand kunnen miskend worden. De onpartijdige beoordeelaar moet erkennen, dat hij onder de Apologeten des Christendoms, waarop *Nederland* roem draagt, met eere mag genoemd worden. Zijn *Paulus* is eene apologie, vol wenken voor den Christelijken apologeet; en wanneer er later een biograaf van den Apostel der Heidenen mogt opstaan, zal hij met in gebreke kunnen blijven, van dit werk partij te trekken, en het te beschouwen als een voorarbeid van groote

waarde. Als zoodanig zij het den lezeren van dit Tijdschrift dan ook aanbevolen. Zij mogen er zich versterkt door gevoelen in hun geloof, dat, terwijl weinige dagen voldoende zijn om eenen Troon te doen instorten en een Rijk geheel van gedaante te doen veranderen, de Troon van JEZUS CHRISTUS, den Koning van het Godsrijk, vaststaat, bestand tegen de aanhoudende aanvallen der geleerdste en waakzaamste bestrijders des Christendoms, en dat het Rijk diens Konings onveranderlijk is gelijk de God, aan wien het zijn bestaan en fundament heeft te danken.

PAULUS *en de Ouderlingen der Jeruzalemsche Gemeente. Leerrede over Handel. XXI:* 17—20ª, *uitgesproken ter gedachtenis van het vijftigjarig bestaan des Nederlandschen Zendelinggenootschaps, den* 19 *Dec.* 1847, *door* R. W. VAN ROSSUM, *Predikant te Alphen aan den Rijn. Te Rotterdam, bij* M. Wijt en Zonen. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl.* *f* :-30.

De aanleiding tot het voordragen dezer Leerrede is op den titel vermeld; ook de eenige reden van de uitgaaf wordt met een enkel woord medegedeeld. Aan den waardigen Grijsaard B. LEDEBOER, den eenig overgeblevenen Oprigter van het Nederlandsche Bijbelgenootschap, heeft de Schrijver zijn werk opgedragen. Als voorzang is gebruikt *Ps.* LXVII: 1, hetzelfde zangvers, dat vijftig jaren vroeger, in de zamenkomst van de oprigters van het Genootschap, ten huize van den Predikant VERSTER, te *Rotterdam*, gezongen was geworden. De tekst vermeldt de zamenkomst van PAULUS met de Oudsten der Jeruzalemsche Gemeente ten huize van JACOBUS, waarbij de Apostel mededeeling deed van zijnen zendelingsarbeid onder de Heidenen, en de vergadering, wegens hetgeen zij daarvan vernam, tot blijde verheerlijking van God gedrongen werd. Hier wordt de tekst gebruikt, om in het *eerste* deel PAULUS in de vergadering der Jeruzalemsche Ouderlingen, en de vergadering dezer

Ouderlingen met PAULUS te beschouwen. De Apostel wordt beschouwd, als in die vergadering ontvangen met belangstelling, voor die belangstelling niet ongevoelig, en rekenschap gevende van zijne reize. In deze rekenschap openbaart hij zijn geloof aan het Godsbestuur in de bekeering der Heidenen, zijne hooge ingenomenheid met die zaak, en zijne blijdschap, dat hij in Gods hand het middel daartoe geweest was. De vergadering der Ouderlingen met PAULUS wordt daarna voorgesteld als den Heer lovende, dewijl zulk een zegen op de Evangelieprediking gezien was, dewijl PAULUS de man was geweest, door wien dat goede en groote was gesticht, en omdat de Heer zijnen dienaar onder alle gevaren had behoed, en hem in welstand en behouden in hun midden had teruggevoerd. In het *tweede* deel worden de punten ontwikkeld, die naar tijdsgelegenheid bijzondere opmerking verdienden. Eigenlijk is hier eene overbrenging van hetgeen de tekst omtrent PAULUS en zijnen arbeid vermeldt op het Nederlandsche Bijbelgenootschap, en wordt in betrekking daarmede gelet op hetgeen God onder de Heidenen gedaan heeft, door wier dienst en door welke middelen dit geschied is. Eindelijk wordt dit deel en de geheele Rede met eene opwekking tot blijde Godsverheerlijking besloten. Over de betrekkelijke Homiletische waarde van deze Leerrede zullen wij, na de opgaaf van inhoud en verdeeling, niet behoeven uit te weiden. De eenige reden, waarom zij uitgegeven werd, was het verlangen, om iets tot het fonds van het Genootschap bij te dragen. Wie zou dan niet met den Schrijver wenschen, dat zij door de Leden en Begunstigers van het Genootschap in liefde ontvangen zij en worde?

Wijsbegeerte en Godgeleerdheid in Nederland. Brief aan den Hoogleeraar P. HOFSTEDE DE GROOT. *Te Leiden, bij* J. H. Gebhard en Comp. 1847. *In gr.* 8*vo.* 50 *bl. f*:-50.

Deze brief is zijn bestaan verschuldigd aan den strijd tusschen de Godgeleerden en Wijsgeeren hier te lande, of lie-

ver aan eene Redevoering van Prof. HOFSTEDE DE GROOT voor zijne leerlingen, in welke Z.H.G. de Wijsbegeerte en de Wijsgeeren, met het oog op eenen Hoogleeraar in die wetenschap te *Utrecht*, poogt te regt te wijzen.

Wij gevoelen tot nog toe geene neiging of roeping, om ons op nieuw in dezen strijd te mengen, en allerminst, om hierin partij te kiezen; derhalve bepalen wij ons bij den brief zelven, en maken, na eene aandachtige lezing, welke hij zoozeer verdient, geene zwarigheid, dien, wat taal, gespierdheid en bondigheid van stijl betreft, voorbeeldig te noemen, en als zoodanig aan te bevelen; terwijl de geheele inhoud van het diep en helder doorzigt des geleerden Schrijvers getuigt. De aanmerking echter, dat de gedachten of besluiten van enkele of van sommige onderzoekers der Wijsbegeerte niet gelden kunnen als een eindbesluit, of het resultaat dier wetenschap zelve, houde de geachte Schrijver ons ten goede; daar toch de rede, hoe onfeilbaar in haarzelve, zonder volmaakte kennis van alle zaken noch geregtigd noch in staat kan zijn, te allen tijde en over alles beslissend en onwederlegbaar uitspraak te doen. De rede is in den mensch altijd min of meer beperkt. Nemen wij ook nog hierbij in overweging, of het, bij het thans zoo algemeen opgewekt vooroordeel tegen de Wijsbegeerte, raadzaam kan geacht worden, de gevoelens of besluiten dier enkele onderzoekers zoo geheel open en bloot te leggen, zelfs voor het minder of geheel niet onderscheidend publiek, dan komt het ons voor, dat een zoodanige ruiterlijke stap niet minder sterk pleit tegen de voorzigtigheid, dan voor den moed en de cordaatheid van den Schrijver, die tevens, door deze mindere bedachtzaamheid, der partij wapenen tegen zich in de hand geeft, en de vooringenomenheid tegen de Wijsbegeerte en hare beoefenaars zeker niet verzwakt.

Ook den toon des briefs hadden wij minder sarcastisch gewenscht. Het is waar, dat sommige gedeelten der redevoering of verhandeling van Prof. HOFSTEDE DE GROOT hiertoe aanleiding hebben kunnen geven, en dat de persoonlijke toespelingen op iemand, wien de briefschrijver klaarblijkelijk achting toedraagt, hem er toe gebragt hebben dien

scherpen toon aan te slaan, en dan is zulks niet geheel onverschoonbaar; echter blijven wij bij de gedachte, dat een vriendelijk en ernstig betoog meer passende aan het gewigtige onderwerp, voor den Schrijver meer vereerend, en over het geheel van beter gevolg zoude geweest zijn.

Wij kunnen derhalve aan dezen brief, zoo als hij daar ligt, in weerwil onzer erkenning van des Schrijvers kunde en bekwaamheid, onze geheele goedkeuring niet hechten; doch het is er verre af, dat wij zouden willen gerekend worden in te stemmen met eene beoordeeling, voorkomende in een ander tijdschrift, en welker steller zich H. D. teekent: zulk nietsbewijzend of wederleggend, maar alleen veroordeelend, zelfs dreigend geschrijf, strekt noch dien steller, noch der redactie van dit, anders nog wel geaccrediteerd tijdschrift, tot eer; doch wij laten zulks voor hunne verantwoording.

Wij onthouden ons van verdere aanmerkingen, omdat wij, gelijk wij boven zeiden, besloten hebben, ons vooreerst niet meer in te laten met eenen strijd tusschen partijen, die beide verklaren de waarheid, en niets dan de reine waarheid, te beoogen; maar doen nogmaals het ongepaste opmerken van uit het gebied der wetenschap op het veld der personaliteit over te springen, ten einde elkander, liefdeloos en dus onchristelijk genoeg, der algemeene verachting en den haat des publieks prijs te geven. De goede zaak, die van Godsdienst en waarheid, wint niets daarbij; integendeel, haar wordt een groot nadeel toegebragt door eene hatelijke en personele verdediging.

Wij hebben derhalve hierbij niets meer te voegen, dan dat wij niet twijfelen, of de man van kunde en gevoel voor een vrij en onbevooroordeeld onderzoek zal met ons, behoudens instemming met onze vermelde aanmerkingen, dezen brief der lezing overwaardig keuren; terwijl wij ons vereenigen met den zoo echt Christelijken wensch van een vaak miskend voorstander der Wijsbegeerte: »Geen andere »strijd om waarheid en deugd worde er ooit gestreden dan »een kamp in liefde, en of er dan eensgezindheid of ver»schil bestaat, het zij alles ter eere van God!" — De Wijs-

begeerte heeft, bij hare herleving in *Nederland*, vooreerst ook nog eene geheel andere roeping te vervullen, dan zich in eene scherpe polemiek tegen de Godgeleerdheid in te laten, die haar niet anders dan kwaad kan doen, bij het vooroordeel, dat nog te haren opzigte onder het publiek blijft heerschen. Hare voorstanders en beoefenaars moeten de grondbeginselen, waarop zij rust, in een helder daglicht plaatsen, de voorbereidende kundigheden, zonder welke hare studie onmogelijk is, aankweeken, en daardoor haar braakliggend veld voor eene vruchtbare bearbeiding geschikt maken. Hare geschiedenis, en de gedenkstukken van haren roem in vorige eeuwen en bij de naburige volken, meer algemeen bekend te doen worden, zoude een zeker middel zijn, om de zucht tot hare beoefening meer algemeen aan te vuren. Eindelijk rigte de Wijsbegeerte voornamelijk hare blikken op den mensch, zijne zedelijke natuur en zijne bestemming; zij vorsche de onwankelbare grondslagen na, waarop de Zedekunde, de leer van pligt en deugd, rust, en velen, die door hare stoute en soms gewaagde bespiegelingen worden afgeschrikt, zullen zich door hare ernstige stem, die zich voor eene opgeklaarde Godsdienst- en deugdsbetrachting verheft, verzoend en aangetrokken gevoelen.

J. A. BAKKER.

Een woord aan Neêrlands Jongelingschap op den dag van hare meerderjarigheid. Door een' Leeraar opgedragen aan zijnen jeugdigen Vriend. Te Gouda, bij G. B. van Goor. *In gr.* 8*vo.* 19 *bl.* *f* :-25.

Eene even verstandige als gemoedelijke toespraak, van blijvende waarde voor allen, die achtervolgelijk den drieentwintigjarigen leeftijd zullen bereiken. Waken, bidden, arbeiden, hiertoe worden de jongelingen opgewekt, niet alleen in hun tijdelijk, maar ook in hun eeuwig belang. Wij wenschen dit boekje in veler handen, en inzonderheid, dat het door ouders en voogden, als een aandenken,

aan menigen meerderjarig wordenden jongeling moge worden vereerd: zóó kan het niet weinigen, nog jaren achtereen, tot zegen strekken.

De bèreiding en onderzoeking van Schei- en Artsenijbereidkundige Praeparaten, door Dr. G. C. WITTSTEIN; *uit het Hoogduitsch vertaald door* J. P. C. VAN TRICHT. *Te Arnhem, bij* J. G. Stenfert Kroese. *In gr.* 8*vo.* 669 *bl.* *f* 7-25.

Onder de werken, die in den jongsten tijd in het gebied der pharmaceutische wetenschap het licht gezien hebben, is er voorzeker geen, hetwelk zich zoo gunstig onderscheidt, als het bovengenoemde. Trouwens de naam van WITTSTEIN is voldoende, om te doen verwachten, dat het een practisch, een regt doelmatig werk zijn zal, en dit is ook inderdaad het geval, want ook slechts eene oppervlakkige inzage is voldoende, om de juistheid dezer meening te bewijzen. Wij vinden in dit werk, in eene alphabetische volgorde, de bereiding van al de in de Pharmacie gebruikelijke chemische praeparaten, en daarenboven van nog eenige andere, die, hoewel niet als geneesmiddelen gebezigd wordende, echter voor den artsenijbereidkundige niet onbelangrijk zijn, grondig, duidelijk en geheel volgens den tegenwoordigen stand der wetenschap beschreven en verklaard. Eerst vinden wij van elk praeparaat den Latijnschen naam als hoofdbenaming opgegeven, benevens de meest gebruikelijke synonyma en den Hollandschen naam. Dan volgt het voorschrift ter bereiding van het bedoelde ligchaam, zoo uitvoerig en duidelijk als men slechts wenschen kan. Voor ieder praeparaat geeft de Schrijver, op weinige uitzonderingen na, slechts ééne bereidingswijze op, waardoor dit werk zich, naar ons inzien, gunstig onderscheidt van de meeste overige handboeken, in welke gewoonlijk een zoodanig aantal bereidingswijzen voor hetzelfde praeparaat opgegeven wordt, dat men dikwijls verlegen is in de keuze van diegene, welke men volgen wil. Hier daarente-

gen, gelijk wij zeiden, vindt men slechts één voorschrift, maar daarbij heeft men den naam en de algemeen erkende bekwaamheid van WITTSTEIN tot borg voor de doelmatigheid van hetzelve. Vervolgens vindt men eene theoretische verklaring der bereiding, waarbij de Schrijver een zeer doelmatig gebruik maakt van de atomistische formulen en getallen. Eindelijk volgt eene naauwkeurige beschrijving van het verkregen ligchaam en van al deszelfs eigenschappen, benevens eene opgave der mogelijke verontreinigingen, waarbij de wijze, om deze op te sporen, regt duidelijk wordt beschreven. — De ruimte, over welke wij hier mogen beschikken, laat ons niet toe, in eene meer breedvoerige beschouwing der afzonderlijke artikelen te treden, en dit des te minder, daar de enkele aanmerkingen, welke men op het oorspronkelijke werk zou kunnen maken, reeds elders (*Repert. für die Pharm. von Dr.* BUCHNER, Bd. 37, Heft 1 en Bd. 38, Heft 3) door eenen bevoegden beoordeelaar uiteengezet zijn. Liever willen wij dus nog eenige regelen aan de vertaling als zoodanig wijden. Over het geheel genomen, kan men dezelve zeer welgeslaagd noemen, en heeft de Vertaler blijken gegeven van voor de op zich genomene taak berekend te zijn. Bij eene oplettende lezing hebben wij slechts hier en daar eenige onnaauwkeurigheden aangetroffen, van welke wij enkele willen vermelden.

Bij elk praeparaat, op weinige uitzonderingen na, heeft de Vertaler de synonyma, door den Schrijver opgegeven, vermeerderd met de benamingen van de *Pharmacopoea Belgica*. Dit is eene prijzenswaardige bijvoeging, waardoor het werk voor den Nederlandschen apotheker veel in waarde wint; daardoor is echter bij één bereiding eene grove fout ingeslopen, doordien de Vertaler oogenschijnlijk met twee geheel verschillende ligchamen in de war geweest is en verzuimd heeft zijne *Pharmacopoea* even na te slaan. Bij het *Hydrargyrum bichloratum ammoniatum* geeft hij als synonyma op *Murias protoxydi Hydrargyri praecipitatum*, *Mercurius praecipitatus albus*. Maar, volgens de door onze *Pharmacopoea* aangenomene nomenclatuur, zijn deze beide namen alleen toepasselijk op de zoogenaamde

Mercurius dulcis Scheelii, dat is *calomel* langs den natten weg bereid. Het hier bedoelde praeparaat draagt bij ons den naam van *Murias Hydrargyro-ammoniacale*, en als synonyma worden opgegeven: *Hydrargyrum praecipitatum album*, *Hydrargyrum ammoniato-muriaticum* (*Pharm. Belg.* pag. 131 en 132). Deze vergissing zou van minder belang zijn, zoo er onder de Nederlandsche Pharmaceuten niet ettelijke gevonden werden, die met de, volgens de in *Duitschland* heerschende Latijnsche nomenclatuur ingerigte, hoofdbenaming niet teregt zullen komen.

Even als in het oorspronkelijke werk, vermeldt de Vertaler den naam van ieder praeparaat in de landtaal. Op enkele plaatsen echter misten wij ongaarne deze Hollandsche namen, b. v. bij *Jodium bromatum*, *Kalium bromatum*. Op andere plaatsen ontbreken Hollandsche synonyma, die toch wel verdienden opgenomen te zijn geworden, b. v. *zwavelwaterstofzuur*, *overchloriumzuur*, *Lithiumchlorure*, *Tinchlorure* enz.

Het ware te wenschen geweest, dat de Vertaler de Hoogduitsche *errata* in den tekst veranderd hadde, liever dan dezelve achter aan het werk te plaatsen, waardoor zeker eene fout voorgekomen had kunnen worden, die nu tot verwarring aanleiding kan geven. Op drie plaatsen namelijk is de formule der melksuiker verkeerd opgegeven, en slechts op bl. 47 is deze fout in de *errata* verbeterd.

Als eene onwetenschappelijke benaming merkten wij, bl. 116, *urine-zuur* op.

Verder verdient nog opmerking, dat in het Nederduitsche register alles, wat op *bromium*-verbindingen betrekking heeft, te vergeefs gezocht wordt. Insgelijks ontbreekt *chloor-manganesium*, en lezen wij (zeker als drukfout) van *Valeriaanzure cerium-chinine*.

Overigens zijn druk, papier en correctie wèl, en durven wij de gegronde verwachting koesteren, dat de uitgever zich in een ruim debiet zal verheugen, daar het werk, als een onmisbaar hulpmiddel, in elke pharmaceutische werkplaats behoort gevonden te worden.

Kosmos. Ontwerp eener Natuurkundige Wereldbeschrijving, van A. VON HUMBOLDT. *Naar het Hoogduitsch, door* E. M. BEYMA, *Math. Mag. Phil. Nat. Doct. Conservator bij 's Rijks Museum van Nat. Hist. te Leiden. Iste Deel. Te Leiden, bij* P. H. van den Heuvell. 1846. *In gr.* 8*vo. XX en* 478 *bl. f* 5-90.

Slechts zelden ziet een werk het licht, dat zoo, als dit, den stempel van waarde en degelijkheid op het voorhoofd draagt. Het onderwerp — eene natuurkundige wereldbeschrijving, »de beschouwing van al het geschapene, van alles, wat zich in de ruimte bevindt, (de voorwerpen en de krachten der Natuur) als een gelijktijdig bestaand *Natuurgeheel*, geene encyclopedische verzameling of algemeene opeenstapeling der natuurwetenschappen;" maar eene heldere, aanschouwelijke, aan de tegenwoordige hoogte der wetenschap beantwoordende voorstelling van het geheel, dat éénen grooten indruk op den geest achterlaat, dat eenen *Kosmos*, een heelal in orde en regelmatigheid, de hoogste schoonheid, als in een tafereel voor de oogen schildert: zegt, welk onderwerp kan voor den mensch belangrijker zijn, wien door den eeuwigen Schepper boven de levenlooze stof en bewerktuigde wereld het vermogen is gegeven, om dit natuurgeheel in zijne deelen te bespieden en er den indruk van op te nemen; die dit doorzigt bezit tot nasporing van de krachten en wetten, waardoor dat oneindig groote geheel wordt in orde gehouden; — wat onderwerp voldoet meer den dorst naar kennis, wat verheft meer het gemoed, wat wetenschap is schooner lofspraak op de krachten van den menschelijken geest, die op millioenen mijlen afstands de hemelbollen weegt en hunne banen ontraadselt, en de natuur dwingt tot openbaring van hare verborgenste geheimenissen; wat wetenschap brengt nader aan den Oneindige, wiens wezen geen oog ooit zag, maar die zich in ieder onderdeel van dit verbazende raderwerk reeds zoo heerlijk afspiegelt, en hoeveel te heerlijker dan nog, naarmate men meer den blik uitbreidt en nader komt aan hetgeen voor eindige wezens eene onbereikbare zaak is, het zamenvoegen van alles tot één al, waarin melkwegstelsels en infusiediertjes gezamentlijk op hunne plaats staan? En welk vak van kennis heeft in de laatste halve eeuw grooter reuzenstappen gedaan, dan de natuurweten-

schappen? Wat vlugt hebben de sterre-, natuur- en scheikunde niet genomen! Is het voor ieder, die er zijn gansche leven niet eeniglijk aan toewijdt, bijna onmogelijk, ook maar van éénen tak dezer wetenschap den loop bij te houden; ieder, die aanspraak maakt op ware beschaving des geestes, wil gaarne aan de hand van eenen kundigen gids zich door den tempel der Natuur laten rondleiden, en dankt den man, die de resultaten van onderzoek en den stand der wetenschap op eene duidelijke, geestverheffende wijze onder zijn oog brengt.

Die man is ALEXANDER VON HUMBOLDT; en wie is er meer toe bevoegd dan hij? Noem zijnen naam, en gij hebt alles, wat uitgelezen is in de natuurkundige wetenschappen; wat heldere blik is, en een fijn oordeel, en eene zeldzame scherpzinnigheid, en een onvermoeide ijver, en eene allergelukkigste gave van opmerking en vergelijking, en eene benijdenswaardige gemakkelijkheid van mededeeling. VON HUMBOLDT — wie is meer te huis, dan hij, niet in eene of twee, maar in bijna alle afdeelingen dezer wetenschap; — van welke heeft hij de grenzen niet uitgezet; — wie heeft zich door strenger, onafgebrokener studie dieper weten in te dringen in de voorwerpen en krachten der Natuur; — wie heeft naauwkeuriger, met helderder oordeel kennis genomen van zoo oneindig veel, als gedurende zijne lange loopbaan is aan het licht gebragt; — wie staat door zoo uitgebreide briefwisseling in betrekking tot de eerste geleerden van de gansche beschaafde wereld; — wie, eindelijk, heeft, met zulk een' schat van wetenschap toegerust, dien zoo verrijkt op wetenschappelijke reizen in meer dan één werelddeel, op de *Cordilleras* van *Amerika* en in de steppen van *Azië*, overal alles opmerkende, niets voorbijziende, wat der wetenschap kon dienstig zijn, maar tevens met eenen onbegrijpelijk fijnen takt latende liggen, wat haar bezwaart, belemmert, verwart, wat enkel schijn van kennis medebrengt, maar tot niets dient? Deze geleerde, in den kring van Vorsten en de salons van Koningen de hoogst beschaafde man, maar die ook te midden van de doolhoven der diplomatiek de geliefde wetenschap niet vergat; deze man, veel eerbiedwaardiger nog door zijne veelomvattende kennis en zijn onuitputtelijk genie, dan door zijn aanzien in de maatschappij; deze geeft in dit werk, waarvan het plan hem eene halve eeuw voor den geest zweefde, de resultaten van jaren onderzoekens, nasporens, reizens. De

bloote aankondiging eener natuurkundige wereldbeschrijving van de hand van VON HUMBOLDT is reeds de hoogste lofspraak.

Ziet evenwel dit eerste Deel eens oplettend in, en gij zult u verbazen over den schat van wetenschap, niet van oppervlakkige kennis, neen! van het fijnste, zorgvuldigste onderzoek, die u wordt aangeboden; doorloopt die aanteekeningen eens, waarin u de rijkste belezenheid tegenkomt in oud en nieuw, van allerlei landen; leest slechts ééne bladzijde, om 't even waar, en de helderheid zal u aanlokken, de schranderheid u verrassen, de voorstelling u boeijen, de verwonderlijke gemakkelijkheid u wegslepen. Nog slechts eenige zalen van het natuurgebouw worden u ontsloten; gij wordt niet verzadigd van er in rond te zien, en gluurt toch met verlangen naar andere, u nog niet geopende vertrekken. De Schrijver schijnt niets gedaan te hebben, om zijn boek aanlokkelijk, zijnen stijl schitterend, zijne inleiding welsprekend te maken; en toch — ze zijn het. Hoe dat komt? Omdat alles even helder gedacht is. De Schrijver is vervuld met de onmetelijkheid en verscheidenheid van zijn onderwerp; hij *kent* de klippen (hij zegt, ze te *vreezen*) eener encyclopedische oppervlakkigheid en aphoristische kortheid, en vermijdt beide gelukkig. Hij klaagt, dat zijne rustelooze levenswijze hem weinig aan opentlijke voordragten heeft gewoon gemaakt; maar zijne taal vloeit, alsof dit de eenige studie zijns levens ware geweest, en hij schreef eene onwillekeurige lofspraak op zijn werk, toen hij met zedigheid betuigde te vreezen, of hij zich wel zoo bepaald en duidelijk zou uitdrukken, als de omvang en de groote verscheidenheid van het onderwerp vereischen; daar, »om de aanschouwingen en genietingen, welke men door een diep gevoel van de werken der Natuur in zijn binnenste ondervindt, levendig te schetsen, ook de rede zich steeds met die waardigheid en die verhevenheid behoort te bewegen, als met de majesteit en heerlijkheid der schepping overeenstemt."

Inleidende beschouwingen schetsen in breede trekken de verscheidenheid van het natuurgenot en de wetten des heelals, waarna eene juiste bepaling van de begrenzing en wetenschappelijke behandeling der zaak wordt vooropgesteld. Een werk, dat »het bereids erkende en zelfs dat, hetwelk alleen in den tegenwoordigen toestand van ons weten voor zeker, of in verschillende mate waarschijnlijk gehouden wordt, op-

sommen, en niet de bewijzen of betoogen daarvan leveren zoude, moet eenen anderen gang van denkbeelden volgen." Het behoort niet van het mindere tot het meerdere op te klimmen, maar, omgekeerd, van het geheel af te dalen tot de bijzonderheden. De wereldruimte levert dus de eerste stof van beschouwing. Getrouw aan dit beginsel, gaat deze niet van onze aarde of ons zonnestelsel uit, maar van de ver verwijderde nevelvlekken tot de sterrenwereld en ons zonnestelsel met zijne planeten, wachters en kometen. LEVERRIER had zijne schitterende ontdekking tijdens het schrijven van dit werk nog niet bekend gemaakt, en van den planeetgordel tusschen *Mars* en *Jupiter* was nog slechts éene kleine planeet bij de vier vroeger bekende gekomen. Over de vallende sterren en luchtsteenen handelt HUMBOLDT met eene uitvoerigheid en naauwkeurigheid, overeenkomende met het kosmische belang dier raadselachtige asteroïden. Over het zodiakaal licht is hij vooral bevoegd te spreken, die het in de liniegewesten zoo schitterend zag en zoo naauwkeurig waarnam. Daarna klimt de Schrijver weder op tot de beweging van het zonnestelsel, en hetgeen desaangaande uit de eigene beweging van den sterrenhemel valt af te leiden. Ook hieromtrent heeft de rustelooze wetenschap weder hare grenzen uitgezet na het opstellen van deze voorzigtige en oordeelkundige opmerkingen. Voorts tot de aarde als ligchaam op zichzelve komende, worden hare gedaante, de algemeene verhouding harer oppervlakte, hare digtheid met dezer ongelijke verdeeling, haar warmtegraad, hare electrische en magnetische verschijnselen, de werkingen van hare inwendige massa in aardbevingen en vulkanen in oogenschouw genomen. Het laatste voert tot de uiteenzetting van hare bestanddeelen, de gesteenten, formatiën en petrefactiën. Na deze geologische opmerkingen volgt eene natuurkundige aardrijksbeschrijving in het algemeen, het vaste land, de oceaan, de dampkring met zijne verschijnselen; terwijl een algemeene blik op de bewerktuigde schepping, met den mensch als het heerlijkste besloten, het einde van dit Deel uitmaakt.

Uitvoeriger behoeft de inhoud niet te worden aangeduid. Men ziet er genoeg uit, wat men hier vindt, en het zij genoeg, om ieder, die dit allerbelangrijkste werk nog niet gelezen heeft, daartoe uit te lokken. Wij verlangen zeer naar het vervolg van deze met groote zorgvuldigheid bewerkte

vertaling, aan welke geene moeite gespaard is. Zij wordt vervaardigd met voorkennis en medeweten van den Schrijver, nagezien door den Hoogleeraar VAN DER HOEVEN, en verdient, gelijk ook de uitvoering, allen lof. Dat onze aankondiging meer de kleur eener lofrede dan van eene beoordeeling had, ligt in de voortreffelijkheid van het werk. Het portret van den uitmuntenden Schrijver is er een waardig sieraad van.

Histoire de l'entrée de la Reine mère du Roi très-chrétien dans les villes des Pays-bas, dans les provinces-unies des Pays-bas et dans la Grande-Bretagne. Par le Sr. DE LA SERRE, Historiographe de France. Nouvelle édition du texte, avec un nouveau Portrait de la Reine mère. Amsterdam, chez *J. M. E. Meijer.* 1848. 8vo. *f* 2-90.

MARIA DE MEDICIS, dochter van FRANÇOIS II, Groothertog van *Toscanen*, in 1573 te *Florence* geboren, huwde in 1600 HENDRIK IV, Koning van *Frankrijk*. Hare tijdgenooten noemden haar »doorluchtig in deugden, schrander van oordeel, beleefd van manieren." De nakomelingschap rangschikt haar onder de kwaadaardige, nijdige, listige, minijverige vrouwen. Haar huiselijk leven was eene aaneenschakeling van twisten en oneenigheden, schijnbare verzoeningen, wraakzuchtige plannen. Eens had zij de hand reeds opgeheven om haren koninklijken gemaal te slaan, toen SULLY tusschenbeiden trad. Hare heerschzucht evenaarde die van hare voorgangster CATHARINA: zij was niet minder slim en listig dan deze. Na den moord van haren man door de hand van RAVAILLAC (een moord, waaraan ook zij, volgens MEZERAY, SULLY en RICHELIEU, medepligtig was) droeg het parlement haar het regentschap, gedurende de minderjarigheid van haren zoon, LODEWIJK XIII, op. Nu moesten SULLY, VILLEROY en JEANNIN hunne plaats in het kabinet aan den Pauselijken Nuntius, den Spaanschen gezant, pater COTTON en CONCINI, dien zij tot haren eersten minister en *maréchal d'Ancre* verhief, afstaan; het werk en de grootsche plannen van Koning HENDRIK werden vernietigd, het volk door belastingen gedrukt, de grooten niet gespaard, en burgeroor-

log was de bloedige vrucht van haar rusteloos en onvoorzigtig bestuur. Na de meerderjarigverklaring van LODEWIJK nam haar invloed allengskens af, en eindigde in 1617 geheel met den moord van CONCINI. LUYNES, een gunsteling des Konings, wist hare verbanning te bewerken, en eerst drie jaren later bragt de Kardinaal DE RICHELIEU eene verzoening te weeg, waarvoor zij hem in hare bescherming nam. Toen zij zijn magt en aanzien dagelijks zag stijgen, trachtte zij hem van het bestuur te verwijderen; doch zulks mislukte, en zij werd naar *Compiègne* verbannen, vanwaar zij de vlugt nam naar *België*, »door inheemsche oorlogen, dartel wanontzich, »spijtige wederwaardigheden," gelijk HOOFT schreef, »van »alle kanten gekorven." Te vergeefs poogde zij van dat oogenblik af zich met den Staatsdienaar en haren zoon te verzoenen; te vergeefs poogden zulks *Engeland* en de *Nederlanden*. »Je crois voir," schreef LOUIS LA VICOMTERIE, (*) »AGRIPPINE assiégeant envain la porte de NÉRON; comme »elle, elle fut toute-puissante sous son fils; comme elle, ré»duite à dévorer des chagrins les plus cuisans; comme elle, »réduite à l'abandon loin de ce fils ingrat. — Elle ne mourut »pas d'une mort aussi violente qu'AGRIPPINE; mais LOUIS »XIII, mais son fils, grand Dieu! la laissa mourir de faim à »*Cologne* et a mérité le nom de parricide. Le sort épouvan»table de cette femme, qui avait joué un rôle si important, »remplissait tout le monde d'épouvante et de pitié. Cette »Reine, autrefois si puissante, employa toutes les instances, »toutes les supplications, toutes les humiliations pour se ré»concilier à ses derniers momens avec son fils. Il fut inexorable!"

In *België* werd MARIA DE MEDICIS overeenkomstig haren rang ontvangen, en vertoefde zij van 1631 tot 1638, in welk jaar zij naar de Vereenigde Provinciën vertrok, om de voorspraak van H. H. Mog. bij RICHELIEU en haar' zoon in te roepen. Omstreeks de helft der maand Augustus bevond zij zich te *'s Bosch*, vanwaar zij naar *'s Hage* schreef, dat zij »vertrouwde, dat H. H. Mog. haar met die affectie zouden »willen zien, als zij altijd betoond hadden haar toe te dra»gen." De Staten, reeds eenige dagen te voren van haar voornemen, om deze gewesten te bezoeken, onderrigt, hadden den Graaf VAN CULEMBORG en den heer VAN BREDERODE benoemd, om haar te gaan complimenteren en salueren, en

(*) *Les Crimes des Rois de France*, p. 204, 205.

verder naar *Zeeland*, om zich naar *Engeland* in te schepen, of naar *'s Hage* te begeleiden; maar, voegden zij uitdrukkelijk in hun' lastbrief, »sonder nochtans deesen Staet in »eenich defroyement te engageren." Door bemoeijing van FREDERIK HENDRIK veranderden zij echter van besluit, en werd zij, »de Coninginne, daervan den lande soo veel faveur, »voordeel ende courtoisie genoten had, met alle distinctie, »soo groot een princesse verschuldigd, ontvangen, geregaleerd en gedefroyeerd." In gezelschap van de Prinses van *Oranje*, die van *Savoije*, mevrouw VAN BREDERODE, de beide gedeputeerden en een schitterend gevolg, bezocht zij de voornaamste steden van *Holland*, waar haar eene ontvangst wachtte »als die eener godinne, gelyck, ja noch bet dan aan »de Coninginne van *Sceba* door SALOMO was gesciet." Vooral vond zij te *Amsterdam* een onthaal, »zoo als toen noyt mensch »en wist, dat immer hyer de hoochste hoocheyde was gejont;" dat de dichtader van VONDEL, HOOFT, BAAL, TESSELSCHADE en vele anderen deed zwellen en vereeuwigd is door de *Medicea hospes* van BARLAEUS en de brieven van den Drossaard van *Muiden*. Eindelijk vertrok zij naar *Engeland*, waar zij luisterrijk ontvangen werd, doch slechts korten tijd vertoefde.

Onder haar gevolg was zekere JEAN PUGET DE LA SERRE, in 1600 te *Toulouse* geboren, een hoogst middelmatig dichter en prosaïst, meer door de Satyren van BOILEAU dan zijne eigene werken bekend, schoon die hem den titel van *Conseiller d'état* (*) en *Historiographe de France* bezorgden, maar hem geen der pensioenen, door COLBERT voor beroemde letterkundigen bestemd, kon doen verwerven. Men wil, dat CHAPELAIN zulks wist te bewerken, en dat dit de oorsprong zoude zijn van den *Chapelain décoiffé*, een gedicht, dat men achter bijna alle uitgaven van BOILEAU's werken vindt, schoon men vrij algemeen meent, dat deze het niet vervaardigd zou hebben.

Onder de meer dan honderd deelen, door zijne vruchtbare pen over zede-, letter- en geschiedkundige onderwer-

(*) Voor een handschrift. *Eloges de la voix publique présentés à sa Majesté très chrétienne* LOUIS XIV, *Roi de France et de Navarre, à l'honneur des Héros de son Armée triomphante en Hongrie*, noemt hij zich *Conseiller du Roi et Historiographe de France*. Dit handschr. is *chez M*** à l'Hôtel de Bullion* in 1785 voor 30 liv. verkocht. Zie *Dict. bibliogr.*, T. III, p. 26.

pen geschreven, vindt men er drie, welke eene nieuwe uitgaaf waardig zijn geacht; namelijk:

Histoire curieuse de tout ce qui c'est passé à l'entrée de la Reyne mère du Roy très chrestien dans les villes des Pays-bas, par le Sr. DE LA SERRE, *Historiographe de France. A Anvers en l'imprimerie Plantinienne de Balthasar Moretus.* 1632.

Histoire de l'entrée de la Reyne mère du Roy très-chrestien dans les Provinces Unies des Pays-bas etc. A Londres. Par JEAN RAXWORTH *cet.* 1639.

Histoire de l'entrée de la Reyne mère du Roy très-chrestien dans la Grande-Bretaigne. A Londres cet. 1639.

In hoog gezwollen stijl en met *sexquipedalia verba* geeft DE LA SERRE in deze drie stukjes verslag van de ontvangst der Koninginne-moeder in *België*, *Holland* en *Engeland*. Zelfs zijn vriend FRANÇOIS-PAUL *de Lisola* (*), ook als schrijver, meer nog als diplomaticus bekend, erkent zulks in zijn lofvers:

» J'ay veu cette splendeur que tu nous veux descrire,
» Mais ton livre, LA SERRE, a de si doux attraits,
» Que les originaux cédant à tes portraits,
» J'eus bien moins de plaisir à la voir qu'à la lire."

Maar men oordeele zelf. In de opdragt van het eerste stukje (de beide andere zijn aan H. H. Mog. en den Koning van *Engeland* opgedragen) spreekt hij Hare Majesteit dus aan: »Je »deuois cette Histoire à la posterité, pour faire voir aux siè»cles à venir que vous auez esté l'ornement du vostre; mais »d'vne façon si vnique, que ie leur laisse le deffy de repre»senter à nos nepueux vne Reyne qui vous ressemble. La »Memoire a beau ranimer les cendres de toutes ces femmes »illustres, dont les Poëtes ont chanté si hautement et le merite »et la Vertu, pour les faire reuiure en despit de la mort. »Vostre berceau sert de sepulture à leur renommée, puisqu'en »naissant Vous nous auez fait voir qu'il n'y auoit rien d'im»mortel en vostre sexe, que les vertus, les beautez, et les »graces, dont le Ciel, à l'enuy de la nature, vous auoit si »richement ornée." (HOOFT, die in gezwollenheid dikwerf voor DE LA SERRE niet onderdoet, noemt haar slechts »een »frisse ende welghedane jonckvrouwe, van ryper jeughdt;"

(*) Men kan over hem de *Biogr. Univers.* nalezen.

(*conf.* het portret van HONDHORST) »Que tous les peuples de »la terre publient donc a l'enuy que vous estes, non pas vne »des plus grandes Reynes du monde, car vos grandeurs n'ont »point de limites, et moins encore vne de plus parfaites Prin»cesses, qui fut iaimais, puisque vos merites tous adorables »ne scauroient souffrir de comparaison qu'avec eux mesmes; »mais bien que vous auez esté l'unique Espouse d'Henry le »Grand (?), et que vous estes encore l'heureuse (?) Mère »de Lovis le Jvste (?): ou plutost, pour comprendre toute »vostre gloire par vostre seul nom glorieux, que vous estes »Marie de Medicis, puisque c'est le nom propre aujourdhuy »de tout ce qu'il y a de deuin sur la terre."

Toen zij in *Avesnes* kwam, liep het volk van alle kanten haar te gemoet, om haar te zien »et en effect leur enuie »estoit fort lou'able, puisque sans courre le monde ils pou»uoient contempler en elle seule toutes en les merueilles."

»Le Baron de Gulsprey porta le premier compliment de la »Reyne à son Altesse, pour la remercier des honneurs, qu'elle »auoit receus dans sa ville d'*Avesnes*. Le chois que sa Maiesté »fit de sa personne, est vne preuue surabondante de son merite."

Toen zij die stad verliet, gaf zij den Baron DE CREVECOEUR een' diamant. »Je ne vous diray," merkte DE LA SERRE aan, »pas son prix, puisque la main qui le donue, le met hors »d'estime: il me suffit de vous ramenteuoir, qu'vne grande »Reyne ne faict jamais de petis présens."

»Messieurs les trois Estats (te *Mons*) furent saluer aussy la »Reyne, et chasgue compagnie auoit vn Chef qui portoit la »parolle pour tous ensemble, comme si ne pouuant accroistre »ny leur zele ny leur affection, ils se fussent mis en peine de »treuuer un artifice pour augmenter le nombre de leurs deuoirs."

Op die wijze gaat DE LA SERRE steeds voort. Van de *Chanoinesses de Monts* gewagende, schrijft hij: »Toutes se treu»uerent vestues de leurs beaux habits blancs, dont la façon »doucement graue et maiestueuse attiroit des respects et des »submissions des plus orgueilleux. De vous dire aussi qu'elles »portoient des fraises à l'Espagnole, auec un voile blanc sur »la teste, qui leur couuroit a demy le visage, sçachant bien »que la moindre partie auoit autant de pouuoir que le tout; »ie crains que ces ornemens estrangers ne vous les réprésen»tent desia trop belles pour vostre repos. Imaginez vous en »passant la perfection de leurs beautez, puisque la blancheur

» facroit pareistre si noirs leurs voiles blancs, qu'à peine pouuoit » on se persuader qu'ils l'eussent jamais esté."

Evenwel de Koningin is altijd de schitterende zon, die over alles, wat haar omringt, hare liefelijke stralen spreidt. Al wat door hoffelijkheid, galanterie en smaak uitschittert, omringt haar en wordt door haar overtroffen. Die de werken van SCUDERY, D'URFÉ, CALPRENÈDE bewondert, zal zich ook in die van DE LA SERRE verlustigen. Zoo schitterend en rijk de woorden zijn, zoo arm zijn de zaken. Een geraamte in een prachtig kleed! Zonder de uiterste verveling zal wel geen man van smaak die herhaalde beschrijvingen van inhalingen en feesten, en die gedurig wederkeerende harangues, » toegemaakt met laffe vlyery en walgelyk van uitheemsche » soetigheid," lezen. Telkens komt hetzelfde in een ander gewaad terug, terwijl de namen wonderbaarlijk worden verminkt. Minder hoogdravend wordt MARIA's ontvangst in ons vaderland beschreven. De Schrijver geeft echter weinig meer, dan men bij BARLAEUS, BEVERWIJCK, BALEN, CAPELLE, WAGENAAR, AITZEMA en elders vindt opgeteekend. Zelfs de verzen van SCRIVERIUS, in het werkje gevlochten, zijn in diens *opera anecdota philologica et poëtica*, *Trajecti ad Rhenum* 1737, in 4to. te vinden. Slechts eenige aanspraken, die niet in Stedebeschrijvingen zijn opgenomen, trekken de aandacht. Ook de voornaamste bijzonderheden van MARIA's verblijf in *Engeland* zijn uit de Engelsche Geschiedschrijvers, vooral uit de *pictorial history*, bekend. Men weet, hoe zij door de *Britten* gehaat werd, en dat het volk het paapsche wijf, de afgodendienares, zoo als het haar noemde, voor de oorzaak der pest hield, die juist begon te woeden.

Volgens de zeer belangrijke inleiding, waarin over de zeldzaamheid dezer werkjes van DE LA SERRE gehandeld wordt, is dat over MARIA's komst in *Groot-Brittanje*, in 1775 herdrukt, *illustrated with cuts and english notes*. Wij willen niet beslissen, in hoe verre een herdruk dezer geschriften noodzakelijk was; maar gelooven niet, dat dergelijke lectuur in den smaak valt van het gewone publiek, en meenen, dat de geleerde, die over deze periode mogt willen schrijven, deze bron wel zou kunnen derven. Wij danken den uitgever voor het portret der *Reine mère* naar de originele schilderij van GERARD HONDHORST en voor de *historia literaria* in zijn: *Un mot sur cette nouvelle édition*.

Handleiding voor Kweekelingen, aankomende en jeugdige Onderwijzers; door H. HEMKES, KZ., *Hoofdonderwijzer te Voorburg. Tweede Druk. Te Groningen, bij* J. Oomkens, Jz. 1847. *In gr.* 8*vo.* *f* 1-80.

Wie in het bezit is van het bij herhaling uitgegevene, *Kort overzigt der leer van de opvoeding en het onderwijs, voornamelijk met toepassing op de lagere scholen, door* S. BRUGSMA, zou ligtelijk het denkbeeld kunnen opvatten, dat hij den arbeid van HEMKES, dien wij bij dezen aankondigen, zeer goed kon missen. Evenwel zou hij zich hierin niet weinig bedriegen; want beide werken staan uitnemend goed naast elkander, en het eene maakt het andere niet overtollig. Er is, ja, onderscheid tusschen beide: BRUGSMA schreef meer voor reeds eenigzins gevormde onderwijzers, en geeft veel, zeer veel, dat ook de herhaalde en ernstige overweging van meer bejaarden overwaardig is; HEMKES daarentegen gaat niet zoo diep, en schrijft voor aankomende en jeugdige onderwijzers; maar hetgeen hij geeft is ook voor dezen dadelijk bruikbaar, en, wat hier van het hoogste belang is, het is tevens zoo geheel practisch, en zoo vol schoone en degelijke opmerkingen, dat ook de gevestigde onderwijzer zijn werk met vrucht ter toetsing en beoordeeling van zijne eigene handelingen zal kunnen bezigen. Willen jeugdige onderwijzers onzen raad opvolgen, dan zullen zij *eerst* het boek van HEMKES ijverig bestuderen en *daarna* het werk van BRUGSMA ter hand nemen, ter volmaking van hunne vorming als onderwijzers; alles evenwel onder de leiding van ervarene pædagogen, want zonder deze zullen zij ook met beide boeken het gewenschte doel niet bereiken. Wetenschappelijke kennis alleen is toch niet voldoende. Men moet er bij weten, hoe men, naar opvoedkundige grondbeginselen, het aangeleerde voor de kleinen zal dienstbaar maken, opdat het onderwijs grondig zij, en niet besta in het aanleeren van doode wetenschappelijke vormen. En dit zal de jeugdige onderwijzer, zonder nadere voorlichting, ook uit deze *tweede, aanmerkelijk verbeterde en vermeerderde Handleiding* van HEMKES nog *niet* leeren. Naar ons gevoel ontbreekt er iets aan dezelve, waardoor hare waarde minder wordt, dan zij had kunnen zijn. Wij willen het opgeven.

Teregt zegt TALSMA, in zijn *Wijsgeerig Onderzoek*, bl. 81: »Het is voor elken onderwijzer van belang, een duidelijk begrip »te hebben van den gang, welken hij in al de verschillende »voorwerpen van onderrigt heeft te volgen, opdat hij in de ge»heele ontwikkeling des kinds de Natuur volge, van trap tot trap »verder ga, geene sprongen make of hier of daar eene gaping »late, hetwelk voor de wezentlijke vorming van het kind al»lernadeeligste gevolgen heeft." Hieraan nu hapert het onzen aankomende onderwijzers wel het meest. Het is dus niet genoeg, hun te bewijzen, dat de weg, dien zij tot nog toe bewandelden, niet de regte was; die regte weg moet hun tevens worden aangewezen, opdat zij hem volgen kunnen. Maar juist dit laatste en onzes inziens meest noodige doet HENKES niet. Hij zegt wel overal veel waars en voortreffelijks; maar hij heeft verzuimd bij elk leervak ook den leergang op te geven, die tot nog toe voor den besten gehouden wordt, opdat de jongelieden zich daaraan zouden kunnen vasthouden tot dat hun iets beters gegeven werd. Bedriegen we ons niet, dan is dit een gevolg van HENKES streven naar vrijheid. »Men kan," zegt hij bl. 49, »zich niet gemakkelijk aan die ban»den leggen, in welke eene methode gekneld is. Evenwel »is het volgen eener bepaalde en doelmatige leerwijze den »jongen onderwijzer aan te bevelen." — *Methode* en *leerwijze* zijn hier synoniemen; maar een weinig vroeger lezen wij: »Door methode verstaat men den gang, langs welken, »en de wijze, waarop men een bepaald vak onderwijst." Dit is noch juist, noch duidelijk. Liever hadden wij hier eene beschrijving of bepaling gelezen van hetgeen verstaan wordt door *leerwijze*, *leergang* en *leervorm*, benevens eene aanwijzing van derzelver nuttigheid en noodzakelijkheid. Dan zou hij welligt niet gezegd hebben hetgeen nu onmiddellijk volgt: »voor ieder vak van onderrigt bestaan verschillende metho»den, voornamelijk (?) voor het lezen en schrijven. Bezwaar»lijk zal men echter iemands methode bepaaldelijk kunnen »volgen, en zich geheel naar dezelve kunnen regelen." Wij houden het er trouwens voor, dat men, bij het kiezen van eene leerwijze, wel vrij kan zijn ten aanzien van derzelver *vorm*, maar geenszins ten opzigte van den *leergang;* want elke goede leergang stemt overeen met de ontwikkeling van de menschelijke natuur, en zoo min er nu in de laatste aan eenige verandering te denken valt, zoo min kan er ook in de rigting van eenigen leergang willekeur bestaan. HENKES

zelf schijnt dit gaaf toe te stemmen. Bij het leesonderrigt geeft hij aan de *klankmethode* de voorkeur, doch zegt bl. 95: »*Vooreerst* legge men zich niet te zeer aan banden en »men volge de *leerwijze* niet slaafs;" en bl. 96: »*Ten derde* »wachte men zich voor overhaasting. Men volge *den gang*, »in de methode aangewezen, *met juistheid en naauwgezet-* »*heid*. De klankmethode is eener ladder gelijk, waaruit geene »enkele sport kan gemist worden, zonder tot groote moeije- »lijkheid aanleiding te geven." Even zoo is het bl. 110, ten aanzien van het schrijfonderrigt: »Geene volgende oefening »behoort aangevangen te worden, vóór dat men in de vorige »volledig bedreven is;" en bl. 146: »*De gang* van het on- »derwijs in het rekenen is eene keten, waaruit geene enkele »schakel kan gemist worden." Uit andere verschijnselen daarentegen zou men kunnen opmaken, dat HEMKES nog niet ten volle overtuigd is, dat *dit* voor eene algemeene waarheid moet gehouden worden; want noch in het vervaardigen van schriftelijke opstellen, noch in de taalkunde, rekenkunde, zang- en onderwijskunde, kan men zeggen, dat hij een' onderwijskundigen *leergang* houdt. Hij zegt wel, bl. 50: »Beter »voldoen de opgaven, wanneer zij de bijzondere punten orde- »lijk aanwijzen en geregeld opnoemen, waartoe men zich op- »eenvolgend kan bepalen;" maar dit laatste treft men in deze *Handleiding* niet aan. Men vergelijke eens hetgene BRUGSMA en HEMKES H. XI zeggen van de opeenvolgende praktische oefeningen in het vervaardigen van schriftelijke opstellen, en men zal zich overtuigen, dat deze bij HEMKES den naam van *leergang* niet kunnen dragen, omdat er geene juiste opklimming in de opeenvolgende oefeningen gevonden wordt. Met hetgene hij H. XII zegt van het onderwijs in de taalkunde is het even zoo. Alles, wat dáár gezegd wordt, is ja overwaardig om gelezen en behartigd te worden; maar het zijn enkel bijzaken, die wel op den weg van den leergang liggen, doch het is niet de leergang zelf. Daarentegen is weer hetgene HEMKES H. XIII van het rekenonderwijs zegt meer, en beter zelfs, dan hetgeen BRUGSMA en anderen gegeven hebben. Buiten twijfel heeft hij hier, gelijk hij ergens zegt, uit zijne school en niet van de studeerkamer geschreven. Het XIVde Hoofdst., waarin gehandeld wordt over het onderwijs in het zingen, is daarentegen weer van veel minder gehalte en zal wel van onderscheidene kanten weersproken worden. Ook hier is geene geregelde opklimming in de oefe-

ningen. Alleen bij het aardrijkskundig onderwijs, bl. 172 en 173, ontdekt men eenen leergang; doch deze is slechts kort omschreven, korter nog dan bij BRUGSMA, en waarschijnlijk voor aankomende onderwijzers onvoldoende om op de hoogte te komen, waarop zij staan moeten. En hier was zoo veel partij te trekken geweest van het opstel van eenen ongenoemde, *over den leergang bij het onderwijs in de Aardrijkskunde*, medegedeeld door de *Nieuwe Bijdragen* voor Junij en Julij 1837, bl. 487 tot 515, en 589 tot 611. Bij deze gelegenheid willen we het aan allen aankomende en reeds gevestigde onderwijzers op nieuws ter lezing aanbevelen.

Eene andere bedenking, welke wij op den arbeid van HENKES te maken hebben, is, dat, bl. 16, de stoffelijke bedoeling van het onderwijs *te zeer* vooruitgezet wordt. Hij voegt er wel bij, dat het onderwijs *ook* een hooger doel heeft, om het hart van den mensch te stemmen tot alwat edel, goed en loffelijk is, enz.; doch dit heeft meer betrekking op de vorming van het *gevoel*-vermogen, en dus op eene andere kracht des geestes dan waardoor de wetenschap wordt opgenomen. Beoefent men de wetenschappen alleen om het stoffelijk voordeel, dat zij aanbrengen, dan bewandelt men een' verkeerden weg, en loopt gevaar, dat in den burger de mensch verloren ga. Ook hier houdt Ref. de zijde van BRUGSMA en van de Wet.

Deze aanmerkingen, welke wij niet hebben willen terughouden, verhinderen intusschen niet, dat wij den arbeid des Heeren HENKES met ruimte allen aankomende en jeugdige onderwijzers aanbevelen, als een handboek, waaruit zij zeer veel goeds kunnen leeren; terwijl de gemakkelijkheid, waarmede het zich laat lezen, onwillekeurig aantrekt, en te weeg brengt, dat het boek toegankelijk is voor allen.

Het Hollandsche Schilder- en Letterkundige Album. Verzameling van oorspronkelijke steenteekeningen en gemengde lektuur, in proza en poëzij, der voornaamste Schilder- en Letterkundigen in Nederland. Opgedragen aan Z. K. H. den Prins van Oranje. Uitgegeven en gelithographieerd ter Kon. Steendrukkerij van C. W. KIRLING, *te 's Hage*, 1848. 1*ste Aflevering. Per jaargang f* 12-:

Zoodra wij de aankondiging van dit Album, als een vervolg op het plaatwerk de Hollandsche Schilderschool, lazen, juichten wij het plan van den Uitgever met belangstelling toe, en waren zeer benieuwd de eerste Aflevering van een werk te zien, zoo als wij er tot nog toe geen zouden bezeten hebben. Het beloofde vrij wat schoons en smaakvols: eene Verzameling van oorspronkelijke steenteekeningen en gemengde lektuur in proza en poëzij, der voornaamste Schilders en Letterkundigen in *Nederland*. Dit hield de verwachting bij ons hooggespannen, en wij zagen reikhalzend naar de eerste Aflevering van het Hollandsche Schilder- en Letterkundige Album uit.

Zij verscheen, en ook de tweede ziet het licht; en wij zijn dus eenigermate op de hoogte, om over den inhoud, de gehalte en den aard des werks te kunnen oordeelen. Wij vinden hier het werk van Mannen, in de letter- en schilderkundige wereld door hunne voortbrengselen beroemd: of nu het op den steen geteekende, naar het oordeel van deskundigen, in waarde gelijksta met hetgeen ons op het papier wordt te lezen gegeven, moeten wij grootelijks betwijfelen; ons komt de tekst der Schrijvers gelukkiger voor, dan de kunst der Teekenaars. Wij zullen niet in het breede over de hier voorkomende stukken uitweiden, maar opgeven wat wij hier vinden en onze aanmerkingen met bescheidenheid mededeelen.

Wij treffen in de eerste Aflevering 1.) eene bijdrage aan van Mr. J. VAN LENNEP, *de twee Pistoolschoten;* een op diens eigenaardige wijze geschreven historisch verhaal, dat ons den geschiedonderzoeker doet kennen, zoo regt geschikt ter nasporing en mededeeling dier zoogenoemde kleinigheden in onze geschiedenis, die te allen tijde getuigen van dat waakzaam bestuur over ons Vaderland, waaraan zoo menigwerf het behoud van den geheelen Staat is te danken geweest. De Heer VAN LENNEP wijst ons hier op de bijzonderheid, die bij den overtogt van den *Rijn*, in 1672, door het Fransche leger, voorviel, waar een ontijdig pistoolschot, welligt door een' van wijn verhitten Franschen gezagvoerder gelost, de, na dappere tegenweer, zich krijgsgevangen gegeven hebbende *Friezen* de reeds neêrgeworpene wapens weder deed opvatten, waardoor een vreeselijk, niet te stuiten bloedbad ontstond en eene groote slagting onder het Fransche leger werd aangeregt; terwijl een tweede schot, een pistool der onzen, den

arm van CONDÉ verbrijzelde, door welke schijnbare toevalligheden aan *Nederland* de eerste redding in den hoogen nood dier tijden werd aangebragt. Teregt eindigt de Dichter zijne bijdrage met te zeggen: »het schot, door LONGUEVILLE gelost, had het sein tot den moord gegeven: het schot, gelost door OSSENBROCK, wierp CONDÉ, de ziel des Franschen legers, voor twee maanden op het ziekbed neêr: het plan tot verrassing van *Amsterdam*, door hem gevormd, werd, toen hij van het krijgstooneel was afgetreden, als eene hersenschim ter zijde gesteld — *Amsterdam* was behouden, en, door *Amsterdam*, de onafhankelijkheid der *Nederlanden*." Het stukje is levendig en schilderachtig geschreven en opent waardiglijk de eerste Aflevering van dit Album. Wie over deze gebeurtenis, in verband beschouwd met de redding des Vaderlands, en als den uitslag van den eersten, maar ook bijna eenigsten strijd, die op vaderlandschen bodem tusschen de *Fransche* troepen en de Staatsche geleverd werd, iets meer wenscht te weten, kunnen wij wel aanbevelen: *de overtogt van* LODEWIJK XIV *over den Rijn*, door D. G. HELDRING, in de *Bijdragen voor Vaderl. Geschied. en Oudheidkunde* van IS. AN. NIJHOFF, Iste Deel; en de voorlezing van I. A. N.: *De vereenigde Nederlanden, in* 1672 *door laakbare onvoorzigtigheid den val nabij gebragt, door de Goddelijke Voorzienigheid zigtbaar behouden*, in het IIde Deel van genoemde Bijdragen te vinden. Zulke nasporingen zijn voor den beoefenaar onzer Geschiedenis van het hoogste aanbelang; en om ze op te delven kan, nevens die van NIJHOFF zelv', wel geen bekwamer hand dan die van VAN LENNEP gevonden worden. Welk een' invloed het gebeurde aan den *Rijn* op *Frankrijk* zelf uitoefende, blijkt (dat wij dit hier in het voorbijgaan aanstippen (uit hetgeen Madame DE SÉVIGNÉ, nadat zij op den 13 Junij geschreven had: »*On ne cesse de rire depuis le matin jusqu'au soir*," op den 20 daaraanvolgende schreef: »*Vous n'avez jamais vu Paris comme il est: tout le monde pleure, ou craint de pleurer.*"

2.) vinden wij, van den Heer L. R. BEYNEN, *Raphaël;* eene welgeschrevene en waardige hulde aan den kunstenaar van *Urbino*, die een JULIUS II en LEO X tot beschermers had; aan wien de versiering van het Vatikaan werd toevertrouwd, en van wien wij elders lazen: »Zijn eerste stuk, dat het CHRISTUS-*kind* maalde, tot op het laatste, waarin hij den CHRISTUS, als Zoon der Godheid, in deszelfs verheerlijking

schilderde, voert u tot eene juiste tijdrekening en geschiedenis van zijn gansche leven." De Heer BEYNEN wijst met veel kennis en smaak de plaats aan, die RAPHAËL in de Christelijk-Catholijke kunst beslaat, als Christelijk kunstenaar, die op eene onnavolgbare wijze de klassieke kunst heeft dienstbaar gemaakt aan het Christelijk idealisme; en dat in hem de Grieksche waarheid van het natuurlijke leven verwerkt is en heerlijk aangewend tot volmaking van de Christelijk-Catholijke kunst der Middeleeuwen. Ref. herinnert zich eene voorlezing over de kunstverdiensten van RAPHAËL door den Hoogleeraar KONIJNENBURG, mede zeer lezenswaardig. De Hoogleeraar zegt daar ook teregt: RAPHAËL bleef *Griek* te midden van *Rome's* Christendom. De Schilder, in den edelen geest des Christendoms opgevoed, drong door tot het gansche wezen van kerkleer en tijdkring; en uit dat oogpunt beschouwd stelt ook BEYNEN ons met de levendigste trekken voor, dat, daar de Christelijke kunst bevalligheid en de Grieksche goddelijken ernst miste, RAPHAËL beide karaktertrekken, op eene onnavolgbare wijze in zijne meesterstukken ineengesmolten, te aanschouwen gaf. Zoo wel voor de kunst, met betrekking tot het tijdvak, waarin RAPHAËL leefde, als voor de in het licht plaatsing van het verheven talent des kunstenaars, is deze bijdrage, in vele opzigten, belangrijk en lezenswaardig.

3.) De Heer S. J. VAN DEN BERGH gaf een gedicht, getiteld: *Het Weesmeisjen*. De variatiën, die op dit thema kunnen gemaakt worden, zijn zeer verschillend. Hoe velen onzer dichters bezongen de *wees* niet in menigen levenstoestand! BILDERDIJK, TOLLENS en anderen deden het op roerenden toon. Het *Weesmeisjen* van VAN DEN BERGH wordt door hem voorgesteld als het gesticht te verlaten en beangst te zijn voor de toekomst, die haar wacht, daar zij, bij het uitgaan uit het herbergzaam verblijf vermeent, nergens schut, of troost, of hulp, maar wel menig drukkend kruis en menigen bitteren beker te zullen vinden, ook zelfs bij hare bloedverwanten. Ref. vindt dit van het weeskind wel wat al te zwaarmoedig, en zou er vrede meê hebben, wanneer de Dichter haar dien somberen toon had laten aanslaan, om nader, in den loop van zijn gedicht, eene voor haar verrassende uitkomst en hope te laten invloeijen, waardoor zij het uitzigt geopend zag van niet als verstootene rond te dolen. Doch hiervan treffen wij niets aan; het vertrouwen op den Vader der weezen wordt

hier, zoo als dit bij dergelijke onderwerpen doorgaans, en regt Christelijke, het geval is, aanbevolen, welke Christelijke zin en gemoedelijke ernst van KLARA dan ook eenvoudig en hartelijk geteekend is. Wij vinden het vers gerekt; het boeit daardoor minder, en, hoe bevallig het *descriptive* ook zijn moge, langwijligheid doet er de waarde van verminderen. Wij begrijpen zeer goed, dat het hoogstmoeijelijk is een gedicht te maken, zóó puntig, zóó naïf, zóó schilderachtig en eenvoudig schoon, dat bijna ieder couplet geschikt zou wezen voor eene illustratie of schilderijtje; doch wij nemen de vrijheid te zeggen, dat wij meermalen gelukkiger verzen van den Heer VAN DEN BERGH gelezen hebben.

Laatstelijk wordt in deze Afdeeling door den WelEerw. G. H. VAN SENDEN geleverd een kort overzigt van het onlangs verschenen dichtstuk van H. A. MEIJER, getiteld: HEEMSKERK. Gemelde Dichter is reeds gunstig bekend door zijn, vóór eenige jaren, uitgegeven gedicht *de Boekanier*. (Zie de beoordeeling van dat stuk *Vaderl. Letteroef.* 1840, N°. IX, bl. 383.) De Heer VAN SENDEN doet ons op eene smaakvolle wijs den gang van het gedicht kennen, stoffeert zijne beschouwing met er een aantal sieraden uit mede te deelen, en kiest die, waar HEEMSKERK als *jongeling*, als *echtgenoot* en als *vlootvoogd* optreedt. Die met dit poëtisch voortbrengsel van MEIJER niet mogten bekend zijn, zullen, na het overzigt van VAN SENDEN gelezen te hebben, wel verlangen er nader kennis mede te maken. Moeijelijk, voorwaar is het, nog na TOLLENS en BOGAERS een gedenkteeken voor HEEMSKERK op te rigten; doch de Heer MEIJER heeft waardig zijne *immortelles* geweven in de kransen, door beide genoemden voor den dapperen vlootvoogd gevlochten. Wij bedanken den Heer VAN SENDEN voor deze bijdrage. Het zal ons aangenaam zijn, hem nogmaals in het Album te zien optreden; maar dan hebben wij één verzoek: liever, hoe goed, ja schoon ook, geen overzigt van het werk van anderen, maar werk van den Man zelven, die zoo grondig en voortreffelijk over vakken van wetenschap en letteren de pen kan voeren, en wiens rijkdom van kennis en belezenheid het letterkundig gedeelte van het Album op eene uitstekende wijze zal kunnen verrijken. Wij hopen den Schrijver van de *Alpenrozen* dan nog wel eens nader hier te ontmoeten: zijne pen beschrijft zoo waar, zoo bevallig, zoo levendig en boeijend, dat stift of penseel op

steen of doek in juistheid van teekening, in kleur en effect er soms bij moet achter staan.

En nu willen wij onze gedachten nog kortelijk over de oorspronkelijke steenteekeningen mededeelen.

Die van den Heer CH. ROCHUSSEN behoort bij het verhaal van Mr. VAN LENNEP. ROCHUSSEN is een geestig teekenaar en heeft daarvan vele proeven geleverd. Een *geestig* teekenaar is echter nog geen naauwkeurig (*correct*) teekenaar; en daarom, hoezeer de compositie niet kwaad is, laat de teekening der figuren veel te wenschen over. Jammer ook, dat er zoo weinig bepaald hoofdlicht in is, waardoor het geheel niet dat *effect* oplevert, dat het anders voorzeker doen zoude. Wij raden den Heer ROCHUSSEN aan, ook wat meer WOUWERMAN, MOERENHOUT, VERSCHUUR en andere paardenteekenaars te bestuderen; dan zal hij, buiten twijfel, zulk een dier niet meer op steen brengen, als wij hier op den voorgrond zien liggen. De *attitudes* der ruiters zijn vrij goed en de *pose* van den, voor in het stuk, het pistool lossenden krijgsman is ongedwongen en natuurlijk. De geheele voorstelling had echter degelijker en pikanter van licht en bruin, kunnen zijn. De figuren op den achtergrond bevatten een' rommelboel, die weinig beteekent. Dat men er toch eens van terug kwame, om alles op den tweeden en derden grond zoo maar neêr te flansen, alsof het geene deelen waren, die de schoonheid van het geheel moesten vermeerderen en volmaken! Men behoeft daartoe de uitvoerigheid niet van DOU; maar men zie, wat, in het *genre*, waarvan hier sprake is, PHILIP WOUWERMAN, HUGTENBURG en anderen verrigt hebben. Eene getrouwe studie der Natuur zal voorts in alles, bovenal, kunnen van dienst zijn.

Het *Weesmeisjen* van den Heer CHIMAER VAN OUDENDORP, behoorende bij het gedicht, bevalt ons niet. Het figuurtje is stijf en misteekend. De gelijke lijn van regter arm en regter dij en been duiden weinig kennis van goede compositie aan. Het kopje is niet edel maar arm aan uitdrukking, en in het geheel is het beeldje gewrongen en zeer onvast van omtrek. De teekenaar is in de perspectief geslaagd: het donkere middelfond verhindert echter het effect en de wijking; het schiet te veel vooruit en benadeelt.

Het wintertje van den Heer SCHELFHOUT is *à la* SCHELFHOUT. Vlugtig en luchtig, los en lief is het daar neêr geschrapt, en draagt wel het *cachet* van den Meester. Het

schaatsen rijdend mannetje vliegt eer wel wat in de lucht dan dat het op het ijs voortglijdt. Het figuurtje kon wel wat minder krachtig geweest zijn: dat zou aan het wintertje veel goed gedaan hebben.

Wanneer wij nu ten slotte alles zamen vatten, dan juichen wij, gelijk wij reeds zeiden, de onderneming van den Heer KIELING toe. Zij zal ons in het bezit kunnen stellen van menig geschied-, letter- en dichtkundig voortbrengsel van Mannen, die uit de goudmijn hunner kennis en veelwetenschap en uit den schat hunner kunsttalenten veel schoons kunnen leveren. Mannen als TER HAAR, VAN LENNEP, VAN OOSTERZEE, VAN SENDEN, TOLLENS e. a. droegen in de beide Afleveringen reeds het hunne bij. Ons Vaderland bezit nog vele anderen, die het voorbeeld van bovengenoemden voorzeker zullen willen volgen. Wij wekken hen daartoe op; zoo mogen wij ook van hunne hand nu en dan een blaadje in dit Album beschreven of met de voortbrengselen van hun kunsttalent verrijkt zien. Op alles moge intusschen de stempel gedrukt zijn van dien smaak voor het ware en schoone, die, door alle tijden heen, toonen kan, dat onze Dicht- en Letterkunde, wars van vreemden tooi of opschik, dat eigenaardige karakter bezit, waardoor zij voor gevoel en verbeelding, voor de vorming van geest en gemoed, eene waardige plaats bekleedt op het gebied van waarachtige zedelijke beschaving en veredeling, en van liefde voor Vaderland en nationaliteit. Zoo zal, indien de teekenaars den uitgever maar niet met een luchtig schetsje tevreden stellen, maar met zorg en naauwkeurigheid hunne kunst op den steen brengen, nog menig tafereeltje, dat de vaderlandsche kunst tot eere kan verstrekken, dit Album versieren. De roem van veler talenten zal er door verhoogd, de onderneming van den Heer KIELING er door bevorderd, en het genoegen der bezitters van het Album er door vermeerderd worden.

Wij vreezen, dat het papier weldra behooren zal tot dat, wat spoedig geel en wankleurig wordt: de Uitgever zij ook hierop bedacht.

Wij hopen in het volgende Nommer verslag van de tweede Aflevering te geven.

Jakob. Een Verhaal uit het tijdvak der Apostelen, door C. VAN SCHAICK, *Predikant te Dwingeloo. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1847. *In gr.* 8*vo.* 439 *bl. f* 4-40.

Het tijdvak van dezen Roman is eenige jaren vroeger, dan dat van *Naomi*. (*) Ook staan de Christenen hier meer op den voorgrond; of, beter gezegd, het geheele verhaal heeft eene Christelijker houding, zelfs met aanhaling van geheele plaatsen uit het N. V., welke hier in den mond der Apostelen worden gelegd. Ook nog andere personen uit de Bijbelsche geschiedenis treden er op; zelfs van MARIA, de Moeder des Heeren, wordt het sterven beschreven, en de Kerkvergadering *Hand.* XV in het verhaal ingevlochten. Dat geeft buiten kijf meer leven aan de voordragt. Wanneer wij personen of gebeurtenissen, ons van elders bekend, alzoo sprekende en handelende ontmoeten, wordt, indien hun karakter en hunne geschiedenis ten minste niet zijn mishandeld, de belangstelling opgewekt, en de begoocheling, die het verdichte als waar wil doen voorkomen, bevorderd. Zelfs hadden wij daarin minder spaarzaamheid begeerd; want er is nog bruikbare stof genoeg in de geschiedenissen des N. V., te bruikbaarder in een verdicht verhaal, omdat de historische vinger ze maar even heeft aangeroerd en het veld voor de verdichting te ruimer gebleven is. Immers, is aan de geschiedenis van JOZEF b. v., schoon nog zoo vele eeuwen ouder, zonder den grofsten wansmaak niets te romaniseren, omdat de geschiedenis zijne lotgevallen met uitvoerigheid teekent. Bruikbare figuren (dit woord zij ons vergund) zijn MALCHUS, van wien het èene zeer natuurlijke en zeer interessante voorstelling zou zijn, dat hij, door het aan hem verrigte wonder en de opvolgende gebeurtenissen met JEZUS, tot het geloof in den Heiland ware gebragt, waardoor hij dan de type zou zijn geworden van dezulken, als er ook nog wel in het vijftiende jaar na 's Heilands hemelvaart te *Jeruzalem* zullen zijn geweest, die als *autopten*, door het zien of zelfs ook wel ondervinden van JEZUS' wondervermogen, hebben geloofd in Hem, om de werken, die Hij deed; voorts een of meer wachters aan het graf (daar hier ook Christelijke Romeinsche krijgslieden ten tooneele komen); van de vrouwen, die door den Heer bij zijne wegleiding naar *Golgotha* met eene roerende toespraak waren vervaardigd, en meerderen. Hoe treffend b. v. hadde het geweest, indien eens eene nu bejaarde moeder tot haren nu volwassen zoon hadde gezegd: »Toen gij nog een kind waart, nam Hij u, met eenige andere kinderen,

(*) Zie ons Tijdschrift, N°. V.

met onbeschrijfelijke minzaamheid op den schoot; en ofschoon gij anders schuw waart van vreemden, de aanblik van zijn minzaam gelaat deed die schuwheid eensklaps verdwijnen. En Hij legde u de hand op het hoofdje en zegende u." — »Hoe! de Verheerlijkte heeft mij gezegend? Mij toegesproken? Mij gewiegd op zijne knie? enz. Dat *intuitive* (wij gaven slechts een wenk) ontbreekt in *Naomi* nog veel meer; maar hier ook te veel.

Eigenlijken knoop of romantieke intrigue zoeke men er niet in. De hoofdpersoon is een Christen uit de Joden, (het herhaalde *uit de voorhuid* en *uit de besnijdenis* is vrij smakeloos) wiens karakter en gedragingen het beeld zijn van de hartverheffende en hartreinigende kracht des Christendoms, vooral ook onder de vervolgingen en gevaren, zoo als die destijds de gemeente van de zijde der Romeinen en vooral van de Joden dreigden. Het beeld van dien bitteren geest in den Joodschen Raad, die het helsche doodvonnis tegen JEZUS doordreef, vindt men in *Rabbi* EPHRAÏM tot een uiterste gedreven, dat helaas! geene overdrijving is. Meer bevredigd zou het ons gevoel hebben, indien de Schrijver hadde kunnen goedvinden, de ijskorst om het hart van dezen verstokte te doen smelten door de liefde van zijnen zoo zwaar vervolgden neef, zoodat hij er door tot nadenken en tot de gemeenschap des geloofs ware gebragt. Het behoefde daarom nog geene zoo snelle bekeering te zijn als die van ELISABETH, die wel wat geforceerd is; ten minste wij betwijfelen, of het wel waarschijnlijk zij, dat de vrouw, die vroeger zoo tegen het Christendom was ingenomen, en in de bestrijding van hetzelve uit een Joodsch standpunt zoo goed onderlegd, weinige weken na het omhelsd te hebben reeds als Diakonesse in plaats van de Moeder des Heeren wordt verkozen. Op kleine misslagen willen wij nu niet uitvoerig letten. Anders — dat de vriendschap tusschen MARIA en JOHANNES »aan den voet van het kruis was aangeknoopt," (bladz. 64) wil er bij ons niet in. En het woord *ongesteldheid*, van ELISABETH (bladz. 97) gebezigd voor *gesteldheid* (of beter *toestand*), geeft eene grove verstoring van dien zin. Liever, dan meer aanmerkingen op de *détails* te maken, zeggen wij, dat het verhaal veel goeds heeft, en dat het zeker met genoegen gelezen zal worden door ieder, die geene verwachting heeft van ingewikkelde positiën en verrassende uitkomsten.

En toch — het verhaal boeide ons minder, dan wij ons

hadden voorgesteld. 't Kwam vandaar, omdat wij kort te voren van den Schrijver hadden gelezen het verhaal: *Geert.* Het is hem op geen voeten of vademen na gelukt, zijne lezers zoo goed te verplaatsen in de vergaderingen der eerste Christenen, bij het Joodsche Sanhedrin, of in het paleis der Roomsche landvoogdij, als te midden der Drentsche boeren. Nog eens: *Jakob* moge zich niet onderscheiden door uitstekende conceptie of schitterende bewerking, 't is met dat al geen verwerpelijk boek; maar zeer stelde het ons te leur, dat men niet, als in het zoo even genoemde volksboek, niet meer leest, maar hoort en ziet en bijwoont. Dit talent van den bespieder der Drenthenaren hebben wij niet kunnen ontdekken. En toch — dat hadden wij gehoopt.

PHILIPPUS CAMERARIUS' *levensdagen in den kerker der Inquisitie te Rome. Uit het Hoogduitsch. Te Amsterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. 1847. *In gr. 8vo.* 108 *bl. f* 1-:

Het thans aangekondigde geschrift behelst geen verdicht verhaal, maar het waarachtige berigt van hetgeen den Schrijver overkomen is op zijne reis naar en door *Italië*. PHILIPPUS CAMERARIUS werd in 1537 te *Tubingen* geboren, bekleedde te *Neurenberg* de waardigheid van Senator, later die van eersten Kanselier bij de Neurenbergsche Universiteit, en stierf in 87jarigen ouderdom in 1624. Na een grondig onderrigt, vooral in de regtsgeleerdheid, in *Duitschland* te hebben genoten, begaf hij zich in 1563 naar *Italië*, waar toen de wetenschappen bloeiden, vooral tot voortzetting van zijne beoefening van het burgerlijke regt, en studeerde te *Padua*, *Ferrara en Bologne*. Zoo kwam de Schrijver in het jaar 1565 te *Rome*. Na een verblijf aldaar en te *Napels* van twee maanden, werd CAMERARIUS te *Rome* in de gevangenis der Inquisitie geworpen, met schending van het regt, door de staatkundige verdragen toegekend aan vreemdelingen van protestantsche belijdenis, om met een wetenschappelijk doel de beroemde akademiën van *Italië* te bezoeken en dien klassieken bodem, zonder wegens hunne godsdienstige belijdenis bemoeijelijkt te worden, te doorreizen. Door de tusschenkomst van den Duitschen Keizer werd CAMERARIUS, na eene gevangenschap van twee maanden, uit den kerker ontslagen. Het verhaal draagt overal den

stempel der waarheid, en is eene merkwaardige bijdrage tot de kennis van den geest en de gezindheid der Dominikanen en Jezuïten. Daar nu die geest en die gezindheid steeds dezelfde zijn dáár, waar zij zich onbeschaamd durven openbaren en ongehinderd kunnen werken, rangschikken wij, zonder aarzelen, het verhaal des Schrijvers onder de zoodanige, welker lezing ook nog in onzen tijd waardig is aanbevolen te worden.

Eene Badkuur in het Zuiden van Frankrijk. Geschiedkundige en plaatselijke herinneringen. Naar het Hoogduitsch van J. VENEDEY. *IIde Deel. Te Groningen, bij* C. M. van Bolhuis Hoitsema. 1847. *In gr. 8vo. 296 bl. f* 3-:

Met den aanvang van dit tweede Deel dagteekent de Schrijver een lezenswaardig verslag van het Protestantismus in het Zuiden van *Frankrijk* uit *Montauban*, handelt vervolgens over de protestantsche school aldaar, verhaalt zijne togten en beschrijft de baden in de *Pyreneën*, de badplaatsen *Luchon*, *Bigorre*, de *Opperpyreneën*, *Barèges*, *Luz* en *St. Sauveur*, *Gavarnië*, *Coteretz*, de *Pont d'Espagne*, het meer *Gaube*, *Bearn*, welks geschiedenis verhaald wordt; vervolgens reist de Schrijver van *Lourdes* op *Pau*, van daar naar *Bayonne*, en eindigt zijn reisverhaal te *Bourdeaux*.

Reeds bij onze aankondiging van het eerste deel van dit werk keurden wij het der aandacht van onze landgenooten waardig; en thans, na de ontzettende gebeurtenissen in het laatst der maand Februarij en de tot stand gebragte gewelddadige omwenteling in *Frankrijk*, gelooven wij nog meer, dat de bijzonderheden, hier medegedeeld, aangaande het Fransche volkskarakter, den lezer belangrijk zullen voorkomen. Wij zullen dus niets meer voegen bij het aanprijzend oordeel, door ons reeds vroeger over het werk geveld, en vertrouwen dat het aangemerkte genoeg zal zijn, om het bij onze lezende landgenooten eene gunstige ontvangst te doen verwerven.

Het verwoeste Slot, of hoe zwaarder strijd, hoe schooner zege. Naar het Hoogduitsch van GUST. NIEMITZ, *door* P. BEST.

Te Amsterdam, bij G. J. A. Beijerinck. 1847. *In kl.* 8*vo.* 129 *bl.* *f* :-90.

Dit boekje behelst eene levendige voorstelling der buitensporigheden, tot welke zich, tijdens de Fransche omwenteling in het laatst der vorige eeuw, zelfs de bevolking van een eenvoudig dorp in *Frankrijk*, door de aanhitsing van gewetenlooze volksleiders, liet vervoeren. Het schildert de rampen, maar tevens de redding van eene edele familie, door de getrouwheid en het beleid van eenen braven dienaar. Het verhaal is onderhoudend, en de zedelijke strekking zoodanig, dat wij het, als eene goede bijdrage tot bevrediging van den leeslust, vooral in deze rampvolle dagen, waarin hetzelfde treurspel, ofschoon met eenige wijzigingen, daar te lande wederom wordt vertoond, gerust durven aanbevelen.

De Zoogbroeder. Een historisch Verhaal uit de Geschiedenis van Venetië, uitgegeven door LEIGH HUNT. *Uit het Engelsch vertaald door Mr.* C. J. ZWERTS. *II Deelen. Te Deventer, bij* M. Ballot. 1847. *In gr.* 8*vo.* 682*bl.* *f* 6-75.

Leigh Hunt is, door hetgeen van hem vertaald reeds in het Nederduitsch het licht ziet, ook onder ons gunstig bekend. Niet te verwonderen is het, dat de titel ons deed denken, dat wij hier wederom eene nieuwe lettervrucht van denzelfden Schrijver ontvingen. Bij de lezing der voorrede bemerkten wij, dat dit zoo niet is, maar dat deze Roman het werk is van THORNTON HUNT, zoon van den reeds genoemden vroeger bekenden Schrijver. De verdienstelijke vader mag het streelend genoegen smaken, zijnen zoon in te leiden in den kring van hen, die door hunnen letterarbeid trachten het nut en genoegen van hunne natuurgenooten te bevorderen. Ofschoon het oordeel en de aanbeveling van eenen vader partijdig zou kunnen geacht worden, draagt, naar ons oordeel, het thans ook in onze taal overgebragte werk alle blijken, dat het waarheid kan zijn, wat LEIGH HUNT in de voorrede verklaart, dat de Schrijver sedert eenige jaren nameloos reeds werken in het licht heeft gegeven, die de goedkeuring der beste beoordeelaars in het oorspronkelijke hebben weggedragen, en dat dus deze *Zoogbroeder* meerdere waarde heeft,

dan dit doorgaans het geval is met de eerstelingen van eenen nog onervarenen Schrijver. Op enkele door ons opgemerkte onnaauwkeurigheden na, komt het ons voor, dat de vertaling goed is uitgevallen. Zoo spreekt *Sebastiaan Morosini*, op bladz. 68, van *zijnen zoogbroeder*, en wordt daar dus de zoon verward met den vader, wiens zoogbroeder de held van het verhaal is. Later lezen wij: »Een heirleger van gedachten — kwam Sebastiaan voor de ziel op," waarvoor wij liever zouden schrijven, *kwam Sebastiaan voor den geest.* Daarenboven nog telkens het Engelsche *gegibber*, *gibberen*, voor *mompelen*, *fluisteren*, *glimlagchend zeggen*, of zoo als de Vertaler meent het woord te moeten overzetten. Maar, om tot het werk zelf weder te keeren, de voorstelling van het volkskarakter en de staatkundige gesteldheid der *Venetianen* in het laatst der veertiende eeuw, het schetsen der stoutmoedigste mannelijke karakters en der ontwikkeling, van de beginselen af, eener opregte liefde, als ook der valschheid van den *Zoogbroeder*, — deze allen zijn zóó behandeld, dat zij, hetzij door navolgenswaardige voorbeelden op te leveren, of door van het kwade af te schrikken, eene nuttige zedelijke strekking hebben, en tevens eene aangename, de aandacht boeijende lektuur verschaffen. Zoo valle dan bij ons lezend publiek ook aan dezen Roman eene gunstige ontvangst ten deel!

SAMUËL *de Booze. Een Verhaal uit den tijd van Zwammerdams en Bodegravens verwoesting in* 1672, *door* J. DE VRIES. *II Deelen. Te Deventer, bij* M. Ballot. 1847. *In gr.* 8*vo.* 471 *bl. f* 4-70.

Twee redenen zijn het hoofdzakelijk, die ons mogen aansporen, om ten spoedigste een uitgekomen werk in dit Tijdschrift aan te kondigen. De eerste is, dat een geschrift zoo voortreffelijk zij, dat wij het van het grootste belang voor het publiek achten, dat het zonder verwijl ter lezing worde aanbevolen. De andere, geheel daartegen overgestelde, reden tot onverwijlde melding is, dat wij meenen onze lezers niet spoedig genoeg te kunnen waarschuwen tegen den aankoop van het boek, hetzij omdat wij het schadelijk oordeelen, of omdat het zoo onbeduidend, zoo geheel beneden het middelmatige is, dat wij den daarvoor besteden koopprijs als

weggeworpen aanmerken. En deze laatstgemelde omstandigheid is het, welke ons thans de opmerking onzer lezeren op dit werk doet vestigen, als een verhaal zoo vol onwaarschijnlijkheden, zoo vol nietige beweringen, zoo zeer vervuld met laffe en langdradige uitweidingen, dat wij, onder de met weêrzin ten einde gebragte lezing, er ons over verwonderden, dat het werk een' uitgever (en wel zoodanigen uitgever) heeft kunnen vinden, of het moest zijn, ofschoon zulks op den titel niet vermeld staat, dat het boek gedrukt is *voor rekening van den Schrijver*. In plaats dus dat des Schrijvers oogmerk bereikt zal worden, om zijne landgenooten van het bezoeken van societeiten of andere plaatsen door aangename lektuur terug te houden, vreezen wij integendeel, dat iemand, die met de noodzakelijkheid zou gekweld worden om de werken van J. DE VRIES te lezen, groot gevaar zou loopen, om door uithuizigheid deze kwelling te vermijden. Die, daar het ons niet lust staaltjes tot staving van ons oordeel te geven, ons op ons woord niet gelooft, gunnen wij gaarne het genot van uit eigene oogen te zien.

AGATHA. *Kern van Levenswijsheid, of: hoe bereikt het Meisje hare bestemming? Naar de Hoogduitsche uitgave vrij gevolgd, door* K. H. HEPPEN. *Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1846. *In gr.* 8*vo.* 190 *bl.* *f* 2-30.

Wij willen onze lezers dadelijk bekend maken met de wijze, waarop deze kern wordt aangeboden. Zij wordt dat onder het beeld van eenige prachtige, kleurige of geurige bloemen. De Eerw. LUBLINK WEDDIK, die een enkel woord ter aanbeveling voor het boekje schreef, zal het nader zeggen: »Deze AGATHA," schrijft hij, »is een bloembed, waar de tuinman u rondleidt van het *winterbloempje* tot aan de *ijsbloem*. (De sprong is juist niet groot!) De Schrijver echter dezer bladen schenkt meer dan louter bloemen; hij opent ons het gansche groote levensboek der vrouw, en deelt aanwijzingen mede, om eene lieve maagd, eene waardige bruid, eene gelukkige echtgenoot, eene benijdenswaardige moeder, ja eindelijk eene verstandige grootmoeder te worden."

Wilt gij echter weten, welke bloemen gij te zien krijgt,

en welke liefelijke beelden en beschrijvingen u in hare verschillende kleurenschoonheid worden voorgehouden? Gij ziet 1) *Het winterbloempje.* Het is de hoop op eene dochter. 2) *Het vergeetmijnietje.* Het kind in de wieg. 3) *Het viooltje.* Het kleine meisje. 4) *Het rozeknopje.* Het meisje op de school. 5) *De bloeijende roos.* De volwassene maagd. 6) *De lelie.* De verloofde. 7) *De geurige anjelier.* De jonge vrouw. 8) *De zonnebloem.* De moeder, de vrouw in het tweede tijdperk. 9) *De Hortensia.* De moeder in het tweede tijdperk tot haar vijftigste jaar. 10) *De stokroos.* Het derde tijdperk, de grootmoeder. 11) *De herfstaster.* De hoogbejaarde vrouw, van haar drieënzestigste tot haar vijfënzeventigste jaar. 12) *De ijsbloem.* Het laatste tijdperk, de overgrootmoeder. En hoe nu die beelden geteekend en die beschrijvingen voorgedragen zijn? Die vraag moge het boekje zelf beantwoorden. Zoekt gij dat antwoord, Lezers of Lezeressen? Slaat het dan vooral op, vrouwen en moeders, en gij zult tred voor tred schoonheden en waarheden, lessen en menschkundige opmerkingen ontmoeten, die u op den levensweg onontbeerlijk zijn. Ref. heeft deze bloemen met innig welgevallen beschouwd, en, terwijl hij dien liefelijken tuin doorwandelde, dikwijls gedacht aan de woorden, die in het Voorberigt te lezen staan: »Wij zouden die dochteren EVA's opregtelijk beklagen, welke deze AGATHA met tegenzin van de hand wezen."

De schakering dier bloemengaarde laat niet toe, dat wij uit een dier perken u een viooltje of roosje, een lelie of hortensia, een anjelier of herfstaster aanbieden; anders zou Ref. er gaarne een uitligten. Men moet den ganschen tuin doorwandelen, alles bezien, niets voorbijgaan; en zij, die met zorg en oplettendheid alles gadeslaan, en er voor gedrag en leven, voor het tegenwoordige en voor de toekomst veel uit zullen hebben opgezameld, mogen, als het loon op dat werk, wanneer de taak hier beneden ten einde is, den wensch van den Schrijver en ook van Ref. vervuld zien, van overgeplant te worden in den bloemhof des hemels. Hiertoe werke het lieve, stichtelijke, hoogstnuttige werkje mede; en de Eerw. HEPPEN oogste ook van zijnen welgeslaagden arbeid vele vruchten.

Is de taal der bloemen bijna onder alle volken bekend; wordt er het beeld van frischheid, van schoonheid en be-

valligheid door uitgedrukt — vrouwen en moeders onder zulke lieve beeldspraak te schetsen, is een onderhoudend en aangenaam werk; en terwijl wij het gezegde van FRANÇOIS DEN I herinneren: *Une cour sans femmes ressemble à un printemps sans roses* voegen wij er bij: zulke vrouwen en moeders, als ons hier onder de beeldspraak der bloemen worden afgeteekend, maken, buiten twijfel, ons zelfs den winter des levens nog tot een' groenenden lusthof en de aarde tot een hemel.

Wij eindigen onze aankondiging met de woorden van den Voorberigtschrijver: »Als echtgenooten en vaders aan hunne geliefde AGATHA's deze AGATHA aanbieden, zullen ze zeker niet minder verstandig handelen, dan wanneer zij eene kleine scheepslading der nieuwste *Fransche* moderomans aan *Nederlandsche* vrouwen opdringen."

Het vertrouwen op God beschaamt niet, door F. HOFFMANN. *De Landprediker, door* GUSTAAF NIEBITZ. *Twee Verhalen, uit het Hoogduitsch vertaald, door de Wed.* A. B. VAN HEERTEN. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1847. *In kl.* 8*vo.* 199 *bl. f* 1 - 40.

Het is voor dit werkje reeds eene aanbeveling, waarop men gerust vertrouwen kan, dat de titel het ons leert kennen, als behelzende twee verhalen uit het Hoogduitsch vertaald door de Wed. A. B. VAN HEERTEN. De achtingwaardige vrouw, die deze verhalen in onze taal heeft overgebragt, is, wat verstand en hart en kundigheden betreft, te gunstig bekend, dan dat het behoeft vermeld te worden, dat de vertaling goed is uitgevallen, en dat de beide verhalen niet alleen voor jeugdige lezers, maar ook voor het lezend publiek van iederen leeftijd, eene aangename en nuttige lektuur kunnen verschaffen. Wij herhalen het dus, als eene in allen deele voldoende aanbeveling: het boekje wordt onzen landgenooten aangeboden, door Mevrouw VAN HEERTEN, geboren SCHILPEROORT.

BOEKBESCHOUWING.

Voorlezingen over de Geschiedenis der Opvoeding des Menschdoms door God tot op de komst van Jezus Christus. Door P. HOFSTEDE DE GROOT, *Hoogleeraar te Groningen. IIde Deel. 1ste en 2de Stuk. Te Groningen, bij* A. L. Scholtens. 1847. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 444 *bl. f* 4-50.

Met deze beide Stukken, die wij thans aankondigen, na het uitvoerig verslag, dat wij vroeger van de beide vorige gegeven hebben (*), is dit hoogst belangrijk en oorspronkelijk werk van den Groningschen Hoogleeraar voltooid. Wij wenschen hem met die voltooijing van heeler harte geluk. Wij achten daarmede onze letterkunde aanzienlijk verrijkt. Wij bewonderen, nevens de keuze van het onderwerp, den rijkdom der stof, in deze Voorlezingen behandeld, de zeldzame volledigheid der behandeling, de wonderbare gemakkelijkheid der voorstelling en de vruchtbaarheid der verkregene resultaten. Wij zijn geene onbepaalde lofredenaars en hebben daarvan door onze vroeger medegedeelde aanmerkingen het bewijs gegeven. Maar wij aarzelen daarom te minder, om thans, aan het einde, te erkennen, dat bijkans elke Voorlezing evenzeer getuigt van 's mans ongemeene belezenheid en uitgebreide wetenschap, als van zijnen echt wijsgeerigen blik en vromen, gemoedelijken zin, door onbekrompenheid van denkwijze veredeld. Voorwaar, helder is het hoofd, en scherp ziet het oog, en warm klopt het hart van wie zóó schrijven, zóó spreken kan. Met zijne hoorders danken wij hem, uit naam zijner lezers, voor de uitgave. En indien de vrucht van zijnen arbeid eenigermate geëvenredigd is aan den zegen, door ons genoten, dan mag zij groot en overvloedig heeten.

De geschiedenis was in het eerste Deel gebragt tot op de

(*) *Vaderl. Letteroef.* 1847, bl. 149—154. 1848, bl. 1—5.

treurige wegvoering van het Israëlitische volk naar *Assyrië* en *Babel*. Nu volgt hier in de *eerste* Voorlezing, na de opgave van de algemeene vruchten der Babylonische ballingschap, eene en andere bijzonderheid omtrent *Babel*, de vruchtbaarheid des lands, de grootte en den handel der stad, de godsdienst van ZOROASTER en den invloed er van op de voorstelling der Joden omtrent den oorsprong en aard der zonde. — Niet minder sterk was, volgens de *tweede* Voorlezing, de invloed daarvan op hunne denkwijze omtrent der menschen toestand na den dood. Zoo werd de straf der ballingschap, onder Gods bestuur, eene weldaad, verhoogd door de verlossing uit *Babel*, waarbij de *Perzen* op het groote wereldtooneel den voorgrond betreden, een volk, beschaafder dan alle andere Aziatische volken. — De terugkeer der Israëliten wordt in de *derde* Voorlezing kortelijk beschreven. Teruggekeerd, heetten zij *Joden*, naar het rijk van *Juda*, en vormden als 't ware een nieuw volk, in aard en karakter van de oude Hebreën kennelijk onderscheiden. Zij maakten een begin met de verzameling hunner heilige boeken, en er ontstonden allerwege onder hen synagogen, waarin de wet werd gelezen; doch zij gaven zich nu ook over aan een' dwazen volkstrots, die al wat niet zuiver Joodsch was verachtte en van zich stiet, en hunne eigene instellingen weldra door letterdienst en uiterlijkheden zocht te handhaven. Zoo gaat der menschen opvoeding slechts langzaam voort. — Van de Joden onder de heerschappij der *Perzen* weet de *vierde* Voorlezing ons slechts weinig mede te deelen. Zij ondervonden de mildheid der Perzische regering, en kwamen, bij den val van het Perzische rijk, door ALEXANDER met de *Grieken* in aanraking. En dit geeft aanleiding, om dit allerbelangrijkste volk, uit het oogpunt van de opvoeding des menschdoms door God, eenigzins nader te beschouwen. Tot aan de *dertiende* Voorlezing loopt deze beschouwing voort en maakt alzoo een aanzienlijk deel van de geschiedenis uit, waardig, dat wij er den inhoud een weinig uitvoeriger van opgeven.

De *Grieken* waren geene Oosterlingen, maar van Wes-

tersche afkomst. Het land, 't welk de Caucasische volksstam en eenige vreemde volkplanters zich in overoude tijden tot woonplaats kozen, is in menig opzigt merkwaardig. En een voor dit land geschikter volk kon de Voorzienigheid daar niet heen geleid hebben. Eerst verkeerden zij nog in ruwen toestand; maar door de komst van volkplanters uit *Egypte* en *Phenicië* begonnen zij zich allengs te ontwikkelen. Er stonden bevrijders op van roovers en wild gedierte. De handel, en vooral de handel ter zee, dien zij dreven, ontwikkelde hen verder. Een tweede middel van opvoeding was voor hen de oorlog, vooral de Trojaansche oorlog, die ten gevolge had, dat de Grieksche stammen één volk werden, de koninklijke alleenheerschingen weldra verdwenen, vele volkplantingen werden gesticht, eindelijk de dichtkunst krachtig ontwaakte en een HOMERUS verscheen. Hieruit blijkt, tegenover de Oosterlingen en de andere Westerlingen, de eigenaardigheid der Grieken, die gelegen is in hunnen scheppenden geest. God wilde, dat het menschdom uit de spelen der kindschheid tot de scheppingskracht der jeugd zou overgaan. Uit dit oogpunt verdient hunne *godsdienst* onze opmerkzaamheid. De Goden, die zij vereerden, waren zedelijke, wel op verre ná geene heilige, maar toch voor zedelijkheid en heiligheid vatbare wezens. En gelijk de menschheid hiermede eene gewigtige schrede voorwaarts deed op de baan harer ontwikkeling, zoo hadden de Grieken ook geene Priesters, als de Oosterlingen, geene Priesterkaste of orde. Voorts verbonden zij met de vereering hunner Goden vriendschappelijke vereenigingen der stammen, en hielden gewijde volksfeesten of openlijke spelen, waaronder die, welke bij *Olympia* werden gevierd, de allerberoemdste waren, terwijl ook zoowel de mysteriën, als de orakels tot hunne godsdienst behoorden. Niet minder trekken de staatsregelingen der Grieken en de burgerlijke wetten, die onder hen het eerst ontstonden, onze aandacht tot zich, en vooral de *wijsbegeerte*, die van PYTHAGORAS dagteekent. — Maar, te midden van deze voorspoedige ontwikkeling, dreigt een groot onweder verwoesting en ondergang: de *Perzische* magt, die *Azië*

had verplet en nu op het kleine *Griekenland* nederstortte. Daaraan wordt wederstand geboden, en de inspanning, daartoe vereischt, wekt den Griekschen geest krachtig op. Die geest, als bezield door den adem Gods, schenkt van nu aan zijne gaven bij volle stroomen. De Perzische oorlogen bragten niet slechts eene meerdere vereeniging der Grieken te weeg; naar *Athene* werd, ten gevolge daarvan, het middelpunt van handel, magt, rijkdom en eere. Dáár verhieven zich de schoone kunsten, de beeldhouw- en schilderkunst. Dáár ontstond eene nieuwe soort van poëzij, de tragische, in de ruime, opene schouwburgen voor het geheele volk opgevoerd. HERODOTUS werd de vader der geschiedbeschrijving. En in staatkundige welsprekendheid blonken PERICLES en later DEMOSTHENES uit. Maar de inwendige, alles bezielende kracht, waardoor zooveel uitstekends onder de Grieken zijne hooge rigting en vlugt verkregen heeft, was de *Wijsbegeerte*, na PYTHAGORAS door ANAXAGORAS en vooral door SOCRATES beoefend. SOCRATES was de grootste man in de heidensche oudheid en meer dan anderen de dienaar en medewerker van God in de opvoeding des menschdoms. Zijn leven is even merkwaardig als zijn onderwijs. Van zijn onderrigt ligt de geheel eenige en oorspronkelijke kracht in zijne leerwijze. Door hem nam de jeugdige wijsbegeerte, bij de kern der natie, de plaats in van de afgeleefde volksgodsdienst. Zij wekte den mensch tot zelfstandigheid op van geest en leven. En de giftbeker, dien hij dronk, schonk hem een onvergankelijk aandenken bij zijne vrienden en volksgenooten, ja bij de menschheid. Eene breede schets van SOCRATES' laatste lotgevallen, zijne zelfverdediging en zijn heldhaftig sterven plaatst dit in helder licht. God liet de misdaad, aan hem gepleegd, toe, om het zaad zijner wijsbegeerte vruchtbaar te maken en aller blikken te rigten op de onsterfelijkheid. En bij het uitvoerig onderzoek, in hoeverre SOCRATES met onzen Heer JEZUS CHRISTUS kunne vergeleken worden, wat beider persoon, doel, leerwijze en werking betreft, blijkt wel telkens de geheel eenige voortreffelijkheid van onzen Heer, maar tevens de zeldzame kracht der Socratische

wijsbegeerte, om het menschdom voor te bereiden op zijne verschijning in de volheid des tijds. Zijne leerlingen hebben, ten deele door hunne geschriften, ten deele door de scholen, die zij stichtten, zijnen geest, elk op hunne wijze, ontwikkeld en aan anderen medegedeeld. Van XENOPHON wordt iets, van PLATO veel gezegd. Zijn leven en zijn geest worden afgeschetst; de strekking zijner wijsbegeerte en hare voor het Christendom voorbereidende kracht in het licht gesteld. PLATO's verhaal over de schepping des menschen wordt met dat van MOZES vergeleken. Nog andere verhalen en zinnebeeldige voorstellingen van PLATO worden medegedeeld. Zoo blijkt het, dat de meeste gronddenkbeelden, die ons in de Israëlitische en Christelijke godsdienst *historisch* worden gegeven, door hem *wijsgeerig* zijn gevonden of vermoed. En wat hij heeft gewild, doch niet helder gezien en veel minder volbragt, dat heeft JEZUS niet alleen gewild en helder ingezien, maar ook volkomen daargesteld. Hiermede eindigt de beschouwing der Grieksche beschaving, die door ALEXANDERS overwinningen als een vruchtbaar zaad over den grooten akker van het Oosten werd uitgestrooid. — ARISTOTELES, door de Voorzienigheid nevens PLATO geplaatst en bestemd, om de Grieksche beschaving, wijsheid en wijsbegeerte tot een' zegen voor al de nageslachten te doen strekken, was de leermeester van ALEXANDER en vormde hem. Twintig jaren oud, volgde hij zijnen vader, PHILIPPUS, in de regering op en bereidde door zijne stoute ondernemingen aan het Perzische rijk een snellen en wissen ondergang, en strekte zijne veroveringen tot diep in het noorden en zuiden uit. Hij bedoelde niets minder, dan zich door de wapenen één groot wereldrijk te verschaffen, waarvan *Babel* de hoofdstad zou zijn, en dit rijk door scheepvaart en handel, kunst en wetenschap te bevestigen en te verbinden. Daartoe stichtte hij talrijke koloniën, waaronder het Egyptische *Alexandrië* het beroemdste geworden is. Maar hij regeerde slechts twaalf jaren. In plaats van één groot wereldrijk, ontstonden er vele kleinere staten, in welke Grieksche taal, kunst en wetenschap werd gekweekt en Athene's beschaving bewaard

en onder allerlei volken verspreid. Zoo wilde God het Oosten en Westen verbinden. De vernietiging der vrije Staten van *Griekenland* door ALEXANDER was in de hand Gods een middel tot verdere vorming der Grieksche wereld. En door zijne veroveringen is het mogelijk geworden, dat, vier honderd jaren later, de Christelijke godsdienst, in 't Oosten geboren, in de taal van *Athene* aan de wereld verkondigd werd.

Nu keert de Schrijver in de *dertiende* Voorlezing tot de Joden terug, wijst aan, hoe zij met de Grieken bekend werden, de Grieksche wijsheid in *Alexandrië*, *Phenicië*, *Antiochië* en elders leerden kennen en zich onder ANTIOCHUS EPIPHANES ook tot Grieksche afgoderij lieten verleiden, toen de *Maccabeën* opstonden, wier heldeneeuw geschetst wordt, nevens de herleving der Hebreeuwsche letterkunde in die dagen. Er ontstonden, volgens de *veertiende* Voorlezing, allengs drieërlei verschillende geestrigtingen onder de Joden, eene Hebreeuwsch-Joodsche, eene Babylonisch-Joodsche en eene Grieksch-Joodsche, waaruit de Sadduceën, Pharizeën en Hellenisten zijn voortgekomen. Deze rigtingen worden naauwkeurig beschreven, hare onderlinge twisten vermeld en de wederkeerige invloed der Joden op de Grieken aangewezen. — De verspreiding der Joden over geheel de bekende wereld werd door het Romeinsche wereldrijk niet weinig bevorderd. En de opmerking hiervan geeft in de *vijftiende* Voorlezing gereede aanleiding, om te doen zien, welk aandeel in de voorbereidende opvoeding des menschdoms vóór JEZUS CHRISTUS, door God aan *Rome* was toebedeeld: het laatste groote volk, welks vorming naar de geschiedenis hier wordt opgegeven. Daarbij komt ook *Carthago's* invloed op de opvoeding des menschdoms ter sprake, en eindelijk de verbindtenis der Joden met *Rome*. — Zoo is de Hoogleeraar tot op de dagen des N. V. genaderd, en besteedt de *beide laatste* Voorlezingen tot de ontwikkeling van deze drie denkbeelden: voorcerst, dat door al de voorafgaande opvoeding God ten minste een gedeelte des menschdoms geschikt had doen worden, om in de Christelijke Kerk in te gaan; ten tweede, dat de

toestand der wereld het noodzakelijk maakte, dat de Christelijke Kerk nu werd gesticht; ten derde, dat een aanzienlijk deel des menschdoms naar eene betere en hoogere opvoeding verlangde; met andere woorden, dat de menschen de volmaakte opvoeding van Gods Zoon nu *konden*, nu *moesten*, en nu *wilden* aannemen. De ontwikkeling hiervan is verre boven onzen lof verheven en eindigt in de aanbidding van Gods wijsheid, liefde en trouw.

Wij zijn zoo dwaas niet, om te meenen, dat deze beknopte opgave van den hoofdinhoud genoegzaam zou zijn, om de waarde dezer Voorlezingen naar eisch te doen schatten. Maar wij hebben getracht onze lezers eenigermate in te lichten omtrent het schoon geheel, dat zij vormen, en de verscheidenheid van bijzonderheden, die zij onder een gelukkig gekozen gezigtspunt zamenvatten. Wilden wij tot de beschouwing van enkele gedeelten afdalen, wij zouden verlegen staan, wat te kiezen en waarop de aandacht het meest te vestigen. Het eene gedeelte is even belangrijk en voortreffelijk bewerkt, als het andere. Nieuwe, verrassende opmerkingen vervangen elkander gedurig. En nergens is het groote doel: de opvoeding des menschdoms door God, uit het oog verloren. Voorzeker, den Hoogleeraar was door verschillenden veel vóórgewerkt. Aan den grooten MUNTINGHE is hij, wat de gewijde geschiedenis betreft, veel verpligt, en wat de ongewijde aangaat, veel aan VAN HEUSDE en anderen. Maar hem is het gelukt, wat anderen, zooveel wij weten, niet beproefd hebben, om de gansche oude geschiedenis van het Christelijk standpunt te beschouwen, en in de lotgevallen der verschillende, zich allengs ontwikkelende, volken eene voorbereiding te zien voor de komst van CHRISTUS, en tot in bijzonderheden aan te wijzen, hoe het alles, naar Gods eeuwig wijzen raad, alzoo geschieden moest. Door de volgorde der Bijbelsche geschiedenis, als de meest bekende, tot leidraad te kiezen, is hij in zijne voorstelling zoo *populair* gebleven, als mogelijk was. Men bemerkt onder de lezing ter naauwernood, wat uitgebreide en gestrenge studie bij zijne beschouwingen ten grondslag ligt. En aan het einde gekomen, ziet men

eerst, welk een schoon, wel zamengevoegd gebouw er voor onze oogen staat opgetrokken. In één woord, de bekwame Hoogleeraar heeft door dezen gelukkig geslaagden arbeid zichzelven eene onvergankelijke eerzuil gesticht, zijne Christelijke landgenooten bij uitnemendheid verpligt en de leidingen van Gods Voorzienigheid met het menschdom in het helderste daglicht geplaatst. Hem komt daarvoor de dank en de liefde van allen toe!

Het ware onedelmoedig, aan dit verslag nog onze aanmerkingen toe te voegen op sommige gedeelten van zijn werk, waartoe het ons anders niet aan stof ontbreken zou. Het spreekt van zelf, dat wij hier en daar bijzonderheden hebben aangetroffen, waarover wij eenigzins anders zouden oordeelen. Maar doorgaans toch moesten wij den Hoogleeraar onze toestemming geven, en in menig opzigt heeft hij onze denkbeelden gewijzigd en uitgebreid. Zelfs de stichting is onder het lezen niet achterwege gebleven. En thans, nu wij de pen nederleggen, is ons de bede op de lippen, waarmede hij zijne Voorlezingen besluit, dat zij strekken mogen, om ons allen Gods grootste werk, bij de menschen gewrocht, beter te doen inzien, en ons hart er voor te openen, opdat zijn geest in ons leve en heersche, en Hij het doel zijner opvoeding dus meer en meer in ons allen bereike!

Een naauwkeurige *Bladwijzer* op de beide Deelen verhoogt de bruikbaarheid van het werk.

Abraham's Offerande. Eene Leerrede over Genes. XXII: 1—19. *Door* J. PLEYTE, *Predikant te Nieuwenhoorn. Te Rotterdam, bij* M. Wijt en Zonen. 1847. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl.* *f* :-10.

Bij gemis van alle berigt en zelfs van de gewone Inleiding, kunnen wij alleen uit den inhoud dezer Leerrede opmaken, welk doel zich de Prediker bij het uitspreken en later bij het uitgeven voorgesteld moge hebben. Na eene niet onverdienstelijke voorstelling van ABRAHAM's offerande,

volgens de letter van het Bijbelsche Geschiedverhaal, vinden wij eene aanwijzing van het *Godewaardige van Gods handeling* met den Aartsvader, en later, als ter toepassing, eene herinnering van de omstandigheden, waarin en waardoor ook onze gehoorzaamheid dikwerf beproefd wordt, en van de redenen, waardoor wij tot betooning van gelijke gehoorzaamheid gedrongen worden. Bedriegen wij ons niet, dan zal wel, naar het doel des Schrijvers, de kracht dezer Leerrede in het Apologetisch gedeelte gezocht moeten worden. En toch is het juist dat gedeelte, wat aan de kritiek de meeste stof oplevert. Want de lezing daarvan heeft de overtuiging bij ons verlevendigd, dat zoodanige Apologiën op den kansel hoogst moeijelijk en aan vele bedenking onderhevig zijn. Wat bij voorbeeld NIEMEIJER in zijne karakterkunde niet mogt voorbijgaan, is daarom nog niet in eene kerkelijke Leerrede op zijne plaats. Wij weten niet, of er in de Gemeente van *Nieuwenhoorn* menschen gevonden worden, die de twijfelingen tegen den letterlijken zin of tegen de waarheid van het bijbelverhaal kennen en voor zichzelven overnemen; maar wij gelooven niet, dat zoodanig iemand op deze wijze tot andere overtuiging geleid zal zijn geworden; en veelmeer vreezen wij, dat de overige hoorders door den indruk van bedenkingen, die hun nieuw en vreemd waren, meer geschokt, dan door de oplossing en beantwoording versterkt zullen zijn geworden in hun geloof. Althans wij houden het daarvoor, dat het minder gevaarlijk is, de waarheid van het verhaal, zonder verdediging te veronderstellen, of de gronden van verdediging, ter meest geschikte plaats, met weinige woorden zaam te vatten, dan een deel der Leerrede opzettelijk daaraan toe te wijden. En daarenboven, zoo wij meenen met zoodanige verdediging te moeten optreden, dan vooral mag de redenering geene plaats voor tegenbedenking overlaten. En hier echter vindt zij gereedelijk plaats, wanneer de Vader der geloovigen beschreven wordt, als die zich altijd betoond heeft, een bedaard, koel overleggend man te zijn, wat toch wel iets anders is, dan de kalme rust en grootheid van ziel, welke zich in het leven van ABRAHAM openbaren.

Het uitwendig betoon van bedaardheid is ook niet zoo stellig bewijs van inwendige kalmte, als hier verondersteld wordt, maar is wel eens integendeel het teeken van een diep geschokt en overspannen gevoel. En het erkennen van de stem der Godheid kan toch wel niet anders dan tot een bewijs van de goede trouw, de subjectieve waarheid des geloofs worden bijgebragt. Eindelijk indien het volbrengen van het bevel misdadig geweest ware, zoo als hier verondersteld of toegegeven wordt, dan kon het ook wel niet Godewaardig zijn, zoodanige beproeving op te leggen. Geldiger zijn in onze oogen de opmerkingen omtrent de weldadige uitwerkselen dezer beproeving voor ABRAHAM en de volgende geslachten. En wat uit en over het menschelijke leven met waar en diep gevoel gesproken wordt, heeft ons wederom zoo geheel ingenomen, dat wij, indien het slechts oorbaar geweest ware, onze aanmerkingen liever teruggehouden zouden hebben. Maar er is nog iets anders dat wij met goedkeuring en lof mogen vermelden, en dat vooral den vorm dezer Leerrede betreft. Wij bedoelen de geleidelijke orde, die het den hoorder gemakkelijk maakt, den voornamen inhoud en den gang der redenering in zichzelven op te nemen, zonder dat zijn geheugen met eene breede schets bezwaard, of zelfs zijne aandacht, door de opgaaf der verdeeling, van de waarheid, die verkondigd wordt, tot den vorm, waarin de Prediker haar voordraagt, wordt afgetrokken. Ofschoon toch alle opgaaf van verdeeling hier ontbreekt, kan het wel voor iederen eenigzins geoefenden hoorder niet moeijelijk geweest zijn, het onderwerp en de hoofddeelen dezer Leerrede in zijn geheugen op te nemen en te bewaren; — en de ongeoefende hoorder wordt wel weinig geholpen met eene schets. Voor het minst mag deze Leerrede ten proeve zijn, dat er ordelijk en naar welgeregelde schets gepredikt kan worden, zonder dat deze als ten toon gedragen wordt. Minder prijzen wij het weglaten van al wat naar eene Inleiding gelijkt. Taal en stijl verdienen aanbeveling wegens zuiverheid, levendigheid en kracht. Druk en uitvoering verdienen hoogen lof.

Jubelrede, ter gedachtenis van het vijftigjarig bestaan des Nederlandschen Zendelinggenootschaps; uitgesproken op den 19 *December* 1847, *te Groningen, door* C. H. VAN HERWERDEN, CHZ., *Theol. Doct. en Predikant. Uitgegeven ten voordeele van het Vrouwelijk Hulpzendelinggenootschap. Te Groningen, bij* C. P. Meijer. 1847. *In gr.* 8*vo. IV en* 26 *bl. f* :-35.

Deze Jubelrede, gelijk men het van eenen VAN HERWERDEN wachten kon, beantwoordt aan haren titel: want zij is in een' regt feestelijken toon gesteld, die zich echter vrijwaart van alles wat gezwollen en gekunsteld is; terwijl het hoofddoel van elke godsdienstige toespraak, de stichting der gemeente, de bevordering harer evangelische kennis en de ontvlamming van aller gemoed tot al wat edel en groot is, getrouw in het oog wordt gehouden. Gelijk de keus der gezongene dichtregelen uit de Evangelische Gezangen en Psalmen met de daaraan bijgezette meerdere plegtstatigheid, gelukkig is, zoo mag men dit ook van den tot motto bestemden en toch toereikend in zijn verband toegelichten tekst, *Lukas* X: 21, eerste lid, getuigen: *Te dier ure verheugde zich Jezus in den geest*, toen Hem namelijk de uitgezonden zeventig leerlingen de gunstige gevolgen, ook hunner prediking, hadden medegedeeld.

De Heer VAN HERWERDEN vestigt ons oog op den aard van het werk des Nederlandschen Zendelinggenootschaps, daarna op deszelfs grondbeginselen, vervolgens op de ontvangene ontwikkeling, eindelijk op de vruchten, die het gedragen heeft; zoodat ongekunsteld tevens zoo veel geschiedkundigs wordt medegedeeld, als tijd en plaats het gedoogden.

Mogelijk, waarschijnlijk zelfs, zijn er hier en daar jubelredenen gehouden van soortgelijke waarde en over hetzelfde onderwerp. Ook heeft de Schrijver zijn opstel niet uitgegeven, om zich roem te verwerven, daar hij te voren reeds gunstig genoeg bekend was; maar, op verzoek in het belang der zaak, heeft hij er in bewilligd, zijne Redevoering aan

het vrouwelijk Hulpzendelinggenootschap af te staan. Wij verheugen ons over deze bewilliging, en verzoeken de aandacht onzer lezers op des Redenaars beantwoording eener tegenwerping, die nog al dikwerf tegen den arbeid der zendelingen gehoord wordt. Hij zegt, bl. 20 en 21: »'t Is »waar, het werk was nieuw, en langen tijd, gelijk alle menschenwerk, ook wanneer het in hooger kracht onderno»men wordt, *nog onvolkomen*, en *nog heden* staat het, *niet* »*zonder grond*, voor *menige berisping* bloot. Maar, ik »bid u, Mijne Broeders, ware hier te lande *ooit* het Evan»gelie gebragt, indien het, ook zelfs naar de toenmalige »gesteldheid der tijden, *zoo volkomen mogelijk* hier gebragt »ware? En waren onze vaders niet even zoo wel Heide»nen, als zij, tot wie ons Genootschap zijne Evangelieboden »zendt? Wat inmiddels is met eene onvolmaakte predi»king van dit land en volk geworden? Welk eene omkee»ring en herschepping? Onkenbaar is nu elk spoor van »het oude; ondenkbaar, dat het ooit bestond! Langzaam »is die hervorming voorwaarts gegaan; maar van de *onvol»maakte* prediking van het kruis, die een WILLEBRORD, »een BONIFACIUS, een LUDGER hier deden hooren, is »toch de *veranderde gedaante der zaken allereerst* te »voorschijn gekomen, waarin wij nu dankbaar juichen. »Daarom, wie wachten wil met het Zendelingswerk te be»gunstigen, tot dat het, in alle deelen, aan zijne gestrenge »eischen voldoe, die blijft met die begunstiging *altoos* »[*altijd?*] achter." Enz.

Wegens het onmiskenbaar nuttige van het Zendelingswerk, in weerwil van het gebrekkige, waar het mede vermengd blijft, lazen wij, ofschoon het geen nieuws is, ook hier weder met ontroering, bl. 11: »Des te meer hield ons »Zendelinggenootschap voortdurend zijne aandacht op de »belangen ginds in het Oosten gevestigd. Geen jaar bijna, »dat er niet eenige Broeders, tot de Evangeliedienst aldáár, »uit *Rotterdam* vertrokken. *Onze Staatsbestuurders* [en »zie hier wat ons trof] *meenden evenwel, tot dus verre* »*hun den toegang tot Java, die goudmijn voor Nederland,* »*waar ook voor Evangelie-arbeid zoo veel zou te woekeren*

»*zijn, niet vrijelijk te mogen vergunnen. De tijd schijnt* »*nog niet dáár te zijn, dat men het voorbeeld van Enge-* »*land durft volgen, hetwelk voor alle Evangelieboden zijn* »*onmetelijk Indisch Rijk openstelt.*"

Wij weten wel, dat men op *Java* den *Mohammedanen*, en vooral hunnen priesteren, geenerlei aanstoot wil geven; maar de oorlog met DIEPO NEGORO was toch geenszins het gevolg van de vreedzame Evangelieprediking, doch wel, zoo wij ons niet ten eenenmale vergissen, van de schending der heiligheid van een' *harem*, gepleegd door eenen ambtenaar of officier. Voor dergelijke inbreuken op de zeden des lands behoort men zich te wachten; maar het is niet te veel gevergd, als men voor de Christen-Zendelingen dezelfde regten vraagt, die ook aan de aanhangers van den Islam niet mogen worden geweigerd: de vrijheid namelijk tot verkondiging van hetgene zij gelooven waar te zijn, en de bescherming daarbij tegen alle aanranding van de zijde hunner tegenpartij. Het is deze vrijheid en die bescherming, welke wij inroepen voor allen; behoudens het regt der Overheid, om te waken, dat ook allen zich houden binnen de perken van gehoorzaamheid aan de Wetten van den Staat, die althans door de Protestantsche Zendelingen niet ligt zullen worden overtreden.

Middelburg,
Februarij 1848. A. F. SIFFLÉ.

Repertorium voor buitenlandsche Theologie, uitgegeven door J. P. DE KEYSER, *Predikant te Varsseveld. Isten Deels, 1ste Stuk. Te Utrecht en te Meppel, bij* W. H. van Heyningen. 1848. *In gr.* 8*vo.* *f* 2-:

De Uitgever doet in eene welgeschrevene Voorrede een verslag van het doel dezer verzameling en van de middelen om het te bereiken. Bevordering van de Christelijke wetenschap des geloofs, en mededeeling van hetgeen elders ter uitbreiding der wetenschap gedaan, tot bevestiging der waarheid, tot bestrijding der dwaling geleverd is; ziedaar,

volgens hem, het doel en het middel. Men verwachte hier echter niet eene volledige bloemlezing van alles, wat de buitenlandsche Godgeleerdheid, vooral in *Duitschland*, oplevert. Vele redenen noodzaakten den Uitgever, van dit plan, dat hem een oogenblik toelachte, af te zien. Een hoofdbezwaar, dat wij allezins moeten billijken, is, dat hij dan ook hetgeen slechts tot ontbinding en verwoesting leidt, en den mensch van zijne laatste steunsels, van zijne vrijheid en onsterfelijkheid berooft, onder het oog van een volk zou moeten brengen, dat nog den naam van Christelijk niet heeft verbeurd. Voortbrengselen, als FEUERBACH's *Erläuterungen und Ergänzungen zum Wesen des Christenthums*, behooren voorzeker niet in een Repertorium, dat aan eene Christelijke Theologie gewijd is. De rigting van de keus der stukken zal echter eene opgeklaarde wetenschappelijke zijn, overeenkomstig met de beschaving en de behoeften des tijds, het is die van eenen LÜCKE, ULLMAN en NEANDER, mannen, die naar de overeenstemming van gelooven en weten, van Godsdienst en redelijk onderzoek streven. Eigenlijke godsdienstig-stichtelijke verhandelingen moet men dus ook hier niet zoeken, maar wel stukken, die geschikt zijn om onze vaderlandsche Godgeleerden met den voortgang der theologische studiën in het buitenland meer algemeen bekend te maken. Voor eene goede keuze strekt ons dit eerste stuk reeds tot waarborg, en de kunde en smaak van den Uitgever doen ons daarop voor het vervolg met gerustheid vertrouwen.

Vroeger bestond hier reeds een tijdschrift onder den titel van *Bijdragen van buitenlandsche Godgeleerden*, dat thans aan de eerste inteekenaren van dit Repertorium, in plaats van voor *f* 50 de tien deelen, hetgeen zij oorspronkelijk gekost hebben, voor *f* 10 zal afgeleverd worden. Hoezeer in deze Bijdragen, waarvan dit Repertorium een vervolg is, vele belangrijke stukken voorkomen, die altijd eene blijvende waarde zullen behouden, was echter de keus over het algemeen niet met die zorgvuldigheid gedaan, dat er wel niet eens middelmatige verhandelingen in opgenomen werden, die gerust onvertaald hadden kunnen blijven, en

andere wier geest volstrekt niet in eene harmonische strekking met de overige stond. Dit is geenszins het geval met de bijdragen, die in dit 1e Stuk onder de Verhandelingen voorkomen, als zijnde:

1°. Schets van den gang der nieuwere Theologie, van Dr. EHRENFEUCHTER.
2°. JACOB's boezemstrijd, van Dr. F. W. C. UMBREIT.
3°. De oorsprong der kerkelijke magt, van Dr. K. HASE.
4°. De verborgenheden der moderne speculative Wijsbegeerte. (Eerste gedeelte.)

En onder de Verslagen en Berigten:

1°. Beoordeeling van het wezen van het Protestantisme uit de bronnen der Hervormingseeuw voorgesteld door Dr. DANIEL SCHENKEL, van Dr. W. M. L. DE WETTE.
2°. Bibliographie van de voornaamste laatst uitgekomene werken over de theologische wetenschappen in *Duitschland*.

Hoezeer wij met den Uitgever van gevoelen zijn, dat, wat de buitenlandsche Godgeleerdheid aangaat, men het meest bij de *Duitschers* moet ter markt gaan, zijn wij overtuigd, dat hij hetgeen elders in *Frankrijk*, *Zwitserland* en *Engeland*, van goede gehalte uitkomt, ook niet zal verzuimen, en uit het Duitsch die stukken niet zal overnemen, welke, door eene dorre, duistere en afgetrokkene voorstelling, weinig geschikt zijn, om de behandelde onderwerpen voor jeugdige Nederlandsche Godgeleerden en Predikanten verstaanbaar te maken, die allen met de hedendaagsche wijsgeerige terminologie niet zoo gemeenzaam bekend zijn.

Wij eindigen met deze belangrijke onderneming, waarvan jaarlijks 6 stukken of twee boekdeelen a *f* 4 het licht zullen zien, allen Theologanten en voorstanders eener wetenschappelijke behandeling der Godgeleerdheid aan te bevelen, en wenschen den Uitgever een' goeden uitslag op zijne pogingen tot verbreiding van licht en waarheid in het rijk van Godsvrucht en Christendom.

Een boekje voor alle moeders, om hare kinderen bij gezondheid te bewaren en in ziekte doelmatig te verplegen; door C. ADET DE ROSEVILLE, *M. Dr. etc. Naar de vijfde uitgave voor Nederlandsche Vrouwen bewerkt. Te Groningen, bij* H. R. Roelfsema. 1847. *In kl.* 8*vo.* 135 *bl. f* 1-20.

Gaarne voldoet Rec. aan den wensch des Uitgevers van het boven aangekondigde werkje, om er het publiek opmerkzaam op te maken. Het verdient in vele opzigten die opmerkzaamheid, daar het, in duidelijken, aangenamen stijl, zonder noodeloozen geleerden omhaal, vele wetenswaardige zaken voordraagt, welke voor zorgvuldige moeders bij de verpleging van haar kroost noodig mogen geacht worden. »Geneeskundigen — dus lezen wij in het Voorberigt — zullen weinig of niets in dit boekje vinden, wat voor hen van belang gerekend kan worden; hetgeen hierin voorkomt, weten zij allen zoo goed als wij. Daarentegen hopen wij, dat het niet-geneeskundig publiek uit hetzelve des te meer kennis zal opdoen." Deze woorden drukken vrij juist de eischen uit, welke wij aan den Schrijver kunnen doen; naar ons inzien beantwoordt zijn werkje in de meeste opzigten aan deze eischen. Zijne wijze van beschouwing is overal natuurlijk en overeenkomstig de waarheid; hij houdt doorgaans het midden tusschen het te veel en te weinig, en heeft ook vooral daarvoor gezorgd, dat hij die huismoeders, wier zwak het is gaarne meê te docteren, niet tot halve geneesmeesteressen maakt. Zelfs in de tweede Afdeeling (*Over eenige gewigtige ziekten der kinderen*), waarin wel kort, maar toch duidelijk en naauwkeurig, eenige der meest voorkomende gevaarlijke ziekten van den kinderlijken leeftijd worden beschreven, vermijdt hij zorgvuldig, veel van de geneeskundige behandeling te zeggen, maar bepaalt zich grootendeels bij datgeen, hetwelk vermeden moet worden; terwijl hij daar, waar het op handelen aankomt, naar de hulp van den geneesheer verwijst. In de

eerste Afdeeling spreekt hij over de *behandeling van gezonde kinderen*. Hetgeen hier voorkomt, is zeker uitvoeriger en grondiger in het werkje van Dr. ALLEBE ontwikkeld; maar het hier voorkomende zal toch ook niet zonder vrucht gelezen worden. De derde Afdeeling (*Handleiding tot het bereiden van de noodzakelijkste huismiddelen en tot het bewerkstelligen van eenige kleine kunstverrigtingen*) treedt evenmin op het gebied van den apotheker en den chirurgijn als de tweede op dat van den doctor, maar geeft aanwijzing omtrent de bereiding van eenige huismiddelen en het verrigten van eenige kleine heelkundige bewerkingen, (het zetten van bloedzuigers, van lavementen, het leggen van spaanschevliegpleisters en het zetten van fontenellen) welke iedere moeder van een eenigzins talrijk kroost behoort te kennen, zal zij niet genoodzaakt zijn, voor elke kleinigheid de hulp van den apotheker of chirurgijn in te roepen. Dat het geven van eene zoodanige handleiding overigens geen overtollige arbeid is, zal met Rec. voorzeker menig geneesheer ondervonden hebben. Rec. eindigt zijne aankondiging, met het werkje van ADET DE ROSEVILLE aan alle huismoeders ter lezing aan te bevelen.

Eenheid in het noodige, vrijheid in het twijfelachtige, in alles de liefde. Eene Voorlezing door AB.M DES AMORIE VAN DER HOEVEN. *Tweede Druk. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1848. *In gr.* 8*vo.* 40 *bl.* *f* :-60.

Eenheid in het noodige, vrijheid in het twijfelachtige, in alles de liefde. Eene Voorlezing ter opening der Akademische lessen, uitgesproken door Mr. C. W. OPZOOMER. *Te Leyden, bij* J. H. Gebhard en Comp. 1847. *In gr.* 8*vo.* 48 *bl.* *f* :-60.

Eenheid in het noodige, vrijheid in het twijfelachtige, in alles de liefde. Leerrede, naar aanleiding van Eph. IVe 1—6, *uitgesproken door* B. T. LUBLINK WEDDIK. *Te Amboerbesch.* 1848. NO. 7.

sterdam, bij G. Portielje. 1847. *In gr. 8vo. 30 bl. f*: - 25.

N°. 1. Een karakteristiek stuk, als bijdrage tot de kennis van het Genootschap dat door den Schrijver wordt vertegenwoordigd. »Geen formulierdwang," wordt ons door den Remonstrantschen Hoogleeraar toegeroepen. De spreuk, die hij behandelt, »veroordeelt" dien niet slechts, »maar leert ook de overtolligheid en schadelijkheid van alle formulieren of vastgestelde leerregels inzien," bl. 32. Afgekeurd wordt, in verband hiermede, het gevoelen van Mr. J. VAN LENNEP, dat de Synode te *Dordrecht* in 1619 het regt zou gehad hebben, »om een formulier vast te stellen, hetwelk, naar hare meening, overeenkomstig was met de H. S., en die beginselen bevatte, welke tot regel van geloof en wandel moesten strekken," bl. 36. Rec. behoort niet tot degenen, die het formulier van *Dordrecht* onvoorwaardelijk zouden willen onderschrijven, of eene wederinvoering er van voor de Hervormde Kerk wenschelijk achten. Onverklaarbaar was het hem echter, hoe de Heer VAN DER HOEVEN aan Mr. J. VAN LENNEP de stelling op zich zelve kon betwisten, »dat een Kerkgenootschap geregtigd is, zekeren regel of formulier, zoodanige algemeene beginselen bevattende, als welke het voor waarheid aanneemt, vast te stellen en voor zijne leden verbindend te verklaren. »Zie," zegt Prof. VAN DER HOEVEN, »tegen zulke beweringen gevoelen wij ons gedrongen onze stem te verheffen, opdat de geest des Evangelies niet miskend en het groote doel des Christendoms niet uit het oog worde verloren!" Het lust ons hierbij eenige oogenblikken stil te staan. De Professor wil geene verbindende formulieren. Hij begeert »vrijheid." Echter geene onbepaalde vrijheid. *In* DUBIIS *libertas*. Dit laat zich zeker hooren. Ook bij den sterkst mogelijken formulierdwang, zelfs onder het autoriteitsjuk der R. C. Kerk, bestaat zulk eene vrijheid. Wie zou toch als *zeker* vaststellen, hetgeen hij voor *twijfelachtig* houdt? Zulk eene vrijheid zegt weinig, en wij zouden van oordeel zijn, dat dit gedeelte van de spreuk moet luiden: »*in non necessariis* (*sc. ad salutem*) *libertas*," zoo als Prof. KIST onlangs heeft trachten waarschijnlijk te maken, *Archief voor K. G.* D. VII, bl. 425. Hoe men daar echter over denke doet niets ter zake bij de beoordeeling van het verschil tusschen Prof. VAN DER HOEVEN en Mr. VAN

LENNEP. Genoeg dat de eerste het een en ander in het Christendom als *dubium* beschouwt, en daarom afkeerig is van elken formulierdwang. Intusschen zegt toch ook dezelfde Hoogleeraar: *in* NECESSARIIS *unitas*. Zal dat laatste iets meer zijn dan een holle klank, dan zal toch het Kerkgenootschap behooren uit te spreken, wat het als *necessaria*, m. a. w. als verbindend voor het geloof der Christenen beschouwt. Zie, zouden wij op onze beurt zeggen, wanneer een Kerkgenootschap zoo uitspreekt, wat volgens het gevoelen zijner leden voor *noodzakelijk* in de belijdenis geacht wordt, dan maakt het een *formulier*. Wat deed de Gereformeerde Kerk in 1619 anders dan dat? Zij hield de leer der onvoorwaardelijke voorbeschikking, niet, zoo als hare partij en zoo als Prof. VAN DER HOEVEN, voor een *dubium* (bl. 35), maar voor een *necessarium*, en daarom formuleerde zij haar geloof in eenige hoofdstellingen, die hare overtuiging uitdrukten, en als verbindend voor de leden en leeraars dier Kerk werden vastgesteld. Over het ware of onware dier stellingen twisten wij met den Hoogleeraar niet; maar wij beweren, dat, wanneer men met hem *necessaria* erkent, men dan ook zal moeten toestemmen het regt van een Kerkgenootschap, om hetgeen volgens zijne overtuiging daartoe behoort te formuleren, en niemand als lid toe te laten, die zulke *necessaria* verwerpt. Prof. VAN DER HOEVEN toont zelf in zijne voorlezing het daarover eens te zijn met Mr. VAN LENNEP. Vragen wij toch den Hoogleeraar, of hij elke verbindtenis der Christenen tot zekere geloofspunten afkeurt, hij geeft ons het antwoord ontkennend. De *necessaria*, hoorden wij hem zeggen, zijn verbindend. Hij gaat zelfs verder, en formuleert hetgeen naar zijne meening als *necessarium* moet gelden. Hij geeft dus ook een *formulier*. Alleenlijk is hij van oordeel, dat dit formulier in Bijbelwoorden behoort vervat te zijn. Geene vaste leerregelen of formulieren, zegt hij; »het Evangelie is het ware formulier van eenigheid." Wat het Evangelie zij, wijst hij aan, en vat het kort begrip er van te zamen met de woorden van PAULUS, *Hand.* XVI: 31; van PETRUS, *Hand.* X: 36 verv. en van den Heer zelven, *Joh.* XVII: 3. VAN DER HOEVEN wil dus ook zelf een verbindend formulier. Hij wil slechts niet het *Dordsche* of eenig ander, maar de uitspraken van JEZUS zelven en de Apostelen. Maar is dat dan in de hoofdzaak iets anders dan hetgeen ook Mr. VAN LENNEP t. a. p. schreef omtrent het regt

van een Genootschap, om een formulier, uit den Bijbel opgemaakt, op te stellen en verbindend te verklaren? Doet de Hoogleeraar niet hetzelfde? Weigert hij zelf niet als leden der Christelijke Kerk en van het Remonstrantsch Genootschap dezulken te erkennen, die mogten weigeren het door hem gestelde formulier, *Joh.* XVII: 3, te onderschrijven? Mag de Heer VAN DER HOEVEN dit, en mogt het de Gereformeerde Kerk in 1619 niet? Het komt ons dus bedenkelijk voor, dat de Hoogleeraar aan Mr. VAN LENNEP een beginsel van Kerkregt heeft betwist, hetwelk hij zelf met de daad toont te huldigen, en over het *beginsel* strijd voert, waar, op zijn standpunt, de strijd alleen kon gevoerd worden over de *toepassing* van dat beginsel, niet daarover, *of* er een formulier zal wezen, maar of het formulier behoort uitgedrukt te worden met de woorden die VAN DER HOEVEN voorstelt, of volgens de *Canones* van *Dordrecht.*

Blijft hiermede het door Mr. VAN LENNEP gestelde beginsel op zich zelf onaangetast; mag en moet er volgens beiden een vereenigingsformulier bestaan voor de leden van hetzelfde Genootschap; ook daarin meenen wij, dat beiden zullen overeenstemmen, dat zulk een formulier, hoe kort het zijn moge, *duidelijk* en *ondubbelzinnig* behoort te wezen. Zonder dat zal de een er dit, de ander iets anders in lezen, en het doel om te vereenigen wordt gemist. Het lijdt wel geen' twijfel, dat elk Christen de door VAN DER HOEVEN als formulier voorgestelde schriftuurplaatsen gaarne onderschrijft; maar zal dat Evangelische formulier iets beteekenen, dan komt het vóór alles daarop aan, dat men zich onderling over den *zin* van de verbindtenisformule versta. Neem b. v. *Joh.* XVII: 3: *Dit is het eeuwige leven, dat zij U kennen den éénen waren God en dien Gij gezonden hebt, Jezus Christus.* Goed; maar nu beginnen, bij gebrek aan preciesheid in de uitdrukkingen, al aanstonds vragen, als deze: »welk begrip hecht gij aan die woorden »*den éénen waren God?*" Die vraag kan niemand ongepast vinden, daar toch de Christen van den éénen waren God wel een ander, een hooger begrip zal hebben, dan de Jood of de Heiden. De formule, door VAN DER HOEVEN voorgesteld, hoe waar de uitspraak zijn moge, is eene bloot *formele* belijdenis. Gij zegt den *éénen waren* God te belijden; wát gij belijdt, blijft mij echtèr onzeker, zoolang gij niet tevens preciseert, welk *begrip* gij u vormt van dien God. Ook de *Jood* en de *Mohammedaan* betuigen het-

zelfde. En toch erkent gij hunne voorstelling en belijdenis van God niet voor eene Christelijke. Zie, over dat begrip van God liep juist de twist tusschen de oude Gereformeerden en de volgers van ARMINIUS: *Is God of het schepsel grond der zaligheid? Is het geloof eene gave Gods in den volstrektsten zin of slechts voor een gedeelte? Zal Gods genade eenmaal zegevieren over de hardheid van schepselen, die Hij tot de zaligheid bestemde, of zal het schepsel die goddelijke werking voortdurend kunnen wederstaan?* De beantwoording dier vragen, ziet men, staat in het naauwste verband met *Joh.* XVII: 3. Ontkent gij de leer der voorbeschikking, en gij moet voortgaan op het ingetreden spoor, en straks mede ontkennen de volstrekte *almagt* en de *alwetendheid* van God. De consequentie van de Arminische *praevisa fides* was de Sociniaansche ontkenning der Goddelijke *alwetendheid.* Ontkent gij de leer der voorbeschikking, gij moet tevens ontkennen, »dat HERODES en PILATUS zamenspanden tegen Gods heilig kind, *maar om te doen, wat Gods hand en raad te voren bepaald had dat geschieden soude,*" en het wordt hiermede van PILATUS willekeur afhankelijk gemaakt, of het bloed des kruises zal vergoten worden tot vergeving der zonde, en de Messiasmoord wordt eene teleurstelling voor God, »die gehoopt had dat men zijnen Zoon ontzien zou." Men zal dus, indien men *Joh.* XVII: 3 tot formulier verkiest, zich omtrent het begrip, aan de uitdrukking *ware God* te hechten, behooren te verstaan. Of, zoo het u vrijstaat tot dat begrip de *alwetendheid* te brengen en aan mij, die buiten te sluiten; aan den eenen zich daarbij een' God voor te stellen, aan wiens geregtigheid door het zoenoffer van CHRISTUS voldoening wordt geschonken, aan den anderen te beweren, dat zulk eene leer eene leer des Satans is, zoo zal de vereeniging slechts schijnbaar wezen, en dezelfde woorden zullen in den mond des eenen beteekenen hetgeen de ander als Satanisch afwijst. Evenzoo is het gelegen met het tweede gedeelte van *Joh.* XVII: 3, volgens hetwelk de Christen belijdt, dat JEZUS de Christus is, dien God gezonden heeft." Ook hier ontstaat de vraag, wat gij door die woorden verstaat? Wanneer men er *niets* door verstaat, is het zeker gemakkelijk, alle menschen door zulk een formulier te vereenigen. Prof. VAN DER HOEVEN geeft deze verklaring: »De Christen belijdt daarmede JEZUS als den weg, de waarheid en het leven, den Zone Gods, in wien de Vader zich ten volle openbaart, den eenigen Mid-

delaar en volkomen' Zaligmaker." *Dit*, zegt de Hoogleeraar, *is het één noodige, en overigens heersche vrijheid.*" Wij zeggen het hem gaarne na. Doch ook hier komen een aantal woorden voor, die volstrekt verklaring behoeven. In welken zin is CHRISTUS Middelaar en Zaligmaker? Door zijne *leer* en *voorbeeld*, door dat hij de *openbaring Gods* is, of daardoor, althans hoofdzakelijk, dat hij, zoo als de Heidelbergsche Catechismus zegt, »met zijn dierbaar bloed voor alle mijne zonden volkomen heeft betaald?" Waarlijk het onderscheid is niet gering. Wat beteekent verder de uitdrukking »*de Zone Gods?*" Geeft men daarmede te kennen, dat men gelooft: »dat J. C. eeuwig en waarachtig God is?" of zal het beteekenen, dat men in Hem »den heiligen hemelling erkent, die zich reeds vroeger in deugd en wijsheid had geoefend?" of leest men in die uitdrukking met KAAS eenvoudig »den *volmaakten mensch*?" De Hoogleeraar blijft hierop het antwoord schuldig. »*Dat* JEZUS de Zoon van God *is*, zegt hij, weten wij; *hoe* hij de Zoon van God is, weet God alleen," (bl. 25). Wij vragen, wat beteekent hier het woord *hoe*? Geeft het de wijze te kennen, waarop JEZUS geworden is wat Hij was, dan stemmen wij den Hoogleeraar toe, dat wij hier stuiten op een Godsgeheim in de schepping; maar zal het beteekenen, dat men van hetgeen men met de woorden »Zoon van God" uitspreekt geenerlei bestemd begrip kan hebben, dan zal de Schrijver ons moeten toestemmen, dat in dat geval de geheele belijdenis weinig beteekent. Het laatste schijnt echter door hem bedoeld te zijn. De Hoogleeraar zegt toch, dat ons dit *hoe* niet geopenbaard is, en beroept zich daartoe op *Matth.* XI: 27: *Niemand kent den Zoon, dan de Vader.* LUCAS heeft hier: »niemand weet, *wie* de Zoon is, dan de Vader." *Luc.* X: 22. VAN DER HOEVEN zegt: »Den Vader kennen wij, zoo als de Zoon Hem aan ons heeft geopenbaard. Maar wie vermeet zich den Zoon te kennen in zijne hoogere natuur en innige betrekking tot den Vader? Die kennis bezit de Vader alleen; maar deze behoudt dit geheim voor zich." Vooral trok het des Schrijvers aandacht, dat JEZUS, waar hij t. a. p. van den Vader spreekt, er bijvoegt: »wien het de Zoon wil openbaren," maar, waar het de kennis van den Zoon betreft, die woorden achterwege laat. Wij voor ons twijfelen, of uit de door den Professor gemaakte opmerking het besluit mag getrokken worden, dat de Vader gekend, de Zoon daarentegen niet gekend kan worden. Vat men hier

het woord *kennen* op in de beteekenis van *volkomen doorgronden*, dan is het zeker van toepassing op den persoon van JEZUS. In dat geval echter geldt het met nog te meer regt van den Vader, dat niemand Hem kent. Kennen wij echter den Vader, *in zooverre* Hij zich geopenbaard heeft door den Zoon, dan geldt het ook ten aanzien van den laatsten, dat men ook den Zoon kan kennen, *in zooverre* hij zijn innerlijk wezen aan ons heeft willen openbaren. Er bestaat dus geene reden, waarom men de woorden καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι alleen op het eerste en niet op het tweede lid der zinsnede betrekkelijk zoude maken. De constructie der woorden moge dit toelaten, maar vordert het niet. Toegegeven echter dat zij alleen op het laatste lid betrekkelijk waren, zou daaruit nog niet mogen worden opgemaakt, dat er ten aanzien van het *wie* de Zoon is, geene ἀποκαλύψις voor den Christen bestaan kan. Ware dit zoo, dan zou de uitspraak in openbaren strijd zijn met *Matth.* XVI: 16 verv., waar JEZUS SIMON zalig spreekt, omdat »de Vader het hem *geopenbaard had*, dat hij de Christus, de Zoon des levenden Gods, was." Zou, vragen wij, PETRUS, toen hij die belijdenis aflegde geen *begrip* gehad hebben van hetgeen hij bedoelde met de woorden: »Gij zijt de Zoon des levenden Gods?" Hoe kon JEZUS in dat geval zeggen, dat, hetgeen anderen nog niet inzagen, hem *openbaar* geworden was, m. a. w. dat hij door de kracht der waarheid, die uit God is, overtuigd was geworden, dat JEZUS de Zone Gods was? Overigens achten wij het onraadzaam, uit de plaatsing der beide leden van XI: 27 iets af te leiden, vóór het vaststa, in welke volgorde JEZUS zelf deze woorden heeft gesproken. Volgens MATTHEUS en LUCAS spreekt JEZUS eerst van de kennis des Zoons, en dan van die des Vaders. Intusschen zijn deze beide Evangeliën niet de eenige bronnen, waarnit men de gezegden van JEZUS kent. Het mag althans van gewigt gerekend worden, dat de tekst der woorden van JEZUS bij JUSTINUS, waarmede de *Clementinen* doorgaans overeenstemmen, nu en dan in de redaktie bestendig afwijkt van den tekst van MATTHEUS en LUCAS. Het vermoeden ligt dus voor de hand, dat er voor beiden omstreeks de helft der tweede eeuw nog eene andere Evangeliebron voorhanden zij geweest, dan onze thans bestaande Evangeliën. Hoe dit zij, het is opmerkelijk, dat omstreeks het jaar 150 drie van elkander onafhankelijke getuigen,

JUSTINUS (*), de *Clementinen* (†) en MARCION (§) de door Prof. VAN DER HOEVEN aangehaalde woorden juist in eene tegengestelde orde lezen, als MATTHEUS en LUCAS, zoodat, volgens hen, JEZUS *eerst* van den Vader, en daarop van de kennis des Zoons spreekt, en dan van dezen laatsten zegt: »niemand kent den Zoon, dan de Vader, en wien het de Zoon wil openbaren." Dat deze omzetting niet toevallig is, of als een citaat, uit het geheugen aangehaald, kan beschouwd worden, is onwedersprekelijk, daar dezelfde lezing bij drie van elkander onafhankelijke getuigen voorkomt, en onder deze op twee verschillende plaatsen bij JUSTINUS, waarbij tevens in het oog worde gehouden, dat de twee ultras in het toenmalige Christendom, de overdrevene Pauliner MARCION en de even overdrevene antipaulinische *Clementinen*, dezelfde lezing volgen. Doch genoeg. Prof. VAN DER HOEVEN heeft, zonder het te bedoelen, door zijne voorlezing het bewijs geleverd, dat, waar men *necessaria* erkent, ook verbindende geloofsbelijdenissen ontstaan moeten. En waar die ontstaan, daar vordert de waarheid, dat men in staat zij, van elke uitdrukking in zulk eene belijdenis behoorlijk rekenschap te geven. En dan moge men oordeelen over de *Dordsche* geloofsbelijdenis naar goedvinden; maar men zal aan de mannen der 17de eeuw den lof niet onthouden kunnen, dat zij behoorlijk gepreciseerd, en in goed verstaanbare taal hebben uitgesproken, wat zij als waarheid, volgens de Schrift, naar hunne overtuiging, aannamen.

N°. 2. Dat de voormelde spreuk op kerkelijk-dogmatisch grondgebied niets te beteekenen heeft, is door Mr. OPZOOMER duidelijk aangetoond. Doch hij heeft, onzes inziens, de bedoeling van zijnen ambtgenoot miskend. VAN DER HOEVEN houdt het geloof in CHRISTUS als den eenigen Zaligmaker voor het ééne noodige. Mr. OPZOOMER betwist hem het regt daartoe. De *Jood*, zegt hij, houdt dit niet voor het ééne noodige, bl. 22; want hij verwerpt den Christus. Daarenboven wordt aan de geloofwaardigheid van zooveel, als ons omtrent CHRISTUS in de Evangeliën berigt wordt, door ervarene wijsgeeren en critici getwijfeld. Met welk regt, vraagt

(*) Op twee plaatsen *Dial. c. Tryph.* 100, p. 195 en *Apol.* I, 63, p. 81.

(†) *Homil.* 18, 4.

(§) Zie THILO, *Cod. apocr.* p. 433.

hij, sluit VAN DER HOEVEN die allen buiten, die het ééne noodige niet verkiezen op dezelfde wijze als hij in het geloof in CHRISTUS te zoeken? Mr. OPZOOMER verliet hier het terrein, waarop zich de Professor had geplaatst, en waarop derhalve deze alleen mogt bestreden worden. VAN DER HOEVEN bedoelde niet te formuleren, wat *in het algemeen* voor ieder als zaligmakende waarheid moet gelden, maar sprak slechts uit, wat als het *unum necessarium* op *Christelijken* bodem moet erkend worden. En dat men nu, zonder CHRISTUS *áls Zaligmaker* te erkennen, geen Christen zijn kan, behoeft toch wel geen betoog. »Gij zoudt wijzer en beter doen," voegt Mr. OPZOOMER zijnen ambtgenoot toe, »wanneer gij het aan ons zelven overliet, of wij al dan niet naar CHRISTUS wilden genoemd zijn." Deze vordering is te sterk. Veronderstel, een *Jood*, een *Muzelman*, een *Deïst* wilde zich Christen noemen, zou het mij dan niet vrijstaan te zeggen: die naam komt u niet toe, omdat gij datgene ontkent, wat men om Christen te zijn moet gelooven? Wij herhalen het, als formulier van vereeniging zijn de door Prof. VAN DER HOEVEN gebezigde Bijbelwoorden te onbepaald; maar wij zijn het volkomen met hem eens, dat het ééne noodige voor den Christen daarin bestaat, dat men gelooft, dat CHRISTUS is »de weg, de waarheid en het leven, de Zone Gods, in wien zich de Vader ten volle openbaart, de eenige Middelaar en volkomen Zaligmaker." En wanneer de Hoogleeraar buiten de Christelijke Kerk sluit degenen, die dit loochenen, dan is dit geen »hoogmoed," zoo als hem door zijnen ambtgenoot wordt verweten, bl. 32, maar eene zeer eenvoudige logische waarheid, hierop nederkomende: wie MOHAMMED niet erkent als Profeet, is geen *Mohammedaan;* wie MOZES verwerpt is geen *Jood;* wie niet in CHRISTUS gelooft, is geen Christen.

Mr. OPZOOMER vindt het kenmerk van den Christen in de liefde. »Hieraan," zegt JEZUS, »zullen zij allen bekennen, dat gij mijne discipelen zijt, zoo gij liefde hebt onder elkander." Mr. OPZOOMER leidt uit die plaats te veel af, wanneer hij daaruit wil bewijzen, dat zelfs de *Jood*, indien hij slechts de liefde bezit, ook bij verwerping van den CHRISTUS, een Christen heeten mag, bl. 37. Het is zoo; JEZUS stelt de *liefde* als het kenmerk zijner discipelen; maar men vergete daarbij niet, dat hij de liefde stelt als het kenmerk *zijner discipelen*. Zóó liefhebben kan men dus alleen, wanneer men

een waar discipel van CHRISTUS is. Zonder dat kon immers de liefde geen bewijs zijn voor de wereld, dat men *zijn* discipel was, en bestond even zoo de mogelijkheid, dat zulk eene menschenliefde niet uit *zijne* school, maar uit die van eenen anderen Meester was ontleend. De liefde is dus in het Christendom eene vrucht van het geloof in CHRISTUS. Wie hem verwerpt, komt niet tot het bezit der ware liefde, evenmin als dat een rank, van den wijnstok gescheiden, vruchten dragen kan. Daarom verklaarde dezelfde mond, die de zoo even genoemde woorden sprak, ook die mij verwerpt verwerpt dengene, die mij gezonden heeft." Mr. OPZOOMER had dus regt van in de liefde het kenmerk van den Christen te stellen; maar hij had, wilde hij Christelijk spreken, er moeten bijvoegen: En die volkomene liefde wordt slechts geleerd in de school van CHRISTUS; waarmede hij dan van zelf zou hebben ingezien, dat Prof. VAN DER HOEVEN teregt *het geloof in* CHRISTUS, *als den eenigen Zaligmaker*, genoemd had als de *conditio sine qua non* om Christen te heeten.

Overigens kan Mr. OPZOOMER niet nalaten nog eens terug te komen op zijnen vroeger gevoerden wetenschappelijken strijd. »Ik heb den strijd gevoerd," zegt hij bl. 26, »tegen hen, die de geschiedenissen der Christelijke oudheid met iets anders willen staven dan met historische bewijzen." Wij veroorloven ons hier te vragen, wie dat toch waren, die *geschiedenissen hebben willen staven, zonder historische bewijzen?* Het is zoo, de Heer VAN OOSTERZEE gaf door sommige uitdrukkingen tot zulk een misverstand aanleiding; maar onedelmoedig is het, daarvan nog te blijven partij trekken, nadat de Schrijver zich daaromtrent verklaard heeft. Een historisch feit te willen afleiden uit gemoedelijke bevinding, kan wel niet opkomen dan in het brein van een' krankzinnige. Heeft Dr. VAN OOSTERZEE zijne zaak voor de regtbank van de wijsbegeerte niet gelukkig bepleit; meent men, dat hij, onbestand tegen de dialectiek van Mr. OPZOOMER, met opoffering van het standpunt, waarop hij vroeger stond, is teruggetrokken in de haven van het autoriteitsgeloof; wij wagen het niet dit te wederspreken. Maar dat hij uit *gevoel* of *ervaring*, om iets te noemen, zou hebben willen bewijzen, dat JEZUS geboren of gekruisigd was, is eene dwaasheid, die de Heer OPZOOMER in zijne partij niet mogt veronderstellen.

Dat voorts het geloof aan de religieuse waarheid, aan God, de deugd en de onsterfelijkheid, niet verkregen wordt langs

den weg van historische getuigenissen, en evenmin met die getuigenissen verloren kan gaan, en dat dus ROUSSEAU ten aanzien van zulk eene apologetiek regt had uit te roepen: »*que d'hommes entre Dieu et moi;*" geven wij Mr. OPZOOMER gaarne toe. Hij ziet hier juister dan Dr. DORDES, die onlangs ten aanzien dier woorden, blijkbaar uit misverstand van ROUSSEAU's bedoeling, verklaarde: »Dit klinkt wel zeer aardig, maar heeft niets te beteekenen;" *Regt des Christendoms gehandhaafd*, bl. 95. ROUSSEAU sprak immers niet van een historisch geloof aan feiten; maar van het geloof aan *God*. En dat geloof mogt, zijns bedunkens, niet afhangen van een kritisch getuigenverhoor, over achttien eeuwen loopende. Het ware ook inderdaad te bejammeren, dat, vóór en al eer men zijn vertrouwen stellen mogt op den levenden God, of, op het gebied van het zedelijke, eene groote daad mogt ondernemen, men eerst zou hebben te onderzoeken, of de berigten der Evangelisten in allen deele waarheid bevatten, vooral indien men daarbij nog eerst tegen de krachtige bedenkingen van Dr. DORDES zelven (zie *Gids* 1846, bl. 503—510) de echtheid van het Evangèlie van MATTHEUS te verdedigen had.

N°. 3. Eene stichtelijke, wel gestileerde Leerrede over hetzelfde onderwerp. De spreker beschrijft in het eerste deel zijner rede het ééne noodige, even als Prof. VAN DER HORVEN, met de woorden, *Joh.* XVII: 3; wijst 2°. aan, dat het Christendom eene Godsdienst der vrijheid is, waarbij zeer *ad rem*, met kennelijke toespeling op den onlangs gevoerden strijd in de Amsterdamsche Luthersche Gemeente, gezegd wordt, dat CHRISTUS niet vragen zal naar *brood* of *ouwel*, naar *formulier-* of *letterdienst*. In het derde deel wijst de Spreker op de *liefde*, die de Christenen ook bij verschil in bijzaken behoort te vereenigen.

Wij eindigen onze beoordeeling met aan Prof. KIST onzen dank te betuigen voor zijne herhaalde nasporingen naar den oorsprong der meergemelde spreuk; *Archief*, t. a. p. Volgens hem is de spreuk van Protestantschen oorsprong, en behoort zij te worden beoordeeld uit een practisch, niet uit een theoretisch-dogmatisch oogpunt. Wanneer dus b. v. twee Christenen twisten over de vraag, of CHRISTUS God is of niet, kan geen derde tusschen beide treden, met de bewering, dat hier een *non necessarium* behandeld wordt, waarover men zich als over een *dubium* behoort te verstaan. Immers beide

partijen twisten juist over de zaak in quaestie, als over een *necessarium*. Anders is echter het geval, wanneer twee godgeleerde partijen, zoo als de *Voetianen* en *Coccejanen* in de 17de eeuw, twisten over de viering van den Sabbath; toen kon een derde als bemiddelaar optreden en zeggen: »Menschen! twist toch niet langer over *bijzaken*;" omdat geen der beide partijen in gemoede het behandelde punt een *necessarium* kon noemen. In zulk een' stand van zaken voegde de spreuk uitnemend. Ware Prof. VAN DER HOEVEN op die gedachte gekomen, hij zou de spreuk niet op het dogmatisch gebied hebben overgebragt, en Prof. OPZOOMER zou zich gewacht hebben, om, het historische karakter der spreuk miskennende, haar als een nietsbeteekenende klank te veroordeelen.

De Volksstem. Eene Lijdenspreek voor onze dagen; door C. E. VAN KORTSVELD, *Predikant te Schoonhoven. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1848. *In gr.* 8*vo.* 36 *bl. f* :- 35.

Gelijk het onderwerp van deze gelegenheidsleerrede eene spoedige aankondiging vordert, zoo verdient haar voortreffelijke inhoud eene hoogst gunstige beoordeeling. De tekst is *Matth.* XXVII: 15—23: de keuze van BARRABAS tot loslating, en de eisch van JEZUS tot kruisiging door het volk. De Redenaar vond daarin aanleiding, om, te midden van de gebeurtenissen des tijds (19 Maart), te spreken over de *volksstem*, »ten einde, zonder zich te mengen in staatkundige verschillen, vreemd aan het Koningrijk der hemelen en aan de heilige plaats, die gebeurtenissen te doen beschouwen in het ernstig licht, dat in deze dagen van opgewonden geestdrift door velen wordt voorbijgezien." Den draad der geschiedenis vasthoudende, maakt de Spreker opmerkzaam: op de *staatsmagt*, die de volksstem inroept en — daarvoor bukt; op de *listige drijvers*, die haar leiden; op het *volk zelf*, dat spreekt; op den *Regtvaardige*, die als onschuldig offer der volksstem valt, en eindelijk op het *Godsbestuur*, dat hoog boven haar woest gedruisch zetelt. Hij neemt daaruit vervolgens aanleiding, om zijnen hoorderen de volksstem te *doen kennen*, hen voor (tegen) haar te *waarschuwen*, en hen boven haar te *verheffen*. Alles gepast, belangrijk en

schoon. Eene enkele herhaling en het over 't geheel wat al te lange der preek, dat echter meer bij het gesprokene dan bij het geschrevene woord hindert, zijn de eenige aanmerkingen, die wij hebben. Door de bijvoeging van gebed en gezang (het laatste zeer gelukkig gekozen) heeft de lezer het geheel der Godsdienstoefening voor zich.

Maar meer zal men misschien vragen naar den geest, waarin de Redenaar over de volksstem spreekt. Gij hebt het reeds bemerkt aan het tweede punt van het tweede deel der leerrede. En met regt spreekt de bezadigde Evangeliedienaar met afkeuring en waarschuwing van het onzinnig gepeupelgeschreeuw, waardoor de grondslagen van maatschappelijke orde en maatschappelijk geluk worden ondermijnd; van die toomelooze woede, waarvan sedert eenige maanden geheel *Europa* de treurige gevolgen ondervindt; van die janhagelmagt, die zoo vele menschen, huisgezinnen, steden, staten in de jammerlijkste ellende dompelt. Wij danken den prediker des Evangelies, die, in deze dagen van verwarring en omkeering, daartegen zijne stem doet hooren. En dat die stem in ons vaderland meer dan elders weêrklank vindt, wij danken er God voor, maar willen éene opmerking niet terughouden. Niet in het goede van grondwetten, belastingverdeelingen, regtsbediening alleen is een waarborg voor rust en orde; maar daarin vooral, bijna schreven wij *daarin alleen*, dat de beginselen van het Evangelie worden geëerbiedigd; dat er een godsdienstige zin in de natie is ontwikkeld. Wie ooren heeft, hoore het!

Landbouwkunde in verband met de Natuurkundige Wetenschappen. Eene proeve ter aanduiding van hetgeen ten nutte van den Nederlandschen Landbouw kan gedaan worden. Door P. F. H. FROMBERG, *Math. Mag. Phil. Nat. Doct., Agricultuur-Chemist voor het Hoog Bestuur in de Nederlandsche Oostindische Koloniën. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1847. *In gr.* 8*vo.* *f* 1 - 80.

In de laatste tijden hebben verscheidene onzer landgenooten, op het voetspoor van buitenlandsche geleerden, zich bepaaldelijk bezig gehouden, de Landbouwkunde ook hier te lande in verband te brengen met de natuurkundige wetenschappen, ten einde in dezen voor ons vaderland zoo gewigtigen tak van

welvaart niet al te zeer bij onze vooruitgaande naburen achter te staan.

Zoo iemand, dan was de Heer FROMBERG, door zijne vooraf verkregen natuur- en scheikundige kennis en zijn later verblijf bij den verdienstelijken JOHNSTON te *Edimburg*, uitnemend instaat, van deze verzamelde kennis en ondervinding, te midden van welligt het beste landbouwkundige distrikt, dat er thans bestaat, zijne beschouwingen en mededeelingen dienaangaande openbaar te maken. Het aangekondigde geschrift moet evenwel, volgens de meening van den Schrijver, niet zoozeer als leidraad voor bovenstaande wetenschappelijke ontwikkeling worden beschouwd, maar is veeleer bestemd tot proeve eener kalme en beredeneerde voorstelling van datgene, waaraan onze Landbouw in meerdere of mindere mate behoefte heeft, en van de middelen, die tot verbetering van denzelven verkieslijk schijnen. Naar ons oordeel is de verdienstelijke Schrijver hierin volkomen geslaagd, door namelijk eerst het verband aan te toonen, hetwelk er tusschen de Natuurkundige Wetenschappen en den Landbouw bestaat; vervolgens eenige der op kennis en ervaring gegronde middelen tot verbetering van onzen Landbouw op te geven, en eindelijk te doen zien, dat en welke voorbereidende en medewerkende middelen er noodig zijn, om ook den landbouwersstand meer en meer te verlichten, en zoo zijne nuttige kunst dien rang, hemzelven die achting te bezorgen, waarop beide eene billijke aanspraak hebben.

Aan allen, die belang in deze nuttige kunst stellen, en, bij het verkrijgen van eigen voordeel, waarlijk den bloei en de welvaart van het vaderland bedoelen, wordt dit werk dringend ter lezing aanbevolen.

Proeve eener Armenwet voor het Koningrijk der Nederlanden, houdende regeling en aanwijzing, zoo wel omtrent de plaats, alwaar behoeftigen in het algemeen onderstand (lees: *in den algemeenen onderstand*) *deelen kunnen, als de wijze, hoe zij daarin opgenomen en verpleegd, of tot werkzaamheden verwezen kunnen worden; alsmede maatregelen ter wering van bedelarij en landlooperij. Door* H. J. VAN BENNEKOM, *oud Notaris, Burgemeester der Gemeente Doorn en Langbroek.* (*Voor rekening van den Schrijver.*) *Te*

Utrecht, bij Kemink en Zoon. 1847. *In gr.* 8*vo.* 48 *bl.* *f* : -.75.

De eerste aanmerking, die wij reeds dadelijk maken moeten, is, dat taal en stijl ten uiterste slecht zijn, en eene proeve schijnen, hoe men zich in het Nederduitsch *niet* moet uitdrukken. Veel, mogelijk ook de taalfout *in het algemeen onderstand* op den titel, kan op rekening eener slechte correctie gezet worden; maar dat is toch niet het geval met zoo vele lamme en duistere volzinnen, als waaruit onder anderen de Inleiding is zamengesteld.

Doch wij zullen het letterkundig oogpunt nu maar laten rusten, en bepalen ons tot de zaken.

In hoe verre deze Proeve overeenkomt met het nog aanhangige wetsontwerp, doet weinig af, dewijl de voordragt daarvan toch niet zal aangenomen worden. Belangrijker is de vraag, of het opstel van den Heer VAN BENNEKOM beter is, dan de Wet van 28 Nov. 1818: en hierop moeten wij *ja* antwoorden, wat de volledigheid betreft; *neen*, voor zoo veel bij de Wet van 1818 op dezelfde punten voorzien is.

Immers, wèl heeft men het alzoo in praktijk gebragt, om de eene gemeente, of ook de eene diakonie, van de andere te laten terugvorderen, wat aan dezen of genen, die zijn onderstandsdomicilie elders had, bij dringende behoefte verstrekt was. Doch (gelijk de WelEerw. Heer VAN LEEUWEN heeft aangetoond in zijn werkje: *De Armwet, in haar ontstaan, zin en strekking; Leyden*, P. ENGELS, 1847, bl. 28—30) dat restitutiestelsel ligt niet in art. 13 der Wet van 28 Nov. 1818; dit artikel bedoelt verhaal op den beweldadigde zelven, als hij tot beteren staat is gekomen, of op zoodanigen zijner bloedverwanten, als volgens de wet verpligt zijn hem te ondersteunen. Nu brengt de Heer VAN BENNEKOM geheel de administrative verminking der Wet in zijne Proeve.

Verder art. 11 en 12 der Wet van 1818 willen alleen de beslissing over het domicilie van onderstand aan Gedeputeerde Staten hebben opgedragen. De vrijheid der Diakoniën wordt gewaarborgd door Art. 9. Maar de Heer VAN BENNEKOM wil Gedeputeerde Staten in *alles*, wat de verzorging der armen aangaat, ook de verzorging door Diakoniën, en de geschillen, welke in dezen tusschen Kerkbesturen en Diakoniën ter eenre, Gemeentebesturen en gemeentelijke inrigtingen ter andere zijde ontstaan, doen beslissen was regt is, en verheft dat Collegie alzoo, bij zijn Art. 9, doch vooral 31 en 33, tot

eene administrative Regtsmagt, die, na de afschaffing van het Conflictenstelsel, in ons vaderland een onding is.

Kerkeraad of Diakonie hebbe verschil b. v. met het Plaatselijk Bestuur: wel nu, zoo dan Gedeputeerde Staten moesten beslissen, waarom niet even goed het Provinciaal of het Klassikaal Kerkbestuur? »Neen!" zou de Plaatselijke Regering antwoorden: »Het hoogere Kerkbestuur zou al ligt het la»gere en de daaraan ondergeschikte Diakonie in bescherming »nemen. Die uitspraak zou het vermoeden van onpartijdig»heid niet vóór zich hebben." Wij erkennen dit ten volle, maar werpen het terug op de regtspraak door Gedeputeerde Staten, die al ligt zouden beslissen ten voordeele van het Burgerlijk Bestuur.

Derhalve, waar wereldlijke en kerkelijke besturen verschil hebben, kan zoo min eenig wereldlijk als eenig kerkelijk hooger Bestuur het vonnis vellen, zonder hetzij de kerkelijke, hetzij de wereldlijke Magt regter te maken in hare eigene zaak. Maar wie dan zal uitwijzen wat regtens is? — *De onafhankelijke Regtsmagt*, die zoo min aan kerkelijk als aan administratief gezag ondergeschikt is.

Het denkbeeld der oprigting van een burgerlijk algemeen Armbestuur verdient in vele opzigten lof, gelijk de Schrijver het art. 10 tot 29 zoekt in werking te brengen. Alleen bevallen ons de geldleening door Provinciale Staten, naar art. 26, de twee opcenten, art. 27, en de omslag ten behoeve der Maatschappij van Weldadigheid, art. 29, niet sterk.

Insgelijks schijnen ons de policiestraffen, volgens art. 21 door den Raad van bestuur der op te rigten provinciale armen-werkhoeven, zonder vorm van proces, op te leggen, zoo dikwijls die Raad over iemand ontevreden is, te gestreng. Die Raad zou b. v., als hoogsten graad van policiestraf, en dus *arbitrair*, kunnen verwijzen tot *afzonderlijke opsluiting* in eene *cachot-cel*, met onthouding van gewoon voedsel om den anderen dag, en *toedienìng, op die dagen, alleen van een en een half pond brood met water*, gedurende eenen tijd van *dertig achtereenvolgende dagen!* — Veroordeelde misdadigers hebben het in de tuchthuizen beter.

Hoe de Schrijver aan zulk eenen administrativen en antijudiciélen geest komt, laat zich gemakkelijk uit zijn burgemeesterschap verklaren; maar hoe het komt, dat een oud-Notaris geen' duidelijker, vloeijender en zuiverder stijl schrijft, is moeijelijker te begrijpen.

Middelburg, Febr. 1848. A. F. SIFFLÉ.

Répertoire historique et chronologique des Traités conclus par la Hollande depuis 1789 jusqu'à nos jours. Par Mr. H. A. VAN DIJK, Docteur-ès-lettres et en droit. Utrecht, chez *Kemink en Zoon.* 1846. gr. 8vo. XIX et 357 pag. *f* 3-60.

Niemand zal ontkennen, dat eene verzameling van de traktaten, die door de regering van eenig land zijn gesloten, van groot belang is voor de historische studie. Men heeft hoe langer hoe meer leeren inzien, dat eene grondige kennis der bronnen van hoog en onmisbaar gewigt is. Tot deze bronnen behooren ook de verschillende traktaten en overeenkomsten, die met vreemde Mogendheden zijn aangegaan. Hunne kennis is noodig, zoowel tot verklaring van menig punt der binnenlandsche geschiedenis, als tot regt verstand der betrekkingen met het buitenland. De aanleidingen tot oorlog en vrede, de regten en verpligtingen der Staten onderling moeten daarin worden gezocht, daaruit worden verklaard. Voor den toekomstigen diplomaat is dus ongetwijfeld de studie van deze stukken in de eerste plaats aan te bevelen.

In verschillende talen en van onderscheidene landen bestaan er dan ook verzamelingen, waarin dergelijke stukken meer of min uitvoerig zijn opgenomen. De Schrijver deelt in zijne voorrede daaromtrent een en ander mede en legt zijn eigen plan bloot. Zijn werk moest als 't ware een vervolg zijn op het werk van KLUIT, *Index chronologicus sistens foedera pacis — et alia ab ordinibus Reipublicae Belgicae Foederatae inita cum gentibus intra et extra Europam* caet. Hij had daarin de traktaten opgenomen, die van het jaar 1276 tot aan Januarij 1789 waren gesloten. Van dien tijd af zet de Heer VAN DIJK de verzameling voort; hij doet dat in de Fransche taal, als de meest algemeene, die ook in de diplomatie doorgaans gebruikt wordt. Hij heeft zich zooveel mogelijk tot taak gesteld om volledig te zijn, en zich dus niet, gelijk b. v. HERTSLET in *Engeland*, bepaald tot die traktaten, welke nog heden ten dage van kracht zijn. »Vu qu'il me paraît presque impossible de déterminer avec certitude quels sont les traités exclusivement en vigueur et ceux qui ont cessé de l'être. — Il m'a semblé," zegt hij verder, »peu conforme à la nature de cet ouvrage de donner toutes les stipulations des traités,

dont plusieurs sont d'un intérêt secondaire, comme celles des conventions pour l'abolition du droit de détraction et du ceus d'émigration. Je me suis appliqué à donner de préférence les stipulations, qui pourraient intéresser les diplomates et les historiens. — Il m'a paru nécessaire de donner quelquefois des pièces qui sans être des traités conclus par la *Hollande*, contenaient cependant des principes généraux invoqués par ses hommes d'état." — Eindelijk: »Après avoir rassemblé les traités que je pouvais trouver dans les Recueils et autres ouvrages imprimés, j'ai voulu compléter mon travail autant qu'il était en moi. C'est pourquoi je me suis adressé à M. le chevalier MAZEL, secrétaire général du département des affaires étrangères. Cet homme distingué a bien voulu, à ma demande, faire collationner la liste des traités que je lui avais remise avec celles qui se trouvent, tant aux archives du ministère, qu'à celles de l'état." Men ziet dus, wat hier te wachten is, en hoe de Schrijver zijne taak heeft volvoerd. Eene eigenlijke beoordeeling van zijnen arbeid komt hier minder te pas. Een paar aanmerkingen veroorlove hij ons, waarvan misschien bij het later beloofde supplement gebruik zou zijn te maken. De eerste geldt de opschriften. Wij hadden gewenscht, dat deze *altijd* met een enkel woord uitdrukten, welk het onderwerp van het verdrag zij geweest. Wij behoeven slechts te beginnen met N°. 1. *Mémoire des ministres des cours alliées de Londres, de Berlin et de la Haye au ministre comte* DE BERNSTORFF. Waarover loopt die memorie? Waarom dat niet in het opschrift met een enkel woord aangeduid? Hetgeen hier te meer noodzakelijk was, omdat van het stuk zelf niets verder wordt medegedeeld, maar alleen verwezen naar MARTIN's *Recueil des principaux traités* etc. — Van belang zou ook een achteraangevoegd register geweest zijn, waardoor het opzoeken van bepaalde traktaten gemakkelijk ware gemaakt; terwijl men nu, zoo men den juisten tijd des verdrags niet weet, het boek moet doorbladeren. Dit vooral ware bij een supplement te verhelpen.

Wij vinden menigmalen hier opgenomen traktaten door de Fransche republiek gesloten, waarbij ons vaderland eenigzins betrokken was; te regt; maar wij vragen dan ook: werden er van December 1810 tot 1813 door den Franschen Keizer geene traktaten of overeenkomsten gesloten, waarin ons land,

toen een deel des Keizerrijks, belang had? Van den anderen kant vragen wij ook: behoort het Concordaat, in Julij 1801 door *Frankrijk* met den Paus aangegaan, wel op die dagteekening te zijn opgenomen, en hadden de belangrijke punten niet liever moeten worden medegedeeld op Junij 1827, toen dat Concordaat ook op de Noordelijke Provinciën werd toegepast en dus eigenlijk voor ons vaderland pas begon te bestaan? Waar en zoo als het nu staat, heeft het met de traktaten, ons land betreffende, niets te maken.

Nog éene aanmerking, en wij eindigen. Wij vinden hier een aantal traktaten of overeenkomsten, waarbij enkel op het Staatsarchief of het Archief van het Ministerie van buitenlandsche zaken wordt gewezen. Van zulke traktaten was het dubbel noodig geweest een uittreksel mede te deelen, omdat zij niet voor het algemeen toegankelijk zijn. En juist bij deze vindt men doorgaans niets opgegeven, dan het onderwerp, waarover zij handelen, terwijl er daaronder misschien wel zijn, die nadere toelichting hadden verdiend. Heeft de Heer VAN DIJK hiertoe de vrijheid niet kunnen erlangen?

Wij bevelen, ten slotte, dit boek gaarne allen aan, die in dergelijke studie belang stellen, en wenschen, dat de verzamelaar zich door dergelijke studiën moge vormen tot een' bekwaam staatsman, van wien het vaderland goede diensten mag verwachten.

Leeuwaarden na en vóór hare wording als stad, en in hare betrekking tot de Leppa, eene bijdrage tot de Geschiedkundige Beschrijving van Leeuwaarden van W. EEKHOFF, *door Jonkh. Mr.* H. DE HAAN HETTEMA. *Te Leeuwaarden, bij* van Meursinge. 1848. *In gr.* 8*vo.* *f* : - 60.

Toen wij, in N°. IV van dezen jaargang van dit Tijdschrift, een verslag gaven van het werk van den Archivarius EEKHOFF, erkenden wij onze onmagt, om eene critiek van hetzelve te leveren, en oordeelden wij, dat daartoe alleen een man, die zich bepaaldelijk op de geschiedenis van *Friesland's* hoofdstad had toegelegd, »een andere EEKHOFF," bevoegd was. Dien man hebben wij in DE HAAN HETTEMA gevonden. Zoo iemand, was deze geleerde in staat het naar eisch te be-

oordeelen, en wij bejammeren het, dat hij zijne critiek niet verder heeft uitgestrekt dan het vroegere tijdvak vóór 1580, schoon wij zijne voorzigtigheid (bl. 60, 61) prijzen. In deze Verhandeling, 9 Dec. 1847 in de winteravondvergadering van het Friesche Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde te *Leeuwaarden* gehouden, stemt hij in het algemeen in met het oordeel van VAN HALMAEL, ter aanmoediging van de uitgave aan het stedelijk bestuur van *Leeuwaarden* afgegeven en voor het werk van EEKHOFF geplaatst; doch hij ontkent, dat het met niet mindere naauwkeurigheid dan vlijt en ijver, met oordeel en onpartijdigheid is opgemaakt, terwijl zijne zuivere liefde, om alleen waarheid in alles te schrijven, wel eens schipbreuk geleden heeft. Hij erkent ook, dat het geschikt is, *volkomen* is hem te sterk, om aan de inwoners van *Leeuwaarden* niet alleen, maar ook aan een ieder, *Frieslands* hoofdstad, hare stichters en opbouwers, te doen kennen; en dat het in eene onmiskenbaar bestaande behoefte zal kunnen voorzien, voor hen, die de Geschiedenis van *Nederland* in het algemeen en die van *Friesland* in 't bijzonder beoefenen of te weten verlangen; doch hij meent er te moeten bijvoegen, dat het slechts de grondslagen daartoe bevat, en men uit de daarin aangewezene bronnen meer dan uit andere kan putten, om eindelijk een goed en onbevooroordeeld verhaal van *Leeuwaarden* op te maken. Het zwakst is EEKHOFF in het vroegere tijdvak vóór 1580, en HETTEMA schrijft ronduit, dat de Schrijver met zijne studie nog niet op de hoogte is, op welke men diende te staan, om eene volledige beschrijving over dat tijdvak te kunnen geven; en wanneer ik (dus vervolgt hij, bl. 61), zoo als ik vermeen in staat daartoe te zijn, over dat oude tijdvak meer aanmerkingen wilde maken, dan geloof ik, dat men ontdekken zoude, dat hij met den staatkundigen toestand van die tijden niet genoegzaam bekend is en de godsdienstige hem geheel vreemd." De aanmerkingen van HETTEMA betreffen het door EEKHOFF in het midden gebragte ten aanzien van de vijf wijken of *Espels;* den ouderdom der stad (839); hare ligging op drie terpen; de uitwatering van de *Ee;* het *Vliet;* de *Camminga-stinsen;* het wapen in den gevel op de wortelhaven en den *Eewal*, *Oldenhove* en *Iloek* enz. Onzes bedunkens zijn zij juist, en dragen blijken van eene diepe studie, die ook vooral

opmerkelijk is in het aangeteekende nopens de *Leppa*, waarvan *Leeuwaarden* eenmaal de hoofdzetel was. Allerbelangrijkst zijn ook de opmerkingen nopens het verkrijgen van stadregten, voor zoo verre de Friesche steden betreft; het muntwezen; het woord *Vliet;* het wapen van *Leeuwaarden;* de afkomst van *Burmannia;* parochie enz. Wij twijfelen niet, of de Heer EEKHOFF, die bij de voorlezing tegenwoordig was en den spreker tot de uitgave zijner Verhandeling opwekte, zal van de menigte grondige aanmerkingen en beschouwingen, die door dezelve verspreid zijn, in het vervolg partij weten te trekken. Jammer, dat de Heer HETTEMA zich niet geheel van alle scherpte heeft onthouden. Wij meenden die te ontdekken in het gestelde op bladz. 29, 32. Wij teekenden onder het lezen van dit scherpzinnig geschreven stuk van tijd tot tijd drukfouten aan, en verwonderden ons over het gebruik van *geblijkt* (bl. 24). Het kwam ons voor, dat ook niet overal de noodige zorg aan den stijl besteed is.

Nederlandsche Legenden in rijm gebracht door Mr. J. VAN LENNEP. *Eduard van Gelre. II Deelen. Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1847. *In gr.* 8*vo.* 349 *bl.* *f* 6-:

Er ligt een tijdsverloop van zestien jaren tusschen de uitgave van de laatstvoorgaande Legende en die van *Eduard van Gelre.* De dichter gevoelde van hoeveel invloeds deze omstandigheid kon wezen op de ontvangst van het verhaal, dat hij hier ons aanbiedt. »Mij staat het te vreezen," zegt hij, »dat zij, die vroeger in mijn werk eenig behagen schepten, of dood zijn of geen vaerzen meer lezen; en wat het Publiek betreft, het zou wel een wonder wezen, indien het na zulk een tijdverloop niet van smaak veranderd ware. En al ware mijn Publiek hetzelfde gebleven, ik weet te wel, dat ik het *niet* ben." Rec. kan zich zeer levendig deze wijze van beschouwen bij den dichter verklaren. De laatste zestien jaren hebben in den geest onzer vaderlandsche letterkunde eene groote verandering te weeg gebragt. De Heer VAN LENNEP, in der tijd een dergenen, die, zoo wel door zijne vertalin-

gen, als door zijne oorspronkelijke stukken, eenen grooten invloed heeft geoefend op de wijziging onzer dichterlijke litteratuur, is langzamerhand een van hen geworden, die als veteranen worden beschouwd, en door sommigen als uitgediende veteranen, die zich nog in den roem van hunne vroegere dagen mogen verheugen, maar die zich daarmede ook moeten vergenoegen, Rec. behoort niet onder het getal derzulken, die aldus oordeelen. De eenzijdigheid, die de verscheidenheid van gaven, van trant en toon niet weet te waarderen en over alles, wat niet met haren eigen geest en trant overeenstemt, een afkeurend vonnis uitspreekt, is een ongeluk voor iedere, ook voor de vaderlandsche letterkunde, omdat zij menigeen ontmoedigt of doet zwijgen, van wien wij in zijne soort nog veel goeds mogten hopen. Wij willen thans de vraag daarlaten, of indedaad de poëzij er bij gewonnen hebbe, dat men met zooveel minachting op de oudere dichtschool heeft nedergezien; wij voor ons vragen liefst niet naar scholen, maar genieten het goede en schoone, onder welken vorm het ons wordt aangeboden.

Al zij het dus ook zoo, dat de smaak van het publiek sedert de verschijning der vroegere Legenden van den dichter moge veranderd zijn, Rec. hoopt en vertrouwt, dat er met hem nog genoeg lezers zullen zijn overgebleven, die zich met groot welgevallen den tijd herinneren, toen *Het Huis ter Leede*, de *Adegild*, de *Jacoba*, de *Strijd met Vlaanderen* elkander spoedig opvolgden en een in onze letterkunde toen nog nieuw genre van poëzij te voorschijn riepen. Hij vertrouwt, dat er ook onder een jonger geslacht velen zullen zijn, die smaak kunnen vinden in den *Eduard van Gelre*, en er door opgewekt worden, om ook de vorige Legenden, zoo zij ze niet mogten kennen, ter hand te nemen. Men zoeke hier niet eene stoute en verhevene poëzij. Niet zonder opzet schreef de dichter het *op rijm gebracht* op den titel; en zoo wij dit nu wel niet zoo naar de letter zullen moeten opvatten, dat wij hier eenvoudige rijmelarij zouden hebben te verwachten, hij wilde er toch het genre van zijne poëzij door kenschetsen, als het eenvoudig; los en gemakkelijk verhalende, dat de nederiger schoonheden van bevalligheid, vloeijende versificatie, zangerigheid, duidelijkheid en ongekunsteldheid najaagt, zonder op stoutheid, hooge vlugt enz. aanspraak te maken.

Zijn het schoonheden van den tweeden rang, het zijn ook schoonheden, die meer algemeen kunnen worden gewaardeerd, omdat zij onder de bevatting van velen vallen.

Het gedeelte van *Gelderlands* geschiedenis, dat door den dichter tot de stof van zijne tegenwoordige Legende werd gekozen, leent zich uitstekend tot zulk eene behandeling. De geschiedenis zelve heeft schier alles gedaan, en laat den dichter weinig anders over, dan eene rangschikking der gebeurtenissen, eene ontwikkeling van aanleiding en oorzaak, en hier en daar eene kleine opsiering, waartoe de bestanddeelen met milde hand worden aangeboden. Het zijn de laatste bedrijven en de dood van EDUARD, Hertog van *Gelre*, die de stoffe tot dit dichtstuk opleveren. Deze was, gelijk de geschiedenis ons verhaalt, naar *'s Gravenhage* getrokken, om zijne jeugdige echtgenoote CATHARINA, dochter van den Ruwaard van *Holland*, AELBRECHT, af te halen. Hij was met haar verloofd, toen zij pas een kind van twee jaren was; acht jaren later werd dit huwelijk kerkelijk ingezegend, en nu zij den onderdom van twaalf jaren had bereikt, moest hij haar, volgens het gemaakte kontrakt, tot zich nemen. Te midden der feestvieringen, waartoe deze gebeurtenis aanleiding gaf, werd hij weggeroepen door de tijding, dat er een krijg was uitgebroken tusschen den Hertog van *Braband* en den Hertog van *Gulik*, EDUARD's bondgenoot en schoonbroeder. Hij bragt oogenblikkelijk een leger te velde, en verscheen op het tooneel des oorlogs juist te regter tijd, om de zaken van het Guliksche heir weder te herstellen. Dit had op het veel sterkere Brabandsche leger eene overrompeling beproefd, die in den aanvang scheen te zullen gelukken, maar waarvan de vijanden na den eersten schrik zich weldra hadden hersteld. Toen EDUARD op het slagveld verscheen, was de Guliksche krijgsmagt verslagen en de Hertog zelf gevangen genomen. Zijne komst bragt eene geheele verandering te weeg; de *Brabanders* werden verslagen, maar de overwinning werd duur gekocht. Na den strijd, toen EDUARD, om zich te verkwikken, ter zijde was gegaan en zijnen helm had geopend om versche lucht te kunnen scheppen, werd hij verraderlijk door eenen pijl uit de verte getroffen. Geen vijandelijke hand had dit wapentuig afgeschoten; een van zijn eigen hofgezin (de dichter maakt er zijnen

hofzanger van) wreekte zich op deze wijze op den Graaf, die eenen minnehandel met zijne vrouw had aangeknoopt. Zijn broeder REINALD, vroeger door hem van den troon gestooten, hernam na EDUARD's dood de regering, maar overleed weinige maanden later, en liet het land op nieuw aan partijschappen over, tot dat eindelijk WILLEM van *Gulik* het Hertogdom verkreeg, die met dezelfde CATHARINA van *Beijeren* was gehuwd, die als kind aan EDUARD was verloofd geweest.

Zietdaar de stof, die de geschiedenis aanbood, de *dramatis personae*, talrijk en onderscheiden genoeg, om het scheppen van nieuwe schier noodeloos te maken, of althans om met weinig inspanning der verbeelding de fabel van het dichtstuk zamen te stellen. De dichter heeft in EDUARD eenen edelen en belang inboezemenden hoofdpersoon; zijn uit staatkunde gesloten huwelijk met de twaalfjarige CATHARINA schaadt weinig aan zijne teedere betrekking tot eene geliefde, van wie hij niet weet, dat zij de uitverkorene is van zijnen als vriend gewaardeerden *meistreel*. Als onwillekeurig levert de geschiedenis van dit meisje, hare vlugt, haar terugvinden door den zanger, haar dood de stoffe tot bevallige episoden; terwijl tevens van den persoon des krankzinnigen Hollandschen Graafs en van den gevangen REINALD een gepast gebruik is gemaakt. In den eersten zang wordt EDUARD's intogt binnen *Utrecht* verhaald; de tweede schildert het daar gegeven festijn, op verschillende wijzen gestoord door de onverstandig gekozene liederen, welke onderscheidene zangers laten hooren, en die alle om verschillende redenen geschikt zijn om EDUARD's genoegen te storen. In den derden zang zet de hofstoet den togt naar *'s Gravenhage* voort, en vinden wij de bekentenissen, zoowel van EDUARD's liefde, als van die zijns zangers. De vierde zang verplaatst ons in *'s Gravenhage* bij de feesten ter eere van EDUARD's huwelijk met CATHARINA, het twaalfjarige kind, dat de dichter in kinderlijke onschuld laat dartelen met den jongen WILLEM van *Gulik*, die den Hertog vergezelt, denzelfden, met wien zij later is gehuwd. De vreugde wordt eerst door de verschijning van den krankzinnigen Graaf, daarna door de tijding van den strijd tusschen *Braband* en *Gulik* gestoord. De vijfde zang verplaatst ons in het slot *Nijenbeek*, waar EDUARD's

broeder REINALD gevangen wordt gehouden, en waar de ongelukkige zanger zijne verlorene geliefde vindt en, zoo hij waant, de bewijzen, dat de Graaf hem willens en wetens heeft bedrogen. Dien hoon te wreken door den dood des bedriegers, dat is de taak, die hem thans nog rest, en die wij hem in den zesden zang zien volvoeren. Deze laatste zang, de uitvoerigste van alle, schildert ons de overrompeling van het Brabandsche leger en den daarop gevolgden strijd, de tijdige hulp van EDUARD, en de eindelijke zegepraal. In dien strijd redt de zanger zijnen Vorst, dien hij weldra dooden zal, het leven; geene andere hand, dan de zijne, mag het wapen afzenden, dat hem, zoo hij meent, wreken zal. Hij volvoert zijne gelofte, maar hoort uit den mond van den doodelijk getroffen Graaf, hoe deze aan ieder opzet, om hem van zijne geliefde te berooven, vreemd was en van zijne betrekking tot haar geheel onkundig, en gaat nu zijn berouw in de stilte eener kloostercel verbergen en daar het leven eindigen, dat de Graaf hem schenkt.

Het geheele dichtstuk ademt dezelfde losheid en gemakkelijkheid, waardoor de vroegere Legenden zich onderscheidden; misschien zou men mogen vragen, of ook voor het gekozene genre de dictie soms niet prozaïsch genoeg ware. De ingevlochtene liederen behooren vooral niet onder de minste gedeelten, en ook de beschrijvingen hebben eene eenvoudige maar bekoorlijke natuurlijkheid. Wij schrijven, ter proeve, eenige regelen uit den derden zang af:

Maar 't morgenuurtjen, frisch en blij,
  En 't spelend koeltjen was voorbij.
De dagtoorts, hooger opgestegen,
  Bereikt, de oogen door haar glans
  Verblindend, ras den middagtrans.
De vuurgloed, dien zy allerwegen
  Verzengend over 't aardrijk zond,
  Drong door den ijzerharden grond
En scheurde en spleet de kleikorst open.
  De nijvre landman, moede en flaauw,
Van dorst gekweld, van zweet bedropen,
  Verliet den arbeid, zocht de schaauw,
Die wilg of elzenstruik deed hopen:

En schoon door de ijle blaad'ren naauw
Beveiligd tegen 't zonnebranden,
Blijmoedig nam hy 't maal in handen,
Door gade of dochter aangebracht,
Vergaêrde nieuwe levenskracht,
Dook, nederschuilend onder 't lover,
Het breedgeschouderd lijf voorover
En bleef op 't veldgras uitgestrekt
In zoete sluimering verloren,
Zoolang tot, beng'lend van den toren,
't Gelui hem weer hergalmd in de ooren
En weer ten arbeid had gewekt.

En trager volgde Gelders bende
Den landweg, die, met elke bocht
Des Rijns, zich her- en derwaart wendde.
Want, daar men d' eindpaal van den tocht
Vóór d' avond nog bereiken wilde,
Was 't raadzaam, dat noch mensch noch paard,
Eer 't noodig waar', zijn kracht verspilde.
Zoo ging dan, langzaam en bedaard,
De trein vooruit, wijl zonnegloeien
Den ruiter, die naar adem heeg
En schier op 't ros voorover zeeg,
Door 't rijkleed heen, den rug bleef schroeien;
De teugels hingen los en slap;
De kloekste klepper, straks nog krachtig
En vlug, scheen thands verzwakt, onmachtig
En strompelde by elken stap;
Niet langer deed hy, als te voren,
Zijn luid en blij gehinnik hooren,
Getuige van zijn' fieren moed;
Ja, als hem, gonzend om zijne ooren,
Of vlieg of horsel, heet op bloed,
Met scherpen angel had gestoken,
Hy schudde, als onverschillig, 't hoofd
En liet, van lust en kracht beroofd,
Die schennis ongewroken.

Rec. gelooft, dat deze proeve in hare eenvoudige beval-

ligheid den toon van het geheele gedicht kenschetst. Hij twijfelt er niet aan, of het zal velen welkom zijn, gelijk het hem was, en de Heer VAN LENNEP zal zich niet behoeven te beklagen over koude onverschilligheid of teleurgestelde verwachting bij het publiek.

De uitgever had voor beter papier kunnen en moeten zorgen.

Eene Badkuur in het Zuiden van Frankrijk. Geschiedkundige en plaatselijke herinneringen. Naar het Hoogduitsch van J. VENEDEY. *Iste Deel.* (*) *Te Groningen, bij* C. M. van Bolhuis Hoitsema. 1847. *In gr.* 8*vo.* 291 *bl.* *f* 2-90.

De naam badkuur (†) geeft de aanleiding tot de reis, door den Schrijver uit *Londen* naar het zuiden van *Frankrijk* gedaan, te kennen. De auteur nam echter, als beoefenaar der geschiedenis, de gelegenheid waar, welke de verpoozing van zijnen gewonen arbeid hem schonk, om van de door hem bezochte landstreken geschied- en oudheidkundige berigten mede te deelen. In zoogenaamde reisavonturen is het verhaal niet zeer rijk, des te merkwaardiger echter door de reeds vermelde bijzonderheden over een gedeelte van *Frankrijk*, hetwelk niet altijd door de gewone touristen bezocht wordt, daar deze, en zelfs diegenen onder hen, die hunne reis beschrijven, dikwijls er zich mede vergenoegen, uit hun vaderland naar *Parijs* heen en weder te zijn gevlogen; terwijl integendeel onze reiziger, van *Parijs* af zijne badreis beginnende te beschrijven, reeds te *Lyon* vertoeft en hetgeen hij opmerkt mededeelt. Zoo ook gaat hij te werk omtrent *Nimes*, *Montpellier*, *Cette* en *Perpignan*, en wijdt een geheel hoofdstuk aan de geschiedenis van *Roussillon*, als ook aan de Oost-*Pyreneën*-lucht en het *Catalaansch* volksleven; terwijl meer dan de helft van dit eerste deel loopt over *Languedoc*, de

(*) Abusivelijk werd de aankondiging van het IIde Deel, in stede van die des Isten Deels, in het vorige N°. geplaatst.

(†) Wij zouden hier liever *cuur* hebben gespeld gezien, van wege de dubbelzinnigheid.

geschiedenis van *Toulouse*, de *Romeinen*, de *Gothen* in *Toulouse*, de *Carolingen* en de Hertogen van *Aquitanië*, de Graven van *Toulouse*, de *Albigenzen*, *Languedoc* onder de Koningen van *Frankrijk*, en het hedendaagsche *Toulouse*. In zijne schilderingen leidt de Schrijver voet voor voet den weg, dien hij zelf gegaan is. De geschiedenis en het tegenwoordige, de ernst des levens en het spel der luim, groot en klein, geluk en ongeluk — gelijk zij hem op zijnen togt bejegenden — zijn boek is het spiegelbeeld van deze indrukken. Dit getuigt de auteur zelf van zijn werk; en daar wij hem hier leeren kennen als een' man van oordeel en smaak, en die vertrouwd blijkt te zijn met de bronnen der geschiedenis, rangschikken wij dit werk gaarne onder de zoodanige, door welker overbrenging in onze taal aan onze lezende landgenooten eene aangename dienst is bewezen.

De Zamenzweerder. Een Verhaal uit de tijden van Romes Republiek. Door H. W. HERBERT. *Uit het Engelsch. II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. 1848. *In gr.* 8*vo.* 703 *bl. f* 7-:

Het veld, door de romanschrijvers bearbeid, moest, zou men zeggen, eindelijk uitgeput worden; men zou meenen, dat het noodig was, dat de bodem althans eenigen tijd braak lag, voordat hij weder nieuwe vruchten kon dragen. Het schijnt evenwel daartoe nog niet gekomen te zijn. Telkens ontdekt men nog weder hoeken, die óf in het geheel niet óf althans nog minder bewerkt zijn dan de overige, en waarvan dus nog een goede oogst is te hopen. In den roman, aan het hoofd dezes genoemd, heeft HERBERT zich wel niet op een geheel nieuw terrein begeven, maar het is toch een grond, die nog verre van uitgeput is. De historische roman heeft tot dusverre meer zijne onderwerpen uit de middeleeuwsche en nieuwere dan uit de oude geschiedenis geput. Er zijn daarvoor onderscheidene redenen te vinden. De smaak voor de beoefening der middeleeuwsche geschiedenis was opgewekt; oude kronijken leverden ruime stoffe op, terwijl aan de verbeelding genoegzame speelruimte overbleef,

waarin zij zich vrijelijk kon bewegen. Waar men de onderwerpen koos uit de nieuwere historie, boezemden deze dikwijls bijzondere belangstelling in, omdat zij den lezer nader lagen en niet zelden in verband stonden met gebeurtenissen, met begrippen en rigtingen, die, hetzij dadelijk, hetzij in de gevolgen, ook met den tegenwoordigen toestand der maatschappij verbonden waren en daarop invloed oefenden. De oude geschiedenis liet men doorgaans rusten. Om haar te behandelen, werd eene studie gevorderd, die aan de meesten der gewone romanschrijvers vreemd was, en die hen door eenen schijn van geleerdheid afschrikte, waarvoor zij zelve en het publiek met hen terugdeinsden. Er werden wel eens proeven genomen, maar deze mislukten veeltijds, hetzij door de te groote geleerdheid, hetzij door de te geringe kennis der schrijvers. De eigenlijke geleerden van beroep missen te dikwijls de bijzondere gaven, die den romanschrijver onontbeerlijk zijn; de gewone romanschrijver miste te zeer de grondige kennis, om de kleur des tijds genoegzaam te bewaren. De schuld lag aan de bewerkers, niet aan de bewerkte stof. Waarom zou er in de schildering van zeden en gebruiken, van personen en zaken uit dien ouden tijd een meerdere schijn van geleerdheid, eene onbehagelijker stijfheid moeten worden gevonden, dan in die van latere eeuwen? Waarom zou het verhaal niet even boeijend kunnen zijn, dat ons in de dagen van *Romes* bloei of *Athenes* luister verplaatst, als dat, wat ons brengt aan het hof van *Engeland* of *Schotland*, van *Frankrijk* of van dezen of genen Duitschen Vorst? De bewijzen zijn er, dat ook hier van de bekwaamheid des Schrijvers alles afhangt, en dat een roman uit den klassieken tijd van *Rome* of *Griekenland* niet minder aanlokkend behoeft zijn, dan die uit eenig ander tijdvak.

HERBERT heeft daarvan, dunkt ons, in den *Zamenzweerder* eene nieuwe proeve geleverd. Hij is bij ons publiek hoogst gunstig bekend. Zijn *Alice Selby*, zijn *Isabella de Coucy*, zijn *Olivier Cromwell* werden met algemeene en welverdiende goedkeuring ontvangen. Wij durven dit ook gerust van dezen roman verwachten, waarin men, wat stijl, schildering, boeijende wijze van verhalen enz. betreft, dezelfde levendigheid, warmte en kracht zal opmerken, waardoor zijne vroegere werken zich onderscheiden. Het is een

tafereel vol leven en beweging; het tijdvak is belangrijk, rijk aan gebeurtenissen en ook aan personen, die belang inboezemen. CATILINA en zijne helsche ontwerpen ter omkeering van *Rome*, CICERO en zijne welgeslaagde pogingen om het vaderland te redden — zietdaar de historische hoofdpersonen en daadzaken, waaraan het romantische verhaal is vastgeknoopt. Het is de zedeschildering van eenen rampzaligen tijd, dien VAN LIMBURG BROUWER ons in zijnen *Caesar en zijne Tijdgenooten* met sterke kleuren heeft afgemaald; een tijd, waarin de losbandigheid en zedeloosheid eene groote hoogte hadden bereikt, en het kontrast tusschen goeden en slechten dus des te sterker kon uitkomen. HERBERT verplaatst ons geheel in dien tijd, en geeft er ons eene levendige voorstelling van, eene voorstelling, die zoodanig is ingerigt, dat de schildering van de boosheid en de zonde afkeer van beiden opwekt en hare noodlottige gevolgen krachtig doet uitkomen. Men kan zien, dat de Schrijver met geestrift en studie dit verhaal heeft bewerkt, en zich beijverd, om de kleur des tijds te behouden en zich voor den schijn van schoolsche geleerdheid te behoeden. Het komt ons voor dat hem dit volkomen is gelukt, en dat ook de met de oudheid onbekende lezer op geene moeijelijkheden zal stuiten; terwijl de groote gebeurtenissen, waarmede de roman in verband is gebragt, elken beschaafden lezer genoegzaam bekend zijn. Aan de geschiedenis is de Schrijver zeer getrouw gebleven; en wanneer men, CATILINA hier in al zijne boosheid geschilderd ziende, die schildering schier overdreven mogt achten, de historische getuigenissen zijn daar, om de waarheid volkomen te staven:

Wij meenen, om deze getrouwe teekening des tijds, om het boeijende des verhaals, en om de dikwijls fraaije, schoon nu en dan wel eens wat al te vrije en weelderige teekening der karakters, dezen roman, die van de dagelijksche soort van romans geheel afwijkt, den liefhebbers van romantische lectuur met ruimte te mogen aanbevelen. Het is niet van belang ontbloot, *Rome* eens in de dagen van zijne hoogste magt en grootheid te aanschouwen, en te zien, hoe jammerlijk de toestand der maatschappij en der zedelijkheid was, om ook daaruit te leeren, hoeveel de wereld verpligt is aan

de verkondiging onzer gezegende Godsdienst, die in dien maatschappelijken en zedelijken toestand eene geheele omkeering aanbragt.

Ook in dezen roman heeft, naar ons oordeel, HERBERT nieuwe bewijzen van zijn talent gegeven, door den lezer als op een geheel nieuw veld te verplaatsen, waar de minder gewone voorwerpen hem met nieuwe belangstelling vervullen.

De Zoogbroeders; door E. FLYGARE CARLÉN. *II Deelen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In gr.* 8*vo.* 626 *bl. f* 6-:

Welke de oorzaak zij, dat deze roman van de bekende Schrijfster Rec. eerst zeer laat ter beoordeeling is ter hand gekomen, hij wil hem toch gaarne een woord van aanprijzing medegeven. Het verhaal behoort tot die, welke Rec. met genoegen heeft gelezen, en waarmede de Schrijfster hare gave van juiste en gelukkige karakterteekening en van onderhoudende schrijfwijze op nieuw heeft geopenbaard. Het verplaatst ons geheel in den huiselijken kring en het huiselijke leven, bij menschen, die karakteristieks genoeg hebben, om belang in te boezemen, en in den loop van gewone voorvallen, maar die toch merkwaardig genoeg zijn, om de aandacht bezig te houden. Zonder opzettelijk te zedepreken, leert het boek als ongemerkt de ernstige waarheid, hoe één misstap noodzakelijk onberekenbare gevolgen na zich sleept, ook daar, waar men meent deze gelukkig te zijn ontkomen. De karakters der beide zoogbroeders, der ouders, der beide of liever der drie heldinnen, en van onderscheidene andere der meer ondergeschikte personen, zijn goed geteekend. De vertaling is wel gelukt, en het zou ons genoegen doen, indien onze gunstige, schoon spade aankondiging het boek hier en daar in aandenken herriep: het verdient dit boven vele andere romans.

De Zoon des Smokkelaars. Een Verhaal van CARIT ETLAR.

Uit het Deensch vertaald door D. INGES. *Te Amsterdam, bij* Weytingh en van der Haart. *In gr.* 8*vo.* 263 *bl. f* 2 - 60.

De romantiek heeft zich in den laatsten tijd bijzonder toegelegd op het schetsen van de zeden, gewoonten en denkwijze of, met één woord, van het volksleven van verschillende minder bekende volken en stammen. Zoo heeft de Schrijver van den voor ons liggenden Roman, wien wij voor het eerst in onze taal meenen te ontmoeten, *Jutland* en de *Jutten* voor zijne rekening genomen; en indien slechts juiste kennis van het leven in dien hoek der wereld de bevoegdheid geeft om het te beoordeelen, dan moet *Ref.* verklaren, dat het boek niet van zijne *competentie* is. Daar zulks wel met verre de meeste lezers het geval zal zijn, zullen wij het te zamen in den geloove aannemen; en aangezien het den Schrijver, al wederom op *zijne* wijze, niet ontbreekt aan het levendig voorstellen, zoowel van natuurtafereelen, als van verrassende voorvallen en *situatiën*, mogen wij gaarne lijden, dat men ook met dezen Noordschen Schrijver kennis make. De Vertaler zal, bij gunstig onthaal, spoedig een tweede werk laten volgen. »Aan boeken-maken is geen einde," zeide SALOMO reeds eeuwen geleden. Indien evenwel de Overzetter meer *uit het Deensch* vertaalt, onthoude hij zich van *Germanismen*, als *leef wel*, enz., die alligt het vermoeden zouden opwekken, dat het misschien naar eene Hoogduitsche overzetting ware. Bij den verbazenden overvloed van vertaalde Romans in bijzonderheden te treden, wordt slechts zeldzaam door onze ruimte vergund.

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen door AB.ᴹ DES AMORIE VAN DER HOEVEN. *IIde Deel.* ' *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1847. *In gr.* 8*vo. XII en* 364 *bl. f* 3 - 60.

Wanneer iemand als Prof. VAN DER HOEVEN op nieuw eenen bundel Leerredenen uitgeeft, dan is in zekeren zin de taak van den beoordeelenden aankondiger gemakkelijk. Hij behoeft geene moeite te doen, om zijne lezers met den prediktrant des Hoogleeraars bekend' te maken. Wien is deze niet bekend, hetzij uit eigen gehoor, hetzij uit den vroegeren bundel? Een eigenlijk gezegd oordeel over die stukken te vellen, schijnt even overtollig; sinds jaren heeft het publiek uitspraak gedaan, en al ware het, dat men redenen meende te hebben, om niet onbepaald met die uitspraak in te stemmen, het zouden woorden zijn in den wind gesproken en die op weinigen eenigen indruk zouden maken. Bijna zou dan de Rec. van den bundel kunnen volstaan met de aankondiging, dat hij verschenen is, en met eene opgave van de hier behandelde teksten en onderwerpen. Intusschen, zonder te vergeten, dat wij hier het werk voor ons hebben van eenen algemeen bekenden en geachten welsprekenden kanselredenaar, wenscht Rec., in het belang der zaak, bij zijne aankondiging enkele aanmerkingen te voegen, die òf ter regte waardering van deze stukken in het algemeen mogen strekken, of ook bescheidenlijk zijne bedenkingen uitdrukken. Hij begint met eene opgave der Leerredenen met hare schetsen, om daarna in het algemeen nog een en ander te zeggen.

De eerste Leerrede, over 1 *Timoth.* III: 15ᵇ, 16, is getiteld: *Gods openbaring in Jezus Christus.* Men zou kunnen vragen, dunkt ons, of dit opschrift duidelijk uitdrukt, wat de Prediker bedoelt. De zin zal wel moeten zijn: *God geopenbaard in Jezus Christus;* maar de woorden zijn ook voor eene andere uitlegging vatbaar. In de niet uitvoerige

tekstverklaring neemt de Prediker, »op voldoende gronden," gelijk hij zegt, de gewone lezing *God*, in plaats van *die geopenbaard is in het vleesch*, aan. Het bevreemdt ons zeer, zulk eene uitspraak van den Heer VAN DER HOEVEN te hooren, en wij zouden »de voldoende gronden" niet weten op te noemen, tegen de duidelijke bewijzen der kritiek, gelijk die onder anderen, nog niet lang geleden, zijn opgeteekend door DORDES, in zijne bekroonde Prijsverhandeling *over de Tekstkritiek*, bl. 457. De Redenaar slaat vervolgens eerst eenen blik op de reeks van hooge en heerlijke waarheden, in de tekstwoorden vervat: God is geopenbaard in het vleesch — Hij is geregtvaardigd door den geest — gezien van de Engelen — gepredikt onder de Heidenen — geloofd in de wereld — opgenomen in heerlijkheid. Rec. wil nu niet daarop drukken, dat, bij deze wijze van behandeling, van het tweede onderdeel af aan, *God* door *Christus* is vervangen; maar hij vraagt, of zij niet tot eene versnippering heeft aanleiding gegeven, waaronder de eigenlijke hoofdwaarheid van het thema: *God geopenbaard in Christus*, heeft geleden. Gaarne hadden wij het eerste dier onderdeelen, wat eigenlijk de hoofdzaak is, breeder zien ontwikkeld, en hadden daarvoor veel van het andere gemist. Men zie, wat er gezegd wordt ter ontwikkeling van *is gezien van de Engelen*. Kan de Prediker in ernst gelooven, dat de bedoeling van den Apostel met deze woorden wordt uitgedrukt door zijne taal, bl. 16: »Ja, die openbaring Gods in Christus Jezus spreidde ook voor hoogere geesten de aanbiddelijke volmaaktheden des Eeuwigen ten toon. En misschien hebben de woorden van onzen tekst dien krachtiger en verhevener zin: *door Hem is God ook den Engelen zigtbaar geworden.*" Is de gissing waarheid, dat wij in den tekst woorden van een oud kerklied zouden vinden, dan zou deze ons reeds hebben teruggehouden, om in de uitdrukkingen zulke afzonderlijke, bepaald afgedeelde waarheden te zoeken, als hier geschiedt. — Bij den overgang tot het tweede deel spreekt de Prediker ook niet meer van eene reeks van waarheden, maar van gebeurtenissen, die met elkander een zamenhangend geheel uitma-

ken, en die hij thans, op het voetspoor des Apostels, voorstelt als een zuil en grondslag der waarheid — eene buiten allen twijfel groote verborgenheid — eene verborgenheid der godzaligheid.

De tweede Leerrede, over 1 *Cor.* XV: 28^b, heeft ten opschrift: *Het zalig Godsrijk in den Hemel.* De tekst wordt uit twee oogpunten beschouwd; »*God alles in allen!* ziedaar vooreerst *de voltooijing van het aanbiddelijk plan des Allerhoogsten tot behoudenis des menschdoms. God alles in allen!* ziet daar, ten andere, met éénen trek *de volkomene zaliging der verloste menschheid* geschetst." Het eerste wordt ontwikkeld door eene ontvouwing van het tekstverband, het laatste door eene ontleding van den tekst in deze punten: God in den mensch — God alles in den mensch — God alles in alle menschen. Vreemd is het, dat bij dit laatste punt met geen enkel woord gesproken wordt van de veroordeelden en rampzaligen; te meer vreemd, omdat de Redenaar elders, bl. 254 en 255, niet aarzelt, zijn gevoelen te ontvouwen, »dat alle toenadering tot zaligheid voor de laatsten niet zal zijn afgesneden, al blijft ook de gelukstaat der eersten [der gezaligden] hun voor altijd ontzegd;" »dat de eeuwige straf geenszins in eindelooze rampzaligheid, maar veeleer in onherstelbare schade zal bestaan." Vreemd is het, dat over dit punt noch in deze Leerrede, noch in die over de woorden: *de deur is gesloten*, iets voorkomt. Bij de laatste zou men bijna zeggen, dat het niet ontbreken kan, tenzij men de waarheid aan het effect opoffert. Het laatste of toepasselijke gedeelte der Leerrede ontwikkelt, hoe het overwogene moet opwekken tot geloof — vervullen met blijde hope — aansporen tot liefde.

De noodzakelijkheid eener vroegtijdige Godsvrucht maakt het onderwerp der derde Leerrede uit, over *Pred.* XI: 9, XII: 7. Na eene zeer gelukkige toelichting van den dichterlijken tekst toont de Spreker die noodzakelijkheid aan, door, op het voetspoor van den *Prediker*, den jongeling te wijzen op het laatste gerigt — den ouderdom — den dood. Wij schrijven uit het laatste punt eenige regelen af, omdat

daar zich de kracht van des Redenaars welsprekendheid uitstekend vertoont: (bl. 84) »Maar stelt dan niet langer uit, wat welligt geen uitstel lijden kan. Verschuift het gedenken aan uwen Schepper niet tot later jaren, daar gij niet weet, of misschien de zon morgen zal aanlichten over uw zielloos lijk. O ligtzinnige jongeling! Dartelend vervolgt gij uw levenspad, zonder u om God of Godsdienst te bekommeren. Kan de dood dan u niet verrassen? Hebt gij dien koning der verschrikking omgekocht? — Maar — gij verbeeldt u, dat hij niet komen zal zonder waarschuwing. Gij zult hem zien naderen; hij zal toch kloppen aan de deur, en eer hij u wegrukt, zal hij u nog eenige oogenblikken vergunnen, om u te bereiden voor den overgang in de eeuwigheid. IJdele waan! Heeft God u dan aangezegd, dat gij op uw leger zult sterven? De ranke kiel, waarin gij u bevindt, stoot op de klippen, en de golven verzwelgen u; uwe woning stort in, en gij ligt bedolven onder het puin; de bliksem velt u neder; de grijze eik verplettert u in zijnen val — en uwe bedriegelijke hoop is verijdeld. Gezond en sterk gaat gij daarheen; één vaatje wordt beleedigd, de gouden schaal spat in stukken en de levenslamp is uitgebluscht! — Doch het zij zoo! gij sterft geen' onverwachten dood; gij ligt op het ziekbed uitgestrekt en gevoelt uw einde naderen. Is het dan de tijd om u tot God te bekeeren? Als gij nog voor aardsche belangen te zorgen hebt; als gij in uwen laatsten doodstrijd met hevige pijnen en ligchaamssmarten hebt te worstelen, die welligt uw denkvermogen benevelen en u alle zelfbewustheid doen verliezen; als de vrees voor den naderenden dood en het toekomend oordeel u benaauwt en prangt; als het gejammer van magen en vrienden, die uwe veege sponde omringen, de ontroering vergroot; — is het dan — dan de tijd om u tot God te bekeeren? of zal een enkele zucht, een enkele traan u de deur der genade, de poorte des Hemels ontsluiten? Ik waag het niet uitspraak te doen over de mogelijkheid of onmogelijkheid eener opregte bekeering op het sterfbed. De alwetende God, die het hart doorgrondt en de nieren proeft, kan alleen de echtheid en zuiverheid beoordeelen van dat

berouw in de ure des doods. Maar leunt toch niet op dien stroohalm! Is het redelijk, zich moedwillig in een' afgrond te werpen, die duizenden verzwolgen heeft, omdat misschien een enkele gered en behouden werd? Hoe velen, door de hand des Allerhoogsten aangetast en voor de poorte der eeuwigheid geworpen, schenen van waarachtige boetvaardigheid doordrongen; maar naauwelijks van hun leger opgerigt, vingen zij denzelfden zondigen levensloop weder aan. Leeren zij het u niet, dat het meestal slechts angstige vreeze is voor den dood en de eeuwigheid, waaraan wij den naam van bekeering geven? En beroept gij u misschien, hoe ten onregte dan ook, op het voorbeeld van den bekeerden moordenaar aan het kruis; vergeet niet, dat aan de andere zijde van den gekruisten Heiland een verharde zondaar hing, die spottende de eeuwigheid der verdoemenis intrad!" — Het stuk eindigt met toepasselijke toespraken aan jongelieden — aan vaders en moeders — aan meergevorderden in jaren — aan opregte dienaars van God.

Eph. IV: 1—6 doet den Redenaar in de vierde Leerrede spreken *over de hooge roeping van de belijders des Evangelies tot Christelijke eensgezindheid.* Het is eene doorgaande ontwikkeling van den inhoud van den tekst, waarbij alleen, ter geregelde behandeling van het onderwerp, de volgorde der verzen wordt gewijzigd. De Spreker handelt over den grondslag, waarop die verpligting rust naar de drie laatste verzen — over dat, waarin der Christenen eensgezindheid is gelegen naar vers 3 — over de wijze, waarop men het best aan deze heilige roeping kan voldoen naar vers 2, en besluit met een woord van opwekking naar vers 1. Een regt gepast gebruik van den schoonen en rijken tekst.

De tekst der vijfde Leerrede is *Matth.* XXV: 10^{b} *de deur werd gesloten*, en het onderwerp: *de zorgeloozen bij Jezus' komst uitgesloten van de hemelsche zaligheid.* Na eene inleiding over het treurige woord: *het is te laat!* wordt eerst de gelijkenis herinnerd, waartoe de tekst behoort, vervolgens stilgestaan bij de gewigtige waarheid, daarin vervat, en deze eindelijk vruchtbaar gemaakt voor ons hart en

leven. Bij de ontwikkeling van het tweede deel wordt de stelling, die tot opschrift dient, eerst ontleed door te spreken over de *zorgeloozen*, hier door den Heiland bedoeld, over de *komst van Jezus*, waarvan hier sprake is, en de *hemelsche zaligheid*, waarvan de zorgeloozen worden uitgesloten; terwijl daarna zeer kort wordt aangetoond, dat deze stelling met de doorgaande Bijbelleer overeenkomt, met Gods volmaaktheden strookt, en gegrond is in den aard der toekomstige zaligheid. Bedriegt Rec. zich niet, zoo was het eerste punt het belangrijkste in dit deel: wie zijn de *zorgeloozen?* Daar moest in het leven der menschen worden ingegrepen, opdat zij gevoelden, dat over hen werd gehandeld. De geheele toepasselijke kracht der leerrede ligt daarin, dat het beeld der zorgeloosheid in levendige trekken den hoorder voor den geest staat, en hij als gedwongen wordt, zichzelven af te vragen, of hij ook tot het getal der zorgeloozen moet worden gerekend. Rec. laat het aan het onpartijdige oordeel over, of dit doel bereikt kan worden door de wijze, waarop de Redenaar dit belangrijkste punt zijner geheele toespraak ontwikkelt; wij schrijven het in zijn geheel af, (bl. 131) »Wie zijn de *zorgeloozen*, hier door den Heiland bedoeld? ziedaar de eerste vraag, die zich aan ons voordoet. Welke onderdanen van zijn rijk heeft Hij onder het beeld der dwaze maagden afgeschetst? Het zijn niet de ongeloovigen, de twijfelaars, de verharde zondaars, de onboetvaardigen, die den weg des heils versmaden, die Christus en zijn Evangelie verwerpen; want zoowel de dwaze als de wijze maagden gingen uit, den bruidegom te gemoet. Het zijn derhalve belijders van het Christendom, die in Jezus gelooven, zijne komst verwachten, en wier namen zijn ingeschreven in de rolle der burgeren van zijn koningrijk. Maar hetgeen zij missen, is het opregt, standvastig, hartelijk en werkzaam geloof in Jezus. Zij beschouwen de zorg voor hunne onsterfelijke ziel niet als het ééne noodige; Christus leeft en heerscht niet in hunne harten: de wereld bekleedt daar de voornaamste plaats. Onnadenkend leven zij voort in hun uitwendig Christendom, meenende, dat zij daaraan genoeg zullen hebben; en als

de Heer verschijnt, leeren zij te laat hunne onbedachtzaamheid inzien; — zij zijn niet bereid voor zijne komst. Deze soort van belijders, gewis niet de minst talrijke van allen, heeft de Heiland hier op het oog. Tot hen spreekt Hij ook in deze ure, daar wij in zijnen naam en onder zijn alziend oog vergaderd zijn om zijn woord te hooren. Zorgeloozen en tragen van harten! hoort wat de Heer u zegt. Opent nog in tijds uwe oogen! Gij hebt den naam, dat gij leeft; maar gij zijt dood. Met bedrogene verwachting gaat gij de komst van Jezus tegen." Zietdaar alles! In het laatste deel wordt de invloed aangewezen, dien het overwogene op ons hart en leven moet hebben. Het tekstwoord, zegt de Spreker, dringt de roepstem der bekeering aan — het vermaant ons tot ernstige zelfbeproeving — het wekt onzen ijver op, om aan het eeuwig heil van anderen te werken. Wij zouden vragen, of de zelfbeproeving niet de bekeering dient vooraf te gaan, en of de laatste zonder de eerste denkbaar is. Hoe juist en waar ook het laatste punt moge zijn, Rec. verbeeldt zich, dat, ware de geheele ontwikkeling der zaak meer tot het leven der menschen doorgedrongen, de Redenaar, om den totaal-indruk niet te verzwakken, zijne toepassing niet buiten den zorgelooze zelven zou gezocht hebben.

De gelijkenis van de talenten geeft in de zesde Leerrede tot onderwerp: *de vergelding onzer getrouwheid in het ons aanbevolen werk.* Na de ontvouwing van de tekstgelijkenis wordt het *drieledig* onderwijs, daarin vervat, ontwikkeld, en gesproken over den werkkring, waarin wij geplaatst zijn — de verpligting die op ons rust — de vergelding, die ons in gindsche wereld wacht. Wat het eerste punt betreft, wij zijn door hoogere beschikking daarin geplaatst — die verschillende werkkring is naar ieders gaven en geschiktheid met wijs beleid gekozen. Onze verpligting is, nuttig te zijn voor het rijk des Heeren — door ijver en getrouwheid naar zijne goedkeuring te streven. Men zou kunnen vragen, of deze beide onderdeelen werkelijk onderscheiden zijn; wie er naar streeft, om nuttig te zijn voor het rijk des Heeren, zal ook wel van zelf er naar streven, om door ijver

en getrouwheid diens goedkeuring te verwerven. Het komt ons voor eene denkbeeldige indeeling te zijn, om zekere symmetrie te bewaren. De *vergelding* wijst op belooning — op straf. De eerste bestaat in de openlijke goedkeuring van Christus — het genot der hemelvreugde — de bevordering tot hoogere werkzaamheid. Zonderling is het, dat in de beide eerste hoofddeelen overal van God wordt gesproken als den Heer uit de gelijkenis, terwijl hier Christus als zoodanig wordt voorgesteld. Men zou ook kunnen vragen, of de hemelvreugde niet mede bestaat in de hoogere werkzaamheid. Met regt wordt het tegenbeeld slechts met enkele trekken geschetst.

Uit *Luc.* XIII: 23 en 24[a] wordt het thema afgeleid: *de Godsdienst geen voorwerp van spitsvindig onderzoek of bloote bespiegeling, maar van standvastige en volijverige betrachting.* Eerst wordt aangetoond, dat de tekst een voorbeeld van nuttelooze onderzoeking in de Godsdienst en van Jezus' afkeuring en teregtwijzing daarvan behelst; de voorgestelde waarheid wordt daarop juist en nadrukkelijk ontwikkeld, en de rede met toepasselijke opwekking, vermaning en besturing besloten.

Jezus de Zoon van God is het onderwerp der echtste Leerrede, naar aanleiding van de vraag *Matth.* XXII: 42[b]. De Spreker handelt over het belang dier vraag — van het antwoord hangt uw geloof aan God als Vader — aan een eeuwig leven af (*); — over het regte antwoord — wij worden daartoe opgeleid door een' blik op 's Heilands vlekkeloos karakter, — Goddelijke daden — buitengewone lotgevallen; — over het gebruik, dat wij daarvan maken moeten — het is de regel van ons Christelijk geloof — het steunpunt onzer Christelijke godsvrucht — de grondslag onzer Christelijke hoop.

1 *Joann.* IV: 8[b] *God is liefde* is de tekst en de titel

(*) Rec. vroeg zichzelven af, of de beide eerste punten van elkander te scheiden zijn. Wanneer men van de ontwikkeling van het denkbeeld: *God onze Vader*, de vergeving der zonden afscheidt, verliest die ontwikkeling veel van haren rijkdom.

der negende Leerrede. Hare verdeeling, wij laten ze volgen met de woorden des Redenaars zelven, bl. 238: »*God is liefde!* Het is eene waarheid, door het heelal gepredikt, door de wereldregering gestaafd, door het Evangelie in het helderst licht gesteld. Het is de korte, klare, krachtige tekst der natuur, der geschiedenis en des Christendoms. God is liefde in de *Schepping*, in de *Voorzienigheid*, in de *Verlossing*, zietdaar den hoofdinhoud mijner rede. Rec. zou schier vragen, of zulk eene dubbele en driedubbele opgave der verdeeling, telkens met andere woorden, zoo als in dezen bundel meer voorkomt, aan te prijzen zij; zij komt hem voor in strijd met de ware eenvoudigheid, die bij zulk eene opgave niet naar effect jaagt. Die verdeeling ligt overigens zoo voor de hand, dat het ons niet verwonderen kan, als wij haar ook in den laatsten bundel van den beroemden Franschen Kerkredenaar A. COQUEREL bij het behandelen van dezen tekst aantreffen. Het is geene onbelangrijke studie, de beide stukken te vergelijken, en op te merken, hoe zij in de ontwikkeling van dezelfde denkbeelden uiteenloopen. In het eerste deel komt het Rec. voor, dat COQUEREL zich wijselijk meer opzettelijk tot den mensch heeft bepaald, en in treffende bijzonderheden Gods liefde in de schepping van dezen heeft ontvouwd. Wanneer VAN DER HOEVEN zich in de eerste helft van dit deel in de beschouwing van de schepping in het algemeen verliest, wordt meer de gedachte aan Gods grootheid, dan die aan zijne liefde opgewekt. Veel schoons en treffends is er in de ontvouwing der beide volgende hoofdpunten; ofschoon Rec. daar, waar over het verlossingswerk wordt gesproken, niet begrijpt, wat het zeggen wil: »Neen, zoo heeft God de Engelen niet aangenomen noch bevoorregt!" Het komt ons voor, meer een fraaiklinkende periode te zijn, dan eene verstandige waarheid. De toepassing ontwikkelt deze drie denkbeelden. Is God liefde, dan moeten wij Hem dankbaar zijn — dan moeten wij Hem navolgen — dan moeten wij altijd en in alles op Hem vertrouwen. Het is moeijelijk, om, na de behandeling van de voorafgaande verhevene waarheden, den toon der toepassing daarmede in over-

eenstemming te brengen en tot aan het einde te klimmen. COQUEREL heeft er zich niet aan gewaagd, en VAN DER HOEVEN is, naar Recs. gevoel, er niet volkomen in geslaagd, hoe welsprekend het slot zijner rede is, misschien omdat hij in dat slot niet genoeg terugkomt op dat, wat het toppunt van Gods liefde is, de verlossing door Christus.

De tiende Leerrede, *over den vrede, dien Christus aan de zijnen schenkt*, heeft den bekenden tekst *Joan.* XIV: 27ª tot hoofd, en gaat na, waarin die vrede bestaat — vrede met God, met ons zelven, met de menschen — van welk eene hooge waarde hij is, een ware, een ongestoorde, een eeuwige vrede — en eindigt met een woord van opwekking.

De beide laatste stukken in dezen bundel zijn Gelegenheidspreken. De eerste is ter gedachtenis van des Redenaars vijfentwintigjarige Evangeliedienst, en handelt, naar 2 *Cor.* I: 12 en 14, *over den roem des Evangeliedienaars bij het terugzien op de verloopene jaren zijner opentlijke werkzaamheid.* Men vergunne ons, dit stuk met stilzwijgen voorbij te gaan. Recs. begrippen van de wijze, waarop de Christenleeraar opentlijk van zijne werkzaamheid spreken kan en mag, verschillen zeker te veel van die des Redenaars, dan dat hij een oordeel zou willen vellen over datgene, wat hier wordt uitgesproken. Hij zou zijne denkbeelden ligt niet kunnen uitspreken zonder te kwetsen, en dat verlangt hij niet.

En nu het laatste stuk, ter bevestiging van den Zoon des Sprekers in de heilige dienst te *Utrecht* — met welk een weemoedig gevoel herlas Rec. het, bij de gedachte, dat die veelbelovende Zoon, het pronkjuweel aan 's Vaders kroon, dien Vader reeds ontvallen is! Hoe troffen hem op nieuw de eenvoudige regelen: »Het voegt den Vader niet, bij eene plegtige gelegenheid als deze, in den lof zijns Zoons uit te weiden. Maar zie! dit getuigenis mag ik hem hier toch opentlijk geven, dat hij noch aan mij, noch aan zijne verheerlijkte Moeder, wier oogappel hij was, noch aan haar, die hem met moederlijke liefde als eigen kroost op het harte draagt, ooit een' anderen traan dan dien van blijdschap in het oog deed wellen!" Den Zoon, dien zulk een lof voor-

ging, betreurt met den Vader de gemeente, aan wier hoofd hij stond, betreurt kerk en wetenschap beide! — Eerst wordt de zin van den tekst, *Luc.* XVII: 21^{b}, *Het koningrijke Gods is binnen ulieden*, bepaald. De Redenaar vat het op, als beteekenende: »Het koningrijk van God is binnen in ulieden. Het heeft zijnen zetel in het binnenste van den mensch," en verdedigt die opvatting, als door het spraakgebruik gewettigd — strookende met den zamenhang — aan geene zwarigheden onderhevig — overeenkomende met de doorgaande leer van Jezus en zijne Apostelen. Hij vindt er voor den Evangeliedienaar wenken in omtrent het doel — de wijze — de vrucht zijner werkzaamheid voor de gemeente; wenken ter regte waardering van den Leeraar — van de openlijke Godsdienst — van zichzelven. Ernstige en hartelijke toespraken besluiten het geheel.

Rec. heeft bij zijne opgave van de teksten, de onderwerpen en de wijze van behandeling der onderscheidene stukken in dezen bundel reeds hier en daar eenige aanmerkingen gevoegd. Hij wenschte thans nog in het algemeen een paar woorden over deze Preken te zeggen, waaruit zoowel zijne waardering van den kanselarbeid des Hoogleeraars zal kunnen blijken, als datgene, wat hem daarin minder heeft behaagd.

Een bundel Preken van Prof. VAN DER HOEVEN acht hij in onze dagen geen onbelangrijk verschijnsel. Er zijn in den laatsten tijd onderscheidene bundels van meer- en minberoemde Kanselredenaars onder ons uitgekomen, waarvan sommige tot zeer uitvoerige en ook tot zeer verschillende beoordeelingen hebben aanleiding gegeven. De Leerredenen van VAN DER HOEVEN kenmerken zich juist door eigenschappen, welke aan de boven bedoelde stukken maar al te dikwijls vreemd zijn, en waarop intusschen ter navolging niet te ernstig kan worden gewezen. Het zijn vooral ook de eenvoudigheid en gemakkelijkheid, de ongekunsteldheid en ongezochtheid van plan en dispositie. Met opzet hebben wij deze doorgaans opgegeven, om dit kenmerkende te doen uitkomen. Er is hier geen jagtmaken op puntig-

heid, op tegenstellingen, op verrassende verdeelingen. Doorgaans zijn die verdeelingen eenvoudig, gepast, klaar, geschikt om den hoorder den gang der Leerrede gemakkelijk te doen nagaan en onthouden. Wij prijzen van ganscher harte die eenvoudigheid ter navolging aan. Zij getuigt van den goeden smaak des Redenaars, van de helderheid zijner denkbeelden, van zijne overtuiging, dat vernuft en gekunsteldheid vreemd zijn aan de waardigheid van den kansel.

Datzelfde geldt ook van den stijl dezer Kanselredenen. Die is eenvoudig, zuiver, gekuischt, vrij van alle valsch vernuft, sierlijk zonder gezwollenheid; krachtig en welsprekend. Ook in dat punt valt er veel van Prof. VAN DER HOEVEN te leeren, ofschoon het blijkt gemakkelijker te zijn zekere uitwendige vormen hem af te zien, dan de eigenlijke schoonheid van zijnen stijl na te volgen. Maar ook in dit opzigt, en bij vergelijking van hetgene beroemde jongere Kanselredenaars met hun voorbeeld prediken, acht Rec. de verschijning van dezen bundel belangrijk, en zou hij wenschen, dat aankomende Predikers zich daarnaar vormden, en zich door het voorbeeld van den Hoogleeraar leerden wachten voor de hinderlijke, maar dikwijls verleidelijke en achter eenen fraaijen schijn verborgene gebreken van anderen.

Daarentegen komt het Rec. voor, dat deze Preken zich niet bijzonder door rijkdom van denkbeelden, door eenige diepte van ontwikkeling onderscheiden. Hij gelooft dat het wenschelijk ware, dat de Hoogleeraar van tijd tot tijd eenige meerdere inspanning van zijne hoorders vorderde. Met zijne duidelijkheid van voorstelling behoefde hij niet te vreezen, dat hij daardoor onverstaanbaar zou worden. Wij zijn verre van den prediktrant van COQUEREL als voorbeeld te willen aanprijzen; maar zijn laatstuitgegeven bundel kan toch tot bewijs dienen, dat men voor een groot gehoor diepzinniger onderwerpen niet behoeft te vermijden, en in hunne ontwikkeling zich niet zoo geheel tot het oppervlakkige behoeft te bepalen. Meent de Hoogleeraar, dat zijn gehoor degelijker kost niet zou kunnen verteren, 't is mogelijk, maar zou voor het publiek, dat hem gewoonlijk volgt,

niet pleiten, en Rec. verbeeldt zich, dat de proeve ligtelijk te wagen ware.

Wat Rec. in deze Leerredenen vooral bevreemd en bedroefd heeft, is dit, dat zij zoo weinig tot het leven der menschen doordringen. In dat opzigt vooral blijven zij zich tot het alleralgemeenste bepalen: de ontwikkeling van het antwoord op de vraag, wie Jezus met de *zorgeloozen* bedoelde, was er ons eene proeve van. Aan algemeene schilderingen van den zondaar of den vrome, aan treffende passages over de vergelding in het eeuwige leven is deze bundel rijk; maar arm aan datgene, waardoor de afzonderlijke mensch in het hart wordt gegrepen, omdat hij zijn eigen beeld herkent, arm aan ontleding van het menschelijke hart en karakter, waardoor het gesprokene hier door dezen, daar door genen op zichzelven wordt toegepast en te huis gebragt. En toch dit acht Rec. bij de prediking van het hoogste belang. Bij veel van dat algemeene heeft men zeker veel meer aanleiding tot fraaije en welsprekende schilderingen, tot treffende, zelfs schokkende voorstellingen. Men huivert misschien terug voor het beeld van den zondaar; maar het is een beeld zonder bepaalden persoon, een beeld, dat althans zelden door elken hoorder afzonderlijk op zichzelven wordt toegepast. Het behoort als aan allen in 't gemeen, en niemand meent daarom juist zichzelven in het bijzonder daarin te moeten herkennen. Daartoe moet men meer tot het leven, tot het hart, tot het karakter van den afzonderlijken mensch komen. Bedriegen wij ons niet, dan mist men dat te veel in deze Leerredenen.

Terwijl wij aldus op het goede en voortreffelijke van deze stukken ten voorbeelde wijzen, duide men het ons niet ten kwade, dat wij niet blind zijn voor het gebrekkige en, onzes oordeels, verkeerde. Bij iemand van zoo vele ook door ons gaarne erkende verdiensten, als Prof. VAN DER HOEVEN bezit, mag men ook met regt bij eene uitgave zijner Leerredenen veel verwachten. Hem wordt van harte veel zegen ook op dezen arbeid door ons toegewenscht.

De biddende Christen, of Verzameling van Gebeden, bijeengebragt door W. D. GROMMÉ. *Op nieuw uitgegeven, veranderd en vermeerderd door* J. TICHLER, *Theol. Doct. en Pred. te Leyden. Te Leyden, bij* C. C. van der Hoek. 1847. *In gr.* 8*vo.* 235 *bl.* *f* 2-40.

Er wordt verschillend gedacht over het gebruik van Formuliergebeden en Gebedenboeken. Zeker is het kinderlijk gebed, opgeweld uit de volle ziel en van de lippen als uitgestort, Gode meest welgevallig. Maar ook den vèrgevorderden Christen, wien het goed is nabij God te zijn, ontbreekt het tot zulk bidden wel eens aan de regte stemming des gemoeds. En wat zal dan de eerstbeginnende, weinig ontwikkelde of misschien verachterde? Daarom keuren wij het niet af, dat er Gebedenboeken worden uitgegeven en gebruikt. Wèl ingerigt, zijn het gepaste hulpmiddelen, zoowel bij de huiselijke godsdienst, als bij den verborgen' omgang met God, om het hart te verlevendigen en te verheffen en ons te leeren bidden. Zij zijn als krukken voor den kreupele: wie genezen is en vast staat, werpt ze van zich.

Zoo nuttig goede Gebedenboeken zijn, zoo uiterst moeijelijk is het, ze te vervaardigen. Onder de vroeger en later uitgegevene vindt men vele onbruikbare. Sommige bevatten meer redeneringen, in den vorm eener toespraak tot God, dan eigenlijk gezegde dankzeggingen en gebeden. Andere blijven in algemeene denkbeelden hangen, zonder af te dalen tot het meer bijzondere. Verreweg de meeste zijn koud en langdradig, in plaats van hartverheffend en beknopt, of werken het lijdelijke Christendom in de hand, of bevorderen de sleur der gewoonte, zonder op te leiden tot een aanbidden in geest en in waarheid. In één woord, goede Gebedenboeken zijn zeldzaamheden.

Het verblijdt ons, dat wij aangaande bovengenoemde Verzameling van Gebeden, uitgegeven door Dr. TICHLER, goede getuigenis kunnen afleggen. Wij zouden, om den arbeid, door hem daaraan besteed, te waarderen, de tegen-

woordige uitgave met de vroegere van GROMMÉ moeten vergelijken; en daartoe ontbreekt het ons aan genoegzame ruimte van tijd. Hij zelf berigt ons, dat men de eerste uitgave in deze tegenwoordige naauwelijks herkennen zal, daar er niet weinige gebeden zijn bijgevoegd en vele uitgelaten, en die, welke behouden zijn, nog groote verandering hebben ondergaan. Men vindt hier thans gebeden bij plegtige godsdienstige gelegenheden en tijden, morgengebeden, gebeden vóór en dankzeggingen na het eten, gebeden op de feest- en gedenkdagen der Christenheid, gebeden bij de Doopsbediening en de Avondmaalsviering, gebeden voor onderscheidene soorten van levensstand, gebeden bij bijzondere tijdelijke omstandigheden, bijzondere gebeden in onderscheidene zielsbehoeften, algemeene gebeden bij onderscheidene gelegenheden, en eindelijk verschillende gebeden voor kinderen. De verzameling is zoo volledig mogelijk. Toon en geest der gebeden zijn onberispelijk. De inhoud is geëvenredigd aan de onderscheidene behoeften der menschen. Aan gloed en warmte ontbreekt het niet. Het zuiver Evangelie van Gods genade in CHRISTUS, vrij van dogmatische bijvoegselen, ligt er bij ten grondslag. Van Bijbeltaal is gepast gebruik gemaakt. En, onzes inziens, heet dit boek te regt: *de biddende Christen*. Op grond hiervan wenschen wij het algemeen verspreid te zien. Waardig is het, de oudere Gebedenboeken, die nog in omloop zijn, te vervangen en in elk Christelijk huisgezin gebruikt te worden. Niet slechts waar men zich afzondert tot het gebed, maar ook in uren van ernstig nadenken, zal men het met vrucht kunnen ter hand nemen en er door gesticht en opgeleid worden tot Christelijken zin. Daarom danken wij den Eerw. TICHLER voor zijne gave en bidden daarover Gods zegen af.

Mogen wij iets aanmerken, het zou niet zijn, dat, waar dit gepast geschieden kon, sommige gebeden tot CHRISTUS, den Heer der gemeente, zijn gerigt; veeleer keuren wij dit goed en navolgenswaardig. Maar wij zouden eene breedere inleiding over het bidden en het gebruik van formuliergebeden hebben gewenscht, waartoe het den uitgever niet aan

de bekwaamheid zou ontbroken hebben. Ook had de correctie der drukproeven naauwkeuriger kunnen zijn en de uitvoering behagelijker. Allerminst behaagt ons het grove steendrukplaatje op den titel.

Met een enkel woord vermelden wij hier, *Tafelgebeden, door* J. P. AMSHOFF, à 5 Cents verkrijgbaar bij M. SMIT te *Groningen*, omdat zij ons ter beoordeeling zijn toegezonden, even als de *Toespraak van eenen tachtigjarigen Grijsaard tot zijne geliefde kleinkinderen en tot allen, die in zijne veeljarige ambtsbediening door hem tot Lidmaten der Kerk zijn aangenomen*, door denzelfden, à 2½ Cents. Beide geschriftjes hebben hunne voorname aanbeveling in den hooggeklommen' leeftijd van den Schrijver.

Nog iets over de Brillen tot behoud en bewaring des gezigts, benevens nadere aanwijzingen bij de keuze en aanwending van eenen bril en van hetgeen hieromtrent de Oogengeneeskundigen in Duitschland, Frankrijk en België van oordeel zijn; ten nutte van het algemeen voorgesteld door Dr W. MENSERT. *Nieuwe Uitgave. Te Amsterdam, bij* de Wed. R. Stemvers. 1848. *Ingr.* 8*vo. XXIV en* 92 *bl. f* :-70.

Onder dezen eenigzins wijdloopigen titel wordt door Dr. W. MENSERT eene nieuwe uitgave van een in het jaar 1846 in 't licht verschenen geschrift aan het niet-geneeskundig publiek aangeboden. »Het gunstig onthaal, hetwelk dit mijn geschrift bij de eerste verschijning mogt te beurt vallen," dus spreekt de Schrijver in zijne voorrede, »en de blijvende aanvrage naar dit werkje heeft den uitgever evenzeer als mij aangemoedigd, om eene tweede uitgave in het licht te geven." Uit deze woorden van den Heer MENSERT blijkt, dat zijn werkje in veler handen is en dat het publiek zelf reeds over de waarde er van uitspraak heeft gedaan. Eene eigenlijke beoordeeling van deze nieuwe uitgave zou derhalve alleen dan te pas komen, wanneer Recensent zich gedrongen voelde, zich tegen de algemeene stem van het

publiek in dezen te moeten verklaren. Hiertoe ziet hij evenwel geene reden, daar de strekking van het werkje zeer prijselijk is, en de Schrijver te velde trekt tegen eene zorgeloosheid, welke bij maar al te velen bestaat, wier gezigtsvermogen op de eene of andere wijze is verminderd. Dat het werkje geene groote wetenschappelijke waarde bezit, kan niemand bevreemden, die bedenkt, dat het niet voor zaakkundigen, maar bepaaldelijk voor leeken is geschreven, voor welke eene oppervlakkige beschouwing toereikend was. Zij, die met de vroegere geschriften van den Heer MENSERT bekend zijn, zullen er zich niet over verwonderen, wanneer zij ook hier eene zekere wijdloopigheid aantreffen, waarvan noch de opdragt, noch de beide voorredenen, noch ook de eerste hoofdstukken zijn vrij te pleiten. Hij heeft eenige stokpaardjes, (zooals zijne grieven tegen de rondreizende operateurs, zijne verdediging van het uitoefenen van specialiteiten) welke hij bij elke gelegenheid van nieuws optuigt, zonder dat men juist altijd begrijpt, hoe het komt, dat men ze hier al wederom aantreft. Die *hobbyhorses* worden ook in dit werkje nu en dan van stal gehaald en er wordt vrij wat mede rondgereden. Maar over het geheel hechten wij aan des Schrijvers raadgevingen omtrent de brillen volgaarne ons zegel, en achten het wenschelijk, dat zij meer algemeen wierden opgevolgd; en het is dan ook hierom, dat wij zijn werkje aan al degenen, die om de eene of andere reden eenen bril meenen te moeten dragen, gaarne aanbevelen. De prijs is matig gesteld.

De Anna-Paulowna-Polder. Een blik op het gebied der binnenlandsche kolonisatie in betrekking tot de armoede en de nationale welvaart. Door O. G. HELDRING. *Met eene Kaart. Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1847. *In gr.* 8*vo.* 50 *bl.* *f* :-60.

In dit welgeschreven stukje wordt met het voorbeeld van den *Anna-Paulowna-Polder* op eene overtuigende wijze aangetoond, van hoeveel belang het zij, door indijkingen en

ontginningen den nationalen rijkdom te vermeerderen, en tevens ontwikkeld, hoe men, bij het in 't oog houden van een betamelijk eigen voordeel, de opbrengst van zulke nieuwbebouwde gronden kan doen strekken tot verbetering van het lot der armen. De laatste jaren hebben het *pauperisme* op eene schrikbarende wijze zien toenemen; en het ontrustende verschijnsel van eene onder de leus van brood en werk (zij dit dan een voorwendsel tot bedekking van verfoeijelijke oogmerken) opstaande en dreigende volksmassa — dit wekt nadenken genoeg. Ref., meer bekend met andere grondsoorten dan die van den genoemden polder, kan toch de voorslagen en denkbeelden, hier voorgedragen, niet alle beämen; doch dit behoeft ook niet, en zulke stukjes dienen ook meer om de zaken onder deskundigen ter sprake te brengen, dan om uit de hoogte eene vermetele beslissing te uiten: »Zoo moet het, en anders deugt het niet." En, met alle achting voor den welmeenenden ijver van den Eerw. HELDRING, houden wij hem in al zijn schrijven aan dat *apodictische* schuldig. Dit is jammer, want het schaadt der goede bedoeling. Dat er altijd ook zoo eene of andere magtspreuk moet bijkomen! Dit is meestal het gevolg van zekere overspanning. De Schrijver heeft, naar zijn zeggen, »arme heigronden het heerlijkste graan zien opleveren," (dat wenschten wij ook wel eens te zien; maar 't zal er van afhangen, wat men door »het heerlijkste graan" verstaat) en »heerlijke kleigronden zien ontaarden en verzuren. Dit »is de zegen of vloek Gods, buiten welken men zoo gaarne »zou willen leven." VLOEK GODS — *Evangeliedienaar van Hemmen!* weet gij wel, wat gij schrijft? En zoo gij het niet weet, waarom schrijft gij dan?

Geschiedenis van NAPOLEON'S *gevangenschap op St. Helena. Door den Graaf* MONTHOLON, *deelgenoot in de ballingschap en executeur testamentair des Keizers. II Deelen. Te Amersfoort, bij* W. J. van Bommel van Vloten. *In gr.* 8*vo.* *f* 5-70.

Hoewel dit gedenkschrift in onzen tijd niet zoo de algemeene aandacht zal getrokken hebben, als wanneer het 25 jaren vroeger ware verschenen, is het toch nog eene merkwaardige bijdrage tot de geschiedenis der laatste levensjaren van eenen der merkwaardigste mannen uit de gansche wereldgeschiedenis; vooral omdat het niet alleen de geschiedenis van NAPOLEON'S uiterlijk leven op *St. Helena* verhaalt, maar ook zijne denkbeelden, gewaarwordingen en beschouwingen over zijne loopbaan en de politiek van *Europa* blootlegt, ten deele in vertrouwelijke gesprekken, ten deele ook in opstellen, die de Keizer den Schrijver in de pen gaf. Daaruit blijkt zijne schranderheid, die onder anderen reeds in 1821 den val der BOURBONS, die negen jaren later plaats had, voorzag. De wijze, waarop de voormalige Keizer vele van zijne stappen en onberadene oorlogen tracht te verdedigen, vindt bij zijnen getrouwen aanhanger en vrijwilligen deelgenoot in het ongeluk, den Graaf MONTHOLON, onbeperkte bewondering. Vele lezers zullen haar met ons veelzins aannemen voor kennisgeving. Aan het eeuwigdurende klagen over Sir HUDSON LOWE, waarvan de Napoleontische schrijvers over de ballingschap op *St. Helena* tot walgens overvloeijen, ontbreekt het ook in dit geschrift niet. Het moet echter ook gezegd worden, dat de *Engelschman* de rol van cipier op geene zeer kiesche wijze vervuld heeft, en dat de standvastige weigering van het Engelsche Gouvernement, om den gevangene eenen hoogeren titel dan dien van *Generaal* BONAPARTE te geven, eene kinderachtige kleingeestigheid was. De stijl en vertaling zijn doorgaande zuiver, en men ontmoet zelden misstellingen gelijk D. I, bl. 221, LODEWIJK XIV voor XVI; D. II, bl. 7, JOSEPHINE voor MARIA LOUISA, en ettelijke kleinigheden.

Tot het gereedmaken onzer aankondiging doorbladerden wij nog eens dit vroeger met aandacht gelezen werk. Wij vroegen: zal zich uit de nieuwe Fransche Republiek wederom zulk een NAPOLEON ontwikkelen, als uit de vroegere? De tijd zal het leeren, gelijk de tijd zeker nog helderder in het licht stellen zal, wat nu reeds voor den nadenkende rijke

bouwstof heeft. De geschiedenis van NAPOLEON is een spiegel van de Goddelijke Voorzienigheid in hare regering over de volken en eene leerschool voor Vorsten en natiën. Wierden ze maar meer en tijdig nog geraadpleegd!

Lofrede op ALFRED *den Groote, door* J. H. SCHRANT. *Te Leiden, bij* J. J. Thijssens en Zoon. *Met gesteendrukt Portret. In* 12*mo.* 81 *bl. f* :-60.

Er zijn weinige vorsten, die zoozeer eene lofrede verdienen, als de man, wien de Hoogleeraar SCHRANT in dit boekje eene hartelijke hulde toebrengt. Van welke zijde men ALFRED ook beschouwe, als vorst, als mensch, als geleerde, als beschaver van zijn volk, hij muntte in al deze opzigten niet alleen boven zijne tijdgenooten uit, maar op den troon heeft zelden een man gezeten, in welken tijd ook, die met hem gelijk gesteld kan worden, nooit misschien een, die hem overtrof. Met warmte, met schoone en fiksche trekken schildert de Hoogleeraar ons hier zijn beeld, en doet hem ons kennen in zijne onderscheidene betrekkingen, omstandigheden, werkzaamheden en voortreffelijke eigenschappen. Bij de algemeene bekendheid zijner geschiedenis kon hij zeker veel als den hoorder of lezer gemeenzaam vooronderstellen, wat hij dus niet opzettelijk behoefde te noemen of met bijzonderheden te staven. Intusschen had het toch de aangenaamheid misschien bevorderd, indien de Heer SCHRANT hier en daar overvloediger ware geweest in het mededeelen van trekken uit ALFRED's leven. Gaarne evenwel geven wij aan dit kleine boeksken lof en wenschen het in veler handen.

De Hoogleeraar houde het ons echter ten goede, zoo wij eene en andere aanmerking op den stijl mededeelen. Bij eenen Professor in de Vaderlandsche Geschiedenis, Taal en Letterkunde mogen wij in dat opzigt naauwkeurig toezien; wat men in anderen zou kunnen verschoonen, dient bij hem te worden aangewezen, al ware het alleen opdat zijn voorbeeld niet schadelijk werke. Wij beginnen met de beide eerste volzinnen. »Een vorst, die zijne verhevene roeping begrijpt en volgt, is een eerbiedwaardig voorwerp. Zijn beeld teekent zich met de edelste trekken, welke een grootsch geheel vormen." Is hier het woord *voorwerp* gelukkig gekozen? Wilde

de Schrijver het gebruiken, hij had althans er moeten bijvoegen waarvan, b. v. het voorwerp der bewondering, des eerbieds (natuurlijk dan met weglating van het voorafgaande *eerbiedwaardig.*) »Een beeld, dat *zich teekent*," — Rec. twijfelt er aan, of dat te verdedigen is; het wordt geteekend, het staat ons voor den geest, maar het teekent *zich* niet. Kan men zeggen, gelijk bl. 10 geschiedt, *een beter lot toeven*, in plaats van verbeiden, afwachten? Welk eene harde en stootende constructie vinden wij op de volgende bladzijde! »Een oord — *hetwelk, ofschoon reeds door de natuur ontoegankelijk, hij* door eenen vasten burg verschanste." Is het ook juist uitgedrukt, wanneer men spreekt (bl. 17) van den *grond leggen* tot verbazende *reuzenkrachten?* Bl. 34: »Maar wat beteekent ook de fijnste verstandsbeschaving, zonder eerbied voor God en zonder zedelijkheid? Beiden behooren het gevolg *van het eerste* te zijn." In allen gevalle zal men wel moeten lezen *van de eerste;* maar ook dan nog hadden wij liever in plaats van gevolg iets anders gelezen, omdat eerbied voor God en zedelijkheid niet noodzakelijk het gevolg zijn van verstandsbeschaving, maar wel daarmede behooren gepaard te gaan en daardoor moeten worden versterkt. »Den woesten krijgsman eerbied inboezemen, alsmede aan eene strenge krijgstucht onderwerpen," (bl. 35). Moest in de laatste helft der periode niet het voornaamwoord *hem* zijn gevoegd? »Zelfs *zou* hij de Heilige Schrift — vertaald hebben." (Bl. 37). Is dat goed te keuren voor: *zegt, beweert men, dat hij vertaald heeft?* »Zij *ontwelt uit* een teeder, gevoelig hart." (Bl. 46.) Het moest zijn: *welt uit*, of *ontwelt aan.* »De vleijerij, *hoe streelend ook, maar welke slechte vorsten maakt*, had geen vat op hem." De constructie in de onderstreepte woorden komt ons zeer hard en ook niet juist voor. — Misschien beschouwt men deze en dergelijke aanmerkingen als vitterijen; Rec. houdt ze daar niet voor, en deelt ze mede uit belangstelling in zuiverheid van taal en stijl.

Druk en papier hadden beter behooren te zijn.

De vijfde Junij 1848. *Een woord aan Katholieke en Niet-Katholieke Nederlanders. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1848. *In gr.* 8*vo.* 31 *bl.* *f* :-30.

Referent las deze brochure met uitstekend genoegen. De ongenoemde Schrijver is blijkbaar een Protestant, maar zoodanig een als men wenschen mogt dat ze allen waren. De hoofdstrekking van zijn helder betoog is, zijne Roomschkatholieke landgenooten te overtuigen, dat zij evenzeer als de Protestanten reden hebben, om den Munsterschen Vrede, nu twee eeuwen geleden gesloten en bekrachtigd, met feestvierende erkentelijkheid te herdenken. Die Vrede toch was de wettige vestiging van den vrijen en onafhankelijken Nederlandschen Staat, en dus moet het staatkundig oogpunt bij de beschouwing daarvan op den voorgrond staan. Kan het al niet ontkend worden, dat de optreding van *Nederland* in de rij der onafhankelijke Staten, ten gevolge van dat traktaat, de vestiging van een' Staat insloot, waar de Hervormde Kerk de heerschende was, uit de Geschiedenis wordt hier aangetoond, hoe de loop der zaken en de geest des toenmaligen tijds dit medebragten, en hoe zulks minder het doel dan het noodzakelijk gevolg des Vredes was. Hadden de Roomschgezinde Nederlanders dier dagen, dus redeneert de Schrijver verder, niet in alles stof tot tevredenheid, — andere, zelfs de zusterlijkste Protestantsche Kerkgenootschappen, konden evenzeer klagen. Verder, de Generaliteitslanden waren *pays conquis*, in welke de overwinnaar doorgaans minder naar de regelen van eene bedaarde billijkheid dan naar willekeur vraagt. De klagt over vroegere onderdrukking worde ook niet overdreven. De Roomschgezinden zijn hier te lande niet alleen niet vervolgd, maar ook niet belemmerd in de ongehinderde uitoefening van hunne Godsdienst, wanneer men zich rustig hield, en geene gewelddadigheden elders aanleiding tot maatregelen gaven, die aanstonds werden opgeheven, wanneer de oorzaak weggenomen was.

Verder wordt, als oorzaak tot dankbare herinnering van den genoemden Vrede voor de belijders van verschillende Godsdiensten, nader aangewezen, hoe hunne voorvaderen gezamentlijk in de weldaden van dien Vrede deelden, welke verademing van de langdurige spanning en inspanning gaf, een einde maakte aan lasten en kosten van velerlei aard, den Staat een eervollen rang onder de Mogendheden van Europa verschafte, en allen gelijkelijk in de voordeelen van handel en zeevaart deelen deed.

Nu gaat de Schrijver tot het leveren van bewijzen over,

dat voor de Roomschkatholieke Nederlanders in 1848 alle oorzaak van klagt is opgeheven, die hunne voorvaderen in 1648 en 1748 welligt mogen hebben geuit; en hij tracht de overtuiging te doen geboren worden, dat de tegenwoordige toestand te dezen een uitvloeisel van den Munsterschen Vrede zelven is; dat die Vrede, in de gevolgen, hoogst weldadig voor zijne R. K. landgenooten is geworden, en ook zij dus reden hebben om zich in het eeuwgetijde daarvan te verblijden.

Meer kunnen wij, om niet te breedvoerig te worden, van deze brochure niet zeggen. Om er aller aandacht op te vestigen, om er de onbevooroordeelde lezing van aan te prijzen, is het geschrevene ook voldoende. Referent vernam, dat achtingwaardige en aanzienlijke mannen in den lande dit boekje reeds hunnen bijval geschonken hebben. Bij een' juisten blik op het verledene en tegenwoordige, bij een' geleidelijken en overtuigenden stijl, zal men een' echt verstandigen Christelijken zin daarin zien doorstralen, die geene vroegere feilen, door wie ook begaan, bewimpelt, maar die tevens schadelijke vooroordeelen poogt weg te nemen, met het loffelijk doel, dat belijders van verschillende godsdienstige begrippen elkander, op de grondslagen voor een nieuw gebouw van ware, gematigde, verstandige vrijheid, twee eeuwen na het bevestigen van de onafhankelijkheid des vaderlands, de broederhand reiken; opdat de wereld, te midden van hare beroeringen en omkeeringen, uit Nederland den jubeltoon hoore opgaan: *Vrede en Verbroedering!*

De omstandigheden des tijds zullen wel onder de hoofdoorzaken behooren, om welke eene algemeene plegtige viering van het tweede eeuwfeest des Munsterschen Vredes, vooralsnog althans, achterwege blijft. Ref. vond het echter een gelukkig denkbeeld, het standbeeld voor den Vader des Vaderlands op den 5'Junij, den 200sten verjaardag van de afkondiging des Vredes hier te lande, op eene zoo eenvoudigplegtige wijze, als geschied is, in te wijden. Anderen zijn van een verschillend gevoelen. Mogen ook zij, zoo mogelijk met onbevangen oordeel, het aangekondigd stukje lezen!

Waak en bid. Moederlijke woorden aan mijne Dochter, ten geleide op haren levensweg. Naar het Hoogduitsch van M. L. SEBALD, *door Mevr. de Wed.* A. S. VAN MEERTEN,

geb. SCHILPEROORT. *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1848. *In post* 8*vo.* 60 *bl. f* :-60.

Wederom een treffend blijk, dat, na wel en ver gevorderden levensweg, de resultaten van eene zestigjarige en nog bejaardere omwandeling op aarde rijp zijn in vrucht en voeding, gelijk vorige bloesems veel beloofden.

Mevr. VAN HEERTEN schonk ons reeds, in den *Kinderbijbel* vooral, haar ieders oordeel, veel schoons, edels en Christelijks, met beknopte eenvoudigheid vereenigd (*); maar hier, op den avond van haar zoo nuttig leven, aan opvoeding en onderwijs besteed, zien wij 't met hernieuwden lust, de bron vloeit nog rijkelijk. Wie zulke edele gevoelens huldigt, vertolkt en wedergeeft, als wij op nieuw van deze Schrijfster hier ontvangen, levere ons dan ook nog eens iets oorspronkelijks; meer ontdaan nog van die Duitsche vreemde vergelijkingen enz., die het aangekondigde werkje eenigermate ontsieren. Mevr. VAN HEERTEN, wij herhalen het, levere ons en onzen kinderen nog eens iets van haarzelve, iets nationaals, van even echt-Christelijke beginsels doortrokken als *Waak en bid*, eene spreuk, die in 1848 het eenig redmiddel uitdrukt voor Staten, Maatschappijen, Gezinnen en eigen zielsbehoud!

Nieuwe en verspreide Poëzij van Mr. H. A. SPANDAW, *met Aanteekeningen over den geest en de strekking van onzen tijd. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1847. *In gr.* 8*vo.* 86 *en* 77 *bl. f* 2-50.

De beminde Dichter, van wien onze letterkunde zoo veel schoons en voortreffelijks heeft aan te wijzen, zou waarschijnlijk deze kleine verzameling niet hebben uitgegeven, als zijne vrienden te *Groningen* niet hadden aangedrongen op het doen drukken van het dichtstuk *Vooruitgang;* een kritisch Leerdicht, door hem in het Departement *Groningen* der Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* voorgelezen. Hij gaf aan hunne verzoeken toe, doch begreep wèl te doen met er het eene en andere, van oude en jonge dagteekening, ten deele nog nieuw, ten deele reeds gedrukt maar verspreid, nevens

(*) *Vaderl. Letteroef.* Boekbesch. Nov. 1845. Aug. 1846.

te voegen. Zoo klom het bundeltje tot 86 bladzijden, en zwol vervolgens tot een tamelijk boekdeel, door het leveren van 77 bladzijden *Aanteekeningen* op het voormelde Leerdicht, dat maar 17 bladzijden groot is. Hoe dit zij, de vrienden des Dichters verheugen zich gewisselijk, ook deze vruchten van zijne gewaardeerde pen bij zijne overige werken te kunnen nederzetten.

Dat zelfde te doen is ook voor ons een genoegen, ofschoon de Aanteekeningen ons maar ten halve bevredigen, en wij ook niet kunnen ontveinzen, dat we onder het veelbeteekenende woord Poëzij iets anders verstaan, dan hetgeen hier in dichtmaat wordt aangeboden. De Heer SPANNAW-zelf zou daarover in vroegere jaren even zoo hebben gedacht. De Poëzij is de taal der Goden. Het woord op den titel steekt ook sterk af tegen hetgeen de Dichter, zoo waardig als bescheiden, op bladz. 37 van zijne zangster zegt:

haar vuur is uitgedoofd.
En glimt nog soms in haar een sprank, die vlam belooft,
Ze stijgt niet op in hooge luchten;
Maar heeft ook ('t is haar troost) geen lagen val te duchten.
Al kweekt ze dan geen geurig ooft,
In warmen zonnegloed gestoofd,
Ze biedt u toch gezonde vruchten.

Of het gezegde in het eerste dezer verzen waarheid zij, laten wij in het midden en hopen het tegendeel. Het vuur der zon zelfs is niet altijd even hel, en het vuur van een' dichterlijken geest kan evenzeer een tijdlang kwijnen, zonder daarom geheel uit te dooven. Dagen van rust en voorspoed, waarin stoffelijk belang en zinvermaak de geheele menschheid boeijen, zijn de gunstigsten niet tot opwekking van poëtische geestdrift. Als bloed en tranen vlieten, als volksrampen de algemeene welvaart schokken, als kommer en rouw alle harten vervullen, als het aardsche in zekeren zin aan de menschheid ontvalt, en de geesten behoefte krijgen aan hemelschen troost, dan vangt de taak des Dichters weder aan. Zulke tijden zijn wij, helaas! nu ingetreden, en het zal ons volstrekt niet verwonderen, wanneer ook bij den Heer SPANDAW het vuur, dat hij meent uitgedoofd te zijn, eensklaps weder in heldere, weldadige vlammen opstijgt, om door den nacht van zorg en onzekerheid, die op het vaderland drukt, eenen gloed

te verspreiden, die het vertrouwen versterkt op Gods vaderlijk bestuur, en de harten stemt tot gevoelens overeenkomende met het gewigt van het oogenblik, en geschikt om *Nederland* inwendig de eendragt en naar buiten de kracht te doen erlangen, die het met elken dag méér zal noodig hebben.

Vraagt men ons naar de poëtische gehalte der stukken in dichtmaat, die in deze verzameling voorkomen, dan verklaren wij ons gevoelen niet beter te kunnen uitdrukken, dan met de eigen woorden van den Dichter; zoo als die in de vijf laatsten der aangehaalde verzen te lezen staan. Men vindt hier, namelijk, gezonden kost; dat wil zeggen: men vindt hier veelal kernig, doorgaans vloeijend proza, in dichterlijke vormen. Enkele stukken maken op dezen regel eene uitzondering, die wij, vermits hier Poëzij is aangekondigd, gelukkig achten. Van dien aard zijn, onder anderen, de huwelijkszang op bladz. 23, hoewel het beeld, daarin uitgewerkt, niet nieuw is; — het *Studentenkoor* op bladz. 41, en vooral het eerste gedeelte van het dichtstuk *Natuur en Vaderland*, eene soort van Idylle, den Dichter volkomen waardig. Het bevat een uitvoerig tafereel der schoonheden van »*'t Land, waar bergen zijn en dalen*," waarschijnlijk *Zwitserland*, en schijnt van vroeger dagteekening te zijn. Indien het reeds elders gedrukt is, voor ons heeft het al de verdienste van nieuwheid. Wij zingen den Dichter na:

Ik groet u, zachte lucht, u, adem van het Zuiden!
U, heldre hemel, frissche bronnen, breede vloed!
Gij lommerrijk geboomt', gij, bloemen, planten, kruiden,
Gij, groene bergen, weelge dalen, zijt gegroet!
— — — — — — — — — — —
Met mijne Mina door de struiken heen te breken,
Als ze op mijne armen leunt of mijne hand haar leidt;
En in dat Paradijs met haar van God te spreken,
En van Zijne eeuwge liefde, en van de onsterflijkheid....

o Zalig moet dat zijn. Ja, ver van 't aardsch gewemel,
Op 't hoog gebergte ginds, daar toeft ons nieuw genot;
De driften zwijgen, wij zijn nader bij den hemel,
En meer vertrouwlijk spreekt de kalme ziel met God.

Het deed ons gevoel eenigzins pijnlijk aan, toen we, dat

eerste gedeelte gelezen en een oogenblikje gepoosd hebbende, om er de schoonheden nog eens van te genieten, vervolgens een' blik wierpen op de eerste bladzijde van het tweede gedeelte, dat in waarheid, eenvoudigheid en ongekunstelde gevoeligheid bij het eerste niet is te vergelijken, zoo als het er ook in versmaat geheel van verschilt:

Ja, natuur! daar moogt ge ons streelen;
Heerlijk zijn uw landtafreelen,
  Grootsch en lieflijk, schoon en goed;
't Gloeijend goud der zonnestralen
Doet er 't blaauw des hemels pralen,
  Tooit er 't land met licht en gloed.
— — — — — — — — —
Maar dat we ook den Schepper nad'ren,
Op den grond van onze vad'ren,
  Mede een Land van licht en gloed.

En nu gaat het voort op het oude, helaas nog niet versleten: »*Holland* boven alles!" met eene lange opsomming van voortreffelijkheden, in welke het vaderland gezegd wordt boven andere landen uit te munten:

Moog natuur ons elders boeijen
Holland zal de ziel doen gloeijen
  Voor het reine en goede en schoon.
— — — — — — — — —
Schiet de zon er flaauwer stralen,
Hollands puikpoëten malen
  't Vriendlijk schoon van Hollands tuin.
— — — — — — — — —
Dat wij dan op Holland roemen!
U benijden we ooft noch bloemen,
  Bloeijend Andalusia!
Noch, Madeire! uw druiventrossen,
Noch, Grenade! uw palmenbosschen,
  Noch uw mirten, Murcia!

Laat, Valencia! uw dalen
Met Huërta's lusthof pralen;
  Moge Estremadura's grond
Marmer en albast bevatten;

Dat hij, rijk aan Ceres schatten,
Flora's geuren spreide in 't rond
— — — — — — — —
Al die pracht, zoo fraai, zoo heerlijk,
Voor de zinnen zoo begeerlijk,
Die natuur te voorschijn riep,
Om in tooverglans te stralen,
Kan bij 't vaderland niet halen,
Dat de mensch zich-zelven schiep.

Ook dit gedeelte echter heeft zijne schoonheden; maar — de beide deelen vernietigen elkanders effect. 't Is dáárom jammer, dat het zoo schilderachtige, uit het hart gevloeide eerste deel niet op zichzelven is gebleven, onder den titel *Zwitserland;* het tweede, dat er later schijnt bijgevoegd te zijn, en, hoewel vloeijend en verdienstelijk, meer poëzij van 't hoofd dan van 't hart is, had, met geringe verandering in den aanhef, onder den titel *Het Vaderland*, mede een afzonderlijk geheel kunnen uitmaken. Van de overige stukken is het welkom *aan den Heer* JOHN BOWRING fiksch. Het kleine leerdicht *Edelman en Edel Man* is wel waardig in het geheugen te worden geprent. De teregtwijzing *Liefde en Zinnelijkheid* bevat eene teedere waarheid, in vloeijende verzen; de opdragt van dit stukje aan eene vrouw zal wel eene fictie zijn. *Aan Nederland* is hier en daar gewrongen; we zouden haast vragen, of een goede climax niet vergde, dat de bede om het schild voorafginge aan de bede om het zwaard. Van de drie zamenspraken tusschen *Nieuwgehuwden* vinden wij alleen de derde piquant; de twee andere komen ons, in de standen tot welke de sprekenden behooren, te onwaarschijnlijk voor. Overigens bestaat de inhoud uit albumverzen, gelegenheidsstukken, en een paar bijschriften. Dat op GUIZOT zou waarschijnlijk anders zijn, als het eerst nu ware gemaakt. Welke verdienste hij als wijsgeer en geleerde moge bezitten, de uitkomst bewijst, helaas, hoe deerlijk hij gedwaald heeft als staatsman: hangende het lot zijns Konings en Vaderlands en van geheel *Europa* aan de onzekere uitwerking van een gewaagd woord in eene troonrede; terwijl hij meende alle stormen te kunnen bezweren, en reeds bij den eersten schok van het voetstuk zijner ingebeelde almagt nederstortte, eene Dynastie, eene

Monarchy, en de rust der volken, en den vrede van ons werelddeel in zijnen val medeslepende. — In de ontschuldiging *Declameren*, een los en lief gedichtje, lezen wij, onder anderen:

Ook mijne poëzij, ze komt meer overeen.
Met *d' ouden* trant van reciteren:
Er zweeft een zacht gevoel door mijne verzen heen,
Dat moeilijk zich laat declameren.

Wij gelooven, dat het andersom moet zijn. Vroeger reciteerde men niet, maar men declameerde en psalmodiëerde zelfs. Het reciteren, dat is het niet zingend maar sprekend voordragen, is van latere vinding. Tot op den Franschen acteur BARON, die de ROSCIUS zijner eeuw wordt genoemd, werd het treurspel in *Frankrijk* gedeclameerd, maar hij leerde, dat het gereciteerd moet worden. Het is derhalve niet juist, als op bladz. 36 gezegd wordt:

En declamatie, al te levendig gebaar,
Ze passen voor d' acteur, niet voor den redenaar

want de méthode van BARON is — wij meenen van CORVER af — ook op de tooneelen in ons vaderland nagevolgd. Bovendien past „*al te* levendig gebaar" even weinig voor den tooneelspeler als voor den redenaar, en is zoo wel declamatie als recitatie geheel onderscheiden en onafhankelijk van het gebarenspel. Uit het gezegde blijkt almede, dat ook de verzen op bladz. 35:

Want weet, ik kan alleen *eenvoudig reciteren;*
De *hoogre* kunst van *declameren*,
Die thans zoo heerlijk prijkt, helaas! ik moet ze ontberen.

eene omzetting vorderen; want het *reciteren* is de hoogere kunst, het *declameren* is veel gemakkelijker. Het behoeft overigens niet te worden aangemerkt, dat, nu we verlost zijn van den voormaals gedwongen psalmodietrant, en ieder vrij is in zijne voordragt, er geene sprake van uitsluitend reciteren of uitsluitend declameren zijn kan bij eenigzins bedrevene voorlezers van dichtstukken. De lyrische en romantische gedichten worden doorgaans gedeclamecrd, de

epische en didactische veelal gereciteerd; en de Heer SPANDAW zelf doet gewis het eerste, als hij zijn *Vogelnestje*, en het laatste, als hij zijn *Vooruitgang* voordraagt.

Dit brengt als van zelf tot het gedicht, hetwelk aanleiding gaf tot deze verzameling.

Onder den titel *Vooruitgang* geeft de Dichter in een vijftigtal compleetten, ieder van acht Alexandrijnen, *aangaande den geest en de strekking van onzen tijd*, men kan er bijvoegen: *den tegenwoordigen toestand der Natiën*, eene doorwrochte reeks donkere en onheilspellende sententiën, die allen bedroevende waarheid tot grondslag hebben. Hij schreef dat zwaarmoedige stuk onder den invloed van een diep en levendig besef der gevaren, die Vorsten en Volken bedreigden, en zich reeds hebben verwezenlijkt in den korten tijd, die sedert de uitgave van dit merkwaardig opstel is verloopen. De voordragt er van moet alle nadenkenden onder de hoorders getroffen, zoo niet geschokt hebben, en het verwondert ons niet, dat velen hunner op de uitgave van het gedicht hebben aangedrongen, hetwelk te veel bevatte voor één enkel vlugtig hooren, en te kernig was om in eens te worden verstaan in al zijne bijzonderheden, in eens te worden opgevat in al zijne rijkheid van zaken en zin.

Maar hoe doordacht, kernig en zaakrijk het stuk ook zij, poëzij kan men het bezwaarlijk noemen. Men zoekt te vergeefs naar poëtische gedachten, zoo wel in de bewerking als in het plan. En als men daarbij bedenkt, dat de zeventien bladzijden met Alexandrijnen niet minder dan zeven-en-zeventig bladzijden met opheldering hebben gevorderd, dan vraagt men onwillekeurig, tot welke soort van lettervruchten zulk een opstel behoort, hetwelk voor poëzij te koud en te droog, voor proza te duister en te onvolledig is. — De opheldering getuigen van des Schrijvers bekendheid met de werken en gevoelens van een aantal bekwame en scherpzinnige mannen, die over de verschijnselen en aangelegenheden van den tegenwoordigen tijd geschreven of gesproken hebben; maar juist dit geeft eene reden te meer om te betreuren, dat de Heer SPANDAW zijne kennis niet heeft uitgestort in een paar fiksche redevoeringen, liever dan ze aldus te versnipperen. Wie geene gelegenheid heeft gehad, om de schrijvers, welke hij gevolgd heeft, even zorgvuldig te raadplegen, verneemt hier zeker veel, zeer veel, dat hem boeit en tot nadenken stemt; maar de hand

ontbreekt, die alles voor hem ordent en tot een geheel brengt, zoodat hij altijd nog maar eene verwarde voorstelling opdoet van de leemten en gebreken, die het maatschappelijk wezen alom op losse schroeven stellen, en het lot van Volken en Regeringen onzeker maken.

De Dichter zegt op bladz. 82 en 83:

Wat werd met dezen geest de schoone poëzij?
— — — — — — — — — — —
Geen barden storten, met verheven, heilgen gloed,
Den vollen boezem uit — — — — — —
Waar is de tijd, toen 't volk bleef aan de lippen hangen
Des dichters — — — — — — — — —
Wien boeit ook poëzij? Ze treft niet meer 't gemoed.

Maar de klagt over de koelheid des volks voor poëzij, die in dit alles ligt opgesloten, is slechts ten deele gegrond. Hebben wij niet in 1847, waarin de *Vooruitgang* geschreven werd, van meer dan één dichtstuk in zeer korten tijd twee, ja drie drukken beleefd? Bewijs genoeg, dat er nog belang gesteld wordt in poëzij, als de Dichter in de keus zijner onderwerpen maar te rade gaat met den volksmaak, en — dan ook waarachtige poëzij levert, dat is, zoo als de Heer SPANDAW haar omschrijft, uitstorting des gevoels (en *der verbeelding*) met verhevén, heiligen gloed. Proza in dichtmaat is geheel iets anders, en veeleer geschikt, om de belangstelling in poëzij te verminderen, dan aan te wakkeren. Hoe groot die belangstelling bij velen nog moge zijn, het behoort mede tot de verschijnselen van onzen tijd, dat bij vele anderen, voornamelijk onder de hoogere standen, de zucht om verzen te maken gehouden wordt voor een natuurlijk gebrek van den geest, zoo als een hooge rug of een misvormde voet gebreken zijn van het ligchaam. Zij weten zich anders niet te verklaren, hoe het komt, dat verstandige menschen zoo veel tijd en moeite aanwenden, om dingen op maat en rijm te brengen, die zich veel beter in proza laten zeggen, en drijven den spot met de harde en stijve transpositiën, welke zij onafscheidelijk achten van den dwang van het *metrum* en der rijmklanken. Voor zulke bestrijders der poëzij moeten omzettingen als deze:

Te lang gedommeld reeds.
En meenge karavaan heeft de afgrond reeds verzwolgen.
——————— Men kan zelfs niet verdragen
Den goeden, ouden tijd.
Hij spoort vol eigenwaan en trots niet op de wellen.
——————— Neen, nog is ter kimmen niet gerezen.
Voor eenheid in geloof de zaalge vredezon.
——————— Men waande in u gevonden
Den steen der wijzen.
——————— hoe eerlang volk bij volk
Die vonken schokken.

buiten twijfel welkom zijn, als nieuwe blijken opleverende van het gewrongene, soms onverstaanbare eener woordschikking, die vervoegd moet worden naar de eischen eener geregelde opvolging van klemtoonen en van gelijkluidende klanken aan het einde van een bepaald getal lettergrepen. Inderdaad het ware te wenschen, dat de Dichters zich in zoo verre schikten naar den geest des tijds, dat zij den dichtvorm niet anders bezigden dan voor onderwerpen, die in zich-zelve poëtisch, en daardoor geschikt zijn voor eene in alle opzigten poëtische behandeling. Dit zou velen bespotters en minachters van de dichtkunst de gelegenheid benemen, om ook in nieuwere dichtwerken argumenten te vinden tot staving van hunne bevooroordeelde uitspraken.

De woordenkeus is ook niet altijd even gelukkig of juist; bij voorbeeld:

Vooruitgang..... magtig, *albezielend* tooverwoord!
Ge *suist* den zoon der eeuw als feestmuzijk in de ooren;
Beweging, 't hoogst genot op aarde, is hem *beschoren*.

Het woord vooruitgang is niet *albezielend;* eenigen bezielt, anderen bedwelmt of verblindt, weder anderen verschrikt en verlamt het. Feestmuzijk *suist* niet, maar *klinkt*. Het woord *beschoren* in het derde vers schijnt er alleen te staan om het rijm; men kan niet wel zeggen, dat de dolzinnige beweging, die hier gelaakt wordt, den zoon der eeuw *beschoren* of *toebedeeld* is. Die beweging zelve is hem ook niet het *hoogst genot op aarde;* maar slechts het middel, door hetwelk hij geluk en genot hoopt te verwerven. In het tweede couplet leest men van DE *karavaan der menschheid*, die in aantogt is.

Men denkt zich hierbij het geheele menschelijke geslacht, in *één* karavaan vereenigd; maar volgens het derde couplet, in hetwelk ook nog eene *kar der menschheid* voorkomt, zijn reeds vele zulke karavanen door den afgrond verzwolgen. Het eene en andere is van eenige duisterheid of gezwollenheid niet vrij te spreken.

Dat men in den Alexandrijn de rust of snede niet altijd in het midden aanbrenge, kan de levendigheid van dat buigzame vers aanmerkelijk bevorderen; maar, de rust er in vermeerderende of verplaatsende, dient het zóó te geschieden, dat de welluidendheid van het geheel er niet onder lijde. Ook in de veranderingen, van welke eenige, zelfs groote meesters in den alexandrijnschen versbouw het voorbeeld gaven, openbaart zich een vooruitgang, die vragen doet, wat er toch eindelijk wel van die schoone maat teregt zal komen? Wij kennen dichtstukken, voor het oog in Alexandrijnen geschreven, maar die zoo vol zijn van *enjambementen* en wonderlijk aangebragte rusten, dat het rijm en de metrische gang van het vers voor het gehoor totaal verloren gaan. Dàt is hier het geval niet, doch wij weten nog niet, wat verkieslijker zij: een dichtstuk zoo vol van vreemde sprongen en oversprongen, indien zij maar van het begin tot het einde zijn volgehouden; of een ander dichtstuk, waarin tusschen 400 Alexandrijnen, die zich allen in het midden snijden laten, zes of acht anderen verstrooid zijn, met wier *scansie* men geen' weg weet. Dit laatste is in dezen het geval. Het zij verre, dat wij verzen zouden afkeuren als deze:

De baren klieven, zonder zeiltuig, zonder roeijers.

Doch wat zou 't baten, konden we ook, op Condorspennen.

De geest der eeuw, nu vriendlijk lokkend, dan verbolgen.

maar wij bekennen openhartig, dat we, bij den geregelden maatgang der overige verzen, hebben vastgezeten met de volgenden:

De karavaan der menschheid is in aantogt. Scharen.

Europa schijnt een kokende vulkaan. Kabalen.

Het ware en goede liggen hier ook in het midden.

Van menschen zich vermengen en vereedlen. Ziet.

Aan volksellende, aan gebrek werd nooit gedacht.

In weerwil van deze aanmerkingen, die wij misschien niet alle zouden gemaakt hebben, als de Heer SPANDAW niet tot dezulken onder onze Dichters behoorde, aan welke opkomende zangers zich spiegelen, is de *Vooruitgang* een zeer merkwaardig, en, in verband met de aanteekeningen, zeer belangrijk gedicht. Het boek verdient dáárom ieders aandacht, vooral thans, nu hetgeen er in Europa voorvalt ieder weldenkende opwekt, om de verrassende gebeurtenissen van dezen tijd in hare oorzaken na te sporen, ten einde, ware het mogelijk, nog middelen uit te vinden om de kwaal uit te roeijen met wortel en tak. Met reden zegt de Dichter op bladz. 82:

Ja, veel kwam reeds tot stand. Meer dient er nog gedaan.
't Is pligt vooral het lot der armen te verzachten.
Ze vragen werk en brood; luid zijn hun jammerklagten:
Met liefdegaven kunnen wij niet meer volstaan.
De Maatschappij is krank, de ellende hoog gerezen;
Het pauperismus is een kanker, en, gewis!
Het allereerste, maar ook moeilijkst vraagstuk is:
Het kranke ligchaam van dien kanker te genezen.

Als middelen van herstel draagt de Heer SPANDAW voor: bevordering van de landverhuizing door het verleenen van raad, hulp en bescherming aan de vertrekkenden; overleg der Mogendheden tot het aanleggen van volkplantingen, op gemeenschappelijke kosten, buiten *Europa*, b. v. in een gedeelte van *Australië*, waar de bevolking gering en de grond ongemeen vruchtbaar is; in ieder Land aanleg van landbouwende vrije koloniën, op eene ruime schaal, ter ontginning ook van woeste gronden, en aanleg in ieder Land van landbouwende dwangkoloniën.

Men ziet hieruit, dat de aanteekeningen niet enkel in aanhalingen bestaan uit de geschriften van anderen. Het zijn veeleer beredeneerde opstellen over verschillende punten van gewigt, tot den toestand, den geest en de strekking der eeuw betrekkelijk, in welke de Schrijver niet alleen mededeelt wat hij daaromtrent uit anderen vernam, maar ook zijn eigen

gevoelen voordraagt. Dit verhoogt hare waarde aanmerkelijk. Niemand, die deze aanteekeningen leest, zal het boek digtslaan, zonder zich aan den Heer SPANDAW verpligt te gevoelen voor een verhelderd inzigt van zaken en belangen, of voor menig nuttigen wenk.

De druk is goed; maar de correctie laat wel iets te wenschen over. Fouten als die op bladz. 24, der aanteekeningen waar gezegd wordt, dat *Londen* 2,000,000 inwoners telt op eene uitgestrektheid van twaalf DUIZEND vierkante mijlen, hadden eene opgave van *Errata*, die aan het slot ontbreekt wel mogen aanbevelen.

Wij wenschen het werk veel aftrek, en den hooggeachten Dichter en Schrijver de aangename voldoening, dat het al dat nut stichte, hetwelk hij zich van de uitgave heeft voorgesteld.

De Armwet, in haar ontstaan, zin en strekking, geschiedkundig toegelicht, door J. VAN LEEUWEN, *Predikant te Colijnsplaat, enz. Te Leyden, bij* P. Engels. 1847. *In gr.* 8*vo.* 56 *bl. f* :-60.

De Predikant VAN LEEUWEN, die reeds door onderscheidene geschriften betrekkelijk Diaconie en Armwezen zich verdienstelijk heeft gemaakt, geeft ons in dit werkje weder een nieuw bewijs van zijn helder oordeel en de onafhankelijkheid zijner denkwijs.

De hoofdzaak schijnt ons te zijn, welk antwoord men geven moet op de vraag: Bedoelt art. 12 der Armwet van 28 Nov. 1818 (S. B. N°. 40) met *die* verschillen in het laatste gedeelte van het eerste lid, en met *de* geschillen in het tweede lid, even gelijk in den aanvang van het eerste lid van dat art., de verschillen van denzelfden aard, als de opgenoemden bij Art. 11, namelijk de verschillen over het onderstand-domicilie; dan wel, bedoelt Art. 12, in het tweede gedeelte van het eerste lid, en verder in het tweede lid, alle mogelijke verschillen, van welken aard ook? Is het laatste de waarheid, dan staan alle Diakoniën en soortgelijke instellingen, gesubsidiëerd of niet, onder het Administratief Gezag. Is het eerste waar, dan wordt alleen de aanwijzing van het Domicilie van Onderstand administratief geregeld; doch de bijzondere Instellingen van liefdadigheid, ook de Diakoniën,

blijven vrij in het al of niet bedeelen dergenen, die hun Domicilie van Onderstand in hetzelfde ressort hebben. Rijzen er echter andere verschillen, dan over het Domicilie van Onderstand, voor zoo veel dan daarin niet bij andere wetten voorzien is, gelijk b. v. Art. 146 der Grondwet ten opzigte van verschillen tusschen burgerlijke gemeenten, zoo worden *die* geschillen, inzonderheid wat de Diakoniën betreft, hetzij ze gesubsidiëerd zijn of niet, geenszins administratief afgedaan (als wanneer de Diakoniën, tegenover plaatselijke Besturen, wel doorgaans bij Gedeputeerde Staten het onderspit zouden delven); maar de onafhankelijke Regtsmagt kan in die zaken (waarbij Armeninrigtingen, Besturen van Gods- en Gasthuizen, benevens de Kerkbesturen der verschillende Gezindheden binnen het Rijk, naar Art. 874 W. B. R., tot kosteloos gedingvoeren toelating kunnen krijgen), zonder op geene kracht van wet hebbende verordeningen te letten, overeenkomstig de wet beslissen.

Dit nu, de toepasselijkheid van Art. 12 alleen op de geschillen over het Domicilie van Onderstand, is het gevoelen van Ds. VAN LEEUWEN, waarmede Referent zich ten volle vereenigt.

Eveneens moeten wij instemmen met de uitlegging van Art. 13, als alleen aan de burgerlijke gemeente den pligt opleggende van onderstand aan eenig daar niet gedomiciliëerd behoeftige, in geval van dringenden nood, en behoudens regt van verhaal op hemzelven, als hij tot beteren toestand gekomen is, of zoodanigen zijner bloedverwanten, die door de wet tot zijne ondersteuning verpligt zijn.

Niet minder meen ik te mogen toejuichen hetgene bl. 37 en 38 wordt opgemerkt, ten opzigte van het misbruik, hetwelk de Regering van het Subsidiestelsel gemaakt heeft, door eerst de Diakoniën zoo vele lasten op te leggen, dat ze die niet meer dragen konden; daarop tot vragen van subsidie uit te lokken, en eindelijk de geschonken subsidie, onder bedreiging van weigering daarvan in het vervolg, te bezigen als middel tot onredelijken dwang.

Wil men zien, hoe men de Wet heeft doen ontaarden en in zin en strekking meer en meer miskend heeft; men raadplege slechts den *Leiddraad voor Armbesturen, inzonderheid voor Diakenen, tot aanwijzing van het gebruik der Wetten en Besluiten, betrekkelijk het Armwezen, door* J. H. REDDINGIUS, *Groningen*, OOMKENS, 1841. Daar vindt men ach-

ter ieder Artikel der Wet eene reeks van Besluiten en Verordeningen, die van de Wet geheel iets anders maken, dan zij oorspronkelijk geweest is. Doch de Wet alleen, ten hoogste in verband met de daarmede overeenkomstige, maar geenszins een aantal de Wet wijzigende of uitbreidende verordeningen, zal en mag den Regter tot gids zijn.

Wij besluiten onze aankondiging met overname van hetgene bij VAN LEEUWEN gelezen wordt, bl. 55: »De Diaconiën »zijn onderdeelen der Kerk en hebben in de Synode eene »voor den Staat wettige vertegenwoordiging. Zij trede met »klem op bij het Staatsbestuur en stelle hetzelve op de hoogte »der zaken. De zich meer en meer verheffende strijd tus»schen de verschillende deelen van Armverzorging en Arm»bestuur doet eene vreeselijke botsing voorzien, welke juist »in deze oogenblikken heilloos kon werken. Mogt er geen »gehoor gegeven worden, dan behooren zij hunne (*hare*? er »wordt immers van de Diaconiën hier gesproken?) zelfstan»digheid te handhaven, en moeten zich in de eerste plaats »ontslaan van den Subsidiedwang. De wet kent haar niet, »en de nadere voorwaarden van het genot, inzonderheid bij »de bewering, dat zij dien ten gevolge *allen* moeten verzor»gen, hebben van de Diaconiën bemoeijingen gevorderd, welke »onbestaanbaar zijn met haar Christelijk karakter.

Middelburg, Febr. 1848. A. F. SIFFLE.

De verborgenheden van Berlijn. Uit de papieren van een Regter. Uit het Hoogduitsch. II Deelen. Te Amsterdam, bij C. F. Stemler. 1847. *In gr.* 8*vo.* 717 *bl. f* 4-80.

Naauwelijks hadden de *Mystères de Paris* in het oorspronkelijke en in vertalingen zich door de geheele beschaafde wereld heen eenen weg gebaand, of de zucht tot navolging vond zich opgewekt, en van onderscheidene hoofdsteden werden zoogenaamde *verborgenheden* aan het licht gebragt. De naäperij van EUGÈNE SUE komt bij de meeste zeer sterk doorkijken; want het is doorgaans eene zeer ingewikkelde geschiedenis, die eigenlijk daarop nederkomt, dat een kind van hoogaanzienlijken huize, door een' zamenloop van omstandigheden onder het gemeenste dievenpak geraakt, teruggevonden en in aanzien hersteld wordt. Voorts behooren er toe: roovers en moordenaars, die tot in hunne afschuwelijke

sluiphoeken gevolgd, en in hunne geheimzinnige dieventaal ten tooneele gevoerd worden; geriefelijke meisjes met de gansche walgelijke geschiedenis van haren zondeweg, gevangenissen, waar het schuim der maatschappij elkander hunne inbraken en moorden verhaalt; en dan weder de gezelschapszalen der groote wereld, waar andere verborgene zonden worden aan het licht gebragt: de *boudoirs* van wellustige Baronessen; de wegen van valsche spelers: de *intrigues* van adellijke lichtmissen, en wat dies meer zij. Vroeger zou men zich hebben geschaamd, zulke boeken te schrijven en te lezen; tegenwoordig is het de mode, en dus voegzaam, geoorloofd. Het zij zoo: op het punt van de betrekking tusschen de verschillende standen des maatschappelijken levens verkeeren de meeste volken van *Europa* tegenwoordig in eenen koortsachtigen, ziekelijken toestand, en zieken hebben wel eens meer wonderlijke grillen. Aan de andere zijde hebben de *Mystères* (om zulke schriften onder dezen algemeenen naam aan te duiden) ook hun nut. Het doel der schrijvers moge eigenlijk geen ander *zijn*, dan voedsel geven aan het verlangen van een overprikkeld publiek, dat bij voorkeur in bordeelen, kerkers en moordenaarsholen gebragt wordt; ze geven dan toch den *schijn* aan hunne schriften, alsof deze bedoelden, de gebreken, de onregtvaardigheden der maatschappelijke inrigtingen en van het maatschappelijke leven bloot te leggen, ten einde aan verdwaalde en verdwaasde ongelukkigen den terugkeer op het pad der deugd gemakkelijker te maken en de misdaad te voorkomen. En dat is zeker hoogstlofwaardig. De *Verborgenheden van Berlijn* geven daarvan ook verscheidene wenken. Vooral komt het denkbeeld sterk uit, dat de maatschappij oorzaak is van den verderen en dieperen val van voorwerpen, die door haar om één vergrijp met onuitwischbare schande beladen, uit de zamenleving als uitgestooten en tot meerdere misdaden als genoodzaakt worden. Zeker doet de maatschappij veel te weinig, om aan terugkeerende misdadigers den weg der deugd gemakkelijker te maken; en zulke soort van geschriften konden veel doen, om de verwezentlijking van zulke denkbeelden te bevorderen. Ware geschiedenissen nog meer dan verdichte; maar het noemen van namen en plaatsen is bij het openbaarmaken van *verborgenheden* dikwijls ongeraden. Wat de verdichting op haarzelve aangaat, het schijnt ons toe, dat de meeste karakters in dezen Roman hoogst overdreven zijn;

ten minste dat van de kunstrijdster FRANCISKA, op wie de meeste gebeurtenissen uitloopen, is vrij onnatuurlijk, en, haar zelfmoord moge op haar standpunt voortvloeijen uit den loop van hare geschiedenis, het is een grove zedelijke wansmaak, alzoo ook den Luitenant STEINFORTH aan zijn einde te doen komen; want bij de geheele wijze van voorstelling wordt deze zelfmoord in een zeer verschoonend licht geplaatst. Ons zou het meer bevredigd hebben, indien AUGUSTA hersteld en de verzoening met den Majoor getroffen ware. Dan had men althans een paar gruwelen minder gehad, en van gruwelen hangt toch het boek aaneen.

Dit brengt ons tot eene andere aanmerking. Indien wij het doel, of, beter gezegd, de strekking, van die stedenverborgenheden wel begrijpen, dan is die ook *typisch*, dat wil zeggen: men bedoelt, de menschen en maatschappelijke toestanden in de plaats, waar men zijn tooneel opslaat, te teekenen, gelijk zij zijn. Maar, dat zoo zijnde, en dat in deze twee boekdeelen in het oog gehouden wordende, hetgeen wij, bij onze onbekendheid met *Berlijn* en de *Berlijners*, niet kunnen beoordeelen, dan moeten wij zeggen, dat het er in de hoofdstad van *Pruissen* al zeer ellendig uitziet, vrij wat erger zelfs dan te *Parijs*, dien onreinen vergaderbak der zedeloosheid van de geheele wereld. Want vindt men bij SUE dan toch nog eene RIGOLETTE, hier blijft of is niet één meisje rein, en, aanzienlijken en geringen, 't worden allen gevallenen, schoon dan ook MARIANNE b. v. door middel van eenen slaapdrank hare onschuld verliest, ongeveer zoo als LOUISE MOREL in de *Mystères de Paris*. Doch MARIANNE laat zich, door het missen van betere uitzigten, verdere stappen op den weg der zonde welgevallen. Kortom: behalve den Vorst PROMINSKY zijn allen op verkeerde paden of er op geweest, en geen achtingwaardige *père* of *mère de famille* levert een tegenbeeld van de zedelooze groep. Van deze zijde zijn de *Verborgenheden van Berlijn* niet zeer bevredigend voor het zedelijk gevoel; waarom wij voor ons deze twee deelen maar onvertaald zouden hebben gelaten.

De vertaling is over 't geheel wèl, maar vooral ook niet meer. *Te gelijk* voor *terstond* (D. II, bl. 218); *vrouw* VON STEINFORTH voor *Mevrouw* (ald. bl. 326) zijn *Germanismen*, zoo als men er vele vindt; zelfs heet het (ald. bl. 384): »*Eene geheele vergankelijkheid* scheen weder voor hem op te dagen." Ongetwijfeld staat daar in het oorspronkelijke: *Eine*

ganze Vergangenheit, en de slimme Vertaler heeft niet geweten, dat dit beteekent: *Het geheele verledene.* De drukfouten, die vele zijn, schijnen er hier en daar op aangelegd, om kluchtig te wezen. Zoo wordt een *redder* (ald. bl. 146) een *ridder* genoemd, en zoo beveelt iemand aan zijnen koetsier: *rijp* (*rijd*) naar huis! (ald. bl. 355.)

De Vertaler heeft een paar plaatsen weggelaten, waar het inbreken in een huis tot stelen en het uitbreken van eenen misdadiger uit de gevangenis zoo naauwkeurig beschreven worden, dat hij vreest voor misbruik, wanneer men het eens wilde nadoen. Nu, wij danken hem voor zijne voorzorg, maar zijn van gevoelen, dat er nog veel, zeer veel is blijven staan, waarvan de Apostel PAULUS zou gezegd hebben, dat ze wel geoorloofd (d. i. niet verboden) maar niet stichtelijk zijn. En ook het eerste nog niet altijd. Wij willen gaarne gelooven, dat het alles waar, volkomen waar is; maar wij zien sommige ware dingen liever behoorlijk aangekleed. De waarheid wordt naakt voorgesteld, maar zij behoeft daarom nog niet met hare bloote b..... over de straat te loopen.

De uitvoering is goed, maar het vignetje allersoberst; dan liever niets.

De Vaandrig, of Vaderlandsliefde en Heldenmoed. Een oorspronkelijk Verhaal uit den tachtigjarigen Oorlog, voor de Jeugd. Met Platen. Te Haarlem, bij J. B. van Loghem, Jr. *In kl.* 8*vo.* 78 *bl. f* :-80.

Opdat de lof, dien wij, waar wij dit slechts mogen doen, gaarne toekennen aan boekjes, die geschreven worden om aan onze jeugd eene voor verstand en hart nuttige en aangename lektuur te verschaffen, eenige waarde hebbe en vertrouwe inboezeme, behooren wij, waar daartoe aanleiding is, gegronde aanmerkingen niet achter te houden. Zuiverheid van taal is voor jeugdige lezers een onmisbaar vereischte in hetgeen voor hen bestemd is; daarom hinderde ons, hier vooral, *den kracht* voor *de kracht*, en: zijt gij *den* bode voor *de* bode. Dat het dooden van zichzelvèn ten nutte van het vaderland verschoond, verontschuldigd wordt, laten wij nog eens gelden; maar dat men zich vooraf, zelfs onder eede, verbindt, niet slechts om zich ten dienste des vaderlands aan eenen bijna gewissen dood bloot te stellen, maar om onder zekere omstandigheden zichzelven te dooden, is eene verbindtenis, die wij ongaarne der jeugd als een voorbeeld van navolging voorgesteld zien. Voor het overige is de edele opoffering van den Vaandrig wel waardig en wel geschikt om voor de jeugd bewerkt te worden. Niettegenstaande het aangemerkte, erkennen wij dan ook, dat doorgaans in het werkje een goede geest heerscht. De uitvoering is net, en de beide plaatjes verstrekken voorzeker tot aanbeveling van het werkje, als een geschenk voor kinderen.

Vertaalde Romans.

Verscheidene dier schriften liggen, en sommige reeds zoo lang, dat wij ons waarlijk voor de boeken schamen, op onze schrijftafel te wachten naar aankondiging en beoordeeling. Konden ze spreken gelijk de Vertalers en Uitgevers, zij zouden ons van tijd tot tijd wel eens onzen pligt herinneren; want de laatsten hebben niet geheel ongelijk, wanneer zij vooral spoed in de bekendmaking door middel ook van ons Tijdschrift verlangen. Sommige hebben die bekendmaking zelfs in het geheel niet meer noodig. En als wij nog langer verwijlen, maken wij, om het met den Heidelbergschen Katechismus te zeggen, »de schuld nog dagelijks grooter." Beter dan nog een kort woord, dan in 't geheel geen. Kortom, Rec., die met de enge ruimte moet te rade gaan, die hem voor eenige van deze schriften kan vergund worden, zal, gelijk hij vroeger meermalen deed, onder den algemeenen, aan het hoofd van dit verslag staanden titel, een paar woorden van een elftal Romans zeggen.

Hij begint met een boek, dat meer naar den vorm, dan naar den inhoud, tot de romantische literatuur behoort, namelijk:

PAUL GERHARDT. *Door den Schrijver van:* SPENER *in Dresden. Uit het Hoogduitsch, door* R. P. VERBEEK, *Predikant te Doorn. II Deelen. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1847. *In. gr.* 8*vo.* 507 *bl. f* 5-25.

Met welverdiende toejuiching ontving ons publiek de uitmuntende vertaling, door den Eerw. VERBEEK bezorgd van het voortreffelijke geschrift, waarin een ongenoemd Schrijver den edelen bevorderaar van de praktijk des Christendoms PHILIP JACOB SPENER in zijn leven en zijne werkzaamheid ten tooneele voerde. Met geene mindere goedkeuring zal zij, vertrouwen wij, het tegenwoordige ontvangen, van hetwelk de beminnelijke GERHARDT, door zijne geestelijke liederen hier en daar ook bij ons niet onbekend, de hoofdpersoon is, wiens open, minzaam gelaat, dat reeds gunstig voor hem inneemt, het eerste deel versiert. Er ligt ook over dit werk een waas van de aantrekkelijkste godsdienstigheid; daarbij is het verhaal op zich zelf zoo onderhoudend, en de personen van verschillenden stand en karakter zijn zoo aangenaam, zoo natuurlijk om den hoofdpersoon gegroepeerd, dat men het boek niet onvoldaan uit de hand zal leggen, ook al had men het niet opgeslagen tot voeding van den geest en verheffing van het hart. En toch zouden wij den lezer of de lezeres diep beklagen, die geenen hoogeren indruk er van medenam, dan dien van den tijd te hebben gekort in ledige oogenblikken. In een levendig beeld stelt het de waarheid voor, dat de Godsdienst beminnelijke menschen maakt; het kweekt geene sombere droefgeestigheid, maar opgeruimde blijmoe-

digheid; en, terwijl wij den Eerw. Vertaler danken voor zijnen welgeslaagden arbeid, prijzen wij dien met volle ruimte aan, dat met opzet doende in eene aankondiging, die het nog bepaalder onder het oog der romanlezende wereld brengt.

Wegens het gelijksoortige in den hoofdpersoon laten wij volgen:

De Dorpspredikant. Naar het Hoogduitsch van JULIUS KELL. *Te Groningen, bij* P. van Zweeden. 1847. *In gr.* 8*vo.* 211 *bl. f* 1 - 50.

Het korte voorberigt van den Vertaler laat niet na, de verwachting van dit boeksken zeer hoog te spannen. Het spreekt van »krachtige trekken," van »innig genoegen," waarmede hij het las, van »lof van Duitsche tijdschriften;" het wil de *Schetsen uit de Pastorij van Mastland* bij dit Duitsche Romannetje hebben herinnerd. Daardoor heeft de Vertaler er zelf eenigzins schuld aan, wanneer het schrikkelijk tegenvalt. Een boek vol geest en luim moet men bij geen onbeduidend geschrift vergelijken. Dat in beide een Dorpspredikant de hoofdpersoon is, dit zal wel het eenige raakpunt zijn. Nu, zoo zou men er ook eenen bekenden Roman van *la Fontaine* (en wel een' zijner beste) bij kunnen noemen. Niets wil Rec. afdingen op den Leeraar, die de waarde van zijnen stand diep gevoelt; maar het is alles in zulk eene smeltend sentimentele, *mystieke* overdrevenheid, in de manier der inkleeding (van de zaken spreken wij niet) van de *Kerkklokstoonen*, dat wij zeer twijfelen aan het tieren van dit verplante boompje op onzen bodem. Er is ook zoo veel Duitsche vorm in van biecht en dergelijke, in onze Protestantsche Kerk vreemde zaken — kortom, wij loopen er niet zoo hoog mede, en houden het daarvoor, dat de speculatiegeest van vertalen en uitgeven het eenige is, waardoor zich de overbrenging van dergelijke nesten verklaren, maar daarom nog niet goedkeuren laat.

Aan elkander gelijksoortig van titel, en hier en daar ook van inhoud, zijn:

Een Huisgezin uit den aanzienlijken stand. Door H. BECKMANN. *II Deelen. Te Groningen, bij* H. R. Roelfsema. 1848. *In gr.* 8*vo. f* 5 - 40.

en:

De grootheid naar de wereld. Een Roman uit het Hoogduitsch. II Deelen. Te Doesborgh, bij A. F. H. van Tr. de Bruyn. 1846. *In gr.* 8*vo.* 710 *bl. f* 5 - 40.

Beide zijn niet kwaad geschreven. Ze houden de aandacht vrij goed bezig, al wordt die juist niet zeer hoog gespannen. De conceptie van het tweede is veel belangwekkender dan die van het eerste, waarin de tegenstelling der beide zusters eigenlijk het voornaamste is. Maar ook dit on-

derwerp van eene hoogmoedige, spilzieke, met eene nederige, in zichzelve hoogst voortreffelijke, is ook in de Romans wij »afgezaagd," en de mama maakt in het boek al even ellendige figuur als op het ellendig misteekende titelvignet.

De lezing van:

de Gravin van Quernheim. Naar het Hoogduitsch van LEVIN SCHUCKING. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1846. *In gr.* 8*vo.* 490 *bl. f* 4-80.

vonden wij vrij vervelend. De Roman heeft in ons oog weinig wat hem aanbeveelt.

Beter is:

Clelia Conti. Een Verhaal van Ida, Gravin van HAHN HAHN. *Door* J. F. BOSDIJK. *Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo.* 300 *bl. f* 3-:

een roman, die zeer onderhoudend geschreven, goed vertaald, en eene loffelijke vermelding waardig is.:

Wij laten volgen eenigen, die mede van eene vrouwelijke hand zijn, maar uit de Noordsche letterkunde, die ongelijk meerdere frischheid heeft, en waarin, vooral onder de handen der bekwame Schrijfsters, welke haar tot sieraad strekken, zich eenvoudigheid, bevalligheid en uitnemende zedelijke strekking vereenigen.

Een Dagboek. Door FREDRIKA BREMER. *II Deelen. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. *In gr.* 8*vo.* 415 *bl. f* 4-50.

is toevallig tot hiertoe onaangemeld gebleven. Het zal wel reeds geruimen tijd bekend en gelezen zijn geworden. Ons beviel het echter minder, dan b. v. *de Buren* of *in Dalarna.*

Nevens FREDERIKA BREMER maakt sedert eenigen tijd grooten en in vele opzigten verdienden opgang de Schrijfster der twee volgende Romans:

Een Jaar. Door EMILIE FLYGARE CARLÉN. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* C. F. Stemler. 1847. *In gr.* 8*vo.* 494 *bl. f* 4-90.

en:

Gustaaf Lindorm. Een Roman van dezelfde. II Deelen. Bij denzelfden. In gr. 8*vo.* 624 *bl. f* 6-25.

Het eerste dezer schriften onderscheidt zich van bijna alle Romans daardoor, dat het niet met het huwelijk der beide hoofdpersonen eindigt, maar aanvangt. De man is weduwenaar; de vrouw heeft haren verloofde door den dood verloren. Doch reeds in den avond van het huwelijk dezer beiden komt het tot woordenwisselingen en verklaringen, die hen met onderling goedvinden doen besluiten, alleen voor het oog der wereld gedurende *een jaar* zamen te leven, en daarna te

scheiden. Het zonderlinge dezer positie heeft iets piquants. En gedurende dat jaar nu worden de gewaande echtgenooten door huiselijke tooneelen nu van elkander nog verder verwijderd, dan weder aan elkander nader gebragt, tot dat alles in een gelukkig, wezentlijk huwelijk eindigt. Der anders kiesche Schrijfster is D. I, bl. 80: *Zij rilde op het denkbeeld*, enz., eene uitdrukking ontsnapt, die zeker anders gemeend is, dan zij zal opgevat worden.

Gustaaf Lindorm heeft meer leven en handeling. Van de zijde der kunst heeft hij evenwel het gebrek, van hetwelk *een Jaar* vooral ook niet vrij is, en dat ons in de meeste Romans van FLYGARE CARLÉN hindert, de langgerekte zamenspraken, waarbij ieder somtijds eene geheele bladzijde achtereen het woord voert. De Vertaler heeft zich van zijne taak goed gekweten; kleine onachtzaamheden zag hij of de *corrector* over het hoofd: zoo vonden wij ergens (maar verzuimden het aan te teekenen) over zijnen tijd *beslissen*, voor: *beschikken*; en *ik vergeef u*, voor: *ik vergeet u*.

Van eene, zoo ver wij weten, bij naam niet bekende Schrijfster is:

De Vrouwen. Door de Schrijfster van: de Vriendinnen, de Nichten enz. II Deeltjes. Te Zaltbommel, bij J. P. Croll. 1847. *In kl.* 8*vo.* 275 *bl. f* 1 - 20.

Een goed geschreven verhaal van regt zedelijke strekking, welks goedkoope en kleine uitgave tot eene verzameling behoort, waardoor de uitgever reeds meerder schriften verkrijgbaarder heeft gemaakt. Het groot 8vo formaat is dan ook voor zulke *petite lecture*, in ons oog, minder doelmatig, dan een zoo goedkoop en klein boeksken.

Wij maken het elftal vol met:

De Familie Beaufort, of nacht en morgen in het menschelijk leven. Naar het Engelsch van E. L. BULWER. *III Deelen. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1848. *Post* 8*vo.* 758 *bl. f* 4 - 80.

De herdruk — eene zeldzaamheid bij zulk soort van schriften — bewijst het vertier van deze geestvrucht des veel gelezen *Engelschmans*. Wij hebben bij den eersten druk het werk gunstig beoordeeld, en behoeven dezen dus slechts aan te kondigen.

En als aankondiging laten wij ook slechts gelden, wat wij van dit elftal schreven. Voor beoordeeling zou het al te oppervlakkig zijn. Maar die is hier ook minder noodig. Wij zouden er ook in langen tijd nog geen plaats voor hebben.

Boekbesch. N°. VII. bl. 282. reg, 18. leze men: ULLMANN.

Meng. N°. VII. bl. 346. reg. 17. leze men: 1816; en op de laatste bladzijde van den Omslag, reg. 5: *'k Was*, in plaatse van: *'t Was*.

BOEKBESCHOUWING.

De Pauzen in de zestiende en zeventiende Eeuw. Vooral naar ongedrukte Gezantschapsberigten. Uit het Hoogduitsch van LEOPOLD RANKE, *door* K. SIJBRANDI. *IVde of laatste Deel. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1848. *In gr.* 8*vo.* 344 *bl.* *f* 3-30.

Wij worden tot de aangename taak geroepen, om de voltooijing aan te kondigen der Nederduitsche uitgave van RANKE's uitvoerig en belangrijk geschrift over de Pauzen. De jongste gebeurtenissen in *Italië* hebben op den tegenwoordigen Paus, PIUS IX, aller aandacht gevestigd en vele voorspellingen omtrent de toekomst van den Roomschen Stoel uitgelokt. Zeker is het tijdstip, dat wij beleven, uiterst gewigtig, ook met opzigt tot de kerkelijke aangelegenheden van ons werelddeel. Het schijnt, dat het groote vraagstuk, of de Paus zich weder tot zijne vorige opperheerschappij verheffen, of wel dieper dan ooit in magt en aanzien zinken zal, zijne oplossing nadert. Te merkwaardiger is de drang der omstandigheden, waarin hij verkeert, omdat hij daarvan voor een goed deel zelf de oorzaak mag heeten, omdat de Romanische volken, in wier midden hij gezeteld is, hem onbarmhartig genoeg in de engte drijven, omdat de volstrekte onbestaanbaarheid blijkt van zijne aardsche heerschappij met zijn geestelijk oppergezag, omdat, eindelijk, zoo hij moet aftreden onder *Europa's* wereldlijke Vorsten, dat oppergezag, dat hij uitoefent over de Catholieke Christenheid, allen klem en nadruk verliezen moet. Te midden dan van zulke gebeurtenissen, wier gevolgen in meer dan één opzigt alle berekening en verwachting te boven gaan, hechten wij aan RANKE's geschiedkundig werk, thans ook onder ons verschenen, dubbele waarde. Het verledene draagt toch de kiemen van het toekomende in zich. Wie de toekomst wil leeren kennen, moet de gedenkschriften der geschiedenis geraadpleegd hebben. Zelfs om de verwikkelingen van onze

dagen regt te begrijpen, is de kennis van de Pauzen der vorige eeuwen volstrekt onontbeerlijk. En tot die kennis wordt ons hier, beter dan ergens elders, de toegang geopend.

Wie onze vroegere aankondigingen van de drie eerste deelen met opmerkzaamheid heeft nagegaan (*Vad. Letteroeff.* 1846, bl. 673—680, en 1848, bl. 93—99), zal weten, hoe regtmatig onze lofspraak is en op welken grond zij rust. Dit vierde of laatste deel, dat thans voor ons ligt, levert daarvoor nieuwe bewijzen. Het bevat, voor zooveel de geschiedenis zelve aangaat, een beknopt overzigt van de lotgevallen des Pausdoms in de tweede helft der vorige eeuw, en strekt zich van daar tot op onzen leeftijd uit. Wij vinden hier achtereenvolgens gesproken over LODEWIJK XIV en INNOCENTIUS XI, over de Spaansche erfopvolging, over de allengs veranderde staatkundige gesteldheid, inwendige gistingen en de opheffing der Jezuitenorde door CLEMENS XIV, over JOSEF II en zijne hervormingen, over de omwenteling, toen men meende, dat het met de Pauselijke magt voor altijd gedaan was, over de tijden van NAPOLEON en zijne handelwijze met PIUS VII, over de restauratie, waardoor de Paus weder eene vrije, onafhankelijke plaats onder de Vorsten van *Europa* bekwam, over zijne latere pogingen tot vernieuwing zijner geestelijke heerschappij, en de ondersteuning, die hij vond bij de Protestantsche magten, en de zegepraal, die het strenge Catholieke beginsel in 1829 in *Engeland* behaalde, en de nog schitterender zegepraal kort daarop in *België*, en de latere oneenigheden met *Pruissen*. Van al deze bijzonderheden, de eene al merkwaardiger dan de andere, wordt echter slechts eene korte schets gegeven, die wij van den bekwamen Geschiedschrijver uitvoeriger zouden gewenscht hebben, indien meerdere uitvoerigheid niet in strijd ware met zijn oorspronkelijk plan. Bemoedigend is de slotsom, die wij woordelijk mededeelen, omdat zij, ofschoon vroeger geschreven, in de gebeurtenissen van onze dagen aanvankelijk hare vervulling vindt. »Wanneer men," dus lezen wij bl. 61, »slechts het oog vestigt op de pogin»gen der hiërarchie en de daarmede strijdige beginselen, zou

»men kunnen vreezen, dat er een nieuwe ernstige strijd uit-»barsten, de wereld schokken en de oude vijandigheid in »al hare bitterheid weder opwekken zou. Werpt men daar-»entegen eenen blik op de innerlijke roersels van onze eeuw, »zoo kan men deze vrees niet zoozeer koesteren. Zeer »weinigen zijn voorzeker nog genegen, om eene eigenlijke »priesterheerschappij weder op te rigten, en juist in de oude »Catholieke Romanische landen zou zulk eene poging den »hevigsten tegenstand vinden. Doch ook onder de Protes-»tanten zal men nooit weder algemeen tot de stijfheid van »het oude stelsel, tot den ouden eenzijdigen haat willen te-»rugkeeren. Wij zien de dieper denkende geesten, aan de »eene en aan de andere zijde, gedurig met meerdere zelf-»bewustheid en een dieper inzigt, vrijer van de boeijen van »beperkende kerkformulieren, tot de eeuwige beginselen »van echte, inwendige godsvrucht terugkeeren. Onmoge-»lijk kan dit zonder gevolgen blijven. Een volkomener in-»zigt in de waarheid, die rein geestelijk is, en die aan alle »vormen ten grondslag ligt en door geenen vorm in haren »geheelen omvang is uit te drukken, moet ten laatste alle »vijandigheid tot verzoening brengen. Boven allen strijd — »dat geloof kunnen wij niet laten varen — boven allen strijd »verheft zich de eenheid van een zuiver en daarom zijner »overwinning niet minder zeker bewustzijn Gods." Blijk-baar droeg RANKE, toen hij deze regelen schreef, nog geene kennis van de veranderde staatkunde des Pauzen, sedert de benoeming van PIUS IX. Maar al zouden wij in die regelen eene meer positief-Christelijke overtuiging wenschen te vinden, wij stemmen toch met de groote waarheid, daarin uitgedrukt, onvoorwaardelijk in, en bidden slechts, dat onze oogen het welhaast aanschouwen mogen, dat op de puinhoopen van *Rome's* wereldheerschappij het geestelijk rijk des vredes en der liefde, door CHRISTUS gesticht, her-leven en bloeijen moge.

Het overige van dit deel behelst, bij wijze van *aanhang-sel* tot het geheele werk, eene *lijst der gebruikte hand-schriften, uittreksels en critische aanmerkingen* (bl. 71—342). Zij zijn niet minder dan 165 in getal, van wier in-

houd en waarde naauwkeurig verslag wordt gedaan. Daaronder komt voor eene beoordeeling van SARPI en PALLAVICINI, de beide Geschiedschrijvers van de Trentsche Kerkvergadering, die lijnregt tegen elkander overstaan (bl. 121—137), eene beoordeeling van LETI en TEMPESTI, de beide levensbeschrijvers van Paus SIXTUS V, (bl. 157—162) en eene opgave van eenige Geschiedschrijvers van de orde der Jezuiten (bl. 199—204). Bij de bewerking van dit aanhangsel heeft de Vertaler zooveel mogelijk het belangrijkste trachten mede te deelen en de uittreksels in vertaling terug te geven, maar tevens zich eenige meerdere bekorting veroorloofd. Hierdoor en door het overbrengen der niet altijd even duidelijke of zuivere staatsstukken heeft hij ons zeer aan zich verpligt, gelijk in het algemeen al zijn arbeid, aan de uitgave besteed, hoogen lof verdient. Niet minder prijzen wij het in *de Erven* F. BOHN, dat zij zich door de groote kosten, aan zulk eene uitgave verbonden, niet hebben laten afschrikken. Het moge bij de uitkomst blijken, dat zij zich niet bedrogen hebben in de belangstelling des publieks. Onze vernieuwde aanbeveling zij daaraan veelzins bevorderlijk!

Ten slotte vermelden wij nog voor wie het niet weten mogten, dat RANKE's werk de onderscheiding geniet van op de lijst van verbodene boeken geplaatst te zijn, en dat, terwijl het reeds in verschillende talen is overgezet, daarvan eene verminkte Fransche vertaling is uitgegeven, ten einde er de kracht en den invloed van te ontzenuwen.

De Hervormde Gemeente te Goes en hare Leeraren in 1846; *of, vier Gelegenheidsleerredenen, door de laatsten voor de eerste in dat jaar uitgesproken. Benevens eene Naamlijst der Hervormde Predikanten te Goes, sedert het begin der Hervorming tot het jaar* 1847. *Door* J. AB UTRECHT DRESSELHUIS, *Predikant te Wolfaartsdijk. Uitgegeven ten voordeele van de Diakonie der Nederduitsche Hervormde Gemeente te Goes. Te Goes, bij*

F. Kleeuwens en Zoon. 1847. *In gr.* 8*vo.* *LII en* 122 *bl.* *f* 2.50.

Ofschoon het bundeltje, waarvan de breedvoerige titel hierboven in zijn geheel is opgegeven, oorspronkelijk niet bestemd schijnt geweest te zijn, om in grooteren kring, dan dien van de inteekenaren, te verschijnen, heeft men het ons echter onlangs ter aankondiging en beoordeeling toegezonden. Zoo gezind wij zijn tot het eerste, zoo ongaarne zouden wij breedvoerig zijn in het laatste. Gelegenheidsleerredenen als deze, die betrekking hebben op de onderlinge verbindtenis van Leeraar en Gemeente, zijn moeijelijk te beoordeelen zonder naauwkeurige kennis van beiden; en voor zoo ver ze zijn opgesteld zonder ander doel dan voor de hoorders bij de plegtigheid, die er het onderwerp van is, zou het ook onbillijk zijn, zulke stukken, wanneer ze tot een weldadig doel worden gedrukt, aan eene homiletische kritiek te onderwerpen. En toch mogen ze ook van deze zijde ten deele met volle gerustheid te voorschijn treden.

De eerste is het afscheid van den Eerw. L. VAN HAAFTEN bij zijn vertrek naar *Nijmegen*, *Luk.* XXIII: 43ª: *De Heer is waarlijk opgestaan.* *Eerst* wordt de waarheid van Jezus opstanding beschouwd in hare ontwijfelbare zekerheid; *daarna* gehandeld over het uitnemende gewigt van hare levendige herinnering voor leeraar en gemeente in het scheidingsuur, omdat die herinnering ons vervult met den diepsten indruk aangaande de waarachtigheid des Christendoms; leidt tot ernstig en naauwlettend zelfonderzoek, hoe wij ons in onderscheidene betrekkingen omtrent het Christendom hebben gedragen; ons opeischt tot de vernieuwde gelofte van getrouwheid en standvastigheid; en ons boven de scheiding verheft, ons doende scheide in goede hoop. Aanspraken besluiten het geheel, dat zich onderscheidt door liefderijken, maar hoogen ernst. Vindt iemand het eerste deel eenigzins overtollig bij zoodanige gelegenheid, wij spreken hem niet geheel tegen, en zouden, indien wij ons op deze hartelijke, gevoelvolle en

zoo ongekunstelde afscheidsrede eene aanmerking mogten veroorloven, gewenscht hebben, dat de Redenaar gelukkiger geweest ware in het kort en puntig opgeven van de schets zijner rede. Wij zullen zoo aanstonds bemerken, dat zijn ambtgenoot, de bevestiger van zijnen opvolger, mede niet geheel vrij is gebleven van deze aan verre de meeste predikers eigene fout.

Bij de zoo even aangeduide gelegenheid koos Dr. E. B. SWALUE tot tekst zijner bevestigingsrede 2 *Cor.* III : 12: *Dewijl wij dan zoodanige hope hebben, zoo gebruiken wij vele vrijmoedigheid in het spreken*, en tot onderwerp: *De Christelijke hoop als de kracht tot openhartige en hartelijke, verlichte, verlichtende en heiligende Evangeliebediening*, en wel *eerst* ten opzigte van Paulus en zijne medeärbeiders; *daarna* ten opzigte van iederen Evangeliedienaar, die zijne roeping begrijpt en er getrouw in wenscht te zijn; eene toepassing, breed opgegeven, besluit het stuk. In het eerste gedeelte wordt onderzocht, welke hoop Paulus en de eerste Evangeliedienaren hadden en hier bedoeld wordt, om de uitnemendheid van dezelve te gevoelen, en aangetoond, dat deze vrijmoedigheid gaf tot de Evangelieprediking, voor dezelve noodig was en hiertoe ook werd aangewend. Men ziet, dat dit een en ander niet zonder eenigen omhaal van woorden is aangeduid: ook de behandeling is breed aangelegd; doch rijkdom van zaken beveiligt tegen verwatering. Soortgelijke onderdeelen als het eerste deel heeft het tweede: ons mishaagt altijd zulke verdeeling, bij welke het moeijelijk valt, herhalingen te ontgaan. Indien de prediker eerst in Paulus en dan aanstonds in den tegenwoordigen Evangelieprediker geschetst hadde de ware vrijmoedigheid in zijne prediking en daarna de hoop als haren grond, zou hij, met omzetting der onderdeelen en ineensmelting der eersten en tweeden van ieder hoofddeel, deze klip hebben kunnen vermijden. Doch dit zij zoo: het is een belangrijk en zaakrijk stuk, dat het verstand en hart van den opsteller beide eer aandoet.

De daarop gevolgde intreêrede van Dr E. MOLL spreekt,

naar aanleiding van *Luk.* XIV : 23b: *Dwingt ze in te komen*, over den dwang des Evangelies, en toont *eerst* aan, hoedanigen dwang de Verlosser (deze benaming is *hier* geheel ongemotiveerd) bedoeld heeft; stelt *daarna* voor, hoe de prediker dien dwang in zijne nieuwe gemeente hoopt aan te wenden, en wekt *eindelijk* de laatste op, zich dien dwang te laten welgevallen. Dat *dwingen* hier niets anders beteekent dan *aandringen*, *dringend uitnoodigen*, blijkt, volgens den prediker, uit het verband, uit vergelijking met eene gelijkluidende plaats, en uit het spraakgebruik des N. V., welk een en ander zeer kort geschiedt, want de spreker »was niet opgetreden tot wederlegging van Jezuitsche leerstellingen." Wat dan nu die zedelijke dwang zij, wordt met eenige voorbeelden aangetoond. De leeraar wenscht dien aan te wenden door den indruk der waarheid, door den drang der liefde, door den schrik des oordeels en door de prikkels der hoop. Wat hij aan de gemeente daartoe wenscht voor te stellen, zegt hij, omdat men, »wanneer men iemand tot eenen maaltijd dringt, gewoon is, de geregten, die er toegediend, en de genoegens, die er gesmaakt zullen worden, in 't breede op te sommen." En daarbij verlangt hij van de gemeente redelijkheid en gezeggelijkheid, hartelijke belangstelling in zijn Evangeliewerk, en geduld met zijne gebreken, »die het hem niet lust, met nederigen trots en ontijdig, bloot te leggen." Het jagtmaken op zulke geestigheden of populariteiten heeft ons in deze intreêrede minder behaagd. Dat een leeraar, aan de gemeente bekend, zijne eigenheden niet angstig onderdrukt, achten wij geoorloofd, zoo niet noodzakelijk; maar wanneer men elkander nog vreemd is, ware, naar ons inzien, vooral voor eene beschaafde gemeente, (en indien in de *Goesche* gemeente geen beschaafd gehoor is, zijn de overige stukken in dezen bundel, met verlof, geen pijp tabak waardig) veiliger, de conventioneel deftige kanselspraak te bewaren. In de aanspraak aan zijne ambtgenooten drukt de beves tigde de verwachting uit, dat de oudste door uitstekende achtbaarheid en meer plaatselijke kennis het meeste drin-

ge, de jongste den meesten gloed en voortvarendheid openbare. Hij hoopt dus, dat de middelste (SWALUE) den eenen in naderenden ouderdom ondersteune, en »den anderen steeds terughoude van schadelijke uitersten." En hij wenscht, dat hem en hen »de hemel beware, dat door geenerlei misverstand eenige verwijdering ontsta, en veel minder, door een' helschen geest van hoogmoed of afgunst, de Evangelische dwang zijne werking misse."

Ten slotte treffen wij de feestrede aan, met welke Dr. W. L. VAN OOSTERZEE zijne vijfentwintigjarige Evangeliedienst in de *Goesche* gemeente heeft herdacht. Gelijk zijn ambtgenoot SWALUE in diens bevestigingsrede, zoo geeft ook hier Paulus de gronddenkbeelden aan. De tekst is *Hand.* XXVI : 22, 23: *Hulpe van God verkregen hebbende*, enz. Naar aanleiding daarvan let de feestvierende leeraar *eerst* op de prediking van Paulus, *daarna* op de Goddelijke hulp bij die prediking, in den tekst vermeld. Bij het eerste wordt gesproken over den inhoud — de waarde — de uitgebreidheid dier prediking, zoo mede over de bewustheid, die Paulus daarbij omdroeg, en het doel, dat hij er mede beoogde. De Goddelijke hulp vermeldende bij zijne Evangelieprediking, erkent — waardeert — verheft de spreker die hulp, versterkt er zich door, en wijst er anderen op. Alles wordt uit den tekst met oordeel en vernuft afgeleid, waarbij de redenaar telkens, slechts een enkel woord van Paulus zegt, en er zijne eigene ervaringen, lotgevallen enz. ter juister plaatse aan vastknoopt. Het geheel, met hartelijke aanspraken besloten, paart licht aan warmte, en is een uitnemend gedenkstuk van 's mans helderheid en waarlijk voorbeeldig medegaan met zijnen tijd. Nog lang arbeide hij tot zegen der *Goesche* gemeente, en deze stelle prijs op het werk van zoo wakkere leeraren, en ontvange de zorgvuldig vervaardigde lijst van hare voormalige voorgangers uit de hand van den geleerden uitgever dezer stukken met belangstelling! En indien het ter aanmoediging tot het koopen en lezen dezer stukken niet genoeg geacht wordt, dat ze het geld ruim waardig zijn, dan

beschouwe het de Christelijke liefde als eene gift aan de armen!

De kleine Bijbelsche Historievragen. Een Vraagboekje voor jonge Kinderen. Door C. E. VAN KORTSVELD, *Predikant te Schoonhoven. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff. 1847. *In kl.* 8*vo.* 89 *bl.* *f* :-12½.

In veertig lesjes met zeer korte antwoorden behandelt dit boekje de Bijbelsche geschiedenis. Het moet dienen tot voorlooper van het bekende van VAN DEN BERG. Dit laatste heeft in zijn' tijd uitstekend veel nut gedaan. Of het daarom doelmatig zij, het nu nog boven andere later uitgegevene zoo ver te stellen, dat men er het geheele onderrigt in de geschiedenis des Bijbels om heen beweegt, is eene andere vraag, die niet door allen gaaf zal worden toegestemd. Wat den vorm aangaat, verklaart zich de Schrijver tegen de tegenwoordig meest gebruikelijke inrigting, dat ieder antwoord ook onafhankelijk van de vraag eenen volledigen zin oplevere. Er is voor en tegen: ieders ondervinding beslisse de keus. Onbepaalder keuren wij af de begeerte, om een allereerste vraagboekje tot eene volledige Bijbelsche geschiedenis te maken, en er de hoofdzaak van de Christelijke leer in op te nemen, »naauw met de geschiedenis verbonden, of in gelijkenissen ingekleed." En wat de volledigheid betreft: er zijn vele geschiedenissen in den Bijbel, die beter bewaard worden tot later' leeftijd en een opvolgend leerboekje. Men neme die van JOB, JEFTHA's dochter, SIMSON, DAVID en BATHSEBA, de meeste Koningen van *Israël* en *Juda*, JONA. Naar onze wijze van zien ligt het trapswijze van de leerboekjes niet in het gedurig grooter worden van het getal en den inhoud der van buiten te leeren antwoorden, maar in het opnemen van hetgeen vroeger was voorbijgegaan, waarbij men dan telkens meer vindt, om als bekend te onderstellen, en daardoor meer tijd overhoudt, om andere geschiedenissen, nu meer geschikt, te behandelen, en op den zamenhang van

het geheel en het pragmatische opmerkzaam te maken. Ref.'s eerste onderwijs in de Bijb. Gesch. bestaat bijna alleen in de lotgevallen van JOZEF, MOSES en JEZUS, als afzonderlijke levensbeschrijvingen. En als handleiding weet hij nog niets, dat de elkander opvolgende leerboekjes van PRINS overtreft. Maar elk heeft zijne eigene katechiseermanier, en daarom is een boekje als dit ook eigenlijk voor beoordeeling minder vatbaar.

De Ziekten der Kinderen. Een Handboek voor practiserende Geneesheeren. Naar de derde Hoogduitsche uitgave van F. L. MEISSNER. *IIde Deel. Te Gorinchem, bij* J. Noorduin en Zoon. 1847. *In gr.* 8*vo.* 539 *bl. f* 4-30.

In eenen vorigen jaargang van dit Tijdschrift hebben wij de eerste afleveringen van MEISSNER's werk over de Ziekten der Kinderen aangekondigd en aangeprezen. Ook op de volgende afleveringen, waarmede thans de Nederduitsche uitgave van MEISSNER's Handboek compleet is, is het gunstig oordeel, hetwelk wij destijds over den geest en de wijze van bearbeiding van het werk hebben uitgesproken, allezins toepasselijk. De Schrijver heeft tot het einde toe zijne taak op loffelijke wijze volbragt, en een Handboek over Kinderziekten geleverd, hetwelk in praktische bruikbaarheid de meeste andere overtreft. De nieuwere onderzoekingen op het gebied van chemie en mikroskopie zijn geenszins ongebruikt gelaten, zonder dat de Schrijver evenwel hierdoor tot een zoodanig scepticisme is vervallen, als waarvan verscheidene geneeskundige geschriften uit den lateren tijd de kenmerken dragen. Moet hem zulks als lof toegekend, of als bewijs van mindere voortreffelijkheid worden toegerekend? Het oordeel hierover is geheel individueel, naar gelange van het standpunt, waarop de beoordeelaar zich verkiest te plaatsen. Het is niet te ontkennen, dat wij ook in dit werk over kinderziekten, evenzeer als in zoovele andere over dit onderwerp, een zeker gemis aan wijsgeerigen zin ontwaren. Wij treffen ook hier weder ziektenbeschrijvingen in den ouden trant aan, zonder dat juist altijd het verband tusschen verschijnselen en ontleedkundige veranderingen, of ook tusschen verschijnselen en oorzaken, physiologisch wordt ontwikkeld; en de resultaten

der nieuwere onderzoekingen worden alleen als aanvullingen aan het oude gebouw toegevoegd, zonder dat het gebouw zelf er door in aanleg veranderd wordt. Maar het blijft steeds de vraag, of het werk door zoodanige opneming van het nieuwe, zonder zelf geheel nieuwerwetsch te worden, niet in bruikbaarheid gewonnen heeft, althans voor eerstbeginnenden niet een geschikter rigtsnoer aan het ziekbed is geworden, dan indien de Schrijver eene meer destructive rigting had gevolgd. Dit neemt evenwel niet weg, dat eene meer physiologische opvatting op sommige plaatsen aan de bruikbaarheid des werks geene afbreuk zou gedaan hebben. Een kenmerkende eigenschap van het werk van MEISSNER, en voorzeker ook niet eene van zijne minste voortreffelijkheden, is de bekendheid met de literatuur van zijn onderwerp, door hem aan den dag gelegd. Bij de meeste ziekten vindt men naauwkeurig en bondig opgegeven, wat de verschillende Schrijvers over het onderwerp hebben geleerd; ja zoo sterk komt deze meer literarische strekking van dit werk uit, dat des Schrijvers persoonlijkheid nu en dan wel wat veel op den achtergrond geraakt; iets, hetwelk wij ook niet zelden in MEISSNER's Handboek van de Ziekten der Vrouwen meenden op te merken. De Schrijver heeft b. v. medegedeeld, wat de verschillende auteurs over het een of ander gezegd hebben, en komt nu eindelijk op het punt, om ook zijn eigen gevoelen te uiten; dit doet hij dan ook, maar ongevoelig haalt hij alweêr zijne octaven voor den dag, alsof hij zelf zich het regt niet toekende, om ook een woord in het kapittel te hebben. Dit is eene zwakheid van den schrijver, welke wij hem evenwel gaarne vergeven, van wege de menigvuldige voortreffelijkheden, welke zijn werk overigens kenmerken. — Heeft MEISSNER zijne taak tot het einde toe op eene loffelijke wijze volbragt, niet minder mag men zulks ook van de Vertalers zeggen. Hunne overbrenging is goed van taal en stijl, en menige belangrijke aanteekening van hunne hand verhoogt de waarde van deze Nederduitsche uitgave boven het oorspronkelijke. Wij aarzelen dus geenszins MEISSNER's Handboek voor de Ziekten der Kinderen in de ruimste mate allen geneeskundigen aan te bevelen, en raden hun zelfs aan, bij voorkeur de vertaling boven de oorspronkelijke uitgave te gebruiken.

Schets der Technologie, enz. Naar het Hoogduitsch van W. A. RUST. *IIIde en IVde Stukje. Te Gouda, bij* G. B. van Goor. 1847. *In kl.* 8*vo. bladz.* 261—526, *XIV bl. Register. f* 2-40.

Met deze twee stukjes is dit werk volledig. Zij bevatten, in *zeven* hoofdstukken, de technische aanwending van het hout, waarin over het hout in het algemeen en de verschillende soorten in het bijzonder gehandeld wordt, (waarbij verzuimd is, dat het hout der verschillende geslachten van den populier van uitgebreid gebruik is voor de klompenmakers) zoo tot werkhout als tot verkoling; het teer- en pekbranden, en de vervaardiging van zwartsel. Verder de winning en aanwending van verschillende harsen en oliën, dat, voor zoo ver het de inzameling van de harsen aangaat, ten deele ook in het vorige hoofdstuk had kunnen behandeld zijn; de vernisbereiding, die van het zegellak en van het lichtgas komt hierbij in aanmerking. Het laatste heeft in onzen tijd eene groote uitbreiding erlangd. Dan de technische aanwending (waarom dezen germanismus niet overal vermeden door *de aanwending* van het woord *gebruik?*) der dierenhuiden, pezen, vetstoffen en andere dierlijke stoffen, waarbij wij niets vonden, hetgeen er toch behoorde, over de bereiding van het hoorn tot velerlei gebruik, van darmsnaren, enz. daar het hoofdstuk alleen handelt over de bereiding van leder lijm, kaarsen en zeep. Dit hoofdstuk is een van de minste in het geheele werkje. Nu volgt de winning en (weder) aanwending van spin- en weefbare stoffen, als wol, katoen, vlas, zijde; het bleeken, de katoendrukkerij en het viltwerken. Het uittrekken der vlasplant wil de Schrijver in den herfst doen plaats hebben!! Julij is toch wel geen herfst, en het zaaijen van lijnzaad in Julij als laatvlas is, in ons vaderland ten minste, niet in gebruik. Het mag met deze en honderd andere bijzonderheden in Duitschland zoo zijn; de Vertaler heeft, door het onveranderd overbrengen, genoeg getoond, het moeijelijke van zijne taak niet te hebben ingezien, toen hij die op zich nam. Waarlijk, indien er één boek is, dat niet, als een *thema*, letterlijk overgebragt kon worden, dan is het dit. Honderd plaatsen geven er de bewijzen van. Voorts: de technische vervaardiging en aanwending van het papier, bevattende het papiermaken, de fabricatie der ge-

kleurde papieren en behangels, het vervaardigen der speelkaarten, de boekdruk- en houtsnijkunst, het plaatsnijden, de staalgravure, en de steendruk. Daarna de vervaardiging van hetgeen gisting vordert, als bierbrouwen, brandewijnstoken, wijnbereiden, azijnvervaardigen, broodbakken en stijfselmaken. En eindelijk de bereiding van suiker, zoo uit suikerriet als uit bietwortelen, ahorn en zetmeel.

Eene bespottelijke aanmatiging zou het zijn, wanneer Ref. zich uitgaf, al de hier behandelde fabriekmatige bewerkingen zoo in den grond te verstaan, dat hij naauwkeurig kan oordeelen over hetgeen er hier van gezegd wordt. Sommige zijn overeenkomstig hetgeen hij van elders kent; andere wijken daarvan min of meer af, gelijk trouwens hetzelfde produkt in de eene fabriek op die in de andere op gene wijze wordt vervaardigd, schoon in de hoofdzaak op dezelfde. Nog andere voorschriften zijn zoo, dat men niet kan nagaan, hoe er de Schrijver (die ongetwijfeld ten aanzien van sommige technische bearbeidingen ook op de aanwijzingen van anderen heeft moeten afgaan) aan mag gekomen zijn. Zoo schrijft hij tot de bereiding van het brood voor, eerst het deeg 8 uren te laten gisten, daarna andermaal te kneden en nog 4 of 5 uren, het dan nogmaals dooreen te werken, en dan nogmaals 1 of 1½ uur te laten rijzen!! Als men goede gest heeft, is een uur gistens voldoende, en het is onmogelijk na te gaan, hoe de Schrijver aan al dien omslag en die vele uren rijzens komt. Hier en daar is de voordragt onduidelijker, dan zij had behoeven te zijn, indien men haar door eenige afbeeldingen helderder had gemaakt. Op den goedkoopen prijs van dit geschrift valt toch niet bijzonder te roemen, schoon de uitvoering goed en de druk compres is.

Grondbeginselen der Mensch- en Zielkunde, naar de leer van Dr. K. C. F. KRAUSE *ontvouwd in twaalf Voorlezingen, gehouden te Parijs door Dr.* H. AHRENS, *Hoogleeraar der Wijsbegeerte enz. te Brussel. IIde Deel. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1847. *In gr.* 8*vo.* 264 *bl. f* 2-60.

De vijf eerste Voorlezingen, die het eerste deel van dit werk uitmaakten, dat wij onlangs eenigzins uitvoerig aankondigden, behelsden de beschouwingen der verschillende betrekkingen van des menschen natuurlijk en geestelijk leven in

den gezonden en zieken toestand, waardoor duidelijk aangewezen werd, »dat de geest volstrekt geen gewrocht of organisch voortbrengsel van het ligchaam is; zelfs is hij niet het beginsel van het dierlijk leven, maar integendeel een wezen geheel onderscheiden van het ligchaam, ofschoon door vele banden er mede vereenigd; — dat de geest een bestaan op zichzelven heeft, levende onder de heerschappij van wetten, die onverklaarbaar zijn uit de werken en wetten der uitwendige natuur."

De zesde Voorlezing opent het onderzoek *over het wezen van den Geest in het algemeen*, en maakt een begin met de ontvouwing der bijzondere natuur van den geest, door hem te beschouwen, 1°. naar zijn wezen en grondeigenschappen; 2°. naar zijne hoofdvermogens, en 3°. naar de verschillende ontwikkelingstrappen zijner verstandelijke werkzaamheid. Hiermede treedt Dr. AHRENS dus op het gebied der eigenlijk zoogenaamde Zielkunde of der Psychologie.

De eenheid en het geheel op zich zelf bestaan (*individualiteit*) van den geest vertoont zich in deszelfs bewustzijn, gevoel en wil. Eerst in lateren tijd is de wijsbegeerte tot de meer duidelijke kennis gekomen van het innerlijke wezen van den geest of het *ik*. De leer van KANT begon met de beschouwing van het zelfbewustzijn. JACOBI nam het gevoel als de inwendige openbaring van den geest aan. FICHTE beschouwde den wil als de eerste of oorspronkelijke daad en handeling van het *ik*.

De menschelijke geest vertoont zich van twee even gewigtige zijden in de zelfwerkzaamheid en ontvangbaarheid. De geest, beschouwd naar zijne zelfwerkzame natuur, heet in den nadruk des woords *geest*, maar naar zijne ontvangbaarheid wordt hij *ziel* genoemd. Geest en ziel zijn dus hetzelfde wezen, beschouwd alleenlijk naar zijne beide grondvermogens. Hetgeen hier ziel genoemd wordt verwarre men niet met het bezielend beginsel des ligchaams, het zinnelijk levensbeginsel, waarvan Dr. AHRENS in zijne derde les spreekt.

De zevende Voorlezing handelt vervolgens *over de vermogens van den geest en zijne werkzaamheden*, over het denken, gevoelen en willen, als zijnde hij een redelijk, gevoelig en zedelijk wezen. Hij is, op zichzelven beschouwd, boven den tijd verheven, maar in de gedurige veranderingen als eindig wezen aan den tijd ondergeschikt, die de opvol-

ging dezer en van alle veranderingen in het algemeen is. Dr. AHRENS verschilt, zegt hij, even als zijn leermeester KRAUSE, in zijne opvatting van het begrip van tijd met KANT. Hij stelt het innig verband tusschen de ideën van verandering en tijd, waar het laatste onmiddellijk volgt uit het eerste. Om deze reden kan hij den tijd niet beschouwen als alleen behoorende tot de natuur van ons weten, als een blooten vorm onzer aanschouwing, gelijk KANT beweerde. De veranderingen, die wij waarnemen, hebben in den tijd plaats, en de tijd bestaat dus onafhankelijk van den geest als iets voorwerpelijks (objectifs). Verandering en tijd zijn niet hetzelfde, de laatste is de vorm, waarin de eerste plaats heeft. Wel verre van den grond eener daad of eenig verschijnsel te zijn, is hij niets meer dan een bloote vorm van de werkzaamheid van een wezen.

Als men nu in aanmerking neemt dat KANT, door het doel, dat hij zich met zijne *Kritik der reinen Vernunft* voorstelde, zich tot de beschouwing van het subject als kennend en redelijk wezen bepaalde, moest hij uit zijn standpunt den tijd zoo wel, als de ruimte, als vormen der zinnelijke aanschouwing van het subject aanzien. Het is waar, deze bepaling is geheel subjectief; de latere wijsbegeerte en ook KRAUSE en AHRENS willen zich boven dit standpunt tot eene objective beschouwing verheffen; zij geven echter eene bepaling van het begrip tijd, als vorm der verandering, die waarlijk niet veel van die van KANT verschilt. Hij is bij den een zoowel als bij den ander slechts een vorm, waarin iets plaats heeft, hetzij eene objective verandering, hetzij eene subjective opvolging van verschijnselen en gemoedstoestanden; en daar KANT, hoewel hij stelde, dat wij de zaken niet konden kennen zoo als zij wezentlijk zijn, daardoor reeds het wezentlijk bestaan dier zaken buiten ons volstrekt niet ontkend heeft, is zijne subjective opvatting van tijd en ruimte, waarin zich de zaken, als verschijnselen beschouwd, voordoen, verre van met de objective bepaling van KRAUSE en AHRENS in strijd te zijn. KANT stelde slechts, dat wij tot die objective kennis niet konden geraken, en dus ook niet tot die van tijd en ruimte, die hij dus alleen op eene subjective wijze beschouwde en bepaalde.

De achtste Voorlezing behelst eene uitvoerige uiteenzetting, *over het denk- en kenvermogen in het algemeen en*

over de zinnelijke kennis in het bijzonder, waarin zeer gegronde en scherpzinnige denkbeelden voorkomen omtrent de gedachte, de kennis, den aard der zintuigen en de waarde der indrukken, die de ziel daardoor erlangt. Opmerkelijk is hier de bepaling van het denken, dat als eene bestendige werkzaamheid van den geest beschouwd wordt, in tegenstelling van de *Hegelsche* School, die het denken als iets *absoluts* op zichzelven aanziet. Denken is geenszins een op zichzelf staand iets, maar eene werkzaamheid van het denkend wezen, en kan slechts door eene hooge abstractie, waarvan HEGEL en zijne volgelingen een' zoo grooten afkeer toonen, op zichzelven worden beschouwd, buiten eenige betrekking tot een wezen, dat denkt; hetgeen echter de hoofdspil van hunne leer uitmaakt. Het is met het denken even als met het begrip van kracht gelegen, dat ook niet zuiver afgetrokken, buiten betrekking van een zeker iets, dat wij stof of een wezen noemen, op zichzelven bestaande kan worden gedacht.

De negende Voorlezing behandelt de verbeelding, het nadenken en de rede; en hierop is ook toepasselijk hetgeen wij van de grondige behandeling der vorige hebben aangemerkt, voornamelijk in hetgeen hier over het onderscheid en het kenmerkende van verstand en rede voorgedragen wordt. Het verstand heerscht in den persoonlijken kring der betrekkingen van het individu; de rede daarentegen is iets algemeens, iets onpersoonlijks, waardoor de geest in staat gesteld wordt om zich door het denken tot de ideën van het oneindige, het absolute, in één woord van God, te verheffen. De rede is ook de grond van het ware onvoorwaardelijk goede, het goede op zichzelf, dat den mensch verheft boven alle bekrompene, persoonlijke inzigten, tot eene algemeene zedelijke orde, die er bestaat tusschen alle redelijke wezens, vastgesteld naar het beginsel der eenheid. — Deze Voorlezing eindigt met eene bestrijding en wederlegging der Logica, zoo als zij, sedert ARISTOTELES, volgens de grondbeginselen in zijn *Organon* gelegd, onderwezen werd. Dit spruit bij Dr. AHRENS, in navolging van KRAUSE, daaruit voort, dat hij die wetenschap slechts op het afgetrokken verstand gegrond beschouwt, waarop hij het zeer geladen heeft. Hij ziet in de Logica het wetenschappelijk middel, waarvan zich tot nog toe het verstand bediend heeft, om namelijk zulke algemeene afgetrokkene begrippen te vormen, die ons niet doen indringen

in het wezen der zaken, en die slechts berusten op min of meer oppervlakkige vergelijkingen, zonder vast op te klimmen tot de kennis van den band der vereeniging. Dr. AHRENS heeft in zijne logische lessen, te *Brussel* aan de Universiteit gegeven, die wetenschap in hare waarde trachten te herstellen en aan te vullen met dat gewigtig gedeelte, hetwelk zij nooit had moeten verlaten, volgens de Platonische dialectica. Hoezeer wij met veel belangstelling de geschiedenis der *Aristotelische* Logica tot op den laatsten tijd, zoo als zij door Dr. AHRENS gegeven wordt, gelezen hebben, kunnen wij hem niet van eene zekere vooringenomenheid en eene eenzijdige wijze van zien hieromtrent vrijpleiten. Het zoude ons de grenzen eener oordeelkundige aankondiging verre doen overschrijden, indien wij dit in bijzonderheden wilden aantoonen. Men heeft voorzeker, vooral in de Middeleeuwen, in den strijd tusschen de Realisten en Nominalisten, misbruik van de Logica gemaakt. Het syllogismus of de sluitrede is geenszins de eenige sleutel, om het heiligdom der waarheid te openen; maar om eene wetenschap, waarvoor KANT de grootste achting toonde, die men in de redenering niet missen kan, en die noch DESCARTES, noch LEIBNITZ, noch SCHELLING en HEGEL zelfs onaangewend gelaten hebben, de bron van het heerschend egoïsmus ja zelfs van het Atheïsmus te noemen, is voorzeker de zaak, die men voorstaat, ver drijven. Indien de verstandslogica, waarvan ARISTOTELES het gebouw gesticht heeft, zich niet buiten hare grenzen begeeft, is haar invloed van groot nut op de andere wetenschappen, en hare toepassing op de wijsgeerige onderzoekingen, kan der bespiegeling vele paradoxen en excentrische gevoelens besparen. Het harde oordeel van Dr. AHRENS, omtrent de Logica van ARISTOTELES heeft zijnen oorsprong daarin, dat de nieuwere Duitsche wijsgeeren en ook KRAUSE door Logica eene wetenschap verstaan, die wij *Metaphysica* of zelfs *Ontologie* zouden noemen. De afgetrokkene vormen der redeneerkunde zijn voor hen ledig en zonder eenige toepassing. De Platonische dialectica is voor hunne stoute bespiegelingen een veel geschikter werktuig.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

Handboek voor Dijk- en Polderbeheer; door J. A. GERLACH, BOEKBESCH. 1848. NO. 9.

JR., *Lid der Provinciale Staten van Noord-Braband, en Notaris te Heusden. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1846, *In gr.* 8*vo.* 381 *bl. f* 4-:

Bij vooraan afgedrukt Besluit van den Heer Staatsraad, Gouverneur der Provincie Noord-Braband, genomen den 17 Julij 1846, is dit Handboek aan de Dijk- en Polderbesturen van dat gewest aanbevolen. Deze aanbeveling verdient het dan ook: want het werk is voor de in *die* Provincie bestaande Collegiën en Ambtenaren volledig. Die volledigheid kan het voor soortgelijke Collegiën in andere gedeelten des Rijks, uit den aard der zaak, niet bezitten: en echter zou Referent het nuttig oordeelen, zoo elk Dijk- of Polderbestuur een exemplaar er van zich aanschafte. Eensdeels is het belangrijk te weten, hoe elders de Dijk- en Polderreglementen luiden en welke politie er bestaat, ten einde daardoor op bestaande leemten opmerkzaam te worden gemaakt, en, langs den wettigen weg, verbetering te bekomen, waar men de bevoegde magt van de noodzakelijkheid daarvan, met verwijzing op Reglementen, die elders in werking zijn, kan overtuigen. Anderdeels bevat dit Handboek zeer veel, hetwelk overal kracht van wet heeft, of ten minste even veel kracht als in Noord-Braband, gelijk met alle bijgebragte plaatsen uit de Wetboeken, het *Bulletin des Lois* en het Staatsblad het geval is, waar die wetten en verordeningen algemeene bepalingen inhouden. Eindelijk kan men met een aantal medegedeelde modellen en met veelvuldige opmerkingen zijn voordeel doen. Men neme dan dit Handboek, ter raadpleging, nevens de Reglementen van elke Provincie in het bijzonder: door onderlinge vergelijking zal elk Polderbestuur zich toereikend de grenzen zijner bevoegdheid en zijner verpligtingen zien aangewezen.

Messager des Sciences historiques et Archives des Arts en Belgique. Année 1847. Gand, imprimerie de *L. Hebbelynck.* 8°. pp. 524. *f* 9-:

Geen land, waar de historische studiën ijveriger beoefend en milder ondersteund worden, dan *België.* Verbazend groot is inzonderheid het aantal beoefenaars harer eigene geschiedenis, en onder dit aantal vindt men namen, die reeds groote

vermaardheid hebben. Niet tevreden met de bronnen, die in eigene archiven en bibliotheken berusten, op te graven en aan het licht te brengen, onderzoeken zij ook die, welke in *Frankrijk*, *Spanje*, *Italië* en elders gevonden worden, getuige de belangrijke *Bulletin des Séances de la Commission royale d'Histoire*, sedert 1837 de werken der *ancienne Commission d'Histoire*, in 1827 opgerigt, en vooral de *Messager des Sciences historiques*. Hij kwam het eerst in 1833 bij D. J. VERHAEGHEN, te *Gent*, onder den titel van *Messager des Sciences et des Arts de la Belgique, ou nouvelles Archives historiques, littéraires et scientifiques*, in het licht. Toen bestond de redactie uit den Baron P. DE REIFFENBERG, E. JARQUEMGUS, C. P. SERRURE, PH. BLOMMAERT, A. VOISIN en L. A. WARNKOENIG. In 1839 veranderde de redactie (C. P. SERRURE, PH. BLOMMAERT, A. VOISIN, A. VAN LOKEREN, waarbij in 1844 C. C. VAN DER MEERSCH kwam) den titel in *Messager des Sciences historiques en Belgique*, en in 1845 in *Messager des Sciences historiques et Archives des Arts en Belgique*. Jaarlijks verschijnen er te *Gent* bij HEBBELYNCK vier livraisons, die te zamen een dik 8vo. deel uitmaken, waarin, onder de rubrieken *Notices et Dissertations*, *Revue Bibliographique* en *Chronique des Sciences et des Arts*, meestal hoogst belangrijke stukken, zoo van de Redacteurs zelven, als van REIFFENBERG, SCHAYES, ALTMEIJER, CORNELISSEN, DE SMET, DELEPIERRE, LE GLAY en vele anderen voorkomen. Reeds zien 15 zulke deelen, met heerlijke gravures van oude gestichten, monumenten, schilderijen, penningen, oudheden, portretten, het licht; en het is de wensch van elk, die in de Geschiedenis belang stelt, dat de redactie in staat gesteld moge blijven, haren gewigtigen arbeid te vervolgen. In het onlangs uitgegeven deel (1847) vindt men, onder het opschrift *Notices et Dissertations*, eene verhandeling over de *Eglises d'Afsre et de Westrem*, met drie uitmuntende gravures; *Notice sur les Voyages faits en Belgique par des étrangers à differentes époques* van ISIDOR REYE. (Verslag der reis van den Boheemschen Baron LÖW DE ROSMITAL en BLATNA in 1466 door de Staten van den Hertog van *Bourgondië*); vervolg der *Recherches sur la vie et les travaux de quelques imprimeurs belges, établis à l'étranger pendant les XVe et XVIe siècles*, door P. C. VAN DER MEERSCH (HENRICUS NAARDEN 1473, PAUL LEENEN 1474—1476, JEAN DE TOURNAY, MATTHAEUS FLANDER 1475—1478, NICOLAS DE HARLEM 1476

—1477); *Des corps de Métiers et des serments de la ville de Namur, depuis leur origine jusqu'à l'avénement de* PHILIPPE-LE-BON 1429, door JULES BORGNET; vervolg en slot der *Esquisses historiques sur la ville d'Audenarde*, door Dr. D. J. VAN DER MEERSCH; *Brief van den Abt* DE HAERNE *over den beroemden Schilder* DENIS CALVAERT; *Notice historique sur la commune de Lovendeghem*, door GYSELYNCK; *Antiquités ecclésiastiques*, door A. SCHAEPKENS; *Résumé d'un mémoire sur les pierres taillées, monuments de l'industrie primitive*; door DÉSIRÉ TOILLIEZ; *Notice bibliographique sur le premier livre imprimé à Liége par* MORBERIUS, door H. HELBIG; *Notice sur les grandes famines, qui ont désolé la Belgique, depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, door P. C. VAN DER MEERSCH; *Les Normands dans le pays de Liège*, door FERD. HENAUX; *Antiquités et objets d'art dans les églises de villages*, door A. SCHAEPKENS; SAINT LAMBERT, *évêque de Tongres*, door *Men.* DE RING; *Aperçu historique sur le mineur et sur les mesures protectorces dont il a été l'objet*, door DÉSIRÉ TOILLIEZ; *Histoire Romanesque d'*ALEXANDRE LE GRAND, *ou Recherches sur les differentes versions du Pseudo-Callisthène, à propos d'un manuscrit de la bibliothèque royale de Belgique*, door FLORIAN PROCHEUR; *Biographies Belges*, (JEAN ZUALLART, GILLES ZUALLART) door ALEX. PINCHART; *Sur quelques anciens manuscrits, contenant des Vies de Saints belges*, door JULES DE SAINT-GENOIS; *Lettre à M. le Baron* JULES DE SAINT-GENOIS, *sur une inscription funeraire déterrée près de Nymègue*, door J. ROULEZ; *Un mot sur* PIERRE COUCKE, *d'Alost*, door JULES DE SAINT-GENOIS. Uit deze bloote titelopgave kan men eenigzins het hooge belang van dit Tijdschrift opmaken. Meest alle stukken zijn met groote kennis van zaken en de uiterste naauwkeurigheid behandeld. Vooral achten wij *Les Normands* van HÉNAUX, de *Antiquités* van SCHAEPKENS en de *Recherches sur* NICOLAS DE HARLEM voor onze vaderlandsche oudheid- en letterkundigen van gewigt. Onder de rubriek *Revue Bibliographique* vindt men korte inhoudsopgaven en beoordeelingen van 40 werken, meest allen door *Belgen* en over *België* geschreven, en onder die van *Chronique des Sciences et des Arts* beschrijvingen van medailles, standbeelden en schilderijen, gevondene oudheden, vervaardigde kunstwerken, ontdekte handschriften en wetenschappelijke bijzonderheden; terwijl in dit deel 13 verschillende gravures voorkomen.

Wij hebben gemeend onzen landgenooten dienst te doen door hunne opmerkzaamheid op dit belangrijk Tijdschrift te vestigen, te meer wijl het ons is voorgekomen, dat het zelfs bij liefhebbers der gewijde en ongewijde oudheidkunde, en beoefenaars der geschiedkunde zoo bekend niet is, als het verdient.

Het Leven van LODEWIJK FILIPS, *Koning der Franschen. Naar het Hoogduitsch van Dr.* C. BIRCH *vrij bewerkt door* D. VEEGENS. *IV Deelen. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1846—7. *In gr.* 8*vo. f* 10-:

De verdienstelijke bewerker van deze levensgeschiedenis geeft in eene wèlgestelde voorrede de redenen op, die hem bewogen, om het oorspronkelijke geschrift van Dr. BIRCH op eene vrije wijze in onze taal over te brengen. Daarbij heeft hij zich niet als een slaafsch vertaler gedragen, maar, waar de staatkundige denkwijze des Schrijvers van de zijne afweek, of de feiten hem voorkwamen minder juist te zijn voorgesteld, zijnen eigen weg bewandeld. Alle te zijner beschikking staande bronnen heeft hij voor dit boek geraadpleegd, en ook eenig nut getrokken van de *Histoire de* LOUIS PHILIPPE I, door A. BOUDIN en G. HOUTET, die in *Parijs* bij afleveringen in het licht verscheen. Hoezeer in een' tegenovergestelden geest geschreven, heeft de Heer VEEGENS ook gebruik kunnen maken van *Histoire de dix ans* van LOUIS BLANC, en de *Histoire de l'Europe depuis l'avènement de* LOUIS PHILIPPE van CAPEFIGUE. Wij hebben dus hier een bijna oorspronkelijk werk ontvangen, dat in een' gematigden en onpartijdigen vrijzinnigen geest is opgesteld. De bewerker heeft evenzeer getracht zich te wachten voor het voorbeeld van hen, die de treurige handelingen van eenen EGALITÉ, om de verdiensten van zijnen doorluchtigen Zoon, vergoelijken, als voor de hatelijkheid van eenen LOUIS BLANC, die, om zijne communistische droomen beter ingang te doen vinden, gretig alle lasteringen tegen den Koning der *Franschen* in zijn bekend werk opneemt. Desniettemin zal eerst lang na dezen tijd, als Koning LODEWIJK FILIPS geheel tot het gebied der Geschiedenis behoort, wat in deze bladen nog onvolledig en twijfelachtig is, volkomen kunnen worden aangevuld en opgehelderd.

Het is eerst na de omwenteling van 1848, dat al de Deelen van dit werk in handen van Ref. gekomen zijn. LODEWIJK FILIPS behoort door die omwenteling, als Vorst, reeds tot het historisch gebied, zonder dat het nog mogelijk is geworden, de raadsels zijner regering volkomen op te lossen. Van den troon geschopt en tot den rang van eenvoudig particulier afgedaald, ja tot balling vernederd, zijn de oordeelvellingen over zijn' persoon en zijne regering door partijzucht in een verkeerd licht geplaatst, of door eene gepaste meêwaardigheid in zijn ongeluk welligt te overdreven gunstig geworden. De lezing van eene onpartijdige geschiedenis zijner lotgevallen en daden, die sedert achttien jaren ten naauwste met het lot van *Europa* in verband stonden, is thans nog belangrijker, dan zulks vóór eenige maanden was. Hoe men over de verdiensten van LODEWIJK FILIPS moge denken, niemand zal ontkennen, dat hij, na NAPOLEON, een der merkwaardigste personen was, die onze zoo hoogstmerkwaardige tijd heeft opgeleverd. Was de eerste groot in den oorlog, *hij* was zulks door het behouden des vredes. Herstelde de een de rust en orde door krachtige maatregelen, geschraagd door zijnen wapenroem; de andere breidelde den omwentelingsgeest door een voorzigtig en verstandig gebruikmaken van de omstandigheden, door het vuur van den opstand en des krijgs te blusschen, waar het zoo dikwijls dreigde uit te barsten. NAPOLEON bezweek na een' vijftienjarigen strijd tegen *Europa's* krijgsmagten; FILIPS na een' achttienjarigen, tegen openlijke en geheime zamenspanningen der staatkundige partijen. De Keizer der omwenteling viel door buitenlandsch geweld; de Koning der Revolutie door binnenlandschen opstand; de de een door weinigen, de andere door velen beklaagd. Beide hebben als Vorsten groote bekwaamheden ten toon gespreid, en zijn eindelijk bezweken voor de vijanden, die de een zich door zijne overdrevene heerschzucht op den hals haalde, de andere door den volksgeest, dien hij op den duur niet konde beteugelen. Het beslissend oordeel over den laatsten blijve nog opgeschort, tot dat de staatkundige woelingen zullen zijn gestild, en *Europa*, na de stormen, die het teisteren, tot een' vasten en geregelden toestand is overgegaan. Een geschrift, dat eene zoo gewigtige bijdrage tot dat oordeel levert, kan in dezen tijd niet anders dan welkom zijn.

De twee eerste Deelen bevatten herinneringen aan de voorouders en ouders van LODEWIJK FILIPS; zijne kinder- en

eerste jongelingsjaren, zijne intrede in het werkdadige leven en verworven krijgsmansroem; zijne rondzwervingen in den vreemde, en zijne reis naar het hooge Noorden, met zijn verblijf in de Nieuwe Wereld. Vervolgens wordt zijn oponthoud in *Engeland* en zijne verzoening met den oudsten tak der BOURBONS, zijn huwelijk, het eerste jaar der restauratie, de honderd dagen en de restauratie van 1815 tot 1830, in zoo vele hoofdstukken beschreven. De twee volgende Deelen beginnen met een tafereel van de omwenteling van Julij 1830, waarop de regering van LODEWIJK FILIPS als Koning der *Franschen* volgt, en waarvan de helft, of de eerste negen jaren, met eene zekere uitvoerigheid behandeld wordt, zijnde in zeven tijdvakken verdeeld, als 1. van 's Vorsten troonsbeklimming tot de aftreding van den Generaal LAFAYETE als opperbevelhebber der nationale garde (Augustus—December 1830); 2. van deze aftreding tot den dood van den eersten Minister CASIMIR PERRIER (Januarij 1831—Mei 1832); 3. van diens dood tot het dempen van den opstand te *Parijs* bij de begrafenis van den Generaal LAMARQUE (Mei en Junij 1832); 4. van het dempen diens opstands tot de verwijdering der Hertogin VAN BERRY uit *Frankrijk* (Junij 1832—Junij 1833); 5. van die verwijdering tot den aanslag van FIESCHI (Junij 1833—Julij 1835); 6. van dien aanslag tot de optreding van Graaf MOLÉ als eersten Minister (Julij 1835—September 1836); eindelijk, 7. van deze optreding tot aan den val van het naar hem genoemde Ministerie (September 1836—Maart 1839). Een vijfde Deel, hetwelk wij hopen spoedig te gemoet te mogen zien, zal het vervolg dier aan gebeurtenissen zoo rijke regering behandelen en het werk besluiten. Misschien zal de Schrijver en de Heer VERGENS nu wel overgaan, om het leven van LODEWIJK FILIPS tot aan de verjaging van den troon voort te zetten, waardoor zijn openbare loopbaan waarschijnlijk voor altijd gesloten is.

De val van NAPOLEON, de tegenstelling van de keizerskroon van *Frankrijk* en hare heerschappij over bijna gansch *Europa*, met de rots van *St. Helena* was treffend, en toch is de val van LODEWIJK FILIPS nog treffender. Hij wekte te meer verbazing, omdat bij minder voorzien en als een bliksemstraal plaats greep. Drie jaren tijds, van den gedenkwaardigen terugtogt uit *Rusland* tot aan den slag van *Waterloo*, waren er noodig, om den colossus van zijn voetstuk af te werpen; drie dagen, misschien slechts drie uren, waren

genoegzaam, om den Vorst, aan wiens leven de rust van *Europa* gehecht was, van den troon te bonzen, en hem met zijn geheele geslacht van den Franschen grond te verjagen.

De tijd zal het leeren, of met zijnen val, even als na dien van NAPOLEON, voor ons werelddeel een nieuw tijdvak van rust en welvaart zal aanvangen, zoo dat zijne regering niet meer zal worden teruggewenscht, maar geheel in de schaduw zal worden geplaatst; of Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap slechts bedriegelijke klanken, dan wezentlijke bestanddeelen der maatschappijen zullen worden. Een Vorst, dien men het meest geschikt achtte om de moeijelijke taak eener constitutionele regering te vervullen, is bezweken; wat zal het lot zijn van die, welke veel minder talenten, in tegen- en in voorspoed opgedaan, minder wijsheid en menschen volkskennis in zich vereenigen? Het lot van LODEWIJK FILIPS is eene groote les voor Vorsten en Volken; het waarschuwt voor het gevolg eener staatkundige leiding, die niet geheel overeenkomt met de eischen des tijds en het verlangen der Natie, voor de gevolgen van eenen opstand, die nog lang zeer wrange vruchten voor de volken zal na zich slepen. Voorzeker zal er onder Gods bestuur, eindelijk iets goeds en beters uit de verwarring, die de val van LODEWIJK FILIPS de meeste Staten van *Europa* berokkende, ontstaan. Een nieuw tijdvak schijnt in het staatkundige aangebroken. Maar met welke schokken zal de wedergeboorte van ons werelddeel niet gepaard gaan! Hoe lang zal de gisting der maatschappelijke bestanddeelen en belangen nog niet duren, eer de opgewekte hartstogten weder bedaard en bezonken, en welvaart en rust wedergekeerd zullen zijn; eer de van donkere onweerswolken zwangere hemel is opgeklaard, en de volken zich in de ware Vrijheid, de echte Gelijkheid en de zuivere Broederschap, op Christendom, deugd en zedelijkheid gegrond, meer algemeen zullen mogen verblijden!...

Het deed Ref. genoegen, een werk als het boven aangekondigde in dezen tijd in het licht te zien verschijnen. Sedert LODEWIJK FILIPS van het staatkundig tooneel is afgetreden, schijnt hij bijna reeds vergeten te zijn; zijne achttienjarige regering, waarin hij aan *Europa* door het bewaren en handhaven des vredes, geen mindere dienst dan aan *Frankrijk* bewees, schijnt bijna uit het geheugen gewischt. Is het nog niet slechts eenige maanden geleden, toen men met angst den naderenden eindpaal des levens van den grijzen Vorst te

gemoet zag; en thans, nu hij onttroond en verjaagd is, spraken zij, die vroeger zich in zijnen lof, misschien overdrijvend, als uitputteden, weinig of niet meer van hem, alsof hij er nooit geweest ware, en hij niet eenmaal de teugels van den hollenden omwentelingsgeest in handen had, die tot nog toe niemand heeft kunnen noch durven opvatten.

Zoo zijne tijdgenooten te zijnen opzigte ondankbaar zijn, het nageslacht zal hem zeker regt laten wedervaren; het zal, een regtvaardig vonnis over hem uitsprekende, ook niet blind zijn voor de gebreken, die hem, even als elken sterveling, aankleefden; maar hem toch als een der bekwaamste en verdienstelijkste Vorsten van de 19de eeuw erkennen; eene eeuw, waarin hij de kunst van regeren, zoo hagchelijk geworden, gedurende achtien jaren, over een zoo woelziek volk, te midden van den strijd der partijen, van openlijken opstand, geheime zamenzweringen en mislukten sluipmoord, met goeden uitslag uitoefende, tot dat het uur sloeg, waarin zijne taak plotseling afgebroken werd. Ref. eindigt dit verslag met de aanprijzing van een werk, dat Schrijver en bewerker, om deszelfs voortreffelijke behandeling, onpartijdig oordeel en eenvoudig sierlijken stijl, eer aandoet, en dat zoo zeer geschikt is, ons een' verdienstelijken en ongelukkigen Vorst bij iederen onbevooroordeelde regt te doen wedervaren. Toen NAPOLEON gevallen was, waren er velen die zich niet ontzagen, tegen den dooden leeuw hunne doellooze pijlen af te schieten; terwijl velen thans nog zijne asch vergoden. Dat wij, nu LODEWIJK FILIPS in ballingschap verkeert, niet zoo ondankbaar zijn, om al het goede, dat hij voor *Europa* zoo wel als voor *Frankrijk* stichtte, te miskennen; men leze dit werk, en men zal weldra tot andere gedachten komen. NAPOLEON verliet den troon, beladen met den vloek van *Europa*, dat verbaast en verplet was bij den val van FILIPS; tot bezinning gekomen, zal het zijne nagedachtenis zegenen en vele zijner pogingen op prijs stellen.

De Banneling. Schetsen uit Noord-Amerika. Uit het Hoogduitsch, door H. PICARD. *II Deelen. Te Gouda, bij* G. B. van Goor. 1847. *In gr.* 8*vo.* 480 *bl. f* 5 - 20.

De uitgever heeft dat werk met ruimen lof in de nieuwspapieren aangekondigd. Hij vindt, dat het »in zulk eenen

levendigen stijl geschreven is, dat wij als 't ware onder de bewoners der Vereenigde Staten van *Noord-Amerika* verplaatst worden; dat het levendig schetst, aan welke bedriegerijen men blootgesteld is bij het koopen van land, en wat men te doen heeft om zich voor opligting te vrijwaren; dat ook de Regtsbedeeling niet wordt vergeten, zoodat men het aanbeveelt als onmisbaar voor hen, die zich naar *Amerika* begeven." Wij zijn tot hiertoe niet in dit geval; maar het wordt ook aanbevolen aan »de zoodanigen, die op eene aangename wijze met dat land nader bekend willen worden."

Zulk steken der eigene loftrompet zou men vroeger minder kiesch hebben geacht; thans is men het meer gewoon, dat Heeren uitgevers aldus hunne waar trachten aan den man te brengen. En de titel: »Schetsen uit *Noord-Amerika*," is ook wel geschikt, om die aanprijzing te ondersteunen. Bekend te worden met het land, waarheen duizenden zich begeven in de hoop van betere dagen, dan zij hadden in *Europa*; waar ook velen onzer landgenooten een nieuw Vaderland zoeken, — dat is iets, waarin tegenwoordig wel ieder belang stelt, vooral wanneer men belooft, de bedriegerijen te zullen ontmaskeren, waaraan nieuwaankomende landverhuizers zijn blootgesteld. Op dit punt vonden wij ons echter teleurgesteld. Een *Duitscher*, met vrouw en kinderen naar de nieuwe wereld gegaan, ten einde met het kleine kapitaaltje, dat hij bezat, een ontgonnen landbouwersbedrijf te huren, komt in aanraking met eenen *Amerikaan*, die hem juist iets zoo als hij verlangde in koop aanbood. De arglooze *Duitscher* wordt het eens, koopt en betaalt, ontvangt eene koopacte in behoorlijken vorm, gaat het goed bebouwen en bewonen, en eerst nadat hij alles had in orde gebragt en zich sedert geruimen tijd op zijne hoeve regt gelukkig gevoelde, komt de ware eigenaar, toevallig, ten einde het met eenen kooper te bezien, en bewijst den *Duitscher*, dat hij bedrogen en zijn eigendomsbewijs valsch is. Dit is nu wel eene grove bedriegerij, waarvan eene omzigtige niet ligt het slagtoffer zal zijn; maar dit is ook het *eenige*, waardoor men verneemt, »aan welke bedriegerijen men is blootgesteld bij het koopen van land."

De lotgevallen van den banneling, die voorkomt als een geletterde, wegens staatkundige misdrijven uit zekeren Duitschen Staat verbannen, loopen slechts als een dunne draad door de tafereelen, in welke men met verschillende menschen in aanraking gebragt wordt. De meeste voorvallen loopen uit

op zekeren GRIFFITH, een Negerprediker, monster van allerlei gruwelen, wiens duivelsche boosheid de Schrijver met zeker welbehagen schijnt te willen schilderen. Trouwens, het is een der hoofdkenmerken van het boek, dat het bij voorkeur (in overeenstemming met een' heerschende wansmaak) ijselijke tooneelen voor oogen stelt, met eene uitvoerigheid, met eene naaktheid, die walging en afkeer verwekt. Voor hen, die het gelezen hebben, zij het genoeg te noemen: het ombrengen van een' *abolition-man*; de strafoefening aan GRIFFITH door Kapitein MOOR en zijne medehelpers; de toebereidselen tot het verbranden van JULIA door de wilden. En indien men het laatste al verdedigt als noodig ter aanwijzing van de zeden en gewoonten der *Indianen*, dan vindt het eerste slechts eene halve verontschuldiging in den toeleg, om de handelingen der planters te schetsen; het ander is echter niets dan welbehagen in wreedheid. Zonderling steekt bij dat gruwelijke af een ander welgevallen van den Schrijver: er ligt eene tint over van wulpschheid, die wel geene eigenlijke zedelooze *scènes* schept, maar toch de verbeelding ontvlamt, en bij de lezing een blos jaagt over het vrouwelijke gelaat; te gevaarlijker, naarmate het meer omsluijerd is: waarlijk, KAMPHUIZEN zeide teregt, dat men niet behoeft te zaaijen hetgeen van zelf wast. Kieschheid verbiedt ons het treden in bijzonderheden: voor het oog is het reeds een onkuisch denkbeeld, tot het onderwerp van een der titelvignetten te kiezen — ofschoon zeer misteekend en het gelaat van GRIFFITH veel te blomzoet voorstellende — eene poging tot verleiding eener gehuwde vrouw. Van deze zijde raden wij voorzigtigheid met dit boek, dat men op den titel af eene geschikte lektuur ook voor jonge lieden zou rekenen.

Doch wij weken van de hoofdzaak af. Die is het schetsen van den zedelijken en maatschappelijken toestand der *Noord-Amerikanen* in de Vereenigde Staten. Het zijn echter slechts *schetsen*, geene afgewerkte schilderijen, en men heeft geen regt, meer van den Schrijver te vergen, dan hij zegt te zullen geven, en over onvolledigheid te klagen. Eene groote plaats wordt ingenomen door de politiek: de daarin verdedigde grondstellingen laten wij voor het tegenwoordige onbeoordeeld; ook de bemoeijing van kruijers en kroeghouders met de aangelegenheden van het staatsbestuur. Zeker is het, dat, indien men waarlijk beoogde het ontwikkelen van dien *public spirit*, die belang stelt in den gang der openbare zaken zonder

lastige en dwaze bemoeizucht, men de politieke tinnegieterij niet had moeten overdrijven. Deze neemt eene groote plaats in; *speechs* en gesprekken in *meetings*, waarbij dan natuurlijk de gouden vrijheid der *Amerikanen*, tegenover het onderdrukte, uitgemergelde, in bocijen geklonkene *Duitschland*(!) in levendige kleuren uitkomt. Intusschen worden ook de gebreken der overzeesche Republiek niet verbloemd; ze komen hier en daar zelfs uit met bijzondere scherpheid, gelijk, onder anderen, waar de Schrijver een niet zeer behagelijk tafereel ophangt van de rondreizende predikers en methodistische opschuddingen, die hier en daar aan het *Nijkerk* der vorige eeuw doen denken. Ook de planters staan, als gezegd is, bij lang in geen voordeelig licht: en daaraan, gelijk aan de regt levendig geschilderde *osages* der preiriën van het westen, mag wel veel waars zijn. Onder de fraaiste beschrijvingen stellen wij die van het om 't snelst varen van twee stoombooten, dat met het verongelukken der eene eindigde; die van het Negerdorp, en die van den togt door en het kamperen in de prairiën van den Luitenant HOSKRUS. De laatste deed ons hier en daar aan de teekeningen van WASHINGTON-IRVING denken. Als men deze inderdaad fraaije plaatsen leest, betreurt men het vervelende van zoo vele politische wijsheidskramerij, hoewel die dan geheel in den geest van land en volk mogen wezen.

Zooveel zij genoeg van het werk; nu over de vertaling. Het moeit ons, te moeten zeggen, dat de Heer PICARD zich voor deze taak op verre na niet berekend heeft betoond, en een gebrek aan genoegzame kennis aan den dag legt van de taal, *uit* en *in* welke hij overbrengt. Rec. zou ongaarne den schijn hebben van zulks zonder bewijs en als uit de hoogte te zeggen. Het kan ook buitendien zijn nut hebben. Bij den zeer nadeeligen invloed, dien het slordig vertalen, vooral uit het Hoogduitsch, uitoefent en nog verder dreigt uit te oefenen op onze taal en onzen stijl, is het niet ongepast, nu en dan het publiek, de vertalers en de uitgevers daarop opmerkzaam te maken.

D. I, bladz. 49 en eld. lezen wij van de »eerbare waardin, waarmede bedoeld wordt de eigenares van een fatsoenlijk kosthuis (*baardinghause*). Ieder, die weet, welke beteekenis in onze taal doorgaans aan het woord *waardin* gehecht wordt, zal met ons deze benaming hier ter plaatse voor zeer onvoegzaam houden. En *eerbaar* is hier ook een zeer ongepast pre-

dikaat; want de kuischeid dezer vrouw komt hier in geene de minste aanmerking. Het eenigzins verouderde *eerzaam* zou de bedoeling beter hebben uitgedrukt, en *hupsch* ware wel een ander woord, dan zeker in het oorspronkelijke staat, maar zou, onzes inziens, de meening ten minste veel beter dan *eerbaar* aanduiden.

D. I, bladz. 158, lezen wij van het »ten uitvoer brengen van een *pijnlijk* voornemen." Men kan wel het voornemen hebben tot het uitvoeren van eene pijnlijke daad, dat is eene, die ons moeite en opoffering kost; maar het voornemen zelf kan moeijelijk pijnlijk heeten. Hier is het een voornemen van den deelgenoot eener afschuwelijke daad, om die aan het geregt te openbaren. Dit is zeker pijnlijk, maar de uitdrukking onjuist. Of heeft de overzetter misschien geschreven *prijselijk?*

D. I, bladz. 243: »Echter scheeen de andere boot vooruit te zullen komen, want het midden van dezelve was schier met de *kiel* van die, waarop de banneling zich bevond, gelijk." De vertaler schijnt niet te weten, wat de kiel van een schip is; anders zou hij zulken onzin niet hebben geschreven. Kennelijk wordt de *steven* bedoeld.

D. II, bladz. 8, heet de eene officier de *ambtgenoot* van den ander. Militairen gebruiken in onze taal dit woord nooit van elkander; zij spreken van hunnen kameraad, of, in hooger rang, van krijgs- of wapenbroeder.

D. II, bladz. 13: »terwijl ik met mijne blikken *den* vader volgde." Het gebruik van het lidwoord is aldaar zeer goed Hoogduitsch, maar slecht Nederlandsch. Bij beter kennis onzer taal hadde de overzetter geschreven: *mijnen* vader. Deze letterlijke vertaling treft men in vele boeken aan.

D. II, bladz. 16, is de zin volkomen onverstaanbaar geworden (bovenaan) door het uitlaten der aanduiding van de *Openbaring van* JOHANNES.

D. II, bladz. 20: »De Heer (zegt een reizende Milleriaansche prediker) zal dan zijne goede schapen bijeen vergaderen en ze op eene der vaste sterren, *Jerusalem* genaamd, brengen, terwijl hij *de sterkste* op de andere, *Sodoma* genoemd, slingert." De verkeerde vertaling heeft hier weder onzin voortgebragt. Indien er in het Hoogd. staat *die stärkesten*, had de vertaler moeten schrijven: *de meesten*.

D. II, bladz. 71, beveelt de echtgenoot zijne vrouw, ten bewijze van hare onschuld, den prediker, die het op

hare eer had toegelegd, en die haar bezoeken zou, te ontvangen, terwijl de man op de wacht zou staan, ten einde den verleider (zoo staat er bladz. 66) in zijne eigene strikken te vangen. De kapitein zegt: »Bedenk dat mijn en uw *vrede* (een kwalijk gekozen woord voor *geluk* of *rust*) daarvan afhangt, hoe gij uwe rol speelt. — Geene zwakheid. Wees *vrouw*.... En ik zal uw liefhebbende echtgenoot blijven." Het woord *vrouw*, dat in het algemeen de kunne aanduidt, heeft hier geenen genoegzamen nadruk. De vertaler hadde meer denkbeeld van taal en stijl aan den dag gelegd, als hij geschreven had: *gehuwde vrouw* of *echtgenoot*. Men gevoelt dan, dat de man zeggen wil, gedraag u zoo, als men van eene gehuwde vrouw, die hare pligten kent, verwacht.

D. II, bladz. 86: »De Neger toonde eene strik, dien hij had gelegd, opdat hij daardoor *ledig werd*. Wat beteekent dit? Om zich daardoor bezig te houden? Denkelijk; want de spreekwijze *ledig werden*, van eenen slaaf gebezigd, duidt het verkrijgen van zijne vrijheid aan; maar deze zegswijze is in het Hoogd. verouderd, en komt ook minder in den zamenhang te pas.

D. II, bladz. 99: »De Indiaan was te edel, [om] iemand, die met den dood worstelde, te verslaan." De vertaling zal wederom letterlijk zijn; maar het woord *edelmoedig* of *grootmoedig* ware veel beter.

D. II, bladz. 106: »WASHINGTON, IRVING en COOPER. Die comma is immers eene drukfout? Ware het niet zoo, dan zou men moeten denken, dat de vertaler hier de namen van drie Schrijvers heeft gemeend voor zich te hebben, hetwelk wij naauwelijks mogen onderstellen.

D. II, bladz. 134: »Nog eens nam hij de krachten zijns diers in aanspraak." Een grove *Germanismus*. Nederlandsch ware: *Nog eens zette hij zijn paard aan.*

D. II, bladz. 186 en eld. lezen wij van eenen buffel op de jagt in het *blad* te treffen. De vertaler behoorde te weten, dat *das Blatt* niet het (schouder) blad, maar het voorhoofd van dieren beteekent. Dit geeft een' goeden zin aan 't geen nu onverstaanbaar is.

Van gebrek aan taalkennis geeft o. a. *reusachte* boomen (D. II, bladz. 189) en *zweerde* voor *zwoer* (als bladz. 163) bewijs.

Wij hebben eenige vertaalfouten aangewezen, niet om te vitten op kleinigheden (want in eene zuivere taal lette men

ook op hetgeen kleinigheden schijnen) maar omdat Rec. bijna geen uit het Hoogduitsch vertaald boek in handen krijgt, of het dringt fouten in onze schoone moedertaal, die haar schromelijk helpen verminderen, en door eene zoo algemeene lektuur als vertaalde Romans niet zonder gevaar voor hare zuiverheid kunnen voortgeplant worden. Indien de overzetter dus deelt in prijsstelling op onze spraak, zal hij zich door onze aanmerkingen niet gekrenkt kunnen gevoelen.

De Huisvriend. Gemengde lectuur voor burgers in stad en land, verzameld door J. J. A. GOEVERNEUR. 1847. *Te Groningen, bij* C. M. van Bolhuis Hoitsema. *In gr.* 8*vo.* *f* 4-:

De *Huisvriend*, die om de veertien dagen zich met zijn blad bij burgers in stad en land aanmeldt, voegt op het einde van het jaar zijnen schat tot een fiksch boekdeel te zamen en zendt het ons toe, opdat wij het een woordje van aanbeveling medegeven, dat, zoo het den aangeboden voorraad misschien minder aan den man helpt, voor dien van een volgend jaar van eenig nut kan zijn. En daarom haasten wij ons van heeler harte te betuigen, dat de *Huisvriend* ons zeer welkom was, dat hij aan zijn doel blijft beantwoorden, en dat den Heere GOEVERNEUR in vollen nadruk de eere toekomt van zijne moeijelijke taak met den gelukkigsten uitslag te volbrengen. Wie eene onderhoudende, afwisselende, nuttige en aangename lectuur verlangt, in eenen goeden geest geschreven, nu eens ernstig, dan vrolijk, doorgaans in behagelijken stijl, die schaffe zich den *Huisvriend* aan. Boven vele tijdschriften en albums van dien aard verdient hij de voorkeur, om den goeden geest, die in het geheele plan en de uitvoering doorstraalt. De inhoud is verdeeld in schetsen, verhalen, volksoverleveringen enz., in bijdragen tot natuur-, landen- en volken-kennis, in stukjes ons maatschappelijk, burgerlijk en huiselijk leven betreffende, in kleinere stukjes van gemengden inhoud, in gedichten en rijmen. In ieder van deze rubrieken zal men veel aantreffen, wat men met groot genoegen, dikwijls met aandoening, niet zelden tot wezentlijk nut lezen zal. De stukken mogen van onderscheidene waarde zijn, over het geheel zal men de keuze moeten goedkeuren, en het zegt niet weinig, op den duur dezen lof

te blijven verdienen. Moge dan de *Huisvriend* bij velen in stad en land met vriendelijkheid worden ontvangen, en daardoor beloond worden voor de moeite, die hij zich getroost! Ons blijft zijne komst eene welkome verschijning, en wij geven hem gaarne eene goede getuigenis op zijne reize mede. Hij blijve ons nog lange bezoeken!

Jane Bouverie, of voor- en tegenspoed; door CATHARINE SINCLAIR, *Schrijfster van Olivia en Mathilda. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. *In gr.* 8*vo.* 282 *bl. f* 2 - 90.

Even als de beide op den titel aangehaalde, vroeger door den Eerw. ADAMA VAN SCHELTEMA in onze taal overgebragte schriften van dezelfde begaafde Engelsche vrouw, is ook dit een godsdienstig-zedelijk verhaal voor vrouwen, waarin hare pligten in onderscheidene levensbetrekkingen worden aanschouwelijk gemaakt. Wel is daaronder het een en ander dat eene meer bepaalde betrekking heeft op *Engeland* en de *Engelschen*; maar zeer veel ook, dat van algemeene toepassing en overal geldende levenswijsheid is en het leven regelt »in voor- en tegenspoed." De godsdienstige geest van CATHARINA SINCLAIR is uit hare andere schriften genoegzaam bekend: wij twijfelen niet, of dit zal ook aan dit boek vele lezeressen hebben verworven; waarom wij vermeenen met deze algemeene aankondiging en aanprijzing van dit goed vertaalde en zindelijk uitgevoerde boek te kunnen voldoen. Er is veel meer voedsel in voor geest en hart, dan in de meest verdichte geschiedenissen, die de verbeelding ontvlammen en prikkelen, maar even arm zijn aan zedelijk en godsdienstig nut, als de geschiedenis van *Jane Bouverie* er rijk aan is.

Coquetterie. Door HENRIETTE MARIA L.... *Te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. *In kl.* 8*vo.* 300 *bl. f* 1 - 80.

Hebben wij aan eenige rijkbegaafde vrouwelijke landgenooten het bezit te danken van onderscheidene werken van smaak, ook dit getuigt van den goeden uitslag, waarmede eene vrouw in dit vak de pen kan behandelen. Het stokpaardje, zou STERNE gezegd hebben, der vrouwelijke Schrijfsters is dikwijls de voorstelling van het mannelijke geslacht in deszelfs trouweloosheid

jegens de schoone sekse, in deszelfs onstandvastigheid en wispelturigheid. Reeds daarom verdient het opmerking, dat deze Schrijfster juist het tegenovergestelde, namelijk de vrouwelijke *coquetterie*, (wij hebben er geen eigenaardig woord voor en kunnen 't ook wel ontberen) tot het onderwerp van hare behandeling gekozen heeft. Zij schildert de *coquetterie*, zoo als zij zich openbaart in de jonge en schoone EMELIE, die aan achtingwaardige mannen en jongelingen aanvankelijk de hoop geeft van door haar bemind te worden, en deze daardoor beweegt om zich opentlijk te verklaren, maar hen dan met schampere en stekelachtige woorden afwijst en, door te pronken met hunne mislukte liefdeverklaring, hen aan de bespotting van hare bekenden prijs geeft. De eenige jonge man, dien zij gaarne tot echtgenoot zou gehad hebben, wordt gewaarschuwd tegen hare valschheid door eenen vriend, dien zij bedrogen had, en trekt zich nog bij tijds terug. Uit spijt huwt zij een' man, die veel ouder is dan zij, en die haar, in plaats van den verlorene geliefde, niets ander ter vergoeding verschaft, dan grooten rijkdom en een' schitterenden rang. Voor eene vrouw, die niet veel gevoel en, niettegenstaande hare uitwendige beschaving, niet veel kieschheid bezit, die zich in het bezit van hare kleinooden, kostbare kleeding en prachtige levenswijze en door de hulde, haar toegebragt door een om haar henen fladderend heir van aanbidders, gemakkelijk kan troosten over hare teleurstelling, komt zij er nog al redelijk af. Erger ging het met Mevrouw VAN HALLINGEN. Na een twintigjaring afzijn, nadat zij zelve reeds de geachte en beminde echtgenoot van een aanzienlijk man was en moeder van beminnelijke en deugdzame kinderen, keert haar eerste, door haar trouweloos behandelde minnaar, de Overste VAN MARSCH, uit *Oostindië* terug, vestigt zich op een landgoed in de nabijheid der familie, en knoopt een vriendelijk verkeer aan met zijne vroegere beminde en haar gezin. Die vriendschap evenwel was slechts schijnbaar, en had geen ander doel, dan zich op Mevrouw VAN HALLINGEN boosaardiglijk te wreken wegens de teleurstelling, die zij hem had doen ondervinden. Nadat hij door zijne valsche vriendschapsbetuigingen haar vertrouwen in die mate gewonnen had, dat hij haar zelfs eene schriftelijke bekentenis in eenen brief had weten te ontlokken, dat zij niet haren onbeduidenden doch goedhartigen echtgenoot beminde, maar altijd den door haar, om welke reden dan ook, bedrogen minnaar had blijven liefhebben, eischt hij van haar, hem hare meestgeliefde dochter JULIA tot vrouw te geven, met bedreiging dat, indien hij in zijn aanzoek niet slaagt, hij aan haren echtgenoot en kinderen, ja aan de geheele wereld, haar valsch bestaan zal openbaren. Mevrouw VAN HALLINGEN, door de vrees gedrongen, haalt JULIA over, om, ofschoon met tegenzin, de hand van VAN MARSCH aan te nemen. JULIA, wier zwakke gezondheid door den dwang tot deze gehate verbindtenis reeds op het hevigste geschokt

was, sterft op den dag zelf van haar huwelijk. De moeder aan zich zelve teregt den dood wijtende van haar geliefd kind, kwijnt nog eenige jaren, die verbitterd worden door het gevoel, dat zij, indien al niet geheel en al de liefde dan toch de achting van de haren verloren heeft.

Vraagt men, of er niets op het werk aan te merken zij? Het zou geen menschelijk gewrocht moeten zijn, indien dit het geval niet ware. Maar in vele gedeelten van het verhaal legt de Schrijfster zeer veel oordeel en smaak aan den dag, toonende tevens niet misdeeld te zijn van menschenkennis. Zelfs het gestrengste oordeel moet erkennen, dat sommige huiselijke tooneelen door haar zeer naar waarheid geteekend, sommige betrekkingen, zoo als van de Gouvernante tot de familie fijn gevoeld, sommige karakters juist opgevat zijn, en op ieders belangstelling kunnen rekenen. De uitmuntende zedelijke strekking, en de godsdienstige geest, die in het werk heerscht, geven de Schrijfster aanspraak op welwillende aanmoediging. Aan nuttig en, volgens onzen smaak, aangenaam onderhoud zal het bij de lezing niet ontbreken.

De Propheet (Profeet). Een historische Roman van A. SCHOPPE, *geb.* WEISE. *III Deeltjes. Te Zaltbommel, bij* J. Crol. 1847. *In kl.* 8*vo.* 539 *bl. f* 1-80.

Het ontstaan van de dweepachtige sekte der *Mormons* in *Noord-Amerika* is door de bekwame Schrijfster, uit vroeger in onze taal overgebragte romans reeds als zoodanig bekend, tot het onderwerp van eenen historischen roman genomen. Wij gelooven, dat al wat van den oorsprong, de vroegere geschiedenis en het karakter van den stichter dezer sekte verhaald wordt louter romantische fictie is. Voor het overige is het verhaal onderhoudend, vooral ook door de voorstelling van natuurtooneelen, van het leven en karakter der *Sioux* en andere Amerikaansche wilden, en de zedelijke strekking is ten minste onschadelijk. Zoo bekleede dan ook dit werk eene plaats onder den voorraad ter lecture van den dag.

Heidelberg. Een Verhaal uit den dertigjarigen oorlog, door G. P. R. JAMES. *Naar het Engelsch. III deelen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1847. *In gr.* 8*vo.* 797 *bl. f* 7-80.

Beauchamp. Een Roman van G. P. R. JAMES. *Hollandsch van* BRENDIUS. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* D. H. Fikkert. 1847. *In gr.* 8*vo.* 761 *bl. f* 7-20.

Wij hebben goede redenen, om deze beide Romans van JAMES onder één hoofd aan te kondigen. Men verwondert zich dikwijls over de ongemeene vruchtbaarheid van de pen

dezes Schrijvers, en zeker is die groot en opmerkelijk. Intusschen, wij hebben hier eene proeve van de wijze, waarop hij daarbij te werk gaat en zich de taak gemakkelijk weet te maken. In zeer kort tijdsbestek zijn deze beide romans in *Engeland* verschenen, zoo ze zelfs niet gelijktijdig bij gedeelten in de maandwerken het licht zagen. Om zich daarbij niet te veel inspanning te vergen, heeft de Schrijver ze gemaakt tot variatiën van eenzelfde thema. De roman is in beide deze verhalen volmaakt dezelfde, en de Schrijver heeft dus van zijn verbeelding en vindingsgave niet veel moeite behoeven te vergen. Het is alsof hij heeft willen beproeven, hoe het ging, als men dezelfde zaak op twee onderscheidene tooneelen liet gebeuren. In den *Heidelberg* is de held een jong mensch, die in zijne zeer vroege jeugd door een huwelijk verbonden is met eene ondeugende vrouw, van wie hij een afkeer heeft; intusschen verlieft hij in *Heidelberg* op een jong lief meisje, dat hij uit een groot gevaar redt. BEAUCHAMP is iemand, die in zijne jeugd door boosaardige list verstrikt is in eene zoogenaamde echtverbindtenis met een wijf, waarvan hij een afkeer had, intusschen verlieft hij later op een meisje, dat hij uit een gevaar redt. Beide de helden hebben door reizen hunne eerste echtgenooten zoeken te ontvlugten. Beide strijden tegen trouwe liefde, totdat zij, de een door de ontrouw, de ander door den dood, van hunne opgedrongene wederhelten verlost meenen te zijn. In beide gevallen is dat mis, en raken de heeren eerst vrij door de gruwelijke misdaden der beide vrouwen, waarvan de eene eenen lastigen minnaar en zichzelve door vergif ombrengt, de andere haren wezentlijken minnaar den hals afsnijdt en zichzelve uit een venster naar beneden stort en aldus sterft. Men ziet, de grondtoon van beide verhalen is vrij gelijkluidend. Het spreekt van zelf, dat in de uitwerking van dit thema groot verschil bestaat. De tooneelen, waarop wij verplaatst worden, geven natuurlijk reeds eene groote verscheidenheid; en terwijl *Heidelberg* geheel een historische roman is, behoort *Beauchamp* tot het genre der gewone huiselijke romans.

Vraagt men nu, aan welken van beiden wij de voorkeur meenen te moeten toekennen, dan moeten wij zeggen, dat in beide deze stukken, gelijk dat bij de werken van JAMES doorgaans het geval is, veel goeds wordt aangetroffen. Rec. las toevallig *Heidelberg* het eerst, en in vele opzigten boezemde hem dit verhaal levendig belang in. De geschiedkundige partijen, de tooneelen uit den dertigjarigen oorlog, vooral die, waarin de Keurvorst en zijn hof voorkomen, zijn gelukkig gekozen; fraai beschreven is ook het tooneel, waar de held en heldin op den onstuimigen stroom met levensgevaar rondobberen. Maar overigens is het romantische gedeelte niet het gelukkigste. Het voorgaande huwelijk van dezen held

en alles wat daarop betrekking heeft, staat te veel op zichzelve en gaat te zeer buiten het overige om, dan dat het eenige de minste belangstelling zou opwekken. In dat opzigt is *Beauchamp* beter zamengesteld; daar is het geheel meer tot één verwerkt, en boezemt de Roman als zoodanig dus ook meer belang in. Daar tegenover staan weder eene breedsprakigheid en een quasi-luimige schrijftrant, waartoe, onzes inziens, JAMES den regten aanleg niet bezit. Wij voor ons lazen *Heidelberg* met meer genoegen, bij al het gebrekkige van de fabel. Wie enkel om deze leest, zal aan *Beauchamp* waarschijnlijk de voorkeur geven. Beide behooren niet tot de uitstekendsten van JAMES, en de aangewezen gelijkheid toont eene armoede van vinding, die zeker grootendeels aan uitputting moet worden geweten.

Diana Locksley. Vrij gevolgd naar het Engelsch van CHARLTON CAREW, *door* C. M. MENSING. *Te Amsterdam, bij* P. Kraay, Jr. 1847. *In gr.* 8*vo.* 331 *bl. f* 3-20.

Deze Roman behelst de geschiedenis van twee zwaarbeproefde echtgenooten. LOCKSLEY ligt onder de verdenking van eene vreeselijke misdaad, en moet, bij zijne vlugt, zijne echtgenoote en kind in eenen hulpeloozen toestand achterlaten. Beiden zijn gedurende hunne langdurige scheiding aan rampen, gevaren en ontberingen van allerlei aard blootgesteld. Eindelijk komt de onschuld van LOCKSLEY aan het licht. De echtgenooten worden wederom vereenigd, en het aangedaan onregt en doorgestaan lijden wordt hun rijkelijk vergoed door zoodanig eene wending van hun lot, welke hun alles schonk, wat hun geluk kon volmaken. Dit verhaal is, wel is waar, verdicht, maar de gebeurtenissen zijn zoo levendig voorgesteld, de gedragingen en karakters der hier voorkomende en handelende personen zoo levendig geschilderd, dat men moet toestemmen, dat de gevolgen van goed en kwaad voor de wijziging van 's menschen lot in het wezentlijke leven niet anders zijn, dan zij hier beschreven worden. De Vertaler heeft gemeend den Schrijver niet op den voet te moeten volgen, maar zich eenige vrijheid te mogen veroorloven. Het oorspronkelijke is ons onbekend; dus kunnen wij niet beoordeelen, of de vertaling daardoor het oorspronkelijke overtreft; maar, zoo als het werk nu in onze taal overgebragt is, heeft het eene goede zedelijke strekking, houdt het verlangen om den afloop te weten tot het einde toe levendig, en verschaft alzoo zeer zeker den lezer, wien het niet aan een' gezonden smaak ontbreekt, een aangenaam en nuttig onderhoud.

BOEKBESCHOUWING.

Het Leven van JOHANNES CALVIJN, *den grooten Hervormer; door Dr.* P. HENRY. *Uit het Hoogduitsch vertaald en met Aanteekeningen vermeerderd. Ten deele bewerkt door wijlen* P. J. L. HUËT, *in leven Theol. Dr. en Predikant bij de Waalsche Gemeente te Amsterdam. II Deelen. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1847. *In gr.* 8*vo.* *XXX*, 391 *en* *X*, 435 *bl.* *f* 7-20.

Sedert men in de laatste jaren begonnen is, de Kerkelijke Geschiedenis in het algemeen, en vooral die der Hervorming in het bijzonder, meer te beoefenen, dan vroeger plagt te geschieden, is ook de loffelijke zucht ontwaakt, om het leven der meest beroemde Hervormers met naauwkeurigheid te beschrijven en hen in hunne lotgevallen en werkzaamheden volledig te doen kennen. Daarbij is echter aan den laatsten hunner, den edelen CALVIJN, minder regt gedaan, dan aan de overigen, die hem zijn voorgegaan, hetzij dat zijne persoonlijkheid voor de meesten minder aantrekkelijks bezat, hetzij dat de bronnen, waaruit hij gekend moet worden, minder algemeen openstonden, hetzij dat eenige andere oorzaak de aandacht van hem afleidde. Het bleef aan eene met zorg bewerkte levensbeschrijving van den grooten man ontbroken. Dit was te meer te bejammeren, daar velen zich van zijn karakter en zijne verdiensten eene onjuiste of gebrekkige voorstelling vormen, en sommige bijzonderheden, waaruit beschuldiging tegen hem ontleend wordt, nader onderzoek en toelichting behoeven. Aan die behoefte heeft Dr. P. HENRY, Predikant bij de Fransche kerk te *Berlijn*, voldaan op eene wijze, die aller goedkeuring in hooge mate wegdroeg. Hij zelf beschrijft ons in de Voorrede, voor dit werk geplaatst, wat er hem toe gebragt heeft, om dat gewigtig werk te ondernemen, en hoe

hij geene moeiten heeft ontzien, om het gelukkig ten einde te brengen. Ten tijde van het laatstgevierde Hervormingsfeest van *Genève*, 12 Aug. 1835, had hij daarvan het *eerste* Deel voltooid, en kon daarop van tijd tot tijd, zooveel zijne ambtsbezigheden het toelieten, een *tweede* en *derde* Deel laten volgen, zoodat in 1844 het gansche werk bij F. PERTHES te *Hamburg* verschenen was. Later echter vond hij aanleiding tot de populaire omwerking van zijne uitvoerige en van geleerde apparaat rijk voorziene monographie voor het grooter publiek. Aanleiding gaven hem daartoe twee geschriften, in *Frankrijk* en *Zwitserland* uitgegeven, die de partijdige strekking hadden, om het oordeel der menigte over CALVIJN te misleiden, zijne verdiensten te verkleinen en zijnen naam te schandvlekken. Vooral wekte het boosaardig geschrift van AUDIN (*Histoire de la vie, des ouvrages et des doctrines de* CALVIN, *Paris* 1841) zijne verontwaardiging op, daar het den lezer tot geen ander resultaat brengt, dan dat CALVIJN een booswicht van de eerste soort geweest is, en de geslepenste bedrieger, dien de wereld ooit gezien heeft. Tegenover hem wilde hij nu *een getuige der waarheid* zijn, en daardoor tevens den schadelijken invloed van dat wijd en zijd verspreide lasterschrift te keer gaan. Hieraan is het toe te schrijven, dat deze verkorte levensbeschrijving eene historisch-apologetische rigting ontvangen heeft.

De Heer HUËT, door den loop zijner studiën met CALVIJN gemeenzaam bekend geworden, had eerst het plan gevormd, om naar het oorspronkelijke werk van HENRY eene levensbeschrijving van den Hervormer voor ons publiek te bewerken, maar besloot later, de door HENRY zelven bewerkte verkorting met eenige wijzigingen uit te geven en bij de uitgave met eenige aanteekeningen te verrijken. Hij was daarmede echter naauwelijks een eind wegs gevorderd, toen hij stierf. Een ongenoemde heeft daarop de pen, door hem nedergelegd, opgevat, en zijnen arbeid voortgezet en voltooid, maar zich meer aan het oorspronkelijke gehouden, dan welligt HUËT gedaan zou hebben. Aan zijnen ijver hebben wij nu deze uitgave in twee Deelen, met por-

tret en fac-similé van CALVIJN versierd, te danken. En gelijk hem daarvoor lof en goedkeuring toekomt, zoo doet de uitgave ook de pers van de Heeren VAN DER MEER en VERBRUGGEN eere aan.

Men verwacht van ons meer eene aankondiging van dit belangrijk werk, dan wel eene wetenschappelijke beoordeeling. Wij zouden ons daartoe niet dan na langdurige studie bekwaam achten, en vergenoegen ons daarom met de verzekering, dat wij het met groote belangstelling ontvangen en gelezen hebben en in veler handen wenschen. De levensbeschrijving van CALVIJN, hier gegeven, is zoo naauwkeurig, uitvoerig, volledig en grondig bewerkt, als men wenschen kan. Van zijne geboorte af tot aan zijn uiteinde toe worden zijne levensbijzonderheden in aaneengeschakelde volgorde medegedeeld. Op de verschillende punten, waar hij vroeger en later is aangevallen, wordt hij geschiedkundig verdedigd. Zonder dat zijne gebreken worden ontveinsd, vinden wij hier zijne vorming, zijne onvermoeide werkzaamheid, zijnen heiligen en standvastigen ijver, den zegen, dien hij verspreidde, en den roem, dien hij inoogstte, in helder daglicht geplaatst. Blijkbaar is HENRY's hooge ingenomenheid met den Hervormer; maar, zooveel wij zien kunnen, heeft zij hem nergens verleid tot het verminken of verdraaijen der geschiedkundige waarheid. Juist omdat hij de geschiedenis heeft laten spreken, heeft zijn arbeid zoo groote waarde in ons oog. Vooral verdient, onder meer, het hoofdstuk, waarin over den dood van SERVET gehandeld wordt (D. II, bl. 155—209), onze opmerkzaamheid. De man, die doorgaans wegens zijne vrijzinnigheid geroemd en als het slagtoffer van CALVIJN's onverdraagzamen ijver diep beklaagd wordt, treedt ons hier in al zijne ligtzinnigheid en veranderlijkheid voor oogen, en het blijkt, dat CALVIJN niets verzuimd heeft, om hem terug te brengen op den goeden weg en tot het herroepen zijner lasteringen te bewegen, ja dat hij zich te zijnen aanzien veel toegevender, veel zachter heeft betoond, dan de geest des tijds wel medebragt. Indien wij ons echter eene algemeene aanmerking mogen veroorloven, het zou deze zijn, dat HENRY,

onzes inziens, te hoog ingenomen is met CALVIJN's dogmatische begrippen en te onbepaald de lofredenaar is van zijn leerstelsel. Wij kunnen het ons wel begrijpen, dat de beoefening van 's mans leven en geschriften hem daarvoor zekere verschoonlijke vooringenomenheid heeft ingeboezemd. Wij weten evenzeer, dat zijn leerstelsel, de vrucht van langdurig en diepzinnig nadenken, meermalen oppervlakkig beoordeeld is, en dat het gemakkelijker is, over sommige gedeelten van hetzelve den staf te breken, dan de deugden en gebreken van het consequent geheel onpartijdig aan te wijzen. Maar ongaarne zouden wij toch zijne *praedestinatieleer*, die daarbij ten grondslag ligt, *Bijbelsch* noemen, en wie hem daarin niet volgen, uitmonsteren als *zwakke hoofden* en *oppervlakkige denkers*, zoo als D. I, bl. 98 geschiedt. (Zie ook D. II, 135 enz.) Even gewaagd achten wij het, te zeggen, dat *zijne opvatting van het Avondmaal in de meer bepaaldelijk dusgenoemde Evangelische Kerk thans bijna overal ingang gevonden heeft*, en dat *millioenen van Christenen aan hem de ware kennis en het gepaste gebruik van dat sacrament hebben te danken gehad* (D. I, 179, II, 102). Hoe weinig gezind ook, om CALVIJN's verdiensten in eenig opzigt te verkleinen, meenen wij toch, dat de Dogmatiek, zal zij in waarheid Evangelisch heeten, van een gansch ander standpunt moet uitgaan, en dat er geene sprake zijn kan van geestelijke gemeenschap met het ligchaam en bloed van den verheerlijkten CHRISTUS in het Avondmaal.

De vertaling is met kennis van zaken en met zorg bewerkt. De ongenoemde bewerker had zijnen naam niet behoeven te verzwijgen. Ons zou het niet geërgerd hebben, zoo hij de vrijheid genomen had, om de aanteekeningen van HENRY, die meerendeels tot wederlegging van AUDIN's en anderer lasteringen dienen moeten, weg te laten. Zij hebben voor ons publiek slechts betrekkelijke waarde. Van de aanteekeningen, aan de vertaling toegevoegd, kunnen wij getuigen, dat zij doorgaans met gepastheid bijgebragt en altijd belangrijk van inhoud zijn. Toch hadden zij, wat ons betreft, achterwege kunnen blijven, ook omdat zij den omvang

van het reeds uitvoerig werk noodeloos hebben uitgebreid. De medegedeelde bijlagen daarentegen, waaronder een uittreksel uit de Voorrede van CALVIJN's *Institutio*, de 40 artikelen van Kerkediscipline, op de eerste Synode in *Frankrijk* vastgesteld, het doodvonnis van SERVET, en CALVIJN's laatste wilsbeschikking, zouden wij ongaarne gemist en liefst met meer andere vermeerderd hebben gezien.

Het gezegde moge genoegzaam zijn tot aanbeveling van een werk, dat misschien reeds in veler handen is, welks uitgave in onze taal eene bestaande behoefte vervult, en van welks verspreiding onder alle standen wij, onder hoogeren zegen, goede vrucht verwachten, vooral in onze dagen.

Ongeloof en Revolutie. Eene reeks van historische Voorlezingen. Door Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER. *Te Leyden, bij* S. en J. Luchtmans. 1847. *In gr.* 8*vo. XIII*, 430 *bl. f* 4-20.

Er zijn geschriften, die niet alleen door hunnen belangrijken inhoud, door het verdienstelijke van hunne bewerking en gekuischtheid van stijl uitmunten, maar die ook tevens eene geheel eigendommelijke kleur bezitten, dewijl zij de uitdrukking van de bijzondere zienswijze van den Schrijver zijn, zoodat zij daardoor eene onpartijdige schatting en beoordeeling moeijelijk maken. Dit is nog meer het geval, als onverwachte en groote wereldgebeurtenissen, waarop die geschriften zinspeelden, en die zij schenen te voorspellen, hunne belangrijkheid nog verhoogen en het eenzijdige daarvan nog sterker doen uitkomen, waardoor zij eene partijdigheid verkrijgen, die het goede en voortreffelijke, daarin vervat, doel- en nutteloos kan maken, omdat veel van het daarin voorkomende strijdig is met eenig algemeen gevoelen, dat in den gegeven tijd zegepraalt.

Dit is geheel van toepassing op het werk van Mr. GROEN VAN PRINSTERER, *Ongeloof en Revolutie*, dat zoo op-

merkelijk van inhoud als voortreffelijk van vorm is, en tevens zoo veel bevat, dat velen als ongegrond en overdreven zal voorkomen, voornamelijk in eenen tijd, waarin revolutie bijna door geheel *Europa* de overwinning heeft behaald, zoodat daardoor de stem des behouds en de juiste opmerkingen, die in dat werk voorkomen, haren invloed en kracht schijnen te moeten verliezen. Het is daarom eene moeijelijke taak voor Ref., in de tegenwoordige spanning der staatkundige gebeurtenissen en begrippen, een juist en onpartijdig verslag van dusdanig werk te geven, op het voor den tijd gepaste, dat men er in aantreft, opmerkzaam te maken, en te gelijk het eigendommelijke van den Schrijver zóó te doen uitkomen, dat men daardoor niet worde weggesleept, of ook in eene stemming worde gebragt, om met het eenzijdige ook het goede en behartigingswaardige te verwerpen. Hij zal dus met eene gepaste vrijmoedigheid van zijn regt gebruik maken, om zijn gevoelen over de gewigtige onderwerpen, in deze historische Voorlezingen behandeld, open te leggen; de omstandigheden des tijds maken dit des te noodzakelijker. Hoe men over het werk van den Heer Mr. GROEN VAN PRINSTERER moge denken, niemand kan met eenig regt ontkennen, dat het thans een der belangrijkste verschijnselen in onze letterkunde uitmaakt, dat verdient door allen, die belang stellen in de staatkundige wetenschap en in de Geschiedenis, met onvooringenomenheid gelezen en overdacht te worden, al is men verre van in alles met den Schrijver eens te zijn. Wat is er, dat tegenwoordig meer de aandacht wekt, dan het verband van Ongeloof en Revolutie?

De godsdienstige en staatkundige gevoelens van Mr. GROEN VAN PRINSTERER zijn bekend, sedert zijnEd. zijne beschouwingen *over Staats- en Volkenregt* uitgaf. Zij komen even duidelijk uit in zijne aanteekeningen op de *Archives de la maison d'Orange Nassau*, en voornamelijk in zijn *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland*, waarvan deze historische Voorlezingen als de meerdere uitbreiding van de laatste gedeelten kunnen beschouwd worden. Zij zijn in 1845 en 46 in een' kleinen kring van

vrienden en personen, wier welwillendheid voor den spreker niet twijfelachtig was, voorgedragen.

Het doel dezer Voorlezingen, die, op enkele woorden na, onveranderd hier aan het publiek medegedeeld worden, is, een historisch betoog te leveren, dat er een natuurlijk en noodwendig verband is tusschen Ongeloof en Revolutie. Zonder alles voor Ongeloof aan te zien, wat de Schrijver daarvoor houdt, en met den naam van Revolutie te bestempelen alles, wat hij daarvoor aanziet, moet Ref. erkennen, dat dit hoofddoel meesterlijk in deze Voorlezingen is bereikt, en men over het algemeen met de slotsommen zich kan vereenigen, zonder alle grondstellingen des Schrijvers aan te nemen.

Men leze de Voorrede, om met den geest en de strekking des werks bekend te worden, en vooral wat er over de gebeurtenissen en werken gezegd wordt, die na de voordragt daarvan plaats hadden en uitkwamen, om nog meer van de belangrijkheid daarvan overtuigd te worden. Het oordeel over de gebeurtenissen van *Zwitserland*, over het bijeenroepen van den Landdag door den Koning van *Pruissen*, en over zijne aldaar gehoudene aanspraken, zal bij de meesten, even als bij Ref., met dat van den Schrijver verschillen; dat over werken als de *Geschiedenis der Omwenteling* door LOUIS BLANC en van DE LAMARTINE over *de Girondisten*, zal ieder, die met den gang der gebeurtenissen en de woeling der partijen in *Frankrijk* bekend is, moeten beamen. Deze geschriften, met die van MICHELET en QUINET, zijn ook voor Ref. de voorbereiders van de republikeinsche Revolutie in 1848 geweest, die het zegel op vele opmerkingen en waarschuwingen van Mr. GROEN VAN PRINSTERER drukken, en het verband van Ongeloof en Revolutiegeest in het helderst daglicht plaatsen, zonder daarom nog geheel tot de gevoelens van den Schrijver over te gaan, die, van streng regtzinnige en ultra-conservatieve grondbeginselen in het godsdienstige en staatkundige uitgaande, tot eene andere eeuw dan de onze schijnt te behooren, even als men in *Frankrijk* iemand van die gevoelens voor een zeldzaam overblijfsel de *l'ancien régime* zoude

aanzien. Als men zijnen tijd onpartijdig wil beoordeelen, moet men tot dien tijd behooren, en geene beginselen aankleven, die slechts door zeer weinigen beleden, en door den geest van het tegenwoordig geslacht als geheel verouderd en ongegrond worden aangemerkt. Men verliest anders een groot deel van den invloed, dien men zou gehad hebben, indien men met meer gematigdheid ware te werk gegaan, en het goede en heilzame, het noodzakelijke van de verandering der godsdienstige en staatkundige begrippen in den loop der tijden niet hadde voorbijgezien en bestreden, omdat zij met sommige geliefkoosde gevoelens niet zijn overeen te brengen. Als men met den onweerstaanbaren loop der beschaving en verlichting medegaat, kan men den stroom daarvan eenigzins rigten en leiden; maar voorzeker niet, als men tegen dien stroom wil oproeijen, en oevers bereiken, die hij sedert lang niet meer besproeit, omdat zijne bedding daar, door veranderden loop, reeds uitgedroogd is. De nadere beschouwing der Voorlezingen zal ons hiervan kunnen overtuigen.

Wij kunnen niet beter doen, dan het onderwerp en het bestek daarvan met de eigene woorden des Schrijvers opgeven: »Het gansche Revolutietijdperk met al zijne lotverwisselingen is *de vrucht der Revolutiebegrippen*. Het eerste gedeelte van zijn betoog zal *negatief* zijn. Hij wil namelijk bewijzen, dat geene der oorzaken, waaraan de Revolutie doorgaans toegeschreven wordt, zoodanige omwenteling te weeg heeft kunnen brengen. Die veelbesprokene oorzaken zijn overbekend. *Europa*, zegt men, was vóór het opkomen der nieuwe wijsbegeerte aan de schromelijkste wanbegrippen ten prooi; de staatsregelingen waren een zamenweefsel der meest zonderlinge herkomsten, onder wier bescherming het dikwerf aangematigd gezag eene plaag der volken was; verkeerdheden van allerlei aard deden uitzien en smachten naar volledige zuivering der maatschappij, zoodat het niet te verwonderen is, dat de ternederwerping van een onbruikbaar geworden gebouw, en het streven, om een beter in de plaats te stellen, met onheilen gepaard ging, die, hoe betreurenswaardig, toch de voorwaarde moesten

zijn eener wenschelijke herschepping in den Staat." In deze voorstellingen vindt hij »niet dan enkel grootspraak en overdrijving; zij worden gelogenstraft door opmerkzame beschouwing. Noch de *beginsels*, waarop de vroegere orde van zaken berustte, noch de *vormen*, waarin deze grondwaarheden zich ontwikkeld en beligchaamd hebben, noch de *misbruiken*, die allengskens met de staatsvormen in verband zijn geraakt, waren van zoodanigen aard, dat daaruit alleen een revolutionaire toestand, als die, waarvan wij ook de voortduring aanschouwen, zou hebben kunnen ontstaan." — Het stellige bewijs, waartoe hij daarna wenscht over te gaan, is tweederlei, naarmate het aan de theorie of aan de geschiedenis ontleend wordt. Eerst zal hij de leer zelve ten toon stellen, haar' oorsprong en vorming, om het beginsel van ontbinding en wanorde in de menigvuldigheid en tevens in de beperktheid der onvermijdelijke toepassingen te doen erkennen; ten blijke dat, al ware van de uitwerking niets bekend, men niettemin met logische noodwendigheid zou beweren, dat, bij de algemeenheid der revolutiebegrippen, zoodanige Revolutie, als waarin deze zich met getrouwheid afgespiegeld hebben, niet kon worden gekeerd. Na aldus de theorie *in abstracto* gewaardeerd te hebben, zal hij de Geschiedenis bij de hand nemen, en in de verschillende lotwisselingen der Staten de veelzins gewijzigde, maar in het wezen eenzelvige werking der revolutiebegrippen onder het oog brengen. — Gelijk eerst uit den boom de vrucht, zal daarna uit de vrucht de boom worden gekend. Dit veelomvattend en juist verdeeld plan is, met de Inleiding, in vijftien Voorlezingen behandeld; waarin 1°. de wetenschap tegenover het staatsregt der Revolutie wordt beschouwd, 2°. de antirevolutionaire beginsels ontwikkeld, 3°. de historische staatsvormen voorgesteld, 4°. de misbruiken overwogen, 5°. de verbastering van het staatsregt aangetoond; terwijl 6°., 7°. en 8°. de Hervorming en het Ongeloof tegen elkander worden overgesteld. Vervolgens wordt 9°. de Revolutieleer als in strijd met natuur en regt voorgedragen, in verschillende tijdperken, als 10°. dat van voorbereiding, 11°. dat van ont-

wikkeling (1789—1794) en 12°. van het Schrikbewind; en 13°. een overzigt van 1794—1845 wordt gegeven, waarna 14°. een veelbevattend Besluit volgt.

In de tweede Voorlezing geeft de Schrijver een overzigt van de getuigen of autoriteiten tot staving van zijne gevoelens. Hij wijst ons op den Bijbel, op de Historie, en op de politieke Schrijvers van vroegeren en lateren tijd. Volgens zijne wijze van zien, wordt door hem een gepast gebruik gemaakt van deze getuigenissen, ten aanzien van het gezag der Overheden en van de pligten der Vorsten. Het Staatsregt, dat op de H. Schrift gegrond is, behelst eene pligtmatige gehoorzaamheid en eenen pligtmatigen wederstand ten opzigte der overheden, als zij overeenkomstig of strijdig met Gods woord regeren, en waardoor, volgens zijn Ed., noch trotsche zelfvolmaking noch schromelijke losbandigheid in de maatschappij kan ontstaan. De revolutionaire theoriën zijn, even als tegen de Openbaring, tegen de Geschiedenis gerigt. Eene grondige studie der Historie doet deze theoriën in hare onbestaanbaarheid ten duidelijkste kennen. Schrijvers als MONTESQUIEU en GUIZOT worden als voorbeelden aangehaald, dat zij dit zelv', soms huns ondanks, moesten erkennen. De Staat rust op de ontwikkeling van een' geschiedkundigen grondslag, en geenszins op het willekeurig in werking brengen van instellingen, die alle historisch gezag missen. De Schrijver beroept zich verder op de politieke Schrijvers, wel te verstaan die het met hem eens zijn; op de schriften der Ouden, op PLATO, op ARISTOTELES en op CICERO. Voorzeker vindt men bij hen reeds al de beginselen der echte staatkunde ontvouwd: den eerbied voor de Goden en voor de wetten, ontzag en gehoorzaamheid voor de overheden, den heilzamen invloed eener gestrenge opvoeding; maar tevens ook eene waarachtige zucht voor burgerlijke en staatkundige vrijheid en een afschuw voor de dwingelandij, of zij zich onder de heerschappij van éénen of van een bandeloos volk vertoone. Revolutionair waren de Sophisten, onder anderen een PROTAGORAS, die beweerde, dat het onmogelijk was iets van de Goden te weten, dat de mensch zichzelven ten wet en voor iedereen

eigen inzigt de maatstaf is aller dingen. De invloed dezer schriften is soms oorzaak van overdrevene republikeinsche gevoelens geweest, maar was geenszins geschikt om revolutionaire beginselen aan te kweeken.

De nieuwe wijsgeeren bragten, met uitzondering misschien van DESCARTES (?) en van eenige Engelsche geleerden, wier staatsregt op de leest der Engelsche Deïsten geschoeid is, volstrekt geene hulde aan deze beginselen; noch BACO, noch HUIG DE GROOT, noch LEIBNITZ maakten zich hieraan schuldig. Men zou hier de publicisten PUFFENDORF en BARBEYRAC kunnen bijvoegen. Doch het hedendaagsche Liberalismus begint niet met LOCKE en MONTESQUIEU in de 18de eeuw; in de 16de kan men reeds Schrijvers als HOTTMAN, BODIN, en voornamelijk LA BÉOTIE aanhalen, die hevige republikeinsche gevoelens voorstonden, en overtuigd waren, even als onze godsdienstige voorvaderen, dat de Volken niet om de Vorsten, maar deze om de Volken bestaan; een gevoelen, dat wij evenmin voor revolutionair houden, als de Schrijvers, die wij hier opnoemden, zulks waren. Doch de zoogenoemde Fransche wijsgeerige school der 18de eeuw, de volgelingen van VOLTAIRE, en vooral ROUSSEAU en zijne bewonderaars, waren zulks evenzeer als de Grieksche Sophisten. BURKE en PITT waren daarentegen hevige bestrijders der revolutionaire begrippen, die zich in de Fransche omwenteling hadden verwezentlijkt, even als VON GENTZ, DE BONALD en LE MAITRE; LAMENNAIS was zulks vroeger ook, eer hij de *Paroles d'un Croyant* schreef. Maar Mr. GROEN VAN PRINSTERER bewondert hierin vooral VON HALLER, in zijne *Restauration der Staatswissenschaft;* eene bewondering, die Ref. niet met zijn Ed. deelt, terwijl hij de onpartijdigheid van zijn oordeel over BILDERDIJK hulde doet. Hoezeer wij de groote letterkundige en historische kennis van den Schrijver in dit overzigt moeten erkennen, is het, naar ons gevoelen, niet van eenzijdigheid vrij te pleiten. Alle schriften, waarin hij den weerklank zijner meeningen vindt, zijn voortreffelijk, en die, waarin zulks niet plaats vindt, worden over het hoofd gezien. Vele der ge-

tuigen, die de Schrijver hier het laatst oproept, zijn niet vrij van hartstogt en vooringenomenheid geweest.

In de drie volgende Voorlezingen worden de antirevolutionaire beginsels, de historische staatsvormen en derzelver misbruiken behandeld. Volgens hem, heeft het *wezen* van den Staat tot kenmerk de onafhankelijkheid van het souverein gezag; de *oorsprong* daarvan is geene menschelijke, maar is eene Goddelijke instelling; de ontwikkeling in de verscheidenheid zijner vormen is eene geschiedkundige; het is de natuurlijke uitbreiding van het patriarchaal gezag, ook in den vorm der magtigste rijken, door geweld van wapenen, uitgestrektheid van landbezit enz. ontstaan; echter hebben er zich ook naast deze Vorstendommen vereenigingen tot een republikeinsch beheer gevormd, waar de souvereiniteit aan de gemeente behoorde. Wat de perken van het hoog gezag aangaat, dit was in den kring van eigene bevoegdheid besloten en op de onschendbaarheid van verkregene vrijheden en regten gegrond.

Tegen dit historisch staatsregt zijn voornamelijk de vier volgende tegenwerpingen gemaakt: 1°. Uit overdreven eerbied voor betwistbare historische is de onvoorwaardelijke oppermagt der algemeene regtsbeginselen miskend. 2°. Aan den regel: geen *imperium in imperio*, te weinig gedachtig, is men in veelsoortige botsing en verwarring, onvereenigbaar met de eenparige en krachtvolle werking van het staatsgezag, geraakt. 3°. De Goddelijke oorsprong van het gezag is voorwendsel en steun van het Despotisme geweest. 4°. Het gedwongen verband tusschen Kerk en Staat heeft, door verwarring van ongelijksoortige begrippen, de schromelijkste nadeelen gehad. — Deze vier tegenwerpingen worden door den Schrijver opgelost; dat hij ze geheel heeft uit den weg geruimd, zou Ref. niet durven beweren, want zij zijn verre van geheel ongegrond te zijn. Zonder tot revolutionaire beginselen te vervallen, kan men, buiten het geschiedkundig bestanddeel der Staten, ook een redelijk aannemen, dat het eerste, als het in deszelfs ontwikkeling ontaardt, kan wijzigen, of, als het geheel onbruikbaar is geworden, kan afschaffen. Oude regten kunnen door

den tijd in misbruiken veranderen, die den geregelden loop der maatschappelijke betrekkingen stremmen. Bij den voortgang der beschaving worden andere staatsvormen vereischt; want alle instellingen verouderen en geraken eenmaal in tegenspraak met de behoeften des tijds. De historische staatsvormen sleepten voorzeker vele misbruiken met zich, hoe scherpzinnig en vernuftig de Schrijver die verbloeme. In de 18de eeuw waren nog vele oude instellingen der Middeleeuwen overgebleven; voorregten van Adel en Geestelijkheid bleven bestaan, geheel in tegenspraak met den geest des tijds. Het vorstelijk gezag was door eigene zedeloosheid en willekeur in de achting der Volken gedaald, en had gegronde redenen tot misnoegen gegeven. Het oude staatkundig gebouw in *Europa* was inwendig verzwakt; de krachtige stoot van den omwentelingsgeest moest het spoedig doen instorten.

In de vier of vijf volgende Voorlezingen ontwikkelt de Schrijver: 1°. Dat de verbastering van het Staatsregt aan de opkomst van het revolutiebeginsel is bevorderlijk geweest. 2°. Dat de Reformatie in geenerlei opzigt als oorzaak der Revolutie kan aangemerkt worden. 3°. Dat de revolutieleer de openbaarwording is van het ongeloof in systematischen vorm, en eindelijk 4°. Dat de omwenteling, in de hoofdtrekken van hare geschiedenis, het contrast van haar beginsel met natuur en regt vertoont. — Wij kunnen niet dan instemmen met de hoofdstellingen, die hier ontwikkeld worden, voornamelijk als men zich op het historisch standpunt van Mr. GROEN VAN PRINSTERER plaatst. Te loochenen is het niet, dat de staatkundige Schrijvers van de 18de eeuw dit standpunt meestal hebben verlaten, en een meer rationeel of ideaal standpunt hebben aangenomen, waardoor zij den Staat niet zoo zeer op eene geschiedkundige herkomst, als wel op een zoogenoemd staatkundig verdrag hebben gegrond, hetgeen door niemand sterker dan door ROUSSEAU in zijn *Contrat Social* gedaan is, die daardoor als 't ware de Apostel, en zijn boek het Evangelie der Revolutionairen geworden is. Met volle regt wordt de beschuldiging afgeweerd, alsof de Hervorming eene der

aanleidende oorzaken van de Revolutie zou geweest zijn. Het hoofddoel van het geheele belangrijke geschrift, dat wij beschouwen, is, dat het revolutionair beginsel voornamelijk uit het godsdienstig Ongeloof voortspruit en hoofdzakelijk daarop gevestigd is; dit wordt dan ook met de vereischte uitvoerigheid uit elkander gezet. De revolutionaire beginselen zijn voornamelijk in de 18de eeuw in *Frankrijk* ontwikkeld, nadat zich daar een bijna volslagen ongeloof aan alle godsdienstige leerstukken niet alleen, maar aan die zedelijke beginselen, zonder welke geen orde, rust en ware vrijheid in den Staat kunnen plaats hebben, geopenbaard had. Het ongeloof ging van de hoogere standen, den Adel, de Geestelijkheid en de letterkundige Schrijvers, uit. Met den naam van wijsgeeren zich ten onregte versierende, verspreidden zij door hunne schriften dit ongeloof en die revolutionaire beginselen onder de massa des volks, en de omwenteling brak uit, toen, met de oude misbruiken, de zwakheid en willekeur der regering, de bedorvenheid van het hof en de grooten, de verwarde toestand der geldmiddelen, de Fransche natie hiervoor rijp was geworden. — Dat de revolutieleer in hare logische en strenge toepassing strijdt tegen het beginsel van natuur en regt, kan door het bovengenoemde geschrift van ROUSSEAU voldingend bewezen worden. Maar eene andere vraag is het, of, bij de toenemende beschaving der 18de eeuw, de staatsvormen niet in vele opzigten in tegenspraak met de behoeften der volken gekomen waren, en of er geene groote hervormingen noodzakelijk waren geworden, om het beginsel der ware vrijheid meer te verwezentlijken en het gezag der wetten en instellingen in de plaats van dat van personen en standen te stellen. Deze zucht tot verbetering in het staatsgebouw is geen revolutionair beginsel; het is er zelfs volkomen mede in strijd, en wordt zelfs daardoor onmogelijk gemaakt; doch het is tevens eene waarheid, die door de Geschiedenis wordt gestaafd, dat hervormingen door de regeringen zoo lang worden tegengehouden, dat oude misbruiken en gebrekkige instellingen meestal niet anders dan door het geweld der omwentelingen kunnen omvergeworpen en vernietigd worden.

De laatste Voorlezingen, de geschiedkundige ontwikkeling der omwentelingen ten onderwerp hebbende, de voorbereiding, de noodzakelijke loop, dien de gebeurtenissen, door de revolutionaire beginselen voortgestuwd, moesten vertoonen, het Schrikbewind, dat, als een consequent gevolg, zich in al deszelfs ijselijkheid moest voordoen, zijn door den Schrijver met eene meesterhand voorgesteld en betoogd. Het is vooral in het jaar 1848, dat de lezing daarvan, door de verbazende gebeurtenissen, die eerst in *Frankrijk* en daarna bijna in geheel *Europa* plaats grepen, eene dubbele belangrijkheid verkrijgt; even als het overzigt van 1794—1845 en het Besluit, waarin zoo vele behartigingswaardige wenken omtrent den toestand der volken en regeringen voorkomen. Hoewel Ref. hier en daar weder van den Schrijver moest verschillen, hetgeen zijn bestek hem niet toelaat in bijzonderheden te ontwikkelen, is hij het met hem volkomen eens, dat het zuiver revolutionair beginsel op eene hersenschim, de zoogenaamde Souvereiniteit des Volks, gegrond is; dat deze Souvereiniteit nimmer werkelijk bestaan kan, maar alleen een dekmantel is, waaronder de volksleiders zich verschuilen, om, door middel van een' opgeruiden volkshoop, tot een doel te geraken, dat niets met de ware vrijheid gemeen heeft. Die vrijheid rust op orde; de orde alleen brengt welvaart in de maatschappij; de welvaart der meervermogende en burgerklassen kan de toenemende armoede der minderen lenigen en werk verschaffen aan zoo vele handen, die thans werkeloos zijn. De wetten en instellingen moeten met den graad van beschaving en de behoeften der natiën in verband staan; zij maken wel uitsluitend het geluk der volken niet uit, maar moeten tot regel voor het bestuur en tot waarborg tegen alle willekeur verstrekken. Zonder orde, gehoorzaamheid aan de wetten, en ondergeschiktheid aan regering en overheden, gaat het geluk van den Staat en de welvaart des volks, vooral van de mingegoeden en de arbeidende klassen, te gronde. Verwarring, gebrek en regeringloosheid, met eene daarop volgende dwingelandij, zijn de gevolgen van staatsberoeringen, die op een geheel revolutionair beginsel gegrond

zijn. Ref. was steeds een voorstander der gematigde en waarachtige vrijheid in het staatkundige, een vijand van willekeur en overheersching, en dus ook van het revolutionair beginsel. Zijne geschriften, die hij reeds in 1825 en 1830 uitgaf, namelijk zijne *Staatkundige Instellingen der Oudheid in derzelver toepassing op die der hedendaagsche Maatschappijen* en zijne *Méditations politiques* kunnen heden nog daarvan ten bewijze strekken; en hetgeen zij behelzen, is nog van eenig gewigt in dit oogenblik. Hij was getuige van den strijd tusschen het stelsel van terugwerking en dat van vooruitgang en ontwikkeling in staatkundige en maatschappelijke vrijheid; van de woelingen, geheime en openlijke werkingen van het revolutionair beginsel, dat na 1814 nimmer rustte; dat, meestal bedwongen, soms voorzigtig afgeleid, eindelijk onverwachts de overwinning behaald heeft, en tegenwoordig dreigt de wet in geheel *Europa* te zullen geven, indien niet allen, die het met de ware vrijheid, op orde gegrond, wèl meenen, de handen ineenslaan. De denkbeelden omtrent het Goddelijk regt der Vorsten, en het noodzakelijk verband van Kerk en Staat, mogen hunnen tijd gehad hebben; maar dat de maatschappij op godsdienst en zedelijkheid, op de eerbiediging van ieders regten moet gevestigd zijn, zal wel altijd een onloochenbaar beginsel blijven. Ref. eindigt zijn verslag met den wensch, dat in deze dagen het werk van Mr. GROEN VAN PRINSTERER vele lezers moge vinden, die het met den geest des onderscheids en met eene bedaarde onpartijdigheid overwegen.

J. A. BAKKER.

Bijdragen tot de Geschiedenis der Omwenteling van 1795 *tot* 1798. *Door Mr.* G. W. VREEDE, *Hoogleeraar te Utrecht. Te Amsterdam, bij* J. F. Schleijer. 1847. *In gr.* 8*vo. VIII*, 122 *bl. f* 1-25.

Holland en de Hollanders. Door E. M. ARNDT, *Hoogleeraar te Bonn. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1847. *In gr.* 8*vo. f* :-90.

Wij voegen deze beide werkjes te zamen, omdat zij betrekking hebben op geschriften, door Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER uitgegeven, namelijk zijn *Ongeloof en Revolutie* en zijn *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland.* Het eerste kan als eene soort van wederlegging en teregtwijzing worden aangezien van hetgeen in het eerste geschrift over de omwenteling van 1795 voorkomt, en over het oordeel, dat daarin over de mannen, die toen aan het roer van Staat kwamen, wordt uitgesproken. Hunne verdiensten worden hier in vele opzigten in een geheel ander licht gesteld dan dat, waarin gezegde Schrijver hen wel zou willen doen verschijnen. Verre van met een' blinden of overdrevenen revolutionairen geest bezield te zijn, waren de meesten voorstanders van eene verlichte en gematigde vrijheid; en het is niet aan hen te wijten geweest, dat de omwenteling van 1795 zoo weinig tot heil van ons vaderland heeft opgeleverd. Eene meer zamenvattende en minder versnipperende wijze van behandeling der onderwerpen zoude deze belangrijke bijdragen nog meer geschikt tot de kennis van het gewigtig tijdvak onzer Geschiedenis, namelijk die der Bataafsche Republiek van 1795 tot 1798, hebben gemaakt.

N°. 2. Dit stukje is door Dr. H. RIEDEL uit een Duitsch algemeen Tijdschrift voor Geschiedenis vertaald, en boeit de aandacht, omdat wij daaruit het gevoelen leeren kennen van den vrijzinnigen Hoogleeraar ARNDT over *Holland* en de *Hollanders* niet alleen, maar ook over het verstandelijk, zedelijk, godsdienstig en staatkundig karakter van Mr. GROEN VAN PRINSTERER, in zijn verslag, dat hij van de vier eerste afleveringen van diens *Handboek der Geschiedenis van het Vaderland* geeft. Hoezeer de denkwijze van Prof. ARNDT ook van die des Hollandschen Schrijvers moge verschillen, is zijn oordeel daarover en over onze landgenooten vrij onpartijdig en gematigd, en steekt gunstig af bij dat, hetwelk gewoonlijk door vreemden daarover geveld wordt. Men zou zelfs onder de lezing wel wenschen, dat Prof. ARNDT wat meer zijn eigen gevoelen over onze geleerden, staatsmannen, krijgs- en zeehelden deed uitkomen; maar dit is

grootendeels dat van den Schrijver, dien hij aan *Duitschland* bekend maakte. Over het algemeen heerscht er nog in het buitenland eene onvergeeflijke onkunde ten opzigte van onze geschiedenis, zeden en landaard. De onbekendheid der vreemden met onze taal is daarvan niet de eenige oorzaak; zou eene geheel onverdiende minachting daarvan niet eene tweede kunnen zijn?

J. A. BAKKER.

Grondbeginselen der Mensch- en Zielkunde, naar de leer van Dr. K. C. F. KRAUSE *ontvouwd in twaalf Voorlezingen, gehouden te Parijs door Dr.* H. AHRENS, *Hoogleeraar der Wijsbegeerte enz. te Brussel. IIde Deel.*

(*Vervolg en slot van bl.* 377.)

De drie laatste Voorlezingen, de 10e, 11e en 12e, handelende *over den overgang der Psychologie tot de Metaphysica*, en de *ontvouwing van den analytischen gang, welken de geest moet houden, om te komen tot eene zekere kennis van het bestaan van God; geschiedenis en onderzoek der verschillende beproefde bewijzen voor het bestaan van God*, en de *ontvouwing der leer van God en Zijne verhouding tot de wereld; over het goede en kwade; de bestemming van den mensch en der menschheid*, zijn voorzeker nog de belangrijkste en zetten de kroon op dit wijsgeerig werk. Zij geven eene volledige schets van het geheele stelsel van KRAUSE, en verdienen als zoodanig de meeste aandacht van hen, die op de hoogte der wijsgeerige bespiegeling van onzen tijd willen blijven, waarin dit stelsel zoo veel opgang gemaakt heeft. De rijkdom der zaken en de ontwikkeling der begrippen, al was het slechts in de voornaamste trekken, te willen analyseren, laat de ons voorgeschrevene ruimte niet toe. Veel, wat hier meer uitvoerig voorkomt, is meer beknopt in het, door ons ook aangekondigde werk van Dr. BURGER, Jr., *Het opklimmende deel der Wijsbegeerte volgens* KRAUSE, aangewezen.

Een hoofdkenmerk der leer van dien wijsgeer, die hier door Dr. AHRENS zoo duidelijk uiteengezet wordt, is, dat zij zich boven de scherpe tegenstelling, die altijd tusschen het Pantheïsmus en Theïsmus, het *immanente* en *transcendente* bestaat, poogt te verheffen, en tot eene hoogere eenheid tracht op te klimmen, die beide deze tegenstellingen in eene alles omvattende harmonie oplost. God is bij KRAUSE niet afgescheiden, *transcendent*, van de wereld, zoo als in het Theïsmus, noch zoo geheel *immanent* in de wereld, dat Hij daarmede slechts één is, zoo als in het Pantheïsmus; maar God omvat het heelal en al de daarin zich bevindende redelijke wezens, de natuur en den geest, in zijne oneindigheid. Alles heeft den grond en de oorzaak zijns bestaans in deszelfs eeuwige verwerkelijking zijner volmaaktheden. Het Theïsmus en Pantheïsmus is hier in een Panentheïsmus of Theïenpantheïsmus, gelijk KRAUSE het zelf noemde, opgelost, waardoor God het Al door zijne oneindigheid omvat en alles *in* en *door* Hem is.

God wordt, door eenen analytischen gang der hoofdbegrippen van den geest, als de grond en oorzaak van alles ontwikkeld, namelijk uit het grondbegrip van een noodzakelijk wezen, in den geest zelven voorhanden, en kan eigenlijk, volgens KRAUSE en Dr. AHRENS, niet bewezen worden, omdat bewijzen iets van eenen hoogeren grond afleiden is, en God, als de hoogste grond, van niets kan worden afgeleid. Het geschiedkundig onderzoek van de voornaamste bewijzen voor Gods bestaan, zoo als: het *ontologische* uit het idée van een noodzakelijk en volmaakt wezen, van ANSELMUS van *Canterbury*, DESCARTES, MALLEBRANCHE en SPINOZA; het *cosmologische* van LEIBNITZ en WOLFF; het *physico-theologisch* bewijs van REIMARUS, en het *moralische* van KANT, is zeer belangrijk; het kon wel niet anders, of deze bewijzen moesten allen meer of min onvoldoende bevonden worden. Wij zijn echter nog niet ten volle overtuigd, dat de analytische ontwikkeling van het Godsbegrip volgens KRAUSE zoo geheel en voldingend het groote vraagstuk oplost, dat wij al deze verschillende bewijsproeven als gansch overtollig ter zijde kunnen leggen.

Het werkje van KANT, *Het eenigst mogelijk bewijs voor het bestaan van God*, zal hierdoor nog deszelfs waarde niet verliezen; wij zien ook geen groot onderscheid tusschen de deductie van KRAUSE en het ontologisch bewijs van ANSELMUS EN DESCARTES.

Hetgeen in de laatste Voorlezing over het goede en kwade, over de bestemming van den mensch en der menschheid voorkomt, munt door klaarheid, onbekrompenheid en eene verhevene wijze van zien uit, die verre boven de gewone en beperkte gevoelens aangaande die hoogstgewigtige onderwerpen staat, en alle behartiging verdient.

Er zijn ons onder de lezing van dit werk verscheidene vragen en aanmerkingen voor den geest gekomen, die wij alle niet in het midden kunnen brengen. De voornaamste echter komen hierop neder:

1°. Komt ons, in de natuurbeschouwing, het begrip van *stof*, als de uiting van twee tegenovergestelde krachten, de uitzettende en aantrekkende kracht, beschouwd, te eenzijdig voor; de stof bezit wel krachten, doch die maken geenszins alleen derzelver wezen uit. Het zijn slechts eigenschappen, die ons haar bestaan doen bekend worden, zonder dat zij ons in den eigenlijken aard der stof doen indringen. Wij kunnen in de voorstelling der natuur de zelfstandigheid niet van de krachten afscheiden, of stellen, dat die krachten alleen de zelfstandigheid zouden uitmaken. Eene zoo abstracte en uitsluitend dynamische opvatting der natuur is even ongegrond als de materialistische denkbeelden der atomenleer, die de stof tot hare eerste en ondeelbare bestanddeelen wil ontleden.

2°. Zien wij de noodzakelijkheid niet in, om bij de physiologische beschrijving van den mensch eene ligchamelijke ziel, die met het ligchaam geboren wordt en sterft, die een geheugen en eene verbeeldingskracht voor haarzelve heeft, aan te nemen. Er bestaat wel in den mensch een dierlijk levensbeginsel, dat het stoffelijk ligchaam onderhoudt en doet bewegen; maar wij kunnen aan dit beginsel geene zelfbewustheid, geheugen of verbeeldingskracht toekennen, zon-

der twee zielen, eene stoffelijke en eene geestelijke ziel, in den mensch aan te nemen, dat eene ongerijmdheid zoude zijn.

3°. Met het gevoelen dier ligchamelijke ziel staat in verband het gewigt, dat er aan de droomen, verschijningen, het helderzien in den magnetischen slaap gehecht wordt, waarin veel voorkomt, dat door eene gestrenge en naauwkeurige waarneming en een onpartijdig onderzoek der daadzaken nog geenszins genoegzaam bewezen is, en alleen rust op eene voorstelling dier stoffelijke ziel, als één wezen met die der zinnelijke natuur in het algemeen uitmakende.

4°. Hetgeen wij reeds omtrent het begrip van tijd aangemerkt hebben is ook geheel op dat van ruimte toepasselijk; hiervan poogt Dr. AHRENS, in tegenoverstelling van KANT, ook eene objectieve bepaling te geven, en schiet hierin zoo wel, als bij dat van den tijd, te kort. Indien men zich hierin boven de subjectieve opvatting wil verheffen, komt men bij het begrip van tijd tot dat van oneindigen duur, zonder begin of einde, of de eeuwigheid, en bij dat van ruimte tot eene uitgebreidheid zonder eenige grenzen, of het oneindige in uitgestrektheid, waarin zich alles nevens elkander bevindt, even als in de eeuwigheid alle immer voortdurende veranderingen op elkander volgend plaats hebben.

5°. Hebben wij ons met het gevoelen van Dr. AHRENS omtrent de *Logica* van ARISTOTELES niet kunnen vereenigen, omdat wij zijn gestreng oordeel over dezelve geenszins konden billijken. De Logica, als de wetenschap der denkwetten, leert ons alleen een rigtig gebruik van ons verstand maken, juiste oordeelen vellen en besluiten trekken, maar geeft ons geene begripsbepalingen, hetgeen tot het gebied der Metaphysica en der Ontologie behoort. Men zie hierover de belangrijke Voorrede van de Fransche vertaling van het *Organon* van ARISTOTELES door BARTHELEMY ST. HILAIRE, een reuzenarbeid in vier boekdeelen, waardoor zich die Geleerde bij alle beoefenaars der wijsbegeerte hoogst verdienstelijk heeft gemaakt, door hen in staat te stellen de Logica in hare hoofdbron te bestuderen. Van nu af

aan is het onvergeeflijk, op de logische schriften van ARISTOTELES te smalen, zonder die gelezen te hebben.

Eindelijk, 6°. hoewel wij de poging van Dr. AHRENS, op het voetspoor van zijn' meester KRAUSE, om het Theïsmus en Pantheïsmus in eene hoogere eenheid op te lossen, toejuichen, omdat wij in beide eene eenzijdige beschouwing vinden, die onoverkomelijke zwarigheden bezit, zoo kunnen wij echter niet zeggen, dat die oplossing hier zoo voldingend is gegeven, dat er geene vragen en bedenkingen zouden overblijven. KRAUSE heeft van zijn stelsel de volgende schets ontworpen:

God,
als absoluut en oneindig Wezen, dat alles bevat.

God,
beschouwd naar Zijne eenheid als Opperwezen boven de wereld.

Voorzienigheid.

Natuur,	Geest,
met het overwigt van geheelheid, organismus, gevoel, gewaarwording.	met het overwigt van zelfstandigheid, vrijheid, gedachte, verstand.

Menschheid,
zijnde de eenigste harmonie; bevattende:

Vrouwelijk geslacht,	Mannelijk geslacht,
met overwigt van het natuurkarakter.	met overwigt van het geestelijk karakter.

Vereeniging
van man en vrouw.

God wordt hierin vooreerst als het absolute, oneindige en alles omvattende Wezen, en vervolgens als Opperwezen boven de wereld beschouwd, die zich als natuur en geest voordoet. God als Opperwezen, de Natuur en de Geest, zijn, hoewel ieder oneindig, in de hoogere eenheid en oneindigheid van het absolute wezen, de onuitsprekelijke eenheid, omvat; hetgeen in de werken van KRAUSE door eene figuur van elkander omringende cirkels zigtbaar wordt voorgesteld. Dit schema heeft veel overeenkomst met de leer van PLOTINUS, wiens Drieëenheid van het Eene, het Verstand en de Geest, weinig van het absolute, het Opper-

wezen en de Natuur en Geest, verschilt. Bij den Duitschen zoo wel als bij den Alexandrijnschen wijsgeer is het de emanatie, die alles, hier het Verstand en den Geest uit het Eene, daar het Opperwezen, de Natuur en den Geest uit het absolute laat uitvloeijen.

Niettegenstaande deze aanmerkingen en de bedenkingen, die wij reeds vroeger maakten, kunnen wij het werk van Dr. AHRENS aan alle beoefenaars der wijsbegeerte niet alleen, maar ook aan ieder beschaafd en eenigzins wetenschappelijk ontwikkeld lezer ruimschoots aanbevelen, vooral in eenen tijd, waarin aan *Nederland* de Philosophie meer belang begint te verwekken, en niet meer bij velen, zelfs bij name, geheel onbekend is. Ref. heeft door zijne uitvoerige aankondiging het zijne willen toebrengen, om dit werk meer algemeen bekend te maken. Het is jammer, dat de correctie, vooral van namen en getallen, hier en daar niet wat naauwkeuriger geschied is.

J. A. BAKKER.

Handboek der Oorheelkunde van Dr. M. FRANK, *vertaald, omgewerkt en met eenige aanteekeningen voorzien uit de openlijke Otiatrische Lessen van den Hoogleeraar* A. A. SEBASTIAN, *door* A. H. SWAAGMAN, *Med. Chir. et Art. obst. Doct. Met Platen. Te Groningen, bij* H. R. Roelfsema. 1847. *In gr.* 8*vo.* *f* 7-30.

Bij vroegere gelegenheden werd in dit Tijdschrift reeds de aandacht gevestigd op den verwaarloosden toestand der oorheelkunde hier te lande niet alleen maar ook in het buitenland. Ref. spoorde reeds een aantal jaren geleden de geneeskundigen aan, om met hem handen in een te slaan, ten einde daaraan een einde te maken. Hij gaf daartoe het voorbeeld en vestigde nu en dan de aandacht op enkele belangrijke punten, de oorheelkunde betreffende. De sluimering, waarin de oorheelkunde lang verkeerd had, scheen op te houden, de ontwaking naderde, want verschillenden toch dachten er aan, om een of ander buitenlandsch pro-

duct op Nederlandschen bodem te brengen. — Dr. SWAAGMAN was een van diegenen, die begrepen, dat het belang der oorheelkunde onder ons wel het meest zoude bevorderd worden door eene vertaling te leveren van het beste der bestaande oorheelkundige werken; daar het toch wel een reuzenwerk zal heeten, een zelfstandig, op eigene ervaring gegrond werk van een' Hollandsch heelkundige in het licht te zien verschijnen. — Alhoewel Ref. in het algemeen een vijand is om bijna alles, wat het buitenland oplevert, in een Hollandsch gewaad te zien steken, daar dit bij onze geneeskundigen waarlijk voor een groot deel den moed heeft uitgebluscht, om hunne eigene gedachten te doen werken, zoo zijn er evenwel uitzonderingen daaromtrent. Tot eene dezer uitzonderingen behoort dan ook wel het vertalen van eene oorheelkunde, en de geneeskundigen in Nederland zijn den Heer SWAAGMAN dank verschuldigd voor zijn werk. Hij heeft het doel bereikt; en alhoewel de oorziekten vaak het oog behoeven van een in dit bijzonder vak ervaren persoon, moet geen geneeskundige onkundig blijven, wat er in de laatste jaren in het belang der ongelukkige gehoorlijders geschied is; hij moet dengene kunnen beoordeelen, die zich meer speciaal op de behandeling der oorziekten heeft toegelegd. — Ten volle raden wij allen geneeskundigen, die de Hoogduitsche taal niet magtig genoeg zijn, aan, deze vertaling ter hand te nemen; want Dr. FRANK's Handboek is het beste wat tot den huidigen dag bestaat. Het is waar LINCKE bewees der wetenschap eene groote dienst door zijn belangrijk werk; maar het is niet zoo geschikt om een' oningewijde dadelijk zoodanig het vak, waarin hij vreemdeling is, te verduidelijken. — Om het belang der zaak zal Ref. een breedvoerig verslag van het werk zelf geven en bij belangrijke punten even stilstaan. — De vertaling wijkt hier en daar van het oorspronkelijke af door eene doelmatige rangschikking. Alhoewel Ref. het beter had gevonden om, gelijk in het oorspronkelijke, de afbeeldingen tusschen den tekst te behouden, zoo strekken de achter het werk gevoegde platen niet tot minder sieraad en nut, daar het ar-

mamentarium der oorheelkunde BIJNA volledig daarin opgenomen is.

Eerste gedeelte, over de Oorziekten in het algemeen (bl. 1—253).

Inleiding (1—18). Alvorens de Schrijver overgaat tot een geschiedkundig verslag van de vorderingen der oorheelkunde, doorloopt hij de aanleidende oorzaken, waarom deze tak der heelkunde zoo lang als het ware niet tot het domein van den geneesheer gerekend werd, maar veeleer in handen bleef van den rondreizenden kwakzalver. Tot een dezer oorzaken wordt te regt gerekend, de weinige pathologische onderzoekingen van het gehoororgaan en de schaars verspreide kennis van den bouw en de verrigtingen der deelen van het oor. — De geneeskundige wetenschappen nemen van dag tot dag te zeer de hulpbronnen te baat, om niet te veronderstellen dat deze langzamerhand ook meer op het gehoororgaan zullen toegepast worden. — Eene andere groote oorzaak staat evenwel aan de vorderingen der oorheelkunde meer in den weg naar het oordeel van den Ref., en dit is wel het weinige succes dat tot nog toe door de oorheelkundigen zelven behaald is, en de invloed die dit niet alleen uitoefent op de lijders, maar helaas op de geneeskundigen *zelven*. In plaats dat de geneesheer zoude inzien de moeijelijkheden die eene goede diagnosis tot eene oorziekte oplevert, haalt hij voor den man, die zich meer speciaal met deze ziekten ophoudt, medelijdend den schouder op, hij houdt den patient gedurende jaren af, zich tot den oorarts te wenden, en wanneer door hem alle hulpmiddelen uitgeput zijn tot bestrijding der ziekte, wanneer het gebrek op die hoogte gekomen is, dat menschelijk vermogen hier niets meer vermag, dan gelooft èn patient èn geneesheer dikwijls dat de tijd gekomen is om hier den oorarts te raadplegen. De honderdtallen oorziekten, die ik sedert een aantal jaren gelegenheid had te onderzoeken, leverden het duidelijkst bewijs hiervan op; een groot aantal dier gebreken zoude in het begin van hun ontstaan, gelijk iedere andere ziekte, te herstellen zijn; maar men dient eerst van een ingeworteld denkbeeld af te wijken, dat namelijk eene beginnende ge-

hoorziekte niet volstrekt alleen door plaatselijke middelen moet behandeld worden. — Het is waar, de oorspronkelijke Schrijver zegt, dat er vele nog niet verouderde gehoorziekten bestaan, die door eene gepaste plaatselijke behandeling kunnen verholpen worden; maar ter beoordeeling hiervan, of deze al of niet aangewezen is, zal een gepast onderzoek toch wel moeten voorafgegaan zijn, en hoe dikwijls dit over het hoofd gezien wordt, weet alleen Ref. te bevestigen, die daarom alle regt heeft om tegen dit misbruik te velde te trekken. — Het algemeen heerschende kwaad om, zoodra er een oorgebrek bestaat, noch op oorzaken, noch op verschijnselen, noch op andere vergezellende ziekten te letten, en alleen aan eene plaatselijke kwaal plaatselijke middelen tegenover te stellen heeft menig nuttig lid der maatschappij uit zijnen werkkring gerukt, heeft menig jong wicht rijp gemaakt voor de doofstommengestichten. — Geneeskundigen, het is eene harde waarheid, die ik, helaas! tegenover kunstbroederen moet ternederstellen; het is zoo, wij zijn dikwijls zelven oorzaak, dat het vertrouwen de lijders niet zoodanig bezielt, als het wel behoorde. Zij zien dikwijls zelven te zeer in, en wel dan, wanneer het te laat is, dat menschlievendheid vaak niet de handelingen van den geneesheer bezielt, maar dat bijoogmerken, en wat wel het ergst is, niet te durven bekennen, dat hij in de kennis dezer ziekten niet genoeg gevorderd is, het doel zijner handeling zijn; dat dan de geneeskundigen ook daarom een werk doorlezen, dat hun de eerste kennis zal geven van geschiedkundige ontwikkeling der oorheelkunde, wat zij was en voornamelijk wat zij nu is! — Met achting herdenkt men de namen van hen, die aan de ontleedkunde des gehoororgaans eene geheel nieuwe rigting gaven, VESALIUS, EUSTACHIUS, FALLOPIUS, CASSERIUS, later SCARPA, SÖMMERING, COTUNNIUS, en ROSENTHAL; maar voornamelijk noemt de Schrijver te regt DUVERNEY, die in 1683 een belangrijk werk het licht deed zien, dat ontleedkunde en physiologie zoowel, als de toen bekende gehoorziekten, mededeelde. — Ref. had van den Vertaler gewacht, ook hier onzen landgenoot niet te zien vergeten, den

Heer VAN DEN BROEK, die een allerbelangrijkst werk over anatomie en physiologie van het gehoor het licht doet zien, alles naar eigene onderzoekingen bewerkt. — Daar het doel van den Schrijver alleen is om practische wenken te geven, zoo noemt hij uit de geschiedenis ook alleen die mannen op, die de oorheelkunde als het ware tot eene wetenschap gemaakt hebben. — Met eerbied zal daarom immer de naam van den waren menschenvriend, den beroemden ITARD, genoemd worden, niet alleen dewijl hij zijn geheele leven opofferde voor doofstomme en doove lijders, maar ook na zijnen dood trachtte nuttig te zijn. Niet alleen dat zijn werk als geschiedkundig monument in waarde zal blijven, maar hij begreep dat zijn vermogen ook tot verzachting van zijne lijdende natuurgenooten kon strekken. Hij bestemde een fonds, waaruit alle twee jaren een prijs toegekend wordt voor het best gekeurde praktische werk in dit tijdvak uitgegeven. — In den loop dezer aankondiging zal Ref. gelegenheid genoeg hebben, ook andere mannen te gedenken, die aan de oorheelkunde groote diensten bewezen hebben. — In het voorbijgaan worden evenwel niet vergeten KRAMER, DELEAU, LINCKE, SCHMALZ, MENIÈRES, WOLFF, BONNAFONT, HUBERT VALLEROUX, CURTIS, BUCHANAN. — Alvorens van de inleiding af te stappen worden de verdeelingen opgegeven, die men getracht heeft aan te nemen bij de behandeling der oorziekten. — Het is waar, eene goede verdeeling strekt dikwijls tot een' gemakkelijken leiddraad in de beschrijving van deze of gene ziekte. — Refs. meening is het, dat men nog niet ver genoeg gevorderd is in de kennis der verschillende gehoorziekten, om reeds eene vaste verdeeling daaromtrent te maken, en wij juichen het van den Schrijver toe, dat ook zoodanig zijne meening was, daar hij hieromtrent geen stelsel schijnt aan te kleven. — Na de uitgave van Dr. FRANK's vertaling heeft SCHMALZ in zijne Allgemeine Pathologie des Gehörorganes eene verdeeling aangegeven in de ziekten van het werktuig des gehoors en de ziekten van het zintuig zelf, welke om de belangrijkheid hier opgegeven is. De eerste worden verdeeld: A. Naar den aard der ziekten in 1°. de ontstekingen.

2°. De mechanische ziekten van het oor. 3o. De zenuwziekten. B. Naar de stoornis in de verrigtingen van het zintuig des gehoors. 1°. De quantitative stoornis, dat is in eene ziekelijke opwekking en de vermindering van het hooren. 2°. De qualitative stoornis, Anomalacusis (*Anomaliae acusticae*, ITARD); zij bestaat daarin, dat werkelijk gehoorde toonen op een of beide ooren op eene andere wijze gehoord worden, dan dit bij goedhoorenden het geval is. Deze verdeelt SCHMALZ weder in *a.* het nagalmen der toonen, PARECHO (*Resonantia sonorum*); hier wordt iedere toon verlengd gehoord, zoodat de volgende toon zich met de vorige verwart; *b.* het valschhooren, *Paracusis* (*Paracusis musicalis*); hier worden toonen geheel anders waargenomen dan bij goedhoorenden; dit heeft voornamelijk betrekking bij het hooren van muzijk en gezang; zij, die daaraan lijden, verliezen hun muzijkale gehoor; *c.* het dubbelhooren, *diplacusis* (*Paracusis duplicata*), waarbij de toonen op beide ooren verschillend worden waargenomen, zoodat de zieke bij het spreken of bij het bespelen van een instrument dezelfde woorden of toonen tweemaal, en gelijktijdig twee van elkander verschillende stemmen of instrumenten gelooft te hooren — of dat hij de klank regts één of eenige toonen dieper hoort dan links — of dat de toonen op beide ooren eenen verschillenden indruk maken. 3°. Het oorensuizen, dat is er worden geluiden gehoord, die niet van buiten af naar het werktuig des gehoors gevoerd worden. — Deze aandoening, lastiger wel dan de doofheid zelve voor de lijders, kan men in vele onderdeelen verdeelen, bijna in zoo veel men wil. — Wat doet het er evenwel toe, komt men daarmede iets nader tot herstelling? Dit is evenwel bijna zeker en Ref. heeft dit te dikwijls reeds waargenomen, dat daar waar deze aandoening bestaat, zonder vergezellende doofheid, dit als een *prodromen* van de eerlang volgende vermindering van het hooren mag beschouwd worden. Nimmer nog merkte ik dit verschijnsel op, of, al naar gelang van de meerdere of mindere intensiteit, volgde de doofheid korter of langer daarop, en al naar dat de doofheid nu toeneemt, vermindert de lastige

voorsuizing, waarnaar de lijders slechts verlangen, al wordt dit betaald met het gemis des gehoors. Door de aandacht op dit belangrijke punt der oorheelkunde te vestigen, zoude welligt eens eene aanmerkelijke dienst aan de lijdende menschheid kunnen betoond worden. — Om deze aankondiging te voltooijen acht Ref. het noodig, hier en daar het later in de oorheelkunde bekend gewordene mede te deelen, en daarom stond hij bij de mededeling van SCHMALZ' verdeeling lange stil. De tijd moet leeren wat in deze te waardeeren zal zijn.

Om tot FRANK's werk zelf terug te keeren, gaan wij dan zijne symptomatologie (19—45) na. — Geen wonder dat hieromtrent veel te zeggen, veel aan te merken valt. — Het belangrijkste deel van chirurgie zoowel als van pathologie berust toch op het maken van eene zuivere diagnosis. — Hoe veel te meer moet het bij de nog zoo duistere gehoorziekten niet alleen, maar ook bij de zoo duistere symptomata, moeijelijk vallen, deze tot een goed geheel te brengen en eene gevolgtrekking daaruit te maken. — Blijven wij voor een oogenblik bij de leer der verschijnselen stilstaan; de Schrijver verdeelt ze in subjectieve en objectieve verschijnselen. — Om den graad der doofheid te bepalen, hebben PFINGSTEN, ITARD, WOLKE en anderen, verschillende middelen aan de hand gegeven. Geen werktuig, hoe vernuftig ook uitgedacht, zal den waren graad daarvan naauwkeurig kunnen bepalen. Ondervinding alleen, de gedurige omgang met dooven en het met een' goeden slag voorzien repetitie-zakuurwerk is wel naar Refs. meening het beste. Dikwijls heb ik ook dit niet noodig, en vergenoeg mij met de stem zachter of harder te doen klinken, en zoo doende met den graad der doofheid bekend te worden. — Op des Schrijvers aanmerking, dat de vatbaarheid voor de waarneming van de menschelijke stem niet altijd geëvenredigd is aan die voor de waarneming van een bepaald geluid, moet ik de opmerking maken, dat het juist dit is, hetgeen ik zoek, daar de gehoorlijders aan een bepaald geluid gewoon raken, en zich verbeelden het te hooren; maar dit is niet mogelijk met de menschelijke stem, daar ik de lijders nu en dan laat herhalen hetgeen ik gesproken heb. En hier neemt de Schrijver ook onder de

subjective geluidswaarnemingen op, het oorensuizen. — Het doet ons leed in deze geheel en al van den Schrijver te moeten verschillen: als symptoom heeft het oorensuizen voor ons volstrekt geene waarde meer, want, gelijk wij straks mededeelden, en gelijk ook het gevoelen van SCHMALZ schijnt te zijn, bestaat er dikwijls een oorensuizen zonder vergezellende doofheid, maar deze volgt bijna altijd later. De staat van duisternis, waarin omtrent dit hoofdverschijnsel nog verkeerd wordt, laat het niet toe, om langer daarbij stil te blijven staan. — Daar de objectieve verschijnselen, in verband met de subjectieve, dadelijk het hoofdstuk diagnostiek (46—135) insluiten, zoo staat ook Schrijvers gevoelen op den voorgrond, dat men geene uitspraak in de eene of andere gehoorziekte mag doen, zonder niet alleen de subjectieve, maar ook de objectieve verschijnselen in den volsten zin des woords nagegaan te hebben, Ref. huldigt des Schrijvers gezegde: »de diagnose moet altijd op een' met behulp der noodige werktuigen behoorlijk bewerkstelligd onderzoek berusten, en nimmer op subjectieve verschijnselen" (alleen).

Ook op dit punt stond Ref. reeds vroeger stil, en hij hoopt dat geneeskundigen in het algemeen zijne reeds zoo treurige gemaakte ervaringen eenigzins tot rigtsnoer zullen nemen, ten einde te trachten het groote aantal ongelukkigen daardoor te verminderen. — De werktuigen, volgens den Schrijver tot een doelmatig onderzoek noodig, zijn: 1. Een oorspiegel. 2. Een klein pincet. 3. Eene zilveren, matig dunne sonde. 4. Een catheter met eenige darmsnoeren, en 5. een handblaasbalg of luchtperspomp. — Na eenige oogenblikken stil gestaan te hebben bij het onderzoek van het uitwendige oor met het ongewapend oog, wordt eene ontleedkundige beschrijving daarvan gegeven. — Op eenige uitweiding omtrent de plaatsing van den patient tot onderzoek bij zonlicht zoowel als door den oorspiegel, volgt eene zeer naauwkeurige beschrijving van de verschillende uitgevondene middelen tot onderzoek van den uitwendigen gehoorweg. — Ieder oorheelkundige bijna maakt eene wijziging in den een' of anderen oorspiegel, die hem het best bevalt. In bijna alle vindt men dan ook het oorspronkelijke

denkbeeld terug. Ook onze landgenoot, de Heer VAN DEN BROEK, wordt hier door den geachten Vertaler herdacht. In 1842 toch gaf hij een' nieuwen spiegel aan de hand; in datzelfde jaar werd door mij in het Archief van Dr. HEIJE hiervan melding gemaakt, en tevens gezegd, dat deze spiegel mij reeds herhaalde malen nuttig was geweest, dat ik hieraan eene verbetering gebragt had, door namelijk een' gewijzigden spiegel van KRAMER met dien van den Heer VAN DEN BROEK te verbinden. — Tot nog toe bepaal ik mij alleen tot deze twee werktuigen, en daar waar het ongewapende oog te kort schiet, neem ik mijne toevlugt tot deze voor de diagnostiek onmisbare spiegels.

Na het inbrengen van den oorspiegel in den gehoorweg moet de staat van het oorsmeer dadelijk wel onze aandacht vestigen. Behalve de ziekelijke ophooping daarvan oefent deze stof eenen dadelijken invloed uit op de regelmatige overbrenging van de geluidstralen naar het trommelvlies; eene groote menigte aandoeningen van den uitwendigen gehoorweg worden door ziekelijk verhoogde of verminderde afscheiding van het oorsmeer voortgebragt. Daar waar de ziekten dieper, zoowel in het middengedeelte van het oor als in het labyrinth gezeteld zijn, is ook de afscheiding van dat oorsmeer dan in vele gevallen in het lijden betrokken. Een bewijs dus dat op dit onderwerp de aandacht bij het onderzoek moet gevestigd blijven. — Wat evenwel bij het onderzoek het meest moet gelden is de staat van het trommelvlies. Zonder oorspiegel is dit onderzoek bijna niet mogelijk, en nog daar waar door verschillende aandoeningen de gehoorgang vernaauwd is, moet men trachten door den oorspiegel zelven tot het naauwkeurigste onderzoek te geraken; en wat ook verschillende schrijvers mogen gezegd hebben tot aanprijzing der sonde bij het onderzoek van het trommelvlies, deze wijze blijft immer onzeker en wat meer zegt gevaarlijk. Om over den juisten staat van een abnormaal trommelvlies te kunnen oordeelen, is het noodig om dit dikwijls in normalen toestand onderzocht te hebben. Zonder dat zoude men ligtelijk tot dwalingen kunnen geraken, zoo als in het geval van FABRICI, waar hij namelijk bij een'

officier het trommelvlies aan beide zijden diep naar binnen gedrongen vond. Even zoo in het medegedeelde geval van STEEGH, waar door middel van zuigen een door een hevig geluid naar binnen gedreven trommelvlies wederom in natuurlijke ligging gebragt werd. — Te regt weidt de Schrijver uit omtrent het verkeerde van de denkbeelden van verslapte of naar binnen gedrongene tympana. Al deze redeneringen berusten op hypothesen. Eene naauwkeurige anatomische kennis der ligging van dit deel zal de ongegrondheid daarvan genoeg in het oog doen springen.

Bij het onderzoek van de trommelholte door middel van zamengeperste lucht langs de *tuba Eustachiana* staat de Schrijver lang stil. De verschillende geluiden, die de lucht hier voortbrengt, worden naar het stelsel van DELEAU verdedigd. Ref. erkent te veel de verdiensten van DELEAU, om veel hiertegen te willen aanvoeren; alleen dit schijnt hem zeker, dat DELEAU in zijne vooringenomenheid met zijne uitvinding te veel hierin heeft willen zoeken, en zoo is het ook met de beschrijving van de verschillende geluiden, die bij het onderzoek zouden voortgebragt worden. — Ik heb mij overtuigd, dat dit te veel van toevallige omstandigheden afhangt om voor alsnog bepaalde regelen hieromtrent op te geven. En wat de bewering van LODE betreft, dat het indringen van zamengeperste lucht uit den catheter in den tuba niet mogelijk zoude zijn volgens aërostatische wetten, is een te groote dwaling naar ons inzien, hetgeen ook kortelings door SCHMALZ zelven erkend is; en het zal wel niet twijfelachtig zijn, of LODE zelf zal spoedig dit zijn geuit denkbeeld laten varen, daar de ondervinding zekerlijk hierin veel meer opweegt, dan alleen de uitlegging in deze van aërostatische wetten enz. — Na zoo wel van de trommelholte als van de Eustachiaansche buis eene ontleedkundige beschrijving gegeven te hebben, komt het voor den oorheelkundige belangrijke onderwerp, de keus van den catheter. — Alvorens daartoe over te gaan wijdt de Schrijver nog uit omtrent de palatometer, een werktuig tot juiste bepaling der ligging van de monding der tuba Eustachii; ten einde te weten hoe ver de catheter in den neus moet voortgescho-

ven worden. — Dit werktuig is, naar Refs. oordeel, zoo niet ondoelmatig, ten minste zeker overbodig. — De oorarts die deze bewerking herhaalde malen heeft gedaan, heeft niet noodig tot een dergelijk middel zijne toevlugt te nemen. — De lijders hebben te dikwijls reeds veel tegen het catheterismus zelve, om niet zooveel mogelijk alle omhaal van werktuigen te vermijden, zoo deze niet volstrekt noodig zijn. Beter zoude dan nog naar Refs. oordeel zijn de handelwijze van Prof. GUNTHER, die tot hetzelfde doel geraakt door het snel naar achteren voeren van den tweeden vinger in den mond tot aan het zachte verhemelte en tot aan de monding van de *tuba Eustachii.* — De geachte Vertaler zegt in eene noot, bl. 116, de handelwijze van Prof. GUNTHER niet goed te keuren, daar deze in vele gevallen met verschillende onaangenaamheden voor den lijder vergezeld gaat. Alhoewel herhaalde malen deze methode door mij is aangewend, heb ik met geene bijzondere onaangenaamheden te kampen gehad. Maar al ware dit zoo niet, dan moet ik met den Vertaler instemmen, het nut van deze handelwijze niet in te zien. Immers de geoefende heelkundige zal spoedig genoeg den catheter appliceren; behalve nog dat het inbrengen van den vinger in den mond, vooral wanneer dit niet volstrekt noodzakelijk is, voor vele personen iets onkiesch in zich bevat. — De Schrijver geeft nu eene breedvoerige beschrijving van de verschillende aangeradene catheters. Hetgeen vroeger opgemerkt is omtrent den oorspiegel, is ook op dit werktuig toepasselijk. De meeste oorheelkundigen hebben ieder een eigen bogt voor den catheter opgegeven. — Zekerlijk zal men, wanneer men dagelijks herhaalde malen deze bewerking moet doen, ligtelijk liever tot ééne soort van catheter overhellen. Immers voor het eerst een' patient onderzoekende, zal een heelmeester dien catheter nemen, dien hij het meest gebruikt en waaraan hij gewoon is. Evenwel is het noodig bijna alle aangegevene catheters te bezitten, daar het bijna niet mogelijk is eene soort van catheter aan te raden, vermits de neusgang bij de meeste personen verschilt en het dikwijls noodig wordt achtereenvolgends verschillende aan te nemen, tot dat hij

den goeden gevonden heeft. Uit dit alles blijkt, dat het zeer moeijelijk zoude zijn om te bepalen, wiens catheter wel de beste zoude zijn. De meest door mij gebruikt wordende in de laatste twee jaren is de gewijzigde van DELEAU en die van SCHMALZ. Vroeger was ik gewoon meestal dien van KRAMER te gebruiken. — De voorkeur, die door sommigen alleen aan den elastieken catheter gegeven wordt, schijnt Ref. toe wel wat partijdig te zijn. Want hij, die gewoon is aan een' zilveren catheter, zal de bewerking even zoo zacht uitvoeren als hij, die aan een elastieken gewoon is. En de voordeelen buitendien, wat het verder inschuiven betreft van den laatsten, schijnen mij toe zeer overdreven te zijn. — Alvorens den catheter in te brengen, zijn wij gewoon altijd den catheter in een glas gevuld met koud water gedurende eenige oogenblikken te doen vertoeven, alsdan verdragen de lijders de aanraking daarvan het best, en voor de zindelijkheid is dit bij uitnemendheid goed. — PAPPENHEIM's gunstig gevoelen omtrent het doen appliceren van den catheter aan den lijder zelven, wanneer er namelijk eene dagelijksche applicatie van gassoorten in de tuba of trommelholte moet plaats hebben, kan Ref. volmondig bevestigen. Het is waar, het is niet altijd mogelijk, dit aan ieder toe te vertrouwen; ik had gelegenheid dit eenige malen enkele personen aan te leeren, die naar de plaats hunner woning gingen en die dagelijks, of zoo dikwijls door mij voorgeschreven was, de aanwending daarvan deden. En dat dit goed geschiedde, leverde wel het bewijs, dat een dezer personen, terwijl hij zich te *Parijs* bevond, ook den raad van den oorheelkundige MENIÈRES vragende, verzocht, wanneer de catheter moest geappliceerd worden, dit alsdan zelf te mogen doen, en na aanwending daarvan volbragt MENIÈRES verder zelf het onderzoek. — Wij zijn het voorts met den Schrijver eens, dat het volstrekt niet noodig is, den catheter met een bijzonder werktuig te bevestigen. Zeer dikwijls toch hebben de lijders mij verzocht, den voorhoofdband achter te laten. Sedert dien tijd gebruikt Ref. in de meeste gevallen slechts den duim en wijsvinger, of laat deze manoeuvre door de patienten doen, hetgeen zij

gewillig en naauwkeurig volbrengen, daar zij alsdan bevreesd zijn bij de beweging derzelve zich zelven pijn aan te doen. — Al de medegedeelde hulpmiddelen nu dienden tot een objectief onderzoek voor de ziekten van het uitwendige en middengedeelte van het oor, en de *tuba Eustachii*. De ziekten van het labyrinth zullen wel niet anders mogelijk zijn te onderkennen, dan door het naauwkeurigste subjectieve onderzoek. Wel is waar blijft het altijd gewis, dat men, alvorens tot eene ziekte van het inwendig gedeelte des oors te mogen besluiten, ook de geheele rij van hulpmiddelen moet doorloopen hebben, om bepaald te kunnen weten, dat de ziekte in geene andere deelen van het oor zetelt. En al is het na een objectief onderzoek zeker, dat deze deelen voor onze zintuigen ten minste gezond zijn, dan blijft het, en zulks is ook de meening van den Schrijver, altijd nog raadselachtig, waar de zitplaats der ziekte moge zijn. — Alvorens van het hoofdstuk diagnostiek af te stappen, vermeent de Schrijver dat het onderzoek van keel en mondholte naauwkeurig moet in acht genomen worden. Ref. is het daaromtrent niet alleen eens met den Schrijver, maar hij betreurt het, dat Dr. FRANK niet meer op de noodzakelijkheid van dit onderzoek zoo wel, als op dat van de geheele constitutie der lijders, heeft aangedrongen. Mijne ondervinding leerde mij, dat verreweg de helft der oorziekten, waar zij niet in het uitwendig oor gezeteld waren, aan ziekten van keel en mondholte toe te schrijven waren, en dan wederom door andere oorzaken onderhouden worden. Het is daarom dat Ref. er voornamelijk op aandringt, om op deze deelen bij het onderzoek zijne aandacht te vestigen. Omtrent de onderkenning van gesimuleerde doofheid moeten al die hulpmiddelen in het werk gesteld worden, die onder ons bereik vallen. Er zijn twee teekenen, waarop evenwel dient geacht te worden. De doofheid, die gesimuleerd wordt, moet dikwijls in eenen belangrijken graad aanwezig zijn, opdat het doel door deze personen bereikt worde; alsdan lette men vooral op het onvaste, als het ware dwalende oog, en op de stem, die meestal door de vermindering van het gehoor veranderd is, en waarop ook SIMS

en BUCHANAN aandachtig maakten, en dat door Ref kan bevestigd worden.

(Het vervolg en slot in het volgende Nommer.)

Voorlezing over de Eenheid der stoffelijke en geestelijke Schepping, door L. S. P. MEYBOOM, *Th. Dr. en V. D. M., uitgesproken bij het Natuurkundig Genootschap te Nijmegen, den 7 Oct.* 1847. *II. Te Nijmegen, bij* D. J. Haspels. 1847. *In gr.* 8*vo.* 50 *bl.* *f* : - 50.

Deze Voorlezing is, zoo als de titel reeds aanduidt, de tweede eener reeks van dergelijke voordragten, door den Schrijver bij het Natuurkundig Genootschap te *Nijmegen* gedaan en op verzoek van den Uitgever door Z.Eerw. afgestaan voor den druk. Kwam de vorige lezing: *over den invloed van de opmerking en nabootsing der Natuur op 's menschen ontwikkeling en volmaking*, ons in handen op een tijdstip, dat het schoone jaargetijde te meer tot bewondering en bespiegeling der ons omringende Natuur als uitlokt (*), ook thans, nu ons dit tweede stukje ten vervolge wordt aangeboden, staat de Zomer in haren schoonen dos, met al hare heerlijkheid ons voor oogen, en terwijl alles verandert hier op aarde in ongekende woeling en beweging dezes tijds, blinkt dáár nog dezelfde Zon als van den aanvang der Schepping tot op dezen dag, dezelfde majestueuze Hemel, dezelfde ontzaggelijke Zee, dezelfde tooi der geheele Natuur, als het beeld der onveranderlijkheid van God bij de veranderlijkheid van den uit- en inwendigen mensch, na zijnen val, na dat Eden, waarin het Opperwezen hem had geplaatst!

In de aankondiging en beoordeeling van het eerste Stukje hebben wij ons ondubbelzinnig en rond en warm en opregt meenen te moeten verklaren over het echt Evangelisch standpunt, dat de Natuurvorscher te kiezen heeft, vooral indien hij, zoo als de Schrijver deed, de Natuur, ook als van *geestelijken* aard, onder zijne beschouwing omvat; wij betuigden toen, dat het zelfs den meest gevorderden Wijsgeer onmogelijk is, op eene andere wijze, dan door het geopenbaarde Woord van onzen Verlosser, de wonderen der Natuur aan te nemen,

(*) *Vaderl. Letteroef.* Boekbesch. Oct. 1847.

in bespiegeling voor te stellen en eenigzins te verklaren. Bij die gelegenheid kwamen wij er evenzeer rond voor uit, dat men zoo ook wederom dat Evangelische naar waarheid niet kon belijden, zonder den Verlosser aan te nemen, zooals het Bijbelwoord dit leert.

Het heeft ons, boven verwachting, mogen wij wel zeggen, genoegen gegeven, dat deze onze ronde verklaring, destijds gedaan, billijking vond. De Heer MEYBOOM toch verklaart in de Voorrede van deze zijne tweede Voorlezing »den ge»eerden Recensent der eerste dank voor zijne hoeschheid bij »zoo groot verschil van standpunt," en denkt, gelijk wij daartoe aanspoorden, de reeks zijner Lezingen, ook verder voort te zetten: de volgende zal handelen over het verband, waarin de mensch staat tot de hem omringende wereld, d. i. over het waarnemingsvermogen of den zin des menschen.

Wat nu de hier aangekondigde Voorlezing betreft, zoo moeten wij hulde doen aan den ijver en de navorsching, waarvan zij veelzins blijken geeft, hoezeer wij ons geenszins vereenigen kunnen met een telkens afzonderen van den CHRISTUS en den Schepper der wereld, b. v. bl. 44, daar toch de Bijbel, naar het begrip van steller dezes, leert, dat door dien Verlosser de wereld geschapen is. Voorts stuitte ons nog meer het daarmede verknochte dwaalbegrip, om dien CHRISTUS als 't ware op éène lijn te plaatsen, of liever als in éénen adem te noemen, met de Wijsgeeren der menschen, zoo als bl. 58 nevens elkaar onder de magtigsten van geest worden geplaatst CYRUS, ALEXANDER, AUGUSTUS, NAPOLEON, PYTHAGORAS, SOCRATES, ZENO, MOZES, ZOROASTER, MOHAMED, CHRISTUS; evenzoo bl. 63 PLATO, ARISTOTELES, CHRISTUS als in vergelijking gebragt; bl. 64: CONFUCIUS, BUDHA, CHRISTUS, een HILDEBRAND, een LUTHER! bl. 75: »*Vergelijk* slechts den verstandelijken invloed van PYTHAGORAS, SOCRATES, MOZES, ZOROASTER, en ALEXANDER, CAESAR, NAPOLEON, CHRISTUS." Dat men toch niet vergelijke, waar geen vergelijken mogelijk is! Ook hinderde ons eene uitdrukking als deze, bl. 71: »CHRISTUS, die in zijne kerk op aarde een *opvoedingsinstituut* heeft daargesteld."

Voor 't overige behelst nogtans ook wederom deze Voorlezing veel goeds, en hoe geheel verschillend dan ook onze zienswijze met die des Schrijvers, als Christenen, zijn moge, het is niet te wraken, dat het aan 't licht kome, hoe men denkt, als 't slechts weêrkeerig opregt geschiedt: het is in

allen gevalle beter dan dat flaauwe dusgenaamde *juste milieu* in het Christendom, dat voor iedere individuele overtuiging doodelijk is.

Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, bijeengebragt door A. J. VAN DER AA, *onder medewerking van eenige Vaderlandsche Geleerden. Xde Deel. S. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn. 1847 (8). *In gr.* 8*vo.* 858 *bl. Bij inteek. f* 8-10. *Buiten inteek. f* 10-75.

Wederom kondigen wij het pas ontvangen Deel van dit hoogstnuttige werk met allen spoed aan. Het bewijst op nieuw de uitstekende naauwkeurigheid, waarmede het wordt bearbeid. Waar op sommige plaatsen iets ontbreekt, is het van minder belang. Daartoe rekenen wij, dat niet overal de eigenaars en grootten der buitenplaatsen zijn opgenomen, ofschoon dit toch hier en daar eenigen misstand geeft, b. v. van het eene *Stadwijk* wel, van het andere niet. Voorts, dat hier en daar de opgave van het aantal schoolkinderen ontbreekt (*Schijndel, Stand-daar-buiten, Sterksel, Strijp*); of de grootte der polders (*Suzanna-polder*, waar ook alle narigt van de indijking, die vóór eenige jaren plaats had, gemist wordt); of de huizen en inwoners (*Sirhelsdorp*); doch zulke dingen wijten wij noch aan den verzamelaar, noch aan zijne correspondenten, maar aan achteloosheid der betrokkene besturen en administratiën. Geheel missen wij het art. *Schenkenschans*, voormalige schans in de *over-Betuwe*, ter plaatse waar zich de *Rijn* in twee armen verdeelt, in 1586 aangelegd door den beroemden Veldoverste MAARTEN SCHENK.

Daarentegen gaat de zucht tot volledigheid somtijds wel wat ver; daaraan hebben wij hier toe te schrijven de melding van dijken en wegen (onderscheidene *Slaperdijken*, *Schinkeldijken* enz.), waarop wij ook bij eene vorige gelegenheid opmerkzaam maakten; ook de geographische ligging van min belangrijke plaatsen (*Schagen*), verg. Voorrede D. I, bladz. XII. De vermelding van de eerste predikanten is minder noodig, maar nu eenmaal aangenomen. Slechts zij ze dan naauwkeurig. Te *Serooskerke* (*Walcheren*) wordt genoemd CORNELIS SIMONSEN in 1775 (eene kennelijke drukfout voor 1577). Maar 1) wordt die predikant niet in 1577, maar in 1583 genoemd. (TE WATER, *Reform. v. Zeel.* 204), en 2)

heeft *Serooskerke* wel reeds in 1577 een' predikant gehad, maar deze wordt niet genoemd. (VROLIKHERT, *Vliss. Kerkh.* 9) Het *kan* SIMONSEN geweest zijn, maar dit is zeer onzeker. Zoo is ook de melding van vermaarde predikanten (of zulken, die schriften hebben in het licht gegeven) hier en daar voor vele aanvulling vatbaar. Te *Schiedam* o. a. misten wij, om slechts van lateren te spreken, F. A. CLARISSE, VAN GOGH, VAN HERWERDEN, ELIAS, DERMOUT.

Wanneer *Straaskerke* (*Walcheren*), als boerenuitspraak van *Serooskerke*, naar dit art. heenwijst, mogt hetzelfde woord (*Zuid-Beveland*) op denzelfden grond wijzen naar *'s Heer Arentskerke*, en eveneens *Stroskerke* naar *Serooskerke* (*Schouwen*). Doch dit geheele opnemen van verkeerde uitspraak in renvooi-artikelen achten wij eindeloos en overtollig.

De melding, dat te *Stratum* de toren aan de westzijde der kerk staat, is vrij belagchelijk, omdat dit niets buitengewoons is en bijna overal plaats heeft. — In het art. *Speelheuvel* staat, dat aldaar de R. K. kerk van *Someren* is geplaatst, en in het laatstgenoemde art., dat er de Protestantsche gevonden wordt. — Het art. *Spoordonk* (niet $1\frac{3}{4}$, maar $\frac{3}{4}$ uurs van *Oirschot* gelegen) verwijst naar een art. *Burg* (*den*), hetwelk wij te zijner plaatse niet gevonden hebben. — De *Stoofpolder* wordt gezegd op het *voormalige* eil. *Duiveland* te liggen: dit *epitheton* moet weg. *Duiveland* is *nog* een eiland. De polder *Stad* (*oude*) is, met eenige verandering en vele aanvulling, hetzelfde als *Oude-Stad* in Deel VIII. Zulke herhalingen zijn evenwel, vooral wanneer zij eenigzins uiteenloopen, verwarrend. — Men vindt hier en daar eene verkeerde spelling in eigennamen, ook van aangehaalde schrijvers, b. v. bladz. 473 not (1) SWALUWEN voor SWALUE.

Men ziet, onze aanmerkingen betreffen slechts eenige zaken van ondergeschikt belang, ons onder het doorbladeren in het oog gevallen. De bijvoegsels en verbeteringen, 8 bladz. groot, kan de verzamelaar wel weglaten. Ze wierden beter opgenomen in een slotdeel, dat buitendien toch een vereischte zal zijn, niet met verwijzing naar de Deelen en bladzijden, maar alphabetisch. Voorts herhalen wij onze onbepaalde aanprijzing van dit uitmuntende werk.

Handboek voor Veengraverij en Landontginning in de hooge Veenen en al wat daartoe behoort. Met Platen, Tabellen, voorbeelden en berekeningen. Door H. L. STEMFOORT, *Rijksmeter en Taxateur van den Turf in Drenthe, enz. Te Assen, bij* van Gorcum en Comp. 1847. *In gr.* 8*vo.* *f* 3-:

De uitgave van bovenstaand Handboek is, volgens het zeggen van den Schrijver, geschied naar aanleiding van eene prijsvraag, in den jare 1845 door de *Nederl. Maatsch. tot bevordering van Nijverheid* uitgeschreven, ter bekoming van een *Handboek voor de Veengraverij* in de hooge Veenen, met alles wat daartoe behoort. De Schrijver heeft lang geaarzeld, of hij al dan niet naar dezen prijs zou dingen, en hoewel zijne nederigheid hem tot het laatste deed besluiten, wilde hij evenwel de vruchten van zijne gedurende 13 jaren verkregene kennis en ondervinding zijnen landgenooten niet onthouden. Alhoewel Recensent die streken niet bewoont, waar hooge veenen gevonden worden, en hij dus met al die bijzondere kennis niet is toegerust, om over de meerdere of mindere doelmatigheid van enkele raadgevingen en bepaalde voorschriften van ondergeschikt belang met grond te oordeelen, is hij evenwel gedeeltelijk door eigene kennis, maar vooral door ingewonnen berigten van deskundigen, hem goedgunstig medegedeeld, tot de overtuiging gekomen, dat dit Handboek veel goeds bevat en voor belangstellenden in deze nuttige werkzaamheid eene onmisbare handleiding oplevert. Hartelijk wenschen wij met den Schrijver, dat hetzelve strekken moge tot uitbreiding der hooge veengraverijen en landontginningen, als zijnde mede een uitstekend middel om vele handen den kost te geven en woeste heidegronden in vruchtbare akkers te herscheppen.

Derde Verzameling van Regtsgeleerde Adviezen. In 's Gravenhage en te Amsterdam, bij de Gebr. van Cleef. 1848. *In gr.* 8*vo. XVI en* 213 *bl.* *f* 2-20.

Ook deze derde Verzameling van Regtsgeleerde Adviezen was ons welkom, en levert velerlei bewijzen van de studie en de vlijt der bewerkers. Dat ook door kundige regtsgeleerden

over vele der hier behandeld wordende punten verschillend kan worden gedacht, blijkt onder anderen dááruit, dat in de vierde Afdeeling: *Strafregt en Strafvordering*, voorkomt het antwoord op de vraag: Zijn in *Nederland* de Prinsen en Prinsessen van het Koninklijk Huis aan de strafwet en aan de gewone wijze van strafvordering onderworpen?" Dat antwoord is een, op gronden van het strikte regt, uitgesproken *ja*. Men zie bl. 193—198. Doch het *Weekblad van het Regt*, N°. 888 en 904, uitgaande van beginselen van Staatsregt en Staatsbelang, alsook redekavelende uit hetgene, in overeenstemming met andere bepalingen, zou moeten geacht worden de *geest* der wet te zijn, zegt *neen*. Mr. DE WITTE VAN CITTERS, in de *Themis*, negende jaargang, N°. 2, bl. 301—304, levert eene uitmuntend gestelde beoordeeling dezer Verzameling, maar bestrijdt, op het punt der strafregtelijke verantwoordelijkheid der Prinsen en Prinsessen van het Koninklijk Huis, het *Weekblad van het Regt*, terwijl hij zich vereenigt met het gevoelen der Adviseuren. — Ref. kan zich niet ontveinzen, dat men der bestaande wet, naar zijn inzien, geweld moet doen, zoo men, met het *Weekblad van het Regt*, de Prinsen en Prinsessen aan alle strafvervolging wil onttrekken. Spreekt men over het *jus constituendum*, dan is het zeker ergerlijk en strijdig met de majesteit van den Troon, als men een' Prins of eene Prinses, en eveneens de Koningin, in zaken van strafvordering als beschuldigden kan dagvaarden, op het bankje der aangeklaagden plaatsen en vonnissen, even als de geringsten der onderdanen. Aan de andere zijde is de *strafeloosheid* dier voorname personen ten hoogste gevaarlijk. Zou een Prins niet een' doodslag in drift kunnen begaan? Zouden Prinsen en Prinsessen, zoude eene Koningin zich niet schuldig kunnen maken aan hoogverraad, of aan zamenspanning en dergelijke? — De ontworpen gewijzigde Grondwet, gelijk zij aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal is aangeboden, behelst de bepaling, dat de Koning onschendbaar is, maar de Ministers verantwoordelijk zijn. Zou daar ter plaatse, of elders in de Grondwet, niet vooreerst de Hooge Raad als éénige regter in strafzaken tegen de Koningin (namelijk niet de eventueel regerende Koningin, maar de loutere gemalin des Konings), de Prinses en Prinsessen van het Koninklijk Huis, op bij den Procureur-Generaal diens Raads te doene aanklagte, moeten worden aangewezen; met bepaling,

dat er geene andere straffen, ten gevolge van dergelijke beschuldigingen, kunnen worden opgelegd, dan geldboete in geval van beleediging van personen of benadeeling van eigendom, en verbanning uit *Nederland* en deszelfs koloniën, in geval van zwaardere, ook van staatsmisdaden; de bijzonderheden hieromtrent nader te regelen bij eene afzonderlijke wet, of wel bij het nieuwe Wetboek van Strafregt? — Het verschil van gevoelen over, en de hieromtrent bestaande leemten in het *jus constitutum*, maken dergelijke bepalingen, bij de wijziging der Grondwet, *volstrekt noodzakelijk*.

Middelburg, 3 Julij 1848. Mr. A. F. SIFFLÉ.

Paul's verblijf op den Sperwerhorst. Een Romantisch Verhaal, door J. VAN DER VEEN, AZ. *Te Groningen, bij* C. M. van Bolhuis Hoitsema. *In gr.* 8*vo.* 286 *bl. f* 3-:

Deze Roman verdient in zoover de voorkeur boven vele van zijne soort, als vinding en inkleeding zich van den gewonen sleuter onderscheiden. Reeds de aanhef, de ontmoeting te *Gorinchem*, spant de aandacht door de geheimzinnige tint, die naar de ontknooping doet verlangen. De kleur, vooral ook in de voorstelling van godsdienstige begrippen onder den minderen stand, is die van het noordoostelijke gedeelte onzes vaderlands. Het verhaal houdt den lezer aangenaam bezig; de stijl is vrij goed, en de uitvoering zindelijk; waarom wij deze niet ongeschikte bijdrage tot de leesgezelschapsliteratuur boven vele minder beduidende en slordig vertaalde durven aanprijzen.

Een woord van den Recensent der Burgvrouw van Collendoorn tegen het Iets over zijne Recensie, voorkomende in het Algemeen Amsterdamsch Handelsblad van den 22 Mei dezes jaars, tweede Editie, onder de ingezondene stukken, Antikritiek.

De Heer J. DIJK moest reeds bij de aankondiging van zijnen *Slapende in den Haarlemmerhout* in ons Tijdschrift de pil slikken, dat hij Koning WILLEM I eene vrij bespottelijke rol als *postillon d'amour* laat spelen, die weinig met de waardigheid van zijnen rang en ook met het bekend karak-

ter van dezen verstandigen Monarch overeenkomt; dat hij aan dien Koning zotheden toeschrijft, welke deze zeker nooit gezegd of gedacht heeft, en dat de schrijver luttel kennis van het hofleven aan den dag legt. Daarenboven werd hij van gezwollenheid en klingklang beschuldigd.

Een jaar later voerde de man *Sophia van Berthout* ten tooneele, en ontving de bestraffing, dat hij in dat boek eene schepping leverde, die het gevoel voor zedelijk schoon kwetst, en dat de schildering van zulk eene schepping een' zedelijken wansmaak verraadt.

Weder een jaar later kwam van denzelfden Heer J. DIJK een ander boek in 't licht, onder den titel van *de Kapellaan*, dat, voor zoo veel ons bekend is, in ons Tijdschrift nog niet is aangekondigd, maar, naar het ons voorkwam, ook al van geene betere qualiteit is, dan de beide vorigen.

Eindelijk viel ons de taak ten deel, om *de Burgvrouw van Collendoorn* van den Heer J. DIJK, Schrijver van *den Slapende*, van *Sophia van Berthout* en, wat meer zegt, van *de Kapellaan*, aan te kondigen niet alleen, maar ook te beoordeelen. — Hoe dit aan te leggen? — De Heer J. DIJK had zich door ernstige aanmerkingen van dien aard als de reeds vermelde in het minste niet laten storen in zijne prolificatie van papieren kinderen, en in de Voorrede der *Burgvrouw* kondigt hij aan, dat er al weder een varkentje in het zout ligt. (Een *varkentje* zeggen wij, al is het, dat de Heer J. DIJK er zich over ergert, dat wij zijne werken bij die smerige dieren vergelijken. Die beestjes spelen in onze nationale spreekwijzen eene even drukke rol als in onze keukens. In dit opzigt is de nakomelingschap nog niet ontaard van vader HOMERUS.) Dit varkentje zal opgedischt worden, zoodra het debiet der *Burgvrouw van Collendoorn* den Heer J. DIJK daartoe aanmoedigt. Wij zouden ons in onze beoordeeling er bij hebben kunnen bepalen, dat wij van het werk getuigden, dat het vol onwaarschijnlijkheden in de gebeurtenissen en karakterbeschrijvingen is, en dat er een volslagen gebrek aan eene goede zedelijke strekking in heerscht; en wij hebben dit ook verklaard in onze recensie. Maar aan zulke beoordeelingen bekreunt zich de Heer J. DIJK niet, en daartegen heeft hij ook niets ingebragt. Dit wisten wij vooraf wel, en daarom hebben wij den man zoo wat voor 't lapje gehouden; en ziet daar, nu is het leven gaande! Dat wij met hem gespot hebben, dat

wij den titel vergeleken hebben bij het uithangbord van eene kroeg, en het boek zelf bij het gestreepte monstervarken, waarop de strepen met eene grove verfkwast getrokken zijn, dat heeft de man zich aangetrokken. Nu stuift hij op als een getergde en gekwetste leeuw; doch laat ons liever zeggen, als een leeuwtje, dat men op den staart getrapt heeft, want hij keft en jankt, en, om te toonen, dat hij geen hond, maar een mensch is, scheldt hij ons uit, nu eens voor een' domkop, een dommelig slaperig mensch, rangschikt onze recensie onder de prullaria, en noemt ze bombarie; dan weder zijn wij boosaardig, laaghartig, verraderlijk en wat al meer van dien aard is. Wij nemen dit het vertoornde mannetje niet kwalijk; hij strijdt voor haardstede en altaren; hij bekent zelf, »het geldt zijn eigen werk."

De man kan het maar niet verkroppen, dat wij een boek, en dat wel *zijn* boek, bij een varken vergelijken. Eilieve, waarom niet? Heeft de Heer J. DIJK nooit gehoord, dat men van eene leerrede, verhandeling, of ook van een ellendig romannetje, zeide: »het is een mager beestje?" En waarom zou men dan niet mogen denken aan een mager varken? Of zou de Heer J. DIJK gemeend hebben, dat het eigenaardiger ware geweest, hemzelven bij zulk een varken te vergelijken? Immers van iemand, die kregelig is en tiert, zegt men: *hij schreeuwt als een mager varken.* In dat geval zouden wij den Heer J. DIJK geen ongelijk geven. Weet de auteur der *Burgvrouw van Collendoorn* niet, dat men voor de spreekwoorden: *Il ressemble au cahutier, il fait plus de bruit que de besogne*, en: *L'un bat les hayes et l'autre prend les oiseaux*, in onze taal de spreekwoorden heeft: *Het is met hem veel geschreeuw en weinig wol*, en: *De een scheert de varkens en de ander de schapen?*

Ten gevalle van den Heer J. DIJK zullen wij geene woorden meer verspillen. Wij zullen ook niet zeggen, dat de man een zot is; maar wij willen er echter aan herinneren, dat SALOMO zegt: *Ziet gij een' man die wijs is in zijne oogen, van een' zot is meer verwachting dan van hem.* Wij volharden in onze verklaring, dat *de Burgvrouw van Collendoorn* een werk is beneden de kritiek. Die ons niet wil gelooven, koope het boek; de prijs is drie guldens twintig cents. Maar die zich zijn geld beklaagt, wijte het niet aan ons; wij hebben gewaarschuwd. — N.B. De Heer J. DIJK geeft het werk uit voor zijne eigene rekening.

BOEKBESCHOUWING.

De Waalsche Gemeenten in Zeeland, voor en na de herroeping van het Edict van Nantes. Eene Bijdrage tot de Geschiedenis van de Hervormde Kerk in de Nederlanden. Door J. AB UTRECHT DRESSELHUIS. *Te Bergen-op-Zoom, bij* J. C. Verkouteren. 1848. *In gr.* 8*vo. IV en* 128 *bl. f* 1-50.

Ik had, ook wegens mijne vroegere betrekking tot de Waalsche Gemeenten van *Middelburg* en *Vlissingen*, dit geschrift van den geleerden DRESSELHUIS met zoo veel belangstelling gelezen, dat ik het aanzoek der Redactie, om het in dit Tijdschrift aan te kondigen, niet heb willen afwijzen. Te regt noemt de Eerw. Schrijver zijn opstel *eene bijdrage tot de Geschiedenis van de Hervormde Kerk in de Nederlanden*, en vele door hem vermelde bijzonderheden strekken ter wederlegging van het dwaalbegrip van sommigen, die de Waalsche Gemeenten in ons vaderland voorstellen als eene op zich zelve staande godsdienstige gezindte, een dusgenoemd *corps Wallon*, zelfs door eigene symbolische boeken van de Nederlandsche Hervormde Kerk onderscheiden. De geschiedenis getuigt, dat hier geen ander verschil op te merken valt dan dat der taal. In geloof en leer waren de Nederduitsche en Waalsche Kerken eenstemmig, gelijk dit steeds door beide erkend werd. Men zie, onder anderen, de Handelingen der Waalsche Synode te *Dordrecht* gehouden in 1606, art. 14.

Blijkens de Voorrede, had de Heer DRESSELHUIS bevonden, dat de onlangs uitgegevene werken van de Heeren BERG VAN DUSSEN MUILKERK en KOENEN voor *Zeeland* veel te wenschen overlaten. Het werk van Jhr. BERG is nog onvoltooid, doch het geleverde bevat eenen rijkdom van zaken, die althans van groote vlijt en belezenheid getuigt. De bekroonde prijsverhandeling des Heeren KOENEN beantwoordt zeker niet aan den weidschen titel: *Geschie-*

denis van de vestiging en den invloed der Fransche Vluchtelingen in Nederland. Als *Proeve* in een nog weinig bearbeid vak, moge het stuk zijne plaats hebben onder de werken der Leidsche Maatschappij. Intusschen lag de geschiedenis der *Waalsche Refuge* buiten het bestek der genoemde Schrijvers, die uitsluitend de *Fransche Refuge* ten onderwerp hadden. De Heer DRESSELHUIS omvat beide gebeurtenissen, voor zoo ver zij op *Zeeland* betrekking hebben, in het voor ons liggend geschrift.

In het EERSTE GEDEELTE handelt de Eerw. Schrijver over *de Waalsche Gemeenten in Zeeland vóór de herroeping van het Edict van Nantes,* 1572 *tot* 1685. De stichting dezer gemeenten klimt op tot de vestiging onzer burgerlijke en godsdienstige vrijheid. Zij was een gevolg der verhuizing van vele Hervormde *Walen* en *Vlamingen* naar de noordelijke *Nederlanden,* alwaar zij beveiliging zochten en vonden tegen geloofsdwang. Een groot aantal nam de wijk naar het naburige *Zeeland.* De Schrijver wil de Waalsche Gemeente te *Middelburg,* gesticht in 1574, als de oudste dier gemeenten in ons land beschouwd hebben. Hij erkent intusschen, dat reeds ten jare 1572 te *Vlissingen* in 't Fransch gepredikt werd, en men behoort in 't oog te houden, dat vele Waalsche Gemeenten ouder zijn dan hare kerkelijke organisatie: de stof was aanwezig vóór den vorm. Verder vinden wij hier een historisch verslag van den oorsprong der Waalsche Gemeenten in *Zeeuwsch Vlaanderen,* te *Zierikzee,* te *Goes,* alsmede van de Fransch-Nederduitsche Evangeliepredikiug te *Bergen op Zoom, Sluis, Aardenburg en Axel.* Verschillende min bekende bijzonderheden zijn ons hier voorgekomen, en het geheel schijnt ons toe van de zijde der naauwkeurigheid alle aanprijzing te verdienen. Op bl. 13 lezen wij, dat »van dien tijd af »(1587) zich het bestaan der beide zoogenaamde *Olijfber»gen* dagteekent." Het *bestaan* dezer kerken is van vroegere dagteekening. Ik vind reeds *l'Olive* vermeld aan het hoofd der Handelingen van de *Antwerpsche Synode,* 8 Sept. 1570, 'tgeen aan een nog vroeger bestaan denken doet. De beide *Olives* waren oudtijds bekend onder de benamin-

gen van *l'Olive occidentale* en *l'Olive orientale*. Het waren kerkelijke Districten, die verschillende kleine meestal landgemeenten omvatteden. Ik acht het waarschijnlijk, dat tot een der *Olives* behoorde *Tour* of *Tours*, mijns inziens eene verkorte schrijfwijze voor *Tourcoing*, alwaar de oudste ons bekende Waalsche Provinciale Synode gehouden werd, den 26 April 1563. Ditzelfde *Tour*, benevens eenige andere verkorte namen van dorpen en vlekken, als gezamentlijk uitmakende een der *Olives*, komt nog eens voor aan het hoofd der *Antwerpsche* Synodale Acten van 2 Febr. 1576. Op de vergadering te *Tourcoing*, in 1563, zullen zich alleen bevonden hebben afgevaardigden der Kerken van *l'Olive occidentale*, waardoor het begrijpelijk wordt, dat in datzelfde jaar nog vier andere soortgelijke bijeenkomsten plaats hadden.

Van den invloed der oude Waalsche Gemeenten in *Zeeland* weet de Eerw. DRESSELHUIS ons weinig te zeggen. Hij heeft evenwel hooge gedachten van dien invloed »op »de godsdienstige denkwijze van de ingezetenen in die stre»ken," en meent, dat »daardoor inzonderheid begrijpelijk »wordt de streng Calvinistische denkwijze, door welke *Wal»cheren* z.ch van den beginne af meer bepaaldelijk heeft on»derscheiden," bl. 33. Wij durven zonder stellige bewijzen zoo veel op rekening der oude *Walen* niet zetten. Gaarne erkennen wij, dat zij gemoedelijke Calvinisten waren, waarom ook de Remonstrantsche gevoelens weinig ingang bij hen vonden, en zij op de Nationale Synode van 1618 en 1619, met de aldaar vastgestelde leer instemden. Doch van een *streng* Calvinismus waren zij, over 't geheel, afkeerig, en de bewijzen hunner gematigde, verdraagzame en vredelievende denkwijs zijn nog in overvloed voorhanden in hunne synodale artikelen. Wij kunnen ons niet weêrhouden het volgende af te schrijven uit de Handelingen der Waalsche Synode van *Rotterdam*, 1612, Art. 19: »*Sur la difficulté survenue entre quelques membres de l'Eglise Wallonne de Rotterdam, s'offensans de ce que Henry de Nielles leur Pasteur, communique a la Ste. Cène en l'Eglise Flamande, en laquelle aussi il exerce le Ministère, les Députez du Synode des*

Eglises Wallonnes, assemblé au dit lieu, choisis pour adviser sur ce faict, ont trouvé bon d'exhorter les susdits membres de ne point s'aliéner pour cela de l'Eglise Wallonne, et de prier tant le dit Pasteur qu'iceux membres de se supporter mutuellement en charité et entretenir ensemble communion fraternelle, en attendant que Dieu par sa grâce suscite quelque remède à leurs difficultez." Wij voegen hierbij uit de Hand. der Syn. van *Delft*, 1613, Art. 14 en 15: »*Sur le différent survenu entre les Eglises Françoises d'Amsterdam et Rotterdam, la Compagnie a trouvé expédient que le tout soit assoupi sans extérieure dispute: Et laissant à la liberté de chasque Eglise de présenter la chaire à tel Ministre qu'elle voudra et dresser tel reiglement qu'elle estimera le plus convenable pour la conservation de sa paix, juge nostre frère Henry de Nielles, Pasteur de l'Eglise Françoise de Rotterdam, capable de prescher en toutes nos Eglises, comme aussi les autres Ministres de nostre Corps, et recognoist la dite Eglise pour vray membre de nostre Synode.*" — »*Pour obvier à toute confusion et maintenir noz Eglises en bonne concorde, la Compagnie a trouvé bon, que quand on entendra parmy les membres des Eglises quelque parole tendante au déshonneur de quelcun de nos Ministres et au préiudice de leur Ministère, ceux qui ont le bien et la paix de l'Eglise en recommandation, ayent à admonester les aucteurs et semences de tels propos de se contenir ou parler eux-mesmes ou faire parler, et représenter fraternellement à un tel ce qu'ilz ont à dire sur luy.*" Meer soortgelijke besluiten en uitspraken treft men aan in de Synodale Hand. van *Middelburg*, 1616, Art. 10, 14, 15, 19; *Amsterdam*, 1616, Art. 5, 6; *Leide*, 1617, Art. 11, 13, 14; *Dordrecht*, 1617, Art. 11—13; *Middelburg*, 1618, Art. 2, 15, 25—28; *Delft*, 1618, Art. 5—7, 30, 37; *Haarlem*, 1620, Art. 11; *Vlissingen*, 1620, Art. 16; *Dordrecht*, 1631, Art. 25, enz. In al deze Artikelen is, dunkt mij, de verzoenende, vredelievende en verdraagzame geest der oude Waalsche Synode onmiskenbaar. Zij betoont zich afkeerig van twist en tweedragt, van scheiding en scheuring; zij tracht eensgezindheid en rust in de kerk te

bevorderen; zij treedt tusschen *Amsterdam* en *Rotterdam* bemiddelend op: zij onthoudt zich van een beslissend oordeel uit te spreken over de betwiste punten, die zij, intusschen, ver is van gelijk te stellen met Sociniaansche en Anabaptische dwalingen; zij berispt de organen van beide partijen, niet wegens hunne gevoelens, maar uit hoofde van den scherpen en vinnigen toon waarop deze gevoelens worden voorgedragen en verdedigd; haar leus is *charité et équité;* hare Afgevaardigden ter Nationale Synode deelen niet in den hartstogtelijken ijver van vele anderen; nog in 1620, vermaant zij FABRICE DE LA BASSECOURT zeker twistschrift *sur l'élection éternelle* terug te houden, en, in 1631, geeft zij hem haar ongenoegen te kennen, over zijne onberadene bemoeijingen. Hoe dit alles, in eenen tijd van opgewondenheid en gisting, met eene *streng* Calvinistische rigting kan overeen gebragt worden, verklaar ik niet in te zien. De Eerw. DRESSELHUIS vergunne ons van oordeel te zijn, dat, indien het gematigde Calvinismus en de verzoenende geest der oude *Walen* meer invloed hadden uitgeoefend, zoo in *Walcheren* als elders, de geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk, in de XVIIde Eeuw, minder afzigtelijke bladzijden zou opleveren.

De herroeping van het Edict van *Nantes*, gevolgd van de komst der Fransche vlugtelingen in ons land, gaf aan de bestaande Waalsche Gemeenten eene aanzienlijke uitbreiding. De Heer DRESSELHUIS handelt over deze gebeurtenis, wat *Zeeland* betreft, in het TWEEDE GEDEELTE van zijn geschrift, 1685—1814. Hier wordt gesproken van de ondersteuning aan de uitgewekenen verleend, van liefderijke besluiten der Regering ten behoeve van sommige gerefugieerde Predikanten en hunne weduwen, van nieuwe Fransche gemeenten, te *Tholen*, *Veere*, *Cadzand*, *Oostburg* en elders gevestigd, (op bl. 67, zal voor 1780 moeten gelezen worden 1680, en voor 1585 en 1586, 1685 en 1686) van plaatselijke bijzonderheden betrekkelijk *Veere*, *Middelburg* en *Vlissingen*, enz. Deze laatste rubriek zou uitvoeriger geweest zijn, indien het plan des Schrijvers had medegebragt, de lotgevallen van elke gemeente afzonderlijk

te verhalen. Doch niet alles is voor de geschiedenis even belangrijk. Ook zijn vele kerkelijke Archieven van verdwenen Waalsche of Fransche Gemeenten verloren geraakt; die van *Vlissingen* zijn eene prooi der vlammen geworden; het gemis van andere, zelfs bij nog bestaande gemeenten, moet aan de zorgeloosheid van het voorgeslacht worden toegeschreven.

»Vatten wij nu dit alles te zamen," aldus schrijft de Heer DRESSELHUIS, bl. 88, »en houden wij daarbij tevens in »het oog, hoe groot er elders wordt opgegeven van den in»vloed, dien het refuge hetzij dan ten goede of ten kwade »op den toestand des Vaderlands zal hebben uitgeoefend, »dan zou men verwachten de blijken van dien invloed vooral »in *Zeeland* te zullen aantreffen, waar zich zoo vele uitge»wekenen nederzetteden en zoo vele nieuwe Gemeenten ver»rezen. En toch blijkt het uit niets, dat zij eenen bepaald »gunstigen of ongunstigen invloed hebben uitgeoefend op »kerk of zeden, op taal of letteren, op handel of nijver»heid, welligt alleen de landbouw uitgezonderd." Ook wij aarzelen niet, alle overdrevene voorstellingen van den invloed, door de Fransche vlugtelingen uitgeoefend, af te keuren. Niemand zal ontkennen, dat elke aanwinst van een aanzienlijk aantal arbeidzame, nijverige, niet onbeschaafde noch onbemiddelde, en op godsdienst en gewetensvrijheid prijsstellende ingezetenen, voor ieder land, voordeelig is. Intusschen laten zich deze voordeelen, meestal, niet duidelijk aanwijzen. Nieuwe ingezetenen houden spoedig op vreemdelingen te zijn, wanneer hunne werkzaamheid zich aansluit aan die des ganschen volks, tot welstand van het gemeenschappelijk vaderland. Op de Nederduitsche Hervormde Kerk konden de bekwame Predikers, uit *Frankrijk* overgekomen, geen' merkbaren invloed uitoefenen. Ik schrijf zulks grootendeels toe aan het verschil der taal, zonder andere oorzaken voorbij te zien. De predikwijze van DU BOSC, SAURIN en anderen heeft even weinig uitgewerkt, als de rekkelijkheid der oude *Walen:* wat trouwens niets ontneemt aan de waarde van het goede voorbeeld. Bovendien is de bloeitijd der Fransche prediking in ons land

van korten duur geweest, nagenoeg als die van het alhier ingevoerde Fransche fabriekwezen, dat zich bezwaarlijk eene halve eeuw heeft kunnen staande houden. Wel verre dus van den invloed der *Walen* en *Franschen* zeer hoog te schatten, ben ik integendeel van oordeel, dat de meer *liberale* Waalsche en Fransche geest spoedig de drukkende uitwerking gevoeld heeft van den zwaren, *orthodoxen* dampkring van *Nederland*. De bewijzen zijn in de Synodale Acten der Waalsche Kerken voorhanden.

De Eerw. Schrijver besluit deze afdeeling met eene opgave der Waalsche of Fransche kerken en predikantsplaatsen, die, sedert 1794, in *Zeeland* opgeheven zijn. Van twaalf Gemeenten, bediend door zestien Predikanten, is thans nog alleen die van *Middelburg*, met één Predikant, over.

De geschiedenis der Waalsche Gemeenten in *Zeeland*, na 1814, wordt, als meer bekend, kortelijk in het SLOT vermeld. Aan het verhaal des Schrijvers zou thans nog het een en ander kunnen toegevoegd worden. Eene *Naamlijst der Predikanten, die bij de Waalsche en Fransch-Duitsche Gemeenten in Zeeland dienst hebben gedaan*, voltooit het geheel.

Wij zijn den Eerw. DRESSELHUIS dank verschuldigd voor de zorgvuldige bewerking van dit geschrift. Onmisbare bouwstoffen worden hier geleverd voor eene Geschiedenis der Waalsche en Fransche Kerken in *Nederland*, die wij nog eens van eene geoefende hand hopen te ontvangen. Ook het gunstig oordeel van zijn Eerw. over de Waalsche Kerken lazen wij met genoegen. »Zonder den invloed van het »*refuge* zóó hoog te willen aanslaan als door sommigen ge»schiedt," zegt de Heer DRESSELHUIS bl. 114, »erken ik »de groote verpligting, welke *Nederland* heeft aan de Waal»sche Kerken, en, schoon leeraar in de landstaal, wensch »ik veeleer eene vermeerdering van het getal der Waalsche »Kerken dan eene vermindering, mits — de arme platlan»der niet ten koste van den rijken stedeling beroofd blijve »van de gelegenheid om God te vereeren en zijne pligten »en bestemming te leeren kennen." Ik heb vrede met deze

uitspraak. Naar mijn inzien, bestaan er thans in ons vaderland noch Waalsche noch Fransche Gemeenten, en mogen dus de vroeger aanwezige Waalsche en Fransche kerken als vervallen worden beschouwd. De afstammelingen der gerefugieerde *Walen* en *Franschen* zijn *Nederlanders* geworden; ik erken dit wat mij zelven betreft, ik weet het van al mijne Toehoorders, en in hoe ver zij en ik, regtens, van de Regering zouden kunnen eischen het Evangelie te hooren verkondigen in de taal onzer voorouders, die onze moedertaal niet meer is, is mij alles behalve helder. Doch bestaan er in ons land geene Waalsche noch Fransche Gemeenten meer, er bestaat nog, als overblijfsel van vorige tijden, eene Evangelieprediking in de Fransche taal, welker instandhouding mij, onder zekere voorwaarden, wenschelijk toeschijnt. Het Fransch is nu eenmaal de algemeene taal van het beschaafd Europa geworden; de kennis dier taal mag als volstrekt noodzakelijk voor ons worden beschouwd, zullen wij niet vreemd blijven aan de beweging der beschaving; inzonderheid voor onze hoogere standen is zij onontbeerlijk, al meende men voor den gevaarlijken invloed der Fransche letterkunde ernstig te moeten waarschuwen; eene eigene taal zou, voor een klein volk, geene weldaad zijn, indien zij tusschen dit volk en de overige wereld een slagboom vestigde; wij behooren te weten wat er buiten de grenzen van ons vaderland omgaat, en stelt men prijs op Fransche scholen en Fransche schouwburgen, waarom dan ook niet op Fransche kerken? Men behoude dan de nog bestaande Fransche Evangelieprediking, mits zij geschiede in den geest der oude *Walen* en eerste Fransche leeraars, door inboorlingen, gevormd op onze Hoogescholen, toegerust met al de kunde, die de tegenwoordige stand der wetenschap vereischt, de behoeften hunner toehoorders kennende, en geschikt, om, in de vormen van den beschaafden Franschen stijl, het Christendom te prediken, zoo als beschaafde *Hollanders* van allerlei gezindten het verlangen te hooren. Ik denk, dat zulk eene Fransche Evangelieprediking zich door eene nuttige strekking zal aanbevelen, en bijval vinden bij allen, die op

het standpunt van den Eerw. DRESSELHUIS staan, met wien ik trouwens ook wensch, dat zij geen groot bezwaar zij voor 's Rijks schatkist; en zij behoeft dit niet te wezen, indien de Waalsche Gemeenten haar geldelijk vermogen uitsluitend aanwenden ter bekostiging der eerdienst. Mogten daarentegen onze Fransche predikers zich meer en meer verwijderen van de liberale beginselen hunner voorgangers; wierden onze Fransche predikstoelen, bij voorkeur, ingeruimd aan vreemdelingen, even onbekend met ons volkskarakter als met onze godsdienstige ontwikkeling en wetenschappelijke vorderingen; stonden de Fransche kerken in ons midden als kweekscholen van bekrompene dweeperijen, als brandpunten van onverdraagzaamheid en godsdienshaat, als voertuigen van uitlandsche overdrijvingen; bleek het, dat de Fransche prediking regtstreeks ingerigt was, om den godsdienstigen zin van ons beschaafd publiek te bederven, aan bestaande oneenigheden voedsel te geven, de kerkelijke Besturen in hunne werking te belemmeren, en het zaad van misnoegen, wrevel en wederstand allerwege te verspreiden: dan zal ik hare opheffing zonder leedwezen aanzien, en de Nederlandsche Hervormde Kerk wegens dit verlies niet beklagen.

Rotterdam, Julij 1848. D. T. HUËT.

Bijbelsch Dagschrift, of de invloed van het Christendom op huiselijk en maatschappelijk geluk; in godsdienstige Overdenkingen op iederen dag des jaars 1847. *Met Platen. Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots en Comp. 1847. *In gr.* 8*vo.* 690 *bl. f* 4-80.

Maria en Martha. Lektuur voor Christenvrouwen en moeders. Deel V—VII. Te Schoonhoven, bij S. E. van Nooten. 1846, 7. *In gr.* 8*vo. Ieder deel van* 192 *bl. f* 2-40.

Ofschoon het bestek van ons Tijdschrift ons niet vergunt,

periodieke werken, die wij reeds meermalen hebben vermeld, geregeld aan te kondigen, maken wij daaromtrent, om des nuttigen doels wille, gaarne eenigzins eene uitzondering met het *Bijbelsch Dagschrift*, dat nog altijd wordt voortgezet, en vooral met de keurige en smaakvolle *Maria en Martha*. De aanmoediging, die aan dit Tijdschrift op den duur te beurt valt, inzonderheid bij den overvloed van stichtelijke lektuur voor vrouwen van den beschaafden stand, bewijst evenzeer voor hetzelve, als voor de belangstelling der lezeressen. Het bijblad maakt ieder halfjaar een allerliefst kinderboekje met plaatjes uit, en het boekverslag geeft telkens eene korte maar over 't geheel juiste beoordeeling van hetgeen uitkomt en voor de Christelijke lezeressen belangrijk is. Daar de omslagblaadjes bij het verzamelen van zes stukjes tot een boekdeeltje wegvallen, zouden wij dat verslag liever, dan *daar*, op een afzonderlijk blaadje *er in* geplaatst zien.

Handboek der Oorheelkunde van Dr. M. FRANK, *vertaald, omgewerkt en met eenige aanteekeningen voorzien uit de openlijke Otiatrische Lessen van den Hoogleeraar* A. A. SEBASTIAN, *door* A. H. SWAAGMAN, *Med. Chir. et Art. obst. Doct.*

(*Vervolg en slot van bl.* 432.)

Aetiologie (136—162). Dat het een zeer duister veld blijft iets bepaalds omtrent de oorzaken der doofheid te zeggen, blijft buiten twijfel. — Naauwkeurige opmerking evenwel zal er toe moeten leiden, om vooral in dit gedeelte van de oorheelkunde belangrijke vorderingen te maken. — Dat ontstekingen zoowel van het uitwendige oor als van de verschillende deelen van de mond- en keelholte een der belangrijkste invloeden op het voortbrengen dezer ziekten zijn, heb ik vroeger reeds getracht aan te toonen in de door mij medegedeelde practische opmerkingen enz. Op dit punt zullen wij niet lang stilstaan, hetgeen trouwens door den

Schrijver breedvoerig wordt behandeld, en gecompleteerd wordt door verschillende bijgevoegde tabellarische overzigten van andere oorheelkundigen.

Beloop en uitgangen (162—167). Eene belangrijke daadzaak is het, dat de oorziekten in de meeste gevallen een zeer chronisch karakter aannemen, waardoor men zelden in de gelegenheid is acute ziektevormen waar te nemen. — Vandaar ook het weinige succes dat bij de behandeling van oorziekten verkregen wordt. — De lijkopeningen van aan doofheid geleden hebbende personen zijn nog zoo zelden geschied, dat uit de gemaakte opmerkingen nog geene gevolgen mogen getrokken worden.

Voorkomen, verspreiding, complicatie en combinatie (168—174). Omtrent het voorkomen van oorziekten in het algemeen schijnen de opmerkingen daarin overeen te stemmen, dat laag liggende landen, groot bevolkte steden, ophooping van menschen in een vertrek, belangrijke en spoedige temperatuur- en weersveranderingen hunnen bijzonderen invloed hebben op het voorkomen en verspreiden dezer ziekten. — Belangrijke opmerkingen vindt men daaromtrent in een goed bewerkt stuk van MENIÈRES in de *Gazette Médicale*, N°. 12 en 13, 1846. — Bepaald uitwendige ziekten van het oor schijnen meer op een enkel oor voor te komen; terwijl die doofheden, die het gevolg van verschillende huidziekten en ontstekingen van mond- en keelholte zijn, en dikwijls door den een' of anderen cachectischen toestand onderhouden worden, zich bij voorkeur op beide ooren schijnen te plaatsen. — Deze meening, welke de onze is, schijnt ook èn Schrijver èn Vertaler toegedaan te zijn. — De overtuigende blijken voorts van sympathie tusschen oor en hersenen zijn in vele gevallen niet te miskennen, waaruit het dan ook wel blijkbaar zal worden, waarom oorziekten dikwijls met vele andere complicatiën vergezeld gaan.

Prognostiek 174—184). Gelijk het in alle andere ziekten een der belangrijkste punten uitmaakt het stellen van eene prognosis, en men in deze ten uiterste voorzigtig moet zijn, des te meer is dit wanneer men uitspraak moet doen bij het onderzoek eener oorziekte. — Men mag evenmin te

veel als te weinig beloven. — Ref. spreekt hier niet waar het eene eenvoudige uitwendige aandoening is; maar daar waar het gebrek reeds gedurende jaren bestaan heeft, en waar het onderzoek geene dadelijke resultaten geeft, daar neme men de uiterste voorzigtigheid in acht. Want even nadeelig is het een lijder af te schrikken als aan te moedigen waar dit niet behoort. — De arts verbeurt hier zijn vertrouwen, de patient tijd en geldelijke opoffering. — Men vrage zoo vele inlichtingen mogelijk, en daar waar èn lengte van tijd, èn reeds gevolgde behandelingen, èn verkeerd aangewende middelen voor desorganisatiën doen vreezen, en het onderzoek dit bevestigt, dan is het beter den lijder geheel weg te zenden, dan nog hoop te geven. En te regt merkt onze Schrijver aan, in deze zich te rigten naar de individualiteit van den lijder zelve. — Uit dit alles blijkt het genoegzaam, hoe onzeker de regelen zijn tot het vestigen van een prognosis; en om deze reden kan men zich zeer zelden aan bepaalde voorschriften houden.

Therapie (184—253). In navolging van anderen, wordt hier een kritisch overzigt van de verschillende tot heden toe beproefde geneeswijzen gegeven. — Geen gebrek, waaraan de mensch onderhevig is, had waarschijnlijk die massa empirische middelen te verduren, als wel de doofheid, en alhoewel de kennis der oorziekten, in vergelijking van vroeger, belangrijk kan gezegd worden vooruitgegaan te zijn, worden deze middelen dikwijls toch vaak met overleg van den medicus gebruikt. Van geen middel is daarom ook meer misbruik gemaakt dan van de Electriciteit, en in het algemeen zijn daarvan geene gunstige gevallen bekend geworden. — Of de reeds in 1842 bekende en door Ref. medegedeelde proeve van IOBERT DE LAMBALLE vruchten hebbe gedragen, blijft een raadsel. Of evenwel, gelijk de Schrijver zegt, aan het galvanismus alle geneeskundige kracht in de otiatrie moet ontzegd worden, kan, dunkt mij, voor alsnog zoo zeker niet bevestigd worden. Meer dan beide vorige echter werd nog waarde gehecht aan mineraal en dierlijk magnetismus; en nog minder, dan beide vorige, verdient dit middel vertrouwen, alhoewel de aanwending niet

zoo veel schade kan berokkenen als de beide evengemelde. — De aanwending der moxa en het ferrum candens heeft eenige vereerders gevonden. Alhoewel de beroemde LARREY de moxa afgodisch vereerde, en Ref. in de *service de l'Hôpital des Invalides* door LARREY zelven dit middel bijzonder heeft hooren aanprijzen, zoo zijn deze redenen nog niet voldoende om eene algemeene aanwending, ten einde eene zoogenaamde afleiding te bewerken, ten stelligste aan te raden, en dit is evenzoo het geval met de algemeene aanprijzing van de *vesicantia*, het *ung. Autenr.*, de *caustica*, haarsnoeren en fontanellen; meestal worden al deze middelen aangewend bij de zoogenaamde nerveuse doofheden, en daar zijn zij allerverderfelijkst, en werken in het vervolg zeer schadelijk. — Alleen die gevallen, waar eene bepaalde congestie, chronische inflammatie of hypertrophie bestaat, daar kunnen en zullen dergelijke middelen, gelijk in alle andere ziekten, een gunstig gevolg hebben; en dan nog moeten zij met voorzorg gebezigd worden. — De douche en druipbaden vinden nu en dan ook aanbeveling; doch hebben eerder schadelijke dan gunstige gevolgen gehad. — Van geene geneeswijze echter wordt meerder misbruik gemaakt, en heeft men zulke schadelijke uitwerkselen te betreuren gehad, dan wel van de inspuitingen en indroppelingen, en vooral hebben de laatste, als empirisch middel, het meeste nadeel berokkend.

Baden, purgeermiddelen, bloedontlastingen zijn evenmin als algemeen geneesmiddel aan te prijzen als een der bovengenoemde methoden. — Voor elke doofheid in het bijzonder zal men ook zijn geneesplan moeten vaststellen; en de dagen van empirismus zijn toch voorbij, om niet eerst al die hulpmiddelen aan te wenden, die de tegenwoordige wetenschap aan de hand geeft; en daarom gaan wij de overige aangeprezene methoden met stilzwijgen voorbij. — Bij de verwijdering van het opgehoopte oorsmeer heeft men verschillende soorten spuitjes aangeraden. — Mijne gewoonte is het immer, een gewoon glazen spuitje te gebruiken; eene grootere spuit is volstrekt onnoodig, en ook des Schrijvers meening schijnt dit te zijn. — De vermindering van de afscheiding der oorkliertjes heeft aanleiding gegeven

tot het aanraden van menig middel, om in den uiterlijken gehoorweg te druipen. — Men bedenke evenwel, dat dit geene ziekte is die op zichzelve staat, maar meestal een symptoom van eene andere ziekte van het gehoororgaan; men neme dus daarbij de uiterste voorzigtigheid in acht, want meermalen is het mij gebleken, dat, ten gevolge van de eene of andere indruiping, het zintuig des gehoors is te niet gegaan, en zoude het mij niet moeijelijk vallen die voorbeelden aan te wijzen. — Algemeen zijn de oorheelkundigen het daaromtrent eens, dat de lucht door DELEAU aangeprezen, het natuurlijkste en zekerste middel is om het middenöor te onderzoeken, en voor de therapie van verschillende oorziekten heilzame gevolgen kan hebben. — En alhoewel DELEAU zelf daartoe en ook vele anderen, waaronder ook ITARD, inspuitingen van water door de tuba tot in de trommelholte hebben aanbevolen, zoo kwam de eerste daarvan terug, en wordt het zeer betwijfeld, of wel immer die inspuitingen de plaats hunner bestemming bereikten, en of niet dadelijk de vloeistof langs de wanden der tuba wegvloeide. — Dikwijls heb ik ook dergelijke inspuitingen willen aanwenden; nimmer echter had ik de zekere bewijzen, dat de vloeistof tot in de trommelholte doorgedrongen was, hetgeen toch bij inspuitingen van lucht wel zeer zelden het geval is; daar de lijders zelven na verloop van eenige dagen waarschuwen, of de lucht wel ter behoorlijke plaats komt. — Als diagnostisch middel niet alleen, maar om de lijder geene nutteloze vrees aan te jagen, is het niet altijd noodig zamengeperste lucht in te brengen; men beginne met zachtjes door den catheter te blazen, of dit met een elastiek spuitje, of door middel van eene met lucht gevulde blaas te doen. De nadeelen, die men heeft aangegeven na het aanwenden der luchtdouche, zijn door de tegenstanders wel wat overdreven. — Evenwel is het ook mij eenige keeren gebeurd, dat ik een emphysema echter niet van aanbelang zag verschijnen, dat den volgenden dag niettemin verdreven was. — De Schrijver laat nu eene beschrijving volgen van verschillende werktuigen om zamengeperste lucht in te brengen. Vele dier werktuigen, en

vooral die van DELEAU, zijn te omslagtig en te kostbaar. Verschillende even omslagtige werktuigen zijn er uitgedacht om warme en aetherische dampen in de *tuba Eustachii* te brengen, onder deze mag men voornamelijk noemen die van WOLFF, BERG, SCHMALZ, LINCKE, KRAMER en HUBERT-VALLEROUX. Na de ondervinding, die wij, met den Schrijver en den Vertaler gemaakt hebben, is de nuttigheid dier werktuigen ons nog volstrekt niet gebleken, om ze zoo onvoorwaardelijk aan te bevelen, als WOLFF en BERG vooral dit doen. — De Schrijver komt later, bij de behandeling der bijzondere ziektevormen op deze geneeswijze terug. — Voor dat de Schrijver van het eerste gedeelte zijns werks afstapt, deelt hij de verschillende werktuigen mede tot opvanging van het geluid voor die lijders, wier gehoorvermogen zoodanig verminderd is, dat zij tot een dergelijk middel hunne toevlugt moeten nemen. Het groot aantal der gehoorbuizen die reeds uitgevonden zijn, bewijzen genoegzaam, dat nog geen van alle aan de vereischten voldoet. — Ref. twijfelt er niet aan, of men zal, bij nadere kennis van physiologie zoowel als van pathologie van het gehoororgaan, een meer doelmatig werktuig vinden tot opneming en voortplanting van het geluid als die, welke tot nog toe bestaan.

Tweede gedeelte. Over de oorziekten in het bijzonder (254—557).

Eerste afdeeling. Ziekten van het uitwendige oor (254—292). Onder de opgesomde ziekten, waaraan het uitwendige oor onderhevig is, schijnt mij toe, dat de verschillende voorkomende huidziekten eene voorname plaats bekleeden, en die meestal, zoo zij aan het uitwendige oor ontstaan, naar de dieper gelegene deelen zich voortplanten, en jaren lang kunnen voortduren en bestaan, waarmede dikwijls een den lijder onaangenaam stemmend geruisch vergezeld gaat. Het valt niet te ontkennen, dat hier eene algemeene op de oorzaak gerigte behandeling alleen een gunstig gevolg kan hebben; ja, dat alleen plaatselijke middelen allernadeeligst zijn.

Tweede afdeeling. Ziekten van den uitwendigen gehoorgang (293—366). Bij de beschrijving der ziekten van dit

deel treft men in de eerste plaats aan, onder de vermelding van de imperforatie van den gehoorgang, de aanmerking van den Vertaler, op bl. 299, nopens het hulpmiddel tot diagnostiek, de stemvork namelijk. — Nadat WEBER en BONNAFONT de uitwerking van dit werktuig op het gehoor, door deszelfs trillend einde op het hoofd te plaatsen, hadden waargenomen, heeft SCHMALZ dit als diagnostisch hulpmiddel op de ziekten van het gehoor toegepast. Sedert twee jaren bedient Ref. zich ook daarvan, en hij moet bekennen verrassende uitkomsten daarmede verkregen te hebben. De vernaauwing van den gehoorgang schijnt mij meermalen voorgekomen te zijn dan de Schrijver. Vooral bij bejaarde personen van het vrouwelijke geslacht nam ik dit gebrek herhaalde malen waar; voor alsnog is het mij niet mogelijk eene bepaalde verklaring hiervan te geven; of het zoude moeten zijn het voortdurend dragen van eene muts, en het drukken daardoor van het uitwendige oor tegen het hoofd, hetgeen waarschijnlijk dit nadeelige gevolg op den gehoorgang heeft. Enkele malen mogt het mij gelukken de verwijdering te bewerkstelligen, door in den gehoorgang gebragte stukjes *spongia praeparata*, waardoor dan ook de doofheid verbeterde. — Onder de vreemde ligchamen, die zich soms in den uitwendigen gehoorgang voordoen, moet men voornamelijk zijne aandacht vestigen op het toevallig daarin geraken van insekten, hetgeen hevige en onaangename verschijnselen kan ten gevolge hebben. — De Schrijver en Vertaler spreken beide van eene *Lythiasis meatus auditorii*. Schrijver heeft eenige dier steenen onderzocht en zag dat zij uit carbonas calcis en epitheliumcellen bestonden. Vertaler nam een dergelijk geval waar bij eene jichtachtige lijderes. Onder de toevallen, die de vreemde ligchamen op deze plaats kunnen veroorzaken, behooren ook de hevige pijnen die kunnen ontstaan door drukking op de zenuwverspreidingen, en welke zelfs leiden kunnen tot levensgevaarlijke toevallen. Voorwaar een bondig bewijs hoe spoedig men trachten moet deze vreemde ligchamen te verwijderen. — Onder de aangegevene middelen tot wegneming derzelve behoort in de eerste plaats de inspuiting, en ten andere wel de extractie,

welke laatste vele moeijelijkheden kan opleveren. Niet te verwonderen is het dan ook, dat er vele werktuigen daarvoor zijn uitgedacht. Onder de medegedeelde vond ik met genoegen het met eene verloskundige tang overeenstemmend werktuigje van LINCKE, hetgeen ook Ref. herhaalde malen goede diensten bewezen heeft.

In het achtste onderdeel van deze afdeeling spreekt de Schrijver zeer uitvoerig over de polypen en soortgelijke uitwassen in den gehoorgang. — Het is zeker een der lastigste en onaangenaamste gebreken, die men ter behandeling krijgt. De groote misslagen, die nu en dan gemaakt worden bij de diagnostiek van de ziekten van het gehoor, doen zich zeer dikwijls in dit gebrek kennen. Een goede oorspiegel zal in deze den onderzoekenden arts te hulp moeten komen. — De aangegevene geneeswijzen bestaan in de volgende: 1. vernietiging door bijtmiddelen en gloeijend ijzer — het laatste is niet aan te bevelen — de lapis infernalis in substantie blijft altijd het zekerste middel daartoe. 2. Het opdroogen der polypen kan nu en dan bij granulatiën vooral en kleine slijmpolijpen met nut gebezigd worden. De sub acetas plumbi heeft Ref. in verschillende gevallen uitstekende diensten bewezen. 3. De exstirpatie met het mes kan alleen bij kleine polypen aangewend worden, en alsdan moet men nog het een of ander causticum aanwenden, om de achterblijvende grondvlakten te vernietigen. 4 en 5. Het afdrukken en de verbrijzeling zijn af te keuren. De methode, die het meest aanbevelingswaardig is, is de 6, het uittrekken. De laatste evenwel, het afbinden, is bijna in alle gevallen aanwendbaar en ook dikwijls aangewezen. — Schrijver beveelt aan het werktuigje van Dr. WILDE te *Dublin*, hetgeen ook naar Refs. gevoelen het beste is van de menigte, die daartoe aangeraden zijn. — Bij de behandeling van de negende onderafdeeling, de ontsteking van den gehoorgang, treft ons onder anderen de uitgang van deze aandoening in oorvloeijing (*otorrhaea*). Ref. begrijpt het niet, waarom later een afzonderlijk hoofdstuk hiervoor genomen is, daar het toch wel zeker is, dat eene oorvloei-

jing een gevolg is van eene voorafgegane ontsteking. De Schrijver heeft te regt bij de behandeling van deze zoo menigvuldig voorkomende oorziekte, de zeer goede verhandeling van Dr. WILDE, te *Dublin*, te baat genomen. Het vooroordeel, zoowel bij geneeskundigen als bij leeken, dient voornamelijk, wat dit punt betreft, nog wel bestreden te worden; en WILDE heeft in zijne verhandeling te regt daarop aangedrongen.

Derde afdeeling. Ziekten van het trommelvlies (376—422). Omtrent de aandoeningen, waaraan het trommelvlies onderhevig is, en die de Schrijver geregeld afhandelt, valt weinig aan te merken. De openingen in dat vlies gaan gewoonlijk met van tijd tot tijd zich herhalende ligte ontstekingen en geringe oorvloeijing gepaard, zoodat men zich beijveren moet in het algemeen schadelijke inwerkende oorzaken af te weren. Hierop gaat de Schrijver over, de meeningen van verschillenden, die de doorboring van het trommelvlies, bij ziekten daarvan in het bijzonder, of voor andere ziekten van het werktuig des gehoors aangeraden hebben, kritisch te behandelen. De aanwijzingen daartoe zijn zeer zeldzaam, en de ongunstige resultaten, die deze operatie opgeleverd heeft, zullen de aanwending daarvan hoe langer hoe meer tot zeer enkele gevallen in de toekomst bepalen. Bij de opsomming van de werktuigen tot doorboring is het werktuigje van FABRICI het doelmatigst, en is reeds verschillende malen door ons (alhoewel met geen gunstig resultaat) gebruikt.

Vierde afdeeling. Ziekten van de trommelholte (423—464). De onder N°. 2 van deze afdeeling behandeld wordende ziekte is de menigvuldigst voorkomende van de ziekten der trommelholte en is de zoogenaamde slijmvloed in het middenoor. De menigvuldige namen, die men aan dit gebrek gegeven heeft, bewijzen reeds genoeg, dat dit gebrek veler aandacht getrokken heeft. De ziekte, die Ref. hier bedoelt, is natuurlijk de chronische vorm, en hij heeft daarbij voornamelijk op het oog de ziekelijke veranderingen van het slijmvlies. Onder alle aangegevene hulpmiddelen kan

Ref., naar eigene ondervinding, volmondig met den Schrijver de toediening van het *acid. carbonicum* uit een' daartoe bijzonder vervaardigden toestel aanbevelen, en hij gebruikt daartoe sedert eenige jaren den toestel geheel en al overeenkomende met de gazmachine van DÖBEREINER. De harstdampen, die HUBERT-VALLEROUX in deze gevallen aanraadt, hebben dat nut niet bewezen, hetgeen men hieraan heeft willen toeschrijven.

Vijfde afdeeling. Ziekten van de *Eustachiaansche* buizen (465—486). In het algemeen komt hier veel overeen met hetgeen reeds bij de ziekten van de trommelholte gezegd is. Op één punt echter moet hier voornamelijk gelet worden, en dat wel op de *stricturae tubae Eustachii.* Voor dit gebrek, wanneer het wel geconstateerd is, moet inderdaad èn lijder èn arts het grootste geduld aan den dag leggen. Nadat vooraf eene algemeene behandeling in de meeste gevallen heeft moeten voorafgaan, moet nu eene plaatselijke daarop volgen, die maanden lang duurt en waarbij de lijder in de meeste gevallen zijn geduld verliest. In het algemeen hebben de darmsnaren tot verwijding der vernaauwing zeer weinig blijvende diensten bewezen. — Ref. beveelt aan, de darmsnaren, alvorens ze in te brengen, in eene oplossing van *nitras argenti* te dompelen, en men zal alsdan een dubbel doel bereiken, een gedeelte der vernaauwing te vernietigen en ook door eene poos de darmsnaren te laten liggen, deze te doen uitzetten en daardoor als dilatator op de vernaauwing te werken. Door deze handelwijze te volgen, zal men iederen keer, dat de darmsnaar ingebragt wordt, dat gedeelte moeten afsnijden, hetgeen reeds ingebragt was.

Zesde afdeeling. Ziekten van het labyrinth (487—521). Schrijver geeft hier onder de rubriek zenuwdoofheid al die toestellen op, welke in den laatsten tijd aangegeven zijn tot inbrenging hetzij van water-, aether- of harstdampen. Ieder van de uitvinders heeft zeer veel op met zijn werktuig en de daarmede waargenomene gunstige resultaten. Ref. heeft al die werktuigen in zijn bezit, heeft ze allen, zonder onderscheid,

onbevooroordeeld aangewend. Hij kan evenwel niet zeggen, zoo veel gunstigs daarmede bewerkt te hebben. Alleen in die gevallen, waar men, de grondoorzaak erkennende, eene gepaste algemeene behandeling heeft doen voorafgaan, kon men door eene locale aanwending van bovengenoemde dampen nuttige effecten zien. Bij de duisternis, die in deze nog heerscht, is het overigens beter op dit punt niet verder uit te weiden.

De zevende en laatste afdeeling handelt over de doofstomheid. Meer en meer schijnt men er toe over te gaan, om de methode van den Abt DE L'ÉPÉE te wijzigen en te verbinden met die van AMMAN en HEINICKE, namelijk de doofstommen tot het spreken op te leiden. — De geachte Vertaler verzekert ons, dat te *Groningen* aan het Instituut goede resultaten verkregen worden van deze methode. In het belang der wetenschap ware het te wenschen, dat de gebroeders GUYOT de gunstige resultaten, bij hen ondervonden, mededeelden. Hier ter stede hebben wij een zeer merkwaardig voorbeeld voor oogen, van een doofstom kind, dat op deze wijze onderwezen wordt, welk onderwijs met het glansrijkste gevolg bekroond wordt. Later hoopt Referent speciaal, met toestemming van familiebetrekkingen en den onderwijzer van het kind, hierop terug te komen. Reeds vroeger bragt Ref. het nuttige dezer methode in eene kleine verhandeling onder het oog.

En hiermede aan het einde van het verslag zijnde, zoo wenschen wij Vertaler geluk met zijnen ondernomen arbeid. Moge de lust tot het beoefenen van oorziekten in het algemeen daardoor opgewekt worden, en mogten zij, die zich hier te lande meer bijzonder op dezen tak der heelkunde toeleggen, zich verbinden, om, hetzij door onderlinge mededeelingen, hetzij door mededeelingen door middel van de drukpers, ernstig mede te werken tot het meer en meer beoefenen van deze nog duistere ziekten.

Rotterdam, Junij 1848. A. SYMONS.

Levensgeschiedenis van een Kavaleriepaard. Door SEON J. B. ROCHAS, *Ridder van het Legioen van Eer, Vétérinaire Principal, Lid van onderscheidene Genootschappen. Bekroond met eene Gouden Medaille door de Société royale et centrale d'Agriculture te Parijs. In het Hollandsch overgebragt door* P. C. HEKMEIJER, *Veearts der 1ste Klasse, Paardenarts bij het Regement Rijdende Artillerie, en* A. DE VOS, *Veearts der 1ste Klasse, Adjunct Paardenarts bij hetzelfde Regement. Te Amersfoort, bij* W. J. van Bommel van Vloten. 1847. *In post* 8*vo. XII en* 152 *bl. f* 1 - 20.

Dit boekje is bestemd, om het belang aan te toonen, dat in eene goede behandeling van het paard tot behoud der Kavallerie gelegen is. De groote sterfte der paarden bij de Kavallerie en Artillerie, en de korte tijd, waarin deze dieren gemeenlijk dienst kunnen doen, hebben groote kosten ten gevolge. De nadeelige invloed, dien eene nalatige behandeling van de zijde der manschappen op hunne paarden uitoefent, het voordeel, dat daarentegen uit eene zorgvuldige oppassing voortvloeit, worden in dit werkje in het voorbeeld van eenen jongen *Franschman*, die, op het land opgevoed, alleen uit liefde voor een paard, dat hij zag geboren worden, in dienst was getreden, aanschouwelijk voor oogen gesteld. Die kavallerist verhaalt de geschiedenis van zijn paard. Het is een boekje over den omgang met paarden; het *verhaalt*, in plaats van dorre voorschriften of in hoofdstukken en paragraphen verdeelde levensregels te geven. Deze wijze van de zaak te behandelen kan voorzeker hare nuttigheid hebben; zulk een boekje wordt met meer genoegen gelezen dan eene handleiding in meer wetenschappelijken vorm; terwijl daarenboven hier de groote waarheid op den voorgrond staat, dat alles ligt en gemakkelijk wordt, wanneer men het naar eigene keuze en met liefde doet. 't Geen anders een last is, wordt dan een lust. Moge het boekje ook bij ons nut doen, en medewerken, om eene betere behandeling van het ons zoo nuttige redelooze dier, waartegen de mensch zich dikwerf de hardvochtigste handelingen veroorlooft, meer algemeen te verspreiden! Niet slechts het paard, maar ook de mensch zou zich bij die handelwijze wèl bevinden.

De Cochenille-teelt. Handleiding ten gebruike van Nederlandsche Planters; door een' Zeeofficier. Te Rotterdam, bij H. V. van Gogh. 1848. *In gr.* 8*vo. IV en* 30 *bl. f*: - 50.

Onder de belangrijkste voorwerpen voor den handel, welke de klasse der insekten oplevert, behoort ongetwijfeld de Cochenille. De schoone roode verwstof, die het verschaft, is algemeen bekend. Reeds vóór ruim drie eeuwen (het eerst in 1526) werd dit handelsartikel naar *Europa* overgebragt, en heeft de *kermes* der *Arabieren* bijkans geheel verdrongen. Het was vroeger als een plantaardig voortbrengsel, als eene soort van graan beschouwd, en dit wanbegrip moest nog in den aanvang der vorige eeuw door notariële acten bestreden worden (*Natuurlijke Historie van de Couchenille, beweezen met Authentique Documenten. Amsterdam* 1729. 8°.). In dat merkwaardig, in het Fransch en Nederduitsch uitgegeven stukje van zekeren MELCHIOR DE RUUSSCHER (niet op den titel maar bl. 46 genoemd) vindt men ook op bl. 47 eene afbeelding van het opgeweekte en daardoor duidelijk gemaakte insekt, met den zuiger en de pootjes, in tegenwoordigheid van den Heer G. ROËLL, toen Professor der Anatomie te *Amsterdam*, door J. WANDELAAR afgeteekend, den bekenden Graveur der ontleedkundige platen van onzen wijdvermaarden ALBINUS. Deze meening, dat het plantenkorrels waren, gaf tot den naam *Grana* (in het Spaansch) aanleiding, welke nog is overgebleven.

Het is bekend, dat de cochenilleteelt sedert 1828 op *Java* en thans ook op *Curaçao* is ingevoerd. Het kan daarom zijne nuttigheid hebben, dat een zeeofficier eenige oogenblikken van ledigen tijd besteed heeft tot het opstellen dezer beknopte Handleiding, welke hij vooral bewerkt heeft naar aanleiding van twee Spaansche, hem op zijne reizen in handen gekomene werkjes, die hij in het voorberigt aanhaalt. Het uitvoerig werk van THIERY DE MENONVILLE, die in 1777 naar *Guaxaca* in *Mexiko* reisde, om de cochenille naar *St. Domingo* over te brengen, schijnt hem niet bekend te zijn geweest.

Blik op den vroegeren en tegenwoordigen Toestand van het

Eiland Curaçao. Te Rotterdam, bij H. V. van Gogh. 1848. *In gr.* 8*vo.* 27 *bl. f* : - 40.

Deze brochure is voornamelijk ingerigt, om eenige onjuiste en onbewezene beschuldigingen te wederleggen, welke aangaande het bestuur en de administratie der kolonie *Curacao* voorkomen in een stuk, hetwelk in onderscheidene nommers van de *Arnhemsche Courant* van April 1847 geplaatst was. De Baron VAN RADERS, die door de invoering van nieuwe kulturen aan de kolonie groote diensten bewezen heeft, wordt hier tegen de oordeelvellingen van dat dagblad met warmte verdedigd.

De Regten en Pligten van den Nederlandschen Landeigenaar, tegenover Heemraadschappen en Polderbesturen; door J. A. GERLACH, JR., *oud Lid der Provinciale Staten van Noord-Braband en Notaris te Heusden. 's Gravenhage, bij* de Erven Doorman. 1848. *In gr.* 8*vo.* 16 *bl. f* : - 20.

Het doel van dit vlugschrift is, nogmaals aan te bevelen des Schrijvers *Handboek voor Dijk- en Polderbeheer* (inzonderheid in de Provincie *Noord-Braband*), in 1846 te *'s Hertogenbosch* uitgegeven; en verder, om, bij vermelding dat gezegde werk nog door geheel het Rijk verkrijgbaar is, de bewoners van *andere* Provinciën op te wekken, het voorbeeld van *Noord-Braband* te volgen, en geen middel onbeproefd te laten tot verwerving van zulk billijk regt, als den landeigenaar in genoemde Provincie nu zoo ruimschoots is toegekend.

Daar wij gedachte Handboek reeds lang geleden met lof hebben aangekondigd, zal dit weinige over deze brochure hier wel genoeg zijn. Maar bij deze gelegenheid vestigen wij de aandacht onzer *Zeeuwsche* lezers op het *Iets ten betooge van het wenschelijke eener algeheele herziening van het Reglement van Administratie voor den Polder van Walcheren. Te Middelburg*, bij A. J. DE WILDE, 1848, prijs 15 cent. — Mogt men, ingevolge den wensch van den Heer GERLACH, eveneens alom de hand aan het werk slaan tot het bekomen van betere Polderreglementen! In *Walcheren*, vreezen wij, kunnen er nog vele boekjes en dagbladartikelen worden geschreven, eer er doortastende verbetering plaats grijpt. De

redenen, waarom er zoo veel in den weg staat, zullen de bewoners van dat eiland het beste begrijpen.

Middelburg, 3 Julij 1848. Mr. A. F. SIFFLÉ.

Dèscription de la Chapelle Carlovingienne et de la Chapelle Romane, restes du château de Nimègue. Recherche Archèologique par ALEXANDER OLTMANS, Peintre, Membre de l'Académie Royale des Beaux-arts à Amsterdam. A Amsterdam, chez *J. M. E. Meijer*. 1847. Kl. in fol. *f* 2-50.

Het heeft *Nederland* nimmer aan mannen ontbroken, die zich onledig hielden met het beoefenen der Oudheidkunde, en het ware te wenschen, dat iemand tot het zamenstellen eener *Bibliotheek van vaderlandsche Oudheidkundigen* mogt besluiten, en DE WIND's *Bibliotheek van vaderlandsche Geschiedschrijvers* tot model nam. Wij missen een dergelijk werk. Elk weet, hoe groote verpligting de *Archaeologie* heeft aan MERULA, OUDAAN, PARS, L. SMIDS, SCRIVERIUS, BOXHORN, VAN SOMEREN, ALKEMADE, LYDIUS, PITISCUS, en vooral aan de beide SMETIUSSEN, die in het midden en einde der XVIIde eeuw bloeiden; bewondert hunnen ijver, geduld, naauwkeurigheid; staat verbaasd over de magt van citaten uit de schriften van vroegere en latere schrijvers, waarmede zij hunne stellingen bevestigden; doch betreurt het gemis van oordeel en smaak, dat op elke bladzijde hunner schriften doorstraalt. Gehecht aan oude denkbeelden en opvattingen, zagen zij met ontzag tegen hunne voorgangers op, en weken er even min van af als de *Scholastici* van ARISTOTELES; zwoeren bij hunne namen, als de leerlingen van PYTHAGORAS bij dien van hunnen meester. Maar dit was de geest der XVIIde eeuw in alle vakken van kennis en wetenschap! Helderder licht verspreidden hare beoefenaars der XVIIIde eeuw over de *historische* en *archaeologische* wetenschappen. Men begon de classici niet alleen met een philologisch maar ook met een antiquarisch oog te onderzoeken; men waagde het, de vroegere en latere interpretes te wederleggen, en gaf resultaten van onderzoek, in plaats van het *ipse dixit*. De schriften der BURMANNEN, CANNEGIETER, DRAKENBORCH, PALUDANUS, VAN LIER, VAN WIJN, IN DE BETOUW en vele anderen strekken er tot bewijs van. Doch ook zij derfden, wat der geheele

eeuw ontbrak, *waren kunstzin, ervarenheid in de geschiedenis der kunst*, wier gewrochten zij beoordeelden. Ook bepaalden zij hun onderzoek meestal tot classieke oudheden; de middeleeuwsche werden naauwelijks aangeroerd, en de overblijfsels der bouwkunde wel afgebeeld, doch niet opzettelijk onderzocht en met in andere en verschillende oorden van *Europa* nog aanwezige vergeleken. Gewaagde men er van, dan deelde men eene ongegronde gissing mede of schreef zijn' voorganger na. WESTENDORP en vooral REUVENS waren diep doordrongen van het hooge belang van de geschiedenis der bouwkunde voor de *archaeologie* en de geschiedenis, en met hen begon geen *nieuw*, maar een *eerste* tijdperk voor dezelve; een tijdperk, dat, onder bescherming en voorlichting van het *Kon. Ned. Inst.*, der *Maatsch. van Nederl. Letterk.* en andere Genootschappen, maar vooral der *Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst* te *Amsterdam*, veel belooft en reeds het een en ander gaf, dat aan de verwachting voldeed. Hiertoe brengen wij het werk van den verdienstelijken OLTMANS, dat de laatstgemelde Maatschappij onder hare *Bijdragen* opnam, en, door den Schrijver zelven, om redenen, die wij billijken, in goed *Fransch* overgezet, op nieuw het licht ziet. *Diepe kunstzin, groote ervarenheid in hare geschiedenis, scherp oordeel, juiste blik, zeldzame naauwkeurigheid, onvermoeide vlijt*, ziedaar hetgeen wij in dit bouwkundig werk meenden op te merken. Algemeen is het toegejuicht, en wij deelen in dit *plaudite* van harte. De beide oude Kapellen, eenige overblijfsels van de *villa regia* van KAREL DEN GROOTE, zijn de hoofdvoorwerpen, waarmede de Schrijver zich bezig houdt; hetgeen hij nopens andere gestichten mededeelt, dient alleen om zijne ideën ten aanzien van die overblijfsels der oude bouwkunst te bevestigen. In zijn welgesteld *Avant-propos* ontwikkelde hij zijn plan, ten gevolge van hetgeen hij bij uitheemsche schrijvers over de Kapellen had gelezen, en onzes bedunkens heeft hij het uitnemend uitgewerkt en zijn zijne resultaten boven bedenking. Op dit *Avant-propos* volgt eene *Histoire architectonique du château de Nimègue.* Nieuwe bijzonderheden zal de deskundige in dit gedeelte niet ontmoeten. De Schrijver heeft zelf niet onderzocht, maar geeft slechts de resultaten der nasporingen van IN DE BETOUW, in diens *Lotgevallen en ondergang van den burgt binnen Nymegen, Nym.* 1796, te vinden. De inhoud is rijker dan het bovenschrift aanduidt, en bevat niet slechts de *histoire ar-*

chitectonique, maar de geheele geschiedenis van het slot; niet alleen de schaden, herstellingen, veranderingen, verbeteringen, die het onderging van deszelfs stichting door KAREL DEN GROOTE af tot deszelfs slooping in 1797; maar deszelfs verschillende lotgevallen; welke vorsten en vorstinnen het bewoond hebben; hoe dikwerf het door brand verwoest is; hoe OTTO II, (niet OTTO III) Graaf van *Gelderland*, het (voor 1600 mark zilvers) van Graaf WILLEM II van *Holland* in pandschap ontving; hoe KAREL VAN BOURGONDIË het bij de inneming van *Nijmegen*, 1473, als een gebouw, gelijk hij waande, door JULIUS CAESAR gesticht, spaarde, enz.

Het is jammer, dat de kundige Schrijver zijn m. s. niet door een' kenner der Latijnsche taal heeft laten overzien, dan zouden wij gewis ons niet tegen het gemengde gebruik van *Latijnsche* en *Fransche* eigennamen stooten; b. v. JULES CÉSAR, NÉRON, CLAUDIUS DRUSUS, *fils de* LIVIE *et de* TIBÈRE, HONORIUS, *fils de* THÉODOSE, TRAJAN, DIDIUS JULIANUS, CONSTANTIN enz.: waarom de Latijnsche of Fransche uitgangen bij allen niet behouden?

Hoofdstuk II voert tot opschrift: *Déscription de la Chapelle Carlovingienne ou octogonale.* Vroegere oudheidkundigen schreven der Kapel een' *Romeinschen* oorsprong toe. Paus LEO III, uit *Rome* verjaagd en in 779 door KAREL DEN GROOTE op den pauselijken zetel hersteld, zou haar, op verzoek des Keizers, tot Christelijk gebruik gewijd hebben. Lateren, en onder hen REUVENS, oordeelden, dat zij uit de dagen van dien Keizer was; een gevoelen, dat ook door OLTMANS omhelsd is. Mr. VON LASSAULX en F. KUGLER achtten, dat zij een *baptisterium* geweest is, en inderdaad zij heeft veel overeenkomst met de *baptisteria*, die men nog in de oude kerken ontmoet. VON QUAST toonde in zijn werk, *Die altchristlichen Bauwerke von Ravenna*, *Berlin* 1842, aan, dat de cathedrale (*Münster-Kirche*) te *Aken*, naar de *St. Vitalius*-Kerk te *Ravenna* gebouwd was. Zulks gaf SCHNAASE aanleiding, in het *Kunstblatt*, N°. 24 van 23 Maart 1843, de vraag te opperen, of de Kerk van *Othmarsheim* en de *Chapelle octogonale* navolgingen van deze beide monumenten konden zijn? Ten aanzien der eerste koesterde hij zelf geen' twijfel; maar met betrekking tot de laatste was hij niet zeker. Ook OLTMANS wilde eene poging aanwenden om haar te beantwoorden, voorzag zich van de noodige bescheiden nopens de kerken van *Aken*, *Ravenna* en *Othmarsheim*, begaf zich naar

Nijmegen en vergeleek ze uit- en inwendig, met de grootste naauwkeurigheid, met de kapel. Hij legt als een' platten grond dier gebouwen voor de oogen van den lezer, en toont met den vinger aan, waarin zij overeenkomen, waarin zij van elkander afwijken. Hoogstbelangrijk zijn deze aanwijzingen en getuigen van eene diepe studie der bouwkunde en vooral der kapel. Hij geeft in het IIIde Hoofdstuk, *Parallèle général et révue des auteurs, qui ont traité cette matière*, de resultaten van zijn onderzoek dus op:

»*En résumant notre opinion, nous alléguerons comme autorité toute la déscription entière, où de temps en temps nous avons déjà formulé le pour et le contre. S'il est vrai que la Cathédrale d'*Aix-la-Chapelle, *nommée* Münster-Kirche, *a été bâtie de* 796 *à* 804, *nous devons conclure que notre Chapelle, qui n'a pas pu être inaugurée plus tard qu'en* 799, *a été bâtie presqu'en même temps.* 1)

Ensuite nous croyons que le vandalisme des Normands, *en* 880 2) *fit beaucoup de mal à l'édifice; ainsi que l'incendie de* 1047 3) *qui a encore augmenté cette déstruction. Des pierres de tuf plus régulières, des fenêtres primitives murées etc. nous concluons que la restauration a été faite par* FRÉDÉRIC BARBEROUSSE *en* 1155, *et que du moins les nervures de la voûte, et les murs et les fenêtres du côté méridional, n'ont pas été ajoutés ou restaurés plus tard qu'environ* 1200, (*la fin*

»1) *Il faut observer, que suivant* E. H. LANGLOIS, *dans son* Essai sur l'abbaye de St. Wandrille. Paris 1827, *la liste des abbés, tirée du* Chronicon Fontanellense, *le* Gallia Christiana, *le* Neustra Pia, *etc. porte que le nommé* ANSÉGISE *ou St.* ANSIGE *a été abbé de* 823 *à* 833 *et du moins n'a pas pu avoir été l'architecte après sa nomination à la dignité abbatiale. Il ne serait pas impossible qu'il eut bâti aussi notre Chapelle. D'ailleurs nous voyons dans la Chronique succincte d'*Aix-la-Chapelle *de* H. SCHMALHAUSEN, *d'après* NÖPPIUS, *que le pape couronna l'Empereur à* Rome, *mais fit un séjour de* 8 *jours à* Aix-la-Chapelle, *l'an* 804, *pour inaugurer la nouvelle Cathédrale, de sorte qu'il n'est pas impossible que notre Chapelle ait été inaugurée dans la même année.*"

»2) Voyez *l'histoire architectonique: A Aix-la-Chapelle* la Cathédrale servit d'écurie aux *Normands*, l'an 881.

»3) Voyez la même histoire.

de l'époque Romane). *Les comptes publiés par M.* VAN HASSELT, *que nous avons mentionnés dans l'Histoire Architectonique, nous apprennent d'une manière certaine et décidée qu'on fit des restaurations considérables aux chapelles, l'an* 1397.

On trouve dans le texte le mot KAPELLEN *au pluriel, qui est formé par la dernière lettre, et quoiqu'on pût au besoin prétexter ici une faute d'orthographe ou d'écriture, nous admettons que cette réparation a été faite aux deux chapelles. Toutefois ceci n'empêche pas de reporter cette restauration en grande partie à la Chapelle* Carlovingienne; *car la croix de fer et la girouette neuve et cette quantité de plomb et d'ardoises nous font voir qu'on a renouvelé le toit. Plus, il est impossible d'admettre que cette croix et cette girouette aient été placées sur la Chapelle* Romane; *car la figure* 5 *de la planche III montre assez clairement que cette dernière était ornée d'une croix en pierre. Il est donc à croire qu'on a renouvelé entièrement le toit de la Chapelle* Carlovingienne *dans cette année, et de plus qu'on a rehaussé en même temps le mur de l'octogone au-dessus des lettres* o. c.; *car le nombre de* 3000 *briques, mentionné dans ce même compte, s'accorde avec la dimension de la partie ajoutée. La restauration plus récente de la voûte de la galerie supérieure et du toit est peut-être une conséquence du bombardement par les Francais en* 1793. 1)

En faisant la comparaison des plans des quatre monuments, donnés sur la même échelle, on y verra assez de ressemblance. L'Église de Ravenne *a été achevée en* 547. MERTENS *fixe l'église d'*Othmarsheim *à l'an* 870, 2) *et la Cathédrale d'*Aix-la-Chapelle *et notre Chapelle sont contemporaines, la possibilité existant que notre Chapelle ait été achevée plus tôt. On pourrait se demander si elle n'aurait pas pu servir de modèle au lieu d'être une copie, mais il y a mille raisons concluantes pour croire le contraire. L'opinion du reste, que* BARBEROUSSE, *qui, comme nous le verrons plus trad* (*tard*), *a bâti probablement la Chapelle* Romane, *a restauré le sanctuaire édifié par son grand prédécesseur, trouve beaucoup d'appui dans sa restauration de la Cathédrale d'*Aix-la-Chapelle *en* 1165, *à laquelle il fit entr'autres cadeau d'un lustre de bronze, de forme octogonale, comme le monu-*

1) Voyez la même histoire.
2) Néanmoins sans prouver cette assertion.

ment, et dont l'inscription nous est communiquée par M. MERTENS. 1)

Hoofdstuk IV voert tot opschrift: *Déscription de la Chapelle Romane*, waarvan men de overblijfsels in het oostelijk deel van den *Valkhof* aantreft. Gelijk de vorige, hebben de meeste oudheidkundigen, als VAN LEEUWEN, MERULA, BOXHORN, SMITS, VAN SOMEREN, zelfs IN DE BETOUW in zijn *Bijvoegsel* (tot het vorengemeld werk over den burgt) *over de oude Kapellen te Nijmegen, Nijm.* 1804, ook deze kapel aan de *Romeinen* toegeschreven. REUVENS, die haar met de kerk van *Memleben* vergeleek, oordeelde, dat zij door Keizer FREDERIK BARBAROSSA in den *nieuw-Griekschen* of *Bizantijnschen* stijl was gesticht. OLTMANS geeft haar denzelfden stichter, doch tracht te bewijzen, dat zij in den *Romaanschen* stijl is opgetrokken. Hij doet zulks overtuigend en neemt, onzes bedunkens, allen twijfel weg. Hij eindigt zijn werk met *Quelques mots sur le château*, waarna de *Table explicative des gravures* en de gravuren zelven volgen, die met de uiterste naauwlettendheid en keurigheid zijn uitgevoerd.

Behalve het bovengemelde, vindt men, zoo in den tekst als in de noten, vele belangrijke opmerkingen, die regtstreeks of zijdelings in betrekking tot het onderwerp staan; b. v. aangaande de *Maatschappij tot bevordering der Bouwkunde*, de *St. Walburgs Kerk te Groningen*, de *architecture Romane*, de *crypta* enz. Nog eenmaal, wij hechten hooge waarde aan den arbeid van OLTMANS, wenschen vurig, dat anderen zijn voorbeeld volgen, en een terrein bearbeiden, dat nog geheel onbebouwd ligt; en onderteekenen gaarne den lof, door den beoordeelaar van *Die alte Kirche zu Marienhafe* in de *Vaderl. Letteroef.*, Maart 1848, N°. III, bl. 115, hem toegezwaaid.

»1) Voici un des vers:

Caesar catholicus Romanorum Fredericus
Cum specie numerum cogens attendere clerum.
Ad templi normam sua sumunt munera formam
Istius octogonae donum regale coronae."

Bedenkingen tegen Art. 86 *alinea* 2 *van het Ontwerp van gewijzigde Grondwet, behelzende dat Geestelijken niet benoembaar zijn tot Leden der Staten-Generaal. Te Leiden, bij* P. Engels. 1848. *In gr.* 8*vo.* 24 *bl. f* :-40.

Behooren Geestelijken tot de Vergadering der Volksvertegenwoordigers toegelaten, of daarvan uitgesloten te worden? Deze vraag is bij de tegenwoordige Grondwetsherziening ter spraak gebragt, en in beiderlei zin beantwoord. Bovenstaande Bedenkingen zijn tegen de uitsluiting gerigt; evenwel minder nog tegen de zaak, dan tegen den *modus quo*. Wij willen daaruit, maar ook van elders ontleenen, wat wij meenen, dat tot opheldering der zaak dienen kan.

In het *Plan van Constitutie voor het volk van Nederland* van het jaar 1796, maar hetwelk toen niet is aangenomen, waren de kerkelijke leeraars, te gelijk met de hoogleeraars, onderwijzers, krijgslieden en anderen niet verkiesbaar verklaard. De Staatsregeling van 1798, Art. 33, behield deze bepaling, doch slechts voorwaardelijk, wanneer namelijk de uitgeslotene niet alvorens afstand wilde doen van zijne bediening. De Constitutiën van 1801, 1805 en 1806 namen de uitsluitende bepaling, zonder verzachting of restrictie over. De Grondwet heeft in 1814, 1815 en 1840 die odieuse bepaling weggelaten. De negen Leden der Staten-Generaal, die in 1844 een aantal wijzigingen der Grondwet hebben voorgesteld, hadden ook, in den geest dier vroegere Constitutiën, de onbestaanbaarheid der hoedanigheid of bediening van godsdienstleeraar met politische verrigtingen aangenomen. Daar de leden der Staatscommissie van Maart II., met eene enkele uitzondering, uit het gemelde Negental gekozen waren, was het wel te verwachten, dat het Ontwerp van gewijzigde Grondwet, door hen den Koning aan te bieden, eenen gelijken geest zou ademen, als de vroeger voorgestelde wijzigingen, en ieder, wien de loop der zaken niet onbekend was, heeft dus ook wel zonder bevreemding in Art. 86 van dat Ontwerp gelezen: *Geestelijken zijn niet benoembaar tot Leden van de Staten-Generaal.* De latere Ontwerpen tot wijziging der Grondwet, van Regeringswege bij de Staten-Generaal ingeleverd, en nu nog in behandeling, hebben daarvoor, in Art. 94, deze woorden: *De Leden der Staten-Generaal kunnen niet te gelijk zijn..... geestelijken, noch bedienaren van de Godsdienst.* Naar deze veranderde Redactie, in verband met de Memorie van Toelichting, mag men het daarvoor houden, dat men tot de voorwaardelijke uitsluiting van 1798 heeft willen terugkeeren.

En is nu deze uitsluiting, het zij dan al of niet voorwaardelijk, regtmatig en goed? Het middeleeuwsche Staatsregt verklaarde de Geestelijkheid en den Adel uitsluitend bevoegd

tot het beheer van den Staat. Dit is het tegenovergestelde uiterste. Het opkomen van eenen Derden Stand heeft dat praerogatief der Geestelijken verminderd; de Omwentelingen der vorige Eeuw hebben het opgeheven; bij een stelsel van Volksvertegenwoordiging is het eene ongerijmdheid. Wat daarvan nog overig is in Engeland en Zweden, waar de Protestantsche, en in Spanje en Portugal, waar de Roomsche Bisschoppen, *jure suo* rang en zitting hebben in de hoogste Staatsvergaderingen, mag wel als verouderd beschouwd worden, en zal wel moeten wijken voor den onweerstaanbaren voortgang van vrijzinnige begrippen in onze Eeuw. En althans, wanneer het beginsel van onderlinge gelijkheid der burgers bij de Staatswet erkend, en het genot van burgerlijke en burgerschapsregten aan allen, met uitsluiting alleen van minderjarigen en onwaardigen, verzekerd wordt, dan is het begrip van bevoorregte standen zelf volstrekt onhoudbaar. Zoo veel dan nog de Staatswet de onderscheiding van Geestelijkheid en Adel bij name blijft kennen, moet aan hen, die daartoe gerekend worden, gelijkelijk met de overige burgers, niet meer maar ook niet min, de toegang tot de Vergadering der Volksvertegenwoordigers geopend worden. Het is naar dat beginsel van gelijkheid, dat wij in Frankrijk enkele Roomsche Priesters en één Protestantschen Leeraar onder de Vertegenwoordigers hebben zien optreden; en dat het Frankforter Parlement eenige Roomsche Geestelijken, die allen ter regterzijde staan, en eenige Protestantsche Leeraars, die allen ter linkerzijde hebben plaats genomen, onder zijne leden telt; en dat ook nog elders de Godsdienstleeraar, zoo hij door de Kiezers benoemd is, gelijk ieder ander ter Staatsvergadering wordt toegelaten.

De uitsluiting der Geestelijken zal wel door niemand verdedigd worden, dan alleen als eene noodzakelijke, maar dan toch wezentlijke afwijking van het beginsel der algemeene gelijkheid. Om verkiesbaar te zijn, wordt alleen gevorderd, dat men Nederlander, ingezeten, in het volle genot der burgerlijke en burgerschapsregten zij, en den ouderdom van dertig jaren hebbe vervuld. Alleen de Geestelijke, ofschoon hij die vereischten bezit, kan niet worden toegelaten. Wij vragen naar redenen. De Memorie van Toelichting, eerst van de Staatscommissie, en later van de Regering, zal ze ons geven. Laat ons met onpartijdigheid hooren en oordeelen. De Geestelijken niet alleen, maar ook de Leden van den Hoogen Raad, van de Rekenkamer, en voorwaardelijk ook de Prijgs-

lieden in werkelijke dienst en de Ministers zijn uitgesloten. Ja, maar het hangt van hunne keus, of van die hunner Committenten af, of zij al dan niet in de Kamers zitting zullen hebben of behouden. Hunne betrekking tot den Staat, zoo als deze bij de Staatswet geregeld en omschreven is, zou hen, ten aanzien van verantwoordelijkheid en onafhankelijkheid, òf meerder òf minder doen zijn, dan hunne medeleden in de Staatsvergadering; en het is dat verschil, hetwelk eerst moet vereffend worden, eer hunne geloofsbrieven worden aangenomen. Maar zoodanig verschil bestaat voor de Geestelijken niet. Zij zijn verantwoordelijk, als ieder ander Staatsburger, en zij zijn onafhankelijk, zoo veel als ieder vrij man wezen kan; en wederom aan de andere zijde hebben zij aan niemand eenige verantwoording op te leggen of af te eischen, en zijn zelfs, naar echte vrijzinnige beginselen, voor de Wet geene Geestelijken, maar alleen burgers van den Staat.

Maar de Geestelijken hebben eene *andere* taak, dan deel te nemen aan politische verrigtingen. Dit motief is scherp genoeg, ofschoon niet onverdiend, gepersifleerd, en de latere Memorie heeft het niet opgenomen. — Kerkgeloof en kerkgeschil mag in de staatkundige handelingen niet gemengd worden. Maar is er dan geen kerkgeloof meer, behalve bij de leeraars? Is het kerkgeschil onder de gewone leden der Gemeente geheel uitgedoofd? Of is het misschien denkbaar, dat anderen, die geen kerkelijk leerambt bekleeden, het kerkgeloof en kerkgeschil ter Staatsvergadering medebrengen, en dat doen op zoodanige wijze, als het wel van eenen godsdienstleeraar niet te verwachten zou zijn geweest? En is het dan waarlijk met de bekwaamheid of de goede gezindheid der Geestelijken zoo jammerlijk gesteld, dat het gevreesde kwaad niet is af te keeren, tenzij zij allen als onverdraagzame ijveraars en twistgierige heethoofden voor de geheele natie ten toon gesteld en uitgesloten worden?

Maar het is de roeping der Geestelijken niet, zich met Staatkunde bezig te houden. Wij hooren u, maar nemen de vrijheid te vragen, of het dan nu niet meer tot de Kerk behoort, en tot den Staat is overgebragt, om te bepalen, wat al of niet de roeping der Geestelijken zij. Bedoelt gij misschien, dat de Geestelijke voor zijne eigenlijke roeping ongeschikt wordt, wanneer hij zich met staatkunde gaat bezig houden? Wij zijn u erkentelijk voor uwe zorg, maar wij begrijpen niet, waarom gij den politieken leeraar van uwe Staatsvergadering uitsluit. Misschien ware hij daar te beter op zijne plaats,

naarmate hij voor de Kerk minder bruikbaar ware geworden. En het geldt nu immers de vereischten van een Lid der Staten-Generaal, en niet de roeping van den Geestelijke, volgens het Kerkelijk Reglement. Of zult gij misschien allen willen uitsluiten, die zonder eigenlijke roeping de Staatkunde beoefenen, dan zou Art. 94 nog al voor uitbreiding vatbaar zijn. Maar wie zal dan over die roeping tot beoefening der Staatkunde, in het hoogste ressort beslissen?

Maar neen, zegt gij, niet wij willen de roeping van den leeraar bepalen; wij nemen alleen de bepaling der kerk als veronderstelling aan, en naar deze is het de roeping der Geestelijken niet, om zich met de staatkundige zaken *dezer aarde* bezig te houden; en volgens deze praemisse besluiten wij, dat de Geestelijke, als niet geoefend in staatszaken, voor de betrekking van Volksvertegenwoordiger niet geschikt kan zijn. Sta mij wederom toe, naar de juiste verklaring uwer woorden te vragen! Hebben zij dezen zin, dat de bediening van den Geestelijke aan de Staatkunde tegenover staat, als de hemel tegenover de aarde? Wel dan mag wel ieder zich haasten om die bediening voor zich te vragen, eer hij misschien door de beoefening van de zaken dezer aarde ongeschikt voor den hemel wordt. Of is het uwe meening, dat de *soi disant* hemelsche roeping der Geestelijken hen ongeschikt maakt voor de dingen des tegenwoordigen levens. Die beschuldiging van eenzijdigheid is wel eens meer, en nog wel tegen het Christendom zelf en al zijne belijders ingebragt. Sommige dweepzieke menschen hebben zich in de daad aan die eenzijdigheid schuldig gemaakt. Maar ik behoef wel niet te zeggen, dat die fanatieken niet uitsluitend, noch voornamelijk tot den leeraarsstand behooren. — En de zoogenaamde Ordesgeestelijken dan? Welnu, zij treden wel niet in uwe Staatsvergadering op, of anders, wanneer zij zich zelve in hunne roeping vergissen, treden zij met LACORDAIRE vrijwillig weêr af. Om hunnentwil behoeft gij wel uwe uitsluitende bepaling in de Grondwet niet, en het allerminst hadt gij den schijn moeten aannemen, alsof gij met de wezentlijke roeping der Geestelijken hadt willen spotten. Ja, voor den hemel wil de Godsdienstleeraar, als ieder waarlijk geestelijk mensch, leven en werken; het hemelsche wil hij in zich zelven opnemen en aan anderen mededeelen; maar de dingen dezer aarde te verachten of buiten zijne opmerking te laten, dit is zoo verre van hem verwijderd, dat hij veel meer al het aardsche ver-

edeld en geheiligd, en zoo veel het kan zijn, den hemel tot de aarde overgebragt wenscht te zien.

Maar gelooft gij dan, dat de tegenwoordigheid der Geestelijken in de Staatsvergadering wenschelijk en nuttig wezen zou? Ik antwoord met de Regering zelve: *het goede, het nuttige, het doelmatige zijn onderdeelen of gevolgen van hetgeen regtvaardig is.* Ik weet niet, of misschien een Geestelijke zijnen invloed zou kunnen misbruiken; of misschien de betrekking van sommige Kerkelijken tot hunne opperhoofden de onafhankelijkheid van hunne stem zou kunnen benadeelen; of misschien..... maar dit zijn immers uwe bezwaren niet! Want zoo zij het waren, zoudt gij den moed hebben gehad, ze uit te spreken, en u met geene andere voorgewende redenen hebben zoeken te helpen. Of hebt gij misschien, zonder heldere bewustheid, u door vrees voor eenen te magtigen invloed der Geestelijken laten leiden? Ik geloof niét, dat die vrees gegrond kan zijn. Want ik acht juist dit het groote voordeel eener ware Volksvertegenwoordiging, dat al wat niet waar, niet goed, niet edel is, te spoediger openbaar, maar juist daardoor ook te eerder overwonnen wordt. Maar gij hebt toch zelf getoond dien invloed der Geestelijken niet grootelijks te vreezen. Of zoudt gij dan regtstreeksche verkiezing, waarbij die invloed gezegd wordt het meest krachtdadig, en dat nog wel in het verborgene te werken, hebben voorgesteld of toegelaten? Of anders, zie slechts toe, dat gij met uwe uitsluiting het gevreesde kwaad niet eer bevordert, dan stuit. En zoo waarlijk het kwaad niet te keeren is zonder onregt, dan *intereat mundus, fiat justitia!* Doch dit behoort wel niet tot de staatkunde dezer aarde!

En gaat dan die uitsluiting der Geestelijken u zoo zeer ter harte? *Neen*, zoo veel mij zelven betreft, als die ten minste van alle staatkundige ambitie volkomen vrij gebleven ben. En zoo de uitsluitende bepaling ware weggelaten, dan zou de benoeming, althans van Protestantsche leeraars, wel mogelijk, maar daarom nog niet waarschijnlijk geweest zijn. *Ja*, zoo veel mij de eer der Godsdienstleeraars van nabij betreft, en het mij jammert, dat eene vrijzinnige Grondwet al mijne medebroeders, ook die van ander kerkgeloof zijn, met mij zelven beneden de overige Staatsburgers plaatst. Wat in andere Constitutiën natuurlijk of voor het minst niet beleedigend was, wordt eene ongerijmdheid en onregt bij zoo luide verkondiging van algemeene gelijkheid. En nog eens *ja*, om der Regering wil, wier vrijzinnige beginselen ik zoo gaarne bij allen geëerd wilde

zien, maar die ook reeds bij andere gelegenheid aanleiding gegeven heeft, dat iemand van tegenovergestelde beginselen uitriep: *Ziet, hoe liberaal de liberalen zijn!* Ik wensch de zegepraal van waarheid en vrijheid. Ik geloof, dat de vroeger gevolgde beginselen de ontwikkeling van beide niet genoeg begunstigen. Zoo lang die ontwikkeling door de tegenwoordige Regering bevorderd wordt, blijf ik voor hare duurzame kracht de beste wenschen koesteren, maar ook daarom bedroeft het mij te meer, hier en daar eene kwalijk verborgene antipathie te bespeuren tegen al wie geestelijk is of genoemd wordt. Dit kan toch wel geene liefde wekken. Ik eindig met den wensch, dat er veelmalen gelegenheid moge zijn, om door wezentlijke verdiensten en weldadigen invloed onze Staatsmannen te overtuigen, dat zij met hunne uitsluiting en geringschatting der Godsdienstleeraars te ver gegaan zijn.

En nu hebben wij de *Bedenkingen* geheel uit het oog verloren. Ik vraag geene verschooning, maar wil ieder, die in de zaak belang stelt, opwekken, om het boekje zich aan te schaffen, dewijl er nog wel het een en ander uit te leeren is, dat in ons Verslag, of wat dit geschrijf anders wezen moge, niet te lezen was.

Levensschets van Mr. CORNELIS HAGA. (*Met Wapens en Facsimilé.*) *Door* K. J. R. VAN HARDERWIJK. *Te Schiedam, bij* P. J. van Dijk. 1848. *In* 18°. *IV*, 38 *bl.*

Onder de beroemde en verdienstelijke *Nederlanders* der 17de eeuw zijn er nog velen, wier levensgeschiedenis niet behoorlijk opgehelderd is. Bij de bekwame Staatslieden, die dit schitterende tijdperk onzer vaderlandsche geschiedenis opgeleverd heeft, mag voorzeker ook de nog weinig bekende CORNELIS HAGA geteld worden. Het is dus eene welkome bijdrage van den Heer VAN HARDERWIJK, die ons hier een volledig tafereel van 's mans daden en lotgevallen levert, van zijne geboorte in het jaar 1578 tot zijnen dood, die in het jaar 1654 voorviel. Zich aan de regtsgeleerdheid toegewijd hebbende, vervulde hij naderhand twee verschillende gezantschappen in dienst van 's lands Staten, zoo als de korte zending naar het hof van *Zweden* in 1610 en 1611, en het langdurig verblijf als Ambassadeur bij de *Porte*. Het was

te *Konstantinopel*, dat hij den lande de gewigtigste diensten bewees, hier in de bijzonderheden verhaald. Na zijne terugkomst, en wel in het jaar 1645, bekleedde hij den hoogsteervollen post van voorzitter van den hoogen raad van *Holland* en *Westfriesland*, dien hij tot zijnen dood bleef vervullen.

Dit belangrijk levensberigt is met talrijke aanteekeningen en eenige bijlagen voorzien, die van de vlijt en naauwkeurigheid des Schrijvers getuigen, en dit kleine boekje der lezing overwaardig maken. Wij noodigen den Heer VAN HARDERWIJK uit, op dit spoor voort te gaan en in 't vervolg meerdere bijdragen van dien aard te leveren. De reeks van onze uitmuntende mannen, die zich in kunsten, wetenschappen, krijgs- en staatkunde hebben verdienstelijk gemaakt, is zoo uitgebreid, dat er nog wel verscheidene zullen zijn, van welke eene goed behandelde levensgeschiedenis ontbreekt. De studie onzer Vaderlandsche Geschiedenis kan niet anders dan winnen door zulke vruchten van een naauwlettend opsporen van hetgeen nog in zeer ongelijksoortige bronnen verspreid ligt.

Het Hollandsche Schilder- en Letterkundige Album. IIde Aflevering. Per jaargang f 12-:

Verschillende beletselen hebben Ref. verhinderd, de 2de Aflevering van bovengenoemd *Album*, volgens zijne belofte, in het N°. van Junij aan te kondigen. De lezers van dit Tijdschrift zullen het hem wel ten goede houden, dat hij zich nu, hoewel de 3de en 4de Aflevering reeds het licht zien, slechts tot de 2de Aflevering bepaalt. De navolgende stukken worden er in aangetroffen; als: *Het Dochtertje van Jaïrus* (*Markus* V: 22—43), door H. TOLLENS, CZ., met eene plaat door P. T. VAN WIJNGAARDE (niet WIJNGAARDE, maar WIJNGAARDT schrijft de Schilder). *De Zuiderkerk te Rotterdam*, door J. J. VAN OOSTERZEE, met eene plaat door J. WEISSENBRUCH. *De Borromesche Eilanden op het Lago maggiore*, door B. TER HAAR. *Bloode Piet*, door W. J. VAN ZEGGELEN.

Het gedicht van TOLLENS is roerend-schoon, den voortreffelijken Zanger waardig. 't Komt Ref. echter voor, dat de bede van JAÏRUS, tot den CHRISTUS om hulp en redding gerigt, door de wat te breede dichterlijke omschrijving wel iets van hare kracht en smeekenden aandrang verloren heeft. Wij weten het: het is zoo moeijelijk, dat eenvoudige, dat in de Bijbelsche verhalen en uitspraken schittert, te bewaren. t Is

echter eene bijdrage, die het *Album* tot een wezentlijk sieraad verstrekt. Minder doet dit de steendrukplaat. Wij kunnen niet prijzen wat niet te prijzen is, en toch wenschten wij zoo gaarne, om den wille der onderneming en om het talent der kunstenaars, meer lofs, over het algemeen, aan het plaatwerk te kunnen geven. In de compositie is, dit ontkennen wij niet, veel goeds: de ernst van den CHRISTUS, de vreugde van de moeder, de stomme dankbaarheid van den vader voor de weldaad hart en huis bewezen, zijn zeer goed uitgedrukt; de opgewekte had Ref. wel gaarne wat minder wezenloos van gelaatstrekken gezien; maar wat nu de uitvoering betreft op den steen, deze laat veel, in fijnheid en kantigheid van behandeling, en vooral ook van effect, te wenschen over.

Dit doet voorzeker ook de plaat van de *Zuiderkerk* van WEISSENBRUCH. Wij willen er maar niet *veel* van zeggen. Wie de Aflevering bezit en de steendruk teekening beziet, zal het moeten toestemmen, dat de vreemdeling, *zulk* werk ziende, wezentlijk van onze lithographische kunst al een zeer treurig denkbeeld moet opvatten. Wie kan over de schoonheid des gebouws en de juistheid der aangebragte sieraden, uit deze plaat, oordeelen? Alles is onbestemd, zonder correctheid van teekening, zonder netheid van architectonische vormen daarneêr gekrabbeld. Die witte lucht en kleine wolkjes achter den toren zijn niet gelukkig: het heeft wel iets alsof er achter den omgang de vlam uitslaat. Dr. VAN OOSTERZEE doet het beter met de pen, dan de Heer WEISSENBRUCH met de stift. En wat verder de gedachten betreft, die VAN OOSTERZEE zelf over het onderwerp ontwikkelt, deze zijn den beroemden Kanselredenaar ten volle waardig, en dragen den eigendommelijken stempel van 's mans rijke verbeelding, krachtigen stijl, treffende tegenstellingen, en zullen voorzeker door ieder, die eenig gewigt hecht aan en verlangend uitziet naar de voltooijing van dit kerkgebouw, met uitstekend genoegen worden gelezen; en wij uiten met VAN OOSTERZEE den wensch, den nieuwen tempel aansprekende: »Dat er in u meer geestelijke steenen aan het Godsgebouw des Christendoms mogen toegevoegd worden dan gij steenen en sieraden telt. Dat van uwen leerstoel geene andere taal dan der reine waarheid weerklinke, en om zijnen voet geene andere dan eene heilbegeerige schaar zij verzameld! Dat niemand uwe poorten binnenga zonder het hart naar boven te

heffen, en niemand uwe poorten weder uittrede zonder tot het goede te zijn gewekt en gesterkt!" Men moet het geheele opstel lezen, om, bij vernieuwing, overtuigd te worden, hoe zeer de Redenaar over alles een waas van nieuwheid en frischheid weet te werpen, dat verrast, inneemt en de belangstelling al meer en meer klimmen doet.

Levendig en onderhoudend is het reistogtje, door Ds. TER HAAR naar de *Borromesche* eilanden beschreven. De lezer kan, bij iedere schrede, die hij met den reiziger voorwaarts doet, bemerken, dat hij hoogelijk is ingenomen met het natuur- en kunstgenot op dat togtje gesmaakt; en ook op hem, gelijk op schier allen, die ooit *Italië* bezochten, heeft het natuurschoon van den *Lombardijschen* hemel, en het kunstschoon van beitel en penseel, een' diepen indruk gemaakt. Vandaar zijne schoone beschrijving van den Dom te *Milaan*, die als een Alp uit den grond schijnt opgewassen, die zuilen en piramiden van ijs op zijne schouders draagt. — Belangrijk is vooral wat hij omtrent CARLO BORROMEO en van het aan het *Borromesche* geslacht toebehoorende *Isola Bella* opteekent. Die iets van het kolossale beeld van den heiligen CAROLUS verlangt te weten, kan van dat bronzen giganteske gevaarte hier eene korte opgave vinden. Wij meenen ergens te hebben gelezen, dat de nagel aan den duim eene spanne lang is; en zulks laat zich zeer goed verklaren, wanneer men weet, dat het hoofd eenige personen bevatten kan, en Ds. TER HAAR schrijft: »Men kan binnen in het standbeeld met twee ladders opklimmen, en, des verkiezende, in den neus van den heilige als in een armstoel zich nedervleijen." (*) Alles, wat hier verder voorkomt, is schilderachtig beschreven; en wie zóó reist, reist buiten twijfel voor zichzelven met genoegen en voordeel, en verrijkt geschiedenis en kunst met belangrijke mededeelingen. Met reden is de Heer TER HAAR opgetogen over hetgeen hij aanschouwde, en hij zal het zich zeker niet beklagen, dat hij niet heeft willen behooren onder hen, van wie VOLKMAN, in zijn reisboek door *Italië*, omtrent het bezoek van de *Borromesche* Eilanden, reeds schreef: »Het is niet te vergeven aan iemand, die de reis door *Italië* doet, wanneer hij niet een paar dagen aan het bezigtigen van een oord besteedt, waarvan geen wedergâ te vinden is."

Bloode Piet, door W. J. VAN ZEGGELEN, besluit, regt

(*) De geachte steller schreef zeker *nedervlijen*.

naïf, deze Aflevering. Geheel in 's mans bekenden trant, is de versificatie gemakkelijk en vloeijend, en Ref. wenscht gaarne alle *bloode Pieten*, wanneer zij uit vrijen gaan, zulke mooije, lieve en voorkomende *Leentjes* toe. Hij zou gaarne eene proeve van het stukje hier inlasschen; doch men kan uit de dichterlijke vertelling niets ligten, daar het een tot het ander in onmiddellijk verband staat en het naïve ook zoude verloren gaan.

Nog wordt in deze Aflevering eene plaat van S. VAN DEN BERG, te *Haarlem*, gevonden. Ze is de beste in dit Cahier. VAN DEN BERG weet over al zijne stukken een' toon te verspreiden, die zeer behagelijk is, hoewel er wel wat weinig verscheidenheid van zamenstelling in heerscht: 't zijn veelal dezelfde gedachten.

Ref. zal van de derde en vierde Aflevering spoedig verslag geven. Hij raadt de Teekenaars vooral zorg en naauwkeurigheid van behandeling aan. Schrijvers en Dichters werken zoo waardiglijk mede, en de geheele onderneming is te eigenaardig en te belangrijk, dan dat Schilders en Letterkundigen hier niet gelijken tred zouden houden. *Hunne* kunst moet hier vooral niet op den achtergrond staan. Hij hoopt hiervan, voor de eer van zoo menig schildertalent en voor den roem der kunst, eerlang de proeven te zien.

Men zorge toch ook voor eene goede correctie.

HEEMSKERK. *Door* H. A. MEIJER, *Schrijver van »De Boekanier."* *Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. 1848. *In gr.* 8*vo.* *VIII en* 214 *bl.* *f* 3-:

Er zijn verscheidene jaren verloopen, sedert de Heer H. A. MEIJER zijnen *Boekanier* in het licht zond. De wijze, waarop dit dichtstuk werd ontvangen, was uitlokkend genoeg, om eene spoedige herhaling te wettigen. De dichter heeft een aanmerkelijk tijdvak laten voorbijgaan, voordat hij andermaal de aandacht van het dichtlievend publiek voor een uitgebreid dichtstuk inriep. Wij prijzen deze matiging, die, onzes inziens, getuigt, dat de dichter teregt begrijpt, hoe zeer doorgaans en bij de meesten de veelheid der stukken den rijkdom der poëzij benadeelt. Wij ontvangen dan thans ook met dubbel welgevallen deze nieuwe vrucht van zijnen indedaad rijken dichtgeest.

Er behoorden moed en zelfs vertrouwen op eigene krachten toe, om HEEMSKERK tot het onderwerp van dit uitvoerig dichtstuk te kiezen. Hij vangt te regt zijne Voorrede aan met de woorden: »Aan niemand onder het lezend publiek is voorzeker de naam van JACOB VAN HEEMSKERK vreemd, sedert de Heer TOLLENS zijne overwintering op *Nova Zembla* vereeuwigd heeft, en de Heer BOGAERS zijnen heldendood in den slag van *Gibraltar* bezong." Hij noemde daarmede twee meesterstukken onzer vaderlandsche poëzij, die met regt de meesten zouden hebben afgeschrikt, om zich aan de behandeling van een onderwerp te wagen, wat als van zelf tot vergelijkingen aanleiding kon en moest geven. De Heer MEIJER meende zich daardoor niet te moeten laten terughouden. Zijn oogmerk was niet, een dezer beide bedrijven tot het eigenlijke onderwerp van zijn gedicht te maken. »Naar de weinige, niet zamenhangende trekken, die ons alzoo van HEEMSKERK zijn bekend, een heldenbeeld te schilderen," zegt hij, »ziedaar wat ik mij in de volgende dichtregelen heb voorgesteld!" Dit doel heeft natuurlijk grooten invloed gehad op de geheele zamenstelling van het stuk. De phantazij des dichters heeft ruime speling, omdat ons van de geschiedenis van HEEMSKERK overigens weinig of niets bekend is, en het hem dus vrijstaat uit zijne verbeelding het ontbrekende naar willekeur aan te vullen. Wij hebben zeker daaraan niet de minst fraaije brokken in dit dichtstuk te danken. Het vertoont ons in den aanvang HEEMSKERK als jongeling, den telg van een oud-adellijk geslacht, maar dat van rang en aanzien is vervallen. Daar staat hij, bij den toren van den *Schreijershoek*,

In duister zielsgepeins verloren.
Hij had dien onnavolgbren zwier
In gang, in houding en manier,
Die, meer dan mantel en rapier,
Den zoon van goeden huize teekent;
Hoezeer in strijd met zijn gewaad,
Den schaamlen tolk van lagen staat,
Die, van verval en armoe sprekend,
Het ligt doorgrond geheim vertelt
Van deftige afkomst zonder geld.
Gedenkzuil van een trotsch verleden,
Door later tijd in 't stof vertreden.

In zijne ziel gloeit het vaste besluit, om den roem van zijn geslacht weder te doen herleven; maar de tijden zijn veranderd. Gelijk het voorgeslacht, dien roem te behalen op het oorlogsveld, daartoe biedt zich geene hem voegende gelegenheid aan.

Goud gold reeds, in die oude dagen,
Meer dan verdienste en edel bloed;
Goud was de zenuw en het merg,
De ziel van 't krijgsgebied;
Goud maakte een atlas van een dwerg;
En Heemskerk had het niet!

Maar een ander veld opent zich voor zijnen voet, de zee met hare wonderen, gevaar en strijd, en hij kiest het pad, dat deze hem opent.

In de tweede afdeeling vinden wij HEEMSKERK terug in den mannelijken leeftijd, nadat hij jaren lang in het noorden en zuiden heeft gezworven en zich eenen rijken oogst van roem heeft verzameld. Hij is thans gelukkig gehuwd en door de liefde aan den vasten wal geboeid: maar de stem des vaderlands roept hem tot den togt naar *Gibraltar*, die bestemd was om een roemrijk einde aan zijn leven te maken. Hij aarzelt, om aan zijne gade den pligt bekend te maken, die op hem rust, en de noodzakelijkheid van eene weldra aanstaande scheiding. De schok is voor haar zwak en teeder gestel te sterk, en hare ontijdige verlossing en spoedige dood ontrooven hem hoop en geluk.

De togt naar *Gibraltar* maakt nu den inhoud uit van het overige gedeelte van het dichtstuk. In de gesprekken en verhalen van het scheepsvolk gedurende de reis heeft de dichter gelegenheid gevonden, om, door het invlechten eener episode, zijnen held nogmaals in een schitterend licht van moed en vastberadenheid en edele zelfbeheersching te plaatsen. Bij den eigenlijken strijd voor *Gibraltar* verplaatst hij ons niet. Hij verkoos liever ons vóór den slag aan boord van den Spaanschen bevelhebber te brengen, en ons den Hollandschen vlootvoogd te schilderen, gelijk hij aan zijne onderbevelhebbers zijne bevelen mededeelt en het plan tot den strijd regelt. Hij heeft zich hier blijkbaar voor herhaling zoeken te wachten van datgene, wat de Heer BOGAERS opzettelijk en uitvoerig had behandeld. Zeer verschillende is de in-

druk, dien de geheele gebeurtenis op beide dichters heeft gemaakt. Zoo zij overeenkomen in bewondering en geestdrift voor hunnen held, zij wijken hemelsbreed af in hunne waardering van de gevolgen van dezen strijd. Het verschil is merkwaardig genoeg, om beider woorden nevens elkander te plaatsen.

BOGAERS ziet in den strijd bij *Gibraltar* de redding des vaderlands, waardoor FILIPS tot toegevendheid werd gedrongen. Aldus besluit hij zijn gedicht:

En Spanjes rijksmonarch?... Hij hoorde
Een' kreet, die hem door 't harte boorde,
  Een' kreet van wanhoop, stervensnood:
  Het was de doodstuip van zijn vloot.
Hij hoorde een lied van moed en glorie:
Het was de hymne der victorie,
  Die opsteeg van het Neêrlandsch duin.
Hij staarde rond met schrik in de oogen:
En zag slechts schande en onvermogen;
Geen wrekers, die ten strijde vlogen.
  't Gebouw zijns hoogmoeds viel in puin;
  De rijkskroon waggelde op zijn kruin.
Hij had geen kracht meer om te veinzen;
Zijn ziel verzonk in diep gepeinzen.
  Toen kwam er tot zijn oor een stem:
  »Laat af, tiran!" zoo klonk het hem:
»Geen dwang zal ooit in Neêrland zeetlen!"
  Hij rees, van 't kille zweet bedekt,
  Als uit een' schrikbren droom gewekt...
»Zijt VRIJ dan, (knarste hij) vermeetlen!"
  En met een sidderende hand
  Hing hij zijn zegel aan 't BESTAND.

Geheel anders is het oordeel van MEIJER, die daarbij het voetspoor volgt van VAN MEETEREN. Men hoore:

O, had het noodlot slechts één dag de blonde haren
  En 't grijze veldheersbrein des grooten mans verschoond:
  Geen zege zonder vrucht had Neêrlands vlag gekroond,
En anders klonk 't verhaal der jammervolle dagen,
  Die volgden! Hollands leeuw, op Calpe's top geplant,
  Had Spanje in 't hart gewond, en 't afgesmeekt bestand
In vredebond verkeerd; hij had van Neêrlands stranden

Den krijg gewenteld over Spanjes koningslanden,
  En de ijzren sleutel van haar grijze zuilenpoort
  Had niet, eene eeuw daarna, reeds aan den Brit behoord.

Maar anders stond het in het boek van 't lot geschreven.
Te duur betaalde 't land met Heemskerk's kostbaar leven
  D' onvruchtbren zegekrans, dien 't om zijn tombe vlocht.
  Het groot bevrijdingswerk bleef nogmaals onvolwrocht.
Wel had hij, met zijn zwaard den tooverkring verbroken,
Die Spanjes naam omringde, en d' ouden smaad gewroken;
  De zinsbegoocheling der volkren was geslaakt,
  En 't handelspad van 't meer, als vroeger, vrijgemaakt;
Verwachtingsvol had, aan de ontgloeide zuiderkimmen,
Europa 't weerlicht van Gibraltar's brand zien glimmen;
  Maar 't keerde lustloos van het schouwspel de oogen af,
Toen zij, wien 't werd vergund des vijands magt te breken
  Als riet, na zulk een zege als 't noodlot zelden gaf,
Niets met zich voerden uit dien strijd, als zegeteeken,
  Dan 's overwinnaars lijk en zijn verbroken staf!

Misschien ligt de waarheid hier ook wel in het midden; en zooveel mag men wel als zeker stellen, dat HEEMSKERK's verlies tegen de overwinning opwoog, vooral ook omdat hij van haar beter partij zou hebben weten te trekken, en misschien de zaken reeds dadelijk tot eene uitkomst zou hebben gebragt, die nu nog verre verwijderd bleef.

Wat nu het plan van het dichtstuk aangaat, Rec. heeft er ééne groote aanmerking op. De dichter heeft, gelijk wij zagen, naar de weinige niet zamenhangende trekken, die ons van HEEMSKERK zijn bekend, een heldenbeeld willen schilderen; maar ik weet het daarbij niet te verdedigen, dat er van den bekenden togt naar het Noorden volstrekt geen gebruik is gemaakt. Heeft de dichter zich daarvan laten terughouden door de herinnering van het dichtstuk van TOLLENS? Ik kan dat niet denken; want dan zou BOGAERS hem evenzeer hebben afgeschrikt. Zonder den gang van zijn stuk te breken, had hij den togt naar en het verblijf op *Nova Zembla* tot het onderwerp kunnen maken van een der verhalen, door het scheepsvolk gedaan. Het had in den mond van een' ouden zeebonk, die den togt had medegemaakt, eene eigenaardige kleur verkregen, en zou den dichter gelegenheid hebben gegeven tot het bijvoegen van menigen schoonen trek

aan het ontworpen heldenbeeld. In dit opzigt heeft hij niet alleen niet alle partij van zijn gekozen onderwerp getrokken, maar heeft er, op eene, dunkt ons, niet te verantwoorden wijze, een belangrijk gedeelte van ongebruikt laten liggen. Het heeft daardoor eene zekere onvolledigheid gekregen, die onbevredigd laat, omdat de lezer stellig verwacht, dat ook dit belangrijk gedeelte van HEEMSKERK's geschiedenis, dat hem bekend is en met zekere vooringenomenheid voor den held vervult, niet zal worden voorbijgezien.

Doch, zoo in dit opzigt dit dichtstuk te wenschen overlaat, elke der afzonderlijke afdeelingen is rijk, overrijk in dichterlijke schoonheden. Als een algemeen kenmerk van MEIJER's poëzij noemen wij zijne echt dichterlijke taal. Er mogen hier en daar aanmerkingen te maken zijn op zamengestelde woorden, op enkele regels of uitdrukkingen, maar over het geheel is de dictie poëtisch; het is niet, zoo als wij in dergelijke soort van verhalende poëzij meermalen aantreffen, enkel zekere gemakkelijkheid, om de woorden in maat en rijm te voegen, terwijl er overigens in den doorgaanden toon weinig dichterlijks is; maar hier toonen de keuze, de gloed, de schilderachtigheid der woorden, dat de Schrijver indedaad dichter is, en dichterlijke gedachten, waaraan zijne ziel rijk is, ook in dichterlijke bewoordingen weet uit te drukken. Hij bezit daarenboven het talent, om zijne verzen, in toon en trant èn versbouw, te wijzigen naar de behandelde onderwerpen. Treffend schoon zijn de tooneelen tusschen HEEMSKERK en zijne jonge gade, en gelukkig is de greep, wanneer hij door het voorbeeld van CLAESSENS haar de noodzakelijkheid wil doen gevoelen, dat hij luistere naar de stem der eer en van den pligt. Wij deelen er eene proeve uit mede:

Gij zijt mijn zaligheid, mijn leven!
Maar meer dan beiden is de pligt:
Zwaar treft, wie zijn gebod weerstreven,
Der schrikbre Nemesis gerigt!
Verbeeld u, dat ik voor u stond,
Het hoofd gebogen naar den grond,
De brandende oogen neêrgeslagen,
En antwoordde op uw dringend vragen
Met stamelenden mond!
Dat eedle mannen allerwegen,
Waarheen ik trad, beduidend zwegen;

Zoo als, met achteloozen groet,
Men voor een wijl zijn rede staakt,
Wanneer met onbescheiden voet
Een niet gebeden gast genaakt!
Dat hand noch mond, van klein noch groot,
Aan uw' gemaal het welkom bood,
Wanneer hij binnenkwam!
Dat in der vrouwen fieren kring
Uw oor 't gefluisterd smaadwoord ving
En 't hoongelach vernam!
Dat ge onophoudlijk, aan mijn zij',
't Gemompel hoordet: »Daar gaat hij,
Die schandvlek van zijn' stam!
Vergeefs roept hem 't benarde land;
Zijn zwakke, zenuwlooze hand
Vergat zijns vaders zwaard te voeren!
Elk onzer bragt, met vasten moed,
Zijn laatste kracht, zijn laatste goed,
Zijn kroost ten offer en zijn bloed:
Hem kon alleen de nood niet roeren!
Zij togen allen, allen heen,
De rijke en de arme, groot en kleen,
De blonde knaap, de grijze vader:
Maar Heemskerk bleef! Hij bleef alleen!
Heemskerk alleen is een verrader!"
Stel, Anna, stel dat beeld u voor;
Zou, met die schimprede in het oor,
Uw fier gemoed, vol bittren rouw,
Het weeuwenfloers van Claessens' vrouw
Niet boven zulk een lot verkiezen?

Wij willen nog een paar proeven geven van den onderscheiden dichttrant in dit stuk, maar onthouden ons daarbij van aanhalingen uit de geheele episode van HEEMSKERK's huwelijksleven, die in haar geheel moet worden gelezen. Wij kiezen, op den greep af, zijne beschrijving van den oceaan:

Geheimvol, duister als het graf,
Een raadsel van de schepping af,
Lag de oceaan, gelijk een droom,
Voor 't oog der volkren aan zijn zoom.
Zij kenden slechts een' smallen rand
Van 't donkerblaauwe kleed,

Dat, vreemd en grillig uitgetand,
Aan hunnen voet, op 't oeverzand,
Zijn plooijen golven deed.
Een labyrinth was 't zonder draad,
Waaruit geen voetstap wederkeerde;
Een doolhof, waar de geest van 't kwaad,
Als Creta's fabeldier, regeerde;
Een afgrond van ontzetbre faam,
Een schrikbeeld zonder vorm of naam.

Zoo vloden de eeuwen, als een dag,
Tot dat de tijd twee mannen baarde,
Die 't grijzend monster niet vervaarde,
Dat niemand, wie 't ook vreesde, ooit zag.
Hen had der wetenschappen gloed
Hoog boven 't bijgeloof verheven;
Hij was een lamp voor hunnen voet
In de onbekende waterdreven.
Hij was hun oog een heldre baak,
Hun moed een spoorslag tot de taak,
Een staf voor hun vermoeide leden,
Toen eens hun voet de schrikbre grens,
Die 't meir gesteld had aan den mensch,
Met vasten voet had overschreden.
Zij wenkten — over d' oceaan
Brak 't morgenrood der kennis aan.
Een nieuwe wereld, wier bestaan
In nacht en nevel lag bedolven,
Rees lagchende uit de blaauwe golven:
En 't oude Europe, op nieuw bezield,
Smolt, in aanbidding neêrgeknield,
De Gama's en Columbus namen
In 't hoog, onsterflijk loflied zamen!

Nog éène proeve, en wij eindigen ons verslag. Wij kiezen haar uit des zeemans verhaal, hoe HEEMSKERK de muiterij aan bood bedwingt, die zich aan vrouwenschennis wilde schuldig maken:

Schoon, als de blinkende Englenvorst,
Wiens arm het vlammend wapen torscht,
Dat bliksemde aan de poort van Eden,
Stond Heemskerk daar, met vonklend oog,

Het stralend pantser om de leden,
En 't licht weerspieglend zwaard omhoog!
Zijn stem, die klaterde in 't verschiet,
Beheerschte 't schor gejoel,
Gelijk het zilvren horenlied
Het buldrend slaggewoel.
»Terug, terug, gij laag geboeft!"
Zoo klonk 't gebiedend woord;
»De hals van hem, wiens voetstap toeft,
Maakt kennis met de koord!
Wat draalt ge en mort! Haalt boeijen, liên!
'k Verlang den moedige te zien,
Die 't waagt het staal, dat Holland gaf,
Te kruisen met mijn vlootheersstaf!"

Zij draalden! dreigend zonk een wolk
Op 't woest gelaat van 't muitend volk;
De handen zochten mes en dolk;
't Gevaar was groot!
Toen zong, schelklinkende in zijn vlugt,
Des vlootheers lemmer door de lucht,
En alles vlood:
Maar niet voordat het bloedig dek
Gemarmerd was met versche vlek
Van dieper rood.
Den norschen dog gelijk, wiens woede
Vernieling dreigt aan wien hij ziet,
Maar die voor de opgeheven roede
En vasten blik zijns meesters vliedt:
Zoo tuimelde de wilde hoop,
Beurtlings vertrappende en vertreden,
Met bloedende en gekneusde leden
Van trap en overloop.
Verdwenen, als een bliksemstraal,
Was de onweersstorm, zoo snel gerezen!
In korter tijd, dan ik 't verhaal,
Was 't dek weer eenzaam als voordezen;
Behalve waar, verminkt, verplet,
Er hier en daar een bloedend lag,
Die van het harde purperbed
Niet op zou staan vóór d' oordeelsdag:
Zoenoffer voor 't miskend gezag
En de overtreden wet!

Wij hebben verkozen, door het mededeelen van deze proeven, den lezer zelven in staat te stellen, om de poëzij van den *Heemskerk* te beoordeelen, bovenal, zoo wij hopen en vertrouwen, om hem tot de lezing uit te lokken. Het komt ons voor, dat de gebreken van dit stuk vooral daarin liggen, dat de dichter, door den gloed van zijnen dichtgeest voortgesleept, niet altijd zich genoeg matigen kan, en daardoor te breed, te uitvoerig wordt. Dat geldt vooral van de tweede

en derde afdeeling, met name van den zwanezang der stervende ANNA. Maar van den anderen kant erkennen wij gaarne het vele echt dichterlijke, dat wij daaraan hebben te danken. — Onder de stukken, die wij hier wedervonden, en die hier door het verband dubbel schoon worden, behoort het lied aan de avondster, vroeger in een onzer Almanakken geplaatst.

Wij danken den Heer MEIJER voor zijnen *Heemskerk*, en houden ons voor meerder aanbevolen. De toevoer van *wezentlijke* poëzij is tegenwoordig niet zoo groot, of wij mogen teregt hoogen prijs stellen op stukken, gelijk ons er hier een is aangeboden.

MICHIEL ADRIAANSZOON DE RUITER. *Historisch-Romantische Levensbeschrijving. Uit het Hoogduitsch van* HEINRICH SCHMIDT. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. *In gr.* 8*vo.* 763 *bl. f* 7-20.

Het doel van dit werk, waarvan wij gaarne vroeger eene beoordeeling hadden gegeven, is, den grootsten Zeeheld van *Nederland* in zijnen merkwaardigen levensloop voor te stellen. Het moet den vaderlandlievenden *Nederlander* goed doen, wanneer zijne groote mannen ook door vreemdelingen erkend en gevierd worden. Sedert eenige jaren toch schijnt die erkenning en waardering vooral bij de *Duitschers* plaats te hebben, hetwelk wij met meer dan één voorbeeld zouden kunnen staven.

Minder genoegen verschaft het ons, wanneer wij bemerken, dat, bij dien goeden wil onzer naburen, hunne middelen zoo gering zijn, om onze groote mannen te leeren kennen, en gebrek aan goede bronnen hen somtijds van de historische waarheid zoo geweldig doet afwijken. Zoo is het ook gegaan met het bovengenoemde werk. Hoewel wij de Duitsche uitgave, onder den titel »Schetsen uit *Hollands* Marine," niet gezien hebben, zoo blijkt het toch nog genoeg uit de vertaling, hoe zonderling de Schrijver met onze geschiedenis omspringt; ofschoon de Vertaler, met BRANDT's *Leven van* DE RUITER voor zich, zulks op vele plaatsen heeft gepoogd te herstellen.

Hoe dit echter zij, wij twijfelen niet, of het boek zal, over 't geheel, met genoegen door ons romanlezend publiek ontvangen worden. Stijl en taal zijn goed. Maar wij begrijpen niet, waardoor de Schrijver aanleiding heeft gekregen, om onzen grooten TROMP in het geheele werk zóó ten tooneele te voeren, als hij doet: de Vertaler had deze aardigheden van den Schrijver wel achterwege kunnen laten; even als het ons ondoelmatig voorkomt, de stukken, tot de geschiedenis behoorende, in zijn geheel op te nemen en die met andere letters ter onderscheiding te drukken. Deze maken, naar ons oordeel, eene zonderlinge figuur in een' roman.

De uitvoering laat niets te wenschen overig. De vignetten zijn fraai; het portret van DE RUITER is zelfs uitmuntend.

BOEKBESCHOUWING.

Handleiding bij het lezen der Openbaring van Johannes, voor beschaafde Christenen. Naar het Duitsch van Dr. F. J. ZÜLLIG, *Predikant te Heidelberg. Te Groningen, bij* A. L. Scholtens. 1848. *In gr.* 8*vo. IV en* 178 *bl. f* 1-80.

Wij vreezen wel, dat velen, reeds op den titel af, teruggeschrikt zullen worden door de gedachte, dat het de Openbaring van JOHANNES, een tot hiertoe onverklaard en onverklaarbaar bijbelboek, betreft. Die schrik zal niet minder worden, wanneer wij mededeelen, dat, volgens den oorspronkelijken titel van het Hoogduitsche werk, het Openbaringsboek nu *voor het eerst* daarin verklaard is geworden. De Schrijver zelf heeft ondervonden, dat velen zich aan die aankondiging: *une Apocalypse enfin expliquée*, geërgerd hebben, en heeft haar echter op het veranderde titelblad meer schijnbaar, dan wezentlijk teruggenomen. Wij zelven ontveinzen niet, dat de Voorrede van den Schrijver, in deze vertaling niet overgenomen, nog al aanleiding geeft, om over ingenomenheid met eigen werk te meesmuilen, en wij gelooven, dat hiermede de gunstige opname van het werk eer benadeeld, dan bevorderd heeft kunnen worden. En echter bij dat alles wenschen wij, de hier aangekondigde vertaling onder onze Landgenooten zoo veel mogelijk verbreid te zien, en willen door deze aankondiging, naar ons vermogen, daartoe medewerken.

De Schrijver, Dr. F. J. ZUELLIG, is niet geheel onbekend in ons vaderland. Hij is een kweekeling der Utrechtsche Hoogeschool, en een leerling van HERINGA. In het jaar 1810 was hij in dienst der Waalsche Gemeente van *Rotterdam*, en heeft toen reeds uitgegeven een *Tableau Synoptique de l'Apocalypse*, waarin zijne denkbeelden om-

trent den aard en inhoud van dit Bijbelboek, nog niet ontwikkeld, maar aangeduid waren. Gedurende eene lange reeks van jaren heeft hij zijne studiën blijven voortzetten, en in 1833 heeft hij als *Eerste* Deel, met den titel van *Eschatologische Gezigten van Johannes den Godbespraakten*, uitgegeven eene Inleiding, vertaling en verklaring van Hoofdst. 1, 2 en 3. Niet weinig opzien heeft dat werk in en buiten Duitschland verwekt. Onze *Godgeleerde Bijdragen* hebben in der tijd, in zeer uitvoerige uittreksels, den inhoud er van doen kennen, en als wij ons wèl herinneren, met breeden lof de verdiensten van den Schrijver vermeld, als die in waarheid den sleutel tot verklaring van dit geheimzinnige boek gevonden heeft. Duidelijker en vollediger nog is de beschouwingswijze van den Schrijver bekend geworden bij de latere verschijning van het *Tweede* Deel, behelzende de verklaring van Hoofdst. 4—22; en het is daaruit vooral gebleken, dat de ontraadseling van vele geheimzinnige en vroeger misduide plaatsen, niet te vergeefs beloofd was geworden. Ofschoon wij voor ons niet instemmen met al de resultaten van het hier blootgelegde onderzoek, gelooven wij echter, dat de grondslagen der hier geleverde verklaring niet kunnen weêrsproken worden, en dat alzoo de eenige ware weg tot onthulling der verborgenheden van het Openbaringsboek door den Schrijver voor goed is gebaand geworden. Wij hebben geene aanwijzing gevonden, hoe de Schrijver tot ontdekking der belangrijke opmerkingen gekomen is, waarmede hij een nieuw en helder licht over dit duisterste der Bijbelboeken verspreid heeft. Maar wij verbeelden ons, dat hij de kracht van het εὕρηκα bij ervaring heeft leeren kennen, en begrijpen het daarom te eerder, zonder het echter onbepaald goed te keuren, dat hij, bij het gadeslaan der vele vergeefsche en moeitevolle pogingen van andere bekwame en verdienstelijke Schriftuitleggers, een' toon heeft aangeslagen, die te allen tijde, als niet welluidende, en vooral bij zoo degelijken letterarbeid, als onnoodig en ongepast vermeden moet worden. — Doch onze Lezers wenschen reeds met de hier bedoelde opmerkingen en resultaten nader

bekend te worden. Wij gaan aan hun verlangen voldoen, zoo veel de nu vertaalde *Handleiding* ons daartoe de stof aanbiedt, en de beperkte ruimte van ons Tijdschrift gedoogt.

Het behoeft wel niet gezegd te worden, dat zoo er ook nu nog iemand ware, die in het Openbaringsboek, of in de hier gegevene verklaring, de ontraadseling van hetgeen Gods raad den stervelingen verborgen hield, zoeken wilde, hij door ZUELLIG, zoo min als door eenigen deugdelijken Exegeet van latere dagen, bevredigd zal worden. Evenmin behoort de Schrijver tot de zoodanigen, die met EICHHORN, hier eene hoogdichterlijke beschrijving meenen te vinden van *de Zegepraal der Christelijke Godsdienst over de Heidensche en Joodsche*, waarbij indedaad de beschrijving van het heil der toekomstige Eeuw, in de twee laatste Hoofdstukken, wel wat vreemd achteraan komt hinken. En het allerminst wil de Schrijver zich voegen bij hen, die in de geheele Apocalypse niet veel anders meenen te zien, dan het gewrocht eener Oostersche, d. i. hier, hoogst ongeregelde en teugellooze fantasie. Volgens den Schrijver bevat de Openbaring eene *profetistisch-profetische Eschatologie overeenkomstig het standpunt der Apostolische Eeuw*. Met andere en meer duidelijke woorden, is de inhoud van dit Bijbelboek te beschouwen als een tafereel, hetwelk ons de dingen der Toekomst voorstelt, overeenkomstig de denkwijze der Joodsche Christenen, die na den tijd van JEZUS, doch nog gelijktijdig met de Apostelen leefden, vertoont. Bepaaldelijk wordt hier gedoeld op hetgeen met bijbelschen term, niet *de wederkomst*, maar *de Toekomst*, *Parousie* van CHRISTUS genoemd wordt. Aan die heerlijke verschijning van den Heer gaan, als de barensweeën eener betere toekomst, bange tijden van strijd en verdrukking en velerlei lijden vooraf. Het toppunt, maar ook het einde der vreeselijke teekenen, welke den dag des Heeren vooraf aankondigen, is de verwoesting van den Jeruzalemschen tempel en de ondergang van den Joodschen Staat. De opstanding der dooden en het Oordeel is met de verwachte verschijning van CHRISTUS verbonden. De toekomende Eeuw, het gelukzalige rijk van Jehova volgt daarna. Deze wezentlijke bestand-

deelen der vroegste Christelijke *Eschatologie* worden in de Evangeliën, de Apostolische Brieven en ook in de Openbaring van JOHANNES gevonden. Eigenlijke voorspelling, behalve dat iedere *Eschatologie* uit haren aard profetisch is, wordt in het Openbaringsboek niet gevonden: of het zou de aankondiging van de *nabij zijnde* komst des Heeren en van *Jeruzalem's* verwoesting moeten zijn. Al het overige, wat niet tot het wezentlijke van de leer der laatste dingen, noch tot de eigenlijke voorspellingen behoort, moet beschouwd worden, en wil de Schrijver der Openbaring zelf beschouwd hebben, als dichterlijke voorstelling, verdichting, spel en gewrocht zijner verbeelding.

Ten aanzien nu van den wezentlijken inhoud der Openbaring: de voorstelling van de toekomst des Heeren, als die weldra, en gelijktijdig met de verwoesting van den Jeruzalemschen tempel wezen zou, doet ZUELLIG opmerken, dat er ontegenzeggelijk bij de Joodsche Christenen der Apostolische Eeuw vergissing heeft plaats gehad, zooveel den *tijd* betreft, die als *nabij zijnde* door allen gedacht werd. Dit geldt de Apostelen en de Evangelieschrijvers zoo wel als den Schrijver van het Openbaringsboek; maar die vergissing mag niet aan JEZUS zelven toegekend worden, al is het dat zijne redenen, zoo als zij in de Evangeliën voorkomen, van gelijke veronderstelling schijnen uit te gaan. Doch hetgeen de hoofdzaak was in de verwachting der vroegste Christenen: de openbaring van het rijk van den CHRISTUS, en een betere toestand der wereld, dit is in waarheid vervuld geworden: wel niet zoo als men het zich in de Apostolische Eeuw gedacht en voorgesteld heeft, maar eigenlijk op nog betere wijze, door de vestiging eener afzonderlijke en van de Joodsche inrigting geheel vrije Christelijke Kerk, en wel, juist zoo als de geest der Profetie het had aangeduid, ten gevolge der verwoesting van den Jeruzalemschen tempel en de vernietiging van den Joodschen Staat. In die Kerk zien wij de komst van het nieuwe Godsrijk, hetwelk bestemd was voor de wereldheerschappij. In haar aanschouwen wij de wezentlijke vervulling der Profetie van het Openbaringsboek; en is die vervulling niet geheel in dezelfde vormen

geschied, als waarin de *Eschatologie* der Apostolische Eeuw haar gedacht en verwacht heeft, dit mag niet als een bezwaar tegen het Openbaringsboek of andere Apostolische Schriften worden ingebragt, dewijl die vorm tot het menschelijke behoorde, en de Profetie, alleen naar haren wezentlijken inhoud, geestelijk en goddelijk is.

Is dus de Openbaring, naar haren eigenlijken inhoud, eene *Profetische Eschatologie*, het is in betrekking tot haren vorm, dat zij *Profetistisch* genoemd wordt. Want er wordt mede aangeduid, dat zij in haar plan naar het voorbeeld der Profetische Schriften van het Oude Testament aangelegd, en in denzelfden toon gesteld is. Hiertoe behooren de Profetische gezigten, waarin hier, naar het voorbeeld der Schriften van EZECHIËL, DANIËL en ZACHARIA, en naar vrije dichterlijke voorstelling, de leer van de dingen der Toekomst wordt voorgedragen. Zoodanig is reeds terstond de algemeene Inleiding tot het Boek eene verschijning van den Messias JEZUS. Als eene tweede of nadere Inleiding vinden wij de beschrijving van eene plegtige regtszitting in den hemel, waar het boek van het goddelijke gerigt geopend, en daarmede de volvoering van het groote Godsgerigt voorbereid wordt. Dat gerigt zelf, als de groote dag des Heeren, is gelijk aan het oude Egyptische, in de dagen van MOZES, en bestaat insgelijks uit tien onderscheidene zware plagen: waaraan echter hier, in het Openbaringsboek, nog vier andere plagen voorafgaan. Dit, en nog zoo veel anders, als de menigvuldige Engelverschijningen en het gesternte van den Messias, als een teeken aan den hemel getoond, is zuiver dichterlijk, en behoort tot den vorm, terwijl alleen de aankondiging van de nabij zijnde vreeselijke teekenen, die de komst des Heeren moeten voorafgaan, en van den beslisten ondergang der stad en tempel van *Jeruzalem*, als de wezentlijke inhoud dier gezigten te beschouwen is. Op gelijke wijze wordt de eigenlijke Toekomst van den Messias, waartoe de Opstanding der dooden en het Oordeel behoort, met vele dichterlijke beelden, als die van eene vuurzee, een draak of slang, en eenen troon als gerigtszetel, beschreven. Eindelijk is het tafereel van het Nieuwe *Jeruzalem*, met zijne bronnen en

levensboom, met zijne ringmuren en poorten, en met zijne straten van goud en grondslagen van edelgesteenten, niet anders noch meer dan eene dichterlijke en zinnebeeldige beschrijving van het volmaakte heil der godvruchtigen in de Toekomstige Eeuw.

Maar moge het alzoo voor den vrijen blik van den Schriftverklaarder noch onmogelijk, noch zelfs moeijelijk wezen, om den wezentlijken inhoud en den dichterlijken vorm van het Openbaringsboek van elkander te onderscheiden, er komen echter menigvuldige kleinere bijzonderheden in voor, waarvan het met geene zekerheid te bepalen is, of zij naar de bedoeling van den Schrijver tot den eigenlijken inhoud, of tot de inkleeding behooren. Want de verschijning van MOZES en ELIA, van een luisterrijk gesternte aan den hemel, van valsche Christussen en Profeten, en van booze geesten, hier als voorteekenen van de Toekomst des Heeren aangekondigd, was voor het minst bij de Joodsche Christenen der Apostolische Eeuw iets geheel anders en meer, dan dichterlijk zinnebeeld; en het is daarom wel niet waarschijnlijk, dat ook de Schrijver van het Openbaringsboek daaraan geene meer wezentlijke beteekenis zou toegekend hebben, terwijl het wederom, uit hoofde van andere redenen, niet mogelijk is, het zinnebeeldige, dat er in de beschrijving van die teekenen is, geheel te miskennen of voorbij te zien.

De taal en stijl van het Openbaringsboek zijn afwisselend dichterlijk en prozaïsch. Dichterlijk is de taal van al wat de Schrijver geeft, als door hem van andere, hemelsche wezens *gehoord*, prozaïsch daarentegen is de woordvorm in de beschrijving van al wat hij voorstelt, als door hem *gezien*. De dichterlijke vorm en maat is in den zin van het Hebreeuwsche Parallelismus bedoeld. — Hebreeuwsch, meer dan eenig ander boek des Nieuwen Testaments, is de Apocalypse in hare taalvormen, om de natuurlijke reden, dat de Schrijver, bij het zamenstellen, altijd bepaalde plaatsen der oude Profetische Schriften voor den geest had, die hij in zijn tafereel navolgde of op andere wijze gebruikte; waardoor het gebeuren moest, dat veel, hetwelk anders on-

verstaanbaar was, helder en duidelijk wordt, zoodra wij het ons voorstellen als door den Schrijver in het Hebreeuwsch gedacht, en als uit het Hebreeuwsch in Grieksche woorden overgezet.

Het meest eigenaardige in den vorm van het Openbaringsboek is gewis de als in raadselen verborgene inkleeding, en de schier ontelbare afzonderlijke *raadselen*, wier ontknooping den sleutel tot verklaring van de meeste duistere plaatsen als van zelve aangeeft. Kennelijk toch heeft de Schrijver in de zamenstelling en zamenvoeging van beelden en woorden, met geheimzinnig overleg, behalve de door hem uitgesprokene gedachten, nog eenen anderen zin verborgen, dien hij wil dat de lezers zoeken en raden zullen, en om welken te kunnen vinden, hij in sommige gevallen zelfs eenige wenken geeft. Bekend is het geheimzinnige getal van 666, waarmede de groote tegenstander van den CHRISTUS en zijn rijk wordt aangeduid, en waarop zoo vele vernuften, groote en kleine, gedurende al de verloopene eeuwen zich hebben stomp gedacht. Andere vernuftige spelingen, in de kunstmatige schikking en zamenvoeging van beelden, volzinnen en woorden, hebben betrekking tot de getalen van 2, 3, 4, 7, 10, 12 en hunne veelvouden. Nog andere kunstmatige uitdrukkingen en vormen zijn te verklaren uit de voorstelling der oude Joodsche en Christelijke wereld, waarbij de hemel, aarde, zee en afgrond, als de vier groote deelen van het Heelal gedacht werden. Soms wordt gesproken van geheimzinnige namen van God, CHRISTUS, de Godvruchtigen, het Godsrijk, die niet opgegeven, maar toch met enkele wenken en aanwijzingen te raden gegeven worden. Op nog velerlei andere wijze is de Enigmatiek der Hebreën hier in praktijk gebragt, en moet zij alzoo weerkeerig gekend en beoefend worden, om vele duisterheden van het Openbaringsboek te ontraadselen. Het is vooral te dezen aanzien, dat ZULLIG bijna overal zich als een gelukkig Exegeet en schrander Enigmatieker kennen doet. En mogt hij, gelijk ons toeschijnt, eene enkele maal, door zijn vernuft tot onhoudbare redenering geleid zijn geworden, wij gelooven toch dat vele door hem aangewezen

ontraadselingen, als eene niet verwerpelijke winst voor de wetenschap, door de Exegeten zullen moeten overgenomen en opgelegd worden.

Overeenkomstig met zijne geheele beschouwingswijze, heeft ZUELLIG de planmatige verdeeling van het Openbaringsboek opgegeven, als bestaande uit Zeven onderscheidene Profetische Gezigten. Het *eerste* Gezigt, eene zuiver dichterlijke Inleiding van het geheele Boek, bevat eene persoonlijke verschijning van den Messias JEZUS, met de Zeven Godspraken (Brieven). Hoofdst. I: 12—III: 22. Het *tweede* Gezigt, eene bijzondere Inleiding tot de beschrijving van de teekenen der laatste tijden, vertoont eene Geregtszitting in den hemel, waarbij het Boek met zeven Zegelen door den Messias geopend wordt. H. IV—VII. Het *derde*, *vierde* en *vijfde* Gezigt, het Zevende Zegel met de zeven Bazuinen; de Zevende Bazuin met den Satan, den *Anti-Christ* en zijnen Profeet, als de drie groote tegenstanders van het Christusrijk; en de zeven laatste plagen met het valsche Jodendom, als eene andere vijandige magt tegen het rijk van God en CHRISTUS, bevatten de aankondiging der barensweeën of vreeselijke teekenen die den dag, de Toekomst des Heeren moeten voorafgaan. H. VIII—XVIII. Het *zesde* Gezigt beschrijft de Toekomst van den Messias zelven, met zijne duizendjarige heerschappij, en de daarop volgende algemeene Opstanding en het Oordeel. H. XIX, XX. Het *zevende* Gezigt, het Nieuwe *Jeruzalem*, en het herstelde Paradijs, is eene dichterlijke voorstelling van het heil der Godvruchtigen in de Toekomstige Eeuw. H. XXI, XXII.

Op het standpunt, dat ZUELLIG heeft ingenomen, is het allezins natuurlijk, dat het onderzoek naar de echtheid van het Openbaringsboek alleen ten aanzien van geschiedkundige waarheid waarde hebben kan. Het boek moet overigens, om zijns zelfs wil, gewaardeerd worden, wie ook de Schrijver wezen moge. Wij schrijven het daaraan toe, dat dit onderzoek in deze Handleiding niet alleen zoo weinig uitvoerig, maar ook in vergelijking van al het overige, zoo weinig naauwkeurig en zelfs oppervlakkig is. Naar inwendige gronden wordt het boek aan den Apostel JOHANNES

toegekend, en dat niettegenstaande de latere onderzoekingen van EWALD, DE WETTE en LUECKE door onzen Schrijver gekend, gebruikt en gewaardeerd zijn! Het is niet onwaarschijnlijk, dat het vroeger ontvangene onderwijs van onze vaderlandsche Exegeten een' te diepen indruk bij ZUELLIG heeft gemaakt, om zijnen blik bij dit gedeelte van zijn onderzoek, als bij het overige, vrij en zuiver te doen zijn. Wij voor ons erkennen gereedelijk niet in te zien, hoe iemand, wiens Dogmatische begrippen hem overigens niet in den weg staan, den Schrijver van het Openbaringsboek met dien van het Evangelie en de Brieven als identisch beschouwen kan; en dit te minder, wanneer de Apocalypse, gelijk hier geschiedt, naar inhoud en vorm, als eene profetistisch-profetische *Eschatologie* beschouwd wordt. Doch ook den Schrijver blijve zijn regt, om zijn gevoelen, tegenover dat der verdienstelijkste Exegeten, uit te spreken en te handhaven! Ja, bij de bewustheid, die hij hebben moest, dat hij den inhoud en vorm van het Boek juister dan een hunner gekend en beschreven heeft, is het ligtelijk te begrijpen, dat zelfs de namen, die anders geacht worden iets te zijn, niet zwaar genoeg bij hem gewogen hebben, om zijne overtuiging naar hun gevoelen te doen overslaan.

Wat ons in deze Vertaling gegeven wordt als *Handleiding* bij het lezen der Openbaring, is in het oorspronkelijke werk de *Inleiding* tot de Vertaling en Verklaring van het Openbaringsboek. De Uitgever is voornemens het geheele werk, maar met aanmerkelijke bekorting, in nog twee stukken te doen volgen. De Vertaler is over het geheel wèl berekend voor zijne taak; immers zoo veel wij daarover hebben kunnen oordeelen. Want eerlijk willen wij bekennen, dat wij, bij het opmaken van ons verslag, liever en meer het oorspronkelijke werk, dan de vertaling gebezigd hebben. Op enkele uitdrukkingen in de vertaling hebben wij gestooten, als *zaamgelapt* (zaamgevoegd), *lapwoorden* (stopwoorden), *vermenigvuldigingen* (veelvouden), *kunstig schouwspel der Openbaring* (kunstige Dramatische toestel van het Openbaringsboek), *sproken* (verhalen der Overlevering), *wereld-*

deelen (*Welttheile*, deelen van het Heelal), *uitstalling van beelden* (*Bildersaal*, Beeldengalerij), *oordeelsboek* (boek van het regt of gerigtsboek). De naamlijst van Uitlegkundige Geschriften had uit de Voor edo van het Tweede Deel moeten aangevuld zijn. Maar de Vertaler behoeft wel niet meer dan eenen enkelen wenk, om zijne taak met verhoogde zorgvuldigheid voort te zetten. Wij hopen, dat de deelneming van het beschaafde publiek hem en den Uitgever niet onbreken zal. Aan de belangstelling van allen, inzonderheid van Theologen, bevelen wij het oorspronkelijke werk en de vertaling met vernieuwden aandrang aan. Niet ligtelijk zal iemand het geschrift van ZULLIG met aandacht lezen, zonder voor zich zelven iets en veel geleerd te hebben; en dit kan wel niet van alle noch zelfs van vele boeken getuigd worden.

---

1. *Leerrede over Genesis V:* 5c, *uitgesproken den* 19 *December* 1847, *na het overlijden van den WelEerw. zeer Gel. Heer* PIETER VAN DER WILLIGEN, *Emeritus Predikant te Tiel, door* F. J. J. A. JUNIUS, *Theol. Doct. en Predikant te Tiel. Te Tiel, bij* A. van Loon. 1848. *In gr.* 8*vo.* 17 *bl. f* :-25.

2. *De Heer regeert; de aarde verheuge zich! Een woord voor onzen tijd. Leerrede over Psalm XCVII:* 1a, *door* C. W. PAPE, *Ridder der Orde van den Ned. Leeuw en Predikant te Heusden. Te Heusden, bij* A. F. G. de Pinéda. 1848. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl. f* :-25.

3. *Het heerlijk uitzigt des Christens in gindsche gewesten. Leerrede over Openb. VII:* 17e, *door* W. IMMINK, *Predikant te Doesborgh. Te Doesborgh, bij* A. F. H. van Tr. de Bruyn. 1847. *In gr.* 8*vo.* 18 *bl. f* :-25.

Deze drie Leerredenen, naar tekstorde gerangschikt, voegen wij bijeen, om ze met een enkel woord aan te kondigen.

1. Die van den Eerw. JUNIUS, uitgesproken na het

overlijden van Ds. VAN DER WILLIGEN, onderscheidt zich door hooge eenvoudigheid. Hij bepaalde zijne gemeente, naar aanleiding van den gekozen' tekst, bij *den invloed, dien het vernemen van iemands dood in het algemeen en van den ontslapen' Evangeliedienaar in het bijzonder op ons maken moet*, en wees aan, dat zulk een doodsberigt ons denken doet aan hem, die stierf, onze harten verheft tot God, die hem gaf en nam, ons bij onszelven bepaalt, voor zoo verre wij tot den gestorvene in betrekking stonden, en ons herinnert, dat ook wij sterven zullen. Wij laten het liefst onbeslist, of er tot lof der nagedachtenis van VAN DER WILLIGEN niet nog meer had kunnen gezegd worden en op eenigzins andere wijze. En voor hetgeen wij misschien anders zouden gewenscht hebben, laten wij gaarne de verontschuldiging gelden van het korte tijdsbestek, den Eerw. JUNIUS tot voorbereiding gegeven. Hij had gehoopt, met de gemeente feest te vieren over het vijftigjarig bestaan des Ned. Zendelinggenootschaps, toen twee dagen te voren zijn voormalige ambtgenoot overleed. Daarom heeft hij nu deze Leerrede, waarvan de uitgave begeerd werd, ook laten drukken ten voordeele van dat Genootschap.

2. In de Leerrede van Ds. PAPE, naar aanleiding der tijdsomstandigheden gehouden, worden *eerst* deze vier bijzonderheden ontwikkeld: het Godsbestuur is onbeperkt en strekt zich over de geheele aarde uit — moge het dikwerf voor ons ondoorgrondelijk zijn, zoo is dit juist een bewijs, dat het een Godsbestuur is — in de schoonste overeenstemming staat het evenwel met de betrekking, waarin wij ons tot Hem bevinden — en in zijne ontwikkeling is het eene rijke bron van zegen voor allen, die God liefhebben. *Daarna* wordt hieruit stoffe ontleend tot geruststelling bij hetgeen ons anders met vrees vervullen en ontroeren moet — tot aanprijzing van wijze bedachtzaamheid in de beoordeeling van de verschijnselen onzer dagen en hunner mogelijke gevolgen — van getrouwheid aan onze roeping voor het tegenwoordige — van goede hope voor de toekomst. Het is een woord, op zijn pas gesproken, dat wij algemeen

verspreid wenschen en van welks behartiging wij goede vruchten verwachten.

3. Ook de Leerrede van Ds. IMMINK verdient aanbeveling. Uitgesproken na het overlijden van een dierbaar kind, schetst zij het heerlijk uitzigt van den Christen: *God zal alle tranen van hunne oogen afwisschen*, in deszelfs omvang, waarheid en weldadige werking. De ontwikkeling is eenvoudig en geleidelijk. Het *tweede* deel heeft ons het minst voldaan; maar het geheel maakt een' goeden indruk, tot vertroosting en heiliging. Uit den bouw der volzinnen meenen wij te kunnen opmaken, dat de Hr. IMMINK, wien wij zelfs niet van aangezigt kennen, bij de voordragt gevaar loopt van tot zekeren cadans te vervallen, die tot eentoonigheid leidt. Hij zij daartegen, ook ten gevalle van zijnen stijl, ernstig op zijne hoede, en duide ons deze welligt gewaagde opmerking niet ten kwade!

Korte Beschouwing van eenige der voornaamste natuurlijke voortbrengselen van den Indischen bodem, met het oog op de plaatselijke Nijverheid en de denkbeelden van Kolonisatie op Java; door W. L. DE STURLER, *Ridder der Militaire Willemsorde en Oud-Majoor van het Indische Leger. (Uitgesproken in de gewone Vergadering van het Genootschap ter bevordering der Natuurkundige Wetenschappen te Groningen, op den 24 Nov.* 1847.). *Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.Zoon. 1848. *In gr.* 8*vo.* 53 *bl. f* :-60.

Dat onze Koloniën, dat *Java* vooral, aan het vaderland nog veel meer voordeel zouden opleveren, zoo wij van hare voortbrengselen al het nut wisten te trekken, dat zij kunnen aanbieden, kan alleen door hem betwijfeld worden, die omtrent de rijke verscheidenheid dier voortbrengselen onkundig is. De Majoor DE STURLER, door een langdurig verblijf in onze Indische Koloniën met veelvuldige ervaring toegerust, geeft ons in deze Verhandeling verscheidene belangrijke wenken over dit onderwerp. Wij achten het niet geheel hersenschimmig, dat voortaan onze oorlogschepen, ten deele althans, op *Java* gebouwd zouden kunnen worden, of dat ten minste het Jattiehout, uit *Indië* overgebragt, bij ons tot den scheeps-

bouw aangewend worde en ons van onze schatpligtigheid aan Noordsche Rijken grootendeels ontheffen kon. Ook vele geneesmiddelen uit het plantenrijk, die wij thans van vreemden koopen, kon men ongetwijfeld uit *Java* verkrijgen, zoo men slechts op die zaak oplettend was. In dezen tijd wordt *Nederland* tot eene meer dan gewone krachtsinspanning geroepen, om onder de Staten van *Europa* tegenover de aanmatigingen van *Duitschland* eene eervolle plaats en eenen zelfstandigen rang te bewaren. Dat men het gewigt der tijdsomstandigheden regt beseffe! Het pauperisme in *Nederland* kan door aanmoediging der nijverheid, door kolonisatie op *Java* worden gelenigd. Tegen eene landbouwende kolonisatie echter brengt de Schrijver bedenkingen in, die niet gemakkelijk te weerleggen zijn; het denkbeeld daartoe schijnt slechts bij hen te kunnen oprijzen, die met de plaatselijke gesteldheid en de geaardheid der oorspronkelijke bevolking onbekend zijn. — Wij bevelen dit werkje aan de aandacht van allen, die in de kennis onzer Koloniën en in de welvaart van *Nederland* belang stellen, en vooral aan de behartiging van hen, die op het bestuur van de betrekkingen tusschen het Moederland en de Koloniën eenigen invloed kunnen uitoefenen.

Verslag van het verhandelde op het eerste Landhuishoudkundig Congres, gehouden te Zwolle, den 11 *en* 12 *Junij* 1846. *Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. 1847. *In gr.* 8*vo.* 96 *bl. f* 1-:

Verslag van het verhandelde op het tweede Landhuishoudkundig Congres, gehouden te Arnhem, den 3, 4 *en* 5 *Junij* 1847. *Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. 1847. *In gr.* 8*vo.* 216 *bl. f* 2-20.

De eeuw, die wij beleven, kenschetst zich in de beoefening der wetenschappen en kunsten door vrije zamenkomsten. Deze bijeenkomsten schijnen hoe langer hoe meer bijval te vinden en de plaats van besloten Genootschappen met vaste leden, welke in de vorige eeuw vooral eenen grooten bloei bereikten, langzamerhand te zullen innemen. Het groote nut dier bijeenkomsten ligt, behalve in eene dikwerf voor het geheele volgende leven belangrijke personele kennismaking en daaruit voortvloeijende vriendschapsbetrekking tus-

schen beoefenaars van hetzelfde vak van wetenschap of kunst, ook vooral in eene wisseling van denkbeelden en onderlinge mededeeling van inzigten en ervaring, die ons uit den gewonen kring van eenzijdige beschouwing op het vrije veld der algemeene waarheidsliefde verplaatsen kan. Om echter tot stellige uitkomsten te geraken en niet te ontaarden in de doodende vormen van een Genootschap, moeten zulke bijeenkomsten een zeer juist bepaald en niet al te ruim doel hebben, of, zoo zij zich een ruimer veld kiezen, in onderscheidene sectiën of afdeelingen gesplitst worden. Elk, die jaarlijksche vergaderingen van een onzer nog talrijke geleerde Genootschappen een of meermalen bijwoonde, weet, dat de schaduwzijde dier vergaderingen vooral bestaat in het moeten aanhooren van Rapporten over onderwerpen, die men niet verstaat, en het hooren spreken en oordeelvellen over zaken van een bepaald vak van studie door personen, die, hoe bekwaam ook anders, over die zaken eigenlijk geen eigen oordeel hebben kunnen. Die aanmatiging wordt aanstekelijk: men hoort anderen een gevoelen uitbrengen over onze wetenschap, en nu meent men ook wel te mogen medespreken over onderwerpen, die de hunne betreffen. Bedriegen wij ons niet, dan is dit ook in het eerste Landhuishoudkundig Congres min of meer het geval geweest. Het Verslag van dat Congres althans verplaatst ons, door eene naauwkeurige opgave van tgeen elk, naar het hem inviel, adviseerde en sprak, somtijds op eene zeer aanschouwelijke wijze in eene vergadering, waar het noemen van een woord bijkans genoeg is om aan hem, die het uitsprak, eene commissie te doen opdragen, waartoe hij, volgens den aard zijner bijzondere studie of hoofdbezigheid, eigenlijk ongeroepen was. Het noodzakelijke van sectiën te vormen is door den Baron VAN ITTERSUM op het tweede Congres te regt ter sprake gebragt, hoezeer de vergadering daaromtrent geene beslissing genomen heeft. — Het tweede Congres moet, volgens het Verslag, niet altijd even belangrijk als het eerste geweest zijn. Men had minder tijd tot vrije discussie door het voorlezen der lange Rapporten, waaronder dat over de afschaffing der Tienden, hoe belangrijk ook, hoogst vermoeijend moet geweest zijn om aan te hooren. 't Verwondert ons dan ook niet, op den laatsten dag der bijeenkomst een voorstel te hooren, om in het vervolg de Rapporten niet meer te doen voorgelezen.

Het Landbouwkundig Congres heeft zijnen oorsprong te

danken aan eene uitnoodiging aan de Nederlandsche landbouwkundigen, die van de *Overijsselsche vereeniging tot ontwikkeling van Provinciale welvaart* was uitgegaan. Het is een verblijdend verschijnsel, dat de opkomst zoo talrijk was, (bij het eerste 211, bij het tweede 250) hoezeer bij het eerste Congres de deelnemers uit *Zwolle* zelf verreweg de meerderheid der aanwezigen uitmaakten, hetgeen in *Arnhem* volstrekt het geval niet was, waar men er minder eene stedelijke zaak van scheen te maken, terwijl ook het getal der landbouwkundigen uit *Zwolle* op het tweede Congres bijkans tot $\frac{1}{6}$ versmolten was. De bijeenkomst te *Arnhem* heeft dus meer algemeene deelneming gevonden dan die te *Zwolle*, en was in de daad nog veel talrijker dan de enkele cijfers aanwijzen. Die aangroeijende deelneming is een bewijs van vermeerderde belangstelling.

Het zou weinig nuttigheid hebben, zoo wij den geheelen inhoud der beide Verslagen aan de lezers van dit Tijdschrift beknoptelijk wilden mededeelen. Wij vergenoegen ons met dezelve allen aan te bevelen, die in den vaderlandschen Landbouw belang stellen, en die, om welke redenen dan ook, van het genoegen verstoken waren de vergaderingen bij te wonen. Wij beloven ons van deze vergaderingen voor de welvaart des Vaderlands veel goeds, vooral wanneer de tijd der bijeenkomst meer aan vrije discussie dan aan het voorlezen van lange verhandelingen wordt toegewijd.

De nieuwe wijsgeerige School. Te Utrecht, bij Kemink en Zoon. 1847. *In gr.* 8*vo.* 48 *bl. f* :-50.

Het geschrift, dat wij hier aankondigen, geeft ons een vrij volledig verslag van den inhoud en de strekking der stellige Wijsbegeerte (*Philosophie positive*) van AUGUSTE COMTE, en is als zoodanig de lezing en overdenking dubbel waardig. Men vindt hier kort zamengevat hetgeen in het *Cours de philosophie positive*, in zes Deelen, van 1830—1842 te *Parijs* uitgekomen, uitvoerig ontwikkeld wordt. Ref. erkent, het boekje met genoegen gelezen te hebben, als eene beknopte bijdrage tot de wetenschappelijke stelsels van onzen tijd; maar verklaart ook tevens, dat hij hierin geene voorstelling van eene nieuwe wijsgeerige School gevonden heeft. Integendeel is het gezigtspunt van COMTE eer oud

te noemen; het is in de wetenschap reeds lang voorbijgestreefd; vooral is het niet wijsgeerig, daar het tegen alle bespiegelingen *a priori*, op redewetten gegrond, gerigt is, en niet alleen tegen de zoogenaamde theologische, maar ook tegen de metaphysische wijsbegeerte den oorlog verklaart, om daarvoor eene stellige algemeene wetenschap in de plaats te zetten.

De leer van COMTE, dat er drie tijdperken in de beoefening der wetenschappen bestaan hebben, is niet geheel ongegrond; zij zijn, namelijk, het theologische, toen zij het eigendom der priester-kasten bij sommige volken der Oudheid, zoo als de *Indiërs*, de *Perzen* en de *Egyptenaren*, waren, en in de middeleeuwen, toen zij bijna uitsluitend door de Geestelijkheid werden beoefend; het metaphysische, waarin de wetenschappen meestal, volgens beginselen der bovennatuurkundige bespiegeling, aan een willekeurig stelsel werden ondergeschikt; hetwelk zoo lang voortduurde, tot dat BACO, NEWTON en LOCKE den waren weg ter vordering in de stellige kennis aanwezen; te weten, eene naauwkeurige waarneming der verschijnselen, op proeven en wiskundige berekening gegrond, waardoor het mogelijk geworden is, volgens COMTE, de grondslagen eener stellige wijsbegeerte te leggen; dat is, de menschelijke kennis tot den rang eener exacte wetenschap te verheffen. COMTE onderscheidt zes zuivere wetenschappen, welke hij aldus rangschikt: de wiskunde, de sterrekunde, de natuurkunde, de scheikunde, de *biologie* (*physiologie*) en de *sociologie*, of de leer der maatschappijen. Volgens hem kan het geheele gebied der menschelijke kennis tot deze zes wetenschappen betrokken worden. De zielkunde (*psychologie*) en de bovennatuurkunde zijn, even als de theologie, verouderd en behooren hiertoe niet meer, maar wel tot die tijdperken, waaruit de wetenschappen voor altijd getreden zijn. Dit gevoelen bestond zeer vroeg, en werd in *Griekenland* reeds door DEMOCRITUS en de Sophisten, die SOCRATES bestreed, met eene beslissende stoutheid voorgedragen. Het is een gewijzigd *materialismus*, dat niets aanneemt dan hetgeen gemeten, gewogen en berekend kan worden, dat het onafhankelijk bestaan der rede en der waarheden, die uit haar voortvloeijen, ontkent, en alle kennis van den mensch uitsluitend tot de indrukken bepaalt, die hij door zijne zintuigen van de buiten hem bestaande voorwerpen verkrijgt. De zielkunde, die ons

tot zelfkennis leidt, die ons tot het zelfbewustzijn doet doordringen, is voor hetzelve eene hersenschimmige wetenschap, die alle grondslagen mist, even als de zedekunde, die op dit zelfbewustzijn gegrond is en eene onvoorwaardelijke deugdsbetrachting tot beginsel heeft. Het godsdienstig gevoel behoort tot het theologisch standpunt, waarboven men reeds lang verre verheven is; terwijl de zede- en staatkunde, even als de natuur, aan vaste en onveranderlijke wetten van ontwikkeling onderworpen zijn, zoodat daarin even zoo min als hier aan de vrijheid eenige plaats toegekend wordt, en de individuën tot den rang van noodzakelijke raderen van het groote organismus verlaagd worden. Dit *materialismus* was ook de leer der *Fransche* wijsbegeerte van de 18de eeuw, die van DIDEROT, HELVETIUS, DE LA METTRIE en van het *Système de la Nature;* het komt hier weder bij COMTE, eenigzins anders ingekleed, voor. Hij verkondigt het in strijd tegen de psychologische en eclectische School van COUSIN en zijne leerlingen, die het oude *materialismus* met zulk een goed gevolg in *Frankrijk* bekampt en grootendeels overwonnen hebben. Gelijk het *materialismus* niet nieuw is, heeft het ook zich altijd den naam van wijsbegeerte evenzeer ten onregte toegeëigend, omdat het eigenlijk anti-wijsgeerig is te noemen, en nimmer heeft opgehouden tegen de redelijke wijsbegeerte te smalen, en een' hoogst oppervlakkigen en magtspreukigen krijg te voeren tegen ARISTOTELES zoo wel, als tegen PLATO, DESCARTES, SPINOZA, LEIBNITZ, KANT, FICHTE, SCHELLING, HEGEL en KRAUSE, en deze lichten der menschheid voor een' hoop phantastieke droomers en onnutte bespiegelaars uit te krijten, die de wetenschappen meer hebben teruggezet, dan vorderingen doen maken.

Hetgeen COMTE, en met hem een ander Fransch geleerde, LITTRÉ, als eene nieuwe wijsbegeerte voordragen, is zulks dus niet; het is eene eenzijdige voorstelling van het gebied der menschelijke kennis in de natuur- en staatkundige wetenschappen. Wat de eerste betreft, hierover vindt men goede opmerkingen, die toch ook eigenlijk niets nieuws bevatten, alhoewel zij door de bespiegelende wijsbegeerte ten volle worden beaamd en door haar reeds voor lang aan het licht gebragt zijn. Maar in de staatkundige wetenschap de zedelijke vrijheid der individuën en het godsdienstig gevoel te verloochenen, is dit niet de deur voor de ontbindende beginselen der Socialisten en Communisten openzetten, die, noch door

godsdienstige noch door zedelijke beginselen geleid, de maatschappij in hare grondvesten van *gezin* en *eigendom* willen omkeeren, en de ware vrijheid, met Godsdienst, deugd en beschaving, den ondergang bedreigen? AUGUSTE COMTE, die zich, als leerling van St. SIMON, reeds vroeg van diens sekte afscheidde, zal voorzeker hieraan geen deel nemen; niettemin heeft zijne leer eene strekking daartoe behouden. Wij gelooven niet, dat in *Nederland* de zoogenaamde stellige Wijsbegeerte veel aanhangers zal vinden, al mogt het door ons aangekondigde boekje veel lezers trekken.

J. A. BAKKER.

Epitome antiquitatum Romanarum et Graecarum ex R. P. BOJESENII, v. d. de antiquitatibus libris. Scripsit Dr. H. C. MICHAËLIUS, Gymnasii Enchusani Rector. Harlemi, *A. C. Kruseman.* 1848. 8vo. 130 p. *f* 1-30.

In vroegere jaren werden *Romeinsche* en *Grieksche* oudheden op de *Latijnsche* scholen in ons vaderland niet gedoceerd. Aan de Academiën leerde men ze deels uit de dictaten der Hoogleeraren, deels uit de aanteekeningen op de Classici, de werken van ROSINUS, PETISCUS en anderen. Alleen voor de literatores ex professo en de juristen commentarieerde men NIEUWPOORT, BOS, later TUSS en anderen, zeldzaam ging men buiten de grenzen van het *pars de Civilibus.* In deze eeuw is men de oudheidkunde wel niet ijveriger maar toch oordeelkundiger dan weleer beginnen te beoefenen en meer belang te stellen in de huiselijke zeden en gewoonten der Ouden, zonder welker kennis het niet mogelijk is hunne schriften te verstaan. Aan de Hoogescholen wordt geregeld onderwijs in de oudheidkunde gegeven, en de menigte musea en zoo vele grootere en kleinere schriften bewijzen, dat dit onderwijs niet onvruchtbaar is en de lust voor hare beoefening meer en meer ontwaakt. Sedert men niet meer tevreden is, dat de leerlingen der *Latijnsche* scholen met eene zeer oppervlakkige kennis der geleerde talen, uit een paar rudimenta, de woordenboeken van HOOGSTRATEN, PETISCUS, SCHREVELIUS en anderen geput, zonder eenig begrip van oude geographie, fabelkunde, oudheidkunde en historie, den drempel van het paleis van MINERVA betreden, heeft de leerwijze aan dezelve eene groote verandering ondergaan, die,

sedert er leermeesters, in de scholen van VAN HEUSDEN, BAKE, PEERLKAMP, GOUDOEVER gevormd, aangesteld werden, nog aanmerkelijk verbeterd en meer overeenkomstig de behoeften van dezen tijd ingerigt is. Vóór de invoering van het staatsexamen, werden de zoogenoemde bijvakken, waartoe ook de oudheidkunde behoorde, naauwelijks aangeroerd, en de meeste studenten hadden slechts een zeer oppervlakkig denkbeeld van dezelve, wanneer zij de scholen verlieten. Tot de eischen der staatsëxaminatoren behoorde ook, en te regt, een meer dan oppervlakkige oudheidkundige kennis. Om die te erlangen behoefde de studerende jeugd een compendium, minder omslagtig, meer overeenkomstig de hoogte der wetenschap dan die van NIEUWPOORT, BOS en anderen. Aan die behoefte heeft Dr. MICHAËLIS, een man reeds gunstig bekend in de Republiek der letteren door zijne *Dissertatio literaria continens* L. ANNAEI SENECAE *Consolationem ad Marciam*, *Harlemi* 1840, trachten te voldoen. Wij aarzelen niet, het gebruik van zijn Compendium allen schoolbestuurders aan te bevelen. Het paart volledigheid aan beknoptheid, duidelijkheid aan deugdzaamheid van stijl. De taal is over het algemeen zuiver, en de Heer MICHAËLIS heeft wèl gedaan haar op de hoogte der studerende jeugd te houden. Wij behoeven naauwelijks te melden, dat ook dit boeksken zijne gebreken heeft, die het gebruik er van zal leeren kennen. Mogt elk, die ze ontdekt, ze aan den geëerden Schrijver mededeelen, ten einde bij eene tweede uitgaaf te kunnen dienen. Dit zij genoeg ter aankondiging van het geschrift. Mogelijk komen wij er later op terug, en geven dan een oordeelkundig overzigt, dat wij ook in de *Symbolae* verwachten.

Antwoord aan den Heer Mr. R. W. TADAMA *op zijn werkje, getiteld: De waarheid aangaande* LUDOLF VAN DEN BERG, *enz. door Mr.* R. A. BARON VAN HOËVELL-NYENHUIS. *Te Leeuwarden, bij* H. P. de Swart en Zoon. 1847. *In gr.* 8*vo.* 47 *bl.*

Het was niet te verwachten, dat de Baron van HOËVELL het stilzwijgen zou bewaren tegen het werkje des Heeren TADAMA, waarvan wij vroeger in dit Tijdschrift (1847, N°. XVI, bl. 175) melding maakten. Ware zulks het geval geweest, dan had hij toegestemd, dat de stukken, waarvan hij ten be-

wijze van een huwelijk tusschen LUDOLF VAN DEN BERG en CATHERINA DE LA CAPELLE gebruik gemaakt heeft, onecht waren, en dat dus Graaf ANTOINE MARIE PIERRE VAN BREDA nimmer in regte linie van gemelden LUDOLF VAN DEN BERG afgestamd is.

In het voor ons liggende werkje worden nu die stukken, met den noodigen tekst er bijgevoegd, door den Schrijver medegedeeld. Hij heeft daardoor den strijd met den Heer TADAMA, over de wettige of onwettige geboorte der Heeren VAN BREDA uit LUDOLF VAN DEN BERG, wederom opgevat, en vermeent nu door de mededeeling der oorspronkelijke stukken allen twijfel desaangaande te hebben weggenomen.

Wij twijfelen er niet aan, of velen hebben dien strijd met ons belangstellend gadegeslagen, en wij mogen ons dus overtuigd houden, dat die in zijn geheel aan allen bekend is. Het is dus niet van ons te vergen, van de vele door de schrijvers aangevoerde punten gewag te maken, en ook niet een oordeel over hunne meeningen uit te spreken, daar de tegenpartij de eenige is, die, doorkneed in al de deelen des geschils en toegerust met de tegenbewijsstukken, in dezen oordeel kan vellen.

Wij hebben dan ook met de aankondiging van het werkje des Heeren VAN HOËVELL gewacht, of 's mans tegenpartij, de Heer TADAMA, geen wederantwoord op hetzelve zou geven. Eerder dan wij verwacht hadden is dit geschied; men leze de *Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis en Oudheidkunde* van den Heer NIJHOFF, D. VI, bl. 118, en men zal er het antwoord des Heeren TADAMA vinden.

Verre van toe te stemmen, dat door het werkje van den Heer VAN HOËVELL de zaak beslist is, meent de Heer TADAMA, dat zij juist niet in helderheid gewonnen heeft. Wel zegt hij, dat thans de bijlagen geheel zijn medegedeeld, waardoor nu de twijfeling, die hij vroeger opperde, of er wel originelen van de toen door den Heer VAN HOËVELL aangevoerde kopijen bestonden, geheel vervalt; ook kan hij toegeven, dat de medegedeelde Charters en brieven alle uitwendige kenteekenen van echtheid dragen; maar hij gelooft nog, aan de inwendige echtheid derzelven op goeden grond te mogen twijfelen. Hij vervolgt met eenige punten op te sommen, door hem aangevoerd, maar door den Baron VAN HOËVELL in zijn werkje onbeantwoord gelaten, en meent dus zich ontslagen te mogen achten op die punten terug te komen. Hij gaat

verder voort eenige andere stellingen des Schrijvers te wederleggen, en eindigt met de verklaring, dat de Stamvader der Heeren VAN BREDA een duister en dubbelzinnig persoon is, en dat deze het, ondanks de pogingen van den Heer VAN HOËVELL, wel blijven zal.

Men ziet uit het bovenstaande, dat de strijd tusschen beide Heeren in geenen deele geëindigd is. Rec., die zich in dien strijd noch wil noch kan mengen, moet erkennen, dat beide partijen bewijzen gegeven hebben, voor de verdediging van hun gevoelen berekend te zijn. Veel heeft de historische en genealogische wetenschap er door gewonnen, en de Schrijvers zullen zeker van allen hiervoor dank inoogsten. Vraagt men nu, wij herhalen het, of de strijd beslist is, en of een der strijders overwonnen heeft, wij twijfelen er aan; ofschoon wij, na de lezing van het geschrijf des Heeren TADAMA in de genoemde *Bijdragen*, moeten erkennen, dat *zijn* gevoelen het meest waarschijnlijke is. Waar het echter op de echtheid of onechtheid der Archieven aankomt, valt het moeijelijk te beslissen. Mogt de Heer VAN HOËVELL nog vasthouden aan zijne stelling, het zal ons aangenaam zijn, zijn wederantwoord onzen lezeren bekend te maken, en hen daardoor eenigzins te houden op de hoogte des geschils, dat, èn om het onderwerp, èn om de uitmuntende wijze van behandeling, belang inboezemt, en dat wij hopen, dat met bescheidenheid en waardigheid zal worden ten einde gebragt.

Verslag van de Gebeurtenissen, voorgevallen te Amsterdam op 24 *Maart* 1848, *en kort overzigt van het Regtsgeding daarop gevolgd. Door de H.H. Mrs.* P. M. KOLTHENIUS *en* B. J. PLOOS VAN AMSTEL. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1848. *In gr.* 8*vo. IV en* 75 *bl. f* : - 75.

Over Vertegenwoordiging en Verkiezing in de Nederlandsche Hervormde Kerk. Een woord ter gelegenheid van de Grondwetsherziening, gelijktijdig in die Kerk en in den Staat. Door J. A. M. MENSINGA. *Te Amsterdam, bij* P. B. van Waning Bolt. 1848. *In gr.* 8*vo.* 35 *bl. f* : - 50.

Rapport en Missive, op den 11 *Mei* 1848 *aan den Koning gerigt door* G. GRAAF SCHIMMELPENNINCK, *Minister van*

Staat, enz. In 's Gravenhage en te Amsterdam, bij de Gebr. van Cleef. 1848. *In gr.* 8*vo. IV en* 31 *bl. f* : - 30.

De Vrijheid der Drukpers hier te lande, uit een historisch oogpunt beschouwd door Mr. A. C. VAN HEUSDE. *Te Haarlem, bij* J. B. van Loghem, Jr. 1847. *In gr.* 8*vo. IV en* 37 *bl. f* : - 50.

Zal de herziening der Grondwet willekeurig of wettig tot stand worden gebragt? Door Mr. B. TELLEGEN. *Te Groningen, bij* P. van Zweeden. 1848. *In gr.* 8*vo.* 8 *bl. f* : - 12½.

Nummer een der hier aangekondigde vlugschriften levert een uitvoerig verslag van hetgene den 24 Maart 1848 te *Amsterdam* is voorgevallen. Bij de lezing moet men echter niet vergeten op twee punten te letten: vooreerst, dat het verhaal geschiedt door twee van de verdedigers der beschuldigden, en dus welligt eenigzins anders zou gekleurd zijn, indien het uit de pen van den openbaren aanklager, wederom anders, indien het uit die van een gansch onpartijdig ooggetuige gevloeid ware. Ten tweede, dat er onderscheid is tusschen hetgene regtens bewezen en hetgene den geschiedvorscher toereikend gebleken is: want dezelfde Raadsheer, die dezen of genen, bij gebrek van het in regten gevorderde bewijs, overeenkomstig zijnen pligt helpt vrijspreken, zou mogelijk als pragmatisch geschiedschrijver een ander oordeel over de zaak vellen. Schoon dus Recensent, uit een strafregtelijk oogpunt, zich volkomen met het geslagen arrest van den Hove vereenigt, en er het bewijs in ziet, dat de Nederlandsche Regter, verheven boven hartstogt en partijschap, geoordeeld heeft naar den regel der wet; schoon hij al verder erkent, dat de raadslieden der beschuldigden de hun toevertrouwde zaken doelmatig en voortreffelijk hebben verdedigd, meent hij echter, op een geschiedkundig standpunt zich plaatsende, het geval eenigzins anders te moeten beschouwen. De briefjes, den 23 Maart vroeg in den morgen op vele plaatsen aangeplakt, ten einde alle ambachts- en werklieden, den 24sten, des namiddags ten 12 ure, zich op den Dam zouden begeven, schijnen hem wel degelijk met een misdadig oogmerk te zijn verspreid. Dat alles op plundering hier en daar, en dat grootendeels door eenige ledigloopers en straatjongens, is neder-

gekomen, schijnt ons alleen het gevolg van den goeden geest der Amsterdamsche handwerkslieden. Het doel was gemist, en nu hadden er slechts eenige ongeregeldheden plaats; maar het oogmerk der aanleggers, wie zij ook waren, was voorzeker van ergere strekking.

Bij nummer twee betoogt de Heer HENSINGA duidelijk en krachtig, dat het met de vertegenwoordiging en verkiezing in de Nederlandsche Hervormde Kerk nog ruim zoo ongunstig gesteld is, als tegenwoordig met die in den Staat; dat de bestaande kerkelijke organisatie een uitvloeisel is van de aristocratische Staatsinrigting; dat het ontwerp der kerkelijke grondwetsherziening, gelijk de Synodale Commissie het geleverd had, even onvoldoende is, als de 27 ontwerpen der staatkundige grondwetsherziening, naar de voordragt der afgetreden Ministers; dat in beide ontwerpen de geest van behoud der grondbeginselen van 1814, 1815 en 1816 doorstraalt, en het kerkelijk ontwerp inzonderheid de *Caesareopopie*, of het oppergezag des Konings in kerkelijke zaken, begunstigt; en dat het noodzakelijk is, de definitive herziening van het algemeene Reglement der Hervormde Kerk uit te stellen, tot nadat de nieuwe Grondwet zal zijn aangenomen; terwijl daarna, vermits de bestaande Commissie haar eigen stelsel niet kan verloochenen en het vertrouwen der gemeente verloren heeft, eene speciale Commissie tot herziening op ruimere schaal zou behooren te worden benoemd. Wie kent niet reeds dit voortreffelijk geschreven werkje? Geene Predikanten, Ouderlingen of Diakenen, geene nadenkende en invloedhebbende gemeenteleden mogen het onbestudeerd laten, en de Synode geve toch acht op de teekenen des tijds, tot voorkoming van eene scheuring, veel grooter, dan bevorens die der Afgescheidenen!

Het derde hier aangekondigde vlugschrift is het Rapport met Missive, aan den Koning, den 11 Mei dezes jaars, door Graaf SCHIMMELPENNINCK ingediend. Wij zien hier de reeds algemeen bekende redenen uiteengezet, waarom hij zich met de meerderheid van het tijdelijk Ministerie, welks President hij was, niet kon vereenigen. De bezwaren tegen de voorgeslagen wijze van zamenstelling der Eerste Kamer van de Staten-Generaal zijn wel de voornaamste, en, helaas! het schijnt wel, dat de Tweede Kamer niet weinig tot het gevoelen van Graaf SCHIMMELPENNINCK overhelt. Het is waar, de Eerste Kamer, gelijk de Ministeriële ontwerpen haar voor-

stelden, en vooral gelijk de Staatscommissie haar had voorgedragen, kan weinig kwaad, maar ook weinig goed doen. Doch Recensent kan het niet van zich afwerpen, dat men haar, die ons door de *Belgen* in 1815 is opgedrongen, slechts aanhoudt uit beleefdheid, uit inschikkelijkheid. Hoe kan toch ooit eene Eerste Kamer den volkswensch tegenhouden, zoo dikwerf de Regering en de Tweede Kamer het eens zijn? Zoo zij het waagt, lokt zij eene omwenteling uit, waarbij zij zelve het eerste zal te gronde gaan. Het éénige nut zou wezen tot verwerping van eenige, in de Tweede Kamer door amendementen zoodanig onkenbaar gemaakte wet, dat de Regering er niet van geliefde gediend te zijn. Maar dan wordt de Eerste Kamer weder een instrument der Regering, en om *dit* te zijn, zouden hare Leden door den Koning moeten zijn aangesteld; doch juist daardoor zouden zij vertegenwoordigers van den Koning en niet van de Natie zijn, welke laatste onmogelijk kan worden vertegenwoordigd door mannen, op welker benoeming zij regtstreeks noch zijdelings invloed heeft uitgeoefend. Graaf SCHIMMELPENNINCK heeft dat gevoeld, en wilde derhalve door eene andere soort van kiezers, dan die der Tweede Kamer, eene driedubbele lijst van candidaten doen opmaken, waaruit de Koning de benoeming *voor het leven* naar welgevallen doen zou.

Dit laatste is het ergste. Wat baat den Koning zijn regt tot ontbinding der Tweede Kamer, en wat helpt het volk zijn regt tot herkiezing der alzoo ontslagenen, of tot benoeming van andersgezinden, indien de halsstarrigheid van de meesten der *voor hun leven* aangestelde Leden der Eerste Kamer den uitgedrukten wensch van Koning en volk trotseren kan? — Men zegge niet: mannen, uit eene driedubbele lijst van candidaten door den Koning benoemd, zullen wel den volkswensch, maar nooit dien des Konings willen verijdelen; want vooreerst moet de constitutionele Koning niet geacht worden eene andere begeerte, dan zijn volk, te koesteren. Bewijst de herkiezing der ontbonden Tweede Kamer, dat zijn Ministerie in het ongelijk is gesteld, dan neemt het of krijgt het zijn ontslag, en het nieuwe Ministerie is dadelijk met de vertegenwoordiging in harmonie. Zijn de beide Kamers ontbonden, men heeft dezelfde slotsom. Maar is de Eerste Kamer *nooit* ontbindbaar, en zijn de Leden aangesteld *voor hun leven*, dan kan men te doen krijgen met *royalistes plus que le Roi*, of eigenlijk met onverzettelijke aristocraten, die kroon

en vaderland aan hunne verouderde denkbeelden opofferen. De ondervinding der laatste dagen heeft het geleerd, hoe gevaarlijk eene Eerste Kamer, voor het leven benoemd, zou kunnen worden. Het palliatief, de Leden der Eerste Kamer naar welgevallen te mogen vermeerderen, is voor die Kamer eene bittere bespotting: want aldus maakt men haar eerst alvermogend in schijn, en daarna ontzenuwt men haar door eene willekeurige bijvoeging. Zoo iets heeft veel van een goochelspel. Voor het overige verwijzen wij naar hetgene van wege het aangebleven tijdelijk Ministerie gezegd is, ten opzigte van de uitbreiding van magt, die Graaf SCHIMMELPENNINCK aan de Eerste Kamer wilde schenken.

Nu volge de geschiedkundige beschouwing van *de vrijheid der Drukpers hier te lande*, door Mr. A. C. VAN HEUSDE. Dit werkje is uitnemend geschikt, om hen, die buitensporig met onze voormalige aristocratische, of zelfs met de democratische Bataafsche Republiek zijn ingenomen, te regt te wijzen, en aan te toonen, dat wij, welke bezwaren ook mogen zijn overgebleven, thans werkelijk meerdere vrijheid van drukpers genieten, dan onze voorouders. Op de aanmerking echter, dat men thans al zeer veel straffeloos zeggen kan, hetwelk te voren den schrijver duur zou zijn te staan gekomen, valt wel iets af te dingen. Immers, het is niet genoeg, dat de Hooge Raad iemand eindelijk vrijspreekt. Men ga eens na, hoe veel kosten en onaangenaamheden, zoo al niet preventive gevangenis, al ligt te voren zijn doorgeworsteld! Gaarne willen wij echter erkennen, dat, in de meeste gevallen, de schrijver van het vervolgde artikel wel wat verdiend had. Doch zoo Referent te dezen zijnen wensch had, zouden er slechts twee punten behoeven veranderd te worden in de wetgeving, gelijk zij is. Het eerste, zoo ras de schatkist het lijden kan, is de afschaffing van het zegel op de dagbladen, die in een klein land, als het onze, daardoor te veel worden gedrukt. Het andere punt is de afschaffing der wetsbepaling, die alles voor laster verklaart, wat iemand tot benadeeling in de achting zijner medeburgers strekt, en niet kan gestaafd worden door een vonnis of eene authentieke acte. Deze Napoleontische bepaling is waarlijk tiranniek. Stel eens: een Minister of Hoofdambtenaar pleegt eene willekeurige daad. Een dagblad brengt dit aan het licht, en berispt hem even krachtig als bescheiden. Er geschiedt vervolging. Men kan met getuigen en onderhandsche stukken

volledig bewijs leveren van de waarheid der aantijging. Men heeft dus werkelijk, door de openbaarmaking, den Lande eene dienst gedaan: want Koning en Volk wenschen slechts, wat regt en billijk is. En echter wordt men gestraft: want de *historisch bewezen* waarheid is niet gebleken uit een *vonnis* of uit eene *authentieke acte!* Is dit nu vrijheid van drukpers? Zeker neen! Maar zou men vrijheid bezitten, al wierd men gestraft, omdat men, *op welke wijze ook*, zijne aantijging niet bewijzen kon? Zeker ja! want vrijheid is geene losbandigheid, en hij, die iemand beschuldigt, moet hetgene hij beweert voor de gemoedelijke overtuiging des Regters kunnen staven, of althans aantoonen, indien hij nu nog dwaalt, dat wel iedereen, op zulke gronden, eveneens zou hebben geoordeeld. Bovendien is er nog iets. Juist omdat elk strafbaar is, die zijne aantijging door geen vonnis of authentiek stuk bewijzen kan, wordt elke lastering des te eerder geloofd: want men denkt alligt: »Ja! mogt het »maar onderzocht worden! Maar men mag niet met getuigen »bewijzen." En op dien grond ontstaat er steeds een vermoeden ten voordeele van den vervolgd wordende.

En hiermede begeven wij ons ter beschouwing van de laatste brochure: *Zal de herziening der Grondwet willekeurig of wettig tot stand worden gebragt?* — Het opstel is gerigt tegen de bekende brochure van den Heer ROEST VAN LIMBURG: *Aan wie zal het door den Koning goedgekeurde Ontwerp van Grondwet worden voorgelegd, aan de Staten-Generaal, of aan de stemgeregtigde Natie?* waarop die Heer ten antwoord geeft: *aan de stemgeregtigde Natie*, waardoor hij niet wil aanduiden, dat eene constituérende vergadering worde bijeengeroepen, maar alleen, dat elk stemgeregtigde, door invulling van biljet of teekenen op eene lijst, zich vóór of tegen verklare.

Zoo iets nu noemt onze tegenschrijver *willekeurig*, en de onderwerping aan de beslissing der Staten-Generaal noemt hij den *wettigen* weg.

Wat ons betreft, begrijpen wij niet, hoe de Heer ROEST VAN LIMBURG aan zijne *stemgeregtigde* Natie gekomen is. De stemgeregtigdheid is tot heel iets anders bij de nog in werking zijnde Grondwet geschonken. Neen! naar *zijn* beginsel in de uiterste consequentie zou men dan alle meerderjarige *Nederlanders* moeten oproepen, om, voor zoo veel zij tegen de nieuwe Grondwet waren, op de Griffie van het Raad- of Gemeentehuis te teekenen; en al wie daar niet kwam teeke-

nen, zou moeten gerekend worden zich vóór te hebben verklaard. Als dit in Maart ware gebeurd, dan zou vóór het einde van April alles in orde zijn geweest. En *wettig* is toch wel *in den hoogsten graad* al wat door de *meerderheid* der bevolking wordt goedgevonden.

Of nu daartegen de herziening der Grondwet op zoodanig eene wijze, dat het aristocratische grondbeginsel geheel worde omgekeerd, *wettig* door de Staten-Generaal kan geschieden, is eene andere vraag. Art. 227 der Grondwet zegt: »In ge»val in het vervolg eenige verandering of bijvoeging in de »Grondwet noodig mogte zijn." Daardoor worden dus de Staten-Generaal geregtigd tot zoodanig eene herziening als in 1840; maar tot eene geheele omkeering van grondbeginselen hebben zij eigenlijk geen mandaat. Bovendien, zijn ze bevoegd om *ja* te zeggen, zij kunnen ook het *neen* uitspreken. Wat derhalve te doen, als de Eerste Kamer eens de gewijzigde Grondwet verwerpt, of wel zoo de dubbele Kamer dit waagt? Nu reeds wordt er (volgens loopend gerucht) bij de Provinciale Staten door de Conservativen, die er de meerderheid in uitmaken, op gewerkt, om tegenstanders van Staatshervorming en vereenvoudiging in de dubbele Kamer benoemd te krijgen.

Men zal antwoorden: »wel nu! in dat geval een appèl op »de Natie: want de Grondwet is om het volk en niet het »volk om de Grondwet." Er zal dan ook geen ander middel over zijn: want dat al onze verwachtingen in rook zouden verdwijnen; dat een handvol aanzienlijken Koning en Volk op den duur zouden tergen en overheerschen, dit zou niet kunnen geduld worden! Doch alzoo zal men toch moeten *eindigen* met hetzelfde, waarmede men had kunnen beginnen, en maanden lang is intusschen geheel het land in angst en spanning gehouden.

Thans is echter die éénig wettige weg, zoo lang de dubbele Kamer, of reeds vroeger de Eerste Kamer, de nieuwe Grondwet niet zal verworpen hebben, vooreerst afgesloten. Wij moeten nu afwachten, wat er op den *schijnbaar* wettigen weg door de Staten-Generaal zal worden gedaan. De Hemel geve aan de Aanzienlijken wijsheid, opdat zij, door een hardnekkig tegenstreven, het vaderland niet aan al de schokken eener omwenteling blootstellen! Hoe de Schrijver der hier aangekondigde brochure, bl. 4 en 5, zoo gunstig over de keuzen, door Provinciale Staten gedaan, kan spreken,

begrijpen wij niet. Nog de laatste verkiezingen van Leden der Tweede Kamer bewijzen de beginselloosheid en ongelijkheid van zich zelven der meeste Provinciale Vergaderingen, en mitsdien derzelver ongeschiktheid, gelijk ze thans zijn zamengesteld uit de drie zoogenaamde standen, tot Kiescollegiën voor de volksvertegenwoordiging.

Middelburg, Aug. 1848. A. P. SIFFLÉ.

Bijbelsche Vrouwen. Dichterlijk Album. Vrouwen des Ouden Verbonds. Met Platen. Te Haarlem, bij A. C. Kruseman. 1847. *f* 7 - 80.

Het is indedaad een prachtwerk, dat in dit *Dichterlijk Album* het publiek wordt aangeboden. Een tiental meestal zeer fraaije platen stelt even zoo vele vrouwen uit het Oude Verbond voor, en een tiental onzer meest begaafde dichters heeft bij deze platen dichtstukken geleverd. Wij behoeven slechts eene lijst te geven van de medewerkers tot de zamenstelling van dit Album, om onze lezers te doen gevoelen, dat de uitgever zich beijverd heeft, om het zoo voortreffelijk mogelijk te doen worden. Tien afleveringen, tot een sierlijk boekdeel vereenigd, bevatten: *Eva* door N. BEETS, *Hagar* door DA COSTA, *Rebekka* door S. J. VAN DEN BERGH, *Rachel* door BENNINK JANSSONIUS, *Jephta's Dochter* door TOLLENS, *Delila* door A. P. VAN GRONINGEN, *Ruth* door HASEBROEK, *Hanna* door TER HAAR, *Abigaël* door J. VAN LENNEP, en *de Moeder der zeven Zonen* door J. J. S. TEN KATE. Druk en uitvoering zijn waarlijk prachtig, en er zijn geen moeite of kosten gespaard, om dit *Dichterlijk Album* aan de verwachting en belofte te doen beantwoorden.

Het spreekt van zelf, dat het tiental dichtstukken, door zoo verschillende dichters zamengesteld, ook zeer onderscheiden zijn moet in trant, in toon, in geest, in dichterlijke waarde; dat het in het eene meer, in het andere minder te zien is, dat de dichter een opgegeven onderwerp bezong. Het is er ook verre van daan, dat die onderwerpen alle even behagelijk, of dichterlijk en rijk zouden zijn; terwijl bij de meest aanlokkelijke de dichter niet zelden met een ander bezwaar had te kampen — namelijk, dat zij vroeger door anderen waren bezongen. Het is ons oogmerk niet, om van al

deze stukken eene beoordeeling te geven. Uit enkele slechts willen wij eene en andere proeve mededeelen, waaruit onze lezers de verscheidenheid zullen kunnen zien van datgene, wat hun hier wordt aangeboden.

Wij beginnen met de eerste aflevering, waarin BEETS EVA bezingt, zeker reeds daarom geene gemakkelijke taak, omdat het onderwerp zoo dikwijls is behandeld. De vergelijking zal in sommige opzigten, gelooven wij, voor den Heer BEETS niet gunstig uitvallen. Wie *Adam's Eerstgeboorne* van BOGAERTS kent, zal op menige plaats daaraan verre de voorkeur geven. Maar met dat al is de greep, dien de dichter ter behandeling van zijne stoffe heeft gedaan, zeer gelukkig te noemen. Het oogpunt, waaruit EVA hier beschouwd wordt, is treffend, en de meewarige toon, die te haren opzigte wordt aangeslagen, stemt wèl overeen met de uitdrukking, die in de plaat op het aangezigt der eerste moeder zigtbaar is. »Wie zal," zoo vangt de dichter aan,

Wie zal uw lijden ons verhalen,
O Moeder! uit wier vruchtbren schoot
Al 't leven en het lijden sproot
Dat, in zijn worstlen met den dood,
Zijn stem verheft in de aardsche dalen?
. . . . . .
Wie zal ons zeggen, welke ellende,
En hoe, ze een ziel verscheuren moest,
Die in haar volheid, zag verwoest
De zaligheden, die zij kende?
. . . . . .
Neen, Moeder! zoo zy u gedenken,
De kindren die gy achterliet,
't Is zelden om uw diep verdriet
Een diep gevoelden traan te schenken;
Niet om zich voor den geest te wenken
Het treurig beeld der schoonste vrouw,
Versteend van plotselingen rouw;
Het is niet om u natestaren,
Zoo als gy Edens stroom doorwaadt,
Het hoofd gebukt, de blonde hairen
Ten sluier voor 't verbleekt gelaat;
Den rug gekeerd naar 't laatste stralen

Van 't ondergaande zonnelicht,
En naar den oever 't oog gericht,
Waar uwe voeten zullen dwalen;
De hand gelegd in Adams hand,
Niet losgelaten, niet gegrepen,
Bereid het leven voortteslepen
In 't door den vloek gedrukte land;
Het is niet om den kreet te hooren,
Den kreet die door 't gebergte schalt,
Om alle heemlen door te boren,
Als barenswee u overvalt;
. . . . . .
't Is niet om met u neer te bukken,
Daar gy uw Abel — ach hoe bleek! —
Van bloed wilt zuivren in de beek,
En door hem aan uw hart te drukken,
Hem 't leven dat zijn hart ontweek,
Het wondre, weggevluchte leven! —
Met duizend kussen wedergeven,
Een proef, waarby uw ziel bezweek!
Het is niet om al de ijslijkheden
Te voelen in haar volle som,
Van uw verschriklijke' ouderdom,
Vergrijsde ballinge van Eden!
Die acht geslachten voor zich heeft,
Ter dood toe lijdende aan uw wonden,
En de aard vervullende met zonden,
Waarin uw eerste zonde leeft.

In plaats van zulk een medegevoel is

De naam waarmeê ze u kennen leeren
Aan 't kroost, hun dankbaar voor die les
Van ouderliefde en vroom vereeren,
Is anders geen dan — zondares;
Eerste, ergste, dwaaste zondaresse!

Wij bedriegen ons wel niet, wanneer wij deze opvatting van het onderwerp gelukkig noemen, ofschoon ook de verdere uitwerking ons minder geeft, dan wij verwachten.

Opmerkelijk is vooral ook het dichtstuk *Hagar* van DA

COSTA. HAGAR zelve heeft eigenlijk daarmede weinig te maken. Hare aandoenlijke geschiedenis wordt daarin slechts hier en daar als ter loops met eenige weinige regelen herdacht. Het zijn historische beschouwingen en herinneringen, die zich in den geest des dichters met den naam van HAGAR verbinden. Het geheele stuk heeft iets fragmentarisch dat de dichter zich de moeite niet heeft gegeven om weg te nemen. In plaats van geleidelijke overgangen, die de afzonderlijke deelen tot een geheel verbinden, gebruikt de dichter de telkens herhaalde uitroeping:

»De moeder Ismaëls!"

Rec. vindt deze wijze van handelen meer gemakkelijk dan fraai, en houdt het er voor, dat het dichtstuk er bij zou gewonnen hebben, wanneer het beter aaneengeschakeld ware. Die gedurige herhaling van dat: »de moeder Ismaëls!" doet den lezer onwillekeurig vragen: waartoe hier die nuttelooze woorden? Of moeten ze dienen, om niet te doen vergeten dat HAGAR eigenlijk het onderwerp van het dichtstuk heet te zijn, wat anders misschien ligt over het hoofd werd gezien? Doch, ondanks deze bedenking tegen den vorm, acht Rec. dit een der beste en fraaiste stukken uit den bundel. Wij deelen er enkele proeven uit mede, b. v. de beschrijving van den kemel en het paard des *Arabiers*.

Zijn kemel! — 't Levend schip, dat door de zandzeebaren
Zijn koers houdt, rijk bevracht met keur van Oosterwaren,
Het zandpaard, dat in 't zaal, hem door natuur gewrocht,
Zijn ruiter rustig voert door d' eindeloozen tocht,
Hem knielend afwerpt en weêr opvangt, en, waar de oogen
Vergeefs een waterdrop als uit te vorschen pogen,
De karavane met zijn reuk ten dienste staat,
En wellen opspoort, die nog laven. Op de maat,
Van dat de zon herrijst, vervolgt het dier te vrede
Met onvertraagden vaart, met onverhaasten trede,
Gelijk de kloknaald tikt, zijn weg, ten zy zich 't lied
Versnelle, waar ook hy gevoelig 't oor aan biedt:
De klaagzang, niet altijd eentoonig, van den drijver,
Of wel de lofpsalm van den pelgrim, vol van ijver
Maar lijdzaam, die aan 't eind van 't onverkwikkend pad
Jeruzalem zal zien, de onsterfelijke stad. —
Zijn ros! — De roem van ouds, de vriend van zijn berijder!

Dat ros steeds, waar de spreuk van d' Idumeeschen lijder
Ter eer zijns Gods van zong: » Wie gaf het paard zijn kracht,
Zijn heldenhart? Wie heeft zijn hals bekleed met pracht
Van manen, golvende op den wind? Men ziet hem dansen
Gelijk een sprinkhaan, bij de bliksemende lansen,
De pijlen, rootlend in hun koker, en het zwaard
Dat flikkert in zijn oog, voor galm noch glans vervaard;
Een wolk gaat opwaart van zijn snuiven, — met zijn hoeven
Verslindt hy 't slagveld of hy trappelt het tot groeven,
En ijlt het harnas te gemoet, of schuimt en woelt,
Terwijl hy aan 't gebit zijn krijgsdrift bloedend koelt,
En antwoordt brieschend op den donder der trompetten,
Waarby de vaandelen zich in beweging zetten."

Van geheel anderen aard, maar niet minder dichterlijk, en geheel den geest ademende van DA COSTA's lateren dichttrant, is het gedeelte, waarin hij, de geschiedenis van HAGAR's nakroost volgende, over MOHAMMED spreekt.

Een man, als uit het niet gebiedend opgetreên;
In aart en levensgang vol tegenstrijdigheên;
Veehoeder, handlaar, held, straks staat- en sectestichter,
Schoon ongeletterd toch in 't diepst zijns wezens dichter,
Voor Godsdienst brandende, voor waarheid koel van zin
En (zoon van Abram en de Egyptische slavin)
Zich voelende beheerscht door Israëls propheten,
Voor Issa bovenal gedrongen in 't geweten
Tot eerbied en ontzag, toch in onbuigbren trots
Zich zelven predikend als opperzendling Gods; —
Hervormer, ja (wellicht!) zijns tijds, en voorbereider
Van beetre, maar weldra slechts zelf- en volksmisleider;
Om strijd zich vleiende en gevleid, gewaand profeet
En lasterlijk in 't eind begroet als Paracleet.

Wij schrijven nog eenige regelen af uit dit in vele opzigten fraaije en belangrijke dichtstuk, waarin de dichter over de kruistogten en over den tijd der herleving van letteren en Godsdienst spreekt:

Wat stormen! Welk een reeks van nieuwe worstelingen,
Onvruchtbaar lang, zoo 't scheen, maar kiem van grooter dingen:

Zie, 't Westen werpt zich op het Oosten by den kreet
Van Clermont uitgegaan: »God wil het!" leus en eed
Dier in gestalte en hart onovertroffen Ridderen,
(Voor wie de Bondgenoot het eerst moest leeren sidderen!)
Gekleed in ijzer en van ijzer zelf. Naar 't graf
Des Heilgen trekken ze op, het zwaard voor pelgrimsstaf
Geheven, om dien grond vóór 't rijpen van Gods tijden
(By- tegen wangeloof) van d' Islam rein te strijden!
Ai! zoek den levende niet by de doôn! noch wacht
Van 't ijdel zelfgekwel, van de ijzren heldenkracht
Triumfen, die alleen Gods waarheid kan behalen.
Het Oosten staat u nog. Uw negen tochten falen!...
God had iets beters voor u weggelegd, Euroop,
In zijner mogendheên aanbiddelijken loop:
Der talen sleutel weêr-, de Drukkunst uitgevonden,
De Schrift der Waarheid van haar windselen ontbonden,
Het Woord des levens op het aardrijk wijd verspreid,
Van 't aardrijk te gelijk de grenzen uitgebreid.

Het was ons eene aangename verrassing, TOLLENS in dit *Album* weder te zien optreden met een stuk, dat verre is van de dagen des ouderdoms te verraden. *Jephta's Dochter* behoorde zeker niet onder de aanlokkelijkste onderwerpen, die hier ter behandeling worden aangeboden. Van de opvatting van JEPHTA'S karakter hing hier zeer veel af, en het is bekend, hoe onderscheiden de voorstelling is, welke men zich daarvan maakt. Volkomen zijn wij het met den dichter eens, wanneer hij den schoonschijnenden glimp verwerpt, dien men wel eens aan JEPHTA'S gedrag heeft zoeken te geven, om daardoor zijn karakter of liever dat van den regter Israëls te redden. Het is een tooneel uit de ruwheid der regterlijke tijden, dat men niet uit eenen verkèerden en overdreven eerbied voor het Israëlitische volk behoeft te verzachten. Het afgrijzen van JEPHTA'S gelofte, die niets anders kan bedoelen dan het offeren van een menschenleven aan God, de afschuw, dien het volvoeren van die gelofte in den dood zijner dochter bij ons opwekt, verklaren en regtvaardigen de taal des dichters, als hij zegt:

Of dacht gij in uw dwaze hoop,
Toen gij met God dorst handel drijven,

Dat aan uw zij de winst zou blijven
Van d' aan Hem voorgeslagen koop?
Buig, bid! De roê werd opgeheven!
Kniel, bid vergifnis! zondaar, boet!
Tot welk een top uw overmoed,
Uw smaad, uw schennis zij gedreven,
Hij, die kan straffen, kan vergeven;
Jehova gruwt van menschenbloed,
Bid... Maar gij bidt niet; neen, verwaten'!
Wat slag u op den schedel viel,
Toch heeft hij in uw harde ziel
Den hoogmoed ongekneusd gelaten.
Verpletterd werd ge, niet gekneed;
En is uw blik omhoog geslagen,
't Is niet om God genâ te vragen;
En perst zich uit uw borst een kreet,
Het is om d' Eeuwige aan te klagen,
Die u zijn almagt voelen deed.

Doch het komt ons voor, dat het zedelijk, ook het dichterlijk gevoel hier toch eenige vergoeding had gevorderd. JEPHTA is in het grootste deel van het stuk te veel hoofdpersoon, dan dat er, nadat de slag gevallen is, niets anders van hem worde gezegd, dan het slot:

En Jephthaas naam?... Hij grijpt ons aan,
Alsof we een wanklank hooren slaan;
Hij doet ons rillen, eer we 't weten.
Het waar dien veldheer dienst gedaan,
Indien hem de aarde had vergeten.

Rec. stond VONDEL's *Jephtha* levendig voor den geest en diens wanhopige klagt, als hij na het volvoeren der gruweldaad tot zichzelven komt en de avondzon aldus aanspreekt:

Jaegh voort, jaegh voort. Indien ge stil bleef staen
Of deisde voor dit outer; ras aen 't zinken,
Hael in 't verzuim, om andren toe te blincken,
Die waerdiger verdienen 't heiligh light,
Den glans van uw gezegend aengezicht

T' aenschouwen, dan dees schelmsche dochterslaghter,
Aertsmoordenaer, bloetschender, wetverachter,
Die naer den mont der wetgeleerden noch
Godts priesters niet wou luisteren. Och, och,
Nu gaen te spa, te spa mijne oogen open!
. . . . . .
Ick zie den geest der maeght rondom my waeren;
Daer staet ze; zie hoe zy noch waert en spoockt.
Legt af dit zwaert, dit gruwzaem zwaert, het rookt
Van edel bloet. Qch, breng het uit mijne oogen
Dat drywerf, uit vertsaechtheid en medoogen
En schrick, ontzagh te treffen, toe te slaen
Op 't marmerbeelt. Helaes, het is gedaen,
Mijn eer, mijn staet, mijn bloet en al verloren!

Het belge de dichters der meeste overige stukken niet, zoo wij hen ditmaal met stilzwijgen voorbijgaan. Wij doen dat niet omdat er niet veel goeds, ja schoons in hunne verzen wordt gevonden, maar omdat èn de onderwerpen minder piquant of behagelijk zijn, èn de ruimte ons niet toelaat breedvoerig van dezelve te spreken. Van allen staat het vers van TEN KATE het minst in overeenstemming met de bijgevoegde plaat, die ons voorkomt onder de schoonste van uitvoering te behooren. In hunne soort lazen wij met genoegen de stukken van HASEBROEK, VAN DEN BERGH, VAN LENNEP, zonder dat evenwel een van allen eenen zeer diepen indruk maakte. Er blijven er twee over, waarbij wij nog wat uitvoeriger willen stilstaan, en wel vooral ten aanzien van één punt, waarin zij zich onwillekeurig tot onderlinge vergelijking ons aanbevelen. Het is de *Rachel* van BENNINK JANSSONIUS en de *Hanna* van TER HAAR. De belangstelling in beide deze bijbelsche vrouwen is vooral op één punt bepaald; hare langdurige kinderloosheid bij den zegen der vruchtbaarheid, aan de tweede vrouw van beider echtgenooten geschonken. Het geldt dus hier vooral de schildering en ontwikkeling van het vrouwelijke gevoel, de ontleding als 't ware van het vrouwelijke hart daar, waar het zijne innigste, teederste gewaarwordingen betreft. De beide dichters hebben dit ook zeer goed gevoeld, en aan dezen karakteristieken trek in de geschiedenis dezer twee bijbelsche vrouwen het hem toekomende belang niet onthouden. Doch

hoe geheel verschillend zijn de middelen, die zij daartoe hebben gebezigd! Men hoore BENNINK JANSSONIUS:

Maar gij, o Rachel, had uw harte
Nog aan die liefde niet genoeg,
Dat zich, verdoofd door felle smarte,
Uw oog onrustig opwaarts sloeg
En nog om hooger zegen vroeg?
Bleef dan niet Jacob's liefde en trouwe
U al uw sterkte, licht en troost,
Dat gy in bange zielerouwe
Den hemel rustloos vroegt om kroost?
Moest gy, van vuurge liefde aan 't gloeien,
Hem nog met sterker banden boeien?
Was by 't u blaakrend zielsgevoel
Nog Jakob's brandend hart te koel?
Of vreest gy, roem van Charan's vrouwen,
Voor 't rekken van dien liefdeband,
Als hy niet in een minlijk pand
Zijns Rachel's beeltnis zou aanschouwen?
Als hadt gy niet in elken blik,
In iedre zucht, zijn hart ontrezen,
De liefde van die ziel gelezen
Die tot zijn jongsten levenssnik
Nog een gedachte aan u zou wezen?

Neen, door de teêrste min gedreven,
Hadt ge alles voor den gade veil
Dien ge innig liefhebt als uw leven!
Uw beê, uw droom, is Jakob's heil.
Reeds alles hadt gy hem gegeven,
Wat ooit een hart te schenken had,
Dien onuitputbren liefdeschat....
Maar was er nog één bloem te strooien,
Gy moest die werpen op zijn pad!
Want de aard met hemelglans te tooien
Voor hem, die heel uw hart bezat —
't Was alles, wat uw liefde bad.

Zietdaar de wijze, waarop BENNINK JANSSONIUS van dezen trek in RACHEL's geschiedenis gebruik heeft gemaakt. Rec.

ontkent niet, dat deze verzen iets liefelijks hebben; dat de dichter zich een bepaald begrip heeft voorgesteld, door RACHEL's verlangen naar kinderen uit hare liefde tot JACOB te ontwikkelen. Maar of hij daarmede diep in de vrouwelijke ziel heeft gelezen; of niet elke vrouw, in RACHEL's geval verkeerende, elke moeder hem zou toevoegen: Gij hebt u in de roerselen en drijfveren van het vrouwelijke hart bedrogen en de innigheid haars gevoels bij dezen wensch naar kinderen niet gekend! — dat is eene andere vraag.

Hoe veel dieper is de Heer TER HAAR hier ingedrongen! Men heeft hem vroeger wel eens verweten, dat hij in zijne poëzij te weinig den mensch teekende, en geene genoegzame kennis van het menschelijke hart en karakter aan den dag legde; het is alsof hij zich in HANNA's teekening heeft beijverd, om eene proeve van het tegendeel te geven, en het is ook daarom, dat wij ons niet kunnen weerhouden, om eenige (schoon misschien voor uittreksels wat al te uitvoerige) trekken van zijne schildering mede te deelen. Zoo wij den dichter regt willen doen weervaren, moeten wij een groot gedeelte van *Hanna's klagt* afschrijven. Het is reeds terstond de vrouw, die den bitteren weedom van haar hart in woorden uitstort, als zij uitroept:

O ween hier uit, ontroostbre gade
— Uw voorhoofd gloeit, uw oog is nat —
Die 's morgens vroeg en 's avonds spade,
Maar vruchtloos, God om kindren badt
En nooit, als gift van Zijn genade,
Een zuigling op uw knieën hadt!
Wel is de vruchtbre vrouw gezegend,
Die moeder werd van talrijk kroost:
Zij heeft wat haar in droefheid troost,
Zij wordt met lach en groet bejegend.
De weduw in haar treurgewaad
Wekt ieders deernis voor heur rouwe,
Maar wee der kinderlooze vrouwe!
Haar volgt in Isrel hoon en smaad.

Treffend heeft TER HAAR partij getrokken van den naijver tusschen de beide vrouwen, de eene boven de andere met kinderen bevoorregt, maar daarentegen achterstaande in de

liefde des echtgenoots. Hij doet het door het schilderen van eenige kleine huiselijke tafereelen. Ziet de beide vrouwen aan den feestdisch:

Ja, 'k zag wel hoe gy tergend lachte
  En welk een blik gy sloegt op my,
De diep vernederde en verachte,
  Peninna, toen gy, met een ry
  Van zoons en dochtren aan uw zy,
— Als groene en frissche palmenloten
Rondom den moederstam gesproten —
  Weer aanzat op het feestgety.

Vruchteloos is de teederheid van Elkana.

Ach, schoon 'k in stilte dulde en lijde,
  Meest eenzaam klaag en voor haar oog
  Zorgvuldig te verbergen poog
Hoe ik haar moedervreugd benijde,
  Toch geeft haar vlammende ijverzucht
  Zich in vernieuwde terging lucht.

Maar HANNA is door dat smachtend verlangen naar kinderen toch niet gevoelloos geworden òf voor de vreugde òf voor de droefheid der meer bevoorregte. Zij deelt in beide met al de teederheid van haar gevoel; en het is juist de smadende wijze, waarop die deelneming wordt teruggestooten, die hare smart het grievendst doet vlijmen. Dit geheele stuk is te schoon, dan dat wij het den lezer mogen onthouden, die TER HAAR's treffende schildering naar waarde zal beoordeelen.

'k Had laatst, getuige van de weelde,
  Waar 't moederhart van overvliet,
Peninna, die haar zuigling streelde,
  Met tranen in het oog, bespied.
Zij had haar sluijer afgeslagen,
En 't kind, door haar in 't bad gedragen,
  Lag naakt te spartlen in haar schoot.
De paarlen hingen aan de wangen,
Die 't met een lach had opgevangen,

En 't mondje zocht met zoet verlangen
De borst weer, die de moeder 't bood.
Die aanblik had mijn ziel verteederd;
Maar dikwerf door haar trots vernederd,
Trad ik schroomvallig nader, stak
Haar zuigling de armen toe en sprak:
»Jehova zij uw kroost ten hoeder,
Peninna, driewerf zaalge moeder!
Wat is uw jongste lievling schoon:
Wel moogt gij trotsch zijn op dien zoon!"
En kuste 't lief aanvallig wichtjen
De drupplen weg van 't aangezigtjen.

Maar zij, een boschleeuwin gelijk,
Hield fierder 't fiere hoofd geheven,
En 't schamperwoord werd weergegeven:
»Zoo is het, Hanna; ik ben rijk,
En gij zijt arm!" Ik zweeg en zuchtte
En liet het poezlig armpje los.
Toen rees ik siddrend op en vlugtte
In schaduw van 't olijvenbosch,
Waar 'k niet mijn tranen had te smoren
En 't woud mijn droeve klagt liet hooren.

Nog dieper was mijn ziel bewogen,
Toen 'k eens haar snikkend neergebogen
Zag weenen over 't kinderlijk.
De tranen, die aan de oogleên hongen,
De hand krampachtig zaamgewrongen,
De haarvlecht aan haar band ontsprongen,
't Gaf al van bittre droefheid blijk.
Ach, moedervreugd en moedersmarte
Jaagt de eigen trilling mij door 't harte!
Ik fluisterde: »Beklaagbre vrouw,
Wie zou niet deelen in uw rouw?
Ik ween met u, schoon ik de ellende,
Die u de ziel verscheurt, nooit kende!"
»Houd op," sprak zij met scherp verwijt;
»Zoudt gij mij troosten, gij het weten,
Wat smart mijn borst heeft opgereten,
Onvruchtbre, die geen moeder zijt!"

God weet, hoe diep die pijlen treffen,
  En 'k waar verkwijnd in mijn verdriet,
  Zoo Elkana zoo goedig niet
De neergebogene op bleef heffen,
  Die hij in 't stof vertreden ziet.

Wij mogen haar hier in hare schildering van de liefde haars echtgenoots niet volgen, en hebben alleen nog ruimte voor dat gedeelte van hare klagt, waar zij betuigt zelfs haar leven voor de vervulling van haren zielwensch veil te hebben:

  o Vroeg te sterven waar niet wreed,
Zoo mij die vreugd slechts bleef beschoren,
  Dat ik den eersten levenskreet
  Van 't wicht, dat aan mijn schoot ontgleed,
Nog vóór mijn stervensuur mogt hooren;
  Zoo 'k uit de volgestroomde borst,
  Nog eenmaal slechts, mijns kindjens dorst,
Bedwelmd van zoete vreugd, mogt lesschen,
En 't siddrend aan mijn hart mogt pressen...
  Dan lei ik willig 't leven af,
En Elkana gaf mijn gebeente
Een plaats bij Rachel's lijkgesteente
  En kwam dáár treuren op mijn graf.

Rec. eindigt hier zijn verslag. Hij deelde uit deze en gene stukken uittreksels mede, zoowel om zijn oordeel over die stukken en over den bundel in het algemeen te staven, als om den lezer te overtuigen, dat het dit *Album* niet aan menige schoone plaats ontbreekt, en dat het ook als *dichterlijk Album* allezins op onderscheiding en goedkeuring mag aanspraak maken. Wij hopen, dat de Uitgever zich voor zijne moeite beloond vinde, en dat de tijdsomstandigheden hem niet zullen weerhouden, om den tweeden bundel, vrouwen des Nieuwen Verbonds, te laten volgen. Moge hij daarvoor bij onze dichters vooral geene mindere ondersteuning vinden!

Gevolgen van het Revolutiemaken. Proeve van een Alphabetisch overzigt in rijm. Te Amsterdam, bij de Wed. R. Stemvers. 1848. *In gr.* 8*vo.* 52 *bl. op postpapier. f* : - 45.

De gewelddadige Revolutie, die in *Frankrijk* den troon verbrijzelden, en er voor de Constitutionele Monarchij weder eene Republiek in de plaats stelde, gaf den niet genoemden maar niet onbekenden Schrijver dit boekje in de pen. Het bevat eene verzameling van dertig kleine, meestal puntige alleen- en zamenspraken van bekleeders van onderscheidene beroepen en bedrijven, die in hunne zaken en zakken bevinden, dat ze bij die revolutie niets gewonnen maar veel geleden hebben. De *Franschen*, hier sprekende ingevoerd, houden elk een' spiegel voor oogen van de bittere teleurstellingen, die *zij* ondervinden, welke dachten, dat eene andere ook eene betere en meer voordeelige orde van zaken zoude zijn, en van de rampzalige gevolgen, die het verval van bestaande welvaart heeft op het levenslot van den gegoeden en op de verdienste en zeden van den minderen stand.

Die gevolgen echter staan ons, door hetgeen we in dagbladen en tijdschriften er van gelezen, en ook in ons eigen Land, waar de Fransche wereldschok mede niet zonder alle réactiè bleef, er van gezien hebben, zoo donker voor den geest, dat we, het boekje openslaande, niet anders dachten, of we zouden een geheel alphabet van enkel ellende vinden. In dat opzigt werden we hier aangenaam teleurgesteld; want, hoewel de Schrijver juist geen aanleiding geeft om van lagchen te schateren, meer dan eens dwingt hij een' lach af, en stemt den lezer veeleer tot scherts, dan tot een zwaartobbend inzien der gebeurtenissen. Het *ridendo dicere verum* schijnt 's Dichters zinspreuk te zijn geweest. Misschien ware het echter, om des indruks wille, beter geweest, als hij hier en daar de epigrammatische rigting zijner dichtstukjes meer nog gewijzigd had naar het oogmerk der opstellen, die uitsluitend ten doel hebben om een' heilzamen afschrik van het revolutie-maken in te boezemen. Aan den anderen kant is het niet te ontkennen, dat de aardigheden, kwinkslagen, woordspelingen en invallen, die den *Banketbakker*, *Broodbakker*, *Hoedemaker en Kleermaker*, *Kom-en-eisch-winkelier*, *Kunstschilder*, *Logementhouder*, *Modewerker*, *Muzikant*, *Schoenmaker*, *Slagter* en *Vroedvrouw* in den mond zijn gelegd, en even zoo de bespiegelingen van den *Arts*, *Predikant en Pastoor*, en van den *Tuinman*, veel bijdragen om afwisseling en levendigheid te geven aan eene lezing, die welligt eentoonig ware geworden, als ieder eene bloote *variatie* leverde van het *thema* der algemeene naarheid. Dit laatste doen eigenlijk de *Acteur*, *Dienstmaagd*, *Effectenhandelaar*, *Hoogleeraar*, *Koetsier en*

Lakkei, *Koopman*, *Lombard- en Pandjeshuis-houder*, *Rentenier*, *Slooper* en *Zilversmid*; en hetgeen den *Apotheker*, *Geweermaker*, *Glazemaker*, *Tapper* en *Courantier* in den mond is gelegd, weegt minder, omdat het of meer algemeen is, of ook van standen komt, die bij zulke bewegingen, immers een tijdlang, meer voor- dan nadeel hebben. Hoe dit zij, het boekje bevat, zoo als 't daar ligt, eene regt onderhoudende lectuur, en is tevens wèl berekend om nut te stichten.

Tot eene proeve van geest en trant kiezen wij het stukje, getiteld:

RENTENIER.

»Een Rentenier een arrem dier!"
Zoo was het te allen tijde;
Maar nimmer paste 't spreekwoord hier
Zoo juist, als thans, op beide.
Het dier, meest naakt en kaal en bloot,
Draagt onbeklaagd de lasten,
Die al te vaak, tot aan zijn' dood
Verzwarend, op hem tasten:
Zoo hoort men d' armen Rentenier
Vergeefs zijn renten vragen,
Bedreigd, als een belastbaar dier,
Met lasten, zwaar te dragen.
Maar wat is rijkdom, wèl beschouwd?
Een kreet: »De dood den Rijken!"
Spelt gruw'len; en hoe ligt weegt goud,
Bij 't zien van stapels lijken!...
Men noemt alle eigendom een roof,
Door plond'ring weer te halen;
En zulk een leer, zij vindt geloof:
Hoe kan de Rede dwalen!
Onzinnigen! gij slagt het hoen,
Om 't gouden ei te rooven.
Wie zal u kleeden, wie u voên?
De raven van daarboven?
Dan kwamen zij niet tot u, neen,
Op hoogere bevelen,
Maar wis uit sympathie-alleen,
Om 't aas met u te deelen!
God wilde 't onderscheid van stand,

Tot heil der Maatschappije;
Ontrukt men haar aan dat verband,
Zij rijpt voor slavernije.
Ellende wordt straks aller deel.
Wie dan, die werk verschaffe?
Zichzelv' besteelt, wie ons besteel':
Zoo volgt op 't kwaad de straffe.

Aan het slot vindt men een' krachtigen Epistel aan den Parijschen Predikant COQUEREL, over zijn gezegde, dat »het Evangelie republikeinsch is."

Wij kunnen dit werkje, hetwelk bovendien goedkoop mag heeten, en ook uitwendig een behagelijk voorkomen heeft, onvoorwaardelijk aanbevelen, en wenschen, dat het medewerke om geheel *Nederland* met den Dichter te doen zamenstemmen in de bede:

Verlos, o Heer! ons van al 't'booze!
Bewaar ons voor de Republiek!

Ernst en Luim. Verhalen van HEINRICH ZSCHOKKE. *Te Groningen, bij* H. R. Roelfsema. 1847. *In gr.* 8*vo.* 275 *bl. f* 2-90.

De uitgever kondigt in de Voorrede dezen bundel aan als een vervolg op eene dergelijke verzameling van verhalen, een jaar vroeger in het licht verschenen onder den titel: *Groote kleinigheden.* Ook nu zijn het wederom de in verschillende tijdschriften verspreide verhalen van ZSCHOKKE, die den inhoud uitmaken van het thans aangekondigde werk; en hetgeen wij aanmerkten op den vorigen bundel is ook toepasselijk op den tegenwoordigen. Van de vijf verhalen, die hier voorkomen, bevatten de twee eersten veel onwaarschijnlijks. De Roomschgezinde en Engelsche Presbyteriaan, met welken de Schrijver den lezer in *de stichting van Maryland* bekend maakt, zijn veel te liberaal voor aanhangers van deze gezindheden in de eeerste helft der zeventiende eeuw; terwijl een verstandig man niet zoo spoedig alleen door brieven verliefd zal worden op een meisje, en, indien dit ook bij iemand plaats heeft, de zaak niet ligt zulk een goed einde zal hebben als

dit in de *IJslandsche brieven* wordt voorgesteld. *Grootheid geen geluk* is alweder een oude bekende, vroeger reeds in een' anderen soortgelijken bundel aan ons lezend publiek gepresenteerd. *De Herberg te Cransac* is niets anders dan een divertissement, wat zedelijke strekking betreft, noch nuttig, noch schadelijk. *Een Keizer, die burger werd*, is een fragment, in hetwelk de Schrijver zijne ook door andere schriften bekende gevoelen, over het noodige tot het geluk der menschen, over de burgerlijke vrijheid, over het Christendom in den mond legt van eenen Griekschen wijsgeer, die over deze onderwerpen in gesprek treedt met den tot het ambtelooze leven teruggekeerden voormaligen Keizer DIOCLETIANUS. Ofschoon het voor ieder, wien eenige leesbibliotheek of andere verzameling van hedendaagsche werken ter beschikking wordt gegeven, gemakkelijk is, om, even als uit eene welvoorziene spijskamer, eenige geregten ter opdisching uit te kiezen, en wij dus geene gewigtige reden hebben, om het verdienstelijke van den arbeid des Vertalers hoog te roemen, bestaat er echter eene soort en wel eene talrijke soort van lezers, die zich, even gelijk de bezoekers van eene gaarkeuken, gaarne vergenoegen met en zelfs smullen aan eene tafel, voorzien van zulke overgeschotene brokken. Wij willen de zoodanigen niet storen in hunnen maaltijd en hun vermaak niet bederven. Maar, wat den naam van ZSCHOKKE betreft, die hier tot aanbeveling moet verstrekken, zoo gaat het eenen veelschrijvenden auteur wel eens even als een' goeden en bruikbaren gelegenheidsdichter, wien men voor zijne reputatie geene groote dienst zou bewijzen, indien men zijne extemporés, die uitgediend hebben, na bij hare eerste verschijning aardig bevonden te zijn, nog eens ging opwarmen. Wij herinneren ons, eenen Waalschen *coutelier*, die gevraagd werd naar de reden, waarom zijne koopwaar zoo zeer in waarde verschilde, eens vrij naïf te hebben hooren zeggen: »*Nous avons des rasoirs à raser et des rasoirs à vendre.*" Het bundeltje is op den koop gemaakt, en, als zoodanig beschouwd, bruikbaar, om den tijd, dien men tot de lezing besteedt, aangenaam door te brengen.

N°. IX. *Boekbesch.* bl. 385, reg. 3 v. o. staat *verbaast* voor verbaasd.

om voor de predikdienst in de gemeenten te zorgen, en ging van de leeraars uit; er voegden zich daarbij langzamerhand ook andere bedoelingen, die duidelijk worden uitgedrukt in hetgeen wij bl. 62 lezen: »Duidelijk straalt de bedoeling dezer Societeit door in de berigten omtrent hare vergaderingen van 1693, 1697 en 1698. Wij vinden, dat zij toen gingen: »over 't maken en stellen van eene beurtcedul voor eenige gemeenten, en om verder te overwegen 't geen tot voortplanting en welstand der leere mogt dienen; om te handelen over, en met elkander te helpen overleggen en bevorderen, 't geen dat tot welstand en opbouw der vereenigde Vlaamsche en Waterlandsche Doopsgezinde gemeenten in *Noord-Holland* zou mogen dienen." De werkzaamheden van bijkans elke vergadering hebben dan ook hierin bestaan, dat men het verzoek van zoodanige gemeenten in overweging nam, die hulp verzochten in de predikdienst door andere leeraars, in het verkrijgen van leeraars bij gelegenheid van vacatures, in het bezoldigen van dezelve, en in den onderstand voor hare armen." In de latere tijden bepaalt zich de werkzaamheid dezer inrigting geheel tot het ondersteunen van hulpbehoevende gemeenten, terwijl in de behoefte der predikdienst door eene andere vereeniging wordt voorzien.

De Friesche Societeit, sedert 1837 met de Waterlandsche vereenigd, zag den nood der armen en de behoefte aan predikdienst wel niet voorbij, maar blijkbaar had zij ook ten doel, om voor de zuiverheid van Christelijk geloof en zeden en voor de rust en eensgezindheid bij de gemeenten te waken (bl. 71). Iets dergelijks gold van de Zonsche Societeit, die zich vooral het handhaven van het gezag der belijdenissen voorstelde (bl. 81); eene zaak, die bij het veldwinnen van vrijzinniger denkbeelden op den duur onmogelijk was. Bij iedere vergadering moest een zeker vredesconcept worden voorgelezen, wat de beginselen der societeitsleden heette uit te drukken; maar »zoodra de lecture geëindigd was, ontstonden daarover doorgaans zoo vele aanmerkingen, dat het scheen alsof men zamengekomen ware, niet om zich voor blijvende leden der Societeit te verklaren,

maar om veranderingen te maken in den grondsteen. Om evenwel vrede te behouden en het verlies van Societeitsgemeenten voor te komen, besloot men in 1759 eenparig tot dit noodmiddel, dat men na de voorlezing der genoemde regelen allen zou stilzwijgen, en dat men telkens in het boek zou aanteekenen: »is met stilzwijgen gepasseerd; welk stilzwijgen voor goedkeuren gehouden wordt." Het spreekt van zelf, dat dergelijk eene ontduiking op den duur niet kon baten, en dat de ontbinding der Societeit langzamerhand volgen moest.

Bij het spreken over de *Lamisten* en hunne vereeniging komt de Schrijver als van zelf op het ontstaan der behoefte aan eene kweekschool voor predikanten, op de pogingen, die tot vervulling dier behoefte werden in het werk gesteld, op de stichting en de geschiedenis der Kweekschool zelve onder de Hoogleeraren NIEWENHUIS, OOSTERBAAN, HESSELINK en R. KOOPMANS, waarbij natuurlijk van de oprigting der tegenwoordige *Algemeene Doopsgezinde Societeit* melding wordt gemaakt. Het is hier vooral, dat wij het den Schrijver moeijelijk kunnen vergeven, dat hij niet dieper tot de zaak is doorgedrongen, en dat hij zich vergenoegd heeft met eene oppervlakkige mededeeling van historische bijzonderheden, van welke hij in menig opzigt had kunnen zeggen, wat wij hem in het vorige deel meermalen hoorden verklaren, dat hij dingen met stilzwijgen voorbijgaat, omdat hij niet herhalen wil, wat anderen reeds vóór hem hebben behandeld. Naauwkeurig zijn zelfs hier niet alle uitdrukkingen. Zoo is het onjuist, dat de *Kweekschool* vóór de oprigting van de Algemeene Societeit proponenten aanstelde, gelijk men uit bl. 104 zou moeten opmaken. Het was de Amsterdamsche kerkeraad, die dit deed; de proponenten waren proponenten bij de Amsterdamsche gemeente; de Amsterdamsche kerkeraad was het ook, die den Hoogleeraar beriep, omdat de geheele Kweekschool eene inrigting was, die door *Amsterdam* werd bekostigd en in stand gehouden.

Doch hier ware het de plaats geweest, om dieper tot de zaken in te dringen. Zoo er iets is, wat van grooten invloed

moest zijn op den geheelen geest, die het Genootschap heeft bezield, het is natuurlijk de Kweekschool geweest, aan welke van lieverlede het grootste aantal der leeraren werd gevormd. Indien men dan door eene geschiedenis der Doopsgezinden iets meer verstaat, dan eene oppervlakkige vermelding van gebeurtenissen, die dikwijls voor het algemeen minder belangrijk moeten zijn, dan verwacht men in deze afdeeling onderzoekingen, welke tot de regte kennis van het geheele Genootschap moeten opleiden. De biographische mededeelingen omtrent de onderscheidene Hoogleeraren hebben slechts in zooverre belang, als zij dienstbaar kunnen worden, om den gang der vorming en ontwikkeling dezer mannen te doen kennen en daardoor den geest en de strekking van hun onderwijs te verklaren en toe te lichten. In hunne betrekking als Hoogleeraren van de Doopsgezinde Kweekschool had hunne werkzaamheid behooren te worden gekarakteriseerd. In welken geest zij arbeidden, had moeten worden aangetoond. Er had behooren te worden onderzocht, hoedanig het onderwijs in de verschillende tijdvakken was ingerigt, welken invloed daarop de geest des tijds oefende, en hoe weerkeerig de rigting van het onderwijs aan de Kweekschool invloed heeft gehad op den geest van het Genootschap. Zoo als nu alles is behandeld, blijft de Schrijver geheel bij het uitwendige, zonder tot het wezen der zaak door te dringen; hij laat den nadenkenden lezer, die iets meer verlangt dan eene nomenclatuur van personen en eene optelling van gebeurde zaken, onbevredigd. Waarom ook, vragen wij, bij de behandeling van hetgene betrekking heeft op *het Fonds voor de buitenlandsche nooden*, aan het slot van deze afdeeling, waarom ook daar niet wat dieper ingedrongen in den geest, waaruit dit merkwaardige verschijnsel voortvloeide; een verschijnsel zoo opmerkelijk, dat RUES, gelijk de Schrijver bl. 117 herinnert, er eene afzonderlijke afdeeling mede begint onder het opschrift: »Van de verbindtenis aller Doopsgezinden met elkander." Hoe had de Schrijver hier onwillekeurig eene vingerwijzing moeten zien, die hem den weg aanwees tot beschouwingen, voor zijn onderwerp indedaad belangrijk!

De derde afdeeling handelt over *den wetenschappelijken, godsdienstigen en zedelijken toestand.* Zij begint met eene breede optelling van mannen, die in verschillende vakken van wetenschap en letteren zich verdienstelijk hebben gemaakt. Dergelijke lijsten vindt men ook in de vroegere werken van den Heer TEN CATE. Ons is het altijd voorgekomen, dat zij eerst dàn belangrijk zouden zijn, wanneer, althans met betrekking tot de voornaamste daarop voorkomende personen, eene fiksche en degelijke karakteristiek hunner verdiensten en hunner werken werd gegeven. Zulk eene karakteristiek, niet alleen van de godgeleerden onder hen, maar ook van de zoodanigen, die andere vakken van wetenschap of letterkunde beoefenden, zou, gelooven wij, voor de kennis van den geest in het Doopsgezinde Genootschap zelve zeer belangrijk hebben kunnen worden, en aan deze afdeeling groote waarde hebben bijgezet. Gemakkelijk ware dit niet geweest, en er zou eene grondige studie toe hebben behoord van hetgene door Doopsgezinden is geschreven. Maar de resultaten van die studie zouden de moeite hebben beloond, en den lezer indedaad den wetenschappelijken toestand hebben leeren kennen, waarvan hij zich door het nu geleverde wel weinig klare denkbeelden zal kunnen vormen. Zij zouden daartoe van meer dienst zijn geweest, dan de opsomming, die men op bl. 129 vindt van werken van Doopsgezinde schrijvers, die in andere talen zijn overgebragt, of van Doopsgezinde godgeleerden, die den akademischen graad van Doctor in de Letteren mogten verwerven. Het laatste komt ons voor, eene zaak van zoo weinig beteekenis te zijn, dat zij de vermelding naauwelijks verdient, en de lijst van vertaalde werken wordt zeer klein, wanneer men alleen let op dezulke, die om hunne wetenschappelijke of letterkundige verdiensten door buitenlanders werden overgebragt.

Moeijelijk is het zeker, om met juistheid en onpartijdigheid den godsdienstigen en zedelijken toestand van een geheel Genootschap te schetsen, en TEN CATE deed wèl, dat hij „zich hier zoo weinig mogelijk met allerlei bespiegelingen wilde inlaten, en zoo veel hij kon op duidelijke daad-

zaken en onwraakbare getuigenissen wilde steunen." (bl. 164.) De door ons aangewezene behandeling van veel van het voorgaande zou, verbeelden wij ons, in zoo verre op dit gedeelte van invloed zijn geweest, dat daardoor deze en gene verschijnselen in het godsdienstige en zedelijke werden toegelicht en verklaard. — De vierde of laatste afdeeling handelt voornamelijk over de vereenigingen van verschillende Doopsgezinde gemeenten, die op vele plaatsen gedurende het nu behandelde tijdvak zijn tot stand gekomen, en over den vooruitgang, dien TEN CATE tegenwoordig in den uitwendigen bloei van het Genootschap meent op te merken.

Wij zijn aan het einde van ons beoordeelend verslag van den inhoud genaderd. Zoo wij daarin sporen van overhaasting in de wijze van behandeling der onderwerpen meenden te bespeuren, ook de stijl levert, tot ons leedwezen, eene menigte bewijzen van onnaauwkeurigheid en slordigheid op. De hoop, door Rec. in zijne aankondiging van het eerste deel uitgedrukt, dat de Schrijver daarop bij het ter perse leggen van het volgende deel zorgvuldiger zou zijn, is niet vervuld. Enkele staaltjes uit de vele laten wij volgen: bl. 5, die... de *onregtzinnige (!)* gevoelens van SPINOZA *scheen toegedaan geworden*; bl. 7, *verwittigde aan de Burgemeesters de beroeping; ib.* van de zijde der gemeente *werd te kennen gegeven, niet te weten;* bl. 25, *gelijk* wij — hebben afgehandeld, *zoo* gaan wij nu over; bl. 27, *aansluiting tot; ib.* men zag geene *bijeenkomsten* meer *verschijnen;* bl. 35, *kindsche doop;* bl. 39, *beginnende met een* tijd — *kan het niet onbelangrijk zijn;* bl. 55, STAPPER *vervolgde* met zijne beurtlijst; bl. 74, deze vermaning *verwisselde* later met eene zoogenaamde voorrede; bl. 96, het *Athenaeum* te Franeker; bl. 113, *Niet zoo lange jaren, als in zijne voorgangers,* mogt de Kweekschool zich *in zijn bezit verheugen;* bl. 118, De Berners hernieuwden een plakkaat, *dat zij... hadden gegeven en op de uitroeijing... was aangelegd;* bl. 125, vooreerst heeft ons de bijzondere wetenschappelijke rigting, reeds in de XVIIe eeuw *begonnen,* maar in de XVIIIe *nog ster-*

her doorgevoerd; bl. 126, Teyler's *genootschap* moet zijn *stichting;* bl. 128, wetenschappen, welke tot de *kerkelijke geschiedenis* van *eenige* gezindte behooren; bl. 130, wij hebben reeds gelegenheid gehad, om op te merken, dat de stelselmatige godgeleerdheid, al werd zij door de Doopsgezinden beoefend, evenwel niet dikwijls noch op den kansel noch in geschrifte aan het volk werd voorgesteld. *Men vindt er echter, behalve de belijdenissen, eenige* enz.; bl. 173, en toch was die verflaauwing welligt grootendeels een gevolg van het toenemen *eener meer zoogenaamd verlichte en beschaafde, verbonden met eene loszinnige denkwijze en wereldsche levenswijze;* bl. 178, *opschorting van het avondmaal;* bl. 179, *hand aan hand gepaard gaan.* Kleine onnaauwkeurigheden in namen enz. willen wij gaarne als drukfouten beschouwen; maar waarom bl. 223 bij *Borchet* een vraagteeken staat, begrijpen wij niet. De Heer TEN CATE kent toch zeker *Borcette* wel, even buiten *Aken* gelegen en beroemd om zijne bronnen?

Het smart Rec., dat hij, schoon het goede gaarne erkennende, dat ook in dit deel wordt gevonden, geen gunstiger oordeel kon vellen. De Schrijver had hier onderscheidene punten te behandelen, die voor de Geschiedenis der Doopsgezinden van veel belang zijn, en die, bij dieper indringen tot de zaken en grondiger studie van het onderwerp, zijn werk regt interessant hadden kunnen maken. Zoo als het boek daar nu ligt, deelt het wel veel wetenswaardige zaken mede, maar voldoet niet aan datgene, wat men regt had te verwachten, en dat is te meer te bejammeren, omdat er, na al het geschrevene, aan eene nieuwe bewerking van het onderwerp in de eerste tijden wel niet valt te denken.

Leerrede over 2 Korinthe IX: 12—15. *Een woord van opwekking aan de Nederduitsche Hervormde Gemeente te Dordrecht tot liefdadige medewerking in de oprigting van een Bestedelingenhuis voor oude Mannen en Vrouwen. Door* W. R. VEDER, *Theol. Doct. Te Dor-*

drecht, bij Blussé en van Braam. 1847. *In gr.* 8*vo.* 38 *bl.* *f* :-50.

De breede titel vermeldt het naaste doel, waartoe deze Leerrede uitgesproken en daarna uitgegeven werd. De Dordrechtsche Gemeente, bij het bezit van eene welgeregelde en ijverig beheerde Diakonie, en bij het aanwezen van twee welingerigte Gestichten van de soort, welke men Hofjes noemt, blijft nog altijd een Oude-mannen- en vrouwenhuis ontberen. Onder den naam van Bestedelingen worden de oude menschen van wege de Diakonie, door nijvere behoeftige familiën geherbergd en verpleegd. Wie ooit die kosthuizen der armen bezocht, en daarbij de gelegenheid heeft gehad, om de Armen-Gestichten in andere steden te bezoeken, met hunne ruime, heldere en frissche eet-, slaap- en ziekenzalen, met hunne godsdienstige oefeningen, onderwijzingen en lees- of biduren, in een woord, met al wat een arme in den avond van zijn leven redelijkerwijze voor zich verlangen mag, moet wel doordrongen zijn van den wensch, dat eene Gemeente, die den welverdienden roem heeft van kerkelijken en godsdienstigen zin, niet langer op zoo gebrekkige wijze hare armen in hunne grijsheid verzorge. Er is nu in het laatst van het vorige jaar eene poging gedaan, om dien wensch vervuld te zien. De bovenstaande Leerrede werd, als een woord van opwekking tot dat goede werk, op den 14 November, des avonds in de Groote Kerk uitgesproken, en geheel ten voordeele der bedoelde inrigting in druk uitgegeven.

Niet enkel om het weldadige doel, maar ook om inhoud en vorm zijn wij met dit product van kanselwelsprekendheid hoogelijk ingenomen. En toch, naar recensentenaard, beginnen wij met twee aanmerkingen. De eerste betreft de keus der zangversen: Voorzang Gez. 72 vs. 1, 2. Tusschenzang Gez. 82 vs. 7, 8. Nazang Gez. 72 vs. 3, 4. Weldadigheid aan armen is alzoo het thema zoo wel van de Gezangen als van de geheele Leerrede. De gebeden zullen wel daarmede overeengestemd hebben, en alzoo werd de godsdienstige aandacht der Gemeente geheel en uitslui-

tend op dat ééne onderwerp bepaald. Wij houden dit voor eene al te consequente toepassing van het beginsel der eenheid. Zoo verre mag onze kerkelijke gewoonte, om de Leerrede tot middelpunt van geheel onze godsdienstoefening te stellen, niet worden uitgestrekt. Vooral wanneer het onderwerp zoo speciëel is, moet door Gezang en Gebed voor meer algemeene stichting gezorgd worden, zonder dat daarbij eene wenschelijke eenheid schade behoeft te lijden. Wij zouden b. v. aan eene lofzegging, uit de waarde des Evanlies, de liefde van God, het heilige voorbeeld van JEZUS, of de onderlinge betrekking der Christenen ontleend, boven dezen, daarenboven nog al prozaïschen lof der weldadigheid, voor het Godsdienstig gezang de voorkeur gegeven hebben. Dan ware, zoo wij meenen, beter gezorgd voor de behoefte aan heiliging en troost, die voor velen iets anders eischte dan eene uitsluitende aanbeveling der welda digheid. — Onze tweede aanmerking geldt het gebruik van den Tekst in het Tweede Deel der Leerrede. De inhoud namelijk van dat Deel wijst veel meer op het geheele achtste en negende Hoofdstuk, dan wel bepaaldelijk op de gekozene en voorgelezene Tekstverzen heen. Wij keuren dit in zich zelf niet af, maar dan ware eene andere keus, b. v. van H. VIII vs. 7, 11 of IX vs. 7, 11, naar wij gelooven, meer doelmatig geweest. Of zoo de hier gekozene Tekstverzen gevolgd worden, dan moet uitsluitend over de vruchten, uitwerkselen, gevolgen der weldadigheid gesproken worden, waarbij het wel niet moeijelijk kon zijn, al het wezentlijke op te nemen, dat hier, sub 1, 2 en 4 over de voorwerpen, de gronden van verpligting, en de drangredenen der weldadigheid gezegd is geworden.

En wat is er nu, na deze aanmerkingen, in deze Leerrede te prijzen? Vooreerst, dat iedere aandachtige hoorder zich den inhoud en zin van eene vrij uitvoerige bijbelplaats op bevattelijke en ouderhoudende wijze heeft verklaard, en daarmede zijne kennis van den toestand der vroegste Gemeenten en van hare onderlinge betrekking heeft vermeerderd gezien. Daarenboven is de Christelijke weldadigheid in het algemeen, en het bedoelde liefdewerk voor de Dor-

drechtsche armen in het bijzonder, zoo gepast en krachtiglijk aangeprezen, dat eene goede uitwerking op hart en wandel wel niet heeft kunnen achterblijven. Nog is er in plan en verdeeling der Leerrede eene lofwaardige eenvoudigheid betracht; eene meer dan gewone zuiverheid van denken en gevoelen straalt in alles door; eene heldere en welluidende taal en stijl, nu en dan niet zonder verheffing van toon, strekken dezer kanselrede tot niet geringe aanbeveling, terwijl bij dat alles, gelijk wij uit ervaring weten, een waardig uiterlijk de innerlijke kracht der rede onverzwakt en onverminderd aan de hoorders mededeelt. Het bevreemdt ons niet, dat de aanzienlijkste Gemeenten van ons Vaderland dezen Prediker voor zich begeerd hebben. Dat hij herhaaldelijk die roepstemmen afwees, strekt der Dordrechtsche Gemeente, en de wijze waarop hij het deed, hem zelven tot eer. En toch, wanneer vroeger of later die roepstemmen nog eens tot hem kwamen, twijfelen wij, of hij ze zou mogen afwijzen, zonder ontrouw aan zijne roeping en aan CHRISTUS den Heer. *Luk.* XIX: 15.

Het ware niet oneigenaardig geweest, indien een historisch berigt van de bestaande inrigtingen voor de armen te *Dordrecht*, eene breedere opgaaf van hetgeen tot oprigting van het gewenschte Bestedelingenhuis gedaan is of zou worden, en soortgelijke bijzonderheden aan deze Leerrede toegevoegd waren geweest, waardoor zij nog beter tot een blijvend aandenken voor die plaatselijke Gemeente had kunnen strekken. Misschien biedt de gunstige uitslag der aangewende pogingen aan den Heer VEDER, of een ander der Dordrechtsche Predikanten nog wel de gelegenheid aan, om dezen wensch te vervullen.

Wat hebben wij van het Ontwerp van gewijzigde Grondwet te verwachten met betrekking tot Godsdienst en Onderwijs? Door P. HOFSTEDE DE GROOT, *Hoogleeraar en Schoolopziener. Te Groningen, bij* C. M. van Bolhuis Hoitsema. 1848. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl. f* :-35.

In dit weinig uitvoerig maar veel omvattend Geschrift zijn

eenige bedenkingen geopperd tegen het Ontwerp, door de Staats-Commissie in de maand April ll. den Koning aangeboden en gelijktijdig ter algemeene kennis gebragt. Later zijn de Twaalf Ontwerpen van 20 Junij daarvoor in de plaats gekomen. Na eenige wijzigingen, ten gevolge van het gemeen overleg der Regering en Staten-Generaal, zijn die Ontwerpen aangenomen; en de Dubbele Kamer heeft nu nog in het laatste ressort over de Grondwetsherziening beslissende uitspraak te doen. Waartoe dan nu nog deze aankondiging *post festum?* Mij dunkt, zij is niet zonder groote nuttigheid. Want vooreerst kan daaruit blijken, welke wijzigingen in de Grondwet ten gevolge van deze en soortgelijke bedenkingen zijn aangebragt, en alzoo zal ieder, naarmate van eigene inzigten en beschouwingswijze, bepalen kunnen, of en in hoeverre de Hoogleeraar en de Regering den lof en dank der Natie zich hebben waardig gemaakt. Daarbij willen wij doen uitkomen, welk verschil tusschen de Regering en den Schrijver, ook na de latere wijzigingen, nog onvereffend gebleven is; en ieder moge dan, al weder overeenkomstig met het standpunt, dat hij zelf heeft ingenomen, voor de toekomst vreezen of hopen. Wij willen onpartijdig van een en ander verslag doen en het eindoordeel den Lezer vrijlaten.

De titels van het boek en van den Schrijver wijzen aan, dat en waarom de Grondwetsherziening hier bepaaldelijk uit het oogpunt van Godsdienst en Onderwijs beschouwd geworden is. Tot andere, meer eigenlijk staatkundige beschouwingen zou den Theologischen Professor en den Schoolopziener al ligt de vereischte bevoegdheid zijn ontzegd geworden: niemand zal loochenen, dat hij, in zijne betrekking tot de Kerk en School, geheel op eigen terrein gebleven is. De man zelf is onder ons algemeen, als weinigen, bekend. De lof van ijver, bekwaamheid en eenvoudigen zin wordt hem door allen gegeven. Eene vrijzinnige denkwijze in het godsdienstige wordt hem, tot lof of ten smaad, toegekend. In dit Geschrift stelt hij zich zelven kennelijk tegenover aan die hij de Ultra's onder de Liberalen, de Catholieken en Gereformeerden noemt. Waar dezen in het verdedigen van de meest vrijzinnige bepalingen, zij het ook zonder

gemeenschap van beginsel en bedoeling, vereenigd zijn, moet wel de Groninger Hoogleeraar geoordeeld worden eenzijdig, bekrompen en zelfs onverdraagzaam te wezen. Hij zelf zal zich dat oordeel, en wel zonder grooten strijd van zelfverloochening getroosten, als onafscheidelijk van de plaats, die hij nu in het Centrum, een weinig ter linkerzijde, heeft ingenomen. Bij den tegenwoordigen strijd van beginselen heeft ieder op zijne beurt alligt te klagen over groote gestrengheid, onbarmhartigheid, of zelfs onbillijkheid van oordeel. Doch komen wij van den Schrijver tot het boek.

Het eerste bezwaar geldt het zoogenaamde *regt van Vereeniging*, Art. 10. (later Ontwerp I. Art. 15.) Met het oog op de *kloosterlijke* inrigtingen, wordt eene beperkte uitoefening van dat regt, niet alleen tot verzekering van publieke *orde*, maar ook van publieke *welvaart* gevraagd. Ten aanzien van dit artikel heeft de Regering gezegd, dat men er veel in gezocht heeft, dat er eigenlijk niet in te vinden is. De latere wijziging neemt het ingebragte bezwaar, zoo het geacht wordt wezentlijk te zijn, niet weg. Maar ligtelijk zal men meenen, dat wettelijke bepalingen tegen de uitbreiding en vermenigvuldiging der kloosterlijke instellingen in ons Vaderland, zoo zij anders noodig, wenschelijk en raadzaam zijn, door deze Grondwettige bepaling niet worden uitgesloten, en toch ook wel nooit het regt van vereeniging zelf verkorten mogen.

De *regtstreeksche verkiezing* van de Leden der Staten-Generaal, Art. 72, 74 (81, 82), wordt, uit vrees voor inmenging van kerkelijk gezag in de keus van volksvertegenwoordiging, vooral van de zijde der Roomsche geestelijkheid, afgekeurd en aan de verkiezingen met éénen trap achtergesteld. Men weet hoe ijverige verdediging het stelsel van *getrapte* Verkiezingen ook bij anderen gevonden heeft. Ten aanzien van de Tweede Kamer is nu de regtstreeksche verkiezing behouden, en voor de Eerste Kamer is de keus aan de Provinciale Staten opgedragen. De grond van vrees voor ongepasten invloed der Geestelijken is dus verminderd, niet weggenomen. Het kan dus, en in sommige Kiesdistricten *zal* het gebeuren, dat Kerkgeloof, meer dan het heil van het gemeenschappelijk Vaderland, de leus wordt. Velen ech-

ter zullen oordeelen, dat dit wel op geenerlei wijze, bij de tegenwoordige gesteldheid der maatschappij, te verhoeden ware geweest, en dat ook, bij vrije ontwikkeling van den volksgeest, het kwaad zich zelf genezen zal, al is het dat de aanwezige en kwalijk verborgene inwendige verdeeldheid daarbij meer uitwendig en openbaar zal worden. Maar om na te melden redenen gelooven wij, dat het gevreesde kwaad minder groot zal zijn, dan men schijnt te meenen.

Hetzelfde artikel 72 had aan den Doctoralen graad, onafhankelijk van allen census, het staatsburgerlijke regt van kiezer te zijn, toegekend. Naast en tegenover deze loffelijke bepaling werd door den Schrijver eene andere verlangd, volgens welke niemand, wegens zijn aandeel in de belastingen anders bevoegd, dat regt zou mogen oefenen, zoo hij niet bewijzen kon de algemeene beginselen van beschaving te bezitten, die door middel van het lager onderwijs bij ons te verkrijgen zijn. Zoo ver wij weten is van deze bedenking geene notitie genomen; en in waarheid steunt zij wel vooral op een onjuist begrip van de *regtstreeksche* verkiezingen, die op verre na geene *algemeene* kiesbevoegdheid in zich sluiten. De Census, ofschoon bij de latere Regeringsontwerpen nog aanmerkelijk verlaagd, laat naauwelijks meer dan één honderdste gedeelte der Natie of anders ongeveer één twintigste deel der meerderjarige ingezetenen, aan wie het genot van burgerlijke en burgerschapsregten wordt toegekend, tot uitoefening van het stemregt toe. De regering zegt, dat elk ijverig en beleidvol man, al is hij onder de nadeeligste omstandigheden geboren, het door werkzaamheid zoo ver kan brengen, om de vereischte som tot stijving der schatkist te kunnen bijdragen en alzoo de kiesbevoegdheid te verkrijgen. Referent is op pijnelijke wijze door die woorden aangedaan geweest. Want ofschoon hij niet in de nadeeligste omstandigheden geboren, en in zijne loopbaan voorspoedig geweest is boven velen, heeft hij het wel zoo verre gebragt, om zijne kinderen op fatsoenlijke wijze te kunnen opvoeden, en zonder kommer en niet zonder eer in zijnen stand te leven, maar tot het stemregt, naar de bepalingen der gewijzigde Grondwet, heeft hij het nu op meer dan veertigjarigen leeftijd nog niet gebragt, en heeft hij zelfs niet

veel vooruitzigt dat hij het ooit brengen zal: of het moest langs den weg van onverhoopte en aanzienlijke vermeerdering der bestaande belastingen zijn! Wel scheen hij, naar het eerste Ontwerp, met den Doctoralen hoed ook het stemregt verkregen te hebben. Maar de latere Ontwerpen hebben deze vrijzinnige bepaling niet opgenomen. Referent beklaagt zich hierover voor zich zelven niet: al mag hij het even zoo weinig goedkeuren, dat de regel: *Virtus post nummos*, zoo onbepaald gevolgd is, en al gelooft hij dat de Regering, alleen bij gemis van genoegzame kennis van zaken, heeft kunnen zeggen, dat de voorgestelde census ieder ijverig en beleidvol man tot Kiezer maakt. Maar onze opmerking moet veeleer leiden tot eene gunstige beoordeeling der *regtstreeksche* verkiezingen. Want zoo alleen zoo klein gedeelte der burgers tot het stemregt wordt toegelaten, heeft men dan wel grootelijks te vreezen, òf dat *velen*, die noch lezen noch schrijven kunnen, kiezers zullen zijn, of dat de kiesvergadering in eene twist- en kloppartij, als van eene ruwe volksmenigte ontaarden zal, òf, eindelijk, dat de invloed der Geestelijkheid zich zoo gemakkelijk en onbepaald zal kunnen doen gelden?

Het andere aangehaalde artikel 74 (82) bepaalde een zeer hoogen census voor de verkiesbaarheid tot Lid der Eerste Kamer. De Schrijver wil de bepaalde som voor een vijfde verminderd, of liever nog, op het voetspoor van hetgeen elders plaats heeft, in elke provincie naar evenredigheid der bevolking geregeld hebben. De latere en laatste wijzigingen van dit artikel hebben dien wensch verwezentlijkt, maar het algemeene bezwaar, dat die Kamer alleen en uitsluitend de geld-aristocratie vertegenwoordigen zal, in onverminderde kracht laten bestaan.

De *Eed van zuivering* voor de Leden der Staten-Generaal was uit het Ontwerp der Staatscommissie van Maart II. weggevallen. De Schrijver ergert zich hieraan, als tegenstrijdig met den godsdienstigen volkszin. De Regering heeft te regt de bepaling van art. 86 in haar Ontwerp weêr open daarmede het bezwaar van den Schrijver weggenomen.

Na hetgeen wij, nu eene maand geleden, over de wille-

keurige uitsluiting der Geestelijken geschreven hebben, zeggen wij daarvan nu alleen, dat ook de Schrijver, de woorden van eenen Regtsgeleerde, Mr. C. L. SCHULLER TOT PEURSSUM, daartoe overnemende, protest heeft doen aanteekenen: wij behoeven niet te zeggen, dat het vergeefsch geweest is.

Wij komen tot het Hoofdstuk *van de Godsdienst.* — Art. 156 (188): *Ieder* belijdt *zijne godsdienstige meeningen met volkomen vrijheid*, heeft bij den Schrijver, als bij anderen, velerlei bedenking gebaard, maar die meer gegrond is op hetgeen in deze woorden ingebragt, dan daarbij naar letter of geest uitgesproken is. Vrijheid van denken, zonder belijdenis, behoeft geen' wettelijken waarborg. Belijdenis is wel te onderscheiden van handeling. Er is hier van individuële, er wordt in volgende artikelen eerst van genootschappelijke vrijheid gesproken. Wanneer, onder den schijn van godsdienstige meening en belijdenis, de eerbied voor den Koning, regterlijke en wettelijke verbindtenissen, het regt van eigendom, en de openbare zeden geschonden worden, dan moet dit uit dien hoofde, maar geenszins als beperking van vrije belijdenis strafbaar zijn. De Regering heeft te regt die vrijheid onbeperkt en onverzwakt gehandhaafd.

Art. 157 (189): *Aan alle Kerkgenootschappen in het Rijk wordt gelijke bescherming verleend.* De nog vigerende Grondwet scheen, door de invoeging van een enkel woord, de bescherming van den Staat te ontzeggen aan alle genootschappen, die na de invoering der Constitutie gesticht mogten zijn. De Schrijver wil dat weggevallen woord: *bestaande*, of liever de verklaring, dat eene wettelijke toelating de voorwaarde der toegezegde bescherming is, in het Ontwerp zien opgenomen. Wij gelooven dat de vrees voor St. Simonisten en Thugs overdreven, de meening dat hunne verderfelijke leeringen door Grondwettige bepalingen bestreden moeten worden, onjuist, en de gewone Strafwetgeving tot bestrijding van het gevreesde kwaad allezins genoegzaam is. De wettelijke toelating, als zonder welke een genootschap voor den Staat niet bestaat, is, zoo wij meenen, te regt door de Regering in haar Ontwerp onvermeld gebleven.

Art. 159: *Alle openbare oefening van Godsdienst wordt toegelaten*, voor zoo verre *die niet geacht kan worden eenige storenis aan de publieke orde en rust te zullen toebrengen*, scheen aan velen en ook aan den Schrijver bedenkelijk toe. Wij gelooven, dat de bijgevoegde restrictie voldoende had kunnen zijn; althans was zij wel niet bedenkelijker dan het vroegere art. 191. Wijselijk heeft echter de Regering, in de door haar voorgestelde bepaling, de verlangde toevoeging: *binnen gebouwen en besloten plaatsen* opgenomen.

Bij Art. 160 (192) wil de Schrijver, door eene geheel nieuwe bepaling, het zedelijk gedrag en de kunde der Godsdienstleeraars, als voorwaarde hunner erkenning door den Staat, en voor vreemdelingen eene bijzondere vergunning der Regering voor hunne toelating, voorgeschreven zien. Dit zou, naar wij meenen, eene Staatszorg voor de Kerk medebrengen, die niet alleen het vroeger bestaande verre te boven gaat, maar ook en vooral met den geheelen geest der gewijzigde Grondwet te eenemale strijdt. Het kon naauwelijks in ernst worden verwacht, dat de Regering tot zoodanige bepaling komen zou. Het gevaar van onophoudelijke opruijing des volks, waar het dreigen of zich vertoonen mogt, moet op andere wijze worden voorgekomen en tegengegaan.

Art. 162: *De Kerkgemeenten hebben de* vrije keus *haarer leeraren, en het* regt van briefwisseling *met hare hoofden, gelijk dat om hunne kerkelijke voorschriften af te kondigen, behoudens de verantwoordelijkheid volgens de Strafwet*, geeft den Schrijver aanleiding tot een wat ver gezocht en tot een ander meer wezentlijk bezwaar. De keus en benoeming der leeraars namelijk, tot het *jus in sacra* behoorende, valt niet onder de bepalingen der Staatswet. De *vrije* of ook *onvrije* verkiezing blijve aan de Gemeenten en haar geloof overgelaten. Maar wij vragen: mogt dan aan de voorgestelde bepaling een andere zin gegeven worden, dan dat die verkiezing, *zoo veel den Staat betreft*, vrij gegeven wordt? Dit zelfde artikel stond in verband met de opheffing van het regt van Collatie, welke opheffing door den

Schrijver in principe wordt goedgekeurd, maar waartegen van andere zijde bezwaren zijn ingebragt. Wij gelooven, dat op die wijze de geest der ware Christelijke vrijheid en de teekenen der tijden zijn miskend geworden, en betreuren het in goeden ernst, dat de Regering er toe gekomen is, om die vrije keus der leeraars terug te nemen, of althans onvermeld te laten, en het zoogenoemde *regt* van Collatie, *ad interim*, der Kerk of den Collatoren terug te geven.

Meer wezentlijk is het bezwaar tegen het regt van briefwisseling der Gemeenten met hare hoofden, hetwelk de opheffing van het regt van *Placet* in zich sluit. Tegen alle bedenkingen en remonstrantiën in, heeft de Regering deze tweede alinea van Art. 162 (later Ontwerp VI. Art. 8) behouden, en volgens de Memorie van Toelichting hierdoor getoond, dat zij onder geen geestelijk gezag hoegenaamd bukken wil. Het is niet bij ons, dat men verregaande vrees voor de gevolgen van deze opheffing van het Placet te zoeken heeft. Maar of nu de Regering, met deze Concessie aan de meest ijverige Catholieken, in waarheid een bewijs van zedelijke kracht gegeven heeft, dit is eene gewetensvraag, die de Stellers der gezegde Memorie beter dan wij kunnen beantwoorden. Is het Placet zelf een gevaarlijk wapen genoemd, waarmede de Regering wel zich zelve kwetsen, maar niet verdedigen kan, ernstig en welgemeend is onze wensch, dat de opheffing van dat regt blijken moge, niet even zoo gevaarlijk geweest, als de uitoefening daarvan verondersteld werd te zijn.

Art. 183, over het Onderwijs, heeft voor den Schrijver het grootste bezwaar van allen, maar wat gedeeltelijk door de later aangebragte wijzigingen is weggenomen. Zoo wel de *zedelijkheid* als de *bekwaamheid* des onderwijzers is nu gewaarborgd. Het onderwijs is, als vroeger, verklaard *een voorwerp van de zorg* der Regering te zijn. De verpligte zorg der Regering, dat *overal openbaar onderwijs* gegeven worde, is erkend. De nadeelen van een zoogenoemd vrij onderwijs kunnen geacht worden daarmede grootendeels te zijn afgekeerd. Het beginsel, dat het geven van onderwijs vrij moet zijn, kan wel ook nu

nog in de toepassing tot schadelijke gevolgen leiden; maar mogt het daarom verkort of geloochend worden? En is het nu waarlijk te vreezen, dat de oprigting van bijzondere scholen, de onderlinge verdraagzaamheid, die, helaas! sedert eene reeks van jaren, meer in naam dan in de daad bestaat, nog meer zal doen wijken, wij zeggen het met diep gevoelde overtuiging den Schrijver na, wij vreezen den strijd niet; het Vaderland zal niet weder in slavernij gedompeld worden; de ware vrijheid zal zegepralen. Maar wie te gelijk aan de ellende denkt, welke van onderlinge verdeeldheid en twisten der burgers het noodwendig gevolg moet zijn, wenscht ook met ons en wil er toe medewerken, dat die strijd, zoo veel het kan, nog voorkomen worde.

En nu ten slotte zal wel ieder met ons den Schrijver willen dank zeggen voor de loffelijke wijze, waarop hij ernstig en moedig heeft voorgestaan, wat hij voor Godsdienst en Onderwijs noodig en raadzaam keurde, al is het dat niet al zijne bezwaren door ons konden overgenomen worden. Ons Verslag kan, nu het werk der Grondwetsherziening nog niet geheel ten einde gebragt is, wel niet geacht worden, alle belangrijkheid te missen; het moge, bij het volgen der openbare beraadslagingen in de Dubbele Kamer, tot een onpartijdig en bezadigd oordeel helpen leiden, en den geest der Wetgeving duidelijker doen kennen, waaronder wij voortaan leven zullen: waartoe de God der waarheid en der vrijheid Zijnen zegen geve!

De noodzakelijkheid van algemeen toezigt op het gebruik van Vergiften betoogd uit de menigvuldigheid der oorzaken van vergiftiging. Door A. W. M. VAN HASSELT, *Med. en Chir. Doctor, Officier van Gezondheid der tweede Klasse bij 's Rijks Kweekschool voor Militaire Geneeskundigen. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1848. *In gr.* 8*vo.* 141 *bl.* *f* 1-30.

Het onderwerp, in het bovenaangekondigd werkje behandeld, had oorspronkelijk tot eene voorlezing gediend,

door den Schrijver in het Natuurkundig Gezelschap te *Utrecht* uitgesproken; aan deze voorlezing heeft hij uitbreiding en wijziging gegeven, en, zoodanig veranderd, haar aan een grooter publiek door den druk aangeboden. Bij de beoordeeling van het werkje van Dr. VAN HASSELT moet men dezen oorsprong noodwendig in het oog houden; want hierdoor is veel slechts aangestipt, hetwelk anders voor eene meer uitvoerige behandeling geschikt zou zijn geweest. Niet minder moet men in het oog houden, dat het niet alleen voor geneeskundigen, maar — en zelfs wel hoofdzakelijk — voor leeken is geschreven, ten einde dezen opmerkzaam te maken op de veelvuldige gevaren, waarmede zij van vele zijden door vergiftige zelfstandigheden worden bedreigd. Het zij verre van ons, dat wij hiermede zouden willen zeggen, dat de geleerde Schrijver zijn onderwerp oppervlakkig behandeld heeft; integendeel, bijna op elke bladzijde draagt het werkje kenmerken van de groote belezenheid des opstellers, en van zijne bekendheid met al datgene, wat zoowel middellijk als onmiddellijk met zijn onderwerp in verband staat. Maar hij heeft van die belezenheid met eene wijze spaarzaamheid gebruik gemaakt, en alleen datgene medegedeeld, hetwelk hij rekende onder het bereik te vallen van die lezers, voor welke hij hoofdzakelijk zijn boek bestemde. Het is dus vooral door voorbeelden, uit de annalen der wetenschap bijeenverzameld, dat hij de noodzakelijkheid van een algemeen toezigt op het gebruik der vergiften heeft aangetoond; voorbeelden, welke door hunne afschrikkende kracht voor den leek oneindig meer bewijzen, dan het voortreffelijkste wetenschappelijk betoog. Wij nemen het dan ook als niets meer, dan als eene *captatio benevolentiae*, aan, wanneer Dr. VAN HASSELT in zijne inleiding als 't ware verschooning vraagt, dat hij het waagt, om voor een gemengd publiek over *vergiften* te spreken. Wij zijn het met hem eens, dat in vele hedendaagsche romans dit onderwerp met te veel ligtzinnigheid is aangeroerd; met hem keuren wij het te veel ruchtbaar maken van toxicologische regtsgedingen door geschriften in de volkstaal af, vooral wanneer hierbij tevens de moeijelijkheid, ja dikwijls de onmogelijk-

heid, om de misdaad *regtens* te bewijzen, wordt aangetoond, omdat door zulke geschriften menigeen met die misdaad gemeenzaam wordt gemaakt, en tevens de kansen leert kennen, om de straf van den wereldlijken regter te ontgaan. Iets geheel anders is het, wanneer men zoodanig over vergiften spreekt als onze Schrijver; dergelijke geschriften verdienen onze onverdeelde toejuiching, zoowel om het oogmerk, waarmede zij zijn opgesteld, als, gelijk van het aangekondigde werk mag gezegd worden, om de wijze van bewerking.

De Heer VAN HASSELT beschouwt de vergiftiging uit zes verschillende oogpunten. 1°. De *vergiftiging door toeval*, door onkunde of roekeloosheid, door snoeplust of onvoorzigtigheid. De verschillende gevaren, welke ons hierdoor in de drie rijken der natuur omringen, worden met levendigheid geschilderd en in de bijzonderheden nagegaan; die gevaren dreigen in onze huiskamers, in onze keukens, in onze tuinen, van onze huisdieren enz., hetwelk alles door voorbeelden wordt gestaafd; tegen die gevaren kunnen wij ons behoeden door huiselijke waakzaamheid, door uitbreiding van kennis der meest dagelijksche oorzaken tot toevallige vergiftiging, door openbaar toezigt op somtijds vergiftig voedsel, door beperking van onbeperkt oeconomisch-technisch gebruik van vergiften, door vermindering van vergiftige voortbrengselen uit het planten- en dierenrijk. — Eene *tweede* algemeene reeks van vergiftigingen vindt haar ontstaan in *winzucht* en *gebrek*, door deels toevallige, deels opzettelijke verontreiniging of vervalsching van meerdere [verscheidene] levensbehoeften en voorwerpen van weelde. In dit hoofdstuk wordt, behalve van de vergiftige inmengsels in brood en in verschillende dranken, ook over het vleesch van zieke runderen gesproken, over de bonbons etc. Om hier onheilen te verhoeden, zijn voorzeker wettelijke verordeningen en een zorgvuldig toezien op het naleven dier verordeningen uiterst noodzakelijk. — In de *derde* plaats kan vergiftiging het gevolg wezen van een onvoorzigtig gebruik van *geneeskrachtige zelfstandigheden*. De Schrijver spreekt hier 1°. over de geheime volksmiddelen, welke ons

vooral van uit het buitenland toestroomen, en door winkeliers, ja zelfs door gewetenlooze apothekers, in hoogdravende courantenartikels, voor de onnoozele lijders, hoog worden opgevijzeld (*); vervolgens over de huismiddelen, welker verstandig en matig gebruik de Schrijver niet wraakt, maar waarbij toch omtrent vele eene waarschuwende stem noodig is; en 3°. over de eigenlijk gezegde geneesmiddelen, welke door onvoorzigtigheid van den patiënt of zijne oppassers, door zorgeloosheid bij de bereiding of aflevering, of ook langs andere wegen gevaarlijk kunnen worden. Het is hier vooral, dat de onheilen door een goed georganiseerd geneeskundig toevoorzigt kunnen worden voorkomen. — Eene *vierde* oorzaak van vergiftiging ligt in de uitoefening van sommige *ambachten*, *bedrijven* en *beroepen*. Het ligt op den weg der geneeskundige policie (welke bij ons te lande nog zoo veel te wenschen overlaat) om hier onheilen zooveel mogelijk te voorkomen. — *Zelfvergiftiging* is het *vijfde* punt, hetwelk de Schrijver behandelt; terwijl hij in het laatste hoofdstuk den *vergiftmoord* beschouwt. Als middelen, om dezen zoo veel mogelijk te bemoeijelijken, stelt de Schrijver voor: het verbieden van een te vrij gebruik van vergiften, het moeijelijk maken en openbaren van den aankoop van vergiften, het zintuigelijk waarneembaar maken derzelve, het beteekenen van vergiftige stoffen als zoodanig.

Dit is de korte inhoud van het werkje van Dr. VAN HASSELT, waaraan de lezer, met ons, na deze opgave, den lof van beknoptheid en zaakrijkheid niet zal ontzeggen. Wanneer hij zich de moeite geeft het boekje zelf door te lezen, zal hij tevens ontwaren, dat het met zaakkennis is geschreven. Wij bevelen hem die lezing dringend aan, in het belang van hemzelven en van zijne huisgenooten. Wij wenschen, dat menige wenk, in dit geschrift gegeven, ook in een staatsgeneeskundig opzigt behartiging moge vinden.

(*) Wie denkt hier niet aan de *Holloway*-pillen en de *Holloway*-zalf, welker walgelijke aanprijzing men bijna dagelijks in de dagbladen lezen kan?

Het doet ons pijnlijk aan, wanneer wij bedenken, hoe verre wij hier te lande in dit opzigt bij andere beschaafde natiën achterstaan, hoe gebrekkig onze geneeskundige staatsregeling is, en hoe weinig waarborgen zij oplevert tegen vergiftigingen door toevallige en andere oorzaken. Moge het werk der Commissie, onlangs tot het herzien der geneeskundige wetten door de hooge Regering aangesteld, ook in dit opzigt heilzame vruchten dragen, en mogen wij niet ook weder van haar moeten zeggen, zoo als van vroegere dergelijke Commissiën: *Parturient montes, nascetur ridiculus mus!*

Grondbeginselen van den wetenschappelijken Landbouw, door A. D. THAER. *Bewerkt door* E. G. ENKLAAR, *Directeur van het Landhuishoudelijk Instituut te Zalk. Iste Deel. Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. *In gr.* 8*vo.* 1842. 513 *bl. IIde Deel,* 382 *bl. IIIde Deel,* 374 *bl. en* 10 *Platen. IVde Deel,* 1847. 592 *bl. Te zamen f* 17-:

De wetenschappelijke Landbouw heeft in deze eeuw veel meer beoefening gevonden en wordt op hoogeren prijs gesteld dan te voren. De ongewone vorderingen, die de natuurkundige wetenschappen gemaakt hebben, het licht, daardoor over het bedrijf van den landbouwer ontstoken, aan de eene zijde, en aan den anderen kant de meer algemeen ontstane zucht, om, bij het onzekere van andere middelen van bestaan, zich toe te leggen op werkzaamheden, die in haren uitslag van der menschen luim, van de veranderingen in staatkundige betrekkingen bijkans onafhankelijk zijn, en door de voortbrenging der eerste levensbehoefte eenen vasten waarborg hebben van bestendigheid; deze zijn de hoofdoorzaken, waaraan men de genoemde belangstelling heeft toe te schrijven. Ons Vaderland bleef in dezen niet geheel achterlijk, hoezeer er betrekkelijk nog zeer weinig verrigt is, en er eerst in de laatstverloopene jaren een nieuw leven in de Landbouwkunde bij ons ontwaakt is. Niet alleen nieuw ontstane Maatschappijen, maar vooral de sedert 1846 gehoudene *Landhuishoudkundige Congressen* zijn daarvan zoo vele bewijzen. Voor zoo ver nu de Hoogduitsche taal aan de wetenschappelijke Landbouwers in ons Vaderland niet algemeen bekend mag

worden geacht, (hoezeer bij onze natie eene meer verspreide kennis aan vreemde talen gevonden wordt, dan bij de meeste overige volken van *Europa*) kan de vertaling van het hoofdwerk van THAER hare nuttigheid hebben; eene vertaling, tot welke de Heer ENKLAAR vooral door de Zeeuwsche Commissie van Landbouw werd aangemoedigd. Het werk heeft anders wel niet *zijne waarde*, gelijk de Vertaler het in de voorrede vragend uitdrukt, maar *veel van zijne waarde* verloren, en de verdediging in die voorrede bewijst eigenlijk te veel en daardoor niet wat te bewijzen was. Want dat de getuigenissen van oudere schrijvers nog dikwerf worden aangehaald, en dat de werken der Romeinsche schrijvers over den Landbouw niet al hunne waarde verloren hebben, kan toch op zichzelf de *vertaling* nog niet regtvaardigen van een werk, waarvan de Schrijver reeds vóór 20 jaren in gevorderden ouderdom overleed en welks aanvang in het oorspronkelijke reeds in 1810, dus vóór ruim 38 jaren het licht zag. Hoe is de gedaante der natuurkundige wetenschappen, vooral van die, welke den belangrijksten invloed op den Landbouw uitoefenen, in de laatste 20 jaren veranderd! De Vertaler heeft dat ook wel gevoeld, hoezeer hij slechts spaarzame aanteekeningen bij het werk gevoegd heeft, die vooral in het tweede deel, dat over de gesteldheid der gronden handelt, gevonden worden en meerendeels uit SPRENGEL genomen zijn.

Wij aarzelen desniettemin geenszins, om den vlijtigen Vertaler voor zijnen arbeid dank te zeggen en het werk van THAER aan de beoefenaars des Landbouws in ons Vaderland dringend aan te bevelen. Het werk is van een' meer algemeen administrativen en practischen aard, en wetenschappelijke verklaringen over onderwerpen van planten-physiologie komen er bijkans niet in voor. Daardoor heeft het voor een groot gedeelte eene blijvende waarde behouden, en zulks te meer, doordien de beroemde Schrijver in *Duitschland*, bepaaldelijk in *Hannover* en *Pruissen*, het eerst de voordeelen van een verbeterd landbouwkundig stelsel, vooral naar de ervaring der Engelsche landbouwers, met zijne pen en zijn voorbeeld krachtig verkondigd en verbreid heeft.

Het is in de volgende orde, dat THAER zijn onderwerp behandeld heeft. Iste Hoofdstuk: *Grondvesting*. Onder deze benaming worden hier twee zeer verschillende zaken behandeld, wier zamenhang alleen in dat (niet zeer bepaalde) woord

»Grondvesting" te zoeken is; vooreerst namelijk de gronden, waarop de wetenschap rust (ervaring, proefneming, hulpwetenschappen); ten andere de voorwaarden ter uitoefening van het bedrijf, waarbij achtereenvolgens op de eigenschappen, die den persoon, welke het uitoefent, moeten kenschetsen, op het kapitaal der onderneming en op de keuze van het landgoed en de verschillende wijzen van het, òf in eigendom òf in pacht, te bezitten, gelet wordt. — IIde Hoofdstuk: *Oeconomie*, of de leer der onderlinge verhoudingen, der inrigting en van het bestuur van een bedrijf. Hier geeft de Schrijver eerst eenige opheldering over den waren zin van het woord *oeconomie*, waaraan men in lateren tijd zulke oneigenlijke en somtijds geheel willekeurige en wijd uiteenloopende beteekenissen gegeven heeft. Oeconomie beteekent in den eigenlijken zin *huisbestuur*; de *Grieken* gebruikten dat woord niet van den landbouw. Wil men dus van *Oeconomia ruralis* spreken, dan kan men het in allen gevalle niet wel verdedigen, dat die benaming, gelijk op onze Hoogescholen veelal geschiedt, als synoniem met Landhuishoudkunde beschouwd wordt. Onze Schrijver althans beperkt in dit werk den zin van Oeconomie, in betrekking tot de Landbouwkunde, tot de inrigting, de regeling van den arbeid, tot het bestuur, de berekening van uitgaven en inkomsten en tot de boekhouding van het bedrijf. — IIIde Hoofdstuk: *Agronomie*. Hieronder verstaat de Schrijver de leer der bestanddeelen en eigenschappen en de daarop berustende beoordeeling en waardering van den grond. Dit Hoofdstuk beslaat een groot gedeelte van het tweede deel. Het overige van dit deel, gelijk ook het geheele derde deel, is toegewijd aan het IVde Hoofdstuk: de *Agricultuur*. Deze, de toebereiding van den grond voor het doel des landbouwers, is gedeeltelijk scheikundig, gedeeltelijk werktuigelijk. Het vierde Hoofdstuk bevat alzoo twee afdeelingen; de eerste afdeeling handelt over de leer der bemesting, de tweede over de werktuigelijke verbetering van den grond. In deze tweede afdeeling worden natuurlijk ook de bouwgereedschappen behoorlijk beschreven en beoordeeld, terwijl verder met uitvoerigheid het werk der bereiding van den grond, de vruchtbaarmaking van woeste gronden, de omheining der akkers, de ontwatering, de ontginning van veenen en broekgronden, de bewatering, de gras- en hooibouw en het aanleggen van weiden achtervolgens behandeld worden. — Het Vde en VIde Hoofdstuk (aan welker

behandeling het vierde deel is toegewijd) handelen over de productie, — het vijfde over de plantaardige productie, het zesde over de veeteelt. In het vijfde Hoofdstuk worden eerst de graangewassen, dan de peulvruchten en de boekweit, vervolgens de handelgewassen, en eindelijk de voederkruiden behandeld. Bij de veeteelt is ook de paardenfokkerij, doch slechts zeer kort, behandeld; van de bijenteelt wordt geene melding gemaakt.

Door deze beknopte Inhoudsopgave kunnen de lezers van dit Tijdschrift, die met het werk van THAER nog niet bekend zijn, eenigermate over zijne strekking en behandeling oordeelen. Van de meeste Duitsche *Leerboeken* onderscheidt het zich door de weglating van alle opgaven omtrent de litteratuur van het vak; opgaven, welke in een werk over eene praktikale wetenschap misschien minder noodig waren, en waarin men in allen gevalle dikwerf meer eene praalvertooning van geleerdheid van de zijde des Schrijvers kan opmerken, dan zijne zucht om nut te stichten aan den kant der lezers. De Vertaler komt ons voor zich van zijne taak goed gekweten te hebben, hoezeer het te menigvuldige gebruik van »dezelve" en »derzelver" aan onze hedendaagsche Schrijvers en taalkundigen mishagen zal en enkele Germanismen zijnen stijl aankleven. Zoo hinderde ons reeds in den aanvang het gebruik van het woord *koppen*; I, bl. 6: »Alle wetenschappen van dergelijken aard hebben slechts vorderingen gemaakt door zoodanige koppen, die theorie en eigene ondervinding — wetenschap en ervaring — vereenigden. De theorie des Landbouws heeft tot vóór niet lange jaren bijna uitsluitend zulke koppen bezig gehouden, die enz." Of *Verlag* door vertier goed zou zijn overgebragt, moeten wij betwijfelen. Op bl. 19 van het eerste deel lezen wij: »Het geluk hetwelk het gezigt hiervan (van de natuur) oplevert, streelt niet alleen de ziel, maar *wekt ook het geloof op, dat de eeuwige wijsheid, welke haar werk in de stoffelijke wereld voor ons oog ten toon spreidt, en de stof onder gedurig nieuwe gedaanten doet te voorschijn treden, zal ook in het rijk der geesten alles volgens een groot plan tot een overeenstemmend geheel geordend hebben, welks voltooijing aan de eeuwigheid voorbehouden is.*" Hier vordert eene goede constructie, dat men leze: *wekt ook het geloof op, dat de eeuwige wijsheid* enz. *ook in het rijk der geesten alles volgens een groot plan zal geordend hebben* enz. Maar ook dan nog, welk eene in-

gewikkelde voorstelling, welk een belemmerde voortgang van eene zeer eenvoudige gedachte! Doch wij willen bij deze en dergelijke aanmerkingen niet stilstaan. Hier en daar vonden wij moeijelijkheden in het regt verstaan der zaken, die veelligt met een enkel woord des Vertalers waren uit den weg geruimd. Zoo bleef ons b. v. in de tafel Iste Deel bl. 70 veel duisters, terwijl althans in zulk een overzigt alles duidelijk wezen moest.

Wij hebben boven in het voorbijgaan over de Landhuishoudkunde aan onze Hoogescholen gesproken. Volgens het Besluit van 2 Augustus 1815 op het hooger Onderwijs moet de *Landhuishoudkunde* aan elke Hoogeschool, in de wis- en natuurkundige Faculteit, onderwezen worden. Onze Schrijver laat zich over de Leerstoelen der Landhuishoudkunde aan Hoogescholen op deze wijze uit: »Voor zoo verre deze (leerstoelen) aan den toekomstigen Staatsman, regtsgeleerde, zelfs den Godgeleerde en geneesheer, een duidelijk begrip van het landhuishoudelijk bedrijf verschaffen moeten, erken ik derzelver nuttigheid, en wensch slechts, dat de voordragt daarvan (*de voordragt van deze leerstoelen!*), voor dit eenige, daardoor bereikbare doel, behoorlijk ingerigt moge zijn. Voor den onderwijs zoekenden landbouwer schijnen zij mij volstrekt ongeschikt toe, daar de betrekkingen der Hoogeschool, de levenswijze der studenten en de geheele wijze van beschouwing der zaken aldaar, iets ongelijksoortigs in zijne vorming brengt, hetwelk hem met betrekking tot zijne volgende werkzaamheid en levenswijze ligtelijk nadeelig worden, en men bovendien naauwelijks verwachten kan, dat een werkdadig-wetenschappelijk landbouwer eene onderwijzersplaats aan Hoogescholen zou aannemen en elk ander hiertoe volstrekt ongeschikt is." *Voor den onderwijs zoekenden landbouwer* hebben zich deze leerstoelen dan ook bij ons nutteloos bewezen; maar men had ze in ons vaderland alleen ten nutte der Studenten in de Godgeleerdheid opgerigt, die het landhuishoudkundig onderrigt vrij algemeen, als eene plaag of als eene contributie aan den Professor beschouwden. Aan het aanleeren van de voorbereidende natuurkundige wetenschappen had men bij het ontwerpen des Reglements niet gedacht; en welk belang konden toekomstige Godgeleerden stellen in een vak van onderwijs, dat, voor zoo ver het als wetenschap behandeld zal worden, vooral als toegepaste natuurkundige wetenschap moet worden onder-

wezen? Daarom is men dan ook later teruggekomen van deze aan de Godgeleerde Studenten opgelegde dwangbepaling, en één voordeel althans is hier uit ontsproten, dat men namelijk, bij het altijd nog veel te gering getal van Hoogleeraren aan onze Akademiën, geen' afzonderlijken Leerstoel voor de Landhuishoudkunde meer behoeft te behouden, gelijk te *Leiden* b. v. jaren lang geschiedde, terwijl de geheele faculteit der wis- en natuurkundige wetenschappen buitendien slechts drie gewone Professoren telde. Op den wetenschappelijken toestand van den Landbouw mogt echter de Regering in ons Vaderland wel meer bijzonder het oog vestigen. Wierd aan de Hoogescholen het onderwijs in natuurkundige wetenschappen, vooral in Natuur- en Scheikunde, in Geologie en de onderscheidene deelen der Natuurlijke Geschiedenis, meer algemeen bijgewoond, dan zouden toekomstige Grondbezitters en Dorpsleeraars daarvan veelvuldig voordeel kunnen trekken, en ook de Landbouwkunde zoude er krachtdadiger door bevorderd worden, dan door de naleving van Artikel 83 van genoemd Besluit van 1815. Maar voor den toekomstigen Landbouwer zelven kunnen opzettelijke inrigtingen van onderwijs met eene daaraan verbondene *Modelboerderij* alleen aan het oogmerk voldoen.

Handboekje der Aardrijkskunde van het Koningrijk der Nederlanden, het Groothertogdom Luxemburg en de bezittingen der Nederlanders buiten Europa. Inzonderheid ten dienste van jonge lieden, die eene beschaafde opvoeding ontvangen. Door P. H. WITKAMP. *Tweede, veel vermeerderde Druk. Te Amsterdam, bij* C. L. Brinkman. 1847. *In kl.* 8vo. 176 *bl.* *f* : - 50.

De wensch, dien Rec. uitte bij de beoordeeling van de eerste uitgave van dit nuttige boekje, (zie *Vaderl. Letteroef.* voor 1845, bl. 312 en 315) is door het verschijnen van den tweeden druk vervuld. Het ruime debiet van het werkje is een bewijs, dat men het veelzijdige nut er van heeft ingezien, en de inhoud van dezen tweeden druk gaf ons de overtuiging, dat de geachte Schrijver van onze aanteekeningen en aanmerkingen wel heeft willen gebruik maken. Te regt draagt dus deze uitgave den naam van veel vermeerderden

druk; eene enkele inzage der beide drukken zal ieder daarvan volkomen overtuigen.

Over den inhoud van dit Handboekje is door ons uitvoerig gesproken bij de beoordeeling der eerste uitgave. Den Schrijver zij dank gezegd voor zijnen nuttigen arbeid; wij hopen, dat deze op regten prijs zal worden geschat.

De Wijsbegeerte van het leven der Natuur, tegenover de bespiegelende en natuur-philosophien. Door HEINRICH VOGEL. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* J. L. DUSSEAU. *Te Amsterdam, bij* de Gebr. Diederichs. 1847. *In gr.* 8*vo. XV,* 266 *bl. f* 2-50.

In *Duitschland* heeft het even zoo min als in *Frankrijk* aan bestrijders van de rationele wijsbegeerte ontbroken. Al de wijsgeerige stelsels, die zich sedert KANT aldaar opvolgden, vonden een' min of meer heftigen tegenstand van het empirisch materialismus, dat zich, onder verschillende gedaanten, als leer van het gezond verstand en zinnelijke natuurbeschouwing, tegenover de bespiegeling plaatste, die soms, vooral onder FICHTE, SCHELLING, en thans nog in de *Hegelsche* School, te ver ging. De zoogenaamde *Schellingsche* philosophie der Natuur en de absolute heerschappij van het *Hegelsche idee* zijn zeker niet geschikt om ons in de ware kennis der Natuur groote vorderingen te doen maken. Zij hebben vele tegenspraak uitgelokt, en onder anderen is het geschrift van HEINRICH VOGEL, die met eene nieuwe wijsbegeerte van het leven der Natuur optreedt, hiervan het gevolg geweest.

Het is echter zeer twijfelachtig, dat de nieuwe philosophische natuurbeschouwing van VOGEL, die geheel op het sensualismus gegrond is, en toch hiermede zeer vreemde bespiegelingen verbindt, zeer veel opgang zal maken en ons dieper in de kennis der Natuur zal inleiden. Er heerscht in het werk van den Duitschen Schrijver eene doorgaande polemische strekking tegen de *Hegelsche* leer, waartoe zijne Inleiding, inzonderheid aan Wijsgeeren gerigt, en zijne theorie van het weten voornamelijk dienstbaar zijn. Zij bevatten vele gezonde opmerkingen tegen de overdrevene bespiegeling, het misbruik der logische vormen en de constructiën *a priori*, waarmede de nieuwste Duitsche wijsbegeerte

zoo dikwijls de Natuur zocht te verklaren; doch wij zien niet, dat men hier ook geheel en al van dit gebrek is vrij te pleiten en men zich ook niet aan gewaagde theoretische bespiegelingen in de natuurbeschouwing heeft overgegeven.

Dat er een leven in het gansche heelal verspreid is, dat er geene doode stof bestaat, maar alles bezield en de uitdrukking is van die altijd werkzame krachten, die het groote geheel vervullen, is reeds lang door de wijsbegeerte zoowel als door de wetenschappelijke natuurkunde uitgemaakt, en als zoodanig verkondigt ons VOGEL niets nieuws; hetgeen bij hem zulks is, en hem eigendommelijk toebehoort, is zoo vreemd, dat wij hiervan eenige hoofdpunten zullen aanhalen, ten einde te bewijzen, dat de wetenschap, die, volgens zijn gevoelen, alleen op zintuigelijke waarneming en aanschouwing gegrond is, waarlijk hiermede geen schrede vooruitkomt, maar integendeel in den mist van willekeurige hypothesen en phantasiebeelden van den regten weg afdwaalt.

Onder de elf grondwaarheden der natuurleer van VOGEL komen onder anderen deze voor: 1. »De geheele *tellurische* en *kosmische* natuur en al derzelver ligchamen en vormen zijn voortbrengselen, door de vereeniging van twee geslachtelijk verschillende elementen te weeg gebragt, die zich bij voortduring in nieuwe vormen ontwikkelen tegenover de inwerking van een derde, — het *solaire* — element, dat deze verbindingen tracht te verbreken, en zich met het mannelijke der beide eerste elementen, — de zuurstof, — te vereenigen." 9. Het voorwaarts strevende leven der anorganische en organische voorwerpen bestaat alleen in den strijd van het *basische* en *solaire* element, waarvan de zuurstof het voorwerp is." Eindelijk 11. »De moederlijke basis bij de organische ligchamen van hooger orde, bepaaldelijk bij den mensch, vestigt zich in de hersenen, en oefent door middel van de zenuwen haren invloed op het orgaan der reproductie uit, om, door middel van het tegenovergestelde solaire element, der vegetatieve van het ligchaam voedsel te verschaffen, en hetzelve in staat te stellen nieuwe molekulaire verbindingen aan de vroeger gevormde te schakelen, enz.

Wien dit duidelijk voorkomt moge het begrijpen; wij stellen zulke hypothesen gelijk met de phantasiën der *Schellingsche* Natuurphilosophie. Eene wijsbegeerte, die de zin-

tuigelijke indrukken, hier *beelden* genoemd, voor de eenige bron der kennis aanziet, moet natuurlijk al hetgeen betrekking tot de rede, het verstand, het zedelijk-, schoonheids- en godsdienstig gevoel heeft, onder de hersenschimmen en zinledige bespiegelingen rekenen. De leer van God en onsterfelijkheid behoort in dit stelsel niet te huis; ook hangt hetgeen men over het Opperwezen in het werk van HEINRICH VOGEL vindt zoo los met het overige te zamen, dat men er het niet zoude missen, al kwam het hier niet voor. De God van deze algemeene levensphilosophie is noch persoonlijk (dit zou een anthropomorphitisch denkbeeld zijn) noch pantheïstisch met de natuur verbonden; maar wat is Hij dan? Slechts eene duistere grondoorzaak een geheel *onbekende* God, waarvan men niets zeggen noch denken kan. Het zelfbewustzijn en de onsterfelijkheid der ziel zijn hier even duister behandeld; echter schijnt de ontkenning van een persoonlijk voortbestaan hier door te schemeren; terwijl de zedeleer, niettegenstaande de gemoedelijke uitweidingen van den Schrijver, voor hem niets anders dan een regel van het welbegrepen eigenbelang en de zucht tot geluk en welzijn wezen kan.

Eene natuurbeschouwing, die al de hoogere vermogens van den mensch voor nietig en onbestaanbaar verklaart, is voorzeker eene koude, bekrompene en troostelooze voorstelling, die wel te vergeefs de verhevene waarheden, door de oude en nieuwe wijsbegeerte aan het licht gebragt, zal pogen te vernietigen, evenmin als zij de godsdienstige en zedelijke overtuiging van den denkenden mensch zal kunnen schokken. De wijsbegeerte, waartegen HEINRICH VOGEL met zoo veel zelfvertrouwen te velde trekt, zal voor zijne tegenwerpingen en sensualistische theorie niet bezwijken; integendeel, zij treedt als overwinnares uit dit strijdperk, en beschaamt de magtelooze pogingen harer bestrijders.

Wat de kennis der Natuur betreft, zij schat die hoog, en reikt hare fakkel toe aan hem, die in hare geheimen wil doordringen, en het geheel, zoo wel als de afzonderlijke deelen, in hunne verwonderlijke zamenstelling wil beschouwen. In den *Kosmos* van den voortreffelijken A. VON HUMBOLDT heeft de wijsgeerige natuurbeschouwer een meesterstuk geleverd, dat aan al de vereischten van de diepzinnigste denkingskracht en het naauwkeurigst wetenschappelijk, geleerd en geschiedkundig onderzoek voldoet. Het is een gedenkstuk, voor de

echt philosophische behandeling der natuurkundige wetenschappen opgerigt, dat een doorslaand bewijs oplevert van den heilzamen invloed eener wetenschap, die de wetgeefster van al de bijzondere wetenschappen is, wie zij haar doel aanwijst, met den weg, dien zij moeten bewandelen, om dat doel te bereiken. De *Kosmos* zal onder de voortbrengselen der gegronde wetenschap nog heerlijk prijken, als vele beslissende natuurtheoriën, en onder anderen ook die van HEINRICH VOGEL, lang zullen vergeten zijn. Even zoo als 't Ref. groot genoegen deed, het werk van HUMBOLDT spoedig in onze taal met zorg te zien overgebragt, moet hij erkennen, dat de vertaling van de *Wijsbegeerte van het leven der Natuur* wel kon achterwegen gebleven zijn, omdat onze landgenooten hiervan voor hunne natuur-, godsdienst- en zedelijke kennis weinig nut zullen trekken niet alleen, maar zelfs verkeerde en schadelijke gevoelens zouden kunnen opdoen.

J. A. BAKKER.

Recherches historiques et critiques sur le véritable auteur du livre de *l'Imitation de Jésus Christ*; examen des droits de THOMAS À KEMPIS, de GERSEN et de GERSON, avec une réponse aux derniers adversaires de THOMAS À KEMPIS, M. M. NAPIONE, CANCELLIERI, DE GRÉGORY, GENCE, DAUNOU, ONESIME LE ROI et THOMASSY, suivi de documents inédits par J. B. MALOU, chanoine hororaire de la Cathédrale de Bruges, Professeur de Théologie et Bibliothécaire à l'Université catholique à Rome et de la Société d'émulation pour l'étude de l'Histoire et des Antiquités de la Flandre. Louvain, chez *C. J. Tontegy*, libraire éditeur. 1848. In gr. 8vo. pp. 250.

»Heeft een onzer geleerden (Ds. HASEBROEK) het verlangen »van zijne medeburgers vervuld, door het leveren eener al»lervoortreffelijkste overzetting (der *Imitatio J. C.*); zou geen »ander aan het verlangen van de leden der Republiek der »Letteren, naar het einde van eenen strijd (over den autheur »van dit boeksken), die meer dan vier eeuwen geduurd »heeft, kunnen voldoen? *Nederland* eene kroon geven, die »MABILLON te vergeefs voor *Frankrijk* trachtte te erlangen? »Daar twijfelen wij niet aan, indien een onzer Letterkun-

»dige Genootschappen hem daartoe opwekt, zijne letterschat»ten voor hem opent, zijnen invloed voor hem aanwendt. »Reeds zijn de *Gersenisten* overwonnen, »*der ganse Gersen*»*ist ein Name ohne Sache;*" maar nog woelen de *Gerso*»*nisten* en de *Kempisten*. Men onderzoeke nogmaals beider »gronden; beschouwe vooral met een oordeelkundig maar on»partijdig oog beider handschriften; spore onbekende, mo»gelijk nog hier en daar in kloosterstof begravene, op, en »beslisse dan, niet in het *Nederduitsch*, maar in het *Latijn*, »de taal der geleerden, en, zoo ik mij niet geheel bedrieg, »zullen zij in die uitspraak berusten. Een onzer geleerde »Genootschappen bevestige het oordeel van het Parlement, »en het standbeeld van THOMAS À KEMPIS vervange dat van »GERSON!" Zoo liet zich Dr. SCHOTEL, vóór drie jaren, in zijn »*Iets ter navolging van Jezus Christus*" (*) hooren: doch zijne stem bleef in ons vaderland onbeantwoord, niemand gordde zich ten strijde aan; geen vaderlandsch genootschap scheen belang in de zaak te stellen. Zijne woorden trokken echter de aandacht van den geleerden Kanunnik, Hoogleeraar en Bibliothecaris MALOU, te *Leuven*, bekend door zijne uitgaaf van het *Chronicon Aldenburgense minus* (†), der *Bibliotheca ascetica* (§), maar vooral door zijn werk: *La lecture de la Sainte Bible en langue vulgaire, jugée d'après l'Ecriture, la tradition et la sainte raison*, (**) en versterkte

(*) *Breda.* BROESE 1845. 8*vo.*

(†) *Auctore anonymo, ex veteri membrana. edid.* J. B. MALOU. *In* 4*to. Brugii* 1840.

(§) *B. A. in qua praestantissima S. S. Patrum et ecclesiasticorum scriptorum opuscula ad codices mss. aut optimae notae editiones recensita, exhibentur ad usum cleri...* ICKX *et* GERTS. *Lovanii* 1846—1848. Reeds zien VIII deelen het licht.

(**) Twee vol. in 8vo. *Louvain* 1846. MALOU heeft uitgegeven: D. ALGERI, *Canonici et Scholastici Leodicenses. De Sacramentis corporis et sanguinis dominici libri III. Accedit Libellus de Sacrificio Missae, eidem* D. ALGERO *adscriptus. Emendatius in lucem denuo edidit, adjectis notis ac praefatione,* J. B. MALOU, *Lovanii* 1847. *In* 12*mo. Le martyre de sainte Stratonice et de son fiancé saint* SÉLEUCUS, *qui eut lieu à Cyzique en l'an* 297, *traduit en Français d'après la version Latine publiée dans le troisième volume de la Bi-*

hem in zijn vroeger opgevat voornemen om dien Gordiaanschen knoop door te hakken. En, zoo iemand, was Hij daartoe geschikt, die aan het hoofd eener rijke bibliotheek, en door tallooze letterschatten omringd, over de ontzettende menigte werken, die hij, om den strijd te beslissen, behoefde, kon beschikken, en aan grenzenlooze onderzoeklust diepe geleerdheid en schranderheid van oordeel paart. Na de lezing van zijn doorwrocht geschrift, kunnen wij in gemoede verklaren, dat hij, onzes oordeels, den kamp volkomen geeindigd en voor altijd de kroon aan onzen landgenoot THOMAS À KEMPIS gegeven heeft. Na eene korte inleiding geeft hij een (*) *Resumé historique de la controverse agitée depuis* 250 *ans, sur le véritable auteur du livre de l'Imitation de Jésus Christ*, en onderzoekt vervolgens *Les droits et les titres de* THOMAS À KEMPIS. Eerst behandelt hij de getuigenissen der tijdgenooten van THOMAS: JOH. BUSCHIUS, HERMAN RIJD, den *Duitschen* overzetter der drie eerste boeken in 1448, drie en twintig jaren voor den dood van THOMAS, een onbekenden tijdgenoot en levensbeschrijver van THOMAS, van ALBERT HARDENBERG, leerling van een' leerling van THOMAS, MATHIAS FARINATOR, PETRUS SCOTUS, JOH. MAUBURNE, den Uitgever der *Imitatio* in 1489 te *Memmingen*, der *Fransche* vertaling 1493 te *Parijs* van GEORGE PIRCKHAMER, PETRUS DANHAUSER, JOHANN GAILER KAISPERGER, JAC. PHIL. FORESTUS, BADIUS ARCENSIUS. — »*Une tradition*, dus eindigt MALOU dit onderdeel, *bien établie plus de trente ans avant la mort d'un auteur, et reçue encore sans contestation pendant plus de trente ans après cette mort, ne peut pas être légitimement suspecte. Cette tradition est surtout légitime, incontestable, lorsqu'elle a été conservée dans le sein d'un corps d'une Société, d'un ordre religieux dont tous les membres se connaissent, s'aident, se surveillent et ne peuvent ni conspirer pour tromper le public, ni être trompés eux-mêmes au sujet d'un fait qui s'est passé sous leurs yeux. J'ajouterai, qu'il est inoui dans l'histoire des lettres, qu'on ait attribué à un auteur moderne un ouvrage ancien. On a plusieurs fois attribué à un auteur*

---

bliotheca ascetica de Louvain-Louvain 1847, waarvan eene tweede uitgaaf ter perse is. Voorts *Pieuse explication des principales prières du chrétien, in* 18°. *Louvain* 1841, enz.

(*) *Alg. Letterk. Maands.* 1847. N°. 7, p. 493.

ancien un ouvrage moderne, afin de lui concilier une plus grande autorité; mais le contraire ne s'est jamais fait et n'a jamais pu se faire. Or, voila ce qui aurait eu lieu selon les Gersénistes: l'Imitation qui existait depuis environ deux siècles aurait été attribuée à THOMAS À KEMPIS, *qui ne l'avait jamais écrite. Un pareil plagiat est impossible, surtout lorsqu'il s'agit d' un ouvrage aussi remarquable que l'Imitation de Jésus Christ.*" Na de getuigenissen der tijdgenooten, onderzoekt de Schrijver de handschriften der *Imitatie*, die den naam van THOMAS voeren. *On ne peut dissimuler*, dus eindigt hij, *que la preuve tirée des manuscrits ne soit très-favorable à* THOMAS À KEMPIS, *d'abord en elle-même, et abstraction faite des titres que ses compétiteurs pourraient faire valoir pour leur cause, et en second lieu, relativement à ces compétiteurs, qui, vu leur âge, auraient dû posséder des titres meilleurs, et qui ne peuvent revendiquer cependant aucun titre comparable à ceux de notre auteur.* Ook de uitgaven der *Imitatio*, met den naam van THOMAS, doen de schaal tot hem overhellen, maar vooral zijn de inwendige bewijzen, aan den inhoud en de taal van het gulden boeksken ontleend, overtuigend dat THOMAS de Schrijver *is*, en geen ander dezelve wezen *kan*. Wij loochenen niet, dat al deze getuigenissen bekend, en door velen reeds vóór onzen landgenoot aangevoerd zijn, doch zoo als MALOU heeft niemand ze nog in het licht gesteld. Belangrijk en zeer onpartijdig is het *Examen des difficultés que les Gersénistes opposent aux Kempistes.* Eerst onderzoekt hij het getuigenis van TRITHEMIUS, dan de regten van BERNARD VAN CLAIRVAUX, THOMAS GALLUS, St. BONAVENTURA, UBERTIN DE CASAL, PETRUS DE CORBARIO, HENRICUS KALKER, voorts de handschr. die men ouder dan den tijd van THOMAS achtte. Vooral lezenswaardig is zijn oordeel over de *Citations du livre de l'Imitation, faites avant l'époque où* THOMAS À KEMPIS *a pu l'écrire et de Difficultés tirées du livre de l'Imitation*, en wij zijn het volkomen met hem eens. »*De toutes ces difficultés, les unes spécieuses, les autres futiles, que nous avons resumées, il n'en est aucune, que nous n'ayons réduite à néant.* THOMAS À KEMPIS *reste donc en possession des titres que nous lui avons assurés.*" Het onderzoek der *Droits et titres de* GERSEN kon niet anders dan het bekende resultaat opleveren, dat GERSEN een verdicht persoon, zijne geschiedenis een letterkundige roman is. In dit Hoofdstuk, dat overigens geen

nieuwe gezigtspunten aanbiedt, verdient vooral die paragraaf gelezen te worden, welke het opschrift voert: »*Du noveau système de défense inventé par* M. DE GRÉGORY. *Le manuscrit et le Diarium de Advocatis.* Grondig is de wederlegging der regten van GERSON, die na THOMAS de meeste voorstanders heeft. Eerst onderzoekt hij de *arguments produits en faveur des droits de* GERSON, als: *Témoins contemporains en faveur de* GERSON; *manuscrits de l'Imitation favorables à* GERSON, het *Manuscrit de Valenciennes*, de stelling van ONÉSIME LE ROY, »*qui considérait l'Internelle consolation, comme le texte original de l'Imitation;* vervolgens de *arguments intrinsèques puisés dans l'Imitation en faveur de* GERSON; eindelijk voert hij *arguments décisifs contre Gerson* aan. *Incertitude et hésitations des défenseurs de Gerson; conviction unanime des savants*, de volgende *éditions des oeuvres de* GERSON, *qui lui refusent le livre de l'Imitation*, en na eenige *arguments intrinsèques désisifs contre* GERSON aangevoerd te hebben, eindigt hij dus: »*Ma tâche est achevée. J'ai résumé l'histoire de la controverse agitée depuis plus de deux siècles, sur le véritable auteur de l'Imitation, j'ai exposé, avec toute la brièveté possible les motifs que l'on peut faire valoir en faveur des trois prétendants; j'ai discuté les arguments nouveaux que l'on a produits depuis peu. Que le lecteur impartial prononce. Je ne doute point, pour ma part, qu'il n'avoue avec* XAVIER DE FELLER, *que* »DEPUIS LONGTEMPS LA CONTROVERSE TOUCHANT L'AUTEUR DU LIVRE DE L'IMITATION EST DÉCIDÉE EN FAVEUR DE THOMAS À KEMPIS AU TRIBUNAL DES VRAIS SAVANTS. Voor zoo ver wij konden nagaan, heeft MALOU van alles gebruik gemaakt, hetgeen tot op dezen tijd over de *Imitatio* geschreven was. Niet alleen zag hij hetgeen in *Frankrijk*, *België* en *Italie* over dezelve het licht zag, in, maar was ook bekend met de voornaamste *Duitsche* en *Nederlandsche* bronnen, en het verheugde hem, dat de heeren DELPRAT, SCHOLZ, KITS, BOIJAARDS, SCHOTEL, in zijn gevoelen deelden. Kort voor hij de pen op het papier zette, onder het opstellen en daarna, verschenen er zoo in *Frankrijk* als in *Duitschland* nog vele nieuwe uitgaven en vertalingen der *Imitatio*, doch niet één, welke de twist zelve aanroerde, die men dan nu ook voor altijd beslist kon achten. In een *Appendix* geeft MALOU nog eene *Biographie contemporaine et épitaphe inédites de* THOMAS À KEMPIS, een *opuscule flamand inédit de* THOMAS À KEMPIS, *sur*

les bons et les mauvais discours, een *opuscule inédit de* FLORENTIUS RUDEWIJNS, *maître de* THOMAS À KEMPIS. *Le prétendu second livre de l'Imitation inédit publié par* M. LIEBNER *en* 1342 en eene *Note Supplémentaire* over de brochure van ONÉSIME LE ROY, GERSEN *auteur de l'Imitation de Jésus Christ, monument à Lyers. Étrange découverte de* M. J.... 19 *pages in* 8*vo. Paris* 1845. Wij eindigen dit verslag met de mededeeling van den inhoud van het gemelde Vlaamsche handschrift, overgenomen uit Ms. 4587 der Bourgondische bibliotheek, door de hand van THOMAS zelven geschreven.

Van goeden woerden te horen ende die to spreken.

Onse lieve Here Jhesus Christus secht: zalich syn sij die dat woert Godes horen, en dat bewaren. Nu merct dat hier na volghet. Een goet woert is loves weert; een ydel woert is beter ghesweghen. Een oetmoedich woert, dat stygchtet meest. Een sacht woert breect den toern. Een hart woert verstuert die herten. Een bescheiden woert ghevet verstandenisse. Een zoet godlic woert maket vroude. Een troestlic woert is goldes weert. Een wyslic woert is seer nut in synre tyt. Een haestich woert veriaghet die vrende. Een loes woert is schande weert. Een waerachtich woert is eren weerdich. Een dienstig woert is dankes wert. Een voorsienich woert is een seer kostel, ende allen menscher noet, die onbegrepen wil wesen in sinen leven. Dat moet een seer goet stichtich woert wesen, dat een swighen sal verbeteren. Beter is ghesweghen dan ghekeven.

Allen woerden en sal men nyet gheloven, noch oec voert segghen. Swighen ende lyden maket vrede ende doet verbliden. Also langhe als ghi levet, soo selde leren lyden, luttel spreken, vake beden, die cranken draghen, den quaden wyken. Luttel onderwyndens, maket vele vredes. Ghene hoecheit sueken, noch eer begheren, is die rechte wech ten ewighen leven.

Set uwen troest en hopen in Gode alleen; west oetmodich ende barmhertich tot den armen in 't ghemeen. Doet naer Godes raet, ende schuwet de quade paede, so selde God wel behaghen ende des viants stricke ontgaen, metter hulpe Godes en doechden wassen, ende vast van bynnen staen.

So edel is die doghet ende een goet heilich leven, dattet goet boven alle schonheit ende rycheit, ende starcheit, ende verdient sekerlike dat ewighe leven. Die doeghet verwint

alle boesheit ende ydelheit der werelt; se wederstaet des viants becoringhe en dwinghet dat crancke licham te volgen der reden ende den Heilighen Gheest. God moet ons alle gader in doechden sterken ende voor alle sunden behoeden, dat we na desen sterfliken leven weerdig werden te comen in dat ewighe leven. Amen.

In alle noden en stonden; in alle beghinne en eynde, se come ons te hulpe die heilighe moder Gods, Maria mit Jhesus horen lyeven kijnde. Amen. Anno Domini M°. CCC°. LVJ°.

Finitus et scriptus per manus fratris Thomae Kempis.

Biographisch Handwoordenboek. Levensbeschrijvingen der meest beroemde Personen uit alle Eeuwen en Volken. Door G. ENGELBERTS GERRITS. *IIde Aflevering. Amsterdam, bij* M. H. Binger. 1847. *In gr.* 8*vo.* *f* 1-20.

De tweede Aflevering van dit Woordenboek blijft zich in bewerking volkomen gelijk, en meestal worden dezelfde bronnen, vroeger door den Verzamelaar aangewezen, ook nu opgegeven. Onze lezers zullen gevoelen, dat wij geen breedvoerig verslag van zulk een' arbeid *kunnen* geven. Veel wordt hier van de belezenheid, naauwkeurigheid en geschiedkundige kennis van den opsteller voorondersteld, en, gelijk alle menschelijk werk onvolmaakt is, zoo zal dit dan ook vooral wel het geval met het zoo moeijelijke van het zamenstellen eens Woordenboeks zijn. Het is niet gemakkelijk te beoordeelen, in hoe ver deze of gene personen belangrijker zijn om te worden opgenomen dan anderen, daar zulks niet alleen van den individuelen smaak, maar niet zelden van het wetenschappelijke, of letterkundige, of kunstvak afhankelijk is, waarin men zelf zich beweegt, en waardoor men soms eene zekere vooringenomenheid gevoelt voor dezulken, wier verdiensten, geleerdheid en kunstbeoefening wij meer dan anderen van nabij kennen en waarderen. Een Woordenboek wordt echter voor het algemeen geschreven, en men moet zorg dragen, dat geen persoon, die zich maar eenigzins, in welk vak dan ook, verdienstelijk gemaakt of naam verworven heeft, vergeten zij. Er is ook reeds zoo veel voorhanden, hetwelk tot geschikten leidraad dienen kan, dat men hoe langer hoe minder leemten moest aantreffen; terwijl de zoo-

danige, als hier nog worden gevonden, meerendeels aan overhaasting, te weinig nadenken en te vlugtig onderzoek zijn toe te schrijven.

Gelijk wij vroeger zeiden, bevatten vele artikelen bijzonderheden, gezegden of handelwijzen van personen, die de lezing aangenamer en belangrijker maken, dan zulks in andere werken van dien aard het geval is; en doorgaans weet de verzamelaar uit den schat, die hem ten dienste staat, veel goeds op te delven. De artikelen BEDA, BEETHOVEN, BELZONI e. a., leveren hiervan de blijken op. Maar, waarom, van BELZONI en andere reizigers gewagende, den bekenden reiziger BIORNSTHAL geene plaats gegeven? Waarom aan den *Engelschen* tooneelspeler BITTERTON een artikel gewijd en den *Nederlandschen* WARD BINGLEY vergeten. Hoe kon de Heer ENGELBERTS GERRITS zulk een merkwaardig persoon over het hoofd zien? Is het *Gedachtenisoffer aan* WARD BINGLEY, door onzen VAN WALRE, hem een gesloten boek? Zijn BINGLEY's tooneelverdiensten hem onbekend? Voorzeker verdiende die Priester van *Melpomene* en *Thalia* hier eene eervolle plaats. Ook hadden wij o. a. gaarne een plaatsje vergund gezien aan A. VAN BEMMELEN, Lector in de Wis-, Natuur- en Sterrekunde te *'s Hage*, en in 1822 overleden; terwijl zeker onder de genen, die wel hadden behooren genoemd te worden, de oud-Pensionaris van *Holland*, PIETER VAN BLEISWIJK, moest vermeld staan. AHAZUERUS VAN DEN BERG, in vele opzigten en voor zijnen tijd een merkwaardig persoon; P. C. BOR, die eene eerste plaats onder onze *Nederlandsche* geschiedschrijvers om getrouwheid en naauwkeurigheid bekleedt; BRENDER À BRANDIS, als dichter en letterkundige verdienstelijk bekend; JAN en JOHAN DE BRUNE (men denke om des eersten *Wetsteen der Vernuften*, om het *Zinnewerk* (*Emblemata*) des anderen) worden hier gemist. Verdienden zij minder eene plaats dan b. v. een BERNARDUS BOSCH, BERONICIUS en anderen? waarvan de laatste, even als PIETER BODDAERT, *Junior*, van wien dan ook geene melding wordt gemaakt, meer tot de beruchte dan tot de beroemde personen behoort.

Wij hebben slechts aangestipt, welke *Nederlanders*, die hier worden gemist, ons voor den geest kwamen. Er zullen van hier en elders nog wel anderen zijn. Het zijn eenvoudige wenken, om voor het vervolg met de meeste oplettendheid te werk te gaan, en bij tijd en wijlen het gebrek-

kige, dat de Verzamelaar er zelf nog wel in vinden zal, buiten hetgeen door ons is aangewezen, te herstellen.

Wij kunnen hem wel aanraden te blijven voortgaan met, nu en dan, in zijne artikelen eenige prooven van den schrijfstijl, of dichttrant, of merkwaardige gezegden van beroemde personen op te geven. Zulks zal buiten twijfel het aangename der lezing verhoogen. Wij troffen dit in de artikelen K. W. BILDERDIJK, BOSSUET en de vroeger reeds door ons genoemden met genoegen aan.

Iets over HIERONYMUS VAN BEVERNINGH en BRUNO VAN DER DUSSEN; *door Dr.* G. D. J. SCHOTEL, *Predikant te Tilburg. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1847. *In gr.* 8*vo.* 190 *bl. f* 2-:

Met genoegen zetten wij ons neder; om een werk van den geleerden SCHOTEL aan te kondigen, handelende over twee mannen, die in het bijzonder, de een meer, de ander minder, op het tooneel der geschiedenis gehandeld en uitgeblonken hebben. HIERONYMUS VAN BEVERNINGH, de grootste vriend van JAN DE WITT en BRUNO VAN DER DUSSEN! Men denke echter niet van beide beroemde staatsmannen hier eene volledige levensbeschrijving te vinden; dit was ook geenszins het doel van den Schrijver, daar hij slechts eene schets wilde geven, aan de geschiedenis van hunnen tijd ontleend, om daarin de belangrijkste fragmenten in te vlechten uit eene verzameling handschriften, door de genoemde staatsmannen nagelaten, die den Schrijver in handen waren gekomen.

Eene enkele inzage van dit werk zal iedereen van deszelfs belangrijkheid voor de geschiedenis des vaderlands en die onzer beroemde mannen overtuigen. Het is onmogelijk, een naauwkeurig overzigt van de vele belangrijke brieven en bijlagen, die wij er in aantreffen, hier in weinige woorden te geven. Wij willen echter het belangrijkste zoo veel mogelijk aanstippen, hetwelk voldoende zal zijn om den lezer met den tegenwoordigen arbeid des Schrijvers bekend te maken.

De titel geeft reeds te kennen, dat het werk in twee afdeelingen gesplitst is. Bladz. 2 tot 10 treffen wij allereerst aan vier brieven van MELCHIOR VAN BEVERNINGH aan zijnen zoon HIERONYMUS, toen deze te *Gouda* ter Latijnsche Schole ging, en aldaar het onderwijs genoot onder den geleerden

Rector JACOBUS HOVIUS. Deze brieven zijn hoogst belangrijk, te meer daar allen, die over den beroemden staatsman geschreven hebben, ten aanzien zijner jongelingsjaren veelal, bij gebrek aan berigten, het stilzwijgen in acht nemen, die, wij zeggen het den Schrijver na, een helder licht verspreiden over het karakter en den aanleg van den jeugdigen geleerde, van wien men toen reeds de grootste verwachtingen koesterde.

Op blad. 14 komt voor een brief van ALBERTINE, Prinses van *Oranje*, aan BEVERNINGH geschreven, toen deze, bij gelegenheid der onlusten in *Groningen*, ten voordeele van den Prins in 1659 was werkzaam geweest, waarvoor de Prinses in genoemden brief haren dank aan hem betuigde.

Op bladz. 80 vinden wij een' hoogst belangrijken brief van WILLEM III, Prins van *Oranje*, die zich ten jare 1672 te *Dieren* bevond, aan VAN BEVERNINGH. Uit dezen brief blijkt, gelijk de Heer SCHOTEL teregt aanmerkt, de niet ongegronde bezorgdheid van den jeugdigen, doch reeds zoo helder in de toekomst zienden, Vorst, aangaande de zwakheid van het *IJssel*-frontier, hetwelk, op eene zoo groote uitgestrektheid tusschen de vestingen, eene menigte doorwaadbare plaatsen in den *IJssel* had.

Als Bijdragen, komen in het eerste gedeelte van het werk nog voor eenige fragmenten uit brieven van DE WITT en FAGEL, die door derzelver belangrijkheid ten volle de opmerkzaamheid verdienen, alsmede een uittreksel van het verbaal der Gedeputeerden te velde in 1672, hetwelk voor den geschiedvorscher eene geheel nieuwe bron om uit te putten kan genoemd worden.

Omtrent BRUNO VAN DER DUSSEN, aan wien het tweede deel van het werk des Heeren SCHOTEL gewijd is, heeft de Schrijver, volgens eigene getuigenis, weinig kunnen ontdekken, dat niet overbekend was. Er is echter ook hier veel, de belangstelling van den geschiedschrijver overwaardig. Behalve eenige belangrijke brieven van WILLEM BUYS, die wij bl. 77 tot 82 aantreffen, komt van bladz. 82 tot 142 voor een gedeelte van de geheime briefwisseling van SCHELTUS, Secretaris van BUYS te *Parijs*, met VAN DER DUSSEN. Deze brieven zijn voor de kennis der staatkundige gebeurtenissen van dien tijd van zeer veel gewigt, en wij twijfelen niet, of velen zullen er den Schrijver dank voor zeggen.

Onder de Bijlagen, die van bl. 145 tot 190 voorkomen,

treffen wij aan een *Sommier van diversche Ampten, Chargien* enz. van den Heer DIRCK JANSZ. LONCQ, door VAN BEVERNINGH vervaardigd; voorts bl. 154 een' brief van WILLEM DEN I aan de regering van *Gouda*, waarin hij berigt geeft van de victorie op de Zuiderzee, en bl. 155 een' van MAXIMILIAAN VAN BOSSU, insgelijks aan de regering van *Gouda* geschreven, betreffende jonkheer ARENT VAN DORP, verder bl. 165 tot 182 eene Genealogie van BEVERNINGH en STANDART; eindelijk bl. 183 eenige aanteekeningen betreffende het buitenverblijf van BEVERNINGH, in der tijd, door C. VAN ALKEMADE vervaardigd en aan diens handschrift ontleend.

Uit deze korte inhoudsopgave zal het gebleken zijn, dat er weder veel in dit werk voorkomt, dat elders niet te vinden is en voor de geschiedenis van ons vaderland zeer groote waarde heeft. Wij wenschen dus, dat dit werk door het Nederlandsche publiek met dezelfde belangstelling moge ontvangen worden, die aan des Schrijvers vorige geschied-, letter- en oudheidkundige voortbrengsels te beurt viel.

De uitvoering is net; het titelvignet, voorstellende de wapens van BEVERNINGH en VANDER DUSSEN versiert het werk.

Dr. Rovius, in en buiten praktijk, onder gezonden en kranken. Tooneelen uit het leven van den Geneesheer ten platte lande, naar eene veeljarige ondervinding geschetst. Met Platen. Iste Aflevering. Te Schoonhoven, bij S. E. van Nooten. 1848. *In gr. 8vo. 80 bl. f*: - 75.

Niettegenstaande het min of meer bespottelijke en valsche daglicht, waain de stand van den plattenlands-heelmeester wel eens gesteld wordt, is ongetwijfeld die stand zeer nuttig, en wordt vooral in ons vaderland dikwijls door mannen bekleed, die, meestal verstoken van de hulp en den raad van ambtgenooten, geheel op zichzelven staan, en juist daardoor hunne scherpzinnigheid en handigheid oefenen en in juiste taal en praktische bekwaamheid den gepromoveerden doctor somtijds overtreffen. Tooneelen uit het leven van den Nederlandschen Geneesheer ten platte lande kunnen, wanneer zij goed opgeschilderd zijn, zeer veel belangrijks bezitten voor de beoefening zoo wel van menschenkennis in het algemeen, als voor de uitbreiding der kennis van de deugden en gebre-

ken, der vooroordeelen en ook van het huiselijk en maatschappelijk leven van onzen landaard. Bezit ons publiek het, uit het Engelsch overgebragte, *Dagboek*, of brokstukken uit het *Dagboek van eenen Geneesheer*, de arbeid van Dr. ROVIUS kan niet geacht worden overbodig te zijn; want, het idé moge uit genoemd dagboek of uit een dergelijk werk ontleend zijn, de thans door ons aangekondigde *tooneelen* zijn oorspronkelijk en behooren zoo geheel in *Nederland* te huis, dat, indien zij zelfs met veranderde namen op buitenlandschen bodem werden overgebragt, zij de Nederlandsche kleur en beelden zouden behouden. Daarenboven de arts, die er zich van bewust is, dat de verpligtingen, die op hem rusten, groot van omvang en zwaar zijn, en die deze verpligtingen zoo naauwkeurig toont te kennen als de Schrijver van deze tooneelen, en de gave bezit om zoo treffend naar het leven te schilderen, dien achten wij bevoegd om zijne bijdragen te leveren tot bevrediging van den steeds levendigen leeslust van het publiek. Meermalen, onder anderen bij het bezoek van de leden der provinciale geneeskundige commissie ten huize van den geneesheer, bij de beschrijving van zijnen eersten patient en van den predikant des dorps, hadden wij er op het oog, van welke het gold: *Mutato nomine de te fabula narratur.* (*) Met zeer veel genoegen beschouwden wij de hier geleverde schetsen uit het bedrijvige leven van den plattelandsgeneesheer, en achten deze tooneelen in allen deele geschikt om den lezer eenig denkbeeld te geven van de velerlei schakeringen aan deze loopbaan eigen. Het is daarom, dat wij de gunstige ontvangst van deze aflevering, en dus de voortzetting van dezen arbeid, van harte wenschen.

Geert. Een Verhaal voor het Volk, vooral ten platten lande. 't Hoogduitsch gevolgd door C. VAN SCHAICK. *Te Amsterdam, bij* G. J. A. Beijerinck. 1847. *In gr. 8vo.* 354 *bl.* *f* 2-20.

Niet zonder winderigen ophef is dit geschrift in de dagbladen aangekondigd, met aanhaling eener recensie, waarin het genoemd wordt »een Volksboek, zoo als wij geen ander in onze taal hebben." Of het laatste waar zij, durft Rec.,

(*) Onder eenen anderen naam wordt er van u gesproken.

die zich niet aanmatigt alle Volksboeken in onze taal te kennen, niet zoo stellig te verzekeren; maar dat het een uitmuntend Volksboek is, dit is waar, volkomen waar. De Heer VAN SCHAICK noemt het eene vrije navolging van een Zwitsersch Volksboek: *Uli, der Knecht;* maar het is eene geheele overplanting op Nederlandschen, bepaald Drentschen bodem. Het tooneel, het volksleven, de boerderij, het is alles »krek," zou de boer zeggen; en al kwam den bewerker alleen de eer toe van het volksleven dergenen, in wier midden hij geplaatst is, juist te hebben opgemerkt, dan ware dat reeds niet gering; want zal een dorpspredikant waarlijk nuttig zijn voor zijne gemeente, dan moet hij haar godsdienstig niet alleen, maar ook haar huiselijk leven, haar bedrijf, hare denkwijze over de zaken van den dagelijkschen omgang naauwkeurig opmerken en zich eigen maken. En als zoodanig bewijs van bestuderen van het boerenleven staat *Geert*, schoon voor het overige van geheel andersoortigen inhoud, waardig naast *Mastland.* Maar de schildering is ook hoogst natuurlijk, hier en daar afdalende tot in de geringste kleinigheden, als eene schildering van DOUW, nergens jagt makende of effect; zoo, dat het ons zeer verwonderen zou, indien niet de helft der lezers, in zoo ver zij ten minste met het plaatselijke bekend zijn, zeide: zoo kan ik ook wel schrijven! En dat is toch, in een Volksboek vooral, het ware.

De draad is hoogst eenvoudig, ook al zoo als het in een Volksboek behoort. Een boerenknecht, op den weg om een liederlijke dronkaard en luiaard te worden, vindt in zijnen baas iemand, die met zachtheid en verstand hem op een beter spoor brengt, zoodat de verkwister een voorbeeld van zuinigheid, de dronkaard van matigheid, (zonder maatschappij, en ook dit heeft de Schrijver *voor zijn publiek* goed gezien) de luiaard van vlijt, de onverschillige van oppassendheid wordt. Vervolgens komt hij bij een' anderen rijken boer als meesterknecht. Alles liep daar in het honderd; boî was er meester en alles verward; de teekening dezer verwarde boerderij is uitmuntend; Rec. vond er eene, die hij even zoo kent, getopt en gedraaid in terug. *Geert* herstelt dit alles met oneindig veel moeite, onaangenaamheid en tegenkanting. Baas *Jochem* is wel wat geoutreerd, maar wat zijn die *Stiena* en *Bregje* naar het leven geschilderd! Alles eindigt er mede, dat *Geert* deze boerderij in pacht bekomt,

en, daar een Roman, al is hij voor het volk, met trouwen dient te eindigen, *Bregje*, de kloeke dienstmaagd, tot vrouw bekomt. *Leida*, de pronkster, de sentimentele dochter van *Jochem*, is eene te overdrevene malloot voor een Drentsch boerenmeisje, en de reis van haar en hare moeder naar de baden te *Bentheim* is wat onwaarschijnlijk. Men had haar wel anders aan het dwaze huwelijk met den commissionair kunnen helpen. Ik moet nog zeggen, dat taal en spreekwijzen uitmuntend zijn. En zedelessen worden nergens, als in eene preek, opzettelijk aangewezen, zoodat de lezer zich bij den arm getrokken voelt, om te hooren: hier is dit, is dat te leeren. Neen! ongedwongen worden ze in het verhaal zelf aanschouwelijk gemaakt. Kortom, wij wenschen dit onderhoudende, alleraangenaamste en hoogst nuttige Volksboek in de regte handen. Misschien kon en moest het, om het daar te brengen, waar het zijn moet, de helft korter en goedkooper zijn. De bewerker had dan hetgeen hem overbleef in anderen vorm en met andere personen als afzonderlijk Volksboek kunnen geven.

Dergelijke tooneelen uit het volksleven in andere provinciën, vooral die iets kenmerkends hebben, zoo als *Vriesland*, *Zeeland* enz., wenschten wij wel van andere schrijvers, die op hun terrein zoo goed bekend zijn als Ds. VAN SCHAICK in *Drenthe*; en gaven er gaarne driekwart voor van de vertaalde Romans.

WERKJES VOOR DE JEUGD.

Wij hebben weder eenige kinderboekjes aan te melden, hetwelk wij bij de groote menigte boeken *of* niet kunnen *of* met een enkel woord moeten doen.

De weg der zaligheid voor kinderen, of: hoe komen de kinderen tot Jezus! Naar het Engelsch van J. ABBOTH, *door* K. N. KEPPEN, *Predikant bij de Evang. Luthersche Gemeente te 's Gravenhage. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. *In kl.* 8*vo.* 104 *bl.* *f* : - 90.

Dezelfde hartelijkheid van toon, dezelfde warmte van voorstelling, dezelfde rijkdom van beelden en gelijkenissen ter verduidelijking, die wij in de vóór eenige jaren in het Nederduitsch vertaalde werken van dezen Schrijver voor volwassenen opmerkten, stralen ook in dit regt lieve, net uitgevoerde

en met twee goede steendrukplaatjes uitgedoste, zeer aanbevelenswaardige godsdienstige boekje voor de jeugd door.

Ook uit het Engelsch is:

Vertellingen van den ouden Daniël. Uit het Engelsch, naar den twaalfden druk. Met Platen. Te Groningen, bij W. van Boekeren. *In kl.* 8*vo.* 176 *bl.* *f* 1-25.

Goed en nuttig; doch een dozijn drukken zal het bij ons, waar zulk eene groote menigte kinderboekjes is, wel niet beleven.

Spiegel der Deugd. Kleine Gedichten en Verhalen voor jonge lieden, door P. J. V. DUSSEAU. *Te Schiedam, bij* M. Goude. *In kl.* 8*vo.* 96 *bl.* *f* :-75.

Proza, poëzij en een paar plaatjes. Het eerste is kinderlijker van toon dan het laatste. Maar het is eene zeer zwakke beschuldiging, VAN ALPHEN niet te evenaren. De Schrijver heeft reeds veel bruikbaars voor kinderen geschreven.

Pieter Simpel. 120 *Bl.*

benevens

De Geschiedenis van Wilhelm Tell. 110 *Bl.*

en

Loango. 123 *Bl.*

alle

Verhalen voor de Jeugd, door F. HOFFMANN. *Te Groningen, bij* J. Römelingh. *In* 12*mo. Ieder* *f* :-75.

zijn lief geschrevene boekjes met nette steendrukplaatjes, die wij, even als:

De arme Jacob, eene treffende Geschiedenis voor Kinderen; door O. G. HELDRING. *Tweede Druk. Te Zutphen, bij* W. C. Wansleven. *In kl.* 8*vo.* *f* :-15.

en

Raadt eens. Voor lieve Kinderen. Te Dordrecht, bij P. Los, Gz. *In kl.* 8*vo.*

allen aankondigen en aanprijzen.

Wij hebben de nieuwe bijdragen voor de bibliotheek der jeugd sedert eenigen tijd verzuimd aan te kondigen. Het bovenstaande herstelle zulks eenigermate. En ten deze zeggen wij den kleinen na: »k zal 't niet weder doen."

BOEKBESCHOUWING.

Twaalftal Kerkelijke Reden, van S. A. BUDDINGH, *Theol. Doct. en Predikant te Batavia. Uitgegeven ten voordeele van het Parapattan-Weezen-Gesticht. Batavia, ter Drukkerij van het Bataviaasch Genootschap.* 1847. *In gr.* 8*vo.* 261 *bl.* *f* 3-60.

Met groote belangstelling ontvingen wij van de hand van Dr. BUDDINGH dezen bundel Leerredenen. Zij mogen ons tot eene proeve verstrekken van 's mans bekwaamheid en ijver, en leggen gunstige getuigenis af van de Evangelieprediking in onze Overzeesche bezittingen. De uitgave is bovendien met een liefdadig oogmerk geschied, en eene zeer breede naamlijst van Inteekenaren, die daartoe hebben willen medewerken, gaat vooraf. Wanneer zij nu, niet tevreden met het storten hunner geldelijke bijdrage, den bundel, dien zij er voor ontvingen, ook in handen en den belangrijken inhoud daarvan ernstig ter harte nemen, dan zal de zegen van God, die over dezen arbeid is afgesmeekt, wel niet achterblijven.

Over de zonderlinge spelling: *Kerkelijke Reden* in plaats van *Redenen* of *Leerredenen*, door BUDDINGH voorgestaan, willen wij met hem niet twisten. Wij blijven aan het spraakgebruik te dezen opzigte de voorkeur geven en zien in de afwijking daarvan eene etymologische spitsvindigheid.

Van de onderwerpen, in deze Leerredenen behandeld, zijn sommige meer of minder aan elkander verwant. Zij luiden als volgt: *de Christelijke belijdenis, Luk.* XII: 8; *het Christendom aanschouwelijk in den Christen, Filipp.* II: 16[a]; *de Christen één geest met* CHRISTUS, 1 *Kor.* VI: 17; *ons hemelsch burgerschap, Filipp.* III: 20[a]; JEZUS's *vertrouwen op God, Joh.* VIII: 27—30; *het begeerlijke van den dood voor het geloof in* CHRISTUS, *Filipp.* I: 23; *het gebed voor elkander, Jak* V: 16[m]; *het bescheiden deel, Spreuk.* XXX: 8[b], 9; *wijsheid in het goede en onnoozel-*

heid in het kwade, *Rom.* XVI: 19b; *aard en natuur van het hemelsch leven*, *Openb.* XXII: 5a; *de geboorte van* JEZUS, *Luk.* II: 7—14; *sterven en herleven*, *Pred.* IX: 15a. De onderwerpen zijn, zoo als uit deze opgave blijkt, belangrijk genoeg. Er is bij de keuze eene gepaste verscheidenheid in het oog gehouden. En de thema's zijn doorgaans met juistheid uit de gekozene teksten afgeleid.

Ook de ontwikkeling verdient meestal lof. De plannen zijn over het algemeen geleidelijk en goed. Zij kenmerken zich door eenvoudigheid en soms door vernuftige vinding. Enkele zijn echter niet boven bedenking en berisping zelfs verheven. Vreemd is in de *tweede* leerrede het *eerste* deel, dat de vraag beantwoordt, *wat het Christendom is*, waarop dan eerst in het *tweede* deel de aanwijzing volgt, *hoe het Christendom in het leven van den Christen aanschouwelijk kan zijn*. Even vreemd is het, dat in de *vijfde* leerrede, nadat JEZUS' vertrouwen op God is voorgesteld als een kinderlijk, verstandig en nederig vertrouwen, daarna, als nu de grondslag, waarop het rustte, zal worden aangewezen, met groote uitvoerigheid gezegd wordt, waarom zoo vele menschen op God niet *durven*, niet *kunnen*, niet *mogen* vertrouwen. Zoo leidt ook de verdeeling der *achtste* leerrede tot herhalingen en is alles behalve logisch. De inhoud der beide laatste deelen, die dan ook zeer kort afloopen, was reeds begrepen in het *eerste* deel. Even zoo is het gelegen met de *negende* leerrede. *Wijs te zijn in het goede* en *onnoozel te zijn in het kwade* is in den grond hetzelfde. En als in de *twaalfde* leerrede, uitgesproken op Oudejaarsavond, aan de waarheid, in den tekst vervat, *de levenden weten*, *dat ze sterven zullen*, eene andere toegevoegd en in het *tweede* deel behandeld wordt, *de levenden weten*, *dat de dooden herleven zullen*, dan zien wij daarin eene ongeoorloofde en onverschoonlijke *homiletische* zonde. Minder hoog rekenen wij het den Prediker aan, dat zijne *Inleidingen*, op enkele uitzonderingen na, doorgaans weinig meer dan een enkel voorwoord bevatten, aan den tekst ontleend. Wij keuren het echter evenzeer af als de groote onevenredigheid van sommige deelen in verhouding tot an-

dere. Dit valt vooral in het oog bij het *derde* deel der *vijfde*, *zesde* en *zevende* leerrede, waar het met eene meer uitvoerige *peroratie* gelijk staat.

In weerwil van deze aanmerkingen kunnen wij van den inhoud der Leerredenen zelve met lof gewagen. De waarheid, die in CHRISTUS is, staat daarin op den voorgrond, vrij van dogmatische bekrompenheid. Op een leven in de gemeenschap met CHRISTUS wordt met den meesten ernst aangedrongen. De bijzondere zoowel als algemeene behoeften der hoorders worden in het oog gehouden. De toon zoowel der bestrafling als der opwekking en vertroosting wordt bij afwisseling aangeslagen. Er is levendigheid in den stijl, en, waar het noodig is, nadruk en kracht. De prediker spreekt hier niet *voor* zijn gehoor, maar *tot* hen, bij wijze van regtstreeksche toespraak. Het is hem blijkbaar om hunne stichting en opbouwing te doen. En indien de voordragt eenigermate in overeenstemming is met de leerredenen zelve, dan kan het niet anders, of BUDDINGH mag geteld worden onder de begaafde predikers van het Evangelie en van zijne prediking mogen wij ons goede vruchten beloven.

Het zou ons niet zwaar vallen, dit ons gunstig oordeel met menigte van proeven te staven. Dat hij zich op de tekstverklaring verstaat, kan b. v. blijken uit bl. 73—77, waar bewezen wordt, dat *Filipp.* III: 20ª moet gelezen worden: *ons burgerschap is in den hemel* en niet: *onze wandel.* Dat hij, van hetgeen bij ongewijde schrijvers voorkomt, een gepast gebruik weet te maken, uit bl. 118, waar de inleiding ontleend is aan een gezegde van SENECA, bl. 158, waar van de PLUTUS van ARISTOPHANES melding wordt gemaakt, en bl. 164, waar een plaats uit HORATIUS voorkomt. Dat hij tegen het naamchristendom met ernst te velde trekt en opregte geloofsverbindtenis en geloofsgemeenschap met den Heer, blijkbaar in een' godzaligen wandel, van allen vordert, uit de *drie* eerste leerredenen. Dat hij de bijzondere behoeften zijner hoorders niet uit het oog verliest, uit bl. 14, waar hunne laauwheid in de belijdenis van CHRISTUS wordt bestraft, bl. 80, waar van hun verblijf in eene

kolonie, bij de behandeling van *Filipp.* III: 20ª, gelukkig wordt partij getrokken, bl. 155, waar aan ouders het bidden voor hunne verwijderde kinderen wordt aanbevolen. Dat hem de gave van roerende welsprekendheid niet ontbreekt, uit bl. 145, bl. 191—194, bl. 213 enz. In het algemeen zijn ons de *vierde* en *zevende* leerrede boven de overige uitstekend bevallen. Vooral munt, onzes inziens, de *zevende* uit, over *het bidden voor elkander*, door zuiverheid van vinding, verscheidenheid en volledigheid van inhoud, indringende zeggenskracht en nuttigheid van strekking.

Wij zouden wenschen, dat wij hier onze beoordeeling konden eindigen. Maar wat ons nog op het harte ligt, mogen wij niet verzwijgen. Tegenover de geroemde deugden staan hier en daar grove gebreken, die den bundel in ons oog ontsieren. Dat de losse, gemakkelijke stijl doorgaans niet vrij is van tautologie en meer gesoigneerd had kunnen worden, is welligt te verschoonen. Maar de wansmaak, die zich soms vertoont, is inderdaad onverschoonlijk. Het ergerlijkst vertoont hij zich in de *elfde* leerrede, eene geheel mislukte preek, die wij om de eer van BUDDINGH wenschen zouden, dat ongedrukt gebleven ware. Wat dáár voorkomt bl. 229—231 over het lijden van MARIA gedurende hare zwangerschap, bl. 237—239 over hare teleurstelling bij de geboorte van haar «kindje" in armoede en ellende, is onwaar en verzonnen. De gewijde geschiedenis geeft niet alleen geene aanleiding tot zulke voorstellingen, maar wederspreekt ze zelfs. En zoowel het Kersfeest, als de feeststoffe, die behandeld werd, vorderden andere overdenkingen, dan zulke *romantische*. Het is ons onbegrijpelijk, hoe BUDDINGH deze leerrede, na haar gesteld en uitgesproken te hebben, nog aan de drukpers heeft kunnen overgeven. Zij ontsiert den ganschen bundel. — Ook die over *Filipp.* I: 23 mishaagt ons om meer dan ééne reden. Alle tekstverklaring ontbreekt er aan. Het thema: *het begeerlijke van den dood voor het geloof in* CHRISTUS, is onduidelijk en onnaauwkeurig. Het *eerste* deel, over hetgeen de dood bitters en vernederends heeft voor ons menschelijk gevoel, is een *hors d'oeuvre*. Het *tweede* deel, waarom de dood voor het

geloof in CHRISTUS begeerlijk zij, is onwaar. De dood, in het algemeen beschouwd, wordt dáár als begeerlijk voorgesteld, omdat hij het leven van zonde en ellende sluit, en het leven opent van volmaakte deugd en volmaakt geluk. Er wordt gezegd, bl. 128, dat hij *aan elk sterfbed verschijnt, om in het ligchaam, dat hij doodt, ook* de zonde *te verdelgen, om elk menschelijk hart, dat sterft, ook aan de heerschappij der zonde te ontrukken, om ieder' zondaar voor altijd vrij te maken van haar dienst en banden.* Maar dat alles geldt immers alleen van den opregten Christen, die reeds hier op aarde der zonde is afgestorven, en is niet op elken sterveling zonder onderscheid van toepassing? Deze nadere bepaling echter, die hier niet ontbreken mogt, ontbreekt geheel. En als er in het *laatste* deel op geloof in CHRISTUS wordt aangedrongen, dan geschiedt dit alleen, opdat men den doodschrik leere overwinnen, niet opdat men voor zulk sterven voorbereid en voor den dood der zonde bewaard worde. Ziet, zoo wordt — onvoorzigtig genoeg! — de deur wijd opengezet voor allerlei ligtzinnigheid. Wij willen de bedoeling van den Prediker niet miskennen; maar verklaren toch ook onbewimpeld, dat het ons onverklaarbaar is, hoe hij zóó heeft kunnen prediken. — De *tiende* leerrede, over *Openb.* XXII: 5ª, lijdt eenigermate aan hetzelfde gebrek. Althans de vermaning, die bl. 220, 221 voorkomt, had stelliger en krachtiger moeten zijn, om het gevaar, dat er misbruik gemaakt werd van de hope der zaligheid, geheel weg te nemen. Zij is, vergeleken met hetgeen voorafgaat, flaauw en krachteloos. — Wansmaak is het in onze oogen, als er bl. 70 gezegd wordt: *als wij ons zelven aan den Heer geven, dan geeft Hij zich zelven aan ons, — ontvangen wij Hem daarvoor in plaats. Als wij ons hart aan Hem opdragen, krijgen wij* zijn *hart daarvoor in ruiling. T.! kent ge iets grooters, iets heerlijkers onder de zon dan het hart van* CHRISTUS? enz.

Maar genoeg reeds, en welligt meer dan genoeg. Wij miskennen de bekwaamheden van BUDDINGH niet. Wij zien het velerlei goede, dat zijne leerredenen kenmerkt, niet voorbij. Wij hebben lof voor zijnen ijver. Maar wij wezen ook de

gebreken, waaronder zeer grove zijn, in zijnen bundel aan, opdat hij ze bestrijde en aflegge. Wij bidden hem, dat hij zijne verbeelding beteugele en het gemoedsleven in gemeenschap met den Heer in zich opwekke. Wij wenschen, dat hij voortga in oefening. Dan mogen wij van zijnen goeden aanleg en zijne vele gaven rijpere vruchten verwachten. En de gemeente te *Batavia*, mede aan zijne zorgen toevertrouwd, zal dan, zoo wij vertrouwen, te hoogeren prijs stellen op zijnen arbeid en toenemen in geloof en heiligmaking. Dat zij zoo!

Feestrede bij gelegenheid der vergadering van de Afdeeling des Nederlandschen Zendelinggenootschaps: 's Hertogenbosch, aldaar gehouden den 15 *Junij* 1848; *door* J. TH. ENDTZ, *medebesturend Lid des Genootschaps en Predikant te Helmond. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1848. *In gr.* 8*vo.* 30 *bl.* *f* :-40.

De onder dezen titel in het licht gezondene redevoering werd op den eersten verjaardag van de stichting der Bossche afdeeling van het Zendelinggenootschap uitgesproken. Ambtsbroeders, in grooten getale daarbij tegenwoordig, begeerden de uitgave; hoogachting, vriendschap en dankbaarheid willigden dat verlangen in. De Spreker beschouwt de vestiging der genoemde afdeeling als *vereerend*, *verpligtend* en *zaligend*. (De redenaar, zich gaarne in de opgave van zijn plan symmetrisch uitdrukkende, zou wèl gedaan hebben voor het laatste woord *verblijdend* in de plaats te stellen.) Vereerend: want zij is een blijk van vooruitgang in heldere Evangelische kennis, in waren Christuszin, in gewenschte volmaking. Verpligtend, want zij eischt bereidwillige volharding, bescheidene aanmoediging, standvastig vertrouwen. Zaligend, omdat zij de verzekering schenkt der reinste zelfvoldoening, der hartelijkste dankbaarheid (n. l. van degenen, die door de werkzaamheid van het Genootschap tot het Christendom gebragt worden) en der uitnemendste beloning. Men ziet alzoo het geheel geregen in het korset van

het driemaal drie, waaraan men zeker het tweede punt van het laatste deel te danken heeft, hetwelk anders reeds geheel in het eerste punt lag opgesloten. De uitwerking is zaakrijk, ofschoon breed genoeg aangelegd. Behalve nagebed en nazang, die er toch zeker wel geweest zijn, wordt het gebedene en gezongene medegedeeld. Het eerstgenoemde onderscheidt zich niet, en het laatste werd afgewisseld met verzen uit de Evangelische gezangen, uitgevoerd door een koor. Zoo iets strekt tot opluistering, vooral daar het gewone gezang meestal zeer veel te wenschen overlaat. In de wijze, waarop de Spreker tot het gezang uitnoodigt, hadden wij, zoo als in de gansche houding van het geheel, wat meer smaak begeerd. Als verhandeling heeft het stuk eene hooge waarde, vooral om het gesaisonneerde van het eerste deel; maar voor het doel hebben wij voor ons liever iets korters, puntigers, eleganters bij zulke gelegenheden. Met dat al is de redenaar een man, wiens hoofd en hart op de regte plaats zitten. De stijl is niet boven het middelmatige, doch rijkdom van zaken doet daarmede ligter vrede hebben.

De vrijheid des Evangelies. Leerrede van H. M. C. VAN OOSTERZEE, *Predikant te Oirschot. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1848. *In gr. 8vo. f* :-40.

Wij haasten ons deze leerrede aan te kondigen, omdat zij eene vrucht is des tijds en gepast voor den tijd en daarom ook in den tijd moet worden bekend gemaakt om op zijnen tijd te worden gebruikt en niet welligt later onder de stukjes van den dag verloren te gaan.

Niet alleen onder den indruk van den tegenwoordigen tijd, die vrijheid tot zijne leus heeft, in 't algemeen is deze rede opgesteld en uitgesproken, maar bijzonder ook onder dien van in die dagen bij de vaderlandsche gemeenten openlijk aangewende pogingen om, met den naam van vrijheid, der Nederlandsche Hervormde Kerk banden aan te leggen van bepaalde begrippen en leerstukken, waarom ook niet oneigenaardig boven hare eerste aankondiging te lezen was 18 Au-

gustus. Zulke pogingen schenen den Opsteller miskenning te zijn van de Christelijke vrijheid waarin de gemeente staat, ja de strekking te hebben om de eer van onzen Heer, van het levend hoofd zijner duurgekochte gemeente, van den geest, die zijne heerschappij als zoodanig met niets mag deelen, te verkorten. De behoefte om zijne overtuiging dienaangaande openlijk uit te spreken, gepaard met het besef, dat dit tegenover den toon van zelfvertrouwen, waarmede men de zoogenaamde orthodoxie drijft, en bij het verderfelijke van het in de plaats stellen van dogmatisme voor het Evangelie, nooit te veel geschieden kan, is volgens het voorberigt de reden, waarom de prediker hetgeen hij voor eene kleine gemeente sprak in uitgebreider kring der vaderlandsche kerk ter lezing geeft. En toch is het stuk geene twistrede, geen strijdschrift; wij houden het voor geene geringe aanbeveling, het is noch aanval op noch verdediging tegen anders denkenden; het is eenvoudige voorstelling en aanprijzing van de waarheid zoo als zij in CHRISTUS is, het is prediking van het Evangelie met klare ontwikkeling en krachtige aanwending niet alleen tot het staan in de vrijheid, maar ook tot het zijn en blijven in CHRISTUS, buiten wien er, gelijk het ergens in de predikatie wordt uitgedrukt, zoo min vrijheid is, als er dienstbaarheid is in Hem.

De vrijheid des Evangelies wordt, naar aanleiding van 2 *Cor.* III: 17, beschouwd in haren *verheven aard*, *eenigen grond* en *heerlijke kracht*. In het eerste stuk wordt de Christelijke vrijheid naar 't verband tegenover de dienstbaarheid der letter onder de oude bedeeling, maar dan ook meer algemeen volgens de denkbeelden van PAULUS voorgesteld. Het tweede dat het eigenlijk onderwerp van den tekst en de kern der rede uitmaakt, ontwikkelt *eerst* dat de Heer zelf de geest is van het Evangelie, *daarna* dat dit de eenige grond is van de vrijheid des Evangelies. Het derde stuk wijst de heerlijke kracht dier vrijheid daarin aan, dat zij 't is die het Evangelie aanbeveelt aan en geschikt maakt voor het *menschelijk gemoed* en het *menschelijk geslacht*.

Vraagt men ons of er geene aanmerkingen op deze schets

te maken zijn, wij hebben die in verband met den tekst, die, gelijk wij reeds opmerkten, eigenlijk, zoo niet alleen dan toch voornamelijk, maar bij het tweede stuk ten grondslag ligt. Het is ons daarbij ook bedenkelijk, of de voorstelling: de Heer is de geest van het Evangelie, zoo als die hier voorkomt, niet meer een modern dan wel een Paulinisch denkbeeld is, en of er niet veeleer aan den geest der gemeente moet gedacht worden; alsmede of de overigens vernuftige en in het redebeleid passende opvatting van de woorden: *waar de geest des Heeren is*, als of er stond, *waar de Heer de geest is*, zich taalkundig laat regtvaardigen. Overigens is 't niet zoozeer de schets, het is veel meer nog de ontwikkeling, waarnaar dit stuk ook van de homiletische zijde te beoordeelen is, en dan kennen wij er geene geringe waarde aan toe. Ons is het bij onze aankondiging om het onderwerp, om de zaak zelve te doen, die hier helder en krachtig wordt in het licht gesteld; dat CHRISTUS de Heer het eenig middelpunt is van het Evangelie, dat op grond van die erkentenis eene heerlijke vrijheid der Christenen rust, die bewaard en gehandhaafd moet worden, eene vrijheid, door welke alleen het Evangelie voldoet aan de behoefte van het menschelijk gemoed, en geschikt is om te zijn een eeuwig Evangelie tot zaligheid van geheel het menschelijk geslacht. Dat de innige overtuiging daarvan in deze dagen meer en meer algemeen worde in de gemeente des Heeren, en haar alzoo te midden van de woelingen der wereld doe staan in de ware vrijheid, welke alleen in CHRISTUS is, dat is onze bede. Daartoe kan ook deze rede uitnemend dienstbaar wezen, en daarom wenschen wij haar vele lezers toe. Zij zullen haar niet uit de handen leggen, zonder in waarheid gesticht te zijn zoo door de strekking en den indruk van het geheel, als door niet weinige treffende plaatsen, b. v. het slot van de beschrijving der Christelijke vrijheid onder aan bl. 14, de ontwikkeling, dat in het ééne woord: *de Heer* het geheele Evangelie is begrepen, bl. 17, de krachtige betuiging, hoe ver zij nog zijn van de vrijheid in CHRISTUS, die het Evangelie afhankelijk achten van zaken, vormen en opvattingen, bl. 21, de ernstige toespraak

en vermaning tot regt gebruik van 't verkondigde Evangelie, bl. 26 volgg. Wij onthouden ons noode van het mededeelen van proeven, maar vertrouwen genoeg gezegd te hebben om tot de lezing en behartiging op te wekken. — Op bl. 25, reg. 19 v. b. zal *afgesleten* wel eene drukfout zijn voor *afgesloten*.

Verslag over de Cliniek voor inwendige Ziekten, gegeven bij de Clinische School te Rotterdam, gedurende den cursus van 1 *September* 1846 *tot* 19 *Junij* 1847, *door* G. PH. F. GROSHANS, *M. D., Lector in de Geneeskunde aan gemelde School. Te Rotterdam, bij* H. A. Kramers. 1848. *In gr.* 8*vo.* 112 *bl.* *f* 1-20.

Even als in de vorige jaren biedt ook thans wederom Dr. GROSHANS aan het geneeskundig publiek een verslag aan over de verschillende ziektegevallen, welke hij gedurende den laatstvoorgaanden cursus op zijne kliniek behandeld heeft; thans echter niet, zoo als vroeger, in het een of ander tijdschrift, maar hij heeft het afzonderlijk in den handel verkrijgbaar gesteld, omdat het voor een enkel nommer van een tijdschrift te groot was geworden. Referent wenscht, dat een uitgebreid debiet van dit werkje Schrijver en Uitgever moge aanmoedigen, op een volgend jaar denzelfden weg te bewandelen en dat alzoo deze verslagen *blijvend* in meerdere handen mogen komen, dan bij plaatsing in geneeskundige tijdschriften doorgaans het geval is. Ongaarne zoude Ref. zien, dat Dr. GROSHANS in vervolg van tijd afweek van de loffelijke gewoonte, welke hij thans reeds eenige jaren heeft gevolgd; en het is ook hierom, dat hij gemeend heeft, zoo spoedig mogelijk de aandacht van het geneeskundig publiek op dit verslag te moeten vestigen. Reeds in eenen vorigen jaargang der *Vaderlandsche Letteroefeningen* heeft Referent op het belangrijke van dergelijke verslagen opmerkzaam gemaakt; van dit belang schijnt ook Dr. GROSHANS doordrongen te zijn, blijkens den ijver, waarmede hij deze zaak behartigt; mogt hij hierin navolging vinden bij de andere

geneeskundigen hier te lande, die aan het hoofd staan van klinische inrigtingen!

Uit het verslag blijkt, dat het aantal opgenomene lijders eene vrij aanmerkelijke vermeerdering heeft ondergaan, in vergelijking met vroegere jaren, zijnde het van 115 tot 143 geklommen: van deze 143 lijders zijn 91 genezen, 14 hebben de inrigting ongenezen verlaten en 38 zijn overleden. De verhouding van het aantal overledenen tot dat der herstelden is uit den aard der zaak ongunstiger, dan in de gewone gasthuizen, daar Dr. GROSHANS uit de in het gasthuis opgenomene zieken voor de kliniek de zoodanige uitkoos, welke hiertoe het geschiktst waren. Er wordt dan ook in dit verslag, behalve van vele andere ongeneeslijke of moeijelijk te genezene ziekten, van 17 gevallen van phthisis pulmonalis melding gemaakt, eene verhouding, welke alleen door die der febris intermittens (25) overtroffen wordt. Van genoegzaam alle doodelijk afgeloopene gevallen wordt de lijkopening naauwkeurig vermeld en niet zelden wordt uit vroegere cursussen een of ander ter toelichting bijgevoegd. De orde, waarin in dit verslag de verschillende ziektegevallen worden vermeld, is de volgende: *typhus*, *febris intermittens*, *morbilli*, *rheumatismus chronicus*, *meningitis*, *encephalomalacia*, *tubercula cerebri*, *meningitis medullae spinalis*, *paralysis agitans*, *mania potatorum*, *tubercula en phthisis pulmonum*, *bronchitis*, *fungus pulmonum*, *apoplexia pulmonum*, *hartziekten* (*ossificatio valvulae mitralis*, *hypertrophia cordis*, *dilatatio cordis*), *dysphagie*, *gastritis chronica*, *scirrhus pylori*, *diarrhoea*, *abscessus hepatis*, *icterus*, *fungus hepatis*, *hydrops ascites*, *haematuria*, *morbus Brightii* en *anosarca;* benevens eenige gevallen van *scabies*, *syphilis secundaria* en niet nader bepaalde *morbi cutanei*. De ziektegeschiedenissen en de verslagen omtrent de lijkopeningen zijn beknopt en duidelijk, en datgene, waarop het hoofdzakelijk aankomt, wordt behoorlijk in het licht gesteld. Enkele onderwerpen heeft de Schrijver aan eene meer uitvoerige uiteenzetting onderworpen, met name de phthisis tuberculosa en de ziekelijke veranderingen van de lever; hetgeen wij over deze ziektetoestanden lezen, is hoogstbe-

langrijk, en reeds alleen hierom zoude de uitgave van dit verslag meer dan gewettigd zijn. Ruim 50 bladzijden worden aan de eerstgenoemde ziekte gewijd (bl. 18—69); het is vooral over de moeijelijkheid van, zelfs met behulp van percussie en auscultatie, in sommige gevallen phthisis tuberculosa van andere chronische aandoeningen der longen te onderscheiden, dat de Schrijver hier handelt; die moeijelijkheid heeft waarschijnlijk aanleiding gegeven, dat er vele gevallen van genezene phthisis tuberculosa worden vermeld, die zelfs door latere lijkopeningen, wanneer de lijders aan geheel andere ziekten waren overleden, schijnbaar zijn bevestigd geworden, — en welke toch geenszins tot deze categorie, maar veeleer tot chronische pneumonie behooren. Vele verschijnselen der longtering kunnen namelijk door verhardingen in het weefsel der longen worden voortgebragt, zonder dat er bij de lijkopening tuberkels in de longen worden gevonden. Dr. GROSHANS beroept zich hier op ADDISON (*Observations on pneumonia and its consequences*, in GUY's *Hospital Reports* 1843), wiens verhandeling voorzeker hier te lande weinig bekend is, weshalve de Schrijver hier dan ook eenigzins breedvoeriger is. Deze mededeeling en de daaruit afgeleide gevolgtrekkingen zijn hoogstbelangrijk; intusschen hadden wij wel gewenscht, dat de geleerde Schrijver de woorden van den Engelschen geneesheer met de bevindingen der geneeskundigen van het vaste land, met name van ROKITANSKY, had vergeleken; zulks had welligt aan zijn vertoog nog meerdere belangrijkheid kunnen geven. ADDISON spreekt van eene soort van pneumonie, waarbij de luchtpijptakken niet in de ziekte deelen en waarbij eene albumineuse stof in het weefsel wordt uitgestort, welke verhardt en zich soms zoo innig met het weefsel vereenigt, dat men geen spoor meer van den bouw der luchtcellen of van het celwijsweefsel, dat de kwabbetjes vereenigde, terugvindt. Bij klierachtige voorwerpen is het albumen minder vast, het interlobulaire celweefsel kan duidelijk onderscheiden worden en de albumineuse stof heeft een korrelachtig voorkomen. zij heeft het voorkomen van gewone tuberculeuse stof en schijnt het gevolg van eene minder sterke gesteldheid van den lijder te

wezen; zij wordt soms ontstekingachtige tuberkel genoemd. Indien wij ons niet bedriegen, komt deze beschrijving met twee verschillende pathologische toestanden van het longweefsel overeen, welke ROKITANSKY in zijn Handboek der pathologische anatomie beschrijft; den eersten vorm houden wij voor de interstitiële pneumonie, welke aldaar (*Handb. d. spec. pathol. Anatomie*, III Theil. p. 107 sq.) beschreven wordt; de tweede vorm komt welligt wezentlijk met den zoogenoemden interstitiëlen tuberkel overeen, wanneer zich hierbij pneumonisch lijden voegt; althans het voorkomen van dien tweeden vorm bij zwakkelijke, scrophuleuse voorwerpen, terwijl er later (p. 30) van verandering in eene kalkachtige zelfstandigheid gesproken wordt, hetwelk vooral plaats heeft, wanneer deze albumineuse stof zich in de bovenste kwab der long bevindt, doet ons hier eerder aan tuberculosis dan aan chronische pneumonie denken. Maar ook kunnen beide vormen zeer wel gezamentlijk voorkomen, wanneer zich namelijk rondom den in verweeking overgaanden tuberkel eene interstitiële pneumonie ontwikkelt (ROKITANSKY p. 129), door LAENNEC *infiltration tuberculeuse gelatiniforme* genoemd, en welke onder gunstige omstandigheden genezing der caverne kan te weeg brengen. (ROKITANSKY p. 149). Indien nu onze meening ten aanzien van den eersten door ADDISON beschreven vorm juist is, zoo zoude daaruit blijken, dat de interstitiële pneumonie in Engeland (en welligt ook bij ons) veelvuldiger voorkomt, dan in meer binnenwaarts gelegene landen; volgens WUNDERLICH (*Handb. der Pathologie und Therapie* 1847, Bd. III, p. 463) komt zij slechts onder bijzondere omstandigheden, zooals b. v. bij oude lieden voor, terwijl vele anderen het voorkomen derzelve geheel ontkennen en ENGEL (*Anleitung zur Beurtheilung des Leichenbefundes*, p. 279) de mogelijkheid van het voorkomen eener interstitiële pneumonie in twijfel trekt; volgens ADDISON daarentegen komt zij niet zoo geheel zeldzaam, en zelfs bij jonge, overigens gezonde personen voor. Dat deze interstitiële pneumonie in somimge, schoon zeldzaam voorkomende, gevallen, in abscesvorming kan overgaan, vermeldt zoowel ROKITANSKY, als WUNDERLICH. In deze gevallen is de

verwisseling met phthisis zeer mogelijk, te meer, daar deze vorm van pneumonie gewoonlijk het bovenste gedeelte van de bovenste kwab der long aandoet; dit zal dan ook wel de *phthisis pneumonica* zijn, waarvan Dr. GROSHANS (p. 35) spreekt; terwijl waarschijnlijk de *phthisis tuberculo-pneumonica* eene verbinding van den interstitiëlen tuberkel met interstitiële pneumonie is en in ongunstig afloopende gevallen welligt tot den geïnfiltreerden tuberkel (hepatisatie door een tuberculeus produkt, volgens ROKITANSKY (p. 123)) moet gebragt worden. Wij hebben ons deze aanmerking vooral ook daarom veroorloofd, omdat Dr. GROSHANS het voornemen schijnt te hebben, later een uitvoeriger werk over phthisis tuberculosa in het licht te geven; wij achten het van belang, dat hij hierbij de waarnemingen en opmerkingen der Engelsche geneeskundigen niet alleen *mededeelt*, maar ze vooral ook *vergelijkt* met die der geneeskundigen van het vaste land, opdat soms de lezer niet zoude meenen, dat door de eerstgemelden ziektevormen beschreven worden, welke bij de laatste niet zijn vermeld. — Wij kunnen den Heer GROSHANS niet verder in zijn belangrijk betoog volgen, noch ook in zijne therapeutische beschouwingen, welke wij ten volle beämen; wij zouden ons verslag hierdoor te uitvoerig maken en verwijzen dus liever den lezer naar het werkje zelf.

Behalve deze beschouwingen over phthisis tuberculosa treffen wij ook eenige meerdere uitvoerigheid aan in de behandeling van eene minder algemeen voorkomende ziekte, namelijk van den fungus hepatis. De Schrijver deelt hieromtrent eenige belangrijke waarnemingen, gedeeltelijk ook reeds vroeger door hem gedaan, mede; naar aanleiding van deze wijst hij op de moeijelijkheid, om deze ziekte, vooral in een vroeger tijdperk, gedurende het leven te erkennen, en op de zwarigheden, welke eene juiste waardeering van de resultaten van het manuaal onderzoek van het abdomen in den weg staan. En toch is het van het hoogste gewigt, ook deze ziekte tijdig te erkennen, minder omdat er veel hoop bestaat, om haar te genezen, dan veeleer om zich van alle ingrijpende behandelingswijzen te onthouden, daar de ziekte bij eene negatieve behandeling langen tijd stationair kan blij-

ven, terwijl hare ontwikkeling vooral door sterk werkende geneesmiddelen bevorderd wordt.

Het ligt eenigzins in den aard der zaak, dat een verslag omtrent eene klinische inrigting minder geschikt is, om er een besluit uit af te leiden omtrent den aard der ziekten, welke op de plaats, waar die inrigting zich bevindt, epidemisch geheerscht hebben; de gewone gasthuispraktijk komt in dit opzigt meer in aanmerking. Intusschen kan men toch uit het vrij groot aantal gevallen van f. intermittens, welke in de kliniek zijn opgenomen, in vergelijking met dat van andere acute ziekten, afleiden, dat ook in Rotterdam gedurende het najaar van 1846 en het voorjaar van 1847, evenzeer als elders, tusschenpoozende koortsen meer dan in andere jaren geheerscht hebben: immers terwijl er slechts van 3 gevallen van typhus sprake is, werden er 25 lijders aan f. intermittens verpleegd. Evenwel schijnt de aard der koortsen veel gematigder geweest te zijn, dan elders, met name te Amsterdam; voorbeelden van bijzondere boosaardigheid kwamen op het clinicum niet voor. Naar ons inzien blijkt die meerdere goedaardigheid ook daaruit, dat de Schrijver verklaart: »Kinine en kinoidine werden beide algemeen door mij bij het clinisch onderwijs en ook in de armenpraktijk aangewend, *zonder dat ik eenig onderscheid in de werkzaamheid zag.*" Recensent moet verklaren, dat zijne ondervinding ten opzigte van de werkzaamheid der chinoidine, gedurende de koortsëpidemiën van 1846 en 1847 binnen onze Hoofdstad verkregen, minder gunstig is. Vooreerst moet hij zeggen, dat die werkzaamheid nooit *gelijk stond* met die der chinine; er werd ten *minste* eene dubbele hoeveelheid vereischt. Dit zoude evenwel voor het gebruik van dit middel geene zwarigheid opleveren, daar het ongeveer zesmaal goedkooper is dan de chinine. Maar ten anderen heeft hij de chinoidine als een hoogst onzeker middel leeren kennen, hetwelk alleen bij ligtere intermittensgevallen en ook voor de nabehandeling, *na* het onderdrukken der koorts, vertrouwen verdient. Deze onzekerheid der werking is waarschijnlijk aan de meerdere of mindere hoeveelheid chinine en cinchonine, welke deze harsachtige stof bevat, toe te schrijven; zooals bekend is, wordt de chinoidine bereid uit

de moederloog, welke na de krystallisering der sulphas chinini overblijft, en zij is een mengsel van chinine met hars en kleurstof; niet altoos is die hoeveelheid chinine dezelfde en hierdoor ontstaat eene ongelijkmatigheid in de werking, waaraan men ook wel door bijvoeging van eene zekere hoeveelheid chinine heeft trachten te gemoet te komen. Een derde bezwaar bij de aanwending der chinoidine ondervond Recensent hierin, dat dit middel over het algemeen minder goed verdragen werd, dan de sulphas chinini. Terwijl deze laatste ook bij gastrische toestanden doorgaans zonder nadeel wordt toegediend, ja deze zelfs niet zelden helpt wegnemen, werd de chinoidine, ook bij vrij goeden toestand der eerste wegen, niet zelden weggebraakt en bezwaarde de lijders bijna altijd. Hierdoor kon dit middel in de remitterende koortsen, waarin de chinine zoo veel nut doet, nooit gebruikt worden; bij febres quotidianae, waar men slechts eene tusschenpoozing van weinige uren heeft en dikwijls nog gedurende den koortsaanval de koortsverdrijvende middelen moest toedienen, kwam het evenmin te pas; bij febres quartanae, in welke doorgaans groote giften chinine, en deze dikwijls nog met andere tonische middelen vereenigd, werden vereischt, werkte het veel te zwak; alleen in ligte gevallen van febres tertianae werkte het iets uit, en dan nog moest de koortsvrije dag volkomen vrij zijn van alle ziekteverschijnselen, daar het anders dikwijls niet werd verdragen. Dit is hetgeen aan Recensent eene uitgebreide ondervinding, gedurende de beide laatste jaren binnen de Hoofdstad opgedaan, omtrent de werkzaamheid der chinoidine heeft geleerd. De gunstiger resultaten, door Dr. GROSHANS verkregen, zijn, naar zijne meening, gedeeltelijk aan de mindere hevigheid der koortsëpidemie te Rotterdam toe te schrijven; en wij hebben dus hier wederom het bewijs, hoeveel het bij de werkzaamheid van het een of ander middel op de uitwendige omstandigheden aankomt, waaronder het wordt voorgeschreven.

Recensent eindigt zijne aankondiging, die reeds vrij lang is geworden, met Dr. GROSHANS voor zijne bijdragen voor onze geneeskundige literatuur dank te zeggen en hem aan te moedigen, in het belang dier literatuur, jaarlijks op het ingeslagen spoor voort te gaan.

De storingen in de beweging der ligchamen van ons Zonnestelsel, voorgedragen in de taal van het dagelijksche leven; door F. KAISER, *Hoogleeraar te Leiden. Te Amsterdam, bij* C. G. Sulpke. 1847. *In gr.* 8*vo.* 79 *bl.* *f* :- 80.

Hoe voortreffelijk ook des Hoogleeraars *verklaring van den Sterrenhemel* zij, het was een wezentlijk gebrek, dat geen afzonderlijk hoofdstuk toegewijd was aan de *perturbatiën* der ligchamen van ons zonnestelsel, een der belangrijkste onderwerpen van de hedendaagsche sterrekunde, waarbij elke schijnbare ongelijkvormigheid aan de groote wet der zwaartekracht eene nieuwe bevestiging van hare zekerheid geworden is, waardoor wij dieper zijn ingeleid in de kennis van den bouw onzes zonnestelsels; van de massa's der ligchamen waaruit het bestaat; van hetgeen de eeuwige Schepper door ééne eenvoudige kracht heeft te weeg gebragt, om aan zijne werken eene vaste duurzaamheid te verzekeren. Het overzigt der storingen is het allerschoonste gedenkstuk voor den menschelijken geest. Daarom is het een wezentlijke rijkdom, dien de tweede druk van het werk des Hoogleeraars — reeds spoedig noodzakelijk geworden, hetgeen wezentlijk onzen landgenooten tot eer strekt — boven den eersten, vooruit heeft. Prof. KAISER, die het ware nut van zijne lezers met edele onbekrompenheid op het oog houdt, zag ongaarne de bezitters van den eersten druk verstoken van dit belangrijk bijvoegsel, en geeft daarom te hunnen behoeve dit afzonderlijk stukje als een: »*nieuw hoofdstuk uit den tweeden druk van de* verklaring des Sterrenhemels; *ten behoeve van hen, die den eersten druk bezitten, afzonderlijk uitgegeven.*"

Na eene algemeene aanwijzing van de noodwendige gevolgen der algemeene zwaartekracht, wordt het zoogenoemde vraagstuk der drie ligchamen behandeld; aangetoond, wat men door storingen verstaat en door den invloed, dien *Jupiter* en *Saturnus* op elkanderen en op het geheele zonnestelsel uitoefenen, aanschouwelijk gemaakt. Vervolgens aange-

wezen, dat de naauwkeurige opmerking der perturbatiën aanleiding gegeven heeft tot een der stoutste en schoonste resultaten, de kennis van het bestaan eener planeet buiten de baan van *Uranus*. Hier wordt regt gedaan aan den jeugdigen wiskundige ADAMS te *Cambridge*, die nog vóór den beroemden ontdekker van de nieuwe planeet, LEVERRIER, haar bestaan bewezen en hare plaats bepaald had. Ref. vermoedde en schreef reeds vóór eenige jaren, dat »het misschien aan de late nakomelingschap gelukken zal, uit de verstoringen, die de kometen ondergaan, welke zich zoover van de zon verwijderen, de ver afgelegene ligchamen te leeren kennen, welke die aantrekking uitoefenen, *en alzoo uit derzelver uitwerking het besluit tot hun bestaan te trekken.* Dit schreef Ref. in 1841, weinig vermoedende, dat na zoo korten tijd de wiskunde het bestaan, de plaats en de beweging van eene nieuwe planeet, *Neptunus*, *à priori* zou aantoonen. De Hoogleeraar behandelt daarna de storingen van onze maan en die der wachters van *Jupiter* en *Saturnus;* vervolgens die der kometen, en brengt eindelijk het een en ander in het midden nopens de resultaten, door de wetenschap uit de kennis der storingen getrokken, vooral met betrekking tot de duurzaamheid (*stabiliteit*) van ons zonnestelsel.

Wij behoeven dit naauwkeurig en helder geschreven stukje slechts aan te bevelen aan de bezitters van den eersten druk des werks van den Hoogleeraar, en verblijden er ons over, dat de schoonste van alle wetenschappen op zoodanige wijze »in de taal van het dagelijksche leven" voorgedragen wordt.

Handelingen over de herziening der Grondwet. 1847—1848. *Iste en IIde Aflevering. Te 's Gravenhage, bij* Gebr. Belinfante. *In gr.* 8*vo. Te zamen* 224 *bl. f* 2-10.

Schoon deze beide afleveringen slechts het begin van het uitvoerige werk zijn, hetwelk wij nu weder (doch thans over eene vollediger herziening, dan de vorige in 1840, waar-

van bij den Heer J. BELINFANTE het verslag is uitgegeven) van de Gebroeders BELINFANTE zullen ontvangen; terwijl het overigens zich aansluit aan de, door dezelfde Boekhandelaren in het licht gegevene, *voorstellen tot herziening in* 1845: schoon derhalve het hierboven aangekondigde door meerder staat gevolgd te worden, willen wij echter niet nalaten met een enkel woord de verschijning er van te vermelden.

De eerste aflevering behelst de aanspraak des Konings in October 1847, waarbij in 't algemeen eene herziening beloofd wordt. Verder de aanspraak van den nieuwen Voorzitter der Tweede Kamer; het adres in antwoord op de Troonrede; de behandeling van het vraagstuk der Grondwet, namelijk, in hoe verre de Troonrede iets wezentlijks liet vooruitzien; en de zamenstelling der Staten-Generaal, zitting 1847—1848. Voorts de aanbieding der 27 Ontwerpen met de Memorie van toelichting, en de vergelijking dier ontwerpen met de Grondwet van 1840. Hierop volgt het verslag van de Commissie van Rapporteurs ter Tweede Kamer, uitgebragt 16 Maart 1848, na de Koninklijke boodschap van den 13 Maart, die met leedwezen in de verzameling gemist wordt, doch denkelijk niet wordt medegedeeld, omdat zij slechts mondeling was, per Adjudant aan den Voorzitter, en zonder dat er een officiéle tekst van schijnt te bestaan. Eindelijk het berigt der aftreding van de toenmalige Ministers, het Koninklijk Besluit tot uitbreiding der Grondwetsherziening en wegens de zamenstelling van een nieuw Ministerie, benevens daarbij behoorende berigten, en de zamenstelling van dat nieuwe (tijdelijk) Ministerie.

De tweede aflevering behelst het ontwerp van gewijzigde Grondwet zelf, en het verslag der tot het opstellen daarvan door den Koning benoemde, zich van die taak zoo loffelijk gekweten hebbende, Commissie.

Als men zoo verder al de redevoeringen en stukken, tot de zaak betrekkelijk, verkrijgt, zal dit weder eene verzameling zijn, die van het gedurig naslaan der Staatscourant en harer bijvoegsels te dien opzigte bevrijdt, en

allerbelangrijkst voor de geschiedenis van ons vaderland worden zal.

Naauwkeurigheid zal echter de grootste verdienste der Uitgevers blijven: immers zij kunnen slechts *bijeenzamelen* en *mededeelen*. Men zorge dus zoodanige feilen te vermijden, als bl. 5 aan het einde, waar de laatste regel: *dat men niet genoeg in het oog gehouden heeft de bijzondere* overtollig is en den zamenhang breekt.

Anders heeft Referent in deze beide afleveringen geene zinstorende drukfouten gevonden.

Middelburg, 2 Sept. 1848. Mr. A. F. SIFFLÉ.

De Breede Kerkeraad te Leyden in betrekking tot het Huiszittenhuis. Door een Lid van den Kerkeraad. Te Leyden, bij D. J. Couvée. 1848. *In gr.* 8*vo.* 64 *bl.* *f* :-60.

Het gebeurde te Leiden op den 3den Junij ll. heeft op het oogenblik niet dáár alleen maar ook elders in ons vaderland veel gerucht gemaakt; dat kon wel niet anders, want het is gelukkig nog ongewoon, ja wij mogen zeggen ongehoord, dat bedienaren van de godsdienst, opzienders der gemeente, verzorgers der armen, zonder eenig wettig bevel en zonder eenigen regtsvorm, op last van de stedelijke overheid, door agenten van policie aangetast en met geweld uitgeworpen zijn uit eene plaats, waar zij, volgens hunne innigste, aan de overheid bekend gemaakte en door deze met geenerlei reden tegengesproken, overtuiging, zich met den meest wettigen titel bevonden.

Met dat al vindt de zaak vooral op den duur niet die algemeene belangstelling, welke zij onzes inziens verdient. De eerste indruk is er van uitgewischt en zij zelve bij velen als vergeten. Dat is niet onnatuurlijk zoolang men het feit op zich zelf beschouwt; er is sedert zooveel voor het vaderland gewigtigs en van de meest ver uitziende gevolgen gebeurd, dat predikanten, ouderlingen en diakenen te Leiden

zelve overtuigd moeten zijn, dat de hoon hun aangedaan, schoon voor hun gevoel onuitwischbaar, de aandacht van anderen niet lang kon bezig houden. Maar het is hier geen feit, dat op zich zelf staat, de zaak heeft eene meer algemeene strekking, zij is als zoodanig deels burgerlijk deels kerkelijk van het hoogste belang. *Burgerlijk* omdat het hier geldt de magt en de bevoegdheid der stedelijke overheid. Is zij die niet te buiten gegaan, dan is het door het gebeurde bewezen, dat elk burger, die eenig verschil met de stedelijke regering heeft, aan hare willekeur is onderworpen en dat zij tegen elk, die haar hindert, zonder eenig regterlijk bevel geweld mag gebruiken (*). Dat wil voor de burgerlijke vrijheid nog al iets beteekenen, en misschien was er dan nog dringender noodzakelijkheid aan voorziening daartegen dan aan herziening der grondwet. *Kerkelijk* dewijl het, afgezien ook van den openbaren hoon aan al de verschillende vertegenwoordigers der Nederduitsche hervormde kerken in hunne qualiteiten als zoodanig aangedaan, hier eigenlijk de vraag geldt, of de hervormde kerk zal zijn en blijven in dien staat van onmondigheid, waardoor anderen dan zij hare goederen beheeren, en van afhankelijkheid van en onderwerping aan de burgerlijke overheid, in voege als die bij vroegere eenheid van Kerk en Staat heeft plaats gegrepen. Wonderbaar verschijnsel in eenen tijd, waarin men voor elk kerkgenootschap volkomen, welligt al te onbeperkte vrijheid proclameert, zonderlinge bewering opgeworpen en gesteund ook door de mannen der vrijheid. In de daad het feit moge alleen den kerkeraad van Leiden betreffen, het aristocratisch beginsel er van is iets, dat de geheele Nederlandsche hervormde kerk aangaat en waartegen zij als tegen overheersching moet waken.

Dit meenden wij vooraf te moeten zeggen om de aandacht te vestigen op het belangrijk geschrift, dat wij hier aankondigen, en dat, hoewel geenerlei officiëel karakter hebbende,

(*) Zou dit alleen niet grond genoeg zijn voor elken burger, maar ook voor elk zedelijk ligchaam in Leiden, om zich de zaak aan te trekken en daartegen te protesteeren? Zij is toch een spiegel van hetgeen bij gelegenheid te wachten staat; ieder moet denken: *hodie illi cras mihi.*

echter met volkomen kennis van zaken, en schoon van een lid des kerkeraads en te gelijk slagtoffer van het geweld der regering, toch met bedaardheid en gematigdheid het geschil en het voorgevallene in het licht stelt. Nuttig en noodig moet dit genoemd worden; schoon toch, naar men verneemt, de raad der stad Leiden, in zijne vergadering, bij meerderheid het gedrag van Burgemeester en Wethouders heeft goedgekeurd, heeft men dit, bij de algemeene afkeuring, tot hiertoe niet in het openbaar durven doen; men heeft eenen anderen weg ingeslagen, men heeft èn door allerlei geruchten èn door dagblad-geschrijf van verschillenden aard deels de zaak in geschil zelve, deels de handelwijze van den kerkeraad op zoodanige wijze trachten voor te stellen, dat het gepleegd geweld als een noodzakelijk gevolg daarvan, als iets waartoe men gedwongen was voorkwam, en daarin verschooning zoo al niet verdediging vinden moest. Deze kunstgreep is welligt bij niet weinigen maar al te wel gelukt. Deze, voor zoover het hun om waarheid te doen is, en vele anderen, die met de zaak niet of niet genoeg bekend zijn, kunnen hier de eenvoudige waarheid vernemen. Het wijst eerst geschiedkundig en met echte bescheiden aan, wat het huiszittenhuis in zijnen oorsprong was en is, en hoedanig de betrekking van den kerkeraad daartoe moet beschouwd worden. Het geeft daarna eenvoudig op, hoe er reeds vroeger, maar vooral in den laatsten tijd door regering en kerkeraad gehandeld is. Het laatste bijzonder wordt met de uiterste naauwkeurigheid medegedeeld, en in plaats van algemeene door niets gestaafde bewoordingen en openlijke of meer bedekte aantijgingen om partij in een ongunstig, schuldig of wel bespottelijk daglicht te stellen, geeft dit stuk feiten en waar 't er op aankomt ook de bescheiden in zijn geheel, zoodat ieder nu voor zich zelven zal kunnen oordeelen wat gedaan en geschreven is. Wij geven er geen oordeel over, maar wenschen dat het stuk gelezen en de voor burgerlijke vrijheid en kerkelijk regt zoo belangrijke zaak moge ter harte genomen worden. Het zal niet ongepast zijn, dat zoo ook eenmaal het onthaal, dat de kerkeraad bij verschillende autoriteiten vond, ook ten aanzien van het beklag der

beleedigde personen, aan het publiek worde medegedeeld, en wij hopen, dat dit, zoodra de tijd daartoe verschenen is, mede door eenen bevoegde zal geschieden.

De Hervorming van den tegenwoordigen staat der Nederlandsche Hervormde Kerk. Redevoering door G. H. VAN SENDEN, *Theol. Doct. en Predikant te Zwolle. Met Bijvoegsels. Uitgegeven door de Vereeniging van Hervormde Predikanten in Overijssel. Te Amsterdam, bij* de Wed. R. Stemvers. 1848. *In gr.* 8*vo.* 79 *bl.* *f* :- 70.

Hervorming der Hervormde Kerk! Het is eene ware *Contradictio in terminis*, en ook de zaak zelve moet wel ongerijmd toeschijnen aan allen, die òf de Hervorming der zestiende eeuw miskennen òf haar als ook voor de toekomstige eeuwen voltooid beschouwen. Maar waardig en wenschelijk is de voortgaande Hervorming der aanvankelijk reeds Hervormde Kerk in onze oogen, als die bij den regtmatigen lof, dat zij, als iedere andere Protestantsche afdeeling, hare oudere zuster verre voorbij gestreefd is, de gereede erkentenis voegen, dat zij tot de volmaaktheid op verre na nog niet is gekomen. Daarom waarderen wij het vooral, dat zij in het beginsel der vrijheid een' waarborg tegen onbewegelijken stilstand en in de gezuiverde kennis van het Evangelie eene onvergankelijke levenskracht in zich draagt, die wel gehecl of ten deele ontbreken moet, waar Kerkgezag en Kerkleer in de plaats van Gods woord getreden is. Het is door dat beginsel en die kracht, dat iedere Gemeente de hervorming moet erlangen, welke zij bij voortduur behoeft. Ware dit slechts in onze eeuw altijd en door allen helder ingezien en te goeder trouw erkend, wij meenen dat de booze geest van scheiding en scheuring niet zoo gereeden ingang gevonden zou hebben, en dat menig onheil, der Hervormde Kerk vooral bejegend, beter te voorkomen of af te wenden geweest zou zijn. *Reactie* en *Revolutie* worden niet duurzaam tegengegaan, dan alleen door een wèl gevolgd stelsel van *Hervorming*. De Conservatieven, die meenen alles te vermogen door niets te doen, moeten wel eenmaal uit hunne zoete rust wakker geschud en tot het inzigt gebragt worden, dat zij geene behou-

ders, maar zonder het te weten of te willen, meer dan iemand anders, oorzaak van latere bewegingen en woelingen geweest zijn. Maar laat ons gelooven, dat het stelsel van behoud, in den Staat nu wel voor goed overwonnen, ook in de Kerk voortaan niet meer, gelijk sedert vele jaren, heerschen zal. Zoo wie nu nog aan dat verouderde stelsel zich vastklemmen wil, zal eerst zich zelven schaden, maar daarna ook voor de rampzalige gevolgen van zijne verkeerd gewijzigde vasthoudendheid verantwoordelijk zijn. Wij spreken in den ruimsten en meest algemeenen zin: Hervorming van de Hervormde Kerk wenschen en verwachten wij. Niemand en niets zal haar kunnen verhinderen of duurzaam tegengaan. Wat echter in deze dagen meest besproken wordt, geldt in meer beperkten zin, de verandering en verbetering van den vorm van kerkbeheer. Ook in dien bepaalden zin moet de titel van het voor ons liggend werkje verstaan worden. Naar het ons toeschijnt is die titel eerst na het opstellen en uitspreken der Redevoering en bij de opentlijke uitgaaf gekozen; en het zal wel voornamelijk daaraan toe te schrijven zijn, dat hij niet juister noch minder dubbelzinnig is.

Het is eene Redevoering, die op den 30 Augustus ll., in de eerste Vergadering der Vereeniging van Hervormde Predikanten in Overijssel, uitgesproken werd. Gelijk men zich herinnert, zijn zoodanige Predikanten-vereenigingen, hetzij zich uitsluitend bepalende tot de Hervormde, hetzij meer vrij gezind en Christelijk zich uitstrekkende tot de geheele Protestantsche Kerk, in Gelderland, Groningen, Vriesland, Noord-Braband, Utrecht, en nu ook Overijssel tot stand gekomen. Zuid- en Noord-Holland zullen volgen. Zal er wel één Provincie willen achterblijven? Er is wel als bezwaar ingebragt, dat die vereenigingen van Predikanten wegens de bestaande Ringsvergaderingen onnoodig en overtollig, wegens de aankweeking van petitiezucht en democratische beginselen schadelijk, en voor het gezag der Kerkbesturen, ja ook der geheele kerkelijke organisatie gevaarlijk waren. Maar ziet hoe weinig die bedenkingen mogen gelden! De kerkelijke Organisatie van 1816 is voor den adem des tijds bezweken, en aan de vereenigingen behoort wel de verdienste niet, van haar te hebben vernietigd of opgeheven. Het is een misverstand of misbruik van het woord, wanneer eene vereeniging, waartoe alleen Predikanten zamenkomen, tegen-

over de Kerk, dat is immers de verzameling der Christenbelijders, als te zeer democratisch wordt beschouwd en veroordeeld. En mogen dan de petitiën door Predikanten na ernstige en vrije beraadslaging opgemaakt, en tot hunne medebroeders in de heilige bediening gerigt, gelijkgesteld worden met hetgeen nu of dan bij hooge Staatsmagten ingeleverd, en door eene ongeoefende massa, zonder het te kennen, met kruisjes en hanepoten is onderteekend geworden? De Ringsvergaderingen zijn meerendeels tot levenlooze vormen geworden, en al ware dit zoo niet, dan zouden zij wel geene Provinciale Vereeniging van Predikanten in kracht en werking kunnen evenaren. Maar waartoe zullen wij ons nog bekommeren over bedenkingen en bezwaren, die zoo weinig in de schatting der kerkelijken gewogen hebben, dat nu reeds, ongeveer in twee jaren tijds, schier al onze Nederlandsche Gewesten zoodanige Vereenigingen hebben zien ontstaan, en zelfs de mannen, die vroeger hare verklaarde tegenstanders waren, niet alleen den schijn verre van zich weren van nu nog den geest, waarvan die vereenigingen zijn uitgegaan, te willen bestrijden, maar ook zelfs onder hare oprigters en voorstanders genoemd worden.

Gelijk wij reeds gezegd hebben, wordt hier bepaaldelijk over verandering en verbetering van het kerkbeheer gesproken. De verschillende grieven, tegen de organisatie van 1816 ingebragt, worden opgesomd en bij het licht der Geschiedenis beoordeeld. Het bekende werk van YPEIJ en DERMOUT is ten grondslag gelegd bij het beknopte en toch volledige overzigt van de onderscheidene ontworpen of tot stand gekomen organisatiën der Hervormde Kerk, sedert 1795. Eene hoogst loffelijke onpartijdigheid is daarbij in acht genomen. En het is wel het meest aan den stijl, d. i. aan de zucht tot krachtig en vurig spreken, toe te schrijven, dat sommige uitspraken gewijzigd en verzacht moeten worden, om juist en waar te zijn. Zoo worden bijv. de bestuurders van den Nederlandschen Staat in 1795 en vervolgens gezegd, van den geest der Fransche ongodsdienstigheid en goddeloosheid doortrokken te zijn geweest. Maar de Schrijver weet immers zoo goed als wij, dat die booze geest, reeds vóór onze omwentelingen, in Frankrijk zelf een deel van zijne kracht en invloed verloren had, en dat onze *Vijfënnegentigers* wel veeltijds een kwalijk verborgen tegenzin tegen het kerkgeloof gekoesterd, maar toch

nooit de godsdienst zelve gesmaad of eene ijdele Godin der Rede in de plaats van den Heer des hemels en der aarde gehuldigd hebben. Meer naar waarheid lezen wij elders: »eerbied voor een Opperwezen werd wenschelijk gekeurd; daarentegen gehechtheid aan hetgeen Gereformeerden van Remonstranten of Protestanten van Roomschen onderscheidt, werd toegeschreven aan kleingeestigen geloofsijver." En opdat niemand wane dat wij een' lofredenaar der Revolutie hebben ingevoerd, zijn het de woorden van Mr. G. GROEN VAN PRINSTERER, *Kort Overzigt van de Geschiedenis des Vaderlands*, bl. 87, die wij hebben uitgeschreven.

Nog enkele andere voorbeelden zijn ons in deze Redevoering voorgekomen, dat uit de voorliefde voor krachtige woorden en termen, de schijn, zoo al niet het wezen van partijdig oordeel en uitspraak geboren is. Maar wie zich daarover zou mogen beklagen, gewisselijk de ontwerpers van het *Algemeen Reglement* van 1816 niet. Teregt is de groote gelijkheid daarvan met het *Concept-Reglement* van 1808 onder Koning LODEWIJK, in het licht gesteld. Voor de Vaderlandsche Kerkgeschiedenis ware het niet zonder belang dat Concept eindelijk eens uit het stof van Staatskabinet of Ministerieel Bureau op te delven, waar het reeds zoo lang als begraven ligt. Met gelijke billijkheid wordt al het goede opgeteld, waardoor de organisatie van 1816 zich boven hetgeen vroeger bestond, onderscheiden heeft. Zie vooral bl. 52, 53. De goede trouw en loffelijke bedoelingen der ontwerpers worden, gelijk regt is, buiten allen twijfel gesteld. En zoo wij nu hiermede vergelijken wat de laatst overgeblevene van die ontwerpers vroeger en later over die organisatie geschreven heeft, zal deze naauwelijks bevonden worden een zoo ijverig lofredenaar te zijn als de Schrijver, die hier als moedig bestrijder is opgetreden. Tegenover den ruimen lof staat de opmerking van twee groote feilen: *de oppermagt van den Staat*, en *het nominatiestelsel*.

Het zijn de omstandigheden des tijds, die gebiedend verandering en verbetering eischen. Hervorming en vooruitgang in het staatkundige en eene vrijzinnige grondwetsherziening, als die nu tot stand gekomen is, maken het onraadzaam, maar tevens onmogelijk, om aan de eischen des tijds langer weerstand te bieden. Vrijheid en kracht is behoefte voor de Hervormde Kerk, inzonderheid tegenover de naijverige oudere

zuster. Maar daarom mag zij, tegenover den Staat, niet in touwen blijven, die hare handen binden, hare vrije beweging belemmeren en de rigting van haren gang beperken. En even zoo moet het middenpunt der (uitwendige) kerkelijke eenheid niet langer een gegeven en opgedrongen, maar een zelf gekozen zijn, waaraan allen zich aansluiten, en dat het orgaan van allen is.

En nu de middelen, om tot die verandering en verbetering te komen? Het mag geen herstel van het gezag, noch ook eene uitzuivering en herziening der Symbolische Schriften zijn. De oude Nederlandsche Kerk, formulier aan formulier toevoegende, was in tegenspraak met zichzelve, stookte een vuur onder eigen dak, maakte huichelaars en leugenaars, en geraakte in oneerlijken strijd met haar eigen levensbeginsel. Het is onbedachtzaamheid, in dezen tijd naar de wan te willen grijpen, om den dorschvloer te zuiveren en het kaf van het koren te scheiden. En het is waarlijk niet verstandiger, den teruggang te drijven tot de misvattingen der Hervormers zelven en de dwalingen hunner schoolgeleerdheid. In waarheid, de kunstmagneet, die vroeger zoo velen van het Evangelie aftrok, hen boeijende aan menschelijk woord, heeft nu bijna al hare kracht verloren. Eenmaal zullen allen berusten in de geloofsleuze, waarop allen gedoopt zijn, en die de Heer zelf aan zijne Kerk gegeven heeft.

De gewenschte verbetering moet van eene vrijzinnige herziening van het Algemeen Kerkelijk Reglement uitgaan. Het is hier wel de plaats niet, om de wenschen des Schrijvers met het sedert ontworpen en voorloopig vastgesteld *Gerevideerd Algemeen Reglement* te vergelijken, of aan te wijzen, waarin zij vervuld en zelfs overtroffen, en waarin zij onvervuld gebleven zijn. Alleen zij het met een enkel woord gezegd, dat het Synodale Concept de verkiezing der Predikanten uitsluitend aan den zoogenaamden Grooten Kerkeraad met assumtie van een bepaald aantal van Oud-Kerkeraadsleden opdraagt, en voor ieder der overige Kerkeraadsleden, aan de Gemeente de keus uit een viertal geeft. In waarheid is dit te veel of te weinig: te veel, indien het regt van verkiezing niet aan de Gemeente behoort; te weinig, indien dat regt met de eene hand, ten aanzien van het meest belangrijke gegeven, en met de andere hand, voor hetgeen de Gemeente het naaste aan het harte ligt, teruggenomen wordt. De Ge-

meente is zoowel bevoegd om een' Predikant als om een' Ouderling uit een gegeven viertal te verkiezen. Zij zal het doorgaans met evenveel kennis van zaken kunnen doen, als het door de Kerkeraden pleegt te geschieden. Wat nu is voorgesteld, moet er toe leiden om de belangstelling der Gemeente in de uitoefening van haar stemregt te onder te houden en na korten tijd alles tot het oude te doen terugkeeren. Er mag niet verondersteld worden dat zoo iets bedoeld zou zijn. Maar wat men gewis niet gewild heeft en wat toch het gevolg der nu voorgestelde bepalingen wezen zal, is de onbelemmerde invloed van partijschappen en ijveraars, die het niet of weinig betwiste terrein zullen innemen en inhouden, en alzoo middellijk ook de verkiezing der Predikanten zullen regelen, wat bij meerdere vrijzinnigheid dier bepalingen niet zoo gemakkelijk voor eene weinig talrijke minderheid geweest zou zijn. Bij meer algemeene uitoefening van het stemregt der Gemeente vreest men voor intrigues. Gij moet dan ook in eenvoudigheid des harten gelooven, dat dit schandelijk kwaad bij de nu bestaande wijze van verkiezing genoegzaam is uitgesloten. En wat kan er te vreezen zijn, zoo slechts het viertal van den Kerkeraad, dat der Gemeente wordt aangeboden, zuiver en goed is; — hoe zou dan de keus zelve verwerpelijk kunnen zijn? O, dat men slechts toezie en niemand tot het uiterste drijve! Er zijn in de Hervormde Kerk, die hun regt verkort achten, en die niet zijn af te wijzen, zoo zij lijdelijk moeten afwachten, wie de man des Kerkeraads wezen zal; maar die als minderheid zich aan de meerderheid zullen moeten onderwerpen, zoo zij hun aandeel in de verkiezing hebben gehad, of die, zoo zij de meerderheid uitmaken, niet door de minderheid overheerscht mogen worden. Van waar is het toch dat men zoo lang en op zoo velerlei wijze zich zelven en anderen door fictie en illusie misleidt? En terwijl wij dit zeggen, hebben wij inzonderheid het oog op hetgeen onbedachtelijk is voorgesteld, dat alle niet stemmende leden der Gemeente geacht zullen worden, zich te voegen bij de keus des Kerkeraads: een maatregel die niet veel beter dan eene openlijke bespotting der leden, die hunne stem komen uitbrengen, wezen zou; waarom het bevreemden mag, dat dit door onzen Schrijver zonder welverdiende kritiek vermeld en zelfs niet zonder alle goedkeuring overgenomen wordt, bl. 72. Maar hierover zal elders moeten gehandeld worden.

Ofschoon wij ruim zooveel over den inhoud der Redevoering van Dr. VAN SENDEN naar vrijen trant geredeneerd, dan op eene volledige opgaaf daarvan ons bevlijtigd hebben, behoeven wij nu echter de verzekering wel niet te geven, dat alles op eene belangwekkende wijze behandeld is geworden. En deze belangrijkheid wordt niet weinig verhoogd door de Bijvoegsels of Aanteekeningen, die van bl. 32 tot 79 doorloopen. Er is daarin een wezentlijke schat van kennis nedergelegd, zoo als het van den Schrijver verwacht mogt worden. Er is daaruit veel te leeren omtrent de vroegere en latere Kerkordeningen, en ook nog al curieuse bijzonderheden zijn daarin opgenomen, omtrent den eigenlijken oorsprong en de geschiedenis der invoering van het Reglement van 1816. Velen zullen met ons oordeelen, dat de Aanteekeningen, zelfs boven de Redevoering, geschikt zijn om aan dit geschrift eene blijvende waarde te verzekeren. Zoo degelijke geschriften mogen niet met den dag voorbijgaan. Het ware schade voor de wetenschap van kerkelijk regt. Is er hier of daar eene enkele aanteekening, die zonder schade gemist had kunnen worden, bij zoo veel belangrijks, als hier geleverd wordt, moge het dan gelden: *superflua non nocent:* overvloed schaadt niet. Wat ik bij eenen wenschelijken herdruk op bl. 26 gewijzigd en op bl. 60 weggenomen wilde zien, zeide ik den Schrijver liefst niet in het openbaar. Men zou mij ligtelijk verkeerd verstaan, en dan wierd het gevaar van ergernis, gegeven of genomen, nog al meerder.

En wat nu wel de Schrijver voor zichzelven zoeken en bedoelen zou! Die vraag worde aan onze behouders overgelaten, die de zwakheid hunner zaak verraden, wanneer zij als een eerste argument tegen het streven der vrijzinnigen voorop plaatsen, dat het niet bij allen uit zuivere beginselen voortkomt. Het moet dan waarlijk in die wereld der Conservatieven al heel zuiver toegaan, dat zij zich bevoegd achten om hunne tegenstanders, niet enkel naar woord en daad, maar ook naar beginsel en bedoeling te oordeelen. Wij zijn gewoon dat oordeel, ook ten aanzien van die niet met ons zijn, aan eene andere vierschaar over te dragen. En zoo wie zich de deugdelijkheid zijner zaak bewust is, behoeft ook wel het kerkelijk of wetenschappelijk geschil niet op het terrein van personaliteiten over te brengen. Daarom willen wij niet vragen, noch toestaan dat anderen vragen naar eenig per-

soonlijk doel van den Schrijver, anders dan hetgeen in zijne redevoering zelve voor oogen ligt: namelijk om reeds terstond bij de eerste vergadering der Overijsselsche Predikanten-Vereeniging, den broederzin en het kerkelijk leven op te wekken en te verhoogen, en ook langs dien weg de Hervorming voor te bereiden, die in onzen tijd dringend vereischt wordt; maar nu ook niet langer zal kunnen terugblijven. Wij eindigen met de slotwoorden van den Schrijver: »Er wordt een beter tijdperk voor de Nederlandsche Hervormde Kerk geboren. Het voorgaande was noodig, om aan het volgende het aanzijn te geven. Ook dat wij thans intreden zal, op zijne beurt, worden vervangen door een beter. Steeds ga het voort in aanmadering tot de volmaaktheid. Hemelsche Vader, uw koningrijk kome!"

De vrije Fries. Mengelingen, uitgegeven door het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde. Vden Deels Iste Stuk. Te Leeuwarden, bij G. T. N. Suringar. 1847. *In gr.* 8*vo.* 96 *bl. f* :-60.

Het Tijdschrift *de vrije Fries* gaat voort, met ook in dit vijfde deel, waarvan het eerste stuk hier wordt aangekondigd, zijnen door de vorige deelen welverkregenen roem te handhaven en aan het oogmerk zijner oprigting te beantwoorden. Dit nummer behelst: *Opgraving en bewaring van Oudheden.* Uit het *Deensch*, door Jhr. Mr. H. DE HAAN HETTEMA. Het stuk is de vertaling eener handleiding, getiteld: *Om Nordiske Oldsager og deres Opbevaring*, welke in Augustus 1831 door het Koninklijk Genootschap van Noordsche Oudheidkunde te *Koppenhagen* is uitgegeven, en door den Heer HETTEMA reeds eenigen tijd geleden uit gemelde hoofdstad van *Denemarken* ontvangen was. De daarin voorkomende inlichtingen en wenken verdienen wel te worden behartigd.

Dezelfde verdienstelijke Oudheid- en Geschiedkundige laat bl. 22 tot 28 hierop volgen een *Berigt omtrent eene Muurschildering in de Sint Maartenskerk te Bolsward.* Eene gekleurde plaat, met opgaaf der afmeting, is er bijgevoegd. De muurschildering bevindt zich in twee bogen nevens elkander. De eene boog bevat een mans borstbeeld, de andere twee.

Het geheel heeft het onderschrift: WILHELMUS *hic ne humiliatur fides*, en schijnt, naar het oordeel van HETTEMA, te zijn opgerigt door den deken Jhr. WATZE VAN HETTEMA, ter eere van den zoogenaamden Kettermeester WILHELMUS LINDANUS, die het Protestantisme zocht tegen te gaan, maar tevens de kerk in de kerk zelve te hervormen, welke dubbele poging dezen Geloofsonderzoeker bij beide partijen gehaat maakte.

Mr. J. DIRKS leverde eene beschouwing van *de togten der Friezen onder* KAREL *den Grooten tegen de Wilten en Avaren*, in 789 en 791. Dit belangrijk onderzoek loopt door tot bl. 52. Doch genoemde Schrijver heeft nog meer willen bijdragen: want onmiddellijk hierop volgt: *De Friezen voor Aken, in* 1248, waaruit blijkt, van hoe veel dienst de Friesche kruisvaarders voor Koning WILLEM zijn geweest, zoodat zij aldaar, even als zoo dikwerf in vorige tijden, eenen buitengewonen roem behaalden.

Dr. J. G. OTTEMA vervolgde zijn *Verslag over eenige Handschriften der Chronijk van Worp van Thabor*, en komt bl. 84 tot het besluit, dat geen derzelve ouder is dan het eerst door hem vermelde H. S. van het Provinciaal Archief van *Friesland*, te *Leeuwarden*, waarover kan gezien worden *de vrije Fries*, IIIde deel, bl. 105 *en* 118.

Eindelijk brengt de Heer J. VAN LEEUWEN eene waardige hulde aan RIEK RIEMSMA, wiens levensloop en studiën eenvoudig worden beschreven; terwijl juist daardoor de verdiensten van den grootendeels zichzelven gevormd hebbende wiskundige, vervaardiger van het meest beroemde Planetarium, des te sterker in het oog vallen.

Wij besluiten onze aankondiging met den wensch, dat het Friesche Tijdschrift steeds even gelukkig moge worden voortgezet.

Aanprijzing van huiselijk leven. Iets voor onzen tijd. Te Arnhem, bij G. W. van der Wiel. 1848. *In gr.* 8*vo.* 126 *bl.* *f* 1-20.

Wie heeft in onze dagen den tijd, om zich te verdiepen in bespiegelingen over het stille huiselijke leven? De openbare

zaken trekken de algemeene aandacht; jan en alle man neemt daaraan deel; van staatkundige tinnegieters wemelt het; weldra zullen wij (tot heil of tot verderf van het vaderland?) het klucht- of treurspel hebben van regtstreeksche verkiezingen, waarbij duizenden, die er voor geen greintje verstand van hebben, zullen helpen beslissen, wie over 's lands hoogste belangen zullen waken. Waarlijk, er behoort moed toe, om in zulk eenen tijd over het huiselijke leven te durven schrijven! En toch, is het niet thans vooral noodig en nuttig, op de zegeningen zoowel, als op de verpligtingen te wijzen, die daaruit voortvloeijen? Wij vereenigen ons gaarne met den Schrijver, als hij zegt: »Elk leeft eerst voor *zichzelven*, daarna voor *zijn gezin*, eindelijk voor *den Staat*. Die goed voor zichzelven was, zijne belangen met wijsheid, ijver en trouw behartigde in de dagen zijner opleiding en vorming, die wordt goed voor het gezin, dat hij voor zich tot stand brengt, en die goed en deugdelijk is voor zijn gezin, heeft zich tot burger van den Staat gevormd. De huisgezinnen zijn de kleine kringen, die, als kleine maatschappijen, de groote maatschappij uitmaken. Hoe zal iemand bekwaam zijn voor, getrouw wezen in 't groote, die in 't kleine niet bruikbaar is?" De waarheid, in deze woorden uitgedrukt, wordt dikwijls miskend; en het zou niet moeijelijk vallen vele voorbeelden aan te wijzen van dezulken, die met veel lawaai naar buiten werken, en wier huiselijk leven verre is van te zijn wat het behoorde te wezen. Ons sta het vrij daarbij te twijfelen, of hen een wezentlijk goede geest bezielt, en of hunne bedoelingen zoo zuiver zijn als zij schijnen. Wie het hem opgedragen werk in den huiselijken kring verwaarloost, is ontrouw aan zijne eerste en heiligste roeping, en wane niet, die ontrouw door eenige andere philanthropie, hoe fraai en edel die ook moge schijnen, te kunnen vergoeden!

Doch wij zouden van het boekje, dat wij beoordeelen, afdwalen. Het is een welgeschreven, ernstig en gemoedelijk, eenvoudig en hartelijk woord ter aanprijzing van het huiselijke leven. De Schrijver bepaalt en beschrijft eerst het huiselijke leven, toont aan, wat het is, hoe het met onze bestemming overeenkomt, hoe het naar Rede, Godsdienst en Christendom moet worden gerigt. Daarop ontwikkelt hij den invloed, dien zulk een huiselijk leven heeft op 's menschen deugd en geluk. Hij beantwoordt daarbij in de eerste plaats

de volgende vragen: Welke deugden kweekt het huiselijk leven? Waarom wordt in het huiselijke leven onze zedelijke volkomenheid meer bevorderd, dan buiten hetzelve? Welke zijn de oorzaken, dat het huiselijke leven ondeugden teelt, of dat ondeugden in hetzelve geteeld worden? Eindelijk leidt hij de genoegens van het huiselijke leven af uit de betrekkingen, waarin het plaatst, uit de verhoogde deugd, die het aanbrengt, uit de geschiktheid, die het geeft, voor onze betrekking buiten den huiselijken kring, in het maatschappelijke leven. Dat alles wordt in een' goeden en geleidelijken stijl ontwikkeld. Wij zouden gewenscht hebben, dat die stijl levendiger en meer afwisselend was, om daardoor den lezer meer te kunnen boeijen; op die wijze zon het geschrevene zeker nog meer ingang hebben kunnen vinden. Het geheel eindigt met een eenvoudig verhaal, dat het voorafgaande betoog als door een voorbeeld moet bevestigen. Ook hier maken wij op den stijl en de inkleeding dezelfde aanmerking. Doch dit neemt niet weg, dat wij het boekje ernstig en van ganscher harte aanbevelen, en dat wij den Schrijver als zijne zoetste belooning toewenschen, dat zijn geschrift moge medewerken, om onder ons volk de deugd der huiselijkheid en het geluk des huiselijken levens aan te kweeken en te bevorderen, opdat het kenmerkende van onzen landaard ook daarin, bij al de woeling en onrust der tijden, moge bewaard blijven!

Reize naar het Land der Boggdhufz, onuitgegeven fragment van LEMUEL GULLIVER, *in het licht gegeven door* HENDRIK VAN BRAKEL. *Te Amsterdam, bij* de Wed. R. Stemvers. 1848. *In* 8*vo.* 40 *bl.* *f* :-30.

De uitgever geeft het volgende verhaal van de redenen, waarom dit fragment van den beroemden reiziger GULLIVER zoo laat in het licht verscheen. Een oudoom van hem, die de laatste jaren zijns levens in *Engeland* doorbragt, had eene groote liefhebberij in het verzamelen van oude geschriften, om het even of hij die lezen kon al dan niet; hij liet hem dus eene groote kist met papieren na, die hij, in zijn testament, zijne *letterkundige werkzaamheden* noemde. Zoodra de Heer HENDRIK VAN BRAKEL hiervan meester was,

ging hij in dit gedeelte zijner erfenis aan het snuffelen, maar vond er in het begin zeer weinig, dat de moeite waard was te bewaren. Doch eindelijk viel hem een net geschreven handschriftje in het oog, dat het opschrift *Travel to Boggdhufz* voerde, en, bij nadere inzage, van den geestigen reiziger LEMUEL GULLIVER bleek te zijn. Het is slechts een gedeelte, dat er, helaas, van bewaard is gebleven; want het scheidt er plotseling te midden van eenen volzin uit. Alle pogingen van den uitgever, om het vervolg van dit belangrijk reisverhaal te vinden, zijn vruchteloos geweest, zoo als ook om de redenen op te sporen, die SWIFT, den Engelschen verzamelaar van GULLIVER's *Reizen*, genoopt hebben, dit reisavontuur niet onder de andere van den onvermoeiden zwerver op te nemen, waarover deze zich ook in het begin van dit Reisjournaal zeer verwondert.

Wij zullen, om het genoegen der lezers niet vooruit te loopen, geen droog verslag geven van hetgeen hier met de bekende naïve geestigheid en natuurlijke eenvoudigheid, aan GULLIVER zoo eigen, verteld wordt, evenmin als wij ons in aardrijkskundige onderzoekingen verdiepen willen, waar eigenlijk het land der *Boggdhufz* gelegen is, of wat oord der bewoonde aarde hier bedoeld wordt. Wij hebben te vergeefs dezen welluidenden naam in de voornaamste aardrijkskundige woordenboeken gezocht; zoodat het nu zeker is, dat hierdoor eene lang onbekend geblevene landontdekking aan het licht is gekomen.

Het is echter bekend, dat GULLIVER, onder den vorm van een eenvoudig reisverhaal, wel eens toespelingen op de staatkundige gesteldheid van *Engeland* in zijnen tijd, maakte, want hij moet in het geheel niet van een' satirieken geest ontbloot geweest zijn. Wij weten niet, of zulks ook met dit fragment het geval moge zijn geweest. Wij zouden daar haast aan twijfelen, en daardoor misschien de reden kunnen gissen, waarom SWIFT dit onopgesmukt reisjournaal niet bij de andere togten van GULLIVER opnam.

Bij eene oplettende lezing van het tafereel der zeden en gewoonten der bewoners van het land der *Boggdhufz* kwam het ons voor, dat, door eene verwonderlijke speling van het toeval, veel op de gesteldheid van ons vaderland in dezen zoo belangrijken en kritieken tijd van toepassing zou kunnen gemaakt worden; iets, waaraan voorzeker GULLIVER,

hoe scherpzinnig hij ook moge geweest zijn, niet zal hebben gedacht.

Tot bewijs hiervan geven wij de volgende aanduidingen, die wij echter geheel aan de meerdere fijnheid van doorzigt der lezers onderwerpen.

Op bl. 9 vindt men van de *Makal-Manti* en de *Smido-Manti* gewag gemaakt, waardoor de liberale en de behoudende partij in ons vaderland zouden kunnen verstaan worden.

Bl. 10. De *Stormbrievers*, waarvan hier gesproken wordt, schijnen vreemde gelukzoekers te zijn, die zich indringen, om allerlei wind van politiek, vrijheidskreten enz. op onzen bodem over te brengen.

Bl. 13 en volgg. schijnt men eene persiflage van het oude kiesstelsel (het getrapte) aan te treffen, waardoor men tot eene *soi-disant*-vertegenwoordiging geraakt.

Bl. 17 en volgg. schilderen misschien de koorts der volksverhuizing, en geven eene aanwijzing van kolonisatie, als middel om de manie van naar *Amerika* te trekken tegen te gaan.

Bl. 23 en volgg. wordt het zoogenoemde vrije onderwijs en zijne gevolgen geschetst.

Bl. 31 en volgg. Persiflage van de dwaasheid om ambtsbedieningen naar de godsdienstbelijdenis te geven.

Bl. 36 en volgg. Ironie op de vordering der Roomschgezinden om processiën op straat te houden; en eindelijk bl. 39, dat bij het ultra-liberalismus de Koning tot een stroopop vernederd wordt.

Ref. geeft deze aanduidingen en verklaringen volstrekt als geen evangelie; hij kan hierin dwalen, en laat het geheel aan de vele lezers, die hij dit boekje toewenscht, over, hier andere en nog meerdere toespelingen te zoeken en te vinden. Dit zal voorzeker de oogenblikken veraangenamen, die zij aan dit geschrift zullen toewijden. Misschien zullen zij in het eerst er niet regt in thuis komen; maar bij herhaalde lezing en overdenking zal er voor hen een licht opgaan, dat hen voor al de moeite der inspanning zal schadeloos stellen, en zij zullen den Heere HENDRIK VAN BRAKEL dank zeggen voor de gelegenheid, waarin hij hen gesteld heeft, om gebruik van hun vernuft en scherpzinnigheid te maken; want, hoezeer dit boekje slechts klein is, is er veel in op te merken

en te verklaren. Misschien komen zij wel tot het besluit, dat, even zoo als men vermoedt dat SWIFT GULLIVER's *Reizen* zelf gemaakt heeft, de Heer VAN BRAKEL ook dit laatste reisfragment zelf zal vervaardigd hebben.

Lotgevallen van twee Matrozen, gedurende hun verblijf op een der Markiezeneilanden. Naar het Engelsch van HERMAN MELVILLE. *II Deelen. Te Haarlem, bij de Erven* F. Bohn. 1847. *In gr.* 8*vo.* 490 *bl. f* 5 - :

Even gelijk in de voorgaande eeuw de steeds toenemende bekendheid met *Amerika* aanleiding gaf tot het vervaardigen van velerlei *Robinsonades*, vindt thans de verbeelding van vele fraaije geesten voedsel tot het voortbrengen van dergelijke verhalen in de ontdekkingen der *Europeanen* in *Australië* of *Polynesië*. Evenmin als wij het verhaal der lotgevallen van *Robinson Crusoë* voor geheel en al verdicht houden, weigeren wij alle geloof aan het verhaal, hetwelk ons in dit werk wordt aangeboden. Dat twee matrozen van eenen Noord-Amerikaanschen walvischvaarder van hun schip vlugten, en eenige maanden op een der eilanden van *Polynesië* zich onder de inboorlingen ophouden, is eene zoo dagelijks voorkomende gebeurtenis, dat wij bij de aankondiging van haar verhaal op zichzelve geene reden hebben om aan eene verdichting te denken. Maar, indien de matroos (die op den titel HERMAN, maar in het werk zelf, veel eigenaardiger, TOM of THOMAS genoemd wordt) MELVILLE zijne eigene wezentlijk ondervondene lotgevallen en die van zijnen makker beschreven heeft, dan mogen wij het er veilig voor houden, dat hij zijne gedenkschriften of mondelinge mededeelingen toevertrouwd heeft aan een' van die speculanten in deze soort van letterkundige producten, die dan ook, naar de gewoonte van zulke schrijvers, aan den eenvoudigen zeerob allerlei humoristische of wijsgeerige aanmerkingen en geleerde aanhalingen in den mond gelegd heeft. Van elders weten wij, dat de nieuwste en meestgeachte aardrijkskundigen *Noekahiwa*, het grootste der *Markiezeneilanden*, beschrijven, als bestaande uit naakte, oneffene, grootendeels ontoegankelijke bergen, die hier en daar zeer vruchtbare en waterrijke dalen vormen. De rotsen, die aan de zijde van het zeestrand eene

steile helling hebben, en van welke de schoonste watervallen nederstorten, onder welke er een is, die van eene hoogte van tweeduizend voeten nedervalt, worden vruchteloos door de vreeselijke branding der zee geteisterd, en vergunnen slechts hier en daar van uit de zee, dáár, waar zij gespleten zijn, het gezigt op de bekoorlijke valleijen van het eiland. De inboorlingen maken een welgemaakt en schoon menschenras uit, en legden steeds de meest vriendschappelijke gezindheid jegens de *Europeanen* aan den dag, maar leven onder elkander in gestadige oorlogen, bij het voeren van welke zij het er vooral op toeleggen om gevangenen magtig te worden, die zij braden en opeten. Met deze algemeene berigten komen die, welke MELVILLE meer in de bijzonderheden mededeelt, waarmede een verblijf van meer dan zes maanden op *Noekahiwa* hem bekend had gemaakt, overeen. Aan de gewone stoffaadje van deze soort van werken, onder anderen beschrijvingen van kannibaalsche feesten, van minnehandel met eene kannibaalsche schoone, en de vrij levendige schildering der bestorming van een schip door eene school van zwemmende ligtekooijen, die het alzoo voor eenigen tijd tot een drijvend bordeel maakten, ontbreekt het ook hier niet. Overigens moeten wij erkennen, dat de inhoud van het werk meer beantwoordt aan de eischen der eerbaarheid, dan het nog al weelderige titelvignet zou doen vermoeden. Het belangrijkste gedeelte van het boek is, naar ons oordeel, dat, hetwelk berigten behelst aangaande de natuurlijke gesteldheid en de voortbrengselen van het land, aangaande den maatschappelijken toestand en algemeene karaktertrekken der bewoners. Hetgeen de Schrijver verklaart gezien en bijgewoond te hebben, draagt in alle deelen het kenmerk der geloofwaardigheid. Derhalve, als eene bijdrage tot de beoefening der land- en volkenkunde, en daarbij ook geschikt tot aangenaam onderhoud, verdient het werk de opmerkzaamheid onzer lezende landgenooten.

Polixena. Geschiedkundige Roman. (*Zweden van* 1788 *tot* 1792.) *Naar het Hoogduitsch. II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. *In gr.* 8*vo.* 532 *bl. f* 4-80.

In zoo ver een geschiedkundige Roman, bij de verdichting

van het verhaal, nogtans niet kennelijk strijdig mag zijn met de wezentlijke geschiedenis, draagt dit werk ten onregte den naam van *geschiedkundigen* Roman. Zelfs zou de illusie van het verhaal aangenamer zijn, indien het niet gepaard ging met eene in allen deele onwaarachtige voorstelling van een nog niet zeer ver verwijderd tijdperk der Zweedsche geschiedenis. Gaarne zouden wij GUSTAAF DEN III, die zijne misslagen zoo zwaar geboet heeft, in vrede laten rusten; maar wanneer wij zijne gedachtenis hooren verheerlijken, als die van eenen beminnelijken Vorst, die het slagtoffer is geweest der aristokratie van den Zweedschen Adel, dan herinneren wij het ons onwillekeurig, dat de naauwkeurigste en nieuwste berigten den vroeger vergoden Koning hebben leeren kennen als eenen heerschzuchtigen dwingeland, die door zijne verkwistingen zijn volk verarmde, door de door hem aangemoedigde losbandigheid der zeden van zijn hof op die des volks den schadelijksten invloed oefende, en zich het treurige lot, hetwelk hem trof, al verontschuldigt dit de moordenaars niet, waardig maakte. »Wanneer toch," gelijk een geacht Zweedsch Schrijver (*) zegt, »Godslasteringen de hoftaal vormen, en de eene maîtres na de andere de koninklijke sponde bestijgt, dan loert het misnoegen stellig op den drempel der vorstelijke woning." Even gunstig wordt in den thans aangekondigden Roman geoordeeld over 's Konings broeder KAREL VAN SUDERMANNLAND, die door de ware geschiedenis wordt voorgesteld als waarschijnlijk medepligtig aan den moord van zijnen koninklijken broeder, en gedurende zijn regentschap, na den dood des Konings, zich als een valsch en gewetenloos voogd gedroeg omtrent den minderjarigen GUSTAAF IV.

» Wat den Roman als Roman betreft, die is onderhoudend en overigens niet zonder eene goede zedelijke strekking; vooral is het karakter der beminnelijke POLIXENA zeer belangwekkend. Als een boek tot uitspanning is het werk bruikbaar voor zoodanige lezers, wie de onwaarachtige voorstelling der geschiedenis en van den voornaamsten persoon in dit verhaal niet hinderen zal. Ten slotte laten wij op ons verslag nog, als eene regtvaardiging van onze aanmerkingen, het oordeel van den beroemden Zweedschen Geschiedschrijver GEYER over

(*) VON KÜHLBERG.

GUSTAAF volgen: »De natuur, die hem zoo vele schitterende hoedanigheden had toegedeeld, had hem die hoedanigheden niet geschonken, welke noodig waren voor zijn geluk en dat van zijn volk. Zijn onstuimige geest, aangehitst door eene al te levendige verbeelding, en beneveld door ingewortelde vooroordeelen, veroorloofde hem niet den weg te bewandelen, dien de voorzigtigheid en regtvaardigheid hem voorschreven. Zijn wil werd niet geregeld door gestrenge, zuivere en deugdzame beginselen. Hij legde altijd meer vlugheid van geest dan oordeel aan den dag. Zijne eerzucht was zonder grenzen; maar hij hechtte geen ander denkbeeld aan den roem, dan dat van eene schitterende magt, en deed denzelven meer in eene wijdklinkende meening dan in eenen wezentlijk goeden naam bestaan."

Contarini Fleming. Een Roman van B. D'ISRAËLI. *Uit het Engelsch vertaald. II Deelen. Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1846. *In gr.* 8*vo.* 630 *bl. f* 5 - 70.

Dit is geen roman van de gewone soort. De Schrijver heeft zich een bepaald doel voorgesteld, waarvan hij zelf getuigt, dat het »ten allen dage als tot de moeijelijkst te behandelen beschouwd en daarom ook in de romantische letterkunde van alle landen nimmer behandeld is geworden, te weten *de ontwikkeling en vorming van den dichterlijken aanleg.* Toen D'ISRAËLI dit boek schreef, kon hij misschien aldus spreken; later ontving het publiek eenen soortgelijken roman in ANDERSEN's *Improvisator*, die blijkbaar hetzelfde thema zich ter behandeling koos. Ons komt het voor, dat aan den laatsten de uitwerking van het onderwerp beter is gelukt dan aan den eersten, misschien wel omdat hij grootendeels zijne eigene ondervindingen en gewaarwordingen slechts had mede te deelen, en zijnen held in omstandigheden plaatste, niet geheel vreemd aan die, waarin hij zelf had verkeerd. D'ISRAËLI heeft zich geheel in eene denkbeeldige wereld verplaatst, en is daardoor, onzes inziens, tot onwaarschijnlijkheid en onnatuurlijkheid vervallen. Misschien ook is Rec. te onpoëtisch, om het noodzakelijk verband te kunnen doorzien tusschen veel van het hier verhaalde en de ontwikkeling van een' dichterlijken aanleg. Tot die onwaarschijnlijk-

heden en onnatuurlijkheden zou hij b. v. rekenen het geheele verhaal van de poëtische struikrooverbende, waarin een geheele troep fatsoenlijke en aanzienlijke jongelieden in goeden ernst een tijdlang het dichterlijke beroep van roover uitoefenen. Vraagt men overigens, of er niet veel, zeer veel fraais in dit boek wordt gevonden, het antwoord is volmondig toestemmende. Zoowel in de teekening der karakters, als in de episoden van het verhaal, in de schildering van onderscheidene landen en volken, is veel, wat van groote bekwaamheid getuigt, maar ook veel, wat ons voorkomt, geheel buiten het eigenlijke onderwerp om te loopen en tot ontwikkeling daarvan volstrekt niet te dienen. De resultaten van het geheel lieten ons ook onbevredigd. Waartoe wordt de dichterlijke aanleg ontwikkeld? Wat brengt hij ten slotte voort, wat de vroegere zonderlingheid en veelsoortige dwaasheid verschoont en doet vergeten? Op al dergelijke vragen vinden wij hier, dunkt ons, geen bevredigend antwoord. Het is alsof de Schrijver zelf daaromtrent nog tot geen resultaat is gekomen en nog in het land der droomen voortleeft. Trouwens, zijne latere werken, zijne staatkundige romans zoowel, als zijne staatkundige begrippen, zouden ons dat ook van zelf doen vermoeden.

Met al die aanmerkingen beschouwen wij dit boek toch geheel niet als onverdienstelijk of der lezing onwaardig. Integendeel, wij durven die wel aanbevelen; het is meer dan een gewone roman; het had, naar ons inzien, nog meer en beter moeten en kunnen worden. Maar ook zoo als het daar ligt, getuigt het van veel bekwaamheid, van levendige verbeelding en dichterlijken gloed. Het verwondert ons daarom niet, dat het in *Engeland* veel lezers heeft gevonden, en dat het met den stroom der alledaagsche romans niet in vergetelheid is weggezonken.

De Vertaler heeft zich van zijne taak wèl gekweten.

De vloek der zelfzucht. Naar het Engelsch van de Gravin VAN BLESSINGTON. *III Deelen. Te Amsterdam, bij* P. Kraay, Jun. 1848. *In gr.* 8*vo.* 878 *bl. f* 8-:

Het is eene prijselijke eigenschap van de meeste niet historische Engelsche romans, dat zij zich een of ander bepaald

punt ter uitwerking hebben voorgesteld. Het geldt de schildering van een of ander bepaald karakter, de ontwikkeling van eene of andere bepaalde waarheid. Te ontkennen is het niet, dat de schrijvers zich daardoor wel eens laten vervoeren tot eene wijdloopigheid, die minder goedkeuring verdient en op de grenzen komt van langdradigheid; maar van den anderen kant worden dikwijls de bedoelde romans iets meer dan louter lectuur van uitspanning en mogen indedaad dienstbaar gerekend worden aan de bevordering der kennis van het menschelijke hart en karakter.

Ook het boek, dat wij thans aankondigen, bezit deze goede eigenschap. De titel bevalt ons het minste; wij zouden er aan twijfelen, of het juist uitdrukt, wat het boek bedoelt. De daad, wier rampzalige gevolgen het hoofdonderwerp van het verhaal uitmaakt, kan, ja, tot zelfzucht worden teruggebragt, maar is toch te zeer onvoorbedacht de opwelling van het oogenblik, dan dat men haar daaraan bepaald zal toeschrijven. *The fatal error* is daarom in het oorspronkelijke de meer gepaste titel.

Men zou bij het lezen van dezen roman schier op het denkbeeld komen, dat de Schrijfster door het lezen van de *Ellen Middleton* van Lady FULLERTON opgewekt is geworden, om een soortgelijk karakter, als ELLEN is, te teekenen, en te ontwikkelen, hoe soortgelijke omstandigheden op het mannelijk karakter moeten werken; zoo veel gelijks is er in de situatie van de heldin in het eene, van den held in het andere boek. Dat is haar ook zeer goed gelukt, en de Vertaler mogt te regt spreken van de uitvoerige schildering, de haarfijne ontleding van het karakter, waarvan zelfzucht zeker den grondtrek uitmaakt, en dat hier in zijnen kleingeestigen hoogmoed, in zijnen bekrompen argwaan, in zijn gebrek aan zedelijke kracht wordt ten toon gesteld. Rec. vindt het jammer, dat de Schrijfster die ééne groote gebeurtenis, welke den held zijn geheele volgende leven tot eenen vloek maakt, zoodanig heeft gekozen, dat zij zoo geheel onopzettelijk is. Al waren de gevolgen ook geheel onberekenbaar, de daad zelve moest wat meer eigene schuld medebrengen, om de waarschuwing indruk te doen maken.

Daarmede willen wij intusschen het vele goede en treffende zelfs in dit verhaal niet ontkennen, en meenen, dat het tot het getal derzulken behoort, waaruit voor de ken-

nis van het menschelijke hart en leven nut is te trekken. Wij bevelen het dan ook gaarne ter lectuur aan, en geven daarbij den Vertaler even gaarne den lof, dat hij zijne taak goed heeft volbragt.

De Toovenaar. Door LEITCH RITCHIE. *Uit het Engelsch vertaald door* J. F. BOSDIJK. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* M. H. Binger. 1847. *In gr.* 8*vo.* 596 *bl. f* 6-:

Wij herinneren ons, dat reeds vóór eenigen tijd de vertaling van eenen zoogenaamd historischen roman bij ons, onder den titel van *Gilles de Raiz*, in het licht is verschenen. Dezelfde historische legende van eenen Franschen edelman, die in het jaar 1440 te *Nantes*, als van tooverij beschuldigd, is ter dood gebragt, heeft nu eenen anderen bewerker gevonden. Voor zoo veel wij ons *Gilles de Raiz* herinneren kunnen, is het thans aangekondigde werk op grooter schaal vervaardigd, en schildert meer in bijzonderheden de zedelijke en maatschappelijke gesteldheid van *Frankrijk* in die dagen. Indien dit verhaal al geene verhevene karakters of bij uitnemendheid navolgenswaardige voorbeelden ter beschouwing aanbiedt, zoo is het toch vrij van zulke levendige voorstellingen der ondeugd, die de verbeelding bekoren en de zinnelijke driften prikkelen; terwijl de afwisseling en het woelige der bedrijven toch den leeslust boeit en aangenaam bezig houdt. Waarom wij het er voor houden, dat het grootste getal van ons romanlezend publiek het boek niet onvoldaan uit de handen zal leggen.

Lotgevallen van den jongen Willem, of het spreekwoord bevestigd: Met God en met eer. Door T. VAN SPALL, *Pred. te Klundert. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1848. *In kl.* 8*vo.* 76 *bl. f* :-60.

Het zou voldoende zijn om dit boekje aan te bevelen, indien wij slechts verklaarden, dat de naam des Schrijvers tot een waarborg verstrekte voor de waarde van het verhaal. De Eerw. VAN SPALL, ook door verhalen van grooteren omvang reeds gunstig bekend als een nuttig en aangenaam

Schrijver voor het volk, bestemde dit werkje meer in het bijzonder voor jongelingen uit de zoogenaamde burgerklasse, die na het verlaten der school voornemens zijn een beroep te leeren, ten einde nuttig te wezen voor de maatschappij en voor hun onderhoud te kunnen zorgen. Het kleine verhaal stelt een tafereel voor naar het werkelijke leven. Het behelst wel geene tooneelen uit het leven en den toestand van de magtigen en rijken der aarde, maar ook de toestand van den eenvoudigen burger geeft aan den deugdzamen en Christelijken mensch de eigenaardige gelegenheid tot beoefening van zulke deugden, die zelfs in den geringsten stand den stempel dragen van een edel hart en van ware levenswijsheid. Dit is het, wat men in het onderhavige werkje allerwegen opmerkt. De ambachtsman, die kommerlijk met gade en kinderen leeft van de vrucht van zijnen handenarbeid, en nogtans den armen en hulpeloozen wees, den achtergelaten zoon van zijnen broeder, niet overlaat aan diakonie- of armbestuur, maar dien als kind opneemt in zijn eigen gezin. De doodelijke kranke en stervende vader, die op zijn sterfbed zijnen zoon troost met de herinnering aan God en vermaant om God steeds voor oogen te houden. De dankbare wees, die door deugd, door vlijt en liefde zijne weldoeners tot vreugde en tot zegen verstrekt, en ook voor zichzelven Gods zegen ondervindt. Zietdaar hetgeen de Schrijver bevallig en onderhoudend schildert. Dat het zulk een geschriftje niet aan eene goede zedelijke strekking ontbreekt, zal, hopen wij, door onzen lezer reeds bij deze eenvoudige aankondiging gevoeld worden. Eene gunstige ontvangst doe 's mans arbeid aan zijne bedoeling beantwoorden, en oefene een' heilzamen invloed uit op de gemoederen onzer jeugdige landgenooten!

Bedsermoenen, door DOUGLAS JERROLD. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1848. *In kl.* 8*vo.* 156 *bl. f* 1-90.

De inval, om eene snarige vrouw voor te stellen, die haren geduldigen echtgenoot achter de gordijnen (de titel *gordijnenpreken* zou dan ook wel zoo eigenaardig in onze taal geweest zijn) kapittelt, is op zichzelven niet onaardig. Dertig variatiën evenwel op bijkans geen ander thema dan: gij zijt een verkwister! is te veel, om niet in het zoutelooze te vallen. En over dit onderwerp loopen de meeste. Die er dan ook eene uitzondering op maken, zijn niet de minst geestige. Overigens tellen wij onder de beste: *Caudle heeft de paraplui uitgeleend*, omdat de spijtige dame met eene verbazende vindingrijkheid allerlei grieven aan die zeer eenvoudige zaak weet vast te knoopen. *Jufvrouw Caudle voorspelt aan haren man een alleraangenaamst leven, wanneer hare »goede moeder" bij hen komt inwonen*, om het grappige der bogten,

waarin zij zich wringt, ten einde haren zin te krijgen; *Caudle is vrijmetselaar geworden*, om het kluchtige dreigen, vleijen, bestraffen, alles dooreen, om achter het fijne van de zaak te geraken, en *het voornemen om Kaatje weg te jagen*, wegens de dwaze invallen der spreekster. In een ledig kwartiertje neemt men het boeksken eens tot verstrooijing ter hand; maar de weinige opgewektheid, die men zal gevoelen, om de meeste stukjes andermaal te lezen, bewijst genoeg, dat het de zoodanige aan het ware vernuft ontbreekt. Ook heeft de eenheid van vorm iets eenzelvigs. Als men in zulke preekjes niet gedurig iets nieuws en pikants weet te leggen, doet men beter, ze niet te schrijven.

Friedel de Zwerver. Eene Geschiedenis uit het Duitsche Volksleven, door W. VON HORN. *Te Groningen, bij* F. Wilkens. 1847. *In gr.* 8*vo.* 274 *bl. f* 2-60.

Indien men door het Duitsche Volksleven verstaat het volksleven in *Duitschland* vóór ongeveer honderd jaren, dan hebben wij vrede met den titel, en als zoodanig heeft het tafereel eene bijzondere aantrekkelijkheid. Thans immers vallen, ten gevolge van meerdere aanrakingen en verkeer der volken, de verschillende zeden, gelaatstrekken, spraak en levenswijze der menschen, die men in groot aantal, door middel van spoorwegen, dikwijls op één en denzelfden dag aantreft, minder onder de aandacht van den beschrijver, dan dit vroeger het geval was. Het ons hier thans aangebodene verhaal schetst ons den dorpskleedermaker, die, als het orakel der eenvoudige boeren van zijne woonplaats en als de eenige dorpeling, die ooit iets van de wijde wereld gezien heeft, hunne winteravonden door zijne vertellingen aangenaam verkort; de avonturen van den zwervenden ketellapper, die met zijne vrouw en kinderen, en zijne gansche bezitting op eenen ezel geladen, de afgelegene bergstreken rondtrekt; benevens de lotgevallen van den landbewoner, die, door buitengewone omstandigheden in den krijg en naar de overzeesche gewesten gelokt, als een rijk man in zijn geboorteland terugkeert. Het lot van den zwerver, die, ofschoon teleurgesteld in zijne getrouwe liefde en aan eene aaneenschakeling van rampen ten doel staande, aan het einde de zelfvoldoening heeft van, in het bezit van een aanzienlijk vermogen en eenen gelukkigen ouderdom, de weldoener te zijn van al zijne bloedverwanten en voormalige begunstigers, wekt de levendigste belangstelling; weshalve wij het er voor houden, dat de Vertaler door de overbrenging van dit verhaal aan zijne lezende landgenooten eene aangename dienst heeft bewezen.

BOEKBESCHOUWING.

Hoe de menschen al met den Bijbel gehandeld hebben, of omtrekken eener Geschiedenis des Bijbels, in Brieven aan zijne Vrienden, van CLAUDIUS. *Uit het Hoogduitsch. Tweede Druk. Te Amsterdam, bij* J. C. Sepp en Zoon. 1847. *In gr.* 8*vo.* 127 *bl. f* 1-10.

Verhandeling over het wenschelijke eener verbeterde Staten-overzetting des Bijbels; bijzonder met opzigt tot het Nieuwe Testament. Te Koevorden, bij D. H. van der Scheer. 1847. *In royaal* 8*vo.* 48 *bl. f* :-60.

Wij kunnen de aankondiging dezer twee geschriften gevoegelijk in ééne beoordeeling zamenvatten, want beide zijn eene soort van inleiding tot hetzelfde Boek, den Bijbel; beide behelzen het een en ander over den *kanon*, over de geschiedenis van den tekst des Bijbels, over verschillende vertalingen, en wat dies meer zij. Het eerste ontwikkelt breedvoeriger, wat het begin van het tweede slechts kortelijk vermeldt; het eene is van meer algemeene strekking, het andere van bepaalder doel.

De Schrijver van N°. 1 is ons onbekend; ten minste de bekende *Wandsbecker Bothe* zal het wel niet zijn. Na op den voorgrond gesteld te hebben, dat eene geschiedenis des Bijbels hoofdzakelijk bestaat in of nederkomt op eene beschouwing van de verschillende opvattingen van en inzigten in den Bijbel, brengt de Schrijver het eerste tijdvak van de geschiedenis (der opvatting) des Bijbels tot aan de vijftiende eeuw, en wijst aan, deels dat de Bijbel toen als een onfeilbaar gezag hebbend regter beschouwd werd; deels, dat hij eigenlijk een onbekend boek was, en het niet anders kon zijn, zoowel wegens de zeldzaamheid en kostbaarheid der boeken, als ten gevolge van onkunde der talen en vrees voor de geestelijke en wereldlijke magt. De scholastiek tastte wel den Bijbel niet aan, maar was er onverschilliger

voor; trouwens men weet, dat de scholastieken evenzeer uit ARISTOTELES bewijzen voor hunne stellingen en teksten voor hunne predikatiën haalden, als uit den Bijbel. Het was dan ook eene armzalige, gebrekkige kennis, die van den Bijbel in dien tijd te bekomen was, waartoe een gedeelte uit de *Biblia pauperum* wordt aangehaald. Toen echter de dageraad der Hervorming begon aan te breken, reeds in het begin der vijftiende eeuw, werd de Bijbel een krachtig wapen tegen de Kerk. De drukkunst maakte dien oneindig algemeener bekend. Overzettingen bragten hem onder het oog ook van de leeken, die den grondtekst niet verstonden. Het andere tijdvak vervolgt de geschiedenis des Bijbels tot in onzen leeftijd. De Kerk begon zich tegen het gezag des Bijbels als eenigen regel van geloof aan te kanten. LUTHER wordt door den Bijbel gebragt tot het verwerpen van alle gezag van Kerkvaders, Pausen en Kerkvergaderingen. Vertalingen verspreiden zich, Duitsche, Noordsche, Engelsche, Fransche, Italiaansche, Nederduitsche. Ook de Katholijke Kerk levert overzettingen. Voorts komt nu in aanmerking de *tekst* des Bijbels. Verschillende teksten dienden tot grondslag voor onderscheidene vertalingen; de Latijnsche *Vulgata* handhaafde haar gezag in den boezem der Roomsche Kerk; de Grieksche vertaling van het O. V. (de LXX) werd op (misschien eenigzins beneden) hare waarde geschat. De Hebreeuwsche tekst; de *Masorethen;* verdiensten der Protestanten omtrent de tekstkritiek. Men ziet, dat dit gedeelte van het werkje niet zoo bepaald over de tekstkritiek van het N. V. handelt, als over die van het O. En het is dan ook een wezentlijk gebrek, (straks zullen wij zien, dat het ook een gebrek van N°. 2 is) dat de nieuwste onderzoekingen op dit veld den Schrijver niet schijnen bekend te zijn geweest. Eindelijk dan komt hij tot den *kanon* als zoodanig, en besluit met eenige zeer oppervlakkige aanmerkingen over den strijd, die in de laatste jaren tusschen de met reuzenschreden voortgaande natuurkundige wetenschappen en den Bijbel ontstaan is. Het gewigt van dit onderwerp, de invloed, dien het heeft op de gansche wijze van den Bijbel te beschouwen;

de kracht der aanvallen van deze zijde op dit boek; de noodzakelijkheid, om het gansche inzigt in den Bijbel te wijzigen en den Goddelijken oorsprong van denzelven geheel anders te omschrijven — dit alles had gemaakt, dat het onmiddellijk op des Schrijvers weg zou hebben gelegen; daaromtrent zijne lezers tot grondiger en helderder oordeel te leiden. BRETSCHNEIDER heeft er vóór een paar jaren eene korte verhandeling over gegeven, die de punten van beschouwing meer aanroert dan ontwikkelt; en wij wachten nog altijd eene op de hoogte der godgeleerde en natuurkundige wetenschappen plaatsende *monographie* over dit moeijelijke maar hoogst belangrijke onderwerp; waarbij, zien wij niet geheel verkeerd, de wèl aangevatte behandeling zou doen blijken, dat de eer des Bijbels minder te lijden had, dan men algemeen schijnt te duchten, mits men het doel en de strekking van den Bijbel — en ook zelfs zijnen oorsprong terugbrenge binnen de grenzen, die men ze nooit had moeten doen verlaten, als wanneer de aanvallen van het ongeloof veel onschadelijker zouden gebleven zijn.

Doch dit in het voorbijgaan. Het aangekondigde werkje staat, zoo als wij te kennen gaven, niet op de geheele hoogte der wetenschap, maar bevat zeer vele wetenswaardige zaken voor de zoodanigen, die te hunner oefeninge een kort overzigt willen hebben van de lotgevallen des Bijbelboeks, of, om het met de woorden van den zonderlingen titel te zeggen: »hoe de menschen al met den Bijbel gehandeld (onwillekeurig lazen wij haast: *geleefd*) hebben.

N°. 2 is eigenlijk de uitgewerkte voorrede eener herziene en verbeterde Staten-overzetting van den Bijbel, die bij den uitgever dezer verhandeling in het licht zou verschijnen, of welligt reeds verschenen is. De opsteller wil eigenlijk aan minkundigen of mindoordenkenden doen gevoelen, dat het geene heiligschennis zij, de verbeterende hand te slaan aan de gewone of zoogenaamde Staten-vertaling des Bijbels. Daartoe zal hij beginnen met het geven van »een geschiedkundig overzigt van het voornaamste betrekkelijk den tekst, bij wijze van inleiding."

Het vangt aan met den oorsprong van de schriften des

N..T. en van derzelver verzameling in den *kanon;* benevens de verspreiding daarvan door oude vertalingen en afschriften, waarbij het een en ander wordt medegedeeld nopens de stoffen, waarop en waarmede, de figuren (lettersoorten) waarin, en de personen, waardoor dit afschrijven vóór de uitvinding der boekdrukkunst geschiedde. Daarna iets over de *palimpsesten.* De onmogelijkheid wordt verder aangetoond van opzettelijke vervalsching of verminking des N. T., met bijbrenging van de oorzaken der verschillende lezingen, als: schrijffouten uit achteloosheid, verbeteringen door gissing, het in den tekst opnemen van verklarende woorden, het overschrijven van verkortingen, het schrijven van getallen in letters. Van het eene en andere worden wel ter snede de voorbeelden bijgebragt, voor zoo ver die onder het oog van onkundigen in het Grieksch kunnen gebragt worden. Nu volgt een kort overzigt van den geschiedkundigen gang, welken de behandeling van den grondtekst sedert de uitvinding der boekdrukkunst gehad heeft, vooral tot op de vervaardiging der Staten-overzetting. Daaruit blijkt, dat de vervaardigers van de laatste verstoken waren van vele hulpmiddelen, die later zijn ontdekt, om eenen *goeden* tekst te vertalen. Maar ook om den tekst, dien zij hadden, *goed* te vertalen. Taal- en oudheidkunde — welke reuzenschreden hebben zij in de laatste twee eeuwen gedaan! Waarlijk, wanneer men zich op de hoogte plaatst, die de wetenschap thans heeft bereikt, en men ziet dan eens achter zich nederwaarts in het dal, waarin de geleerdste mannen van hunnen tijd vóór twee eeuwen arbeidden, dan wordt men vervuld van bewondering voor de geleerdheid, schranderheid, oordeelkunde en fijnen tact der voortreffelijke mannen, aan wie het reuzenwerk der vertaling van den Bijbel werd opgedragen. En wel ver van hunne verdiensten met driestheid in de schaduw te stellen, houden wij hunne namen onsterfelijk. Hoe oneindig veel hulpmiddelen biedt onze leeftijd aan; en wanneer nu VAN DER PALM, staande te midden van dien schat, doorvoed met naauwkeurige kennis van 't geen in het begin der zeventiende eeuw naauwelijks — laat ons zeggen geheel niet, voor iemand verkrijg-

baar was; wanneer VAN DER PALM van zijne Bijbel-overzetting zegt, dat hij er veertig jaren aan had gearbeid, waarvan acht als een paard — kan men dan niet, met alle achting voor de vervaardigers der overzetting, op welke de Nederlandsche Hervormde Kerk sedert ruim twee eeuwen mogt roem dragen, zeggen, dat zij er zich thans mede behelpt?

Breedvoerig en naauwkeurig is de Schrijver over den arbeid van hen en van de herzieners. Hij geeft hun den welverdienden lof, en komt alzoo tot vermelding van het gebrekkige in hunnen arbeid. Het bestaat *vooreerst* in het *splitsen* van den doorloopenden tekst *in hoofdstukken en verzen.* Wij erkennen het dikwijls gebrekkige, dikwijls onvoegzame van die verdeeling; en wij zouden de eersten zijn, om den Schrijver bij te vallen in haar onbepaald af te keuren, indien men den — ondersteld geheel onbekenden — Bijbel moest gaan drukken. Hetgeen VAN DER PALM (*) ter verdediging van zijn behouden van dezen vorm des Bijbels gezegd heeft, is meer vernuftig gezegd, dan zuiver gedacht; het eenige, waarop weinig valt af te dingen, is de noodzakelijkheid eener nieuwe verdeeling, die altijd willekeurig is. En wat alles afdoet, maar door den schranderen man slechts in het voorbijgaan genoemd is, de aanhalingen, die het bijbehoud der oude kapittel- en verzenverdeeling noodzakelijk maken. Het is dus in het afgetrokkene goed, wat de Schrijver schimpend daarop, en den lof der voorgenomene Bijbeluitgave uitbazuinend, verkondigt. Ook het op zich zelf gebrekkige kan door de omstandigheden onvermijdelijk worden. Het *tweede*, door hem genoemd, zal minder tegenspraak lijden: *de vooruitgang in kennis der Oostersche en Grieksche talen.* Deze heeft zeker in de Staten-overzetting vele fouten doen opmerken. Of de Schrijver dezer verhandeling de man zij, om met bedachtzaamheid en oordeel daarvan gebruik te maken bij het verbeteren van de genoemde overzetting, zou niet dan uit zijnen arbeid kunnen blijken. Wij hebben dien niet onder

(*) *Brief aan de Synode* vóór zijne *Bijbelvertaling*, bl. 25, 26.

de oogen gehad, en moeten dus ons oordeel opschorten. *Ten derde* noemt hij den *voortgang der tekstkritiek*. Hier is hij althans niet op de hoogte der wetenschap. GRIESBACH is hem het *corpus juris*, in wiens arbeid wij, behoudens kleine wijzigingen, hebben te berusten. Alsof dan SCHULTZ, RINCK, LACHMAN, en vooral SCHLEIJERMACHER (*) en FISCHENDORF, den arbeid van GRIESBACH niet in de schaduw hadden gesteld! Het geleerde stuk over de Tekstkritiek van Dr. J. I. DORDES was, blijkens de aanteekening op bladz. 39, den Schrijver niet onbekend, maar hij vermeent, des ongeacht, bij zijne meening over GRIESBACH te mogen blijven, *deels* omdat er tusschen de wijze, waarop GRIESBACH en DORDES den tekst willen zuiveren, geen zoo groot practisch verschil is (behalve dat de eerste de waarde des H. S. S. voorop stelt, en daarna hunne getuigenis aangaande de lezing weegt, de tweede zaak omkeert en uit de lezing, naar vaste grondregelen gekozen, de waarde van het H. S. afleidt; de eerste zich door eerbied voor den door niets dan herkomst uit eenen on-kritischen tijd gewettigden *textus receptus* laat verkloeken, de tweede zich ruiterlijk van dit juk ontslaat; de eerste een willekeurig zamenstel geeft van kritische regelen, de laatste die bouwt op grondstellingen over de oorzaken der tekstvervalsching), en *deels* vomdat men alzoo eerst zou moeten afbreken wat GRIESBACH opgebouwd heeft, en daarna over lange jaren nog niet eens verder zijn, dan deze

(*) In de kritiek van het N. T. is SCHLEIJERMACHER (met allen eerbied zij het van den grooten man gezegd!) een *scepticus*, maar toch: hoe scherpzinnig heeft hij aan de wetenschap haren verderen weg afgebakend! En dat is in het algemeen ten aanzien van de verschillende deelen der Theologie zijne groote verdienste. Ja, omtrent de verschillende deelen: wie is de ijsbreker der nieuwe wijsgeerige ontwikkeling van het Christendom — SCHLEIJERMACHER; wie van de nieuwere homiletiek (wij spreken natuurlijk meer van de stof, dan van den vorm) — nogmaals SCHLEIJERMACHER; wie van de kritiek — al weder SCHLEIJERMACHER. Is het te verwonderen, dat zij, die 's mans inzigten deelen, met hem, misschien te veel, dweepen?

geleerde het reeds gebragt heeft." Het gewaagde en onwetenschappelijke van zulke redeneringen behoeft niet in het licht te worden gesteld. — Een *vierde* opzigt, waarin het gebrekkige van de Staten-overzetting blijkt, is de *interpunctie*. De zin hangt in het Grieksch, dikwijls met groot verschil, van het interpungeren af. De Schrijver noemt KNAPP als den Godgeleerde, die daaromtrent de meeste verdiensten heeft. Zeker omdat zijne uitgave van het N. T. in dit opzigt met meer zorgvuldigheid, dan de gewone, bearbeid is. Later hebben evenwel de nieuwste exegeten deze zaak met meer aandacht behartigd. Zij blijft echter altijd problematisch, en is meer de taak der exegese, dan van eene uitgave, die de resultaten nederlegt. De vertaler moet eene gemotiveerde opvatting kiezen. Daarin heeft de Schrijver gelijk, dat dit onderwerp nog geheel niet is afgedaan. Ten *vijfde* vorderen *taal en spelling* herziening. Voorzeker: het bevreemdde ons echter, onder de hulpmiddelen niet opgenoemd te vinden twee stukjes van wijlen Prof. IPEY, het tweede met Mr. W. C. ACKERSDIJK, over verouderde woorden in de Staten-vertaling. Ten *zesde*: *onjuiste inlassching en plaatsing van teksthaakjes*. Daartoe brengt de Schrijver hetgeen wij onder de proeven van min juiste vertaling zouden rekenen, de verwaarloozing van het *artikel*. Ten aanzien van den H. Geest — waaromtrent de dogmatiek de vertalers eene menigte fouten heeft doen begaan — worden een paar stalen bijgebragt. Wij voegen er bij, wat ons juist invalt, dat, *Joh.* I: 14, door dit vertalen met een lidwoord, dat in den grondtekst niet gevonden wordt, de zin geheel onverstaanbaar is geworden: *eene heerlijkheid, als* DES *Eeniggeborenen van* DEN *Vader*. Wat beteekent deze vergelijking? Wij hebben gezien de heerlijkheid van JEZUS CHRISTUS, als des Eeniggeborenen van den Vader. Moet dit beteekenen: zoo als den Eeniggeborene des Vaders betaamt? Zeker niet; ook de gelijkluidende vertaling van VAN DER PALM is onjuist: er staat ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρός: *als van een eeniggeboren* [zoon] *van eenen vader*. En dan is de vergelijking (ὡς) duidelijk en krachtig. De Schrijver besluit met de beantwoording

van twee vragen: of het niet beter ware eene geheel nieuwe vertaling te geven? en of de aangekondigde onderneming tijdig zij? Het laatste beamende, ontkent hij het eerste. Toegegeven, dat de Staten-overzetting zoo vele gebreken hebbe, als zijn opgenoemd, is het ons niet regt helder, wat hij meent met het verschil tusschen eene nieuwe overzetting en het verbeteren der bestaande. Het eerste zal toch altijd wel een gebruikmaken van de laatste toelaten, en het verhelpen van de gebreken in de Staten-overzetting, die uit de *eerste*, *tweede*, vooral *derde* en *vierde* oorzaken ontstaan zijn, zal wel hetzelfde zijn als het leveren eener nieuwe vertaling. Wat de tijdigheid aangaat: de Schrijver ziet tegen de invoering eener hierziening van de bestaande Bijbelvertaling wel tegenstand te gemoet, maar meent, dat dit in eene goede zaak niet mag afschrikken. Zoo is het ook; maar hij moest hier onderscheid hebben gemaakt tusschen het uitgeven van eene verbeterde Staten-overzetting als een gewoon boek, en het legaal invoeren ten kerkelijken gebruike door of op last der Synode. Hij verwacht, dat »deze eerlang die heilige zaak zal behartigen met al dien ernst, welken deszelfs gewigt zoo waardig is, en dat de tijd niet verre meer af zijn zal, waarin wij ons in eene herziene en verbeterde Staten-overzetting des Bijbels mogen verheugen." Wat wil de Schrijver dan nu eigenlijk? Dat de Synode zelve de hand aan het werk sla? Men zou het zeggen; want hij drukt het vertrouwen uit, dat de Synode »niet dwaas genoeg zal zijn, dit werk aan andere dan de bekwaamste en braafste mannen des lands toe te vertrouwen." Maar dan zou de »reeds afgedrukte en binnen kort bij den uitgever in het licht te zenden" herziene Bijbeluitgave zeer overbodig en de arbeid van den bewerker geheel nutteloos worden. Misschien vleit deze zich met de legale invoering van *zijne* bewerking? Wij weten het niet. Maar dit weten wij wel, dat wij weinig gevaars duchten van het in gebruik komen van verschillende Bijbelvertalingen en van het »weder plaats grijpen derzelfde ongelijkmatigheid, die in de Nederlandsche provinciën vóór de invoering der Staten-vertaling plaats had." Want *vooreerst:* de onderneming van eene nieuwe,

zorgvuldig bewerkte Bijbelvertaling staat niet gelijk met die van een' Duitschen Roman. Geen boekverkooper zal uit speculatie dat werk toevertrouwen aan iemand zonder algemeen erkende bekwaamheid, en deze mannen zullen zulk een' reuzenärbeid niet zoo maar met luchtige hand aanvatten. Tegen het uitgeven van allerlei gebrekkige vertalingen of herzieningen vinden wij dus genoegzamen waarborg in het belang van de boekhandelaars zelve. *Ten tweede:* indien twee, drie, vier van elkander in kleinigheden (meer kan het, bij de voorbeeldige getrouwheid der Staten-overzetting, toch niet zijn) van de gewone verschillende vertalingen al eens in gebruik waren; wat schade? Kan het niet ook zijn nut hebben, dat de opmerkzame gebruikers zich daarin verschillende overzettingen vinden voorgelegd? Wordt er het denkbeeld niet door tegengegaan, dat de Staten-overzetting de eenige, ware, echte Bijbel is, voor welken minkundigen evenveel eerbied hebben, als de Roomsche kerk voor de *Vulgata? Ten derde:* de tijden staan niet gelijk. Tot 1637 waren er, ja, verschillende Bijbelvertalingen in omloop en gebruik. Maar hoe zagen die er uit? Vertalingen van vértalingen, en hoe gebrekkig waren in den tijd van de vervaardiging dier overgezette vertalingen de hulpmiddelen tot zulk eenen arbeid? Wat dus voór ruim twee eeuwen verwarring gaf en verbetering hoogst noodzakelijk deed zijn, kan nu zonder schade plaats vinden, en prijst zich in sommige opzigten aan. *Ten vierde:* wij zijn sedert lang tot de overtuiging gekomen, en dit boekje heeft ons in die overtuiging bevestigd, dat het voorschrijven van eene bepaalde Bijbelvertaling ten kerkelijken gebruike vroeger hoogst noodzakelijk, maar tegenwoordig onnoodig, ondoenlijk en schadelijk zij. Onnoodig, want in dezen tijd van vrije prediking en opvatting van het Evangelie ligt het voor de hand, dat men niet leggen of liggen kan aan den band van eene kerkelijk regtzinnige Bijbelvertaling. Vroeger was dit iets anders: de Staten-overzetting sprak de regtzinnige en voorgeschrevene opvatting van den Bijbel uit, van welke niemand in de Staatskerk mogt afwijken. Daarom zeggen ook de Staten-generaal in de acte van invoering der overzetting,

dat zij is vervaardigd, opdat »Gods heilig woord, naar den regten zin, oogmerk en verstand van den grondtekst en spraak, waarin God de Heer Almagtig genadiglijk gelieft heeft zijne leer en godsdienst door het ingeven des H. Geestes te openbaren, mogt worden *uitgelegd, geleerd* en *gepredikt;*" en dat zij is geapprobeerd, ten einde zij »in de kerken en publieke scholen mogt worden aangenomen en gebruikt" door alle kerkelijke personen »tot bevordering van de eenheid der kerk." Van die eenheid der kerk en van dat verbindende eener Bijbelvertaling bij prediking en onderwijs hebben wij tegenwoordig geheel andere begrippen, des men daarvoor geene officiéle Bijbelvertaling noodig heeft. Maar behoort, zal men misschien zeggen, het bestuur der kerk dan niet te waken tegen het kerkelijke gebruik van onjuiste, geheel van den zin der H. Schrift afwijkende, of zelfs wel daartegen strijdende vertalingen? Wij gelooven, dat er weinig vrees is, dat men die bekome. Ze zouden bij diegenen, welke er een *kerkelijk* gebruik van maken, geenen aftrek vinden. Onderstel eens, dat men eene verminkte, verkeerde Nederlandsche vertaling van den Bijbel in het licht gave, en door buitengewoon goedkoopen prijs het kerkelijk gebruik trachtte in te sluiken. In dezen tijd van het publicisme is aanstonds de schceve overzetting gebrandmerkt, en de eene Recensent na den anderen stelt haar aan de kaak. Ieder is in de gelegenheid — niet om dien Bijbel met het oorspronkelijke te vergelijken, maar het met andere, geaccrediteerde vertalingen te doen, en de ondernemer van het kostbare werk komt er met schade af. — Bovendien achten wij het voorschrijven van eene bepaalde overzetting ten kerkelijken gebruike ondoenlijk. Wat is eigenlijk dit: »ten kerkelijken gebruike," zoo als de kerkelijke besturen zeggen, alleen de Staten-overzetting te zullen toelaten? Bij de openbare godsdienstoefening kan men niemand beletten, den Bijbel mede te nemen, dien hij goedvindt; en wanneer overigens het beheer van de kerk als gebouw het niet verhindert, kan geene Synode of de daarvan afdalende besturen iemand beletten, zijnen Bijbel in de kerk te laten liggen. Het gansche »toelaten" zou dus alleen nederkomen op den Bijbel,

uit welken de Predikant zijnen tekst en de voorlezer de opgegeven hoofdstukken voorleest. Maar wij vragen: wordt daarop toezigt uitgeoefend? Waar en aan wie is het voorgeschreven? Wordt er bij de kerkvisitatie onderzoek naar gedaan. Rec. heeft nog onlangs, in eene kerk zijnde, waar de predikant lid van het klassikaal bestuur was, ten gebruike van den voorlezer, den Nederduitschen Bijbel van het Britsche Bijbelgenootschap, te *Londen* gedrukt, en van geene de minste kerkelijke goedkeuring voorzien, en geenen dan dien, vinden liggen. Dit is er van dat »toelaten ten kerkelijken gebruike." Er was toezigt op en handhaving van mogelijk, toen geen Bijbel mogt gedrukt worden, dan na authorisatie van wege den Staat aan den boekverkooper, die genoodzaakt was, zijne drukken door voorgeschrevene onderteekenaars te laten authentiseren. Nu is het ondoenlijk. Het is ook schadelijk, gelijk iedere wet schadelijk is, die men niet in staat is te handhaven, omdat zij den eerbied voor den wetgever vermindert; schadelijk, omdat het de vrijheid belemmert, omdat het leeraars, die de waarheid alleen liefhebben en verkondigen, noodzaakt, zich somtijds in moeijelijke bogten te wringen ten gevalle eener in haren tijd hoogst voortreffelijke, maar voor het licht en de behoefte onzer dagen niet meer passende Bijbelvertaling; en eindelijk, omdat aldus, gelijk reeds gezegd is, voedsel gegeven wordt aan het wanbegrip, alsof die vertaling alleen de echte Bijbel ware.

De Schrijver meent, dat het doelmatig geweest ware, in der tijd eene beëedigde, permanente Commissie van Bijbelvertaling te benoemen, »die van de haar voorgekomene of haar aangewezene verbeteringen telkens eene lijst maakte, om ze vervolgens, na ingewonnen oordeel van Synoden of Classen, in latere Bijbeldrukken op te nemen; dan ware welligt deze overzetting ongevoelig tot eene volkomenheid gebragt, dat zij niet alleen met de beste vertalingen van den tegenwoordigen tijd konde wedijveren, maar ook boven dezelve de voorkeur verdiende." In het eerst was, gelijk hij er bijvoegt, die maatregel wegens de toenmalige kerkinrigting onuitvoerlijk; maar zou hij het nu daarom nog zijn? Het

is hier de plaats niet, denkbeelden op te geven nopens de zamenstelling en den arbeid van zoodanig eene Commissie, die, naar ons inzien, niet uit leden van kerkelijke besturen *als zoodanig*, maar uit Hoogleeraren der Godgeleerdheid en kundige Predikanten behoorde te bestaan. De door hen bearbeide en bij nieuwe drukken telkens verbeterde Bijbel-uitgaven behoorden noch behoefden eenig verbindend gezag te hebben; ze zouden het van zelf krijgen, en welligt ware alzoo, zonder schokken, van lieverlede eene gedurig aan de volmaaktheid naderende Bijbel-overzetting voorbereid, en tevens een weg tot minder juiste, minder doelmatige overzettingen afgesneden. De Evangelische Gezangen der Hervormden geven — dit valt ons hier in — daarvan eene proeve in het klein. In de oorspronkelijke uitgave en vroegere drukken vond men, *Gez.* LXII: 7, een op zich zelf waar, maar toch stuitend denkbeeld aldus uitgedrukt:

Kuische Jezus!
O, heilig mij!
Dat ik als gij
Ook kuisch van hart en wandel zij.

De authentiseurs der latere drukken (voor zoo ver deze ons onder het oog komen) hebben geene zwarigheid gemaakt, gezangboeken te onderteekenen, waarin het woord *kuisch* veranderd is in *rein*, zoo als het dan nu ook langzamerhand in allen zal gevonden worden. Zij hadden door eene kleine verandering in de voorafgaande regels de verbetering nog volkomener kunnen maken; maar wij wilden door dit voorbeeld alleen aantoonen, hoe men onmerkbaar zacht aan zulke verbeteringen ingang kan geven.

Rec. ziet, dat hij van het beoordeelen herhaaldelijk is afgeweken; het bij deze aanleiding geschrevene vinde verdediging in den aard en het belang der zaak.

Vrede door het bloed des kruises. Leerrede op den Goeden Vrijdag, over Col. I: 20ª, *door* P. H. HUGENHOLTZ, *Theol. Dr. en Predikant te Rotterdam. Uitgegeven*

ten voordeele van het Nederl. Zendelinggenootschap. Te Rotterdam, bij van der Meer en Verbruggen. 1848. *In gr.* 8*vo. VIII en* 22 *bl. f* :-30.

Wij ontvangen hier van den Eerw. HUGENHOLTZ eene regt goede, Evangelische Leerrede, gehouden op den Goeden Vrijdag, en tevens zóó ingerigt, dat de Avondmaalsviering op het Paaschfeest er door werd voorbereid. Aanleiding tot de keuze van den tekst werd hem gegeven door het geschrift van Mr. GROEN VAN PRINSTERER over *het Nederlandsche Zendelinggenootschap.* Na de lezing van dat geschrift nam hij de gelegenheid van den Goeden Vrijdag te baat, om openlijk te doen blijken, wat hij bij de zinspreuk des Genootschaps denkt, hoe hij *vrede door het bloed des kruises* meent te moeten verkondigen en wenscht verkondigd te zien. En tot de uitgave besloot hij te eerder, omdat hij, tot dat Genootschap in naauwe betrekking geplaatst, zich overtuigd mag houden, dat zijne opvatting van het Evangelie daar niet alleen geduld, maar ook door velen gedeeld wordt. Wij zien ons, bij de beoordeeling dezer Leerrede, hierdoor verpligt tot de opgave van hetgeen haar, als geloofsbelijdenis beschouwd, kenmerkt. En dan verdient het opmerking, dat de zoogenaamde *voldoening*-theorie hier niet gevonden wordt. *Is het niet een dwaalbegrip* — lezen wij bl. 19 — *dat bij dezen en genen wordt gevonden, alsof onze Heer door zijn sterven voor de zonde* (l. zonden) *den toorn van God had gestild, en hem bewogen, om de schuldigen niet te straffen, om met de van Hem afvallige wereld vrede te maken?* Dit stemt overeen met de opvatting van het begrip van zonde, die hier voorkomt. De vijandschap, door de zonde te weeg gebragt, bestaat uitsluitend aan de zijde van den mensch. De verzoening, door het bloed des kruises uitgewerkt, heeft de strekking, om die vijandschap weg te nemen. Daartoe *heeft God aan de wereld genade bewezen, vergeving geschonken door den dood van zijnen Zoon. Terwijl Hij zijne regtvaardigheid betoonde, zijne hooge majesteit handhaafde en der wereld in den dood des onschuldigen hare schuld voor oogen stelde, heeft*

Hij te gelijker tijd het meest schuldgevoelende hart gerustgesteld door de zekerheid, dat de straf reeds is gedragen (bl. 12). Zien wij wèl, dan vindt deze opvatting, waarbij *geen antwoord gezocht wordt op elke vraag, die bij het kruis in ons oprijst* (bl. 14), geene genade in de oogen van tegenstanders als GROEN VAN PRINSTERER *c. s.* En daarom vreezen wij ook, dat de poging, hier aangewend, om hen voor het Genootschap te winnen, hoe welgemeend ook, noodwendig schipbreuk lijden zal op hunne dogmatische onverzettelijkheid. Meer verwachten wij daarvoor van de onbewimpelde verklaring, onlangs, naar aanleiding eener ingekomen vraag, door de Buitengewone Vergadering te *Rotterdam* met groote eenstemmigheid gedaan aangaande de duurzame getrouwheid des Genootschaps aan de grondslagen, waarop het vóór meer dan vijftig jaren gevestigd is. Door die verklaring zijn op ééns al de aanklagten en lasteringen, tegen het Genootschap ingebragt, zegevierend wederlegd. Daardoor is tevens het even onbekrompen als Christelijk-geloovig standpunt, waarop het staat, voor allen aangewezen. En een iegelijk, die zich nu onttrekt, heeft toe te zien, hoe hij zich verantwoorde voor God en menschen.

Wij verblijden ons, dat mannen, als HUGENHOLTZ en anderen, in onze dagen met zoo groote vrijmoedigheid uitkomen voor hunne gematigde, echt Evangelische denkwijze, en bevelen deze Leerrede allen aan, wien wat zij van den Heer gelooven en belijden geen koud begrip des verstands is, maar die vertroosting en versterking zoeken aan den voet van het kruis.

Practisch Handboek der Kinderziekten, naar het Engelsch van J. M. COLEY, *M. D. Vrij bewerkt en vermeerderd door* L. H. VERWEY, *M. D. Stads-Geneesheer te Sloten. Iste Aflevering. Te Sneek, bij* van Druten en Blecker. 1848. *In gr.* 8*vo. IV en* 128 *bl. f* 1-20.

Het is nog niet lang geleden, sinds Recensent twee vertaalde werken over kinderziekten in dit Tijdschrift heeft

aangekondigd, en thans wordt hem reeds weder een derde ter beoordeeling toegezonden. Onwillekeurig rijst de vraag bij hem op, of er in onze taal nog behoefte bestaat aan een zoodanig handboek. Het komt hem voor, dat, indien het hier een oorspronkelijk werk gold, men in de beoordeeling omtrent het bestaan van die behoefte eenigzins inschikkelijker zoude mogen zijn, dan thans nu het al weder eene vertaling is, welke ons wordt aangeboden. Immers hetgeen omtrent ziekten van volwassenen geldt, dat namelijk in elk land en bij elk volk de ziekten gewijzigd worden naar den grond, de luchtsgesteldheid, de levenswijze, de geaardheid en andere eigenaardigheden, welke men aldaar aantreft, dit zal ook wel in meerdere of mindere mate waar zijn omtrent de ziekten der kinderen; en de uitgave van een oorspronkelijk werk over kinderziekten zoude dus hare nuttigheid kunnen hebben. Indien alzoo de Vertaler, »wiens naam (volgens zijne eigene verzekering) aan onze geneeskundigen niet onvoordeelig bekend is," en die »eene bijzondere neiging voor de beoefening van dit gedeelte der geneeskunde en eene vrij rijke ervaring in dit opzigt" heeft verkregen, zich had verledigd, om uit dien schat van ervaring aan ons geneeskundig publiek een oorspronkelijk werk aan te bieden, zouden wij die poging van harte hebben toegejuicht, daar hij hiermede getracht zoude hebben in eene wezentlijke behoefte te voorzien. Behoefte aan vertaalde handboeken over kinderziekten bestaat er echter niet en het argument, door den Vertaler aangevoerd, dat namelijk COLEY een Engelsch Schrijver is, terwijl de andere bij ons vertaalde werken van Duitschen oorsprong zijn, komt aan Recensent van te minder gewigt voor, omdat in het Handboek van MEISSNER eene vrij volledige kennis niet alleen met de Duitsche literatuur, maar ook met die van andere landen doorstraalt. Alleen eene grootere voortreffelijkheid van bewerking, een juister inzigt in vele zaken zoude, naar Recensent's oordeel, de uitgave van deze vertaling van COLEY's Handboek kunnen regtvaardigen. Bezit het die eigenschappen boven de vroeger bij ons in het licht verschenene vertalingen, met name boven die van MEISSNER? Het doet Recensent leed, hierop

geen toestemmend antwoord te kunnen geven. Het werk van COLEY is naar zijne meening niet beter, doch ook — de regtvaardigheid eischt zulks te erkennen — in vele opzigten niet slechter, dan de meeste handboeken over kinderziekten. Het heeft met dat van BRESSLER gemeen, dat het den lezer dadelijk met speciële pathologie op het lijf valt; dit schijnt ook den Vertaler gehinderd te hebben, althans hij belooft aan de laatste aflevering eene inleiding tot de pathologie en therapie der Kinderziekten te zullen toevoegen. Hiermede zal het gebrek wel eenigzins verholpen worden, maar het blijft toch altoos lapwerk en de lap wordt niet tijdig, noch op de regte plaats aangezet. Ofschoon de verdeeling en rangschikking der verschillende ziekten niet de hoofdzaak van een goed handboek mogen uitmaken, heeft de lezer toch het regt, om eenen geregelden gang in de bewerking te eischen. Het werk van COLEY mist dien, onzes inziens, ten eenmale. Het vangt aan met de ziekten van den navel, handelt daarna over de breuken, daarna over de gezwellen aan het hoofd, over het groot tongbandje, over atresie van den anus, over den horrelvoet en andere verkrommingen en brengt ons alzoo, voorzeker niet met eenen zachten overgang, op de oogziekten (p. 16). Deze worden hier vrij uitvoerig (tot p. 48) beschreven; ook de ophthalmia scrophulosa, variolosa, morbillosa en scarlatinosa vinden hier hare plaats, zonder dat deze ziekten, waaruit zij ontstaan, zelve nog zijn behandeld; ook komt hier veel voor, wat minder in een handboek over kinderziekten, dan wel in een werk over oogziekten te pas komt, terwijl er zelfs ziektegevallen van kinderen (?) van 18 jaren worden medegedeeld. Na vervolgens een paar korte hoofdstukjes aan de waterbreuk, de ontsteking der borstklieren en aan de geelzucht der pasgeborenen te hebben toegewijd, geeft ons de Schrijver op p. 51 een schema der huidziekten volgens WILLAN en BIETT en behandelt vervolgens kortelijk nagenoeg alle huidziekten, koortsige en niet-koortsige, welke zoowel volwassenen, als kinderen kunnen aantasten. Eindelijk (op p. 105) komen wij tot de ziekten der mond- en keelholte, waaronder wij de verschillende vormen van sto-

matitis vinden opgenomen; onmiddellijk achter deze volgt de *zwelling* der amandelen, daarna de tandvorming en de ziekten gedurende deze, vervolgens de speekselvloed (na het gebruik van mercurialia), dysphagia rheumatica, parotitis de hazenlip en eindelijk de keelcroup. In deze bonte volgreeks komen de verschillende opgenoemde ziekten in deze eerste aflevering voor: welk een plan de Schrijver zich bij deze wijze van behandeling heeft voorgesteld, hebben wij niet kunnen ontdekken.

Wat nu de behandeling van elk der verschillende opgenoemde onderwerpen betreft, wil Recensent niet ontkennen, dat hier veel, wat praktisch bruikbaar is, wordt aangetroffen en dat veeltijds de regelen eener rationele therapie zijn inachtgenomen. Wij kunnen het evenwel niet goedkeuren, wanneer wij genoegzaam overal, waar de werkzaamheid der buiksorganen moet bevorderd worden, de calomel en de jalappe bovenaan geplaatst vinden; het veelvuldig gebruik van mercurialia behoort voorzeker niet tot de voortreffelijkste kenmerken der Engelsche geneesmiddelen, terwijl ook de jalappe in de kinderpraxis veeltijds door zachter werkende middelen kan vervangen worden. Zooals de lezer dezer aankondiging uit het boven gezegde zal hebben gezien, behoort een groot gedeelte der in deze eerste aflevering behandelde onderwerpen meer op het gebied der chirurgie en oogheelkunde, dan in een Handboek over Kinderziekten; men zal ze in de werken over bovengenoemde takken der geneeskunde ook beter en volledíger behandeld vinden, dan bij COLEY; dit geldt evenzeer van de hier behandelde huidziekten. Praktisch bruikbaar moge het werk van COLEY zijn, maar de ziektebeschrijvingen zijn toch uiterst oppervlakkig; bij morbilli, scarlatina, variola en andere acute ziekten wordt van lijkopeningen niet, of hoogstens slechts in het voorbijgaan gesproken, eene oppervlakkige opsomming van symptomata is al wat voor ziektebeschrijving gelden moet. Het geheele hoofdstuk over vaccine beslaat naauwelijks anderhalve bladzijde. Ook op de therapie der koortsige huiduitslagen hadden wij hier en daar gewigtige aanmerkingen. Zoo raadt de Schrijver (p. 58) bij die varieteit

der mazelen, welke met congestiën en eenen opgewekten toestand der zenuwen begint, het uitwendig gebruik van carbonas ammoniae, van warm water met wijn, van pulvis Doveri aan; komt er nu reactie [welke zich wel niet lang laat wachten], dan doe men eene aderlating. Bij aandoening der gehoorbeentjes, doen men best de uitstooting derzelve af te wachten; [zoude men niet beter doen, te zorgen, dat men de otitis interna zoodanig behandelt, dat er geene uitstooting van gehoorbeentjes volgt? Rec.].

Uit het medegedeelde blijkt, dunkt ons, genoegzaam, dat er geene reden bestond, om het aantal vertaalde handboeken over kinderziekten met dat van COLEY te vermeerderen. De vertaling zelve is over het algemeen goed geslaagd en laat zich vloeijend lezen. Dr. VERWEY zegt op den omslag van deze aflevering, dat de Hoogduitsche vertaling bij de bewerking wordt gebruikt; wij vermoeden, dat zulks alleen geschiedt, waar deze uitgave welligt met aanmerkingen van den Hoogduitschen Vertaler is verrijkt, daar op den titel der Nederduitsche uitgave »*Naar het Engelsch*" staat te lezen. Intusschen zijn er door dit gebruik maken eenige Germanismen ingeslopen, die in een werk, dat uit het Engelsch is overgebragt, eene dubbel zonderlinge figuur maken, zooals (p. 37) *geronseld* voor *gerimpeld* of iets dergelijks; gedurig lezen wij *bevallen* voor *aandoen*, onder anderen (p. 59), waar van het roodvonk gezegd wordt, dat deze ziekte het individu slechts eenmaal *bevalt*, iets, hetwelk de meeste lijders aan die kwaal niet zullen toestemmen; p. 66 en elders *rooden hof* voor *rooden kring* of *omtrek*; p. 103 *zijdeglanzend* voor *glinsterend als zijde;* p. 100 wordt van eene huidziekte (*maculae*) gezegd, dat zij hare zitplaats heeft in het *slijmvlies* (*Schleimnetz*), iets hetwelk hier onzin is. — De druk is compres en de uitvoering vrij goed.

De leer der Handelsovereenkomsten en Verbindtenissen, in praktijk gebragt; met mededeeling van formulieren voor de voornaamste verbindtenissen, en aanwijzing der bepalingen en regten, waaraan die verbindtenissen

bij de Wetten op het Zegel en de Registratie onderworpen zijn. Te Amsterdam, bij P. N. van Kampen. 1848. *In gr.* 8*vo. VIII en* 335 *bl. f* 3-25.

De zich niet noemende Schrijver zegt, bl. VI zijner Voorrede: »wij gelooven daarom" [dewijl de meeste geschriften over het Wetboek van Koophandel hoofdzakelijk voor regtsgeleerden bestemd, en voor den koopman doorgaans onverstaanbaar zijn], »dat er behoefte, groote behoefte bestaat »aan een werk, duidelijk, eenvoudig, bevattelijk zamengesteld, dat den gewonen koopman zijne regten en verpligtingen leert kennen, zonder hem te vermoeijen met regtsgeleerde motiven of spitsvondige redeneringen; een werk, »dat hij moet kunnen opslaan bij voorkomende moeijelijkheden of het aangaan van in zijn oog belangrijke overeenkomsten, en waarin hij zijne zaak, voor zoo verre die met »de wetten in aanraking komt, kort, duidelijk en klaar vindt »blootgelegd; in één woord, een werk, dat den koopman »zijne wettelijke regten en verpligtingen, den aard, de »kracht en de gevolgen zijner overeenkomsten leert kennen, dáár, waar geene ingewikkelde gevallen de tusschenkomst van eenen regtsgeleerde noodzakelijk maken."

Ziedaar dus het doel der uitgaaf. »Mogt onze arbeid »eenigen bijval vinden" (zegt de Schrijver verder bl. VIII): »dan stellen wij ons voor, van een hooger standpunt, dan »dat, waarop wij ons nu plaatsten, doch altijd in het »uitsluitend belang van den handel, ook de nu voorbijgegane titels van het Wetboek van Koophandel te behandelen."

Gaarne zullen wij eenmaal dat meer wetenschappelijke werk van den Schrijver ontvangen. Voor het tegenwoordige, schoon het aan ook voor kooplieden bruikbare handboeken zoo volstrekt niet ontbreekt, verheugen wij ons over hetgene thans reeds is geleverd: want zeker zal de koopman nergens zoo veel van hetgene hij behoort te weten en na te komen zoo beknopt en duidelijk bijeenvinden. Wij vestigen de aandacht op bl. 248 en 249, als in den handel, vooral van en met winkeliers, zeer belangrijk, omdat zoo zelden op de vereischten van goede wissels gelet wordt: »De betrokkene

»wordt geacht bezitter te zijn van fondsen, den trekker »toebehoorende; hij kan dit zijn doordien de trekker fond»sen bij hem heeft nedergelegd, of uit hoofde hij aan den »trekker geldsommen verschuldigd is; is de betrokkene be»zitter van fondsen, den trekker behoorende, dan bevat »veelal de wisselbrief den last op den betrokkene, om uit »die fondsen het bedrag van den brief te voldoen, en »wel in dezer voege:

»A.... den.... De Heer B... te.... gelieve te betalen »(op zigt, of vier weken na zigt, of op den.... aan den Heer »C..... [te....] of order de som van ..... waarde in »rekening, zullende zijnEd. valideren in rekening, volgens »(of zonder) advies van ZEd. d.w. dienaar"

»D...."

»— — — — — Men ziet hieruit, dat een wisselbrief wel »degelijk strekken kan, om, zonder overmaking van gelden, »schulden tusschen handelaren, op verschillende plaatsen »woonachtig, te kwijten, *doch dat het wisselcontract alleen »tusschen trekker en nemer bestaan kan, de betrokkene »in elk geval alleen lasthebber van den trekker is.* De »tallooze wissels, dagelijks in omloop, zelfs naar gedrukte »formulieren, en in dezer voege zamengesteld:

»De Heeer A.... te.... gelieve te betalen aan den »Heer B. of order de som van .... »zullende ZEd. vali»deren in rekening voor geleverde goederen door ZEd. dienaar C.

»A..... te....

»*zijn geene wisselbrieven. Er blijkt niet, dat de waarde »tusschen trekker en nemer is vewisseld*, dat er eene wis»selovereenkomst is aangegaan; de nemer is hier alleen »*gemagtigd tot ontvangst.* Hij wordt geen *eigenaar* van »den zoogenaamden wisselbrief, maar moet het bedrag daar»van aan den trekker verantwoorden. (Art. 1839. B. W.) »Men verwarre deze wisselbrieven niet met die, getrokken »aan de order van een derde, alleen ten einde de beta»ling te vorderen."

Bij het naslaan van het werk, hier en daar, heeft Referent op geene onnaauwkeurigheden gestuit. A. F. SIFFLÉ.

Proeve over de beperkingen van den Eigendom door het Politieregt, door W. C. D. OLIVIER. *Te Leyden, bij* J. B. Gebhard en Comp. 1847. *In gr.* 8*vo. X en* 276 *bl. f* 2-70.

Het verheugt ons, dat de Heer OLIVIER, overeenkomstig den raad van zijnen hooggeschatten leermeester Prof. THORBECKE, dit, zoo men wil, Akademisch Proefschrift in onze moedertaal bewerkt en uitgegeven heeft; terwijl hij bovendien, door verdediging van Latijnsche *theses*, aan de wet voldaan heeft. Want, gelijk hij in zijne voorrede aanmerkt, men moet al dikwerf aan de Latijnsche (of ook wel kwaad-Latijnsche) woorden eene beteekenis geven, die zij oudtijds niet hadden; en zeker zouden vele hedendaagsche Dissertatiën, op een aantal punten en bij eene menigte uitdrukkingen, door de oude Romeinsche Regtsgeleerden, indien zij uit hun graf opstonden, volstrekt niet worden begrepen.

Ook heeft de Schrijver te regt de onteigening ten algemeenen nutte niet opgenomen onder de beperkingen van den eigendom, omdat de onteigening niet slechts de regten treft, die uit den eigendom der zaak onstaan, maar het bezit der zaak zelve aan den eigenaar ontneemt; terwijl, bij beperking van het regt, de zaak geheel aan den eigenaar wordt gelaten, maar zijne bevoegdheid, om er over te beschikken, alleenlijk naauwer wordt begrensd. Maar juist hieruit ziet men, hoe verkeerd Art. 564 van het Burg. Wetb. een aantal zakelijke regten tot onroerende zaken verklaart, ja zelfs de regtsvorderingen, om vaste goederen terug te eischen of te doen leveren, daaronder begrijpt. Want, als men uit *dat* artikel *consequent* redeneert, dan is elke afneming van een zakelijk regt, elke oplegging van erfdienstbaarheid, b. v. die der *servitude défensive* (gelijk de Fransche Schrijvers haar noemen) om binnen zekeren afstand van eenige vesting niet te mogen bouwen of planten, de ontneming van een zakelijk regt, derhalve van eene *zaak*, en dus eene ont eigening! — De Schrijver heeft dat onregtskundige wetsartikel dan ook maar onaangeroerd gelaten, en alleen de

beperkingen van den eigendom door het Politieregt onderzocht.

Zeer belangrijk is onder anderen § 1 der tweede Afdeeling, *Jagt en Visscherij* (bl. 24—57). Bij zoo veel onwettigs, als er te dezen bestaat, en bij de wezentlijke behoefte, dat echter het wild niet worde uitgeroeid noch de visscherij te gronde ga, is eene betere, met de Grondwet overeenkomstige regeling der zaak dringend noodig. Kluchtig is inderdaad Art. 44 der Wet van 11 Julij 1814 (S. B. N°. 79) *houdende bepalingen op het stuk der Jagt en Visscherij:* »Al wie eene akte tot de jagt, of eene permissie, om in »geregistreerde jagten te jagen, of eene extraordinaire per»missie zal bekomen hebben, zal *op zijnen eigenen of ge»huurden grond* vermogen te *schieten* en te *dooden* wilde »zwijnen, wolven, vossen, dassen, otters, bunsings, wezels, »wilde katten, konijnen, arenden, valken, gieren, sperwers »en dergelijke schadelijke dieren en vogelen."

Dat men de jagt op herten, hazen, konijnen en dergelijk aan regelen onderwerpt, laat zich begrijpen; maar dat men, *op eigenen of gehuurden grond*, geene wolven, bunzings, arenden, gieren en soortgelijke roofdieren mag schieten en dooden, tenzij na vooraf bekomen verlof, is toch waarlijk al te erg.

Wij wenschen den Heer OLIVIER geluk met deze welgeslaagde Proeve.

Middelburg. A. F. SIFFLÉ.

Ontwerp van een gerediveerd Reglement voor het bestuur der Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden. Uitgegeven met Aanteekeningen door H. J. SPIJKER, *Th. Doct. en Pred. te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* J. Muller. 1848. *In gr.* 8*vo.* 52 *bl. f* :-40.

Op de aankondiging der allerbelangrijkste Redevoering van den Heer VAN SENDEN, met haren rijken bijvoegselenschat (*) laten wij een verslag volgen, dat het publiek met een stukje

(*) Zie ons vorig Nommer bl. 544—606.

van den Heer SPIJKER zal bekend maken dat van soortgelijken aard is. Toen Dr. VAN SENDEN zijne Redevoering opstelde en uitsprak, was er van de nieuwe organisatie der Kerk nog niets bekend. Hij legde het groot gebrek, dat in den tegenwoordigen Kerkstaat is, met veel vrijmoedigheid, open, en toonde voldingend aan niet alleen het wenschelijke maar ook het volstrekt noodzakelijke van verbetering, terwijl hij de middelen aan de hand gaf om den Kerkstaat te reformeren. Toen de Heer SPIJKER zijne pen op het papier zette, was de nieuwe organisatie inderdaad gekomen; de Synode had haar *ontwerp* voor de Kerkelijke Grondwet openbaar gemaakt. Gelijk de Zwolsche, zoo stelt ook de Amsterdamsche Kerkleeraar zich ter take, om het gebrek aan te wijzen, opdat het verbeterd worde. Beide mannen hebben, terwijl zij dit doen, het oog open voor het goede; beide handhaven hunne waardigheid door vrijmoedigheid en bondigheid in het behandelen van eene teedere zaak.

De Heer SPIJKER heeft zijn stukje laten voorafgaan door een voorberigt. De Synode, dat is de hoofdinhond er van, zond haar *ontwerp* ook aan de Kerkeraden. Zij deed het, opdat deze, des verkiezende, hunne meeningen omtrent de *beginselen* en *hoofdzaken*, daarin vervat, zouden doen kennen. SPIJKER hoort hierin eene roeping aan alle opzieners der vaderlandsche gemeenten, om het Synodale stuk aan eigen oordeel te onderwerpen, en de hoofdbepalingen door hare stem òf te onderstennen òf te helpen tegengaan en te bestrijden. Hij betreurt, dat de tijd, nog openstaande tot zulke mededeelingen, kort is. Daarom kan hij geene volledige en uitvoerige beschouwing geven; tot aanteekeningen op de beginselen en grondregelen moet hij zich bepalen. Intusschen hij geeft niet alleen zijne eigene opmerkingen, ook uit het *Rapport der Commissie van Revisie* deelt hij tot opheldering en bevestiging mede wat hem belangrijk scheen. Doch terwijl hij uit dat Rapport slechts enkele brokstukken geeft, is het *Ontwerp van het gerevideerd algemeen Reglement* in zijn geheel hier afgedrukt. Het beslaat bl. 1—24. Van bl. 25—52 volgen de *Aanteekeningen* met kleiner letters gezet.

Het Synodale stuk begint met Algemeene bepalingen, art. 1—16. Slechts op drie van die artikels teekent de Schrijver iets aan. Waar het *ontwerp* zegt: »*Het hoofddoel van allen, aan wie eenig Kerkbestuur wordt opgedragen*, behoort te zijn *handhaving van de Evangelische Geloofsbelijdenis der Herv. Kerk*," bestaat de Aanmerking uit aanhalingen *allereerst* van

vier plaatsen uit het N. T., — *dan* van een zinsnede uit het rapport der Commissie, — *vervolgens* van een gezegde van Mr. GROEN VAN PRINSTERER, en *eindelijk* van Dr. G. H. VAN SENDEN. De laatste zegt: »*Het staat te denken, dat eindelijk allen berusten in die geloofsleus, waarop allen gedoopt zijn; — gij gevoelt, ik bedoel die korte, maar alomvattende, die de Heer zelf aan zijn Godsrijk heeft gegeven.*" — Het is waar, Dr. SPIJKER zegt *hier* niet met zoo vele woorden, aan welke hij de voorkeur geeft, doch wie de gevoelens van den man van elders kent, behoeft er niet lang naar te raden. Alle onzekerheid daarenboven wordt weggenomen door hetgeen hij schrijft op bl. 50. Hij wil: »dat de belijdenis onzer Hervormde Kerk, volgens Art. 5, in haar *uitsluitend Evangelisch* karakter erkend blijve, terwijl wij, openlijk en in overeenstemming met velen, verklaren, dat wij eenen anderen of naauweren band, dan die ons aan het gezag van CHRISTUS en aan het Evangelie verbindt, niet zouden kunnen of mogen dragen." — De tweede aanmerking valt op art. 9. Hij schrijft daar: »de ervaring heeft geleerd, dat de vrijheid en de menschelijke zwakheid den regel van herkiesbaarheid niet kunnen dragen." Zeer waar, wanneer de herkiesbaarheid afhankelijk wordt gemaakt van de te herkiezen personen zelve. In de provinciale Kerkbesturen conjugeerde men; het was: *ik* word herkozen, *gij* wordt herkozen, *hij* wordt herkozen, *wij* worden herkozen enz. Het Gouvernement conjugeerde mede, maar sprak in den *imperativus*. — De derde reflectie is op art. 15. Scherp is de bestraffing over de terminologie, *minder*, *hooger*, nog *hooger* en *hoogste Kerkbestuur*. Doch de pleister, die SPIJKER op de wond legt, vat niet. Immers dat art. is geenszins letterlijk uit het vroegere reglement overgenomen; het is overgenomen met veranderingen. Voor *ontvangene bevelen* schreef men *ontvangene aanschrijvingen*. Waarom ook het andere niet, gelijk dit, verzacht? Waarlijk, daar spookt nog de Hierarchale geest, die is uit den Booze!

Eenen ruimeren oogst geeft het *eerste Hoofdstuk*, dat handelt van het *bestuur over elke gemeente in het bijzonder*. — Het verdient opmerking, dat SPIJKER met VAN SENDEN daarin overeenstemt, dat het concept van 1808 in eene gewijzigde gedaante bij de organisatie in 1816 is aan het licht getreden. Hij merkt verder op, dat de Synode verzuimde het *ontwerp* ook aan de Kerkmeesters mede te deelen. Doch zulke kleine bijzonderheden aan te stippen is toereikend. Van meer gewigt zijn de reflectiën des Schrijvers op art. 19. Dat

artikel stelt: de *ouderlingen, diakenen en administrateurs der kerkelijke goederen worden door de bevoegde manslidmaten der gemeente, uit een viertal voor elken aftredende, opgemaakt door den grooten Kerkeraad en voor te dragen aan de gemeente.* SPIJKER keurt die beperking der vrije verkiezing niet goed. Hij gelooft dat zij de gemeenten in den vroegeren doodelijken sluimer zal bewaren of tot dien doen wederkeeren. Rec. stuitte op de uitdrukking: »de genomineerden van den Kerkeraad zijn *vertegenwoordigers* van den Kerkeraad." — Rec. vraagt: hoe kunnen genomineerden door den Kerkeraad, die genomineerd zijn om leden van den Kerkeraad en dus van hetzelfde collegie te worden, in eenen goeden zin *vertegenwoordigers van den Kerkeraad* heeten? Doch dit in het voorbijgaan. Het vlekje wordt verdonkerd door hetgeen er op volgt, waar hij de Synode toespreekt op eene ronde en krachtige wijs. Ook moet men hem op art. 22 vergelijken. Dat handelt over de wijze der Predikantsberoeping, als zullende geschieden door den grooten Kerkeraad, in vereeniging met bevoegde leden der gemeente, die haar vroeger gediend hebben. Hier is het: »Gij zegt, de gemeente kiest door hare vertegenwoordigers. Ja, zeggen wij, zoo gij die vertegenwoordiging reeds op haar eersten trap niet illusoir maakt zie art. 19. Geef mij, bij de benoeming der gewone Kerkeraadsleden de vrije keus der gemeente, en ik wil, vooreerst nog en ja, ook voor langen tijd, eene nominatie van de predikanten, door den Kerkeraad geformeerd en ter electie aan de gemeente voorgedragen, mij laten welgevallen. Maar zoo niet, al uwe concessiën zullen niet verhinderen dat het ontwaakt gevoel van vrijheid en regt in de gemeente blijft spreken, eischen, dreigen! Ziet gij niet, hoe nu reeds die stem, luide door sommigen aangeheven, als de zegekreet eener overheerschende minderheid, velen uwer geestverwanten, als door panischen schrik, weerloos en radeloos maakt? Bij algemeen erkend stemregt zou die minderheid niet half zoo veel vermogen; want dan eerst zoudt gij met haar in uw wederzijdsch goedregt en daarom magtig zijn." Zeer juist! De Synode heeft het beginsel, dat zij zelve stelde, verloochend. Hare Commissie zeide; »er is vrije kerkelijke *verkiezing van hare* (de Kerk) vertegenwoordigers en bestuurders noodig, *uitgaande van de gemeenten zelven*, die de Nederlandsch Hervormde Kerk uitmaken;" zie het Rapport bl, 2. Maar de handen der gemeente bindt men, ter zelfder tijde, dat men verkondigt:

wij willen u vrij maken! Men houde toch wel in het oog, dat men aldus de grondzuil wegrukt, waarop men het gebouw der kerk zegt te vestigen; de geheele vertegenwoordiging, tot aan de Synode toe, wordt, wat hare wettigheid betreft, twijfelachtig. Men mag dan het geheele stelsel wel, gelijk SPIJKER bl. 46 doet, een *basterdstelsel* noemen. Intusschen was het ook eene zeer moeijelijke taak voor de Synode, zich ten eenenmale te ontdoen van den nominatiegeest en het stelsel van *regtstreeksche verkiezing* aan te nemen. Het is wel ongelukkig voor de Kerk, dat niet vrije mannen het *ontwerp* hebben geconcipiëerd, gelijk met de Grondwet van den Staat het geval is geweest. Er was slechts één lid op de Synode, die in dezen juist zag. Men zie het *Rapport*, Bijl. A, bl. 29: »naar het oordeel van een der leden, behoort de keuze van Ouderlingen en Diakenen door de gemeente, niet door eene voordragt van den Kerkeraad te worden beperkt."

Doch keeren wij tot de aanmerkingen van SPIJKER terug. Hij handelt over den *invloed der Collatoren*, art. 23; eene kleine historische uitweiding gaat vooraf, en het slot is: »indien de voordragt eener nominatie aan de gemeente en de electie aan den Collator toegekend wordt, is het onregt voor een deel ten minste verholpen." Doch is hij van oordeel, dat ook deze invloed algeheel moet worden weggenomen.

Het Tweede *Hoofdstuk van het ontwerp* is van het bestuur *over meer gemeenten vereenigd*, namentlijk de *klassen*, de *klassikale Commissiën*, de *provinciale Commissie van Bestuur* en de *collegiën* van *Examinatoren* der *kandidaten*. Bij de *eerste* afdeeling is alles te prijzen. Op de *tweede* valt aan te merken, dat art. 38 eene zijdeur opent, waardoor al het uitgedrevene kwaad weêr kan binnensluipen, en dat art. 39 eene vertegenwoordiging in de klassikale Commissie van Administrateurs der kerkelijke goederen en diakenen wenschelijk maakt. De Schrijver had reeds op art. 17 daarvan gesproken. Rec. gelooft, dat de leden der Commissie kunnen geacht worden, toereikende kennis te bezitten, om de administratiën van kerkelijke en diakonale zaken te beoordeelen. Ook van de leden der Provinciale Commissie mag men zulks veronderstellen ten opzigte van volksbesturen, dat SPIJKER hetzelfde voorstelt; zie hem op art. 44. Op de *derde* afdeeling valt veel aan te merken. SPIJKER stelt bij art. 42 het gevoelen op den voorgrond van het eene lid der Commissie van revisie,

die de geheele instelling eener prov. Commissie, tusschen de klassikale Commissie en de Synode in, *onnoodig*, *kostbaar*, en *belemmerend* noemt. Maar men heeft naar dien man niet gehoord; ook is men afgeweken van het rapport dat de benoeming wilde door de klassikale vergadering. Men is er toe overgegaan om provinciale Commissiën zamen te stellen uit de presidenten der klassikale Commissiën, benevens twee ouderlingen en een' secretaris. Doch modderende viel men in de sloot. Hier zijn erge fouten in het Synodale stuk, die noodwendig moeten verholpen worden (art. 43 en 44), althans als die Commissie zal blijven. Rec. zoude zeggen: *cui bono?* Mogelijk is de Schrijver het wel met hem eens, om die geheele afdeeling te roijeren. Door de uitbreiding van een paar artikels bij de Afdeeling II en Hoofdst. III zal men het gemis van haar niet gevoelen. Rec. gelooft, dat deze maatregel te meer noodig is, omdat bij Afdeeling IV een nieuw Collegie wordt ingesteld, dat het prov. bestuur in een belangrijk gedeelte van deszelfs werkzaamheden vervangt, namelijk het *Collegie* van *Examinatoren*. Drie zulke Collegiën zullen er zijn; de Schrijver is er vóór, om de zittingen niet uitsluitend in de steden der Akademiën, maar in die der provinciën naar volgorde te houden. Tegen de Akademiesteden, als plaatsen van examen, zou Rec. zeer sterk zijn. — Verder heeft SPIJKER geene aanmerkingen.

Eindelijk komt men aan het *derde Hoofdstuk: het bestuur over al de gemeenten zamen*. Zoo als het thans is voorgesteld, gaat er op drie Predikanten één ouderling; uit elke klasse verschijnt er één afgevaardigde ter Synode; SPIJKER haalt op art. 53 den meprvermelden man van de Commissie aan, en brengt eene plaats bij uit de bekende redevoering van den Overijsselaar. Er behoorde, naar het een en ander, meer Presbyterianismus in de hooge Kerkvergadering te zijn. Getrouw aan zijn beginsel, wil de auteur ook *Diakenen* en *Administrateurs* van kerkelijke goederen in de Synode hebben. Op art. 54 heeft de Schrijver eene aanmerking, die gemengd is met *humor*. Het bepaalt, dat er slechts om de drie jaren uit het Waalsche ressort één ouderling zal verschijnen. SPIJKER zegt: *difficile est satyram non scribere;* maar ik mogt wel SPIJKER vragen, of — alléén *Amsterdam*, *Rotterdam* en *den Haag* uitgezonderd — niet al die Waalsche gemeenten, bestaande uit geboren Nederlanders, *satyren*, bijtende satyren zijn op onze schoone moedertaal en onzen degelijken landaard? Ook op art. 57 valt eene aanmerking. Het luidt al-

dus: *Het zal der Herv. Kerk welgevallig zijn, dat een Commissaris des Konings, zijnde van Protestantsche belijdenis en geadsisteerd, zoo hij zulks verkiest, door den Secretaris-Generaal, de Synodale vergadering bijwone.* SPIJKER haalt hier den wat vreemdsoortigen lof van BROES aan, en laat dan de hatelijke zinsnede uit REPELAAR VAN DRIEL's schrijven aan den Eerw. Kerkeraad te *Amsterdam* volgen. Hij weidt vervolgens over de zaak zelve uit, — en hij komt tot het resultaat, dat de Commissaris des Konings niet behoort in de Synodale vergadering. Rec. gelooft, dat de Synode, dit artikel stellende, een *compliment* wilde maken aan den Minister. Art. 63 geldt een teêr punt; het geldt de wetgeving voor de geheele Nederl. Herv. Kerk. De Synode komt daar voor als wetgeefster; doch de helft der klassikale Commissiën moet doen blijken van hare toestemming ten aanzien der beginselen en hoofdzaken — en, kan de Staat geacht worden regtstreeksch belang te hebben bij de reglementen of bepalingen, dan moeten zij gemaakt worden bij overleg met de Hooge Regering. Inderdaad een der gewigtigste bepalingen. Immers alle reglementen moeten herzien, — nieuwe gemaakt worden. Zal de Synode het doen, alleen de klassikale Commissiën raadplegende, en dus alles niet alleen buiten de Kerkeraden, maar ook buiten de Klassen overwogen en vastgesteld worden? Van waar ook, dat men de geprojecteerde Provinciale Commissiën van bestuur geheel voorbijgaat? Is het, omdat men vroeger de provinciale Kerkbesturen alléén consuleerde? Doch wat hiervan ook zij, de Synode gevoelt zelve, dat zij alleen de wetgevende magt *niet* kan zijn. Voor de Regering, die tot nu toe met haar de wetten maakte, of althans ze veranderde en vaststelde, moet een *ander* Collegie in plaats treden. Welk! — de klassikale vergadering. Hierop komen ook ten naastenbij de gevoelens van SPIJKER neder. Rec. acht het hoogst ongeraden, dat dit artikel zoo blijve.

Behalve de Commissie tot het examen zal er nog eene andere, die ook nieuw is, worden ingesteld. Het is het *Collegie van Judicature*, art. 65. Kerkelijke regters zullen het zijn, zamen zullen zij wezen de Hooge Raad der Kerk. De Schrijver keurt dit plan af en Rec. voegt zich van ganscher harte bij hem. Waarlijk, in de onderscheidene Commissiën van bestuur en bepaaldelijk in de Synode komt er nu door ouderlingen, die regtsgeleerden zijn, genoeg juridieke kennis; ook zijn er onder de gecommitteerde Predikanten altijd,

die toereikende wetenschap hebben van hetgeen regt is in de kerk. Ik huiver op de vooronderstelling van eene afzonderlijke *kerkelijke vierschaar;* de *Inquisitie* valt er mij onwillekeurig bij te binnen! Waarlijk, in iets van dien aard konde die vierschaar verbasteren. De laatste artikelen zijn *van de Synodale Commissie.* Ééne aanmerking slechts heeft de Schrijver hierop, zich hoofdzakelijk tot het sub 4 en 6 van art. 68 bepalende. Hare zamenstelling is, blijkens art. 68, zoo als die der thans bestaande. Maar wanneer Rec. die in aanmerking neemt, — wanneer hij een oog slaat op de werkzaamheden van die Commissie, art. 68 opgesomd, — wanneer hij hierbij voegt zoo veel, als in het belang van het voortdurend bestaan, van de voortgaande ontwikkeling en den wenschelijken bloei der Nederl. Herv. Kerk, van die Commissie zal afhankelijk zijn, — dan wanhoopt hij er aan, dat eene Commissie, naar het hier gegeven project, immer zal kunnen zijn, wat zij behoort te wezen. VAN SENDEN vermijdt in zijn ontwerp (zie redevoering, bl. 29) de benaming *Synodale Commissie;* hij zegt: »de Synode hebbe eene *permanente Comissie.* Geen dag mag een ligchaam, zoo groot als de (Nederl.) Hervormde Kerk zonder hoofd zijn; geen dag zonder de vertegenwoordiging in zijn middelpunt." Maar dagen niet alleen, weken en maanden zal zij, als deze Synodale Commissie geene Permanente wordt, *zonder hoofd* zijn.

De Heer SPIJKER sluit met de betuiging, dat hij niemand heeft willen krenken of bedroeven, en bidt, dat, zoo er iets tegen zijnen wil mogt zijn overgebleven, hetwelk den schijn of de strekking daartoe hebben kan, het daarvoor te houden dat het doorgehaald is. — Rec. gelooft niet, dat dit verzoek ingang zal vinden. Het *odium ecclesiasticum* laat zich niet zoo ligt verbidden. Er zijn menschen die, als zij de zaak niet kunnen wederleggen, den persoon aanvallen; die dit het liefst doen sluipende in het donker. En toch heeft SPIJKER nog slechts een klein gedeelte van de gebreken aangewezen, die het *ontwerp* aankleven. Vele zijn hem ontgaan. Het kan, zóó als het daar ligt, evenmin aangenomen als verworpen worden; het eerste niet om de groote gebreken, het andere niet om de goede beginsels. Zal de Synode, de laatste behoudende, zich eene algeheele zuivering van haar stuk laten welgevallen en zelve de hand er aan leggen? Mogt zij het onverhoopt niet willen, — de Kerk doe het dan zelve. De Synode is niet de Kerk en buiten de Kerk is zij thans *niets.*

Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden, bijeengebragt door A. J. VAN DER AA, *onder medewerking van eenige Vaderlandsche Geleerden. XIde Deel. T—V. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. 1848. *In gr.* 8*vo.* 963 *bl. Bij inteek. f* 7-50. *Buiten int. f* 10-:

Dit deel is waarschijnlijk het voorlaatste van het belangrijke werk, welks voortzetting wij van tijd tot tijd aankondigden. Ref. heeft het, even als de vorigen, doorgeloopen en, waar hij bekend was, met meer naauwkeurigheid gelezen. En het spreekt wel van zelf, dat ook bij den grootsten lof van volledigheid en naauwkeurigheid, het overblijven van eenige leemten en het insluipen van eenige fouten onmogelijk geheel kan vermeden worden. Tot de eersten behooren in dit deel, voor zoover wij het aanteekenden: *Torentjes* (*Huis met de vier*) had wegens de bekendheid van den naam een verwijzingsärtikel naar *Endegeest* moeten zijn. Men mist, behalve misschien op meer artikelen: de opgave der gemeentewapens te *Tongelre* en te *Vorden;* de namen der eigenaars van de heerlijkheid *Tols-einde.* Te *Utrecht* wordt onder de bekende Remonstrantsche predikanten de voorlaatste, FREDERIK VAN TEUTEM, niet genoemd, die o. a. eenige leerredenen heeft in het licht gegeven; en onder de voornaamste straten dier stad mist men de grootste: de *lange nieuwstraat.* Daarentegen zijn overtollig: het art. *Frouwenverdriet*, een gehucht genoemd, maar dat niet bestaat en nooit bestaan heeft. De Schrijver is vermoedelijk op het dwaalspoor gebragt door de kaart van HATTINGA, waarop deze naam wordt gevonden, doch welke destijds die was van eene boerenhofstede, die sedert lang dezen naam heeft verwisseld voor *Mon-genie*, welk art. evenwel teregt zoo min als de naam van andere gewone hoeven (waar zou het dan ook heen!) op zijne plaats voorkomt. Even weinig behoorde men de artikels *Tonnedijk* en *Torensluis* (te Amsterdam) aan te treffen. Ook zal het wel overtollig zijn, dat van de R. K. Kerk te *Vollenhove* gezegd wordt, dat zij een altaar bezit.

Onjuist is het volgende: *Taxandrië* zou den naam van

de *Taxandriërs* ontleenen, en dit van *taszand* komen. Wij laten dit laatste gelden voor hetgeen het zijn mag, doch dan komt in geen geval de naam van het land van dien der bewoners, maar omgekeerd. *Teerns.* Indien J. G. TERENTIUS in 1681 in 22jarigen ouderdom Hoogleeraar is geworden, kan hij niet in 1629 geboren zijn; het laatste jaargetal moet dus zijn 1659 of het eerste 1651. *Tricht.* »Men telt er 154 en met het kerkelijk daartoe behoorende *Reijersoord* 151 huizen." Hier schuilt kennelijk eene drukfout (*Reijersoord* heeft volgens dat art. 142 huizen). *Utrecht.* Onder de aldaar gestaan hebbende predikanten staat J. HERINGA, EZ., die er wel Hoogleeraar, maar geen gewoon Predikant geweest is; hetzelfde geldt van GABRIËL VAN OORDT. *Vrouwenpolder.* Deze Lieve Vrouw, die den naam en vóór de Hervorming grooten roem aan deze plaats gegeven heeft, was geen *beeld*, maar eene *schilderij;* de legende, nopens de vervaardiging van dezelve, vindt men in dit werk zelf op het art. *Monnikendijk. Valkenswaard* heeft wel een orgel in de Hervormde Kerk. *Vught.* Door de verwarring van den tegenw. en verl. tijd in enkele werkwoorden zijn bijzonderheden nopens het orgel in de Hervormde en den voormaligen toren bij de R. K. kerk onduidelijk en ten deele met zichzelv' in tegenspraak gekomen.

Dit deel heeft niet, gelijk de voorgaanden, een aanhangsel van verbeteringen. Zoo die onder het afdrukken zijn voorgekomen, zal de Heer VAN DER AA die hebben laten liggen tot na het afwerken van het geheel, hetwelk ongetwijfeld eene nalezing over het geheele werk bevatten zal, waarbij de wenken van ons en andere beoordeelaars mede zullen kunnen gebruikt worden. Om het gebruik van al die nalezingen gemakkelijk te maken, geven wij den Schrijver in bedenking, zijn werk te besluiten met eene alphabetische naamlijst van alle artikelen, waarop eenige verbetering en nalezing gegeven is, en raden de bezitters van dit werk, hem tijdige mededeeling te doen van de misstellingen en aanvullingen, die hun bij het gebruik zijn voorgekomen. De volmaking van dit kostbare werk is het belang van ieder, die het bezit, en aldus kan nog menige ingeslopen feil of latere verandering worden aangewezen.

Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen, door Mr. J. C. DE JONGE, *Staatsraad, Archivarius van het Rijk. VIden Deels 2de Stuk. Van de Omwenteling des jaars* 1795 *tot de inlijving in Frankrijk* 1810. *Te 's Gravenhage enz. bij* de Gebr. van Cleef. 1848, *In gr.* 8*vo. XXXVIII en* 691 *bl. f* 6-85.

Zoo is dan hiermede het voortreffelijk werk van den Archivarius DE JONGE voltooid. Dezelfde onpartijdigheid, dezelfde naauwkeurigheid, die eene aanbeveling waren voor de vroeger verschenen stukken, strekken ook dit laatste stuk tot eere; te meer, daar dit gedeelte der geschiedenis, door de voorkomende namen van velen, zich zoo zeer aansluit aan het tegenwoordige tijdvak.

Wat ook dáár, waar de dapperheid mogelijk gelijk staat, meerderheid van ondervinding en kennis vermag, kan men welligt het beste zien, wanneer men den door ons verlorenen zeeslag van *Kamperduin*, benevens voorafgegane en volgende tegenspoeden, onder den heldhaftigen, maar tot Admiraal toen nog ongeschikten DE WINTER, en andere minbedrevene aanvoerders van deze en gene smaldeelen, vergelijkt met de zegevierende overbrenging der Bataafsche flotille naar *Ambleteuse*, deels onder persoonlijk opperbewind, maar toch overigens naar de gegeven orders door den eerst naderhand tot vice-Admiraal bevorderden VER-HUELL, die al zijne onderhoorigen met den waren geest wist te bezielen.

Naar wij vernemen, zal er eene geïllustreerde uitgaaf van geheel dit werk van den Heer Archivarius DE JONGE het licht zien. Hartelijk wenschen wij, dat die onderneming tot eer der natie worde uitgevoerd, zoodat het werk er waarlijk door worde opgeluisterd, en niet, gelijk somwijlen, ontsierd. De inwendige waarde vordert eene illustratie, die daaraan eenigermate beantwoordt.

Zou eene uitgaaf met fraaije staalplaten, boven eene zoogenaamd geïllustreerde niet de voorkeur verdienen?

Middelburg. A. F. SIFFLÉ.

Het Munstersche Vredesverdrag tusschen Nederland en Spanje, gesloten den 30 *Januarij* 1648, *godsdienstig herdacht den* 30 *Januarij* 1848, *door* D. F. HUËT, *Predikant te Rotterdam. Te Rotterdam, bij* Mensing en van Westreenen. 1848. *In gr.* 8*vo.* 21 *bl. f* : - 30.

Eene vrije vertaling of navolging van de Fransche toespraak, in welke de Eerw. HUËT in de avondbeurt van den 30 Januarij l.l. het Munstersche Vredesverdrag met zijne gemeente herdacht. De tekst is 1 *Kon.* VIII: 57, 58. Na eene inleiding, genomen uit den tekst en de gelegenheid van den dag, leidt de redenaar zijne toehoorders tot de erkentenis, dat *God met onze Vaderen is geweest* — tot de bede, dat *Hij ook met ons zij* — tot den wensch, dat Zijn bijstand *ons hart tot Hem neige* — en tot betuiging van de zucht, *om te wandelen in al Zijne wegen, en de geboden te onderhouden, die Hij onzen vaderen heeft voorgeschreven.* Men ziet, hoe eenvoudig de tekst is gevolgd, en zich aan dezen de toespraak aansluit. Eenvoud, gepastheid, ernst en een Christelijke geest kenmerken het geheel. De waardige man hebbe onzen en aller weldenkende landgenooten welmeenenden dank voor dit woord, dat, op zijn pas gesproken, als gouden appelen in zilveren schalen is.

Laatste Gedichten van H. TOLLENS, CZ. *Te Leeuwarden, bij* G. T. W. Suringar. 1848. *In gr.* 8*vo. f* 3 - 60.

Meermalen vernamen wij de vraag: »Zwijgt TOLLENS geheel en hebben wij van hem verder niets meer te wachten?" maar bevonden ons buiten staat, daarop een bevredigend antwoord te geven. Intusschen verspreidde zich het gerucht, dat er een bundel Gedichten van den algemeen geachten zanger zich onder de pers bevond. Dit gerucht werd weldra in zekerheid veranderd, en het voortbrengsel zijner Muze met blijkbaar verlangen te gemoet gezien.

Dat verlangen is thans bevredigd, door het in 't licht verschijnen van den naast ons liggenden bundel; maar het bijvoegelijke woord *laatste*, voor de hier bijeenverzamelde *Gedichten* geplaatst, zal bij niet weinigen onder onze Land-

genooten een gevoel van weemoed doen ontstaan, dat zich beter gevoelen dan beschrijven laat.

Ook wij zagen dat woord met aandoening, eene aandoening te' inniger, vermits TOLLENS er de man niet naar is, om, gelijk dit bij sommigen wel eens het geval was, met woorden te spelen. Intusschen lazen wij in het *Voorberigt* eene mededeeling des Dichters, die ons de vergunning geeft, het gebezigde woord slechts op de uitgave van *meerdere Gedichten, in éénen bundel verzameld*, van toepassing te maken. Een blik op het *Titelvignet* versterkte ons in onze meening. De handeling der daar voorgestelde Muze toch doet het eenigzins twijfelachtig voorkomen, of zij het speeltuig nederzet, dan wel of zij gezind is dat weder in de handen te nemen. Dat twijfelachtige in de houding der Zangster willen wij, in allen gevalle, voor een goed voorteeken houden, en van den verdienstelijken Dichter geen afscheid nemen.

Sommige van de hier verzamelde Gedichten zagen bereids vroeger het licht, of werden bij monde van den Vriend des Heeren TOLLENS, den Hoog gel. Heere AB. DES AMORIE VAN DER HOEVEN, hier en elders voorgedragen; sommige ook vonden wij hier, zoo als zij voor het eerst de pers hadden verlaten. Zullen wij van hetgeen hier gevonden wordt eene dorre inhoudsopgave leveren? Maar wie behoeft of verlangt die? Begeert men eene proeve van dit of dat stukje? Maar wie vraagt nog naar proeven van het meesterlijk talent des geliefden Zangers? Het geven van dergelijke proeven moge tot aanmoediging strekken van den nog jeugdigen kunstenaar, of een' nog weinig bekenden Dichter bij het publiek aanbevelen; maar noch het een noch het ander kan op den Zanger der *Overwintering op Nova-Zembla* van toepassing zijn; zijne liederen, bekend, of voor de eerste maal ons in handen komende, zijn even als goede *wijn, die geen krans behoeft.*

Men houde dit niet als een *compliment* aan den Heer TOLLENS, maar als eene vrucht onzer innige overtuiging, bevestigd door de belangstelling van onze Landgenooten in alles, wat van den vereerden Dichter afkomstig is. Of wie is hij, die ooit een lied van TOLLENS onvoldaan, ongeroerd, ongesticht ter zijde legde? Wiens verzen werden met meer verlangen te gemoet gezien, gretiger aangenomen, williger en gemakkelijker in het geheugen geprent en, in beschaafde

kringen, met meer welgevallen gehoord? Maar, waartoe langer naar hetgeen algemeen genoeg bekend is gevraagd?

Is het alzoo onze bedoeling niet, om *over* den bundel, die daar nevens ons ligt, in het breede uit te weiden, het is *naar aanleiding daarvan*, dat wij wenschten te spreken over den tegenwoordigen stand der vaderlandsche Poëzij, in verband met het karakter en den smaak onzer Landgenooten, en met een' blik op den verdienstelijken arbeid, dien wij hebben aangekondigd.

Daarover ware eene verhandeling te schrijven. Hiertoe ontbreken ons evenwel het voornemen en de plaatsruimte. Wij bepalen ons alzoo tot eenige losse trekken.

De rigting der vaderlandsche Poëzij is, gedurende de laatste jaren, door sommigen van het tot hiertoe betreden spoor in meerdere of mindere mate afgeleid, en men heeft van eene *oude* en *nieuwe* School hooren gewagen. Jeugdige Zangers vooral, naar 't schijnt, vermoeid van te staren op de werken, waardoor hoogst verdienstelijke voorgangers den roem der onsterfelijkheid voor hunne namen hadden verworven, zijn van de meening uitgegaan, dat het doel van hun dichterlijk streven op een ander dan op het tot hiertoe betreden spoor behoorde gezocht te worden. Bepaalden zich de vroegere Zangers tot den *tijd*, *waarin*, en tot de *maatschappelijke en huiselijke toestanden*, *onder welke* zij leefden; of bragten zij de *geschiedenis van het voorgeslacht* of die der *wereld* met de *omstandigheden*, *waaronder zij verkeerden*, in verband; hunne opvolgers handelden over het geheel anders. De tafereelen, die zij schetsen, werden doorgaans uit den tijd der Middeleeuwen genomen, en, men moet het bekennen, die dagen van bandeloos geweld, ridderlijken moed, kloosterlijke vroomheid en ongebondenheid, vorstelijke willekeur, zinnelijke eerdienst, nevens de diepste onwetendheid des volks, of wat wij hier nog meer zouden kunnen noemen, gaven aan de geschetste tafereelen een levendig koloriet. Anderen, minder ingenomen met zulke *romantische* voorstellingen, maar des te meer waarde hechtende aan eene *bepaalde godsdienstige gevoelsrigting*, verwijderden zich nog verder van onze dagen. Bij hen zien wij geene tournooijen of rooftogten, geene bidcellen of Inquisitieholen, geene kerk- of vorstenpraal. Neen, het zijn de aloude Boetprofeten, die aan *Jeruzalem* of *Samaria* de straffen des Allerhoogsten ver-

kondigen, of, aan Babels stroomen, klaagliederen aanheffen, die zij ons afmalen.

En waarom zouden zij dit niet mogen, in een gebied, waarin het niemand mag verhinderd worden te zingen wat het hart gevoelt en het hoofd kan goedkeuren? Verre is het er dan ook daarom van af, dat wij de rigting der *nieuwere* School onbepaald zouden afkeuren. Wij verzetten ons slechts tegen het beweren, dat de *oudere* School zichzelve overleefd en uitgediend zoude hebben; en, ten einde dat verzet te bekrachtigen, beroepen wij ons op het karakter en den smaak der Natie, zoo als deze in verband staan met de vaderlandsche Dichtkunst, en zich door eene hooge waardering der liederen van *Nederlands* geliefden Volksdichter hebben doen kennen.

Van oudsher was de Dichtkunst bij onzen landaard bijzonder geacht. Hoe kon het ook anders, daar de vaderlandsche Dichtschool, even als dit met de vaderlandsche Schilderschool het geval was, *het bijzonder kenmerkend karakter der Natie*, als van zelve had aangenomen? De *Nederlander* vertoeft wel het liefste bij tooneelen van *huiselijk geluk*, *liefde*, *vriendschap*, *deugd* en *vroomheid*. De zanger, die hem de schoone *Natuur* doet bewonderen, wiens lied hem tot *God* verheft en de waarde van de *Godsdienst* voor hem in hemelsche trekken teekent, is hem bovenal welkom. Besnaart de Dichter zijne lier voor het *Vaderland* en een eerwaardig *voorgeslacht*, of brengt hij zijne hulde aan de hier zoo aanhoudend beoefende deugden van *weldadigheid* en *menschenliefde*, hij is geheel gehoor. (Getuige de uitgave van den, in dezen bundel herdrukten, *Bedelbrief*, die voor de Armen te *Rijswijk* honderden guldens opbragt.) Neen, zoo lang de *Nederlander* zijn nationaal karakter behoudt en smaak blijft vinden in eene echt poëtische voorstelling van al wat wij daar opnoemden, of er nog zouden kunnen bijvoegen, zoo lang zal hij de *oudere* Dichtschool niet beschouwen als had zij uitgediend of zich zelve overleefd!

Als een oud-leerling *dier* School staat de Dichter TOLLENS voor ons. Achtënzestig winters zijn over hem voorbijgegaan, en toch staat hij dáár als een krachtvol jongeling, geenszins als een oude van dagen; en wanneer hij de hand aan het speeltuig legt, luisteren allen!

Vanwaar die aandacht, belangstelling en blijde verwach-

ting? Is het, omdat de zanger, na ernstig overdenken, wikken en wegen, de rigting van zijn dichterlijk streven bepaalde tot een nog onbetreden spoor? Is het, omdat hij den rijken schat zijner taalkennis aan ons vertoont in verouderde woorden, die vóór drie- vierhonderd jaren verstaanbaar waren, maar het nu niet meer zijn, dan in de cel van een' taalgeleerde? Is het, omdat hij zijne gedachten in orakelspreuken kleedt, waarvan wij den zin en de meening niet begrijpen, en die ons in de ooren klinken als wiskundige terminologiën? Is het omdat hij het wee! uitspreekt over onzen tijd, onze zeden en al ons streven en trachten, en ons aan het rampzalig heden ontvoeren wil, niet om ons te wijzen op betere toekomst, maar op het lang verledene, toen het nacht was op aarde, nacht in de hoofden en harten der menschen? Neen, niets van dat alles wachten wij van den Dichter van ons *Volkslied!* Zijn hart en zuivere smaak geven hem den grondtoon aan voor het lied, dat hem uit de volgestroomde borst ontvloeit. Hij zingt niet, omdat hij zingen *wil*, maar omdat hij zingen *moet* en het hart er hem toe aanspoort, maar ook juist hierom vinden zijne liederen weêrklank in de harten zijner hoorders. De taal, die hij spreekt, is voor allen verstaanbaar: voor jongen en ouden, aanzienlijken en geringen, geleerden en ongeleerden; zij is *ongekunsteld*, *eenvoudig*, *natuurlijk* en *waar*. Hoort of leest men zijne gedichten, dan schijnen ze met zoo veel gemak en met zoo weinig kunstmatige inspanning vervaardigd te zijn, dat men alligt zou wanen, dat het luttel moeite kan inhebben iets soortgelijks te vervaardigen. Nimmer zet hij de boetbazuin aan den mond; veeleer wil hij ons door de toonen der veldschalmei verkwikken, bij het verheffen van het schoone in de natuur; zijne lier doen klinken voor het Vaderland, de deugd, het huiselijk geluk, de vriendschap, en al wat goed en lofwaardig is en wèl luidt. Of grijpt zijne hand in de snaren der harp, om den Oneindige zijne hulde te brengen, dan prijzen wij met hem den Vader der Geesten, die Liefde is, was en wezen zal.

In één woord, en om alles zamen te vatten: de liederen van TOLLENS dragen het kenmerk van het *goede* en *schoone*, van *eenvoud*, *natuur* en *waarheid*, en daarom vonden en vinden zij zoo veel bijval in de harten zijner Landgenooten, zoo bijzonder ontvankelijk voor al wat *goed* en *schoon*, *eenvoudig*, *natuurlijk* en *waar* is.

Men beschuldige ons niet van eenzijdigheid in onze beschouwing, en als verkondigden wij de leer, dat het oog van den *Nederlander* slechts een deel van het uitgebreide veld der Dichtkunst zou kunnen overzien; of als lag zijn gezigtskring binnen de grenzen van zijnen tijd, zijn vaderland en onmiddellijke omgevingen besloten. — Verre van daar! Ook *hier* hebben de zangen van HOMERUS en HORATIUS, van TASSO en CAMOËNS niet vergeefs geklonken, en met bewondering staart de Landgenoot op de hemelhooge kruinen van den *Pindus*, de stad der *Caesars* en den vorstelijken hoofdstroom van *Lusitanië*. Maar is het hem euvel te duiden, wanneer hij, verzadigd van het schoone, hem door het vreemde en den vreemdeling in rijken overvloed geboden, als om zich te verpozen, met innig welgevallen den blik vestigt op het eenvoudig natuurschoon der vaderlandsche heuvelen en duinvalleijen, velden en vlieten, boschgronden en graanakkers? Dáár vindt hij zich te huis; hij aanschouwt er zijne zeden, gewoonten, denkwijze en betrekkingen, met één woord: hij is in het *Vaderland* — en wat kan elders daarbij halen!

Neen, het oog van den *Nederlander* is niet zoo kortziende, dat hij het gevleugelde Paard der Dichtkunst in hooge gewesten niet zou kunnen volgen! Maar het gaat hem aan het hart, wanneer men somtijds het edele dier wil dwingen, om aan de onnatuurlijke en halsbrekende *touren* van den *circus* deel te nemen, als ware de tempel der Muzen tot het geven van kermisvertooningen ingerigt!

Mogt dit aan sommigen als te hard gesproken toeschijnen, men beschouwe de gebezigde beeldspraak als eene waarschuwing, die ons niet geheel overtollig toeschijnt. Of ontbreekt het ons aan dichtstukken, waarin men het gemis van een' goeden, verstaanbaren zin, door zinledige klanken en krachtwoorden heeft pogen te vergoeden? Vinden wij niet in sommige liederen eene zonderlinge spraakverwarring en onvoegzame vermenging van *oud-* en *nieuw-Nederduitsch*, als ware daarnaar de waardij der poëtische verdienste te berekenen? Of wordt de lektuur van menig gedicht, in stede van den beminnaar der vaderlandsche Dicht- en Letterkunde tot aangename verpozing na voleindigde dagtaak te strekken, niet veeleer een voorwerp van vermoeijende inspanning? Wie zal, op goeden grond, het tegengestelde durven beweren?

Wij schreven dit ter liefde voor de kunst en hare beoefe-

naars, onverschillig tot welke School zij geacht willen worden te behooren; want wij hebben niet de minste bedoeling iemand persoonlijk te grieven of te beleedigen. De vaderlandsche kunst en haar bloei gaan ons ter harte; haren vooruitgang wenschen wij, zoowel in de *oude* als in de *nieuwe* School, langs den weg van *natuur*, *waarheid* en *eenvoud*.

Sedert de laatste jaren vernamen wij, meer dan eens, dat, in sommige Leesgezelschappen, poëtische werken worden uitgesloten. Mag dit als bewijs gelden, dat de Natie den smaak voor Poëzij verloren heeft? Wij gelooven het niet; immers hoorden wij geluktijdig de klagt, dat de Dichter van de JOCHEBED zijne verzen slechts voor zijne vrienden, maar niet voor al zijne Landgenooten verkrijgbaar stelde: en het bleek ons hieruit, dat hij, die de denkwijze, het gevoel, den smaak en de behoeften der Natie kent en daaraan voldoening weet te verschaffen, bij haar eene welkome ontvangst te wachten heeft. Wat daaraan voldoet noch voldoen kan, moge in zijne soort waardij bezitten en aan sommige letterbeoefenaars of geleerden van eene bepaalde rigting behagen; het groot publiek zal er ongevoelig voor blijven. Wie bij het Volk een toegenegen oor wenscht te vinden, moet, in de ruimste beteekenis des woords, *Volksdichter* wezen.

Het is, naar onze overtuiging, eene gewaagde stelling, dat men, voor het Volk dichtende, verpligt zou wezen, telkens denzelfden ouden en platgetreden weg te gaan. Immers veranderen de tijden en, met de tijden, de menschen; niets is daarbij bestendiger dan de onbestendigheid, en het ontbrak wel nooit, allerminst in onze dagen, aan eene gedurige afwisseling, waarvan de Dichter, die met zijnen tijd medegaat, zijne verschijnselen opmerkt en zijnen geest raadpleegt, overvloedige partij kan trekken. Is het niet duidelijk, dat hierbij alle eentoonigheid moet wegvallen? Men zoeke de verscheidenheid slechts dáár, waar zij ons voor oogen staat en op de nuttigste wijze aangewend kan worden.

Dan genoeg! Wij besluiten onze beschouwingen, die wij slechts in enkele losse trekken hebben aangegeven. Wij danken den Heer TOLLENS voor al het goede en schoone, dat hij ons ook in dezen zijnen *laatsten* bundel schonk, mede in naam onzer erkentelijke Landgenooten, en wenschen van ganscher harte, dat de Algoede hem nog lange leven,

gezondheid, lust en kracht schenke, om ons, van uit *Rijswijk's* stille dreven, op de welluidende toonen zijner dichtlier, van tijd tot tijd en wanneer het hart hem tot zingen noopt, te onthalen. Het is wel zijn verklaarde wensch, naar anderen te luisteren; maar welligt geeft dat luisteren hem wel eens aanleiding tot het ontlasten van zijn gemoed, zij het dan ook maar in een enkel lied. Hij gaf er ons eenige hope op, en met die hoop willen wij ons bij voorraad reeds verheugen.

Onze tijd. Merkwaardige gebeurtenissen onzer dagen, op het gebied van staatkunde, geschiedenis, land- en volkenkunde, kunsten, wetenschappen, nijverheid, enz. mitsgaders levens- en karakterschetsen van vermaarde tijdgenooten, zamengesteld door eene vereeniging van letterkundigen. I Deel. Blad. 1—5. *Te Amsterdam, bij* Gebr. Diederichs, 1848. *In gr.* 8*vo.* 80 *bl. f* - 75.

Zoodra wij (4 November) het begin van deze niet zonder winderigen ophef, ook als »vervolg op alle bestaande encyclopediën" aangekondigde onderneming ontvingen, haastten wij ons met haar aan te kondigen, daar zij als vrucht van onzen snel bewogen tijd eene spoedige bekendwording vordert. Het overzigt van de geschiedenis der jongste Fransche omwenteling, dat het grootste gedeelte der voor ons liggende en als proeve uitgegevene bladen inneemt: is volledig, juist en goed geschreven. Eenige regelen over de Duitsche rijkskleuren zijn vrij oppervlakkig; van de levensschets van Koning KAREL ALBERT hebben wij hier nog slechts het begin. De uitvoering is zeer compres en slechts zeldzaam vindt men drukfouten, zoo zinstorend als Bladz. 39 reg. 22: *rijwegen* voor *bijwegen*. Overigens is het overdreven, wanneer het heet, dat één vel van dit werk zooveel zal behelzen, als drie van gewonen letterdruk. De laatste heeft doorgaans p. m. 20 m. letters op een vel; hier zijn er p. m. 48 m. Ofschoon dus dit produkt van *onzen tijd* zeker wel met overdrijving de »goedkoopste van alle bestaande ondernemingen" genoemd wordt; duur is het zeker in het geheel niet, indien maar op den duur de waarde er aan beantwoordt, zoo als wij nader hopen te zien. Men belooft niet alleen in het

politieke, maar ook in het wetenschappelijke hetgeen *onze tijd* medebrengt en vordert; maar meermalen werd het spreekwoord bewaarheid, dat tusschen doen en zeggen, vele mijlen leggen. En dat zou jammer zijn van deze niet onbelangrijke, hoewel genoeg opgevijzelde en met eenen zeer veel belovenden titel prijkende uitgave.

Zenobia, of de Val van Palmyra. Naar het Engelsch van WILLIAM WARE, *Evangeliedienaar. III Deelen. Te 's Gravenhage, bij* W. P. van Stockum. 1847. *In gr.* 8*vo.* 725 *bl. f* 7-20.

Palmyra was het *Tadmor*, door *Salomo* gesticht. De heerlijke streek, waarin deze stad was gebouwd, was toen eene *Oase* in de dorre zandzee. Onder Keizer TRAJANUS werd de bevolking dezer stad vermeerderd door eene Romeinsche volkplanting. In de derde eeuw van onze jaartelling werd *Palmyra* onder ODENATUS de zetel van een onafhankelijk koningrijk, aan hetwelk zelf *Egypte* en een gedeelte van *Klein-Azië* onderworpen was. Na den dood van ODENATUS handhaafde zich ZENOBIA, zijne weduwe, een' geruimen tijd in het gebied tegen de veroveringszucht der *Romeinen*, tot dat, in het jaar 273 na de geboorte van CHRISTUS, Keizer AURELIANUS haar leger versloeg, de gevangen Koningin zelve in zegepraal naar *Rome* voerde, en de schoone stad *Palmyra* verwoestte. Ook de beroemde wijsgeer LONGINUS, de getrouwe staatsdienaar en raadsman, verloor bij die gelegenheid het leven door de bijl van een' Romeinschen scherpregter. Wij houden het er voor, dat geen belangwekkender onderwerp voor eene afzonderlijke zuiver geschiedkundige behandeling had kunnen gekozen worden, en de Schrijver van dit werk blijkt, door zijne gemeenzame kennis van de geschiedenis van dien tijd, van de hoogte, die letterkunde en wijsgeerte bereikt hadden, en van den ontluikenden invloed des Christendoms, juist de man te zijn, aan wien de behandeling van zulk een onderwerp zeer goed zou toevertrouwd zijn geweest. Maar de heerschende smaak vorderde eene romantische dichting, en aan de eischen van dien smaak heeft de Schrijver toegegeven. Dat het werk daarbij gewonnen heeft in waarde, durven wij niet beweren. Verschillend is de taak van den vervaardiger eens Romans, en

die van eenen Geschiedschrijver. Die een' geschiedkundigen roman schrijft, moge hij ook minder gebonden zijn aan de waarheid in zijn verhaal, behoort echter, vooral wanneer hij personen uit den tijd, waarin het door hem verhaalde voorvalt, sprekende invoert, niets te schrijven dan hetgeen in allen deele overeenkomt met de denkbeelden en gesteldheid der zaken van dien tijd. En aan dezen eisch heeft de Schrijver van dezen roman niet altijd voldaan. Wanneer aan den *Romein* DEMETRIUS de uitdrukking in den mond gelegd wordt, dat ZABDAS, de veldheer van ZENOBIA, de spiegel is van een volmaakt ridder, wordt het woord *ridder* gebezigd in de middeleeuwsche beteekenis, waarin dit woord bij de *Romeinen* niet bekend was, evenmin als de naam *Milaan* voor *Mediolanum* en de naam *Sarracenen*. Ook klinkt het wat westersch, en is minder overeenkomstig met het bestendige der jaargetijden in het Palmyreensche gebied, wanneer ZENOBIA zegt: Het weêr begunstigt ons plan (om eene jagtpartij te houden) uitermate." Het aangemerkte betreft wel kleinigheden; maar hetgeen in een verhaal uit den hedendaagschen tijd voegzaam is, wordt hinderlijk, ja soms belagchelijk, wanneer het wordt opgedischt als de taal van personen uit den ouden tijd, die zoo niet konden gedacht en gesproken hebben. Stellen wij ons, om dit te gevoelen, slechts de berugte afbeelding voor van den Aartsvader ABRAHAM met eene paruik en een' driekantig opgetoomden hoed. Soortgelijke aanmerkingen zouden wij er meer kunnen maken. Ware de Schrijver onze landgenoot, wij zouden hem raden, zich liever niet tot zulk eene accommodatie te leenen, maar liever zuiver geschiedkundig te arbeiden in zijnen waarlijk fraaijen stijl, die, niettegenstaande het aangemerkte, dit boek nog altijd geschikt maakt tot een aangenaam onderhoud, terwijl de getrouwe voorstelling der ware gebeurtenissen dezen roman zelfs door den beoefenaar der geschiedenis met nut zal doen lezen.

HECTOR FIERAMOSCA, *of het Tweegevecht van Barletta. Naar het Italiaansche van* M. D'AZEGLIO. *Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten, 1847. *In gr.* 8*vo.* 368 *bl. f* 3-25.

Bij gelegenheid der oneenigheden tusschen *Frankrijk* onder de regering van LODEWIJK XII en *Spanje*, over het bezit

van het Koningrijk *Napels*, ontstond er in de, door den Hertog VAN NÉMOURS belegerde en door den beroemden GONZALVO DI CORDOVA verdedigde stad *Barletta*, bij eene onderhandeling over de uitwisseling der gevangenen, eene woordwisseling, of de Fransche dan of de Italiaansche troepen de dapperste waren, dewijl een der aldaar aanwezige *Franschen* de *Italianen* een verwijfd en ontaard volk genoemd had. Om den twist te beslissen, kwam men, met goedkeuring der wederzijdsche Veldheeren, overeen, dat er een wedstrijd zou plaats hebben tusschen dertien *Franschen* en even zoo vele *Italianen*. Op den bepaalden dag, den 13 Februarij 1502, trokken de beide legers, als aanschouwers van het gevecht, in eene vlakte tusschen de steden *Andria* en *Corrato*. Het kampgevecht had plaats. Aan beide zijden legden de partijen veel moed, sterkte en behendigheid aan den dag. Eindelijk echter behaalden de *Italianen* de volkomene overwinning, daar al de *Franschen* gewond of ontwapend werden. Hoe betrekkelijk onbeduidend deze gebeurtenis ook op zichzelve wezen mogt, schijnt zij echter eene andere wending aan geheel den oorlog gegeven, en den grond tot de menigvuldige nederlagen en ongelukken gelegd te hebben, welke kort daarop voor de Fransche legermagt verderfelijk werden. Het is deze omstandigheid, en ook de nationale trots der *Italianen*, welke te weeg gebragt heeft, dat dit kampgevecht door alle Geschiedschrijvers van dien tijd, vooral MURATORI, JOVIUS, GUICCIARDINI, SUMMONTE, en ook dichters, zoo als VIDA, uitvoerig is verhaald en bezongen. Dit kampgevecht nu is het, hetwelk door den Schrijver tot het onderwerp van eenen historischen roman gekozen is, daar hij den ongelukkigen minnehandel verhaalt van den held van dezen roman, HECTOR FIERAMOSCA, een' der meest beroemde Italiaansche kampvechters in dezen strijd, met zekere GINEVRA, welker dood op eene gruwzame wijze door den beruchten CESAR BORGIA werd veroorzaakt. Ofschoon de eenvoudige voorstelling van het wezentlijk voorgevallene onderhoudend genoeg zou geweest zijn, om den lezer aangenaam bezig te houden, mogen wij echter den Schrijver de getuigenis niet weigeren, dat hij een werk geleverd heeft, hetwelk, bij vergelijking met MANZONI, zijne eigenaardige verdienste behoudt; terwijl wij zelfs aan den meer gestrengen beoefenaar der geschiedenis dezen roman aanbevelen, wegens de waarheid en levendigheid, waarmede de karakters der handelende personen worden geschilderd. Zoo vinde dan ook deze vertaling bij ons lezend publiek eene gunstige ontvangst.

Hoe men 't verst komt. Een blik op het leven en de maatschappij in onzen tijd. Door den Schrijver van: Het Beleg van Haarlem, onder [*den naam van*] J. V. D. CAPELLE

(J. F. BOSDIJK). *Te Utrecht, bij* J. G. van Terveen en Zoon. 1848. *In gr.* 8*vo.* 275 *bl. f* 3-:

De twee hoofdpersonen, om welke zich de voor ons liggende Roman beweegt, zijn twee jonge menschen, de een zonder eigenlijke bekwaamheden, maar geslepen tot allerlei listen, om aan geld te geraken, en baatzuchtig in den hoogsten graad; de ander, arm, maar eerlijk en hoogst bekwaam, laat zich door zijnen vriend verlokken, om zijn kantoor te verlaten, ten einde de hem voorgespiegelde schitterende voordeelen deelachtig te worden als hoofdschrijver en mederedacteur van een op te rigten dagblad, hetwelk slechts de dekmantel is van schandelijke opligterij. Van de geldelijke voordeelen, die *Karel* najaagt, ten einde alzoo op eerlijke wijze (want de treken en bedriegerijen worden voor hem verborgen gehouden) de hand te erlangen van het meisje zijner keuze, komt dan ook niets. De afzetter wordt ontmaskerd, en *Karel* levert eene proeve, dat men door braafheid, arbeidzaamheid, goede trouw en nederigheid »het verst komt." De geschiedenis is onderhoudend; sommige karakters, gelijk dat van den ouden heer *Zacharias de Groot*, en tooneelen zoo als het verjaarpartijtje te diens huize, zijn met levendigheid geschilderd; en daar de situatiën uit den hedendaagschen tijd zijn, zal, des twijfelen wij niet, dit verhaal zijne lezers wel vinden. Vooral de kwakzalverij met en door dagbladen wordt er naar verdienste in ten toon gesteld. Ze zijn evenmin uit de lucht gegrepen als de elegante bedrieger *Albert*. Zijn er hier en daar nog wel eenige hooggestevelde uitweidingen, zoo als over de Hollandsche bedachtzaamheid in niet weg te vliegen met het vreemde en nieuwe, wij mocten den Schrijver het regt doen van te erkennen, dat deze minder hinderlijk zijn, dan in sommige zijner vroegere Romans. De druk is zuiver en de taal insgelijks (de Schrijver weet toch wel; dat *Eutopiaansch*, bladz. 202, *Utopiaansch* moet zijn?); zoodat wij dit boek met ruimte aan Leesbibliotheken en Leesgezelschappen mogen aanprijzen. De Schrijver worde door gunstige beoordeeling maar niet verlokt tot te veel schrijven, waaruit zoo ligt onachtzaamheid ontstaat.

N°. X. *Boekbesch.* bl. 433, reg. 10, staat: *der eerste dank;* men leze: *zeg ik dank.*

N°. XII. bl. 529, reg. 2, leze men, voor *verbrijzelden*, *verbrijzelde.*

BOEKBESCHOUWING.

Christendom en Ongeloof. Twintig Voorlezingen over de godsdienstgeschillen des tegenwoordigen tijds, door Dr. DANIËL SCHENKEL. *Woorden van strijd en vrede. Uit het Hoogduitsch door* J. OUDIJK VAN PUTTEN. *Met een voorwoord van Dr.* J. J. VAN OOSTERZEE. *Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1848. 456 *bl. f* 3-90.

In het verledene ligt de kiem van het tegenwoordige verborgen. Wie de gebeurtenissen van onze dagen tracht te verstaan, moet die, welke daaraan voorafgegaan zijn, regt leeren kennen. Zonder de naauwkeurige wetenschap van hetgeen er op godsdienstig en staatkundig terrein in de laatste jaren is voorgevallen, mag het ten eenemale onmogelijk heeten, om over de godsdienstige en staatkundige geschillen, die het hedendaagsch *Europa* beroeren, een grondig oordeel te vellen en daaruit met eenige waarschijnlijkheid te besluiten tot hetgeen wij van de naaste toekomst te verwachten of te vreezen hebben. Wij juichen daarom elke poging toe, die er wordt aangewend, om hetgeen thans is, te verlichten met den fakkel der geschiedenis. Onze eeuw heeft hare eigene krankheden, die de zorg der genezing behoeven. Geene ijdele theoriën, die, van allen historischen grondslag losgerukt, als in de lucht zweven, kunnen ons baten. De geschiedenis alleen is de leermeesteresse der wijsheid. Terwijl zij ons den sleutel toereikt tot de regte kennis van onzen tegenwoordigen toestand, wijst zij met de ziekteverschijnselen ook de geneesmiddelen aan en plaatst ons op het éénig ware standpunt, dat ons voegt.

Te midden van de verdeeldheden der Christelijke kerk, behoort ieder Christen van den beschaafden stand, welke rigting hij ook mag zijn toegedaan, zich gedurig af te vragen, wat hem te doen staat en waarnaar hij streven moet. Het is eene schoone taak, anderen in de beantwoording dier

vraag behulpzaam te zijn, hunnen Christelijken ijver op te wekken en te besturen, hun het pad te wijzen en te banen, dat tot de meest wenschelijke uitkomst leiden kan. Maar niet allen, die zulk eene taak op zich nemen, zijn daartegen opgewassen en verdienen ons vertrouwen. Aanhangers eener partij vooral en ultra's verdienen niet gehoord te worden. Wie een' bekwamen wegwijzer en leidsman verlangt, hem noemen wij Dr. SCHENKEL en zijn belangrijk geschrift: *Religiöse Zeitkämpfe*, hetwelk onder bovenstaanden titel: *Christendom en Ongeloof*, onder ons verschenen is, en welks verschijning wij met blijdschap begroeten.

Uit de voorrede of het voorwoord van Dr. VAN OOSTERZEE vernemen wij, dat de Schrijver zich reeds ten jare 1838 in de godgeleerde wereld heeft bekend gemaakt door eene latijnsche Verhandeling over de verschillende secten der eerste *Corinthische* gemeente, dat hij later in een strijdschrift tegen den Hoogleeraar GERVINUS het beginsel des positiven Christendoms met nadruk en kracht heeft gehandhaafd, en zich vooral talrijke hoogschatters heeft verworven door zijn uitvoerig werk over *het wezen van het Protestantisme*, waarvan het derde of laatste deel nog met belangstelling te gemoet gezien wordt. Voorts wordt ons berigt, dat SCHENKEL met eene veelomvattende wetenschap eene echt Christelijke denkwijze vereenigt, op geloovig standpunt geplaatst, de verschijnselen onzer dagen beoordeelt naar den maatstaf van het Evangelie, en zonder vrees allen oproept tot moedigen strijd tegen het antichristelijk beginsel, dat zich in verschillende vormen vertoont; dat desniettemin zijn streven *irenisch* is van aard, zoodat hij allen, die binnen de grenzen van Christendom en Hervorming staan, wenscht te vereenigen, en niet van den triomf eens bepaalden stelsels, maar van het doordringen eens beteren geestes heil verwacht voor de Evangelische kerk. Eindelijk moeten wij nog vermelden, dat deze twintig Voorlezingen door den Schrijver in den winter van 1846 gehouden zijn te *Schaffhausen*, waar hij woont, in een' kring van hoogbeschaafden, en, naar zijne bedoeling, strekken moesten, om hun de godsdienstgeschillen onzer dagen te leeren kennen, in verband met het wezen

van het Christendom in het algemeen en van het Protestantisme in het bijzonder. Hij bewandelt daarbij, na het wezen der Godsdienst en der Hervorming verklaard te hebben, den historischen weg, vestigt de aandacht op het tijdvak der Protestantsche orthodoxie, gaat vandaar over tot dat der moderne verlichting, het Piëtismus en de Broedergemeente, om dan het Rationalisme in zijne betrekking tot KANT, en den gang der Duitsche wijsbegeerte van dezen tot op de tegenwoordige dagen te schetsen. Aan het stelsel van HEGEL wordt het moderne Antichristendom vastgeknoopt en tot in zijne laatste, schrikkelijke ontwikkelingen geteekend. De merkwaardigste verschijnselen, die zich deels tegenover, deels uit het ongeloof ontwikkeld hebben, de Jesuiten, de Duitsch-Katholijken, de Lichtvrienden en de Communisten, worden daarna in oogenschouw genomen. In de laatstgenoemden vertoont zich een stelselmatige opstand tegen alle godsdienst en zedelijkheid. En zoo eindigt de Schrijver met aan te wijzen, welke reactie van de zijde des geloofs hij voor het heil der kerk en der menschheid mogelijk en wenschelijk acht.

Zooveel meenden wij uit het wèlgeschreven voorwoord, deels letterlijk, deels gewijzigd, te moeten overnemen. Met den hoogen lof, daarin aan SCHENKEL en zijn werk gegeven, stemmen wij na de lezing gereedelijk en van heeler harte in. Wij verblijden ons over de tijdige uitgave van een in menig opzigt zoo hoogst belangrijk geschrift, dat, door VAN OOSTERZEE aanbevolen, in aller handen kome en zegen uitstorte in aller harten!

Vraagt iemand, waarmede wij onze lofspraak staven zullen, wij beroepen ons op den ganschen inhoud en hebben daarin bewonderd een' zeldzamen rijkdom van stof, die, naar gelang harer belangrijkheid, meer of minder uitvoerig behandeld is, eene grondige historische kennis, de vrucht van naauwkeurig onderzoek, die bij de behandeling ten grondslag ligt, een' echt wijsgeerigen tact, om de verschillende gebeurtenissen en rigtingen in betrekking tot elkander te plaatsen en de eene uit de andere te verklaren, de geleidelijke orde, die, naar den leidraad der geschiedenis, in

acht genomen is, de gematigdheid en onbekrompenheid der oordeelvellingen over personen en zaken van vroegeren en lateren tijd, de onafhankelijkheid van het gekozen' standpunt, de kalmte en rustigheid der voorstelling, de verzekerdheid des geloofs, te midden van de onzekere verwachting der toekomst, en eindelijk de volledigheid. Zulk een werk, door zulke deugden versierd, kan in onze dagen eene weldadige werking doen. Met belangstelling gelezen, verruimt het den blik en het hart. En nevens den Godgeleerde leert de Christen daardoor zijn standpunt en zijne roeping kennen en onder opzien tot God eene betere toekomst zoowel verbeiden als voorbereiden, zooveel hij kan.

Onze lofspraak, hoe welverdiend ook, kan echter niet onbepaald of onvoorwaardelijk zijn. Waar zoo vele belangrijke bijzonderheden en levensvragen ter sprake komen, daar moet zich als van zelf hier en daar eenig verschil van gevoelen openbaren. Zoo meenen wij, dat de beide eerste Voorlezingen *over het wezen van de Godsdienst en het Protestantisme* die helderheid en duidelijkheid missen, die wij daar vooral gewenscht en gewacht hadden. Uit den aard der zaak moesten zij meer afgetrokken van inhoud zijn, dan de volgende; maar ook na herhaalde lezing is het ons niet gelukt tot volkomen inzigt te geraken van de beschouwingswijze des Schrijvers, en het is ons twijfelachtig gebleven, of het hemzelven nog wel in alles regt helder geworden is. Dit neemt echter niet weg, dat hier veel goeds en schoons gevonden wordt en dat er veel uit te leeren valt. — Evenmin kunnen wij ons volkomen vereenigen met hetgeen in de *tiende* Voorlezing voorkomt over de *erfzonde* en *de voldoening*, welke beide kerkelijke leerstukken tegenover de Rationalisten gehandhaafd worden, zoo het heet. Wèl beschouwd, is het echter niet zoozeer de kerkleer, die gehandhaafd wordt, als wel de, naar des Schrijvers gevoelen, meer Evangelische opvatting dier leerstukken. Maar waarom dan niet ruiterlijk gezegd, dat de kerkleer zelve, naar zijne overtuiging niet is te verdedigen. Of staat men de leer der *erfzonde* voor, als men wel gelooft aan de algemeenheid van het menschelijke bederf en de voortplanting der zonde, maar

niet aan eigenlijk gezegde toerekening van ADAM's overtreding? En kan het in kerkelijken zin de leer der *voldoening* heeten, als men beweert, dat God zijnen Zoon JEZUS CHRISTUS in de wereld gezonden heeft, *om aan zijne oneindige liefde genoeg te doen?* Onze dagen vorderen volkomene opregtheid. Halve woorden leiden tot geen ander dan hoogstgebrekkig resultaat. En de spraakverwarring is reeds groot genoeg. — Onder de Voorlezingen, die wij uitvoeriger gewenscht hadden, behoort vooral de *veertiende*, die over de *Jezuiten* handelt. Aan haren inhoud is het te bemerken, dat er in de jongste maanden veel belangrijks is voorgevallen, waarvan de Schrijver nog tenaauwernood eenig voorgevoel had. — Wij twijfelen ook zeer, of de woelingen der *Duitsch-Katholijken* en *Lichtvrienden* wel genoeg in helder licht zijn geplaatst, en of er in het bijzonder geen onregt is gedaan aan UHLICH, die van WISLICENUS nog al verschilt in rigting en geloofsovertuiging. . Wij mogen daarbij echter niet vergeten, hoe moeijelijk het is, om een onpartijdig oordeel te vellen over tijdgenooten en gebeurtenissen, die als onder ons oog voorvallen. — Eindelijk hadden wij in de beide laatste Voorlezingen *over de reactie des geloofs* nog al iets meer verlangd en verwacht, dan zij geven. En wat zij bevatten, is op verre na niet even bruikbaar voor ons. Dit brengt ons tot de klagt, die wij niet mogen terughouden, dat een zoo uitstekend werk als dat van SCHENKEL, ofschoon de eer der vertaling dubbel waardig, toch slechts ten halve berekend is voor de behoeften onzer landgenooten. Het smart ons daarom, meer dan wij zeggen kunnen, dat VAN OOSTERZEE niet heeft kunnen besluiten, om, met het oog op onze vaderlandsche kerk en wetenschap, aan te vullen en te wijzigen, wat hier bepaaldelijk met het oog op *Zwitserland* of *Duitschland* gezegd wordt. Hij zou daarmede een hoogst verdienstelijk werk verrigt hebben. IJdel is de hoop, waarmede hij zich vleit, dat de geoefende lezer zelf in staat zal zijn, om zonder zijne aanwijzing SCHENKEL's meening te vatten en de toepassing op ons vaderland, waar het noodig is, in stilte te maken. Zulke geoefende lezers zijn er, zoo wij meenen, slechts weinige,

tenzij onder den geleerden stand. En juist mingeoefende, maar beschaafde Christenen behoeven in onze dagen teregt gewezen en in hun oordeel over de verschijnselen van onzen leeftijd bestuurd te worden. Overigens komt VAN OOSTERZEE, nevens den Vertaler, lof en dank toe voor de naauwgezette zorg, aan de vertaling en de uitgave besteed.

Tot eene proeve van den geest zoo wel als van den stijl van het werk, deelen wij de volgende passage mede, die op bladz. 417 voorkomt: »Ontegenzeggelijk bestaat er in »de Evangelische Kerk eene partij, die in de geheele ont»wikkeling der theologie, sedert honderd jaren, niets ziet »dan afval en dwaling, en die slechts heil vinden zou dáárin, »dat men weder terugkeerde tot de leerstellingen en tot den »geheelen toestand van zaken der zestiende en zeventiende »eeuw. Tegen zulk eene reactie moet ik mij rondborstig »verklaren, en vooral daarom, dewijl het *geene reactie* is »*des geloofs*. Het is bloot *eene reactie der dogmen, der* »*zienswijzen en meeningen*. Ik heb vroeger aangewezen, »dat de orthodoxie der zeventiende eeuw een eenzijdig ge»wrocht geweest is van het verstand, en ik geloof geen al »te hard oordeel uit te spreken, wanneer ik van de ortho»doxie der negentiende eeuw hetzelfde zeg. Daarmede mis»ken ik geenszins het lofwaardige conservative streven van »enkele, meer bijzonder op den voorgrond tredende schuts»lieden dezer rigting, en begrijp, dat het *negatief uiterste* »hier het *positief uiterste* heeft veroorzaakt. Maar bij deze »rigting komt het kerkregterlijke en kerkpolitische element »zoo sterk uit, dat het den opmerkzamen beschouwer niet »ontgaan kan, dat het hier om nog iets anders te doen is, »dan om het geloof te redden. Met vastgestelde dogmen, »met een afgesleten en afgerond systema, met eene onbuig»zaam-objective autoriteit, met eene tot onverbrekelijke »wet verhevene geloofsbelijdenis, laat zich de eenheid der »kerk slechts op eene wijze bewaren, die bij den voortbrui»schenden stroom des tijds en bij krachtige werkzaamheid »eener, den historischen vooruitgang toegedane, rigting niet »kan toegepast worden. Het is waar, terwijl de orthodoxie »een onbepaald vasthouden aan de oude inspiratieleer, on-

»bepaalde onderwerping aan de oud-kerkelijke geloofsbelij-»denissen, onbepaalde aanneming der oud-kerkelijke leer-»stellingen vordert, heeft zij het voordeel, tegen de Room-»sche kerk en tegen heterodoxie en ketterij eene duidelijke »en bepaalde stelling in te nemen, en zij behoeft niet te zeg-»gen »ik zoek," maar zij kan veeleer zeggen »ik heb ge-»»vonden." Maar dit *vinden* is toch slechts schijnbaar. Zij »heeft niet werkelijk gevonden, maar slechts ontleend, en »hare stellingen behouden alleen voor diegenen kracht, »welke alle resultaten des onderzoeks sedert de laatste hon-»derd jaren al dadelijk verwerpen, en zich inbeelden, dat »het Protestantismus zijn voor alle tijden geldend toppunt »in den loop van de zestiende en zeventiende eeuw bereikt »heeft." En een weinig verder, bl. 419: »Ik verklaar »openlijk, dat ik mij aan de reactie des geloofs tegen het »ongeloof aansluit, maar *niet in den vorm der orthodoxie.* »Ik houd dien vorm voor mislukt, daar zij de behoeften des »verstands niet met het gemoed verzoent; daar zij de hooge »beteekenis miskent, welke aan het individu in alle aange-»legenheden des geloofs en des geestes toekomt; daar zij de »waarheid als eens vooral uitgemaakt vaststellen wil, zonder »daarbij eenigzins 's menschen behoefte aan steeds voort-»gaande ontwikkeling in aanmerking te nemen."

Wij bevelen ten slotte de *achttiende* Voorlezing bijzonder aan, wenschende, dat ieder, door haar voorgelicht, terugdeinze voor het verderfelijke Communisme, hetwelk, indien het algemeen werd, verderf en dood zou verspreiden over geheel *Europa.*

Dr. A. THOLUCK. *De strijd des Geloofs. Een boek voor beschaafde Christenen, die bevrediging zoeken. Uit het Hoogduitsch. Iste Stuk.* 2 *Afleveringen. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1847. *In gr.* 8*vo.* 224 *bl. f* 2 - 15.

Ons publiek is reeds door onderscheidene vertalingen met den naam van Dr. THOLUCK bekend geworden, en heeft

den man leeren hoogachten, die onder *Duitschland's* Godgeleerden eene eerste plaats bekleedt. Of het daarom echter goedkeuring verdient, dat men van zijne talrijke geschriften het eene na het andere overbrengt in onze moedertaal, zouden wij, met het oog op dit geschrift, dat wij thans aankondigen, niet gaarne onvoorwaardelijk toestemmen. Wel hebben wij het met groote belangstelling gelezen, den geleerden, veelzijdig gevormden Schrijver bij vernieuwing bewonderd, veel van hem geleerd en in zooverre ons over de uitgave verblijd; maar aan den anderen kant komt de uitgave ons minder gepast en doelmatig voor, omdat de inhoud geheel op Duitschen leest is geschoeid; omdat de uitersten, waartoe men in *Duitschland* vervallen is, daarin bijkans uitsluitend bestreden worden; omdat het geschrift, indien het zou zijn ingerigt naar de vatbaarheid en behoeften onzer landgenooten, eene gansche omwerking zou moeten ondergaan. Wij vreezen zelfs, dat sommige gedeelten door *onze* beschaafde Christenen tenaauwernood goed begrepen zullen worden. Dit *eerste* stuk bevat *zes* gesprekken, getiteld: *rede en rationalisme, rede en geloof, geloof en schrift, vooruitgang, vooruitgang en formulieren, de nieuwe dag des geloofs.* Deze gesprekken worden gevoerd tusschen twee mannen van verschillende, sterk uiteenloopende rigtingen. Een der Lichtvrienden treedt op onder den naam van KAREL, en brengt met vrijmoedigheid en zucht tot waarheid zijne bezwaren tegen het positieve Christendom in het midden, die door EMILIUS, den vertegenwoordiger van het Christelijk geloof, wederlegd en ontzenuwd worden. Daar echter eerstgenoemde in den zin van de mannen des vooruitgangs niet ver genoeg gaat, treedt zekere JULIUS tegen hem op, die tot de gloeijendste ijveraars van het *Communisme* behoort en wiens leuze is geheele verwerping van het Christendom, dat uitgediend heeft. KAREL blijft weigeren, in weerwil der aangewende pogingen, om over te gaan tot zijne ultra-partij, en door het geloof van EMILIUS wordt in zijn gemoed de rust hersteld. En als deze in de aanprijzing van zijn geloof aanstoot gegeven heeft aan zekeren GERHARD, de type van kerke-

lijke formulier-regtzinnigheid, gelukt het hem, ook dezen bestrijder kalm en rustig te wederleggen. Tot zóó ver loopt dit *eerste* stuk. Wij hebben nu nog een *tweede* of laatste te wachten, dat mede uit twee Afleveringen bestaan en handelen zal over de gewigtige vraag: *wie was* CHRISTUS? Nu men eenmaal met het werk der vertaling begonnen en daarin over het algemeen niet ongelukkig geslaagd is, wenschen wij van harte, dat ook den Uitgever de vereischte aanmoediging tot de voortzetting der uitgave niet ontbreken zal. (*) Met vrijmoedigheid prijzen wij den arbeid van THOLUCK allen aan, die op de hoogte staan, om er de regte vruchten van te plukken. Het verschil van gevoelens, ook in het godsdienstige, losse zich welhaast, onder hoogeren zegen, op in de éénheid des geloofs en der liefde door JEZUS CHRISTUS den Heer!

(*) De beide Afleveringen, boven aangekondigd, verschenen in 1847 in het licht, en de vrij uitvoerige Voorrede van den Vertaler, v. A., was gedagteekend *Aug.* 1847. Thans echter, vóór het afdrukken dezer aankondiging, zendt men ons een boekdeel toe, waarin beide Afleveringen vervat zijn, de vroegere Voorrede door eene andere, geteekend *Julij* 1848, vervangen is, en de titel, die het jaartal 1848 voert, geen gewag maakt van een *eerste Stuk*, terwijl berigt wordt, dat de Schrijver, Prof. THOLUCK, op de vraag: of het vroeger aangekondigde *tweede* deel van dit werk spoedig verschijnen zou, geantwoord heeft: »dat hij reeds de bewerking daarvan »had ondernomen, en het zoo spoedig, als zijne bezigheden »hem dit zouden veroorloven, in het licht zou zenden." Wij vermelden dit een en ander, maar laten het oordeel daarover aan den bescheiden lezer.

Geschiedenis der Christelijke Kerk, voor Katechisatiën en Huisgezinnen. Vrij naar het Hoogduitsch van W. LEIPOLDT, *door* G. W. SANNES, *Predikant te Pekel-A. Met een Voorberigt van* P. HOFSTEDE DE GROOT, *Hoogleeraar te Groningen. Vierde, op nieuw verbeterde*

en vermeerderde druk. Te Groningen, bij M. Smit. 1847. *In kl.* 8*vo.* 264 *bl. f* 1-25.

Beknopte Handleiding tot de regte kennis en waardering van de Heilige Schriften, voor Katechisatiën en Huisgezinnen. Vrij naar het Hoogduitsch van denzelfden. Door M. A. AMSHOFF, *Predikant te Groningen. Bij denzelfden. In kl.* 8*vo.* 64 *bl. f* :-40.

Het buitengewone vertier van het eerstgenoemde dezer werkjes heeft binnen den tijd van zes jaren eenen vierden druk noodig gemaakt. Eene groote zeldzaamheid voorwaar; maar het is ook een zoo beknopt, volledig, verstaanbaar overzigt over de kerkelijke geschiedenis, als men zou kunnen wenschen. Daar dit Tijdschrift vroeger (*) het noodige over den geest en vorm van deze Handleiding gezegd heeft, achten wij onnoodig, zulks bij dezen herdruk te herhalen, dien wij enkel aankondigen met den wensch van verderen zegen over het gebruik, en de betuiging onzer dankbaarheid aan vertaler en verbeteraar, alsmede aan den uitgever voor de goede uitvoering en den goedkoopen prijs.

De door dit geschrift zoo gunstig onder ons bekend geworden naam van den nu reeds overleden, waardigen Schrijver zal ook wel genoeg zijn, om aan het tweede dezer werkjes eene gunstige ontvangst te verzekeren.

In § 14 wordt op eene beknopte en duidelijke wijze het noodige gezegd over Gods openbaring aan de menschen in het algemeen, en die, welke in de H. S. wordt medegedeeld in het bijzonder; het ontstaan, de voortreffelijkheid en het regte gebruik des Bijbels, benevens den hoofdinhoud van de verschillende Bijbelboeken. Dit een en ander is voor het oogmerk geschikt en genoegzaam. De resultaten der kritiek zouden hier niet te pas komen, en er is nog wel het een en ander, dat de katechisatie kan aanvullen: zoo als de zin, waarin de Bijbel gezegd wordt Gods woord te

(*) 1843. *Boekbesch.* bladz. 482, van eene andere hand.

bevatten, en meer van dien aard. Het bevordere kennis en hoogschatting van de schriften, die wijs kunnen maken tot zaligheid!

De Scheikunde van het onbewerktuigde en bewerktuigde rijk, bevattelijk voorgesteld en met eenvoudige proeven opgehelderd. Naar het Hoogduitsch van Dr. J. A. STÖCKHARDT, *door* J. W. GUNNING. *Met eene Voorrede van Prof.* G. J. MULDER. *Met eene menigte Afbeeldingen. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1848. *In kl.* 8*vo.* *XX en* 556 *bl.* *f* 4-50.

Van dit, ons voor eenigen tijd toegezonden werkje, willen wij, nu het voltooid voor ons ligt, eene korte aankondiging ter aanprijzing geven. Deszelfs doel is het geven eener wel korte, doch over het algemeen geenszins onvolledige noch oppervlakkige kennis der scheikunde; het verschaft dus het eerste onderrigt in deze in zoo vele opzigten voor elk beschaafd mensch belangrijke wetenschap, welker tegenwoordige toestand voorzeker niet minder geschikt is, om ons tot bewondering van den Schepper op te voeren, als om het menschelijke vernuft te leeren hoogschatten, dat door talrijke naauwkeurige nasporingen, door onvermoeid voortstreven op den ingeslagen weg, het zoo ver gebragt heeft in de ontwikkeling der door de natuur gevolgde wetten, en uit die nasporingen zoo ontelbare nuttige toepassingen heeft weten af te leiden. Tot bereiking van deze beide doeleinden schijnt het werkje ons bij uitnemendheid geschikt. Over het algemeen is het bevattelijk geschreven en worden de daadzaken zeer geleidelijk ontwikkeld, zoodat de volgende onderwerpen steeds als 't ware van zelve uit het voorafgegane afgeleid worden. De Schrijver vangt aan met eene korte beschouwing van hetgeen men onder scheikundige werkingen te verstaan heeft, geeft het onderscheid op tusschen anorganische en organische verbindingen, waarna hij het belangrijke der studie van de scheikunde schetst en hetgeen men onder verwantschap verstaat ontwikkelt, vervol

gens als onderdeelen der scheikunde de analytische, synthetische en toegepaste scheikunde aanneemt, alle welke deelen als 't ware bekroond worden door de theorie. Hierop volgt een hoofdstuk over wegen en meten, en iets over de elementen der Ouden, waarvan de drie eerste als zinnebeelden van den vasten, vloeibaren of luchtvormigen toestand kunnen gelden, ten vierde het vuur, echter als zinnebeeld der scheikundige kracht. Nu volgt eene beschouwing der warmte en der veranderingen, welke dezelve in de ligchamen te weeg brengt, waarbij eenige algemeene scheikundige bewerkingen, oplossen, kristalliseren, smelten, ter sprake komen. Ongaarne misten wij eene dergelijke beschouwing der overige zoogenaamde onweegbare stoffen, van welke de electriciteit althans voor de scheikunde en vooral voor hare theorie niet minder belangrijk is dan de warmte. Na de zamenstelling van het water vermeld te hebben, gaat de Schrijver over tot de beschouwing der afzonderlijke scheikundig enkelvoudige ligchamen, zoo als natuurlijk was, beginnende met de zuurstof en de waterstof, waarna over de dampkringslucht (met hare belangrijke physische eigenschappen) gehandeld wordt; vervolgens stikstof, koolstof, theorie der verbranding, zwavel, phosphorus en de waterstofverbindingen van genoemde elementen, *chlorium*, *jodium*, *cyanogenium*, de zuurstofzuren en de waterstofzuren der beschrevene ligchamen, alsmede de drie belangrijkste plantaardige zuren, wijnsteen-, azijn- en zuringzuur. Nu worden de metalen der loogen, loogaarden en aarden, derzelver verbindingen en zouten beschreven. Eerst nu, dus als de leerling reeds eenig begrip van scheikundige verbindingen heeft, vinden wij eene geleidelijke ontwikkeling der scheikundige verbindingswetten. Daarop gaat de Schrijver over tot de beschouwing der zware metalen, welke door hem in drie groepen verdeeld zijn, en van derzelver verbindingen. Vooral is de geschiedenis van het ijzer regt fiks ontwikkeld. Na de beschouwing der metalen volgt die der plantaardige ligchamen. Het uitvoerigst worden hierbij de zoogenaamde indifferente plantenstoffen behandeld, waarbij de veranderingen, welke deze door de ver-

schillende agentia ondergaan, en de daaruit volgende praktische doeleinden zeer naauwkeurig worden vermeld. De gistingen, de vorming van den aether en de zeepbereiding worden hierbij opgenomen en zijn zeer bevattelijk voorgesteld. De leer der kleurstoffen en theorie der verwkunst is in het, overigens meer technische werk van GIRARDIN (*Scheikunde voor den beschaafden stand en het fabrijkwezen*) uitvoeriger behandeld. Voorts worden de alcaloïden en de vroeger nog niet behandelde organische zuren zeer kort beschreven; deze afdeeling eindigt met eene wel duidelijke, doch niet zeer diepgaande beschouwing van den wasdom en den groei der planten. Ten slotte worden de dierlijke stoffen behandeld. Dit laatste deel, dat naauwelijks 24 bladzijden beslaat, is zeker het minst uitgewerkt en het oppervlakkigst van het geheele werkje, hetgeen vooral voor de physiologisch-scheikundige verrigtingen, als spijsvertering, voeding en ademhaling geldt. Achter elke hoofdafdeeling der genoemde ligchamen vindt men telkens een kort overzigt van de eigenschappen der beschrevene groep en der wetten, die uit de voorafgaande beschouwing voortvloeiden, waardoor aan het geheugen van den leerling zeer te gemoet wordt gekomen, terwijl de Schrijver niet minder gezorgd heeft overal de praktische aanwending der scheikunde in het fabriekwezen, den landbouw enz. in het oog te doen springen. Men ziet uit dit overzigt hoe zeer het werkje tot het voorgestelde doel dienen kan; wij gelooven dat, schoon beschaafde volwassenen hetzelve niet onvoldaan uit de hand zullen leggen, zelfs jeugdige lezers, voor welke de Hoogleeraar MULDER het vooral aanprijst, gemakkelijk het gelezene zullen begrijpen. Zoo eenmaal op onze scholen ook eenig onderrigt in de wetenschappen der natuur gegeven mogt worden, vinden wij hier eene geschikte leidraad voor de scheikundige lessen. De meeste proeven zullen, wegens derzelver duidelijke en uitvoerige beschrijving, gemakkelijk herhaald kunnen worden; ook de houtsneden verdienen lof en verduidelijken zeer den tekst. Voor den aanstaanden geneeskundige, die echter niet door de scheikunde leert ziekten door artsenijmiddelen te verdrijven (bl. 4), den

artsenijbereidkundige en fabriekant kan het werkje als allereerst en uitlokkend onderrigt niet ongepast zijn; het spreekt echter van zelf, dat deze eene dieper gaande studie behoeven. Op enkele uitdrukkingen zouden welligt kleine aanmerkingen te maken zijn; zoo had bij de phosphorwaterstof de niet van zelf ontbrandbare wijziging vermeld kunnen worden; zoo staat (bl. 117) de wet, dat, zoo twee ligchamen scheikundig op elkander zullen werken, één althans vloeibaar of gasvormig moet zijn, veel te absoluut. Op bl. 411 zegt de Schrijver, dat de spoeling als voedsel voor huisdieren, die gemest moeten worden, hooggeschat wordt. Het ondoelmatige der voeding met brandewijn-spoeling is onlangs krachtig aangetoond door D. F. EHLERS, in de *Blätter des Hamburgischen Vereins gegen das Branntweintrinken von* 1847, van welk stuk eene vertaling gegeven is door Mr. C. C. E. D'ENGELBRONNER, achter zijne rede »de Afschaffing van den sterken drank als volksdrank, aangeprezen door de staatshuishoudkunde." Doch genoeg. Het gezegde moge tot aanprijzing van het werkje dienen, aan hetwelk wij vele koopers en nog meer vlijtige en nadenkende lezers toewenschen.

Het Leven van LODEWIJK PHILIPS, *Koning der Franschen. Naar het Hoogduitsch van Dr.* C. BIRCH. *Vrij bewerkt door* DANIËL VEEGENS. *Vde en laatste Deel. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1848. *In gr.* 8*vo.* *IV en* 326 *bl. f* 2-90.

De Hollandsche bewerker van dit voor de geschiedenis der laatste tijden zoo belangrijk werk had zich voorgesteld, het leven van den Koning der Franschen niet verder dan tot het einde van 1847 voort te zetten. Toen hij hiermede bezig was, en zijn arbeid voor het grootste gedeelte reeds was afgedrukt, brak de omwenteling van Februarij 1848 te *Parijs* uit. Na die onverwachte ontzettende wending in het lot van den grijzen Vorst, scheen het hem toe, dat hij daardoor verpligt was om zijne taak tot aan het einde der staat-

kundige loopbaan van LODEWIJK FILIPS uit te strekken. Hij heeft zich dan aan die verpligting niet geheel willen onttrekken; maar het viel hem zwaar op zulk eene treurige wijze deze levensbeschrijving te moeten eindigen.

De inhoud van dit deel is dus niet het minst merkwaardige. Het bevat de geschiedenis van den Koning der Franschen, te gelijk met die van *Frankrijk* en gedeeltelijk die van *Europa* tevens, van den val van het Ministerie MOLÉ tot de optreding van THIERS als eersten Minister (Maart 1839—Maart 1840); verder het Ministerie van THIERS (Maart—October 1840). Van de optreding van het Ministerie GUIZOT tot aan den dood van den Hertog VAN ORLEANS (October 1840—Julij 1842). Van die noodlottige gebeurtenis tot het einde van 1847; terwijl de omwenteling van 24 Februarij 1848 in een Besluit met korte doch krachtige trekken geschetst wordt.

Dit vijfde deel geeft ons eene duidelijke uiteenzetting van de oorzaken, die tot den val van LODEWIJK FILIPS hebben bijgedragen; eene gebeurtenis echter, die aan allen onverwacht is voorgekomen, omdat men den troon in *Frankrijk*, ten minste gedurende het leven van dien staatkundigen Vorst, genoegzaam gevestigd meende. Men ziet hier een' zamenloop van misslagen, verkeerde berekeningen en geheime en openlijke zamenzweringen de uitbarsting van Februarij 1848 voorbereiden. Het te lang volhouden van het impopulaire Ministerie van GUIZOT, die, niettegenstaande zijne hooge bekwaamheden en goede bedoelingen, bij de meerderheid der natie gehaat was; eene buitenlandsche staatkunde, die, ten koste van de ijdelheid der Franschen, de vrede op het vaste land, tegen elken prijs scheen te willen behouden, en hoe langer hoe meer eene beslissende conservatieve kleur aannam, terwijl de Spaansche huwelijksgeschiedenis, de wangunst van het Engelsch kabinet ten sterkste opwekte, konden in dien onzekeren tijd geen' waarborg van duurzaamheid geven.

Onvoorzigtiger nog was, alle vorderingen tot verbetering in het kiesstelsel en andere noodige hervormingen door eene kunstmatige meerderheid in de Kamers te willen tegen-

gaan, en de luide openbaring der publieke opinie hieromtrent te willen trotseren. De geest der zoogenoemde reformistische banketten was wel niet te verdedigen, doch door eenige ter juiste tijd gegevene concessien waren zij misschien opgehouden, omdat zij doelloos gemaakt waren; door dezelve met geweld te willen stuiten, werd hun invloed dreigend en eindelijk onwederstaanbaar. Voeg hierbij de woelingen der republikeinsche, socialistische en communistische faktiën, de uitwerking van geschriften als de *Histoire des Girondins* van DE LAMARTINE en die van de *Révolution francaise* van LOUIS BLANC; dan zal het ons niet meer verwonderen, dat de grondslagen van den troon op het einde van 1847 reeds waren ondermijnd, dat de haat tegen de regering, waarin soms omkooping en andere misbruiken plaats hadden, tegen de grooten, die zich aan lage baatzucht en gruweldaden als een DE PRASLIN schuldig maakten, en tegen den burgerstand, die voorgesteld werd als van het zweet en den arbeid des volks te leven, zoo waren toegenomen, dat eene schijnbaar minbeduidende omstandigheid aanleiding tot het uitbarsten eener staatkundige niet alleen, maar tot eene maatschappelijke omwenteling kon geven. Zij heeft de regering van LODEWIJK FILIPS nog gedurende zijn leven reeds tot de geschiedenis doen overgaan, zonder dat men nog in staat is om een onpartijdig oordeel, te midden der staatkundige woelingen en de gespannenheid der hartstogten, daarover te vellen. Dit zij aan een' rustiger tijd verbleven, als de maatschappijen, uit derzelver koortsachtigen toestand tot een' kalmer staat van wettelijkheid, orde en ware vrijheid zullen gekomen zijn.

Wij eindigen de aankondiging van den arbeid der H.H. BIRCH en VERGENS, met dien nogmaals als eene onmisbare bijdrage voor dit gedeelte der geschiedenis van onzen tijd, dat men als een gesloten tijdvak kan aanzien, aan te prijzen. tevens den laatste onzen dank betuigende voor de onpartijdige en duidelijke voorstelling der Parijsche gebeurtenissen van Februarij 1848 en derzelver naaste oorzaken en aanleiding. Men verkrijgt er hierdoor eene andere en geregelder kennis van, dan door de partijdige, brommende en verwarde

verhalen der dagbladen en brochures. Wij wenschen dit werk vele lezers toe, die nut kunnen trekken uit de vele lessen en waarschuwingen die het bevat; zij zullen voorzeker dan nog meer afkeerig worden van de valsche vrijheidskoorts en den maatschappelijken tuimelgeest, die *Europa* nog in verwarring, angst en onzekerheid houdt.

MEHEMED ALI *en deszelfs gebied. Door den Schrijver der Brieven eens Afgestorvenen.* (*Prins* PUCKLER MUSKAU.) *Opper-Egypte. In gr.* 8*vo.* 325 *bl. f* 3-25.

Idem, Nubië en Sudan. Beide te Amersfoort, bij W. J. van Bommel van Vloten. *In gr.* 8*vo.* 305 *bl. f* 3-:

Deze beide boekdeelen maken het vervolg uit van het werk, waarover Rec. in N°. VIII van den vorigen jaargang eene aanprijzende aankondiging gaf. Die zelfde aanbeveling mag hij ook aan deze afdeelingen van de reizen des afgestorvenen geven. Met groot genoegen volgt men den beroemden reiziger op zijne togten, en hoort hem de indrukken beschrijven, die de onderscheidene voorwerpen op hem maken. Het zijn tooneelen vol afwisseling, waarop hij den lezer verplaatst. Nu eens is ook hier MEHEMED ALI de hoofdpersoon, waarop de aandacht wordt gevestigd; dan zijn het reisontmoetingen, die de opmerkzaamheid trekken; nu eens beschrijvingen van steden en landen, dan van merkwaardige overblijfsels der oudheid, die de belangstelling boeijen; overal volgt men den reiziger met genoegen, en hoort hem gaarne zijne ontmoetingen aanhalen, zijne beschouwingen mededeelen. Hier en daar had misschien de Vertaler enkele stukken voegzaam kunnen weglaten, b. v. het hoofdstuk, getiteld: *Afgeperste Verdediging*, omdat de aanval, waartegen die verdediging is gerigt, geheel in *Duitschland* te huis behoort en bij ons naauwelijks bekend is.

Met het tweede deel vangt de Schrijver zijne reize naar *Opper-Egypte* aan, werwaarts hij den Onderkoning zoude

volgen, die reeds daarhenen was vertrokken, en, gelijk hij ons in het eerste deel veel merkwaardigs heeft medegedeeld, zoo doet hij dit thans niet minder. Verbazingwekkend zijn de schilderingen, die wij op verschillende plaatsen van de beide laatste deelen aantreffen, van de opmerkelijke overblijfselen der hooge oudheid, welke de Schrijver op zijnen togt ontmoet. Zonder het ten toon spreiden van antiquarische geleerdheid weet hij den lezer een helder denkbeeld te geven van hetgene hij ziet, voor zooveel het dengenen, die nooit iets dergelijks met eigene oogen heeft aanschouwd, mogelijk is, zich van deze reusachtige gebouwen der aloudheid een denkbeeld te maken. Met regt mag de Vertaler beweren, dat de lezer hier eene nuttige zoowel als aangename lectuur ontvangt, en van ganscher harte bevelen wij deze boekdeelen allen aan, die met het belangrijke gebied van MEHEMED ALI verlangen bekend te worden. Hoedanig zal de toekomst zijn van al de kolossale ondernemingen des Onderkonings, die thans, door ziekte en ouderdom verzwakt en in treurigen toestand van geest verkeerende, de teugels des bestuurs niet langer voeren kan? Zal het met moeite tot stand gebragte werk staande blijven, of zal het weldra weder in het niet terugzinken? De tijd zal het moeten leeren.

Naar Parijs, Havre en Tours, in den zomer van 1847, *door Mr.* A. W. ENGELEN. *Met Platen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1848. *In gr.* 8*vo.* 373 *bl.* *f* 3-90.

De Heer ENGELEN is door vroegere soortgelijke reisbeschrijvingen, als die, welke het publiek hier aangeboden wordt, genoegzaam bekend, om eene uitvoerige aankondiging van dit boek noodeloos te maken. Men moet in zijne werken geene verrassende wendingen, geene diepe blikken in het maatschappelijke leven, geene treffende oorspronkelijkheid van denkbeelden zoeken; maar hij is daarentegen een goed en naauwkeurig opmerker, die hetgene hij ziet in een' aangenamen en onderhoudenden stijl weet mede te dee-

len, en dien men gaarne bij zijne wandelingen volgt. Wat hem eigenaardig kenmerkt, is de rijkdom van historische herinneringen, die hij medebrengt en overal mededeelt. Bij vroegere gelegenheden waren het vooral ook volksoverleveringen en verhalen, waarmede hij zijne reisbeschrijvingen stoffeerde: hier zijn het meer bepaald geschiedkundige feiten, door wier herinnering hij aan zijne schildering van de bezochte plaatsen leven bijzet. Het doel van zijnen togt was, een stoomtogtje naar *Parijs* te doen, en vandaar zuid- en noordwestelijk de spoorweglinie te volgen, tot zooverre deze in de eerstgenoemde rigting is voltooid, en de laatste op het *Kanaal* stuit. Van *Keulen* gaat de reis over *Brussel* naar *Parijs*. *Frankrijk's* hoofdstad werd vroeger door ENGELEN bezocht, en leverde hem toen de stoffe op voor een soortgelijk reisverhaal; wij vinden hier dus ook geen volledig overzigt van het merkwaardige dezer wereldstad, maar bezoeken toch onder zijn geleide deze en gene belangrijke inrigting, doen onderscheidene uitstapjes naar *St. Denys*, *St. Germain*, *Versailles*, *Fontainebleau*, *Montereau* enz. en vinden overal in hem een' aangenamen en onderhoudenden gids, die door zijne beschrijvingen zoowel, als door zijne herinneringen, onze aandacht weet te boeijen. Hij doet daarop eenen togt met den spoorweg naar *Rouaan* en *Hâvre*, keert naar *Parijs* terug, om andermaal per spoorweg, naar *Orleans*, *Blois* en *Tours* te vertrekken, en snelt vervolgens langs denzelfden weg terug, om over *België* en *Keulen* zich weder huiswaarts te spoeden.

De lezing van dit boek maakt op sommige punten een' zonderlingen indruk. Het reisje werd in 1847 gedaan, het boek kort daarop geschreven en ter perse gelegd, en was afgedrukt toen de laatste revolutie uitbarstte. Hoe veel is er veranderd, in de denkwijze der menschen en in de wezentlijkheid, in den korten tusschentijd, die er verloopen is tusschen dit uitstapje en de uitgave van het werk! Onwillekeurig zou de toon hier en daar geheel anders zijn geweest, zoo de Februarijdagen het schrijven of drukken dezer bladen waren voorafgegaan; maar des te merkwaardiger komt ons thans de mededeeling voor van de indrukken, zoo weinig

maanden vóór de geweldige uitbarsting in *Frankrijk's* hoofdstad ontvangen, ook ten aanzien van den Koning en het koninklijke huis.

Wij twijfelen niet, of ook dit boek van den Heer ENGELEN zal door het publiek met welgevallen worden gelezen, al is het dan ook, dat het niet door diepte of rijkdom van eigene beschouwingswijzen over de maatschappelijke vraagstukken van onzen tijd uitmunt. Welgeschreven en onderhoudend, beantwoordt het aan het doel, dat de Schrijver zich voorstelde.

Gids voor Reizigers door Nederland; door P. H. WITKAMP. *Met eene Kaart en Platte Gronden. Te Amsterdam, bij* J. H. Laarman. 1847. *In post* 8*vo.* 384 *bl. gecartonneerd. f* 3-75.

Ofschoon in de laatste jaren onderscheidene beschrijvingen van ons Koningrijk het licht hebben gezien, meende de Schrijver, dat aan een zoodanig werkje behoefte bestond. Zeer breedvoerig is de beschrijving van de merkwaardigste gebouwen in de voornaamste steden; b. v. in de *Musea* worden bijna alle schilderijen opgenoemd. In andere opzigten is het weder kort, om niet te zeggen arm, zoodat de reiziger, die natuurschoon zoekt, nog al eens in de gelegenheid komt, om zijnen Gids teleurgesteld weg te bergen, ook daar, waar hij regt had op diens aanwijzingen te rekenen. Voorts vindt men opgave van de voornaamste logementen, dag- en jaarmarkten in de steden, en dergelijke. De postkantoren zijn *wel* — de stations der paardenposterij *niet* aangeduid. Ook laat zich de Gids niet in met het noemen van reisgelegenheden. De platte gronden zijn van de steden *Amsterdam*, *'s Gravenhage*, *Rotterdam* en *Utrecht*. De kaart is goed, maar mist eene aanwijzing der beteekenis van de verschillende lijnen. Ref. nam dezen Gids onlangs met zich op een uitstapje door een gedeelte van *Noordbraband* en *Zeeland*, vooral ook ten einde het boekje beter te kunnen beoordeelen, waartoe het hem was toege-

zonden. Hij nam zijnen weg uit de hoofdstad door het *Gooi* naar *Utrecht;* vandaar over *Gorinchem* naar *'s Hertogenbosch*, door de *Meijerij* naar *Breda* en *Bergen op Zoom;* vandaar door *Zeeland*, en over *Rotterdam* terug. Eenige aanmerkingen en aanvullingen, daaruit voortgevloeid, deelen wij mede, ofschoon nu de volgorde in het reisboek niet volgende.

Te *Soestdijk* misten wij de vermelding der beroemde schilderij van PIENEMAN: de slag van *Quatre-bras*, die wij ons van een vroeger bezoek herinnerden. Te *'s Hertogenbosch* was de opgave van den Gids oorzaak eener grappige vergissing. Want deze wees ons als logementen o. a. aan *Hôtel du lion d'or* en *Hôtel Chevallier*. Het bleek hetzelfde te zijn, zijnde de eerste de naam van het logement, de andere die van den kastelein. Men berigtte er ons, dat de groote linnenmarkt in die stad den 24 *Junij* gehouden wordt. Ons op den Gids verlatende, zouden wij er eene maand te laat gekomen zijn. — Het groote en met onderscheidene kerken, waaronder de merkwaardige van het Kruisheeren-klooster, prijkende *Uden* vonden wij slechts met een woord vermeld; zoo ook het nette, welvarende en zeer bezienswaardige *Veghel*. — Te *Oirschot*, dat niet 3½ maar 2½ uur van *Eindhoven* ligt, vroegen wij te vergeefs naar een »statig kasteel, dat op een eilandje in de *Beerse* ligt." Men berigtte, dat het sedert onheugelijke jaren niet meer bestond. Eveneens waren wij teleurgesteld, in de prachtige *St. Pieterskerk* aldaar, vragende naar de »prachtige marmeren graftombe van het geslacht MERODE." Een steen, waarop het doopvont geplaatst is, was alles, wat er sedert lange jaren meer van bestond. Ook zagen wij er de hervormde kerk, zijnde eene overoude kapel van duifsteen, om der oudheid wille merkwaardig, daar zij ongetwijfeld van de tiende of elfde eeuw dagteekent. — Bij *Tilburg* misten wij de vermelding van de uitgestrekte en schoone landhoeven des Konings en van de fraaije kazerne. Wij vonden er geen logement *het Zwaard*, maar wel *de Zwaan*. Een van den laatsten naam was te *Breda* onze verblijfplaats; de Gids vermeldde het niet.

Te *Goes* toonde men ons, behalve den gedenksteen voor FRANS NAEREBOUT, ook eenen voor den beroemden staatsman JACOB VALCKE, mede niet genoemd. Hetzelfde is het geval met het beziens waardige drooge dok te *Vlissingen*. Niet aan *de vier*, maar slechts aan *twee* zijden van het voetstuk waarop het standbeeld van DE RUYTER staat, leest men een opschrift. — Verkeerdelijk leest men, bladz. 291, dat op het praalgraf der EVERTSEN te *Middelburg* staat, dat het uit de *St Paulskerk* overgebragt is. Er staat: *St. Pieterskerk*, en zoo is het ook. Het hospitaal te *Veere* bestaat als zoodanig niet meer; het was gevestigd in de groote kerk, een zwaar gebouw, waarbij men eenen, ook niet genoemden, merkwaardigen en kunstigen regenbak vindt. Men toonde er ons, getrouwer dan ons reisboek, het huis, waarin MARIA VAN REIGERSBERGEN geboren werd, alsmede in de hervormde kerk een gedenkteeken voor MIGGRODE, eenen der voornaamste hervormers in *Zeeland*. — Te *Domburg* zeide men ons, dat het smeltploegen sedert lang had opghouden. — Op het eiland *Schouwen* bezagen wij te *Haamstede* het aloude kasteel der Heeren van dien naam, dat boven andere melding verdiend had; het is echter zeer in verval, en onze Schrijver, die met regt daarover klaagt bij de ridderzaal te *'s Gravenhage* en het Pausenhof te *Delft*, had hier ook wel een woordje mogen zeggen van het verwaarloozen van dat gedenkstuk des beroemden WITTE VAN HAAMSTEDE, *Hollands* ridderlijken bevrijder in de 13de eeuw, wien de edele VAN LENNEP aan het *Manpad* bij *Haarlem* een monument heeft opgerigt, van hetwelk de Gids op zijne plaats wel spreekt, maar zonder den stichter te noemen. — Wij beziglgden bij *Haamstede* den prachtigen kustlichttoren, waarop de toestel ons veel beziens waardiger voorkwam dan die te *Westkappel*, van welken het reisboek met veel meer ophef gesproken had. Eenen anderen lichttoren nabij het dorp *Renesse* vonden wij geheel niet vermeld; ook niet het licht op den toren te *Goedereede*, waarop wij te *Brouwershaven* over de *Grevelingen* een schoon gezigt hadden.

Men ziet, er is nog al wat overgeslagen. En toch is het

boek hier en daar veel te uitvoerig, met name in het uitschrijven van inscriptiën op monumenten en dergelijke, die de reiziger óf zelf ziet, óf in het oorspronkelijke óf vertaald overal vinden kan, en die hier nevens de somtijds zeer minutieuze beschrijving van gebouwen (die te *Amsterdam* beslaan alleen meer dan 60 bladzijden) eene noodelooze wijdloopigheid geven.

Het Oorlogstooneel in Italië. Eene Schets van het Lombardisch-Venetiaansch Koningrijk en eenige aangrenzende oorden. Door P. H. WITKAMP. *Met eene Kaart der Gouvernementen Lombardijë en Venetië. Te Amsterdam, bij* Weytingh en van der Haart. 1848. *In gr.* 8*vo.* 80 *bl.* *f* :-90.

Italië heeft sedert eenigen tijd veler aandacht bezig gehouden door den vrijheidskamp, in het eerst met zooveel geluk in *Lombardije* en *Venetië* tegen *Oostenrijk* volgehouden, ondersteund door het leger en de krijgskunde van Koning KAREL ALBERT; doch het heeft zoowel als deze voor de overmagt der Oostenrijksche wapenen moeten zwichten, en weinig beantwoord aan hetgeen men, na den opstand van *Milaan* en *Venetië* en het verdrijven van den Veldmaarschalk RADETZKY tot bijna aan gene zijde der *Alpen*, van den haat, dien het tegen de vreemde overheerscheing aan den dag legde, zou verwacht hebben.

Het aangekondigde werkje geeft eene uitvoerige geschied- en aardrijkskundige beschrijving van het noordelijk gedeelte van het Italiaansche Schiereiland, namelijk van het Lombardijsch-Venetiaansch Koningrijk, waarin vele historische en statistieke bijzonderheden voorkomen, geschikt om ons met die schoone landstreken en merkwaardige steden, in haren vroegeren en hedendaagschen toestand, voldoende bekend te doen worden. Het is dus eene geschikte handleiding voor hen, die met meer dan gewone aandacht het oorlogstooneel van de laatste maanden nog eens willen nagaan. Bij deze gelegenheid moeten wij de krijgskundigen en al-

len, die lust gevoelen deze oorlogsöperatiën in bijzonderheden na te gaan, op de meesterlijke militaire beschrijving van *Italië* opmerkzaam maken, die in de *Mémoires* van NAPOLEON, geschreven op *St. Helena* door de Generaals GOURGAUD en MONTHOLON, voorkomt; daar toch verkrijgt men eenduidelijk denkbeeld van al de hulpmiddelen van verdediging, die het noordelijk gedeelte, dat door de *Po* en zoo vele daarin uitloopende rivieren doorsneden wordt, aanbiedt, alsmede van den staat der vestingen, en de maatregelen om het met een' goeden uitslag aan te tasten; eene beschrijving, geheel den grooten Veldheer waardig, die dezelve in de pen gaf.

Kinderliederen door J. P. HEIJE. *Uitgave zonder zangwijzen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1847. *In kl.* 8*vo.* 61 *bl.* *f* : - 30.

VAN ALPHEN zou als kinderdichter zijnen naam de onsterfelijkheid verzekerd hebben, indien hij die niet door zijne Cantaten en voortreffelijke Kerkliederen verworven had. Dit is reeds zoo dikwerf gezegd, en wordt zoo eenparig erkend, dat wij schroomen moeten het te herhalen. Doch vanwaar die onverdeelde goedkeuring, toejuiching en bewondering aan zijn werk te beurt gevallen, die zijne kindergedichtjes vele jaren achtereen bestendig en onverminderd zijn blijven volgen, die ze langer dan eene halve eeuw op den stroom des tijds deden bovendrijven, waarin zoo vele dichtwerken van mindere of meerdere verdiensten zijn ondergegaan? — Is het, omdat hij, gelukkiger dan iemand, den kindertoon weet te vatten, en dat er naauwelijks één toestand in de kinderwereld gedacht kan worden, waarin hij zich niet met de grootste gemakkelijkheid weet over te plaatsen, die hij niet in zijne versjes, die, eens van buiten geleerd, nimmer vergeten worden, aanschouwelijk gemaakt heeft? — Ja, maar die zelfde gelukkige begaafdheid om het kind geheel als kind te doen spreken, en zichzelven in den kinderlijken leeftijd te verplaatsen, mag toch aan sommige dichters, die na hem op hetzelfde *genre* zich hebben toegelegd, geenszins ontzegd worden. Er moeten nog andere oorzaken zijn, waarom men aan hem dien onbetwistbaren voorrang heeft toegekend, en zouden deze niet

voornamelijk daarin te zoeken zijn, dat zijne gedichtjes, bij den practischen zin die ze kenschetst, bij het veelzijdig gebruik, dat daarvan in het leven gemaakt kan worden, even zaakrijk en degelijk als klaar en bevattelijk van inhoud zijn. VAN ALPHEN is ons het voorbeeld van echte en edele populariteit. Hij daalt wel af tot het kinderlijk begrip en verstand, maar terwijl hij zich tot de kleinen, wier hand hij gevat heeft, nederbuigt, leert hij hen op hunne teenen te staan, en al hooger en hooger tegen knie en schouder op te klimmen. De moraal die hij predikt is even leerzaam en gewigtig als zij duidelijk en eenvoudig, en aanstonds als met de hand te tasten is; en naauwelijks zult gij in den bundel zijner gedichtjes er één kunnen vinden, dat niet, gelijk het den kinderlijken geest uitdrukt, ook den kinderlijken geest opheft en veredelt. Hierin blijven wij VAN ALPHEN nog altijd onovertroffen en schier onovertreffbaar noemen.

De Heer HEIJE heeft als kinderdichter, en niet minder door zijne pogingen tot verbetering van het volksgezang een te welverdienden roem verworven, dan dat hij deswege onze lofspraak zou behoeven. Evenmin behoeft hij te vreezen, dat eene mingunstige recensie hem dien roem zou kunnen ontnemen; maar juist omdat wij hem van al onze jongere dichters het meest geschikt en in staat achten, om het voetspoor van VAN ALPHEN te drukken, zal hij ons ten goede houden, dat wij het voor ons liggende boekske — waarin hij eene verzameling van kinderversjes — vroeger reeds door hem opgesteld, maar met de zangwijzen uitgegeven, thans zonder zangwijzen, aan de vaderlandsche jeugd aanbiedt — niet maar vlugtig aankondigen, maar aan eene gestrengere kritiek onderwerpen. En dan moeten wij de onbewimpelde verklaring laten voorafgaan, dat wij aan dit bundeltje — van zijne andere gedichjes, door de Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* uitgegeven, spreken wij thans niet — geenszins dien blijvenden opgang durven te voorspellen, welke aan zijnen beroemden voorganger te beurt is gevallen.

Onze hoofdbedenking tegen deze kinderliederen van den Heer HEIJE hebben wij reeds in onze inleiding uitgedrukt. Het komt ons voor, dat hij, in weerwil van het onmiskenbare talent, hem geschonken, om kinderdichter te zijn, het onderscheid tusschen *kinderlyk* en *kinderachtig* niet genoeg in het oog houdt, dat hij, uit zucht om verstaanbaar te zijn, veel te laag en te diep afdaalt, zonder zich gelijktijdig moeite te

geven om het kinderlijke verstand op te heffen en verder te brengen. Eene gegronde aanmerking op vele kindergedichtjes uit de oude doos was deze, dat de eenzijdigheid der opvoeding, welke bij de ontwikkeling van den geest het ligchaam deed verwaarlozen, maar al te zeer daarin doorstraalt: dat men het kind veel te weinig lustig spelen en springen, en, dikwerf niet zonder groote pedanterie, te veel redeneren en denken liet. Deze beschuldiging, welke welligt zelfs van enkele stukjes van VAN ALPHEN geldt, zal niet ligtelijk tegen den Heer HEIJE kunnen ingebragt worden, maar hij zie toe, dat hij niet tot het tegenovergestelde uiterste vervalle. Hij speelt en duikelt, even als vader *Claudius* met zijne kinderen, met de kleinen langs den grond, en de kleine jongens (vooral wanneer men die niet ouder dan tusschen de zes en negen jaren zich denkt) zullen bij het lezen en opzeggen van vele dezer versjes een razend pleizier hebben, maar ook — als weinigbeteekenend ze ras weder vergeten hebben, zonder veel voedsel voor den geest en het hart te hebben opgedaan. Wij willen, om de gegrondheid onzer aanmerking te staven, het bundeltje vlugtig doorloopen.

Grazen. Pluk bloemen, pluk bloemen
Pluk bloemen en gras,
En wrijf die elkaâr
Door het haar
Bij het stoeijen.

Wij hebben er volkomen vrede meê, dat de kleinen, wanneer zij langs het grasveld huppelen, eens wakker en dapper aan het grazen gaan, maar wanneer nu in het refcrein bij herhaling de vraag voorkomt:

Waar anders zou gras en waar bloemen voor groeijen
En bloeijen?

Dan ligt er toch waarlijk wel een ander antwoord gereed, dan: ze elkaâr door het gezigt te wrijven, en neus en ooren er meê vol te stoppen.

Voorjaarskoelte. De strekking of leering van dit stukje, bepaaldelijk van het laatste couplet, hebben wij niet gevat, of het moet deze zijn, dat de doctor van oordeel is, dat men ook des nachts de buitenlucht, wanneer zij niet te scherp is, eene vrije speling door het vertrek moet laten. De twee regels

Vogelfluiten, bladgeruisch
Smelten in uw wiekgesuis,

zijn voor het kind van dien leeftijd, waarvoor deze versjes bestemd zijn, onverstaanbaar.

Kersentijd en *Kersenplukken* zijn als versjes heel lief, snoeperig lief als gij wilt, maar de dichter heeft er niet aan gedacht om de geringste leering er in te vlechten. In plaats van aan het slot van het tweede stukje, wanneer hij uitroept:

Kersen, kersen van de Mei,
Iedre maand de rozen bloeijen.....
Alle maanden moest ge groeijen,
Voor der kindren zoete rei
Kersen, kersen van de Mei!

een verlangen op te wekken, dat niet bevredigd kan worden, had hij, met een kleine wending van gedachten, aan het kind kunnen voorhouden, dat de kersen dubbel lekker smaken, omdat zij slechts éénmaal in het jaar terugkomen.

Zoo ook in den *Appelboom:*

Wel Appelboom! wat sta je rijk,
Ge lijkt wel één(en) bloesem.

is de toespraak, welke de tuinmansvrouw aan dien kleinen vrager rigt, al zeer weinig beteekenend:

»Neen," zei ze toen, mijn lieve schat
En kneep mij in mijn *kaken;*

kaken zou de jongen zeker niet gezegd hebben, en onze anders kiesche dichter ook niet, ware het niet om des lieven rijmwoords wille:

Neen, wacht nog maar een dag of wat,
Dan staat hij als een laken.

Wensch. Ik wou dat ik een vogel was,
Een vogeltje met veêren.

Die wensch is in het kind niet onnatuurlijk, ook de leering, hieruit afgeleid,

Wie wijs is, blijft hetgeen hij was

is niet ongepast, maar het denkbeeld is niet goed uitgedrukt, want het staat niet aan de keuze van het kind kind te blijven of een vogel te worden; *wie wijs is*, had hij willen zeggen, blijft altijd gaarne, is altijd vergenoegd met hetgene hij is.

Vlieger oplaten. Palmen, palmen, wat je mag.
Kan je hem niet bovenhouên,
Zorg ten minste voor je touwen....
't Is een les voor d' ouden dag.

Om die les voor den ouden dag voor het kind verstaanbaar te maken, had deze beeldspraak voor het minst door een paar regels moeten vertolkt worden.

Van zeven kikkertjes. Daar zaten zeven kikkertjes
Al in een' boeren sloot;
De sloot was toegevroren,
Ze lagen hallef dood!

Is het noodig, vroegen wij ons zelven af, om den lof der populariteit na te jagen tot den platten toon onzer kermis-

deuntjes af te dalen? De les, welke er in dit stukje steekt, zit weder zoo diep in de sloot, dat het kind, hetwelk nog in die kikkertjes behagen schept, haar wel niet zal kunnen vinden.

Onze manieren. Dit stukje heldert nog het meest onze aanmerking op. De Heer HEIJE blijft hier weder geheel bij het algemeene en oppervlakkige, zonder eenige bepaalde waarschuwing tegen de ondeugd. Op de vraag: Wat zijn *goetje*, *zoete*, *brave*, *vrome*, *ouwe*, *trouwe* manieren, blijft de dichter het antwoord schuldig.

Blindemannetje. Allerliefst aardig, maar zonder eenige moraal.

Engelen. In den Bijbel staat geschreven
Dat Gods Englen ons omzweven,
En bewaken in den nacht.
Dat geen boosheid ons kan hinderen,
En dat alle vrome kinderen
Veilig slapen in hun wacht.

Dikwijls als ik had gebeden,
Was 't of op mijn oogeleden
Nog een nachtkus werd gedrukt.
Zou dat niet een Engel wezen,
Dacht ik, en met heilig vreezen,
Heb ik 't hoofd ter rust gebukt.

Dat de Engelen het bed der kinderen omzweven, is een dier denkbeelden, welke schier in ieder kinderboekje terugkomen. Het is ook eene onschuldige gedachte, welke, hoe dikwerf ook gebezigd, hier zeer wel hare plaats mogt vinden, maar het weinige wat de Bijbel van de beschermengelen leert, is zóó onbestemd, en daarenboven van zóó onzekere uitlegging, dat de dichter bezwaarlijk aan de kinderen de teksten zal kunnen aanwijzen, indien zij mogten vragen, waar dat alles geschreven staat? Ook vreezen wij, dat een kind, 't welk aan den nachtkus van een' Engel gelooft, al zeer spoedig ook aan de verschijning van spoken en kwade geesten zal gaan gelooven.

Wij schreven dit laatste stukje af, omdat wij het, behoudens deze aanmerking, als dichtstukje een der schoonste in dit bundeltje achten, en de dichter zou onze beoordeeling ten eenemale miskennen, indien hij meende dat de hier neêrgestelde aanmerkingen in zekeren vitlust haren oorsprong hadden. Wij schatten hem ook als kinderdichter hoog, maar wij wenschen, dat hij zich door den lof, die hem als zoodanig wordt toegezwaaid, niet late bedwelmen of weerhouden om naar meerdere volkomenheid te streven. De Heer HEIJE is, gelijk bekend is, een warm vereerder der toonkunst. De gunstige invloed daarvan laat zich ook in zijnen dichttrant bespeuren. Zijne verzen zijn welluidend en zangerig, maar hij vergete niet, zelfs niet wanneer hij voor kinderen schrijft, dat de dichtkunst de edele bestemming heeft, in schoone en welluidende klanken gedachten te leveren.

MENGELWERK,

VOOR

1848.

VADERLANDSCHE

LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

tot Fraaije Letteren, Kunsten en Wetenschappen, betrekkelijk.

TWEEDE STUK.

VOOR

1848.

MENGELWERK.

Te AMSTERDAM, bij

G. S. LEENEMAN VAN DER KROE

en

J. W. IJNTEMA.

1848.

INHOUD

VAN HET

MENGELWERK.

Instinkt, Verstand en Rede. Eene Redevoering, door K**S***. Bl. 1

Herinneringen uit het Oosten. *Konstantinopel.* 34

De *Katten*-RAPHAËL. 40

SCHWARZKOPF, de Wilddief. *Een Verhaal uit de Beijersche Bosscken.* 46

Wijn en Politiek. 56

Pogingen tot het weren der Armoede. 57

FREDERIK SOULIÉ. 66

Herinneringen uit het Oosten. (*Vervolg van bl.* 40.) 69

SCHWARZKOPF, de Wilddief. (*Vervolg en slot van bl.* 56.) 81

ALEXANDER VAN HUMBOLDT. 90

Bedwelming van Bijen door Zwavelaether. 100

Slavenäuctie in de Vereenigde Staten. 101

Slavenhandel in *Noord-Amerika.* 103

Valsch spelen in *Noord-Amerika.* 103

LOUIS-PHILIPPE en de *Girondisten.* 104

De Lofspraak van Satan. 105

Verschillende uitspraken over het Schouwtooneel. 105

De Flesch. Dichtstukje. 106

De Hoedemaker. 108

De Broodbakker. 108

Wijn en Politiek. 108

De *Babyloniërs* en *Assyriërs.* Redevoering, door G. H. VAN SENDEN. 109

Herinneringen uit het Oosten. (*Vervolg en slot van bl.* 81.) 125
Iets nopens de Rederijkerskamer, opgerigt in het jaar 1844, te *Amsterdam.* 138
Iets over wijlen den Heer P. VERKADE, Munt- en Penningkundige te *Vlaardingen.* 145
KARL MARIA VON WEBER's Bekentenissen. 148
De Spelers. *Verhaal.* 150
Rondborstigheid en welmeenende Raad. 158
Pruiken en Staarten. 158
Advocaten mogen geen knevels dragen. 159
Londensche Heelmeesters. 159
Tweespraak tusschen een Lid der Fransche en een der Nederduitsche Gemeente te *Z*..... 160
Raad ter genezing van Krankzinnigheid. *Dichtstukje.* 160
De *Babyloniërs* en *Assyriërs.* (*Vervolg en slot van bl.* 125.) 161
Het Menschelijk Spraakvermogen. Door W. A. VAN DIEST, *S. S. Min. Cand.* 190
De Septemberfeesten te *Brussel*, 1847. Door W. H. WARNSINCK, BZ. 201
De Paauw-Couroucou (*Couroucou Pavoninus.*) 205
Wijze van Vischvangst der *Eskimo's.* 207
De *Curdistanners.* 207
LORITUS. Anecdote van een' Geleerde. 209
Spoorwegen bij de *Egyptenaren.* 210
SCHICHT over BEETHOVEN. 210
Huiselijke Uitgaven der Koningin van *Grootbrittanje.* 211
Vorsten-Eerzuil. 211
BLUCHER's Galanterie. 212
De zeven Hoofdzonden. 212
Het Menschelijk Spraakvermogen. (*Vervolg en slot van bl.* 200.) 213
Drie Jaren in *China.* 225
De Julijfeesten te *Parijs.* 235
Statistiek van *Parijs.* 236
De Spelers. (*Vervolg en slot van bl.* 158.) 236
Toestand van den Italiaanschen Boerenstand. 254
Eerste ten Tooneele voering der *Bruiloft van Figaro.* 260

Fransche Vrijheid *quand-méme.* 263
Volksopstand. 264
Aan een' Beminnaar van het Puntdicht. 264
Proclamatie. 264
Verhandeling over den Oorsprong en de Geschiedenis der voormalige Kamers der Rederijkers in ons Vaderland. Door Mr. J. H. VAN DER SCHAAFF. 265
Drie Jaren in *China.* (*Vervolg en slot van bl.* 235.) 283
Toestand van den Italiaanschen Boerenstand. (*Vervolg en slot van bl.* 260.) 295.
FULKO van *Berne.* Door C. G. WITHUYS. *Dichtstuk.* 301
Aan H. H. M. M. den Koning en de Koningin, na den dood van Z. K. H. Prins ALEXANDER *der Nederlanden.* Door H. M. C. VAN OOSTERZEE, *V. D. M.* te *Oirschot.* 307
Hulde aan Z. M. den Koning, aan de Edel-Achtbare Heeren Burgemeester en Wethouderen en de Schutterij van *Amsterdam,* in eenige Dichtregelen en Coupletten, door M. WESTERMAN. 309
Dichtregelen van M. WESTERMAN, uitgesproken in den *Amsterdamschen* Schouwburg, 6 April 1848, bij zijne Benefiet-voorstelling. 311
Zevental Dichtstukjes van J. W. IJNTEMA. 313—316
Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap. Leerrede van A. COQUEREL, uitgesproken te *Parijs.* 317
Iets over de Levenswijze der Walrussen. 334
De Engelsche Dichter COLERIDGE te *Bristol.* 338
CHARITÉ de *Negerin.* 346
SCHILLER's eerste Akademieles te *Jena.* Getrokken uit eenen Brief van SCHILLER aan KÖRNER. 356
Merkwaardig Voorval in de Gasthuiskerk te *Amsterdam,* 1699. 359
Zestal Gedichtjes van J. W. IJNTEMA. 361—364
De Hebzucht. Proeve eener Moraal voor onzen tijd. Door K**S***. 365
De Engelsche Dichter COLERIDGE te *Bristol.* (*Vervolg en slot van bl.* 346.) 390
Geschiedkundig Overzigt der Noordpool-expeditiën tot op JOHN ROSS. 397
CORNELIS VAN OVERSTEGE. 403
Josselijn in het Seminarium. Naar DE LAMARTINE. 408

Doodsproef op het Lijk eener Moeder. 412
De vrije Drukpers. 412
Over de gehechtheid aan het oude. *Een Gesprek.* Door L. G. BAVINK, te *Purmerende.* 413
Geschiedkundig Overzigt der Noordpool-expeditiën tot op JOHN ROSS. (*Vervolg en slot van bl.* 403.) 431
Vaarwel aan *Heusden.* Door C. G. WITHUYS. *Dichtstuk.* 444
Trekken uit het bijzondere leven van den Russischen Veldheer, Vorst ITALIJSZKY, Graaf SUWOROW RYMNIKTSZKY. 451
CARLO BROSCHI. 457
Afschaffing der Doodstraf door het voorloopig Bewind te *Parijs.* } Dichtstukjes van IJ. 460
Wijzen en Dwazen. }
Verhandeling, over het wisselbare van den smaak in alle dingen. Door Mr. A. F. SIFFLÉ. 461
DIEFFENBACH. 473
Landverblijven van den Engelschen Adel. 476
Trekken uit het bijzondere leven van den Russischen Veldheer, Vorst ITALIJSKY, Graaf SUWOROW RYMNIKTSZKIJ. (*Vervolg en slot van bl.* 456.) 486
Een enkel Woord over de Girondins van DE LAMARTINE. 492
De Koning uit de Luneburger Heide. *Verhaal.* 492
Het eten van Paardenvleesch. 499
Labbekakken. Door v. I. *Dichtstukje.* 500
De Soldaat Mijnheer, de Jonkheer Burger, in *Pruissen.* } Dichtstukjes van
De opheffing van den Adelstand bij Koninklijk Besluit. } J. W. IJNTEMA. 507
Ware Heldenmoed van een Zwitsersch Soldaat. 508
Geen Hoveling. 508
Eenvoudig Antwoord van een' Twentschen Boer. 508
Frankrijk voorheen en thans. 508
Snippers, bij 't opruimen van papieren gevonden, door K**S*** 509
Ashanti. Door B. COTTA 517
Een nieuwe tijdkring voor de Stoomvaart. 531
Ontploffing van Schietkatoen. 532
De Slavenjagt. Een Levensbeeld van *Afrika's* Westkust. 534
Het Wapen van *Heusden.* (Gesprek.) Door C. G. WITHUYS. 544

INHOUD.

De Koning van *Pruissen* zonder Land en zonder Gratie. } Door J. W. IJNTEMA.
Als Meerderman komt, moet Minderman wijken. } 559—560
Beweging en Verandering, dienstbaar tot Instandhouding. Eene Voorlezing van Prof. J. VAN DER HOEVEN. 561
ELISABETH MARA, de eerste Zangeres der vorige Eeuw. 578
De Slavenjagt. (*Vervolg en slot van bl.* 544.) 597
Aanbod tot *Neger*-jagt. 606
LOUIS-PHILIPPE in *Zwitserland.* 606
Middel tegen booze Honden. 609
Aan den Toren van de sedert bijna vier jaren afgebroken Kerk der Hervormde Gemeente te *Gorinchem.* *Dichtstukje.* 610
De Fransche Barbier. } *Puntdichten.* 612
Het Beestenspel. }
LUCRETIA BORGIA. *Voorlezing* van H. J. KROM. 613
De *Noord-Amerikaansche* Walvischvangst. 629
Doopplegtigheden der *Armenische* Christenen te *Bushire*, in *Perzië.* 640
De jongste oogenblikken van KAREL DEN I, Koning van *Engeland.* Volgens GUIZOT. 641
Welsprekendheid der *Indiaansche* Volksstammen in *Noord-Amerika.* 643
Een door LEIBNITZ in naam der Honden opgesteld Protest. 646
Gulden Opmerkingen. 648
De twee Spelers. *Ware Anecdote.* 649
Een negental Puntdichten op Dronkaards. 655
In een' slapeloozen laatsten Kermisnacht te *Amsterdam.* *Dichtstukje.* 656
Orde, beschouwd als bron van algemeen en bijzonder welzijn. Verhandeling. 657
Bijzonderheden omtrent *Palermo*, medegedeeld door Dr. STRICKER. 668
RAFAËL en diens Meesterstukken. Naar GUSTAAF PLANCHE. 681
Coquetterie. Verhaal. 689
Een avond in de *St. Bavo's Kerk* te *Haarlem.* Door J. J. VAN MAAS. *Dichtstuk.* 699
Aan mijnen Vriend H. TOLLENS, CZ., na de lezing van zijnen, mij ten geschenke toegezonden bundel laatste Gedichten. Door J. VAN HARDERWIJK, RZ. *Dichtstukje.* 704

INHOUD.

De *Zendvolken*. Redevoering, door G. H. VAN SENDEN. 705
Zweden en OSCAR I. 723
RAFAËL en diens Meesterstukken. (*Vervolg en slot van bl.* 689.) 734
THOMAS JEFFERSON. 750
De *Dahlia's*, of *Georgianen*. 752
De Republiek van den Aardbol. 752
LOUIS BLANC. 753
De Anti-Terrorist. 753
Oordeel van een' *Duitscher* over het trachten naar Duitsche eenheid. 754
Letterlijk waar. 754
Levensredding. 754
Welke soort van Kamer moet er in den Staat zijn? 755
Bij het bezigtigen van twee Afbeeldsels van CAVAIGNAC. 755
Lovertjes uit den vreemde, door C. G. WITHUYS. 756
De *Zendvolken*. (*Vervolg en slot van bl.* 723.) 757
Zweden en OSCAR I. (*Vervolg en slot van bl.* 734.) 786
Een *Indische* Hond. 795
Moeder NAPOLEON. 795
Bezoldiging van Geleerden in *Engeland*. 796
LOUIS NAPOLEON's Hond. 796

MENGELWERK.

INSTINKT, VERSTAND EN REDE.

Eene Redevoering, door K**S***

»Gelooft gij, dat de dieren eene ziel hebben?" — Met deze veel betwiste en altijd nog belangrijke vraag openden wij een vorig maal ons onderzoek naar het *instinkt der dieren;* maar dit onderzoek bragt ons niet tot een volledig en bevredigend antwoord. Hoewel wij die verwonderlijke natuurdrift, waardoor de Schepper het dierenrijk in stand houdt, van vele zijden beschouwden, ten slotte bleef het nog onzeker: »of hiermede nu de vraag naar de ziel der dieren beslist is; — of alles in hen door het *instinkt* kan verklaard worden; — of men te regt die aandrift alleen aan het redelooze dier toekent en den mensch ontzegt."

Om deze vragen geregeld te beantwoorden, moeten wij met de laatste beginnen. Wat buiten ons is, kunnen wij beter waarnemen, indien wij in ons zelve iets vinden, dat daaraan beantwoordt. Hebben wij nu ook in den mensch *instinkt* ontdekt, dan zullen wij van daar tot de hoogere geestvermogens opklimmen, en zien, hoe verre de dieren ons daarbij ter zijde gaan, waar zij achterblijven, waar ons geheel verlaten. En dan eerst staan wij op de vereischte hoogte, om de grens tusschen het dierenrijk en de menschheid naauwkeurig af te bakenen, en zoo tot onze eerste vraag terug te keeren, die ontelbare malen tot een' ijdelen woordenstrijd aanleiding gaf, maar slechts zelden juist werd beantwoord.

Daar wij dus nog een' langen weg vóór ons hebben, willen wij geen' tijd verliezen, en volgens afspraak, bij onze eerste schreden van de vraag uitgaan: »Is het te regt, wan-

neer men het *instinkt* alleen aan het redelooze dier toekent en den mensch ontzegt?"

Deze vraag alleen zal misschien sommigen reeds ergeren. »*De mensch* — *instinkt!* En is dan die aandrift, waardoor zij werktuigelijk en bewusteloos datgene doen, waarvan zij het schoone en nuttige zelven niet inzien, niet juist een onderscheidend kenmerk der dieren? en is het niet de voortreffelijkheid van den mensch, dat hij *niet* door *instinkt*, maar *verstandig*, met overleg en naar een voorbedacht plan handelt?" — Mijne Hoorders! zoo dwaas en laag het is, onze menschenwaarde weg te werpen, even dwaas is het, ons het dierlijke, dat in ons is, te schamen. Onze bestemming is wel de hemel, maar ons verblijf de aarde. Ons wezen is geest, maar ons kleed is stof. Eilieve, gij verheven, *ætherisch* wijsgeer, die uwen naam niet lezen wilt in de schakel der dierlijke wereld, omdat gij vreest, in die rij geplaatst, met uwe fijne vingeren den *ourang-outang* de hand te moeten reiken! beproef het eens: sla uwe tanden in die schoone runderribbe niet: de *tijger* eet immers ook vleesch; gebruik uwe voeten niet, zoo als het gemeen: want *beeren* en *ezels* loopen ook; en leg u toch vooral in het dons niet neder om te slapen, om geen *marmot* gelijk te worden. — Wel nu, gaat het niet? — Als wij ons dan niet schamen, te eten en te drinken, te gaan en te slapen als het redelooze vee; schamen wij ons ook niet, *instinkt* te hebben, even als zij. Want de voortreffelijkheid van den mensch bestaat niet daarin, dat hij het *niet* heeft, maar dat hij nog oneindig *meer* heeft dan dit.

De zaak zal ons duidelijk worden, zoodra wij ons nog eens herinneren, wat het *instinkt* eigenlijk is. In de dieren hebben wij het leeren kennen als »eene natuurlijke aandrift om datgene te doen, wat strekt tot instandhouding, bescherming en voortplanting van het leven." Het dier kiest en bemagtigt daardoor zijn voedsel, maakt of wisselt kleed en woning, verdedigt zich en de zijnen, voedt en beschermt zijn kroost.

Gaan wij, met dit denkbeeld helder vóór ons, tot den mensch over, en wel tot de eerste beginselen des menschelijken levens.

Bezoeken wij eene kraamkamer. Er ligt een redelijk wezen in die wieg. Wij moeten het gelooven; maar als wij het wiegekleed opslaan, en dat ingebakerde, ongefatsoeneerde schepseltje er uit nemen, — waarlijk! het heeft er nog weinig van. Maar zie eens! het kind gevoelt, naar het schijnt, dat ieder, die over kinderen philosopheert, daarom nog niet met kinderen kan omgaan. Het schreeuwt, zoodra gij, onhandig bezoeker, het opneemt. Het gevoelt zich ongemakkelijk in uwe handen. Gij zijt de baker of de moeder niet! Daarom, of liever daardoor schreeuwt het. Want de Natuur drijft het aan, om telkens dat eentoonig lied der kraamkamer aan te heffen, in gedurig hooger dissonanten, als het zich niet regt op zijn gemak gevoelt of eens wat zachte beweging noodig heeft. — En let nu verder op: het kind ziet u nog niet, of het ligt zelfs te sluimeren; maar zoodra gij het aanraakt of kust, als gij daartoe den moed hebt, begint het de lippen vlijtig te roeren. — Waarom dat? — 't Is de mine van zuigen, mijn vriend! die het wichtje maakt op eene onzekere kans af, omdat het niet onderscheiden kan, wat de lippen nadert. Is het iets ouder, dan zal het uwen vinger grijpen en naar den mond brengen, om te beproeven, of gij eetbare waar medebrengt. En toch denkt het nog niet, en weet nog niet wat het doet! Ziet gij wel — dit zij tusschen beide gezegd, — dat *hebben* en *genieten* onzer aller eerste wensch is geweest, reeds eer wij wisten, wat wenschen was? Wat wonder dan, dat de mensch dit *instinkt*, om uit alles zijn voordeel te zuigen, om alles, wat onder zijne handen komt, naar zich toe te halen en stevig vast te houden, zoo moeijelijk afleert?

Zoo hebben wij dan allen het eerste, wat wij deden op de wereld, uit *instinkt* gedaan; maar nu, nu handelen wij toch als menschen? 't Is zoo, en toch geleidt ons het *instinkt*, in het genot en de bescherming van ons leven, van de wieg tot het graf. Wij willen nog eens onze kinderen bezoeken. Nu zijn ze der wieg ontwassen. Maar wat drijft hen zoo rusteloos rond, terwijl wij bejaarden blijde zijn, dat wij rustig zitten? Vanwaar komt hun het denkbeeld van al die lieve dwaasheden, die wij spelen noemen? Het

is de Natuur, de levendige groeikracht, de verbeelding; kortom, geen diep nadenken over gymnastiek of tooneel, maar eenvoudig *instinkt* (*). En gij, gij, die reeds lang vergeten zijt, dat gij ook eens zulke woelzieke en speelsche kinderen waart, gij beklaagt u nu over de ongehoorzaamheid van het opkomend geslacht, omdat gij ze niet dwingen kunt tot het eenige, dat uwe ouders u ook nooit hebben kunnen leeren, tot datgene, wat groei en kracht en leven zou uitdooven, tot *stil te wezen.*

Maar genoeg hiervan: boven de kinderkamer zijn wij allen toch reeds verheven. Goed, mijne Hoorders. Dan zal ik u eene proeve van het *instinkt* doen zien in — het zij met allen eerbied gezegd! — in een' professor.

Een professor is een geleerd mensch, verschrikkelijk geleerd. Als hij in den zomer een' optrek gehuurd heeft bij een' boer, in eene of andere bekoorlijke landstreek, begrijpt de goede huisman naauwelijks, welk een schat van geleerdheid achter dien bril in die kleine hersenkas besloten is. De professor studeert evenwel niet altijd. Hij wandelt ook. De boer niet, die *gaat* wel, maar *wandelt* nooit. En als nu de een gaat en de ander wandelt, denkt geen van beiden er aan, of de een moest bij geval een professor in de ana-

(*) Gaarne wil ik bekennen, dat hier en in de volgende voorbeelden, zuiver *instinctuele* handelingen moeijelijk te onderscheiden zijn van dezulke, waarbij ook eenig verstandig overleg werkzaam is, daar dit in den mensch al zeer spoedig zich ontwikkelt. Van het zuiver *instinkt* vindt men eene merkwaardige proeve bij PARRY. (*Elements of Pathology and Therapeutics*, Vol. I, p. 260.) Hij zag een kind, zonder het minste spoor van hersenen geboren, twintig uren na de geboorte de knie bewegen, zoodra het onder de voetzolen gekitteld werd, en zuigen aan eenen vinger, die het werd in den mond gestoken. — Zoo is het knippen der oogen, wanneer men de hand snel voor dezelve beweegt, zeker ook zuiver *instinkt;* daar wij het slechts met de grootste inspanning kunnen nalaten, ook al weten wij, dat de slag ons onmogelijk kan benadeelen. Op de verdere gevolgen, die uit deze en dergelijke proeven kunnen worden afgeleid, komen wij later terug.

tomie zijn, dat hij bij iederen voetstap eene zeer kunstige manoeuvre doet: want om goed te balanceeren bij het loopen, moet de regter arm altijd met het linker been en omgekeerd de linker hand met het regter been medegaan. Beiden doen het uit dat aangeboren *instinkt*, waardoor ieder gezond kind van zelf den pas leert en dien nooit vergeet, schoon hij dien ook nooit begrijpt. Daarom, om niet onhandig der Natuur het werk uit de hand te nemen, behooren de leibanden ook niet meer tot het verbeterd onderwijs.

Maar wij keeren tot den professor terug. Vele andere kleinigheden gedurende den dag gaan wij voorbij, en vooronderstellen, dat die ten einde loopt. De boer is moê van den hooibouw, en zijn hooggeleerde van het studeren. Beiden gaan naar bed. Zij slapen. Daar gonzen de lastige muggenzwermen door het huis, evenzeer belust op boersch als op professoraal bloed. Op hetzelfde oogenblik strijkt ééne mug neder op den neus van den bouwman, en eene andere op dien van zijn' huisgenoot. PLEUN of AAI, hoe hij heeten mag, slaat er naar, en de professor ook, beiden in den slaap, zonder na te denken, wat en waarom zij het doen; en ik geloof, dat de boer nog meer kans zal hebben om zijn' vijand te verpletteren, niet omdat hij beter weet, wat een mug is of waarom men haar doodslaat, maar eenvoudig omdat het *instinkt* van zelfverdediging, dat alle menschen gemeen is, bij hem meer op het doodslaan van muggen is geoefend.

Tot nu toe hebben wij den mensch nog alleen leeren kennen als een zelfzuchtig wezen, dat zijn eigen leven voedt, ontwikkelt en beschermt. Maar de Schepper heeft in ieder levend en bezield schepsel de zucht gelegd, om zijn geslacht na te laten, wanneer hij zelf het tooneel des levens verlaat; om zich daartoe met zijns gelijken te verbinden, en vader of moeder eenes huisgezins te worden. En de *liefde*, die der jeugd zoo schoone idealen voorspiegelt, die in den verderen leeftijd zoo menigen zwaren last ligt maakt en den grijsaard nog roert bij de herinnering; ook de liefde is oorspronkelijk zuiver *instinkt*: dat is, eene blinde aandrift, waarvan men zich zelven geene reden weet te geven, ja die dikwijls

met alle redenering en ondervinding lijnregt in strijd is. Dit ergere mijne jeugdige hoorders niet. Ik wil niets afdingen van het reine, zielverheffende der liefde, die zooveel in zich opneemt, dat waarlijk menschelijk en edel is. Maar haar eerste ontstaan in ieder, ook in het ruwste en onedelste gemoed; die eerste blik, waarvan dichters en romanschrijvers zooveel te verhalen hebben; — het is een sluimerend *instinkt*, dat wakker wordt. Volgen wij slechts met onze gedachten zoo vele kinderen uit een oneenig, armoedig, rampzalig huisgezin. Begeven wij ons daartoe vooral onder den minder beschaafden stand, die nog niet zoo als wij geleerd heeft, der natuur geweld aan te doen. De jongeling ziet in zijne moeder dikwijls eene kribbige klappei, eene afzigtelijke morsebel; het meisje in haren vader een' woesten dwingeland of een' verachtelijken dronkaard. Beiden althans kunnen zelden de trekken, tot het ideaal van huwelijksgenot noodig, aan de ouderlijke woning ontleenen. Toch droomen zij denzelfden droom, die eens ook hunne ouders droomden, en fluisteren van bovenaardsche vreugde! — En het is eene wijze inrigting van God, dat hier het natuurlijk gevoel, en niet de redenering geldt.

Maar volgen wij nu het *instinkt* in deszelfs schoonste ontwikkeling. Als *zelfliefde* vonden wij het eerst, daarna als *liefde*, nu moeten wij het nog leeren kennen als *moederliefde*. Zie eens — niet die edele, godvruchtige vrouw, die den moederpligt als eene heilige taak beschouwt, die de kinderlijke onschuld liefheeft, die gaarne weldoet, zelfs aan het vreemde kind; — neen! zie dat puntige, vieze nufje, dat den neus optrekt en dreigt met vapeurs, als zij eene — vergeef mij toch het onfatsoenlijke woord, Hoorders! maar ik kon het niet mijden: — als zij eene gebruikte kinderluur ziet. Ei, wat verandert zij niet in een of twee jaren tijds! Terwijl zij met spijtig ongeduld vroeger aan de wieg van zusje of broertje zat, en na vijf minuten reeds met tranen haar lot beklaagde, doorwaakt zij nu den langen winternacht en is bij alle voorkomende omstandigheden hare vapeurs vergeten, — Haar gevoel spreekt: dit is haar eigen kind!

En onder de armen, waar menigmaal de een den ander

het brood misgunt; in huisgezinnen, waar kinderen vechten om de harde korst, waar zelfs de man datgene, wat hij voor zijn kroost verdiende, in de kroeg brengt; ook daar kan toch de moeder het geschrei van haar kind niet ongevoelig aanhooren, en zal zij den knaap niet bespotten, die kermt om brood. En twijfelt gij misschien nog, of die moederzorg ook eene deugd is, eene vrucht misschien van Christenzin en beschaving? — Maar waarom ging dan de man ongevoelig henen uit het midden van zijn hongerig gezin? waarom ligt zelfs in gindschen hoek een stokoude vader of moeder, die men aan de armen overgaf of hulpeloos laat kermen, en trekt alleen het anders ruwe hart naar die wieg? Het is haar kind, de vrucht van haren schoot; en de anders onmenschelijke vrouw heeft het lief, gelijk de hen hare kiekens.

Ik verwonder mij, zoo dikwijls ik hier of daar dit moederlijk *instinkt* hoor betwijfelen, omdat enkele ontaarde moeders hare kinderen te vondeling leggen of vermoorden, enkele diep verbasterde Heidensche volken ze zelfs den Afgoden offeren. Maar twijfelt men dan ooit bij het zien van een' enkelen blinde, of ook de mensch van nature twee goede oogen heeft? Juist deze uitzonderingen, die toch nimmer bij ons weten eenig volk op aarde hebben doen uitsterven; juist die enkele uitzonderingen, juist de algemeene verwondering en verontwaardiging, die zij opwekken, doen ons het schrift lezen, dat de Schepper in 's menschen hart gegraveerd heeft. Ja zelfs die afgrijselijke offeranden, waarvan ons menschelijk gevoel terug deinst: wat zijn ze anders, dan eene opzettelijke verloochening van dat ingeschapen gevoel, ten einde voor den hoogsten en edelsten prijs, dien deze aarde den mensch gaf, vrede met den hemel te koopen? wat anders dan de overwinning in den strijd tusschen zijn kind en — zijnen God?

En hiermede hebben wij het eerste gedeelte onzer taak ten einde gebragt. Daarop terugziende, moeten wij in dit opzigt onze armoede in vergelijking der dieren bekennen. Ons *instinkt* is alleen en naauwelijks voldoende, om het menschelijk geslacht in wezen te houden, maar ook meer

niet. De geheel wilde, de diermensch maakt zich niet eens een hol als het *konijn*, of een waterkasteel als de *bever*, of een kunstig nest als de *vogel*. Het *instinkt* leert hem geen wintervoorraad opleggen als de *wortelmuis* en *bij*, noch wijst hem den weg door woestijnen of zeeën. Ja zelfs de gave der nabootsing, die het naast met hem verwante *apengeslacht* eigen is, ontbreekt hem. Maar juist hierin zien wij de wijsheid des Scheppers. God heeft gedaan, gelijk een zorgend vader doet: het onmondig of diep onnoozel kind ondersteunt en voedt hij, of stelt het onder de leiding van een braaf en kundig voogd; maar de wakkere knaap, tot man opgewassen, moet leeren op eigen voeten te staan. Zoo blijven ook de dieren altijd onmondig en het *instinkt*, is hun voogd; de mensch gaat arm de wijde wereld in. Maar juist deze onze natuurlijke armoede ontwikkelt al de krachten van onzen geest, en leert ons de schatten kennen van het menschelijk *verstand*.

Ook tot juiste bepaling van het *verstand* heb ik een en ander vooraf te zeggen; maar, om opregt te spreken, ik zit er een weinig verlegen mede. De smaak van onzen tijd brengt mede, weinig het *verstand* in te spannen, en het nederig zijne plaats aan de verbeelding te laten afstaan. De op die wijze, romantisch of humoristisch, geprikkelde verbeelding heeft ja nog wel eens de goedheid, een weinigje gezond verstand aan den man te brengen; maar daarmede moet men dan ook tevreden zijn. Een boek, dat enkel redeneert, blijft van bladzijde 5 of 10 af onopengesneden, en de enkel redenerende spreker spreekt na 5 of 10 minuten zonder hoorders. Bedenkt eens, welk een vooruitzigt dit is, daar ik toch wel verpligt ben, over het *verstand* een weinig tijds verstandig met u te redeneren! Stelt u in mijne plaats, en volgt mij, — al was het uit medelijden.

Verstand komt van *verstaan*, en zou dus het zelfde zijn als *begrip* van *begrijpen*. Het spraakgebruik is echter anders. Bij *verstand* denken wij aan het vermogen om *waar te nemen*, *begrippen* te vormen, door zamenvoeging dier begrippen tot *oordeelen* op te klimmen, en daarop *besluiten*

te vormen. Het *verstand* is dus de brug, die van den uiten inwendigen *zin* tot den *wil* leidt, en dien wij uit eigen keus, maar door behoefte of begeerte aangedreven betreden. De werkzaamheid van ons *verstand* noemen wij *denken*. Dit denken ontleent zijne grondstoffen niet alleen aan de oogenblikkelijke waarneming, maar ook aan het *geheugen* en de daarmede verwante *verbeelding*. Is nu dat denkvermogen, in zijn gebruik voor het dagelijksch leven, zuiver, dan noemen wij het *gezond verstand*; is het sterk en geoefend, heeft men reeds eene zekere mate van begrippen en oordeelen vergaderd, dan zeggen wij van iemand, dat hij *veel verstand* heeft; en is het *verstand* op elk voorkomend bezwaar gevat, bewerkt het een goed en ras gevonden oordeel of besluit, dan noemen wij iemand *vlug*, *listig*, *slim*, en verbinden met deze laatste woorden dikwijls het denkbeeld van eene twijfelachtige zedelijkheid.

Gaan wij nu vergelijken: — dan vinden wij, dat het *verstand* geene *aandrift* is, als het *instinkt*, maar een *vermogen*. Wij oordeelen en handelen niet *uit* ons *verstand*, maar *door* en *met* ons *verstand*, even als men met de hand grijpt en met den voet loopt. Met sterke handen kan men lui zijn, met gezonde beenen te huis blijven, en een goed natuurlijk *verstand* ongebruikt laten. Er moet eene *behoefte* en *begeerte* zijn, — en die is er meer of min bij alle menschen, — om dit sluimerend vermogen in werking te brengen. Hieruit is het nu duidelijk, waarom wij spreken van ons *instinkt* of onze natuur te *volgen*, maar van ons verstand te *gebruiken;* en ik behoef u niet te zeggen, dat het menschelijk *verstand* bot en als met roest bedekt wordt, waar het ongebruikt blijft liggen, terwijl het vlug en sterk is door oefening; gelijk de trage beenen van den luiaard verschillen van den rappen en vasten voet des geoefenden wandelaars.

Hebben wij ons zoo een algemeen denkbeeld van het *verstand* gevormd, dan willen wij het eerst in den mensch gadeslaan, waar wij het in zijne volle kracht en door eigen zelfbewustzijn kennen, om daarna tot de vraag terug

te keeren, die ons eene belangrijke schrede nader aan ons doel zal brengen: »Hebben ook de dieren *verstand*?"

En hier wacht ons terstond een bekoorlijk tafereel, dat de geschiedenis van het *instinkt* mist. Het laatste stond daar vóór ons als eene afgewerkte schilderij; maar bij de beschouwing van het *verstand* zien wij penseel en palet, en zoo al niet de hand des schilders, toch de ruwe omtrekken, de beelden, de kleuren, die gestadig aangroeijen voor ons oog. Ieder vader en moeder, die waarlijk vader of moeder is, weet, welk eene onwaardeerbare vreugde wij genieten, wanneer wij in de kinderen datgene opmerken, wat wij zoo eigenaardig *verstandsontwikkeling* noemen. Met dat woord gebruiken wij, zonder er bijna ooit op na te denken, een bekoorlijk beeld uit de natuur. Het is het beeld van den rozenknop, die zich *ontwikkelt* tot de vorstin der bloemen. Eerst is de knop geheel tusschen bladeren verscholen. Daarna wordt hij zigtbaar, maar nog klein en in een' engen groenen band gevat. Later, als reeds het rozenrood doorschemert, zijn nog de blaadjes digt en vast ineengerold. Maar door de zon gekoesterd, ontwikkelt zich het eene blad na het andere, springen de groene banden los, en de roos bloeit in al hare pracht, terwijl de groene buitenblaadjes achteruit springen: — want deze zijn als de gedachtenis eener te vlug doorgeleefde kindschheid; eene gedachtenis die ook wordt achteruitgedrongen bij den vollen bloei des *verstands*, maar nog groen is, wanneer het *verstand* reeds heeft uitgebloeid.

Maar keeren wij tot de kindschheid terug. Gelijk dan de rozenknop zich niet ontwikkelt zonder zonneschijn, zoo doet de zon des levens, des *maatschappelijken* levens, het kinderlijk begrip en nadenken zich ontwikkelen. Let hierop, ouders! en het doe u vrede hebben ook met de gebreken uwer kinderen, indien het ten minste alleen de natuurlijke gebreken zijn van hunnen leeftijd. Ik wil een goed woord voor hen doen. Gij klaagt, dat uw kleine meid zoo nieuwsgierig is, eene regte bemoeial; en over dien jongen, dat hij ook alles hebben wil, en het maar stoutweg

vraagt, al hebt gij hem honderdmalen de oudvaderlandsche les ingeprent, die bij mijn weten nog nooit een kind goed heeft kunnen onthouden: »Kinderen, die vragen, krijgen niet." — Maar laat ik u mogen zeggen, dat kinderen *nieuwsgierig* en *begeerig* zijn, omdat dit de eenige weg voor hen is, om *verstandig* te worden. Uw kleine is even *opmerkzaam*, als wij zouden zijn bij onze aankomst op de maan, wanneer er een luchtschip heenvoer. Voor ons toch is het hier beneden meest oude kost; voor den aankomeling is alles nieuw. Ieder kind gebruikt daarom de oogen en ooren ijverig. Alleen merkt het *vlugge* kind meer op, en het *bedaarde* denkt meer na. En bij die *nieuwsgierigheid* is een kind ook *begeerig*, omdat het nog door niets verzadigd is. Daar het nu begeert, gaat het overleggen; het wordt *slim*, eer het *verstandig* wordt; hoe meer vrees het voor mislukking of ontdekking heeft, te meer overlegt het heimelijk, bedriegelijk. Zoo verklaart zich het verschijnsel, hetgeen wij ook bij de wilden zien, dat namelijk liegen en stelen het eerste onkruid is op den akker des *verstands*. Het groeit er van zelf op, zoodra die ontgonnen is: jammer van zoo veel goede vrucht, waar dit onkruid niet bij tijds wordt uitgewied! En zoo toont zich dan het kind al op de drie en vier jaren een *verstandig* wezen; en de goede Schepper heeft gezorgd, dat de mensch lang kind blijft, langer dan eenig dier, omdat hij voor zijne bestemming oneindig meer ontwikkeling, oefening, verrijking des *verstands* noodig heeft.

Deze verdere ontwikkeling, bij den voortgang van dierlijke *sluwheid* tot menschelijk *verstand*, moeten wij vooral niet vergeten de onwaardeerbare, den mensch alleen eigene gave der *spraak*. Hoe vroeg reeds buigt de kleine het hoofdje naar de stem der moeder, en onderscheidt aan den toon der stem bestrafling en liefkozing. Hoe oefent niet, van het eerste ontwaken in den morgenstond af, het knaapje zijne taalkennis, vraagt naar vreemde namen en beproeft nieuwe woorden! Zoo verkrijgt door de spraak iedere zaak een herinneringsteeken, ieder denkbeeld een zinnelijk kleed, gelijk het goud en zilver kennelijk en gangbaar wordt door de munt. Zoo wordt de schat al

grooter en grooter, die het geheugen oplegt, straks beproeft nu de kleine, zijne denkbeelden te verbinden, en redeneert zoo logisch als een wijsgeer, terwijl beiden dit gemeen hebben, dat hunne onderstellingen wel eens uit de lucht gegrepen of hunne gevolgtrekkingen te stout zijn. Een paar voorbeelden komen mij daarvan voor den geest. Ik hoorde onlangs mijn' kleine, die zijn ouder broertje van de school welkom heette, beredeneren, dat, als hij eens zoo groot werd als broertjes onderwijzer, hij ook de kinderen op het bord kon leeren en dan zou mijn oudste bij hem schoolgaan. Hij gebruikte hierbij den schat zijner begrippen wel, maar de conclusie ging niet door: want hij had gedaan even als het kind, dat berekende in hoeveel jaren het even oud als zusje kon worden; hij had den groei van broeder CORNELIS vergeten. — Een ander voorbeeld van naïve redenering is dit: op zeker kerkhof woont een gezin, waartoe kleine kinderen en eene oude vrouw behooren. Een meisje, van vier jaar misschien, zag dikwijls met kinderlijke nieuwsgierigheid den optogt der begrafenissen, en hoorde meer van den dood dan anderen van hare jaren. Op zekeren morgen wordt de kat dood gevonden. Het arme beest! De kleine is bedroefd en wil het begraven; — en dat alleen niet. Het loopt naar de oude vrouw, en houdt maar niet op met roepen: »Grootmoê, grootmoê, de bus!" — Het kind wist alles, wat er tot eene begrafenis behoorde, tot de armbus toe: alleen de toepassing op haar katje faalde.

Deze kleinigheden, — beuzelingen zal misschien deze of gene ze noemen, — kunnen ons toch weder leeren, van hoeveel waarde de *spraak* is tot ontwikkeling des *verstands*. Door te spreken ziet men als 't ware zijne begrippen, oordeelen, redeneringen buiten zich, gelijk men zijn gelaat ziet in eenen spiegel. Men hoort en beoordeelt zich zelven en wordt door anderen beoordeeld. Daarom denkt het kleine kind zoo gaarne hard op, al is er niemand bij: in stilte te denken is voor hetzelve even moeijelijk, als het meestal nog voor volwassenen is, uit het hoofd te rekenen. De som raakt gedurig in de war. En inzonderheid wordt dusdoende het *verstand* geoefend door teregtwijzing en onderrigt. Wij mogen soms

meenen, geheel oorspronkelijk en onafhankelijk te denken; ieder mensch is een kind van zijnen tijd, en wij allen zijn scholieren onzer moeders: op die school leerden wij door te dwalen, en werden door vragen wijs.

Wilt gij een sterk bewijs voor dit alles? Lees dan de berigten omtrent die enkele, gelukkig enkele menschen, die in bosschen afgedwaald, of door andere onheilen van de maatschappij afgezonderd, zijn opgegroeid. Lees de geschiedenis b. v. van den ongelukkigen KASPER HAUSER. Wat wordt het kind in dien oorspronkelijken, onafhankelijken natuurstaat? Een zelfstandig denker? Een eenzaam wijsgeer of natuuronderzoeker? Neen, een diermensch, zonder schaamte, zonder oordeel, zonder spraak.

En zoo vinden wij van zulk een diermensch af, tot den diepdenkenden natuurkenner, die hem waarneemt, een' verbazenden afstand; een' afstand, zoo groot, dat wij beiden bijkans niet als dezelfde soort van schepselen zouden erkennen, indien dit niet onloochenbaar bewezen ware (*). Ja hoeveel verschil in begrip en oordeel is er zelfs niet, waar wij reeds gewoon menschenverstand vinden. Die *Neger*, die daar ronkt op zijne mat, tot de zweep hem opwekt; die *Indiaan*, die achter een' spiegel grijpt, om zijn eigen gezigt te vangen, — hoe ver staan zij beneden ons! En waarlijk, men behoeft, om dit op te merken, de gevaar-

(*) Ik neem hier en vervolgens de eenheid van het menschelijk geslacht als bewezen aan, en doe dit, niet op godgeleerde gronden (die, hoe heilig zij mij zijn, in de natuurkundige wetenschappen geen *praeadvies* hebben), maar op grond der jongste onderzoekingen en oordeelen van bevoegde geleerden. Zij hebben als natuurwet erkend, dat de vruchtbaarheid der drie verschillende hoofdrassen onderling (het *Kaukasische*, *Aethiopische* en *Mongoolsche*) bewijst, dat wij hier *variëteiten* en geene *species* hebben te erkennen; terwijl de afwijkingen van dien aard zijn, dat de verspreiding over de aarde, overerving van bijzondere eigenschappen en uitwerking van het maatschappelijke leven, er bij den *hond*, 's menschen medgezel op aarde, nog grootere heeft voortgebragt. Ook de menigvuldige en zoo verschillende talen meent men meer en meer als takken van éénen stam, of, (dat niet hetzelfde is) als spruiten, op éénen wortel gegroeid, te herkennen.

lijke zeereis naar Oost of West niet te doen, noch op de ontdekking der Zuidzee-eilanden uit te varen. Onze achterstraten zijn nabij, en de begrippen en oordeelen, over de onderdeur geuit of op de hoeken der straten verbreid, zijn ook in dit opzigt merkwaardig genoeg.

Maar wij moeten vooral, als wij de verbazend verschillende mate van het *verstand* der menschen opmerken, onderscheid maken tusschen een' bekrompen aanleg en eene gebrekkige ontwikkeling. Het is eene waarheid der dagelijksche ondervinding, dat bij dezelfde leiding het eene kind vlug is, het andere traag van *begrip;* en weder — want dit is geenszins hetzelfde — het eene bekrompen van *oordeel* en dof, en het andere nadenkend en helder van *geest.* Hetzelfde merken wij op bij de verschillende volken en menschenrassen. Bij den *Europeër*, vooral van het *Kaukasisch* ras, ontwikkelt zich best het *oordeel;* bij den *Oosterling* de *verbeelding;* bij den *Chinees* de kunst van *nabootsing* (de *technische* aanleg); en zoo dalen wij, door vele verscheidenheden, af tot het *Negerras*, dat bij een sterk ligchaamsgestel de minste verstandsvermogens schijnt te bezitten. En willen wij eene sterke proeve zien van dit verschil tusschen *aanleg* en *ontwikkeling*, hooren wij dan de nieuwste berigten omtrent *Nieuw-Zeeland.* Lang hield het gerucht, dat daar menscheneters woonden, de reizigers terug van die onherbergzame kusten. Eindelijk toch drong de moed van Christelijke zendelingen tot dezelve door. Men vond de geruchten niet overdreven. Maar in diezelfde menscheneters ontdekte men een' uitmuntenden verstandelijken aanleg, die eens misschien dit volk verheffen zal boven menig ander in het zoo vroeg beschaafde *Azië.*

Onderscheiden is dan de mate des *verstands*, maar nergens ontbreekt het geheel, dan bij den wezenloozen mensch of bij den kindschen grijsaard, die tot de natuurlijke armoede van het *instinkt* terugkeert. Maar klimmen wij, van die eerste en armoedige sporen, tot den hoogsten trap der verstandelijke ontwikkeling op; beschouwen wij hen, die, met een' gelukkigen aanleg geboren, tijdig en doelmatig hun verstand konden oefenen en verrijken; — hoe verheven wordt

dan niet het standpunt, waarop wij den mensch geplaatst zien! Eindeloos is het veld voor zijne opmerking; de schepping Gods. De gansche aarde is zijn eigendom, de hemel zijn schouwspel. Het menschelijk *verstand* dringt door tot millioenen mijlen ver, in den majestueuzen sterrenhemel, volgt de gansche eindelooze keten der geschapene wezens op aarde en de verborgene werking der natuurkrachten. En wat werkt niet zijn overleg en zijne volharding uit! Stel u den mensch voor, staande bij eene Egyptische pyramide of op een Gothischen toren, hoe verzinkt hij in het niet bij zijn eigen werk! Zeeën worden door hem afgedamd of stout bevaren, kanalen gegraven, bergen doorboord; in mijnen daalt hij neder, onder rivieren gaat hij door, in het luchtruim verheft hij zich; en dat alles alleen door het rigtig gebruik van de krachten zijns *verstands*. Het *verstand* is het sterkste der aardsche magten: want het bouwt steden op en vernielt ze; het bedwingt volken en bestuurt ze; het neemt de aarde in en onderwerpt ze.

En wat is nu hierbij het dierlijk *instinkt*, dat kommerlijk zich rondwentelt in denzelfden kring? Zelfs de wilde, alleen met eene mat gekleed, is, waar hij met pijl en boog omzwerft of reist in zijne kano, — de heer der natuur!

Maar hier moeten wij nu, na het *verstand* in zijne gansche ontwikkeling, in zijne volle kracht te hebben leeren kennen, tot de vraag terugkeeren, of de dieren er *geheel* van misdeeld zijn, of wij *al* hunne handelingen door het *instinkt* verklaren kunnen. Ik weet wel, dat sommigen die vraag verachtelijk verwerpen, en het mogelijk bestaan van *verstand* in een dier, en dus van eene *ziel*, als heiligschennis veroordeelen. Ik wil echter gulhartig bekennen, dat ik altijd veel te doen gehad heb met iemand, die zich niet kan verdedigen, en dus al voor vele jaren genegen ben geweest, hierin de partij voor de dieren op te vatten. Het heugt mij nog, dat menigeen mij dit hoogelijk kwalijk nam, en de zaak zoo ernstig opvatte, als of hij bij het verliezen dezer procedure zijne eigene *ziel* en zijn eigen *verstand* aan het redeloos gedierte moest afstaan. En desniettegenstaande, zelfs op het gevaar af van bij dezulken geheel in ongenade te vallen, wil ik weder partij trekken

voor het stomme vee; ja ik beroep mij gerust op ieder, die dikwijls onwillekeurig gezegd heeft: »Het is, of het beest ons begrijpt; alleen de spraak ontbreekt er aan!" Maar die dan toch, als om zijn geweten vrij te pleiten, er bij voegde: »Het is toch maar een beest, zonder *ziel;* alles moet dan wel *instinkt* zijn!"

Over de *ziel* nader; voor het tegenwoordige is ons de vraag voorgesteld, die wij zonder vooroordeel moeten trachten te beantwoorden: »Kunnen alle verrigtingen der dieren uit het *instinkt*, dat is uit eene blinde *aandrift*, zonder vrije keuze of overleg, verklaard worden?" Met andere woorden: »Merken wij nimmer bij de dieren die vorming en aaneenschakeling van begrippen (*consociatio idearum*), die oordeelen en besluiten op, die wij in ons zelven kennen als werkingen des *verstands?* Wordt dus ook hun *wil*, somtijds althans, door eigen nadenken vrij bepaald, en niet door blinde *aandrift* bestemd?"

Ik meen, tot antwoord, als ontwijfelbaar te mogen stellen: »Niet alles in de dieren is *instinkt:* zij handelen ook *verstandig*."

Maar gij vordert billijk bewijzen. Wel nu, daalt dan nog eens met mij tot de dierenwereld af. Het eerst valt ditmaal ons in het oog de kolossale, op het oog zoo plompe *olifant*. Wij allen hebben zeker meer dan eens proeven van zijn overleg en oordeel gelezen. Herinneren wij ons slechts eene der bekendste. Een schilder wil een' *olifant* portretteren. Het beest is daar in het minst niet mede vereerd: want het moet op de schilderij staan tegenover een' *tijger*. En dat is nu minder, maar — met opgeheven snuit. Telkens werpt daartoe een knecht iets omhoog, dat hij vangen moet; maar dikwijls bedriegt deze hem. Dit begint eindelijk het ernstige dier te vervelen. Hij pompt den snuit vol water, en stort een' frisschen stroom — over den knecht? — neen, maar over den schilder en diens werk. Is het nu *instinkt*, een zoo luid en afkeurend oordeel over zijn eigen portret uit te spreken, dan moge het ook *instinkt* wezen, dat de schilder portretteert en de knecht iets omhoog werpt!

Reeds de Ouden hebben in den *olifant* de duidelijkste proeven van *verstand* opgemerkt. In dien tijd, zoo verhaalt PLUTARCHUS, werden deze dieren tot kunstige dansen afgerigt. Maar dit viel een' hunner bitter zuur. Als een ongehoorzame of botte leerling, ontving hij harde scheldwoorden en knellende slagen. Onder treurige gedachten viel hij in slaap. En als hij nu wakker wordt, en de dansles van morgen hem het weder inslapen belet, gaat hij in stilte, bij het helder maanlicht, repetitie houden; en hij beproeft de vreemde standen en sprongen zoo lang, tot hij den volgenden dag met glans van het examen afkomt.

Naast den *olifant* en zelfs boven hem, verdient billijk de *hond* eene eereplaats. Honden-anekdoten! wie kent ze niet bij dozijnen? Het moge al waar wezen, dat de trouw van dit dier aan zijnen meester een natuurlijk *instinkt* zij (*), dat de Schepper hem daardoor den mensch heeft medegegeven, als een' getrouwen reisgezel bij zijne verspreiding over de gansche aarde; het is toch even duidelijk, dat het beest niet zelden oordeel en overleg aan den dag legt in de opvolging van dit *instinkt*. Telkens als ik van hondentrouw hoor, herinner ik mij nog levendig de aandoenlijke belangstelling, waarmede ik als kind het eerwaardig gelaat en de grijze haren van een' blinden bedelaar zag. Hij zat op eene druk bezochte straat, met zijnen krulhond bij zich. Boven hem hing eene schilderij, in onderscheidene vakken verdeeld. In elk vakje kwam de blinde voor met zijn' krulhond, zoo als die hem overal geleidde, waarschuwde, verdedigde; en de oude blindeman had dan ook waarlijk geen' anderen leidsman en misschien geen' anderen vriend in het volkrijk *Rotterdam*, dan zijn' getrouwen kardoes.

Het valt mij moeijelijk, hier af te breken. Hoe veel zou

(*) De groote CUVIER heeft met zijne gewone scherpzinnigheid en uitgebreide natuurkennis aangetoond, dat de aanleg tot tamheid en trouw naauw verwant is met het *instinkt van gezelligheid*. Eenzaam levende dieren zijn daarvoor niet of weinig vatbaar. Slechts de *kat* is hierop eene uitzondering, schoon ze toch nog altijd iets van hare wildheid behoudt.

er nog te verhalen zijn van de *menschenredders* op den *St. Bernard;* van den hond van zekeren *Engelschman*, die in eene verdachte herberg zich onder het bed van zijnen meester legde en hem daardoor redde; of van dien anderen hond, die in een naburig dorp menschen ging roepen, omdat zijn heer in levensgevaar was. Maar wij hebben nog veel wegs af te leggen; wij slaan dus ook den *vos* over, in de oudheid reeds door zijne listen beroemd; en met terzijdestelling van alle vooroordeel of afkeer, gaan wij van den *hond* over op het kleine beestje, welks slimheid zelfs ten spreekwoord geworden is, en dat toch niemand onzer zich vrijwillig tot huisdier kiest. Gelijk *trouw* het *instinkt* is van den *hond*, zoo is *roofzucht* dat der *rot*. En hoe haar *verstand*, al is het dan ook maar een dierenverstand, haar daarbij ten dienste staat, getuigt meer dan één vaderlandsch spreekwoord, getuigt helaas! de huiselijke ondervinding van menig onzer. Klemmen, vallen en wie weet niet wat al meer listen en lagen, doorziet zij; en eigenlijk kan ik eene *rot* geen ongelijk geven, daar zij toch niet spreken kan, dat zij met zulke duchtige argumenten den trotschen mensch weêrspreekt, die haar alle *verstand* en *ziel* ontzeggen wil. — Vraagt nog iemand bewijzen? Eene *rot* is in de klem gevangen. Maar haar poot alleen is ingeklemd. Zij neemt, na herhaalde pogingen om zich los te rukken, een kloek besluit; bijt den poot boven de plaats af, en blijft nog lang op drie pooten de schrik van dorschvloer en kelder. Een ander voorbeeld werd mij verhaald, toen ik buiten woonde, weinige dagen, nadat het gebeurd was. Eene *rot* was in de kamer. Alles werd gesloten, en zij vervolgd. Op eens verdwijnt zij; tot men haar na lang en bijna hopeloos zoeken vindt, — onder aan de mat van een' stoel, waar zij zich in alle stilte met hare nagels had opgehangen.

De merkwaardigste proeven eindelijk van *verstand* vindt men in den *ourang-outang*. Er is iets aantrekkelijks en te gelijk huiveringwekkends in dat bijna menschelijk doen van een dier, dat onder allen ons het meest gelijkt. Een voorbeeld, uit *Parijs* afkomstig, is het volgende. Een *aap* van die soort was gewoon in eene zaal te komen, waar hij

het goed had. Eens vond hij de deur gesloten. Hij bedacht zich een oogenblik, en zette toen een' stoel voor de deur, klom daarop, schoof den grendel weg, en kwam zoo binnen. En toen hem een volgend maal de stoel geweigerd werd, wierp hij zich met het hoofd op den grond en sloeg zich zelven, als wilde hij, gelijk een dwingend kind, medelijden opwekken. — Jammer slechts, dat de *ourang-outang*, zoo gevoelig in zijne jeugd, op meer gevorderden leeftijd, wreed en gevaarlijk wordt. Maar in de slavernij bereikt hij dien leeftijd nooit. Het is, als treurde het beest onder de menschen, omdat het maar een *aap* is: zoo kwijnt het gewoonlijk weg; en ook in ons vaderland moet er voor jaren een zijn uitgeteerd, te bed liggend en toegedekt, en met het kopje medicijn in de hand, gelijk de teringlijder onder de menschen.

Schoon wij slechts enkele der merkwaardigste proeven hebben aangehaald, zullen wij daaruit, mijns inziens, gerust de volgende slotsom kunnen opmaken.

Niet alles kan in de dieren door eene blinde *aandrift* verklaard worden. Wij vinden ook in hen de opmerking of *waarneming*, het begrip of de juiste *voorstelling*, het *geheugen*, de *zamenvoeging van denkbeelden*, het *oordeel* en *overleg*, de *weifeling* en *keuze*, en het bepaald *besluit;* om nu niet van het *gevoel* te spreken, dat wij in deze onze beschouwing minder hebben opgenomen. Ik zie niet in, hoe, zonder al het opgenoemde, vele handelingen der dieren immer kunnen worden verklaard.

Dit alles is dan *verstandig*. *Instinkt* blijft datgene, waarbij geene teekenen van overleg worden waargenomen, maar waar daarentegen het merk der noodzakelijkheid is ingedrukt.

Een krachtig bewijs voor deze onze slotsom vinden wij daarin, dat het *instinkt* een geheel dierenras evenzeer eigen is, terwijl in *verstand* het eene individu boven het andere uitmunt. Alle honden zijn gezellig en trouw, maar niet alle even leerzaam en verstandig. Alle wespen bouwen een kunstig nest, maar niet alle, zoo veel ik weet, kap-

pen een geroofde vlieg de vleugels af, omdat die wind vatten en beletten den buit weg te voeren, gelijk ik van zekere wesp onlangs las (*).

Een tweede bewijs is dit, dat in den regel het *verstand* juist het minst gevonden wordt, waar het *instinkt* het kunstmatigst is (†). De *rups* bij voorbeeld, als zij buiten haar vast weefgetouw gaat, is het domste schepsel ter wereld (§); en de slimme *rot* is een vuil, ordeloos dier, een bonvivant, die geen' regel op zijne zaken stelt.

Nog een' magtigen bondgenoot heb ik te hulp te roepen; maar ik doe dit met eenige vrees, omdat hij u, M. Hoorders! zoo vreemd, en, gul gezegd, ook mij geen dagelijksche huisvriend is. Zijn naam is: de *vergelijkende ontleedkunde.*

Met eene vaste hand heeft de groote CUVIER (**), en hebben anderen vóór, maar vooral na hem aangewezen, dat de zielsvermogens gelijken tred houden met de ontwikkeling van het zenuwstelsel. Als men van de lagere diersoorten opklimt, vormen de zenuwen van het bewuste,

(*) In KIRBY en OESTERLEN, Die Thierwelt, *Stuttgard* 1838; waar men een' schat van opmerkingen over het *instinkt* vinden kan. De slotsom echter, dat het de *bildende Lebenskraft* is, die in het plantenrijk bijna parallel werkt, wil mij maar niet duidelijk worden.

(†) Het *kunstmatigst;* dat is: waar het meest als *kunstdrift* werkt en de schoonste gewrochten voortbrengt. Zelfs de *bever* is hiervan, volgens de opmerkingen van CUVIER, niet uitgezonderd.

(§) Een mijner vrienden had er vermaak in, hiervan de proef te nemen. Hij legde eene rups op een plankje, waarin een gat was. Niets was gemakkelijker, dan daarin te kruipen. En echter, zoo dikwijls het beestje gemoeid werd, kromde het zich ineen, als ouder gewoonte, schoon dit op de opene en witte plank niets baten kon.

(**) Het is bekend, hoe onschatbaar zijne verdiensten omtrent dit vak zijn. Zijne opmerkingen over de zielkunde der dieren vindt men beknopt bij een in P. FLOURENS, *Résumé analytique des observations de* FREDERIC CUVIER, *sur l' instinct et l' intelligence des animaux.* Paris 1841.

dierlijke leven al meer en meer een afzonderlijk en wel zamenhangend stelsel; de zenuwknoopen vermeerderen; eene van deze verkrijgt eindelijk de overhand, en vormt de hersenen. Nu is het *verstand* in de diersoorten afhankelijk van de ontwikkeling der hersenmassa, in evenredigheid, minder nog tot het volume des ligchaams, dan wel tot dat der zenuwen (*); maar het *instinkt* volgt dienzelfden maatstaf niet. Het schijnt meer verspreid door het ligchaam te werken, terwijl het *verstand* daarentegen de verschillende aandoeningen en werkzaamheden van den geest als het ware concentreert, en de hersenschors voor het orgaan van het *voorstellingsvermogen* gehouden wordt.

Een sterk bewijs, dat instinktuele handelingen niet eens het denkvermogen behoeven, is wat TREVIRANUS aanhaalt (†). Hij sneed eene tor den kop af; en toch liep zij over het bord, waarop zij zich bevond, voort, en zocht zelfs over den rand heen te klimmen. Ja, toen zij aangevallen werd, spoot zij nog van achteren het vocht uit, waarmede de Natuur haar gewapend heeft (§).

Volgens dezen algemeenen regel nu staan (om van lagere diersoorten niet te spreken) de *insekten* in verstandelijke vermogens lager dan de *vogels*, en dezen weder beneden de *zoogdieren*. Onder de zoogdieren klimmen die vermogens geregeld op van de *knagende* dieren (*marmot*, *bever*, enz.) tot de *herkaauwende;* van deze tot de *olifanten* en andere, die met eenen dikken huid gewapend zijn; tot den *hond* en zijne aanverwanten; om eindelijk in den *aap* den mensch het meest nabij te komen.

Huiveren misschien sommigen van de slotsom, waartoe

(*) J. VAN DER HOEVEN, *Handboek der Dierkunde*, I. bl. 23. Het heeft mij overigens gespeten, dat de beknopte behandeling van tallooze *zigtbare* eigenschappen der dieren, mijn' geachten leermeester zoo weinig ruimte voor hunne ziel heeft overgelaten.

(†) *Die Erscheinungen und Gesetze des organischen Lebens*, Bremen, 1832. II, 192.

(§) Vergelijk hiermede het vroeger gezegde over het kind, dat zonder hersenen geboren was.

wij gekomen zijn? — Ook de dieren hebben eene *ziel*, indien wij ten minste dien naam niet weigeren aan een zelfwerkend beginsel of wezen, dat van het stoffelijke indrukken ontvangt, en daarop naar eigen willekeur terug werkt (*). Ook de dieren hebben *verstand*, indien wij ten minste niet meenen willen, dat men overleggen, twijfelen, besluiten kan, zonder dat. Ja, zij hebben hiervan het stoffelijk werktuig met ons gemeen; en de hoogere voortreffelijkheid van den mensch schijnt wel haast alleen *quantitatief* en niet *qualitatief* te zijn; of, goed *Hollandsch* gesproken, de mensch treedt in de rij der dierenwereld terug: alleen bekleedt hij daarin de eerste plaats, als het verstandigste der dieren!

En juist deze schijnbaar wisse gevolgtrekkingen doen sommigen met zoo veel warmte te velde trekken tegen de denkbeelden, die wij, als vruchten der ervaring, met

(*) Het is mij onbegrijpelijk, hoe Dr. J. N. RAMAËR (*Blik op de dierlijke vermogens*, enz. Rott. 1845) » uitingen van het zieleleven" kan erkennen, » die alle tot de ideën-associatie en hare uitingen kunnen gebragt worden," zonder toch de dieren een *verstand*, ja eene *ziel* toe te schrijven. Mij dunkt, de oorzaak hiervan ligt in de verwarring van *verstand* met *rede*, en van *ziel* met *geest*. Hoe sterk het laatste onderscheid in den Bijbel uitkomt, vond ik onlangs aangewezen in eene doorwrochte verhandeling *over de trichotomie* (de verdeeling van 's menschen natuur in geest, ziel en ligchaam), geplaatst in de *Jaarboeken voor wetentenschappelijke godgeleerdheid*.

Dit zij echter niet gezegd, om de verdiensten van Dr. RAMAËR te verkleinen. Zoowel van hem (*Dierl. Verm.* enz. en *Een woord over krankzinnigheid*, Rott. 1846), als van Dr. SCHELTEMA (*Over het instinkt*, Arnhem 1840; *Over het voorgevoel*, Arnhem 1844) heb ik, oningewijde, veel geleerd; maar niet minder uit den strijd dezer geleerden in de *Gids*, waar de *vooroordeelen des geloofs* in RAMAËR, maar vooral de *droomen der natuurphilosophie* in SCHELTEMA meesterlijk zijn aan het licht gebragt. — Men houde mij deze uitweiding ten goede. Hoewel ik geen' van beide geleerden volg, meende ik toch beiden mijne hulde te moeten bewijzen, als die dit belangrijk onderwerp (het verband van natuur- en zielkunde) in onze taal het laatst hebben ter sprake gebragt.

kalmte verdedigen. Men herinnert zich de valsche wijsbegeerte der vorige eeuw, die den mensch aan het stof ketende, en de Natuur verhief, om hem, den heer der Natuur, en God haren Schepper te vernederen. Maar nog eens! Vrees voor de waarheid is den vriend der wetenschap, is ook den waren geloovige onwaardig. Hoe? De naam, dien wij aan het onstoffelijke in het dier geven, de list en het overleg van enkelen hunner, zou den grenspaal omverrukken, dien de Schepper zelf tusschen de menschheid en het dierenrijk heeft gesteld? zou de ondervinding van zestig eeuwen, en de onloochenbare uitspraak van ons hart, dat wij Gods geslachte zijn, wêerspreken? Neen! al konden wij op dien grenspaal geenen naam zetten en dat gevoel niet tot strikte bepalingen herleiden, wat God gescheiden heeft, zal der menschen dwaasheid en zelfsverlaging niet als gelijksoortig vermengen!

Maar wij hebben een woord in onze taal, een schoon en rijk woord, dat het beeld Gods in ons kenmerkt: de *rede*. Klimmen wij dan nu van het *verstand* tot de *rede* op, gelijk wij reeds van het *instinkt* ons tot het *verstand* verheven hebben: zoo eerst zullen wij al wat leeft op aarde, in het licht van het heerlijk Godsplan, kunnen overzien.

Het onderscheid tusschen *verstand* en *rede* is niet alle menschen duidelijk. Velen hebben er wel eenig denkbeeld van, maar het schemert hun toch voor de oogen, het wil maar niet helder worden. In wijsgeerige bepalingen mag ik hier niet treden. Het is ook genoeg als wij elkander verstaan. Merken wij dan eerst op, dat men wel zegt: »Die man heeft veel *verstand*;" maar nooit »Hij heeft veel *rede*." Dit komt, omdat het *verstand* eene door oefening verkregene kracht, een opgegaarde schat is, en de *rede* een natuurlijke, den mensch aangeboren aanleg. Niemand onzer was ooit een *redeloos* schepsel, maar wij allen zijn eenmaal zeer *onverstandig* geweest.

Verder maken wij, zelfs in ons dagelijksch gesprek, soms een scherp onderscheid tusschen *verstand* en *rede*, meer dan wij zelve opmerken. Vooronderstel eens, dat gij met een' gevreesden schuldeischer te doen hebt. Zoekt hij nu op allerlei wijzen, zelfs langs slinksche wegen, het zijne te

krijgen en nog meer dan het zijne, zoo zegt gij: »'t Is een *slimme kerel.*" Is hij vriendelijk maar naauwkeurig, vraagt hij wat billijk is, dan moet gij zelf bekennen: »Hij is een *verstandig man*, die op zijne zaken past." Maar behandelt hij u edelmoedig; spreekt hij: »Mijn vriend, ik ken uwe omstandigheden; ik wenschte ook gaarne geholpen te zijn in nood; ik zal met u overleggen, en mededoogen toonen met uwe vrouw en uw kroost!" dan zegt gij: »Dat is *redelijk*, dat is als *mensch* gehandeld." — Ziet gij nu niet? Hier hebben wij zelfs nog fijner onderscheiding: de dierlijke *slimheid*, het *verstand* van een' volwassen' man, maar boven die beiden, de menschelijke *rede.*

Nu zal het ons al meer helder worden, wat *de rede* is: wij bedoelen daarmede ons geheele *denkvermogen* in den uitgebreidsten zin, in de edelste beteekenis. Het *verstand* behoort zeker ook tot onzen redelijken aanleg, maar ons *verstand* alleen niet; wij kunnen veel begrip, veel kennis hebben, — wij kunnen zeer *slim* en toch zeer *onredelijk* zijn. Juist hierin ligt het kenmerk van ons redelijk denkvermogen. Het is niet tevreden met een enkel begrip van de noodigste zaken, het wil op die begrippen nadenken; het is niet tevreden, even als de dierlijke *slimheid*, met onze begeerten te dienen, het wil die begeerten regeren, ze leiden en bedwingen (*). Zoo spreken wij van *redelijk* nadenken, van een' *redelijken* wil. Zoo wordt de *rede* niet een werktuig of vermogen alleen, maar een beginsel. Dat redelijk beginsel van ons denken, spreken en

(*) Tot eene wetenschappelijke definitie gebragt, zou het gezegde misschien dus luiden: alle *denken* is *combineren*; het *verstand* is het *concrete denken*, waardoor wij eene zaak met oorzaak en gevolg bijv. en vooral een begeerd doel met de geschiktste middelen combineren; maar de *rede* is het *abstracte denken*, waardoor wij de combinatie van alle onze zielswerkzaamheden, van de geheele wereldorde en onze plaats in dezelve beproeven. Vandaar ook de betrekking der *rede* tot *geweten* en *geloof*. — Daar ik nog geene mij voldoende definitie gevonden heb, geef ik deze voor beter. Het gezegde in de redevoering zelve, moge eene meer populaire voorstelling van de zaak geven.

doen, dringt het *instinkt* op den achtergrond terug, en overwint de hartstogten. Door die *rede* geleid, verheft zich den mensch tot de eeuwige waarheid, tot het oorspronkelijke beeld van al wat edel is, tot de reinheid van ware deugd; met drie woorden gezegd: tot het *ware*, het *schoone* en het *goede*, en dus tot God zelven, die dit alleen is in de hoogste volkomenheid, God, de eeuwige bron, van al wat waar, schoon en goed is.

Wij hebben daar een' grooten stap voorwaarts gedaan, en moeten dus nog een oogenblik stilstaan en terugzien. Terugziende ontdekken wij, dat wij daar straks, over het *verstand* sprekende, onwetend reeds op het grondgebied der *rede* gewandeld hebben. Want het menschelijk *verstand* zou het nooit zoo ver gebragt hebben, indien onze *redelijke aanleg* het niet aanspoorde, oefende en eindeloos verder dreef. En hieruit vooral zien we, dat wij, als redelijke wezens, op aarde geheel op ons zelven staan. Die hoogere kennis en volmaking, dat ware schoone en goede, zoekt het dier niet. De *waarheid* bijv. — die is uwen *hond* geheel onverschillig, als ze zijn eigenbelang niet geldt; en hij zou geen afgekloven been geven voor de geheele wijsbegeerte van KANT, al kon hij die in drie lessen leeren. Wat de *schoonheid* betreft, het paard van den reiziger staat nooit stil, om een vreemd landschap te bewonderen. En de *deugd* — ja, men verhaalt er wel zoo iets van, maar geen van ons zou toch lust hebben, om de edelmoedigheid van den *leeuw* op de proef te stellen, die dan toch hoogstens op vriendschap en trouw, of met andere woorden: op het *instinkt der gezelligheid* nederkomt.

Hier ligt dus uitsluitend 's menschen bestemming: *na te denken* op zich zelven en alles, wat hem omringt; zijnen *smaak* te veredelen door beschouwing der natuur en eigene oefening; en de *deugd* te leeren kennen, te achten, te beoefenen. Ziedaar voor den mensch een eindeloos verschiet geopend: een landschap, dat zich uitbreidt, naar mate men voortgaat; een berg, die hooger schijnt, hoe verder men hem beklimt.

Om de werking der menschelijke *rede* na te gaan, moeten wij nog eens tot de kinderkamer terugkeeren. Volgen

wij daarbij weder het denkbeeld, dat de *rede* drie dingen beoogt: het *ware*, het *schoone* en het *goede*. Wat dus de *waarheid* aangaat, de zucht om iets vreemds te kennen, iets nieuws te weten, of het bekende te begrijpen, is het kind van nature eigen: wij zagen het reeds, het kind is nieuwsgierig. Maar op datgene wat men als waar kent en begrijpt, nu verder na te denken, die waarheid ijverig te zoeken, te bewaren, lief te krijgen, dat kost inspanning, en inspanning kost zelfbestuur, en die geeft de moedermelk aan den kleine niet. Het is dan uitmuntend, dat men de kinderen thans met innemende voorkomendheid onderwijst; dat de plak verbrand en de bullepees onder het oude touwwerk geworpen is; maar men zoeke ons daarom niet wijs te maken, dat de kinderen uit enkel lust leeren. Ze zien gaarne wat vreemds, ze hooren met open oor iets nieuws, maar verder gaat het alleen of door vrees of door begeerte of door eerzucht, naarmate gij òf straft, òf beloont, òf prijst. En ik geloof, dat nog nooit iemand onzer, zelfs onder het verbeterd onderwijs, bitter schreijend is te huis gekomen: » Ach moeder, ach! het is vakantie! nu kan ik in acht of veertien daag niets wijzer worden!"

Zoo als het met de *wetenschap* gaat, zoo gaat het met den goeden *smaak*, en eveneens met de *deugd*. Misschien dat het *schoone*, nog meer dan het *ware* en het *goede*, ieder kind van zelf aanlokt. Maar zoodra er inspanning noodig is om het te vinden, nadenken om den smaak te oefenen, moeite om zelf iets schoons voor den dag te brengen, haperthet al ligt.

En wat nu de *deugd* betreft, zeker, de kinderlijke eenvoudigheid en onschuld is lief, zij is de vreugde van ieder rein gemoed. Maar *onschuld* is nog geene *deugd*. Ras ontwaken de hartstogten, reeds vóór de *rede* rijpt; en het kind wijkt van het goede af, en gewent zich daaraf te wijken, zelfs met de bewustheid van kwaad te doen. Heele brave, lieve kindertjes, die nooit liegen, nooit vader of moeder ongehoorzaam zijn, nooit twisten met broertjes en zusjes, hun brood met de armen deelen en uit hun eigen hartje tot God bidden, — men vindt ze ja, ieder jaar nieuw, jongens en meisjes, gekleurd en ongekleurd — helaas! het is alleen in de nieuwe kinderboekjes op *St. Nikolaas!* Neen —

Wilt gij een kind zien in zijne natuurlijke ontwikkeling? Het is niet GUMAL en LINA, en zoo menig ander bekoorlijk beeld, op het doek der verbeelding geschilderd; — neen! het is die straatjongen en zijn zusje, met nesten gesierd, maar op 't lijf haveloos; goedhartig, maar wild, ondeugend en ongezeggelijk; slim en ruw; geestig, maar ook doortrapt in liegen en bedriegen. Het is die knaap, die voor de school knikkert, maar ze niet bezoekt; rondom de kerk krijgertje speelt, maar er niet ingaat; en die, als hij in handen komt, altijd beterschap belooft, zonder ooit die belofte na te komen.

Zoo is het dan onze taak, ouders, om de zwakke *rede* onzer kinderen te leiden, te steunen, aan de onze te doen opstijgen, gelijk men de schoone maar teedere bloem ondersteunt en opbindt, terwijl de distel met krachtigen stengel omhoog schiet. Onze taak is het, haar te beschutten voor het geweld der kinderlijke hartstogten, die zich boven haar verheffen, gelijk het onkruid hoog uitgroeit boven de jeugdige vrucht des lands. Door oefening verkrijgt de *rede* sterkte, en de wil veerkracht; en de hartstogten buigen zich, naar mate het redelijk denkvermogen zich verheft! Ach! waarom wordt die eerste vorming van den mensch tot mensch dikwijls zoo schandelijk verzuimd! En naderhand klaagt menigeen, dat hij niet meer zijn kan, wat hij wel zou willen wezen.

Zien wij nu van de hoogte onzer beschouwing, die wij hebben beklommen, nog eens op den afgelegden weg terug: hoe groot is dan niet de afstand tusschen dierlijk *instinkt* en vlugge *verstands*-ontwikkeling, maar ook weder tusschen deze en de vorming der menschelijke *rede*. Het *instinkt* wijst naar beneden; deszelfs doel is het leven. Het *verstand* wijst voorwaarts, en deszelfs gebied is de aarde. De *rede* wijst omhoog, en het einde harer wenschen is — God.

En als wij dan nu naar dezen maatstaf afmeten, wat wij menschelijks in den mensch vinden: wat is er dan niet veel voortreffelijks aanwezig, maar wat kon en moest er nog niet oneindig meer wezen!

Dit merken wij reeds terstond met blijdschap op, dat overal de *rede* haar aanwezen toont, zelfs bij de minste

beschaving of verstandelijken aanleg. Ook de wilde redeneert, en verbindt waarheden aaneen, en luistert naar den raad zijner oude wijzen; ook de wilde zoekt zich te versieren op zijnen wijze, en hij toont zijn schoonheidsgevoel in dichtmaat en dans; ook de wilde eert naar zijn inzien de deugd; en onder elke hemelstreek buigt zich de mensch voor een hooger Wezen, al is het ook voor een ingebeelde Godheid, neder, en droomt van een toekomstig, een eindeloos leven.

Dus is dan ook geen volk en geen stand door God gedoemd, om eene woeste horde of ook om de slaaf der beschaafden te blijven. Die den aanleg tot eindelooze ontwikkeling onderdrukt, vergrijpt zich aan de menschheid, aan Gods beeld. Overal wacht de menschelijke *rede* op eene vriendelijke hand, om haar den weg te wijzen; en nergens en nooit behoeft zij op dien weg stil te staan: want de eeuwigheid ligt voor ons, het oneindige is ons doel, God onze hope. En o! hoe hartverheffend is het niet, waar wij dien verhevenen aanleg zich zien ontwikkelen, de menschelijke *rede* hare krachten zien toonen en gedurig verder en verder oefenen. Dáár bloeit de ware *wijsbegeerte*, de voogdes der wetenschappen; dáár opent de *geschiedenis* hare schatten, en de *natuurkennis* haar eindelooze pracht. Dáár oefent zich de *smaak* in muzijk en dichtkunst, in welsprekendheid en beeldende kunsten, en de mensch volgt de Natuur, maar als haar *meester*. En dáár vooral heerscht *regt* en *deugd* en goede zeden, en de menschenliefde en de godsvrucht slaan, onder bescherming der *rede*, er hare woning op.

Wie, die hiervan doordrongen is, die *zoo* redelijk denkt, zou niet gaarne iets toebrengen aan die overwinning van het goddelijke in den mensch over de doode stof en den blinden hartstogt? — Maar, vraagt men, hoe zal best die redelijke ontwikkeling van den mensch worden bevorderd, èn in ons zelven, èn in ons gezin, èn in ons vaderland, èn over de geheele wereld? — Het is eene treurige dwaling, M. H.! wanneer men hier alles wacht van *verstands*-ontwikkeling; van hetgeen men beschaving, verlichting en vrijheid noemt. Het is deze dwaling, die landen heeft omgekeerd, de guillottine opgerigt, de maatschappij uit haar verband gerukt en stroomen bloeds vergoten. Enkele ken-

nis zonder hooger, edeler beginsel, dat is het scherp gewette scheermes in de hand van een kind; beschaving zonder veredeling, is een bedriegelijk verguldsel; en uitwendige vrijheid zonder innerlijke verlossing van dwaling en hartstogt, dat is de vrijheid van den losgelaten *leeuw*, van de doorgebroken zee. Neen, menschen en volken moeten leeren, wie zij zijn en waartoe zij zijn, om vrij te kunnen wezen; zij moeten helder zien, om in het licht te kunnen wandelen. De leiband der onmondigen, de staf der zwakken moet niet worden weggeworpen, voor den staat der volwassenheid.

En wie is nu de beschermgeest en leermeesteresse der menschelijke *rede*, eerst hare voogdes en later hare vriendin? Het is eene dochter des hemels, en haar naam — *de Godsdienst.* De *Godsdienst* bevat de idealen in zich van al wat waar, schoon en goed is. Zij leert, wat de *Oosterlingen*, als het einddoel der menschelijke *rede*, met één woord uitdrukken: *wijsheid.* Doch die Godsdienst, die den mensch niet halfweg begeven, maar hem tot het einde toe leiden zal, moet onbedriegelijk zijn, zuiver, hemelsch. In den staat van onkunde en bekrompenheid behelpt zich de mensch met zijn geloof, hoedanig het ook zij, gelijk men zich bij de eerste aandoening van schaamte met vijgebladen kleedde; maar bij de ontwikkeling der *rede* werpt hij het gewaad af, waar hij is uitgegroeid en dat hem nooit meer passen kan. Zoo houdt zich het heidendom nog slechts in wezen, omdat het leeft in de duisternis; *Talmud* en *Koran*, omdat hunne vrienden zich vergenoegen met een doodsch schemerlicht; maar de Christelijke Godsdienst daagt vrijmoedig het *verstand* tot onderzoek van hare geloofsbrieven uit, en beroept zich, met waardig zelfvertrouwen op de geheel gevormde *rede.* Het licht is haar leven; en zij vreest niet, dat de mensch zich te hoog verheffen, dat de *rede* boven haar klimmen zal: want zij is gelijk aan *adelaar* en *condor*, die nog den stoutsten bergbeklimmer boven het hoofd vliegt..... Neen, zij is de zon zelve, die niemand ooit bereiken kan!

Zoo is de bane der menschheid gelegd. Er is nog voor eeuwen ruimte, voor eeuwen arbeid. De *wetenschap* breidt zich verder en verder uit, en verbaast zich, dat er nog zoo veel te leeren is. De ware *wijsbegeerte*, die nederig en

godvruchtig is, worstelt nog met de menschelijke bekrompenheid en eigenwaan, en zoekt zich een' weg door diep gewortelde doornen te banen. De *kunst* werpt knellende banden af en spiegelt zich in de zee der schepping, in de Natuur, die de hoogste kunst is. Maar ook de *zedekunde* treedt gedurig krachtiger tot den strijd tegen hartstogt en zelfbedrog terug; en de *Godsdienst* kampt met onbezweken' moed tegen bijgeloof en ongeloof, beiden even redeloos, even rampzalig.

Onze slotsom is opgemaakt. Het eenige, wat mij nog te doen staat, is, haar in korte woorden bij een te vatten.

Er is in de schepping een langzame voortgang en opklimming, waarbij somtijds verschillende wegen evenwijdig voortloopen of elkander kruisen, maar somtijds ook een duidelijk kenbare grenspaal staat, een trap en geene glooijing. Die voortgang van den dood tot het leven, van stof tot geest, meen ik door vier woorden te kunnen uitdrukken: *vormdrift*, *leven*, *bewustzijn*, *zelfbewustzijn*.

De *vormdrift*, of de kracht om dezelfde vormen te vernieuwen en te vermenigvuldigen, toonen ons reeds de kristallen van het delfstoffelijke rijk; maar eerst dáár, waar zich verschillende organen ontwikkelen, zamenstemmende tot één geheel, betreden wij het gebied van planten- en dierenrijk. In beide wordt de *vormdrift* door het *leven* beheerscht en wekt nieuw *leven* op; maar alleen bij het dier geschiedt dit met *bewustzijn*, met gevoel en wil. Doch veel hooger is de trap, waarop de mensch door *zelfbewustzijn* geplaatst is. »Ook het dier," zegt CUVIER: »gevoelt en weet en denkt; maar de mensch alleen gevoelt, dat hij gevoelt, weet, dat hij weet, en denkt, dat hij denkt (*)."

Op dezen schakel terugziende, bewonderen en aanbidden wij nog eens de oneindige wijsheid Gods. Zij heeft

(*) *La* REFLECTION, *cette faculté supreme, qu' a l'esprit de l'homme de se réplier sur lui-même et d'étudier l'esprit*, — is dus bij CUVIER de menschelijke *rede*, of wel haar onderscheidend kenmerk.

als 't ware hare gedachten in het doode stof uitgedrukt. En in die duizenderlei heerlijke vormen, die delfstof noch plant noch dier zelf uitdacht, èn in het onbewuste dierlijke leven, dat in ons is, èn allermeest in onzen verhevenen aanleg, zien wij, — niet de sporen van het vroegere werk eens Bouwmeesters, die thans rust, maar de immer werkzame almagt van Hem, *in wien ook wij door onze rede* (*) *leven, ons bewegen en zijn.*

Die almagt en wijsheid zien wij in het *instinkt*, als in een' spiegel. Maar gelijk de spiegel koud is, ook waar hij vuur afstraalt, en blind, waar hij de heerlijkste tafereelen schetst, zoo is het *instinkt* van zijne eigene voortreffelijkheid onbewust. Misschien kunnen wij, als we al het verhandelde zamenvatten, deszelfs werking nog het best met die der *gewoonte* vergelijken, waardoor ook wij menschen bewusteloos herhalen, waarin wij eens geoefend zijn (†). De Schepper heeft die eerste les, die de mensch zelf nemen moet, bij het dier op zich genomen; en het handelt door herhaling van zijne voorstellingen of door neiging van zijne organen, het vormt zijne kunstgewrochten naar het model, voor zijne verbeelding afgespiegeld.

Maar zelfs dit werktuigelijk *instinkt* gaat reeds met *be-*

(*) Ik voeg deze woorden in den bekenden tekst van PAULUS, omdat men thans weder in denzelven eenen steun zoekt voor het pantheïsme, dat, hoe men het overigens beoordeele, den Bijbel tot een' verklaarden tegenstander heeft. Of wie, die PAULUS onbevooroordeeld aanhoort, kan meenen, dat hij ooit zou hebben kunnen zeggen: »in Wien planten en dieren leven, zich bewegen en zijn?"

(†) »Wanneer een wiskundige," zegt CONDILLAC: »met de oplossing van een moeijelijk vraagstuk bezig is, weet zijn *instinktuëel* IK (*moi d' habitude*) den weg te vinden door het woelige *Parijs*, en voor ieder rijtuig uit te wijken, terwijl toch zijn *verstandig* IK (*moi de reflection*) geheel in de mathesis verdiept is." — Zoo herinner ik mij, dat ik eens mij voorstellen wilde, hoe ik mij schoor; maar ik wist het niet; ik ging dus voor den spiegel staan, liet mijne handen haar eigen' gang gaan, en nu zag ik, waar zij hun werk begonnen en eindigden. Zulke kleinigheden kan ieder bij zich zelven opmerken.

wustzijn en *vrijheid* gepaard, hoewel die nog op lagen trap staan. Het *bewustzijn* draagt kennis van de omstandigheden, waarop het *instinkt* van toepassing is; en de *vrijheid* kiest de wijze, om het in werking te brengen: even als de onkundige, maar werktuigelijk geoefende werkman toch zijnen tijd kent en zijne stoffe kiest, om het model te verwezenlijken, dat hij noch uitvond, noch begrijpt.

Die *vrijheid* heeft het *verstand* tot leidsman gekregen; en dit eerst gaf ons den waren maatstaf aan de hand, om den verschillenden afstand te berekenen, waarop de diersoorten van elkander en van den mensch geplaatst zijn. Zoo schijnt de *hen* eene zorgvuldige en wijze moeder, en toch doet zij al het mogelijke, om een ei van krijt uit te broeden; de *vleeschvlieg* schijnt bijna met oordeel des onderscheids begaafd, en toch houdt zij op den reuk af, zekere bloem (*) voor rottend vleesch, waaraan zij veilig hare aanstaande jongen kan toevertrouwen.

Hooger wel stijgt de *verstands*-ontwikkeling bij die dieren, die ons naderbij komen in ligchamelijke vorming; maar altijd nog blijft het *verstand* bekrompen, daar het alleen een middel is tot voldoening der behoefte van het oogenblik, of tot opvolging van het *instinkt;* altijd nog de *vrijheid* beperkt, die meer in de keuze der middelen dan in die der doeleinden bestaat; — en *instandhouding van het geschapene* is nog het eenig doel, waartoe de uitstekendste vermogens gerigt zijn. De mensch alleen gebruikt die vermogens tot eeuwigen *voortgang*. Hij is de spiegel niet meer, maar het beeld.

Eene laatste opmerking bevestige het goddelijke der menschelijke *rede*. Alle hoogere (zoo wel als de lagere) werkzaamheid in het dier heeft zijne organen: het *bewustzijn* volgt de ontwikkeling van het zenuwleven, het *instinkt* die der zenuwknoopen en het *verstand* die der hersenen (†); maar

(*) De *stapelia hirsuta*.

(†) Schoon wij dit in het algemeen als zeker mogen stellen, laat het in de bijzonderheden nog vele betwistbare punten over, vooral wat het *instinkt* aangaat. Deszelfs verband als *zelfverdediging* met de organen, daartoe dienende; en als *kunstdrift* met de edeler zintuigen en de hersenschors,

er is nog geen orgaan gevonden voor de *rede*, en indien ik mij niet bedrieg, zal het nimmer gevonden worden. Wel kan men hare werking verwarren of belemmeren, door het gevoel te verdooven en de hersenen te kwetsen; maar nooit zal men het *geweten* als een bloedvat kunnen verstoppen, of de *godsvrucht* als eene zenuw afsnijden (*).

Hieruit volgt nog eene andere opmerking, die den vreesachtigen dierenvijand zijn' laatsten schroom moge ontnemen. Zij is deze. Overal in de Natuur is een langzame overgang: tusschen enkelvoudige *kracht* en *vormdrift;* tusschen deze en het *leven;* tusschen *leven* en *bewustzijn;* — en de *spons* en *paddestoel* en het *infusiediertje*, of de groene, plantaardige stof, die het vormt, liggen nog min of meer in proces tusschen het dieren- en plantenrijk (†); — maar van het *verstand* op de *rede* is geen overgang. Het kind is reeds mensch, en de *ourang-outang* nog geen kind. Niets heeft het *hondenras* bij de beschaving gewonnen, dan eenige aangeleerde kunsten, en nooit heeft de kolossale *olifant* op het gebied der aarde aanspraak gemaakt. Als zijne natuurlijke behoeften voldaan zijn, legt zich het dier neder en slaapt; als het uit zijnen kring gerukt wordt, staat het verlegen, kwijnt en sterft. Maar de mensch is rusteloos in zijne plannen, en onuitputtelijk in de hulpmiddelen om die te volvoeren. In de zandwoestijn spoort hij bronnen op, en op *Nova Zembla* bouwt hij van een schip zijne woning; zijn vorschend oog dringt tot de kleinste zenuwen der insekten door, en tot de nevels van eindeloos verwijderde sterren; ja hij beproeft, schoon dan ook duizelend van vergeefsche inspanning, zijn verstand op het grootste, het oneindige: — het wezen der Godheid. En heeft hij zijne taak op aarde afgedaan, dan

behoeft nog te zeer het mikroskoop, en eene langdurige, scherpzinnige en naauwkeurige opmerking.

(*) »Er bestaat geen werktuig der ziel," zegt Dr. RAMAER, die ze den mensch alleen toekent. »Er is geen orgaan der *rede*," zeggen wij; en zou niet onze meening dezelfde zijn?

(†) J. VAN DER HOEVEN, *Dierkunde*, I, bl. 10.

gevoelt hij tot een hooger en eeuwig leven moed en kracht in zich, en laat het onvoltooide werk op aarde ter voortzetting zijnen kinderen achter.

En zoo, dit zij ons besluit, terwijl de dierenwereld alleen een *tegenwoordig* heeft, eenen kring, waarin ze zich omwentelt, heeft de menschheid eene *geschiedenis* en eene *toekomst*. Een nevel bedekt ze nog, die toekomst; de reiziger ziet nog geen land; hij worstelt met de stormen nog; maar het kompas wijst onveranderlijk naar de haven, en — God bestuurt zijne reis!

HERINNERINGEN UIT HET OOSTEN.

Konstantinopel.

Op eenen schoonen avond verlieten wij *Smirna*, waar ik vrienden achterliet, welke ik naar alle waarschijnlijkheid nimmer zou wederzien. Het stoomschip, aan boord waarvan zich een talrijk gezelschap van mans en beminnelijke vrouwen bevond, doorkliefde met snelle vaart de golven; de liefelijke tinten van het avondrood verspreidden zich allengskens om ons henen, en op eenen der schoonste dagen volgde een zoo heerlijk schoone nacht dat niemand onzer aan naar bed gaan dacht. De aanbrekende dag vond ons nog met elkander kouten, en toen de *brise* (de geregeld wederkeerende zeewind) opgehouden had, stuurden wij naar de kust, waar eene verlaten, met boschjes van misgroeide eikenboomen bedekte landstreek zich aan onze blikken vertoonde. Het waren de velden van *Troje*. Hier stond eenmaal het beroemde *Ilion!* Deze beek, die tegenover ons in zee stroomt, heette eens de *Simois*. De beide heuvels, welke wij aan den oever ontdekken, worden nog tegenwoordig de graven van PATROCLUS en van HECTOR genoemd. Deze groote blaauwe berg, die in de verte zijne met sneeuw bedekte drie toppen ten hemel heft, is de *Ida*, en achter ons stijgt het eiland *Tenedos* uit de glinsterende golven op. Met sprakelooze aandoening beschouwden wij deze woestenij, welke wij ons in onze schooljaren zoo menigmaal vol leven en beweging verbeeld hadden. Was het niet iets wonderbaars, dat wij hier, op eene stoomboot, in een vrolijk gezelschap, over diezelfde zee pijlsnel voortschoten, welke wij ons altijd overdekt door

de schepen van AGAMEMNON en diens togtgenooten hadden voorgesteld? Maar reeds verwijderen wij ons van den oever; en nu, nu het kleine dal, welks naam de dichtkunst onsterfelijk gemaakt heeft, uit ons oog verdwenen is, twijfel ik aan hetgeen ik gezien heb, en waan het een spel mijner verbeeldingskracht geweest te zijn.

Tegen den middag voeren wij de *Dardanellen* in, een' schoonen, blaauwen, tusschen groenende oevers besloten stroom, en eenige uren daarna wierpen wij, voor een klein stadje met witte huizen, tusschen *Sestos* en *Abydos*, het anker uit. Deze beide vlekken, die zonder het waagstuk, dat LEANDER het leven kostte en Lord BYRON op eene zware koorts te staan kwam, bezwaarlijk immer eenige vermaardheid verkregen zouden hebben, zijn twee gehuchten, die, gelijk de meeste dorpen, volstrekt niets van het zoogenaamde Oostersche voorkomen vertoonen. Het is een bajert van roodachtige huizen, welker groote roode daken, tusschen donker gebladerte en bloemen heenschemerende, de Chinesche marktvlekken herinneren, welke sommige reizigers beschreven hebben. Het schip werd, bij zijne aankomst, snel door talrijke kaïks omgeven, waarin langgebaarde *Turken*, gesluijerde vrouwen en pakken van allerlei aard en grootte gezien werden. Op ons dek heerschte eene vreeselijke verwarring en drukte; de matrozen vloekten, de vrouwen schreeuwden, de lastdragers vochten om den voorrang; eindelijk herstelde zich de orde, en de nieuwe passagiers bestegen de stoomboot. Onder de schuiten, welke het schip omstuwden, was er eene bijzonder rijk geladen; zij scheen aan eenen jongen *Arabier* te behooren, die overeind op eene baal stond en verscheidene voeten boven de roeijers van zijn kaïk uitstak. Zijne geheel witte kleeding deed de zwartbruine kleur van zijn aangezigt nog sterker uitkomen, en een schilderachtig over zijne schouders geworpen mantel van zwarte wollen stof deed onwillekeurig alle blikken op hem wenden. Nimmer heb ik een' fraaijer kop, heb ik wezenstrekken van krachtiger uitdrukking gezien, dan die van dezen jongen man. Zijne groote zwarte oogen gaven schranderheid en zachtmoedigheid tevens te kennen, en zijne houding adel en fierheid. Zoo lang de wanorde op ons schip nog duurde moesten zijne *Kaïdschi* zich op zekeren afstand van hetzelve houden; maar toen al de overigen aan boord waren, deed ook hij aanleggen, klom het eerst langs den scheepstrap

naar boven, en reikte toen achter elkander de hand aan zes gesluijerde vrouwen, wier lange witte kleederen hare jeugd en schoone leest niet verbergen konden. Zonder in het geringst door de hem zeker geheel ongewone omgeving in verlegenheid gebragt te worden, geleidde de jonge *Arabier* zijne *Odalisken* in een scheepsvertrek, plaatste een' wonderlijk uitgedosten Neger als wacht voor de deur, en keerde daarna op het dek terug, waar een andere slaaf hem een kostbare *nargileh*, of Turksche tabakspijp, toereikte.

De zes *Odalisken* hadden mijne verbeelding aan den gang gebragt; ik achtte, dat geene gelegenheid mij gunstiger zijn kon, om overtuiging te bekomen nopens de zoo hoog geroemde schoonheid van *Azie's* geheimvolle dochteren. Zoodra dus het schip zijnen loop hernomen had, sloeg ik den zwarten ARGUS, wien de bewaking van den schat vertrouwd was, zorgvuldig gade. Hij lag voor de deur zijner jonge gebiedsters, om alle nadering te beletten. Meer dan een uur lang waarde ik om hem heen, toen ik hem plotseling den trap zag opspringen. Naauwelijks was hij verdwenen, of ik sloop voor de deur, en wierp door het sleutelgat een' onbescheiden blik in het vertrek. Vlak tegen mij over zaten twee vrouwen met onder het lijf gevouwen beenen op den grond; de eene had haren sluijer opgeheven, en reeds zag ik een bleek gelaat en twee groote zwarte oogen, toen zich snelle treden achter mij lieten hooren. Het was de Neger. Toen hij mij gewaar werd, stiet hij eenen woesten schreeuw uit, waarop ik, geenen lust gevoelende om mij met hem in een gevecht in te laten, in allerijl op het dek terugkeerde. Evenwel zoo goedkoop scheen ik er niet te moeten afkomen; want de woedende slaaf volgde mij derwaarts, en verhaalde zijnen heer, terwijl hij met den vinger op mij wees, aan welke euveldaad ik mij had schuldig gemaakt. Twee oude *Turken* sprongen terstond overeind en maten mij met grimmige blikken; een hunner greep zelfs naar zijnen dolk en begroette mij met den eeretitel van *giaur!* Den jongen *Arabier* scheen intusschen misschien wel de gelijkheid van onze jaren toegeeflijker te maken, want hij vergenoegde zich met mij toe te lagchen, doch begaf zich, om van nu aan de gelegenheid tot znlk eene onbehoorlijkheid af te snijden, zelf naar zijne vrouwen, en kwam niet meer te voorschijn.

Trapsgewijs werd de zeeëngte, waarin wij den geheelen

dag gevaren hadden, breeder; de beide zich steeds meer verwijderende oevers namen eene opaalkleur aan, en het water werd woeliger; wij bevonden ons in de zee van *Marmora*. Met zonsondergang verzamelden zich de *Muzelmannen*, die, met hunne tulbanden van allerlei gedaanten, hunne pelsen van allerlei kleuren, hunne met smaak vervaardigde wapenen en schitterende tapijten, het meest oostersche tooneel, dat men slechts bedenken kan, vormden, groepsgewijs bijeen, en deden, nu eens staande, dan knielende, dan weder uitgestrekt op den grond, hun avondgebed. Hun gelaat getuigde van hooggespannen vroomheid, en zij schenen zich aan het dwaze glimlagchen van menigeen' der omstanders in het geheel niet te bekreunen. Hoe diep verlagen zich toch niet reizigers, die de gebruiken van het land, door hetwelk zij trekken, bespotten, in de oogen der inboorlingen! Inderdaad is het zeer wel mogelijk, dat zulke spotternijen mede tot de oorzaken dier godsdienstverbittering behooren, welke in *Turkije* zoo dikwerf eene ontmenschte wederwraak ten gevolge heeft. Het gezigt dier mannen, die hunnen godsdienstpligt vervulden, was niets minder dan belagchelijk; veel beschamender was het integendeel, dat op het Christelijke schip niet een eenige Christen er aan dacht, een gebed aan zijnen Schepper te rigten, terwijl geen *Muzelman* dit verzuimde.

Des anderendaags wandelde ik reeds zeer vroeg in den ochtend op het dek, en liet mijn oog oplettend langs den geheelen gezigteinder waren — de dag moest onvergetelijk voor mij worden. Nog was de zon niet opgegaan; de lucht was gevoelig koel; over de zware, met witte kammen gekroonde golven trok een dunne nevel, welken de *brise* vaneenscheurde en in enkele vlokken voor zich uit dreef. Om ons heen dartelden kleine dolfijnen, die, naar ankerboeijen gelijkende, zich op de baren wiegden. De diepste stilte heerschte op het dek; de wachthebbende matrozen zaten half sluimerend om de kombuis; op het voorste gedeelte van het schip sliepen de *Turken*, in gele, roodgestreepte dekens gewikkeld. De stuurman alleen was wakker; hij sloeg het kompas gade en luidde bij het wisselen der wacht. De schelle toon zijner scheepsklok en het eentoonige rondgaan der raderen was het eenige gedruisch, dat zich vernemen liet; en zoo scheen onze stoomboot, die zoo vele levende wezens in zich bevatte, gedurende hunnen slaap door eene

onzigtbare magt, als een spookschip, voortgedreven te worden. Eerlang zag ik in het oosten een groenachtig schijnsel doorbreken, dat geel wordende hemelwaarts rees; het land stak op dezen verlichten achtergrond als een zwarte band af, en de zee nam hare gewone azuurkleur aan. Een uur later waren wij nog slechts een kanonschot ver van het Serail verwijderd; maar ach! digte nevel bedekte de stad; wij voeren in eene wolk. *Konstantinopel* was onzigtbaar, en ik geheel troosteloos, dat ik het schoonste oogenblik van eene lange en moeijelijke reis zou moeten ontberen. Plotseling steeg de zon stralend uit de golven, en als door een' tooverslag werd de nevel doorschijnend. Terstond daarop scheurde dit gordijn geheel, en voor mijne door zoo veel glans bijna verblinde oogen toonden zich aan alle kanten ontelbare minarets met vergulde spitsen, duizenden van vonkelende koepelgewelven, heuvels, met roode, tusschen boomloof half verscholen huizen bedekt; eene onmetelijke rij zonderling gevormde, glinsterende paleizen, moskeeën met blaauwe daken, boskaadjen van cipressen en Egyptische vijgenboomen, bloeijende tuinen, eene onoverzienbare haven vol schepen, masten en vlaggen, kortom het betooverend gezigt van dat *Stamboul*, dat minder naar eene groote hoofdstad, dan naar eene eindelooze reeks van bekoorlijke kiosken in eene grenzenlooze lustwarande gelijkt, welker vijvers zeeën, welker aardhoogten bergen, welker boschjes wouden, welker beken zeeärmen en welker schuitjes oorlogsvloten zijn; een onvergelijkelijk, grootsch en smaakvol aangelegd park, welks plan feeën ontworpen en reuzen uitgevoerd schijnen te hebben. Toen de zonnestralen gloeijender werden, veranderden de dampen in eene soort van goudstof; *Konstantinopel* scheen in vlam te staan, en uit dezen oogverblindenden dampkring straalde het onvergelijkelijk panorama met verdubbelden luister; ons allen ontsnapte een kreet van bewondering.

Menige schrijvers hebben het gezigt op *Konstantinopel* met dat op *Napels* vergeleken; dit is allerbelagchelijkst. Een ieder kan zich van de Italiaansche hoofdstad eene voorstelling maken; terwijl de stad der Sultans alle droomen der verbeelding aan wonderen overtreft. Men verhaalde mij, dat een reiziger, terwijl hij om het Serail voer, van gemoedsbeweging de koorts gekregen had; zoo bespottelijk als ik dit aanvankelijk gevonden had, zoo waarschijnlijk kwam het mij voor, toen ik tot bij de Zeven Torens gevorderd was. Onze ver-

rukking was echter slechts van korten duur, want de nevel verdikte zich op nieuw; het schilderstuk werd als met een rooskleurig gaas overtogen; daarna werd het kleurloos bleek, en *Konstantinopel* verdween als een droombeeld.

Toen ons schip tusschen de Turksche stad *Stamboul* en de Europesche voorstad *Galata* ten anker gekomen was, had de nevel zich een weinig verdund, en omsluijerde nog slechts de voorwerpen, zonder ze geheel aan ons oog te onttrekken. Dit oogenblik scheen mij uiterst gunstig om *Konstantinopel* te beschouwen, want het half doorschijnende wolkgaas veroorloofde ons oog te zien en liet echter tevens aan onzen geest het bekoorlijke van te mogen raden. De heerlijkste panorama's, even gelijk in het algemeen alle schoonheden in deze wereld, winnen er bij, wanneer men ze door eenen dunnen sluijer ziet, welke aan de verbeeldingskracht, die dochter des hemels, de vrijheid laat, hare wieken te ontvouwen. Nu en dan evenwel verlichtte een door de wolken dringende zonnestraal eene moskee met hare koepeldaken, een paleis met zijne prachtig bloeijende boomen, eene sierlijke springfontein; en deze blikken, deze zich gedurig hernieuwende gulden *oasen* in het wolkenmeer, toonden ons het tafereel, dat de tooverwereld onzer verbeeldiug ons in de volle heerlijkheid van zijn harmonisch geheel geschilderd had, in al de bekoorlijkheid zijner afzonderlijke deelen. Op de stilte en rust, die 's morgens over het dek geheerscht had, was eene onbeschrijfelijke drukte en levendigheid gevolgd. Allerwegen waren de matrozen bezig, dezen bij anker en masten, genen bij waren en pakkaadje, die uit de benedenste ruimten van het schip naar boven geheschen werden. De passagiers riepen en verdrongen elkander; de *Turken*, welken men nog niet veroorloofde aan land te gaan, woelden in onbeschrijfelijke verwarring ondereen, en poogden met hunne ligchamen een bolwerk voor hunne verbaasde vrouwen te vormen. Om ons heen dobberden twee- of driehonderd door halfnaakte roeijers gevoerde kaïks. Ondanks het verbod, was eene menigte Maltezische schippers, Turksche lastdragers en Italiaansche *ciceroni* op het dek gedrongen; zij vielen ons, om zoo te zeggen, op het lijf, en boden ons in alle mogelijke talen hunne diensten aan. Vlugten blaauwe duiven en witvleugelige albatrossen omzwierven met angstig geschreeuw onze hoofden. Hierbij denke men zich nu nog de doordringende stem van den bevelen gevenden scheeps-

kapitein, het van tijd tot tijd aangeheven, nieuwsgierigheid en ongeduld te kennen gevend luid geroep van dezen of genen der reizigers, en men zal zich van het tooneel, dat het dek van een voor *Konstantinopel* aankomend schip gewoonlijk aanbiedt, eenig denkbeeld kunnen vormen. Ik wist niet, waarheen ik mijne blikken wenden moest, die door duizend nooit geziene voorwerpen te gelijker tijd aangelokt werden; hier lag de *Gouden Horen*, met zijne ontelbare menigte schepen, daar de cipressen van *Galata*, de met moskeeën bedekte zeven heuvels van het oude *Byzantium*, en verder de blaauwe golven van den *Bosporus*, de *Propontis* en de schitterende oevers van *Scutari*. Bedwelmd door mijne bewondering en dronken van geestdrift, wilde ik, nadat wij eindelijk de landingsplaats bereikt hadden, het eerst op de kaai springen, toen in mijne overijling mijn voet uitglipte, en ik, zoo lang ik was, in eene morsige straatgoot viel. Op zulk eene wijs betrad ik *Konstantinopel*.

(*Het vervolg hierna.*)

DE KATTEN-RAPHAËL.

Het was laat in den avond. Op den weg van *Allmenstätten* naar *Inneried* liep schreijend een kleine knaap, in armoedige, gescheurde kleeding, onder het van knoopen ontbloote wambuis eene groote, fraai gevlakte kat dragende. Radeloos bleef hij ten langen laatste stilstaan, want hij was aan een' der veelvuldige kruiswegen voor de *Rieder* heide gekomen, en, zich de tranen, die hem het gezigt verdonkerden, uit de oogen wisschende, keek hij regts en links. Vruchteloos echter was zijn zoeken: de lange heide lag stil en eenzaam voor hem — en in de verte de graauwe, hemelhooge ijsbergen. Geen licht, geen leven verradend geluid bereikte het angstig rondziend oog, het luisterend oor van het kind. Uitgeput van vermoeidheid ging het snikkend op den grond zitten, en, de spinnende kat aan zijn hart drukkende en haar met kussen bedekkende, zag het stil voor zich neer, terwijl de wind snerpend tusschen de ijskroonen der bergen henendrong en over het rietgras der heide suisde. — Plotseling stoorde het snuiven van paarden en het rollen van wielen de stilte van den invallenden nacht, en ratelend kwam een tweeraderig rijtuigje den hobbeligen weg langs.

Verwonderd hield de heer, die er in zat, stil, toen hij aan den kant van den weg de donkere ineengehurkte gedaante van den knaap in het schemerlicht van den avond zag zitten, en met vriendelijke stem vroeg hij: »Waar moet gij heen, jongetje?"

Een droevig, half gesmoord snikken was al het antwoord, dat hij kreeg.

Nu sprong de man snel uit het rijtuig; hij was nog jong, slank, in eenvoudige, landelijke kleeding; het bleeke gelaat, met de scherp geteekende trekken, droeg den stempel van verstandige goedhartigheid. Hij vatte den kleine bij de kin, en hief diens met tranen bedekte gezigt naar hem op. De knaap was een toonbeeld van het leelijke, met *cretinismus* bezochte ras der landlieden uit die streken; hoofd en handen waren groot en plomp, maar onder het lage, van borstelachtig haar omstoken voorhoofd glinsterden een paar oogen, helder en rein als eene onbezoedelde kinderziel. »Vader is dood!" snikte de kleine.

»En 'uwe moeder?"

»Ook dood — al lang dood!" herhaalde de knaap.

»Dus een weeskind," sprak langzaam de man en greep de hand des knaaps; »hoe heet gij dan?"

»MIND FRIEDLI."

»En zoudt gij wel met mij willen gaan naar dat mooije huis daar ginds?" De man wees hierbij naar een punt, van waar zich, tusschen de bergen, een licht begon te laten zien.

»Poes ook?" vroeg de jongen met een van blijdschap stralend gezigt.

»Die ook, FRIEDLI!" hernam glimlagchend de man en legde zijne hand op het hoofd van den knaap, die met een' vreugdesprong zijne in slaap geraakte kat wekte. »De vrede Gods en Zijn zegen zij met u, arme wees! Ik wil uw vader zijn," sprak met plegtigen ernst de man, en tilde den verwonderden knaap in zijn rijtuig, dat niet lang daarna voor een groot gebouw stilhield.

Het huis was *Neuhof* — en de man, aan wiens hand de wees FRIEDLI zijne nieuwe woning betrad, heette JOHANN HEINRICH PESTALOZZI.

De tuinpaden en bedden op *Neuhof* wemelden van vrolijke, gelijkvormig gekleede jongens en meisjes, die met

schoffels en harken er op bezig waren, doch van de hun voorgeschreven taak gedurig een oogenblik wisten af te zonderen, om een' hunner makkers de eene of andere poets te spelen. De zoo algemeen geplaagde scheen een kleine, leelijke knaap te zijn, die, zonder zich aan de aardkluiten en boomtakjes, met welke men naar hem wierp, te storen, alleen in een' hoek van den tuin ijverig stond te spitten.

Het dartel goedje waren PESTALOZZI's kweekelingen, meestal arme, ouderlooze kinderen, welke hij hier en daar had opgezameld, om hen door arbeid op te voeden en tot menschen te vormen.

Hij zelf wandelde, met zijne gade aan den arm, in fluisterend gesprek, door de netbezande paden van den tuin, als verdiept in zijne weldadige ontwerpen voor de toekomst der in armoede en ellende verzonkene bergbewoners, voor welke zijn vindingrijke geest, uit de betrekkelijk al te sterk bevolkte Alpenweiden en heidestreken, de wegen der beschaving tot een nieuw leven poogde te banen. Eensklaps ontrukte een woest gedruisch hem aan zijne menschlievende droomen, en uit de donkere oogen van den stichter der inrigting, vloog door het loof der boomen een strenge blik op den wild dooreenwoelenden drom zijner scholieren.

Eene groote door den tuin rennende kat had het geplaag der jonge lieden, van het voorwerp hunner vroegere baldadigheid, op zich afgewend. Met een luid geschreeuw joeg de geheele troep het beangstigde dier achterna: »FRIEDLI, je kat! FRIEDLI, je kat!" en een hagelbui van kluiten en steenen omsuisde FRIEDLI's vlugtende lieveling.

Op dit gezigt sprong de knaap, zijne spade wegwerpende, ijlings toe, en met opene armen zijne kat te gemoet. »Hier, poes! hier, poes!" riep hij met angstige stem.

Ach, zijne hulp kwam te laat! Een knoesterige boomstronk, door den arm van een' der grootste jongens geslingerd, trof den arme kat aan den kop; zij tuimelde neder, kroop bloedend en jammerlijk maauwend tot voor de voeten van haren meester, en stierf. Nu vloog een bliksemstraal van woede over het aangezigt van den anders zoo stillen en vreedzamen FRIEDLI; met vonkelende oogen en hijgende borst, greep hij zijne spade, die in het volgend oogenblik met bedwelmenden slag nederviel op het hoofd van den boosaardigen jongen, die hem zijne geliefde kat had doodgegooid.

Wraakbrullend omringde de schaar der kinderen den verbijsterden FRIEDLI, die bleek en sprakeloos op den gevallene neêrzag. Met angstigen en droevigen blik trad hun opvoeder in hun midden.

»Wie van u heeft dat gedaan?" vroeg hij, en hief den steunenden knaap van den grond.

»FRIEDLI! FRIEDLI!" klonk het van alle kanten, en aller stemmen verhieven zich om den schuldigen makker aan te klagen.

Deze had intusschen de bloedende kat opgegrepen, en, een' vurigen kus op de hand van zijnen leermeester gedrukt hebbende, brak hij door den kring der knapen en verdween tusschen het geboomte.

En toen de nacht gekomen was, bevond PESTALOZZI, dat hij eenen kweekeling minder had.

»Het is middag, Mijnheer FREUDENBERG!" riep de dikke waardin uit den *Rooden Haan* in de beneden-voorstad van *Bern* den schilder toe, die op den voor hare huisdeur opgerigten steiger bezig was het reusachtige uithangbord der herberg in nieuwen kleurenglans te doen schitteren.

»Ik kom," antwoordde FREUDENBERG en klom, steunend en voorzigtig, langs de krakende ladder naar beneden.

Naauwelijks was hij de huisdeur in, of een knaap, die reeds lang hunkerend om de herberg gezworven had, klom snel en behoedzaam de ladder op en verdween op het hooge getimmerte. Ongeveer een uur was verloopen, toen de schilder met glanzende, door den gebruikten wijn hoogrood gekleurde tronie, de ladder besteeg; maar met een' kreet van verbazing bleef hij op de laatste sport roerloos staan — want op de plaats, waar hij gewerkt had, zag hij eenen jongen, die, met eene doode kat voor zich, bezig was, in haastige trekken, haar portret naast den rooden haan van den meester op het bord te schilderen.

»Wie satan stuurt u hier, gij galgenbrok!" barstte eindelijk de vertoornde meester los, klom op den steiger, en pakte zijnen ongenoodigden plaatsvervanger bij het oor. Doch snel liet hij hem los, en, met een' blik van goedkeuring op het ruwe proefstuk van den jongen, bromde hij: »Voor den drommel, dat is toch zoo slecht niet! De bengel heeft talent! — Zeg, van wien hebt gij dat toch geleerd?"

»Katje is dood! GODLIEB heeft het doodgegooid," stamelde de knaap, en hief de vriendelijke oogen en gevouwen handen naar den schilder op.

Na eene minuut zich bedacht te hebben, vervolgde deze: »Gij zijt uit *Neuhof?* — Weggeloopen? — Zeg, wilt gij schilder worden?"

Vrolijk antwoordde de knaap: »Poes zou ik graag schilderen."

»Nu, wij willen proberen of het gaat," sprak met vriendelijken glimlach de meester — en FRIEDLI trok als leerling in het huisje van den schilder FREUDENBERG.

Na jaren stonden twee jonge manspersonen, in des schilders werkplaats te *Bern*, voor een groot, de Hemelkoningin voorstellend schilderstuk, dat tot altaarblad voor de *Entlibucher* Maria-kerk bestemd was.

»En nu geen penseelstreek meer," riep de een, achterwaarts tredende en met een' glimlach van voldoening zijn werk beschouwende. »Hoezee, vriendlief! KLARA is mijn!" en juichend omarmde de verheugde jongeling zijnen kameraad. »Maar, beste vriend," ging hij voort, »nu moet gij mij ook eene bede, die ik u doen zal, niet afslaan?" Langzaam hief de aangesprokene het hoofd op. Het was FRIEDLI.

Hij was groot en sterk geworden; maar op zijn aangezigt lag nog steeds de vloek der misvorming, en treurig hingen zijne heldere oogen aan dengeen, die de vraag tot hem gerigt had, een jong en schoon man.

»Gij moet mij," ging deze op innig smeekenden toon voort, »met mijne bruid KLAARTJE naar de hoofdkerk geleiden, opdat ik als uit de hand van mijnen eenigen vriend datgene, wat mij op aarde het dierbaarst is, ontvangen moge!"

Weemoedig weigerde FRIEDLI. »Ik ben ziek, lieve kameraad," zei hij; »ik kan niet;" en hem treurig de hand toereikende, ging hij naar binnen. Lang zag KOENRAAD hem achterna; eene aandoening, die hem zijne vreugd vergalde, sneed hem door het hart; hij begreep thans, dat zijn arme vriend ter prooije was aan stil verzwegene, hopelooze liefde.

En zoo was het ook. Toen de bruiloftstrein uit de kerk terugkwam, en luidruchtige vreugd het huis van den schilder vervulde, sloop FRIEDLI in het tuintje daarachter, zette

zich op den grasheuvel, waaronder hij zijne kat begraven had, neder, en schreide bitter.

Wederom waren vele jaren verloopen.

Driftig stormde den winkel van den rijken boekhandelaar FÜSZLI, te *Zurich*, zijn broeder, de schilder, binnen. »Ik heb hem, broeder, ik heb hem!" riep hij, en met een van blijdschap glinsterend gelaat, wierp hij een portefeuille met teekeningen op de toonbank.

»Wien hebt ge dan?"

»Wel, den KATTEN-RAPHAËL, onzen MIND! Door een toeval ontdekte ik de plaats, waar hij woont. Morgen rijd ik naar *Bern*."

Middelerwijl had de boekhandelaar het portefeuille geopend, en met bewondering de originele vindingen van den kunstrijken FRIEDLI beschouwd.

De *Cretin*, het weeskind, in wiens hart het treurig geval te *Neuhof* zich diep had ingegraven, had zijne gaaf, om katten te teekenen, met verwonderlijke vlijt aangekweekt; in al zijne schilderstukken bragt hij ze, gedurig verschillende van het vroeger geleverde, met verwonderlijke waarheid en in de schoonste vormen te pas.

»Dus te *Bern* woont de schilder MIND?" zeî eindelijk de boekverkooper.

»MIND?" vroeg een oudachtig man in zeer eenvoudige kleeding, die juist den winkel binnentrad. »MIND FRIEDLI? Die is eens een mijner leerlingen geweest."

»Zie daar den Heer PESTALOZZI!" riep, hem hartelijk groetende, de schilder. »Gij kent MIND dan?"

»Ja, hij is te *Neuhof* van mij weggeloopen; maar destijds was hij juist geen mijner bekwaamste kweekelingen. Groet hem van mij, mijn lieve FÜSZLI, wanneer hij zich mijner herinnert;" en, zich schroomvallig tot den boekhandelaar wendende, vroeg de waardige pedagoog: »Geene hoop derhalve?"

»Mijn lieve Heer PESTALOZZI," zeî deze op trouwhartigen toon, »ach, laat uw denkbeeld om het volk gelukkig te maken varen. Uwe inrigting te *Neuhof* is te niet gegaan, en gij zijt er arm bij geworden. Beproef iets anders. Gij hebt talent — uw eerste werk heeft opgang gemaakt — word schrijver!" PESTALOZZI, die thans arm en ontmoedigd was, liet het hoofd hangen en verliet den winkel.

Hij had echter den raad zijns vriends ter harte genomen: kort daarop kwam bij FÜSZLI zijn *Leonhard und Gertrud* in het licht, in welk opstel hij zijne, zoo duur door hem betaalde theoriën en de vruchten zijner ondervinding openlegt en verdedigt; maar het boek had het lot van den meester — beide werden niet begrepen.

Het was op den 6 November 1804, toen de schilder FÜSZLI het huis der weduwe FREUDENBERG betrad, om den KATTEN-

RAPHAËL te leeren kennen. Het grommige, norsche wijf, dat ongaarne eenig bezoek bij haren huisgenoot komen zag, uit vrees, dat het iemand mogt gelukken, den armen MIND te bewegen, hare woning, waaruit leven en vrolijkheid verdwenen waren, te verlaten, en dat hierdoor de bron harer inkomsten zou ophouden te vloeijen, wees den schilder, zonder zich te verwaardigen met hem in gesprek te treden, de kamer van den kunstenaar.

In het armoedige vertrekje op den grooten armstoel gezeten, dien hij schier niet meer verliet, keek de arme MIND FRIEDLI door het open venster op de groenende Alp, en streelde eene fraaije, geel en zwart gevlakte kat, die op zijn' schoot zat te spinnen. FÜSZLI deinsde terug op het gezigt van het sombere, door den ouderdom nog leelijker geworden wezen, dat voor hem zat, welks plompe hand de heerlijke teekeningen ontwierp, en welks afzigtelijk ligchaam den geest eens kunstenaars omsloot.

Doch weldra vergat de schilder, verdiept in het genot der verwonderlijk schoone teekeningen, welke hij hier vond, de terugstootende gedaante van hem, die ze ontworpen had. Deze was inmiddels in eene diepe sluimering gezonken.

Toen FÜSZLI des anderen daags naar de woning van den ongelukkige terugkeerde, vond hij een lijk! Arm en in ellende was de voortreffelijke dierschilder gestorven. Na zijnen dood zijn zijne schilderstukken buitenslands met zware sommen betaald.

Hem, gelijk zijnen leermeester, den grooten onderwijzer, die elders in behoefte gestorven is, vergat het vaderland; en nu nog, terwijl de dankbare nakomelingschap eindelijk PESTALOZZI bijna vergoodt, denkt niemand aan zijnen kweekeling, den *Katten-Raphaël*, MIND FRIEDLI.

SCHWARZKOPF, DE WILDDIEF.

(*Een Verhaal uit de Beijersche bosschen.*)

Op zekeren morgen in de maand Mei van het jaar 1825, omstreeks een uur voor het aanbreken van den dag, was er eene buitengewone drukte te bespeuren in het uitgestrekte domein, het *Westwald* in *Rijnbeijeren*. Eene sterke afdeeling gewapende gensdarmen onder bevel van eenen luitenant, en een nog talrijker troep koddebeijers, goed gewapend met hunne dubbele jagtroeren en breede jagtmessen of hartsvangers, verschenen aan het eene einde van het bosch, dat een aanmerkelijk deel van den uitstekenden jagtgrond beslaat. Van dit punt uit werden detachementen gezonden, om het bosch te doorzoeken, anderen om langs den zoom te trekken, terwijl er schildwachten werden geplaatst op onderscheidene hoogten, van waar men het omliggende land kon

overzien. Daarenboven werden twee mannen geposteerd in de nabuurschap van een klein gehucht, dat door boeren en arbeiders werd bewoond en slechts weinige honderd ellen van het woud was gelegen.

Deze toebereidselen golden thans noch patrijs, noch zelfs ever of hert, die anders in overvloed hier te vinden waren. Eene talrijke bende wilddieven, die reeds verscheidene parken volkomen leeggestroopt hadden, was in het *Westwald* verschenen. Graaf ARMFELD, de eigenaar van de uitgestrekte bezitting, een rijk edelman, die zich weinig aan de jagt bekreunde en zelden zijn jagthuis bezocht, zou misschien niet veel moeite hebben gedaan, om de vermetele stroopers te straffen; maar zijn opperjagermeester en boschwachter was op verre na zoo onverschillig niet omtrent het behoud van het wild, en na vruchteloos gepoogd te hebben, om de schuldigen met zijne koddebeijers te vatten, had hij de gewapende magt te hulp geroepen. De ondernemingen van SCHWARZKOPF — dat was de naam, waaronder het hoofd der stroopers bekend was — en van zijne bende overtroffen alles, wat er in de jaarboeken der wilddieverij was te vinden. Hunne gewoonte was, zich te nestelen in de goedgevulde bosschen van den eenen of anderen edelman, en daar te blijven, tot dat zij ze geheel leeggeplunderd hadden. Met hazen en patrijzen en zulk klein wild hielden zij zich zelden op, maar ree noch hertebok, die onder schot kwam, werd door hunne nimmer missende buksen gespaard. Dit had reeds zoo lang geduurd, zoo vele aanzienlijke personen getroffen en tot zulke herhaalde klagten aanleiding gegeven, dat de regering gaarne de hulp der gensdarmen had toegestaan, en aan deze daarenboven had gelast, om zonder aarzelen te schieten op ieder der wilddieven, die zich niet terstond overgaf.

Het eerste graauwe morgenlicht had zich naauwelijks in het oosten vertoond, of de noodige schikkingen waren beraamd en gemaakt. Het woud was omringd door eene keten van schildwachten; de onderscheidene afdeelingen waren op de haar aangewezene plaats, in afwachting van een schot of een hoorngeschal, om zich te spoeden in de rigting, waarheen dat sein hen roepen zou. Overal heerschte doodelijke stilte en gespannen verwachting. Eensklaps, en juist toen de eerste stralen van de morgenzon de bovenste toppen der hoogste boomen begonnen te vergulden, werd de deur van eene schuur digt bij het bovengemelde gehucht geopend, en een man in een' kalen groenen jas met een buks onder den arm trad die uit, en stapte op zijn gemak naar het woud. De schildwachten, aan het einde van het woud geplaatst, kregen hem terstond in het oog, en gaven hunne paarden de sporen, om hem na te zetten. Naauwelijks bemerkte de man hen, of hij begon uit al zijne magt te loopen; maar zoodra hij bespeurde, dat de weg naar het bosch hem was afgesneden, veranderde hij van rigting en trachtte de huizen weder te bereiken, terwijl hij over onderscheidene heggen

en slooten vlugtte, die zijne vervolgers eenigermate belemmerden. Onder het loopen stak hij de voorvingers in den mond en liet een luid, lang en schel gefluit hooren. Er was nu nog slechts een enkel veld tusschen hem en het gehucht, en hij vloog er door met den spoed van een' gejaagden vos. Hij had het einde bereikt, dat aan de woningen grensde, toen hij de gensdarmen digt op zijne hielen hoorde. Zonder een oogenblik te aarzelen, sprong hij de naastbijgelegene hut in, sloot de deur achter zich digt en vloog het vertrek binnen, waar de boer en zijn gezin aan het ontbijt zaten.

»De gensdarmen zetten mij na," riep hij, naar den adem hijgende; »lever mij aan hen uit, maar verwittig mijne kameraden van mijne gevangenneming." Terwijl hij deze woorden sprak, begonnen zijne vervolgers, die van het paard waren gestegen, op de deur te bonzen.

»Jongen," zeide de boer tegen zijnen zoon, een knaap van twaalf jaren, »als de soldaten in huis zijn, sluip er dan uit en zeg het aan de anderen. Gij weet, waar gij hen vinden moet?"

De knaap knikte toestemmend, en zijn vader haastte zich de deur te openen, vóór dat de gensdarmen inbraken. Een van hen, met bloote zwaard van zijn pols nederhangende en met een overgehaald pistool in de hand, trad binnen en liet zijnen makker buiten de wacht houden. Hij schoof den boer ter zijde, drong de kamer in, waar de strooper nog hijgende voor eene tafel stond, terwijl zijne buks tegen den muur leunde.

»Gij zijt mijn gevangene," zei de soldaat, de pistool opheffende.

»Zoo als gij verkiest," hernam de ander norsch; »gij zijt van morgen de sterkste."

»Zijt gij SCHWARZKOPF zelf?" vroeg de soldaat.

»Misschien," was het antwoord.

Een glimlach van voldoening verscheen op het gelaat van den gensdarme, die reeds in zijne verbeelding den klank hoorde van de tweehonderd daalders, die sinds lange waren uitgeloofd voor de gevangenneming van den beruchten SCHWARZKOPF. Hij nam de buks, schudde het kruid van de pan en zette haar weder neêr in den hoek van het vertrek, daarop bond hij den gevangene stevig de handen achter den rug, riep zijnen makker, en beval hem, om met allen spoed naar den luitenant te rijden, en van dien eene wacht te vragen, om den gevangene naar eene veilige plaats te brengen. Zoodra hij deze beschikkingen had gemaakt, begon hij den ongelukkigen strooper te ondervragen naar den schuilhoek van diens medgezellen, maar kreeg op al zijne vragen geen antwoord. »Nu, vriendje," zeide hij eindelijk, »zoo 't u lust moogt gij uw mond houden; ik verzeker u, men zal wel middel vinden, om uwe tong los te maken. Voor het tegenwoordige zult gij de goedheid hebben, om naast mij op deze bank te gaan zitten. Vergeet niet," voegde hij er bij, »dat

ik bij de eerste beweging, die gij maakt, u een kogel door den kop jaag."

Gedurende dit korte gesprek tusschen den overwinnaar en den overwonnene was de boer druk bezig in het vertrek of in den stal, die onder hetzelfde dak was. Thans trad zijn zoon binnen, met eene spade en eene mand aardappels in de hand, alsof hij van het veld kwam, en gaf bij het binnentreden zijnen vader eenen onbemerkten, maar veelbeteekenenden wenk. Deze ging het vertrek door en op de bank staan, waarop de gensdarme zat, als wilde hij eene flesch en een glas van eene plank boven het venster krijgen. Daarbij glipte zijn voet uit, en, als om zich voor het vallen te behoeden, greep hij de overgehaalde pistool, die de soldaat in de hand had. Deze ging af en de kogel vloog in den muur. Naauwelijks was dit gebeurd, of eene ruit werd verbrijzeld, en de verbaasde gensdarme, zich omdraaijende, zag de trompen van twee geweren, op zijn hoofd gerigt. Op hetzelfde oogenblik werd de deur met geweld opengeworpen, en een rijzig man, in een donker jagtbuis met een geweer in de hand, trad het vertrek binnen, gevolgd door vijf forsche kerels, even zoo gewapend. In een oogwenk was de gevangene vrij en de gensdarme lag gebonden op den grond. De bevrijde keek met een' grappigen glimlach naar zijnen vroegeren overwinnaar: »Het blaadje is omgekeerd," zeide hij; »maar ik kan u eenigen troost geven in uw ongeluk: de belooning, waarop gij rekendet, zou uw deel er geen zier meer om geworden zijn, al hadt gij mij gevangen genomen. Schwarzkopf is mijn naam niet, en hij, die dien naam draagt, laat zich niet zoo gemakkelijk vangen. Ik ben maar een van zijne jagers — een van zijn komplot, zoo als gij waarschijnlijk zoudt zeggen."

»Genoeg," zeide de aanvoerder van den troep; »wij hebben geen tijd voor praatjes. Naar het bosch, en bij elkander gebleven!"

Gehoorzaam aan zijn bevel, verlieten de stroopers de hut, bereikten den zoom des wouds en verdwenen tusschen het digte gebladerte. Vruchteloos zochten de gensdarmen en koddebeijers hen dien geheelen dag in elke rigting; zij waren als door een' tooverslag verdwenen. De boer, in wiens woning de gevangene bevrijd was, werd opgepakt en aan een streng verhoor onderworpen op het vermoeden, dat hij met de stroopers gemeene zaak maakte; doch, ofschoon er wel geen twijfel was aan zijne medepligtigheid, er was niets tegen hem te bewijzen, en hij werd weder in vrijheid gesteld.

Eenige dagen na dit voorval was een twaalftal mannen op een open plekje in het *Westwald* bijeen; de zon was aan het ondergaan, en hare schuinsche stralen schoten door de heldergroene bladeren en tusschen de met mos begroeide stammen der oude boomen, en gaven verschillende tinten aan het korte frissche gras, dat den grond bedekte. In het midden

van de open plek brandde een vuur, en boven de vlam hing een ijzeren pot met gesmolten lood. Twee der mannen waren druk bezig met het gieten van kogels, waarvan twee anderen, als ze uit den vorm kwamen, de punten afsneden en ze dan in de lederen weitasch wierpen. De overigen waren met onderscheiden arbeid bezig, maakten de loopen der geweren schoon, of wreven de sloten met olie in, of herstelden hunne kleedingstukken; enkelen lagen op het gras met pijpen in den mond. Een weinig afgezonderd van de anderen leunde een man, dien zekere meerderheid in manieren en voorkomen als het hoofd van de bende aanwees, met gevouwen armen tegen eenen boom, met de oogen naar den grond geslagen en blijkbaar in gepeins verzonken. Eensklaps hoorde men van den top van eenen digtbijstaanden beukenboom een driemaal herhaald ravengekras. Op dit geluid werden alle bezigheden gestaakt, en ieder oog wendde zich in de rigting van den boom, op wiens hoogsten top iemand, die het wist, de gedaante van eenen man, zorgvuldig tusschen de bladeren verscholen, kon opmerken.

»Driemalen," zeide de aanvoerder, »dan komt het van de oostzijde. Twee van u gaat henen en ziet, wie er nadert."

Twee mannen grepen hunne buksen en gingen henen. Binnen weinige minuten keerden zij terug met het berigt, dat een man in jagersgewaad, maar alleen en ongewapend, de plek naderde. Toen door deze tijding de onrust der stroopers — want dat was hun bedrijf — was geweken, hervatteden zij hunne onderscheidene werkzaamheden. Naauwelijks hadden zij dit gedaan, of men hoorde een geridsel in de struiken, die welhaast werden weggebogen, en een jong, bevallig man met een weitasch over den schouder verscheen. De blos der gezondheid lag op zijn mannelijk, aangenaam gelaat, en zijn gespierde en goed geëvenredigde ligchaamsbouw beloofde sterkte en vlugheid beide. Zijn groot donker oog zag onverschrokken in het rond en bleef eindelijk rusten op dengene, dien wij reeds als het hoofd der stroopers hebben aangeduid.

»Gij zijt SCHWARZKOPF?" vroeg hij op eenen toon vriendelijk zoowel als vast.

»En zoo ik die ben, wat zoekt gij van SCHWARZKOPF," hernam de strooper.

»Bescherming, opneming in zijne bende," antwoordde de jonge man.

»Bescherming?" herhaalde de ander. »Welke misdaad hebt gij bedreven? Ik laat geen' misdadiger toe in mijne bende."

»Ik ben ook geen misdadiger," hernam de vreemdeling bedaard.

»Welnu," zeide SCHWARZKOPF ongeduldig, »in 's duivels naam, wie en wat zijt gij?"

»Mijn naam is WERNER," was het antwoord, »en gedurende de laatste vijf jaren heb ik de houtvesterij en het jagt-

werk geleerd onder eenen houtvester in *Westfalen*. Mijn onderwijzer bedroog zijnen heer bij het verkoopen van het wild en werd weggejaagd. Hoewel ik geen deel had in zijne misdaad, zoo deelde ik toch in hare gevolgen, en, schoon ik bekwaam ben in mijn beroep, niemand wil mij in dienst nemen. Ik ben tot hier gezworven, overal vruchteloos werk zoekende, en ik heb tot mijn' laatsten stuiver verteerd. Ik hoorde toevallig, dat gij in den omtrek waart, en besloot u op te zoeken en te vragen, om in uwe bende te worden opgenomen."

SCHWARZKOPF vestigde zijnen doordringenden blik op het gelaat van den jongen man, die denzelven, zonder de oogen neder te slaan, doorstond. De strooper zag met welgevallen de gespierde, vlugge leest, en eindelijk, met het hoofd knikkende, alsof hij voldaan was over hetgeen hij zag, brak hij het stilzwijgen weder af. »Uw voorkomen," zeide hij, »uwe openhartigheid behagen mij, en ik geloof uw verhaal. Maar een jager zonder buks is wat nieuws. Doodt gij het wild met eenen stok, of grijpt gij het in den loop?"

»Mijn buks is bij de hand," hernam WERNER. »Ik leg haar weg, opdat uw volk mij niet voor een' koddebeijer zou aanzien en mij met een half ons lood verwelkomen."

»Jongman," zeide SCHWARZKOPF streng, »wij mogen buiten de wet zijn, wij schieten nooit op onze natuurgenooten, behalve in zelfverdediging en als men ons als wilde dieren jaagt. Ga, haal uwe buks!"

WERNER ging henen en keerde welhaast terug met zijne buks, die SCHWARZKOPF hem uit de hand nam en met de houding van eenen kenner bekeek. »Een goed geweer," zeide hij, »kolf, slot en loop; maar de beste buks baat weinig zonder eene vaste hand en een zeker oog. Kunt gij een hert het oog uitschieten op honderd pas?"

»Ik heb het nooit beproefd," hernam WERNER lagchende; »maar des noods zou ik het wel kunnen."

SCHWARZKOPF keek rond en wees op een eekhorentje, dat op den tak van eenen boom klauterde, op honderdtwintig pas afstand. WERNER spande den haan, bragt zijne buks aan den schouder, en bijna, zoo het scheen, vóór dat zijn oog den loop kon volgen, hoorde men het schot en het eekhorentje viel op den grond. Een van de stroopers haalde het en bragt het aan SCHWARZKOPF. Het kleine dier was in den kop getroffen. »Een goed schot, mannen!" zeide hij. Men hoorde een gemompel van goedkeuring. »Gij bevalt mij," zeide de kapitein tegen WERNER, »en van dit oogenblik af zijt gij een van de onzen. WOLF, lees hem onze bepalingen voor. Zij zijn weinige en kort."

WOLF, de onderbevelhebber, haalde uit zijnen zak een morsig lederen zakboek, waaruit hij een zeer beduimeld en gevlekt stuk parkement kreeg, en las de volgende stroopers-wetten voor: »1. Wij beloven aan onzen kapitein onvoor-

waardelijke gehoorzaamheid, en hij is aan niemand verantwoordelijk voor zijne daden. 2. Ieder lid van ons verbond heeft regt om het te verlaten wanneer hij wil, zoo hij slechts 24 uren te voren waarschuwt. 3. Het is uitdrukkelijk verboden om op iemand te vuren, behalve wanneer het onvermijdelijk noodig is tot verdediging van ons leven. Wie het zonder zulk eene noodzaak doet, zal schuldig geoordeeld worden aan misdaad en ter straffe aan de overheid worden uitgeleverd. 4. Wie den kapitein of de verbondenen verraadt, wordt daardoor vogelvrij en heeft zijn leven verbeurd. 5. Al het wild, dat geschoten wordt, zal bij den algemeenen voorraad gedaan worden en verkocht ten behoeve van de vereeniging. Hij, die tegen deze wet handelt, wordt verjaagd, met verlies van zijn geweer. 6. De opbrengst van het verkochte wild wordt gelijkelijk onder allen verdeeld; de kapitein ontvangt een dubbel deel."

»Hebt gij onze bepalingen gehoord en begrepen?" zeide SCHWARZKOPF tegen den nieuw aangekomene, toen WOLF ophield met lezen.

»Ja," hernam WERNER, »en ik zal er mij aan onderwerpen."

De avond viel, en de zon was reeds onder de westerkim gedaald. Eensklaps hoorde men het gekras van een nachtuil uit den boom, waartegen SCHWARZKOPF leunde. WERNER keek verbaasd rond, en terwijl hij dit deed, nam SCHWARZKOPF zijne beide handen van zijnen mond en glimlachte over de verwondering van zijnen nieuwen bekende.

»Gij zult onze seinen moeten leeren kennen," zeide hij, terwijl hij den beukenboom naderde, waaruit de schildwacht nu afdaalde. »Hier is een niewe makker, HAAS; een schutter zoo goed, zoo niet beter, dan een van ons."

De man, die met den naam van HAAS werd aangesproken, naderde WERNER en stak hem de hand toe. »Ik zag uw schot," zeide hij; »het was uitmuntend. Welken naam heeft men u gegeven?"

»Waarachtig, wij hebben vergeten hem te doopen," zeide SCHWARZKOPF lagchende. »Geen van ons draagt hier zijnen eigenen naam," ging hij tegen WERNER voort, »opdat geen onbedachte uitroep ons aan onze vijanden verrade. Ieder, die zich bij ons voegt, neemt den naam van een of ander dier aan. Welken verkiest gij?"

»Noem mij maar LEEUW, zeide WERNER.

»Wij hebben reeds een' LEEUW," riepen verscheidene stemmen. »Dat is de naam van onzen kapitein."

»Nu dan, noem mij dan VOS, of hoe gij wilt!"

»Goed," riepen de stroopers. »Vos zij het!"

»En nu, mijn beste VOS," zeide HAAS, »laat mij uw gezigt nog eens zien. Ik ben zeker, dat ik het vroeger meer gezien heb, maar moge ik nooit meer een hert raken, als ik mij kan bezinnen, waar dat geweest is. Ik moet er mij eens op bedenken."

Zoo sprekende, wendde hij zich van WERNER af, en begon

met veel smaak aan zijn avondmaal, waarvoor zijn verblijf in den beukenboom hem braaf appetijt scheen gegeven te hebben. Al etende evenwel scheen de man niet op zijn gemak en vol gepeins, en van tijd tot tijd wierp hij eenen zijdelingschen blik vol argwaan op zijn' nieuwen makker. Eindelijk ging hij naar SCHWARTZKOPF toe en fluisterde hem iets in het oor. De kapitein keek op en zag WERNER scherp aan. »Zijt gij er zeker van?" fluisterde hij. HAAS knikte toestemmend. »Zeg het tegen niemand, maar verlies hem niet uit het oog." Daarop keerde hij zich tot zijne manschappen en zeide: »Op, jongens, op! Naar onze kwartieren voor van nacht!"

Aan den zoom van het *Westwald*, dat eene ruimte beslaat van bijna eene vierkante mijl, met eerwaardige boomen, en digt kreupelhout, staat of stond in den tijd van ons verhaal een huis van kleinen omvang, maar vriendelijk voorkomen. Het bestond uit een half dozijn vertrekken, alle op dezelfde verdieping; van buiten was het wit geschilderd en werd beschaduwd door de takken van eenige hooge boomen. Aan de eene zijde van het huis was een kleiner gebouw, dat gebruikt werd tot verblijf voor een twintigtal honden van allerlei ras; boven den hoofdingang was een hertenkop met een breedgetakt gewij vastgemaakt, en vóór het huis liep een breede rijweg om een' kleinen tuin henen, waarin een welige overvloed van de fraaiste bloemen groeide. Het huis was bewoond door CARL STURM, den opperjagermeester van Graaf ARMFELD.

Van al degenen, die door de strooperijen van SCHWARZKOPF en zijne bende hadden geleden, had niemand de zaak meer ter harte genomen, dan de boschwachter STURM. Een vurig jager, die de belangen van zijnen heer behartigde als zijne eigene, achtte hij geene straf te zwaar voor de boosdoeners, die de bosschen onder zijne zorg, afstroopten. Sedert hunne verschijning in den omtrek, had hij zich naauwelijks een oogenblik rust gegund; zijne buks was nooit uit zijne hand; zijn haar, dat reeds door de jaren begon te grijzen, werd van dag tot dag witter van gejaagdheid en spijt. Te vergeefs had hij den ijver van zijne onderhoorigen door beloften van groote belooningen aangevuurd, en zijn best gedaan al de boeren om te koopen tot het uitverschen van de schuilhoeken der stroopers; al zijne pogingen waren te vergeefs geweest, en het mislukken van den togt, waaraan de gensdarmen hadden deelgenomen, had hem op den rand van wanhoop gebragt. Nacht en dag liepen zijne gedachten over één onderwerp — hoe hij den gevloekten SCHWARZKOPF binnen het bereik van zijnen geweerkogel zou kunnen krijgen.

Het was avond, en in de eetkamer van den boschwachter zat het gezin aan den avonddisch. Boven aan de tafel zat STURM zelf, een tamelijk zwaarlijvig, breed geschouderd

man, omstreeks vijfenvijftig jaren oud, wiens sterk voorkomen en blozend gelaat getuigden van den gezonden aard zijner bezigheden. Hij bezat dat *air* van eerlijke onafhankelijkheid en die mate van welgemanierdheid, die lieden van zijnen stand dikwijls overnemen van menschen van hoogeren rang, met wie zij in veelvuldige aanraking komen. Doch op den bedoelden avond was hij gemelijk en stil en at zijn sober avondmaal zwijgende. Naast hem zat zijne eenige dochter, BERTHA, een blaauwoogig meisje van achttien jaren, die sedert den dood van hare moeder, welke drie jaren te voren had plaats gehad, als haars vaders huishoudster was opgetreden, en wier lief gezigtje en bevallige manieren de menschen twintig mijlen in den omtrek overal op hare gezondheid deden klinken. Naast haar zat de onderboschwachter SIGISMUND HOLZ, een rijzig knap man van zes- of zevenentwintig jaren, wiens door de zon verbrande trekken goed uitkwamen bij zijne nette knevels en korte krullenden baard. Het was gemakkelijk te zien aan de groote oplettendheden, die SIGISMUND aan BERTHA bewees, aan de gretigheid, waarmede hij naar ieder woord luisterde, dat zij sprak, en aan de steelsche en verliefde blikken, die hij op hare heldere oogen en haar bevallig gelaat wierp, dat hij de betoovering niet was ontkomen, die des boschwachters schoone dochter oefende op allen, die haar naderden. Zijne bewondering voor haar was blijkbaar, en schoon het minder in het oog vallende was, dat BERTHA hem aanmoedigde, men kon toch ook niet zeggen, dat zij de hulde en de oplettendheden van den knappen boschwachter ontving met iets wat naar tegenzin zweemde. Een tweede helper van haren vader en haar jonger broeder, een knaap van zeventien jaren, hadden aan de overzijde der tafel plaats genomen.

»BERTHA," zei de boschwachter, zijn bord wegschuivende, »stop mij mijne pijp en geef mij het laatste nommer van het *Tijdschrift voor de Houtvesterij*." BERTHA gehoorzaamde aan het bevel van haren vader; de boschwachter opende het boek, las eene bladzijde, en wierp het toen ongeduldig weg. »Ik kan zelfs niet lezen," zeide hij, »het verdriet en kwelt mij te zeer. Die schurken hebben mijn leven tien jaren verkort. De hertenjagt is letterlijk bedorven. Dag en nacht heb ik hun nagezeten, zonder die duivelsche dieven eens in het oog te krijgen. Ik verlang niets meer, dan dat ik ze maar eens zie, als ik mijn geweer in de hand en een half dozijn van mijne trouwe helpers achter mij heb. Als ik hun dan niet op het jak zit, wil ik geen schot meer doen."

»Maar vader," zeide BERTHA, om hem ter neder te zetten, »waarom plaagt gij u zelven zoo? Men heeft in de laatste drie weken in uw distrikt niet van de stroopers gehoord, en men zegt, dat zij naar het naburige *Gemsheim* zijn vertrokken."

»Des te erger," hernam haar vader. »Zoo lang zij hier

waren, hoopte ik hen te vangen en door het uitroeijen van de geheele bende de schande uit te wisschen, die zij over mij hebben gebragt. Als zij het *Westwald* hebben verlaten, zijn zij buiten mijn bereik. Een ander zal hen vangen, en men zal mij een achteloos en onbekwaam boschwachter noemen."

»Indien zij naar *Gemsheim* zijn gegaan," zeide de jonge STURM, »dan zullen zij mijnen broeder ALBERT wat te doen geven."

»Is uw oudste broeder daar nog geplaatst?" vroeg SIGISMUND aan BERTHA.

»Ja," was het antwoord, »en ik wenschte dat hij ergens anders was; want hij is onvoorzigtig en een heethoofd. Men hoort zoo dikwijls van boschwachters, die het leven inschieten bij gevechten met stroopers, dat ik wel eens ongerust over hem ben."

»Gekheid! Wees maar niet bang voor hem!" zeide de boschwachter, die ongeduldig het vertrek op en neder stapte. »ALBERT zal wel voor zich zelven zorgen, en is voorzigtiger dan men meent. En zoo hij SCHWARZKOPF ter neêr schiet, dan mag hij mij alles vragen wat ik in de wereld heb, het zal het zijne wezen. Kan ik zelf hem niet neêrleggen, dan was dit het best van allen."

Het was nu tijd om zich ter rust te begeven, en het gezelschap brak op; de oude boschwachter nam het Tijdschrift weder ter hand, begon te lezen, en troostte zich, zoo goed hij kon, over het ontsnappen van de stroopers, met de hoop, dat zijn zoon gelukkiger zou zijn dan hij. Een kwartier uurs was aldus verloopen, toen de deur van het vertrek werd geopend, en SIGISMUND HOLZ trad binnen. STURM keek op, verbaasd over zijn wederverschijnen.

»Boschwachter," sprak de jonge man met eene minder vaste stem dan gewoonlijk, »ik heb u een verzoek te doen. Ik bemin uwe dochter BERTHA, en ofschoon zij mij dit niet heeft gezegd, heb ik reden om te gelooven, dat ik haar niet onverschillig ben. Zoo gij, als haar vader, er niets tegen hebt, zou ik gaarne moeite om haar doen, en zou hopen, dat ik haar zou winnen."

De boschwachter zag zijnen onderhoorige met verbazing en eenig misnoegen aan. »Het spijt mij, SIGISMUND, dat gij goedgevonden hebt om dit verzoek te doen. Gij zijt slechts drie weken in mijn huis geweest; gij erkent, dat gij niets bezit, dan wat gij hier verdient, en reeds staat gij naar de hand mijner dochter. Het spijt mij. Gij zijt een knappe en bruikbare knaap, dien ik gaarne bij mij zou houden; maar dat is nu onmogelijk. Ik kan BERTHA niet geven aan een' eenvoudigen koddebeijer, die niets bezit, dan zijn groen jagtbuis, zijn horen en zijne buks, en daar ik het geluk van mijne dochter niet op het spel wil zetten, zoo moeten wij dadelijk scheiden."

»Ik sta de billijkheid uwer bedenkingen toe," hernam SIGISMUND, »maar gij hebt mij nog niet ten einde toe aangehoord. Gelijk de aartsvader van ouds, stel ik u voor, om mijne vrouw te verdienen, niet door eene dienst van zeven jaren, maar door iets, wat u beter zal aanstaan. Indien ik den strooper SCHWARZKOPF in uwe handen lever, en als loon eene aanstelling als boschwachter erlang, zult gij mij dan nog uwe dochter weigeren?"

»Gij raaskalt, man!" riep STURM. »Hoe zult gij volvoeren, wat aan iedereen mislukt is?"

»Dit is een geheim, wat ik aan u alleen zal openbaren," hernam SIGISMUND. »Mijn plan is dit — morgen voeg ik mij bij de bende onder SCHWARZKOPF."

De uitvoerbaarheid van dit plan trof terstond den ouden boschwachter, wiens oogen glinsterden bij de gedachte, dat hij zijnen doodvijand in zijne magt zou zien. Hij peinsde een oogenblik, greep toen de hand van SIGISMUND, schudde die hartelijk en zeide: »Een stout en een goed plan. Doe zoo als gij voor hebt; lever mij SCHWARZKOPF in handen, en al had gij geen enkele dukaat, mijne dochter zal de uwe zijn!"

»Top!" riep SIGISMUND vrolijk. »Morgen ochtend zal ik een voorwendsel vinden om uw huis een tijdlang te verlaten. Maar gedurende mijn afzijn zou het kunnen gebeuren, dat ik u zien moest, en dit zou het veiligst des nachts geschieden. Drie steentjes, tegen het raam van uwe slaapkamer geworpen, zullen het sein wezen."

»Goed, jongen," zeide de boschwachter, »geluk op reis houd uw woord, en ik zal het mijne niet vergeten." En met een' tweeden vriendschappelijken handdruk scheidden de beide mannen.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

WIJN EN POLITIEK.

»Geen water in den wijn!" is 't woord der Liberalen,
Der Ultra's dusgenaamd; »in vino veritas;
»Den prikkel steeds verhoogd; wij dulden geen verschalen...."

»Al wel, mijn jonge vriend; gij procedeert wat kras.
»Voor mij geen water vriend, (ik wil uw leenspreuk borgen)
»Ik kies de beste soort in Wijn en Politiek,
»Maar laat die 't wijntje sneed ook voor het water zorgen,
»Want overprikkeling maakt hoofd en magen ziek."

1847. IJ.

MENGELWERK.

POGINGEN TOT HET WEREN DER ARMOEDE.

Pogingen tot het weren der Armoede, of, voor 't minst, om haren druk te verzachten, hoe lofwaardig zijn deze niet te beschouwen, en hoeveel wordt daartoe niet, in ons Vaderland, beproefd en in praktijk gebragt? Intusschen is het vraagstuk zelf niet zoo gemakkelijk op te lossen, als velen wel meenen of schijnen te vooronderstellen. Gaat men na, hoeveel, op hoe velerlei wijzen en door verschillende middelen er, ter opbeuring der behoeftigen, gedaan wordt; overziet men die menigte van Instellingen van allerlei aard, dikwerf in ééne stad, in groot aantal, nevens elkander geplaatst en somtijds (waarom het verzwegen?) elkander meer of min belemmerende; telt men de cijfers der uitgaven van al die Instellingen, over het geheele Land, tot één bedrag te zamen; dan staat men over *twee* zaken verwonderd: *eerstelijk*, dat er zoo veel gedaan wordt; en, *ten tweede*, dat dit vele, betrekkelijk, zoo weinig afdoet, om den algemeenen nood te verminderen. Ja, onze verwondering neemt toe, wanneer wij bedenken, dat een aantal Armen-inrigtingen hunne rekeningen niet publiek maken, en dat het cijfer der individuele en bijzondere weldadigheid bij geene mogelijkheid kan bepaald worden.

Bewijst dit een en ander niet op de overtuigendste wijze, dat het vraagstuk, omtrent het weren der Armoede, moeijelijk is op te lossen, en dat men nog geene *afdoende* middelen, tot genezing der bestaande kwaal, gevonden heeft?

In dien stand van onzekerheid zoekt men, niet naar *heelende*, maar naar *verzachtende* middelen; en, vermits de keuze dier middelen voor verschillende zienswijzen vatbaar is, zoo volgt hieruit, dat die keuzen zeer uiteenloopen. Hierdoor missen zij de noodige eenheid, die de aanwending van kracht versterken zou, en ontstaat tevens eene verbrok-

keling van die kracht, ten nadeele van de uiteenloopende bedoelingen, die de van elkander gescheidene Inrigtingen wenschen te bereiken.

Uitreiking van *geld*, of, in plaats daarvan, van *voedsel*, *kleedingstukken* en *brandstoffen*, is wel het meest aan de orde, ten einde aan de stoffelijke behoeften der armen te voldoen. Men heeft wel aangemerkt, dat het geven van *geld* niet onder de gelukkigste oefeningen der weldadigheid gerangschikt mag worden; maar — zij is zeker de gemakkelijkste, waardoor aan de inspraak van een geroerd hart kan voldaan worden; en dan denkt men niet altijd ernstig na, of het aangewende middel, ter verzachting van der armen lot, als het minstvoldoende te beschouwen zij.

Bij het uitreiken van *voedsel*, *kleedingstukken* of *brandstoffen*, is het gevaar voor mogelijke misbruiken minder dan bij het geldgeven. Er bestaan Inrigtingen, waarbij zoodanig misbruik wordt voorgekomen, en, in allen gevalle, is, bij uitdeelingen *in natura*, met inachtneming van eenige waakzaamheid, eenige *controle* over de bedeelden te houden. Intusschen strekken al die uitdeelingen alleen tot *verzachting* van den tijdelijken nood en het voorzien van de *oogenblikkelijke* behoeften, vooral in den winter, wanneer een aantal bedrijven en beroepen geen' genoegzamen arbeid te verrigten geven. De Armoede wordt er *dragelijker* door gemaakt, maar hare oorzaak niet door *weggenomen*.

Dit zij geenszins opgemerkt, om het groot getal weldadige Instellingen van deze soort in de schaduw te plaatsen, of hare menschlievende bedoelingen gering te schatten; maar om de zaak voor te stellen, zoo als zij in waarheid bestaat. Zelfs zij, die daaraan, met de beste bedoelingen, de hand leenen, zullen, wanneer zij onpartijdig te werk gaan, de gemaakte opmerking moeten toestemmen, ook dan wanneer zij zich verheugen over al het goede, dat hunne hand heeft gewrocht, en waarvoor zij den dank hunner natuurgenooten — rijken en armen — ruimschoots verdienen.

Hier en daar wordt ook nog een ander middel tot het

weren der Armoede aangewend. Het bestaat in het *verschaffen van arbeid*, waardoor het levensonderhoud meer of minder kan *verdiend* worden. Dit middel heeft, uit een *moreel* oogpunt beschouwd, eene hoogere waarde dan die, waarover bereids gesproken is; maar, bij het aanwenden daarvan, begeeft men zich op het moeijelijkste terrein der Armverzorging, vermits men alras verlegen staat, welke *soort* van arbeid men kiezen zal.

Men moet zich het moeijelijke der taak niet ontveinzen. Doet men dit, dan loopt men ligt gevaar, tot verkeerde maatregelen te besluiten.

Voorzeker, het klinkt schoon, naar gelange van omstandigheden, plaats en behoeften, een twintig-, vijftig- of honderdtal gezinnen, die arbeiden kunnen en willen, maar er geene gelegenheid toe hebben, werk te verschaffen. Men bezinne zich echter wèl, alvorens te beginnen, en te bepalen welke *soort* van arbeid men zal laten verrigten!

Vooreerst behoort het product, dat men door den arbeid der armen verkrijgt, in eene bepaalde verhouding te staan tot de behoefte, die zich daaraan doet gevoelen; en, *ten tweede*, moet men zich wachten, om geen ander in zijn eerlijk beroep, nering of bedrijf hinderlijk te wezen, door datgene te produceren, wat door hem geproduceerd wordt.

Beide die vorderingen zijn wel zeer eenvoudig en op den aard van zaken gegrond; maar waarlijk, het is niet zoo gemakkelijk, om haar op het verschaffen van werk aan behoeftigen toe te passen.

Die vorderingen zijn echter verre van willekeurig te zijn, en zij klemmen te meer, naarmate de *arbeidende standen* — werk- en ambachtslieden — door de ongunst der tijden, langs zoo meer en in meerdere of mindere mate, tot de *klasse der behoeftigen*, indien niet tot die der eigenlijk gezegde *armen*, beginnen af te dalen. Het is zoo, tot hiertoe riepen zij, door eene edelaardige schaamte weêrhouden, de algemeene of bijzondere weldadigheid niet in; maar, wanneer de langzaam uitdroogende bron, waaraan

zij zich laafden, *naar elders* wordt afgeleid, wat blijft voor hen dan over?...

In den groothandel is elke *overvoering* van een bepaald handelsartikel nadeelig. De markt wordt er door gedrukt en de prijs daalt. Niet ieder koopman kan eene verbetering der markt afwachten; ondanks zichzelven moet hij verkoopen, zij het ook met verlies. Maar op een ander artikel mogt hij winst behalen, en hij getroost het zich, een tijdlang voor niet gearbeid te hebben; hij behield zijn kapitaal en hoopt op gelukkiger dagen. Maar de handwerker en ambachtsman verkeeren niet onder zulke omstandigheden, wanneer het artikel, dat zij aanbrengen, verre boven de bestaande behoeften, aan de markt komt, en zij, om eene gewone spreekwijze te bezigen, met hunne goederen blijven zitten. Zij verkregen geene winsten op andere artikelen; zij bezitten geene kapitalen, en intusschen bidden ook zij, met vrouw en kinderen, om hun dagelijksch brood!

Het gezegde is niet anders dan eene door de ervaring bevestigde waarheid. Daarom is het dan ook zoo moeijelijk, om aan behoeftigen eene *soort van arbeid* te verschaffen, die de bestaande *behoefte niet overtreft*, en die tevens *anderen* in hunne broodwinning *niet terugzet of benadeelt.*

Het is zoo, men kan, bij overproductie, het te veel geproduceerde wegschenken, en daarbij eene dubbele weldaad trachten te bewijzen; *eerstelijk*, door het bevorderen van arbeidzaamheid bij de armen; *anderdeels*, door het betoon van weldadigheid bij elke gift. Beide die handelingen zijn, opzichzelve beschouwd, zeer te prijzen; maar beschouwt men haar in verband tot die handwerks- of ambachtslieden, die, hoewel zij zich niet onder de behoeftigen scharen, dan toch de klasse der armen zeer nabijkomen, dan zal men wel willen toestemmen, dat het verschaffen van arbeid aan noodlijdenden eene hoogstmoeijelijke onderneming is.

Het zou niet moeijelijk vallen, dit in bijzonderheden en door voorbeelden op te helderen. Het aanwijzen van een'

bepaalden arbeid, voor mannen en vrouwen, jongelingen en jongedochters, zou echter den schijn kunnen hebben, alsof daarbij eene of andere bijzondere inrigting werd bedoeld. Dit is echter het geval geenszins, waar het de toepassing geldt van een *algemeen beginsel*, hetwelk, van wege het groot belang der zaak, wel waardig is, van alle zijden bezien en overwogen te worden.

Het is niet te ontkennen, men doet eene weldaad, door, te X. of Y., aan een twintigtal gezinnen, eenen *bepaalden arbeid* te verschaffen; maar, door het product van dien arbeid in omloop te brengen, ontneemt men aan tien andere gezinnen de gelegenheid, om *hetzelfde product*, met eenig voordeel, te verkoopen. Het spreekt van zelf, dat men dit niet *bedoelt;* maar het schadelijk *gevolg* kan daarom niet achterwege blijven.

»Is er dan geen middel" — vraagt men — »om die »tien gezinnen te doen deelen in de voorregten, die de »twintig anderen genieten?" — Neen; want, *vooreerst*, gedoogen de finantiéle krachten der Instelling dat niet, en, *ten tweede*, zou daardoor de voorraad van het geproduceerde, die nu bereids zoo aanmerkelijk is, nog vermeerderd worden en men daarmede geen' weg weten. Men veroorzaakt alzoo, ondanks zichzelven, dat, door het helpen van den een, de ander in eenen staat van behoefte wordt overgebragt, of, om het met weinige woorden te omschrijven: *men verplaatst de armoede.*

Dit nadeel — want dit is het indedaad — ware voor te komen, door het kiezen van eenen arbeid, producten leverende, waaraan *werkelijk behoefte* bestaat en waarvan de invoering *niemand benadeelt.* Maar elk gevoelt gereedelijk, dat dit gemakkelijker gewenscht dan ter uitvoering gelegd kan worden. En daarom is de taak der Armenverzorging, *door middel van een' bepaalden arbeid*, voor bijzondere personen of vereenigingen, zoo moeijelijk. Daarbij — wat een niet gering bezwaar uitmaakt — op het gevaar af van onze nationale eigenliefde te kwetsen — de lagere volksklasse in *Nederland* is verre van industrieel. »Wat »vader of moeder niet gemaakt hebben, beschouwt men als

»iets, dat niet gemaakt kan of behoeft te worden." Het is dan ook daaraan toe te schrijven, dat een groot getal vreemdelingen in *Nederland* werk en brood vinden. In andere landen, op dorpen zelfs, bestaan Industrieschoolen, en in *Nederland....!?*

Uit het gezegde mag worden afgeleid, dat er, door de menschlievende en Christelijke gezindheid onzer Landgenooten, ontelbare en belangrijke offers worden gebragt, om de Armoede te *matigen*, te *lenigen*, te *verzachten* en te *verplaatsen;* maar dat men het in de wetenschap, *haar te weren*, nog niet verre gebragt heeft.

De Regering des Lands schijnt het belangrijk vraagstuk ook liefst in het midden te laten; want aan eene eigenlijk gezegde *Armenwet* ontbreekt het geheel. Voorschriften toch, omtrent de bepaling van het *domicilie van onderstand*, zoo gebrekkig als die thans bestaan, of.... te eenigen tijde....(?) verbeterd zouden *kunnen* worden, laten, als administratieve regelen, de zaak zelve geheel onaangeroerd; en om, bij die voorschriften, den ganschen armenlast op de schouders der godsdienstige Kerkgenootschappen te laden, dit zal wel nergens eenige ondersteuning vinden.

Maar, wanneer men tot zulk een uiterste de toevlugt tracht te nemen, mag dit wel als een blijk worden aangezien van de groote verlegenheid en besluiteloosheid, waarin de Regering, omtrent een zoo aangelegen onderwerp, verkeert.

Bij deze werkeloosheid des Bestuurs verspillen burgerlijke en kerkelijke Instellingen hare krachten; en de pogingen van bijzondere personen of vereenigingen zijn ontoereikende, om den, al hooger en hooger rijzenden, stortvloed der Armoede te keeren. (*)

(*) In de laatstgehoudene Troonrede heeft de Koning het vooruitzigt geopend »op het tot stand brengen van eenige »werken van openbaar nut in verschillende oorden des rijks, »waardoor de gelegenheid zou geboren worden, om aan vele »handen werk te verschaffen en tevens nieuwe bronnen van »bestaan te openen." Een verblijdend vooruitzigt voorzeker! Intusschen kunnen zulke ondernemingen alleen als tij-

Zal men daarom wanhopen en, in bange vertwijfeling, de handen lijdelijk in den schoot leggen? Dat verhoede God!

Maar, wat behoort er dan *gedaan* te worden?

In het algemeen moet men afzien van al dat *krachtverdeelen* en *krachtverspillen*, en dat *zoeken van slaapmiddelen*, die geene *genezing* kunnen aanbrengen. Voortaan moet *vereeniging* het steunpunt van krachtsontwikkeling zijn.

Het ontbreekt, Gode zij dank! ons Vaderland niet aan Mannen, die de zaak van het *Armwezen* tot een onderwerp van studie en onderzoek gemaakt hebben en daarvan, in de door hen uitgegevene geschriften, de blijken gaven. Die geschriften werden door Dagbladen en Tijdschriften aangekondigd, beoordeeld en gelaakt of geprezen; maar daarbij bleef het, en na verloop van eenigen tijd was het, als ware er nopens de zaak der *Armoede niets* gebeurd! Het geschrift van wijlen den Heer LUTTENBERG maakt hierop eene uitzondering; want het werd door den toenmaligen Minister van Binnenlandsche Zaken aanbevolen, en de Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen* toonde, door het benoemen eener speciale Commissie, bestaande uit de Heeren WARNSINCK, BZ., TYDEMAN, LUTTENBERG, TRESLING en STUART, dat zij zich aan dit onderwerp inzonderheid liet gelegen liggen.

Maar welke vruchten hebben nu al die vereenigde pogingen opgeleverd? Het valt moeijelijk, om er iets gunstigs van op te teekenen.

En of men nu al collecteert, verlotingen houdt, kleedingstukken en brandstoffen uitdeelt, broodloodjes en soepkaartjes verkrijgbaar stelt, hulpbehoevenden ondersteunt, en aan eerlijke en vlijtige armoede hulp betoont, of den eenen ambachtsman ten koste van den anderen eenige centen doet verdienen; de *kanker* der Armoede luistert niet

delijk beschouwd worden, en ontnemen niets aan het wenschelijke en noodzakelijke eener *Armenwet*, waarbij de zaken van het Armwezen, op eenen vasten en duurzamen voet, behooren geregeld te worden.

naar zulke *huismiddelen*; er moet iets meer worden *gedaan*.

Al dat onderzoeken, nadenken en schrijven moet eenmaal *vrucht dragen*. Want of die geschriften in de boekenkasten der philanthropen berusten, of op de zolders der uitgevers, even als de marmotten in den winterslaap, blijven sluimeren, daarvan trekt de zaak der menschheid niet het minste voordeel.

A. en B., C. en D. hebben over de Armoede gedacht en geschreven; maar zijn zij, met al dat denken en schrijven, éénc schrede nader tot elkander en tot het groote doel gekomen? Gave God, dat dit zoo ware!

Dat moet niet langer zoo blijven. De staat van scheiding en stilstand moet ophouden. *Eenheid*, *werking*, *voortgang* daarvoor in de plaats treden. Maar, *op wat wijze en hoe?*

De Voorzienigheid zelve wijst, in de teekenen van den tijd, ons het middel daartoe aan.

Regtsgeleerden, Oudheidminnaars, Landhuishoudkundigen en de Voorstanders van Gevangenishervorming hebben het spoor gebaand, door hunne Congressen. En waarom zouden zij, die de vestiging van een *Nederlandsch Armwezen* bedoelen, zich, ter verwezentlijking van dat doel, niet in Congres vereenigen? Waarom daardoor niet alle middelmuren van scheiding met bedaarden zin afgebroken en er naar gestreefd, om de spreuk der Vaderen: *Eendragt maakt magt*, tot eene waarheid te verheffen?

Te regt zeide de beroemde GUSTAVE DE BEAUMONT op het in September jl. gehouden Gevangenis-Congres te *Brussel*: »*Ces Congrès, Messieurs, sont une belle et grande* »*institution, à laquelle j'applaudis de toute ma force.* »*Autrefois les Gouvernements seuls se réunissaient en* »*Congrès. Aujourd'hui ce sont les populations éclairées* »*qui envoient leurs représentants dans ces grandes as-* »*semblées pour y délibérer de la conduite des Gouverne-* »*ments, heureux de pouvoir s'appuyer sur les sentiments* »*constatés du pays.*"

Het spreekt van zelf, dat zoodanig Congres zich, in geen geval, tot eene wetgevende vergadering zou kunnen constitueren. Maar het zou het voorregt aanbieden, om hen, die thans, van elkander afgezonderd en gescheiden, nadenken en arbeiden, zonder daarvan eenig gevolg te zien, tot elkander te brengen, te vereenigen en de vraag te doen overwegen: niet wat er *geschreven* — maar: »wat er *ge-*»*daan* behoort te worden, om aan den treurigen staat van »*nietsdoen*, of van het nemen van *halve*- en daardoor *ge-*»*brekkige maatregelen*, een einde te maken?"

De Regering kent de geschriften van hen, die, vroeger of later, hunne denkbeelden hebben medegedeeld, en kan dus weten, dat zulk een Nederlandsch Congres niet uit Fransche *St. Simonisten*, *Communisten*, of hoe zij meer heeten, bestaan zal. Van dien kant is alzoo geene tegenstreving, maar veel meer alle medewerking te wachten; ook wanneer zoodanig Congres eenige weinige honderden guldens kosten aan den Staat veroorzaken mogt, waardoor later duizenden en nog eens duizenden aan de schatkist zouden kunnen bespaard worden. En wat onze Landgenooten betreft, deze zullen zich gewis aan zulk eene vereeniging, even gewenscht als noodzakelijk, niet onttrekken. Twijfel ware hier beleediging.

Moet *pligtbesef* hiertoe ieder regtgeaard en der zake niet onkundig *Nederlander* opwekken; eene krachtiger aanspooring vindt hij in een betamelijk en welbegrepen *eigenbelang*.

Blijft toch de Regering van hare zijde stilzitten, en worden de pogingen van afzonderlijke personen en bijzondere corporatiën en vereenigingen onvoldoende bevonden tot het *weren der Armoede*, dan zijn de gevolgen onberekenbaar, en wat thans in *Ierland* gebeurt een voorspel van het lot, dat *Nederland* bereid zal wezen!....

Het ware even waanwijs als vermetel, de punten van overweging voor zoodanig Congres hier ter neder te stellen; maar de bepaling van de eenvoudigste, meest op den aard der zaak, de ervaring en de waarheid, rustende beginselen, waarin al de vrienden der menschheid en der armen

overeenstemmen, zou reeds eene weldaad en het morgenrood van eenen aanbrekenden dag voor *Nederland* zijn.

Landgenooten! Medeburgers! Broeders! laat geene verkeerd geplaatste kieschheid, geene valsche schaamte, geene overdrevene nederigheid, en vooral geene kinderachtige beschroomdheid u terughouden; maar denkt aan het merkwaardig woord: GOD HELPT HEN, DIE ZICHZELVEN HELPEN WILLEN!

CANDIDUS.

FREDERIK SOULIÉ.

»*Parijs* is het vat der *Danaïden*. De lagchende droomen der dweepende jeugd, de trotsche ontwerpen van den bedrijvigen man, het naberouw en de kommer van den ouderdom — alles neemt het in zich op en behoudt er niets van! — O, gij jongelingen, welken het noodlot nog niet in dezen onverzadelijken, alverterenden dampkring getrokken heeft, gaat, wanneer gij den prikkel der eerzucht, den dorst naar roem in uw binnenste gevoelt, gaat toch niet naar *Parijs!* Want, verlangt gij van het volk een oplettend oor voor het ware, het schoone, het gewigtige, dat gij misschien hebt voor te dragen, het heeft daartoe noch lust noch tijd, omdat het zijne ongedeelde oplettendheid te schenken heeft aan de ruwe voortbrengselen van den eersten besten beuzelenden broodschrijver, of aan de het haar te berge jagende verhalen van eenig dagblad van het strafregt. Maar aan u roept het Parijzer publiek toe: scheert u weg, of — amuseert mij! Bij mij zijn adstringerende middelen, moxa, noodig, om mijn verstompt gevoel te wekken; afschuwelijke bloedschanden, nooit gehoorde gruweldaden, verkrachting van alles, wat den mensch dierbaar en heilig is, bacchanaliën der zonde, hartstogten die alle maat en perk overschrijden. Kunt gij dat, zoo laat hooren; ik zal naar u luisteren, zoo lang uwe pen scherp en giftig genoeg is, om mijne vereelte, verkankerde verbeeldingskracht te prikkelen en ze, door zinnenkitteling, voor een oogenblik in het

leven terug te roepen; kunt gij dit niet, zoo gaat en sterft in armoede en onbekendheid! — Hoort het, jongelingen: *in armoede en onbekendheid!* — En *dan?* Wat doet gij dan? Gij neemt eene pen, neemt een blad papier, schrijft bovenaan: *Gedenkschriften van den Duivel*, en zegt tot uwe eeuw: »Welnu, madame, gij wilt gruweltooneelen, allerlei ongehoorde afgrijselijkheden, om er u aan te laven, te verlustigen, te ontvlammen; komaan, hier hebt gij er — een geheel stinkriool vol!"...

Het geheele leven van FREDERIK SOULIÉ is in deze weinige regels omvat, die hij in 1837, in de bittere voorrede tot een boek vol van wilden wrok en van het grievendst naberouw, schreef. Hij schilderde daarin onlijdelijke zielspijnen, vreemd verwikkelde avonturen, ongehoorde tragediën, en rigtte daarmede, op eenen dag van wanhoop, voor den Satan eene onvergankelijke triumfzuil op! Want geene schrijfpen was het, waarmede hij dit boek opstelde; het was eene gloeijende kool vuurs; zijn duivel ook was geen gewone duivel, niet de bokspoot, dien ieder kent; neen, hij droeg den zwarten rok, de glacé-handschoenen trots den best walsenden saletjonker, en was daarbij zoo eerlijk als een staatsprocureur. De jongman, wiens bezwering hem uit den afgrond riep, om *armoede en onbekendheid* te ontvlieden, had haast, om het pand van zijnen rok te grijpen en zich door hem te laten wegvoeren. Voorlang, misschien voor altijd, zag hij af van het liefdesgekoos met de Muzen zijner jeugd en zijner ziel; hij ondernam eene verre reis door al de bogtige kronkelpaden van het doolhof dezes levens: door alcoven, boudoirs, kantoren, kroegen, bordeelen, speelhuizen, regtszalen en gevangenissen. Was vandaar wel immer een terugkeer mogelijk?

Ach! ook nimmer is hij teruggekeerd. Van dien tijd af was zijne poëzij eene poëzij op degen of pistolen; het *plectrum*, dat voormaals zijne snaren tokkelde, werd in zijne hand tot een moordmes, dat hij in de borst der menschheid dompelde en het er in omkeerde en rondwrong — alles om den wille van den roem! Ternaauwernood dat hij zich nog somwijlen zijnen vroegeren Genius herinnerde, zoo als in

den *Lion amoureux*. De booze geest, aan wiens verheerlijking hij zijn talent gewijd had, gedoogde zulks niet, maar dreef hem, met honend spotgelach, rusteloos, ademloos, onophoudelijk voorwaarts. Arme SOULIÉ, gij, tot dichter geboren, als dichter gestorven, en toch, zoo lang gij leefdet, nimmer, ook slechts een uur lang, een waarlijk gelukkig dichter.

Zijne vrienden hebben, aan het graf des schrijvers, van den mensch gesproken: wij willen, aan het graf van den mensch, onderzoeken, wat hij als schrijver geweest is. Hij voerde ontegenzeggelijk eene wakkere pen, bezat een' krachtigen geest en onbetwistbaar ook groot talent. Hij heeft meer dan honderd boekdeelen in het licht gegeven, heeft romans, drama's, geschiedkundige werken, kritische opstellen en opera's geschreven, kortom hij heeft de letterkunde in onderscheidene vakken beoefend. Zonder BALZAC's gaaf van waarneming, zonder het hartstogtelijke pathos van GEORGE SAND, zonder de schitterende voordragt van ALEXANDER DUMAS, handhaaft hij toch de plaats, die hem nevens deze allen toekomt. Zij bezitten vernuft, bevalligheid, verbeelding, liefde, hartstogt; maar wat SOULIÉ boven hen vooruit heeft, is kracht, eene kracht, die al wat hij overigens gebrekkigs heeft vergoedt. Hoeveel gespierdheid is er niet in zijne drama's! Zijne *Clotilde*, de *Gedenkschriften van den Duivel* en *de Closerie des Genêts* behooren tot de merkwaardigste voortbrengselen der nieuwere Fransche literatuur.

In het jaar 1830 debuteerde hij met drama's naar de wijs van SHAKESPEARE en twee of drie romans in den smaak van WALTER SCOTT. Zijne drama's werden uitgefloten, gelijk men destijds alle drama's uitfloot. »Welk erbarmelijker handwerk bestaat er wel, dan dat van tooneelspelschrijver!" roept hij ergens uit. »Zie, daar trappen zij mijn stuk onder de voeten en kennen het niet eens!" Later verbond hij zich met verscheidene andere dramatische schrijvers tot gemeenschappelijke bewerking van tooneelstukken. Van de comedie verviel hij tot het drama, van dit kwam hij op den roman, en allengskens geraakte hij uit

de *armoede en onbekendheid* en werd — FREDERIK SOULIÉ.

Nu werkte hij alleen. Zijne romans *Clotilde* en *Diane de Chivry* werden geheel *Frankrijk* door gelezen. Hij was de Heros der Feuilleton-romans. Fier wandelde hij er in rond, als een cavalier met laarzen, sporen en karwats. Tien jaren lang schilderde hij den toestand onzer hedendaagsche zamenleving in al hare verscheidenheid en met de somberste kleuren, die hij aan het palet van eenen *Helle*-BREUGHEL ontleende; tien jaren lang sidderde EUGÈNE SUE, sidderden alle vuurspuwers, alle zwartschilders der Fransche romantiek voor zijn talent. Hij kende geene vrees, noch voor spoken, noch voor spookdichters! Eerst toen de kritiek moede werd hemzelven te jagen en te havenen, schreef hij kritieken, en de geheele wereld lachte met hem over zijne offers! — Gelijk hij afscheid genomen had van de groote dames der komedie, zeide hij naderhand ook de groote dames in zijne romans vaarwel. Hij haalde nu zijne helden en heldinnen van de straat; hij bezocht hen op hunne vlieringkamertjes; weinig bekreunde hij er zich aan, of zij met lompen bedekt, of zij goed of slecht waren; het was hem genoeg, *menschen* te vinden. Hij werd de MURILLO der nieuwere Fransche romantiek. Het laatste door hem aangevangen werk liet hopen, dat hij tot de reine en ware poëzij wilde terugkeeren; maar, terwijl het heilig vuur dier dichtkunst op nieuw in zijnen geest begon te ontbranden, verliet zijn geest deze aarde; zijn hart was gebroken. FREDERIK SOULIÉ stierf in den ouderdom van 47 jaren.

HERINNERINGEN UIT HET OOSTEN.

(*Vervolg van bl.* 40.)

Toen ik, van het hoofd tot aan de voeten bemorst, weder overeind geraakt was, bleef ik van verbazing een oogenblik onbewegelijk en als versteend staan. Alles rondom mij was van gedaante veranderd; het betooverende panorama was verdwenen; ik bevond mij op eenen niets minder dan zinde-

lijken straathoek, van welken een waar doolhof van vochtige, donkere en morsige stegen uitliep. De mij omgevende, uit slechte planken ineengetimmerde huizen hadden een armoedig voorkomen; hunne oorspronkelijke kleur, door tijd en regen verbleekt, was in vuile met geen' bepaalden naam aan te duiden tinten overgegaan. Een dier minarets, die, van verre gezien, mij zoo slank en sierlijk voorgekomen waren, rees voor mij in de hoogte; het was een pilaar zonder eenigen smaak, van welken de geborsten kalkbepleistering in stukken afviel. De hier heen en weder gaande *Turken*, die ik op zekeren afstand voor welgegoede *Osmanlis* gehouden had, waren armzalige, in oude en gescheurde kleederen gehulde menschen.

Achter de lastdragers, die de landingsplaats vervulden, waren slagters bezig op de openbare straat schapen te ledigen; de grond was met bloedigen modder en met de nog warme ingewanden bedekt, om welke wel vijftig leelijke honden huilend elkander verdrongen. Een onverdragelijke stank sloeg u uit de vochtige steegjes te gemoet, in welke lucht en licht zich nimmer eenen doortogt banen, waar alle slechts denkbare onreinigheid ligt te rotten, en waar men alle oogenblikken den voet op krengen van ratten en van honden zet. Dit is, zonder overdrijving, het gezigt, dat de meeste straten van *Konstantinopel*, vooral die van *Galata* en van *Stamboul*, aanbieden.

Verbijsterd volgde ik de lastdragers in eene dier slecht bestrate, heuvelachtig hobbelige en zoo enge stegen, dat drie menschen er ternaauwernood naast elkander gaan kunnen. Regts en links zag ik walgelijke winkeltjes en kramen van fruiten en moesgroenten. Weldra kwamen wij nu te *Pera*, en na menige kronkelwendingen door onontwarbare gangetjes bleven onze geleiders staan voor het in de nabijheid van het kleine kerkhof gelegen hotel van eenen *Italiaan*, bij wien wij onzen intrek namen.

Ten 10 ure des morgens begaf ik mij met eenige bekenden naar de dansende *Derwischen*. Zij bewonen een rond, door een' kleinen tuin omringd gebouw, waarin, nevens ons, eene menigte *Grieken*, *Turken* en *Armeniërs* binnendrong. In het voorhof moesten wij pantoffels aantrekken en onze laarzen aan iemand te bewaren geven, die van dit bewaarambt eene kostwinning maakte, gelijk zulks, bij menige onzer inrigtingen, met hoeden, stokken en parapluis het geval is.

Dit is in *Turkije* een algemeen gebruik. Niet alleen mag men met geene schoenen, die de straat aangeraakt hebben, in eene moskee treden, maar het zou zelfs onvoegzaam zijn, met laarzen in een Turksch woonhuis te verschijnen, waar men daarentegen (zoo verschillen de beleefdheidregels) nooit den hoed afneemt. Mij komt evenwel dit gebruik verstandiger dan het onze voor.

Het binnenste der moskee bestond uit eene ronde zaal, die haar licht van boven ontving. Een hekwerk scheidde het voor de schouwspelers bestemde middelpunt, welks grond zorgvuldig geboend was, van de toekijkers, die in groot getal van allen ouderdom en landaard, aanwezig waren en meestal naar knoflook roken. De plegtigheid begon. Een barbaarsch, uit kleine pauken en bekfluiten bestaand orkest, door als uit den neus klinkende stemmen begeleid, speelde voor een twintigtal kerels met lange baarden, die in lange wijde rokken rondom een' kleinen, in een' blaauwen pels gewikkelden grijsaard henen walsten. Zij droegen op het hoofd vilten mutsen van gedaante als een suikerbrood, en hunne veelplooijige tabbaarden stonden aanhoudend opgeblazen van hun ligchaam af, als de voormalige hoepelrokken onzer vrouwen. Met over de borst gekruiste armen, de oogen als in verrukking op de zoldering gevestigd, draaiden zich de *Derwischen* met zulk eene snelheid, zoo regelmatig en zoo juist hunne afstanden in acht nemende, op hunne naakte voeten rond, dat men in verzoeking kwam hen voor levenlooze, door machinerie in beweging gebragte automaten te houden. Bijna onbegrijpelijk is het, hoe deze lieden zich zoo gezwind en zoo lang in eenen kring kunnen omdraaijen, zonder, door hersen-congestie getroffen, dood neder te storten. Zeker, zij worden van hunne jeugd af daarop afgeregt, en al hunne studie bestaat in dit werk; desniettemin gebeurt het, dat, tegen het eind der voorstelling, de een of ander de marteling niet langer kan verduren, maar bewusteloos neêrstort. Reeds van het bloote toekijken werd ik duizelig.

Plotseling hield de muzijk op, en de *Derwischen* zonken allen te gelijk op de knieën en bogen de hoofden nederwaarts. Zoo bleven zij eenige minuten lang roerloos liggen, tot dat dienaren lange zwarte mantels over hen henen geworpen hadden, waarna zij oprezen en zich, militairsgewijs, in ééne linie schaarden. Hierop hief de oude man in den blaauwen pels, die tot nog toe, neêrgehurkt, de ligchaamsoefeningen

zijner onderhoorigen, zonder van houding te veranderen, had aangezien, met bibberende stem een klaaglied aan, waarmede zijne onderhoorigen huilend instemden. Toen dit gezang geëindigd was, trad de eene *Derwisch* voor, de andere na, op den voorzitter toe, raakte de toppen van diens vingers aan, en liet zich vervolgens door zijne kameraden de hand kussen. Een tweede, niet minder wanluidend concert maakte een eind aan de ceremonie.

Behalve de dansende *Derwischen* zijn er te *Konstantinopel* ook nog huilende, die, in plaats van tot uitputting toe te walsen, vreeselijk brullen, tot dat zij, met het schuim op den mond, geheel krachteloos ter aarde zijgen. Het draaijen en kronkelen der *Derwischen*, die, in het voorbijgaan gezegd, voor erge deugnieten doorgaan, schijnen overblijfsels der dolle dansen te zijn, welke de oude volken in *Azië* van de *Corybanten* geleerd hebben.

Niet verre van den tempel der *Derwischen* stond een groot, zwart en somber gebouw, dat mij gezegd werd eene badplaats te zijn; ik ging er binnen, om de inwendige inrigting daarvan te leeren kennen.

Men leidde mij eerst in een ruim voorvertrek met steenen vloer. Langs de muren liep in hetzelve eene houten verhooging rond, die met matrassen bedekt was. Ruim twintig in dekens gehulde *Turken* zaten op deze veldbedden uit te wasemen, zoodat men gedacht zou hebben in een gasthuis te zijn. Nadat mij de badopzigter het voor mij bestemde bed had aangewezen, stelde men mij, om de plaats mijner kleederen te vervangen, een lange katoenen sjerp ter hand, omwikkelde mijn hoofd met een' langen handdoek, en deed mij houten pantoffels aan de voeten, waarop twee knapen, welken een dagelijksch zweetbad van twaalf uren tijds tot geraamten uitgedroogd en bijna doorschijnend gemaakt had, mij onder den arm namen en in eene tweede, donkere zaal voerden, waarin de temperatuur veel hooger was. Hier lieten zij mij zoo lang zitten, tot dat mijn vel, allengskens van de hitte doordrongen, zoo sterk aan het zweeten geraakte, dat het vocht mij tot aan de voeten neêrliep. Nu sleepten zij mij in eene andere zweetkamer, waar de lucht inderdaad verstikkend was. Verbaasd bleef ik staan. In de groote, van boven verlichte zaal zag ik, dwars door den dikken damp, waarmede zij vervuld was, in zweet badende menschen, die in volstrekte bewegingloos-

heid op den steenen vloer uitgestrekt lagen, en nevens die schijnbare lijken lieden met groote scheermessen in de hand, die, naakt als wilde *Indianen*, de roerloos voor hen liggenden schenen te willen scalpéren. Door de hitte bedwelmd en door mijnen geleider voorwaarts gestuwd, waande ik een feestmaal van menschen-eters bij te wonen. Ik werd, ik mogt willen of niet, mede op eene gloeijend heete marmerplaat uitgestrekt; de twee knapen, mijne geleiders, maakten zich van mijne armen en beenen meester, en kneedden die met onbeschrijfelijken ijver. Ik was half verstikt, het suisde mij in de ooren, en daarbij trokken en rekten de kerels mij aan mijne leden, dat alle gewrichten kraakten. Maar dit was nog niet alles. Thans bragt men een koperen bekken, waarin een groote bal van werk, of uitgeplozen vlas, in zeepsop dreef. Ik moest opstaan en mij onder eene pijp plaatsen, waarvan men de kraan boven mij opendraaide. Terstond stroomde een stortbad van heet water mij op het hoofd, zoodat ik, tot groote verlustiging der aanwezigen, schreeuwend als een bezetene, wegliep. Men bragt mij echter onder de kraan terug, schuijerde mij van het hoofd tot aan de voeten met een ruwe borstel, en droogde mij eindelijk met den bal werk, die in het zeepsop lag, zorgvuldig af. Nadat dit verrigt was, bragt men mij eene drooge sjerp, een' nieuwen tulband, en leidde mij in de voorzaal terug, welker temperatuur, na de helsche hitte, die ik uitgestaan had, mij ijskoud voorkwam. Ik legde mij op de mij aangewezene matras neder, waarna men mij een pijp en een kop overheerlijke koffij bragt. Dit oogenblik is uiterst aangenaam; de uitwaseming, eene korte poos gestuit, raakt weder aan den gang, en men gaat in eenen toestand van zoo wellustig droomen over, dat men zeer spoedig in deze heete baden der Oosterlingen smaak zou beginnen te krijgen.

Met een honger als een wolf keerde ik in mijn hotel terug. De logementen te *Konstantinopel*, waarin men gewoonlijk de waarde van zes gulden per dag betaalt, zijn in geenen deele slecht, en steeds met buitenlanders uit alle natiën vervuld, onder welke men zich weldra zijn gezelschap uitgekozen heeft. Hiertoe is men reeds alleen daarom gedwongen, vermits er te *Konstantinopel* gebrek is aan alle hulpmiddelen van gezelligheid, zoodat men niet weet, waarmede men den avond zal doorbrengen, wanneer men niet gewoon is, ten acht ure naar bed te gaan. Zoodra de zon

ondergaat, verdwijnen alle *Muzelmannen*, en de Turksche stad ligt in den slaap. In *Pera* wandelen eenige lediggangers nog een uurtje lang op het kleine kerkhof rond, of gebruiken in een' kleinen tuin een kop koffij, terwijl zij daarbij naar eenige zeer middelmatige muzijk luisteren; doch zoodra het geheel donker wordt, gaan allen naar huis, en op de eenzame straten ontmoet men nog slechts uitgehongerde honden, die voor den vreemdeling, wanneer hij geene lantaren bij zich heeft, zeer gevaarlijk kunnen worden. De *Grieken* en *Armeniërs*, die in de stad wonen, hebben de Turksche gebruiken aangenomen en ontvangen niemand. Alleen de vreemde gezanten geven in den winter gezelschapsvereenigingen; maar zoodra de lente komt, betrekken zij hunne landhuizen, en al de salons zijn gesloten.

Den volgenden dag gingen wij aan boord van een kaïk — te *Konstantinopel* de huurkoets — om de Turkenstad (*Stamboul*) te bezigtigen. Het ligte bootje vloog met ongeloofelijke snelheid over het water; in twee minuten waren wij den Gulden Horen rondgeroeid, en bevonden ons in een' onbeschrijfelijken warrelklomp van schuiten van alle soort en schepen van alle natiën. Het aan wal stappen werd niet zonder gevaar volbragt, daar wij, in plaats van op vasten grond, in eene soort van poel of diepen waterplas traden, waarin wij bijna verzonken waren. De straten van *Stamboul* zijn nog naauwer, vuiler en stinkender, dan die van *Galata* of van *Pera*. Slecht gebouwde en afschuwelijk geschilderde houten loodsen, eene soort van kooijen met ontelbare getraliede vensters, welker bovenverdieping over de benedenste uitsteekt, begrenzen regts en links gangen, door welke menschen van alle kleurtinten zich henenpersen. De bestrating, uit kleine in het stof daarheen geworpene steenen bestaande, wijkt weg onder de voeten van den voorbijganger, en stelt hem bloot aan het gevaar, om niet eigenlijk op den grond te vallen, maar in eene moddergoot, naardien, bij gebrek aan waterlozing, elke kuil een stinkgat vormt. Geelkleurige honden in ontelbare menigte loopen ieder tusschen de beenen, en wee hem, die deze leelijke beesten, welke onder bescherming der Muzelmansche vroomheid staan, op eene te nadrukkelijke wijs van zich af zou willen wijzen. Hun getal wordt op honderdduizend geschat; zij behooren aan niemand in het bijzonder en hebben geene huisvesting; op de straat komen zij ter wereld, en leven en sterven er.

Aan hen laat de regering de policie en de reiniging der straten over, daar zij in het daarop weggeworpen vuil hun voedsel vinden.

Het eerst begaven wij ons naar den Bazaar, een ontzettend groot doolhof van breede, overwulfde gangen. Aan gespannen touwen hangen prachtige tapijten, met goud geborduurde stoffen en andere voorwerpen, welker kostbaarheid zeer afsteekt bij de naakte muren. De toonbank is eene houten, met eene mat bedekte vloerverhevenheid, waarop de *Muzelman*, met onder het lijf geslagen beenen en met de pijp in den mond, stilzwijgend gezeten is en den vreemdeling rustig voorbij laat gaan; terwijl de spraakzamer *Armeniër* hem met het een of ander aanlokkend voorwerp in de hand vervolgt en met den titel: *Signor Capitan* begroet. De eerlijkheid der *Muzelmannen* is tot een spreekwoord geworden. Kooplieden vertrouwen menigmaal aan Muzelmansche lastdragers, wier namen zij niet of naauwelijks kennen, aanmerkelijke geldsommen, zonder ooit bedrogen te worden. Niet aldus is het met de *Grieken*, onder welke veelvuldig de doortraptste fielten gevonden worden, die, in verstandhouding met de verkoopers, de vreemdelingen op de onvergeeflijkste wijs om den tuin leiden.

In de Bazaars treft men eene verbazende verscheidenheid van waren aan, die menigmaal door het geringe der prijzen tot koopen uitlokken. Zijden stoffen, kamerjaponnen, gouden borduurwerk, Perzische tapijten worden tot zeer matige prijzen verkocht. Reukwerken, edelgesteenten, mondstukken van barnsteen, pelterijen, suikergoed van allerlei soort, pijpen van alle maaksel, lederwaren, fluweelen pantoffels, gemaakte kleederen, zijden sjerpen, kachemieren shawls overdekken eene ruimte van verscheidene uren oppervlakte. In den *bezestin*, een groot, vierkant, van de overige Bazaars afgescheiden gebouw, vindt men eene groote menigte uitstekend fraaije oude wapenen, karabijnen met koralen versierd, kostbare yatagans der voormalige Janitsaren, en beroemde Perzische sabels, waarvan de kling alleen soms met meer dan duizend daalders betaald wordt, vermits een arm, die ze weet te voeren, daarmede in éénen slag eenen os den kop kan afhouwen.

Nog opmerkelijker, dan de ten toon gestelde waren, is voor den beschouwer de ontzettende menigte menschen, die op alle uren van den dag elkander in de lange gangen der

Bazaars verdringen. *Konstantinopel* is nog steeds, ondanks deszelfs verval, het verbindingspunt van twee werelddeelen, de verzamelplaats, waar *Europeërs* en *Aziaten* elkander naderen, zonder zich te vermengen, en waar men het gansche menschdom, in al de menigvuldigheid van deszelfs oorspronkelijke modellen, kan bestuderen. Gadeslaande *Russen*, berekenende *Britten*, handelzuchtige *Amerikanen*, gebarenmakende *Italianen*, rederijke *Franschen*, ernstige *Grieken*, schagcherende *Joden*, domstarende *Negers*, reizende *Arabieren*, *Perzische* kooplieden dringen zich, bont ondereengemengd, om eenen rookenden en mijmerenden *Turk*, die te midden der algemeene beweging onbewegelijk zitten blijft. Het is een onbeschrijfelijk gewemel van zijden pelsen en uniformen, van witte bournous en zwarte rokken, en als de golven der zee rijzen en dalen groene tulbanden, roode fezmutsen, vilten en stroohoeden. Scharen van vrouwen in witte domino's treden langzaam voort te midden van dit gedrang, dat zich niet zelden opent voor eenen Pacha te paard, dien zijne dienaren te voet al loopend volgen. Met balen koopwaren beladen staan hier en daar ezels stil; aan den uitgang der galerijen ziet men soms eene karavaan van kameelen voorbijtrekken. Men hoort het doordringend gekrijsch der sorbet-verkoopers, hondengehuil, duivengekir en de duizende stemmen der bontgeschakeerde menigte, geluiden, die zich tot een onafgebroken gegons ineensmelten. Beschouwt men dit schouwspel in zijn geheel, zoo wekt het meer verbazing dan bewondering; in zijne afzonderlijke deelen echter biedt het ontelbare karakterbeelden en eigenaardige tooneelen. Hier zingt een rondwandelende muzikant, voor een op den grond neergehurkt auditorium, eene dier eindelooze balladen, waaraan de *Turken* zich nooit verzadigen kunnen. Daar neemt een gezelschap in de open lucht het middagmaal en onthaalt zich op een' schotel groene komkommers (*).

(*) Raauwe komkommers vormen des zomers de voornaamste spijs der *Turken*. Mahomed II was er een groote liefhebber van. Deze woeste overwinnaar van Constantijn, wiens van de zon verbrande tronie geheel het Oosten deed sidderen, oefende hartstogtelijk den tuinbouw. Toen hij op zekeren dag bemerkte, dat er hem des nachts eenige van deze zoo geliefde aardvruchten ontstolen waren, verklaarde hij den opperhovenier, dat hij hem, zoo dit nog eenmaal

De Turksche vrouwen gaan gewoonlijk met nedergeslagen oogen haars wegs, en schijnen volkomen gelaten in haar lot, dat overigens minder treurig is, dan men zou kunnen denken. Ontegenzeggelijk bekleeden zij in de maatschappij eenen zeer ondergeschikten rang; doch daar zij in de volstrektste onkunde opgevoed worden, zoo hebben zij geen besef van de vernedering, waarin zij leven, en verdragen haren toestand te gelatener, daar zij er zich geen gelukkiger verbeelden kunnen. Hare heeren en meesters behandelen haar met veel zachtzinnigheid en laten haar in het binnenste van hun huis veel vrijheid. Alleen de voornaamste *Turken* hebben twee of drie vrouwen, die in afzonderlijke, van elkander gescheidene woningen haar verblijf houden; al de overigen hebben slechts ééne vrouw, welke zij getrouwer zijn dan menig Christen de zijne. Alwat men verder vertelt, zijn bloote verdichtselen.

De Padischah alleen is Sultan in de volle beteekenis van het woord. Een prachtig paleis, waarin nimmer het straatgedruisch doordringt waar eene onuitputtelijke schatkist al de wonderwerken der weelde opeengehoopt heeft, marmeren baden, als door betoovering geschapene tuinen, door de vonkelende zee bespoeld en door den liefelijksten hemel beschenen, drommen van slaven, die geenen anderen wil kennen dan den zijnen, geene andere wet dan zijne luimen, en gereedelijk zijn geringste misnoegen met hun hoofd betalen, en dan, in dit paradijs, drie- of vierhonderd van de schoonste vrouwen der aarde, die slechts voor hem ademen, slechts voor hem glimlagchen — ziedaar het leven van den Sultan! De Harem van den Grooten Heer is de geheimvolste plaats der wereld, en niemand verneemt wat er in voorvalt. De

gebeurde, het hoofd voor de voeten zou doen leggen. Desniettegenstaande ontbraken er den volgenden morgen weder drie komkommers. De tot wanhoop gebragte oppertuinman beschuldigde de paadjen van zijne Hoogheid, dat zij die misdaad bedreven hadden. Men deed de ongelukkige *Icoglans* komen, en daar zij niets bekenden, beval de Sultan, hun den buik open te snijden. De zes eersten, aan welke dit wreed bevel ten uitvoer gelegd werd, bleken onschuldig te zijn; de opening van den zevenden bragt de schuld aan het licht. Van dien tijd af is het den *Icoglans* verboden, de tuinen te betreden.

vertellingen van sommige reizigers, dat deze of gene buitenlander middel gevonden heeft in eenen Harem te dringen, zijn louter sprookjes, alzoo een Christen, dien men bij eene Muzelmansche, al ware zij ook de armste aller vrouwen, aantrof, erbarmingloos vermoord zou worden, zonder dat zelfs zijn gezant het zou durven wagen, ook slechts zijn lijk terug te vorderen.

Ondertusschen schijnt niet altijd de vrees voor eenen gewissen dood alle liefdebetrekkingen met Turksche vrouwen te beletten, hoezeer zulk een minnehandel steeds een tragisch einde neemt. Gedurende mijne aanwezigheid te *Konstantinopel* sprak men in *Pera* van het volgende voorval. Een jeugdige, uitstekend mannelijk schoone *Armeniër* was in den Bazaar door eene jonge *Turkin* bemerkt geworden. De trouwelooze *Muzelmannin* wenschte de afwezigheid haars mans, die juist van huis was, te baat te nemen, en fluisterde, zonder veel omwegen, den jongen man een zoo verleidelijk woord in het oor, dat hij haar oogenblikkelijk volgde. Hij bragt den dag bij haar door, en was voornemens, ten einde niet gezien te worden, zich te verwijderen wanneer de avond gevallen zou zijn, toen plotseling de klopper aan de deur zich hooren deed: het was de man, die terugkwam! Het huis stond ver van de zee; daarenboven kon men niet uit de vensters springen, want zij hadden traliën; de woning zelve was te klein, om er zich in te verbergen, en had niet meer dan éénen uitgang. De *Armeniër* begreep, dat slechts stoutheid hem redden kon; hij rukte dus zelf de deur open, wierp met eenen geweldigen stoot den verbluften echtgenoot onderstboven, en vlood naar *Pera* in het onschendbare huis eens hem bekenden Dragomans der Fransche ambassade. Ongelukkiglijk was de beleedigde *Muzelman* snel genoeg weder op de been geraakt, om den onvoorzigtigen minnaar te kunnen volgen en in het oog houden. Op zijn geschreeuw liep terstond een aantal woedende *Turken* te hoop; zij dreigden met moord en brand, zoo niet de schuldige hun uitgeleverd wierd; van oogenblik tot oogenblik groeide het oproer aan; het huis, dat den vlugteling opgenomen had, werd van alle kanten omsingeld, en de Dragoman wist eindelijk niet meer, waartoe hij besluiten moest, toen, tegen den avond, een zeeofficier, door twee van lantarens voorziene matrozen voorafgegaan, hem een bezoek kwam geven, en den *Armeniër* een middel ter vlugt verschafte. Een uur later, namelijk,

trad deze, netjes geschoren, in een matrozenbuis gekleed, een' kleinen met wasdoek overtrokken hoed op het hoofd en eene lantaren in de hand, het huis uit, om zijnen officier op den terugweg naar het schip voor te lichten. Des anderen daags verliet hij, op eene zeilklaar liggende stoomboot, *Konstantinopel*. De trouwelooze vrouw echter verdween plotseling, en ik voor mij geloof, dat die lederen zak, welken wij eenige dagen na dit voorval op de zee van *Marmora* zagen drijven, de ontknooping van het raadsel bevat heeft. Men kan derhalve stellig genoeg zeggen, dat de Turksche vrouwen ontoegankelijk zijn, en de anecdoten, welke men elkander in het geheim vertelt, bevestigen hetgeen ik beweer, veeleer dan dat zij het weêrspreken.

De *Griekinnen* te *Konstantinopel* leven, even gelijk die te *Smirna*, zeer ingetogen; en even hagchelijk als het is, met de dames der Turksche Harems in vertrouwden omgang te geraken, even bezwaarlijk is het, de gunst der schoone bewoneressen van de Rozenstraat te verwerven. Hieruit mag men het besluit trekken, dat het minnegeluk bij de Oostersche vrouwen slechts in de romans zijn aanwezen heeft, en dat het eenvoudigste galante avontuur in *Turkije* tot de uiterst zelden voorkomende gevallen behoort.

Eenige Cirkassische vrouwen van hooge waarde uitgezonderd, welke bijzondere personen elkander onderling verkoopen, komen de slavinnen gewoonlijk van den Bazaar, waar de verfoeijelijke menschenhandel dagelijks gedreven wordt. Op de slavenmarkt te *Konstantinopel* gaat ongelijk meer om, dan op die te *Smirna*. Eerst sedert weinige jaren is het den *Europeërs* geoorloofd, die te betreden. Het is een ruim, vierkant, met boomen beplant en met een houten traliewerk omgeven plein, dat door eene rij, almede met traliën gesloten kamertjes begrensd wordt. Groote linnen doeken, van den eenen boom tot den anderen uitgespannen, werpen korte schaduwen op het gloeijend heete plein. Onder deze soort van tenten nu zitten de Negerinnen groepsgewijs op matten neêrgehurkt. Het zijn jonge meisjes van tien tot twaalf jaren, met de schouders en beenen bloot, en geene andere kleeding dan een blaauw voorschoot om de heupen en een op de borst open hemd van grof linnen. Meestal zijn zij van aangezigt uiterst leelijk, maar hebben eene heerlijk schoone leest. Deftige *Turken* en gesluijerde vrouwen gaan van de eene groep naar de andere, onderzoeken de meisjes

een voor een (gelijk bij ons de ganzen of ander levend gevogelte) en schenken haar soms, tot hare groote vreugde, eenig suikergoed, dat zij in eene daar nabij gelegen kraam gekocht hebben. Andere nieuwsgierigen zitten op banken of rooken vreedzaam hunne pijp in een groote tot een koffijhuis ingerigte kiosk. De handel komt gewoonlijk zeer snel tot stand. Bevalt eenen kooplustige de gestalte eener slavin en heeft hij niet tegen den prijs, zoo rijst de kleine Negerin, op eenen wenk van haren heer, overeinde; de kooper treedt nader, spreekt haar zeer zachtzinnig aan, verzek zich, door haar in den mond te zien en het tandvleesch te onderzoeken, dat zij niet aan het scorbut lijdt, en betast daarna hare borsten, om in het algemeen zich van hare gezondheid te overtuigen. Het jonge meisje schijnt door dit onderzoek volstrekt niet in verlegenheid gebragt te worden. Naar gelange nu de onderhandeling met den verkooper uitgevallen is, zet zich de slavin of wederom op hare mat, om eenen anderen kooper af te wachten, of zij volgt, nadat zij de tippen van een voorschoot, dat al hare have en goed, te weten een hemd en twee koperen armbanden bevat, bijeengebonden heeft, haren nieuwen meester met in het oog loopend genoegen, zonder hare gezellinnen vaarwel te zeggen. Behalve deze jonge meisjes, wier prijs tusschen 2 en 5 honderd francs afwisselt, ziet men ook nog hier en daar eenige oude, zaamgeschrompelde, afzigtelijke Negerinnen, die door oude *Muzelmannen* voor een' spotprijs gekocht worden. Vraagt men hun, tot welk een doel zij zulk eene waar aankoopen, zoo antwoorden zij, dat MAHOMET bevolen heeft, brood te geven aan hen, die geen kracht meer hebben om het te verdienen.

De blanke slavinnen hebben eene veel hoogere waarde, en worden niet, als de Negerinnen, in de open lucht, aan de zonnehitte blootgesteld; zij zijn in de kamertjes geplaatst, die den Bazaar omgeven. Tot deze getraliede vertrekjes hebben de Christenen geenen toegang, en de slavenhandelaar volgt met onrustig oog den al te nieuwsgierigen wandelaar, of houdt hem zelfs wel met dreigende gebaren tegen. Evenwel veroorloven zij somwijlen voor een drinkgeld, dat men de huisjes nadere. De blanke slavinnen, welke ik gezien heb, waren jong en schoon, doch sterk geblanket, hetgeen haar een theatraal voorkomen gaf. Zij waren, even als de Turksche vrouwen, in een wijde, plooi-

rijke, witte *teradje* gehuld. Sommige harer bedekten zich, toen ik haar aanzag, eerbaar het aangezigt; maar de meeste wierpen mij sprekende blikken toe, of wezen op mijne Europesche kleeding, en maakten zich over mij vrolijk op eene wijs, die mijne eigenliefde niet weinig krenkte. — Mannelijke slaven zijn op den Bazaar zelden aan te treffen; ik zag slechts eenige Negerknapen, die onder luidruchtig gekrijsch met bikkels speelden. Twee hunner droegen aan den voet een' ijzeren ring, omdat zij getracht hadden te ontvlugten, en hierdoor nu van alle verdere poging daartoe teruggehouden moesten worden. Dit is overigens de eenige straf, die hun opgelegd wordt, en men verzekerde ons, dat de slavenhandelaars deze ongelukkige kinderen, gelijk over het algemeen al hunne slaven, zeer zacht en bijna met vaderlijke zorgvuldigheid behandelen. Zooveel is zeker, dat men zich deerlijk vergissen zou, zoo men den toestand der slaven in *Turkije* met het lot der Negers in de nieuwe wereld vergelijken wilde. De slavinnen krijgen deel aan de levenswijs harer vrouwen, zeker een eentoonig leven, dat noch groot geluk noch groot ongeluk kent, in hetwelk alles vooruitgezien is, en dat door de opsluiting voor al de menigvuldige toevalligheden beschut is, die ons leven doorkruisen. Ondertusschen beschikt het lot aan enkele dezer dochteren van het Oosten soms zonderlinge levensgevallen. Vreesden wij niet onbescheiden te worden, zoo zouden wij hier de nog versche en in het noordelijk *Europa* welbekende geschiedenis eener schoone *Griekin* verhalen, die op de Bazaar verkocht is en later eenen beroemden naam gevoerd heeft; zij werd de vrouw van eenen vermaarden Generaal en eerste dame eener groote Regentes.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

SCHWARZKOPF, DE WILDDIEF.

(*Vervolg en slot van bl.* 56.)

Kort na de reeds verhaalde voorvallen, en in een van de wildste en afgezonderdste gedeelten van het woud kon men twee mannen langzaam in eene laan zien wandelen in druk, maar fluisterend gesprek. Die beide mannen waren SCHWARZKOPF en zijn luitenant WOLF.

»Gij *zijt* dus zeker," zeide de eerste, »dat vos in gemeenschap staat met den boschwachter STURM?"

»Stellig zeker," hernam WOLF, »en ook dat hij verstandhouding heeft met BANNER, den officier der gensdarmen. Maar hij ziet, dat wij hem wantrouwen, en zal zijnen hals niet wagen, door de uitvoering van zijne verraderlijke plannen te verhaasten. Zonder uwe voorzorg, om nooit vooruit te zeggen, waar de jagt zal geschieden, of de nacht zal worden doorgebragt, houd ik mij overtuigd, dat wij nu reeds allen of een kogel in den kop of een keten aan den voet zouden hebben. Wij hebben reeds moeite genoeg, om onze vervolgers te ontwijken, en het wordt hoog tijd, dat wij een voorbeeld stellen aan dezen kerel."

»Nog niet," hernam SCHWARZKOPF. »Wij moeten een ondubbelzinnig bewijs van zijn verraad in handen hebben. Ik zal eerstdaags in zijne tegenwoordigheid mij eens laten ontvallen, waar wij den nacht zullen doorbrengen. Dan voert gij de lieden in eene andere rigting, en ik zal opletten, of de gensdarmen de plaats komen doorzoeken, die ik genoemd heb. Dan zal de vent, tot genoegen van iedereen, in zijn eigen net gevangen worden."

»Hij had gelijk, dat hij den naam van vos verkoos," zeide de luitenant.

»Het komt mij voor," ging SCHWARZKOPF voort, »dat onze zaken zeer hagchelijk staan. Er heerscht geen vertrouwen meer onder ons. De onophoudelijke vervolging, waaraan wij zijn blootgesteld, en de vermoeijenis, die deze veroorzaakt, hebben de lieden ontmoedigd; wij zien dagelijks onze voordeelen verminderen; de gevaren en ontberingen van ons bedrijf beginnen grooter te zijn, dan onze winsten. Hoe velen onder ons zouden aarzelen, denkt gij, zoo zij gelegenheid daartoe zagen, om den prijs te verdienen, die op mijne gevangenneming is gesteld?"

»Dat is moeijelijk te zeggen," hernam WOLF somber; »maar dat sommigen van hen wel den verrader zouden willen spelen, zoo zij durfden, daaraan valt niet te twijfelen."

»Wat dunkt u dan, zoo wij de bende opbraken?" hernam SCHWARZKOPF. »Ik zal voor u niet verbergen, dat ik het wetteloos leven moede ben. Nu is het voor ons de tijd, om de voorwaarden tot vergiffenis te bedingen, voor dat de overheid ontdekt, hoe wanhopig onze toestand is geworden. Stellen wij het uit, dan zou het te laat kunnen zijn. Volgens

onze wetten staat het in mijne magt, om de vereeniging te verlaten, zoo ik vierentwintig uren te voren waarschuw; maar...."

»Dat zult gij toch niet doen?" viel WOLF hem in de rede. »Zonder u, wat zou er van ons worden?"

»Ik zal het niet doen," hernam SCHWARZKOPF, »niet-alleen omdat ik overtuigd ben, dat ik binnen die vierentwintig uren verraden en overgeleverd zou zijn, maar omdat ik weet, dat ik de ziel van de bende ben; en ik zou mij schamen, haar in de ure des gevaars te verlaten. Maar ik heb een ander plan, en ik reken op u, WOLF, den eenigen, dien ik volkomen vertrouw, om mij daarbij te ondersteunen."

»Dat zal ik gaarne doen," zeide WOLF, »want ook ik ben dit rustelooze en gevaarlijke leven moede. Hoe kan ik u van nut zijn?"

»Door alles te doen, wat in uw vermogen is, om de ontevredenheid onder de manschap te vermeerderen. Klaag onophoudelijk over de vermoeijenissen en gevaren, waaraan wij zijn blootgesteld; meet de gemakken en voordeelen van een vreedzaam leven onder de bescherming der wet breed uit. Laat het overige aan mij over."

WOLF beloofde getrouw aan den last te zullen voldoen, dien hij had ontvangen, en de beide mannen begaven zich te zamen naar de plaats, waar de stroopers vergaderd waren.

Het was omstreeks elf ure des avonds van den dag, waarop dit gesprek plaats had, en het gezin van den voornaamsten overheidspersoon van het kleine vlek *Neuburg*, op eenige mijlen van het *Westwald* gelegen, had zich reeds ter rust begeven. De Heer FREIDORF zelf was bezig met zijne boeken en papieren, toen hij op de deur van zijn studeervertrek hoorde kloppen, die terstond daarop werd geopend, en een man van een aangenaam voorkomen, eenvoudig, maar niet onbevallig gekleed, trad binnen.

»Verschoon deze ontijdige stoornis, Mijnheer FREIDORF," zeide de vreemdeling; »maar ik moet met u spreken over zaken van het grootste belang."

De magistraatspersoon boog zich, sprak eenige woorden van alledaagsche beleefdheid, en wees op eenen stoel. »Met wien heb ik de eer te spreken?" vroeg hij, toen zijn bezoeker plaats had genomen.

»Mijn naam is SCHWARZKOPF," hernam de vreemdeling.

»SCHWARZKOPF!" riep de Heer FREIDORF uit, als door den donder getroffen bij het hooren van dezen geduchten naam; »toch niet de beruchte...."

»De beruchte SCHWARZKOPF, daar gij hem zoo verkiest te noemen," zeide de vermetele bezoeker. De heer des huizes zat een oogenblik als versteend van verbazing; vervolgens zijne tegenwoordigheid van geest terugkrijgende, sprong hij van zijnen stoel op en greep het schelkoord. De schel ging niet over, en hij hield het koord in zijne hand. »Het is nutteloos hulp te roepen," zeide SCHWARZKOPF glimlachende; »ik heb alle maatregelen genomen, om mijne veiligheid te verzekeren." Zoo sprekende, opende hij het vertrek, en toonde zijnen gastheer in den gang eenen man, als boer gekleed, met eene dievenlantaren in de hand. Tevens haalde hij eene pistool voor den dag.

De Heer FREIDORF zonk op zijnen stoel neder. »Ik ben in uwe magt," zeide hij.

»Waarover gij geen' angst behoeft te hebben," hernam de strooper. »Ik kom met een vredelievend oogmerk, om uwe bemiddeling in te roepen tusschen mij en de overheid. Zij hebben mij lang den oorlog aangedaan, en zijn nog even verre van de overwinning als ooit. Ik ben gezind, om over den vrede te onderhandelen."

»Uw aanbod," hernam de magistraat, »verraadt uwe zwakheid. En al deed het dit niet, hoe kunt gij, die de wetten van uw land hebt geschonden, verwachten, dat men op zulk eenen voet van gelijkheid met u onderhandelen zal?"

»Waarom niet?" zeî SCHWARZKOPF. »Gij hebt meer te vreezen van mij, dan ik van u. Maar ik ben dit leven moede en verlang in de maatschappij terug te keeren. Denk aan de onkosten, die de nasporingen naar mij aan de regering veroorzaken; bedenk, dat die uitgaven nog menig jaar kunnen duren, en dat per slot het doel misschien toch niet bereikt zal worden. Denk aan het bloed, dat ligt vergoten zou kunnen worden, aan de schade in uwe bosschen, aan het uitroeijen van het wild. En wat wagen ik en mijne lieden, zoo wij gevangen worden genomen? Ten hoogste drie jaren gevangenis. Gij ziet, dat ik uw strafwetboek heb bestudeerd."

»Ik kan de waarheid niet ontkennen van hetgeen gij zegt," hernam de magistraatspersoon, »en het is niet onmogelijk,

dat men tot eenige schikking zou kunnen komen. Uwe voorwaarden — welke zijn die?"

»Hier hebt gij ze," hernam SCHWARZKOPF, een papier op de tafel leggende. »Volledige vrijspraak voor mijne lieden en mij; voor ieder van de eersten vrije overtogt naar *Amerika* en vijftig dukaten, als zij daar aankomen. Voor mijzelven de post van boschwachter in een der koninklijke bosschen. Ik kan niet in ledigheid leven noch het edele jagtwerk vaarwel zeggen."

»En gesteld eens, dat deze voorwaarden u werden toegestaan," zeide de overheidspersoon, »hoe zullen wij weten, dat gij u niet aan andere en ergere misdaden hebt schuldig gemaakt, dan aan wilddieverij? SCHWARZKOPF, vooronderstel ik, is een aangenomen naam. Hoe heet gij eigenlijk?"

»Dat zal ik niet openbaren, voordat mijne voorwaarden zijn aangenomen," antwoordde SCHWARZKOPF. »Het zal dan tijds genoeg zijn, om mijn vorig leven na te gaan, en zoo men mij eenige misdaad kan te last leggen, moge ik daarvoor gestraft worden."

»En hoe kondt gij," ging de Heer FREIDORF voort, »die blijkbaar voor betere dingen bekwaam waart, zulk eene gevaarlijke en onedele levenswijze kiezen?"

»Ik werd er toe gedrongen," hernam SCHWARZKOPF. »Mijn vader had mij voor de kerk bestemd; maar mijne gehechtheid aan het leven in de bosschen was zoo groot, dat hij genoodzaakt was aan mijn verlangen toe te geven en mij te plaatsen bij eenen boschwachter, wiens distrikt op de grenzen van het Hertogdom *Nassau* lag, waar de wetten op de jagt het strengste zijn. Ik had mijne leerjaren voleind, en wachtte op eene aanstelling, die mij beloofd was, toen ik op zekeren dag, bij de grenzen van ons distrikt jagende, eenen hertebok schoot, die, schoon doodelijk gewond, nog krachts genoeg had om de grens over te steken. De verzoeking was te groot; ik volgde, en sneed het dier met mijn jagtmes de keel af. Naauwelijks had ik het gedaan, of drie koddebeijers van den Hertog sprongen uit het woud, grepen mij, en bragten mij naar de gevangenis. Mijn proces werd gemaakt, en ik werd veroordeeld tot zes maanden gevangenis, de vreeselijkste straf voor iemand, als mij, die niet gelukkig was, behalve wanneer ik het gras onder mijne voeten en het groen des

wouds boven mijn hoofd had. Op de reis naar de plaats mijner bestemming wist ik te ontsnappen, en in mijne verbittering over mijne onregtvaardige veroordeeling zwoer ik een wilddief te zullen worden, en, zooveel ik kon, het wild te zullen uitroeijen, welks bewaring hooger geschat werd dan de vrijheid van een eerlijk man."

Er was eene openheid in de manieren van den strooper, die den magistraat gunstig voor hem innam. »Ik wil uw verhaal gelooven," zeide hij, »en mijn best doen, om de door u gestelde voorwaarden te doen aannemen. Het is heden Dingsdag. Kom aanstaanden Zondag op hetzelfde uur hier weder, om antwoord te halen. Mogt dit ongunstig zijn, dan waarborg ik uwen onverhinderden terugkeer naar het woud."

»Ik zal stipt zijn," hernam de strooper, terwijl hij opstond, om heen te gaan. »Gij zult het mij ten goede houden, Mijnheer FREIDORF," voegde hij er bij, »dat ik, als maatregel van voorzigtigheid, mijnen makker een paar minuten voor uwe deur laat. Uw vrijgeleide sluit dezen avond niet in."

Hij boog zich en verliet het vertrek. Toen de Heer FREIDORF na eene korte poos het waagde om de deur te openen, was de gang ledig. Bij onderzoek bleek het, dat het schelkoord met een scherp werktuig was doorgesneden, de huisdeur, waaraan geene sporen van geweld zigtbaar waren, moest van binnen of met een' valschen sleutel zijn geopend.

Vijf dagen waren verloopen. Het was Zondag-avond, en SCHWARZKOPF zat in eene boerenhut met het hoofd op de hand naar het uur te wachten, waarop hij zich naar den Heer FREIDORF moest begeven, toen hij in zijn gepeins gestoord werd door het binnenkomen van WOLF. »Wat brengt u hier?" zeide SCHWARZKOPF tegen zijnen luitenant.

»Onze VOS is in den val," hernam WOLF met een' glimlach van zelfvoldoening; »hoe slim hij is, ik heb hem eindelijk gevangen, en wij kunnen hem met een gerust geweten den nekslag geven."

»Gij spreekt raadselen," zeide SCHWARZKOPF ongeduldig; »zeg ronduit, wat gij meent."

»Ik meen," hernam de strooper, »dat VOS eenen brief

heeft geschreven aan den officier der gensdarmen. Ik was op den zolder boven het kamertje, waar hij zat te schrijven, en keek door eene spleet in den vloer. Ik kon den inhoud niet ontcijferen, maar het adres zag ik even duidelijk als ik u nu zie. Toen hij den brief had toegevouwen, stak hij dien in den borstzak van zijn jas. Wat dunkt u, zal ik er hem van nacht uitnemen, terwijl hij slaapt?"

»Het zou niet zeer raadzaam zijn," zeide SCHWARZKOPF na een oogenblik peinzens, »nu wij, naar alle waar-chijnlijkheid, op het punt staan, om pardon te krijgen en ons leven te veranderen, om WERNER met de strengheid te straffen, die onze bepalingen wettigen. Het zal voldoende zijn, zoo wij hem beletten ons te schaden, en daartoe zal ik gemakkelijk middel vinden. Breng hem hier bij mij."

WOLF ging henen en kwam weldra met WERNER terug, die het vertrek binnentrad met een' vasten stap en een' blik van zelfvertrouwen, blijkbaar geheel onkundig van het vermoeden, dat op hem rustte. Op eenen wenk van SCHWARZKOPF verliet WOLF het vertrek. De strooperkapitein vestigde zijn scherp oog op het gelaat van WERNER, die zijnen blik niet zonder eenige teekenen van verwarring doorstond.

»Geef mij den brief, dien gij in uwen borstzak hebt," zeide SCHWARZKOPF streng. WERNER schrikte, maar gehoorzaamde werktuigelijk. »Aan Luitenant BANNER van de Gensdarmerie," zeide de kapitein, het adres lezende.

»Ik ben verraden," riep WERNER.

»Zeg liever, dat gij een verrader zijt," antwoordde de kapitein. »Hebt gij zoo spoedig het vierde artikel van onze bepalingen vergeten? Uw leven is verbeurd."

»Lees, wat ik geschreven heb, voordat gij mij veroordeelt," zeide de jongman, eenigermate zijne bedaardheid herkrijgende.

SCHWARZKOPF opende den brief en las luide het volgende: »Ik voel mij niet in staat, om het voornemen ten uitvoer te brengen, dat ik u onlangs heb medegedeeld. Ik kan het niet van mij verkrijgen, eenen man te verraden, die zoo veel achtingwaardige eigenschappen bezit, als hij, met wien ik in de laatste dagen heb verkeerd. Ik heb mijn plan opgegeven, en zal de eerste gelegenheid de beste aangrijpen, om tot mijne gewone bezigheden terug te keeren."

»De brief is niet onderteekend," zeî SCHWARZKOPF, toen hij ophield met lezen. »Zou de ontvanger weten, van wien hij kwam?"

»Ja," antwoordde WERNER. »Ik onderteekende hem niet, opdat hij niet in verkeerde handen mogt vallen. Om dezelfde reden komt uw naam er niet in voor."

»Er zouden luisteraars in de buurt kunnen zijn," hernam de strooper, »en daarom zal ik uwen waren naam niet zeggen, ofschoon die mij zeer goed bekend is. Maar de man, die weigerde mij te verraden, toen hij meende dat hij dit in zijne magt had, zal niet worden mishandeld, zoo ik het kan verhoeden. Er zijn ten minste twee onder de bende, die u meenen te kennen en uw opzet vermoeden. Gij wordt zorgvuldig bewaakt, en zoo gij nog éénen dag onder ons bleeft, zou ik uwe veiligheid niet kunnen waarborgen. Ik zal u in staat stellen om te ontvlugten, maar op éene voorwaarde. Beloof mij, dat gij morgen namiddag precies ten drie ure zult zijn aan de woning van CARL STURM, den boschwachter van *Westwald*, en dat gij vóór dien tijd hem niets zult zeggen van hetgeen gij gedaan hebt, sedert gij bij ons zijt geweest."

»Ik geef u mijn woord daarop," zeide WERNER, »en uit dankbaarheid voor de dienst, die gij mij bewijst, laat mij u voor uwe eigene lieden waarschuwen. Er heerscht bij hen een geest van ontevredenheid en muiterij, en hij, in wien gij het meeste vertrouwen stelt, uw luitenant WOLF, stookt dat aan."

SCHWARZKOPF glimlachte. »Ik dank u," zeide hij, »voor de waarschuwing; maar WOLF handelt volgens mijn bevel. Verlaat mij nu. Zoodra het donker is, zal ik u halen en met u gaan, tot dat gij buiten alle gevaar zijt."

Omstreeks twee ure na middernacht van den dag, waarop dit gesprek plaats had, werd STURM, de boschwachter, uit eenen gezonden slaap gewekt door iets, wat tegen het venster tikte. Het geluid werd ten tweeden en derden male herhaald. De boschwachter stond op en opende het raam. »Zijt gij het, SIGISMUND HOLZ?" vroeg hij.

»Ik ben het," antwoordde deze.

»En wat hebt gij mij te zeggen?

»Enkel dit: blijf morgen namiddag te huis, tot dat ik kom. Ik heb u veel te vertellen. Vaarwel! Ik heb haast."

En met deze woorden verdween de jonge man in de donkere schaduw van het bosch.

Op eene zodenbank in des boschwachters tuin, onder een prieel van wingerdranken en kamperfoelie, zat BERTHA; hare vingers waren bezig met haar naaiwerk, maar hare gedachten dwaalden af naar den knappen jongen man, die nu verscheidene dagen zich uit het huis haars vaders had verwijderd. Voor een venster van het huis zat de boschwachter zelf, zijn pijpje na den eten te rooken en ongeduldig op de komst van SIGISMUND te wachten. Na eene poos hoorde hij eene uitroeping van blijdschap uit den mond van BERTHA, en kort daarna, naar buiten ziende, zag hij een' groenen hoed en een bos hanenvederen boven het kreupelhout van den tuin uitkomen. Weinige oogenblikken later naderde SIGISMUND het huis met BERTHA, die op zijnen arm leunde.

»Gij schijnt uwe zaak bij mijne dochter goed bepleit te hebben," zeide STURM, eenigzins geraakt. »Maar hoe staat het met onze voorwaarden?"

»Hier is iets, om ze ten deele te vervullen," hernam de jongman en haalde een papier uit zijn' zak, »mijne aanstelling tot boschwachter in een van de koninklijke bosschen. De post is niet de meest winstgevende, maar levert toch genoeg op, om een gezin te onderhouden."

»Te duivel!" riep STURM, SIGISMUND met verbazing aanziende. »Het is geen kwaad begin, jongman, en kan tot betere dingen leiden. Maar SCHWARZKOPF?"

»Zal aan u worden uitgeleverd," hernam SIGISMUND vol vertrouwen.

Op dit oogenblik zag men een' man in boschwachtersgewaad den weg opkomen. »Mijn broeder ALBERT!" riep BERTHA verheugd.

»ALBERT zelf," zei de vader. »Wat mag hem hier zoo onverwacht te voet brengen?"

Met eenen snellen tred bereikte ALBERT het huis en trad de kamer binnen, waar het drietal bijeen was. Naauwelijk had hij het oog op SIGISMUND geslagen, of hij trad verbaasd en ontsteld achteruit. »Gij hier, SCHWARZKOPF!" riep hij uit. »Gij in mijns vaders huis?"

»Juist, mijn lieve VOS of WERNER of ALBERT STURM, met welken naam gij liefst wilt genoemd worden."

»SCHWARZKOPF!" schreeuwde de boschwachter, woedend van zijnen stoel opspringende. »Waar is SCHWARZKOPF?"

»Dat ben, of liever dat *was* ik," antwoordde SIGISMUND. Vergeef het bedrog, dat ik jegens u gepleegd heb!"

»Zichzelven van verbazing en woede geen meester, vloog STURM naar den hoek van de kamer, waar zijne geweren tegen den muur hingen. Voor dat hij ze bereikte, greep zijn zoon hem bij den arm.

»Wees niet te haastig, vader," riep hij. »SCHWARZKOPF is een dapper en edelmoedig man, die mij het leven redde, toen ik gepoogd had het zijne te nemen."

»Heb ik aan de voorwaarden niet voldaan, en SCHWARZKOPF in uwe magt gesteld?" zeide de strooper glimlagchende.

»Uw list zal u niets baten, schurk," riep STURM. »Het was niet aan u, maar aan SIGISMUND HOLZ, dat ik de hand mijner dochter heb beloofd."

»En SIGISMUND HOLZ staat hier voor u, hernam de jongman. »SCHWARZKOPF de strooper bestaat niet meer. Hij heeft vrede gemaakt met het bestuur, en zijne bende is uiteengegaan. Gij zult mij zeker uwe dochter niet weigeren, ter wier liefde ik dit goede werk gedaan heb?"

Het is naauwelijks noodig te zeggen, wat de lezer gereedelijk zal hebben begrepen, dat het ALBERT STURM was, die, begeerig om SCHWARZKOPF en zijne bende in handen van het geregt over te leveren, zich onder den naam van WERNER bij hen had gevoegd. Ook zullen wij maar niet verhalen, hoe het eindelijk geschiedde, dat de boschwachter bezweek voor de vereenigde smeekingen van zijne kinderen, en hoe binnen eene maand na het boven verhaalde tooneel de klokken vrolijk luidden ter eere van het huwelijk van BERTHA en SIGISMUND.

ALEXANDER VAN HUMBOLDT.

Een der laatste nommers van het blad *le Voleur* geeft de volgende schildering der persoonlijke eigenaardigheden van den hierboven genoemden beroemden geleerde, welke door den Heer ACHILLE GALLET DE CULTUR in manuscript zijn medegedeeld:

Het kwikzilver blijft zoo lang in beweging, tot dat het zijn waterpas gevonden heeft: zoo gaat het thans ook, in *Europa*, met de denkbeelden. *Pruissen* heeft in deze verstandelijke beweging een opmerkelijk deel. *Berlijn* is voor den buitenlander, die het met eenen tusschentijd van ettelijke jaren bezoekt, een voorwerp van belangrijke studie en van niet geringe verrassing. Welke veranderingen ondergaan er niet de gemoederen en de zaken in zoo kort een tijdsverloop! En zulks niet alleen onder de klassen, bij welke vooruitgang evenzeer behoefte als beijvering is, maar zelfs in de kringen, waar onveranderlijkheid eene noodzakelijkheid van den stand en eene voorwaarde van het aanwezen schijnt te zijn. Deze rasse bedrijvigheid des levens doet zich te *Berlijn* nergens sterker opmerken dan bij Prinses AMALIA van *Pruissen*, om welke, in deze denkende stad, alle verstand, alle wetenschap, alle wijsbegeerte als om hun midden- en aantrekkingspunt graviteren. — Prinses AMALIA is uit het vaderland van GÖTHE: zij is in de begrippen van het philosophische Germanismus uit het laatst der vorige eeuw opgevoed; zij sluit zich, zoo ver zulks voor eene vrouw doenlijk is, aan de groote beweging, aan den veelvermogenden verstandelijken arbeid aan, die als een alvermeesterende vloed over *Duitschland* zich verspreidt, alles overstroomende of omverwerpende, wat hem in den weg staat. In hare salons verdringen elkander geleerden, professoren, reizigers, poëten, philosophen, prinsen, staatslieden, alle talenten, alle beroemdheden: Vorst PÜCKLER-MUSKAU, zoo bekend door zijne excentriciteiten, zijne reizen en geschriften; PLATO TSCHITRATCHEFF, met den ANTINOÜS-kop, die de vreeselijke *Kivas*-expeditie uit liefhebberij heeft bijgewoond; RAUCH, de beroemde beeldhouwer; KRÜGER, de groote veldslagschilder; ENCKE, wiens uitgebreide kunde nog door zijne bescheidenheid verhoogd wordt; GALL, wien men ten deele den nog jongen roem van LE VERRIER te danken heeft. Men hoore, met welk eene achting hij van de wiskunde spreekt, dien gids, waaraan men zulk een vol vertrouwen schenken kan; hoe hij de bekrompenheid veroordeelt, welke kleingeestige volksjaloezijen zoo gaarne in het heiligdom der wetenschap zouden willen invoeren, der wetenschap, die slechts één gemeenschappelijk vaderland, de wereld, heeft, en slechts éénen hartstogt, de waarheid, behoorde te hebben. In den hoek aan dat vensterraam houdt een grijsaard van een zwak voorkomen, met

een schrander gelaat en eene breede, witte das, die de tijden van het Directoire herinnert, om den hals, de aandacht van eenen talrijken kring hoorders geboeid: aan de bewegelijkheid van het oog, aan de levendigheid der gebaren, aan de volkomene helderheid van taal en voordragt, aan den rijkdom en de diepzinnigheid der aanmerkingen herkent men eenen meester. Deze grijsaard, wiens geestkracht zijne 77 jaren in niets hebben kunnen krenken, is *Pruissens* glorie, is de hoogste persoonlijkheid in *Europa* sints CUVIER gestorven en CHATEAUBRIAND's roemrijke stem verstomd is: het is de Heer VAN HUMBOLDT. De beroemde schrijver van den *Kosmos* is te *Berlijn*, wat GÖTHE te *Weimar* was, eene soort van levend meesterstuk, een werktuig van het ingewikkeldste en verwonderlijkste zamenstel, waaraan zelfs niet het kleinste rad ontbreekt. De lieveling van wijlen den vorigen Koning van *Pruissen*, is HUMBOLDT ook de vriend van den tegenwoordigen Koning gebleven; hij is aan den troon de voorspraak aller verstandelijke belangen. De menagerièn van den *Thiergarten* en van het Paauweneiland, de kruidtuin te *Berlijn*, het magnetische Observatorium te *Charlottenburg*, zijn inrigtingen, die door eenen ijver, vurig als de jeugd, onvermoeibaar als de reine liefde tot de wetenschap, ingegeven, uitgevoerd, voortgezet, verrijkt geworden zijn. En beschouwt men hem slechts alleen uit het oogpunt van den man der wereld, hoe aanlokkelijk, hoe geheel zonder wedergâ doet hij zich dan niet voor! Hoe maakt hij zich van het onderhoud meester, beheerscht het, doet het schitteren! Geen grond is zoo mager of dor, op welken hij geene onbekende *oase* weet te vinden; geen horizon zoo beperkt, waarin hij geen door niemand vermoed vergezigt weet te openen. — Men kan zich geen begrip maken van het moeijelijke, om met den Heer VAN HUMBOLDT een gesprek in het openbaar uit te houden. Is men niet met de uiterste juistheid, de strengste logica, en boven alles met een *à-plomb* begaafd, dat niet aan het wankelen te brengen is, zoo wordt men onvermijdelijk het offer van dezen geest, die er zich een moedwillig spel, soms zelfs een wreedaardig spel uit maakt, bewijs van zijne groote meerderheid over anderen te geven, door hen in hunne naaktheid ten toon te stellen. De Heer VAN HUMBOLDT komt u onder de betooverendste vormen te gemoet, met den hoed in de hand, als de Fransche Gardes te *Fontenoy*, en maakt u door zijne verleidelijke zacht-

moedigheid stout, omstrikt u echter allengskens meer en meer, tot dat hij u volkomen in zijn greep gevat heeft; dan buigt, ja overweldigt hij u, en zet u den voet op de keel, eer gij nog tijd gehad hebt om genade! te roepen. Doch daarna reikt hij u met ironie de hand toe, om u weder op te helpen, en is ook minzaam hulpvaardig om uwe wonden te verbinden. — De Heer VAN HUMBOLDT is een bijna dagelijksche gast aan de koninklijke tafel. Wanneer de doorgaans opgeruimde en tot mededeeling genegene geest des Konings, door de herinnering aan de eene of andere der oud-Duitsche *boutades*, waarvan de professoren der universiteiten of de leden der akademie van wetenschappen hem niet verschoonen, verdonkerd is, zoo wordt het HUMBOLDT's taak, het doorluchtig voorhoofd weder te effenen. Zulk een ontevreden zwijgen in zijn centrum aan te tasten, zou slechts de taktiek van een gewoon hoveling zijn. Niet aldus de Heer VAN HUMBOLDT; hij laveert; behendig gaat hij van het indirecte in het directe over. Hij spreekt den eersten den besten aan; wie het zijn mag is hem onverschillig; hij zou, vereischte zulks de nood, met zichzelven spreken, want op het voorwerp van zijn spreken komt het niet aan. Onbeduidende algemeenheden voeren tot iets meer bijzonders; dit weder tot anecdoten, en anecdoten zijn HUMBOLDT's rijksgebied, zijn slagveld, zijn triumf. Aan zekere teekenen bemerkt hij weldra, dat 's Konings opletendheid gaande gemaakt is. Dan verdubbelt zich zijne levendigheid; hij stort ze uit in de kluchtigste, vrijste, gewaagdste, schilderachtigste historietjes, die hij in het Duitsch of in het Fransch, somwijlen afwisselend in beide talen verhaalt, vertellingjes, van welke niemand gewaagd zou hebben het initiatief op zich te nemen, en die slechts hij alleen weet voor te dragen en het al te sterke effect daarvan met onbeschrijfelijke kunst te verzachten. Bijna altijd wordt de moedwillige grijsaard door een schaterend gelach des Konings afgebroken. — Een der merkwaardigste tooneelen en der uitgelezenste verstandelijke verlustigingen was het, dezen onzen HUMBOLDT, gedurende zijn verblijf te *Parijs*, met eenen anderen man te zien worstelen, die mede met een ongemeen natuurlijk verstand, eene onbedenkelijke slimheid begaafd, en insgelijks een geweldige, koelbloedige spotter is, die zoo veel geest en vernuft als iemand ter wereld bezit, die met alles gemeenzaam geworden is, met het

ongeluk en met de grootheid, en die, te midden van dit spel der fortuin, zijns gelijken heeft leeren kennen, trotseren en aan den band leiden, die in de staat- en in de zedekunde, in de wijsbegeerte en in de stellige wetenschappen, alles weet, wat men weten kan, en die in zijn bijzonder leven zoo eenvoudig gebleven is, als hij diep en doorkneed is in zijn opentlijk, kortom met — LODEWIJK-FILIPS. — De Heer VAN HUMBOLDT spreekt voortreffelijk en spreekt gaarne. Deze hartstogt is bij hem zoo sterk, dat hij zich nooit heeft laten portretteren, omdat het hem niet mogelijk was, gedurende den daartoe noodigen tijd te zwijgen en zich stil te houden. Bijna zou men het niet voor mogelijk achten, dat de schrijver van den *Kosmos*, in het centrum, waarin hij leeft, zich geenszins in schitterende omstandigheden bevindt; en echter is dit het geval. Hij is arm, even als CHATEAUBRIAND, en om dezelfde reden. Zijn geheele vermogen heeft hij aan de groote reizen opgeofferd, welke hij op eigene kosten, met onvermoeiden ijver, in *Amerika*, in *Siberië* en elders gedaan heeft. — Als eene laatste eigenaardigheid moet men nog van hem aanmerken, dat hij, gelijk NEWTON, zijn geheele leven lang zich beijverd heeft, vrij van menschelijken hartstogt te blijven, en dus der wetenschap Vestalendienst gewijd heeft. — De Heer VAN HUMBOLDT is eene inlijving van het Germanismus in het Gallicismus; en moeijelijk kan men bepalen, tot welke der beide natiën hij meer regtstreeks behoort. Voor 't overige is het niet bloot de strekking van zijnen geest, die hem met *Frankrijk* verbindt: zijne moeder was, althans van afkomst, eene *Française*. Zij behoorde namelijk tot eene dier koloniën, die, door de intrekking van het Edikt van *Nantes* uit *Frankrijk* verdreven, zich in *Duitschland* hebben nedergezet, waar zij nog heden ten dage den typus, de traditiën, de taal hunner voorouders bewaren en er hunne hoedanigheden doen waarderen.

Nevens deze schildering, door eenen *Franschman* gegeven, zal het misschien niet ongevallig zijn te vernemen, hoe een *Noord-Amerikaan* verslag doet van eene zamenkomst, welke hij met den grooten reiziger gehad heeft. Het is de Heer STEPHENS, die zelf in zijn vaderland onder den naam van den grooten reiziger bekend is, en in den afgeloopen zomer, als vicepresident der Nieuw-Yorksche *Ocean Steam-*

navigation-Company, aan boord van den *Washington*, diens eerste reis naar *Europa* medegedaan heeft. Zie hier hoe hij van zijn bezoek in de te *Nieuw-York* uitkomende *Literary World* van 2 October ll. verslag doet:

Omstreeks zonsondergang op den eersten Julij reed ik, door de *Brandenburger*-poort, waarop de wagen van de Godin der Overwinning prijkt, *Berlijn* binnen, langs de prachtige huizen der breede *Linden*-laan, over het slotplein met het kolossale paleis en met de overige gebouwen, welker bouwkunstige schoonheid in *Europa* bijna zonder wedergade is, naar het *Hotel de Russie*, waar ik mij, na den langdurigen rid op den spoorweg van *Hamburg* naar de Pruissische hoofdstad, de rust eens regt goed liet smaken.

Ik was met den *Washington*, dien pionier der stoomvaart tusschen *Bremen* en *Amerika*, den Oceaan overgestoken, en doorvloog nu het Europesche vasteland, voornemens, na nog een uitstapje langs den *Rijn* gedaan te hebben, het terugkeerende stoomschip te *Southampton* weder te ontmoeten. Ik had slechts éénen dag voor *Berlijn* af te zonderen, en te *Berlijn* slechts één voorwerp, dat ik boven alle andere wenschte te zien — dit was HUMBOLDT. De stad kon ik toch altijd andermaal bezoeken, en de prachtwerken harer bouwkunst waren van blijvenden aard; maar het was mogelijk, dat *hij* er dan niet meer zijn zou.

Den volgenden morgen vroeg bezocht ik den Heer DONALDSON, onzen gezant, en vernam tot mijn uiterst leedwezen, dat HUMBOLDT te *Potsdam* bij den Koning en uit hoofde zijner zwakke gezondheid niet in staat was bezoeken aan te nemen. Gelukkigerwijs trof ik naderhand den Heer VAN RÖNNE, gewezen gezant van *Pruissen* in de Vereenigde Staten, aan, die, toen ik hem toevallig van mijne teleurstelling sprak, mij in de rede viel met de betuiging, dat ik volstrekt *Berlijn* niet verlaten mogt, zonder Baron HUMBOLDT gezien te hebben. Tevens keek hij op zijn horologie, verwittigde mijnen bediende, dat de spoortrein ten 12 ure naar *Potsdam* vertrok, schreef ijlings eenen brief van aanbeveling, en dreef mij, zonder mij den tijd te laten om hem te bedanken, naar mijn rijtuig. Een snelle draf bragt mij nog ter regter tijd aan het station; in drie kwartier uur tijds was ik in *Potsdam*, en, eer ik van mijne verrassing nog regt bekomen kon, stond ik in HUMBOLDT's woning, in een' vleugel van het koninklijk slot, waar eens de groote FREDERIK zijn verblijf

gehouden heeft. Hier is HUMBOLDT op den laten avond van zijn leven, na jaren van moeijelijke reistogten, van ziels- en ligchaamsinspanning, de gast en vriend zijns Konings; eene belooning, welke Vorst en onderdaan gelijkelijk vereert.

Aan den ingang zijner vertrekken werd ik andermaal in mijne hoop bedrogen, door de stellige verklaring van den bediende, dat de Baron heden volstrekt geene bezoeken kon aannemen. Om intusschen geen middel onbeproefd te laten, gaf ik mijn' aanbevelingsbrief en mijn kaartje over, en zeide, dat ik ten 2 ure weder aan zou komen. Bij mijne terugkomst onthief het gezigt, waarmede mij de bediende de deur opende, mij van alle verdere vrees. Hij wees mij in eene aangrenzende kamer, waar Baron HUMBOLDT mij met den vereerenden welkomstgroet te gemoet kwam, dat ik bij hem geen' aanbevelingsbrief behoefd zou hebben. Ik had mij van zijn uiterlijk voorkomen een geheel verkeerd denkbeeld gemaakt, en was niet weinig verbaasd, te zien, dat zijne hooge jaren hem onder hunnen last nog in het minst niet hebben nedergebogen. Bijna eene halve eeuw geleden heeft hij reeds de eerste plaats in het rijk der wetenschappen ingenomen, en sedert dien tijd, als 't ware van eenen door hem beklommen troon, de geleerden op het pad der natuuronderzoeking voorgelicht en de knapen op de schoolbank onderwezen. Zijn naam schittert reeds in de geschiedboeken van een geslacht, dat voorbijgegaan is; zijne heerschappij en zijn roem zijn bereids zoo oud, dat ik, tot op het tijdstip, waarop ik hem van aangezigt tot aangezigt aanschouwen mogt, hem bijna hield voor eene gestalte uit de Geschiedenis, die tot het verledene behoorde; en zelfs nu, in de stille eenzaamheid van het paleis, kon ik mij niet onthouden tot hem op te zien als tot iets monumentaals, waaraan de nakomelingschap den tol van haren eerbied komt betalen.

Hij is thans bij de tachtig jaren oud, maar ziet er uit alsof hij nog vele jaren jonger was. Van gestalte is hij eer onder de middelbare grootte dan daarboven, en van eenen ligchaamsbouw, die hem in zijne jeugd waarschijnlijk bij uitnemendheid in staat gesteld heeft, om de vermoeijenissen zijner bezwaarlijke reizen te verduren. Hij droeg eene eenvoudige zwarte kleeding, zonder eenig sieraad of ordesteeken, en met deze eenvoudigheid stemde de meubelering zijner kamers overeen. Hij leed nog onder de gevolgen eener

ziekte, die hem aangetast had; maar de krachten van zijnen geest waren ongekrenkt gebleven. Hij sprak zeer vloeijend Engelsch, ofschoon met een' vreemden tongval, en de toon van zijn onderhoud herinnerde aan den Heer GALLATIN, die een zijner oude vrienden is, en dien hij mij verzocht zijnentwege te groeten. HUMBOLDT's hoofd zou een geschikt voorwerp van studie voor eenen craneoloog zijn; hij is vol van aangezigt, en zijn oog schittert van verstand en van leven.

Daar de overblijfsels van oude steden in *Amerika* het punt van zamenhechting onzer kennis waren, vormden zij ook natuurlijk het eerste voorwerp van ons gesprek; doch, toen hij van mijne betrekking met de stoombootlinie naar *Bremen* hoorde, gaf hij zijne blijdschap te kennen, mij in verband te zien met eene onderneming, die voor *Duitschland* van zoo veel belang was. Hij verklaarde den maatregel onzer regering, welke deze linie had doen aanleggen, voor wijs en goede staatsbestuurders waardig, alzoo daardoor voor een handeldrijvend volk, als het onze, nieuwe verbindtenissen geopend en het veld onzer ondernemingen uitgebreid moest worden. Hij zelf, zeide hij, gevoelde de levendigste belangstelling in het welgelukken van het aangevangen werk, overtuigd, gelijk hij was, dat geheel *Duitschland* een zoo regtstreeksch mogelijk verkeer met ons wenschte; dat het eene menigte van allerlei fabrijkgoederen voortbragt, die met voordeel tegen de groote hoeveelheden onzer hoofdartikelen van productie ingeruild konden worden, zoodra door een drukker verkeer eene juistere en meer algemeene kennis van de wederzijdsche voortbrengselen en behoeften verkregen zou zijn; er bijvoegende, dat tusschen *Duitschland* en de Vereenigde Staten nimmer eenig gevoel van jaloezij aanleiding tot botsingen kon geven, maar dat integendeel hoe naauwer wij met elkander in verband zouden treden, zulks des te voordeeliger voor de beide landen zou zijn. Hij sprak veel van de groote werken aan de Duitsche spoorwegen, die *Rijn* en *Donau*, de *Adriatische* met de *Noordzee* moesten verbinden, en, zich door zijwegen naar alle nijverheid en kunstvlijt drijvende steden en landstreken uitstrekkende, als 't ware een net van gemeenschap zouden vormen, dat aan den vervoer van waren en reizigers naar de zeekust eene vroeger nooit als mogelijk onderstelde gemakkelijkheid zou bijzetten, en die inwoners van

Europa ons nog nader zou brengen, welker blikken buitendien door genegenheid en belang bij voorkeur naar de Vereenigde Staten getrokken werden.

Ofschoon ik wist, dat Baron HUMBOLDT lid van den Staatsraad is, had ik toch niet verwacht, dat hij, in zijnen hoogen ouderdom, en bij den arbeid, dien hij aan zijn groote werk, den *Kosmos*, wijdt, een aanmerkelijk deel zijner aandacht aan de staatkunde zou schenken. Ondertusschen scheen toch *Pruissens* staatkundige toestand, als ook die der overige wereld, het voorwerp te zijn, dat, bij voorkeur boven alle andere, zijne oplettendheid tot zich trok. Inderdaad ook was juist het oogenblik, dat wij beleefden, een keerpunt van veruitziend gewigt in de Pruissische geschiedenis. De langgewenschte Landdag, dien geheel *Duitschland* met gespannen verwachting te gemoet gezien had, was juist twee dagen vóór mijne aankomst gesloten geworden; hij had voor de eerste maal de afgevaardigden des lands in de hoofdstad bijeengebragt, en voor het oor des Konings waren de maatregelen zijner regering beoordeeld geworden. Groote staatshervormingen waren voorgeslagen en hadden onversaagde verdedigers gevonden. De debatten waren openbaar bekend gemaakt, en de stem eener vrijzinnige partij had door geheel *Duitschland* weergalmd. Baron VAN HUMBOLDT is zelf een liberaal, vol van een vast vertrouwen op het zegevieren van den vooruitgang en de verbetering, een bekende en geachte vriend dier groote staatspartij, wier verheven doel het grootste geluk der grootste menigte, de verheffing der lagere klassen, en de vermeerdering der som van menschelijke welvaart is; en terwijl hij in geheel de beschaafde wereld de maat des roems als reiziger en als geleerde ten boorde toe gevuld heeft, wordt hij in *Pruissen* daarenboven als een der wijsste en beste staatsmannen van dat rijk beschouwd en geëerd.

Buiten *Europa* scheen hij het meeste belang te stellen in *Mexico:* hij kon niet zwijgen van onzen Mexikaanschen oorlog; zijne oogen waren aanhoudend op Generaal TAYLOR en het Amerikaansche leger gerigt. Hij zeide mij, dat de Koning en de officiers, die hem omgaven, op eene zijner eigene landkaarten, den marsch onzer armee, van *Corpus Christi* af tot naar *Palo alto* en *Resaca de la Palma*, tot op het stormenderhand bemagtigen van *Monterey* en den bloedigen strijd van *Buena Vista* gevolgd waren. Zij had-

den alle TAYLOR's veldslagen mede geleverd, en waren thans, met aanteekening zijner standplaatsen op de kaart, nieuwe berigten wachtende. In *Pruissen* is de oorlog eene wetenschap; maar ook aldaar toonen Pruissische Generaals, en onder dezen oude krijgslieden, die deze wetenschap op de slagvelden van *Europa* bestudeerd hebben, hunne bewondering voor de door Generaal TAYLOR bij *Buena Vista* aan den dag gelegde stoutheid en bekwaamheid, die met een handvol geregelde troepen en een gering aantal ongeoefende vrijwilligers, na het moorddadige vuur van een' geheelen dag, eene vierdubbele overmagt op de vlugt joeg. Voor deze bewondering, zeide mij HUMBOLDT, komen zij overal vrij en onbewimpeld uit. Tegenover de bitterheid en jaloezij der Engelsche drukpers was het voor mij verblijdend, van zulke lippen te hooren, dat de militaire aanvoerders van eene militaire natie zoo veel regt aan onze wapenen lieten wedervaren; terwijl HUMBOLDT's aanmerkingen over Generaal TAYLOR's depêches en diens gedrag gedurende den oorlog zoodanig waren, dat een *Amerikaan* ze niet zonder inwendige trotschheid kon aanhooren.

De Heer VAN HUMBOLDT sprak ook met grooten lof over PRESCOTT's werk betrekkelijk *Mexico's* verovering; hij zeî, dat ik, bij gelegenheid, uit zijnen naam, aan dien Heer kon verklaren, dat, naar zijn gevoelen, geen thans levend geschiedschrijver in *Duitschland* noch in *Engeland* hem evenaarde.

Ik had bijna een uur lang in onafgebroken gesprek met den Heer VAN HUMBOLDT doorgebragt, toen de bediende binnentrad, om hem tot de koninklijke tafel te roepen. Voordat ik mijn afscheid nam, drong hij bij mij aan, dat ik nog eenige dagen te *Berlijn* vertoeven zou, om er nog meer kennissen te maken, met name om eenen voortreffelijken man te zien, dien ik volstrekt moest leeren kennen en aan wien hij mij eenige regels schrifts medegaf. De omstandigheden veroorloofden mij niet, dezen brief af te geven; doch ik had daarvoor het genoegen, het, in de Duitsche taal, met vaste, weluitgedrukte hand geschreven biljet, als een autograaf van HUMBOLDT en als gedachtenis aan eene mijner belangrijkste reisontmoetingen, met mij naar *Amerika* te kunnen brengen.

BEDWELMING VAN BIJEN DOOR ZWAVELAETHER.

De Heer DEFAYS, repetiteur aan de Brusselsche School van Dierärtsenijkunde, heeft in het laatst des vorigen zomers eene ontdekking gedaan, die voor alle bijenhouders van gewigt is. Sedert eenigen tijd namelijk hield hij zich bezig met proefnemingen, om broedbijen door zwavelaether te bedwelmen, en hij vond deze manier beter en gemakkelijker dan die met stoom. Zich de aanmerkelijke verliezen aan bijen herinnerende, die jaarlijks bij het uitnemen der was- en honigraten geleden worden, dacht hij natuurlijk aan het nut, dat ook in dit opzigt misschien uit aetherisatie getrokken zou kunnen worden. Om eene proef van dit zijn denkbeeld te nemen aetheriseerde hij, in tegenwoordigheid van verscheidene deskundigen, een' bijenkorf, met hulp van een' door hem uitgevonden toestel, op de volgende wijze: De toestel bestaat uit een' glazen bol, waarin eene opening is. Deze opening wordt met een kurk gesloten, door welke twee pijpen van helder glas gaan, de eene tot op den bodem van den bol, waar de aether is, de andere slechts tot eenige strepen beneden de kurk. Eerstgemelde buis vormt buiten de kurk een' stompen hoek, om gemakkelijk in den mond van den operateur gebragt te kunnen worden; terwijl de andere met een' regten hoek horizontaal in eene der toegestopte openingen van den bijenkorf geleid wordt. Ondertusschen moet men zorg dragen die openingen niet geheel luchtdigt te sluiten, maar slechts zoo, dat de bijen niet naar buiten kunnen komen. — Om den aetherdamp in den korf te brengen, is niet anders noodig, dan in de pijp te blazen, die tot beneden in den bol reikt. Gedurende de eerste seconden worden de bijen zeer levendig en gonzen ongemeen sterk. Allengskens verzwakt dit geluid, en na verloop eener minuut is alles stil. Toen men vervolgens den korf wegnam, zag men geheel den zwerm bedwelmd op de plank liggen; niet een eenige bij was binnen den korf of in de raten achtergebleven. Men had dus den honig ongehinderd en op zijn gemak er kunnen uitnemen. Bij deze eerste proeve vergenoegde zich echter de Heer DEFAYS met de bijen in hunne bedwelming gade te slaan. Toen na verloop van een kwartieruurs geen der diertjes eenig teeken van herleving gaf, zette men den korf weder overeind. Daar de verrigting des avonds plaats had,

kan men niet zeggen, hoe lang de bedwelming geduurd heeft; maar den volgenden morgen waren de bijen even zoo levendig en even bedrijvig als vóór de aetherisatie. Indien bij volgende proeven de zaak gebleken mag zijn steek te houden, zoo is aan bijenhouders een eenvoudig middel verschaft, om hunne winsten te vermeerderen, en aan het publiek het uitzigt, om de voortbrengselen der bijen tegen minderen prijs te bekomen. Er ware dus hierdoor in eene behoefte voorzien, die in *Engeland* en in *Duitschland* sedert lang gevoeld is. In eerstgemeld land wordt thans waterdamp gebezigd, om, zonder de bijen te dooden, den honig uit de korven te kunnen nemen, gelijk zulks in *België* en in *Frankrijk* reeds sedert lang geschiedt. Maar dit middel heeft verscheidene nadeelen. Door het brengen van waterdamp in de korven worden de vleugels der bijen nat, zoodat zij een tijdlang buiten staat zijn uit te vliegen; ook veroorzaakt dit middel altijd eenig verlies in eenen zwerm. Dit is het eenige nadeel niet. De vochtigheid dringt ook door in de raten, en uit volslagen gebrek aan doortogt droogt zij er slechts langzaam op; hieruit ontstaat schimmel, dat voor de gezondheid der bijen nadeelig is en de ontbinding van het was bevordert. Er is dus reden om te denken, dat de aetherisatie boven al de tot heden toe gebezigde middelen de voorkeur verdient. Men begrijpt ligtelijk, dat het niet alleen een voordeel is, den zwerm in het leven te houden, opdat hij nog vóór het eind van het gunstige jaargetijde een' tweeden zwerm voortbrenge, maar ook omdat door dit behoud eene nieuwe hoeveelheid honig gewonnen wordt. Bekend is het toch, dat de bijen, door haar instinkt gedreven om voorraad voor den winter op te leggen, zich haasten het haar afgenomen gedeelte weder aan te vullen.

SLAVENÄUCTIE IN DE VEREENIGDE STATEN.

Een onlangs uitgekomen Engelsch werk over slavernij en slavenbehandeling in *Noord-Amerika* levert het volgende tafereel van den openbaren verkoop eens Schooners en deszelfs zwarte bemanning te *Charleston*. De vendumeester begon de veiling met het in opbod brengen van het vaartuig zelf, dat 65 ton groot, drie jaren oud en een gewone koopvaarder tusschen *Charleston* en *Georgetown* was. Het werd voor

2250 dollars gekocht. Hierop ging de auctie voort. »POMPEJUS," riep de vendumeester, »de schipper, een zwarte, 28 jaren oud, een kapitale *Neger*...." Hier viel hij, dien men veilde, en die in zijne beste kleederen op de kompagne stond, den spreker in de rede, en zeide, zich naar hem toe buigende: »Mijnheer NAYLOR, bijaldien het niet in strijd is met uwe wijze van zien, zal UEd. mij bijzonder verpligten met mij Kapitein te noemen; vooral daar UEd. weet, dat mijne equipaadje aanwezig is. Ik wensch, dat zij mij, eerbiedshalve, steeds in mijne volle waardigheid zie bejegenen." En dit zeggende, nam POMPEJUS, die inderdaad een knap jong mensch was, met veel ernst en gepastheid eene regt deftige houding aan, zich als bevelhebber met de armen over elkander geslagen in postuur stellende. De Heer NAYLOR, een zachtaardig man, die het ieder gaarne naar den zin maakte, glimlachte en zeide: »Ja zeker, Kapitein POMPEJUS, zoo moet het wezen; ik vergiste mij. Nu dan, een kapitale *Neger*, met name POMPEJUS, Kapitein van gezegden Schooner *Suzanna*, 28 jaren oud, gezond, nuchteren en eerlijk, welbekend met den handel van *Georgetown* en van *Savannah*, als ook met de schildpaddenvangst aan de kust van *Florida*. Wie biedt er op Kapitein POMPEJUS? Hij zal voor elk, maar vooral voor den bezitter van den Schooner, een zeer nuttige koop zijn. Biedt er iemand 500 dollars?" — »Ja!" riep een der aanwezigen. — »600 dollars hoor ik daar." — »700." — »Ik dank u, Mijnheer TURNER." — »800." — »900." — 1000 dollars voor Kapitein POMPEJUS." — »Biedt maar voort, Heeren; gij zijt nog niet half weg. Kapitein POMPEJUS is 2000 dollars waard, zoo goed als een cent." Toen 1000 dollars geboden waren, hief POMPEJUS zijne kin ten minste drie duim hooger, en uit zijne zwarte oogen schitterde onbeschrijfelijke fierheid. Er werden nu al voort 1100 dollars geboden. — »1200 dollars; heb ik wèl gehoord?" vroeg Heer NAYLOR; »1300 dollars: is dat alles, wat voor Kapitein POMPEJUS, dien voortreffelijksten zeeman van al de zeelieden aan de kust, geboden wordt? Door zulk een' spotprijs doet gij hem schande aan." — »Zacht wat, Mijnheer NAYLOR," viel hem POMPEJUS nu andermaal in de rede; »of mij door anderen al schande wierd aangedaan, gij weet ten minste, dat ik ze nimmer, zoo ver het van mij afhing, noch de *Suzanna* noch mijzelven heb aangedaan." — »Goed gesproken, Kapitein POMPEJUS," zei een

der bieders; »50 dollars meer voor hetgeen hij daar gezegd heeft." De Heer LAWSON, die het vaartuig kocht, had reeds een geruimen tijd door gelaat en gebaren hoe langer hoe meer ontevredenheid doen blijken; eindelijk riep hij: »Nog eens en voor het laatst: 1500 dollars, Heer NAYLOR; dat is mijn laatste bod." — »1500 dollars — 1500 — niemand meer dan 1500 — hoor ik nog iemand? niet? — 1500 dollars dan — niemand meer dan 1500 dollars?" En de hamer viel. — Nu volgden de stuurman, de proviandmeester, de kok, drie zwarten van 30, 25 en 16 jaren, die gezamentlijk geveild en almede door den nieuwen eigenaar der *Suzanna* voor 2000 dollars gekocht werden.

SLAVENHANDEL IN NOORD-AMERIKA.

Uit *Nieuw-Orleans* in de Vereenigde Staten wordt geschreschreven: »De Slavenmarkt alhier is thans in vollen bloei. De barakken, waarin men de *Negers* en *Mulatten* gehuisvest heeft, vormen lange straten; en zoo lang het dag is, staan de arme schepsels van beide kunne hier naakt ten toon, om koopers te lokken. Een jonge slaaf kost 6 tot 800 dollars. *Negerinnen* en *Mulättinnen* worden, wanneer zij jong zijn, nog beter, te weten met 1000 tot 1400 dollars, betaald."

VALSCH SPELEN IN NOORD-AMERIKA.

Te *Nieuw-York* schijnt valsch spelen eene *vrije kunst* geworden te zijn; openbaar biedt men er speelkaarten te koop, die daartoe ingerigt zijn, benevens de aanwijzing, hoe men ze gebruiken moet. Dit ten minste mag men besluiten uit het volgende artikel van een der Londensche dagbladen: »Onderstaande advertentie, welke wij letterlijk aan een der jongste nommers van den *New-York-Sun* ontleenen, heeft ons niet weinig verbaasd doen staan. Ongetwijfeld gebeuren zulke dingen ook te *Londen;* maar men waebt zich ten minste, advertentiën daarvan in de publieke dagbladen te laten plaatsen: »Speelkaarten! speelkaarten te koop bij JOHN J. »MIRABEAU, 100, *Nassau-street.* Gemarkeerde kaarten van »allerlei soort, met handleiding om ze op voordeelige wijs te »leeren gebruiken bij de volgende spelen: *Bluff*, *Poker*,

»*Brag*, *Seven-up*, *Faro*, *Vingt-un*, enz., opgesteld door »iemand, die er praktisch mede bekend is. Wie onderwijs »in deze voordeelen, die behendigheid vereischen, erlangen »wil, zij zoo goed zich aan bovengemeld adres te melden."

LOUIS-PHILIPPE EN DE GIRONDISTEN.

— Denzelfden avond toen DUMOURIEZ te *Parijs* kwam, snelde hij in de armen van DANTON, ofschoon het op den 2 September vergoten bloed nog aan beider handen kleefde. Omstreeks dien tijd bevond zich de Hertog van *Chartres*, de tegenwoordige Koning der *Franschen*, op eene audientie bij den toenmaligen Minister van Oorlog, SERVAN. SERVAN lag ziek te bed en schonk weinig oplettendheid aan hetgeen de Prins hem zeide. DANTON was er tegenwoordig. Het scheen, alsof hij hier meer te bevelen had, dan de Minister zelf. Hij nam den Hertog van *Chartres* ter zijde en fluisterde hem toe: »Wat doet gij hier bij dit schaduwbeeld van een' Minister — een mensch, dat u noch schaden noch baten kan? Kom morgen bij mij, ik zal u aanhooren en dan uwe zaak in orde brengen — dat zal ik!" Toen de Hertog des anderen daags verscheen, ontving DANTON hem met eene soort van vaderlijke gramstorigheid: »Wat moet ik van u hooren, jong mensch?" riep hij hem toe. »Gij laat u gezegden ontvallen, die naar ontevredenheid gelijken als het eene ei naar het ander. Gij hebt de groote maatregelen der regering durven laken? Gij hebt in hoogst sentimentele taal over de offers, die gevallen zijn, gejammerd en hunne beulen verwenscht? Neem u in acht, jong mensch! patriotismus duldt geene slapheid — en daarenboven behoeft gij nog vergiffenis voor een' grooten naam." De Prins erkende met eene vastheid, welke men van zijne jeugd bezwaarlijk verwacht zou hebben, dat de armee ijsde over al het bloed, dat niet op het slagveld vergoten werd, en dat met name de Septembermoorden haar voorkwamen eene schandvlek voor de vrijheid te zijn. »Gij zijt te jong," hernam DANTON met de stem en de vastheid van een' man, die zijne groote meerderheid over den Prins gevoelde, »gij zijt te jong, om over de laatste voorvallen te kunnen oordeelen. Om ze te begrijpen, moest gij op mijne plaats staan. Het vaderland was bedreigd, en zelfs niet een eenige ver-

dediger rees voor hetzelve op; de vijanden rukten voort en wilden ons overstelpen; het kwam er op aan, tusschen ons en hen een' stroom van bloed te doen vlieten! En nu voor het vervolg, zwijg! Keer naar het leger terug, vecht dapper, maar zet uw leven niet noodeloos op het spel. Gij hebt nog vele jaren voor u: *Frankrijk* bemint de Republiek niet; het heeft al de gewoonten, al de zwakheden, al de behoeften der Monarchie: na onze staatsstormen zal het door zijne misslagen of door de noodzakelijkheid er toe teruggebragt worden — en dan zult *gij* Koning zijn! Vaarwel, jong mensch, en vergeet DANTON's profetie niet!" — Men zegt, dat LOUIS-PHILIPPE zelf deze anecdote aan LAMARTINE heeft medegedeeld.

DE LOFSPRAAK VAN SATAN.

Toen een vriend van MASSILLON eene door hem gehoudene Predikatie met uitbundige loftuiting prees, gaf de waarlijk vrome Prediker hem tot bescheid: »Wat gij mij »zegt, is mij al vroeger door den Satan gezegd; laat er ons »dus nu maar van zwijgen."

VERSCHILLENDE UITSPRAKEN OVER HET SCHOUWTOONEEL.

Lodewijk XIV, eens aan BOSSUET gevraagd hebbende, of het geoorloofd ware den Schouwburg te bezoeken, ontving ten antwoord: »Sire, er zijn groote voorbeelden, die »er voor pleiten, maar ook gewigtige redenen tegen." — BOURDALOUE gaf op gelijke vraag aan eene Dame ten antwoord: »Of het al of niet geoorloofd zij, zult gij zelve het »beste kunnen zeggen;" willende namelijk, dat ieder zich hierin een' regel zou voorschrijven naar de ervaring van de goede of schadelijke indrukken, die door het Tooneel bij hem verwekt werden. — MASSILLON oordeelt strenger dan de beide andere Hofpredikers: hij noemt het Tooneel een gewrocht van den Satan, en verklaart, dat men den Booze dient, door den Schouwburg te bezoeken.

DE FLESCH. (*)

Der Kunsten God, weleer met geestdrift aangebeên,
Aanschouwt thans, in dit koor, niet dan afgrijslijkheên.

AAN MIJN' VRIEND *** ****.

Gij wenscht mijn oordeel over 't jongst product: *de Flesch.*
Wat wilt ge dat ik zeg? Gij doet me een vraag vijf zes
In éénen adem; spreekt van 't spel en van den maker,
Den geest des Tijds, als kunstenkweeker of verzaker,
Het voor- en onderwerp, den indruk van 't geheel. —
Wel nu, ik zag de flesch op 't Nationaal Tooneel;
En, keert ge 't vraagstuk om, (met smart moet ik 't belijden)
Ons Nationaal Tooneel ook op de flesch! — Bezijden
Het scherm (mijn blik viel juist op dat Godinnenpaar)
Sloeg Melpomeen het oog al zuchtend naar 't altaar,
Waar eens Wattier en Snoek en Bingley, als haar tolken,
Op hooge brozen, 't treurspel voerden tot de wolken,
En scheen te blozen om de Dienst hier thans verrigt;
Thalia lachte nog, maar met een scheef gezigt;
Zij lispelde den naam van d' éénigen Molière;
Haar zuster riep: »Vaarwel, Racine! en gij, Voltaire!"
En beiden sprongen van 't vermolmend voetstuk af,
Om 't schouwspel niet te zien, dat bastaardsmaak hier gaf.

'k Keer tot de Flesch terug. — Het *doel*, o ja, is prijslijk;
De *middlen* zijn het niet, maar woest, gemeen, afgrijslijk.
In kroeg, in dobbelhuis, in kerker en in kot
Wordt nu gedeclameerd, gebeden, dan gespot;
Ja zelfs in 't bedelpak hoort men moraliseren,
Maar ziet de borrelflesch op alles triomferen,
Haar op het hoofd der vrouw (o gruwel!) fel vergruisd,
En de arme ziel van de aard' naar zaalger oord verhuisd. —
Maar 't einde is nog niet daar. De kerker wordt ontsloten,
Waar vrouwe- en kindermoord nog de ijslijkheid vergrooten;
Men roept krankzinnigheid te hulp, die lacht en gilt,
En, bij een gloeijend vuur, van koude bibbrend rilt!
Nu komt ook 't kinderpaar dien lieven vader groeten,
Die helsche spoken, slang en adder waant te ontmoeten

En beurtlings grijnst en kermt en brult in wilden waan.
Daar komt zijn vrouw op eens weer levend voor hem staan!
't Is de genâdeslag — hij sterft, en, bij 't ontknoopen,
Spijt al zijne euveldaân, ziet hij den Hemel open!...
Zielroerend is dit slot en zalvend het besluit:
Op 't doodbed zich bekeerd; dat wischt fluks alles uit!

Gij vraagt mij naar de Acteurs. — Slechts *twee* heb ik te noemen.
'k Vond niets te laken schier, maar veel, zeer veel te roemen.
Ja, Tjasink! Engelman! gij toondet als om strijd,
Hoe gij werdt meêgesleurd door de eischen van den Tijd.
Voortreflijk was uw spel. Geen hartstogt om te rillen,
Geen zieldoorvlijmend wee, geen kreten en geen gillen,
Niets, niets bleef achter, uit de milde gruweldoos,
Wat zin en zenuw schokt van vischvrouw en matroos!
Hoe jammer, dat uw kunst in edeler tafreelen
Geen lijst vond harer waard, en beter smaak mogt streelen!

Maar, de indruk op het volk? — Voorbeeldloos! Handgeklap
En bravo's zonder eind'. Wat pret en wat gesnap
In d' Englenbak! Elk schijnt het jammerfeest te vieren
Der vuige dronkenschap in 't maat- en bandloos zwieren;
Men roept hem keer op keer, den dronkaard, met getier,
Ja nog op 't allerlaatst, schoon dood gelijk een pier! —
Ziedaar dan nu 't gevolg van 't zinloos overdrijven!
Geen leering treft haar doel, geen schildring zal beklijven,
Dan waar de mensch zijn beeld als in een' spiegel vindt;
Dàt slechts treft man en vrouw en grijsaard, ja zelfs 't kind.
Het: »Gij, gij zijt die man!" dat dooden wekt ten leven
In 't rijk der zeden, moet ook hier den hoofdtoon geven.
De maat der ijslijkheên ten boorde toe gevuld
Wekt vaak den spotlust op; elk pleit zich vrij van schuld,
En zegt: »*Ik* ben die man niet, neen! 'k heb niet te schromen,
»Dat het met mij tot zulk een uiterste ooit zal komen.
»'k Lust graag een slok, o ja! maar speler ben ik niet;
»'k Mishandel vrouw noch kind; in 't werk, als men mij ziet,
»Steeds nuchter en bekwaam, geef ik den baas geen reden
»Tot ontevredenheid; hij schijnt met mij tevreden,
»En wat toch vergt men meer? Des zaturdags — nu ja,
»Wat deert een borrel mij, eer ik dan huiswaarts ga?
»'t Werd voor de ganzen niet gebrouwen, zou ik denken.
»Zes dagen ben ik slaaf, en pas op 's meesters wenken;

»Ik voel mij vrijer bij 't gelag dan in mijn huis,
»En, breng ik dan het volle weekgeld ook niet thuis,
»'k Ben daarom nog geen fielt, geen dronkaard, geen verkwister
»Zoo als die onverlaat; dat heele zondregister
»Past niet op mij, God dank; ik ben veel knapper man,
»En lach met een geteem, dat mij nooit gelden kan!" —
Nu wil hij, meer voldaan dan immer van zichzelven,
Weer huiswaarts keeren. Maar, 't is nog een kwart vóór elven;
En daar men onderwijl, tot schraging van het doel,
Door zotten bokkensprong het treurige gevoel
Heeft weggedanst, veelligt om wanhoop af te keeren,
Gaat de ambachtsman nog eerst zijn droge keel eens smeren
In een dier huizen, waar men tapt en drinkt en zingt,
(De *School der Zeden* is van kroegen als omringd)
En roept: »Wil, kastelein, me een glas Schiedammer geven!
»'k Ben toch een knappe vent. Lang moog' de borrel leven!"

Jan. 1848. IJ.

(*) *De Flesch, Drama in twee Tijdvakken of zes Tafereelen, naar aanleiding van* G. CRUICKSHANK'S *beroemde Platen, door den Heer* IZ. J. LION; op den Amsterdamschen Schouwburg bij herhaling vertoond, Jan. 1848.

DE HOEDEMAKER.

Wat kwaad brouwt aan mijn land, doet aan mijn nering goed:
Dat men twee hoofden niet brengt onder éénen hoed.

DE BROODBAKKER.

Het brood sloeg op en weder op; dat is me een kruis:
Ik heb geen brood, wanneer ik brood heb in mijn huis.

WIJN EN POLITIEK. (*)

»Geen water in den wijn!" is 't woord der Liberalen,
Der Ultra's dusgenaamd; »in vino veritas;
»Den prikkel steeds verhoogd; wij dulden geen verschralen...."

»Al wel, al óverwel; gij procedeert wat kras.
»Voor mij, geen watervriend, (ik wil uw leenspreuk borgen)
»Ik kies de beste soort in Wijn en Politiek,
»Maar laat die 't wijntje sneed ook voor het water zorgen,
»Want overprikkeling maakt hoofd en magen ziek."

(*) Twee zinstorende drukfouten in deze versregels verpligten ons, dezelve nog eens in hun geheel hier te plaatsen.

MENGELWERK.

DE BABYLONIËRS EN ASSYRIËRS.

REDEVOERING,

door

G. H. VAN SENDEN. (*)

Wanneer men, de Kaart der oude wereld voor zich hebbende, het eene oog op *Indië* vestigt, en het andere op *Egypte* en de oostkust der Middellandsche Zee slaat, dan ligt tusschen de beide zintuigen van het gezigt een gedeelte van *Azië*. Die verbazend lange bergketen, welke in het Westen van dat werelddeel begint, en, geheel *Azië* doorloopen hebbende, ten Oosten van hetzelve eindigt, vormt van dat gedeelte de noordelijke grenslijn. Aan zijne hooge ruggen hangen landen, die, afdalende naar het Zuiden, eindelijk hunne grenzen vinden aan de *Erythreïsche* Zee. Doch wij vinden tusschen die lijnen besloten te veel volken, te zeer verschillende in eigenaardige karaktertrekken en lotgevallen, dan dat wij ze bij het licht der oude geschiedenis op eens zouden mogen beschouwen. — Wij zijn genoodzaakt, om nog meer af te snijden. Welaan, doen wij het door met de regterhand eene lijn te trekken, die langs het Meer *Urmia* loopt tot aan het meest noordelijke punt der *Perzische Golf;* doen wij het door ook met de linkerhand alles

(*) Ik heb deze Redevoering, gelijk ook de vorige, geheel op nieuw bewerkt. De groote ontdekkingen, die, na het uitspreken van dit opstel, in de *Eufraat-* en *Tigris*-landen gedaan zijn, bragten mij onder de verpligting tot deze taak. Over bijzonderheden zie men mijn *Woordenboek der gewijde Aardrijkskunde*, dat, als vervolg van mijnen *Bijbel-Atlas*, bij DU MORTIER EN ZOON in kwarto-vorm wordt uitgegeven.

te verwijderen, wat niet tot het stroomgebied van den *Eufraat* moet geteld worden, — dan blijft ons nog een groot land, eene schoone streek over. Het is op zich zelf, het is door de verschijnselen, die de oude tijd daar opleverde, overwaardig, dat wij al onze aandacht er op vestigen.

Hoog in het Noorden van die streken staat de *Ararat*. De *Taurus*-keten, tot welke dit gevaarte behoort en die bijna evenwijdig met den *Kaukasus* hare kruinen in de wolken baadt, verheft zich, als men hem van het Noorden nadert, in drievoudigen bergtrap; dezen overschreden hebbende, staat men in de hooge vlakte, waardoor de *Araxes* vloeit. Uit deze rijst de *Ararat* als eene langwerpige bergmassa, breed zijne voeten uitstrekkende en van verbazenden omvang. Doch, het oog omhoog heffende, ziet men, dat van dezen éénen steenkolos twee hoofden opwaarts rijzen, die twee zelfstandige kruinen vormen. De eene, aan de westzijde, wordt de *groote Ararat* geheeten. Waarlijk, hij mag dien naam dragen; want, terwijl hij zich 13,500 voet boven de omliggende vallei verheft, staat hij met zijnen top meer dan 16000 voet boven den spiegel der Zee. Van het Westen is hij zacht klimmend; van het Oosten vormt zijne zijde scherpe hoeken; aan den noordkant ziet men belangrijke kloven; van de zuidzijde vertoont hij zich als een meer zamenhangend geheel. Hij heeft al het voorkomen van eenen kegel. En boven op zijne kruin ligt eeuwige sneeuw, als een wit kleed over haar geworpen, dat drieduizend voet van rondomme nederhangt en welks rand getakt is. Daar wordt het vervangen door het donkere ligchaam, hetwelk 10,000 voet meet. — De andere verheffing, die van het berggevaarte oprijst en door eenen groenen nedergebogen rug met hetzelve verbonden wordt, is de *kleine Ararat*. Hij telt 4000 voet minder, en daarom vindt de sneeuw, die op hem valt, er geene blijvende plaats. Doch steiler zijn zijne afhellingen, bijna zuiver kegelvormig is zijne gedaante; en groeven, fijne, diepe groeven, die als stralen van zijne kruin vallen, geven hem een geheel eigenaardig en zeer bekoorlijk aanzien.

Wie weet, hoe velen, die deze majesteit daar van verre

of van nabij zagen zweven in luchtige hoogten, wel reeds den wensch hadden gekoesterd: »och, mogt ik eens daarboven zijn en nederzien van daar, gelijk ik nu tot daar opzie!" — Maar het bijgeloof, dat zoo menige hooge bergkruin voor den voet des menschen beveiligde, oefende ook hier eeuwen lang zijn vermogen. En toch, wat is in staat, op den duur den mensch te beteugelen, wanneer zijn geest zich naar verafgelegen verschiet uitstrekt, of zijn oog naar ongemetene hoogten vol verlangen zweeft? — Intusschen scheen het, dat alle moed en beleid hier te kort zouden schieten. De natuur had, deels in den vorm des bergs, deels in de ijlheid der lucht, den beklimmer hinderpalen in den weg gelegd, die hen, welke het beproefden, deden terugdeinzen, zoodat zij weder afdaalden, het niet verder gebragt hebbende, dan tot daar, waar het sneeuwkleed van den *grooten Ararat* in gletscher overgaat. Eindelijk kwam in PARROT de man, voor wien het was bewaard, tot dien hoogen top zich te verheffen. Van de kloof, waarin het dorp *Aghuri* toen nog lag, ging hij uit. Eerst beproefde hij het van de oostzijde; kloven met ijsmassa's aangevuld werden overschreden, gletscher op gletscher overklommen, kammen op kammen overklauterd. Om op den eeuwigen ijskegel te komen, sloeg men trappen in de korst. Klaar en helder lag reeds de kruin voor de moedigen; maar, in de nabijheid reeds, moesten zij terugkeeren. — Den 18 September wordt het werk van den 12den hervat. Van de noordwestzijde wil men het ondernemen. Uit de grasstreek verheft men zich tot de zandstreek, van hier tot de steenachtige, die zich rondom den berg uitstrekt. Hier is alles donker vulkanische steen; chaotisch liggen de brokken door elkander; ijs vult de spleten. Men komt tot daar, waar het zamenhangend ijsveld begint. Op handen en voeten zoekt men den top der witte piramide; doch door eene vreeselijke sneeuwjagt drijft de *Ararat* ook thans de stoutmoedigen terug. De derde proef echter deelt niet in het lot van de voorgaanden. De 27 September van het jaar 1829 is de dag, waarop voor het eerst een mensch in de kruinlucht van den *grooten Ararat* ademt! PARROT

staat daar, op eene zacht gewelfde vlakte van 200 passen omtrek, naar alle kanten, vooral naar de noord- en zuidzijde, steil afhellende. Een onmetelijk wijd panorama ontsluit zich voor de verbaasde blikken. Doch de afstanden zijn te groot; slechts de groote massa's kan men onderscheiden. Het geheele dal van den *Araxes* dekt een graauwe nevel; — *Erivan*, de groote stad, verschijnt als eene vlek van de grootte eener hand. Duidelijker zag men de heuvels, achter welke *Bayazed* ligt. Op den *kleinen Ararat* nederziende, geleek hij op eenen afgeknotten kegel.

De beklimming van den *grooten Ararat*, op zich zelve een schoone triomf van den Europeschen geest, is rijk in slotsommen voor de wetenschap geworden. Zij gaf ook volkomene zekerheid aan het vermoeden, dat deze berg eens een vulkaan was; groote lavamassa's leveren daarvoor de bewijzen; de geheele berg is van eenen vulkanischen of, wil men liever, plutonischen aard. En hij, die eeuwen lang onbewogen stond, zoodat men bijna twijfelde aan de berigten van vroegere uitbarstingen of schuddingen, is onlangs weder bewogen tot diep in zijne grondvesten. Eene verschrikkelijke aardbeving heeft op den 20 en 24 Junij van het jaar 1840 dien kolos geteisterd. Het dorp *Aghuri*, het klooster *St. Jakob*, aan zijne verheffing gelegen, zijn, met alles, wat er in leefde, bedolven. Nederstortingen van ijsklompen, rotsblokken, slib- en waterstroomen hadden er, bij een gekraak, dat den ondergang der wereld scheen aan te kondigen, plaats. Onder den grond donderde het; de grond zelf golfde. Doch de kruin van den *Ararat* is niet ingestort. Nog staat hij daar, zijne oude majesteit tot hoog in de wolken dragende.

Gelijk de *Ararat* de hoogste verheffing is van den bodem, waarop onze oogen rusten, zoo zijn de *Eufraat* en *Tigris* de lichtende kronkellijnen, welke over dien bodem liggen. Zij boeijen geheel onze aandacht. De wetenschap heeft beproefd te ontdekken, waar het begin is van den *Nijl;* doorgedrongen is zij tot de bronnen van *Indus* en *Ganges*, die groote stroomen van *Indië*. Wie, M. H.! zoude het eene taak rekenen van minder aangelegenheid, na te gaan'

waar het water welt, dat het eerste is van *Eufraat* en *Tigris?* Hij, die dit beweerde, zoude niet weten, dat de beschouwing der bronnenlanden van deze rivieren die is van streken, in welke de wieg stond van het menschelijk geslacht? Hij zoude voorbijzien, dat deze stroomen de scheidslijnen vormen van *Voor-Azië;* dat zij de spiegels zijn, waarin de onderzoeker staart, wanneer hij de beelden wil aanschouwen van zoo veel groote daden en gewigtige gebeurtenissen, die aan de boorden dezer rivieren voorvielen? — En toch? — nevelen omhulden den oorsprong van dit stroompaar; donkerheid hield het pad, dat zij doorwandelen, op vele plaatsen bedekt. De oud-classieke berigten zoowel, als de oud-Armenische, zijn even onvolledig als die, welke Muhammedaansche schrijvers gegeven hebben. Eerst de hand der verloopene eeuw heeft gepoogd die nevelen te verstrooijen. Intusschen was het zoowel voor onze dagen weggelegd, de bronnenlanden en het gebied dezer rivieren met helder licht bestraald, als den *Ararat* beklommen te zien. De koophandel, die winst zoekt, — de oorlog, die verovering bedoelt, — de zucht, om door zendelingen het Christelijk beginsel, waar dat verstorven lag, tot een nieuw leven te wekken, — zij allen zijn dienaars der aardrijkskundige wetenschap geworden! In *Tigris* en *Eufraat* hebben de raderen van het stoomschip zich gewenteld, en, van den oorsprong tot aan het einde, heeft het oog, het scherpziende oog van natuuronderzoekers, deze rivieren gevolgd. Die mannen zullen onze gidsen zijn, terwijl wij hoog in het Armenische gebergte treden, en, van daar afdalende, den blik nu eens op den *Eufraat*, dan op den *Tigris* slaan.

Uit de vereeniging van twee bronnenarmen, die de Ouden reeds in den *Oostelijken* en *Westelijken* onderscheidden, wordt de *Eufraat* geboren. Willen wij de wellen zoeken van den oostelijken arm, wij moeten ons tusschen *Bayazed* en de *Wanzee* verplaatsen. Daar verheft zich, in de nabijheid van den *Ararat*, de *Ala Tagh*, een hooge en schoone berg, wiens piek aan de noordzijde met altijddurende sneeuw bekleed is. Een reiziger, die onlangs dit gevaarte bezocht,

zag eene kleine beek door den bodem der afhelling spoelen; hij merkte op, hoe van alle zijden het water kwam aanrollen, om aan dat beekje schatting toe te voeren. Met elke schrede wordt het grooter; weldra is het een zwellend stroompje, dat, eene noordelijke rigting nemende, zich naar het stadje *Dijadin* wendt. Ziet daar, M. H.! het begin van den *Murad* of den oostelijken *Eufraat*-arm, de *Arsenias* van PLINIUS. — Hij wendt zich weldra naar het Westen. Over eene hooggelegene, golvende plateauvlakte vloeit hij langs het Armenisch klooster *Ush Kilisa*, maakt bij *Mush* eenen belangrijken val, ontvangt het stroompje *Kara* en den bruisenden *Tsharbuchur*, en zet dan zijnen weg naar *Palu* voort. Bergketenen vergezellen hier de rivier; zij naderen haar en sluiten hare wateren in naauwe en naauwere bedding, die zij eindelijk tot eene wilde dalkloof maken. Haar loop gaat over verbrokene rotsen; haar voortgang is eene geduchte worsteling. Doch eene vlakke streek zal haar kalmer uren bieden. Van *Palu* af betreedt de stroom eenen eenigzins golvenden bodem; snel, maar rustig glijdt het water voort, zoodat men het met vlotten kan bevaren. Eenen enkelen keer slechts behoeft het te schuimen, beroerd wordende door klippige punten en ineengeperst door met bosch bedekte bergboorden.

Wenden wij nu onze oogen naar meer westelijk gelegene streken, om het begin van den anderen bronnenarm te zoeken; ook hij is waardig, dat wij hem tot daarhenen, waar wij den oostelijken verlieten, volgen, tot het punt, dat beide vereenigt. In de vlakte van *Erzerum* ontspringt deze arm. Twee beken, de eene *Sardshamar*, de andere *Karasu* geheeten, omvloeijen de schoone vlakte van *Erzerum* en loopen, drie dagreizen westelijk van die stad, ineen. Over *Kemakh*, *Ani*, *Egin* en *Arabgir* is de voortgang van dezen westelijken arm, dien men *Frat* noemt. Het is eerst een pad vol kronkelingen en bogten, waarop hij zich slingert door de bergen. Een ovaal dal, het dal *Erzinga*, dat rijk is aan graanzegen, bereidt hem eene bijna lijnregte en stille loopbaan. Doch dan gaat het weder door enge passen van een gebergte, dat met hooge pieken, na-

tuurlijk bruin of met sneeuw behangen, in den blaauwen hemel boort. Bij *Egin* verheffen zich de rotsen tot steile wanden, zelfs van 4000 voet hoogte. Eindelijk bereikt de westelijke arm de plaats, waar de oostelijke hem wacht. Het is bij de zilvermijnen *Kjeban Maaden*. Beide armen reiken elkander de hand, en de ééne *Eufraat* is geboren!

Wanneer wij van dat merkwaardig plekje, hetwelk den grooten stroom het aanzijn geeft, naar het Oosten onze blikken rigten, dan vallen zij op eenigzins ten Zuiden gelegene berglanden, waar de wellen ontspringen van de zusterrivier, de *Tigris*. Eene kleine waterkom, de *Göldshikzu* geheeten, ligt in het gebergte eene dagreis ten Noorden van het *Amida* der *Byzantijnen*, de oude grensstad tusschen *Mesopotamië* en *Armenië*, het tegenwoordig *Diabekr*. Ten Zuiden van dat bergmeer ontspringt, in eene bevallige tuinstreek, eene wel; eene tweede komt met groot gedruisch te voorschijn; eene derde boort zich door de rots; zij vormen de eerste wateren van de *Shatt*. Eerst vloeijende in eene kiezelbedding, woelt zich de stroom weldra diep door den grond, en reeds bij het koperbergwerk *Maaden Kapur* moet hij door een diep dal wroeten. Hij bereikt de stad *Egil*, en hier verrijkt de *Sebbeneh-Su* hem met haar water. Vereenigd met dit bergvocht, treedt de *Shatt* bij *Diabekr* in de vlakte, welke naar die stad is genoemd en die zich oostelijk van haar uitstrekt, eene vallei rijk aan bronnen, golvende door graanvelden en overvloedig bevolkt van menschen. De rigting, tot nu toe geweest zijnde van het Noorden naar het Zuiden, wordt eene buiging naar het Oosten. De *Hasru-Su* vereenigt zich hier met den *Shatt*. Hooger nog in het Noorden, dan de *Göldshikzu* ligt, ontspringt deze stroom uit het kalksteengebergte bij *Hasru*. Indien het waar zij, wat de Ouden zeggen, dat de *Eufraat* en *Tigris* reeds in hun geboorteland de wateren eene poos vermengen, dan moet het zijn door middel van de *Hasru-Su*, want niet meer dan eene ruimte van 1500 schreden ligt er tusschen de wellen van dezen en den oostelijken *Eufraat*-arm; het moet dan zijn, als de aanzwelling die beide doet treden buiten hunne boorden. Nog is de *Shatt*

een ondiepe stroom, die, breed zich uitstrekkende, zacht voortglijdt. Doch de *Batman-Su*, de *Nymphaeus* der Ouden, valt er in aan het einde der *Diabekr*-vlakte. Van nu aan begint de loop door rotskloven; in scherpe hoeken, gelijk de zigzag boort de stroom door de bergen. Hoog en loodlijnig verheffen zich deze; aan beide zijden sluiten rotswanden den stroom in, aan welker hooge afhelling de dorpen der *Kurden*, onder het donkergroene blad der *valeniën*, schuilen. Te midden van deze grootsche natuur stroomt de *Iesidhane* in den *Shatt*, die komt uit de streek, waar het *Martyropolis* der *Syriërs* lag. Eindelijk volgt de *Sert-Su*, die reeds de *Bitlis*, *Keffereh* en *Bolan-tchai* heeft opgenomen, en, van beneden de *Wanzee*, afdaalt van de *Niphates*-keten, het brongebergte van den *Tigris*. Eenen overvloed van water voert hij aan, zoo groot, dat velen hem voor eenen *tweeden bronnenarm* van den *Tigris* houden. Terwijl de westelijke stroom of *Shatt*, dien wij tot dusver volgden, hier slechts 25 passen breedte heeft, is deze een wegscheurende stroom; en meer dan 200 schreden zoude men moeten doen van den eenen boord tot den anderen. Inderdaad, M. H.! eerst door de vereeniging van de *Sert-Su* en den westelijken *Shatt*-arm is de andere tweelingstroom, de *Tigris*, op het tooneel der aarde getreden.

Met al den eerbied, tot welken het gezigt van twee rivieren, zoo groot en merkwaardig als de *Tigris* en *Eufraat*, opwekt, naderen wij dezelve, en volgen den loop van dezen, den loop ook van genen.

De *Tigris* heeft met vereenigde kracht de keten van het *Butan*-gebergte verbroken; doch weldra voert een andere stroom hem nieuwe wateren toe. Het is de *Khabur*. In dien naam herkennen wij dadelijk den *Habor* van het Oude Testament, aan welken er uit het Rijk der tien stammen de plaats hunner ballingschap vonden. Hij heeft zijnen oorsprong in het gebergte, waarvan nog een gedeelte *Jebel Judi* of *Jodengebergte* heet; aan de kronkelingen van den bliksem is zijn loop gelijk. Wanneer de lente zijn water doet zwellen, houdt hij eene breedte van tusschen de drie honderd en vier honderd schreden. Uitgestrekte grasvelden,

die hij bevochtigt, breiden aan de zuidzijde van dezen stroom zich uit. Aangezwollen door den *Khabur*, neemt de rivier eenen loop van het Noorden naar het Zuiden. Aldus bereikt zij het voorgebergte, waarop de ruïnen van *Eski-Mosul* liggen, welke vroegere misvatting voor die van *Ninive* hield, maar in welke de jongste reizigers de overblijfsels van het *Betuma* van PTOLEMEUS herkenden. — Eenige uren gaat de stroom voort, zich buigende naar het Zuidoosten. Weldra houden de opeenstapelingen der ruïnen van *Ninive* den reiziger in bewondering opgetogen. *Mosul* spiegelt zich met sterke muren en prachtige gebouwen in den helderen stroom. Hij hervat zijne zuidelijke rigting. Dorp bij dorp ligt aan de boorden. Over overblijfselen van steendammen, in overoude tijden dwars door de rivier gelegd, stort zich het water. Ten Oosten der rivier verheft zich, op eenen lagen heuvelrug, een ruïnen-paralellogram, aan welks westeinde eene afgeknotte ruïnen-piramide staat. In dit een en ander herkent men de overblijfselen van *Resen*, eene stad door MOZES vermeld; dezelfde, die later *Larissa* is geheeten.

Men nadert den mond van den *grooten Zab*, de *Ahava* van het Oude Testament. Eene baan van tusschen de 40 of 50 mijlen heeft deze rivier doorloopen, eer zij zich in den *Tigris* stort; want tusschen de meren *Wan* en *Urmia* liggen hare bronnen. De Ouden noemden dezen stroom den *Lykus* of *Wolf;* de inboorlingen des lands geven hem den naam *Madshmur* of *Razende.* Inderdaad is zijn loop door het gebergte van *Kurdistan* verscheurend; door diepe rotskloven huilt hij; kokend is zijn blaauwachtig water, dat hij met drie armen in den *Tigris* stort. Terwijl de *Zab* van het Oosten komt, valt de *Nahr Senn* van het Westen in de groote rivier. Heuvels van puin, waaronder de *Tel Mekuk*, verheffen zich aan de boorden. Onder zwarte dampen borrelt het zuiverste aardhars, dat *Azië* oplevert, bij *Tel Kyara* op. Terwijl de *Tigris* juist van het noorden naar het zuiden zijne rigting neemt, bereikt hij *Tel Gelus* tusschen boorden van heerlijk groen. Ondiepe eilanden liggen er in zijn midden. Een half verwoeste muur sluit

de ruïnen *Toprah Kala* in. Dan rust het oog met verbazing op eenen kolossalen ruïnenberg, die eenen driehoek vormt, en waaruit een half verwoeste toren zich verheft. Alles draagt de kenmerken van oud-Assyrischen stijl. — Inmiddels treedt de rivier tusschen de bergen, *Hamrin* geheeten; zij springen aan beide zijden van den stroom met klippen vooruit. Tusschen deze door baant zich de *kleine Zab*, dien de Ouden *Kapros* noemden, den weg. Het stroomgebied van dezen, die ook wel *Altun Su* heet, is slechts, wat het benedenste gedeelte van zijnen loop betreft, ons bekend; het middelste van zijne baan verschuilt zich nog gedeeltelijk, het bovenste bijna geheel in het donkere. Zoo veel weten wij, zijne wellen liggen hoog op het gebergte van *Kurdistan* op de Perzische grens, niet ver van het Meer *Urmia*. Denkelijk vindt men in den *Banna*, of, gelijk anderen willen, in den *Tahitstroom*, den bronnenstroom van dezen *Zab*. Waar hij in den *Tigris* valt, is deze rivier vijf honderd passen breed, niettegenstaande zij door de *Hamrin*-keten wordt benaauwd. Tusschen enge bergpassen worstelt zij, terwijl uit de bedding van den stroom *naphta* opborrelt, die als zwarte vlekken op de golven zweeft, welke haar weldra verslinden. Nog zeventien uren, en de stad *Tekrit* is door den stroom bereikt. De *Tigris* is het vlakke land genaderd; hij is in *Beneden-Mesopotamië* gekomen.

Intusschen mogen wij niet langer de zusterrivier uit het oog verliezen.

De *Eufraat*, zijne bronnenarmen vereenigd hebbende, wendt zich naar het zuidwesten. Hoe, wil hij zijnen loop nemen naar het noordoostelijke punt der Middellandsche Zee? Zal hij daar, in de Golf van *Alexandrette*, zijne wateren uitstorten? — Volgen wij, M. H.! den stroom. Met geweld breekt hij, eenige uren beneden *Kjeban Maaden*, door een lid van de *Taurus*-keten. Van *Sinecli* tot *Tshernik* is zijn weg door een bergdal. Allengskens echter worden de regterboorden vlakker. De *Sögludlusu*, de *Tshamurlusu* en de *Kurutshai* vallen in hem; drie stroomen, die afdalen van de plateauhoogte van *Hekimhan*. Intus-

schen ontmoet hij op dezen weg eenen der uitloopers van de *Taurus*-keten, den *Mushur Dagh*. Zich naar het Westen buigende, slingert hij om denzelven. Zoo komt de stroom in de vlakte van *Melitene*, die hij door middel van kunstige waterwerken, wier eerste aanleg uit grijzen voortijd herkomstig is, bevochtigt. De *Tokmasu*, de *Melas*, (het *Zwarte water* der Ouden,) valt niet ver van deze stad in den *Eufraat*. Deze buigt zich weder naar het Zuiden, gaande door de laagten van *Isoglu*. Hier wacht den stroom eene enge kloof; tot twee duizend zelfs tot drie duizend voet verheffen zich wilde gebergten. Geen vlot waagt zich op het water, dat tusschen scherpe, zwarte rotsen over steenbrokken bruist en tuimelt. Het zijn, M. H.! de van ouds beroemde katarakten van den *Eufraat*, die over eene lengte van twintig mijlen den stroom beroeren. Na deze worsteling is de gang langzaam en statig tusschen zandsteenbergen. Aan de hoogten hangen klooster- en torenruïnen; romanesk zijn de boorden. De rivier heeft inmiddels hare westelijke rigting hervat. Bij *Samosate*, eens de grensveste van het Romeinsche rijk, is de *Eufraat* nog slechts twintig mijlen van de Middellandsche Zee verwijderd. Van hier echter verandert eensklaps de strekking van zijnen loop. Stuitende tegen de plateauhoogten, die voor de *Amanus*-keten liggen, buigt hij zich naar het Zuiden. De rivier heeft al de majesteit en bekoorlijkheid, die zij van hare boorden ontleende, verloren. Door eenen bodem, die bijna geheel onvruchtbaar is, moet zij snijden; langs krijtrotsen schuren, die onophoudelijk afbladeren. Ten westen hier en daar eikenbosschen; ten Oosten zoomen, zonder boom of struik of groen, — een enkele tamarisk of witte moerbezië uitgezonderd, — zoo wandelt de *Eufraat* langs de golvende woestijn van *Syrië!*

Intusschen wordt op de natuurgrens van *Arabië*, waar *Syrië* in het stroompje *Daradax* zijne laatste schatting aan den *Eufraat* brengt, de zuidelijke voortgang van de rivier eensklaps gestuit. In de nabijheid van *Balis*, het *Baulus* der Ouden, eens de haven van het Syrisch *Beroea*, bereikt eene klippenrij de *Eufraat*. Zij noodzaakt den stroom

zijne zuidelijke rigting in eene zuidoostelijke te veranderen, welke van nu aan de hoofdrigting blijft. Zoo bereikt de rivier weldra het van ouds vermaarde *Callinicum* of *Nicephorium;* de *Belik*, eens *Bilecha*, valt in haar, komende van het Oosten. Doch, hoe rijk ook die toevoer moge wezen, overvloediger brengt de *Chabor* aan. Die stroom, welke van *Edessa* komt, in welken ook de *Mygdonius* zich heeft uitgestort, die bij *Nizibis* zijne hoofdwellen heeft, valt bij *Circesium* in de rivier. Van nu aan is alles vol van ruïnen; overblijfselen van kasteelen, van waterleidingen en van baden, van dorpen en van steden liggen er aan beide zijden van den *Eufraat.* Ook die van het *Thipzah* van SALOMO, van *Thapzacus*, moet men daar zoeken. Men zal ze vinden, wanneer de reizen van deskundigen meer worden, dan hetgeen zij tot nu toe waren, een vlugtig doortrekken. Zoo gaat het voort tot *Anatho*, thans *Anath* geheeten. Aan de rivier, die nu eenen boog beschrijft en langwerpige eilanden in haar midden draagt, liggen gedenkteekenen van Assyrische, Babylonische, Griekse, Parthische, Romeinsche en Muhammedaansche bouwkunst; alles is verbroken, alles verbrijzeld! — Bij *Anah* is de *Eufraat* de grens van het *Woest-Arabië* genaderd. Eene heerlijke natuur begint; doch eerst nadat de stroom in zijne kronkelbogten *Hit* heeft bereikt, — dat als *Is* bij HERODOTUS voorkomt, — kan men zeggen, dat hij in het alluviaalgebied is getreden. De kalkbergen, die aan beide zijden zich verhieven, de *pylae* van XENOPHON houden op; palmgroepen, populierbosschen rijzen; de vlakke bodem neemt een' aanvang; zand en slib komen in plaats van kies en rots, lage eilanden, met bosch begroend, liggen in den stroom. Eene groote Zoutzee, het *Jezran*-meer, vereenigt zich aan de regterzijde met den *Eufraat;* eene andere, het *Maras*-meer, is met de linkerzijde verbonden. Kanalen en overblijfselen van kanalen loopen in den *Eufraat;* zij komen van de oostzijde; zij hebben de rivier met den *Tigris* verbonden, of dienen nog, om de wateren der broederstroomen te vereenigen. Lager worden de boorden; zij zijn uitgestrekte vlakten, die de rivier met haar drabbig

water overstroomt; terwijl zij ontzenuwd door dat verlies, sluipende voortgaat. Aan beide zijden ziet men heuvels vol baksteenen-scherven. Op den grootsten verheft zich het overblijfsel van eenen toren, de *Bir Nimrad*. Het zijn, M. H.! de ruinen van *Babel*. Hier naauw geworden en ondiep, verwijdt zij zich weldra. *Hillah*, dat — *Babels* overblijfsels tot zijne steengroeven makende — eene groote stad is geworden, verbindt door eene schipbrug de beide boorden. Eene heerlijke natuur is zij, die aan de kanalen, welke het rivierwater leiden, ontluikt. Zij drenken de boorden, velden en tuinen, waar granaten rijpen, slanke dadels van buitengewone schoonheid hunne kroon wiegen, pittoreske populieren rijzen, vijgenboomen, mild dragende, de takken uitspreiden. Wilgen kussen den vloed met hunne zachte en weeke bladeren. Sterk bevolkt zijn deze gezegende streken. — Terwijl aan de oostzijde de schoonste groene weiden met oneindigen rijkdom van kudden zich uitstrekken, beginnen aan de westzijde, niet ver van het tegenwoordig *Lemlun*, de beroemde *Paludes* der Ouden, de moerassen van den *Eufraat*. De rivier heeft bijna geene boorden meer. In ontelbare armen verdeelt zich de stroom, zoodat men niet meer in staat is de eigenlijke bedding, die hier nog geen vijftig voet breed is, te onderscheiden. Tot op den afstand van verscheidene mijlen is alles eentoonige watervlakte. Pelikanen, roerdompen en eenden vinden er hun Beloofde-land. De *Arabier* met zijne buffels leeft hier ten naastebij gelijk de bever in *Kanada*. Doch weldra verzamelt de rivier haar water weder. De moerasstreken zijn, vijftien mijlen beneden *Lemlun*, geëindigd; de hoofdbedding is hersteld; hoogere boorden sluiten haar in, bedekt met schelfhutten en begroend met hout. De *Shat el Kar*, een kanaal, dat van het Oosten komt, valt in de rivier; wat verder stort de *Shat el Hijeh*, eene onmiddellijke verbinding met den *Tigris*, in den stroom zijn water uit. Hier, bij *Suk el Sheyukh*, neemt nu de *Eufraat* eensklaps regtstreeks de wending naar het oosten, terwijl hij vroeger regtstreeks van hier zijnen zuidelijken loop vervolgde en zijnen eigenen mond in de Golf had, die door den afstand eener dag-

reis van dien des *Tigris* was verwijderd. Dertien mijlen gaat die nieuwe *Eufraat* dus voort en bereikt dan *Korna;* zijne bedding is diep, zijn water helder. De werking van de ebbe en vloed der golf, vroeger reeds merkbaar, wordt hier duidelijk bespeurd. Vredelievende *Fellahs* kweeken de dadels, die groepsgewijs de dorpen omgeven. Zij bouwen er hunne rijst-, gerst- en tarwevelden, terwijl, waar de boorden laag zijn, het gras kruipt of het spichtig riet zich verheft. Eindelijk treedt bij *Korna* een andere stroom dwars tegen den *Eufraat.* Komende van het Noorden, staat hij hem in den weg om verder oostelijk voort te gaan. Het is, alsof hij gastvrij zijne bedding aanbiedt, om haar met hem te deelen. De *Tigris*, de broederstroom, is het, M. H.! Hij maakt er aanspraak op, dat wij, waar wij hem verlaten hebben, (gij herinnert het u, M. H.! het was bij *Tekrit*, bij het treden in het vlakke land,) hem nu ook volgen tot daar, waar hij met den *Eufraat* zich vereenigt.

Tekrit, eens eene verbazend groote *Tigris*-stad, spiegelt slechts overblijfselen van voormalige heerlijkheid in de oppervlakte der rivier. Die gaat van daar voort, de boorden steil hebbende aan de oostzijde. Zij bereikt *Iman Dour*, eene oude stad, die velen verkeerdelijk voor het *Dura* uit NEBUCADNEZAR's geschiedenis hebben gehouden. Inspringende dammen, die niet de kunst, die de natuur schijnt gevormd te hebben, belemmeren de voortgaande afstrooming des waters. Aan beide zijden van den stroom zijn puinhoopenbergen; zij dragen allen den naam *Eski-Bagdad. Samarra* volgt. Eens had die stad meer dan tien uren in omtrek; thans is zij afgedaald tot eene middelmatige plaats. *Kadesia*, eens wereldberoemd door haar porseleinglas, heeft in hetzelfde lot gedeeld als de wat hooger liggende zusterstad. Eene van ouds beroemde plaats vertoont hare overblijfselen; het is *Opis.* Bij haar valt een stroom in den *Tigris*, dien de Ouden *Physkon* en ook wel *Torna* noemden, doch die thans *Adhem* heet. Hij komt van den *Hamrin*-keten, het *Zagrosgebergte* der Ouden, dat, in de geheele lengte der rivier, den *Tigris* verzelt, eerst bijna gelijkloopende met hem, dan meer en meer hem nade-

rende, en trapsgewijs zich verheffende in vijf achter elkander liggende bergrijën, die uit zandsteen en roode aarde bestaan. Doch niet op het *Hamrin*-gebergte is de oorsprong van den *Adhem*. Hij breekt door hetzelve henen, komende van het Noordoosten. Werd zijn water niet afgetapt, om de vlakten te bevochtigen, hij zoude den *Tigris* groote schatten toevoeren; want het bovengedeelte van zijn gebied, hetwelk bekend is, kenmerkt hem als zeer waterrijk. De *Tigris*, onder vele bogten, den mond van den *Adhem* genaderd zijnde, treedt na die vereeniging in een zandig land. *Hamarad* en *Sindia* aan hare boorden voorbijsnellende, nadert de rivier *Bagdad*, aan hare zijde de vlakte hebbende, van welke men niet weet, of eens hare weelderige vruchtbaarheid grooter, dan of de pracht der *Kalifen*-stad, die zich uit haar verhief, uitnemender was. Doch het verwonderlijk *Nahrawan*-kanaal aan de oostzijde der rivier ligt evenzeer vervallen, als het *Ishaki*-kanaal aan de linkerzijde; welk laatste ook wel de *kleine Tigris* werd geheeten. En de paradijstuin van *Bagdad*, — M. H.! hij is tot eene streek geworden, bedekt met zoutachtige sodaplanten en bittere heesters. Maar van grooter verval staat als getuige, ten Noordwesten van *Bagdad*, de *Aker Kuf*, eene ruïnenmassa, die het overblijfsel is van *Accad*, eene der steden, die de hand van NIMROD bouwde. En als gij, van *Bagdad* afdalende op den bogtigen *Tigris*, de *Diala* bereikt, een belangrijken stroom, die, van het Oosten komende, in de hoofdrivier valt, dan rust uw oog ter regterzijde op de overblijfsels van *Seleucia*, uit welker puin zich nog verbrokene muren verheffen, — dan rust het ter linkerzijde op de ruinen van *Ctesiphon*, de *Parther*-stad. Indrukwekkend rijst uit den vlakken omtrek eene heerlijke *façade* met gewelfde bogen, thans de veilige nestenplaats van musschen, duiven en spechten. Zoo is de grootheid van die steden verbroken, die eens de middelpunten waren van wereldgebeurtenissen, waar *Aziës* en *Griekenlands* geest zich verbond. Van daar ziet gij den mond van de *Nahr Melcha*, het Koningskanaal, dat liep van den *Tigris* tot in den *Eufraat*. Het heeft gedeeld in het lot dezer steden. De overblijfselen van *Kalneh*, NIMROD's stad, liggen verder beneden

aan de vlakke boorden; de heuvels *Zor Abdallah* ontmoet gij; het zijn de grafheuvels van steden, welker namen wij niet meer weten. Zij worden opgevolgd door eene geheele rij andere puingroepen, die groote lengte en breedte beslaan. En daar, waar alles sporen draagt van eene bevolking, die talrijk en magtig was, ziet gij, dagreizen lang, geene stad, geen dorp meer. Slechts zwervende *Arabieren* spannen hunne zwarte tenten op deze wijde, groene velden; muskieten vervullen de lucht, en het wilde dier drinkt uit de rivier. — Zoo komt de *Tigris* aan het fortje *Kut el Amara*, waar de mond is van de *Shat el Hijeh*, een stroompje, dat westelijk naar den *Eufraat* loopt. En van daar tot *Ozeir*, dat beroemd pelgrimsoord, waar de Jood EZRA's graf zoekt, is land, dat overstroomd wordt aan weêrszijden, zijn waterplassen zoo ver het oog reikt, riet en schelf, eentoonig moeras, waar de *Arabier* met zijne buffels, ze als rij- en zwemdieren gebruikende, leeft en zich voedt van hunne melk, of waar halfwilden en roovers met water en armoede worstelen. Doch EZRA's graf voorbij begint de overstrooming op te houden. De *Tigris* snijdt diep in den bodem. Van verre blaauwen de dadelbosschen op; en te midden van dezelve bereikt de rivier *Korna*, het punt, waar zich thans de *Eufraat* met zijne volheid van water in den *Tigris* stort.

Van hier aan is alles als door eenen tooverslag veranderd. De rivier, die nu den naam *Shat el Arab* draagt, vloeit met majesteit daarhenen. De schaduw van dadelboschjes dekt ontelbare dorpjes, eilanden zwemmen in de diepe rivier. Deze heeft intusschen eenen stroom opgenomen, die komt van het Oosten. Men noemt hem thans *Kera* of *Kirkha*. Bij de *Grieken* heette hij *Choaspes*. Het is, M. H.! de *Ulai* van het Oude Testament, het water, waaraan *Susa* lag; want van *Susiana* komt hij. Maar veel hooger in het noorden liggen zijne wellen; bij het tegenwoordige *Hamadan*, het *Achmeta* van het Oude Testament, heeft men ze in twee bronnenstroomen gevonden. Veel water is den *Ulai* reeds toegevloeid, en daarin hem kracht gegeven, wilde rotskloven en dwarsdalen te doorworstelen. De woestbruisende *Kashaghan* vereenigt zich met hem. Eerst, nadat hij

zijnen middelsten loop volbragt heeft, treedt bij in de vlakte van *Susa*, en van daar, naar het zuidwesten zich wendende, valt zijn hoofdstroom in den vereenigden *Eufraat* en *Tigris*. Denkelijk was daar — het Fort *Sadi Khan* staat er thans — de plaats, waar NIMROD zijn *Erich* bouwde. Maar, terwijl gij de groote rivier volgt tot voorbij *Basra*, is zij een water, groen door de beelden der dadels, die, elkander eene plaats aan de zoomen betwistende, zich spiegelen in den stroom. Al meer en meer nadert de *Shat el Arab* zijn *Delta*. In vijf hoofdarmen verdeelt hij zich, die nog van het oosten den *Karan*-stroom ontvangt. Het zijn zilveraderen, loopende door een smaragdgroen tapijt. Zoo neemt nu de *Perzische Golf* de zusterrivieren, die voorlang reeds vereenigd zijn geweest, op in haren schoot.

(Het vervolg en slot hierna.)

HERINNERINGEN UIT HET OOSTEN.

(Vervolg en slot van bl. 81.)

Tusschen slavenmarkt en kerkgebouw legt gedachte en gevoel eene groote tusschenruimte; doch daar te *Konstantinopel* in de werkelijkheid de hoofdmoskeeën niet ver van de Bazaars liggen, zoo zal ik mij hiervan bedienen, en zonder verderen omweg regtstreeks tot de *St. Sophia* overgaan. De deuren der Moskeeën en die van het oude Serail zijn voor de ongeloovigen niet meer gesloten; de hebzucht heeft in *Turkije* de onverdraagzaamheid in godsdienstzaken overwonnen. Het is thans genoeg, eenen firman gekocht te hebben en aan de beambten een drinkgeld te geven, om de tempels van den *Islam* en het oude residentieslot der Sultans te mogen bezigtigen. Het komt mij bijna overbodig voor, van de vrij onbelangrijke innerlijke inrigting van het oude Serail, van deszelfs met verguldsels uit den tijd van LODEWIJK XV versierde zalen, de groote spiegels daarin, de slechte fresco-schilderwerken en ouderwetsche meubelen een woord te zeggen. Zoo als dit zien er veel koninklijke sloten ook elders in de wereld uit, en de kleine tuintjes voor de Parijsche badhuizen kunnen een denkbeeld van de

lusthoven des hooggeroemden Serails geven. Het zijn strikt-regelmatige kunstgewrochten, in welke randen van klassieke tuinpalm, op liefelijke wijs, regthoekige vierkanten, of ook driehoeken en vlammende harten vormen. Ten tijde toen men niet dan met levensgevaar, of krachtens bijzondere privilegiën, in de Moskeeën binnendrong, werden er ook stoutweg zeer fraai klinkende beschrijvingen van *St. Sophia* gegeven, Thans echter, nu ieder voor zijn geld de Muzelmansche tempels bezoeken kan, moet men wel de onopgesmukte waarheid zeggen, en ik erken, bij het bezigtigen van KONSTANTIJN's Basilika de bewondering niet gevoeld te hebben, tot welke die hoogdravende verhalen mij voorbereid hadden.

De door KONSTANTIJN gebouwde, door JUSTINIANUS herstelde, door den *Islam* geschondene *St. Sophia* vertoont uitwendig eene verwarde opeenhooping van wanstaltige gebouwen, welker architektuur log en lomp is, en waaraan de elkander opgevolgde veranderingen alle karakter ontnomen hebben. Van binnen is de Basilika zonder eenige majesteit; ondanks hare kolossale grootte, schijnt zij klein te zijn. De bovengalerij wordt door zuilen van porphyr gedragen, die meestal uit den tempel van *Ephesus* afkomstig zijn, en wier kapiteelen slecht bij elkander passen. Onder het morsige en beschadigde gele pleister, waarmede de muren overstreken zijn, schemeren hier en daar plekken van de oude goudmozaïk door. Onaangenaam wordt het oog door eene bijzonderheid der inwendige inrigting aangedaan. Het schip der kerk strekt zich van het noorden naar het zuiden uit, en de *Muzelmannen*, die zich bij hun gebed naar het oosten moeten wenden, hebben de stroomatten, die den marmeren vloer bedekken, geheel naar hun goeddunken, en zonder zich aan de wetten der bouwkunst in het minst te bekreunen, geplaatst. Deze matten liggen nu dwars en schuins in geheel de breedte van het schip uitgespreid, en de zwarte strepen, welke ze vaneenscheiden, zijn onbehagelijk voor het oog en geven aan het gebouw een scheef en onregelmatig voorkomen. De meeste zuilen hebben haren loodregten stand verloren; sommige hellen naar de linker-, andere naar de regterzijde, en dit hellen alleen is reeds genoeg om alle symmetrie weg te nemen, terwijl het niet aanmerkelijk genoeg is, om aan het gebouw het achtbare kenmerk van eenen bouwval bij te zetten. Slechts weinige

voeten boven de hoofden hangen aan ijzerdraden duizenden van kleine olielampjes; in den achtergrond van het schip verheffen zich twee reusachtige waskaarsen, welke men zegt 2500 pond zwaar te zijn. Dit zijn, nevens eenige springfonteinen, de eenige sieraden der Moskee van *St. Sophia*. In het gebouw heerscht gewoonlijk de diepste stilte: hier en daar liggen vrome *Muzelmannen* op de knieën; andere houden, op hunne matten uitgestrekt, behagelijk hun middagslaapje; somwijlen zingt, aan den voet eener zuil, een op de hurken zittende grijsaard, door een' drom van bij elkander neêrgehurkte kinderen omgeven, terwijl hij zich heen en weder wiegt, met door den neus klinkende stem, eenige spreuken uit den Koran. De tempels dienen in *Turkije* tevens tot kinderscholen en toevlugtsplaatsen voor de armen. In de bijgebouwen der Moskeeën zijn de keukens geplaatst, welke de algemeene liefdadigheid met levensmiddelen voor de noodlijdenden voorziet. Menigmaal leggen de *Turken*, die eene lange reis ondernemen, hunne schatten, tot meerdere veiligheid, in de Moskee neder. In de *Suleimanhe* (de SOLIMANS-Moskee) staat, tegen de muren opgehoopt, eene menigte lederen koffers, die het vermogen van weeskinderen bevatten. Bij den dood der ouders worden deze koffers in de Moskee gebragt, om aldaar onder bescherming der Godsdienst te blijven. Nooit is op deze heilige plaatsen een diefstal ten nadeele der van hunne beschermers beroofde kinderen gepleegd, die, wanneer zij meerderjarig zijn geworden, het vermogen hunner ouders ongeschonden wedervinden. De *Turken* bedenken echter niet, dat zij, door het kapitaal zoo vele jaren lang ongebruikt te laten liggen, den weezen een wezentlijk nadeel toebrengen. (*)

Nadat wij de voornaamste Moskeeën bezocht hadden, begaven wij ons naar de achthoekige kapel, die het stoffelijk overschot van Sultan MAHMUD bevat. Zijne met kostbare shawls omwikkelde kist, die door het met een vederbos van diaman-

(*) Even min als de Christenen soms bedenken, hoe het kapitaal, dat men omzet, aan gedwongen geldheffing, tiercering, verklaarde of niet verklaarde schuldrepudiatie, fondsendaling, en welken naam de onheilen, die de arme renteniers bedreigen, verder dragen mogen, blootstaat; zonder nu nog van ontrouwe beheerders (want deze toch zijn er onder de Christenen niet) te spreken.

ten versierde *fez*, dat de Sultan gewoonlijk droeg, bekroond is, rust op een houten gestel. Geen Souverein misschien is gedurende zijn leven op meer verschillende wijs beoordeeld geworden dan MAHMUD. Terwijl de eenen hem ten hemel verhieven en de anderen hem even diep verlaagden, stierf hij, eer nog *Europa* regt wist wat het van hem denken moest. Thans echter, nu zijne handelingen de geweldige proef van den tijd doorstaan hebben, welke de waarheid onthult en de oordeelvellingen der menschen zoo menigmaal weêrspreekt, is men beter in staat, die daden naar eisch te waarderen. Uit de lessen van zijnen rampgenoot in de gevangenschap had MAHMUD de ontwerpen van hervorming geput, die, in Sultan SELIM's zwakken geest slechts even ontkiemd, zich in zijne krachtige en gloeijende ziel met kracht ontwikkelen moesten. Ten troon gestegen in eenen tijd van wanorde en van crisis, waarin hij het voortdringen der *Russen* stuiten moest en tevens de oproerigheden der Pacha's beteugelen, die zich oppermagtig poogden te maken en het gezag des Sultans ondermijnden, gaf hij eenige jaren lang bewijzen eener wilskracht, die bij eenen van zijne kindschheid af door de vermaken van den Harem ontzenuwden man naauwelijks te begrijpen is. Ongelukkig stond zijne oordeelskracht niet op dezelfde hoogte als zijne volharding; elk afgeschaft misbruik werd de bron van andere misbruiken, welke hij niet schrander genoeg was te voorzien of uit den weg te ruimen. De bestaande orde van zaken, tegen welke hij streed, was eene ware hydra, die hem, in de plaats van éénen afgehouwen kop, twintig nieuwe koppen tegenhield. Zijne grootste ondernemingen, in plaats van zijne magt te versterken, droegen slechts bij om ze te verzwakken.

Het dempen van den opstand des Pacha's van *Janina* kostte MAHMUD de heerschappij over *Griekenland*, en zonder de tusschenkomst der Europesche Mogendheden zou de oorlog tegen MEHEMED-ALI hem de kroon gekost hebben. Zelfs de vernietiging der *Janitsaren*, die den Sultan eene zoo luisterrijke zegepraal verschafte, strekte den Staat niets minder dan tot heil. Deze magtige, door geheel het rijk verbreide militie, was als 't ware de stookhaard dier dweepzucht, die tot nog toe de sterkste steun van MAHMUD's gebrekkig werk geweest was. Deze te verdelgen, was aan dit uitsluitend op verovering berekende genootschap eene

hartewond toe te brengen, daar het slechts door den oorlog kon voortleven. Terwijl dus MAHMUD eenen hinderpaal omstiet, die zijne magt verlamde, opende hij tevens eenen afgrond, want hij verving het beginsel der godsdienstige geestdrift door geen ander. Onophoudelijk hakte hij om, zonder weder in te planten. Omvang nog gevolgen van hetgeen hij deed genoegzaam begrijpende, wierp hij eene verslapte natie, die slechts allengskens te hervormen was, op onstuimige wijs uit hare baan, zonder haar op eene betere te brengen. Boven alles gaf hij gehoor aan zijne ontembare trotschheid, en scheen minder naar het belang van zijn rijk te trachten, dan naar de voldoening zijner eigenliefde. Door zucht naar nieuwigheden voortgesleept en door de zich tegen zoodanigen voortgang kantende geloofsbegrippen teruggehouden, begrijpende hoe de Koran zich met de Europesche beschaving niet verdragen kon, bewoog zich MAHMUD zijn geheele leven lang in eenen heilloozen kring van tegenstrijdigheden, en stierf, als offer zijner eigene hervormingen, eenen onwaardigen dood (*), met achterlating van een uit zijne kracht geschokt rijk.

Toen de zestienjarige ABDUL-MEDSCHID den troon beklom, verklaarde hij zijn voornemen, om aan de inrigtingen van zijnen vader niets te veranderen, en, even als hij, een begunstiger van staatshervorming te zijn. Ondanks de talrijke aanhangers van het door overlevering geheiligde gebruik, deed hij afstand van den tulband en liet zich met het *fez* kroonen. Verre verwijderd het ontmenschte voorbeeld van MAHOMED III na te volgen, die op den dag zijner krooning zijne negen broeders deed verwurgen, liet hij, de gebruiken van het Serail versmadende, aan zijnen broeder ABDUL-HAFIZ, een' jongeling met vurig oog, krachtigen wil en onstuimige hartstogten, volle vrijheid. Het den 19 November 1839 afgekondigde *hattischerif* van *Gulhane*, dat zoo verschillend beoordeeld is geworden, heeft ten minste getuige gedragen van den goeden wil dezes vorsten, die, vóór dat hij eene genoegzame rijpte van jaren

(*) MAHMUD beminde hartstogtelijk sterken drank, en gebruikte niets dan brandewijn, rum of nog sterker overgehaalde wateren. Deze onmatigheid overwon eindelijk zijn ijzeren temperament, en hij stierf aan de ziekte der dronkaards, welke men *delirium tremens* noemt.

bereikt had, geroepen werd eenen last op te nemen, onder welken misschien de sterkste koppen in *Europa* bezweken zouden zijn. De werkzaamheid van den jongen Padischah is niet zelden in het bestuur der regeringszaken bemerkbaar, en dingen, die in *Europa* van weinig beduidenis zouden schijnen, maar in het Turksche rijk van groot gewigt zijn, bewijzen zijn streven naar vooruitgang. Menigmaal gaf hij zijne zucht te kennen, om meerdere kundigheden op te doen, en hij heeft, naar men zegt, zich in de aardrijksbeschrijving en in de Italiaansche taal doen onderwijzen. Nog onlangs deed hij eene reis door onderscheidene provinciën van zijn rijk. Dit zijn zeker geene zeer gewigtige handelingen van staatsbestuur, maar het zijn blijken van goeden wil, en het is reeds veel, wanneer eene schaduw van wil en eenig denkbeeld aan eenen prins is bijgebleven, die, nog slechts tien jaren oud, van zijne moeder twee uitmuntend schoone Circassische vrouwen tot nieuwjaarsgeschenk ontving.

Te *Konstantinopel* heerscht het gebruik, dat de Sultan elken vrijdag (welke dag bij de *Mahomedanen* met den zondag der Christenen gelijkstaat) in de eene of andere Moskee zijn gebed gaat verrigten. Tot welken dier tempels zijne keus zich bepaalt, geeft hij des morgens van dien dag te kennen; en begeeft zich, al naar mate der stadswijk, in welke de gekozene Moskee gelegen is, te paard of in een kaïk derwaarts. Deze wekelijksche plegtigheid levert den vreemdeling de eenige gelegenheid, om den Sultan te zien. Ik verzuimde ze natuurlijk ook niet, en erlangde door tusschenkomst van mijnen tolk eene plaats achter de rij der soldaten, welke ter wederzijden langs den geheelen weg geschaard stonden. De Turksche infanteristen zijn in hunne Europesche kleeding ware karikaturen. Zij dragen geweldig groote roode mutsen, en een slecht aan het lijf zittend wambuis van blaauw laken, grof linnen pantalons, die van voren naauw zijn en van achteren plooijen hebben, en die, daar zij door het gedurig wasschen krimpen, het benedenste gedeelte hunner beenen en hunne lange, met scheefgeloopen schoenen bedekte voeten aan het oog prijs geven. De vreemde exerceermeesters hebben het nog zoo ver niet kunnen brengen, aan deze belagchelijke rekruten de Europesche wapenoefeningen te leeren; tevens verstaan zij ook niet meer, om, gelijk hunne vaders het konden, de Ooster-

sche sabel te hanteren, die langen tijd de *Ottomannen* zoo geducht maakte. Achter de rijen der soldaten verbeidde eene talrijke menigte in diepe stilte zijner Hoogheids komst. Weldra liet eene krijgsmuzijk zich hooren, die door den broeder van den compositeur DONIZETTI bestuurd wordt. Onder het schelklinkend geluid der koperen instrumenten zagen wij den hofstoet van den Grooten Heer ons voorbijtrekken. Aan het hoofd van den trein reden eenige officieren. Achter hen werden vier overheerlijke paarden, rijk getuigd in met goud geborduurd fluweel, dat van edelgesteenten schitterde, aan de hand voorbijgeleid. Hierop volgden, bedaard stapvoets rijdende, eenige hooge staatsbeambten, meestal mannen van meer dan gewone zwaarlijvigheid, en die, geprangd in hunne kleederen naar Europesche sneê, schenen te stikken. Eindelijk, op eenigen afstand van hen, bereed een jong, rijzig man, met een ernstig gelaat en zeer veel uitdrukking in zijne wezenstrekken, bevallig en sierlijk een' uitmuntend schoonen schimmel; op zijne borst schitterde een geweldig groote diamant. Deze jonge man met het roode *fez*, waarop een diamanten pluim al trillend heen en weder zwierde, en met den langen zwarten mantel, die aan den hals door eene gesp van brillanten bijeengehouden werd, was Sultan ABDUL-MEDSCHID. Eene menigte beambten en gesnedenen te paard volgden hem op eerbiedigen afstand, en alle hoofden bogen zich onderdanig, toen hij voorbijreed. ABDUL-MEDSCHID, het eenentwintigste kind van MAHMUD, is den 19 April 1823 te *Konstantinopel* geboren. Zijn zwarte en digte baard doet hem ouder schijnen, dan hij werkelijk is. Hij heeft eene slanke leest, een paar schitterende oogen en regelmatige gelaatstrekken, die eene zwaarmoedige uitdrukking hebben. Zijn aangezigt draagt ligte sporen der kinderziekte, hetgeen nogtans daardoor weiniger in het oog valt, vermits de jonge Sultan zich, volgens het gebruik des Harems, op feestelijke dagen blanket. Daar hij van een niet zeer sterk innerlijk gestel is, hebben zijne buitensporigheden zijne borst vroegtijdig verzwakt. Zijne aanhoudende onpasselijkheid, zijne bleeke kleur en slechte tanden zijn zoo vele bewijzen, dat hij zijne Sultansvermaken door vroegtijdige afgeleefdheid boet. ABDUL-MEDSCHID heeft reeds verscheidene kinderen; zij zijn zwakkelijk als hun vader, en hunne gezondheid wekt ernstige bezorgdheid.

Wanneer de Sultan de Moskee verlaat, bezoekt hij gewoonlijk de *Sultane Valide* (des Sultans moeder). Daar ik den hofstoet nog eenmaal wenschte te zien, zoo trad ik in een naburig koffijhuis, om het eind van het gebed af te wachten. Het inwendige van dit met menschen opgevuld *café* vormde met het zoo even geziene schouwspel een zonderling contrast. Niets is minder elegant dan een Turksch koffijhuis. Men verbeelde zich een morsig en laag vertrek, waarin de tabakspijpen aanhoudend een' dikken rook onderhouden. Langs de muren staan, op planken, glazen, kopjes en *narghiles* naast elkander geschikt. Midden in de zaal dampte een groot kolenbekken. Door dezen nevelachtigen dampkring heen ziet men eene rij oude *Turken* als apen langs de wanden neêrgehurkt. De eigenaar van het koffijhuis vereenigt gewoonlijk het beroep van kastelein en van barbier. Hij scheert zijne klanten en bedient hen te gelijker tijd met limonade. Toen ik binnentrad, hield juist de op eene mat zittende hospes op zijne knie den ten halve haarloozen kop van eenen ouden, voor hem uitgestrekt liggenden *Armeniër*, en had dien zeer sierlijk bij den neus gevat. Nadat hij het hoofd met zeep had ingewreven, schoor hij hem van den nek tot aan de kin; terwijl hij daarbij elk oogenblik zijn werk staakte, nu eens om het scheermes op een' grooten riem aan te zetten, dan weder om, als kastelein, een' nieuw aangekomene te bedienen. Gedurende deze tusschenbedrijven hield de *Armeniër* een oog toegedrukt, den mond wijd opengespalkt, zijn met zeepsop ingesmeerd aangezigt van de toeschouwers afgekeerd, en men had moeite, om, bij het zien van dezen geheel glad geschoren schedel, waarop slechts aan het achterhoofd een eenige lok als een pompoenstengel staan gebleven was, niet uit te schateren van lagchen.

Gelijk de vrijdag in *Turkije*, als de zondag in *Europa*, aan het gebed gewijd is, zoo is hij er ook, even als deze, de dag van rust en van vermaak. Des namiddags verlaten de meeste inwoners van *Konstantinopel* de stad, om de zuiverder landlucht in te ademen. De armere gezinnen, die geene middelen van vervoer te hunner beschikking hebben, beperken hunne wandeling tot de uitgangen der stad; zij blijven gewoonlijk op de met donkere cipressenboompjes beplante kerkhoven. In den lommer dier heilige boomwaranden, die de achtbare muren van het oude *Byzantium*

omgeven, te midden dezer met tallooze grafteekens bedekte lijkvelden, zitten de *Turken* groepsgewijs bij elkander, en brengen den dag door met zwijgend den rook van hunnen *tschiboek* na te staren en zich aan hun droomend mijmeren over te geven. Niet verre van hen zitten hunne vrouwen met ontsluijerd aangezigt. Spijs- en fruitverkoopers verschaffen hun een geenszins overdadig maal. Somwijlen houdt een rondwandelende muzikant voor deze groepen stil en zingt hun op jammerende wijs een treurlied voor. Op eenigen afstand ziet men onder de cipressen Turksche vrouwen als witte spooksels rondwaren, bezig met onder de menigte van naar elkander gelijkende grafsteden de laatste rustplaats van eenig wezen, dat zij bemind hebben, op te zoeken. Zoo verloopt voor de meeste *Turken* de vrijdag. Bij zonsondergang zoeken zij hunne woningen weder op, zonder om andere levendiger verlustigingen te denken. Na hun vertrek heerscht er eene akelige eenzaamheid op deze doodenakkers, waaruit des nachts verpestende dampen opgaan. (*)

(*) De uitwasemingen der Turksche kerkhoven, die des nachts dikwerf ondragelijk zijn, behooren almede tot de oorzaken der pest. Geen maatregel van policie voert eenig gezag over de begrafenissen; waarom dan ook het oude gebruik daarbij nog altijd is blijven voortduren. Zoodra een mensch den laatsten snik gegeven heeft, draagt men hem naar het kerkhof. Weinige duimen aarde bedekken ter naauwernood het lijk, boven hetwelk, in plaats van eene kist, twee planken op zulk eene wijs gelegd worden, dat er tusschen den doode en de aarde, die hem overdekt, eenige ruimte blijft, »ten einde," zeggen de *Turken*, »de engel des doods zich daar nederzetten en met hem onderhouden kan." Dit gebruik heeft slechts dit goede aan zich, dat schijndooden, die in diepe slaapzucht voor dood begraven zijn, en dit gebeurt bij de snelle begraving maar al te dikwijls, hun graf kunnen openen. Een gids te *Konstantinopel* verzekerde mij, dat, tijdens de pest, een des morgens begraven smid, in den loop van den dag, met zijn doodkleed omwikkeld, te huis gekomen was. Daar hij een niet zeer spraakzaam man was, had hij, zonder iemand een woord te zeggen, tot grooten schrik aller aanwezigen, regtstreeks zijnen weg naar het aanbeeld genomen, en na zijne opstanding bedaard den arbeid hervat, waarin hij daags te voren door zijne ziekte gestoord was.

In de volgende week zal men diezelfde *Turken* naar dit zelfde kerkhof zien terugkeeren, waar hunne vaderen vóór hen gewandeld hebben, en zoo zal het voortgaan tot op den jongsten dag; want na hen zullen hunne zonen denzelfden weg nemen, en op denzelfden steen, bij welken hunne ouders rusten, zich aan hunne mijmeringen overgeven.

Doch niet alle inwoners van *Konstantinopel*, en zelfs niet alle *Turken*, vergenoegen zich met zoo zwaarmoedige uitspanningen. Zij, die slechts een vonkje blijgeestigheid in hun hart en eenig geld in den zak hebben, huren voor hunne vrouwen een kaïk of een *araba* (eene soort van boerenwagen, die met twee buffels bespannen is) en begeven zich op deze wijs naar de *Zoete Wateren* van *Europa* of van *Azië*. Zoo noemt men een groene en frissche, door honderdjarige boomen overschaduwde beemd, die daar begint waar de *Gulden Horen* ophoudt. Hier heeft de stormachtige *Middellandsche Zee* een eind. Nadat zij *Spanjes* wilde kusten gezweept, *Italiës* geurige oevers bespoeld, aan den voet der steile, treurige rotskusten van *Griekenland* gezucht, en aan het zandig strand van *Klein-Azië* geruischt heeft, vergulden zich hare ten doel gekomen golven in den zonneglans van het Oosten, te midden van de schoonste der steden, en, als konden zij van deze tooverplek niet scheiden, verdwijnen zij tusschen bloemen en verliezen zich in eene beek, die vrolijk door eene grasweide heenzwiert. Ik besteeg een kaïk en deed mij naar de bogt voeren, waar deze golven, die mij op lange reizen gedragen hadden, haren eindpaal bereiken. Nadat ik de zoo levendige haven van *Konstantinopel* in hare volle lengte was overgeroeid, om den op eenigen afstand van de stad gelegen kiosk, dien MAHMUD aan eene geliefde Sultane geschonken had, te bezigtigen, geraakte ik, zacht voortglijdende op eene stille beek, in een groenend en lommerrijk dal. Hier was alles rust en kalmte; men zou zich honderd uren verre van de stad hebben kunnen wanen. Kaïks waren langs den oever vastgelegd, rijkgetuigde paarden graasden in het weiland, kinderen speelden met elkander, of vingen kleine schildpadden in de beek. In den lommer van overoude sycomoren zaten talrijke Grieksche gezinnen bij hun landelijk maal, terwijl in hunne nabijheid een dilettant uit *Pera*, even als een der door VIRGILIUS bezongen veldelingen, een herderslied op de fluit blies. Het was niet meer de elegie der begraafplaats; het was eene landelijke idylle. Een weinig terzijde zaten, op rijke tapijten, eenige *Turken*, die

deftig en bedaard den rook hunner *narghiles* inzogen en zich in al de wellusten van het *kief* schenen verdiept te hebben.

Wanneer men den ontzenuwenden invloed van het zuidelijk klimaat niet ondervonden heeft, kan men niet ligt de bekoorlijkheid begrijpen, welke deze toestand van zielstreelende mijmering en poëtische zorgeloosheid, dien men *kief* noemt, den Oosterling aanbrengt. Wat wij rust en stilte noemen, is opgewondenheid, vergeleken met deze slaapzucht, die door het *far niente* der *Italianen* op verre na niet evenaard wordt. Het *far niente* is het genoegen van niets te doen; het is eene physieke ontspanning, een uur van verkwikking, gedurende hetwelk al de krachten der ziel er op gerigt zijn, om het ligchamelijke welwezen regt volop te genieten. De *kief*, daarentegen, is minder stoffelijk, meer poëtisch; het is een oogenblik van volkomen evenwigt, van volledige rust, waarin alle als in eenen staat van dronkene bedwelming gedompelde zinnen sluimeren en zwijgen, terwijl de half wakende ziel zachtkens zucht en zich voor liefelijke droombeelden opent. Liefdesherinneringen uit het verledene, zoete kalmte van het tegenwoordige, droomende verwachtingen der toekomst, alles mengt zich in de denkingskracht ondereen, drijft in helderen nevel voor ons innerlijk oog, en schijnt zich met de laauwe lucht, die men inademt, te versmelten. Slechts trapsgewijs geraakt men in dezen toestand, uit welken men zich niet dan allengskens kan losmaken, wil men niet in zijn geheele wezen eenen schok gevoelen, gelijk aan dien, welke men zegt dat den slaapwandelaar doodt, wanneer men hem te ruw in het leven terugroept.

Nog heb ik niets van den *Bosporus* gezegd. Om dien te beschrijven, zou men vergeefs alle kleurtinten aan het palet des schilders ontstelen, vergeefs al de spreekwijzen, waarvan de geestdrift zich bedient, al de bijwoorden uitputten, welke de taal tot het kenmerken van bewondering heeft uitgedacht. Er zijn tooneelen, van welke men zich geene rekenschap geven kan. De regels, die een reiziger bij zulk eene gelegenheid haastig in zijn dagboek schrijft, beteekenen niets; het zijn, om zoo te zeggen, slechts ophelderende aanmerkingen bij de beelden, welke zich in zijn geheugen hebben geprent. Ik zal dus de beschrijving van hetgeen ik zag niet beproeven; ik wil slechts van den indruk spreken, die dit wonderschoone panorama te weeg brengt, en aan de

verbeeldingskracht des lezers de zorg overlaten, om, door van uitwerking tot oorzaak op te klimmen, het te raden. Hetgeen bij het gezigt van den *Bosporus* in ons levend wordt, is niet dat gevoel van ontzag en bijna van schrik, hetwelk het hart beklemt, wanneer men den Oceaan, of wel den bajert der *Alpen*, of den donkeren gezigteinder der Aziatische woestenijen beschouwt; het is integendeel die verrukking, welke de ziel vermeestert, wanneer het oog, op een' frisschen lentemorgen, over een bloemrijk, door den daauw gedrenkt dal zweeft, dat zich vol geuren en aanminnigheid voor ons uitbreidt. Aan de oevers van den *Bosporus* is de natuur niet ontzagwekkend; zij lacht ons toe en wekt vreugde. Men ziet zich als in het midden van eenen door tooverij ontstanen tuin, waartoe zij het plan met liefde ontworpen, en over welken zij, op eenen dag van verkwistende mildheid, al de schatten van haar juweelkistje heeft uitgeschud.

De bergachtige, landelijke en in het schoonste groen schitterende hellingen, die als een amphitheater aan beide oevers oprijzen en zich in het onbewegelijk vlak van dit schoone blaauwe meer, dat men gewoon is den *Bosporus* te noemen, spiegelen, hebben eenige gelijkheid van voorkomen met zekere heuvels in *Zwitserland*, indien het al, om zich te doen begrijpen, geoorloofd is, dit onvergelijkelijk tooneel met eenig ander ter wereld te vergelijken. Regts en links langs den oever strekt zich eene onoverzienbare rij van roodachtige huizen uit, die, naar Pagoden gelijkende, in rozen- en jasmynboschjes half verholen staan, en van ligt gebouwde glinsterend witte paleizen, over welker daken de takken van oude sycomoren als druiventrossen nederhangen. Hooger opwaarts loopen terrasgewijs liefelijke boschjes, uit welker glinsterend gebladerte hier en daar sierlijke kiosken als in email gevatte robijnen doorschemeren. Boven deze bloemvolle schilderstukjes vertoonen zich, als om hunnen glans nog te verhoogen, schoone, grijze, door boomen half bedekte rotsen. Cipressenbosschen, welker toppen den hemel schijnen te raken, bekroonen de bergkruinen, en omgeven het lagchende landschap als met eene deftige lijst. Beken kronkelen als linten van zilver onder hunne donkere schaduw, of storten neêr als dansende watervallen, in welke de zonnestralen zich met regenboogskleuren breken. De zijden dezer hellingen schijnen als opzettelijk gebeiteld om het oog te verlustigen. Hier schiet onvoorziens eene bijna woeste heuvelspits in de

hoogte, en daar weder spreidt zich een groenend, vreedzaam dal uit, waar, onder de schaduw van een' reusachtigen plataanboom, eene liefelijke fonteinbron borrelt.

Vaart men verderop, zoo verliezen zich deze bekoorlijke beelden allengskens, doch alleen om door andere nog verrukkender tafereelen vervangen te worden. Met elken riemslag ontdekt het oog eene *oase*, die de eene of andere zwelling van den grond tot nog toe aan hetzelve verborgen had; uit de eene betoovering geraakt men in de andere, en dit duurt op deze wijs vijf tot zes uren lang onafgebroken voort. Rondom u ziet gij zwermen van kaïken, die de golven doorsnijden, en scharen van *alcyonen*, die er met de vleugels langs henen strijken. Honderden van schepen liggen bij de huizen ten anker; andere komen met volle zeilen aandruischen, naderen den oever, en wenden op het oogenblik dat hunne ra's zich in de daarop groeijende boomen verwarren zouden. Somwijlen rijst plotseling eene woedende *brise* op, die het water doet golven, de kaïks in de hoogte werpt, de schepen heen en weder slingert, vlaggen en bladeren in de heftigste beweging brengt, en hoopen schuims op de trappen der huizen werpt.

Over deze zoo liefelijke landouw, waar alles geluk en vrolijkheid ademt, breidt zich, als laatste wonder, een gloeijend hemelgewelf uit, welks azuurblaauw zich met de warme tinten van het licht vermengt.

Ziedaar de *Bosporus*, dien zoo vele dichters bezongen hebben, en dien geene beschrijving immer naar eisch zal schilderen! Hoe prachtig ook het panorama is, wanneer de zon het met haar goud omkleedt en de geringste hut in een paleis verandert, zoo is er niettemin een uur, waarop het zich nog verwonderlijker voordoet; dit is, wanneer, in een' dier laauwe Oostersche nachten, onze kaïk tusschen de beide in stilte gedompelde oevers zachtkens daarhenen glijdt. Slechts onduidelijk ziet men dan die groote, in sprakelooze rust verzonken stad, die steeds geslotene huizen, die zoo vele onbekende lotgevallen, zoo vele geheimvolle levens bevatten. Dan vormt de reiziger, aan zijne door deze stilte in beweging gebragte verbeeldingskracht den teugel vierende, de wonderlijkste droomen en dicht eindelooze romans. Somwijlen roept hij, volgende dagen vooruitsnellende en de genietingen der toekomst in de voorbaat smakende, het tegenwoordig oogenblik alsof het reeds lang geleden genoten was, in zijn geheugen terug, en bedenkt, met welk een' wellust hij zich, den

een' of anderen avond, de schoone oorden, die hem thans omgeven, en tevens de uren der jeugd, die zoo snel ontvlieden, zal herinneren.

Zoo doorleefde ik, gedurende mijn lang verblijf te *Konstantinopel*, bijna al mijne avonden. Maar na veeljarig reizen komt eindelijk een oogenblik, waarop de bewondering uitgeput, de verbeeldingskracht verzadigd is. Zelfs *Konstantinopel* met al zijne wonderen vergoedt geenszins het vaderland, en ook aan de oevers van den *Bosporus* groeit die plant der vergetelheid niet, van welke HOMERUS spreekt. Op zekeren dag gevoelde ik mij dit rondzwervend leven en deze oogverlustigingen, aan welke de droefgestemde ziel geen deel meer nam, moede. Ik zei dus het Oosten vaarwel en maakte toebereidselen tot de huisreis.

IETS NOPENS DE REDERIJKERSKAMER, OPGERIGT IN HET JAAR 1844, TE AMSTERDAM.

Staat de beoefening der Letteren niet in het naauwst verband met die der Kunsten, en kan, bij het beoefenen van de laatste, het gebied der Letterkunde als tot een onbekend land worden verlaagd? Ziedaar vragen, die wel door niemand ontkennend zullen beantwoord worden. Daarom dan ook stelt de Letterbeoefenaar een bijzonder belang in het Nationaal Tooneel.

Er was een tijd, waarin dat Tooneel in hoogen luister schitterde, en de Tooneelspelkunst zich in ons Vaderland tot eene vroeger welligt nooit gekende hoogte mogt verheffen. Daarop volgde een tijd van stilstand, de treurige voorbode van achteruitgang, en die achteruitgang voerde het Nationaal Tooneel naar de laagte, waarin het thans is weggezonken. Teregt beroemde mannen en vrouwen werden, door den dood, aan de dienst van den tempel van *Melpómene* ontrukt. Het is zoo, zij lieten ons den roem van hunne namen achter; maar geene opvolgers, die een onbetwistbaar regt hadden, om, als de wettige erfgenamen van hunnen roem, op te treden. Van dat tijdstip af werd de tempel van *Thalia* en *Melpómene* een verblijf van wansmaak en bastaardij, waarin de echte vriend der kunst ongaarne vertoefde, en hieruit ontsproten weder al de stoffelijke nadeelen, waarover thans met regt luide klaagtoonen worden aangeheven.

Niet bij magte de *oorzaak* van het diep verval weg te nemen; poogde men de *uitwerkselen* zoo onschadelijk mo-

gelijk te maken. Nu eens trok men met zoogenoemde kunst- en vliegwerken, dan weder met kermisgrappen, somtijds met *horreurs*, tegen den financiélen nood te velde, op het gevaar af van den smaak des volks geheel te bederven; maar, bij het aanwenden van die armhartige hulpmiddelen, werd er, zoo 't schijnt, niet aan gedacht, dat een WATTIER, een BINGLEY, een CRUYS, een KROESE, een SARDET, een SNOEK en anderen uit de oude school zulke kunstmiddelen niet hadden behoeven aan te wenden, omdat zij, elk in hun verschillend vak, een veel vermogender middel bezaten in hunne eigene verdiensten als Tooneelkunstenaars, en in den *zedelijken invloed*, dien zij zich daardoor op het beschaafdste, beste en vermogendste gedeelte des volks hadden weten te verwerven.

Hieraan dacht men niet; en waarom? omdat men zich te hooge begrippen van zichzelven vormde. Dát was wel eene ongelukkige verblinding, die de verblinden alras noodzaakte naar middelen om te zien, om den zin, den geest en den smaak van een gedeelte des volks te vleijen, in stede van den zin, den geest en den smaak van het geheel te beheerschen. Maar, om te heerschen, behoefde men niet slechts physieke, maar, vóór alles, intellectuéle en moréle kracht, en deze vond men niet in zichzelven. Het was niet moeijelijk, om op het biljet van aankondiging eener voorstelling zijnen naam te plaatsen, waar vroeger die van een' SNOEK of BINGLEY te lezen stond; maar om een SNOEK of BINGLEY te zijn, dit was eene vraag, die men zich de moeite niet gaf te beantwoorden. Zeldzaam ook houdt de zelfverbeelding zich met het beantwoorden van dergelijke vragen onledig, en... de plaatsen van afgestorvenen behoorden immers door levenden te worden aangevuld.

Het is zoo, in de gegevene omstandigheden kon dit wel niet anders, en het bekende: *les absents ont tort*, was daarenboven een krachtig argument; jammer maar, dat men daarmede der *herinneringe* het stilzwijgen niet kon opleggen. (*)

(*) Den geëerden steller zij in bedenking gegeven, of hij het tegenwoordig personeel van ons Nationaal Tooneel niet wat al te hard valle, en of de hoofdoorzaak des onbetwistbaren vervals niet voornamelijk te zoeken zij in de onderscheidene dusgenaamde *Variétés*, die door minderen prijs de wufte menigte tot zich trokken, en, vooral, die het verderfelijk voorbeeld gaven van het uitsluitend vertoonen van

Het is dus geenszins te verwonderen, dat de staat van ons Nationaal Tooneel langs zoo meer een kwijnend voorkomen kreeg; dat zij, die betere dagen gekend hadden, bedroevende vergelijkingen maakten, en men elkander gedurig afvroeg: wanneer zal het eenmaal beter worden?

Aan die vraag naar het »wanneer" was die nopens het »hoe" naauw verbonden, en daarbij was het antwoord niet bevreemdend: dat men de beoefening der Tooneelspelkunst door gepaste middelen behoorde aan te kweeken en op te wekken. De daarstelling eener dusgenoemde *Rederijkerskamer*, in het jaar 1844, was daarvan het gevolg; en het is over haar., dat wij thans wenschten te spreken.

Heeft de vestiging van zoodanig eene Kamer, vóór ruim tweehonderd jaren, niet weinig toegebragt, om de opkomst en den bloei van ons Nationaal Tooneel te bevorderen, zoo is het met reden te verwachten, dat de wederinvoering van iets gelijksoortigs aan de wederoprigting van dat diepvervallen Tooneel allezins bevorderlijk wezen *kan*. In allen gevalle, en hoedanig ook de uitkomst zij, de poging zelve is lofwaardig. Het komt er slechts op aan, of zij, tot het bedoelde einde, behoorlijk geleid en bestuurd worde.

De sedert 1844 gevestigde Kamer kan geacht worden thans lang genoeg te hebben bestaan, om over hare werkzaamheden een bepaald oordeel uit te spreken; en zij zelve gaf ons, bij hare algemeene Vergadering, op den 7 Februarij, 1848, daartoe eene gepaste aanleiding. Onze beschouwingen zullen zich dan ook bij de werkzaamheden van die Ver-

Fransche Monsterdrama's en Vaudevilles, bovendien vaak van onkiesche en onzedelijke strekking; waardoor, helaas! de groote Schouwburg als gedwongen werd desgelijks te doen en alzoo mede den wansmaak des tijds te huldigen, zoodat zij thans als 't ware met gezegde *Variétés* wedijvert, wie het eerst en het meest de gruwzaamste en gedrogtelijkste voortbrengselen van de in dezen maar al te productive Groote Natie zal ten Tooneele voeren. Beklagelijke staat van zaken, die bovendien den Tooneelkunstenaar, door de afmattende snelle opeenvolging van nieuwe, uren lang gerekte vertooningen, buiten de mogelijkheid stelt van het behoorlijk bestuderen der hoofdrollen, zoodat men zich moet verbazen over het Mnemotechnisch vermogen der spelers; waarna dan ook alles veelal *par routine* en zonder gepaste *nuances* moet worden gedebiteerd. — *Red.*

gadering bepalen. Zijn die beschouwingen in meer dan één opzigt gunstig, zoo koesteren wij daarbij den wensch, dat de Kamer op het ingetreden goede spoor met volharding moge voortgaan; en zijn die beschouwingen in sommige opzigten min gunstig, dan zie men niet voorbij, dat wij, ook waar wij een min gunstig oordeel vellen, het waarachtig welzijn der *Kamer* en der *kunst* bedoelen.

Wij beginnen met de Kamer daarin te prijzen, dat de jammerlijke taalverminking, die op het Nationaal Tooneel zoo vaak ons oor beleedigt, haar geheel vreemd is gebleven. Wij prijzen haar, dat hare verdienstelijke leden ons de taal des Dichters, zonder storend haperen, getrouwelijk wedergaven. Wij prijzen haar, dat de handelende personen overvloedige blijken schonken, dat zij een diep en innig gevoel in zich droegen van de rol, die zij hadden op zich genomen. Zoo wel in het een als in het ander gaven de optredende leden den Tooneelkunstenaar van professie menig navolgenswaardig voorbeeld. Ziedaar de opregte lofspraak, die wij aan de leden der Kamer van ganscher harte toebrengen.

En nu — de keerzijde der medaille — zouden wij haar niet vertoonen? Maar wenschen de leden der Kamer dan geene verbetering van het gebrekkige; en zou het hun onwelkom zijn, op eenige leemten en gebreken opmerkzaam gemaakt te worden? Wij bedoelen niet iemand te beleedigen, en zullen daarom niemand persoonlijk aanduiden: het is ons om de kunst, het is ons om de waarheid en niet om personen te doen.

Maar, daarenboven, onze aanmerkingen zullen zich tot algemeene bijzonderheden bepalen, waarvan wij de toepassing gaarne overlaten aan een ieder, die vermeenen mogt, dat zij hem in het bijzonder mogten betreffen; en, dit bescheidenlijk doende, zal wel niemand onze bedoeling kunnen misduiden.

Sommige leden der Kamer begrepen te regt, dat zij, in het gesprek, zich tot den aangesprokene behoorden te keeren; maar anderen wendden zich tot het auditorie, als ware hunne toespraak tot de aanschouwers gerigt. Dit gebrek is strijdig met den aard der zaak en loopt in tegen de regelen der welvoegelijkheid en het natuurlijke der voorstelling. De spreker, die zich op deze wijze van den aangesprokene afwendt, verbreekt daardoor niet slechts de illusie, maar brengt tevens den laatstgenoemde in een' moeijelijken en valschen

toestand. Zal hij den schijn aannemen naar iemand te luisteren, die zich van hem afwendt, om tot anderen het woord te rigten? of zal hij, het doellooze hiervan beseffende, op zijne beurt de toeschouwers aanstaren? maar in beide gevallen gaat de eenheid verloren, en met haar het natuurlijke en de waarheid der voorstelling.

Het is niet minder af te keuren, wanneer de aangesprokene zich met iets anders bezig schijnt te houden dan met hem, die het woord tot hem rigt, ten ware de bijzondere, vooronderstelde toestand zijns gemoeds hem bewoog van den algemeenen regel af te wijken; in welk geval het van den sprekende afgewend gelaat eene bepaalde aandoening pleegt uit te drukken. Het gebrek, dat wij hier aanduiden, is, evenzeer als het zoo even aangewezene, storend voor de illusie, de eenheid, het natuurlijke en de waarheid der voorstelling.

Vanwaar ontstaan deze gebreken bij spreker en aangesprokene? Zij ontstaan, bij het meerendeel der Tooncelkunstenaars, door eene verkeerde voorstelling der zaak. Men houdt zich, namelijk, te uitsluitend bezig met de rol, die men zich zag aangewezen of zelf verkoos; of liever, en om het welligt nog juister uit te drukken, men ziet te veel zichzelven, buiten verband met het geheel der voorstelling, en vandaar ondersteunen spreker en aangesprokene elkander wederkeerig vaak zoo weinig. Zelf bespeurt men de nadeelige uitwerking hiervan niet; maar voor den aanschouwer is zij in het oog vallend en hinderlijk; want, in stede van één handeling tusschen twee personen te zien plaats hebben, die elkander, sprekende of zwijgende, ondersteunen, en juist hierdoor de eenheid der handeling helpen daarstellen, aanschouwt hij twee handelingen van twee op zichzelf werkende personen, die ieder eene afzonderlijke rol schijnen te vervullen, alhoewel zij, overeenkomstig de bedoeling des Dichters, tot het bereiken van één doel behooren zamen te werken.

Behalve deze twee gebreken, die wij — wij herhalen het — bij *sommige* leden der Kamer opmerkten, is er nog een, waarbij wij met een enkel woord wenschen stil te staan. Wij bedoelen het *verhaal* eener gebeurde zaak, waarbij niet zelden verdienstelijke Acteurs struikelen door eene declamerende wijze van voordragt, die daarbij niet behoort. Het Tooneel is de schouwplaats der menschelijke aandoeningen, driften en hartstogten, die door *de handeling zelve* in het gemoed

worden opgewekt en, natuurlijkerwijze, zich door het uitgesproken woord, door de gelaatstrekken, de houding des ligchaams en het handgebaar plegen te doen kennen. Met het *verhaal* eener gebeurde zaak, hoe aandoenlijk of zelfs schrikwekkend, is het anders gelegen. In verreweg de meeste gevallen is de verhaler een vriend van den persoon, wiens ongelukkig lot of rampzalig uiteinde hij mededeelt; en niets is derhalve natuurlijker, dan dat hij met innige deelneming en gevoel van het gebeurde gewage. Maar verder ga hij niet, en trachte die kalmte te bewaren, die de verhaler behoeft, om zijn verslag geregeld en ordelijk ter kennisse te brengen van hem, wien dit aangaat. Verlaat hij het terrein, waarop zich de bedaarde verhaler (en bedaardheid is gewis iets anders dan koelheid en onverschilligheid) behoort te bewegen, en begeeft hij zich op het gebied der declamatie, dan zien wij *te veel kunst* en *te weinig natuur*, dan dat de declamator ons kan roeren en treffen, en wij letten te veel op zijn' persoon, standen, gebaren en wat niet al, dan dat wij op zijn verslag zouden acht geven. Dit laatste wordt niet weinig daardoor bevorderd, dat de declamerende verhaler zich doorgaans, ook hier, tot de toeschouwers keert, in plaats van tot den persoon, wien het verhaal eigenlijk geldt.

Wij beroepen ons hier op den natuurlijken gang van alle wereldsche zaken. Het bijwonen van eene schrikkelijke gebeurtenis moge ons nog zoo hevig schokken in den oogenblik, waarin wij die aanschouwen; maar na verloop van eenigen tijd komen ook de hevigste aandoeningen tot rust, en wij verhalen een ontzettend voorval wel met gevoel en blijken van deelneming, maar ook met die bedaardheid, die het gevolg is van de kalmte, waarmede wij den slag, die ons trof en ná dat zij ons trof, beschouwen, wanneer de storm in ons binnenste tot stilte is gekomen.

Men wane niet, dat het bedaard verhaal eener rampspoedige gebeurtenis zijnen indruk missen zal. Hoe meer toch de verhaler de aanschouwers van zijne *persoonlijkheid* weet af te trekken, des te meer zal zijn aandoenlijk *verhaal* den toegang vinden tot hunne harten. Ook hier draagt de eenvoudigheid het zegel der waarheid; en wie dat zegel verbreckt, hij moge ons zijne theatrale en declamatorische begaafdheden doen erkennen, maar zijn *verhaal* zal de uitwerking missen, die hij zich had voorgesteld.

Wij vorderen hier veel van den kunstenaar: het verzaken

van een verleidelijk zwak, dat niet weinigen aankleeft en doorgaans ontstaat uit zucht om te schitteren. Maar is het niet de roeping van den kunstenaar, om de natuur zoo veel mogelijk op zijde te streven? Wie haar volgt — niet wie van haar afwijkt — is roem en eere beschoren; en schitteren?.... Mogt men toch bedenken, dat de volle maan aan den gestarnden hemel niet minder heerlijk praalt, zij het ook dat hare zachte glansen den schitterenden gloed van Phebus' stralenkroon niet bereiken! Mogt men bedenken, dat ook het *or de Mannheim* schitteren kan, zonder daarom echt Hollandsch dukatengoud te zijn!

En nu nog een woord ten slotte:

De Kamer zij bedachtzaam in de keuze der op te voeren stukken, of gedeelten van dien.

Zeker is het Dichtstuk: *Ines de Castro* van Mr. I. DA COSTA, als *Dichtstuk*, hoogstverdienstelijk; maar is het dit ook als *Tragedie?* — Het is waar, het verhaal van den moord, gepleegd aan *Ines*, minnares van *Don Pedro*, is allezins tragisch te noemen, en niet minder tragisch zijn de wraakuitboezemingen van den *Prins van Portugal.* Maar zijn deze laatste *waar* — zijn zij *natuurlijk?* Wij vermeenen deze vraag ontkennend te moeten beantwoorden, en beklagen den Tooneelkunstenaar, hij zij *Acteur* of *Rederijker*, die deze wraakuitboezemingen moet uitspreken. Neen, zóó vertoont de mensch zich niet, en zóó kan hij zich niet vertoonen, na het ontvangen van eene zoo hartverscheurende tijding! — Dat *Don Pedro*, na het vernemen der schrikkelijke mare, bewusteloos nederzinke, of dat hij, ten hoogste, in eenige weinige onzamenhangende woorden zijne aandoeningen trachte lucht te geven, wie zal dit niet natuurlijk vinden? maar dat hij, in eene welgeordende en zeer uitvoerige rede, in eene breede vermelding treedt van zijne ervaringen, aandoeningen en gewaarwordingen, en al de rampzaligheden van zijnen toestand op de meestmogelijke diepten peilt, dit gaat boven het bereik van menschelijke krachten; het strijdt tegen de natuur en de waarheid beide. Wij zien *Don Pedro* niet; want het is eene onmogelijkheid — het gezond verstand zegt het ons aanstonds — dat hij *zoodanig* bestaan *kan* hebben; wij zien alleen *den Dichter*, die, toen hij dit tal van regels schreef, de waarheid vergat van het zeggen zijns meesters, BILDERDIJK: »Het Treurspel, dat wij vormen, scheppen wij »uit ons hart." — Neen, de *Don Pedro*, die wij hier voor

ons zagen, is niet uit het hart genomen; het is een *hors d'oeuvre*, strijdig tegen alle regelen van kunst en goeden smaak, strijdig met de ervaring en met natuur en waarheid beide! Zóó vertoont zich de mensch niet, wanneer de felste slagen van het lot hem treffen. Hij moge van schrik verstommen, of een enkele noodkreet moge den geprangden boezem ontglippen; hij moge het verstand verliezen en de taal der krankzinnigheid doen hooren; maar een *dichterlijk Redenaar* worden... eere hebbe de menschelijke natuur!... dit *kan* hij niet.

Wel was het eene zware en tevens ondankbare taak, zulk eene rol te moeten vervullen! Immers, wat der natuur zelve onmogelijk is, hoe zal de kunst dit doel bereiken? En daarom vermeenden wij der Kamer, bescheidenlijk, bedachtzaamheid te mogen aanbevelen in de keuze der op te voeren stukken, gedachtig aan de gulden, maar wel eens te veel vergeten spreuk: *Rien n'est beau que le vrai; le vrai seul est aimable.* S.

IETS OVER WIJLEN DEN HEER P. VERKADE, MUNT- EN PENNINGKUNDIGE TE VLAARDINGEN.

Naarmate in dezen tijd de vervaardiging van Gedenkpenningen op belangrijke gebeurtenissen in ons Vaderland hoe langer hoe meer zeldzaam is geworden (*); terwijl ook onze hedendaagsche Munten niet genoegzaam aan de behoefte kunnen voldoen om geschiedkundige herinneringen uit te drukken of te bewaren, is het van te grooter belang, om althans de in vroegeren tijd vervaardigde min bekende of zeldzaam voorkomende vaderlandsche Gedenkpenningen en Munten door afbeelding en beschrijving aan de vergetelheid zoo veel mo-

(*) Zoo bezit men zelfs geen' enkelen Vaderlandschen Gedenkpenning op de Overwinning van *Waterloo*, en kan men het verval in het doen vervaardigen van Medailles hier te Lande nagaan, indien men thans bij het tweede Eeuwgetijde van den Munsterschen Vrede ziet, hoe er zoowel op het sluiten van dien Vrede zelven in VAN LOON's Penningwerk, als op het eerste Eeuwgetijde in het IVde Stuk ten Vervolge van VAN LOON, een aantal der fraaiste, zinrijkste en van dankbaarheid aan God getuigenis dragende Gedenkpenningen voorkomen.

gelijk te ontrukken. Nog onlangs heeft de Hoogleeraar SIEGENBEEK in zijne Latijnsche *Oratie*, bij gelegenheid van zijn Vijftigjarig Hoogleeraarschap te *Leiden* uitgesproken en thans in druk verschenen, het nut van dergelijken arbeid aangewezen, en tevens de verdiensten van hen geprezen, die zich beijveren, om Historiepenningen en Munten door afbeelding en verklaring in herinnering voor den tijdgenoot en het nageslacht te doen bewaren; ook heeft hij daarbij hulde toegebragt aan de Heeren J. C. DE JONGE en J°. DE VRIES, betreffende de Gedenkpenningen, en aan den Hoogleeraar VAN DER CHIJS, inzonderheid met betrekking tot onze vaderlandsche Munten en het Penningkabinet der Leidsche Hoogeschool.

De nasporing en verklaring, vooral van vaderlandsche Gedenkpenningen, die in den loop der voorgaande Eeuw geslagen zijn, heeft ook mij veel geleerd; terwijl 't zeker te verwonderen is, dat deze beknopte, aangename en nuttige, eertijds zoo algemeen beoefende liefhebberij van het verzamelen, afbeelden en beschrijven van onze Nederlandsche Penningen en Munten, bij vele Letterkundigen en vooral bij 't algemeen zoo weinig bijval vindt, terwijl ook vele liefhebbers van Penningen en Munten zich alléén tot het verzamelen bepalen. Deze gedachte doet mij dan ook thans de volgende, mij bekend gewordene levensbijzonderheden hier mededeelen van een' Man, die zich het in geheugenis bewaren onzer vaderlandsche Munten opzettelijk en ijverig ten doel stelde, wijlen den Heer PIETER VERKADE, te *Vlaardingen*. Het vak der Munten nogtans, niet of althans geheel ongenoegzaam, van mijne studie of kennis zijnde, zij het aan bekwamer hand overgelaten, om 's Mans verdiensten ten opzigte van dit deel der Nederlandsche Numismatiek nader en met kennis van zaken in 't licht te stellen. Het zij mij hier slechts vergund, eenige weinige trekken van zijn leven te schetsen, om al ware 't slechts zijnen naam meer algemeen onder onze Landgenooten, ook buiten den engeren kring der Munt- en Penningliefhebbers en verzamelaars, bekend te maken. Zijne verdiensten werden voorts vroeger reeds bij zijn leven gehuldigd, zoowel in *de Nederlandsche Gedenkpenningen verklaard en Bijdragen tot de Penningkunde, door* J. DE VRIES *en* J. C. DE JONGE, als in het *Tijdschrift voor de algemeene Munt- en Penningkunde, uitgegeven door* P. O. V. D. CHIJS, gelijk mede in de Aankondigingen en Beoordeelingen van het

door hem uitgegeven Muntwerk, in verschillende Tijd- en Maandschriften voorkomende.

De Heer PIETER VERKADE werd in het jaar 1767 te *Nootdorp* geboren. Zijne ouders vroeg verloren hebbende, werd hij, na het ontvangen van het gewone schoolonderwijs, te *Rotterdam* als Klerk geplaatst bij den Advocaat WOORDHOUDER, bij wien hij tevens als huisgenoot werd opgenomen, en door wiens voorspraak hij in 1789 eene bediening als Klerk ter Secretarie dier Stad verkreeg. Hij bekleedde dit Klerkschap tot aan de Omwenteling in 1795, toen hij bevorderd werd tot Secretaris der Stad *Vlaardingen*, welk ambt door hem bij de Fransche overheersching verwisseld werd voor het Notarisschap, dat hij tot zijnen dood toe bekleed heeft. Hij was ook gedurende vele jaren en tot kort vóór zijn verscheiden Burgemeester der Gemeenten *Zouteveen* en *Vlaardinger-Ambagt*. Alle deze betrekkingen zijn, naar getuigenis van hen, die hem van naderbij gekend hebben, met den meesten ijver en trouw door hem vervuld. Hij maakte zich bij de waarneming daarvan de achting zijner medeburgers steeds waardig, welke hij dan ook in hooge mate wegdroeg.

De Muntkennis beoefende hij in zijnen vroegeren leeftijd aanvankelijk reeds met veel belangstelling. Hij getuigt daartoe opgewekt te zijn, ook door de echt Christelijke gevoelens onzer voorouders, die mede in de muntspreuken doorstralen. Later, door drukke bezigheden van anderen aard in de voortzetting zijner liefhebberij verhinderd, liet hij dit werk voor eenige jaren geheel rusten, tot dat hij, als bij toeval, met een' liefhebber van Munten in kennis geraakte, aan wien hij de in zijne jeugd vergaarde kleine verzameling vertoonde. Deze achtte haar belangrijk genoeg, om hem aan te raden, het verzamelen en beoefenen voort te zetten. VERKADE gaf dien raad gehoor, en nu, met verdubbelden ijver voortgaande, werd weldra zijne verzameling van Munten eene der belangrijkste van ons Vaderland. — Op aanzoek van onderscheidene zijden, waaronder hoogstvereerende, stelde VERKADE zich nu het vervaardigen voor van zijn *Muntboek*, sedert den Vrede van *Gent* tot op onzen tijd, met de namen en afbeeldingen, waarvan 12 Afleveringen van 1831 tot 1838 het licht zagen. Niettegenstaande het grievend verlies van beide zijne Zonen, die, reeds gehuwd en gevestigd, hem in korten tijd door den dood ontnomen werden, hem diep ter neder drukte, bleef hij steeds, in opregt en Christelijk geloofsvertrouwen, berusten, steunende in blijde hoop op zijnen Heer, die de Liefde zelve is, en

had hij zelfs den moed en herkreeg den lust, om de wetenschap der Munten ijverig te blijven voortzetten. Zijn verscheiden echter, dat in omtrent 81jarigen ouderdom op den 2den Januarij dezes jaars onverwachts plaats vond, en door dat zijner Echtgenoote, na 52jarigen echt, zoo treffend kort te voren op Oudejaarsdag was voorafgegaan, heeft hem tot smart van zijne talrijke vrienden en vereerders belet zijn Muntwerk te voltooijen, dat echter een duurzaam gedenkteeken van zijne kunde en vlijt zal blijven en zijnen naam en welverdienden roem in eere aan het nageslacht zal overbrengen. Het is in het belang der Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde ten hoogste wenschelijk, dat 's Mans verdienstelijke arbeid, naast en in verband met de ijverige nasporingen, onder anderen van den Hoogleeraar VAN DER CHIJS, nog onlangs naar verdiensten met goud bij TEYLER's Genootschap bekroond, door eene bekwame hand moge voortgezet en voltooid worden.

J°. DE VRIES, JZ.

KARL MARIA VON WEBER's BEKENTENISSEN.

(*Door hemzelven geschreven den* 10 *Januarij* 1810, *'s nachts ten* 11 *ure.*)

Aan den gezelschapskring ontsnapt, betreed ik mijn eenzaam stil vertrek, en weldadig omvat mij deze verlatenheid, welke mij ten minste veroorlooft, den door eigen wil mij opgelegden dwang af te schudden, die mijn binnenste voor de wereld verbergt, die, door worsteling tegen de stormen der omstandigheden bevochten, zich tot eene uiterlijke rust en bedaardheid gevormd heeft, zoodat weinigen onder mijn vriendelijk, misschien vrolijk voorkomen, den toorn zullen vermoeden, die knagend mijnen geest en mijn ligchaam verteert. Is het waar, slechts onder drukking verheft zich de golf? slechts gedrukt toont de stalen veer hare springkracht? en de ongunstige betrekkingen en omstandigheden verwekken groote mannen? Is dit waar? nu, dan staat mijn uitzigt op een' grooten geest en een groot doel vast; want nooit, zeker, heeft eenig sterveling op meer wonderlijke, onderdrukkende en talentverlammende omstandigheden kunnen roemen dan ik. Bij de onbeduidendste zoo wel als bij de gewigtigste ondernemingen mijns levens wierp het noodlot mij vijandige belemmeringen in den weg; en gelukte mij ooit iets, zoo waren gewis de overkomene hinderpalen, de over-

wonnene moeijelijkheden naauwelijks te gelooven, en zij vergalden mij het genot. Eene bijna volstrekte gevoelloosheid tegen alle slagen van het noodlot is het eenige, wat ik er bij gewonnen heb; eene verstomping, die nog het verpletterend gevoel met zich brengt, dat zelfs de vreugd niet meer in staat is, eenen hartverheugenden indruk op mij te maken, omdat met haar hand in hand, als een spooksel, de vaste overtuiging voor mij optreedt, dat ik haar slechts verbitterd kan genieten. Van mijne geboorte af beschreef mijn levenspad andere liniën, dan die van ieder ander mensch; ik heb de streelende herinnering niet van vrolijk doorgedartelde kinderjaren; geen vrij en blij genoten jongelingsleven beurde mij op; nog in de jaren des jongelings sta ik hier, in ondervinding een grijsaard, alles door mijzelven, uit mijzelven, niets door anderen. Nooit heb ik bemind; want maar al te spoedig deed telkens mijn verstand mij bespeuren, dat al de vrouwen, door welke ik, dwaas, mij verbeeldde bemind te worden, slechts uit de erbarmelijkste beweegredenen met mij speelden. De eene coquetteerde met mij, omdat ik misschien de eenige man beneden de veertig jaren in het dorp was; eene andere lokte de uniform, en eene derde meende mij te beminnen, omdat zij de behoefte van vrijen gevoelde, en het toeval juist mij den toegang in haren huiselijken kring verschafte. Mijn geloof aan vrouwelijke voortreffelijkheid, van welke ik een hoog ideaal in mijnen boezem omdraag, is weg, en met hetzelve een groot gedeelte mijner aanspraken op menschengeluk. Kon ik er maar eene vinden, die zich ten minste de moeite wilde geven, om mij zoo behendig te bedriegen, dat ik aan hare eerlijkheid gelooven kon — hoe dankbaar zou ik haar daarvoor niet zijn, zelfs bij het ontwaken! Ik gevoel het, ik moet beminnen, ik aanbid de vrouwen, en ik haat en veracht ze! — Nooit heb ik de zachte banden van broeder- en zusterliefde gekend; mijne moeder stierf vroeg; mijn vader beminde mij al te teeder, en ondanks alle achting en liefde, die ik hem steeds zal toedragen, onttrok hem juist dit mijn vertrouwen; ik gevoelde hem menigmaal zwak tegenover mij, en vaderliefde mag zich nooit vergeten. Vrienden waande ik gevonden te hebben, — de gewoonte van omgang met mij had hen aan mij gehecht; wij raakten van elkander, en ik was vergeten. Ik wierp mij in de armen der kunst, vereerde de groote kunstenaars afgodisch, en vond ze eindelijk, toen ik de vertrouwelijkheid met hun Godendom, waarnaar ik ge-

haakt had, eindelijk had verworven, bijna niet meer dan mijns gelijken. De meesters weêrspraken elkander; wat moest nu de leerling doen? Zoo niet in uzelve, o hemelsche kunst! de regelen gelegen hadden, die mij de middelen verschaften om u te vatten, zoo zou ik verloren geweest zijn. En gij, mijn eenige verkwikking, mijn alles! ook gij kunt vijandig voor mij staan en mij — terwijl ik u gloeijend omvat — in het gevoel van mijne nietswaardigheid voor u ter neder stooten? Herkuleskleed der menschheid! alles omstrikkende betrekkingen! gij zijt het, die mij met mijzelven, met mijne vrienden, met de kunst en met God in tweedragt brengt. Terwijl ik mij naar u, o alvermogenden! schik, vernietig ik mijzelven; terwijl ik lach, verga ik van weedom, en met een bonmot spreek ik een doodvonnis uit. Kortom, erbarmelijkheid is des menschen lot. In niets der volkomenheid nabijkomende, steeds ontevreden, oneenig met zichzelven, is hij een gepersonifieerd, heen en weder slingerend, altoosdurend woelen zonder kracht, wil of rust; want het momentanele van deze allen, als verschijnselen, is niet in rekening te brengen, en zelfs deze uitboezemingen, die aan de volheid van mijn ik ontvloeijen, zijn er het bewijs van.

DE SPELERS.

Verhaal.

Madame DE TOURNAVILLE was vroegtijdig weduwe gebleven, en had uit dit huwelijk een eenig kind, een tienjarig dochtertje, behouden, hetwelk zich reeds door schoonheid en verstand, maar ook tevens door eene zekere zwakte van zenuwen onderscheidde, die in haar voorkomen en gedrag eene schroomvalligheid en bedeesdheid te weeg bragt, welke de ongedwongen vrolijkheid van den kinderlijken leeftijd stoorde en haar bij de geringste aanleiding bevreesd maakte.

De langdurige ziekte haars mans, de afzondering en bekommering, welke deze met zich bragt, gevolgd door de smart om zijnen dood, hadden de uit zichzelve reeds niet zeer sterke gezondheid van Madame DE TOURNAVILLE zoodanig verzwakt, dat zij hem binnen weinige maanden in het graf volgde, en hare dochter met een aanzienlijk vermogen aan de voogdij van eenen bloedverwant, den Graaf DE BRETEUL,

moest toevertrouwen, die jaren lang de boezemvriend van den Heer DE TOURNAVILLE, en daarna, gedurende de weinige maanden, dat zij hem overleefd had, de raadgever van deszelfs weduwe geweest was.

De Graaf DE BRETEUL was weduwenaar, en had een' zoon en eene dochter, die beide zes of zeven jaren ouder waren dan MATHILDE DE TOURNAVILLE. De jonge DE BRETEUL diende bij de armee, in welke hij zich reeds onderscheiden had, en zijne zuster LOUISE was eerst sedert kort uit een opvoedingsintstituut teruggekeerd, om het huisbestuur haars vaders op zich te nemen. LOUISE DE BRETEUL paarde aan schoonheid, zachtzinnigheid en beminnelijkheid eene vastheid van karakter en eene gepastheid van gedrag, welke voor hare jaren bewondering verdienden, en de aanminnigheid van haren omgang won haar de genegenheid van allen, die haar nader leerden kennen. Daarom verkreeg zij ook weldra de toeneiging der jonge MATHILDE, en vergold dezelve van haren kant met zusterlijke liefde en met onvermoeide zorg voor de opvoeding der aanvallige weeze. Wat den Graaf zelven betrof, zijn uiterlijke was meer achtbaar dan aanlokkelijk; want, ofschoon hij in hooge mate een edel voorkomen had, waren zijne trekken toch terugstootend, en schenen vertrouwen en gulle toenadering af te weren.

Hij bewoonde een prachtig hotel in de straat *Varennes*, in de voorstad *St. Germain*, en leefde op eene met het aanzienlijk vermogen, hetwelk hij van zijne voorouders geërfd had, overeenkomstige wijze. Met genoegen aanvaardde LOUISE het opzigt over de studiën van het lieftallige meisje, dat thans hare huisgenoote geworden was, en met zelfvoldoening bemerkte zij, welke groote vorderingen het maakte. MATHILDE bezat eene bijzondere gemakkelijkheid, om zich alles, wat haar geleerd werd, eigen te maken, en poogde met den beminnelijksten ijver te toonen, dat de zorg harer meesters niet vruchteloos besteed werd, terwijl deze daardoor natuurlijk tot verdubbelde vlijt werden aangespoord. Hare schoonheid, die reeds in hare kinderlijke jaren meer dan gewoon was, ontwikkelde zich met gedurig hoogere bevalligheid, naarmate zij den maagdelijken ouderdom naderde; maar de schroomvalligheid, die haar karakter kenmerkte, scheen, in plaats van te verminderen, nog gedurig toe te nemen. Geene oostersche gazelle kon schuwer nog schooner zijn dan MATHILDE; want hare bedeesdheid had niets van het boersche en onbe-

hendige, hetwelk zulk eene gemoedsgesteldheid anders meestal verzelt. Zij, die haar mogten gezien hebben, wanneer zij in den tuin, tusschen de bloemen, die naauwelijks frisscher bloeiden dan zij zelve, eenen vlinder nahuppelde, of op de punten harer fraai gevormde voetjes stond, om in eenig vogelnest te kijken, terwijl hare hand met bevallige buiging de takken terughield, die het nestje bedekten, zou erkend hebben, dat zij naar eene dier fabelachtige boschnimfen geleek, welke men waande uit zonneglans en bloemengeur zamengesteld te zijn. Eene onbekende stem of een haar vreemde gang verschrikten haar terstond, en deden haar als een opgejaagd duifje naar LOUISE vlugten, aan wier zijde zij zich altijd gerust gevoelde.

LOUISE DE BRETEUL had verscheidene niet onaannemelijke huwelijksaanzoeken verworpen, omdat zij besloten had, haren vader en vooral hare jonge kweekelinge niet eer te verlaten, vóór haar een aanzoek gedaan wierd, waaraan haar hart meer aandeel nemen mogt dan aan die, welke zij reeds ontvangen had. Inmiddels was de tijd op rassche wieken voortgesneld en MATHILDE nu haar zestiende jaar ingetreden. Tot nog toe had zij niets van de zoogenaamde wereld gezien, want LOUISE, die aan de geruste genoegens van den huiselijken kring boven de verlustigingen, die daarbuiten genoten worden, de voorkeur gaf, had zelden daaraan deel genomen. De uren snelden haar, in afwisselende bezigheid, met lezen, teekenen, muzijk en borduurarbeid, aangenaam voorbij. Het was een liefelijk gezigt, de beide meisjes dus in elkanders gezelschap bezig te zien. MATHILDE, nevens hare vriendin gezeten, las haar overluid voor, terwijl LOUISE aan het eind van elke bladzijde over het gelezene hare aanmerkingen maakte, of ook weerkeerig MATHILDE voorlas, terwijl deze zich in het teekenen oefende; en niet schooner gloorden dan, in de voor haar staande vaas, de verschgeplukte rozen, welke zij afbeeldde, dan hare van genoegen blozende wangen, wanneer LOUISE de juistheid prees, waarmede het bloemenbeeld op het papier gebragt was.

Uren lang konden zij door de welbelommerde lanen van den grooten tuin, die bij het hotel behoorde, zweven, om den groei van planten en bloemen, waaraan deze een overvloed bezat, gade te slaan, of de zeldzame vogels te bewonderen, aan welke zij gewoon waren het voedsel te brengen en die, wanneer zij naderden, haar vrolijk te gemoet fladderden.

Omstreeks dezen tijd kwam GUSTAAF DE BRETEUL te *Parijs* aan, om een bezoek bij zijne familie af te leggen. Hij was verzeld door een' zijner medeofficieren, den jongen Burggraaf DE VILLENEUVE, wiens aanwezigheid LOUISE weldra zoo aangenaam als haren vader onaangenaam scheen te zijn. Meestal bewaakte hij met angstigen blik al de bewegingen van zijns zoons vriend; en wanneer deze met LOUISE sprak, of haar eenige oplettendheid scheen te bewijzen, werd hij zigtbaar kwalijk geluimd en gaf den Burggraaf bijna blijken van misnoegen. De koelheid, met welke deze door den Graaf ontvangen werd, belette hem echter niet, het hotel DE BRETEUL zeer dikwijls te bezoeken; en weldra kon men duidelijk bemerken, dat het vriendelijke gelaat van zijns vriends schoone zuster hem meer daarhenen trok dan zijn vriend zelf, hoe warm en opregt hij hem ook toegedaan was. Eene weêrkeerige betrekking van teederen aard had zich tusschen den Burggraaf en LOUISE gevormd, en werd eerlang aan den verheugden GUSTAAF geopenbaard, die zijne zuster meer dan eenig vrouwelijk wezen op aarde beminde, zeker meisje alleen uitgezonderd, de eenige zuster van zijnen vriend, welke hij trouw gezworen had, en voor welke hij nu reeds een jaar lang eene even getrouwe liefde koesterde, als zij deze opregt beantwoordde. Inderdaad was hij ditmaal opzettelijk naar huis gekomen, om zijns vaders toestemming tot hunne vereeniging te vragen, en zijn vriend had hem verzeld, om de noodige inlichting betrekkelijk het vermogen en de uitzigten zijner zuster te geven. De neiging, welke de Burggraaf DE VILLENEUVE inmiddels voor LOUISE had opgevat, scheen de gelukzaligheid, waarmede GUSTAAF's boezem vervuld was, te vervolkomenen, en met de blijdste hoop op deze dubbele vereeniging tusschen de twee familiën zag hij de toekomst te gemoet. Hij stond juist op het punt, zijnen vader om een geprek te verzoeken en hem daarin den toestand van zijn hart te openbaren, toen deze hem bij zich in zijne bibliotheek deed roepen.

»Ik heb u doen ontbieden, mijn zoon," zeî hij, »om met u over plans voor de toekomst te spreken, die uzelven zeer van nabij betreffen, en ik vlei mij met de hoop, dat, wanneer ik ze ten uitvoer breng, gij erkennen zult, dat uw geluk mij naauw ter harte gaat. Sedert lang heb ik reeds besloten, u door de hand mijner schoone en beminnelijke pupil, MATHILDE DE TOURNAVILLE, gelukkig te maken. Elk

moet erkennen, dat zij beminnenswaardig is; hare talenten, de goedheid van haar hart en haar ongekunsteld verstand kunnen niet in twijfel getrokken worden, terwijl haar vermogen den meestbezorgden vader niets te wenschen overlaat.... Maar, wat is dat? Gij schijnt de blijdschap niet te gevoelen, welke ik verwacht had. Gij kunt toch tegen MATHILDE niets in te brengen hebben?"

»Integendeel, vader," hernam GUSTAAF; »niemand is meer bereid, dan ik, om aan de bekoorlijkheden en goede hoedanigheden van Mejnfvrouw DE TOURNAVILLE regt te doen; maar mijne neiging heeft zich op eene andere gevestigd, en toen ge mij deedt roepen, was ik juist voornemens, u om een onderhoud te verzoeken, ten einde u den toestand van mijn hart mede te deelen. Ik bemin de zuster van mijnen vriend, word door haar weêrkeerig bemind, en wacht slechts op uwe toestemming, om de gelofte, welke wij elkander gedaan hebben, te bekrachtigen."

»Heb ik regt gehoord?" riep de vertoornde vader, terwijl teleurstelling en woede in zijnen boezem om de overhand streden; »wilt gij zoo de hoop, die ik lang gekoesterd heb, vernietigen? Doch neen, zoo ondankbaar, zoo zelfzuchtig kunt gij niet zijn — thans, nu gij mijne wenschen kent, zult gij dit dwaze voornemen laten varen en uwe hand aan MATHILDE toereiken."

»Nimmer, vader!" zeî GUSTAAF kinderlijk eerbiedig, maar met vastheid; »ik heb mijn woord aan ELIZE DE VILLENEUVE verpand; haar vermogen — ofschoon ik daaraan nooit gedacht heb — is aan dat van MATHILDE gelijk, en er kan dus geene reden zijn, om een huwelijk, waaraan al mijne hoop op geluk verbonden is, uwe toestemming te weigeren."

»Wordt dan mijn gevoel, mijn wensch voor niets gerekend?" vroeg de vader. »En sedert wanneer dan hebben, in *Frankrijk*, de vaders opgehouden het regt te oefenen van over de hand hunner kinderen te beschikken? In *Engeland*, waar de zoons zoo onachtzaam opgevoed worden, dat de erfgenaam van ieder adellijk huis het regt waant te hebben om zichzelven eene vrouw te kiezen, mogen zulke pligtschendende verkeerdheden voorvallen; maar in *Frankrijk* hebben wij dien trap van losbandigheid nog niet bereikt, en ik verklaar u, dat ik aan uw huwelijk met eene andere dan MATHILDE mijne toestemming nooit zal geven."

Dit zeggende ging hij de kamer uit en liet GUSTAAF ver-

baasd en verslagen over deze eerste en ernstige oefening van het vaderlijk gezag, waartegen hij echter vastelijk besloot zich onwrikbaar te verzetten. Hij nam voor, zijn' vader, in eenen brief, nog eenmaal de dringendste voorstellingen te doen; en, niet gezind zijnen vriend met den uitslag der zamenkomst bekend te maken, ten einde hij niet misschien zich door den onverklaarbaren tegenzin van den Graaf tegen de voorgeslagene verbindtenis beleedigd mogt gevoelen, oordeelde hij best *Parijs* voor een paar dagen te verlaten, om zijnen vader tijd te gunnen bedaardelijk over zijnen brief na te denken en op denzelven een beslissend antwoord te geven. Derhalve schreef hij VILLENEUVE een kort biljet, om zich bij hem wegens zijn plotseling vertrek te verontschuldigen, en ging op reis, zich geheel in de droevige gepeinzen verdiepende, die een zoo pijnlijk contrast vormden met het blijde voorgevoel, waaraan hij zich nog weinige uren geleden had overgegeven.

Onbekend met de gemoedsbeweging, waarin Graaf DE BRETEUL door zijns zoons verklaring gebragt geworden was, had VILLENEUVE, met LOUISE's verlof, hem opgezocht en aanzoek gedaan om hare hand. Eene toornige weigering, met de bijvoeging, dat men gaarne zien zou, dat hij voor het vervolg zijne bezoeken geliefde te staken, was het antwoord, hetwelk de verbaasde en teleurgestelde minnaar ontving, die de kamer, welke het tooneel dezer audientie geweest was, met bijna even sterk gevoel van ontevredenheid jegens den vader, als onverminderde hartstogtelijke liefde jegens de dochter verliet. Eer hij zich echter uit het huis verwijderde, zocht hij zijne beminde LOUISE op, en verhaalde haar met weinige woorden de wreede teleurstelling, welke hij ondervonden had. Hij bezwoer haar hem getrouw te blijven, en, wanneer haar vader met haar over het onderwerp mogt spreken, ronduit hunne wederzijdsche genegenheid en vaste overtuiging van derzelver bestendigheid te erkennen.

Hoe ganseh en al waren niet, in weinige uren, de blijde uitzigten der gelieven verkeerd geworden? Zij konden van de verbazing niet bekomen, waarin deze onverwachte wending der dingen hen gestort had; want het vermogen en de stand van den Burggraaf DE VILLENEUVE waren zoo onverwerpelijk, dat zij nimmer een oogenblik getwijfeld hadden, of de Graaf zou het aanzoek van den Burggraaf met blijdschap hebben aangenomen. LOUISE gevoelde die teleurstelling het bitterst, daar het de eerste was, welke zij ondervond. Hare gewaarwordingen hadden derzelver maagdelijke reinheid nog niet verloren door eene opeenvolging van jeugdige neigingen, waarvan de latere steeds de vroegere verdringt; want in dien leeftijd neemt men ligter indrukken op, dan dat men dezelve bewaart. Hare genegenheid voor VILLENEUVE was hare eerste liefde; zij gevoelde, dat deze onuitwischbaar was, en werd angstig bezorgd, toen zij de hinderpalen zag, welke haar

geluk in den weg stonden. Met ongeduld verwachtte zij de terugkomst van haren broeder, den eenigen, die haar gevoel deelde en haar raad geven of met zijne bemiddeling voor haar tusschen beiden treden kon. De aandoeningen van dit zacht en edel meisje, die te voren steeds kalm geweest waren, als de oppervlakte van eene stil daarheen vloeijende beek, welke niet dan de liefelijkste beelden van zijnen helderen waterspiegel terugkaatst, waren thans gelijk aan een' door stortregens gezwollen en door den storm voortgezweepten bergstroom.

Toen MATHILDE, die van het voorgevallene niets wist, bij hare geliefde leermeesteres en beschermster kwam, om de voor dien dag bestemde studiën te beginnen, kon LOUISE niet dan door de inspanning van hare geheele zielskracht zich tot eene schijnbare bedaardheid dwingen. De geweldige beweging, waarin haar gemoed zich bevond, deed haar zelve schrikken; en toen MATHILDE hare teekeningen voor den dag bragt en daarna eene geliefkoosde aria zong, waaraan zij poogde eene meer dan gewone uitdrukking bij te zetten, om daardoor den lof harer vriendin te verdienen, week LOUISE beschaamd van het onschuldige en gelukkige meisje terug, zich verwijtende, dat zij, door zich zoo uitsluitend aan het onstuimige gevoel van haar hart over te geven, hare rol als onderwijzeres van een meisje, welks kalmte nog nimmer door hartstogt beroerd was, als 't ware ontheiligde.

Twee treurige dagen waren langzaam ten einde geloopen, toen eindelijk GUSTAAF terugkeerde, aan wiens gelijkgestemd hart LOUISE het voorval mededeelde, waardoor aan al hare hoop de bodem ingeslagen was. Hij vond ook een' langen brief van VILLENEUVE, die onder den vollen invloed van het hoog opgewonden gevoel geschreven was, hetwelk de zamenkomst met den Graaf DE BRETEUL gewekt had; en terwijl hij GUSTAAF daarin niet alleen om een spoedig mondgesprek met hem bad, maar ook smeekte hem er een met LOUISE in zijne tegenwoordigheid te verschaffen, verklaarde hij, onmogelijk langer, zonder haar te zien, zijn leven te kunnen verdragen. Hij bezwoer GUSTAAF, bij de liefde, welke hij voor ELIZE gevoelde, bij hun beider langdurige vriendschap, bij zijne eigene liefde voor LOUIZE, zijne bede te verhooren. Hij sloeg eene bijeenkomst in den tuin van het hotel DE BRETEUL voor, welke gemakkelijk plaats kon hebben, wanneer zij hem door eene achterdeur wilden inlaten. GUSTAAF gaf zijne toestemming tot dit plan; doch, terwijl zij over de maatregelen beraadslagen om hetzelve ten uitvoer te brengen, moeten wij eenen terugblik werpen op de beweegredenen, welke den Graaf DE BRETEUL aandreven, om zich op eene zoo onverklaarbare wijs tegen het geluk zijner kinderen te verzetten.

In vroege jeugd had hij eene op liefde gegronde echtverbindtenis gesloten, en in den korten duur van dit huwelijk een geluk gesmaakt, hetwelk bij vereenigingen, die meer het werk van hartstogt zijn dan van verstand, anders zelden

gevonden wordt. De Gravin DE BRETEUL had op haar sterfbed, waarop eene hevige ziekte van weinige uren haar neêrgeworpen had, met de kortzigtige zelfzuchtigheid van een' kwalijk bestuurden hartstogt, haren zielsbedroefden gemaal de plegtige belofte afgenomen, dat hij haar in zijn hart nimmer eene opvolgster, hunnen kinderen nimmer eene stiefmoeder geven zou. Deze door de liefde al te onbedacht gedane gelofte sleepte, gelijk wij zien zullen, de schromelijkste gevolgen na zich, en sloot eenen man buiten het bereik van het huiselijk geluk, hetwelk hij anders rondom zich verspreid en zelf genoten zou hebben. Nadat de eerste heftige smart over zijne verlorene gade door de verstijvende kalmte eener ziekelijke zwaarmoedigheid vervangen was, poogde hij vergeefs in zijne vroegere bezigheden troost en verpoozing te vinden. Zijne boeken konden hem de gewone afleiding niet verschaffen, wijl elke bladzijde zijner meest geliefkoosde schrijvers vol van aanteekeningen was, gemaakt door de hand van haar, wier overeenstemming in smaak met den zijnen op deze wijze weder levendig voor zijnen geest werd geroepen, en alzoo den hartverscheurenden rouw telkens vernieuwde, dien haar verlies hem veroorzaakt had. Zijn huis was hem ondragelijk geworden, want het was met beelden van het verledene opgevuld. Haar stoel, tegenover den zijnen, het bankje, waarop haar teedere voet gerust had, de thans ledige vaas, waarin hare lievelingsbloemen gewoon waren de tafel te versieren, de onvoltooide schetsen van haar penseel, die nog op het schildersraam gespannen waren, en hare harp, die nog op dezelfde plaats stond, waar zij haar voor het laatst zulke liefelijke toonen ontlokt had, alles, alles sprak hem van het geluk, dat voorbij was, en maakte hem het tegenwoordige ondragelijk. Om aan dezen toestand van nijpend harteleed te ontkomen, zocht hij vergetelheid in het spel; dat vreeselijke hulpmiddel, hetwelk, even als onder artsenij gemengd vergif, vaak nog verniclender werkt dan de ziekte, welke het verdrijven moet. De voor het eerst door hetzelve te weeg gebragte opwekking gaf zijnen gefolterden geest zulk eene verligting, dat hij daartoe nu zijne toevlugt begon te nemen, even als de door zware ligchaamspijnen gekwelde zulks tot het opium doet, wanneer het lijden zijne krachten overstijgt, en zijne eenige hoop is, voor weinige uren vergetelheid te mogen erlangen. De noodlottige gewoonte om te spelen maakte zich van hem meester; ja weldra werd zij de heerschende hartstogt zijner ziel, tot dat eindelijk geluk, goede naam, gemoedsrust, kortom alles, aan deze vernielende drift was opgeofferd. Zijn zoo aanzienlijk vermogen, door de vingeren des roekeloozen spelers aangeroerd, smolt als sneeuw voor de zon; en toen Madame DE TOURNAVILLE het niet minder groote vermogen harer onderlooze dochter aan zijn bestuur vertrouwde, stond hij aan den rand des verderfs, waarin hij, zonder deze hem juist van pas komende hulp, binnen weinig maanden on-

vermijdelijk had moeten nederstorten. De trapsgewijze voortgang der ondeugd is alleen voor den ongelukkigen verblinde, die hare baan betreedt, onmerkbaar. Nog weinige maanden geleden zou de Graaf DE BRETEUL de gedachte, dat men hem ook slechts in staat kon achten den eigendom zijner kinderen op het spel te zetten, niet hebben kunnen verdragen, daar hij dien eigendom als een aan zijne zorgen toevertrouwd en heilig pand beschouwde, en thans bloosde hij niet, het goed zijner jonge pupil aan te tasten, en duizenden bij duizenden in denzelfden afgrond te doen vlieten, die reeds het zijne verzwolgen had.

(*Het vervolg hierna.*)

RONDBORSTIGHEID EN WELMEENENDE RAAD.

Toen LODEWIJK XVIII, in het jaar 1793, uit *Duitschland*, door *Zwitserland*, in het diepste incognito, naar *Turyn* reisde, vond hij in eene herberg, waar hij nachtverblijf houden wilde, twee Fransche officieren van de republikeinsche armee. Met den eenen van beiden liet hij zich in een gesprek in; en toen hij in den loop van hetzelve te kennen gaf, dat hij van geboorte een *Engelschman* maar thans op reis was en ook hoopte te eeniger tijd naar *Frankrijk* te komen, antwoordde hem de jonge officier met vaste stem: »Zoo lang ik leef, zult gij *Frankrijks* grond niet weder betreden. Ik weet wie gij zijt, en het vaderland gaat boven alles; — intusschen, Mijnheer, raad ik u, hier niet te overnachten." LODEWIJK volgde dezen edelmoedigen wenk. Hij, welke dien gegeven had, was JOACHIM MURAT, in later tijd schoonbroeder van NAPOLEON en Koning van *Napels*.

PRUIKEN EN STAARTEN.

Grootbrittanjes hoofdstad was den 11 Februarij 1765 de schouwplaats van een tooneel, dat de wonderlijke denk- en handelwijs der *Engelschen* en over het algemeen de zwakheid van den menschelijken geest voor ons des te treffender aan den dag legt, daar het nog tot onzen hedendaagschen tijd behoort. In het jaar 1764 liet men in *Engeland*, ten gevolge van eene der modewisselingen, den kunstigen haarbengel, dien men staart noemde, varen, en begon zijn eigen haar, wanneer men het namelijk bezat, ongebonden te dragen. Ten gevolge daarvan geraakten de paruikmakers, die te *Londen* zeer talrijk geworden waren, zonder werk en in grooten nood. Een tijd lang weergalmde stad en land van hunne vruchtelooze klagten, dat ieder, in plaats van een pruik, thans zijn eigen haar wilde dragen. Weldra echter kwamen zij op het

denkbeeld, dat zij misschien wel van het Parlement eene wet zouden kunnen verwerven, welke de lieden noodzaken zou, ten behoeve der noodlijdende paruikmakers, pruiken en staarten te dragen. Zoo gedacht, zoo gedaan! Zij stelden een smeekschrift op, dat zij den 11 Februarij 1765 naar *St. James* droegen, om het aan Koning GEORGE III ter hand te stellen. Toen zij aldus in optogt door de stad trokken, viel het in 't oog, dat de meeste dier paruikmakers, die iedereen dwingen wilden pruiken te dragen, er zelven geene droegen. Dit kwam aan het Londensche gepeupel als iets zoo onredelijks en onbehoorlijks voor, dat het de requestranten op het lijf viel en hun met geweld al hun haar afsneed, zoodat de petitionarissen gedwongen waren, het begin van het gedwongen pruikendragen met zichzelven te maken.

ADVOCATEN MOGEN GEEN KNEVELS DRAGEN.

De president van een Fransch geregtshof had aan de advocaten het dragen van knevels verboden; de advocaten gehoorzaamden niet, en het kwam tot een proces. De zaak werd voor het hof van cassatie verhandeld. Men hoorde allerkluchtigste debatten, en daarbij de geschiedenis van knevels, bakkebaarden, favoriten, spitsbaarden enz. opgehaald van het jaar 1143 tot op onzen tijd. Dit alles baatte den armen advocaten echter niet veel; de uitspraak luidde: »Het geregtshof behoeft geene knevels aan advocaten te dulden, wanneer het niet wil." — Ondertusschen hebben zij hier echter eigenlijk niets bij verloren; want de geheele wereld weet, dat de Fransche advocaten, al dragen zij geen knevels, toch haar op de tanden hebben.

LONDENSCHE HEELMEESTERS.

De Chirurgijns te *Londen* kunnen met regt zich op eene gouden praktijk beroemen; want deze heeren genieten inkomsten, die volgens de elders plaats hebbende inrigtingen fabelachtig moeten schijnen. Er is namelijk bij de jongste aanslagen voor de *property-tax* gebleken, dat dertig der te *Londen* praktiserende heelmeesters de jaarlijksche opbrengst hunner praktijk op 10,000 pond sterling (*f* 120,000) begrootten, althans ze als zoodanig aangaven; ja zelfs erkenden drie hunner, dat zij 's jaars meer dan het dubbele dier som daarvan trokken. Daar nu ieder naar deze zijne aangave in de belasting aangeslagen wordt, is het bezwaarlijk te onderstellen, dat die heeren, uit mogelijke zucht om hunne praktijk te doen klinken, zich zoo hoog zullen aangegeven hebben.

TWEESPRAAK TUSSCHEN EEN LID DER FRANSCHE EN EEN DER NEDERDUITSCHE GEMEENTE TE Z.....

A. Een kagchel in uw kerk! Is 't waar, wat ik moet hooren?
B. 't Is om 't sermoen van D.; dat was zoo vreeslijk koud.
A. En wordt dat warmer nu door vuur van turf en hout?
B. Contrarie, vriend! zijn preek is kouder dan te voren.

RAAD TER GENEZING VAN KRANKZINNIGHEID. (*)

Krankzinnigheid, helaas! wordt zelden dáár genezen,
Waar zij verpleging vindt, tot heil der Maatschappij;
Doch onlangs is bij mij een denkbeeld opgerezen,
Dat hier een' lichtstraal wierp, hoe donker 't pad ook zij:
Maak van het personeel een' troep Komedianten;
Hoe doller uw patiënt, hoe treflijker Acteur.
De Schoone Kunsten zelv' hebt gij tot uw trawanten,
En de onzin, daar gevierd, verschaft u ruime keur:
De Onnoozle toch kan vrij de planken thans betreden;
Te spreken hoeft hij naauw; hij slake een bang geluid,
En, hangt ge een beedlaarsplunje om zijn verwrongen leden,
Een: »hu, wat ben ik koud!" lokt aller: »bravo!" uit.
Bekruipt hem dan de lust om ook eens meê te praten,
't Komt weinig er op aan, gerijmd of ongerijmd;
Gezond verstand, och neen, dat kan hij achterlaten;
Een raauwe kreet, een grijns, en — pof! hij valt en zwijmt.
Ziedaar de *cuur!* — maar nu, de *crisis* is gekomen
(En daarom juist prijs ik de proef met nadruk aan).
De Doctor heeft bij tijds het ongeval vernomen;
Thans zal het reddingsuur voor dien rampzaalge slaân:
Een schok, een felle schok, een schok zoo als voordezen
Nooit stervling onderging, en straks is 't wonder daar!
Werd soms de Watervrees door 't water-zelv' genezen,
Hier helpt hij d' eenen Nar door d' andren, en 't is klaar:
Een gade, dood gewaand, een minnaar of meestresse,
Verlaten of vermoord in waarheid of in waan,
Een man of kind, het graf ontsnapt, komt, klaar van zesse,
Hem eensslags, als een spook, (hu! hu!) voor de oogen staan:
Hij staart, hij beeft, hij rilt, hij gilt, en — strekt zijn handen
Met zelfbewustzijn uit naar 't voorwerp, hem vertoond.
Maar, wie ten Schouwburg bragt zijn klinkende offeranden,
Hij wenscht zich dáár voor 't minst van razenden verschoond!

Febr. 1848. IJ.

(*) De steller van deze kleine satire, gelijk van de vorige op *de Flesch*, wier vertooning onmiddellijk werd vervangen door een tweede soortgelijk product, zou oneindig liever den loftoon aanslaan, en verbeeldt zich alreeds het schemerlicht te zien van een' schooneren dageraad voor ons Nationaal Tooneel, dat slechts op de vereischte bemoediging wacht, om uit deszelfs diep verval zich op te beuren.

MENGELWERK.

DE BABYLONIËRS EN ASSYRIËRS.

REDEVOERING,

door

G. H. VAN SENDEN.

(*Vervolg en slot van bl.* 125.)

Wanneer wij de oude oorkonde des Bijbels ter hand nemen, waar zij haar verhaal van den zondvloed eindigt, dan stelt zij den *Ararat* voor onze oogen. *De ark*, zoo staat er in het boek Genesis (*) *rustte in de zevende maand op den zeventienden dag der maand op het gebergte Ararat.* Het kon niet anders: immers daar was het hoogste punt van de landen aan die zijde van den *Kaukasus*, en dit vormde, terwijl het water, dat alles bedekt had, viel, eigenaardig het eerste en hoogste eiland. Het verhaal, dat de ark van NOACH hier ruste heeft gevonden, is, met de overlevering van den grooten vloed, opgenomen bij de oude historieschrijvers; het leeft in den mond van de volken, welke in die streken wonen, en het is bewaard in de heiligdommen, die de godsvrucht van de bewoners tot gedenkteekenen van die gebeurtenis gewijd heeft.

Intusschen de *Ararat* leverde voor de Noachiden geen verblijf om er langer te vertoeven, dan de omstandigheden vereischten. Inderdaad zegt dan ook het verhaal, dat zij die streken verlieten, terwijl het berigt: *en het geschiedde, als zij tegen het Oosten togen, dat zij eene groote vlakte vonden in het landschap Sinear, en woonden aldaar.* (†) De togt begon dus van de hoogte der bergen; hij eindigde in

(*) *Gen.* VIII: 4.

(†) *Gen.* XI: 2.

de vlakte. Natuurlijk, M. H.! Te allen tijde wordt toch de mensch door de begeerte naar het betere gedreven, en reeds toen was hem de trek eigen, de meer koude streken met eenen zachteren hemel, de min vruchtbare hooglanden met weelderige nederlanden te verwisselen. Bij zulke togten zal de mensch, waar hij kan, de leiding der rivieren volgen; van de bronnen, waaruit hij ze ziet ontspringen, gaat hij voort, voort langs hare boorden. De stroomen zijn de leidraden, door de natuur gesponnen, om hem het spoor te wijzen naar de vlakten; zij zullen ook bij den weg terug zijne gidsen zijn. Daarenboven, zeker kan hij er van wezen, dat hij, de rivieren volgende, geen gebrek zal hebben aan water; zijn spoor is langs de levensaderen der aarde. En die gidsen voor hem, die van het hoog gebergte van *Armenië* afdalen, welke zijn ze anders, dan de *Eufraat* en de *Tigris?* En hij, die ze volgt, waar moest hij ten lange laatste anders komen, dan juist in de vlakte *Sinear?* — Immers, het is reeds door mij opgemerkt, de mensch klimt van den lageren stand, van het leven der herders, tot den hoogeren, dien des landbouwers op. De bronnenlanden van den *Eufraat* en *Tigris* zijn berglanden. Hetgeen er, tusschen beide rivieren besloten, aan de voeten van den *Taurus* hangt, het is een golvend land. Ja, ik erken het, M. H.! de vruchtbaarheid versiert daar de hoogten, zij bekleedt de dalen; de winter is er zacht; spoedig doet de zomerhitte de lente wijken, om te klimmen tot eenen hoogen trap. De herfst en de winter storten er bijna aanhoudend regenvlagen uit; zij drenken den bodem, opdat die weerstand zoude kunnen bieden aan den zonnegloed. Edele granen kunnen er tieren, de wijngaard kan er ranken, de olijf en moerbezië er gedijen, de perzik, de amandel, de abrikoos, de vijgenboom, de granaat. Maar het eigenlijke land van den akkerbouw is daar niet. — En daalt gij verder af in *Mesopotamië*, gij treft eene streek aan van eene bijna Arabische natuur; het is als of de woestheid van het aan deze zijde van den *Eufraat* gelegen land zich over dien stroom tot den *Tigris* uitstrekt. Doch dan volgt die vlakte, welke het benedendeel van *Mesopotamië* vormt, de vlakte

Sinear. De grond, dien gij daar vindt, bestaat uit eene zelfstandigheid, geschikt om alle granen voort te brengen. De kracht, denzelven eigen, wordt versterkt door het rivierwater, dat den bodem bevochtigt, en, bij eenige menschelijke leiding, het geheele jaar door hem ten nutte kan aangewend worden. De winter strekt er tot zaaitijd; met den langsten dag is de oogst gewonnen. Negen maanden lang blijft de hemel onbewolkt; dan verbergt zich over dag nooit het gelaat der zon. Nachtvorsten kent men er niet; hagelslag heeft er nog nimmer de halmen geknakt; insekten worden er niet gevonden, die aan kiem of bloem of vrucht knagen. Alles, M. H.! vereenigt zich, om *Sinears* vlakke velden tot het heerlijkste land voor den ploeg te maken.

In die streken kwamen de Noachiden, die, moede van de nomadische leefwijs, de agrarische zochten. *Zij zeiden*, zoo meldt het oude verhaal, *tot elkander: welaan laat ons tigchelen strijken en bakken met vuur! En de tigchel*, voegt het berigt er bij, *was hun voor steen en het lijm voor leem.* (*) Inderdaad, M. H.! eene beschrijving vol levendigheid en waarheid. Immers juist die streken lijden door een volslagen gebrek aan bergsteen en bergkalk. Wie daar metselen wil, moet, gelijk ook wij in onze *Nederlanden*, in den bodem zelven de stof zoeken. Hij delft klei, kneedt en vormt die tot een langwerpig vierkant, dat hij laat droogen en gloeit in den tigcheloven. De weeke aarde ondergaat dan eene verbazende verandering; onder de hand des menschen wordt zij in steen herschapen! Bergkalk had men niet, — maar geen nood! Het jodenlijm, de naphtha, de hars borrelt in die streken, als uit rijke wellen, op uit den grond. Vindingrijk zijn die Noachiden, merkende op de gunst der natuur. Ziet, de tigchel is hun voor steen, de lijm voor leem. Aan de boorden der zegenrijke rivier rijzen hunne woningen; en die er zich vestigen sluiten het verbond der maatschappij.

Het kon niet anders, M. H.! zij, den bodem ontgonnen hebbende, moesten spoedig belangrijke voortgangen maken. De ondervinding bood den nadenkenden hulp, en de wel-

(*) *Gen.* XI: 3.

vaart breidde hare wieken uit over deze landlieden. Naarmate de voorspoed toenam, moest dezelve ook voor den bezitter meer een voorwerp van belangstelling, en voor hem, die dezen voorspoed miste, van reikhalzend verlangen worden. Immers niet al de Noachiden waren tot den landbouw overgegaan; sommigen hadden het herdersleven aangehouden, anderen mogelijk dat van den jager gekozen. Terwijl deze op de bergen en in de woestijnen zwierven, weidden gene hunne kudden in de landstreek *Sinear*. Daarom zeiden of besloten de landbouwers: »*welaan laat ons eene stad voor ons bouwen en eenen toren, welks opperste in den hemel zij; zoo zullen wij ons eenen naam maken, opdat wij niet verstrooid worden over de gansche aarde.*" (*) — Weder gloeit de tigcheloven; een muur wordt rondom de woningen getrokken; hij zal tevens een gedeelte der bouwlanden omsluiten. Aldus achtte men zich beveiligd tegen de togten der stroopers. Maar ook een hooge toren zal uit die stad in de wolken rijzen; immers daardoor zal men zich eenen *naam* maken bij de anderen; dat gevaarte geeft een' grooten dunk van het vermogen der stedelingen, in staat allen af te schrikken, die naijverig of roofziek die verblijven genaken, den vreedzamen bezitter verjagen en hem weder over de aarde verstrooijen wilden. — Intusschen dit laatste werk zag men toen niet voltooid. Ging het de krachten der stedelingen te boven, of was er geen geregeld plan gevormd, of daalde een onweder neder, dat met zware bliksemschichten het trotsch gevaarte bestookte en de muren deed splijten? Was het in *die* wolken, dat God nederkwam en zijn ongenoegen toonde over het werk van de kinderen der menschen? Althans het tegenovergestelde van hetgeen men bedoeld had, was het gevolg; hetzelfde, waardoor men den band der maatschappelijke vereeniging wil versterken en beschermen, ziet, het diende om denzelven te verbreken! *De Heer verstrooide ze*, zegt het verhaal, *van daar over de gansche aarde.* (†)

Wij moeten niet denken, M. H.! dat de oud-Aziatische

(*) *Gen.* XI: 4.

(†) *Gen.* XI: 5—8.

overlevering hierdoor zoude willen te kennen geven, dat allen, die aan den *Eufraat Babel* vestigden en den toren er bouwden, zich van daar verwijderd hebben, — woningen en toebereid land aan het noodlot overlatende. Neen, slechts de ontevredenen, slechts zij, aan welke de akkerbouw te moeijelijk viel, die ook moede waren van al het steenbakken en metselen, verlieten de muren en zochten de ruime velden, om er, vrij van wet en dwang, als Nomaden of Jagers, te leven. — Immers in het tiende Hoofdstuk van *Genesis* komt *Babel* voor als bestaande. De bedoelde oorkonde, die voor de oude geschiedenis van *Babylonië* en *Assyrië* hoogst gewigtig en klassiek is, luidt aldus: »CUSCH *gewan* NIMROD; *deze begon geweldig te zijn op aarde. Hij was een geweldig jager voor het aangezigt des Heeren; — en het beginsel,* of liever *de voornaamste steden, zijnes rijks waren Babel en Erech en Accad en Kalneh in het landschap Sinear. Uit dit land is Assur uitgegaan;* naar eene betere overzetting: *uit dit land is hij,* namelijk NIMROD, *uitgegaan naar Assur, en heeft gesticht Nineve en Rechoboth, Ir en Kalach; en Resen tusschen Nineve en Kalach. Deze is die groote stad.*" (*)

Zoo is dan het land, hetwelk naar *Assur* wordt genoemd, het van NIMROD bij *Sinear* gevoegde. Het is geen ander, dan hetgeen straks voor onze oogen lag, M. H.! toen zij rusteden op de bronnenarmen van den *Tigris*, die van den *Niphates*-keten afdalen, — dan hetgeen wij aanschouwden, toen wij de stroomen volgden, die van het Oosten in deze rivier vloeiden, — dan hetgeen wij zagen, toen wij die rivier afdaalden. De evenwijdig met den *Tigris* loopende bergrug, de *Hameryn*-keten, dè *Zagros* der *Grieken*, door welken die oostelijke toevloeijingen breken of in welken zij ontspringen, is de volkenmuur van *Assur;* de natuur heeft hem opgerigt tegen *Medië* en lager tegen *Perzië*. En schoon gij den *Tigris* in zijnen benedensten loop als grenslijn ten westen kunt aanmerken, — in het middelste en bovenste gedeelte van zijne waterbaan is hij het niet; hier strekte *Assur* zich over de rivier uit. Waarlijk, NIMROD had in

(*) *Gen.* X: 8–12.

dat land een gedeelte der oppervlakte van *Azië* tot het reeds verkregene *Sinear* gevoegd, dat eene schoone afwisseling was van berg en dal, van heuvel en vallei. Rijk aan water, bezat het de middelen, die den bodem vruchtbaar maken, die ook de schatten, op dien bodem gewonnen, anderen kunnen toevoeren. Neen, het was geene grootspraak, toen een *Assyriër*, den roem van zijnen geboortegrond verheffende, zeide: *het is een land van koren en most, een land van brood en van wijngaarden, een land van vruchtdragende olijfboomen en van honig.* (*)

Terwijl wij aldus, M. H.! de berigten, die MOZES verzamelde, volgden, om te vernemen, hoe *Babel* ontstaan en het rijk van NIMROD gevestigd is, komt het verlangen wel bij ons allen op, te vernemen wat bij anderen, die over de beginselen van dat rijk en de lotgevallen van deszelfs bewoners handelen, geboekt staat. Doch deze streken hadden geene geschiedschrijvers; men toonde daar te allen tijde er weinig belang in te stellen, het aandenken van zijne daden bij geschrifte te bewaren. Reeds had HERODOTUS in een afzonderlijk werk over die landen gehandeld; — reeds had, omtrent eene eeuw later, een andere *Griek*, KTESIAS van *Knidus*, de overleveringen opgeteekend en oude oorkonden gebruikt, toen nog weder eene eeuw verloopen moest, eer een *Babyloniër* zelf de pen opvatte. Het was BEROSUS, een Priester, die omtrent het jaar 300 vóór onze jaartelling Chaldeesche Annalen schreef. Hem volgde weldra daarin ABYDENUS op, die eene Chaldeesche Geschiedenis opstelde. — Doch het noodlot heeft gestreng geheerscht over deze voor de historie hoogst belangrijke stukken. Trouwens noch de boeken der beide inboorlingen, noch die der beide *Grieken* bestaan meer. Met uitzondering van enkele fragmenten, zijn allen verloren gegaan. Gelukkig dat nog iets uit die schipbreuk is gered; dat ook HERODOTUS in zijn groot werk mede over die landen heeft gehandeld en bij andere Grieksche schrijvers berigten omtrent dezelve verspreid liggen. — Bovenal zijn wij veel verschuldigd aan de schrijvers der Jaarboeken van de Israëlieten en de rollen van

(*) II *Kon.* XVIII - 32.

eenige Profeten. Zij wilden geenszins geschiedschrijvers van *Nineve* en *Babel* worden; zij werden het echter hunnes ondanks. De lotgevallen van het Joodsche volk opteekenende, konden zij er niet buiten, die van *Assyrië* en *Babylonië* te vermelden.

Bij het eerste inzien van de stukken, welke de *Grieken* en *Romeinen*, uit deze Geschiedschrijvers ontleend, in hunne werken geplaatst en aldus bewaard hebben, treft het ons, dat wij den naam NIMROD bij geenen hunner gespeld vinden, niettegenstaande zij zoowel over de beginselen van *Babylon* als van *Nineve* spreken. BEROSUS namelijk, na eerst verhaald te hebben, dat er tien Koningen, (van welke de eerste OANNES, de laatste XISUTHRUS was), 120 Jaren of 43 myriaden jaren over *Babel* geregeerd hebben en de laatste, door middel van een schip, uit eenen grooten watervloed gered zij, — schrijft vervolgens de stichting van *Babel* aan BEL of BELUS toe. ABYDENUS stemt met hem overeen, makende ook beiden van den torenbouw gewag. — De *Grieken* echter noemen NINUS als dengene, die de eerste heerschappij in de bedoelde streken heeft gevestigd. — Intusschen komt het mij voor, dat er geen toereikende grond bestaat, waarop men deze verschillende berigten zoude mogen beschouwen als tegenstrijdig van aard. Immers BEL of BELUS is geen eigennaam; het is een titel. — Taalkenners weten, dat dit woord niets anders beteekent, dan Koning, Heer; wordende het daarom ook van den vermaarden Babylonischen afgod gebruikt. — NIMROD en NINUS is, mijns inziens, dezelfde persoon. Ieder toch, die de namen der Aziatische heerschers naar de opgave der *Grieken*, die ze ook naar de opgave der *Hebreën* kent en vergelijkt, zal mij dadelijk toestemmen; dat bijna geene namen overeenstemmen; meestal moet alleen uit de overeenkomst van tijden en daden de identiteit van den persoon bij de eenen en anderen blijken. — En hier, M. H.! is niet alleen die overeenkomst, hier is een weinig noemenswaardig verschil in de spelling van den naam.

Ik erken, de Aziatische stukken, die MOZES plaatste, zijn niet zoo breedvoerig als die, welke wij bij de *Grieken* over dezen heerscher aantreffen. De Hebreeuwsche verzamelaar zegt alleen van hem, dat hij een Chamitisch ja-

ger was, geplaatst aan het hoofd van eenen oorlogzuchtigen en krachtigen stam; dat hij, aan de spits zijner geoefende en moedige benden, *Babels* landbouwers ten onder bragt, en, den *Tigris* overschrijdende, daar eene stad naar zijnen naam *Nineve* vestigde; hij doet ons ook aan eene over die geheele streek gevestigde heerschappij denken, waarin NIMROD's steden rijzen. Doch de *Grieken* verhalen veel meer van hem. NINUS, zeggen zij, bezield van oorlogzuchtigen geest en ondernemend van aard, stond aan het hoofd van een groot en weltoegerust leger, dat uit gespierde mannen zamengesteld en zeer geoefend was. Met hem was ARIAUS, een Arabisch Koning, verbonden. Vereenigd trokken zij tegen het naburige *Babel;* zij veroverden het, en, daar de min krijgshaftige bewoners weinig tegenstand boden, zonder veel inspanning. Den Koning doodde men; zijne kinderen deelden in het lot van den vader; de inwoners werden aan eene jaarlijksche schatting onderworpen. — Van *Babylon* droeg hij zijne overwinnende wapenen naar *Armenië;* — de beheerscher van dat land werd door de vrees overwonnen. De Koning van *Medië* verloor in den veldslag zijn heir, zijne vrijheid, en daarop zijn leven. — Thans vatte NINUS, ontgloeid door den voorspoed zijner wapenen, het geestdriftig ontwerp op, om al de landen tusschen den *Tanaïs* (*Don*) en den *Nijl* aan zich te onderwerpen. Het mogt hem, na zeventienjarigen oorlog, grootendeels gelukken; alleen *Baktrië* en *Indië* trotseerden zijne magt. Eer hij henentoog, om tegen deze te strijden, bouwde hij *Nineve*, en in haar eene stad, die alle toen bestaande steden, die alle toekomstige ook in grootheid zoude overtreffen. Van alle streken zijner uitgebreide heerschappij moesten er manschappen opkomen tot den bouw. Hij koos den vorm van een langwerpig vierkant, want vier mijlen zoude de stad lang en meer dan twee mijlen breed zijn. Honderd voet hoog rees de muur; twee honderd voet waren de torens, die zich boven denzelven verhieven. *Assyrië's* Grooten vestigden zich in dezen stad-kolossus.

NINUS, pas de stad naar zijnen naam geheeten volbouwd hebbende, wendde zich met eene magt, die bij de twee millioen manschappen telde, tegen *Baktrië*, een ten noord-

westen van *Indië* gelegen land. De overmagt verdrukte de dappere scharen, zoodat *Baktrië's* in het open veld verslagene krijgslieden er zich toe bepaalden, de hoofdstad des lands te verdedigen. Te vergeefs werd storm op storm ondernomen; de stad scheen onverwinnelijk, terwijl van eene rots in haar een vast bergslot zich luchtig verhief, hetwelk de *Assyriër* niet kon genaken. — Zoo scheen het, dat de man, die alles aan zich onderworpen had, hier bij den eindpaal van zijnen roem, het begin der schande zoude vinden. — Toen bewaarde de schranderheid en de moed van eene vrouw NINUS voor dit lot.

Die vrouw was SEMIRAMIS. MENON, een der legerhoofden van NINUS had, betooverd door deze engelachtige schoonheid, haar tot echtgenoot begeerd en verkregen; maar hier werd de schoonheid door verstand overtroffen. De belegering van *Baktra* getuigde er van. Als man verkleed, in het leger tegenwoordig, zag zij, dat *Assyrië's* benden juist daarom steeds het hoofd stieten, omdat zij tegen de meest bewaakte plaatsen stormden. Zij gaf den raad, eenen aanval op den hoogen burgt, waar de belegerde geen gevaar duchtte en dien hij dus onbewaakt liet, te ondernemen. Zij zelve plaatste zich aan de spits der uitgelezenen, die met ladders het arendsnest zouden beklimmen, — en *Baktra* viel, overwonnen door de list eener vrouw! — SEMIRAMIS, aan haren man ontnomen, werd tot gemalin van NINUS verheven; hij verkreeg in haar grooter schat, dan in *Baktra's* rijkdommen! Zij volgde hem op zijne togten en, daar NINIAS, de telg van dit vorstelijk paar, nog minderjarig was, in de regering.

KTESIAS, van SEMIRAMIS verhalende, schrijft van haar groote en schier ongeloofelijke dingen. Gelijk NINUS zich door het stichten van *Nineve* had verheerlijkt, zoo wilde zij het, door in *Babylon* de wonderen der bouwkunst ten toon te spreiden. Twee millioen menschen werden naar de boorden van den *Eufraat* gedreven, bouwstof werd tot in het oneindige verzameld en toebereid. Bouwmeesters zien zich belast met de rangschikking en zamenstelling dezer massa's. Drie honderd zestig Rijksgrooten werden tot opzieners aangesteld, en aan ieder een deel van het werk, dat eene stadie

besloeg, toevertrouwd, met last, om het in den tijd van één jaar te doen voltooijen. Aldus werd *Babylon* in korten tijd eene stad aan beide zijden van den *Eufraat*, eenen omvang hebbende van twaalf mijlen. Op hooge en breede muren verhieven zich twee honderd vijftig torens. Aan wederzijden der rivier werd een burgt gebouwd, en deze, gelijk de beide hoofdafdeelingen der stad, werden door eene brug over de rivier, verbonden. De muren van het aan de westzijde van den *Eufraat* gelegen paleis waren rijk versierd; men zag in basrelief vervaardigde afbeeldingen van allerlei dieren; die van het aan de oostzijde stelden jagten en veldslagen voor. — In het laagst gedeelte van *Babel* liet SEMIRAMIS eenen vierkanten verzamelbak van water aanleggen, zijnde van eene verbazende lengte en diepte; zij bragt dien met de rivier in verband. In het midden van het oostelijk gedeelte der stad verhief zich de tempel van den *Bel* tot ongemeene hoogte. Een kunstig nagebootst bergpark, de hangende tuinen van SEMIRAMIS, zettede de kroon op deze wonderen der bouwkunst.

Nadat zij aldus in hare stad die van haren echtgenoot had verdonkerd, wilde zij ook door krijgsbedrijven de daden van NINUS evenaren; zij wilde die zoo mogelijk in de schaduw stellen. Eerst trok zij het geheele land door, dat haren schepter eerbiedigde; parken, steden, kunstwegen en waterleidingen legde zij aan. Vervolgens doortrok zij *Egypte*, bragt dat voor een groot gedeelte tot haar rijk en onderwierp *Ethiopië*. Doch tegen *Indië* stiet zij het hoofd. Begeerig naar de schatten van dat land, het goud, zilver en edelgesteente, vereenigde zij de verbazende magt, die haar uitgestrekt gebied opleverde. Rivieren zouden haar niet belemmeren; daarom liet zij door de bewoners der kustlanden, de *Feniciërs*, *Syriërs* en *Cypriërs*, draagbare schepen vervaardigen, die uit elkander genomen en in elkander konden gevoegd worden. De olifanten van *Indië* zouden haar niet overwinnen; daarom liet zij uit gedroogde ossenhuiden gedaanten maken, die op olifanten geleken en die door kameelen gedragen werden. — Twee jaren lang duurden de voorbereidselen tot dezen togt; — eindelijk trok SEMIRAMIS aan het hoofd van drie millioen voetknechten,

500,000 ruiters en 100,000 strijdwagens op. Te water en te lande werd er gestreden tegen de magt van den Indischen Koning STABROBATES. Intusschen had deze eene niet geringere magt te zijner beschikking: het geheim van de kunstig nagemaakte olifanten werd verraden, en de uitkomst was voor SEMIRAMIS ongunstig. Met verlies van twee derde gedeelten des legers keerde zij naar *Baktra* terug. Nu gaf zij de teugels van het bestuur aan haren zoon NINIAS over, die plannen tegen haar leven had gesmeed; zij verdween na eene twee en veertigjarige regering. De overlevering, die hare geboorte in het wonderdadige had verwerkt, laat haar in eene bergduif veranderen, en met andere vogels wegvliegen.

Terwijl ik aldus het verhaal van KTESIAS omtrent NINUS en SEMIRAMIS eenigzins breedvoerig mededeelde, deed ik het geenszins met oogmerk, dat gij, M. H.! het als zijnde zuiver en welgegrond historisch zoudt aannemen; doch ik wil ook niet, dat gij het als fabel beschouwen en te eenenmale verwerpen zult. Immers de hoofdzaak wordt, met betrekking tot NINUS, door hetgeen het Bijbelsche stuk omtrent hem, onder den naam van NIMROD, verhaalt, bevestigd; en schoon dat stuk niet van SEMIRAMIS spreekt, de naam dier Amazone kan toch niet uit de lucht zijn gegrepen. Tegen zoodanige vooronderstelling verheft zich de algemeene Aziatische overlevering, op welker tong met den naam SEMIRAMIS ook hare werken leven. Intusschen is het er verre af, dat ik alles, wat door de later opgestelde historie van KTESIAS aan dit vorstelijk paar wordt toegeschreven, achten zoude in de daad door hetzelve of in die tijden gedaan te zijn. Het komt mij daarentegen voor, dat vele daden en werken van latere heerschers en heerscheressen op naam van NINUS en SEMIRAMIS gebragt zijn geworden. Zoo iets was niet alleen mogelijk, zoo iets is zeer waarschijnlijk. Immers wanneer wij de geschiedenis der opvolgers van SEMIRAMIS zoeken, wij vinden er geene; slechts namen treffen wij gedurende een verbazend groot tijdvak van 1200 jaren aan. En toch, het is niet te denken, dat deze heerschers alleen namen zullen gehad,

en volstrekt geene daden verrigt hebben. — Het is waar, de impulsie, die NINUS aan SEMIRAMIS had gegeven, werkte niet op den zoon. NINIAS beminde de rust en den vrede, tevreden zoo hij bewaren en genieten konde, hetgeen zijne ouders gewonnen hadden. — Als blijk van zijn staatkundig beleid wordt vermeld, dat hij zijne stadhouders en krijgslieden gedurig heeft verplaatst, ten einde aldus oproerige bewegingen voor te komen. — Maar wie zoude kunnen gelooven, dat zich door zoodanig eenvoudig hulpmiddel een rijk twaalf eeuwen lang liet staande houden; een rijk zoo uitgebreid, uit zoo veel verschillende en ruwe natuurvolken zamengesteld als het Assyrische, — een rijk met zoo veel landvoogdijen en zoo veel ondernemende en magtige stadhouders? — Er is nog meer, M. H.! hetwelk deze meening begunstigt. Het is de omstandigheid door KTESIAS zelven vermeld, dat de dynastie van NINUS onder den achttienden regent uit zijn vorstenhuis, BELOCHUS, van de regering is beroofd door BALATORES, den opziener der koninklijke tuinen, met wien een nieuw regeringshuis zal zijn begonnen, hetwelk tot aan SARDANAPAL toe den schepter over *Assyrië* zwaaide. Hier zijn dus daden. — Daarenboven er ligt nog eene andere opmerkelijke bijzonderheid, die voor mijn bewerde pleit. Het is deze, dat dezelfde schrijver aan eenen dezer koningen uit de eerste dynastie, dien hij SYRUS noemt, doch wiens eigenlijken naam hij niet vermeldt, den aanleg van de hangende tuinen te *Babylon* toeschrijft, welke de eerst medegedeelde overlevering reeds aan SEMIRAMIS had toegekend. Hier hebt gij een alles afdoend bewijs, M. H.! dat veel, wat latere heerschers deden, op de lijst van de daden van gene is geplaatst. Zoudt gij echter wenschen, dat oordeelkundig de daden en werken zoo wel des vredes als des oorlogs, die opeengestapeld staan bij de namen van NINUS en SEMIRAMIS, gescheiden, dat bij den naam van elken Assyrischen alleenheerscher daarvan datgene gevoegd werd, hetwelk hem toekomt, — dan deel ik met u dien wensch volkomen. Ik houd het er echter voor, dat de vervulling daarvan de kracht en het vernuft van allen te boven gaat, dat zij die zal te

boven gaan, tot wij zoo gelukkig zijn, betere bronnen voor de geschiedenis van dat oude Aziatische wereldrijk te ontdekken, dan die, welke thans voor ons geopend liggen.

Ik wil uwe aandacht niet vermoeijen door het optellen van de namen tusschen NINIAS en SARDANAPAL; alleenlijk doe ik u opmerken, dat de jaren van regering bij elken alleenheerscher vermeld staan. Bij elkander geteld, leveren zij het getal op van 1300 jaren. Daar nu SARDANAPAL gewoonlijk op het jaar 888 vóór onze tijdrekening wordt geplaatst, zal NINUS of NIMROD bij de 2200 vóór CHRISTUS zijn opgetreden. Eene eeuw later valt het begin der regering van NINIAS.

Het is te betreuren, dat in de Bijbelsche aanteekeningen zoo weinig uit dit tijdperk voorkomt op *Assyrië* en *Babylonië* betrekkelijk. Alleen in de geschiedenis van ABRAHAM wordt AMRAPHEL vermeld (*) als Koning van *Sinear;* verbonden met andere Koningen van gene zijde van den *Eufraat*, heeft hij eenen strooptogt tegen de Koningen in *Kanaän* ondernomen. Intusschen onder de dynastiën van KTESIAS wordt geen AMRAPHEL gevonden. Ook is het zeer waarschijnlijk, dat hij slechts een stadhouder was van een deel des *Assyrischen* staats en geenszins Koning van het geheele rijk; ook de met hem uitgetogenen bezaten geenen hoogeren rang. Hiervoor pleit ook de benaming *Koning van Sinear*, want *Sinear* was eene provincie van *Assyrië*. Zoodanig Opperhoofd was ook CHUSAN RISCHATAÏM, die Koning van *Mesopotamië* genoemd wordt, aan wien Israël, ten tijde der Rigteren, acht jaren dienstbaar was. (†) Slechts ter loops wordt, ten tijde van MOZES, door BILEAM van *Assur* gewaagd, als van een magtig rijk, hetwelk andere gevankelijk wegvoert. — In DAVIDS dagen spreekt een Psalmdichter van *Assur*, als van een volk, dat zijn gebied aan deze zijde van den *Eufraat* uitstrekt. (§)

Doch welke veranderingen en omkeeringen *Assyrië* en deszelfs heerschers ook getroffen, hoeveel gewigtige ver-

(*) *Gen.* XIV: 1.
(†) *Joz.* III: 8, 10.
(§) *Ps.* LXXXII: 9.

schijnsels aldaar in die eeuwen ook plaats gehad hadden, die de sluijer van eenen voortijd, in welken de geschiedenis sliep, bedekt, — van éène, die hoogst belangrijk was, gewagen de bladen der eensklaps weder ontwakende historie. Het is, M. H.! van de staatsomwenteling ten tijde van SARDANAPAL. Zij werd ondernomen door den Medischen stadhouder ARBACES. Hij lag met zijne benden ter beveiliging van het hof gedurende dat jaar te *Nineve*, want aan de vier hoofdprovinciën *Assyrië*, *Babylonië*, *Medië* en *Perzië* was het opgedragen, bij afwisseling de hoofdstad en het koninklijk gezin door keurbenden te bewaken. ARBACES had den opperbevelhebber der Babyloniërs, BELESYS, mede in de zamenzwering getrokken en hem het stadhouderschap van *Babylon* beloofd. Deze beide mannen verzekerden zich van de medewerking der andere legerhoofden; zij geloofden, zonder eenen althans belangrijken tegenstand, tot hun doel te zullen komen. Immers ARBACES was getuige geweest van de weelde en brasserij van SARDANAPAL. Gezien had hij, dat de Vorst, te midden van zijne vrouwen, als vrouw gekleed, ging; en dat hij aan de verschrikkelijkste uitspattingen zich overgaf. — Intusschen zij bedrogen zich. Diezelfde verwijfde Vorst staat eensklaps aan de spits van een leger, dat hij uit zijne getrouwen had verzameld; nu het geldt: Koning of niets! is hij een klockmoedig held geworden. Den eersten aanval slaat hij af; ten tweedenmale zegeviert hij; ten derdenmale is hij in eenen beslissenden slag overwinnaar. Reeds hebben de zamengezworenen het geheele ontwerp laten varen, te meer daar ARBACES, die de ziel van den geheelen opstand was, gewond neder lag; toen spelt BELESYS uit de sterren eene gunstige wending. Zij werd te weeg gebragt door een Baktrisch heir, dat, terwijl het ter hulp van den alleenheerscher toesnelde, door ARBACES werd gewonnen. Een nachtelijke overval, die den onbezorgden SARDANAPAL te midden van zwelgerij verraste, deed hem naar *Nineve* vlugten; zijne veldheeren werden geslagen, zijne vliedende benden gedood. — Het nu belegerde *Nineve* gaf zich, eerst na eene dappere verdediging van twee jaren, over; het deed

het, toen de rivier, verbonden met den vijand, een gedeelte van den stadsmuur nederrukte. SARDANAPAL wilde liever met eere sterven, dan met schande in de handen der vijanden vallen. Al zijne schatten, vrouwen en dienaars verzamelt hij in den koninklijken burgt; toen steekt hij dat gebouw in brand, en eindigt met het overschot zijner heerlijkheid in de vlammen. Als vrouw had hij geleefd, als een man vecht en sterft hij. Hij vereenigt al die schijnbare tegenstrijdigheid van karakter in zich, welke men meermalen bij den mensch, onder verandering van omstandigheden, aantreft. Zij, die, bij gebrek aan menschkunde, het een en ander niet in éénen persoon konden vereenigen, hebben ons *twee* SARDANAPALS geschonken, waarbij anderen nog eenen *derden* voegden. Eene voorzeker al te groote en kwistige mildheid!

Indien wij, M. H.! de meeste geschriften, die de Geschiedenis van het oude *Azië* behandelen, inzien, dan splitst zich de stroom van het Assyrische rijk bij SARDANAPAL in drie takken, *Nieuw-Assyrië*, *Babylonië* en *Medië*. — Het is waar, dat voor zoodanige verdeeling eenige grond bestaat; want ARBACES, die de teugels van het bestuur opvatte, verplaatste den rijkszetel naar *Ekbatana* in *Medië*, terwijl BELESYS stadhouder werd van *Babylon*. — Intusschen werd *Babylon* daardoor geen zelfstandig rijk, evenmin als *Medië*. *Assyrië* was van dynastie veranderd, maar *Assyrië* zelf was als rijk gebleven. — Ook verschijnt weldra *Nineve* niet alleen weder als bloeijende stad, het komt ook voor als residentieplaats. Immers de Profeet JONA, die last ontving, om aan *Nineve* boete of ondergang te prediken, en die ten tijde van JEROBEAM II, dus omtrent het jaar 840 vóór CHRISTUS leefde, *maakte zich op*, zegt het verhaal, *en ging naar Nineve. Nineve nu was eene onvergelijkelijk groote stad, van drie dagreizen in den omtrek; en* JONA *begon de stad door te gaan, eenen dag lang daarin omwandelende — — en het woord kwam tot den Koning van Nineve.* (*) Omtrent het jaar 770 treedt

(*) *Jona* III: 1—6.

PUL, als alleenheerscher van *Assyrië*, in de Bijbelsche Geschiedenis op. Hij verschijnt met zijne benden in het rijk der tien stammen; hij keert met 1000 talenten zilvers terug, nadat hij MENAHEM in het koningrijk bevestigd en tot zijnen bondgenoot gemaakt had. — Zijn opvolger was TIGLATH-PILEZER. Door AHAS, Koning van *Juda*, werd hij naar *Palestina* geroepen; hij zoude hem bijstand bieden tegen PEKAH en REZIN, Koningen van *Israël* en *Syrië*, die zich vereenigd hadden, om *Juda* onder elkander te deelen. AHAS kocht de bescherming van den Assyriër voor zijne eigene schatten en die van den tempel; en inderdaad hij werd gestreng op zijne vijanden gewroken. Immers TIGLATH-PILEZER veroverde *Damascus;* REZIN liet hij ter dood brengen, en *Israël* overwon hij en bragt eenige stammen naar zijn rijk. De inwoners van *Syrië* voerde hij weg naar de boorden van den *Kir*, eene rivier in *Medië;* — eene opmerkelijke bijzonderheid, M. H.! waaruit blijkt, dat *Medië* toen eene *Assyrische* provincie, en geenszins een zelfstandig rijk was. — Onder den zoon van dezen verhief zich *Assyrië* tot eenen hoogen trap van bloei en magt. Immers SALMANEZER, die van 730—720 regeerde, maakte HOSEA, den Koning van *Israël*, schattingpligtig; toen deze weigerde de schatting te voldoen, veroverde hij *Samaria*, nam Koning en volk mede naar *Assyrië*, en overwon *Fenicië*, met uitzondering van *Tyrus*. Onder *Assyrië's* benden zag JEZAJA toen ten tijde *Elam* met den pijlkoker en *Kir* met het ontbloote schild. (*) In dit een en ander staat een rijk voor ons, dat van de Middellandsche Zee tot aan de Kaspische, dat tot aan de Perzische Golf zich uitstrekte. — Alleen *Egypte* trotseerde in het Westen deze kolossale magt. *Egypte* had zich verstout, verbonden met *Israël* te sluiten, en het scheen, dat ook *Juda* bij de FARAO's heul wilde zoeken, om zich van den tribuut te ontheffen. — De opvolger van SALMANEZER, de Assyrische Koning SARGON, zond een leger onder TARTAN tegen *Egypte*. *Asdod*, de sleutel des lands, viel in de handen

(*) *Jes.* XXII: 6.

der Aziaten; (*) het schijnt, dat zij zelfs tot *Theben* zijn doorgedrongen (†). — Op nieuw ondernam SANHERIB, SARGONS opvolger, den togt. Spoedig waren *Juda's* vaste steden veroverd; (§) door schattingen van HISKIA werd de krijgskas gestijfd, *Jeruzalem* opgeëischt, en met het hoofdleger een inval in *Egypte* beproefd. Een der Priestervorsten van *Meroë*, TARHAKO, redde het *Nijl*-dal; met *Egypte's* dapperen en *Jeruzalem's* verdedigers schenen Gods Engelen te strijden. SANHERIB's honderdduizenden vielen; hij zelf week in overhaaste vlugt naar *Nineve*.

Daarhenen terugkeerende, vond hij overal oproerige beweging. De oostelijke provinciën hadden, op het gerucht van deze ongevallen, eene poging gedaan zich te bevrijden; *Medië's* bergbewoners zochten het juk, het drukkende juk der overheersching, af te schudden. Gelijk deze in het Noorden, zoo verhieven zich de *Babyloniërs* in het Zuiden tegen het geweld. De *Grieken* vielen daarenboven in *Cilicië*. Tegen deze allen worstelde SANHERIB; maar, terwijl hij het zwaard zijner vijanden ontkwam, viel hij onder de dolken van twee zijner zonen; ADRAM-MELECH en SAREZAR vermoordden hem in den tempel van NISROTH, te *Nineve*. — Te vergeefs zocht zijn derde zoon EZAR-HADDON het zich oplossend staatslighaam door wijs en krachtig bestuur te bewaren. Hij liet MANASSE naar *Babel* brengen; hij verplaatste oproerige volken en stadhouders; — den ondergang vertragen kon hij, dien beletten vermogt hij niet.

SAOSDUCHIN, zijn zoon, streed tegen *Medië* niet ongelukkig; doch *Medië* sloot zich aan *Babylon*, — zijne bergzonen onder den krachtvollen en wijzen CYAXARES werden vereenigd met de benden der *Chaldeërs*. Deze waren uit hunne oorspronkelijke woonplaatsen, de Armenische Gebergten, omtrent het jaar 747 vóór C., naar de vruchtbare streken van *Babel* verplaatst. Reeds, omtrent 30 jaren later, hadden zij onder MERODACH BALADAN (**) eene poging ondernomen,

(*) *Jes.* XX: 1.
(†) *Nahum* III: 8—10.
(§) *Jes.* XXXVI: 1.
(**) *Jes.* XXXIX: 1.

om hunne vrijheid te herkrijgen, doch eerst ten jare 625 gelukte dit aan den stadhouder van *Babylon*, NABOPOLASSAR. De Chaldeër en Mediër wierpen zich op den Assyriër. De trotsche kolossus, waarvan toen SARAK of CHYNILADDAN het hoofd was, viel uiteen. Verschrikkingen gingen gepaard met de verovering van *Nineve*. Een Profeet van Israël beschrijft het stormenderhand innemen der stad aldus hoogst schilderachtig (*): *Wat klappen der zweepen! wat donderend gerammel der raderen! wat paardengetrappel! wat raatlen der wielen! De ruiter rent aan, en de zwaarden vlammen en de spiesen bliksemen. — Wat hoopen van dooden, wat stapels van lijken men struikelt er over!* — En niet alleen *Nineve's* heerschers en bewoners vielen, ook *Nineve* zelf. Op eene schrikbarende wijs werd het verwoest. Een ander Profeet (†) zegt: *Nineve zal tot eene woestijn worden, tot eene uitgedroogde wildernis. — In haar midden zullen de kudden zich neerleggen, een gansch volk van wild gedierte; ook de pellikaan en uil zullen in hare bouwsieraden overnachten, hare stem zal krassen uit de vensters; de drempels zijn met puin bedolven; het cederen tafelwerk is afgerukt. — Is dit die vrolijk woelige stad, die zoo gerust daar neder zat, die in haar harte sprak: wat* IK *ben, dat is niemand meer? Hoe is zij tot eene verwoesting geworden, een leger voor het wild gedierte! Al wie daar door trekt zal u beschimpen en wijzen met de hand.* — En inderdaad de verwoesting, over *Nineve* gekomen, was zoo groot, dat men langen tijd zelfs aan het aanwezen van overblijfsels der oude Assyrische hoofdstad twijfelde. De overlevering wees daarvoor eene moskee aan, die de *Turken Eski Niniva*, de Christenen *Nunia* noemden. Omringd van eenige woningen, stond zij aan de oostelijke *Tigris*-boorden, een half uur ten Noorden van *Mosul*. Gelijk zijzelve lag op eenen heuvel, zoo was het heuvelig in den geheelen omtrek. — En toch men is er toe gekomen, die heuvelen voor graf-

(*) *Nahum* III: 1.
(†) *Zefanja* II: 13—15.

heuvelen van de oude regentenstad van *Azië* te houden. Zij zijn thans naauwkeurig opgenomen. Gevonden heeft men, dat zij een parallelogram van wallen vormen, die uit overblijfselen van muren bestaan. De westkant strekt zich langs den *Tigris* uit. Vijf en dertig honderd schreden is daar de ruïnenwal lang. De oostzijde van het langwerpig vierkant telt bijna duizend passen minder. De noordkant is op twee duizend passen gemeten; de zuidkant heeft slechts dertien honderd. Die aardwallen dragen er de sporen van, dat zij eens, verbonden, een geheel omsloten; zij toonen nog muren geweest te zijn van twintig, zelfs hier en daar van veertig voet dikte. — En toch, M. H.! hoe groot de ruimte ook moge zijn, door dat murenvierkant omgeven, het kon geenszins geacht worden geheel *Nineve* omsloten te hebben. Neen, slechts de eigenlijke citadel, of de verschanste koningsstad, of beide zamen had men daarin gevonden. Van haar, als het middelpunt, moest *Nineve* zich hebben uitgebreid. Ten oosten, waar de Kurdische hoogten zich verhieven op den weg naar *Reshideh* en *Vana*, — ten noorden, waar puinheuvels aan den *Chosar*-stroom gezien worden, — ten zuiden, waar op uren afstand weder ruïnenbergen liggen bij het dorp *Jeremdscha* zou men slechts zoeken, — en overal zou men overblijfsels vinden van de reusachtige stad. — En het vermoeden is waarheid geworden, gedeeltelijk nu reeds; het zal verder zijne bevestiging ontvangen. Immers toen men ten jare 1843 opdelvingen begon bij het dorp *Khorsabed*, vijf uren oostelijk van *Mosul*, ontdekte men niet alleen de basis der muren, men vond ook nog gedeeltelijk het op die grondslagen gemetselde. Men zag dien muur bedekt met *bas-reliefs*. Afbeeldingen van vestingen, die op het punt staan van te vallen, van krijgslieden, die de verdedigers zijn, aanschouwt men. En niet alleen krijgslieden, ook vrouwen ziet gij afgebeeld. Terwijl deze figuren beneden het peil zijn der gewone menschelijke grootte, ontmoet gij op andere kolossale gestalten. Zij overtreffen in teekening en anatomische naauwkeurigheid de overblijfselen van *Persepolis*. De wetenschap stond verbaasd op het vernemen van deze ontdek-

kingen, die nog slechts het begin waren van grootere, welke volgen zouden. Die eerste ingezamelde garven strekken ten onderpande van eenen oogst, wiens rijkdom onmogelijk is te bepalen. *Parijs* heeft vóór den roof der kunstgewrochten van het Westen thans de eerlijk verkregene bezitting der eerstelingen van *Nineve's* overblijfselen ontvangen; de geschiedenis verkreeg er eenen schat in, lang onder de aarde verborgen. — *Nineve's* opstanding zoude *Europa* opgetogen houden, gelijk eens *Nineve's* val geheel *Azië* ontroerde.

Die ondergang was *Babels* verheffing. — Immers *Babel* verloor in *Nineve* de mededingster, waarhenen NINUS reeds in den schepter den tooverstaf gebragt had van rijkdom en eer. — NABOPOLASSAR herstelde, na vijftien eeuwen, deze onregtvaardigheid, en toen de zoon van dezen, NEBUCADNEZAR, met de dochter van CYAXARES gehuwd, eene wereldmonarchie vestigde, werd *Babylon* het middelpunt, waarhenen de roof des lands vloeide, om aan de grootheid en weelde der hoofdstad dienstbaar te worden. Zoodanige wereldheerschappij werd NEBUCADNEZAR verleid op te rigten. Immers de strijd tusschen *Azië* en *Afrika* was begonnen. SARGON en SANHERIB hadden den *Isthmus* van *Suez* overschreden en in het *Nijl*-dal zich gewaagd; maar thans daagde Farao NECHO op en drong door tot aan den *Eufraat*, ten einde *Azië* aan *Afrika* te onderwerpen. De oude NABOPOLASSAR vertrouwde aan zijnen zoon het lot der werelddeelen, en de slag bij *Circesium* of *Karchimis*, zes eeuwen vóór onze jaartelling, besliste voor *Azië*. NEBUCADNEZAR, de vliedende *Egyptenaars* vervolgende, had de eerste schrede gedaan op de baan der zegepraal. Het Westen lag voor hem met al zijne uitgestrektheid, met al zijne schatten. *Syrië* werd veroverd, *Judea*, onder JOJAKIM en JECHONIA cijnsbaar, en toen ZEDEKIA den tribuut weigerde, sluitende daarenboven met andere afvalligen een Voor-Aziatisch volkenverbond, waarvan *Egypte's* Farao de Beschermheer was, viel *Jeruzalem* in puin, volk en Koning in ballingschap. Doch voor de golven van *Tyrus* stuitte eene magt, die

niet over de zee, die slechts over land scheen verleend te zijn. Zoo ver echter dat land voor NEBUCADNEZAR's oog zich uitstrekte, onderwierp hij het aan zijne onwederstaanbare wapenen. *Egypte* — zoo zegt de overlevering, in vergrootende taal sprekende — heeft hij verwoest, *Ethiopië* overwonnen, *Libyë* aan zich onderworpen; tot aan *Iberië* en tot aan de zuilen van HERKULES diep in het Westen, tot aan *Indië* in het Oosten heeft hij zijn zegevierend zwaard geplant. En toen er niets meer te overwinnen was, zocht hij den roem der bouwkunst van *Assyriës* heerschers, van *Babylons* stichters en begunstigers te verdonkeren. Terwijl hij een tweede NINUS was, wilde zijne gemalin NITOKRIS eene tweede SEMIRAMIS zijn. — *Babel* zou het middelpunt worden van den handel tusschen *Indië* en de Middellandsche Zee. *Teredon*, aan den mond van den *Eufraat* stichtte hij, hij deed het, ten einde de schepen, die *Indiës* produkten, de zuidspits van het Arabisch schiereiland omvarende, naar de *Idumeïsche* of *Egyptische* havens bragten, den korteren weg over de waterbaan van den *Eufraat* kiezen en ze naar de hoofdstad van zijn rijk voeren mogten. Van daar zouden zij, als van eene groote stapelplaats naar het Westen worden overgebragt. — Hij vergrootte nog de stad vooral aan de westzijde van den *Eufraat*, hij versterkte den muur, dien hij tot twee honderd ellen hoogte opvoerde; een tweede verhief zich achter dezen. Gebouwen liet hij optrekken, veel waterwerken maken en een nieuw paleis opvoeren; niets scheen aan het geluk van dezen sterveling te ontbreken. Daar stond hij vol weltevreden zelfbehagen op de tinnen van zijnen koningsburgt, zag op *Babel* neder, dat hij in alles versierd, in alles vergroot en versterkt had, en zeide: »*is dat niet het trotsche Babel, dat ik gebouwd heb?*" — Maar toen werd de verwaande waanzinnig — en na zijnen dood bezweek zijn troon, die op het zand der woestijn gesticht was. Onwaardige en zwakke nakomelingen waren zijne opvolgers. EVIL-MERODACH, zijn zoon werd door zijnen eigenen schoonbroeder vermoord, door NERIGLASSAR. Te vergeefs

riep deze CRESUS te hulp; dolk met dolk werd hem vergolden; en, als of de misdaad nog aan den zoon moest gewroken worden, werd ook het onmondig kind van NERIGLASSAR, LABOROSOARCHOD, na negen maanden de kroon te hebben gedragen, vermoord. NABONIDES kwam in diens plaats, wiens lot, als BELZAZAR, bekend is uit de verhalen des Bijbels. — Uit *Perzië* daagde, in CYRUS, de wreeker op, en *Babylons'* dynastie viel, gelijk die van *Nineve* reeds gevallen was. Doch *Babel* zelf viel niet. Schoon van den zetel der regering beroofd, bleef het dien der beschaving, welke zoo lang binnen hetzelve gestaan had, bewaren; en op deze, M. H.! vestig ik, als zijnde het middelpunt van de inspanningen der beschouwde volken, nog eenige oogenblikken uwe aandacht.

De oude Babyloniërs hadden Priesters. Deze maakten zamen eene kaste uit, in welke alleen, als de Koning het beval, zulken die niet door afstamming tot haar behoorden, werden opgenomen, doch niet, dan nadat zij onderwezen waren geworden in het schrift en de taal der *Chaldeën*. (*) De Bijbel, die hen Wijzen van *Babel* of Chaldeën noemt, onderscheidt hen in Wigchelaars, Starreduiders en Bezweerders. (†) Aan hun hoofd stond een Opperpriester. Hij oefende zelfs op het hoog bestuur grooten invloed uit. Een tiran, als NEBUCADNEZAR, mogt de Wijzen van zijn land stellen tot voorwerpen van zijne willekeur en geweld, hij kon toch niet beletten, dat de teugels van het bestuur na zijnen dood in de handen van den oppersten Magus kwamen en er in bleven tot zijn zoon den rijkszetel beklom. — Wat er van wijsheid en wetenschap in *Babel* was, zij kweekten het.

Hun *schrift* behoorde tot het spijkerschrift, denkelijk een oorspronkelijk Arameïsch schrift, dat vervolgens door een groot gedeelte van *Aziës* bewoners is overgenomen. Het verdiende zoodanig uitstekend bewijs van goedkeuring. Immers uitgaande van de lijn, plaatst het die horizontaal of perpendikulair of verbindt beide, zoodat zij eenen hoek vor-

(*) *Dan.* I: 3, 4.
(†) *Dan.* II: 2.

men. Door zamenstelling en herhaling worden gemakkelijk alle letters daargesteld. Want letterschrift is het spijkerschrift, althans dat der oude *Babyloniërs*. Ook kan men zich geen schrift denken, zoo geschikt, om gedrukt te worden in den reeds gevormden, doch nog ongebakken steen; geen ook, dat gemakkelijker door den beitel in den steen wordt gehouwen. Het is waarschijnlijk, dat het schrift, 'twelk men dagelijks gebruikte, daarvan verschilde, maar daarvan bestaan geene overblijfsels. Daarentegen is veel oud Babylonisch spijkerschrift bewaard, dat nog op zijne lezers en vertalers wacht. Dan eerst, als het die gevonden heeft, zullen wij in staat zijn te bepalen, van welken aard en omvang de wijsheid van *Babel* was.

De oudste getuigenissen zijn daarin algemeen en eenparig, dat in de streken van *Babel* reeds vroeg de *Starrekunde* werd beoefend. Inderdaad er was veel, dat de bewoners van *Mesopotamië* moest uitlokken. Een altijd heldere hemel zweeft over deze landen; hij rust op eenen gezigtseinder, welke in die vlakke streken door niets belemmerd wordt. De majesteit, orde en zegen van de hemellichten, die daar flikkerden, deed ze den *Babyloniër* als hoogere wezens aanmerken, die grooten invloed uitoefenen op het lot der aarde bewoners. Daarom zocht hij ze niet alleen door vereering hulde te brengen en ze zich genegen te maken, hij zocht ook zijne zucht om de toekomst te kennen, door het opzien naar boven, te bevredigen.

De Babyloniërs eerst Astrologen zijnde, werden als van zelve Astronomen. Zij moeten het ver gebragt hebben in sommige gedeelten der Starrekunde; want, hoe weinig bijzonderheden ons daarvan ook bekend zijn, wij vinden onder anderen door PTOLEMEUS dertien waarnemingen aangeteekend, die zij deden, waarvan tien maansverduisteringen en constellatiën betreffen. De Astronomie van onzen tijd erkent de groote juistheid van hunne opmerkingen. De toren van *Babel* was het observatorium der *Chaldeën*. In acht terrassen zich verheffende, had elke derzelve eenen omgang, terwijl trappen, van buiten aangebragt, van

terras tot terras leidden. Op het bovenste deden de *Chaldeërs* hunne astronomische waarnemingen. Ten einde dit gevaarte te beter voor het doel mogt geschikt zijn, was het ook volkomen naar de rigting der vier hemelstreken gebouwd.

Die toren was tevens tempel van de opperste *Godheid des lands*, als hoedanige onder Astrolatren altijd de Zon wordt vereerd. Hier ontving zij onder den naam van *Bel* of *Baäl* hulde. Daar, in die bovenste verdieping, had men zijn troonleger gespreid; daar stonden des Afgods gouden banken en tafelen, terwijl in de nabijheid van dien toren het groote altaar van den *Bel* opgerigt was, waar men hem, en, gelijk HERODOTUS zegt, eens in ééne offerande voor duizend talenten wierook offerde; daar verhief zich ook de gouden beeldzuil van *Bel*, die, naar denzelfden Griekschen Schrijver, veertig voet hoog was. Doch tot *Bel* bepaalde zich de vereering der *Babyloniërs* geenszins; de Maan ook diende men onder den naam *Mylitta* en aanbad de vijf hoofdplaneten. Ook van deze voorwerpen der vereering maakte men weldra beelden; voor de beelden bouwde men tempels; de dienst werd een Fetischdienst, gepaard met hoogst zinnelijke en wellustige, gepaard soms ook met bloeddorstige bedrijven. Aan *Mylitta* moest iedere vrouw, althans eens in haar leven, offeren, door zich den vreemdeling prijs te geven.

Intusschen was ook buitendien de *leefwijs* der Babylonische vrouwen alles behalve ingetogen. Bij maaltijden, waar gewoonlijk brasserij en overdaad heerschte, legden de vrouwen niet alleen de schaamte, zij legden er ook de kleeding af. — En inderdaad de weelde moet aldaar groot zijn geweest. Aanziet dien bewoner van de *Eufraat*-stad. De beschrijving der Ouden zegt, dat zijne kleeding kostbaar is. Hij draagt over het lange linnen gewaad een boomwollen, hij heeft over hetzelve nog een wit opperkleed. Het is niet alleen om de verwarming, het is vooral om de versiering. Het gewaad van den rijke is waarlijk eene koninklijke dragt. Hoe rijk is die tooi van edele gesteenten, die niet alleen van de vrouw schitteren, die ook de man aanneemt. Aan

zijne vingers prijkt de gegraveerde zegelring, in zijne hand houdt hij de kunstig gesneden rotting. Gaat in zijne woning. Daar wandelt hij op tapijten, die den grond tot eene groote schilderij maken, want in die vloerkleeden zijn gekleurde figuren geweven. Ziet die banken; op zachte peluwen, overtogen met zijde, laat hij zich neder; die nachtlegers, — welke kostbare dekens zijn het deksel! Hoe kwistig is hij met het reukwerk, dat als welriekend water stroomt, als geurige olie het huis vervult, als branding walmt op de altaren!

Het verwondere u niet, M. H.! *Babel* is niet alleen hoofdstad of tweede stad van het rijk, *Babel* is ook *koopstad.* Als uit een middelpunt, gaan van daar de karavanen. Één weg leidt naar het Oosten, eerst in eene noordelijke rigting. Hij gaat naar *Armenië* de Kaspische poorten door; hij bereikt *Aria*, en buigt zich van daar naar de Indische grenzen. Een andere arm blijft de noordelijke rigting volgen; men komt langs denzelven tot *Baktra*, de stapelplaats van het oostelijk *Azië*, aan de grens der goudlanden. De derde karavanenbaan strekte zich naar het Westen; hij eindigde niet aan de Middellandsche Zee, hij liep *Klein-Azië* door. En bij die landwegen had de natuur de waterbanen geopend, hoog van het gebergte tot aan de groote zuidelijke Golf. Die Golf zelve, schijnt zij niet er toe bestemd om de haven van de *Indische* Zee te zijn? De *Babyloniër* zelf mogt de schepen niet bouwen en ze sturen naar *Voor-Indië*, — de *Feniciër* bragt de kostelijke voortbrengsels met zijne vaartuigen op den *Eufraat* en *Tigris.*

Doch om den koophandel en de nijverheid werd de *landbouw* niet verwaarloosd. *Babel*, indachtig er aan, dat het aan den ploeg zijne opkomst was verschuldigd, bleef steeds volharden, in groote dingen ten behoeve van denzelven te ondernemen en te volbrengen. De bewoner van die streken was er toe genoodzaakt. De *Eufraat* en *Tigris* overstroomen wel, doch niet gelijk de *Nijl*, werpende de vruchtbaarheid in den schoot van de bewoners der boorden. Als het laatste vierde gedeelte van Mei komt, rijst de *Eufraat.* In het

middelste deel van zijnen loop verheft hij zich twaalf voeten en soms meer; verder naar beneden klimt hij niet zoo hoog; maar weldra daalt hij ook weder. Met den *Tigris* is het anders. In November, wanneer in *Armenië* veel sneeuw en regen valt, begint zijn klimmen; rijzend blijft zijn water tot de maand Mei; dan daalt het weder tot Augustus. Doch regelmatig is deze stroom niet. Het karakter van den wildscheurenden bergstroom bewarende, zwelt hij soms met zijne wateren zich zeven en twintig voet verheffende, — zwelt met kracht en spoed, verscheurt zijne boorden, bedreigt zijne steden en verwoest de velden. Weinig slibdeelen laat hij achter. — Daarentegen vloeit de zusterrivier statig en langzaam daarhenen; kalm is zij in haar rijzen en dalen; eene vruchtvoedende korst laat zij achter; zij ligt verspreid over de landen, welke zij bezocht. Inderdaad de mensch vond hier veel werk voor zijne hand, veel inspanning voor zijnen geest; om het schadelijke onschadelijk en den beperkten zegen groot te maken was hij daar geroepen.

Gedreven door dien wensch spant hij zich in. Hier werpt hij dijken op aan de rivier, daar bouwt hij steendammen door de rivier. Door het eerste beperkt hij de watermagt; door het andere dwingt hij haar tot eene aanzwelling op zekere plaatsen. Het is, ten einde het land, dat anders niet overstroomd zou worden, bevochtiging ontvange; het is ook, ten einde het water, vallende over den steendam, met grooter kracht de schepraden wentele, die de aquadukten, welke verre landwaarts inloopen, moeten vullen. De *Babyloniër* graaft waterleidingen. Als gij dien bodem daar doorkruist, — overal zijn overblijfselen of sporen van kanalen, diepen, griften. Thans droog liggende, vormden zij eens een zilveren net, dat over geheel *Babylonië* lag uitgespreid. Ook aan de oostzijde van den *Tigris* vindt gij de sporen van zulke waterleidingen. En onder deze, welke groote werken. Van de eene tot de andere rivier, dwars door *Mesopotamië*, strekken zij zich uit over eene lengte van tien of twintig of dertig mijlen. Groote schepen varen op het *Isa*-kanaal, het *Sarsar*-kanaal en het *Naharmalcha*-kanaal. Ginds voeren zij het

water van den *Eufraat* aan den *Tigris* toe; het is boven *Babel*, waar het bed van dezen lager is, dan dat van genen. Elders, waar het tegenovergestelde plaats heeft, laten zij den *Tigris* teruggeven wat hij ontvangen had. Zoo beletten zij ook dat de rivier zich zelve eene baan ter ontlasting breke. Tot dat einde dienden ook de groote waterkommen, die ten behoeve van den *Eufraat* bestonden. Wij zijn, M. H.! toen wij de broederstroomen met onze oogen volgden, de sporen van de straks vermelde werken niet onoplettend voorbij gegaan; ook die van de bassins der Ouden ontgingen ons niet. Waar nu boven *Babel* die meeren zijn, daar waren eens de kolossale gemetselde waterbakken; een van deze had een en twintig uren omvang. Waar thans beneden *Babel* de moerassen zich uitstrekken, daar was vroeger de stroom in kronkelbogten geslingerd, daar leidde men hem rond, daar leidde men hem af naar welgevallen. Wat *Babels* landbewoners in het klein hadden beproefd, deden *Babels* Koningen in het groot. Volken onder het juk gebragt hebbende, bedwongen zij stroomen. Het was eene verbazende inspanning, gerigt op het water, dat de grootste weldoener en de gevaarlijkste vijand van den *Babyloniër* was. Maar die inspanning was oefening; die strijd gaf krachten. De ontwikkeling van die streken zou niet zoo groot geweest zijn, wanneer de landbouw niet die zorg vereischt, wanneer zij die niet gevonden had.

De *bouwkunst* was in die landen, van de oudste tijden af, met de bewerking van den akker verbonden. Zij heeft het land vervuld met steden en stedengevaarten. Het is bijna ongeloofelijk wat de reizigers verhalen, die in de jongstverloopene jaren het oude *Sinear* doorkruist en *Mesopotamië* doorzocht hebben. De geheele oppervlakte ligt bedekt met heuvels, die de overblijfsels van steden bevatten, steenen, pannen, glas en puin! — Wij hebben, M. H.! die tooneelen van verwoesting opgemerkt bij onze rivierbeschouwing. Zullen wij bij een derzelve nog stilstaan? Ik weet reeds bij welk gij mij roept met u te vertoeven; niet waar, bij de puinhoopen van *Babel?*

Vergunt mij echter, M. H.! dat ik eene opmerking aan die beschouwing doe voorafgaan. Het is deze, dat gij geene overblijfselen, hoedanig die waren, welke in het *Nijl*-dal ons opgetogen hielden, hier moet verwachten. De *Egyptenaar* bouwde zijne tempelen en paleizen uit de rotsgevaarten van zijn land. Deze boden hem niet alleen eenen overvloed van zandsteen, maar ook van graniet. De verbazende gevaarten, die hij uit groote rotsbrokken zamenstelde, kon evenmin de tijd verwoesten, als het menschelijk vermogen, ten zij het zich tot het uiterste inspande, in staat was, ze te vernietigen. Maar den *Babyloniër* ontbreken die bouwstoffen; zijn land levert slechts klei op; zelf moet hij steen maken. Kleine langwerpige vierkanten — ziet, daarmede moet hij bouwen. Het uit zoo veel deelen zaamgevoegde zal zich ligter scheiden; den steen, aan de zon of in het vuur gebakken, vergruist de tand des tijds of menschelijke kracht. Ook in de wijze van bouwen is de *Babyloniër* door de bouwstof beperkt. Zuilen met heerlijke kapitelen kunt gij niet verwachten, waar geen steen is, dien men tot kolom kan beitelen; pilaren slechts, om de plaats er van te vervangen; gewelven slechts, die komen voor *Egypte's* steenen daken. — En verplaatst u nu vrij aan den *Eufraat*, waar hij midden door het tooneel van het verwoeste *Babel* stroomt. Gij ziet ontelbare puinheuvels; zoo ver uw oog reikt is de bodem golvend. Zes heuvels steken boven de andere uit. Aan de oostzijde der rivier liggen er drie op ééne rij. Het is de massa van *Mudschelliba*, de *Kasr* en de *Amran*. De eerstgenoemde bevat de overblijfselen van den burgt; de tweede is het overschot der hangende tuinen, — een enkele boom slaat nog zijne wortelen in het gebroken muurwerk; de derde was denkelijk de zuidelijke sterkte. Aan de westzijde der rivier rijst de kegelachtige puinberg *Tulbo*, de hoogere *al Heimer* en eindelijk de *Birs Nimrod*. Legt gij over dien golvend gewordenen bodem het vierkant, gij erkent althans aan de oostzijde de lijn van *Babels* omtrek weder; gij hebt zijden van zes uren lang. Daar binnen is geen hand vol aarde op te rapen, dat niet puin is. Doch het meest treft u de *Birs Nimrod*. Van den zuidoostkant

gezien, vertoont zij het beeld van eenen langgestrekten heuvel, die in het Westen piramidaal eindigt; van den westkant daarentegen is de verheffing eene steile. En, als men naauwkeurig die massa opneemt, men vindt sporen van eene drievoudige verheffing; het benedendeel, het daarop staande, en eindelijk eene vierkante gemetselde hoogte, die in eenen tand eindigt. Die tand boort vijf en twintig voeten in de lucht, — die toren, waarop hij staat, twee honderd voeten. Het is zwaar muurwerk, gespleten, maar krachtig; een tronk te midden der afgehouwen takken staat de *Birs Nimrod* daar! Er is geen twijfel aan, in haar staat het overblijfsel van een der oudste bouwgewrochten voor ons, *Babels* toren. De heuvel aan de oostzijde is de plaats waar het groote altaar stond, waar ook het schathuis rees, opgevuld met *Nineve's* en *Jeruzalems* schatten, waar ook het kolossaal beeld van den *Bel* zich verhief. Die verheffing van den bodem rondom de *Birs Nimrod*, is vier duizend voet lang en drie duizend breed. Juist, M. H.! de maat van het vierkant, dat dit heiligdom insloot, dat, zijne afsluiting zijnde, ook zijne sterkte was. En treedt gij in die gewelven daaronder, gij vindt doodkisten, gebroken aardwerk, verglaasde tigchels; en klimt gij naar boven, de vastheid van den steen is het eenige, dat uwe bewondering opwekt. Doch bedachtzaam moet de moedige zijn, die zich in deze bouwvallen begeeft. Gelijk JESAJA voorspelde (*) is het geworden. *Daar zal de boschkat neerliggen en hetgeen nu huizen zijn met haar geluid vervullen; daar zullen struisen wonen en satyrs huppelen. In hunne paleizen zullen wolven huilen en de draken in de lustpaleizen.*

Alzoo is *Babel*, de heerlijkheid der *Chaldeën*, het sieraad der koningsteden, de hoovaardigheid van *Azië* gevallen! — Ik heb gezegd.

(*) *Jes.* XIII: 21, 22.

HET MENSCHELIJK SPRAAKVERMOGEN.

Door

W. A. VAN DIEST,

S. S. Min. Cand.

(Voorgelezen den 5 Febr. 1846 in het Departement der Maatschappij Tot Nut van 't Algemeen: *Buren en omliggende Dorpen.*)

De mensch, het verhevenste voortbrengsel der Goddelijke almagt en liefde, staat aan het hoofd der gansche schepping. Met een' fieren gang, een opwaarts gerigt hoofd en een' trotschen blik treedt hij als Heerscher der aarde en als Koning der dieren daarhenen, en doorloopt met zijne gedachten, als in één oogenblik, de onmetelijke ruimte van het Heelal. Het schoone en verhevene zijner gestalte, de sprekende trekken van zijn gelaat, de sierlijke vorm en buigzaamheid zijner leden, en de zoo kunstige werking zijner handen en voeten, verheffen hem in aanzien boven het gedierte des velds. Met een' heerlijken aanleg en een' onsterfelijken geest toegerust, staan hem daarenboven nog vijf zintuigen ten dienste, die, als gezwinde boden, oogenblikkelijk aan zijnen geest overbrengen, wat van buiten door hen wordt waargenomen. Ja, gij zinkt in bewondering weg bij het aanschouwen van dit kunstgewrocht des Almagtigen, hetwelk zijns gelijken niet heeft in de gansche u omringende natuur.

Niets is er evenwel, waarin de zoo rijkbegaafde mensch meer boven andere schepselen uitmunt, dan door de *spraak;* een bewonderenswaardig vermogen, waardoor hij zijne gedachten over zinnelijke voorwerpen en zedelijke onderwerpen, door bepaalde klanken, afgescheidene woorden en aaneengeschakelde volzinnen, verstaanbaar maken en zijne denkbeelden in de ziel van anderen gemakkelijk overbrengen kan. Hij bezit, in één woord, de magt van te kunnen spreken en hetgeen hij denkt of gevoelt door middel der stem aan anderen mede te deelen. Het redelooze dier drukt, wel is waar, ook deszelfs gewaarwordingen, neigingen of begeerten op eene hoorbare wijze uit, maar het wordt slechts door instinkt gedreven en is aan bepaalde geluiden gebonden, om zijne

droefheid, vrees, dankbaarheid, vertrouwen of afschuw te openbaren. De mensch daarentegen is in staat om de denkbeelden van zijnen redelijken geest of de gevoelens van zijn bewogen gemoed op eene verschillende wijze in behoorlijk zamenhangende en welluidende klanken kenbaar te maken; ja, wat meer zegt, hem alleen is het vermogen geschonken, om zijnen Schepper en Weldoener te loven, te danken en te verheerlijken.

Over dit vermogen nu, waarmede Gods milde hand den mensch heeft toegerust, te spreken, kwam mij ongepast noch onbelangrijk voor. Ik wilde dan uwe aandacht bepalen,

I. *bij den aard en de hooge voortreffelijkheid van ons Spraakvermogen, met dat der dieren vergeleken;*

II. *bij het uitnemende voorregt, het uitgebreide nut en de veelvuldige genoegens, aan het bezit van dit edele werktuig verbonden;* en

III. *bij eenige hulpmiddelen, om het gemis van het Spraakvermogen eenigermate te vergoeden of deszelfs plaats te vervangen.*

Met andere woorden, ik zal spreken *over den aard, de hooge waarde en de middelen ter gedeeltelijke vervanging der menschelijke stem.*

I. Het voorregt, om zijne gedachten, neigingen of gewaarwordingen aan anderen te kunnen mededeelen, is slechts aan twee soorten van schepselen geschonken, aan den mensch namelijk en aan het dier. Uit dien hoofde verdeelt men de kunst van te spreken in een menschelijk en dierlijk spraakvermogen. En te regt. De waarnemingen toch, die bewijzen, dat ook dieren spreken kunnen en eene natuurlijke, doch hun alleen eigene taal hebben, zijn veelvuldig. Men behoeft slechts een opmerkzaam oog en een aandachtig oor, om zich te overtuigen, dat elk beest klanken en teekens bezigt, waardoor het zijne gevoelens te verstaan geeft. Laat ons, om deze taal te leeren, bij eenigen hunner als ter schole gaan.

Aanschouwt eens de hen, die hare kuikens rondom zich heeft. Zij zoekt spijze, vindt ze, en roept het kleine broedsel, om er met haar in te deelen. De kuikens verstaan de moeder en loopen terstond toe. Verliest de zorgvuldige moeder hen uit het gezigt, dan geeft het klagend geluid

der jongen u op eene hoorbare wijze hunne verlegenheid en nood te kennen.

Slaat ook acht op het verschillend gekakel van den haan, wanneer een mensch of hond de diergaarde binnentreedt en hij een' sperwer of eenig ander voorwerp ziet, dat hem schrik aanjaagt: hoe geheel anders is zijne stem, wanneer hij de hennen tot zich verzamelt of haar beantwoordt!

En wat geeft die kalkoensche hen te verstaan, wanneer gij haar klagende toonen hoort aanheffen? Treedt nader, en ziet, hoe de jongen zich onder hare vleugelen verschuilen. De moeder blikt opwaarts en verdubbelt hare jammerklagten. Wat ontdekt zij daar? Eene zwarte stip, die wij naauwelijks kunnen ontwaren en die ons later een roofvogel blijkt te zijn, welke de waakzaamheid en het doordringend oog der moeder, door de natuur onderwezen, niet heeft kunnen bedriegen. De vijand intusschen wijkt. Zij verheft eene juichende stem; de onrust is verdwenen; de jongen verrijzen als uit de dooden en schijnen zich als bij vernieuwing in de vrije natuur te verlustigen.

Wie kan verder de taal van den hond zonder deelneming aanhooren, wanneer dit getrouwe huisdier de vreugde doet blijken, welke het bij de tehuiskomst zijns meesters gevoelt? Hij springt, loopt weg en keert terug, met bevallige wendingen rondom zijnen beminden meester kwispelstaartende. Het dier blaft al springende, om zijne vreugde allerwegen bekend te maken, en men zou zeggen, dat het, daarmede onophoudelijk voortgaande, van blijdschap begon te spreken. Maar hoe verandert zijn toon daarentegen, wanneer hij, in een hok naast de deur geplaatst, 's nachts een' vreemdeling ontdekt en zijn' meester waarschuwt! En hoe verschilt deze toon weder van het geluid, dat hij aanheft op het zien van een' wolf! Ga met hem ter jagt, een haas is uit zijn leger opgejaagd, de hond blaft, en welk jager begrijpt hem niet, als hij zijn geblaf verdubbelt?

Verplaatst u met mij in een bosch en luistert aandachtig naar twee vogels, die elkander beantwoorden. Rigt gij uwen blik naar boven, dan zult gij twee sijsjes zien, die, na eenigen tijd van den eenen tak op den anderen gehuppeld te hebben, al neuriënde te zamen schijnen te overleggen, hoe en waar zij hun nestje vervaardigen zullen. Zij hebben elkander intusschen verstaan en het nestje is weldra

gereed. Straks zit het wijfje te broeijen. Het mannetje houdt zich daaromstreeks, en schijnt door de bevalligste toonen de verdrietelijkheden der broeijing te willen verligten en wegnemen. Later hoort gij de jongen om spijze roepen. Vader en moeder verschaffen die beurtelings; zij hebben ze ontvangen en houden zich stil.

Gij gaat op de jagt met een lokfluitje en door een' steenuil vergezeld. Éène zwaluw bemerkt het; zij giert eenigen tijd rondom den droevigen vogel en vliegt weg. Omstreeks een kwartier uurs daarna ziet gij een geheel leger van zwaluwen toevliegen, die u noodzaken de jagt te staken. De eerste zwaluw heeft derhalve door hare stem de alarmklok getrokken.

Let, ten slotte, op de ooijevaren, die in den herfst zich troepsgewijs vereenigen, om naar de warmere gewesten van *Afrika* te vertrekken en in het voorjaar als boden der lente weder terug te keeren. Levendig staat het mij nog voor den geest, hoe ik meermalen in het najaar eene menigte ooijevaars op een stuk wei- of bouwland als reisgenooten vereenigd heb gezien. Zij schenen daar gekomen te zijn, om van hunnen togt een weinig uit te rusten. Eensklaps gaf een hunner door het klepperen het sein tot de afreis; allen vlogen in dezelfde rigting weg, en waren als in één oogenblik uit mijn gezigt verdwenen. En als een geloofwaardig reiziger ons verhaalt, eens in het laatst der maand Augustus eenige duizenden gelijktijdig over de stad *Konstantinopel* te hebben zien vliegen, zouden wij daaruit dan niet veilig mogen afleiden, dat ook deze, even als zoo vele andere trekvogels, eene hun eigenaardige spraak bezitten, waardoor zij vooraf den tijd en de plaats voor de zamenkomst bespreken, en alsdan op het bepaalde tijdstip zich vereenigen?

Doch waar zou ik eindigen, zoo ik de gansche rij van dieren wilde doorloopen, die allen eene bijzondere en hun eigendommelijke spraak hebben, waardoor zij elkander kunnen verstaan? Ik meen genoeg gezegd te hebben ter bereiking van mijn oogmerk, om u te overtuigen, dat ook dieren het spraakvermogen niet ontberen.

Maar hoe geheel anders is de taal der menschen, met die der opgenoemde dieren vergeleken! Terwijl het redelooze vee slechts eene spraak bezit om zijne behoeften te kunnen bevredigen of gevaren af te wenden, zoo bezitten wij haar om het te beheerschen en tot ons nut aan te wenden. Im-

mers, waar wij spreken, moeten zij zwijgen; waar wij gebieden, zij gehoorzamen. Geen dier is verder in staat om al de letters van ons Alphabet volkomen uit te drukken; het brengt slechts eenige bepaalde geluiden voort. De mensch daarentegen kan, door onderlinge omzetting, bijeenvoeging of afscheiding van letters, verschillende woorden zamenstellen om afgetrokkene begrippen kenbaar te maken. Even als op een toonkunstig werktuig het aanslaan van dezelfde snaar denzelfden toon voortbrengt, en verscheidene toonen, door middel van zamenzetting en vermenging, voor alle mogelijke veranderingen vatbaar zijn, even zoo kan hij, door de verschillende rangschikking, omzetting, verandering of verplaatsing van letters en woorden, onderscheidene denkbeelden opwekken, en alles, wat er in zijne ziel omgaat, op eene duidelijke en verstaanbare wijze te kennen geven. Zoo is het niet met het dier, dat aan klanken gebonden is. De hen b. v. kan niet de stem eener kat, noch de kat het geluid van eenen hond of vogel voortbrengen.

Is de spraak des menschen alzoo het kunstige middel, om al zijne gedachten mede te deelen, zij is tevens een werktuig, dat voor den hoogsten trap van volkomenheid vatbaar is. Het blaffen van een' hond, het maauwen eener kat, het loeijen van een' os, het hinniken van een paard, het brullen van een' leeuw, het krassen van een' uil, enz. is nog heden ten dage als vóór duizend jaren, en geeft altijd hetzelfde te kennen; terwijl de menschelijke stem tot eene aanmerkelijke hoogte van beschaving kan worden opgevoerd. Immers wij zijn niet meer met eene eenvoudige en duidelijke voorstelling tevreden, maar wij begeeren sierlijkheid en kracht van taal; het is ons niet genoeg, de gedachten van anderen te vernemen, maar wij willen, dat men ons de dingen in zulk eene gedaante of zamenhang voordrage, dat onze verbeelding daardoor op eene aangename wijze gespannen worde; en de ondervinding leert, dat de pogingen, tot voldoening dezer eischen in het werk gesteld, geenszins vruchteloos zijn. Allezins voortreffelijk mogen wij dan ons spraakvermogen, in vergelijking met dat der dieren, noemen.

Vraagt welligt iemand: hoe komt het toch, dat men onder zoo vele menschen, als op den aardbodem leven, er nimmer twee aantreft, die volkomen dezelfde stem voortbrengen? Gij vindt de oplossing dier vraag in het eerste

Deel van MARTINET's *Katechismus der Natuur*, alwaar hij zegt: »dat er tot vorming der spraak of liever tot het uit»spreken der vijf vocalen, eene verschillende gedaante aan »de holte des monds moet gegeven worden; terwijl tot die »der medeklinkers vier werktuigen des monds, als het ge»hemelte, de tong, de lippen en de neus, moeten mede»werken; en doordien deze deelen in alle menschen ver»schillen, zoo ontstaan hierdoor onder millioenen menschen »ook millioenen verschillende spraken of stemmen." Het is intusschen bevreemdend, dat die Schrijver de tanden niet onder de spraakwerktuigen heeft opgenomen, en dat ook de Heer J. DE VRIES, in zijne *Natuurkundige en opheldere nde Aanmerkingen* op dit meesterstuk van MARTINET, deze leemte niet heeft aangevuld.

De overige gebreken der stemwerktuigen met stilzwijgen voorbijgaande, wil ik nog iets in het midden brengen omtrent het *stamelen* of *stotteren*, als zijnde een der hinderpalen, welke de behoorlijke werking van het spraakvermogen belemmeren. Het door mij bedoelde gebrek bestaat in eene dikwijls herhaalde uitspraak van dezelfde lettergreep, het zij in 't begin, het zij in 't midden van een woord. Er zijn ook stamelaars, die verpligt zijn het zelfde woord wel tien- of twaalfmaal te herhalen, vóór dat ze overgaan tot de uitspraak van een ander, en die vervolgens de overige woorden eener rede zeer goed uitspreken. Men kan zulk eene wanluidende en niet vloeijende uitspraak intusschen, wanneer zij niet uit een natuurlijk en onoverwinbaar gebrek der tong voortvloeit, gelijk somtijds het geval is, verbeteren, door ieder woorddeel zoo langzaam uit te spreken, alsof men de slagen eener klok telde, wier slinger langzaam voortgaat. Door het dikwijls herhalen dezer pogingen geraakt men somtijds dit gebrek zoo verre te boven, dat het niet dan in overhaaste gesprekken zich doet kennen. Ja, er bestaan, volgens ARNOTT, in zijne *Grondbeginselen der Natuurkunde*, zelfs voorbeelden, dat menschen, door aanhoudende oplettendheid en langdurige oefening, het stamelen geheel en al zijn te boven gekomen. De Grieksche wijsgeer DEMOSTHENES, van wien men weet, dat hij, voor de eerste maal eene zaak voor de regtbank bepleitende, wegens zijn stamelen algemeen bespot werd, bezigde een ander middel. Hij nam, telkens wanneer hij als redenaar opentlijk optrad, eenige steentjes in den mond, ten einde

het spoedige spreken voor te komen, en de geschiedschrijvers berigten, dat het hem daardoor niet alleen gelukte, om zijn natuurlijk stemgebrek te verbeteren, maar dat hij zelfs de beroemdste redenaar der oudheid geworden is, wiens uitgesprokene redevoeringen de nakomelingschap voor de grootste meesterstukken van welsprekendheid houdt.

Ik ga over, om, II. *Het uitnemende voorregt, het uitgebreide nut en de veelvuldige genoegens* te overwegen, *aan het bezit van dit edele werktuig verbonden.*

Groot, zeer groot is het voorregt, waarmede de liefderijke Schepper ons menschen heeft toegerust, om aan elkander onze gedachten door woorden te kunnen mededeelen. Verbeelden wij ons voor een oogenblik, om dit te gevoelen, dat de menschen van de magt om te spreken verstoken waren, en zich van de teeken- of schilderkunst moesten bedienen, om elkander hunne gedachten mede te deelen, en onderstellen wij in die mededeeling een geval zoo eenvoudig mogelijk; b. v. iemand wil verhalen, dat een jongen een' boom beklimt, om een vogelnest uit te halen, doch dat hij door het breken van den tak nedervalt, een been breekt, en, onder het verduren van vreeselijke smarten, naar zijne bedroefde ouders gebragt wordt. Welk een aantal afbeeldingen is er nu niet noodig, om, bij gemis van het spraakvermogen, door middel van afteekeningen aan een ander zoo iets mede te deelen! Vooreerst toch dient ons de jongen voorgesteld te worden, bezig met den boom te beklimmen; vervolgens moeten wij eene tweede schilderij zien, waarin hij, in den boom zittende, naar het vogelnest tast; daarna eene derde, waarin de tak breekt en de knaap ter aarde stort; verder eene vierde, waarin hij met een gebroken been op den grond ligt en vruchtelooze pogingen aanwendt om zich op te heffen, en eindelijk eene vijfde, waarin hij met pijnlijke trekken op het aangezigt weggedragen wordt. Welk een verbazende omslag, en hoe onvolledig is alles nog! Geene werking, geene beweging, geene verandering van toestand vertoont zich op hetzelfde oogenblik aan ons oog. Hoe indrukwekkend daarentegen wordt het verhaal door eene voorstelling in woorden! Dan is alles leven, alles werking. Alles vertegenwoordigt ons de zaak in haren geheelen omvang. Immers, zoodra wij de woorden *jongen*, *boom*, *tak*, *klimmen*, *breken*, *vallen*, enz. hooren, zweeft ons alles levendig voor den geest, en

het is alsof wij zelven daarbij waren tegenwoordig geweest.

Is dus het *voorregt*, om door middel van woorden zijne denkbeelden te kunnen openbaren, *uitnemend groot*, het *uitgebreide nut*, door het spraakvermogen te weeg gebragt, is niet minder gewigtig. De mensch is een gezellig wezen. Zijne neigingen, zijne gewaarwordingen, zijne ondervindingen, zijn leed, zijn vermaak, en vooral zijne denkbeelden, deelt hij zoo gaarne aan anderen mede. Hij is geboren om de vriend en de weldoener van zijnen evenmensch te zijn of te worden. Daartoe heeft hij, met uitsluiting van andere schepselen, het vermogen ontvangen, om te denken, waar te nemen, te gevoelen, te oordeelen, en zichzelven en anderen tot een' hoogen trap van volmaking op te voeren. Nu is er niets, wat den mensch voor de burgerlijke zamenleving geschikter en ter vordering in kennis en wetenschap vatbaarder maken kan, dan het spraakvermogen. Immers door woorden verkrijgen wij het eerste onderrigt, door woorden ontwikkelen wij onze gevoelens, door woorden oefenen wij onze oordeelskracht, ja door woorden verfijnen wij ons zedelijk, ons godsdienstig gevoel. Door de spraak leert de mensch zichzelven kennen en van de wezens, die hem omringen, een nuttig gebruik maken. Zij is het, die ons elkanders behoeften duidelijk, elkanders raad en troost mogelijk, een algemeen beleid van zaken denkbaar, eene volkomene zamenwerking tot uitwendige veiligheid en inwendig welzijn uitvoerbaar, en eene onophoudelijke toeneming in alle vakken van wetenschap en kunst bevorderlijk maken kan. Door de spraak vereenigen wij ons in huisgezinnen, gezelschappen en Staten; door haar knoopen wij verbindtenissen aan met alle volken en werelddeelen; door haar klimmen wij op tot God, den oorsprong aller dingen; door haar aanbidden, loven en danken wij Hem.

Onberekenbaar is verder het *nut*, dat door de spraak der maatschappije wordt aangebragt. Zij toch is het, die de landswetten afkondigt, het pleit van alle regten voert, en het vonnis van leven of dood over den misdadiger uitspreekt. Zij regelt uit den mond der Veldheeren den strijd tusschen vijandelijke legers, en geeft bevel met afgesprokene teekenen in den slag van gansche vloten. Zij beslist door hare redenen aan de hoven der Vorsten over oorlog en vrede, over het geluk of den ondergang der volken, en regelt tevens ook in het kleine alles, wat er noodig is, om landen,

steden en huisgezinnen wèl te besturen. Zij spreekt woorden van troost en bemoediging tot den treurige en lijdende, en stort in het hart van den Christen, die zich tempelwaarts begeeft en wiens oor voor de stem der waarheid niet doof is, een' hemelschen kinderzin, waardoor zijne ziel vervuld wordt met eene heilige vreugde, die voortduurt tot aan, tot over het graf. Kortom, zij is de tolk der wederzijdsche gedachten, de bewaarster der ondervinding van de allervroegste eeuwen, de onderwijzeresse in kunsten en wetenschappen, de opvoedster der volgende geslachten, en de aankweekster van reine godsvrucht en deugd. Maar, zal het wel noodig zijn, in het breede uit te weiden over de nuttigheid eener stem, die ons zoozeer boven het redelooze vee verheft, en, te regter tijd aangewend, meer kan uitwerken, dan de krachten van den ontembaren leeuw of den verslindenden tijger? De dagelijksche ondervinding toch leert, en de geschiedenis van alle tijden heeft het bevestigd, dat dikwijls dáár, waar menschelijke kracht te kort schoot, die der spraak alleen wonderen verrigtte. Hoe vele overwinningen zijn er niet behaald, hoe vele gevaren niet afgewend, welk eene geestdrift is er bij den gevoellooze niet opgewekt, welk eene opgetogene verbaasdheid en oogenblikkelijke kalmte bij den hartstogtelijken mensch niet veroorzaakt! En waardoor? Alleen door het uiten van veelbeteekenende klanken, alleen door de kracht der menschelijke stem.

Menigvuldig, ja talloos, eindelijk, zijn de *genoegens*, die uit een welaangewend spraakvermogen voortvloeijen. Wat toch zou het menschelijke leven zonder dit edele werktuig zijn? Gaan wij slechts de *vier tijdperken* van dat leven kortelijk na, de *kindschheid*, de *jongelingschap*, de *mannelijke jaren*, en *den onderdom;* gewis wij vinden overal beken van genoegens, uit dezelfde bron ontspruitende.

Ginds dartelt het jeugdige knaapje, en juicht met de deelgenooten zijner kinderlijke spelen over de onschuldige vermaken, welke in die zalige jaren hen onafgebroken vergezellen. Hoe duidelijk lezen wij de vreugde op hun gelaat, wanneer zij elkander herhaaldelijk met zoo vele woorden de genoegens vertellen, die zij smaken! Hoe aangenaam weten zij elkander te onderhouden over hetgeen zij gespeeld, gezien of gehoord hebben! — Doch ziet, het blozende knaapje is jongeling geworden, en de liefde maakt zich van zijn hart meester. Hij kan zijne gevoelens voor het beminde meisje

niet langer verbergen; hij vraagt haar hart en hand, en welk eene onuitsprekelijke zaligheid moet het dan voor hem zijn, het jawoord van hare lippen te vernemen! Zal ik het wagen, de genoegens te schilderen van twee elkander beminnende wezens, wier zielen als 't ware geheel zijn ineengesmolten, als zij elkander door woord en daad van hunne wederliefde verzekeren? Neen, mijn spraakvermogen is te zwak, om er eene volkomene schets van te kunnen geven; ieder, die zulks eenmaal, beter dan ik, bij ondervinding kende, spreke hier voor mij. — Maar nu is de jongeling allengs man en hoofd van een huisgezin geworden, en deelt met gade en kroost de geneugten dezes levens. Het poezele wichtje, op den moederlijken schoot gelegen, stamelt, na aanhoudend daartoe aangewende pogingen, eindelijk voor het eerst den lieven moedernaam. O, hoe klopt nu het hijgend hart, hoe zwoegt nu de volle boezem der teederbeminnende moeder! Hoe straalt haar het genoegen de oogen uit, wanneer zij haren echtgenoot de nieuwe woorden opsomt, welke zij haren lieveling voor het eerst heeft hooren uiten! En hoe de vreugde van ouders geschetst, wanneer zij door het spreken hunner kinderen eene trapsgewijze opklimming in de ontwikkeling hunner zielsvermogens bespeuren? Hoe de aangename gewaarwordingen van eenen vader beschreven, wanneer hij, te midden van zijn dierbaar kroost gezeten, hunne jeugdige harten door aangename en nuttige gesprekken onderhoudt, en hen door eene verstandige en beschaafde taal tot nuttige burgers en sieraden der maatschappij tracht te vormen en op te leiden? Neen, gij alleen kunt dit gevoelen, vaders en moeders in ons midden! die de panden van uwen echt tot brave, kundige en welbespraakte menschen hebt zien opgroeijen. — Vestigen wij, eindelijk, het oog op eenen door jaren en ondervinding grijs geworden oude van dagen. Reeds het aanschouwen zijner zilvergrijze haren boezemt u eerbied en ontzag voor hem in; maar met bewondering staart gij hem aan, wanneer hij zijnen mond opent en met eene afgebrokene stem u de werken van Gods almagt, wijsheid en liefde verkondigt. Gij hangt als aan zijne lippen, wanneer hij met een helder oog en achtbaar gelaat u minzaam toespreekt en uit den schat zijner ondervinding lessen en raadgevingen mededeelt.

Doch behoef ik wel langer bij het uitnemende *voorregt*, het uitgebreide *nut* en de veelvuldige *genoegens* van het edele spraakvermogen mij op te houden, wanneer ik slechts het doel en de inrigting dezer vergadering tot *Nut van 't Algemeen*

mij voorstel? Hier toch is het, waar het onschatbare voorregt, om zijne denkbeelden op eene allezins aangename en nuttige wijze mede te deelen, ten volle genoten wordt. Hier immers trachten wij elkander door middel van het spraakvermogen het leven te veraangenamen, en door eene gezellige, vriendschappelijke en nuttige verkeering de smarten des levens voor eenige oogenblikken te verligten of te vergeten. Getuige zoo menige avond, in elkanders bijzijn zoo nuttig als genoegelijk doorgebragt; getuige zoo menige voorlezing of bijdrage, die wij in vereeniging met elkander mogten aanhooren; ja getuige elke Nutsvergadering, binnen den kring van ons Departement bijgewoond. Door het spraakvermogen alleen werden wij daartoe in staat gesteld, en dank hebbe een ieder, die zich beijverde het zijne daaraan toe te brengen!

Allermoeijelijkst is de kunst, om de menschelijke stem volledig na te bootsen, en menige poging, daartoe in het werk gesteld, was tot op heden vruchteloos. De zoogenoemde *vox humana*, welke men op vele orgels in ons vaderland door het gebruik van het dusgenaamde register voortbrengt, schijnt men tot nog toe als eene der beste toenaderingen tot de menschelijke stem te kunnen beschouwen. Beroemd is in dit opzigt het orgel in de Groote Kerk te *Haarlem*, door den Heer MULLER van *Amsterdam* in 1738 vervaardigd, en uit 5000 pijpen en 60 stemmen of registers bestaande, van welke één de menschelijke stem vrij natuurlijk nabootst. De Engelsche toonkunstenaar BURNEY ontkende dit, wel is waar, in zijn werk *over den toestand der Muzijk in Duitschland en de Nederlanden* over dit orgel sprekende. De steller van een stukje, getiteld: *Reistogtje door Zwitserland*, voorkomende in het tijdschrift *de Globe*, N°. 9, 1845, zegt eveneens, dat het orgel te *Haarlem* de menschelijke stem slechts zeer gebrekkig nabootst, en geenszins te vergelijken is met dat van *Frijburg*, hetwelk uit eenige pijpen het huilen van den wind en schrikaanjagende donderslagen kan doen voortkomen, waarna men het onweder hoort bedaren, het rollen des donders van trap tot trap verminderen, en eindelijk, als uit de verte, een koor van mannen-, vrouwen- en kinderstemmen verneemt. Of en in hoe verre de onvolledigheid van ons Haarlemsche orgel, ter uitdrukking der menschelijke stem, door deze beide Schrijvers naar waarheid beweerd wordt, durf ik niet beslissen; maar zeker is het, dat die kunst hoogstmoeijelijk en nog als in hare kindschheid is.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

DE SEPTEMBERFEESTEN TE BRUSSEL, 1847.

Wij bevonden ons te *Brussel*, en wel op een tijdstip, dat de dusgenoemde Septemberfeesten kort op handen waren, en aanvankelijk was het ons doel niet, die festiviteiten bij te wonen. De gebeurtenissen van 1830 en alles wat daaraan voorafging of daarop volgde laten voor den opregten vaderlander te treurige herinneringen van verschillenden aard achter, dan dat hij zou kunnen wenschen het *feestelijk* aandenken der Septemberdagen van 1830 voor zich te verlevendigen. Twee redenen bewogen ons echter de stad niet te verlaten: de eerste bestond in het bijzonder belang van ons zelven; de tweede in de bijkomende omstandigheid, dat er op den 28 September een groot spiegelgevecht nabij *Brussel* stond gehouden te worden, welk zeldzaam voorkomend schouwspel wij gaarne wenschten te zien. Het aanvankelijk gevormd plan werd alzoo veranderd en wij besloten te blijven.

Dit nu eens vastgesteld zijnde, kwamen wij overeen, om elkander met geene onaangename herinneringen aan de misslagen en verkeerde maatregelen van eene voormalige Regering of de ondankbare en weerbarstige gedragingen der *Belgen* te kwellen, en de festiviteiten als bloote kermisvertooningen, met de staatkunde niets gemeens hebbende, bij te wonen. Slechts ééne enkele reize verbrak een onzer de gemaakte overeenkomst. Het was op den avond, toen het eerste militaire concert op de *place de la Montagne* onder de vensters van ons logement werd uitgevoerd en het aanzienlijk plein met duizenden van aanschouwers was gevuld. Het orchest speelde de zoogenaamde *Brabançonne*, (die ik niet gaarne voor ons bekend Volkslied, wat de melodie betreft, zou willen ruilen) toen een van ons, bij het handgeklap der menigte, zich ontvallen liet: »Nu vieren »*zij* het feest der *revolutie*, en *wij* doen dit hier, in stilte, »over onze *bevrijding*." Een gezegde, hetwelk ten vernieuwden bewijze verstrekt, hoe men ééne en dezelfde zaak uit verschillende oogpunten beschouwen kan.

Ik heb geen oogmerk om die festiviteiten te beschrijven. Wedrennen, boog- en buksschieten, balspel, volksdansen, muzijk, vuurwerk en illuminatiën zijn te bekende zaken en te dikwerf beschreven, dan dat eene vernieuwde ver-

melding daarvan eenig belang kan wekken; en ik maakte meer dan eens de opmerking, dat eene *pompeuze* vermelding van deze en dergelijke volksvermaken de wezentlijkheid verre achter zich laat. Ik treed derhalve desaangaande in geene voor den lezer welligt vervelende *détails*, ten einde mij meer tot de feestvierende menigte zelve te bepalen.

Wij leefden thans in de herinnering der *revolutiedagen;* maar (eerlijk moet ik het bekennen) het gedrag des volks, in grooten getale, ja bij duizenden, van alle oorden des lands, naar de Hoofdstad gevloeid, was in geen opzigt *revolutionair* te noemen, en dat, wat men gewoon is met den naam van *geestdrift* te bestempelen, is mij bij niet éène gelegenheid voorgekomen. Ik gewaagde zoo straks van het handgeklap, na de uitvoering der *Brabançonne;* maar ik moet tevens verklaren, dat ditzelfde teeken van goedkeuring elk uitgevoerd wordend muzijkstuk te beurt viel, en geenszins de *Brabançonne par excellence.* Laat, hier te lande, bij eene heugelijke feestelijkheid, het volk op de been komen; alligt hoort men dan, klinke het wel niet altijd even welluidend, het Volkslied van TOLLENS; maar ik heb, gedurende de vijf feestdagen, niet éène maal het Belgisch Volkslied en zelfs geen gezang in het geheel hooren aanheffen. Over het algemeen trof mij — hoe zal ik het beter noemen? — de *bedaardheid* des volks. Slechts ééns ontmoette ik een persoon, die niet volkomen nuchteren scheen, over dag, en nog éénmaal, des avonds, twee militairen, die het *potteken Leuvens* welligt wat te ernstig hadden aangesproken, en dat onder zoo vele duizenden boven de bevolking eener volkrijke stad! Op den avond van het *Volksbal*, op de *place du grand Sablon*, stond het aantal der danslustigen niet in verhouding tot dat der toeschouwers; maar men hoorde er geen volksgejoel of geschreeuw, en bij de groote en indedaad schoone illuminatie, op den regtuitloopenden *boulevard du Jardin botanique*, waar tienduizenden zich bewogen, wandelde die menigte menschen alsof zij ter begrafenis gingen. Wij vergeleken daarmede de woelige, wel eens al te woelige, volksbewegingen, bij dergelijke groote illuminatiën, te *Amsterdam* b. v., en de voorname rol, die de jeugdige bevolking inzonderheid, soms lastig genoeg, daarbij spelen kan, het dansen, vliegen en schreeuwen langs de straten, het werpen met voetzoekers en wat niet al, zoo als wij dit meermalen ten onzent zagen, maar hier — en wel bij een zoogenaamd *volksfeest* — daarvan weinig of niets bespeu-

rende. Het eenige, dat onze bijzondere aandacht trok, was de bijeenverzameling van het eigenlijk gezegde *volk* in bierkelders of bierhuizen, en dat wel zonder onderscheid van mans of vrouwen; maar, hoe vele van die plaatsen ook langs onzen weg lagen, nergens werd de orde gestoord, en elken avond, wanneer de klok elf had geslagen, heerschte er op de straten eene stilte, die in de Hollandsche steden een uur later naauwelijks gevonden wordt. Dit had zelfs plaats op den avond van de groote illuminatie.

Wij wenschten de kerkelijke plegtigheden, die voor de gesneuvelden in 1830 telken jare worden gehouden, in oogenschouw te nemen, en begaven ons naar de *St. Gudule*. Het schip der kerk was met militairen, geestelijke personen en burgerlijke gezagvoerders bezet; maar het getal der leeken, die aan de lijkdienst kwamen deelnemen, was voor eene stad, wier bevolking in deze dagen schier tot de helft vermeerderd mogt geacht worden, hoogstonbeduidend. Dit trok onze aandacht en onze bevreemding tevens, en gaf aanleiding tot de vraag: »of het vaderland hen, die daarvoor gevallen waren, »in een tijdsverloop van zeventien jaren schier vergeten kon?" Deze vraag vond eenige beantwoording, toen wij daarna, op de *place des Martyrs*, (een plein, dat niet ongelijk is aan eene groote binnenplaats van een oud-Hollandsch zoogenoemd hofje) de begraafplaats bezochten der gesneuvelden in de Septemberdagen van 1830. Dáár rusten zij, ten getale van ongeveer *vijfhonderd*, en hunne namen, nevens de plaats hunner geboorte, zijn in een aantal marmeren tafelen gebeiteld. Het is zoo, een aantal *Belgen* vonden wij hier vermeld; maar schier evenveel vreemdelingen van allerlei natiën, volken en tongen, en onder dezen *Nederlanders*, te *Amsterdam*, *Arnhem*, *'s Bosch* enz. enz. geboren! Eene *Française*, die nevens ons de begraafplaats bezocht, vond er den naam van eenen haar bekenden *Parijzenaar* en, met Fransche luchthartigheid, scheen het haar meer belang in te boezemen dan haar te bedroeven, dat zij nu wist, waar haar JEAN BAPTISTE toch wel eigenlijk beland was! — Overigens kon men gaan waar men wilde; want, ofschoon de begraafplaats alleen gedurende de Septemberdagen voor het publiek toegankelijk is, wordt zij, althans nu, schaars meer bezocht.

Maar is dit wel vreemd? De meeste, zoo al niet alle Staatsomwentelingen zijn het werk van weinigen, wien het geringe moeite kost, om, door genoeg bekende middelen, de menigte

en onder die menigte de fortuinzoekers in beweging te brengen en te houden, tot dat het doel bereikt is. Te midden van al die woelingen blijft de eigenlijk gezegde natie onzijdig en lijdelijk den stroom der gebeurtenissen volgende. Is hieruit niet de weinige belangstelling der *volken* in die zoogenaamde *revolutiefeesten* gereedelijk te verklaren? vooral, wanneer de revolutie niet gaf wat zij beloofde, en menigeen er ernstig over nadenkt: »dat men toch verstandiger gehandeld had met de revolutie geheel achterwege te laten; omdat... en omdat..." Al welke *omdat's* voornamelijk op geldelijke *deficits* of vermindering van welvaart nederkomen! In dien zin toch heb ik menig een *Belg* hooren spreken, en *was* er de revolutie niet, ik twijfel, of men er thans naar zou verlangen. Zij heeft hier en daar, vooral bij het *volk*, ervaringen doen ontstaan, die door geene Septemberfeesten kunnen weggenomen worden, en vanhier laat zich de algemeene onverschilligheid en het gebrek aan belangstelling des *volks* in al die feestelijkheden — *geestelijke* zoo wel als *stoffelijke* — gemakkelijk verklaren.

De meeste levendigheid bood het *Balspel* aan; maar die levendigheid was meer te zoeken in het eigenaardige van dit volksvermaak, dan in de vaderlandlievende gevoelens der behendige balwerpers. 't Was eene gewone kermisvertooning en niets meer; maar toch eene kermisvertooning, waarbij het zeer ordelijk en bedaard toeging.

Die zelfde bedaardheid merkten wij op, waar Koning LEOPOLD zich hier of daar vertoonde. Wanneer Koning WILLEM II op deze wijze, bij eene plegtige gelegenheid, hier te lande, zoo *bedaard* werd begroet, dan geloof ik, dat men de ontvangst, niet ten onregte, *koel* zou noemen. Even *bedaard* waren ook de buigingen van den naar 't mij toescheen, niet in blakenden welstand verkeerenden Vorst, wanneer hij het *bescheiden* gejuich der menigte beantwoordde.

Over het geheel ontbrak er aan de *Septemberfeesten* beweging noch volkstoeloop; maar de ware *feestvreugde* der bevolking was gelijk aan het schijnsel van de zon op een' mistigen Decemberdag. De vurigste vaderlander, de warmste vriend van *oud-Holland* vond nergens eenige aanleiding tot ergernis, of den geringsten grond om den voormaligen landgenoot *zijne* feestvreugde te benijden.

Ongewoon, en daardoor vooral treffend, was voor ons het spiegelgevecht, tegen de hoogten en het *plateau* van *Lint-*

hout, door ruim 20,000 man voetvolk en ruiterij, en met meer dan 50 vuurmonden, geleverd. Het schoonste weder begunstigde dit schitterend wapenspel. Wij verdeelden ons, om de aanvallers zoo wel als de verdedigers der genoemde hoogte, van waar men een heerlijk uitzigt geniet, te vergezellen. Het ontbreekt mij aan genoegzame militaire kennis, om dezen *pseudo*-veldslag te beschrijven; maar de herinnering aan al die militaire manoeuvres, die marschen en contramarschen, die charges der ruiterij, die stormen met geveld geweer, dat losbranden der musketten, en het vreeselijk donderen van het geschut, in de laatste oogenblikken van den gewaanden strijd, aan den voet der tribune, waarop de aanschouwers gezeten waren; — dit een en ander zal nimmer uit mijn geheugen gewischt worden. Het was een groot, *imposant* en eenig schouwspel, wel waardig dat wij ons vertrek uit *Brussel* daarom alleen eenige dagen hadden uitgesteld. Wij hadden thans een volledig denkbeeld verkregen van alwat de krijg in zijne verschrikkingen wezen kan.

Thans waren de *Septemberfeesten* afgeloopen en verlieten vreemdelingen en landgenooten *Brussel*. Vóór tweeëntwintig jaren verliet ik die stad in laatstgenoemde, thans in eerstgenoemde betrekking, en openhartig beken ik, over die verandering van betrekking niet het minste leedwezen gevoeld te hebben, toen ik de tegenwoordige Hoofdstad van *België* verliet, om mij, langs den in menig opzigt bekoorlijken spoorweg, over *Charleroi*, naar *Namen* te begeven.

WARNSINCK.

DE PAAUW-COUROUCOU (*Couroucou Pavoninus.*)

(Volgens A. DE LATTRE.)

Deze vogel onthoudt zich in de zeer hoog gelegene, door menigvuldige moeijelijkheden voor *Europeërs* bijna ontoegankelijke streken van het tropische *Amerika*. De eenige nadering tot dezelve is langs ijzingwekkende wegen, waarop zelfs geene muildieren te gebruiken zijn. Voornamelijk treft men hem aan in het bovengedeelte der provincie *Verapaz*, welker laatste stad *Toban* (*Coban?*) is. Dit oord verschilt geheel en al van het overige des lands; het regent er onophoudelijk, en de plantengroei is er buitengemeen weelderig; terwijl in

de andere gewesten van *Midden-Amerika* het jaar in zes maanden van nat en zes maanden van droog weder verdeeld is. Deze kracht der vegetatie wordt echter uiterst bezwaarlijk voor de reizigers. Daar de wegen er voor muilezels niet bruikbaar zijn, moet men zijne toevlugt nemen tot *Indianen*. Twee dier lieden vervaardigen alsdan eene soort van zitstoel, die door een' lederen riem vastgehouden wordt, aan welken zij dien dragen. Op deze wijs legt men drie tot vier Fransche mijlen daags af. Ook de moeijelijkheid om de vogels te droogen is zeer groot, en ik heb daartoe steeds vuur te hulp moeten nemen. Ik vond den *Paauw-Couroucou* het eerst op den 4 October, acht mijlen van *Toban*, in bosschen met zeer hoogstammige boomen, waar de zon nimmer door het loof dringt, en waar dienvolgens ook aanhoudend eene vochtige en zeer onaangename koude heerscht. Hier heeft deze prachtige vogel zijn verblijf gekozen; doch niettemin zoekt hij des morgens de zon. Alsdan echter is het onmogelijk hem te schieten; want hij moet, om de warmte te genieten, tot op de hoogste takken der boomen stijgen, waar geen geweer hem ligtelijk bereiken kan; of, zoo zulks al het geval ware, zou de overgroote menigte van slingerplanten het getroffen dier beletten naar beneden te vallen. Men moet derhalve tot 10 of 11 ure wachten, wanneer de vogel lager in het bosch daalt. Er zijn slechts twee middelen om hem te schieten: men moet of naauwkeurig het geschreeuw van zijn wijfje nabootsen, waarmede men hem tot binnen bereik van het schot kan lokken; of men moet den boom opzoeken, waaraan de vrucht groeit, met welke hij zich voedt: hij rukt er die al vliegende af; doch, daar hij van deze vruchten eene menigte verbruikt, vindt men ligt gelegenheid om hem te treffen: andere wijs van jagen baat hier niet. Gewoonlijk houdt de vogel zich stil en laat zich niet hooren, en hem altijd in de natte bosschen te vervolgen, is onmogelijk. Het mannetje van den *Couroucou* gelijkt in het eerste levensjaar naar het wijfje, met het eenig onderscheid, dat hij aan het benedendeel des buiks eenige roode, met grijs gemengde vlekken heeft, en dat zijne zes staartvederen wit zijn, terwijl die van het wijfje zwarte strepen hebben. De volwassen, dat is drie jaren oude *Couroucou* blijft slechts een vierendeel jaars lang in zijne volle pracht; want de schoonste en langste vederen gaan uiterst ligt verloren, en kwetst men ze al niet met het schot, zoo worden zij toch in het vallen tusschen de takken beschadigd.

Ook duurt het wisselen der langste vederen in den ruitijd negen maanden lang; dat der overige slechts vier maanden. Wil de *Couroucou* broeden, zoo zoekt hij gewoonlijk een onbewoond eksternest op, en maakt in de zijde, die tegen den ingang over staat, een gat. Bij het broeden komt hij aan de eene zijde er in en gaat aan den anderen kant er uit: het eenige middel, om zijnen heerlijken vederdos, waarop hij veel prijs schijnt te stellen, onbeschadigd te bewaren. Om dezen tijd trachten de *Indianen* de twee groote vederen van den vogel te bemagtigen, door, zoo stil mogelijk, den boom te beklauteren; want, daar zij voor de vederen een' gemakkelijken en voordeeligen aftrek vinden, voeren zij tegen de *Couroucous* een' gedurigen oorlog.

WIJZE VAN VISCHVANGST DER ESKIMO'S.

Om visch te vangen maken deze wilden twee gaten in het ijs, van ongeveer acht duim middellijns, en zes voet van elkander, in de rigting van het noorden naar het zuiden. De opening naar het noorden wordt voor de zon beschut door eenen dam van sneeuw, dien zij, vier voet hoog, in een' halven kring, om de zuidelijke ronding van het gat henen leggen. Vervolgens maken zij om de noordzijde van de zuidelijke opening een' gelijken dam, en wel in diervoege opgetrokken, dat dezelve de zonnestralen in het gat terugkaatst. Nu legt zich de *Eskimo* met het aangezigt zeer na aan de noorder opening, in welke het water, door de stralen, welke in het zuidelijke gat vallen, licht genoeg geworden is. In zijne linkerhand houdt hij een rood snoer, met welk hij in 't water speelt, om de visschen aan te lokken, en in zijne regter eene spies, gereed om, zoodra zij onder het bereik zijn, hen te harpoenen. Welk een nood, of wel wat toeval zal vereischt geworden zijn, om te komen op het denkbeeld van zóó visch te vangen? Welligt zou deze wijze ook in onze stroomen met vrucht kunnen nagevolgd worden.

DE CURDISTANNERS.

De vlakte van *Curdistan* is van tallooze bergen omringd,

die, zoo niet het geheele jaar, althans een groot gedeelte van hetzelve met sneeuw bedekt zijn, waardoor zij alle voordeelen van onze koudere luchtstreken deelachtig wordt, zonder de welige vruchtbaarheid te verliezen, die over het algemeen de warmere landen eigen is. De *Curdistanners* zelven, een herdervolk uit de oudste tijden, de *Cardacheën* en *Parthen* der geschiedenis, behouden in deze gebergten hunne vroegere zeden en gewoonten, die genen in de steden verloren hebben; daarbij voeden zij eene woeste en niet te beteugelen neiging tot onafhankelijkheid. In ieder opzigt geheel strijdig met hunne landslieden in de vlakte, is aan deze bergbewoners alles leven, vuur en vlammen; zij zijn roovers van beroep, en steeds op de loer om buit te maken. Over het algemeen zijn zij van eene krachtige en gespierde ligchaamsgesteldheid, met een' dikken baard, die het onderste gedeelte des gezigts gekroest bedekt, maar dien zij nogtans zelden zeer lang laten worden; in tegenspraak met een' donkeren knevelbaard staan meestal helderblaauwe oogen, wier aanblik doorborend is en onderworpenheid eischt, die schitterend, maar ook wraakvonkelend, gelijk die van den valk, zijn, en waarin trotschheid op het woeste en verraderlijke bandietenleven spreekt. Daarbij getuigt een gloeijend rood, hetwelk door de olijfkleur heenschijnt, van hunne krachtige gezondheid; en verbeeldt men zich nu nog dit bandietenvolk met pistolen, dolken en een' scherpen pallas voorzien, welke wapens zij nooit, zelfs niet in hunne woningen, afleggen, dan heeft men eene getrouwe afbeelding van hen.

De Curdistansche vrouwen voegen geheel bij de woeste en stoutmoedige mannen; bergnimfen in hare jeugd, en beminnelijke, lagchende lichtbruine meisjes, worden zij in hare middelbare jaren Amazonen, die hare mannen op al hunne strooptogten verzellen. Met het vijftiende of twintigste jaar zijn zij in haren schoonsten bloei, maar in het vijfentwintigste begint hare schoonheid, ingevolge van hare levenswijze, reeds te verwelken. Steeds te paard, rijden mannen en vrouwen met dezelfde koenheid en bekwaamheid, en weinig paarden in de wereld zullen de Curdistansche evenaren in het bestijgen der steilste hoogten, en de gevaarlijkste hellingen af te galopperen.

De *Curdistanners* hebben eene ongemeene liefhebberij voor de antilopenjagt, en slaan in de drift van het vervol-

gen geen acht op den grond, dien zij overrennen; stoutmoedig springen zij over afgronden heen, zonder eenig ongeluk te krijgen. Merkwaardig is het nog bij de Curdistansche paarden, dat zij, hetgeen anders bij de bergfokkerij het geval niet is, gemeenlijk groot van gewas zijn; daarbij zijn zij zoo fraai en levendig als onvermoeid en mak.

LORITUS.

(Anecdote van een' Geleerde.)

HENDRIK LORITUS, dien men, naar zijne geboorteplaats *Glaris*, gewoonlijk GLAREANUS noemde, stierf, als Professor der Philosophie, te *Bazel* in het jaar 1536. De *historia litteraria* gedenkt zijne vereerende verbindtenis met den beroemden ERASMUS van *Rotterdam*. Eens was de Universiteit, tot welke hij als Hoogleeraar behoorde, in niet geringe verlegenheid wegens den rang, die hem bij eene openbare plegtigheid moest aangewezen worden. De geleerde LORITUS was geen Doctor, maar niettemin was hij Professor der Wijsbegeerte, en Keizer MAXIMILIAAN, die zijne verdienste naar waarde wist te schatten, had hem met den lauwerkrans en met eene gouden eereketen versierd. Onder de Doctoren, zoo beweerden zij, die dezen graad bezaten, mogt LORITUS geene zitting hebben, en zich onder hen, die slechts Magister waren, te plaatsen, hiertoe kon de man, die toch ook zijne waarde gevoelde, niet besluiten. Men kent immers de rangkrakeelen, die in deze gouden eeuw der etiquette maar al te dikwerf tusschen de geleerde heeren voorvielen. Niemand waagde, in dit moeijelijk geval eene beslissende uitspraak te doen. GLAREANUS besloot, het vraagstuk, dat aan zijne heeren ambtgenooten zooveel zorg en moeite kostte, zelf en op zijne eigenaardige wijs op te lossen. Op zekeren ochtend, toen eene Doctors-promotie beginnen zou, kwam hij op eenen ezel, dien hij daartoe in eenen aan de Universiteit behoorenden molen gehuurd had, in de gehoorzaal rijden. Men kan ligt denken, welk een gelach de verschijning van zoo zonderling een' ruiter verwekte. Sommigen meenden, dat LORITUS GLAREANUS stapelzot geworden was; de beter beradenen dachten wel, dat de man, die als een eerste spotter bekend stond, met zijn' graauwen *Rosinante* iets anders beoelde. De Rector der Universiteit, die krachtens zijn ambt zich bevoegd en verpligt achtte naar de aanleiding tot zoo ergerlijk een tooneel te vernemen, riep hem voor zich. De studenten maakten al meesmuilende ruimbaan, en deftig trad graauwtje langoor voorwaarts. »Hoe durft gij u verstouten," vroeg de Rector, »hier in deze achtbare zaal op zoo wonderlijk eene manier te verschijnen?" — »Dat heb ik alleen gedaan," hernam de Professor, »om ten minste eene plaats te

hebben, waar ik met regt kon zitten, aangemerkt men mij de andere betwist." Het gelach verdubbelde, en de Professor was, waar hij wezen wilde. Zonder verderen tegenstand verzocht men hem, in de Doctorenbank plaats te nemen. Daar nu echter de ernstige stemming, die tot de plegtigheid vereischt werd, voor ditmaal onherstelbaar voorbij was, wilde GLAREANUS van de hem toegekende eer thans geen gebruik maken, en de geheele promotie werd uitgesteld. Een drom van studenten verzelde den moedigen man, als om zijne zegepraal te vieren, naar zijne woning. Den volgenden dag kwam hij, op gepaste wijs en in gepast gewaad, in het auditorium, en nam zijne plaats onder de Doctoren. Ongaarne waagde zich anders gewoonlijk een collega met spotvragen aan den steeds slagvaardigen man; maar ditmaal meende toch een hunner, zijne riddersporen aan hem te kunnen verdienen met de vraag: »Waar hebt gij dan vandaag uwen *Pegasus* gelaten?" — »Het was de mijne niet; ik had hem slechts van de Universiteit, waartoe hij behoorde, gehuurd," antwoordde GLAREANUS, die het genoegen had, andermaal eene menigte lagchers op zijne zijde te zien.

SPOORWEGEN BIJ DE EGYPTENAREN.

Er is meer dan ééne reden om te gelooven, dat de oude *Egyptenaren*, die zoo vele dingen wisten, waarvan de kennis sedert verloren is gegaan, ook niet onbekend geweest zijn met de voorname grondbeginselen der spoorwegen, ofschoon zij die in de bijzonderheden niet juist op de wijze hebben aangewend, als wij thans doen. Een blik alleen op de schildering, welke HERODOTUS geeft van den gladden weg, dien zij aanlegden, om door machinerie de ontzettend groote steenklompen uit afgelegene groeven naar de piramiden te brengen, toen zij zich met den bouw dezer reusachtige gevaarten bezig hielden, bewijst, hoe innig zij met de grondbeginselen der werktuigkunde bekend waren. Een hedendaagsch reiziger zegt: »Op een aanmerkelijk gedeelte van den weg tusschen *Cosseir* en *Oud-Thebe* vindt men de volkomen duidelijke blijken, dat het beginsel der spoorwegen door de oude Egyptische bouwmeesters in toepassing gebragt is." Andere reizigers, die aan deze omstandigheid niet dachten, hebben hunne verbazing te kennen gegeven over de blijkbaar door kunst te weeg gebragte volkomen effene vlakte van dezen weg.

SCHICHT OVER BEETHOVEN.

Het Dresdensche dagblad verhaalt: De oude, trouwhartige SCHICHT, voormaals Muzijkdirecteur in de beide Hoofdkerken van *Leipzig*, was in den beginne tegen BEETHOVEN ingeno-

men, en trok vooral diens geschiktheid voor dramatische muzijk in twijfel. »BEETHOVEN is met zijne opera's-muzijk een ezel," plagt hij te zeggen. Niet dan met moeite bewoog men hem eindelijk, eene opvoering van *Fidelio* bij te wonen. Na de voorstelling was er geen woord uit hem te krijgen; maar toen de opera voor de tweede en derde maal gegeven werd, zag men hem telkens weder in den schouwburg. Ten langen laatste perste men hem zijn oordeel af. »Ja," gaf hij nu eenvoudig ten antwoord, »het ding is omgekeerd — *ik* was de ezel."

HUISELIJKE UITGAVEN DER KONINGIN VAN GROOTBRITTANJE.

De volgende rekening van uitgaven der koninklijke huishouding in *Engeland*, over het jaar 1846, zal aan staatsoeconomen en het publiek in het algemeen, maar vooral aan huishoudelijke dames misschien niet onbelangrijk voorkomen: Brood, 2050 pond sterling; boter, kaas en eijeren, 4976; melk en room, 1478; vleesch, 9472; gevogelte, 3633; visch, 1970; specerijen en kruidenierswaren, 4644; olie, enz. 1793; fruiten en suikerwerk, 1741; groenten, 487; wijn, 4850; likeuren, enz. 1843; ale en porter, 2811; waskaarsen, 1977; vetkaarsen, 679; lampen, 4166; hout en kolen, 6849; papier, couranten, schrijfbehoeften, enz. 824; draaijerswerk, 376; kopergoed, 890; porselein, glas enz. 1328; lijnwaad, 1085; linnen en tafelgoed, 3130; zilver, 500 pond. In alles eene som van 63,546 pond sterling, of *f* 762,552 Nederlandsch.

VORSTEN-EERZUIL.

Men was in het Vorstendom *Reuss-Lobenstein* op het denkbeeld gekomen, om den Vorst, ter gelegenheid van zijn regeringsjubilaeum, een prachtig gedenkteeken van gegoten ijzer op te rigten. Het was goed gemeend; want het volk heeft den Vorst lief, en waarlijk niet zonder reden. De modellen waren voltooid en in de gieterij alles tot het gieten gereed. Nu hoort de Vorst van het plan. Hij vordert rapport, en geeft daarop het volgende bescheid: »Ik wil geen gedenkteeken, door gieter of steenhouwer gemaakt. Mij een gedenkteeken maken, kan ik zelf, en oprigten kan ik het ook. Ik wil het maken en zal het zetten *in de harten mijner onderdanen.* Daar zal het goed staan, en eer en vreugd heb ik er dan genoeg van." — Men stelde hem hierop voor, hoe velen zich niet in hunne blijdschap te leur gesteld zouden vinden, wanneer het ontwerp opgegeven moest worden — alles vergeefs! — »Het blijft bij mijn gegeven antwoord," zeî de Vorst al lagchende. »Het eerzuiliséren is *mijne* zaak, en ik zal het doen op *mijne* manier."

BLUCHER'S GALANTERIE.

Toen Vorst BLUCHER na den volbragten veldtogt *Hamburg* bezocht, rigtte men aldaar op de sterrenschans eene groote monstering der Hamburger burgergarde aan. In eene, midden in deze uitgestrekte ruimte opgerigte tent werd den hooggeprezen' held een prachtig déjeuner aangeboden, dat door al de aanzienlijksten van *Hamburg* werd bijgewoond. Onder de aanwezigen bevond zich ook zekere Madame SCHRÖDER, die met eene heerlijke stem begaafd, en vooral door de meesterlijke wijs, waarop zij het Engelsche volkslied: *God save the King* voordroeg, beroemd was. Dit aan den *Held van Waterloo* bekend geworden zijnde, deed zulks bij hem den wensch ontstaan, om deze dame het bedoelde lied te hooren zingen, waartoe zij zich ook terstond bereid verklaarde. Nadat zij geëindigd had, gaf de veldheer in hartelijke woorden zijnen dank voor de bereidwilligheid te kennen, waarmede zij aan zijnen wensch voldaan had, en voegde er op een' schertsenden toon bij, dat, zoo zij hem de eer waardig keurde, hij ook gaarne bij haar eerstvolgend kind als peetoom zou optreden. Voor dit vereerend aanbod op hare beurt haren innigen dank betuigd hebbende, verstoutte Madame SCHRÖDER zich nogtans er bij te voegen, dat, hoe erkentelijk zij er ook voor was, zij evenwel den wensch niet onderdrukken kon, reeds nu eenig teeken, hoe klein ook, van de welwillende gezindheid des roemrijken mans jegens haar te mogen ontvangen. Op eenen wenk van BLUCHER werd hem nu zijn hoed toegereikt, waarop een witte vederpluim prijkte. »Mevrouw," zeide hij, zich met beleefde vriendelijkheid voor haar buigende, »wees zoo goed en trek eene veder uit deze pluim. In al de gevechten, die ik geleverd heb, wapperde zij boven mijn hoofd, en indien al het wit eenigzins zwart geworden mag zijn, zoo bedenk, dat het de rook van het geschut was, die hare oorspronkelijke kleur heeft doen veranderen. Deze vederbos, vlei ik mij, was de schrik der vijanden, het rigtpunt onzer soldaten, en meermalen zeker was hij het legerteeken, om hetwelk de heftigste strijd zich zamendrong. Neem er eene veder uit, en bewaar tevens met dezelve een vriendelijk aandenken aan mij." Dus sprak de oude krijgsman, die waarlijk wel het regt had, van zijn krijgssieraad nagenoeg hetzelfde te roemen, als vóór hem Koning HENDRIK IV van *Frankrijk* van het zijne.

DE ZEVEN HOOFDZONDEN.

Gij, Sue, die, als naar het leven,
Reeds ***zeven Zonden*** hebt beschreven,
Ei voeg er nog een *achtste* bij:
Republikeinsche razernij.

MENGELWERK.

HET MENSCHELIJK SPRAAKVERMOGEN.

Door

W. A. VAN DIEST,

S. S. Min. Cand.

(*Vervolg en slot van bl.* 200.)

Trouwens, de menschelijke geest, zoo rijk in ontdekkingen, heeft allerlei hulpmiddelen uitgedacht, om de gewaarwordingen der ziel op eene andere wijze, dan door het gewone spraakorgaan, uit te drukken en bij anderen op te wekken. Ik noodig u daarom, om met mij

III. Stil te staan bij *eenige hulpmiddelen, om het gemis van het Spraakvermogen eenigermate te vergoeden of deszelfs plaats te vervangen.*

Onder datgene, wat het gemis der menschelijke stem eenigzins te hulp kan komen, rekenen wij inzonderheid *gedenkteekenen, beelden, schilderijen, brieven, boeken, telegraphen, de gebarentaal, de bloemen-, buik-* en *vingerspraak.* Van de acht eerstgenoemde hulpmiddelen zullen wij slechts iets in het midden brengen, over de beide laatsten daarentegen eenigzins breeder uitweiden.

Dat *gedenkteekenen, beelden* en *schilderijen* eenige bepaalde voorstellingen in onze ziel te weeg brengen en als 't ware tot ons spreken, weet ieder, die slechts een gedenkteeken, een gegoten, gebeiteld of gesneden beeld, of ook wel eene *schilderij*, met opmerkzaamheid bezigtigd heeft.

Gij komt b. v. (om onder duizende voorwerpen slechts een enkel te noemen) in de nieuwe Kerk te *Delft*, en aanschouwt daar de graftombe van het koninklijke huis; dan denkt gij, zonder dat men tot u spreekt, onwillekeurig aan den vervaardiger der tombe, aan de onderwerpen, welke hare zinnebeeldige figuren te kennen geven, aan de ontslapene Prinsen van *Oranje*, aan den tijd en de omstandigheden, waarin zij leefden enz. enz. Ziet gij de standbeelden van eenen DE RUYTER te *Vlissingen*, van eenen ERASMUS te *Rotterdam*,

van eenen LAURENS KOSTER te *Haarlem* of het onlangs te *'s Hage* onthulde standbeeld van Prins WILLEM I, *den Vader des Vaderlands*, gij denkt terstond aan de groote diensten, door die beroemde mannen aan ons Vaderland bewezen. Ziet gij onzen Zaligmaker met eene doornenkroon op eene schilderij afgebeeld, oogenblikkelijk zweeft u zijn bitter lijden voor den geest, en gij denkt aan den smartelijken dood, door Hem tot behoud van zondaren ondergaan.

De denkbeelden, welke *gedenkteekenen*, *standbeelden* of *schilderijen* slechts gedeeltelijk aan uwen geest overbrengen, worden meer verlevendigd door het lezen van *nieuwsbladen*, *brieven*, *boeken* of *geschriften*. Vanwaar komt het, dat men somtijds den postbode zoo gaarne aan onze huizen hoort aanschellen? Alleen omdat gij hijgend naar nieuwstijdingen uitziet, die de courant mededeelt, of omdat gij eenen brief verwacht, waarin de persoon, dien gij zoo gaarne mondeling wenschtet te spreken, u zijne gedachten schriftelijk uiten zal. Gij opent den brief, en reeds door de toespraak *waarde Vader*, *geliefde Zoon*, *geachte Vriend* is het, als of men u aanspreekt. Alles, wat afwezige bloedverwanten of vrienden uit verwijderde plaatsen, ja zelfs uit *Oost* of *West*, met u te bespreken hebben, maken zij, bij gemis van woordenspraak door letterschrift bekend. En hoe aangenaam het dikwerf is, zich van dit hulpmiddel te bedienen, kan de onderteekening van zoodanige briefschrijvers getuigen, die wel *eindigen met de pen*, *maar niet met het hart*.

Onnoemlijk is verder het aantal *dag-*, *week-* en *maandbladen*, waardoor wij onophoudelijk met de denkbeelden of handelingen van onderscheidene personen, zoo binnen als buiten ons Vaderland, kunnen worden bekend gemaakt. Het regent prospectussen in de boekwinkels, en de Nederlandsche drukpers zweet als 't ware wegens den stroom van vlugschriften, welke dienen moeten, om ons met de voornemens, gedachten, gewaarwordingen, ondervindingen of nasporingen van allerlei menschen en allerlei volken, door letterdruk, bekend te maken. Verbazend groot is almede het aantal *boekwerken*, dat in verschillende talen en over allerlei wetenschappen vroeger geschreven is en voor het nageslacht in verschillende landen bewaard wordt. *Parijs* alleen heeft eene verzameling van 350,000 gedrukte boeken, *Munchen* eene van 400,000, en *Petersburg*, *Weenen* en *Dresden* ieder eene van 300,000, *Oxford* zelfs eene, die uit 500,000 bestaat. Dan genoeg, om

te doen blijken, dat menschen, die van ons verwijderd leven, of wier monden reeds vóór eeuwen in het graf zwijgen, door hunne boeken of geschriften tot ons kunnen spreken.

Van geheel anderen aard, als de bovengenoemde, is het *spreken door middel van Telegrafen* of *verreschrijvers*. Zij bestaan dikwerf uit eenige platronde schijven, of uit beweegbare lange houten, die, naar willekeur omgezet, onderscheidene woorden kunnen zamenstellen. Deze worden als seinen op torens of dergelijke hoogten geplaatst, en op zoodanigen afstand van elkander, dat zij geschikt door verrekijkers kunnen worden waargenomen. Eene lijn van de grenzen des Rijks tot de hoofdstad kan alle tijdingen, die spoed vereischen, in minder dan een half uur overbrengen. De *Electromagnetische Telegraaf*, door den Heer WENCKEBACH, aan den ijzeren weg tusschen *Haarlem* en *Amsterdam* vervaardigd, vertoont slechts eenen, tusschen die beide steden gespannen draad, welke, binnen den tijd van vijf minuten, vraag en antwoord mededeelt. De Haarlemsche Courant van den 12 Aug. 1845 berigtte ons, dat eenige bekwame schaakspelers uit *Haarlem* en *Amsterdam*, door middel van denzelven, eene schaakpartij hebben uitgespeeld, bij welke de overwinning na 54 zetten onbeslist is gebleven. Dit haalt echter nog geenszins bij de uitvinding van eenen *Galvanischen Telegraaf* in *Engeland*, volgens welke men op den afstand van 115,000 uren in éene seconde antwoord bekomen kan.

De *gebarentaal* verdient almede onze opmerking. Zij bestaat hierin, dat men alleen door gelaatstrekken en gebaren onderscheidene hartstogten en gemoedsbewegingen kan uitdrukken, zonder daarbij de hulp der stem in te roepen. Niemand heeft zich in dit opzigt zoo beroemd gemaakt als de Engelsche acteur GARRICK, die de kunst dan ook meesterlijk verstond, om, alleen door zijne gelaatstrekken, verschillende gewaarwordingen bij zijne toehoorders of aanschouwers te verwekken. Zoo verhaalt men, b. v., dat hij eens, een aanzienlijk gezelschap binnentredende, zonder een woord te spreken, allen aanwezigen ongerustheid, angst, vrees, schrik en ijzing deed gevoelen, zonder dat zij zelven de oorzaak daarvan wisten; want GARRICK deelde met geen enkel woord mede, wat hem schijnbaar in die zielsgesteldheid had gebragt. Wie denkt hierbij ook niet aan de pantomime in den schouwburg, of aan de minische en plastische voorstellingen van bijzondere personen? — Dat men door middel

der gebarentaal en het bezigen van slechts één enkel woord, verschillende gewaarwordingen te verstaan kan geven, blijkt uit het volgende. Twee Heeren waren eens te *Parijs* in eene der loges van den schouwburg naast elkander gezeten, alwaar zij onder het maken van eene diepe buiging en den wederzijdschen groet van *Monsieur* hadden plaats genomen. Een hunner, wien het langdurig zitten verveelde, staat, om zich wat te verpoozen, op, doch trapt den naast hem zittende bij ongeluk duchtig op den voet. Hierdoor verschrikt, roept hij, om zich over die onbeleefdheid te verontschuldigen, met ontstelde gelaatstrekken en veelbeteekenende gebaren, eensklaps *Monsieur!* waarop de ander, door het uitspreken van het woord *Monsieur* met vriendelijke blikken en op eene innemende wijze, te kennen geeft, dat hij zulks niet euvel opgenomen, noch zich bezeerd heeft. Getroffen over de meesterlijke volvoering der hoofdrol door eene der actrices, rigt hij de hand naar het tooneel en wijst op haar, tot zijnen buurman zachtjes fluisterende: *Monsieur!* De aangesprokene, hem begrijpende, knikt; doch, daar haar sterk blanketsel hem minder beviel, brengt hij zijne hand op zijn aangezigt en wendt ze daarop onmiddellijk tot dezelfde dame, om zijne afkeuring aan te duiden, welke taal door den eersten terstond gevat en onder het mompelen van het woord *Monsieur* met toestemmend knikken beantwoord wordt. Te midden van het laatste bedrijf komt er een knecht in de loge, die door zijne houding en rondzoekende oogen al spoedig verried, dat hij eenen Heer kwam roepen. Dezen op eenen afstand in het oog krijgende, geeft hij den anderen door handgebaar en oogentaal zijn vriendelijk verzoek te kennen, om dien Heer eens even aan te stooten en te doen omzien. Fluks wordt deze laatste op den schouder getikt en onder den uitroep van *Monsieur!* naar den hem roependen knecht gewezen, waarop hij, dezen gezien hebbende, met een' dankbaren blik voor de minzame waarschuwing, insgelijks het zoo veel beteekenende *Monsieur* herneemt. Hij grijpt zijnen hoed, neemt onder eene diepe buiging met het woord *Monsieur* afscheid van den hem onbekenden vreemdeling, die insgelijks een zacht *Monsieur* hooren laat, en weldra waren *Monsieur* en de knecht uit de loge verdwenen.

De Oosterlingen verstaan de kunst, om aan verwijderde vrienden de geheimste gedachten hunner ziel en de verborgenste wenschen van het hart, zonder het gebruiken van

letters of woorden, mede te deelen. Dit geschiedt door het zamenstellen van eenen ruiker, dien zij *Selam* noemen. Elke bloem heeft daarin eenen naam of geheime beduidenis, en alle te zamen worden zoodanig gerangschikt, dat zij geheele volzinnen te kennen geven. Deze wijze van spreken, die wij *bloementaal* noemen, is oorspronkelijk door opgesloten Oostersche vrouwen uitgevonden, om liefdesaangelegenheden te kunnen behandelen.

En zoo ben ik tot de *buik-* en *vingerspraak* genaderd, als geschikte hulpmiddelen, welke de plaats van het gewone spraakvermogen vervangen of deszelfs gemis eenigermate vergoeden kunnen.

Den naam van *buikspreker* geeft men aan zoodanige personen, die het vermogen bezitten, om van uit den buik, de borst of de maag te spreken, zonder den mond te openen of de lippen te bewegen, in dier voege, dat de voortgebragte woorden van op eenen verren afstand schijnen te komen. De Abt DE LA CHAPELLE, die over dit onderwerp een zeer merkwaardig boek geschreven heeft en onderscheidene voorbeelden van buiksprekers aanhaalt, zegt, »dat ieder, die wil, buikspreker kan worden." De eenige noodzakelijke voorwaarden zijn: oefening, geduld, eene zekere buigzaamheid in de werktuigen der spraak, en vooral eene sterke borst; want de geheele buikspraak bestaat alleen in het onderdrukken der stem op het oogenblik, dat zij het bovenste gedeelte der luchtpijp verlaat. De kleine opening in den gorgel, waardoor men adem haalt, is op dat oogenblik geheel gesloten, dringt de lucht naar de long terug, en laat slechts eene kleine hoeveelheid daarvan uitgaan, juist zooveel als er noodig is tot vorming van een gearticuleerd geluid.

BRODEAU, een geleerd *criticus* uit de 16de eeuw, deelt de guitenstreken van LOUIS BRABANT, een kamerdienaar van FRANS I, mede, die door middel zijner buikspraak eene dame te *Parijs* had weten over te halen, hem hare schoone en rijke dochter ten huwelijk te geven, en die eenen bankier te *Lyon*, CORNU genaamd, noodzaakte, om hem een prachtig huwelijks-geschenk te vereeren. Dit geval droeg zich volgenderwijze toe: LOUIS BRABANT, een man van burger afkomst en zonder vermogen, was verliefd geworden op de dochter van een' rijken *Parijzenaar* van hoogen rang. De ouders van dat meisje verwierpen met minachting het voorstel, om iemand zoo ver beneden hen tot schoonzoon aan te

nemen. De vader overleden zijnde, vatte LOUIS BRABANT het voornemen op, om de gave, welke hij van de natuur ontvangen en door studie ontwikkeld had, in het belang zijner liefde te doen strekken. Hij wilde namelijk daartoe van zijn *spreekorgaan* gebruik maken, dat voor duizenderlei wijzigingen vatbaar was, en waardoor hij eene groote mimische bekwaamheid verkregen had in het nabootsen van de verschillende buigingen der stem van anderen. Aldus geoefend, ging hij een bezoek bij de weduwe afleggen. Zoodra hij nu den voet in het huis gezet had, hoorde zij eene stem, die van boven scheen te komen, en welke zij voor die van haren afgestorvenen echtgenoot erkende. Die stem riep haar dringend toe: »Geef mijne dochter aan LOUIS BRABANT; hij »is rijk en heeft een voortreffelijk karakter. Ik onderga »thans in het vagevuur eene smartelijke maar verdiende straf, »omdat ik mij vroeger tegen dit huwelijk verzet heb. Doe »hetgeen ik u aanbeveel, en ik zal weldra uit het vagevuur »verlost en in den hemel zijn." Eenige oogenblikken daarna zag de weduwe den voor hare dochter aangeduiden echtgenoot binnentreden; doch niemand kon vermoeden, dat hij de tolk des overledenen was geweest, want men had hem onbewegelijk eenige oogenblikken in een belendend vertrek zien wachten, en zijne lippen waren gedurende dien tijd even onbewegelijk als zijn gelaat geweest. Het bevel van boven was intusschen duidelijk en dringend; de weduwe durfde zich daaraan niet onttrekken, en gaf hem hare dochter ten huwelijk. — Maar dit was nog het moeijelijkste punt niet. Er was dringend geld noodig, en hoe dit aangeschaft? Ook daarvoor wist de roekelooze buikspreker raad. Hij sloeg het oog op CORNU, een' ouden bankier, die zijne koffers door allerlei woeker en afpersingen had weten te vullen. De heimelijke wroeging, welke de gierigaard daarover gevoelde, vermoedende, maakt hij zich deze ten nutte. Hij laat bij herhaling in het huis van CORNU eene vreeselijke en donderende stem hooren, die hem beveelt, eene aanzienlijke som gelds, ter waarde van 10,000 kroonen, aan LOUIS BRABANT ter hand te stellen, ten einde voor zijnen schandelijken woeker eene eeuwige straf te ontgaan. Wij weten uit de geschiedenis, dat onze LOUIS uit handen van den angstigen vrek de geëischte som bekomen heeft.

Ik kan mij niet weêrhouden, uit eene reeks van door buiksprekers uitgevoerde daden, nog eene mede te deelen,

die eens te *Hopfield*, een dorp in *Engeland*, heeft plaats gehad, en in het *Nederlandsch Magazijn* van 1844, bl. 103, nagenoeg op dezen trant verhaald wordt: Een aantal mannen, vrouwen en kinderen had zich op zekeren tijd in dat dorp rondom een' zwarten beer verzameld, die achteloos voortliep in de rigting, welke zijn geleider hem deed houden. De beerenleider droeg een' witten jas, zoo ruim, dat dezelve wel tweemaal om zijn ligchaam kon gewikkeld worden, een vest, dat veel te kort was, eene gescheurde broek en een' hoed, die uit nederigheid reeds voorlang den rand had afgelegd. Vooruit liep een jonge knaap, wien de honger de oogen uitzag; deze blies uit alle magt op eene flageolet, en sloeg zoo hard hij kon op eene tambourin, zoodat de voeten van alle *Hopfielders* onwillekeurig de maat sloegen. Voor den Rooden Leeuw, de eenige herberg in het dorp, hield de beerenleider stil; het volk stond in een' halven kring om hem heen, en nu gebood hij zijnen *Bruin*, zoo heette de beer, zich overeind te plaatsen. Daarna zwaaide hij zijnen stok over en op het hoofd van den beer, nam onderscheidene standen aan en maakte vele fraaije passen, welk alles door den beer op eene smaakvolle wijze werd nagevolgd. Wat waren de *Hopfielders* gelukkig! Wat lachten zij van ganscher harte! — In de herberg nu, bevond zich toevallig een buikspreker, die als vreemdeling eenige uren te voren aldaar was aangekomen, en wiens natuurlijke vrolijkheid opgewekt en verhoogd werd door het tafereel daar buiten. Hij besloot terstond, zich eens regt met zijne kunst te vermaken, en mengde zich onder de aanschouwers. Het eerste oogenblik, waarin de flageolet en tambourin zwegen, te baat nemende, vroeg hij met een ernstig gelaat aan den beerenleider, of zijn *Bruin* ook spreken konde. Deze zag hem medelijdend en met minachting aan, haalde de schouders op, en antwoordde spottend: »Vraag het den beer zelven, en gij zult »het weten." — Dit was het juist, wat de buikspreker verwachtte. Hij naderde den beer met groote stappen, zette de handen in de zijden, met al het voorkomen van iemand, die eens aardig wil wezen, en sprak op schertsenden toon tot den beer: »Gij danst, als behoordet gij tot een ballet! Ik »maak u mijn compliment. Uit welk land zijt gij, mijnheer?" — Nu vernam men eene stem, welke duidelijk uit de keel van den beer voortkwam: »Ik kom van de *Alpen*, in *Zwitserland*." — Nu werden allen door eene stomme ver-

bazing bevangen, en de beerenleider zelf was meer verschrikt, dan iemand anders. Met wijdgeopende oogen en mond bleef hij roerloos staan, alsof zijne voeten in den grond wortel hadden geschoten. De buikspreker wendde zich tot hem en zeide: »Uw beer heeft eene zuivere Engelsche uitspraak. Men »kan ter naauwernood zijne Zwitsersche afkomst hooren!"— Zich weder tot *Bruin* keerende, ondervroeg hij hem, met blijkbare belangstelling, over zijn treurig voorkomen. — »*Engelands* dampige hemel heeft mij het *spleen* berokkend," gaf *Bruin* weder ten antwoord. — Toen deinsde de menigte ettelijke stappen achteruit. De buikspreker vervolgde: »Be»hoort gij reeds lang aan uwen meester?" — »Tot vervelens »toe!" — »Is uw meester niet goed jegens u, *Bruin?*" — »Goed? ja, als een smid voor zijn aanbeeld!" — »En zult »gij u daarover niet wreken?" — »Op een' schoonen morgen »zal hij mij ten ontbijt verstrekken." — Bij deze woorden ontzette de menigte zich geweldig. De hevig verschrikte geleider van den beer wilde aan den ketting trekken; maar het vermoeide dier deed een dof gebrom hooren. Alle aanwezigen verwijderden zich daarop zoo snel zij konden. *Bruin*, door de menigte verlaten, ging op zijn gemak zitten en oogde, als met een' wijsgeerigen blik, de ontstelde vlugtelingen na, onbewust dat hij alleen hun dien angst had veroorzaakt. — Op den avond van dien dag bevond de buikspreker zich voor de deur van den Rooden Leeuw, en, de zonderlinge gesprekken afluisterende, welke men over het gebeurde voerde, openbaarde hij al lagchende, door welk middel dit wonder geschied was. Men hoordē hem eerst met ingespannen nieuwsgierigheid aan; maar, toen hij geëindigd had, schudden de oudsten ongeloovig het hoofd. Grootmoeder GRIFFY meende, dat dergelijke sprookjes goed voor kinderen waren, maar te belagchelijk, dan dat verstandige lieden van jaren een oogenblik aan eene dergelijke kunst geloof zouden hechten. Het was daarenboven niet voor de eerste reize, dat een dier sprak, getuige de ezel van BILEAM uit Schrift. Overigens had ook de Almanak voorspeld, dat er in het midden van *Augustus* een wonder op aarde geschieden zoude. De buikspreker bleef echter bij zijne bewering, en wilde dezelve met bewijzen staven; maar de verontwaardigde menigte hoorde niet, en verliet hem. Sommigen beweren, dat de bewoners van *Hopfield* sedert dat voorval nog altijd stijf en sterk volhouden, dat zij den beer *Bruin* hebben hooren spreken.

Doch spoeden wij ons, ten slotte, tot de ontvouwing van een ander hulpmiddel ter vervanging van het menschelijke spraakvermogen, hetwelk van een' meer uitgebreiden en hoogst nuttigen aard is, en *dactylologie* of *vingerspraak* genoemd wordt.

Door *dactylologie* verstaan wij de kunst, om door middel van eene of twee handen te spreken. Zij rust op het beginsel, dat men den gewonen vorm der letters van ons Alphabet zooveel mogelijk tracht na te bootsen. Het Alphabet met ééne hand duidt de gewone, dat met twee handen de kapitale of groote letters aan. Alle woorden eener taal kunnen door het bezigen der vingerspraak volkomen uitgedrukt worden. In minder dan één uur kan men zich deze spraak eigen maken, en na eenige dagen oefening vlug en behendig daarmede te werk gaan. Deze vingerspraak wordt uitsluitend gebezigd, om doofstommen als 't ware te doen spreken, en heeft dit voordeel, dat men zelfs met hen in den donker kan spreken. Immers, doordien de letters met de hand gevormd worden, behoeft de persoon, die aangesproken wordt, de hand slechts te betasten en te bevoelen van hem, die spreekt. Zoo heeft men onlangs in het Doofstommen-Instituut te *Londen* opgemerkt, dat de kweekelingen, zonder dat men hun zulks aantoonde, op die wijze met elkander in den donker spraken.

De vingerspraak is oorspronkelijk uit *Spanje*, vanwaar tevens de kunst, om doofstommen te onderwijzen, schijnt afkomstig te zijn. Pater PONCE namelijk, een Benedictijner monnik van het klooster *Ona* in *Spanje*, die in 1504 overleed, beproefde het eerst, om die ongelukkige klasse van menschen te onderwijzen. Omstreeks veertig jaren later gaf BONET, een andere *Spanjaard*, aan wien men de eer toeschrijft, de uitvinder van het eenhandsche Alphabet te zijn, een boek over dat onderwerp in het licht, door welks verspreiding die kunst in *Italië* sneller voortgang maakte. Hoe het zij, dit is zeker, dat de kunst, om doofstommen te onderwijzen, tot eene vrij hooge volkomenheid is opgevoerd door de onvermoeide pogingen van den Abt DE L'ÉPÉE, die in 1712 te *Versailles* geboren werd, en zijn leven, ja zijn gansche vermogen ten dienste dier beklagenswaardige schepselen toewijdde. De volgende omstandigheid gaf hem hiertoe als bij toeval aanleiding.

Beroepsbezigheden bragten hem op zekeren dag in een huis,

waar eene moeder met twee jonge dochters woonde. De vrouw, welke hij wilde spreken, was uitgegaan; hij werd niettemin verzocht, om binnen te treden en eenige oogenblikken te vertoeven. Nu vindt hij twee jonge meisjes, die met de grootste oplettendheid eenig vrouwelijk handwerk verrigtten. De Abt, van nature een zeer minzaam man, spreekt eenige woorden tot dit tweetal, maar schijnt niet gehoord te worden. Hij herhaalt zijne toespraak, doch staat verbaasd over die twee jonge dochters, die onbewegelijk blijven zitten. Haar naderende, tracht hij ze die vreesachtigheid te doen overwinnen; maar al zijne pogingen blijven vruchteloos, want beide waren doofstom. Toen de vrouw des huizes terugkeerde, sprak de Abt met de innigste belangstelling over hare dochters. Zijn medelijden, zijne hartelijke deelneming maakt de moeder vertrouwelijk. Zij openbaart hare droefheid over den dood van eenen Geestelijke, uit het gesticht tegenover hare woning, die getracht had, door middel van schilderwerk, aan de beide zusters eenig onderwijs mede te deelen, maar gestorven was, zonder daarin eenige mate te zijn geslaagd. De Abt DE L'ÉPÉE, diep bewogen, en gevoelende, dat deze twee meisjes leven en sterven zouden, zonder iets van de Godsdienst te weten, zoo hij niet de eene of andere leerwijze met haar beproefde, verzocht de moeder, om ze dagelijks bij hem te zenden, terwijl hij alles voor haar zou doen, wat in zijn vermogen stond. Van dien oogenblik af beoogde de Abt DE L'ÉPÉE geen ander doel en koesterde geene andere gedachten, dan het ontdekken van middelen, om leniging te verschaffen aan een ongeluk, dat hem zoo diep roerde en met innig medelijden vervulde, waartoe hem het volgende zeer te stade kwam. Op zekeren dag, dat de Abt zich onledig hield met het onderwijs zijner kweekelingen, (want ook anderen had de edele menschenvriend bij dit zusterpaar als leerlingen aangenomen) bezocht hem een vreemdeling, en bood hem een Spaansch boek te koop aan, met de verzekering, dat hem de inhoud daarvan in zijne loffelijke pogingen van groote dienst zou kunnen zijn. Met de Spaansche taal onbekend, wees de Abt in den beginne dat boek van de hand; doch, het toevallig geopend hebbende, zag hij daarin de vingerspraak der *Spanjaards* afgebeeld, en vervolgens het titelblad beziende, meende hij, tot zijne groote vreugde, er uit te moeten lezen: »Kunst om »stommen te leeren spreken." Verdere aansporing had hij

niet noodig; hij gaf terstond den gevraagden prijs, haastte zich om verder met de Spaansche taal bekend te worden, en gebruikte nu het boek ten dienste zijner leerlingen.

Er was geene opoffering te groot, welke hij zich ten gevalle zijner leerlingen niet getroostte. Om in hunne behoeften te voorzien, beperkte hij zijne eigene. Voor zich zelven nam de Abt DE L'ÉPÉE nooit iets aan; want, volgens zijne eigene verklaring, zocht hij alleen aan anderen te hergeven of te vergoeden, wat hij voor niet ontvangen had: het gehoor en de spraak; zoodat het niet meer dan billijk was, dat hij zijn onderwijs gratis uitdeelde. Eens bood de afgezant van CATHARINA van *Rusland* hem de rijkste geschenken. »Mijnheer!" zeide de Abt, »ik neem nooit geld aan; zeg »Hare Majesteit, dat, zoo mijne pogingen haar loffelijk toe»schijnen, ik alleen verlang, dat zij mij eenen doofstomme »zendt, of wel eenen meester, om in de kunst van dit on»derwijs onderrigt te ontvangen." — Toen Keizer JOZEF van *Oostenrijk* zijn Instituut bezocht, gaf hij zijne verbazing te kennen, dat zulk een verdienstelijk man niet de eene of andere abdij had gekregen, waarvan hij de inkomsten aan de doofstommen konde besteden. Hij bood hem aan, er eene voor hem te verzoeken, of liever nog, er hem eene in zijn eigen Rijk te geven. »Ik ben reeds oud," antwoordde de Abt; »zoo Uwe Majesteit den doofstommen goedgunstig ge»zind zijt, dan is het niet op mijn hoofd, hetwelk reeds graf»waarts gebogen is, dat uwe gunst vallen moet, maar op het »werk zelf." — Toen de Abt reeds boven de zestig jaren oud was, zeide hij: »Ik ben bereid om elke taal te leeren, waarin »ik eenen doofstomme moet onderwijzen, ten einde der maat»schappije en der Godsdienst wezens terug te geven, die »vroeger aan beide vreemd waren." — Men weet ook uit zijne levensgeschiedenis, dat hij in reeds vergevorderden leeftijd de *Italiaansche*, *Spaansche*, *Engelsche* en *Duitsche* talen heeft aangeleerd, ten einde zijn stelsel, in het belang der doofstommen, in vier talen algemeen bekend te maken. Ook berigten ons de Geschiedschrijvers, dat hij van 1771 tot 1774 viermalen een opentlijk examen hield, waarbij zijne kweekelingen schriftelijk onderscheidene vragen beantwoordden in de *Latijnsche*, *Fransche*, *Engelsche*, *Spaansche*, *Duitsche* en *Italiaansche* talen.

Te midden van zijnen uitgebreiden en hoogst nuttigen werkkring ontsliep de Abt DE L'ÉPÉE, den 25 Dec. 1789, in

de armen zijner kweekelingen, den ouderdom van 77 jaren bereikt hebbende. Een van zijne doofstomme discipels maakte het volgende tweeregelig versje op zijn graf:

Il révèle à la fois les secrets merveilleux
De parler par les mains, d'entendre par les yeux. (*)

In eene der Kapellen van *St. Roch* te *Parijs*, ziet men een monument te zijner eere opgerigt, hetwelk de letters van het eenhandsche Alphabet vertoont, en van een Latijnsch opschrift voorzien is, welks vertaling in het Nederduitsch aldus luidt: *Aan den eerbiedwaardigen Abt* DE L'ÉPÉE, *die, naar het voorbeeld des Verlossers, de stommen deed spreken, heeft* Frankrijk *dit gedenkteeken toegewijd. Hij was geboren in* 1712, *en stierf in* 1789. Zulk een vereerend gedenkteeken verdiende die edeldenkende man met volle regt, wiens geheele leven aan menschenliefde was toegewijd, en die wat hij bezat, geld en tijd, kracht en leven, aan zijne edele bedoelingen ten offer bragt. Geen wonder dan ook, dat zijne nagedachtenis bij iederen menschenvriend in zegening blijft. Hij toch heeft, door zijne onafgebrokene zorg en eene ijzeren volharding, de vingerspraak tot eene zeer groote volkomenheid opgevoerd, en aan de menschelijke zamenleving, aan het maatschappelijk welzijn en aan de Christelijke kerk eene klasse van ongelukkigen hergeven, wier aantal in *Frankrijk* alleen minstens 20—25000 bedraagt. Vóór hem sleepten deze rampzaligen een planten-bestaan voort; nu leven en genieten zij; en vele vinden ook in ons Vaderland, inzonderheid op het Doofstommen-Instituut te *Groningen*, door den onvermoeiden ijver van onzen hoogst verdienstelijken GUYOT, eenigermate vergoeding voor het gemis van het edele spraakvermogen.

Gelukkig, dat niet ook wij ons onder de leerlingen van eenen Abt DE L'ÉPÉE behoeven te scharen, naardien wij allen, voor zoover mij althans bekend is, door het nooit volprezen Opperwezen, met het edele spraakvermogen bevoorregt zijn. Schatten wij hetzelve op den regten prijs, en trachten wij dat dierbaar werktuig ter verheerlijking van onzen Hemelschen Weldoener, ten nutte van onszelven en

(*) *Twee wond'ren bragt* L'ÉPÉE *door zijn vernuft tot stand:*
Te hooren met het oog, te spreken met de hand.

tot welzijn van onze naasten, vooral ook door eene ruime deelneming in straks genoemde zoo belangrijke Inrigting, aan te wenden!

DRIE JAREN IN CHINA.

In het jaar 1843 reisde ROBERT FORTUNE, verzamelaar voor de Londensche Maatschappij van Tuinbouw, naar *China*, om ten behoeve der plantenkunde de landen te doorzoeken, welke het traktaat van *Nanking* voor de weetgierigheid der buitenlanders had opengesteld. Op zijnen driejarigen togt heeft die reiziger herhaalde malen de plaatsen bezocht, tot welke den *Europeërs* de toegang verleend is, en ook menig oord, dat zij eigenlijk niet mogen betreden. Zijne waarnemingen heeft hij, in een door hem gehouden dagboek, onder den titel *Three years wanderings in China*, (driejarig zwerven in *China*) aan de wereld medegedeeld. Dit dagboek bepaalt zich geenszins tot botanische onderwerpen. Wat hij voor zijne wetenschap gewonnen heeft, zijn de talrijke soorten van planten en gewassen, welke hij uit *China* naar ons westelijk werelddeel gebragt heeft. Deze zijn in den tuin der Maatschappij te *Cheswick* te vinden, en van daar reeds verder in *Engeland* en zelfs op het vaste land verspreid. Zijn boek bevat de schildering van hetgeen hij in *China* beleefd heeft, de indrukken, welke een tot nog toe weinig bekende maatschappelijke toestand en een in geheimzinnig duister gehuld land op hem gemaakt hebben. Bij den aanhef verklaart hij, dat hij der wereld geen zoodanig geschrift over *China* wil aanbieden, als van tijd tot tijd het licht zien, met eene schets der geheele Chinesche geschiedenis, van de Koningen der vroegste tijden af tot op de regering van *Tao-kwang*, met verhandelingen over kunsten, wetenschappen, wetten, maatschappelijken en zedelijken toestand des volks; een dier boeken, waarin de schrijvers aan de nakomelingschap, met onkreukbare trouw, al de overdrijvingen en ongerijmdheden overleveren, die immer over *China* en de *Chinezen* geschreven zijn. — Wij laten nu den Heer FORTUNE zelven spreken.

Dit zoo beruchte rijk heeft in ons Westen langen tijd voor eene soort van wonderland doorgegaan. Bij deszelfs grooten afstand van *Europa* hebben naar evenredigheid weinig *Europeërs* gelegenheid gehad, het met eigen oogen te zien en

daarnaar te beoordeelen, en dit klein getal van uitverkorenen is nog slechts tot de eindplaatsen van het rijk, *Kanton* en *Macao*, beperkt geweest. De gezanten, Lord MACARTNEY en Lord AMHURST, zijn tot in de hoofdstad gekomen; maar zij waren op hunne reizen al te zeer door de wantrouwende *Chinezen* in enge grenzen beperkt, dan dat zij veel meer zouden hebben kunnen opmerken, dan die genen, welke niet verder dan *Kanton* gekomen zijn. Onder deze omstandigheden grondde zich bijna alle kennis, welke wij omtrent *China* bezaten, op berigten van *Chinezen*, en bevatte de verregaandste overdrijvingen, zoo al niet volstrekte verdichtselen. Over het algemeen toonen al de *Chinezen*, van den hoogsten Mandarijn tot den geringsten bedelaar, den belagchelijksten hoogmoed, zoodra zij van het gewigt en de magt huns lands komen te spreken; zij meenen, dat geen volk, hoe beschaafd ook, in eenig punt de vergelijking tegen hen kan uithouden. Toen het eerste Europesche stoomschip te *Kanton* en te *Macao* verscheen, toonden de *Chinezen* geene de minste verbazing, maar zeiden in hun gebroken Engelsch: *Have got plenty samesame inside.* (Wij hebben er vele dergelijke binnen in het rijk.)

Daar nu de *Europeërs* buiten dit land gesloten waren en zulks in het wezentlijke nog altijd zijn, en daar zij geene mededeelingen bezaten, waarop zij zich met vertrouwen konden verlaten, zoo behoort men zich niet te verwonderen, dat de tot nog toe in *Europa* verschenen boeken over *China* zich meer door de vlugt der verbeeldingskracht van hunne schrijvers, dan door de waarheid der berigten onderscheiden. Zijn nu de opgaven der *Chinezen* doorgaans logenachtig, zoo zijn die der Jesuïten ook geen Evangelie. Van daar de fabeltjes, waarvan onze boeken over *China* vol zijn. Luidens die geschriften staan er landbouw en kunstvlijt op een' hoogen trap van volkomenheid, is er de grond uiterst vruchtbaar, wetten en bestuur een voorbeeld voor andere Staten. In onze dagen begint de geheimvolle wolk, die tot nog toe het Hemelsche Rijk voor onze oogen verborgen had, een weinig weg te trekken, en in plaats van een wonderland vinden wij er een zeer gewoon. Ontegenzeggelijk waren de *Chinezen* reeds in zeer hooge oudheid, in tijden, toen de westersche volken nog wilden waren, tot dien trap van halve beschaving geraakt, waarop wij hen nog heden ten dage zien staan. Ontegenzeggelijk is het reeds zeer lang geleden,

dat zij het porselein, het verlakt en het zijdeweven uitgevonden hebben, welk alles *Europa* eeuwen lang met verbazing heeft aangestaard. Doch juist deze omstandigheden, gelijk ook de vroegtijdige ontdekking der eigenschappen van de magneetnaald, getuigen tegen hen; want zij toonen ons, wat de *Chinezen* zoo vroeg reeds geweest zijn, en wat zij dienvolgens thans zijn moesten, wanneer ware verstandelijke bedrijvigheid hun erfdeel was. In den akkerbouw overtreffen zij voorzeker de overige volken van *Azië*; maar met de beschaafdste volken van het Westen kunnen zij zich ook in dit opzigt niet vergelijken. Met de zoo geroemde volkomenheid van hunne wetten en hun bestuur is het even zoo gelegen. Ik voor mij ten minste kan een land niet goed bestuurd noemen, waar de wetten krachteloos zijn. Elk, die *China* bezocht heeft, weet, dat overal, waar de bevolking lust en moed heeft om de regering te trotseren, de onmagt dezer laatste aan den dag komt. De bewoners der kust van *Fokien* zijn een stoutmoedig en onrustig slag van lieden. Zoodra het dezen invalt, gehoorzaamheid aan de keizerlijke bevelen te weigeren, wacht die regering bedaardelijk af, dat zij er zich weder naar schikken. Zelfs in het noorden des lands, waar de keizerlijke beambten meer magt hebben, b. v. te *Schang-hai*, gedragen zich de als zeereizigers derwaarts gekomene *Fokienners* alsof er geene overheid bestond. Geraken zij onderling aan het twisten, zoo leveren zij op klaarlichten dag en op de open straat tegen elkander kleine veldslagen, niet, gelijk men soms denken zou, met stokken of ook sabels, maar zelfs met vuurwapenen. Welke andere regering ter wereld zou zulk eene wanorde werkeloos aanzien? Die van *China* doet het. Bemoeijen er zich de beambten al eens mede, zoo gebeurt zulks nooit om het tumult in de geboorte te dempen, maar steeds nadat het heeft plaats gehad. Zij laten de strijdenden uitrazen; dan komen zij met een' talrijken drom soldaten en nemen de gewonden en vlugtelingen der geslagene partij gevangen, de sterkeren daarentegen blijven ongemoeid.

Terwijl ik op deze wijs de overdrijving in het prijzen van *China* weêrspreek, ben ik er echter verre van verwijderd, eene slechte meening van het Chinesche volk te koesteren. Op mijne driejarige zwerftogten heb ik gelegenheid gehad, de *Chinezen* te leeren kennen, en ik moet van hen verklaren, zij zijn beter dan zij den naam hebben. Dien kwa-

den naam verdienen onwedersprekelijk de inwoners der steden van het zuiden en het volk langs de kusten bezuiden *Schang-hai*. Dit volk voorzeker, dat grootendeels uit dieven en zeeroovers bestaat, is een boosaardig ras, vol hoogmoed en haat tegen buitenlanders. Maar naar hen moet men de tallooze bevolking van geheel het Rijk niet beoordeelen. Overal toch treft men het schuim en den droesem der bevolking in de havensteden aan. En dan moet men ook erkennen, dat de *Europeërs* er niet weinig toe hebben bijgedragen, om dat gedeelte der bevolking, met hetwelk zij in aanraking gekomen zijn, zoo slecht te maken als het thans is. In de binnenlanden en in het noordelijke *China* zijn de menschen geheel anders. Schavuiten zijn er natuurlijk ook aldaar; doch over het algemeen is er de reiziger aan geene beleedigingen blootgesteld. Hij ontmoet er een beleefd, zachtzinnig en dienstvaardig volk, dat wel is waar in beschaving voor de westerlingen moet achterstaan, maar dat al de overige volken van *Azië* verre overtreft.

Na eene zeereis van vier maanden kreeg ik eindelijk, op den 6 Julij 1843, het land van *China* in het gezigt. Ik had reeds veel van de kale heuvels, die ik er vinden zou, hooren spreken; maar zoo erg, als ik ze vond, had ik ze mij toch niet verbeeld. Van uit zee gezien, leveren zij een' uiterst troosteloozen aanblik, met hunne uit de roode kleiaarde naar buiten stekende kale granietkruinen, tusschen welke hier en daar een misgroeid boompje kommerlijk opwast. Dit is dan het land der Camelia's, der Azalia's, der rozen, gelijk men het in *Engeland* noemt! Welk een onderscheid tusschen zulk een landschap en de bergen van *Java*, die ik weinig tijds geleden doorkruist had. Nadat wij eenige uren lang tusschen eilanden heen gevaren waren, liepen wij de heerlijke baai van *Hong-Kong* binnen, en lieten voor de stad *Victoria* het anker vallen. *Hong-Kong's* haven is de schoonste, die ik immer gezien heb. Bijna twee geografische mijlen lang en van een derde tot een en een vijfde mijl breed, biedt zij overal de uitmuntendste en veiligste ankerplaatsen. Aan den zuidkant wordt zij door de hoogten van *Hong-Kong* beschut, ten noorden door de bergen van het vaste land, zoodat de woedendste storm den schepen geen nadeel kan doen.

De stad *Victoria* ligt aan de noordkust des eilands tusschen

de heerlijke haven en de steile bergen. Toen ik ze bij mijne aankomst, voor de eerste maal, uit zee gewaar werd, was zij nog eerst in het ontstaan; derdehalf jaren later (tegen het eind van December 1845), toen ik *China* verliet, vond ik reeds een tamelijk aantal straten en daarin prachtige, allergemakkelijkst ingerigte koopmanshuizen, benevens verscheidene openbare gebouwen. En naast de Engelsche stad was eene Chinesche als door een' tooverslag uit de aarde opgeschoten. Boven en behalve de Chinesche winkels, van welke verscheidene niet minder fraai zijn dan die te *Kanton*, heeft *Victoria* eene ruim voorziene markt, waarop al de levensbehoeften van *Europeërs* en *Chinezen* in overvloed te vinden zijn: ooft, tuingroenten, hoenders, eenden, kwartels, fesanten, tallooze soorten van visch en allerlei vleesch.— Aan de zuidkust van het eiland liggen twee Chinesche visschersdorpen, *Klein Hong-Kong* en *Tschektschoe;* namen, welke de *Engelschen* in die van *Stanley* en *Aberdeen* veranderd hebben. In het laatstgemelde heeft de regering eene kazerne voor eene talrijke bezetting doen bouwen.

Het eiland *Hong-Kong* strekt zich, in eene lengte van anderhalf geografische mijlen, van het oosten naar het westen uit, en de grootste breedte van hetzelve bedraagt niet veel meer dan eene mijl. De gedaante des eilands is zeer onregelmatig, daar de kust eene menigte landspitsen en inhammen vormt. Het is uiterst bergachtig. Tusschen naakte, naar den zeekant steil afloopende kruinen trekken zich diepe kloven, die naar het strand allengskens wijder worden. Deze kloven zijn woest en kaal, met naakte blokken graniet bezaaid, en worden in den regentijd de beddingen van geweldige stortvloeden. In Mei 1845 bragt de zuidwestelijke mousson een onweder aan, hetwelk te *Victoria* vreeselijke verwoestingen aanrigtte: huizen van hechten granietsteen werden in een oogenblik weggespoeld, straatwegen, die met zware kosten aangelegd waren, in weinige minuten vernield; de geweldige hoeveelheid en aandrang van het afkomend water deden de afleidingskanalen bersten, en rukten bruggen en andere openbare bouwwerken zoo volledig weg, dat er geen spoor van overbleef.

Effene, voor den akkerbouw geschikte plekken bevat het eiland er zeer weinige. De eenige min of meer aanmerkelijke ruimte van dien aard heeft eenen vlakken inhoud van 20 tot 30 acres. Haren Chineschen naam *Wang-noi-*

tscheng hadden de *Engelschen* voorbarig in dien van *Happy Valley* (gelukkige vallei) veranderd; doch weldra bevonden zij, dat dit dal veeleer den naam van Vergift-vallei verdiende. Den aanbouw van rijst en moeskruiden, welken de *Chinezen* aldaar dreven, heeft de regering verboden, in de overtuiging, dat het verzamelen van stilstaand water op de rijstvelden den omtrek verpest, en zij heeft deze streek doen droog maken.

Uit het gezegde ziet men, dat de op *Hong-Kong* wonende *Engelschen* de levensmiddelen, welke zij noodig hebben, van het vaste land erlangen moeten. Slecht zou het met hen staan, wanneer immer de Chinesche regering den inval kreeg, om hun den toevoer af te snijden. Een' voorsmaak daarvan hebben zij reeds gehad. De tegenwoordige stedehouder DAVIS had, kort na het aanvaarden van zijn ambt, met toestemming van den wetgevenden raad, eene verordening uitgevaardigd, krachtens welke alle bewoners van het eiland, *Chinezen* zoo wel als *Engelschen*, zich aan het bureau van policie moesten doen inschrijven. De jegens vreemdelingen uiterst wantrouwige *Chinezen* dachten, dat onder deze verordening het oogmerk school om hen uit te zuigen, en weigerden aan het gebod te gehoorzamen. De kooplieden en andere aanzienlijke lieden onder hen kwamen bijeen, en besloten onder anderen, geene bestellingen van aanvoer meer te doen; lastdragers en daglooners weigerden te werken. Kortom, de wetgevende raad van *Hong-Kong* werd door hongersnood gedwongen, zijne verordening naar den wil der *Chinezen* te veranderen.

Het klimaat van *Hong-Kong* is niets minder dan aangenaam, ja zelfs heeft het zich tot het eind des jaars 1845 toe als moorddadig voor *Chinezen* zoo wel als voor *Engelschen* getoond. Men schrijft dit toe aan het omwoelen van den grond bij het bouwen der stad *Victoria;* want verleden jaar (1846) toen de aardwerken zoo goed als ten einde waren, is de sterfte te *Hong-Kong* geringer geweest dan te *Macao*, welke plaats met regt voor gezond gehouden wordt. In Julij en Augustus klimt de hitte niet boven de 34 en daalt niet beneden de 26 graad, en het verschil tusschen de warmte over dag en bij nacht is zelden meer dan 10 gr. Des winters daalt het kwikzilver somwijlen onder nul; maar ook in den winter is het bij onbewolkte lucht gevaarlijk zonder zonnescherm uit te gaan. In de huizen daarentegen is het, wan-

neer de alles doordringende noordewind waait, zoo koud, dat men vuur stoken moet en zelfs met hulp daarvan bezwaarlijk warm kan worden. Daarbij heerscht er des winters zulk eene droogte in de lucht, dat het ademhalen er moeijelijk door wordt.

De Chinesche bevolking te *Victoria* bestaat uit kooplieden en winkeliers, uit dienstboden, schippers, lastdragers en handwerkers, die een schilderachtig geheel vormen. Eigenlijke groothandelaars uit *China* hebben geene reden om zich op *Hong-Kong* neder te zetten, en over het algemeen kan men zeggen, dat slechts het schuim van *China* op de Engelsche vestiging uitgeworpen wordt. De talrijke en welingerigte policie heeft de handen vol, met op de dieven en roovers te passen. In den beginne verliep er geen nacht, dat er niet in het een of ander huis gewapenderhand werd ingebroken. Het vermetele geboefte schroomde zelfs niet, het huis van den Stedehouder aan te tasten. Eens werd het leeg geplunderd; een andermaal werden de geweren der schildwachten er uit weggehaald. De benden waren somwijlen bijna honderd man sterk. Zij verdwenen zoo als zij te voorschijn gekomen waren, op eene bijna wonderdadige wijs, zonder dat men immer heeft kunnen ontdekken, hoe zij aangeslopen waren en hoe zij zich hadden weten weg te maken.

Op *Hong-Kong* was voor de kruidkunde niet veel te zoeken. Na een verblijf van weinige dagen begaf ik mij, hoezeer ik ziek was, wederom scheep, en zeilde, met den laatsten zuidewind, in Augustus van het jaar 1843, naar *Namo*. *Namo*, een eilandje tusschen *Hong-Kong* en *Amoy*, is bekend als eene der plaatsen, van waar de smokkelhandel met opium in het groot gedreven wordt.

Bij mijne aankomst aldaar was ik nog geheel vol van onze Europesche begrippen over de ontoegankelijkheid van het Hemelsche Rijk. Ik durfde dus hoogstgenomen hopen, dat het mij vergund zou worden, mijne oogen over een klein plekje van het bloemenland te laten zweven, doch waagde niet te gelooven, dat het mijnen ongewijden voet veroorloofd zou zijn, den geheiligden grond te betreden. Hoe groot was derhalve niet mijne blijde verrassing, toen ik bevond, dat de kapiteins aller *clippers* (smokkelschepen) ongemoeid op het eiland heen en weder gingen! Zij hadden er zelfs wegen aangelegd en een klein huis van gezelschappelijke zamenkomst

gebouwd, hetwelk zij alle avonden bezochten. Even zoo hadden zij stallen aangelegd voor hunne kleine Chinesche paardjes, op welke zij pleiziertogtjes deden. Kortom, zij schenen de gebieders der plaats te zijn, en hadden zich nooit over hunne betrekkingen met de inboorlingen te beklagen gehad. Ettelijke honderd *Chinezen* hebben zich op het eilandje nedergezet, en houden er markt voor schepen, die het aandoen om verschen proviand in te nemen. De plaats, waar zij wonen, is, hoe zonderling het ook schijnen moge, een wandelend dorp; want daar, bij het omspringen van den mousson, de schepen van ankerplaats veranderen moeten, zoo verwisselt bij deze gelegenheid het marktvlek ook van plaats, en niet alleen de inwoners, maar ook de huizen trekken de schepen achter na, zoodat zij er steeds tegenover staan. Ettelijke maanden vóór mijne aankomst hadden de Chinesche overheden zich bij den toenmaligen Stedehouder POTTINGER te *Hong-Kong* over de *Europeërs* te *Namo* beklaagd, en met grond beweerd, dat zij bij inkruiping *Namo* tot een tweede *Hong-Kong* maakten, hetgeen regtstreeks tegen de traktaten streed. Zij zeiden, dat de oude Chinesche Admiraal, die deze onbehoorlijkheden veel te lang door de vingers gezien had, thans teruggeroepen en door eene wegens zijne dappere wapenfeiten beroemden officier vervangen was. POTTINGER erkende, dat zijne landslieden ongelijk hadden, doch deed ook de *Chinezen* opmerken, dat zij zelve verkeerd hadden gedaan, zulk eene schending van het verdrag zoolang oogluikend te verdragen, en verzocht ten slotte eenen tijd van zes maanden, opdat de *Engelschen* daarin datgene zouden kunnen wegvoeren, wat men hun veroorloofd had, strijdig met het traktaat, te ontschepen. De Mandarijnen stonden dit verwijl toe, en dienovereenkomstig moest dan de ontruiming plaats hebben. In October 1845 kwam ik op *Namo* terug, en vroeg er naar, hoe de zaak afgeloopen was. Ik vernam, dat reeds terstond eenige beleefdheden en ettelijke flesschen kirschwasser den geweldigen Admiraal op eene verwonderlijke wijze tam gemaakt hadden; dat het tot eene onderhandeling gekomen was, en dat de dienaar van den zoon des Hemels van de kapiteins eenige bewilligingen verlangd had, *om zijn aangezigt zuiver te houden.* Deze bewilligingen bestonden daarin, dat zij gedoogden, dat hun vereenigingshuis gesloopt wierd, waartegen de zeeheld hun dan

beloofde, dat hij hun hun verblijf onbekommerd zou laten, en dat hun bij hunne pleiziertogtjes en andere verlustigingen op het eiland niets in den weg gelegd zou worden. Ja, de wakkere krijgsman gaf zelfs te verstaan, dat hij er niets tegen inbrengen zou, wanneer zij na eenigen tijd een nieuw huis bouwden. Zulke voorwaarden waren te gunstig, dan dat men ze geweigerd zou hebben. Derhalve werd er een brommend berigt naar *Peking* gezonden, en daarin vermeld, dat de Barbaren uit het eiland verdreven en hunne huizen met den grond gelijk gemaakt waren — misschien zelfs wel, dat er een slag geleverd was, waarin de zegevierende Admiraal verscheidene vijandelijke schepen genomen of in den grond geboord had, enz. Zoo behandelt men in *China* de aangelegenheden van Staat, en zoo schrijft men er de Geschiedenis!

Zeilt men van *Namo* de kust langs, noordwaarts op naar *Amoy*, zoo wordt men overal aan zijne linkerhand niets dan naakte rotsen en woeste oevers gewaar. Streeksgewijs rijzen er zandheuvels of duinen op, van welke de stormwind wolken stofs in de hoogte jaagt, en op deze wijs de laatste hand legt aan het somber tafereel des lands. *Amoy*, eene stad van den derden rang, heeft anderhalve geografische mijlen in den omtrek en is sterk bevolkt. Morsiger plaats dan *Amoy* heb ik nooit gezien; het overtreft zelfs *Sang-hai* in onreinheid, en dat is veel gezegd. In den herfst, toen ik de stad bezocht, waren de straten, om ze tegen de zonnestralen te beschutten, met matten overspannen. De stank onder deze bedekking was onlijdelijk. De inwoners zijn arm en in ellendigen toestand; overal ontmoet men bedelaars, lammen, blinden en melaatschen. Desniettemin levert de plaats de beste en moedigste zeelieden op van geheel *China*. Bijna al de *Chinezen*, die naar *Manilla*, *Singapore*, naar *Java* en de overige Maleische eilanden verhuizen, komen van de kust van *Fokien* en van *Amoy*. Om die reden is *Amoy* ook die Chinesche haven, welke uit zichzelve de meeste betrekkingen met het buitenland heeft. Sedert zij voor de vreemdelingen geopend is, hebben verscheidene te *Hong-Kong* gevestigde Engelsche huizen kantoren te *Amoy* opgerigt. Tot nog toe echter zijn de zaken, die er gedreven worden, van gering belang. Zij bepalen zich tot opium, waarvan dagelijks voor een bedrag van duizend pond sterling afgezet wordt. (?)

Ik nam den tijd van mijn verblijf tot kruidkundige nasporingen in het binnenste des lands te baat. Op die togtjes kwam ik menigmaal door stedekens en dorpen, en bijna nooit werd ik door de inwoners bemoeijelijkt. Het volk was er nieuwsgierig, soms ook wel schuw, maar meestal toonde het zich beleefd en dienstvaardig. Op zekeren dag, toen ik over heuvels rondzwierf, waar misschien nog nooit een *Europeër* gezien was, vond ik de lieden, die er op het veld werkten, minder vriendelijk dan anders. Zij scholden rondom mij zaam, en deden het geroep hooren, dat ieder, die door *China* gereisd heeft, kennen moet: *Wyloe fokei! Wyloe, sampan, fokei!* (Ga, vriend! Ga naar uw schip, vriend!) Ik wist bij ondervinding, dat in zulk een geval het beste, dat men doen kan, is, zich aan dit schreeuwen niet te storen, maar regt toe op de schreeuwers aan te gaan. Dit deed ik dan ook, en weldra waren wij goede vrienden. De kinderen liepen overal heen, om planten voor mij te zoeken, en de ouden boden mij hunne pijpen aan. Doch toen ik mij weder op weg maakte naar den kant van hun dorp, hieven zij andermaal, met blijken van bezorgdheid, hun geroep van: *Wyloe, sampan, fokei!* aan. Ik liet mij daardoor niet van mijn stuk brengen. Hierop wezen zij naar de lucht, die met een' stortregen dreigde; doch ik bleef voortgaan. Hun laatste middel was, de kinderen mij vooruit te zenden, om mijne aankomst te melden. Toen ik in het dorp trad, vond ik er alles op de been, in afwachting van het gedrogtelijke verschijnsel, dat men hun aangekondigd had; zelfs de honden en de varkens schenen mij te verbeiden. Ook hier echter gelukte het mij de bezorgdheid te verdrijven, en na een gesprek van weinige minuten schenen de goede lieden geene neiging meer te gevoelen om mij weg te jagen. Een grijsaard van een eerwaardig voorkomen, waarschijnlijk de dorpsoudste, bragt mij zelfs thee en koek. Ik nam het mij aangebodene met dankbaarheid aan, en de menigte keek er met blijkbaar genoegen naar, hoe ik at. »O, zie eens," zei er een, »hij eet even als wij!" — »Maar kijk," zei een ander, »hij heeft geen' staart!" En terstond drong geheel de hoop achter mij heen, om zich van de waarheid dezer hun ongeloofelijke maar te overtuigen. Eindelijk vatte een jongeling, eene soort van pronkertje, voor mij post, hief zijnen tulband (een hoofdsieraad, dat het volk in *Fokien* draagt) in de hoogte, liet zijnen heerlijken staart op den rug vallen en zei: »Zie!"

Ik bewonderde den staart naar eisch en zeide, dat, zoo hij mij veroorloven wilde dien af te snijden, ik dit haarsieraad te zijner gedachtenis zou dragen. Deze voorslag scheen niet naar zijnen smaak te zijn; hij maakte een lang gezigt en werd door de overigen uitgelagchen.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

DE JULIJFEESTEN TE PARIJS. (*)

Men geloofde tot nog toe, (zegt de *Charivari*) dat slechts de Apothekers de gewoonte hebben hooge rekeningen te schrijven; men vergist zich. De dagbladen bewijzen ons, dat die heeren, wien de aangename taak is opgedragen om ons in de Julijdagen te vermaken, er niet alleen even goed slag van hebben, maar hen zelfs overtreffen. Wij zouden de sommen voor fabelachtig houden, indien ze niet op het budget des Ministers van binnenlandsche zaken voorkwamen. Wat denkt men wel dat de wimpel op de Julijzuil kost? Eenige stuivers minder dan 700 francs. Welk geluk voor *Frankrijk*, dat het slechts één Julijzuil heeft! Even als deze wimpel is alles, wat tot de feesten der Julijdagen behoort, bovenmatig duur. Het concert in 't *Pavillon de l'Horloge* kostte 14,259 francs 83 centimes. Die 83 centimes staan er vreemd bij; de ondernemer verzekert, dat die zijne eigene winst zijn. Kleine winsten maken tegenwoordig slechts goede vrienden. Wij naderen de groote masten op de *pont-neuf*. Wat mag wel de prijs dier drie stukken houts zijn? Duizend francs? Misgeraden. De Heer DUCHATEL, onder ons gezegd een groot liefhebber van weelde en pracht, heeft, zonder zich een oogenblik te bedenken, daarvoor 3747 francs 10 centimes toegestaan. De 10 centimes zijn waarschijnlijk een fooitje voor den jongen. De masten zijn, wel is waar, zeer regt en hoog; maar de prijs is nog hooger. Wat zullen, bij de hooge prijzen van het vleesch, de cocagnemasten, met hammen en andere lekkernijen behangen, wel gekost hebben? De merkwaardigste post op het budget der Julijfeesten is die van het vuurwerk, dat, zoo 't schijnt, in prijs gelijken tred met de

(*) Zijn de cijfers in deze opgaven echt en juist, dan zeker is 't erg! Maar, zal de *Fransche Republiek* goedkooper zijn?!... *Red.*

eetwaren gehouden heeft. De uitgave voor het vuurwerk, op de *quai d'Orsay* ontstoken, en dat omstreeks 20 minuten duurde, is 97,018 francs!

STATISTIEK VAN PARIJS.

Parijs telt 30,000 huizen, en hare bevolking die in het jaar 1800 547,000 zielen bedroeg, beliep volgens de telling van 1846 912,000 zielen, en alzoo op de hectare (omstreeks 200 □ roeden) 1500 menschen, dus meer dan op dezelfde ruimte boomen staan kunnen. Van de 100 personen zijn er 50 te *Parijs* zelf, 2 in het Departement der *Seine*, 41 in de overige Departementen, 4 buitenslands, en 3, wier geboorteplaats onbekend is, ter wereld gekomen. *Parijs* is de stad van alle *Franschen*. Er worden aldaar jaarlijks 30,000 kinderen geboren, waarvan 10,000 onecht zijn. Tot 1809 overtrof de sterfte de geboorte; sedert dien tijd echter vond het tegenovergestelde plaats. In Maart zijn de sterfgevallen over het geheel het talrijkst, alsmede de geboorten. Door elkander worden er jaarlijks 9500 huwelijken gesloten, die meerendeels in de maand Mei plaats grijpen. Van het boven opgegeven getal inwoners zijn 125,738 grondeigenaars en renteniers, 70,727 handeldrijvenden, 337,921 handwerkslieden, 172,890 gefailleerde personen, en 70,586 soldaten. Volgens eene speciale opgave, bevat *Parijs* 640 magistraatspersonen, 1480 notarissen, 3170 staatsbeambten, 1423 doctors, 80,000 gepatenteerden, en alzoo het zevende deel der gepatenteerden van het geheele Koningrijk, 20,000 kiezers, 800 bakkers, 400 slagters, 2500 kruideniers, 800 hôtelhouders, 800 limonadeverkoopers, 900 restaurateurs, 2300 wijnkoopers, 10,000 fiacres, 50,000 knechts, 80,000 ingeschrevene armen. Echter ontvangen 200,000 personen ondersteuning uit stedelijke of particuliere bedeelingen, zoodat bijna een vijfde der gansche bevolking ondersteund wordt.

DE SPELERS.

(*Vervolg en slot van bl.* 158.)

De Graaf DE BRETEUL had de aanzienlijke sommen, welke

hij op het spel gezet had, niet verloren, zonder daarbij tevens in kennissen te geraken, die even nadeelig voor zijnen goeden naam waren, als het voortzetten der begonnen levenswijs voor zijne welvaart verderfelijk was. Lieden uit alle landen, wier naam en beurs beide bedorven waren, waren zijne makkers en dagelijksche speelgezellen; sommen, welke hij aan hen verloren had en niet altijd in staat was gereedelijk te betalen, hadden hem in eene soort van afhankelijkheid van hen gebragt, en zij deden zich in zijne tegenwoordigheid geenerhande bedwang meer aan. Trotsch van aard zag de Graaf DE BRETEUL zich niet zonder heimelijk zelfverwijt en pijnigend gevoel van afkeer op dezen trap van vernedering geplaatst; maar de hoop, de bedriegelijke hoop, om het verlorene te herwinnen, die hoop, welke spelers in hun verderf sleept, bezielde hem nog steeds. Eenige maanden reeds had hij op crediet geleefd, en van MATHILDE's groote vermogen waren hem nog slechts eenige duizend francs overgebleven, toen haar door den dood van een' harer bloedverwanten eene hoogst aanzienlijke som toeviel, welke op zijne kinderen moest overgaan, bijaldien zij zelve kinderloos kwam te sterven. Dit was slechts weinige dagen vóór GUSTAAF's komst te *Parijs* gebeurd, en had den schuldbewusten en verarmden vader bewogen, tusschen zijnen zoon en MATHILDE een huwelijk tot stand te brengen, hetgeen hem de magt zou geven, ten minste een deel van dit geld tot verbetering zijner eigene drukkende omstandigheden te gebruiken en de ontdekking zijner oneerlijke beheering van haar vaderlijk vermogen te verhoeden, daar hij wel wist dat beide GUSTAAF en MATHILDE hunne geldaangelegenheden geheel en al aan zijne zorg zouden overlaten.

Bij het vervolgen van dit ontwerp, het eenige 'twelk hem de mogelijkheid scheen aan te bieden om zijn onteerend gedrag en deszelfs gevolgen te verbergen, bewaakte hij, gelijk men ligtelijk denken kan, met angstige zorg de blikken van den Burggraaf DE VILLENEUVE, gedurig vreezende dat er tusschen hem en MATHILDE eenige liefdesbetrekking ontstaan mogt; en met spijt ontdekte hij, van den anderen kant, de verbindtenis van zijnen zoon met Mejufvrouw DE VILLENEUVE, welke eenen onvoorzienen hinderpaal aan de uitvoering van zijn plan in den weg legde. De huwelijken zijner kinderen in de familie der VILLENEUVES konden geene plaats grijpen, zonder dat de toestand van

zijn vermogen bekend wierd, en, deze eenmaal bekend zijnde, konden dan wel die vereenigingen door verstandige ouders gebillijkt worden? Wie zou bewilligen, den zoon of de dochter van eenen tot den bedelzak gebragten, onteerden speler zonder huwelijksgoed in zijne familie op te nemen? Neen, zijne lieftallige en hooghartige LOUISE, zijn eergierige en onstuimige GUSTAAF zouden door DE VILLENEUVE's ouders met verachting afgewezen worden, en van al dit ongeluk zou hij — hij alleen de oorzaak zijn. Die gedachte was zielverscheurend, en de verwijten, welke zijn te laat ontwaakt geweten hem deed, straften vreeselijk de misdaad welke hij begaan had: want de ongelukkige man beminde, ondanks zijne schijnbare hardheid, zijne kinderen opregt en vurig, en deze liefde verdubbelde het bittere der wroeging, waarmede zijne wreede onregtvaardigheid hem folterde. Vadergevoel, medelijden en naberouw vereenigden zich om hem te pijnigen.

De genegenheid voor zijne kinderen, die, zoo de ondeugd haar niet bezoedeld had, voor hem eene bron der reinste gelukzaligheid geweest zou zijn, werd nu het werktuig tot zijne zwaarste straf; want het lijden van verijdelde hoop, hetwelk hij, door zich tegen hunne liefde te verzetten, hun veroorzaakte, werkte op zijn eigen hart terug, en dubbel grievend gevoelde hij daardoor, hoe ongelukkig hij diegenen gemaakt had, wier geluk hij had behooren te vestigen.

Nog streed hij met berouw over het verledene en schrik voor de toekomst, toen men den Ridder ROUSSEL bij hem aanmeldde, wiens verschijning de bittere aandoeningen, waaraan de schuldige Graaf ter prooije was, nog pijnigender maakte.

ROUSSEL, een gelukzoeker of zoogenaamde *chevalier d'industrie*, die, ofschoon verre van zonder blaam te zijn, nogtans zonder vrees was, had in de kunst, welke hij oefende, vorderingen gemaakt, welke nimmer anders dan ten koste van eer en goeden naam verkregen worden. Gelukkig voor de zamenleving dat dit het geval is, want de tentoonstelling, die zulke karakters eindelijk verbeidt, beperkt hunne magt om te plunderen, welke hunne in de kunst gemaakte vorderingen hun anderzins verschaffen zouden. Spelers, even als goudmakers, brengen hun leven er mede door, dat zij steeds naar het bezit van schatten trachten, zonder dit doel, waaraan zij alles opofferen, immer te bereiken; en, begoocheld door schitterende droomen van onuitputtelijken rijkdom, ein-

digen beide hun leven in ongeluk en armoede. De Ridder DE ROUSSEL was in het booze zoo zeer verhard geworden, dat hij over de gevolgen zijner slechtheden bijna onbekommerd was. Nimmer deed zich voor hem eene verzoeking op, om eenigerhande misdaad, hoe zwart ook, te bedrijven, of zijne zedelijke verdorvenheid en zijn te gronde gerigt geldvermogen dreven hem gelijkelijk aan, zonder bedenken zijne toestemming tot het begaan daarvan te geven, zich daarbij steeds met de drogreden troostende, die hem reeds tot zoo vele schanddaden verleid had, dat eene misdaad meer of minder op zijn reeds zoo lange zondenregister van weinig belang was. Hij was den *Rubicon* van het kwade over, en gevoelde, dat terugkeeren onmogelijk was; maar juist dit wanhopige bewustzijn zijner niet meer uit te wisschen schande dreef hem, er een helsch genoegen in te vinden, anderen tot eene dergelijke levenswijs te verleiden. Thans was hij als onvermurwbare schuldeischer tot den Graaf DE BRETEUL gekomen, met het vaste besluit, om, het mogt kosten wat het wilde, betaling van hem af te persen. De trotschheid van den Graaf en de diepe verachting jegens ROUSSEL en deszelfs gezellen, welke die ongelukkige man niet altijd verbergen kon, hadden in den boezem van den Ridder een gevoel van haat gewekt, hetwelk hem had doen besluiten den trots van zijnen hoogmoedigen schuldenaar te buigen, door hem in misdrijven te wikkelen, welke hem op gelijken trap met hemzelven zouden plaatsen. Tot nog toe was DE BRETEUL met geene andere zonde, dan met het aantasten van het vermogen zijner pupil en de ondeugd, die hem daartoe verleid had, bevlekt. Hij kende de kunstgrepen, waardoor hij uitgeplunderd geworden was, nog niet, en had alzoo slechts den eersten tred op de loopbaan van eenen speler gedaan, namelijk dien van de bedrogene te zijn; bedrieger te worden, hetwelk, volgens een bekend schrijver, daarop de tweede en onvermijdelijke trap is, deze stap bleef hem nog te doen over. Toen hij het wanbedrijf pleegde, zijne pupil te berooven, had hij zijn gevoel van het schandelijke der daad door de drogreden eener valsche vaderlijke liefde verdoofd, welke hem toefluisterde, dat de door hem ingeslagen weg het eenige middel was, om zijne kinderen voor armoede en schande te behoeden. De verandering aller aandoeningen, die als de bron van ons geluk beschouwd mogen worden, in de wreedste folteringen, welke de schuldige in staat is

te ondervinden, is slechts een van de ongelukkige en onmisbare gevolgen der misdaad. De liefde, welke de rampzalige man voor zijne kinderen koesterde, werd de wraakgodin zijner ondeugd; onder zelfverwijt gebukt, beschaamde hem de onbevlekte reinheid van hun gemoed, en hij ontving de blijken van liefde en achting, welke zij hem toebragten, met het kwellende bewustzijn, dat, wanneer zij zijne schuld kenden, zij zich met afkeer en schaamte van hem zouden afwenden.

ROUSSEL vond hem, door de onderscheidene aandoeningen, welke hem bestormden, bijna tot krankzinnigheid gebragt, en zijne komst gevoegd bij de reden, welke DE BRETEUL wel vermoedde dat daartoe aanleiding gaf, vermeerderde nog deszelfs ontroering.

»Waarom komt gij mij opzoeken?" vroeg de Graaf. »Heb ik u niet verboden hier te verschijnen? Gij hadt mij immers kunnen schrijven, of onze zamenkomst op de gewone plaats kunnen afwachten; maar hier, waar mijne kinderen, waar mijne pupil woont, is geen gepaste plaats voor u — ik wil zeggen voor ons om bijeen te komen," voegde de in drift gebragte man, zijn eerste woord verzachtende, er bij, daar de herinnering der magt, welke zijn schuldeischer over hem bezat, als een bliksemstraal zijn binnenste trof.

»Ik moet erkennen, dat uwe ontvangst niet zeer vriendschappelijk is," hernam ROUSSEL; »maar ik vergeef het u, omdat ik zie dat gij in drift zijt — ik kwam alleen ter zake van het geld, hetwelk gij mij schuldig zijt; ik heb u eenige dagen gespaard, maar thans heb ik het zoo dringend noodig, dat ik niet langer wachten kan."

Vruchteloos verzocht DE BRETEUL om uitstel, zelfs slechts om nog eenige dagen, ten einde maatregelen te kunnen nemen, om ROUSSEL'S ZOO vijandig gedane maning te voldoen; de ander liet zich niet vermurwen.

»Ik ken volkomen uw' belemmerden toestand, zeî de listige speler, »gij zijt geruïneerd, onherstelbaar geruïneerd; gij hebt niet alleen uw eigen vermogen en dat uwer kinderen doorgebragt, maar zelfs de handen geslagen aan dat van uwe pupil — nu, nu, maar niet opgevlogen," vervolgde hij, ziende dat DE BRETEUL driftig werd, »want hij, die zich niet ontziet eene daad te doen, heeft ook het regt niet zich beleedigd te toonen, wanneer men haar noemt. Niet lang kan het meer duren, of alwat gij gedaan hebt moet bekend

zijn, en wat zal dan uw toestand wezen? Geschandvlekt door eene misdaad, welke bij de armoede, waarin gij uwe kinderen gestort hebt, daarenboven eerloosheid voegt, hoe zoudt gij hun nog durven onder de oogen zien? Maar gelukkiglijk blijft er een middel over, om hen voor gebrek en u voor schande te bewaren."

»O, noem het mij, noem het mij!" riep de gefolterde vader, in zijne angstige zorg voor zijne kinderen de gramschap vergetende, welke de onbeschaamde vertrouwelijkheid van ROUSSEL bij hem verwekt had — en, al ware bloed of leven de prijs, gaarne zou ik dien betalen."

»Dat is onnoozel gesproken," zei de ongevoelige ROUSSEL; »welk voordeel zouden uwe kinderen uit uwen dood kunnen trekken? Gij hebt hun immers geen erfdeel na te laten — anders dan schande? want, al poogdet gij door zelfmoord de schande, die u wacht, te ontkomen, dan zouden immers uwe kinderen de gevolgen uwer misdaad, die niet verborgen blijven kan, moeten ondergaan. Neen, uw dood baat hun niets, maar wel zou de dood van.... iemand anders hen redden kunnen."

»Hoe! zoudt gij dan, laag en slecht, gelijk gij zijt, mij tot een' moordenaar willen maken?" vroeg DE BRETEUL, terwijl zijne wangen bleek werden en zijne lippen van gramschap sidderden.

»Uwe verbeeldingskracht schijnt u uw gedrag en bewustzijn beter voor te spiegelen dan zij zijn," hernam ROUSSEL met een kwaadaardig en donker gelaat; »ik ben noch zoo laag, noch zoo slecht als gij, want ik heb geene wees, die mij door hare stervende moeder toevertrouwd werd, bestolen. Ja, ja, gij moogt zoo trotsch een gezigt zetten als gij wilt, de vernederende beschuldiging kunt gij niet loochenen. Gij hebt het heiligste vertrouwen, dat de eene mensch in den ander stellen kan, geschonden. Gij hebt eene daad van ongeregtigheid gepleegd, die niets meer boeten noch uitwisschen kan, en ik verklaar u hier opentlijk voor een' verrader der dooden en beroover der levenden! Doch kom, twisten is voor ons wederzijds niet goed; onze oneenigheid zou ons beide misschien nadeeliger kunnen worden, dan wij denken; derhalve laat ons vrienden blijven; want," voegde hij er met een' spottenden grimlach bij, »gij ten minste zijt niet in den toestand, dat gij u ongestraft vijanden zoudt kunnen maken."

Toorn en schaamte kampten in de borst van den eens zoo fieren Graaf DE BRETEUL, toen hij zich hier, in de prachtzalen zelven van zijne edele voorouders, door een' ellendigen schurk zegevierend den trap van laagheid herinnerd zag, waartoe hij ongelukkiglijk, door zijne noodlottige zucht voor het spel, zichzelven vernederd had.

»Woorden schijnen u meer dan daden te stuiten," vervolgde ROUSSEL; »gij acht u door het vermelden uwer misdaad beleedigd, en gij schuwdet niet dezelve te begaan, want anders zou uwe pupil de erfgename van een aanzienlijk vermogen wezen, in plaats dat zij thans eene bestolene bedelaarster is. Gij hebt haar met voorbedachten rade en zonder wroeging aan armoede en vernedering gewijd; en desniettemin zoudt gij nu, in den overvloed van uwe zoo ongemeene liefde voor haar, met afschuw terugdeinzen voor de oneindig minder wreede daad, om het lijden van het door uzelven ongelukkig gemaakte slagtoffer te verkorten! Zij is jong en onschuldig, en derhalve moet haar overgang uit deze wereld vol zorgen in een' beteren en gelukkiger toestand eene voor haar gewenschte gebeurtenis wezen. Laat haar den door de natuur voor haar bestemden tijd, arm en zonder vrienden, afleven, wat heeft zij dan te hopen en wat zal zij niet te dulden hebben? Hare schoonheid zal haar aan de valstrikken van rijke en trouwelooze ligtmissen blootstellen, en hare armoede zal de oorzaak worden, dat zij hun ten buit wordt. Bedenk, dat haar misschien een lang leven vol gebrek en schande te wachten staat; want vernedering en onteering, ofschoon zij den vrede der ziel moorden, ondermijnen eerst langzaam de ligchamelijke bronnen van het leven. Gij, die, alleen, aan uwe pupil het uitzigt op zulk eene loopbaan geopend hebt, kunt haar ook alleen van den langen duur derzelve bevrijden, wanneer gij haar rein en onbevlekt ten hemel zendt. Op deze wijs zult gij uwe kinderen voor armoede, met al de vreeselijke gevolgen daarvan, en uzelven voor altoosdurende schande behoeden. — Aarzelt gij nog; *kunt* gij aarzelen? In dat geval wijt dan al de gevolgen uwer slaphartigheid aan uzelven, en denk, wanneer het te laat zal zijn, dat er een oogenblik geweest is, waarop het in uwe magt stond, uwe kinderen en u van de straf te bevrijden, die u thans te wachten staat!"

»Ik wil niet, ik kan niet mijne handen in onschuldig bloed doopen!" riep DE BRETEUL, terwijl afgrijzen zich op zijn ge-

laat teekende; »alles, elk ding is beter dan zulk een gruwel!" en met schrik keek hij naar zijne handen, even alsof hij dezelve reeds met den purperen levensstroom geverwd zag.

»Wie sprak dan van bloedvergieten?" zeî de listige ROUSSEL; »foei! foei! ik niet, ik zeker niet; zulke barbaarschheden zijn tegenwoordig uit de beschaafde wereld verbannen. Maar laat ons niet over woorden twisten. Hoor mij aan, zonder mij in de rede te vallen: — Is Mejufvrouw DE TOURNAVILLE dood, zoo aanvaardt gij het aanzienlijke vermogen, hetwelk zij eerst kort geleden geërfd heeft. Dit zal meer dan toereikend zijn, het haar door hare moeder nagelatene weder aan te vullen, en elken erfgenaam daarvan, die zich mogt opdoen, tevreden te stellen, als ook om aan uwe kinderen gelds genoeg na te laten, dat zij de voorwerpen hunner keus huwen kunnen en u voor hun geluk zullen zegenen. Om deze zoo wenschelijke uitkomsten te verkrijgen, behoeft gij slechts eene ziel ten hemel te zenden, die zoo rein is alsof zij eerst uit de hand hares Scheppers te voorschijn kwam. Ik ben uw vriend, en kan u toonen, hoe gij de levensvonk kunt uitblusschen, zoodat geene ontdekking mogelijk is. De dood van het jonge meisje is onvermijdelijk noodig, om uwe eer, uwe rust, ja zelfs uw leven te behouden; en echter verlang ik, als belooning dat ik u den weg tot bereiking van dit voor u zoo gebiedend noodige doel zal toonen, niets meer, dan dat gij mij eene som van vijfentwintigduizend francs betaalt, boven die, welke gij mij reeds schuldig zijt en welke ik oogenblikkelijk moet hebben."

Het is een gewoon zeggen, dat het lot hen, die het verderven wil, eerst van hunne zinnen berooft, en de ondervinding toont werkelijk, dat het niemand geheel overweldigt, vóór dat zijn verstand door zijne driften volkomen beneveld wordt. In den ongelukkigen Graaf DE BRETEUL vinden wij een nieuw voorbeeld van het gegronde dezes zetregels. Hoe afschuwelijk en hoe blijkbaar valsch de tegen hem gebruikte redenering ook was, werd nogtans de zwakke man, afgemat door de angsten en worstelingen, waaraan hij reeds blootgesteld geweest was, en ter prooije aan eenen booswicht, oneindig slechter en listiger dan hij, er eindelijk toe gebragt, te gelooven, dat, om den misstap van het goed zijner pupil verspild te hebben te verbergen en zijne kinderen voor schande te behoeden, hij geregtigd was zijne ziel met de gruwelijke

schuld van eenen moord te beladen — eene misdaad te begaan, honderdmaal erger dan die, welke hij reeds gepleegd had.

Laat toch niemand, die den voet op het pad der ondeugd zet, zich vermeten te zeggen: tot hiertoe en niet verder! Reeds de eerste schrede leidt ten verderve; want zelden kan de ongelukkige, welke haar gedaan heeft, zich voor de volgende behoeden.

Maar, hoewel DE BRETEUL aan ROUSSEL's voorslag gehoor verleende, duurde het echter lang, eer hij over zich verkrijgen kon, meer te doen dan dien aan te hooren. Hem dus, door gewetensangst gefolterd, in gemoedsgisting alleen te laten, lag niet in het plan van ROUSSEL, en hij drong er op aan, dat zijn slagtoffer hem naar eenen restaurateur verzellen zou, om er het middagmaal te nemen, hem daarbij voorslaande, na hetzelve hun geluk nog eenmaal aan de speeltafel te beproeven. Verheugd, in zijnen tegenwoordigen gemoedstoestand aan eene zamenkomst met zijne dochter en MATHILDE te kunnen ontkomen, verliet DE BRETEUL zijn huis met ROUSSEL, die, nadat hij een goed middagmaal besteld en na hetzelve zijnen dischgenoot vlijtig toegedronken had, hem zijn plan tot het uit den weg ruimen der schoone en onschuldige weeze openbaarde. Hij sloeg hem namelijk voor, om zich eene groote hoeveelheid was van bijzondere kleverigheid te verschaffen, en het, bij wijze van een pleister, zeer dik op een stuk linnen te smeren. DE BRETEUL moest vervolgens, terwijl MATHILDE sliep, in hare kamer sluipen, en het haar op mond en neus drukken, tot dat zij gestikt zou zijn, in welk geval men na haren dood geenerhande uitwendig teeken van gewelddadigheid zou kunnen ontdekken. Hoe ook door den wijn bedwelmd en door de omstandigheden, waarin hij zich bevond, als tot wanhoop gebragt, ijsde toch DE BRETEUL voor het plegen eener zoo afschuwelijke moorddaad terug; maar de nieuwe MEPHISTOPHELES, te uitgeleerd in alle kunsten der verleiding om zijn plan door het berouw, hetwelk zijn slagtoffer beving, verijdeld te zien, lokte hem nog eenmaal aan de speeltafel, dat gewisse en verderfbrengende graf aller menschendeugd.

Toen hij nu hier, door dezelfde ongeoorloofde middelen, welke reeds zoo dikmaals tegen hem gebruikt waren, van de tweeduizend francs, welke hij over had, beroofd geworden, en daarbij zijne speelschuld met eene nog ongelijk grootere som

vermeerderd was, maakte de wanhoop hem geheel roekeloos, en hij was bereid, ja werd begeerig de misdaad te volbrengen, welke zijn verleider van hem verlangd had. Derhalve keerde hij nog denzelfden avond laat, met al de middelen tot zijn doodelijk voornemen gewapend, naar zijn hotel terug. En nu moeten wij de tot uitvoering hunner misdaad voorbereide snoodaarts verlaten, om naar de andere personaadjen in dit huiselijke treurspel terug te keeren.

Er was besloten geworden, dat de zamenkomst tusschen de gelieven en GUSTAAF DE BRETEUL in den tuin zou plaats hebben, wanneer geheel het gezin van het hotel, behalve den Graaf DE BRETEUL, die gewoonlijk eerst zeer laat naar huis kwam, zich te rust zou begeven hebben. Daar hij somwijlen door den tuin terugkeerde, had men afgesproken, dat zij, ten einde het ontdekken der bijeenkomst van zijnen zoon en dochter met DE VILLENEUVE te verhoeden, zoodra laatstgemelde de kleine deur, welke naar de *Rue de Babylone* voerde, binnengetreden zou zijn, naar het afgelegenste gedeelte van den tuin zich zouden begeven.

Nadat wij dit tot voorbereiding gezegd hebben, moeten wij tot den nacht van het afgesproken *rendez-vous* overgaan. LOUISE had zich naar haar slaapvertrek begeven, hetwelk, ofschoon zeer nabij aan dat van MATHILDE gelegen, echter op het voorplein uitkwam, terwijl MATHILDE's kamer het uitzigt had op den tuin. Ongeduldig verwachtte zij het met haren broeder bepaalde sein, om bij hem op zijne kamer te komen, van waar zij naar den tuin, met welken dat vertrek in verband stond, wilden overgaan, toen MATHILDE bleek en verschrikt bij haar binnenstoof, zeggende dat zij stemmen onder haar venster gehoord had en te angstig was om alleen in hare kamer te blijven. Terstond viel het LOUISE in, dat de stemmen, welke hare vriendin vernomen had, die van VILLENEUVE en haren broeder moesten zijn, en, te gelijker tijd wenschende hen in te halen en het arme, beangste meisje gerust te stellen, sloeg zij hetzelve voor, dezen nacht in haar bed te gaan slapen, terwijl zij, die zoo ligt niet bevreesd werd, MATHILDE's bed zou innemen; een voorslag, welke terstond met dank werd aangenomen.

Haar tot bedaardheid gebragt en verlaten hebbende, sloeg LOUISE een schawl om de schouders, en sloop naar de deur van haren broeder, die, daar hij haar reeds opzocht, haar te gemoet kwam. Zij traden snel in den tuin, en begaven

zich naar een afgezonderd gedeelte, waar hun een half uur tijds voorbijsnelde, eer zij nog dachten, dat het vierde gedeelte van deze korte tijdsruimte verloopen was.

Eene hevige regenvlaag dwong GUSTAAF LOUISE naar huis te leiden, en, terwijl zij hier hare legerstede opzocht om zich, zoo mogelijk, aan de troostende balsemkracht des slaaps over te geven, keerde hij naar zijnen vriend terug, en bragt met denzelven nog eenige uren door, in het bespreken hunner plans voor het tegenwoordige en voor de toekomst. Eindelijk waren zij op het punt om van elkander te scheiden en hadden reeds de geheime deur weder bereikt, toen zij, tot hunne uiterste verbazing, eenen man gewaar werden, die, met in de oogen getrokken hoed en in een' wijden mantel gehuld, met de eene hand eenen sleutel in het sleutelgat stak, terwijl hij in de andere eene dievenlantaren hield. Zij schoten beide op hem toe en grepen hem, in het denkbeeld dat hij een roover was; terwijl hij, onder zigtbaar beven, verklaarde, dat hij met den Graaf DE BRETEUL in den tuin gekomen was en zich thans weder weg begeven wilde, zich daartoe van den sleutel bedienende, welken de heer des huizes hem ter hand had gesteld. Er was aan den man eene blijkbare verlegenheid en iets geheimzinnigs, hetwelk hen aan de waarheid van hetgeen hij zeide deed twijfelen; en GUSTAAF drong er daarom op aan, dat hij met hen naar het huis terugkeeren zou, ten einde hem in de tegenwoordigheid van den Graaf te brengen. Toen de gevangene zag, dat zij zulks volstrekt begeerden, was hij wel gedwongen toe te geven, en, zich tot GUSTAAF wendende, zeide hij: »Welaan, het zij dan zoo! Gij zegt, gij zijt zijn zoon. Wees verzekerd, dat hij u voor uwe ongebedene tusschenkomst geen dank zal weten; doch, gij moogt er de gevolgen van dragen. Er kan een tijd komen, dat gij wenschen zoudt mij niet opgehouden te hebben."

GUSTAAF en DE VILLENEUVE bragten den vreemdeling aan des Graven kamerdeur, welke zij, tegen gewoonte, van binnen gesloten vonden, en eerst nadat GUSTAAF zijnen vader herhaalde malen geroepen had, kreeg hij antwoord van hem, ofschoon de deur nog altijd niet geopend werd en de stem van den Graaf eene hevige gemoedsaandoening verried.

De vreemde man riep hem overluid toe: »DE BRETEUL, ik ben, toen ik den tuin verlaten wilde, door uwen zoon aangehouden geworden, die zegt, mij niet eer te zullen losla-

ten, voor dat gij bevestigt, dat ik u naar dit huis verzeld heb, vervolgens naar mijnent terug wilde keeren, en dat de sleutel, dien ik daartoe gebruikte, mij door u is toevertrouwd."

»Ja, ja, mijn zoon; alles, wat hij zegt, is waar," steunde de Graaf DE BRETEUL, meer dan hij het sprak; »laat hem derhalve ongehinderd heen gaan. Verschoon," ging hij, den vreemdeling aansprekende, voort, »dat gij opgehouden geworden zijt, want mijn zoon wist niet, dat gij..." een vriend zijt, wilde hij zeggen, maar het woord bestierf hem in den mond. De jonge lieden zagen elkander in zwijgende verbaasdheid aan, en lieten den vreemde vertrekken. Deze, nog eenen blik op hen geworpen hebbende, waarin woede en wraakzucht te lezen waren: verwijderde zich in allerijl, zonder verder een woord te spreken.

GUSTAAF en DE VILLENEUVE verlieten langzaam het voorvertrek, in diep gepeins over het zonderlinge voorval, waarvan zij getuigen geweest waren, opzettelijk dralende, daar zij verlangden den vreemdeling tijd te laten om uit den tuin te geraken, eer zij er in wederkeerden; toen zij buiten waren, brak GUSTAAF het eerst het stilzwijgen: »Dit alles is mij onverklaarbaar; ik kan niet begrijpen, wat mijn vader gemeens kan hebben met iemand, als de man, die ons daar zoo even verliet. Stond immer schurkerij leesbaar op iemands tronie geteekend, dan is het op de zijne."

DE VILLENEUVE zweeg eenige oogenblikken; daarna antwoordde hij: »Lieve vriend, reeds vroeger had ik u gaarne over een zeker iets gesproken, maar bijzondere bedenkingen hebben mij genoopt zulks uit te stellen; daar ondertusschen onze ontmoeting met dien geheimzinnigen vreemdeling op de eene of andere wijze met deze zaak schijnt in verband te staan, is het misschien beter, dat ik er thans van spreek. Uw vader wordt voor een' speler gehouden; ja er loopt zelfs een gerucht, dat hij door het spel geruïneerd is. Deze vreemdeling kan wel misschien, ja hij moet noodwendig een dier ellendigen zijn, welker beroep het spelen is en die deel aan uws vaders ondergang hebben. Hoe anders kunnen wij zijne kennis met zulk een mensch, hoe anders de ontsteltenis verklaren, van welke zijne stem het blijk gaf? Deze fielt is waarschijnlijk des avonds met hem teruggekeerd, om geld of geldswaarde tot betaling eener speelschuld af te halen. Uw vader heeft misschien, opdat de portier hem niet in gezel-

schap van zulk eenen man mogt zien, hem door den tuin laten binnenkomen, en wilde, dat hij zich langs denzelfden weg weder verwijderen zou. Hadden wij hem doorzocht, zoo zouden wij vermoedelijk geld of juweelen van uwen vader bij hem gevonden hebben; doch dit doet er niet toe; in allen gevallen moeten wij den Graaf uit de verlegenheid helpen, waarin zijne speelzucht hem gestort heeft, en hem verhalen, allen omgang met zulke gevaarlijke en verachtelijke wezens, als deze man zeker was, af te breken. Ik heb over aanmerkelijke fondsen te beschikken, het vermogen namelijk, hetwelk mijne tante mij nagelaten heeft; dit is, moet het zijn, volkomen tot zijn dienst. Het zou mij onbeschrijfelijk gelukkig maken, bijaldien ik den vader van u en van mijne LOUISE, den man, die, gelijk ik hoop, ook weldra mijn en mijner zusters vader zijn zal, uit deze verderfelijke verbindtenissen kon verlossen."

In zijnen vader, dien hij van zijne kindschheid af niet minder geacht dan bemind had, eenen dollen en reeds daarvoor beruchten speler te vinden, was voor GUSTAAF's kinderlijk gevoel een vreeselijke slag. Niet minder kwetste het hem diep, in dien vader den makker te moeten zien van den afschuwelijke die hem zoo even verlaten had. De deelnemende vriendschap nogthans, waarvan VILLENEUVE hem bij deze gelegenheid zulk een doorvlamd bewijs gaf, goot balsem in zijne zielwonde, en het warm gevoel van dankbaarheid jegens zulk eenen vriend, hetwelk met kracht bij hem opwelde, verdrong voor een oogenblik alle aandoeningen van smart uit zijnen boezem.

»Hier," zei VILLENEUVE, »neem deze portefeuille; bijna zou ik dezelve vergeten hebben; ik heb ze medegebragt uit hoofde der geruchten, welke ik vernomen had, en ingevolge de meening, welke ik over de grootte van uws vaders geldverlegenheid heb opgevat. Zij bevat de helft der som, over welke ik te beschikken heb; morgen zal, des vereischt, het overige volgen. Nu, lieve GUSTAAF," voegde hij er bij, daar hij zijnen vriend zag aarzelen, »grief mij niet door eene weigering. Zijn wij dan niet zoo wel broeders als vrienden, en zal uw vader niet ook weldra de mijne zijn?" — GUSTAAF liet zich door zijnen vriend overhalen, en met blijde hoop op morgen gingen zij van elkander. Doch, welk eene opeenstapeling van jammer bragt die morgen niet aan! Evenwel, laat ons de orde van ons verhaal niet vooruitloopen.

De villeneuve had nu de tuindeur bereikt en was op het punt om die te openen, toen plotseling een dolksteek hem ter aarde wierp. De moordenaar, zijn bebloede wapen snel uit de wond rukkende, stiet het zijn slagtoffer ten tweeden male in het lijf, en, het daarna zorgvuldig aan het gras hebbende afgeveegd, verborg hij het onder zijnen mantel, sloot de deur, stak den sleutel bij zich en snelde heen.

Des anderen daags kwamen, op den gewonen tijd, de Graaf de breteul en zijn zoon in de ontbijtkamer bij elkander; de eerste met verwilderd gelaat en donker voorhoofd, terwijl zijne vermoeide oogleden duidelijk toonden, dat de slaap zijn leger ontvloden had. Gustaaf leed met hem, en verklaarde zich zijne duistere blikken door hetgeen hij omtrent zijne geldverlegenheid vernomen had. Met geen woord werd van het voorgevallene gedurende den afgeloopen nacht gewag gemaakt, en beiden dwongen zich, hoezeer vruchteloos, opgeruimd te schijnen, toen de deur zich opende en mathilde binnentrad.

Op het gezigt zijner pupil ontsnapte den Graaf een schreeuw van ontzetting, en onmagtig zonk hij op den grond.

Gustaaf en mathilde schoten toe, om hem weder op zijn' stoel te heffen; en juist had hij zijn bewustzijn herkregen, toen claudine, louise's bejaarde kamenier, geheel buiten zichzelve de zaal binnenvloog, en met eenen angstkreet van wanhoop aankondigde, dat hare lieve jonge Freule dood was!

Men kan zich de ontsteltenis en verwarring van geheel het gezin voorstellen! Gustaaf en mathilde vlogen naar het slaapvertrek; hier lag de lieftalige louise, koud en stijf, maar in den dood nog schoon. Bijna razend van smart, zendt haar broeder om geneesheeren, en begint de kille leden zijner zuster te verwarmen, terwijl de nieuwe hem vermeesterende jammer, hem den toestand zijns vaders geheel vergeten doet. Eensklaps dringt een aantal gendarmes de kamer in, en verklaart hem tot hunnen gevangene, als beschuldigd in den vorigen nacht den Graaf de villeneuve in zijnen tuin vermoord te hebben. Zij scheuren hem de kamer uit, waar zijne louise ligt, doof voor al zijn smeeken, hem toch te veroorloven, zijne pogingen, om haar in het leven terug te roepen te mogen voortzetten, en slepen hem in de zaal, waar de schuldige vader nog als bewusteloos ligt. Hier doorzoeken zij zijne kleederen, en toen zij in dezelven villeneuve's

zakboekje vinden, kenbaar aan den daarin geschreven naam, en in dat boekje eene zoo groote som gelds, verklaren zij, dat deze bewijzen de schuld buiten twijfel stellen.

Hierbij voegden zij nog, hetzij bij toeval of met opzet, dat de naamlooze aangifte, welke zij des morgens vroeg ontvangen hadden, juist vermeldde, dat men dit zakboekje bij hem vinden zou, en dat het lijk onder eenige struiken verborgen lag, gelijk men het dan daar ook almede gevonden had. Toen de ongelukkige vader deze aanklagte tegen zijnen zoon, die de trots, ja de afgod van zijn leven was, gehoord had, deed hij eene poging om te spreken, maar kon geen woord uitbrengen. De werktuigen van beweging en van spraak waren bij hem door beroerte verlamd, en zijn zoon werd met geweld als misdadiger uit het huis gevoerd, waar hij eene doode zuster en een' stervenden vader achterliet.

De ontzetting, waarmede het ijselijke van zijnen toestand hem vervulde, was voor GUSTAAF's manskracht te zwaar. De moord, aan zijnen vriend gepleegd, eenen vriend, dien hij zoo innig beminde en om wiens leven te redden hij willig zijn eigen leven geofferd zou hebben, zou alleen genoeg geweest zijn om hem in wanhoop te storten! En aan hem, aan hem werd thans die moord geweten! O, dit was al te vreeselijk, en hij sloot de oogen, als ware het om de schrikbeelden niet meer te zien, die zich aan zijnen geest opdrongen.

Nog slechts weinige uren, die hem eene eeuwigheid schenen, had hij in de gevangenis doorgebragt, toen CLAUDINE hem kwam melden, dat hij geenen vader meer had; de Graaf DE BRETEUL had, kort nadat men zijnen zoon van hem had weggerukt, den geest gegeven.

»Vader, zuster, vriend, allen zijn dan weg!" jammerde GUSTAAF; »O mogt ik toch bij hen zijn!" en in den schrikkelijksten zielsangst wierp hij zich op zijne armzalige legerstede.

»Neen, lieve Mijnheer GUSTAAF!" zei CLAUDINE, »allen hebben u nog niet verlaten; uwen vriend hebt gij nog, want de Heer DE VILLENEUVE leeft, en de dokters zeggen zelfs dat hij genezen zal."

»O, God zij gedankt!" riep GUSTAAF; »zeg, zeg mij toch, goede CLAUDINE, hoe heeft dat zich toegedragen?"

»Nu dan, mijn lieve jonge Heer," dus begon zij, »toen hij, dood zoo men dacht, in den tuin gevonden werd, lag

hij alleen door bloedverlies in diepen zwijm. Spoedig deden zich teekenen van leven bij hem op; en ofschoon hij nog mat en zwak is, zoo verzekeren de dokters, dat hij er van zal opkomen. Hij heeft ook reeds gesproken, en gezegd, dat gij onschuldig zijt; ook heeft hij, God zij dank! den waren moordenaar aangegeven, zoodat gij zeker binnen weinig uren uit deze afschuwelijke gevangenis ontslagen zult worden."

De genadige Voorzienigheid, die hem van het schrikkelijke vermoeden gezuiverd had, allerinnigst te danken, was het eerste, waartoe DE BRETEUL's geschokt gemoed hem aandreef; doch weldra trad de vreeselijke gedachte aan den dood zijns vaders en aan dien zijner innig beminde zuster hem weder voor den geest.

»Mijne zuster! o mijne arme zuster! waarom moest gij mij ontrukt worden!" en andermaal overweldigde hem de smart geheel.

»Gij ziet, mijn waarde Heer GUSTAAF," riep CLAUDINE, die zich bijna niet bedwingen kon, »de Heer DE VILLENEUVE is alleen voor dood gehouden geworden," (zij legde daarbij een' bijzonderen klem op het woord *gehouden*) »en evenwel is hij nog in het leven. God is goed; wanhoop niet, ook de Freule kan ons misschien teruggegeven worden."

»Wat meent gij daarmede, wat kunt gij daarmede meenen, CLAUDINE? O, wek geen ijdele hoop in mij op!" riep GUSTAAF, buiten zichzelven van angst en verwachting; »zeg mij terstond, leeft zij?"

»Blijf bedaard, jonge Heer; hoop, vertrouw het beste! — Nu ja dan, zij leeft en spoedig zult gij haar zien. Met Gods bijstand is het Juffer MATHILDE en mij gelukt haar te redden; wij hebben namelijk door wrijvingen en opwekkende middelen het zoo ver gebragt, dat zij reeds levensteekenen gaf, vóór nog de dokters kwamen, en deze zeggen, dat, zoo wij haar slechts voor al te sterke aandoeningen bewaren, zij dan ook woder herstellen zal."

Wie kan zich een toereikend denkbeeld maken van GUSTAAF's blijdschap? Hij drukte de oude CLAUDINE aan zijn hart en kon bijna niet ophouden haar gedurig op nieuw te omarmen. Slechts door de herinnering van zijns vaders dood kon hij de verrukking matigen, welke het herleven zijner zuster hem inboezemde. Oogenblikkelijk zond hij CLAUDINE naar huis, ten einde LOUISE toch hare oppassing niet ont-

beren mogt, en zette zich neder, om de jongste verschrikkelijke uren, welke hij doorgebragt had, nog eens regt te overdenken.

Kort daarna kwam het bevel tot zijn ontslag uit de gevangenis, en hij vloog naar huis, waar hij zijne zuster veel beter vond, dan de blijdste hoop hem had kunnen doen verwachten. Het eenige berigt, 't welk zij van haren den dood zoo zeer gelijken toestand kon geven, was, dat een gevoel alsof zij verstikte haar uit den slaap gewekt had, en dat, toen zij zich hierop bewegen wilde, hare pogingen door iemand met geweld bedwongen geworden waren, tot dat deze, onder het toenemen der benaauwdheid, in bewusteloosheid waren geeindigd. Oogenblikkelijk herinnerde GUSTAAF zich de verschijning van den geheimnisvollen vreemdeling in den tuin, en het vermoeden drong zich aan hem op, dat deze het was, die aan al de afgrijselijke voorvallen van den afgeloopen nacht aandeel gehad had. Deze vermoedens werden door VILLENEUVE bevestigd, die hem te verstaan gaf, dat hij, daar het schijnsel der maan regt op het gezigt van den moordenaar viel, toen deze hem den tweeden stoot toebragt, de trekken van den booswicht duidelijk onderscheiden en hem voor denzelfden herkend had, dien zij in den tuin gezien hadden. — Harttreffend was het wederzien der beide vrienden. Men verborg echter voor VILLENEUVE het ontzettende gevaar, waarin LOUISE verkeerd had, daar, bij zijne overgroote zwakte, elke gemoedsbeweging hem ligtelijk kon gedood hebben.

Toen ROUSSEL en de Graaf DE BRETEUL aan de kamer gekomen waren, waarin, naar zij waanden, MATHILDE sliep, ontbrak haren voogd de moed om binnen te treden; de meer verharde ROUSSEL, vreezende door deze aarzeling zijn plan verijdeld te zien, nam daarom op zich, persoonlijk den moord te volbrengen, zonder dat zijn besluitelooze medepligtige waagde er bij tegenwoordig te zijn. Zoo bleef hij dan, door angst gefolterd, aan de kamerdeur staan, terwijl zijne eigene dochter aan het wangedrag haars vaders ten offer gebragt werd.

Juist op het oogenblik toen de moordenaar meende zich overtuigd te kunnen houden, dat zijne afschuwelijke daad voltrokken was, werd hij door stemmen in den tuin verschrikt. Snel trok hij zijn slagtoffer het wasmasker van mond en neus en wiesch, haastig de vlekken uit het bleeke aangezigt van het bewegingloze meisje, zoodat er geen spoor meer

over was, 'twelk het middel verraden kon, dat men gebruikt had. Door afgrijzen en wroeging overmand, en ijzende op het gezigt van den terugkeerenden moordenaar, gaf DE BRETEUL hem den sleutel der tuindeur en liet hem het huis uit. Hierna sloot hij zich in zijne kamer op. De ontmoeting van ROUSSEL met zijnen zoon scheen zijn beangst geweten het eerste spoor te zijn, 'twelk tot het ontdekken der misdaad moest leiden; hij bragt den nacht in het vreeselijkste lijden door, en het zwaard van den engel des doods zweefde hem reeds boven het hoofd.

Het zien van MATHILDE, welke hij voor dood hield, het berigt der kamenier, dat de verwisseling bevestigde, voltooiden den slag; doch, eer hij onder denzelven bezweek, moest hij nog beleven, dat zijn onschuldige zoon als een boosdoener behandeld werd, en daarna sterven, gelukkig nog aan de schande te ontkomen, welke zijne misdaad verdiend had.

Nu nog een paar woorden tot verdere opheldering. Toen ROUSSEL in den noodlottigen nacht de beide vrienden verlaten had, was hij eene korte poos in den tuin gebleven en had er zich verborgen, in de hoop dat het toeval hem eenige wenken omtrent hunne oogmerken mogt geven. De uitkomst beantwoordde aan zijne verwachting, want het gelukte hem hun geheele gesprek te beluisteren. Op deze wijs vernam hij, dat de speelzucht van den Graaf aan deszelfs zoon bekend gemaakt werd, en dat het edelmoedige plan van VILLENEUVE, om hem met geld te ondersteunen, den verdoolden man waarschijnlijk aan zijne magt ontrukken zou. Deze bedenking alleen was genoeg, om hem geene gruweldaad te doen ontzien; maar zijn kwaadaardig gemoed werd nog daarenboven geprikkeld door den afschuw, welken de twee vrienden tegen hem aan den dag gelegd hadden, en op deze wijs dreven hem vrees en boosheid tot het arglistig ontwerp, om den eenen te dooden, maar den ander te sparen, ten einde de verdenking van den moord op dezen laatsten te doen vallen. Immers, wanneer men de portefeuille met geldswaarden, hem door VILLENEUVE ter hand gesteld, bij GUSTAAF vond, moest men, dacht hij, hem onmisbaar voor schuldig verklaren. Derhalve begaf hij zich naar zijne woning, schreef een biljet aan den commissaris van policie, waarin dezen van den gepleegden moord berigt gegeven werd, en besloot vervolgens zich voor eenigen tijd uit *Parijs* te verwijderen, beducht, gelijk hij

was, dat de Graaf DE BRETEUL, zijnen zoon van moord beschuldigd ziende, den waren zamenhang der gebeurtenis verraden en de veiligheid van zijnen schuldgenoot in gevaar mogt brengen.

Parijs verlaten hebbende, nam ROUSSEL zijnen weg naar *Nantes*, van waar hij, niets verders van de zaak vernemende, boven op de diligence naar de hoofdstad terugkeerde, en een der drie personen was, die (gelijk de dagbladen in der tijd gemeld hebben) bij het omslaan van dat rijtuig het leven verloren.

Zoo kwam dan, naauwelijks acht dagen na zijne dubbele poging tot moord, een booswicht om hals, wiens gansche leven een weefsel van misdaden geweest was; en, hoezeer dus aan de straffende hand der geregtigheid onttrokken, wierp hij, op deze wijze stervende, tot geluk der kinderen, eenen sluijer over het aandeel, 'twelk de Graaf DE BRETEUL aan de ontzettende gebeurtenis genomen had. Na eenig tijdsverloop had de dubbele verbindtenis tusschen de huizen van DE VILLENEUVE en DE BRETEUL voortgang, en de jeugdige echtelingen genieten thans het geluk, 'twelk zij zoo wèl verdienen. De beminnelijke MATHILDE heeft mede, in een' van VILLENEUVE's naburen, eenen gemaal, harer waardig, gevonden; zij is harer vriendin LOUISE steeds met de innigste genegenheid toegedaan, en allen vinden in hunne onderlinge vriendschap eene bron der zoetste genoegens.

Wij hopen, dat dit verhaal eenen ieder op nieuw de les moge inscherpen: *Hoedt u voor het spel!*

TOESTAND VAN DEN ITALIAANSCHEN BOERENSTAND.

(Uit de mededeelingen van eenen *Duitscher.*)

Gij ontvangt dezen mijnen brief uit een met bloed gedrenkt veld, en, wat nog erger dan dit is, van de *Villa Malpaga*, welker naam alleen elk Christelijk gemoed schrik moet aanjagen. Zij ligt tusschen *Venetië* en *Padua*, niet verre van de *Brenta*, in de onoverzienbare vlakte, welke zich uit de ultramontane *Alpen*, als later gevormd vast land, om de Golf van *Venetië* gelegerd heeft; eene zee van golvend groen en eenparige vruchtbaarheid, die den prikkel van het heimwee aan elken bergbewoner met verdubbelde kracht doet gevoe-

len. In de middeleeuwen behoorde zij aan het beroemde Venetiaansche geslacht MALPAGA, op eene plaats, waar eens wel twintig woningen stonden, die echter door eenen oorlogsstorm van de aarde weggevaagd werden. Nog gedurig vindt men er op de akkergronden, zoodra men slechts iets dieper graaft, menschenbeenderen, wapenen, Venetiaansche munten, gebroken zuilenschachten en uitgestrekte muurfundamenten, die eene gewelddadige vernieling van vroegere menschelijke nederzettingen moeten doen vermoeden. Zonderling genoeg zette zich vóór eenige jaren een bejaarde krijgsoverste uit den tijd van NAPOLEON te *Malpaga* neder, met de sporen van een veelbewogen leven in het scherp geteekende gezigt geprent, met likteekens uit veertig veldslagen, en met die schrandere, levendige oogen, die toonen, dat zij »veler menschen steden gezien en het gemoed der bewoners hebben leeren kennen." Op het stormachtige tijdperk van zijn vroeger leven is de kalme windstilte van den ouderdom gevolgd, die ons bij roemruchtige veteranen zoo beminnelijk voorkomt.

De ernst van den ouden krijgsman bewoog mij, mijn verblijf in dien omtrek voornamelijk te bezigen tot eene poging, om door hem nadere inlichting te bekomen omtrent den toestand des volks. Want te miskennen is het niet, dat eene hervorming van *Italië* in de eerste plaats met het volk beginnen moet, om op den grondslag van eenen onafhankelijken boerenstand het staatsgebouw op te trekken. Van eenen boer naar het Duitsche begrip kan in *Italië*, zelfs daar, waar de betrekkingen het gunstigst zijn, geen sprake wezen. Er zijn pachters (*fittabili*) en landbebouwers (*coloni*), beide naar armzaligen maatstaf. De eersten zijn in gering getal op verbrokkelde landpercelen gezeten, tegen eene huur, die hun weinig meer overlaat dan de bloote mogelijkheid om hun leven kommerlijk te rekken. Het verder en talrijker deel des volks doet arbeidersdienst, welke hun een nog minder vrij genot van het boerenleven vergunt, en ongetwijfeld in het Venetiaansche het slechtst betaald wordt. Deze daglooners wonen in armoedige hutten, die naauwelijks zoo hoog zijn als de eerste verdieping onzer Duitsche boerenwoningen. Zij zijn op ruwe wijs uit leem te zamen gekleefd en doorgaans zonder eigenlijk gezegde vensters. De beste dier stulpen hebben naar de zonzijde drie openingen. Door de eerste treedt men in eene soort van voorhuis, waar het geringe huisraad,

rundvee, hooi en stroo, met allerlei verward door elkander liggende prullen, hunne bergplaats hebben; door de tweede opening komt men in de keuken, die tevens tot woonvertrek dient, en, daar zij door biggetjes, als ook hoenders en ander gevogelte vlijtig bezocht wordt, in alle hoeken vol onreinheden ligt; de derde opening geeft toegang tot de slaapplaats der echtgenooten en hunner halfnaakte kinderen, die meestal in vuile nesten liggen, welker gezigt walging verwekt. Aan steenen of houten vloer is geen denken, maar overal vindt men den naakten leemgrond, en dit in laag liggende streken; terwijl daarenboven het indringen van het regenwater slechts gebrekkig belet is, en de achterzijde dezer ellendige verblijven door een' aarden wal beschut wordt, die zijne vochtigheid naar binnen laat doorslaan. Van kagchels is er geen zweem, hoezeer de winter vaak streng genoeg nijpt. De meubeltjes, welke deze arme lieden in hunne droevige woonhokken bijeenbrengen kunnen, wekken onwillekeurig tot deernis. Het bed is, gelijk wij zeiden, meestal vuiler en gehavender dan het leger van wilde dieren, niet alleen overal ontbloot van linnen, maar te dikwerf zelfs van stroo. Kassen voor hunne kleederen hebben en behoeven zij ook niet; een enkele spijker is genoeg om den kleedervoorraad te dragen, waarop de bestvoorziene uit hun midden kan roemen. Ons Duitsche boerenleven, ofschoon in menig oord ook armelijk genoeg, schijnt, bij het Italiaansche vergeleken, een staat van genoegelijke welvaart. In den diepliggenden grond der Venetiaansche vlakte, die eens poel en moeras was, en nog door afleidings-kanalen droog gehouden moet worden, kan men geene kelders tot bewaring van dranken of keukengewassen aanleggen; hierdoor ontbreken den boer in die streken de bij ons zulk eene vervulling aanbrengende voedingstoffen uit het plantenrijk. Zelfs de gemeene salade is een artikel van weelde, dat men zich, bij gebrek aan onbedorven azijn, meestal moet ontzeggen. Om door nadenken en vlijt een deel dier ongemakken te verhelpen, hiertoe doet het landvolk, in zijne door ellende te weeg gebragte stompheid, geene de minste poging. De landbouw zelf wordt oppervlakkig en met allergebrekkigste werktuigen gedreven, als leefde men nog in den tijd, toen de eerste proeven met wijn- en graanteelt genomen werden: de onmetelijke verbeteringen in deze takken van landbedrijf, welke in *Engeland*, *Frankrijk* en ook ten deele in *Duitschland*

aangewend worden, zijn hier te lande geheel onbekend. Behalve de zijdeteelt zijn wijn en maïs de hoofdvoorwerpen van het akkerwerk; andere graansoorten, dan dit laatste, worden slechts als bijzaak behandeld. Wat er aan zijde en wijn wordt voortgebragt, behoort ongedeeld aan den eigenaar van den grond, en van zijn billijkheidsgevoel hangt af, hoeveel hij van de zoogenoemde napers aan zijne arbeiders wil overlaten, om er hunne *vin piccolo* van te bereiden; over het algemeen is dit overschot zoo gering, dat zij slechts eene korte wijl des winters daarvan een proefje genieten kunnen. Des zomers zou deze soort van waterachtigen zuurdrank toch, door de invallende hitte en het niet daarzijn van kelders, weldra bedorven zijn. Bij het gebrek aan zoet drinkwater, dat in de meeste dezer streken heerscht, is dit gemis allerdrukkendst voor het hard geplaagde landvolk. Van den maïs en de overige graansoorten erlangen zij een bepaald aandeel, en wel van het eerste meer dan van de overige, doch steeds in zeer beperkte hoeveelheid. Gras en hooi, op de meeste plaatsen schaarsch, uit gebrek aan behoorlijk weiland, en door allerlei boomloof vervangen, voedt slechts weinig vee: en waar dit aanwezig is, is het meestal trekvee tot bearbeiding van het veld, zoodat men in den zomer menigmaal wijd en zijd geene koe kan aantreffen. Daarom is dan ook bij de meeste daglooners aan geen melk of smout te denken. Wij moesten onze koffij des morgens zonder melk drinken, wanneer de keukenmeid toevallig vergeten had ze hier of daar uit de verte te bestellen.

Op zekeren dag ging ik, omstreeks negen ure 's morgens, door het veld. Aan eenen populier, die zijne schaduw ver weg verspreidde, brandde tusschen twee keijen een met dun rijs onderhouden vuurtje, over hetwelk een oud man zijne *polenta* zat te roeren, met eene bedachtzame zorgvuldigheid, die te gelijker tijd schroom voor zijnen kostbaren schat en gescherpten eetlust verraadde. Zijn gerimpeld, bruin gebrand gelaat vertoonde groeven, zoo diep en akelig, als zij mij op geene Duitsche tronie immer voorgekomen zijn. De Italiaansche zonnegloed in de bedompte vlakte had zeventig zomers lang in 's mans oorspronkelijk regelmatige trekken gewoeld en er een' schrikwekkenden stempel van zijn kommervol leven in gedrukt. Op zijn' verschroeiden schedel lagen enkele vlokjes grijze haren, en zijne schamele kleeding bedekte ter naauwernood, waar zulks het meest noodig was,

zijn vermagerd ligchaam. Ik liet mij in een gesprek met hem in. »Ik heb niets," zeide hij, »dan harden arbeid, een weinig *polenta* en de heilige communie, *mai altro!* Geen andere spijs is sedert veertig jaren over mijne lippen gekomen: *polenta e la santa communione.* En wanneer ik tweemaal daags een mondvol *polenta* heb, mag ik mij gelukkig achten. De meesten mijner buren kunnen die naauwelijks eenmaal daags eten." Bij deze woorden zag hij met zijn bruin gelaat naar mij op, en twee dikke aders op zijn voorhoofd zwollen als in dreigenden toorn op. *Polenta e la santa communione!* deze klanken kon ik verscheidene dagen lang niet uit mijne ooren brengen, en nu nog doet somwijlen de nagalm daarvan mijn hart trillen. En inderdaad had de man slechts de bittere waarheid gezegd. *Polenta* vormt hier uitsluitend het voedsel van den landman. Men eet ze, als brood, zonder eenige toespijs, en het onzuivere water uit de gegravene putten is in het grootste deel des jaars de eenige saus, waarmede zij genuttigd wordt. En nog, om dit voedsel te verkrijgen, moet men zeer vlijtig en met de strengste spaarzaamheid den boerenarbeid waarnemen. Wijndrinken is zoo zeldzaam, dat er mij mans en vrouwen genoemd zijn geworden, die sedert vijftig jaar er geen drop meer van geproefd hadden; en toch rankt de wijnstok zich aan elken struik, dien men ontmoet, in de hoogte, en de druiven hangen menigmaal in de vensters der *villa.* Om zich hunne schamele kleeding te kunnen verschaffen, kweeken deze daglooners eenige huis- en velddieren, varkens, ganzen, eenden en hoenders, die, hoe schadelijk zij ook voor het gezaaide zijn, door den grondeigenaar geduld moeten worden, wil hij het volk niet geheel en al tot wanhoop drijven. Grootendeels leeft dit gedierte in de morsige waterlozingsgrachten, die tusschen alle akkers heenloopen, met riet en lis bijna toegegroeid zijn, en aan welker opruiming niemand denkt. Het wordt daarin, zonder dat iemand er verder voor zorgt, groot en vet, en wordt dan op de omliggende markten verkocht. Met de naauwkeurigste vlijt zamelt de huisvrouw de groote eijeren harer hennen, en krijgt het nimmer in het hoofd, een eenig daarvan voor haar gezin te gebruiken. Zaturdags rijdt haar man, met de levende en levenlooze voorwerpen dier fokkerij, naar de naastgelegen stad, en onthoudt zich ook daar zoo streng van de geringste, niet volstrekt noodwendige uitgaaf, dat er zeventigjarige grijsaards gevon-

den worden, die zich hun gehcele leven lang bij zulk eene gelegenheid nooit eenen dronk wijn veroorloofd, maar het kleine beetje gelds, dat zij ontvangen hadden, steeds onaangetast naar huis gebragt hebben. Zoo geldt dan ook van deze arme Italiaansche boeren FREILIGRATH's beroemd lied over het lijden van het Iersche volk, dat in het vruchtbaarste land der wereld akkerbouw en veeteelt drijft, zonder van beider eêlste vruchten immer zelf iets te genieten. De nood, welke deze arme arbeiders lijden, is, ondanks de bijinkomsten, waarvan wij zoo even gesproken hebben, nog altijd zoo klemmend, dat zij menigmaal, over de grenslijn van hetgeen strikt regt is heengedreven, eene soort van heimelijken oorlog tegen hunne heeren beginnen. Wat deze laatsten niet achter slot kunnen houden, is ook niet veilig; waarbij echter eene eigenaardige wet en regel van diefstal streng in acht genomen wordt. De arme daglooner neemt namelijk slechts datgene, wat hem van veldvruchten tot onderhoud zijns levens onmisbaar noodig is. Dieverijen van andere soort zijn uiterst zeldzaam. Goedaardige landheeren hebben deze tegennatuurlijke betrekking, door openbare dulding van hetgeen onvermijdelijk is, in eene met de natuur overeenkomstige veranderd; maar ongelukkig zijn zulke menschenvrienden zeer zeldzaam. Door den meer algemeenen toestand, die nog heerscht, gaat alle wederzijdsch vertrouwen tusschen landheer en landbouwer verloren. De eenen hoeden zich voor de anderen, en weêrkeerige minachting maakt voor beide partijen het leven onbehagelijk. Deze zedelijke kloof tusschen den heeren- en den boerenstand, die minst genomen even zoo diep is als die tusschen beider staat van bezit, scheidt geheel de bevolking als 't ware in twee afzonderlijke rassen, in het blanke en het bruine, van welke het eerste niet alleen op allen eigendom, maar ook op alle eerlijkheid, uitsluitend aanspraak maakt, terwijl het andere, met zijne verschroeide troniën, door den invloed van lucht en aarde misvormd, tot eenen *Kabijlen*-stam schijnt te behooren, en noch voor arbeid noch voor trouw op veel dank of lof kan rekenen. Die verbittering wekkende onevenredigheid wordt het sterkst gezien en gevoeld, wanneer de in weelde levende bezitters, voor eene korte wijl de vermaken der groote steden verlatende, op bepaalde tijden, van pracht omgeven, naar buiten snellen, in lust en ledigheid de pronkzalen der *Villa*, door hunnen rijken stamheer gebouwd betrekken, en er zich onder het digte

loofdak der boomen van hun park, dat elken gloeijenden zonnestraal afweert, verlustigen, met die honende zorgeloosheid, welke het gevoel van erfelijk voorregt in alle gebaren laat doorstralen. Bij het gezigt van zulk eenen toestand moest ik de opwellende verontwaardiging van mijn Duitsch gemoed met kracht bedwingen, terwijl de *Italiaan* over de door God ingestelde rangordening van heer en knecht redekavelt, en van de vrije drukpers en de burgergarde uitsluitend alle heil der maatschappij verwacht.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

EERSTE TEN TOONEELE VOERING DER BRUILOFT VAN FIGARO.

Wie kent niet BEAUMARCHAIS, dien geestigen avonturier in de letterkunde en in de kunstvlijt, dat gepersonifieerde beeld van het Fransche *esprit* en het Fransche *honneur*, die stormverkondigenden voorlooper der alle onderscheid van rang en stand wegwisschende Revolutie, de man, die, hoezeer van burgerlijke afkomst, door den hoogsten adel begunstigd en geliefkoosd werd? Zijn leven en werken viel in dat zonderlinge tijdsgewricht, toen alles, wat de algemeen gevoelde tegenstrijdigheden en ongepastheden van eenen zijne ontbinding nabij gekomen maatschappelijken toestand, in kluchtige tooneelstukken, met vernuft en bijtenden spot ten toon stelde, op de daverende toejuiching der *Parijzenaars* en zelfs der Ministers en Hovelingen kon rekenen, geene van welken het voorgevoel hadden van de ontzettende wezentlijkheid, die voor hen uit de werking dier tooneelkluchten ontstaan kon. In dezen tijd, omstreeks het eind van het jaar 1782, hoorde men in de Parijzer gezelschapskringen veel gewag maken van een nieuw blijspel, hetwelk BEAUMARCHAIS, onder den titel van *la folle Journée, ou le Mariage de Figaro*, had opgesteld. Hij zelf was gewoon, in gezellige zamenkomsten zijne stukken voor te lezen, en naar het geluk, hem zulks te hooren doen, werd zoo ijverig getracht, de vertrekken, waar dit geschiedde, waren steeds zoo stikkend vol menschen, dat het slechts aan de minsten hunner gelukken mogt, alles volkomen te verstaan. Ondertusschen wist men toch zooveel, dat de zegepraal van verstand en bekwaamheid over rang en geboorte, de vernedering der grooten onder het

meer schitterend genie der geringeren, het met bitterheid ontworpene tafereel der maatschappij, zoo als zij destijds was, de gebreken van het staatsbestuur, enz. den hoofdinhoud uitmaakten, en dat dit met even zoo groote behendigheid als met bijtend vernuft en ongehoorde stoutheid in betrekking op de Bastille, de policie, de wetten op de drukpers en de censuur was uitgewerkt. Het ten tooneele voeren van dit reeds zoo beroemde stuk werd algemeen gewenscht, en de voornaamste personen bezigden hunnen invloed, om verlof tot de voorstelling daarvan op het *Théâtre Français* te verwerven. LODEWIJK XVI liet zich het manuscript, in tegenwoordigheid zijner Gemalinne, door Madame DE CAMPAN voorlezen. Hij vond het stuk gansch niet voortreffelijk, en verklaarde zich, toen hij de beruchte alleenspraak, (5de bedrijf, 3de tooneel) waarin verscheidene takken van het bestuur vinnig aangetast worden, gehoord had, zeer stellig tegen den schrijver, als iemand, die met alles, wat in een' welgeordenden Staat heilig behoorde te zijn, den spot dreef; het stuk, zeide hij, mogt in geen geval ten tooneele gebragt worden. BEAUMARCHAIS liet zich door deze uitspraak des Konings niet afschrikken; integendeel zeide hij, »te wenschen, dat zich nog grootere hinderpalen en meer vijanden mogten opdoen; hij zou wel middel vinden om daaraan het hoofd te bieden." Ook deed hij, zonder zich om iets te bekreunen, het stuk door de bekwaamste tooneelkunstenaars van het *Théâtre Français* instuderen; de opvoering werd vastgesteld en met ongeduld verwacht, en toen nu, daar de zaal reeds tot stikkens toe vol was en koets bij koets naar den schouwburg snelde, het verbod kwam om er mede voort te gaan, had BEAUMARCHAIS zijn eigenlijk oogmerk ten volle bereikt, 'twelk was, het ongeduld der kijklustige *Parijzenaars* tot het toppunt van misnoegen te drijven. Hij wist, dat hierdoor reeds, zonder eenigen verderen aandrang, de tegenzin van LODEWIJK XVI verwonnen zou zijn; en werkelijk werd ook, na verloop van eenige maanden, de opvoering van het stuk veroorloofd. De drift om het te zien was niet verflaauwd. Tien uren vóór dat de kas geopend werd, stond zoo goed als geheel de hoofdstad voor de deuren van den schouwburg. BEAUMARCHAIS had in één uur tijds vijftig brieven met verzoek om biljetten ontvangen; op den dag der voorstelling zond de Hertogin VAN BOURBON reeds ten 10 ure des morgens hare bedienden aan de kas, om op de uitdeeling der biljetten te wachten, die eerst ten 4 ure beginnen moest; reeds ten 2 ure poogde de Gravin VAN OSSUN, met eene haar anders in geenen deele eigene beleefdheid, zich een' weg door de menigte te banen, terwijl Madame DE TALLEYRAND, ondanks hare aangeboren gierigheid, den driedubbelen prijs voor eene loge betaalde. In het ontzettende volksgewoel zag men Lodewijksridders met Savoijaarden el-

kander dringen en stooten; de wacht werd van haren post geschoven, de deuren werden ingeduwd, de ijzeren traliehekken verbroken; men verstikte bijna in het gedrang, en toch achtte men zich gelukkig, wanneer men slechts ééne schrede voorwaarts kon geraken. Velen wierpen hun geld in de kas, zonder loodjes magtig te kunnen worden. Driehonderd der aanzienlijkste personen hadden zich, om bij het openen der kas tegenwoordig te zijn, reeds des morgens in den schouwburg begeven en er het middagmaal genuttigd. »Ons heiligdom," zegt FLEURY, een der tooneelisten, die in het stuk medespeelden, » was in een gaarkeukens-eetzaal verkeerd. Men werd schier doof van het geklepper der borden, het gerinkel van lepels en vorken, het musketvuur der springende kurken." In de zaal zelve zag men het schitterendste verzameld, wat *Parijs* slechts immer binnen zijne muren bevatte; al de Prinsen van het Koninklijke huis, en onder hen den Graaf VAN PROVENCE, in de groote loge; voorts de eerste heeren van het Hof, de uitstekendste kunstoefenaars, de beroemdste schrijvers, de rijkste kapitalisten, en een vonkelende krans der schoonste en elegantste dames in de voorste rij der loges. Alles trilde van ongeduldige verwachting; in elk deel der zaal werden overluid driftige gesprekken gevoerd, en dat alles gold BEAUMARCHAIS en zijn stuk. Geene dier schoone toeschouwsters wilde weten, dat zij zijne eigenlijke slagtoffers waren; dat hij zich niet ontzag, den flikkerglans, die de hoogere kringen der maatschappij omgaf, zonder genade aan te tasten, den bittersten hoon er over uit te storten, en hun blinkend prachtgewaad van boven tot onder stuk te rijten! Volgens het oordeel der kunstregters, overtrof de eerste opvoering van den *Figaro* aan *ensemble* alles, wat men in langen tijd op het *Théâtre Français* gezien had. Snel volgden nu elkander twintig voorstellingen, die aan het theater honderdduizend francs opbragten; doch ook bij al de volgende opvoeringen bemerkte men nog denzelfden toeloop van lieden uit de stad, de provinciën en het buitenland. In het geheel had *de Bruiloft van Figaro* 75 voorstellingen; eene zoo ongehoorde zaak, dat BEAUMARCHAIS zeide: »*Je sais quelque chose de plus fou que ma pièce, c'est son succès.* (Nu weet ik iets, dat nog gekker is dan mijn stuk; den toeloop, dien het heeft.)" De eene uitgaaf van het werk volgde de andere; de buitenlandsche schouwburgen deden in aller ijl een stuk, dat zoo veel opgang maakte, vertalen, en de tooi der dames onderging eene wezentlijke verandering door de kapsels *à la Figaro* en *à la Susanne.* — Zoo begon de Revolutie, die den Koning, zijne familie en zoo veel, wat in *Frankrijk* goed en edel was, het leven gekost heeft!

FRANSCHE VRIJHEID QUAND-MÊME.

[Historisch. (*)]

Een Parijzenaar uit het Volk spreekt.

Weer *Burger*, *Burgeres!* 'k Heb daarmeê vollen vrede;
En, woonde ook Adam met zijn gade hier ter stede,
Zij zouden Burgers zijn, en *Burgers van 't Heelal;*
Ten zij (hem kwam het toe) hij ons ook, bij geval,
Een' naam of titel schonk; (hij gaf dien wel aan beesten;
Waarom dan niet aan ons en onze groote geesten?)
Bij voorbeeld dien van *Slaaf.* Of is 't geen slavernij,
Dat men ons *dwingen* wil, (*ons*, welk een dwinglandij!)
Om *Burger*, *Burgeres* te zeggen en te schrijven?
Wie waagt het, buiten ons, hier wetten door te drijven?
Dat zou, *parole d'honneur*, een fraaije Vrijheid zijn!
Men dwingt ons nergens toe, al plooit men 't nog zoo fijn.
Die wetten heeft gemaakt, bekreunt zich aan geen wetten.
Die 't nieuw Bewind zich koos, kan 't ook ter zijde zetten.
Wilde ik den Adel, ik, heel 't Volk ware *Edel Heer;*
En wat ik thans verwerp, dat eisch ik morgen weer,
Tot zelfs het Koningschap. Republikein in 't harte,
Lach ik met elk bedwang; en, zoo 't Bewind mij tarte,
Roep ik Philippe of Henry-cinq tot Koning uit.
Bij 't Volk is de Oppermagt; zij wettigt elk besluit.
Ik wil (ja, 'k wil!) ook eens *Monsieur* zijn in mijn leven.
Wie 't mij betwisten wil, *parbleu!* hij mag wel beven!
'k Wil Vrijheid inderdaad, geen Vrijheid slechts in schijn;
In alles vrijheid, VRIJHEID ZELFS OM SLAAF TE ZIJN!

(*) Zie, onder anderen, de redeneringen van ALEXANDRE WEILL in *la Presse*, en voorts andere Parijsche dagbladen.

VOLKSOPSTAND.

Een handvol gruis, den berg ontgleden,
En 't log gevaart', beroofd van stut,
Verplet paleis zoo wel als hut,
Door niets voorzien, door niets verbeden:
Zóó is één enkel man in staat
Het Volk tot *opstaan* te bewegen;
Maar stel er honderdduizend tegen,
En dank God, zoo 't weer *zitten gaat!*

AAN EEN' BEMINNAAR VAN HET PUNTDICHT.

Het Puntdicht *mint* ge, en *haat* der Franschen Politiek?
Hoe! 't mooiste Puntdicht is... de Fransche Republiek!

PROCLAMATIE.

(1 APRIL 1848.)

Burgers!

Het Voorloopig Bewind der glorieuze Fransche Republiek, in overweging genomen hebbende, dat eenige kwalijkgezinden zich beklagen over gebrek aan werk en eten, verklaart mits dezen, dat de glorie van den Volksroem zich behoort te verheffen boven de slavernij des arbeids en de louter dierlijke behoefte aan spijs en drank, en proclameert alzoo

HET GELUK DER GROOTE EN EDELMOEDIGE NATIE ONDER DE FRANSCHE REPUBLIEK.

Leve de Republiek!

Was geteekend, enz.

MENGELWERK.

VERHANDELING OVER DEN OORSPRONG EN DE GESCHIEDENIS DER VOORMALIGE KAMERS DER REDERIJKERS IN ONS VADERLAND.

Door

Mr. J. H. VAN DER SCHAAFF. (*) .

Wanneer wij, op het gebied der schoone kunsten en fraaije letteren, ons oog laten weiden over de vele en nuttige inrigtingen van Maatschappijen en Genootschappen, waarop ons Vaderland billijk roem draagt, en die, of voor geleerdheid, of tot opwekking van den nationalen ijver, of ter ontwikkeling van zoodanige kundigheden en proeven, als voor den landbouw, het plantenrijk, of ter bevordering van heel- en geneeskunst dienstbaar zijn, en ten prikkel tot verbetering of aanmoediging in al deze vakken verstrekken; dan, ja, verblijden we ons over zoo vele vorderingen, die de geest des tijds daarstelde, herinneren we ons aan tijdperken en omstandigheden, die we beleefden, of aan mannen, wier namen de geschiedenis als met gulden letteren spelt; — maar eindelijk klimmen we op, en wordt de vraag door ieder' menschenvriend ontboezemd: »Wie, of wat zou toch wel de eerste aanleiding »tot de oprigting van deze en soortgelijke Genootschappen, »inzonderheid met betrekking tot het vak der fraaije lette»ren, in *Nederland* gegeven hebben? — wie waren de eer»ste stichters derzelven, of waaraan is onze Natie verschul-

(*) Voorgelezen, den 5 Nov. 1835, in het Departement *Voorburg* der Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen.*

De tegenwoordige herleving en wederoprigting van Rederijkkamers in ons Vaderland deed de Redactie van dit Tijdschrift aan deze bijdrage gaarne eene plaats inruimen.

»digd die trapsgewijze vorderingen, welke taal en dichtkunst »onder het letterminnend gedeelte onzer landgenooten heb»ben gemaakt, tijdens zij in bloei en welvaart begonnen toe »te nemen, en het denkbeeld, of liever de overtuiging, bij »onze vaderen doorbrak, dat de dagen, waarin ruwe bar»baarschheid, drieste onkunde en een rampzalig bijgeloof »heerschten, voor verlichting en beschaving behoorden plaats »te maken?" — Zietdaar, G. T., eenige vragen, welke veelligt bij een' of ander onder ons kunnen zijn opgerezen, en die ik niet ongeschikt achtte, heden avond, zoo al niet volkomen te beantwoorden, ten minste zoodanige stoffe tot nadenken daarover in het midden te brengen, als hetwelk misschien in staat zou kunnen zijn, om onzen weetlust hieromtrent te bevredigen, en de beantwoording van deze of soortgelijke vragen door redenering en uitbreiding uit te lokken.

Als ik mij dan niet bedriege, hebben wij zoo wel den opbouw en de handleiding tot verdere zuivering onzer Nederduitsche taal en dichtkunst (dat liefelijk geschenk des Hemels), als de kennis en invoering van het Nationaal tooneel, als eene openbare leerschool van mensch- en zedekunde, alleen of voornamelijk te danken aan die gezelschappen of bijeenkomsten, welke, onder den naam van *Kameren der Rederijkers*, hier te lande in de vroegste tijden plegen te vergaderen.

Daar nu de sporen of oude overleveringen hiervan niet zoo algemeen bekend, of in ieders handen zijn, zoo zal het ul., zoo ik hope, niet onwelkom zijn, dat ik te dezer ure tot u spreke *over den oorsprong en de geschiedenis der voormalige Kamers der Rederijkers in ons Vaderland.* Om hierin een' geregelden leiddraad te volgen, zal ik:

I. Iets, aangaande haren oorsprong, bloei en voortgang, zoo kort en duidelijk mij mogelijk is, ul. trachten mede te deelen.

II. Zal ik ul. van derzelver voorname doel, werkzaamheden, huishoudelijk bestuur, en al wat met derzelver inrigting van uit- en inwendige plegtigheden in verband stond, een kort tafereel pogen te schetsen.

I. Bijna al de schrijvers, die de Nederlandsche Ge-

schiedenis der laatstverloopene eeuwen hebben te boek gesteld, maken van de *Rederijkers* in meerdere of mindere mate gewag; en allen stemmen daarin met elkander overeen, dat zij niet weinig hebben toegebragt ter bevordering der geloofshervorming, tot den opbouw onzer tale en poëzij, en den oorsprong van ons vaderlandsch tooneel. — Volgens sommigen, waaronder ik bijzonder BOXHORN en VAN METEREN telle, zouden er van overoude tijden in *Nederland* verscheidene fraaije geesten zich hebben opgedaan, die, in *gezelschappen* zamengevoegd, met *rijmen* en het vertoonen van tooneelspelen zich bezig hielden. Daar zijn er zelfs, die deze dichters voor opvolgers der *oude Barden* houden; doch hiervoor is geen genoegzaam bewijs, dewijl deze *Barden* van nog vroegeren tijd dagteekenen. Volgens LAMBERT BIDLOO, waren te zijnen tijde bij de *Rederijkkamer* te *Leyden* nog stukken voorhanden, die sporen droegen, dat deze Broederschappen al vóór den jare 1200 zijn bekend geweest. De Rederijkers van *Duinkerken* beweren, dat de Vlaamsche kamer, en wel inzonderheid die van hunne stad, ouder zij, dan soortgelijke gezelschappen in *Frankrijk*. Ook vindt men bij GRAMMAYE, in zijne *Brabandsche Oudheden*, gewag gemaakt van de kamer te *Diest*, die den naam van *Christus*-oogen (*Coronaria lychnis*) voerde, en dat zij reeds in 1302 is ingesteld geweest, 't welk (zoo zulks op waarheid steunt) hare opkomst gelijktijdig stelt met die der Akademie des *Jeux floraux*, welke in het begin der XIVde eeuw te *Toulouse*, in *Frankrijk*, is opgerigt, en voor de oudste Akademie in *Europa* wordt gehouden. Wat hiervan zij, zeker is het, dat dit gezelschap van Fransche dichters veel overeenkomst had met onze Rederijkers, en dat het zijne eerste plegtige zitting hield in 1324, nemende in den jare 1356 den naam van *Collège de Rhétorique* aan, even gelijk dergelijke Genootschappen in *Vlaanderen* en *Braband* zich *Rederijkkamers* noemden.

Deze kamers bepaalden zich niet alleen tot de Nederlandsche steden, maar vestigden zich ook op het platte land; zoodat haar getal, volgens eene alphabetische lijst, te vinden in de werken der Maatschappij van Letterkunde te *Leyden*, ruim

144 zoo steden als dorpen bedroeg, waarvan in sommige steden tot 2 à 3 bijzondere kamers gelijktijdig bestonden, die alle in werkzaamheden gelijk, en alleen in *blazoen*, of zinspreuk, onderscheiden waren.

Doch, om weder tot derzelver oorsprong terug te keeren, zoo vinden wij gewag gemaakt van eene intrede, of bijeenkomst, die in het jaar 1394 binnen *Doornik* plaats had, alwaar de Rederijkers van *Dixmuiden* den 2den eereprijs behaalden; en in 1412 lezen wij, dat, in de Dom- en St. Jakobs-kerken te *Utrecht*, eenige Bijbelgeschiedenissen ten tooneele gevoerd werden, waarbij men den volke vermaande, om, gedurende het spel, zich zedig en rustig te gedragen, zelfs met bedreiging van straf, ingeval van ongehoorzaamheid. In 1448 hield men te *Lier* eene openlijke tooneelvertooning, waarbij de leden der Broederschap, als bij wijze van *concours* (zoo als men zich hedendaags zoude uitdrukken), uit andere plaatsen genoodigd waren om te spelen. In het volgende jaar vinden wij gewag van eene intrede te *Brussel* gedaan, alsmede dat de *Kortrijksche* kamer de *Barbaristen*, die de zonderlinge spreuk van *God voet veel Sotten* droeg, in het jaar 1431 te *Brugge*, en in 1441 te *Sluis*, prijzen behaald heeft. En zoo vinden wij vervolgens van onderscheidene intreden, of bijeenkomsten, in *Braband* gewag gemaakt, die alle de duidelijkste sporen opleveren, dat deze *kameristen* of gezelschappen het allereerst in *Braband* en *Vlaanderen* zijn opgerigt.

Vraagt men nu naar den tijd, wanneer dezelve hier te lande zijn ingevoerd, zoo antwoord ik, dat daarover onder de schrijvers verschil bestaat, en dat wij in zeker verhaal van eene bijeenkomst, te *Antwerpen* in 1496 gehouden, waarbij de Broederschap van 22 kameren uit de naastgelegene plaatsen genoodigd, en die dan ook met veel pracht en luister aldaar verschenen was, reeds van Rederijkers lezen, die uit *Bergen op Zoom* en van *Amsterdam* gekomen waren; hoezeer de geleerde KOPS, naar aanleiding van WAGENAAR, in zijne *Beschrijving van Amsterdam*, beweert, dat de oudste kamer dier stad, de *Egelantieren*, onder de spreuk *In liefde bloeijende*, in den jare 1517 zou

zijn opgerigt, hetgeen, zegt hij, te meer waarschijnlijk is, omdat we lezen van eene eerste bijeenkomst van onderscheidene kamers uit *Holland*, in 1561 op den 20sten van Hooimaand binnen *Rotterdam* gehouden, als bij welke gelegenheid de kamer de *Blauwe Acoleije*, onder de zinspreuk *wt minne versaemt*, de vraag had voorgesteld, *wie den meesten troost oyt kwam te baten, die schenen te zijn van God verlaten?* welke vraag door *negen* kamers, als door die van *Noordwijk*, *Gouda*, *Rhijnsburg*, de oude en jonge kamer van *Haarlem*, *Leyden*, *Delft*, *Schiedam* en *Amsterdam*, werd beantwoord; doch dit gevoelen van WAGENAAR vervalt geheel, als wij daarmede vergelijken hetgeen hij zelf in het IVde Deel van zijne *Vaderlandsche Historie*, bladz. 13, schrijft, daar hij, ons de oneenigheden tusschen de *Hoekschen* en *Kabeljaauwschen* ten jare 1445 schetsende, daarop volgen laat: »De Rede»rijkers, eene soort van dichters en tooneelspelers te gelijk, »schenen, onder het blaken der Hoeksche en Kabeljaauwsche »twisten, hier *allereerst* opgekomen, en de bijtende dicht»en tooneelstukken, die zij zongen en uitspraken, door »Hertog PHILIPS thans verboden te zijn. Vermoedelijk »hebben de voornaamste van beide partijen zich van deze »luiden bediend, om elkanders persoon en bedrijf hatelijk »af te schilderen voor het volk; gelijk men zich, één eeuw »later, ook van hen bediende, om de geloofs- en zeden»verbetering, welke men hier te lande wilde invoeren, den »volke smakelijk te maken." Ik zou derhalve tot de gedachte overhellen, dat de Rederijkkamers in het jaar 1445 het eerst zijn opgerigt, maar dat er vóór de opkomst der kamer de *Egelantieren* (welke de Ridder RODENBURG, die in later tijd lid van dezelve geweest is, in 1619 de *honderdjarige Egelantier* heeft genoemd) reeds eene andere geweest zij, welke, naderhand te niet geraakt zijnde, een gedeelte dier broederschap toen reeds heeft uitgemaakt, van welke er leden of gezanten op de bijeenkomst te *Antwerpen*, in 1496 gehouden, uit *Amsterdam* verschenen zijn; dewijl anders WAGENAAR met zichzelven in tweestrijd zoude wezen. Wat hier ook van zij, dit is zeker, dat wij reeds

van het begin, en nog meer uit het midden der XVIde eeuw, de meeste bedrijven onzer Hollandsche kamers vinden opgeteekend. Zoo lezen we b. v. van Rederijkers of Kameristen van *Haarlem*, *Veere*, *Amersfoort*, *den Briel*, *Zierikzee* en anderen, in 1561, 1564, 1566 reeds gevestigd.

Dan, de kerkelijke twisten en de haat tegen de Roomschgezinden van dien tijd, welke de Rederijkers onder hunne spelen mengden, waren dikwerf oorzaak, dat de Regering in onderscheidene steden, op bevel van PHILIPS, dergelijke bijeenkomsten beval te staken, inzonderheid wegens de verregaande mishandelingen, welke sommigen, vooral in het jaar 1566, toen de beeldstorming hier te lande voorviel, zich veroorloofden.

Deze en soortgelijke daden verdoofden bij de meerbeschaafden stand alom den lust, en veroorzaakten een tijdlang eene stremming in de beoefening der vrije kunsten, naardien de zorg voor lijf en leven en de verdediging van vrijheid en Godsdienst niet toelieten, de dichtkunst met dien warmen ijver en stille rust als te voren te behartigen, totdat eindelijk, toen de voorspoed onzer wapenen en de bevrijding van het Spaansche juk eenige verademing verschaften, de lust voor letteren en poëzij op nieuw ontvonkt werd, kunsten en wetenschappen, ettelijke jaren later, door 's lands Staten op nieuw aangemoedigd werden, en in de lommer van den liefelijken vrede eene veilige rustplaats konden genieten. Ik bedoel, G. T., de oprigting der Leydsche Hoogeschool door Nederlands Vader WILLEM I, kort daarop zoo plegtig als luisterrijk daargesteld en ingewijd. Het is bekend, dat er te dier gelegenheid verscheidene hieroglyphische vertooningen hebben plaats gehad; vertooningen, die we nog telkens, als de verjaardag der Leydsche Akademie invalt, door hare voedsterlingen zien nagevolgd, onder anderen in de *beeldsprakige vertooningen* van den 8 van Sprokkelmaand 1825, en nog op den 8sten dierzelfde maand van dit jaar (1835), door de Leydsche Studenten gegeven.

Twee jaren na de oprigting der Leydsche Hoogeschool vinden we van eene nieuwe kamer te *Utrecht* gewag gemaakt, uit welker naam zekere HUIG EGTBERTSZOON,

van *Enschede*, op den 18 van Oogstmaand 1577, den Prins van Oranje, op den avondmaaltijd, met een refe-rein verwelkomde.

Den 20 van Zomermaand des jaars 1581 hielden de Rederijkers eene zamenkomst of intrede te *Delft*, alwaar het Gild dier Broederschap, een der oudste van die stad, reeds in 1487, in de nieuwe kerk, een outer stichtte. Tien kamers verschenen er, om in refereinen, of stokregels, de vraag, door de Broederschap van de *Rapenbloem*, onder de zinspreuk *wij rapen geneugt*, voorgesteld, te beantwoorden.

Te *Amsterdam* waren in datzelfde jaar vijf Burgemeesteren, acht Schepenen en andere leden van den Raad ook leden van de kamer de *Egelantieren*, waarbij aan het hoofd derzelve, als Bestuurders, stonden HENDRIK LAURENSZOON SPIEGEL, DIRK VOLKERTSZOON COORNHERT en ROEMER VISSCHER, drie uitstekende vernuften en puikjuweelen van dien tijd in de Hollandsche letterkunde; mannen, wier namen bij ieder, die prijs op taal- en letterkunde stelt, in aandenken zullen blijven, zoo lang ons Vaderland op kunsten en wetenschappen boogt.

En zoo zijn dan deze kamers vervolgens in aanzien, bloei en leden toegenomen, tot dat eindelijk nieuwe misbruiken en ongebondenheid, daar men zelfs zich niet ontzag, om op zondagen en bij bedestonden buitensporige bedrijven aan te regten, te wege bragten, dat de Staten van *Holland* en *Westfriesland* zoowel het spelen, als het rondrijden langs straten en wegen, met trommels, vaandels en in vermomde kleeding, op zon- en feestdagen, bij publicatie van den 18 van Louwmaand des jaars 1711, den Rederijkeren scherpelijk verboden.

Hierdoor geraakten vele kamers te niet; en hoezeer sommige na dien tijd in *Braband* en *Vlaanderen* nog in stand gebleven zijn en ettelijke openbare plegtigheden daarvan behouden hebben, even als hier te lande, door het uitgeven van een gedicht op den eersten dag des jaars, en bij sommige ook op *Meidag*, kan men echter zeggen, dat, met he midden der XVIIIde eeuw, deze gezelschappen, die

alzoo bijkans vier eeuwen hier te lande geblocid hebben, allengskens verflaauwd, en eindelijk op één na (waarvan straks met een enkel woord nader) geheel vernietigd zijn geworden.

Dit zij genoeg, met betrekking tot den oorsprong, bloei en uitbreiding der Rederijkkamers.

II. Wat nu, in de tweede plaats, als iets van meerdere aangelegenheid en tot eene vrolijker stemming aanleiding gevende, derzelver bedrijf en doel betreft, merk ik voorloopig aan, dat het voorname oogmerk der Rederijkers was, door tooneelspelen de zeden te verbeteren, met nu eens boertsgewijs, dan weder meer statig of ernstig, een ieder zijne gebreken onder het oog, en hem alzoo tot zijnen pligt te brengen. Of echter de wijze, waarop zij hierin te werk gingen, juist altoos de geschiktste was, is eene andere vraag.

De soort van vertooningen, die zij gaven, noemden zij *spelen van zinne*, of, gelijk wij nu zouden zeggen, *blijspelen*, eene zinrijke bedoeling hebbende; en daar zij dezelve meestal in gebonden stijl bewerkten, zoo kan men zeggen, dat de dichtkunst (die oudtijds hier te lande den naam van *kunst van Rhetorijke* droeg, van waar dan ook de dichters *Rhetorijnen* of *Rhetorijkers* geheeten werden, hoewel *rhetorica*, gelijk wij weten, eigenlijk de *redeneerkunst* beteekent) in het algemeen het bedrijf der Rederijkers is geweest.

Deze spelen vertoonden zij in het openbaar, niet slechts voor en met de leden hunner eigene kamers, maar noodigden ook daartoe andere gezelschappen van die zelfde orde uit. Te dien einde gaven zij, dikwerf met vergunning van wethouderen, kaarten uit (gelijk men het noemde), om daarmede hunne kunstbroederen van andere plaatsen te beschrijven. Deze kaarten, of punten van beschrijving behelsden: 1°. de voorwaarden, waarop de uitnoodiging geschiedde; 2°. het onderwerp, waarover men eene vertooning, hetzij zinnespel, of ook ter ontwerping van een gedicht, aankondigde; 3°. de tijd en de plaats, wanneer en alwaar men te verschijnen had; 4°. en eindelijk de prijzen, die er te behalen waren. Deze prijzen waren nu

of meer aanzienlijk, naar gelange van het vermogen der kamer, die de beschrijving deed. Somtijds bestonden ze in *zilveren*, doch meestijds in *tinnen* schalen. Het onderwerp ter behandeling werd, even gelijk in onze dagen, vraagsgewijs voorgesteld, hoezeer veelal juistheid in de voorstelling missende, zoo als uit de reeds vermelde vraag: *wie den meesten troost oyt kwam te baten* enz. kan blijken. Wat de bekrooning betreft, natuurlijk werd de hoogste prijs toegewezen aan de beste beantwoording. De mindere prijzen waren bestemd voor hen, die of door de kunst van nabootsing het natuurlijkst hunne rol wisten uit te voeren, of ook wel voor hem, die van de verstafgelegene plaats ter bijwoning verschenen of opgekomen was. En daar de schilderkunst, als ten naauwste aan de dichtkunst verbonden, te allen tijde onder de *vrije kunsten* is geteld geweest, zoo werd haar ook gemeenlijk een prijs toegekend voor die kamer, die het fraaist geschilderde blazoen aanbood; welke blazoenen of schilderstukken, alsdan het eigendom wordende van zulk eene kamer, die de kaart of prijs uitgeschreven en bekroond had, nu vervolgens onder de gedenkstukken dier kamer bewaard en opgehangen werden, zoo als er nog verscheidene van die blazoenen voorhanden zijn bij de gewezen kamer der *Pellikanisten* te *Haarlem*, alwaar dezelve, als zoo vele proeven van de kunst en gedenkstukken der oudheid, tot op dezen dag ongeschonden bewaard gebleven zijn. En dit is dan die kamer, op welke ik straks het oog had, als nog jaarlijks, indien ik mij niet bedriege, de gewoonte onderhoudende van het uitgeven van een gedicht of *jaarzang* aan de Broederschap van de aloude Rhetorijkkamer te *Haarlem*, waarvan ter proeve strekt het gedicht, door den Heer A. VAN DER WILLIGEN, als haren *factor*, ons medegedeeld in de *Mnemosyne* van 1825, getiteld: *de lof van den Fijnschilder* JAN VAN HUYZUM. Vandaar, dat deze en de meesten der voornaamste schilders uit de Hollandsche en Vlaamsche School als leden dezer kamers geteld worden.

Dan, om weder tot ons verslag terug te keeren, zoo vergaderden dan ten gestelden dage de beschrevene kamers,

alle treffelijk uitgedost, met een' ganschen toestel en sleep van pracht, voorafgegaan door hunne knapen of jongens, elk het blazoen of wapen van zijne kamer dragende. In deze muntten boven allen uit die van *Braband* en *Vlaanderen*, als zijnde toen de rijkste en magtigste gewesten. Die zamenkomsten werden *intreden* genaamd, en die intreden wederom verdeeld in *Landjuweelen* en *Haagspelen*. De schiet- of *werpspelen*, waartoe de Brabandsche kamers zich somtijds ook bepaalden, droegen mede den eerstgemelden naam. *Landjuweel*, dat wij ook met *landprijs* verwisseld vinden, beteekent *prijs* of *eereprijs van den lande*. — De intreden der Rederijkers, die dezen naam voerden, mogten alleen in de steden gehouden worden. Zij waren de kostbaarste en statelijkste van allen. Ook was het van haren vroegsten aanvang af een gebruik, dat de kamer, die den hoogsten prijs verkreeg, in de verpligting stond van wederom een nieuw feest uit te schrijven. De hoogste prijs was (gelijk ik zoo even zeide) altijd eene zilveren schaal; die dezen wegdroeg, moest er twee op zijne beurt geven, de volgende drie, en dus tot de zevende kamer toe, die er zeven beloven moest. Hierbij hield het op. Zij, aan wie dit laatste te beurt viel, verkreeg tevens het regt, om naar den oppersten prijs te dingen, voor haar bestemd, die eenige vraag het best beantwoord had, of het fraaiste spel vertoonde. Het oordeel hierover hing van een of twee factoren van elke kamer af, die onder eede verpligt waren eene onpartijdige uitspraak daarover uit te brengen.

De *Haagspelen*, die men ook *dorpspelen* noemen kan, als zijnde (volgens KILIAAN) de zoogenoemde *ludi pagani*, waren min kostbaar, en aan de hier voren gezegde regelen niet verbonden. Zij werden somtijds in de steden zoo wel als in de dorpen gehouden, vooral bij plegtige gelegenheden van vorstelijke inhuldiging, om daarmede het feest van den dag te besluiten.

Van deze soort van zinnebeeldige vertooningen vinden wij verscheidene voorbeelden aangehaald. Als eene proeve bepaal ik mij tot ééne derzelven, gehouden in het jaar 1440 te *Brugge*, ter gelegenheid, dat Hertog PHILIPS *van Bour-*

gondië aldaar zijne intrede deed, nadat die stad (welke tegen hem was opgestaan) haren *zoen* of amnestie had verworven. Hij werd te gemoet gereden door een personaadje, JOHANNES *den Dooper* verbeeldende, die, gezeten op een' wagen, als eene woestijn toegesteld, voor hem henen reed; op den wagen stond geschreven: *Ego vox clamantis in deserto, parate viam Domini.* Dit moest beteekenen, dat de Hertog kwam, en dat elk zich moest gereed houden om Z. H. te ontvangen. Voor de poort der stad zat JOB, geheel naakt, op eene mestvaalt, hebbende zijne huisvrouw met zijne drie bekende vrienden (ELIPHAS, BILDAD en ZOPHAR) aan zijne zijde; boven dat tooneel las men: *Dominus dedit, Dominus abstulit, sicut Domino placuit, ita factum est.* Dit moest weder te kennen geven de nare en berooide gesteldheid der stad, welke alleen haar vertrouwen op den Prinse stelde. Op de pleinen, bruggen en hoeken der straten vond hij verschillende Bijbelgeschiedenissen, door levende beelden vertoond: hier zag men de offerande van ABRAHAM; daar weder de geschiedenis van de Koninginne ESTHER; ginds de geboorte en verrijzenis van onzen Zaligmaker, en diens verheerlijking op den berg *Thabor.* Eindelijk zag men er den boom van *Jesse*, op deze wijze verbeeld: uit een te bedde liggend personaadje sproot een groote boom; op iederen tak zat een in het wit gekleed kind, hebbende eene kroon op het hoofd; de maagd MARIA in het midden: al deze zinnebeelden waren op de omstandigheid, waarin de stad zich bevond, en op den Hertog toepasselijk gemaakt; waarna er des avonds eenige vreugdevuren ontstoken en andere blijspelen te zijner eere werden aangeregt. — Ondertusschen kan ik niet voorbij, met een enkel woord de snedigheid en het vernuft onzer voorvaderen hier op te merken, die, vooruitziende, dat alle toestel van pracht, en hetgeen een uiterlijk voorkomen van welvaart der stad konde teekenen, een' voor haar nadeeligen indruk op het gemoed van den Despoot konde maken, het zinnebeeld van den armen en berooiden JOB, en van HAMAN, den verdrukker zijns volks, welks verlosser

zij in hem wilden gezien hebben, uitkozen. Hoe leerzaam en toepasselijk zulke voorbeelden inmiddels voor de latere nakomelingschap hadden kunnen zijn, als die ook wel eens in dergelijke noodlottige bezoeken van Keizers en hunne Stedehouders, in sommige steden van ons vaderland, zijn gewikkeld geweest, zal ik den meesten mijner Hoorders niet behoeven te herinneren.

Behalve deze schriftuurlijke en zinnespelen, welke laatste soms wel eens met kunst- en vliegwerken (gelijk men het noemde) waren voorzien, hadden zij ook blijspelen, die zij *Esbatementen* of *Batementen* noemden, en *kluchten*, die zij *kluiten* of *zotte kluiten* heetten. De makers van dezelve bonden zich aan regel noch voetmaat. Sommige derzelven waren niet geheel ontbloot van vernuft; doch de meeste bevatteden de lafste en zelfs aanstootelijkste tafereelen. Zoo had b. v. zekere LOURENS JANSZ, factor van de kamer de *Wijngaardranken*, onder de spreuk *Liefde bovenal*, te *Haarlem*, reeds in 1564 eene klucht gedicht, waarin hij een' man, *Slecht-en-recht* geheeten, met eene lantaarn in de hand, bij helderen dag, gelijk DIOGENES naar menschen zoekende, ten tooneele voert. Sedert maakte hij verscheidene zinnebeelden en kluchten; maar omstreeks het jaar 1583 bragt hij eene klucht te voorschijn, welke hij een kluit van onzen Lievenheer's minnevaar noemde: de vertooners waren *onze Lievenheers Minnevaer*, deszelfs wijf *Lubbeken; goed Onderwijs*, de *koster*, een *portier* en de *Paus*. Het oogmerk was in zoo verre niet kwaad, als het strekken moest, om de leer der Voorzienigheid over armen zoowel als rijken, voor het volk, door een zinnebeeldig voorstel op te helderen; maar de inkleeding en de woorden, die men den hoofdpersonen in den mond legde, waren onkiesch, plat en zelfs profaan: zoo brengt hij *Minnevaer* klagende op het tooneel, dat hij geplaagd wordt door zeven kinderen, die, gelijk hij zich uitdrukt, vrij wat lusten en van honger schreeuwden, zoodat, zijns oordeels, hunne maag geen grond moest hebben, en, ten uiterste verlegen om hun den kost te bezorgen, barst hij uit in dezen onhebbelijken wensch:

»Ik wouw in ons huys eens quaeme die pest,
»En naem er een deel met haer op die staert;
»Maer sy moesten niet lang liggen, of 't waer een nest,
»Want langhe siekte ben ik off vervaert."

Goed Onderwijs, te voorschijn komende, poogt hem te troosten, vermanende te prijzen en tevreden te zijn met alles, wat God hem toeschikt, er bijvoegende: »*Betrouwt »den Heer, laet er Hem meê bewerden; Hij zal voor uwe »kinderen zorgen, want zij komen Hem toe.*" Nu volgt er een gesprek tusschen *Minnevaer* en *goed Onderwijs*, welke eerste alles letterlijk opvat, terwijl de laatste er eenen geestelijken zin aan hecht, doch waarbij een beschaafd en nadenkend aanschouwer het oor ter zijde wendt, omdat alles diepe onkunde in de leer des Bijbels verraadt, en zelfs spotachtige denkbeelden doet opwellen; daarom wil ik dan ook liever hier de gordijn laten vallen, en er alleen dit nog van zeggen, dat dit die komediën zijn, waarvan het kunstgenootschap, onder de zinspreuk: *Nil volentibus arduum*, in lateren tijd gewaagt, en tegen welke het met regt te velde trekt. »*Met reden* (zeggen zij) *hebben alle eerlijke en welopgevoede menschen eenen afkeer van dat slag van tooneelspelen, welker ongeschiktheid zoo weinig met de zeden en goede manieren overeenstemt, dat zij bij hen aangezien worden als het zaad van onkruid, hetgeen in de teedere gemoederen der kinderen van zelf genoeg wast, en, zoo het gezaaid wordt, zeer ligt alle andere planten van goede leeringen verstikt en onvruchtbaar maakt.* Doch het bijgebragte achtte ik noodig, om u, M. H., over den staat der vaderlandsche tooneelpoëzij tusschen het midden van de XVIde en het einde der XVIIde eeuw te kunnen doen oordeelen, ten einde daaruit af te leiden, welke vorderingen het tooneelspel in later tijd, door middel van die zelfde kamer, toen HOOFT, VONDEL en SPIEGEL bloeiden en daarvan leden waren, heeft gemaakt.

Dan het wordt tijd, dat ik nu nog, in de laatste plaats, iets aangaande hare huishoudelijke inrigting en de vrijheden en voorregten, met welke oudtijds deze kamers begiftigd waren, mededeele. — In het algemeen merk ik op, dat

deze gezelschappen of broederkringen te dien tijde, in groote en ongemeene achting stonden, en vandaar dan ook, dat zij met onderscheidene privilegiën waren begiftigd, als:

(*a*) Dat zij hunne bijeenkomsten hielden op plaatsen, hun door Wethouderen aangewezen, of waarvoor de Regering hun eenige geldelijke bijlage uit stadskas deed ter hand stellen, waarvan ik een merkwaardig bewijs gevonden heb bij de kamer van *Gouda* in 1615, die, een verzoekschrift, geheel in rijm, aan Baljuw, Burgemeesteren en Schepenen dier stad, ter vergunning eener geschikte vergaderzaal, ingeleverd hebbende, daarop, mede in dichtmaat, de navolgende apostille ontving:

» *Soo wanneer de supplianten van een' goeden Camer zullen wezen voorsyen,*
» *Soo sal men heur van stadswegen uitreycken vyer-en-twintich guldens, tot subsidie van dyen.*"

(*b*) Dat ieder gezelschap, hetwelk ter zelver plaatse vergaderde, zijn eigen *blazoen* of wapen voerde; welk blazoen uit een schildsgewijs tafereel bestond, waarop een zinnebeeld, zeer fraai geschilderd, was afgemaald, behelzende eene soort van beeldspraak, overeenkomstig de zinspreuk, die hetzelve voerde.

(*c*) Dat die kamers door de plaatselijke Regeringen dermate beschermd en begunstigd werden, dat, naar de getuigenis van sommigen, geene gilden of broederschappen met zoo vele voorregten en vrijheden, als de Rederijkers bezaten, ooit zijn bedeeld geweest.

Zulke bevoorregte kamers werden *vrije kamers* genoemd, in onderscheiding van de zoodanige, die op eigen gezag opgerigt waren; gelijk vele dorpskameren, zonder bekrachtiging der Magistraat, *onvrije* kamers genoemd werden; terwijl zij, behalve de approbatie der Regering, door de andere *vrije kamers* erkend, bevestigd en aangenomen moesten worden, eer zij den naam van vrije kamers mogten voeren.

(*d*) Hadden zij ook wetten, die door haarzelve ontworpen en door hoog gezag somtijds waren bekrachtigd. De

leden waren in hoofden en gemeene kamerbroeders onderscheiden; de hoofden voerden de hoogklinkende en brommende namen van *Keizer*, *Prins*, *Factor*, *Deken*, *Vinder* enz.; ook was er een *Fiskaal* ter handhaving van de goede orde, als ook een *Vaandrager*, dewijl men gewoon was met slaande trom en een ontrold vaandel bij eenige zamenkomst of beschrijving optetrekken. Tot *factor* werd meestal hij verkozen, die boven anderen in de dichtkunst uitmuntte; naardemaal hij, bij alle openbare en bijzondere plegtigheden, als woordvoerder moest optreden, als ook in het ontwerpen en opstellen der gedichten en vertooningen; waarom dan ook den zoodanigen de naam van *factor*, d. i. maker of opsteller, met regt toekwam; ook was het doorgaans zijn post, de rollen onder de *spelers* te verdeelen. En gelijk men in die dagen bij de Vorsten veelal een' *hofnar* aantrof, (schandelijker gedachtenis, zal de beschaafde man met mij uitroepen, die aan de dagen van LODEWIJK XIV en zijn' CLEMENT MAROT denkt) zoo had men ook bij alle deze kameren een dergelijk personaadje, die, gemeenlijk in een *zotskap* gehuld, bij openbare vertooningen, rijkelijk het zijne toebragt, om het gemeen, op zijne wijze, te vermaken.

(*c*) Eindelijk waren deze broederschappen dermate in achting, dat de Vorsten des lands zich niet slechts vergenoegden met hun aanmerkelijke voorregten te vergunnen, maar dat sommigen het niet beneden hunne waardigheid rekenden te zijn, om zich op de naamlijst hunner leden te doen aanteekenen. Zoo was Hertog JAN *van Braband* lid van de Brusselsche kamer *het Boek;* Koning PHILIPS, zoon van MAXIMILIAAN en MARIA, vereerde het blazoen aan de kamer de *Gentsche Balzem*, waarvan hij lid was; Keizer KAREL V schonk aan de Amsterdamsche kamer *in liefde bloeijende* hetzelfde eereteeken, en Prins WILLEM I, stamvader van onzen geliefden Vorst, in wien de wetenschappen mede eenen begunstiger gevonden hebben, heeft het niet beneden zich geacht, den naam van *Prins der Violieren* te *Antwerpen* aan te nemen. Vele Edellieden en Re-

genten volgden dit voetspoor; dus zijn de Heeren van *Noordwijk* uit het geslacht van VAN DER DOES leden der Noordwijksche kamer *de lelie onder de doornen* geweest; terwijl, in het jaar 1581, HENDRIK LAURENS SPIEGEL, DIRK VOLKERTSZOON COORNHERT, en de bekende dichter ROEMER VISSCHER, de vader der uitmuntende MARIA TESSELSCHADE, aan het hoofd van de kamer de *Egelantieren* hebben gestaan; eene kamer, die, buiten hen, 5 Burgemeesteren, 8 Schepenen en andere leden van den achtbaren Raad in haar midden telde, om van den Drossaard van *Muiden*, met regt *de Hollandsche* CATO van dien tijd genoemd, en van anderen (waaronder wij ook vele Edelen uit de geslachten van MONTMORENCY, DE GAVERE, HOORNE en LANNOYE tellen) niet te gewagen.

Zoo heb ik dan, G. T., ul. eene schets gegeven van den oorsprong en de geschiedenis der voormalige Rederijkers in ons vaderland, en daarmede, zoo ik vertrouwe, de vraag beantwoord: *wie, of wat zoude toch wel de eerste aanleiding tot de oprigting van deze en soortgelijke Genootschappen in Nederland gegeven hebben, inzonderheid met betrekking tot het vak der fraaije letteren.*

Alwat ik te dezen bijbragt, was intusschen slechts een begin van die meerdere volmaking, uitbreiding en beschaving, van welke wij allen getuigen zijn geweest; want in het vervolg van tijd, en toen het Nederlandsche volk zijne waarde en aanleg tot grootere bestemming begon te gevoelen, en dat het niet alleen in den koophandel gelegen was, om vermeerdering van kennis en levenswijsheid te verzamelen, heeft de geest des tijds, op het voetspoor van andere Natiën, inrigtingen daargesteld, welke ons vaderland tot eer, voordeel en genoegen verstrekken. Van hier derhalve die vele nuttige inrigtingen, die geleerde Genootschappen en Maatschappijen van Letterkunde en van Weldadigheid, welke wij sedert de laatste 50 jaren in *Nederland* gevestigd zien.

Die alle op te sommen, zou voor mij een nuttelooze arbeid, en voor ul. meer verdrietig dan welgevallig zijn, dewijl ik

tot eenen beschaafden kring van toehoorderen spreke, voor wien dezelve, hetzij door lidmaatschap, als anderzins, in geenen deele vreemd of onbekend zijn.

Echter is er ééne onder alle dezen, waarvan ik niet geheel vermag te zwijgen, t. w. de Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen*, door den Eerw. JAN NIEUWENHUIZEN, vóór meer dan 50 jaren, hier te lande gesticht, en waaraan dan ook deze Afdeeling, als eene harer echte loten, haar aanwezen heeft te danken.

Met eenige korte aanmerkingen zal ik besluiten.

Mijne eerste aanmerking is, dat ook hier de spreuk van den wijzen Oosterling, met betrekking tot de wetenschappen en de oprigting van Genootschappen aan de letteren gewijd, wordt bewaarheid: *dat er niets nieuws onder de zonne is*, daar veel van hetgeen we in onze dagen en in onze geleerde Maatschappijen te voorschijn zien gebragt, enkele vakken uitgezonderd, meerendeels beschaving en volmaking is van vroegere ondernemingen, het werk onzer geëerbiedigde voorvaderen.

Ten andere, dat wij ons de verloopene eeuwen niet zoo ruw en diep onkundig moeten voorstellen, als velen die doen voorkomen; dewijl, indien we de oudheid slechts raadplegen, wij bevinden zullen, dat, hoezeer dan ook studie of zucht voor geleerdheid bij velen geen dagelijksch werk was, er echter een aantal geletterden onder onze landgenooten van die dagen zijn aan te wijzen, die, zonder te willen schitteren, op wetenschap en uitbreiding van kundigheden prijs stelden. Denkt slechts aan de Deventersche Broederschap, door GEERT GROETE, of GERARDUS MAGNUS, in de XIVde eeuw gesticht, aan THOMAS À KEMPIS, aan ERASMUS, in latere jaren in die zelfde school gekweekt, aan de kweekelingen van WESSEL GANZEVOET in de provincie *Groningen*, en aan meer andere groote mannen van dien tijd.

Ten derde, dat kunde en beschaving de voorname maatstaf zijn moeten in de berekening der zedelijke gesteldheid eener Natie, zonder dat de misbruiken of buitensporigheden, door sommigen begaan, gelijk we die bij de Rederij-

kers van eenige dorpskameren vonden aangeteekend, aan haar of het grootste en beschaafdste gedeelte niet kunnen worden te last gelegd of derzelver nuttige inrigtingen daarom gelaakt behooren te worden.

Eindelijk, dat, hoezeer we, door alle tijden heen, mannen uit de aanzienlijkste geslachten en uit de hoogste standen zagen optreden, die het geenszins beneden hunne waardigheid geacht, maar veeleer zich tot luister en sieraad hebben gerekend, om den opbouw der wetenschappen en den bloei der kunsten te helpen bevorderen, de middelstand toch altoos het voorname steunsel en de eerste oprigters zijn geweest van die Gestichten of Genootschappen, waarop vaderlandsliefde, geleerdheid en beschaving kunnen bogen. Of levert niet alweder deze Maatschappij *Tot Nut van 't Algemeen*, waarvan wij allen leden zijn, de kennelijkste sporen hiervan op? »Deed zij niet (gelijk ik elders opmerkte) een algemeen »licht wijd en zijd opgaan? was zij niet voor alle rangen en »standen van het grootste nut? werd niet de man, aan wien »*vijf talenten* geschonken waren, zoo wel als hij, die er »slechts *een* bezat, in zijne kundigheden verrijkt? gevoel»den niet de sprekers ter Algemeene Vergadering, zoo wel »als zij, die enkel in den kring hunner Afdeelingen het »woord voerden, evenzeer door haar hunnen lust tot on»derzoek ontvonkt? en wie of waar is hij, die als gewoon »lid in onze bijeenkomsten verschijnt, die ontkennen zal, »dat hij bevredigd, en altoos na iets leerzaams voor ver»stand en hart aldaar opgedaan te hebben, naar zijne woning »terugging?"

Ik eindig met de hier allezins toepasselijke dichtregelen van wijlen den edelen RHIJNVIS FEITH:

Hoe lang de zwarte nacht moog' wezen,
Die 't menschdom in zijn schaduw sluit,
Het licht, dat éénmaal is verrezen,
Bluscht nooit de tijd voor eeuwig uit.
't Schijne alles in dien nacht verloren;
Naauw is een groot vernuft geboren,
Of ijlings wijkt die duisternis;
De vroegre kunst herneemt heur waarde,
En leert van onder puin en aarde,
Wat onvergangbre schoonheid is.

Zoo scheurt een zon in eens het duister,
Haar zwachtel eeuwen achtereen;
Ze ontwikkelt uit die schors haar luister
En straalt door 't maatloos ijdel heen;
Een stroom van vlammen volgt haar zegen
Langs duizend ongebaande wegen;
Zij wordt, waar haar Gods Almagt leidt,
Het middenpunt van licht en leven
Voor waerelden, die om haar zweven
En blinken in haar heerlijkheid.

Ik heb gezegd.

DRIE JAREN IN CHINA.

(Vervolg en slot van bl. 235.)

Het kleine eilandje *Kuh-leng-su* ligt tegenover de stad *Amoy*, en bestrijkt haar van zijne hoogten. Gedurende den oorlog hadden de *Engelschen* het ingenomen, en tot in het voorjaar van 1845 hielden zij er eene bezetting. Het is drie kwartier uurs lang. De huizen liggen er meest alle in puin; maar deze overblijfsels doen zien, dat eens rijke lieden hier gewoond hebben. Men moet zich hierover des te meer verwonderen, daar dit eilandje uiterst ongezond is; want zoo lang de zuidenwind waait, heerschen hier koortsen en cholera. Deze ziekten hebben in den herfst van 1843 een overgroot getal offers onder het 18de regement weggerukt, dat op *Kuh-leng-su* in bezetting lag. Menigmaal gebeurde het, dat onder hen des avonds een gezelschap vrolijk bijeen was en den volgenden dag ten grave gedragen werd. Trouwens dit kleine eiland moet reeds in veel vroeger tijd het graf der *Engelschen* geweest zijn. Men heeft mij op grafsteenen opmerkzaam gemaakt, waaronder *Engelschen* begraven liggen, die er 150 jaren geleden gestorven zijn, tijdens de Oostindische kompagnie een kantoor te *Amoy* poogde te vestigen. De *Chinezen* hebben deze gedenksteenen onaangeroerd gelaten. Onlangs heeft de bevelhebber van een der sluikerschepen ze weder in orde

gebragt en zich daardoor bij zijne kameraden den bijnaam van *Old Mortality* verworven. (*)

Daar op de kale rotsen van *Amoy* niet veel te botaniseren viel, ging ik weldra aan boord van eene opium-sloep, om naar *Tschusan* te zeilen. Wij deden twee plaatsen aan, vanwaar de sluikhandel met opium gedreven wordt, *Tschimu* en *Tschinschu*. Op de eerstgemelde vond ik den kwaden naam der bewoners van *Fokien* bevestigd. Bij een uitstapje, dat ik deed, werd ik niet alleen van alles beroofd, maar zelfs mishandeld. Ook was ik getuige van een gevecht tusschen de inwoners van twee dorpen. Hoe weinig magt de Chinesche regering over dit wilde volk heeft, bleek mij duidelijk uit de volgende vertelling van een' der *clipper*-kapiteins. Op zekeren dag, zeide hij, kwamen eenige opiumhandelaars bij mij aan boord, en verzochten mij, hun ettelijke snaphanen te willen leenen, mij tot onderpand baren zilver van veel grooter waarde dan deze geweren aanbiedende. Op mijne vraag, wat zij er mede wilden uitvoeren, gaven zij ten antwoord: »Eerstdaags komen de keizerlijke beambten, om belastingen in te vorderen." Ik stelde hun vijf snaphanen ter hand. Na eenige dagen bragten zij ze mij terug, er bij berigtende, dat, op het gezigt der snaphanen, de *Mandarijnen* zich gehaast hadden, zoo snel zij konden, weder over de bergen te geraken.

De kust tot naar *Tschusan* gelijkt in naaktheid naar die bezuiden *Amoy*. Des te aangenamer was het gezigt der groep eilanden, tot welke *Tschusan* behoort. Hier zijn de heuvels bebouwd, of ten minste met in het wild groeijend gras bedekt. *Tschusan* zelf, waar ik in November 1843 aankwam, is een groot en fraai eiland, vier geografische mijlen lang en twee breed. De bekoorlijke afwisseling van berg en dal herinnert er op vele plaatsen de Schotsche hooglanden. De valleijen zijn vruchtbaar en door heldere beken besproeid; de bergen deels met bosschen bedekt,

(*) Men kent dezen ouden aanhanger van het *Schotsche Covenant* uit den roman van WALTER SCOTT, die zijnen naam draagt.

deels bebouwd. De hoofdstad van het eiland, *Ting-hai*, is door de couranten bekend geworden, daar de *Engelschen* haar in den jongsten oorlog tweemaal ingenomen hebben. Vergeleken met eenige der vijf havensteden, die thans voor de buitenlanders openstaan, is zij klein, want hare muren hebben slechts vijf kwartier uurs in omvang, en hare voorsteden zijn onbeduidend. De bewoners van het eiland zijn een goedaardig volkje, vriendelijk als de natuur, waarin zij leven, en hemelsbreed verschillende van hunne zuidelijker landslieden, die zoo terugstootend zijn als de oorden, welke zij bewonen. Hier heeft de regering ook weder eenige magt, en diefstallen zijn er iets zeldzaams. In den korten tijd, gedurende welken de *Engelschen Tschusan* bezet hielden, hebben de inwoners zich zeer snel naar de Europesche gewoonten leeren schikken en voor de behoeften der buitenlanders zorgen. Naauwelijks hadden de *Engelschen* er vasten voet gekregen, of in twintig winkels was brood, naar de Engelsche wijs gebakken, te krijgen. Zelfs aan gemaakte kleedingstukken hadden de veroveraars geen gebrek. Binnen weinige dagen waren tusschen de stad en de zeekust kramen ontstaan, waarin meest kleedermakers, en zulks tegen billijken prijs, hun handwerk oefenden. In andere kramen stonden godenbeelden van bamboes of van steen, wierookpannen, oude dierbeelden uit koper, van de zonderlingste gedaanten, zoo als slechts het brein van een' *Chinees* ze kan uitdenken, ook porselein en bontkleurig papier, te koop. In de zijdewinkels waren de stoffen beter en goedkooper dan te *Kanton*, en vele dier stoffen, ten dienste der met de *Engelschen* overgekomene vrouwen, tot zakken, sjerpen en schorten met prachtig borduursel verwerkt.

De winkeliers te *Ting-hai* begrepen, dat zij, om klandisie te winnen, Engelsche uithangborden moesten hebben. Het was kluchtig genoeg, bij eene wandeling door de stad, voor de Chinesche winkels te lezen: STULTZ, *tailor from London*, (STULTZ, *kleedermaker uit Londen*) of BUCKMASTER, *tailor to the army and navy* (BUCKMASTER, *kleedermaker voor land- en zeemagt*). Het getal der *tailor to her Majesty* was niet gering; een noemde zich zelfs:

allergenadigst gepriviligeerde kleedermaker van de Koningin en van Prins ALBERT, en had boven zijnen ellen langen titel nog de aankondiging staan: *uniformsofall-descriptions*, een woord, dat ik niet zonder moeite ontraadselde, omdat alle vier de deelen van hetzelve: *uniforms of all descriptions*, aan elkander vast geschreven waren. Ook op getuigschriften waren de goede lieden bijzonder gesteld, en die werden hun dan ook in eenen stijl gegeven, die met hunne uithangborden overeenstemde. Zij merkten intusschen weldra, dat het met die certificaten geen zuiver spel was, lieten ze aan iederen nieuwen klant lezen, en vroegen dan, in hun gebroken Engelsch: *What thing that paper? talkie, can do? eh?* (wat spreekt dat papier? zeg eens, kan het wat helpen?) Gewoonlijk luidde dan het antwoord: »Wel zeker, *fokei;* maar een klein woordje er bij zou geen kwaad doen." De goede *fokei* haalde dan snel schrijfpen of potlood, en liet zich onder zijn getuigenis nog een bijvoegsel schrijven, dat meestal ruim zoo gek uitviel als het oorspronkelijke opstel.

In het verkeer met de *Engelschen* leeren de meeste *Chinezen* spoedig eenige Engelsche woorden, en daar zij ook menige Portugesche, Maleische en Bengaalsche woorden kennen, maken zij uit al dit mengelmoes eene nieuwe taal, die de bekwaamste taalkenner moeite zou hebben te verstaan. Hierbij meenen zij te goeder trouw, dat zij het zuiverste Engelsch spreken. Eene uitzondering hierop maken eenige *Chinezen* te *Kanton*, die indedaad zuiver Engelsch spreken en schrijven.

Bijzonder wonderlijk is de wijs, waarop de *Chinezen* van *Tschusan* de *Europeërs* in klassen verdeelen. Zij onderscheiden hen in *Mandalis*, in *Sien-sangs*, en in *A-sees*. *Mandali* is de Chinesche uitspraak van het Portugesche woord *Mandarin* en moet alle beambten beteekenen, land- en zeeofficieren daaronder begrepen. De hoogere ambtenaren heeten bij hen *bulla bulla Mandalis*, de lagere *tschotta tschotta Mandalis*. De bijvoegelijke naamwoorden hiervan zijn Hindostannisch, en beteekenen, het eerste zeer groot en het andere zeer klein. *Sien-sang* is een Chineesch

woord, dat meester of leeraar aanduidt, maar door geringere lieden in het spreken tegen voornamere als eertitel gebruikt wordt, gelijk bij ons het woord heer. Als aanduiding eener klasse van *Europeërs* verstaat men daaronder de kooplieden. Alwat beneden de kooplieden staat heet *A-see* (*). Dit woord is verbasterd van het Engelsche *I say* (ik zeg); eene uitdrukking, welke de gemeene *Engelschman* menigmaal, als overbodig stopwoord, in zijn spreken vlecht. Daar nu de oplettende *Chinezen* in de gesprekken der soldaten en matrozen steeds het *I say* hoorden terugkomen, kozen zij deze woorden, om daarmede de laagste klasse onder de buitenlanders aan te duiden. (Even zoo heeten in *Spanje* de *Engelschen* over het algemeen *Aysé* en de *Franschen Didon*, van de uitdrukking *dis-donc*, zeg eens, welke deze laatsten gedurig in den mond hebben.)

Eene der grootste merkwaardigheden op *Tschusan* is een oude *Chinees*, die elk voorjaar duizenden bij duizenden eendeneijeren uitbroedt. Zijne inrigting in het dal, dat ten noorden van *Ting-hai* ligt, wordt door alle *Europeërs* bezocht. De eerste vraag, die op *Tschusan* aan eenen reiziger gedaan wordt, is, of hij de broeijerij al gezien heeft, en zoo hij zulks niet gedaan heeft, wordt hem eene wandeling derwaarts dringend aangeraden. Aan deze aanbeveling voldeed ik eerst bij mijn tweede verblijf op het eiland. Langzaam stegen de morgennevels langs de heuvels op, die de vlakte van *Ting-hai* omgeven. Het was nog zeer vroeg, maar overal zag men de arbeiders reeds naar hun werk gaan, en wel, ondanks hunne armoede, met vergenoegde aangezigten. Den weg van de noorder-poort tot naar de broeijerij had ik in vijf minuten tijds afgelegd. De eigenaar ontving mij met alle pligtplegingen der Chinesche wellevendheid, verzocht mij te gaan zitten, en bood mij thee en zijne pijp aan; twee dingen, welke de *Chinees*, als volstrekt onontbeerlijk, steeds bij de hand heeft. Zoo beleefd ik kon, bedankte ik voor alles, en verzocht slechts verlof

(*) Naar de Engelsche uitspraak omtrent zoo als *Ei-see* in het Hollandsch klinken zou.

om zijne inrigting te bezigtigen. Hij bragt er mij terstond. Zij bestaat uit een langwerpig vertrek, welks muren uit aarde en leem gevormd zijn. Langs den eenen der zijwanden zijn manden van stroo, uitwendig met leem bestreken, geplaatst. De grond van elk dier korven is een baktegel, en daaronder staat voor ieder een afzonderlijk kacheltje. Moeten er eijeren uitgebroed worden, zoo legt men ze in deze mandjes, die dan met goed sluitende dekscls van stroo voorzien worden. Hierop wordt in de kacheltjes vuur aangemaakt en op zulk eene wijs onderhouden, dat het eene gedurige, gelijkmatige warmte van 35 tot 39 graden Réaumur voortbrengt. Daar de *Chinezen* geene thermometers hebben, moeten zij zich ter afmeting der juiste temperatuur eeniglijk op hun gevoel verlaten. Nadat de eijeren vier of vijf dagen aan deze verwarming blootgesteld geworden zijn, neemt men ze een voor een uit de mandjes, houdt ze voor een gaatje in de deur en overtuigt zich, of zij al dan niet vatbaar zijn om leven te erlangen. Die eijeren, van welke iets te hopen is, worden dan weder in de korfjes gelegd. Na negen of tien dagen neemt men ze er andermaal uit, en legt ze op lange planken, die in het midden van het broeivertrek, de eene boven de andere, opgehangen zijn. Men laat nu het vuur uitgaan, en houdt de eijeren, alleen door ze met boomwol en een' doek toe te dekken, warm. In dezen toestand blijven zij nog veertien dagen liggen, tot dat de eendjes beginnen uit den dop te kruipen. Daar op de planken verscheidene duizend eijeren liggen, kan men zich verbeelden, wat dit uitkomen voor een gekrioel ontstaan doet. Ondertusschen hebben de eendenhouders, van den dag van het uitkomen verwittigd, gezorgd tegenwoordig te zijn, en eer tweemaal vierentwintig uren verloopen zijn, is geheel het jonge broedsel verkocht en naar de woningen der koopers overgebragt.

Het huis van den eendenbroeijer geleek naar die van al de andere Chinesche boeren. Het was eene stulp, van steenen met klei, in plaats van met kalk, opgetrokken. De vochtige grond vormde een' vloer, dien wij niet eens aan ons vee tot ligplaats zouden willen geven, doch welke hier

eenden, ganzen, varkens en honden met de nakomelingschap van den ouden man in broederlijke eendragt en tevredenheid deelden. Deze nakomelingschap scheen kinderen, kindskinderen en kindskindskinderen te omvatten, en vormde in hare zonderlinge kleedij en met hare van de geschoren knikkers afhangende staarten, te midden van het dierengezelschap, een schilderachtig geheel. Het huisraad paste bij de overige inrigting en werd ten deele door hoenders als rustplaats gebruikt. De deuren schreeuwden, zoo als men zegt, om herstel, en even zoo was het met de vensters gesteld, waarin vuil en gescheurd papier de plaats van glasruiten vervulde.

Het door mij beschreven bezoek in de broeijerij had, gelijk ik gezegd heb, bij mijne tweede aanwezigheid op *Tschusan* plaats. Na mijne eerste aankomst had ik er niet lang vertoefd, maar was spoedig verder gereisd naar *Ning-po*, hetwelk 12 zeemijlen westelijk van *Tschusan* op het vaste land gelegen is. *Ning-po* is eene groote stad aan den zamenloop van twee aanzienlijke rivieren, die schepen van het grootste tonnengehalte draagt. De muren der stad hebben eenen omvang van eene geografische mijl. In geene andere Chinesche stad heb ik zoo fraaije en breede straten gezien, als de drie hoofdstraten van *Ning-po*. Bijna midden in de stad bevindt zich een 130 voet hooge toren, van welks top men geheel het omliggend land kan overzien. Hij heet *Tien-fung-tah* (tempel der hemelsche winden), is blijkbaar een overoud gebouw, en nadert, gelijk de meeste gedenkteekenen dezer soort, zijn ganschelijk verval. Rondom hem omsluiten tempelgebouwen een plein, waar de *Buddha*-priesters elken bezoeker thee en koek aanbieden en daarvoor eene gift in geld niet weigeren.

Daar bij mijne eerste aankomst de Britsche Consul nog niet aangekomen was, bevond ik mij in verlegenheid om eene woning. Ik liet mijnen bediende in mijn vaartuig en ging op ontdekkingen in de stad uit. Onder den hoop van aangapers, die mij omringde, onderscheidden zich eenige straatjongens door hunne stoutheid. Waarschijnlijk hadden zij van de Engelsche soldaten, gedurende den oorlog, niet

veel goeds geleerd: gelukkigerwijs verstonden zij eenige woorden Engelsch en konden mij goede diensten bewijzen. Van hen vernam ik, dat in de stad een *Hongmudschin* (een roodharig mensch, dat is een westerling) woonde en werd aan zijn huis gebragt. Tot mijne blijde verrassing vond ik in hem een' ouden bekende, een' Amerikaanschen geneeskundige en zendeling. Hij had in alles de Chinesche kleederdragt aangenomen, maar bij de keus daarvan eenen misslag begaan, over welken ik naderhand, toen ik in het *decorum* daarvan beter ingewijd was, van harte heb moeten lagchen. Zijn lang golvend gewaad was voor eenen *Mandarijn* bijna te prachtig, doch zijn hoed was van de soort, zoo als bedienden en kaaiwerkers dien dragen. Hij vertoonde dus in *China* eene figuur, gelijk bij ons een *Chinees* hebben zou, die een' deftigen domineesrok wilde aantrekken en daarbij de wollen muts van een' vuilniskrabber opzetten. Op zekeren avond, toen ik in gezelschap van den dokter door de stad ging, bemerkte ik, dat de *Chinezen* veel meer naar zijne Chinesche kleedij dan naar mijn Europeesch gewaad zagen en er hartelijk over lachten. Dit belette nogtans niet, dat hij dag aan dag door eene menigte hulpbehoevenden bezocht werd, want hij was een hoogstijverig ligchaams- en zielen-arts. Het gelukte mij eene kamer te bekomen in hetzelfde huis waar hij woonde.

De winter bragt te *Ning-po* gevoelige koude met zich. In December en Januarij waren grachten en poelen met een' dikke ijskorst overtogen. In dit jaargetijde zijn de meest bezienswaardige winkels in de stad die der kleederkoopers. Men vindt daarin pelzen van de verschillendste soort, soms van het kostbaarste bontwerk. In den winter draagt ook de armste *Chinees* minst genomen één onderkleed, dat hem het lijf goed warm houdt, daar het of met schapenvacht gevoerd of anders dik gewatteerd is. Hij begrijpt niet, hoe de *Europeërs* het in hunne dunne stoffen kunnen uithouden. Ik voor mij droeg, wanneer het koud weder was, over mijne andere kleederen een' dikken *paletot*, die mij zwaar genoeg voorkwam, doch dien de *Chinezen* menigmaal bevoelden, en dan verzekerden, dat zij niet

begrijpen konden, hoe ik geene koude leed. Vuur stoken is in *China* niet gebruikelijk. Het gevoel der toenemende koude gaat de *Chinees* daardoor te keer, dat hij gedurig meer kleederen aantrekt. Wanneer in den winter de vochtige koude van den ochtend voor de zonnewarmte wijkt, ontdoet de *Chinees* zich van het eene bovenkleed na het andere, en tegen den avond, wanneer de warmte weder vermindert, trekt hij in dezelfde verhouding kleedingstukken aan. Met het voorjaar verdwijnen de gevoerde en gewatteerde kleederen allengskens, tot dat zij eindelijk in den zomer door enkele zijde, katoen, gaasachtige weefsels of neteldoek vervangen worden.

In mijn geheele leven heb ik in *Engeland* niet zoo veel koude geleden, als dezen winter, 1843—1844, in het noorden van *China*. De thermometer zonk wel nooit zeer laag, maar mijne woning was uiterst doorluchtig; de wind blies door ontelbare reten; de vensters waren groot, en hadden, in plaats van glasruiten, papier met veel scheuren er in. Des daags, als wanneer ik mij steeds beweging wist te verschaffen, ging het nog tamelijk; maar gedurende de lange avonden, waarin niet zelden de overal binnendringende wind mij mijn licht uitblies, had ik veel uit te staan. De behoefte om mij warm te houden dreef mij dan menigmaal naar buiten op de hoofdstraat. Hier vond ik bijna bij elken tred verlichte winkels, waar China'sappelen, suikergoed en gekookte rijst niet eigenlijk te koopen maar te winnen waren. De *Chinezen*, namelijk, zijn hartstogtelijke spelers. Voor de kramen stond de menigte zaamgeschoold, aangelokt door de dobbelsteenen, kaarten en *roulette* der winkeliers, en menig arme drommel verspeelde de weinige stukken koper, die hij in den loop van den dag verdiend had, en ging met een leêge maag naar bed.

Behalve de vele winkels met kleine voorwerpen van tooi en pronk, gelijk men die in elke Chinesche stad aantreft, heeft *Ning-po* eene markt voor fijn schrijnwerk, zoo als ik nergens elders in *China* gevonden heb. Zij wordt in eene bijzondere straat gehouden, die daarom door de *Engelschen furniture-street* (meubelstraat) genoemd wordt. De daar

te koop gestelde ledekanten, stoelen, tafels, lessenaars enz. worden door alle vreemdelingen met regt bewonderd. Zij zijn met snijwerk in hout en ivoor naar den besten Chineschen smaak versierd, en zoo kunstig bewerkt, maar ook daarom zoo duur, dat alleen rijke lieden ze kunnen koopen. Het getal van deze is te *Ning-po* naar evenredigheid zeer groot. Veel kooplieden, die elders vermogen gewonnen hebben, zetten zich, wanneer zij stil willen gaan leven, te *Ning-po* of in deszelfs voorsteden neder. Er zijn hier ook eenige groote bankiershuizen, die met de overige steden der noordelijke gewesten in handelsverbindingen staan. Buitenlandsche kooplieden vinden echter in het rijke *Ning-po* hunne rekening niet. Voor het vertier van Europesche waren, gelijk ook voor den inkoop van thee, zijdewaren en andere voortbrengselen van *China*, is *Schang-hai* eene plaats van ongelijk grooter belang.

Na mijne aankomst te *Ning-po* was ik natuurlijk vóór alle andere dingen er op bedacht, toegang in de tuinen der *Mandarijnen* te erlangen, welke ik door officieren der gewezen bezetting, die de *Engelschen* te *Ning-po* gehouden hadden, zeer had hooren prijzen. Gelijk overal ontmoette ik ook hier in den beginne eenige moeijelijkheden; doch het gelukte mij spoedig die te boven te komen en mij eenige nieuwe planten te verschaffen, die tot de aanmerkelijkste mijner verzameling behooren. Een dezer tuinen ligt in de stad zelve, en geen buitenlander, die het vermag, verzuimt dien te bezigtigen. De eigenaar is een rijk oud man, die sedert lang zich uit den handel teruggetrokken heeft, om den avond zijns levens aan de liefhebberij van het tuinieren te wijden. Zijn huis en tuin zijn eenig in hunne soort, en zoo moeijelijk te beschrijven, dat men, om er zich een juist denkbeeld van te maken, ze gezien zou moeten hebben. In den omtrek van *Ning-po* is het aanleggen van door kunst gemaakte rotspartijen tot een' hoogen trap van volkomenheid gebragt, en zij dienen tot het voornaamste sieraad der tuinen. De goede oude man heeft de onderscheidene deelen zijner woning door grotten aan elkander verbonden, die van kamer tot kamer, van binnenplaats tot binnenplaats,

eindelijk naar den tuin achter het huis leiden. De kleine binnenplaatsen zijn door kunstige rotsen omgeven, uit welker spleten heestergewassen groeijen en over welke kleefplanten zich uitbreiden, wier sierlijke trossen over de kleine waterkommen aan den voet dier rotsen schilderachtig nederhangen. Door een' doolhof van vertrekken, gangen, pleintjes en grotten geraakt men in den tuin, die, met zijne groote verscheidenheid van klein geboomte, bloemvazen en prachtige gewassen, en met de hem omringende veelkleurige balkons, veel grooter schijnt dan hij werkelijk is, daar kronkelende boschlanen, grotten met zorgvuldig omschutte vergezigten, arcaden in de muren, kreupelhout van bloemheesters en boomen, met opzet geplant om elders die muren voor het oog te bedekken, den beschouwer op eene aangename wijs misleiden.

De *Chinezen* zijn de onvermoeidste en misschien bekwaamste visschers der geheele wereld. Van al hunne manieren, om de bewoners van het natte element te vangen, is er geene meer opmerkenswaardig dan die, op welke zij eene groote soort van den *Cormoran* weten af te rigten. Ik heb deze vogels menigmaal op meren en grachten gezien; maar, zoo ik mij niet met eigene oogen van hunne leerzaamheid overtuigd had, zou ik nimmer hebben kunnen gelooven, wat in de boeken van hen gezegd wordt. Het eerst, dat ik ze tot de vischvangst zag gebruiken, was op een kanaal omtrent eene mijl van *Ning-po*. Terstond deed ik mijn' schuitenvoerder naar dien kant koers zetten, om deze visscherij in de nabijheid gade te slaan. Twee kleine vaartuigen, elk met een' man en een dozijn vogels, waren juist zoo even aangekomen. De vogels zaten op den rand der schuit. Op een geroep des visschers duiken zij in het water. Hun glinsterend zeegroen oog ontdekt den visch op zeer groote diepte. Zij schieten naar beneden, grijpen hunnen buit, zwelgen dien in, rijzen weder naar boven, komen, even als jagthonden, op het roepen van hunnen meester, naar hem toe, laten zich in de schuit tillen, spuwen hunne vangst uit, en gaan terstond weder aan het werk. Het opmerkelijkst is, dat, wanneer er een een' visch grijpt, die hem te zwaar

is, terstond een zijner kameraden toeschiet, en hem helpt de prooi naar de schuit te brengen. Is er een te traag om te visschen en zwemt hij voor zijn vermaak zoo wat in het rond, dan slaat zijn heer met een lang bamboesriet naast hem in het water en beknort hem met toornige stem; terstond komt de vogel, als een door den meester gelaakte scholier, tot inkeer en doet zijn' pligt. De kunstrijkste afrigting heeft echter den *Cormoran* er niet toe kunnen brengen, om, wanneer men het hem niet belet, zich vrijwillig te onthouden, de visschen, welke hij vangt, geheel door te slikken. Om dit te verhinderen, legt men hem bij het visschen eenen ring om den hals.

Ook in andere gedeelten van *China* heb ik menigmaal gelegenheid gehad, deze dieren gade te slaan, vooral in de streek tusschen *Hang-tschu-fu* en *Schang-hai*, en inzonderheid heb ik er vele gezien op de rivier *Min* in den omtrek van *Fuh-tschu-fu*. Gaarne had ik er ettelijke met mij naar *Engeland* gebragt; maar vergeefs waren mijne pogingen om er eenige te koopen. Eindelijk wendde ik mij aan den Engelschen Consul te *Schang-hai*; en deze had de vriendelijkheid, zijnen tolk MEDHURST met mij naar eenen visscher tusschen *Schang-hai* en *Tschapu* te zenden, die veel *Cormorans* opkweekte en mij het paar voor zes tot acht dollars overliet. Ik kocht twee paar van hem. De tolk ondervroeg den verkooper naar de levenswijs en behandeling dier vogels, en bragt het volgende op het papier: »De visschersvogel voedt zich met kleine visschen, aal en gras. Elken avond ten 5 ure geeft men hem 20 lood visch en 40 lood groente (waarschijnlijk Engelsch gewigt). In hun vierde jaar beginnen zij eijeren te leggen, hetgeen midden in den zomer gebeurt. Deze eijeren laat men door hoenders uitbroeden. Als het wijfje eijers zal gaan leggen, wordt haar de sneb rood. Alsdan moet men zorgen eene goede broedsche hen bij de hand te hebben. Den vijfentwintigsten dag komen de jongen uit het ei. Men legt ze op boomwol, die met warm water bevochtigd is, en voedt ze de vijf eerste dagen met aalsbloed. Later kan men hun kleingesneden aal geven. — Wanneer de vogels visschen,

moet men hun eenen ring van stroo om den hals doen; anders zwelgen zij den visch geheel door. Van October af aan brengt men ze omstreeks tien ure te water, laat ze tot vijf ure visschen, en neemt ze dan weder naar huis. Dit duurt zoo voort tot aan de maand Mei. Van dien tijd tot October vischt men niet. Het mannetje is grooter dan het wijfje, heeft eenen naar evenredigheid dikken kop en donkerder als ook zwaarder vederen." Hierdoor scheen ik dan in staat geraakt, om de *Cormoran*-visscherij naar *Europa* over te brengen. De grootste moeijelijkheid was slechts, de vogels op die lange zeereis van voedsel te voorzien. Vóór de vaart van *Schang-hai* naar *Hong-kong* voorzag ik mij van eene groote kruik vol alen. Een tijdlang ging het hiermede zeer goed; maar in volle zee kregen wij een' vliegenden storm, die stortzeeën over het dek joeg. Ik snelde naar boven en vond tot mijn' schrik mijne kruik omgeworpen en mijne vier vogels bezig, zoo snel zij konden, de alen naar binnen te zwelgen. De vraatzucht dezer dieren gaat tot in het ongeloofelijke; doch, hoe snel zij de alen ook inslikten, werd nog een goed gedeelte daarvan in zee gespoeld. Na dit geval moest ik hen voederen zoo goed ik kon; doch toen ik te *Hong-Kong* aankwam, waren zij in een' bedroefden toestand. Twee stierven kort na mijne aankomst, en daar er geene hoop was om de anderen in het leven te houden, bleef mij niets over dan ze te dooden, om ten minste hun vel te kunnen opzetten.

TOESTAND VAN DEN ITALIAANSCHEN BOERENSTAND.

(*Vervolg en slot van bl.* 260.)

Bij zulke maatschappelijke betrekkingen geraakt, zooals ligtelijk te begrijpen is, de verstandelijke beschaving des volks in den treurigsten toestand. De school der gemeente blijft slechts zoolang in aanwezen, als de arme lieden eenen onderwijzer bezoldigen kunnen. De Napoleontische regering heeft de meeste vrome stichtingen, de kloosterscholen en

broederschappen, gelijk zij zulks gewoon was, in korten tijd verzwolgen, en daardoor de middelen van onderwijs en vorming in ontelbare gemeenten ganschelijk vernield. Het naspruitsel van liefdadige volksinrigtingen komt op het land zeer langzaam op, en wordt in onze zoo stoffelijk gezinde eeuw met geringe geldelijke bijdragen ondersteund. Daarom heerscht hier dan ook eene nog steeds voelbare flaauwheid in de verstandelijke opleiding des volks; en van den anderen kant wordt zelfs daar, waar eene school bestaat, dezelve zelden vlijtig bezocht. Wat slechts immer tot handenwerk geschikt is, blijft er weg, en verpligting om de school te bezoeken wordt hier te lande noch door wereldlijke noch door geestelijke overheden opgelegd. Vandaar het voor niemand bevreemdende verschijnsel, dat de meeste landlieden zelfs niet lezen kunnen, en menigmaal eene stompheid en onverschilligheid voor alle verstandelijke verbetering aan den dag leggen, die bij het anders zoo levendige Italiaansche volk dubbel verbazen moet. Op gewone zondagen gaat niemand ter biecht, en ondanks alle gehechtheid des volks aan de kerk, vertoont zich bij hetzelve weinig begeerte naar de heilige sacramenten. De pastoors, tot een zeer matig inkomen beperkt, houden bij het landvolk, dat buitendien behoeftig genoeg is, alle jaren in den herfst eene inzameling van veldvruchten, en dit doen ook kapellaans en misbedienaars. Zelfs het onderhoud van kerk en kerkdienst, die helaas! vaak prachtiger is, dan in zulke omstandigheden verantwoord kan worden, wordt gedeeltelijk uit ingezamelde bijdragen bekostigd. Dag aan dag gaat in de gemeente een inzamelaar rond, als een pelgrim gekleed, met eene plaat op de borst, waarop geschreven staat: »Tot aalmoezen voor de kerk," en met een' knapzak op de schouders. In dezen laatsten werpt hij de afgebedelde stukken *polenta*, welke de landlieden, bij gebrek aan munt, zich uit den mond sparen, en verkoopt ze weder aan nog armere lieden, om het dus ontvangen geld tot stijving der kerkelijke kas te bezigen. Men kan zich naauwelijks een denkbeeld vormen, met welk eene driftige begeerlijkheid de uitgehongerde armen zich om den morsigen *polenta*-zak zamendringen, en de voor weinige penningen gekochte brokken naar binnen slaan.

Op zekeren dag verzelde ik den kapellaan bij eenen zieke.

Hij lag in eene hut, welke niet veroorloofde dat ik er overeind in stond, op een' uit elkander gespreiden en bijna verganen bos stroo. Zijn hoofd rustte op een blok hout, waarover een grove, van vuilnis stijf staande lap linnen gedekt was. Over het verder gedeelte zijns ligchaams lag eene gebloemde, thans verbleekte en met veeljarige onreinheden besmeerde kinderdeken, die, te kort en op verscheidene plaatsen gescheurd, hals en voeten blootliet. Zijn vel, bijna zwart geworden en als leder ineengeschrompeld onder den gloed van drieënzestig zomers, deed hem bij levenden lijve op een scherp uitgedrukt geraamte gelijken. Zijne voeten waren sterk gezwollen en de borst beklemd. Er was niemand tót zijne oppassing, want de drang van den arbeid op het veld had al de gezonde krachten van het huis gebiedend gevorderd. Op een' platten steen nevens hem stond eene kruik water uit de naaste modderplas en daarbij lag een stuk *polenta*. Zoo had hij reeds vijf uren lang alleen gelegen, en echter klaagde hij niet. Eenen geneesheer te roepen, hieraan had men nog niet durven denken; ook zeide de zieke gelaten: *Un medico costa troppo per noi altri*.. (Een dokter kost voor lieden als wij te veel.) De geestelijke bediende hem met de sacramenten der stervenden; en toen deze plegtigheid ten einde was, verzocht de arme man nog een woord met hem alleen te spreken. Ik verwijderde mij derhalve; doch weldra volgde mij de kapellaan, en vertelde mij, dat de zieke niemand bij zich wilde hebben, en hem alleenlijk om de gunst eener christelijke begrafenis gesmeekt had, daar hij ze niet kon betalen. Het inwilligen van zulk een verzoek, voegde hij er met een' veelbeteekenenden blik bij, had zwarigheden. En indedaad was zijne bedenkelijkheid niet ongegrond! Nog in denzelfden nacht stierf de man, en de pastoor weigerde hem zonder betaling te begraven. Zoo bleef dan het lijk, ondanks het heete jaargetijde, vijf dagen lang onbegraven liggen, tot dat zich een nabuur erbarmde en de begrafeniskosten betaalde. Had ik dit ongehoorde geval niet zelf bijgewoond, zoo zou ik niet wagen, op het geloof mijner lezers aanspraak te maken omtrent iets, hetwelk zelfs in het Ierssche hongerland, dien klassieken grond der diepste volksellende, zich veelligt nooit heeft opgedaan. Volgens later door mij ingewonnene berig-

ten, was zulk eene weigering zelfs in geenen deele zeldzaam, en werd bij elke begrafenis het waarborgen der betaling voor deze treurige laatste dienst volstrekt zonder genade gevorderd.

In de zoele zomernachten, waarin *Italië's* heldere sterrenhemel op de in schemerlicht gedompelde, zachtbedauwde landstreek rust, uit welke onophoudelijk het schel geschater der krekels gehoord wordt, wanneer op ons landgoed de geuren van den bloementuin de lindenlanen van het park vervulden, bezielde mij de overdenking van de diepe ellende dezer arme landbewoners met diepe verontwaardiging over de verfoeijelijke onregtvaardigheid van het blanke menschenras, die, in een land, zoo overvloediglijk met al de heerlijkste voortbrengselen der natuur gezegend, den armen veldarbeider, met zijne vrouw en in onreinheid vergaande kinderen, tot hopelooze armoede doemt. Gij weet het, de Venetiaansche nachten hebben uit zichzelven steeds iets opwekkends, en lokken ons onweerstaanbaar de gedachten uit de ziel en het woord van de lippen, zonder dat wij ons soms laten terughouden door het gezelschap, waarin wij ons bevinden, en waaraan de naakte waarheid niet altijd zeer behagelijk is. Om de schaal vol te meten, voegde zich de trouwhartige gastheer steeds aan mijne zijde, meestal nog warm van het doorlezen der dagbladen, die destijds juist hunne eerste brandpijlen tegen de *Duitschers*, ten behoeve der *Indipendenza Italiana*, losten. Bij zijne innige kennis van den toestand der Italiaansche zaken waren de gesprekken met dezen ouden krijgsman, die zoo veel gezien en ondervonden had, niet minder aangenaam dan leerrijk, vooral in onze dagen, waarin het woelen der opgewekte wenschen en begeerten zoo zelden den waren staat der menschelijke behoefte doet uitkomen. De toestand onzer veldarbeiders (zeide hij) is in geheel *Italië*, dat ik naauwkeurig in alle rigtingen heb leeren kennen, dezelfde. Gewoonlijk beweert men, dat de boeren van *Lombardije* en van *Toskane* hierop eene uitzondering maken; maar men vergist zich daarin zeer. *Lombardije* wordt in het algemeen beter bebouwd dan de overige streken van het Schiereiland, en de door het verstandige voorgeslacht overal verdeelde rijkdom van water maakt er het houden van melkvee mogelijk, waardoor het dagelijksche lot der arbeiders iets dragelijker wordt. Maar overigens staan zij

ook daar op denzelfden trap in de maatschappelijke orde als de daglooners in het Venetiaansche, en in geene stad van *Italië* is mij de afstand tusschen stad en land treffender in het oog gevallen dan te *Milaan*. Terwijl in die hoofdstad van *Lombardije* het overgroot getal der heerlijkste menschengestalten den buitenlander bewondering afdwingt, begint terstond buiten hare liniën het bruine geslacht der arbeiders en pachters met hunne verschrompelde, vóór den tijd afgeleefde en door het bitterste zwoegen ineengedrukte gedaanten; een gezigt, dat elk gevoelig hart des te pijnlijker beklemt, naarmate de natuur met mildere hand in dit wereldoord hare zegeningen uitstrooit, zoodat alles er zou schijnen op eeuwige jeugd en welvaart te kunnen rekenen. Niets is in dit opzigt meer leerrijk, dan des Zondags, op de trappen der grootsche hoofdkerk, over de uit- en instroomende landbevolking oogenschouw te houden. Die vlugheid en buigzaamheid der leden, die den Duitschen boer zoo voordeelig onderscheidt, de uitdrukking van welbehagelijkheid in aangezigt en gang, zoo als zij slechts uit het bewustzijn van eigendomsbezit ontstaan kan, de ongedwongen opgeruimdheid van een leven, welks gewone behoeften voldaan en verzekerd zijn, van dit alles is hier niets te zien; het is de nood, die ons in de vroeg verouderende ligchaamsgestalten aangrimt, en nu en dan de schaterkreet van uitgelatenheid, eene meestal mislukkende poging om de ellende der dagelijksche beperking tot het lot der uiterste behoeftigheid te vergeten.

Wat in *Toskane* tot leniging der ellende van den boerenstand door den Duitschen LEOPOLD geschied is, was zeker eene nooit genoeg te prijzen poging, om de maatschappelijke vrijheid op met de natuur overeenkomstige grondslagen te vestigen, maar is, helaas, gebleken slechts een begin geweest te zijn, dat door geene doorslaande voortzetting gevolgd geworden is; en de oorzaak van dezen stilstand lag niet bij het weldenkende Vorstenhuis, maar bij de *Italianen* zelven, die steeds ongaarne aan de noodzakelijke voorwaarde van alle verstandige hervorming denken. In *Sardinië*, in *Piemont*, in den Kerkelijken Staat, in *Napels* en *Sicilië* zijn de veldarbeiders er nog veel erger aan toe dan in de zoo even genoemde Staten, waar de Duitsche geest, in weerwil van

alle hinderpalen, zich met echt-Germaansche liefdezorg voor de klasse der daglooners eenigermate heeft doen gelden. Ja ik waag het, op grond van veeljarige ondervinding, te zeggen: de thans zich openbarende haat tegen de *Duitschers* heeft, buiten weten misschien der *Italianen* zelven, almede zijnen grond in deze gunstige gezindheid der Duitsche geregtigheidsliefde voor het volk; het is eene instinctmatige uitbarsting van aristocratisch besef, dat er uit den Duitschen invloed geen voordeel te wachten is. De rijke grondbezitters hebben hun geld tot overgroote demonstratiën voor de Italiaansche onafhankelijkheid en nationaliteit veil, maar laten hunne landerijen en bosschen liever onbebouwd tot weide aan het vee liggen, dan dat zij die tegen matige erfpacht aan de arme landlieden in bezit zouden geven, gelijk men zulks in *Duitschland* met wijze beradenheid reeds zoo lang gedaan heeft. Daarom luidt voor hem, die den toestand kent, de blaaskakerij der straatslijpers, courantiers en staatkundige blaauwboekjesschrijvers uit de steden zoo uiterst belagchelijk, wanneer zij, met grootsprekend gezwets, van bloed en oorlog, ten behoeve van *Italië*, *contra omnes gentes* praten. Van de stedelijke bevolking beloof ik mij niet veel, en het landvolk, dat in geen verband hoegenaamd van gemeenschappelijk belang met de eigenaars staat, kan wel door geld tot oproer uitgelokt worden, maar voor regelmatige, volhardende dapperheid is bij hetzelve noch reden noch waarschijnlijkheid. Niemand laat zich gaarne zonder drijfveer hoegenaamd doodschieten, en de Italiaansche boer wel het minst van allen. De nationale kracht erlangt eerst ware sterkte door eenen boerenstand, die iets te verliezen heeft. Die tot het daarstellen hiervan werkt, en hervormt, en zich wapent, is waarlijk nationaal, is een patriot in den echten zin des woords. Brommende redevoeringen, optogten van burgers, zwaaijen met zakdoeken en ellenlange muurplakkaten tegen de Noordsche barbaren helpen hiertoe niets. Op zijn hoogst ziet men daaruit, dat het klassieke ras der *buffoni*, of, om beleefder te spreken, de *natio comoeda*, nog niet uitgestorven is. Gaat men op dezen weg verder, met eene maar al te dikwerf toomelooze drukpers, met duizend in het verborgen werkende boekfabrieken, met vrijen invoer van morsige en zedenbedervende Fransche litteratuur, zoo,

vrees ik, zal, vroeger dan men wel denkt, de tijd daar zijn, waarop de proletairen, ook in het land, waar de citroenen groeijen en de mirten bloeijen, begrijpen zullen, dat ook zij eenige aanspraak op de genoegens des levens hebben, en dat zij, daar men zoo lang gedraald heeft hun lot wezentlijk te verbeteren, die zelven verwerven moeten langs den korten weg van ommekeer der maatschappij.

FULKO VAN BERNE.

Wie veel van oude zerken houdt
En tomben, waar de tijd,
Die anders vlug in 't sloopen is,
Reeds eeuwen lang op bijt;
Hij vare eens met de Bossche boot
En stapp' bij Hemert af;
Dáár ligt, waar 't niemand zoeken zou,
Een statig riddergraf.

Het is waar vroeger Berne lag,
Eerst burg en toen abdij.
De vreemdling, die van 't feit niet weet,
Gaat koel de plek voorbij.
Wie denkt aan abt of ridder nog,
Waar hij een huisman ziet,
En droomt van klooster of kasteel
Bij 't needrig dak van riet?

Maar wie 't vernam, en wandlend langs
Den hoogen Maasdijk gaat,
't Is wonder, als hij bij die hoef
Geen poosjen stille staat.
En zoo de wandlaar, bij geval —
Wijl 't niet altijd geschiedt —
Een dichter of een denker is,
Bij stilstaan blijft het niet.

Hij denkt acht eeuwen zich terug,
Toen die klassieke grond,

Waar nu dat boerenërf op ligt,
Nog op zich-zelven stond;
Toen 't nog een eirond eiland was
In 't midden van den stroom,
Welks watergordel Berne's Heer
Ontsloeg van allen schroom.

Hij denkt acht eeuwen zich terug,
Toen dat klassieke land
Een stevig slot droeg, wèl bemuurd,
Niet minder wèl bemand;
Dat van zijn tinnen wondren zag
Van dapperheid en pracht,
En hoe er 't leen- en landvolk zweet
En bloed ten offer bragt.

Hij denkt acht eeuwen zich terug,
Toen die klassieke plek
De burgvrouw hooploos zag geknield
In 't somber bidvertrek.
Zij wist niet waar heur dierbre Heer,
Haar Fulko, zich onthield;
Hij keerde niet: was hij misschien
Gevangen en ontzield?

Die plek, dat land, die grond is thans
Met graan en fruit bezet;
Waar vroeger de adel wetten gaf,
Stelt nu een boer de wet;
Waar vroeger kamp- en feestvreugd klonk,
Is 't al nu leêg en stom;
Maar ook waar de arme was verslaafd,
Is 't vrijheid nu alom.

De wandlaar treedt den Maasdijk af,
En Berne's boomgaard door;
De gulle landman laat hem in,
En gaat hem vriendlijk voor;
Hij toont hem de overblijfslen aan
Van 't dikke slotgemuurt',
En Berne's ouden waterput,
Die gaaf den tijd verduurt.

En dáár, in 't stille lommerwaas
Van 't peer- en appelwoud,
Dat, rijkgeladen, tusschen 't groen
Zijn vruchten toont van goud;
Dáár schuilt, van graauw bemosten steen,
Dat trotsche grafgesticht:
Een zerk, waarop de reusgestalte
Eens dooden ridders ligt.

Het forsche beeld, dat schade leed
In 't worstlen met den tijd,
Is thans zijn ridderlijk gelaat
En beide voeten kwijt.
Verzakt, bemost, vertoont het niets
Van d' eersten luister meer;
Maar wat er nog van ovrig is
Strekt de oude kunst tot eer.

Wie is hij, die daar sluimert? Is 't
Een Kerk- of Wereldvorst?
De handen zijn, als in 't gebed,
Gevouwen op de borst;
De kleeding doet in twijfel staan;
Maar 't volksgeheugen leeft,
Dat van dit overoud geheim
Des grafs een sleutel geeft.

't Is Fulko, Berne's heer; een zoon
Uit Heusdens ridderbloed,
In afkeer van het Graaflijk Huis
Van Holland opgevoed.
't Is hij, wiens woede en wrok geen daad,
Hoe zwart, te haatlijk viel:
Onschuldig bloed droop van zijn hand;
Een moord drukte op zijn ziel.

Dat tweeden Dirks beminde broêr,
De Zwarte Floris, 't hart
Van Hadewig van Reckem won,
Was Arendsberg een smart.
Hij had, als voogd, die rijke wees
Een andren Heer gezocht;

Opdat haar goed zijn eigen huis
In aanzien stijven mogt.

Maar Floris nam de waapnen op.
Getrouw en fier van aard,
Dacht hij het voorwerp van zijn min
Te winnen met het zwaard,
En zegepraal op zegepraal
Ontsloten hem door 't land,
Die reeds den weg vond tot haar hart,
Den weg ook tot haar hand.

Toen kwamen Arendsberg en Kuik
En Fulko tot een daad,
Die hun gedachtnis eeuwen door
Bedekt met vloek en smaad.
Zij wachtten Floris heimlijk op,
Die argloos reed ter jagt;
Bij Utrecht viel hij in hun strik,
Dáár werd hij omgebragt.

»Wraak!" riepen oud en jeugdig. »Wraak!"
Riep alles. 't Wraakgeschal
Liet nergens rust, liet nergens hoop
Voor 't vlugtend moordertal;
Zij vloden rustloos, hooploos voort,
En rustloos nagejaagd,
Den dood voor oogen, 't eerloos hart
Van wroegingen doorknaagd.

Wáár zou hij schuilen, Berne's Heer?
Wáár was hij veilig? Wáár?
Wáár beter dan op Berne's slot?
O, ware hij reeds dáár!
Dat slot, verdedigd door den stroom,
Die 't overal omgaf,
Onttrekt hem aan het staal der wraak,
Onttrekt hem aan de straf.

Voort! Derwaarts! Voort! — Hij jaagt, hij rent,
Hij vliegt — »dáárheen! dáárheen!"

De doodsangst siddert door zijn hart,
De doodschrik door zijn leên;
Hij spoort en spoort zijn schichtig ros
Al dieper tred voor tred;
Zijn boezem hijgt, zijn blik is star,
Zijn haar rijst in 't helmet:

Een spook rijdt naast hem, bleek, bebloed,
En wijkt niet van zijn zij';
Hij vliegt, en 't spooksel vliegt met hem
Geboomte en dorp voorbij.
En achter hem, kort achter hem,
Hoor! Hoor! — Daar klinkt de slag
Der hoeven van de wraak, die hem
Den moord bedrijven zag.

»Wijk, spooksel! aaklig spooksel, wijk!
»Keer weder naar de hel!"
Maar 't spooksel wijkt niet; hoe hij vlieg',
Zij vliegen even snel.
Zoo vlugt hij siddrend; wint den Waard
Van Bommel, ziet de Maas;
Doch nader, altijd nader komt
Het dreigend hoefgeraas.

Hij stuift den dijk op, vliegt en hijgt:
Dáár ligt zijn eiland, dáár
Het slot, dat hem onttrekken kan
Aan 't klimmend doodsgevaar;
't Is tijd; de wreker is nabij
En acht hem reeds als buit,
En strekt zijn opgeheven hand
Reeds naar den moorder uit.

Hij hoort den kreet.: »Sta, moordenaar!
Verrader, sta!" Maar schrik
En wanhoop drijven hem vooruit
In 't uiterste oogenblik;
Hij gilt en spoort zijn hijgend ros
Met losgelaten toom,
En, zwaar gewapend als hij is,
Stort hij zich in den stroom.

Hij valt, en graaft in 't schrikkend wed,
Dat wegspat om hem heen,
Een kuil, en zinkt in 't diepe bed
Der waatren naar beneên;
Het bruist hem om en over 't hoofd
Ver buiten 's wrekers oog;
Maar 't moedig ros bekomt, en zwemt,
En heft hem weêr omhoog.

Hij kampt en worstelt met den stroom;
Geen uitkomst schijnt er, geen;
De boogpees trilt, en pijl aan pijl
Snort langs zijn slapen heen.
Alom gevaar, alom de dood,
Die grijnzend hem begroet,
En naast hem zwemt het vreeslijk spook
Starblikkende en bebloed.

Maar de angst, die 't zondig hart vervult,
Verheft het tot berouw;
Hij ziet zijn zware bloedschuld in,
En zweert den Hemel trouw.
»Bewaar mijn leven!" — roept hij — »God!
»Heer Jezus! en Marij!
»Opdat mijn ziel in de eeuwigheid
»Geen prooi der helle zij!

»Bewaar mijn schuldig leven, God!
»Opdat ik boete doe;
»Dan wijd ik U geheel mijn hart
»En al het mijne toe;
»Als Gij, o God! mijn leven spaart
»En stilt mijn boezempijn,
»Dan zal ik-zelf uw outerknecht,
»Mijn slot uw tempel zijn."

En zie, het aaklig spook verdween,
De stroom rustte in zijn kil,
De pijlen vielen doelloos neêr,
En zijn gemoed werd stil.
Het ros gleed door de waatren heen,
Alsof het vlerken kreeg,

En zwom op Berne's oever aan,
Dien 't met gemak besteeg.

Hield Fulko zijn geloften? — Ja.
Althans dit weten wij,
Dat hij zijn slot der kerke schonk;
't Was later eene abdij.
Hij-zelf aanvaardde 't geestlijk kleed;
Ook zijne gemalin
Trad als abdisse, naar men zegt,
Een vrouwenklooster in.

Dat is hij, wien het nageslacht
Die tombe heeft gesticht;
Dat is de man, wiens reuzenbeeld
Op Berne's grafzerk ligt.
Hij was verrader, moordenaar;
Doch hij verbad de roê,
Behield zijn hoofd, en leefde in vreê,
En kreeg een tombe toe.

Maar, zoo hem 't regt met vrede liet,
Het schijnt nu, of de tijd,
Voor 't geen hij ongestraft misdeed,
Hem in zijn beeld kastijdt.
Dat schuldig hoofd, dat hij behield,
De tijd knaagt met geduld
Het langzaam van den vuigen romp.
Zóó wordt de wraak vervuld!

Maart 1848. C. G. WITHUYS.

AAN H. H. M. M. DEN KONING EN DE KONINGIN, NA DEN DOOD VAN Z. K. H. PRINS ALEXANDER DER NEDERLANDEN.

De maar des treurens klonk, o zwaar beproefde Koning!
Door Neêrland henen, uit uw vorstelijke woning;
Uw zoon, het sieraad van uw leven, is niet meer!

En treurend aan de zij' der hoogvereerde vrouwe,
Die Neêrland moeder noemt, zit gij in diepen rouwe,
Tot in de ziel bedroefd, bij 't lijk uws kinds ter neêr.

Neen! nog niet eens die troost in de ouderlijke wonde,
Dat gij hebt mogen staan bij zijne stervenssponde;
Uw oog zich spieg'len in zijn brekend oog — het mogt
Geen traan der rouwe zien aan 's vaders oog ontglippen;
Geen moederlijke kus ving d' adem van zijn lippen,
Geen vaderlandsche lucht zijn' jongsten ademtogt.

Vergun me, o oudrenpaar! dat ik u 't offer brenge,
Dat ik mijn tranen met uw rouw en tranen menge;
Het hart des onderdaans voelt, wat zijn Koning lijdt.
En moet het bitterst wee u borst en boezem prangen:
Gij vraagt naar kunstig lied, noch keur van maatgezangen,
Maar neemt de rouwklagt aan, uw zwaar verlies gewijd!

Een viertal kinderen had u Gods gunst gegeven,
De kroon van uwen echt, de wellust van uw leven,
De hoop des vaderlands, op zulke telgen trotsch.
Daar staan ze als planten, vol van geur en gloed en loover;
Aan 't ouderlijk gemoed schiet niets te bidden over,
Alleen de vuurge dank voor zooveel zegen Gods.

Als aan de heldre lucht geen wolkjen is te ontdekken,
Als langzaam aan de kim zich neevlen zamentrekken,
Tot ijlings 't onweêr woedt, de felle noordstorm grimt; —
Zoo sluipt een krankheid met onmerkbaar stille schreden
Uw' teêrgeliefden zoon verradend door de leden —
De bloem der jeugd verkwijnt en 't ouderharte krimpt.

Vergeefs, o Vorst! gepoogd het dreigend wee te ontvlugten,
Een nieuwe levenskracht gezocht in zoeler luchten; —
Ach! toen de schicht des doods u 't leven heeft ontrukt,
Toen de Engelen van God uw veege sponde omzweefden,
Werd ouderen, die nooit dan vreugd aan u beleefden,
Een smartelijke pijl diep in de borst gedrukt.

Laat, ouders! om uw kind uw bittre tranen vloeijen,
De tolken van uw rouw u 't vorstlijk kleed besproeijen!
Beweent den eedlen zoon, die Neêrlands hoogmoed was.

Hij droeg een' schooner krans, dan 't koninklijke wapen,
Een kroon, door de Englen Gods geslingerd om zijn slapen,
De kroon der reinste deugd: weent, ouders! bij zijne asch!

Hij droeg een' schoonen naam, o vorstelijke moeder!
Den glorierijken naam van uw roemruchten broeder,
Een naam, de wereld door gezegend en vermaard.
En, schoon het stof uws zoons tot de aarde wederkeere,
De lofspraak gaat hem na: »hij hield dien naam in eere,
Hij was den glorienaam van ALEXANDER waard!"

Vroeg is hij hem gevolgd, den redder van Europe;
Met hem is hij bij God; dit zij uw troost, uw hope —
Bij Christus zijnen Heer, in wien hij heeft geloofd.
Hij smaakt een zaligheid, die de aard' hem niet kon geven.
De kroon der heerlijkheid in 't eeuwig hemelleven
Siert met onwelkbren glans thans zijn onsterflijk hoofd.

Dáár ziet de zaalge op u, zijn weenende ouders, neder.
Dáár, voor den troon van God, ziet gij hem eenmaal weder.
Dáár snelt gij eens verrukt in de armen van uw kind.
En drukke een zware last, o Koning! op uw schouders,
God geve, dat gij hier, o diep getroffene ouders,
In liefde van uw volk steeds uw vergoeding vindt!

Oirschot, Maart 1848. H. M. C. VAN OOSTERZEE.

HULDE AAN Z. M. DEN KONING, AAN DE EDEL-ACHTBARE HEEREN BURGEMEESTER EN WETHOUDEREN EN DE SCHUTTERIJ VAN AMSTERDAM, IN EENIGE DICHTREGELEN EN COUPLETTEN, DOOR M. WESTERMAN.

ZANG.

WIJZE: *Wien Neêrlandsch bloed, enz.*

Schoon ook laaghartig helgebroed
Arglistig onrust stook',
En 't eerloos graauw, in overmoed,
Naar roof en plondring jook',
Wij waken voor het Vaderland,
En duchten geenen strijd,
En zijn aan orde en eer verpand,
Aan eendragt toegewijd.

Der Burgervaadren trouwe zorg,
Zoo hoog door ons geschat,
Strekt voor de veiligheid ten borg,
En waakt voor 't heil der Stad;
En alles, wat regtschapen denkt,
Schaart vast zich om hen heen,
Opdat niet de orde word' gekrenkt:
Want aller zucht is één.

En u, o wakkre Schutterij!
U voegt eene eerekroon!
Gij spreidt aan 't wimpelvoerend IJ
Der vaadren trouw ten toon;
Gij groeit in tal, in lust en moed,
Daar gij 't geweld betoomt,
En 't onverbasterd Neêrlandsch bloed
Door hart en aadren stroomt.

De dapp're Krijgsmagt, die het zwaard
Voor Neêrlands regten zwaait,
En rustig zich ten strijd vergaârt,
Waar 't eerevaandel waait;
Zij kweekt in de eedle, fiere borst
D' alouden heldenmoed,
En zucht voor Vaderland en Vorst
Zet ook haar hart in gloed.

De achtergrond opent zich, en men ziet het beeld des Konings, met trofeën omhangen; de Amsterdamsche Stedemaagd vertoont zich ter zijde van het beeld.

DE AMSTERDAMSCHE STEDEMAAGD.

't Arglistige gebroed, verhit door logenvonden,
't Roofzuchtige geboefte en 't plonderzieke ruigt',
Het grijnst met helsche vreugd, als orde en wet, geschonden,
Van vuige bandloosheid eens woesten hoops getuigt.
Maar Neêrlands wakker Volk, gehecht aan goede zeden,
Aan 't heil van 't Algemeen uit pligtbesef verkleefd,
Gruwt in het edel hart van lage uitsporigheden,
Waaraan een eerloos rot zich schaaamtloos overgeeft.
Zie, 't sluit zich, om met kracht den gruwelstroom te keeren,

Als een onwrikbre muur, standvastig aan elkaâr;
Het zwicht voor geen geweld; geen moedwil kan het deren,
En rijk noch arm verdeelt de trouwe Burgerschaar.
Werp' dan het addrenbroed, uit zwarte gruwelpoelen,
Zijn' zwadder over de aard'; hij kleeft op Neêrland niet;
't Mat zich niet roekloos af in onberaden woelen,
Maar blijft aan de eer getrouw en doet wat pligt gebiedt;
Het hecht zich onverdeeld aan wakkre Burgervaadren,
Aan een' beminden Vorst, de glorie van zijn' stam,
En draagt nog 't roemrijk bloed in de onverbasterde aadren,
Voor 't heil van 't Vaderland en 't kooprijk Amsterdam.

SLOT-KOOR.

Stort, Hemel! uwe zegening
In volheid op hem uit!
Bewaak zijn' dierbren levenskring,
Die 't heil des lands omsluit!
Van al de Koningen der aard',
Hoe groot hun magt ook zij,
Zij geen aan 't dankbaar Volk zoo waard,
Zoo welbemind als Hij!

DICHTREGELEN VAN M. WESTERMAN, UITGESPROKEN IN DEN AMSTERDAMSCHEN SCHOUWBURG, 6 APRIL 1848, BIJ ZIJNE BENEFIET-VOORSTELLING.

Zalig zijn herinneringen,
Met een dankbaar hart herdacht,
Ons uit vroeger levenskringen
Weder voor den geest gebragt:
Zoo mag ik mij thans verblijden,
Bij al 'tgeen ik heb beleefd,
Dat de geest van vroeger tijden
Helder mij voor de oogen zweeft.

Ja, 'k zie mij die vreugde schenken!
Aller geestdrift vloeit tot één;
Even als ik steeds mogt denken,
Denkt nog alles om mij heen;

En noch bij den last der jaren,
Anderzins zoo zwaar gevoeld,
Noch bij deze witte haren
Vind ik uw onthaal verkoeld.

Daarom blijft mijn ijver blaken,
Aan de goede zaak gewijd;
'k Mag daarom de vreugde smaken
Van een vroeger levenstijd;
Daarom vloeit het welbehagen
Over, uit een blij gemoed;
Met het oog op 't graf geslagen,
Blaakt nog 't hart in vollen gloed.

Mogt ik d'eigen geest aanschouwen
Tot mijn' jongsten levenssnik!
Eensgezindheid en vertrouwen
Steeds als in dit oogenblik!
Liefde voor een' wakkren Koning,
Die zijn volk gelukkig maakt;
Aan de vadren dankbetooning
Voor hun zorg, die duurzaam waakt.

Mannen, die, zoo trouw als heden,
Waken voor de veiligheid,
Burgers, die te wapen treden
Als zich 't minst gevaar verbreidt:
Zoo zal Neêrlands welvaart groeijen,
Boven alle Staten heen;
Kunst en Wetenschappen bloeijen,
Tot geluk van 't Algemeen.

Van geslachte tot geslachte
Blijv', 't geen thans aan ons geschiedt,
Wat men wel in ootmoed wachtte,
Maar wat God in volheid biedt!
Volgen wij steeds Zijn bedoelen.
Die zoo zigtbaar ons behoedt,
En, bij aller volken woelen,
Neêrland eervol schittren doet!

ZEVENTAL GEDICHTJES VAN J. W. IJNTEMA.

MALADIES SECRÈTES.

Voortaan geen *maladies secrètes!*
't Zij alles openbaar!
Zich schamen — *fi*, *c'est plus que bête!*
Parijs bewees het klaar.
De vuilste kwalen zijn daar Mode,
Ook in de Politiek;
Zij zijn van wis verderf een bode;
Haar naam is: *Republiek.*
't Geheime is lang reeds opgeheven
In Staats- en ligchaamskwaal;
Ja, bij het woest, losbandigst leven,
Wordt schande zegepraal!
Men schreeuwt: »Gelijkheid, Vrijheid leve!"
Dat leven baart den dood.
Ja, dat vrij heel Europa beve:
Die kanker brengt slechts nood.
Lang woelde hij reeds in 't verborgen,
Doorknaagde merg en been,
Tot dat, dank Lamartine's zorgen!
Hij losbrak bij 't gemeen.

Nu gaat de kwaal van Land tot Land,
En plant zich schaamtloos voort;
De Volken roemen in hun schand';
Zij woedt van Zuid tot Noord.
Maar gij, mijn dierbaar Vaderland,
Bleeft vrij van vreemde smet;
De vuile kwaal heeft Neêrlands strand
Bezoedeld noch verlet.
O, blijf uw' Koning steeds getrouw!
Dan brengt u 't Nakroost eer;
Dan spaart ge u eindloos naberouw,
En zegent God u weer.

FRANKRIJKS ECLIPSEN.

Eclips in Eer en Trouw en Eed en Pligt en all'!
Eclips in Geld en Werk, bij welvaarts diep verval!
En, schuldig Frankrijk! neen, uw zon zal niet weer rijzen
Dan uit een zee van bloed, waar 't nakroost van zal ijzen!

GEWETEN.

A.

Die Fransche Republiek heeft wat op haar geweten!

B.

Zoo'n Republiek heeft geen geweten. —
Als oproermakers burgers heeten,
Als 't graauw op 't kussen is gezeten,
Als werkliên 't brood der luiheid eten,
Als wet en orde zijn versmeten:
Wie vraagt er dan nog naar *geweten?*

POLSVOELEN.

Toen, in een paar benaauwde stonden,
Het graauw zijn' moedwil heeft gekoeld,
Is Amsterdam de pols gevoeld:
Men heeft dien dóórgezond bevonden;
Hij sloeg de juiste maat
Voor Koning, Kerk en Staat.

HET STRAAT-OPROER.

A.

Neen! 't zijn geen menschen, 't zijn gedrogten,
Die brave burgers dus bezochten,
Baldadig juichend, waar hun vuist
Door steen en stok vernielt, vergruist,
En, in de winkels doorgedrongen,
Nog door geen stedemagt bedwongen,
Vergrijpend zich aan goud en goed,
Den schrik verspreidden in 't gemoed;
't Zijn monsters, die, als dolle stieren.....

B.

Voor mij, 'k had al de wilde dieren
Uit *Artis* er op ingejaagd,
En alzoo soort door soort belaagd.

BIJ HET GERUCHT VAN HET IN DE LUCHT SPRINGEN VAN AMSTELS BEURS.

Hoe! Amstels Beurs, hoe! springt ge nu?
Ik had dit niet verwacht van u.
Gij hebt zoo lang u goed gehouden,
Toen allen u met angst aanschouwden,
En dachten, dat ge, bij den val
Van zoo veel Huizen, met een knal,
Die heel onze Amstelstad deed beven,
Uw smart en wrevel lucht zoudt geven? —
Uw wrevel, dat zoo Huis op Huis,
Eens Pijlers van de Beurs *quansuis*,
Maar voos van onderen tot boven,
Uw Stede- en Zedekroon kwam rooven; —
Uw smart, dat menig, gaaf en goed,
Maar ondermijnd door d' overmoed
Van eer- en trouwlooze onverlaten,
Waartegen Wet noch Regt mag baten,
Bezweek, en, met verplette kruin,
Weer andre brijzelde tot puin.

Maar 't los gerucht met duizend tongen,
Toen 't zeide dat ge waart gesprongen,
Sprak logen, en een gaspijp slechts,
Haar boei ontsnapt, wierp links en regts,
Met groot gedruisch, een luttel steenen,
Den schok te zwak, rondom zich henen.
Och, wierd zóó ligt de schâ hersteld,
O Beurs! van hen, die, neêrgeveld,
Thans onherstelbaar zijn verloren!
Ja, ware u 't zelfde lot beschoren,
Uw gansche massa kalk en steen,
Al ging er ton bij ton meê heen,
Een drup in d' emmer zou het wezen,
Moest dat de zware breuk genezen
Van zoo veel millioenen schat,
Als gij nog kort geleên bezat!
Ja, mogt zich *dat* verlies herstellen,
Uw val zou eindloos minder kwellen;
En dankbaar, buiten stadsbezwaar,
Bragt men de fondsen bij elkaar;
Men zag een nieuwe Beurs verrijzen,
Waarop ons kroost met trots zou wijzen,

Niet weggezonken in den grond,
Maar met een hoogverheven *front;*
Niet blootgesteld aan wind en regen,
Maar met een koepeldak daartegen;
Met zalen voor den Handelsstand,
Zoo ongeveer in Britschen trant;
Met een Mercurius daarboven,
Die uw genie, Royer, deed loven:
En keerde dan 't vertrouwen weer,
En dreef men Handel als weleer,
En kwam Euroop weer tot zichzelven,
Dan steeg de dank uit uw gewelven
Tot Hem, die 't gansch Heelal regeert
En ééns den nacht in dag verkeert!
Op U vertrouwd, o Hemelvader!
Och, breng dien gouden tijd ons nader!

BESCHAAMDE VREES.

»Wat slagting in de groote Stad!"
Riep Govert, bevende als een blad.
»Zij staat in lichtelaaijen brand!"
Klonk de echo van een' andren kant,
Toen juist de spoortrein, met een vaart
Als had hij al zijn' stoom gespaard,
Kwam aangesneld op Haarlems vest,
En elk van 't moord- en brandend nest
Het eerst en 't meest vernemen wou.
Men trok den stoker bij de mouw,
En riep: »Hebt gij den moord gezien?
Hebt gij den brand aanschouwd?" — »Goeliên,
Vergunt mij, dat ik ademhaal'.....
't Nieuws, dat ik breng, is wel fataal!
Het loopt met Amsterdam op 't end',
Zoo zich het lot niet spoedig wend'.
Ik zag — ik zag — een' stroom van bloed....
Van ijzing kromp mij 't week gemoed;
Ik zag — waartoe het nog verheeld? —
Een varken op de straat gekeeld!
En op de Kistenmakersgracht —
Wat schouwspel trof mij ongedacht! —
Daar ging de toorts van hand tot hand;
Daar werd geblakerd en gebrand....
Wel zeven kisten, op dat pas,
Met krullen, straks verteerd tot asch!" (*)

De Vrees (dat leert thans elke dag)
Maakt van een ..... een donderslag.

(*) Eene daar ter plaatse te *Amsterdam* bestaande gewoonte, om de zwartgeverwde doodkisten, ter spoediger opdrooging, te plaatsen voor een vuur van krullen en schaafsel, wier vlammen somwijlen tot zekere hoogte zich verheffen en uitbreiden.

MENGELWERK.

VRIJHEID, GELIJKHEID, BROEDERSCHAP.

[Leerrede van A. COQUEREL. Uit het Fransch. (*)]

Zoekt den vrede der stad, waarhenen ik u gevankelijk heb doen wegvoeren... want in haren vrede zult gij vrede hebben.

JEREM. XXIX: 7.

In het tafereel, dat de Bijbel ons ophangt van Israël, na het eindigen van de zeventig jaren van ballingschap ijverig bezig, om zijn volksbestaan en zijne godsdienst te herstellen uit de zoo lang verlatene puinhoopen des vaderlands, is er vooral één trek, die het hart van elken vaderlandlievenden geloovige met levendige aandoening moet vervullen: de schare, toen zij de grondslagen van den tweeden tempel zag leggen, juichte met groot gejuich; maar vele van de priesteren en Levieten en hoofden der vaderen, die oud waren, die het eerste huis gezien hadden, weenden met luider stemme, zoodat het volk niet onderkende de stemme des gejuichs der vreugde van de stemme des geweens des volks. In den geest gingen zij hunne lange loopbane door, en te midden van de pracht en de opgewekte hoop van dit feest herinnerden zij zich alles, wat Israël had geleden sedert den dag, waarop de tempel, zoo dierbaar aan hunne jeugd, was gevallen, en waarop het vaderland was ondergegaan.

Ongetwijfeld zijn er onder u, M. H., grijsaards, die, toen zij heden den drempel van ons bedehuis betraden, eene soortgelijke aandoening hebben ondervonden. Die bekende en plegtstatige woorden, *Vrijheid*, *Gelijkheid*, *Broederschap*, die zij op den voorgevel vonden geschre-

(*) Deze vertaling was reeds geschied, toen de aankondiging derzelve van de Gebr. GERHARD werd gelezen.

ven, zij herinnerden zich, dat zij ze in de dagen hunner jeugd, bij hunne intrede in het leven, op al de openbare gedenkteekenen der stad hebben gelezen: en wat al onuitwischbare herinneringen zijn er in die enkele herinnering besloten! Gedurende die vijftig of zestig jaren, wat al omwentelingen, bijna alle met bloed geteekend, hebben ons schoone land verscheurd! Wat al strijd en roem! Wat al arbeid en geestdrift! Wat al worstelingen van allerlei aard! Wat al hoop en teleurstelling! Wat al kracht, in alle rigtingen ontwikkeld, en waarvan de geheele wereld den verbazenden invloed heeft gevoeld! Hoe vele malen is alles veranderd, en hoe vele dagen heeft deze halve eeuw geteld, waarin de stemme des geweens des volks zich moest vermengen met de stemme des gejuichs en der zegepraal!... Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap!... die woorden hebben rondom mijne wieg weerklonken; zij waren onder de eersten, die mijne ooren hebben gehoord; ik werd opgevoed onder het rumoer, dat zij verwekten... Zij werden op onze gebouwen geschreven te midden van storm en onweder; andere stormen gingen over ons hoofd en wischten ze weder uit; en wie zou mij gisteren hebben gezegd, dat ik ze heden lezen zou op den gevel van het kerkgebouw, waarop onze vaderen, meer verbaasd dan wij, ze voor de eerste maal hebben gelezen?

Al die aandoeningen hebben mijne ziel met zoo veel geweld aangegrepen, dat ik gereedelijk besloot, om heden niet tot u te komen met eene onzer gewone kalme en rustige overdenkingen. Ik wilde daarenboven niet, dat men zou kunnen meenen, dat onze kerk óf geen woord had in te brengen, óf liever verkoos te zwijgen. Eene omwenteling, als de tegenwoordige, is eene gebeurtenis, die men niet met stilzwijgen kan voorbijgaan. Het is intusschen mijn oogmerk niet, staatkundige onderwerpen te behandelen; de staatkunde is niet op hare plaats, wanneer zij van onzen predikstoel zich laat hooren; haar spreekgestoelte is elders, en, zoo zij het onze betreedt, zij zelve verliest evenveel bij deze onregtmatige inbezitneming, als de godsvrucht. — Ik kom ook niet, om voor u de overwonnenen van gisteren te

beschuldigen. Voor hen, die gevallen zijn, wie zij ook zijn mogen, heeft de dienaar des Evangeliums slechts zegenbeden en smeekingen. Zijn er misslagen begaan, welk hart zou niet bewogen worden door eene boete, zoo vreeselijk en zoo plotseling! — Evenmin kom ik de overwinnaars van heden voor u verheffen. Voor hen, die hebben gezegepraald, wie zij ook zijn mogen, heeft de dienaar des Evangeliums, wiens spreekgestoelte thans onafhankelijker is, dan ooit, zoo het dat nog meer worden kon, voor hen heeft hij geene vleitaal. Maar hij heeft raadgevingen voor allen, en ik wil tot u spreken over de pligten, die de groote gebeurtenissen aan allen opleggen..... Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap, het waren de woorden des Christendoms, vóór het woorden der staatkunde werden; het is van belang, om ze in hunne Christelijke beteekenis op te vatten en toe te passen. Ik hoop u aan te toonen, dat daardoor alleen de pligt kan worden vervuld, dien de Profeet in de woorden van mijnen tekst oplegt: *zoekt den vrede der stad.... want in haren vrede zult gij vrede hebben.* Het is niet genoeg, dat er eene Republiek zij, er moeten Republikeinen zijn.

Wanneer eene groote menigte zich in hare woede verheft; wanneer zij, met onwederstaanbaar geweld, ondanks vuur en zwaard, voortdringt, en eene magt aantast, die zich sterk rekende; wanneer zij door ééne krachtige poging een' der banden van het maatschappelijk verbond losscheurt en het stof van eenen troon in de winden verstrooit, — weest verzekerd, dat er aan deze vreeselijke bewegingen een of ander denkbeeld ten gronde ligt. Waar of valsch, verward en onzeker, of bepaald en stellig, onzinnig of verstandig, onbillijk of regtmatig, ernstig overdacht of hartstogtelijk, wat het ook zij; weest verzekerd, dat er een denkbeeld is, tegenwoordig en levendig in de ziel. Er moet iets zijn, wat tot die uitbarsting drijft; eene beweegkracht, die zulk eene werking veroorzaakt. Noemt de gebeurtenis, die den aanvang uitmaakt, een toeval of een komplot, een oploop of eene omwenteling; noemt de handelende personen opstandelingen en onruststokers, onzinnigen of liberalen, eigenbatigen, dweepzieken of hervormers, die aan

de behoeften hunner eeuw voldoening zoeken te geven en de toekomst voorbereiden, het is alles een en hetzelfde; er is een denkbeeld, dat hen bezielt en bestuurt. Zoo de menigte voor het oogenblik niet weet, wat zij wil, noch ook zelfs wat zij denkt, zij heeft toch een denkbeeld aangegrepen, waaraan zij gehoorzaamt; zij heeft het opgevat, zelfs al wist zij het niet te bepalen en uit te drukken... Hoort gij die kreten van bedreiging en wraak, die kreten van vreugde en zegepraal? Zij hebben eene beteekenis voor hen, die ze uiten; en ongelukkig hij, die zich zoekt te overreden, dat zij niets beduiden. De menigte, oppermagtig, als zij dat wil, eindigt altijd met zich te doen begrijpen, en leert door middel van omwentelingen, wat hare kreten beteekenen.

Zoo is de menschelijke natuur; de mensch denkt en handelt; en omwentelingen maken of beproeven, wij weten het bij ondervinding, dat is handelen, dat is durven.

Het denkbeeld, dat in dit oogenblik ons volk vervult, is dat van vooruitgang; het wil dien met alle geweld, het zoekt dien overal, het jaagt dien langs elken weg na, het haakt daarnaar onophoudelijk met al het vuur zijner verbeelding, met al de vaardigheid van zijnen geest. Wat baat het, zoo men het zich ontveinzen wil? Overal hoort men dat woord, omdat overal de begeerte daarnaar bestaat. En wat baat het ook, of men van onvoorzigtigheid spreekt, of men aan de geheele natie, die de schitterende toekomst, welke haar beloofd is, en die zij zichzelve belooft, te gemoet snelt, het verwijt doet, dat zij te driftig voortjaagt? Zij staat zelfs niet stil, om den raad aan te hooren; en indien zij in hare vaart het bestaande in puinhoopen verkeert, het is, om daarna stil te houden, ze tot bouwstoffen te gebruiken, en zich de woning harer ruste en haars roems te stichten, zonder zich om de grondslagen, waarop die berust, te bekommeren.

Dat onverzadelijk jagen naar vooruitgang heeft niets, wat ons verwondert, ons, M. H., aan wie het Christendom de menschelijke natuur heeft doen kennen. Het denkbeeld, de hoop, de verwachting van vooruitgang is den mensch

van nature eigen. God heeft die in onze ziel gelegd; God heeft ons dat wit voorgesteld; God roept ons, om te willen, dat de dag van morgen beter zij, dan die van gisteren, en ook dan de dag van heden.

Dat zoeken naar het betere is tweeledig. De mensch wil altijd zijn lot en zichzelven verbeteren. Hij verlangt èn meer te genieten èn beter te zijn. Gelijk er onvoorzigtigheid, eerzucht, dwaasheid kan zijn in zijn streven naar geluk, zoo kunnen ook traagheid, vadzigheid van geest, verkeerde rigtingen, woelende hartstogten zijn jagen naar kennis, naar zedelijkheid, naar godsdienst kenmerken. Doch nooit verloochent zich deze eigenaardige trek van het menschelijk karakter; onwillekeurig verliest zijn vroegere toestand het bekoorlijke voor hem, en altijd meent hij, dat hij op den weg is naar iets, wat hem beter toeschijnt, of slaat dien weg indedaad in; hij klimt gedurig hooger, of verbeeldt zich althans, dat hij hooger klimt.

Het is, omdat deze zucht naar vooruitgang onzen geest als ingeschapen is, dat de wijsbegeerte zich van haar heeft zoeken meester te maken, haar heeft zoeken voor te stellen als eene van hare ontdekkingen, waarop zij roem mogt dragen, en die haar aanspraak op vertrouwen gaf. M.H., wij dulden niet, dat de godsdienst deze eer aan de wijsbegeerte afsta; het stelsel van de menschelijke volmaakbaarheid was een leerstuk des geloofs, voordat het eene belofte was der rede; en de eerste stem, die voor het menschdom in het algemeen, voor ieder mensch in het bijzonder eene onbegrensde loopbaan van volmaking heeft geopend; de eerste, die den mensch verboden heeft om zich tevreden te stellen met hetgene hij is, en met hetgene hij heeft; de eerste, die aan betamelijke werkzaamheid het regt heeft ontzegd, om stil te blijven staan en te zeggen: Genoeg!... genoeg geluk! genoeg deugd! genoeg kennis! genoeg liefde!— het is de stem van onzen Goddelijken Meester. Hij heeft tegen zijne discipelen gezegd: Wordt volmaakt, gelijk uw Vader, die in de hemelen is, volmaakt is... barmhartig, gelijk Hij barmhartig is... heilig, gelijk Hij heilig is! Wat kan men meer willen, wat zich hoogers voorstellen? Ziet-

daar voorzeker de menschelijke volmaakbaarheid als beginsel gesteld, als werkelijk erkend, tot in het oneindige, van geslachte tot geslachte, voor alle volgende tijden ontwikkeld, en van dage tot dage onder het bereik gebragt van de persoonlijke pogingen van ieder kind van God. Want het was niet in tegenwoordigheid van eene uitgelezene vergadering, van mannen van wetenschap of genie, van de grooten en wijzen van zijne dagen, dat JEZUS aldus sprak; neen, Hij rigtte zijne woorden tot de schare, bijeengekomen om zijne bergrede te hooren; Hij wendde zich tot de armen, de nederigen, de geringen; Hij wendde zich tot allen; Hij stelt aan allen God ten voorbeelde, en de hoogste volmaaktheid als het einddoel van hun streven voor. Daarmede zeide Hij tot de rede, tot de zedelijkheid, tot het geloof: Gij zult nimmer blijven stilstaan!

Van dat beginsel is het Christendom uitgegaan, ten einde aan den mensch de onberekenbare dienst te bewijzen van het gevoel der waardigheid zijner verstandelijke en onsterfelijke natuur in hem te doen ontwaken. Vóór het Evangelie wist de mensch niet, wat de mensch gold; het menschdom werd naauwelijks als iets gerekend; de afzonderlijke mensch was niets; in zichzelven had de mensch het beeld Gods uit het oog verloren; hij had het genoegzaam uitgewischt, om het te hebben vergeten en er niet meer aan te denken; hij miskende zichzelven evenzeer, als hij zijnen Schepper had miskend; hij was diep genoeg vervallen van zijnen rang in de schepping, om ter naauwernood de herinnering van zijnen val te behouden... Het Christendom heeft het menschdom uit die vernedering weder verheven; het heeft den mensch eerwaardig en kostelijk doen worden in zijne eigene oogen, door hem èn zijne heerlijke afkomst èn zijne schoone taak èn zijne grootsche bestemming te herinneren; het heeft tot hem gezegd: Gij zijt een kind van God; en bij dat woord heeft de mensch op nieuw gevoeld, dat hij met roem en eere is gekroond, heerschappij voert over de aarde, die hij moet vermeesteren, en een weinig minder gemaakt is, dan de Engelen, tot wie hij eenmaal zal behooren. Deze woorden, het Christendom heeft ze tot al-

len gesproken, tot de Caesars van die dagen... en de Caesars van die dagen heetten TIBERIUS en NERO... en tot den geringsten slaaf, uit de moerassen van den *Donau* gekomen, tot den geringsten der krijgsgevangenen uit de bosschen van *Gallië*, allen bestemd, om met bevalligheid in het worstelperk te sterven, ten einde hunnen overwinnaars een oogenblik vermaak te schenken.

Het doel van het Christendom in zijne toepassing is dan ook, dat ieder mensch zoo verlicht, zoo gelukkig, zoo zedelijk en zoo godsdienstig mogelijk zij; van dat heerlijke doel moogt gij niets afnemen, niemand uitzonderen; gij zoudt daardoor aan het Christendom te kort doen, het verkleinen, het afbreken. Kunt gij u eene eenige aannemelijke oorzaak voorstellen, waarom een enkel mensch, wie hij ook zijn moge, zich eenigen vooruitgang weigere, zijn verstand voor eenige waarheid, zijn geweten voor eenige deugd sluite, zich het genot van eenige vreugde ontzegge, zijn hart verharde voor eenig teeder gevoel? Kunt gij u eene eenige aannemelijke reden voorstellen, waarom een enkel mensch den God der liefde niet zoo volkomen leere kennen, als hij dat vermag, het oog sluite voor eenen enkelen regel van het Evangelie, dien hij beter deed te lezen, een enkel uitzigt der onsterfelijkheid voor zijne hoop verduistere of misvorme? Neen, er bestaat, en er kan in het Christendom geene reden bestaan, om den minsten hinderpaal in den weg te stellen aan de onbegrensde verbetering van ons lot en van onze natuur. Onophoudelijk voorwaarts met de fakkel des Evangeliums in de hand! Zij werpt haar licht slechts op het pad der geregtigheid, en bestraalt het met haren glans, als bij voorraad, het geheele leven, de gansche eeuwigheid door.

Ik had dus regt, toen ik zeide, dat de drie woorden, die andermaal als opschrift op onze gebouwen zijn geplaatst, Vrijheid, Gelijkheid, Broederschap, vóór alle dingen Christelijke woorden zijn geweest. Ja, toen de staatkunde er zich van heeft willen meester maken, heeft zij ze, misschien zonder het zelve te weten, aan het Evangelie ontleend. Veel vroeger, dan men er aan kon denken, om ze tot de leuze

eener omwenteling te maken en ze op onze muren te schrijven, had de pen der Galilesche visschers en tollenaars ze, op JEZUS' bevel, opgeteekend; veel vroeger, dan de staatkunde vrijheid tot het wachtwoord der wereld maakte, en haren naam overal, dikwijls in roemrijke, maar ook al te dikwijls in bloedige letteren, schreef, had het Evangelie tot de menschen gezegd: *De waarheid zal u vrij maken.* Vóór dat de gelijkheid het beginsel was van onzen maatschappelijken toestand en de grondslag onzer wetboeken, had het Evangelie gezegd: *Gij hebt slechts één' Meester*, en: *Gij zijt allen broeders.* Vóór dat broederschap eene zoogenoemde burgerdeugd was, was zij eene Christendeugd, in dien eenvoudigen regel gepredikt, dien men noch kan verfraaijen noch kan uitbreiden noch kan omsmelten: *Hebt uwe naasten lief, gelijk u zelve, en doet aan anderen, wat gij wilt dat u geschiede!* Verre dus van u te verwonderen, dat dergelijk eene leus, die niet enkel eene staatkundige is, de deuren van onze bedehuizen versiert, vergeet het niet, terwijl gij haar leest op den steen der muren, dat de wereld haar elders heeft gelezen; geeft eere aan Hem, die haar het eerst heeft doen schrijven in het boek, dat elken mogelijken vooruitgang bevat, en vraagt u zelve af, hoe gij, haar eene Christelijke beteekenis en waarde gevende, den vrede der stad kunt zoeken, waar de Heer u gevoerd heeft. Zietdaar de grondbeginselen; wij gaan over tot de pligten.

De eerste schuld, die gij aan het vaderland te betalen hebt, is: mede te werken aan de vereeniging van vrijheid en orde. De vrijheid, twijfelt er niet aan, zal heden zichzelve wel alleen verdedigen; zij heeft de magt, de openbaarheid, het getal, den stroom voor zich; het is de orde, die thans verdediging noodig heeft, en in den grond zal men op die wijze ook de vrijheid te hulp komen, omdat zonder de openbare orde vrijheid niets anders is, dan een lokaas, eene leugen, die weldra niet meer kan bedriegen. Alle wanorde is dwingelandij; elke stoornis der orde ontsteelt iets aan de onafhankelijkheid van iederen burger; iedere stoornis der orde legt mij hinderpalen in den weg, en iedere onwettige

hindernis is eene poging, om mij onder het juk der tirannij te brengen. Wanorde, onder welk voorwendsel zij zich vertoone, welke hartstogten zij in werking roepe, welke afwisselende verscheidenheid van vormen zij ook aanneme, is slechts regeringloosheid onder eenen anderen naam, is slechts regeringloosheid in hare beginselen, in afwachting dat zij zich in hare volle kracht openbare; en de oudste, de vreeselijkste les der geschiedenis van elk land en van iedere eeuw is deze, dat regeringloosheid de ergste van alle dwingelandijen wordt; het is eene dwingelandij, die niets vóór heeft, niets, noch den drukkenden en eentoonigen vrede, dien het willekeurig gezag ten minste weet te bewaren, noch die stoffelijke welvaart, welke een volk belet uit zijnen slaap te ontwaken, noch dien schitterenden roem des krijgs, die dikwijls tranen genoeg doet vergieten, om te doen vergeten, dat men het gemis der vrijheid heeft te beweenen. De vrijheid moordende, doodt maatschappelijke wanorde ook den arbeid; het gereedschap, dat der wanorde tot wapenen dient, krijgt te spoedige en te diepe scharen, dan dat het weder dienstbaar kan worden aan de kunsten en de nijverheid; gedurende de onlusten wordt er niets gewerkt; de werklieden hebben geenen lust in den arbeid, afgetrokken door ander rumoer, dan dat der werkplaats. De een arbeidt niet, omdat hij wanorde sticht, de ander, omdat hij het aanziet. Onrust en onzekerheid doen de bestellingen achterblijven. De onvruchtbare werkzaamheid der wanorde verzadigt den honger en lescht den dorst niet, maar vermeerdert ze veeleer, omdat zij het dagelijksch brood wegneemt. De ellende komt met haastige schreden, dringt overal binnen, gaat van huis tot huis, daalt van verdieping tot verdieping, en de maatschappij wordt opgelost in de ontzettende wanorde, gelijk een gebouw ineenstort, waarvan het cement is vergaan. Christenen! zijt dus allen handhavers der orde, ieder van u op de plaats, die God hem heeft aangewezen, ieder in den kring, waar hij zijnen invloed oefent, ieder met de middelen, die te zijner beschikking staan. In de overtuiging van het hooge gewigt dezer roeping zich aan te sluiten aan de bestaande regering, volgens het voorschrift des Evangeliums, dat *alle Overheid*

van God is ingesteld; (*) aan het bestuur kracht bij te zetten, eerbied voor de wet in te prenten, in de gelederen der burgerwacht te treden, zonder uitstel zijne verschuldigde belastingen te betalen, en in alles en overal zich den waakzamen en moedigen beschermer der openbare orde te betoonen, — huisvaders, hoofden van fabrijken, meesters en werklieden, twijfelt er niet aan, dat is uw pligt als burgers en als Christenen, uw pligt jegens de maatschappij en het vaderland, uw pligt jegens uzelve, jegens uwe vrouwen en kinderen, jegens God! Niemand moet er zich aan onttrekken, niemand moet zijnen post verlaten, en in het verledene oorzaken zoeken, om aan het tegenwoordige ontrouw te worden. Betreurt gij het een of het ander, sluit die treurigheid in uwen boezem op; hebt gij bekommeringen, ontveinst ze; eerzuchtige wenschen, stelt hunne vervulling uit... Gij hebt tijds genoeg, om eerzuchtig te zijn; verschuift het tot morgen, en begint met te streven naar datgene, wat het dringendste noodig is. Voorzeker, wat het dringendste wordt gevorderd, dat is niet de bevrediging van uwe persoonlijke eerzucht, dat is de openbare orde. Men zal het geluid uwer klagten te eerder en beter hooren, als het rumoer van zoo vele andere geluiden tot zwijgen is gebragt, en orde, die uw eerste pligt is, zij is ook uw eerste belang. Er is daarenboven, gij ziet het, geen enkel voorwendsel, dat u zou kunnen regtvaardigen, zoo gij u onttrokt aan de verdediging van den openbaren vrede. Koningen doen afstand, wanneer zij meenen, dat het oogenblik daartoe gekomen is; burgers kunnen nooit afstand doen, omdat het vaderland altijd blijft. Gehoorzaamt dan aan uwen Meester, die u bevolen heeft, om Gode te geven, wat Godes is, en den Keizer, wat des Keizers is; en omdat de Keizer heden de geheele natie is, zoo zult gij, haar dienende, u zelven van nut zijn en den vrede zoeken der stad, waar God u gebragt heeft.

Nog grooter, zonder twijfel, dan de stoornis der inwen-

(*) En hoe dan de verdrevene tegenover de opgeworpene Overheid?... De toepassing der bijbelplaatsen is de zwakste zijde van dit stuk. *Vert.*

dige orde, zal de wanorde zijn in begrippen en denkbeelden; en deze zal, ten andere, u den duren pligt voorschrijven, om te waken voor de vereeniging van vrijheid en geloof. Wanneer ik van geloof spreek, dan is mijn oogmerk niet, om u het een of ander godsdienstig leerstuk, dit of dat verjaard of nieuwmodisch godgeleerd stelsel aan te wijzen, en van u te vorderen, dat gij van de vrijheid partij zoudt trekken ten voordeele van uwe bijzondere begrippen. Ik neem hier het woord geloof in eene van zijne te zeer vergetene beteekenissen, en versta er door het vertrouwen op de waarheid. Het is gemakkelijk te voorzien, dat, bij de tegenwoordige verrassing, bij de opgewondenheid des geestes, te midden van een geheel volk, dat tot in het diepste zijner ingewanden van ontroering en hoop heeft gesidderd, en dat van het zelfgekozen slagveld terugkeert, brandende van begeerte, om naar zoo vele vurige stemmen te luisteren, die gereed zijn, om te spreken; het is gemakkelijk te voorzien, dat duizend nieuwe of nieuw geachte denkbeelden, dat de hersenschimmigste ontwerpen, de vermetelste stelsels, de edelmoedigste, maar ook onuitvoerbaarste droomen zullen oprijzen, gehoor vragen, de aandacht trekken, elkander onderling zullen kruisen en van alle zijden elkander zullen tegenspreken. De ondervinding zal ontelbare malen worden geloochend; de toekomst zal met de verblindendste, helaas, en met de opregtst gemeende hoop worden gekleurd; men zal waarschijnlijk meer luisteren naar de jeugd, die zal durven beloven, dan naar den ouderdom, die beschroomd zal willen voorspellen; het verledene zal in het ongelijk worden gesteld; men zal zich verbeelden, op weinige schreden afstands en als onder zijn bereik, vorderingen te zien, die nog verre verwijderd zijn... De kerk zelve, de kerk in hare zamenstelling, in hare hulpbronnen, in hare regten, zal hebben te worstelen, misschien beproevingen door te staan, misschien vijandige ingenomenheden te bestrijden, of onvoorzigtige toegenegenheden te beteugelen. Bij dat alles, behoudt het geloof, behoudt het vertrouwen op de onsterfelijke kracht der waarheid; alles moge veranderen, zij verandert niet; alles vergaat, zij kan niet ver-

gaan, omdat zij de gedachte van God is. Omwentelingen zijn vreeselijk, en ik weet in datgene, wat van deze aarde is, geene magt te vinden, zoo onwederstaanbaar, als de hare: ziet slechts aan uwe voeten, wat er overblijft van dat, wat haar adem voor zich henendrijft! Maar de waarheid is niet van deze wereld; zij is van den Hemel, en zij is magtiger zelfs, dan de omwentelingen; zij ziet ze voorbijgaan, zonder voor haar geweld te sidderen, en zoodra er stilte is zegt zij tot de verbaasde volken: Ziet, hier ben ik! Wij vooral, hervormde Christenen, wij moeten ons rustig tot haar wenden, als tot onze sterkte, onze schuilplaats, onzen schat; wij, die niet aan twee waarheden gelooven, de eene de godsdienstige, de andere de wijsgeerige, altijd in geheimen of openbaren oorlog met elkander, maar in eene enkele, die men wijsbegeerte op aarde moge noemen, maar die godsdienst heet in den hemel; wij, wier voorouders de rede van het juk des gezags hebben bevrijd en den eersten en oudsten schakel van hare ketenen hebben verbrijzeld: ons zal het goed zijn, ons aan haar licht toe te vertrouwen, welke dampen en nevelen men ook van den grond moge doen opstijgen, om het te verduisteren. De heilige Schrift in hare schoone taal beschrijft haar als de zon der geregtigheid... De nevelen mogen zich verheffen, de zon is daar, om ze te verdrijven, en het ontbreekt haar nooit aan stralen.

Alleenlijk, geloovige discipelen der waarheid, zijt ook hare verdedigers, en laat nooit toe, dat men in uwe tegenwoordigheid, bij de poging, om aan dwaze begoochelingen geloof en vertrouwen te verschaffen, de beide grondslagen van alle maatschappelijke en godsdienstige orde trachte te ondermijnen, den eigendom en het familieleven. Dat zijn de twee wereldässen der menschheid, die eeuwig onbewegelijk, onwankelbaar moeten blijven, of de maatschappij gaat onder in eenen bajert. Dat zulke noodlottige dwalingen u nimmer zwijgende vinden! Verzet u, verzet u met al de kracht van uwe zedelijke, van uwe vaderlandlievende, van uwe Christelijke overtuiging, tegen elke aanranding van deze heilige begrippen, door alle eeuwen erkend, door alle

godsdiensten gezegend, in alle wetboeken vastgesteld, wier beginsel wij door het Christendom kennen als niet berustende op eene overeenkomst der menschelijke wijsheid, maar op eene noodzakelijkheid, door God zelven der menschheid opgelegd. De eigendom, ja de maatschappij is zonder dezen onmogelijk en bestaat niet meer; hij is van Goddelijk regt; wat ieder bezit, God heeft het hem gegeven, en niemand kan het hem wettiglijk ontrooven; wie dat doet, wil niet meer, wat God wil; hij matigt zich de regten der Voorzienigheid aan; hij zet zich in de plaats van God, en herdoet de verdeeling, die God heeft gemaakt. Het is onwaar, dat uit dit beginsel de schandelijke en beklagelijke gevolgtrekking moet voortvloeijen, dat het noodige aan een enkel lid van het groote menschelijke gezin moet ontbreken; het is onwaar, dat dezen niets zouden moeten hebben, opdat genen te veel hebben zouden; neen, aan ieder het noodige, maar, omdat alle menschen onderscheiden zijn, ook boven het noodige aan ieder zijn deel, groot of klein, naardat God het heeft gewild! En ten einde er, door allerlei verbeteringen in de maatschappelijke instellingen, de wetten en de zeden, in nijverheid en handel, in de geheele bewerktuiging der maatschappij en in al de toepassingen der godsdienst, toe te komen, om het noodige overal te doen zijn, houdt overal den eigendom ongeschonden; want de eigendom is de grondslag ook van het bezit van het noodige, en zoo de eigendom ophield te bestaan, ook het noodige zou niet meer worden gevonden.

Er is nog een eigendom... het gezin. Verdedigt op leven en dood zijne onschendbare heiligheid, en laat nimmer toe, dat men den minsten aanslag wage op deze heilige arke, die God heeft gewijd! Zegt het en herzegt het gedurig, dat de eenige toestand, van Godswege voor den mensch hier op aarde vastgesteld, die is, waarin hij, in de volheid van zijnen vrijen wil en in het vuur eener edelmoedige liefde, aan de vrouw zijner keuze geeft, wat hij het dierbaarste bezit, zijnen naam, — zijnen naam, opdat zij dien drage en in eere houde en er trotsch op zij en gelukkig door worde; waar hij arbeidt, als eenvoudig ambachts-

man, met al de kracht zijner spieren, als man van verstand, met al de inspanning van zijn brein, om elken dag aan zijne kinderen en aan hunne moeder te kunnen zeggen: Ik heb gearbeid, en God heeft mij vergund het dagelijksche brood voor u te verdienen. Zegt het en herzegt het: 't is in dit heiligdom des gezins, dat de burger, die zijns vaderlands waardig, de mensch, die waardig is mensch te zijn, de Christen, die het Evangelie waardig is, dat hij belijdt, moet wonen; 't is na zulk een leven, doorgebragt in de werkzaamheden, de vreugde, de genegenheden, en dikwijls ook de moeijelijkheden en den rouw, onafscheidelijk verbonden aan den huiselijken haard, dat men in vrede sterft in de armen van hen, die men zoo lief heeft gehad, om hen daar boven te verbeiden! Zegt het en herzegt het, dat dáár het waarachtige gezin is, gelijk de Schepper het heeft ingesteld; geeft het voorbeeld in uw eigen gezin, en duldt nooit, dat men er wetten van losbandigheid of ijdele droomen van onreinheid voor in de plaats stelle!... In het verdedigen van deze heilige zaak zult gij altijd sterk genoeg wezen, omdat wetenschap, welsprekendheid, geest dáár overtollig zijn; het hart is voldoende, om haar te bepleiten; en twijfelt er niet aan, of gij zult, bij het handhaven dezer heilige belangen, den vrede zoeken der stad, waar de Heer u gebragt heeft.

Nog blijft er éene zaak over, waartegen uwe stem zich met ernst en nadruk behoort te verzetten; nog rest er één verbond, dat gij de vrijheid moet doen sluiten: gij moet u verzetten tegen den krijg, en de vrijheid en den vrede verbinden.... M. H., onze eerste omwenteling (gij weet, dat het ongeluk wil, dat wij er verscheidene hebben te tellen) was gerigt tegen den geest van eene beroemde sekte, die de zedelijke en de staatkundige wereld heeft besmet met dien hatelijken en noodlottigen stelregel, dat het doel de middelen heiligt, en dat beginsel, men weet met hoeveel kunst en met hoeveel volharding, heeft weten in werking te brengen, overal, van de schaduw harer kloosters en de geheime sluiphoeken harer verzamelplaatsen af, tot te midden van de pracht der kroonen en de beraadslagingen der re-

geringen, toen zij sprak tot het oor van zoovele Koningen. Doch, door eene zonderlinge en rampzalige tegenstrijdigheid met zichzelve, heeft de eerste onzer omwentelingen, te haren eigenen voordeele, en zonder het te bemerken, zonder het zich te verwijten, zonder er berouw over te willen gevoelen, datzelfde beginsel op de grootste schaal in praktijk gebragt, toen zij door den oorlog alle volken trachtte te dwingen, om zich vrij te maken. De vrijheid is een zegen, maar de oorlog is eene ramp; en vreeselijke oorlogen te ondernemen, om de onafhankelijkheid aan de volken te brengen, voorzeker, het was eene toepassing in het groot van het beginsel, dat het doel de middelen heiligt; het was de dwaze waan, die door het kwaad tot het goed wil komen; het was, met de eene hand vogelvrij verklaren, om met de andere te zegenen; het was, heden verwoesten, om morgen te bevruchten.

Verre zij van onze dagen de groote en wreede dwaling, die men op zulk eene vreeselijke wijze op ons eigen hoofd heeft doen wederkeeren! Geene oorlogen zijn wettig, dan die òf den grond òf het regt des vaderlands verdedigen. Dat wij meester blijven bij ons zelve, maar het ook enkel dáár zijn! Dat *Frankrijk*, met het geweer in den arm, op zijne grenzen gereed sta! Dat het luistere, wachte, het sein met stouten moed verbeide, maar niet geve! Op zijne grenzen zal het onoverwinnelijk zijn, en God zal het zegenen! Een paar schreden verder, en het wordt eene geheel andere vraag, en het volk, dat het eerst in zijne wetboeken eene volkomene vrijheid van geweten heeft opgenomen, en dat alle godsdienstige bekeeringszucht veroordeelt — God zal het niet zegenen, zoo het zich laat wegslepen tot eenen staatkundigen bekeeringsijver. De krijg! Ik wil er niet bij stilstaan, om hem bij u aan te klagen als de overvloedigste bron van ontzettende rampen, openbare en bijzondere, van nabij en van verre; die rampen, welk volk heeft ze meer gekend, dan ons volk, en wie herinnert zich den tijd niet, toen de moeders hare oogen, die geene tranen van rouwe meer hadden, tot God ophieven, om Hem te zegenen, dat zij

geene zonen meer bezaten, die ten verderve konden worden uitgezonden?... Ik klaag den krijg bij u aan als eene misdaad, eene maatschappelijke misdaad, eene godsdienstige misdaad, als eene verloochening van de beginselen der vrijheid. Zoo wij waardig, zoo wij zelfs in staat willen zijn, om vrij te wezen, wachten wij ons dan, de onafhankelijkheid van andere volken te schenden, en vergeten wij niet, dat in de oorlogen der bekeeringszucht de overwonnene vrijer blijft, dan de overwinnaar; want deze is gedwongen den dwingeland te spelen, ten einde vrije instellingen te stichten, en om te beginnen met die vrijheid tot het voorwerp des afschuws te maken, welke hij op de punt van zijn zwaard aanbragt. Discipelen van JEZUS, ik roep u allen op tot apostelen des vredes, en om met al uwe magt te verklaren, dat de tijd eindelijk gekomen is, om het schoone voorbeeld te geven van eene groote natie, bij zichzelve meester, zoodat zij in drie uren tijds eene Republiek kan worden, en den vrede zoozeer beminnende, dat zij voor de oogen van het opmerkzame *Europa* zich rustig nederzet, om met de hand, nog bloedig van den burgerkrijg, hare zwaarden tot ploegen en hare speren tot sikkels te versmeden.

Drie uren! heb ik gezegd, en in drie uren zulk eene ontzaggelijke verandering! O, M. H., bij deze herinnering, welk Fransch, welk Christelijk hart kan, zonder eene verpletterende gewaarwording te gevoelen, in den geest onze jaarboeken doorloopen en er de tijden tellen van omwenteling, van tweedragt, van oorlog, helaas, en van binnenlandschen krijg? Welke bladzijde onzer geschiedenis is niet bezoedeld met stroomen edel bloeds, en hoezeer is het eindelijk tijd, dat ons geliefd vaderland ruste in zijnen roem, in zijne vrijheid, in zijnen vrede!... Al die bloedige tijdvakken ontrollen zich voor mijne gedachten, verheffen zich van onder de plooijen hunner tallooze lijkkleeden, en ik zie er burgeroorlogen, die eeuwen, of jaren, of maanden, of dagen hebben geduurd... En in Zijne groote goedertierenheid heeft God toegestaan, dat de laatste slechts

drie uren heeft aangehouden. God heeft toegelaten, dat het staal, naauwelijks opgeheven tusschen broeders, weder in de scheede keerde!

Mag men niet met regt van die uren, zoo kort, maar zoo verschrikkelijk, zeggen, wat JEZUS tot zijne discipelen zeide van de ellenden der verwoesting van *Jeruzalem: Indien de Heer de dagen niet verkort had, geen vleesch zou behouden worden; maar om der uitverkorenen wil heeft Hij de dagen verkort?...* Geprezen zij Uw naam, o God der liefde! voor zoo groot eene weldaad; geprezen, omdat zulk een korte tijd voor den strijd tusschen medeburgers is gesteld geweest! Geef, dat het zwaard, zoo spoedig door broederhanden teruggetrokken, nooit weder worde opgeheven; geef, dat deze burgerkrijg de laatste zij in onze jaarboeken; geef, dat de verzoening van het geheele volk worde bevestigd door den algemeenen vrede, door de verzoening van alle volken der wereld! God der liefde, toon U den God des vredes, en dat van nu aan al de twisten der volken beslecht worden, niet op het slagveld, maar in de raadzalen der vrijheid!

Al uwe harten, Christenen, vereenigen zich met dat gebed. Er is niemand onder u, die er geen belang bij heeft, dat onze Hemelsche Vader het verhoore. Gelooft den Profeet; het is alleen in den vrede der stad, in den vrede des vaderlands, dat gij uwen vrede zult vinden. Werkt dan met al uwe magt mede, om u deze eerste der zegeningen te verzekeren; en zoo de eenparige pogingen der ware Christenen, der ware beminnaars van hun vaderland, der ware vrienden der vrijheid mogen slagen, welk een schouwspel, welk een heerlijk voorbeeld bereidt *Frankrijk* aan de wereld! Vrede in de werkplaatsen, waar de werkman zal begrijpen, dat het eenige brood, hetwelk der hand waardig is, die dapper heeft gestreden, niet dat is, wat men geeft, maar dat, wat men verdient; dat de beste regeling van den arbeid de vrijheid zijn zal, om naar zijne krachten te werken en het gewijde voorschrift te volgen: *Al, wat uwe hand vindt, om te doen, doet het met al uwe magt;* dat het eenige loon, dat betaald wordt niet gedurende eenige da-

gen, maar op den duur, het loon is, vrij bedongen en ontvangen, en dat de kracht der hand, die minder bezit, voor zichzelve niets vermag zonder de kracht des verstands, dat meer bezit.... Vrede in de huizen, waar de burgertwist geen venijn heeft uit te strooijen, om de genegenheden van den huiselijken kring te vergiftigen; waar het te liefelijker zal zijn, om elkander als bloedverwanten lief te hebben, naarmate men elkander als medeburgers zal beminnen.... Vrede in de kerken, waar de gemeenten en de geestelijken zullen begrijpen, dat het aardsche vaderland het beeld van het hemelsche moet zijn; dat het goede te doen en elkander lief te hebben eene wet is van alle godsdienst, en dat, als alle haat wordt uitgebluscht, het den godsdiensthaat minder dan ooit geoorloofd is te blijven bestaan.... Christenen! op het outer des vaderlands, in uwe harten opgerigt, zweert daar bij uzelve, dat gij met vasten voet op die paden der echt Christelijke vaderlandsliefde wilt wandelen! En wanneer gij het einde der loopbane zult hebben bereikt; wanneer dat vaderland, u dierbaar, voor uwe oogen, reeds door den dood omsluijerd, zal verdwijnen; wanneer gij daar niets zult kunnen bezitten, dan een graf, — dan zult gij voor God en voor CHRISTUS, bij uw laatste afscheid en uw laatste gebed, uzelven de troostvolle getuigenis mogen geven, dat gij aan uwe zonen een *Frankrijk* achterlaat, vreedzamer, magtiger en gelukkiger, dan ooit!

IETS OVER DE LEVENSWIJZE DER WALRUSSEN.

Kapitein BEECHEY geeft, in zijn *Voyage of discovery towards the North Pole*, onderscheidene merkwaardige berigten omtrent de levenswijze der Walrussen, waaruit wij een en ander mededeelen.

Reeds DE VEER, een der togtgenooten van BARENDS op diens derde reize naar de Noordpool in 1596, geeft eene zeer belangwekkende beschrijving van den Walrus. »De Walrus," zegt hij, »is een zeer wonderlijk, zonderling zeemonster, veel grooter dan een os, dat altijd in de zee leeft, eene huid heeft als een zeekalf of zeehond, die met zeer korte haren is bezet, en daarbij een muil als die van eenen leeuw. Van

tijd tot tijd ziet men ze op het ijs liggen; maar zij kunnen moeijelijk worden gedood, of men moet hun vlak onder den neus een' slag met een' knuppel geven. Het dier heeft vier pooten, maar geene ooren, en heeft doorgaans twee jongen bij zich. Wanneer zij door de visschers op het ijs verrast worden, stooten zij hunne jongen voor zich uit naar den rand van het ijs, werpen ze dan in het water, nemen ze hier onder hunne armen, en verdwijnen met hen in de diepte. Willen zij zich echter over de ondervondene stoornis wreken en de booten aantasten, dan laten zij de jongen weder los, en storten zich met alle kracht op de booten. Bij zulk eenen aanval waren onze lieden in geen gering gevaar, daar de Walrussen met hunne tanden in het boord inhouwen en de boot omstooten wilden; het geweldige schreeuwen der manschap verschrikte hen echter zoozeer, dat zij weder wegzwommen en hunne jongen op nieuw in den arm namen. Zij hebben twee tanden, die uit hunnen muil uitsteken, van elken kant eene, die ieder eene halve el lang zijn en even hoog als elpenbeen of elefantstanden geschat worden."

De Walrussen zijn aan de westelijke kust van *Spitsbergen* veel talrijker, dan in de *Baffinsbaai*, *Beringstraat* of in eenig ander deel van de Arctische zee, de *Cherry*-eilanden uitgezonderd. Bij fraai weder ziet men daar kudden van honderden zich in de zon koesteren, op groote stukken drijfijs, aan den rand der vaste ijsvelden, waarbij zij daarop rondrollen, met elkander spelen en hun luid geschreeuw uitstooten, dat veel gelijkheid heeft met dat van den stier. Dat spelen eindigt gewoonlijk met een' diepen slaap, waarbij deze voorzigtige dieren echter eene wacht schijnen te plaatsen, die hen voor het naderend gevaar waarschuwt. Bij meer of min talrijke kudden bemerkte de Heer BEECHEY altijd één Walrus, die iedere minuut zijnen langen hals, zooveel zijne spieren slechts toelieten, in de lucht ophief, naar alle kanten heenkeek, en onderzocht, of alles nog veilig was. Indien de wachter het tegendeel meent, dan zoekt hij eerst zijne eigene veiligheid; en daar deze dieren op eenen hoop op en onder elkander liggen, zoo doet de beweging van éénen den geheelen hoop wakker schrikken, die nu zoo schielijk mogelijk naar het water toesnelt. Indien zulk een verschrikte hoop een aantal dieren telt, dan vertoont zich meestal een hoogst belagchelijk schouwspel. De lompe, logge dieren, door vrees in opschudding gebragt, pogen zich van de op hen liggende

makkers vrij te maken, storten en wentelen zich boven en onder elkander rond, worden bij hunne wederzijdsche pogingen, om zich in het vrije gebruik hunner voeten te stellen, gramstorig, en bijten regts en links, waarbij gewoonlijk de een den ander door zijn kolossaal ligchaam den weg tot het ruime water verspert, waarin zij zich, zoodra zij den rand van het ijs eindelijk hebben bereikt, zoo mogelijk met den kop vooruit instorten, of, zoo dit niet mogelijk is, in die rigting zich laten vallen, waarin zij aan den rand zijn gekomen. Den galop van eenen Walrus beschrijft Kapitein BEECHEY als de bespottelijkste beweging, die eenig dier ooit kan maken: want, om het achterste gedeelte van de logge, onbehulpzame massa gemakkelijker in eene snellere beweging te brengen, ziet men hen den kop beurtelings naar beneden buigen en naar boven heffen; en daar het ligchaam vrij buigzaam en buitendien met eene dikke speklaag bedekt is, zoo verkrijgt het dier door dit pogen eene slangaardige en golvende beweging, die den aanschouwer aan de snelle bewegingen van eene rups doet denken.

Op zekeren avond had zich, verhaalt Kapitein BEECHEY, een groot aantal op het ijs verzameld, om na langdurig stormweder het teruggekeerde fraaije weder te genieten. Oogenblikkelijk werden de booten uitgezet; verscheidene der officieren en matrozen sprongen er in, en de jagt begon. De eerste groep werd door haren wachter van onze nadering verwittigd; het gelukte ons de tweede te overrompelen; voordat zij ons gewaar werd, was ook reeds een geweer afgeschoten; maar de verschrikte dieren stortten nu met zulk eene haast naar het water toe, dat wij hen niet konden tegenhouden, toen wij hun de vlugt wilden afsnijden, en wij onze geweren ook slechts op vlugtenden konden afschieten. Een dezer dieren was zwaar aan den kop gewond. De stuurman, die zich van zijnen buit gaarne wilde verzekeren, snelde hem na, gaf met zijne bijl een' geweldigen houw op den kop, maar bereikte daarmede zijn oogmerk niet. Het dier maakte met zijnen kop eene sterke zijdelingsche beweging, en draaijende vloog de bijl in de lucht, en het monster stortte zich in het water. De matrozen volgden en sprongen in de booten, om de jagt voort te zetten. Doch nu veranderde het tooneel; in hun eigen element werden de Walrussen de aanvallers. De woedende dieren verzamelden zich in zulk een aantal om de booten en rigtten hunne aanvallen met zooveel

kracht daartegen, dat wij alles moesten aanwenden, om de ernstigste gevolgen te voorkomen. Naar allen schijn bestuurde een van de grootste dieren den geheelen aanval, waarom onze matrozen van hunne zijde hunne bijlen ook tegen dezen keerden. De kudden waren zoo talrijk, hare aanvallen zoo onophoudelijk, dat ons zelfs de tijd niet werd gegund, om onze afgeschotene geweren weder te laden, hetgeen toch het eenige middel was, om hen ernstig te kwetsen, daar zij de houwen met de bijl en de lanssteken volstrekt niet telden. Gelukkig had de proviandmeester zooveel tijd gevonden, dat hij zijn geweer weder kon laden, hetwelk hij regtstreeks op den muil van den aanvoerder rigtte en aldus afschoot. De wond was doodelijk; het dier liet van den aanval af en kwam op den rug te liggen. Zoodra dit door de overigen werd bespeurd, verlieten ook zij de booten en snelden hunnen makker te hulp, om wien zij zich in digte drommen verzamelden, terwijl zij hem op allerlei wijzen voor zinken zochten te bewaren en hem tevens zoo snel als mogelijk was uit de nabijheid der booten poogden te verwijderen. Slechts een enkel jong dier, dat men onophoudelijk aan de zijde van den aanvoerder had gezien, bleef achter en zette zijnen aanval voort. Daar het nog geene houwtanden bezat, zwom het onafgebroken met al zijne kracht tegen de eene boot aan, en zou deze zeker wezentlijke schade hebben toegebragt, indien het niet door de toegestokene speren ware tegengehouden. Ondanks verscheidene diepe wonden liet het toch niet af, en vervolgde zelfs de matrozen, die intusschen weder op het ijs waren teruggekeerd, tot dat het eindelijk door een' kogel werd gedood.

De wederzijdsche liefde der ouden en jongen tot elkander is mij bij geen dier zoo in het oog gevallen. Toen bij eene andere gelegenheid de manschap van eene onzer booten een mannetje en een wijfje vervolgde, en het laatste, dat juist haar jong zoogde, zwaar in den kop wondde, nam het, voordat het zich op de vlugt begaf, vooraf het jong onder haren linker voorpoot, en baande zich toen eerst eenen weg door de lansen, die het bedreigden, naar het water. Hier liet het wijfje het jong los, hetwelk nu onder een woest snuiven de boot met hare manschap aanviel, en niet eerder afliet, voordat het een' sterken slag op den kop had gekregen, waarop het naar de gekwetste moeder terugzwom, die ieder stuk ijs poogde te beklimmen, dat haar in den weg kwam, hetgeen echter het mannetje zocht te verhinderen, als kende hij

het gevaar, waaraan het wijfje zich daarmede blootstelde; daarbij stelde het alle mogelijke pogingen in het werk, om het wijfje boven water te houden en het tevens uit ons bereik te brengen. Bij eene andere gelegenheid vloden alle door onzen aanval niet gekwetste dieren naar het water, maar keerden oogenblikkelijk, ofschoon wij hun op nieuw toegerust tegentraden, weder op het ijs terug, om hunne zwaar getroffene makkers zoo schielijk mogelijk naar het water te trekken en te rollen.

Deze ongemeene liefde jegens gewonde en zwakke makkers heeft het verkeerde denkbeeld te weeg gebragt, dat de Walrussen geen bloed zien konden en hunne gewonde medgezellen zelve afmaakten. Dat deze meening ongegrond is, bewijst ook de bijzonderheid, dat Kapitein BEECHEY in vele gevallen zag, hoe de medelijdende dieren de gewonde, zoodra het gevaar voorbij was, naar den rand van het ijs stieten, opdat zij zich daar in rust van hunne wonden zouden kunnen herstellen.

De eerste levende Walrus werd in 1608 naar *Engeland* gebragt. Ondanks de onbehagelijke en logge gedaante, moet de getemde Walrus toch vrij leerzaam zijn.

DE ENGELSCHE DICHTER COLERIDGE TE BRISTOL.

.... Het is mij onmogelijk, om *Bristol* te verlaten zonder te spreken van een paar letterkundige notabiliteiten in deze stad, die anders geheel eene koopstad schijnt te zijn; een der bedoelde personen is misschien den lezer niet anders bekend, dan door een paar scherpe verzen van Lord BYRON. In de bekende satire, waarin de jonge Lord, onder voorwendsel, dat hij zelf onbillijk was ten toon gesteld door de spotternijen van de Aristarchen van het Edimburgsche vierendeeljaarstijdschrift, zelf al zijne tijdgenooten schimpend doorhaalde, (schoon hij van de werken der meesten niet anders dan de titels of eenzijdige aankondigingen had gelezen) in zijne *English Bards and Scotch Reviewers*, bedoel ik, komt onder de slagtoffers ook voor zekere JOSEPH COTTLE van *Bristol*, dubbel gebrandmerkt als schrijver en als boekverkooper. Ik weet niet, in hoe verre JOSEPH COTTLE dezen scherpen aanval verdiende, omdat hij twee gedichten had vervaardigd; ik heb de brokken, die ik er misschien vroeger

ergens van heb aangetroffen, weder vergeten, en, goed of slecht, die heldendichten zijn sedert lang verdwenen uit de catalogussen van den Engelschen boekhandel. Het is altijd eene gevaarlijke zaak voor eenen boekverkooper, om mededinger te worden van de schrijvers, zelfs van die, wier schriften hij zelf uitgeeft. Men weet, hoe moeijelijk doorgaans de rekeningen zijn te regelen tusschen boekverkooper en auteur; onze boekverkooper is beurtelings onze schuldeischer en onze schuldenaar, onze vertrouwdste vriend en onze trouweloosste vijand, onze weldoener, onze steun, die ons het dagelijksche brood geeft, en de schelm, die te onzen koste rijk wordt, de vampyr, die ons het bloed uit de aderen zuigt, enz. enz. Wederzijdsche ondankbaarheid! Ik zal niet van mijne dubbele hoedanigheid als schrijver en uitgever (*) gebruik maken, om in deze zaak te beslissen. Ik ken eerlijke boekverkoopers en eerlijke schrijvers; ik ben somtijds scheidsman geweest in hunne twisten, en zeer verlegen in mijne liefderijke begeerte, om beiden gelijk te geven. Ik geloof niet, dat één boekverkooper ooit reden gehad heeft, om zich te beklagen over mijne betrekkingen tot hem, en toch heb ik een' van de eerlijksten en ondankbaarsten mij eens in mijn gezigt hooren zeggen: »De boekhandel zal een fraaije handel zijn, als er eens geen schrijvers meer zijn zullen." Dat woord, is het niet eenen NERO waard, toen hij wenschte, dat het Romeinsche volk één hoofd mogt hebben, om het met éénen slag te kunnen afhouwen? Verdient het niet aangehaald te worden naast dat van THOMAS CAMPBELL, toen de dichter van de *Genoegens der Hoop*, als voorzitter van eenen dichterlijken maaltijd, de gezondheid van NAPOLEON instelde, met deze omschrijving: »Ik drink op den moordenaar van den boekverkooper PALM!" (†)

Welke nieuwe misdaad had toch JOSEPH COTTLE van *Bristol* in de oogen van Lord BYRON gepleegd, toen hij door eene noot, bij de latere uitgaven van zijne satire gevoegd, den

(*) De schrijver is de Heer A. PICHOT, redacteur van de *Revue brittannique*, waaruit dit stuk is overgenomen.

(†) J. P. PALM, boekverkooper te *Neurenberg*, werd in 1806, toen die stad door een Fransch leger was bezet, beschuldigd van het verspreiden van een stuk tegen NAPOLEON, en door eene militaire commissie veroordeeld, om doodgeschoten te worden. Het vonnis werd drie uren later voltrokken.

dichter en uitgever nog erger beschimpte? Waarschijnlijk bestond zij daarin, dat hij de eerste gedichten van BYRON's drie groote letterkundige vijanden, SOUTHEY, WORDSWORTH en COLERIDGE, had in het licht gegeven.

Welnu, het is juist de edele en edelmoedige vriendschap van JOSEPH COTTLE voor deze dichters, die mij van ganscher harte hem zijne eigene heldendichten doet vergeven, al waren zij van dien aard, dat HORATIUS er van zou gezegd hebben, dat noch de Goden noch de boekenstalletjes ze kunnen dulden. Is het geen witte raaf in de letterkundige geschiedenis, een boekverkooper in de provincie, die als broeders twee jonge, nog onbekende, bitter ontmoedigde dichters opneemt, die hem de koele ontvangst belijden, welke zij bij de uitgevers der hoofdstad hebben gevonden; een boekverkooper, die tot den eenen zegt: »Gij hebt een heldendicht gemaakt, dat vroeg of laat zal worden gewaardeerd; ik betaal vooruit op uwen toekomstigen roem, door u vijftig guinjes aan te bieden voor eene eerste uitgave van uwe *Jeanne d'Arc!*" en tot den anderen: »Voltooi uw deel *Mengeldichten;* te oordeelen naar hetgeen gij mij hebt voorgelezen, zal ik er u dertig guinjes voor geven. Maar haast u niet; ik zal wachten, tot dat het deel gereed is, hetgeen u niet moet verhinderen, om op mij te trekken voor een gedeelte of het geheel dier som, naar gelange van uwe behoeften."

In diezelfde dagen, namelijk in 1794, of wil men liever heden, nu de omwentelingen, zegt men, alle door en voor de mannen van letteren geschieden, zou men eenen uitgever kunnen vinden, die zoo sprak, in eene van de groote steden van *Frankrijk*, het rijk, dat men bij uitnemendheid een letterkundig rijk noemt? In 1794 was JOSEPH COTTLE een zeer jong schrijver en vooral een zeer jong boekverkooper; hij was vierentwintig jaren oud, en zijn eerste werk was op de pers.

COLERIDGE en SOUTHEY kwamen te *Bristol*, als ware dichters, met eene zeer magere beurs, maar met groote maatschappelijke denkbeelden, die hen meer bezig hielden dan hunne verzen. Nadat zij met geestdrift de Fransche omwenteling van 1789 hadden begroet, waren zij een weinig verkoeld door hare buitensporigheden van 1793; en gelijk de eerste *Puriteinen*, de Europesche staatkunde aan haar lot overlatende, droomden zij de verwezentlijking van hunne Platonische Utopia's in *Amerika* te zullen vinden, eene deugd-

zame republiek, waarvan wij bijna allen hebben gedroomd aan de akademie, of toen wij onzen eersten roman of ons eerste treurspel in het hoofd hadden. Gedurende hun verblijf aan de hoogescholen van *Oxford* en *Cambridge* hadden COLERIDGE en SOUTHEY nog slechts twee republikeinen, als zij, onder hunne banier kunnen vereenigen, GEORGE BURNET en ROBERT LOVEL, namen, die onbekend zijn gebleven; maar zij twijfelden er niet aan, of, zoodra, zij de maatschappelijke broederschap en de menschelijke volmaakbaarheid zouden hebben uitgeroepen, de schoone grondslagen van den nieuwen Staat, dien zij aan de boorden van de *Susquehanna* wilden stichten, zoude er eene geheele kolonie van onomkoopbare burgers hun toevloeijen. Deze nieuwe Staat moest *Pantisocratia* heeten; want COLERIDGE was een groote Hellenist. (*)

Terwijl zij wachtten, totdat een schip naar de nieuwe wereld onder zeil ging, hadden de beide pantisocratische dichters JOSEPH COTTLE wel tot hun plan willen overhalen, ten einde eenen boekverkooper in hunne republiek te hebben. JOSEPH COTTLE, ofschoon zelf dichter, had gezond verstand genoeg, om te begrijpen, dat het voor zijne nieuwe vrienden nuttiger zou zijn, eenen werkman en eenen bakker mede te nemen. Wat hem betreft, hij verklaarde, dat hij in zijnen winkel in het oude *Europa* wilde blijven.

In zijne hoedanigheid van boekverkooper ontving COTTLE weldra den volgenden brief van eenen inhoud, vrij bekend in den boekhandel: »Mijn waarde Heer! Kunt gij mij ook 5 pond leenen. Want wij hebben 4 pond noodig, om onze huur te betalen, die hooger is opgeloopen dan wij dachten, enz. Uwe opregte S. T. COLERIDGE."

(*) Nog zeer jong had hij reeds meer dan één bedrijf uitgeoefend en had zelfs als soldaat dienst genomen. Eens, toen hij op schildwacht stond, meenden twee officieren, die voor zijn schilderhuisje bleven staan, een vers van EURIPIDES aan te halen. »Met uw verlof, Luitenant," zei de schildwacht, zijne hand aan zijn chaco slaande, »gij haalt de woorden niet juist aan, en voor het overige is het vers niet van EURIPIDES; het is van SOPHOCLES, de tweede antistrophe van den *Oedipus*. De twee officieren trokken zich zijner aan, toen hij zijn ontslag zocht te verkrijgen, te meer omdat de Grieksche soldaat een zeer slecht Engelsch soldaat was.

JOSEPH COTTLE betaalde gereedelijk. Niet alleen hadden de verzen van COLERIDGE hem bekoord, maar ook zijn' omgang; want reeds destijds was de wijsgeerige dichter een wezentlijke toovenaar in het spreken. COLERIDGE had dan ook het denkbeeld opgevat, om van zijne gemakkelijke en schitterende gave partij te trekken, door opentlijke lezingen te houden over onderwerpen, die destijds aan de orde van den dag waren, zoo als de Engelsche omwenteling en de Fransche omwenteling, CROMWELL en ROBESPIERRE, MAZARIN en PITT. SOUTHEY en hij stelden een prospectus op, en zij kregen inteekenaars tegen een shilling de persoon. JOSEPH COTTLE was ook hier een uitstekend middenpersoon tusschen de twee redenaars en het publiek, om hunne prospectussen te verspreiden. Zij overreedden zich weldra, dat zij daarin eene heerlijke hulpbron hadden gevonden voor het budget van de toekomstige republiek. Ongelukkiglijk, zoo de geest van COLERIDGE onuitputtelijk was, hij had één noodlottig gebrek: zijne onophoudelijke distractiën. Hij vergat ligtelijk het uur der lezing, en zijne slofheid deed langzamerhand het getal zijner inteekenaren kleiner en kleiner worden. JOSEPH COTTLE moest meer dan eens in het deficit van deze oratorische speculatie voorzien; maar deze voorbeeldige boekverkooper liet zich niet ontmoedigen. Hij glimlachte bij elke nieuwe geldelijke verlegenheid van zijne vrienden, terwijl hij bij zichzelven zeide, dat zij langzamerhand genoodzaakt zouden worden, om van hunne dichterlijke landverhuizing af te zien bij gebrek aan het metaal, dat men met nadruk de zenuw van den oorlog noemt, en dat niet minder onontbeerlijk is voor de vreedzame vestiging van eene wijsgeerige maatschappij.

JOSEPH COTTLE liet zich ook toen niet ontmoedigen, nadat hij ontdekte, dat COLERIDGE, zoo hij als dichter meer vuur had dan SOUTHEY, geenszins de naauwgezetheid en de zorgvuldigheid van zijnen vriend bezat. Eerstgenoemde, gelijk altijd, vol vuur bij den aanvang, was ongeschikt voor die volharding, welke alleen een werk in dichtmaat en in proza tot een goed einde kan brengen. De dertig pond, die hem op zijn boekdeel gedichten waren voorgeschoten, waren sedert lang verteerd, en JOSEPH COTTLE kon slechts van tijd tot tijd brokken van het handschrift in handen krijgen: dagelijks nieuwe verontschuldigingen van den nalatige, of dikwijls was het eene en dezelfde verschooning, met de eeuwige belofte van *morgen* kopij te zullen bezorgen. JOSEPH COTTLE

heeft eene heele verzameling laten drukken van briefjes, geteekend COLERIDGE, die alle met kleine varianten hetzelfde zeggen: »Mijn lieve COTTLE, de zetter kan maandag morgen op kopij rekenen, en als hij een blad daags wil zetten, dan zal hij het kunnen." — »Mijn lieve vriend, zend mij papier, ik kan anderhalf blad vullen." — »Mijn lieve vriend, de zetter zal morgen kopij hebben." — »Mijn lieve COTTLE, de *Godsdienstige Overpeinzingen* zijn af; gij zult morgen de kopij hebben." Somtijds verdiende de slecht op zijnen tijd passende dichter medelijden; hij had vreeselijke hoofdpijnen en rumatieke pijnen in het aangezigt. »Beste COTTLE, een duivel, een ware duivel heeft bezit genomen van mijn linkerslaap, van mijn oog, van mijne wang, van mijne kaak, van mijne keel en van mijnen schouder. Ik kan u heden avond niet komen zien; ik schrijf in hevige pijn. Uw hartelijk toegenegen broeder en vriend, S. P. C." Somtijds noodigde hij zijnen waarden broeder en vriend dadelijk uit, om het handschrift benevens een kop thee bij hem te komen halen. »Wilt gij een kop thee bij mij komen drinken? Wij zullen ons best doen, om u de kopij geheel gereed ter hand te stellen." Somtijds ook noodigde hij zichzelven bij JOSEPH COTTLE, maar vergat altijd, om het handschrift mede te brengen, een tweede weefsel van PENELOPE; dan weder, op een' mooijen dag, scheen hij vast tot eene grootsche poging te hebben besloten, en hij berigtte aan COTTLE, dat hij zich met ligchaam en ziel aan hem zou overgeven, gelijk ASMODÉE aan den toovenaar. »Mijn waarde, zeer waarde COTTLE, ik zal om half zeven bij u zijn. Zoo gij mij een kop thee wilt geven, dan kan ik van dien tijd af tot aan elf ure de voorrede en de noten schrijven. Ik geef u vrijheid, om mij op te sluiten, totdat ik gereed ben." Helaas, de goede JOSEPH COTTLE had het hart niet, om COLERIDGE zijn kop thee geheel alleen te laten drinken, en had deze eens een' toehoorder, dan boeide de gevangene dien aan zijne lippen door eene of andere fraaije alleenspraak, die COTTLE liever had moeten laten opschrijven door eenen snelschrijver, dan wachten naar de nooit voleindigde kopij.

Daarbij, het *Pantisocratie* van de *Susquehanna* en de boekhandel van *Bristol* hadden weldra eene mededingster in de staatkundige droomen en het letterkundige leven van COLERIDGE en SOUTHEY. ROBERT LOVEL, een eerlijk en opregt kwaker, had eene Miss FRICKER gehuwd uit *Bristol*. Hij leidde natuurlijk zijne vrienden bij de familie zijner vrouw in, die

twee bekoorlijke zusters had, SARAH en EDITH FRICKER. COLERIDGE werd verliefd op SARAH, SOUTHEY op EDITH. COLERIDGE bragt de zaken tot een spoedig einde, en den 4 October 1795 huwde hij met SARAH. Met het oog op deze romaneske verbindtenis, had hij een klein landhuis gehuurd te *Clevedon*, »dat," zegt COTTLE, »gelukkig niet aan de boorden van de *Susquehanna*, maar aan die van de *Severn* lag," eene van de twee groote rivieren van het graafschap. Toen iemand aan COLERIDGE vroeg, of het niet onvoorzigtig van hem was, in den bekrompen staat, waarin hij verkeerde, een huishouden op te zetten, antwoordde hij: »Hoe nu? En ik heb de belofte van COTTLE, dat hij mij anderhalve guinje zal betalen voor iedere honderd regels, die ik hem zal geven."

COTTLE had indedaad deze belofte aan COLERIDGE gedaan, en ook het oogmerk om die te houden, wanneer eenmaal het reeds gekochte, betaalde, maar niet geleverde boek voltooid zou zijn. COLERIDGE had gemakkelijk zijne honderd regels daags kunnen maken, zoo als de dichter van HORATIUS, *stans pede in uno;* maar hij voltooide zelfs zijn eerste deel niet, en in plaats van kopij ontving zijn vriend COTTLE van hem dezen brief, twee dagen na de trouwplegtigheid: »Beste vriend, heb de goedheid ons wat kaarsen, een blaasbalg, een stoffer, een' kleinen tinnen ketel, een paar kandelaars, een stroomatras, drie snuiters, een paar pantoffels, een Bijbel, een porterpot, koffij, rozijnen, bessen, muskaatnoten, kaneel, rijst, gember enz. te zenden." De boekverkooper, wel radende dat het verliefde paar vergeten had de dichterlijke hut van meubelen en de provisiekamer van eetwaren te voorzien, liep naar den behanger, den kruidenier, den schoenmaker, den glaskooper, enz. en zond naar *Clevedon* niet alleen alles, wat men hem vroeg, maar bovendien nog vele andere voorwerpen, die hij wel wist dat men niet missen kan zelfs in de wittebroodsweken; vervolgens, eenige dagen later, ging hij, als een goede Genius, de jonggehuwden zijn bezoek brengen, om het schouwspel te genieten van dat geluk, hetwelk men ten deele aan hem verschuldigd was, en dat hem terugbetaald zou worden.... in kopij. Hetgeen hem een weinig verwonderde, was, dat COLERIDGE te midden van zijn huwelijksgeluk, en hoe ingenomen hij ook was met zijne woning, die ook regt aangenaam was geworden, nog altijd er van sprak, om met zijne toekomstige nakomelingschap de boorden van de *Susquehanna* te gaan bevolken.

COTTLE zou zich een' barbaar hebben geacht, indien hij dit gelukkig tijdvak van des dichters leven op nieuw met eene vraag om kopij ware komen storen. Maar het schijnt, dat zijn stilzwijgen, of reeds het verdwijnen van deze en gene begoochelingen, een zelfverwijt bij COLERIDGE had doen geboren worden; want toen hij, na verloop van vijf maanden, bij het terugkeeren van eene wandeling, vernam, dat een bediende van zijnen uitgever gekomen was met eenen brief, en dat hij dien weder had medegenomen, omdat hem gelast was antwoord terug te brengen, werd hij ongerust over deze boodschap, die enkel eene uitnoodiging ter maaltijd behelsde; en hij zelf schreef aan JOSEPH COTTLE eenen wanhopenden brief, die met deze woorden begon: »Mijn waarde Heer! Het is mijn pligt, God te danken voor al de beschikkingen Zijner Voorzienigheid te mijnen aanzien; maar ik kan niet nalaten te denken, dat ik Hem met grootere erkentelijkheid zou danken, zoo Hij van mij een' schoenmakersjongen gemaakt had in plaats van een' schrijver voor den kost. Zoo ben ik dan gedwongen te schrijven om mijn brood te verdienen, te schrijven alsof ik de stem der bezieling hoorde, en ik hoor niets dan de zuchten mijner vrouw.... weldra misschien ook die van mijne kinderen, die mij om eten zullen vragen," enz. Om kort te gaan, de arme COLERIDGE, na zich over het verledene, het tegenwoordige en het toekomende te hebben beklaagd, zwoer JOSEPH COTTLE, dat deze zijn boekdeel zou hebben. Het werd ook eindelijk voltooid en uitgegeven. Maar COLERIDGE, ofschoon hij reeds de ellende begon te ondervinden, die hij maar al te zeer had voorzien na de eerste begoochelingen der wittebroodsweken, bleef ontrouw aan zijn genie, joeg onophoudelijk een nieuw denkbeeld na, en bragt niets tot stand. Evenwel, COTTLE liet hem nooit aan zijn lot over; nooit hield hij op, hem, hetzij middellijk, hetzij onmiddellijk, te helpen door eigen geld of door zijne vrienden; ofschoon het hem niet mogt gelukken, deze zwervende verbeelding op een vast punt te vestigen, die altijd weder aan zijne welwillende vriendschap ontsnapte.

SOUTHEY wist beter partij te trekken van de hulp des boekverkoopers van *Bristol*, en ook WORDSWORTH, wiens uitgever deze ook werd. Maar WORDSWORTH, onder de spiritualisten en de droomers van de hedendaagsche dichtschool geteld, had in zijn karakter een instinkt van wereldsche voorzigtigheid, dat hem, zonder hem de Muze te doen verlaten,

toch deed besluiten, om later aan het bureau van het zegel een' prozaïschen post aan te nemen, hetgeen aan COLERIDGE verre beneden de waardigheid van den voormaligen stichter van de *Pantisocratia* zou hebben geschenen. COLERIDGE gaf de voorkeur aan een zwervend, onzeker en altijd armoedig leven boven de geregelde werkzaamheid van welk beroep ook. In proza en in verzen, hoe dikwijls heeft hij gezegd, dat het schande was voor de aanzienlijke beschermers van den Schotschen dichter ROBERT BURNS, dat zij hem tot een' kommies hadden verlaagd! SOUTHEY, die nooit eenigen anderen post heeft gehad, dan de sinecuur van hofdichter, wist ten minste, zoodra hij van de staatkundige droomen zijner eerste jeugd was teruggekomen, zich tot de geregeldheid van het huiselijke leven te bepalen en van al de deelen van zijn rijk en veelzijdig talent partij te trekken. Na den dood van ROBERT LOVEL en de soort van zwervend leven, dat COLERIDGE leidde tot in 1616, nam SOUTHEY, aan de oevers van het meer *Keswick* wonende, zijne twee schoonzusters met hare kinderen tot zich, wier tweede vader hij werd.

Bij de uitgave van zijne *Herinneringen van* COLERIDGE *en* SOUTHEY heeft COTTLE eene menigte van onderhoudende en belangwekkende anecdoten over zijne twee vrienden bijeengebragt, zonder eene geregelde levensgeschiedenis te willen schrijven. SOUTHEY komt in dit werk in het eervolste licht voor, en zijne dankbaarheid voor zijnen eersten uitgever is eene van zijne deugden. COLERIDGE, beurtelings dichter, dagbladschrijver, wijsgeer, rondreizend theoloog, is een schilderachtig personaadje, maar van eene twijfelachtiger zedelijkheid, ondanks al zijne fraaije theoriën over kunst, vrijheid, godsdienst enz. Er is iets treurigs, iets vernederends voor de letterkunde in de tegenstrijdigheden van dezen opgewonden' geest, die zulke fraaije Utopia's droomde, en zijne vrouw ten laste liet van zijnen schoonbroeder, omdat hij nooit den moed bezat, om zich van ééne troetelzonde los te scheuren, die zijne zinnelijke traagheid versterkte.

(Het vervolg en slot hierna.)

CHARITÉ, DE NEGERIN.

Op de slavernij kan men een vermaard woord, MACHIAVEL

waardig, toepassen: »Het is erger dan eene misdaad, het is een misslag." Indien sommige economisten nog twijfelen, of de stoffelijke belangen niet te zeer in strijd zijn, om een stelsel met de menschlievendheid, op te geven, door God zelv' veroordeeld, dat zij den toestand van *Virginia* in oogenschouw nemen. Van al de staten der Amerikaansche Unie is geen land rijker bedeeld door de natuur. *Virginia* bezit ruime baaijen, groote rivieren, prachtige wouden, hooge schilderachtige gebergten, lagchende en vruchtbare valleijen en rijke mijnen. Onbeschrijfelijk was de geestdrift der *Europeanen*, toen zij voor het eerst dit gezegend land bezochten. Eenigen zeiden, »dat men het *Virginia* genoemd had, omdat het al de vruchtbaarheid en maagdelijke schoonheid der schepping behouden had, en dat deszelfs inwoners die gelijkheid nog vermeerderden door den eenvoud en de onschuld hunner zeden." De dichter WALLER zong er van:

Een zuiv're lucht; klimaat betoovrend zacht;
Een held're dag, wiens eind men spade wacht:
God wilde aan broze stervelingen,
Wier val met wee hen kwam omringen,
Een teeken laten van de weergalooze pracht
Der schepping, gelijk haar Zijn hand te voorschijn bragt.

Waarom moesten die heerlijke oevers van *Noord-Amerika* een tweede *Guinea* worden! Wij behoeven de voorstanders van de afschaffing des slavenhandels niet opmerkzaam op de noodlottige gevolgen der slavernij te maken; de kinderen in *Virginia* hebben er den mond vol van. JOHN RANDOLPH zeide reeds vóór jaren, dat hij eerlang verwachtte, dat de slaven hunne voortvlugtige meesters in de dagbladen zouden oproepen. WASHINGTON beschrijft, in een' brief aan Sir JOHN SINCLAIR, het land in den omtrek van *Mont-Vernon* als uitgeput en vol ellende. »De landen in *Pensylvanië* en in de vrije Staten zijn," zegt hij, »meer dan het dubbele waardig bij die van *Virginia*, dewijl er in *Pensylvanië* wetten bestaan voor de vrijverklaring der slaven, en omdat de vreemde landverhuizers zich liever in vrije Staten vestigen."

»Van de menigte landverhuizers, die dagelijks eene nieuwe woonplaats en de onafhankelijkheid in de Vereenigde Staten zoeken," zegt Mr. CURTIS, »gaat er niet één naar de Staten, waar de slavernij nog bestaat. Er heerscht in die staten eene

soort van *malaria*, eene aanstekende ziekte, die allen vreezen. Dagelijks vermenigvuldigen de rampen, die de eigenbatige gierigheid van het bestuur onzer voorvaderen in het Zuiden gezaaid heeft. De vrije bevolking wordt schaarscher; de woningen staan ledig, de velden liggen braak. Het schijnt vreemd, maar zelfs de wolf, sedert lang door de beschaving teruggedrongen, nestelt zich, na eene verwijdering van meer dan honderd jaren, in de bouwvallen, die de slavernij gemaakt heeft." Het hier aangevoerde van den wolf is geen figuurlijke beeldspraak; het zijn daadzaken, dat het wilde gedierte in de uitgestrekte landstreken van *Virginia*, die eertijds bebouwd en bewoond waren, zich genesteld heeft. Bevestigt dit niet het oude spreekwoord, dat het gras niet groeit waar de duivel gedanst heeft? De landbouw herstelt er zich wel weder, maar alleen door den arbeid van vrije menschen. Er zijn dan ook een groot aantal pachters uit *Orange*, *Duchess* en *Columbia*, in de Staten van *New-York*, eenige jaren geleden naar *Londen*, *Culpepper* en *Fairfax*, in *Virginia*, verhuisd. Zij hebben voor eene kleinigheid vervallene plantaadjes gekocht, en, om de uitdrukking eens dichters te bezigen, de woestenij gedwongen te bloeijen als eene roos. Een reiziger verzekerde mij stellig, dat de pachthoeven, door de kwakers, die geene slaven hebben, bewoond, zulk een in het oog vallend verschil met de andere gedeelten van *Virginia* vormen, dat men zoo vele *oasen* meent te zien.

Doctor MEIDE, een burger van *Virginia*, spreekt in zijn verslag van eene reis door de verschillende deelen van dien Staat, van een groot aantal kerken, die niet meer gebruikt worden en geheel vervallen door de verarming der omliggende landen en de vermindering der bevolking. *Pope's Creek Church*, waarin de Generaal WASHINGTON gedoopt werd, bevond zich in zulk een' vervallen staat, dat men haar in brand heeft moeten steken, uit vrees dat het gewelf zou nedervallen en alzoo het vee dooden, dat er beschutting tegen het slechte weder in zocht. Ik weet er zijn staatslieden, ja zelfs dienaren des Evangelies, die de slavernij als een noodzakelijk kwaad verdedigen, als een overblijfsel van de oude Engelsche regering, dat wij niet zonder gevaar vernietigen kunnen. Ik vraag, bestaat er eenig ander misbruik in de Vereenigde Staten, dat men verdedigen durft onder voorwendsel dat het een overblijfsel van *Engelands* vroeger bestuur is? Nooit hoor ik die ellendige verdediging, of

ik herinner mij het welsprekend antwoord van GEORGE THOMPSON: »Dat gij *Engeland* beschuldigt, is regt; maar, het in de misdaad nagevolgd hebbende, volg het dan ook na in zijn berouw en verbetering."

Eens beval men mij als waschvrouw te *New-York* eene kleurling aan, die in de *Lispenard*-street woonde en CHARITÉ BOWERY heette. Ik bemerkte dadelijk, dat zij veel verstand bezat, en openhartig en wellevend was.

In antwoord op verschillende door mij gedane vragen verhaalde zij mij hare levensgeschiedenis. Ik zal dit verhaal hier mededeelen ongeveer in dezelfde uitdrukkingen, alleen met verandering der namen; maar hoe zal ik de uitwerking wedergeven, die eene uitdrukkingsvolle stem, een bijzonder beweegbaar gelaat en die levendigheid, zoo eigen aan het zwart geslacht, op mij maakten?

»Ik ben omstreeks vijfenzestig jaar, en geboren in den omtrek van *Edenton*, in *Zuid-Carolina*. Mijn meester was zeer goed jegens zijne slaven. Indien een opzigter hen sloeg, werd hij weggejaagd, daar hij zelf zich voorbehield hen op eene vaderlijke wijze te bestraffen. Mijne moeder kweekte al zijne kinderen op. Men roemde mijne moeder als eene zeer goede dienstmaagd, en hare meesteres gaf elk harer kinderen als dienstmaagd aan de hare. Ik viel aan ELISABETH, de jongste dochter, ten deel. O ja! onze oude meesteres was eene goede en waardige vrouw; eene ware moeder voor de arme CHARITÉ! Als CHARITÉ wilde leeren spinnen, breijen of weven, mogt zij het leeren. Toen ik trouwde, was er een feest. Meesteres wilde niet, dat hare slaven elkander tot man en vrouw namen, zonder dat een geestelijke hen inzegende. Stervende beval zij haren kinderen aan, mij nooit van mijn' man te scheiden; want, zeide zij, indien er ooit een huwelijk in den hemel gesloten is, dan is het dat van CHARITÉ. Hare kinderen beloofden haar, haren wensch te zullen voldoen. Zij zeiden, dat zij mij nooit van mijn' man of mijne kinderen zouden scheiden; dat niemand onzer de familie ooit verlaten zou; zij beloofden het, en ik ben zeker, dat zij zich voorgenomen hadden hunne belofte te houden. Maar mijn jonge meester geraakte in groote verlegenheid. Ik zag hem met een droevig gelaat het huis binnentreden, en uren lang met het

hoofd in de hand zitten, zonder een woord tot iemand te spreken. Daar ik wel begreep, dat hem iets hinderde, bad ik hem mij toe te vertrouwen wat hem zoo kwelde. Hij openbaarde mij, dat hij zeventienhonderd dollars schuldig was, en dat hij, die niet kunnende voldoen, gevaar liep gevangen genomen te worden.

»Meester," zeide ik, »verkoop mij en mijne kinderen liever dan naar de gevangenis te gaan."

Ik zag, dat de tranen hem in de oogen schoten.

»Waarlijk, mijne arme CHARITÉ," zeide hij, »ik geloof niet, dat er iets anders voor mij zal overschieten. Wat echter gebeure, ik zal u nooit van uw' man of uwe kinderen scheiden. Noch zij, noch gij zult ooit de familie verlaten."

Twee of drie dagen daarna kwam hij bij mij en zeide: »CHARITÉ, zoudt gij niet wel aan Mijnheer KINMORE, mijn schoonbroeder, verkocht willen zijn?"

»Ja, aan Mijnheer KINMORE liever dan aan een ander," antwoordde ik, »omdat mijn man hem reeds toebehoort." Mijnheer KINMORE stemde toe en kocht mij en mijne kinderen, en ik ging met hen bij hem in huis. Hij was een goede meester; maar Mistress KINMORE was eene duivelin. Weinig jaren nadat Mijnheer KINMORE ons gekocht had stierf hij, en in zijn testament gaf hij ons de vrijheid. Eerst vele jaren daarna werd ik hiervan onderrigt; ik wist niet, hoe men daarmeê te werk ging; mijn arme man stierf, zonder ooit geweten te hebben dat hij vrij was. Maar is dat nu niet hetzelfde? Hij is thans bij hen, wier losgeld betaald is! Hij zeide dikwijls: »God dank! slechts kort heb ik nog te leven; ik zal weldra bij JEZUS zijn..." O! hij had zulk een goed christelijk hart!" — Bij dit gedeelte van haar verhaal zuchtte de arme vrouw diep en zweeg een oogenblik stil, terwijl hare regterhand, ten hemel geheven, langzaam op hare knieën nederzonk.

»Ik heb zestien kinderen gehad," vervolgde zij, »en ik heb er twaalf voor mijne meesteres opgevoed. Van het oogenblik af, dat mijn eerste geboren werd, legde ik bij mijzelve de gelofte af, de vrijheid mijner kinderen te koopen. De vrijheid was voor hen meer dan voor mij, die reeds oud en aan de slavernij gewoon was. Maar Mistress KINMORE wilde dat niet; zij wilde niet, dat ik voor mijne kinderen bleef zorgen. Een voor een verkocht zij ze allen.

Ach! hoe dikwijls heeft die vrouw mij het hart gebroken!" De tranen der Negerin vloeiden; zij veegde ze met de punt van haar voorschoot af en vervolgde: »Ik deed alles, wat ik kon, om geld te verdienen en mijne kinderen vrij te koopen; maar het was niet gemakkelijk, want meesteres ontnam mij allen tijd. »CHARITÉ! CHARITÉ!" riep zij van den morgen tot den avond; CHARITÉ, doe dit; CHARITÉ, doe dat!"

Ik was belast met het wasschen en beredden van het linnengoed voor de familie, en dat was niet weinig. Daar de groote weg voorbij mijne hut liep, dacht ik bij mijzelve, dat ik, zonder mijn werk te benadeelen, nog wel iets verdienen kon, om één of meer mijner kinderen los te koopen. Ik begon dus een' kleinen handel in oesters en visch; en wanneer een kooper zich vertoonde, verliet ik een oogenblik mijn werk om hem te bedienen. Toen ik eenig geld bijeenhad, begaf ik mij naar mijne meesteres, en trachtte van haar een mijner kinderen te koopen. Zij wist, dat dit sedert lang mijn hartewensch was, en dat ik reeds veel daarom geleden had; maar zij wilde er mij niet één afstaan! — Ik begon op nieuw te arbeiden en doorwaakte somtijds een gedeelte van den nacht, in de hoop zooveel te verdienen, om hen los te koopen. Toen ik tweehonderd dollars bijeenhad, ging ik op nieuw naar mijne meesteres; maar, meenende een' beteren verkoop te kunnen doen, weigerde zij 't mij nogmaals. Wat denkt gij dat mijne meesteres eindelijk deed? Zij verkocht mij en vijf mijner kinderen aan de opkoopers. O! hoe ontroostbaar was ik, toen ik vernam, dat mijne kinderen aan de opkoopers verkocht waren!"

Ik wist zeer goed, dat de arme moeder door opkoopers die menschen bedoelde, die in menschenvleesch handelen, en de Negers als slagtvee opkoopen, ten einde de markten te voorzien.

Na een oogenblik van pijnlijk stilzwijgen herstelde zich de Negerin, en vervolgde op een' opgewonden, bijna blijmoedigen toon: »Het is wel waar, Mevrouw," hernam zij, »dat eene goede daad altijd beloond wordt. Toen ik mijn' oester- en vischwinkel nog had, kwam er dikwijls een zeer magere ziekelijke heer bij mij koopen. Somtijds zeide hij tot mij: »Tante CHARITÉ," (want altijd noemde hij mij zoo) »gij moet mij een lekker hapje uitzoeken, want heden ge-

voel ik mij zeer lijdend." Ik gaf hem altijd iets lekkers, en als hij geen geld bij zich had borgde ik hem. Hij hield veel van mijn oesters. En wie denkt gij nu dat die heer was? De opkooper, die mij gekocht had! In alle standen zijn brave lieden, Mevrouw. Op zekeren ochtend kwam hij glimlachend bij mij en zeide: »Tante CHARITÉ, gij zijt altijd goed jegens mij geweest. Toen ik ziek was hebt ge mij altijd goed bediend. Ter belooning zult gij en uw jongste kind de vrijheid hebben."

»Dat was zeer braaf van hem," merkte ik aan. »Het is eene edele daad; maar waarom gaf hij niet aan al de kinderen van u, die hij gekocht had, de vrijheid?"

»Ja, Mevrouw," hernam de oude Negerin op naïven toon, »dat is makkelijk gezegd; maar gij kunt wel begrijpen, dat hij dat niet doen kon; hij zou daardoor te veel gelds verloren hebben."

»Toen besloot ik," vervolgde zij, »naar de vrije Staten te vertrekken; maar mijne meesteres had nog niet al mijne kinderen verkocht. Zij had er nog verscheidene. Ik had altijd het plan gehad RICHARD los te koopen, een knaap van twaalf jaar, het evenbeeld van zijn' vader. RICHARD veroorzaakte mij groote ongerustheid; hij bezat te veel levendigheid en moed; ik wist, dat het hem hard viel slaaf te zijn. Dikwijls zeide ik tot hem: »RICHARD, wat ook gebeure, hef nooit de hand tegen uw' meester op!"

»Ik ging met al het geld, dat ik bijeengegaard had, naar mijne meesteres; ik zeide haar, dat ik nog meer ontvangen moest; maar indien dat alles niet genoeg was om mijn kind los te koopen, ik zonder ophouden arbeiden en haar alles, wat ik verdiende, geven zou, tot dat zij zelve zoude zeggen: Het is genoeg! Meesteres wist, dat zij mij vertrouwen kon, want CHARITÉ hield altijd woord; maar zij had een ongevoelig hart; zij wilde RICHARD niet verkoopen. Ik zag dus van mijne reis af en ging weer arbeiden, in de hoop eindelijk genoeg te zullen verdienen om mijne meesteres te vermurwen. Helaas! ik had niet veel tijd meer, sedert ik vrij was. Eens zond meesteres mij met eene boodschap naar eene ververwijderde plaats: toen ik terugkwam, was zij bezig een' hoop dollars te tellen. Mijne dochter stond achter haar stoel, en, terwijl meesteres haar geld in orde bragt en tien, twintig, dertig, veertig, vijftig dollars telde weende mijn meisje. Eerst dacht ik, dat meesteres haar geslagen had; maar, daar haar

tranen al meer en meer vloeiden, ging ik bij haar en fluisterde haar toe: »Wat scheelt u dan toch?"

Zij wees mij op Mistress KINMORE, die nog voortging met tellen, en zeide: »'t Is het geld voor mijn' broeder."

O! toen begreep ik alles. Ik zeide tot Mistress KINMORE: »Zoudt ge mijn' jongen verkocht hebben?"

»Zonder hare oogen van het geld af te wenden, zeide zij met slepende stem: »Ja, CHARITÉ, ik heb hem verkocht en een' goeden prijs gemaakt."

De arme Negerin bootste volmaakt den onverschilligen toon na, die zoo algemeen is bij de dames der zuidelijke Staten.

»Mijn gemoed was vol," vervolgde CHARITÉ. »Zij verwijderde mij, ten einde geen' overlast te hebben van mijne radelooze smart. Er bleef mij geene hoop over, om RICHARD weder te zien; ik mogt hem dan ook nooit wederzien! Een zware last lag mij op de borst; het zou mij niet mogelijk zijn, mijne gewaarwordingen uit te drukken. Nimmer heb ik er tegen Mistress KINMORE over gesproken; maar, de kamer verlatende, hief ik de handen op en zeide: »Meesteres, hoe hebt ge dat kunnen doen?"

»Toen RICHARD vertrokken was," vervolgde de arme Negerin, wier stem een oogenblik door snikken afgebroken werd, »bleef mij niets over, dan mij in de vrije Staten te vestigen. Maar meesteres had een' kleinzoon van mij bij zich; zijne moeder was bij zijne geboorte gestorven; ik meende dus, dat het een troost voor mij zijn zou, als ik den kleinen SAMUËL medenam. Ik ging dan met al mijn geld naar Mistress KINMORE, en verzocht haar mij mijnen kleinzoon te verkoopen; zij weigerde nogmaals! Niets meer van haar te wachten hebbende, vertrok ik naar de vrije Staten, waar ik mij als waschvrouw nederzette; mijne dochter kan goed naaijen, en zoo verdienen wij ons brood."

»Verneemt gij van tijd tot tijd ook iets van uwe kinderen?"

»Ja, Mevrouw, ik heb iets van eene andere mijner dochters vernomen. Mistress KINMORE heeft haar verkocht aan eene dame, die elken zomer in het Noorden komt en dan mijne dochter medeneemt."

»Weet uwe dochter niet, dat dit eene schoone gelegenheid is om hare vrijheid te erlangen?"

»O ja, Mevrouw!" hernam CHARITÉ levendig; »maar mijne

dochter is vroom; zij is lid van eene gemeente. Hare meesteres weet wel, dat zij tot geen' prijs liegen zal, of iets doen, dat ongeoorloofd is. Overigens heeft zij haar op den Bijbel doen zweren, dat zij geene pogingen zou aanwenden om te ontvlugten, en dat zij met haar naar de zuidelijke Staten zou wederkeeren. En zoo, Mevrouw, keert mijne dochter, door eer en godsdienst gedrongen, telkens in slavernij terug."

»Maar is hare meesteres dan ten minste goed jegens haar?"

»Ja, Mevrouw; maar ieder is gaarne vrij. Hare meesteres is zeer goed; zij wil mij mijne dochter voor vierhonderd dollars afstaan, en zeker zij is dat wel waard; tweehonderd dollars contant en de overige naarmate ik dezelve verdienen kan. KITTY en ik doen ons uiterste best, om mijne dochter vrij te koopen."

»En weet gij ook, wat van Mistress KINMORE geworden is?"

»Ja, Mevrouw, ik hoor wel eens iets van haar. Den vorigen zomer, toen ik *Broadway* met eene mand linnengoed aan den arm doorging, wien denkt gij dat ik toen ontmoette? Mijne oude meesteres KINMORE. Zij maakte eene beweging van verwondering en riep uit: »CHARITÉ, zijt gij het?" Hare stem was nog slepender dan gewoonlijk, dof en diep als kwam hij van onder den grond. Sedert lang lijdt zij aan de tering. Indien ik mij niet bedriege," zeide de Negerin, hare hand op het hart leggende, »is dáár iets, wat haar hindert, als zij de arme CHARITÉ ziet. — »Hoe gaat het u Mistress KINMORE?" zeide ik. En hoe maakt het mijn kleine SAMUËL?"

»Met mij gaat het slecht, zeer slecht, CHARITÉ. SAMUËL is een fikse, handige jongen. Hij is groot geworden en bedient zeer goed de tafel. Alle avonden leer ik hem zijne gebeden."

De arme grootmoeder, wie de herinnering aan die huichelachtige woorden verontwaardigd had, deed den toon van Mistress KINMORE zoo goed na, dat onze eerste Actrice het haar niet zou verbeteren. Met treffende fierheid voegde zij er bij: »Dat was te veel voor mij. Ik zei: goeden dag, Mevrouw, en verwijderde mij."

»En hebt gij sedert ook tijding van haar gehad?"

»Ja, Mevrouw; de meesteres van mijne dochter, die jaarlijks in het Noorden komt, heeft mij den laatsten keer gezegd, dat Mistress KINMORE niet lang meer leven zal, en vroeg

mij, of ik ook nog iets aan mijne oude meesteres te zeggen had. »Zeg haar," antwoordde ik, »dat wij elkander bij het Oordeel zullen wederzien."

Ik vroeg nog aan CHARITÉ, of zij ook iets van hare andere kinderen vernomen had. Op deze welgemeende vraag begonnen hare tranen op nieuw te stroomen. »Mijn arme RICHARD," zeide zij, »is aan een' man uit *Alabama* verkocht. Een heer uit *New-York*, die zeer goed voor mij geweest is, is vóór kort naar dat land gegaan, en had droevige tijdingen vernomen, die hij mij eerst niet zeggen wilde. De meester van mijn' RICHARD gebood hem zweepslagen te geven; maar mijn zoon wilde zich niet onderwerpen. »Als gij u niet binden laat, zwarte hond, dan dood ik u!" riep zijn meester, hem de tromp van zijn geweer voorhoudende. »Dood mij dan!" riep RICHARD; »ik sterf liever." De meester gaf, zoo als hij gezegd had, vuur, waarschijnlijk hem slechts willende kwetsen; maar een uur later stierf RICHARD, ten gevolge der bekomene wonde. Ach, ik wist het wel, dat het hem moeijelijk zou zijn slaaf te wezen! Nu is hij vrij. God zij geloofd, hij is vrij!"...

CHARITÉ verhaalde mij vele bijzonderheden omtrent het lot der Negers in de zuidelijke Staten. Zij sprak met afgrijzen van de benden, die, met bijna willekeurige magt gewapend, dikwijls dronken in de hutten der zwarten drongen en allerlei wreedheden plegen. Niets scheen meer indruk op haren geest gemaakt te hebben, dan de opstand onder NAT-TURNER. De schrik, bij die gelegenheid in alle Slavenstaten verspreid, kwam natuurlijk door honderde monden tot haar. Men begrijpt ligt het groote belang, dat haar die poging der slaven, om hunne vrijheid te erlangen, moest inboezemen. Dit was al 't ware een keerpunt voor haren geest, en zij had er al de bijzonderheden als met den datum van opgezameld.

»Des zondags," zeide zij, »verborgen de Negers zich onder de groote boomen en op geheime plaatsen, of verstaken zich in de bosschen, om zich te oefenen in het leeren lezen. De beste en verlichtste kleurlingen werden toen gedood. Dezulken worden altijd het eerst verdacht. De zwarten durfden in den tijd van den ouden profeet NAT niet meer bidden. Er bestond wel geen verbodswet tegen; maar de blanken deden overal afkondigen, dat, wanneer zij ééne enkele noot hoorden zingen, de zwarten vreeselijk gestraft

zouden worden. Na den opstand wierpen blanken van de laagste klasse zich op de Negers, die zij hoorden bidden of een' lofzang zingen, en dikwijls doodden zij hen, alvorens hunne meesters kwamen."

Ik vroeg CHARITÉ, of zij zich geen dier gezangen herinnerde. Met eene stem, door den ouderdom een weinig bevende, maar die daardoor te zachter klonk, zong zij eenige halfrijmende verzen, wier vertaling dus luidt:

Nog een weinig wind en regen,
En de winter gaat voorbij!
Eer zij God, halleluja!

Weinig dagen, weinig nachten,
En de winter is niet meer!
Eer zij God, halleluja!

Een schooner dag breekt aan!
Een schooner dag breekt aan!
Eer zij God, halleluja!

»Zij wilden ons dat niet laten zingen," zeide zij met eene stem vol aandoening. »Zij wilden het niet; want zij geloofden, dat wij zouden opstaan, omdat wij zongen: »Een schooner dag breekt aan!"

Nooit zal ik de geschiedenis van CHARITÉ vergeten, evenmin hare natuurlijke welsprekendheid als hare waarlijk christelijke en zachtmoedige ziel. »Een schooner dag is voor haar aangebroken." Zij is aangeland dáár, waar geene slaven zijn, en waar zij al hare kinderen om zich zal vereenigd zien.

SCHILLER'S EERSTE AKADEMIELES TE JENA.

(*Getrokken uit eenen Brief van* SCHILLER *aan* KÖRNER.)

Eergisteren, den 26sten, heb ik het avontuur op den katheder roemrijk en dapper volbragt, en terstond daarop gisteren herhaald. Ik houd slechts tweemaal in de week collegie, en dat wel twee dagen achter elkander, zoodat ik vijf dagen geheel vrij heb.

Ik had het Rheinholdsche auditorium tot mijn debut be-

stemd. Het is van matige grootte, en kan ongeveer tachtig zittende toehoorders, in alles ruim honderd menschen, bevatten. Hoezeer het nu zeker waarschijnlijk genoeg was, dat bij mijne eerste voorlezing eene grootere menigte studenten door nieuwsgierigheid aangelokt zouden worden, kent gij mijne bescheidenheid. Ik wilde deze grootere menigte juist niet *onderstellen*, door terstond bij den aanvang in het grootste auditorium te debuteren. Deze bescheidenheid is op eene voor mij zeer luisterrijke wijze beloond geworden. Het uur mijner voorlezingen is des avonds van zes tot zeven. Ten half zes was het auditorium vol. Ik zag uit REINHOLD's venster den eenen troep na den ander de straat langs komen; het scheen alsof de stoet geen eind zou nemen. Hoezeer ik nu niet geheel vrij van angst was, deed de gedurig vermeerderende toevloed mij genoegen, en mijn moed groeide er eer door aan. Over het algemeen had ik mij met eene zekere standvastigheid gewapend, waartoe het denkbeeld, dat mijne voorlezing met geene andere, die van eenigen der leerstoelen te *Jena* gehouden werd, de vergelijking behoefde te schromen, als ook in het algemeen de gedachte, dat allen, die mij kwamen hooren, mijne meerderheid erkenden, niet weinig bijbragt. Maar de menigte vermeerderde allengs zoo zeer, dat voorzaal, voorhuis en trap stikkend vol stonden, en geheele hoopen moesten terugkeeren. Thans viel het aan iemand, die onder mijn gehoor was, in, of het nog niet mogelijk ware, dat ik voor deze voorlezing een ander auditorium koos. GRIESBACH's zwager was juist onder de studenten; ik liet hun dus den voorslag doen, om naar het auditorium van GRIESBACH over te gaan, en met blijdschap werd dit voorstel aangenomen. Nu zag men het grappigste schouwspel. Alles stormde naar buiten en in een geweldigen stroom de Johannisstraat langs, die, eene der langsten in *Jena*, met studenten digt bezaaid was. Daar zij nu, zoo hard zij konden, liepen, om in het Griesbachsche auditorium eene goede plaats te krijgen, geraakte de straat in alarm, en alles snelde in groote beweging aan de vensters. Eene wijl dacht men, dat er brand was, en aan het slot kwam de wacht op de been. Wat is het dan toch? wat gebeurt er? vroeg men overal, en het antwoord, dat men elkander toeriep, was: De nieuwe Professor zal collegie houden. Gij ziet, dat het toeval zelf er toe medewerkte, om mijn eerste optreden regt schitterend

te maken. Eene korte poos daarna volgde ik, verzeld door REINHOLD; het was mij, alsof ik door de stad, welke ik bijna geheel moest doorgaan, spitsroeden liep.

GRIESBACH's gehoorzaal is de grootste en kan, wanneer zij regt vol is, tusschen de drie- en vierhonderd menschen bevatten. Vol was zij ditmaal geheel, en wel zoo, dat een voorzaal en ook nog het voorhuis tot aan de huisdeur bezet waren, en in het auditorium zelf velen op de subselliën klommen. Ik moest derhalve door eene allee van toekijkers en toehoorders naar binnen trekken en kon den katheder naauwelijks vinden; onder een luid geklop, dat hier voor een teeken van goedkeuring doorgaat, beklom ik hem, en zag mij door een amphitheater van menschen omgeven. Hoe drukkend warm het ook in de zaal was, zoo was het omstreeks den katheder, waar alle vensters openstonden, verdragelijk, en ik ademde vrijelijk. Met de tien eerste woorden, die ik zelfs nog tamelijk vrijmoedig uitbragt, had ik mijne contenance volkomen weder, en ik hield mijne voordragt met eene sterkte en vastheid van stem, die mij zelven verwonderde. Buiten de deur kon men mij nog regt goed hooren. Mijne voorlezing maakte indruk; den geheelen avond hoorde men er in de stad van spreken, en mij viel van den kant der studenten eene oplettendheid te beurt, die bij een' nieuwen Professor het eerste voorbeeld daarvan was. Ik kreeg eene nachtmuzijk, en driemaal werd mij een vivat toegeroepen. Den tweeden dag was het auditorium even sterk bezet, en nu was ik met mijn nieuwe vak reeds zoo gemeenzaam geworden, dat ik durfde gaan zitten. Evenwel heb ik beide de keeren mijne voordragt gelezen en bij den tweeden alleen een weinig uit het hoofd gesproken. Ondertusschen kan ik, zoo ik opregt de waarheid zeggen moet, niet beweren, dat het voorlezing-houden zelf regt naar mijnen smaak is. Ware men verzekerd, dat er bij de studerenden genoegzame vatbaarheid en eene soort van voorbereidende bekwaamheid bestond, zoo zou mij deze wijs van op hen te werken zeer belangrijk en gepast voorkomen. Maar zoo als het thans is, maakte zich het denkbeeld zeer levendig van mij meester, dat er tusschen den katheder en de toehoorders eene soort van scheidsmuur bestaat, die bezwaarlijk te overstijgen is. Men strooit woorden en gedachten uit, zonder te weten, en zelfs bijna zonder te hopen, dat zij ergens vatten zullen; ja bijkans met de overtuiging,

dat zij door vierhonderd ooren vierhonderdmaal, en niet zelden op de wonderlijkste wijze, verkeerd verstaan zullen worden. Er is geene mogelijkheid, om zich, gelijk zulks in een gesprek gebeurt, aan het bevattingsvermogen van anderen aan te sluiten en zich er naar te voegen. Bij mij is dit het geval nog meer, daar het mij moeijelijk en ongewoon is, tot platte duidelijkheid af te dalen. De tijd zal dit misschien verbeteren — maar groot is mijne hoop hierop toch niet. Ik troost er mij mede, dat in elk openbaar ambt steeds slechts het honderdste gedeelte der bedoeling bereikt wordt. Mijne eerste voorlezing handelde voornamelijk over het onderscheid tusschen den broodgeleerde en den wijsgeerigen denker. Behalve de plaatselijke redenen, welke ik had, om de begrippen van mijn volkje hier over deze beide dingen te zuiveren en vast te stellen, had ik er algemeene, welke ik u niet behoef uiteen te zetten. In mijne tweede voorlezing gaf ik een denkbeeld van hetgeen algemeene geschiedenis is.

MERKWAARDIG VOORVAL IN DE GASTHUISKERK TE AMSTERDAM, 1699.

In het *Kort Verhaal van wetenswaardige zaken betreffende de Gasthuiskerk der Stad Amsterdam*, 8 bladzijden in 8vo., gedrukt Sept. 1791, en hetwelk bevat, wat de titel opgeeft, van 1403 af, toen de kerk gesticht werd, tot 31 Augustus 1791, waarop de eerste Predikatie door den Leeraar der Herstelde Luthersche Gemeente aldaar gedaan werd, enz. leest men:

»In 't jaar 1699, den 11 Januarij, zijnde zondag, predikte, tot verwondering der geheele Stad, in deze kerk, een kind, dat naauwelijk zes en een half jaar oud was, in de tegenwoordigheid van honderden van menschen, hetwelk zulke eene schoone Predicatie deed, dat ieder, die hem hoorde, ten uiterste verwonderd was, ja hetwelk sommigen met schreijende oogen deed zeggen, dat bewaarheid werd, wat de Zaligmaker gezegd had *Matth.* XXI: 16: »Uit den »mond der jonge kinderen en der zogelingen hebt Gij U lof »bereid," dewijl ieder voorbeeld uit de H. S., dat het kind bijbragt, hen tot in het binnenste van de ziel drong. — Onversaagd en zonder eenige ontroering trad hij den predikstoel op, en was, naar men konde merken, zeer verheugd, zoo vele toehoorders te zien, welke hij allen zeer

eerbiedig groette, waarop hij een uitmuntend schoon gebed deed, hetwelk hij zoo krachtig uitsprak, dat de menschen, die hetzelve hoorden, zich naauwelijks in konden beelden, dat zulks uit den mond voortkwam, die zij nogtans voor hunne oogen zagen en hoorden spreken. Nadat hij zijn gebed gedaan had, nam hij zijn' tekst uit *Matth.* VII: 15, 16: »Wacht u voor valsche Profeten, welke in schaapskleede»ren tot u komen; maar van binnen zijn zij grijpende wol»ven. Aan hunne vruchten zult gij ze kennen: Leest men »ook druiven van doornen, of vijgen van distelen?" — Voorts bevestigde hij de woorden van zijne Predikatie met vele zeer deftig te pas gebragte Schriftuurplaatsen, en waarvan hij de capittels en verzen zonder eenige de minste hapering bijbragt. — Na omtrent een uur gepredikt te hebben, besloot hij zijne Predikatie met de woorden van den Apostel Paulus tot de Romeinen: »O diepte des rijkdoms!" enz. »Hem zij de heerlijkheid in Eeuwigheid!" (*Rom.* XI: 33—36.) Voorts eindigde hij met de woorden van het allervolmaakste gebed van den Heiland, en wenschte alle zijne toehoorders eenen heerlijken zegen toe, waarmede ieder met de grootste vergenoeging naar huis ging."

Dit schrandere kind is geweest de beroemde Dichter Mr. JAN JACOB MAURITIUS, eerst Commies bij den Raadpensionaris HOORNBEEK, naderhand Pensionaris van *Purmerende*, vervolgens Resident van HH. Mog. de Heeren Staten Generaal te *Hamburg* en bij den *Saksischen Kreits*, en in 1742 aangesteld tot Gouverneur Generaal van *Suriname*, gerepatriëerd in 1751 en overleden den 21 Maart 1768, oud omtrent 76 jaren, in *Oostindië*. Zijn lijk werd gebalsemd naar *Purmerende* gevoerd en vóór de begrafenis in de Gereformeerde kerk eenige dagen in den *Doelen* tentoongesteld. Zijn Vader, die, voor hij tot de Hervormde Godsdienst overging, Roomsch Priester was, is bekend door zijn boek, genaamd *het Heilig Jaar*, — en hij zelf door zijne fraaije dichtwerken, *de lijdende Heiland*, *Gezangen op Zee*, *Dichtlievende Uitspanningen*, *onledige Ouderdom*, *Regtsgeleerde Uitspanningen*, en eenige *Tooneelspelen*. 's Mans portret bevindt zich bij mijne verzameling van Gouverneurs der Indische Bezittingen, alsmede nog eens, met een' eigenhandigen brief van hemzelven, bij mijne Dichters der 18de Eeuw.

G. L.

ZESTAL GEDICHTJES VAN J. W. IJNTEMA.

In welk een schoonschijnend licht het jongere Geslacht, dat de vroegere Fransche Republiek niet heeft gekend en de Geschiedenis niet raadpleegde, eerstgenoemde ook moge beschouwen, het is en blijft de stellige meening en tevens de op godsdienstige en zedelijke overtuiging berustende *hoop* van den steller dezer en der vorige dichtstukjes, dat de Republieken in *Frankrijk* en elders zullen voorbijgaan, om plaats te maken voor wettige en ordelijke besturen, op vrijzinnige grondslagen gevestigd, nadat de Vorsten wijsheid en de Volken betamelijke ondergeschiktheid geleerd hebben in de harde schole des wederspoeds. — De korte maar belangrijke Voorrede der onlangs uitgegevene Leerrede van den Weleerw. C. E. VAN KOETSVELD, Predikant te *Schoonhoven*, getiteld: *De Volksstem, eene Lijdenspreek voor onze dagen*, is, gelijk trouwens de gansche voortreffelijke Rede, als uit mijne ziel geschreven. God gebiede op dat woord Zijnen zegen!

April en Mei 1848.

AAN

ARAGO,

MINISTER VAN OORLOG EN KOLONIËN EN MARINE VAN FRANKRIJK, EN STERREKUNDIGE.

Ligt hebt gij in de Schrift gelezen
Van *boosheên in de lucht;*
Het moeten *geestelijke* wezen,
Boosaardig en geducht. (*)
Gij hebt gewis, (de Sterrenhemel
Is u geen vreemd gebied;
Schoon gij te midden van 't gewemel
Geen Hooger orde ziet)
Op 't spoor der oude wigchelaren,
Geschraagd door Satan's magt,

(*) *Eph.* VI: 12.

Die boosheên, die in 't luchtruim waaren,
Naar uw Parijs gebragt.
Dáár zijn ze dan! Een heir van plagen
Volgt hen bij elken stap;
Hoewel zij nu nog maskers dragen
Van gulle Broederschap:
Zóó werken ze op de laagre driften
Van jong en oud gemeen,
Dat kaf van koren niet kan ziften,
En doelloos stormt het heen!
Maar 't zinbedrog zal haast verdwijnen;
Zij werpen 't momtuig af;
Als monsters zullen zij verschijnen:
Dan wacht Parijs zijn straf!...
Arago! wat hebt gij begonnen,
Toen gij, met roem gekroond,
Die helsche geesten, onbezonnen,
Hebt naar omlaag getroond?...
Parijs, de stookplaats van den Booze,
Die op zijn prooi reeds loert;
Het brandpunt van al 't goddelooze,
Dat thans Euroop beroert;
Parijs zal ééns voor alles boeten,
Door monsters overheerscht
In eigene ingewanden wroeten,
In de *uwe*, Arago, 't eerst!

ETHERWOEDE.

Er is een Damp, door God het Menschdom aangeboden,
Die, weldoend in zijn' aard,
Verdoovende elke smart bij onvermijdbre nooden,
Door misbruik dolheid baart.

Terwijl Menschlievendheid, bereid het Volk te schragen,
Dat Armoê dreigt of nijpt,
Zich uitputte, om alom het wee te helpen dragen,
Dat smartlijk om zich grijpt,
Was de Etherdamp der Hoop een balsem voor de wonden,
Die ligtnis gaf van pijn,

Door milde liefdezorg gezuiverd en verbonden,
Schoon ze ongeneesbaar zijn.
Op ééns grijpt de Armoê naar de hand, die haar bedeelde,
En naar de medicijn;
En 't middel, dat haar laafde en hare wonden streelde,
Verkeert in dol venijn!
Nu holt en woedt het Volk in steden, dorpen, velden,
Door razernij gespoord,
En dreigt hen, die zoo trouw te zijner hulpe snelden,
Met plondring, brand en moord!
Nog éénen greep — en 't Volk, miskennende al het goede,
Dat de eigen bron ontvloot,
Het opgeruide Volk, verstikkende in zijn woede,
Het geeft zichzelv' den dood!...

Maar gij, mijn Vaderland! (en fier klopt mij de boezem
Bij 't noemen van uw' naam)
Uw sappen zijn gezond; de heffe slechts, de droessem
Bezoedelde uwe faam.
Vaar voort, geliefde grond, dien eedlen geest te kweeken!
Zoo wel de tijdgenoot,
Als 't dankbaar nageslacht, zal dan van 't Voorbeeld spreken,
Dat ge aan Europa boodt.

GRONDWETSHERZIENING.

Waar duizend stemmen over Grondwet zich verheffen,
Is 't desbevoegden zwaar het ware doel te treffen.
Zóó komt zij noô tot stand, en Babel's torenbouw
Wordt dan het beeld van dit veeldradig weefgetouw.
Waartoe, in vredes naam, al dat petitioneren?
Alleen wie 't Regt verstaat, heeft regt hier te adviseren,
Voor 't minst bevoegdheid; en, wat kreet onze ooren treff',
Dat demonstratiekreet zich nooit bij ons verheff'!
Ziet rond slechts in den kreits van diepgeschokte Staten!
Wat niet al kwaads gesticht! hoe luttel goeds gelaten!
Aanschouwt Parijs in heel zijn demonstratiezucht;
Berlijn en Weenen, ach, met al hun straatgerucht!
En, 't oog naar God gerigt, herhalen wij 't elkander:
» Wie zacht zich spieg'len wil, die doe zulks aan een' ander.' "

REPUBLIEKEN IN SOORTEN.

(Zie *Handelsblad*, Mei ll.)

't Gaat wèl, 't gaat treflijk, hopsasa!
Nu heeft men reeds drie Republieken,
Een *roode*, een *witte*, een *blaauwe*, en, ja,
Een talloos tal van politieken.
De roode hijscht de bloedvlag op;
De witte heft de lelievanen;
De blaauwe voert den strijd ten top,
En wil den weg des roems zich banen.
Dan vecht men onderling zich dood,
Of waagt de krijgstrompet te steken,
En brengt alom verderf en nood,
Tot Nemesis Euroop zal wreken.
Dan komt de *zwarte* Republiek,
En — uit is 't met de rarekiek!

KOSTELIJK EN HEUGELIJK.

Een Volksman.

Wat kostelijke Revolutie! wat heugelijke Republiek!

Een Bewindsman.

Och, verg mij geen repliek!
Doch, wilt ge haar zoo heeten,
't Is zoo geheel niet mis.
Ja, *kostlijk*, in den zin van *kostbaar* wel te weten,
En *heugelijk* in dien van *lange heugenis!*...

ROOFVOGELS.

A.

Roofvogels, zegt Buffon, roofvogels zingen niet.

B.

Except de Fransche; want — die zingen 't hoogste lied.

MENGELWERK.

DE HEBZUCHT.

Proeve eener Moraal voor onzen tijd. Door K**S***

ONZE TIJD — Lezer! wat is er, dat ons beide meer ter harte gaat, vooral nu die tijd zoo onrustig en geweldig, zoo donker en dreigend, en toch ook weder zoo krachtvol en veelbelovend geworden is? Ei! daarom juist heb ik dit tooverwoord boven mijne Verhandeling gezet. Mij dacht, het zou terstond eene snaar van overeenstemming doen trillen, die anders zoo dikwijls gemist wordt bij al wat naam of vorm van *Verhandeling* draagt. Daarvan heeft het *Nut van 't Algemeen* ons doorvoed. Wij willen liever de drie eerste letters er aflaten, en *handelingen* zien; tooncelen, stout en krachtig, *à la* SUE of DICKENS. Indien zij prikkelen, wegslepen, den kunstzin streelen en het dagelijksch leven zijne eentoonigheid ontnemen; wat behoeven ze nog *nut* te doen bovendien? — Bah! die dorre zedekunde! die drooge Moraal! Wie begeert ze nog?

Sta mij toe, Lezer! dat ik van de *vrijheid* onzes tijds gebruik maak, om letterkundig en zedelijk een weinig minder *vrij* te zijn; en wees liberaal genoeg, om ook eens iemand te hooren, die nog wat ouderwetsch in dit opzigt is. Mij komt altijd nog de zedelijkheid als het hoogste in den mensch voor, het doel van zijn aanzijn op aarde: — dus ook van al wat dat aanzijn kan verheffen of veredelen, en van alle lektuur van smaak niet het minst. Alleen kan het de vraag zijn, of men den regten weg kiezen moet, ook door eene eentoonige vlakte, ook over steile heuvelen en scherpe rotsen, of wel een aangenamer wandelpad, dat al kronkelend en afwisselend voert tot hetzelfde doel.

Het ergerde mij steeds, dat de Moraal, de edelste en noodigste der menschelijke wetenschappen, bij het algemeen

altijd nog den naam van *dor* en *droog* op het voorhoofd draagt; waarom zedekundige boeken, verhandelingen, leerredenen zelfs, op veler spieren en oogleden eene zekere magische uitwerking hebben, die zich openbaart in geeuwen, rekken en slapen, hetgeen voorzeker den morelen toestand der lezers of hoorders weinig beter maakt. En toch, meer dan immer is de zedekunde behoefte voor *onzen tijd*, zal deze, de banden, die zijne vrijheidszucht niet langer dragen kan, losrukkende, zich niet zonder gids in den doolhof van eigene meeningen storten, zonder staf zich niet wagen op de glibberige baan van zinnelijkheid en van wetenschap beide. Ja, waar het geloof wankelt in onze dagen, waar een dierlijk *communïsme* met een vernieuwd bijgeloof, waar middeleeuwsche onverdraagzaamheid met het troosteloos *pantheïsme* strijden om de bouwvallen van Kerk en Staat, dáár is het de zedelijkheid alleen, die een volk redden, en de ware Godsdienst als hare onscheidbare tweelingzuster in zegepraal terugvoeren kan. En wat is zedelijkheid zonder zedekunde? Eene zee zonder kompas, een werkman zonder gereedschap, een hart zonder hoofd. Ja, eerst dan zal onze literatuur zich tot de hoogte verheffen, die haar weder en in waarheid klassiek maken zal, wanneer zij eene *zedekunde voor onzen tijd* heeft voortgebragt; niet in één boek, in één stelsel, maar in den geest, dien de heerschende smaak huldigt, die de groote mannen onzer eeuw bezielt.

Als ik de proef neem, Lezer! van eene »zedekundige Verhandeling, die niet droog, die voor onzen tijd berekend is," zult gij mij immers niet van aanmatiging beschuldigen? Ik gevoel mij te zwak, om hervormer van mijnen tijd te zijn; maar niet om een der droppels te wezen, die (naar het oude spreekwoord) den steen uitholt, niet door geweld, maar door dikwijls te vallen.

En zoo zal ik dan een' stap verder gaan, en vragen: wat eene »Moraal voor onzen tijd" van ons eischt? — Het antwoord is eenvoudig: »Nieuwe vormen." De waarheid, even als de schoonheid, is in wezen wel onveranderlijk; maar het is nu eenmaal zoo, en thans vooral: wie zijne waar, ook de beste, aan den man wil helpen, mag niet onverschillig zijn omtrent het

uithangbord van zijnen winkel, evenmin als omtrent de korfjes, waarin hij zijne bloemen en vruchten te koop biedt. En daar nu de *onzedelijkheid* een zoo fraai verguldsel op den sierlijk gevormden vreugdebeker legt, mag de *zedekunde* haar goud nog wel eens polijsten, en de ouderwetsche vormen van haar huisraad tot een nieuwmodisch fatsoen omwerken.

Behalve dat dus de *toepassing* der zelfde waarheid eindeloos verscheiden is, naarmate de gebreken des tijds van eene verschillende zijde moeten worden aangetast; ja zelfs de *inhoud* der zedeleer, pligten en ondeugden zelve, zich uitbreidt, inkrimpt of wijzigt naar de behoeften van elken leeftijd; moet ook de *vorm* zich immer veredelen, en den smaak der eeuw volgen, in zoo verre die geen volslagen wansmaak is. Onzer eeuw zijn nu eenmaal de tanden te stomp en is de maag te zwak geworden, om de voedzame, maar taaije *zedekunde* van REINHARDT en zijne volgelingen met smaak te orberen en behoorlijk te verteren; dezelfde spijs moet dus, nog verfijnd en veredeld, van bolster en zemelen ontdaan, maar vooral smaakvoller toebereid en opgedischt, worden aangeboden. Deugd en ondeugd, — om met eigenlijke woorden te spreken: — deugd en ondeugd, aanleg en verbastering, herstel en volmaking der menschelijke natuur, moeten aanschouwelijk worden voorgesteld. De ondeugd moet als eene levende slang of een brullende tijger ons voor oogen staan, en niet als een skelet worden uiteengenomen; de deugd moet een Engel zijn, die ons onweêrstaanbaar tot zich trekt, en geen meester, die ons de les opleest. Kortom, de *Moraal voor onzen tijd*, die ik mij als in de geboorte voorstel, moet ons omringen met schetsen uit het dagelijksch leven, waar nu eens de gloed der hel doorschemert, dan weder het licht des Oneindigen op terugkaatst; zij moet op den achtergrond ons den hemel der volmaking aan de eene zijde schilderen, aan de andere den afgrond der zedelijke verdorvenheid; en terwijl zij den smaak streelt en de verbeelding boeit, zal zij ook het hart treffen en het verstand winnen..... Lezer! terwijl ik aan de Moraal zoo hooge eischen doe; terwijl ik verder, dat de zedeleeraar

van den professoralen katheder of van den weleerwaarden kansel afdale; dat hij met ons leve en gevoele, hoore en zie, liefhebbe en hate; gevoelt voorzeker niemand uwer zoo goed als ik, hoe ik slechts met schroom mij aan eene *Proeve* waag. Ik heb daartoe de *hebzucht* gekozen, de oudste en meest algemeene ziekte van het menschelijk geslacht; eene ziekte, die ik u zoo gaarne helder en krachtig wilde beschrijven, in haar *wezen*, haren *oorsprong*, *voortgang* en *werking*; — om daarna in eenige beelden, naar de natuur geteekend, u de *hebzucht* af te schilderen, zoo als ze den mensch vergezelt op zijne reize van de wieg naar het graf.

Qui bene distinguit, bene docet, zegt een oud Latijnsch spreekwoord. Dat wil zeggen: »Wie de zaken goed uit elkander houdt, kan ze ook een ander het best uitleggen." Ik begon daarom ook nu met de vraag: »Wat is *hebzucht?*" Natuurlijk, denkt gij, *eene zucht*, eene begeerte, *om te hebben*. Maar nu verder: »Wat is *hebben?*" Toen ik mij zelven deze vraag deed, in schijn zoo doodeenvoudig, kwam mij gedurig weder, in plaats van een ordenselijk antwoord, het oudvaderlandsche spreekwoord in de gedachte: *Hebben is hebben, maar krijgen is de kunst.* Die verklaring is nu wel mathematisch juist, maar brengt ons ook geen voetstap verder; alleen leert ze ons, dat het *hebben* reeds door onze wijze voorvaderen als eene zeer begeerlijke zaak beschouwd werd, als een genot, waarvoor men de kunst van *krijgen* zoo ver mogelijk uitbreidde en in al hare takken beoefende. Van dit spreekwoord ging ik dus tot mijne woordenboeken over. Deze wilden mij diets maken, dat *hebben* hetzelfde is als *bezitten*. Maar ik ben wat ongeloovig op dat punt, en kan mij niet verbeelden, dat ergens twee woorden van ééne taal altijd en volmaakt hetzelfde zeggen. Zoo verkwistend zijn de volken met hunne woorden niet. Zij hebben er te veel noodig. Ik heb het dan ook hier beproefd. Ik stelde *bezitten* in plaats van *hebben:* »Ik bezit kiespijn!" »Ik bezit dorst of honger!" Maar neen, dat wilde niet. Daaruit maakte ik op, dat *hebben* nog iets meer zegt dan *bezitten;* dat het niet alleen een eigendom, maar ook eenig onmid-

delijk gevoel of genot daarvan uitdrukt; en daar nu hij gewoonlijk voor de geleerdste gehouden wordt, die met vrij wat omhaal de nieuwste en vreemdste gevoelens voor den dag brengt, waagde ik eene stoute gissing. Zou niet *hebben* verwant zijn met *happen*, een van die eerste natuurwoorden, die de mensch de beesten heeft afgeleerd? Vooronderstel eens, — met allen eerbied voor uwe achtbaarheid! — vooronderstel: gij speelt krijgertje, en reeds dikwijls hebt gij misgegrepen, maar eindelijk roept gij uit; — niet: »Ik bezit hem:" maar: »Ik heb hem!" Even als een hond — *sans comparaison* — die al lang eene vlieg voor de glazen vervolgd heeft en eindelijk hoorbaar toe *hapt* — hij heeft ze!

En vraagt nu iemand, waartoe deze geleerde taalzifterij ons brengt? — Zij stelt als 't ware het woord *hebben* in het midden tusschen *verkrijgen* en *bezitten;* zij verbindt een bijzonder genot aan het eerste oogenblik, waarop we van iets, dat ons behaagt, kunnen zeggen: »'t Is mijn!" En zij doet ons in die *hebzucht* iets zoo natuurlijks opmerken, dat het reeds met de eerste, nog ongevormde taalklanken verbonden is. Een nieuw bewijs daarvan vind ik in de bijzonderheid, dat hetzelfde woord in elf talen, tot in het Arabisch toe, met eene kleine verandering van uitspraak, is wedergevonden. Ik zal u al die vreemde klanken, *avoir, habére, haben* enz., maar besparen; en trek er alleen dit gevolg uit: dat *hebben* eene der oudste en grootste behoeften van het menschdom is; eene behoefte, die dagelijks terugkeerde en den mensch overal bij zijne omzwervingen op aarde vergezelde, zoodat het woord zich naar de eerste natuurklanken vormde, en zoo dikwijls gebruikt werd, dat het niet verroestte of verloren ging en dus vernieuwd moest worden, als zoo vele andere woorden.

Ja, juist dat algemeene der *hebzucht* treft ons, wanneer wij zoo, als uit de wolken of van eene andere planeet af, onze aarde overzien. Eilieve! zie dat rusteloos gewoel eens aan, van *Nova Zembla* af tot *Nieuw Zeeland* toe, en van het aloude *China* tot de roode mannen van westelijk *Noord-Amerika*. Waarheen woelt en keert en drijft en jaagt dat nietige kleine schepsel, dat het hoofd zoo stout omhoog

heft? Ginds is het een ijsbeer, dáár een walvisch, elders een hert of wild zwijn, dat men vervolgt; in die digte steenklompen, met rook gekroond, — men noemt ze steden — zijn het huizen, kleederen, meubelen, maar vooral van die kleine, ronde, afgesletene stukjes metaal, die men najaagt. En dáár, op ruime vlakten of zeeën, daar zien we de menschen zwermen, even als de bijen onder hare nieuwe koningin: 't zijn legers en vloten, die de schatten der vreemde landen najagen en die landen zelve wel zouden willen inzwelgen, in den oorlog met geweld, in den handel met list.... Ja, wanneer wij al dat gewoel nog eens overzien, dan is 't alsof de menschen alleen leven om te hebben, alsof de geheele polsslag van ons kortstondig bestaan op aarde in deze vier tempo's wordt opgelost: *krijgen*, *hebben*, *bezitten* en *verliezen*. — En, wat nu het ongelukkigste van alles is, deze aarde, anders toch nog al ruim voor zoo klein een schepsel, schijnt niet groot genoeg te wezen voor al dat najagen en grijpen en vangen: gedurig botsen er twee menschen in één huis of dorp of stad of land; gedurig twee menschenzwermen, die men volken noemt, in één werelddeel, tegen elkander aan. 't Is of er altijd twee of drie hetzelfde willen hebben; en bijna nooit jaagt de een zijn doel na, of een ander loopt hem in den weg. Beproef het slechts. Leg de grootste kamer van uw huis vol speelgoed, en zet er twee kinderen in. Geen uur, op verre na niet, of zij hebben reeds naar dezelfde fluit of trommel gegrepen, en slaan elkander met de stukken om de ooren. — Dat is de wereld! — Behoef ik u dan wel te zeggen, dat bij die botsingen der *hebzucht* de meeste ongelukken gebeuren? Dwaze en ondankbare mensch! En dan durft gij nog zoo menigmaal het ongeluk den hemel wijten!

Maar van den hemel gesproken, en daarvan gesproken met al den eerbied, die ons, nietige stervelingen, past; — 't is toch vreemd, dat een zoo lastige kwaal, als de *hebzucht* is, den mensch van nature schijnt aangeboren. Twijfelt gij nog? Ei, steek uwe hand eens uit! Ziet gij? De middenste vinger is de langste en dikste; de duim de kortste, maar ook de sterkste en geneigd zich om te buigen en

met de anderen in oppositie te komen. Brengen wij nu de vingertoppen tot een, dan is er juist eene holte open, voor een ei of appel bij voorbeeld. En die grijpende beweging is ons zoo natuurlijk, dat wij zelden de hand plat nederleggen. Ik denk daarbij wel eens aan een oud puntdicht van een' overleden' oom, dat ik onder andere familiepapieren vond en dat dus luidde:

De plakker, wil hij gelden winnen,
Steekt altijd regt de vingren uit;
Laat zulks een financier beginnen:
Ik wed, de man verdient geen duit!

Deze opmerking van het algemeene en aangeborene der *hebzucht* strekt zich evenzeer over de redelooze schepping uit. Ziet slechts leeuw en tijger: waartoe die scherpe klaauwen, met zoo veel kracht uitgeslagen, en die de eens gegrepen prooi niet dan verscheurd en vaneengereten loslaten? Ziet de roofvogels: van waar de gekromde bek, die te gelijk vasthoudt, doodt en verslindt? Ja, ieder dier bezit in bek en tand, in klaauw en nagel, in angel of staart, het een of ander inhalig wapentuig, en de sterkste spiervorming heeft zich doorgaans in de wapenen der *hebzucht* gevestigd. Zelfs bij de minst gevormde en ontwikkelde dieren, de vele polypensoorten, vindt men oog noch oor, kop noch staart, maar toch altijd eene opening, die inslokt, en zich daarna toeknijpt, om het ingezwolgene te behouden; zoodat men, wel wat prozaïsch, maar daarom niet minder waar, zou kunnen zeggen, dat de grondtype der geheele bezielde schepping een leêge geldzak is.

Doch onze opmerking gaat nog verder. Ook de onbezielde schepping gaat aan dit euvel mank. Niet alleen dat de planten hare voedingsbuizen van zelve openen en sluiten, en de vochten daarin optrekken; de natuur leert ons bovendien, dat alle, ook onbewerktuigde ligchamen eene zoogenaamde aantrekkingskracht bezitten. En daarbij gaat het al eveneens, als onder ons menschen: die het meeste heeft, wil het meest hebben. De bergen trekken veel meer regen en sneeuw naar zich toe, dan de valleijen, die het zoo veel meer noodig hebben.

Ja zelfs de groote en schitterende zon, die toch onzen kleinen en donkeren aardbol niet behoeft, trekt hem zoo sterk naar zich toe, dat hij reeds zesduizend jaren rusteloos loopt, wat hij loopen kan, om ten minste op een' eerbiedigen afstand van zijne gloeijende vriendin te blijven. Stond hij slechts een oogenblik stil, dan werd ons gansche lieve vaderland, en wij met hetzelve, in haren gloed verzwolgen!

Om nu van dat vreeselijk denkbeeld en tevens van dien onaangenamen indruk van al dat grijpen en halen in de schepping ons te verpoozen, willen wij eens hooger opzien en het oog ten hemel slaan, die toch niet zonder wijze bedoelingen al het geschapene zoo inhalig zal hebben gemaakt; en dan merken wij op, dat de grondregel der schepping in een spreekwoord wordt uitgedrukt, dat misschien wat plat klinkt, maar toch in vollen nadruk waar is: *Elk zorgt voor zich zelven, en God zorgt voor ons allen.* De opperste Wijsheid heeft een krachtig beginsel van werkzaamheid in al hare schepselen gelegd. Dat beginsel is de behoefte, de zucht, om zich te verzadigen, te vervullen, uit te breiden. Die natuurlijke *hebzucht* behoort dus tot de eerste voorwaarden van alle bestaan, tot de voortduring en volmaking van ons wezen. Wij zelve zijn het middelpunt, van waaruit wij alles beschouwen, waarheen wij alles, als met honderd armen, trekken. Daardoor alleen blijven wij, wat wij zijn, worden wij, wat wij moeten wezen. En hoe meer nu een schepsel ontwikkeld is, te sterker werkt die *hebzucht*, te verder breidt zij zich uit, te meer middelen staan haar ten dienste. Wat bij de onbezielde natuur alleen eene werktuigelijke kracht is, dat wordt bij dieren en menschen genot, drift, hartstogt, in zijne werking en uitbreiding eindeloos. En denkt u nu eens de *hebzucht* weg; stelt u al het geschapene voor als voldaan, verzadigd..... Eene onuitstaanbare rust verspreidt zich over al wat leeft. de tijger legt zich onverschillig neder bij het lam, de roofvogel rust op de duiventil, plant en boom zelfs schijnen versteend, en de mensch ziet vadzig dat alles rond en begeert het niet. Het is een doffe, loome slaap, die zijne vleugelen uitbreidt over de natuur; een slaap, die de voorbode schijnt van den

dood der schepping.... o Neen! keer weder, gij *Hebzucht!* als de polsslag van het leven der natuur! Liever onrust, liever strijd, liever wenschen en tranen, dan die steenen rust, dan die sombere doodslaap des heelals!

Wij zijn in onze beschouwing van het *wezen* der *hebzucht* tot een geheel ander resultaat gekomen, dan wij dachten. Wij meenden eene hatelijke ondeugd te vinden, en wij vonden eene heilzame natuurwet. En toch rigt ze zoo veel kwaads aan, en kunnen wij van haren naam de gedachte niet afscheiden aan iets, dat der menschelijke natuur onwaardig is! Wij moeten dan van de hoogte, van waar wij de aarde overzien hebben, een weinig afdalen, om de *hebzucht* in haren sterksten en diepsten schuilhoek, in het menschelijke hart, na te gaan, om daar haar *ontstaan*, haren *voortgang* en hare *werking* te leeren kennen.

Sommige hoogwijze moralisten, die den geheelen mensch logisch uit elkander nemen en weêr ineenzetten, zeggen ons, dat *hebzucht* en *gierigheid* uit *zorg voor de toekomst* voortkomen; maar het zal toch wel geene *zorg*, geen nadenken over de *toekomst* zijn in dat kleine wicht van naauwelijks een half jaar oud, als het zoo driftig naar den sleutelbos grijpt; als het dien met inspanning van al zijne krachten vasthoudt, zoodra gij het zijnen buit ontrukken wilt; als het eindelijk in tranen uitbarst en stampvoet van drift, zoodra het den kampstrijd om den dierbaren sleutelbos verloren heeft? En toch, dat *grijpen* is de *hebzucht*, dat *vasthouden en schreijen* is de *gierigheid*. Zij werken instinktmatig, eer nog de gedachte aan de *toekomst*, eer nog eenige *zorg* of bezorgdheid geboren is. Zij zijn daarvan de voorboden, en niet de vruchten.

De *hebzucht* ontstaat dus te gelijk met de eerste *kennis*, zoo als de *gierigheid* ontstaat met het eerste *bezit*. Als ik van kennis spreek, bedoel ik geene redelijke kennis, geene bekendheid met de eigenschappen der zaken, die ons omringen; maar alleen die eerste nog duistere bewustheid, dat er iets buiten ons bestaat. Hieruit volgt, dat de *hebzucht*

geboren wordt te gelijk met de ontwikkeling der zintuigen, die ons de buitenwereld bekend maken. Dat kind met den sleutelbos, wat is er al veel in zijne kleine ziel omgegaan! Toen het ter wereld kwam, gevoelde het al ras een zeker ledig: den onaangenamen prikkel van honger en dorst, bij een kind nog zoo niet vaneengescheiden. Het schreeuwde, om zijne smart lucht te geven. Toen legde eene teedere moeder of goedhartige voedster het aan de borst; en nu gevoelde het voor het eerst, schoon van dat gevoel zich zelf nog niet bewust, dat de wereld schatten bezit, die het nog niet kende, en dat de eerste van alle schatten de borst eener moeder is; en behoefte en genot beiden bragten in het ligt bewogen kinderhart de *begeerlijkheid* te weeg, het kleine mostaardzaadje, waaruit de grootste boom zal opwassen!

Maar het is vooral met de ontwikkeling van het *gezigt*, dat de *hebzucht* aangroeit. Het *blinde* kind grijpt naar het warme en zachte bont, of brengt, wat gedruisch maakt, naar de kleine ooren; maar bij meer gelukkigen wordt aldra het gezigt de geliefdste gids tot genot. Reeds is de prikkeling der zintuigen van zelf aangenaam, en onder boer en burger wordt het te regt voor het eerste teeken van menschelijkheid gehouden, als het kind de lamp naziet. Het is niet nieuwsgierig naar die vlam, maar wil het genot van te zien hernieuwen, en bemerkt bij toeval, dat daartoe het omdraaijen van het hoofdje genoeg is. Evenzeer bij toeval strekt het weldra de handjes uit, en sluit de vingers, en trekt, nog vrij onhandig, uw' sleutelbos naar zich toe. Het kind bemerkt, dat die door het naderbij komen grooter wordt in zijn oog, en met zijn handje bewogen rammelt: welk een schat, welk een genot voor oog en oor beide! een genot, dat nog grooter wordt door het gevoel van eigen kracht, van volle en vrije beschikking, van een *hebben*, een eigendom!..... Waarlijk, gij ruktet het kind uit zijn klein paradijs! Waarom moest daar ook juist de meid binnenkomen, en iets uit kast of kelder vragen, en gij den onschatbaren sleutelbos noodig hebben?

Wij hebben wat lang in de kinderkamer vertoefd; maar waar konden wij ook beter tot den eersten wortel der *heb-*

zucht doordringen? Later is er zoo veel onkruid door elkander heen gegroeid op den akker onzes harten! — Zoo staat dan de eerste ontwikkeling der *hebzucht* in natuurlijk verband met die der zinnen, en even snel is haar voortgang, even krachtig hare werking. Ja, de *hebzucht* is reeds tot hare volle kracht aangewassen, eer de rede is ontwaakt, en deze hare zedelijke waarde gewogen, hare vele gevolgen nagegaan heeft. De *hebzucht* van een klein kind is dus noch goed, noch kwaad; zij is alleen natuurlijk.

Maar 't zijn de zintuigen alleen niet, die gedurig de *hebzucht* voeden; 't is ook, en niet het minst, de *verbeelding*. De verbeelding is de spiegel der zintuigen, van het gezigt vooral; maar een spiegel, die vaak verheldert, vergroot. Zou het anders niet vreemd, niet onverklaarbaar zijn, dat de mensch bijna altijd sterker begeert, dan geniet? Men kent niets zoo van nabij, als hetgeen men bezit. De roos prijkt van verre; de doornen wonden de hand, die ze houdt. Als gij dus ten halve gezien, of het genot slechts geraden hebt; of als slechts een flaauw geheugen uit vroeger' tijd u is bijgebleven, uit den jeugdigen leeftijd vooral, zoo veel vatbaarder voor genot; — o hoe siert niet de weelderige verbeelding dat half voltooide of half uitgewischte beeld op! in wat helderen glans tooit de bedriegelijke spiegel die nevelachtige gedaante! Zoo prikkelt de verbeelding de *hebzucht* aan, en deze spant alle krachten in, om die heerlijkheid toch haar eigendom te kunnen noemen..... Ziet dien jongeling, verrukt, dat hij voor 't eerst eene ananas proeven zal.... Ziet dien ouden man, die met vreugde den appelboom terugvindt, waar hij in zijne jeugd van gegeten heeft.... Het is de *verbeelding*, die beider *hebzucht* geprikkeld heeft, en nu — te leur stelt! Bij den jongeling was het de verbeelding der toekomst, bij den grijsaard de verbeelding van het verledene: — nu is die waterbel gebarsten, en de ananas is niet meer dan eene smakelijke vrucht, de appel zelfs hard en wrang geworden!

Zoo wordt de *hebzucht*, door gezigt en genot geboren, door de verbeelding gedurig sterker aangeprikkeld; en, hoe dikwijls ook bij het bezit in hare verwachting te leur gesteld,

zij laat zich niet afschrikken. Integendeel, dat gedurig wenschen en begeeren wordt gewoonte, wordt behoefte voor ons. Het wekt ons iederen morgen uit den slaap; het oefent al onze ziels- en ligchaamskrachten; het toovert ons in dat ééne woord *hebben* een ideaal voor het oog; — en het ideaal alleen kan den mensch voldoen, daar hij voor eindeloozen voortgang geschapen is. En hoe verder wij nu voortgaan, en hoe ouder wij worden, te meer groeijen onze behoeften aan, en met onze behoeften onze wenschen. Daarbij komt de opmerking en ondervinding van gemis, van armoede; de zorg voor eene toekomst, die ons hoe langs zoo nader schijnt te komen, daar wij ze in de kindschheid eindeloos verre stelden; — en ziedaar *de hebzucht, uit de zinnen geboren* en *door verbeelding gekweekt,* nu ook *door het verstand en de ondervinding gebillijkt;* zij wordt er minder instinktmatig door en minder vlugtig, meer vast, bestendig, beredeneerd. Onze onbeschaafde voorvaderen, nog meer den kinderen gelijk en alleen op oogenblikkelijk genot afgaande, jaagden woedend, grepen geweldig, gelijk de havik neêrvalt op zijne prooi; wij, hunne kinderen, wij staren lang en scherp op het begeerde, wij treden er behoedzaam op toe, maar houden dan ook vast, wat wij houden kunnen. Wij konden het in een' anderen zin het kind bij VAN ALPHEN nazeggen:

> Dat leerden wij van onze kat,
> Die uren lang gedoken zat,
> Om op een muis te loeren!

En zoo zijn wij al weder een' stap gevorderd. *De hebzucht* is niet enkel meer de vriendin van *de zinnen* en *de verbeelding*, zij heeft met *het verstand* een verbond gesloten. Van dat oogenblik af ziet zij minder op oogenblikkelijk genot, dan op duurzaam behoud. Zoo gaan wij van *hebben* op *bezitten* over, en vestigt zich het denkbeeld van eigendom. Dat denkbeeld is zelfs den dieren niet vreemd. Hun hol, hun wintervoorraad is het hunne, dat zij met hand en tand verdedigen. Ja, 't is bijna, of de dieren, in hunnen omgang met menschen, ook in dit opzigt iets aan be-

schaving winnen. Zoo begraaft de hond, trots den besten gierigaard, het been, dat hij morgen wil afkluiven, en pikken de hoenders den vreemden gast weg, om het hok alleen te hebben. Maar toch bij ons menschen alleen heeft het eigendom zich zoo ver mogelijk uitgebreid. De aarde, met al wat zij heeft en geeft, berg en dal, land en zee, akker en weide, woud en woestijn, is reeds bijna geheel onder het hebzuchtig menschdom verdeeld; en weldra zullen alleen de Noord- en Zuidpool, met hunne ijsschotsen en witte beeren, nog ter liquidatie overschieten.

Bezitting, *eigendom*, — wat streelende woorden! Vrij te kunnen genieten, gebruiken, beschikken, ook voor anderen of voor de toekomst zorgen; en dan daarbij onzen *hoogmoed* gestreeld te zien door hetgeen wij in de wereld hebben, onze *eerzucht* door hetgeen wij in de wereld zijn! — Waarlijk, de *hebzucht*, door het verstandig overleg tot haren vollen wasdom ontwikkeld, is de dienares van al onze hartstogten, is de ziel onzes levens geworden! Zij is dat allermeest geworden, nadat zij één enkel voorwerp gevonden heeft, waarop zij zich bij voorkeur vestigen kan, dat het brandpunt is van al hare wenschen, het beeld van alle bezitting, de sleutel tot alle genot.... Dat ééne voorwerp — gij hebt het reeds geraden — is *het geld!*

Zoo heeft dan de vlinder, die vroeger vrolijk in het rond fladderde, zich op ééne bloem bij voorkeur nedergezet; eenvoudig gesproken, de *hebzucht* is *geldzucht* geworden: — *gouddorst* plegen de dichters te zeggen; maar onze prozaïsche eeuw is ook met zilver tevreden. — Van dit oogenblik af krijgt de menschenwereld iets van de tafel, waar in 't rond kinderen zitten te spelen. Zij hebben de al te kinderachtige pepernoten verlaten, om zich van blinkende pachtpenningen te voorzien; *genot* is voor *bezit* geruild. En daar zitten zij nu, elk met zijn hoopje vóór zich, dat hij met de linkerhand vasthoudt, terwijl de regter zich tot nieuwe winst uitstrekt, en men nog onverwacht en onwillig opstaat, als de boodschap komt, dat het tijd is.... Ja, zietdaar de menschenwereld!.... En sedert wij nu allen rondom die groote speeltafel gezeten zijn, heeft de *hebzucht* gedurig eene

andere gedaante en daarbij gedurig een' anderen naam aangenomen. *Begeerlijkheid* is de algemeene naam gebleven, waar ze zich heinde en ver, ook buiten het gebied van het geld, uitstrekt; *geldzucht* werd ze, zoodra zij de waarde daarvan leerde kennen; *winzucht*, toen zij de kansen van spel en handel begon te berekenen; *inhaligheid*, in den omgang met anderen, en *schraapzucht*, bij het ophoopen van haren schat; maar altijd nog is *hebben* het groote tooverwoord, dat haar opwekt en drijft en bezielt.

Maar nu, te gelijk met het bezit, het bezit van geld vooral, ontwikkelt zich een andere hartstogt, dochter der *hebzucht*, maar koeler, vaster, bestendiger, dan hare vaak wufte en hartstogtelijke moeder. Het is jammer, Lezers! maar *houzucht* gaat niet, anders had ik op eens het woord gevonden. Ondertusschen hebt gij mij begrepen. De *hebzucht* heeft haar doel bereikt. Wij bezitten het gewenschte. Dat bezit voldoet wel niet geheel, maar is toch aangenaam. Vooral het bezit van geld of geldswaarde is streelend, omdat het een ideaal in zich bevat van alles, wat men daarvoor koopen en daarmede doen kan. Ziet dien knaap, die reeds ver genoeg in het rekenen gevorderd is, om te weten, dat een gulden twintig stuivers of honderd centen heeft. De sneê koek kon hij slechts opeten, de prent bezien of kleuren, en met trommel of fluit wat geweld maken; maar met dien gulden kan hij *alles* doen: al wat zijn hart wenscht, kan hij er voor koopen! En dat *kunnen* nu, die verbeelding van alle mogelijk genot, die waarborg voor de wenschen en behoeften der toekomst, zietdaar de tooverkracht van het geld! Zietdaar, waarom zoo velen met innig welgevallen op dien schat zien en hem angstig bewaren, schoon hij op zich zelven reuk noch smaak voor ons heeft. Men moet met ROBINSON CRUSOE op een onbewoond eiland vervallen zijn, om het geld in een' hoek van zijne grot te werpen en er niet meer naar om te zien. En toch wierp ook de goede ROBINSON het wel in een' hoek, maar niet in de zee; hij bespaarde het nog voor eene mogelijke toekomst, en wist het bij zijne verlossing wel weêrom te vinden!

Zoo is dan uit de *hebzucht vasthoudendheid* geboren, en ook deze neemt weder bij het opwassen verschillende namen aan. Zoo lang zij aan den leiband loopt van verstandig overleg, draagt zij den eervollen naam van *zuinigheid;* maar verheft zij grommende de stem tegen pligt en liefde, die haar aan de beurs komen, dan noemen dezen haar *karigheid;* en heeft zij eindelijk allen teugel afgeworpen, al hare tegenstanders overwonnen, den geheelen mensch ingenomen, dan staat haar de hatelijke naam van *gierigheid* op het voorhoofd geschreven. En ziet nu eens, Lezers! wat weg wij al sprekende hebben afgelegd: het kind met den sleutelbos is tot een' ouden vrek opgegroeid; ook deze klemt een' sleutelbos in de hand, maar het is om den glans en het gedruisch der sleutels niet meer!

Nu zijn wij dan op het regte standpunt gekomen, om de *hebzucht* in de schaal der zedelijkheid te leggen, de onfeilbare goudschaal, waarmede de hemel de wezentlijke waarde der dingen weegt, en die ook hier op aarde de ware wijze leert hanteren, al is het nog met kinderlijke hand. Wij hebben het *wezen* der *hebzucht* leeren kennen, en haren *oorsprong*, *voortgang* en *werking* gezien. Ach! het gaat haar, als zoo menig mensch: de *hebzucht* wordt een onschuldig kind geboren, en sterft vaak als een bespottelijke dwaas of als een verachtelijke misdadiger. Neen, het is die algemeene natuurwet niet, — waardoor behoefte begeerte baart en het behagen de *hebzucht;* — het is die natuurwet niet, die wij berispen: want zij is onmisbaar tot instandhouding en volmaking van de schepping Gods. Het is dat kind niet, dat wij hard willen vallen, omdat het al wat blinkt najaagt, al wat wèl smaakt gretig aangrijpt: want het volgt de natuur en wordt zóó alleen mensch. Eerst wanneer de *hebzucht* een hartstogt, de kalme beek een woedende woudstroom wordt, staat zij schuldig voor de regtbank der zedelijkheid. Gelijk iedere begeerte, moet zij aan het bestuur der rede onderworpen worden. Zij moet altijd *het beste*, *het edelste* begeeren. Zij moet al wat zinnelijk

is, verlangen als een middel tot hooger, en nooit *het bezit* zelf tot haar hoogste doel stellen. Zij moet, eindelijk, geene *middelen* aangrijpen, dan die den toets van verstand en geweten kunnen doorstaan. Dan eerst is zij onschuldig, nuttig zelfs, edel en goed. Maar daarmede is zij zoo zeldzaam tevreden. Vroegtijdig en sterk opgegroeid, is de *hebzucht* meestal den teugel der rede ontwassen, eer haar die wordt aangelegd. Zij hecht zich vooral, door eene sterke zinnelijkheid gevoed, aan het zigtbare, het aardsche. Zij dient de onmatigheid, den wellust, den hoogmoed, de eerzucht, in wier behoeften zij voorziet; of zij beschouwt den eigendom, het geld bovenal, als doel en niet als middel, en voedt dus de afschuwelijke gierigheid. Zij wordt hierdoor de ziel van 's menschen leven en handelen, en grijpt ten laatste alle middelen aan, tot het vergif toe, het vergif voor ziel of voor ligchaam! En terwijl zij zoo den armen mensch als haren slaaf zwoegen of beven doet, staat zij voor de regtbank der zedelijkheid als misdadig, voor die des verstands als belagchelijk ten toon; ja, zij verwoest dikwijls door haar geweldig grijpen en krampachtig vasthouden haar eigen doel, gelijk het kind de waterbel barsten doet en de kapel vernielt, die hij aangrijpt; en de hebzuchtige leeft onder vloek en spot, en sterft in wroeging en gebrek, arm voor den tijd en voor de eeuwigheid!

Maar ik heb nog eene belofte te vervullen, en daartoe wordt het hoog tijd. Ik zou u de *hebzucht*, zoo als wij ze hebben leeren kennen, in eenige beelden schilderen, naar de natuur geteekend; en wij zouden daarin zien, hoe ze den mensch vergezelt op zijne reize van de wieg naar het graf, terwijl zij gedurig de gedaante aanneemt van den leeftijd, waarin hij zich bevindt.

De kinderkamer hebben wij reeds bezocht; begeven wij ons nu naar de school. — » Daar wordt geleerd," denkt gij. — Neen! daar wordt oneindig meer gedaan: er wordt geleefd en gehandeld, gespeeld en verhaald, gestolen en gestreden, gebeden en gevloekt; — kortom, daar is de beurs en het

schouwtooneel, de kerk en de kroeg, eene wereld met één woord voor onze woelige jeugd; en de onderwijzer, die er rondwandelt, al zoekt hij nog zoo het vertrouwen der lieve kleinen te winnen, hij behoudt altijd in hun oog zoo iets van de Fransche Douanen, die den vrijen handel stremden. Er wordt onder de tafel en achter den rug om, uit en in den zak, zoo wel als in het oor, al menig geheim weggesmokkeld; en 't is een bewijs van de kinderlijke vlugheid, dat, tusschen al die gewigtige zaken door, de les nog zoo geregeld haren gang gaat. — »Gewigtige zaken?" vraagt gij spottend. — Ja zeker, even gewigtig voor die kleinen, als de Ardoins of Russen voor den Effectenhandelaar op de Amsterdamsche beurs. Ziet maar eens, hoe druk daar dat hoopje kakelt: 't is een touw, een nieuw endje touw, juist voor een' tol groot genoeg, en een prentje, en een marmeren knikker, en daar ginds onder de meisjes eene collectie bonte katoenen lapjes, eenig in hare soort! Wat wordt er gefluisterd, gezwendeld, gevleid en gedreigd! Daar is zelfs eene nieuwe munt op deze beurs uitgevonden; want een halve cent is te groot: wie kan zoo maar centen bekostigen? De groote munt bij de jongens is de knikker; de kleine munt een griftje, zoo kort afgebroken als de kleine handen het breken kunnen; en bij de meisjes wordt er met spelden betaald. Wat woelt de *hebzucht* al onder dat kleine goedje! 't Is de eerste behoefte, de onschuldige begeerte van de kinderkamer niet meer: er is reeds weelde en hartstogt, berekening en bedrog mede vermengd. Hoe listig vleit dat meisje niet om een stuk koek! Wat dreigt daar ginds een ander, geheimen te verklappen aan den meester, alleen, om zich voor een' halven appel te laten omkoopen! En die kleine hand, die daar in den zak van den onnoozelen buurman glijdt!!... En toch is het nog geheel *kinderlijke hebzucht*, wuft en onbestendig, gedurig van het een op het ander afgeleid, meer op genot dan op bezit gerigt, doorgaans open of althans kwalijk te verbergen. Daar stormt de kleine troep van de trappen, nog druk pratende over den schat, dien zij niet verbergen kunnen, twistende en vechtende, om de nog hangende processen te beslissen;

maar op eens roept een der voorsten: »Jongens! een hond in 't water!" En lapjes en spelden, griftjes en knikkers, touw en tol worden in het slijk vertreden, of ze worden in den zak vergeten, en er naderhand als iets nieuws teruggevonden.

Maar onder dien gonzenden kindertroep hebben enkelen onze bijzondere aandacht tot zich getrokken. — Ik bedoel dat knaapje niet, met het ongunstigste dievengezigt, wiens hand wij betrapten in zijns buurmans zak. Die is reeds, wat hij worden zal. Er is geen verschil tusschen een' *dief* van acht en van tachtig jaren. Alleen is bij den laatste de ziekte der ziel tienmaal zoo lang en ook tienmaal zoo diep ingeworteld. De regte dief is altijd hij, die het als kind werd, en daarom is hij een der ongeneeslijkste kranken. Het schijnt bijna, dat zijne handen voor eigen rekening werken, eer nog het hoofd er helder van bewust is of het hart er gevoel van heeft. — Maar het waren een paar andere knapen en één onder de meisjes, die mijne aandacht trokken. Ziet gij dat hoopje daar over elkander heen op den grond buitelen? 't Is om een' cent, dien een voorbijganger onder den kindertroep wierp. Een paar kleinen hebben hem gevat, de een om des anders hand heen; maar ondertusschen komt *grove Hein* — wij zullen zoo vrij zijn, om de schoolnamen maar te behouden — en met den uitroep: »Gevonden goed is allemans goed!" rukt hij den cent de twee kleinen uit de hand. De een wil zich verdedigen, maar hij wordt met de vuist beantwoord; en *Hein* ziet niet eens om naar den knaap, wien de neus bloedt en die zoo jammerlijk kermt; — de ander smeekt: »Och! geef mij ten minste een' halven cent! Mijne moeder heeft geen brood." Maar *Hein* zegt koel: »Wat gaat mij uwe moeder aan?" — Dat is te hard, te ruw, te ongevoelig voor een kind! Ik vrees, dat wij die *woeste hebzucht* later als onmenschelijke *wreedheid* zullen terugvinden.

De tweede, die mijne aandacht trok, was dat kleine ventje, klein zelfs onder de kleinen. Zijn fijn besneden, wat bleek gezigt, zijne glurende oogjes en wat gebogen neus, zijn kort voorhoofd en kroezend haar, zijn buisje met glim-

mende knoopjes, zijn meer sloffende dan springende gang: alles verraadt zijne afkomst, al hoorden wij hem niet *kleinen Mozes* noemen. Ziet! daar staat hij achter een' boom; kijkt eerst voorzigtig om, of *grove Hein* hem ook overvallen kan, en telt daarna zijne schatten: één cent nam hij voor een griftje, dat voor een' halven is terug te koopen; voor een' koperen knoop maakte hij eene moeijelijke som voor een' domoor af, omdat hij wist, dat koper waarde heeft.... Neen, *kleine Mozes!* hoe aanvallig gij er anders uitziet en hoe vlug gij leert, uwe *hebzucht* is te *fijn*, te *berekend* voor een kind; misschien vinden wij u later als een' *woekeraar* weder.

Nog één uit den troep. 't Is een meisje. *Mooi Naatje* hooren wij ze noemen, en zij is ook inderdaad fraai. Fijner gevormde leest, schooner kastanjebruine lokken, levendiger oog en teederder gelaatskleur zullen wij niet ligt aantreffen. Maar wat zit zij daar met eenige anderen op dien kouden stoep, en dat in 't midden van den winter? Wat brandt dat bruine oogje, en beven die fijne lipjes, en verwt een vlugtig rood de teedere wangen? Ik zal het u zeggen. Dat meisje van dertien jaren, armoedig maar netjes gekleed en dat tot naaister wordt opgeleid, laat de kinderen prikken. Weet gij niet, wat dat prikken is? Hoe is het mogelijk! Ziet dan! Zij heeft een oud boek, waar hier en daar een prentje of lapje of tulpenblad in gelegd is. Dat slaat zij toe. De kleinen steken hun speld tusschen de bladen, en vinden op dat blad een prijs of een niet, dien zij met de speld betalen; en de adspirant-naaister zorgt wel, dat in het midden van het boek, waar de meeste kinderen prikken, het minst te halen is. Ook ons lief kind zit daar nu weder, als gisteren en eergisteren, en voelt de koude, en berekent den tijd, en bemerkt den motregen niet eens; bedenkt alleen, onder wat voorwendsel zij nog meer spelden van moeder krijgen zal.... Neen, *mooi Naatje!* al zijt gij nu een lief, gulhartig engelenkopje, uwe *hebzucht* is te *hartstogtelijk* voor een kind. Zouden wij die schoone trekken ook later in eene *speelster* herkennen?

Het tweede bedrijf des menschelijken levens is geopend.

Die spelende kindertroep, nadat de dood er zijne tiend van genomen heeft, het zijn menschen geworden; menschen, die zonder springen of zingen, regt door, over straat gaan; die het hoofd vol hebben van werken en zorgen; die, geclassificeerd in verschillende standen, zoo vele menschenrassen schijnen, waarvan elk ras zich zoo veel mogelijk onvermengd houdt; menschen eindelijk, die zich maar volstrekt niet kunnen begrijpen, dat de tegenwoordige jeugd niet wijzer en braver is. Er zijn schelmen en ware Christenen onder, domkoppen en staatslieden, bedelaars en nijvere werklieden, boeren en vorsten; maar het menschelijke is niemand geheel vreemd geworden. De jongeling zoekt genot, en het meisje opschik; de lagere stand ziet op het voordeel van den dag, en de koopman berekent jaren; de man zoekt doorgaans de winst buiten 's huis, en de vrouw de zuinigheid daar binnen; — maar *hebzucht* bezielt allen, min of meer. En het is *de hebzucht van den volwassen' leeftijd:* bestendig, berekend, doorzettend en meestal ontveinsd: het ruwe ijzer is tot blinkend staal gehard!

Maar zien wij nu eens rond, of wij geene oude bekenden vinden. Ik moet beginnen, met u daartoe tot eene verre reis uit te noodigen. Ziet gij daar ginds aan de Afrikaansche kust dat groote schip? 't Is een koopvaarder, die de Fransche vlag voert en vreedzaam langs een Engelsch schip henen drijft. Maar de boevengezigten der matrozen, het donkere oog des kapiteins, de verborgen draaibassen en geweren spellen onraad. Dáár hooren wij een' kreet uit het ruim, en op dien éénen kreet honderd. 't Is of in een donker bosch een enkele wolf al zijne makkers huilen doet. Stampvoetend roept de kapitein een' matroos toe: »Werp dan dien zwarten hond, die zijn' poot gebroken heeft, over boord!".... Wij huiveren.... Het is een slavenhaler! Daar beneden liggen honderd van onze natuurgenooten opeengepakt, naakt, door hunne kluisters gewond, door de geduchte zweep geteisterd; en een' dier ongelukkigen, die niet zwijgen kon of niet zwijgen wilde, en gedurig een algemeen gebrul verwekte, wordt de hersenpan verbrijzeld en zijn lijk over boord geworpen; en de kapitein ziet hem even na, zoo als gij een pakje naziet, dat voor u be-

steld wordt, of het wel den goeden weg opgaat.... Herkent gij hem niet, dien onmensch? Het is onze schoolknaap, *grove Hein*, die een man geworden is! En is er dan niets meer, dat dit steenen hart treffen kan? Zeker; het ligt daar ginds aan dien blaauwen gezigteinder, naar den kant van het westen. Uw oog ziet daar niets? Het zijne ook niet. Maar zijne verbeelding schetst er de slavenmarkt en de spaansche matten en het bankpapier..... Hij heeft geen hart meer. De *hebzucht* is er in plaats gekomen!

Van een koopvaardijschip is de overgang nog al geleidelijk naar de Amsterdamsche beurs. 't Is hier druk in den Effectenhoek. Die koopman vooral, eenvoudig, bijna achteloos gekleed, en toch onder de aanzienlijkste beurslieden zoo goed te huis, is enkel leven. Hij wipt op de teenen, om, zoo klein als hij is, goed te luisteren; onnavolgbaar bijna is de vlugheid van zijne tong, de scherpte van zijn' blik, de bewegelijkheid zijner handen; maar nadert hij dan weder dien dikken rentenier, voor wien hij speculeert, dan wordt alles beleefdheid, innemende zachtheid op zijn gelaat, en geduldig verklaart hij reeds voor de zesde maal zijn aanteekeningboekje, dat de ander met den bril op nog niet lezen kan. Maar hij moet tijdiger, dan anders, naar huis. De rijke *Levi* komt zijne dochter voor zijn' zoon ten huwelijk vragen..... Den ganschen avond wordt er over het gewigtig onderwerp gesproken, — over het geld namelijk, dat het meisje ten huwelijk brengt, en waarmede de jongeling zich zal nederzetten. Er wordt gedongen en geboden, geweigerd en toch weêr aangeknoopt, en eindelijk geschreven en geteekend, alsof 't hier in *Amsterdam* de slavenmarkt ware, in plaats van in *Zuid-Amerika*. En in den slaap berekent de gelukkige vader nog, hoe duur hij eenige meubelen kan schatten, die zijne *Rachel* medeneemt, en hoe de rijke schoonzoon hem nieuwe handelswegen zal openen..... Gij hebt hem reeds herkend, onzen *kleinen Mozes* van de school. Hadden wij het niet gedacht, dat wij hem als een' *inhaligen speculant* zouden wedervinden?

Maar onze derde oude kennis, *mooi Naatje*, waar is die gebleven? Gij zoudt ze bijna niet herkennen in die prach-

tige dame, zoo bevallig, zoo geestig, zoo lief voor man en kinderen, en, schoon wat al te opgeschikt, toch zoo smaakvol gekleed. Bespieden wij haar in huis, onder kinderen en dienstboden, niemand zal ze van karigheid beschuldigen. Zij schijnt eene opmerking te bevestigen, die ik wel eens maakte, dat dikwijls bij de vrouwen de gierigheid in eene omgekeerde rede staat tot de schoonheid, en dat geene vrouw enkel leeft *om te hebben*, zoo lang zij nog leven kan enkel *om te behagen*. Maar bespieden wij nu onze Mevrouw A— — wij durven geen *mooi Naatje* meer zeggen — op de speelpartij, die zij gevraagd heeft. Ziet, met wat vurige drift die oogen over de tafel rollen, hoe haastig zich die bevende hand naar de behaalde winst uitstrekt, hoe schamper zij op de lippen bijt en hoe scherp zij antwoordt bij eene slechte kaart!.... Een oud, achtbaar heer treedt ongemerkt achter haar. Juist moet zij zelve de kaarten geven, en ze gaan zoo vlug door hare handen, alsof ze de *tours d'adresse* van BAMBERG had bestudeerd; maar toch heeft de oude heer genoeg gezien, en schudt even het hoofd en fronst de wenkbraauwen, en fluistert zijne dochter, die bij haar te gast is, in: »Laat ons gaan, *Engelina!*" — »Nu al, Papa? Ik amuseer mij altijd zoo bij die lieve Mevrouw A—." Maar ontroerd geeft het beminnelijk kind een' gil, als Papa haar op een' ernstigen toon toefluistert: »Gij komt hier nooit weêr: zij is eene *valsche speelster!*"

Het tweede bedrijf van het menschelijke leven loopt ten einde. Het derde begint. Het zijn de kwade dagen, waarvan de *Prediker* reeds zeide: »Ik heb geen' lust in dezelve!" Weêr zijn aanmerkelijk de gelederen gedund. De dood is na de eerste tiend tot zijnen oogst ingegaan; hij heeft verre de meesten reeds weggemaaid, en zijne zeis raakt en wondt nu en dan de overigen. Wij zouden haast denken, dat er voor de *hebzucht* geene plaats meer was in dat afgeleefde gebouw, dat straks wordt gesloopt, op dat korte eind wegs, dat zoo haast naar den meetpaal helt. Maar wij zouden ons bedriegen. Wij zouden vergeten, dat de *hebzucht* geene berekening is, maar een hartstogt, die invreet als de kanker, en

eindelijk niet anders meer, dan met het leven, is uit te rukken. Echter neemt ook zij het eigenaardig karakter des ouderdoms aan, en gaat meestal in gierigheid over. De oude man durft zich en het zijne niet wagen: hij heeft zoo veel ondervonden! Hij ziet ook tegen de moeite van handelen op, en kan 's nachts niet slapen, als er finantiëele zaken van hem wakker en loopende zijn. Daarom verkiest hij het bewaren, of waagt hoogstens zijn geld aan een' zékeren intrest. En terwijl de spijs hem walgt en het gesprek hem verveelt en de vrolijkheid hem eene dwaasheid is, zijn die blinkende hoopjes, die kostbare papieren, met de courant er naast, om den koers te berekenen, zijn eenig vermaak..... O! het is wel hinderlijk voor ons gevoel, een oud man en zijn geld, kort vóór het scheiden, nog zoo aan elkander verkleefd te zien; maar bedenkt toch ook, hoe zwak, hoe hulpeloos, vaak verlaten en veracht de arme grijsaard is, als hij niets meer betalen kan, en men weet, dat hij niets zal achterlaten!

Wilt gij deze trekken in een voorbeeld zien? Gaat met mij dat vertrek binnen, rijk maar slordig, ruim maar somber, de kamer van een' ouden podagrist. Daar zit hij, met dat grof gebeente, dat norsche gelaat, en neemt reeds ten tweeden male de bel in de hand, en vloekt even hard als hij belt. Een vreeselijke storm barst boven het hoofd der oude hospita los. Oogenblikkelijk moet de meid worden weggezonden: zij legt het vuur niet goed aan; zij maakt den warmen wijn te heet; zij komt niet, als er gebeld wordt. En als nu de brutale deern van huur en kostgeld spreekt, werpt de oude Nabob haar twee zeeuwen naar het hoofd. Hierop vervolgt hij den brief, dien hij begonnen is. De inhoud bedreigt een' armen neef, dat hij oogenblikkelijk uit het testament zal geschrapt worden, als hij nog eens zulk voddegoed van flenel en taf levert..... Herkent gij hem?.... Het is onze *grove Hein* van de kinderschool. Hij maakt nog slaven, als vroeger, en wreekt op hen zijne magteloosheid: hij maakt slaven, niet meer *om* geld, maar *met* geld.

Zouden wij onze tweede oude kennis ook weêromvinden? O ja; maar om hem oud te zien, moeten wij een tiental ja-

ren later komen. Een' financier lijfrente te betalen, is niet voordeelig. Hij leeft te matig en werkt te wiskunstig: beide de beste middelen, om oud te worden. Daar zit dan eindelijk de oude *Mozes*, de magere handen in den japon gestoken en de voeten op eene koperen stoof: want zijn thermometer teekende nog geen 40° Fahrenheit: daarboven mag de meid nooit vuur aanleggen. 't Is den ouden man niet bijzonder voordeelig gegaan. Schoonzoon *Levi* was een schurk, en is schoonpapa te slim af geweest. Er stond ook niet in het huwelijkscontract, dat hij een eerlijk man moest zijn. Daar is geen woord van gerept. En nu zit daar de oude *Mozes*, eenzaam en verlaten: want zijne vrouw is reeds lang niet meer; ook zijn eenig kind, zijne *Rachel* is gestorven. Arme man! Maar hij schijnt het toch wèl te hebben. Met den bril op den scherpen haviksneus staart hij op zijn grootboek. De oogen, nog altijd klein en scherp, schijnen uit de oogkassen en tusschen de zware grijze wenkbraauwen voorwaarts te willen dringen. Ja waarlijk! Met heimelijk beleenen van goud, zilver en edelgesteenten, met kleine voorschotten, tegen een' stuiver van den gulden iedere week, en met vele andere eerlijke middelen, is hij in het laatste jaar duizend gulden vooruitgegaan. Tien maal nog zulk een batig saldo, natuurlijk telkens klimmend *pro rato*, en hij is de man weder, die hij geweest is..... »*Hanna!* ge moest het vuur aanleggen: 't is wel 42°, maar ik kan niet meer schrijven: dat is ook schaê..." En de tachtigjarige man houdt de blaauwe handen digt aan den haard, om toch ook van het vuur goede intrest te trekken!

Wij hebben nog een laatste bezoek af te leggen. Herkent gij ze wel, die oude dame met het effen mutsje en eenvoudig kleed, met den tandeloozen mond en de holle oogen, met de beenige hand en den gebogen' rug? Wat is zij veranderd, *mooi Naatje*, in- en uitwendig veranderd! Aan den devoten gang en den grooten Bijbel, zoo wel als aan het kleindochtertje naast haar, dat geen goud en geene krullen in 't haar mag dragen, en nooit, nooit kaarten in handen krijgt, bemerkt gij al, dat zij der wereld is afgestorven. Ook zij heeft rampen gehad. Haren man en hare beide kinde-

ren heeft zij verloren, en alleen de kleine, lieve *Mina* over gehouden, die ons hare kindschheid herinnert. Daarna heeft haar die vrees voor den dood aangegrepen, die het bijgeloof zoo vaak met de ware vroomheid verwart. Mogt gij het nooit weten, blonde *Mina!* waarom uwe streng denkende grootmoeder aan schoppen boer horens en bokspooten ziet! Maar haar hartstogt, de *hebzucht*, is dan toch uitgeroeid? Dat hopen wij ten minste. Ziet, daar gaat zij heimelijk naar de achterdeur. Een arm man wacht haar. Zij heeft geld in de hand. Een aalmoes zeker. Onbekrompen reikt zij het den arme over?.... Maar hoe? Hij geeft haar ter sluik een gedrukt rood briefje over.... Ach! zij heeft de kaarten de voordeur uitgeworpen en met den Bijbel verwisseld; maar de loterij is door de achterdeur binnengeslopen!

Neen! redenering noch ondervinding, ouderdom noch vreeze des doods kunnen de *hebzucht* uitroeijen, die het diepst van alle hartstogten wortelt, omdat zij het vroegst geboren wordt, zich wijzigt naar het verschillend klimaat van elken leeftijd, en eerst met ons sterft. Een krachtiger tegenwigt moet van kinds af tegenover haar in de weegschaal worden gelegd: het is *de liefde*, die met den naaste gevoelt, geniet en lijdt, en dus ophoudt, zich zelve alleen tot het middenpunt harer groote of kleine wereld te stellen. Maar bovenal moet die algemeene drijfveer der natuur, die niemand onzer in zijne borst verlammen kan, hooger worden gerigt, op schatten van blijvende waarde; schatten, waarmede wij ons zelven waarlijk verrijken, zonder anderen iets te verarmen: op waarheid en deugd en eeuwig leven. Dan eerst, wanneer de *hebzucht* die hoogere schatten leert begeeren, dan eerst ontwikkelt onder hare leiding de man al zijne kracht, de vrouw al hare zachtheid. En de grijsaard kromt zich niet over zijn goud, keert niet tot het kinderspel der blinkende penningjes weder; maar hij rigt het hoofd opwaarts, en het doffe oog verheldert zich, en de stramme hand wijst er heen: dáár is zijn schat: hij is dien nabij!... Hij blikt nog eens, vurig en zalig; hij grijpt nog eens, vlug en krachtvol; en sterft..... Zijn sterven is gewin!

DE ENGELSCHE DICHTER COLERIDGE TE BRISTOL.

(*Vervolg en slot van bl.* 346.)

Na *Duitschland* en *Italië* te hebben doorwandeld, was COLERIDGE in 1807 ten tweeden male te *Bristol* gekomen. Toen hij er voor de derde maal in 1814 terugkeerde, om er zijne lezingen over SHAKSPEARE te houden, was de uitmuntende JOSEPH COTTLE misschien de eenige van zijne vertrouwde vrienden, die de wezentlijke oorzaak van zijne geldelijke ongelegenheid niet kende. Hij had dikwijls over hem gesproken tegen de beroemde dichteres HANNAH MORE, en had beloofd hem aan haar voor te stellen. Hij bragt hem, dien ten gevolge, naar *Barleywood*, het verblijf van deze geleerde Puriteine, dat op twaalf Engelsche mijlen van *Bristol* lag. »De ontmoeting," verhaalt hij in zijne *Herinneringen*, »was van weerskanten aangenaam, en het gesprek zeer levendig en schitterend; maar ik voelde mij getroffen door iets zonderlings in den blik van COLERIDGE. Den volgenden dag gaf ik aan eenen gemeenschappelijken vriend de onrust te kennen, waarmede ik gedurende dat bezoek zijne paralytische bewegingen had opgemerkt en het beven zijner handen, die elkander moesten ondersteunen, zoo dikwijls hij een glas wijn aan den mond wilde brengen. *Dat komt*," antwoordde mij die vriend, *van de bovenmatige hoeveelheid opium, die hij gebruikt.*

Bij deze ontdekking werd de goede JOSEPH COTTLE van treurig medelijden bevangen. Het was nog niet lang geleden, dat hij boven zijne eigene tegemoetkomingen aan COLERIDGE eene som van 300 pond had ter hand gesteld uit naam van eenen onbekenden bewonderaar, (den Heer DE QUINCY, die later het merkwaardige boek: *De Opiumeter*, heeft geschreven) die, even als COTTLE, geheel betooverd was door de dichterlijke variatiën van dien nachtegaal der improvisatie. Van nu aan COLERIDGE het minste geld te verschaffen, dat was bijna hem het vergift toe te dienen; »want," voegt hij er bij, »ik vernam eindelijk, dat hij zijne noodlottige teugen afmeette naar zijne middelen, en dat het voor hem te wenschen was, dat hij arm ware, om tot matigheid te zijn genoodzaakt." Na eenige aarzeling begreep COTTLE, dat hij aan zijnen pligt zou te kort doen, indien hij zijnen vriend de

waarheid niet zeide. Hij schreef hem dus eenen brief vol gevoel en toch gestreng, waarin hij hem, bij het heil zijner ziel, bij zijne gezondheid, zijn gezin, zijnen roem, zijne eer, zijne regtschapenheid, bezwoer, om tot zichzelven terug te keeren en zijnen verkeerden weg te verlaten, voor dat hij zich geheel in het verderf had gestort. Hij herinnerde hem bovenal vrijmoedig den toestand van zijne vrouw, zijne dochter en zijne zonen.

Het antwoord van COLERIDGE was eene treurige belijdenis van zijne vernedering; hij beschuldigde zich nog bitterder, dan zijn vriend had gedaan, maar liet hem tevens gevoelen, dat hij wanhoopte, om met eere zijne heerschappij over zich zelven te herwinnen, hem door zijne schandelijke gewoonte ontroofd, en dat hij geen ander hulpmiddel tegen zijne zwakheid zag, dan zelf zich in een krankzinnigengesticht te plaatsen. Ziet hier dat antwoord:

26 April, 1814.

»Gij hebt olie gegoten op de open wond van het geweten eens ouden vriends, COTTLE; maar het is vitrioololie. Ik heb slechts een oog geworpen op de eerste bladzijde van uwen brief en heb niet meer kunnen lezen, niet uit gramschap, God verhoede dat! maar ten gevolge van mijne physieke en morele smarten; want geen menschelijk vermogen kan meer lijden, dan ik lijd.

»Mijn oogmerk met u heden te antwoorden is, u de zaak bloot te leggen, zoo als zij werkelijk is. En vooreerst moet ik u zeggen, dat sedert tien jaren mijne zielsellende onuitsprekelijk is geweest, het gevoel van mijn gevaar ontzettend, maar de bewustheid van mijn misdrijf erger... o! veel erger, dan al het overige. Ik heb gebeden met het zweet van doodsangst op het voorhoofd, sidderende niet alleen voor de regtvaardigheid van mijnen Schepper, maar zelfs voor de barmhartigheid mijns Verlossers. »Ik had u tien talenten gegeven," zegt de Schrift; »wat hebt gij daarmede gedaan?"

»Ten andere, neergedrukt, als ik ben, door het gevoel van mijne akelige zwakheid, heb ik nooit beproefd, er de oorzaak van te ontveinzen of te verbergen. Integendeel, niet alleen heb ik alles met tranen en met al de bitterheid der schaamte aan vrienden verteld; maar ook bij twee gelegenheden heb ik twee jongelingen gewaarschuwd, eenvoudige kennissen, die er van gesproken hadden, om *laudanum* te nemen, en ik heb hun getoond, aan welke vreeselijke ge-

volgen zij zich blootstelden, door het afschrikkende verhaal van deszelfs uitwerking op mijzelven.

»In de derde plaats, schoon ik voor God de oogen niet kan opheffen, en schoon ik alleen daarom aan Zijne genade niet wanhoop, omdat ik daardoor eene nieuwe misdaad bij de andere zou voegen, zoo mag ik toch voor mijne medemenschen zeggen, dat ik door onkunde tot mijne vervloekte gewoonte ben verleid en weggesleept. Ik was sedert verscheidene maanden bijna aan huis gebonden geweest door zwellingen aan de knieën; ik las bij toeval in een medisch tijdschrift de beschrijving van een soortgelijk geval, of dat ik voor soortgelijk hield, en dat genezen was door eene wassching met *laudanum*, met bijvoeging van eene dosis, inwendig gebruikt. Het recept werkte op mij als een toovermiddel, als een wonder; ik kreeg het gebruik van mijne ledematen, mijnen eetlust, mijne vlugheid terug, en die beterschap duurde een paar weken; eindelijk, toen de prikkel zijne kracht begon te verliezen, kwam de ziekte terug, en ik nam weder mijne toevlugt tot het vooronderstelde geneesmiddel.... Maar ik kan die verschrikkelijke geschiedenis niet ten einde brengen. Het moge voldoende zijn te zeggen, dat ik toegegeven heb aan eene lafhartige vrees voor het lijden en den dood (God zij mij genadig!) meer dan aan eene verleiding tot genot, of aan de hoop, om aangename gewaarwordingen bij mij op te wekken. Integendeel, Mrs. MORGAN en hare zuster zullen getuigen, dat, hoe meer ik er mij van onthield, hoe meer mijne verbeelding hare vlugt nam, hoe levendiger mijn genot was, tot op het oogenblik, het verschrikkelijke oogenblik, als mijn pols begon te jagen, mijn hart te kloppen; en zoo groot was dan mijne verbijstering, zoo groot mijne ondragelijke onrust, dat ik in mijne verblinding en mijnen zielsangst uitriep, wat ik thans met eene ernstige en plegtige overtuiging herhaal: Ik ben te arm, om die kans te wagen.

»Had ik maar 200 pond, de helft om aan mijne vrouw te zenden, en het overige om mij in een krankzinnigengesticht te plaatsen, waar ik een' doctor zou hebben, om alles voor te schrijven, wat ik moest gebruiken, en een' oppasser, die mij gedurende twee of drie maanden niet uit het oog zou verliezen, (na verloop van dien tijd zou mijn leven of mijn dood zijn beslist) dan zou ik nog kunnen hopen.... maar op dit oogenblik heb ik geene hoop, geene! O, mijn God, hoe

gaarne zou ik mij onder behandeling begeven van doctor FOX in zijne inrigting! Want mijn geval is eene soort van krankzinnigheid, met dit verschil, dat het eerder eene ongesteldheid of eene geheele magteloosheid van den wil is, dan van de verstandelijke vermogens. Gij zegt mij, dat ik mij moet oprigten... zeg tegen eenen geraakte, die aan beide armen lam is, dat hij ze tegen elkander moet wrijven, en dat dit hem zal genezen. Helaas! zou hij u antwoorden, mijne kwaal is juist, dat ik mijne armen niet kan bewegen. Moge God u zegenen, gelijk uwen toegenenegen, maar zeer ongelukkigen

S. T. COLERIDGE."

Na de wisseling van eenige andere brieven over hetzelfde onderwerp, dacht JOSEPH COTTLE, overtuigd dat COLERIDGE geheelenal zijn verstand en zijnen vrijen wil had verloren, er ernstig aan, om hem bij zijn woord te houden, en hem in het gesticht van doctor FOX te plaatsen, zoodra hij door eene inschrijving onder vrienden een genoegzaam fonds tot eene lijfrente zou hebben bijeengebragt. Voordat hij daartoe overging, meende hij toch er over te moeten schrijven aan SOUTHEY; en deze achtte zich verpligt, om hem te zeggen, dat COLERIDGE hem bedroog met te verklaren, dat hij honderd pond noodig had voor de behoeften van zijne vrouw en zijne kinderen. Zijne vrouw en kinderen schenen hem volkomen onverschillig te zijn, daar hij hun nooit schreef nooit de brieven opende, die hij van hen ontving. »Indedaad, COTTLE," schreef SOUTHEY, »de geheele verlegenheid van COLERIDGE, al zijne ellende naar ligchaam en ziel komen voort uit éene en dezelfde oorzaak, zijne buitensporigheid in de opium, waarvan hij meer gebruikt, dan ooit iemand vóór hem. De MORGANS waren er, niet zonder moeite, in geslaagd, om er hem voor een' tijd af te brengen, en hij had met den moed de gezondheid herkregen. Maar hij is er op nieuw toe vervallen, zooals ik maar al te wel wist, voordat gij het mij schreeft. Misschien weet gij niet, dat, bij den hoogen prijs van de opium, de hoeveelheid, die COLERIDGE er van gebruikt, meer dan de som van 200 pond zou verzwelgen, die gij hem bij inteekening wilt bezorgen. Hij voegt daarbij een ontzettend groot gebruik van sterke dranken. Dat is de oorzaak van zijn ligchaamslijden. Indien men zich over iets moet verwonderen, het is daarover, dat hij nog leeft. Er zijn slechts twee redenen, waarom men

eene dergelijke inteekening kan openen; het is, wanneer hij, ten wiens behoeve zij geschiedt, niet in staat is om zichzelven te helpen, of wanneer zijn arbeid hem geen geld opbrengt. COLERIDGE is in het eene noch in het andere geval. Voorslagen op voorslagen zijn hem door de boekverkoopers gedaan. Hij is even geschikt om te schrijven als ik het ben, en hij zou even goed betaald worden als ik, voor alles, wat hij wil doen. Ik zal u twee tijdschriften noemen, de *Quarterly* en de *Eclectic*, waarin hij zou kunnen schrijven tegen tien guinjes per blad. Wat de eerste betreft, ik zou het voor hem bewerken; voor de laatste dringt men hem om medewerker te worden. *Hij belooft altijd en doet niets.*"

SOUTHEY eindigde met te verklaren, dat COLERIDGE niets beters doen kon, dan zich naar hem te begeven, bij wien hij als lid des gezins zou worden opgenomen. »Hier kan hij werken zonder eenige vrees voor zijn oogenblikkelijk onderhoud. Om in ruimte en gelukkig te leven, ontbreekt hem niets, dan dat hij de opium vaarwel zegge en een gedeelte van zijnen tijd bestede aan de volbrenging van zijne pligten. Vier uren daags zouden genoeg zijn."

Helaas! het was onmogelijk, COLERIDGE over te halen, om naar SOUTHEY te gaan, in het midden der zijnen, om er te leven en te werken, gelijk zijn schoonbroeder aanduidde. Hij sprak er nog lang van, om zich naar een gekkenhuis te begeven; later kwam het in hem op, om zichzelven aan COTTLE voor te slaan tot het oprigten van eene dagschool te *Bristol*, terwijl hij den nacht in een dakkamertje zou doorbrengen. Hij had nog maar een laatst voorschot van 30 of 40 pond noodig, om zijne achterstallige schulden af te doen, en hij zou dan eindelijk van alle zorg ontheven zijn. »Maar," voegde hij er bij, »ik kan, gelijk de fabel zegt van den nachtegaal, niet zingen met een doorn in het hart." Laatste uitvlugt, laatste misleiding, waardoor COTTLE zich niet wilde laten bedriegen. En toen hij zich vergenoegde met COLERIDGE vijf pond benevens eene herhaalde vermaning te zenden, verwijderde deze zich, *zonder hem meer te antwoorden.*

De geheime zelfmoord van dezen buitengewonen man duurde echter nog twintig jaren; een lange tijd van ligchaams- en zielelijden! Het bedwelmende middel verschafte hem slechts eene voorbijgaande dronkenschap ten koste van eene vermeerdering van zijnen jammer en zijne gewetensknagingen; de tusschenpoos tusschen zijne misdadige droomen was eene

worsteling tegen de ellende; en de man van stoute verbeelding zag zich somtijds gebragt tot de ellendigste listen, om den een tot medelijden te stemmen, en de waakzaamheid van den ander te bedriegen. Met zijne eigene toestemming had de Heer WADE den dichter onder het opzigt geplaatst van iemand, die hem dag noch nacht mogt verlaten, in zijne kamer sliep en hem op zijne wandelingen vergezelde. Zij stonden te zamen op de kaai te *Bristol*, toen COLERIDGE tegen zijnen bewaker zeide: »Dat is een Amerikaansch schip." — »Gij bedriegt u," zeide de ander. — »Ik ben er zeker van," herhaalde COLERIDGE; »maar doe mij het genoegen, en ga het zelf aan boord vragen." De oppasser deed het, en COLERIDGE snelde inmiddels den winkel van een' drogist binnen, zeker bij hem wel bekend, en vulde er zijne flesch met *laudanum*. Toen zijn bewaker terugkwam, gaf COLERIDGE toe, en erkende, dat hij het mis had gehad.

Het is hard om te zeggen, maar ondanks al het wezentlijke of vooronderstelde onregt, door den boekhandel jegens schrijvers gepleegd, is er toch bezwaarlijk eenig groot talent geweest, dat niet door eigene schuld ongelukkig is geworden, door geheime of openbare gebreken, ijdelheden of schandelijke zwakheden, die zoo wel tot armoede als tot vernietiging van de schitterendste vermogens leiden. Het voorbeeld van COLERIDGE heeft dit merkwaardige, dat zijn zinnelijke hartstogt hem toch iets van zijn geestdrijvend en godsdienstig karakter deed behouden; hij redeneerde als wijsgeer zeer logisch over zijne dwaasheid, hield zich als theoloog met zijn berouw bezig, haalde teksten uit den Bijbel tegen zichzelven aan; en, terwijl hij voornam, om het voorbeeld van zijn leven na zijnen dood als eene soort van boete aan anderen voor te houden, deed hij lafhartig en huichelachtig geene enkele poging, die hem had kunnen redden.

Wij hebben gezien, dat hij zich in een krankzinnigenhuis wilde laten opsluiten; hij eindigde met zich in den kost te besteden bij eenen heelmeester, den Heer GILMAN, te *Highgate* bij *Londen*, die hem, zoo het schijnt, zonder kostgeld ontving, tevreden met zijn gezelschap, en wien het ook gelukte hem eenigzins tot matiging te brengen. Hij schreef den volgenden brief aan den Heer WADE, een van zijne vrienden te *Bristol*, die dezen aan JOSEPH COTTLE mededeelde:

»Mijn waarde Heer! want ik ben onwaardig, om eenig eerlijk man met den naam van *vriend* te noemen, en u minder

dan iemand anders, nadat ik van uwe gastvrijheid en uwe toegenegenheid misbruik heb gemaakt. Neem intusschen mijne bede om de vergiffenis aan, die ik behoef, en om uwe gebeden, die ik voor mij inroep.

»Stel u eenen armen ellendeling voor, die gedurende een aantal jaren zijn lijden heeft zoeken te verdrijven door eenen gedurigen terugkeer tot de misdaad, die het te weeg bragt. Stel u eene ziel voor in de hel, bezig om voor anderen den weg ten hemel te banen, waarvan hij zelf zich heeft uitgesloten. Met één woord, stel u alles voor, wat het ellendigst, het verlatenst, het wanhopendst is, en gij zult eenig denkbeeld hebben van mijnen toestand, voor zooveel een braaf mensch dat hebben kan.

«Ik meende vroeger, dat het een al te streng woord was van den Apostel JACOBUS: »wie in één ding struikelt, is schuldig aan alle." Maar ik ondervind er heden de verschrikkelijke en ontzettende waarheid van. In die ééne misdaad van het *opium*, aan hoe vele misdaden heb ik mij schuldig gemaakt! Ondankbaarheid jegens mijnen Schepper, onbillijkheid jegens mijne weldoeners, onnatuurlijke wreedheid jegens mijne arme kinderen, schandelijk verbreken van mijne herhaalde beloften, en al te dikwijls dadelijke leugen!

»Na mijnen dood verlang ik stellig, dat een volledig en uitvoerig verslag van mijne ellende en hare schuldige oorzaak openbaar worde gemaakt, opdat er althans eenig goed voortkome uit dit ontzettend voorbeeld!

»Moge de almagtige God u zegenen en medelijden hebben met uwen altijd toegenegen en in den grond des harten dankbaren

S. T. COLERIDGE."

De goede JOSEPH COTTLE beschouwt dien brief als eene voldoende boete voor de onbekeerlijkheid van zijnen vriend tot den einde toe. Ja, misschien voldoende voor alle anderen behalve voor zijn gezin, aan hetwelk de terugkeer van COLERIDGE in hun midden die vernedering na den dood had kunnen besparen. Men kan het moeijelijk begrijpen, dat zulk een helder verstand eene dergelijke capitulatie des gewetens zich heeft kunnen voorstellen als een middel, om zijnen vrede te maken met God en met de menschen. Maar zoolang fraaije praters, gelijk COLERIDGE er een was, toehoorders vinden, leven zij in dien wonderkring, gelijk de salamander der fabel in zijn element; hij had zulk eene be-

tooverende kracht in zijne redenen, dat hij telkens nieuwe vrienden vond. Maar na alles, wat hij heeft geleverd, hetzij onder den invloed zijner natuurlijke ingeving, hetzij onder dien van zijne kunstmatige dronkenschap (een zijner dichtstukken, *Kubla Khan*, werd vervaardigd en gedicteerd gedurende een zijner droomen) is hij toch een van die menschen gebleven, die grooter zijn door de hoop, die zij opwekten, dan door hare verwezentlijking. In proza en poëzij is het een fragmentarisch genie. Maar al had hij door eenig belangrijk werk aan de verwachting van zijne bewonderaars beantwoord, wie zou zulk eenen roem begeeren tot den prijs van de ellende en zedelijke verlaging, waaraan COLERIDGE den moed niet had zich te onttrekken noch voor zijn gezin noch voor zijne vrienden noch voor zichzelven? De hand uit te steken, om aalmoezen te ontvangen, nu eens in den vorm van inteekeningen, dan van voorschotten van boekverkoopers, dan van geld, van vrienden geleend, dat moet reeds zwaar vallen aan den trots des dichters, wanneer het geschiedt om zijn gezin te voeden, zelfs dan, wanneer hij aan zijne schuldeischers den waarborg kan aanbieden van zijnen ijver. Maar bedelen met de bewustheid van een onverbeterlijk gebrek en van eene laffe traagheid!.... o, wij begrijpen de gewetensknagingen van COLERIDGE, en, terwijl wij hem veroordeelen, onthouden wij hem toch ook ons medelijden niet!

GESCHIEDKUNDIG OVERZIGT DER NOORDPOOL-EXPEDITIËN TOT OP JOHN ROSS.

Het onzekere lot van den wakkeren Kapitein FRANKLIN heeft op nieuw het oog van het grootere publiek op de onvruchtbare Noordpool-streken van onzen aardbol gevestigd, en niet enkel de wenschen van *Engeland*, maar die der geheele beschaafde wereld vergezellen de drie expeditiën, wier uitrusting 25,000 pond sterling kost, en die *Engeland* gereed staat om uit te zenden, ten einde, zoo mogelijk, zijne stoute reizigers nog van den ondergang te redden. Niet ongepast komt ons dit oogenblik voor, om een overzigt te geven van de vroegere Noordpool-expeditiën. Tot grondslag onzer histo-

rische schets van de belangrijkste Noordpool-reizen, vooral van die, welke naar de zijde van *Spitsbergen* en *Nowaja Semlja* (*Nova Zembla*) werden ondernomen, nemen wij een werk, dat op het vasteland misschien weinig bekend is, namelijk *A voyage of discovery towards the North Pole etc. by Capt.* BEECHEY.

Kapitein BEECHEY vergezelde Kapitein BUCHAN, die in het jaar 1818 te gelijk met JOHN ROSS tot ontdekking van de Noordpool werd uitgezonden. De expeditie bereikte haar doel niet; en de spoedig daarop volgende belangrijke resultaten, welke ROSS verkreeg, benevens onderscheidene andere uitwendige omstandigheden, schijnen Kapitein BUCHAN bewogen te hebben, om niets over zijne reis publiek te maken, tot dat eindelijk in 1843 Kapitein BEECHEY besloot, om het gewigtigste naar zijn gehouden dagboek in het licht te geven. Men vindt daarin tevens een historisch overzigt der belangrijkste vroegere pogingen, om *Indië* langs eenen noordwestelijken zeeweg te bereiken, en dat overzigt dient tot grondslag van onze schets.

Met het omzeilen van *Afrika* was de weg ter zee naar het land der specerijën, des gouds en der paarlen gevonden, waarmede vooral MARCO POLO het westelijke *Europa* had bekend gemaakt. *Venetië*, *Genua* en *Florence* verloren den alleenhandel met het Oosten. De stoute ondernemingsgeest van Prins HENDRIK van *Portugal* had de spooksels van het onbekende Zuiden, van »de zee der duisternissen" verdreven; en als eene grootsche, zijne eeuw beheerschende gestalte staat COLUMBUS, toegerust met den rijkdom der kennis, met stoutheid en onwankelbare volharding, op de onbestemde grensscheiding, waar de middeleeuwen en de nieuwere tijden zich met elkander vermengen. De uitkomst, die hij verkreeg, was »eene verovering door nadenken," hetgeen zijn tijd zelf niet begreep. Naauwelijks echter had hij de onmetelijke watervlakte, het *mare tenebrosum*, bedwongen en aan den menschelijken wil dienstbaar gemaakt, of alle Zeemogendheden van *Europa* haastten zich, om het meestmogelijke nut van de verrassende en bewonderenswaardige ontdekking te trekken. Geweldig speet het HENDRIK VII, dat hij de gelegenheid van de hand had gewezen, die COLUMBUS zelf hem had aangeboden.

De landen in de nabijheid van den equator waren voor *Engeland* door zijne eigene schuld gesloten; daarom werd aan den zeevaartkundige SEBASTIAN CABOT de last opgedragen, om eenen weg naar *Cathay* en *Oostindië* te zoeken ten noorden van de landen, welke door de *Spanjaarden* waren ontdekt. CABOT zeilde in het voorjaar van 1497 uit *Engeland*, en vond wel dien weg niet, maar werd daarentegen de eerste historisch bewijsbare ontdekker van *Newfoundland* en de Amerikaansche kust tot aan *Florida*, zonder dat men de waarde dezer ontdekking in hare geheele belangrijkheid bevroedde. Zij geraakte in vergetelheid, totdat eindelijk na langen slaap de Engelsche ondernemingsgeest op nieuw ontwaakte, en het opzoeken van eenen noordelijken weg naar *Indië* het doelwit der uitstekendste geesten werd. Deze weg, daarover was men het eens, kon slechts langs de noordkust van *Europa*, ten noorden van het pas ontdekte vaste land van *Amerika*, of regtstreeks over der pool, liggen; de een zoo wel als de ander moest door het hart de poolstreken voeren, door wateren, bedekt met ijsbergen, waarop de wolken onafgebrokene sneeuwmassa's nederwerpen.

Neemt men den stand der zeevaartkunde, de gebrekkigheid der toenmalige vaartuigen in aanmerking, dan moet men volkomen met HAKLUIT instemmen, dat het besluit, om deze stormachtige en met ijs bedekte zee over te steken, evenveel moed vooronderstelt, als het denkbeeld, om de uiteinden der bekende wereld met elkander in verband te brengen; en de roem van de eerste ontdekkers eener zee aan gene zijde van de *Noordkaap*, waarvan men tot dien tijd toe geene bepaalde kennis had, en ook van eenen doortogt naar het magtige Russische rijk door de baai van *St. Nicolaas* en de *Dwina* geweest te zijn, zal in alle tijden even zeker aan *Engeland* worden toegekend, als *Portugal* nooit den roem kan verliezen van aan gene zijde der *Kaap de Goede Hoop* eene zee gevonden te hebben; als aan de *Italianen* en *Spanjaarden* nimmer de eer kan worden betwist, dat zij onbekende landen vele honderd mijlen westelijk en zuidwestelijk van de straat van *Gibraltar* en de *zuilen van Herkules* hebben ontdekt. Moge de uitkomst ook niet even schitterend zijn geweest, de onderneming vorderde

denzelfden moed; men huivert schier terug voor de herinnering der gevaren, waarin zich deze moedige ontdekkers stortten.

Het stoute denkbeeld, om de Arctische Zee aan de belangen van *Engeland* dienstbaar te maken, behoort aan ROBERT THORN, die, met gewigtige en overtuigende gronden, HENDRIK VIII tot het besluit bragt, om de door CABOT aangevangene ontdekkingen tot aan de Noordpool voort te zetten. De Koning zond in 1527 twee goede schepen, welbemand en geproviandeerd, uit, om nieuwe landen op te zoeken. De uitslag van deze reis, de eerste, die ondernomen werd, om eenen doortogt over de Noordpool naar *Oostindië* te vinden, is voor ons verloren gegaan, gelijk HAKLUIT zegt, »door de traagheid en zorgeloosheid der toenmalige schrijvers, die in allen gevalle meer ijver hadden moeten betoonen, om de groote daden hunner natie op te teekenen." De schepen rigtten hunnen koers naar het noordwesten, stuurden, na lange omgedoold te hebben, eene gevaarlijke golf tusschen *Groenland* en *Newfoundland* in, waar een der vaartuigen werd verbrijzeld, terwijl het andere, nadat het kaap *Breton* had aangedaan, in den herfst van hetzelfde jaar naar *Engeland* terugkeerde. Hoe schitterender en overspannener de hoop geweest was, die men van de onderneming had gekoesterd, des te grooter was de teleurstelling, door het mislukken opgewekt; en deze was zeker de oorzaak, dat er 25 jaren verliepen, voordat eene nieuwe poging ter sprake kon komen.

Tot aan het jaar 1553 was, gelijk ook PURCHAS vooral aantoont, de handel van *Engeland* meer en meer in verval geraakt. Toen gaven de onmetelijke rijkdommen, die *Portugal* en *Spanje* jaarlijks uit de beide *Indiën* trokken, aan den ondernemingsgeest der *Engelschen* den in de gevolgen allerbelangrijksten stoot. Het besluit, om nogmaals te beproeven, of zich niet door de met ijs bedekte zee een weg naar *Cathay* en *Oostindië* liet banen, werd, ondanks het hinderlijke en drukkende monopolie der *Hanse* opgevat. EDUARD VI liet de drie schepen *Bona Esperanza*, *Edward Bonaventura* en *Bona Confidentia* uitrusten, en gaf het opperbevel aan Sir HUGH WILLOUGHBY; terwijl RICHARD CHANCELLOR tot opperloods, CORNELIUS DURFORTH en STEVEN BURROUGH tot kapiteins werden benoemd. Den 10 Mei 1553 verlieten

de schepen *Deptford*, kwamen in de nabijheid van het eiland *Röst* (*Lofodden*) ten anker, en zeilden eindelijk *Noorwegens* Noordkaap om. Hier werd de *Bonaventura* door eenen storm van de overige schepen afgeslagen; terwijl de Admiraal koers zette naar *Wardöchus*; eene haven, die, in het geval dat de schepen van elkander raakten, als verzamelplaats was aangewezen. Op den 14 Augustus, des morgens vroeg, werd van het admiraalschip, dat de breedte van 72° had bereikt, tegen oost ten noorden, 160 zeemijlen van *Segnam*, land ontdekt. PURCHAS zegt, dat het *Spitsbergen* geweest is. Daarmede echter is in strijd, niet alleen het dagboek van den Admiraal zelven, maar ook de ligging van *Spitsbergen* met betrekking tot *Segnam*. Aanvankelijk was de koers van het admiraalschip voortdurend noordoostelijk, vervolgens zuidoostelijk: daarna wendde WILLOUGHBY zich drie dagen noordwaarts, en stuurde toen zuidzuidoost. Is bij WILLOUGHBY de breedte op den dag der ontdekking juist opgegeven, dan moet het ontdekte land *Nowaja Semlja* geweest zijn; is daarentegen de afstand van *Segnam* juist, dan moet het de kust van *Lapland*, in den omtrek van *Swëtoi Nos*, aan de monding van de *Witte Zee*, zijn geweest. Neemt men het laatste aan, dan zou de dwaling in de berekening niet minder dan 3° bedragen, hetgeen zeker te veel is, om de waarschijnlijkheid voor zich te hebben, vooral omdat WILLOUGHBY overigens in zijne breedteberekeningen vrij naauwkeurig is. Zeker ligt dus de fout in de opgave des afstands, en het ontdekte land was *Nowaja Semlja*; de afstand van 160 zeemijlen moet in 230 worden veranderd; eene fout, die des te ligter kon insluipen, omdat de dagen vóór de ontdekking zeer stormachtig en onbestendig geweest waren en het schip her- en derwaarts was gedreven.

WILLOUGHBY zeilde met de *Bona Confidentia* van dit nieuw ontdekte land tot aan den 75sten graad noorderbreedte, en keerde van daar, naardien zijn schip onderscheidene lekkaadjen had gekregen, naar de kust van *Lapland* terug, zonder dat hij *Wardöchus* aandeed. Hij kwam in eene haven aan den mond van de *Arzina* ten anker. Het land was onbewoond; de schepen vroren weldra vast, en toen in den volgenden zomer eenige visschers die plek bezochten, vonden zij Sir HUGH WILLOUGHBY met de zijnen bevroren. RICHARD

CHANCELLOR had met de *Bonaventura* gelukkig *Wardöchus* bereikt, was vervolgens, toen de Admiraal niet verscheen, op nieuw in zee gestoken, was eindelijk in de baai *St. Nicolaas*, thans *Archangel*, ten anker gekomen, had met de bewoners nadere betrekkingen aangeknoopt, van daar eene reis naar *Moskou* ondernomen, waar de Koning hem zeer vriendelijk ontving, en had door dit bezoek den grond gelegd tot het handelsverkeer tusschen *Engeland* en *Rusland*, dat met weinig afbreking tot onze dagen toe heeft stand gehouden en voor *Engelands* handel en nijverheid van groot belang is geweest. Bij het aanbreken van de lente keerde hij naar *Engeland* terug. De gelukkige uitslag van CHANCELLOR's reize verzachtte althans eenigzins den treurigen indruk, dien het weldra niet meer twijfelachtige noodlot van Sir HUGH WILLOUGHBY had gemaakt. De uitlokkende uitzigten op handelsvoordeelen met *Archangel* en *Rusland* in het geheel riepen eene nieuwe expeditie in het leven, die onder het opperbevel van CHANCELLOR werd gesteld; terwijl te gelijker tijd ook STEPHEN BURROUGH den last ontving, om den noordelijken weg naar *Cathay* op te sporen en zoo mogelijk tot aan de rivier *Ob* door te dringen.

Hij verliet in April 1556 den *Theems* en ontdekte den 25 Julij *Nowaja Semlja*, en kort daarop de straat *Waaigat*, waar hij onderscheidene Russische walrusvangers vond en tevens met de eerste *Samojeden* in aanraking kwam. Daar hij evenwel den 22 Augustus alle hoop moest opgeven, om dat jaar nog in de rigting van het oosten verdere ontdekkingen te kunnen doen, besloot hij terug te keeren, waartoe hem vooral de ongemeen hevige noordoostelijke stormen en de groote, ontzettende ijsmassa's bewogen, die zij ontmoetten. BURROUGH bereikte *Engeland* weder, maar CHANCELLOR niet, die, nadat hij de handelsbetrekkingen met *Rusland* nog naauwer had vastgeknoopt, op den terugtogt schipbreuk leed en met zijne geheele manschap verloren ging.

Tusschen de terugkomst van BURROUGH in 1557 en de volgende noordoostelijke expeditie in 1594 liggen de drie reizen van Sir MARTIN FROBISHER naar *Labrador*, waarbij hij ook de straat ontdekte, die zijnen naam draagt. Van zijne eerste reize bragt hij erts mede naar *Engeland*, dat, volgens het onderzoek van metaalsmelters, veel goud bevatte; eene ont-

dekking, die ook tot de tweede en derde reis aanleiding gaf, waarmede men het plan verbond, om in den omtrek van *Frobisher*-straat een etablissement ter bearbeiding van de mijnen op te rigten. Het verlies van een der schepen met proviand, en vooral ook de geringe gehalte aan goud, die het erts werkelijk bevatte, deed de geheele onderneming spoedig in vergetelheid geraken.

(*Het vervolg en slot in het andere N°. voor deze maand.*)

CORNELIS VAN OVERSTEGE.

WITSEN GEYSBEEK weet, blijkens zijn *Biogr. Anth. Crit. Woordenb.*, D. V, bl. 39, nopens dezen dichter niets te vermelden, dan dat hij een dichtbundeltje heeft in het licht gegeven, hetwelk door BALEN vermeld wordt. 1) Daar het niet in het plan lag van den Heer VAN DER AA, noch in het plan schijnt te liggen van zijn' Vervolger in den *Konst- en Letterbode*, 2) van dichters te gewagen, wier namen door WITSEN GEYSBEEK genoemd zijn, willen wij zijn kort berigt, of liever dat van BALEN, uitbreiden, te meer wijl het gemelde bundeltje tegenwoordig onder de *libri rariores* gerangschikt wordt. Onze dichter was een afstammeling uit een deftig *Dordsch* geslacht, dat aanzienlijke regeringsposten bekleedde. 3) Zoo werd zijn vader WILLEM VAN OVERSTEGE WILLEMSZ. achtereenvolgende Acht, Raad en Schepen van *Dordrecht*, 4) Hoogheemraad van den *Alblasserwaard*, Watergraaf in den *Nederwaard*, Hoogdijkheemraad van verschillende polders. Zijne moeder was BARBARA VAN REIJEN, 5) dochter van JOHAN, Schout en Kastelein der vrije Heerlijkheid *Oosterhout*. Volgens de gewoonte van die dagen volgde de zoon den vader in de meeste ambten op, of verkreeg hij andere waardigheden, die in aanzien en inkomen aan dezelve gelijk stonden. Zoo ontmoetten wij hem als Welgeborene of Mansman van den Hove en Hooge-vierschaar van *Zuid-Holland*, Watergraaf in den *Nederwaard*, Dijkgraaf op den grond van de *Myle* en de *Crabbe* in den *Zuidpolder* van *Dubbeldam*, Heemraad van *Oud-Dubbeldam* en den *Merwede*-polder, Hoogdijkheemraad van *Mijnsheeren land van Moerker-*

ken enz. Hij huwde den 7 Maart 1649 met JOHANNA COOLS, van haars vaders grootmoederszijde uit het huis van *Lek* en *Bergen*, 6) en hertrouwde 9 van wijnmaand 1654 met ELIZABETH, dochter van Mr. JACOB LE PETIT, bewindhebber der O. I. Compagnie ter kamere van *Amsterdam*. Zijne dochter MARIA 7) (van andere kinderen vind ik niets) huwde Dr. JOHAN SNELLEN, Medicijn ordinaris der stad *Dordrecht*, die 2 Junij 1673 kinderloos stierf. Onze dichter overleed den 19 van wijnmaand 1662. Zijne afbeelding, in 1661 door G. G. FENA gegraveerd, vindt men bij BALEN met dit onderschrift van A. VAN NISPEN: 8)

» *Heer* OVERSTEGE *hier: die om kort-scherpe taal*
» *In Holland werdt benaamt den tweden Martiaal.*

De lezer oordeele zelf, of OVERSTEGE dien naam verdiende. Doch eerst een woord over het boeksken, dat hem dien naam bezorgde. Het heet: *Wereldlyke en geestelyke Poëzy. Tot Dordrecht. Ter drukkerye van* GILLIS NEERING *tegen over de Lomberde-brug. In 't jaar* 1661 12°., is opgedragen aan 's mans neef DIRK VAN ZEVENDER, Schout der vrijheid van *Rozendaal* en *Nispen*, in lofdichten door R. DE CARPENTIER, C. DE BEVERE, J. VAN SOMEREN, JOH. OSORIN geprezen, in vijf afdeelingen, *Jufferpligten*, *Bruilofsdigten*, *Lofdigten*, *Puntdigten*, *Geestelikke Gedigten*, verdeeld, en bevat ten slotte eenige gedichten van zijn tweede gade LE PETIT. Vooraan vindt men zijne afbeelding, met hetzelfde onderschrift, en aan den linkerhoek zijn wapen, dat bij BALEN niet gevonden wordt. 9) Uit de Voorrede blijkt, dat deze de tweede en vermeerderde druk, en dat zijne poëzij door velen, die hij *vijzers*, *waanwijzers*, *alle dingen misprijzers* noemt, gelaakt is. Onder den titel van *Jufferpligten* vindt men gedichten enz. op eenige zijner vriendinnen, meest Dordsche juffers, b. v.

Grafschrift voor MARGRIETE DE VRIES.

Nooit Ooster-peerel heeft in zulken glantz ontfonkt,
Als Deêz met lighaam 't graf, en ziel' 't gestarnt oppronkt.

Grafschrift voor de Dood-belaggende Juffrouw ADRIANA SCHOOR.

Hier leit Juffrouw ARIANA SCHOOR;
Sy leunde op haar' jonge gloor,
En lagte om des doods vermogen;
Maar sy, die geenen ouderdom,
Nog ook de aller-prilste blom,
Ziet met het minst' mêdogen aan,
Heeft ook de preutze ADRIAAN
Op 't zwakke schoor te zwaargewogen.

Ook van de *Lofdigten* volgen een drietal proeven:

Op de afbeelding van JACOB BORSTIUS, *Dinaar Kristi tot Rotterdam.*

Met levendige stemm', die 't klare, ware woord
» Van Godes wet uitdonderd,
Staat hier geraakt, volmaakt in alles, als 't behoort,
» Syn stemme uitgezonderd.

Op de nieuwe Beurs te Dordrecht.

De beurs van Amsterdam (de Peerel van Europe,
De krone van ons land) en staat hier niet té zien.
Wij hebben niet-te-min, tot meerder voorspoed, hope.
't Beginn' voor eerst is goed, en 't verder kan geschien.

Wij gaan thans over tot de *Puntdigten*, wier voortreffelijkheid zijne tijd- en stadgenooten zoo zeer roemden, en die hem den naam van *tweeden* MARTIAAL verwierven.

Punt-en-steekdigt.

Een punt-digt, dat en raakt maar even in het vel;
Een steek-digt, met syn staart, steekt als een slang zó fel.
Die t' ongeagt, van my, myn poëzy, dan 'spreken,
Hier werden met den punt of slange-staart gesteken.

Op den alle-gemenen toegang in Landen en Steden.

Wil ymand, hoe het gaat, te land en in dé steden?
Die minst verrigt den pligt in ampten en in eeden,
Die regten, reên en zeên, t' onregst verdraeien kan,
't Gemeene rukt en plukt, dat is een fraeien man.

Aan eenige hedendaagsche Ouden Adel-Snorkers: en egter de Ridderschap van St. Michiel om belaggelik gering geld kopende.

Gij roemt, uit uwe Stamm', van over vele jaren,
Te zijn een edelman, uit 't een' of ander' Land;
En egter, kunt gy niet uw' glori-zugt bedaren,
Maar trekt uit Vrankrijk nog den Ridderlikken band.
Zyt g' een' oud' Edelman? Wat hoeft g' een Ridders Orden,
En nog van Sint Michiel, op heden te gemeen:
En die wel om syn geld kan kopen eenen Jorden,
Ja, die geen vromigheid nog deugde oit bescheen'.
Niet dat berispe, die door kloeke Oorlogs-daden,
Gezantscap, of verstand, verkrygen dezen staat.
O neen! dat verr' van my, die zyn te regt beladen
Met deze Ridder-eer', ook boven haat en smaat;
Maar, die zó on-waard' zyn dien halse-band te dragen,
Gelyk een' Zogg' of Dogg' het edele gesteent,
En die zó snorken op haar' Adel oud van dagen;
Op deze Ezel-liên heb ik dit Vers gemeent.

Van de *Geestelikke Gedigten* alleen deze proef:

Weder-staat het begin.

» *Tré 't Basiliscus ey by tyde met den voed,*
» *Opdat het niet en werd' een adderen-gebroed:*
» *Wilt ook, ô mensch! in tijds dé zonde van u wyzen,*
» *Opdat té laat 't een quaad uit 't ander niet mag ryzen.*

OVERSTEGE behoorde tot de zoogenaamde dichterenschool, die zich, sedert het verblijf van CATS aan de *Merwe*, te *Dordrecht* vormde, en waartoe eene reeks van mannen behoor-

de, wier namen alleen uit de werken hunner stadgenooten bekend zijn, doch ook de VAN SOMERENS, VAN NISPENS, LYDIUSSEN, HOOGSTRATENS, BEAUMONT, VAN DE MERWEDE en anderen onder hare voedsterlingen telde. Van velen hunner vindt men lofverzen op OVERSTEGE's poëzij; anderen bezongen zijne beide huwelijken; zelfs droeg ADRIAAN VAN NISPEN hem zijn *Grieksche Venus* op. OVERSTEGE spaarde van zijnen kant ook het wierookvat niet, en toonde dat hij niet minder *laag-vleijend* dan *kort-scherp* kon zijn.

G. D. J. SCHOTEL.

1) *Beschrijving van Dordrecht*, bl. 221, 222.

2) Het is te bejammeren, dat deze belangrijke opgave van een mijner tegenwoordige Stadgenooten niet afzonderlijk, als een Toevoegsel op beide Woordenboeken, is in het licht gekomen.

3) In een oud klepboek vind ik vermeld ADRIAEN VAN OVERSTEGE, JACOBSZ., Burgemeester, die in 1473, na tweemaal met de klok te zijn ingedaagd, van zijn ambt werd ontzet, omdat hij zonder verlof buiten de stad was gegaan en vernacht had.

4) Tusschen 1635 en 1653. Zie BALEN, bl. 1299.

5) Heer WILLEM huwde eerst MARIA DE WIT, geb. 11 Mei 1589, dochter van CORNELIS en JACOMINA VAN BEVEREN, bij welke hij eene dochter (CORNELIA) won, 8 Junij 1617 overleden. Na den dood zijner vrouw, 21 Julij 1616, hertrouwde hij, 16 Aug. 1619, met BARBARA VAN REIJEN, dochter van JOHAN en N. MEULEN, die hem eene dochter schonk (CORNELIA, in 1648 gehuwd met den Notaris CORNELIS VAN BIJWAARD, Schepen, Raad en Acht der stad *Dordrecht*, bij welke hij kinderen kreeg. BALEN, bl. 937, 1299. Zijn zoon CORNELIS werd ontvanger van het adellijk Sticht van *Senwijnen* in *Gelderland*. (*Poësy*, bl. 60.)

6) *Poësy*, bl. 17, 22, 23.

7) Deze werd in een klooster te *Antwerpen* opgevoed, hetgeen zoo euvel door den Kerkeraad werd opgenomen, dat hij OVERSTEGE het H. Avondmaal ontzegde.

8) Over de VAN NISPENS heb ik eene Verhandeling gegeven in het *Jaarboekje voor Dordrecht*, 1840. (Dit Jaarboekje heeft slechts twee jaren, 1840, 1841 beleefd. Ten dage van OVERSTEGE stelden de *Dortenaren* meer belang in dergelijke Mengelingen van proza en poëzij hunner stadgenooten, waarvan eene menigte liedeboekjes en andere kleine geschriftjes blijken zijn.)

9) Wel echter bladz. 1299.

JOSSELIJN IN HET SEMINARIUM.

(Uit DE LAMARTINE'S *Jocelyn.*) (*)

Wanneer in 't avonduur de zwarte kloosterzuilen,
Allengs omschemerd, in de schaduw zich verschuilen,
  En 't heilige gezin, na 't laatste kerkgebed,
  Zich in de zaal verspreidt, en elk zich nederzet
Om fluistrend met een vriend de taal van 't hart te spreken;
Dan, stil en onbemerkt der broedrenkring ontweken,
  Waarin ik vreemdling bleef, wijl 't blakende gemoed
  De borst, die kalmer sloeg, te koud vond voor zijn gloed,
Dan zoek ik Hem, die al wat liefde voor Hem ademt
Met de eigen liefde, waar 't voor vatbaar is, omvademt,
  En in de duisternis des nachts, die mij omsluit,
  Stort ik mijn boezem in Zijn tempel voor Hem uit.

O Ossian, hoe heeft mij 't hart in vroegre dagen
Van lust, bij 't luistren naar uw harpgezang, geslagen!
  Uw weemoedwekkend lied was lieflijk in mijn oor.
  Vaak doolde ik eenzaam, als gedreven in uw spoor

(*) Zie *Mengelw.* 1847, N°. XVI, bl. 757.

En door uw galm gelokt, in 't buldrend winterweder,
Het sombre pijnbosch en de bergrots op en neder,
In 't holst der wildernis, die nooit een voet betrad.
De stormvlaag blies den dood in 't krimpend herfstblad,
Of joeg 't, reeds vaal verdord en warlend opgevlogen,
De wolken in, terwijl mijn haarlok me over de oogen
En 't aanschijn wapperde; uit den stroom, die bij zijn val,
Als ijzende op 't gezigt van 't onderliggend dal,
Een luid gehuil hief of het donderde, en de rotsen
Deed rooken van zijn schuim en daavren van zijn klotsen,
Vloog 't water, vlok bij vlok, mij bruisende om den voet
Op 't glibbrig mos; gelijk het pluimriet, in den vloed
Geslingerd, kromden zich de zwaar gestamde dennen
Den rand der klippen af, die de aadlaar op zijn pennen
Voorbijvoer, en de sneeuw, ontrold aan 't schuddend hout,
Stoof me over 't hoofd, terwijl de nevel, kil en koud,
Die ronddreef in 't gebergte en om zijn kruinen krulde,
Me, als Morvens kroost, de kaak in glinstrend ijswit hulde.
Wanneer dan, eensklaps, uit de mistwolk, die 't betoog,
Een waatrig zonnelicht het graauwe zwerk doorvloog,
En bij die flikkering, zoo ver mijn oogblik strekte,
Een peillooze afgrond aan mijn voeten zich ontdekte;
O dan, in 't innigste getroffen en ontroerd
Door 't grootsche schouwspel, dat me omringde; dan, vervoerd
En overweldigd door het wonderbaarst vermogen,
Dan stond ik, 't hart beklemd en kloppende, mijne oogen
Vol tranen, 't oor geboeid aan 't stroom- en stormgeluid
In 't galmend rotsgebergt; dan breidde ik de armen uit,
En streefde, als zinneloos, het golvend schaduwdonker
Der wolken te gemoet, dat over 't ijsgeflonker
Der Alpspits nedergleed: 't was me, of de schaduw Gods,
Terwijl Hij wandelde op den stormwind, van de rots
Zich over 't bergdal boog, en of 't geloei der vlagen
Zijn stem was, rollende de heemlen rond gedragen;
En 't hart, dat overstelpt, bij ieder aderslag,
In liefde wegsmolt, in verrukking, in ontzag,
Hijgde, om, de boei van stof en sterflijkheid onttogen,
Zijn hoogst gevoerd genot nog eindloos te verhoogen.

Die oogenblikken, zoo vol wellust, duren kort:
't Zijn nektardrupplen, op de lippen ons gestort;
't Zijn flikkerstralen van een hooger, hemelsch leven,
Die vlugtig door een scheur der aardsche neevlen beven;
En flaauw herrijzen ze in 't geheugen, als een beeld,
Dat, snel vervlogen, in een droom ons heeft gestreeld.
O, weinig giste ik bij 't genieten, dat deze aarde
Me eene onuitputbre bron dier hemelvreugd bewaarde!

Ik vind ze in de eenzaamheid van 't Godgewijd gebouw,
Wanneer ik, eerbiedvol, zijn sombre praal aanschouw,
Gehuld in 't schemerlicht der naadrende avonduren.
Dan, de oogen vestende op die breedgebouwde muren,
Die de eeuwen trotsen; op die zuilen van graniet,
In onafzienbre reeks gelijk een boschverschiet
Van reuzenolmen; op die grootsch gewelfde bogen,
Die steigrend stouter steeds en stouter zich verhoogen,
Tot ze eindlijk reikende in een nevel, die ze omspreidt,
Ontvlieden voor 't gezigt, als in de oneindigheid
Der heemlen Gods, den blik van 't sterflijk oog onttogen;
Dan voel ik, hoe zich 't hart, door 't diepst ontzag bewogen,
Tot heilige aandacht stemt. De flaauwende avondvonk,
Die scheemrend nog een poos door 't doffe kerkglas blonk,
Sterft en verdwijnt in 't einde, en 't heiligdom wordt donker;
Niets blijft er zigtbaar, dan een wemelend geflonker
Van 't eenzame outerlicht, dat als een wakend oog
De duisternis doorspiedt. Wanneer dan, van omhoog,
De klokslag statig in de stilte zich laat hooren,
Als rolde de aanhef van een harpzang door de koren,
Terwijl ik 't zerkarduin en 't voetstuk der kolom,
Waarop mijn voorhoofd rust, voel trillen van 't gebom
En 't gansche kerkgevaart, zijn wanden en zijn zuilen,
Zijn trans en toren, en de bodems van zijn kuilen
Hoor galmen op 't geluid, alsof 't gesteente in 't rond
Bezield, eenstemmig, op de toonen, die 't verstond,
Het antwoord uitriep; dan verheffen zich mijne oogen
Naar 't opperwelfsel, digt met duisternis betogen,
En 't hart getuigt mij, dat daar, zwevende in dien nacht,
Een vriend mij liefdevol de hand reikt; en een kracht,

Onzigtbaar, maar gevoeld in 't innigst van mijn wezen,
Geeft vleuglen aan mijn ziel, die, tot Hem opgerezen,
  En zinkende in den schoot van Zijne oneindigheid,
  Zijn taal hoort, niet voor 't oor in stemgegalm verspreid,
Maar als een vloed van licht haar ingestroomd. Gebogen,
Geknield, en 't opperkleed mij over 't hoofd getogen,
  Gelijk een wandlaar in een onweer, dat er woedt,
  Zich buigt en 't oog bedekt, blind van den bliksemgloed,
Gevoel ik, blakende van heilige vervoering,
Me, in de overstelping van de zaligendste ontroering,
  Verhoogd, verhemeld en vereenigd met den Heer.
  O, 's menschen taal is te arm en vindt geen tongslag meer
Om uit te drukken, hoe de ziel dan wordt bewogen!
Ze ontwaart, in 't gloeijen der verrukking, wat onze oogen
  Ontwaren, als ze in 't meer, waar 't om de klippen spoelt,
  En in de middagzon aan 't vonklen, rolt en woelt
En opstuift tegen 't strand, zijn golven willen tellen,
En eindlijk niets meer dan een maalstroom, wild aan 't wellen,
  En blindend schuimwit zien; of wat ons oor ontwaart,
  Als 't luistrend bij een vloed, die van 't gebergte vaart,
Zijn menglend stortgedruisch, zijn klateren, zijn klotsen,
Zijn ploffen in de kolk, zijn bruisen langs de rotsen
  Poogt te onderscheiden, maar, verward, in 't galmend oord
  Niets anders dan 't geraas eens eeuwgen donders hoort.

Allengs vervlamt dat vuur, om zachter gloed te ontvonken.
De ziel wordt kalm en stil, als in een slaap gezonken,
  En drijft bewegingloos in 't onafmeetbre ruim,
  Zich wil noch doel bewust, gelijk een vlotte pluim
Op 't windje zweeft. Zij voelt, wat we in een lieflijk droomen
Gevoelen, als 't ons schijnt, of we eensklaps, opgenomen
  Op wondervleuglen, ons verheffen boven de aard',
  't Azuur in en 't gestarnte, en in die hemelvaart
De zonnen uit haar baan ons nader steeds zien dalen,
Om ons te omschittren en te koestren met haar stralen.

  En vruchtloos roept de klok en vliegen de uren om.
  Ik beur het hoofd eerst op, wanneer ik 't heiligdom
Hoor galmen van 't geknars van stroeve grendelsloten

En koopren deuren, die op drempelzerken stooten.
'k Wisch met mijn koude hand mij 't gloeijend aangezigt,
Waarop de laauwe drup des hemeldauws nog ligt,
En keer met tragen tred, waar mij de broedren beiden.

L. D. V.

DOODSPROEF OP HET LIJK EENER MOEDER.

Wel voelt men geen pols meer tikken,
Wel schijnt haar het oog verdoofd,
En met afgewende blikken
Kermt haar gâ, van troost beroofd.
Marmerkoude, lijkentrekken —
Veege teekenen voorwaar!
Maar, kan niets meer 't leven wekken?
Zie, haar zuigeling ligt daar!

Spoedig, breng het wichtje nader,
Leg het aan 't verstijfde hart,
Roert zich *dan* geen levensader,
Dood is zij en uit haar smart!

Naar KERNER. IJ.

DE VRIJE DRUKPERS.

Een eedle vrije pers, aan 't goede en schoon geheiligd,
Geen oproer kraait of sticht, maar Vorst en Staat beveiligt,
Een milde zon, geen alverterende volkaan,
Dit, Nederland, dit zij u Coster's kunst voortaan!

MENGELWERK.

OVER DE GEHECHTHEID AAN HET OUDE.

(Een Gesprek.)

Door

L. G. BAVINK, te *Purmerende.* (*)

A. Hebt gij de courant al gelezen?

C. Neen! bevat zij goed nieuws?

A. Ook dit; maar het nieuws, dat ik bedoel, is van treurigen aard. Er heeft weder een onheil plaats gehad op een' der Duitsche spoorwegen. Door den mist, gelijk men meldt, hebben twee treinen tegen elkander gestooten. Twee menschen zijn gedood, en verscheidene anderen zwaar gekwetst. Onvoorzigtigheid schijnt ook hier weder de noodlottige oorzaak geweest te zijn; ten minste de Justitie heeft een naauwkeurig onderzoek ingesteld.

B. Ook hier zal men weder den put dempen, nu het kalf verdronken is. Hoe vele ongelukken hebben er nu al op die spoorwegen plaats gehad! In ons land gaat het tot heden vrij gezegend; maar hoe lang zal het duren? Hoe meer men met het nieuwe vervoermiddel vertrouwd wordt, des te grooter zal de zorgeloosheid worden, en dan zullen wij hier ook wel rampen te betreuren hebben, als waarvan andere landen reeds zoo dikwijls het tooneel zijn geweest. Men moge ook met statistieke opgaven bewijzen, dat het getal van de slagtoffers der spoorwegen veel geringer is dan dat der diligences en andere rijtuigen, ik blijf ze

(*) Voorgedragen in eene Vergadering van het Departement der Maatschappij *tot Nut van 't Algemeen* te *Purmerende.* De lezer gelieve in het oog te houden, dat dit gesprek gevoerd werd, vóór men nog iets vermoedde van de gebeurtenissen, die binnen ééne maand den staatkundigen toestand van *Europa* hebben omgekeerd.

eene heillooze uitvinding noemen, die ik wenschte, dat nooit in iemands brein gerijpt ware.

A. Dat is een ijdele wensch, B. De spoorwegen zijn er nu eenmaal en zullen er ook wel blijven, ja zonder twijfel gaandeweg algemeener worden. En ik verheug mij daarin. Wie toch berekent de voordeelen, welke het gemakkelijk en snel verkeer, waartoe zij het middel zijn, aan de volken zal opleveren? De spoorwegen zullen alle slagboomen, die de natiën nog scheiden en den onderlingen handel belemmeren, vernietigen, en daardoor de stoffelijke welvaart ongemeen bevorderen. Mijne hoop op een' bestendigen vrede der volken grond ik voornamelijk op dat spoorwegnet, gelijk de *Duitschers* zeggen, 'twelk eens *Europa* bedekken en tot ééne maatschappij zal vormen. En denk ik aan de voordeelen, welke dat verbindingsmiddel aan de algemeene verlichting en beschaving zal toebrengen, dan beaam ik de woorden van den uitvinder der spoorwegen, die zeide: »wat de Boekdrukkunst voor de menschheid ge»weest is, dat zal ook mijne ontdekking voor haar zijn." Ja, ik beschouw haar in de gevolgen als eene weldaad, zoo als de Voorzienigheid ze slechts in enkele eeuwen aan de volken geeft.

B. Gij loopt dan wel hoog met de spoorwegen, maar ziet, dunkt mij, de nadeelen en mogelijke gevaren voorbij. Of zal niet evenzeer dat verbindingsmiddel der volken, gelijk gij het noemt, het kwaad van het eene volk tot het andere overbrengen? Verbeeld u eens de staatkundige denkbeelden en communistische gevoelens van *Frankrijk* en *Duitschland* in het hart van het onmetelijk Russische rijk overgebragt! Welke vreeselijke omwentelingen kunnen zich daardoor over *Europa* verbreiden! Ik vrees, dat wij, die nu reeds ten halve *Franschen* zijn, onze nationaliteit, godsdienstzin en zedelijkheid geheel zullen verliezen, als *Amsterdam* en *Parijs* maar weinige uren van elkander liggen. En welke maatschappelijke verwikkelingen en zedelijke nadeelen hebben de spoorwegen niet reeds te weeg gebragt! Zeg, waaruit is voornamelijk die geldcrisis ontstaan, waarvan blad aan blad gewaagde? En hoe vele duizenden zijn

er niet ongelukkig geworden door speculaties in die nieuwigheid? Hoe velen hebben er ook hier reeds hun bestaan door verloren? En hoe vele duizenden zullen er nog om den broode komen, als de natuurlijke vervoermiddelen in ons land verdrongen worden door wegen, die, let wel, bij den aanleg reeds tonnen ja millioenen schats aan het vaderland ontrooven en naar elders verplaatsen. Geenszins kan ik daarom in uwen lof deelen, maar rangschik de uitvinding der spoorwegen onder die heillooze nieuwigheden van de tegenwoordige dagen, welke de gedaante der wereld wel veranderen, maar niet verbeteren; wat zeg ik? die slechts onheil en verstoring der orde te weeg brengen. Men moet de oude palen niet zoo spoedig verzetten en maar alles navolgen, wat vreemden ons gelieven voor te doen.

C. Daar behoeft gij waarlijk onze natie niet van te beschuldigen. Of is er één volk, dat meer slaafs gehecht is aan het oude en uit vooroordeel alles verwerpt wat nieuw heet, al is het ook elders reeds lang ingevoerd en op de proef beter bevonden? Hoe lang b. v. kende men in andere landen reeds straat- en grindwegen, toen onze vaderlanders het zich nog getroostten, dagen lang in het zand te sukkelen of in de klei te baggeren! Met wat tegenwerking had niet het bestuur van één onzer gewesten te kampen, toen het door een' kunstweg de provincie ook in den winter toegankelijk wilde maken! En zien wij niet overal in ons land hetzelfde? Hoe vele pogingen tot verbetering stuiten af op hardnekkige gehechtheid aan het oude! Hoe vele hervormingen worden niet beproefd in onze staatkundige instellingen, in hoogere en plaatselijke besturen, in stedelijke en kerkelijke verordeningen; maar men snijdt ze af, en stopt den voorstellers den mond, met te zeggen »dat zijn wij »niet gewoon! dat zou geheel iets vreemds zijn! dat is »niet Nederlandsch!"

Zie eens onzen boerenstand! waar vindt gij slaafachtiger volgers van de oude sleur? Betoog hun, zoo veel gij wilt, dat hun bedrijf voor doelmatige verbetering vatbaar is, dat zij meer van den grond trekken en hunne produkten edeler kunnen maken; gij preekt voor doove ooren; zij blijven bij

de sleur van vader en grootvader. Toen ik vóór eenige jaren te *Utrecht* de zaal van landhuishoudkundige voorwerpen bezocht, werd mij verhaald, dat onder de bezoekers honderd vreemdelingen waren tegen drie à vier landgenooten, die gewoonlijk nog slechts kwamen om vluglig te zien, terwijl de eersten van onderscheidene nieuwe uitvindingen teekeningen maakten, ten einde die in hun vaderland in praktijk te brengen.

En is het met de bewoners der plaatsen en steden wel veel beter? Wie het leven in dorpen en kleine steden eenigzins kent, weet, hoe men dáár, bij belagchelijke naäping soms van grootsteedsche modes, blinde gehechtheid vindt aan oude gewoonten en gebruiken. En ook in onze hoofdsteden vindt men die, ofschoon weder anders gewijzigd. Menigeen verheft er vruchteloos zijne stem tegen misbruiken. Ja, ten aanzien van staatkundige en kerkelijke of godsdienstige aangelegenheden, is men in de voorname steden van ons land nog meer voor het behoud, dan elders. Hoe ging er velerwegen een kreet van verontwaardiging op, toen het hoog bestuur een eind wilde maken aan het voor de levenden zoo schadelijk gebruik, om in de kerken te begraven! Was het niet alsof met dat besluit de zielen der afgestorvenen veroordeeld waren om als dwaallichtjes rond te zwerven? Wat heeft het gebaat, dat men in de hoofdstad de misbruiken en onwaardige gewoonten bij het begraven heeft aangewezen? Hoe veel moeite heeft het op vele plaatsen gekost, om bewaarscholen te krijgen! Hoe menige poging daartoe is mislukt, omdat men het met de gewone matresseschooltjes nog wel stellen kon! Ja, toen, op de laatste vergadering dezer Maatschappij, de geachte Voorzitter in eene sierlijke rede aanwees de noodzakelijkheid van doelmatige vermaken en spelen voor het volk, hoe menig afgevaardigde hoorde ik toen onder een' medelijdenden glimlach zeggen: »Dat zal wat geven! Het is immers niet mo»gelijk, zulke plannen uit te voeren! Neen, de kermis, de »kermis moet maar blijven!" En zoo zou ik nog lang kunnen voortgaan; maar ik acht mijn beweren genoeg gestaafd. Men moet ons volk zijns ondanks tot het nieuwe en betere

dwingen. Wordt dit ook bij ondervinding als beter gekend, dan kan toch menigeen nog niet nalaten te zeggen: »Maar »het oude was nog zoo kwaad niet." En ik vraag het u, is het dan wonder, dat wij thans in zoo menig opzigt bij den vreemdeling achterstaan, in nijverheid en landbouw, in vakken van smaak, kunst en wetenschap? — In de dagen van onzen bloei waren *wij* de volken vooruit. Hoe vele ontdekkingen en uitvindingen werden toen hier gedaan en toegepast! Welk een streven naar vooruitgang, welk eene gepaste ondernemingszucht! En terwijl wij bijkans zijn staan gebleven, althans geene nieuwe ontdekkingen meer voortbrengen, zijn de volken rondom ons met reuzenschreden vooruitgegaan. Nu zijn zij onze leermeesters, zelfs in vakken, waarin wij vroeger de hunne waren. En wilden wij nog maar leerlingen zijn! Maar daartoe denkt onze natie over het geheel veel te hoog van zichzelve. Velen meenen, dat de zaken nog in denzelfden toestand zijn als vóór een paar honderd jaren; maar duizenden onzer kooplieden, fabrikanten en winkeliers ondervinden het tegendeel.

A. Er is veel waars in uwe rede, maar, bedrieg ik mij niet, ook overdrijving en scheeve beschouwing. Onze natie is niet zóó staan gebleven, als gij beweert, terwijl de volken om ons met reuzenschreden zijn vooruitgegaan. Gij ziet voorbij, dat deze meer *konden* vooruitgaan, omdat zij in menig opzigt verre bij ons ten achtere waren. Daarenboven is de verlegging van handel en nijverheid meer een gevolg van veranderde omstandigheden, van eene verbazende ontwikkeling in andere landen, dan van stilstand en gehechtheid aan het oude bij ons. Ook twijfel ik, of die gehechtheid aan *ons* volk zoo veel meer eigen is, dan aan andere volken. Zij moge in menige plaats en provincie groot zijn, in het algemeen lijden wij aan dat euvel, indien ik het zoo noemen mag, weinig meer dan *Engelschen*, *Duitschers* of *Franschen* zelfs, want *Parijs*, waar dagelijks de gedaante der wereld verandert, is *Frankrijk* niet. Elk volk is op zijne wijze aan het oude nog al gehecht. Er is zelfs menig blijk van vooruitgang ten onzent, dat men elders mist. Denk slechts aan het onderwijs op de lagere scholen. Herinner

u de wijziging onzer graanwet. Welk land heeft, buiten ons, het denkbeeld van *Engelands* grooten staatsman nog gevolgd?

C. Tegen die enkele bijzonderheden staan honderde instellingen en gebruiken over, waaraan men hier nog slaafs gehecht is, terwijl wij ons van betere voorbeelden omringd zien.

A. Ik wil het niet tegenspreken. Maar zie niet voorbij, bid ik u, dat die gehechtheid aan het oude naauw te zamen hangt met ons volkskarakter. Wij laten ons niet zoo ligt als andere natiën door elken wind medevoeren en door den glans van het nieuwe bekoren. En dit acht ik gelukkig. Daarbij vraag ik u, is gehechtheid aan het oude niet iets natuurlijks? Ieder ondervindt in tallooze zaken, hoe wij gewoon worden aan hetgeen gedurig terugkeert. Hoe ongaarne doen wij afstand van gebruiken, waarmede wij vertrouwd geworden, ja als 't ware zijn opgegroeid, en waarvan wij de genoegens en gemakken leerden waarderen! Wij voegen er ons zoo ligt in, even als in een lang gedragen kleed. Daarenboven hebben oude instellingen en gebruiken juist door hunnen ouderom iets eerwaardigs. Menigeen is er aan gehecht uit eerbied voor het voorgeslacht, of uit liefde tot gestorvene ouders. En hoe dikwerf hangen ze naauw te zamen met iemands godsdienstige gevoelens en de indrukken zijner kindschheid! Gij weet, hoe het ten onzent, zelfs onder de hoogste standen, eene gewoonte is of was, dat de moeder, na hare herstelling uit het kraambed, den drempel niet overschreed, alvorens zij haren zoogenaamden kerkgang ging doen. Men heeft dit wel eens eene dwaze gewoonte genoemd, die afschaffing eischte. En ofschoon ik geenszins voor haar behoud ben, maar het zelfs beter vind, dat de herstelde eerst eenige malen de frissche buitenlucht inademe, eer zij zich aan de bedompte kerklucht wage (daar zij toch met hare dankzegging wel niet tot dit oogenblik zal wachten), wie vindt toch niet den oorsprong van dat gebruik prijselijk, ja wie zal op opschaffing daarvan sterk willen of durven aandringen? In het algemeen, hoe ik ook overdrevene en blinde gehechtheid aan

het oude afkeure en mijzelven er voor tracht te bewaren, ik vind haar, zelfs in die overdrijving, niet onnatuurlijk. En het behaagt mij in ons volk, dat het grootendeels nog zoo gezet is op instellingen, godsdienstige gebruiken en gewoonten, van de vaderen geërfd en door den eerbied voor hen geheiligd.

B. Gij spreekt naar mijn hart. Het oude, bovenal waar het de hoogste aangelegenheden van Staat, Maatschappij of Godsdienst geldt, moet ons eerbiedwaardig en heilig zijn. En daarom ergert het mij zoo, als ik, in onze dagen vooral, zoo vele jeugdige loshoofden hoor smalen op alles, wat van vroegeren tijd is, onverschillig of het Kerk of Staat, Wetboek of Bijbel geldt, en hen stout voor den dag zie komen met allerlei onbekookte denkbeelden, welke zij bij de wufte *Franschen* of filosoferende *Duitschers* hebben opgedaan. Is in hun oog niet al het bestaande verkeerd of bespottelijk soms? Is het niet alsof *zij* ons de ware wijsheid zullen verkondigen? Spiegelen zij ons niet een *Utopia* voor, dat slechts in hunne dwaze verbeelding en gekrenkte hersenen bestaat? En wat doen zij anders, dan den vrede verstoren, den band tusschen regering en volk verzwakken, de menschen met het bestaande ontevreden te maken, hun den eerbied voor het heilige en eerwaardige ontnemen, ja het geloof van menigeen aan het wankelen brengen? Waarlijk, men moest de dingen van vorige tijden niet met zoo roekelooze hand aantasten! Onze ouders en voorouders zijn ook geen gekken geweest.

C. Ik weet niet, wat gij verstaat door *roekelooze* hand. Maar meent gij er mede eene *krachtige* hand, dan ben ik het geenszins met u eens. Daar zijn in onze maatschappij misbruiken, die, omdat zij door blind vooroordeel of schaamteloos eigenbelang met hand en tand worden vastgehouden, wel met kracht dienen te worden aangetast. Wie voor verderfelijke en verouderde kwalen zachte middelen wil bezigen, komt er niet. Maar het schijnt wel, B., alsof gij, naar de wijze der dichters, de gouden eeuw vindt in de verledene tijden. Dan bejammer ik het voor u, dat gij niet eenige eeuwen vroeger zijt geboren. Ik daarentegen zou

bijkans wenschen, eenige eeuwen later het levenslicht aanschouwd te hebben; want met de wijsgeeren zoek ik de gouden eeuw in de toekomst, het Paradijs van geluk aan het einde der dingen. En ach, hoe ver zijn wij daar nog af! Gelukkig, men mag het zeggen, de menschheid ontwaakt uit den sluimer. Zie, allerwegen zet zij den voet op de baan des vooruitgangs! Het oude gaat voorbij. Een nieuw leven begint. Ik wensch haar geluk met het oogenblik harer wedergeboorte, en zij mag op mijne zwakke medewerking rekenen, waar en zoo veel ik vermag.

A. Dat betwijfel ik geen oogenblik, *C.*; maar ik hoop, dat gij in uw streven nooit de bezonnenheid uit het oog verliest, en nimmer, gelijk zoo velen, het oude bekampt of verwerpt, *omdat het oud is.* Ik maakte er u reeds opmerkzaam op, dat de gehechtheid aan oude instellingen en gewoonten niet alleen natuurlijk is, maar ook in menig opzigt goed te keuren. En ik bid u, waar zou het heen, als wij altijd bij verandering moesten leven, en heden afschaffen, wat gisteren werd ingevoerd? Bij de invoering van nieuwigheden moet voorzigtigheid in acht genomen worden. Is het mogelijk, men sluite het nieuwe aan het oude aan, zoodat het allengs het oude vervangt. En evenmin als men voor vooroordeelen of tegenstand mag terugwijken, waar veranderingen noodig zijn, evenmin mag men zich door nieuwigheidszucht laten vervoeren tot omverwerping van alles wat oud is. Of schijnt het u niet belagchelijk, als de *Franschen* in den tijd der omwenteling niet slechts den oorlog verklaarden aan grove misbruiken, maar zelfs aan de onschuldige namen van maanden, dagen en menschen? En denkt gij niet met mij eveneens over die zucht bij sommige standen, om in huisraad, gebruiken en kleeding met elke mode te veranderen? In dit punt wenschte ik wel, dat onze heeren en dames de Parijsche hoogere standen navolgden, wie men *smaak* niet ontzeggen kan. Ge ziet vreemd op! De *Parijzenaars*, zegt ge, die elke week eene andere mode hebben? Ja, maar bij lange niet allen slaafs haar volgen. Neen, dat laten zij aan de provincies en aan de buitenlanders over, die dat dan ook stiptelijk doen. Zie toch, is de

mode een breedrandig of groot hoofddeksel, *wij* zetten het op, al staat het ook weinig bij ons smal en mager gelaat. Komt daarentegen de smalle rand of de kleine dameshoed in zwang, de heeren en dames laten er zich mede kleeden, al past het ook niets bij hunne gevulde tronie. Maar wat doen nu de *Parijzenaars* van goeden smaak? Zij volgen de mode, voor zoo ver zij hun wèl staat. Zij behouden van het oude en nemen van het nieuwe, wat zij weten dat hun voegt. Zie, dat voorbeeld, al is het dan van de *Parijzenaars*, wenschte ik niet alleen ten opzigte der kleeding gevolgd, maar ook in andere zaken. Wij moeten niet te voorbarig het oude verwerpen en het nieuwe aangrijpen. Het zou toch wel jammer wezen, als het oude niet goed *kon* zijn, of zelfs beter dan het nieuwe.

B. Dat zegt gij wèl, *A.* Als ik b. v. let op de Godsdienst en zeden van den tegenwoordigen tijd, of op de tucht en opvoeding der kinderen, of op de keuze der ouders van een' stand voor hunne zonen, dan denk ik dikwerf: o, die goede oude tijd, waarin de Bijbel meer gelezen werd dan de roman, de kerk vlijtiger bezocht dan societeit en concert; waarin men een' knaap en meisje van veertien jaren nog kinderen noemde en ze niet liet deelen in de vermaken van rijper leeftijd; waarin men geene kinderen-bals of speelpartijtjes kende; waarin de zoon van den schoenmaker niet bepaald voor de studie of het bureau werd bestemd; die tijd, waarin men niet in de couranten las van huwelijksaanvragen of geldaanbiedingen om posten te verkrijgen; waarin men minder hoorde van equipages, maar ook minder van bankroeten; waarin men meer verdiende dan men uitgaf, meer voor land en kerk deed dan er over sprak, meer zocht te zijn dan men scheen, terwijl men nu zoo veel meer schijnt dan men is. Geen wonder, dat men, bij treffende voorbeelden van eerlijkheid, braafheid en solidite.t, wel eens zegt: »dat is er nog een van den ouden stempel." Een bewijs, dat de nieuwe stempel niet deugt.

A. Dat is een lof op den ouden tijd, die waarlijk niet tot eer klinkt van den onzen! Gij zult nogtans wel willen toegeven, *B.*, dat uw lof niet van eenzijdigheid vrij is, daar

gij het goede van deze dagen boven de vorigen ten eenemale verzwijgt. Maar genoeg, uw woord mag ons op onze hoede doen zijn tegen bevooroordeelde minachting van het geen uit den ouden tijd afstamt.

B. Naar mijn inzien moet achting en eerbied daarvoor er het uitvloeisel van zijn. Wat van zulke tijden dagteekent, door zulke voorouders gedaan en gewettigd is, dat heeft reeds daarom regt op mijne hooge waardering en gehechtheid; daarvan wijk ik niet af.

A. Vergeef mij; maar dan is uwe ingenomenheid met het oude even verkeerd als de nieuwigheidszucht van anderen. Hoe! instellingen of gebruiken te behouden, omdat zij reeds lang bestaan hebben, is dat verstandig? Zijn wij als redelijke menschen niet verpligt, ons zelven rekenschap te geven van al wat wij doen? En, al voegt men zich ook in onverschillige dingen naar het bestaande gebruik, wettigt het gebruik ooit dwaze misbruiken? Verontschuldigt het ooit het doen van schadelijke dingen? Of kan er ooit verpligting bestaan, om bij uwe gewoonte te blijven, omdat zij van ouden tijd dagteekent? Neen, zij mogt dan ook zoo oud zijn als de wereld. Immers, iedere instelling, elk gebruik was eens nieuw en is allengs gewoonte geworden.

B. Verklaar mij dat eens duidelijker, als ik u verzoeken mag.

A. Gaarne, ofschoon het naauwelijks verklaring behoeft. Wij willen slechts eenige der meest bekende zaken en gebruiken in derzelver oorsprong gadeslaan. Wie vindt iets vreemds meer in de tegenwoordige inrigting onzer maatschappij, waarbij ieder individu burgerlijke vrijheid bezit, die slechts door de algemeene wet beperkt wordt. En toch was dit eene nieuwigheid, want vóór eenige eeuwen bestond de maatschappij uit heeren en lijfeigenen, die aan den wil der eersten als slaven onderworpen waren. Wie leest tegenwoordig niet uit gedrukte boeken? En toch was de boekdrukkunst eens eene nieuwe uitvinding, waartegen niet weinigen, voornamelijk om den broode, hevig uitvoeren. Wie eet thans geene aardappelen? En toch, toen zij in 1565 uit *Amerika* tot ons werden gebragt, duurde

het, door de kracht van het vooroordeel tegen al wat nieuw is, wel tot in het midden der 18de eeuw, eer in *Europa* die vrucht algemeen werd gebruikt. Welk verstandige laat zijne kinderen niet inenten? En weet gij niet, hoe men eens tegen die heilzame ontdekking ijverde, zoodat zelfs de Regering hare algemeene toepassing met krachtige maatregelen moest bevorderen? Nog één voorbeeld. Wie rookt thans niet zijne pijp? Welk eene rol speelt zij in de zamenleving! En nogtans, eens werd er zelfs van de kansels geijverd tegen dat *tabakdrinken*, zoo als men het noemde. Ja, wie niet de blaam van goddeloosheid en onregtzinnigheid op zich wilde laden, liet het na, of deed het heimelijk. Onlangs las ik daarvan een niet onaardig verhaal. Een Leeraar moest op eene andere plaats preken. Hij neemt zijn' intrek bij een' broeder der gemeente, en brengt met dezen den avond in gesprekken door. Natuurlijk werd er niet gerookt. Eindelijk scheidt men, en de Leeraar begeeft zich naar zijn vertrek ter ruste. Ongeveer een half uur later, gaat ook de gastheer naar zijne slaapkamer. Zijn weg voert hem voorbij die van den gast, en.... met verwondering ziet hij door de reten van de deur licht schijnen. »Wat mag dat zijn?" denkt hij. Hij luistert, maar hoort geene beweging. Dat is hem onverklaarbaar. Hij besluit, na eenig dralen, aan zijne bange onzekerheid een einde te maken. Zoo stil mogelijk doet hij de deur open, en.... van schrik blijft hij staan. Daar staat zijn gast, met een' stoel op eene tafel, ter halver lijf in den schoorsteen. Niet anders denkende, of de man heeft zich verhangen, ijlt hij toe, om hem nog te redden; maar het was niet noodig. De Leeraar stond eene pijp te rooken in den schoorsteen, opdat de lucht van den tabak zijne goddeloosheid niet zou verraden. »Broeder," zeide de ander, »hadt gij mij dat maar gezegd; ik houd ook »wel van een pijpje;" en te zamen rookten zij er nu nog een.

Doch mij dunkt, *B.*, dat ik genoeg u heb doen zien, hoe elke instelling en gewoonte eens eene nieuwigheid was. Dit reeds moet u van vooroordeel tegen alles, wat *nu* nieuw is, genezen. Ik keur het zeer goed, dat gij achting hebt voor

onze ouders en voorouders, waaronder mannen waren van uitmuntende braafheid en kunde in alle vakken. Maar hen blindelings te volgen, dat keur ik hoogelijk af. Zelve hebben zij ons immers daarvan geen voorbeeld gegeven. Zoo zij zich ook blindelings aan *hunne* voorouders hadden gehouden, zouden er in het geheel geene vorderingen gemaakt zijn.

B. 't Is waar; doch er zijn toch maar weinige jongen, die het den ouden verbeteren. En teregt zegt het spreekwoord, alle verandering is geene verbetering.

A. Juist dit spreekwoord toont, dat toch *sommige* veranderingen verbeteringen zijn. Die het beste niet zoekt en aanneemt, is een dwaas en benadeelt zichzelven en anderen. En dit doet ieder, die bij het oude blijft, omdat het oud is.

B. Gij trekt dat, dunkt mij, te ver. Wel zie ik gevaar in menige nieuwigheid, maar weinig nadeel in hetgeen reeds zoo lang geweest is. Het heeft al zoo lang goed gegaan, en zal dit nog wel verder.

A. Wel, hoe is het mogelijk, dat gij zoo kunt spreken en die gewone term van de beschermers van het oude tot de uwe maakt? Gij stemt immers toe, dat er in alle menschelijke zaken vooruitgang kan en moet plaats hebben. Of blijven ze niet steeds onvolkomen? En is het onvolkomene niet voor volmaking vatbaar? Ten aanzien van het zedelijke nu kan er onmogelijk voortuitgang van den lateren tijd bij den vorigen plaats grijpen, omdat, in de volmaking van zichzelven, ieder nieuw geslacht, gelijk ook ieder mensch, weder van den grond af beginnen moet. Het kind vangt zijne deugd niet aan van het punt, waar zijne ouders gebleven zijn, maar moet zich zelfstandig, gelijk deze, van de eerste beginselen ontwikkelen. Anders is het ten aanzien van menschelijke instellingen en wetten, van verstandelijken en maatschappelijken vooruitgang. Hier staan de lateren op de schouders van de vroegeren. Hier is de ontwikkeling van het voorgeslacht het dadelijk eigendom van het volgend geslacht. Dit vangt aan van het punt, waarop het ander is blijven staan. Daarom kan men van elk nieuw geslacht, van elke volgende eeuw verwachten, dat zij een' hooger'

trap van verstandelijke en maatschappelijke ontwikkeling bereiken dan de voorgaanden. Doen zij dit niet, nemen zij niet gebreken der vorige tijden weg, dan hebben zij niet geleefd, niet beantwoord aan de wet der voortgaande ontwikkeling. En nu spreekt het immers van zelf, dat overdrevene of blinde gehechtheid aan het oude het voortschrijden op den weg der volmaking onmogelijk maakt. Verheugt gij u niet met mij in het verbeterd schoolonderwijs? En zouden dit geslacht en de volgende geslachten daarvan niet verstoken zijn geweest, indien men gedacht had: »het heeft al lang zóó goed gegaan; het kan wel zoo blijven?" En zoo is het met honderd andere dingen.

B. Ik moet de gegrondheid uwer redenering erkennen, *A.* en zie, dat wij niet blindelings bij het oude blijven, maar dankbaar de verbeteringen moeten aannemen, welke de tijd daarstelt. Maar gij zult met mij toch wel dat jagen naar veranderingen veroordeelen, dat vooruitloopen van den tijd. Men moest het meer aan dezen overlaten.

A. Dat hoor ik wel meer van de voorstanders van het oude. Maar eilieve, wat bedoelt men daarmede? Steekt er wel een gezonde zin in? Aan den tijd overlaten, om verbeteringen, hervormingen in te voeren? Is de tijd een persoon, die buiten de menschen om werkt? Wat, vraag ik u, wat heeft de tijd ooit verbeterd, dat niet eigenlijk de menschen verbeterd hebben? En zou dit ooit geschieden, zoo er niet één of meer waren, die, de behoeften van hunnen tijd begrijpende, hunne medemenschen daarop opmerkzaam maakten en op hervorming aandrongen? Alle hervormingen bereiden zich langzamerhand voor. Meer en meer begint men de gebreken van het tegenwoordige in te zien en de behoefte naar iets beters te gevoelen. Dan treden er op, die luide uitspreken, wat duizenden meer of min duidelijk beseffen. Zij brengen de behoefte aan verbetering tot klaarheid, wijzen aan, hoe en wat verbeterd moet worden, stellen zich aan het hoofd van den vooruitgang, en de menschheid doet eene schrede voorwaarts op de baan der volmaking. Zóó was het bij de invoering van het Christendom. Zóó ging het met de hervorming, met de verandering

van het schoolwezen, met het Duitsch Katholicisme (zoo dat opregt gemeend is) en met zoo vele staatkundige of maatschappelijke hervormingen van den vroegeren of tegenwoordigen tijd.

B. Maar mij dunkt, *heden* behoeft men toch niet zoo te jagen naar verandering. De 19de eeuw wordt immers de eeuw der verlichting en beschaving genoemd. En naar uwe denkwijze moesten wij onzen voorouders wel veel vooruit zijn.

A. Dat zijn wij ook. Wij mogen ons verblijden in licht, dat zij misten. Maar gij herinnert u ook mijn zeggen, dat wij niet mogen stilstaan. En, mijn Hemel! hoe vele verbeteringen zijn nog noodig! Hoe zuchten daarnaar in de eerste plaats onze staatsinstellingen, daar men waarlijk al zeer bevooroordeeld en blind moet zijn, om er geene gebreken in op te merken. Naar het oordeel van deskundigen staat ook de landbouw bij ons op een' lagen trap. Hoe vreeselijk dreigt ons niet dat schrikbeeld onzer eeuw, de toenemende armoede, die toch wel mede in gebreken onzer maatschappelijke instellingen zal gezocht moeten worden! Wie brengt daartoe niet, onder veel ander, de gewoonte, om bij jaarlijksche rekening, of nog veel later, te betalen? Hoe verderfelijk dit voor de algemeene welvaart moet zijn, is bij eenig nadenken duidelijk. Daarom moest het voorbeeld van *Hamburg*, waar men begonnen is de rekeningen binnen de drie maanden te voldoen, worden nagevolgd. Te hopen is het althans, dat dit voorbeeld niet te loor ga in tijden als de tegenwoordige. Ook onze openbare eerdienst heeft, naar mijne meening, wel eenige hervorming noodig, naar den eisch der tegenwoordige dagen. Met hoe veel regt dringt men niet aan op de verbetering van ons ellendig volksgezang; op de ligchamelijke ontwikkeling der jeugd door gymnastische oefeningen; op de vorming der lagere klassen ook door goede en doelmatige volksspelen! Wat laten de spaarbanken, of liever het gebruik daarvan, op menige plaats nog veel te wenschen over! Hoe vele verkeerde gebruiken smeeken niet om afschaffing! b. v. het misbruik van den sterken drank; het bezoeken der herber-

gen ook door de jeugd; het geven van drinkgelden, of van aalmoezen, die slechts de bedelarij en losbandigheid bevorderen; het rouwen van geheel het huisgezin ook in de armenklasse, waardoor menigeen zich, ter eere van den overledene, in schulden steekt! Ja, hoe zou ik al de verkeerde gewoonten noemen kunnen, waaraan men zich hecht, en die toch meer of min, in het een of ander opzigt, nadeelig zijn? Zie b. v. eens de wijze onzer conversatie. Veel is er in verbeterd, maar mij dunkt er blijft ook nog veel te verbeteren over. Het is geene noodzakelijkheid meer, dat men van eene partij heel of half beschonken naar huis ga, gelijk weleer het geval was; maar schijnt het toch niet dikwerf, alsof men bij elkander komt om te eten en te drinken? Welk een omslag dikwerf, waardoor de zondag voor de dienstboden een regte werkdag wordt en de vrouw des huizes drie dagen *en peine* zit, den dag vóór de *familiaire visite*, den dag zelf, en den volgenden! Wat wonder, als dan bij het vertrek der gasten soms gezegd wordt: »Goddank, dat hebben wij weer gehad!" En dan dat lang blijven, waarnaar de vreugde berekend wordt! Die vele gasten, »omdat het dan toch in ééns doorgaat!" En eindelijk die fooitjes, waarmede men als 't ware een gedeelte van zijn gelag betaalt. Ik vraag het u, mijne vrienden, geeft al die omslag niet aan de conversatie den doodsteek? Ik wenschtte, dat wij ook *daarin* de *Franschen* volgden, die zelfs met een glas suikerwater en een boterham vrolijk zijn.

C. Dat gaat in ons land niet, *A.* want gij kent immers wel het zeggen, dat de *Hollander*, om vrolijk te zijn, eerst een *Franschman* moet binnen hebben? Maar mag ik nog iets bij uwe rede voegen, ten bewijze, dat onze tijd er wel degelijk behoefte aan heeft, dat de vrienden van den vooruitgang zich vereenigen? *Er is* vooruitgang, ja, maar er is ook *teruggang*. Ziet, terwijl de volken de behoefte aan, en hun regt op vrijheid levendig gevoelen, neigen de regeringen weder tot begrippen van vorige eeuwen. De pogingen van helderdenkenden tot noodzakelijke verbeteringen doen de mannen des behouds alle krachten inspannen, om

te beschermen wat met hun belang overeenstemt. Terwijl de vrienden van ware verlichting de hervormingen in het *onderwijs* beproeven voort te zetten, werken de duisterlingen niet zonder vrucht hen tegen. Ziet denzelfden teruggang in het godsdienstige. Terwijl sommigen de verschillende afdeelingen der Protestanten tot één zoeken te brengen, maken anderen nieuwe scheuringen. Hier is eene partij, die, *in* het duister en *voor* de duisternis werkende, het verloren terrein weder zoekt te veroveren. Daar eene andere, die het gezag van formulieren hersteld en de gewetens op nieuw wil aan kluisters gelegd hebben. En, merkt het wèl op, hoe die staatkundige en godsdienstige partijen ook in doel verschillen, zij werken gezamentlijk op terugkeer tot het oude, en slaan dikwerf de handen tot de gedrogtelijkste vereeniging te zamen.

A. Ik beaam ten volle uwe denkbeelden. Meermalen heb ook ik mij niet zonder bekommering afgevraagd: Hoe zal inzonderheid die strijd tusschen vooruitgang en teruggang in het *staatkundige* nog eenmaal eindigen? Of is niet uit denzelven die vreeselijke onwenteling geboren, welke eenmaal *Frankrijk* en *Europa* in vuur en vlam zette? Mogten vorsten en bestuurders het inzien, dat zij zelve, voorstanders van *gematigden* vooruitgang moeten zijn, indien zij niet willen, dat de onderdanen *revolutionairen* worden!

Ook mij is het meermalen belangrijk voorgekomen, dat die teruggang tot het oude zich op zoo veelzijdig gebied vertoont. Maar hebt gij wel eens opgemerkt, hoe de Kerkelijke voorstanders van het oude naar het uiterlijke hemelsbreed verschillen van die der vorige tijden? Toen kon men ze aan geheel hun voorkomen kennen. Sluik haar; een langgerekte bleeke tronie; statige ernst en verwijdering van alle wereldsche praal. — Ziedaar den vroegeren orthodox! Maar heden is het anders. Ik ken meer dan één' voorstander, ja Leeraar der regtzinnige partij, die *een man naar de wereld is*, elegant gekleed gaat, rijtuig houdt en met zijn huisgenooten Fransch spreekt. Eerst begreep ik het niet regt. Het scheen mij zoo vreemd. Maar ik heb ge-

zien, dat de orthodoxie, vroeger met de wereld in strijd, thans *zelve* wereldsch is geworden. Zoo krijgt zij de groote wereld aan het lijntje, (adres aan meer dan ééne residentiestad), houdt haar de orthodoxe pillen voor op een gouden lepel, en zegt: »slikt maar!"

B. Maar vooronderstelt ge dan bij al de voorstanders van het oude onedele bedoelingen?

A. Dat zij verre van mij! De *liefde* verbiedt mij zulks en ook de *ervaring*. Ik weet, dat velen, of uit gewoonte, of uit eerbied voor de vaderen, ja menigen uit gemoedelijke overtuiging, aan het oude gehecht zijn. Maar daar zijn er velen, die het *gemakkelijker* vinden daarbij te blijven, en dit is reeds zeer te veroordeelen; velen ook, die misbruiken voorstaan uit *eigenbelang*. Dit noem ik verachtelijk. En deze schreeuwen het luidste, als iemand zijne stem tegen die misbruiken durft verheffen. Van hen geldt het woord van REINGOUD tot LEYCESTER: »Nieuw »is de vloek, Mylord, waar deze verstokte hersens alles »meê verwerpen, wat zich kant tegen hun ingeroest eigen»belang." Met de woede van een' DEMETRIUS, den zilversmid, ijveren zij tegen elken PAULUS (*). Ja, geloof mij, zij zouden vóór achttien eeuwen mede hebben uitgeroepen: »kruist hem!" Of kwam die kreet niet uit den mond van booze en eigenbatige voorstanders van het oude?

B. Maar ook bij de voorstanders van verandering en nieuwigheden is wel eens eigenbaat de drijfveer.

A. Dat valt niet te ontkennen. Daarom moet ieder, die waarachtige verbetering wil, zich niet blindelings aan hen overgeven, maar uit eigene oogen zien. Doch zult gij toestemmen dat verbeteringen en hervormingen, al zijn ze ook door de eigenbatigste raddraaijers begonnen en daargesteld, daarom toch niet ophouden verbeteringen en hervormingen te zijn.

B. Ik moet erkennen, A, zoo wel van mijne overdrevene gehechtheid aan het oude, als mijne ingenomenheid tegen het nieuwe, eenigermate teruggebragt te zijn. Maar,

(*) *Handel.* XIX: 24 en verv.

zou de besprokene zaak ook van het Christelijk standpunt verdedigd kunnen worden?

A. Zonder twijfel. Of zijn niet geschiedenis en openbaring ons bewijzen, dat vooruitgang, toeneming in volkomenheid van den mensch en het menschelijke de wil des Scheppers is? Het »wordt volmaakt," mag schier uitgestrekt worden tot alles. De staatsman, die wetten en instellingen verbetert; de landman, die onvruchtbaren grond vruchtbaar maakt; zij, die het onderwijs der jeugd doelmatiger inrigten, of misbruiken en verkeerde gewoonten bestrijden, zij werken evenzeer mede tot bevordering van Gods oogmerken, als de moeder, die hare kinderen in godsvrucht opvoedt, of de leeraar, die aan de geestelijke vorming zijner medemenschen tijd en krachten wijdt. En is *vooruitgang*, *volmaking*, alzoo Gods wil, dan strijdt *blinde gehechtheid aan het oude*, hoedanig zij ook wezen moge, met dien wil. Doch even vast staat het dan ook, dat Gods wil volbragt wordt. Men moge zich hardnekkig tegen *ware* verbetering aankanten; men moge de ontwikkeling trachten te dooven; ja er moge schijnbare of wezentlijke teruggang zijn, het licht zal steeds meer de duisternis verdrijven, het betere allengs het minder volmaakte vervangen. Maar daartoe worden vaak *eeuwen* gevorderd. Hebt gij het wel eens opgemerkt, (nog in de jongste lente trok het mijne aandacht) hoe de knoppen van boom en bloem langzamerhand zwollen, niettegenstaande den guren noordewind en de doordringende koude? »Zie, dacht ik, deze »zijn toch niet in staat, om de voortgaande ontwikkeling »te beletten." En ik zag daarin een beeld van vroegeren en ook van onzen tijd, waarin men zoo gaarne door dwang en geweld het zich ontwikkelende leven zou terugdringen. Maar dat gaat niet. Gods wil wordt volbragt; de knop zwelt al meer en meer, en wanneer de zonnestralen hem slechts eenigzins gunstig worden, dan breekt hij open en geeft blad en bloem en vrucht.

B. En wat zoudt gij nu de slotsom onzer redevoering noemen?

A. Deze: Verwerpt niet het oude, *omdat* het oud is;

maar verwerpt evenmin het nieuwe, *omdat* het nieuw heet. Bedenk, dat in *alle* menschelijke zaken verbetering *mogelijk*, *wenschelijk* en *noodig* is. Beschouw het als wil en wet van God, die in alles gelden — *door vooruitgang tot volkomenheid.* En waar men verbeteringen u voorstelt, en middelen daartoe aanwijst, handel daar naar de les des Apostels: »beproeft alle dingen; behoudt het goede." (*)

(*) 1 *Thessal.* V: 21.

[Met de Leer, in deze Voorlezing vervat, vereenigt zich de Redactie van dit Tijdschrift volgaarne, wat ook de nijd en het eigenbelang van andere Redactiën omtrent haar pogen te verbreiden. Men zij echter, vooral in deze kommer- en jammervolle dagen, hoogst omzigtig in de toepassing!]

GESCHIEDKUNDIG OVERZIGT DER NOORDPOOL-EXPEDITIËN TOT OP JOHN ROSS.

(*Vervolg en slot van bl.* 403.)

In het naauwste verband met de verrassend gelukkige resultaten van den handel der *Moskou-compagnie* stond de gedurig levendiger wensch, om de ontdekkingen, aan de noordkust van *Rusland* begonnen, verder voort te zetten. Tot dat einde rustte de compagnie in het begin van het jaar 1580 twee schepen uit, die zij onder het bevel van ARTHUR PET en CHARLES JACKMAN stelde. Zij verlieten *Engeland* in Junij 1580, en zeilden in Augustus de straat *Waaigat* door; maar het gelukte hun niet boven *Nowaja-Semlja* te komen. PET bereikte *Engeland* weder. JACKMAN overwinterde in *Noorwegen*, stak met het voorjaar in zee, en men heeft sedert dien tijd niets meer van hem vernomen. Hiermede was in *Engeland* voor langen tijd de belangstelling in het hooge noorden en noord-oosten verkoeld, die nu met nieuwe kracht bij de *Hollanders* ontwaakte. Deze waren intusschen meer en meer eene handeldrijvende zeemagt geworden; en als zoodanig moest de wensch, om eenen noordelijken weg naar het oosten te vinden en langs dezen den *Spanjaarden* en *Portugezen* den handel met deze deelen der wereld te betwisten, te na

aan het harte liggen om niet met daden zijne verwezentlijking te beproeven. Er werden vier schepen uitgerust, waarvan twee onder het opperbevel van CORNELIS CORNELISZOON en BEREND IJSBRANDS, de beide anderen onder dat van WILLEM BARENDS werden geplaatst.

BARENDS verliet *Holland* in den aanvang van Junij 1594, ontdekte op den 4 Julij, op 73° 25′ N. B., een deel van *Nowaja-Semlja*, voer de kust langs noordwaarts, en gaf aan verschillende punten bepaalde namen, totdat hij in *Lombsbaai* op $74\frac{1}{3}$° N. B. ten anker kwam; de baai werd genoemd naar de menigte van zeeduikers (*Colymbus troilli*), welke hier werden gevonden. Nadat hij de vaart langs de kust nog een tijd lang had voortgezet, bereikte hij de noordwest-punt van *Nowaja Semlja*, welke hij *Kaap Nassau* noemde. Van daar meende hij in het oost-noordoosten land te zien, en zeilde nog verscheidene zeemijlen in die rigting, tot dat eene onafzienbare ijsmassa hem den weg afsloot en hem tevens tot den terugtogt naar *Nowaja-Semlja* dwong. Daar de overige schepen naar de straat *Waaigat* waren gezeild, zette ook hij derwaarts koers, bereikte op den 15 Augustus de eilanden *Matwejen* en *Dolgoi*, en vond te gelijker tijd ook de overige schepen, die de straat waren doorgezeild en aan gene zijde de *Karische zee* en de kust van *Tartarije* hadden aangetroffen, die zich verre naar het noordoosten uitstrekte. Daar zij het voorgebergte niet waren omgezeild, was hun ook de bovengenoemde zeeboezem verborgen gebleven. Op den terugtogt naar *Matwejen* ontdekten zij nog de *Staten eilanden*, en kwamen in September weder voor *Texel*.

Het gunstig berigt, dat LINSCHOTEN aan Prins MAURITS gaf aangaande den toestand der zee ten oosten van *Nowaja Semlja*, was oorzaak, dat eene tweede expeditie werd uitgerust. Deze bestond uit zeven schepen, waarvan zes met allerlei handelsartikelen waren beladen; het zevende zou hen als geleide tot aan *Kaap Tabin* naar de kust van *Tartarije* volgen, van waar af men den doortogt naar de oostelijke zee vrij van alle zwarigheden achtte. De instructie luidde, dat het zevende schip, zoodra men het voorgebergte of eenig ander punt bereikt zou hebben, van waar men zonder verdere hindernissen naar het zuiden kon varen, met deze blijde boodschap naar *Holland* moest terugkeeren. JACOB VAN HEEMSKERK begeleidde de schepen als onderkoopman, WILLEM BARENDS als eerste stuurman. Op den 17 Augustus 1595

bereikten zij *Nowaja Semlja*, doch kwamen, ten gevolge van het vele drijfijs, slechts met moeite tot aan het *Waaigat*-eiland, boven hetwelk de zee zoo zeer met ijs was bedekt, dat zij het plan, om naar het oosten verder door te dringen; moesten opgeven, en in eene bogt aan de zuidkust van het *Waaigat*-eiland het anker moesten laten vallen, waaraan zij den naam van *Traanbaai* gaven. Verschillende opgegravene voorwerpen en andere teekenen bewezen, dat deze baai dikwijls werd bezocht. Van een' troep *Samojeden*, dien zij kort daarna ontmoetten, en die uit het oosten kwam, vernamen zij, dat zij, indien zij vijf dagen in die rigting voortzeilden, eene open zee zouden vinden, door welke zij zonder verdere bekommering naar het zuidoosten konden koers zetten. Deze berigten gaven BARENDS aanleiding, om de poging op nieuw te wagen, die evenwel evenzeer vruchteloos bleef, zoodat men besloot naar *Europa* terug te keeren, waar men in November aankwam.

Deze herhaalde mislukking bewoog de Staten-Generaal, om verder geene schepen op 's lands kosten tot dat oogmerk uit te rusten, maar dit aan den ondernemingsgeest van bijzondere personen over te laten, waarbij zij echter tevens eene aanzienlijke premie uitloofden, aan hem, die zulk eenen noordelijken doortogt naar *China* zou ontdekken, als werkelijk bevaarbaar zou zijn. Dit had het gewenschte gevolg; want reeds in Mei 1596 verlieten twee schepen, door *Amsterdam* uitgerust, onder opzigt van JACOB VAN HEEMSKERK en WILLEM BARENDS en JAN CORNELISZ. RIJP, het Vaderland en bereikten op den 4 Junij 71° N. B., waar zij noordoost ten oosten koers hielden, hoezeer BARENDS daartegen ook ijveren mogt. In plaats van *Nowaja Semlja* te bereiken, stootten zij op het *Cherie-eiland*, dat ten gevolge van een hardnekkig gevecht met eenen ijsbeer den naam van het *Beeren-eiland* ontving, die later in *Cherie-eiland* is veranderd (*).

(*) Op de meeste kaarten vindt men dit eiland onder den naam van *Cherrij-eiland* opgeteekend, eene fout, die, naar wij hopen, weldra zal verdwijnen, opdat men niet langer den naam verklare *ut lucus a non lucendo.* Eene soortgelijke fout vindt men op bijna alle kaarten met betrekking tot den naam van eene Noord-Amerikaansche rivier. In de bronnen van de zoogenaamde *Beeren-rivier*, die in het groote *Zoute*

Het opeengehoopte ijs verhinderde evenwel ook hier een verder voortdringen naar het oosten, waarom de schepen hunnen koers langs het ijs naar het noorden rigtten, waar zij op den 19 Mei (zij bevonden zich op dien dag op 80° 11′ N. B.) een bergland ontdekten, dat oostelijk van hen lag. Een hevige noordoosten wind maakte hun evenwel het naderen vrij moeijelijk. Dit is de eerste historisch bewijsbare ontdekking van *Spitsbergen*, daar de bewering van PURCHAS, dat Sir HUGH WILLOUGHBY het reeds zou gezien hebben, geenszins bevestigd wordt door diens dagboek. Op 79° 42′ N. B. vonden de schepen eene baai, waarschijnlijk *Fair Haven* (*Schoone Haven*), waar zij voor anker kwamen. Op het land bemerkten zij hertebokken (rendieren) en op een klein eiland, midden in de baai, tallooze ganzen. Na een verblijf van twee dagen in deze haven, zette BARENDS, ten einde zijne ontdekking verder te vervolgen, zijnen koers in dezelfde rigting voort, maar werd spoedig door groote ijsvelden tegengehouden, die eenen onafgebroken muur vormden en ook alle Poolreizigers het verder doordringen hebben belet. Hij keerde naar zijne ankerplaats op 79° 42′ N. B. terug; de afwijking der magneetnaald bedroeg hier 16° W. Van hier stuurde hij nu de westkust van *Spitsbergen* tot aan den 79sten graad N. B. langs, waar hij het kanaal inliep, dat *Prins Karel-eiland* van *Spitsbergen* afscheidt. Daar hij dit evenwel spoedig door een rif versperd zag, zeilde hij terug en rigtte zijnen koers nogmaals oostelijk, waarbij hij het *Beeren-eiland* ten tweeden male bereikte. Hier waren BARENDS en CORNELISZ. RIJP het andermaal niet eens; en daar zij zich in hunne meeningen niet konden vereenigen, zette BARENDS den weg naar *Nowaja Semlja* voort, terwijl RIJP eenen weg langs de oostkust van *Spitsbergen* poogde te vinden.

Na veel moeite en gevaar bereikte BARENDS op den 17 Julij *Lombs-baai* op *Nowaja Semlja*, en vond de kust door dikke op elkander geschovene ijsmassa's bezet, maar zetten desniettegenstaande zijne koers tusschen de massa's drijfijs moedig en onverschrokken tot aan de noordoostelijke punt van *Nowaja Semlja* voort. Hier liet hij onderscheidene matrozen naar

Meer vloeit, ontwikkelt zich eene menigte van koolzuur, zoodat zij altijd met schuim bedekt zijn. De eerste Europesche reizigers noemden ze daarom *Bierbronnen* en de rivier *Bier-rivier*, niet *Beerbronnen* en *Beer-rivier*.

land gaan, die eene hoogte beklommen en van daar zagen dat het land in eene zuidoostelijke rigting liep, en dat zich oostelijk eene open zee uitbreidde, welke zij, met onbeschrijfelijke moeite, op den derden dag, 19 Augustus, bereikten. Spoedig evenwel bemerkte BARENDS, dat hij, zoo hij niet ingesloten wilde worden, ten spoedigste moest omkeeren. Met inspanning kwam hij eindelijk weder op zijne oude ankerplaats, waar hij, na onderscheidene mislukte pogingen, om den terugtogt aan te nemen, besloot te overwinteren. De avonturen en gevaren, welke de stoutmoedige en standvastig volhardende manschap had te trotseren, gaan wij met stilzwijgen voorbij. Den 3 November vertoonde zich des middags nog slechts even de buitenste rand der zon, die voor hem nu tot aan den 24 Januarij verborgen bleef, ofschoon zij hare wederverschijning eerst 14 dagen later konden verwachten, gelijk zij ook op het *Melville-eiland*, op 75° 48′ N. B., twaalf mijlen zuidelijk van de plaats, waar BARENDS zich bevond, eerst op den 9 Februarij werd gezien. Is deze vroegere verschijning inderdaad gebeurd, zoo ware dit voorzeker een der merkwaardigste gevallen met betrekking tot de straalbreking, waaraan het verschijnsel dan alleen kan worden toegeschreven.

Den 8 Maart 1597 was wel al het ijs naar het noordoosten verdwenen, maar na verloop van eenige dagen waren de schepen toch reeds weder ingevroren, en toen daarin tot aan het midden van Junij geene verandering kwam, besloot de moedige, maar ernstig kranke BARENDS zijne toevlugt tot de booten te nemen. Na veel moeite waren deze eindelijk tot den gevaarlijken togt ingerigt; de zieke en uitgeputte BARENDS werd op eene slede derwaarts gebragt, nadat hij eerst een berigt van hunne wederwaardigheden had opgeschreven, door zijne lotgenooten had laten onderteekenen en in hunne winterhut had achtergelaten. Aan de noordoostelijke kust van *Nowaja Semlja* werden de booten weder door het ijs ingesloten; de krankheid en zwakte van den standvastigen aanvoerder namen toe, tot dat hij daaronder eindelijk bezweek. Dit was het einde van eenen man, wiens naam door alle tijden heen als eene heldere ster in de jaarboeken der vroegste noordpoolreizen zal schitteren, die de wetenschap van zijnen tijd met een' onwrikbaren moed in zich vereenigde. De ontmoedigde manschap bereikte eindelijk de Russische kust, waar zij in *Kola* gelukkig drie Hollandsche schepen en daaronder RIJP

met zijne manschap vond, die hen vriendelijk opnam en, na eene afwezigheid van 17 maanden, waarvan zij er tien op *Nowaja-Semlja* en drie op den togt naar *Kola* hadden gesleten, naar *Holland* terug bragt. Van de uitkomsten der reize van RIJP vindt men geene opzettelijke berigten. De dikwijls herhaalde meening, dat hij *Spitsbergen* zou zijn omgezeild, wordt ook daarom door velen in twijfel getrokken, omdat de *Moskou*-Compagnie 14 jaren later een schip uitrustte, om te onderzoeken, of *Spitsbergen* een eiland of een kustland was.

Daar tot dusverre alle pogingen, om een' noordwestelijken doortogt naar *China* te vinden, mislukt waren, (*Engeland* alleen zond met dit oogmerk van 1602—1607 niet minder dan 5 expeditiën uit) besloot der *Moskou*-Compagnie die rigting op te geven, en zich nu vlak naar het noorden te wenden, waarbij de uitgezondene schepen of onmiddellijk op de noordpool aan, of om de noordkust van *Spitsbergen* heen moesten zeilen. Op den 1 Mei 1607 verliet HENRY HUDSON, een even moedig als ervaren zeeman, met zulk eenen last voorzien, *Gravesend* in een klein scheepje van 80 ton, met eene bemanning van elf koppen. Hij zette koers naar het noorden, wendde zich vervolgens naar *Groenland*, dat hij op 79° N. B. bereikte, en hier al aanstonds een voorgebergte vond, waaraan hij den naam van *Young* gaf; — een' merkwaardigen berg, in de nabijheid van de kaap, noemde hij den *Berg van Gods genade*. Van hier af schijnt hij geene wezentlijke bezwaren bij zijne verdere kustvaart te hebben aangetroffen, ofschoon deze later bijna nooit weder zoo verre noordelijk mogelijk is geweest. Toen hij 78° N. B. had bereikt, zag hij een hoog, maar van sneeuw bevrijd bergland voor zich, waaraan hij den naam van *Hold with hope* (Houd aan met hoop) gaf. Geweldige ijsmassa's maakten hem het verder noordwaarts dringen onmogelijk. Hij zette dus koers naar *Spitsbergen* dat hij op 77° N. B. bereikte, terwijl hij bijna op dezelfde breedte als BARENDS verhinderd werd, verder noordwestwaarts te komen. Wij moeten de onderscheidene en verwonderlijk volhardende pogingen van HUDSON, om in andere rigtingen zijn doel te bereiken; met stilzwijgen voorbijgaan, maar merken nog aan, dat de stoutmoedige zeeman de uitgebreidheid van de kust van *Spitsbergen*, die hij naar het noordoosten zag loopen en tot verre boven 82° meende te moeten uitstrekken, zeker te hoog schatte, daar

geen gedeelte van het eiland 81° N. B. bereikt. Deze plaats heeft tevens tot de bewering aanleiding gegeven, dat de kust, welke HUDSON zag, niet die van *Spitsbergen* kan geweest zijn. Wanneer men evenwel voor deze meening nog eene andere plaats uit het berigt van HUDSON aanvoert, waarin hij zegt: »een doortogt noordelijk van *Groenland* is er niet, anders zou ik dien hebben ingeslagen, om te pogen *Groenland* om te zeilen en door de *Straat Davis* huiswaarts te keeren," dan vergeet men, dat hij het zegt, omdat hij reeds lang de poging, om van *Spitsbergen* noordelijk door te dringen, had laten varen en koers had gezet naar *Groenland*, waar hij door het ijs werd belemmerd. Nadat al zijne pogingen, om eene hoogere breedte te bereiken, waren mislukt, wendde hij zich naar het zuidoosten, landde aan het *Cherie-eiland*, en keerde in September 1607 in *Engeland* terug. Deze reis was vooral daarom van gewigt, omdat zij de eerste kennis van de noordelijke en noordoostelijke gedeelten van *Spitsbergen* naar *Europa* bragt, en tevens de zwarigheden aantoonde, die het omzeilen der »zeven eilanden" in den weg stonden. Buitendien maakte zij *Europa* met een gedeelte van *Groenland* bekend, dat gedurende de volgende tweehonderd jaren door niemand weder werd bereikt. Eerst in 1816 bespeurde men weder eene opening in de ontzettende ijsmassa, die zich van *Groenland* tot de *zeven eilanden* uitstrekt, waardoor de moedige SCORESBY de wederontdekker van het voor *Europa* zoo lang gesloten deel van *Groenland* worden kon. In het jaar 1824 gelukte het kapitein CLAVERING, om met het schip *Griper* nogmaals dit gedeelte van de kust te naderen.

Zoo lang *Engelands* handel nog eenige hoop koesterde, om een' noordelijken doortogt naar het oosten te vinden, werd het plan met de geheele Britsche geestkracht voortgezet. Alle pogingen, tot dusverre gedaan, hadden slechts getoond, waar men dien weg niet moest zoeken; maar nog was de ruimte tusschen *Nowaja-Semlja* en *Spitsbergen* niet in hare geheele uitgestrektheid onderzocht: de zoo vurig begeerde weg kon tusschen *Cherie-eiland* en *Nowaja-Semlja* liggen. HUDSON verliet in April 1608 ten tweedenmale *Engeland*. Gelijk hij zich reeds op deze eerste reize van de bewondering der nakomelingschap verzekerd had, waarbij hij met zijn' elf koppen meer deed dan al zijne voorgangers, ja, men mag bijna zeggen, dan ook zijne gelukkigste navolgers, zoo on-

dernam hij het ook thans, met zijne geringe manschap moedig in het ijs in te dringen, waartoe hem het zachte weder gunstig was. Doch reeds na eenen togt van weinig mijlen bleek de onmogelijkheid om verder door te dringen. Hij volgde daarom het ijs oostwaarts, en bereikte den 27 Junij *Nowaja-Semlja* op 72° 12′ N. B. met de overtuiging, dat het vergeefsche moeite ware, den noordelijken doortogt westelijk van *Nowaja-Semlja* te zoeken. Hij wendde zich dus naar *Straat Waaigat*. Eene opening in de kustlijn bewoog hem deze te volgen, waartoe tevens de menigte walrussen bijdroeg, die hem een' rijken buit van traan beloofde. Daar de ongunstige wind hem de verdere vaart door de straat met het schip onmogelijk maakte, zond hij zijne boot tot verder onderzoek uit, die evenwel insgelijks, na zeven zeemijlen, ten gevolge van het ijs en de ondiepte des waters moest omkeeren, nadat de manschap vooraf aan wal was getreden en eene menigte sporen der vroegere tegenwoordigheid van menschen, bloeijende bloemen, fraaije weilanden en een overvloed van ros wild had gevonden. Ofschoon velen aan dit laatste hebben getwijfeld, zoo wordt het toch bevestigd door de berigten van BARENDS en door die der vroegere expeditiën, vooral die van 1595.

Zoo de boot het kanaal nog slechts een klein eind verder was opgevaren, dan zou zij hebben bevonden, dat dit ondiepe vaarwater, dat HUDSON verkeerdelijk voor het door den *Hollander* BRUNELL ontdekte en op $73\frac{1}{3}°$ gelegene *Casting Sarch* hield, niets anders was dan het kanaal tusschen de kust en een eiland (*Meschduscharsky.*) Op den 26 Augustus 1608 keerde HUDSON in *Engeland* terug. Wij gaan hier de verdere ontdekkingsreizen van den moedigen en ondernemenden man met stilzwijgen voorbij, en gewagen nog alleen van die, waarop hij de baai ontdekte, welke zijnen naam draagt; de reis, waarop zijne manschap aan het muiten sloeg, hem, zijnen zoon en zeven anderen in eene kleine sloep uitzette, zonder dat ooit weder eenig berigt van de ongelukkigen is vernomen. Ten slotte geven wij nog de naïve beschrijving van eene zeemeermin, die van HUDSON's schip zou gezien zijn: »Heden morgen zag een der matrozen over boord in zee en bemerkte plotseling een zeemeermin; hij riep daarom terstond zijne kameraden. Inmiddels was de zeemeermin digt bij het schip gekomen en zag de mannen verwonderd aan; daar kwam eene golf en rolde over haar henen. Van den navel af waren haar

rug en hare borsten volkomen gelijk die eener vrouw, (zoo als degenen zeggen, die haar hebben gezien) haar ligchaam zoo groot en sterk als dat van eenen man, hare huid zeer wit, en lang zwart haar hing langs den rug naar beneden. Toen zij weder in de diepte dook, zagen zij ook haren staart, die als de staart van een dolfijn gevormd en als die van eene makreel gespikkeld was."

In het jaar 1610 zond de *Moskou*-Compagnie, nadat zij in 1609 het *Cherie-eiland*, dat om het buitengewoon groote aantal van walrussen van belang was, tot haar uitsluitend eigendom had verklaard, andermaal een schip uit, om op nieuw eene poging te doen, om verder noordwaarts door te dringen. JONAS POOLE stond aan het hoofd van de expeditie. Daar hij evenwel door eene buitengewone menigte van ijs zelfs verhinderd werd om het eiland te naderen, wendde hij zich noordwestwaarts, bereikte den 16 Mei den omtrek van *Spitsbergens* zuidkaap, en zeilde toen tot 79° 50′, waar de onafgebroken ijsmassa hem dwong terug te keeren. De namen *Horne-sound*, *Muscovy-mound*, *Lowe-sound*, *Fair-Foreland*, *Ice-sound*, *Kaap Cold*, *Gurnards Nose* enz. zijn van POOLE afkomstig. Hij vond het klimaat zoo zacht, dat hij het eiland voor bebouwbaar hield; »want," zegt hij, »daar het rossewild, dat geene andere bescherming dan de rotsen tot woningen en den met sterren bezaaiden hemel tot deksel heeft, hier leven kan, waarom zou de mensch dat ook niet kunnen?" Zonder evenwel eene tweede poging te doen, om noordwaarts door te dringen, keerde POOLE in Augustus naar *Engeland* terug. Ofschoon de beide volgende reizen van POOLE ook wel het doel hadden om van *Cherie-eiland* noordwaarts door te dringen, zoo was hij daarbij toch zoo uitsluitend met de walrusvangst en andere handelsbelangen bezig, dat hij het andere doel geheel uit het oog verloor. Handelsvoordeelen hadden thans reeds schepen van verschillende volken derwaarts gelokt. Op zijne derde reis in 1612 ontmoette POOLE een schip, welks kapitein MARMADUKE den 82° N. B. meende bereikt te hebben; ook hier schijnt dezelfde dwaling, als bij HUDSON, te zijn ingeslopen. In 1612 zien wij, in den omtrek van *Cherie-eiland* de vlaggen van de *Moskou*-Compagnie, van *Frankrijk*, van *Spanje* en *Holland* met een zelfde oogmerk bijeen, dat zoo uitsluitend werd bejaagd, dat MARMADUKE eene ernstige berisping ontving, omdat hij de handelsbelangen een oogenblik uit het oog had verloren.

Onder de destijds daar aanwezige kapiteins vinden wij ook BAFFIN, die zich, nevens de zuiver practische bemoeijingen, ook met wetenschappelijke waarnemingen bezig hield, en het eerst opmerkzaam maakte op het merkwaardige onderscheid in de straalbreking der hemelligchamen op onderscheidene hoogten op hooge breedte en dit poogde te verklaren, hetgeen hij echter, voegt hij er zeer bescheiden bij, aan schranderder geleerden moet overlaten.

Zoo waren langzamerhand de kusten van *Spitsbergen* het worstelperk geworden van alle zeevarende volken. Ten einde dus haar voordeelig eigendom niet te verliezen, nam de *Moskou*-Compagnie thans bezit van alle baaijen en bogten, waarmede zij tevens een nader onderzoek van het door HUDSON ontdekte gedeelte der noordkust wilde verbinden. Het eerste vermogt zij, omdat haar door een' openen brief het regt der visscherij in de Groenlandsche wateren eenig en alleen was toegekend. FOTHERBY en BAFFIN ontvingen in 1615 het bevel over tien schepen, zonder dat zij evenwel op dezen togt eenige ontdekking van belang deden, daar het ijs hun reeds op vrij lage breedte belemmerend in den weg trad. De door HUDSON ontdekte *Roode-Baai*, die door hem *Wiches-sound* werd genoemd, werd naauwkeuriger onderzocht en aan eene in de nabijheid liggende zeeëngte de naam van *Sir Thomas Smith's-sound* gegeven.

In het volgendejaar werd FOTHERBY op nieuw met BAFFIN naar het noorden van *Spitsbergen* gezonden, maar bereikte op dezen togt zelfs niet de breedte des vorigen jaars. Met niet veel meer geluk rigtte hij koers naar het zuidwesten, waar hij het eiland *Jan Maijen* vond, waarvan hij, gelijk later door SCORESBY bleek, eene voortreffelijke beschrijving gaf. Het eiland moet reeds in 1611 door den *Hollander* JAN MAIJEN zijn ontdekt, en is hetzelfde, waar SAIN SEBASTIAN in 1613 schipbreuk leed. Daar FOTHERBY zich voor den eersten ontdekker hield, gaf hij het den naam van *Sir Thomas Smith's-eiland*, en aan den berg, tegenwoordig onder den naam van *Burenberg* bekend en 6700 voet hoog, dien van *Hakluytsberg*.

Ofschoon er door de Compagnie nog verscheidene pogingen werden in het werk gesteld, om den zoo zeer gewenschten doortogt te vinden, zoo verdween de hoop op het noorden en noordoosten toch gedurig meer en meer, tot dat eindelijk de verdere onderzoekingen zich nog alleen tot *Spitsbergen*

bepaalden, dat daardoor in zijn geheel ook meer en meer bekend werd, zonder dat toch ooit een schip het eiland werkelijk schijnt te hebben omgezeild.

Er verliepen zestig jaren, zonder dat de vraag, die anderhalve eeuw *Engeland* en *Holland* in beweging bragt, en die beiden met gelijken ijver en gelijke volharding poogden op te lossen, weder ter sprake kwam, tot dat eindelijk, in het jaar 1675, een eenvoudig berigt in de *Transactions of the royal Society of London* haar met alle kracht weder in het leven riep. Een schip zou verscheidene honderd zeemijlen boven *Nowaja Semlja* noordoostelijk zijn doorgedrongen en daar de zee vrij van ijs hebben gevonden; eenige Hollandsche schepen zouden *Spitsbergen* zijn rondgezeild, een zelfs de breedte van 88° 56′ hebben bereikt, en daar de zee ook vrij van ijs hebben gezien. Dit berigt was toereikend, om de lang sluimerende hoop weder op te wekken; niet meer de Compagnie, het bijzonder eigenbelang, maar de Koning, de Admiraliteit en vooral de Hertog van *York* grepen de gelegenheid aan, om *Engeland* den roem te verzekeren, dien het vinden van den doortogt aan ieder land beloofde, dat dezen het eerst zoude bevaren. Er werden twee schepen uitgerust, waarover de vurige bevorderaar der onderneming, kapitein w o o n, het bevel verkreeg, en met welke hij in Mei 1676 *Engeland* verliet. Bij *Nowaja Semlja* leed het schip van den bevelhebber schipbreuk; hij zelf ontkwam met zijne manschap te naauwernood den dood, en keerde reeds in den aanvang van Augustus met het tweede schip naar *Engeland* terug. De schuld der mislukking moesten de door hem als valsch verklaarde aanwijzingen der vroegere Engelsche en Hollandsche zeereizigers dragen, en zonder eenige aarzeling beweerde hij, dat *Nowaja Semlja* in het noorden met *Spitsbergen*, in het zuiden met *Tartarijë* was verbonden. Het mislukken van dezen togt verstikte de sterk aangewakkerde hoop geheel, en er verliep weder eene eeuw, voordat zij op nieuw werd opgewekt. Slechts de *Russen* zetteden in dien tusschentijd hunne kustvaart voort, zoodat op het einde van dien tijd de kustlinie van de *Noordkaap* tot aan *Kamschatka* vrij volledig bekend was. De eerste expeditie naar het noorden ging dan ook weder van *Rusland* uit, waartoe men reeds in 1764 een schip naar *Spitsbergen* vooruit zond, dat in *Bell-sound* de noodige schikkingen moest maken voor de komst der eigenlijke expeditie, die in 1765 onder TSCHITSCHAGOW zoude volgen. Deze kreeg last,

om van *Spitsbergen* zuidoostelijk naar de *Bering-straat* te zeilen; mogt dit onuitvoerlijk zijn, dan moest hij het ijs in de rigting van het noordoosten volgen, totdat hij eene opening vond. Nadat hij beide had beproefd en tot 80° 26′ N. B. eenige zeemijlen noordoostelijk van *Cloven-cliff* was gekomen, dwong het ijs hem, naar *Archangel* terug te keeren. In het volgende jaar werd hij ten tweeden male uitgezonden, maar bereikte ook nu slechts 80° 30′ N. B. Er was geene verandering in den toestand van het ijs gekomen; en daar hij nu zag, dat het met de kust van *Spitsbergen* verbonden was, keerde hij in den herfst naar *Archangel* terug met de overtuiging der onuitvoerbaarheid van het geheele plan.

Weinige jaren later, in 1773, leverde de geleerde hydrograaf DAINES BARRINGTON bij de *Royal Society* eene reeks van verhandelingen in, waarin hij de mogelijkheid aantoonde, om de noordpool te naderen. Het opwakkeren van deze vraag door zulk eenen man, op een oogenblik, toen de verrassende ontdekkingen van eenen WALLIS en COOK de belangstelling niet alleen van *Engeland* maar ook van de geheele beschaafde wereld hadden gaande gemaakt, stemde zelfs den Koning GEORGE III gunstig voor de onderneming. Hij liet door de Admiraliteit twee schepen uitrusten, die onder het bevel werden gesteld van kapitein PHIPPS, later Lord MULGRAVE, en kapitein SKEFFINGTON LUTWIDGE. Er werd niets gespaard, wat den gelukkigen uitslag slechts eenigzins scheen te kunnen bevorderen en verzekeren. Zeker heer LYONS vergezelde de expeditie als sterrekundige, om de waarnemingen met betrekking tot de beweging des slingers enz. te besturen en ze met die van COOK aan de tegenovergestelde pool in verband te brengen, en de Heer BANKS ging als natuuronderzoeker mede, voorzien van de beste werktuigen.

Den 19 Junij passeerde kapitein PHIPPS den noordpoolcirkel. Den volgenden dag vond men met den thermometer van CAVENDISH op 4680 voet diepte eene temperatuur van 26° FAHRENHEIT, terwijl die der oppervlakte nog 48° bedroeg. Den 28 Junij drongen de schepen langs de westkust van *Spitsbergen* noordwaarts door, en vonden den 3 Julij een eiland, dat den naam van *Prince Charles eiland* ontving. Een der bergen verhief zich 4509 voet boven de zee, en was nog in het geheel de hoogste niet. Hier ontmoetten de schepen eenen walvischvanger, door wien de kapitein vernam, dat hij nog 60 zeemijlen verder westelijk den rand der ijsvelden vinden

zon, en dat daar reeds drie schepen waren verongelukt. Weldra hadden zij de digte ijsmassa bereikt, die van het westnoordwesten naar het oostnoordoosten liep. PHIPPS zette dus oostelijk koers, maar moest ook deze rigting weldra laten varen en weder naar het noordwesten den steven wenden, in welke rigting hij 80° 36′ N. B. en 2° 2′ O. L. bereikte. Nadat hij aldus vergeefs in alle windstreken eene door het ijs onbezette plek had gezocht, waardoor hij verder noordelijk had kunnen doordringen, keerde hij zich nogmaals naar het oosten, om zich te overtuigen, dat de hoofdmassa van ijs werkelijk met de noordkust van *Spitsbergen* verbonden was, hetgeen hij bij zijne eerste poging, ten gevolge van het opeengedrongen drijfijs, niet had kunnen onderzoeken. Eene windstilte en een digte nevel verhinderden de uitvoering van dit plan, en noodzaakten PHIPPS, in de Noordhaven, tusschen *Vogelsang*, *Cloven-cliff* en de *Norways*, twee eilanden noordoostelijk van laatstgenoemde plaats, het anker te laten vallen. Den 28 Julij verliet hij deze ankerplaats, en poogde nogmaals eene opening in het ijs te vinden, hetgeen hem ook thans niet gelukte. Hij volgde het ijs weder tot aan 80° 34′ N. B., vanwaar hij zag, dat het zich verre naar het zuidwesten uitstrekte. Eene derde poging in oostelijke rigting bragt hem, na vele gevaren, in de nabijheid van het twee mijlen lange *Maffen-eiland*. Van hier wendde hij zich noordoostelijk, waar hij de zee van alle ijs vrij vond, en daardoor den 27 Julij 80° 48′ N. B. en 14° 59′ O. L. kon bereiken, waar hij intusschen op nieuw door de vaste ijsmassa in zijnen verderen togt noordwaarts werd verhinderd. Hij stuurde dus verscheidene zeemijlen zuidelijk tot ongeveer 21 Engelsche mijlen westelijk van de *zeven eilanden*, die insgelijks, behalve in het zuiden, geheel van het ijs schenen ingesloten te zijn. In deze rigting vond hij de *Henlopen-straat*. Dr. IRVING, een van zijne togtgenooten, landde op een der kleine, lage eilanden, en vond hier aan het strand, ongeveer 16 of 18 voet boven de zee, verscheidene groote boomstammen en ook eene menigte ander timmerhout en ondubbelzinnige teekenen, dat hier menschen hadden gewoond. Landwaarts in was het eiland met mos en gras begroeid, waartusschen bloeijende ranunkels stonden en twee rendieren graasden, waarvan er een werd geschoten. Op den 30 Julij hadden de schepen 80° 31′ N. B. en 18° 48′ O. L. bereikt, waar zij door het ijs werden ingesloten, en waar NELSON, die de expeditie als stuurman vergezelde, in

eenen strijd met een' ijsbeer ter naauwernood den dood ontkwam. Reeds had PHIPPS besloten, om de schepen te verlaten, en te beproeven, of hij met de booten, die hij over het ijs wilde laten voorttrekken, *Fair-Haven* zou kunnen bereiken, waar hij eenige Hollandsche schepen zou hebben gevonden, toen eene gunstige verandering van het weder en een voordeelige wind hem uit zijne gevangenschap bevrijdden; den 10 Augustus waren de schepen in de open zee. Daar hij thans overtuigd was, dat alle pogingen, om noordelijk door te dringen, schipbreuk moesten lijden op de groote en nergens afgebroken ijsmassa, die zich van het noordoostelijke punt van *Spitsbergen* rondom de *zeven eilanden* tot aan 2° 2′ O. L. uitstrekte, keerde hij den 19 Augustus naar *Engeland* terug, waar hij den 29 September aanlandde.

Met PHIPPS eindigt de reeks der Noordpoolreizigers, die men slechts als voorloopers kan beschouwen van de belangrijke resultaten, welke met den aanvang onzer eeuw voor de kennis van onzen bol zijn verkregen, en die wij in het vervolg evenzoo in een historisch overzigt hopen zamen te vatten.

VAARWEL AAN HEUSDEN.

'k Heb, Heusden! in uw stille wallen
Een drietal jaren doorgebragt,
En vond er méér dan 'k heb verwacht:
Ik vond er minzaamheid bij allen;
Ik vond er vriendschap zelfs: die plant,
Zoo teêr, zoo zeldzaam op deze aarde,
Ontlook er mij in al haar waarde;
Ik sloot er menig zoeten band.
o Had ik, bij de dierbre vrinden,
Die 'k in uw wallen vinden mogt,
Er ook het kleinood mogen vinden,
Dat mijn vermoeide geest er zocht,
Den schat, die me aan den grens van 't leven
Vervullen zou met jonglingslust,
En klanken uit mijn lier doen beven,
Mijn zucht en aanleg waard: de rust.
Maar rust — hoe zou men haar verwerven!
Het leven is een holle zee,
De ranke hulk verlaat de reê;

Maar stroom of stormen sleuren 't meê,
En doen het rustloos slingren, zwerven,
Èn buiten eigen koers en spoor
Verdwalen op de onzeekre golven,
Gelukkig, zoo 't niet wordt bedolven?
Helaas! Wie is er veilig voor!? —
Gevaar van dolen en van stranden
Loopt ieder. Kies maar zelf een wit! —
Het lot ontglipt aan 's menschen handen,
Of hij op troon of driestal zit.
o Hadde mij uw vruchtbre grond,
Stil Heusden! wat ik zocht doen plukken,
Die grond, waar 'k zoo veel bloemen vond,
Zou ook mijn overschot eens drukken.

Maar zou ik, scheidende uit uw vest,
U in geen needrig lied gedenken,
U niet een blijk van liefde schenken:
Het eenigst, wat u van mij rest?
Ontvang mijn afscheid, kleine stad!
Waar ik zoo veel genots ontbeerde,
Dat elders mijn geluk vermeerde,
En toch zoo veel genoegen had!
Neen, hoe uw bodem vruchtbaar zij,
Wat edels gij er op moogt kweeken,
Geen lauwren zijn 't voor poëzij,
Of voor de kunst van wèl te spreken;
Geen eerloof is 't voor Melpomeen,
Thalië of andre zanggodinnen:
Gij hebt voor Nijverheid alleen,
Of Landbouw, roem en geld te winnen.
Wat gaan u kostbre boeken aan
Van smaak; romans of dichttafreelen?
De kostbre boeken, die u streelen,
Zijn die, waarin ge na kunt slaan,
Hoe duur in koop elk bunder was,
En wat hij uit zijn rijke voren
U geeft in aardvrucht, zaad of koren,
En hoe 't gesteld is met uw kas;
Wat zoudt gij vragen naar concerten?
De toonval, die u 't meest behaagt,
Is 't ruischen van uw zwellende erwten

En halmen, waar de wind door jaagt.
Geen schooner klank voor u dan 't loeijen
Van 't vette of 't zuiveldragend rund,
Dat room doet in uwe emmers vloeijen
En boter aan uw karnen gunt;
Wat gelden u komediezalen?
Uw schouwburg is het open veld,
Bij dag verlicht met zonnestralen,
Bij nacht door sterren nooit geteld;
De schermen zijn uw eigen boomen
En hoeven, en de forsche groep
Van werkers, die ten arbeid komen,
Ziedaar uw eigen blijspeltroep.
Het vrolijk stuk, dat ze u vertoonen,
Bevat de nutte zedeleer:
Dat vreugde en winst den arbeid kroonen,
En wat verlangt uwe eenvoud méér?
o Blijf zoo! Blijf zoo! — Op mijne eer
Gij hebt het beste deel verkozen.
Het kunstgenot, als alle rozen,
Doet velen met zijn doornen zeer.

Ontvang dan mijn Vaarwel! Ontvang,
o Kleine stad! mijn zegenbede:
Wees rijk aan welvaart, rijk aan vrede!
Bezit die ruim! Bezit die lang!

Welhaast, op Heldenburg gezeten,
Geniet ik al het landlijk schoon,
Dat Voorburgs omtrek spreidt ten toon.
Maar 'k zal uw ligging nooit vergeten,
Die schoone ligging aan den rand
Van 't rijkgezoomde waterbekken,
Waarin de Maas zijn golven bant,
Die u gedwee de voeten lekken,
En keur en overvloed van visch
In heur begroeide bedding kweeken,
En dienstbaar levren aan uw disch.
Hoe prijkt uw sluis! Hoe vriendlijk steken
De boomen van uw' hoogen wal
Hun groene kruinen naar den Hemel,
En spieglen zich in 't stroomkristal!

Wat blij gewandel en gewemel
Des zomers, over dijk en muur,
Rondom dien spiegel der Natuur,
Als in 't verschiet de boot komt dagen,
Die seinen geeft met rook en stoom,
En, met vertraagde raderslagen,
Zich wringt door de engte van den stroom,
Tot dat ze, in dieper, ruimer water,
Met grooter spoed, bij sneller slag
En vlugger klepprend wielgeklater,
Weêr 't slanke lijf bewegen mag,
En nu niet meer in rookkolommen,
Maar rein, door 't bruisend element,
Met zwier op 't punt komt aangezwommen,
Waar zij naar 't hoofd der haven wendt;
Gelijkende in den waterrimpel,
Die achter haar allengskens luwt,
Een zwaan, onmerkbaar voortgestuwd,
Of, bij haar tooi van vlag en wimpel,
Een bruid, die zich aan Heusden huwt.

Wat heb ik zoete vreugd genoten,
Mij wiegende op het vlietend glas
Van den beminden waterplas,
Als ik, somwijlen met mijn loten
En lieve ga, de zomerlucht,
Zoo blakend bij het vinnig branden
Der zon op enge stedewanden,
Op 't koel der golven ben ontvlugt;
Dan, scheep gegaan in een der booten
Des veermans, die de burgerij,
Van dat het daagt tot dat het schemert,
Den langen weg verkort naar Hemert,
Dat prachtig eiland, roeiden wij
Met loome en luchte riemenslagen,
Half drijvend, half vooruitgedragen
Door zoele togtjes, in de kom
Van 't frissche Maasnat voort en om;
Of zeilden langs zijne effen banen,
Tot zwaar geroei maar half gezind,
Op goed fortuin en voor den wind
Met weerzijds uitgestoken spanen,

Al koutend onder scherts en lied,
Tot we ergens aan den dijkberm strandden,
Of schoven tusschen 't hooge riet,
Of op een bed van wier belandden;
Dan met pagaaijen, riemenslaan
En duwen, schuiven, wenden, hobblen,
Herwonnen wij de ruime baan
Van 't plooijend nat, bezaaid met bobblen;
En 't spel begon van nieuws af aan
En duurde voort zoo lang 't de zon
Behaagde en wakker houden kon;
Die, steeds te vroeg voor ons verlangen,
Van matte slaaprigheid bevangen,
In 't Westen, in haar kamer trad
En ons terugdreef naar de stad. —
o Zoet genot van spelevaren,
Hoe deedt ge mij mijn kindsche jaren
Nog eens beleven! 'k Dacht me op 't IJ
In vaders schuit nog om te roeijen
Den boom uit, heel de stad voorbij,
Door de ankertouwen heen en boeijen
Der schepenlaag, die op den stroom
Een mastbosch opstak naar de wolken,
Bekleed met wimpels aller volken! —
o Zoete waan! o Dierbre droom! —

Ook u vergeet ik nooit, lief eiland,
Waar ik zoo vaak gelukkig was!
Hoe sierlijk rijst ge uit uw terras
Van vruchtbaar bouw- en klaavrig weiland!
Neêr-Hemert! waardig beter lof,
Dan ge uit mijn kunstloos lied kunt wachten.
Uw zwaar geboomte vormt een' hof
Rondom de fraai beglooide grachten
Van 't oud, maar hecht en sierlijk slot,
Dat in zijn muren en rondeelen
Laat oude en nieuwe bouwkunst spelen
En 't knagen van den tijd bespot.
Hoe! heeft verblinding mij bedrogen?
Zijn 't lanen, boomen slechts alom?
Mij dacht ik zag de trotsche bogen
En zuilen van een heiligdom.

En op die hoogte daar..... in 't midden
Des velds:..... dat klein gebouw?..... is 't niet
Een tempel, om den Heer te aanbidden,
Die zoo veel schoons op aarde giet?

Als hooger grond zijn schat van waatren,
Uit duizend beken zaâmgevloeid,
Naar zee doet, langs uw oevers, klaatren,
De stroom, die in zijn bedding groeit,
Na lang gebrek en zwijgend treuren,
Het hoofd weêr bruisend op doet beuren,
En, zwellend, tegen dam en dijk
Doet rijzen, om ze te overstijgen,
En aanwas van gebied te krijgen
Voor zijn te naauw beperkte rijk;
Dan komt, wie ook zijn gramschap voelen,
De Maas, die u bemint als ik,
Uw drooge gronden overspoelen,
En laven met zijn vruchtbaar slik;
Door u met dijk noch dam weêrhoûen,
Treedt hij door akker, bosch en weî,
Die hem reeds kennen en vertrouwen,
Terwijl alom in uw landouwen
Zijn dartle baren gaan ten rei;
Zij knabblen speelziek aan de reten
Der kisting, die in 't lager dal
De hoef voor nat beschutten zal,
En, wordt het kramwerk doorgebeten,
Dan stroomen ze in met vreugdgeschal. —
De vreemdling, die van ver uw boord
En beemd verzonken ziet in golven,
Acht u een prooi van waterwolven,
Wier woede uw bloeijend aanzijn moordt.
Hij meent, dat hij de ellende aanschouwt
Eens doorbraaks, die het hart doet bloeden,
Als uit het barre vlak der vloeden
Niets opsteekt dan uw rijzig hout.
Maar rustig zien 't, die u bewonen;
Hun heeft de Maas reeds lang gezegd,
Hoe hoog de terp moet zijn gelegd,
Waar hij den drempel zal verschoonen;
Zij blijven op die wilde zee

Van zoete niet van zilte baren
Met opgeruimde blikken staren:
  Véél brengt zij aan; niets neemt zij meê.
En wie bekend is met de schatten,
Die vloed op vloed voor u bevatten,
  Hem is, hoe fel ze schijnbaar woed',
Die zee de mantel eener vrouwe,
Waaronder zij, met liefde en trouwe,
  Haar kind uit volle borsten voedt;
Hem zijt gij-zelf, in 't schijnbaar leed,
  Dat op uw' grond is losgebroken,
  Die zuigling, vrolijk weggedoken
In 't prachtig golvend moederkleed.

  Des zomers, als, beroofd van krachten,
De stroom in diepen sluimer lag,
Zoo vleijend lag op 's Heeren dag
  Dan ook de veerboot vracht te wachten.
En waar is zoeter zielsgenot,
Genoegen waardiger aan God,
  Dan in de vrije lucht te vinden,
Op akkers, door de vlijt bebouwd,
Of in den schoot van 't koele woud,
  Waar, in het loof van eik en linden,
Een koor van zangers zich onthoudt?
'k Heb dat genoegen in uw dreven,
  Uw velden en uw tempeltent,
  o Geldersch paradijs! gekend,
En zal 't herdenken al mijn leven.

  Maar, hadd' ge ook al de schoonheên niet,
Die 'k, Heusden! om, met dankbre vingren,
Een krans om uw blazoen te slingren,
  Herdacht in mijn eenvoudig lied,
Toch zou ik nimmer u vergeten,
  Om mannen, me onbekend weleer,
  Zoo rijk in kunde, als hoog in eer,
Die »Vriend" me uit 's harten volheid heetten,
  En die ik-zelf op 't hoogst waardeer.

Moog' 't u dan, wat er op moog' komen
  Uit schrikbre wolken, zwaar bevrucht

Met onweêr, die de Zuiderlucht
Bedekken, en wier komst wij schromen,
Moog' 't u dan wèl gaan, kleine stad!
Waar ik zoo veel genots ontbeerde,
Dat elders mijn geluk vermeerde,
En toch zoo veel genoegen had!

'k Verlaat u. — Holland lacht mij aan;
Zoet Holland! waar ik werd geboren,
Waar ik mijn weêrhelft heb verkoren,
En waar de stille graven staan
Der dierbren, die ik heb verloren.
'k Heb Holland lief — maar zal ik daar
Nu blijven tot mijn dagen enden?
Wie weet? — Hoe snel en wonderbaar
Kan zich de loop der dingen wenden!

Wij kennen vooglen, door Natuur
Bestemd, om aan verschillende oorden,
Bij beurte aan Nijl- en Amstelboorden,
Te nestlen, zonder vasten duur;
Zij gaan, en strijken elders neder,
Doch komen, waar 't hun lief was, weder.....
Ligt ziet ook mij een later tijd
Op nieuw aan uwe Maas gezeten:
Zóó ga ik — in 't gemoed verblijd,
Dat gij ook mij niet zult vergeten,
o Heusden! die mij dierbaar zijt.

C. G. WITHUYS.

TREKKEN UIT HET BIJZONDERE LEVEN VAN DEN RUSSISCHEN VELDHEER, VORST ITALIJSZKY, GRAAF SUWOROW RYMNIKTSZKIJ.

(*Uit het Handschrift van den Serjant* IWAN SSERGEIJ'W, *die zestien jaren lang onafgebroken in* SUWOROW'S *huisdienst stond.*)

Naar het *Russische* van JOHANN PHILIPP SIMON.

Steeds begon SUWOROW ten 12 ure des nachts zijn dagwerk; in oorlogs- of andere voor den Staat gewigtige tijden stond

hij nog vroeger op, en daar hij zich dit tot eenen regel gesteld had, die nooit eene uitzondering leed, zoo had hij zijnen kamerdienaar een bevel gegeven, dat aldus luidde: »In geval SUWOROW ten 12 ure in den nacht niet wil opstaan, zoo grijp hem bij zijnen voet en trek hem van zijn bed." — SUWOROW's dek was een fijn linnen laken. — Zoodra SUWOROW opgestaan was, ging hij, een vol uur lang, naakt en op de maat in de kamer rond (was hij te veld, zoo geschiedde dit in zijne tent) en leerde overluid Turksche, Tartaarsche en Korel'sche (*) woorden van buiten. Om zich in de Korel'sche taal regt goed te oefenen, had hij steeds eenige *Korelen*, zijne lijfeigenen, bij zich. Als SUWOROW zijne les geleerd had, wiesch hij zich. Gewoon waschtuig hield hij er niet op na; twee emmers koud water en een geweldig groot bekken werden in zijne kamer gebragt, en in een half uur tijds had hij zich dan het grootste gedeelte van dit water in zijn aangezigt geplast; wat nog overbleef, deed hij zich vervolgens op de schouders gieten, zoodat het langs zijne uitgestrekte armen van de ellebogen op den grond drupte. »Deze wijs van zich te wasschen," zeide hij, »is voor de oogen en voor geheel het ligchaam uiterst heilzaam." Gewoonlijk was het 2 ure, wanneer SUWOROW met zijn wasschen gedaan had, en tegen dien tijd trad zijn kok binnen, om hem thee te zetten. De kok was de eenige, die SUWOROW zijne thee mogt klaarmaken, en dit theezetten moest in SUWOROW's bijzijn gebeuren. Had de kok een half kopje thee ingeschonken, zoo proefde SUWOROW die, of zij niet te sterk of te slap was. Hij dronk nimmer anders dan van de beste Chinesche zwarte thee, die alleen in *Rusland* te krijgen is. Alvorens de thee gezet wierd, moest zij gezift worden, want het gruizelige in de thee kon SUWOROW niet dulden; het kwam hem voor, dat het de thee slechter maakte, wanneer het mede in den trekpot kwam. Gewoonlijk dronk hij drie kopjes, en nooit at hij daarbij iets. Op de gebodene vastendagen (†) dronk hij zijne thee zonder melk. — Onder het theedrinken teekende hij op, wat hij gedurende het eerste uur na zijn opstaan geleerd had, en gaf zich dan ook zijne les voor den volgenden nacht op.

(*) De *Korelen* zijn een stam der *Finnen*.

(†) Gelijk men weet, hebben de *Russen*, behalve den woensdag en den vrijdag, nog vele andere gebodene vastendagen.

Na de thee vroeg SUWOROW den kok: »Wat zullen de gasten heden middag eten?" De kok las hem hierop het keukenbriefje voor. »Maar wat zult gij," vervolgde zijn heer dan, »heden voor mij koken?" Was het in de vasten, zoo antwoordde de kok: »Vischsoep;" was het geen vastendag, zoo luidde het antwoord: »Koolsoep en gebraad." Gebak at SUWOROW zelden, en nog schaarscher gebruikte hij saus. Wanneer veel gasten genoodigd waren, bestond het middagmaal uit zes of zeven geregten. — Zoodra zijn gesprek met den kok geëindigd was, zette SUWOROW zich op de sopha en begon zijn morgengebed, dat in heilige liederen, die hij naar noten zong, bestond; deze ochtendgodsdienst duurde een groot half uur. SUWOROW was een groot liefhebber van zingen en zong inderdaad een vrij goede bas.

Na zijn morgengebed wierp SUWOROW zich in de kleederen, en binnen den tijd van vijf minuten was hij ten volle gekleed. Nu wiesch hij zich andermaal aangezigt en handen met koud water. Was dit geschied, zoo trad zijn adjudant, Kolonel D. D. MANDRUCKIN, binnen, en overhandigde zijnen Generaal de schriftelijke rapporten. Het was nog geen 7 ure 's morgens, als SUWOROW reeds naar de wachtparade ging. Hier zeide hij telkens tot zijne soldaten: »Kinderen! weest welgemoed en dapper, oefent u vlijtig in den wapenhandel, zoo verwerft gij roem en zege! Een kogel diene u voor drie dagen: eerst twee vijanden doodgeslagen, dan moogt gij den derden door 't lijf hem jagen. Één welgeoefende kan meer dan tien ongeoefenden." Na de wachtparade, wanneer SUWOROW niets bijzonder gewigtigs te verrigten had, deed hij Kolonel FALKON bij zich komen, die hem dan Duitsche en Fransche couranten moest voorlezen. Wanneer het nieuws in die bladen niet bijzonder zijne aandacht trok, riep hij plotseling: »Is het eten klaar?" De genoodigde gasten waren om dien tijd ook reeds tegenwoordig, en zoo zette men zich dan 's morgens om acht ure aan het middagmaal. Waren er echter voorname personen genoodigd, zoo dineerde men 's morgens ten 9 ure. Vóór het eten gebruikte SUWOROW een glaasje kummelbrandewijn, nimmer een tweede; was hij ongesteld, zoo dronk hij een glas foesel met peper. Over tafel dronk hij zeer matig Hongaarsche of Malaga-wijn, maar op feestdagen Champagne-wijn. Om fruit of desertsnoeperij gaf hij weinig. Tot avondeten alleen nuttigde hij een schijfje citroen met suiker, of twee tot drie theelepels vol ingelegde kruisbessen. — In vredestijd at SU-

WOROW nooit alleen: zijne tafel was steeds voor 15 of 20 en meer personen gedekt. Aan tafel zat SUWOROW nooit op de plaats, die volgens het gewoon gebruik aan den gastheer behoort, maar op den hoek aan de regterhand. Zijn eetgereedschap verschilde van dat zijner gasten. Nooit at hij met een zilveren lepel, maar met een tinnen, doch die volkomen den vorm van een zilveren had. Vroeg hem iemand, waarom hij aan een tinnen lepel de voorkeur boven een zilveren gaf, zoo antwoordde hij: »Alle zilver bevat vergif." Zijn tafelmes en zijn vork hadden ivoren hechten; ook zijne drinkglazen waren verschillend. Nooit stond er een schotel op tafel; de spijzen werden onmiddelbaar van den keukenhaard opgebragt en aan de gasten naar hunnen rang voorgediend. Krachtens zijn eigen bevel, moest SUWOROW het zich getroosten, dat alle voor de gasten bestemde spijzen bij hem voorbijgedragen werden, zonder dat hij er zijn deel van mogt nemen, en al waterden hem ook de tanden naar het een of ander, er was geen genade, hij moest zich met zijne vischsoep of zijne koolsoep en gebraden vleesch vergenoegen. Daar SUWOROW eene zwakke maag had, zoo had hij zich opgelegd zeer matig te zijn; en daarenboven stond ook nog zijn eerste kamerdienaar PROCHER DUKOSSOW, dien hij gewoonlijk PROSCHKY noemde, onder het maal achter den stoel van zijnen heer, en paste op, dat deze niet te veel at, maar met de voor hem bestemde portie tevreden was. Een keer of wat gebeurde het, dat SUWOROW van de spijzen, die aan de gasten voorgediend werden, wilde eten; maar PROSCHKY nam hem zijn bord weg, en dan hielp bidden, knorren noch dreigen; zijn bord kreeg hij niet weder. »Kom, kom! laat mij van dit of dat maar even proeven!" zei hij somwijlen; maar de kamerdienaar antwoordde: »Uwe doorluchtigheid mag er niet van eten." — PROSCHKY had gegronde reden, om in dit stuk onverbiddelijk te zijn: want gevoelde zijn heer zich na het eten onpasselijk, zoo riep hij PROSCHKY tot verantwoording, en alle verontschuldigingen, welke deze kon bijbrengen, werden verworpen: »Gij alleen hebt schuld, dat ik ziek ben;" zei SUWOROW dan: »waarom hebt ge mij zooveel te eten gegeven?" Dit of soortgelijk verwijt moest hij hooren, wanneer hij van zijne onverbiddelijkheid afweek. SUWOROW had het gaarne, wanneer er tusschen zijne gasten aan tafel luid en levendig gesproken werd; kwam een oogenblik van stilte, zoo riep hij plotseling: »Broeders! spreekt toch

een woord!" Werd SUWOROW door iemand ten eten verzocht, zoo moesten zijn kok en zijn kamerdienaar mede genoodigd worden, want had zijn kok de spijzen niet toebereid, zoo at hij niets. Dit is eenige malen werkelijk gebeurd. SUWOROW zat dan treurig aan tafel zonder iets te nuttigen. Vroeg men hem de reden, zoo zei hij: »Ik ben ziek." Vóór het eten bad SUWOROW overluid en met veel aandacht het Onze Vader. In de groote vasten (voor Paschen) werd in SUWOROW's huis dagelijks godsdienstoefening gehouden, waarbij hij het ambt van diaken vervulde, want hij verstond ook de kerkdienst beter dan menige Dorpspope (*). In de eerste week dier vasten at SUWOROW niets dan geregten uit champignons zaamgesteld; in de volgende vijf weken ook visch; maar in de laatste week, waarin hij ook ter communie ging, nuttigde hij niets dan thee. Op den eersten Paaschdag woonde SUWOROW de vroegen de namis bij, en na geëindigde godsdienst plaatste hij zich in de rij der priesters en kuste hen; daarna kuste hij ieder, die in de kerk was, zonder onderscheid van persoon. Zijne bedienden stonden bij deze gelegenheid met korven vol eijeren achter hunnen heer, en gaven ieder, zoodra SUWOROW hem gekust had, een ei: hij zelf daarentegen nam er van niemand een aan.

Hemelvaartsdag en Pinksterzondag worden door de *Russen* even feestelijk gevierd. Op deze beide dagen nam SUWOROW met zijne gasten gewoonlijk zijn maal in het bosch onder berkeboomen, die met linten van allerlei kleuren versierd waren; op verscheiden plaatsen stonden dan koren van zangers, die

(*) Gelijk bekend is, gebruikt de *Rus* gedurende de vier tijdperken zijner gebodene vasten, tot welke ook alle vrijdagen en woensdagen behooren, niets, dat van eenig landdier afkomstig is, dus noch vleesch, noch melk, noch kaas, noch boter enz. De zeven weken vóór Paschen zijn de strengste van den *Rus;* en de eerste en laatste dier weken worden zelfs door de voorname standen streng in acht genomen. In die beide weken eten vele *Russen* zelfs niet eens visch. Vroeg op Paaschmorgen en gedurende de geheele, daaropvolgende week groet en kust de *Rus* ieder, die hem ontmoet, met de woorden: »CHRISTOS *wasz kresz!* (CHRISTUS is opgestaan.) Vervolgens beschenken zij elkander met paascheijeren, ook met eijeren van suiker, glas of porselein. De aanzienlijken begiftigen elkander ook dikwerf met kostbare dingen.

met de plegtige tonen der militaire tafelmuzijk instemden. Na den eten begon de feestdans, waaraan echter geene vrouw mogt deelnemen. Suworow danste met zijne soldaten en officieren. In de Kersdagen noodigde hij vele gasten tot gezelschappen en bals, op welke ook pandspelen gehouden werden. Bij deze gelegenheid mogten ook vrouwen aan dans en spel deelnemen, en suworow was daarbij uiterst vrolijk; doch zoodra zijn slaapuurtje kwam, sloop hij stil uit het gezelschap weg en begaf zich ter rust, zonder dat daarom dans en spel een eind namen. — In de boterweek (*) deed suworow zich te goed aan *Pluny*, gleed van de ijsbergen, en nam deel aan de vrolijkheid des volks.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

(*) Dat is de vastenavondsweek, waarin veel boter gegeten wordt. Bijna alle bewoners der beschaafde deelen van *Rusland*, ook de buitenlanders, zoo wel in groote als in kleine steden en dorpen, eten in die week *Pluny*, dat zijn pannekoeken van boekweitenmeel, gest en boter. De boter- en ook de Paaschweek worden in geheel het Christelijke *Rusland*, vooral in de hoofdsteden, onder louter eigenaardige volksvermaken doorgebragt. Ook de grooten en rijken weten deze dagen der vrolijkheid op hunne wijs te vieren. Te *St. Petersburg* leveren deze weken een zeer levendig tafereel. Op de plaats, waar oud en jong, rijk en arm bijeenstroomt, zijn de zoogenaamde ijsbergen opgerigt; hoogten, die uit louter ijsblokken opgebouwd zijn. Van deze ijsbergen, die allengskens in eene vlakte uitloopen en met eenen ongeveer een' voet hoogen rand omvat zijn, glijdt men op smalle met ijzer beslagene sleden pijlsnel naar beneden. Het volk staat in het rond, en vermaakt zich met den moedwil en den wedijver der slederijders. Eigenlijk zijn deze ijsbergen slechts voor den gemeenen man; maar dikwijls besluit ook wel eens een aanzienlijke, om zulk een glijtogtje mede te doen. Aan de eene zijde is een toegang voor grooten en rijken, gelijk ook voor iedereen gelaten, die met eigen of gehuurd rijtuig derwaarts een toertje wil doen, en ruimschoots wordt hiervan gebruik gemaakt. Alles, wat pracht en weelde aan equipages leveren kan, biedt zich hier aan het gezigt. Naast de ijsbergen staan schommels en loodsen van menigerlei aard; kramers venten hunne waar uit; goochelaars, koordedansers, eigenaars van wilde beesten- en paardenspelen noodigen het publiek tot hunne voor-

CARLO BROSCHI.

CARLO BROSCHI, bijgenaamd FARINELLI, ridder van de *Calatrava*-orde, een der grootste zangers, die ooit in *Europa* geleefd hebben, werd den 24 Januarij 1705 te *Andria* geboren. Een ongelukkige val was de oorzaak, dat hij reeds in vroege kindschheid aan zekere operatie onderworpen moest worden. Om van dit ongeluk nog eenige partij te trekken, deed zijn vader hem door KAREL's ouderen broeder, RICHARD BROSCHI, in de muzijk en vooral in het zingen onderwijzen. Weldra bleek daarbij zijne bijzondere begaafdheid voor de kunst, en bemerkte men, dat zijne van natuur reeds zeer aangename stem eens allervoortreffelijkst worden kon. Derhalve zond zijn vader hem naar *Napels* in de school van den beroemden PORPORA, die zich aan de opleiding van den talentvollen knaap zoo veel liet gelegen liggen, dat hij hem zelfs op al zijne reizen met zich nam. Te *Napels* had BROSCHI veel omgang met de drie zonen uit een aanzienlijk huis, die met hunne voornamen FARINA heetten; schertsenderwijs noemde men hem daarom FARINELLI, welken bijnaam hij vervolgens, uit eigen keus, zijn geheele leven lang, als kunstenaarsnaam behouden heeft. In zijn zeventiende jaar kwam hij naar *Rome*, waar hij den eersten grond tot zijne volgende beroemdheid legde. Hier leerde BURNEY hem kennen, gelijk deze in het eerste deel zijner reisbeschrijving met alle mogelijke uitvoerigheid verhaalt. Van *Rome* ging FARINELLI vervolgens, in het jaar 1727, naar *Bologna*, en oefende zich hier verder door het onderwijs en voorbeeld van BERNACCHI, die destijds voor den uitmuntendsten zanger in geheel *Italië* gehouden werd. In 1728 bezocht hij *Venetië*, *Verona* en *Weenen*, laatstgemelde stad drie malen. Of het waar zij, dat hier Keizer KAREL eens tegen hem gezegd heeft, dat het tijd voor hem werd, om

---

stellingen. Doch ook de doorslepenste beurzensnijders oefenen hunne kunst bij deze feesten, en de inlanders, maar vooral de vreemdelingen, moeten op hunne hoede zijn, dat geldbeurs, brieventasch, of wat zij anders van waarde bij zich mogen hebben, hun niet uit den zak gefutseld worden. De beurzensnijders van *Petersburg* kunnen veilig met de bestgeoefenden dier broederschap te *Parijs* en te *Londen* wedijveren.

op te houden, de toehoorders door zijn gezang slechts in verbazing te storten, dat hij ook moest trachten op hun gevoel te werken, moeten wij onbeslist laten; doch zeker is het, dat gedurende zijne laatste aanwezigheid te *Weenen* eene merkelijke verandering in zijne wijs van zingen plaats greep: met zijne zeldzame kunstvaardigheid daarin vereenigde zich namelijk van dat tijdstip af eene ware schoonheid, die naderhand menigmaal van bijna wonderdadige uitwerking was. Zoo riep, bij voorbeeld, eens, toen hij in 1734 te *Londen* in den schouwburg zong, eene Lady, door zijn heerlijk zingen weggesleept, in vervoering overluid uit hare loge: »Één God! één FARINELLI!" Zijne jaarlijksche inkomsten te *Londen* werden op 5000 pond sterling (*f* 60,000) geschat, behalve de vele en groote geschenken, welke hij van de rijke inwoners der Engelsche hoofdstad ontving. De Prins van *Wallis* overhandigde hem kort vóór zijn vertrek eene gouden met diamanten bezette snuifdoos, waarin een paar gespen met brillanten en 100 guinjes lagen. In 1737 reisde hij naar *Spanje*. Op den weg derwaarts zong hij te *Parijs* voor den Koning van *Frankrijk*, en ontving daarvoor van dezen Monarch 500 louis d'or. Te *Madrid* maakte zijn gezang den merkwaardigsten indruk op den diep melancholieken Koning FILIPS V. De Koningin deed namelijk, in eene aan 's Konings vertrekken grenzende zaal, een concert inrigten, waarin FARINELLI zingen moest. Verscheidene instrumentaalstukken waren gespeeld geworden, zonder dat zij in het minst 's Konings oplettendheid getrokken hadden; naauwelijks echter had FARINELLI eenige takten van eene zijner lievelings-aria's gezongen, of de Koning stond op, en gaf alle blijken der innigste aandoening. Na afloop van het stuk deed hij den zanger tot zich roepen, overhoopte hem met loftuigingen, liet zich op diens verzoek, gelijk de Koningin zulks gewenscht had, zijnen langen baard afscheren, ging in den staatsraad, en werd van dit oogenblik af voor geneeskrachtige middelen, die vroeger zonder eenige werking gebleven waren, vatbaar, zoodat hij weldra weder aandeel aan regeringszaken nemen kon en werkelijk nam. FARINELLI werd natuurlijk, ten gevolge hiervan, de lieveling van het koninklijke huis, en ontving oogenblikkelijk eene aanstelling voor geheel zijn leven als koninklijke kamerzanger met 2000 carolinen vaste jaarwedde; welk inkomen dan nog verder, door menigvuldige geschenken, aanmerkelijk vermeerderd werd. In de eerste tien jaren van zijn ver-

blijf te *Madrid* moest hij den Koning alle avonden vier aria's van HASSE voorzingen. Onder de geschenken, welke hij ontving, was het in diamanten gevatte portret des Konings, welks waarde men op 2000 carolinen schatte. Ook bij de volgende Koningen FERDINAND VI en KAREL III stond FARINELLI in de hoogste gunst. De eerste rigtte naar een door hem ontworpen plan eene Opera op, en benoemde hem tot directeur daarvan. In 1761, te oud om meer in het openbaar te zingen, keerde hij, nu in het bezit van een ontzettend groot vermogen, naar *Bologna* terug, bouwde zich, in de nabijheid dier stad, een fraai landhuis, en leefde er in eene door letterkunde en muzijk veraangenaamde rust tot in het jaar 1782, als wanneer de dood hem den 15den September van deze wereld riep. Behalve zijnen roem als kunstenaar, was BROSCHI of FARINELLI iemand van uitstekende braafheid en zeldzame bescheidenheid. Hiervan heeft vooral zijn gedrag aan het Spaansche hof de zekerste bewijzen geleverd. Nimmer, bij voorbeeld, heeft hij aldaar de uitnoodiging der Grandes aangenomen, om aan hunne tafels te spijzen; de uitstekende genade van drie Koningen bezigde hij alleen tot nut van hulpbehoevenden, en vergat in den omgang met anderen nooit, dat hij slechts een zanger en vroeger zelfs een arme zanger was. Zijn beste vriend gedurende zijn laatste verblijf te *Bologna* was de waardige Pater MARTINI, wiens grootere kunde in de eigenlijke kunst der muzijk hij erkende, en dien hij het eerst tot het schrijven van zijn bekende werk *Storia della Musica* bewoog. Daar MARTINI de hiertoe vereischte letterkundige hulpmiddelen niet bezat, kocht FARINELLI hem de volledigste muzikale bibliotheek, in welke de kostbaarste en zeldzaamste werken bevat waren, en verwierf dus, al was zulks dan ook slechts middellijk, nieuwe verdiensten ten aanzien der kunst. Hij bezat verscheidene voortreffelijke klavierinstrumenten, welke hij, zonderling genoeg, naar de namen der meest beroemde schilders genoemd had, zoodat het eene RAPHAËL, het andere CORREGIO, een derde TITIAAN, een vierde GUIDO enz. heette. Inzonderheid echter hield hij zich in den laatsten tijd zijns levens met de *Viola d'amour* bezig, op welke hij het tot groote kunstvaardigheid gebragt had. Belangrijk is ook te zijnen opzigte nog het oordeel van MARTINELLI; deze zegt van hem in de *Lettere familiare e critiche:* FARINELLI had eene stem, die met zijne gigantische figuur (hij was lang en mager van gestalte) overeenkwam, daar zij den gewonen omvang bijna een octaaf te boven ging en daarbij volkomen zuiver en klinkend was. Daarenboven bezat hij zoo vele theoretische kundigheden, als men zich met eenige mogelijkheid door het onderwijs van eenen PORPORA kan eigen maken, en spoedde met ongehoorde vlijt steeds verder op den weg, dien BERNACCHI met goeden uitslag betreden had, tot dat hij de afgod der *Italianen* en van geheel de muzikale wereld werd.

AFSCHAFFING DER DOODSTRAF DOOR HET VOORLOOPIG BEWIND TE PARIJS.

»Geen Doodstraf meer!" dus klonk 't bevel,
(En 't deed den menschenvriend zoo wèl)
't Voorloopige Bewind ten monde als uitgedreven,
Zoodra 't gezag der Republiek hun was verbleven.
Maar, aan den voet van deze wet
Had Lamartine een noot gezet;
(De sluwerd wist wel wat hij deed!): »Waarde Ambtgenooten!
»De Republiek zal ons vergoden of — verstooten;
»Zij brengt ons goud en roem en eer,
»Of werpt ons in het slijk ter neêr:
»Maar, wat mijn lot eens zij, hoe groot ook mijne ambitie,
»'k Bragt liefst mijn' hals er af — vandaar de propositie."

Junij, 1848. IJ.

WIJZEN EN DWAZEN.

In 't Land der Blinden EENÖOG *Koning.*
'k Betwijfel deze spreuk wel zeer,
Sinds ik dat Land (*) heb gâgeslagen,
Want dáár regeren er veel meer!...
Maar nog fautiver is 't beweren,
Dat in 't Krankzinnigengebouw
Der zotten tal in weinig weken
Een derde meer bedragen zou. (†)
»Gebeterden" moet men hier lezen;
»Krankzinnigen" is een abuis:
Want heel Parijs (wie kan 't weêrspreken?)
Is immers één groot Gekkenhuis!
En mogt die lezing de echte wezen,
(Wien is de wensch niet wellekom?)
Dan nam niet het getal der *dwazen*
Maar dat der *wijzen* toe alom.
O mogt dat cijfer steeds vergrooten,
In Duitschland even als Parijs,
Dan kon Euroop zijn Dolhuis sluiten,
Dan wierd het waarlijk vrij en wijs!

(*) Bepaaldelijk *Parijs*, den zetel des bewinds.
(†) Naar luid van het *Handelsblad* is in de laatste twee maanden het getal der Krankzinnigen te *Parijs* met meer dan *een derde* vermeerderd!

MENGELWERK.

VERHANDELING, OVER HET WISSELBARE VAN DEN SMAAK IN ALLE DINGEN.

Door

Mr. A. F. SIFFLÉ. (*)

Mijne Heeren en Dames!
Geachte Hoorders en Hoorderessen!

„Wat zal *hij* toch te zeggen hebben? Zal het weder op »rijm zijn? — Maar de man is, in *dat* vak, reeds lang uit »de mode! Denkelijk zal het daarom in proza wezen."

Zóó, dunkt mij, mompelt reeds menig uwer bij zichzelven, nu hij *mij* het spreekgestoelte ziet betreden. En wat zal ik daarop antwoorden? Ik weet het immers *zelf* wel, dat ik op den Zangberg uit de mode ben. Alleen: de verandering is niet treffend, omdat ik nooit heel sterk in den smaak ben geweest, en ik buitendien mij troosten kan met de gedachte, die ik, reeds jaren geleden, heb uitgedrukt in mijn hekeldicht: *Gezagsleer, of in alles volgt men de mode.* (†)

Alles heeft op aarde een mode, alles wisselt als de maan.
't Laatste houdt men voor het beste, en men bidt om strijd het aan.

(*) Voorgedragen in het *Middelburgsch* Departement der Maatschappij: *Tot Nut van 't Algemeen*, den 10 November 1847.

(†) Zie mijne *Nieuwe Gedichten*, *Middelburg*; J. C. en W. ALTORFFER, 1844, *Iste Deel*, *bl.* 202.

Deze Verhandeling, reeds vroeger ingezonden en door toevallige omstandigheden verschoven, wordt nu nog geplaatst, als bijdrage tot de stemming, die vóór 13 Maart dezes jaars blijkbaar werd. — *Red.*

Naar aanleiding dezer woorden van mijzelven wenschte ik dezen avond het woord te voeren *over het wisselbare van den smaak in alle dingen.*

Dat wisselvallige hoop ik in het oog te doen vallen met betrekking:

I. tot Kleeding en Manieren,

II. tot Kunst en Wetenschap,

III. tot godsdienstige en staatkundige beginselen, en

IV. zelfs tot in het bedrijvig leven en de keus onzer Vermaken.

Verleent mij bij dat alles uwe vereerende aandacht!

I. Het eerste deel mijner Rede handelt derhalve over Kleeding en Manieren.

Ik wil u hier niet verwijzen naar den tijd der paruiken en gepoederde hoofden, der *mouches* en kapsels, der hoepelrokken en stijve *paniers:* och neen! — Maar hoe velen uwer, schoone Dames in den zomer uws levens! (want de Lentebloemen weten er minder van) heugt de tijd, dat gij u scheent te schamen over het bevallige van den natuurlijken ligchaamsvorm, en gij aan uwe armen, door de zoogenaamde bolle mouwen, eene gedaante gaaft, waar elk uwer over zou gejammerd hebben, indien onze lieve Heer u eens met zulke vervaarlijk breede schouders en wanstaltige vleeschklompen aan de bovenarmen geschapen had.

Die tijd is voorbij. Maar het heeft immers de modemaaksters te *Parijs* slechts in te vallen, u op nieuw met zulk of soortgelijk een figuur te willen begiftigen; en dadelijk worden de afgeperkte plaatsen in de Nieuwe Kerk, die *nu* reeds voor uwe overigens vrij breed uitloopende kleeding wat naauw zijn, u van zoodanig eene engte, dat ge daar naast elkander zult zitten, digter aaneengevoegd, dan in gesloten *colonne;* wel te verstaan, als bij eene morgen- of avondbeurt de opkomst wat talrijk is: want de weinigen uwer, die des namiddags verschijnen, zullen wel doorgaans de noodige ruimte hebben.

Maar de Heeren mag ik ook niet vergeten, u vooral niet, jongelieden van den goeden toon! Ik herhaal hier hetgeen ik reeds in dat Hekeldicht u toeriep:

Uit *Parijs* ontvangt gij lessen voor de snee van uw gewaad,
En als halfmislukte *Franschen* treedt ge in *Neêrland* over straat.

Ja, Mijne Heeren, zóó zwaait de Mode haren staf ook over *u*, dat er reeds eene wijziging is gekomen in het kenmerkende van een fatsoenlijk man.

Immers, zeker Hoogleeraar te *Leiden* zeide tegen zijn' knecht: »Als er mij iemand vraagt te spreken; heeft hij »dan een' hoed, handschoenen en *sous-pieds*, dan is het »een *Heer*, en gij laat hem in de zijkamer. Draagt hij wel »een' hoed, maar geene handschoenen en geene *sous-pieds*, »dan in het een *man*, en zulk een kan wachten in de *ves»tibule*. Is het er een met eene muts of pet op het hoofd »en klompen aan de voeten, dan is het een *kèrel*, en hij »blijft op de stoep staan."

Nu zijn de *sous-pieds* uit de mode geraakt, en daarmede is een der kenmerken van een' man van opvoeding, die uit wandelen gaat of visiten maakt, verdwenen. Zoo zal het met de baarden ook nog gaan, die te voren het fatsoen waren van den *Jood*, doch tegenwoordig het fatsoen schijnen van den *Christen*. Ja! wil men het zoo te *Parijs*, weldra zal nu een karwats, straks een badientje, eindelijk een stok, die naar een knuppel gelijkt; nu eens een herlevende *trois-pour-cent* of nog gedragen wordende *polkahoed*, straks weder een uit het graf als opgeroepene *bolivar* of dergelijk, het bewijs leveren, of men al dan niet een man van de wereld is.

In de manieren is ook al veel veranderd. Te voren liep de gemeene man met een kort pijpje over straat; tegenwoordig ziet men handwerkslieden en kleine jongens met brandende sigaren in den mond naar het werk gaan. Wij hebben voorts een gansch ander stel van pligtplegingen, een' gansch anderen gezelschapstoon dan voorheen. Wie roept er nu meer, b. v. *smakelijk eten!* als men aan tafel gaat, of *wel bekome 't u!* zoo dikwerf iemand niest?

Doch dit alles zijn kleinigheden. Het hoofdonderwerp mijner Rede ligt in de waarheid:

Alles heeft op aarde een mode, *alles* wisselt als de maan.
't Laatste houdt men voor het beste, en men bidt om strijd het aan.

Intusschen vergisse men zich niet in den *zin* mijner keurwoorden! — Als ik beweer, dat men het laatste voor het beste houdt en om strijd daaraan hulde brengt, dan bedoel ik niet, dat dit laatste steeds iets nieuws zou wezen: want, in zeker opzigt, is er niets nieuws onder de zon. Onder het laatste, dat men tevens het beste keurt, begrijp ik dus vooreerst het volstrekt nieuwe in den vorm, schoon het gewoonlijk reeds oud is in het wezen der zaak, en, ten tweede, hetgene wel oud is in vorm en wezen te gelijk, doch telkens als iets nieuws wordt opgewarmd, en daarom voor *ons* het laatste is, in vergelijking van hetgeen wijzelven te voren gezien en gedaan hebben. Daar echter die beide hoofdsoorten gedurig ineenloopen, zullen wij die niet angstvallig onderscheiden, en in het algemeen slechts nagaan, hoe men het laatste het beste rekent, of, met andere woorden, hoe de mode heerscht in Kunst en Wetenschap, in Godsdienst- en Staatsleer, in het bedrijvig leven en de keus onzer Vermaken.

II. In Kunst en Wetenschap. Ja! wat eerst de Kunsten aangaat, was er wel ooit een tijdperk, waarin de Muziek zoo algemeen werd gehuldigd? Ik zeg dit niet tot berisping: het is in dat opzigt een vooruitgang. Maar dat ook hierin de mode zich laat gelden, valt moeijelijk te ontkennen: want hoe menigeen legt zich op de Toonkunst toe, of praat er over op hoogen en beslissenden toon, omdat het in den smaak valt virtuozen te bewonderen, en men zich ten minste den schijn wil geven van een fijngevoelend kenner, een kiesch en bezwaarlijk te voldoen hoorder te zijn.

En hetgene men bij uitnemendheid schoon vindt, in stijl en vorm, bij elke afdeeling der fraaije kunsten, hoe is *dat* afhankelijk van den wisselsmaak der eeuw!

Ik bepaal mij hier tot de Dichtkunst.

Waar is de tijd der dichterlijke Levensbeschrijvingen en der Kunstgenootschappen, door BELLAMY *Rijmcollegies* genoemd?

Waar is de tijd der *sentimentaliteit*,

Toen gelieven zamen doolden bij het kwijnend licht der maan,
En van dood en weêrzien spraken, onder 't plengen van een' traan?

Maar zelfs den tijd, dien men nog, zeventien jaren geleden, de *herboren gouden eeuw* onzer Dichtkunst noemde, met welk eene minachting ziet men er thans op neder! FEITH, HELMERS, LOOTS, WISELIUS, VAN WALRÉ zijn bijna vergeten. Een onzer Tijdschriften heeft reeds verklaard, dat BILDERDIJK het tijdvak, waar hij toe behoorde, waardig besloten heeft; dat de poëzij, gelijk *hij* ze beoefende, met hem ten grave gedaald is, en men thans iets anders wil.

Nu spreekt het wel van zelf, dat zij, die hunne begrippen van het schoone, hunne tot eene tweede natuur geworden manier, niet meer veranderen kunnen, zich wel, met den niet langer aan de eischen des tijds beantwoordenden hoofddichter, begraven mogen rekenen: zij behooren, in het Rijk der Kunst, tot een afgetreden Ministerie, en derhalve tegenwoordig tot de *oppositie* op den *Parnassus*. Doch wat is er, *na* dien tijd, de mode geworden?

Eerst heeft men druk gedaan in allerlei soort van Legenden, vooral in verdichte of half verdichte verhalen, waarin eene zwarte beschouwing van de maatschappij en het leven de hoofdrol speelde. Hetgeen bij Lord BYRON natuurlijk was, werd door jonge lieden van eene gansch andere zielsstemming met moeite nagebootst.

Dat begon te vervelen. Nu wil men werken in den oud-Hollandschen geest, vooral den Italiaansch-Hollandschen van HOOFT. Ook moet er van VONDEL wat onderloopen. Maar — alles moet tevens zijn in hetgeen men den romantischen smaak noemt. Doch wat wordt er dan van? »De Poëzij," geeft men ten antwoord, »moet zijn:

» In haar wezen vrucht *der* tijden, in haar' vorm van *dezen* tijd."

Mooi gezegd van DA COSTA! Doch waarin bestaat nu de *vrucht* van de *voorgaande* tijden? en wat is de *vorm*.

dien *onze* tijd vordert? Dáár zit nu de knoop, en dáár haspelen zij over in *Letteroefeningen* en *Gids*, in *Recensent* en *Spectator*, in *Letterlievend Maandschrift* en *Tijdspiegel*. Een Jood, die er uit kan! En daarom stap ik als Christen er af, en zeg met zeker Lid der Staten-Generaal, toen een wetsontwerp was voorgedragen, waarvan de strekking moeijelijk te vatten was: *Ik begrijp er niets van.*

In 't gebied der Wetenschap heerscht ook de mode. In de dagen onzer vaderen stond de Grieksche en Latijnsche Taalstudie, met de beoefening der Fraaije Letteren, aan het hoofd; thans praalt daar de Wiskunde, en hecht men vooral aan het materiéle nut, hetwelk eenige wetenschap kan aanbrengen. De kreet is thans, wat de volwassenen aangaat: *Weg met holle theoriën! Weg met alle studie, die niet leert, hoe moerassen worden drooggemaakt, spoorwegen aangelegd, stoomfabrieken gesticht, en geld in de schatkist wordt getooverd!*

Voorts worden alle jonge lieden opgeleid tot Professoren, of ten minste tot Sophisten. Althans men zoekt hen zoo veel kennis van alle mogelijke dingen in te prenten, alsof zij in ieder vak een Hoogleeraarambt moesten gaan bekleeden. Doch, daar in de Werktuigkunde alles door stoom wordt gedreven, wil men ook de vorming van den geest als 't ware met stoom beproeven. Van daar, dat de met spoed in alles onderwezene jonge lieden zulk eene veelomvattende kennis bezitten, en over alles uit de hoogte kunnen oordeelen. Dat niet alles goud zou wezen, wat er blinkt, en menig jeugdig brein meer overeenkomst heeft met den chaos, waarin van alles wat, maar niets op zijne plaats was, dan wel met een niet overladen, doch lagchend en rijkgestoffeerd landschap: dit is laster!

Ook heeft de overspanning der studie een tegenwigt gekregen in de *Gymnastiek*. Onze kinderen worden niet alleen groote geleerden, maar ook groote klauteraars, wonderen der natuur, naar ziel en ligchaam. Intusschen, onder alle schijnbare nieuwigheden in de stelsels der Opvoedkunde, is deze welligt éene der gelukkigste uitvindingen van onzen tijd: want wij hebben gebrek aan goede matro-

zen van oud-Nederlandschen stam; en, zoo de *Gymnastiek* niet tusschenbeide trad om eene aanvankelijke opleiding te geven, zou het moeijelijk vallen, in vervolg van tijd, bij het ontstaan van een' zeeoorlog, onze zoo talrijke linieschepen en fregatten behoorlijk te bemannen.

Maar de Mode laat zich ook gelden in beschouwingen van Godsdienst- en Staatsleer.

In de Godsdienst is, een tijdlang, de verlichting in den smaak geweest; doch dit is tegenwoordig maar meer een halfje. Er zijn er, die op den vroeger ingeslagenen weg trachten voort te gaan; maar sommigen begonnen te vreezen, dat men te ver zou afdwalen. Het werd ook eentoonig, steeds aan te dringen op eigen zelfstandig onderzoek, waartoe van de honderd leden eeniger gemeente naauwelijks één in staat is. De romantische kleur der hedendaagsche poëzij werpt een' wederschijn op de inkleeding van het Christendom. De middeleeuwsche tint in de Dichtkunst verzustert zich met het middeleeuwsche der denkbeelden. De terugkeering tot de oud-Hollandsche Dichtschool, bij sommigen, sluit zich onwillekeurig aan, bij de terugkeering tot oud-Hollandsche Godgeleerdheid. Ook het oude, in nieuwen vorm voorgedragen, krijgt iets pikants, iets afwijkends van het alledaagsche. Het wordt bovendien door niet weinige hooggeplaatste personen begunstigd. Men ziet er een bolwerk in tegen de veldwinnende vrijzinnige denkbeelden in het staatkundige, en daarom reikt men zelfs eene half wantrouwende hand aan het overal herlevend Jezuitisme. (*)

Of dit lang zal duren, zal de tijd leeren. De Dames weten, dat de mode met elke drie maanden verandert, en ten minste niet langer duurt dan één jaar. Nu gaat het, op het gebied van Godsdienst en Wijsbegeerte, met den grooten hoop niet veel anders. De massa volgt den stroom, waar hij henenvoert. Maar de rivieren vloeijen nooit regtlijnig naar zee. Als de stroom eene rots ontmoet, wordt

(*) De *Red.* laat deze zienswijs voor rekening des geëerden Stellers, en meent aan het luimige der inkleeding iets te moeten toegeven. Jammer, dat hij de Mode der Wijsgeerte nagenoeg met stilzwijgen is voorbijgegaan!

hij genoodzaakt eenen anderen weg te nemen. Er ontstaat al ligt eene kromming; die kromming geeft eene andere rigting aan den loop der voortdringende wateren. Zóó kan ook in dezen de smaak veranderen. En hoe zal het *dan* zijn?

Dat zullen wij niet wagen te beslissen. Dit slechts weten en gelooven wij: menschelijke meeningen kunnen opborlen en verdwijnen, als het schuim der baren; maar de waarheid, die uit God is, staat vast als de hiervoren aangeduide rots, die den tijdstroom dwingt eene andere bedding te zoeken, en de golven der hartstogten aan haren voet ziet breken.

Ook in het Staatkundige zal de waarheid zegevieren over alle wisseling der publieke meening. Laat ons echter ook hier den invloed der Mode nasporen.

Wie uwer herinnert zich niet het jaar 1830? Hoe was het toen in den smaak, den vorigen Koning *Vader* WILLEM te noemen! Hoe verfoeide men niet alleen den opstand der *Belgen*, en den smaad, dien zij onze Natie aandeden, maar zelfs alwat de *Belgen* waar en schoon betuigden te vinden, al ware het, dat er geen regtstreeksch verband bestond tusschen de laakbare Unie met hare *geheime* bedoelingen, en de *opentlijk*, doch bij velen slechts voor de leus beleden, liberale beginselen. Alleen *dit*, dat de *Belgen*, schoon eigenlijk meer medegesleept door de Geestelijkheid dan door de Liberalen, zich den *schijn* gaven, uit louteren vrijheidszin te handelen, maakte een ieder, die de wettigheid van eenig Koninklijk Besluit tegensprak, of zich aanmerkingen veroorloofde op den gang des Bestuurs, inzonderheid op het stelsel der volharding, toen en nog weinige jaren daarna, reeds verdacht van Belgisch-gezindheid. Niet één oppositieblad kon zich staande houden, zelfs niet de voortreffelijkst geschrevene, gelijk *de Standaard* en *de Noordstar*. Maar — hoe is, sedert eenige jaren, de smaak veranderd! Het éénige dagblad, hetwelk (daar de *Staatscourant* zich zelden ergens over uitlaat) het stelsel der Regering in onze moedertaal verdedigt, de *'s Gravenhaagsche Nieuwsbode*, wordt weinig gelezen; en het *Journal de la Haye*, hetwelk dezelfde taak in 't Fransch op zich genomen heeft, moet ƒ 25000— 's jaars ondersteuning uit de schatkist genieten

om zich staande te houden. De *Tijdgenoot*, die eene soort van middelweg zocht te bewandelen, is weggekwijnd, maar schijnt door het nieuwe dagblad *Holland*, dat zegt op den weg der verbetering met bezadigdheid te willen voortgaan, welhaast te zullen vervangen worden. Daartegen houden de dagbladen, die snelleren vooruitgang willen, gelijk het *Handelsblad*, de *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, het *Weekblad van het Regt*, de *Politieke Bijdragen*, *Asmodée*, of zijn opvolger, *Le Courrier Batave;* verder *de Burger*, de *Arnhemsche*, *Vlissingsche* en *Kamper-Couranten*, met den *Zierikzeeschen Nieuwsbode*, het vol, al is het, dat de zes laatstgenoemden, die hier te lande tot de uiterste linkerzijde behooren, van tijd tot tijd in onaangename aanraking met de Justitie komen, tot eindelijk de Hooge Raad hen doorgaans als overwinnaars van het strijdperk doet wederkeeren. — Verre van mij, dat ik den geest van elk dier dagbladen goed zou keuren, veel min dat ik elk afzonderlijk daarin voorkomend artikel zou prijzen; ik beoordeel hier niets, ik stip slechts onloochenbare feiten aan.

Nog weinig weken geleden ontmoette een mijner goede bekenden, die beroepshalve geene buurtschap onbezocht kan laten, eene vrouw in het Bagijnhof alhier. »Vrouwtje! wat »hebje daar?" vroeg hij. »Wel, Mijnheer!" was het antwoord: »den *Zierikzeeschen Nieuwsbode*. Ik heb hem al »uit en breng hem naar BETTE. Die leest hem ook." — Zoo gaat het bij den gemeenen man. En in den geletterden stand, hoe is het daar? — Men leze *Letteroefeningen*, *Recensent*, *Gids*, *Letterlievend Maandschrift*, *Tijdspiegel*, *Spectator*, en wat niet al? Over onderwerpen van smaak, over taalbeschouwing, Godsdienst en Wijsbegeerte, hebben zij dikwijls verschil en vallen elkander hevig aan; doch toets hen eens op de staatkundige vraagstukken van den dag: en, ja wel! niet één Tijdschrift is een voorvechter van het zoogenaamde Behoud.

Zeg ik dus wel te veel, indien ik, ook in het staatkundige, den smaak ten eenemale veranderd noem?

Trouwens de opgewakkerde ijver der stemgeregtigden, bij de invulling der rondgezondene biljetten tot vervulling

der vacaturen in het Kiescollegie; de blijkbare vereeniging van velen, hetzij om dit, hetzij om een ander voorgesteld aantal candidaten te benoemen, en de uitslag der stemming in zoo *vele* steden van ons vaderland bewijst ons, dat men, in strijd met den vorigen smaak, thans overal ernstig streeft naar staatkundigen vooruitgang.

IV. Maar, gelijk de Mode zich op het grondgebied van Godsdienst en Staatkunde laat gelden, zoo zwaait zij ook den schepter in het bedrijvig leven en in de keus onzer Uitspanningen.

In het bedrijvig leven. Zal ik hier spreken van de stoommachines, en den verbazenden omkeer in de beoefening der werktuigkunde, in de vervaardiging van allerlei voortbrengselen van nijverheid, en in den aard der middelen van vervoer te lande en te water, daardoor veroorzaakt? Van de speculatiën, die met dit alles in verband staan? (Want van de faillissementen in *Engeland* en elders zal ik maar zwijgen.) En zou iemand mij willen tegenspreken (hij denke over de zaak gelijk hij wil), als ik beweer: het werken met den stoom, het aanwenden daarvan tot allerlei einden, ligt in den smaak van onzen tijd?

Zoo ras men echter den luchtstroom meer en meer zal hebben leeren bezigen tot dezelfde oogmerken, zal deze mode veranderen. Dan krijgen wij luchtwagens en luchtschepen, waarmede ik niet bedoel, dat de wind in de zeilen blaast: want dan zou het alles behalve nieuw zijn. Maar ik meen de werking van luchtmachines of atmospherische toestellen, in plaats der thans in zwang zijnde stoommachines, die het bekoorlijke der nieuwheid beginnen te verliezen.

Zou men tot de heerschende mode in het bedrijvig leven ook niet mogen betrekken het oprigten van allerlei genootschappen en maatschappijen van weldadigen, industriélen en commerciélen aard? — Heilzaam werken meest al die inrigtingen; maar, met het beste hart van de wereld, wordt het moeijelijk, aan allerlei soort van weldadige instellingen, waar ik de godsdienstige onder medetel, offers te brengen, gelijk men wel wenschen zou. Door de menigte der instel-

lingen benadeelt de eene den opgang of de instandhouding der andere.

Nog erger is dit met inrigtingen van industriélen en commerciélen aard, inzonderheid met de brandwaarborgmaatschappijen; uitmuntende instellingen, doch die zoodanig in talrijkheid toenemen en onderling wedijveren (soms ook wel eens door het uitlokkende, maar weinig zekerheid aanbiedende, van *lage* inleggelden en premiën), dat het voor de soliditeit der reeds bestaande, vooral der nog jeugdige maatschappijen, te wenschen is, dat er aan het stichten van nieuwe vennootschappen van dien aard paal en perk worde gesteld.

Doch niet alleen in het bedrijvig leven, zelfs in onze Uitspanningen heerscht tegenwoordig eene geheel andere mode, dan voorheen.

Te voren speelden de kinderen slechts blindemannetje, kasteeltje bestormen, hei 't was in de Mei, een dansje van Jan Sanderse, of: de boer die heeft zijn land verkocht, en daarom moeten wij dansen; maar tegenwoordig heeft men kinder-bals en kinder-muziekpartijtjes, zoo wat de wereld der volwassenen vertoond in miniatuur.

Eene groote verbetering is er in zoo ver ontstaan, dat onder volwassenen, bij feestelijke vereenigingen, minder wijn en sterke drank genuttigd wordt, dan in den tijd onzer vaderen. Te voren zou het bijna schande zijn geweest, als de Heeren in een' staat van slechts ligtelijk opgewekte vrolijkheid, doch van tevens toereikende nuchterheid, van een diné of soupé waren teruggekeerd. Of was het niet, in den zoogenaamden goeden ouden tijd, de gewoonte, dat men elkaar de paruiken van het hoofd rukte en er mede in 't ronde smeet, of de keurig gebakkene flensen elkander in 't aangezigt wierp, als, bij het nageregt, de wijn in den man en de wijsheid in de kan was?

Daartegen hebben niet weinigen tegenwoordig de laakbare gewoonte, om misbruik van societeiten, koffijhuizen en herbergen te maken, zoodat sommigen daar niet slechts nu en dan schijnen te komen, maar er bijna schijnen te wonen.

In het kaartspel is al wat naar hazardspel gelijkt, ten minste in beschaafde kringen en societeiten, veel minder in zwang, dan in de vorige eeuw; zelfs wordt er zelden hoog gespeeld. In zoo verre toont echter de mode haren invloed, dat het jassen, in verschillenden vorm, bijna geheel door het omberen, zelfs bij den eenigzins geringen burgerstand, is verdrongen. Nu, in zulke dingen kan men veilig de mode volgen: want, als men slechts in het eene zoo min als in het andere geval te veel tijd en geld verspilt, dan is het onverschillig, of men, in een uur van uitspanning, jast, bostont, ombert, dan wel eenig ander soortgelijk vermaak zich verschaft.

De schouwburg is tegenwoordig niet half zoo veel in den smaak als veertig of vijftig jaren geleden. Daarentegen zijn bals en concerten aan de orde van den dag.

Met de danspartijen vooral is, te *Middelburg*, groote verandering voorgevallen. In mijne jeugd werd bijna nooit gedanst, dan in de aanzienlijkste kringen, en voorts bij den voornameren burgerstand, wanneer deze of gene gelegenheid het medebragt; maar sedert het feest der Concessie van onzen nog toekomstigen spoorweg naar *Maastricht* zijn de voeten der Middelburgsche zonen en dochteren, ja zelfs mannen en vrouwen, of Heeren en Dames in soort, als losgeraakt. Men denke maar eens aan de bals der laatstvorige kermis, in het Klein Schuttershof en de Societeit de Eensgezindheid!

Als het binnen de behoorlijke palen blijft, dan geloof ik, dat wij ons over die mode hebben te verheugen: want niemand zal, uit een zedelijk oogpunt, aan de wilde partijtjes met al die zoogenaamde spulletjes en het daarbij behoorende stoeijen, gelijk de vorige eeuw daarvan herinneringen aanbiedt, de voorkeur geven boven de bevallige en regelmatige beweging en het meer aesthetische (*) vermaak van een smaakvol ingerigt bal. Maar deze wijziging in het volksvermaak noopt mij toch te betuigen: ook in onze uitspanningen heerscht de mode.

(*) Aesthetisch walsen of galopperen misschien?... *Red.*

Daar men nu door de mode van den dag steeds datgene verstaat, wat het laatste is in zwang gekomen en vrij algemeen wordt opgevolgd; daar die mode ons gebleken is zich te laten gelden in Kleeding en Manieren, in Kunst en Wetenschap, in Godsdienst en Staatsleer, in het bedrijvig leven en de keus onzer Vermaken; zoo besluit ik mijne Rede met de verklaring, dat ik de waarheid mijner, reeds jaren geleden verkondigde stelling gestaafd acht.

Alles heeft op aarde een mode, alles wisselt als de maan.
't Laatste houdt men voor het beste, en men bidt om strijd het aan.

DIEFFENBACH.

Van wijlen dezen beroemden man geeft zekere Dr. F. M. ASCHERSON in de *Berliner Zeitung* de volgende karakteristiek: Een van de achtingwaardigste bewoners onzer stad heeft weder het tooneel dezer wereld verlaten. Binnen deze muren leeft wel niemand, hoe hoog of laag hij ook op den trap der maatschappelijke rangorde staan moge, die hem niet gekend, die aan hem niet de redding van eenen bloedverwant of geliefden vriend of bekende te danken heeft. Doch ook op geheel den aardbol, zoo ver de zon van Europesche beschaving en wetenschap hare stralen spreidt, is zeker geen arts, wien DIEFFENBACH's naam niet als die van eenen der grootste meesters in de Geneeskunst bekend en eerwaardig was. Hoe zulk een naam door hem verworven is, dit in korte woorden aan te wijzen, is de moeijelijke taak, welker vervulling ik in de volgende regels onderneem. Het beperkte der daartoe verleende ruimte gedoogt niet, van zijne innemende beminnelijkheid, van de tooverkracht zijner taal in mondelinge of schriftelijke voordragt, van de goedheid zijns harten, van zijne onbaatzuchtigheid, van de regtvaardigheid, waarmede hij de verdiensten van anderen uit de schaduw, in welke de grootte zijner eigene hen dreigde gedompeld te houden, te voorschijn bragt, van zijne triomftogten in andere landen, van de drommen buitenlandsche artsen, die, als aandachtige toehoorders zijner lessen, aan

den voet zijns leerstoels zaten, anders dan bij zulk eene beknopte aanduiding te spreken. Het is eene wijdverbreide dwaling, dat bekwaamheid van hand, gelijk bij andere operateurs, zoo ook bij onzen DIEFFENBACH, de voornaamste verdienste geweest is. Zulk eene behendigheid bezat hij ontegenzeggelijk, en wel in hooge mate; maar zij was de geringste der eigenschappen, met welke de natuur hem tot een' grooten heelmeester had toegerust. Gelijk RAPHAËL de grootste schilder, zoo zou DIEFFENBACH een der grootste operateurs geworden zijn, al ware hij ongelukkigerwijs zonder handen geboren geweest. Hij bezat in den hoogsten graad de zeldzame en zoo gewigtige eigenschappen van moed, tegenwoordigheid van geest, vastheid van besluit, die voor het onvermijdelijke middel niet terugbeeft, wanneer daardoor het doel bereikt kan worden, en de barmhartige hardvochtigheid, die, pijn en bloed niet achtende, het leven redt en genezing aanbrengt. Doch hetgeen hem boven alle, ook de grootste heelmeesters van zijnen tijd deed uitmunten, was zijne onuitputtelijke, hem steeds oogenblikkelijk ter dienst staande vindingsgaaf. Wat hij deed, droeg meestal den stempel van oorspronkelijkheid en genialiteit. Hij durfde alles wagen, omdat de rijke hulpbronnen van zijnen geest hem borg stonden, dat hem het middel tegen elk onvoorzien geval niet zou ontbreken. Menigmaal herinnerde zijne eenvoudige oplossing van zwarigheden, die zijnen voorgangeren onoverkomelijk geschenen hadden, het ei van COLUMBUS. Zijne methoden waren eenvoudig, eenvoudig zijne hulpmiddelen. Met een pennemes en een paar spelden heeft hij verbazende meesterstukken zijner kunst volbragt. Het is een kenmerk van zijn karakter, dat zijne voorkeur en zijne vindingsgaaf nimmer op de verminkende kunstbewerkingen, maar steeds op dezulke gerigt geweest zijn, die het leven redden, en, door wegneming van iets wanstaltigs of gebrekkelijks, weldoen zonder verlies. Wij kunnen hier geene nadere omschrijving geven van eene kunstbewerking, eene der moeijelijkste en gevaarlijkste, door welke hij vele honderd menschenlevens gered heeft, en nog minder optellen, uit hoevele harten, juist voor hetgeen door

hem in dit gedeelte der kunst verrigt is, de vurigste dank voor hem ten hemel opstijgt. Maar wereldkundig is het, in welke te voren ongehoorde mate hij zijne werkzaamheid aan verrigtingen besteed heeft, die het menschelijke voorkomen verfraaijen. Hetzij hij zelf zulke bewerkingen uitdacht, of de door anderen gevondene overnam, in weinige weken kon men de door hem geopereerden bij honderden tellen. De kunstbewerking tegen het scheelzien heeft hij, volgens zijne eigene opgaaf, meer dan 3000 maal verrigt. Het veld, waarop hij zich het liefst en met den schitterendsten uitslag bewoog, was de plastische Chirurgie, of het herstellen van verlorene of verminkte deelen van het menschelijk ligchaam, inzonderheid in het aangezigt. Hier, waar hij de deelen van het gelaat even gemakkelijk als de boetseerder zijne weeke klei of was behandelde, vertoonde hij zich in zijne volle grootheid, en, daar hetgeen zijne voorgangers in dit opzigt gedaan hadden tegen het door hem verrigte als verdwijnt, kan men hem als den schepper van dezen zoo weldadigen tak der heelkunde beschouwen. Om van andere tallooze operatiën niet te spreken, heeft hij bijna tweehonderd ongelukkigen, door het vormen van een' nieuwen neus aan de zamenleving als teruggegeven. Onder deze was die gedrogtelijk misvormde jonge Poolsche dame, bij welke hij bijna het geheele aangezigt nieuw moest daarstellen, en die, als *het meisje met het doodshoofd*, een tijdlang de opletendheid der stad tot zich getrokken, ja zelfs volksoploopen veroorzaakt had. Deze kunstbewerkingen zijn het, die wel voornamelijk zijnen roem tot over de grenzen van ons werelddeel hebben uitgebreid. Het welgelukken zijner verrigtingen had hij inzonderheid daaraan te danken, dat hij steeds de natuur tot leidsvrouwe nam, en dat zijne ontwerpen altijd op eene naauwkeurige, door studie, waarneming, menigmaal ook door geniale ingeving verkregene kennis der levenswetten gegrond waren. Niemand vóór hem heeft den grondregel, de opererende Chirurgie uitsluitend op de Physiologie te bouwen, met zoo veel aandrang ingescherpt, met zoo veel volharding in acht genomen. Als echte zoon des tijds, heeft hij de heerschappij van den geest over de

stof in zijn wetenschappelijk vak steeds door leer en voorbeeld verdedigd, en daardoor die leer voor eeuwen lang met den stempel van zijn genie bekrachtigd. Bij zijnen vroegtijdigen dood moet ons de bedenking eenigen troost verleenen: hoeveel onherstelbaars ook met hem in het graf gezonken moge zijn, veel onwaardeerbaars heeft hij ons in zijne leeringen, in zijne geschriften nagelaten, voornamelijk in het gelukkig voltooide manuscript van het werk: *de operative Chirurgie.* Als daarsteller van een' nieuwen tijdkring in zijn kunstvak, mogen wij hem gelukkiger prijzen dan den grooten afgestorvene, die hem weinige dagen voorafgegaan was, en die ons als de laatste dier meesters verschenen is, welke hunne kunst aan het edele en heilige gewijd hebben. MENDELSSOHN was het avondrood der ernstige muzijk; DIEFFENBACH het morgenrood der operative Chirurgie.

LANDVERBLIJVEN VAN DEN ENGELSCHEN ADEL.

De Engelsche Aristocratie spreidt op hare meestal zeer prachtige en in grootschen stijl aangelegde landverblijven hare meeste weelde ten toon. De huizen, welke de *nobility* en *gentry* (de hoogere en mindere Adel) in het zooge. naamde *season* te *Londen* bewoont, zijn doorgaans klein, hoezeer doelmatig en gemakkelijk, of, zoo als men het noemt, *comfortable*, ingerigt, en slechts weinige der voornaamste familiën hebben in de hoofdstad werkelijke paleizen of hotels. Het leven, hetwelk zij in de stad leiden, is, vergeleken met dat op hunne *castles* en *manor-houses*, hoogsteenvoudig en zelfs burgerlijk te noemen. Buiten daarentegen, op de oude familiegoederen, toont de Hertog of de Lord zijnen sedert eeuwen opgehoopten rijkdom.

Er zijn vele sloten, die eeuwen lang in het bezit van een en hetzelfde geslacht gebleven zijn; menige daarvan waren of werden, tijdens de verovering van *Engeland* door de *Normandijers*, de eigendom van hetzelfde stamhuis, waaraan zij nu nog toebehooren. Die kasteelen, welke in de

burgeroorlogen niet vernield geworden zijn, worden zorgvuldig in hunne oorspronkelijke bouworde onderhouden. De tot de Noormansche school behoorende zijn gemeenlijk van vierkante gedaante en omsluiten een ruim binnenplein. In dezen stijl is het kasteel van *Windsor*, het kasteel van *Warwick* en verscheidene der oudere sloten gebouwd.

De uit lateren tijd afkomstige sloten zijn in een' modern Gothischen stijl opgetrokken. Men bereikt het binnenplein door eene naar eenen zegeboog gelijkende poort. Vele sloten hebben steenen, meest vierkante torens, welke aan deze gebouwen het voorkomen van oude ridderburgten geven.

Op de benedenverdieping vindt men daarin de voorzaal, eetzaal, ontvangvertrekken, galerij van schilderijen, boekerij enz. In dezelve komt men langs een' bordes-trap en somwijlen door een' met vazen en standbeelden versierden zuilengang. Eenige dezer vertrekken zijn met marmer of stuccadoorsel bekleed, andere met kunstig gesneden houtwerk beschoten. In verscheidene kasteelen zijn zalen, die nog volkomen in den smaak der middeleeuwen ingerigt zijn; oude glasschilderijen in de spitsboogvormige vensters zijn in geenen deele zeldzaam; aan andere zalen heeft men, om daaraan haar antiek voorkomen te laten behouden, vensters met hedendaagsch schilderwerk op glas gegeven. De oude glasschilderstukken zijn niet zelden met groote kosten op het vaste land bijeengekocht. In de salons bestaan de vensterruiten meestal uit groote platen spiegelglas, die vóór de vermindering der tot nu onlangs nog daarop drukkende ininvoersregten (300 pCt.) eene ontzettend groote weelde waren; in de eetkamers staat, op de schenktafels, het zware kostbare zilverwerk, tot welks veilige bewaring op die landverblijven menigmaal een eigen, sterk verzekerd vertrek, *plate-room* geheeten, aanwezig was.

De salons zijn prachtig gemeubileerd; de stoelen zijn vaak uit de zeldzaamste buitenlandsche houtsoorten vervaardigd en met kostbare stoffen bekleed. Ook de venster- en deurgordijnen zijn zeer schoon, maar de drapering daarvan zelden met smaak gekozen. De overige meubelen, tafels,

commodes enz. zijn met antiek of modern bronswerk, fijn porselein en andere kunstvoorwerpen als overladen.

De boekerij is meestal rijk en goed gekozen; nevens litteratuur voor tijdverdrijf, vindt men er steeds wetenschappelijke werken, somwijlen zeldzame uitgaven der *classici* en zelfs kostbare handschriften. Voor de huisgenooten en de gasten, welke zich met lectuur of met schrijven bezig willen houden, is er, naast de bibliotheek, steeds een afzonderlijk studeervertrek.

De galerij van schilderijen bevat gewoonlijk vele stukken van RAPHAËL, TITIAAN, MURILLO, PAUL VERONESE en andere eerste meesters; ten minste gelooft men, dat deze schilderstukken van de hand dier meesters zijn, en in deze meening worden de eigenaars versterkt door de ontzettende geldsommen, welke zij er voor betaald hebben. Ondertusschen is het bekend, dat in *Italië* de werken der oudere meesters met veel bekwaamheid nageschilderd en als oorspronkelijke verkocht worden. De slagtoffers dezer bedriegerijen zijn meestal reizende *Engelschen*, die daarna de met zwaar geld betaalde kopijen juichend medevoeren en in hunne kasteelen ophangen.

De eerste plaats onder al de zalen en vertrekken van den burgt bekleedt de zoogenaamde *baronial-hall*. Deze zaal, welke WALTER SCOTT in zijne romans zoo treffend en naar waarheid geschilderd heeft, is meestal zeer groot en in hare eenvoudigheid ontzagwekkend. Daar is alles verzameld, wat uit de vroegere tijden der familie overgebleven is: wapens, portretten, rustingen, trofeën. Heeft zich iemand harer voorouders door wapenfeiten beroemd gemaakt, zoo erlangt zijne beeldtenis eene eereplaats in deze gedachteniszaal.

De bovenverdiepingen bevatten meestal slechts slaapkamers voor de huisgenooten en de menigmaal zeer talrijke gasten. Deze kamers zijn bijna altijd van elkander afgezonderd, even als in herbergen of logementen, en hebben zelden onderlinge gemeenschap. Zij zijn zeer eenvoudig gemeubileerd en alleen ingerigt om tot slaapvertrekken te dienen. Voor het overige wordt alles, zelfs gangen en trap-

pen, op gelijke wijs als de huizen te *Londen*, bij guur weder, door heete lucht op eene aangename wijs verwarmd; eene inrigting, welke in die kasteelen des te noodzakelijker is, daar de rijke Britsche familiën gewoon zijn, den geheelen winter op het land door te brengen.

In een afgezonderd gedeelte van het slot is de kapel, waarin de huiskapellaan elken zondag godsdienstoefening houdt. Elke bezitter van een adellijk goed heeft zijnen kapellaan; sommigen hebben er zelfs meer dan een'. In verscheidene sloten vindt men ook kleine tooneelzalen, en men neemt akteurs of zangers tot het geven van voorstellingen aan. Is nu al in het inwendige dezer kasteelen de daar heerschende pracht niet altijd met de regelen van goeden en zuiveren smaak overeenstemmende, zoo kan men daarentegen hetgeen die gebouwen onmiddelbaar omgeeft, de tuinen, paardenstallen enz., als voorbeelden van orde en sierlijkheid roemen. Alles wordt ongemeen net en zindelijk gehouden, inzonderheid de stallen, waarin menigmaal zestig, tachtig of nog meer paarden staan, en onder de talrijke bedienden heerscht de grootste vlijt en oplettendheid. De inrigting van een voornaam Engelsch huis kan in dit opzigt indedaad als voorbeeld aangeprezen worden.

De parken zijn meestal zeer groot, en met veel smaak en zware kosten aangelegd. Een bijzonder gedeelte van het park, in de onmiddelbare nabijheid van het slot gelegen, heet *pleasure-ground*, en is, gelijk de naam zulks aanduidt, eeniglijk tot vermaak bestemd. De voornaamste kenmerken, waardoor de aanleg der Engelsche tuinen zich van den stijven Franschen smaak onderscheidt, zijn, gelijk men weet, de kronkelende lanen, de fraaiverdeelde boschpartijen en grasplekken; maar in de Engelsche tuinen vindt men niettemin ook bloemparterres, trekkasten en oranjeriën. De moestuin is op eene bijzondere plaats aangelegd en door boschwerk van den pleiziertuin gescheiden. Het is naauwelijks mogelijk, op eene naar evenredigheid kleine uitgestrektheid gronds meerdere verscheidenheid van tuinpartijen aan te brengen, dan zulks in *Engeland* geschiedt. Die zulk eenen tuin voor de eerste maal doorwandelt, wordt

dikwerf op de aangenaamste wijs verrast. De door kunst gevormde heuvels en laagten, de gedurig afwisselende kronkelpaden en graspleinen leveren bijna op elken stap een nieuw en aanvallig tooneel. Hier staat een op de Chinesche wijs gebouwde tent of koepel, daar eene Zwitsersche hut, hier strekt zich een vijver met daarop zwemmende zwanen uit, ginds ziet men eene groep rotsen, van welke een schuimende waterval naar beneden stort, aan dezen kant heeft men eene volière, aan den anderen eene fontein. Slechts weinige goedbezitters doen marmeren standbeelden in hunne tuinen plaatsen, omdat het vochtige klimaat zelfs op de hardste steensoorten een' vernielenden invloed oefent.

De Hertog van *Devonshire* heeft onlangs op zijn prachtig landgoed *Chatsworth* eene omstreeks 250 voet hoog springende fontein doen aanleggen; eene hoogte, die door de beroemde fonteinen te *Versailles*, *St. Cloud*, *Wilhelmshöhe* bij *Kassel* en *Peterhof* op verre na niet bereikt wordt. Het water voor deze fontein komt uit een vijf Engelsche mijlen lang kanaal. De opzettelijk hiertoe aangelegde vergaarbak heeft een' vlakken inhoud van ongeveer zes morgen en is twaalf voet diep. De tot dit waterwerk gebruikte metalen buizen wegen meer dan viermaalhonderdduizend pond.

De tuinpaden zijn met rivierzand (*gravel*) belegd en vastgestampt, zoodat men zelfs na zwaren regen droogvoets wandelen kan. Daar de winter in *Engeland* bijzonder zacht is, blijven bloemplanten en heesters, die een' ligten graad van vorst verdragen kunnen, het geheele jaar door in de open lucht. Vooral bemind zijn er de kerslaurier, de Portugesche laurier, de azalia, de rhododendron en andere gewassen van dien aard, die des winters zoo wel, als des zomers, bloemen en bessen dragen. De magnolia wordt zelden gedekt en de cameliën zelven blijven des winters in de open lucht.

Trekkasten zijn intusschen onontbeerlijk om menige soort van vruchten vroegtijdig tot rijpheid te brengen. Deze tak van tuinbouw heeft derhalve in *Engeland* een' hoogen graad van volkomenheid bereikt. Steenkolen, die er in zulk een' overvloed gewonnen worden, zijn tot het stoken dier kasten

uitnemend geschikt. Ook het bevochtigen der daarin groeijende gewassen geschiedt met hulp eener zeer doelmatige werktuigelijke inrigting. Bezwaarlijk worden de trekkasten en oranjeriën op de zoo even genoemde bezitting des Hertogs van *Devonshire* door eenige andere ter wereld geëvenaard. Verscheidene daarvan zijn zoo groot en ruim, dat men er, tusschen bloemen, heesters en vruchtboomen, met rijtuig in kan rijden.

Ten gevolge der vochtigheid van het klimaat zijn in *Engeland* de weilanden en graspleinen het geheele jaar door altijd groen. Dit nimmer verwelkende, steeds frissche groen herinnert *Zwitserland* en andere Alpenstreken. Daarenboven wordt de zodenkorst in de Engelsche tuinen met buitengemeene zorg behandeld en gekweekt. Er zijn buitenplaatsen, waarop twintig tot dertig arbeiders uitsluitend met het in orde houden der grasplekken bezig zijn. Zij worden aanhoudend gemaaid, gerold, gewied, en door deze zorgvuldige behandeling ontstaat een zoo digt, fijn en van alle onkruid zuiver gras, dat men door kunst gemaakte groene vloertapijten voor zich waant te zien. Het graszaad doet men meestal uit *Frankrijk* komen, vermits in *Engeland* de zomerhitte geenen genoegzaam hoogen graad bereikt, om het tot volkomene rijpheid te brengen.

Aan het eind van den zoogenaamden pleiziertuin zijn de met groote pracht gebouwde en voortreffelijk ingerigte hondenstallen. Het zijn gewoonlijk ruime opene plaatsen, die in onderscheidene afperkingen gescheiden en deels met opene loodsen, deels met geslotene huisjes omgeven zijn. Eenige dier afperkingen zijn bestemd om de onderscheidene troepen of *meutes* te scheiden, andere tot opneming der vermoeide, van de jagt teruggekeerde honden, en weder andere tot huisvesting der teeven en harer jongen. De grond in de hondspleinen bestaat deels uit gras, deels uit schuins liggende steenplaten, opdat de honden bij alle weder droogsvoets zouden kunnen loopen. Elke afdeeling is van stroomend water voorzien.

Het overig gedeelte van het park, buiten den *pleasureground*, bestaat uit een meer of minder uitgestrekt stuk lands, waarin hoogstammig bosch, weiland, vruchtboomen, kreupelhout en akkergrond elkander afwisselen. Deze geheele, soms verscheidene mijlen groote ruimte is met slooten, hagen of rasterwerk, zeldzamer met muren omgeven,

zoodat het oog de grenslijn, die haar van veld en bosch scheidt, ter naauwernood bemerkt. In deze parken ziet men en koeijen schapen grazen, hier en daar ook wel troepen herten en reeën, die soms zoo mak zijn, dat zij naar de wandelaars toekomen. Zulk een park is in onderscheidene rigtingen met rijwegen doorsneden, die door de bezitters van het goed tot toertjes te paard of met rijtuig gebruikt worden, en daarenboven tot vervoer van het hout en de veldvruchten noodig zijn. Eene breede laan leidt naar het slot.

Zoo bekoorlijk en sierlijk ingerigt de *pleasure-ground* is, zoo somber en eentoonig is meestal het groote park. De weilanden verliezen, wel is waar, nimmer hunne groene tint, maar zij zijn ook niet, gelijk op het vaste land, met allerlei bonte bloemen geschakeerd, en onderscheiden zich door hunne kleur slechts weinig van het loof der boomen. De Engelsche parken zijn op vele plaatsen van het vaste land nagebootst geworden; en het is niet te loochenen, dat de kopijen de originelen menigmaal aan smaakvollen aanleg en schoonheid overtroffen hebben.

Vele oude kasteelen zijn in de burgeroorlogen vernield geworden. Hunne bouwvallen zijn soms zoo schoon en hunne ligging zoo romanesk, dat zij de oplettendheid der *touristen* tot zich trekken; maar het behoort in geenen deele tot de zeldzaamheden, dat men het verlof, om eene zulke ruïne te bezigtigen, voor geld moet koopen, en er zijn zelfs goedsheeren, welke deze van de bezoekers te heffen schatting verpachten.

De levenswijs, welke de bewoners der kasteelen en landhuizen met hunne dikwijls zeer talrijke gasten leiden, is over het algemeen ongeveer de volgende:

Het ontbijt wordt omstreeks ten tien ure in de eetzaal opgedischt. Het bestaat uit thee, uit sneden geroosterd brood, *toasts* geheeten, eijeren, koud vleesch en aardappelen. De ontbijttafel blijft voor de later opstaanden of aankomenden tot twaalf of een ure gedekt. Slechts enkele dames, of lieden die onpasselijk zijn, ontbijten op hunne kamers. Bij het ontbijt gaat het tamelijk ongedwongen toe, zonder dat echter de welvoegelijkheid in het geringste gekwetst wordt. Men verschijnt in eenvoudig morgengewaad, doch evenwel nimmer slordig aangekleed. De *Engelschen* verliezen nooit de achting uit het oog, welke zij aan hunne omgeving schul-

dig zijn. De morgenkleedingen zijn even zoo door de mode voorgeschreven als het avondtoilet, en daarenboven hecht een *gentleman* te veel gewigt aan zijn voorkomen, om zich ooit in onvoegzame of nalatige kleeding te vertoonen.

In de eetzaal bevindt zich een groot aantal nieuwspapieren, welke ieder naar zijnen smaak of staatkundige denkwijs kiest en leest. Gelijk overal, geeft deze courantenlectuur aanleiding tot aanmerkingen en redekaveling, deels over hetgeen in de wereld gebeurt, deels over jagten, harddraverijen en de *cronique scandaleuse*, die in *Engeland* door de dagpapieren steeds getrouwelijk wordt medegedeeld.

Bij het ontbijt wordt ook raad gehouden, hoe men den dag zal doorbrengen. Elk is gewoon het een of ander tijdverdrijf te kiezen, dat hem het meest bevalt, en de rijkdom van den gastheer levert zijnen gasten al de middelen, om hierin hunnen smaak te voldoen. Die lust heeft tot paardrijden, vindt twee rijpaarden en een rijknecht te zijner beschikking; die liever een toertje met rijtuig doet, behoeft slechts te laten inspannen; voor de liefhebbers der jagt zijn geweren, ammunitie en honden in gereedheid.

Meestal gaan de mannen alleen, of van een' met de plaatselijke gelegenheid bekenden jagtknecht verzeld, uit jagen. De dames rijden in rijtuig of te paard uit, in gezelschap van zoodanige bejaarde heeren, die in het jagtvermaak geen' smaak meer vinden, of van eenige *dandies*, die als 't ware het hunnen beroepspligt achten, zich bij de dames te houden. Aan ieder staat het vrij, den dag op de wijs, die hem het aangenaamst is, te slijten. Die bezigheden heeft, verrigt ze, zonder zich om de overigen te bekommeren; gelijk dan ook de heer des huizes, bij voorkomende gelegenheden, zich met het bestuur van zijn goed bezig houdt, zonder zich door het aanwezig zijn van gasten daarin het minst ter wereld te laten verhinderen.

Zoolang men binnen het kasteel is, komt geheel het gezelschap in één groot salon bijeen. Die lezen of schrijven wil, begeeft zich naar de boekerij, of naar het tot die oogmerken bestemde vertrek. Het is niet gebruikelijk, zich daartoe in zijne slaapkamer te vervoegen; elk behoort tot het gezelschap, en het gezelschap kan aanspraak op hem maken. Dit is eene weêrkeerige hoffelijkheid, die in sommige opzigten nogtans ontegenzeggelijk wel eens lastig kan worden.

Ten vijf ure na den middag komen alle bewoners van het slot naar huis, om zich voor het middagmaal aan te kleeden. Bij het diner wordt steeds de strengste etiquette in acht genomen; het toilet, waarin men aan tafel verschijnt, moet steeds allerkeurigst zijn, want het geldt voor de geheele soirée en zelfs voor het bal, dat er misschien op volgt. De achter tafel oppassende bedienden zijn steeds in volle liverei. Het diner op een lustslot of in een landhuis is gewoonlijk nog schitterender dan in de voorname huizen der hoofdstad, en inzonderheid zorgt men op het land er voor, dat alles in ruimen overvloed zij: *plenty* geldt den *Engelschen* voor een onbedriegelijk kenteeken van een aanzienlijk huis.

De avond wordt gewoonlijk met whistspel en gezellig onderhoud gesleten. De jagers verhalen elkander hunne avonturen, hun geluk of tegenspoed. Dit slag van lieden is overal hetzelfde: hunne ontmoetingen grenzen steeds aan het fabelachtige; niemand heeft ooit iets onbehendigs begaan; die misgeschoten heeft, heeft zulks door de eene of andere toevallige verhindering gedaan, of beweert zelfs wel, dat het geweer, hetgeen hij gebruikt heeft, behekst moet geweest zijn. Anderen maken of luisteren naar muzijk, die meestal beneden het middelmatige is, en welker voorname verdienste daarin bestaat, dat zij den tijd helpt dooden. In die kasteelen eindelijk, waar de bezitter eene komediezaal en een' troep tooneelisten te zijner beschikking heeft, wordt een deel van den avond door de voorstelling van het een of ander stuk gevuld.

Tegen middernacht wordt een ligt souper, grootendeels uit vruchten bestaande, opgedischt, en daarna begeeft ieder zich naar zijne kamer.

Dit weelderige leven duurt den geheelen winter, tot dat het zoogenaamde Londensche *season* aanvangt. Wanneer de boomen beginnen te ontspruiten, roept de *fashion* alle op rang en elegantie aanspraak makende familiën in den steenkolendamp der hoofdstad.

Sommige der rijkste edellieden bezitten meer dan één zulke prachtige kasteelen, welke zij bij afwisseling betrekken. Velen nemen nog het oude aartsvaderlijke gebruik in acht, met hun gezin en al hunne huisbedienden het morgengebed gemeenschappelijk te verrigten. Voor het overige heeft zich, hoezeer de betrekking van den goedsheer tot zijne onderhoorigen in het wezentlijke dezelfde gebleven is, in de

oude gewoonten en gebruiken menig ding veranderd. Zoo is het, bij voorbeeld, bij de geboorte of het huwelijk van den oudsten zoon des huizes. Voormaals gaf zulk eene gebeurtenis aanleiding tot het verzwaren der reeds zoo drukkende lasten, waaraan pachters of boeren onderworpen waren; thans integendeel geeft de landheer bij zoodanige gelegenheden in den geheelen omvang zijner bezittingen schitterende feesten en laat geld en levensmiddelen onder de behoeftigen uitdeelen. Bij zulke feesten verschijnen menigmaal de bedienden, ja soms ook de beambten, in de kleederdragt der middeleeuwen, even als de akteurs in een der tooneelspelen van SHAKESPEARE; zoodat men zich, te midden van het ouderwetsche gebouw, verbeelden kan verscheidene eeuwen teruggegaan te zijn.

Was men vroeger in een slot, of op een ander landverblijf, een tijdlang te gast geweest, zoo werd men bij de afreis door den bediendendrom letterlijk gebrandschat. Het geheele personeel, van den hofmeester tot de minste vatenwaschter, schaarde zich in eene rij op den weg van den vertrekkenden gast, die aan ieder een naar zijn' stand en rang berekend geschenk moest geven. Dit gebruik was inzonderheid drukkend voor jongere zonen uit adellijke huizen, die in de gezelschappen steeds de meerderheid uitmaken, en, gelijk men weet, in *Engeland* de vaderlijke erfenis aan den eerstgeborene moeten overlaten. De hatelijke gewoonte van dit fooijen-bedelen is thans echter bijna algemeen afgeschaft geworden: in de meeste kasteelen is eene kas of pot voor de bedienden aangelegd, en de drinkgelden, welke volgens het nu aangenomen gebruik daarin gestort worden, zijn niet aanmerkelijker dan die, welke gewoonlijk aan de bedienden van een welgegoed persoon op het vaste land gegeven worden.

De Gothische bouworde is in *Engeland* zoo bemind, dat vele nieuwe landhuizen naar het model der oude kasteelen gebouwd zijn; andere zijn in den Italiaanschen stijl opgetrokken; maar alle munten uit door de in geheel het huiswezen heerschende netheid en orde. Natuurlijk hangt de levenswijs op deze buitenverblijven eenigzins van den meerderen of minderen rijkdom der bezitters af; maar in het wezentlijke is zij dezelfde, en overal vindt men de uiterste achting en hoffelijkheid jegens elkander gepaard aan de grootste ongedwongenheid in den omgang. Niet zelden bespeurt men

ook bij de bezitters van zoodanige landhuizen de zucht, om rijker te schijnen, dan zij werkelijk zijn.

De *Engelschen*, welke geene landgoederen bezitten en niet bij verwanten of vrienden, die er hebben, ten bezoek gaan, begeven zich gewoonlijk naar het vaste land, inzonderheid naar de *Rijn*-streken, *Zwitserland*, *Italië* en *Frankrijk*. Een *Engelschman*, die tijd en geld om te reizen heeft, blijft zelden het geheele jaar lang in zijn nevelland.

TREKKEN UIT HET BIJZONDERE LEVEN VAN DEN RUSSISCHEN VELDHEER, VORST ITALIJSZKY, GRAAF SUWOROW RYMNIKTSZKIJ.

(*Uit het Handschrift van den Serjant* IWAN SSERGEIJ'W, *die zestien jaren lang onafgebroken in* SUWOROW'S *huisdienst stond.*)

Naar het *Russische* van JOHANN PHILIPP SIMON.

(*Vervolg en slot van bl.* 456.)

Zijnen naam- en geboortedag vierde SUWOROW nooit; maar het naam- en geboortefeest van Keizerin KATHARINA, van den Kroonprins PAUL en van den Grootvorst ALEXANDER (die beide naderhand Keizers van *Rusland* geworden zijn) vierde hij met groote pracht. In volle staatsiekleeding, met al zijne grootkruisen versierd, woonde hij op die dagen de groote kerkdienst bij, en na het eind daarvan liet hij nog eene bijzondere mis voor het keizerlijke huis lezen, en ook deze dienst woonde hij van den beginne tot het einde op de knieën liggende bij. Op gezegde dagen hield hij ook altijd groote tafel. Dan wiesch hij zich ook na den eten met ijskoud water, dronk hierop een glas porter, dat hij met citroen en suiker zoet maakte, en ging later drie uren lang slapen. Op dagen van gewigtige bezigheid daarentegen sliep hij minder. Ook om zijn middagslaapje te nemen kleedde hij zich geheel en al uit. — SUWOROW'S bed was een vrij hooge stapel hooi of stroo, waarover een kleed van grof zeildoek en daarover weder een fijn beddelaken gespreid lag; een ander fijn laken diende hem tot dek, en was het zeer koud, zoo spreidde hij daarover nog zijn reismantel. Zijne huiskleeding bestond uit eene van opsplijtsels voorziene broek en een wambuis van kanefas. Zoodanig gekleed, droeg hij de Alexanderorde. Op

groote feestdagen verscheen hij in zijn prachtuniform, versierd met al zijne sterren. In den winter, zelfs bij de felste koude, droeg SUWOROW nimmer een pelskleed, ja geen hemdrok, ook geene handschoenen, en zulks onverschillig, of hij het grootste gedeelte van den dag buitensdeurs moest doorbrengen. Even zoo droeg hij, ook in sneeuw en regen, zoo hij niet op reis was, mantel noch overrok. — Keizerin KATHARINA schonk hem eens een zeer duur winterkleed, dat uit het kostbaarste fluweel en uitgelezenste sabelbont bestond en met gouden tressen en kwasten bezet was. Dit kleed schonk zij hem onder de voorwaarde, dat hij nooit anders dan in hetzelve voor haar zou verschijnen; op deze wijs dacht zij namelijk den beroemden ouden veldheer aan eene winterkleeding te gewennen. Uit liefde en verknochtheid voor zijne Keizerin droeg hij ook eenige malen werkelijk dit kleed; doch trok het eerst dàn aan, wanneer hij uit het rijtuig steeg en in het paleis ter audientie ging. In den winter evenwel heerschte in SUWOROW's slaapkamer zulk eene hitte, als anders gewoonlijk slechts in zweetbaden verwekt wordt. Menig uur marcheerde hij dan ook naakt en op de maat in dit vertrek rond. Koos hij eene zomerwoning, zoo moest deze ook haren tuin hebben; want hij was gewoon, op de zomerdagen, vóór en ook somtijds na den eten, een uurtje in de open lucht rond te loopen. Wanneer hij deze beweging nam, droeg hij niets anders dan een broek van kanefas en laarzen. Had hij zulk eene ligchaamsoefening na den eten genomen, dan ging hij daarop slapen. Het slaapvertrek der kamerdienaars moest altijd naast dat van hunnen heer zijn. SUWOROW bezocht de badkamers (*) viermaal 's jaars, bij welke gelegenheid hij dan de

(*) Bad- en zweetkamers zijn eene eerste levensbehoefte voor de *Russen;* de meesten bezoeken ze tweemaal in de week. Er is bijna geen boer, die niet een badkamertje in zijn huis heeft. — In alle voorname steden van *Rusland* zijn zoodanige badinrigtingen voorhanden, en ieder kan er voor eene kleinigheid baden en zweeten. In de eigenlijke zweetkamer zijn trappen geplaatst; hoe hooger men klimt, aan des te sterkere hitte is men blootgesteld. Heeft een *Rus* zich eene verkoudheidskoorts op den hals gehaald of zich verrekt, zoo gaat hij in de zweetkamer, en laat zich met

grootste hitte uithield, die een mensch slechts eenigermate verdragen kan.

Suworow onderhield steeds vier bedienden, die in huis bestendig om hem moesten zijn. Procher dukossow was eene reeks van jaren suworow's eerste kamerdienaar en zijnen heer met de grootste trouw toegedaan. Bij de oprigting van suworow's standbeeld te *St. Petersburg* werd deze man door Keizer alexander in den adelstand verheven en hem een jaargeld van 1500 roebels toegelegd, hetwelk hij ook tot aan zijn' dood, die in het eenentachtigste jaar zijns ouderdoms, in 1823, voorviel, getrokken heeft. De tweede kamerdienaar was de serjant ssergeij'w, uit wiens handschrift wij dit tafereel van suworow's huiselijke gewoonten ontleend hebben. Hij trad in het jaar 1784 in suworow's dienst, en bevond zich ten laatste bij den zoon diens veldheers, arcadius alexandrowitsch, die zijnen dood in dezelfde rivier vond, welke oorzaak was, dat zijn vader den beroemden naam van rymniktszkij verkreeg. De derde kamerdienaar was de serjant sidrow, en de vierde was een chirurgijn. — Suworow sliep gewoonlijk uitgestrekt op den rug; eene ligging, die niet zelden oorzaak was van de benaauwde droomen, door welke suworow menigmaal gekweld werd. Schreeuwde hij in zijnen droom, zoo moest hij terstond gewekt worden; want hij beweerde, dat men door het wakkermaken nadeelige gevolgen verhoedde. Eens vroeg hij den tweeden kamerdienaar, die te middernacht in de slaapkamer van zijnen heer trad, om hem te wekken: »Heb ik onder het droomen ook geschreeuwd?" — »Ja, uwe Doorluchtigheid." — »Waarom hebt gij mij dan niet terstond wakker gemaakt?" — »Het gebeurde zoodra uwe Doorluchtigheid ingeslapen was, ongeveer omstreeks 10 ure." — Suworow wilde nogtans aan de verklaring van zijnen kamerdienaar geen geloof geven, en na eenige woordenwisseling zeide hij: »Roep tischtschenko hier." Tischtschenko was iemand uit *Klein-Rusland*, een adjudant bij suworow, maar die noch lezen noch schrijven kon; deze moest bij geschillen, als het zoo even vermelde, voor scheidsregter spelen. — Suworow was geen liefhebber

---

zeep en fijnen boombast, die er als werk van groven hennep uitziet, het geheele ligchaam wrijven. Meestal heeft het zweeten en strijken eene goede uitwerking.

van de gewone huisdieren, waarom hij er dan ook nooit een in zijn huis gedoogde; ontmoette hij echter zulk een beest op het binnenplein der woning, zoo bewees hij het zijne vriendelijke oplettendheid op eene zonderlinge wijs: zag hij, bij voorbeeld, eenen hond, zoo blafte, was het eene kat, zoo maauwde hij, en was het een haan, zoo kraaide hij er tegen. De stem van al deze dieren kon SUWOROW zeer natuurlijk namaken. Aan zoo menigen beroemde en niet beroemde strekt het tot genoegen, dat iedereen zijn portret bezit; SUWOROW had die ijdelheid niet. Niemand kon hem overreden zich te laten portretteren. Slechts Keizerin KATHARINA heeft hem er eindelijk toe bewogen, dat hij, na de inneming van *Warschau*, eenen schilder veroorloofde hem af te beelden, omdat zij besloten had naar dit portret een borstbeeld te doen vervaardigen, dat dan ook geschied is. Zoo duldde hij in zijn huis ook geenen spiegel; kwam hij in dat van een ander, waar zulk een stuk huisraad gevonden werd, zoo moest het terstond overdekt worden. »God behoede mij, dat ik immer een' tweeden SUWOROW zie!" zeide hij. Even min was hij een minnaar van uurwerken, en nooit heeft hij horologie of kamerklok bezeten. »Een soldaat moet zonder horologie weten, hoe laat het is," meende hij. In den winter, even als in den zomer, droeg hij nooit andere dan garen kousen. — Hij was een vijand van de geneesheeren, en zei gewoonlijk tot de zieke officieren, die zich bij hem vervoegden, om in het hospitaal te mogen gaan: »Gaat niet naar het armhuis; daar geeft men u wel den eersten en den tweeden dag te slapen en te eten, maar den derden geeft men er u een doodkist. Vertrouwt u aan de dokters niet; het zijn menschendooders; maar ik zal u een' beteren raad geven: zoo gij u ziek gevoelt, zoo drink een borrel met peper daarin; daarna ga, loop en spring, zoo wordt gij gezond."

Gedurende den oorlog met de *Turken*, en over het algemeen op lange en moeijelijke marschen, steeg SUWOROW, wanneer het rustuur gekomen was, van het paard en rolde zich in het gras rond, daarbij, op den rug liggende, de beenen in de hoogte stekende. »Dit is de gezondste beweging, zeide hij dan; »op die manier trekt het bloed uit de voeten. Broeders! ik raad u, doet ook zoo." De soldaten volgden zijn voorbeeld. Nooit rookte SUWOROW tabak, maar daarentegen snoof hij sterk. Op gewone dagen droeg hij eene gouden snuifdoos bij zich, maar op zon- en feestdagen droeg hij

er eene, die met briljanten en met de beeldtenis der Keizerin versierd was. Somwijlen snoof hij ook uit eene doos, welke Keizer JOSEPH of een andere Monarch hem geschonken had. Hij zag het zeer ongaarne, wanneer iemand zich gereed maakte om een snuifje van hem te vragen. Alleen Vorst WOLKONSZKY, met wien hij op een' zeer vertrouwden voet omging, mogt het genoegen hebben, met hem gemeenschappelijk te snuiven. SUWOROW gebruikte veel pomade; ook was hij een liefhebber van welriekende wateren, met welke hij dagelijks zijne kleederen bevochtigde. In zijnen zakdoek had hij steeds een' knoop geslagen, die met welriekend water natgemaakt was. Gedurende geheel zijn leven heeft hij nimmer eene vrouw of meisje in zijne dienst gedoogd. Hij stierf te *St. Petersburg* in het jaar 1800, in het 71ste jaar van zijnen onderdom.

Wanneer wij het bijzondere leven van SUWOROW in overweging nemen, dan zien wij hem in zijne gewoonten bijna van geheel het menschdom verschillende, doch tevens in deze zonderlingheid een genie, dat zich niet door de omstandigheden liet beheerschen, maar ze aan zich wist te onderwerpen. — De gewone orde van het menschelijke leven was hem in zijne groote ondernemingen hinderlijk, en daarom schreef zijne zonderlingheid aan die orde bedingen voor. — Ondertusschen had de schijnbare strakke onbuigzaamheid van SUWOROW eene gewigtige beteekenis; hij had daarbij geheel een ander doel voor oogen, dan blootelijk een zonderling te zijn. De bijzonderheid, waarin hij het verst van de gewone levenswijs afweek, was zijn opstaan om middernacht, ten einde alsdan zijn dagwerk te beginnen, en zijn uren lang naakt rondloopen in zijne kamer. Wat er verder zonderling in zijn gedrag werd opgemerkt, was ten deele een gevolg van deze beide gewoonten. Dus, bij voorbeeld, kan men zich niet bijzonder verbazen, dat iemand, die te middernacht opstaat, 's morgens ten 8 ure zijn middagmaal neemt. Hij, die zich zelven en zijne krijgsmakkers leeren wilde, te allen tijde gereed te zijn om den vijand het hoofd te bieden, of ook zich tot moeijelijke nachtmarschen bekwaam te maken, om hem in zijnen slaap te overvallen, mogt ook niet de gewone uren tot zijne nachtrust nemen. Dit nu was het, wat SUWOROW zijn geheele leven door ten doel had, en zoo ontstond in zijne levensgewoonten die geheele omkeering der gebruikelijke orde, waarover men zich zoo verwonderd heeft. Met

het krieken van den morgen deed hij zijne soldaten uit den slaap wekken, en zijne snelle marschen en plotselinge verrassingen gaven aanleiding tot het volkssprookje, dat hij de magt had, overal en nergens te zijn. Door zijn naakt rondloopen, vooral wanneer dit in zijne veldtent gebeurde, gewende hij zich aan de koude; en dat deze oefening niet zonder vrucht was, zien wij, daar hij in staat was, zonder pels of mantel de felste koude te trotseren. Door zijne gewoonte, om zich dagelijks met koud water te begieten, had hij zijn van nature zwak ligchaam zoo zeer gehard, dat hij aan al den schadelijken invloed van het weder tegenstand bieden kon. Ongekunsteld, onbevreesd, volhardend en een geslagen vijand van alle verweekelijking, was hij de lieveling zijner soldaten, die hem als een' vader eerden en beminden; want niet door dwang maar door eigen voorbeeld leerde hij hun, hoe men alle moeijelijkheden des levens kan en moet verduren. Suworow beminde de eenvoudigheid, bijna tot op de grenzen van volstrekte behoefte; doch somwijlen ook verscheen hij in den grootsten glans, inzonderheid op hooge feestdagen, wanneer hij de plegtige kerkdienst bijwoonde. Der nietigheid van elk schepsel voor zijnen Schepper indachtig, boog hij in de kerk zijn grijsaardshoofd diep ter aarde en bad aandachtig. Door dit voorbeeld bevestigde en ontvlamde hij het geloof bij zijne soldaten; zij hielden hem voor een' onoverwinnelijken held en waren onoverwinnelijk met hem.

Toen suworow eens zag, dat alle moeite en alle opoffering van menschenlevens vruchteloos geweest waren, om hem eene vesting, aan welke hem veel gelegen was, in handen te leveren, deed hij een' vijf of zes voet diepen kuil in den grond graven, sprong er in en riep: »Begraaft hem maar, begraaft uwen suworow!" Toen men hem nu dringend bad, weder uit den kuil te klimmen, gaf hij ten antwoord: »Neen, begraaft hem maar! Kan ik de vesting niet krijgen, zoo wil ik mij liever levend laten begraven!" Eindelijk beloofde hij uit den kuil te zullen komen, mits men hem weêrkeerig beloofde de vesting te zullen innemen. Nu duurde het ook niet lang, of hetgeen hij wenschte was volbragt.

EEN ENKEL WOORD OVER DE GIRONDINS VAN DE LAMARTINE.

De Redacteur der *Revue Britanique* laat op zijne vertaling van het oordeel der *Edimburgsche Review* over het werk van DE LAMARTINE, *les Girondins*, deze Aanteekening volgen: »Men ziet terstond, dat dit artikel werd gesteld vóór de Fransche Februarij-Revolutie; maar die Omwenteling, zoo op ééns gevolgd op het hier ontlede werk van DE LAMARTINE, geeft thans eene dubbele staatkundige belangrijkheid aan een werk, hetwelk den meesten Lezeren tot dusverre alleen eene letterkundige belangstelling inboezemde. Het Koningschap van LOUIS PHILIPPE moge ondermijnd zijn geworden, meer nog door zijne misslagen, dan door de heimelijke of openbare aanvallen dergenen, wier toegenegenheid hij nooit in staat geweest is te verwerven; zeker zijn *les Girondins* het werk, dat de gemoederen krachtdadig heeft voorbereid tot de groote gebeurtenis eener Republiek. Staatkundig zoo wel als poëtisch heeft DE LAMARTINE door dat werk de republikeinsche denkbeelden meer volkbehagelijk (*populairisé*) gemaakt, dan één zijner historieschrijvende voorgangeren. Hij heeft eene menigte vooroordeelen en vooringenomenheden, die de Republiek verwierpen als het Ideaal van eene nog verre verwijderde toekomst, overwonnen, of voor 't minst doen insluimeren."

DE KONING UIT DE LUNEBURGER HEIDE.

(*Verhaal.*)

Vóór eenige jaren kwam in het stadje *B.*, op de *Luneburger* heide, een man uit een verafgelegen land aan. Eene prachtige, rijkgeborduurde uniform en dikke gouden epauletten gaven hem in de oogen der kinderen en zelfs der volwassenen een geweldig aanzien en bijzondere bekoorlijkheid. Weldra vond hij toegang in het huis eener bejaarde dame, en zijne glansrijke schildering der vreemde landen en steden, welke hij gezien had, opende hem oor en hart van al de leden des gezins. Aan zijnen scherpen blik mogt het daardoor weldra gelukken, in het hart der moeder een' donkeren hoek te ontdekken, waarin zich de zwarte zorg om eenen harer zonen schuil hield. Door vlijt en ijver hadden vier der ge-

broeders zich hunne levensbaan deels reeds geopend, deels bereidden zij zich daartoe. Één slechts zorgde liever voor zijn ligchaam dan voor zijnen geest, en de bonte bladeren van boomen en van bloemen op het land waren in zijn oog veel liever voorwerpen, dan de bleeke bladen der schoolboeken met hun' eenkleurigen warrelboel van doode letters. Daarom had dan ook de moeder reeds lang zich met den laatsten troost van gegoede ouders tevreden gesteld, en gedacht: Nu, dan moet hij maar Luitenant worden! En ziedaar had het toeval haar nu een' hoogen officier toegevoerd, gedost in die schitterende krijgsmanspracht, welke kinderen en vrouwen zoo verlokkend vinden. En sprak hij nu hierbij ook nog van het goud- en diamantenrijke *Brazilië*, in welks armee hij een' hoogen rang bekleedde, en van de uitgebreide bezittingen, welke hij er voor trouw gedane diensten bekomen had, als ook van de drommen Negerslaven, die er zijne plantaadjen moesten bearbeiden, zoo zweefde aan de in blijde geestdrift gebragte moeder telkenmale het verzoek op de tong, dat hij haren zoon toch met zich daarheen mogt nemen, waar zulk een eer en rijkdom was op te doen. Toen hij nu nog vertelde, dat hij voor den Keizer jonge *Duitschers* aanwierf en de officiersplaatsen zelf te begeven had, en eindelijk haar zulk een' post voor haren zoon aanbood, toen wierp zij haastig op den vijftienjarigen knaap eenen blik, die zijne toestemming scheen te verlangen, en nam met den vurigsten dank het zoo welkome aanbod aan. Nu werden voorwaarden gemaakt, bewilligd en op schrift gebragt; er werd genaaid, gebreid, gewasschen en gepakt; en hierop ging het naar *Hamburg*, waar de overige aangeworvenen mede spoedig aankwamen. Zonder tijdverlies werden de ankers geligt en koers gezet naar *Brazilië*. Verlangen naar het goudland der toekomst, weemoedigheid om het verlaten zandland der kindschheid, en het neerslagtige gevoel, dat zeeziekte verwekt, verdrongen in beurtwisseling een tijdlang alle andere denkbeelden uit des jongelings ziel.

Eindelijk is de wijde pekelplas doorkliefd. Eene donkere streep ligt diep aan den rand des gezigteinders. Zij verheft zich uit den grond der zee, en met haar stijgt de hoop uit den grond van zijne ziel. In den zonneschijn glinsterende kruinen rukken zich los van de kam der *Sierras* en steken hare spitsen als eilanden hoog opwaarts boven het golfge-

gewoel. En rustig zeilt het scheepje zijner wenschen voorwaarts; de verbeelding doet de zeilen zwellen, en de hoop zoekt de haven des geluks. Eindelijk landen zij, en zijn voet betreedt den vreemden grond. Verbaasd ziet hij in het rond: hier de gladde stengels van reusachtige palmboomen, welker bladeren zoo wonderlijk in de hoogte stonden en hem het hoofdsieraad der wilden herinnerden, dat hij in zijne kindschheid zoo dikwerf in zijne prentenboeken gezien had; daar de in het wit katoen gekleede menschen. Ja zelfs trekken de keisteenen aan het strand zijne blikken tot zich; het was immers mogelijk, dat onder deze keijen, onbekend, een diamant voor zijne voeten lag? Weldra echter klinkt het: voorwaarts! De drom *Duitschers* wordt in orde geschaard en ingeschreven op de lijsten van het keizerlijke leger. Eene bonte mengeling van officieren uit *Italië*, *Frankrijk* en *Spanje* voert over hen het bevel; de kassen worden leeg, zonder dat er iets in de zakken der manschap vloeit. Zulke opperhoofden zijn der Duitsche regtschapenheid een walg, en de banden van orde en krijgstucht worden weldra verbroken.

Onze S. trekt intusschen met zijnen Kolonel naar diens bezittingen. Misnoegd over de mislukte onderneming en in zijne verwachtingen teleurgesteld, beschouwde de Kolonel den jongeling, dien hij uit zijn vaderland getroond had, en die, in zijne bedrogen hoop, hem van zijnen kant daarom haatte, als eenen last, van welken hij zich gaarne ontheven had gezien. De hoofdopziener zijner goederen bemerkte weldra de koelheid en tegenzin van zijnen heer tegen den jongen *Duitscher*, wiens stugge, hoogmoedige aard met hemzelven reeds in botsing geraakt was. Zonder in afspraak te staan, poogden derhalve beide hem zoo lang te kwellen en te krenken, tot dat hij van zelf zijne vrijheid mogt zoeken, door zich te verwijderen.

Zoo zien wij hem dan staan in de plantaadje, witgekleed van het hoofd tot aan de voeten; een breedgerande stroohoed beschermt zijn hoofd tegen de gloeijende zonnestralen; over zijn' linkerschouder hangt eene dubbele buks, en aan zijne heup nog eene sabel. Ongebruikt ligt de gekronkelde slavenzweep op den grond. Hier en daar ziet men tusschen de zwaarbeladene boomwolheesters gekroesde Negerkoppen; slaven verzamelen de met schitterend witte vlokken gevulde doppen. Mijmerend en met den rug tegen eene prach-

tige magnolia geleund, laat hij zijne gedachten verre van daar naar de velden zweven, die de blijde spelen zijner kindschheid gezien hadden, en het oog der herinnering zoekt het trouwhartig aangezigt van zijnen buurman, den bijenhouder, onder de muts met den pelsrand en den gouden kwast, waarmede hij des zondags morgens zoo dikwijls, in witte hemdsmouwen, voor de gonzende bijenkorven gezeten en de vlijtige diertjes hàd zien uitvliegen en met honig beladen terugkeeren; nu weder zit hij, als voormaals, op den bles, en rijdt met den ouden HENDRIK uit om turf te halen; hij zoekt het bruinste en hechtste stuk uit, snijdt en fatsoeneert zich daaruit een' NAPOLEON, ijlt daarmede naar den metselaar, wit het aangezigt van zijnen held, schildert hem met rood krijt een paar regt vuurkleurige wangen, steelt van zijne zuster de grootste poppenmuts, die hij vinden kan, zet die den geweldenaar op het hoofd, houdt van de bank onder den lindeboom eene geestdriftwekkende rede aan zijne Duitsche benden, en stormt dan voort ten aanval met een geweld, dat de verschrikte hoenders en ganzen kakelend en kwekkerend naar alle kanten uit elkander stuiven.... Te midden van zijn' zegekreet klinkt plotseling zijn naam. De Kolonel en diens oppertoeziener, het oog op hem gevestigd, wenken hem. Eenige stappen doet hij naar hen toe — plotseling blijft hij peinzend staan, en krampachtig grijpt zijne hand naar de geladen buks. »Hebben die schurken ook misschien eene nieuwe kwelling voor mij uitgedacht?" Zij komen nader. »Nog één stap, en gij zijt kinderen des doods!" roept hij. Zij staan verbaasd, keeren om en snellen naar het huis. »Ja, ga slechts, verraderlijke woordbreker, en haal uwe slaven om mij te zweepen!" met deze woorden werpt hij de buks weder over zijn' schouder, en stapt snel door de plantaadje naar het naburig woud, dat hem onder zijn beschermend lommer opneemt.

Te huis treurde de bekommerde moeder om den geliefden zoon, want in lang, zeer lang had zij niets van hem gehoord; alleen zijne behouden aankomst had zij vernomen. Hare liefde versierde hem zoo gaarne, in uren van stil gepeins, met den glans van den Kapiteins- ja Kolonelsrang. Achter elken *Don*, wiens naam de couranten uit *Brazilië* naar *Duitschland* bragten, vermoedde zij haren zoon, die de vijanden geslagen had en thans geadeld was. Klonk het

vrolijk geschal van den posthoren: »O, daar is hij misschien!" en zij snelde naar de huisdeur, en keek al de uitstijgende reizigers scherp in het aangezigt, of hij er ook onder mogt zijn. Maar hij kwam niet. Zoo was dan allengs hare hoop ingesluimerd, en de posthorentoonen waren gedurig doffer en klankloozer in haar hart geworden. Doch moederliefde sterft nooit, zelfs al heeft zij duizend teleurstellingen ondergaan. Zie, daar trad op zekeren dag in haars buurmans huis een onbekend man, die uit verre landen scheen te komen, want zijn gezigt was bruin gebrand. Haar hart sprong op van vreugde. »Die is uit *Brazilië*," riep eene stem in haar binnenste. Hij was uit *Brazilië*, uit *Leopoldina*, en kwam naar *Duitschland* over, om het huis zijner ouders eens weder te zien. Nu ging het aan een vragen zonder eind; maar hij wist niets van den verloren zoon, had zelfs niet eens zijn' naam hooren noemen. Daarom bond zij hem dan, zoo dringend zij slechts kon, op het hart, bij zijne terugkomst in *Amerika* naar hem te vernemen, en haar te schrijven, of hij hem gevonden had. Zij beschreef hem naauwkeurig, hoe hij er, toen hij wegging, als knaap had uitgezien, en stelde hem bevende een' brief ter hand, om dien aan haren zoon te geven, zoo hij hem vinden mogt. Al hare liefde had zij in dien brief uitgestort, maar haar hart was er daarom niet armer aan geworden. Zoo vertrok hij dan met haren zegen; zij stond voor hare deur, keek hem achterna, en hare handen vouwden zich zamen tot een gebed, dat, voor geen menschenoor verneembaar, uit haar geprangd hart naar den Hemelschen Vader oprees. Dagen, weken, maanden verliepen. Eindelijk, na meer dan een jaar, kwam er een brief. Hoe haastig brak zij dien open! Doch krachteloos zonken haar de handen in den schoot en het voorhoofd op de borst; hij had hem niet gevonden.

Het was echter niet omdat hij aan het vervullen zijner belofte geene genoegzame vlijt besteed had. Zoo dikwerf de man uit *Leopoldina* (wij willen hem KRUSE noemen) bij andere menschen kwam, in steden of op plantaadjen, vernam hij naar den verlorene; doch niemand had hem gekend. Eens was hij met verscheidene bedienden beneden aan de kust geweest, en had eene groote hoeveelheid huiden naar de haven gevoerd, om aldaar naar *Europa* scheep gebragt te worden. Het was reeds laat geworden, toen zij op hunne paarden naar huis reden. Eensklaps viel de nacht in, eer zij zulks nog

vermoedden, want tusschen de keerkringen heeft men geene schemering. In het digte woud, door hetwelk hun weg hen voerde, was het nog donkerder, zoodat zij eindelijk hunne rigting verloren en niet meer wisten waar zij waren. Zij vierden derhalve den toom aan hunne paarden, in de hoop, dat deze zoo schrandere dieren hen op het regte pad zouden leiden. Terwijl zij langzaam voortreden, blinkt plotseling een schijnsel van vuur gloeijend rood tusschen de reusachtige stammen der boschboomen; weldra treft ook een dof gedruisch hun luisterend oor. Voorzigtig rijden zij nader, en nu zien zij een' hoop wilde mannen, die, met lange lansen gewapend, rondom een helder brandend vuur stonden. Uit groote ketels stegen wolken van grijze dampen op, en trokken, door het schijnsel van het vuur roodachtig gekleurd, tusschen de donkere stammen, naar den nachtelijken hemel. Zaamgekoppelde paarden stonden of lagen achter de boomen. »Zullen wij nader rijden of een' anderen weg inslaan?" vroeg KRUSE. »Mijnheer," hernam een der bedienden, »zij hebben ons reeds bemerkt; laat ons op hen toegaan; ontvlugten kunnen wij toch niet, en beproefden wij het, zoo zouden zij ons voor spionnen houden." — »Gij hebt gelijk," antwoordde de heer. Zij stegen dus van de paarden en gingen op het gezelschap toe. Aller blikken waren op hen gerigt. Spoedig had KRUSE hun in het Portugeesch de noodige opheldering gegeven. Eenige jongere lieden traden met drinknappen naar de ketels, vulden ze daaruit en reikten ze aan gasten toe. Het was een brouwsel uit arak. Terwijl KRUSE den welkomstbeker ledigde, viel zijn oog op een' man, die, even als de overigen, geene andere kleeding droeg dan een schort, maar zich door een hoofdsieraad van bonte vederen onderscheidde. Hij stond afgezonderd van de overigen en leunde tegen eenen boom. Een lange baard golfde hem van de kin en reikte tot op de breede borst, over welke de riem van een' jagthoren hing, die aan zijne linkerzijde bengelde. Zijne regterhand omsloot de schacht eener lange lans. De naar het blanke overhellende kleur van zijn vel onderscheidde hem duidelijk van zijne koperkleurige medgezellen. Onbemerkt poogde KRUSE hem te naderen. Toen hij nu naast den onbekende stond, keek hij hem scherp aan, en zeide zachtkens in het Portugeesch tegen hem: »Ik bedrieg mij niet, gij behoort niet bij deze lieden." — »Wat raakt u dat?" was het barsche antwoord. Onvervaard ging KRUSE voort: »Gij zijt ook geen *Braziliaan;*

gij zijt een *Europeër*." — »Mijnheer, ik zeg u nog eens, dat u dit niet raakt." — »Ja nog meer," vervolgde KRUSE plotseling in het Duitsch, »gij zijt een *Duitscher* uit het Hanoversche, uw naam is S., en hier zendt uwe moeder u door mij eenen brief uit *B*." Met deze woorden haalde hij den brief uit zijn' zak en gaf hem dien. »Ja, gij hebt het geraden," zeî nu de woudbewoner in heftige gemoedsbeweging, »die ben ik!" en haastig brak hij het cachet, en gretig verslonden zijne oogen de door de hand zijner moeder in het lieve vaderland geschrevene woorden. »O moeder, zoo gedenkt gij mijner nog?" vloot naauwelijks hoorbaar hem van de lippen, terwijl een storm van hartstogtelijk gevoel hem de borst doorwoelde. KRUSE stoorde het ontwaken der sluimerende ouderliefde niet. Toen echter de wedergevondene hem de hand toereikte, sloeg hij er vrolijk de zijne in en zeide: »Zoo gaat gij dan met mij en verlaat deze wilden?" »Neen," was het antwoord, »ik kan niet! Het vaderland heeft mij verstooten, en hier ben ik Koning geworden." En met deze woorden hief hij zijn' jagthoren aan den mond en blies eenige toonen. Terstond snelden de bruine gedaanten naar hunne paarden, sprongen er op, en verbeidden zijne bevelen. Een wenk riep hen weder bij de dampende ketels terug. »En wat moet ik uwe treurende moeder melden? Moet ik haar in mijnen brief den dood zenden? Zij jammert om haren zoon wanneer zij opstaat, en met tranen om den verlorene zoekt zij hare legerstede; hare handen tasten in den nacht naar uwe gedaante, die voor hare ziel staat, en hare armen omvatten u niet; haar voet draagt haar naar den top des heuvels, en haar zoekend oog ontwaart u niet; hare stem roept bevend: »Mijn zoon! mijn zoon!" en gij hoort haar niet. O keer terug tot haar, die u gebaard, die u bemind heeft eer gij haar kendet, en die u nog even vurig bemint, hoezeer gij verre van haar zijt; keer terug daarheen, waar gij uwe kindschheid zoo vrolijk, zoo gelukkig gesleten hebt!" KRUSE zweeg. Hijgend ging des anderen adem. »Ik ga mede," borst hij eindelijk met krampachtige inspanning uit. Snel trad hij nu naar den kring zijner bruine onderdanen: »Broeders!" zeide hij, »deze blanke komt uit de hut mijns vaders en mijner moeder. Zij hebben hem bevolen te zeggen, dat uw Koning terugkomen moet in het land der blanke menschen. Uw Koning moet zijne ouders weder dienen en voor hen jagen

in de bosschen en hun spijs bereiden, want zij zijn oud en zwak. De groote Geest heeft ons bevolen, gehoorzaam te zijn aan vader en moeder en hunnen wil te doen. Daarom moet ook uw Koning hunnen wil doen en tot hen wederkeeren. Treed nader, XINGU, ontvang uit mijne handen lans en horen, en leid mijne bruine broeders op de baan der overwinning!" XINGU nam lans en horen en sprak: »Zoek weder den weg naar uws vaders hut; want de groote Geest is sterk, en zijne lans treft met zekerheid dengeen, die naar zijne stem niet hooren wil. Doch, hebben de vijanden de woning van onzen adelaar verwoest, de bron gedempt, waaruit hij dronk toen hij jong was, en loeren zij op hem met giftige pijlen, o keer alsdan terug in onze bosschen bij uwe bruine broeders!" Een dof gemompel doorliep den kring; zwijgend gingen zij naar hunne paarden; de vuren verflaauwden, en in weinig oogenblikken waren de wilden in het geboomte verdwenen. In hunne mantels gewikkeld, strekten de beide *Duitschers* zich met de bedienden onder het loofdak der boomen neder. Bij het naderen van den dag braken zij weder op, en trokken naar *Leopoldina*. Met het eerste naar *Hamburg* vertrekkende schip ging een brief van de eigene hand des zoons aan de bekommerde moeder af, en verkondigde zijne op hand zijnde komst. Zij heeft den heilbrief ontvangen, en wacht nu met brandend ongeduld den zoo lang ontbeerden zoon.

HET ETEN VAN PAARDENVLEESCH.

In de *Süddeutsche politische Zeitung* waarschuwt een, zoo 't schijnt van een' veeärts afkomstig artikel tegen het eten van paardenvleesch. »Wat den voorslag der *Munchensche Maatschappij tegen het Dieren-kwellen* met opzigt tot het eten van paardevleesch betreft — zegt de steller van dat artikel — zoo nemen wij de vrijheid, uit eigene ondervinding het volgende mede te deelen. Het vleesch van jonge paarden, gelijk ook dat van veulens, die in de weide door eenig toeval om het leven gekomen zijn, of ook van vijf- tot zevenjarige welgevoede paarden, die wegens eenig gebrek, zoo als blindheid, of uit grilligheid hunner bezitters, gedood worden, heeft een' uitnemend lekkeren smaak, en behoeft in geenerlei opzigt voor het beste wildbraad onder te doen. Daaren-

tegen is het vleesch van oude, lang gebruikte paarden zoo taai, pezig, droog, kortom zoo onsmakelijk, dat wij het noch als een aangenaam noch als een gezond voedsel kunnen aanprijzen. En zoo wij nu aan de onverantwoordelijke nalatigheid denken, waarmede, zoo al niet zieke, toch aan het een of ander ligchaamsdeel lijdende, ziekelijke, of met een innerlijk gebrek behebde dieren naar de slagtbank gebragt worden, zoo wij in het oog houden, dat keurmeesters van het vleesch meestal uit leeken in de dierartsenijkunde bestaan, en zoo wij bedenken, dat bij zulke omstandigheden zieke paarden ligtelijk de stof zouden kunnen leveren, waaruit onze worsten vervaardigd worden, zoo moeten wij, in het belang der gezondheidspolicie, tegen zulk eenen voorslag (het eten van paardenvleesch) protesteren. In allen gevalle is het vleesch van jonge paarden over het algemeen veel te duur en dat der ouden veel te slecht, dan dat van het slagten dezer dieren immer eenig practicaal nut zou te trekken zijn."

LABBEKAKKEN. (*)

Wel, Krelis, kijk eens wat een gril!
Kijk, d' oude Trijn kijkt door haar bril,
En dat om naar haar bril te zoeken.
Kijk, meester Jan, die looze klant,
Heeft reeds zijn boeken bij de hand
En nogtans vraagt hij naar zijn boeken.
En nu nog mooijer, zie m' eens aan!
Zie Griet eens op en neder gaan
En hoor haar eens gestadig grommen;
Zij doet niet als gedurig brommen;
Zij wil haar snuifdoos van de meid,
En hoor, de rappe meid die zeit:
Wel, jufvrouw, waar zijn toch uw zinnen?
Gij klaagt als dat uw zak niet sluit
En zie de doos gij snuift er uit!

(*) De Redactie ontving van eene geachte hand dit Catsiaansche gedicht zonder bovenschrift; na herhaalde lezing kwam haar het gekozen woord hier het eigenaardigste voor, ofschoon het dan ook wat triviaal luide.

Ei wil u zelven toch verwinnen,
Kijf niet uit enkel onverstand,
Gij draagt uw snuifdoos in uw hand!

Te drommel, Gijs, sprak Krelis toen,
Wat is hier op het dorp te doen?
Daar speult gewis de duivel onder!
Hoe! zijn die luiden mal of dol
Of van den drank wat al te vol?
't Lijkt anders bij me ziel een wonder.
't Is vast wel van den zoeten wijn.
'k Loof dat die lui bezopen zijn!
Hei! hola wat! sprak toen de vader
Van Krelis, die allengskens nader
Kwam aangegaan langs 't zelfde pad
En die deez' taal vernomen had:
Die lieden zijn wel hoog van jaren,
Maar geenszins van verstand beroofd.
Daar zijn hun, jongens, over 't hoofd
Veel wilde stormen heengevaren;
Zij kennen velerlei verdriet.
Ei lacht toch om die menschen niet!

Ei zegt toch nooit — hoe komt ge er toe,
Te denken, dat de drank dit doe? —
Dat 't komt van in het glas te kijken;
Gij zoudt die oude brave liên,
Die biddend naar den hemel zien,
Zoo schromelijk verongelijken.
Ziet, jongens, op de levenszee
Brengt 't onweer somtijds zorgen meê,
Die hoofd en hart te zwaar bevrachten;
Dat baart verstrooijing van gedachten;
Een deeglijk hoofd, een deugdzaam hart
Raakt wel eens vol, lijkt soms verward;
Wen dankbaarheid de liefde ontvonken
En in 't verrukt en blij gemoed
Met groote warmte blaken doet,
Dan is m' in diep gepeins verzonken,
Zóó dat men van niets anders weet,
De wereld, ja zich zelf vergeet.

En gij zoudt, jongens, los en wreed,
Aldus gaan spotten om hun leed,
Waarom zij zelf soms tranen plengen?
Gij zoudt uit enkel onverstand,
In 't dorp en dra door 't gansche land,
Die lieden op de praat gaan brengen?
Neen waarlijk zij verdienen 't niet,
Dat g' om hun innig zielsverdriet,
Gelijk de ruwe gasten plegen,
Loopt ginnegappen langs de wegen!
Weet, dat hetgeen waarom gij lacht
Hen menigmaal in droefheid bragt,
Hen wierp in smartlijk zielsberouwen;
Dat 't kwaad, waarop gij spottend staart,
Hun zelf gestadige onrust baart,
Hun velerhande leed kwam brouwen;
Dat om die afgetrokkenheid
Hun innig harte dikmaals schreit.

Gaat en bezoekt eens d' oude Trijn,
Gij zult van andre meening zijn;
Gij merkt al dra dat zij niet koldert.
Gaat, luistert eens naar meester Jan,
Zoo hoort ge al ras dat bij den man
In 't grijze hoofd geen dwaasheid zoldert.
Gaat, steekt eens op bij Tante Griet;
't Zal mij bevreemden als gij niet
Van 't rappe wijfje zult gewagen
Als van een vrouw, die op uw vragen
Met jeugdig vuur en knap beleid
Een opgeruimd en goed bescheid
Te geven weet. Ja, 't zou m' ontschieten,
Als gij niet zeidet tot malkaar:
Te droes, wat zijn die luidjes klaar!
Zoo zal 't u bovendien verdrieten,
Dat gij, om 'tgeen gij niet verstondt,
Zoo brave liên verdenken kondt.

Zoo sprak de man en was verheugd;
Hij zag de jongens, tot zijn vreugd,
Bedroefd en in de ziel bewogen;

Hij zag ze beiden in 't verdriet;
Hij zag om 'tgeen er was geschied
Een traan van spijt in beider oogen.
Komt, jongens, zoo sprak d' oude toen,
Wilt met 't geval uw voordeel doen;
Wilt — zoo zal 't u ten goede keeren —
Uit eigen dwaasheid wijsheid leeren.
Zoo zal u even dit berouw
Voor veel dat dieper wonden zou,
Voor velerhande kwaad bewaren;
Zoo zal uw mallen in deez stond,
Waardoor mij 't harte werd gewond,
Ons later nog eens vreugde baren.
Wel, trekt dan, jongens, tot besluit,
Er deze les der wijsheid uit:

Ik bid u, lieve lezers, hoort
Ook gij dit deftig vaderwoord;
Gij zult den man er om beminnen.
Die vader was geen knorrepot;
Hij bleef niet kijven om 't gespot;
Gij zult er bovendien bij winnen.
Dat hij daar wat langwijlig sprak,
't Was omdat 't stuck hem 't harte brak.
Hij was een van die menschenvrinden,
Die altijd hun behagen vinden
In 'tgeen den brave 't hart verheugt,
Maar in wier ziel die eedle vreugd
Haast wijkt bij 't heet en heftig koken,
Dat soms op 't onverwachtst hun bloed
In d' opgezwollen aders doet,
Wanneer daar kwalijk wordt gesproken
Van eenig mensch, 't zij vreemd' of vriend,
Die geenen smaad maar lof verdient.

Wilt, sprak hij, wilt voorzigtig zijn,
Dat gij niet oordeelt naar den schijn.
Laat nimmer u daardoor misleiden,
Naardien de schijn zoo vaak bedriegt
En menigmaal zoo bijster liegt
En toch zoo haastig kan verleiden,
Zoodat men onregtvaardig spreekt

En andren naar de krone steekt,
Die indedaad als menschenvrienden
Wel verre een beter lot verdienden;
Naardien een los en dartel woord
Veelal zoo gretig wordt gehoord
Door andren, die het dra herhalen;
Naardien 't, waar 't veler aandacht boeit,
Gestadig als de sneeuwklomp groeit;
Naardien 't den mensch zoo ver doet dwalen,
Dat hij des braven ijver dooft
En hem zijn vreugd en leven rooft.

Helaas, wat deed het onverstand
Van menig' lossen, boozen klant
Den brave dikwijls bitter klagen!
Wat bleef een onverdiende blaam
Soms jaren lang aan iemands naam,
Aan iemands vreugd en leven knagen!
Een woord, met lossen mond gesnapt,
Maar ras door andren voortgeklapt,
En nu eens met een dartel mallen
En dan eens met een lastrend kallen
Vergroot en al te zeer verzwaard,
Wat heeft het al verdriet gebaard!
Wat deed het velen tranen plengen!
Wat baard' het velen smart en druk!
Wat, om aan veler hoogst geluk
En eer den doodsteek toe te brengen?
Een kwaad, een los, een dartel woord
Heeft menigmaal een mensch vermoord.

Ei zeg mij, lastraar die daar klapt
En altijd weer van andren snapt,
Wie heeft u daartoe 't regt gegeven?
Mag iemand, dien ge uit eigenbaat
Alleen veelligt zoo doodlijk haat,
Dan niet gerust op aarde leven?
Mag ginds die eedle menschenvriend,
Die aller liefde en eer verdient
En dien zijn kindren zalig maken,
Mag hij dan deze vreugd niet smaken?

Moet gij, door 't lastren van zijn kroost,
Nu aan zijn hoogste heil en troost
Gaan knagen met uw scherpe tanden?
Wat doet gij, slang, die zwadder spuwt?
Weet, dat de menschheid van u gruwt!
God keetne uw muil in stalen banden!
Gij, wreede duivel, val en keer
Naar uwe helsche poelen weer!

Hecht toch, mijn jongens, voor uw deel
Aan andrer oordeel nooit te veel,
Maar kijkt altijd uit eigen oogen.
Dat praten zoo als ieder praat
Baarde al zoo veel en bitter kwaad,
't Heeft al zoo menig mensch bedrogen.
De wereld spreekt naar 'tgeen zij zag,
En veeltijds nog met vuig bejag;
Zij voert, door blindlings na te praten,
Zoo ligt tot onregtvaardig haten.
Spreekt zij van eenig maag of vriend
Iets dat zijn naam en eer niet dient,
Wilt dan van 't stuk voorzigtig zwijgen,
Tot dat gij van hetgeen den man
Somwijlen nog verschoonen kan
Eerst regte kennis moogt verkrijgen.
Zoo treft, mijn jongens, u 't verdriet
Van vruchtelooze wroeging niet.

't Gebeurt zoo vaak dat ieder spot
Met een, die listig werd bedot,
Dien allen dra een sukkel noemen,
Maar die, wanneer men verder kijkt
En onderzoekt, al spoedig blijkt
Om deugd en wijsheid hoog te roemen,
En hooger eer, hoe kleyn hij schijn',
Dan die hem lastren waard te zijn.
't Gebeurt maar al te vaak dat velen
Te zamen in dit oordeel deelen;
Dat deze of die een domme bloed
Of ook een schobbert heeten moet,
En dat men, bij naauwkeurig merken

Op 'tgeen den man beweegt en drijft,
Zich in deez' overtuiging stijft:
Die man is groot in al zijn werken;
Zijn hart hebbe eer door 't gansche land,
En die hem lastren smaad en schand'!

't Gebeurt zoo vaak dat m' iemand roemt
En wijs en groot en edel noemt,
Zoodat dra allen hem verheffen,
Als waar hij door geen enkel man,
Dien ooit de wereld prijzen kan,
Nu of ook immer te overtreffen;
En toch, bij dieper ooggeschouw,
Komt soms het aapjen uit de mouw,
En blijkt de man, dien allen roemden
En velen haast een wonder noemden,
Ja wel met wonder groote kunst
Te kunnen beedlen om uw gunst,
Maar voor de rest een man te wezen,
Zoo als m' er meer op aarde vindt,
Vol eigenwaan en enkel wind;
Die, hoe ook hemelhoog geprezen,
Geen hooger tytel dragen kan
Dan dien van alledaagschen man.

Ik bid u, lieve lezers, hoort
Ook gij dit deftig vaderwoord;
Gij zult daarbij voorzeker winnen,
Die vader was geen knorrepot;
Hij bleef niet kijven om 't gespot.
Ei wilt den man er om beminnen.
Want wekte soms zijn woord u pijn,
Het zou u niet tot eere zijn;
Die pijn mogt eens een hart, beladen
Met schuld aan 't zelfde kwaad, verraden.
Komt, jongens, sprak hij op het lest,
Komt, brave jongens, doet uw best
Om altijd liefderijk te wezen.
'k Zie dat 't gebeurde u hinder doet.
Ja, 'k wist het wel, uw hart is goed.
Wilt altijd ieder onregt vreezen;

En is dit kwaad nu eens geschied,
Herhaalt het in 't vervolg maar niet.

A. v. J.

DE SOLDAAT MIJNHEER, DE JONKHEER BURGER, IN PRUISSEN.

Du en Sie.

Neen, niet meer *jij* en *jou* bij den Militiestand!
Uwedele en *Uwé* is thans in Pruissenland,
Zoo absolut weleer,
Nu Republiekgezind, de titel der soldaten,
Die, revolutionair, subordinatie haten.
Hoe toch de kans verkeer'!
Subordinatie werd voorheen hun *eingeprügelt;*
Thans, nu der Franschen geest den Pruis heeft *ueberflügelt*,
Is elk soldaat een heer;
Hem viert men boven maat, en men verguist zijn' Koning;
Deez' deelt men alsem toe, en genen niet dan honing.
't Is alles omgekeerd.
De Koning is steêkind; men wil thans zelf regeren;
Het Opperhoofd wordt knecht, de titel van *Mijnheeren*
Aan *Ratjetoe* vereerd!

De opheffing van den Adelstand bij Koninklijk Besluit.

'k Draag eerbied toe aan d' Adelstand met Edelheid gepaard,
Waar de Adeldom van 't Voorgeslacht bij 't Nakroost bleef bewaard;
Maar, zoo 't dien schandvlekt door zijn daân, ontadelt het zichzelf,
En de oneer sterft met hen niet weg in 't aadlijk grafgewelf.
Ziedaar het loon, ziedaar de straf, aan aadlijk bloed gehecht,
En geen geboorteregt of pligt wordt door een Wet beslecht!
Men tapt den Jonkheer bij Besluit geen enkel onsjen af:
Het is een spoorslag, dien God-zelf tot eedle daân hem gaf.

Julij, 1848. J. W. IJNTEMA.

WARE HELDENMOED VAN EEN ZWITSERSCH SOLDAAT.

In het gevecht aan den *Rothenberg* lag een officier, zwaar aan den enkel gewond, op het slagveld. Onder een' digten kogelregen hief hem een soldaat, MEIJER, uit de engte bij *Zurich* op en redde hem. Terwijl hij met den gewonde bezig was, gingen hem twee kogels door de tschako, een kogel verbrijzelde den draagband van zijn' broodzak, en een vierde kogel zijn sabelkoppel. Nogtans redde hij zijn' officier.

GEEN HOVELING.

De beroemde REINOLD FORSTER, die met COOK de reis rondom de wereld gedaan had, werd gedurende een verblijf, hetwelk hij te *Berlijn* hield, aan den Koning voorgesteld, en nam daarbij, zonder aan eenig hofgebruik te denken, plaats op een' sopha. De Vorst vroeg hem hierop, of hij reeds meer Koningen gezien had. »O ja," antwoordde FORSTER, »vier wilde en drie geciviliseerde."

EENVOUDIG ANTWOORD VAN EEN' TWENTSCHEN BOER.

Vóór ongeveer eene halve eeuw kwam een Twentsche boer bij een zeer bekwaam Med. Doct. in *Groningerland*. Hij zeide: »Master, wolst mijn eens eenen koes trekken?" — »Ja wel, vriend, was het antwoord; maar hebt ge bij u geen master?" — »Neen," zeide de boer, »bij ons starven we maor van zelfst."

FRANKRIJK VOORHEEN EN THANS.

(*Gegeven idee.*)

Deel' Frankrijk zich, naar lust, in zoo veel Staatspartijen
Als 't nog Provincies telt in zijne Republiek;
't Verdeelde Frankrijk moog' zich in zijn heil verblijên,
Wij gunnen het dien pret en heel zijn politiek!
Het Frankrijk van voorheen, met al zijn Staatsgebreken,
Was werklijk een frank Rijk, bij 't heden vergeleken;
Thans, arm aan geld en goed en rijk aan dwinglandij,
Thans is het frank noch rijk, maar rijp voor slavernij.

Mengelw. N°. VIII, bl. 412, reg. 3 v. o. leze men:
Die oproer kraait noch sticht, enz.

MENGELWERK.

SNIPPERS, BIJ 'T OPRUIMEN VAN PAPIEREN GEVONDEN; DOOR K**S***

HÜFFEL (*Pract. Theol.*) haalt een gezegde van NAPOLEON aan: »Er is maar ééne schrede van het verhevene tot het belagchelijke;" en hij voegt er bij: »Neen! maar van het valsch verhevene." Wij nemen de vrijheid, HÜFFEL's correctie weder uit te wisschen, en nog eens te zeggen: »Neen! maar van het ware verhevene." Want het valsch verhevene is reeds belagchelijk. De ééne schrede is hier onnoodig.

Eigenlijk kan het *valsch* verhevene alleen bestaan in menschelijke nabootsing, die haar doel niet bereikt. Ik heb niet alleen gedichten en redevoeringen, maar ook tuinen en huizen gekend, in zulk een' mislukt verheven' stijl gebouwd; maar de natuur, als het werk des Oneindigen, en 's menschen geest, als zijn beeld, onze idéen, onze Godsvereering: dat alles is altijd *waarlijk* verheven; — en toch, tot het belagchelijke is hier vaak maar ééne schrede.

Niet, dat het verhevene op zich zelf ooit belagchelijk wordt; maar een onverwacht en zonderling contrast verwekt bij ons »die behagelijke stuip, die wij lagchen noemen." (VAN EFFEN.) Zoo is de reus volstrekt niet belagchelijk, maar het dwergje, dat op hooge beenen en met eenig gevoel van eigen waarde naast hem gaat staan.

Daarom geeft de Godsdienst vaak zoo veel gelachs; juist niet altijd, omdat men met een opzettelijk slecht doel ze daardoor verachtelijk wil maken, maar omdat zij er zich zoo gemakkelijk toe leent. De strijd tusschen het hemelsche en aardsche openbaart zich bij haar gedurig, en geeft tot menig treffend-weemoedig, maar ook tot menig verrassend en bespottelijk contrast aanleiding.

Een enkel voorbeeld. Een jeugdig paar laat liefst buiten, in de landelijke stilte, zijn huwelijk inzegenen. In

blijde, maar tevens heilige stemming betreden zij de dorpskerk. De predikant is er nog niet; maar de schoolmeester met een' bakker-ouderling hebben juist de zaken in orde gebragt. De jonggehuwden nemen alles op. Het knielbankje komt hun wat vreemd voor. Zij ligten het groene kleed even op; en ziet: — het is een omgekeerde baktrog! — Arme predikant, die nu den dartelen troep stichten moet!

En toch zal de buitenman hierom en om menigen *dito dito* niet lagchen. *Piis omnia pia.* Zijn ze dan waarlijk zoo veel vromer, die eenvoudige landlieden? Ja en neen. Wat meer eerbied — of *vrees* zoo ge wilt — hebben zij zeker; meer ware godsvrucht en deugd daarom nog zoo zeker niet. Maar buitendien, zulke tegenoverstellingen zijn hun zeer natuurlijk. Zij begrijpen uwen lach naauwelijks. Gij moet met zwaarder toets op hunne vaste zenuwen slaan.

Evenwel is de vraag bij mij dikwijls opgekomen, of ouders het niet nog veel, veel meer hunnen kinderen en zich zelven moesten inscherpen, dat het heilige heilig blijven moet. Komt de Godsdienst van wie ook u belagchelijk voor, kunt gij, zoo men zegt, er uwen lach naauwelijks houden, dan doet gij zonde met er te gaan, en nog meer met er, als zij ook reeds zoo denken, uwe kinderen aan te wagen. Even zoo is het met het heirleger van anekdoten, rakende pastoors, predikanten, kosters, kerken en vooral bijbelplaatsen. Het is moeijelijk zaaijen op een veld, door de loopgraven der spotternij ondermijnd!

Maar daarom kan ik nog niet aannemen, dat alle lagchen zonde is. Ik wil gaarne gelooven, dat de Engelen niet schateren, en zelfs — zoo ge wilt — dat de Heer Jezus nooit gelagchen heeft. Ik neem zelfs aan, dat, hoe meer onze hoogere geestvermogens zich ontwikkelen en de ziel zich aan geregeld nadenken gewent, naar die mate het zelfbestuur toeneemt en onze geest niet zoo ligt uit zijn middelpunt wordt weg geslingerd. Van daar de onderdrukte lach, de glimlach der denkers. Doch het lagchen zelf kunnen wij, zielkundig noch medisch, niet missen. Die nooit lacht, wordt een dof en knorrig hypocondrist, een trotsche menschenhater en de vogelverschrikker der kinderen, of een overspannen dweeper. Die niet lagchen kan, òf door

zijn gestel, óf door den hoogen ernst zijner omstandigheden, — voor hem heb ik een recept. Hij lokke kinderen tot zich: ze zullen voor hem lagchen! — Zou de Heiland der wereld zich ook in die onschuldige, onvermengde vreugde niet verkwikt hebben, die hij *als mensch* hier op aarde missen moest?

Men heeft zoo lang reeds de ontwikkeling der volken vergeleken met de verschillende leeftijden, van kind tot grijsaard, dat het tijd wordt, eene andere vergelijking te kiezen. Naauwkeurig gesproken, is ook deze alleen juist bij zulke Volken en Staten, die eenen vasten vorm van Godsdienst en zedelijkheid hebben, een kleed, waar zij uitgroeijen: — bij Heidenen dus, Muhammedanen, Joden zelfs en kerkelijke Christenen. Maar de vrije, Evangelische Christen, zoo volk als individu, kan met den Psalmdichter zeggen: dat God zijne jeugd vernieuwt als die eens arends. Gaan wij die zoogenaamde grijsheid der volken na, ze is doorgaans niet die der volken zelve, maar van de vaste vormen hunnes maatschappelijken bestaans, van krachtige godsdienstig-staatkundige denkbeelden, die hunne eerste zamenvorming bezielde. *Die* vergrijzen, maar het volk staat als een Fenix uit zijne asch weêr op.

Komt, nemen wij nu onze vergelijking eens van elders: ze zal dan ook op onzen vluggen tijd beter passen. Ontleenen wij haar uit het plantenrijk, waar de omzetting der stoffen door *gisting* plaats heeft, even als in 't delfstoffelijke door krystallisatie. — De *eerste* gisting is die, waarbij de *suikerstof* wordt ontwikkeld. In de volken is het de staat der onschuld, dat is te zeggen der staatkundige onschuld; 't is de landsvaderlijke regering, waarbij het volk alles voor zoete koek opeet, maar toch ook de regering ware betrekking gevoelt op het *trouwe* volk, zoo omtrent als de hooghartige, maar ook hartelijke kinderliefde van een' ouden Pruis. Die tijd is bij ons in zeker opzigt zoo ver nog niet, de tijd, toen de banier: »Voor 't Vaderland en voor Oranje!" oneindig meer vermogt, dan thans die van: »Vernieuwing der Grond-

wet;" — de tijd, toen een eerwaardig grijsaard den zuiveren glans van zijne kroon toonde, door vrij om te wandelen onder zijne kinderen. — Thans zal een kruijer u zonneklaar bewijzen, schoon hij er niets van weet, wie het geld van 't land, *zijn* geld steelt!

De *tweede* gisting is die, waarbij de edele, maar gevaarlijke wijngeest, de *alcohol* wordt ontwikkeld. Zonder deze blijft een volk — natuurlijk geen troep wilden of horde roovers, maar een volk, aan taal, wet en zeden kenbaar — al te zoet. Het is alles voor de overheid, maar voor zich zelf niets. Gij kunt er een vijftig jaar slapen, en wakker worden, en weêr op uw gemak op de zelfde wijs voort leven, als gisteren en eergisteren. Maar werkt de geestrijke gisting in een volk, dan gaat het denken en willen, en groote denkbeelden en groote menschen ontstaan. Dat was de roem onzer vaderen. Zij waren onder de eersten der nieuwere volken, die zich krachtvol en geestrijk ontwikkelden, door vrijheid van handel en vrijheid van Godsdienst, dat is: een vrij verkeer met God en de menschen. En doordien zij de eersten waren, was de armoede van anderen hun rijkdom.

Maar deze wijngisting, hoe edel ook en juist daardoor, is gevaarlijk. Zij bewerkt de geweldige uitbarsting van omwenteling en oorlog, en hutst den droesem van het vat naar boven, dat die er schuimend uitspat. En werkt ze ongestoord en bandeloos voort, dan volgt al spoedig de *derde* gisting, waarbij de *azijn* zich ontwikkelt: het zijn de zure partijschappen, die zoo menige herinnering op elkander te wreken hebben; het zijn nog de zure aangezigten der teleurstelling, die zich idealen — vaak idealen van eigenwil en eigenbelang — had voorgespiegeld. — En zoo nu eene sterke hand het niet belet en de nog overige geestkracht bewaart, dan volgt al spoedig de *laatste*, de *rottende* gisting, waarbij de maatschappij, onder de vreeselijkste verwoestingen en als van eene doodelijke lijklucht doordrongen, ontbonden wordt. — Maar gelijk in de natuur alle stof weder tot zijne eerste of nog grootere heerlijkheid terug keert, zoo rust ook hier de scheppende en vernieuwende hand Gods niet, daar zij uit de ontbonden bestanddeelen eene nieuwe schepping voort brengt.

Waarin bestaat dus de kunst van regeren?

De een zegt: »Daarin, dat men het volk bij zijne eerste en zuiverste ontwikkeling beware;" met andere woorden: »dat men het *zoet* houde." Dat doet de geweldige kuiper, die zijn Heidelberger vat in vreeselijke ijzeren banden slaat, de Autokraat van Rusland; maar ons hart wordt toch wat eng, bij 't gezigt van zijn bevroren rijk. Dat deden, door chemische middelen, de Jezuïten in Paraguay; en de inwoners waren er gelukkig — als het gedierte des velds.

Daarom buldert het een ander hoog uit: »Men moet het volk zich zelf, zich zelf alleen laten ontwikkelen." — Dus ook al het goede laten verzuren? bederven? dus bloed en roof en heiligschennis? Want het volk is de natuurlijke mensch, in wien 't redelooze de overhand heeft. Of gij schift geheele standen uit, en noemt alleen de rijken en beschaafden het *volk;* en gij wordt een aristokraat, als de beste!

Neen! de kunst van regeren bestaat hierin, dat men die natuurlijke gisting opwekke, tot zij hare edelste hoogte bereikt heeft: het zoet der trouw en des geloofs, met den wijngeest der vrijheid onscheidbaar vereenigd; — dat men dan afschuime en bezinken doe, maar vooral met krachtige hand het uitgisten belette, al moest het zijn door sterke zwavellucht, die wijnkooper en kanonnier beiden gebruiken.....

Wee u, gij beklagenswaardig Frankrijk! dat ge die taak, waartoe zoo veel prozaïsch beleid wordt vereischt, aan eenen Dichter hebt opgedragen. (*) Nooit beter hadt ge uw slagtoffer, den edelen Filips, kunnen wreken.

»Helaas! mijn vriend is de zelfde niet meer. Hoorde ik hem maar weêr vloeken!"

Zonderling staarde ik den man aan, die dit zeide, en die zelf nooit gevloekt heeft, van kindsbeen af. Hij las in mijn oog de vraag: »Kunt gij dat meenen?" en beantwoordde mijn' blik van stomme verbazing met deze woorden: »Schijnt mijn wensch u vreemd? Wel nu, ik zal u dien verklaren. Zoo lang mijn vriend nog vloekte, was hij open, gul, mild, gevoelig voor al wat edel is, hartelijk en trouw in de vriend-

(*) Ik schreef dit in *Maart* of *April* 1848.

schap. Eenige oefening en ernst zouden gaande weg die ruwe vormen wel verzacht hebben. Ik zelf acht ze altijd en onbepaald een *zedelijk kwaad*, en heb hem dit dikwijls gezegd. Hij begon het van mij aan te nemen; — toen ik hem voor eenigen tijd verlaten moest. Maar nu, in plaats van die ruwe vormen door ontwikkeling der kostbare kern te veredelen, nu heeft men ze vermorzeld en met het puin zijn hart toegesloten; men heeft zijne mannelijke kracht geknot, moed en zelfvertrouwen in hem gebroken, en den trotschen nek onder het juk van een streng methodisme gebogen: — wee hem, die het beeld Gods schendt!"

»En acht gij het kwaad onherstelbaar?" vroeg ik, om den braven man afleiding te geven.

»En wat zoudt gij doen," zoo antwoordde hij met eene vraag: »als men in uw afwezen eene uwer beste schilderijen, toevallig met slijk bespat, aan de schoonmaakster had gegeven, en ze had er vlek en vernis en gloed te zamen afgeboend?"

De ziekte is een bezoek van den Dood; maar hij blijft in de voorkamer staan, en ziet zijne groote bezoeklijst na, en gaat dikwijls weêr heen, omdat ge nog niet reisvaardig zijt, en hij ook eerst nog elders wezen moet. Maar bij 't heengaan roept hij nog: »Ik kom zeker terug!"

Ach! waarom heeft dan meestal de kranke zijne ooren zoo vast tusschen de kussens gestopt; en schromen dienstboden, geneesheer en betrekkingen, de boodschap over te brengen?

De mensch komt ter wereld, of liever ontworstelt de onbewuste kindschheid, gelijk de kapel uitbreekt uit de pop. De vleugelen zijner *verbeelding* schitteren, nog ongeschonden, van de heerlijkste kleuren. Maar de *Ondervinding* strooit er het stof der aarde op, en de tranen der *Teleurstelling* zijn de regendroppels, die het stof vaster kleven doen. De zon schuilt, de storm steekt op, de kapel zoekt vergeefs den druk en de smet zijner vleugelen af te schudden. Vaak knakken zij onder hare geweldige inspanning.

En eindelijk, nadat de harde werkelijkheid der *verbeelding* hare vlugt ontnomen, en de magtelooze strijd met het leven hare vleugelen geheel verbroken heeft, — ontfermt zich de goede Moeder over den armen mensch, en geeft hem weder rust in haren schoot.

Verstand en hart zijn tweelingbroeders, even als Jakob en Ezau, die dikwijls twisten over het regt van eerstgeboorte. Eigenlijk zou dit aan den laatsten, den woesten Ezau van ons gevoel toekomen, daar deze het eerst leefde in ons. Maar hij veracht nog vaak dit goddelijk regt, om een' schotel moes; en dan is het ook maar beter, dat de listige en volhardende Jakob des koelen verstands (*) het overneme. Gelukkig, als beiden, na veel af- en omzwerving en vijandschap, zich opregt verzoenen!

Als eene duif zich verheft boven hare til en eene geburinne boven de hare, dan zweven zij zusterlijk over geheel de stad, en twisten om geen korrel meer. Als twee arenden van hunne bergtoppen zich verheffen, zweven zij over 't geheele land, en, vrij kiezende onder geheele kudden, betwisten zij elkander geen lam. Zoo wordt de gezigts- en gedachtenkring van den mensch verruimd, en zijn hart met de liefelijkheden des vredes en der vrijheid vervuld, naar mate hij zich waarlijk hooger verheft.

De visch kan hooger of lager zwemmen, door zijne luchtblaas uit te zetten of in te krimpen; maar het hindert hem toch, te dikwijls of te lang aan een die spieren te spannen; van zelf keert hij dan tot zijne gewone hoogte in het water terug, en blijft daar. Waarom zijn de menschen zoo wijs niet, om te blijven in den kring, waarin zij zich het ge-

(*) Ik bedoel hier het gewoon, zoo men zegt: *gezond verstand;* niet de oneindig verhevener *rede*, die geen eerstgeboorte, maar een eigen regt van hoogeren oorsprong in ons heeft.

makkelijkst bewegen? Waarom zwemmen thans zoo vele grondelingen boven?

Ik hoorde het onlangs door een' welsprekenden mond den jeugdigen kunstenaar toeroepen: »Bestudeer de waarheid, in de natuur en in uwen geest!" — Even zeer zou ik het wel iederen jeugdigen geschied- of romanschrijver willen toeroepen, ja ieder, die menschenkennis verlangt: »Bestudeer de waarheid, in den mensch en in u zelven!" — Het dagelijksche leven is wel zeer dagelijksch, omdat er — Gode zij dank! — niet iederen dag bergen instorten en volken omwentelen. Ook hebben de romanschrijvers met al hunne groteske, vreemde en vreeselijke beelden onze zinnen wat verstompt. Maar gelijk voor den natuuronderzoeker een enkele boom, ja een koolstronk met rupsen rijker is, dan voor den wandelaar geheel de landstreek; en hij koolsblad en rups nog peinzend onder 't mikroskoop zet, terwijl de ander het geheele veld reeds vergeten is; — zoo is voor den opmerker overal de menschheid rijk, tot in hare kleinste handelingen. Maar dan alleen zal hij den mensch juist beoordeelen, als hij zich zelven goed beoordeelt. Anders kan hij wel zekeren takt verkrijgen, waarin ons soms de wilde en onbeschaafde vooruit is, maar geen ware menschenkennis. Deze verzoent ons met den naaste, omdat ze niemand tot engel of duivel maakt, maar allen tot menschen, gelijk ook wij zelve zijn.

Waar bloed stroomt, daar zijn wonden. Het is slechts de vraag, waar die wonden zijn, opdat men pleisters legge; en of zij ook uit een ziekelijk ligchaam voort komen: want dan is het geneesmiddel nog noodiger, dan het verband. De bloedstroom heet òf *oorlog*, òf *oproer;* de pleisters *wetten* en *verbonden*, en het geneesmiddel de *Godsdienst.*

Het gebulder van één enkel kanon hoort men oneindig verder, dan het gezang van honderd nachtegalen. Dat is een troost voor den menschenvriend: want dan zijn er ze-

ker, ook in onzen woeligen tijd, nog honderden en duizenden edele menschen, wier gerucht niet ver wordt gehoord: menige Naomi, Ruth en Boas onder de woeste oorlogen Israëls.

De zelfde stormen, die onze schepen doen vergaan, holen van tijd tot tijd de zeekusten uit, tot baaijen en havens voor geheele vloten, die een later geslacht zal uitzenden. Hopen wij, dat zoo ook de stormen van onzen tijd onzen kinderen eene veilige haven bereiden!

Babel komt drie malen en in drieërlei licht in de bijbelsche geschiedenis voor: eens als de plaats van een' dwazen en onuitvoerbaren torenbouw; nog eens als de zetel van het wereldrijk eens veroveraars; eindelijk als eene der plaatsen, waar het Evangelie der waarheid en des vredes eenigen ingang vond. (1 *Petr.* V: 13.) Is het anders met het Babel van onzen tijd?

De drukpers is als de aarde. Zij is om der zonde wille vervloekt, dat ze den mensch doornen en distelen voort brenge. Maar zij wordt ook van God nog mildelijk gezegend, dat zij het voedzaam graan doe uitspruiten, en rijk worde in lommer en in bloemen. En wie zou nu, om de doornen en distelen, de aarde in eene zandwoestijn herschapen willen zien?

ASHANTI. (*) Door B. COTTA.

Het is eene gewaagde onderneming, over een land te willen spreken, dat men nooit gezien heeft. Men moet bij zulk eene voordragt der herinneringen van anderen niet

(*) Eene Voorlezing, in Februarij in de vertrekken der Groothertogin van *Saksen-Weimar* gehouden voor eenen uitgelezen kring en in tegenwoordigheid van den jongen Ashantijnschen Prins.

hopen op de frischheid en levendigheid van eigene onmiddellijke aanschouwing. Wat ik hier mededeel, zijn herinneringen van eenen jongen man, die in zijn tiende jaar zijn vaderland verliet en sedert tien jaren in *Europa* leeft. Het zijn de herinneringen van eenen wettigen en bevoorregten zoon van den Koning van *Ashanti*, welken Z. M. de Koning der *Nederlanden*, met toestemming des vaders, in *Delft* liet opvoeden en thans in *Freiberg* laat studeren. In den beginne duister en onduidelijk, zijn de diepe kinderlijke indrukken bij voortgaande ontwikkeling en vorming van den geest meer en meer tot levendig bewustzijn gekomen. Ik heb ze slechts omgewerkt; waarbij echter menige gaping, als uit de geheugenis verloren, niet weder kon worden aangevuld. Intusschen, als beelden uit een land, dat nog door geene wetenschappelijke reizigers is beschreven, kunnen deze mededeelingen, ook bij hare onvolledigheid, eenige opmerkzaamheid verdienen.

Het koningrijk *Ashanti* ligt slechts zes tot acht graden noordelijk van den equator aan de kust van *Guinea*. Dat het er heet, zeer heet is, spreekt van zelf. Het moet ongeveer vijf millioenen inwoners hebben; doch daar deze niet hooger dan 100,000 kunnen tellen, en alles, wat daar boven gaat, ontelbaar noemen, of, in hunne kinderlijke poëzij, »zoo velen als de bladeren van den gummiboom," zoo is deze opgave niet geheel zeker.

De vruchtbaarheid des lands is zeer ongelijk; in het zuiden, naar den kant van de kust, zeer onvruchtbaar, verheft het zich tegen het noorden tot vruchtbare, met ondoordringbare wouden bedekte gebergten. De meeste rivieren, die het land doorstroomen, droogen in den zomer bijna geheel op. De belangrijkste zijn de *Brasem* (bij de *Hollanders* de *Boehmen*) en de Heilige Rivier. De eerste vormt de grensscheiding tusschen het *Fantiland*, en op deze rivier is, om de grenzen te beveiligen, slechts ééne boot, om over te zetten, voorhanden. De laatste wordt eenmaal 's jaars door den Koning in plegtigen optogt bezocht, ten einde zich daarin met zijn gevolg en eene groote menigte volks te baden.

Voor dien dag wordt dan telkens eene hangende brug over de rivier gebouwd. Aan de oevers van deze Heilige Rivier zijn ook de rijkste goudzandbeddingen, waardoor *Ashanti* voornamelijk bekend en voor de Hollandsche regering van gewigt is, die aan de kust eene kolonie met het fort *St. George del Mina* bezit. Uit deze goudwasscherijen worden in de schatkamer van den Koning van *Ashanti* goudklompen van veertig tot vijftig ponden gewigt bewaard, en ook eene menigte van verwerkt goud, bij voorbeeld met zwaar blik overtrokken levensgroote olifanten en andere dieren. Behalve goud vindt men ook ijzer in het land, dat in ovens gesmolten en tot akkergereedschap, pijlspitsen, messen en dergelijke dingen verwerkt wordt. Het is echter eene onhandzame soort van ijzer. Het betere wordt ingevoerd.

Onder de planten en dieren des lands verdienen de volgende vooral te worden genoemd: maïs, rijst, suikerriet, palmen, bananen, yams, ananassen, peper, kaneel, oranjeboomen, citroenen, zoethout, katoen, tabak, bamboes, een gummiboom, een giftboom, lastige insekten, spinnen, schorpioenen, goud- en zilvervisschen, giftige slangen (*Naja* en *Viper*), reuzenslangen (*Python bivittatus*), schildpadden, krokodillen, rijstvogels, kanarievogels, papegaaijen, hoenders, parelhoenders, struisvogels, gieren, adelaars, muizen, muskusdieren, gazellen, herten, schapen, runderen, varkens, olifanten, hyaena's, tijgers, luipaarden, panters, wilde katten en apen (daaronder de *chimpansee*).

Het zij mij vergund omtrent sommige dezer planten en dieren hier terstond bij te voegen, welk gebruik men er in dat land van maakt.

De maïs eet men gebakken, of gemalen tot eene soort van brood gekookt. Rijst wordt bijna dagelijks als soep of als toespijs, dikwijls met gebakken visch voorgediend, of halfgebakken afzonderlijk gegeten; ook wordt er een zoete witte drank uit bereid. Doch deze is niet zoo gezocht als de palmwijn, dien men uit de gevelde, horizontaal op twee steenen of blokken gelegde palmstammen daardoor verkrijgt, dat men een' met de punt naar onderen gekeerden

trechter er inslaat, en uit die punt een dun pijpje in een daaronder geplaatsten schotel leidt. De palmwijn wordt enkel versch gedronken; reeds na zes of zeven dagen wordt hij doorgaans zuur en onbruikbaar.

Van verschillende palmsoorten gebruikt men buitendien ook de vruchten, waarvan men eene brij kookt, en daarbij de daarop drijvende palmolie afschept. Deze, gelijk ook de kokosnoten, wordt veel naar *Holland* gevoerd. De zoete gele banaan wordt raauw gegeten; een groene, zure daarentegen enkel in brij. Men onderscheidt er vier soorten van ananassen, die in groote menigte in het wild groeijen; gele, groene, blaauwe en violette. Van deze zijn de gele, die men ook bij ons kweekt, de beste. Gele en witte yams (*o diee*) dienen, gekookt of gebakken, insgelijks tot een zeer wezentlijk voedingsmiddel; daarentegen is men gewoon, eene zeer zoete roode aardappelsoort te versmaden.

De in het wild groeijende soort van den katoenboom, met vruchten van een voet lang, wordt weinig gebruikt, en het katoen, tot het spinnen en weven, van eene gecultiveerde soort, met kleinere vruchten, gewonnen. Zelfs de vrouwen rooken en snuiven tabak; maar de voorname lieden geven de voorkeur aan die, welke uit *Brazilië* wordt ingevoerd, boven die, welke in het land zelf wordt verbouwd. Men maakt daartoe sierlijke zwarte aarden pijpen, wier kop, in den vorm van een' tulband, op een' kleinen stoel rust, en waarin men een lang, dun riet steekt. Van buiten zijn deze pijpen dikwijls rijk verguld; maar toch kan men ze tegen witte Hollandsche pijpen inruilen, die als bijzondere zeldzaamheden worden beschouwd. Als eene soort van surrogaat voor den tabak dient het suikerriet, hetwelk kinderen en volwassenen kaauwen en uitzuigen, bijna zoo als bij ons de kinderen het zoethout, welk laatste men in *Ashanti* enkel tot het schoonmaken der voortreffelijke tanden gebruikt.

Uit het sap van eenen gummiboom, wiens vele groote bladeren, zoo als gezegd is, tot beeld voor het ontelbare dienen, kookt men vogellijm, en uit dat van een' anderen boom vergift voor de pijlen.

Als dierlijk voedsel gebruiken de bewoners van *Ashanti* vooral het vleesch van de volgende dieren: van visschen, schildpadden, rijstvogels, papegaaijen, hoenders; van gazellen, herten, de groote langharige schapen, de bijna kleinere runderen, van wier melk men geen gebruik maakt, en varkens.

Paarden zijn in het geheele land zeldzaam en bij de inwoners zeer gevreesd, waarom zij steeds bellen moeten dragen. Alleen de tegenwoordige troonopvolger rijdt van tijd tot tijd. Het vleesch der olifanten, die men in kuilen vangt, wordt weinig gebruikt; men gebruikt alleen de stoottanden en de staarten, de laatsten als vliegenwaaijers.

De jonge luipaarden (*Felis jubata*) worden dikwijls opgevangen, getemd, en even als bij ons de honden gehouden; niemand is voor hen bevreesd. Even zoo is men gewoon eene niet vergiftige groene slang als gewoon huis- en schootdier te houden. Zonderling is het, dat men de lievelingsdieren onzer dames, kanarievogels, papegaaijen en apen, tot dit einde volstrekt niet weet te waarderen.

Wenden wij ons nu tot de menschen en hunne inrigtingen. De bevolking behoort in het algemeen tot den stâm der *Inta* of *Ashantijnen*, maar in de hoofdstad *Cumasie* leven ook *Arabieren*, afzonderlijk in de oostelijke voorstad, die voornamelijk handel drijven en hunne eigene Mohammedaansche priesters hebben.

Volgens rang en werkzaamheid laten zich de inwoners in de volgende klassen verdeelen: 1. de Koning en zijne familie; 2. de koninklijke veldheeren en raden (*Caboseer*); 3. de priesters; 4. de vrijen, de hoofdmassa des volks; 5. de slaven, het eigenlijk arbeidende gedeelte der bevolking, meest in den krijg met naburige volken buit gemaakt, vooral op de ten noorden wonende *Tongo's* (*Oost-Sudaners?*), welke zich door vier sneden op de wang onderscheiden.

De Koning (*Ohenne*) regeert onbeperkt; in betrekking tot hem zijn alle onderdanen slaven. Hij kan elken voorname tot slaaf en elken slaaf tot voorname maken. Bij het aanvaarden der regering neemt hij, in plaats van zijnen vroegeren naam, dien van QUAQUATUA aan: de tegenwoordige

Koning heette vroeger BOACHI, en zoo ook zijne wettige zonen, die bovendien den titel van *Ohenne baba* voeren; de overige nabestaande bloedverwanten des Konings heeten *Ohenne nana*. De troon erft niet op den oudsten zoon des Konings, maar op dien van zijne oudste zuster over, die tevens de eenige vrouw is, die zitting en stem in den staatsraad heeft. De grond dezer inrigting schijnt deze te zijn, dat de Koning niet volkomen zeker is van de trouw zijner vele vrouwen, zoodat door eene erfopvolging in de regte lijn ook koninklijk bloed op den troon zou kunnen komen.

De oudste zoon des Konings wordt daarentegen doorgaans Onderkoning van *Kukufu*, de grootste provincie des lands. Hij is in rang de naaste na den Koning. De Kroonprins volgt eerst op hem. De zonen des Konings, of liever zijne lievelingszonen, gewoonlijk die, welke van zijne begunstigde vrouw zijn geboren, dragen van een zeker tijdpunt af als onderscheidingsteeken eene soort van huisorde, eene versierde plaat goud, op de borst, en ontvangen een aantal slaven te hunner bediening. Wanneer zij, als kinderen, op de markt der hoofdstad komen, dan mogen zij zonder eenige betaling alles voor zich nemen, wat hun bevalt; om welke reden de kooplieden natuurlijk alles, wat van waarde is, zoo schielijk mogelijk zoeken te verbergen. Zij worden allen als krijgslieden opgevoed, en tot dat einde aan voornaame Generalen (*Caboseer*) toevertrouwd, die hen in den wapenhandel oefenen. Ook moeten zij, om zich te harden, alle geregtelijke strafoefeningen bijwonen.

De broeder of zwager des Konings is gewoonlijk eerste veldheer en gouverneur der hoofdstad. De Koning draagt bij plegtige gelegenheden eene rijk met goud geborduurde kleeding en eene soort van helm of kroon van goud, versierd met struisvederen, welke laatste (om dit in 't voorbijgaan op te merken) alleen door de leden der koninklijke familie mogen worden gedragen. Gewoonlijk bedekt hij het hoofd, gelijk alle voornamen des lands, met eene muts van tijgervel, welks staart van achteren naar beneden hangt. Bij plegtige optogten, die meermalen plaats hebben, leunt de Koning op twee van zijne lievelingszonen, of laat zich door

vier slaven dragen, en evenzoo twee zonen naast zich. Achter hem volgen dan slaven, welke drie bonte zonneschermen in altijd draaijende beweging boven hem houden, waarvan het middelste aan den top met een' gouden knop met twee gouden duiven versierd is. In het algemeen wordt in *Ashanti* aan de zonneschermen eene groote waarde gehecht; alleen die van de koninklijke familie zijn van fluweel. Dat van den opperhofscherpregter heeft aan den top eene hand met een ijzeren zwaard; dat van den opperhofschatmeester eene schaal met twee sleutels er in.

Terstond achter den Koning en zijne schermdragers en de dragers van zijne voornaamste sieraden en schatten volgen bij groote optogten eenige zijner vrouwen, vervolgens drie afdeelingen zijner kinderen, gerangschikt naar de graden hunner afkomst: de eerste afdeeling met tijgerstaarten als draagband aan hunne gouden sabels; de tweede met olifantstaarten, die buitendien, gelijk gezegd is, als vliegenwaaijers dienen; de derde met paardenstaarten. Dan volgt eene afdeeling gebogchelde pages. Daar namelijk gebogchelden in *Ashanti* vrij zeldzaam zijn, worden zij ook als zeldzaamheden behoorlijk in eere gehouden. Ieder gebogchelde behoort den Koning en wordt page. Op deze interessante afdeeling volgen kinderen der voornamen des rijks met ijzeren sabels; daarop de troonopvolger en de zwager des Konings met een dergelijk gevolg, en dan een aantal der voornamen des lands.

Vóór den optogt uit wordt altijd de groote, met de huid van eene reuzenslang bespannen trommel gedragen, welke doorgaans vóór het koninklijk paleis te pronk staat en met de hoofden van gedoode veldheeren is versierd. Een slaaf draagt haar op het hoofd; een andere loopt er achter en slaat er op. Deze trommel wordt begeleid met andere, juist niet zeer harmonische muzijkïnstrumenten, bestaande uit met boonen gevulde kletterende meloenschalen, harpen, die met de ranken eener slingerplant in plaats van met darmsnaren zijn bespannen, horens van uitgehoolde olifantstanden en dergelijke meer. Iedere afdeeling van den grooten optogt begint met eene soortgelijke muzijkbende; en om

het geweld nog grooter te maken, wordt er bovendien drok met geweren geschoten. Dergelijk een plegtige optogt begeeft zich alle jaren eens naar een der meren van *Cumasie*, waarin het geheele gezelschap een bad neemt. Op den terugtogt wordt een volkslied gespeeld en gezongen (*), en des avonds is het tafel en bal aan het hof, waarbij men voor het overige zelf niet danst, maar zich laat voordansen. Gewoonlijk danst slechts één persoon te gelijk, die òf allerlei gebaren en sprongen op dezelfde plek uitvoert, òf met veel beweging en met eene soort van castagnetten van de eene plaats naar de andere springt.

Andere optogten van dien aard hebben op het oogstfeest en op den geboortedag des Konings plaats; kleinere bijna dagelijks, om op de marktplaats na den maaltijd palmwijn te drinken. De Koning plaatst zich dan op zijn' gouden stoel, en om hem heenen de grooten der kroon. Hij drinkt uit eene gouden, door twee slaven gedragen schaal; terwijl een derde, de druppels, die, naar het gebruik des lands, langs den langen baard afdruppelen, in eene andere schaal opvangt, om die als eene bijzondere lekkernij op te slurpen. Vóór het drinken brengt ieder, volkomen zoo als in het oude *Rome*, een klein plengoffer aan de Goden. Rum, die buitendien tot de zeldzamere dranken behoort, wordt op den geboortedag des Konings aan al het volk der hoofdstad om niet uitgedeeld. De gevolgen daarvan kan men zich ligtelijk voorstellen.

De Koning eet doorgaans met zijne oudste zuster, een' zijner broeders, zijnen zwager, de voornaamste zijner vrouwen en eenige zijner raden en veldheeren, terwijl eenige der overige vrouwen en zijne kinderen aan afzonderlijke tafels in dezelfde zaal eten. Aarden schotels zijn in den regel de eenige tafelgereedschappen; slechts bij groote feesten worden lepels of dergelijke dingen opgezet.

De maaltijd begint altijd met eene sterk gepeperde soep, dikwijls met hoender- en schildpaddenvleesch er in; daarop

(*) De hofkapelmeester Dr. F. LISZT heeft dit naar de herinneringen van den jongen Prins op muzijk gezet.

volgen gerookte visschen met gebakken rijst, in asch gebraden eijeren, vruchten enz. Alles, ook de soep, wordt gewoonlijk met de hand gegeten. Aan tafel wordt slechts water gedronken, na den maaltijd palmwijn uit gouden schalen. Des avonds is er dikwijls familiebijeenkomst, en daarbij worden fakkels van palmolie gebrand.

Nederlanders hebben het koninklijk paleis geheel op Europeschen trant uit steen gebouwd. Het neemt, door de vele bijgebouwen en tuinen, eene zeer groote vlakke ruimte in, ja is misschien wel een uur in omvang. Daarin wonen dan ook de vele vrouwen des Konings, vele van zijne kinderen en een groot gedeelte van zijnen hofstoet. De dienst in het paleis is zeer geregeld; aan iedere deur staat bestendig een slaaf, om haar naar eisch open en toe te maken. De Koning, elke Prins en de voornaamste vrouwen hebben hunne bijzondere stoelen, en voor iederen stoel een of meer slaven, die ze hun overal nadragen, en ze, zoo dikwijls men opstaat, dadelijk omkeeren, opdat niet een booze geest daarop plaats neme. Zoo zijn er ook slaven, wier taak het is, de pijpen hunner heeren te dragen, te stoppen en aan te steken. De Koning houdt wel 5000 slaven, die evenwel ten deele in de goudwasscherijen en landerijen werkzaam zijn, en daaronder tien of twaalf *Albino's*, die als mondelinge overbrengers van alle koninklijke bevelen (regeringsboden) dienst doen. Zij zitten des daags in het duister en gaan enkel des nachts uit. Het schijnt, dat er in *Ashanti* alleen mannelijke *Albino's* zijn.

Het land is in verscheidene onderkoningrijken verdeeld, die door de bevoorregte zonen des Konings of de voornaamste Generalen geregeerd worden. De voornaamsten des rijks, die in de hoofdstad wonen, en in bijzondere gevallen ook de daartoe opgeroepene Onderkoningen, houden alle dagen eene staatsconferentie bij den Koning, waarin ook regt wordt gesproken. De hoofdwerkzaamheden zijn daarbij zoodanig verdeeld, dat men in zekeren zin ministers van eerdienst, van oorlog, van het huis des Konings, van finantiën zou kunnen onderscheiden. De straffen, welke dit

geregtshof of de Koning uitspreekt, bestaan in de volgende: 1. het afsnijden van één oor; 2. het afsnijden van twee ooren; 3. het afsnijden der lippen; 4. het afsnijden van den neus; 5. het onthoofden, waarmede altijd verbeurdverklaring der goederen is verbonden. Alles wordt mondeling behandeld; schriftspraak bestaat er niet. De voltrekking der vonnissen of ook de begenadigingen worden doorgaans tot bijzondere feestdagen bespaard, en tot dien tijd toe wordt de veroordeelde aan handen en voeten geboeid gevangen gehouden. Bij de executie wordt op de groote trommel geslagen. Een der voornaamsten des lands is opperhofscherpregter, en onder hem staat eene geheele reeks scherpregters, die hunne scherpe messen altijd op zijde dragen.

Alle inwoners zijn van eenen bepaalden ouderdom af dienstpligtig; hunne wapenen bestaan uit bogen met vergiftigde pijlen, vergiftigde messen, en voor een gedeelte uit schietgeweren. Jaarlijks worden alle dienstpligtigen eenmaal in de hoofdstad zamengeroepen ter monstering.

De inkomsten des Konings bestaan in de opbrengst der goudwasscherijen, welke door zijne slaven worden bewerkt (het goudzoeken is geheel vrij), de verbeurdverklaring van goederen, de opbrengst der koninklijke landerijen, en uit alle bij den handel op den grond gevallen goudkorrels, (munten heeft men niet) tot welk einde de straten van *Cumasie* alle jaren eenmaal zeer zorgvuldig worden gewasschen. Al het gewonnen goud wordt aan den minister van oorlog afgeleverd, die in het westelijke deel der stad woont.

De bewoners van *Ashanti* zijn fetisch-aanbidders met eenig bijmengsel van Mohammedanisme. Zij gelooven aan eenen God, dien zij *Jankonpong* (Heer van alles, wat bestaat) noemen. Zij gelooven verder aan goede en booze geesten en aan wonderkrachten van verschillende voorwerpen. De magneetsteen speelt in dit opzigt eene groote rol. Zij gelooven verder aan de onsterfelijkheid der ziel, en wel op die wijze, dat in een ander leven de Koning weder Koning, de slaaf weder slaaf wordt. Op dezen grond worden er bij den dood van voorname personen straks eenigen van

hunne slaven gedood, opdat het hun in het volgende leven niet aan bediening ontbreke. Ongeloof is verboden.

De priesters vormen eene bijzondere klasse; zij leven ongehuwd en drinken geen' palmwijn. Maar ook vrouwen kunnen priesters worden. Alle priesters onderscheiden zich daardoor, dat zij hun wollig hoofdhaar laten groeijen en den baard afscheren, terwijl alle andere *Ashantijnen* het hoofdhaar afscheren en den baard zoo lang mogelijk laten groeijen. De priesters dragen ook kleederen, die in kleur en snede eenvoudiger zijn. Zij leven bijna altijd in hunne tempels, en laten zich daar zoo veel brengen, als zij tot hun onderhoud noodig hebben. Aan den opperpriester der hoofdstad wordt na den Koning de meeste eer bewezen. De priesters zijn te gelijk leeraars der jeugd, artsen, vrederegters, geestenbezweerders. Ieder kiest zich reeds vroegtijdig zijnen opvolger, die op zekeren tijd, meestal bij gelegenheid van een onweder, zijnen bijzonderen magneetsteen als fetisch ontvangt, die naast dien van den ouden priester wordt neergezet. De priesters verlaten ook somtijds hunne woonplaats, trekken het land door, en trachten andere minder bekwame tooneelspelers op het tooneel des tempels te verdringen. Wie den naam heeft, dat hij de plegtigheden en kunststukken het fraaiste uitvoert, die wordt na den dood van den opperpriester door den Koning in diens plaats benoemd. De van bouwtrant zeer eenvoudige, van binnen krijtwit bepleisterde tempels (de van bamboes vervaardigde woonhuizen zijn met roode klei bestreken) onderscheiden zich, zoodra men ze binnentreedt, door de ontzettendste wanorde, waarin de vreemdsoortigste voorwerpen daar zijn verzameld en opeengehoopt. Daartoe behooren hertshoornen, slingers van eijerschalen, olifantstanden, tijgervellen, slangenhuiden, stukken hout enz. Daar bovendien vleesch, bloed en eijeren, van offeranden afkomstig, onophoudelijk in eenen toestand van bederf aanwezig zijn, kan men zich ligt een denkbeeld maken van den dikwijls onverdragelijken stank, welke er heerscht.

De hoofdfetischen zijn magneetsteenen, die, volgens het

zeggen der priesters, bij onweders uit den hemel zijn gevallen (*). Deze magneetsteenen, die Goden voorstellen, worden met allerlei doeken en lappen omwikkeld en met bloed en eijeren als offeranden overgoten, waardoor zij, daar men de oude korsten nooit afkrabt, hoe langer zoo dikker worden. Op zekere dagen, namelijk zoo dikwijls het den priesteren invalt, viert men de geboortedagen van deze omkorste fetischen. Dan worden in het gedeelte der stad, waartoe zij behooren, alle huizen met groene takken en bonte doeken versierd, en vele runderen, schapen, hoenders, eijeren enz. als offers gebragt. Na het offeren trekt men in optogt naar eene bron, waar alle deelnemers, onder het uitspreken van geheimzinnige, profetische woorden, met water besprengeld (gedoopt) worden. De priester is daarbij feestelijk gekleed, draagt aan den gordel eenige koperen klokjes en heeft zich het gezigt met krijt wit gemaakt. Zijne Godheid, de fraaije magneet, draagt hij op het hoofd. Na den optogt wordt van de offers een maaltijd gereedgemaakt, en er wordt tot diep in den nacht gegeten, gedronken, gezongen en gedanst. Vóór alle bijzondere ondernemingen, veldtogten, reizen, jagten enz., brengt men een offer, en pleegt den Magneetgod door de priesters raad. De antwoorden luiden, gelijk bij alle Godspraken, zoo dubbelzinnig mogelijk. Bij ziekten van voorname personen worden in den regel ook menschenöffers gebragt.

Het klimaat der hoofd- en hofstad *Cumasie*, die 120,000 inwoners telt, is door de naburige moerassen eenigzins ongezond. Deze moerassen zijn ten deele met een digt gewas van bamboes bedekt, waarin scharen van kanarievogels omfladderen; in de daarmede verbondene meren zijn vele goud- en zilvervisschen, die heilig geacht en dikwijls door den Koning eigenhandig gevoederd worden. Ieder der vier

(*) Misschien hebben Meteoorsteenen daartoe aanleiding gegeven; dit is te waarschijnlijker omdat reeds de Ouden eene meteoorsteen-eerdienst kenden. Zie VON DALBERG, *Ueber Meteor-cultus der Alten, besonders in Bezug auf Steine, die vom Himmel gefallen. Heidelberg*, 1811.

voorsteden der zeer ruim gebouwde stad heeft haren bijzonderen bevelhebber, die gewoonlijk een zwager van den Koning is. Iedere voorstad heeft ook in zekeren zin eene bijzondere bestemming. Zoo is de oostelijke de woonplaats der *Arabieren* en andere vreemdelingen, de zuidelijke de voorstad der levensmiddelen (doch groenten komen ook uit de noordelijke) en tevens de plaats, waar vreemdelingen, die de stad slechts in het voorbijgaan willen bezoeken, moeten wachten totdat zij de toestemming des Konings verkrijgen, die dan meestal zeer gastvrij jegens hen is, hun woning, levensmiddelen en slaven laat aanwijzen. In de westelijke voorstad wordt, gelijk reeds gezegd is, al de voorraad van goud aan den minister van oorlog afgeleverd.

In de stad, die des nachts door wachters met hoornen van olifantstanden wordt bewaakt, wonen buitengewoon veel goudwerkers, waarvan de meeste en bekwaamsten, op zware straf, enkel voor den Koning mogen arbeiden, en dus in den eigenlijken zin hofgoudsmeden zijn. Zoo ligt er ook in de nabijheid een dorp, waar alleen kleederen voor den Koning en zijne familie worden vervaardigd. Deze kleederen bestaan in eene tuniekvormige schort en eene soort van mantel, die den regterarm vrij laat; de stof is meest bont gestreept, ook wel met goud doorwerkt. Aan de voeten draagt men sandalen, de voornaamsten van goud.

Binnen de uitgestrekte stad bevindt zich een klein bosch, waarin de lijken van alle teregtgestelden onbegraven blijven liggen, nadat zij eerst bij de beenen door de stad zijn gesleept. Tijgers, hyaena's en gieren zorgen er gelukkig voor, dat de verrotting niet te lang duurt. Daarentegen worden boven de graven der Koningen en voornamen kleine huisjes gebouwd, met palissaden omgeven. Hunne met doeken omwondene lijken draagt men in eene palankijn eenige malen door de stad, vóór dat men ze begraaft, waarbij de bloedverwanten onder gehuil de goede eigenschappen der overledenen uitroepen. Na de begrafenis wordt er eenige dagen gevast en enkel rijstwater gedronken. De rouwkleederen zijn, zonderling genoeg, rood.

Ten slotte sta hier nog, tot staal, een van de sprookjes mede te deelen, zoo als de ouden van jaren ze den kinderen des avonds plegen te verhalen: Een Koning verlangde eens, dat een groot werk zou worden ten uitvoer gebragt, en liet daartoe alle dieren bijeenroepen. Het was een werk, tot welks volvoering niet alleen kracht, maar meer nog verstand werd vereischt. De plaats, waar het moest worden volvoerd, was evenwel gesloten; men moest eerst eenen sleutel of eenen weg daartoe zoeken. Eerst nu sprak de olifant (wiens grootte, kracht en voortreffelijke eigenschappen hier alle opgezongen en door het koor der kinderen herhaald worden): »Ik zal het volvoeren!" Hij beproefde het, maar het gelukte hem niet. Toen kwam de tijger,

De krachtige en schoone,
De wilde en schitterende,
Bloeddorstige,
Damp ademende,
Vonken snuivende,
In bloed badende, enz.

Maar ook hij kon het werk niet volbrengen. (Nu worden na elkander alle grootere dieren opgenoemd en bezongen; maar aan geen van allen — zegt de fabel — gelukte het werk.)

Daar kwam eindelijk ook de schildpad aangekropen:

De kleine, morsige,
Op den grond voortkruipende,
Met hoorn overdekte,
Uit vrees verscholene,
Den kop uitstekende,
Den bodem lekkende, enz.

en bad den Koning verlof, om den arbied te ondernemen. Maar deze lachte verachtelijk en zeide: »Hoe kunt gij, ellendig wezen, u inbeelden, dat gij zoudt kunnen volbrengen, wat al de andere groote en sterke dieren niet vermogten?" Maar door veel bidden en smeeken kreeg de schild-

pad eindelijk verlof, om het te mogen beproeven. (Hier wordt nu weder een gezang ingelascht ter bespotting van de schildpad en door een koor herhaald.)

Door kracht alleen was het werk niet te volbrengen geweest. Maar in de deur, achter welke het werk was verscholen, was een klein gat; daar kroop de listige schildpad door en volbragt het werk, dat op zichzelf gemakkelijk te doen was, en waartoe men alleen moeijelijk kon doordringen. In triumf kwam zij tot den Koning terug. — Hier volgt nu een lofgezang op de kleine schildpad, en de moraal der geheele geschiedenis: kracht alleen is niet tot alles voldoende, en men moet ook den geringste niet verachten.

EEN NIEUWE TIJDKRING VOOR DE STOOMVAART.

Het Amerikaansche blad *Washington-Union* van den 5 Januarij dezes jaars behelst het Rapport eener door den Secretaris der Schatkist benoemde technische Commissie tot onderzoek eener nieuwe uitvinding van Kapitein ERICKSON. Volgens deze uitvinding wordt door het aanbrengen bij stoommachines van twee toestellen, zeer gering in omvang, die de Kapitein een' *evaporator* en een' *condensator* noemt, het gewigtige voordeel verkregen, dat de gebruikte stoom terstond weder in water veranderd en in den ketel teruggeleid wordt, en op deze wijs gedurig denzelfden kringloop volbrengt. Daar ondertusschen steeds, door niet volkomen sluitende voegen en reten, eenige stoom verloren gaat, is de *evaporator* bestemd, om dit verlies uit de vloeistof te herstellen, waarin het vaartuig drijft; en uit deze vermeerdering van den voorraad aan stoom levert de *condensator* zoo veel zoet water, als men slechts verlangt. De Commissie vindt, dat de toestel in alles voldoet, en telt daarvan de volgende voordeelen op: 1°. Eene voor zeevaart bestemde stoomboot, die hare reis met eenmaal ingenomen zoet water begint, behoeft naderhand nimmer zout water in hare ketels op te nemen. 2°. Zij behoeft geene vaten met zoet water aan boord te hebben, daar zij zich aanhoudend uit zee van het noodige voorzien kan; op deze wijs wordt er ruimte voor brandstof gespaard. 3°. Men erlangt dagelijks, behalve voor de machine en voor de

keuken, nog zoet water genoeg, om ieder man elken dag een bad te laten nemen. 4°. Het vuur behoeft niet gebluscht te worden, om de ketels van zout en slijm te zuiveren, waardoor brandstof gespaard wordt. 5°. De ketel heeft minder toezigt noodig, alzoo de machine, eenmaal in orde zijnde, alles van zelve verrigt en zich met den vereischten voorraad water verzorgt. 6°. Een ketel zal twee- of driemaal langer duren dan tegenwoordig, omdat hij geene onreinheden opneemt. 7°. Men kan met een vijfde deel der brandstof volstaan, vermits de hitte op platen en pijpen werkt, die van zout- en slijmkorsten vrij zijn, en daar te boven het water, dat uit den *condensator* terugloopt, reeds zeer heet in den ketel komt. 8°. Ook op drabbige rivieren, zoo als de *Mississippi* en de *Missouri*, zal eene machine van lage drukking genoeg zijn, aangezien het drabbige water, ten gevolge der uitdamping, waaraan het te voren onderworpen wordt, zoo helder als kristal in den ketel komt. 9°. Het bersten van den ketel kan geheel en al voorkomen worden.

ONTPLOFFING VAN SCHIETKATOEN.

In de Engelsche dagbladen leest men de volgende bijzonderheden over eenige uitberstingen, door deze gevaarlijke stof te weeg gebragt: »De helsche aard van deze zamenstelling heeft zich onder anderen door eene geweldige en noodlottige losbersting in de nieuw opgerigte kruidfabrijk der Heeren HALL EN C°. te *Faversham* geopenbaard. De gebouwen dezer fabrijk zijn onder de uitgestrektste in geheel *Engeland* te rekenen: zij beslaan ongeveer 20 acres. De schietkatoenfabrijk ligt in het onder den naam van de *Marsh*-werken bekende gedeelte, en werd vroeger tot het vervaardigen van buskruid gebruikt. Zij bestaat uit vier gebouwen, die met N°. 1, 2, 3 en 4 genommerd zijn. N°. 1 en 2 werden nog werkelijk tot het buskruid maken gebruikt, N°. 3 en 4 tot het vervaardigen van schietkatoen; alle zijn door 40 voet hooge aarden wallen van elkander gescheiden, ten einde, in geval een gebouw mogt springen, te verhinderen, dat daardoor een ander aangestoken wierd. Op zekeren woensdagochtend, kort vóór de uitbersting, was de fabrijk in volle werking; 40 tot 50 personen waren bij de twee katoenovens en in het tot het bevochtigen van het katoen met salpeter-

uur bestemde vertrek aan het werk. Niet het geringste kenmerk of voorteeken kondigde de nabijheid der ramp aan, die kort daarna, des morgens kwartier over elf ure, stond plaats te hebben. In weinige oogenblikken was het gebouw N°. 4 letterlijk in stofdeeltjes verbrijzeld; geen steen der zware muren bleef op den anderen, en de grond was vijf of zes voet diep gebarsten en omgewoeld, even alsof er eene aardbeving had plaats gehad. De bouwstoffen werden door den slag hoog in de lucht geslingerd, en vielen ongeloofelijk ver van het tooneel der uitbersting in stukken neder. Geen seconde was na de eerste losbersting verloopen, of het gebouw N°. 3 vatte mede vuur en vloog in de lucht, zoodat alleen de schoorsteen staan bleef. N°. 2 en 1 staan nog, doch zijn van dak ontbloot en ook overigens zwaar beschadigd. Tien der gevondene lijken zijn herkend geworden; maar van elf andere personen, omtrent welke men de zekerheid heeft dat zij tijdens de uitbersting in het gebouw aanwezig waren, zijn niet dan onkenbare stukken gevonden. Armen, beenen, handen en andere verminkte deelen van menschelijke ligchamen lagen in alle rigtingen verspreid, sommige op ontzettend verre afstanden. De hoeveelheid van het in beide gebouwen voorhanden geweest zijnde drooge katoen wordt op 200 centenaars geschat, dat in ontploffingskracht ongeveer met 1200 centenaars buskruid gelijk gestaan moet hebben. De uitwerkingen der gebeurtenis in de onmiddelbare nabijheid der plaats, waar de gebouwen gestaan hebben, zijn verbazend: twee met tarwe bezaaide acres zijn geheel verwoest; alle gebouwen in den omkring van het vierde deel eener Engelsche mijl zijn van dak beroofd of hebben op andere wijs geleden; boomen zijn met wortel en al uit den grond gerukt, en geheel het etablissement levert een tooneel van verwoesting, zoo als men zelden te zien krijgt.

In het begin dezes jaars heeft in de vuurpijlfabrijk der Heeren WADE te *Westham* eene dergelijke ontploffing van schietkatoen plaats gehad. Men was bezig, een' vuurpijl van schietkatoen te vervaardigen, die in kracht aan eenen twaalfponds Congrevischen gelijk moest zijn, en stampte dien op de gewone wijs door middel van een' 36 pond zwaren, van 10 voeten hoog nedervallenden stootram aan. Het schietkatoen werd er telkens bij hoeveelheden van een ons gewigt ingedaan; elke hoeveelheid werd eerst aan eene druk-

king van 60 centenaars onderworpen, en ontving dan 40 slagen met den stootram. Op deze wijs had men ongeveer 2 pond schietkatoen in eene ruimte zaamgeperst, die 18 duim lang en 1½ duim over het kruis breed was; er waren 1190 stooten gegeven, en de factor verklaarde, na den arbeid onderzocht te hebben, dat er nog 10 stooten gegeven behoorden te worden. Van deze tien slagen was intusschen nog slechts de eerste gedaan, toen het schietkatoen ontplofte, den muur van het huis doorsloeg, twee menschen op de plaats doodde, en een' derde zoo deerlijk kwetste, dat hij het 24 uren daarna bestierf.

DE SLAVENJAGT.

(*Een levensbeeld van Afrika's westkust.*)

De loodregt schijnende zon van *Afrika* zond eenen vloed van gloeijende stralen op de uitgestrekte oeverzoomen van den *Rio Sengo*, een' der honderd armen, door welke de geweldige *Niger*-stroom den tol harer wateren in de golf van *Benin* uitstort. Langs deze oevers schoot met snelle vaart eene kano voorwaarts, voortgestuwd door twintig riemen, die door even zoo veel forsche *Negers* bewogen werden, wier glanzend, wèl geoliede vel en wollig kroeshaar voor den indruk dier vuurstralen ondoordringbaar schenen. Nog meer verwondering echter moest het baren, dat ook een blanke, die regtop in het achterdeel der kano stond, zich even weinig aan den onverdragelijken gloed scheen te storen, welks branden, wanneer het door niets gekeerd wordt, slechts weinige *Europeërs* ongestraft op den duur kunnen trotseren. Zijne eenvoudige zeemanskleeding, uit een hemd van gestreept kaliko, een wit wambuis van katoenen stof en wijden pantalon van zeildoek bestaande, omvatte een forsch ligchaam van nagenoeg middelbare grootte. Een breedgerande *sombrero* (*) van palmbladervezelen beschaduwde een aangezigt, dat, ondanks de bruingeschroeide kleur en den weelderig groeijenden ongehavenden baard, voor schoon kon gelden, maar waarop men thans eene uitdrukking van ontevredenheid en mismoedigheid las, die met veel waarschijnlijkheid aan het ongeduld

(*) Zonnehoed.

geweten kon worden, zich zoo lang weerloos aan deze ontzettende zonnehitte blootgesteld te zien. Eindelijk, in eene bogt der rivier, die eene soort van halfkringvormige baai scheen te maken, wendde de kano zich eensklaps naar den oever, en bereikte den wal op een punt, waar eene kleine opening in den gordel van het *mangrove*-bosch eene landingsplaats aanduidde. Haastig sprong de zeeman aan wal, riep den zwarten roeijers zijner boot eenige woorden toe, en drong vervolgens langs een klein, westwaarts loopend voetpad het hout in.

Weldra bereikte hij een hooger bosch van kokospalmen, welker parasolsgewijs zich uitbreidende kroonen eene verkwikkende schaduw verleenden. Hier stond onze zeeman stil en trok eene lange enterpistool uit zijn' gordel. »Ik wil *Tio* (*) JORJE mijne komst eens seinen," zei hij, en, zorgvuldig mikkende, drukte hij zijn schietgeweer op den top eener kokospalm af, van waar twee halfrijpe noten naar beneden kwamen, die hem een' regt van pas komenden verfrisschenden dronk verschaften. Door deze lafenis als met nieuwe levenskracht bezield, spoedde hij nu, zonder verder oponthoud, door een uitgestrekt veld, dat met yamswortelen, pompoenen en andere keukengewassen beplant was, en trad toen in een plantsoen van bananen, welker breede, nederhangende bladeren geene twee stappen voor zich uit lieten zien. Zij dienden eigenlijk om eene groep woningen te verbergen, waarvan de grootste eene soort van zomerhuis scheen, welks muren van helder gele leem door een dak van palmbladeren overdekt werden. Onder de *verandah*, of het op zuilen rustende afdak, dat langs deze woning heen liep, stond iemand, ongetwijfeld door het pistoolschot van onzen zeeman opletend gemaakt, op hem te wachten. Het was een smachterig, doodmager ventje van reeds gevorderden ouderdom, blijkbaar uitgedroogd door de lange werking der keerkringszon. Zijne trekken hadden eene terugstootende leelijkheid, en de diepliggende oogen, die stekende blikken uitzonden, met den grooten mond en de dunne digt zaamgeknepene lippen, drukten list en eene zekere koele kloekmoedigheid uit. Hij droeg een sneeuwwit hemd van fijn linnen, met kraag en gouden

(*) Beteekent in het Spaansch eigenlijk *oom*, maar wordt door *Spanjaarden* en *Portugezen* gebruikt, wanneer men iemand gemeenzaam wil aanspreken, even als bij ons de uitdrukking *vriendlief*, *kameraad* of iets dergelijks.

knoppen, benevens een pantalon van gestreept kanefas, die om de heupen met eene sjerp van gele zijde omwikkeld was. Zoodra de jonge man hem in het gezigt kwam, riep hij hem reeds van verre in de Spaansche taal toe: »Goeden dag, *Don* JUAN! Gij schoone prins aller flinke bootslui! Zeker komt gij mij zeggen, dat alles klaar is om onder zeil te gaan."

»Misgeraden, koning aller gaauwdieven en leelijkste aller ebbenhouthandelaren (*) van *Guinee!*" gaf de zeeman ten antwoord. »Immers gij weet maar al te wel, zonder dat ik het u zeg, dat ons ruim, sedert eene maand reeds, ledig is, te weten sedert den verwenschten dag, toen wij geheel onze laatste lading over boord hebben moeten werpen, om aan dien satanschen kruiser, dien JOHN BULL ons op het lijf zond, te ontkomen. En gij laat ons hier in uwe moddersloot braden en roosteren, zoodat reeds de helft onzer manschap aan de koorts ligt, eer gij er aan belieft te denken ons een andere lading te verschaffen. Elke menschenhandelaar, van *de Camaroens* tot aan *Badogry*, weet toch, wat *Tio* JORJE doen kan, wanneer hij maar lust heeft om het te doen."

»*Tio* JORJE kan niet doen wat onmogelijk is," hernam koel de kleine man; — »maar zeg, jongen, zullen de booten morgen vroeg hier zijn, zoo als ik ulieden heb doen weten?"

»Ontwijfelbaar, oompje! Al onze booten komen, en nog negen der grootste kano's van Koning BENDSCHIJE, die, welke mij hier gebragt heeft, niet medegerekend," hernam de zeeman; »de Kapitein wil de geheele lading maar in eens laten komen, om te middernacht met de eb in zee te gaan."

»Goed zoo, *Don* JUAN! — hierboven bij mij is alles kant en klaar," hernam de slavenhandelaar. »Gij ziet dus, dat ik woord houd. Heden morgen zijn de *Fellatahs* aangekomen, het schoonste slag van menschen, dat ik in de laatste drie jaren heb weten magtig te worden; elk van hen is onder broeders 30 oncen goud waard, op den dag dat gij hen in *Brazilië* of op *Cuba* aan wal zet."

»Ik heb nog nooit een *Fellatah* gezien," zei *Don* JUAN; »laat mij zulk een' knaap eens kijken."

Zij sloegen een pad in, dat achter het woonhuis leidde, en stonden weldra voor eene groote schuur of loods, die uit een vlechtwerk van bamboes en een dak van palmbladeren

(*) Slavenhandelaars. Deze onmenschen zijn gewoon de arme *Negers* ebbenhout te noemen.

bestond, dat op houten stijlen rustte. Onder dit dak zaten, in digt opeengedrongene hoopen, ongeveer 250 *Negers*, die den volgenden morgen aan boord van den Portugeschen schooner gebragt moesten worden, op welk vaartuig JUAN MOREDA den post van eersten bootsman bekleedde. Allen waren aan handen en voeten geboeid en meestal twee aan twee zaamgekluisterd. Uit alle omliggende landen, soms van een' afstand van bijna honderd geografische mijlen, had men hen bijeengebragt, zoo verre slechts immer het vloekwaardig koopbedrijf van den slavenhandelaar zijn net had uitgebreid. Buiten de loods stonden of hurkten werkeloos eenige inboorlingen in het rond, huisslaven van *Tio* JORJE, wier post het was, hunne gevangene broeders te bewaken; een pligt, dien zij, zoo het scheen, met groote zelftevredenheid vervulden. Zij waren blijkbaar trotsch op den rijkdom aan menschenvleesch, dien hun heer bezat, en waarvan de volle loods een bewijs leverde.

Uit vroegere bezoeken in *Tio* JORJE's voorraadhuis was JUAN MOREDA reeds met de verschillende kenmerken bekend, waardoor de *Neger*-stammen, welke hij hier vertegenwoordigd zag, zich onderscheiden — de lagchende, listige *Yarribihs*, de stoute en fiere krijgslieden van *Borgoe*, de rijzige, welgemaakte, verstandige inwoners van *Noeffie*, de kruipende, verraderlijke, donkerkleurige roovers van *Eboe*, de geduldige, demoedige *Combries*, het trouweloos, morsig volk van *Calebar*. Zijn blik vestigde zich dus terstond op den nieuwen toevoer dezer menschenwaar, lieden zoo als hij er te voren nog nooit gezien had. In eenen hoek der loods, namelijk, zat eene groep van ongeveer 20 manspersonen bijeen, welke hij terstond begreep, de laatstaangekomene *Fellatah's* te zijn. Allen waren van eene onberispelijke gestalte, echte voorbeelden van mannelijke welgemaaktheid en kracht; hunne kleur was niet zwart, veeleer donker koperverwig; hunne gelaatstrekken niet plat, gelijk die der eigenlijke *Negers*, maar regelmatig, stout en open, zoodat zij in hun geheele voorkomen er meer als *Arabieren* dan als *Negers* uitzagen. Allen hadden een' rijken overvloed van hoofdhaar, dat bij de meesten in lange lokken op de schouders nederviel. Slechts sommigen van hen, die tot eene hoogere kaste dan de anderen schenen te behooren, hadden het op eene eigenaardige wijs naar boven gekamd, en daar zaamgeknoopt en gevlochten, zoodat dit hoofdsieraad eenigermate naar een'

dragonderhelm geleek en in geenen deele een' onaangenamen indruk maakte; vooral in den oorlog moet het er zeer krijgshaftig uitgezien hebben. Het opmerkenswaardigste bij deze lieden was hun voorkomen van fiere gelatenheid, even ver verwijderd van de domme, gedachtelooze onaandoenlijkheid van het grootste aantal hunner medeslaven, als van de sombere woestheid eeniger *Negers* uit *Eboe* en *Borgoe*, die zich onder de gevangenen bevonden.

»Dat is indedaad eene waar, daar niets op te zeggen valt, oomlief!" zei JUAN met vergenoegden blik, terwijl hij spieren en pezen der hem geroemde slaven onderzocht; — »waar zijt gij dan toch aan dit volkje gekomen?"

»De oude *Neger*-koning FORDY heeft ze van de groote markt voorbij *Eboe* medegebragt, waar hij ze van eenige Bornoesche handelaars in menschenvleesch had ingekocht. De *Fellatah's* zijn met het volk van *Bornoe* en *Funda* in een' langdurigen krijg gewikkeld geweest; en die oorlog, waarin allerbloedigste gevechten geleverd zijn, heeft zich over al de binnendeelen van *Afrika*, van de groote woestijn tot aan de *Kong*-bergen, uitgebreid; duizenden van hen zijn gevangen gemaakt en nog meer om hals gebragt, wijl er voor zoo velen geen markt was. Geloof mij, JUAN, dit is eene gelegenheid, die zich slechts eenmaal in het leven aanbiedt — eene uitmuntende gelegenheid voor een ondernemend en onverschrokken man, om zich in slechts één jaar tijds een vermogen te zamelen, zoo als maar weinigen van ons het in geheel eenen levenstijd bijeen kunnen krijgen."

»Zoo dit mij geldt, *Tio* JORJE," riep de jonge zeeman, met een oog schitterende van verwachting: »zoo spreek onbewimpeld. Ik ben een te ongeslepen zeebonk, om wenken en halve woorden te verstaan."

»Zoo straks, mijn zoontje, zoo straks! Zeker, de wenk geldt u," hernam de looze slavenhandelaar, toen hij den diepen indruk bemerkte, dien zijne woorden op JUAN te weeg gebragt hadden; »doch daarmede heeft het geen haast. Laat ons eerst hooren, wat die *Fellatah*-prins daar ginds (want zoo noemen zij hem) mij te zeggen heeft. Sedert zijne aankomst heeft hij mij reeds een paar boden toegezonden, en het is klaar, dat hij mij iets van gewigt wil mededeelen. Waar is de tolk? Hé! waar is DIEGO NOEFFIE."

»Hier ben ik, meester, hier!" riep in dragelijk Portu-

geesch een welgevoede *Neger*, die van achter de loods te voorschijn kwam. »Wil meester weten, wat de *Fellatah*-prins te zeggen heeft?"

»Ja zeker!" hernam *Tio* JORJE; — »maar haast u; maak geene nuttelooze woorden — wij hebben geen' tijd te verliezen."

»Hij zegt, dat zijn broeder een magtig Koning is, de Koning van *Kano*, eene zeer groote stad; hij heeft o zoo veel olifantstanden, zeer veel struisvederen en vele baren goud. Zoo gij hem naar zijnen broeder zenden wilt, zal hij u een grooter losgeld betalen, dan de prijs is, dien gij van de slavenkoopers op het schip immer krijgen kunt."

Tio JORJE wierp MOREDA eenen veelbeteekenenden blik toe, als wilde hij hem nopen acht te geven op wat de slaaf hem zeide, en gaf toen den tolk op beslissenden toon ten antwoord: »Zeg den knaap, dat hieraan niet te denken valt. Wie staat er mij voor in, dat het beloofde losgeld betaald zal worden? Beter van de kooplui tien oncen goud bij den visch, dan een jaar lang naar twintig te moeten wachten, die dan nog misschien in het geheel niet komen."

Toen de gevangene, een forsch man van rijzige gestalte, wiens ligchaam menig likteeken van wonden, op het slagveld ontvangen, zien liet, dit antwoord vernam, ondergingen zijne trekken eene snelle verandering. Hij neeg het hoofd en scheen in diep gepeins verzonken; maar eenen oplettenden waarnemer kon het niet ontgaan, dat er een geweldige strijd in zijn binnenste plaats had. Eindelijk rigtte hij zich ras in de hoogte en sprak een paar woorden, welke de tolk op de volgende wijze vertaalde: »Wanneer het losgeld op staanden voet betaald wordt, zal de blanke man er dan mede tevreden zijn?" *Tio* JORJE, door dit aanbod met verbazing getroffen, antwoordde snel van ja, en nu strekte de gevangene zijne armen uit, door teekens te kennen gevende, dat men hem slechts de handboeijen had af te nemen.

»Pas op oom! hij wil zich om het leven brengen!" riep JUAN haastig; »ik heb hooren zeggen, dat *Fellatah*-slaven menigmaal zelfmoord begaan."

»Neen, neen," hernam *Tio* JORJE; »wilde hij dat, zoo zou hij zeker zijne tong inslikken, om zich op deze wijs te doen stikken. Wij zullen spoedig zien, wat hij in zijn schild voert. Kom, gaauw, brengt een vijl!"

In weinige minuten waren de handen van den *Fellatah* vrij, en nu volgde een merkwaardig tooneel, zoo als er zelfs

den ouden, ervarenen slavenkoopman nog nimmer een voorgekomen was. De *Neger* begon met zijne vingers in zijne digt ineengestrengelde haren, die als een' dikken klomp op zijnen schedel vormden, te woelen, en blijkbaar niet zonder pijn de zaamgedraaide vlechten, die met groote zorg en kunst in elkander gewikkeld waren, te ontwarren. Eindelijk, terwijl de oogen aller aanwezigen in sprakelooze verwondering op hem gerigt waren, bragt hij uit deze zonderlinge bewaarplaats niet minder dan vijfentwintig schijfvormige ringen van zuiver goud te voorschijn, elk waarvan ongeveer drie oncen wegen kon, en legde ze vervolgens tusschen hem en den slavenhandelaar op den grond. Daarna, zich tot den tolk gewend hebbende, sprak hij: »Zeg aan het blanke opperhoofd, dat dit de schat is, dien ik nu vijftien jaren lang bij mij gedragen heb, opdat hij mij in het uur des gevaars van dienst mogt zijn. Hij moge dien nu als losgeld aannemen en mij daarvoor in vrijheid naar *Kano* laten trekken."

Tio JORJE lachte luidkeels, toen hij het antwoord van den gevangene vernam. »Zeg den gek," riep hij, »dat dit geen losgeld is. Dit geld komt mij buitendien reeds toe. Toen ik hem kocht, werd hij mijn eigendom met huid en haar en met alles wat dit bevatte, hoewel ik zeker niet dacht daarmede zoo goed een' koop gedaan te hebben. In het vervolg weet ik nu beter, wat het hoofd van een' *Fellatah*-prins waard kan zijn!"

De blik van onuitsprekelijke wanhoop en grimmigen toorn, met welken de gevangene dit trouwelooze antwoord vernam, zou elk minder ruw en verstokt gemoed met aandoening getroffen hebben; maar geen der aanwezige blanken scheen zich daaraan te storen. Integendeel zamelde *Tio* JORJE gretiglijk de ringen in zijnen hoed en bekeek en toetste ze naauwkeurig; vervolgens deed hij JUAN opmerken, dat zij van het zuiverste en fijnste goud moesten zijn, want dat zij zich anders onder de drukking zijner vingers niet gebogen zouden hebben.

»Wel, daar is immers nog een half dozijn koppen, die op gelijke wijs gekapt zijn!" riep JUAN plotseling; — »misschien dragen allen zulk een' schat in hunne pruik. Mijn raad, oom, is, dat gij ze allen, zooveel er maar zijn, den knikker glad laat scheren."

De *Fellatahs* waren, sedert het gebeurde met de ringen,

in fiere verontwaarding zonder te spreken op den grond blijven zitten; doch toen zij uit JUAN's blikken en gebaren den inhoud en het doel zijner aanmerking begrepen, braken allen in een zoo wild en sarrend geschreeuw en spotgelach uit, dat over MOREDA's gelaat zich een donkere gloed van gramschap verspreidde. »Stil, gij huilende honden!" riep hij, terwijl hij de hand aan eene zijner pistolen sloeg.

Deze bedreiging vermeerderde nogtans slechts het hoongeschreeuw der gevangenen, die zich in de wildste schimpwoorden over de trouweloosheid en onverzadelijke hebzucht van den blanken man beklaagden.

»Kom," zei *Tio* JORJE; »gij ziet aan hun gedrag, dat er van hen niets meer te halen is. Reeds hunne verbazing, toen hun aanvoerder de ringen uit zijn haar te voorschijn bragt, zeî mij genoegzaam, dat deze wijs, om zich met een losgeld te voorzien, bij hen geene gewone is. Ik ben nu reeds vijftien jaren hier, en nog is mij niet een enkel zoodanig geval voorgekomen, hoezeer ik wel van soortgelijke aan de *Goudkust* gehoord heb. Deze mode zou in oorlogstijden te gevaarlijk zijn, om algemeen te worden."

De beide blanken gingen nu met elkander naar huis, en lieten de loods met slaven in geweldige beweging. Het tooneel, dat wij beschreven hebben, had de overige gevangenen uit hunnen staat van gevoelloosheid gewekt, en allen schreeuwden druk en toornig door elkander. De *Fellatahs* gingen met hunne uitroepingen vol haat en verachting voort, en zulks te luider, naarmate de voorwerpen hunner gramschap zich verwijderden. Hun opperhoofd alleen was aan den muur neêrgezegen, en met de armen over elkander geslagen en de oogen strak op den grond gevestigd, hield hij een dof en somber stilzwijgen. *Tio* JORJE kreunde zich aan het oproer zoo weinig, alsof eene kudde vee schuw geworden was; hij leidde zijnen gast in huis, schoof hem een' stoel bij de tafel toe, en bragt uit eene kast eene flesch brandewijn en twee zilveren bekers te voorschijn, die hij tot aan den rand toe vulde.

»Op uwe gezondheid, JUAN MOREDA, en op het geluk, dat u nog wachten mag!" zei hij, terwijl hij met den zeeman klonk.

JUAN wierp den ouden man een' vragenden blik toe, ledigde zijn' kroes met één teug, en zeî toen: »Kom, *Tio*, laat mij dan nu eens hooren, wat gij toch met uwe daar zoo

even bij de loods tot mij gesprokene woorden zeggen wildet. Gij hebt, dit merk ik, het een of ander plan in den zin, waaraan gij mij deel wilt geven."

»Zoo aanstonds zult gij het hooren, mijn dappere *Don* JUAN! Wij behoeven ons niet te overhaasten," zei de slavenhandelaar. »Geld, genoeg voor uw geheele leven, zal spoedig verkregen zijn, zoo gij maar met verstand te werk gaat. Zeg mij nu eerst, hoe het komt, dat gij, een *Spanjaard*, onder deze *Portugezen* dient, die gijlieden toch voorgeeft zoozeer te verachten?"

»Om dezelfde reden," hernam de stuurman, »waarom gij, Mijnheer REINHOLD, die voor een' *Zwitser* wilt doorgaan, u getroost uw leven aan deze helsche kust en onder deze zwarte *Neger*-duivels door te brengen."

»Oho, dan denkt gij zeker, dat ik mij even als gij aan het een of ander onbeduidend zondetje tegen de wetten heb schuldig gemaakt, zoo, bij voorbeeld, eenen tolbediende den dolk in de borst gestooten, of een' gelukkiger medevrijer, die mij bij een aardig meisje de loef afstak, een' kogel door het lijf gejaagd?" vroeg *Tio* JORJE.

»Hoe zoo? heeft Kapitein MACARAO dan misschien gepraat?" vroeg de jonge man met eene verbazing, die voor het oogenblik hem de voorzigtigheid deed vergeten.

»Geen woord, mijn goede jongen!" hernam de oude slavenkooper met een' glimlach; »*Tio* JORJE legt er zich niet op toe om de menschen uit te hooren of aan het snappen te brengen; het was maar zoo een vermoeden van mij, omdat gij een stoute en heethoofdige knaap zijt, *Senor* JUAN MOREDA. Doch luister nu bedaard en oplettend naar hetgeen ik u te zeggen heb! Eigenlijk kan het mij niet verschelen, om welke bijzondere reden gij onder de *Portugezen* geraakt zijt; men ziet genoeg, dat gij gaarne weder uit hun gezelschap zoudt zijn. Gij hebt mij verteld, dat dit uwe eerste reis naar deze kust is; van u zal het afhangen, of zij uwe laatste zijn zal of niet."

»Ik heb u reeds gezegd, *Tio* JORJE, dat ik mij slecht op het ontknoopen van raadsels versta," riep de zeeman ongeduldig en zwolg nog eenen beker van den vurigen drank naar binnen; »hebt gij mij een' voorslag te doen, zoo kom er onverbloemd mede voor den dag, gelijk een eerlijk man betaamt."

»Waarom niet? Er zijn immers hier niet anders dan eer-

lijke lieden," hernam de ander met zijn dubbelzinnig lachje, dat eer naar honend grijnzen geleek. »Weet gij wel, JUAN, dat gij misschien wel een sterk ligchaamsgestel, maar toch ook daarbij een drommels galachtig temperament hebt? De vaste gezondheid, die gij uit de heuvels en baaijen van uw *Gallicië* medegebragt hebt, heeft u een tijdlang op de been gehouden; maar bij eene tweede reis zijt gij er om koud."

»Weet gij dat zoo zeker, *Tio* JORJE?" vroeg de jonge man met geen zeer behagelijk gevoel.

»Met volkomen zekerheid. Zou ik dan vijftien lange jaren hier doorgebragt hebben, om van zoo eenvoudig een ding niet eens zeker te zijn? Men behoeft geen heksenmeester te zijn, om u dit te profeteren. Verlaat gij deze kust, zoo moet gij, als uw leven u lief is, er nimmer terugkomen."

»En dat geld dan, waarvan gij gesproken hebt, en waaraan ik voor mijn geheele leven genoeg zou hebben?" vroeg JUAN.

»Dat moet gij reeds, eer gij heengaat, verdiend hebben," was het antwoord. »Morgen nacht verlaat gij uw schip een uur vóór dat het de ankers ligt en komt terstond hier bij mij. MACARAO heeft te veel haast om naar u om te zien."

»Geloof dat niet," hernam de zeeman, vol gedachten. »Wij hebben slechts weinig volk aan boord. Twee onzer beste koppen zijn gisteren aan de koorts gestorven. Het is dus meer dan waarschijnlijk, dat hij mij hier zal komen opzoeken; en levert gij mij niet uit, zoo jaagt hij u Koning BENDSCHIJE met geheel zijnen *Neger*-stam op den hals."

»Ik zal u niet uitleveren," antwoordde de oude man. »Houdt gij mij voor een kind of voor een' gek? Oogenschijnlijk zal ik mij alle moeite geven om uwe schuilplaats te ontdekken en u in handen uwer vervolgers te brengen; maar ik kan het niet helpen, wanneer al die moeite vruchteloos is. Hebt gij nooit gehoord, jongenlief, dat Koning BENDSCHIJE's staten en gezag niet verder gaan dan tot de *Rio Angra*, die slechts vijf mijlen verder ligt dan het punt, waar wij thans zijn? Het volk van *Angra* bestaat uit oude vrienden van mij, die in gedurige handelsgemeenschap met mij staan, en niemand zullen uitleveren, dien ik in hunne bescherming aanbeveel. Zijt gij eenmaal aan gene zijde dier rivier, zoo zijt gij voor MACARAO veilig, al had hij al de *Sengo*-schurken, die er bestaan kunnen, op zijne zijde. — Hoor nu, wat mijn plan is. Daags nadat de schooner vertrokken zal zijn, gaat gij van hier op weg, en reist de *Quorra* op naar

de groote markt te *Bocqua*, en van daar naar *Funda*, *Noeffie*, *Haussa* en de overige landen, die langs de rivier liggen. Binnen een half jaar zijt gij hier terug, en hebt uwe kano's vol van de beste slaven, allen zoo goed als de *Fellatahs* daar ginds, en voorts met ivoor, olie, struisvederen en misschien goudstof. Geen blanke heeft vóór u zulk eenen togt ondernomen, wijl geen hunner de eigenschappen had, welke gij bezit. Gij zijt gezond, sterk, moedig, werkzaam en standvastig. Ik zal de middelen tot de reis aanschaffen, en maak daarom aanspraak op de helft der winst. Gij zijt zoo goed als zeker van een' goeden uitslag, en met dien goeden uitslag is uwe fortuin voor altijd gemaakt."

(*Het vervolg en slot hierna.*)

HET WAPEN VAN HEUSDEN.

(*Gesprek.*)

Een Vreemdeling.

Ei, zeg mij eens, gij kleine stad,
Waar Maas en Demer stroomen!
Uw roode rad op gouden veld,
Hoe zijt ge er aan gekomen?

Is dat een wapen door uw Heer
Van Englands Vorst gekregen?
't Is vreemd. Vertel 't geval mij eens;
Er is mij aan gelegen!

De Stad HEUSDEN *antwoordt.*

Mijn jaren, vriendlief! zijn reeds hoog,
't Geheugen raakt aan 't mindren;
Och, oude liên onthouden soms
Nog slechter dan de kindren.

Ook weet ik enkel wat me er van
Gezegd is of geschreven:
't Geval gebeurde buiten 's lands:
Dus stond ik niet er neven.

Dit enkel weet ik vast, dat toen,
Met koggen en met pramen,
De wreede Nooren hier, omstreeks
Acht honderd veertig, kwamen,

Ik, toen nog jong en weinig mans,
Veel overlast verduurde,
En Robbert óók, mijn eerste Heer,
Die 't bovenal bezuurde.

Gij weet, hij was van 't edelst bloed:
De jongste zoon des Graven
Van Kleef en Teisterband, en ook
Gehuwd als alle braven.

Hij had mij, en geheel mijn land,
Van zijn Papa gekregen;
Zijn vrouw verkoos mijn ring ter woon,
En hij had niets er tegen.

Maar nergens stond een slot te huur,
Dies deed hij-zelf een bouwen.
Dat maakte alreê zijn buidel schraal;
En 't zou nog méér hem rouwen.

Ja, 't bouwen uit den grond op, Vriend!
Kost altijd geld bij hoopen;
Veel beter is, wanneer men 't kan,
Eens anders gekheid koopen.

En zie dat slot was naauwlijks klaar
Of 't land zat vol met Nooren,
Die namen 't in, en staken 't aan
Van achtren en van voren.

Och lacie, 't was een harde tijd!
Hoe knevelde ons de roover!
Naakt kwam hij hier, rijk trok hij heen,
En maakte ons allen pover.

Heer Robbert ging het Brabandsche in
Met gemalin en kindren. —
Voorname lieden schamen zich
In 't land hun staat te mindren.

Dáár leefde hij zoo goed als 't kon;
Maar zijn verschiet was donker.
Hij sukkelde ook, en had geen hoop
Dan op zijn zoon, den jonker.

Die jonker heette Boudewijn,
En was een aardig heertje,
Een riddertje als metaal zoo vast,
En luchtig als een veertje.

Hij kon teregt met zwaard en lans,
Als andren met hun lepels;
En sloeg zijn beentjes in den dans,
Als waren 't losse klepels.

Hij zag er frisch en vriendlijk uit,
Was vlug in 't cither spelen,
Kende alle liedjes op zijn duim,
En zong, als Filomele.

Ook las hij vlug zijn moedertaal —
Dat veel was in die eeuwen —
En schreef het A B C zóó fraai,
Dat ieder 't uit moest schreeuwen.

Kortom hij was een aardig heer,
Vol fijne guitenstreken;
Waar al de meisjes, hoofsch of boersch,
Ter sluik met lust naar keken.

Nu, toen die jonker manbaar werd
Sprak zijn Papa: »Mijn jongen!
»Als edelman, moogt gij den kost,
»Niet winnen met uw longen;

»Ook met uw cither niet of pen;
»Gij moet de wapens roeren;
»Gij moet te paard de lans en 't schild
»En 't edel krijgszwaard voeren.

»Daarbij, uw oudren zijn niet rijk,
»En 'k zit op zware lasten,
»Ook kwamen velen tot fortuin,
»Die op hun zaken pasten.

»Dát zult gij zeker doen, mijn zoon!
»Dies moest ge een kansje wagen,
»En gaan de wijde wereld in;
»Ligt mooglijk zult ge slagen." —

Toen sprak de brave Boudewijn,
Met tranen in zijne oogen:
»Het zij zoo, lieve Pa! ik ga,
»En zal het beste pogen.

»Ik ken mijn naam en edel bloed,
»Dien naam zal 'k nooit bevlekken,
»Dat edel bloed zal 'k — help' mij God!
»Met nieuwen roem bedekken.

»Maar 'k zweer, dat ik niet wederkeer,
»Tenzij mij 't lot den zegen
»Vergun, dat ik uw ouderdom
»In ruimte mag verplegen;

»Dat ik wat u de Noor ontnam
»Herwinne door mijn daden;
»Ei geef mij dáár uw zegen toe!" —
Toen weenden zij en baden.

De jonker toog naar Englands kust,
Daar zocht hij goed en glorie,
En 't moet er vlug zijn toegegaan;
Want spoedig was 't victorie;

Altans reeds na een jaar of wat
Kwam hij op eenmaal weder,
En zette zich weêr in 't kasteel
Bij mijne veste neder.

Dat werd hersteld, vergroot, verfraaid,
Zoo dat we aan alles zagen,
Dat hij fortuin gekregen had.
»Hoe?" durfde ik zoo niet vragen.

Maar 't was wel denklijk door zijn vrouw.
Hij bragt een vrouwtje mede,
Een aardig popje, lief en schoon,
Regt minzaam in haar rede.

Zij leefden daar met héél 't gezin;
Want de oude Heer — die slover —
Kreeg d' eenen vleugel van 't kasteel
En kwam uit Braband over.

Dat alles bragt mij welvaart aan
En hielp mijne ingezeten',
En toch was 'k niet op mijn gemak,
Wijl ik maar niet mogt weten

Wie 't vrouwtje was, van waar zij kwam
En wat hare ouders deden.....
Ja, lach maar! ja..... Nieuwsgierigheid
Is 't zwak der kleine steden.

Enfin! ik vorschte, en giste; maar
't Was moeite en tijd verloren,
En 'k weet er nog niets zekers van.
Doch wilt ge mooglijk hooren,

Hoe een der..... Och, hoe is hun naam!?....
't Zijn menschen die..... zij zwemen.....
Och!..... menschen die, wat niemand weet
Van 'k weet niet wien vernemen,

Die alles hooren, alles zien,
En alles klaar ontvouwen.....
Ja — dichters, dichters..... dat is 't woord!
Ik kan 't maar niet onthouên.

Zoo'n dichter schreef er aardig van
In de oude stads-kronijken
En een, die nog daar ginder woont,
Zal met diens veêren prijken.

Hij bragt de zaak zoo wat op rijm;
Maar 't kan u ligt vervelen. —
Wilt ge echter weten wat hij schrijft?
Ja? — 'k Zal 't u mededeelen.

Boudewijn en Sofia.

Hij kwam uit verre landen,
Hij kwam van Hollands duin,
Heer Boudewijn van Heusden,
Als ridder van fortuin.

Hij kwam van Hollands duinen
Op Englands bergen aan,
Om loon voor dienst te winnen
En roem voor grootsche daân.

Hij trad van Englands bergen
Op Englands Koning af,
En sprak: »mijn naam is edel,
»Mijn zwaard is trouw en straf."

De Koning, hoog gezeten,
De grimmige Ethelred,
Sprak: »wie gij ook moogt wezen,
»Mijn rangen zijn bezet.

»En zoo er rangen waren
»Ik geef ze aan vreemden niet,
»Zoo lang mij Englands bodem
»Zijn dappre zonen biedt."

»Slechts hopman wilde ik wezen,"
Sprak Boudewijn, bedaard,
»Dan maakte ik door mijn daden
»Mij hooger rangen waard."

»Gij hopman?" — sprak de Koning —
»o Ridder 't heeft geen schijn;
»'t Waar schade voor mijn dappren,
»Gij kunt geen hopman zijn."

»Zoo wil ik bij de scharen," —
Hernam de ridder koen —
»Van daden proeven geven,
»En dienst als lansknecht doen."

»Gij kunt geen lansknecht worden' —
Sprak toen de Koning weêr: —
»'t Waar' schade voor de mijnen,
»En schade voor uwe eer.

»Gij kunt in England poozen,
»O zoon van groot geslacht!
»Maar hoop niet dienst te vinden
»Bij Englands legermagt."

Hij bleef in England toeven. —
Der jonge riddren bloem
Verzocht hem bij hun spelen:
Hij won er eer en roem.

Hij bleef in England toeven. —
De krijg brak uit, hij streed
Met roem in hun geleedren;
Doch vrij van pligt en eed.

Hij bleef in England toeven. —
Wat gaf hem wachtensstof?
De Koning zag onwillig
Hem komen aan zijn hof.

Wat hield hem daar gebonden
Ver van gelofte en pligt? —
De baan naar eer lag open,
De baan naar loon was digt. —

Bij Hooger was 't besloten,
Dat hij aan Englands kust
Fortuin genoeg zou vinden
Om wèl te doen naar lust.

Genoeg om weêr te keeren
Aan zijn gelofte trouw,
Dat, kwam hij rijk niet weder,
Hij nimmer keeren zou.

Gelofte, die hij plegtig
Zijn eedlen vader zwoer,
Toen hij van Hollands duinen
Naar Englands bergen voer.

Bij Hooger was 't besloten,
Dat Heusdens brave zoon
Geen rang in England vonde;
Maar des te beter loon.

Dat hij, bij groote schatten,
De grootste schat der aard'
Er vinden zou: een gade
Zijn teêrste liefde waard.

't Was een der rijksprinsessen,
Sofia was haar naam;
De schoonste was 't der schoonen,
Haar lof klonk op de faam.

Hij zag haar en zwoer plegtig:
'k Ga zonder haar niet heen;
Zij zag hem, en heur harte
Bewoog voor hem alleen.

Hij zag haar en beminde
In háár alleen de vrouw;
Zij zag hem, en zwoer innig
Hem eeuwig, eenig trouw.

Zij wisselden gedachten
Van hart in hart gegrift,
En zoete minneklagten
In zielbekoorend schrift.

Zij spraken zich in bloemen
Zoo rijk en diep van zin;
En wisselden van ringen,
Oneindig als de min.

Toen kwam de list de liefde
Ter hulpe, die hen trof;
Toen spraken zij elkander
In 't lommer van den hof.

Toen waren liefdeblikken,
En handedrukjes zoet,
En kuische minnekussen
De tolken van 't gemoed.

De ridder zocht den Koning
Te winnen door zijn daân;
De Koning zag hem immer
Met blijkbren onwil aan.

De ridder zocht den Koning
Te naadren dag aan dag;
De Koning trad terugge
Waar hij den ridder zag.

Daar klinkt op eens de mare,
Die beider hoop verbant,
Dat een naburig Koning
Dingt naar Sofia's hand.

Daar klinkt op eens de mare,
Die beider rust vermoort:
Sofia is verloofde;
De Koning gaf zijn woord.

Wat vraagt hij ook die Koning
Hoe 't met zijn kind vergaat,
Als de echt door hem besloten
Maar nut doet aan den Staat!?

Wat vraagt hij of te huwen
Haar ziel verheugde of brak;
Die nooit zich met haar moeide,
Die nooit schier met haar sprak!?

Wat vraagt hij naar heur willen?
Is hij haar vader niet?
Heeft hij niet regt, als vader,
Op 't onbepaaldst gebied? —

De bruigom kwam van verre
Met vorstelijke pracht; —
Maar Englands rijksprinsesse
Verdween in d' eigen nacht.

Zij volgde haren ridder
Naar Heusden, zijn kasteel,
Met al haar kostbre schatten
Van paarlen en juweel.

Zij volgde haren ridder
Naar Heusdens stillen grond,
Waar hen een vrome priester
In zoeten echt verbond.

Daar schonk zij hem twee zonen,
En leefde er stil en spâ;
Gelukkig door de liefde
Als Moeder en als Gâ.

Ziedaar dat rijmpje! 't Kan zoo zijn,
Dus 't is niet kwaad verzonnen.
'k Heb soms wel ander werk gezien,
Van ruwer stof gesponnen:
Zoo las ik over »Heusdens Wiel" (*)
Van een der dichters bazen;
Maar hier toch miste hij den bal,
Of keek door doffe glazen.
Hij laat een Koning Ethelyn
Vier volle lange jaren
Zijn dochter zoeken, en zijn rijk
Door zoon of neef bewaren!! —
Dat ging in dien tijd zoo niet aan,
De wereld kan 't getuigen:
Bleef toen een vorst zoo lang van huis
Dan lag zijn rijk in duigen.
Ook England had zijn handen vol
Met al die Noorsche Heeren;
Zij trokken 't eene jaar slechts af
Om 't andre weêr te keeren.
En dan vier jaren ZOEKEN?..... Om
Heer HEUSDEN na te vragen!? —
Heer HEUSDEN had in England toch
Zijn eigen naam gedragen.....
Voor 't dragen van een' valschen naam
Was HEUSDEN te regtschapen
En ook te trotsch. Die naam was rein.
Ge weet *ik* voer zijn wapen.
En toen Prinses Sofie verdween,
Verdween ook hij met-eenen;
't Kon dus volstrekt geen twijfel zijn
Met wien zij was verdwenen,
En Ethelyn? — 'k Heb Engelands
Historie nageslagen;
Maar zie er van geen Ethelyn
Als Koning toen gewagen;
Wel Ethelwulf, en Ethelbald,
En Ethelbert, en dezen
Van wien we in 't rijmpje van zoo straks
Als Ethelred iets lezen.

(*) *Muzen-Almanak* van 1821.

Maar Ethelyn?..... Doch 't aardigste is,
Dat hij ons de vorstinne
Daar voorstelt niet als Boudewijns
Maar Roberts gemalinne.
Die Robert, dát was de oude Heer,
Die slover; in die dagen
Reeds grijs, en zwaar behebt met jigt
En andre bestjes plagen,
Of mooglijk ook reeds dood. Kortom!
't Is alles fout beschreven, —
Ook — had me een Koning toen bezocht
Dat waar' me bijgebleven:
Dan waar' de stad verlicht geweest,
En zoo'n geval is éénig:
Mijn straten worden nooit verlicht. —
Dat doet de maan alleenig.
Hoe 't zij — Vraagt ge ooit: »Wat is gebeurd?"
Blijf, vriendlief! dan onthouên:
Al zijn de dichters nog zoo groot,
Ge kunt ze nooit vertrouwen.
Zij schikken 't zus; zij schikken 't zoo;
Zij schikken 't naar hun lusten;
Maar wie de waarheid weten wil,
Moet niet in hen berusten.

Wat nu ook verder van 't geval
Geschreven zij voordezen,
't Aanneemlijkst staat in mijn Kronijk
Voor iedereen te lezen.
't Is dit: de Koning zond terstond
Naar Heusden zijn gezanten,
Die spraken hoog; maar Boudewijn
Was ook een Heer met wanten.
Vergoeding, scheiding, wedergaaf,
Zie daar zoo wat hun leuzen;
Maar hij bedankte er voor, en zond
Hen weg met lange neuzen.
Prinses Sofie wilde evenmin
Terug naar Vaders staten,
Toen dacht de Koning: 't is maar best
De zaak blaauw blaauw te laten.
Hij nam den ridder aan tot zoon,
Ontving zijn beide knapen,

En gaf hem toen dat roode wiel
Op 't gouden veld tot wapen.

De Vreemdeling.

Tot wapen? Dát klinkt apocryph.....
Dáár ligt de knoop, lief stadje!
Men wist van wapenschilden toen
Nog in Euroop niet. Vat-je?
Reeds in acht honderd zestig? Wel,
't Blazoen is opgekomen
Eerst in elf honderd zestig; dán
Wordt iets er van vernomen.
Zijn oorsprong ligt — dat is bekend —
In kruistogt en tournooijen.....

De Stad.

Bedaard, bedaard, mijn vriend! de zaak
Laat zich gemaklijk plooijen.
Tournooijen hield men *toen* reeds; ja,
Ofschoon met minder ijver.
En dan elf honderd? — Maar, de zaak
Is ouder dan de schrijver.
Doch zij, als teeken van 't *geslacht*,
't Blazoen eerst van die dagen;
Het werd, als teeken van den *man*
Veel vroeger reeds gedragen.
Deed elk voorname strijder niet
Een beeld, uit een der rijken
Van vrouw Natuur, als zinnebeeld
Op schild of helmbol prijken?
Het kan wel zijn dat Ethelred
Van Heusden deed begeeren
Een wiel te voeren op zijn schild;
En dat de laatre Heeren
Het zelfde, ter gedachtenis
Der Koningsdochter, deden:
Zóó werd het dan 't Blazoen van 't Huis,
Gelijk *ik* 't voer nog heden.
Doch, vraagt ge: waarom juist een wiel? —
Ja, ja — dat is wel aardig;

Dat leeren ons de dichters weêr,
Die zijn met alles vaardig.
't Is jammer maar, dat ze alles vaak
Zoo naar hun luimen draaijen,
Dat waarheid zelfs verdichting schijnt,
Door 't pleistren en verfraaijen.
Zij zeggen dan: 't gezantental
Trad Heusdens burgtzaal binnen,
En vond daar Englands rijksprinses
In stillen eenvoud spinnen.
Het wiel was rood, de kop had kleur,
De klos, in 't snelle slingren,
Zwol van een fijne purperdraad,
Gegleden door haar vingren.
Haar kleine voet drukte op de treê,
En trad, en trapte rustig.
Bij 't snaargesnor van 't snerkend rad
Verhief haar stem zich lustig.
Twee kindren speelden aan haar knièn,
In Moeders blijdschap blijde;
Zij zag op hen, en zag op 't wiel,
Zoo spon zij purpren zijde.

Zij spon? — dat gaat. Maar purpren zîj? —
Dat is te dwaas verzonnen.
Krijgt ruwe zijde dan haar kleur
Nog eer zij wordt gesponnen?
En hoe kwam Heusdens Vrouwe er aan?
De Griek slechts kon ze geven;
En had zij ze ook, wat baatte 't haar?
De Griek slechts kon ze *weven*.
Die groote kunst was den Sinees
Nog naauwelijks ontkeken,
En eerst drie honderd jaar daarna
Kwam ze in Itaaljes streken;
Veel later pas in 't Noorden. Doch
Vlas spinnen? — foei! — ongeerne
Spreekt daar een sierlijk dichter van;
Ten zij een boersche deerne
Den vlasrist op den wielkop zet.
't Gold hier een uitgelezen
Prinses; dies, ware er nog geen zîj,
Het moest toch zijde wezen. —

De Koningstelg spon anders niet
Dan vlas voor deugdzaam linnen;
Dat bragt toen Koning Ethelred
Haar mindren staat te binnen.
Dat deed hem denken aan 't verloop
Der ondermaansche dingen,
En aan het snel verwisslend lot
Van alle stervelingen.
Hij wenschte dat ook later eeuw
Mogt van 't geval gewagen,
En daarom nu deed hij dat wiel
Door Heusdens Heere dragen.

Méér weet ik niet. Maar wilt ge nog
Zoo'n rijmpje, van dien dichter
Van straks? Zoo hoor dan; doch het is
Veel korter en ook ligter.

Het Spinlied.

De schoonste Koningsdochter
Vlood over 't bruisend meer;
Zij huwde in vreemde landen,
Haar uitverkoren Heer.
Daar zit eene edelvrouwe
In stille huiskleedij;
Het vlas glijdt door haar vingers
Zij zingt er vrolijk bij:
»Rep u, snarrend, snorrend rad!
»Rep om de as u ras in 't ronde!
»Draden spin ik,
»Linnen win ik;
»Linnen voor trezoor en sponde.
»Snorrend radje! rep u wat!

Wie komen daar van verre
Met ridderlijken zwier?
»Uw Vader, Koningsdochter!
»De Koning zendt ons hier.
»Herneem uw luister weder!
»Den rang, die u behoort." —
Zij hoort hen met ontroering
En spint al zingend voort:
Rep u, snarrend, snorrend rad!
Rep om de as u ras in 't ronde!
Draden spin ik,
Linnen win ik;
Linnen voor trezoor en sponde.
Snorrend radje! rep u wat!

»Zou ik mijn Heer verlaten?
»Ik scheiden van mijn kroost?
»O Levens van mijn leven!
»Verschrikt niet! Weest getroost!
»Veel liever wil ik sterven! —
»Hebt gij mij wèl verstaan!?" —
Dus spreekt zij, diep getroffen,
En heft weêr spinnende aan:
Rep u, snarrend, snorrend rad!
Rep om de as u ras in 't ronde!
Draden spin ik,
Linnen win ik;
Linnen voor trezoor en sponde.
Snorrend radje! rep u wat!

»Wat geldt mij glans van hoven?
»Mijn koninklijke praal
»Is 't bloeijen van mijn zonen,
»De trouw van mijn gemaal!
»Dat mij de Koning zegen!
»Dit voer mijn heil in top!" —
Dus spreekt en smeekt zij vurig
En vat den draad weêr op.
Rep u, snarrend, snorrend rad!
Rep om de as u ras in 't ronde!
Draden spin ik,
Linnen win ik;
Linnen voor trezoor en sponde.
Snorrend radje! rep u wat!

De Koning schonk zijn zegen;
Hij hief haar huis in eer.
Gelukkig in haar zonen,
Gelukkig in haar' heer,
Doorleefde zij haar dagen
Bemind bij oud en jong,
En 't blijkt aan Heusdens wapen
Hoe trouw zij immer zong:
Rep u, snarrend, snorrend rad!
Rep om de as u ras in 't ronde!
Draden spin ik,
Linnen win ik;
Linnen voor trezoor en sponde.
Snorrend radje! rep u wat!

Nu weet gij alles wat ik weet,
Vaarwel! Ik wensch u 't beste.

De Vreemdeling.

Heb dank, o vriendlijk stadje! 'k wensch
Ook zegen aan *uw* veste.

Vlas spon de Vrouw van Heusden; 't Lot
Spint ook, en t' allen tijde —
Nu, 't Lot dan spinne trouw voor u,
En 't spinne u immer zijde!

C. G. WITHUYS.

AANTEEKENING.

In het »*Vaarwel aan Heusden*," voorkomende in N°. IX van dit Tijdschrift, hebben de zetters onder vele andere, ook eenige taal- of zinstorende fouten gemaakt, welke de goedgunstige lezer aldus gelieve te verbeteren:

op bladz.	446, r. 9, v. o.	staat	*de Maas zijn*	lees:	*de Maas haar*
»	447, r. 19, v. o.	»	*van den beminden*	»	*van dien beminden*
»	448, r. 4, v. o.	»	*verblinding*	»	*verbeelding*
»	450, r. 16, v. b.	»	*Zoo vleijend*	»	*Hoe vleijend*
»	451, r. 17, v. b.	»	*om aan*	»	*om in*

Dat stukje is bij vergissing afgedrukt, zonder dat er mij eene proef van was gezonden. Tot mijn leedwezen heb ik daardoor ook geene gelegenheid gehad, om den lezer in eene Noot te zeggen, dat er in *Heusden* meer dan één gezellige kring is, in welken aan de fraaije kunsten wordt geöfferd, en zelfs eene kleine afdeeling bestaat van de Maatschappij van Toonkunde. Dit mag niet vergeten worden bij die verzen, in welke gesproken wordt van *Heusdens* meer opzettelijke toewijding aan Nijverheid en Landbouw. Déze toewijding is de regel; maar de regel is niet zonder uitzondering. Mijne Heusdensche kunstvrienden *kennen* den regten zin van hetgeen deswege in het »Vaarwel" gezegd is; maar het vorderde opheldering voor den lezer, die het stadje niet kent, en het was mij dus eene grieve, dat gedichtje aldus gedrukt te zien.

Hetzelfde geldt ook voor mijn tegenwoordig dichtstukje. — De fraaije letteren hebben wel te *Heusden* geen' tempel; maar zij vinden er een waardig verblijf in menig huiselijken kring, en vele dáár gesmaakte genoegens behooren tot mijne aangenaamste herinneringen. — In het algemeen neme de lezer dit stukje voor hetgeen 't inderdaad is: eene scherts, eenigzins in de manier van ARENT FOKKE, en die enkel bestemd was om, voor de leden van het Nut, een anderzins dor onderwerp te vervrolijken.

Voorburg, 17 Aug. 1848. C. G. W.

DE KONING VAN PRUISSEN ZONDER LAND EN ZONDER GRATIE. (*)

Het Koningschap sluit heerschappij, en dit weer heerschen in;
Gewijzigd werd het in onze Eeuw, en wel in mild'ren zin:
De Koning voerde 't hoogst bewind; 't Land was zijn Erf en Rijk;
Een Grondwet stelde elk' onderdaan voor Wet en Regt gelijk.

(*) Zie *Handelsblad* van 24 Julij ll. 2de Ed.

Thans wil men Koningen voor spot, een rietstaf in de hand,
Een doornenkroon op 't veege hoofd, een mantel, kleed der schand';
Het: » Wees gegroet, o Koning der..... » *der Pruisen!*" klinkt thans weer.
Maar, gold het toen een' Hemelvorst en thans een' aardschen Heer,
Het Volk, dat niet zijn' Koning eert, onteert zichzelf voor God.
Die titeldwang, o Pruisen! strekt tot schimp hem, u tot spot.
Ge ontrukt, verfranscht, uw' Vorst het *Land* en biedt *uzelv'* hem aan!
Een' Heerscher wilt gij over *u*.... In kluisters wilt gij gaan?...
Dien weg sloeg Frankrijk, vóór u, in; een Republiek was 't end',
En onafzienbaar is zijn wee, onpeilbaar zijne ellend'! —
» Weg," roept ge, » met de *Gratie Gods!*" — Wat schendig onbescheid!
Een Vorst *bij Gratie*, dan, *van 't Volk*?... Gij tergt Gods Mogendheid,
Bereidt uzelv' den ondergang, wordt rijp voor slavernij,
En éèns ligt, *zonder Gratie Gods*, de prooi der dwinglandij!

Julij, 1848. IJNTEMA.

ALS MEERDERMAN KOMT, MOET MINDERMAN WIJKEN.

Boer.

Hoor, Harmen, 'k zeg het onverholen,
Gij, gij hebt mij dien zak ontstolen,
En, als dat weer gebeurt...

Grasmaaijer.

Wat dan?

Boer.

Wel, dan beleeft ge er schande van;
Ik zal je in 't openbaar...

Grasmaaijer.

Dat zou ik je niet raaijen.
Wij hebben de overmagt; wij, Bovenlanders, ja!
Wij komen om uw gras te maaijen,
En al uw planten, al uw zaaijen,
Gelustte 't ons, Heer Boer, gedijde u slechts tot schâ;
Wij zouden...

Boer.

'k Riep mijn Buren in;
Zij snelden mij te hulp, en dan, voor een begin...

Grasmaaijer.

Ik wed, om wat ge wilt, men roerde om u geen vin.
En om een' enk'len zak met knollen zoo te grommen...
Men steelt wel heele Hertogdommen!

Aug. 1848. IJNTEMA.

N°. X. *Mengelw.* bl. 501, reg. 3, v. J lees v. I.
" " " 492, " 2, *Britanique* voor *Britannique*.

MENGELWERK.

BEWEGING EN VERANDERING, DIENSTBAAR TOT INSTANDHOUDING.

EENE VOORLEZING

door

J. VAN DER HOEVEN. (*)

VOORBERIGT VAN DEN SCHRIJVER.

Deze Redevoering werd door mij gehouden op den 8sten dezer maand, in eene openbare Vergadering van het Leydsche Departement der Nederlandsche Maatschappij ter bevordering van Nijverheid, *waarin ik tevens de eer had, aan den Wel-Ed. Heer* J. CAZAUX *van Valkenburg eene hem door die Maatschappij toegewezene Zilveren Medaille uit te reiken. Zij werd, op vereerend verlangen der Vergadering, alleen ten behoeve der Leden des Departements gedrukt, door de edelmoedige zorg van den Wel-Ed. Heer* H. R. DE BREUK, *aan wien de Leden het te danken hebben, zoo het nalezen hun nog eenige aangename herinneringen geven kan van een vroeger met goedkeuring ontvangen woord uit het boek der Natuur, hetwelk ik tot opwekking en bemoediging in den kommervollen tijd, dien wij beleven, uitgesproken heb.*

Leyden,
17 April 1848. J. v. d. H.,
tijdelijk Voorzitter des Departements.

(*) Deze Redevoering werd, voor den openbaren druk, op aanzoek der Redactie van dit Tijdschrift, door den geëerden Steller afgestaan, die daarmede voorzeker niet haar alleen, maar ook het gansche Publiek hoogelijk aan zich heeft verpligt.

Wanneer wij onze blikken op den toestand der maatschappijen en volken vestigen, dan ontmoeten wij thans in een groot gedeelte van *Europa* eene algemeene onrust, eenen strijd niet slechts van inzigten en beginselen, maar van belangen en hartstogten, waarvan het einde nog niet nabij schijnt te wezen. Moge al de vrede tusschen volken en volken nog niet openlijk verbroken zijn, de brandstoffen zijn voorhanden, en wachten, om te ontvlammen, slechts op ééne enkele vonk, die onachtzaamheid daarop kan doen vallen; binnenlandsche krijg, strijd van opgeruide burgers tegen regeringen, van burgers tegen burgers, heeft in de laatste twintig jaren, met slechts geringe verpoozing, het *Pyreneïsche* schiereiland verontrust, in het vorige jaar ook de anders vreedzame bergen en valleijen van *Zwitserland* met angst en schrik vervuld, en de opstand ontrolde zijne bloedige vanen in bijkans alle staten van *Italië*. Nog slechts uit de verte klonk ons de kreet van burgeroorlog toe, toen in den aanvang van dit jaar, vóór weinige weken, een naburig Rijk zijne regering omverwierp, zijn' Vorst verjoeg, en de oude leus van gelijkheid thans door de laagste volksklasse werd aangeheven, als het veldgeschreeuw van een leger, dat al wat hoog is wil nedervellen, en niet rusten zal vóór dat allen gelijkelijk arm zijn en alle welvaart in den smeltkroes der vrijheid is verteerd.

Het zijn bedenkelijke verschijnselen van den tijd, die ook den ligtzinnigsten met bekommering moeten vervullen. En het is verre van mij, dat ik onverschilligheid zou willen aanprijzen; verder nog, dat ik deze koortsachtige opwekking voor gezonde kracht der Europesche menschheid houden zou. Maar hier, in de bijeenkomst eener aan staatkundige belangen en verschillen vreemde maatschappij, willen wij de gesprekken en bekommeringen van den dag althans voor eene poos vergeten; of, zoo wij ze niet vergeten kunnen, wij willen althans pogen er een' kalmen blik op te slaan. Ik mag het niet ontveinzen, dat het mij somtijds voorkomt, als vergat men bij deze beschouwingen de lessen der geschiedenis en ondervinding. Ik zou ouderen van jaren kunnen afvragen, of zij immer een tijdvak van kalmte

en rust beleefd hebben. De meest bejaarden onzer tijdgenooten klimmen met de herinneringen uit hunne kindschheid op tot den aanvang der Fransche omwenteling. Sedert, tot op den val des kortstondigen Keizerrijks, en de, misschien, helaas! slechts tijdelijke, vernietiging der Fransche heerschappij in *Europa*, was er bijkans geene verademing. Wat er later gebeurd is, hebben de meesten uwer met mij beleefd. De meer dan vijfentwintig jaren door stormen en orkanen beroerde menschenzee kon niet eensklaps, als door eene tooverroede, vlak en effen worden. Het vuur was meer onder de asch verborgen dan gedoofd. 't Geen in de begrippen der omwenteling goed en kwaad was, had nog niet uitgewerkt. Teleurgestelde verwachtingen, voor de stem der geschiedenis ontoegankelijke volken, voor de stem des volks doove regenten, moesten wel het smeulend vuur weder aanblazen. Maar wat spreek ik van onze herinneringen? Het kind heeft er geen; en volken en menschen, die de getuigenis der geschiedenis niet hooren, zijn altijd kinderen. Het is daarom onwijsgeerig, het is onverstandig, wanneer men bij deze beschouwingen voor de ernstige stem der geschiedenis en voor hare herinneringen, die niet eenige jaren, maar eeuwen omvatten, de ooren sluit. Waar zag men ooit een tijdvak van rust en kalmte voor de menschheid, 't geen van eenigen duur was? Mogten al enkele volken voor een' tijd die rust schijnen te smaken, in hunne meerdere of mindere nabijheid was er woeling of strijd; en zelfs in die schijnbare rust werden zij in den kring der beweging ongemerkt medegesleept, tenzij ze rondom zich, gelijk de bewoners van het eeuwige rijk, eenen muur opgetrokken, en zich van de algemeene maatschappij des menschelijken geslachts in zelfgenoegzaamheid hadden afgezonderd.

Ik ben niet opgetreden, M. H. H.! om met u, aan de hand der geschiedenis, vroegere tafereelen van den toestand der volken en van hunne onderlinge betrekkingen uit dit oogpunt te beschouwen. 't Geen ik in enkele trekken heb aangeduid, kan door elk, die eenige kennis bezit van de lotgevallen der menschheid op deze wentelende aarde, ge-

makkelijk worden aangevuld. Op deze wentelende aarde beweegt zich alles gelijk zij. Ik wil in dit uur *Over de beweging en verandering* spreken, *die in de geheele Natuur heerscht, en in de geheele Natuur tevens een middel tot instandhouding is.* Onvruchtbaar kan zulk eene beschouwing niet wezen. Aan de noodzakelijkheid onderwerpen wij ons, omdat het niet in onze magt staat er ons aan te onttrekken; maar met hetgeen onvermijdelijk is, worden wij toch eerst bevredigd, wanneer wij in het noodzakelijke een doel kunnen opsporen, dat ten goede leidt. Het onderwerp evenwel, waarover ik spreken wil, is van eene verbazende uitgestrektheid. Ik moet mij met enkele proeven vergenoegen. De kennis der Natuur is oneindig rijk en menigvuldig; en ik verzoek u daarom dringend, dat gij hare schatkamers niet beoordeelt naar de weinige stalen, die ik, met eene veelligt onhandige keuze en met beperkte kennis, daaruit te voorschijn zal brengen.

Wij werpen het eerst een' enkelen blik op het geheel, beschouwen vervolgens de aarde, en eindelijk de levende wezens, die met den mensch op hare oppervlakte groeijen en verwelken. Deze laatste beschouwingen zullen zich ongezocht aan de denkbeelden aanknoopen, waarmede wij onze Rede aangevangen hebben.

In de kindschheid van ons geslacht meende men, dat een rond gewelf, een holle hemel, een sterrendak rondom onze aarde was uitgebreid; en van de uitgestrektheid des Heelals had men zoo weinig begrip, dat men wolken en sterren, als waren ze in elkanders nabijheid, dikwerf in éénen adem noemde. Naar den schijn der zinnelijke gewaarwording oordeelende, liet men dat hemelgewelf om onze aarde wentelen. Moge al een ARISTARCHUS van *Samos* en een SELEUCUS de wenteling der aarde om hare as geleerd hebben, 't ontbrak in die oude tijden nog aan de noodige kundigheden, om dit gevoelen tot eenen hoogeren rang dan dien van eene *hypothese* te verheffen. Bijna zonder invloed op de algemeene wereldbeschouwing bleef deze meening, en in den nacht der middeleeuwen, die den nieu-

wen morgen eener Europesche beschaving voorafging, werd zij geheel vergeten. COPERNICUS, een jongere tijdgenoot van COLUMBUS, moest met vrijen geest tegen vooroordeelen strijden, toen hij den grondslag legde tot ons tegenwoordig wereldstelsel. De onze aarde omwandelende zon werd nu het rustend middelpunt van ons planetenstelsel, en die aarde eene ster onder de sterren, die om dat middelpunt hare loopbaan beschrijft, en, terwijl zij omwentelt om hare as, de dagelijksche afwisseling van het schijnbaar op- en ondergaan der zon bewerkt.

De beweging van den hemel werd alzoo op onze aarde overgebragt. Maar men wane echter niet, dat daarom de zon en de overige vaste sterren onbewegelijk stilstaan in de ruimte. De benaming *vaste* sterren is alleen dan juist, wanneer wij die in tegenstelling met den naam van dwaalsterren of planeten bezigen. Reeds vóór ruim eene eeuw twijfelde HALLEY aan den onveranderlijken stand der vaste sterren, en in de vorige eeuw werd door het onderzoek van MAYER, in de tegenwoordige door de waarnemingen van BESSEL en ARGELANDER bewezen, dat de vaste sterren, dat ook onze zon met geheel haar gevolg van planeten en kometen, zich met groote snelheid in de ruimte verplaatsen. De wenteling van de zon om hare as kon reeds vooraf doen vermoeden, dat zij bij hare omwentelende ook eene voortgaande beweging bezit.

Het gezegde is voldoende, om u een levendig besef te geven, dat wij van rust, d. i. van een bestendig blijven van eenig stofdeeltje op hetzelfde punt van de ruimte, volstrekt geen begrip uit de waarneming hebben. Wij kunnen wel dergelijk een stofdeeltje denken; maar wij moeten het dan niet slechts buiten ons planetenstelsel, maar zelfs buiten het voor ons zigtbare heelal verplaatsen. Als onze aarde niet rust, maar én om hare as wentelt, én om de zon ronddraait, én met de zon in het heelal verplaatst wordt, dan is er ook op onze aarde geen enkel ligchaam in volstrekte rust, en schijnbare rust is de eenige, die wij uit ervaring kennen: dat is, eene beweging, welke ons daarom voorkomt rust te zijn, dewijl twee of meer

ligchamen in betrekking tot elkander op denzelfden afstand, en dus in betrekking tot elkander op dezelfde plaats blijven.

Welke de ware natuur der eigene beweging van de vaste sterren is, weten wij niet; en, zoo als een bekend beoefenaar der sterrekunde zegt, zullen er hier eeuwen of duizenden van jaren vereischt worden, om tot stellige uitkomsten te geraken. Maar de beweging van ons planetenstelsel is ons daarentegen bekend. Na COPERNICUS hebben hier GALILEI, KEPPLER, NEWTON en LAPLACE langzamerhand de geheimen ontsluijerd, welke de werktuigelijke inrigting van dit gedeelte der onmetelijke schepping in vroegere eeuwen bedekten. Alle ligchamen, die met onze planeet rondom de zon wentelen, worden door dat hemelligchaam aangetrokken; en hield de beweging op, waarmede zij eenmaal bij de schepping als voortgeworpen werden, zij zouden allen tot de zon in eenen enkelen stofklomp zamenvallen; hield de aantrekking der zon op, zij zouden allen worden weggeslingerd en zich in de oneindige ruimte verliezen, tenzij ze weder in de nabijheid van andere zonnen geraakten. Ik behoef niet verder voort te gaan, om u in de beweging der planeten om de zon, als in een groot voorbeeld, te doen zien, dat beweging zelve het middel tot instandhouding is.

Van de uitgestrekte ruimte des hemels wenden wij nu het oog af tot die kleine aarde, welke onze woonplaats is. Zij zelve is het schouwtooneel van velerlei veranderingen. Van haar inwendig zamenstel kennen wij door onmiddellijke waarneming niets. Al wat wij door onze zintuigen van haar kennen, is: eene dunne schors (want zelfs de diepste mijngroeven dringen niet verder door), hare oppervlakte, en de beperkte dampkring, welke hare oppervlakte omgeeft. Die dampkring is in gestadige beweging. De in warme gewesten verwarmde en verdunde lucht stroomt in de bovenste streken naar de koude polen heen, en de verdigte en koude lucht der polen strijkt in eene tegenovergestelde rigting langs den evenaar. De laatstgenoemde luchtstroom zou dus in ons noordelijk halfrond een' bestendigen noordewind ver-

oorzaken, gelijk eenen zuidewind in het zuidelijk, wanneer niet de wenteling der aarde om hare as tot noodzakelijk gevolg had, dat deze beweging gewijzigd werd. Want aan de polen draait onze aarde, en dus ook de haar omgevende dampkring, met minder snelheid van het westen naar het oosten dan aan den evenaar, en de koudere luchtstroom komt met die mindere snelheid nader tot den evenaar, en moet derhalve eene schijnbare oostelijke beweging aannemen; terwijl in de nabijheid zelve van den evenaar de noordelijke en zuidelijke rigting van twee tegen elkander aanvloeijende luchtstroomen deze oostelijke rigting aldaar geheel de overhand doet verkrijgen. Intusschen ziet men hier reeds, hoe beweging het middel is om het evenwigt te herstellen. Maar onze dampkring is niet alleen lucht; hij bevat ook, gelijk uit den naam reeds blijkt, waterdamp. Onophoudelijk dampt onzigtbaar het water uit. De oceaan geeft alzoo aan de lucht eene gedurige schatting. Op de hoogste toppen der bergen en aan de polen ploft die waterdamp neder in fijne sneeuw. Deze sneeuw, gedeeltelijk gesmolten en opeengepakt, vormt op de bergruggen groote ijsmeren, van waar de gletschers als gestolde stroomen in de bergvalleijen uitgaan. Waar plaatselijke omstandigheden de vorming dier ijsstroomen begunstigen, dalen zij, gelijk op sommige plaatsen van *Zwitserland*, ver beneden die hoogte, op welke de sneeuw anders des zomers smelt, zoodat korenvelden en bloemen den rand dier gletschers omgeven. Deze gletschers schijnen een beeld van betrekkelijke rust te geven; maar het is slechts schijn. Niet zonder bedoeling hebben wij ze stroomen genoemd. Het is niet slechts een beeld van hunnen vorm, maar van hun wezen. Terwijl zij aan het onderste einde afsmelten, blijven ze nogtans, door nieuwen aanvoer van boven, tot op dezelfde plaats uitgestrekt; en naauwkeurige waarnemingen hebben ontegenzeggelijk getoond, dat ze zich steeds verplaatsen, aan de oppervlakte afsmeltende, en als eene taaije, halfvloeibare stof langs de hellingen voortglijdende. Aan de smalle uiteinden dezer ijsrivieren stroomt uit ondermijnde gewelven een ijskoud water af; het vereenigt zich met dat

van andere bronnen; het baant zich eenen weg over de rotsen; het graaft zich zijn kronkelend bed over de harde steenen uit, en wordt, in vlakker streken en bij breeder bedding, tot eenen stroom, die vruchtbaarheid en leven over de landen verspreidt, en ten laatste weder aan den oceaan teruggeeft, wat de dampkring daaraan heeft ontrokken.

Er zijn schrijvers geweest, en zelfs onder onze tijdgenooten zijn er, die van onzen aardbol als van een bewerktuigd wezen spreken, en daaraan leven toeschrijven. De strenge wetenschap kan zulks niet goedkeuren; zij verlangt geene beelden, maar begrippen. Wanneer wij nogtans deze voorstelling alleen als een beeld beschouwen, en het gewigtig onderscheid niet uit het oog verliezen, dan mogen wij in deze wisseling van wasem en ijs en water, in dat uitdampen der zee en in die vorming van stroomen, de overeenkomst met den bloedsomloop der dierlijke wezens niet voorbijzien; en in dien zin is het geoorloofd, de stroomen als de aderen te beschouwen, welker polsslagen het leven uitstorten over de planeet, die wij bewonen.

De oppervlakte onzer aarde is aan gedurige verandering onderhevig. De geschiedenis leert het ons. Op vele plaatsen, waar eertijds land was, is thans zee, en op andere plaatsen wederom zijn thans akkers, waar vroeger de visscher zijne netten wierp. Met onovertroffene waarheid schildert ons de Vader der Geschiedenis, hoe het vruchtbare *Neder-Egypte* door aanslibbing van den *Nijl*, als een geschenk der rivier, gevormd is. Zoo is het water ontegenzeggelijk een middel tot vorming en vervorming der aarde. Maar evenzeer is zulks het vuur, en in nog veel grootere mate. In historische tijden heeft men voorbeelden van plotselinge opheffingen van den grond, en elders wordt eene langzame, gestadige rijzing door naauwkeurige waarnemingen gestaafd. De reden dier verschijnsels ligt, gelijk ons de wetenschap leert, in den vloeibaren en gesmolten toestand, waarin vroeger onze geheele planeet verkeerde, en waarin zij, de buitenste verkoelde en gestolde schors uitgezonderd, nog voor het grootste gedeelte verkeert. De

beperkte ruimte laat niet toe, dit onderwerp thans dieper in te dringen. Ik zou anders een wijd veld met u moeten bewandelen, wanneer ik van de omwentelingen onzer aarde, die vóór alle menschelijke geheugenis, ja vóór het ontstaan van ons geslacht plaats hadden, gewagen wilde; hoe niet enkele bergen, maar geheele bergketenen door onderaardsch geweld opgetild werden; hoe vroegere planten en dieren hun graf in de berglagen vonden; hoe eene geheele plantenwereld onder onze voeten ligt, van de tegenwoordige geheel verschillende, en waarvan de uitgestrekte steenkolenbeddingen, die thans, in onze eeuw vooral, aan duizenderlei takken van menschelijk bedrijf, en aan het snel vervoer door de kracht van den stoom zulk een onberekenbaar nut aanbrengen, gedeeltelijk de veranderde overblijfsels zijn. Hier was alzoo weder verandering het middel tot instandhouding, en vernieling de voorbereiding en overgang tot eenen nieuwen toestand.

De oorzaken, die op de vorming van den bewoonbaren aardbodem werken, worden door den mensch gewoonlijk dan slechts opgemerkt, wanneer zij vernielen of verwoesten. Zoo is het met het water, meer echter nog met het vuur. Wie heeft niet van de verwoestingen, die vuurbergen of vulkanen kunnen aanrigten, uit afbeeldingen, uit berigten van reizigers, uit getuigenissen der geschiedenis vernomen? Het meest algemeen bekend zijn de op klassieken grond liggende vuurbergen, de *Etna* en *Vesuvius*. Ten tijde toen in *Zuid-Italië* zich voor het eerst Grieksche volkplantingen vestigden, bood de *Vesuvius* geene andere kenmerken van zijn vulkanisch karakter aan, dan die de natuurkenner uit de overeenkomst van het zamenstel diens bergs met andere vuurspuwende bergen kon afleiden. STRABO zag die kenmerken niet voorbij; maar PLINIUS telde den *Vesuvius* niet op in zijne lijst van in werking zijnde vulkanen. De oude kegel was zeer regelmatig, eindigende, niet zoo als thans met twee pieken, maar met eenen vlakken top, waar een vroegere krater eene bijkans geheel opgevulde diepte had overgelaten. Aan de buitenzijde was de berg met vruchtbare, bebouwde velden bekleed, en aan zijnen

voet lagen de volkrijke steden *Herculanum* en *Pompeji*. Toen de *Vesuvius* nog rustte, rigtte, in het drieënzestigste jaar onzer tijdrekening, eene sterke aardbeving in de omstreken van den berg groote vernielingen aan. *Pompeji* zonk bijkans in den grond; *Herculanum* werd verwoest. Doch men vreesde den nabijliggenden berg nog niet; en toen, zestien jaren later, de eerste historische uitbarsting van den *Vesuvius* plaats had, die de stad onder asch bedolf, was men, zoo als de opgravingen eeuwen later toonden, nog met den nieuwen bouw bezig; ook *Herculanum* herrees, prachtiger dan te voren, uit het puin. Nieuwe aardschuddingen gingen de geschiedkundig merkwaardige uitbarsting van den 24 Augustus des jaars negenenzeventig eenige weinige dagen vooraf. Bij zoodanig eene uitbarsting doet zich dan in den aanvang een ongewoon geraas of krakend geluid hooren. Hierop stijgen rook- en dampkolommen van verschillende vormen in het zwerk omhoog. Te gelijker tijd worden steenen, brokken lava en puimsteen, dikwerf tot eene ongemeene hoogte, uitgeworpen. Daarop wordt een breede stroom van lava uitgestort, óf uit den krater zelven, óf uit zijdelingsche, eensklaps geopende spleten aan zijne helling; langzaam rolt die stroom voort, 's nachts een gloeijend licht, overdag een' witten damp verspreidende, en op zijnen weg alles verwoestende en vernielende. Groote vlammen rijzen tevens uit die vuurkolken omhoog. Later volgt een aschregen, die somtijds geheele dagen voortduurt, en nog verwoestender is dan de lavastroom. Somtijds is door denzelven het zonlicht verduisterd, zoodat men bij dag met lantarens over de straat moet gaan, gelijk zoo vaak in *Quito* bij uitbarstingen van den *Pichincha* gebeurt, en ook bij de uitbarsting van den *Vesuvius* van 1794 in *Caserta* plaats had, waarbij eene duisternis als die van den nacht zich tot in het Apennijnsche gebergte uitstrekte. De heete waterdampen verkoelen zich boven den top des bergs. Als een scherm of dak breiden zij zich boven de aschzuil uit. Het in den dampkring verbroken evenwigt der electrische vloeistof veroorzaakt krachtige ontladingen; groote bliksemstralen doorklieven de boven den top uitgebreide

wolklaag, en sterke regenstroomen, aan wolkbreuken gelijk, kondigen het eindigen der uitbarsting aan.

Hoe is het mogelijk, vraagt menig uwer welligt, dat de mensch zoo zorgeloos zijn kan, dat hij in de nabijheid dier vuurhaarden zijne woningen durft opslaan? De bewoners der vulkanische streken verwonderen zich misschien evenzeer, hoe het mogelijk is, dat volken, tegen de bedreigingen en waarschuwingen der natuur aan, hunne woningen durven bouwen naast de oevers van rivieren, die meermalen in eene eeuw uit hare beddingen treden, dammen en dijken vernielen, en gehuchten en dorpen overstroomen, zoodat het leven der bewoners dikwerf slechts met verlating en verlies van huis en have, en somtijds zelfs aldus niet te redden is. Te midden van die vulkanische verwoestingen ziet men ook nuttige voortbrengselen. De verharde lava zelve kan tot plaveisel der straten en tot bouwsteen gebezigd worden. De voornaamste groeve voor de bestrating van *Napels* is eene groote laag van lava, die zich in 1631 uit den berg in zee stortte. Aan den krater verzamelt men zwavel en zout. Doch meer nog verdient de vruchtbaarheid van de vulkanische asch vermeld te worden. De voet van den *Etna* is met korenvelden en wijnstokken begroeid, en aan de helling van den *Vesuvius* wast de hooggeprezene wijnsoort *Lachryma Christi.* Wanneer de kalksteen van de Apennijnsche gebergten in de omstreken van *Napels* naakt gebleven was, en door de overblijfsels van vulkanische uitbarstingen geen bekleedsel ontvangen had, zou de streek, dor en onvruchtbaar, veelligt niet het twintigste gedeelte hebben kunnen voeden der talrijke bevolking, die thans aldaar leeft.

Ik moet nog van de levende natuur gewagen, van planten en dieren, die op den aardbol ontstaan en vergaan. Dat hier beweging en verandering heerscht, en hier, gelijk in de geheele schepping, beweging en verandering de middelen tot instandhouding zijn, behoeft bijkans geen betoog. Het leven zelf toch is, in zijn eigenaardig en wondervol wezen, beweging en verandering; en waar deze ontbreken,

sluimert het leven, of is het geheel uitgebluscht. Maar behoeft hier onze stelling niet eigenlijk betoogd te worden, het kan toch nuttig zijn haar eenigzins nader te ontwikkelen en in enkele bijzonderheden meer aanschouwelijk voor te stellen. Er is eene algemeene stofwisseling bij elk levend wezen. Hetgeen tot vorming van plant of dier dient, wordt door het leven zelf verteerd en moet door nieuwe stof worden vervangen, en de behoefte aan voedsel tot instandhouding des levens is aan alle bewerktuigde wezens gemeen. Uit lucht en grond trekken de planten de stoffen, waaruit zij zich vormen, ontwikkelen en groeijen, en bereiden daardoor tevens een voedsel voor de dieren. Men staat verbaasd, wanneer men al de gevolgen nagaat, die aan deze eerste en, zoo als men zich gewoonlijk uitdrukt, lagere behoefte des levens verbonden zijn. Wanneer uit eenvoudigheid van middelen meer dan uit iets anders de voortreffelijkheid van eene inrigting blijkt, dan is hier dit kenmerk, evenzeer als in de wetten, die de bewegingen van ons planetenstelsel regelen, aanwezig. De spijs, die het dier behoeft, hetwelk zich met andere dieren voedt, moet het door geweld of list verkrijgen; en hoe vele bewonderenswaardige kunstdriften zijn daarvan het gevolg, bij de geringe insekten zoo wel als bij de visschen, bij de vogelen, bij en andere meer zamengestelde dieren! En het vreedzame kruidëtende gedierte, door zijne bewerktuiging voor die spijze ingerigt en bestemd, heeft weder andere vaardigheden of kunstdriften, waardoor het zich aan de vervolging van het roofgedierte onttrekt. Het bestaan van planten en kruiden is tot het bestaan der dieren noodwendig, en omgekeerd wordt het bestaan der planten, de instandhouding van het geheel, en de beperking van elke plantengroep en soort, dikwerf alleen door bepaalde diersoorten geregeld. En meent niet, dat deze inrigting alleen tot het redeloos schepselenheer beperkt is; neen, de menschelijke maatschappij wordt, om mij van de woorden van een' onzer beroemdste schrijvers te bedienen, »door die zelfde eenvoudige kracht in beweging »gesteld en dagelijks in beweging gehouden; zoodat zij, »eenmaal opgewonden, geregeld voortloopt, en niet slechts

»de stoffelijke en werktuigelijke einden bereikt, waartoe zij »is ingerigt, maar ook hare verhevener bedoelingen, de »beschaving, de veredeling, de voortgaande volmaking van »al derzelver leden, die voor beschaving, volmaking en »veredeling vatbaar zijn. En deze eene eenvoudige kracht, »deze magtige drijfveer, is niet ontleend uit ons verhevener »bestaan, waarop wij ons boven alles plegen te verhoovaar»digen, maar uit onze zinnelijkheid, ja uit het grofste deel »onzer zinnelijkheid, althans naar onze wijze van voorstel»len." Het is zoo; de inspanningen van den geleerde, de overdenkingen van den wijsgeer, de scheppingen des kunstenaars schijnen met den arbeid des daglooners, die hem door het brood betaalt, 't geen in zijne ligchamelijke behoeften voorziet, niets gemeen te hebben: en ik zou den aangehaalden Redenaar niet gaarne nazeggen, dat er geene bezigheid zoo edel is, die niet tevens tot middel verstrekt, om hem, die haar beoefent, te voeden; geene, die niet kwijnen en vervallen zou, indien zij ophield een middel van bestaan te wezen. Maar die bedenking beneemt niets aan de waarheid der algemeene stelling. De menschelijke maatschappij is een zeer zamengesteld gebouw, maar de grondslagen er van zijn hoogst eenvoudig. Men kan die aan de hand der geschiedenis, bij het ontstaan der maatschappijen, bij hare eerste kindschheid opmerken, of ook in den meest ingewikkelden toestand van het volksbestaan bij de meest beschaafde volken door ontleding van het oordeel opdelven; en wij zeggen het VAN DER PALM gaarne na: »de »landbouw is de moeder der kunsten geweest: om harent»wil zijn de metalen allereerst uit den schoot der aarde op»gedolven; zij heeft den mensch geleerd het sterker gedierte »te temmen en in dienstbaarheid aan zich te onderwerpen; »ten haren gevalle heeft het menschelijk vernuft zich gesle»pen, om werktuigen te vinden, ten einde den landman »krachtverspilling en zweetdroppelen te besparen. De uit»vindingen van gemak en weelde volgden welhaast op die »der noodzakelijkheid en nooddruft. — — — — De »kracht der magneetnaald zou nog een geheim wezen,

»en de loop des hemels onopgelost; wij zouden nog even »onzeker zijn, of aan de andere zijde der zee ook men»schen wonen, als wij onzeker zijn aangaande de inwoners »der maan; ja wij zouden vreemdelingen zijn in de kennis »van ons eigen hart en verstand, indien de stem der be»hoefte onze sluimerende vermogens niet had opgewekt. »Neem dezen prikkel der behoefte weg, en er bestaat geene »arbeidzaamheid meer; en wie ons den arbeid ontneemt, »ontneemt ons het leven des levens."

Gelijk elke plant en elk bijzonder dier door gedurige verandering blijft bestaan, zoo is ook elke soort van planten en dieren slechts bestendig door de opeenvolging van elkander afwisselende voorwerpen. Het eene geslacht groeit op, terwijl het andere afsterft; en bij vele soorten heeft deze opeenvolging telkens binnen dien engen tijdkring, welken wij een jaar noemen, plaats. Zoo vervullen op het tooneel der aarde gestadig nieuwe schouwspelers de oude en bekende rollen. En de mensch maakt hier geene uitzondering. Gelijk de bladeren in het woud, zoo zijn de geslachten der menschen. De najaarswind doet de bladeren ter aarde vallen, en andere bladeren ontbotten weder, als de lente ontwaakt; eveneens is het met de geslachten der menschen: het eene geslacht komt, het andere gaat. De lagchende beelden van jeugdige schoonheid en kracht, zij zijn slechts mogelijk door eene vergankelijkheid van individuën, van welke het steeds vernieuwde gelaat des aardrijks afhankelijk is. Kon de Natuur, of liever, kon haar eeuwige Oorsprong en Wetgever geene andere middelen ter instandhouding der levende schepping gekozen hebben? Dat Hij geene andere gekozen heeft, is ons een bewijs, dat andere middelen met de inrigting en met de geheele huishouding, gelijk wij het noemen, onzer planeet onbestaanbaar waren. Even als wij bij den ondergang der zon in het westen hare wederkomst in het oosten op den volgenden morgen verwachten, zoo treuren wij ook niet bij het afvallend blad; want de levenwekkende adem van eene volgende lente zal het frissche groen uit de knoppen doen ontbotten, waarin

het thans nog verborgen ligt. En dat dit lot ook den mensch treft, dat ook hij sterfelijk is, gelijk al wat leeft op aarde, komt ons minder hard voor, wanneer wij hem beschouwen als een deel van de algemeene menschelijke maatschappij, waarmede hij verbonden is. Zou intusschen de toestand der beschaving en algemeene verlichting niet meer bevorderd worden, zou de wetenschap niet veel verder zijn uitgebreid, wanneer het anders was? »De geleerde," zegt KANT, »die zoo ver vooruitgegaan is, dat hij het veld der »wetenschap zelve verruimen kan, wordt door den dood »van zijnen post afgeroepen, en zijne plaats wordt door »den scholier van het A B C ingenomen, die, nadat hij »kort vóór zijn levenseinde even zoo ver gekomen is, zijne »plaats wederom aan eenen anderen overlaat. Welke schat»ten van kennis, welke uitvindingen van nieuwe methoden »zouden niet thans reeds aanwezig zijn, als een ARCHI»MEDES, een NEWTON, een LAVOISIER met hunne vlijt »en talent, zonder vermindering van levenskracht, door de »natuur met een eeuwen lang voortdurend leven begunstigd »waren geworden!" Het komt mij voor, M. H. H., dat de uitmuntende denker hier in de zoo even aangehaalde beschouwing der oude Akademische Wijsgeeren, dat de mensch een deel der algemeene menschelijke maatschappij uitmaakt, de oplossing van zijn bezwaar zou gevonden hebben. Moge al de voortgang des geheelen geslachts in wetenschap slechts stuksgewijze plaats hebben, niets gaat geheel, zonder eenig spoor achter te laten, voorbij, en de slotsommen van het onderzoek van een lang leven der vroegere wijzen kunnen dikwerf thans reeds onder de eerste beginselen aan den scholier worden geleerd. De oude *Grieken* hadden onder hunne volksspelen er een, waarbij eene fakkel door den eenen wedlooper brandende aan den volgenden moest worden overgebragt. Dat is het beeld van de overlevering der beschaving, der vorderingen in kennis en wetenschap onder de opvolgende geslachten des menschdoms! Men bedenke ook, dat zelfs de uitmuntendste mannen altijd, gelijk het de beperktheid der menschelijke natuur medebrengt, eeni-

germate eenzijdig zijn, en dat de volkomenheid en gelijkmatige ontwikkeling der menschelijke kundigheden derhalve door afwisseling beter bevorderd wordt, dan door den eenzelvigen gang van een' beperkten geest. Het frissche leven der wetenschap zou in schroomvallige bedachtzaamheid, in doode vormen verstijven, wanneer het niet door stofwisseling hersteld en onder andere gedaanten vernieuwd werd. Moge al deze beschouwing voor ons gevoel pijnlijk zijn, en zouden wij gaarne eene aardsche onsterfelijkheid aan de edelen van ons geslacht toewenschen; wij moeten er toch in berusten, als wij bedenken, dat zij het onvergankelijke en eeuwige in gebrekkige en sterfelijke vormen vertoonen, en dat zij zelve aan het einde van hunne loopbaan toch wel niet naar eene tweede aardsche loopbaan zouden wenschen. De aarde met hare akkers, weiden en bosschen, niet dan voedsel en legerplaats aanbiedende, zij alleen is slechts voor dieren bevredigend. Eene aarde, waarop de mensch zijn leven vrolijk genieten kan, moet ook eenen hemel boven zich hebben, zoodat zij zelve door dien hemel verhelderd worde en veredeld, en bij hare aardsche gaven ook hemelsche verwachtingen en genietingen aanbiede, en de hooge gevoelens opwekke van het eeuwig ware, schoone en goede, waarnaar 's menschen geest hongert en dorst.

Nog zou ons overblijven, om ook in de geschiedenis der menschheid den voortgang na te gaan, die op eene opeenvolging van veranderingen berust. Menschelijke instellingen en wetten der maatschappijen kunnen uit haren aard niet onveranderlijk zijn: want zullen zij waarlijk goede instellingen en wetten zijn, dan moeten zij in onvereenstemming wezen met den toestand der verlichting en beschaving, waarop het volk zich bevindt. Zij moeten als 't ware dien toestand afspiegelen. Elke wetgever, die eenen onveranderlijken duur voor zijne instellingen mogelijk of zelfs wenschelijk keurde, zou daarom het onredelijke begeeren, al kon hem ook, gelijk aan LYCURGUS, een Delphisch

Orakel verzekeren, dat de burgerstaat roemrijk en gelukkig wezen zou, zoo lang er zijne wetten werden opgevolgd. Maar welke wetten er ook zijn mogen, nooit kan een Staat blijven bestaan, wanneer de burgers niet, even als die van *Sparta*, geleerd hebben aan de wetten te gehoorzamen. Waar eene opgeruide menigte, waar de heffe des volks de Grondwet van den Staat ongestraft als spinrag verscheuren kan, daar is de zedelijke toestand waarschijnlijk al te krank, om niet aan het duurzaam bestaan en den waren welstand van dien Staat te wanhopen.

Doch wij willen op dezen bodem niet treden, noch den buitendien reeds zoo snellen loop der hedendaagsche gebeurtenissen met onze gissingen vooruitloopen. Mogt slechts het gezegde ons met vaster vertrouwen op de hoogere leiding der Voorzienigheid vervullen, die in de stoffelijke en zedelijke wereld zoo dikwerf verwoesting dienstbaar maakt aan instandhouding, en schijnbare vernietiging aan werkelijken vooruitgang! De gulden keten der vorming en opvoeding van het menschdom verbindt al de deelen der geschiedenis tot een zamenhangend geheel. De edele plant der menschelijke beschaving kon slechts onder stormen opwassen. Oproerstokers, geweldenaars en verwoesters zijn daartoe dienstbaar, even als stille burgers en edele wijzen; en de hemelsche Opvoeder van ons geslacht maakt hen allen aan Zijne hoogere bedoelingen ondergeschikt, zonder dat daarom de bewerkers van onregt ophouden strafbaar te zijn voor de regtbank van zedelijkheid en voor de onomkoopbare stem der nakomelingschap. Ziet rondom u in de heerlijke schepping! Ziet daar eene almagt, wijsheid en liefde, die de bestendigheid door verandering, de instandhouding door vergankelijkheid bewerkt, en schijnbaar kwaad opneemt als een middel tot zegen in haar aanbiddelijk wereldbestuur!

Maar zijn dan de woelingen der volken buiten het bestuur van Hem, die de Heer der geheele schepping is? Aan Zijn bestuur willen wij onze zaak, de zaak der menschheid, met vertrouwen overlaten, Zijne wegen eerbiedigen, ook daar waar wij ze niet verstaan, en door tegenspoeden

en rampen, even als door zegeningen en weldaden, ons laten opleiden tot eene betere maatschappij van ongestoorden vrede en van onvermengde vreugde, die toch eens, na alle verwarringen hier op aarde, in het eeuwig rijk van waarheid en licht ons verbeidt!

ELISABETH MARA,

DE EERSTE ZANGERES DER VORIGE EEUW.

Aan eenen behoeftigen muzijkonderwijzer te *Kassel* werd nog, als late huwelijksvrucht, eene dochter geboren, een ziekelijk kind, aan hetwelk men geen lang leven voorspelde. Dit kind nu was onze ELISABETH; haar geslachtsnaam was SCHMÄHLING. Het jaar 1749 — gelijk men weet GÖTHE's geboortejaar — was ook dat van ELISABETH. De hoogste trap van armoede en ellende heerschte in haar ouderlijk huis. De vader, die slechts weinig met het geven van lessen verdiende, voegde bij dit middel van kostwinning nog de kleine bijdrage, welke het herstellen van muzijkinstrumenten, en wel met name beschadigde violen, hem verschafte. Wanneer hij het huis verliet — zoo 't schijnt stierf de moeder reeds vroeg — werd het zwakke kind in een' rondom gesloten tafelstoel geplaatst en op deze wijs uren lang alleen gelaten. Gedurende den tijd van deze gedwongen eenzaamheid had eens het kleine meisje eene niet ver van haar gevangenisplaatsje liggende viool weten te bereiken en aan de snaren toonen ontlokt. De vader komt naar huis, verneemt het geluid, luistert, en hoort met verbazing eene zuiver aangegevene toonschaal. De verwijtingen, welke hij reeds op het punt was het kind te doen, veranderen in lofspraken. Nu kreeg zij de oude viool ten geschenke, en dit was de eerste zegen, die op het hoofd der moederlooze kleine nederdaalde, de eerste milde gift, welke de Muze der Toonkunst hare aanstaande priesteres deed toekomen. Van nu af aan zat het kind tevreden in zijn' stoel, want het had zijne viool. De vader, die anders meestal kwalijk geluimd en knorrende de kamer intrad,

sloop thans zachtkens in huis, bleef luisterend voor de kamerdeur staan, en gaf teekenen van goedkeuring, of uitte binnensmonds een zacht verwijt, al naar mate de verwachtingen, welke hij van de vorderingen zijns kinds had opgevat, zich voldaan of teleurgesteld vonden. Eerlang begon hij de kleine te onderwijzen; en welk eene vreugd voor den ouden man was het niet, toen hij met zijn dochtertje een duët kon spelen! Men verbeelde zich dit zieke kind, hoofd en lijf met doeken omwonden, ingepend in den hoogen kinderstoel, eene voor de kleine hand kolossale viool aan de wang houdende en het regter armpje zoo ver mogelijk uitgestrekt, om den strijkstok te kunnen voeren. De vader op den eenigen stoel gezeten, die in het vertrekje te vinden was, en dien hij digt aan de zitplaats van zijn kind geschoven had, nu met zijn instrument invallende, ferme, krachtige bastoonen aangevende, en dan glimlagchend den strijkstok weder latende zinken, om het solo van zijne dochter af te wachten, dat zacht en trillend begint, onvast voortgaat, en eindelijk, daar de kleine arm moede wordt, in een' piependen dissonant eindigt. Boos worden en knorren, tranen van het kind, liefkozingen van den ouden man, de viool wederom ter hand genomen en het stuk nog eens overgespeeld. Het kind beeft, als het bij de moeijelijke plaatsen komt; doch ditmaal helpt het er zich zegevierend doorheen. Misschien heeft haar het lagchende oog des vaders, die haar toewenkt, misschien ook wel de roodwangige appel, dien hij uit den zak gehaald en op de tafel gelegd heeft, moed gegeven en aangespoord. Hoe moeijelijk is het niet, in den tempel der Muzen binnen te dringen; hoe menige appel moet ons zijne aanlokkelijkheden bieden, hoe menige zure moet er ook doorgebeten worden, hoe menig oog ons met liefde toewenken, om ons hart weder nieuwen moed te doen vatten!

De duëtten op het eigene zolderkamertje veranderden weldra in kleine concerten bij buurman, den koster, en bij peetoom, den kleedermaker. Elisabeth werd met haren stoel, dien zij niet kon verlaten, omdat hare door Engelsche ziekte verzwakte leden de kracht ontbeerden om

zich naar willekeur te bewegen, naar de huizen gedragen, waar men haar hooren wilde. Een geheele kleine stoet zette zich hiertoe in beweging: de zorgvuldig toegetakelde en voorzigtig gedragene virtuoze; de groote vioolkast, want de vader stelde hoogen prijs op zijne viool, welke hem een destijds beroemde virtuoos, op zijne doorreis, ik weet niet bij welke gelegenheid, als blijk van vriendschap of dankbaarheid, geschonken had; de dienstmeid, die de andere viool, de vader, die zijne dochter droeg, en eindelijk ook nog de huishond, die nooit achtergelaten werd, wanneer het gezin zijne wooning verliet, en dien men een mandje in den bek gaf, waarin eene lederen beurs, met snaren en hars gevuld, benevens andere benoodigdheden der concertgevende familie, lagen. Zoo trok dan de trein tamelijk ver van huis, soms wel naar een bijgelegen dorp, en kwam er half verschroeid en zweetend aan, doch steeds bereid muzijk te maken, voor welk een auditorium het ook zijn mogt. Verlangde men gezang, zoo paarde de meid hare stem aan het duët der twee violen, en droeg de strophen eener aandoenlijke of ook grappige ballade voor. Maar vader SCHMÄHLING schiep geen behagen in de stem der meid, en verkoos onder de huizen, waar men hem toegang vergunde, diegene, waar men het meest acht gaf op het vioolspel van zijn dochtertje, en waar fijne kenners, niet ruwe liedjesminnaars, zich verzamelden. Het gelukte hem ook, een meer uitgelezen publiek te verkrijgen: de huizen der gegoede burgers openden zich allengs voor hem, en eindelijk viel hem het geluk te beurt, dat een rijk, naar de *Frankforter* mis reizend koopman aanbood, het *wonderkind* met zich te nemen, natuurlijk niet zonder den vader, die onafscheidelijk van zijne spruit was. Op deze wijs trokken dan vader en kind de groote wereld in! Aandoenlijk is het, te zien, hoe een uitstekend talent zijn' eersten intogt in de wereld houdt. Dus zien wij dan hier de sedert zoo hoog gevierde zangeres, de lieveling der achttiende eeuw, op een' hotsenden boerenwagen haren roem en haar geluk te gemoet rijden. Nog trekken hare kleine ledematen pijnlijk ineen; haar met schamele kleeding bedekt ligchaam lijdt koude; de hand, de

onwaardeerbare hand, die den strijkstok reeds zoo wèl weet te voeren, wordt door den vader vastgehouden, die ze nu eens met zijnen adem, dan onder zijn kleed aan zijn hart verwarmt.

Als negenjarig meisje kwam zij naar *Weenen*, waar zij concerten gaf, en in haar tiende jaar verscheen zij te *Londen*. De Koningin hield niet van kinderen, en vooral niet, hetgeen haar ook niet kwalijk genomen kon worden, van leelijke kinderen. De kleine ELISABETH nu was een leelijk kind: zij vertrok haar gezigt op onaangename wijs, wanneer zij speelde; en speelde zij voor een voornaam auditorium, dan vertrok zij het nog dubbel zoo erg, zoodat de Koningin van het kleine, bleeke, mismaakte schepseltje, dat een gedeelte van zijn gezigtje achter het ligchaam der viool verborgen hield en met groote strakstaande oogen daarover heen staarde, terwijl de lange dunne vingeren als de pooten van eene spin over de snaren zweefden, heftig schrikte en niet van zich kon verkrijgen het aan te zien. In de huizen der hovelingen, waar men, als gewoonlijk, het hof naäapte, werd zij nu ook niet meer geroepen.

Onze kleine zangeres kwam bij een' der vetste en leelijkste *castraten* in de leer. Signor PARADISI had, behalve zijnen schoonen naam, niets aan zich, dat aanlokkend of bekoorlijk was. Het was eene plompe tongestalte, met eene vette, glanzige en als met olie overgoten tronie; hierbij was hij met duizend kwade aanwensels behebt; hij bevlijtigde zich, allerlei walgelijke blijken van genegenheid te geven, en maakte zijne vrouwelijke scholieren tot de voorwerpen eener wonderlijke tragisch-komische hartstogtelijkheid. Aanhoudend streek hij zijne dikke handen over de wangen der meisjes, en wanneer zij hetgeen hij haar opgaf wèl hadden uitgevoerd, gaf hij haar tot belooning een stukje borstplaat, waaraan hij zelf gelurkt had, en dat hij van tusschen zijne sponsachtige lippen nam, om het tusschen de hare te schuiven; zeker eene allerbevalligste liefkozing en een regt aanmoedigende schoolprijs! ELISABETH werd weêrspannig; zij verlangde de onberispelijke, aan alle regelen der kunst voldoende solfeggiën van den meester, maar niet zijne bonbons. Zij beklaagde zich over de kletsende soufletten, die zij ontving, over het onder de kin vatten en over het knipoogen van den ouden zanger, en zette die klagten zoo lang en zoo

hevig voort, dat zij eindelijk haren vader bewoog, haar van den zanger PARADISI te verlossen.

Tegen de Paaschmis van het jaar 1766 kwamen zij te *Leipzig*. *Leipzig*, dat reeds lang begonnen was een klein *Parijs* te worden, dat de naburige Vorsten tot jaarlijksche misreizen binnen zijne wallen lokte, *Leipzig*, waar door aanminnige, niets minder dan preutsche dames op bevallige wijs gezelligheid geoefend werd, bezat, wat de eerdienst van de Muze der Muzijk betrof, aan den Kapelmeester HILLER een' in de kunst hoogst ervarenen, veel invloeds bezittenden directeur. Deze voor zijn kunstvak onvermoeid werkzame man had, met groote inspanning en met geene geringe opofferingen, wekelijksche zamenkomsten der beste muzijkliefhebbers uit stad en omtrek tot stand gebragt; het waren de zoogenaamde Winterconcerten, en aan het hoofd dezer vereenigingen stond HILLER als bestuurder. Deze man nu werd ELISABETH's vriend en raadgever; hij was een gansch andere dan de oude Signor PARADISI; hij nam haar in zijn huis op, om, gelijk hij zeide, hare keel onder zijne dagelijksche zorg te hebben. Indedaad zorgde hij voor die keel als een hovenier voor zijne kostbaarste lievelingsplant; hij gaf haar zonneschijn om te gedijen. Hij verwijderde ELISABETH van haren vader, die als een kleingeestige en eigenzinnige huistiran haar kwelde en steeds niets anders dan het stoffelijke belang van het oogenblik bedoelde. De oude man werd door een jaargeld tevredengesteld, dat de dochter hem bij contract uit hare inkomsten verzekerde. Dit jaarlijksch inkomen won zij, doordien vader HILLER haar als eerste zangeres bij zijne wekelijksche wintereoncerten aanstelde. Groot was deze eerste vaste jaarwedde niet; maar zij was toereikend voor de nederige behoeften van vader en dochter.

ELISABETH was de vlijtigste, de leerzaamste aller scholieren, maar slechts in zoo verre de muzijk betrof. Kwam men met andere dingen voor den dag, van welke men haar begrip wilde doen krijgen, dan verzette zij zich hardnekkig tegen alle pogingen daartoe; zoo wilde zij geen Fransch leeren, ook geen Italiaansch, ook niet dansen, aardrijks- of geschiedkunde. »Laat mij met rust," riep zij dan; »van dat alles wil ik niets weten! Slechts zangeres wil ik zijn; hoort gij, slechts zangeres!" Men moest hierin genoegen

nemen, en vader HILLER was nog blijde, dat zij eindelijk zooveel Italiaansch leerde, als de tekst der oratoriën en de woorden der aria's in de opera's vereischten. Desniettemin zong zij een Italiaansch, dat niemand verstaan kon, maar in deze gevallen komt het verstaan er ook niet op aan. Alleen bij de missen der oude meesters, waarbij de woorden uit de Heilige Schrift genomen en in hunne eenvoudigdigheid zoo verheven zijn, zette HILLER door, dat zij het Latijn zóó zou uitspreken, dat men het verstaan kon. Bij HILLER aan huis, in het tijdsverloop van 1766 tot 1771, leerde zij een aanmerkelijk gedeelte der groote muzijkwerken van de oudere Italiaansche school kennen, ook oudere en nieuwere Duitsche; van de eerste PALAESTRINA, van de andere JOMELLI, PERGOLESI, SACHINI, DURANTE, HASSE, GRAUN, BENDA. HASSE's genie maakte den levendigsten indruk op haar jeugdig verstands- en gevoelsvermogen.

Terwijl HILLER er op aandrong en de zangeres reeds zelve besloten had, hare geheele vlijt aan de concertmuzijk te wijden, ontbrak het haar niet aan gelegenheden en aansporingen om het tooneel te betreden. Niet altijd kon ELISABETH, in spijt van hare bewustheid van niet schoon te zijn, zich aan dien aandrang onttrekken; dus, bij voorbeeld, was het haar onmogelijk, op eene uitnoodiging van den Directeur van het Keurvorstelijk hoftheater te *Dresden* een weigerend antwoord te geven. De Keurvorstin-weduwe MARIE ANTONIE had van haar gehoord en wenschte haar persoonlijk te leeren kennen. Eene groote opera van HASSE werd ingestudeerd en de titelrol daarin aan de beschroomde ELISABETH opgedragen. Voor de eerste maal zou zij dus nu, met goud en paarlen getooid, in vorstelijk purper gekleed, als eene Koningin van tusschen de schermen te voorschijn treden. Vader HILLER was onbeschrijfelijk bezorgd voor zijn pleegkind. »Hoe zal het gaan? — Hoe zal het gaan?" riep hij gedurig. »Gij kunt geene Koningin vertoonen, kind; gij kunt het niet!" — ELISABETH weêrsprak niet; zij liet gebeuren, wat zij niet beletten kon. Toen zij te *Dresden* aankwam en daar de bekentenis aflegde, dat zij nog nimmer een schouwtooneel betreden had, ging men, volgens de toen heerschende manier, ruw en gebiedend met haar om; men deed haar proeven afleggen; zij moest gaan, zich nederzetten, opstaan, de handen bewegen, het hoofd

in den nek werpen — alles zoo als men meende dat eene Koningin het deed. ELISABETH onderwierp zich geduldig aan alles.

»Op den avond zelven," dus verhaalt ELISABETH, »gaf ik mijn apenbakhuisje lijdzaam prijs, en liet er blanketsel op smeren, rood en wit, vingerdik. De overige actrices blanketten zelven zich; ik dacht er niet aan, om ook voor mij op dat regt aanspraak te maken; ik was blijde, dat andere handen zoo vriendelijk waren, deze moeite voor mij te willen nemen. Toen mijne wangen nu vuurrood beschilderd waren, vroeg mij de pruikenmeester, of ik ook eene *mouche* op het gezigt geplakt wilde hebben. Mijnentwege, riep ik, plak er een waar gij wilt, zelfs op de punt van mijn' neus, wanneer dit zijn moet. Allen, die in de kamer waren, lachten, en de Directeur, die door de half geopende deur naar binnen keek, lachte mede en riep: »Is de *Leipzigerin* nog niet klaar? Zij moet in de kleine voorzaal komen; Mevrouw de Keurvorstin wil haar zien, eer zij op het tooneel komt." Bij deze woorden vloog alles uit elkander. De pruikenmaker wierp mij nog in haast eene groote kanonkrul aan het linker oor, die met haar meel en stijfsel mij hard tegen de wang sloeg, ten naastenbij als een soufflet, en ik nam mijn' purpermantel en ook mijn' sleep onder den arm en volgde den Heer Directeur door vele donkere gangen in een klein, met rood fluweel behangen kabinet. Daar stond Mevrouw de Keurvorstin aan de deur harer loge, en over haren schouder keken een paar piepjonge hofdames en bedwongen met moeite haar lagchen, toen zij mij in mijne pracht daar staan zagen, als eene pop onder een' kersmisboom. Mijne armen, die ik niet vertoonen wilde, omdat zij rood en paars geworden waren, hield ik met den schepter achter op mijn' rug. »Wat hebt ge dan daar toch?" vroeg de vorstelijke dame; »wat verbergt ge zoo achter uw' rug?" — »Uwe keurvorstelijke genade vergeve het mij," antwoordde ik; »het is de schepter." Nu bragt ik dien voor den dag, en onbehendig, gelijk ik zulks deed, kwam ik daarmede met den neus van den naast mij staanden Directeur in aanraking, die verschrikt op zijde sprong. »Daar behoort de schepter niet," zeî de Keurvorstin op een' gansch bijzonderen toon; »gij moet dien voor u heen dragen, of, wat nog beter is, gij laat dien geheel ongebruikt, want het is niet noodig, dat eene Koningin altijd met den schepter

in de hand verschijnt." Met een' onderworpen glimlach hoorde ik deze teregtwijzing aan en verwijderde mij snel, toen ik verlof ontving om te gaan. Hoe ik eindelijk op het tooneel geraakte? — ik weet het zelf niet. Ik geloof, dat men mij, met alle beleefdheid, er naar toe gestooten heeft; en toen ik eenmaal voor de voetlichten stond, streken de instrumenten er oogenblikkelijk op los, en ik moest met een recitatief invallen, zoodat ik geen' tijd had om aan iets anders te denken dan aan de muzijk. Zoodra ik zong, was ik geborgen. Nu wist ik, wat ik te doen had, en de booze geest der beschroomdheid verliet mij op het oogenblik. Ik dacht niet meer aan den schepter, dien ik op de tafel gelegd had, aan mijne pruik, op welker top de gouden kroon prijkte, niet meer aan mijn' geweldig grooten hoepelrok en mijn' sleep van rood fluweel. Ik zong als had ik niets anders te doen dan te zingen. Het ging goed; ten minste de menschen aan de andere zijde der voetlichten klapten met drift in de handen. Ik blijf er echter bij, ik geloof, Koningin SEMIRAMIS heeft er in haar leven geheel anders uitgezien, gesproken en gebaren gemaakt dan ik, haar ellendig konterfeitsel. In de tooneelen, waarin ik van mijn' gestorven gemaal, Koning NINUS zaliger, te spreken had, moest ik een droevig gezigt zetten en op eene daarbij passende wijs gesticuleren; maar op dat oogenblik voelde ik, hoe de verwenschte kroon, die boven op mijne pruik zat, begon te waggelen, en zag, hoe de pruikenmeester, uit vrees dat dit kleinood mij ontvallen mogt, achter de schermen als een ekster heen en weder sprong en mij allerlei teekens gaf. Het scheelde weinig, of ik had het uitgeschaterd; met geweld hield ik echter mijn' lachlust tegen, bewoog mijn hoofd zoo weinig mogelijk — het geheele ongeluk toch was door het mij aanbevolene in den nek werpen van het hoofd ontstaan, en zoo ging ik dan, zonder dat mij eenige tegenspoed overkomen was, met mijne zes priesters in den tempel, nadat ik nog mijne moeijelijke aria in F—dur tot algemeen genoegen gezongen had."

FREDERIK *de Groote* had lang opgehouden fluit te blazen; hij had een strijdperk, waarin hij niet, gelijk op zijne andere slagvelden, bijna altijd overwinnaar bleef, verlaten, en muzijk en muzikanten boezemden hem nog slechts weinig belang in. Intusschen men sprak hem van onze jonge Duitsche zangeres, en hij beval, dat men haar aan hem zou

voorstellen. Het geschiedde. In die beroemde kleine, met de standbeelden van Apollo en de Muzen versierde concertzaal van het paleis te *Sanssouci*, waar eens de zoo bewonderde fluitconcerten hadden plaats gehad; aan hetzelfde klavier, waaraan de schoone Abdis van *Quedlinburg*, de door haren koninklijken broeder zoo erg getiranniseerde Prinses AMALIE, de kunstrijke sonaten van BENDA had voorgedragen; nabij diezelfde muzijklessenaar, waaraan de Erfprins van *Strelitz* gedurig weder dezelfde misslagen tegen maat en melodie maakte, en zich daardoor de straffende blikken des Konings en het heimelijk gelach der hofdames op den hals haalde, — stond nu de jonge ELISABETH SCHMÄHLING, gereed om het een of ander zangstuk, dat de Koning verkiezen mogt, voor te dragen. Zij stond bedaard en vrij van verlegenheid; de Koning lag in zijnen leuningstoel, ineengekromd en kwalijk geluimd, zijne doordringende blikken op het nieuwe verschijnsel gerigt. Op zijnen wenk werd zij nader bij hem geleid, en hij vroeg met holle stem: »Gij wilt mij dan iets voorzingen?" — »Wanneer uwe Majesteit het beveelt." — »Nu dan, zing!" — Er werd iets uitgezocht; en toen het stuk ten genoegen des Konings afgezongen was, zocht hij zelf uit eenen stapel muzijkwerken een blad op, dat eene moeijelijke, door GRAUN gecomponeerde bravour-aria bevatte, die, gelijk hij wel wist, voor de zangeres geheel nieuw was. — »Kunt ge mij dat, zoo voor de vuist weg, zingen?" vroeg hij nu weder. ELISABETH wierp een' vlugtigen blik op de noten, en antwoordde toen, met vast zelfvertrouwen, ja. »Zoo zing dan!" klonk het andermaal. Ook deze opgaaf volbragt zij tot vol genoegen van haren koninklijken toehoorder. — »Ja, zingen kunt ge!" riep hij, en hiermede was ELISABETH's lot beslist. Men sloeg haar voor, in 's Konings dienst over te gaan. Zij nam zulks aan, en bekwam eene jaarwedde van drieduizend thalers, die haar voor al haar leven verzekerd werd. Haar eenige wensch, dien zij bij het sluiten dezer verbindtenis waagde te uiten, was, dat het haar vergund mogt worden, eene reis naar *Italië* te doen, om zich aldaar in de kunst te volmaken; zij ontving echter het drooge antwoord: »Zij moet hier blijven; ginds is er thans voor haar ook niets meer te leeren." Deze weigering van een', zoo het der kunstenaresse voorkwam, billijken wensch, legde het eerste mistrouwen en de eerste bitterheid met opzigt tot den Koning

in haar karakter. Het was slechts een wolkje, dat aan den gezigteinder oprees; maar zij had het voorgevoel, dat daaruit een storm over hare volgende dagen ontstaan zou; en zoo was het ook.

Hare vrienden bragten haar van alle kanten gelukwenschen toe; men zeide haar, dat hare toekomst nu verzekerd was, dat zij zich op eene vereerende en voordeelige standplaats bevond, en dat zij voor de voordeelen, welke zij genoot, weinig te doen had, terwijl haar dus tijds genoeg overbleef, om met vrucht aan hare verdere vorming te arbeiden. ELISABETH erkende over het algemeen het ware dezer oordeelvellingen; maar zij kon evenwel niet over zich verkrijgen, de verijdeling harer vurigste hoop, die van de bedoelde reis te kunnen doen, met gelatenheid te verdragen. Zij schreef aan hare vrienden te *Leipzig*: »*Berlijn* is eene fraaije stad; maar men zou zeggen, dat al hare inwoners trommelslagers waren, zoo hoort men er van 's morgens vroeg tot 's avonds laat op straat de trom roeren. Van alle gezelschappen heb ik slechts die gekozen, waar men mij niet tot zingen dwingt; want, daar ik mijne stem aan den Koning van *Pruissen* verkocht heb, komt zij mij niet meer toe, en kan ik er niet meer mede doen, wat ik wel zou willen. Eens of ook soms tweemaal in de veertien dagen krijg ik bevel om naar *Potsdam* te komen, waar ik dan, in de kleine concertzaal, meestal muzijk van GRAUN, van welke de Koning een groote liefhebber is, moet voordragen. Hier en daar word ik ook in het paleis der Prinses, 's Konings zuster, geroepen; maar nog is mij de eer niet mogen gebeuren, in tegenwoordigheid der Koningin te zingen. Ik ontvang veel brieven en briefjes van dichters en schrijvers, in het Fransch en in het Duitsch; gisteren nog heb ik een' brief van den Heer Kanunnik GLEIM te *Halberstad* gekregen; hij was in een' kinderachtig verliefden stijl geschreven, en, naar mijn oordeel, eenen man, die een' geestelijken titel voert, geheel onwaardig. Ook huwelijksaanzoeken erlang ik, onlangs zelfs nog van een' ouden Generaal, die zeven kogels in het lijf heeft, welke hem een voor een, waarschijnlijk in den loop onzer echtverbindtenis, er uitgesneden moeten worden; ik heb er voor bedankt, en de andere brieven werp ik in het vuur. Dat zou er juist nog aan ontbreken, dat ik trouwde, opdat dan nog een tweede wil van een' man over mij te beschikken

had! Arm schepsel, dat ik ben; ik ben immers nu reeds al te zeer in slavernij gekomen! Een mijner verdrieten is, dat ik somwijlen met de Heeren PORPORINO, NEVI en CONCIALINI moet zingen, die allen iets hebben, dat mij tegenstaat, en mij dwingen Adagio's te zingen, wat ik niet gaarne doe."

De welwillendheid en gunst, welke de Koning haar toedroeg, vermeerderden weldra zoozeer, dat haar traktement verdubbeld werd. Over deze nieuwe gunstbetooning waren hare vrienden weder als buiten zichzelven van blijdschap. Toen de tijding er van zich verspreid had, en ELISABETH daarop in het openbaar verscheen, gaf het *Berlijner* publiek haar luide blijken van zijne deelneming en vreugd. Zij was hiervoor niet ongevoelig, en *Pruissens* hoofdstad begon haar reeds beter te bevallen. Zij verwisselde nu van woning, en trok uit de gedruischvolle Koningstad in de stille Beerenstraat, waar zij het huis van den kunstgraveur CHODOWIECKY, dat zij dikwijls bezocht, in de nabijheid had. Hier verzamelde zich gewoonlijk een hartelijke vriendenkring, in burgerlijke welgevestigde gegoedheid, veredeld door gevoel en smaak voor de kunsten. Dit huis nu betrad menigmaal, bij het vallen van den avond, wanneer de vlijtige kunstgraveur griffel of etsnaald nedergelegd had, onze ELISABETH als een vriendelijke huisgeest, en liet hare wonderschoone toovérstem weergalmen, bij het voordragen der eenvoudige liederen van haren vaderlijken vriend en leermeester HILLER, liederen zoo vol van het innigste gevoel. RAMMLER, die van deze bezoeken gehoord had, poogde haar met een dergelijk oogmerk in zijn huis te lokken en zond haar eene in Sapphische versmaat gedichte ode; maar ELISABETH, die den man niet lijden mogt en zijn gedicht niet verstond, ging er niet heen en bleef dus aan dezen kring vreemd. LESSING herinnerde zij zich niet gezien te hebben; doch GÖTHE leerde zij te *Leipzig* kennen, waarheen hij met den Hertog van *Weimar* gekomen was. Hij bezong haar ter viering van haren geboortedag, en deze verzen bewaarde zij zorgvuldig, als een heiligdom. De jaren 1772 en 1773 kunnen als zeer gelukkige in het leven onzer kunstenares aangeteekend worden, daar hare uitwendige omstandigheden destijds zich het gunstigst vertoonden, wanneer niet een lijden van zeer bijzonderen aard juist toen het arme meisje getroffen had: dit lijden was »liefde en bruiloft." Indedaad, wat voor anderen een zonnestraal in het leven is, was voor de ongelukkige ELISA-

BETH eene verduistering, een droef en jammervol ongeluk. Zij leerde den violoncellist MARA kennen, die bij de hofkapel van Prins HENDRIK van *Pruissen* aangesteld was; en dezen man gelukte het, de tot nog toe zoo preutsche kunstenares in liefde te ontsteken. GLEIM schreef aan JACOBI: »Onze SCHMÄHLING huwt — en o Goden! zij huwt niet mijnen JACOBI; neen, Amor leidt de struikelende en dwalende in een kreupelbosch, waaruit wilde toonen opgaan, en in welks schaduw een Faun, dien alle Gratiën en Muzen vlieden, half beschonken ruwe gezangen lolt. Onze SCHMÄHLING huwt eenen dronkaard. FREDERIK's zangeres huwt eenen dronkaard! Toen ik de tijding kreeg, trad ik voor Apollo's borstbeeld en weende, weende gloeijende tranen, en smeekte den God, in naam der Charitinnen, zijne geliefdste priesteres deze zonde te willen vergeven."

De slechte getuigenis, welke de Kanonikus hier van den muzikant aflegt, schijnt in hare volle kracht op den gelaakte van toepassing geweest te zijn; ten minste was geheel *Berlijn*, met den Koning aan het hoofd, hoogst ontevreden, toen men den onberaden stap der hooggeschatte lievelinge vernam. Zij ontving naamlooze brieven, waarin men haar de menigvuldige feilen en ondeugden van haren uitverkorene ten naauwkeurigste afschilderde, waarin men de vroegere minnarijen van den wispelturige te harer kennis bragt; maar ELISABETH, nu eenmaal door de liefdebekoring van den jongen muzikant verwonnen, sloeg alle welgemeende raadslagen in den wind. MARA zelf schijnt alles aangewend te hebben, om den kwaden indruk van anderer raad door vleitaal en liefkozingen uit te wisschen. Op haren vierentwintigsten geboortedag in het jaar 1773 leverde zij bij den Koning het verzoek in om te mogen trouwen. FREDERIK antwoordde knorrig: »Zij is eene gekkin en moet tot *raison* gebragt worden; laat zij van den kerel maken wat zij wil, mits slechts niet haren man." — Na eene korte poos werd het verzoek herhaald; wederom een weigerend antwoord. Een half jaar verliep, en het verzoek kwam ten derden male in. Nu bewilligde de Koning, maar in uitdrukkingen, even zoo beleedigend voor de bruid als voor den bruidegom.

Reeds terstond kondigde ELISABETH's huwelijk zich onder ongunstige voorteekenen aan. MARA stelde zich in bezit van hare geldmiddelen, die zich bij de spaarzame zangeres sterk vermeerderd hadden, en verkwistte die zonder maat en perk.

Niet alleen dat hij kostbare feestgelagen gaf, die niet zelden in eene vechtpartij tusschen gastheer en gasten eindigden, maar hij offerde ook aanzienlijke sommen aan het spel, en onderhield, zonder dat zijne slaafs aan hem verknochte vrouw het minst daarvan vermoedde, eene danseres, die hij van het ballet had weggenomen. Door hem werd ELISABETH met de erbarmelijkheden, de intriguen en kabalen van het theaterleven bekend; hij schroomde niet, het edelaardig schepsel in eenen kring in te wijden, waarin hij zich van zijne vroegste jeugd bewogen had. Als vagebond had hij de planken betreden en als vagebond er op geleefd. ELISABETH werd nu in de krakeelen der bijzondere leden van het orkest met het personeel van den schouwburg gewikkeld, en moest aan al de twisten en kijverijen het oor leenen, welke de leden der koninklijke kapel tegen die der prinselijke verwekten. Welk een rustelooze echt! Onophoudelijk poogde zij oneenigheden te vereffenen, uitbarstende kampgevechten zonder schade af te leiden; somwijlen gelukte dit, niet altijd. Kwam zij dan afgemat naar huis, zoo wachtte haar het rijtuig, dat haar naar *Potsdam* moest brengen. Overhaast wierp zij zich in hare feestkleederen, zong met verstrooidheid, voldeed noch zichzelve noch anderen, en beefde den drempel van haar eigen huis weder te betreden, omdat zij niet zelden een' dronken lichtmis, haren man, daarop uitgestrekt vond liggen slapen. Diep in den nacht, nog gehuld in het geelzijden prachtgewaad, zoo als zij uit de koninklijke vertrekken gekomen was, hief zij, met hulp van den koetsier, wiens stilzwijgen zij kocht, den slapenden MARA van den grond, en droeg hem, al hare krachten inspannende, den tamelijk hoogen trap op tot in hare vertrekken, waar zij hem op een sopha nederlegde. Dit alles gebeurde in de diepste stilte, opdat niemand bemerken mogt, welk een martelaarsleven zij in haren huwelijksstaat moest lijden. In den schouwburg verschrikte hij haar door zijn luid applaudisseren, en dit onvoegzame gedrag had reeds de misbillijkende oplettendheid van den Koning gewekt. Menigmaal zong zij minder goed, dan zij anders gewoon was, alleen om het handgeklap en het kloppen van haren man, die ergens in eene verborgen loge haar spelen gadesloeg, te beletten. Bij deze gedurige spanning en gemoedsbeweging leed hare gezondheid. MARA raaskalde; want, wel verre van zichzelven als de oorzaak van dit zielelijden te beschouwen, schoof hij de schuld

daarvan op den Koning, op het publiek en op de met haar wedijverende zangers en zangeressen. Wanneer nu echter ELISABETH, zijn door hemzelven verwekte zelfbedrog moede, hem liet merken, dat hij en niemand anders van hare onpasselijkheden oorzaak was, zoo kon hij (deze gevaarlijke gaaf bezat hij in den hoogsten graad) eene volledige komedie voor haar spelen. Hij smolt in tranen, deed haar de teederste, hart en zinnen bedwelmendste verwijtingen, riep haar in het geheugen, hoe, bij het jongste zangfeest in de kerk, hij het geweest was, die, toen het hemelsche solo van hare lippen stroomde, in zwijm van onder de menigte was weggedragen, hoe zij hem door hare stem tot een ander mensch gemaakt had, tot een' bekeerden en boetvaardigen zondaar, dien berouw over de veelheid zijner dwaasheden en gebreken in den beklagelijksten toestand gedompeld had. Alsdan geloofde hem ELISABETH; zoo snel zij kon trok zij hare beschuldiging in, en troostte nu zelve den huichelaar. Na zulk een tooneel tastte MARA nog eens zoo diep in de geldcassette en liep lagchend met eene rol schijven weg. Zoo ongevoelig en onbedachtzaam was hij, dat hij voor zijne in de buurt bijeen zijnde vrienden de zoo even met zijne vrouw gespeelde klucht herhaalde, en eene spottende nabootsing gaf van de teedere liefdeklagten en geheel het mienenspel der arme zangeres.

Grootvorst PAUL van *Rusland*, die bewonderaar van FREDERIK's heldengrootheid, was naar *Berlijn* gekomen, en tot de feestelijkheden, welke men voor hem wilde aanrigten, behoorde ook eene groote opera, de *Armida* van JOMELLI, waarin MARA's vrouw de titelrol, en dus eene zeer vermoeijende partij, te zingen had. Op den ochtend van den dag der voorstelling liet zij melden, dat zij ziek was. De Koning zond naar haar huis, en deed haar zeggen, dat hij wenschte, dat zij gezond zou zijn. Zij liet antwoorden, dat zij in waarheid ernstig ziek was. Geheel *Berlijn* was in angstige verwachting, hoe het met de *Armida* zou afloopen. Zoo het scheen was een groote strijd op hand, dien de Koning met zijne eerste zangeres zou kampen; zou hij ook hier wel de zege behalen? Onrustige volkshoopen omgaven haar huis; men liep heen en weder; het was een gewigtige dag, een theater-schandaal der achttiende eeuw. Het hof hield zich bedaard; geen ander feest werd voor den avond aangezegd. De Koning had bepaald, dat Madame MARA zingen zou: wie had wel aan de vervulling van dit bevel durven twijfelen?

Middelerwijl was de avond gekomen. De Directeur der groote Opera schoot zijn volle hofkostuum aan, en verscheen in de voorzaal van het paleis met het berigt, dat Madame MARA nog altijd ziek was en er in volhardde ziek te blijven. Zij lag te bed, wilde niet opstaan, en vergeefs had men reeds alle middelen aangewend; smeekingen, vertoogen, bedreigingen, niets scheen te baten. De Koning gaf hierop zijne bevelen, en een half uur daarna stond er een rijtuig, met acht dragonders omgeven, voor het huis der zangeres, en de officier had order, om de zieke, wanneer het niet anders kon, zelfs met haar bed op het tooneel te brengen. — In het beschrijven van dezen gedenkwaardigen avond was de matrone gedurende hare latere jaren steeds zeer uitvoerig en woordenrijk. »Ik stond op," verhaalde zij eens in eenen vriendenkring te *Reval*, »ik tooide mij; maar de Hemel weet, welke gedachten van toorn en wraak destijds mijn hart vervulden! Ik zou den Koning, die mij tot op het bloed pijnigde, op dit oogenblik, waarin ik zijne dwingelandij en willekeur zoo wreedelijk moest ondervinden, den dolk, dien ik als *Armida* in mijnen gordel stak, koelbloedig in de borst hebben kunnen boren. Ik rilde, ik sidderde, toen ik mijne met goud geborduurde prachtkleederen omwierp en in mijne haarlokken een diadeem vlocht, dat, een honend teeken mijner onmagt, als gesmolten lood gloeijend mijn voorhoofd omklemde, en mijnen armen, door woedende hoofdpijn gefolterden schedel dreigde stuk te drukken. Ja, riep ik bij mijzelve, terwijl ik mijne tanden zamenbeet en aan mijne koortsachtig jagende polsaderen stilte gebood, zingen *zal* ik, maar zóó zingen als iemand doet, dien men er met de zweep toe drijft! Ik *zal* zingen; maar, verre dat mijne stem zijn oor zal kittelen, zal zij hem verschrikken, en hij zal in haar het beschamend verwijt hooren, dat ik, tegenover hem, in woorden niet kan uitdrukken! Op dit oogenblik haatte ik den Koning, ik haatte hem diep, onuitsprekelijk. Hij was in mijne oogen geheel de barbaar, die hij van den beginne en geheel zijn leven door geweest was, en dien slechts gekochte loftuitingen voor het verblind *Europa* logenachtig met glorieglans getooid hadden; hij was de booze geest mijns levens, die mij elken wensch mijner ziel ontzegd en mij duizend en duizend uren van het grievendst hartzeer hoonlagchend bereid had. Ik beefde van woede. In deze gemoedsstemming reed ik naar den schouwburg. Het volk liep te hoop, toen

het mijne dragonder-lijfwacht zag en mijn beschreid gelaat achter de glazen der koets gewaar werd. Sommigen deden eene poging, om achter op mijn rijtuig te springen; maar men liet niemand mij nabij komen. MARA was reeds aan den trap, om mij te ontvangen; doch ook hem liet men niet naderen. De officier had bevel, mij tot tusschen de zijschermen te geleiden en daar te blijven staan tot dat mijne aria beginnen zou en ik voor de voetlichten trad. Zoo stond ik dan met hem achter het voorste scherm; mijne armen zwaaiden heen en weder; mijne kniën knikten; mijn waaijer brak, en de koorts schudde mij zoo heftig, dat, toen ik een oogenblik was gaan zitten, de hielen mijner schoenen de maat sloegen tot de symphonie, waarmede de opera een begin neemt. De Koning deed vragen, of ik er was; toen men dit met ja beantwoord had, was hij tevreden. Prinses AMALIE zond haren kleinen kamerpaadje, en dit knaapje, dat lieftallig als een Amor was, gaf mij van harentwege een doosje met krampstillende pastilles. Ik nam er eenige van en liet toen de doos vallen, want mijne handen konden haar niet vasthouden. Mijn dokter vertoonde zich op eenigen afstand; hij zag er bleek uit, want hij was zeer voor mij bezorgd. Mijne vaste overtuiging was ook, dat dit de laatste avond van mijn leven zou zijn. Ik sloeg het oog op het tooneel, en als in een' droom zweefden de meisjes, die *Rinaldo* omgeven, mij voor het gezigt; ik zag ze voor spooksels aan, die om mijn graf dansten. Thans moest ik naar buiten. Ik zong de bravour-aria mat en stotterend — het eerste bedrijf liep ten einde. Reeds toen begon het mij leed te doen, dat ik zoo slecht moest zingen: mijne eerzucht ontwaakte, en met dit ontwaken verflaauwden mijn toorn en mijne verbittering. In de aria van het tweede bedrijf: *Misere me!* stortte ik geheel mijn treurig, diep ter neder gedrukt hart uit; ik had mijnen pijniger wel willen toeroepen: »Nu, daar hebt gij dan wat gij wilt! daar sta ik en zing — maar geeft u dat nu genoegen, tiran?" Alles was stil als in een' grafkelder, toen ik zoo innig droef mijne stervende toonen uitademde; de vele kaarsen, de vele orden, de rijkgetooide dames, alles stil, als bij eene doodstraf. Ik wendde het oog naar de loge der Prinses — zij was er niet; misschien had zij gevreesd, mij onder mijn lijden te zien bezwijken, en was, om niet getuige van zoo beklagelijk een' val te zijn, niet verschenen. MARA stond in het orkest; zijn

gelaat gloeide; hij maakte heftige gebaren; een policiebeambte stond digt achter hem. Ik kon in mijn besluit niet volharden; hoe dieper ik in het bad des gezangs steeg, hoe bruisender de toongolven om mijne borst sloegen, des te meer voelde ik mijne ziekte wijken. Ook de ijdelheid verhief hare stem. »Hoe!" riep ik bij mijzelve, »zal dan de vreemde Prins, die uit een zoo afgelegen land komt, geene gelegenheid hebben, uwe hooge vermaardheid uit eigene ervarenis te kunnen bevestigen? Wilt gij, dat hij overal, waar hij komt, zal zeggen: »Die Madame MARA is toch in geenen deele de voortreffelijke zangeres, waarvoor zij doorgaat!" In deze stemming nu kwam het heerlijke duo, waarin ik, tot *Rinaldo* gewend, moest zingen: *dove corri o Rinaldo?* — en nu verhief ik mijne stem, doch nog altijd niet tot hare grootste sterkte. Eerst later, toen ik de vlammende woorden uitriep: *Viva felice! Indegno, perfido, traditore!* geraakte ik, als eene vliedende Koningin, met nawapperenden purpermantel, op het toppunt mijner stem en bragt alles in verrukking. Ik zag, hoe de Grootvorst zich ver over den rand zijner loge uitstrekte en mij bijval toewenkte: ik zag en hoorde onrustige beweging en gefluister in de loges, zoo als zulks gewoonlijk door hoog opgedreven geestdrift verwekt wordt, eene den zanger hoogstaangename onrust. Ik verliet den schouwburg, en was verscheidene dagen lang tot stervens toe ziek. — Zoo begon en zoo verliep deze merkwaardige avond."

Er is veel gesproken van de eigenzinnigheid en van de trotsche laatdunkendheid van Madame MARA; doch in allen gevalle waren deze gebreken van haar karakter, zoo die haar inderdaad aankleefden, niet groot, althans lang niet zoo in het oog vallend en lastig voor het publiek als bij de later gekomene Madame CATALANI; en waarlijk, de aanmatigingen onzer tegenwoordige zangeressen gaan dit alles nog te boven. Hoe dit intusschen ook zij, zoo moeten wij hier toch gewag maken van een voorval, dat haar in *Engeland* de blaam van eigenzinnigheid en gebrek aan eerbied voor het publiek op den hals haalde. De schouwburg te *Oxford* doet aanzoek, om ook op zijn tooneel de te *Londen* zoo hooggeroemde zangeres een bewijs harer kunst te mogen zien geven. Op eene herhaalde uitnoodiging daartoe komt zij werkelijk en treedt in eene zeer vermoeijende partij op; zij zong namelijk eene aria, die, zoo in voordragt als in lengte en in de kunst der passages,

tot het uitstekendste, maar ook tot het moeijelijkste behoorde, dat hare stem in staat was te volbrengen. Dit weet men — en ook van *Londen* weet men, dat de zangeres muzijkstukken van dezen aard nimmer herhaalt, omdat dit haar te zeer afmat. Desniettegenstaande wordt, zoodra zij geëindigd heeft, een donderend geroep van *da capo* aangeheven. Uiterst verbaasd, blijft zij zwijgend staan — men raast, men woedt; zij wil zich verontschuldigen; men laat haar niet te woord komen; eindelijk verlaat zij, en wel vol verontwaardiging, het tooneel, in hare gemoedsbeweging vergetende, dat men het publiek nimmer den rug mag toekeeren, maar zich met eenige behendigheid zijwaarts tusschen de schermen moet schuiven. Hernieuwd gedruisch; andermaal wordt er geklopt en gestampt. Toen zij in het tweede bedrijf optreedt, wil men haar niet tot voordragt laten komen; eindelijk breekt hare stem door, en toen zij gezongen heeft — men denke wat dit voor eene MARA was! — wordt zij door *John Bull* uitgefloten. Dit was te veel; bevend van woede en bijna bezwijmend valt zij op eenen stoel. Eene nieuwe onvergeeflijke onvoegzaamheid; want eene actrice mag op het tooneel niet zitten, wanneer hare rol dit niet vereischt. Onder luid en toornig geroep en het woedendst gefluit valt het gordijn. Des anderen daags behelst de *Oxforder* courant een berigt, waarin de Kanselier der Universiteit, in de volle magt van zijn ambt, de zangeres verbiedt, immer weder de stad met hare tegenwoordigheid lastig te vallen. Het opstel eindigt met de woorden: »De onmanierlijkheid van Madame MARA heeft reeds hier en daar klagten verwekt; daar echter nu de *Oxforders* hare leermeesters geworden zijn, is het te hopen, dat zij thans op het punt is, om de laatste hand aan hare opvoeding te leggen." Madame MARA deed daarentegen in de courant plaatsen: »Een aanval van pleuris, die mij reeds te *Berlijn* getroffen heeft, verbiedt mij zoo aanhoudend te zingen en ook zoo lang te staan; en daar mij nog nimmer eene stellige verordening over staan en zitten onder het oog gekomen is, geloof ik eene zoo minachtende en onregtmatige behandeling, als ik ondervonden heb, niet te hebben verdiend. De Heer Doctor CHAMPMAN (dit was de Kanselier) kan zich intusschen van mijne welwillendheid verzekerd houden." — ELISABETH was zoo wijs, dat zij besloot het publiek te voorkomen en het te verlaten, eer het haar verliet. Haar laatste

concert te *Londen*, met hetwelk zij afscheid nam, bragt haar zevenduizend thalers op. Zij ging naar *Parijs;* maar die stad, welke, hierin aan Saturnus gelijk, die zijn eigene kinderen verslindt, de beroemdheden, die zij zelve geschapen heeft, weder vernietigt, oefende ook beulsambt aan de beroemdheid van Madame MARA. De boosaardige schrijfpen van den kunstregter GEOFFROY verkondigde der wereld het eerst, dat de stem der beroemde zangeres aan het afnemen was. Zij zong in de groote Opera, en GEOFFROY berigtte er van: »Madame MARA heeft alleruitmuntendst gezongen; niemand twijfelt hieraan, ofschoon niemand iets gehoord heeft."

Het jaar 1804 zag haar te *Petersburg*, het volgende te *Moskou*. Zonderling mag het voorkomen, dat zij het plan vormde, hare dagen in de vreemde Czarenstad te eindigen. Tot dit besluit hadden haar dierbare banden van kennis en vriendschap bewogen, welke zij te *Moskou* aanknoopte. Met het door haar bespaarde geld kocht zij zich een huis en een landgoed in de nabijheid der stad. Doch de fakkel des oorlogs schitterde en zengde al nader en nader. *Moskou's* brand verdreef de oude van zwerven moede kunstenares. Zij kwam naar *Estland* terug en woonde deels te *Reval*, deels op het land in de kasteelen van den adel. Om Madame CATALANI te hooren, deed zij nog in hoogen ouderdom eene reis naar *Duitschland;* maar zij kwam ziek en onvoldaan terug. De roem van het nieuwe gesternte had haar — daar zij oordeelde dat die roem niet regtmatig verworven was — met een gevoel van bitterheid en van verongelijking vervuld. Van nu af aan bragt zij, in landelijke afzondering, nabij het vrouwenstift *Finn*, in *Estland*, op het landgoed van den *Estlandschen* Baron KAULBARS wonende, in wiens beminnelijke en talentvolle dochter zij eene harer uitmuntendste scholieren opkweekte, onafgebroken gelukkige en zorgvrije dagen door, omgeven door een' kring van edeldenkende menschen, die haar de in de *Duitsche* provinciën zoo welwillend en rijkelijk geoefende gastvrijheid in de ruimste mate bewezen. Te *Reval* vierde zij den 23 Februarij 1831 haren drieëntachtigsten jaardag, op welken zij van GÖTHE's hand eenige versregels ontving, welke wij hier willen laten volgen:

AAN MADAME MARA
BIJ HAAR BLIJDE VERJARINGSFEEST.
(*Weimar* 1831.)

Sangreich war Dein Ehrenweg,
Jede Brust erweiternd;
Sang auch ich auf Pfad und Steg,
Müh' und Schritt erheiternd.
Nah dem Ziele denk ich heut
Jener Zeit, der Süssen;
Fühle mit, wie mich's erfreut,
Segnend Dich zu grüssen. (*)

Zestig jaren vroeger, op denzelfden dag, had de jonge student GÖTHE te *Leipzig* Mejufvrouw SCHMÄHLING bezongen. Waarlijk een ongemeen blijk van welwillende standvastigheid in edel vriendschapsgevoel. Hoe verschillend en wederom hoe gelijk waren deze zestig jaren over de hoofden dezer beide beroemde menschen heengegaan; gelijk in zoo verre, dat aan beide voor hun doen en werken de bijval der wereld rijkelijk ten deel geworden was! Madame MARA leefde nog omtrent twee jaren en overleed den 20 Januarij 1833.

(*) Zangrijk, eervol was uw baan,
Ziel en zinnen streelend;
'k Hief ook menig liedjen aan,
Zorg en kommer heelend.
't Doel genaderd, kan die tijd
Nog mijn leed verzoeten;
Gij gevoelt, hoe 't mij verblijdt,
Zeegnend u te groeten.

DE SLAVENJAGT.

(*Vervolg en slot van bl.* 544.)

Het vermelde ontwerp met al de bijzonderheden daarvan strookte zoo volkomen met het ondernemend, stout en tevens listig karakter van den jongen *Spanjaard* en met zijne neiging voor al wat avontuurlijk was, dat hij niet afsloeg, ja

zelfs niet aarzelde, er toe over te gaan. Het overige van den avond werd door beide de verbondenen doorgebragt met al de omstandigheden der uitvoering te beramen; zij begaven zich echter vroegtijdig ter rust, want de volgende dag beloofde er een van veel drukte en werkzaamheid te worden. Evenwel, zij werden vroeger nog gewekt, dan zij gedacht hadden, doordien zich van den kant der *Neger*-loods een luid geschreeuw verhief. Vreezende dat er een ongeluk gebeurd was, snelden zij naar buiten, om de reden te vernemen, en vonden nu, dat *Tio* JORJE's slaven, aan welke het bewaken der gevangenen opgedragen was, als gewoonlijk tegen slapenstijd op hunne posten gegaan waren; doch de *Fellatah*-prins, wien men verzuimd had de handboeijen weder aan te doen, maakte zich deze meerdere vrijheid en eenig gebrek aan waakzaamheid ten nutte, om de keten, die hem aan zijnen lijdensmakker hechtte, te breken en de vlugt te nemen. De schuldige wachters, die met regt de gramschap van hunnen meester vreesden, hadden nu begonnen, de achtergeblevene *Fellatahs* met de zweep te kastijden, om op deze wijs een blijk van hunnen ijver te geven. Dit bewijs was echter hunnen heer geenszins genoeg; want niet zoodra had hij vernomen, wat er gebeurd was, of hij greep eene in de loods hangende zweep, uit riemen van rivierpaards- en rhinoceros-vel zaamgestrengeld, en begon daarmede, onder vreeselijke vloeken, de naakte ruggen en armen der nalatige wachters zoo onbarmhartig te kastijden, dat zij van pijn zich wrongen en kermden. Gedurende deze tuchtiging hadden *Tio* JORJE's trekken zulk eene duivelachtige uitdrukking aangenomen, dat JUAN MOREDA zelf er van schrikte.

»Waarom zweept gij die onnoozele domooren zoo, *Tio*, en slaat niet liever handen aan het werk?" riep onze zeeman den oude toe; »terwijl gij hier zammelt, ontkomt die guit van een' *Fellatah*."

»Daar ben ik niet bang voor," zei de slavenhandelaar, maar hing toch tevens, daar intusschen zijne woede min of meer bekoeld was, zijne zweep weder op. »Wij hebben nog tijds genoeg om hem weder in te halen, eer de booten van het schip hier kunnen zijn. Zijt gij een liefhebber van de jagt, *Don* JUAN, zoo kunt gij er thans tot tijdverdrijf eene bijwonen, gelijk wij die op de *Negers* houden."

»Met hart en ziel, oom REINHOLD," zei JUAN; »nu zullen wij eens zien, wat de honden, waarop gij u zoo veel laat voorstaan, werkelijk waard zijn. Denkt gij, dat zij den *Fellatah* zullen weten op te sporen?"

»Gij zult er de proef van zien," hernam JORJE. »Haalt de honden hier, gij zwarte rekels!" De verschrikte slaven gehoorzaamden met zulk eene haast, dat zij in het loopen over elkander heen tuimelden, en bragten uit eene kleine leemen hut twee bloedhonden van het echte Afrikaansche ras te voorschijn, dat voor het schoonste in heel de wereld gehouden wordt. Zij waren meer dan twee voet hoog en hun ligchaam had de fraaiste evenredigheid; beide schenen van gelijke sterkte en snelheid; dit bleek uit hunne gelijkmatig uitpuilende spieren; hunne kleur speelde in het roodachtig gele, en ging naar het kruis bijna over in zwart; elk had voor het voorhoofd eene witte vlek; hun fijne smalle snoet en opwaarts gebogen wijde neusgaten bewezen de echtheid van het ras en de scherpte van hunnen reuk; hunne ooren waren niet lang, maar zacht en nederhangend; gewoonlijk was de uitdrukking van hun oog dof en strak, maar in de drift der jagt vlamde het van eene sombere woede. Toen de slavenkoopman hen aan de lijn had, kwispelden en jankten zij, stonden tegen hem op, likten zijne hand, en schenen op allerlei wijze hem hunne blijdschap te kennen te geven, dat zij nu eens iets te doen zouden krijgen; maar toen zij JUAN MOREDA in het oog kregen, knorden zij luid, blaften hem heftig aan, en schoten op hem toe, zoo ver de lijn het hun veroorloofde. Deze uitbarsting van hun mistrouwen en wildheid kwam zoo snel, dat JUAN verschrikt terugdeinsde en toornig uitriep: »Hel en duivel, *Tio* JORJE, vindt gij er pleizier in, uwe verwenschte honden tot de jagt op uwe kennissen af te rigten?" — »In geenen deele, mijn goede jongen," hernam JORJE met een' spotlach; »dat is maar zoo een gril van die beesten, maar tevens geen goed voorteeken voor u, JUAN! Wanneer de honden van zelf en zonder reden tegen eenen vreemde beginnen te blaffen, beteekent het altijd, dat hij niet goed aan zijn eind zal komen. Dit weet ik uit eene lange ondervinding, die mij nog nooit bedrogen heeft."

JUAN was bijgeloovig, gelijk de meeste varensgezellen het zijn; daarom verschoot plotseling zijne kleur. »Gij wilt zeker ten ontijde scherts met mij drijven, oom REINHOLD!" zei

hij, zich vermannende; »doch wij hebben geen' tijd te verliezen; laat ze los!"

De slavenhandelaar riep nu om de handboeijen, welke de voortvlugtige *Fellatah* gedragen en om het brok mat, waarop hij gezeten had, en hield beide den honden voor. Toen zij het een en het ander genoeg besnuffeld hadden, bragt hij hen op de plaats, in de loods, waar de gevangene zich had opgehouden, en maakte vervolgens de lijn van hunne halsbanden los. Met den snoet op den grond beschreven de honden eenige kringen rondom dit punt, tot dat het luide blaffen van den een' blijk gaf, dat hij het spoor gevonden had. Beide sloegen nu eene westelijke rigting in, gevolgd door JUAN en de meeste huisslaven van *Tio* JORJE, die met de overigen tot bewaking der loods achterbleef.

In het begin scheen het spoor reeds tamelijk koud te zijn; de honden hadden weinig lucht en gingen slechts langzaam en met tusschenpoozen voorwaarts. Doch na een eind wegs van ongeveer anderhalf uren gaans bereikten zij eene van boomen bevrijde en met gras begroeide plek in het bosch, rondom tusschen digt geboomte ingesloten. Hier scheen de vlugteling, zich nu veilig wanende, eene wijl gerust te hebben, om zijne door de zware ijzers zaamgekromde leden een weinig uit te rekken en nieuwe krachten tot zijne verdere reis te verzamelen. Het aanslaan der honden had hem waarschijnlijk met schrik uit zijne vermeende veiligheid opgejaagd; want van nu af aan werd het spoor versch en warm, en de honden snelden zoo ras voorwaarts, dat JUAN en de slaven hen naauwelijks volgen konden. Eindelijk werd, op eene plaats, waar het pad door eene lichtere plek in de digte struiken liep, de *Fellatah* in de verte zigtbaar, en de honden vlogen hem met versterkt bloeddorstig blaffen na, dat voor een oogenblik den vlugteling verschrikt deed stilstaan en omzien, en hem toen ijlings zijnen loop deed versnellen.

»De *Rio Angra!* de *Rio Angra!* Hij zal dien bereiken, er over zwemmen en ons ontsnappen!" riep de tolk, die steeds in JUAN's nabijheid gebleven was, in het Portugeesch. »De zwarten in *Angra* zullen hem houden en ter bekoming van losgeld naar *Kano* zenden."

Toen JUAN dit hoorde, hitste hij door toeroep de honden nog sterker aan en sprong zelf zoo snel voorwaarts, dat hij de *Negers* weldra achter zich liet; doch het was te laat. Toen

hij den oever der breede rivier bereikte, was de *Fellatah* er reeds half over, en kliefde met geweldige slagen de golven. Vruchteloos poogde JUAN de honden in het water te drijven, om den zwemmer te achterhalen. Zij weigerden volstrekt te water te gaan, en kropen, toen hij hen er met geweld wilde instooten, jankend van den oever weg, ofschoon hunne vlammende blikken den zwemmenden *Neger* bleven vervolgen.

» Keer terug, *Fellatah*, of ik schiet!" riep de woedende zeeman, terwijl hij eene zijner lange pistolen uit den gordel rukte en op den vlugteling aanlegde. Deze zag om, merkte uit JUAN's gebaren zijn oogmerk, en liet een luid spotgelach hooren, terwijl hij zijne pogingen verdubbelde om den overkant te bereiken; want hij wist wel, dat zijn leven en gezonde ledematen den blanken man van te veel waarde waren, dan dat hij daarvoor in ernst behoefde te vreezen.

Doch JUAN's schreeuwen had den magtigen monarch dier wateren uit zijne sluimering gewekt. De *Negers*, die thans mede den oever bereikt hadden, zagen midden in den stroom het onheilspellend rimpelen van een' flaauwen golfrug, die het spoor aanduidde van den tot het grijpen zijner prooi toesnellenden krokodil. » Kaiman! kaiman!" riepen zij met ontzetting. De arme vlugteling had blijkbaar deze waarschuwing verstaan; want met krampachtige inspanning wendde hij zijne laatste krachten aan, om den wal te bereiken. Doch het was reeds geen tijd meer. Nog weinige vademen was hij van den oever, die hem redden moest, verwijderd, toen zij, die hem van de andere zijde gadesloegen, hem eensklaps de armen boven het hoofd uit het water zagen opsteken, onder het uiten van een' jammerkreet, die allen, welke het hoorden, het bloed in de aderen deed stollen. Eer zij weder adem konden halen, was hij verdwenen. Een groote luchtblaas, een versche bloedstroom steeg naar de bewogen oppervlakte en werd vervolgens door den gang des waters verdeeld en verder gedreven. Een oogenblik daarna vloot de rivier weder even zacht en rustig, alsof er niets was voorgevallen.

JUAN MOREDA zond den dommen joris, gelijk hij hem noemde, die, om aan eene lange gevangenschap vol kwelling en ellende te ontkomen, zich dus den schrikkelijksten dood in den armen geworpen had, een paar verwenschingen achter na, en snelde vervolgens naar huis, om *Tio* JORJE van de slechte uitkomst zijner slavenjagt kennis te geven.

Slechts weinig tijds schoot hem hiertoe over, want de booten van den schooner waren, onder opzigt van den eersten stuurman, tevens met de kano's van Koning BENDSCHIJE, reeds op de landingsplaats aangekomen, en er moest met den uitersten spoed gewerkt worden, wilde men de slaven nog vóór het vallen van den nacht aan boord van den schooner overgebragt hebben. MACARAO, de kapitein en eigenaar van dat vaartuig, was namelijk voornemens de baar of zandbank voor den mond der rivier met het begin der eb, kort na middernacht, over te steken, aangezien de Britsche kruiser, die tot nogtoe de invaart bewaakt had, juist was weggezeild, om een ander slavenschip na te jagen. Derhalve spande men alle krachten in, om de inscheping te bespoedigen, en kort vóór zonsondergang verliet de laatste bootvol, onder bevel van onzen JUAN, de woonplaats van den slavenkooper. De beide bondgenooten drukten elkander tot afscheid de hand, onder het wisselen van een paar veelbeteekenende blikken, die ongelukkiglijk aan het waakzaam oog der achterdochtige *Portugezen* niet ontsnapten.

Den volgenden morgen, kort vóór het aanbreken van den dag, werd de slavenhandelaar gewekt door een geweldig bonzen met geweerkolven op zijne deur, gepaard aan het verward geschreeuw eener menigte stemmen. De reden van dit nachtrumoer maar al te wel bevroedende, trad hij bedaard naar buiten, en vond zijnen ouden bekende, kapitein MACARAO, met een half dozijn matrozen en een' drom zwarte kroeskoppen van Koning BENDSCHIJE's onderdanen bij zich. De eerstgemelde, een reusachtig groote, woeste, geelkleurige *Portugees*, met een arglistig lachje om de lippen, toonde zich overmatig en onnatuurlijk beleefd, terwijl hij den slavenkoopman op deze wijze aansprak:

» Het doet mij onuitsprekelijk leed, *Senhor*, dat ik op zoo vroegtijdig en ongewoon een uur uwe nachtrust moet komen storen: doch zoo gij slechts de goedheid wilt hebben, mij naauwkeurig de plaats in uw huis te beschrijven, waar gij mijnen schelm van een' bootsman JUAN MOREDA verborgen houdt, zoo kunt gij mij de onaangename noodzakelijkheid besparen, eene brandgranaat in uwe woning te werpen, om er hem met vuur en rook uit te drijven."

» Allerbeste vriend!" hernam *Tio* JORJE zoo bedaard en beleefd mogelijk: » op mijn woord ik weet niets van uwen bootsman, die reeds vóór zonsondergang naar uw schip ver-

trokken is. Doch hebt gij, omtrent hetgeen ik zeg, de minste achterdocht, zoo doorzoek vrij mijn huis, of ook steek het in brand, zoo dat genoegen doet. Ik zal er u niet het minst in verhinderen."

» O, ten hoogste verpligt; gij zijt waarlijk al te vriendelijk!" hernam de *Portugees*. » Uit uwe betuiging en gedrag mag ik dus veilig onderstellen, dat gij ons gaarne met alle middelen, waarover gij beschikken kunt, wilt bijstaan, om den weglooper magtig te worden."

» Ongetwijfeld, met alles wat ik vermag, *Senhor*," hernam de slavenkooper; » zoudt gij daaraan kunnen twijfelen?"

» Zoo zoudt gij dan wel de goedheid willen hebben, mij voor een paar uurtjes uwe honden te leenen?" vroeg MACARAO.

» De honden!" riep *Tio* JORJE, thans inderdaad verschrikt. » Gij zult hem toch niet met honden willen jagen, alsof hij een *Neger* was?"

» Ja zeker, vriendlief! zeker wil ik dat," zeî de kapitein al lagchende; » ik ben zeker genoeg, dat uwe honden hem geen leed zullen doen. maar hem slechts zoo een beetje in den nek zullen vasthouden, tot dat ik kom."

» Dat zou ik niet durven verzekeren," hernam bedenkelijk de slavenkoopman. » Gisteren, toen ik ze, om den *Fellatah* te jagen, losliet, sprongen zij op JUAN aan. Zij hebben een' tegenzin tegen hem, en het zou mij leed doen als gij ze op hem aanhitstet. Geloof mij, in dat geval zou hij verloren zijn." Blijkbaar meende de oude man het met deze bedenking zoo ernstig, dat MACARAO een oogenblik aarzelde; weldra echter zeide hij:

» De schurk is er zelf schuld aan, indien zijn leven gevaar loopt; hij heeft het niemand te wijten dan zich zelven. Maar wij hebben geen' tijd meer te verliezen. » Hier met de honden!" graauwde hij *Tio* JORJE's slaven toe. Deze zagen hunnen heer vragend aan, en daar hij niet waagde het bevel te herroepen, haalden zij de dieren naar buiten. Toen men ze bij MACARAO bragt, blaften en jankten zij van vreugd en kwispelden hem te gemoet, zoodat men bijna gezegd zou hebben, dat zij in hem een' ouden bekende wederzagen en daarover hunne blijdschap te kennen gaven.

» Maar hoe zult gij hen nu op het spoor brengen?" vroeg *Tio* JORJE; » ik bezit hier niets van JUAN."

Ik mag hetgeen gij daar verzekert niet tegenspreken.

want dat zou onbeleefd zijn," hernam MARACAO; » maar gelukkigerwijs ben ik zelf van het noodige voorzien." Dit zeggende opende hij een bundeltje, dat zorgvuldig in een' doek geknoopt en door een' der matrozen medegebragt was, en wierp een paar schoenen, die eerst sedert kort gedragen schenen, aan de honden voor. Nadat zij die met drift besnuffeld hadden, stieten beide te gelijker tijd snel een luid geblaf uit, als duidelijk teeken, dat zij ze herkend hadden, renden daarop in een' wijden kring rondom het huis, en sloegen toen plotseling wederom den weg naar het westen in. MACARAO en al zijn volk, benevens de *Negers*, die pas met hem konde houden, volgden de dieren op den voet en opende den jagt.

Het spoor voerde regtstreeks naar het hout, waarin de ongelukkige *Fellatah* zich het eerst verborgen had. Werkelijk had de slavenhandelaar aan zijnen bondgenoot deze plek als eene geschikte schuilplaats aangeduid, om er zich op te houden tot dat zijn schip de rivier verlaten zou hebben; hij had hem ook beloofd hem door eenen bode terstond berigt toe te zenden, bijaldien MACARAO den omtrek naar hem mogt doorzoeken, ten einde hij in dat geval over den *Angra* zou kunnen vlugten, waar hij veilig zijn zou. Geen van hen beide had het minste vermoeden, dat MACARAO de honden zou gebruiken, daar men bij menschengeheugen en om menigerlei redenen tot dit middel nimmer zijne toevlugt genomen had, om eenen blanke te vangen. Zoo kwam het dan, dat JUAN de nadering zijner vervolgers eerst bemerkte, toen het blaffen der honden op het smalle pad door de wildernis in zijn oor klonk. De jonge *Spanjaard* sprong van zijn grasleger op, en vlood met ongemeene snelheid naar den oever, waar, gelijk hij wel wist, op bevel van *Tio* JORJE, een kano voor hem gereed lag. Onmogelijk kon het anders, of de herinnering aan het ongelukkige lot, dat op den vorigen morgen den armen *Neger* getroffen had, en de gelijkheid van beider toestand kwam hem voor den geest, inzonderheid toen hij, het einde eener lange en smalle open plek in het woud bereikt hebbende en omziende, zijne vervolgers aan het andere einde daarvan te voorschijn komen zag. Op hetzelfde oogenblik herkenden ook zij hem, en de honden, heftig aanslaande, renden met zulk eene snelheid voorwaarts, dat MACARAO hen bijna uit het oog verloor. Toen hij de rivier bereikte, zag hij hen aan den oever staan en woedend

den vlugteling nablaffen, die, regtop in het voorste gedeelte van de kano staande, met al de kracht der wanhoop zijn vaartuig voortstuwde, en reeds het midden van den stroom bereikt had.

» Keerom, schurk!" riep de kapitein hem toe. » JUAN MOREDA, gij kent mij," voegde hij er met een' vreeselijken vloek bij en legde de korte buks, welke hij droeg, aan den schouder; » maakt gij niet oogenblikkelijk een' bijlegger, zoo jaag ik u een' kogel door het lijf."

De vlugteling keek zoo angstig rondom zich, alsof hij den afstand met zijn oog wilde meten en daarnaar zijn besluit regelen; de berekening moest naar zijn genoegen uitgevallen zijn, want stout en fier riep hij zijnen bedreiger toe: » schiet maar, schurk, en doe wat gij niet laten kunt!" welken uitroep hij daarenboven met een' vloed van scheldwoorden verzeld deed gaan.

Doch nog had hij niet uitgesproken, toen iets gebeurde, waarop hij in het geheel niet verdacht was. Een groote boom, vermoedelijk bij een geweldig opzwellen der rivier uit de hoogere streken langs haar bed losgewoeld, had zich hier midden in het stroombed vastgezet en zijne wortelen diep in den modder gegraven, terwijl zijne takken tot aan den waterspiegel opwaarts staken. JUAN, met zijn aangezigt naar zijne vervolgers gekeerd rustig voortroeijende, had, zonder het te bemerken, zijne kano regt op dezen hinderpaal aangedreven. De stoot, welken het schuitje kreeg, was zoo hevig, dat hij er uitgeslingerd werd, en toen hij weder boven kwam zag hij, dat de sterke rivierstroom hem reeds een eind wegs van de kano, die nog in de boomtakken vastzat, had weggedreven. Eerst deed hij eene wanhopige poging, om de boot weder te bereiken, doch zag spoedig, dat hem dit, bij de sterk loopende eb, die de afstrooming nog versnelde, onmogelijk zou zijn. Hij wendde zich dus al zwemmende naar den overkant; doch op dit oogenblik liet zich weder de onheilspellende kleine draaigolving van het water bespeuren, en met ontzetting hieven de *Negers* andermaal hun' waarschuwingskreet: » kaiman! kaiman!" aan.

Ook ditmaal was het weder te laat. Het vreeselijk tooneel, waarvan de ongelukkige zwemmer den vorigen morgen zelf getuige geweest was, herhaalde zich. Met de krachtsinspanning der wanhoop kliefde hij het water, om den oever te bereiken; op eenmaal echter sloeg hij de armen in de

hoogte, stootte een' zielverscheurenden schreeuw uit, en de golven, rood geverwd door zijn bloed, sloegen over hem zamen. Zij, die aan den oever getuigen van het schriktooneel waren, stonden als versteend; eene ijskoude rilling ging hun door merg en been, en een van hen, een Portugesche matroos, was door het ontzettend sterflot van zijnen kameraad zoo geweldig aangedaan, dat hij de heilige gelofte aflegde, dit schandelijk bedrijf zoodra hij kon te verlaten. Hij hield woord, en vele jaren daarna, terwijl hij als eerlijk zeeman op een Engelsch koopvaardijschip diende, heeft hij aan eenen medgezel de bijzonderheden van het geval verhaald, dat hem het besluit had doen nemen, om de afschuwelijke kostwinning, waarin JUAN MOREDA zulk een verschrikkelijk, ofschoon niet onverdiend levenseinde gevonden had, vaarwel te zeggen.

AANBOD TOT NEGERJAGT.

In eene Noord-Amerikaansche Courant, het *Maddison-Journal*, die te *Richmont* het licht ziet, vindt men de volgende menschlievende advertentie van zekeren JAMES W. HALL: »Ik bied mij aan, om te allen tijde met een koppel honden voortvlugtige *Negers* te jagen. De honden zijn er zeer goed op afgerigt en in geheel het kerspel bekend. Mijne voorwaarden zijn: Vijf dollars per dag voor het nasporen op den voet, onverschillig of de *Neger* achterhaald worde of niet. Is het spoor nog geene twaalf uren oud, en wordt de *Neger* niet gekregen, zoo reken ik voor mijne moeite niets. Voor een' gevatten *Neger* neem ik vijfentwintig dollars, maar in dat geval niets voor het jagen."

LOUIS-PHILIPPE IN ZWITSERLAND.

Menigmaal is in dagbladen en gedenkschriften gewag gemaakt van het verblijf, gedurende den ergsten tijd van het Fransche schrikbewind door LOUIS-PHILIPPE, toen nog slechts Hertog van *Chartres*, in *Zwitserland* gehouden, en van de bijzonderheid, dat hij daar het ambt van schoolmeester bekleed heeft. In een werk van den Heer J. W. APPELL, *Fragmente aus der Schweitz*, vindt men hieromtrent eenige bijzonderheden verhaald hebbende, hoe te

Reichenau, twee uren gaans voorbij *Chur* of *Coira*, de hoofdstad van *Graauwbunderland*, aan de zamenvloeijing van den *Voor-* en *Achter-Rijn*, een slot van den Kolonel VON PLANTA gelegen is, gaat de schrijver der *Fragmenten* aldus voort:

Tegen het eind der vorige eeuw was er in dit gebouw een beroemd Instituut gevestigd, hetwelk Burgemeester VON TSCHARNER van *Chur* had opgerigt. BENJAMIN CONSTANT is leerling in dit Instituut geweest, en onder anderen was ook ZSCHOKKE er onderwijzer.

Op zekeren avond der maand October van het jaar 1798 — het begon reeds donker te worden — klopte aan de deur van dit gebouw een jong mensch, die aan zijn' stok een bundeltje op den rug droeg en eene zware dagreis scheen afgelegd te hebben, want hij was blijkbaar uiterst vermoeid. Hij vroeg naar den toenmaligen bestuurder van het Instituut, den Heer VON JOST, maar deed zulks in een zoo gebroken Duitsch, dat de scholieren, die op het plein verzameld waren en hem nieuwsgierig omgaven, terstond in hem eenen *Franschman* vermoedden.

Voor den Directeur gebragt, gaf de vreemdeling dezen een' door Generaal MONTESQUIOU geschreven brief van aanbeveling over, die van den volgenden inhoud was: »Ik maak u in brenger dezes met een' jongman bekend, die, door de mannen van het schrikbewind vervolgd, in uw stille *Reichenau* eene veilige wijkplaats wenscht te vinden. Een tijdlang heeft hij te *Zug* gewoond, daarna bij mij te *Bremgarten*, doch hoopt nu in de bergen van *Rhetie* meer op den duur verblijf en veiligheid te vinden. Zijne uitstekende bedrevenheid in de meetkunst en de Fransche taal bevelen hem tot de onderwijzersplaats aan, die, volgens de openbare dagbladen, bij u vakant moet zijn. Neem hem op, mijn wakkere krijgskameraad, die in de Zwitsersche garde en bij mijne armee in *Savoije* zoo dapper gestreden hebt! Ik weet, gij zult het doen, en zulks nog te gereeder, wanneer ik u tevens met zijn' persoon bekend maak. Het is de jonge Hertog van *Chartres*, de zoon van den Hertog van *Orleans*. Gelijk gij weten zult, had hij, als Generaal van divisie, onder den naam van den jongen EGALITÉ, in het Republikeinsche leger met eer gevochten, doch heeft voor de vervolging van het bloeddorstige Committé *du salut public* moeten vlugten, en zoekt

nu bescherming in het onzijdige *Zwitserland;* ik hoop, hij zal ze ook bij u vinden.

MONTESQUIOU."

De Heer VON JOST toonde zich volgaarne bereid, aan het verlangen van den Generaal te voldoen, zoodra hij den medeeigenaar van het Instituut, den Heer VON TSCHARNER, en den Directeur der studiën, Professor NESEMANN, alvorens daarvan kennis gegeven zou hebben. Beide gaven insgelijks hunne toestemming, en de vervolgde Hertog van *Chartres* trad nu als eene soort van ondermeester in de school, leerde de jongens Fransch en de beginselen der meetkunde, het rekenen met decimaalbreuken, met uitgedrukte en niet uitgedrukte getallen, den regel van PYTHAGORAS, en de verdeelingen van den aardbol, over een deel van welken hij zelf bestemd was te eeniger tijd te regeren. Hij voerde den naam van CHABAUD. Dagelijks gaf hij zijne lessen, en nam aan de gezamentlijke tafel van onderwijzers en leerlingen zijne maaltijden. Op deze wijs bragt hij acht maanden door. Niemand wist, wie onder den eenvoudigen naam van CHABAUD eigenlijk verborgen was, dan de drie bestuurders van het Instituut.

Terwijl hij zich nog hier bevond, vernam de jonge Hertog, dat het hoofd van zijnen vader, PHILIPPE EGALITÉ, onder de bijl der guillotine gevallen en dat zijne moeder naar het verafgelegen *Madagascar* verbannen was. Te langen laatste moest ook hij voor ontdekking vreezen en deze wijkplaats verlaten, om later, na het op- en ondergaan van dat geweldige gesternte, dat als eene komeet kwam aanschieten en als eene komeet weder verdween, en na het herstellen en op nieuw verdrijven van den ouden Koningsstam, den schoonsten troon der wereld te beklimmen. Het afscheid tusschen den vervolgden jongen man en zijne leerlingen moet zeer aandoenlijk geweest zijn.

Toen de Hertog van *Orleans* Koning der *Franschen* geworden was, wist hij de gedachtenis dezer dagen te eeren. Hij deed zich, omringd van zijne scholieren, afbeelden op eene schilderij, die in het *Palais-royal* getoond wordt. De dagbladen hebben, eenigen tijd geleden, berigt, dat LOUIS-PHILIPPE aan een' kleinzoon van den genoemden Heer VON JOST, die, even als zijn landsman, Generaal VAN SALIS-SOGLIO, in dienst van het *Zonderbond* geraakt was en daarom *Zwitser-*

land moest mijden, toen hij zich tot hem wendde, eene plaats als Luitenant en eene aanzienlijke som gelds geschonken heeft. In het jaar 1846 had hij ook aan den Kolonel VON PLANTA zijn portret in levensgrootte gezonden, om het op de plaats op te hangen, waar hij eens het brood der ballingschap had moeten eten.

Wie had destijds durven denken, dat hij reeds zoo kort daarna, bleek en met wankelenden tred, de *Tuileriën* zou moeten verlaten, om zelf op nieuw bij vreemden eene toevlugt te zoeken?... O, hoe zullen bij hem toen de oude wonden weder beginnen zijn te bloeden!

MIDDEL TEGEN BOOZE HONDEN.

In de *Blätter für litterarische Unterhaltung* leest men, met betrekking tot een middel tegen den aanval van honden, het volgende: »Reeds HOMERUS geeft in het 14de gezang der *Odyssee* (*) te verstaan, dat een vreemdeling, wanneer hij door honden aangevallen wordt, hunne woede kan stillen door te gaan zitten. In HURE's *Journal of a tour in Greece and the Ionian Islands* wordt een geval verhaald, waaruit blijkt, dat dit middel nog heden ten dage in *Griekenland* als proefhoudend beschouwd wordt. Te *Argos* was aan de tafel van Generaal GORDON, die destijds in *Morea* het bevel voerde, het gesprek op de menigte en woestheid der honden gevallen, die het te voet reizen in *Griekenland* zoo gevaarlijk maken. Een der gasten maakte hierbij de aanmerking, dat er een zeer eenvoudig middel was, om dit gevaar af te wenden. Hij had er zelf de ondervinding van gehad. Eens, op sekere reis, was hij van den weg afgeraakt, en had, door den nacht overvallen, verblijf willen zoeken in het huis van eenen geestelijke, hem aanbevolen. Toen hij het naderde, waren hem honden aangevallen, en zeker zou het slecht met hem afgeloopen zijn, zoo niet een oude schaapherder toegesneld ware, die, bemerkende dat de vreemdeling een hulpbehoevende reiziger was, de honden teruggedreven en hem een gastvrij nachtverblijf in zijne hut verleend had. Toen de gast hierop

(*) Vers 31. HOMERUS zegt, dat ULYSSES, toen de honden van EUMAEUS op hem aanschoten, met zijne gewone welberadenheid ging zitten en zijn' staf uit de hand liet vallen.

eenige aanmerkingen maakte over de waakzaamheid der honden en het gevaar, waarin hij daardoor geraakt was, had de oude man hem geantwoord, dat dit zijne eigene schuld geweest was, omdat hij niet het in dat geval gebruikelijke behoedmiddel had aangewend; hij was namelijk blijven staan, in plaats van te gaan zitten en te wachten tot er iemand kwam, dien de honden kenden. Bij nader onderzoek vernam nu de vreemdeling, dat, zoodra een reiziger dit middel bezigt, zich nederzet, en de wapenen, welke hij misschien in de hand voert, naast zich nederlegt, ook de honden zich in een' kring rondom hem nederzetten en zoo lang hij zich stil houdt zijn voorbeeld volgen; staat hij echter op, om voort te gaan, zoo vallen zij hem andermaal aan. (*)

(*) Ofschoon dit geheel lijdelijke hulpmiddel ook den Vertaler niet zoo onbekend is als het den *Engelschman* schijnt geweest te zijn, en hij van meening is, dat met een' fermen stok een enkele booze hond wel is af te weren, zoo is dit positieve middel ongetwijfeld bij een' gelijktijdigen onverhoedschen aanval van verscheidene dusdanige vijanden minder zeker, en achtte hij daarom de mededeeling van het vorenstaande veelligt niet geheel overbodig.

AAN DEN TOREN VAN DE SEDERT BIJNA VIER JAREN AFGEBROKEN KERK DER HERVORMDE GEMEENTE TE GORINCHEM.

Statig en fier heft ge uw spits naar de wolken,
'Reuzige grijze, die de eeuwen belacht!
Rond u verkwijnden geslachten en volken:
Gij staat nog daar in steeds jeugdige kracht.
Ernstig en droef schijnt ge in 't ronde te staren.....
Ach, niet een' enkelen vriend uwer jeugd,
Geen wien die schittrende riddereeuw heugt,
Moogt ge in de veste aan uw' voet meer ontwaren!
Droef bovenal staart ge neêr op den grond,
Dien eens uw trouwe vriendinne mogt sieren:
Ach, niets dan onkruid en distelplant tieren
Nu op de plek, waar zij eertijds bestond!
Zusterlijk stond ze u zes eeuwen ter zijde,
De oude Sint Janskerk, door de Arkels gesticht,
Lang door de zon der Hervorming verlicht,

Schoon eerst de waskaars haar schemerglans spreidde
Door haar gewelven! — Gij treurt niet alléén,
Grijze kolos! om 't vernederd gesteente:
Zie aan uw' voet haar bedroefde gemeente,
Vruchteloos zoekend naar 't huis der gebeên;
't Huis, waar sinds eeuwen uw roepstem vergaârde
De armen van geest, de gebrooknen van hart;
Heilige stede, waar nooit een bezwaarde
Laafnis vergeefs zocht voor tollenaarssmart;
't Huis, waar zoo vaak ons in statige galmen
't Godgewijd orgel de ziel heeft ontroerd
En onze zuchten, gebeden en psalmen
Krachtig en schoon naar den hemel gevoerd;
't Huis, dat den schamelen arme der aarde
Nooit, door bekrompenheid, de intreê verbood,
Maar ook hem liefdrijk zijn deuren ontsloot
En naast bevoorregter broedren hem schaarde;
Of — zocht hij 't oog van den rijke te ontvliên
En hem 't gezigt zijner armoê te onttrekken —
Hem met een schemerend donker bedekken
En een onopgemerkt pleksken woû biên;
't Huis, dat, bevloerd met de zerken der vaderen,
Predikte aan elk, die zijn' drempel kwam naderen:
»Stervling, gij hebt hier geen blijvende stad!"
En boven allen zijn daken deed rijzen,
Als om 't geloofsoog naar boven te wijzen:
»Christen, omhoog zij uw hart en uw schat!"

Nog galmt des zondags uw stem door de straten,
Noodigend tot de vereering van God;
Maar.... de oude plaats des gebeds blijft verlaten,
Ledig en woest, ach, den vreemden een spot! —
Ééns blonk een lichtstraal der lieflijkste hope:
Goud was voor d' opbouw der kerk ons beloofd;
Dra.... maar de orkanen doorstormden Europe
En in hun vaart werd dat schijnsel gedoofd!
't Goud, dat een tempel des vredes zou bouwen,
Werd aan den God van den oorlog verspild:
Ijdele hoop bleek ons vrolijk vertrouwen! — —

Wijsgeer of vrome! veracht, zoo ge wilt,
't Zilver der wereld, ik blijf het begeeren:

o Had ik schatten, de tempel des Heeren
Hief dra zijn zuilen weêr hemelwaart heen!
Dan dreunde er 't orgel weêr rond door de bogen,
't Lied der gemeente steeg dankend ten hoogen —
Dan, oude reus! stondt ge niet meer alleen!

Gorinchem,
Augustus 1848.

DE FRANSCHE BARBIER.

Voor een eerelijk Barbier
Is er naauwlijks iets te bikken,
Sinds de mannen met de sikken
Loopen naar den laatsten zwier;
Maar, hoe weinig en hoe pover,
Iets bleef nog den scheerbaas over;
Doch het beetje, dat ons rest,
Nam ons 't Fransch Gemeenebest:
Want men ziet nieuwbakken Heeren
Baard en ongebaard thans scheren,
Dat het oog hun overloopt,
Ja de huid schier afgestroopt!

HET BEESTENSPEL.

Een man, sinds jaar en dag gewend,
Om, in een groote kermistent,
Een beestenspel te laten zien,
Had (bij een leeuw, een aap of tien,
Een ratelslang, een wolf, een beer,
Een tamme haas en zoo al meer)
Een koningstijger, en een knecht,
Door wien het al werd uitgelegd.
Dees riep, in koeterwaalsche taal:
»Meneere, das *tijker royaal!*"
Op eens bedenkt hij, dat is mis,
Wijl 't *Koning*-zeggen hachelijk is;
Hij stottert: »Heere, dat is, kiek,
»Te Peeste... peeste... *repupliek!*"

MENGELWERK.

LUCRETIA BORGIA.

(*Voorlezing van* H. J. KROM.)

Klaagde, reeds bijna eene halve eeuw geleden, de beroemde Levensbeschrijver van LEO X, WILLIAM ROSCOE, er over, dat geen persoon uit de nieuwere geschiedenis door het oordeel van hen, die na haar geleefd hebben, onregtvaardiger behandeld is, dan LUCRETIA BORGIA, zoo heeft nogtans de apologie van dezen haren scherpzinnigen verdediger over het algemeen geen toegevender oordeel over deze vrouw mogen te weeg brengen.

Het tragische levenseinde van MARIA STUART, de dweepzieke vijandin van hare Protestantsche onderdanen, zij, die onder het vermoeden ligt, schuldig te zijn aan den moord van haren gemaal, die als minzieke vrouw een' meer dan dubbelzinnigen levenswandel leidde, heeft haar verdedigers en zelfs lofredenaars verworven; terwijl juist het glansrijke en grootendeels gelukkige leven der Hertogin van *Ferrara*, als geliefde echtgenoot van den edelen ALFONSUS VAN ESTE, als gelukkige moeder van kinderen, aan welke zij vreugde beleefde, en als Vorstin, die door hare onderdanen bemind geweest is, welligt den nijd en het daardoor voortgebragte gestrenge oordeel heeft te weeg gebragt.

Onder de nieuwere Schrijvers heeft ROSCOE haar het eerst verdedigd. Naar onze overtuiging is echter deze verdediging door de letterkundigen van onzen tijd te weinig in aanmerking genomen, of te zeer in vergetelheid geraakt. Daarom achten wij het niet ongepast, bij vernieuwing de aandacht van hen, die prijs stellen op waarheid in de voorstelling van historische personen, op die verdediging te vestigen; terwijl wij tevens voornemens zijn datgene te toetsen, wat de Hoogleeraar H. P. K. HENKE, te *Helmstädt*, tegen die verdediging heeft aangevoerd.

LUCRETIA BORGIA was de natuurlijke dochter van RODRIGUES BORGIA, naderhand bekend als Paus ALEXANDER VI, door dezen, benevens andere kinderen, vóór zijne verheffing tot den Pauselijken stoel, verwekt bij eene Romeinsche dame, genaamd ROSA, of, volgens anderen, CATHARINA VANOZZA. (*) ALEXANDER VI was een zeer liefhebbend en teeder vader, en ontzag geene kosten, om zijne kinderen eene uitmuntende opvoeding te geven; doch ging daarmede zoo omzigtig te werk, dat men vóór zijne verheffing tot den Pauselijken stoel niet wist, dat zij de zijne waren. LUCRETIA was eene jonkvrouw van eene zeldzame schoonheid en van de uitstekendste volkomenheden van den geest. Nog eer zij de jaren der huwbaarheid bereikt had, werd zij door haren vader aan eenen Spaanschen Edelman verloofd (†); doch toen hij Paus geworden was, nam hij zijn woord terug, waarschijnlijk met het eerzuchtig oogmerk, om haar eene aanzienlijkere verbindtenis te doen aangaan. Ook trad zij, in het eerste jaar van zijne regering, op den 12 Junij 1493, in den echt met JOAN SFORZA, Heer van *Pesaro*. Met dezen echtgenoot leefde zij tot het jaar 1497, toen de Paus dezen echt scheidde, na eene regterlijke uitspraak, dat JOAN SFORZA onmagtig was. Korten tijd daarna, in 1498, huwde LUCRETIA met ALFONSUS, Hertog van *Bisaglia*. Uit dit huwelijk werd in 1499 een zoon geboren, die, naar den burgerlijken naam van den Paus, door dezen vóór zijne verheffing tot den Pauselijken zetel gevoerd, RODRIGUES of RODERICH genoemd werd. ALFONSUS, echter, overleefde zulks niet lang, want

(*) Een gelijktijdig Schrijver zegt van de Roomsche geestelijkheid van zijnen tijd: »*Incumbit igitur Clerus omnis, et quidem cum diligentia, circa sobolem procreandam. Itaque a majori usque ad minimum concubinas in figura matrimonii, et quidem publice attinent. Quod nisi a Deo provideatur, transibit haec corruptio usque ad Monachos et Religiosos, quamvis Monasteria urbis quasi omnia jam facta sint lupanaria nemine contradicente.*" RAPHAËL VOLATERRANUS, *Comm. urb. Anthropologia*, Lib. XXII.

(†) NARDI, *Hist. Fior.* L. IV. p. 75.

in Junij van het jaar 1500 werd hij door een' hoop bandieten aangevallen en gewond. Hij werd nog levend in eene kamer van het Pauselijk paleis gebragt, waar hij meer dan twee maanden lang aan de gevolgen zijner wonden leed, en eindelijk, luidens het verhaal van een' geloofwaardigen berigtgever (*), in zijn bed geworgd werd. Zijn dood werd aan CESAR BORGIA geweten. De Paus, steeds bedacht op de verheffing van zijne familie, trad op het einde van het jaar 1501 op nieuw in onderhandeling, om zijne dochter LUCRETIA uit te huwen aan ALFONSUS VAN ESTE, den zoon van HERCULES, Hertog van *Ferrara*, die dezen naderhand in de regering opgevolgd is onder den naam van ALFONSUS I. Dit huwelijk werd op den 19 December van het genoemde jaar te *Rome* met ongemeene pracht voltrokken (†), en het vorstelijk echtpaar vertrok kort daarna naar *Ferrara*. Daar leefde zij gedurende den overigen tijd van haar leven, meer dan twintig jaren lang. Gedurende de onlusten, die toenmaals *Italië* beroerden en ook het Hertogdom *Ferrara* met een' geheelen ondergang bedreigden, stelde de Hertog, haar gemaal, terwijl hij den veldtogt bijwoonde, waarin hij zoo zeer uitmuntte, de teugels der regering in hare handen, en zij bestuurde dezelve op eene wijze, dat zij niet alleen de goedkeuring van haren gemaal,

(*) BURCHARD, *Diarium*. Daar wij dezen BURCHARD meermalen zullen aanhalen, voegen wij hierbij een berigt aangaande hem. Hij was geboortig van *Straatsburg*, en aldaar Deken der St. Thomaskerk. In het jaar 1483 werd hij onder Paus SIXTUS IV Ceremoniemeester aan het Pauselijke Hof te *Rome*. Deze Ceremoniemeesters schijnen het voor een' der pligten van hun ambt gehouden te hebben, om van alles, wat onder hun oog voorviel of te hunner kennisse kwam, aanteekening te houden. Het dagboek van BURCHARD heeft onzen tijd bereikt, en is, als eene geloofwaardige bron voor de Geschiedenis, bekend onder den titel: JOHANNES BURCHARDUS, *Caeremoniarum Magister*, *Diarium Curiae Romanae* 1484—1506.

(†) *In nuptiis filiae, quae ad virum Ferrariam profectura erat, equestres ludos et venationem in Vaticano extra ordinem dedit.* RAPHAËL VOLATERRANUS, l.l.

maar ook de liefde en dankbaarheid van hare onderdanen verwierf. Uit haar huwelijk werden drie zonen geboren, waarvan de oudste, onder den naam van HERCULES II, zijnen vader in de regering opvolgde.

Deze LUCRETIA is thans bijna niet anders bekend dan als de gemeenschappelijke bijzit van haren vader Paus ALEXANDER VI en van hare beide broeders CESAR en JOAN BORGIA. Zoo is zij voorgesteld door MORERI (*), door H. ETIENNE (†), door BALE (§), en door GORDON (**). GIBBON zegt van haar (††): »Deze hedendaagsche LUCRETIA had men met meer regt MESSALINA kunnen noemen; want eene vrouw, die verdorven genoeg is om te gelijk met haren vader en hare twee broeders misdadige gemeenschap te houden, zal gewis ook geene zwarigheid maken om hare gunsten aan elkeen te verkoopen." Dichters en Romanschrijvers hebben haar tot de heldin gemaakt van tafereelen, waarin zij als eene andere JOCASTE of MEDÉA, als eene THAÏS of LAÏS wordt afgeschilderd en op het tooneel gevoerd wordt. Om hier al de galante avonturen, welke in latere en hedendaagsche romans aan LUCRETIA BORGIA worden toegeschreven, alsof geen schoon manspersoon in hare nabijheid kon komen, wiens kennis zij niet zocht en wiens liefkozingen zij niet najaagde, niet te vermelden, noemen wij alleen den thans ook in onze taal overgebragten en anders in vele opzigten aanbevelenswaardigen roman van Dr. JOHANNES SCHERR, *de Profeet van Florence*, en het bekende zangspel of opera van VICTOR HUGO, *Lucrezia Borgia*, waarin zij niet alleen als boeleerster, maar zelfs als moorddadige giftmengster aan de verachting en vervloeking wordt prijs gegeven. Wij voegen hier nog bij hetgeen voorkomt in een werk, hetwelk voor het overige zeer veel opmerkelijks behelst: *De Katholijke Kerk bijzonder in Silezië enz:* »Het gerucht beschuldigde haar van bloedschande

(*) *Dict. Art.* CESAR BORGIA.
(†) *Apologie pour* HERODOTE, L. I. p. 359. Ed. 1692.
(§) *Pageant of Popes*, p. 173. Ed. 1574.
(**) *Life of* ALEX. VI. p. 271.
(††) *Posthumous Works*, T. II. p. 689.

met haren vader en broeder. Zij zat vóór aan den schandelijken maaltijd der hoeren en bij de afschuwelijke feesten, door welke de H. Vader het Vaticaan in een bordeel herschiep; bij het tournooi voerde zij den wedstrijd der losbandigheid in, zag als beoordeelster toe, en deelde de prijzen aan de overwinnaars uit."

Maar op welken grond steunt nu deze zware beschuldiging? Verdient zij een onbepaald geloof? Laat ons onderzoeken, wat de tijdgenooten van LUCRETIA aangaande haar zeggen, en laat ons hun getuigenis toetsen. ROSCOE heeft het doen opmerken, en zijn tegenschrijver HENKE heeft het niet kunnen wederleggen, dat de eerste verbreiders van het reeds genoemde nadeelige gerucht tegen LUCRETIA beheerscht werden door een' doodelijken haat tegen den Paus en geheel het geslacht van BORGIA, hetwelk dien haat, voor zoo veel den Paus en zijne zonen betreft, dan ook in allen deele verdiende. (*)

De tegen LUCRETIA ingebragte beschuldiging van bloedschendigen omgang met haren vader en broeders vinden wij bij hare tijdgenooten het eerst aangeheven door PONTA-

(*) GUICCIARDINI zegt van ALEXANDER VI: »Hij was een schaamtelooze wellusteling, die geene opregtheid, welvoegelijkheid of waarheidsliefde kende. Godsdienst en goede trouw waren hem een spel. Door eene onmatige geldgierigheid en eene onbegrensde eerzucht verteerd, was hij dikwijls onmenschelijk wreed, en steeds bedacht, om zijne talrijke bastaarden, onverschillig door welke middelen, te verheffen, sommige van welke dan ook volmaakt naar hunnen verfoeijelijken vader geleken." *Storia d'Italia*, L. I. Wanneer deze Geschiedschrijver den Paus een' onbeschaamden wellusteling noemt, moet men bedenken, dat de *Italianen* van dien tijd niet gewoon waren zoo te oordeelen over de gewone ontucht: »*ab illis (sacerdotibus) etiam, proh pudor! foeminae abiguntur ad eorum libidines explendas, et meritorii pueri a parentibus commodantur et condonantur his, qui ab omni corporis etiam concessa voluptate, sese immaculatos custodire deberent.*" JO. FRANC. PICUS, *Mirandulae Dominus in oratione ad Leonem P. M. de reformandis moribus.* 1517.

NUS (*) en door JACOBUS SANNAZAR (†). Ofschoon later door denzelfden Dichter uitgegeven, vermelden wij hier ook de schampere vergelijking van LUCRETIA bij eene jonge koe, die troosteloos, naar hare stieren zoekende, aan de oevers van de *Po* ronddwaalt. Deze grove vergelijking zinspeelt op het wapen van het geslacht der familie BORGIA, bestaande in het afbeeldsel van een' os of stier; doch het stekelige van deze boert ligt voornamelijk daarin, dat CESAR BORGIA zelf de stier is, dien deze jonge koe zoekt: want aan hem, die op dat tijdstip de wraak van zijne vijanden ontvlugt was, door *Italië* te verlaten, is het puntdicht, waarin deze vergelijking voorkomt, gerigt. (§)

Hetgeen echter gebiedt geen onbepaald geloof aan beide deze Dichters te geven, is, dat zij beiden *Napolitanen* waren, beiden verklaarde aanhangers van het Huis van *Arragon*, en vast verkleefd aan de Koningen van *Napels* uit dat Huis. PONTANUS was eerste Geheimschrijver van Koning ALFONSUS, en SANNAZAR vergezelde zelfs den verdreven Koning FREDERIK naar *Frankrijk*. ALEXANDER VI had, door zijne verfoeijelijke handelwijze, door zijne bedriegelijke staatkunde, door zijne vuige eigenbaat en valschheid, het werkzaamste deel genomen aan het ongeluk en de verdrijving van dat geslacht uit deszelfs koninklijken zetel, en hij en het geslacht van BORGIA werden door alle aanhangers van het Huis van *Arragon* verfoeid en gehaat. Hoe moest deze haat zich bij de Dichters openbaren, zoo dikwijls zij den geesel van het hekeldicht zwaaiden! Is het van hen te verwachten, dat zij, in het spreken over de leden van dat gehate geslacht, naauwgezet de onschuldigen zullen verschoonen? Immers neen! Vooral met betrek-

(*) Deze Dichter noemt haar LUCRETIA *nomine, sed re* THAIS.

(†) *Ipsosque sustulit Deos.*
Ut scilicet licéret, heu scelus! patri
Natae sinum permingere. SANNAZ. *Op.* L. II. Ep. 9. De uitgave van VLAMING.

(§) *O Taure! praesens qui fugis periculum.* L. I. Epigr. 15.

king tot LUCRETIA zal dit het geval niet zijn geweest, daar de beestachtige vermaken en de schaamtelooze tooneelen, welke zij in hare jeugd met of tegen haren wil in het Pauselijk paleis moest bijwonen, gereede aanleiding gaven, om ook haar van medepligtigheid te beschuldigen aan de teugellooze ontucht, die door haren vader en broeder werd uitgelokt en aangemoedigd. Voor hetgeen voorkomt in het reeds aangehaalde werk: *De Katholijke Kerk in Silezië*, dat namelijk hare losbandigheden erger waren dan hare echtscheidingen (hare geschiedenis vermeldt slechts ééne echtscheiding met zekerheid); dat juist zij voorzat aan het gastmaal, hetwelk door haren broeder CESAR in zijne vertrekken werd gegeven aan vijftig der schoonste ligtekooijen; dat zij den wedstrijd der losbandigheid instelde; dat zij als beoordeelster de prijzen aan de overwinnaars uitdeelde, — daarvoor vinden wij bij gelijktijdige Schrijvers geen het minste bewijs. De eenige berigtgever aangaande dat beruchte gastmaal, die er te gelijk ooggetuige van geweest is, die van deze gebeurtenis zonder eenigen ophef, maar ook, zonder bewimpeling of verschooning, zoo onverschillig spreekt, alsof hij zeer dagelijksche dingen verhaalt, en uit wien alleen alle andere berigtgevers hunne dikwijls nog sterker gekleurde verhalen geput hebben (BURCHARD), meldt zelfs niet eens, dat LUCRETIA aan dien maaltijd deel genomen en met die ligtekooijen aan tafel heeft gezeten. Hij verhaalt alleen, dat de Paus en LUCRETIA *na den maaltijd* die ontuchtigheden hebben aangezien. In hoe ver zij met haren wil of gedwongen door het gezag van haren vader dit alles aangezien heeft, valt moeijelijk te beslissen. (*) En, wan-

(*) *Dominica ultima mensis Octobris in sero fecerunt coenam cum duce Valentinensi in camera sua in palatio apostolico, quinquaginta meretrices honestae, Cortegianae nuncupatae, quae post coenam chorearunt, cum servitoribus et aliis ibidem existentibus, primo in vestibus suis, deinde nudae. Post coenam posita fuerunt candelabra communia mensae cum candelis ardentibus, et projectae ante candelabra per terram castaneae, quas meretrices ipsae super manibus et pedibus nudae, candelabra pertranseuntes colligebant, Papa,*

neer wij van een voorbeeld gebruik mogen maken, moesten niet in de Heidensche tijden de vrouwen feesten en mysteriën bijwonen, welke dienden om de lusten op te wekken? Wij zullen niet ontkennen, dat zulke feesten aanstootelijk waren voor de eerbaarheid; maar haar, die door gewoonte of Godsdienstwetten deze feesten *moesten* bijwonen, die ontuchtige dansen en handelingen *moesten* aanschouwen, allen voor verworpene vrouwen te houden, zou onregtvaardig zijn. Van eenige werkelijke medepligtigheid of bemoeijing vindt men in het verhaal van BURCHARD geen enkel spoor. Hiervan zou hij, zoo zij werkelijk zich daaraan schuldig had gemaakt, voorzeker niet geheel gezwegen hebben, dewijl hij in zulke gevallen gansch niet terughoudend is, maar dikwijls anekdoten verhaalt, die met zijne bediening als Pauselijk ceremoniemeester en met zijne waardigheid als geestelijke volstrekt niet overeenstemmen.

Onder de genen, die LUCRETIA van eene misdadige gemeenschap met haren vader en broeders zouden beschuldigen, wordt ook de beroemde Florentijnsche Geschiedschrijver GUICCIARDINI genoemd, maar naar ons gevoelen zonder genoegzamen grond. Hij zegt alleen, en wie zal dit ontkennen? dat het gerucht van zulk een misdadig verkeer zich verspreid had. (*) ROSCOE houdt het voor waarschijnlijk, dat GUICCIARDINI met dit gerucht bekend was geworden door de reeds genoemde Napelsche Hekeldichters, die de eenigen waren, die LUCRETIA met deze beschuldiging hadden aangevallen. De magtspreuk van HENKE vernietigt het bewijs niet, door ROSCOE geleverd, dat GUICCIARDINI blijken geeft, dat hij gemeenzaam bekend was met de Napelsche Dichters, als hij van den kleinen stroom *Sebeto* bij *Napels* zegt: »De kleine stroom, die veeleer

---

Duce, et LUCRETIA *sorore sua, praesentibus et aspicientibus. Tandem exposita dona ultima, diploides de serico, paria caligarum, bireta et alia, pro illis qui plures dictas meretrices carnaliter agnoscerent, quae fuerunt ibidem in aula carnaliter tractatae, arbitrio praesentium, et dona distributa victoribus.* BURCHARD, *Diar.* p. 2134.

(*) *Stor. d'Ital.* L. III. I. 182.

slechts eene beek is dan een riviertje, *Sebeto* genoemd, welke aan niemand bekend zou zijn, indien niet de verzen der Napelsche Dichters hem eenen naam hadden gegeven."(*) Ook voert GUICCIARDINI niets aan tot staving van dit gerucht, en vermeldt het ook slechts als een gerucht, terwijl geen gelijktijdig Romeinsch Schrijver het als waarheid bevestigt. Aan berigten der schandelijke buitensporigheden, die in het paleis van den Paus bedreven werden, ontbreekt het niet, gelijk wij tot een voorbeeld het gastmaal, door CESAR BORGIA gegeven, reeds aanhaalden. Maar bij BURCHARD, uit wien alleen al de lateren hunne berigten over het bijzondere leven van ALEXANDER geput hebben, vindt men van zulk een' strafbaren omgang van LUCRETIA met haren vader en broeders niets, onder hetgeen hij als door hem ontdekt of waargenomen vermeldt. Dat naderhand, lang nadat de Napelsche Dichters deze beschuldiging hadden aangeheven, in die bedorvene tijden zulk een gerucht ingang vond, daarover zal wel niemand zich verwonderen; en het is dan ook toen eerst, dat men bij BURCHARD gewag vindt gemaakt van eene oproerige predikatie, die, in *Duitschland* gedrukt zijnde, naar *Rome* overgezonden en aan den Paus is voorgelezen. HENKE vindt in die leerrede de beschuldiging van bloedschande in de woorden, »dat de Paus door eene verfoeijelijke misdaad zijne dochter aan zich verbonden heeft en haar rijk begiftigd uithuwelijkte." (†) Indien wij ook al aannemen, dat hier werkelijk van een ontuchtig verkeer tusschen den Paus en zijne dochter gesproken wordt, dan zijn het nog maar woorden, die getrokken zijn uit eene oproerige predikatie; en zou dan deze eenige plaats als bewijs kunnen gelden, dat BURCHARD aan die beschuldiging geloof heeft gegeven, omdat hij ze niet wederlegt? Naar ons gevoelen is dit bewijs onvoldoende. Hij wederlegt de beschuldiging niet, omdat het zijne bestendige

(*) *Il piccolo piu presto rio che fiumicello, chiamato Sebeto; incognito a ciascuno se non gli havessino dato nome i versi de'poeti Napolitani. Stor. d'Ital.* L. III. I. p. 113.

(†) *Filiam per scelus infandum sibi conciliatam exornatam in matrimonium collocet.* BURCHARD, *Diar.* T. II. p. 2145.

gewoonte is, alleen de voorvallen op te teekenen, en wel, gelijk Prof. HENKE zelf bekent, *zonder de zeden en de bestendige manier van handelen zijner personen te beschrijven;* (*) zoodat het eene afwijking van zijne gewone handelwijze zou geweest zijn, indien hij het gedrag van LUCRETIA tegen die beschuldiging verdedigd had. Maar ook onder al die walgelijke anekdoten, is er geene enkele, die zelfs maar zijdelings zinspeelt op een' bloedschendigen omgang tusschen LUCRETIA en haren vader en broeders. Een man als BURCHARD, die zelf niet zeer kiesch van smaak was, zou zich als 't ware verklapt en, indien hij daarvan iets geweten had, het geopenbaard hebben. Er is geene reden om te gelooven, dat hij LUCRETIA meer zou hebben gespaard dan de overige leden van het geslacht van BORGIA, waaronder de Paus zelf, wien hij de vuilste onbeschaamdheid te laste legt. Desgelijks andere dagboekschrijvers, INFESSURA, die, het onbetamelijke bruiloftsfeest beschrijvende, hetwelk de Paus voor zijne dochter aanrigtte, bij gelegenheid van haar huwelijk met haren eersten gemaal, van den Paus uitdrukkelijk verhaalt, dat deze, na het bruiloftsmaal en na het vertrek der overige gasten, zich, met eenige Kardinalen, in het gezelschap van eenige bij name aangeduide jonge vrouwen en meisjes, aan verregaande dartelheid schuldig maakte. (†)

Indien het waar was, dat de bekende PETRUS MARTYR LUCRETIA stellig beschuldigt van datgene, waarvan ons tot nog toe geen enkel bewijs is voorgekomen, dan zou dit ons in onze overtuiging doen wankelen. Maar oordeelt zelven. Hij schreef in een' brief uit *Spanje* in het jaar 1497: »Het paleis (van den Paus) staat open voor vloekwaardige huwelijken van Pausendochters en voor den allergemeensten wellust; men ontziet daar noch broeders noch zelfs zijn eigen

(*) ROSCOE, *Gesch. van* LEO X, II D. bl. 88.

(†) *Discubuerunt hoc ordine, ut quilibet dominorum prope se retineret unam ex dictis juvenibus cet. — Et multa alia dicta sunt, quae hic non scribo, vel si sunt, incredibilia sunt.* INFESSURA *Diar. bij* ECCARD, *Corp. Hist. med. aevi.* T. II. p. 2012.

bloed, zoo als het gerucht zegt." (*) Het luidt hier wederom, *zoo als het gerucht zegt.* Den oorsprong van dat gerucht, hetwelk nog versterkt werd door de wandaden van den Paus en zijnen zoon CESAR, hebben wij reeds leeren kennen, als van eene zeer partijdige zijde ontstaan. Het huwelijk van LUCRETIA, ofschoon er ook op huwelijken van andere dochters van vroegere Pausen schijnt gedoeld te worden, wordt vloekwaardig genoemd, omdat daartoe de weg gebaand was door de scheiding van haren eersten man en door den moord van haren tweeden echtgenoot. Daar deze moord aan CESAR BORGIA, gelijk ook de moord van zijn' eigen broeder JOAN, werd toegeschreven, is het verstaanbaar genoeg, waar P. MARTYR het oog op heeft, als hij zegt: »men ontziet daar zijne eigene broeders niet, noch voor het overige zelfs zijn eigen bloed;" te meer, daar de Paus zelf, zoo als men beweert, gevaar liep, om door zijn' eigen zoon uit den weg geruimd te worden. Men heeft LUCRETIA nooit beschuldigd of zelfs maar verdacht van medepligtigheid aan dezen moord. BURCHARD verhaalt uitdrukkelijk, dat zij bedroefd en ontroerd is geweest over den dood van haren man. (†) GUICCIARDINI en MURATORI noemen beiden CESAR BORGIA als den aanlegger van deze afschuwelijke misdaad, gepleegd zeer zeker uit begeerte om LUCRETIA een aanzienlijker huwelijk te doen aangaan; (§) en dat de zwaar gewonde, na twee maanden geleden te hebben, in het Pauselijk paleis op zijn bed werd verworgd, kan niet zonder medewerking van den Paus zelven geschied zijn.

Dat LUCRETIA, in hare omstandigheden, wegens hare

(*) *Palatium, sanctorum quondam patrum habitaculum, ubi claves tollendi claudendique tam inferorum quam superorum portas insident, nefandis Pontificiarum natarum nuptiis atque profanae nunc Veneri nunc patens est. Nec fratribus ibi parcitur, ut fama est, nec alias atcumque proprio sanguini.* PETR. MART. *Epist.* 178. p. 101.

(†) *Dolorem et perturbationem habuit propter obitum mariti sui.* BURCHARD, *Diar.*

(§) MURATORI, *Annali d'Ital.* Vol. IX. p. 606.

jeugd en schoonheid blootgesteld aan verzoekingen van allerlei aard, verkeerende aan een wellustig Hof, geheel vrij is gebleven van het algemeen heerschende zedenbederf, durven wij niet beweren; maar het pleit zeer te haren voordeele, dat, onder de zoo vele galante avonturen en anekdoten, door tijdgenooten betrekkelijk het losbandige Hof van *Rome* verhaald, er geene enkele te haren laste is vermeld; terwijl andere vrouwen van even hoogen rang, bij het verhaal van galante avonturen, als in dezelve betrokken, uitdrukkelijk en bij name worden genoemd, zoo als JULIA FARNESE, bijgenaamd BELLA, de schoone, gemalin van eenen ORSINI, zoo de nicht van INNOCENTIUS VIII, gemalin van den Graaf PETIGLIANO, en andere; en gerust durven wij verzekeren, dat het zonder eenigen grond is, dat latere Schrijvers haar eene MESSALINA genoemd hebben, die den omgang met ieder schoon manspersoon najaagde, of, gelijk VICTOR HUGO, haar als eene giftmengster voorstellen, en waarop ook, in een onlangs in onze taal overgebragt belangrijk werk, de beroemde BULWER schijnt te zinspelen, als hij aan de heldin van zijne *Kinderen van den Nacht* den naam LUCRETIA geeft.

Onder de omstandigheden, die, naar ons gevoel, tegen de waarschijnlijkheid der tegen LUCRETIA BORGIA ingebragte beschuldiging pleiten, behoort ook, dat hare moeder door den Paus opregt en tot in rijpen leeftijd bemind werd, en dat, hoewel zijne verbindtenis met VANOZZA niet officiëel openbaar kon zijn, hij haar echter als zijne wettige echtgenoote beschouwde, en, opentlijk genoeg, haar, als zoodanig, in eene afzonderlijke woning te *Rome*, naast de kerk van *St. Pieter ad Vincula*, onderhield. Moeijelijk valt het, zich zulk eene betrekking tot de moeder voor te stellen, te gelijk bestaande met zulk een' misdadigen omgang met de dochter. (*)

(*) Niettegenstaande de groote GIESELER ALEXANDER VI noemt: *den verworfensten aller Päpste*, en van zijne gruwelen, vooral door de aanhaling van gelijktijdige Schrijvers, uitvoerig spreekt, schijnt hij het door ons bestreden gerucht

Voor zoo veel wij weten, hebben wij de door ROSCOE en HENKE vermelde berigten, die betrekking hebben op het karakter van LUCRETIA BORGIA, getoetst, en daaruit is, naar wij meenen, dan gebleken, dat zulk een gerucht, waardoor LUCRETIA van bloedschendigen omgang met haren vader en broeders beschuldigd werd, bij de vreeselijke losbandigheid die aan het Pauselijke Hof van haren vader heerschte, ligt ontstaan kon, en gemakkelijk, ook zonder bewijs, geloof vinden. Alle onpartijdige Schrijvers spreken van deze beschuldiging slechts als een gerucht; terwijl het alleen die Schrijvers onder hare tijdgenooten zijn, welke den Paus en geheel het geslacht van BORGIA doodelijk haatten, die in hunne schimpdichten zijne dochter van meergemelden strafbaren omgang beschuldigen.

Erkent zelfs haar nieuwste beschuldiger, Prof. HENKE, (*) dat er een zeker edel genoegen gesmaakt wordt door ieder, die achting heeft voor de menschelijke natuur, bij de verdediging van eene zoo openbaar en erg gelasterde onschuld, dan zullen wij ons niet behoeven te verontschuldigen, wanneer wij verklaren, dat het ons stuit, dat zij als de persoonlijke voorstelling der schandelijkste ontucht en van andere afschuwelijke goddeloosheden eener vrouw in de nieuwere mythologie (zoo noemen wij de beeldengalerij der hedendaagsche Dichters en Romanschrijvers) telkens voorkomt, en dat wij eene meer billijke beoordeeling van haar karakter verlangen. Daartoe wenschen wij dan de aandacht te vestigen op hetgeen, in tegenstelling van de reeds door ons beschouwde beschuldigingen, door andere tijdgenooten tot haren lof vermeld wordt.

Het Huis van ESTE beheerschte, tijdens het huwelijk van LUCRETIA met deszelfs erfgenaam, reeds sedert lange jaren de stad en het grondgebied van *Ferrara*, en had zich alle moeite gegeven, om beschaving en geleerdheid te be-

niet eens der vermelding waardig te achten: ten minste maakt hij van hetzelve met geen enkel woord gewag.

(*) In zijne aanmerkingen op het *Aanhangsel* van ROSCOE in het zesde hoofdstuk van zijne *Geschiedenis van* LEO X, *over het karakter van* LUCRETIA BORGIA.

vorderen. De rijkbegaafde gemalin van ALFONSUS moedigde, bij hare aankomst, door haar eigen voorbeeld en door de minzaamheid, waarmede zij de achtingwaardigste geleerden bejegende, de liefde tot de letterkunde aan. Er zijn nog eigenhandige handschriften van LUCRETIA aanwezig, die het waarschijnlijk maken, dat zij zelve de Italiaansche en Spaansche dichtkunst beoefend heeft. In de Ambrosiaansche bibliotheek te *Milaan* werd vóór ongeveer veertig jaren, en waarschijnlijk nog, bij een' bundel eigenhandige brieven van LUCRETIA, benevens een lok van haar blond hoofdhaar, ook een gedicht van hare hand in de Spaansche taal gevonden; terwijl BEMBUS in een van zijne gedichten van haar zegt: »Wanneer gij naar de maat in de Hetrurische taal een gedicht voortbrengt, gelooft men dat gij een meisje zijt, geboren op Hetrurischen grond. (*) Dat LEO X, en ook haar vriend BEMBUS in zijne meer vertrouwelijke brieven en gedichten, en meer andere geleerden, aan haar in de Latijnsche taal schreven, doet ons haar ook kennen als eene vrouw, genoegzaam bekend met de letterkunde van die taal.

Wij achten het zeer mogelijk, dat het vorstelijk geslacht van *Ferrara* onder anderen ook door staatkundige beweegredenen is bewogen geworden, om, door het huwelijk van deszelfs erfgenaam met LUCRETIA, in betrekking te komen tot het toenmaals magtige Huis van BORGIA. Maar de Hertog HERCULES VAN ESTE en ALFONSUS, de echtgenoot van LUCRETIA, muntten beide verre boven hunne meeste tijdgenooten uit door verstand, door een onberispelijk leven en door edelmoedigheid; en van hen is het dus niet te gelooven, dat zij, uit redenen van eigenbelang, laaghartig genoeg zouden geweest zijn, om eene bloedschendige en openlijk ontuchtige vrouw in hun geslacht op te nemen; gelijk dan ook door tijdgenooten dit huwelijk aan het Huis van ESTE niet tot schande gerekend is. Van

(*) *Sive refers linguâ modulatum carmen Hetruscâ*
Crederis Hetrusco nata puella solo.
Opp. T. N. p. 345.

de liefde en het vertrouwen van haren gemaal en van hare onderdanen, door haar tot aan het einde van haar leven genoten, van haar wijs beleid in de regering des lands hebben wij reeds gewag gemaakt. De voornaamste Geschiedschrijvers van *Ferrara*, GIRARDI, SARDI en LIBANORI, spreken van LUCRETIA met bijzondere achting, en noemen haar »eene vrouw van zeldzame hoedanigheden, eene schoone, beminnenswaardige en deugdzame vrouw, eene zeer schoone en deugdzame vorstin, versierd met alle voortreffelijkheden van verstand en hart, de wellust van hare tijdgenooten, en eene vrouw, waarop hare eeuw trotsch konde zijn." CAVICEO verheft haar boven eene der voortreffelijkste en aanzienlijkste gelijktijdig levende vrouwen, namelijk boven ISABELLA VAN ESTE, de gemalin van FRANCISCUS GONZAGA, Markgraaf van *Mantua*. De beroemde ARIOSTO schildert haar, in een Latijnsch bruiloftsgedicht, als eene vrouw, die in deugd en persoonlijke bevalligheden de vermaardste vrouwen van vorige tijden verre achter zich liet. In zijne *Orlando Furioso* zegt hij, bij de vermelding der beroemdste vrouwen van *Italië*, dat de stad *Rome* aan hare hedendaagsche LUCRETIA de voorkeur moest geven boven de oudere, zoo wel wegens hare schoonheid als wegens hare deugd.

Maar, zeggen hare vijanden, »al deze aangehaalde Schrijvers en Dichters waren *Ferrariërs*, waren hare onderdanen, en zochten hare gunst; hun lof is dus niet onpartijdig." Wij antwoorden hierop: Behalve dat het niet te denken is, dat al deze, anders als achtingwaardige mannen bekende, geleerden, ten gevalle van eene ondeugende vrouw, zich als schaamtelooze en laaghartige vleijers zouden gedragen, ontbreekt het ook niet aan andere meer onpartijdige beoordeelaars, die met dezen lof hebben ingestemd. De beroemde *Romein*, naderhand Kardinaal, PETRUS BEMBUS heeft haar in zijne jeugd eene vurige liefde toegedragen. Bevoegde beoordeelaars hebben deze liefde als onschuldig, en door haar alleen met vriendschap beantwoord, beschouwd. Die liefde is dan ook bij rijperen leeftijd in wederzijdsche hoogachting en vriendschap veranderd. Paus

LEO X geeft haar den lof: »Alle menschen zeggen, dat gij, boven het gewone begrip der vrouwen, voorzigtig en met de meeste deugden begaafd zijt, en ik houd het er voor, dat gij door uwen gemaal om deze redenen vurig bemind wordt." (*) Moge ook deze lof uit de pen en uit het hart van haren voormaligen aanbidder BEMBUS gevloeid zijn, daar hij, als des Pausen geheimschrijver, aan dezen in al zulke zaken, zijne sierlijke schrijfwijze leende, zoo verstrekt deze duurzame achting, welke hij haar ook in rijperen leeftijd toedroeg, beiden tot eer: want de herinnering aan eene jeugdige onbezonnen liefde voor eene door het openbaar oordeel geschandvlekte vrouw zou hem tot eene vernederende beschaming verstrekt hebben; terwijl hij nu integendeel haar noemt: »Eene Vorstin, die zich meer moeite gaf om haren geest te beschaven, dan om haar ligchaam met schoone kleederen te versieren, en die hare ledige uren met lezen of schrijven doorbragt, ten einde alle andere vrouwen even zeer in zielsvermogens als door uiterlijke bevalligheden te overtreffen, en door de innerlijke bewustheid van hare eigene verdiensten gelukkiger te worden, dan door vreemden lof, met welk eene milde hand ook toegedeeld. Van vele andere geachte Schrijvers zullen wij alleen nog den bekenden ALDUS MANUTIUS aanvoeren, wiens braafheid hem zeer zeker geloof zal doen verwerven, als hij tot haar zegt: »Uw voorname wensch, Gode welgevallig, is, om niet alleen uwe tijdgenooten, maar ook het nageslacht tot nut te zijn, zoodat gij, dit leven verlatende, voorzeker gedenkteekenen zult achterlaten, dat gij niet te vergeefs geleefd hebt." Waarop hij voortgaat met hare vroomheid en andere deugden te roemen. (†)

Wij laten nu het oordeel over LUCRETIA aan anderen over, maar meenen, dat het door ons aangevoerde, tot aandrang van hetgeen ROSCOE heeft medegedeeld, met oogmerk om haar een gunstiger oordeel te doen verwerven, dan haar doorgaans in den nieuweren tijd is ten deel geval-

(*) BEMBI, *Epp. nomine* LEON X, L. VI. Ep. 198.

(†) Zie zijne opdragt voor de werken van TITUS en HERCULES STROZZI.

len, wel in aanmerking mag genomen worden. Daar intusschen ons onderzoek ons verpligtte, een' dieperen blik te vestigen op den tijd en de zeden van het menschdom, onder hetwelk LUCRETIA leefde, willen wij doen opmerken, dat die zeden en menschen zoo verdorven waren, dat eene beschuldiging van gewone losbandigheid, tegen haar ingebragt, waarschijnlijk zoo weinig indruk zou gemaakt hebben, en als iets zoo alledaagsch beschouwd zijn geworden, dat hare herinnering onzen tijd niet zou bereikt hebben. Bij de verdediging der dochter van Paus ALEXANDER VI moet men onwillekeurig zaken ontblooten, doorgaans bewimpeld, en daardoor bij velen in de vergetelheid geraakt, die het toenmalige hoofd der Roomsche Kerk als een monster in menschelijke gedaante en het toenmalige Pauselijke Hof als een poel van allerlei onreinheid doen kennen. Al ware het nu, dat het leven van LUCRETIA in hare eerste onervaren jeugd minder ingetogen is geweest, dan ons gelijktijdige berigtgevers doen vermoeden, dan nog komt haar de lof toe, dat zij, als gemalin van eenen edelen Vorst, als moeder en Vorstin, en als begunstigster der verlichting en beschaving van den geest, de achting verdient, waarmede de voortreffelijkste mannen van haren tijd steeds spreken over deze merkwaardige vrouw.

DE NOORD-AMERIKAANSCHE WALVISCHVANGST.

Wanneer te *Newyork* of te *Boston* het maandgeld der matrozen eene aanzienlijke hoogte bereikt, kan men hen bezwaarlijk tot de walvischvangst werven. Want bij deze worden de zeelieden niet met een vast loon betaald, maar met een gedeelte van de opbrengst. Het aandeel wordt geregeld naar onderscheidene omstandigheden; de kapitein ontvangt intusschen doorgaans $\frac{1}{17}$ van het geheel, de eerste officier $\frac{1}{28}$, de tweede officier $\frac{1}{45}$, de derde $\frac{1}{60}$, de bootsman $\frac{1}{80}$—$\frac{1}{120}$, en de gewone matroos, naar gelang van zijne ondervinding, ijver en ligchaamskracht, $\frac{1}{110}$—$\frac{1}{150}$.

Op de heenreize is de manschap in twee wachten verdeeld, gelijk dat ook op koopvaardijschepen het geval is.

De Amerikaansche walvischvangers zeilen meestal kaap *Hoorn* om naar de *Stille Zuidzee;* sommigen begeven zich naar de zeeën zuidelijk van *Nieuw-Holland;* anderen houden oostelijk koers, vervolgen de walvisschen in den Indischen oceaan in den streek van *Madagascar* en de *Roode Zee*, komen door de straat van *Timor* tusschen *Nieuw-Guinea* en de *Pelew-Eilanden* in de *Stille Zuidzee*, en zeilen van daar naar de kust van *Japan*. De volhardende en koene *Amerikaan* laat geen gedeelte des oceaans ondoorzocht, en men is vele ontdekkingen aan de walvischjagers verschuldigd.

De gewone walvisch bereikt den aanmerkelijksten omvang. Tot aan het jaar 1761 werd die menigvuldig in de *Laurensbaai* gevangen. Men verkreeg van een enkel dier dikwijls 230 vaten traan; en daar men destijds geene grootere schepen, dan van 60 ton, gebruikte, zoo gaf een enkele walvisch reeds eene volle lading. Het balein, van zulk een dier gewonnen, bedroeg somtijds 3000 pond, het pond tegen de waarde van een' dollar, en de platen waren meermalen tien voet lang.

De spermaceti-walvisch, of cachelot, onderscheidt men reeds van verre aan de wijze, waarop hij het water opspuit. De gewone walvisch heeft twee spuitgaten en werpt het water in twee loodregte stralen op, die naar boven breeder worden. De penvisch (*Balaena nodosa*) en de vinvisch (*B. physalus*) spuiten op dezelfde wijze; terwijl daarentegen de cachelot het water in eenen enkelen straal met eenen hoek van ongeveer 45 graden vooruitstuwt.

Een cachelot van ongeveer 60 voet heeft doorgaans 24 voet in omvang. De afstand van de eene punt der staartvin tot de andere bedraagt gewoonlijk zeven voet, de lengte van de staartvin 3½ voet, die der kakebeenderen 14 voet. De neus- of spuitgaten liggen omstreeks tien duim van den bek en ongeveer 14 voet van de oogen. De huid is ongeveer 1 duim, het spek boven de ribben 5 duim en op de borst 9 duim dik. Het spek maakt omstreeks $\frac{1}{6}$ van de ge-

heele massa van het dier uit. Bij cachelotten van 80 voet lengte is het spek in evenredigheid meer. De kop van den cachelot maakt ongeveer $\frac{1}{3}$ van het geheele volumen des ligchaams uit. In het bovenste gedeelte bevindt zich eene groote driehoekige holte, welke eene olieachtige vloeistof bevat, die na den dood van het dier tot het zoogenoemde spermaceti verstijft. Onder deze holte ligt eene dikke massa veerkrachtige zelfstandigheid (*junk* genaamd), wier sponsachtig weefsel deels met spermaceti, deels met traan is gevuld. De grootste cachelotten bereiken eene lengte van ongeveer 84 voet. Oude mannetjes, of, zoo als zij door de walvischjagers genoemd worden, *bullen*, hebben op den neus boven het voorste deel der bovenkaak dikwijls eene grijze vlek, terwijl de bovenkop en de rug anders geheel donker zijn, en zij heeten daarom *grijskoppen*. De spekmantel omhult het geheele ligchaam en wordt door de matrozen de wollen deken genoemd. Daaruit verkrijgt men door smelten het spermaceti-traan. Deze walvisch, wiens keel niet, zoo als bij den gewonen, zeer naauw, maar zoo wijd is, dat er een mensch door kan, schijnt zich meest met inktvisschen (*sepiën*), vooral met den achtvoetigen (*Sepia octopoda*) te voeden; terwijl de gewone walvisch zijn voornaamste voedsel heeft van een diertje, dat niet grooter is dan eene spin, ongeveer dezelfde gedaante heeft, en, daar het zich in de nabijheid van de oppervlakte der zee ophoudt, groote streken van deze roodachtig verwt.

De gewone beweging der walvisschen is langzaam, zoodat zij in het uur 2—4 Engelsche mijlen afleggen, doch zij kunnen ook met de snelheid van 10—12 mijlen in het uur zwemmen. De cachelotten vormen groote scholen, en de wijfjes worden door een tot drie van het andere geslacht begeleid. De mannetjes zijn ijverzuchtig en vechten dikwijls hevig met elkander. De sterke dieren azen doorgaans alleen, en wanneer men er verscheidene bijeenvindt, dan houdt men het er voor, dat zij zich van de eene voedingsplaats naar de andere begeven. Daar deze groote walvisschen zeer onvoorzigtig zijn, laten zij zich gemakkelijk overmeesteren, en zelfs nadat zij geharpoeneerd zijn, blijven zij

dikwijls als blokken liggen, zoodat zij de wonde naauwelijks schijnen te voelen. In andere gevallen daarentegen verdedigen zij zich met wanhoop, en rigten met den staart zoowel, als met de kaken, groote verwoesting aan. Zij planten zich in alle jaargetijden voort, en brengen één, somtijds ook twee jongen ter wereld, die bij de geboorte tien tot twaalf voet lang zijn. De wijfjes zijn kleiner dan de mannetjes. Zij toonen aan hare jongen groote genegenheid, en nemen ze, als gevaar dreigt, onder hare vinnen. Ook jegens elkander geven zij blijken van groote gehechtheid, zoodat, wanneer de eene gewond wordt, hare gezellinnen gedurig om haar heen zwemmen, en aldus dikwijls het offer harer aanhankelijkheid worden. De jongen zwemmen insgelijks, nadat de moeder is gedood, dikwijls nog uren lang om het schip henen. De jonge mannetjes vormen schoolen, tot dat zij omstreeks $\frac{3}{4}$ van hunne grootte hebben bereikt, en gaan dan uiteen, om afzonderlijk te azen. Doch ook zoo lang zij in schoolen bijeen zijn, gedragen zij zich geheel anders dan de wijfjes; is er een geharpoeneerd, dan laten de overigen hem aan zijn lot over en zwemmen weg. Deze jonge mannetjes zijn listig en schuw, en daarbij zoo behendig, dat men, wanneer men er een geharpoeneerd heeft, zeer snel te werk moet gaan, opdat hij niet ontsnappe. Merkwaardig is de bijzonderheid, dat de walvisschen, de groote zoowel als de kleine, de eigenschap schijnen te bezitten, om aan hunne geslachtsgenooten de nadering van gevaar op eenen afstand van 4—7 Engelsche mijlen te doen bemerken, ofschoon men tot dusverre volstrekt niet heeft kunnen ontdekken, hoe dit geschiedt.

De vinvisch bereikt eene aanmerkelijker grootte dan de cachelot, maar is zoo behendig en zoo afwisselend in zijne bewegingen, dat de ervarenste walvischjager vaak met hem niets weet aan te vangen.

De traan van den gewonen walvisch, die voor het overige bijna dezelfde levenswijze heeft als de cachelot en met dezen het voornaamste voorwerp der walvischvangst uitmaakt, is van mindere hoedanigheid dan die van den laatstgenoemde. Er zijn nog andere soorten, b. v. de breedgeneusde,

de snavelwalvisch en kleinere soorten, die van minder belang zijn.

Het grenzenlooze rijk van den oceaan is het gebied van den walvisch, en men ziet hem het water opspuiten onder elke breedte, van de ijsbergen van *Groenland* af tot aan de Afrikaansche kust. De cachelot intusschen laat zich zelden zien in de koudere streken van de wereldzee, terwijl de gewone walvisch gaarne tusschen de ijsbergen schijnt rond te zwemmen. De walvischvanger slingert zijne harpoenen zoo wel aan de kusten van *Nieuw-Zeeland* en *Nieuw-Holland*, als aan die van *Peru*, *Chili* en *Californië*, *Japan* en *China*, *Madagascar*, in de *Roode Zee* en de Golf van *Perzië;* en het is bij de Amerikaansche walvischvangers geheel niet zeldzaam, dat zij, naar buit zoekende, de geheele aarde omzeilen.

De Amerikaansche walvischjagers zijn gewoonlijk schepen van 300—500 ton en buiten de officieren met 28—40 koppen bemand. Zij zijn van al het noodige voor drie jaren voorzien, ofschoon zij zelden langer dan 2½ jaar uitblijven. Somtijds zijn zij van kleinere schepen, zoogenaamde *tenders* of bijschepen, vergezeld, die in geval van nood het hoofdschip hulp bieden of ook zelve de visscherij drijven. Ieder schip heeft 4—6 walvischbooten, die omstreeks 27 voet lang en 4 voet breed zijn. Zij zijn sterk en toch ligt gebouwd en loopen aan beide einden spits toe, zoodat men aan beide kanten even goed kan roeijen en zij de golven goed kunnen weerstaan. Aan het eene einde is een rond houten blok, het *loggerhead* genoemd, dat met een gat is voorzien, waardoor het aan den harpoen bevestigde touw loopt. Iedere boot voert twee touwen, elk 200 vadem lang en spiraalvormig opgeschoten, vier harpoenen en eenige lansen. Verder voert zij eenige kleine vlaggen, zoogenaamde *whifts*, die in het geval, dat de matrozen den reeds gedooden walvisch door onvoorziene omstandigheden moeten verlaten, in den visch worden gestoken, om hem te gemakkelijker te kunnen terugvinden. Ook zijn er in de booten vierhoekige planken, *drogues* genoemd, die men aan het touw des harpoens bevestigt, nadat de walvisch is gehar-

poeneerd, om hem in zijne bewegingen te belemmeren. Iedere boot is met zes koppen bemand, waarvan de een den voorman (*headsman*) en een tweede de stuurman (*boatssteerer*) heet. Vier zulke booten gaan te zamen op de vangst uit.

De voornaamste wapenen en gereedschappen, die bij de walvischvangst worden gebruikt, zijn harpoenen, lansen, schoppen en smeltketels. De harpoen is eene ijzeren spies, omstreeks drie voet lang, met eene van weerhaken voorziene punt. De schacht, die door het worstelen van den walvisch dikwijls gebogen wordt, moet van taai ijzer zijn, om niet te breken. De lans is eene ongeveer zes voet lange spies, waarin eene houten greep is bevestigd. De punt is scherp en dun, 7 of 8 duim lang en 2½ breed. Men bedient er zich van, om den geharpoeneerden walvisch doodelijke wonden in de ingewanden toe te brengen. De schoppen dienen, om het spek in kleine stukken te houwen, en de ijzeren ketel, waaraan een drievoet is bevestigd, om het spek in traan te verkoken. Het in het jaar 1731 uitgevonden harpoeneergeweer, waarmede men den harpoen op eenen afstand van 120 voet den walvisch in het lijf kan schieten, wordt niet meer gebruikt, omdat daartoe groote bekwaamheid behoort en er veel ongelukken door gebeurd zijn.

De matrozen, die zich aan de walvischvangst wijden, zijn de stoutmoedigste onder de Amerikaansche kustbewoners, jonge kerels, die zich niet in de geregelde bezigheden en gebruiken van het burgerlijke leven weten te voegen, en liever onder duizend gevaren allerlei avonturen najagen. In den gestadigen kamp met de monsterdieren des oceaans wordt hun moed gehard, en brak er een zeeoorlog uit, dan zouden zij van veel dienst zijn. Door de strenge scheepstucht, die volgens de wet op de walvischvangers is ingevoerd, aan gehoorzaamheid gebonden, vieren zij aan hunne vrijheidsliefde den vollen teugel, zoodra zij den voet aan wal zetten. Op den langen, gevaarlijken togt, waar de een steeds den bijstand van den ander noodig heeft, en waar de gunstige uitslag van het gemeenschappelijk en krachtig zamenwerken afhangt, krijgen zij eene enthusiastische

gehechtheid aan elkander, en deze openbaart zich ook op het land niet zelden in de opofferendste mildheid. Het geld, dat zij met onbeschrijfelijke moeite hebben gewonnen, verspillen zij dan op de ligtzinnigste wijze, en het wordt maar al te dikwijls de buit van bedriegers, die in alle zeehavens op dergelijke vrolijke gezellen loeren. Bij deze levensmanier laat het zich niet verwachten, dat de walvischvangers zich langzamerhand een vermogen verwerven. Dat, wat zij in jaren hebben verdiend, wordt in minder maanden in de kroeg en in het bordeel verdaan, en er blijft den matrozen vervolgens niets over, dan weder dienst te nemen. Doch er bestaan ook niet weinige eervolle uitzonderingen.

Daartoe behooren vooral de lieden, die langzamerhand van gemeene matrozen tot bootsstuurman en scheepskapitein hebben weten op te klimmen. Dat zijn doorgaans knappe mannen, die naar ligchaam en geest de kracht bezitten, om de volle verantwoordelijkheid van deze avontuurlijke ondernemingen te dragen. Langs de Amerikaansche kust verheft zich menig fraai huis, welks welvarende bezitter getuigenis geeft, dat men bij de walvischvangst zijn fortuin kan maken.

Een paar woorden over de door de wetten bepaalde scheepstucht op de walvischvangers mogen hier eene plaats vinden. Vooreerst moeten wij opmerken, dat de schepen van deze soort, die uit de Amerikaansche havens uitloopen, doorgaans door onderscheidene menschen worden uitgerust. De zorg voor het zeer kostbare schip, voor den voorraad en de manschap, gelijk ook het bestuur der geheele onderneming, rust doorgaans op den kapitein. Hij heeft het bevel over een vrij groot aantal ten deele wederspannige matrozen, van wier gehoorzaamheid intusschen de gelukkige uitslag grootendeels afhankelijk is. De wet heeft daarom den kapitein binnen zekere grenzen eene willekeurige magt vergund. Hij alleen heeft de beschikking over het schip, en hij mag tegen degenen, die zich aan de scheepstucht vergrijpen, ligchamelijke straffen gelasten. De manschap moet hem op zijn woord volgen, gelijk de scholier den meester. Het gaat daarbij wel niet altijd zonder onregtvaardigheden toe; maar de

matroos kan later bij de regterlijke magt zijne klagten inbrengen. Ook ontbreekt het op de schepen nooit aan een' quasi-advocaat, een' ouden, ervaren matroos, die, als een van zijne kameraden onregtvaardig of onwettig gestraft is, dezen met goeden raad ter zijde staat; en een Jury aan wal kent in zulke gevallen doorgaans schadevergoeding toe. Er is dus veel vastberadenheid en tevens omzigtigheid van de zijde des kapiteins noodig, indien hij de tucht op zijn schip binnen de grenzen der wet wil handhaven. Want hoe vele daden van insubordinatie kunnen de matrozen b. v. door gebaren plegen, die volstrekt moeten worden gestraft, ofschoon zij zich niet juridiek laten bewijzen? Het lijdt geen twijfel, of de wet, die den scheepskapitein de magt tot ligchamelijke kastijding toestaat, is, hoezeer zij ook in strijd moge zijn met het gevoel van regt eener vrije natie, volkomen billijk: want zonder haar zou het doel van dergelijke ondernemingen onmogelijk kunnen worden bereikt, en het welzijn van hen, die daaraan deel nemen, op veel gevaarlijker wijze op het spel worden gezet. Mogt men wederspannigen slechts in de boeijen slaan, ten einde hun in de naastbijgelegene Amerikaansche haven het proces te doen opmaken, dan ging de dienst, die men van hen hebben kan, zoo lange verloren, en zoodra zich eenigen tot insubordinatie vereenigden, hadden deze het in hunne magt, om het schip tot den terugtogt te dwingen. Maar met betrekking tot de oorzaken, waarom de kapitein straft, als ook ten aanzien van de werktuigen, waarmede dit geschiedt, is hij verantwoordelijk aan de wetten zijns lands.

Vóór het uitzeilen van eenen walvischvanger uit eene Amerikaansche haven wordt hij met proviand en anderen voorraad volledig voorzien. De manschap brengt ook hare bagaadje aan boord, en verschijnt in rood baaijen hemden en nieuwe hoeden van geteerd zeildoek. De gereedschappen tot de walvischvangst worden zorgvuldig in kisten gepakt; de walvischbooten worden in geregelde orde op het dek of aan de zijden van het schip geplaatst, de manschap aan boord gemonsterd, en het schip ligt de ankers tot de lange en gevaarlijke reize.

Buiten de gewone gevaren van eene zeereis dreigen den walvischvanger nog geheel eigenaardige en vreeselijke van de zijden der dieren, welke hij vervolgt. Dat er booten verbrijzeld worden, is iets te alledaagsch en al te begrijpelijk, dan dat wij daarover behoeven te spreken. Doch er zijn zelfs voorbeelden, dat het schip door eenen slag met den staart dezer zeegedrogten zulk een lek kreeg, dat het oogenblikkelijk zonk, zoo als dit b. v. op den 20 November 1820 met het schip *Essex* gebeurde op 0° 40′ Z. B. en 119° W. L., op duizend Engelsche mijlen van het naaste land, zoodat de manschap eerst na 28 dagen het eiland *Ducie* met de booten bereikte.

Zoodra een walvisch gedood is, begint men terstond de gedeelten van het dier, die bruikbaar zijn, buit te maken. Het ligchaam wordt op zijde van het schip getrokken; een matroos wordt er op nedergelaten, en deze steekt met de schop een gat op de plaats, waar de romp met den kop is verbonden. In dit gat wordt dan een haak gestoken, en door dezen dit gedeelte door middel van eene katrol op het schip in de hoogte getrokken. Deze verrigting is, vooral wanneer de zee hoog gaat, niet zonder gevaar, daar men op het glibberige ligchaam van het dier geen' vasten voet heeft. Het spek wordt dan in reepen van 2 tot 3 voet breedte afgestoken, terwijl door de katrol de reepen altijd gespannen worden gehouden, zoodat langzamerhand de geheele speklaag tot aan de staartvin wordt losgemaakt. Den kop heeft men vooraf reeds afgehouwen en aan den achtersteven van het schip behoorlijk bevestigd. Nadat de speklaag van het ligchaam is afgehaald, laat men dit door de golven wegspoelen. Dan wordt de kop in de hoogte gewonden, de holte geopend, en de spermaceti, door middel van een' emmer, aan eene stang bevestigd, uitgeschept. Daarop houwt men de *junk* van den kop, haalt die aan boord en hakt die in vierkante stukken. Dan maakt men den kop los, en deze verzinkt, omdat hij van zijne specifiek ligte deelen beroofd is. De speklaag van 8—14 duim dikte wordt dan met de *junk* op houten blokken, zoogenaamde paarden of bokken, in dunne stukken gesneden en in den smeltketel ge-

worpen. De huidachtige gedeelten van het spek gebruikt men om het vuur aan te stoken. De spermaceti uit de kopsholte kookt men afzonderlijk. Spermaceti en traan worden daarop in de vaten gestort.

Het balein, dat een zoo belangrijk handelsartikel vormt, wordt in den mond van den walvisch gevonden. Deze strepen of baarden zijn ongeveer 300 (500?) in getal aan beide zijden van den kop, en naar de langste beoordeelt men doorgaans de grootte van den walvisch. De grootste lengte bedraagt 15 voet, de grootste breedte omstreeks één voet, de grootste dikte ongeveer $\frac{5}{10}$ duim.

Naar de berekening van SCORESBY verkrijgt men uit vier ton spek dooreen gerekend drie ton traan, ieder van 252 gallons wijnmaat. De kolossale grootte van het dier blijkt daaruit, dat men walvissen heeft gedood, die dertig tonnen zuivere traan gaven, en die, welke twintig tonnen opleveren, zijn niet zeldzaam. De hoeveelheid traan is doorgaans geëvenredigd aan de lengte der baarden, zoo als men uit de volgende tabel ziet, welke afkomstig is van een' zeer ervaren walvischjager:

Lengte der baarden
in voeten . . 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12.
Traan bij tonnen $1\frac{1}{4}$. $2\frac{1}{4}$. $2\frac{3}{4}$. $3\frac{1}{4}$. 4. 5. $6\frac{1}{2}$. $8\frac{1}{2}$. 11. $13\frac{1}{2}$. 17. 21.

Een walvisch van zestig voet lengte weegt ongeveer 72 ton en zijn spek 30 ton, de kop met de vinnen en staart 10 ton, en het overige van het ligchaam ongeveer 32 ton. Het vleesch der jonge walvisschen is rood en van draad ongeveer als grof rundvleesch; dat van de oude is daarentegen bijna zwart, en te grof, om te kunnen worden gegeten. De beenderen zijn ongemeen poreus en bevatten veel fijne traan.

Het voorkomen der meeste walvischjagers getuigt, wanneer zij van eene reis terugkeeren, van groote ligchaamskracht en gehardheid. De krachtige spijs en versterkende lucht, bij gestadige ligchaamsoefening, geven aan hun gestel eene buitengewone vastheid. De scheepskapiteins zijn meestal zeer achtenswaardige mannen. Zij onderscheiden zich doorgaans door onwankelbaren moed en getrouwe pligts-

betrachting. Ten opzigte van den uitslag, waarmede zij hunne zaken drijven, bestaat er een aanmerkelijk verschil. Velen schijnen door het geluk begunstigd, en zij slagen telkenreize, terwijl anderen door het ongeluk worden vervolgd. In menig geval kan men zeker de oorzaak van dat ongeluk vinden in gemis aan bekwaamheid of ervaring; maar dikwijls ook is het, alsof een boos noodlot zekere personen vervolgt.

Van hunne reizen brengen deze stoute zeelieden curiositeiten uit alle werelddeelen mede, waarmede zij hunne woning versieren of bloedverwanten en vrienden begiftigen. In hunne huizen vindt men de muren dikwijls met vrij goede schilderijen bedekt, die alle bijzonderheden van de walvischvangst voorstellen. In den laatsten tijd heeft men zich vooral in de Staten *Maine*, *New-Hampshire*, *Massachusetts*, *Rhode-Island* en *Connecticut*: ja zelfs *New-Jersey* en *Delaware*, met de walvischvangst bezig gehouden, en de fraaije gebouwen, welke men in de havensteden, vanwaar deze zaak voornamelijk gedreven wordt, ziet oprijzen, verkondigen duidelijk genoeg, dat de zaken niet onvoordeelig gaan. Het karakter der inwoners van *Nantucket* en van de zeehavens van kaap *Cod* tot *New-London*, welke voornamelijk de walvischvangst drijven, is ernstig en volhardend, en zij verloochenen hunne afkomst van Kwakers en Puriteinen niet.

De Indische, Chinesche en Stille Zeeën zijn den walvischjagers naauwkeuriger bekend, dan aan eenige andere klasse van zeelieden; en aan deze omstandigheid, als ook daaraan, dat op deze schepen altijd twee matrozen in den mars op den uitkijk naar land of branding zijn, moet het in evenredigheid zeldzaam voorkomen van schipbreuk worden toegeschreven, ofschoon de walvischvangers de gevaarlijkste zeeën bezoeken.

De jaagbare walvisschen worden gedurig zeldzamer, en de schepen zeilen daarom tegenwoordig verder naar het zuiden dan vroeger. De robbenjagers wagen zich evenwel nog meer in de nabijheid van de zuidpool. Zelden blijven de schepen langer dan drie maanden op hetzelfde jagtveld.

Op deze langdurige reizen ontvangen de jonge lieden van de meer ervarene zeelieden onderrigt in de wiskunde, de zeevaartkunde, de geographie, de natuurlijke geschiedenis der Zuidzee, en leeren daarbij tevens praktisch hun beroep. Van tijd tot tijd gaat men op het eene of andere fraaije eiland der Zuidzee aan land, en gunt daar aan de manschap de rust, die zij ter verpoozing noodig heeft.

De Noord-Amerikaansche vloot ter walvischvangst bestaat tegenwoordig uit 645 schepen, barken en schoeners, te zamen eenen inhoud hebbende van 200,000 ton, tot wier uitrusting een kapitaal van 20 millioen dollars is besteed. Zij is met 17,500 officieren en matrozen bemand. De waarde der jaarlijks door deze vloot ingevoerde ruwe producten bedraagt zeven millioen dollars, welke door de nijverheid tot op eene waarde van 8 of 9 millioen worden gebragt. De uitvoer aan traan, balein en spermacetikaarsen bedraagt twee millioen, zoodat voor 6 of 7 millioen dollars in de Vereenigde Staten zelve wordt verbruikt. Volgens deze opgaven, onlangs door den Heer GRINNELL aan het Congres medegedeeld, kan men zich een denkbeeld maken van het belang der Amerikaansche walvischvangst.

DOOPPLEGTIGHEDEN DER ARMENISCHE CHRISTENEN TE BUSHIRE, IN PERZIË.

Nabij de kamer der kraamvrouw, aan een' rijken Armenischen koopman gehuwd, staat een Priester in zijn koorgewaad. Vijftien minuten lang leest hij een gebed over het kind, dat, in doeken gewonden, door den doopgetuige gehouden wordt. Vrouwelijke doopgetuigen komen niet te pas, zelfs wanneer de doopeling een meisje is, omdat de vrouw van den doopgetuige altijd als zoodanige beschouwd wordt. Dezelve herhaalt verscheidene gezegden, door den Priester uitgesproken, zooals den naam van het kind, zijne gelofte als borg enz. Daarop wordt het kind in de kraamkamer gebragt, de deur gesloten, en de Priester doet, buiten vóór de deur, een gebed, waarbij hij de hand op het deurslot legt. Daarop wordt de deur geopend, en de Priester treedt binnen, met zijn' Kapellaan en den doopgetuige. Op eene

tafel staat een groot bekken tusschen vier kaarsen, en daarboven een gouden kruisbeeld met zeven edelgesteenten en een groot glas met gewijde olie. De Priester doet zijn gebed over het bekken. Dan giet de Kapellaan eerst warm, daarna koud water daarin, volgens voorschrift. De Priester doopt, al biddende, het kruisbeeld in dit water, terwijl de Kapellaan op zijne vragen antwoordt, en de doopgetuige het kind nog regtuit op het kussen houdt. Zoodra het kruisbeeld uit het water genomen is, mengt de Priester eenige droppels olie in dat water; na genoegzame schudding en vermenging, wordt het kind geheel ontkleed en in het waterbekken gelegd. De Priester wascht met zijne hand alle deelen des ligchaams. Dan neemt hij het kind daaruit en dekt het toe, vat het glas met olie in de hand, spreekt eenige gebeden, welke de doopgetuige nazegt, nadert dan tot het kind, doopt zijne beide duimen in de olie, en zalft het kind op het voorhoofd, achter beide ooren, op kin, mond, neus, borst, handen, nek, buik en voeten, terwijl hij voortgaat met bidden en de Kapellaan antwoordt. Nu wordt het kind, door de baker intusschen rijk aangekleed, aan den doopgetuige overhandigd. Op dit oogenblik treedt de Bisschop binnen, in zijn prachtig koorgewaad, met eene zijden kap over het hoofd, en door twee of drie Priesters vergezeld. Aan het hoofd van de Priesters en doopgetuige, die twee aan twee volgen met het kind, maakt hij den optogt naar de gezelschapskamer, alwaar de vrouwen, prachtig gekleed, aan drie kanten op kussens nederzitten. Tegen haar over zit de moeder, doch gesluijerd. Zoodra de Bisschop binnentreedt, staan zij, behalve de moeder, allen op en blijven staan. De doopgetuige legt het kind in den schoot der moeder. De Bisschop leest eenige gebeden, waarbij de andere Priesters antwoorden. Terwijl zulks geschiedt, houdt de doopende Priester zijn gebedenboek in aanraking op het hoofd der moeder. Het gebed geëindigd zijnde, buigt zich de doopgetuige, en gaat, met Bisschop en Priesters, in dat gedeelte van het huis, welk door de mannen bewoond wordt, alwaar een rijke maaltijd is aangeregt.

DE JONGSTE OOGENBLIKKEN VAN KAREL DEN I, KONING VAN ENGELAND. Volgens GUIZOT.

Aan het eind der zaal (*Whitehall*) had men, daags te vo-

ren, in den muur eene opening gemaakt, welke onmiddellijk op het schavot uitkwam, dat met zwart bekleed was. Twee mannen stonden nevens de bijl, beiden als matrozen gekleed, en met maskers. De Koning verscheen, met opgerigten hoofde, naar alle kanten zijne blikken slaande, en naar het volk rondziende, om tot hetzelve te spreken. Maar de troepen besloegen het gansche plein, zoodat niemand konde naderen. — Terwijl hij sprak, raakte iemand de bijl aan; terstond keerde hij zich om, zeggende: »Bederf de bijl »niet; zij zou mij meer pijn aandoen." De diepste stilte heerschte. Hij zette eene zijden muts op, en, zich tot den beul wendende, zeide hij: »Is u mijn hoofdhaar ook in den »weg?" — »Ik verzoek uwe Majesteit, het onder de muts te doen," antwoordde de man, met eene buiging. De Koning deed zulks, met behulp van den Bisschop, en, zich naar den beul keerende, vroeg hij: »Is het zoo wèl?" Hij ontdeed zich van zijnen mantel en zijn *St. George*, gaf laatstgenoemde aan den Bisschop, zeggende: »Tot een aandenken," trok zijn opperkleed uit, hernam den mantel, en, het blok beschouwende: »Plaats het zóó, dat het wèl vaststa," zeide hij tot den beul. — »Het staat vast, Sire!" — »Ik zal een kort »gebed doen, en, wanneer ik de handen uitstrekke, dan....." Hij verzamelde zijne gedachten, sprak, met eene zachte stem eenige woorden in zichzelven, hief de oogen hemelwaarts, knielde, legde zijn hoofd op het blok: de beul raakte zijn hoofdhaar aan, om het weder onder de muts te brengen; de Koning meende, dat hij wilde toeslaan. »Wacht het tee»ken af," zeide hij. — »Ik zal het afwachten, Sire, naar »het welbehagen uwer Majesteit." Na verloop van nog een oogenblik strekte de Koning zijne handen uit, de beul sloeg toe, het hoofd viel op den eersten slag. »Ziet hier het hoofd van een' verrader!" riep de beul uit, hetzelve aan den volke vertoonende. Een lang en dof zuchten verhief zich rondom *Whitehall*. Velen ijlden nu naar den voet van het schavot, om hunnen zakdoek in het Koninklijke bloed te doopen. Twee afdeelingen ruiterij naderden in onderscheidene rigtingen, en verstrooiden langzaam het volk. Toen het stil werd bij het schavot, hief men het lijk op: reeds was het in de kist besloten, toen CROMWEL verlangde, het te zien; hij beschouwde het naauwkeurig, en, met zijne handen het hoofd opligtende, alsof hij zich wilde vergewissen, dat het van den romp was gescheiden, sprak hij: »Ziedaar een welgesteld ligchaam, »dat een lang leven beloofde!"

WELSPREKENDHEID DER INDIAANSCHE VOLKSSTAMMEN IN NOORD-AMERIKA.

Het zoo leerzaam als aanlokkelijk geschreven werk van Professor Dr. BÜTTNER, *Brieven uit en over Noord-Amerika*, 1845, geeft ons onder anderen ook een staaltje van de redevoeringen der *Indianen*. Indien de pen van den Duitschen Hoogleeraar de woorden niet al te zeer geregeld heeft, hetwelk wij niet gelooven willen, daar Dr. BÜTTNER iemand is, op wiens waarheidsliefde men zich kan verlaten, zoo mogen wij ons billijkerwijs over de kracht en het treffende dier redevoeringen verbazen. Voor de zoodanigen onzer lezers, welke het boek zelf niet onder de oogen gehad hebben, willen wij, tot staving van hetgeen wij zeggen, er slechts het volgende uit mededeelen.

Het bejaarde Opperhoofd der *Oneidahs*, KESKETOMAH, had, door de nabuurschap der Europesche volkplanters, het voordeel van den akkerbouw leeren kennen, en, om nu zijnen stam tot die vreedzame bezigheid over te halen, laat hij zich op de volgende wijze hooren: »Ziet gij niet, hoe de blanken van korrels leven en wij van vleesch? hoe dit vleesch meer dan dertig maanden noodig heeft om op te groeijen en somtijds schaarsch is? hoe elk dezer verwonderlijke korrels, welke zij in den grond strooijen, er hun meer dan honderd teruggeeft? hoe het vleesch, waarvan wij leven, vier beenen heeft om weg te loopen en wij maar twee om het te achterhalen; hoe de korrels, die de blanken strooijen, daarentegen blijven, waar ze zijn, en er groeijen; hoe de winter, die voor ons de tijd van onze moeijelijke jagten is, hun rust aanbrengt? Daarom hebben zij ook zoo vele kinderen en leven langer dan wij. Ik zeg dus aan ieder, die naar mij hooren wil, vóór nog de cederboomen van ons dorp van ouderdom verdord zullen zijn, vóór nog de ahornboomen van het dal zullen ophouden suiker te geven, zal het geslacht der kleine korrel-zaaijers het geslacht der vleeschjagers verdelgd hebben, wanneer deze jagers niet ook besluiten korrels te zaaijen. De woorden van KOREYHUNSLA zijn onder de volksstammen *Pequid*, *Natik*, *Narragarset* en andere reeds bewaarheid: Een snaphaan is goed, maar een ploeg is beter, een wigwam is goed, maar beter is huis en schuur. Laat ons verordeningen maken over onze gedragin-

gen; laat ons aan het water der razernij en des doods den toegang tot onze dorpen verbieden; dat is de bron, waaruit onze grootste rampen voortgevloeid zijn; door dit vergift hebben zij ons dol en slecht gemaakt, hebben zij ons zoo vele landerijen ontroggeld."

Doch de oude KESKETOMAH vindt zijnen tegenstander in den jongen KUHASSEN, die zich door zijne aanspraak als vijand der Europesche inrigtingen, en met name van den akkerbouw, doet kennen. Moeijelijk wordt het, te beslissen, wiens denkwijs men behoort te omhelzen. Ieder hunner voert zoo gewigtige drangredenen aan, spreekt zoo treffend voor zijne manier van zien, dat men genegen zou zijn aan elk van beiden bijval te schenken. »Indien wij," zegt KUHASSEN, »gaan leven als de blanken, zullen wij ophouden te zijn, wat wij zijn, de kinderen van onzen grooten Geest, die ons tot jagers en oorlogslieden gemaakt heeft. Wij zullen weldra denken en handelen als zij en, als zij, logenaars, bedriegers worden, afhankelijk van den grond, dien wij bebouwen, in ketens gesmeed door wetten en geboden, geregeerd door geschriften vol logen en valschheid. En zijn dan die blanken met hunne akkers, hunne koeijen en paarden gelukkiger dan wij? Leven zij indedaad langer? Kunnen zij op de sneeuw, onder de boomen des wouds slapen als wij? Zij kunnen het niet; zij hebben zoo velerlei te verliezen, dat ongerustheid daarvoor hunnen geest het slapen niet veroorlooft. Kunnen zij, zooals wij, het leven versmaden, lijden en sterven zonder te huilen en te jammeren? Zij kunnen het niet; met te veel banden zijn zij aan het leven geknoopt. Wat baat hun het geld, waarvoor zij zoo zwoegen en werken? Dient het niet om rijken en armen te maken, om misdaden onder hen in te voeren, met jaloezij en heimelijken wrok? Worden wij landbouwers, dan zullen ook wij regters in onze dorpen moeten roepen om ons te kwellen, gevangenissen met hooge, dikke muren moeten bouwen, om er ons in op te sluiten, en ketens moeten smeden om er ons aan vast te leggen. Zullen wij dan nog stout, dapper, vol moed en krijgslust zijn, ongekweld door herinnering van het verledene, tevreden met het tegenwoordige, onbekommerd over het toekomende? Niets van dit alles. De gastvrijheid zal vlugten, waarheen weet ik niet, en nimmermeer tot ons terugkeeren; want, waar ieder, op kosten der overigen, rijkdom wil ophoopen, blijft

hem hart noch lust om zijnen buurman iets mede te deelen, die nu ook ophouden zal zijn vriend te wezen. Even als de blanken, zullen wij voor geld doen alwat men ons beveelt; een' eigen wil zullen wij niet meer hebben. Maar wat is toch wel een mensch, die niet meer hier- en daarheen gaan, rooken, slapen, rusten kan, zoo als hij wil? De rijkeren zullen de armen willen beheerschen; en wat zullen de armen dan doen? Zullen zij niet slaven worden en werken moeten voor hen, die van vet glinsteren? Zal dan nog kracht, moed, behendigheid en geduld den mensch roem en achting verschaffen? Neen! Geld en een volle spijsketel zullen het doen. Zou wel immer een krijgsman, in wiens aderen het bloed van een' *Oneida* stroomt, wanneer het ongeluk aan zijne deur klopte, zich kunnen vernederen, de dienstknecht van eenen rijkaard te worden? Neen, even zoo min als de adelaar van het gebergte den lafhartigen vischärend, even zoo min als hij de bloode duif zal dienen. In plaats van te buigen, als het riet van den oever, zou hij weerstaan als de eik der bergen, of, gelijk de bijen, in de groote bosschen onafhankelijkheid en vrijheid zoeken. Eer ik mijnen wil zou prijs geven en genoodzaakt zijn dien van eenen ander te gehoorzamen omdat hij rijker is, zou ik hem ter aarde hakken, hem zijne heerschappij ontrukken en zijn huis in brand steken; want wie mij veracht is mijn vijand. Neen, liever vaar ik de rivieren van het westen af, en ga aan de volkshoofden van den *Mississippi* verkondigen, dat de *Oneidas*, even als de blanken, baardendragers, aardgravers en daglooners geworden zijn. Ja, eer ik mij aan de bevelen van eenen meester onderwerp en een jammerlijke loontrekker word, wil ik heengaan naar mijne dappere voorouders. Want wat is de dood, waarvoor de bloodaards zoo bang zijn? Voor den jager is hij de dag der ruste, het eindperk van al zijne behoeften; voor den krijgsman de dag des eeuwigen vredes; voor den ongelukkige het eind van al zijn kommer, het vertrouwen en de troost aller lijdenden, de wijkplaats, uit welke men onderdrukking en dwingelandij kan trotseren."

Zou wel eenig redenaar onder de beschaafde volken eene sterkere en meer dichterlijke lofrede op den dood hebben kunnen houden?

EEN DOOR LEIBNITZ IN NAAM DER HONDEN OPGESTELD PROTEST TEGEN HET IN DE HOFKEUKEN TE HANOVER GEGEVEN BEVEL, OM DE BEENDEREN UIT HET DAAR GEBRUIKTE VLEESCH TE VERKOOPEN, VERMOEDELIJK UIT DE JAREN 1680—1690.

(Uit het oorspronkelijke *Fransch.*)

*Request der Honden, aangeboden aan den Heer ***, algemeen Agent der Cuisinerie van Frankrijk en Staatssecretaris van dat ligchaam voor de Buitenlandsche Zaken, zich thans bevindende aan het Hof van Hanover.*

Wij Ondergeteekenden, doggen, St. Hubertshonden, hazewinden, brakken, bulhonden, Bolognezen en andere van het ras, zoo groot als klein, smeeken allernederigst uwe Hoogheid, gehoor te willen verleenen en te doen verleenen aan onze redenen, ten aanzien eener grieve, voor ons van het hoogste gewigt. Ongetwijfeld zal uwe Hoogheid, die zoo zeer belezen en zoo uitgeleerd in kundigheden van allerlei aard is, zich herinneren, hoe de groote DIOGENES, bijgenaamd de *cynicus* of hondsche, uit hoofde der genegenheid, welke hij ons toedroeg, gewoon was opentlijk te zeggen, dat er soms meer verschil was tusschen den eenen hond en den anderen, dan tusschen sommige menschen en zekere beesten. Niettemin en ondanks deze groote verscheidenheid der honden, die hen als ware het van een verschillend geslacht doet schijnen, is thans geheel ons hondenligchaam eendragtig, om een der schoonste regten te handhaven, welke onze natie steeds bezeten heeft, en dat men ons thans ontrooven wil door eenen aanslag van zeer gevaarlijke en veruitziende gevolgen. Wij hebben namelijk door onze correspondenten vernomen, dat zekere projectenmaker voorgeeft de beenderen week te kunnen koken en ze geschikt te kunnen maken om door menschen gegeten te worden, zonder dat daardoor het vleesch in het geringst bedorven worde, en zelfs wil gezegde quidam zijne kookpotten en al zijnen toestel naar het Hof van *Hanover* zenden, om daarmede eene proeve te nemen; waartegen wij raadzaam geoordeeld hebben ons in tijds te verzetten. Want, ofschoon wij aan iets zoodanigs bezwaarlijk geloof kunnen hechten, en al wat er over gezegd wordt voor fraaije hersenschimmen houden, zou echter de een of andere booze

geest, de vijand tevens van het honden- en van het menschengeslacht, om de goede verstandhouding, die te allen tijde tusschen de honden en de menschen geheerscht heeft, te storen, dit geheim aan dien man ingeblazen kunnen hebben, even als een andere helsche geest voorzeker aan een' monnik het geheim van het buskruid geopenbaard heeft. Wij hebben geenen grond om ons te verbeelden, dat men twijfel zou kunnen opperen omtrent het regt, dat wij op alle van vleesch ontdane beenderen hebben, als welke ons van onheugelijke tijden hebben toebehoord, zonder dat mensch of dier immer ondernomen heeft ons in dit bezit te storen. HOMERUS en de oudste Schrijvers hebben in uitdrukkelijke bewoordingen van hetzelve gewag gemaakt, en de H. Schrift, daar zij zegt, dat men den kindekens het brood niet ontnemen moet om het den honden te geven, zegt niet hetzelfde van de beenderen, welke men wel wist, dat, van den Zondvloed af, dat is sedert den tijd toen de menschen begonnen zijn het vleesch der dieren te eten, ons toebehoord hebben. En ofschoon wij, om den wille des vredes, het merg aan de menschen hebben afgestaan, is zulks alleenlijk geweest, ten einde ons regt op de beenderen zelven te bewaren, gelijk het dan ook door dit vergelijk des te meer versterkt is. Goede Hemel! hoe verre gaat niet de begeerlijkheid der menschen? Niet tevreden met soms alles op te eten, wat zij bezitten, schamen zij zich niet, ons nu ook ons aandeel te willen ontrooven! Doch deze gulzigheid zou ligtelijk door de Beschermgoden van ons geslacht gestraft kunnen worden, en de groote SIRIUS, die hemelsche hond, zal ongetwijfeld onze zaak bij JUPITER bepleiten. De menschen weigeren ons regt; maar SIRIUS zelf zou zeer wel onze wreker kunnen worden, door de hitte der hondsdagen te verdubbelen, over welke hij heerscht, gelijk gij zulks weet door de groote kennis, welke gij in het vak der sterrekunde bezit. Behalve dat deze nieuwe soort van eten kwade uitwerkselen onder de menschen zou kunnen te weeg brengen en hen allen tot *cynici* zou kunnen maken, aangemerkt zij reeds nu maar al te veel overhelling tot onbeschaamdheid hebben, laten wij aan uwe voorzigtigheid over, of het wel altijd veilig en voordeelig voor de menschen zijn zal, zoo geheel met de honden te breken. Gij, die zoo veel gelezen hebt, weet, hoe zeker Koning, die uit zijn land gejaagd was, daarin teruggebragt werd onder geleide van tweehonderd hon-

den, die de rebellen versloegen; hoe meermalen honden het leven van hunne meesters gered, en hoe anderen den dood hunner weldoeners gewroken hebben. Eindelijk, nog heden ten dage zijn er steden, die door honden bewaakt worden, en die, nevens vele andere, verlaten zullen worden, zoo men ons het beste deel van ons loon ontneemt. De jagthonden zullen geen wild dier meer aanvallen of vervolgen, de andere honden zullen de huizen aan de dieven en de schapen aan de wolven ter prooije laten, en wij, kleine Bolognezer hondjes, zullen onze meesteressen aan hare minnaars overgeven, door welke zij vervolgd worden, en zullen niet meer blaffen, wat deze ook mogen ondernemen. Eindelijk, zal er niet weinig wanorde in de keukens ontstaan, en gij, mijne Heeren, de keuken-chefs, zult menigmaal niet weten, waar een schapenbout gebleven is; want, onthoudt men ons de beenderen, zoo zullen wij ze nemen, en het vleesch daarbij; waarom dan ook het uwe zaak is, mijne Heeren, hiervoor te zorgen, gelijk ook die der voorsnijders, wier kunst voortaan nutteloos zal worden, zoo men, ondanks de beenderen, door het vleesch zal kunnen snijden, alsof het boter was.

Om welke redenen dan uwe Hoogheid gesmeekt wordt, in uwe algemeene vergadering over eene zaak van zulk een gewigt rijpelijk te doen raadplegen, dien nieuwigheidsmaker met al zijnen toestel zoo ver mogelijk te doen verdrijven, en hem te doen verbieden den voet in eenige keuken te zetten; en wat u in het bijzonder betreft, Mijnheer, zult gij wel zoo goed zijn, te beletten, dat hij niet in die van *Hanover* binnensluipe.

Wij zijn, met al den eerbied, dien honden gevoelen kunnen,
Van uwe Hoogheid

De zeer nederige jagt-, hof- en schoothonden.

Voor de jagthonden, LAELAPA; voor de bulhonden, MOPS;
voor de Bolognezertjes, AMARYLLIS.

GULDEN OPMERKINGEN.

Leest den Bijbel, niet zoo als de Notaris, maar zoo als de Erfgenaam. De eerste leest met onverschilligheid het Testament; de ander hoort en leest met luisterende aandacht en

belangstelling, omdat het Testament *hem* geldt. Maar, *aller* Testament is in den Bijbel vervat; wij kunnen allen even rijk worden.

Verwaandheid heeft dikwijls grooter deel, dan Toegenegenheid, aan de lessen, welke men anderen geeft.

Schande is het, anderen lessen te geven, zonder ze zelf te betrachten.

Loosheid is de aap van Wijsheid.

Wie zich beroemt op zijne Voorouders, vertoont zijn' schuldbrief in plaats van zijne quitantie.

Bespotting is eene van de grootste rampzaligheden der Armoede.

Eene groote oorzaak van rampen en gebreken is, dat de menschen meer de voorbeelden van anderen dan hun eigen gezond verstand volgen.

Vermaak te scheppen in anderen wel te doen is de edelste eigenliefde.

List en logentaal verraden zwakheid en laagheid van geest.

Liefde om geld is eene vruchtbare moeder van huiselijke ellende.

De verwaandheid van anderen is ondragelijk, omdat zij de onze kwetst.

Herstelde Vriendschap vordert naauwkeuriger toezigt, dan die nooit verbroken werd.

Liefde, die blind is, verbeeldt zich daarom, ook door anderen niet gezien te worden.

't Is gemakkelijk raad te geven, maar dikwijls bezwaarlijk dien wèl te gebruiken.

Hij, die altijd in de groote aangelegenheden des levens met waarheid omgaat, handelt ook bijna altijd met verstand.

Niets is natuurlijker in Ouders, dan de begeerte, dat hunne Kinderen van *hunne* gebreken bevrijd blijven. Zelden kennen wij onszelv' regt, alvorens wij Kinderen hebben; en, kennen wij ons dan zoo als het behoort, zoo zien wij scherp toe op feilen en dwalingen in ons, die ondeugden worden wanneer zij den jongeren tot voorbeelden wierden.

DE TWEE SPELERS.

(*Ware Anecdote.*)

Een vrolijk, soms zelfs wel uitgelaten en eenigzins brood-

dronken leven heerschte in het *Hôtel d'Arscamp* te *Namen*, toen, in het jaar 1815, Vorst BLÜCHER, wien ik als koerier toegezonden was, in afwachting van het uitbarsten der vijandelijkheden, zijn hoofdkwartier aldaar had opgeslagen. Van den ochtend tot den avond, ja zelfs tot laat in den nacht, en dan weder tot aan den morgen, werd het hotel niet ledig van zijne militaire bezoekers; den geheelen dag door stond de bowl, op gemeenschappelijke kosten met heerlijk Champagner druivensap gevuld, op tafel; den geheelen dag waren kaarten en dobbelsteenen in werking, en rolde het goud van den eenen kant naar den anderen, alsof dukaten en napoleons d'or gemeene pachtpenningen waren. Wat bekommert zich toch de soldaat, die misschien morgen reeds aan al de goederen dezer aarde een bloedig vaarwel moet zeggen, veel om geld of geldsbesparing? Voor hem heeft het geene andere waarde, dan voor zoo ver het iets bekoorlijks kan bijzetten aan het tegenwoordig oogenblik. Ja waarlijk, in het legerkamp, tegenover den vijand, bij verwacht wordenden veldslag, daar alleen kan men met volle regt de heerlijke melodie aanheffen: Het goud is ijdel en nietig; gebruikt, gebruikt het zoo vrolijk gij kunt, enz. (*)

Hoe rusteloos en vol beweging het krijgsmansleven in het veld menigmaal zijn kan, zoo heeft het toch ook vele oogenblikken van volstrekte stilte en werkeloosheid. Aldus was het destijds te *Namen*. Aldus kwam het dan ook, dat het wijdberoemde *Hôtel d'Arscamp*, dat alle bedenkelijke *comfort* te leveren in staat was, van 's morgens vroeg — *vroeg* beteekent hier zoo omtrent over tienen, wanneer de lichtmisserijen van den vorigen nacht uitgeslapen waren — door de officieren van het hoofdkwartier, en wel met name door den zwerm der geattacheerden, gedetacheerden, gekommandeerden en hoe al die *eerden* verder heeten mogen, allerdrukst bezocht werd.

Waren nu gemeenlijk de *inwonende* vreemden de eersten, die de plaats openden, zoo moest het ons wel eenigzins verbazen, toen op zekeren morgen de vroegst verschijnenden van ons, die tamelijk bij tijds opgedaagd waren, reeds een gezelschap van *vreemde* vreemden vonden, al was het dan ook slechts een gezelschap van twee personen. Het waren twee Russische officieren, en de soort hunner bezigheid was

(*) *L'or est une chimère, etc.*

wel geschikt om onze nieuwsgierigheid te wekken, die snel genoeg in de levendigste belangneming overging. Zij speelden, en wel speelden zij farao, een spel, dat anders, tusschen slechts twee personen, niet zeer gebruikelijk is. Hierbij speelden zij zeer hoog; want geen kaart werd met minder dan verscheidene stukken gouds bezet. Beurt om beurt wisselde de bank tusschen hen beiden, maar het geluk wisselde niet, want onverzettelijk bleef het aan den eenen als geboeid. Deze was, dit zag men bij den eersten opslag, aanmerkelijk jonger dan zijn medespeler, doch zijne onderscheidingsteekenen kenmerkten een' veel hoogeren rang.

Ligtelijk zal men begrijpen, dat zulk een spelen onze volle oplettendheid tot zich trok. Derhalve traden wij naar het tafeltje, waaraan beide gezeten waren, en keken stilzwijgend toe. Weldra echter wisselden wij onderling, doch nog altijd zonder een woord te uiten, blikken van verbazing en afkeuring, want de jongere officier boeide de fortuin slechts door bedriegerij, evenzeer wanneer hij pointeur als wanneer hij bankier was, en wel door eene zoo in het oog vallende bedriegerij, dat men een volstrekte nieuweling in het spel moest zijn, om ze niet te bemerken; zulk eenen nieuweling nu had hij blijkbaar in zijnen medespeler gevonden, misschien wel opgezocht.

Begonnen nu onze blikken, die zeker gedurig meer achterdocht en meer ontevredenheid te kennen gaven, hem verdacht voor te komen, of dacht hij de kas zijner tegenpartij nagenoeg tot op den bodem toe uitgeplunderd te hebben, kortom plotseling zei hij: »De laatste taille!" — Zijn medgezel, die zich daardoor alle hoop op het terugwinnen der verlorene sommen afgesneden zag, werd zoo bleek als een doode en begon aan geheel zijn lijf te beven; doch met de haast der wanhoop schoof hij de laatste stukken gouds, die hem in zijn' lijfgordel nog overgebleven waren, voor de kaarten. Ook dit geld ging — alweder op bedriegelijke wijs — verloren; en eer nog de taille voorbij was, legde de jongere de kaarten neder, wijl zijn tegenpartij geen geld meer had om in te zetten. Vervolgens stak hij, wat vroeger reeds eenmaal gebeurd was, het gewonnen geld in den zak, groette de omstanders, ging naar buiten, en beval zijnen rijknecht de paarden voor te brengen.

Zijn medgezel, een man van reeds rijpe jaren, wiens haar bereids sterk begon te grijzen, volgde hem zwaaijende, alsof

hij beschonken was, doodsbleek, over geheel zijn ligchaam bevende en met een' blik van onbeschrijfelijke wanhoop. Zoo waggelde hij naar den stal, waar zijn paard stond. Verscheiden van ons naderden al fluisterend elkander, en sommigen gingen vervolgens den ongelukkige achter na. Zij vonden hem in den stal staan, met zijn hoofd tegen den hals van zijn paard leunende en bitterlijk schreijende als een kind.

»Wees getroost," zeî een van ons, naar hem toetredende en hem vriendschappelijk de hand op den schouder leggende.

»Ach, Mijnheer," gaf de *Rus* in gebroken Duitsch ten antwoord, terwijl hij zijn pijnlijk vertrokken gezigt naar den spreker keerde, »hoe kan ik getroost zijn, daar ik al het geld, wat ik uit regtmatig verkregen oorlogsbuit en door velerlei ontberingen bijeengespaard had, als een onbezonnen knaap verspeeld heb, en thans met leege handen tot de mijnen terug moet keeren, die ik weet dat met gebrek en armoede worstelen. Ach, mijne vrouw! mijne arme kinderen!" riep hij, zijne handen wringende, uit, en een nieuwe vloed van tranen stroomde hem langs de wangen.

Het was inderdaad een aandoenlijk gezigt, den bedaagden man klagend en radeloos te zien staan, nergens hulp kunnende verwachten, met den verren, verren weg naar zijn vaderland voor zich, en aan den eindspaal van dien langen togt misschien noodlijdend de zijnen verwachtende, welken hij de verblijdende maar der redding, die hij hun brengen zou, gewis reeds verkondigd had, en welken hij nu met ledige handen te gemoet moest treden.

»Maar hoe kondt gij u ook met zulk een spel inlaten, daar gij er volstrekt niet in ervaren waart?" vroeg hij, die hem aangesproken had, wel is waar op den toon van verwijt, doch die door den wil, om den ongelukkige te helpen, verzacht werd.

»Ach, Mijnheer," dus klonk het antwoord, »hij overreedde mij er toe; hij hield niet op er mij toe te dringen, toen wij twee dagmarschen van hier bij elkander gekomen waren, en hij van mij vernam dat ik het geluk gehad had zoo rijken buit te maken. Hij onderwees mij eerst in het spel, dat ik te voren niet kende; aanvankelijk speelden wij om gering geld, en ik won aanhoudend. Dit vuurde mij aan; ik dacht het geluk zou mij trouw blijven; ik zag reeds in mijnen geest de blijdschap der mijnen, wanneer ik hun nog veel meer, dan zij dachten, zou medebrengen, daardoor beter voor de toekomst mijner kinderen zou kunnen zorgen; en nu — nu heb ik alles verloren!" En op nieuw wrong hij in vertwijfeling zijne handen.

»Gij hebt *niets* verloren," hernam zijn vriendelijke trooster na eene korte pauze, »want wat men u ontnomen heeft, zult gij terug bekomen, zoo gij uw woord van eer wilt geven, dat gij nimmer eene kaart meer in handen zult nemen."

»O hoe gaarne zou ik die voorwaarde aangaan!" riep de

ongelukkige, en een zwakke straal van hoop verspreidde zich over zijn somber gelaat. »Maar," hoe zou zoo iets mogelijk zijn?"

»Dat zult gij terstond ondervinden," hernam zijn trooster; »volg mij slechts in de zaal."

Beide gingen derwaarts, gevolgd door de overigen, die sprakelooze maar deelnemende aanschouwers van het zoo even beschreven tooneel geweest waren.

In de groote zaal van het *Hôtel d'Arscamp* had middelerwijl een ander tooneel plaats gehad. Er was tusschen de aldaar aanwezige officieren van het hoofdkwartier tenaauwernood eene beraadslaging noodig, om hen tot het besluit te brengen, bij den bedrieger op het weder uitleveren van zijnen roof aan te dringen en, moest het zijn, hem er met geweld toe te noodzaken. Dit besluit stond reeds van den beginne bij ieder onzer vast, en slechts een woord was er noodig, om het door aller monden luid te doen verkondigen. Toen allen dus zagen, dat zij het eens waren, ging de oudste der officieren, die in rang den vreemden gelijk was, naar buiten, om hem den wil van allen, die getuigen van het spel geweest waren, te verkondigen. Hij vond den *Rus* op het punt om den voet in den stijgbeugel te zetten. Bedaard vatte hij hem bij den arm en zeî: »Kameraad, een woordje!"

»Wat verlangt ge, Mijnheer?" vroeg de aangesprokene vrij bars, want waarschijnlijk had hij het bewustzijn, dat de aanspraak hem niets goeds voorspelde en hoopte misschien door een vertoon van moed zich aan alle opheldering te ontrekken. Doch hierin vergiste hij zich bij den man, met wien hij te doen had, geweldig.

»Ik verzoek u, mij in de zaal te willen volgen," gaf de ander bedaard, maar met vastheid ten antwoord.

»Ik heb geen' tijd, mij hier langer op te houden," hernam de *Rus* en wilde den voet in den stijgbeugel zetten.

»Gij moet daartoe tijd hebben," zei de Majoor VAN ... op een' toon, die aanduidde, dat geene tegenspraak meer geduld zou worden; en daar de ander zag, dat juist op dat oogenblik, op verlangen van een' tweeden, uit de zaal naar buiten getreden officier, de inrijpoort van het hotel, die tot nog toe opengestaan had, gesloten werd, en hem dus op deze wijs de weg tot de vlugt, welke hij voornemens was te nemen, afgesneden was, voldeed hij, ofschoon met blijkbaren tegenzin, aan hét van hem gevorderde, en volgde den ander naar de zaal, waar, gelijk hij zich nu niet meer verhelen kon, eene soort van krijgsraad over hem stond gehouden te worden. En dit was dan ook inderdaad het geval; want naauwelijks had hij een' voet in de zaal gezet, of de Majoor, als de oudste in rang der aanwezige officieren, nam het woord en zeide: »Mijnheer, wij officieren, die hier allen getuigen van uw spel met uwen ongelukkigen kameraad geweest zijn, vorderen gezamentlijk van u, dat gij hem al het geld, hetwelk

gij hem afgewonnen hebt, oogenblikkelijk en in onze tegenwoordigheid terug geeft."

»Met welk regt?" vroeg, driftig opstuivende, degeen, aan wien dit zoo kortweg gegeven bevel verkondigd was.

Volkomen bedaard, en zonder zich aan de afbreking te storen, vervolgde de Majoor VAN ... zijne rede. »Slechts onder deze voorwaarde bewilligen wij, ons niet verder in de zaak te mengen, zelfs niet eens naar uwen naam te vragen, en u te veroorloven, oogenblikkelijk uwe reis voort te zetten. Verklaar nu, of gij u naar hetgeen wij van u vorderen, wilt voegen, dan wel verkiest het op het uiterste te laten aankomen. Maar bedenk de gevolgen wèl!"

»Geweld kan ik niet weêrstaan," antwoordde de schelm nog vrij trotsch; »hij zal zijn geld terug hebben."

Op dit oogenblik trad zijn geplunderde kameraad en landsman, door de andere officieren vergezeld, insgelijks binnen. Majoor VAN ... ging terstond op hem toe en zeide: »Uw landsman heeft ons daar zoo de verzekering gegeven, dat hij zich met u slechts eene scherts veroorloofd en u uw geld afgenomen heeft om u voor de treurige gevolgen te waarschuwen, welke het spel voor ieder hebben moet, die geen meester over zijne hartstogten is. Hij zal u dus alles, wat gij verloren hebt, teruggeven, wanneer gij op uw woord van eer beloven wilt, uw leven lang niet weder te zullen spelen."

Dit woord gaf hij, van wien het verlangd werd, oogenblikkelijk en met zulk eene innigheid van gevoel, dat men er niet aan twijfelen kon, of hij zou het ook, wanneer hij ons verlaten had, stiptelijk nakomen. Hierna ontving hij achthonderd-vijfenzeventig gouden napoleons (ruim negend'halfduizend gulden), want niet geringer was de som, waarvoor zijne tegenpartij hem opgeligt had, terug, en weinig, zoo 't scheen, ontbrak er aan, of hij zou, in overmaat van dankbaarheid, Majoor VAN ..., dien hij voor zijn' voornaamsten weldoener hield, de hand gekust hebben.

»Thans moogt gij u verwijderen," sprak de Majoor VAN..., hem ter zijde nemende, tot den nog al te zacht gestraften bedrieger, die met verkropte woede toegezien had, hoe de onvoorzigtige met een van blijdschap schitterend gelaat het goud opstreek, dat hij tot grondslag van het welvaren zijns huisgezins dacht te maken. Zonder iemand der aanwezigen te groeten, verliet de ander de zaal, en het volgende oogenblik hoorde men hem in razenden galop de straat afrennen. Zijn kameraad, die, ondanks zijne onbedrevenheid in het spel, genoeg van het tooneel begrepen had, om zijn gezelschap niet weder te zoeken, volgde hem langzaam, nadat hij ons alvorens nog, op de aandoenlijkste wijs, herhaalde malen zijne dankbaarheid betuigd en ons verzekerd had, dat zijne vrouw en kinderen ons in zijn afgelegen vaderland voor deze weldaad zouden zegenen.

Op *dezen* dag werd in het *Hôtel d'Arscamp* geen kaart, geen dobbelsteen aangeroerd; den volgenden echter werd, reeds weder bij kaartspel en het klinken der glazen, aan die genen der kameraden, die bij toeval niet tegenwoordig geweest waren, geheel het tooneel onder schertsen en lagchen verteld, en zeker zal nog menigeen der getuigen, al heeft de ouderdom sedert zijn haar doen verbleeken, zich het voorval herinneren, wanneer hij thans het daarvan (oorspronkelijk in het Hoogduitsch) gegeven verhaal te lezen mogt krijgen.

EEN NEGENTAL PUNTDICHTEN OP DRONKAARDS.

1.

Een dronken Zwitser zag, hoe de Aar
Zijn woning dreigde te overstroomen;
En naauwlijks had hij dit vernomen:
»Dat duld ik niet! Sinds twintig jaar,"
Dus schreeuwde hij met groot gedruisch,
»Duldde ik geen *water* in mijn huis!"

2.

Een dronkaard brak zijn been en lag op straat te steenen.
»Waar woont gij, arme man, dat wij u hulp verleenen?"
Vroeg een, met deernis aangedaan.
»Ik woon," dus stottert hij; »ik woon... ja, in *de Zwaan!*"

3.

Bibus, de menschenvriend, (eischt dit geen dank?)
Drinkt daaglijks zich op uw gezondheid krank.

4.

In de Aardrijkskunde is Meeuwis thuis, tot dat de wijn
Bij hem zijn werking heeft verrigt;
Hij weet, waar stad en dorp en vlek gelegen zijn,
Maar zelden waar hij zelf soms ligt!

5.

Één ding, zegt Profanus, mishaagt me in 't scheppingsplan:
Dat men de spijs niet drinken kan!

6.

Pleng wijn, geen tranen op deez' steen,
En breng er druiven voor geween;
En zij er op geschreven
In lett'ren vurig rood:
De Wijnzucht was zijn leven,
De Waterzucht zijn dood.

7.

Gij noemt een ton den dikken Stol,
Maar wikt uw woorden niet terdeeg:
Een ton toch is nu vol dan leeg;
Maar onze Stol was *altijd* vol.

8.

»Begraaf," zegt Tijs, »mij in een vat!" —
»Is 't scherts of ernst; hoe meent hij dat?" —
»Voorzeker ernst; ik wil het staven:
»Door zich aldus te doen begraven,
»Voldoet hij slechts eene oude schuld;
»Dat dan zijn wil eens zij bevredigd:
»Hij heeft zoo menig vat geledigd,
»Zachts dat hij één ook weder vult!"

9.

Hans bleef op 't beeld van Bagchus staren,
Het uithangbord voor eene kroeg;
En toen hem iemand lagchend vroeg,
Of *hij* zich dat niet kon verklaren?
»Wel neen," sprak hij, »hoe zou ik dat?
»'t Is mij een onverklaarbaar wonder:
»De gek zit *op* het vat,
»In stede van er *onder!*"

(Hier en daar ontleend en vertaald.)

IJ.

IN EEN' SLAPELOOZEN LAATSTEN KERMISNACHT TE AMSTERDAM.

De tijd der Kermis-dronkenschap gaat weer, God dank, voorbij!
Onthouding, Matigheid... wat hoon voor uwe Maatschappij!
En gij, o Flesch! die 't lot vertoont des Dronkaards en zijn Kind...
Geldt gene alleen in theorie en deze slechts in print? —
Dus dacht, dus voelde ik in deez' nacht, die slapeloos verging.
Ik schaamde mij den eernaam schier van Amstels Stedeling.
Wat dwaasheid, wat uitsporigheên, wat dolle razernij!
Ik waande me in 't Bagchantenrijk, niet aan het rustige IJ.
Nog ruischt, nog dreunt, nog scheurt mij 't oor van kreten zonder tal,
Van 't joelend woelend straatgegil en 't Izabé-geschal!...
Maar toch één troost gewierd me ook nu: dat geen verdachte kreet,
Zelfs bij 't verdierelijkst Gemeen, zich ergens hooren deed.
Neen, oproer vindt geen wederklank in ons gezegend Land,
En eerlijke armoê deinst terug voor plond'ring, moord en brand.
Zoo werd dan 't magtige Amsterdam nog eens de pols gevoeld:
Geen Kermisproeve heeft de zucht voor Vorst en Wet verkoeld.

23 Sept. 1848. IJNTEMA.

MENGELWERK.

ORDE, BESCHOUWD ALS BRON VAN ALGEMEEN EN BIJZONDER WELZIJN.

Vestigen wij het nadenkend oog op den tijd dien wij beleven, zoo vinden wij dien gekenmerkt door eenen geest van wanorde en verwarring, waardoor de volken in gestadige onrust gehouden, beroerd, en zoo wel het algemeene welzijn, als het bijzonder geluk, allerkrachtigst verhinderd, ja zelfs verwoest wordt. Deze bedroevende opmerking, welke zich dezer dagen gedurig vernieuwt, deed mij besluiten, eens te spreken over een hiermede in naauw verband staand onderwerp. Ik wilde, namelijk, de *orde* beschouwen als de bron van algemeen en bijzonder welzijn. Om alle verwarring, zoo wanvoegelijk vooral in eene redevoering over de *orde*, zoo veel in mijn vermogen is, te vermijden, zullen wij eerst onderzoeken, wat orde is, en waarin zich dezelve openbaart; vervolgens zullen wij hare heilrijke gevolgen aanwijzen ter bevordering van algemeen en bijzonder welzijn; om dan bij onze hieruit voortvloeijende verpligting nog eene poos stil te staan.

Het antwoord, op de vraag: wat is orde? moet, dunkt mij, hoofdzakelijk hierop neerkomen: Orde bestaat in doelmatige zamenvoeging en geregelde werking van verschillende voorwerpen, zoodat het eene aan het andere niet alleen niet hinderlijk is, maar ook het welzijn van het geheel daardoor bevorderd wordt. Het tegengestelde van orde is verwarring, ontstaande uit gemis van overeenstemming van tot elkander in verband staande dingen, waardoor alle geregelde werking weggenomen en het eene aan het andere hinderlijk wordt. Wij kunnen dus vaststellen, dat orde en verwarring, of wanorde, ontstaan uit doelmatige of ongeregelde zamenbrenging van verschillende dingen, of uit de overeenstemmende of strijdige werking van onderscheidene krachten. Men kan deze bepaling toepassen op het stoffe-

lijke en onstoffelijke, en, in dezen zin, spreken over eene stoffelijke en over eene zedelijke orde. De eerste zal dan bestaan in overeenstemming, juiste evenredigheid en doelmatig verband tusschen met elkander in eenige betrekking staande stoffelijke dingen; terwijl de zedelijke orde gelegen is in zoodanige regeling van al onze neigingen en begeerten, als waardoor het kwade vermeden en de deugd bevorderd wordt.

In het groote rijk van God valt orde den nadenkenden opmerker dadelijk in het oog. Overal vinden wij bevestigd de stelling van een groot Apostel: *God is geen God van verwarring, maar van orde.* Hij-zelf is de hoogste, de volmaaktste orde. Worden Hem verschillende, ja alle mogelijke deugden toegeschreven; zij staan tot elkander echter in een zoo naauw verband, dat zij zich in één punt, *de liefde*, vereenigen. Het kan dus niet anders, of al zijne werken en inrigtingen moeten het kenmerk dragen van volmaakte orde. Geene onevenredigheid, ondoelmatigheid of verwarring kan eenig voortbrengsel ontsieren, dat het gewrocht is van den Almagtige, den Alleenwijze en den Algoede.

Eene naauwkeurige waarneming der tallooze hemelsche ligchamen, die sedert derzelver schepping het onmetelijk uitspansel in afgeperkte kringen doorloopen, eindigt in hooge bewondering der regelmatigheid en volmaakte orde, die hier onafgebroken blijven heerschen. Het is waar, voor het ongewapende oog en voor den oppervlakkigen beschouwer schijnt, in de plaatsing en den loop der hemelsche ligchamen, alle orde en doel te ontbreken. Zelfs liet zich weleer iemand, die voor eenen wijsgeer wilde doorgaan, deze vermetele en Godslasterlijke taal ontvallen: Indien de Schepper der wereld mij geraadpleegd had, zoo zou ik Hem wel een beter plan, ter plaatsing der nu verward daarheen geworpene hemelsche ligchamen, opgegeven hebben. Hoe verachtelijk komt ons thans de verdwaasde sterveling voor, die dergelijke vermetele taal durft voeren, nu wij, na de uitvinding en verbetering der teleskopen en de ontdekking van millioenen voor het ongewapende oog onzigtbare sterren, in

derzelver plaatsing en loop eene zoo naauwkeurige regelmatigheid en doelmatige orde kunnen waarnemen, als alleen oneindige wijsheid en almagt in staat is daar te stellen en te bewaren!

Beschouwen wij alleen de betrekking onzer aarde tot zon en maan, en dadelijk valt den opmerkzamen waarnemer juiste regelmatigheid, naauw verband en doelmatige orde in het oog. Wat evenaart de naauwkeurigheid van derzelver loop, waarin nooit de geringste afwijking is waargenomen? Dezelfde regelmatigheid straalt in alle werken Gods door. Al hetgeen onder Zijn onmiddellijk bestuur staat, kenmerkt zich door orde en overeenstemming. Het evenwigt herstelt zich van zelf, waar het verbroken schijnt. Waar wij de natuur ook gadeslaan, overal vinden wij doel, overeenstemming en orde. Het evenwigt wordt slechts verbroken, en ondoelmatigheid en wanorde heeft alleen dáár plaats, waar de kortzigtige mensch als vrijwerkend wezen optreedt en naar zijne beperkte inzigten werkzaam is. De bron der verwarring, waardoor deze schoone aarde niet weinig ontluisterd wordt, ontspringt dus geenszins uit gebrek van Goddelijke wijsheid, maar uit overmaat van menschelijke dwaasheid en kortzigtigheid. Met dat al kan toch der menschen zucht voor orde in velerlei opzigt niet worden miskend. Wie ziet dezelve niet doorstralen in de doelmatige inrigting der Maatschappijen en derzelver verschillende regeringsvormen? Kenschetst het ook geene zucht voor orde, dat men met de meeste zorg een zeker evenwigt tusschen de verschillende Staten poogt daar te stellen en te onderhouden? Niet minder kan dezelve worden opgemerkt in de inrigting van bijzondere huisgezinnen. Wat is de Bouwkunde, waardoor zulke voortreffelijke kunstgewrochten zijn en nog worden daargesteld, wat is zij anders dan evenredigheid en doelmatige orde, toegepast op de zamenstelling van gebouwen? Daárom werd de regel, dien men hierin volgde, Bouworde genoemd. Vestigen wij verder onze aandacht op die kunstmatige werktuigen, uit tallooze deelen zamengesteld en tot eenig bepaald doel ingerigt, hoe zeer zullen wij ons dan gedrongen gevoelen om de daarin heerschende evenredig-

heid en regelmatige orde te bewonderen en over menschelijk vernuft en kunst verbaasd te staan!

Wij achten het onnoodig deze beschouwingen verder uit te breiden, alzoo wij vermeenen reeds genoeg aangevoerd te hebben, om te doen blijken, wat men door orde te verstaan heeft en waarin wij dezelve zien doorstralen. Ik ga dus over tot het tweede stuk, waarbij wij zullen letten op de heilrijke gevolgen van orde ter bevordering van algemeen en bijzonder welzijn. Dit is aan te merken als hoofdzaak en vordert dus de uitvoerigste behandeling.

Onder de stellingen, waarvan het bewijs tot den hoogsten trap van zekerheid kan worden gebragt, behoort ook die, welker betoog wij thans ondernemen. Verwacht dus niet, dat ik u met denkbeeldige bespiegelingen of onzekere vooronderstellingen zal bezig houden.

In het algemeen kunnen wij met grond vaststellen: dat alles door orde bestaat, behaagt en aan deszelfs doel beantwoordt, terwijl integendeel door wanorde alles mishaagt, van alle redelijk doel verwijderd en ten ondergang gerigt wordt. Tot deze slotsom leidt alle redelijk nadenken den wijsgeerigen beschouwer van den aard der dingen. Reeds de oude wijsgeeren waren het in dit opzigt, bij al hunne eindelooze verschillen, tamelijk eens. Pythagoras, die alles uit de *Harmonie* verklaarde, beschouwde de Godheid als den oorsprong van het verheven ontwerp der regelmatigheid in de verdeeling der wereld en der hemelsche ligchamen, van zamenstemming van alle wilsneigingen in een wijs gemeenebest, van overeenstemming aller neigingen in een deugdzaam hart, van zamenwerking aller wezens ter bewaring der orde, en de orde zelve als het heelal en deszelfs kleinste deelen in stand houdende. Aristoteles stemt hiermede volmaakt overeen. Volgens dezen grooten wijsgeer bestaat de voortreffelijkheid en schoonheid van het heelal in orde; welke hetzelve vereeuwigt; eene orde, die uitblinkt in de hemelen en op aarde; eene orde, waarnaar alle dingen min of meer regtstreeks streven, en waardoor alles, als in een welbestuurd huisgezin, is ingerigt tot behoud en welzijn van het geheel.

Hoe zou ook het verbazend groot heelal kunnen bestaan, zonder de instandhouding der daarin heerschende volmaakte orde? Vooronderstelt eens in den loop dier tallooze millioenen verbazende hemelbollen de minste ongeregeldheid en verwarring, en dadelijk ziet gij onderling verband en wederkeerige betrekking verbroken; de eene bol neemt weldra de baan in van den anderen; de onmetelijke ligchamen botsen tegen elkander; alles verkeert in eenen bajert van verwarring en gaat te gronde. Evenzoo gaat het ook in het mindere. De geringste wanorde stremt den geregelden loop van ieder zamengesteld werktuig. Staan b. v. in een uurwerk niet alle raderen en veren in juiste evenredigheid tot elkander, het zal allen geregelden loop missen en niet aan deszelfs doel beantwoorden; maar ook bij doelmatige zamenstelling zal de belemmering van het kleinste deel den gang van het geheel vertragen, in wanorde brengen of doen stilstaan.

Bij zulk een welingerigt uurwerk, waarin niets overtollig is, het eene tot het andere in naauw verband staat en tot een bepaald doel zamenwerkt, kan het heelal vergeleken worden; echter met dit onderscheid, dat de orde hier onverbrekelijk is, volgens den wil van den grooten Schepper, onder wiens onmiddellijk opzigt dat alles alleen geplaatst is.

Ongepast, ja dwaas noemen wij daarom de vrees, dat, te eenigen tijde, de eene of andere komeet of dwaalster tegen onze aarde botsen, dezelve uit haren gewonen loopkring verdringen en in eenen bajert herscheppen zal. Ook de kometen volgen derzelver vaste loopbanen in eene zoo juist te berekenen orde, dat zij den naam van dwaalsterren niet verdienen, noch eenige vrees behoeven te veroorzaken, dat zij eenige storenis in de orde en den geregelden loop der hemelsche ligchamen zullen te weeg brengen.

Heeft orde op het heelal dus den heilrijksten invloed, zoodat het door haar in deszelfs bestaan blijft voortduren en aan deszelfs doel beantwoordt, niet minder zullen wij hare heilrijke vruchten waarderen, wanneer wij van het hemelsche tot het aardsche afdalen en dit wat van naderbij beschouwen.

Wat is orde in den burgerstaat anders dan de grondslag

van alle volksgeluk? Bloeijend vertoont zich elke maatschappij, waar de overheid voor goede wetten en doelmatige inrigtingen zorgt, en de burgers zich met de overheid vereenigen, om zich naar dezelve te gedragen; wanneer elk in zijnen stand zich beijvert op de bevordering van het algemeene welzijn, door de vervulling zijner pligten. Dit noemen wij *eendragt;* en wie zal het in twijfel trekken, of hierin is de grondslag van magt en welvaart te vinden? Leert ook de ondervinding van alle tijden niet, dat daar, waar geene maatschappelijke orde bestaat, of waar dezelve verbroken wordt, alle volksgeluk onmogelijk is, of weldra vernietigd wordt? Raadpleegt de geschiedenis van alle Staten, en gij zult bevinden, dat zij bloeiden en magtig waren, zoo lang de band der eensgezindheid niet verbroken en de orde gehandhaafd werd; maar dat zij te gronde gingen door tweedragt en daaruit voortspruitende ordeloosheid en verwarring. Wij behoeven, in dit opzigt, geene voorbeelden bij oude of vreemde volken te zoeken. Wij vinden dezelve in onzen eigen' kleinen Staat, waar inzonderheid de spreuk: *Eendragt maakt magt*, toepassing vindt. Ja, door zucht voor regt en orde werd *Nederland* weleer groot en magtig; tweedragt bragt ons naderhand ten val, en vernietigde, voor een' korten tijd, ons volksbestaan. Als uit de assche herrezen, vertoont *Nederland* op nieuw, wat zucht voor orde en eensgezind streven van overheid en burger vermag, ook in de hagchelijkste omstandigheden; ja, dat daaraan, middellijkerwijze, het behoud en het welzijn des vaderlands alleen te danken is.

Treffender nog zien wij dit doorstralen, wanneer wij het oog vestigen op *Frankrijk*, *Duitschland* en *Italië*. In deze verblinde volken kan elk, als in eene levende schilderij, ten afschrik zien, in welken poel van jammer en ellende zich een volk stort, dat wet en orde schendt, eed en pligt verzaakt, tot muiterij en opstand overslaat, en in den alverslindenden maalstroom der tweedragt geworpen wordt. Voorwaar, men mag van geluk spreken, wanneer, bij bekoelden hartstogt, nog eenig klein gedeelte van de moedwillig verwoeste welvaart, door tot de orde weder te keeren, te redden is!

Staan bloeijende Staten bloot aan den nijd van naburige volken; vindt veroveringszucht eenen sterker prikkel in de welvaart, die elders, door zucht voor orde, vlijt en nijverheid, zich openbaart, men poogt zich hiertegen te beveiligen, niet alleen door verbindtenissen met andere volken en versterking der grenzen, maar ook door de wapening van een zeker aantal ten strijde geoefende burgers. Maar wat is nu alle krijgsmagt, hoe talrijk ook, zonder orde? Bleek niet in elken strijd, dat orde de kracht is van alle legermagt? Dat de strijd verloren is, zoodra wanorde heerscht en verwarring zich in de gelederen verspreidt? Was het niet deze onverbrekelijke orde, waardoor een handvol *Grieken* zegepraalde over het meer dan een millioen sterke leger van den zich onoverwinnelijk wanenden XERXES? Ook ALEXANDER *den Groote* gelukte het, langs dezen weg, met eene kleine legermagt, ontelbare heren te verslaan en schier de geheele, toen bekende, wereld te veroveren. Ook de *Romeinen* hadden hieraan grootendeels hunne schitterende overwinningen te danken. Moed en dapperheid vermogen voorzeker veel in den strijd; maar zij leiden zeldzaam tot de overwinning, zonder door orde bestuurd en ondersteund te worden.

Bestaat de burgermaatschappij uit verschillende leden, die in afzonderlijke huisgezinnen bij elkander wonen, zoo is elk huisgezin weder aan te merken als eene kleine maatschappij. Staan ook hier de leden tot elkander in naauwe betrekking, en zijn ook zij werkzaam tot een gemeenschappelijk doel, dan kunnen wij reeds met grond verwachten, dat dit doel, huiselijk geluk, zonder orde niet kan worden bereikt. Tot deze orde behoort, dat er een hoofd des huisgezins zij, dat zorgt voor eene doelmatige inrigting van alle huiselijke zaken en hetgeen hiermede in betrekking staat; dat bevelen geeft aan, en gehoorzaamd wordt door allen, die tot het huisgezin behooren; terwijl elk, in zijne betrekking, zich beijvert ter bevordering der gemeenschappelijke belangen. Waar deze orde bestaat en gehandhaafd wordt, daar is zoodanige vereeniging de bron van onderling genoe-

gen; de welvaart vestigt hier zijnen zetel; en, heeft dit algemeen plaats, dan vormen al zulke huisgezinnen welvarende steden en dorpen, en deze weder een' krachtvollen en bloeijenden burgerstaat.

Gebrek aan orde stelt daarentegen aan de huiselijke welvaart onoverkomelijke hinderpalen in den weg. Is het hoofd ongeschikt om orde te brengen of te handhaven in den gang der huiselijke zaken, dan vertoont zich weldra in alles wanorde en verwarring, en, zoo men in geene bijzonder voordeelige omstandigheden geplaatst is, of, zoo als men zegt, door de fortuin begunstigd wordt, dan gaat zulk een huisgezin weldra te gronde. Bepaalt zich de ordeloosheid slechts tot een of weinige der ondergeschikte leden des huisgezins, dan zijn wel somtijds, maar niet altijd, de gevolgen verderfelijk. Dit hangt af van de geschiktheid der middelen, die men bezigt, om het kwaad te stuiten en de orde te herstellen.

Wij zouden hier tot meerdere bijzonderheden kunnen afdalen; doch hetgeen ons nog overblijft, met betrekking tot den heilrijken invloed van orde op het welzijn en geluk van bijzondere personen, maakt eene meerdere uitvoerigheid overtollig. Is het waar, gelijk ons overtuigend gebleken is, dat het heelal door orde bestaat; dat zij de bron is van maatschappelijke welvaart en bloei, en tevens van alle huiselijk geluk, dan kan zij ook niet anders dan heilrijk werken op, en moet noodzakelijk bevorderlijk zijn aan het genoegen èn geluk van elk, die zich door zucht voor orde laat besturen.

In welken stand of betrekking ook geplaatst, men zal, door orde te beminnen, zijne pogingen wèl zien gelukken en het voorgestelde doel op de gemakkelijkste wijze bereiken. Hoe menigvuldiger en veelsoortiger onze werkzaamheden zijn, des te overvloediger vruchten zal hij inoogsten, die zich door orde laat besturen. Waar orde heerscht, daar gaat alles een' goeden en geregelden gang; niets wordt vergeten of veronachtzaamd; gemakkelijk en zonder omslag wordt volbragt, wat anders bezwaarlijk te volbrengen is.

Slaat den ordelooze gade, om hiervan ten volle overtuigd te zijn. De verwaarloosde en wanvoegelijke kleeding duidt reeds gebrek aan orde en welvoegelijkheid aan; zijne woning draagt de kenmerken van wansmaak en verwarring; in zijn bedrijf gaat hij doelloos te werk; ofschoon onophoudelijk bezig, vordert hij weinig; nu ontbreekt dit, dan weder iets anders; vanhier gedurige klagten over nimmer volbragt werk, over erger dan slavenlot, daar men nooit rust, ter naauwernood den tijd tot eten en drinken vinden kan, en altijd derwijze met bezigheden overladen is, dat men daaraan zelfs een gedeelte der nachtrust opofferen moet! Zoo klaagt men, zonder te bedenken, dat dit alles grootendeels aan ordeloosheid is te wijten; dat men, door zich aan orde te gewennen, met gemak en in korten tijd kan daarstellen, wat men, zonder order en overleg, als onuitvoerlijk beschouwt.

Vooral zullen wij de hooge waardij der ordelijkheid in ons beroep erkennen, als wij haren heilrijken invloed beschouwen op hetgeen wij zedelijke orde noemden. Wie zich door zucht tot orde onderscheidt in de vervulling zijner beroepspligten, die zal zich ook niet ligt van zedelijke orde afkeerig betoonen, maar zijne neigingen en hartstogten zoodanig trachten te regelen, dat ook daarin orde en overeenstemming gevonden worden. Slechts geringe vordering in menschenkennis leidt tot de opmerking, dat zij het gelijkmoedigst karakter openbaren, en het gemakkelijkst in de beteugeling hunner driften slagen, die gewoon zijn aan orde en vlijt in de vervulling hunner beroepspligten; en dat daarentegen zedelijke orde, overeenstemming van neigingen ter betrachting der deugd, te vergeefs dáár gezocht wordt, waar wanorde en verwarring plaats heeft in de volbrenging der aardsche taak. Dezelfde Apostel, die vermaant: *Laat alle dingen met orde geschieden*, verzekert ook: *Wie zijn huisgezin niet verzorgt*, zijn beroep verwaarloost, *die heeft het geloof verloochend, en is erger dan een heiden.*

Gemakkelijk kunnen wij nu onze hieruit voortvloeijende verpligting opmaken. Het beschouwde onderwerp beveelt ons inzonderheid deze twee hoofdregels, ter behartiging,

aan: Laat u in alles door orde besturen; en tracht ook dit bestaan bij anderen te bevorderen. Een man of vrouw van orde genoemd te worden, dit is, in mijn oog, eene lofspraak, hoogstvereerend voor elk, op wien dezelve, met regt, kan worden toegepast. Om echter hierop regtmatige aanspraak te bezitten, moet zucht voor orde niet slechts in eenig gedeelte onzer verpligting, maar in alles doorstralen; niet slechts in het stoffelijke maar ook in het zedelijke. Daaraan hapert het bij velen. Men is ordelijk, soms overdreven, in het eene, terwijl men het andere verwaarloost. In dit geval bepaalt deze vooringenomenheid zich zeldzaam tot het voornaamste en gewigtigste. Hier besteedt men zijnen tijd grootendeels om voor lieden van goeden smaak door te gaan, en gij zult alles, wat tot de rangschikking en plaatsing van kleeding en meubelen betrekking heeft, in de beste orde en naar den laatsten smaak vinden; terwijl niet slechts de zedelijke orde, de versiering van het hart met edele deugden, maar ook de huiselijke pligten grootendeels veronachtzaamd worden. Elders ziet gij de zucht voor orde tot de geheele levenswijze uitgestrekt. Alle werkzaamheden zijn zoodanig geregeld, dat alles zich volgens eene juiste orde afwisselt en elk gedeelte van den dag zijne bijzondere bestemming heeft; doch, van naderbij beschouwd, zal dadelijk de nietigheid en beuzelachtigheid daarvan onder het oog vallen. Men heeft geen ander doel dan den tijd te dooden, zich tegen verveling in veiligheid te stellen, en tevens den roem te verwerven van voor een' man van orde gehouden te worden. Dit is de ware ordelijkheid niet. Deze wordt door rede en overleg bestuurd; strekt zich wel uit tot alles, maar ontaardt in geene kleingeestige beuzelarij. Onze hoofdpligten, als burgers van den Staat, als hoofden of leden des huisgezins, als redelijke menschen, als zedelijke wezens, komen in de eerste plaats in aanmerking. Hierop wordt inzonderheid de zucht voor orde toegepast, zonder daarom de pligten der welvoegelijkheid, wellevendheid en des gezelligen verkeers te verachten of te verwaarloozen.

Deze zucht voor orde moeten wij ook bij anderen trach-

ten te bevorderen. De burgerlijke maatschappij, waarin wij leven, brengt ons in betrekking tot hare leden. De ondervinding van alle tijden leert, hoe krachtig de een op den anderen werken kan, hetzij ter bevordering van orde en eensgezindheid, hetzij van tweedragt en verwarring. Wat in dit opzigt de invloed van voorbeeld, gesprekken en drukpers vermag, dit is vooral gebleken in den tijd, dien wij beleven. Vanwaar die geest van wanorde en verwarring, dien wij overal, als door eenen tooverslag, zagen uitbarsten in oproer en geweldenarij? Is dit niet voornamelijk te wijten aan den heilloozen invloed van een aantal woel- en wargeesten, die zich uit het visschen in troebel water eene goede vangst beloofden? Vanwaar die zucht voor orde, die eensgezindheid, dat gemeenschappelijk streven naar hetzelfde doel, waardoor *Nederland* zich, in dezen tijd van beroerten, zoo gunstig onderscheidt? Is het niet, omdat elk, die invloed heeft, zich beijvert ter handhaving en bevordering van orde en eensgezinde vaderlandsliefde? En aanschouwen wij daarvan, in velerlei opzigt, reeds de heilrijkste gevolgen, welk een' sterken prikkel vinden wij dan niet hierin, om op dezen heilrijken weg met standvastigen ijver te volharden! In het bijzonder rust ook op ouders en opvoeders of onderwijzers in dit opzigt eene dure verpligting jegens de kinderen aan hunne zorgen toevertrouwd. Het aankomend geslacht is de hoop des vaderlands. Hun, van jongs af, zucht voor orde in te prenten, zal niet alleen onderwijs en opvoeding gemakkelijk maken, maar het zal tevens den heilrijksten invloed uitoefenen op geheel hun volgend leven. Daardoor vormen wij tevens nuttige leden voor het dierbaar vaderland, strooijen vruchtbaar zaad uit, dat den gezegendsten oogst belooft, en smaken het streelend genoegen, dat de edele bewustheid schenkt van aan het nut van 't algemeen bevorderlijk geweest en in den geest des Christendoms gewerkt te hebben.

BIJZONDERHEDEN OMTRENT PALERMO, MEDEGEDEELD DOOR DR. STRICKER.

Palermo is, zoo in hetgeen de menschen als de natuur betreft, een brandpunt van het Italiaansche leven. Reeds de gloeijende kleuren, die het aanbiedt, wekken dit denkbeeld: het roodgeel van den *Monte Pellegrino* steekt scherp af op het blaauwgroen der baai, welker golfschuim echter met de witte zandstreep der naar de stad loopende booglijn van het strand zachtkens versmelt. Over *Palermo's* geelkleurige huizen rijst de nabijgelegen graauwwitte kalkrots op den blaauwen achtergrond der meer verwijderde bergen naar boven. In de tuinen der stad is het donkergroen der oranjeboomen en het heldere der aloës door witte gebouwen gescheiden. Nadert men van den havenkant, waar eene nieuwaangelegde citadel haar geschut dreigend naar de stad gerigt houdt, zoo treedt men deze door eene poort (de *Porta felice*) binnen, die slechts uit twee zuilen bestaat, en terstond herinnert men zich, gelezen te hebben (*), dat dit om de hooge triumfkar van *Ste Rosalia* zoo ingerigt is. Eene korte straat leidt naar het groote plein *della Maria*, dat door de voornaamste logementen der stad omringd wordt. Het is onbestraat en levert met zijne een schapenperk herinnerende omtuining en zijne kleine boompjes een armelijk gezigt. Op dit plein staat, naar den kant der straat *Cassaro* of *Toledo*, het standbeeld van FILIPS III van *Spanje*. De *Cassaro* (van het Arabische *al cassar*, de straat) is eene straat, die eene voor het klimaat gepaste breedte heeft, *Palermo* in deszelfs geheele uitgestrektheid doorsnijdt, en in haar midden door eene andere dergelijke, doch eenigzins kortere straat, *Macqueda* geheeten, regthoekig doorsneden wordt. Het plein *Quattro Cartoni*, (de vier winden) waar de twee straten elkander snijden, is, even als het plein der *Quattro Fontane* te *Rome*, in zijne vier afgeknotte hoeken met fonteinen en in het midden met een standbeeld van

(*) In GÖTHE's Werken. Duitsche duodecimo-uitgaaf, XXVIII, 89.

KAREL V versierd, dat het volgende opschrift draagt: *Carolus V. Hassicus. Saxonicus. Hispanicus. Germanicus. Gallicus. Africanus. Turcicus. Mexicanus. Peruanus. Mollucensis. Ter Augustus.*

Een zeer eigenaardig gezigt levert de *Cassaro* gedurende de *siësta*, een' rusttijd van twaalf tot vier ure, die alle bezigheden schorst. Alsdan is zij geheel van menschen ontledigd; en hetgeen dit gezigt nog zonderlinger maakt, is, dat zij bijna juist van het noorden naar het zuiden loopt; men ziet derhalve, op den vollen middag, eene door den heldersten zonneschijn beschenen, maar zoo volstrekt verlaten straat langs, als er bij ons naauwelijks om middernacht eene te vinden zou zijn; en, om de verwarring der tijden van den dag in het oog van den vreemdeling te voltooijen, ziet hij soms hier en daar een hoofd naar buiten kijken, met eene groote witte slaapmuts getooid, welke muts het zeer onschilderachtig, doch door de zonnehitte gevorderde nationale hoofddeksel der gemeene *Sicilianen* uitmaakt.

Maar ook wanneer er de grootste levendigheid heerscht, gedurende het *Corso* namelijk, vertoont de *Cassaro* een eigenaardig schouwspel in de elegante ezelberijders, wier welgevoede, sierlijk getuigde, snel dravende dieren, dit moet men erkennen, tot onze ezels in dezelfde verhouding staan als het edele rijpaard tot de afgeleefde slepersknol.

Van de *Piazza de quattro cartoni* ziet men aan drie kanten naar de heerlijke blaauwe bergen en aan den vierden naar de zee. De twee hoofdstraten zijn ondoelmatig bestraat, alzoo de rijweg met steenen platen en de voetpaden met kleine steentjes belegd zijn, welk laatste dus sedert GÖTHE's tijd veranderd moet wezen, terwijl zoo veel andere dingen in *Italië* sedert onheugelijke tijden onveranderd blijven. Aan de *Cassaro* staan de aanzienlijkste gebouwen; de kloosters vooral zijn er talrijk (*), langs welker muren

(*) *Palermo* telt, bij eene bevolking van 150,000 inwoners, 13 parochiekerken, 71 kloosters, 8 abdijen, 5 seminariën en 20 andere geestelijke gestichten.

in de geheele lengte getraliede balcons loopen, die door schuinsche vlakken ondersteund worden, welke, bont beschilderd en met Arabesken versierd, op eene aangename wijs het somber voorkomen dier gebouwen afbreken. Behalve deze beide hoofdstraten, die eene regte rigting hebben, zijn de overige zoo krom en onregelmatig mogelijk; eene zonderlinge mengeling van verschillende bouwwijze in deze stad, waarvoor men moeijelijk eene reden vinden kan. Uit de naauwste en morsigste steegjes bestond de wijk der leerlooijers, (*la conciattoria*) die in de omwenteling van 1820 eene zoo belangrijke rol gespeeld heeft. Het gilde der leerlooijers namelijk, dat sedert de oudste tijden te *Palermo* groote voorregten genoten had, was onder de voogdijschapsregering van FERDINAND IV tot eene volledige onafhankelijkheid geraakt, en vormde eenen Staat in den Staat. Hunne stadswijk was tot eene volkomene citadel gemaakt, en had reeds verscheidene malen aanvallen der troepen afgeslagen. Op het gildehuis hing een geweldig groot vaandel, om hetwelk de forsche gildebroeders zich bij het eerste alarm talrijk verzamelden. Als belasting bragten zij aan de regering eene bepaalde som op, die in de laatste jaren zelfs niet eens betaald geworden was.

In den opstand waren bij alle gelegenheden de leerlooijers de eersten, waar te moorden of te plunderen viel. Den 1sten Junij 1820 was het oproer te *Napels* uitgebarsten, en den 15den Julij, op het *Rosaliën*feest, te *Palermo* de Spaansche Constitutie uitgeroepen geworden. Den volgenden dag kreeg de Gouverneur, in den strijd tegen de opstandelingen, de nederlaag en vlood naar *Napels*. Nu was het volk aan zichzelf overgelaten en pleegde de afschuwelijkste wreedheden. Het brak de gevangenissen open, stelde de misdadigers in vrijheid, en wierp daarentegen policiebeambten en soldaten in de kerkers; de regeringsgebouwen werden geplunderd en verbrand, en al wat in de schatkist was onder het volk verdeeld. Men betrapte eenen smid van de artillerie, die, om zijne oude kameraden te wreken, verscheidene stukken kanon vernageld had; hoofd en handen werden hem afgesneden en op verscheidene punten der stad vastgespijkerd.

Had iemand eenen vijand, wien hij persoonlijk niet wilde of durfde naar het leven staan, zoo stak hij hem slechts heimelijk een' spijker in den zak, en gaf hem dan aan, alsof hij het kanon had willen vernagelen; de woedende hoop bragt alsdan, zonder verder onderzoek, den ongelukkige om hals. De leerlooijers verkozen eenen Consul, Don CARLO LEONE, die verscheidene weken lang het opperhoofd bleef en de hoogste regeringsmagt oefende. De Prins VAN ACI werd door het volk gegrepen, door den Consul ter dood veroordeeld en op staanden voet gefusilleerd.

Allengskens breidde zich de opstand ook rondom *Palermo* uit; men had 30,000 geweren uit het arsenaal gehaald, maar de boeren wisten met den snaphaan zoo goed niet om te gaan als met het mes. Het kruidmagazijn van *Misilmeri* vloog in de lucht en deed vele landlieden sneuvelen. In de straten van *Palermo* woedde burgerkrijg, daar de schutterij tegen het graauw en de leerlooijers vocht; tusschen de 3 en 400 menschen kwamen daarbij om het leven. Eindelijk landde Generaal FL. PEPE met 4000 man bij *Milazzo*, en rukte tot voor *Palermo*. De Prins VAN PATERNO trad in naam des volks met PEPE in onderhandeling, die den 5den October de stad bezette; maar het Parlement te *Napels* verklaarde het verdrag van onwaarde en eischte onbedingde onderwerping. PEPE legde zijnen post neder en keerde naar *Napels* terug. Hij werd opgevolgd door Generaal COLETTA, die met groote strengheid te werk ging, maar toch tegen de leerlooijers niets vermogt. Zoo bleef het tot in Mei 1821. Toen destijds de *Oostenrijkers* zonder slag of stoot de stad bezet hadden, bleven de leerlooijers in hunne trotsche hardnekkigheid volharden, en met angstig ongeduld zagen de overige inwoners er naar uit, of de loome *Duitschers* het hoopje weerspannigen zouden laten begaan, dan wel de looijersforteres zouden belegeren. Geen van beide nogtans gebeurde. Des nachts ten 2 ure werd in alle stilte de wijk omsingeld, terwijl gelijktijdig Tyrolsche en Boheemsche ligte troepen, door Siciliaansche landjagers geleid, langs de naauwe straten en poortjes tot aan het gildehuis doordrongen en deze verzamelplaats zonder moeite in bezit namen. Nu was een

geregelde tegenstand onmogelijk; hier en daar vielen een paar schoten, maar in weinige uren was de geheele wijk, met eene menigte wapenen, ammunitie en twee stukken geschut, in handen der *Oostenrijkers*. De leerlooijers moesten vervolgens op hun gildehuis bijeenkomen, en aldaar werd hun aangekondigd, dat zij hun kwartier te ontruimen hadden en zich afzonderlijk buiten de stad moesten nederzetten. Toen dit bevel met den grootsten spoed ten uitvoer gelegd was, kon men tot eene reiniging van dit nimmer door vreemden betreden gedeelte der stad overgaan. Vele bouwvallige huizen werden tegen den grond gehaald, de straten wijder gemaakt, en geheel de wijk bleef een tijdlang door troepen bezet.

In de nabijheid van het punt, waar de *Cassaro* en de *Macqueda* elkander kruisen, op het met eene heerlijk schoone fontein van CAMILLO CAMILLERI uit *Florence* (1554) versierde *Praetors*-plein, staat de schouwburg, en vlak daarnaast het Universiteitsgebouw, dat eene kleine, maar uitgelezen verzameling, met eenige opmerking verdienende oudduitsche schilderstukken, als ook een kabinet van oudheden bevat, waarin deels voorwerpen uit *Pompeji*, door den Koning herwaarts ten geschenke gezonden, deels oude overblijfselen uit *Selinunte* bewaard worden. Deze verzameling bezit de schoonste metalen beeldengroep, die ons uit de oudheid overgebleven is, en ook eene reeks van afgietsels der beroemdste beelden uit het Museum te *Napels*.

Ik bezocht verscheidene collegiën, die een zeer verschillend voorkomen vertoonen van die der Duitsche Hoogescholen. In koele auditoriën, die steenen vloeren hebben, zitten de studenten, met hunne hoeden op het hoofd; de Professor op zijn' hoogen katheder is de eenige, die het hoofd ongedekt heeft. De deuren staan open, en men komt en gaat naar welgevallen. Deze voorlezingen duren zelden langer dan een half uur; gedicteerd wordt er niet.

In de nabijheid der Nieuw-Poort, (*Porta nuova*) aan het einde der *Cassaro*, staat, achter een zindelijk, deels met steenen balustraden, deels met gebouwen in den Moorschen stijl omgeven plein, de domkerk van *Ste. Rosalia*, een oud

bouw van gemengden stijl, wel is waar van Gothischen aanleg, maar waaraan zoo veel veranderd en verbouwd is, dat bijna niets meer dan een klokkentoren het oorspronkelijk karakter draagt. Daar deze kerk door WILLEM II, den *Noorman*, op de plaats eener Moskee gebouwd werd, heeft zij nog in vele harer deelen een Moorsch voorkomen en bevat zelfs Arabische opschriften. Tusschen 1781 en 1801 is er het moderne koepeldak op geplaatst en het inwendige op die rijke, maar smakeloos overladen wijze versierd, zoo als wij het thans zien. De talrijke zijkapellen hebben elke een eigen koepeltje. Het belangwekkendste voor eenen *Duitscher* zijn de hier aanwezige graftomben van Keizer HENDRIK VI († 1197) benevens zijn' schoonvader Koning ROGIER II († 1154) en zijne gemalin CONSTANTIA († 1198) als ook van Keizer FREDERIK II († 1250) met zijne eerste gemalin CONSTANTIA († 1222). De uitwendige inrigting dezer graftomben is van eene grootsche eenvoudigheid; de lijkkist van porfiersteen rust op vier leeuwen of op vier ligtversierde voeten; daarboven verheft zich een geveldak van marmerplaten, door zes slanke pilaartjes gedragen. Tusschen de voorpooten der leeuwen ziet men gekromde menschengedaanten, en boven aan het balkwerk van het dak mismaakte draken. Van den inwendigen toestand der kisten heeft men gelegenheid gehad kennis te bekomen, toen in het jaar 1781, bij een aanmerkelijk herstel der kerk, deze gedenkteekenen uit eene zijkapel naast het koor op hunne tegenwoordige plaats gebragt, doch alvorens geopend en onderzocht werden. Van Koning ROGIER en de beide CONSTANTIA's (moeder en gemalin van FREDERIK II) was slechts een hoopje beenderen, met asch en kalk vermengd, aanwezig, als ook eenige overblijfsels van kleedingstukken; bij de jongere CONSTANTIA werd ook de keizerlijke kroon en verscheidene kleinooden gevonden. Keizer HENDRIK VI was beter bewaard en lag in zijn volle gewaad, doch zwaard en kroon ontbraken; het blonde haar aan kin en slapen verried de Germaansche afkomst. Het volledigst van allen vertoonde zich Keizer FREDERIK II, met prachtige kleederen aangedaan. Eene open, rijk met parels versierde kroon,

die op zijn lederen hoofdkussen rustte, en ter linkerzijde van het hoofd de rijksappel, verkondigden den voornaamsten heerscher der Christenheid. Driedubbele kleedingstukken van kunstig weefsel, aan de linkerzijde het rijkszwaard, om het lijf een zijden gordel met zilveren gesp, de zijden laarsjes met veelkleurig borduurwerk, alles, tot zelfs de gouden, met riemen aangegespte sporen, vond men onbeschadigd weder.

Tegenover den Dom, van de stad gescheiden door de *Piazza reale*, een plein met weinigbeduidenden tuinaanleg, staat het koninklijk-paleis, voor welks ingang twee schansen liggen, welker geschut dreigend op de stad gerigt is. Ook de muur, die den tuin van dit paleis omgeeft en rondom de landzijde der stad loopt, is aan dezen kant sedert 1838 met schietgaten en borstweringen voorzien geworden. Dit slot, in de twaalfde eeuw de burgt en woning van Koning ROGIER, bevat een' heerlijken kunstschat, de beroemde slotkapel (*capella palatina*) aan *St. Pieter* geheiligd, en in het jaar 1229, volgens een' den Moorschen nog naderbij komenden stijl dan de *St. Marcus*-kerk te *Venetië*, gebouwd, zoo als dan ook over het algemeen *Palermo*, met zijne menigvuldige gedenkteekenen uit den tijd der *Saracenen*, den naspoorder der kunst, wien het niet gebeuren mag *Grenada* te zien, vrij wel voldoen kan. Tot deze Moorsche bouwwerken behooren, behalve de reeds genoemde, ook nog wel inzonderheid de kruisgang en de hoofdkerk in het naburige *Mont-reale* en bij *Palermo* de Moorsche paleizen; voorts de geheel vervallen *Cuba* en de met tuinen van oranjeboomen omgevene *Zisa*, welker slechts door een traliehek van de straat gescheiden voorhof verlevendigd wordt door stroomend water, dat uit den muur naar buiten dringt, en door een met mozaïkwerk en wit marmer bekleed kanaal, dat verscheidene kommen vormt, wegvliet. De bron is met *Linaria cymbellaria* omgroeid, en het geheel vormt een liefelijk belommerd plekje. De hooge spitsbogen der slotkapel worden door slanke marmeren pijlers gedragen; de zoldering schittert van verguldsel; de vloer is het fijnste mozaïk, uit kostbare half-edelgesteenten (*pietre dure*) zaamgesteld,

ofschoon in eenvoudiger teekeningen dan de door niets geevenaarde mozaïkvloer der *Marcus*-kerk; aan het altaar staan wonderlijk gedraaide zuilen met grillig gevormde knoppen. In tegenstelling met het halfdonker van dit gewijde gebouw, biedt de op het dak van het paleis geplaatste, door hare vroegere bestuurders, PIAZZI, den ontdekker der planeet *Ceres*, en CACCIATORE, beroemde sterrentoren een vrolijk ruimgezigt over de stad, over de hier in waarheid dien naam verdienende bosschen van oranjeboomen, over het welige dal van *Montreale*, den naakten, hoekigen *Monte-Pellegrino*, en de donkerblaauwe zee.

Langs de zee strekt zich, even als te *Napels* de *Chiaja*, een breede oeverdam, *la Marina*, uit, die met de *Cassaro* de eer van het *Corso* deelt, en vooral op zomeravonden sterk door wandelaars bezocht wordt. Aan het eind daarvan ligt de openbare tuin *la Flora* of *la Floriana*, in den oud-Fransehen smaak aangelegd, doch welke aanleg zeer goed met de bijna meetkundig regelmatige gedaanten der in dien tuin geplante cipressen, piniën, taxis en oranjeboomen overeenstemt. Alle lanen komen straalsgewijs in het midden op eene springfontein uit; daarenboven is de tuin met standbeelden, vazen enz. versierd, en in eene kleine cipressenplantaadje staan gedenkteekenen ter eere der beroemdste *Sicilianen* uit de oudheid: EMPEDOCLES, DAPHNIS, ARCHIMEDES enz. Aan de *Flora* grenst de kruidtuin, die, dank zij het klimaat, slechts met weinig trekkasten voorzien heeft moeten worden, maar daarentegen een in rijken Dorischen stijl gebouwde, met standbeelden (*Asklepios*, *Hygieia*, *Pomona*, *Abundantia*, *Demeter*) en voorts met bustes versierde gehoorzaal bezit. In den krans van bijzondere tuinen, die de stad omgeeft, zijn de aanlokkelijkste die van *Serra di Falco*, *Butera* en *Pallagonia;* hier vertoont zich de volle kracht en heerlijkheid van den zuidelijken plantengroei. Vóór de stad ligt ook het door zijne katakomben bekende Kapucijner klooster. Deze katakomben zijn hooge verwulfde gangen met horizontaal liggende en vertikaal staande nissen; tusschen deze zijn doodkisten van alle vormen en gedaanten geplaatst, en in den vloer zijn weder lijkgroeven;

kortom, een beknopter, meer omvattend kerkhof kan men zich niet uitdenken. Sedert vierhonderd jaren worden hier de monniken uit het klooster en de meest gegoede inwoners van *Palermo* begraven; voor deze laatsten kost elk graf dertig gulden. Arme lieden worden nog altijd in de graven der kerken ter aarde besteld en niet zelden met ongebluschte kalk overstort. In de katakomben blijven de lijken een jaar lang ónder den grond bijgezet, en worden dan, met een briefje aan den arm, op hetwelk hun naam aangeteekend is, in de nissen opgehangen of neergelegd. De vrouwen liggen alle in getraliede nissen, en de afdeeling, waar zich hare lijken bevinden, is daarenboven nog afzonderlijk gesloten.

Voor de *Nieuw-poort*, op den weg naar *Perazzi*, ligt het door de zorg van den edelen PIETRO PISANI in de jaren 1824—1827 gebouwde krankzinnigen-gesticht *Ste. Theresia;* te voren werden de krankzinnigen steeds in ketenen gehouden. Het is een ruim en prachtig gebouw, dat in twee afdeelingen voor de beide geslachten, en voorts in verscheidene onderafdeelingen voor razenden, morsigen, verstandeloozen, bedaarden en herstellenden, voor armen en betalenden gescheiden is. Het heeft cellen, ziekenzalen, eet- en spreekvertrekken, eene fraaije badinrigting en een' ruimen tuin. Ook het algemeene gasthuis met zeshonderd bedden, het militaire hospitaal en het ziekenhuis der barmhartige broeders verdienen geprezen te worden. Minder lof wordt toegekend aan het weeshuis en aan het werkhuis voor armen, tot welke men zelfs voor vreemdelingen den toegang moeijelijk maakt. Over het vondelingenhuis deelen de beide het Koningrijk beheerschende magten het bestuur; het huis zelf staat onder geestelijk opzigt, maar zoodra de opvoeding der kinderen er voltooid is, worden de jongens in de krijgsschool (*collegio militare*) tot soldaten opgeleid.

Een der aangenaamste uitstapjes, welke men van *Palermo* maken kan, is naar den *Monte-Pellegrino* of bedevaartsberg, waar het graf der heilige *Rosalia* gevonden wordt. Op den weg derwaarts komt men aan het koninklijke lustslot *la Favorita*, en voorbij eene nieuwe, op de wijs eener vesting aangelegde centraal-gevangenis. Van den voet des bergs leidt

de weg, die door geweldig groote metselwerken ondersteund wordt, in eene kloof, welke tot op de vlakkere hoogte des bergs voortloopt, en kronkelt zich dan, zacht rijzende en dalende, tot aan de kapel van *Ste. Rosalia*, die in de diepte van een dal onmiddelbaar tegen den steilen rotswand gebouwd is. Wanneer men de lange rijen hecht gebouwde draagbogen beschouwt, die den weg over de ruwste gedeelten der rots heen leiden, kan men niet nalaten bij zichzelven eene vergelijking te maken met de straatwegen, die, hoezeer de gemeenschap met de aanmerkelijkste steden van *Sicilië* moetende onderhouden, met de hoogstmogelijke spaarzaamheid gelegd zijn, en zelfs menigmaal bruggen over vrij groote beken ontberen. Het uitwendige der kerk, naar welke men langs verscheidene treden opklimt, gelijkt naar een middelmatig paleis met vensters van onderscheiden grootte. De kleine kapel, tot welke men een door de natuur gevormd hol der rots heeft ingerigt, wordt door ettelijke altijd brandende lampen verlicht, welker schijnsel, met het van voren indringend daglicht vereenigd, eene wonderbaar gewijzigde helderheid te weeg brengt, waarin zich het met kostbaar gewand en zware kleinooden bekleede en getooide beeld, dat der Heilige achter een traliewerk van metaaldraad in liggende houding vertoont, de uitmuntendste werking doet. In de reeks der verloopene eeuwen — ROSALIA was de nicht van den *Noormannen*-koning, WILLEM *den Goeden*, die in 1189 overleed — heeft zich ook hier een rijke kerkschat verzameld.

Op de hoogte van den berg opent zich naar alle zijden een onbegrensd uitzigt. Meer dan de helft van den gezigteinder wordt door den eenvormigen kring der zee omsloten, uit welke ten noorden, scherp afgeteekend, het eiland *Ustica* oprijst; dit uitgezonderd, omspoelt eene open zee bijna drievierde deelen van den omkring des bergs; het overige deel van den horizon wordt gevuld door de bergkeetens, die zich hier en daar, in stoute rotstakken, nog hooger dan de *Pellegrino* verheffen. Bij helder weder onderscheidt men nog boven deze bergen de met sneeuwbedekte spits van den *Etna*, ofschoon deze de geheele breedte van het eiland (dertig

Duitsche mijlen) van *Palermo* verwijderd ligt. Beneden liggen de torens en koepeldaken der stad in eene bekoorlijk omkranste, groenglinsterende vlakte. Het heerlijkste gezigt levert echter, onmiddelbaar aan den voet des bergs, de zee, over welke men bijna loodregt tweeduizend voeten hoog verheven is. Een zoo donker indigo-blaauw des waters, eene zoo heldere lucht zou men te *Napels* zelf vruchteloos zoeken.

Ten zuiden van *Palermo*, in eene bekoorlijke bergvlakte, ligt het stadje *Montreale*, de zetel van een' Bisschop. Ook de rijweg daarheen is niet door de regering, maar door een' Bisschop aangelegd, die niet verzuimd heeft zulks in een opschrift, op een prachtig marmeren gedenkteeken boven eene liefelijke aan den weg gelegen waterbron, aan de nakomelingschap bekend te maken. Bij de onderscheidene kronkelingen van dezen zacht opwaarts stijgenden straatweg openen zich de heerlijkste uitzigten op *Palermo* en op de zee. Na de slotkapel te *Palermo* is de driehonderd voet lange en honderdveertig voet breede hoofdkerk van *Montreale*, *St. Maria nuova* geheeten, en door Koning WILLEM *den Goede* in het jaar 1174 gesticht, het schoonste gedenkteeken van de heerschappij der *Noormannen*, gelijk zij dan ook eene der grootste, uit dat tijdperk nog aanwezige kerken is. Zij bestaat uit drie zoogenaamde schepen; het breede middelschip wordt door twee rijen zuilen gedragen, die meestal uit Grieksche tempels bijeengebragt, en over welke smalle spitsbogen, op het rijkst bearbeid, opgetrokken zijn; hierboven is nog eene rij vensters, en boven deze ziet men in het kunstig zaamgevoegde houten dakwerk in. Er steekt een geheel bosch in het met veel schranderheid verbonden balken- en sparren-geraamte, en toch leert men uit hetzelve begrijpen, welk eene vordering in de bouwkunst er toe behoord heeft, om zulk eene breedte en lengte door boog-gewelven te leeren sluiten, gelijk zulks in de latere Gothische kerken gezien wordt; want, ondanks de pracht der inwendige versiering, geeft toch het houten dak aan het gebouw het voorkomen van eene groote schuur, die slechts in haast tot het opnemen der gemeente ingerigt geworden is.

De verwoestingen, welke een brand hier in het jaar 1811 veroorzaakte, zijn thans weder tamelijk vergoed. Geheel de vloer is met fijn mozaïk in eenvoudige teekeningen belegd; de dakstoel is op zulk eene wijze verguld, dat nu eens het goud de grondkleur uitmaakt, dan weder in rozetten of andere figuren op een' blaauwen, groenen of rooden grond schittert. Geheel het gewelf, van de kapiteelen der granieten zuilen af, is verguld, en langs de wanden van het hoofdschip boven de zuilen is in mozaïk-figuren de bijbelsche historie afgebeeld, aan de eene zijde het Oude en aan de andere het Nieuwe Testament. In de kerk staan de sarkophagen van WILLEM *den Kwade* en diens zoon, WILLEM *den Goede*, het eerste van porfier, het andere van wit marmer; behalve deze beide liggen nog de gemalin en de twee andere zonen van WILLEM I hier begraven, zoodat deze grafsteden zich onmiddelbaar aan die te *Palermo* aansluiten. De kapel van *St. Benedictus* is geheel en al met de kostbaarste soorten van marmer bekleed en bevat uitstekend beeldhouwwerk van wit marmer; het hoogaltaar is van klinkklaar zilver. De metalen deuren der kerk verdienen slechts opmerking om hare oudheid.

Naast de hoofdkerk van *Montreale* ligt een Benedictijner klooster met een' opmerking verdienenden kruisgang. Het gebouw is in het midden met eene springfontein versierd, naar die van het *Alhambra* gelijkende, en de zuilen, welke deze fontein omgeven, dragen allerduidelijkst den stempel dier grillige Gothisch-maurische manier van bouwen. Zij zijn geribd, met ronddraaijende of dwars zaagsgewijs loopende groeven, die oorspronkelijk met mozaïk gevuld waren, hetwelk er thans grootendeels uitgevallen is. De kapiteelen laten voor een gedeelte nog de Ionische of Korinthische orde onderscheiden, tot welke zij behooren, doch zoo dat men duiven naar de druiven ziet pikken of Engelen tusschen de akanthusbladeren te voorschijn komen; deels echter ontslaan zij zich ook van allen ordensdwang, en vertoonen zonderlinge gedaanten van planten en van dieren, of ook voorvallen uit de fabelkunde en geschiedenissen uit den Bijbel in de wonderlijkste zamenkoppeling.

Van *Montreale* vertrekkende, kan men, over *Alcamo*, de bouwvallen van *Segestum* bezoeken, onder welke zich een in de oudheid nooit volbouwde maar in het jaar 1788 deelsgewijs herstelde Dorische tempel bevindt. Aan den oostelijken oever der golf van *Palermo*, twee uren van de stad, ligt de *Bagaria*, eene reeks der schoonste landhuizen, die aan de eerste familiën behooren. Doch de glans, waarmede zij in vroegere tijden schitterden, is grootendeels verloren gegaan, en slechts weinigen der Siciliaansche grooten zijn in staat, om hunne bezittingen in bewoonbaren staat te houden, zoodat vele daarvan een woest en vervallen voorkomen hebben. De villa's *Galatti*, *Valguarnero* en *Castelnuovo* onderscheiden zich door hare gunstige ligging en rijke bouworde; maar het meest van alle lokt ons, door GÖTHE's beschrijving, het paleis *Pallagonia* aan, dat nog steeds genoeg bewijzen vertoont van den grenzenloozen wansmaak des stichters. Door eene poort treedt men in een' vierkanten cipressengang, en dan door eene tweede poort in eenen weg, die met lage, weinig versierde muren bezoomd is. De pilaren, die van dezen muur oprijzen, droegen voormaals de gruwelijkst mismaakte grijnsgezigten, welke de moeder van den tegenwoordigen bezitter in den grond heeft doen begraven. Over het muurtje heen ziet men in een' ganschelijk verwilderden tuin. Dan eerst komt men door een traliehek op het eigenlijke slotplein, dat door het in de rondte loopend stalgebouw omgeven is. Op het dak van dezen stal nu staan de wonderlijkste gedrogten, die evenwel in hun geheel een beuzelachtig vertoon maken, daar er in deze fantastische gekheid geenerlei methode, geen spoor van satyrische bedoeling bestaat, welke toch alleen in staat geweest zou zijn, leven en beteekenis aan deze wanstaltigheden bij te zetten; men schijnt meestal geacht te hebben, dat men, met daaraan een' drakenkop, lange tanden en wild starende oogen te geven, genoeg gedaan had. Het slot zelf is ten deele nieuw ingerigt; doch de danszaal, eetkamer en twee kabinetten zijn in den ouden toestand gehouden. De zoldering der danszaal is met spiegelglas belegd, dat thans dof en verweerd geworden is, met wolken beschilderd, terwijl

ook de marmeren wanden der zaal met glas overtrokken zijn en in derzelver vakken halfverheven beelden toonen, uit veelkleurig marmer zaamgesteld. Gezigt, pruik, sjerp en kraag zijn aan die beelden wit, de oogen zwart, het overige bont. In de eetzaal is de muur, tot aan de zoldering toe, met stukjes spiegelglas, figuren van porselein en vazen bekleed; iets, dat, wanneer het oog zich aan al het smakelooze van het in onzen tijd mode geworden *roccoco* gewend heeft, niet zoo geheel bizar voorkomt, en trouwens bij nachtverlichting eene schitterende werking moest doen. De kabinetten zijn met inderdaad regt fraaije beeldwerken van marmer, die Grieksche dichters en redenaars voorstellen, versierd; en midden onder hen staat MAHOMED II, de veroveraar van *Konstantinopel*.

RAFAËL EN DIENS MEESTERSTUKKEN.

(Naar GUSTAAF PLANCHE.)

RAFAËL'S eerste leermeester was zijn vader, GIOVANNI DE'SANTI, een wel is waar slechts middelmatig schilder, maar een man van veel verstand, die bereids na weinige maanden inzag, hoe ontoereikend bij zijn' zoon zijn onderwijs was. Reeds vroegtijdig had hij den zoo bij uitstek gelukkigen aanleg van den knaap ontdekt en van den beginne af het bevorderen daarvan ijverig ter harte genomen. Daar hij de verheven roeping van het kind, dat bestemd was eenmaal zijnen naam te verheerlijken, vooruitzag, wilde hij de ontwikkeling van deszelfs vatbaarheden, die zich zoo schitterend aankondigden, op geenerlei wijze hinderlijk zijn. Met trotsche vreugd beschouwde hij de onbeduidendste teekeningen der kleine hand, die, hoe ongeoefend nog, aan al hare figuren zulk eene eigenaardige aanvalligheid wist bij te zetten. RAFAËL'S jeugd liep voorbij onder de zorgvuldigste oppassing der teederste liefde, en naar 't schijnt heeft het geluk der kinderjaren den beslissendsten invloed op de geheele ontwikkeling van dit genie gehad. De moeder wilde haar kind geen oogenblik aan de hoede van vreemden toevertrouwen; ook voedde zij, strijdig met de gewoonte der zuidelijke landen, haren zuigeling aan de eigen borst, uit

vrees dat hij onder het landvolk de kiem van slechte zeden ontvangen, en dat van zijne verbeeldingskracht het waas der reinheid en onschuld afgevaagd mogt worden. Zij waakte zelve over den knaap, en sloeg met het oog der angstvalligste moederliefde al de aandoeningen gade, die zich in het door de natuur zoo teeder gevormde gemoed des kinds openbaarden. Door zijne moeder met zoo veel liefde gekweekt en door zijnen vader onderwezen, groeide RAFAËL op, en met zijn opwassen ook de liefde voor zijn volgend beroep. Zoodra hij het penseel wist te voeren, hielp hij zijnen vader bij diens arbeid, wel beseffende, van hoe hoog gewigt voor hem het leeren was, of liever in het donkere voorgevoel, hoe zegenrijk voor hem de hand werkte, die hem teregt wees, wanneer hij ras en met vlugtige trekken de ingevingen zijner ontluikende fantazie op doek of papier wierp. Als een onderdanig werkgezel voerde hij de gedachten uit, die hij niet zelf ontworpen had, en volbragt met ijver en geluk de hem opgelegde taak. Dit vlijtige, in zich zelf gekeerde leven zou nog verscheidene jaren hebben kunnen voortduren, zoo GIOVANNI DE'SANTI niet bemerkt had, dat zijn kweekeling, dank zij diens wonderbare leerzaamheid, reeds even zoo veel wist als de onderwijzende vader, en zonder den bijstand van eenen beteren meester geene verdere vorderingen zou kunnen maken. Ware nu RAFAËLS vader baatziek of zelfzuchtig geweest, zoo zou hij zijnen zoon bij zich gehouden hebben, en, om voor zich van het ontluikend talent profijt te kunnen trekken, zich wel gewacht hebben hem aan andere bekwamer handen toe te vertrouwen. Gelukkigerwijs echter gevoelde en eerde GIOVANNI DE'SANTI het hoog gewigt en de gansche uitgestrektheid der op hem rustende pligten. Als onverantwoordelijke schuld zou hij het zich toegerekend hebben, wanneer hij, gelijk wij reeds te kennen gaven, aan de ontwikkeling der heerlijke gaven, met welke de Hemel zijn' zoon begiftigd had, de geringste hindernis in den weg gelegd had.

PIETRO VANUCCI, in de geschiedenis der schilderkunst onder den naam van den *Peruginer* bekend, stond destijds in hoogen roem, en GIOVANNI DE'SANTI besloot de verdere vorming van RAFAËL aan dezen meester op te dragen. Met dit oogmerk reisde hij naar *Perugia*, om de voorwaarden van een leerverdrag vast te stellen; want in de vijftiende eeuw kon men zich aan de studiën der schilderkunst niet wijden, zonder met den meester, dien men uitkoos, een leercontract in

formâ te sluiten. Omtrent dit punt gedoogen de levensbeschrijvingen der beroemdste kunstoefenaars geenen twijfel. PERUGINO, of VANUCCI, was te *Rome* en zou eerst binnen eenige weken terugkomen. In afwachting zijner wederkomst, en om den tusschentijd niet nutteloos te laten voorbijgaan, nam GIOVANNI het beschilderen eener kapel op zich, en maakte met dien arbeid eenen aanvang. PERUGINO kwam terug; doch GIOVANNI, alvorens met zijn aanzoek bij den beroemden meester voor den dag te komen, bevlijtigde zich diens vriendschap te winnen. Dit gelukte hem, en toen hij nu eenmaal zijn vertrouwen bezat, vertelde hij hem van zijnen zoon, van de hooge verwachtingen, waarop de aanleg van den jongeling regt gaf, en openbaarde eindelijk den wensch, dien hij voor hem gevormd had. PERUGINO nam deze mededeelingen, waarin evenveel vaderlijke liefde als vaderlijke trots doorstraalde, met een' welwillenden glimlach op, maar zeide, niets te kunnen beslissen, niets te beloven; eerst moest hij de teekeningen van den knaap, die door zijnen vader zoo hoog geroemd werd, gezien hebben. GIOVANNI reisde derhalve naar zijne woonplaats, *Urbino*, terug, met het vaste besluit, om niet te rusten vóór hij zijnen zoon als leerling bij den *Peruginer* geplaatst had. RAFAËL's moeder werd doodsbleek, toen zij het voornemen van haren man vernam; zij smolt in tranen bij het afscheid van den zoon, dien zij nog nimmer van hare zijde gelaten had; duizendmaal kuste zij haar kind op de blonde lokken, waarop haar moederoog zoo dikwerf met welgevallen gerust had; maar het besef van zijn wezentlijke welzijn en de hoop hem weder te zien maakten het afscheid minder bitter, en RAFAËL begaf zich met zijnen vader naar *Perugia* op weg.

Toen PIETRO VANUCCI de teekeningen van zijnen toekomstigen leerling zag, kon hij zich van verbazing niet onthouden, en begon over te hellen om de trotsche hoop te deelen, waarover hij vroeger geglimlacht had. In deze teekeningen, door de hand eens kinds ontworpen, ontdekte hij eene lieftalligheid en tevens eene verhevenheid, van welke hij zelf nimmer een begrip gehad had. Het duurde niet lang, of hij vatte ook voor RAFAËL eene regt vaderlijke genegenheid op, en ondersteunde met onvermoeiden ijver en gedurig aangroeijende bewondering de vorderingen van zijnen scholier. Eerst werd hij aangedaan en weldra gestreeld door RAFAËL's leerzaamheid. Elk uur van het onderwijs, dat hij hem gaf, droeg

zijne vruchten; naauwelijks had hij een' zijner kunstregelen met weinige woorden aangeduid, of RAFAËL had dien met snel en gretig begrip reeds gevat, bevruchtte dien door eigen nadenken, en weldra ontsproot onder zijne hand een nieuw kunstgewrocht, dat het gevoel en verstand des onderwijzers gelijkelijk innam. Hoezeer PERUGINO eene vrij hooge meening van zichzelven koesterde, en hoezeer hij in het getal zijner kunstgewrochten en in den algemeenen bijval, dien zij gevonden hadden, ook inderdaad regtmatigen grond had om trotsch te zijn, ging het hem echter weldra als vroeger GIOVANNI DE'SANTI: hij zag, dat zijn scholier evenveel wist als zijn leermeester. Vol vertrouwen op het talent, dat zich onder zijne oogen gevormd had, liet hij zich zonder bedenken door RAFAËL bij zijne kunstwerken ondersteunen. RAFAËL regtvaardigde dit vertrouwen van zijnen leermeester volkomen, en ging in het trouwe nabootsen van diens manier zoo ver, dat het weldra onmogelijk was, in een schilderstuk de figuren, welke zijne hand er op geplaatst had, van diegene te onderscheiden, die door PERUGINO geschilderd waren. Den jongen SANZIO was het in zulk eene mate gelukt, zich met zijnen meester te identifiëren; hij was zoo diep ingedrongen in al de geheimen van zijn' kunststijl, dien hij bestemd was te hervormen en te verheerlijken; hij had zich al diens kunstgeheimen met zooveel geluk eigen gemaakt, en in afwachting van het uur, waarop hij zelf zich zou mogen vertoonen, had hij al zijn talent, al zijne verbeeldingskracht met zooveel zelfverloochening in vreemde dienst gegeven, dat zijne manier in die van den *Peruginer* ganschelijk versmolt, en dat zelfs de helderst ziende oogen misleid werden. Dit vrijwillig afleggen zijner geheele individualiteit, iets dat voor eenen geest van den tweeden rang zeker niet zonder gevaar zou geweest zijn, was voor RAFAËL slechts eene proeve, welke hij zegevierend doorstond. Later, toen hij al het dorre en armelijke van deze manier begon in te zien, had hij, om haar geheel te vergeten, om voor altijd gewoonten af te leggen, welke zijn goede smaak veroordeelde, eenen moedig gevoerden strijd te strijden; doch zoo lang hem de oogen nog niet opengegaan waren, zoo lang hij nog niets gezien had, wat PERUGINO's kunstwerken overtrof, bootste hij ze met eenen leerlingseerbied na, die, terwijl zijne verbeeldingskracht, zijne eigene gedachten steeds eenigzins doorschemerden, aan zijne

hand de gelegenheid tot onvermoeide oefening verschafte. Op deze wijs maakte hij zich eene snelheid van uitvoering eigen, die de grootste meesters hem reeds toen hadden kunnen benijden.

In de school van den *Peruginer* kon RAFAËL geen geleerd schilder, in de eigenlijke beteekenis van het woord, worden; want hoe zou de meester op den leerling hebben kunnen overdragen, wat hij zelf niet bezat? Doch RAFAËL maakte door eigen vlijt zich met alle *sagen* en overleveringen der Christelijk-kerkelijke schilderkunst bekend, welke hij weldra zou hervormen en verrijken. Bij al de achting voor de leerstellingen van zijnen meester, maakte de jonge SANZIO zich een' meer omvattenden, grootscher stijl eigen, terwijl hij daarbij de natuur raadpleegde, welke het PERUGINO nimmer ingevallen was met naauwgezette zorg te bestuderen. Zonder de school te verlaten, waar zijn vader hem geplaatst had, begon hij zich eenen weg te banen, op welken zijn onderwijzer hem noch kon noch wilde volgen. PINTURICCHIO, een van SANZIO's oudere medescholieren, die te *Rome* reeds vrij vele schilderstukken geleverd had en gedurende geheel zijn leven de manier van PERUGINO is blijven aankleven, zonder er aan te denken om daaraan meer lieftalligheid en verhevenheid bij te zetten, kreeg den last, om voor de hoofdkerk van *Siena* de voornaamste gebeurtenissen uit het leven van PIUS II af te beelden: en daar hij met regt niet al te groot vertrouwen op zijne vindingrijkheid stelde, sloeg hij het oog op den jongen SANZIO, en stelde dezen voor, zich met hem tot dit werk te verbinden. Met vuur voldeed RAFAËL aan den wensch van zijnen medescholier, en componeerde, zoo wij VASARI gelooven mogen, al de cartons tot de fresco-schilderijen in den Dom van *Siena*. Sommigen zijner levensbeschrijvers gaan zelfs nog verder en zeggen, dat RAFAËL's hand ook bij de uitvoering dezer schilderstukken werkzaam geweest is. Hoe het nu met dit beweerde gelegen moge zijn, zooveel is zeker, dat de jonge SANZIO te *Siena* in de hoofdkerk ijverig bezig was, toen eene onverwachte omstandigheid de rigting zijner studiën veranderde, en van nu af een nieuwe tijdkring voor hem begon.

In geheel *Italië* sprak men van de cartons, welke LEONARDO DA VINCI en MICHEL ANGELO te *Florence* geteekend hadden. De roem dezer beide werken, welke de wangunstige

tijd niet voor ons bewaard heeft, maar welke wij door het graveerstift kennen, wekte in RAFAËL'S ziel den wensch om *Florence* te bezoeken. Hoezeer de kunstarbeid te *Siena* veel bekoorlijks voor hem had, en zijne zich pas ontwikkelende fantazie hier veel vond, dat haar prikkelde en in werking bragt, was niets in staat hem er terug te houden: de jonge SANZIO ging op weg naar *Florence*. Naauwelijks in die stad aangekomen, die als kweekster der kunst niet minder rijk en vruchtbaar is dan *Rome* zelf, zag hij reeds in, hoe ver hij nog van het ware en schoone verwijderd was: voor de eerste maal rees het edelst voorwerp en hoogste doel der kunst voor zijnen geest op.

Zijne volle oplettendheid rigtte zich het eerst op de boven vermelde cartons van DA VINCI en BUONAROTTI; hij bestudeerde en kopieerde ze met eene zorgvuldigheid en volhardende vlijt, die onvermoeibaar schenen. Om zich deze nieuwe manier eigen te maken, om vertrouwd te worden met den geleerden en strengen stijl dezer beide onvergelijkelijke meesters, moest hij bijna alle studiën, welke hij in de school van PERUGINO gemaakt had, in zijne ziel uitwisschen; maar de schoonheid en de verheven dichterlijke geest der beide cartons, die de moeijelijkste vraagstukken der schilderkunst op eene zoo schitterende wijze oplosten, begreep hij zoo goed, hij was van het geluk, dat hem te beurt gevallen was, zoo diep doordrongen, en nam het onderwijs, hetwelk MICHEL ANGELO en LEONARDO DA VINCI hem aanboden, met zoo hartgrondige dankbaarheid aan, dat hij zonder bedenken alles, wat hij in de school van PERUGINO geleerd had, als nuttelooze ballast van zich wierp.

Gelijk men weet, vertoont het carton van LEONARDO DA VINCI een groep van ruiters, en dat van MICHEL ANGELO, uit den oorlog met *Pisa* ontleend, eenige soldaten, die door eene afdeeling vijanden in het bad verrast worden. In beide de cartons hadden LEONARDO en MICHEL ANGELO, als met opzet en lust, alle moeijelijkheden opeengehoopt, welke de stoutste verbeeldingskracht kan uitdenken. Door edelen wedijver bezield, hadden zij al, wat zij wisten en konden, willen ten toon spreiden en op eens al hunne studiën aan dit werk besteden. Zoo hunne kracht te kort geschoten ware, men had hen niet geheel van laatdunkendheid kunnen vrijspreken; doch daar het vermogen der hand met de sterkte van den wil op gelijke hoogte stond, vervalt dit verwijt van

zelf, om plaats te maken voor bewondering. Met een oog, als van geestdrift dronken, beschouwde RAFAËL deze beide werken, die nimmer overtroffen geworden zijn, en dankte God, dat Hij hem in eene eeuw in het leven geroepen had, die door zulke voortreffelijke meesters gekenmerkt werd. Doch in welk eene geestvervoering de jonge SANZIO ook voor het carton van MICHEL ANGELO staan mogt, nog sterker gevoelde hij zich door eene hem duistere, maar alvermogende aandrift naar het carton van LEONARDO DA VINCI heengetrokken. De geleerde wijs, waarop MICHEL ANGELO zijne beelden ontworpen, de verscheidenheid van houdingen, waarin hij hen geplaatst, de stipte naauwkeurigheid, waarmede hij alle in de beweging werkende spieren had uitgedrukt, bragten in den jeugdigen schilder eene welverdiende bewondering te weeg; maar eene onwederstaanbare verlokking voerde hem telkens weder voor de ruitergroep, in welke LEONARDO kracht en schoonheid zoo heerlijk had weten te verbinden. In MICHEL ANGELO's carton beheerscht het weten alles, en biedt den beschouwer zoo veel voorwerpen ter bestudering, dat het verzadigde verstand er niet aan denkt om te vragen, of al de enkele deelen dezer zamenstelling ook voor den strengen kunstsmaak proef kunnen houden. Derhalve was RAFAËL's keus tusschen beide de voorbeelden weldra beslist. Hoezeer hij uren lang voor MICHEL ANGELO's carton stond, en al zijne krachten inspande, om den grenzenloozen schat van wetenschap, welke hem daaruit te gemoet straalde, in zich op te nemen, dreef hem zijn gevoel voor het ware schoone telkens weder voor het carton van LEONARDO. Wij weten niet, of SANZIO door vriendschap met dezen meester verbonden was: over dit punt houden de levensbeschrijvers het stilzwijgen. Doch, hetzij de twee kunstenaars gelegenheid gehad hebben om in nadere betrekking tot elkander te komen, of niet, een innerlijke drang dreef RAFAËL, om al de kunstgewrochten van LEONARDO op te sporen, en hij wist ze met zekerheid te vinden. Beide deze geniën streefden met gelijken gloed naar bevalligheid en schoonheid. Wanneer SANZIO de door LEONARDO DA VINCI geschilderde koppen zag, welker glimlach en blik iets goddelijks schijnen te bezitten, moet hij de vreugde gevoeld hebben, die een dichter ondervinden zou, wanneer hij zijn ideaal plotseling gedaante aannemen en voor zich daar henen treden zag.

MICHEL ANGELO en LEONARDO DA VINCI waren echter de eenige meesters niet, bij welke RAFAËL raad en leer innam; het onderwijs dezer beide beroemde schilders was, ondanks de rijkheid en menigvuldigheid daarvan, niet in staat, de leergierigheid van eenen geest als den zijnen geheel te voldoen. De *Carmine*-kapel, welke MICHEL ANGELO en LEONARDO DA VINCI ijverig bestudeerden, nadat zij de school van GHIRLANDAJO en VEROCCHIO verlaten hadden, deze kapel, waarin MASACCIO ons den vollen maatstaf van zijn talent gegeven heeft, werd voor RAFAËL eene bron van studie, welker blijken in de kunstproducten zijner tweede periode gemakkelijk te herkennen zijn. MASACCIO's schilderwerken hadden voor den kweekeling van PERUGINO eene bijzondere verdienste: de hoofden in de *Carmine*-kapel toch hebben elk eene afzonderlijke physionomie; zij munten noch in fijnheid noch in lieftalligheid uit, maar zij toonen eene verwonderlijke verscheidenheid van naar de natuur bestudeerde typen. Deze roem past evenwel slechts op dat gedeelte der kapel, hetwelk MASACCIO beschilderd heeft; onregtvaardig zou men zijn, dien ook aan de figuren van MASOLINO PANICALE toe te kennen. Nu echter weet ieder, dat PERUGINO's hoofden het ongeluk hebben, bijna alle tot dezelfde familie te behooren, en deze hardnekkig volgehoudene verwantschap zet aan de werken van dezen meester iets eentoonigs bij. MASACCIO teekende, gelijk men zich ligtelijk daarvan kan overtuigen, zelden eenen kop, zonder het model daarvan voor oogen te hebben, en men mag zelfs aannemen, dat hij aan hetgeen de natuur hem bood ongaarne iets veranderde of verbeterde. In de overtuiging, dat hij de typen, gelijk hij ze zich in de werkelijkheid uitgekozen had, toch niet overtreffen kon, gaf hij zich alle moeite, om ze zoo naauwkeurig mogelijk na te bootsen; en wanneer nu al deze weerzin, om de natuur te veranderen en te verbeteren, soms aan de schoonheid der zamenstelling nadeelig is, zoo kan men toch niet ontkennen, dat hij bijzonder geschikt is, om de krachtige frischheid en levendige waarheid der geschilderde hoofden te verhoogen. Dit voordeel kon niet missen, den vereischten indruk op een fijn gevoelend gemoed en helderzienden geest te maken. De levensbeschrijvers getuigen, dat RAFAËL met evenveel vlijt en aandacht de *Carmine*-kapel bestudeerd heeft, als hij zulks ten aanzien der cartons van MICHEL ANGELO en LEONARDO

DA VINCI gedaan had. Wanneer MASACCIO's schilderwerken al niets voor den voortgang der kunst bewijzen — en dit behoeft ons niet te verwonderen, want MASACCIO is veertig jaren vóór RAFAËL's geboorte gestorven — zoo strekt het toch tot wezentlijk nut, zelfs na MICHEL ANGELO en LEONARDO DA VINCI, zijne kunstvoortbrengselen te raadplegen. Omtrent dit punt zijn de meeningen der grootste meesters en kunstkenners nimmer oneens geweest.

(*Het vervolg hierna.*)

COQUETTERIE.

(*Verhaal.*)

»CLARA, wat zei mijnheer RELINK u gisteravond toch, toen hij u uw shawl omdeed?"

»Och, niets."

»Niets? Waarom fluisterde hij dan zoo? En waarom hebt gij bijna den ganschen avond met hem gedanst? Gij hadt geen tijd om mij toe te spreken, en ik kwam toch enkel om het genoegen te hebben van u te zien."

»Oho! jaloersch, jaloersch!" spotte CLARA.

»Neen, CLARA, enkel bedroefd."

»En waarom? Omdat ik gisteravond met GEORGE RELINK de polka heb gedanst? Kom, kom, HENRY, het wordt waarlijk al te dwaas."

»Het spijt mij, dat gij er zoo over denkt, CLARA; maar zoo gij vriendelijk genoeg waart geweest om te denken aan mijne wenschen, dan zoudt gij u herinnerd hebben, hoe ongaarne ik u zie walsen of polka's dansen."

»Hoe bespottelijk! Waarlijk, HENRY, gij moest mij dan liever in het geheel verbieden om uit te gaan. Indien gij niet wilt, dat ik de polka dans met den jongen RELINK, waarom leert gij zelf die dan niet?"

»Ik? Mijn lieve CLARA, waar zijn uwe gedachten?"

»Ja, zeker, een korte broek en een steek passen slecht bij een wals of een polka!" zei het onnadenkende meisje.

»Hoe zeer doet gij mij, CLARA, als gij zoo onbedacht spreekt! Hoe kan ik ooit hopen, dat gij u in mijne kleine rustige pastorij zult kunnen schikken, en de taak vervullen van eene

Christelijke predikantsvrouw, als gij zoo ligtzinnig spreekt over de waardigheid van zijn ambt?"

»Gij zijt vandaag in een lastig humeur, vind ik, HENRY! Eerst begint ge mij te beknorren, omdat GEORGE RELINK mij mijn' doek heeft omgedaan; dan, omdat ik met hem gedanst heb, en nu kan ik zelfs geen woord zeggen, dat u naar den zin is."

»Mijn lieve CLARA, ik kan niet denken, dat gij met opzet mij kwalijk verstaat; maar gij geeft zeker eene zonderlinge verklaring aan mijne woorden. Ik heb er niets tegen, dat GEORGE RELINK u uw shawl omdoet, en evenmin, dat gij met hem, even als met een ander, danst; maar ik meen, dat ik, uit aanmerking van den voet, waarop wij staan, regt heb om te verlangen, dat gij niet duldt, dat eén heer u zoo gemeenzaam in het oor fluistert, als hij gisteravond deed; en het is nog niet lang geleden, dat gij het in 't geheel niet onnatuurlijk of onredelijk vondt, als ik ongaarne zag, dat gij al walsende in den arm van een ander de zaal rondvloogt."

»Kom, kom, HENRY, dat zijn begrippen, die in den goeden ouden tijd van schoenen met hooge hakken en hoepelrokken te huis behooren. Men zou er u thans om uitlagchen."

»Zeer mogelijk; maar gij kendet ze, toen gij mij het geluk vergundet, om mij als uwen verloofden echtgenoot te beschouwen; toen hadt gij er niets tegen, en ik kan niet denken, dat gij dat nu ook kunt hebben. Was het verlangen om te dansen zóó sterk, dat gij er mijn genoegen aan waagdet?"

CLARA gaf geen antwoord, maar plukte eene roos, die zij in de hand had, stuk en stapte sneller voort.

»Ik hoop niet, dat ik u boos gemaakt heb, CLARA; gij zult niet twijfelen aan mijne genegenheid, en het niet toeschrijven aan eenige zucht om u te kwellen, als ik u verzoek, om dergelijke voorvallen te voorkomen, en gij zult mij zeker gaarne beloven, niet...."

»Te walsen? Dat kan ik niet; ik heb mij morgen voor drie walsen geëngageerd op het bal bij de KAMERINGEN."

»Voor drie walsen? En met wien, CLARA?"

»Wat doet er dat toe? Ik heb toch plan om ze te dansen."

»Ik hoop van neen," zeide hij ernstig.

»Zeer zeker; ik ben gisteravond genoeg uitgelagchen, om-

dat MIMI KAMERINGEN zei, dat gij niet woudt hebben dat ik walste, en dat ik het niet durfde doen."

»En dus om te toonen, dat gij er niet om gaaft, of gij mij verdriet deedt, hebt gij het gedaan?"

»'t Is uw eigen schuld; waarom zijt gij zoo stijf? Ik ben in gedurigen angst, dat ik iets zeggen of doen zal, dat gij zult afkeuren. Gij begint vrij vroeg den baas te spelen, dunkt mij." En nu de roos geheel was stuk geplukt, begon zij het werk der verwoesting aan de knoopjes van hare handschoenen.

»Ik verlang volstrekt geen gezag over u uit te oefenen, mijne liefste CLARA; maar toen gij mij hebt aangenomen, en zeker gij hadt op veel hooger huwelijk aanspraak mogen maken, toen waagde ik het u te zeggen, hoe weinig de amusementen, waarvan gij zooveel hieldt, voor eene predikantsvrouw voegden; en gij stemdet het mij toe, en beloofdet de zucht naar bewondering en vleijerij te onderdrukken, die mij bekommerde. Gedurende eenige weken hebt gij getrouw uw woord gehouden; maar in den laatsten tijd heb ik met droefheid gezien, dat het kwaad nog bestaat. Het dreigt de verwoesting van mijn geluk. Gij moet het mij dus niet kwalijk nemen, beste, als ik, u waardeerende gelijk ik doe, u smeek, van dat bal morgen afstand te doen."

»Ei, ei! Dat kan ik volstrekt niet doen; het is een zeer onredelijke eisch; ieder zou zeggen, dat ik bang voor u was, en men zou mij uitlagchen."

»Nu, zoo gij het dan niet geheel kunt opgeven, beloof mij dan maar die dansen niet te zullen dansen."

»Gekheid! Ik heb het aan GEORGE RELINK en zijnen vriend beloofd, en ik wil mij niet belagchelijk laten maken."

»GEORGE RELINK, juist de man, van wien gij weet, dat ik hem ongaarne in aanraking met u zie — een lichtmis en een speler. CLARA; ik moet er mij mede bemoeijen — gij moet niet gaan."

»Gij hebt nog geen regt om er u mede te bemoeijen — RELINK bevalt mij, en ik verkies met hem te dansen."

»Ik zal met uwe moeder spreken; zij kan het verhinderen, zoo ik geen invloed heb."

»Het zal u niet baten; mama weet, dat ik ga, en ik heb besloten, morgen te walsen met GEORGE RELINK en kapitein JACOBS en ieder, die mij vraagt. Ik wil me niet laten re-

geren, als of ik een kind was." En de toornige schoone draaide hare parasol in de rondte.

»Zoo lang gij u zelve niet kunt regeren, moet gij goedvinden, dat een ander u regeert."

»Gij zijt onbeleefd, mijnheer!"

»Ik sta op mijn stuk — maar laat ons geene woorden hebben over een' ellendigen dans en een' even ellendigen kerel. Kom, CLARA, ter liefde van mij, geef het op, en ik zal morgen met u en uwe mama naar *Berglust* rijden, om een' langen dag bij mijne moeder door te brengen; dan zult gij een voldoend excuus hebben, zoo gij dat mogt behoeven."

»Vermoei u maar niet, om voor mij een excuus te zoeken," zei CLARA, die in zijne woorden het teeken zag van zijne innige liefde, waarmede zij zoo onvoorzigtig speelde; »ik zal dat niet noodig hebben. Ik heb beloofd met GEORGE RELINK te dansen, en ik heb plan het te doen."

»Niet, als ik u smeek het te laten."

»Ja, toch!"

»CLARA, ga niet te ver! gij zoudt mij doen denken, dat gij meer om dien man gaaft, dan behoorde."

»Gij kondt den bal wel eens verder misslaan."

»Wilt gij mij wanhopig maken? Maar gij zegt het alleen om mij te kwellen — ik weet, dat gij het daarom doet."

»Men vergist zich ligt, als men zoo stellig spreekt."

»Pas op, CLARA, dat gij den boog niet te sterk spant! Ik kan dit niet lang dulden."

»Zoo als gij wilt — 't is mij onverschillig."

»Gij zult er berouw over hebben, CLARA — ik waarschuw u."

»Wij zullen zien." En zij neuriede eene polka.

Op dit ongelukkig oogenblik kwam de heer RELINK oprijden, sprong van zijn paard, sloeg den teugel om zijnen arm en liep naast hen voort. CLARA's boos gesternte triumfeerde, en zij zeide na de eerste begroeting: »EMILIA KAMERING heeft mij verteld, dat wij morgen de Blaauwjassen in twee nieuwe polka's zullen hebben, pas uit *Parijs* ontvangen; hoe heerlijk, niet waar?"

»Gij komt dus? Ik was gisteravond half bang, dat gij niet zoudt komen."

»Natuurlijk. Ik ben heden naar de stad geweest, om een bouquet te bestellen; maar tot mijn groot verdriet vind ik alle bloemen besproken."

»Wilt gij het aan mij overlaten?" vroeg RELINK gretig. »Ik kan ze u wel bezorgen."

CLARA keek door hare krullen heen naar HENRY, en zag aan de uitdrukking van zijn gelaat, hoe zeer hij zich ergerde; maar de duivel der coquetterie werd wakker in hare ziel, bij het aanschouwen van de magt, die zij bezat.

»Zeer gaarne, zoo gij de moeite wilt doen; maar bedenk, dat ik er op zal rekenen."

»Ze zullen morgen avond ten zes ure op uwe kleedtafel staan. Is dat goed?"

Zij waren nu voor de tuindeur van CLARA's woning, en HENRY opende die, en zeide met eene stem bijna onverstaanbaar van ontroering: »Mag ik u een oogenblik spreken, CLARA? Mijnheer RELINK zal u wel verschoonen."

»O, zeker!" hernam deze en leidde zijn paard ter zijde, om het daar vast te binden.

CLARA trad het boschje in, en HENRY volgde haar.

»Op mijn woord, gij gedraagt u vreemd; een predikatie zeker!" Zij deed haar best om een onverschillig voorkomen aan te nemen, maar hare stem beefde.

»Neen, gij bedriegt u. Ik neem de vrijpostigheid niet, om u de les te lezen; maar ik moet u ronduit zeggen, dat, zoo gij mijn geluk en mijn goeden dunk zoo weinig op prijs stelt, dat gij morgen naar dat bal gaat, alles tusschen ons voor altijd uit moet zijn. Zoo gij een' dans en dien man meer dan mij waardeert, neem ze; beide, mij en hem, kunt gij niet hebben; maar o, mijn beste, bij de zaligheid der laatste weken smeek ik u, heb medelijden met ons beiden en wees verstandig!" Hij wilde hare hand nemen, maar zij stootte hem terug, en vijf minuten later had hij den tuin verlaten, terwijl CLARA en GEORGE RELINK te zamen naar het huis wandelden.

Hare moeder had dien avond gasten, en men merkte op, dat CLARA's stem nooit zoo luidruchtig, haar lach nooit zoo vrolijk was geweest. Zij scheen in eene koortsachtige spanning van genot; maar hare moeder, die haar opmerkzaam gadesloeg, bespeurde, dat er, zoodra zij slechts een enkel oogenblik stil zat, groote droppelen in hare oogen opwelden, en zij hield zich overtuigd, dat de opgewektheid van hare dochter niet natuurlijk was. Zij kende het zwakke punt in het karakter van hare dochter; en HENRY's afwezigheid, CLARA's terugkomst met RELINK, het grootste

voorwerp zijner antipathie, verkondigden haar alles, wat er gebeurd was.

Het vertrek was ledig; mevrouw HEBEL had hare laatste gasten zien vertrekken, en keerde in de gezelschapskamer terug, waar zij CLARA op de sofa zag liggen, met het gelaat in de kussens begraven. Zij ging naast haar zitten, en, zonder eenige toespeling op hare tranen te maken, zeide zij: »Sedert gij terug zijt gekomen, CLARA, heb ik eene zeer bedroevende tijding ontvangen." CLARA zag verschrikt op. »Neen, beste, niet wat gij vreest, maar iets zeer treurigs. De avondpost heeft mij een' brief gebragt van doctor KOLLING; hij schrijft mij, dat uwe arme tante CORNELIA stervende is."

»Stervende? Wist gij, dat zij ziek was?"

»Neen, niet erger dan doorgaans; maar in de laatste dertig jaren is zij nooit regt wel geweest, het arme schepsel. Ik hoop, dat zij hier namaals genade en rust zal vinden. Zoo het lijden de zonde kan boeten, dan mag zij zeker hopen op vergiffenis."

»Och, mama, gij hebt altijd beloofd, mij hare geschiedenis te zullen vertellen. Ik wenschte, dat gij dit nu wildet doen; het zou mij wat afleiding bezorgen, want ik voel mij niet gelukkig."

»Het zal u niet veel opvrolijken, CLARA, want het is eene zeer treurige geschiedenis; maar misschien kan zij u van nut zijn, en dus, ofschoon het een lang verhaal is, wil ik het u toch vertellen. — Twintig jaren geleden, toen ik pas getrouwd was, was de jongste zuster van uwen vader, CORNELIA, een van de mooiste meisjes, die ik ooit gezien heb. Ik heb er wel gezien, wier schoonheid regelmatiger was, maar nooit iemand zoo betooverend als zij. Zij was even schrander als schoon, en voordat zij achttien jaren oud was, had zij verscheidene aanzoeken gehad. Maar toch had zij een groot gebrek: met al hare wezentlijke beminnelijkheid en goedhartigheid was zij eene onverbeterlijke coquette. Hoe zij het met haar geweten kon overeenbrengen, om aldus droefheid te veroorzaken aan ieder man, over wien zij magt wist te verkrijgen, begrijp ik niet; maar, in spijt van waarschuwingen, vermaningen en gebeden van ons allen, ging zij voort met de coquette te spelen. Het was een groot verdriet voor hare moeder en hare zusters, te zien, hoe zulk eene jammerlijke dwaasheid zich van haar meester had ge-

maakt; maar zij koesterden ééne hoop: zij had nooit ernstig aan een' van hare bewonderaars gedacht, en wij vleiden ons, dat eene wezentlijke en opregte genegenheid voor iemand, die deze waardig was, haar van hare zwakheid zou genezen. Het was vruchteloos, dat men met haar sprak en er over redeneerde; want zij lachte met de jongelieden, die zij tot de ongelukkige speelballen van hare ijdelheid maakte. Zij beschouwde hen enkel als wezens tot haar vermaak bestemd, en zoo lang zij alzoo dacht, maakte iedere tegenbedenking het kwaad nog erger. Twee heeren, die zij van stap tot stap zoo ver had gebragt, dat zij zich verbeeldden, dat hunne genegenheid werd beantwoord, deden aanzoek om hare hand, tot hunne groote en billijke verontwaardiging veinsde zij de uiterste verbaasdheid, verzekerde, dat zij nooit eenige neiging had gevoeld om van staat te veranderen, en verwonderde zich, dat zij het zich anders hadden kunnen verbeelden. Met een' van deze heeren geraakte uw vader om haar in een' ernstigen twist, en alleen de tusschenkomst van een' verstandigen vriend kon erge gevolgen voorkomen. Kort daarna ging zij van huis, om een bezoek te brengen aan eenen oom, die in *Gelderland* woonde, en een tijdlang hoorden wij niets van haar, dan over pretjes en partijen; vervolgens werd de naam van eenen officier, dien zij dikwijls ontmoette, dikwijls in hare brieven genoemd, en eindelijk kwam er een brief van den jongen man aan hare moeder met verzoek om acces, ingesloten in een' brief van haren oom, die met veel lof over zijn karakter en zijne vooruitzigten sprak. Ook CORNELIA schreef met gloeijende woorden over haren minnaar; hij was alles, wat de meest romaneske verbeelding kon wenschen. »Hij is op en t'op een held," schreef zij, »zoo vurig als de ridders van ouds en even jaloersch — ik durf geen musch aanzien; ik geloof waarlijk, dat hij met mijn bouquet ruzie zou krijgen, als hij dacht, dat die mijn gunsteling was. Het is waarlijk erg genoeg; maar hoe het komt, weet ik niet; ik voel volstrekt geen lust meer om hem te plagen, hetgeen zeer gelukkig is." Deze beschrijving van kapitein HERMAN verminderde onze ongerustheid niet; wij wisten niet, in hoe verre de geest der coquetterie was uitgeroeid in CORNELIA, maar blijkbaar was het, dat haar verloofde niet lijdelijk eene behandeling zou verdragen, zoo als zij gewoon was geweest hare bewonderaars te doen ondervinden. Ik herinner mij nog, hoe ernstig de zaak tusschen uwen vader en mij werd bepraat. Onze eenige hoop was hare blijkbare genegenheid voor den

kapitein. — De tijd kwam, waarop zij zou terugkeeren in gezelschap van haren minnaar. Gij kunt u verbeelden, hoe gespannen onze verwachting was. Zij kwamen des avonds. Was zij bevallig toen zij vertrok, nu zij terugkeerde was zij nog veel beminnelijker. Hare wat al te vrije manieren en spotzieke lach waren vervangen door eene bekoorlijke schroomvalligheid, die waarlijk betooverend was. Zij was zoo gelukkig en toonde het zoo opentlijk, dat alle vrees voor een vervallen tot hare vorige dwaasheid ongerijmd scheen. En haar minnaar was het *beau idéal* van eenen krijgsman. Meer dan gewoon knap, vrolijk, open en beleefd, won hij onzer aller harten; en ware het niet geweest om zijne onstuimigheid en zijne jaloezij, indien iemand het waagde om CORNELIA te naderen, dan zouden wij hem een volmaakt man hebben gevonden. Zoo als de zaken nu stonden, bij onze kennis van hare troetelzonde, beefden wij uit vrees, dat zij in een onbewaakt oogenblik haar geluk zou verwoesten. Maar als wij haar van vreugde stralend gelaat aanzagen en hare ongeveinsde liefde opmerkten, schenen alle onze bekommeringen ijdel en wij poogden die te verbannen. — De dag tot hun huwelijk was bepaald, en kapitein HERMAN was in de noodzakelijkheid om haar te verlaten, ten einde op zijn heerlijk familiegoed eenige toebereidselen te maken voor de ontvangst van zijne jonge vrouw. Ik zal hun afscheid nooit vergeten; hare droefheid was overdreven en onverstandig, en toen hij zich eindelijk van haar had losgerukt, sloot zij zich in haar eigen vertrek op en bleef daar twee dagen lang. Hij zou twee weken afwezig blijven, en gedurende dien tijd ontving zij verscheidene brieven en schreef zelve elken dag aan hem. De dag van zijne terugkomst was bepaald, en hare opgewondenheid was vreeselijk. Zij had rust noch duur.; en toen de tijd daar was, waarop hij komen zoude, en hij niet kwam, was zij in een' rampzaligen toestand, en konden wij haar naauwelijks terugbrengen van het plan om naar hem toe te reizen, daar zij stellig meende, dat hem eenig ongeluk was overgekomen. Eindelijk bragt een bode eenen brief, waarin hij zijne terugkomst eene week verschoof, ten gevolge van de onverwachte terugkomst eens ouden vriends uit *Indië*, en zich daarmede verontschuldigde. Even groot als hare noodelooze onrust vroeger was geweest, was nu CORNELIA's verontwaardiging. Zij gevoelde, dat zij voor al de vriendinnen, die zij bezat, hem niet zou hebben kunnen teleurstellen; zij begreep niet, waarom zijn gast niet met hem hier was geko-

men, en zij was woedend. Vruchteloos deden wij ons best om haar tot bedaren te brengen; zij was te verbitterd om naar ons te luisteren. Hij had den volgenden donderdag tot zijne terugkomst bepaald, en haar geschreven, dat hij hoopte haar dan in volle fleur te zullen vinden. »Dat zal hij," mompelde zij, »maar 't zal niet om hem wezen." De donderdag, waarvan hij sprak, was lang bepaald als de dag, waarop er eene vrolijke buitenpartij zou plaats hebben; hij schreef aan CORNELIA, met verzoek, dat zij, indien het niet mogelijk ware de partij uit te stellen, in allen gevalle niet zou gaan, maar hem hier opwachten. Beiden zoo goed kennende, en bij hare opgewondenheid eene onvoorzigtigheid vreezende, als zij in gezelschap kwam, voordat zij haren minnaar had gezien, deden wij ons best, om haar te bewegen tot het voldoen aan kapitein HERMAN's verzoek en de partij niet bij te wonen; maar zij bleef halsstarrig volhouden, kleedde zich op den bepaalden dag met meer dan gewone zorgvuldigheid, en ging mede in groote, maar onnatuurlijke opgewondenheid. Het walsen was juist ingevoerd, en kapitein HERMAN had stellig aan CORNELIA verzocht, om dien dans niet te dansen; en tot op dat oogenblik had zij dat ook niet gedaan. Maar een jong kavallerieöfficier poogde haar over te halen, en tot mijne verbazing en mijn verdriet zag ik haar met hem mij voorbijsnellen in den verboden dans. Juist op dat oogenblik kwam kapitein HERMAN, verhit van de reis, teleurgesteld door de afwezigheid van CORNELIA en door onrust gejaagd, het plein oprijden. Ik zal zijnen blik, eerst van verbazing en vervolgens van woede, nooit vergeten, toen hij CORNELIA met haren bevalligen walser voorbij zag vliegen! Ik beefde toen ik het zag, en een treurig voorgevoel maakte zich van mij meester. Hij wachtte tot dat de dans geëindigd was, en ging toen naar haar toe. Eerst hield zij zich alsof zij hem niet zag, toen knikte zij hem achteloos toe, en ging voort met den luchtigen onzin, dien zij tot haren danser sprak, luid den dans prijzende, die juist was afgeloopen. Ik ontstelde over hare vermetelheid, en huiverde, toen ik de wangen en lippen van haren minnaar doodsbleek zag worden. Ik poogde haar tegen te houden; maar, om zich te wreken over zijne gewaande veronachtzaming, ging zij in nog kwetsender taal voort. Haar *partner* zag, dat er iets niet in den haak was, en verliet ons, zoo spoedig hij kon. En nu het tooneel, dat volgde! Ik herinner mij ieder woord; hij verweet haar het breken harer gelofte, zij antwoordde hem door te wijzen op

zijn langer wegblijven en beschuldigde hem van onverschilligheid. Hij sprak driftige woorden van verklaring, waarnaar zij niet wilde luisteren, en hij, woedend over hare handelwijze, zei haar allerlei bittere dingen. De arme schepsels! Het was juist hunne groote liefde, die hen zoo onredelijk maakte; op dat zelfde oogenblik zouden beiden misschien het leven voor elkander hebben opgeofferd. Maar hoe driftiger hij werd, des te koeler en onverschilliger poogde zij te schijnen; en toen hij zichzelven bijna tot razernij had opgewonden, wendde zij zich met een' vrolijken lach, dien ik nog hoor, van hem af en begon een' nieuwen wals. Kapitein HERMAN knarste op de tanden en stampte met den voet. Ik poogde haar te verontschuldigen, maar hij wilde mij niet aanhooren, en ik wist ook niet veel te zeggen, want haar gedrag was onverschoonlijk. Hij deed eene geweldige poging om zich te bedwingen, en ging naar haar toe, toen zij rustte om adem te scheppen; maar in de vooronderstelling, vermoed ik, dat hij te veel in hare magt was om beleedigd te kunnen blijven, en triumfeerende in het denkbeeld, dat zij zijnen trotschen geest tot onderdanigheid zou brengen, lachte zij slechts en ging weder haren gang. Hij keek haar een oogenblik na, vloog het plein af naar zijn paard, sprong er op en reed in woedenden galop weg. Zoodra hij vertrokken was, werd zij onrustig en gejaagd, en kort daarop was het rijtuig gereed, om ons naar huis te brengen. Toen wij de stad doorreden, zagen wij een' hoop volks voor het voornaamste logement, waar kapitein HERMAN doorgaans zijnen intrek nam, en een vreeselijke angst beving mij. CORNELIA voelde dien ook; want zij drong bij eenen heer, die naast het rijtuig reed, aan, dat hij de oorzaak van den oploop zou onderzoeken. Doch voordat hij dat doen kon, vloog de rijknecht van den kapitein naar ons toe en riep: »O mijn heer! mijn arme heer!" CORNELIA vloog op, en voordat wij haar konden tegenhouden, sprong zij het rijtuig uit en was in het huis. Ik volgde haar; er waren onderscheidene lieden bezig in eene benedenkamer, en deze traden wij in. O kon ik het schouwspel vergeten, dat zich hier aan ons vertoonde! Op eene tafel, met verbrijzeld hoofd, starre oogen en verwrongen gelaat, lag kapitein HERMAN, een lijk, door zijne eigen hand vermoord! Hij was in eenen toestand van krankzinnigheid teruggekeerd, vond zijne pistolen op de tafel, en had, zonder een oogenblik nadenken, zich een' kogel door het hoofd gejaagd. CORNELIA staarde eene minuut lang het lijk aan, greep toen zijne hand,

en, in een' woesten, krankzinnigen lach uitbarstende, viel zij bewusteloos op den grond. Wij bragten haar weg; maar toen zij weder bijkwam, was haar verstand gekrenkt. — Van dat vreeselijke uur tot op dezen dag is zij krankzinnig geweest, en het verwondert mij niet; het verschrikkelijke gevolg van hare misdadige dwaasheid moest haar wel krankzinnig maken of dooden. — Gij ziet bleek en treurig, CLARA! Ik zei u vooraf, dat mijn verhaal treurig zou zijn. Ik spreek er nooit over, als ik het kan vermijden; maar ik was lang van zins om het u mede te deelen, hoe zeer het u ook mogt schokken. Ga nu ter ruste, mijn kind, denk over het gehoorde na, en is er in de geschiedenis van tante CORNELIA iets, wat gij op uzelve kunt toepassen, laat het eene tijdige waarschuwing voor u zijn. Goeden nacht, mijne lieve!"

Zoo iemand mijner lezers verlangt te weten, hoe het bal bij de KAMERINGEN afliep, spijt het mij, te moeten zeggen, dat ik er niets van gehoord heb. Alles, wat ik van dien dag weet, is, dat het zeer warm was op *Berglust*, zelfs op de duinen, en dat de bediende van mijnheer RELINK, toen hij de bouquet bragt, tot antwoord ontving, dat jufvrouw HEBEL uit was gegaan en gelast had, om de bloemen met hare complimenten en dankbetuigingen terug te geven.

EEN AVOND IN DE ST. BAVO'S KERK TE HAARLEM.

Ontzaglijk kerkgevaart', in 't floers der nacht gekleed!
Een huiv'ring grijpt mij aan, nu ik u binnentreed.
Ik voel mij van een stilte, als die des grafs, omgeven.
Ik zie, op vale schacht, den ouden Kerkgeest zweven,
Die 't hoog gewelf bewoont; zijn wiek waait ijzing aan.
Hier rust een gansch geslacht, dat eenmaal heeft bestaan,
Ja 't stof van duizenden beroer ik met mijn schreden.
Hoe menig heeft ook eens dit tempelruim betreden
En lag, in zielerouw, hier voor zijn' God gebukt!
Hoe vaak werd hier een hart door d' orgeltoon verrukt
En naar omhoog gevoerd in staat'ge kerkgezangen!
Zij rusten allen hier, die, met gewijd verlangen,
Eens hingen aan den mond van Christus boetgezant.
Ik dwaal, bij 't kwijnend licht, dat van twee luchters brandt,
Wier doffe schemering het somb're komt verhoogen,
Met trage flikk'ring speelt door spitsgewelfde bogen
En matte stralen schiet op wand en tempelschoor

In d' ouden reuzenvorm, het schip der kerke door.
Hier waren ze eens vereend, die teedre vrouwenscharen;
Hier steeg de wierook eens van vrome hartaltaren
In rein koraalgezang. Ik werp mij op een' stoel
En vier den vrijen toom aan 't overstemd gevoel.
Hoe menig stille maagd, ten plegtigste aller stonden,
Werd hier, voor 't Alziend oog, aan Christus kerk verbonden!
Dan stond daar 's Heeren disch met brood en wijn gereed;
Zij nam het bevend aan, en zuchtend steeg haar eed;
En, rees het danklied op der vrome dischgenooten,
Gelijk de morgendauw, in 't rozeblad besloten,
Tot held're paarlen stolt, zoo blonk in 't biddend oog,
In stillen ootmoed dan geslagen naar omhoog,
Een kristallijnen drop, die 't boezemgaas besproeide,
Waar 't harte, rein van schuld, den Hemel tegengloeide.
Ginds — 'k ijl naar 't koorhek heen, omvat een' koopren stijl
En leun mijn voorhoofd aan de marmerkoude spijl —
Daar werd ook menig maagd door 's leeraars hand vereenigd
Met d' uitverkoren vriend, die al haar zorgen lenigt
En al haar vreugde deelt; hij zwoer hier knielend »trouw,"
En nam geroerd de hand der aangebeden vrouw.
Ginds hield de moeder eens, met opgeheven handen,
Ten heil'gen waterdoop haar reine huwlijkspanden.
De in rouw gehulde weeuw heeft hier haar gâ beweend;
Thans sluimert zij, met hem, in 't eigen kerkgesteent'.
Hoe menig leeraar mogt, getrouw aan ambt en pligten,
Van dezen predikstoel eens Gods gemeente stichten!
Wat werd daar vaak gewond, hoe dikwijls weêr geheeld,
En 't afgestreden hart met artsenij bedeeld!
Ginds rijst voor mijn gezigt een marmer praalgesteente.
't Is Brunings, die daar slaapt, en Conrad's koud gebeente. (1)
Van beiden geldt het schrift, dat m' op den grafsteen leest:
»Hij was zoo rijk aan deugd, als groot en goed van geest." (2)
»Geen dood verschrikte hem; het sterfuur vond hem vaardig."
Dit schreef een kweekeling, zoo groot een meester waardig. (3)
Hem geldt de schoone spreuk, die 'k op een' lijksteen las:
»Dat, hoe verdienstlijk ook, hij immer zedig was." (4)
Hier kan men, bij dit graf, hier ware grootheid leeren,
Om, zonder stervenswee, tot de aarde weêr te keeren.
Slaap rustig, edel paar! tot dat, aan 't eind der nacht,
't Bazuingeschal u wekt; het marmer drukke u zacht!

Daar dreunt een volle toon en vult de kerkgewelven;
De diepe stilte vlood — 'k verlies, ontstijg mij zelven!
De grootsche melodij snelt voort van boog tot boog
En scheurt zich als naar 't zwerk — mijn geest! stijg meê om-
Wat Godheid mag dit uur het orgelwerk bewonen?... [hoog.
't Is 's makers, 's kunst'naars geest; hij vormt, bezielt de toonen
En juicht in zijn triomf bij voller toonäkkoord;
Hij heerscht weêr op 't klavier, wien 't eenmaal heeft behoord.
Het zwijgt. — Wat zacht geluid treft nu mijn luist'rende ooren?
't Is lente; 'k ben in 't bosch; 't gevogelt' doet zich hooren,
De koekoek, wachtel, 't vee,... wat wonder wrocht dit werk?
Men heft den meizang aan in Bavo's trotsche kerk.
Hoe nu, is 't Geestendom het schimmenrijk ontweken?
Ik hoor ze in elke pijp, in ied'ren bastoon spreken,
Nu eens zoo dof en naar, dan weêr zoo smeltend zacht...
Wat hemelmelodie verheft zich uit die nacht!
O Zangster! leer mij van dien val de tooverwoorden...
Men slaat de citer aan; 'k hoor zilv'ren harpäkkoorden;
Apollo roert de snaar in goddelijken glans;
De Muzen vlechten hem een' frisschen lauwerkrans.
't Is feest op den Parnas! — o neen, geen ijd'le droomen!
't Is hier geen zinbedrog; een Geest is neêrgekomen
En leeft in 't vorstlijk beeld, welks kroon stuit aan 't gewelf(5);
't Is Sions Harpenaar, de groote David zelf!
Hij roert de gouden harp, als drijft hij weêr de spoken
Uit Saul's aaklig brein; in heil'ger gloed ontstoken,
Zingt hij der leegren God een nooit gezongen lied,
Of stort zijn aanzijn in de snaren, nu 't verdriet
Zijn ziel ter nederstormt bij der godloozen lagen;
Hij vlugt voor Absalom; ik hoor den vadêr klagen....
Neen! 'k hoor, ik zie niets meer; 'k geniet, gevoel alleen!
Thans ga ik, diep geroerd, naar 't graf eens zangers heen,
Naar 't graf van Bilderdijk, om op dien steen te knielen,
Die mede 't speeltuig onnavolgbaar kon bezielen,
Eens liefde en teêrheid zong met Abtswoud's nachtegaal (6)
En 't vaderland vereerde in echt Bataafsche taal.
Al biedt geen maagdenhand, verteederd door zijn zangen,
Zijn grafplaats nog een bloem, een traantje van haar wangen,
Toch treedt een jong'ling op, die, door zijn' toon ontgloeid,
Zijne asch een hulde brengt, aan 't dankbaar hart ontvloeid.
Tot in de ziel geroerd, op dezen steen gezonken,
Dank ik u, doode stof! de eens uitgestrooide vonken,
En roep u weenend toe: »Rust, zanger! sluimer zacht!"
O! zoo het waarheid is, dat, in het uur der nacht,
Nog de afgescheiden geest weêr om zijn graf komt zweven,
Zoo uw verheven ziel nog kennis draagt van 't leven,
Nog deel aan de aarde heeft, leer mij uw godentoon,
Uw toovergrepen dan, en vorm mij naar dat schoon!
Gij hoort me? — ja, 'k gevoel 't, schoon mij 't gezigt doet ijzen,
Een huiv'ring mij bespringt en 't hair omhoog doet rijzen...
De zerk scheurt zich vaneen — een schim ontstijgt de groev':
»O jongling! wat op' aarde u zalige of bedroev',

»Ontheilig nooit de lier door laf om gunst te beedien;
»Vervloek den logenzang; hij zou uw ziel onteedlen;
»Uw hart blijv' steeds de bron, waar elke toon uit welt,
»En 't rein gevoel de wiek, waarop verbeelding snelt;
»'t: »niets laags ontvlamt mij," blijve in uw blazoen te lezen;
»Dan zult ge 't speeltuig waard' en waardig dichter wezen!"
'k Ontwaak als uit een' droom, grijp tastend om mij heen;
Werktuiglijk drukt mijn hand den onbewogen steen.
O heerlijk oogenblik! ik wil u nogmaals droomen —
Begooch'ling, keer! — vergeefs; zij wil niet wederkomen.
Ik sta weêr voor het koor, — neen! midden in den strijd;
Men steekt de krijgstrompet en blaast haar ver en wijd;
Twee heiren rukken aan, zoo zwart als onweêrswolken;
De God des krijgs schiet toe, uit 's afgronds duist're kolken,
En werpt, met woest gebrul, zich midden in den drom;
De doffe trom slaat storm en roffelt van rondom;
Het sneller tredgebons toont, dat zij weêrzijds naadren;
'k Hoor 't stampen van den hoef, het dreunen van de raadren...
Ontzettend oogenblik! — reeds kampt men aan de spits;
Dáár knalt een doffe slag en vlamt een bliksemflits;
Nu storten, dol van moed, de magten op elkander,
Vernieling zwaait verwoed den schrikb'ren oorlogsstander;
Meer horden snellen aan; de strijd wordt algemeen;
De rook, de vlam stijgt op en mengt zich ondereen;
Ginds houdt een wolk van kruid een ruiterdrom omsloten;
Het buld'rend schutgevaart' werpt ijz'ren donderklooten
En plettert alles neêr als hagelslag het graan;
Een digte, een ijz'ren drom voert nieuwe jamren aan;
Hier brijzelt men een hoofd, daar kneust men borst en leden,
Ginds heeft een brieschend ros een krijger neêrgetreden....
Heel de aarde beeft en schokt tot in haar ingewand,
Alsof een Etna in haar diepste kolken brandt.
Nu snelt de Zege toe op haar roemruchte vleug'len;
Het krijgslot deelt hier palm, daar harde slavenbeug'len,
Terwijl de schelle Faam of roem of neêrlaag meldt;
De nacht, met vale vlerk, verbreidt zich over 't veld,
Dekt stervenden en doôn.... Verbazend kunstvermogen!
Gij schetst' een' woesten krijg in deez' gewijde bogen,
Waar heil'ge vrede woont eene oorlogsrazernij,
In 's Heeren bedehuis ontzettend krijgsgeschrei.
O heerlijk meesterstuk, de roem van Haarlem's wallen,
Laat in deez' ruimte steeds uw grootsche toonen schallen;
Hef, door gewijden galm, nog menig hart omhoog;
Wek menig stillen traan en wisch er vele droog;
Geleid de Christenschaar bij hooge feestgezangen,
En stort dan in haar ziel dat zaligend verlangen,
Dat haar ten Hemel voert en reine godsvrucht werkt,
Dat stil gelooven leert en in beproeving sterkt!
Eéns, als geen weêrhaan van deez' kerkspits meer zal blinken,
Wanneer dit trotsch gebouw in nacht des tijds verzinken,
In puin verkeeren zal; als Haarlem's oude vest,
Na veler eeuwen en geslachten loop, ten lest'

Een woestenij zal zijn, en dan, uit verre streken,
Een zilverharig man, naar 't Sparene geweken,
Haar enge stroomkruik langs, met mos en ruigte omzoomd,
In deez' verlaten streek op Haarlem's grondvest koomt,
En dan de sporen zoekt op zijn vergeten gronden,
Waar eens, in vroeger eeuw, gebouwen, kerken stonden,
Hier peinzend nederzit op een gebroken zuil,
Terwijl reeds de avondzon gaat in de baren schuil, —
Ligt zal dan nog een traan uit 's grijzen oogen leken,
Terwijl hij, zacht geroerd, dus tot den knaap zal spreken,
Die zijne schreden rigt: »Hier stond eens Bavo's kerk,
»En in haar 't meesterstuk der kunst, haar orgelwerk."

Haarlem, 25 Oct. 1847. J. J. VAN MAAS.

(1) CHRISTIAAN BRUNINGS, overleden 16 Mei 1805, en FREDERIK WILLEM CONRAD, overleden 6 Febr. 1808.

(2) Deze regel slaat op eene lofspraak van VAN DER PALM op CONRAD, welke met gouden letteren in het Monument is uitgehouwen en dus luidt: »Hij was zoo goed, zoo voortreffe»lijk en zoo beminnelijk, dat men, van zijne talenten, van zijne »deugden of van zijn karakter gewagende, naauwelijks weet »waar men beginnen zal of wat het meest in hem uitblonk."

(3) De zin van een grafschrift op BRUNINGS, onderteekend door CONRAD, (dien men mij als een kweekeling van BRUNINGS genoemd heeft) is in den voorlaatsten regel vervat; het oorspronkelijke luidt: »Hij ruste van zijnen arbeid! Naar »zijn verlangen verliet hij deze wereld, zonder eenig gevoel »van smarte. Benijden wij hem die zalige rust dan niet, »maar leeren wij de zekerheid van den dood en de onzeker»heid van deszelfs komst zoodanig beseffen, dat wij steeds »rustig en met een kalm gelaat denzelven verbeiden, om zóó »te kunnen sterven gelijk BRUNINGS stierf."

(4) Bedoelende het opschrift van VAN DER PALM: »Hier »rust de zedige verdienste."

(5) Die vorstelijke zanger, als harpenaar afgebeeld, prijkt op het orgel, zoodat zijne kroon het welfsel schijnt te raken.

(6) Deze en eenige volgende regels heb ik, met eenige verandering, uit het dichtstuk *Afscheid* van BILDERDIJK overgenomen.

AAN MIJNEN VRIEND H. TOLLENS, CZ., NA DE LEZING VAN ZIJNEN, MIJ TEN GESCHENKE TOEGEZONDEN BUNDEL: LAATSTE GEDICHTEN.

Al roept gij ons 't vaarwel ook toe,
Die luistrend aan uw toonen hangen,
Wij zijn uw klanken nog niet moê;
Onthaal ons meer nog op uw zangen!
Al tjilpt door heg, en dal, en woud
Ook 't orgellied der boschkoralen,
't Meest, waar zich 't oor gerigt naar houdt,
Is toch de toon der nachtegalen.

Ja, zóó als boven allen toon
Hun maatgezang het oor kan boeijen,
Zoo doet uw lied, eenvoudig, schoon,
Ook meer dan allen 't hart ontgloeijen.
Doodsch werd de zangberg, somber, naar,
Zoo gij niet meer de luit deed hooren.
Speel voort, zoo zal uw citersnaar
Den wildzangtoon van andren smoren!

o, Doe 't! geen toch, die 't beter kan.
Wij vragen u geen reeks van zangen,
Maar slechts een liedje, nu en dan,
Tot streeling van ons zielsverlangen.
De moeder zal het aan het kind,
De gâ 't verrukt den echtvriend lezen;
Want, waar men 't lied des Dichters mint,
Daar wordt het uwe 't hoogst geprezen.

Dat werd het in mijn woning weêr,
Toen gade en kroost uw zangen hoorden.
Verrukt, geroerd werd keer op keer
Elks hart bij uwe harpäkkoorden.
Zulk zingen spreekt tot ons gevoel.
Gij weet de zielen aan te raken.
Zulk zingen was altijd uw doel,
En zal uw naam onsterflijk maken.

Heb dank dan voor het dichtjuweel,
Mijn Vriend! van uwe hand ontvangen;
Wat dichter ook de lier bespeel',
Wèl zijn ons zelfs uw kleinste zangen!
Ja, welkom ons het minste lied,
Al hooren we ons 't maar tegenfluistren!
Geev' God, dat gij 't nog lang ons biedt!
Wie 't schoone minnen, zullen luistren.

Rotterdam. J. VAN HARDERWIJK, RZN.

N°. XIII. *Meng.* laatste bladz. reg. 5 v. o. staat *verdierelijkst*, lees *verdierelijkt.*

MENGELWERK.

DE ZENDVOLKEN.

EENE REDEVOERING,

door

G. H. VAN SENDEN.

Mijne Heeren!

Ten westen van het gebergte, dat trapswijs uit de kil van den *Indus* omhoog stijgt, — ten zuiden van den *Oxus*, die in het meer *Aral* vloeit, en in het oosten van het riviergebied der tweelingstroomen, ligt de bodem van *Azië* als hoog plateauland. Eene oppervlakte van omtrent tachtig duizend vierkante mijlen beslaande, maakt hetzelve het tiende gedeelte uit van dit groote werelddeel. Het bereikt niet de hoogte, waarmede de Alpen van *Armenië* in de lucht boren; — het heeft geene toppen, gelijk die, waarmede de Indische *Kaukasus* zich verheft. Een land is het van hooge vlakte, door de natuur onderscheiden, zoowel van de noordelijke middel-Aziatische steppen als van de Indische bergwereld. Op de westzijde van dit plateau liggen verhevenheden; het zijn de bergruggen, die doorbroken worden van de stroomen, welke den *Tigris* en *Araxes* toevloeijen; het zijn de heerlijke zoomen, die de Alpenzeeën, de *Urmia* en *Wan*, omsluiten. De zuidelijke *Taurus* loopt door dit plateau; eene bergketen van middelbare hoogte, hecht hij met zijne schakels de *Indus*-landen aan die van den *Tigris*. — Maar gelijk de natuur dit gedeelte van *Azië* karaktermatig wilde onderscheiden, zoo hebben ook de bewoners van hetzelve zich in treffende eigenaardigheid gekenmerkt. Zij zijn onder den naam van *Zendvolken* op nieuw de voorwerpen geworden, die de oogen der Europesche Geleerden boeijen.

Hetgeen de aandacht in het bijzonder op de *Zendvolken* vestigde, was hunne taal en Godsdienst. De berigten der Grieksche schrijvers, hoe breedvoerig ook ten opzigte van de lotgevallen en daden dezer volken, zijn, wat hunne godsdienstige denkbeelden en inrigtingen aangaat, zeer afgebroken, tegenstrijdig en veelal fabelachtig. Te betreuren zoude dit niet zijn, indien de Godsdienst zonder invloed gebleven ware op de wetgeving en staatshuishouding; de historie kon dan historie blijven; ter loops slechts van de Godsdienst gewagende. Maar haren eerwaardigen naam verliest zij, waar zij, verhalende hetgeen de *Zendvolken* waren, de Godsdienst niet op den voorgrond plaatst. Zij vernedert zich dan; tot het lage en bekrompene standpunt, van hem daalt zij af, die alleen den mensch, zoo als hij voor oogen staat en handelt, in aanmerking neemt, maar geen onderzoek doet naar zijne herkomst, opvoeding en vorming, — niet vraagt naar zijne beginsels en drijfveren, — die, met één woord, niet tot het inwendige doordringt, waarin toch de bron en de kracht liggen van hetgeen uitwendig aan den dag treedt. Dikwerf, M. H.! ziet de Geschiedenis der oude wereld zich veroordeeld, om op dit lage standpunt te blijven; immers zij kan de dooden niet opwekken en den roof der tijden niet herstellen. Hier intusschen lachte haar onverwacht gunst toe. Van onder het stof der eeuwen traden eensklaps de oorkonden van het oude *Zendvolk* te voorschijn. De historie werd in staat gesteld, om vroeger terug te gaan, dieper in te dringen; de sleutel tot belangrijke verschijnselen, die verborgen waren, werd gelegd in hare handen.

Tegen het einde der voorlaatste eeuw werd eensklaps door *Europeërs* de ontdekking gedaan, dat er in *Indië* en *Perzië* zich nog eenige weinige overblijfselen bevonden van de oude *Perzen*, die, onder de wisseling der tijden en de hitte der vervolgingen, het geloof en de godsdienstschriften der voorvaderen getrouw bewaard hadden. Eenige van die handschriften wisten *Engelschen* magtig te worden; naar *Europa* gezonden zijnde, geraakten zij in het bezit van den geleerden *Engelschman* THOMAS HYDE. Intusschen verstond

HYDE de taal niet, waarin deze oude stukken waren geschreven, en niemand was er in ons werelddeel te vinden, die hem daarin kon onderwijzen. Een geleerde *Schot*, FRASER, besloot zelf naar *Indië* te reizen; dáár wilde hij de Zendschriften zoeken, dáár ze leeren verstaan. Slechts het eerste mogt hem gelukken; zoo bragt ook hij oorkonden mede, maar die geslotene boeken waren. Toen ging, omtrent het midden der jongstverloopene eeuw, ANQUETIL DU PERRON naar die gewesten. De Fransche Geleerde slaagde beter dan zijne Engelsche voorgangers. Te *Surate* ontving hij niet alleen afschriften van de Zendboeken, hij verkreeg ook eenige kennis van de Zend- en Pelvitalen, en de geleerde *Perzer*, die hem deze mededeelde, bood hem ook hulp, om deze boeken in het Nieuwperzisch over te zetten. Door zijnen schat, door den gevondenen sleutel tot denzelven ook, gelukkig,—keerde ANQUETIL DU PERRON naar zijn vaderland terug. De handschriften zelve legde hij neder in de Koninklijke Bibliotheek te *Parijs;* doch in eene Fransche vertaling gaf hij den inhoud aan de wereld.

Diep was de indruk, dien de uitgave van de *Zendavesta* of het *levende woord*, hetwelk aan ZOROASTER werd toegekend, maakte. Maar terwijl het dankgevoel gaande werd van velen, werd ook de naijver ontvonkt van sommigen. WILLIAM JONES plaatste zich aan het hoofd van eenen geduchten aanval, die op het werk van den Franschen Geleerde werd ondernomen. »ZOROASTER," zoo zeide men, »heeft waarschijnlijk nooit bestaan; want over zijnen naam, zijn vaderland en zijnen leeftijd zijn oude Grieksche en Oostersche Schrijvers het op verre na niet eens. ZOROASTER's schriften vindt men vóór de tijden van ALEXANDER *den Grooten* door de *Grieken* niet vermeld; en toch mogt men zulks, uit hoofde van de naauwe betrekking tusschen de *Grieken* en *Perzen*, met grond verwachten, indien deze stukken toen waarlijk hadden bestaan. — Ook is het moeijelijk te gelooven, dat deze heilige boeken van ZOROASTER en de voorlang uitgestorvene taal, waarin zij eens geschreven werden, het tot onze tijden zouden gebragt hebben, daar zoo wel die Godsdienst als hare aanhangers en geschriften

aan vele vervolgingen zijn blootgesteld geweest." — Verder opperde men gronden, uit den inhoud van de *Zendavesta* zelve genomen. »Er zijn sporen in," zeide men, »van het Muhammedanisme, die men niet verwachten zoude, en de hooggeroemde wijsheid van ZOROASTER, die men verwachten mogt, ontbreekt!" — »De *Perzen* zelven erkennen, dat de werken van ZOROASTER, met uitzondering van dit gedeelte, verloren gegaan of vernield zijn; dit baart wantrouwen tegen het gedeelte, dat voor echt verklaard wordt." — Sinds deed men ANQUETIL DU PERRON voorkomen als eenen misleider of op zijn best als eenen misleide; »de gewaande afstammelingen van de oude *Perzen* waren listige bedriegers." Men besloot, »dat de *Zendavesta* onecht en een opstel van latere tijden zijn moest."

Door de laatstgenoemde verdenking werd zoowel het hart als het verstand van eenen man aangetast, wiens regtschapenheid boven elke verdenking was verheven, en aan wiens kunde of doorzigt niet te twijfelen viel. Natuurlijk, men bereikte het voorgestelde doel er niet mede. In plaats van het werk des Franschen Geleerden aan de aandacht te ontrekken, vestigde men haar juist en meer algemeen op hetzelve. Scherp en onpartijdig was het onderzoek. Men kwam tot het resultaat, dat ZOROASTER tot een mythisch persoon en de Zendschriften tot gefingeerde schriften te maken, hetzelfde was als een historisch scepticismus te huldigen, dat, consequent volgehouden, tot verwerping van alle oude geschiedenis leiden, dat daarin ook zijn eigen graf delven moest. — Men overtuigde zich, dat de draad, die de tegenwoordige *Gebers* met de oude Ormusddienaren verbond, geenszins was een fijngesponnene door het bedrog, maar een gewevene door de hand der overlevering.

De *Gebers* in *Surate* en *Guzerate* zijn inderdaad van de oude Ormusdvereerders herkomstig. Na den val der *Sassaniden*, omtrent het midden der zevende eeuw, verdrong hen het zwaard der Muhammedanen, dat gewet was tegen de vuuraanbidders. Het oostelijk *Perzië*, dat moeijelijk te genaken is, en de kustenstreek aan de Golf, waar *Ormuz* ligt, werden toen hunne wijkplaatsen. Doch ook hier liet men hun

geene rust. Zij moesten verder in het Oosten veiligheid zoeken. Een gedeelte trok den *Indus* over; het leed later veel van TIMUR, die in den haat der *Arabieren* tegen de *Gebers* deelde. Een ander gedeelte, dat zich in den bouw en het bestuur van schepen had geoefend, stak naar het eiland *Diu* en vervolgens naar *Guzerate* over. Hier bewees men hun verdraagzaamheid. Het kleed, de taal en de zeden des lands aannemende, werd het hun vergund, het eeuwig vuur, dat zij trouw bewaard hadden, weder te ontsteken en te vereeren. Na vele eeuwen verspreidden zij zich van daar over de kustenlanden, en later ook over *Surate* en *Bombay*, waar zij zich vestigden. Ondernemend van aard, dreven zij met voordeel koophandel en stuurden hunne schepen naar verre kusten. — Intusschen hadden in de afgelegene dalen van *Perzië* zich nog velen staande gehouden en hun geloof bewaard. Van hen kwamen er bij voortduring, zich aansluitende bij hunne broeders, aan *Oost-Indiës* herbergzame kusten. Zoo wies hun getal dermate aan, dat het thans honderd vijftig duizend huisgezinnen uitmaakt. De hitte der vervolging had steeds den ijver ontvonkt voor hun geloof en hunne wet. Eens, op de vlugt, hadden zij het afschrift van hunne heilige boeken verloren. Toen herstelde de zorg van de teruggebleven en in *Sejestan* en *Yezd*, de oorspronkelijke wijkplaats van hunne oudheden, dit anders onherstelbaar verlies. Zij ontvingen door hunnen Destur of Priester weder een afschrift er van in het Zend- en eene vertaling er van in het Pelvischrift. En niet alleen met gene geloofsgenooten, zeiden zij, nog te staan in verbindtenis, ook met een ander overblijfsel van het voorgeslacht, dat in het eigenlijk geboorteland van hunne Godsdienst, in *Kerman* leeft. — Inderdaad heeft men daar, bij nader onderzoek, de overblijfselen der oude Ormusddienaars gevonden: daar staan nog de ruïnen van hunne vuuraltaren, van hunne steden. Verspreid ziet men die door geheel het oosten van *Perzië;* van de *Caspische* zee af tot *Hamadan* toe is er alles mede vervuld. En moge de *Muhammedaan* de benaming *Geber* als scheldwoord bezigen, — het is slechts uithoofde eener toe-

vallige overeenkomst met het Arabische, waarin dat woord *Ketter* beteekent. Immers reeds in de eeuwen, die MUHAMMED lang voorafgingen, vindt men de *Perzen* en bepaaldelijk hunne priesters onder de benaming *Chaber* of *Kaber* vermeld. Zij zelven echter noemen zich *Mazdiesnan*, d. i. zulken die ORMUSD aanroepen, en hunne Priesters *Mobed Zaratusht*, d. i. discipelen van ZOROASTER. Zij allen hebben de schriften van het voorgeslacht, zij het eeuwige vuur van ORMUSD bewaard. Bij hun licht mogt het aan het talent der *Europeërs* gelukken, deze onschatbare overblijfsels uit eene donkerheid te voorschijn te halen, die anders ligtelijk in eenen eeuwigen nacht waren overgegaan. Wat ANQUETIL DU PERRON begon, hebben mannen als OUSELEY, RASK, BURNAUF, BOPP, OLSHAUSEN, MOHL en anderen voortgezet. De overblijfsels van de letterkunde der oude *Zendvolken* worden van jaar tot jaar in betere uitgaven ons geboden, en de taal, waarin zij geschreven zijn, vindt meer en meer grondige beoefenaars. In weerwil echter van de reuzenschreden, waarmede men begonnen is, moet men het er voor houden, dat nog slechts de eerste stappen zijn gedaan op een groot gebied; een veld van onbepaalde uitgestrektheid ligt er in de letterkunde en taal der *Zendvolken* voor ons.

Neemt gij, M. H.! de boeken der oude Ormusddienaars in handen, doet het geenszins met de verwachting, dat gij er welgeregelde historie- en stelselmatige Godgeleerde stukken in vinden zult. Die vormen waren vreemd aan den Oosterschen geest; zij waren strijdig met de uitdrukking van zijne godsdienstigheid, die geheel in gevoel bestaat. Ziet slechts de *Zendavesta* in, de eerste godsdienstige oorkonde der Ormusddienaars. Uit *drie* hoofdafdeelingen vindt gij haar zamengesteld. Van deze is de *Vendidad* de eerste en merkwaardigste. Zij behelst zedekundige en godgeleerde onderwijzingen; zij vereenigt er mede mythische berigten over den oorspronkelijken staat van *Perzië* en de eerste bebouwing van dat land. Als verhaal of gesprek deelt zij de wet mede. — Het andere stuk draagt de naam *Izeschné* of

Jakna. Het bevat gebeden, lofzeggingen, overdenkingen en beschouwingen van godsdienstigen en wijsgeerigen aard. — Gij vindt er ook eene afdeeling, die *Vispered* heet. Zij bestaat uit aanroepingen van Hemelgeesten en Geniussen. Dit drietal stukken wordt ook wel *Vendidad-Sade* geheeten. Voegt gij hierbij nog enkele hymnen en soortgelijke fragmenten, dan hebt gij de deelen, waaruit het geheel is zamengesteld. — Deze stukken zijn geschreven in het *Zend.* Het Zend is eene taal, zeer rijk van klanken; zij heeft vijf en dertig letters. Daar is een drieledig getal, enkelvoud, dubbelvoud en meervoud; daar is ook eene verbuiging in naamvallen, doch alleen door verandering van het woord en niet van het lidwoord tevens. Voorzetsels heeft het Zend overvloedig, die geëvenredigd zijn naar den stand van den persoon. Opmerkelijk is de overeenkomst, die er bestaat tusschen het Zend en het Sanscrit; althans het komt zeer nabij het oudere Sanscrit, waarin de Veda's zijn geschreven; maar een dialect van het Sanscrit is het Zend geenszins. Integendeel kan men beide zusters noemen; iedere van haar is zelfstandig. De verhouding, welke er tusschen beide bestaat, is ten naastebij gelijk aan die, welke er gevonden wordt tusschen het Grieksch en Latijn, tusschen het Gothisch en Germaansch.

De *Zendavesta* vond men echter niet slechts zoo als zij oorspronkelijk geschreven was in de Zendtaal; men vond haar ook in eene overzetting. Die overzetting was eene overbrenging in het *Pelvi.* Het Pelvi verschilt zeer van het Zend; het nadert het Sanscritische taaleigen; het heeft er veel uit overgenomen. Intusschen eene bloote vertaling uit het Zend in het Pelvi is deze Zendavesta-overzetting niet. De vertalers hebben het oorspronkelijke, dat kort en door zijne kortheid dikwerf duister is, duidelijk zoeken te maken. Zij zijn uitleggers geworden; zij hebben omschrijvingen gegeven. — Maar tot dit werk bepalen zich de ophelderingen van de oorspronkelijke Zendboeken geenszins. Men bezit in de Pelvitaal ook nog een handboek over de Godsdienst van ZOROASTER, hetwelk den titel *Bundehesch* draagt. Het

bevat verhandelingen over den oorsprong der wezens, de inrigting van den hemel en het gestarnte, over de schepselen op aarde, en den oorspronkelijken toestand van het menschelijk geslacht. Het bevat eindelijk de genealogie van ZOROASTER en van de oude Perzische Koningen.

Hoe onschatbaar tot regt verstand van den inhoud der *Zendavesta* ook de *Bundehesch* en vooral de straks vermelde vertaling in het *Pelvi* zijn mogen, men vond er toch geene hulpmiddelen in, om den oorspronkelijken tekst van de Zendboeken kritisch van ingeslopen gebreken te zuiveren. Immers de Pelvi-vertaling, op zich zelve reeds eene omschrijving zijnde, had veel geleden door willekeurige veranderingen, waaraan zij in het begin der achttiende eeuw was blootgesteld. Intusschen openen zich daarvoor nieuwe hulpbronnen. Het is namelijk gelukt eene Sanscritische vertaling der *Izeschné* of *Jakna*, met den oorspronkelijken tekst, te ontdekken, die BURNAUF thans in het licht geeft. Daarenboven vervolgt men het spoor van het spijkerschrift, dat zich zoo ver uitgebreid heeft, als de scepter der *Perzen;* dat gij vindt, niet alleen te *Persepolis* en bij *Hamadan*, niet alleen aan het meer *Wan* en aan den *Eufraat*, — dat gij ook gebeiteld ziet op de rotswanden aan de *Nahr el Kelb* bij *Beyrut* en aan de boorden van den *Nijl.* En de taal, waaraan het spijkerschrift tot letter strekt, is Zend, is althans een tongval van het Zend. De ontcijfering van die inschriften zal de oordeelkunde voorlichten, die den tekst der Zendboeken in zijne oorspronkelijke zuiverheid wil herstellen; zij zal straten werpen op de donkere plekken van de bladen der *Zendavesta!*

Na deze opmerkingen kunnen wij, M. H.! gereedelijk overgaan, om den hoofdauteur van de *Zendavesta*, om ook het stelsel, hetwelk in dat merkwaardig geschrift der Aziatische oudheid begrepen is, nader te leeren kennen. Het eerste belooft ons eene belangrijke bijdrage tot den staat en de geschiedenis van het oude *Azië;* het andere baant ons den weg, om de *Zendvolken* zelve behoorlijk te beschouwen.

ZOROASTER maakt zich zelven aan zijne lezers bekend.

Hij zegt in de *Vendidad*, dat zij van *Aberbidschan* herkomstig is. Niet als Godsdienststichter trad hij daar op, — als hervormer verscheen hij. Oorspronkelijk toch waren leer en wet volmaakt; ten tijde, toen DSJEMSCHID regeerde, had de Godheid ze aan dezen geopenbaard. Intusschen zoo wel de eene als de andere waren allengskens deerlijk verbasterd geworden; door den invloed van booze geesten was die verbastering geschied, welke zich ook over de *Magiërs* had uitgestrekt; zij, de priesters, die voor de waarheid en instelling moesten waken, waren mede afgeweken. — ZOROASTER, na eenigen tijd in het land zijner geboorte werkzaam geweest te zijn, stak de *Caspische* zee over en kwam te *Baktra*, waar toen een Koning GUSTASP regeerde. Naauwkeurig wordt in de *Vendidad* dat rijk beschreven. Uit zestien steden en provinciën bestond het, onder welke ook *Baktrië* zelve, *Sogdiana* en *Aria* genoemd worden. — Het rijk, waar ZOROASTER den Koning GUSTASP vond, was dus, M. H.! een Aziatisch rijk. *Perzië* kan het niet zijn, want geene der Perzische hoofdsteden wordt genoemd; zelfs de naam *Perzië* komt er niet eens in voor. Aan het eigenlijke zoogenoemde *Baktrië* kan men evenmin denken. Immers het rijk en de stad van dien naam werden reeds door NINUS en SEMIRAMIS overwonnen; van dien tijd af behoort *Baktrië* mede tot de Assyrische wereldmonarchie, waaraan al de landen van den *Tigris* tot aan den *Indus* en *Jaxartes* onderdanig zijn.

Slechts één rijk is er te vinden, hetwelk de kenmerken draagt van het geschetste; het is het Medische, zoo als het was in de dagen van zijnen hoogsten bloei. Ik erken, het eigenlijk *Medië* omvatte geenszins al de landen, welke, als aan GUSTASP onderworpen, in de *Zendavesta* voorkomen. *Medië* toch grensde ten noorden aan de *Caspische* zee. Langs hare zuidkust verheft het zich in bergen, tot den Taurischen schakel behoorende; doch van dezelve daalt het af in vruchtbare vlakten en bevallige dalen. Hier ligt, als noordwestelijk gedeelte des lands, het van ouds beroemde *Aberbidschan*, later *Klein-Medië*, of *Medië Atropatene* geheeten. De *Araxes* scheidt het van

Armenië. Ten zuiden van *Atropatene* en de kustenlanden der *Caspische* zee strekt zich *Groot-Medië* uit; tot de *Zagros*-keten, dien bergmuur ten oosten van den *Tigris*, loopt het. Zuidelijk van hetzelve ligt *Perzië*. De bodem der zuidelijke helft verschilt niet veel van dien der noordelijke; want ook hier is hoog bergland, afgewisseld van dalen, door welke rivieren kronkelen; hier ook zijn vlakten bedekt met gras en loover. Doch het luchtgestel is er milder, de dampkring nog zuiverder. »De schoonheid van dien onbewolkten hemel," zegt een Fransch reiziger, die vóór eenige jaren dat land bezocht, »zal ik nooit vergeten. Het schijnt, dat hij hooger en van eene andere kleur is, dan in onze met dampen aangevulde Europesche klimaten. De helderheid van het uitspansel en de reinheid van de lucht verleenen aan de natuur hare voortbrengsels en aan de werken van kunst eenen onuitsprekelijken glans. Gedurende den nacht verspreiden de starren er eenen gloed, zoo sterk, dat men, bij het licht van haar, de voorwerpen herkennen en alles vinden kan. Ook is des nachts de lucht er zoo droog, dat men noch aan de bladen der boomen en planten, noch aan andere voorwerpen de geringste sporen van dauw of vochtigheid waarneemt. De hitte van den zomer wordt door verkoelende winden gematigd; zij verheffen zich tegen den nacht en duren tot na zonnenopgang voort. Van November tot Maart is het zeer koud; veel sneeuw valt op de bergen, minder valt er in de dalen." — Inderdaad, M. H.! een land boven andere geschikt, om krachtige menschen te kweeken, hervormers en veroveraars; mannen, die in het geestelijk en ligchamelijk gebied heerschers worden.

Medië's ruwe bergzonen waren het dan ook, die het eerst tegen *Assyrië's* magt zich verzetteden. Met BELESYS, den *Babyloniër*, vereenigd, veroverden zij *Ninevé*, onder aanvoering van hun legerhoofd ARBACES; zij deden SARDANAPAL in de vlammen omkomen. Het is waar, de bevrijding van het Assyrische juk was slechts eene tijdelijke; weldra moesten de *Meders* weder bukken voor de overmagt, die zich in *Ninevé* op nieuw vereenigde. Intusschen de

druk der overheersching, wel verre van hunne kracht te verlammen, deed haar weldra als veerkracht te voorschijn treden, toen SALMANASSER's honderdduizenden voor *Jeruzalem* waren gevallen. DEJOCES verbond de gescheidene stammen; hij zelf behoorde tot eene der meest aanzienlijke familiën en was een telg van den hoofdstam der *Meders*. Zijn persoon leverde het middelpunt op, waarin zich de wetgevende en regterlijke magt, waarin zich ook het geheele staatsbestuur vereenigde. Een nieuw *Ecbatana* of *Schathuis* bouwden de *Meders* voor hem; niet, gelijk het oude in *Groot-Medië*, open liggende voor elken veroveraar. Van zeven sterke muren omringd, in diervoege, dat de eene zich boven den anderen verhief, stond het daar op eenen heuvel aan de boorden der landzee, blinkende door het veelkleurige der steenen, schitterende door het edel metaal der daken en tempeltinnen. Doch het rijk van DEJOCES bepaalde zich tot het eigenlijk *Medië;* daarom kan hij de GUSTASP van ZOROASTER niet zijn. — Zijn zoon PHRAORTES sloeg eenen anderen weg in. Hij zocht zijnen roem er niet in, het volk, dat hij regeerde, gelukkig te maken; hij meende dien te vinden door zijn gebied te vergrooten. De naburen te onder brengende, wilde hij de grenzen van zijn land beveiligen. De *Perzen*, die zuidelijk van *Medië* woonden, overwon hij; over de volken ten oosten breidde hij zijne zegenvierende wapenen uit. Eindelijk vond hij voor *Ninevé* den dood. — Hij dus kan evenmin de Koning wezen, dien de *Zendavesta* bedoelt. — Dezen vind ik daarentegen in den opvolger van PHRAORTES, in diens zoon CYAXARES, welke omtrent het jaar 635 vóór onze jaartelling aan het bestuur kwam en veertig jaren lang regeerde. Hij worstelde acht en twintig jaren tegen de ruwe *Scythen;* verbonden met NABOPOLASSER, deed hij *Nineve* vallen. — Onder hem was het, dat het Medische rijk die uitgebreidheid verkreeg, welke aan het rijk van GUSTASP wordt toegeschreven; want het geheele oostelijk gedeelte van *Assyrië* viel hem toe. Hij ook vertoont geheel het karakter van eenen Vorst, die het oor wilde leenen aan de taal van den

Wijzen. Eindelijk, juist in zijnen tijd wordt het in *Medië* anders. Veranderingen hadden er plaats, die kennelijke sporen dragen van de beginsels, naar welke ZOROASTER hervormde en die hij heerschende wilde maken.

Ik heb, M. H.! het Medische rijk en den Hervormer van *Azië*, die in hetzelve te goeder ure optreedt, doen kennen. Ons staat niets meer in den weg, om de vraag naar het godsdienstig-staatkundig stelsel van ZOROASTER te beantwoorden. — Aan het hoofd van zijne godsdienstleer plaatst hij de *Zeruane Akharene*, de eeuwigheid, den tijd zonder grenzen. Daaruit komen twee wezens voort, ORMUSD en AHRIMAN; alle dingen, die er zijn, ontvingen door hen hun bestaan. ORMUSD is de wijste, de beste, de volmaaktste; een rein, oneindig licht is zijn wezen. Ook AHRIMAN was oorspronkelijk zulk eene lichtnatuur; hij was goed en heilig; maar hij bleef het niet; plaats gevende aan den nijd, konde hij ORMUSD de volmaaktheid niet gunnen. Zoo werd AHRIMAN van goed, kwaad, en een vijand van ORMUSD. Te regt vragen wij, M. H.! — hier een oogenblik nadenkend vertoevende, — of het stelsel van ZOROASTER in deszelfs beginsel Monotheïsmus of Dualismus is? De beantwoording dezer vraag hangt echter geheel af van eene andere, van deze: »of de *Zeruane Akharene*, waaruit ORMUSD en AHRIMAN voortkomen, een bloot afgetrokken *begrip*, dan of het een *Wezen* is?" — In het eerste geval hebben wij hier inderdaad een tweegodendom; de *Zeruane Akharene* is slechts eene eigenschap, zoo wel van ORMUSD als van AHRIMAN, en beide zijn *oorspronkelijke* beginselen. In het andere geval daarentegen vinden wij hier een ééngodendom als hoogere bronwel, waaruit middellijk en onmiddellijk alles is ontstaan. Ik geloof, M. H.! dat wij de laatste wijze van voorstelling moeten volgen. Het komt mij toch onaannemelijk voor, dat zulk een zuiver afgetrokken denkbeeld, zonder de minste wezenlijkheid, aan het hoofd van een godsdienststelsel zoude geplaatst zijn; te meer, omdat ik AHRIMAN oorspronkelijk als goed Wezen zie voorgesteld. Integendeel denk ik, dat wij hier weder aantreffen een der

sporen van het oorspronkelijke geloof der menschen aan eene eeuwige en almagtige oorzaak aller dingen, hetzelfde, dat wij ook bij de oude *Indiërs* vonden. Doch gelijk daar het zuivere denkbeeld, de Godheid, in verschijnsels der natuur onderging, zoo hier in die van het goed en kwaad. Het Monotheïsmus ontaardde in *Indië* in Pantheïsmus, — bij de *Zendvolken* verbasterde het in Dualismus. Men moet erkennen, dat de *Zendavesta* dit Dualismus met groote consequentie vervolgt. Immers terwijl ORMUSD reine geesten schept, de zeven *Amsjapands*, die zijnen troon omringen, — de *Jzeds*, die geniussen van het goede zijn, — schept AHRIMAN evenveel onreine en booze geesten. Terwijl gene vervolgens de stoffelijke wereld voortbragt vol reine en goede wezens, den hemel, het vuur, het water, de aarde, reine dieren en weldadige gewassen, — schiep AHRIMAN kwade wezens, en zocht met zijne duivelen alles te verderven. Drie duizend jaren slechts bleef het rijk van het goede onaangevochten; drie duizend jaren duurt de strijd met schier gelijke krachten voort; drie duizend jaren zal AHRIMAN de bovenhand hebben, — maar dan eindigt de worsteling; eindigt in zegepraal van het goede; AHRIMAN zelf bekeert zich; het kwaad en de ellende houden op; in eene nieuwe schepping zullen dan deugd en gelukzaligheid het deel van allen zijn.

Gij loopt mij reeds vooruit, M. H.! om de toepassing van deze Godsdienstbegrippen op de uitwendige vereering en het leven der *Zendvolken* te maken. — Natuurlijk moesten zij aanhangers van ORMUSD zijn. Immers ORMUSD was de schepper van alle goede en weldadige dingen; ook de *Feruërs*, de zielen van alle menschen, die zich bij de geboorte met den aardbewoner vereenigen, had hij geschapen. — Bij de uitwendige vereering van ORMUSD was echter het gebruik van beelden ongeoorloofd; in tempels mogt men hem niet dienen. Zijne vereering was onder het beeld van licht, — hetzij het stralende van den hemel in zon en starren, — hetzij het flikkerende in de vlam des vuurs. Intusschen was die uitwendige hulde niet toereikende. De die-

naar van ORMUSD moest ook naar inwendige reinheid staan, het kwade laten en betreuren, de gewijde boeken lezen en bidden. Tegen alles, wat tot AHRIMAN's aanhang behoorde, was hem waakzaamheid en strijd ten zeerste aanbevolen. Hij werd geroepen, om alle verscheurende en vergiftige, alle schadelijke of onnutte dieren uit te roeijen, ook de schadelijke insekten te verdelgen. Nuttelooze planten en onkruid mogt hij niet gedoogen, maar daarentegen aankweeken het goede zaad, den goeden boom, het nuttige en weldadige dier. Een zorgvuldig landman en veehoeder moest ORMUSD's dienaar zijn. Verzuimde hij dit, dan kwam hij in de magt van AHRIMAN en zijne *Dews* te vervallen; dan werd hij na zijnen dood diep ongelukkig. — Geheel anders zoude het den getrouwen vereerder van ORMUSD gaan. Over de brug *Tschinevad* zouden *Jzeds*, de Geniussen van het goede, hem de woningen der zaligen binnen leiden.

Met betrekking tot het bestuur en de inrigting van den Staat gaf ZOROASTER voorschriften, die in het naauwste verband staan tot zijn Godsdienststelsel. De Koning GUSTASP zal als ORMUSD wezen. Gelijk deze met onbepaalde magt heerscht, zoo ook de Koning; maar gelijk ORMUSD die magt niet anders gebruikt, dan om orde en regt te handhaven en niets te doen, dan wat goed en rein is, — zoo ook de Alleenheerscher op aarde. Gelijk den troon van ORMUSD Geesten omringen, afdalende in rang en invloed, zoo zal ook het staatsbestuur op aarde zijn; er zullen opzieners wezen van gewesten, van steden, van straten en plaatsen. — Onder de bepalingen, die tot de wetgeving behooren, vindt men er ook, waarbij is vastgesteld, dat zedelijke wanbedrijven, als ontrouw, ondankbaarheid en dergelijke zullen worden gestraft. Het huwelijk moedigde ZOROASTER zeer aan, hoewel de veelwijverij toelatende. Het is eene schande, geene kinderen te hebben; de echteloos levende wordt in de toekomende wereld gestraft. — Een begunstigd Priestergeslacht, de *Magiërs*, moest voor deze wetten waken. Van ouds her bestonden de *Magiërs;* onder de *Baktriërs* en *Meders* maakten zij den stand der Priesters en Geleerden uit. Ook

waren zij starrewigchelaars. Zij werden vóór de Zoroastersche hervorming gewonnen en bleven nu, ook als Astrologen, voortduren. Geen wonder voorzeker. Immers daar het stelsel van ZOROASTER de starren houdt voor bezield door hoogere geesten, daar het gelooft, dat de menschelijke geest tot dezelve in betrekking staat, was er een wijsgeerige en godsdienstige grond gelegd voor de starrewigchelarij. De *Magiërs* zagen zich aldus tot den aanzienlijksten rang verheven; zij, die de hoogste klasse van hen uitmaakten, de volleerde meesters, stonden naast den Koning; onder hen waren de meesters, en onder deze de leerlingen. — Aan hen zullen zich de krijgslieden sluiten, die den Staat beschermen; en op deze zullen de landbouwers en handwerkers volgen, die voor het onderhoud van het groote staatsligchaam zorgen.

Dit zijn de hoofdtrekken van het Godsdienstig-zedekundig en politiek stelsel, hetwelk ZOROASTER gaf, — dat hij gaf niet als uitvinder, maar als hervormer. Immers alles wordt teruggevoerd tot de eeuw van DSJEMSCHID, die in *Eeriene Veedjo*, d. i. het reine *Iran* gebood. Neemt de *Vendidad* in handen, hare drie eerste *Fargards* of Afdeelingen doen u dien heerscher en zijn land nader kennen. »Door Jzeds des hemels," zoo lezen wij daar, »heb ik, de regtvaardige rigter ORMUSD, in het gevierde en rein geschapene *Eeriene Veedjo*, levende wezens verzameld. Door hemelsche menschen heeft Koning DSJEMSCHID, het hoofd der volken en kudden, daar levende wezens verzameld. Met Jzeds des hemels ben ik, de regtvaardige rigter ORMUSD, in het gevierde en reine *Eeriene Veedjo* geweest, vergezeld door eene vergadering van levende wezens." Of leest wat er verder staat: »DSJEMSCHID regeerde; wat hij beval, geschiedde. Hem en zijn volk gaf ik spijs en verstand, een lang leven; ik, die ik ORMUSD ben. Zijne hand nam van mij eenen dolk, wiens lemmet goud en wiens gevest goud was. Daarop doortrok Koning DSJEMSCHID drie honderd deelen der aarde; deze werden met tam en wild vee, met menschen, honden, gevleugelte en roodblinkende vuren vervuld. DSJEMSCHID naderde het lichtland. Hij groefde

de aarde met zijn' gouden dolk, (de ploeg,) en sprak tot eenen der zeven hemelsche geesten: SAPANDOMAD! verheug u. Hij ging nog verder en sprak het heilige *woord* met gebed tot het tamme vee, tot het wild en de menschen. Zoo werd DSJEMSCHID's togt door deze landen geluk en zegen." Die togt strekte zich, toen *Eeriene Veedjo* door AHRIMAN tot een winterachtig land was geworden, uit naar het warmere Zuiden. De eerste *Fargard* doet u dien togt kennen. Dezelve liep over *Soghdo* naar *Rhagan* en eindigde in *Ver-ene. Soghdo* is hetzelfde als *Sogdiana; Rhagan* is het latere *Rages.* — Wij dwalen dus niet, wanneer wij in het door AHRIMAN koud gemaakte *Eeriene Veedjo* het hoog plateau van *Azië* zien, waar de bronnen opwellen van den *Oxus* en *Jaxartes.* Daar was de oorspronkelijke zetel van het *Zendvolk;* van daar begon de openbaring en leiding door ORMUSD. En het *Ver-ene*, waarhenen de Ormusddienaren trokken, wat kan het anders zijn, dan het land, in welks noorden *Rages*, het tegenwoordige *Rai*, ligt, — *Medië* en *Perzië*, het tweede *Eeriene* of *Iran?*

Tot die gulden tijden wilde ZOROASTER den staat der volken, de Godsdienst der natiën weder terug brengen. De stof, die hij vond, maar die verstorven was, weder te bezielen, stelde hij zich tot het doel zijner inspanningen. Vraagt gij, »of ZOROASTER die stof onvermengd gelaten, of hij tot het beschrevene of overgeleverde ook heeft toegevoegd" — wie zal er op antwoorden? Doch, wat hiervan ook zij, met hem vestigde zich de Zendleer weder in *Medië*, waar zij ter prooi was geworden aan deerlijke verbastering; zij vestigde zich er hoogstwaarschijnlijk in meerdere volkomenheid, dan zij ooit had bezeten. — De Zendleer werd de band, die de onderscheidene deelen van dat rijk vaster aaneen hechtte, dan DEJOCES door bloot ligchamelijke magt had vermogt; zij is het middel tot beschaving van de rondzwervende Medische herders en de woeste en roofzieke bergjagers geworden. Deze tot den akkerbouw en het huiselijk leven opkweekende, schonk zij aan gene eer en bescherming, en bereidde voor allen den zegen van Godsdienst en deugd.

Zij wilde het ideaal van een volmaakt staatsligchaam onder een gekroond oppermagtig hoofd verwezentlijken. Hoe geheel anders, dan hier in *Medië*, was het daar aan de overzijde van de noordelijke bergen! Daar zwierven in *Middel-Azië's* onafzienbare steppen de *Scythen* rond, noch wetenschap, noch kunst, noch landbouw kennende; woeste horden, die onder dwingelanden levende, en, zelven kwaad zijnde, er allen op dachten en uitgingen, om kwaad te stichten. ZOROASTER noemt hun land *Turan* en hunnen Koning AFRASIAB. Hij ziet in hen AHRIMAN's aanhangers; van hun rijk ontleent hij de huiveringwekkende trekken van het rijk der Boozen.

Het verwondere u niet, M. H.! Immers juist in de dagen van ZOROASTER was het, dat de *Scythen*, de Taurische bergen overschrijdende, zich als een heirleger van sprinkhanen uitstortten over *Medië's* vlakten; hij zag die Barbaren; ook den heeten en langdurigen strijd, tot welken het land alle krachten inspande en de grootste opofferingen bood. Eerst na acht en twintigjarige worsteling mogt het CYAXARES gelukken, die horden verwijderd te zien van het land, dat zijne heerschappij zegende.

CYAXARES liet den Medischen schepter aan ASTYAGES na. Doch reeds in het voorbeeld van dezen zoude blijken, dat het volksgeluk, afhankelijk gemaakt van eenen gebieder met onbepaald gezag, afhankelijk is van diens persoonlijkheid. Wijsheid, klockmoedigheid en deugd waren het erfgoed van ASTYAGES niet geworden. De vrees, dat hij den troon, dien hij onwaardig was, zoude verliezen, kwelde hem. Zij speelde in zijne droomen; profetisch verkondigden zij hem onheil door eenen zoon zijner dochter MANDANE. Toen huwde hij haar uit aan eenen *Perzer*, uit het geslacht der Achmemiden herkomstig. Aldus hoopte hij het noodlot te ontgaan; want de *Perzen* waren oorspronkelijk geen groot en magtig volk; zij leefden, sedert PHRAORTES hen overwonnen had, in onderdanigheid aan de Medische heerschappij. Hun land maakte toen een klein gedeelte uit van dat gebied; het bestond daarenboven niet geheel en alleen uit vruchtbaren bodem. Immers ten zuiden bespoelde de Golf, naar *Perzië* genoemd, eene vlakke zandwoestijn; daar

is het ondragelijk heet; schadelijke winden waaijen er. — Ten noorden verheffen zich hooge gebergten, veelal met sneeuw bedekt; daar is het ruw en onvruchtbaar. Alleen in het midden van *Perzië* is het beter gesteld. Dalen zijn er en valleijen; de natuur toovert er paradijzen, in welke eene eeuwige lente heerscht en de volheid van herfstelijke gaven is uitgestort. — Maar die bevallige streken zijn het niet, waar, ten tijde van *Medië's* grootheid, de eigenlijke *Perzen* zetelden. In de noordelijke deelen huisden zij; zij leefden als bergnomaden; zij volgden de sporen van het wild, of bouwden de akkers in de dalen. In tien stammen verdeeld, hadden vier gene, drie deze leefwijs aangenomen, terwijl drie stammen, de Pasargaden, zich, als Edelen in den lande, boven de anderen verhieven. — Nooit was door de *Perzen* verovering gezocht. Tevreden, wanneer zij hunne voorvaderlijke zeden en hergebragte leefwijs, op hunne bergen konden volgen, het wilde paard beteugelende, den strakken boog spannende, wilden zij geenen anderen roem, trachtten zij niet naar hoogere goederen.

ASTYAGES vreest, nu hij zijne dochter aan eenen Edele van die natie heeft uitgehuwd, geen gevaar van hare telgen. Zij brengt eenen zoon ter wereld, en nu wordt de Koning op nieuw verschrikt door eenen droom. Hij ziet uit MANDANE's schoot eene spruit voortkomen, en die worden tot eenen boom, welke geheel *Azië* overschaduwt. Dadelijk gelast hij eenen vertrouwden hoveling, HARPAGUS, het zoontje te dooden. Doch de menschelijkheid houdt dezen terug; het bloedig bevel van den grootvader tegen het eigen kindskind wordt niet uitgevoerd. Naar sommigen werd het kind onder herders als herderszoon opgevoed; zijnen vorstelijken inborst openbaar makende onder het spel, werd de knaap tot den Koning gebragt; deze herkent in zijne trekken die zijner dochter, en dus in hem zijnen eigenen kleinzoon. Men wil, dat de Medische despoot toen eene verschrikkelijke wraak aan HARPAGUS hebbe genomen; hij liet diens zoon slagten en dien als vleeschspijs hem voorzetten. Doch in zijne verblinding, den zoon van MANDANE, AGRADAD geheeten, sparende, en ook HARPAGUS in het

leven latende, wierp hij zijn eigen lot. — Diep in het binnenste kookte de wraak van den onmenschelijk behandelden hoveling. De vrees, dat ASTYAGES tegen den ontluikenden jongeling weder den dolk zoude opheffen, dien hij tegen het onschuldig wicht gewet had, vervulde den koninklijken kleinzoon. HARPAGUS wist die vrees te voeden, de eerzucht te prikkelen; den jongen *Perzer* wijzende op de kracht en den vrijheidszin zijner landgenooten, bewoog hij hem tot eenen beslissenden stap. Weldra gelukte het, deze bergbewoners te ontvonken; want met weerzin was het, dat de *Perzen* aan *Medië* schatting betaalden. Daar staat nu eerlang AGRADAD aan het hoofd der Perzische stammen. Zijnen naam in dien van KHOR, KHORES of CYRUS, d. i. *zon*, veranderende, trekt hij het leger van zijnen grootvader te gemoet. Onnadenkend had ASTYAGES het gesteld onder het opperbevel van HARPAGUS. Wat het verraad niet vermogt, dat voltooiden de zwaarden en spiezen van *Perzië's* ruiters. In de nabijheid van *Pasargade*, het later beroemde *Persepolis*, werden de *Meders* overwonnen. Het was, M. H.! die zegepraal, welke den grondslag legde tot de heerschappij der *Perzen*, en in haar tot de grootste magt, die over *Azië* gebood.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

ZWEDEN EN OSCAR I.

(Uit BRAN's *Miscellen.*)

De lotgevallen van *Zweden* sedert den dood van KAREL XII zijn in geheel het tijdvak der nieuwere geschiedenis de belangrijkste en minst bekende. Tenaauwernood heeft men aan deze zijde der *Oostzee* de pogingen van *Zwedens* tegenwoordigen, met het volk zoo eng verbonden beheerscher, om uit het lapwerk van het thans aanwezige stelsel, dat uit de onzamenhangende brokken van verscheidene omwentelingen bestaat, een geheel te vormen, eenige oplettendheid waardig gekeurd. Alwat daarover in Duitsche, Fransche

en Engelsche dagbladen eenen weg vond, bepaalt zich er toe, ter kennisse te brengen, dat er te *Stokholm* iets beraamd werd, wat men te *St. Petersburg* afkeurde en te *Koppenhagen* met een oog van mistrouwen gadesloeg. Maar *Zweden*, dat thans met *Noorwegen* zoo naauw verbonden is, mag niet aan vergetelheid en onverschilligheid overgelaten worden. Terwijl reeds *Zwedens* aardrijkskundige ligging daaraan bijna de veiligheid van een eiland verschaft, wordt het nog daarenboven door zandbanken, klippen en de ontelbare gevaren eener barre rotskust beschermd; en juist deze gevaren hebben er een geslacht van stoute, welervarene zeelieden gevormd, wier bekwaamheid zelfs niet door *Brittanjes* scheepvaarders in de schaduw gesteld wordt. Eene landweer-inrigting voor burger- en boerenstand heeft *Zweden* met eene talrijker en doelmatiger armee voorzien, dan algemeen bekend is; en *Noorwegen*, dat, nog weinige jaren geleden, *Zweden* met dezelfde woelingen en moeijelijkheden scheen te bedreigen, waaraan *Engeland* door *Ierland* onderworpen wordt, heeft, door ondervinding geleerd, de waarde der vereeniging zoo hoog leeren schatten, dat thans de *Noorwegers* zelven de eersten zouden zijn, die de wapenen aangrepen, om zich tegen hunne eigene onafhankelijkmaking te verzetten. Indedaad vormt *Zweden* de grenswacht van het noordelijk *Europa* tegen de aanvallen van *Rusland*, en is, als hoeder der Baltische zeestraat, van nog meer gewigt dan *Denemarken*. Zijn beheerscher is een Vorst, die ook in de letterkundige wereld door verscheidene philanthropische geschriften bekend is, waarin de dialectische behendigheid der oude wijsbegeerte zich gepaard vertoont aan de edelste gevoelens van ware menschlievendheid.

Men kan echter als stellig aannemen, dat *Zweden* zich langer dan eene eeuw slechts in eene overgangsperiode bevond. Van den dag af, toen KAREL XII in de loopgraven voor *Frederikshal* sneuvelde, waren de elkander opvolgende regeringen weinig meer dan provisionele; en eerst nu bereiden zich, op uitnoodiging van den indedaad verlichten

OSCAR, de Stenden, om over de inrigtingen te beraadslagen, die tot de grondlegging eener duurzame staatsregeling vereischt worden.

VOLTAIRE's levensbeschrijving van KAREL XII gelijkt eer een' belangwekkenden roman, dan eene op ware daadzaken rustende geschiedenis. Hij verbergt ons, dat KAREL, ofschoon algemeen bij het volk bemind, evenwel door de leden zijner naar het leenstelsel ingerigte aristocratie ten hoogste verfoeid werd, omdat hij de dwingelandij, welke zij in hare bijzondere gebiedskringen oefenden, met een ijzeren despotismus vernietigde. De kogel, door welken de Monarch gevallen is, kwam niet uit de vesting, en even min uit eene hand, waaromtrent nog twijfel bestaat; LIGUIER, door den ontevreden Adel gehuurd en daarenboven door bijzondere en partijdriften aangespoord, heeft hem vermoord. De hoed, dien KAREL in den noodlottigen nacht op het hoofd droeg, wordt nog tegenwoordig te *Stokholm* met vrome zorgvuldigheid bewaard; de oppervlakkigste beschouwing toont, dat hij door een' kleinen pistoolkogel, op weinige schreden afstands gelost, doorboord is geworden, en dat deze kogel van de regter- naar de linkerzijde ingedrongen is; eene rigting, welke hij onmogelijk had kunnen hebben, ware hij van den vestingswal geschoten.

Na zijnen dood handelden de zaamgezworenen, alsof zij niet slechts eenen Monarch, maar ook de geheele Monarchie vernietigd hadden. Volgens eene oude wet verloor eene Zweedsche Prinses haar erfregt door huwelijk. KAREL's beide zusters waren aan Duitsche Prinsen gehuwd; de oudste was Hertogin van *Holstein-Gottorp* geworden, en had bij haren dood haar regt van opvolging op haren zoon overgedragen; de tweede, ULRIKE ELEONORE, was de gemalin van den Prins van *Hessen-Kassel;* doch, daar haar gemaal een' aanzienlijken post in de Zweedsche armee bekleedde, nam zij haar woonverblijf te *Stokholm.* Men onderstelde, dat GÖRTZ, KAREL's begunstigde Minister, reeds plans ontworpen had, om aan den jongen Hertog van *Holstein-Gottorp* het regt van erfopvolging te verzekeren, en dat KAREL zelf tot dit ontwerp overhelde, wijl hij inzag, dat eene erkenning van dit regt een zeer gevoelige slag voor de laat-

dunkende aanmatigingen der leenroerige aristocratie zou wezen. In deze omstandigheden nu werd LIGUIER, die Adjudant van den Prins van *Hessen-Kassel* was, door de belangen van zijnen heer, door persoonlijken haat en door zijne betrekkingen met de Zweedsche oligarchie, tot het bedrijven van den moord verleid. In den nacht, toen de Monarch het leven verloor, stond die officier aan KAREL's regterhand, en het is eene bewezen daadzaak, dat de pistoolkogel in 's Konings regter hoofdslaap indrong, en aan het linker oog, dat uit zijne kas gerukt werd, weder naar buiten kwam.

Welke twijfelingen ook overigens omtrent KAREL's dood ontstaan mogen zijn, de barbaarsche behandeling van GÖRTZ blijft iets, waaromtrent geen twijfel aanwezig is. De Koning was niet zoodra gevallen, of LIGUIER bragt daarvan met de hoogstmogelijke snelheid de tijding aan den Prins van *Hessen-Kassel;* er werd een geheime krijgsraad zaamgeroepen, en zonder verwijl zond men den overste BAUMGARTEN af, om zich van den persoon van GÖRTZ te verzekeren, alvorens het berigt van den dood zijns meesters hem bereiken kon.

Eer wij van de overweldiging der regeringsmagt door de oligarchie gewag maken, willen wij een' vlugtigen blik werpen op de behandeling van den gevallen Minister. BAUMGARTEN neemt hem in alle stilte gevangen. GÖRTZ, daarover in de uiterste verbazing, schrijft aan KAREL XII eenen brief, dien hij ter hand stelt aan den overste, welke zijn woord geeft, dat hij hem zeker bezorgen zal; doch hij levert hem terstond aan Prins FREDERIK over. Zoo werd GÖRTZ, onder strenge wacht en in volle onkunde der voorgevallene gebeurtenissen, naar *Stokholm* gezonden. Hier werd hij omtrent drie maanden lang gevangen gehouden en moest bijna elken dag vermoeijende verhooren doorstaan — eene nutteloos hem aangedane kwelling, daar zijne veroordeeling vooruit besloten was. Eindelijk werd het doodvonnis over hem uitgesproken, en de gronden, waarop dit vonnis berust, bewijzen, dat zijne straf werkelijk een geregtelijke moord geweest is. Het luidde aldus: »GEORGE HEN-

DRIK Baron VON GÖRTZ is veroordeeld, door de hand des gewonen scherpregters zijn hoofd te verliezen en naast de galg begraven te worden, omdat hij wijlen den Koning overreed heeft, de trouw zijner onderdanen in twijfel te trekken; omdat hij 's Konings vertrouwen in den Senaat en de overige staatsmagten ondermijnd heeft; omdat hij de het meest aan Z. Maj. en het algemeene welzijn verknochte personen van het bestuur der staatsaangelegenheden verwijderd heeft; voorts omdat hij door verderfelijken raad en tiranniecke middelen zijner eigene uitvinding, als ook door het misbruiken der magt, met welke hij bekleed was, den Koning bewogen heeft den oorlog voort te zetten; omdat hij oneenigheid en mistrouwen tusschen den Koning en de ware vrienden van *Zweden* gezaaid, omdat hij de *Zweden* van hun geld en goed beroofd heeft; met één woord: omdat hij de bewerker van al het onheil is, waaronder thans het land gedrukt gaat. De bewijzen voor al die beschuldigingen blijken uit zijne papieren en zijne handelingen."

Zulk eene reeks van onbepaalde en onzekere beschuldigingen zal bezwaarlijk ooit in eenige andere regterlijke uitspraak voorgekomen zijn. Niettemin werd dit barbaarsche oordeel voltrokken. De Zweedsche Adel gedroeg zich als eene bende toomelooze schooljongens, die, van den strengen schoolmeester verlost, terstond stok en roede stuk breken, welke, al zijn zij geene werktuigen van tuchtiging geweest, toch voorwerpen van vrees waren.

De armee had ULRIKE ELEONORE, de gemalin van haren veldheer, als opvolgster op den Zweedschen troon uitgeroepen. Het was eene volkskeus, tegen welke de Senaat zich niet durfde verzetten; doch de Senatoren verwierven van de Prinses eene schriftelijke verbindtenis, waarin zij tegen alle magt, welke haar willekeurig mogt opgedragen worden, protesteert, voor haarzelve en hare nakomelingen afstand doet van alle met de vrijheden van *Zweden* onbestaanbaar koninklijk praerogatief, en eene vergadering harer Stenden zamenroept, om de aangelegenheden des rijks te regelen.

De Stenden maakten eene nieuwe staatsregeling gereed,

welke zij Regeringsvorm noemden, en die uit eenënvijftig artikelen bestond. Hare strekking was, de Monarchie in eene erbarmelijke, zwakke oligarchie te veranderen, den regeerder alle magt te ontnemen en die op den Senaat en de Stenden over te dragen.

In deze nieuwe staatsregeling was de vergadering der Stenden in vier klassen verdeeld: den Adel, de Geestelijkheid, den Burger- en den Boerenstand, die alle in afgezonderde vertrekken zitting hadden en stemden. Dit grondcuvel der Zweedsche Constitutie bestaat nog tegenwoordig, en de noodzakelijkheid, om de toestemming der vier Stenden tot elke organieke verandering te verkrijgen, is de grootste hinderpaal tegen de constitutionele hervormingen, welke door den regerenden Monarch voorgeslagen zijn geworden. De Stenden moesten alle drie jaren tot eene zitting van drie maanden, of zoo veel langer tijd als zij zelven zouden goedvinden, bijeenkomen. Gedurende dit bijeenzijn kwam hun de hoogste regeringsmagt toe; zij hadden het uitsluitend regt om oorlog of vrede te maken, den geldkoers te regelen, de opengevallene plaatsen in den Senaat te vervullen, over de bediening des regts te waken, en onderzoek te oefenen in zaken van hoogverraad. Waren de Stenden niet vergaderd, zoo werd die magt in naam door den Koning en den Senaat gezamentlijk geoefend, indedaad echter door dezen laatsten alleen, want zonder toestemming van den Senaat kon de Koning niets doen. Ulrike werd haren toestand weldra moede; met bewilliging der Stenden stond zij den troon af aan haren gemaal, die echter eerst dàn als Koning uitgeroepen werd, toen hij de plegtige verklaring zijner verknochtheid aan den Regeringsvorm had afgelegd.

Zweden werd derhalve, gelijk *Polen*, door eene oligarchie geregeerd en met hetzelfde lot bedreigd. De Senaat was in twee factiën verdeeld, die beide door buitenlandsch goud onderhouden werden: de predikers van den vrede met *Rusland*, die de *Mutsen* genoemd werden, slaperig en werkeloos, en de Fransche factie, die tot oorlog met *Rusland* genegen was, en welke men met den naam van de *Hoeden* onderscheidde, als 't ware om aan te duiden, dat

zij tot den strijd hunne hoofden dekten. Doch, hoezeer deze twee factiën met betrekking tot de buitenlandsche aangelegenheden van verschillende meening waren, kwamen zij in één punt volkomen overeen, te weten in het vast besluit, om het Koningschap tot eene ijdele schijnvertooning en magteloozen naam te doen neêrzinken en het in dien staat te houden. Dus was de toestand van het Koningschap gedurende de regeringen van FREDERIK en diens zoon ADOLF. De dood van dezen laatsten, in het jaar 1771, was de eerste gebeurtenis, die de magt der oligarchie aan het wankelen bragt.

GUSTAAF III, ADOLF's zoon en opvolger, was tijdens het afsterven van zijnen vader te *Parijs*. Zijn verblijf had in de Fransche hoofdstad niet weinig opzien gebaard. Hij was welgemaakt, vernuftig, en ervaren in die oppervlakkige philosophische redeneerkunde, welke VOLTAIRE's school in de mode gebragt had. LODEWIJK XV, die, trots zijne ondeugden en zijne zucht tot geldverkwisting, vele schoone vorsteneigenschappen bezat, bewees den jongen Zweedschen Koningszoon eene warme genegenheid; het hof maakte hem tot den afgod der mode. GUSTAAF was in het kabinet des Hertogs VAN CHOISEUL een even welkome gast als in de salons der Gravin DU BARRY. Wanneer men de *Gedenkschriften* dezer laatste gelooven mag, zoo trachtte LODEWIJK XV den jongen Prins van de noodzakelijkheid te overtuigen, om, bij het aanvaarden zijner regering, een valsch spel met de oligarchie te spelen. Zeker is het, dat GUSTAAF zonder tegenspraak de veiligheidsakte onderteekende, welke hem door de Stenden werd voorgelegd, en dat hij, toen FREDERIK *de Groote*, dien hij op zijne terugreis bezocht, hem over dit onderwerp ondervroeg, alle oogmerk, om aan de bestaande Constitutie van *Zweden* iets te veranderen, volstrekt loochende.

De twisten over de hoogste magt wekten tusschen de twee partijen der Hoeden en der Mutsen allengskens de geweldigste wederkeerige verbittering. Daar zij afwisselend op den Rijksdag de overhand verkregen, begingen zij, onder wettige vormen, gewelddadigheden, die noodzakelijkerwijs

schrikkelijke wederwraak moesten na zich slepen. In het jaar 1756 was de magt in de handen der Hoeden, en zij zonden verscheidene hunner mededingers naar het schavot. Op den Rijksdag van 1772, die bij GUSTAAF's troonbestijging gehouden werd, hadden de Mutsen de overhand, en drongen er op aan, dat geheel de tegenpartij van alle staatsposten, die staatkundigen invloed verschaffen konden, uitgesloten zou worden. De Hoeden telden echter in hun midden het grootste aantal adellijke familiën van het rijk, en de vrees van deze voor de vergelding, welke de Mutsen konden oefenen, bewoog haar, in het geheim de bescherming van den Koning in te roepen, en hem zulk eene uitbreiding der koninklijke magt te beloven, als hem in staat kon stellen haar die bescherming krachtdadig te verleenen. GUSTAAF maakte van dit beslissend tijdstip gebruik, om eene der verwonderlijkste omwentelingen tot stand te brengen, van welke de Geschiedenis gewag maakt — des te verwonderlijker, omdat bijna elke stap daartoe in tegenwoordigheid van den Senaat geschiedde en de goedkeuring van dat ligchaam ontving.

Door de misnoegde Hoeden verzekerde GUSTAAF zich van het leger; doch, hoezeer het garnizoen van *Stokholm* hem het bezit dier hoofdstad waarborgde, was het moeijelijk de provinciën te winnen, waar de garnizoen houdende regementen over uitgebreide landstreken verstrooid lagen. Er moest een voorwendsel gevonden worden om hen zaam te trekken. Door den Koning in het geheim daartoe aangespoord, sloot de Gouverneur van *Christiaanstad*, HALLICHIUS, de poorten dier gewigtige vesting, stak de vaan van het oproer op, en vaardigde een hevig manifest tegen de Stenden uit, waarin hij hen de omgekochte huurlingen van vreemde Mogendheden noemde. Opzettelijk was het gerucht verspreid geworden, dat het doel van dezen opstand was, het Koningschap geheel en al af te schaffen, en de regering in eene oligarchie, onder bescherming van *Rusland*, te veranderen.

Het oproer in *Christiaanstad* bood aan 's Konings broeder een geschikt voorwendsel, om vijf of zes regementen uit

de provinciën bijeen te trekken; de Senaat nam met dezen maatregel genoegen, doch vorderde, dat het opperbevel aan iemand uit zijn midden opgedragen zou worden. Eer er nog een bevelhebber gekozen was, was de omwenteling voltooid. Terwijl zij hunne oplettendheid op *Christiaanstad* gerigt hadden, nam de Koning vreedzaam bezit van *Stokholm*. Des avonds van den 19 Augustus 1772 woonde de Koning de voorstelling van *Peleus en Thetis* bij, de eerste opera, die in de Zweedsche taal geschreven is geworden. Nadat het stuk geëindigd was, keerde hij in zijn kabinet terug, en schreef verscheidene brieven, die oogenblikkelijk met renboden verzonden werden. Twee daarvan waren aan zijnen broeder gerigt, en gaven hem te kennen, dat de beslissende slag den volgenden morgen gebeuren zou. Toen GUSTAAF met schrijven gedaan had, ging hij, in zijnen mantel gewikkeld, naar de onderscheidene wachthuizen; doch reeds na eenige stappen moest hij zich overtuigen, dat nog niet al de soldaten gewonnen waren. Toen hij beproefde in het Tuighuis te gaan, zei de op schildwacht staande artillerist, hem de bajonet voorhoudende: »Gij moogt hier niet binnen." — »Weet gij dan misschien niet, wie ik ben?" hernam GUSTAAF; »ik ben de Koning." — »Ik ken u zeer goed," antwoordde bedaardelijk de soldaat, »maar ik ken ook mijn' pligt."

Aan de Admiraliteit viel hem eene betere ontvangst te beurt, en elk officier, dien hij gedurende den nacht ontmoette, beloofde den volgenden morgen bij hem op het paleis te zullen zijn.

Den 20 Augustus ten 9 ure 's morgens reed GUSTAAF voor het artilleriepark, dat onder bevel stond van den Hertog VAN HASSENSTEIN, een' natuurlijken zoon van FREDERIK I. De Koning bood den Hertog het opperbevel over geheel het garnizoen aan, maar deze wierp zijnen degen weg en weigerde te handelen. Oogenblikkelijk werd hij door zijne eigene officieren gevangen genomen, en zij allen gingen zonder aarzelen tot GUSTAAF over. Vervolgens reed de Koning langzaam door de stad terug, terwijl de Senatoren, naar gewoonte, ten 10 ure in hun paleis vergaderd

waren. Een half uur daarna reed GUSTAAF het slotplein op. Zijne aankomst was zoodanig berekend, dat hij er gelijktijdig met het regement aankwam, hetwelk opmarcheerde om de nachtwachten af te lossen. Hij riep de officieren van beide de afdeelingen te zamen, hield eene vurige aanspraak, waarin hij hun al het onheil schilderde, hetwelk de dwingelandij der oligarchie over *Zweden* gebragt had, en riep hen, bij de nagedachtenis van GUSTAAF WASA en van GUSTAAF ADOLF, op, om hem in de verlossing van hun vaderland bij te staan. Drie uitgezonderd, zwoeren allen hem gehoorzaamheid. De weêrspannigen werden in naauwe hechtenis gebragt, en afdeelingen grenadiers bezetteden al de ingangen van het Senaatsgebouw, met streng bevel om niemand door te laten.

Door de officieren gevolgd, wilde GUSTAAF nu de regementen aanspreken; maar, toen hij daartoe het binnenplein overging, werd hij door eenige zachtgesprokene woorden der hem verzellende militairen verschrikt, die twijfel omtrent het volkomen slagen der zaak te kennen gaven. Gelukkigerwijs hoorde een oud serjant, tevens met den Koning, het fluisteren, en riep, om den indruk te stuiten, met luider stem: »Lang leve GUSTAAF! Alles zal goed gaan!" waarop eene algemeene uitbarsting van geestdrift voor den Koning volgde, welke stemming nog verhoogd werd door GUSTAAF's aanspraak aan de regementen, die alle beloofden hem tot in den dood te zullen volgen.

Te gelijker tijd had zich door *Stokholm* het gerucht verspreid, dat de Koning door den Senaat gevangen genomen en dat zijn leven in gevaar was. In talrijke hoopen drongen de burgers naar het paleis, en toen zij er met zekerheid vernamen, dat hij veilig was, gaven zij hunne blijdschap door luid gejuich te kennen. De Senatoren snelden naar de vensters en deuren, om de reden van dit rumoer te vernemen, en bespeurden nu, dat zij zelven gevangen waren. Vervolgens steeg de Koning te paard, om, door een' schitterenden staf omgeven, midden door de hem gelukwenschende menigte, de onderscheidene wachthuizen en militaire posten van *Stokholm* te bezoeken; officieren en

gemeenen zwoeren hem trouw, en het middaguur was nog naauwelijks voorbij, of geheel de hoofdstad was in zijne handen.

Tegen den 22 Augustus was eene vergadering der Stenden zaamgeroepen. De leden verschenen; maar, toen zij door de pleinen van het slot gingen, zagen zij de regementen onder de wapenen, stukken geschut met de kanonniers er naast, en wachtposten, zoodanig geplaatst, dat zij elke deur en elk venster van hun gebouw bestrijken konden. Onder zulke omstandigheden was eene beraadslaging weinig meer dan een poppenspel, dat men met de meestmogelijke welvoegelijkheid zoo snel mogelijk ten einde moest voeren, en zij traden dus de zaal binnen, reeds voorbereid, om alles te bewilligen, wat men van hen zou vorderen. GUSTAAF, omgeven door eenen glans, waaraan *Zweden* sedert lang niet meer gewoon was, den troon bestegen hebbende, hield tot de vergadering eene buitengemeen lange rede, die in druk een tamelijk groot octavo-boekdeel uitmaakt. Vervolgens legde hij haar een' nieuwen regeringsvorm in zevenënvijftig artikelen voor, welke den stand en de betrekking van Koning en oligarchie ganschelijk omkeeren. Met eenparigheid werd deze Regeringsvorm als grondwet van *Zweden* aangenomen, en de artikelen werden officiëel door den Rijksmaarschalk en de sprekers der vier Stenden onderteekend. Het zonderlingste gedeelte van dit tooneelspel moest echter nog eerst komen. Naauwelijks was de nieuwe Constitutie onderteekend, of de Koning haalde een gebedenboek uit zijn' zak, en hief met plegtige stem het *Te Deum* aan, dat door geheel de vergadering demoedig nagezongen werd.

GUSTAAF had de magt der oligarchie gebroken; maar zijn geheele volgend leven heeft hij tegen hare geheime woelingen te kampen gehad, die niet zoozeer tegen den persoon des Konings, als wel tegen den roem en de belangen van *Zweden* gerigt waren. In den oorlog met *Rusland* werd hij door de land- en zeeofficieren verraden op een oogenblik, toen niets dan muiterijen hem beletten konden naar *St. Petersburg* te marcheren. De oorlog eindigde in 1790

met het traktaat van *Wereslae;* en GUSTAAF, in regtmatige verbolgenheid over de verraderij der adellijken, riep eene vergadering der Stenden te *Gefle* bijeen, eene stad aan de Bothnische Golf, ongeveer 60 mijlen van *Stokholm* verwijderd, en welker bezetting uit twee regementen gardes bestond, die den Koning toegedaan waren.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

RAFAËL EN DIENS MEESTERSTUKKEN.

(*Vervolg en slot van bl.* 689.)

RAFAËL stond met *Fra* BARTOLOMEO in een naauw vriendschapsverkeer, en tusschen beiden kwam eene soort van ruil van onderwijs tot stand. De jonge SANZIO leerde van *Fra* BARTOLOMEO de kunst, om aan zijne beelden eene glansrijker, krachtiger kleur te geven, en onderwees daarentegen zijnen vriend in de keus der liniën en in het perspectief. Zeker heeft RAFAËL ook de werken van GIOTTO en *Fra* ANGELICO bestudeerd; doch al gaat men de geheele rij zijner schilderstukken na, zoo zou het misschien moeijelijk vallen, daarin een spoor van genoemde meesters te ontdekken. Onze schilder kon gewis de tooneelen uit het Oude en het Nieuwe Verbond, zoo als zij door de innig vrome fantazie dezer kunstenaars geschilderd zijn, niet beschouwen, zonder levendig opgewekt of kinderlijk aangedaan te worden: want GIOTTO en *Fra* ANGELICO zullen om de kracht van uitdrukking, welke zij aan hunne beelden wisten te geven, te allen tijde bewonderd worden; maar in GIOTTO's tijd lag de kunst van teekenen nog in hare wieg, en *Fra* ANGELICO, eene eeuw na hem geboren en tijdgenoot van MASACCIO, heeft in zijne zamenstellingen aan de schoonheid der vormen steeds slechts de tweede plaats ingeruimd, ten einde zich uitsluitend met het godsdienstige denkbeeld, met de vrome uitdrukking, bezig te houden. Van deze beide meesters kon de eerste, ondanks de vruchtbaarheid van zijn genie, eene wetenschap niet bezitten, die nog eerst het aanwezen erlangen moest; voor den tweeden was de kunst van schilderen niet het doel, maar veeleer een middel tot opwekking van vrome aandacht en tot verheerlijking van God, en hij ontzegde zich daarom de eerdienst

der schoonheid, als eene wereldsche geestverstrooijing, die van die aandacht afleidde. Had nu RAFAËL hunnen stijl willen navolgen, zoo zou hij noodwendig op zijne baan hebben moeten achterwaarts gaan. Zijne roeping zoo geheel verkeerd te begrijpen, hiertoe bezat hij een te helder besef van doel en oogmerk der kunst en te sterken aandrang om het hoogste daarin te bereiken. Ongetwijfeld zijn GIOTTO en *Fra* ANGELICO door hem bestudeerd geworden, maar gewis slechts uit dorst naar wetenschap en om zich een beeld te kunnen ontwerpen van den historischen voortgang der ontwikkeling zijner kunst. Hij zag het aanbelang en de noodzakelijkheid van vooruitgang in; hoe had hij de kunst tot hare kindschheid kunnen willen terugvoeren? Alle met ware zucht om iets daar te stellen begaafde mannen, allen, die de kracht gevoelen aan eene nieuwe gedachte de daarvoor gepaste uitdrukking te geven, hebben steeds de eerdienst van het verledene als dor en onvruchtbaar veroordeeld. Deze eerdienst heeft ook slechts voor zwakke geesten iets verleidelijks. Te gelooven, dat het verledene des te meer studie en navolging verdient, naar mate het verder achter ons ligt, zou zijn, eigenzinnig de kinderschoenen weder te willen aantrekken. In het verledene behoort men de tijdperken uit te kiezen, die inderdaad den naam van vruchtbaar verdienen; tijdperken, toen de kunst, in het bezit eener duidelijke en volledige taal, hare gedachten klaar en helder uitdrukte; en heeft men zich eerst de geheimen dezer taal alle eigen gemaakt, zoo mag men ze gebruiken, om aan nieuwe gedachten eene gepaste uitdrukking te geven.

Wil men zich van RAFAËL's eerste manier van schilderen een volledig begrip vormen, zoo behoeft men slechts zijne Bruiloft der H. Maagd te bestuderen; een schilderstuk, dat zich tegenwoordig in de galerij *Brera* te *Milaan* bevindt. In dit stuk, namelijk, is alle wetenschap en kunstvermogen, dat de schilder het zijne noemen kon eer hij te *Florence* kwam, vereenigd. Ofschoon het aan eene behandeling derzelfde stof door PERUGINO herinnert, zoo kan men echter niet ontkennen, dat het ware oorspronkelijkheid verraadt. Al zijn aanleg en verdeeling der beelden meer een voortbrengsel der herinnering dan der scheppende verbeeldingskracht, en al worden de overleveringen der school nog strengelijk geëerbiedigd, zoo behooren evenwel de ideale bevalligheid der beelden en de ordening der draperiën aan RAFAËL, en in de geheele rij

van PERUGINO's werken zou men vergeefs iets zoeken, dat zich met dit uitmuntende schilderstuk liet vergelijken. Het beeld der H. Maagd is een typus van schoonheid, dien SANZIO's leermeester nimmer bereikt heeft. Harmonie der liniën, zachtheid der omtrekken, kuischheid, ootmoedigheid, engelreine geestdrift, frischheid van het koloriet, alles is in deze Goddelijke Madonna vereenigd. Thans zijn het bijna vierdehalve eeuwen, sedert dit stuk uit RAFAËL's handen te voorschijn gekomen is, en het is alsof het eerst gisteren voltooid is geworden. De kleuren zijn met zooveel bekwaamheid uitgezocht en met zooveel kunst en geluk gecombineerd, dat het schilderstuk al de aanvallen van den tijd doorstaan heeft, en nog tegenwoordig zijne, zoo 't schijnt, onvergankelijke jeugd behoudt. Zeker kan men ook aan dit bewonderenswaardige gewrocht, wanneer men het met eenige oplettendheid bestudeert, ligtelijk een paar kleinigheden ontdekken, waarin tegen natuur en leven gezondigd is. De handen, die door den schilder met opmerkelijke vlijt bearbeid zijn, hebben niet volkomen al de buigzaamheid, welke men zou kunnen wenschen. De vingers zijn van ongemeene fijnheid, maar van het begin dier leden tot aan den wortel van de hand zoo weinig uitgewerkt, dat zij tenaauwernood gemodelleerd schijnen. Het aangezigt is van eene reinheid, die misschien op aarde door niets meer evenaard wordt, en de blijmoedigheid van den blik is onovertreffelijk; de mond glimlacht met de innigste zielsgoedheid; maar de vorm der lippen is niet volkomen, zoo als zij behoorde te zijn; deze fijne, frissche lippen zien er uit, alsof zij tot eeuwige onbewegelijkheid veroordeeld waren. Doch ondanks deze gebreken, die aan de school van PERUGINO behooren, heeft de Bruiloft der Heilige Maagd eene betooverende bekoorlijkheid, en kan men dit kunstgewrocht niet zonder verrukking beschouwen. De groep der meisjes, die den stoet der bruid vormen, is zoo aanminnig, edel en rein, dat het oog er zich niet van kan afwenden. St. JOSEPH en de jonge manspersonen, die hem verzellen, zijn niet minder gelukkig ontworpen. De tempel, die aan het stuk tot achtergrond dient, is met eene naauwkeurigheid en zorgvuldigheid geteekend, die niets te wenschen overlaten. Op gelijke wijs zijn alle bijzonderheden behandeld, en leveren voor den schilder bewijs van zijne volkomene kennis der bouwkunst; en evenwel is alles weder zoodanig uitgevoerd, dat niets de oplettendheid

van het hoofddenkbeeld aftrekt; de tempel treedt niet sterk genoeg te voorschijn, om hinder te doen aan de figuren; hij levert eene proef van RAFAËL's kunstvermogen, die zonder zucht, om daarmede vertoon te maken, gegeven wordt.

Te *Florence* onderging RAFAËL's talent eenen geheelen omkeer. Die omkeer gebeurde nogtans niet met éénen slag; integendeel behoefde SANZIO, om dien tot stand te brengen, eene meer dan gewone volharding; maar de voortbrengselen van MICHEL ANGELO, LEONARDO DA VINCI en MASACCIO hadden hem de oogen geopend, en gedoogden in hem geene lange weifeling. De weg, dien hij tot nog toe gegaan had, was de weg der waarheid niet; over dit punt kon geen twijfel bij hem opkomen. Als ingeworteld vast te houden aan de overleveringen eener school, welker gebreken hij nu alle had ingezien, zou geweest zijn afstand doen van den hoogsten roem en zich voor eeuwig veroordeelen slechts in den tweeden rang der schilders te staan. RAFAËL gevoelde, dat hij tot groote dingen geroepen was; en daarom deed hij met moed en vastheid, wat hij doen moest. Met bijval gekroond, met bewondering genoemd, en reeds eene groote mate van roem deelachtig, besloot hij, alle leerstellingen, welke hij vroeger als waar in zich had opgenomen en met geloovige gehoorzaamheid had toegepast, uit zijn geheugen te wisschen; hij begon zijne schildersstudiën op nieuw, zonder acht te slaan op hetgeen hij tot nog toe gedaan had. Streng tegen zich zelven, liet hij zich bij deze moeijelijke taak niet van den voorgenomen beteren weg verlokken door den lof, die hem voor zijne reeds volbragte werken werd toegezwaaid. Hij begreep de volstrekte noodzakelijkheid om onherroepelijk den stijl zijner eerste werken te verlaten. Doch, om zulk eene onderneming tot een goed einde te brengen, had hij meer dan gewone zielskracht noodig. Zonder schrik meette RAFAËL in zijnen geest den moeijelijken weg af, dien hij af te leggen had, en na vier jaren tijds was hetgeen hij gewild had ook volbragt. Eenëntwintig jaren was hij oud, toen hij zijne dwaling inzag; met zijn vijfentwintigste jaar was die dwaling weder volkomen hersteld.

Om het volle gewigt dier hervorming te beseffen, moet men met de Bruiloft der H. Maagd de Graflegging van CHRISTUS vergelijken, die tegenwoordig in de galerij van Prins BORGHESE te *Rome* gevonden wordt. Tusschen deze beide

schilderstukken is het onderscheid zoo ontzettend groot, dat zij niet van de hand deszelfden schilders schijnen te zijn. De stijl der Graflegging heeft met de school van PERUGINO niets meer gemeen; hij wijst regtstreeks op LEONARDO DA VINCI en MASACCIO terug; aan MICHEL ANGELO herinnert eenigermate de uitvoering van het beeld des hoofdpersoons; nogtans schijnt het, alsof RAFAËL bij het schilderen dezer figuur nog veelvuldiger en nog meer met de natuur te raad gegaan is, dan met het carton van den oorlog tegen *Pisa*. In plaats van pronkend zijne ontleedkundige geleerdheid ten toon te spreiden, legde hij er zich op toe, alles, wat vrucht zijner studiën was, te vereenvoudigen. Wat de kracht van uitdrukking der hoofden betreft, laat zich niets uitdenken, dat meer bewondering zou verdienen en de waarheid naderbij komen. Nimmer is de smart op eene treffender en grootscher wijze voorgesteld. Elke trek des aangezigts moet er toe dienen, om de aandoening aan den dag te leggen, welke ieder der personen in het bijzonder en allen gezamentlijk beheerscht. De zielepijn van JOHANNES, van MARIA en van de overige heilige vrouwen is met eene levendigheid voorgesteld, van welke de geschiedenis der schilderkunst slechts weinige voorbeelden kan opleveren. Het is niet waarschijnlijk, dat RAFAËL, eerst vijfëntwintig jaren oud, zonder hulp van LEONARDO DA VINCI de innige uitdrukking der geweldige smart, welke zich in de hoofden der figuren van de Graflegging vertoont, zou hebben kunnen ontwerpen. Geheel het stuk is verheven en aandoenlijk tevens, en door de alles overtreffende bekwaamheid des schilders heeft het godsdienstig gevoel zijne ware uitdrukking gevonden.

RAFAËL had juist aan den Hertog van *Urbino* geschreven, en dien Vorst verzocht, hem bij den *Gonfaloniére* van *Florence* aan te bevelen, opdat deze hem het beschilderen eener zaal in het paleis der Republiek mogt toevertrouwen, toen hij van BRAMANTE eenen brief ontving, die hem naar *Rome* riep. Paus JULIUS II was voornemens, verscheidene vertrekken in het Vatikaan met wandschilderijen te doen versieren; en BRAMANTE, RAFAËL's oom, aan wien de bouwkundige werken in het Pauselijke paleis waren opgedragen, had snel de gelegenheid aangegrepen, om de begaafdheden van zijnen neef in het glansrijkste licht te plaatsen. RAFAËL's schrijven aan den Hertog van *Urbino* en BRAMANTE's brief aan RAFAËL zijn beide van het jaar 1508. Wij hebben ge-

zien, hoe RAFAËL zich door de mooijelijkste studiën tot het uitvoeren der gewigtigste kunstwerken had voorbereid. Wel is waar bezat hij de wetenschap van LEONARDO DA VINCI en BUONAROTTI nog niet, en echter durfde hij zich aan de belangrijkste ondernemingen wagen. Zonder het antwoord des Hertogs van *Urbino* af te wachten, zonder een voor eene kerk te *Florence* bestemd schilderstuk te voltooijen, begaf hij zich vol vreugd en hoop op weg naar den *Tiber*. Maar ondanks BRAMANTE's aanbeveling, die zich voor zijnen neef borg gesteld had, had JULIUS II, die nimmer wachten en niets uitstellen kon, het grootste gedeelte der werken, welke hij voornemens was te doen uitvoeren, reeds aan anderen verdeeld. Intusschen liet RAFAËL zich noch door den roem noch door de menigte der mededingers afschrikken, welke hij hier ontmoette; integendeel ging hij rustig aan het werk, en begon onverwijld met het beschilderen der onder den naam van de *Signatuur* bekende zaal. De eerste zamenstelling, die hij ontwierp, was de Theologie, algemeen bekend onder den naam van de Disputatie over het heilige Sacrament. Ofschoon sommige partijen van dit ontzettend groote schilderwerk weder aan de eerste studiën des kunstenaars herinneren, en ofschoon RAFAËL, volgens de leer zijns cersten meesters, ook goud gebezigd heeft, welks gebruik hij zich later niet meer veroorloofde, zoo is 't toch allezins blijkbaar, dat de Theologie met roem het begin eener derde periode kenmerkt, in welke RAFAËL's stijl breeder, vruchtbaarder en meer verscheiden wordt, dan in de beide voorafgegane tijdperken.

Deze verwonderlijke fresque, welker eigenlijke stof geene andere is dan de verborgenheid van het Avondmaal, is met eene losheid, grootschheid en eenvoudigheid behandeld, die boven allen lof verheven zijn. De gansche zamenstelling is met eene stoutheid ontworpen, die bij een' vijfëntwintigjarigen jongman verbazing wekken moet, en zelfs nog bij eenen meester verwondering zou baren, die in het oefenen der monumentale schilderkunst vergrijsd was. Wanneer men dit werk aanschouwt, van hetwelk al de deelen zich zoo natuurlijk verklaren en zoo verwonderlijk zich het een in het ander voegen, zou men schier denken, dat de schilder daarbij niet veel verbeeldingskracht heeft behoeven aan te wenden. De drieëenheid, welke geheel het tooneel beheerscht, de aartsvaders, de heiligen, de apostelen, de evangelisten, de schriftgeleerden, met één woord al de figuren, hebben het

karakter, dat voor hen gepast is. Vrome aandoening bezielt al de gezigten en openbaart zich in houding en beweging van al de afgebeelden; maar hier paart zich de uitdrukking van het godsdienstige gevoel op eene heerlijke wijs met de schoonheid der gedaante. De Theologie van RAFAËL heeft noch met GIOTTO noch met *Fra* ANGELICO iets gemeen, en toch kan men aan het met veel bekwaamheids uitgevoerde schilderstuk al de tijdperken en veranderingen herkennen, welke des meesters stijl van den aanvang af doorloopen heeft. De hoofden denken; de handen voltooijen door hare beweging de uitdrukking van oog en lippen; de kleederen zijn op grootsche wijs gedrapeerd, en hebben niets van den betrekkelijk kleinen stijl van PERUGINO. Er ligt in deze fresco-schildering, waarmede RAFAËL in het Vatikaan debuteerde, zulk eene wegslepende bekoorlijkheid, zooveel frischheid, glans en leven, dat grondige kenners daaraan zonder bedenken den voorrang boven al de andere werken van onzen schilder toekennen. Hoezeer nu deze meening de onze niet is, zoo gelooven wij, dat zij met veelvermogende redenen kan ondersteund worden. JULIUS II werd door de schoonheid dezer eerste zamenstelling in zulk eene bewondering gebragt, dat hij al de andere begonnene en zelfs de reeds voltooide fresco-schilderijen weder wilde vernietigen, om geheel het werk aan RAFAËL's penseel toe te vertrouwen. Uit achting voor zijnen leermeester bad SANZIO, dat van dit vernietigingsvonnis een plafond mogt uitgezonderd blijven, hetwelk PERUGINO geschilderd had. Tot sieraden in de zaal der *Signatuur* nam RAFAËL de door SODOMA uitgevoerden.

De Philosophie, meer bekend onder den naam van de Atheensche school, op den wand tegenover de Theologie geschilderd, is in mijne oogen de volledigste ontwikkeling en de kunstrijkste aan den dag legging van RAFAËL's talent. In den stijl dezer compositie heerscht iets veelomvattends, krachtigs en zekers, dat geene jeugdige hand schijnt aan te duiden. De figuren zijn zeer vele in getal, en toch heeft de kunstenaar ze met zooveel oordeel verdeeld en met zoo scherpen blik uitgekozen, dat in het ontzettend groote schilderstuk zelfs geen spoor van verwarring is. Bij de opvatting en ordonnantie van dit werk heeft RAFAËL zich gelukkigerwijs door PETRARCA laten inspireren; en zeker was er, om eene stof van zulk eenen aard meester te worden,

met geen beter onderwijzer te raad te gaan, geen onbedriegelijker gids te volgen. De architektuur, die aan de figuren tot raamlijst dient, is vol losheid en bevalligheid. Het licht is met bekwaamheid en geluk verdeeld, breidt de ruimte uit, en geeft aan het tooneel eene diepte, welke het oog gelijkelijk bekoort en verbaast. ARISTOTELES en PLATO, die de hoofdfiguren uitmaken, geven eene regt duidelijke verklaring van den aard der behandelde stof. ARCHIMEDES, PYTHAGORAS, DIOGENES, ZOROASTER, elk op karakteristieke wijs voorgesteld, noemen zich om zoo te spreken zelven en laten den beschouwer omtrent hun' persoon geen' oogenblik in twijfel. De Philosophie, gelijk RAFAËL die begreep en aanduiden wilde, is niet slechts de weetenschap, welke wij heden ten dage onder dien naam verstaan: zij is veeleer de vereeniging aller kundigheden, die door het vrij gebruik des verstands, zonder tusschenkomst van het geloof, verkregen worden. De eerwaardige en verheven stempel, dien de gewoonte van wijsgeerig gepeins op het gelaat pleegt te drukken, kan onmogelijk treffender voorgesteld worden, dan hier geschied is. ARISTOTELES en PLATO dragen het schitterend kenmerk der studiën, die hun geheele leven bezig gehouden hebben, op het voorhoofd. In geheel de achtbare vergadering van wijzen en geleerden is ook niet eene eenige figuur, die geene bijzondere opmerking verdient; want overal heeft de schilder zich beijverd, verscheidenheid in de physionomiën te brengen.

De Jurisprudentie is in twee vakken gesplitst geworden, die tot twee schilderstukken stof leveren: het Burgerlijke en het Kerkelijke Regt. De figuren zijn goed gekozen; maar de schilderij kan in het grootsche der compositie noch met de Theologie noch met de Philosophie vergeleken worden. Ondertusschen zal niemand zich kunnen onthouden, Keizer JUSTINIANUS, die aan de linkerhand van den beschouwer gezien wordt, te bewonderen, en evenmin Paus GREGORIUS IX, wien RAFAËL met fijne vleijerij de gelaatstrekken van JULIUS II gegeven heeft. De beide vertegenwoordigers van het civiele en kanonieke regt zijn met meesterlijke eenvoudigheid voorgesteld.

De Poëzij, of de Parnassus, die men tegenover de Jurisprudentie ziet, houdt weder op eene waardige wijze de vergelijking uit met de Theologie en met de Philosophie.

De wand, waarop RAFAËL deze ontzettend groote compositie geschilderd heeft, is, even als die, waarop de Jurisprudentie afgebeeld is, beneden van een venster doorsneden, welks licht aanvankelijk het oog zeer doet en de onderzoekende beschouwing hindert. Na weigene minuten nogtans omvat de blik zonder moeite den harmonischen zamenhang van dit heidensche gedicht, en beschouwt met verrukking al de figuren, welke RAFAËL's penseel in bonte groepen op den daardoor levenden muur getooverd heeft. Hier heeft SANZIO andermaal PETRARCA tot geleider genomen. Ten gevolge eener gril, welke wij heden niet begrijpen kunnen, maar welke tijdens het begin der zestiende eeuw niemand verbaasde, houdt Apollo, in plaats van eene lier, eene viool in de hand, en het hoofd van dit beeld ademt tevens geestdrift en wellust. Wat de Muzen betreft, zoo zijn alle zonder onderscheid van eene voor Godendochters passende schoonheid. De uitdrukking van het gelaat, de bevalligheid der bewegingen, de fijnheid der kleedingstoffen kunnen niet overtroffen worden. Wel is waar kon men, in naam der historische waarheid, het door RAFAËL gekozen costuum misbillijken, want de Muzen van het Vatikaan zijn niet naauwkeurig op Grieksche wijs gekleed; doch kritische afkeuring zou zelfs daardoor in onze oogen niet geregtvaardigd worden. In deze wijze van bekleeding der Muzen toch is zoo veel volheid en weekheid, dat wij in het ons streelende kunstgenot er niet aan denken om te vragen, of de schilder ook wel in alles aan de Mythologie getrouw gebleven is. Of deze Muzen Romeinsch gekleed zijn of niet, of RAFAËL de vrouwen van zijnen tijd tot model gekozen heeft of niet, en of hij in hare kleederdragt eenige wijziging heeft aangebragt, hieraan is weinig gelegen. De Muzen, welke de meester ons voor oogen stelt, zijn afbeeldingen van verheven schoonheid, en de bewondering legt aan het gehengen stilzwijgen op. Zoo RAFAËL de gedenkteekenen der oude kunst geraadpleegd had, zou zijne fantazie bezwaarlijk Muzen van meer betooverende aanvalligheid hebben kunnen scheppen, en daarom heeft hij wèlgedaan ze zoo op te vatten, als wij ze voor ons zien. Met bijzonder geluk zijn rondom de Muzen de dichters geordend, HOMERUS, VIRGILIUS, HORATIUS, OVIDIUS, DANTE, PETRARCA zijn met eene juistheid gekarakteriseerd, die in onzen schilder van eene volkomene bekend-

heid met de mannen getuigt, van welke hij ons de afbeelding geven wilde. Het zachte dweepende gelaat van LAURA's beminde, de forsche tronie des minnaars van BEATRICE stemmen zoo volkomen met de onsterfelijke dichtwerken overeen, waarin zij het geheim van hun denken hebben nedergelegd, dat het moeijelijk zou vallen, zich deze poëten met andere gelaatstrekken te verbeelden. OVIDIUS en HORATIUS zijn met geene mindere duidelijkheid en juistheid gekenmerkt. In het hoofd van VIRGILIUS paart zich de zwaarmoedige glimlach op bewonderenswaardige wijs met de eerbaarheid van den blik. Wat het hoofd van HOMERUS betreft, zoo is het onmogelijk, zich dit eerwaardiger, majestueuzer te denken; nimmer is de genie van het heldendicht in achtbaarder trekken afgebeeld. De blinde oogen geven aan dit hoofd een bovennatuurlijk voorkomen; op het voorhoofd schittert de dichterlijke geestdrift; de van aandoening bevende lippen, de tastende handen, die in de ruimte iets schijnen te zoeken, alles vereenigt zich tot een hoogst verrassend beeld. En alle deelen dezer compositie zijn onderling door bewonderenswaardige kunst tot een zoo harmonisch geheel verbonden, dat men geene figuur zou kunnen wegnemen, zonder daardoor den gezamentlijken indruk te bederven.

Het schilderwerk, dat het plafond dezer zaal versiert, heeft betrekking op de Theologie, Philosophie, Jurisprudentie en Poëzij. De beelden van het stuk, de Eerste Zonde, dat boven de Theologie afgebeeld is, dragen den stempel eener aanminnigheid, die niet genoeg bewonderd kan worden. De vindingrijkste fantazie kan niets schooners uitdenken dan de eerste vrouw, terwijl zij de zonde begaat, door welke, naar de voorstelling der kerk, het menschdom in het verderf gestort is. Noch de levende natuur noch de beeldhouwkunst der oudheid kunnen zulk eene volheid en volkomenheid van schoonheid der vormen aanwijzen. RAFAËL's EVA bezit die jeugd, die tot liefde ontvlamt, die poezele ronding van het vrouwelijke ligchaam, welke de moeder van het menschelijk geslacht kenmerkt; zij is te gelijk VENUS en LATONA. Niet minder gelukkig dan de Eerste Zonde is SALOMO's eerste gerigt en de straf van MARSYAS afgebeeld.

Deze zaal welker beschildering in 1503 begonnen en in 1511 voltooid werd, zou toereikend zijn om een volkomen

denkbeeld van het derde tijdvak in RAFAËL's kunstenaarsleven te verschaffen. Heeft SANZIO al in later tijd eenige partijen zijner kunst op geleerder wijs behandeld, zoo heeft hij nimmer zijne gedachten met meer helderheid uitgedrukt, nimmer zijn genie schitterender geopenbaard.

De vier schilderwerken, die de wanden der volgende, naar HELIODORUS genoemde zaal versieren, prijzen zich door voortreffelijke hoedanigheden aan, al bezitten zij ook niet dezelfde kunstwaarde als de fresken, waarover wij zoo even gesproken hebben. HELIODORUS uit den tempel verdreven, ATTILA door het gebed van den heiligen LEO bedwongen, St. PIETER door eenen engel uit de gevangenis bevrijd, en het wonder van BOLSENUS, wekken verdiende bewondering zelfs bij hem, die zoo even de zaal der *Signatuur* verlaten heeft. Bij HELIODORUS wordt, door de zoo levendig voorgestelde beweging der figuren, door de waarheid en duidelijkheid der pantomime, het onderwerp zelf genoegzaam verduidelijkt. De schrik der roekeloozen, die voor den Ridder, welke slechts voor hen zigtbaar is, wegvlieden, de blijdschap der ongelukkigen, die door deze wonderbare tusschenkomst gered worden, de uitdrukking van vurige vroomheid, die het aangezigt van den op de knieën liggenden hoogepriester doet gloeijen, vormen een allerbelangrijkst geheel. Bij ATTILA heeft RAFAËL op eene gelukkige wijs de basreliefs der kolom van TRAJANUS te baat genomen. Aan het hoofd der voornaamste figuur bewonderen wij de uitdrukking van schrik en verbazing. St. PIETER en St. PAULUS, die in de lucht zwevende aan ATTILA verschijnen, eene geniale en stoute gedachte, zijn met kunstkennis voorgesteld. In al de deelen van dit kunstwerk heerscht eene schoonheid van vorm en eene reinheid, die ons de beste werken der oudheid herinneren. Het is eene bekende daadzaak dat RAFAËL, dank zij de ruime ondersteuning van JULIUS II en LEO X, in het koningrijk *Napels*, in *Sicilië* en in *Griekenland* teekenaars voor zich onderhield, en dat hij, zonder *Rome* te verlaten, te allen tijde te *Puzzuoli*, *Syracuse* en *Athene* raad wist in te nemen. Ik ben verre verwijderd, de paarden en ruiters van ATTILA met die der *Panatheneën* te willen vergelijken; maar desniettemin kan ik mij niet onthouden te meenen, dat veel in RAFAËL's compositie aan het *Parthenon* herinnert. Het wonder van BOLSENUS legde den schilder groote zwarigheden in den

weg; hij is ze al spelende te boven gekomen. Men leest op het gelaat van den ongeloovigen priester verbazing, met schrik gemengd, bij het gezigt der hostie, die leven krijgt en langs welke het bloed afdrupt. De geloovigen, die van dit wonderwerk getuigen zijn, leggen blijkbaar de blijdschap aan den dag, welke zij bij het aanschouwen van het verbijsterde en verwonnen ongeloof ondervinden. Met regt bewondert men aan de Bevrijding van St. PIETER de met zoo veel oordeel gekozen verlichting, of veeleer de eigenaardige wijs, waarop RAFAËL, naarmate zijne kunststof zulks vereischte, het licht wist aan te brengen en te wijzigen. Het flikkeren der fakkels, het stille schijnsel der maan, de glans, die den bevrijdenden Engel omgeeft, zijn met alle aanwending der middelen, welke de kunst verschaffen kan, en met de onovertreffelijkste bekwaamheid, elk naar hetgeen vereischt werd, uitgedrukt. En evenwel, ondanks al het verdienstelijke en uitmuntende, hetgeen wij hebben doen opmerken, moet de zaal van HELIODORUS voor die der *Signatuur* in kunstwaarde wijken.

In de laatste door RAFAËL geschilderde zaal moet men in 't bijzonder den brand van *Borgo Vecchio* bestuderen. Ik zeg de laatste zaal, want het is bekend, dat de zaal van CONSTANTIJN, met uitzondering van eenige allegorische figuren, door JULIUS ROMANUS naar het carton van RAFAËL uitgevoerd is. De Zalving van KAREL *den Groote*, de Regtvaardiging van den Paus laten zich met de schilderwerken, van welke wij tot nog toe gesproken hebben, niet vergelijken; en na de grootsche kunstgewrochten, door ons vermeld, moeten deze beide fresquen bijna onbeduidend voorkomen. Wat den slag van *Ostia* betreft, zoo is het mij onmogelijk, daarin het epische genie te ontdekken, waarvan de Italiaansche kunstregters als om strijd gewag maken. Volgens mijne wijs van beschouwing hebben wij daarin een der minder gelukkig uitgevallene werken van RAFAËL voor ons. In dezen brand van *Borgo Vecchio* vinden wij niets, dat bijzonder uitmunt. De voornaamste episoden daarvan wijzen op VIRGILIUS en MICHEL ANGELO, op VIRGILIUS wat de vinding, op MICHEL ANGELO wat de uitvoering betreft: zij herinneren ons het tweede boek der *Aeneïs* en het plafond der Sixtijnsche kapel. Zeker kan men ook deze fresque niet zonder bewondering beschouwen; doch bij het schilderen van al deze figuren, wier zoo verscheidene hou-

dingen ons de ontleedkundige wetenschap des meesters met eenen zweem van gemaaktheid voor oogen stellen, schijnt RAFAËL zijn genie geweld aangedaan te hebben. De naakte figuren zijn met ongemeene bekwaamheid en met eene waarheid, die niemand miskennen zal, voorgesteld, en toch wekt de compositie in de ziel van den beschouwer geene zoo bijzondere deelneming: het is blijkbaar een met MICHEL ANGELO stoutmoedig begonnen en met bekwaamheid volstreden kampgevecht; doch dit heeft RAFAËL van den weg gevoerd, dien hij geroepen was te bewandelen.

Deze aanmerking is ook met het volste regt op den ISAI in de St. Augustijns-kerk en op de Sibyllen in *Santa Maria della Pace* toepasselijk. Ook hier laat RAFAËL zich wederom in eenen stouten wedstrijd met MICHEL ANGELO in; hij wil zich met den profeet en met de Sibyllen der Sixtijnsche kapel meten. Daarom zijn de ISAI in de kerk van *St. Augustijn* en de Sibyllen in *della Pace*, ondanks het schoone en verhevene, dat men er van roemen moet, veeleer de zegepraal eener volhardende wilskracht, dan het uit den eigen geest ontsprongen werk van het genie. Men kan, ja men moet deze schilderstukken bewonderen als een blijk van diepe wetenschap, maar men moet tevens ook erkennen, dat RAFAËL, den voet op den door MICHEL ANGELO betreden grond zettende, de volle vrijheid en ongedwongene lieftalligheid zijner bewegingen niet heeft weten te bewaren.

De tweeënvijftig fresco-schilderijen in de *logen* van het Vatikaan zijn eigenlijk slechts eene reeks van improvisatiën. Wilde men ze als de vrucht van langdurige en opzettelijk ontworpene kunstenaars-combinatiën beoordeelen, zoo zou men ligtelijk al te streng omtrent deze schilderstukken te werk gaan. Ontegenzeggelijk is er onder deze geïmproviseerde voortbrengselen meer dan een, waaruit RAFAËL's scheppend genie ons in zijn' vollen glans te gemoet straalt; dikwerf echter stoot men in deze menigmaal te hoog geprezen reeks van afbeeldingen op tooneelen, welker beduidenis de schilder schijnt miskend te hebben, of die door hem met eene eigenaardige vlugtigheid behandeld zijn. Om dit door mij beweerde te staven, wil ik aan het Avondmaal herinneren, dat onder de bijbelsche tooneelen, door RAFAËL voorgesteld, wat het plan betreft, onbetwistbaar eene der onvolkomenste en zwakste episoden is. Ten aanzien der uitvoering zeker moeten wij met eenige meerdere omzigtigheid

ons oordeel vellen; want, gelijk men weet, slechts de eerste fresque dezer reeks is door RAFAËL eigenhandig geschilderd. Bij de versiering en de arabesken heeft hij zich de decoratie in de *Thermen* van TITUS ten nutte gemaakt, gelijk men zich nog door vergelijking kan overtuigen, ofschoon de tijd het genoemde overblijfsel der oudheid deerlijk geteisterd heeft; nog tegenwoordig kan men aantoonen, hoe het op schrandere wijs in de versiering der *logen* nagebootst is.

De in *Hampton-court* bewaarde fresquen rangschikken zich, wat hooge volkomenheid der kunst en schoonheid der compositie aangaat, op eene waardige wijs onder RAFAËL'S beste werken. De naar deze cartons uitgevoerde tapijtwerken zijn nog tegenwoordig een der heerlijkste sieraden van het Vatikaan. Wat boven alles in deze afbeeldingen uitmunt en daaraan eene bijzondere waarde bijzet, is de heldere, duidelijke opvatting van elk dezer episoden. In deze onwaardeerbare reeks is ook niet een eenig voorwerp, dat zich niet terstond van zelf verklaart; alle figuren hebben eene voor geenen twijfel vatbare rol, elke beweging is juist, alle hoofden hebben eene ligt begrijpelijke uitdrukking. Zoo veel de *logen* met opzigt tot opvatting en begrip der handeling te wenschen overlaten, zoo gemakkelijk komen deze cartons het begrip te gemoet. Men moet met blindheid geslagen zijn, om, gelijk verscheidene kunstregters in *Italië* gedaan hebben, de *logen* met het plafond der Sixtijnsche kapel gelijk te stellen. Zoo men de cartons van *Hampton-court* aan eene strengere ontleding onderwerpt, verwekken zij in den beschouwer geene andere aandoening dan bewondering. Nimmer heeft RAFAËL schoonheid van vorm en kracht van uitdrukking op eene meer volkomene wijs vereenigd; nimmer heeft hij eenig werk te gelijker tijd met zoo veel kunstgenie en zulk eene juiste berekening ontworpen. Met opzigt tot verhevenheid van stijl, stoutheid van plan, bevalligheid der bewegingen behoeven deze cartons in niets voor de vertrekken van het Vatikaan onder te doen; en wat aangaat de bekwaamheid, het diepgedachte en de verscheidenheid der vinding hebben zij geene vergelijking hoegenaamd te vreezen. Hoe langer men ze bestudeert, des te meer voortreffelijkheden zal men er in ontdekken; zij zijn een rijke schat, eene onuitputtelijke bron van onderwijs; alles is daar van RAFAËL, alles verwijst op zijn eigen denkbeeld; geene vreemde herinnering stoort de

ingevingen van zijn genie; het eenig streven van den meester is, het ideaal; dat hem voorzweeft, te verwezentlijken, en de gehoorzame hand laat zijne verbeeldingskracht nimmer in den steek. Hij improviseert niet; hij denkt, overweegt, wil, en volbrengt dan zijnen wil met onbeperkte magt.

De schilderstukken der Farnesische galerij moet men in twee afdeelingen splitsen. De Triumf van GALATHEA is een heerlijk werk, vol schoonheid, fijnheid, en bevalligheid; de naar hetzelve vervaardigde gravures geven daarvan slechts een zeer onvolledig denkbeeld. Nergens misschien heeft RAFAËL de antieke kunst met meer geluk nagestreefd; en desniettemin is hij als kunstenaar volkomen zelfstandig gebleven, en van *nabootsing* is nergens een spoor te ontdekken. Eene aan de Grieksche fabelleer ontleende stof behandelende, werd hij, naar den stijl van zijn tafereel, zelf een *Griek*. De tijd heeft ons wel de werken van eenen APELLES en ZEUXIS ontroofd, maar aan RAFAËL schijnt het bijna gelukt te zijn de beide meesters weder in het leven te roepen, om bij hen raad in te nemen. Wat de Geschiedenis van PSYCHE betreft, zoo munt zij wel door de van het groote genie des schilders getuigende verscheidenheid der compositie uit, maar, volgens mijn gevoelen, mag zij op verre na met den Triumf van GALATHEA niet vergeleken worden. Om zich de onvolkomene uitvoering en de eenigzins ruwe verf dezer compositie te verklaren, behoeft men RAFAËL's levensgeschiedenis slechts op te slaan. Den Triumf van GALATHEA heeft hij zelf geschilderd; de Geschiedenis van PSYCHE heeft hij door zijne leerlingen laten schilderen. Maar, ondanks de onvolkomenheid van het coloriet, heerscht er toch in de Geschiedenis van PSYCHE eene geheel eigenaardige bekoorlijkheid. De Maaltijd der Goden vertoont eene vereeniging van figuren, die met verwonderlijke kunst gegroepeerd zijn; inzonderheid is opmerkelijk en in bevalligheid, correctheid en zachtheid van teekening onovertreffelijk de afbeelding van VENUS. Te *Rome* heb ik, in de vertrekken van Prins BORGHESE, eene uit het *Casino* afkomstige fresque van RAFAËL gezien, ALEXANDER's trouwfeest met ROXANE voorstellende, die in bevalligheid door de GALATHEA niet overtroffen wordt.

RAFAËL's laatste werk is de Transfiguratie geweest. De gewone meening beschouwt dit schilderstuk als het volkomenste van al wat deze meester heeft voortgebragt; maar

men moet erkennen, dat dit oordeel zelfs geen' schijn van waarheid voor zich heeft. Zoo al de Transfiguratie bewonderenswaardige partijën bevat; zoo CHRISTUS, MOZES en ELIAS met eene het onderwerp waardige verhevenheid voorgesteld zijn, zoo de Apostelen, die hen met door den hemelglans bijna verblind oog beschouwen, door stand en houding op zeer welsprekende wijs hunne verbazing en ontzetting te kennen geven, verdienen toch de andere Apostelen, die aan den voet des bergs staan, dien lof in geenen deele. Men moge het knielende vrouwenbeeld bewonderen, welks vorm zich door het omgevende gewaad afteekent; men moge de stuiptrekkende bewegingen van het door den boozen geest bezeten kind als voortreffelijk kunstgewrocht waarderen; maar deze episode hangt niet onmiddelbaar met de hoofdstof te zamen, het is zelfs, strikt genomen, eene stof op zich zelve. Met opzigt tot de uitvoering zal men, ondanks de strengheid en juistheid der teekening, die fijnheid, oorspronkelijkheid en andere voortreffelijkheden missen, welke de *logen* van het Vatikaan onderscheiden. Ik spreek niet van de schaduwen, die zich reeds weinige jaren na RAFAËL's dood veranderd hebben, hetgeen VASARI aan de omstandigheid toeschrijft, dat JULIUS ROMANUS tot den eersten aanleg slechte verf genomen heeft; hetgeen waarvan ik spreek is de manier, waarop RAFAËL het plan van het benedendeel der schilderij ontworpen en uitgevoerd heeft. De stijl, waarin de Apostelen, die aan den voet van den berg *Tabor* staan, geschilderd zijn, heeft iets gedwongens, en de kleeding is, met weinige uitzonderingen, hard. Het groote schilderstuk der Heilige Familie, dat zich in het *Louvre* te *Parijs* bevindt en twee jaren vóór de Transfiguratie op bevel van FRANS I vervaardigd werd, is met meer kunst en minder stijfheid behandeld; dezelfde aanmerking geldt van de Madonna en van EZECHIËL's Gezigt in het paleis *Pitti* en van de Ste. CECILIA te *Bologna*. Daarom moet men in de Transfiguratie niet de volledigste uitdrukking van RAFAËL's kunstvermogen en genie meenen te vinden.

Nog verdienen genoemd te worden de portretten van LEO X, JULIUS II, BINDO, ALTOVITI en de *Fornarina*. In dit vak der schilderkunst, dat velen ten onregte voor minbeteekenend en weinig roemsgevend houden, wist RAFAËL nieuwe en heerlijke middelen te baat te nemen, en ieder zijner portretten is een voortbrengsel van dichterlijk genie in den verhe-

vensten zin des woords. Ik zeg niets van de ontelbare teekeningen, die onder het oog van onzen meester door MARC-ANTONIUS RAIMONDI in het koper gebragt zijn; want het is mijn oogmerk niet, geheel de rij van RAFAËL's kunstwerken te monsteren. De voorname werken, van welke ik gesproken heb, kenmerken op eene duidelijke en bepaalde wijs de veranderingen, welke zijn denken, willen en talent ondergaan hebben. Gelukkiger dan misschien iemand ter wereld en door den Hemel in ruimen overvloed met al de gaven van het genie beschonken, leefde deze man slechts voor de kunst en voor de liefde, en stierf in den ouderdom van zevenëndertig jaren. Op den dag vóór zijnen dood zeide hij alle heerlijkheid vaarwel in de armen zijner *Fornarina*. Bezat hij al niet de wetenschap van eenen LEONARDO DA VINCI en MICHEL ANGELO, het verblindend coloriet van TITIAAN, de diepe uitdrukking van CORREGGIO, zoo verdient hij desniettemin de Prins der Schilderkunst genoemd te worden, en dezen roemrijken naam heeft hij zich door zijn alomvattend genie verworven. In zijn kort maar vruchtbaar leven is het hem, zeker, meer dan eens gebeurd, dat hij aan zuiver schilderachtige werking de ernstige zijde zijner gekozene en bewerkte stoffen ten offer gebragt heeft; maar wij moeten ook niet vergeten, dat hij stoffen van allerlei aard behandeld heeft. De kunst het oog te streelen, de kunst te verleiden en te betooveren bezat hij in zulk eenen graad, dat zijne hand niet altijd de overweging afwachtte, en dat hij zich somwijlen van de moeite om te denken, als onnoodig tot de werking van zijnen kunstarbeid, ontsloeg, zich eeniglijk op de schoonheid zijner liniën verlatende, en door deze den strengeren kunstregter het zwijgen opleggende. Is nu al RAFAËL in alle deelen der kunst de eerste niet, zoo zal toch geen schilder hem den eersten rang betwisten willen; want geen hunner heeft, in die mate als hij, alle eigenschappen in zich vereenigd, welke studie en eigen genie verschaffen kunnen.

THOMAS JEFFERSON.

Zoo ras deze beroemde Wijsgeer en Staatsman tot President van het Congres der Vereenigde Staten van *Noord-Amerika* was benoemd, bragt hij eene algeheele verandering van regeringspersonen en maatregelen tot stand. In elken tak van

bestuur werd de gestrengste zuinigheid ingevoerd; vele nutteloozе ambten werden vernietigd; het reeds kleine leger onderging nog eene aanmerkelijke vermindering; hatelijke wetten werden ingetrokken; in een woord: de Amerikaansche Staatsregeling werd tot eene waarheid verheven, en in al hare eenvoudigheid en zuiverheid ten uitvoer gebragt.

Maar het was ook het oogmerk van den Heer JEFFERSON, om, tot in de geringste kleinigheden, die eenvoudigheid van zeden te handhaven, welke hij als het eigenaardig kenmerk van Gemeenebesten beschouwde. Bij zijne aanvaarding van het presidentschap was hij eenigzins verlegen met de *étiquette*, welke de buitenlandsche Gezanten, vooral hunne vrouwen, in zijn eigen huis zochten in te voeren, en vreezende, dat de vrouwen en dochters der Leden van de Regering insgelijks met dit euvel mogten worden besmet, verzuimde hij geene gelegenheid om het tegen te werken. Hij oordeelde wijselijk, dat, ook in deze zaak, het voorbeeld meer zou afdoen dan alle voorschriften, en begon de manieren te herscheppen zoo als welligt FRANKLIN 't zou hebben gedaan. Ging hij des voormiddags een bezoek afleggen, dan reed hij uit zonder bediende, bond zijn paard aan de deur der bezochte woning vast, en stapte als de eenvoudige JEFFERSON naar binnen. Kwamen de vreemde Gezanten bij hem ten eten, dan ontving hij hen allen met gelijke beleefdheid, hield zich met allen evenzeer bezig, en liet hen zonder eenige rangschikking plaats nemen aan zijne tafel, van welke hij de *honneurs* zoodanig waarnam, dat genoegen en opgeruimdheid er de beste geregten van waren. Eens echter reed de vrouw van den Spaanschen Ambassadeur morrende naar huis, wijl zij lager had gezeten dan de vrouw van een ander Gezant, wiens Vorst zij verre beneden den Koning van *Spanje* achtte. Zijne Katholieke Majesteit was, zoo ze meende, diep gekrenkt in hare persoon; want wie haar beleedigde, deed het haren man, en wie haren man beleedigde, deed het den Koning. De Don kon alzoo niet wel anders dan een' raad bijeenroepen van zijne beste vrienden. Een hunner wilde den President verontschuldigen, en het vergrijp voorstellen als een onschuldig gevolg van diens onbekendheid met de *étiquette;* maar dat ging volstrekt niet aan: men kon de eer des Konings niet blootstellen aan de grillen van ieder, die zich een republikein verkoos te noemen. De Dame vooral drong op voldoening aan, en de Raad besloot, dat de Gezant-zelf die voldoening zou gaan vragen.

Eenige uren later werd de Spaansche Ambassadeur den Heere JEFFERSON aangediend, die bij zijne boeken zat. Hij deed zich zijne laarzen brengen, en een er van hebbende aangetrokken begaf hij zich, met de andere in de hand, naar het vertrek waar Zijne Excellentie zich bevond. De deur reeds half geopend hebbende, gaf hij zijn' knecht nog eenige bevelen ten aanzien van zijn paard, en toen, binnenstappende, verwelkomde hij den Gezant, terwijl hij de tweede laars aantrok, met zijne gewone vrolijkheid, zeggende: »Ga zitten, ga zitten, geene komplimenten hier; ik bid u! Het is mij regt aangenaam u te zien!" en begon met een, zonder acht te slaan op de verwarring des Ambassadeurs van den Koning van *Spanje* en der *Indiën*, een algemeen gesprek; den man van ware beschaving stellende tegenover den Gezant met zijne hofgebruiken, en de natuurlijke waardigheid des Wijsgeers tegenover de koele terughouding van den Staatsman. — De *Spanjaard* vertrok weldra, en berigtte aan zijne vrouw en vrienden: dat ze voortaan, wanneer ze weder bij den President genoodigd wierden, de waardigheid van hunne Meesters maar te huis moesten laten.

DE DAHLIA'S, OF GEORGINEN.

Menige onzer schoone lezeressen weet misschien niet eens, aan wien wij deze heerlijke bloem te danken hebben, die tegenwoordig zoo algemeen bemind en het schoonste herfstsieraad onzer tuinen is. Wij zijn haar aan ALEXANDER VON HUMBOLDT verschuldigd, die haar in het jaar 1804 naar *Duitschland* gebragt heeft. Haar eigenlijk vaderland zijn de zandige vlakten van *Mexico* en van *Midden-Amerika*, waar hare knolwortels in menigte door wild en tam gedierte, ook wel door menschen gegeten worden. De naam *Georgine* werd haar ter eere van Koning GEORGE IV van *Engeland*, de naam *Dahlia* naar dien van den Zweedschen natuuronderzoeker DAHL gegeven.

DE REPUBLIEK VAN DEN AARDBOL.

Zekere Heer BUNDEGGER uit den *Seekreitz* (de Badensche landstreek aan het meer van *Constans*) heeft bij het Duitsche Parlement een vrij zonderling *pro-memoria* ingeleverd. In

hetzelve verklaart hij zich tot een' vijand van al de lieden uit den *Seekreitz*, die *Baden* in eene Republiek veranderen willen, ja zelfs tot een' tegenstander dergenen, die begeeren, dat geheel *Duitschland* tot eene Republiek zaamgesmolten zal worden. In zooverre nu zouden de vrienden eener constitutionele Monarchij met zijne verklaringen tevreden kunnen zijn; maar vervolgens gaat hij over tot de uitbundigste loftuitingen van het Kosmopolitismus, vordert dat het constituerende Parlement zich ontbinde, en dat er een ander voor den geheelen aardbol in het middelpunt der aarde bijeenkome. Hier moet vervolgens voor geheel de uitgestrektheid van onzen bol eene eenige en ondeelbare Republiek geconstitueerd worden; want slechts in zulk eene algemeene broederlijke vereeniging aller aardbewoners kan, volgens hem, het geluk der menschheid, ongestoorde vrijheid en altoosdurende vrede bestaan. Even gelijk de Republikeinen in den *Seekreitz* en consorten de benamingen *Oostenrijk*, *Pruissen*, *Beijeren*, *Wurtemberg*, *Baden* enz. weggeschrapt willen hebben, zoo begeert de Heer BUNDEGGER de verbanning der namen *Europa*, *Azië*, *Afrika* en *Amerika*, en verlangt, dat men voortaan slechts van den aardbol en aardbollianen spreke. — Men moet erkennen, dat de vooruitgang in onze dagen groot is.

LOUIS BLANC.

Eene karikatuurplaat stelt LOUIS BLANC op het spreekgestoelte voor, door een' troep werklieden omgeven. Onstuimig roept de woelende hoop: »De maan, de maan willen wij hebben! Geef ons de maan!" — »Maar, mijne vrienden," antwoordt de redenaar, »wat gij verlangt is immers eene onmogelijkheid." — »Dat raakt niet," schreeuwt de menigte; »wij willen en moeten de maan hebben!" — »Nu dan," herneemt de in verlegenheid gebragte volksmenner, »ik zal zien, maar wacht ten minste tot zij vol is."

DE ANTI-TERRORIST.

In een der ontelbare klubs, die na de Februarij-omwenteling te *Parijs* als champignons opschoten, eischte een der vaderlandlievende redenaars drieduizend koppen. — »Wel hei wat!" riep een der toehoorders; »bedenk toch, dat ik een hoedenmaker ben."

OORDEEL VAN EEN' DUITSCHER OVER HET TRACHTEN NAAR DUITSCHE EENHEID.

Iedereen roept om de *eenheid* van *Duitschland*, en ziet daarin alleen het hoogste doel der pas veroverde vrijheid. Beziet men dit verlangen echter op de keper, zoo komt het er weder op uit, dat allen die eenheid wel willen, doch slechts op voorwaarde, dat het daarbij steeds naar hunnen wensch en meening ga. Maar juist daar ligt de knoop! Tot eenheid komen kan men slechts dan, wanneer men de verschillende meeningen poogt te centraliseren en daartoe weerkeerig de een voor den ander iets inschikt. Zoo lang echter, gelijk thans, de meerderheid der *Duitschers* nog niet geleerd heeft, aanmatiging, zelfzucht en eigen voordeel aan het heil des algemeens ondergeschikt te maken, zoo lang zal het ideaal der Duitsche eenheid slechts de hersenschim van eenige heethoofden en geestdrijvers zijn, en de verwezentlijking daarvan plaats hebben op St. Juttemis, wanneer, gelijk het spreekwoord zegt, de kalveren op het ijs dansen.

LETTERLIJK WAAR.

Iemand heeft in allen ernst den voorslag gedaan, om een smaldeel schepen tegen de *Deenen* uit te zenden, elk gewapend met vierëntwintig stuks — brandspuiten. Deze moeten zoolang op de blokkadeschepen van den vijand vuur — neen, water geven, tot dat zij volloopen en zinken! Mogten wij in onze eenvoudigheid ons veroorloven, dit hydraulische krijgsplan te vervolkomenen, zoo zouden wij aanraden, de spuitgasten, die men alsdan met dubbel regt waterhelden mag noemen, zich zoodanig te doen oefenen, dat zij met hunnen eersten straal steeds de zundgaten van het vijandelijk geschut konden treffen, om het te beletten schade te doen.

LEVENSREDDING.

In de Berlijner revolutiedagen had een schutter aan de barrikade in de Frederiksstraat het bijzonder op de officieren verzien, welke hij slag voor slag wegpikte. — »Geef acht,"

riep hij eenen naast hem staanden kleedermaker toe, »hoe die Luitenant daar ginder tuimelen zal!" Naauwelijks had de aangesproken nevenman een' blik op den hem aangeduiden officier geworpen, of hij rukte de buks van zijnen strijdmakker uit den aanleg, met den uitroep: »Om 's Hemels wil, dien moet gij mij niet doodschieten; hij is mij tachtig thalers schuldig." Zoo werd het leven van den Luitenant gered; ware hij een betere betaler geweest, zoo was hij dood.

WELKE SOORT VAN KAMER MOET ER IN DEN STAAT ZIJN?

»Noch eene *eerste*, noch eene *tweede* Kamer," riep een Berlijnsche proletarius. »Zorgt maar voor eene goede *provisie*-kamer, en dan is alles in orde."

BIJ HET BEZIGTIGEN VAN TWEE AFBEELDSELS VAN CAVAIGNAC.

A.

Hoe nu! 'k durf naauw mijn oog betrouwen:
Zou 'k hier denzelfden man aanschouwen?
't Verschilt wel twintig jaren ligt
En vijftig ponden in gewigt!

B.

Natuurlijk: hoe zou 't anders wezen?
Hier ziet ge hem, nog pas gerezen
En aan der Franschen hoofd gezet;
Daar, sedert door de krijgsmanswet
Parijs gemuilband werd en 't kikken
Van oproer in de keel bleef stikken:
De man werd eensklaps oud en grijs,
Maar daarom nog niet waarlijk wijs.
Nog dingt hij naar den hoogen zetel
Van President; en stout, vermetel,
Mag men hem noemen, die eene eer
Verlangt, die, hoe hij 't wende of keer'
En of hij 't al dan niet verdiene,
Hem dreigt met galg of guillotine.
Blijf groot, treed af, o Cavaignac!
De natie, die een kroon verbrak,
Zal ook dien zetel niet verschoonen;
Zij loont met strop of blaauwe boonen:
Het dwangbuis slechts (uw doel onwaard)
Stuit die dolzinnige in haar vaart.
Heel Frankrijk, Duitschland, half Europe,
Tenzij 't voor rampspoed wijsheid koope,
Dient in beleegringsstaat gesteld:
NOOIT REES ER HEIL UIT VOLKSGEWELD.

IJ.

LOVERTJES UIT DEN VREEMDE, DOOR C. G. WITHUYS.

1.

WAARSCHUWING.

»Wat doet ge alléén in dat vertrek?" —
»»Ik spreek er met mij-zelven."" — »Nu,
»Pas dan maar op bij dat gesprek:
»De grootste vleijer spreekt met u."

2.

HET GEDULD.

Geen beter dienstboô dan 't geduld:
Het tilt en torscht meê, leêgt en vult;
Maar wacht u als het heerschen wil;
Want dan staan alle handen stil.

3.

KRACHT EN WIL.

Hoe menig onzer klaagt en spreekt:
De kracht ontbreekt mijn' goeden wil! —
Och, lieve menschen! zwijgt doch stil:
De kracht is goed, de wil ontbreekt.

4.

DE HEMEL.

Van welken kant, langs welke baan
Kan ik den Hemel binnen gaan? —
De Hemel, o vrager! is overal open
Voor hen die beminnen, gelooven en hopen.

5.

OPWEKKING.

Wie zich in 't lieve licht beweegt,
Moet werkzaam zijn met lusten;
Wijl 't graf hem tijd in ruimte geeft,
Om maklijk uit te rusten.

6.

GOEDE RAAD.

Blijf denken en droomen;
't Geluk zal niet komen.
Ga haasten en jagen;
't Geluk zal niet dagen.
Maar doe als de kloeken
En toon u beraden
In wil en in daden:
't Geluk zal u zoeken.

MENGELWERK.

DE ZENDVOLKEN.

EENE REDEVOERING,

door

G. H. VAN SENDEN.

(*Vervolg en slot van bl.* 723.)

Gij zult, M. H.! meermalen de opmerking gedaan hebben, dat allen, die wereldrijken vestigden, daarbij begunstigd werden door de omstandigheden; gij zult soms getroffen er over staan, dat zij daartoe, als ware het, gedrongen werden. Zoo ook CYRUS. Hij heeft ASTYAGES den scheptер ontnomen; doch het leven is gespaard van den man, die de oorzaak was geweest van het leven zijner moeder. Intusschen, ongetroffen bleef de onttroonde Vorst door deze edelmoedigheid. Niet ongaarne zag die grijsaard het, dat zijn schoonbroeder, CRÉSUS, Koning van *Lydië*, zich tegen CYRUS wapende; en aangenaam was het hem, dat ook NABONIDES, *Babel's* alleenheerscher, het zwaard aangordde, om tegen hem te strijden. — Zal de jeugdige held terugdeinzen voor de magt van genen? Zij evenaart bijna aan zijnen rijkdom; want, terwijl CRÉSUS uit de bergwerken en het goudzand van den *Paktolus* onmetelijke schatten heeft verzameld, strekt zich zijn rijk over *Klein-Azië* tot de rivier de *Halys* uit. Maar CYRUS trekt naar het Westen zijnen vijand te gemoet. Zijn leger is versterkt door *Medië's* dapperen. *Tigris* en *Eufraat* overstekende, dringt hij door tot in *Klein-Azië*. Hetgeen de eerste veldslag onzeker liet, besliste de tweede. *Sardes* werd ingenomen; de schat niet alleen van CRÉSUS, ook hij zelf valt in de handen des overwinnaars. Alleen de uitroep SOLON! SOLON! redt hem,

die reeds op den brandstapel stond; het leven en de vrijheid schenkt CYRUS hem, doch het rijk vereenigt de *Perzer* met het reeds verkregen gebied. — Van het onderworpen *Klein-Azië* wendt CYRUS thans zijne magt tegen *Fenicië;* dit kiest voor den ongelijken strijd wijselijk de onderwerping. Alleen *Babel* is nog over. Zoo ligt het vallen mogt, het land te bemagtigen, zoo moeijelijk scheen het de stad te vermeesteren. Gij stemt dit gereedelijk toe, M. H.! Immers gij herinnert u nog uit onze vorige beschouwing die reuzenstad met hare geduchte vesten; gij brengt u ook voor den geest de uitgestrekte vlakten binnen die muren. Achter gene trotseert de *Babyloniër* den aanval van geheel *Azië;* deze bebouwende, vreest hij niet, dat ooit de honger hem tot overgaaf zal dwingen. Toen werden *Babel's* waterwerken *Babel's* val. CYRUS leidt in een dier reusachtige waterbakken, welke boven *Babel* ter zijde van den *Eufraat* lagen, den stroom af; ondiep en bijna droog ligt voor eenige oogenblikken de kil, die door de stad loopt; het pad der rivier wordt de zegebaan voor CYRUS en zijne helden. Te midden van zorgeloosheid ziet zich *Babel* verrast; aanzittende aan het wellustig godenmaal treft BELZAZAR het zwaard des overwinnaars.

Het schijnt, dat CYRUS, ten einde onbelemmerd te kunnen voortgaan in het oorlogen, reeds vroeger een gedeelte van het bestuur aan den broeder van zijne moeder had opgedragen. Althans in het Boek *Daniël* komt als regent van *Babel*, dat CYRUS had veroverd, DARIUS de *Meder* voor; hij is dan dezelfde, die elders onder den naam CYAXARES *de tweede* bekend staat. Drie jaren gebood deze over de veroverde stad; zijn dood bragt den last van het rijksbestuur geheel terug op de schouders van CYRUS. Intusschen de man, wiens lust en roem het zwaard is, kan het niet laten rusten in de schede. Daarboven in het verre noorden, ten oosten van het meer *Aral* zwerven de Scythische stammen der *Massageten.* Aan gene zijde van den *Araxes* is de hoofdzetel van hunne magt, die was nedergelegd in de handen van TOMYRIS, de Koningin van dat volk. Onregtvaardig-

heid heeft CYRUS bestuurd, toen hij dien oorlog ondernam; list heeft hem in den eersten veldslag de overwinning geschonken. Doch de tweeden veldslag is der *Perzen* nederlaag, is CYRUS dood. TOMYRIS juicht met het afgeslagen hoofd van CYRUS in handen; *Azië's* overwinnaar is door de wapenen, waarover eene vrouw gebood, gevallen!

CAMBYSES volgde, 530 jaren vóór de Christelijke tijdrekening, zijnen vader op. Hetzij dan gedreven door de zucht om in oorlogsroem zijnen vader op zijde te streven, hetzij medegesleept door den krijgshaftigen geest van volk en leger — hij gordde het zwaard aan. Naar *Afrika* rigtte hij zijne oogen. Daar strekte langs den *Nijl* zich *Egypte* uit, een land wel waardig, het te overwinnen. Die rivier, daalde zij niet af uit het goudland? men had haar slechts te volgen, om zoo veel edel metaal, als men begeerde, langs den stroom af te voeren. — En volgt men de kust, daar ligt in het westen *Carthago*, de schoon ontluikende, de rijk getooide dochter van *Fenicië*. De woestijn, die ten oosten van den *Nijl* zich uitstrekt, zal hem niet beletten door te dringen tot de monden van de rivier; een verbond met Nomaden verschaft hem water, dat zijn leger drenkt. Zoo betreedt hij met zijne Aziaten het Nijlland; de benden van PSAMMENIET slaat hij; geheel *Egypte* overwint hij. Dat gij hem tegen de Egyptische Goden in heiligen toorn ontsteken ziet, is natuurlijk; als Ormusddienaar gelooft hij AHRIMAN's aanhang te verdelgen. Maar ook het lijk van den vorigen Egyptischen Koning liet hij verminken, omdat die zijne dochter, die hij tot vrouw begeerde, hem had onthouden. Achterdochtig geworden zijnde tegen zijnen broeder SMERDIS, neemt hij den sluipmoord te baat, en zijne zuster ARTOSSA, die tevens zijne gemalin is, acht hij des doods schuldig, omdat zij tranen stort over SMERDIS sterven. Om te toonen, dat hij, hoewel dronken zijnde, nog den boog kan hanteren, stelt hij het hart van zijnen vriend tot wit, en doorboort het met den pijl. — Intusschen het bleek weldra, dat hij al te onzinnig de vergelding had uitgedaagd. De *Tyriërs* weigerden in het gevoel der moederlijke betrekking de hulp hunner vloot

tegen *Carthago;* het zand der Lybische woestijn bedelft de legerscharen, tegen het heiligdom van JUPITER AMMON gezonden; van de magt, die het goudland zal veroveren, keeren slechts weinigen terug; honger en hitte hebben de overigen vernield. — En terwijl dit geschiedt, wordt zijn schepter in gevaar gebragt. Er treedt een op in *Perzië's* hoofdstad en zegt, dat hij SMERDIS is, CYRUS eigen zoon, den dolk van CAMBYSES ontkomen; hij vindt geloof, want hoogst treffend is de gelijkheid der wezenstrekken met dien, voor welken hij zich uitgaf. Nu aanvaardt CAMBYSES dadelijk den terugtogt; hij wil, den aanmatiger straffende, de kroon redden. Doch zijn rijpaard beklimmende wondt hij zich in zijn eigen zwaard; die zelfverwonding wordt zijn dood.

Dat zwaard, M. H.! is de bijl geworden, die den stam van CYRUS, welke nog slechts deze ééne spruit had, nedervelde. Immers, die daar gezegd had CYRUS' zoon te zijn, is het niet; een *Magiër* is het, die dit voorwendsel wist te bezigen, om de heerschappij te verkrijgen. Doch zullen *Perzië's* Grooten in de handen van eenen Medischen Priester den schepter laten, dien de overwinning heeft nedergelegd in den schoot van hun volk? — Daar verbinden zich zeven uit het edele huis der *Achmeniden.* Zij dringen door tot zalen, waar de gewaande Cyruszoon is, waar ook hij zich bevindt, aan wien CAMBYSES het rijksbestuur bij zijn vertrek had gelaten, de broeder van den valschen SMERDIS. Onder de dolken der vereenigden vallen drie *Magiërs;* een groot bloedbad wordt er aangerigt onder *Medië's* Priesters. — Doch slechts één van die zeven kan Koning zijn; wie zal tusschen hen beslissen? Ziet, daar trekken zij allen met hunne paarden in den vroegen ochtend naar eene hoogte, die het onbelemmerd gezigt biedt op de zon bij haar eerste verschijnen. Zij hebben de overeenkomst gemaakt, dat hij, wiens paard bij den opgang der zon het eerst hinnikt, dekroon zal dragen. Het is vreemd, M. H.! bij den eersten opslag; doch gij herinnert u, die zeven zijn volgelingen van ZOROASTER;

in de opgaande zon zien zij het teeken van hunne godheid verrijzen. Die godheid zal aldus haren hoogen wil openbaren. En het paard van DARIUS hinnikt het eerst van al de anderen. Maar de godheid had het niet gedaan; eene list van den stalmeester wist het zoo te besturen. Aldus geraakte de schepter van het wereldrijk der *Perzen* in handen van DARIUS.

DARIUS, de zoon van HYSTASPIS, toonde weldra, dat hij dien schepter waardig was. Eene betere inrigting aan het bestuur te geven, stelde hij tot het eerste voorwerp zijner zorgen. Inderdaad, er was veel voor hem overgelaten. CYRUS was een veroveraar geweest. Had hij, land bij land voegende, weder eene streek overwonnen, hij liet er dan eenen veldheer met Perzische troepen achter; hij gaf daarenboven aan elke vaste stad eene bezetting, staande onder eenen bevelhebber Zij zouden voor de rust en veiligheid waken. Ook koninklijke ontvangers stelde hij aan; schattingen zouden zij innen, maar die schattingen waren zeer onbepaald. — Was het volk, dat men had te onder gebragt, krachtig van aard en vrijheidlievend van geest, — men zocht dan kunstmatig, het de weelde in te enten; zoo wilde men het ontzenuwen en verzwakken, opdat het onschadelijk zoude worden. Zelfs gebood de *Perzer* de weelde; althans wij weten van CYRUS, dat hij haar aan de *Lydiërs* voorschreef. — Waagde echter een overwonnen volk de kans van oproer en bezweek het voor de reuzenmagt der verdrukkers, — dan nam de Perzische alleenheerscher een ander hulpmiddel te baat. Hij voerde zoodanig volk weg uit het land zijner inwoning; hij bragt het over naar een ander, er verre van gelegen. Hij wist, M. H.! dat groot, dat bezielend tot geestdrift is het vermogen van den geboortegrond, van de graven ook der voorgeslachten. Zoo wilde hij de kracht van dien tooverstaf verbreken! — Maar een bestuur, dat zich in zulke trekken kenmerkt, mag het een geregeld heeten, — kan het de grondslag zijn van volksgeluk en van zekerheid der heerschappij? Uw verlicht oordeel komt mij te gemoet met een ontkennend antwoord. Op

zijn best zegt gij, houdt het die groote bijeengeworpene massa van volken, zoo lang het duurt, in onderdanigheid; maar zal *Perzië's* magt bestendig zijn en tot zegen, het moet anders worden. Wij vestigen onze oogen op den *eersten* DARIUS, en wij bedriegen ons niet.

DARIUS legt de beginsels van ZOROASTER tot grondslag. De *Perzen* hadden haar aangenomen, toen zij de *Meders* overwonnen; de verbasteringen latende varen, in welke de overoude Godsdienst was ontaard. De wet der *Meders* was nu niet die der *Meders* alleen; zij was de *wet der Meders en Perzen geworden* (*). Het stelsel van Godsdienst en Staat bragt met zich, dat, waar ORMUSD een land met zijne dienaren vervuld zag, zoodanig land behoorlijk in provinciën werd verdeeld. DARIUS beproefde die taak. Men kan haar niet gemakkelijk rekenen, wanneer men in aanmerking neemt de verbazende uitgestrektheid van grondgebied. Immers, van den *Indus* tot den *Hellespont* reikende, besloeg het eene ontzaggelijke lengte van het Oosten naar het Westen. De noordelijke grenslijn vormde de kust der *Zwarte* zee. Zij schakelde zich voort langs den bergrug, die er is tusschen deze en het groote *Caspische* meer. Zij ging, verder zich strekkende, naar den *Oxus* en *Jaxartes*, stroomen, die in het meer *Aral* vallen; doch tot de monden van die stroomen reikt de Perzische schepter niet. — Ten zuiden ziet gij dit groote rijk bespoeld door de *Erythreïsche* zee; van den *Indus* af tot aan den ingang der *Arabische* Golf is meest alles Perzische kustenzoom.

Wilt gij weten, M. H.! hoe DARIUS de verdeeling schikt,— twee hulpbronnen bieden zich aan. De eene is de sedert eeuwen bekende, waaruit al de geschiedschrijvers geput hebben, — het is HERODOTUS. De andere, tot op onzen tijd gesloten geweest zijnde, mogt eerst onlangs geopend worden. Dit is geschied door de ontcijfering van een der spijkerschriften, welke staan aan de paleismuren van *Persepolis*. Een allermerkwaardigst gedenkstuk is het, dat het verwoestend

(*) *Esther* I: 13, 19.

vermogen van de hand des tijds heeft getrotseerd. Het verbeeldt in relief de volken, die *Perzië's* schepter eerbiedigden, — en van ieder volk ziet gij er vertegenwoordigers in het eigendommelijke van kleederdragt en voorkomen. Bij die groote volkenschilderij stond spijkerschrift; dat spijkerschrift is thans gelezen, het is verstaan, M. H.! De oude aardrijkskunde rekent dat een groot gewin. Zij rekent dat niet alleen, omdat de mededeeling van HERODOTUS er in de hoofdzaak door bevestigd is, zij doet het vooral, omdat dit stuk eigenaardig zich kenmerkt. Immers wat HERODOTUS geeft, is blijkbaar die verdeeling, welke ten behoeve der belasting ontworpen was; het stuk van den *Griek* is een administratief stuk. Vandaar, dat men er ook volken ziet zamengevoegd, die te ver van elkander woonden, dan dat zij éénen Satraap konden hebben; die alleen, als zamen eene zekere som in de belasting opbrengende, zijn verbonden. Daarentegen is de volkentafel van *Persepolis* een zuiver aardrijkskundig stuk. Uitgaande van het middelpunt, biedt het eerst de volken, die ten westen zijn, aan; het vestigt dan de oogen op hen, die in het midden staan, en vertoont u eindelijk hen, die het oostelijk deel des rijks uitmaken. Intusschen, geheel tot aan de westersche grenzen gaat het niet. Ik zal, M. H.! beproeven, om dit merkwaardig stuk en naar hetzelve het grondgebied van het Perzische rijk u te doen kennen. Alleen bij streken, die in deze en de vorige beschouwing nog niet voor onze oogen traden, zal ik nader stilstaan.

Met de vermelding der *Parca* begint het spijkerschrift, de namen in de Zendtaal gevende. *Parca* is in de *Zendavesta* de naam voor het eigenlijk *Perzië*. Natuurlijk, de heerschende natie is het eerst afgebeeld, het eerst genoemd.— Dan volgt *Choana;* wij moeten er bij denken aan het noordoostelijk deel van *Medië*, — terwijl *Medië* zelf nog den ouden naam *Mad* draagt. Beide vereenigd, maken zij de tweede groote afdeeling uit der oorspronkelijk Perzische monarchie. — *Babisus* is het derde. Moet men hier, M. H.! de laatste lettergreep van de eerste scheiden, lezende *Babi-*

Sus? wij zouden dan eene zeer treffende zamenvoeging voor ons hebben, *Babi* of *Babel* met *Sus* of *Susa*. Inderdaad lag *Susa* of *Susiana* juist in het midden tusschen *Babylonië* en *Persis*, zijnde wel kleiner dan dit, maar schoon en vruchtbaar in uitgestrekte vlakten. — *Arbach* en *Azura* of *Aturia* vermeldt vervolgens het gedenkstuk. Het eerste woord roept dadelijk voor uwen geest den Oud-Mozaïschen naam voor *Chaldea*, *Arphachsad*, terwijl *Azura* of *Aturia* duidelijk genoeg *Assyrië* aanwijst. — Dan vinden wij *Kudraha;* gij ziet het is dezelfde naam, die nog *Kurden* wordt gespeld. — *Armin* volgt. Is het *Armenië*, de streek, naar welke reeds de vorige benaming had gewezen, of is het *Aram*, *Syrië?* Zoowel met de eene als andere voorstelling laat zich de vermelding verbinden van het gewest, dat nu volgt in de volkenschilderij van *Persepolis*. Immers dit is *Kappatuk* of *Kappadocië*, dat westelijk aan *Armenië* grenst en zuidelijk aan *Syrië* paalt; een bergachtig land, rijk aan water, vermaard door de vruchtbaarheid zijner graanvelden en de rijke bekleeding zijner weiden. Het strekte zich toen nog uit tot aan de *Zwarte* zee. De *Kappadociërs* zijn het meest westelijk volk, dat in de natiëngroep voorkomt; hoewel men ook de bewoners der overige gewesten van *Klein-Azië* er in had kunnen opnemen. Doch mogelijk staat *Kappadocië* hier als het grootste van de Klein-Aziatische landschappen voor die allen. — Het relief keert nu met zijne voorstellingen naar het oosten terug, doch doet het, de volken vermeldende, die ten noorden woonden van hen, die het straks vertoond had. — Eerst valt ons oog op *Capard;* HERODOTUS geeft den sleutel, de *Sapeiras* in zijne Satrapielijst noemende. Zij woonden tusschen *Colchis* en *Medië*.— Vervolgens treffen wij hier de *Huna* aan. Wij moeten ons er voor wachten, M. H.! dat wij de latere beteekenis er niet mede verbinden. De gissing is niet onwaarschijnlijk, dat die benaming hier eene meer algemeene is; dat de volken er door bestempeld worden, die HERODOTUS brengt tot de negentiende Satrapie, waaronder hij ook de *Tubaren* en *Moscheërs* rekent, de *Tubal* en *Mesech* van het Oude Tes-

tament. Het zijn de volken, gezeten aan de zuidelijke afhelling van den *Kaukasus;* het zijn de grensvolken, die tusschen de beide zeeën, de *Zwarte* en de *Caspische*, op de uiterste noordelijke lijn van *Persië's* rijksgebied woonden.

De westelijke helft is beschouwd; de oostelijke biedt zich aan. Doch tusschen beide groote afdeelingen ziet gij twee volken, de *Uscangha* en *Drhangha*. De afbeelding merkt hen aan als tot geen van beide volkengroepen behoorende. Wij moeten hen leeren kennen. De naam van het eerstvermelde volk beteekent zulken, »die zonder wet zijn;" en die Zendnaam is, met kleine verandering, in het Grieksch *Uxiërs*. Uit de geschiedenis van ALEXANDER zijn de *Uxiërs* bekend. Zij huisden aan en op de hooge en steile bergketenen, die *Persis* van *Susiana* scheidden. De *Uxiërs* waren rijk aan kudden, doch ruw en oorlogzuchtig. De vrijheid bovenal beminnende, weigerden zij het juk der wet te dragen, en ontzagen den eigendom niet van hen, die zij op hunne rooftogten konden bereiken. Zelfs *Perzië's* magtige Alleenheerschers vreesden de *Uscangha*. Op hunnen togt van *Susa* naar *Persepolis* bragten zij geschenken, als schatting aan deze vrijheidszonen, voor de veiligheid van hunne reis. — De *Drhangha* werden met hen op ééne lijn gesteld. Dus moet het een volk zijn, eveneens als gene, zonder Satraap en wet. De geschiedenis van ALEXANDER geeft hier eene verrassende opheldering. Toen de Macedonische held op zijnen togt was naar *Indië* en in de streek kwam, waar ten westen *Carmanië* ligt en ten zuiden het *Gedrosisch* gebergte zich uitstrekt, vond hij een land, dat *Drangiana* genoemd werd naar zijne bewoners *Drangae*. Ten oosten van dat land lag *Arachosia*, ten noorden *Aria*. Hij vond de *Drangae*, geenen eigenen Satraap hebbende, en gaf hun er daarom eenen, die ook over andere kleine volken in die streek het gebied zoude voeren. Zoo vinden wij niet alleen den naam, zoo ook de staatkundige betrekking der *Drhangha* van het volkenrelief hier volkomen weder. Het tweede vrije volk is dus dat, hetwelk toen de uitgestrekte gebergten beheerschte en aan de steppen en rivieren huisde van de streken, die thans het oostelijk gedeelte van *Beludschistan* uitmaken.

De beide tusschenvolken zijn beschouwd. Gaan wij over, M. H.! om den oostelijken volkengroep op te nemen. Vooraan staan de *Parutah.* De beteekenis van dit Zendwoord is »bergvolk." Terwijl die benaming de streek onbepaald laat, vermeldt de Grieksche aardrijkskunde de *Paruëten.* ALEXANDER vond hen, wonende in ronde hutten, die van boven spits toeliepen. Hij had er veel te lijden van wege de sneeuw. Wij mogen het er voor houden, dat het beeldwerk van *Persepalis* de bewoners wil voorstellen van de geheele zuidelijke bergafdaling, waar men *Arachosia* naar *Gedrosia* en dus naar de kust afdaalt. — Naast hen staan de *Acagart* afgebeeld. Dat woord wil in het Zend zoo veel zeggen, als »land der bergholen." De naam bleef bewaard in den Griekschen *Sagarten.* Wij kennen de *Sagarten* uit HERODOTUS. Het is een Perzisch herdervolk, dat 8000 ruiters telt en nomadiseert. Tusschen *Hyrkanië* en *Parthië* zijn hunne woonstreken; dus noordwestelijk van de *Drhangha.* Zoo kan het ons niet bevreemden, dat wij onmiddellijk naast hen *Parzawa* vinden. De *Parzawa* zijn de *Parthers;* dezelfden, die later onder de Syrische Koningen eene eigene heerschappij vestigden, welke zich westelijk tot aan den *Eufraat* uitstrekte. Doch in de dagen van deze volkenafbeelding was *Parzawa* geen gewest van veel belang. Het breidde zich uit ten noorden der *Kaspische Passen;* de natuur had er weinig gunst geboden, want meestal ruw waren de bergstreken, zandig de vlakten; doch ook hier en daar zag men dalen, die vruchtbaar, en effene gronden, die grasrijk waren. *Hyrkanië* strekte ten noorden van *Parthië* zich uit. Daar ik in de volkenafbeelding den *Hyrkaniër* niet zie, denk ik, dat ik zijn land mede moet begrijpen onder dat van den *Parzawa;* ik geloof het te meer uit hoofde van de verzekering der *Grieken,* die zeggen, dat *Parthië* met *Hyrkanië* ééne Satrapie was. En wat *Parthië* ontbrak, dat vulde *Hyrkanië* aan. Het zuidoostelijk gedeelte der kust van de *Caspische Zee* was Hyrkanisch land. Zijne bergen zag het gekroond met heerlijke bosschen, zijne dalen vervuld met rijken zegen. — Het gedenkstuk doet ons

verder den naam *Zarak* lezen. Het woord beteekent »meer." Aan het *Caspische* te denken, is niet noodig. Immers terwijl de voorgaande naam naar die groote waterkom wijst, leidt de volgende onze blikken van haar af en brengt ze naar het midden des lands, naar *Aria*. Inderdaad kenden de Ouden reeds midden in *Aria* een meer; het is onlangs wedergevonden en draagt thans den naam *Zarra*. En eene bloote gissing is het niet, M. H.! ten gevolge waarvan ik de *Zarak* in die streken stel. Wij vinden, ALEXANDER op zijnen togt volgende, ten zuiden van dit meer, de *Zarangae* vermeld. Het was een volk, dat eene hoofdstad had, die ALEXANDER met het bloed van PHILOTAS bevlekte; denkelijk geene andere stad, dan die een tijd lang *Prophthasia* van de *Grieken* geheeten, doch thans weder *Zarang* genoemd wordt; die ligt aan de *Hindmend*, eene rivier, welke in het meer *Zarra* of *Zara* valt. — *Arayawa* is, gelijk ik reeds opmerkte, *Aria*. *Aria* was een der gewigtigste provinciën, die het rijk in zijn oostelijk gedeelte had. Vroeger tot *Medië* behoord hebbende, was het thans daarvan afgescheiden. Van gebergten werd het omgeven. De *Sariphische* bergen verhieven zich in het noorden, doch toen niet als grensgebergten, want over het later zoogenoemde *Margiana* strekte zich toen *Aria* uit; de stroomen van die bergen naar het noorden vloeijende, waren rivieren van *Arayawa*. Ten westen is de *Mosdoranus*, een gebergte, dat *Aria* van *Parthië* scheidt. Ten zuiden zijn de straks reeds beschreven streken der *Zarak;* ten noordoosten vindt men den *Paropamisus*. Zoo lag *Aria* daar, eene groote kom, een land van wijnen, die den bijzonderen roem hadden bij de Ouden, dat zij bijna eene eeuw lang konden duren. — *Baktris* volgt; natuurlijk, want ten noorden van *Aria* is het gelegen. Wij herinneren ons dien naam, M. H.! Toen wij straks, onderzoek doende naar het rijk, waarin ZOROASTER optrad, vonden, dat dit wel geen ander, dan het Medische konde zijn, werden wij er door getroffen, dat de benaming *Baktrië* in de *Zendavesta* op hetzelve was overgebragt, dat daar geheel *Medië* naar *Baktrië* is genoemd. De *Oxus* is

de hoofdstroom van dat land; aan den *Parapomisus* liggen er mede van de wellen, die uit haar water hem vormen. Vruchtbaar is *Baktrië*, deels door den bodem, deels door de ligging. De handelsweg naar het noordelijk *Indië* liep door *Baktrië*. — Na *Baktris* wordt *Cugd* genoemd. *Cugd* is hetzelfde als *Cughda*, bekend uit den togt van ORMUSD, en daar voorkomende als eene der gezegende streken, een der vier paradijzen op aarde. Het is, M. H.! *Sogdiana*. Terwijl *Baktrië* ligt aan deze zijde van den *Oxus*, is *Sogdiana* aan gene zijde van dit water gelegen. Ten noorden wordt het bespoeld door den *Jaxartes*. — Het verwondere ons niet, tusschen beide deze rivieren nog een volk aan te treffen, *Quarasmiah* geheeten, de *Cherasmii* der *Grieken*, die meer nabij de monding der beide stroomen en dus nader aan het meer *Aral* woonden. Immers wij zijn hier op een grondgebied, door hetwelk de grenzen loopen der beschaving, waar nomadische horden de gevestigde stammen vervangen. — Tot deze schijnen de *Quarasmiah* den overgang te vormen. — De volkenschilderij en hare beschrijving daalt nu ten zuiden van den *Paropamisus* af; zij doet het, *Zatagadus*, *Aragatis* en *Aidus* vermeldende. De eerstgenoemden mogen niet allen dadelijk herkennen, de twee laatstgezegden zullen u niet onduidelijk zijn, M. H.! *Zatagadus* is hetzelfde volk, dat HERODOTUS *Sattagyden* noemt, en dat niet ver van den *Indus* woonde. *Arragatis* is *Arachosia*. Ten zuiden van daar is het woest; nomaden slechts zwerven er, en aan de kust leven Ichthyophagen. *Arachosia* daarentegen was sterk bevolkt; vruchtbaar waren aldaar de gebergten. — *Aidus*, ook *Sindus* gespeld, doet dadelijk *Indië* herkennen. Het is dat gedeelte der streken van den *Indus*, die aan *Perzië* onderdanig waren. Ik geloof, wij moeten ze meer aan deze zijde van die rivier, dan aan gene zoeken, want de *Indus* werd toen niet als westelijke grens van *Indië* aangemerkt; integendeel leverde de *Kau* of *Indische Kaukasus*, die van den *Paropamisus* naar het zuiden afdaalt, de grenslijn op. — Ook bij HERODOTUS vinden wij daar eene Satrapie, de *Indische*. Denke-

lijk is het de zuidwestelijke afhelling van den *Paropamisus*, de streek dus, die zuidelijk aan *Baktrië* grenst.

De volkentafel besluit met *Gadar*, *Caka* en *Mak*. De *Caka* zijn meer bekend onder den lateren naam *Sacal;* het waren nomadiserende ruitervolken, die wij ook vinden in het leger van XERXES. Die hier *Mak* genoemd worden, komen elders als *Mikers* of *Maciërs* voor. Het zijn Scythische stammen, die ten oosten van de *Massageten* op de uiterste grenzen van *Sogdiana*, *Baktriana* en *Indië* gezeten waren. Zij onderscheidden zich echter van gene daardoor, dat zij *Perzië's* schepter eerbiedigden.

Ik heb, M. H.! met u gestaan voor het relief, dat *Perzië's* volken afbeeldt; ik heb ze naar het pas ontbulde spijkerschrift, dat er de sleutel van is, u doen kennen. Mij blijft over, het algemeen en bijzonder bestuur van het aldus verdeelde rijk te beschouwen.

Aan het hoofd staat de Koning. Wetgever is hij en gebieder; eigenaar ook van het geheele land en van alles, wat op hetzelve, wat in hetzelve is; de goederen niet alleen, ook de bewoners behooren hem. Eene verbazende magt, M. H.! En toch zij wordt zeer gewijzigd en geleid door de Priesters en Rijksgrooten. De *Magiërs* hebben den Koning opgevoed in hunne wijsheid; dagelijks zijn zij om en bij hem. Hij ligt, volgens de Godsdienst van ZOROASTER, aan eenen vasten leefregel verbonden. De *Magiërs* zijn zijne raadslieden. Uit hen is een regterlijk kollegie zamengesteld van *zeven* leden; de Koning roept hun oordeel in. Zelfs hebben wij in het boek *Esther* er een voorbeeld van, dat de Koning de meening van deze wijzen wilde hooren, tegen VASTHI, die in zijne oogen misdadig was. (*) De Koning benoemt Landvoogden voor de provinciën. Eerst had elke provincie eenen afzonderlijken Landvoogd, die slechts over het burgerlijke te gebieden had; later werden wel eens aan éénen Satraap twee landvoogdijen gegeven; met de burgerlijke werd ook de militaire magt onder hen ge-

(*) *Esther* I: 12—15.

steld. Eene gevaarlijke vereeniging, M. H.! die meermalen de oorzaak is geworden van oproer. — Onder den Landvoogd stonden de Opzieners, die de schattingen moesten heffen. Ten einde deze te bepalen, waren de landen gemeten. Die schattingen bestonden voor het grootste gedeelte in vruchten; doch behalve deze waren de onderdanen verpligt, den Koning op zijnen geboortedag geschenken te geven. Ook vloeiden in de vorstelijke kas al de goederen, die verbeurd werden verklaard. — Voor de bebouwing der gronden werd groote zorg gedragen. Niet alleen uit een staatkundig beginsel geschiedde het, uit een godsdienstig kwam het vooral voort; de Koning zelf werkte elken dag eenige oogenblikken in zijne lusttuinen. Daarom waren er in elk gewest ambtenaars voor den landbouw. Zij moedigden aan en ondersteunden de veeteelt, zij werkten er toe mede, dat al het onreine en schadelijke zoo veel mogelijk werd verdelgd. — Elken Landvoogd was een Koninklijk Schrijver toegevoegd; hij ontving de bevelen van het hof en deelde ze den Satraap mede. Op den Landvoogd moest hij het oog houden. Ten einde de bevelen en berigten spoedig en geregeld naar en uit alle zijden des rijks werden overgebragt, had men postloopers; op vastgestelde afstanden waren zij geplaatst; zij bragten elkander de stukken toe.

Dit, M. H.! zijn de hoofdtrekken van de burgerlijke staatsinrigting, die DARIUS aan het Perzische rijk gaf. Hij regeerde lang genoeg, om haar niet alleen in te voeren, om haar ook alomme in werking te brengen. Hij zou nog meer ten zegen voor het onmetelijk rijk zijn geworden, indien hij niet had geoorloogd. Zijn eerste veldtogt was tegen de *Scythen*, die ten noorden en westen van de *Zwarte zee* in *Europa* woonden. Inderdaad gelukte het DARIUS ten jare 512 over den *Hellespont* te steken en den *Donau* te oversehrijden; maar hij mogt zich wel gelukkig achten, van nog tijdig terug te keeren. Tegen *Indië* en in *Egypte* was hij voorspoediger; *Babel* strafte hij voor oproer door de muren te sloopen, en schoon hij eerst de Klein-Aziatische *Grieken* overwon, moest hij kort vóór zijnen dood zijne geduchte legers

overwonnen zien door een handvol *Grieken*, die onder MILTIADES bij *Marathon* voor vrijheid en vaderland, welke hen tot geestdriftige dapperheid ontvonkt hadden, tegen hem streden.

DARIUS stierf; XERXES, de eerstgeborene zijner zonen, beklom den rijkszetel. — Hij was niet, gelijk zijn vader, in eene vrije ontwikkeling opgewassen. Binnen de muren van den harem gewonnen en gekweekt, vertoonde hij al de weelde en trotschheid van eenen Oosterschen Despoot. — Het is schier ongeloofelijk, M. H.! hoe ver zij gingen. Om het bed van den Koning naar behooren te spreiden, was er eer geheele stoet van bedienden. Het getal zijner bijwijven stond gelijk met dat van de dagen des jaars; doch een geheel jaar moesten de schoonheden des lands worden voorbereid, zouden zij gunst van den Koning ontvangen. Duizende gesnedenen bedienden en bewaakten dezen vrouwenstoet, boven welke zich de eigenlijke Koningin verhief, gelijk de Koning boven zijn volk. — Op 's Vorsten disch verscheen niets, dan het beste des lands. Het water, dat de Koning drinkt, is uit de reine wellen van den *Choaspes;* het zout moet van de Oase, waar de tempel van JUPITER AMMON staat, worden aangebragt; — de druiven, die te *Chalybon* in *Syrië* zwellen, geven den Koningswijn, en de tarwe tot zijn brood moet uit *Aeolië* komen. Dagelijks worden er in het paleis de monden van 15000 menschen gespijsd; die allen behooren tot den hofstoet des Konings. — Het Vorstelijk verblijf wordt niet tot éene plaats bepaald. In *Ekbatana* is de lente het liefelijkst, — in *Suza* de zomer het aangenaamst, den herfst en winter voelt men in *Babylon* niet. Daarom verwisselt het hof zijne verblijven met de saizoenen. — Geeft de Koning gaven, het zijn Koninklijke. Geheele streken steden biedt hij als geschenken aan, en de beweldadigde trekt daarvan al de opkomsten gedurende zijn geheele leven. — Tot den Despoot mag niemand naderen. In het binnenste van het paleis leeft hij, in eerbiedwekkende verborgenheid. Eene boodschap aan den Koning gaat door de monden van vele trawanten, van ontelbare hovelingen. —

De landvoogden volgden in hunne provinciën dat voorbeeld. De Satraap te *Babel* had elken dag de inkomst van een milloen; en vier aanzienlijke dorpen droegen hunne belasting daarin, dat zij zijne Indische jagthonden onderhielden en voor die beesten zorgden.

Zóó leefde XERXES; zoo vinden wij hem ook als AHASVEROS in het boek *Esther*. — Maar is hij gelukkig? Zoolang hij ongewroken blijft op de *Grieken*, is hij het niet. Gewoonlijk waren er in elke provincie troepen, deels verspreid op het land, deels in de steden als bezetting. Zij worden voltallig gehouden; om ze jaarlijks te monsteren zijn vaste plaatsen bestemd. Buitendien hadden de Landvoogden nog hunne afzonderlijke Garden. Zij vormden afdeelingen van duizend man. Trok men deze magt bijeen, zij moest reeds eene geduchte opleveren. — Intusschen XERXES waande, dat in de veelheid der manschappen de zekere waarborg ligt der overwinning. Daarom deed hij een algemeen opontbod door het geheele rijk. Ziet, eene beweging wordt er aldus veroorzaakt, hoedanige nog nooit in *Perzië* had plaats gehad. Vier jaren lang zag men menschen, paarden, kamelen, die alle naar *Cappadocië* in *Klein-Azië* zich vervoegden. Daar was noch orde noch regel. Als de baren der zee, die over de landen zich uitstort, — zóó bewoog zich deze massa voort, zoo sleepte zij alles mede. Vrouwen en kinderen vergrootten den trein; bergen van levensmiddelen lagen er alom opeengestapeld. Eerst in *Thracië* had de monstering plaats. Het bleek toen, dat de magt uit *zes en vijftig* verschillende volken was bijeengekomen, die te land en te water zouden strijden. Ieder stond daar in het kleed van zijn land; ieder zwaaide de wapenen, die hij gewoon was te hanteren. Eene bont gekleurde wereldkaart van vijf millioen menschen! — maar die allen zouden beven voor *Sparta's* LEONIDAS; die allen verstrooid en verward terugvlieden, toen de grondstoffen der natuur den moed en het beleid van THEMISTOKLES hulpe boden.

Klein en vernederd trok XERXES weder over den *Hel-*

lespont. Van nu aan gaf hij geheel zich over aan zinnelijk genot, en nooit weder bemoeide hij zich met staatsbestuur of oorlogszaken. Hij leefde tot in het jaar 464 vóór CHRISTUS. Toen vond hij onder den dolk van ARTABANES, den bevelhebber zijner lijfwacht, den dood. — Zijn zoon ARTAXERXES LONGIMANUS werd door den moordenaar op den troon verheven; hij beklom dien, gaande over het lijk van zijnen oudsten broeder, dien hij doodde, terwijl hij tegen den tweeden strijden moest. Hij had pas dezen strijd geëindigd, toen de *Egyptenaars* tegen hem opstonden. Het gelukte hem, deze te onderwerpen, maar aan de *Grieken* moest hij den vrede verleenen. Zoo genoot dan, als men den burgeroorlog met den eigenen schoonbroeder MAGABAR uitzondert, het Perzische rijk onder hem nog 26 jaren rust. Hij is de ARTASCHASTA, onder wien ESRA en NEHEMIA leefden. — Bij zijnen dood vernieuwden zich de bloedtooneelen. Zijn zoon XERXES de *Tweede* werd reeds na twee maanden door zijnen halfbroeder SOGDIANUS om het leven gebragt en deze weder door den eigenen broeder OCHUS zeven maanden later vermoord. — Hij is bekend onder den naam DARIUS NOTHUS, *de onechte* DARIUS. Zijne regering was vol onrust, geboren door oproer van Satrapen, door haremskabalen, en door eene nieuwe revolutie der *Egyptenaars* en *Meders.* — De buitengewone kracht van geheugen deed zijn' opvolger ARTAXERXES den bijnaam *Mnemon* verkrijgen. Hij streed tegen zijnen broeder CYRUS, die Stadhouder in *Klein-Azië* was, doch hem de heerschappij betwistte. Een Grieksch hulpleger, onder CLEARCHUS, werd, gelijk het leger van CYRUS, in eenen bloedigen strijd, verslagen; CYRUS zelf ontving van ARTAXERXES den doodsteek. XENOPHON voerde de 10,000 overgeblevene *Grieken* weder naar *Klein-Azië.* Hij deed het, M. H.! in eenen togt, dien hij zelf beschreven heeft, en die tot de uitnemendste krijgsbedrijven van dien aard geteld wordt. Toen de *Perzer* intusschen de *Grieken* wilde straffen, omdat zij zijnen broeder bijstand hadden bewezen, ontkwam hij slechts door de oneenigheid der *Grieken* het gevaar, van in zijn eigen land door hen te worden bestreden. Hij regeerde 46 jaren. Zijn leven

werd in den laatsten tijd zeer bedreigd. Zijne zonen trachtten hem te vermoorden; zij eindigden met elkander te vermoorden. — Eenen van hen, ARTAXERXES OCHUS, gelukte het, den troon ten jare 358 te beklimmen. Bloed vergietende, was hij op den rijkszetel gekomen, bloed vergietende zocht hij zich staande te houden. Broeders, naastbestaanden, grijsaards, zelfs de zuigelingen van zijn geslacht liet hij worgen.— Hij heerschte met geweld. *Fenicië* stond op, ondersteund door *Egypte;* de *Sidoniërs*, zich verraden ziende, verbrandden zich met hunne stad, en *Egypte* werd overwonnen. Eindelijk ontving de tiran door het vergif van eenen gesnedene, die zijn vertrouweling was, den dood. BAGOAS, de *Egyptenaar*, wilde aldus den hoon, den Goden van zijn land aangedaan, wreken. — Den troon ledig ziende, liet hij de zonen van den Koning om het leven brengen; alleen ARSES en DARIUS CODOMANUS ontkwamen zijnen dolk. Doch ook ARSES viel, en DARIUS, nu de laatste spruit, zoude hetzelfde lot door de hand van dezen onverlaat getroffen hebben, ware hij dezen niet voorgekomen. Hij noodzaakte BAGAOS den giftbeker te drinken, welken deze voor DARIUS gemengd had. Eene andere hand zoude den laatsten DARIUS doen vallen; het is die, welke den veldheersstaf voerde van het vereenigde *Griekenland.* ALEXANDER daagt op uit het Westen. Aan den *Granikus*, bij *Issus* en in de valleijen van *Arbela*, viel, na driemalige worsteling, het rijk der *Meden* en *Perzen;* het licht van ORMUSD werd bedolven onder de puinhoopen der heilige stad.

Die heilige stad was *Persepolis.* Gebouwd op het eeuwig gedenkwaardig plekje, waar de droomen van ASTYAGES vervuld werden en CYRUS den schepter van de *Meders* tot de *Perzen* overbragt, zag zij zich gewijd tot een nationaal heiligdom en tot de begraafplaats van *Perzië's* Koningen. In de overblijfselen, die daar nog, half in het zand begraven, zich verheffen, zien wij *Perzië's* kunst, zoo als zij in de bewerking van den steen zich heeft toegewijd aan de geschiedenis en het godsdienstig geloof van dit grootste der *Zendvolken.* — *Persepolis* verkondigt in zijne gedenkteekenen *Perzië's* grootheid; in zijne ruïnen *Perzië's* val. Het is

waardig, dat het onze aandacht nog eenige oogenblikken boeije.

De overblijfsels, M. H.! waarvoor ik uwe oplettendheid vraag, zijn niet die van dat *Persagada* of *Persepolis*, waardoor verstaan wordt de geheele oorspronkelijke legerplaats der *Perzen*; die streek, welke hoogstwaarschijnlijk was de gansche vlakte, die thans *Merdascht* en *Murgab* heet, en die door de *Perzen* eens vervuld werd met gedenkteekenen, waarvan nog vele over zijn. — Ik neem integendeel het woord *Persepolis* in de meest beperkte beteekenis. Ik versta er door den Koningsburgt, van welken de overblijfselen onder den naam *Tshil Minar* nog bestaan; denzelfden, dien de *Perzen* ook wel *Tacht* DJEMSCHID noemen, het er voor houdende, dat deze in de gouden eeuw er zetelde.

Aan de oostzijde van het dal rijst een berg, thans *Rachmed* geheeten. Met zijnen eenigzins verhevenen voet springt hij ten westen uit in het dal. Die voet is van de noord-, de west- en de zuidzijde door eenen muur omsloten. De ruimte, die hij omsluit, maakt hij tot een langwerpig vierkant, hetwelk ten oosten aan den berg leunt. Die oppervlakte is niet horizontaal; integendeel doet zij zich reeds bij den eersten oogopslag kennen als rijzend, opgaande van het noorden naar het zuiden. Maar, waar gij ook den voetstap op haar zet, zij ligt vervuld met overblijfselen van voormalige heerlijkheid.

Het zoude, M. H.! eene volstrekte onmogelijkheid wezen, de oorspronkelijke gedaante en de eigenaardige inrigting van het paleis uit deze ruïnen op te maken, indien de oudheid ons zonder hulp liet. Doch een Grieksch Schrijver komt ons te gemoet, dezelfde, die het zich ter taak stelde, berigten van oude volken in te winnen, DIODORUS SICULUS. Met het oog op dat langwerpig en thans deerlijk geschonden vierkant, zegt hij, »de belangrijke verheffing van den bodem wordt van eenen driedubbelen muur omringd. De eerste, die met veel kosten is opgerigt, heeft eene hoogte van zestien cubitus. Eene soortgelijke bouworde vertoont de tweede; maar de hoogte is het dubbele. De derde omsluiting vormt een vierkant en de hoogte bedraagt zestig cubitus.

Dit is zamengesteld uit harden steen, om onvergankelijk te zijn. Iedere van deze zijden heeft poorten van erts, die twintig voeten hoog zijn. — In den boog, vier plethra oostelijk van den burgt, bevindt zich het zoogenoemde *Basilicum* met de graven der Koningen. De rots is gepolijst; zij bevat in haar midden verschillende gebouwen met de grafkapellen der overledenen, tot welke geen bereide toegang leidt; de lijken worden er door werktuigen ter begrafenis nedergelegd. In den omtrek van den burgt ligt meer dan één lustgebouw. Zij zijn voor den monarch en zijne satrapen gemaakt, de aanleg wisselt af. Ook schatkameren vindt men er, om de kostbaarheden te bewaren."

Dadelijk merken wij op, dat een kenmerk van den geheelen aanleg der Koningswoning de *terrasgewijze verheffing*, en dat die eene *drievoudige* is. Nemen wij, die voorstelling vasthoudende, de beschrijvingen en teekeningen van DE BRUIN, NIEBUHR, MORRIER, KER PORTER en anderen in handen, — wij zullen de drie afdeelingen wedervinden, hoe verminkt en geschonden zij dan ook zijn. — En beschouwen wij naauwkeurig wat er van bouwwijze en versierselen ons opmerkelijks voorkomt, wie weet, of niet het paleis weder, zoo als het was, voor onze verbeelding kan treden?

Volgt mij, mijne Heeren! terwijl wij beginnen met eenen omgang te doen langs de muren. Wij vinden, dat er slechts één trap is geweest, om op het paleis te komen. Zijne overblijfselen zijn in het noordelijk gedeelte van den westelijken muur. Alle reizigers spreken van hem met grooten ophef. Het is een dubbele trap; men behoeft den voet niet hoog op te heffen, wanneer men hem wil beklimmen; immers geene trede, meer dan vier duimen dik ligt boven de andere. Om eene regtstandige hoogte van drie en dertig voeten of bijna vierhonderd duimen te bereiken, bieden zich niet minder dan honderd trappen aan. — Een ruiter kan hier op en af rijden; hij kan het doen zonder gevaar. Immers twintig menschen of tien ruiters naast elkander hebben hier plaats. — Langs dien trap komen wij boven; wij hebben, M. H.! het *eerste terras* bereikt.

De muur, die eens als borstwering dit terras omgaf, is thans gelijk met den beganen grond, maar in de steenen, boven aan den trap, ziet men nog de gaten, waarin de duimen gestaan hebben, op welke de poortdeuren draaiden. — Wij zien rond, — en wij vinden, er staan geene overblijfsels meer, dan twee paar dikke wanden van dertig voeten hoogte. Zij bevinden zich van elkander op eenigen afstand. Tusschen beide stonden er eens vier zuilen, van welke nog twee in hare geheele lengte zich verheffen. En willen wij de gangen ingaan, welke die wanden vormen, kolossale dierengestalten staan bij de intrede. — Alles draagt er het kenmerk van, dat dit terras het voorportaal is, — dat tusschen die wanden door de ingang moet geweest, — dat die monsters er gesteld zijn, om deurwachters te verbeelden. Maar de bedekking dier wanden, — het dak ook, dat die vier zuilen droegen, — zijn verdwenen!

Ja, het is het voorportaal, want de oogen vooruitslaande naar het zuiden, ligt voor ons het *tweede terras*. Tusschen meer dan eenen trap kunnen wij kiezen; maar langs welken wij ook opklimmen, de eene munt boven den anderen uit door rijkdom van versierselen, die de beeldhouwkunst hier plaatste. Hier vindt men op den muur en aan de wanden die volkengroep met haar thans ontcijferd bijschrift, waarbij wij in het breede hebben stilgestaan. Ook andere afbeeldingen treft men hier aan, vooral van groote en gedrogtelijke dieren, die tegen elkander of met den Koning strijden; doch, helaas! ook dat beeldwerk is deels beschadigd, deels half onder het zand bedolven. — Wij zijn intusschen op het *tweede* terras gekomen. Hier is alles met zuilen vervuld, die òf nog in haar geheel opgerigt staan, òf waarvan alleen de voetstukken zijn overgebleven, de plaats kenmerkende, waar de zuilen zich eens verhieven. — Als wij de plaatsing meer van nabij beschouwen, dan vinden wij, dat juist een zes en dertig tal, ieder van vijf en vijftig voeten hoog, in het midden staan, een vierkant uitmakende, en dat drie colonnades, ieder van zes paar zuilen, die zestig voeten hoog zijn, ten noorden, ten oosten en westen daarvan geplaatst zijn. Natuurlijk, M. H.! die middelste was eens de groote

zaal; die andere waren de zijzalen, welke haar omgaven. Dat deze zalen eens overdekt geweest zijn, maakt reeds de gissing waarschijnlijk. Immers, zonder dat zoude men blootgesteld zijn geweest aan hitte en regen. Maar ook aan de zuilen zelven ziet men het nog, dat zij vroeger op hare kapiteelen balken droegen. — Eene verhevenheid in den vloer, die de uitgestrektheid beslaat van twaalf zuilen en juist in het midden is, verdient opmerking. — Voegen wij de aanwijzing, welke de beelden gaven, al de volken voorstellende, zoo als zij komen tot den Koning, bij de inrigting zelve, — wij overtuigen ons, hier is de *receptiezaal.* Op die verhevenheid in den vloer stond de troon. Hier was het, dat de Koning zag de Grooten van zijn rijk en zich bij plegtige feesten door den luister van zijne dienaren omringd. — Maar verder naar den berg op dit tweede terras is nog eene andere grootsche afdeeling. Zij vormt een vierkant, waarvan iedere zijde ruim twee honderd voeten bedraagt. De geheele omtrek is bewaard gebleven; de poorten staan er nog, door welke eens de ingang was. In iederen muur waren er twee; doch die in den noordmuur hadden de meeste ruimte. Ter zijde van deze was het ook, dat twee kolossale monsterdieren als poortwachters stonden. — Vraagt gij, M. H.! welke de bestemming kan zijn geweest van deze paleisafdeeling? Het antwoord geeft het beeldwerk, dat aan die hoofdingangen is gebeiteld. Het vertoont u den Koning, zoo als hij gezeten is op zijnen troon met al de teekenen zijner waardigheid, zoo als voor hem in eerbiedige houding er een staat, die tot hem spreekt. Wij weten het reeds, het is de *audientiezaal* des Vorsten. Immers ook bij de tegenoverliggende poorten ziet men den troon uitgebeiteld, terwijl bij de ingangen aan de beide andere zijden de Koning verschijnt, zoo als hij het wilde dier bestrijdt en overwint.

Het *derde terras* blijft ons nog over te beschouwen. — Gij allen gevoelt reeds, M. H.! welke gebouwen wij hier moeten zoeken. Immers, wat wij tot dus ver zagen, het waren zalen voor den Koning, terwijl hij als Koning optreedt; — zijne eigenlijke woning en die van de zijnen moet de derde afdeeling bevatten. Inderdaad vinden wij ook, dat zij uit ver-

schillende gebouwen bestaat; ten minste vier bijzondere kan men nog onderscheiden. En toch is hun getal grooter geweest. Immers, tusschen de groote zuilenzaal en het derde terras liggen geheele hoopen van puin, ontstaan uit de overblijfselen van gebouwen, die tot den bodem toe verwoest zijn geworden. Maar een vierkant, negentig voeten aan elke zijde tellende, is nog kenbaar. Het was eene zaal, wier dak rustte op zuilen, in zes rijen geschaard. Ten westen en oosten ziet men nog de voorzalen; men ziet ze verdeeld in onderscheidene kleinere kamers. Wij behoeven niet eens het beeldwerk te vragen, dat ons den Koning hier vertoont, omgeven van zijne hofbedienden. Dit was het *groote woonvertrek* des Perzischen Konings; eenige van die kleinere vertrekken daar naast dienden hem voor eetkamers. Immers ziet slechts dat beeldwerk; gij herkent bedienden, de eene draagt eenen wijnzak, de tweede komt met eenen beker, de derde brengt eenen schotel. — En de noodzakelijke hofstoet, — hij vindt aan de westzijde zijne plaats, waar de overblijfselen zijn van de groote vertrekken. — En, wat ik eerder, dan de verblijven van de dienaren had moeten noemen, het *Huis der Koningin*, — het kenmerkt zich duidelijk. Aan dat des Konings is het gelijk, maar afgescheiden van de andere gebouwen ligt het; — het is een der hoogste plekjes van het derde terras. — Gelijk echter tusschen de zuilenzaal en den boog op het tweede terras de audientiezaal, — zoo ligt tusschen des Konings Huis en den berg op het derde terras een kleiner vierkant. Denkelijk was het bestemd voor de Godsdienst; het was het *heiligdom*, waar door den Koning de offers gebragt, waar de gebeden verrigt werden. Immers, aan de ingangen tot deze ruïne ziet men den Koning afgebeeld, staande; in het binnenste ziet men hem gebeiteld, zittende, doch zonder wacht, zonder gevolg. Een enkele dienaar is bij hem; het kenmerk van den Ormusddienaar zweeft boven hem. Zelfs de plaats, waar het altaar stond, is nog aan vier pilaren, die men in het midden vindt, te herkennen.

De paleizenzalen der levenden zijn beschouwd, — ons blijft over, een paar blikken te werpen op de doodenwoning.

Wij weten reeds uit DIODORUS, waar wij ze moeten zoeken; hij zegt »oostelijk van den burgt, — op den afstand van vier plethra, d. i. vierhonderd voeten." Inderdaad juist in dien berg, welke ten oosten ligt van het groote langwerpig vierkant, is een groot stuk uit de rots gehouwen; het is geschied, ten einde haar loodlijnig en door beeldwerk tot eenen prachtigen voorgevel te maken van een vertrek, dat achter haar in de rots zelve zich bevindt. — Een tweede werk, daaraan gelijk, vertoont zich op geringen afstand van het eerste. — Ook in de andere kenmerken komen die spelonken met de beschrijving van den *Griek* overeen. Een bereide ingang tot dezelve bestaat er niet; de deur in den gevel is slechts eene blinde deur. Van daar, dat de reizigers, die deze doodenkamers wilden onderzoeken, door eene opening, die boven het grafgewelf is gebroken, zich aan touwen er in moesten laten nederzakken en er weder uit laten optrekken.

Ik heb, M. H.! met u de meest grootsche overblijfselen van de heilige stad der Koningen en volken van *Perzië* doorloopen. Maar, ik bespeur, gij zijt nog niet voldaan. Gij ziet het geheel nog eens over; gij wijst mij op het eene en andere, dat u treft; gij staat hier en daar stil bij dingen, die een geheimzinnig voorkomen hebben. Welaan, M. H.! dat ik beproef, uwe wenschen althans eenigzins te gemoet te komen.

Dadelijk valt ons in het oog, dat het *terras* eigendommelijk is aan die bouwgevaarten. Die karaktertrek is zoo diep ingedrukt, dat zelfs de afzigtelijke verwoesting denzelven niet vermogt uit te wisschen. Opmerkelijk, M. H.! — ook de *Meders* bouwden op die wijze. Gij herinnert u de tuinen van SEMIRAMIS; zij waren terrassen. Gij denkt aan het *Ecbatana*, dat de *Meders* stichtten, — ook daar verhief zich het eene prachtgebouw boven het andere. — »Van waar," vraagt gij, »hadden die volken dezen geheel eigenaardigen vorm?" Ik geloof, M. H.! van de natuur. Gaat naar landen, waar veel grotten en holen zijn, — het volk, dat, gedurende zijnen ruwen staat, daarin woonde, zal in den beschaafden staat die nabootsen. Bouwgevaarten oprigtende, zullen het steengevaarten zijn met dikke muren,

zware daken en sterke pilaren. En daar binnen zal het ernstig en somber wezen, gelijk in den schoot der bergen. — Maar de *Meders* en *Perzen* waren kinderen van eene andere natuur. Op hunne bergen leefden zij, gelegerd in de schaduw. Aan de afhellingen der hoogten stonden hunne hutten; de van hunne kruin ontdane boomen waren de steunsels der woningen; het over die boomen gespannen tentedoek het dak. En langs bergwegen klommen zij op en daalden zij af met paard en kameel, — komende ook zoo van de eene woning tot de andere. Inderdaad, het is ons reeds duidelijk; de praalgebouwen van dat volk waren nabootsingen der natuur; de eerst eenvoudige woning van den *Perzer* is de type van het heerlijk paleis met zijne terrassen, zijne zuilen, zijne platte daken, zijne breede en gemakkelijke trappen.

Ziet die zuilen. Eens, toen *Persepolis* nog was in zijne pracht, kon men er veertienhonderd tellen; thans ligt het grootste gedeelte geknot of verbroken. Intusschen er staan ook nog, zoo als eens de bouwmeester haar oprigtte, van kapiteel tot voetstuk toe ongeschonden. Zij dragen alle het kenmerk van hare oorspronkelijke type, den *boom*, in de losse luchtige verheffing; zij dragen die ook in kapiteel, in schacht, in voet. De voet toch is rond, de gedaante hebbende van eene omgekeerde kom, de schacht gegroefd, en het kapiteel dikwerf de nabootsing van de bladerkroon. Intusschen bepaalt zich deze laatstgenoemde kentrek tot zuilen, die geene andere bestemming hadden, dan sieraad te zijn. Zuilen, die strekken moesten om daken te dragen, onderscheiden zich dadelijk door twee dierenkoppen, die met den nek tot elkander gekeerd zijn, terwijl tusschen beiden de ruimte, om er eenen balk te leggen, is gelaten.

Doch uwe oplettendheid, M. H.! vestigt zich op die koppen van dieren, welke met het voorgedeelte van het ligchaam op de zuilen staan. Gij ziet, het zijn *gedrogten*. En niet alleen daar, ook aan de muren vindt gij monsterachtige schepsels bij menigte uitgehouwen; ook als standbeelden treft gij ze in deze ruïnen aan. Wie zijn zij? wat beteekenen zij? — Vragen wij den reizigers, die ze zagen, —

zij verschillen. Doen wij onderzoek bij kenners van de verschijnselen der oudheid, — de denkbeelden zijn zeer uiteenloopend. Wilde ik, M. H.! dat eene en andere thans mededeelen, ik zoude u brengen in eenen maalstroom van gissingen, die de waarheid verzwelgt. — Het is mij voorgekomen, dat ook hier de uitlegging, die *Persepolis* zelve geeft, toereikend, dat zij de eenige ware is. — Ik vind haar in die afbeeldingen, welke den Koning voorstellen in kampstrijd met het dier. Het dier, met hetwelk hij strijdt, is altijd een verscheurend beest of een gedrogt. Het vertoont zich zoo als het tegen den Koning opspringt en de scherpe klaauwen uitstrekt, om hem te vernielen. De Koning staat kalm tegenover den aanvaller; vast is zijn stand, — en, den eenen arm uitstrekkende, om het gedrogt te grijpen, stoot hij met den anderen het den dolk in de ingewanden. Als ik mij niet geheel bedrieg, dan ontwaar ik hier eene zinnelijke voorstelling van den grooten strijd, die den dienaar van ORMUSD tegen AHRIMAN is opgelegd, eenen strijd, waarin de Koning als eerste dienaar moet voorgaan. Ik aanschouw hem in luisterrijker zegepraal, dan wanneer hij de weerlooze giftplant uitroeit of het onkruid verdelgt. Overwinnaar zijnde van den leeuw, door wien AHRIMAN het weldadige dier verjaagt en verscheurt, — zelfs het verschrikkelijkst wanschepsel vellende, — zie ik hem in zijnen grootsten triumf. — En nu is het mij niet duister meer, dat ik alomme beelden van die gedrogten in *Persepolis* omtrek zie. Zij zijn er als overwonnenen, als onderdanigen aan den vertegenwoordiger van ORMUSD, — als toonbeelden van de gedeeltelijk reeds behaalde overwinning, als voorbeelden van de algeheele zegepraal op AHRIMAN en zijnen aanhang, die ORMUSD eindelijk zal verwerven. Hetgeen mij in deze overtuiging bevestigt, is, dat de Koning altijd in deze ruïnen voorkomt, kenmerkende teekenen er van dragende, dat hij de dienaar van ORMUSD is. Nu eens ziet men hem gaande, dan weder staande, maar steeds draagt hij de heilige vaas, den beker Havan, welke, naar de *Zendavesta*, nooit mag ontbreken in de handen van den Ormusddienaar, die offerwijn plengt of gebeden doet. Ook

zittende op zijnen troon, heeft hij dien beker in handen. Altijd is er boven zijn hoofd eene gedaante, die vleugelen heeft. Het is de *Feruër*, het oorspronkelijke van den mensch, hetwelk ORMUSD schiep, — het ideaal van hetgeen de mensch zijn zal. Maar die *Feruër* is een heerlijke; dezelfde eereteekens draagt hij, die de Koning, zijn beeld, draagt.

Eens onze oogen op dezen trek der afbeeldingen des Konings gevestigd hebbende, kunnen wij niet nalaten ook andere kenmerken van haar te beschouwen. Achter den Koning staat er altijd een in bijna vrouwelijke kleeding, die eenen waaijer houdt boven 's Vorsten hoofd: hij heeft eenen doek voor den mond, opdat de adem zijner lippen den Koning niet hindere. Naast hem ziet men eenen tweeden, wanneer de Koning wordt verbeeld te zijn in de opene lucht; het is een hofbediende, die den rijken zonnescherm boven hem uitbreidt. De Koning draagt op zijn hoofd den tulband; het kunstig opgemaakte haar vertoont zich in den nek; sierlijk is de baard gekapt. Kostelijke armbanden draagt hij. Gelijk altijd de beker in de linker hand, zoo in de regter de schepter; hij vertoont zich als een staf, bijna even lang als de Vorst zelf, van boven voorzien met eenen grooten, ronden knop. — Wien hij met dien schepter aanraakt, terwijl hij voor hem knielt, die heeft gunst in zijne oogen gevonden. (*) Zit de Koning, — het is op eenen stoel met verhevene rugleuning, doch steeds zit hij overeind, deftig en statig, de leuning met zijne schouders niet rakende. De zitting van den stoel is zoo hoog, dat zij tot het midden reikt van den gesnedene, die er achter staat. De Vorst zoude dus geenen steun hebben voor zijne voeten, indien niet voor den stoel een schabel stond, waarop zij rusten. Soms ziet men achter den gesnedene, die den waaijer houdt, ook nog den wapendrager des Vorsten. In de eene hand houdt deze des Vorsten dolk, op zijnen rug draagt hij des Vorsten boog. — Intusschen, die rijkszetel des Konings wordt altijd afgebeeld, als staande op eene stel-

(*) *Esther* V: 1, 2.

laadje, drie of vier maal de grootte eens mans hebbende. Zij is gewerkt van beelden in levensgrootte. Nu eens zijn het drie boven elkander staande rijen, met de handen omhoog den rijkszetel torschende; dan weder zijn het vier rijen, staande in volle wapenrusting. En als gij die troondragers beschouwt, gij ziet, ieder van de dertien figuren kenteekent in kleeding en gelaatstrekken eene afzonderlijke nationaliteit; — en als gij die gewapenden monstert, gij merkt op, zij verschillen in kleeding en krijgstoerusting. Ik geloof M. H.! de oude kunst heeft hier een denkbeeld willen uitdrukken. Het is geen ander, dan dat de vereenigde volken de steun zijn van *Perzië's* troon; het is geen ander, dan dat de vereenigde wapenen van al die natiën de bescherming zijn van *Perzië's* rijkszetel. — En wilt gij den Koning zien, zoo als de Perzische kunst hem heeft afgebeeld voor zijne grafstede, — werpt dan M. H.! uwe oogen op den voorgevel van de vorstelijke doodenkamer in de rots. Zijn Koninklijke stoel is verdwenen; alleen de stellaadje is gebleven; natuurlijk, de alleenheerscher, getreden uit de rij der levenden, heeft dien rijkszetel overgelaten aan zijnen opvolger. De Koning staat. — Geenen drager van waaijer of zonnescherm, van boog of dolk ziet gij; natuurlijk, in zijne doodenkamer zijn zij overbodig geworden. Hij is er alleen. Intusschen, in zijne hand houdt hij den boog; voor hem rookt het outer; het heilig vuur brandt; in het verschiet zweeft een bol, die het beeld is der zon. Ziet, zoo wil de dienaar van ORMUSD na zijnen dood voor ORMUSD treden. Die boog heeft de pijlen gedragen om het rijk van ORMUSD tegen dat van AHRIMAN te beschermen; dat vuur, in outervlam flikkerende, in zonnegloed stralende is het beeld van ORMUSD; als vereerder van hem, die een licht is en bij wien gansch geene duisternis is, verwacht hij heil. Zoo wenscht hij de groote opstanding te verbeiden, de luisterrijke zegepraal van ORMUSD over AHRIMAN, — de herstelling aller dingen. En niemand mag dat doodenvertrek openen, dan eens ORMUSD; geen volger op den troon, geen volger in den dood. Ieder heeft zijn eigen doodenpaleis, en in hetzelve schatten nedergelegd, die, als hij eens ver-

rijst, hem van dienst zullen wezen. Van daar, M. H.! dat gij niet slechts hier in dezen berg twee zulke doodenpaleizen vindt, dat gij ook verder in het dal er zoodanige aantreft. Maar, in weerwil van al die voorzorgen, zijn uit die doodenkamers de heilige schatten, zijn zelfs de laatste overblijfsels der lijken zelven verdwenen.

Ook *Persepolis* zoude in dat lot gedeeld hebben, hadde niet eene toevallige omstandigheid het daarvoor bewaard. Terwijl *Suza* is vergaan, terwijl *Ecbatana* tot puinheuvel is geworden, staan hier nog deze ontzagwekkende ruïnen. M. H.! de nabijheid van den berg, op wiens voet *Persepolis* gebouwd werd, is de oorzaak van deze voortduring. Die berg toch bestaat geheel en al uit een graauwachtig marmer, hetwelk door de bewerking in het zwarte overgaat. Die steensoort, welke zich aanbood, bezigde de kunstenaar; uit haar muur en trap, zuil en beeld beitelende, had hij eene onvergankelijke zelfstandigheid gevonden. — De kunst, die in *Perzië* zich trapswijze, maar eigenaardig ontwikkelde, doet zich van meer dan eene zijde kennen. Gij ziet haar als bouwkunst, die groote marmerblokken opeenstapelende en naast elkander leggende, het zoo deed, dat gij niet dan met moeite voegen ontdekt. Gij bewondert haar als beeldhouwkunst, vooral waar zij geheele volkengroepen in steen brengt, en het zoo doet, dat de reiziger uit al die tongen en natiën nog bij den eersten opslag den *Neger* herkent. Gij zijt door haar getroffen, wanneer gij vindt, hoe gelukkig zij er in slaagt, denkbeelden aanschouwelijk te maken en die indrukken te verwekken, welke zij te weeg wil brengen. Ook wij, M. H.! verstonden haar; zij heeft haar werk aan ons uitgelegd; onze leidsvrouw door die grootsche bouwvallen was zij.

Ja, M. H.! het woord van ZOROASTER is weder levend, — het koude marmer der *Zendvolken* op nieuw bezield geworden.

Ik heb gezegd.

ZWEDEN EN OSCAR I.

(*Vervolg en slot van bl.* 724.)

Weinig nachten vóór zijn vertrek naar *Gefle* ontkwam hij slechts door een toeval aan den dood. Een vaandrig bij de garde, ANKARSTRÖM, en de jonge Graaf HORN hadden besloten den Koning, als den grootsten vijand der Adelspartij, te vermoorden, en waren in den tuin van het *Haga*-paleis binnengeslopen, om hun voornemen uit te voeren. Door eene digte boomgroep bedekt, waren zij tot voor het venster van het kabinet geklommen, waarin zij wisten dat de Koning met schrijven bezig was. GUSTAAF zat op dat oogenblik, in diep en smartelijk gepeins, zoo volkomen roerloos, dat de moordenaars hem door eene beroerte getroffen waanden, en zich stil weder verwijderden.

ANKARSTRÖM's drijfveren, bij zijnen aan krankzinnigheid grenzenden haat tegen den Koning, zijn niet bekend geworden. De voorstelling er van in SCRIBE's opera mist alle geschiedkundige zekerheid. Het schijnt, dat ANKARSTRÖM eens, wegens een vergrijp tegen de krijgstucht, onschuldig is gestraft, en op eenen anderen tijd, op koninklijk bevel, van een' tooneeldanser, aan wien hij met warme vriendschap gehecht was, is gescheiden geworden; maar het eene noch het andere levert genoegzamen grond op voor een' zoo doodelijken haat, en het is veeleer te denken, dat hij, gelijk vele anderen, door den wrok over het vernietigen der magt van den Adel, bij de omwenteling van 1772, daartoe bewogen werd.

Het bekende noodlottige maskerbal had den 16 Maart 1792 plaats. De Koning trad reeds vroeg in een der afgezonderde vertrekken, die in het opera-gebouw voor hem waren ingerigt, en soupeerde aldaar. Terwijl hij aan tafel zat, werd hem een brief ter hand gesteld door een' zijner paadjes, die zeide, dat dit papier gebragt was door een onbekend persoon, die, zoo ras hij 't had overgegeven, snel was weggegaan. Nadat de Koning er een' vlugtigen blik in geworpen had, reikte hij het aan Graaf ESSEN over, die er met ontzetting de volgende regels in vond: »Er is tot uw verderf eene zamenzwering gemaakt, en deze nacht is tot de uitvoering bestemd. Wacht u, op het bal in het opera-gebouw of op eenig ander bal, dat dit jaar gegeven wordt, te verschijnen. Wacht

u evenzeer, de benedenverdieping in het *Haga*-paleis te bewonen. Ik wil u hierdoor niet in het denkbeeld brengen, dat ik minder overtuigd ben van het onregt, waaraan gij u schuldig hebt gemaakt; ik haat u, Sire, maar ik heb een' afschuw van sluipmoord."

ESSEN poogde den Koning te bewegen, om het bal niet te bezoeken, of om ten minste een kuras onder zijn kleed aan te doen; maar alles was te vergeefs.

Na elf ure ging hij naar beneden naar de balzaal, doch bleef in het voorvertrek tot dat het middernacht sloeg. Toen nam hij Graaf ESSEN onder den arm, en zeî met luider stemme: »Kom! Laat ons nu gaan zien, of zij 't wagen zullen mij te vermoorden!" Toen GUSTAAF binnentrad, klonk een gefluister, ten teeken dat men hem herkend had, door de rijen der aanwezigen, en eenige personen, die van den tegenovergestelden kant kwamen, veroorzaakten eenig gedrang, waardoor de Koning van zijn gevolg gescheiden werd. Op dat oogenblik gaf een zwarte domino hem een tik op den schouder, daarbij zeggende: »Goeden nacht, mooi-masker!" Dit was het afgesproken sein; er viel een pistoolschot, en GUSTAAF zeeg, doodelijk gewond, in Graaf ESSEN's armen. Terstond daarop werd door de zaamgezworenen: brand! brand! geroepen; alles rende naar de deuren, en misschien zou, in de algemeene verwarring, elk spoor van den moordenaar zijn verloren gegaan, als niet de Heer VAN POLERT, een jong officier, vooruit ware gesneld, en aan de schildwachten bevolen had om, vóór dat de policie gekomen zou zijn, niemand naar buiten te laten. Elk moest zich ontmaskeren en een verhoor ondergaan; doch er bleek hierbij niets, dat grond tot eene gevangenneming had kunnen geven. Alleenlijk vond men op de plaats, waar de Koning gevallen was, een paar Engelsche pistolen en een' Turkschen dolk van zeer bijzondere gedaante. Zij werden als het eigendom van ANKARSTRÖM herkend, en, daar men nu eenmaal een spoor had, werden de overige eedgenooten ligt ontdekt en in hechtenis genomen. 's Konings dood en de straf der moordenaars zijn te algemeen bekend, dan dat wij die nog zouden behoeven te verhalen.

Hoe treurig het lot van GUSTAAF III ook geweest zij, het leven van zijn' zoon en opvolger is aan nog grooter lotverwisselingen onderworpen geweest dan het zijne.

GUSTAAF IV was slechts dertien jaren oud, toen hij den

troon beklom, maar zijne opvoeding was zijne jaren vooruitgesneld; de overspanning zijner geestvermogens had in hem eene onnatuurlijk vroege rijpheid ontwikkeld, en de voor zijne jeugd veel te verstandige knaap werd bij het opgroeijen een man van gering verstand. Op den geweldigen dood van GUSTAAF III volgde geene omwenteling; zijn moord had het volksgevoel gekwetst, en daardoor aan het herstel van de magt der oligarchie een' onoverkomelijken hinderpaal in den weg gelegd; terwijl, van den anderen kant, de gruwelen der Fransche revolutie den Adel in een hecht verbond tegen alle uitbreiding der Democratische magt vereenigd hadden. De monarchie zou vaster dan ooit zijn gegrond geweest, zoo de Koning geene aanvallen hadde gehad van verstandeloosheid, die somwijlen tot razernij oversloegen. Nog eer hij volwassen was toonden zich reeds sporen dier hardnekkige eigenzinnigheid, welke later *Europa* verbaasd deed staan. Zoo dwong hij zijnen oom en voogd, hem naar *St. Petersburg* mede te nemen, alwaar hij op de schoone Grootvorstin ALEXANDRA, dochter van Grootvorst PAUL, verliefde, of ten minste zich verbeeldde op haar verliefd te zijn. Daar Keizerin KATHARINA deze verbindtenis wenschte, waren de toebereidselen daartoe weldra geregeld, en de dag tot het verlovingsfeest werd bepaald. Het hof was verzameld; Grootvorstin ALEXANDRA verscheen in hare bruidskleederen; de Keizerin met haren hofstoet trad de zaal binnen; maar de Koning van *Zweden* was er niet. Drie uren waren met vruchteloos wachten voorbijgegaan, toen eindelijk de tijding kwam, dat GUSTAAF weigerde het huwelijkscontrakt te onderteekenen, wijl het een beding behelsde, 'twelk aan de Prinses de vrije oefening harer Godsdienst bewilligde, en dat alle pogingen, om hem van besluit te doen veranderen, mislukt waren. In hare tranen badende, werd de Grootvorstin naar hare vertrekken gebragt, en GUSTAAF keerde naar *Zweden* terug.

Bijna even onverklaarbaar is de dweepende haat, welken GUSTAAF IV, meer persoonlijk dan staatkundig, tegen NAPOLEON koesterde. Gebrek aan geld had hem belet, aan de vroegere verbonden der Noordsche Mogendheden tegen *Frankrijk* deel te nemen; maar zijne vijandige gezindheid was bekend en werd menigmaal met bitterheid in den *Moniteur* beantwoord. Één bijtend gezegde van dit blad: »Zijne hand is te zwak om den degen van KAREL XII op te hef-

fen; hij heeft van dien Vorst niets geërfd, dan zijne dolheid en zijne laarzen," wordt aan NAPOLEON-zelven toegeschreven.

Dit gezegde vooral was eene vreeselijke grieve voor den Koning; evenwel eerst na den moord van den Hertog VAN ENGHIEN riep hij zijn' gezant van *Parijs* terug en trad hij formeel in de groote Noordsche Coalitie. Zijn gedrag in deze Coalitie was eene bron van gedurige verlegenheid voor de staatslieden en een raadsel voor de geschiedschrijvers. Nadat hij het bevel over eene Russische legerafdeeling aanvaard had, bij welke hij had beloofd dertigduizend *Zweden* te voegen, weigerde hij plotseling te veld te trekken, tot reden daarvan gevende, dat hij in de eerlijkheid der bedoelingen van *Pruissen* geen vertrouwen stelde. Deze werkeloosheid duurde voort, tot dat de magt der Coalitie bij *Austerlitz* gebroken en dat geheele Bondgenootschap door het traktaat van *Tilsit* uiteengeraakt was. Toen trok hij op zijn eigen hand tegen *Frankrijk* te veld, en brak den wapenstilstand, die met den Maarschalk BRUNE, den bevelhebber der Fransche troepen in *Pommeren*, gesloten was. BRUNE nam de oorlogsverklaring zonder aarzelen aan, en deed alle stellingen der *Zweden* gelijktijdig aantasten. Niet langer dan een half uur had de strijd geduurd, toen GUSTAAF, die door de persing, welke een hem voorbijvliegende kanonskogel in de lucht veroorzaakt had, eene ligte kneuzing had bekomen, een parlementair zond en om wapenstilstand liet verzoeken. BRUNE sloeg het lafhartig aanzoek af. GUSTAAF voerde zijne ontmoedigde troepen naar *Straalsond* terug, en verliet die gewigtige vesting, zonder zich om hare verdediging te bekommeren. Hij keerde naar *Stokholm* terug.

Rusland en *Denemarken*, door *Frankrijk* opgeruid, verklaarden nu *Zweden* den oorlog. In plaats van stappen tot behoud des vredes te doen, eischte GUSTAAF van zijn uitgeput land drie millioen thalers en honderdduizend man. Tevens vroeg hij aan *Engeland* om hulp, die hem gereedelijk verleend werd. Eene talrijke vloot met vijftienduizend man troepen liep te *Gothenburg* binnen. De troepen werden aan wal gezet, en hun opperbevelhebber, Sir JOHN MOORE, ging naar *Stokholm*, om met den Koning te raadplegen. GUSTAAF beval hem, *Noorwegen* te bezetten en stormenderhand *Koppenhagen* te bemagtigen. Hij droomde dus van veroveringen, terwijl vijandelijke legers, bijna zonder tegenstand, tot ver over de grenzen zijn eigen rijk waren binnengedrongen. Toen Sir JOHN MOORE vrij levendig tegen de verregaande avontuur-

lijkheid van zulke ontwerpen sprak, antwoordde de Koning hem met bedreigingen en beleedigingen. Eenen krankzinnige kon de Britsche bevelhebber niet helpen; hij deed zijne troepen weder scheep gaan en keerde naar *Engeland* terug.

Het eind van het jaar 1808 zag *Zweden* aan den rand des verderfs; op het Congres te *Erfurt* was reeds de voorslag gedaan om het te verdeelen. Eene verandering van Dynastie alleen kon zijn bestaan als volk nog redden. Men kan niet zeggen, dat er eene zamenzwering tegen GUSTAAF bestond; maar al zijne onderdanen waren hem moede. De eenige vraag, die in overweging kwam, was, hoe en wanneer hij van 't gezag zou worden ontbloot.

Den 12 Maart 1809 kwam het berigt, dat de Overste ADLERSPARRE, met zesduizend man, naar *Stokholm* in aantogt was, om met geweld te verkrijgen, dat onverwijld de Rijksstenden bijeengeroepen zouden worden, om over *Zwedens* ongelukkigen toestand te beraadslagen. ADLERSPARRE was als een uitgemaakte voorstander der oude Oligarchie bekend, en stond in verdenking den moord van GUSTAAF III begunstigd te hebben. Toen de Koning berigt van zijnen aanmarsch kreeg, snelde hij naar *Stokholm*, gaf bevel dat het garnizoen zich gereed zou houden de stad te ontruimen, en gebood den bestuurderen der bank, alle gelden van den Staat in zijne handen te leveren. Nu werd eene geheime vergadering van adellijken en officieren gehouden, in welke men met eenparige stemmen besloot, den Koning, des noods met geweld, te beletten de stad te verlaten, en Generaal ADLERKREUTZ benoemde om daartoe het noodige te beramen.

Den volgenden morgen ten 9 ure begaven de verbondene officieren (zaamgezworenen kan men hen bezwaarlijk noemen) zich naar het paleis, en zonden den oudsten hunner, den Maarschalk KLINGSPOR, af, om hunne voorstellen aan den Koning voor te dragen. Daar de officieren uit zijn lang verwijlen het besluit trokken, dat de voorstellen des Maarschalks geen gehoor vonden, drongen zij onstuimig in de koninklijke vertrekken, en ADLERKREUTZ hield met zoo veel nadruk bij GUSTAAF aan, dat deze zijn' degen trok en er den spreker mede doorboren wilde. Gelukkigerwijs ontwrong de Hofmaarschalk LILJESPARRE den degen aan 's Konings hand. GUSTAAF riep: »Helpt! verraad! helpt!" De garden snelden toe; doch ADLERKREUTZ trad hun met de overige aanwezige officieren te gemoet, en verzekerde hun, dat het oogmerk slechts

was, den Koning te beletten zijne hoofdstad te verlaten. Hiermede waren de soldaten tevreden, en weken terug. In deze opschudding was het aan GUSTAAF gelukt een' anderen degen magtig te worden, en hij vloog er mede naar eene deur, die op een' trap naar buiten uitkwam. Op den trap echter werd hij tegengehouden door een' officier en van dat oogenblik af zoo naauw bewaakt, dat het vlugten onmogelijk was. In den loop van dien dag werd hij met de Koningin naar *Drottningholm* gebragt, en de Hertog VAN SUDERMANLAND aanvaardde, doch niet dan na veel tegenkanting van zijne zijde, het Regentschap des Rijks.

Tegen den eersten Mei werd een Rijksdag bijeengeroepen; den 10den werd aan de Stenden eene formele, door GUSTAAF onderteekende, akte van afstand voorgelegd; doch, zich op hare oude privilegiën van 1720 beroepende, weigerden zij dit stuk te erkennen, en namen met eenparige stemmen het besluit tot zijne onttrooning. Met minder eenparigheid werd dit besluit ook tot den Kroonprins uitgestrekt: een kind van elf jaren. Tot nieuwen Vorst koos men 's Konings oom, KAREL, Hertog van *Sudermanland*, die den naam van KAREL XIII aannam, en er werd eene nieuwe staatsregeling gegeven, waarin, onder anderen werd bepaald, dat in den aangenomen regeringsvorm of in eenig van deszelfs deelen geene verandering gemaakt zou mogen worden zonder de afzonderlijke en gemeenschappelijke bewilliging der vier Stenden.

Door zware opofferingen was de vrede gekocht geworden; maar desniettemin bleven er voor *Zweden* nog groote moeijelijkheden te overwinnen. KAREL XIII was oud en kinderloos; de keus van eenen opvolger werd dus noodig. Prins CHRISTIAAN van *Holstein-Augustenburg* werd tot Kroonprins gekozen; doch op zijne reize naar *Stokholm* trof hem, juist terwijl hij bezig was een regement dragonders te monsteren, eene beroerte, en hij viel dood van zijn paard. De keus van een' nieuwen Kroonprins bragt groote gisting te weeg. Drie mededingers stonden naar deze waardigheid: de broeder van den gestorven Prins, die door KAREL XIII begunstigd werd, de Hertog van *Oldenburg*, dien *Rusland* ondersteunde en de Koning van *Denemarken*, voor wien NAPOLEON werkzaam was. De vele hinderpalen, welke ieder dezer Pretendenten in den weg stonden, bragten een' jongen diplomaat op het denkbeeld, om een' vierden kandidaat voor te slaan, en zijne keus viel op BERNADOTTE, Prins van *Ponte-Corvo*, den meest

geachten onder al de Fransche Maarschalken. Deze stak zijnen mededingeren de loef af; doch dit behoort voornamelijk aan de algemeene, hoewel niet gegronde meening toegeschreven te worden, dat BERNADOTTE's verkiezing bijzonder aangenaam zoude zijn aan NAPOLEON. Hij werd den 21 Augustus 1809 gekozen en den 2 November daaraanvolgende plegtiglijk als Kroonprins te *Stokholm* gehuldigd.

Van het eerste oogenblik dezer verheffing af had KAREL JAN bij zich-zelven de gelofte gedaan, met hart en ziel een *Zweed* te zullen zijn, en nimmer de belangen van zijn nieuw vaderland aan vreemden invloed op te offeren. Zijn vurigste wensch was, dat *Zweden* in de oorlogen, die het vasteland zoo deerlijk teisterden, onzijdig mogte blijven; en, hoewel NAPOLEON hem dwong aan *Groot-Brittanje* den oorlog te verklaren, liet hij zich nogtans niet bewegen tot openbare vijandelijkheden. Deze staatkunde mishaagde zeer aan den Franschen Keizer, wiens gezant in *Zweden* zich meer als een Romeinsche Proconsul in eene veroverde provincie, dan als de vertegenwoordiger van een' vreemden Souverein bij eene onafhankelijke Natie gedroeg. Gedurende het geheele jaar 1811 namen Fransche kruisers Zweedsche schepen weg en confiskeerden Fransche tolbedienden Zweedsche koopwaren, in strijd met alle beginselen van het regt der volken. De Fransche gezant beantwoordde elke klagt deswege met bedreigingen en beleedigende uitvallen en zijne aanmatigingen werden door NAPOLEON hartstogtelijk ondersteund. In het begin van het volgende jaar waren deze betrekkkingen tot eene krisis gerijpt. Den 26 Januarij 1812 rukte, zonder voorafgegane oorlogsverklaring, eene Fransche armee, onder den Prins van *Eckmühl*, in *Pommeren*, en zond de Zweedsche regementen, na die ontwapend te hebben, als krijgsgevangenen naar *Frankrijk*. Alle *Zweden*, die burgerlijke ambten bekleedden, werden daarvan ontzet en verscheidenen hunner als gijzelaars gevangen gehouden.

Nadat de Zweedsche Regering vergeefs voor zulk eene gewelddadigheid voldoening gevraagd had, besloot zij met *Engeland* vrede te maken. Het traktaat werd in Maart 1812 te *Oerebro* geteekend, en nog in dezelfde maand werd ook een verbond met *Rusland* gesloten, dat juist op het punt was den beslissenden kampstrijd met *Frankrijks* reusachtige magt te ondernemen.

NAPOLEON's snelle voorttogt naar *Moskou* stortte geheel

Europa in verbazing. KAREL JAN was de eerste, die de noodlottige uitkomst van dezen veroveringstogt voorzag. Den winter van 1812 besteedde hij, om eene Zweedsche armee te organiseren, die bestemd werd, aan den algemeenen oorlog tot verlossing van *Europa* deel te nemen. In 1813 werd met *Engeland* een nieuw traktaat gesloten, waarin KAREL JAN zich verbond, met dertigduizend *Zweden* het leger der Bondgenooten te versterken, en *Engeland* aannam eene subsidie te betalen, het eiland *Guadeloupe* af te staan, en zich te bevlijtigen, dat *Noorwegen* met *Zweden* vereenigd wierd.

Na de gelukkige uitkomst van den bevrijdingskrijg keerde KAREL JAN, die geweigerd had aan het binnenrukken in *Frankrijk* deel te nemen, met zijn leger naar *Zweden* terug, en begon terstond alle toebereidselen te maken, om zijn geliefkoosd denkbeeld, de vereeniging van *Noorwegen* met *Zweden*, ten uitvoer te brengen. Aanvankelijk wilden de *Noorwegers* zich gewapenderhand tegen dit ontwerp verzetten, en riepen Prins CHRISTIAAN van *Denemarken* tot Koning uit, doch, ten deele bevreesd voor *Zweden's* magtig leger, ten deele ook gewonnen door de wijze voortvarendheid van KAREL JAN, onderwierpen zij zich, zonder de kansen van eenen veldslag te beproeven; alleenlijk de handhaving bedingende van hunne nationale instellingen en voorregten.

Den 5 Februarij 1818 stierf KAREL XIII, en BERNADOTTE werd Koning van *Zweden* en *Noorwegen*, onder den naam van KAREL XIV JAN.

In de eerste jaren zijner regering hield KAREL JAN zich voornamelijk bezig met het herstellen van *Zweden's* verachterde geldmiddelen.

Op den Rijksdag van 1834 werd de vraag wegens verbeteringen in de staatsregeling te berde gebragt, die tot heden nog niet is opgelost. De voorstellen der hervormers, algemeene verkiesbaarheid, een gelijk aantal leden der vier Standen, algemeene stemming in eene Nationale Vergadering en niet door afzonderlijke Standen, de verkiezing van een Senaat of Hoogerhuis door de Nationale Vergadering, de oprigting van Provinciale Raden en stemming door Lallotage, werden alle met groote meerderheid verworpen; doch het bleek daarbij een algemeene wensch te zijn, den Rijksdag naar het voorbeeld van het Britsche Parlement ingerigt en de talrijke afwijkingen van de wet met betrekking tot kiesregt of kiesvorm afgeschaft te zien.

De Rijksdag van 1840 scheen groote veranderingen in de staatsregeling te beloven, want bij de verkiezingen verkreeg de oppositie de meerderheid. Desniettemin kwam er niets tot stand, wijl het ondoenlijk was, de toestemming der vier Standen tot eene verandering in de Grondwet te bekomen. Waarschijnlijk was dit aan de inrigting dier Standen toe te schrijven. De Adelstand bestaat uit vierhonderd leden en is de eenige, die geene zittinggelden trekt. De Priesterstand

bevat de elf Bisschoppen van *Zweden*, benevens de uit de Geestelijkheid der onderscheidene kerspelen gekozen afgevaardigden. Tot den Burgerstand behooren de gemagtigden der steden, welker getal zich naar derzelver bevolking regelt; dus b. v. heeft *Stokholm* twaalf afgevaardigden, terwijl sommige der kleinere steden slechts een eenigen te kiezen hebben. De Boerenstand levert ongeveer honderdvijftig leden, die door landeigenaars in de hen betreffende distrikten gekozen worden.

Nu echter is de Adel, uit welken de Senaat onveranderlijk gekozen werd, gewoon den voorrang boven de drie overige Stenden te hebben, en is derhalve niet zeer bereidwillig om de hand tot vorming van een Lagerhuis te bieden, hetwelk in gewigt en aanzien ongeveer met de Kamer der Gemeenten gelijk zou staan. Voorts zou, al waren de Bisschoppen misschien niet ongenegen met den Adel op gelijken trap geplaatst te worden, evenwel de mindere Geestelijkheid zich tegen zulk eene vergrooting van het Bisschoppelijke aanzien gewis ten stelligste verzetten; iets dergelijks zou bezwaarlijk met het Lutherse stelsel van gelijkheid in de Hiërarchie bestaanbaar wezen. De vertegenwoordigers der steden zijn grootendeels voor beschermende regten, terwijl de Boerenstand de vrijheid van handel toegedaan is, en waarschijnlijk zal dit gewigtig verschil in hunne wijze van zien de grootste hinderpaal tegen hunne onderlinge vereeniging zijn. Het voorstel tot eene Nationale Vergadering der vier Stenden, die zich later in twee Kamers zoude splitsen, werd wel is waar aangenomen, doch slechts door eene meerderheid van stemmen in den Adelstand. Volgens de Zweedsche Constitutie zou echter een latere Rijksdag dit besluit tot eene wet verheffen kunnen.

KAREL JAN is den 8 Maart 1844 gestorven, en zijn opvolger is de tegenwoordige Koning OSCAR I. Terstond na zijne troonbestijging deed hij de Stenden zamenroepen, die ten gevolge daarvan in Julij bijeenkwamen. OSCAR baande den weg tot doelmatige staatsveranderingen, door het benoemen eener Commissie, aan welke opgedragen werd, de oude wetboeken na te zien, en daarnit al de wetten te ligten, die op den tegenwoordigen toestand der maatschappij niet toepasselijk of voor den tegenwoordigen tijd niet geschikt zijn. Deze wijze maatregel stelde hem in staat, zijn vaderland een volledig burgerlijk en strafwetboek te geven, hetwelk bij het einde van den Rijksdag van 1845 van kracht verklaard werd. Sedert dien tijd heeft hij een bewonderenswaardig poenitentiair stelsel ingevoerd, hetwelk de oefening van het strafregt in *Zweden* tot eene volkomenheid heeft gebragt, tot welke zij in geen' anderen Staat van *Europa* nog gekomen is. Op den Rijksdag werden onderscheidene voorstellen tot hervormingen in de Staatsregeling gedaan; en op voordragt des Konings werd, door den Monarch en de Stenden

gemeenschappelijk eene Commissie benoemd, om de verschillende ontwerpen tot hervorming te beoordeelen, en daarover verslag te doen. De Koning nam persoonlijk aan dezen arbeid der Commissie een zeer werkzaam deel, en men weet, dat een groot gedeelte van het rapport eigenhandig door hem is geschreven. Dit rapport zal den Rijksdag de instelling van twee Kamers, als ook een algemeen maar beperkt stemregt, en eene trapswijze afschaffing van het onderscheid der Standen, aanbevelen. 's Konings wenschen strekken zich nog verder uit, en omvatten ook eene vereeniging van het Noorweegsche en Zweedsche Parlement; doch wij vreezen, dat het onderscheid der twee talen aan deze overigens zoo wenschelijke gebeurtenis onoverkomelijke hindernissen in den weg zal leggen. Daar thans alle partijën voor het aannemen der Koninklijke voorslagen gunstig gestemd schijnen, mag men de hoop koesteren, dat de uitkomst der beraadslagingen van den Rijksdag de staatsinstellingen van *Zweden* en van *Noorwegen* tot eene gunstige ontwikkeling zal brengen, geschikt om de welvaart van het vereenigde Rijk te bevorderen, en daaraan zelfs een weldadig aandeel te verzekeren in den invloed op de Europesche staatkunde.

EEN INDISCHE HOND.

De Engelsche dagbladen maken gewag van een opmerkelijk geschenk, hetwelk de Koningin uit *Indië* ontvangen heeft. Het is een hond, zoo als er nog geen in *Europa* gezien is. Hij stamt af uit *Lahore*, is zwart en bruin van kleur, ruigharig, zeer dik en weegt 120 pond. Een officier heeft het dier eerst den *Indus* af naar *Bombay* en vervolgens van daar naar *Engeland* gebragt.

MOEDER NAPOLEON.

Den bijnaam *moeder Napoleon* (*la mère Napoléon*) heeft zekere vrouw AMETIGER ontvangen, omdat zij den Keizer eenen eerbied en genegenheid toedroeg, met welke de geestdrift van geen ander zijner talrijke vereerders vergeleken kan worden. De meeste der door hem geleverde veldslagen had zij bijgewoond en eens aan BERNADOTTE het leven gered. Toen deze naderhand tot Koning van *Zweden* verkozen werd, was zij te *Stokholm*, waar zij met veel onderscheiding behandeld werd. Na den val van NAPOLEON geraakte zij allengskens meer en meer in armoede en was ten laatste voddenraapster geworden. Toen nu LOUIS NAPOLEON als kandidaat tot de nationale vergadering optrad, ontwaakte nog eenmaal al hare vorige neiging voor zijnen keizerlijken oom, en gaf zij zich onbeschrijfelijke moeite om voor den

neef des mans, die steeds haar afgod geweest was, stemmen te verzamelen. Eindelijk, toen des avonds van den 25 September de Prefekt, van het balkon van het stadhuis, LOUIS NAPOLEON als volksvertegenwoordiger afkondigde, hoorde men uit een' hoek van het plein een' doordringenden schreeuw. Het was de stem van vrouw AMETIGER, welke de blijdschap over deze uitkomst zoo hevig aandeed, dat zij, door eene beroerte getroffen, dood ter aarde zonk.

BEZOLDIGING VAN GELEERDEN IN ENGELAND.

Hoe karig in het rijke *Engeland* de geleerden soms bezoldigd worden, kan uit de volgende daadzaken blijken. Het traktement van den deurwaarder van het Lager Huis te *Londen* bedraagt jaarlijks 74 pond sterling meer dan dat van den koninklijken Astronoom en van den eersten Bibliothekaris van het Britsche Museum, en de derde medehelper van dien Astronoom ontvangt juist even zoo veel als de deurwaarder der kamer van den admiraliteitsraad.

LOUIS NAPOLEON'S HOND.

Zonder zijnen trouwen en schranderen hond HAM zou LOUIS NAPOLEON, naar men verzekert, niet aan zijne gevangenschap op het kasteel *Ham* ontkomen zijn. Toen namelijk de Prins, bij zijne vlugt uit die vesting, verkleed op het laatste binnenplein kwam, waar de hoofdwacht is, was zijn hond bij de soldaten, die over diens kuren en kromme sprongen lachten. Elk andere hond zou waarschijnlijk, zijnen meester herkennende, op hem toegesprongen zijn en hem dus door zijne liefkozingen verraden hebben. Hiertoe was HAM (de hond heeft zijnen naam naar het slot) te verstandig. Hij was bij 's Prinsen verkleeding tegenwoordig geweest en scheen een duister denkbeeld te hebben, dat zijn meester verborgen wilde blijven. Kortom het verhaal zegt, dat het beest zich hield als of hij hem niet kende. Het bleef zich met de soldaten bezig houden en deed zelfs alles, om hunne oplettendheid af te trekken, gelijk dan ook de Prins ongehinderd naar buiten geraakte. Een uur later echter, terwijl deze naar de grenzen spoedde, hoorde hij achter zijn rijtuig een luid geblaf. Het was zijn trouwe hond HAM, die na hem ontvlugt en zijn spoor gevolgd was. Zoo luidt het relaas. In der tijd is verzekerd, dat men den Prins opzettelijk heeft laten ontkomen. De lezer geloove, wat hem het waarschijnlijkst voorkomt.